

Universitat de Girona

LA REFORMA CATÒLICA A LA MUNTANYA CATALANA A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS: ELS BISBATS DE GIRONA I VIC (1587-1800)

Xavier SOLÀ COLOMER

ISBN: 84-689-8280-6

Dipòsit legal: GI-419-2006

<http://hdl.handle.net/10803/7887>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

**LA REFORMA CATÒLICA
A LA MUNTANYA CATALANA
A TRAVÉS DE
LES VISITES PASTORALS:
ELS BISBATS DE GIRONA I VIC
(1587-1800)**

Tesi Doctoral

Autor: **Xavier Solà Colomer**

Director: **Dr. Joaquim M. Puigvert Solà**

Departament de Geografia, Història i Història de l'Art

Universitat de Girona

Juny de 2005

A tota la meva família

Índex

Introducció, p. 10

I PART. CONCEPTE, ORGANITZACIÓ I FUNCIO DE LES VISITES PASTORALS

I. 1. La visita pastoral: significat, història i sentit, p. 33

- a. Descripció general, p. 33
- b. Les primeres visites a l'època medieval: la "*visitatio hominum*" i la "*rerum*", p. 34
- c. L'impuls del concili de Trento, p. 39.
- d. El 'bisbe ideal' de la Reforma Catòlica, p. 40.
- e. "General inquisició o solemne visita o scrutini de la vida y costums de tots los súbdits", p. 44.

I. 2. Tipologia de la visita pastoral i desenvolupament, p. 46

- a. Les visites a la ciutat: la catedral i les esglésies urbanes, p. 46
- b. Les visites al camp: les parròquies rurals, p. 50
 - El protocol de la visita pastoral, p. 51
 - Cerimònia i ritu d'acollida, p. 52
 - Visita a l'interior del temple, p. 54
 - Entrevistes i interrogatoris, p. 55
- c. La visita als monestirs: l'exemple de Santa Maria d'Amer, p. 61
 - Les visites pastorals, p. 61
 - Les visites claustrals i abacials, p. 70
- d. Les visites "*ad limina Apostolorum*", p. 76

I. 3. Visites pastorals, concilis, sínodes i constitucions, p. 80

I. 4. L'organització material i temporal de les visites pastorals, p. 88

- a. Períodes, durada i itineraris, p. 88
- b. Comunicacions, transports i comitiva, p. 101
- c. Allotjament i intendència, p. 103

I. 5. L'aparat i el personal administratiu de les visites pastorals, p. 108

- a. Visitadors i reformadors: bisbes, vicaris, ardiaques i rectors, p. 108
 - Bisbes i visitadors gironins, p. 110
 - Bisbes, ardiaques i visitadors vigatans, p. 121
- b. Notaris, secretaris de visita i testimonis, p. 136
- c. La redacció de les actes de les visites: esborranys, volums i lligalls, p. 143
- d. La llengua a les visites pastorals, p. 149
- e. Drets de visita, despeses i ingressos, p. 152

I. 6. Lectura, publicació i còpia de les visites pastorals, p. 161

- a. Cartells de visita, p. 161
- b. Els manaments episcopals: lectura i publicació, p. 163
- c. Llibres parroquials de visita pastoral, p. 168

I. 7. Manaments generals diocesans, p. 176

- a. Característiques generals, p. 176
- b. Compliment i execució dels decrets episcopals, p. 180
- c. Prohibicions, penes i càstigs, p. 187

I. 8. Manaments particulars sobre la Reforma, p. 191

II PART. L'ESTAT MATERIAL DE LES PARRÒQUIES

II. 1. Cementiris i fossars, p. 196

- a. Els cementiris a l'època medieval i moderna, p. 196
- b. Els cementiris fora la vila (ss. XVIII-XX), p. 208

II. 2. L'interior del temple, p. 211

- a. L'aigua, les fonts baptismals i els olis sagrats, p. 214
- b. Piques d'aigua beneiteres, p. 224
- c. Altars i ares, p. 226
- d. Estovalles, creus, sacres, dossers, p. 230
- e. Les ares, p. 234
- f. Frontals d'altars i guadamassils, p. 237
- g. El Santíssim Sagrament, el sagrari i el tabernacle, p. 249
- h. El viàtic o 'el combregar a muntanya', p. 259
- i. El monument de Setmana Santa, p. 263
- j. Confessionaris i troncs, p. 266
- k. Orgues i capelles de música, p. 276

II. 3. Retaules i imatges, p. 277

- a. Conseqüències de la recepció de la Sessió XXV, "De la invocació, veneració i relíquies dels Sants i de les sagrades imatges", p. 277
- b. Imatges, vestits i nuesa, p. 288
- c. Obres i artistes: segles XVI-XVIII, p. 297
- d. L'acabament dels retaules: la dauradura (imposada pels bisbes), p. 313
- e. Discurs estètic i retòrica dels bisbes i visitadors en el Segle de les Llums, p. 317

II. 4. El patrimoni arquitectònic, p. 325

- a. Edificis medievals i renovacions modernes, p. 325
- b. L'estat material de les esglésies en els segles XVI-XVII, p. 330
- c. Una nova església parroquial: Sant Feliu de Pallerols (1588 -1632), p. 337
- d. L'efecte de les guerres: la destrucció de Sant Miquel d'Amer i Sant Just d'El Mallol (1657-1658), p. 339
- e. La febre constructora (i reparadora) del segle XVIII, p. 342
- f. Les noves esglésies parroquials de Santa Maria de Corcó i Pruit, p. 355
- g. Portes i façanes: "*imago animo vultus*", p. 363
- h. Llum i il·luminació, p. 366
 - Llum artificial, p. 366
 - Llum natural, p. 378
- i. El cor i les golfes, p. 381
- j. Campanars, campanes i rellotges, p. 386
- k. Paviments i sepultures, p. 397

II. 5. El tresor parroquial, l'orfebreria i la plateria, p. 407

- a. Característiques generals, p. 407
- b. Creus processionals i veracreus, p. 416
- c. Calzes i patenes, p. 421
- d. Encensers i navetes, p. 425
- e. Porta paus, p. 427
- f. Custòdies i virils, p. 427
- g. Exvots i presentalles, p. 433
- h. Bacines i safates, p. 436
- i. Calderetes per beneir i el salpàs, p. 437
- j. Relíquies i reliquiaries, p. 438

II. 6. La sagristia, p. 447

- a. Orígens i funcionalitat, p. 447
- b. 'Fer una nova sagristia' en el segle XVIII, p. 451
- c. La sagristia del monestir d'Amer, p. 455
- d. Els armaris i les calaixeres, p. 456
- e. Els armaris fortificats per la plata, p. 458

II. 7. Les vestimentes sacerdotals i altres robes, p. 460

- a. Tipologia i evolució general, p. 460
- b. Preus, materials, tècniques, p. 468
- c. Luxe, opulència i refinament dels guarda-robes del segle XVIII, p. 470

II. 8. Els arxius, p. 482

II. 9. La documentació parroquial, p. 486

- a. Aspectes generals, p. 486
- b. El cas de l'arxiu del monestir d'Amer, p. 493
- c. Pergamins, p. 495
- d. Els registres sacramentals, p. 495
- e. Consuetes, p. 502
- f. Llibres de testaments i capítols matrimonials, p. 500
- g. Llibres de celebracions i rendes, d'obra i fàbrica, confraries i associacions, p. 508
- h. Llibres litúrgics, p. 513
- i. El missal romà, p. 514
- j. Ordinaris o rituals, p. 517
- k. Llibres de cants o cantoral, p. 519

II. 10. Altres edificis eclesiàstics, p. 520

- a. Porxos i coberts, p. 520
- b. Comunidors i pedrons, p. 524
- c. Les rectories, p. 528
- d. Edificis d'assistència i beneficència: els hospitals, p. 533

II. 11. Esglésies sufragànies i unides, p. 536

- a. Condicions de sufragània i distribució en el territori, p. 536
- b. Sant Miquel d'Amer: l'església parroquial d'un monestir, p. 542
- c. Sant Miquel de Rupit: l'església d'un marquès, p. 543
- d. Creació i extinció de parròquies en el segle XVIII, p. 546

II. 12. Capelles, ermites i oratoris particulars, p. 553

- a. Situació i estatus, p. 553
- b. Rivalitats i competències: capelles *versus* esglésies parroquials, p. 555
- c. Les capelles de monestir i de castell, p. 558
- d. Les capelles vilatanes, campestres i ermites, p. 560
- e. L'abandonament del priorat de Sant Corneli (Sant Privat de Bas), p. 565
- f. Capelles de mas i oratoris particulars, p. 566

II. 13. Els santuaris, p. 575

- a. La geografia, p. 575
- b. De capelles a santuaris, p. 577
- c. Les infraestructures: esglésies i hostatgeries, p. 579
- d. Les administracions, confraries i obreries, p. 581
- e. Els habitants: beneficiats, aplegadors i ermitans, p. 582

II. 14. Guerres, destrucció i saqueig del patrimoni eclesiàstic a l'època moderna, p. 586

III PART. ELS ECLESIASTICS I ELS LAICS

III. 1. Els clergues, p. 598

- a. El rector, 'llum y espill de sos parroquians', p. 598
- b. Número, orígens i formació, p. 601
- c. L'organigrama parroquial, deures i obligacions, p. 609
- d. El rector o benefici curat, p. 614
- e. El benefici diaconil o diaca, p. 618
- f. El sagristà, p. 619
- g. Els beneficiats simples, p. 621
 - Característiques generals, p. 640
 - El 'pla beneficial' del segle XVIII, p. 640
 - Les comunitats de preveres de Les Preses i Sant Esteve de Bas, p. 644
- h. Salaris, rendes i béns, p. 648
- i. Delmes i primícies, p. 655
- j. Les conferències morals o eclesiàstiques, p. 665
- k. Comportaments, hàbits, costums, p. 670
- l. Les vestimentes, p. 673
- m. Clergues concubinaris i bandolers, p. 675
- n. Cultura i lectura: les minses biblioteques dels clergues vigatans, p. 677

III. 2. La comunitat de fidels, p. 681

- a. Hàbitat, població i demografia, p. 681
 - Parròquies, masos, pagesos, p. 681
 - Hàbitat concentrat i dispers: notes de demografia o compliment pasqual?, p. 685
- b. Municipis, universitats i parròquies, p. 692
- c. Les obreries parroquials, p. 696
 - Obligacions i deures, p. 696
 - L'elecció dels obrers, p. 712
 - Manlleus i préstecs, p. 720
 - Manlleus a particulars, p. 721
 - Manlleus entre administracions religioses i laiques, p. 730
- d. Altres administracions, p. 732
- e. Associacionisme i sociabilitat: confraries i pabordies, p. 736
 - Fundació i difusió, p. 738
 - Govern i elecció dels confreres, p. 743
 - Tasques i funcions dels confreres, p. 748
 - La confraternitat, p. 754
- f. Les dones, p. 756
- g. Els bancs: separació social i sexual, p. 759
- h. Transgressió del món religiós: espais, comportaments i vestimentes, p. 769
- i. 'Vicis públics', escàndols, adulteris, concubinatges, p. 774
- j. Violència parroquial, p. 782
- k. Judicis amistosos, concòrdies i afers locals, p. 788
- l. Pies almoines, assistència i caritat, p. 792

III. 3. La religió pública: coneixements, culte i celebracions, p. 800

- a. L'ensenyament de primeres lletres i la doctrina cristiana, p. 800
- b. Les processons, p. 813
- c. Festes, música, balls, representacions teatrals i prohibicions episcopals, p. 826
 - La festa del Roser: Sant Joan de Fàbregues i altres parròquies, p. 838
- d. La litúrgia: ritus i rendes, p. 846
 - Horaris i assistència, p. 847

- Retribucions i competències, p. 852
- El negoci de la mort: misses de difunts i aniversaris, p. 858
- e. Velles i noves advocacions, devoció i veneració, p. 867

III. 4. Economia i finances parroquials, p. 889

- a. Els responsables del finançament, p. 889
- b. Els censos de l'obreria, p. 891
 - Censos regulars, p. 891
 - Imposicions en els clergues i acords amb l'obreria, p. 902
- c. Les propietats de l'obreria i de les confraries, p. 904
 - Els comuns de l'obra de Sant Privat de Bas, p. 905
- d. Els censals, p. 909
- e. Fonts de finançament extraordinari, p. 917
 - El recurs a les pies almoines, p. 920
 - Els encants i les almoines de pa, p. 924
 - Aceptes, aplegues, redelmes de gra i talles, p. 927
 - Vendes de cera, p. 937
 - La 'llibertat de medis', p. 944
 - Préstecs entre administracions religioses o bacins, p. 947
 - El recurs als deutes i a les pensions de censals, p. 954
 - Indulgències i treball en festius, p. 956
 - Llegats testamentaris i donacions pietoses, p. 966

EPÍLEG: L'art barroc en els segles XIX i XX, p. 975

- a. Rebuig i menyspreu de l'art barroc, p. 975
- b. Revalorització del barroc entre el Modernisme i el Noucentisme, p. 985
- c. L'art religiós després de la guerra civil espanyola: alguns apunts, p. 997

Conclusions, p. 1010

Bibliografia, p. 1023

Introducció

L'origen d'aquesta d'investigació es remunta a gairebé una dècada enrera. La seva culminació tingué lloc amb la presentació del treball de recerca de tercer cicle l'estiu del 2002, a la Universitat de Girona.¹ Em vaig centrar en les parròquies gironines de l'alt Fluvià i del Brugent, de finals del segle XVI i tot el segle XVII, emprant les visites pastorals com a font documental principal. El present treball ha suposat un notable esforç d'ampliació, en la cronologia i en la geografia: s'ha allargat al segle XVIII i a les parròquies d'El Collsacabra, pertanyents al bisbat de Vic, que ha permès, simultàniament, la realització d'una comparació entre parròquies i bisbats distints però propers, i un estudi de llarga durada. Ben poc després, per iniciativa de Joaquim M. Puigvert, tindria lloc a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, el juny de 2002, una Jornada d'Estudi dedicada a les visites pastorals, organitzada conjuntament pel Centre de Recerca d'Història Rural (ILLCC-Secció Jaume Vicens Vives) i l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines. El principal objectiu d'aquesta jornada fou aplegar diversos d'historiadors i estudiosos que havien centrat darrerament les seves recerques en les visites pastorals, en l'àmbit català, incloent un ampli arc cronològic, de l'època medieval (Lluís Monjas), passant per l'edat moderna, els segles XVI i XVII (Xavier Solà) i el segle XVIII (Eugeni Perea), arribant a la contemporaneïtat, el segle XIX (Joaquim M. Puigvert). D'aquí sorgiria un volum d'idèntica estructura i contingut, dins la col·lecció Fonts de la Biblioteca d'Història Rural.²

Un dels objectius de la nostra recerca és observar l'aplicació del concili de Trento i la Reforma Catòlica en unes parròquies rurals del nord-est català durant l'època moderna. Hem preferit usar aquest mot, el de la Reforma catòlica desenvolupada en el si de l'Europa catòlica, per diferenciar-la de la Reforma protestant, però no necessàriament només nascuda com una reacció i oposició al luteranisme i els seus derivats.³ Així doncs, hem tingut en consideració els treballs d'Humbert Jedin, Paolo Prodi i Giuseppe Alberigo.⁴ A grans trets, la reforma pretenia 'sanejar'

¹. SOLÀ, X., "La Contrareforma a Catalunya a través de les visites pastorals: les parròquies de les valls de Bas, Hostoles i Amer en els segles XVI i XVII", Universitat de Girona, treball de Recerca de 3er Cicle, 2001-2002. Vegeu un breu resum: ÍD., "Bisbes, clergues i feligresos. Les parròquies de les valls de Bas, Hostoles i Amer en els segles XVI i XVII a través de les visites pastorals", *Pedralbes*, 23-II (2003), p. 669-684.

². PUIGVERT, J. M. (ed.); MONJAS, LI.; SOLÀ, X. i PEREA, E., *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona: CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona, 2003.

³. EGIDO, Teófan, *Les claves de la Reforma y la Contrarreforma. 1517-1648*, Barcelona: Planeta, 1991.

⁴. La bibliografia és extensa, per això es fa referència a les obres més importants: JEDIN, H., *Historia del Concilio de Trento*, Pamplona: EUNSA, 1972-1981, 4 vs.; JEDIN, H. i ROGGER, I. (eds.), *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bolonya: Il Mulino, 1979; JEDIN, H., *Reforma, reforma catòlica y Contrareforma. Manual de Historia de la Iglesia*, Barcelona, 1972, v. 5; PRODI, P. i

les estructures de l'església, dotant-la d'una base jurídica àmplia i eficaç, a través d'unes grans línies: revisar les pràctiques beneficials, exigir la residència dels clergues, erigir seminaris, crear una nova jurisprudència matrimonial, a més dels molts altres decrets de les sessions finals. Una de les maneres més esteses per a promoure aquesta renovació fou a través de les visites pastorals. De manera resumida, la visita pastoral és aquella visita anual que fa el bisbe a la seva diòcesi, en la que inspecciona l'estat material i espiritual del clergat i dels parroquians. L'objecte i l'objectiu central és la parròquia, la unitat bàsica d'enquadrament de la vida religiosa, en la qual es pretén inserir la seva reforma. Una reforma que vol ser, en bona mesura, igual per a tothom, igual d'uniformitzadora, amb la pretensió de llimar les possibles irregularitats i "aspreses" de cada parròquia. La reforma trentina tant tingué el seu ressò en la visita pastoral en ella mateixa, com a instrument (pel fet de suposar la seva reactivació), com per a la reforma del clergat i de la parròquia, entre d'altres temes.

La parròquia constituïa la unitat d'enquadrament de la vida religiosa. Les parròquies del bisbat gironí s'organitzaven entorn de quatre ardiaconats: el de Girona o Major, per contenir la capital i catedral, el de Besalú, d'Empúries, de la Selva; una circumscripció administrativa que funcionà des del segle IX, vigent fins el 1957 quan hi hagué alguns canvis.⁵ El bisbat de Vic es configurava entorn de l'Oficialat, al voltant de Vic, i cinc deganats, de Ripoll, Manresa, Prats del Rei, Igualada i Santa Coloma de Queralt. La separació del deganat d'Urgell en el nou bisbat de Solsona, el 1597, comportà una nova reorganització no massa traumàtica, que romangué fins el 1854: els antics deganats del Lluçanès i Moianès s'integraren dins l'Oficialat, el del Bages passà a ser el de Manresa, el de Ripollès a Ripoll, i el de la Segarra es dividí en el d'Igualada, Prats del Rei i Sant Antolí o Santa Coloma de Queralt. Aquesta, alhora, es distribuïen internament en diferents "veredas" o itineraris, que englobaven les parròquies pertanyents a una mateixa contrada. La divisió en ardiaconats o deganats té fortes implicacions administratives, a més de religioses, a l'hora, per exemple, de desenvolupar els itineraris de visita i organitzar les relacions per escrit entre rectors i bisbe.

L'aplicació dels diferents decrets trentins a les parròquies rurals fou lenta, gradual i permanent al llarg de l'època moderna, i s'allargà, la seva ombra, fins a principis del segle XIX. El seu interès rau en demostrar com les altes jerarquies de l'Església s'esforcen per dur a terme la seva

REINHARD W. (ed.), *Il Concilio di Trento ed il Moderno*, Bolonya: Il Mulino, 1996; LORTZ, J., *Historia de la Reforma*, Madrid, 1963, 2 vs. i ALBERIGO, G., *Lo sviluppo della dottrina sui poteri nella Chiesa Universale. Momenti essenziali tra il XVI e il XIX secolo*, Roma: Herder, 1964.

⁵. MARQUÈS, Josep M., "Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. XI", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII (1996), p. 1501-1521; PONS GURI, J. M., "Nomenclátors de la Diòcesis gerundense en el siglo XIV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XVII (1964-65), p. 5-78 i TO, Lluís, "El marc de les comunitats pageses; villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del

missió pastoral. La visita pastoral, regular i continuada, podia suposar un coneixement força intens de les parròquies del bisbat, de la seva geografia i dels seus habitants. A més coneixement, més interès, i a la inversa. És un testimoni il·lustratiu i aclaridor en la mesura que la reforma catòlica troba un espai i un temps en les esglésies locals. La missió última del bisbe, la vertadera raó del seu ministeri, és la cura d'ànimes, l'atenció pastoral de la seva diòcesi. La manera més directa per aconseguir-ho és arribant arreu del bisbat, coneixent-lo personalment, a través de les visites pastorals i dels sínodes diocesans. Les reformes episcopals hauran de lluitar contra elements adversos, havent de competir amb situacions i mentalitats no preparades ni disposades a noves imposicions, quan vivien d'unes inèrcies consuetudinàries. La cita de Felipe de Meneses a la *Luz del alba christiana*, és aquí reveladora, quan diu, a mitjans del segle XVI, que “*la experiencia ha mostrado dentro de España haber Indias, y montañas en este caso de ignorancia*”.⁶

Les visites pastorals tenen un eminent caràcter protocolari, institucional i oficial. En aquestes situacions es dona un topament i enfrontament entre dos tipus de cultura, l'oficial dels bisbes i la més, diguem-ne, “popular” dels parroquians; el baix clergat es mou entre aquests dos móns, intentant assolir posicions més elevades, pujant el seu nivell, però, alhora, en bona part, movent-se per l'entorn més quotidià. Ens trobem, però, que hi ha bisbes gironins i vigatans, catalans i espanyols, sovint originaris de diòcesis ben llunyanes, aliens a la realitat del país, desenvolupant altres càrrecs prèviament a ser elegits bisbes de Girona i Vic; per tant, persones, en general, amb una àmplia formació i nivell cultural i intel·lectual, capaços de resoldre qualsevol situació eventual.

La cronologia escollida comprèn les últimes dècades del segle XVI fins a les darreries del segle XVIII, o sigui, més de dos-cents anys; de les visites de Jaume Cassador (1587) i Pedro Jaime (1588) fins a les de Tomàs de Lorenzana (1787) i Francisco de Veyan (1799), de l'immediat postconcili de Trento al Segle de les Llums o Il·lustració. Aquesta opció obeeix, senzillament, a raons pràctiques evidents: era la part de la sèrie documental que estava millor preservada a l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG) i a l'Arxiu Episcopal de Vic (AEV), sense llacunes ni grans buits, que romanien inèdita en la major part, i presentava nombroses coincidències entre bisbes gironins i vigatans, més que no diferències. L'arc temporal és prou ampli com per establir un

segle IX – principi de l'XI)”, dins AA.DD., *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*, Barcelona, 1991, p. 212-239.

⁶. Citat per KAMEN, Henry, *Cambio cultural en la sociedad del siglo de Oro. Cataluña y Castilla, siglo XVI-XVII*, Madrid: Siglo Veintiuno editores, 1998, p. 76.

estudi de 'llarga durada', i més en l'aplicació de Trento, que necessita un temps específic, com ja havíem apuntat per al cas tarragoní.⁷

Geogràficament, la zona estudiada comprèn un seguit de parròquies situades al llarg de la Serralada dels Prepirineus, en plena muntanya catalana. Les primeres s'assenten en unes valls amples i planes al·luvials que conformen les conques de l'alt Fluvià (Vall de Bas, Les Preses i Ridaura) i la vall del riu Brugent (Vall d'Hostoles i Amer), al sud i sud-est de la Garrotxa i nord-oest de la Selva. Les segones les trobem dins el Collsacabra o Cabrerès, formant una petita regió, subcomarca natural o altiplà massís al nord-est d'Osona, just al costat de les garrotxines i selvatanes.⁸ Tot plegat, el topònim "muntanya" serà incorporat pels bisbes gironins del segle XVIII (de Josep de Taverner a Tomàs de Lorenzana) i pels intel·lectuals i excursionistes del segle XIX, com veurem més endavant, en els títols dels volums de visites pastorals o en els articles de viatges per tal de reflectir els condicionants físics d'aquesta zona, "el bressol de la catalanitat –en paraules de Margarida Casacuberta–, el refugi de la religió catòlica i de l'harmonia social, i símbol d'una Catalunya ideal;"⁹ d'aquí el títol de la nostra tesi. Religiosament, ja des del segle IX, les valls d'Hostoles i Amer s'inclouïen dins l'Ardiaconat Major o de Girona, les valls de Bas i Ridaura estaven dins l'Ardiaconat de Besalú, en el bisbat de Girona, i les del Collsacabra estan dins l'Oficialat, en el bisbat de Vic. Políticament, el caràcter fronterer entre els comtats (Besalú, Girona o Osona) és especialment procliu a mostrar les transformacions derivades dels esdeveniments històrics. La geografia humana superà amb escreix les divisions administratives, religioses, municipals o comarcals actuals, creant una sèrie de vincles i lligams devocionals, econòmics, comercials i familiars més o menys definits, reflectits a la nostra documentació. Hem cregut convenient situar i representar cartogràficament, primer, aquestes parròquies dins el seu context, i segon, elaborar una sèrie de mapes i 'paisatges religiosos', extrets a partir de les pròpies visites pastorals (a l'Apèndix Cartogràfic, Mapes 1 i 2).

En total correspon una trentena de parròquies (el número fluctua segons l'època, ja que moltes esdevenen sufragànies) i més de seixanta capelles, ermites, santuaris i oratoris. El Quadre núm. 1 especifica cada una d'elles, el bisbat, encapçalat per les esglésies parroquials i seguit de les ermites i capelles del seu terme (amb la indicació de la primera data coneguda). Al seu costat,

⁷. SOLÀ, X., "L'aportació documental dels arxius diocesans", ressenya del llibre *Església i societat a l'arxidiocesi de Tarragona en el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, d'Eugeni Perea, a *Plecs d'Història Local*, núm. 98, abril 2002, p. 43 (1537), dins *L'Avenç*, 268 (abril 2002).

⁸. ALBERCH, Ramon; CLARA, Josep i ROURA, Gabriel, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. EL Gironès. La Selva. La Garrotxa*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1981, p. 184-188 i 294-298 i PLADEVALL, A., *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Osona. El Ripollès*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1982, p. 211-222.

hem inclòs una bona colla d'exemples d'altres parròquies, sempre que ha estat possible, per tal ampliar la casuística i la diversitat local i diocesana. Tot això ens ha servit per donar el salt qualitatiu de la pura història local a la microhistòria, suposant un notable esforç de comparació i abstracció històrica.

Quadre núm. 1. Esglésies, capelles i monestirs

BISBAT DE GIRONA
Ardiaconat Major o de Girona:
1- Sant Feliu de Pallerols: església parroquial (1039), capella del Roser (1566), capella de Sant Sebastià (1516), santuari de la Salut (1642), capella mas Omvert (1614), capella mas Viola (1760), capella mas Pallerols i capella mas La Torra (1777).
2- Sant Iscle de Colltort: església parroquial (1020).
3- Sant Miquel de Pineda: església parroquial i capella de Santa Cecília (1176)
4- Sant Cristòfol de Les Planes: església parroquial (986), capella del Remei del castell dels Olmera (1566), capella de l'Àngel Custodi (1490) i capella de Santa Margarida (1187).
5- Sant Pere Sacosta: església parroquial.
6- Les Encies: església parroquial de Santa Maria.
7- Cogolls: església parroquial de sant Cristòfol, capella de Sant Joan de les Medes del mas Serrat (1664), capella de sant Salvador de Puigalder (1184) i capella mas Codina (1650).
8- Monestir d'Amer: església parroquial de Sant Miquel d'Amer (1184), monestir (949), capella de Sant Genís Sacosta (1187), església de Lloret Salvatge, capella de la Pietat (1600), capella de Santa Brígida (1516), capella de Sant Marçal del Colomer (1712) i capella de Sant Tomàs (1261).
9- Sant Climent d'Amer: església parroquial (1208).
Ardiaconat de Besalú:
10- Sant Esteve de Bas: església parroquial (1017), capella de Sant Ximplí (1350), capella mas La Dou (1298), capella de Sant Miquel del castell, capella de Santa Margarida de l'hospital, capella dels Dolors (1733), oratori mas Calm o La Cau (1755) i oratori mas Desprat (1763).
11- Joanetes: església parroquial de sant Romà (1150), capella de Sant Mateu (1359) i Oratori a Xavier de Blanes, Castellar i Camós (1752).
12- Sant Quintí de Bas: església parroquial (998).
13- Puigpardines: església parroquial de Santa Maria (1108) i capella de Sant Antoni o Sant Feliu (1396).
14- La Pinya: església parroquial de Santa Maria (1023).
15- Sant Joan de Balbs: església parroquial (977).
16- Sant Privat de Bas: església parroquial (1017), capella de Sant Corneli o Santa Magdalena del Mont (998), capella de Santa Llúcia de Puigmal (1150), capella mas Masegur (1767), capella de Sant Sebastià (1519), capella de Sant Just i Sant Bartomeu del Mallol (1280), capella mas Tuià i oratori mas Albés (? 1761).
17- Les Preses: església parroquial de sant Pere (926), capella del Roser, capella de Sant Sebastià, capella de Sant Miquel del Corb (1332), capella de Sant Martí del Corb i capella de Sant Miquel de Castelló.
18- Ridaura: església parroquial de Santa Maria (852), capella de Sant Marçal (1445), capella de Sant Joan, capella de Sant Antoni de Collfred (1339), capella de Sant Antoni de Pàdua i església de Sant Andreu del Coll.
BISBAT DE VIC
Oficialat:
19- Pruit: església parroquial de sant Andreu (955) i església de Sant Llorenç Dosmunts.
20- Sant Joan de Fàbregues: església parroquial (968), Sant Miquel de Rupit, santuari de

⁹. CASACUBERTA, M., "Invenció del pasiatge i control de la realitat: les imatges fundacionals de la Catalunya contemporània", *Estudis Històrics de la Garrotxa*, 1 (desembre 2004), p. 98.

Montdois i santuari del Far.

- 21- Santa Maria de Corcó – L'Esquirol: església parroquial (952) i capella de Sant Roc.
- 22- Sant Julià de Cabrera: església parroquial (1025), santuari de Cabrera (1144), capella de sant Hilari de Simon (1177), capella de Sant Vicenç de Verders o Sarriera.
- 23- Sant Martí Sescorts: església parroquial (927) i capella de Santa Margarida de Vilaseca.
- 24- La Vola: església parroquial de sant Andreu (923)
- 25- Falgars: església parroquial de sant Pere.
- 26- Tavertet: església parroquial de sant Cristòfol (1070), església de Sant Miquel de Sorerols (1025), capella de Sant Corneli i Sant Cebrià, capella de Santa Cília de Sorerols (1061) i església de Sant Bartomeu Segorgues.
- 27- Vilanova de Sau: església parroquial de santa Maria.
- 28- Sant Romà de Sau: església parroquial.
- 29- Sant Vicenç de Susqueda: església parroquial.

Font: elaboració pròpia a partir de J.M. Marquès, *Ermites i santuaris de la Diòcesi de Girona* i “Creació i extinció de parròquies al Bisbat de Girona”; X. Puigvert, *Distribució del poblament i feudalisme a la conca del Brugent i a la conca alta del Fluvià (ss. IX-XI) i Catalunya Romànica*.

La importància de les visites pastorals rau en la seva reversibilitat indissociable: per un costat, serveixen per aplicar les normes dels diferents concilis i cànons (els trentins, els provincials i els diocesans), alhora que les constitucions sinodals i provincials es nodreixen, al seu torn, de les observacions de les visites pastorals que es realitzen *in situ*, a cada parròquia. El bisbe té una visió clara i diàfana dels problemes que aborda, promulgant disposicions adequades i realistes, en sintonia a les condicions culturals, ambientals i socials locals, fruit del seu incansable peregrinar per la diòcesi, i de les reunions que tenia amb els seus rectors. Pensem que res no queda ni està a l'atzar, les traduccions, incorporacions i retalls en ambdós sentits es demostren en les visites pastorals. És per això que s'han introduït elements referents als marcs normatius i canònics, del concili de Trento i dels concilis provincials i diocesans, sobretot a través de les seves constitucions sinodals, contrastant-los amb els manaments episcopals de visita, donant lloc a un grau de connexió i sintonia sense parangó. En el costat gironí, s'han emprat les constitucions de Miquel Pontich, que escrigué Francesc Romaguera, el 1691, per fer un seguiment retrospectiu de cada decret i per ser l'edició més actualitzada de l'època moderna;¹⁰ per al costat vigatà, hem pres les de Manuel Muñoz, de 1748, per ser les darreres impreses del segle XVIII, recopilant i actualitzant les anteriors.¹¹

Paral·lelament, hem disposat de l'obra de dos eclesiàstics fonamentals de la Reforma catòlica, ben distants en el temps i l'espai, i a diferent escala i sentit, però amb objectius idèntics, la instauració d'una mateixa pràctica religiosa: l'italià Carlo Borromeo i el català Josep de Taverner. El seus escrits, amb cent-cinquanta anys de diferència, resultat de sengles visites

¹⁰. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales dioecesis Gerunden., et unum collectae, renovate et auctae/ sub... D. Fr. Michaele Pontich, episcopo Gerundensi... a Francisco Romaguera, I.C. civeque honorato Gerundensi, a Villa de la Bisbal orto...*, Gerundae: sumptibus Hieronymi Palol, 1691.

¹¹. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen. in unum Collectae, Renovatae, & Auctae sub Illmo. Et reverendmo. Dno. D.D. Emmanuele A. Muñoz et Guil, Dei, et Sancta Sedis Apostolicae gratia, Episcopo, Vicen. Regioque. Consiliario, &c.* Vic: Tipogr. Pere Morera, 1748.

pastorals, afecten considerablement el desenvolupament de la vida parroquial del nostre territori. L'arquebisbe milanès, després de comprovar personalment l'estat desolador de les seves parròquies i esglésies, i a conseqüència del gran nombre de manaments que es veié obligat a dictar, decidí escriure un tractat que servís de guia per a tots els rectors, un manual útil i pràctic sobre la manera d'organitzar la decoració interna i externa de l'esglésies, l'aixovar eclesiàstic, amb normes estètiques i de conducta, on té la màxima expressió dins les esglésies rurals; són les *Instruktionen fabricae et supellectilis ecclesiasticae*, publicades per primera vegada el 1577.¹² En el sentit artístic, esdevé necessari el seu ús, ja que supera àmpliament l'únic punt on és tractat aquest tema en el concili de Trento.

Encara que tardanament (1725), el bisbe gironí Josep de Taverner desenvolupà una *Instrucció pastoral*, fruit també de la visita prèvia al bisbat, que es remunta a Borromeo, amb la que manté paral·lelismes i coincidències inevitables i sospitoses, i que permet comprovar si tals idees tingueren el seu efecte.¹³ Al contrari dels bisbes del segle anterior, que no semblen mostrar massa interès en la vida parroquial d'esglésies remotes, Taverner va escriure aquest edicte a fi d'uniformitzar-les sota una mateixa pràctica catòlica. Les comparacions entre les visites pastorals, les instruccions de Borromeo i les de Taverner han estat reveladores, i les repercussions a l'àmbit gironí i vigatà han quedat suficientment evidenciades.

Al costat de les visites pastorals com a font documental primordial, hem inclòs altra documentació original complementària, per reforçar les idees i tesis episcopals, amb l'afany de fer dialogar i contrastar fonts de naturalesa i escala diferents. Aquestes fonts, que podríem qualificar de secundàries en proporció però no en qualitat, són de caràcter religiós (redactades per bisbes, clergues, obrers, confreres o monjos) o civil (escrites per notaris o pagesos de mas): llibres parroquials, que inclouen sacramentals, obreries, confraries o registres de visites (dels arxius de La Pinya, Ridaura, Les Preses, Sant Feliu de Pallerols i Amer –conservats a la mateixa parròquia–; Les Planes d'Hostoles i Sant Julià de Llor –a l'Arxiu Diocesà de Girona– i Vilanova de Sau, Sant Romà de Sau, Sant Joan de Fàbregues i Tavertet –a l'Arxiu Episcopal de Vic–); documents emanats de les cúries episcopals, com són edictes, impresos, permisos i llicències d'obres i acaptes, entre molts altres (dels fons de la Mensa, *Notularum*, Registre de Lletres o

¹². BORROMEO, C., *Instruktionen de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*, Mèxic DC: Universidad Nacional Autónoma de México, 1985, (és l'edició actual del text llatí de 1577 amb la traducció castellana a càrrec d'Elena Isabel Estrada).

¹³. TAVERNER DARDENA, J., *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona, disposada per lo Illustríssim y Reverendíssim Senyor Don Joseph de Taverner y D'Ardena, per la gracia de Déu, y de la Santa sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del Consell de sa Magestat, en la segona Visita General de son Bisbat*, Girona, 15 de març de 1725, Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona. Farem servir, a partir d'ara, la publicació que en feu MURLÀ, Josep, "Notícia dels temples de l'ardiaconat de Besalú a través d'un document del bisbe Josep de Taverner i d'Ardena", *IV Assemblea d'Estudis sobre el comptat*, IV/1 (1980), p. 155-194.

Beneficial, de l'Arxiu Diocesà de Girona i l'Arxiu Episcopal de Vic, i dels Fullets Bonsoms, de la Biblioteca de Catalunya –BC–, relatius a altres bisbats catalans); visites claustrals benedictines, per al monestir d'Amer (a l'Arxiu de l'Abadia de Montserrat –AAM–); els protocols notariaus, amb una tipologia interna amplíssima: les fundacions de beneficis i confraries, testaments, contractes artístiques, censals, èpoques o testimonials ens han estat els més útils (de les notaries d'El Mallol i Sant Feliu de Pallerols –a l'Arxiu Comarcal d'Olot, ACO–, Amer –a l'Arxiu Històric de Girona, AHG– i Rupit –a l'Arxiu Episcopal de Vic–); i patrimonials (masos de La Fàbrega –AMLF– i La Torra –AMLT–, a Sant Feliu de Pallerols i La Codina –AMLC– i El Masegur –AMEM–, de Sant Privat de Bas). Al final de la tesi apareixen descrits els arxius, llibres i textos consultats.

Hem tingut presents les investigacions arqueològiques, sovint ignorades o desateses pels historiadors modernistes. De fet, l'arqueologia dels segles XVI, XVII i XVIII no ha interessat massa ni a historiadors ni a arqueòlegs; pocs són els que han avançat en convergència i sintonia, si bé en paral·lel, tendint a la separació més absoluta (amb algunes excepcions).¹⁴ De fet, els avenços s'han assolit des de l'arqueologia medieval i, més recentment, la industrial. Ara per ara, contraposar el material arqueològic amb la recerca documental esdevé indispensable, dins un procés que els arqueòlegs i medievalistes han denominat arqueologia extensiva, que implica la mobilització de tota la informació possible (fotografia aèria, teledetecció, paleoarqueologia, palinologia, zooarqueologia o toponímia).¹⁵

En el camp català, són meritoris els treballs d'història de l'arqueologia catalana de Xavier Barral;¹⁶ i les investigacions de Manuel Riu, hereu de l'impulsor de l'arqueologia medieval a

¹⁴. RUIZ GIL, José A. i LÓPEZ AMADOR, Juan J., “Aplicación de la metodología arqueológica al estudio de las edades moderna y contemporánea”, *Revista de Arqueología*, 189 (gener de 1997), p. 22-31. Per exemple, descriuen un cas a El Puerto de Santa Maria (Cadis), p. 27-28: “En alguna ocasió utilitzamos, desde el principio, los documentos escritos para la localización de restos arqueológicos. Así, utilizaremos como ejemplo uno referente a las visitas que efectuaron los representantes del Cabildo en 1525, para la comprobación del estado en que se encontraban los mojones situados en los límites del término municipal. Desde el inicio partimos con el objetivo de localizar alguno de los mojones que se describían. Experimentamos una agradable sorpresa cuando, no sólo pudimos comprobar la existencia de algunos de éstos [...], sino que, además, hacíamos lo propio con topónimos, pozos, cortijos, casas, veredas, cañadas, etc. En definitiva, restos arqueológicos de Edad Moderna que, en muchos casos, nos han servido para comenzar trabajos que, partiendo de lo localizado, nos han permitido remontarnos a periodos más antiguos, y para definir los cambios acaecidos hasta la actualidad”.

¹⁵. Concepte emprat des de la geografia històrica i l'arqueologia del paisatge, sobretot desenvolupada a Anglaterra: BARCELÓ, Miquel, *Arqueología medieval. En las afueras del “medievalismo”*, Barcelona: Crítica, 1988, p. 195-274: “La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural” i BOLÓS, Jordi, *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*, Barcelona: Curial, 1995.

¹⁶. BARRAL, X., *L'arqueologia a Catalunya*, Barcelona: Edicions Destino, 1989. Hi destaca les aportacions de grans investigadors, que es centraren en l'arqueologia sagrada, Josep Gudiol (1872-1931), Josep Puig i Cadafalch (1867-1957), Josep Serra i Vilaró (1879-1969), Eduard Junyent (1901-1978) o Josep Vives Gatell (1888-1978), entre d'altres.

Catalunya, Albert del Castillo, professor de la Universitat de Barcelona. Des d'aquesta universitat s'han anat presentant les novetats en la revista *Acta historica et archaeologica medievale*. El 1975 va publicar-se a França un manual d'arqueologia medieval, que tingué la seva traducció al castellà amb un apèndix sobre Espanya, de Manel Riu.¹⁷ Alguns anys més tard s'edità un estat de l'arqueologia medieval a Catalunya, on incloïa, per exemple, les darreres investigacions que havien tingut lloc en pobles alt-medievals, com Caulers (Caldes de Malavella), Roda de Ter,¹⁸ i les Gavarres.¹⁹ Unes primeres excavacions a la catedral de Girona (programes europeus *Picasso* i *Progress* el 1998-99), permeteren localitzar la primera catedral romànica, servint-se de l'ajut de les visites pastorals (del període 1369-1718) per determinar la situació exacta de les capelles i altars, mentre s'anava deconstruint una i es bastia la gòtica;²⁰ investigacions que està portant a terme Marc Sureda.²¹ Exemples ben útils i propers han estat les excavacions a Sant Andreu del Coll, Sant Iscle de Colltort i Amer, dins el nostre àmbit d'estudi, o més llunyans, com a Cardedeu i Lloret.²²

El bon inici d'una excavació, per a segles cada cop més recents, hauria de partir d'una base documental, bibliogràfica o arxivística. En el cas de les esglésies, capelles i espais que s'organitzen a l'entorn un temple, l'ús de les visites pastorals és gairebé obligat, ja que permet un seguiment més o menys continuat de l'evolució de l'edifici, afinar en la datació de les

¹⁷. DE BOUARD, M. i RIU, M., *Manual de Arqueología Medieval. De la prospección a la historia*, Barcelona: Editorial Teide-Editorial Base, 1977.

¹⁸. RIU-BARRERA, Manel, *L'arqueologia medieval a Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989; ÍD., *Excavaciones en el poblado medieval de Caulers. Mun. Caldes de malavella, prov. Gerona*, Madrid: Excavaciones arqueológicas de España, 88, 1975 i BOLÒS, J., "Tombes excavades a la roca al Cabrerès", *Ausa*, X/102-104 (1982), p. 353-360.

¹⁹. Un treball exemplar, en aquest sentit, és el de MALLORQUÍ, E., *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i paisatge d'un massís del nord-est català*, Girona: CCCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000, p. 19: "Pel que fa a l'època moderna, s'ha arribat a conèixer força bé com s'organitzaven les comunitat parroquials del massís i, sobretot, quines n'eren les activitats econòmiques principals: l'explotació del suro i del carbó, els forns de calç i de vidre, els molins i els pous de glaç. Però tot just s'ha començat a explorar tímidament la documentació de l'edat mitjana, un període d'importància cabdal per al massís perquè va ser llavors quan es van crear i consolidar dos elements, la parròquia i el mas, que han modelat decisivament les formes de vida tradicionals de les Gavarres".

²⁰. FREIXAS, P., NOLLA, J.M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J. i SUREDA, M., *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Girona: Ajuntament de Girona, 2000. Vegeu dels *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45 (2004), on tot el volum és dedicat a la catedral.

²¹. En espera de la seva tesi doctoral, vegeu les seves reflexions a PUIGVERT, J.M. (ed.), MONJAS, Ll., PEREA, E. i SOLÀ, X., *Les visites pastorals...*, p. 38-39.

²². AGUSTÍ, B. i LLORENS, J.M., "La intervenció arqueològica a Sant Andreu del Coll (Olot, la Garrotxa), 1991-1994", *Vitrina* (1995), p. 41-50; AGUSTÍ, B. i SAGRERA, J., "El monestir de Santa Maria d'Amer. Evidències arqueològiques al claustre i a la nau central de l'església", *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 95-110; LLORENS, J.M., "Recuperació de Sant Iscle de Colltort", *Revista de Girona*, 130 (1988), p. 75-81; AGUSTÍ, B., "Santa Maria d'Amer (Amer, la Selva)", *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. Actes, Santa Coloma de Farners*, 1996, p. 308-313; LLINÀS, J. et alii., *El castell de Sant Joan de Lloret*, Lloret: l'Ajuntament, 2003 i *Santa Maria de Cardedeu: excavació arqueològica a la capçalera de l'església parroquial de Santa Maria, Cardedeu, Vallès Oriental*, Cardedeu: Museu-Arxiu Tomàs Balvey, 1998.

evidències arqueològiques: les velles estructures arquitectòniques sobreposades (on arquitectes i arqueòlegs italians i espanyols han desenvolupat un mètode que permet llegir i interpretar estratigràficament estructures i paraments verticals),²³ les ceràmiques i altres materials d'enrunament emprats pel farciment de voltes, les làpides i enterraments que cobrien el paviment de les naus, la numismàtica d'almoines i petits tresorets, o les escultures i imatges que han entrat en desús pel canvi de devocions (i que són enterrades). A França han tingut lloc els encontres internacionals d'arqueologia medieval, entre els quals destaca el tercer dedicat a les esglésies;²⁴ i a Girona cal tenir presents les jornades bianuals d'arqueologia.

Inevitablement, l'estudi d'aquest material documental ens ha conduït a la revisió dels qüestionaris parroquials confeccionats el 1939, que foren titulats *Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 julio de 1936* i *Relación que ha de presentarse de hechos ocurridos con motivo del Movimiento Nacional del 18 de julio de 1936* (dipositats a l'Arxiu Diocesà de Girona i Arxiu Episcopal de Vic, respectivament). Acabada la guerra civil, l'Església elaborà una enquesta per a totes les diòcesis espanyoles amb l'objectiu de conèixer de primera mà l'estat de les parròquies i dels bisbats. A Girona, aquest material resta encara inèdit (i que nosaltres hem buidat el referent a les parròquies estudiades), mentre que a Vic ha estat investigat per Ignasi Roviró.²⁵ Els qüestionaris i relacions ens informen de l'estat dels béns mobles i immobles eclesiàstics, dels escassíssims que es salvaren i de l'estimació que en tenia la comunitat; sobretot ens interessen els apartats III (referent a les 'coses sagrades') i IV ('altres béns de l'església').

Aquestes fonts són imprescindibles per quantificar i qualificar la massiva destrucció ocorreguda en el període 1936-1939. Josep M. Marquès n'elaborà un llistat del bisbat gironí on enumerà la pèrdua de "45 orgues, 1.966 retaules, 152 pintures, 6.200 imatges de talla, 1.206 calzes, 659 copons, 329 custòdies, 292 creus processionals, 1.271 campanes, 1.277 terns, o conjunts de casulla i dalmàtiques, 2.699 capes pluvials, 7.545 casulles, 3.547 albes, 17 tapissos i 148 reliquiariis de la Vera-creu. La fiabilitat de l'estadística –continua Marquès– deriva del fet que existien inventaris sistemàtics del mobiliari de les esglésies, confeccionats en ocasió de les

²³. Veure els dossiers següents, BROGOLIO, G.P., MANNONI, T. i PARENTI, R., *Archeologia dell'architettura, supplemento ad Archeologia Medievale*, Florència: All'Insegna del Giglio, 1996 i CABALLERO, L. i LATORRE, P. (coord.), *Informes de la construcción*, Madrid: Instituto Eduardo Torroja, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1995, v. 46, núm. 435.

²⁴. FIXOT, M i ZADORA-RIO, E. (dir.), *L'Environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales, Actes du IIIe congrès international d'archéologie médiévale*, Aix-en-Provence, sept. 1989, París: Ed. de la Maison des sciences de l'Homme, 1994.

²⁵. ROVIRÓ, I., *Art i cultura a les parròquies del Bisbat de Vic (1936-1939). Transcripció i breu anàlisi de l'enquesta 'Relación que ha de presentarse de hechos ocurridos con motivo del Movimiento Nacional del 18 de julio de 1936'*, Vic, 2002, 2 v., manuscrit inèdit, BAEV.

visites pastorals”.²⁶ A la diòcesi de Vic, segons Roviró, es perderen 358 altars i retaules, 507 imatges, 47 orgues i harmòniums, 278 campanes, 67 creus, 609 objectes de culte, 601 mobles, 57 reliquiaris i 27 pintures, quadres i tapissos.²⁷ Sembla, doncs, que la proporció és molt menor a Vic que a Girona. Una documentació tan rica i preciosa, amb una forta càrrega d’ideologia, pot oferir-nos, si es treballa amb cura, doncs, uns resultats més objectius i concrets, fugint de les emocions i visceralitat d’alguns autors (l’arquitecte Joan Bassegoda Nonell o el comissari del *Patrimonio Artístico Nacional* de Catalunya, València i Balears, Luís Monreal),²⁸ presentant l’altra cara de la moneda de l’art d’avantguarda i de resistència creat durant aquests anys,²⁹ i de la salvaguarda del patrimoni espanyol i català per part dels governs republicans municipals i autonòmics (val a dir que gairebé només centrada en els museus nacionals i la incautació de col·leccions privades).³⁰

A títol general, concloem que es destruï i cremà aproximadament un 95% dels béns mobles de les parròquies estudiades, similar a altres parròquies i diòcesis catalanes: tot els mobles (bancs, confessionaris, calaixeres, cadires, caixes, orgues), amb excepcions insignificants; els retaules, imatges, pintures i altres obres d’art són els que patiren més, desapareixent completament (a excepció d’algun fragment de retaule a Sant Esteve de Bas, Sant Martí Sescorts i Sant Joan de Fàbregues, dipositats prèviament al Museu Provincial de Girona –que passaren al Museu d’Art– i al Museu Episcopal de Vic en el moment de la formació de les seves col·leccions); els conjunts d’orfebreria són els que s’han conservat total o parcialment, amb més o menys bon estat, més fàcils d’amagar, segons testimonis orals, i encara en ús (a Sant Feliu de Pallerols, Puigpardines,

²⁶. MARQUÈS, J. M., *Per les esglésies*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació-Caixa de Girona, 2000, p. 89.

²⁷. ROVIRÓ, I., “Art i cultura a les parròquies del bisbat de Vic (1936-1939)”, *Ausa*, XX-150 (2002), p. 583-637.

²⁸. BASSEGODA NONELL, Joan, *La arquitectura profanada: la destrucción sistemática del patrimonio arquitectónico religioso catalán (1936-1939)*, Barcelona: Mare Nostrum, 1990 i MONREAL, Luís, *Arte y Guerra Civil*, Angüés: La Val d’Onsera, 1999.

²⁹. AA.DD., *París-Barcelona. 1888-1937*, Barcelona: Réunion des Musées Nationaux, París – Museu Picasso, Barcelona, 2002; ALTED, A., *Política del nuevo estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la Guerra Civil*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1984; ÁLVAREZ, J., *La política de bienes culturales del gobierno republicano durante la Guerra Civil Española*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1982; CORTACANS, Oriol, “Salvar l’art en temps de guerra”, *El Temps*, 19-25 d’octubre de 2004, p. 57-61; GAMONAL, M.A., *Arte y política en la Guerra Civil Española: el caso republicano*, Granada: Diputació Provincial de Granada, 1987; GARCÍA, Isabel i PÉREZ, Javier (cord.), *Arte y política en España, 1898-1939*, Granada: Consejería de Cultura – Junta de Andalucía, 2002; HART, S.M. (ed.), “*!No pasarán!*” *Art, literature and the Spanish Civil War*, London: Tamesis Book Ltes., 1988 i RENAU, J., *Arte en peligro, 1936-1939*, València: Ajunament de València, 1980.

³⁰. ARGERICH, I. i ARA, J. (ed.), *Arte protegido. Memoria de la Junta del Tesoro Artístico durante la Guerra Civil*, Madrid: Instituto de Patrimonio Histórico Español i Museo Nacional del Prado, 2003 i AA.DD., *Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil*, Barcelona: Ajuntament, 1994; JOSEPH MAYOL, Miquel, *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*, Barcelona: Ed. Pòrtic, 1971 i GUDIOL RICART, Josep M., “La intervención de Josep Gudiol en el salvamiento del Patrimonio artístico durante la Guerra Civil”, dins *Tres escritos de Josep Maria Gudiol i Ricart*, Barcelona: Ed. Arthur Ramon i Manuel Barbié, 1987, p. 89-115.

Amer, Joanetes, Les Planes d'Hostoles, Les Preses), o exposats (a Sant Esteve de Bas, Tavertet i Vilanova de Sau); les campanes foren molt temptadores, llençades a daltabaix i refoses per material bèl·lic (romanen les de Sant Feliu de Pallerols, La Salut, Sant Julià de Llor i Sant Andreu del Coll); les vestimentes desaparegueren en la pràctica totalitat. La destrucció d'edificis parroquials afectà als de Les Planes d'Hostoles i L'Esquirol/Santa Maria de Corcó (del que romangué només el campanar).³¹ Jaume Crosas, recentment, ha considerat que, a part del que passà en aquesta darrera parròquia, “a la resta de poblacions, les activitats antireligioses es concentren només en la crema d'imatges i d'objectes de culte sense gaire valor”.³² A títol anecdòtic, hem pogut comprovar que a La Vola, a la capella del Santíssim es construí una paret per intentar preservar el retaule o altar, encara dempeus, tot i que fou inútil; a Cadaqués, la intervenció de l'arquitecte Pelai Martínez fou decisiva per salvar-lo.³³ El que succeí durant la postguerra pel que fa a la reconstrucció i reparació dels edificis i interiors eclesiàstics, li correspon una anàlisi detallada i meticulosa que desenvolupem a manera d'epíleg.

El trist i penós record que ens oferien els qüestionaris i relacions de 1939 podia suplir-se, tangencialment, per altres vies i sistemes que permetessin donar-nos una imatge el màxim d'aproximada de com estaven les esglésies en el moment previ a l'escomesa bèl·lica. De fet, aquesta qüestió ja s'anava plantejant al mateix temps que anàvem buidant la documentació, de la necessitat de contrastar la informació escrita amb les evidències físiques i materials d'allò que havia pervingut, seguint diferents procediments.

Primer de tot, el coneixement viu i directe de les parròquies de l'estudi, la importància del treball de camp, la visita a les esglésies, capelles i santuaris es convertí en una obligació, resseguint, tal vegada, les passes dels bisbes i visitadors, veient i comprovant, en bona part, el que ells van veure. Satisfeia la troballa d'aquell objecte de què parlava les visites pastorals, o l'acompliment d'aquell manament obligat repetidament; això ens permet demostrar la veritable eficàcia i fiabilitat de les visites pastorals, i de com pot ser de fructífer el treball de camp i la investigació històrica. Hem volgut analitzar, doncs, la 'cultura material', tal com s'hi ha referit Norman J.G. Pounds, i en el nostre cas, el que ha quedat de la parròquia, i en concret de

³¹. CANAL, J. SOLER, M. i CAMPISTOL, J., *Les Planes d'Hostoles*, Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1989, p. 98-99 i CROSAS, J., *Memòria de la Guerra. L'Esquirol, Osona, 1931-1940*, Tarragona: El Mèdol, 2000.

³². CROSAS, J., “Guerra i repressió al Collsacabra (1936-1943)”, *Plecs d'Història Local*, 116 (abril 2005), p. 4.

³³. GIL, R. M., “Pelayo Martínez Paricio. Apunts a una biografia”, *Revista de Girona*, 228 (gener-febrer 2005), p. 62.

l'església.³⁴ Excepte les esglésies de Sant Romà de Sau i Sant Vicenç de Susqueda, que està sota les aigües del pantà, hem tingut ocasió de visitar i veure l'estat de tots aquests temples.

A resultes d'aquesta recerca hem creat una base de dades o inventari fotogràfic del patrimoni eclesiàstic actual garrotxí, selvatà i osonenc (que incloem al segon volum; a partir d'ara <AF>), superant l'àmbit cronològic de la *Catalunya Romànica*³⁵ i aprofundint en l'exemple de Josep M. Marquès en el recent itinerari que feu per les esglésies gironines de la baixa Edat Mitjana a l'època contemporània,³⁶ o el de Josep M. Gavín, en el seu monumental repertori d'esglésies catalanes (realitzat durant les dècades de 1970 i 1980, n'ofereix un lamentable panorama de conservació).³⁷ L'accés relativament fàcil a les diferents esglésies i capelles permeté localitzar força elements que apareixen descrits a les visites pastorals, conservats *in situ*; la majoria d'edificis estan en força bon estat, per restar, avui en dia, oberts al culte. Hem continuat en aspectes més coneguts, com la pintura, l'escultura i la retaulística, i ens endinsem en aspectes que poden passar més desapercebuts: reixes, trones, bancs, exvots, orgues, bacines, caixes fortes o fonts baptismals, per citar-ne alguns. De fet, un treball que seria molt més important i voluminós si no haguessin estat tan nefastes les destruccions de la Guerra Civil. Hem reunit un conjunt de més de tres-centes seixanta fotografies, la majoria d'elles de conjunts arquitectònics i parts (absis, capelles, claus de volta, portes, finestres, porxats, cementiris, làpides), i en una quantitat gens menyspreable, d'objectes de litúrgia, orfebreria i plateria, encara d'ús quotidià per a molts rectors o exposats al públic, perquè foren amagats o guardats curosament. L'accés a diferents cases particulars, amb les seves capelles, amb cambres sumptuoses on s'allotjava el bisbe, amb imatges de la verge del Roser (així veurem el grau de difusió d'aquesta devoció), o antics baciners (que s'apropriaren de bacines i altres objectes de la congregació) ha permès acostar-se als aspectes més íntims i privats de la religiositat.

Un pas lògic ha estat la visita als museus comarcals i provincials, per comprovar les obres d'art i peces litúrgiques que allí s'hi conserven i exposen: el Museu Episcopal de Vic, el Museu d'Art de Girona i el Museu Comarcal de la Garrotxa, a Olot. Per a la diòcesi de Vic, les peces conservades al Museu Episcopal de Vic, el degà dels museus diocesans a Catalunya i Espanya,

³⁴. POUNDS, N. J.G., *La vida cotidiana. Historia de la cultura material*, Barcelona: Crítica, 1992, especialment les p. 140-141, 144-148 i 160-164.

³⁵. VIGUÉ, Jordi (dir.), *Catalunya Romànica. II. Osona. I*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984; ÍD., *Catalunya Romànica. III. Osona. I*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1986; ÍD., *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990 i ÍD., *Catalunya Romànica. V. El Gironès La Selva. Pla de l'Estany*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1991.

³⁶. MARQUÈS, J. M., *Per les esglésies...* i ÍD., *Rutes d'art sacre (1939-1985)*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació-Caixa de Girona, 1986.

foren incorporades i adquirides en dates molt reculades, sobretot en els anys de constitució i formació del museu, de 1889 a 1931, pel primer conservador, mossèn Josep Gudiol i Cunill, i de 1931 a 1978, pel segon conservador, el canonge Eduard Junyent.³⁸ Assabentats de l'intercanvi i compra-venda de peces entre mossèn Gudiol i l'artista Santiago Rusiñol, sobretot per nodrir la seva col·lecció de ferros, vam establir contactes amb el Consorci del Patrimoni de Sitges, per tal descobrir les que procedien del bisbat vigatà; malauradament, l'inventari no descriu com, quan i d'on foren trameses. Les obres del Museu d'Art de Girona (que fusiona les del Museu Diocesà i Museu Provincial) responen a unes altres vicissituds. Foren entregades en dipòsit o recopilades pels responsables del patrimoni religiós del bisbat dels anys 1940 ençà; uns, per preservar allò salvat durant la guerra, i altres, durant el reconeixement i descoberta d'obres mig abandonades a sagristies i golfes.³⁹ És per això que el número és menor en aquest segon cas. Endemés, el Museu Comarcal de la Garrotxa disposa d'alguna peça molt concreta (unes canelles romàniques i una còpia del sepulcre de Sant Andreu del Coll), i el Museu Frederic Marès de Barcelona guarda una important col·lecció de goigs, a destacar els de les nostres parròquies.

Les obres del Museu d'Art de Girona es reproduïxen al segon volum, mentre que les del Museu Episcopal de Vic, lamentablement, no ha estat possible, per múltiples dificultats (accés, consulta o preus abusius de reproducció); tot i que les peces medievals poden consultar-se a la *Catalunya Romànica*, les modernes resten intocables i desconegudes a les vitrines.

Arribats a aquest punt també es feia necessari recórrer a la fotografia històrica, anterior als esdeveniments bèl·lics de 1936-1939, en un procés paral·lel i simultani a la recerca escrita. Els resultats han estat força sorprenents. Hem pogut reunir una selecció d'unes setanta d'imatges antigues (que ocupen el 20% del total). La fotografia ha esdevingut protagonista indiscutible, prenent una importància equiparable a la que els investigadors atorguen a la documentació escrita. De fet, volem emfatitzar l'ús que n'hem fet per estudiar la cultura material, les obres d'art, i les transformacions arquitectòniques i urbanístiques de la parròquia rural, en aparença estàtica o que evoluciona lentament, en contraposició a la urbana,⁴⁰ tan descurada en disciplines

³⁷. GAVÍN, Josep M., *Inventari d'esglésies. Garrotxa-Ripollès*, Barcelona: Arxiu Gavín, 1978; ÍD., *Inventari d'esglésies. Gironès-Selva*, Barcelona: Arxiu Gavín, 1982 i ÍD., *Inventari d'esglésies. Osona*, Barcelona: Arxiu Gavín, 1984.

³⁸. PUIGVERT, Joaquim M., "Historiografia eclesiàstica i catalanisme a la Catalunya de la Restauració", *El contemporani. Revista d'història*, 5 (gener-abril 1995), p. 30-37 i TRULLÉN, Josep M. (dir.), *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic: Museu Episcopal de Vic, Bisbat de Vic, Ajuntament de Vic i Generalitat de Catalunya, 2003.

³⁹. ALCALDE, Gabriel i RUEDA, Josep M., *Els museus*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació i Caixa de Girona, 1999, p. 38-39 i ALARCIA, Miquel A. i alii., *Museu d'Art de Girona*, Girona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984.

⁴⁰. COSTA, Lluís, "La imatge i la recerca històrica", *Revista de Girona*, 144 (gener-febrer de 1991), p. 12-13 i GARCIA ESPUCHE, Albert, "Les imatges en la recerca i la difusió de la història urbana", dins *La imatge i la recerca històrica. Ponències i comunicacions. Jornades de debat entorn del valor artístic i*

com la Història pròpiament dita (a diferència de la Història de l'Art), i allunyar-nos de la simple il·lustració complementària. Precisament, tant de les imatges d'interiors com de les vistes d'exterior n'hem tret el màxim rendiment i possibilitats, sense limitar-nos a allò més conegut: els retaules a l'interior i l'edifici eclesiàstic a l'exterior; hi ha petits elements que els hem analitzat al detall i no ens han passat gens desapercebuts (bancs i cadires a les naus, frontals d'altar, trones, reixes, creus, canelobres, i un llarg etcètera), però es considerarien com a elements secundaris o menors, dins el seu conjunt i context.

Podem denominar aquesta fotografia com a històrica, etnogràfica o documental, en dependència del valor de la seva representació, la mirada del fotògraf, la seva intencionalitat i clara funció sociològica, antropològica, política o periodística.⁴¹ En les dues últimes dècades, està gaudint d'una considerable revalorització, potser a redós i consideració de la disciplina artística, de l'influx europeu, i del redescobriments de la seva vàlua documental, donant lloc a excel·lents exposicions, catàlegs o publicacions, per exemple, de Publio López Mondéjar, Joan Fontcuberta o Dolors Grau, entre molts altres.⁴² Aquest reconeixement s'ha traduït amb la incorporació del registre fotogràfic per a la recerca històrica i anàlisi dels fets culturals i socials, però, ja ve de lluny, emprat en les primeres dècades del segle XX, tal com ressaltà l'arquitecte Jeroni Martorell en nombrosos articles i congressos,⁴³ i posà a la pràctica Francesc Carreras i Candi, primer, a la *Geografia general de Catalunya* (amb els volums de les províncies de Girona i Barcelona escrits per Joaquim Botet i Sisó i Cels Gomis, respectivament),⁴⁴ i segon, al *Folklore y costumbres de España*⁴⁵ (fruit de nombroses i destacades col·laboracions de Leopoldo Torres Balbás, Valeri Serra i Boldú o Aureli Capmany) essent obres profundament il·lustrades. Moltes de les seves fotografies procedien dels naixents arxius fotogràfics catalans a què hem recorregut per a la nostra investigació. De caràcter semblant, a escala comarcal, és l'obra de mossèn Josep

documental del patrimoni en imatge. 14-16 de novembre de 1990, Girona, Ajuntament de Girona, 1990, p. 43-45.

⁴¹. FREUND, Gisèle, *La fotografía como documento social*, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 2002 [1ª versió de 1974, *Photographie et Société*].

⁴². FONTCUBERTA, Joan, "Fotografia catalana 1900-1940: el camí vers la modernitat", dins BALCELLS, David et alii., *Introducció a la història de la fotografia a Catalunya*, Barcelona: Lungwerg Editores/MNAC, 2000, p. 75-104; GRAU, Dolors, *Els artesans de la imatge. Fotografia i cinema amateur a Palafrugell (1860-1985)*, Girona: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1997; LÓPEZ MONDÉJAR, Publio, *Historia de la fotografía en España*, Barcelona: Lungwerg Editores, 1997 i MASSANAS, Emili (GRAU, Dolors, a cura de), *Fotògrafs i editors gironins a les comarques de Girona (1839-1940)*, Girona: Diputació de Girona, Col·lecció Quaderns de Fotografia, 1998.

⁴³. MARTORELL, Jeroni, "L'inventari gràfic de Catalunya", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XIX (març 1909), p. 45-51.

⁴⁴. BOTET I SISÓ, Joaquim, *Geografia general de Catalunya, dirigida per Francesc Carreras y Candi. Província de Girona*, Barcelona: Estab. Editorial de Albert Martín, 1913-1918?, i GOMIS, Cels, *Geografia general de Catalunya, dirigida per Francesc Carreras y Candi. Província de Barcelona*, Barcelona: Estab. Editorial de Albert Martín, 1913-1918?.

⁴⁵. CARRERAS I CANDI, F., *Folklore y costumbres de España*, Barcelona: Casa Editorial Alberto Martín, 1931, 3 vs.

Gelabert, geòleg i pintor, la *Guia il·lustrada d'Olot y ses valls*, que, com indica el títol, inclou precioses fotografies realitzades per ell mateix. Totes aquestes les hem fet servir en el nostre estudi.

Hem consultat diferents arxius, públics i privats, de més i menys coneguts, la majoria barcelonins. Com ha ressaltat Joaquim M. Puigvert, si “disposem d'aquests esplèndids arxius fotogràfics és perquè durant les quatre primeres dècades del segle XX hi havia consciència en determinats cercles d'estudiosos (especialment en el camp de l'etnografia i del folklore i en el de l'excursionisme *científic*) que la fotografia era un instrument de treball de primer ordre”.⁴⁶

Un bon gruix procedeix del monumental fons de l'Institut Amatller d'Art Hispànic, que comptava amb diverses col·laboracions provincials (a destacar la de Valentí Fargnoli per a Girona), i que alberga l'extensa col·lecció fotogràfica del mossèn i historiador de l'art vigatà Josep Gudiol i del fotògraf Adolf Mas;⁴⁷ en aquest darrer, tenen un notable pes les imatges d'arqueologia i art medieval, en detriment d'altres èpoques que no satisfien el seu interès. La Biblioteca de Catalunya alberga el fons, desconegut i extraordinari, del metge oculista Josep Salvany i Blanch, membre de la secció de Folklore, Arqueologia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya, que recorregué les comarques catalanes i mallorquines entre 1911 i 1926, en paral·lel o conjuntament a Joan Nonell i Fabrès.⁴⁸ També de l'Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, dels diferents fons que conformen l'entitat (Blasi Vallespinosa –1920-25–, Frederic Juandó –1925-30–, Albert Oliveras –1928– o Marcel·lí Gausach) procedeixen algunes mostres.⁴⁹ Hem consultat el catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, fundat el 1915 per Tomàs Carreras i Artau amb la col·laboració de Josep M. Batista i Roca, dipositat al Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Institució Milà i Fontanals.⁵⁰ Hi destacaven, per interès i voluntat dels investigadors, les expressions religioses,

⁴⁶. PUIGVERT, J.M., “Les transformacions del món rural en imatges”, *Mestall. Butlletí de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines*, 13 (juny 2003), p. 9.

⁴⁷. MAS, Adolf (CASAMARTINA, Josep, cord.), *L'Interior del 1900: Adolf Mas, fotògraf*, Terrassa-Barcelona: Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa i Institut Amatller d'Art Hispànic, 2002; FARGNOLI, Valentí (COSTA, Josep, dir.), *Història gràfica, 1909-1940: Maçanet de la Selva*, Girona: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1998, i MASSANAS, Emili (rec. i sel.), *Fòtica Fargnoli. Valentí Fargnoli Iannetta. 1885-1944*, Girona: Arxiu Municipal, Ajuntament de Girona i Diputació de Girona, 1981.

⁴⁸. SALVANY BLANCH, Josep (ARMENGOL, Assumpta i MARCO, Ricard, sel. i ed.), *Josep Salvany i Blanch: fotografies 1910/1926*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1992 i ÍD. (CASANOVAS, Miquel A. i MARCO, Ricard, sel. i ed.), *Menorca i Mallorca, 1915. Una visió estereoscòpica de Josep Salvany*, Palma de Mallorca: Consell Insular de Menorca, Consell Insular de Mallorca i Sa Nostra, 1998.

⁴⁹. AA.DD., *Miralls del cel: arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona: Fundació “la Caixa”, 1997.

⁵⁰. CALVO, Lluís, *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*, Barcelona: CSIC- Institució Milà i Fontanals, 1990; CALVO, Lluís, *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*, Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals i Centre de promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 1994; CALVO, Lluís; MAÑÀ, Josep i

l'arquitectura i la plàstica popular, o el calendari festiu; algunes d'elles, però, ja han estat recentment seleccionades i publicades per Llorenç Ferrer (una dona de Constantins amb uns goigs i els aplecs d'El Far –a Sant Martí Sacalm– i Santa Magdalena del Mont –a Sant Privat de Bas–),⁵¹ mentre que altres resten inèdites.⁵²

A les comarques de Girona hem acudit a dos arxius. Per un costat, hem consultat les fotografies del farmacèutic Joan Masó i Valentí (germà de l'arquitecte noucentista), dipositades a l'Arxiu Municipal de Girona (Centre de Recerca i Documentació de la Imatge), fetes en dues tongades, entre 1927 i 1935, i entre 1941 i 1942.⁵³ Per altre, l'heterogeni fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya, separat per municipis, ha esdevingut ben útil. Hem tingut la sort, també, d'accedir a dos rics fons patrimonials de Sant Feliu de Pallerols: el mas la Fàbrega, amb imatges interessantíssimes sobre diferents visites pastorals que, en aquesta població, s'efectuaren a cavall dels segles XIX-XX, i que pensem no degueren diferir tant de les dels segles d'època moderna, i de la família Rovira Casademont de Sant Feliu de Pallerols, en part inèdit, del segle XIX (1885). Aquests dos darrers tan solament són magnífics exemples de com poden ser les col·leccions familiars, i que la recerca fotogràfica, molt més feixuga i laboriosa, pot encaminar-se cap aquesta direcció, tal com fan alguns grups locals al mateix Collsacabra.⁵⁴

La composició dels conjunts arxivístics eren coherents amb els seus interessos, i així hi percebem un predomini de les construccions religioses (sovint emmarcades en el nucli urbà o una visió de conjunt) i dels seus interiors, en detriment d'escenes festives i activitats religioses, tan atractives (del tipus romiatges, processons, pabordesses, salpàs o visites pastorals). Per exemple, hem consultat altres fons i arxius on, sorprenentment, no hi hem localitzat fotos relatives al nostre àmbit i tema d'estudi.

Coetanis i companys dels fotògrafs esmentats, compartint aficions, entitats i publicacions, hem seleccionat els testimonis de diferents folkloristes, excursionistes, clergues i historiadors, de finals del segle XIX i principis del XX (Ramon Arabia, Gaietà Barraquer, mossèn Josep Gelabert, Josep Franquet, Marià Vidal, Cels Gomis, Francesc Maspons, Lluís G. Ylla, Artur

NARANJO, Joan, *Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, 1918-1930*, Barcelona: Fundació "La Caixa", 1996.

⁵¹. FERRER, Llorenç, *La vida rural a Catalunya*, Manresa: Angle Editorial, 2002, p. 185 i 211-213.

⁵². CALVO, Lluís, *Catàleg de l'Arxiu...*, p. 164 ('La Creu dels Estudiants', al coll de Condreu, camí d'El Far, del 1919), p. 324 (diversos aspectes de l'aplec de Santa Magdalena del Mont, del 1924-27) i p. 342 (pabordesses d'El Far, 1919).

⁵³. SAIS, Carme i CÀRCELES, Dolors, "Els fons Fontanet-Masó de l'Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Girona", dins *La imatge i la recerca històrica. Ponències i comunicacions. Segones Jornades Antoni Varés. 12-13 de novembre de 1992*, Girona: Ajuntament de Girona, 1992, p. 184-198.

⁵⁴. PONCE, Santi i GUMÍ, Jordi, "Un segle d'imatges. Família i fotografia del segle XX", *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 20 (abril 2002), p. 181-182.

Osona, Cèsar A. Torras, el canonge Corbella, mossèn Joan Guiu, Josep Sanfeliu i Francesc Monsalvatje, tal vegada resseguint les passes del pare Camós, en el segle XVII)⁵⁵ i d'eclesiàstics, amb posterioritat a la Guerra Civil (Eduard Junyent, Lluís Constans i Jaume Marquès), ens poden ajudar a entreveure quin fou el destí de moltes d'aquestes esglésies.⁵⁶ Alhora, hem aprofitat aquest valuós material per bastir un capítol, a tall d'epíleg, dedicat a l'evolució de la valoració de l'art barroc, des del menyspreu més absolut dels romàntics i excursionistes, encastats en la recerca de l'art 'nacional' (romànic i/o gòtic), passant per a la redescoberta noucentista, fins a caure en recreacions neobarroques en l'etapa franquista.

Hem cregut convenient donar un enfocament interdisciplinari, gens recurrent en un treball d'història, on la combinació de fonts i disciplines forma un indestriable i dens conjunt. Per tant, aquesta investigació no pot qualificar-se d'estricta Història de l'Església. Les múltiples possibilitats que ofereixen les visites pastorals fugen d'aquesta microespecialització temàtica, i de la vella història institucional més descriptiva i interna, i s'obren a un amplí ventall, incloent una sèrie de matisos que no poden menysprear-se (de la història social, de les mentalitats, de l'economia, de l'art, o de la població). És impossible deslligar-ho dels esdeveniments polítics (incursions militars, canvis de govern, decisions reials) i de les conjuntures econòmiques que afecten la comunitat pagesa. Tots aquests conceptes es mesclen en un *continuum*, ja que junts formen un tot unitari, quelcom difícil de deslligar. La investigació ha de subministrar elements per a verificar i refutar les hipòtesis que presentem, per això hi ha

⁵⁵. CAMÓS, Narcís, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, 1657, 1747, 1949.

⁵⁶. ARABIA, R., "De Ripoll a Girona", *Excursions. Anuari de 1882*; BARRAQUER, G., *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, 1906, v. I; CONSTANS, LI. G., *Girona, bisbat marià. Història, Art, Pietat, Folklore*, Girona: Bisbat de Girona, 1954; FRANQUET, J., "Ridaura", *L'Atlàntida*, 4 (1-VII-1896); GELABERT, J., *Guia ilustrada d'Olot y ses valls*, 1908; GOMIS, C., "Un dijous gras a Sant Esteve de Bas", *Catalunya*, febrer 1904; ÍD., "De Sant Feliu de Pallerols a Olot, passant per la recerca", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VII (1879); ÍD., "L'espiritada d'Hostoles", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VII (1879); ÍD., *La Vall de Hostoles*, Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1894; GUIU, J., *Guia descriptiva del Obispado de Vich, o sea, diccionario de todas sus parroquias y ayudas*, Vich: Tipografía y Librería Católica de Sant Josep, 1898; JUNYENT, E., *Itinerario histórico de las parroquias del Obispado de Vich*, Vic, Imprenta Anglada, 1945-1952; MARQUÈS, J., "Amer", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XX (1970-71), p. 5-74; ÍD., "VI centenari de l'emmurallament de la vila d'Amer (1388-1988)", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 4-5 (1990-91), p. 21-29; MASPONS, F., "Entre Vich y Sant Joan de las Abadessas", *Excursions. Anuari de 1882. Associació d'Excursions Catalanes*, Barcelona, 1882; MONSALVATJE, F., *Noticias históricas del condado de Besalú* (26 vs.), Olot: Imp. i Lib. de J. Bonet, 1889-1919; OSONA, A., "Aplech d'excursions desde Coll de Pruit", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 20 de setembre de 1882, p. 222-225; ÍD., "Excursió a la Vall de Hostoles", *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, IV (1882), p. 228-231; ÍD., "Excursió als cingles de Juanetas y Puigsacalm", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, IV (58 i 59), 1883; ÍD., *Pirineu català. Guia itinerari de Collsacabra y de la Magdalena*, Barcelona, 1888; ÍD., "Itineraris d'excursions per Collsacabra y las Guillerias", *Excursions. Anuari de 1882*, Barcelona: Associació d'Excursions Catalanes, 1882; ÍD., "Un recorregut pel macís de les serres de Cabrera", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 145 (febrer 1907), p. 33-48; VIDAL, M., "Excursió al castell de Requesens, Agullana, Besalú, Olot i Collsacabra", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, IX (1899), p. 177-

tants exemples, amplis i generosos dins el mateix text, o bé reproduïts a l'Apèndix Documental (<AD>); ens ha semblat necessari, en definitiva, deixar parlar el propi llenguatge de les visites pastorals, tot i el risc que s'allargués en excés la tesi final.

El present treball s'estructura en tres grans blocs temàtics, seguint altres subdivisions mínimes inevitables, però, perfectament integrades en el context i en la interdisciplinarietat. També hi ha hagut perioditzacions necessàries, quan hi ha alguns talls ben marcats i definits:

1. La primera part analitza els aspectes formals i administratius de les visites pastorals, la sèrie documental, el procés i desenvolupament: des dels passos previs (la preparació), segueix amb l'eix central en la visita en ella mateixa a la parròquia rural (diferenciant-la de la visita a la catedral), fins a la redacció final de les actes. Sembla un desenrotllament curt, però implica l'esforç extraordinari i la mobilització d'un estol increïble de personatges: bisbes, visitadors, o secretaris de visita.

Per a la biografia de cada un d'ells no hem volgut aprofundir massa, ja que tampoc aquí ens interessa entrar en la seva vida professional o *cursus honorum*, ja que res o poc hi podríem aportar, perquè ja hi ha les entrades del *Diccionari d'Història eclesiàstica de Catalunya* (a partir d'ara DHEC), però si hem ressaltat les dades inèdites que aporten les visites pastorals. Per als segles XVI i XVII, Lluís B. Nadal escriví el tercer volum de l'*Episcopologio de Vich* (1904), la continuació del que escriví el degà Joan Lluís de Montcada,⁵⁷ i que pren elements del que s'escriví a principis del segle XVII.⁵⁸ El 1917 Ramon Casadevall allargà l'estudi dels bisbes a l'època moderna i contemporània ("*Episcopologio vicense*").⁵⁹ Per al segle XVII gironí, l'estudi de Joan Busquets sobre *La Catalunya del Barroc vista des de Girona*,⁶⁰ basat, en gran part, en les biografies que va escriure el canonge Sulpici Pontich a finals del segle XVII (manuscrit conservat i dipositat a l'Arxiu Capítular de Girona) i les que Francisco Diago i Joan Gaspar Roig desenvoluparen a l'inici de les constitucions del bisbe Miquel Pontich el 1691.⁶¹ Potser podríem aportar alguna novetat per a la segona meitat del segle XVI. Una última consideració, després de plantejar-nos aquest tema, és saber si existí realment un bisbe ideal, català, gironí o vigatà a qui li podem aplicar aquest atribut.

201 i YLLA, Ll. G., "Excursió a Cabrera, la Bola y Sant Pere de Torelló", *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, v. II (1915-1916-1917), p. 17- 21.

⁵⁷. NADAL, Ll. B., *Episcopologio de Vich*, Vic: Imp. Viuda R. Anglada, 1904.

⁵⁸. ORDEIG, R., "Un episcopologi de Vic de l'any 1625", *Ausa*, XI (1983), p.17-38.

⁵⁹. CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Vich*, Año 63. Lunes, 19 de Febrer de 1917, nº 1717, p. 34-74.

⁶⁰. BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Ajuntament de Girona, 1994.

2. La segona part analitza els aspectes materials de les parròquies, a partir dels manaments, amb què els bisbes i visitadors imposaven una sèrie de normes i lleis, i expressaven els seus desacords. Uns decrets que parlen dels elements físics i palpables de la religió (l'arquitectura, les imatges i retaules, els altars, els ornaments i el mobiliari, les rectories i els cementiris), però també d'allò intangible, per exemple, l'economia, la pobresa o riquesa de la parròquia.

3. La tercera part analitza els protagonistes, des de baix, de les visites, de les parròquies i de la seva vida quotidiana: fidels i clergues, en les seves múltiples representacions i simbolismes.

Dins aquest procés gradual de reflexió, cal fer referència, com no, a l'aparat bibliogràfic i historiogràfic. No pretenem fer una relació exhaustiva dels usos historiogràfics de les visites pastorals, ja que en altres ocasions n'hem plantejat una aproximació, sense que hi podem afegir cap novetat significativa, però sí fer-ne un breu anàlisi.⁶² En ella es posava en evidència que les recerques a partir de les visites pastorals tenen una tradició que es remunta en el segle XVIII, i que no es limiten a un enfocament sòcio-religiós exclusiu. Per exemple, la història local, l'arqueologia, l'art, la sociologia, la geografia humana i l'antropologia s'han nodrit d'aquesta font, amb resultats ben satisfactoris. En el camp de la història es constatà que han estat els medievalistes els més sistemàtics en l'anàlisi i estudi de la font.

Tot just recentment, a Catalunya sembla que tornen a despertar un renovat interès, situat dins la Història de l'Església. Ho hem vist en IV Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, celebrat a Vic el 21 i 22 de febrer de 2004, titulat 'Església, societat i poder' (amb les actes a punt de sortir publicades) o la flamant tesi doctoral de Lluís Monjas (2005). Una sèrie de treballs que m'han servit de marcs referencials de l'època moderna, d'Henry Kamen, Joaquim M. Puigvert, Eugeni Perea i Valentí Girbau (fruit, en els tres darrers, de sengles tesis doctorals, també relativament actuals, emprant un enfocament metodològic actualitzat i un rigor analític modèlic).⁶³ Un clar precedent el teníem en l'estudi del cinc-cents barceloní de Joan Bada, que malgrat estar escrit el 1970 continua vigent i necessari per a

⁶¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, primeres trenta pàgines (sense foliar).

⁶². SOLÀ, X., "La Contrareforma a Catalunya...", p. 52-72 i PUIGVERT, J. M. (ed.); MONJAS, Ll.; SOLÀ, X. i PEREA, E., *Les visites pastorals...*, p. 19-44.

⁶³. KAMEN, H., *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation*, Yale University Press, Londres, 1993; i després en català per l'editorial Pagès, Lleida i en castellà per Siglo Veintiuno de España Editores, ambdós el 1998; PUIGVERT, J. M., *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*, Vic: Eumo Editorial, 2001; PEREA, E., *Església i societat a l'Arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, Reus: Diputació de Tarragona, 2000 i GIRBAU, V., *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1814)*, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya- Editorial Herder, 1996.

l'obscur i desert segle XVI.⁶⁴ No hem descuidat les últimes i novadores investigacions europees i hispàniques, amb les que establim evidents punts de contacte, amés de vincles històrics i geogràfics: Serge Brunet, Anne Bonzon i Philippe Goujard a França;⁶⁵ Carla Russo, Cecília Nubola i Angelo Torre a Itàlia;⁶⁶ i Tomás A. Mantecón, Maria L. Candau, William J. Callahan, Pablo A. Solé i Avelina Benítez a Espanya.⁶⁷ Tot ells s'han convertit, per a mi, en autèntiques guies i manuals de capçalera, per això els citarem, tard o d'hora, en més d'una ocasió.

A tall de síntesi, les paraules del pare Batllori resulten il·lustratives i prou encertades, quan posa de manifest en el Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, que “mentre l'estudi de la creació, del desenvolupament geogràfic, de les activitats religioses i afins, de la importància local de les parròquies ha assolit a tota Europa un alt grau d'interès, tant a Catalunya com a tota Espanya ho tenim gairebé tot per fer. La seva importància s'acreix a mesura que la història social, en tota la seva amplitud augmenta pertot. Una font essencial ha estat els llibres de visites pastorals, que serveixen també, i alhora, part de la religiositat del poble, sobretot si hom les acomoda amb la consulta dels llibres parroquials. Però una història d'aquesta mena només és possible i només té sentit si és empresa en forma quantitativa i seriada”.⁶⁸

La geografia (valls de Bas, Brugent, Amer, Collsacabra, Sau i Susqueda), el període (1588-1800) i la font documental principal (les visites pastorals) han delimitat, necessàriament, la investigació. La decisió de la zona es degué a motius sentimentals i pragmàtics, per la

⁶⁴. BADA, J., *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona: Facultat de Teologia de Barcelona, 1970.

⁶⁵. BRUNET, S., *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*, Aspet: Pyrègraph, 2001; BONZON, A., *L'esprit de clocher. Prêtres et paroisses dans le diocèse de Beauvais (1535-1650)*, París: Les Éditions du CERF, 1999 i GOUJARD, Ph., *Un catholicisme bien tempéré. La vie religieuse dans les paroisses rurales de Haute-Normandie 1680-1789*, París: Éditions du C.T.H.S., 1996.

⁶⁶. RUSSO, C., *Chiesa e comunità nella diocesi di Napoli tra cinque e settecento*, Nàpols: Guida Editore, 1981; NUBOLA, C., *Conoscere per governare: la diocesi di Trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo, 1579-1581*, Bolonya: Il Mulino, Annali dell'Istituto Italo-germanico, 1993 i TORRE, A., *Il consumo di devozioni. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Régime*, Venècia: Marsilio Editore, 1995.

⁶⁷. MANTECON, T.A., *Contrarreforma y religiosidad popular en Cantabria. Las cofradías religiosas*, Santander: Universidad de Cantabria y Asamblea Regional de Cantabria, 1990; SAAVEDRA, P., *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*, Barcelona: Crítica, 1994; CANDAU, M.L., *La carrera eclesiástica en el siglo XVIII. Modelos, cauces y formas de promoción en la Sevilla rural*, Sevilla: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1993; ÍD., *El clero rural de Sevilla en el siglo XVIII*, Sevilla: Caja Rural, 1994 ÍD., “Eglise, pouvoir et doctrine: les visites pastorales post-tridentines dans L'Archevêché de Séville (Espagne) à l'époque moderne”, dins PAIVA, J. P. (ed.), *Religious Ceremonials and Images. Power and social meaning (1400-1750)*, Coimbra: Centro de História da Sociedade e da Cultura i European Science Foundations, 2002; CALLAHAN, W.J., *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Madrid: Nerea, 1989; SOLÉ, P.A., *La Iglesia Gaditana en el siglo XVIII*, Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1994 i BENÍTEZ, Avelina, *El bajo clero rural en el Antiguo Régimen (Medina Sidonia, siglo XVIII)*, Cádiz: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2001.

proximitat, les bones comunicacions i el coneixement empíric directe. La cronologia escollida respon a un intent d'omplir un buit dins la historiografia catalana (sobretot en els segles XVI i XVII), només parcialment conegut. La documentació original, *a priori* pràcticament inèdita i poc valorada sinó pels estudiosos locals, oferia enormes i insospitades possibilitats, amb sorpreses molt agradables. Per tot això, ens trobem davant d'un cas de microhistòria, on les parròquies escollides són el pretext per estudiar la Reforma catòlica a Catalunya.

Per acabar voldria esmentar aquelles persones que m'han ajudat, de manera directa i/o indirecta, física i/o intel·lectualment. Per un costat els arxivers i bibliotecaris de l'Arxiu Diocesà de Girona i de la Biblioteca del Seminari de Girona, Josep M. Marquès. A l'Arxiu Episcopal de Vic, Miquel dels S. Gros i Rafel Ginebra, que han atès amablement les innumbrables peticions documentals, dubtes de transcripció, qüestions relacionades amb la temàtica de les visites pastorals, la història de l'Església, litúrgia i arxivística. Amb ells he establert un pont de comunicació i intercanvi d'opinions que ha estat altament fructífer. Així mateix amb els directors i responsables de l'Arxiu Comarcal d'Olot i l'Arxiu Històric Provincial de Girona.

També tots aquells rectors i capellans que m'han obert les portes de les esglésies i arxius de les parròquies, per poder prendre fotografies o consultar la documentació. A mossèn Joan Travessa, a Sant Feliu de Pallerols i Sant Miquel de Pineda; a mossèn Joan Boada, a Sant Esteve de Bas i Sant Privat de Bas; mossèn Josep M. Melció, a Ridaura, Sant Joan de Balbs i La Pinya; mossèn Josep Iern, rector de Sant Martí Sacalm i El Far; mossèn Jesús Miquel Silvestre, a Tavertet i L'Esquirol; mossèn Francesc Besora, a Vilanova de Sau; mossèn Ramon Carbonell, a Sant Martí Sescorts, i a mossèn Josep M. Barcons, a Les Preses, El Mallol, Sant Miquel del Corb i Sant Martí del Corb.

No voldria deixar-me a especialistes que han solucionat aspectes concrets del treball: en Daniel i Marc Oliu, sobre qüestions musicals; l'Elcira Roma, sobre les relíquies, exvots i presentalles; el Dr. Joan Sala, sobre l'art i l'arquitectura; la Dra. Maria Garganté sobre el finançament de les obrieres; en Marc Sureda, sobre la catedral de Girona a l'època medieval; en Miquel Casademont, sobre arxius parroquials; en Miquel Puig, sobre l'educació i la doctrina cristiana; la Sílvia Saladrigas, del Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa, sobre els teixits i les vestimentes parroquials; i en Xavier Bantí i Jordi Llorach, sobre la festa i el folklore popular.

Als senyors Josep Vilallonga i Rosa M. Montañà del mas la Fàbrega; als senyors Josep M. Aymerich i Conxita Torra del mas la Torra; Benet Riera i Assumpta Calm, del mas Codina; a

⁶⁸. BATLLORI, M., "Temes i problemes de la història religiosa de Catalunya", dins *I Congrés*

en Ramon Alentorn d'El Massegur, i a la Glòria Colomer i en Jaume Miquel de Can Mau per facilitar-me l'accés a casa seva, i deixar-me fotografiar les capelles i les estances més privades. Així mateix, per desconeixença dels noms, als propietaris de La Jonquera, Pujolriu, La Dou i L'Omvert, igualment.

A la Roser Rovirola i M. Rosa Ferrer del Museu Diocesà de Girona, Antoni Monturiol del Museu d'Art de Girona, Ricard Marco de la Biblioteca de Catalunya, David Iglésies, de l'Arxiu Municipal de Girona (Centre de Recerca i Difusió de la Imatge), i Josep M. Llorens per haver-me facilitat fotografies antigues i d'obres d'art allí dipositades. Al director del Museu Episcopal de Vic, Josep M. Trullén, per permetre'm l'accés lliure a les sales. A la Núria Rivero, del Museu Frederic Marès, de Barcelona, per donar-me còpies de goigs que allí es conserven. A Elisenda Casanova, del Cau Ferrat, de Sitges, per facilitar-me notícies d'objectes de ferro procedents d'Osona, la Garrotxa i la Selva. Així mateix als responsables dels arxius fotogràfics de Centre Excursionista de Catalunya i de l'Institut Amatller d'Art Hispànic. A la Margarida i l'Anna Serra de la Biblioteca Josep M. de Garganta de Santa Feliu de Pallerols, per atendre les innombrables peticions de préstec interbibliotecari.

A la Fina Carreras, Xavi Lleonart, Núria Llorach, Mònica Bosch, Javier Domínguez, Cristina Bota, Montse Auguet (e.p.d.), Toni Pla i Jordi Vilamala per poder disfrutar de la seva companyia en la visita d'esglésies i capelles perdudes i remotes, sovint totalment desconegudes, i comentar-me múltiples aspectes de la tesi. A la Lídia Turon per haver-me ajudat a corregir els textos. A la meva germana M. Teresa Solà per haver-me ensenyat els secrets de la informàtica. I sobretot, a la meva família, per donar-me totes les facilitats per dedicar-me íntegrament, temporalment i econòmicament, a l'elaboració d'aquesta investigació, sense haver rebut cap mena d'ajuda oficial. A tots ells moltes gràcies.

Per últim, però, sens dubte el més important, voldria agrair sincerament i públicament a Joaquim M. Puigvert la dedicació que m'ha dispensat, aportant-me tot tipus de valoracions, estímuls, crítiques i amistat. M'ha permès gaudir d'un món apassionant, conèixer la font i saber tractar-la profundament, tenir accés a diferent bibliografia i permetre'm participar en unes jornades sobre visites pastorals.

I PART. CONCEPTE, ORGANITZACIÓ I FUNCIÓ DE LES VISITES PASTORALS

I. 1. La visita pastoral: significat, història i sentit

a. Descripció general

La definició que fa Enric Moliné Coll de ‘visita canònica’ ens és prou vàlida per tenir un punt de partida; creiem que s’ha preferit aquest terme i no el de ‘visita pastoral’, ja que inclou tant les visites que fa el bisbe personalment, com les que delega:

“Visita que fa el bisbe a la seva diòcesi amb la finalitat de conservar la doctrina, promoure els bons costums i corregir els dolents, fomentar la caritat, la pietat i la disciplina en el clergat i en els altres fidels, impulsar l’apostolat i disposar de tot allò que, ateses les circumstàncies, sigui convenient per al bé de la religió. S’anomena també visita pastoral. El bisbe havia de visitar la diòcesi anualment i, com que en els bisbats extensos això no era possible, solia delegar en una persona competent o visitador que ho fes en nom seu. Les despeses de la visita anaven a càrrec de les parròquies visitades, i amb el temps això es convertí en una mena d’impost ordinari, anomenat dret de visita o dret de procuració. Durant algunes èpoques la visita canònica es convertí en una formalitat, i potser perquè aquell dret solia ésser un dels ingressos ordinaris importants de la mensa episcopal, no deixava de fer-se anualment. El concili de Trento insistí molt en el deure dels bisbes de visitar pròpiament la diòcesi, per si o per altri, i estengué la seva potestat a visitar, com a delegats de la Santa Seu, les esglésies dels territoris exempts situats dins els propis límits o a tocar d’ells; en aquest últim cas, el dret pertanyia al bisbe que tenia la seu més propera al territori exempt. La visita pastoral a la diòcesi fou una de les tasques a què més es dedicaren els bisbes reformadors de l’època de Trento, i aquesta pràctica regular s’ha mantingut des de llavors fins als nostres dies. Actualment, segons el Codi de dret canònic del 1983, l’obligació és que, visitant-ne una part cada any, es completi la visita a tota la diòcesi en un quinquenni. També són visites canòniques les que fa el bisbe metropolità als bisbats sufraganis i la del superior religiós a les cases i membres encomanats a la seva cura”.⁶⁹

La denominació de visita pastoral o canònica és una designació moderna, procedent del codi de Dret Canònic de 1917, ja que l’adjectiu ‘pastoral’ no figura en cap cas en els llibres de les visites, i només hi apareix la paraula ‘visita’. Segons ha estudiat Josep Baucells, segons el país o regió s’empra un nom específic, però centrat per anomenar l’activitat del visitador en les inspeccions visuals i orals de la parròquia:⁷⁰ en anglès és la “*visitatio documents*”; en alemany “*visitationsakten*”, en francès la “*visite pastorale*”; en italià la “*visite pastorali*”; en galaicoportuguès la “*visitacom*”, “*visitações*” i “*visitaçom*”; en castellà les “*visitaciones*”, “*visitaçion*” i “*visitacion/visitaçion*”; a l’Aragó i a València, el mot llatí és “*visitatio*”, igual que

⁶⁹. MOLINÉ, E., “Visita canònica”, *DHEC*, v. III, p. 710-711.

⁷⁰. Les dades procedeixen de BAUCELLS, J., “Visitas pastorales: siglos XIV y XV”, *Memoria Ecclesiae*, XV (1999), p. 175-176.

a Catalunya, però també la ‘visitació’, “*visitacionum*”, “*visitacionem*” i “*visitacions*”. Veiem que la casuística és molt gran, però el sentit, en el fons, és el mateix.

Primer de tot, caldria preguntar-nos sobre llur naturalesa. Hem de tenir en compte que és una font eclesiàstica, oficial, canalitzada des del bisbat, i que ens ofereix una visió molt esbiaixada i tendenciosa del món parroquial. Segon, hauríem de conèixer el seu caràcter jurídic.⁷¹ Tot i que no és l’objectiu principal centrar-nos en aquesta qüestió, en farem, tan sols, una referència superficial. La definició d’Enric Moliné no en parla directament, perquè ja ni els propis bisbes, papes o canonistes els preocupava en gran manera. L’Església institucional només ha constatat una i altra vegada el dret dels bisbes a visitar les esglésies de la seva diòcesi i el deure a fer-ho inherent al seu ofici pastoral.

b. Les primeres visites a l’època medieval: la visitatio hominum i la rerum

Diversos són els historiadors que han centrat els seus estudis en les visites de l’època medieval: dins un àmbit europeu, espanyol i català,⁷² per a la nostra geografia disposem dels treballs de Christian Guilleré, Immaculada Puig i Rafel Ginebra, amb els quals podem establir un punt de partida, els precedents pels canvis de l’època moderna.⁷³ Els orígens de les primeres visites pastorals cal situar-los en la Península Ibèrica, dins el context de la monarquia visigòtica, i la celebració dels seus concilis en els segles VI i VII. Els textos legislatius que emanen d’aquests concilis (els de Tarragona del 516 i de Braga II del 572) insisteixen en la visita del bisbe a les parròquies, dedicant-hi un mínim de dos dies per a cada parròquia, inspeccionant la celebració correcta dels oficis, la conducta dels clergues pel que fa a la celebració dels sagraments, i descobrir la conducta dels fidels. En el segle VII, les inspeccions se centren en altres aspectes, com són la vigilància de l’estat material de les esglésies i la generació de rendes (Toledo IV, 633) i les queixes dels clergues de Galícia pel cobrament dels drets que suposava la visita (Toledo VII, 646). Tot ells, però, coincidirán en algunes qüestions (que s’han mantingut fins avui), a saber: l’ensenyança de la doctrina al poble, el control de la fidelitat dels clergues cap a

⁷¹. Josep Baucells ha resumit la polèmica al voltant del caràcter jurídic de les visites pastorals; BAUCELLS, J., “*Visitaciones pastorales...*”, p. 171-173.

⁷². Vegeu-ho àmpliament desenvolupat a MONJAS, LI., PEREA, E., PUIGVERT, J. M. (ed.) i SOLÀ, X., *Les visites pastorals...*, p. 24-29.

⁷³. GUILLERÉ, C., “*Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen Âge (XIV-XVè)*. L’exemple du Diocèse de Gerona”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XIX (1983), p. 125-167 i ÍD., “*Criteris medievals per a l’estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals*”, *Quaderns de la Selva*, 2 (1989), p. 85-101; PUIG, I., “*La concepció de la visita pastoral del bisbe Andreu Bertran a la diòcesi de Girona (1420-1423)*, en el context reformista de l’Església Occidental al segle XV”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXIX (1987), p. 143-157; ÍD., “*Les visites pastorales a la diòcesi de Girona, segle XV*”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXVIII (1986), p. 211-241 i ÍD., *Les visites pastorales al Baix Empordà. 1420-1421*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1985 i

l'Església, la investigació dels costums dels laics, la inspecció dels edificis (esglésies, dependències i annexos) i la verificació de la seva situació financera.

Durant l'època carolíngia els monarques reforcen el que s'havia dit fins ara, però sense innovar massa. La finalitat final d'aquestes visites serà el control, la justícia i la direcció del clergat. Els bisbes de la Marca Hispànica, que depenen de la diòcesi de Narbona, buscaran les persones religioses aptes per als nous territoris conquerits, per tal de reforçar els costums i extirpar les tradicions paganes. És durant el segle X que apareixen a França els primers formularis escrits de les visites que, poc a poc, adquireixen validesa universal. El primer conegut és el de Regino de Prum, el qual va inspirar-se en unes normes decretades per l'arquebisbe de Reims, Hincmar. A diferència dels textos visigots, els carolingis no prescriuen la temporalitat de la visita, ni cap dels dos ho assenyalen com a obligació del bisbe, així hem de deduir que fos voluntària.

En el segle XIII, el Decret de Gracià descriu amb minuciositat aquestes visites, però no aporta res de nou, ja que s'inspira en el que s'havia dit fins aleshores. El 1246 el papa Innocenci IV recull tota la legislació anterior a la constitució "*Romana Ecclesia*", on posa ordre al número i competències dels visitadors, i regula el que han de cobrar els bisbes a cada visita. És un veritable tractat jurídic de la visita pastoral. Els concilis de Laterà III, 1179, IV, 1215 i Lió II, 1274 completaren el deure episcopal de la visita a la diòcesi. Tots aquests concilis i procediments marcaran una forta tradició, fent que les visites esdevinguin més una pràctica a base de continuïtats que no pas d'innovacions.

La intensitat de la pràctica de l'alta Edat Mitjana, dona pas a una inflexió en els segles XI i XII, que es perllonga fins al segle XIII, amb un relaxament del costum de visitar, quan els capítols i ardiaques aprofiten aquesta situació per usurpar els seus drets i organitzar sistemes propis de visites, com els dels ordes monacals. A partir del segle XIII el fenomen de les visites pren una nova volada, de la mà de la reforma del món monàstic. Serà fins a mitjan segle XIV, i no més enllà, que podem situar l'època d'or de les visites pastorals, sobretot a Anglaterra i França; als països germànics els sínodes absorbeixen les inspeccions. En el cas català i italià, és precisament, quan la documentació abunda més. Les diferències entre països demostren la desigualtat i diversitat en l'evolució de la pràctica.

GINEBRA, R., "Les parròquies del Montseny al 1330, segons les visites pastorals del bisbat de Vic", *Monografies del Montseny*, 14 (1999), p. 71-92.

Per a l'època medieval existien uns directoris i qüestionaris, estudiats per Lluís Monjas,⁷⁴ que funcionaven com a manuals de visita, una mena de guies per preparar el visitador en la seva tasca, prèvia a la visita. Poden ser senzills formularis, precisos i curosos, o amplis textos que fixen el desenvolupament d'un cerimonial: és el que s'ha anomenat "*ordo visitationis*" o "*ordo ad visitandum*". Sobretot es tractava del compliment de les normes dels concilis i sínodes, de les cerimònies a observar, el contingut del sermó que s'havia d'adreçar als parroquians i les regles que s'havien d'aplicar per a l'administració dels sagraments. L'objectiu és clar, portar un minucios control de la vida parroquial, tan espiritual com material. En destacaran dos grans blocs d'aquest objectiu, uns de positius (el foment del culte, el bé de les ànimes, l'ensenyament i la instrucció del poble) i uns de negatius (ja que es posen de relleu els defectes, s'insisteix en les males conductes dels fidels i hi ha interès en inquirir, investigar, esbrinar, corregir o esmenar).

La documentació permet estipular l'ordre en què es portava a terme una visita. S'iniciava amb una primera part litúrgica o ritual que consistia en l'arribada i acollida del visitador; seguien els actes rituals de la missa i acabava amb el sermó, la confirmació i la tonsura. Una segona part era la inspecció ocular del cementiri (amb absolta per als difunts), de l'església i dels altres edificis parroquials (rectoria, campanar, cor i capelles dins el terme parroquial), béns mobles i immobles, objectes litúrgics i beneficis: és la "*visitatio rerum*".

La tercera part era la inspecció de les persones. Durant aquests anys, aquesta part de la visita és bàsicament verbal i oral, a base d'interrogatoris, a unes determinades persones escollides com a testimonis, clergues i laics: és la "*visitatio hominum*" ("*visita contra clericos et laicos*"). Aquesta part es desenvolupa a partir dels conceptes 'contra clergues' i 'contra laics', i es divideix en tres apartats diferenciats: la vida dels clergues contada per ells mateixos, la vida dels clergues segons el criteri dels fidels i els costums dels laics segons l'òptica dels clergues (mai sabrem les pràctiques dels fidels vistes per ells mateixos). És aquí que el visitador ha de saber fer una lectura crítica del que li diuen, intentar discernir la veritat de la mentida.

El bisbe va acompanyat d'un redactor, que és eclesiàstic, que actua com a notari, que pren nota de tot el que es va dient: el nom de la parròquia, els noms dels presents i interrogats, els membres del seguici, el cerimonial, els comptes, l'inventari dels béns de l'església, els confirmats i tonsurats, etc. Aquests apunts presos durant el procés eren passats a net, en un quadern, i no havien d'ocupar molt d'espai ja que sovint se'n feia un resum. A partir de mitjan segle XIV ja s'escriurà en llibres directament.

⁷⁴. MONJAS, LI. *La Reforma Eclesiàstica i Religiosa de les Diòcesis de la Tarraconense al llarg de la Baixa Edat Mitjana (a través dels Qüestionaris de Visistes Pastorals)*, Universitat Pompeu Fabra, tesi doctoral inèdita, 2005.

Quan el bisbe no visita personalment la seva diòcesi, ho delega a un visitador, comissari, reformador o vicari. Les seves facultats eren similars a les de l'atorgant, però tenia limitacions: el fet de no disposar del grau suprem en l'orde sacerdotal, els impedia administrar el sagrament de la confirmació, que era reservada als bisbes; havia d'entregar i explicar al bisbe tot el que havia vist i sentit, els resultats de la seva indagació. La delegació presentava com a excusa problemes de salut i compromisos de tipus eclesiàstic o civil. L'intent era aconseguir una visita cada any a la diòcesi, encara que no fos completa. Aquests mateixos conceptes es repetiran a l'època moderna.

Per últim, a la cúria, s'elaboren uns memoràndums, per a ús exclusiu dels visitadors, on es preparen mesures disciplinàries que permeten el control de llur execució. La seva elaboració és coetània al desenvolupament de la visita, però no transcendeixen l'àmbit públic, ja que tenen un caràcter confidencial. No és estrany que els visitadors emprin les observacions preses en les visites anteriors, sovint molt velles i quasi d'obligada referència; però amb el pas del temps, caldrà una renovació. Després de la visita, i un cop a la cúria, s'escriuen unes ordenances que són trameses a les respectives parròquies. Aquestes disposicions són concretes i individuals, a més de les generals.

Les visites pastorals d'aquesta època ofereixen una visió de l'Església molt concreta, la mirada del bisbe, per tant un reflex de la seva personalitat, com cap vigilant i consciencios, i d'una època. És aquí on apareixen les seves preocupacions dominants i les prioritats més significatives. Per tant, permeten crear una visió sociològica de l'episcopat i de les altes jerarquies eclesiàstiques d'un temps i espai concret. Normalment a l'inici de cada visita s'hi desenvolupen les idees que han fomentat l'acte de la visita, sovint emanades de les constitucions sinodals i conciliars, amb al·lusions a les idees ascètiques, morals i dogmàtiques (la visita és vista com un acte de redempció), fins a raons pastorals, sobretot per al profit de les ànimes, la lluita contra el mal i la comparació del bisbe com a 'pastor' del 'ramat'. Per dret episcopal i per tradició verbal i escrita, l'experiència i la consuetud són apel·lades a les seves funcions del bisbe. Aquest té un dret propi de visitar les parròquies de la seva diòcesi. Un dret, per altra banda, que no ha estat demostrat amb fonaments, ni des del punt de vista canònic o teològic.

També les visites medievals ofereixen una anàlisi quantitativa i qualitativa del seu clergat, del seu nivell de cultura i de la seva moralitat. Els parroquians, quasi sempre a l'ombra, només surten reflectits en considerar els seus aspectes negatius. I per últim, la parròquia, amb la descripció de les esglésies, capelles, convents, monestirs i hospitals, permet demostrar el seu

estat material, riquesa o pobresa. A més, ofereixen moltíssima informació sobre la litúrgia, les devocions, la demografia, les rendes i la gestió de les parròquies, etc.

c. L'impuls del concili de Trento

El concili de Trento proposà una 'visita ideal', malgrat que deixava molts punts que els bisbes havien d'improvisar (Sessió XXIV, Sobre la reforma, Cap. III, *Com han de fer els Bisbes la visita* i en menys mesura, la Sessió VII, Sobre la reforma, Cap. VIII, *S'arreglin les esglésies: es cuidin amb zel de les ànimes*).⁷⁵

De fet, la visita trentina ressegueix les que s'havien fet fins llavors, amb lleugeres variants. L'edicte de l'ardiaca vigatà Joan Barrera, de 1626, recalca, clarament, l'origen d'aquesta tradició: "los sancts pares y doctors sagrats il·luminats per lo sperit sanct, justa y santament, *en los sagrats concilis* ordenaren que los prelats y pastors de la iglésia per si o sen llegítimament impeditos per sos llochtinents, cada any fossen obligats en sa diòcesi y bisbat fer una general inquisició o solemne visita o scrutini de la vida y costums de tots sos súbdits".⁷⁶ Trento, però, introdueix i remarca alguns aspectes prou importants, el més destacable és el que se n'anirà repetint una i altra vegada (amb la introducció de la santa i catòlica doctrina; el rebuig de les heretgies; la promoció dels bons costums i la correcció dels dolents i el creixement de la moral espiritual) al costat d'altres, com la necessitat freqüent de la visita; diferenciar les esglésies ordinàries de les que poden ocasionar certs problemes, com catedrals o monestirs amb privilegis; realitzar una visita ràpida però eficaç, ocasionant la mínima pertorbació a la parròquia i portar un cert control de les rendes de l'obra parroquial.

Altres aspectes aparentment més circumstancials, sovint a redós dels anteriors, es desenvoluparan per iniciativa del bisbe: les despeses i drets de visita, el seguici i comitiva, l'itinerari, l'època i la durada, o el desenrotllament de la visita a cada parròquia. Un d'aquests aspectes més destacables i alhora divergent de l'època medieval, és en l'allunyament del vell procés de diferenciació entre la "*visitatio hominum*" i la "*rerum*", i la seva fusió, ja que es considerava que les entrevistes i delacions prenen un signe negatiu, intentant que desaparegués aquesta connotació indefinida i de persecució (tot i que alguns bisbes l'empraran fins a finals del segle XVI).

En conclusió, podem dir que seran diferents els factors que incidiran en l'assiduïtat i la intensitat de les visites, en les necessitats i obligacions reals dels bisbes: el requisit del bisbe d'imposar els postulats del Concili de Trento o bé dels concilis provincials a base d'esforç i d'insistència, ja que les novetats són vistes de manera reaccionària i conservadora; la voluntat

⁷⁵. *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París; Mèxic; Librería de Ch. Bouret, 1893. Traducció de I. López de, p. 100 i 323-327 (a partir d'ara *SECT*).

⁷⁶. AEV, 1216, Edicte de visita de Joan Barrera, 1626, f. 35r. La cursiva és nostra.

forçosa de reforma de les parròquies, abolint les formes medievals; la intenció d'acostament del bisbe als seus feligresos i no hem d'oblidar la necessitat pecuniària. Si el bisbe no visités les parròquies rurals, les més allunyades de la capital, possiblement hi hauria possibilitats d'un desviament de les pràctiques ortodoxes (de fet, no cal estar massa lluny per donar-se aquests casos, sinó simples oportunitats).

d. El 'bisbe ideal' de la Reforma Catòlica

Durant el concili de Trento, el bisbe va erigir-se com la figura que regia el govern de la diòcesi.⁷⁷ Gaudia d'una autoritat moral i espiritual, com a cap del capítol de Girona i Vic i de la diòcesi respectiva, i esdevenia, a més, un gran senyor territorial i jurisdiccional dins el bisbat. El seu origen provenia de la noblesa i aristocràcia local, d'un alt nivell intel·lectual, i es rodejaven de familiars i col·laboradors. Aquests, des de finals del segle XIII, marcaren els inicis d'una burocratització al voltant del bisbe: al costat dels tradicionals càrrecs de vicari general i oficial, hi trobem altres funcionaris episcopals, per exemple els notaris. L'acció pastoral dels bisbes se centrava en la lluita contra l'heretgia, maldaven per una adequada formació teòrica dels clergues i dels fidels, i insistien en l'assistència i la caritat. De fet, en el concili provincial de Tarragona (1564-1565), tots els bisbes catalans, abats i representants dels capítols acceptaren i es comprometeren a aplicar les tesis del concili trentí: la seva doctrina, la unificació dels ritus (segons el ritual de Tarragona) i de les celebracions litúrgiques, llocs de culte, la prohibició de disposar de més d'un benefici, el compliment de les festes de precepte, els dies de dejuni i abstinència, i temes d'actuació immediata (portar bé els llibres parroquials, els aranzels, els delmes, etc.);⁷⁸ veurem els esforços dels bisbes gironins i vigatans a posar-ho a la pràctica.

La importància en l'elecció d'un bisbe per a una diòcesi és cabdal, ja que d'ell depèn, en bona part, el seu bon funcionament. El concili de Trento revaloritza aquesta persona i l'exercici de les seves funcions episcopals. El bisbe esdevindrà el punt més alt de la jerarquia, el responsable de vetllar pel comportament dels sacerdots, els quals, a més tenen la cura d'ànimes d'una parròquia. Es consolida aquesta estructura piramidal, que situa al vèrtex el bisbe, s'estén al clergat, per sota seu, fins a la base, on hi ha la comunitat de laics. El bisbe, amb tot, ha de ser conscient de la importància de la seva funció pastoral, que no ha d'estar supeditada a cap altra instància política, social o personal.⁷⁹ Amb tot, tal com indica Joan Busquets, aquest procés,

⁷⁷. JEDIN, Hubert, *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma Cattolica*, Brescia, 1950 i TELLECHEA, Ignacio, *El Obispo ideal en el siglo de la Reforma*, Roma: Iglesia Nacional Española, 1963.

⁷⁸. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 157-164; PLADEVALL, A., *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona: Ed. Claret, 1989, p. 123-124; i SOLÀ, X., "Les visites posttridentines...", p. 75.

⁷⁹. O bé com diu Ignasi Fernández Terricabras, Sixte V va aconseguir que els bisbes es convertissin "en agentes ejecutores de la decisiones del Papa en todos los territorios, bajo la tutela del nuncio, que actúa

iniciat a finals del segle XIV, per iniciativa dels “Reis Catòlics amb l’ajut de Cisneros, fou molt eficaç. El pes del poder polític era decisiu. Els prelats nomenats en aquesta època estaven molt més dedicats a la seva tasca religiosa, personalment eren reformats i d’una moralitat indiscutible, bastants pertanyien a ordes religiosos i augmentà considerablement el nombre de bisbes castellans”.⁸⁰

El Concili de Trento va establir que cada bisbe havia de sotmetre’s a una rigurosa revisió del seu passat abans d’accedir a una seu: calia saber si era fill de pares il·legítims o si era fill il·legítim, si havia portat una vida impecable des de petit i en edat adulta, si era de costums greus i severos, si era llicenciat o doctor en Teologia o Dret Canònic, si era ordenat “*in sacris*” sis mesos abans de la seva consagració episcopal.⁸¹ Els concilis provincials havien de tenir la potestat per instruir aquests processos, considerant les necessitats i condicions de cada província; sovint Felip II es mostrarà advers que aquests concilis dins la Monarquia Hispànica tractin aquest tema.⁸² A Espanya, el rei disposava del Patronat Reial, que li ofería la potestat d’elegir a dit els bisbes per a cada diòcesi.⁸³ Al seu costat, el rei consultava la Cambra de Castella i el Consell d’Aragó, en el cas corresponent, que en designava els bisbes segons les dades de la seu vacant (qualitat i valor, pensions a rebre o obligacions); seguïen les virtuts i el currículum dels aspirants (càrrecs anteriors, beneficis, edat, salut, serveis personals). A més hi intervenien una sèrie d’elements sovint aliens als candidats, com ara els favors i procuracions d’amistats ben situades (afavorit per un clientelisme i unes faccions cortesanes), així doncs els noms d’aquests valedors hi apareixen junts. El rei, en última instància, és el que en té la darrera paraula: actua a la seva lliure i espontània voluntat. És aquí, però, que entra en disputa amb el Papat, fet que motiva que els bisbes, i en fons, les seves diòcesis, en surtin perjudicats.

como correa de transmisión de todas las órdenes e informaciones. El Pontífice aparece como superior a todos los obispos y se dota de los medios para intervenir regularmente en la vida de la diócesis”, a FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., *Felipe II y el clero secular. La aplicación del concilio de Trento*, Madrid: Sociedad Estatal para la Commemoración de lo Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, p. 253.

⁸⁰. BUSQUETS, Joan, “L’Església i la cultura a l’època moderna”, dins COSTA FERNÀNDEZ, Lluís (dir.), *Història de Girona. Els segle XVI i XVII*, Girona: Ateneu d’Acció Cultural, 1990, p. 206. També veure del mateix autor, BUSQUETS, J., “Bisbes espanyols i francesos a Catalunya durant la Guerra dels Segadors”, dins ROSSICH, A. i RAFANELL, A. (eds.), *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 61-87 i ÍD. i SIMON, A., *Girona al segle XVII*, Girona: Quaderns d’Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, 1993.

⁸¹. SECT, Sessió II, 7 de gener de 1546, “*Decreto sobre el arreglo de vida, y otras cosas que deben observarse en el Concilio*”, p. 24-28.

⁸². Han parlat d’aquest tema abastament: FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., *Felipe II y el clero secular...*, p. 211-246; KAMEN, H., *Felipe de España*, Madrid: Siglo XXI, 1997 i PARKER, G., *Felipe II*, Madrid: Alianza, 1989.

⁸³. HERMANN, Christian, *L’Eglise d’Espagne sous le patronage royal (1476-1834). Essai d’ecclésiologie politique*, Madrid: Casa de Velázquez, 1988.

Dels decrets de Trento i de les instàncies dels pares hispans es desprèn l'existència d'un bisbe ideal de la Contrareforma, una persona que la historiografia tradicional eclesiàstica ha contribuït a exaltar. El que es demana al nou bisbe és el que apareix en el procés enviat a Roma. Ha d'haver portat i portar en un futur una trajectòria vital moralment irreprotxable i sobretot exemplar, tal com han estudiat Joan Bada, Maximiliano Barrio i Ignasi Fernández Terricabras.⁸⁴ Ha d'assegurar que complirà en extrem de tot allò que el Concili de Trento ha disposat (residir contínuament a la seva seu; convocar i assistir a concilis provincials i sínodes); visitar regularment les parròquies; etc. També ha d'interessar-se per l'estat espiritual del seu bisbat, i ho aconseguirà predicant personalment o enviant bons predicadors, amb visites pastorals, transformant la xarxa de beneficis (en el número, en l'idoneïtat de la virtut), comprovant l'ensenyament de la doctrina cristiana i del catecisme; eradicar heretgies o cultes populars locals i promocionar nous cultes i devocions a sants, màrtirs i confraries de la Contrareforma. Totes aquestes mesures es comprovaran en els decrets de les visites pastorals, que si no es porten a terme amb deguda correcció i observància comporten penes; Carla Russo ha dit, precisament, que *“le visite pastorali presentano anche un notevole interesse per la storia della pastoraltà, dal momento che in esse è possibile cogliere, anche se non sempre sono espressi in maniera esplicita, –a volte, basta l'insistenza portata, durante la visita o nei decreti emanati in seguito ad essa, su alcune questioni piuttosto che su altre– la sensibilità del vescovo, il suo ideale pastorale, la sua formazione”*.⁸⁵ A més, hem de tenir en compte l'aptitud, competència i habilitat personal del bisbe per fer-ho realitat.

Un bisbe, doncs, menesterós d'ascendir gradualment i d'aconseguir més ingressos, pot mostrar-se estrany i aliè a una diòcesi que li havia estat assignada i no era del seu agrat, actua amb desgana. Llavors la tasca pastoral queda truncada, té un efecte matisat. Això es pot comprovar veient els anys d'un bisbat amb el número de visites portades a terme, per exemple, o les que són fetes personalment. Es podia decidir entre una vida còmoda i discreta al Palau Episcopal o un coneixement intensiu dels problemes de la diòcesi. Hem de tenir present que les rendes de les mitres gironina i vigatana són de les més baixes, pobres i menors de la geografia espanyola i catalana, malgrat ser bisbats grans i tenir el més alt nombre de parròquies del Principat (348 a

⁸⁴. BADA, J., “Origen dels bisbes de les seus catalanes”, *Qüestions de vida cristiana*, 113 (1982), p. 102-110; BARRIO GONZALO, M., “Notas para el estudio sociológico de un grupo privilegiado del Antiguo Régimen. Los obispos del Principado de Cataluña”, dins *I Congrès d'Història...*, II (1984), p. 507-513 i FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., “Entre ideal y realidad: las élites eclesiásticas y la reforma católica en la España del siglo XVI”, dins MONTEIRO, Nuno G.F., CARDIM, Pedro i SOARES, Mafalda (org.), *Optima Pars. Elites Ibero-Americanas do Antigo Regime*, Lisboa: Universidade de Lisboa, 2005, p. 13-45.

⁸⁵. RUSSO, C., “La storiografia socio-religiosa e i suoi problemi”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società, chiesa e vita religiosa nell'“Ancien Régime”*, Nàpols: Guida Editori, 1976, p. XLVI.

Girona i 220 a Vic) i canongies.⁸⁶ En el segle XVIII, aquesta situació no havia canviat massa, tal com han apuntat W. J. Callahan i Maximiliano Barrio, ans el contrari, havien augmentat les despeses en detriment dels ingressos (amb pensions que gravaven llurs rendes, la pressió inflacionista, els salaris dels oficials i administratius diocesans, el govern del palau, l'alimentació, l'opulència i el luxe, i les donacions en almoines, donatius extraordinaris i regals) i, precisament on es notava més eren en els bisbats més modestos.⁸⁷ Malgrat això, *“los obispos formaban una minoría privilegiada dentro de la Iglesia y eran parte de una élite dentro de la sociedad en su conjunto”*,⁸⁸ ben distanciada socialment, econòmicament i culturalment dels clergues i rectors rurals.

Una imatge que contrasta amb la persona de Guillem Cassador, bisbe de Barcelona, estudiat per Joan Bada, que participà en el concili de Trento entre 1562 i 1566 i en concili provincial tarragoní entre 1564 i 1566, el qual acceptà els decrets trentins i que representa el 'bisbe ideal', tal com ell l'entenia, “una persona útil i digne. En la seva seu ha de ser el bisbe el responsable total i ple de la vida cristiana dels seus fidels, de la qual només ha de donar compte al Suprem Pastor, exceptuant el cas en què el concili provincial decreti que cal fer la visita a una diòcesi. Haurà de comptar amb òrgans col·legials d'actuació –sínodes diocesans i concilis provincials. [...] Assenyala com a necessària la visita pastoral cada dos anys, de manera total, eliminant totes les exempcions i atorgant el dret de visitar també les esglésies de religiosos i el Capítol”.⁸⁹

Durant el concili de Trento es generà una forta disputa. Tal com ha assenyalat Ignasi Fernández Terricabras, fou llavors que *“el problema eclesiológico de la relación entre el Papa y los obispos se solapa con el problema político del control que una Monarquía expansiva intenta afirmar sobre esos mismos obispos, que constituyen un grupo con gran cantidad de incidencia social. La discusión que teológicamente se plantea en términos bilaterales, entre los obispos y el Papa, en la realidad histórica lo hace triangularmente: episcopado, Papado y Corona pugnan en el contexto de la lucha entre un centralismo romano que la reforma de la Curia acrecienta y un centralismo monárquico que la reforma de los Príncipes no ha logrado frenar. En este conflicto a tres bandas, los obispos se convierten pronto en la parte más desasistida”*.⁹⁰ No va ser fins que Gregori XIV obligà en la seva constitució *“Onus apostolicae servitus”* (15 de

⁸⁶. Els bisbats de Girona i Vic gaudien d'un patrimoni modest en comparació a la resta de bisbats del Principat, amb 6.000 i 5.000 ducats de renda, respectivament, similars al d'Urgell, superior als de Solsona i Elna, però inferior a Tarragona amb 22.000, Lleida 18.000, Tortosa 16.000 i Barcelona 10.000, segons BUSQUETS, J., “L'Església i la cultura...”, p. 206 i ELLIOTT, John H., *La revolta catalana...*, p. 25.

⁸⁷. CALLAHAN, W. J., *Iglesia, poder...*, p. 45-58 i BARRIO, M., “La economía de las mitras catalanas en la segunda mitad del siglo XVIII y su relación con el conjunto español. Apuntes para su estudio”, 8/I (1988), p. 447-457.

⁸⁸. CALLAHAN, W. J., *Iglesia, poder...*, p. 22.

⁸⁹. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 170-174.

⁹⁰. FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., *Felipe II y el clero secular...*, p. 254.

maig de 1591) a l'obediència d'unes normes universals i úniques de respecte als decrets trentins sobre l'elecció dels bisbes. Un cop el rei n'havia fet l'elecció, s'enviava un informe a la Cúria Romana, juntament amb un informe sobre l'estat de la diòcesi, un escrit amb l'opinió personal de l'instructor sobre l'aptitud del candidat i una professió de fe feta per l'electe. Seguidament el Papa donava la seva aprovació i confirmació al rei; en cap cas podia negar-s'hi.

e. “General inquisició o solemne visita o scrutini de la vida y costums de tots los súbdits”⁹¹

Hem volgut ressaltar aquest títol, segons expressava Andrés de Sanjerónimo, el 18 d'octubre de 1615, per indicar, en poques paraules, com estava escrit un edicte general de visita i quines eren les intencions inicials del bisbe; altres bisbes i visitadors faran servir un llenguatge similar amb idèntic sentit. No deixa de ser, doncs, una declaració d'intencions i principis, amb un interès gairebé únic i dirigit: la pretensió de corregir i arreglar la vida suposadament desviada dels fidels, l'eliminació dels seus vicis i pecats, o com diu Pedro Jaime, l'“extirpatio de abusos e delictes per diverses persones perpetrats”,⁹² una tasca no gens senzilla, fins i tot detectivesca. Els edictes de visita que s'han conservat íntegres ens permeten comprovar-ho en la seva totalitat: a Vic, destaquem els de Pedro Jaime (1588), Andrés de Sanjerónimo (de 1615, que sembla imitar un d'anterior d'Onofre de Reart, del que només se'n conserva un fragment) i Antoni Pasqual (1685), i a Girona, els d'Arévalo de Zuazo (1600) i Miquel J. de Taverner (1703) (<AD> núm. 5, 8, 16, 40 i 46). El manament del visitador Juan González de Arellano pren directament, en el fons i la forma, el text trentí: “com la visita sia justificada y ordenada per la exaltació de la fe apostòlica y la religió christiana, per la pau y unió de la església y reformació del clero y del poble christià, per los bons costums defensar y emperar y als molts corregir y extirpar”.⁹³

Un toc d'atenció mereix l'ús de la paraula ‘inquisició’ emprada per alguns bisbes a l'hora de desenvolupar una visita, amb unes connotacions força negatives, possiblement referit i manllevat de la institució creada al segle XIII per tal de reprimir les heretgies. La introducció de l'edicte general i els manaments tenen, precisament, aquest objectiu, d'un marcat signe medieval. Fem esment (perquè ho desenvolupem més endavant) dels paral·lelismes entre la visita pastoral i el procés inquisitorial (algunes visites s'anomenen “*processus visitationum*”), del bisbe i l'inquisidor, i de la presència dels testimonis i d'un jurat. No podem descartar, d'altra banda, prendre el sentit etimològic, original del llatí, “*inquirere*” o inquirir: fer una enquesta,

⁹¹. AEV, 1112, Edicte de visita d'Andrés de Sanjerónimo, 1615, f. 1r.

⁹². AEV, 1208/2, Edicte de visita de Pedro Jaime, 1588, f. 8r.

⁹³. ADG, P-75, Edicte de visita de Juan González de Arellano, 1598, f. 0r.

indagació, investigació o ‘escrutini’ (com diu el mateix Sanjerónimo). O sigui, esbrinar les ‘vides i costums dels feligresos’ a través dels interrogatoris i qüestionaris, sense adoptar mai mètodes coercitius o repressius. En tot cas, Reart i Sanjerónimo introdueixen un decret final on s’amenaça amb la penalització a aquelles persones que sàpiguen d’altres i callen i ho amaguen volgutament. D’aquesta manera, el rei Carles III deia en la seva *Instrucción Reservada* (escrita, val a dir, pel seu ministre Floridablanca, el 1787) que els bisbes com a principals vetlladors de la religió “pueden muy bien hacer lo mismo que el tribunal de la Inquisición”.⁹⁴

Una segona part de la visita, menys vistosa i treballada, és la que s’adreça a l’“estament de les iglésies, hospitals y de totes altres coses dedicades al culto divino”⁹⁵ (com diuen a Vic) o bé a “l’estat y orde de les esglésies, hospitals y altres llocs dedicats al culto divino”⁹⁶ (com diuen a Girona) o sigui, l’estat material dels edificis religiosos, que ocuparà tants manaments a cada visita pastoral.

L’esquema seguit es repeteix a totes els edictes de visita: el nom del bisbe o visitador; a qui i què s’adreça: totes les persones, laiques o eclesiàstiques, de qualsevol edat, estat, sexe o professió, i a tots els edificis eclesiàstics (esglésies, capelles, ermites i hospitals); les intencions i justificació: primer, continuar la tradició establerta dins el bisbat de visitar-se anualment, amb el bisbe o delegat, començant per la catedral, i segon, eliminar els vicis i pecats del bisbat i de les parròquies. Segueixen els manaments generals (que explicarem més endavant). Es conclou amb un ampli manament final, a manera de resum, on s’insta a la participació, pública o privada, per a millorar l’estat espiritual de la diòcesi i solucionar-ho definitivament. Canvien els bisbes, però no les formes. I s’acaba amb la referència a la publicació de l’edicte, i la data i el lloc d’emissió, Girona o Vic.

Aquests textos donen la sensació d’abstracció, per la falta d’adequació temporal i espacial, per ser idèntics en els segles XVI, XVII i XVIII, apenes sofrint canvis en l’estructura i significat, i bé poden aplicar-se a qualsevol època i diòcesi del món catòlic. Amb tot, s’intueix un cert anacronisme, pel que fa a la repetició innecessària de manaments que no tenen raó de ser per als temps que corren; per exemple, aquells que fan referència a la bruixeria o el bandolerisme ja en el segle XVIII.

⁹⁴. Citat per MARTÍ GILABERT, Francisco, *Carlos III y la política religiosa*, Madrid: Ediciones Rialp, 2004, p. 40.

⁹⁵. AEV, 1216, Edicte de visita de Joan Barrera, 1626, f. 35r.

⁹⁶. ADG, P-112, Edicte de visita de Taverner, 1703, f. 1r.

I. 2. Tipologia de la visita pastoral i desenvolupament

a. Les visites a la ciutat: la catedral i les esglésies urbanes

Dins del propi bisbat, la principal oposició amb què es trobava el bisbe era la del capítol catedralici, un fenomen estès a tot el país.⁹⁷ A Catalunya era considerat un enfrontament obert sobre les jurisdiccions, ja que el capítol representava el poder local o provincial (del Principat) i la mitra el poder reial, una rivalitat per assegurar-se la direcció de les reformes. Aquestes microinstitucions religioses, molt poderoses, riques i elitistes, eren molt susceptibles a qualsevol control extern. Durant el concili de Trento no es va resoldre la situació, l'intent de sotmetre els capítols pretesament pels bisbes. Amb tot, el concili recollirà moltes de les idees expressades pels bisbes i els facultarà amb la visita als capítols, però no els assegurarà el control sobre ells. Per exemple, són molt i millor conegudes les males relacions i les rivalitats seculares dels bisbes gironins i vigatans amb els capítols corresponents, que no pas les bones, i sobretot en el segle XVII: Francisco de Arévalo Zuazo (els canonges el denunciaren per no tenir un vicari general català), Francesc de Robuster (en la convocatòria del sínode diocesà va invitar per primera vegada als beneficiats de la catedral, cosa que provocà l'enuig dels canonges), Francesc Santjust (amb uns plets sobre la provisió de rectories i capellanies), Bernat de Cardona (enfrontaments menors amb els canonges i beneficiats de la seu), Antoni Gallard (per competències referents a l'escripcia de l'Oficialat de Vic), Josep Fageda (per qüestions de segells que els canonges pretenien que el bisbe tornés, i també per noves provisions), Josep Ninot (participà en la resolució d'antics plets), Alfonso de Balmaseda (rebrot de les velles enemistats amb els canonges, a més de temes de precedències, drets adquirits i interessos econòmics), Josep de Taverner (per l'observança de la butlla "*Apostolici ministerii*" referent a la vida dels preveres) i Lorenzo Taranco (sobre el dret dels canonges a tenir jutges adjunts del seu gremi en causes que els afectessin).

⁹⁷ EGIDO LÓPEZ, Teófan, "El cabildo de Valladolid. Conflictos de jurisdicción", dins ARANDA PÉREZ, Francisco J. (coord.), *Sociedad y élites eclesíasticas en la España moderna*, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2000, p. 21-34; FERNÁNDEZ COLLADO, Ángel, "Grupos de poder en el cabildo Toledano del siglo XVI", dins ARANDA PÉREZ, Francisco J. (coord.), *Sociedad y élites eclesíasticas...*, p. 149-162; FATJÓ, P., "La catedral de Barcelona y la visita apostólica del 1661-1663", dins *I Congrés d'Història de l'Església catalana. Dels orígens fins ara*, Solsona, 1993, v. II, p. 463-469; JORDÀ, Antoni, *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La Seu de Tarragona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; MANSILLA, Demetrio, "Reacción del cabildo de Burgos ante las visitas y otros actos de jurisdicción intentados por los obispos (siglos XIV-XVII)", *Hispania Sacra*, X (1975), p. 135-159, i MARÍN, T., "Primeras repercusiones tridentinas. El litigio de los cabildos españoles. Su proceso en la diócesis de Calahorra", *Hispania Sacra*, I (1948), p. 325-349. Na JIMÉNEZ, Montserrat, *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, no féu servir les riques visites pastorals efectuades a la catedral.

Els bisbes, però, no efectuaren les seves visites lliurement, sinó toparan amb traves i obstacles de les dignitats catedralícies, els quals hauran desenvolupat una sèrie de mecanismes i instruments de defensa o d'atac. Molts d'ells coneixien les interioritats de les catedrals per experiència demostrada, ja que havien assolit la prelatura havent passat prèviament pels capítols catedralicis i canongies hispàniques: Pedro Jaime fou canonge del Sant Sepulcre de Catalaiud i ardiaca de Terol, Francisco Arévalo de Zuazo fou canonge i degà de Segòvia, Onofre de Reart fou canonge penitencier de Barcelona, Antoni Gallard va ser canonge a Lleida, Gaspar Gil fou canonge a Saragossa, Pere de Magarola havia estat tresorer de la catedral de Girona, Miquel Joan de Taverner va ser canonge i ardiaca major de Tarragona, Pere de Copons era canonge de Barcelona, Manuel de Senjust fou canonge prior de Tortosa, Ramon de Marimon va ser canonge-ardiaca de Tarragona i vicari general, Manuel Muñoz era canonge d'Alcalà, Manuel de Palmero fou doctoral de la catedral de Zamora, Tomàs de Lorenzana disposà de canongies a Tui, Salamanca i Saragossa, i Francisco de Veyan va ser canonge doctoral de Tarazona i dignitat de la Metropolitana de Saragossa.

L'inici d'una visita pastoral per la diòcesi s'esdevenia a la catedral, on l'edicte era llegit al púlpit durant l'ofici major, i penjat sota el cor, que marcava la data oficial de començament de la gira diocesana, tal com queda descrit, per exemple, en les visites del segle XVII: "*Processus visitationis ecclesie Cathedralis Vicensis incepte per ad modum Illustrissimus et Reverendissimum Dominum Franciscum Robuster et Sala, Dei et Apostolice sedis gratia Reverendissimum Josephum Sicart, presbiterum ad officialem et vicarium generalem dicti Reverendissimum Episcopum perssequente*",⁹⁸ o bé les de l'ardiaca Joan Barrera,

"Nos, Joan Barrera, prevere en s.t.d., ardiaca y en nom de la Seu de Vich y per rahó de nostra dignitat del Ardiaconat, portant veus de bisbe de Vich, seu vacant. Havent prosseguida en lo any 1626 la visita per lo Reverendíssim don fra Andreu de Sant Hierònym, de bona memòria, bisbe de Vich en lo any 1625 comensada en la iglésia cathedral de Vich, juntament ab las capellas, altrás y llochs en ella contenguts y acostumats a visitar, y no res menys los beneficis y capellánias en ellas fundats y las demás iglésias, capellas y oratoris de sa parròquia, y tots los demás llochs ques acostumen visitar segons la consuetut antiga de dit bisbat, y segons està ordenat y disposat per los sagrats cànon y specialment per lo sagrat concili de Trento, y havent també comensada altra visita en lo dit any 1626 y acabada en lo present y corrent any de 1627, y sent nostre desig mirar per lo bé profit y útil de las ditas iglésias y de dits beneficis y capellánias y dels fundadors de aquells y descàrrechs de las conciencias dels interessats y bon govern y assento en totas las cosas a llahor y glòria de nostre senyor Déu, ordenam y manam les cosas següents".⁹⁹

⁹⁸. AEV, 1211/5, 1605, f. 1r. i AEV, 1608, f. 26r.: "*Processus Prima visitationis totius Episcopatus Vic. factes per adm. Illum. Et Rmu. DD. Onofriu Reart, Dei et apostolice Sedis gratia Vicens. Epus. & Regium consiliarium Incepte in Cathedrali Ecco. Vicen. Die dominica intitulado prima die mensis Juny Anna a nate. Dnum. MDCVIII. Procur fiscalis vener. Montserratus Cases, diaconus Nuncii cursores servi viatores Petrus Riera Jacobus Badia, Francencus Serra & Antonius Soler. Scriba Curia vicariatus eccli. Vicens. & honor. Visitationis Paulus Comes, prebre. not*". La cursiva és nostra.

⁹⁹. AEV, 1216, 1627, f. 71r. La cursiva és nostra.

Després seguien les esglésies, monestirs i convents de la ciutat, un conjunt de visites que podien considerar-se apart i homogeni respecte a la resta de diòcesi, quedat ben separades les visites entre la ciutat i el camp, entre les zones urbanes i les rurals. A la diòcesi de Girona, els llibres de visites de la catedral i demés esglésies urbanes són separats de la resta de visites diocesanes almenys fins a les darreries del segle XVII (amb l'excepció d'una de Jaume Cassador), mentre que a la vigatana és més freqüent trobar-los tots junts i les visites seguides. Era corrent que la visita a la catedral la realitzés el prelat en persona (amb algunes excepcions comptades) i delegués a altres visitadors les visites a la resta de la diòcesi.

Diferents mostres al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII ens permeten veure com es desenvolupa la visita a la catedral (gironina o vigatana), que no diferia en massa aspectes d'una església més petita, i tampoc de les que s'efectuaven des de la primera, el 1369 a Girona i el 1423 a Vic.¹⁰⁰ A les dues catedrals, l'itinerari és similar si és que no hi havia interrupcions: l'altar major, la reserva, les fonts baptismals, el crisma, el retaule major, el tresor, l'altar del sant Sepulcre, el campanar i demés altars i capelles (amb un ritme de capella per dia). A cada altar va nomenat tots els beneficiats que hi ha instituits. També visita els arxius, la biblioteca, les cuines, el claustre i les letrines. Les visites dels ardiaques vigatans són molt detallistes: per exemple, el 1621, es passegen, miren i anoten referències a la teulada, els murs, les finestres, l'orgue, la tribuna, les portes, les fonts baptismals, els confessionaris, el paviment, el cor, les sepultures, el campanar, els altars i els beneficiats. En algunes ocasions també s'arriba a altres capelles properes (per exemple, a la torre Gironella de les muralles romanes, a Girona, o La Rodona i La Pietat, a Vic) i edificis annexes administrats des de la catedral (per exemple, la Pia Almoïna); a Vic quedava clara la separació entre les esglésies, capelles i convents *intra* i *extra muros*, i en el segle XVIII, les visites en els convents de monges són agrupades en un sol volum.¹⁰¹ Finalment s'emetien els manaments, que s'efectuaven de manera igual que a les esglésies parroquials, salvant les distàncies i l'escala: cada capella, amb els seus altars, ares i parament litúrgic, tenia els seus beneficiats, i tots els problemes que se'n derivaven (assentament d'ares, humitats, l'absentisme de beneficiats, la no residència, la falta de robes i objectes per a portar a terme les funcions eucarístiques, etc.). El bisbe Sarmentero, després d'haver visitat la catedral el maig de 1753 i abans de començar a descriure els manaments, desenvolupa una espècie de pròleg ràpid, sense massa detalls, que ens permet fer-nos una idea general de com ha anat fins ara:

¹⁰⁰. BARRAL, Xavier, *Les catedrals de Catalunya*, Barcelona, 1994, p. 205-232 i JUNYENT, Eduard, *La catedral de Vic*, Sabadell: AUSA, 1995 i ÍD., *Vich: su catedral y su decoración*, Vich: Tipografía Balmesiana, 1944.

¹⁰¹. AEV, 1226, 1724, 1725, 1745 i 1746, f. 1r.: "Visitas de convents de Monjas fetas per la Illm. Marimon y per lo Illm. Muñoz".

*“Nos, don Fr. Bartholomé Sarmentero, por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica, obispo de Vich del consejo de su Mag. &. Haviendo visitado Nuestra Santa Yglesia cathedral de Vich, dedicada al Santo Apóstol Pedro, con asistencia del capítulo, vestido de sus hábitos chorales y todos los beneficiados residentes de ella y en ella, el cementerio, reserva del Santísimo Sacramento que está en el Altar Mayor, y detrás de ella y la que está en la capilla de San Miguel, fuentes bautismales, Santos olios, altares y capillas de toda la yglesia, sacristía, ornamentos & y los dos relicarios que estan a la espalda del altar mayor, a uno y otro lado, & la que no perficionamos por no gastar ni consumir en esta el tiempo más commodo y conveniente para la visita del obispado que estavamos precisados a hacer”.*¹⁰²

Vegem un parell d'exemples de com es desenvoluparen les visites en els bisbats estudiats, comparables a les localitzades a la ciutat de Barcelona, a les esglésies de Sant Jaume (1623 i 1633) i Santa Maria del Mar (1639).¹⁰³ La rebuda d'Alfonso Balmaseda de 1675 és prou rica en detalls per ser descrita.¹⁰⁴ El bisbe surt del palau episcopal acompanyat pel beneficiat. Es dirigeix cap a la porta dels Apòstols, on l'esperaven i rebien els canonges. Aquests li canviaven la vestimenta i el revestien de pontifical amb els ornaments negres (pluvials negres), mentre es dirigien en processó cap a l'altar major, precedits per la creu. Arribats a aquest punt, deia l'absolució pels difunts. Se li tornaven a canviar els vestits, ara blancs, i es cantava el “*Pange Lingua*”. Després es reconeixia la reserva del Santíssim. Un altre cop en processó anaven al cor i a les fonts baptismals, el crisma, es fa l'inventari de l'orfebreria, de la roba sacerdotal, segueixen els comptes i la tresoreria. Per últim els altars, seguint sempre amb el mateix ordre (amb els seus beneficis i utillatge): l'altar major, sant Pau, santa Elisabet, Tots Sants, sant Bernat, santa Magdalena, sant Esteve, sant Andreu, nostra senyora del Roser, sant Vicenç, santa Anna, sant Salvador àlies Gregoriana, Onze mil Verges, sant Tomàs, sants Martí i Francesc, sant Joan, sant Miquel, sant Pere i Pau, sant Iu i Honorat, sant Domènec, sant Benet, sants Julià i Baselissa, santa Elena, sants Dalmau i Jordi, santa Maria dels claustres, sant Rafel, sant Cristòfol i santa Maria de la sagristia major.

Del 1721 hem documentat un començament de visita del bisbe Ramon de Marimon a la catedral de Vic.¹⁰⁵ Vestit amb l'hàbit de cor sobre el roquet, va sortir del Palau Episcopal, juntament amb l'ardiaca major, el sagristà i un canonge, a més d'altres capellans i familiars entraren a la catedral. Van prendre aigua beneïda, arribaren a l'altar major i s'agenollaren davant el sagrari. El bisbe entrà a la sagristia, es tragué la roba que portava i es posà la capa negra, com era costum. Acompanyat dels escolans i altres dignitats que porten la creu, ciris encesos, encensers i naveta. Amb el bàcul a la mà arribà a l'altar major on entonà l'antífona “*Si Iniquitates*”, entre d'altres psalms. Beneí l'encens i el salpasser. Seguidament començà la professó, sortint de

¹⁰². AEV, 1227, 1753, f. 8r.

¹⁰³. SOLÀ, X., “Les visites pastorals posttridentines...”, p. 85.

¹⁰⁴. ADG, P-165, s.f., primer quadern.

¹⁰⁵. AEV, 1224, 1721, p. 21r-23r.

l'edifici i anant cap al cementiri, cantant diferents antífones i psalms, on feu una benedicció. Tornà a entrar processionalment amb el mateix ordre i cants; de nou a la sagristia es tornà a canviar, traient-se les robes negres i posant-se de blanques. Sortí i a l'altar major va escodrinyar el sagrari, la seva llàntia davant, la capella de Sant Miquel i les fonts baptismals. Aquí, diu que va interrompre's la visita per ser massa tard, tornant a la sagristia, i prorrogant-la fins l'any següent.

Les ciutats de Vic i Girona no esgotaven, ni de bon tros, les visites a les ciutats i altres nuclis urbans destacats de la resta del territori. Efectivament, trobem que a les viles i ciutats demogràficament importants, amb nombroses esglésies, capelles o col·legiades calien visites detingudes i polides, en tots sentits: a Olot, el 1621, hi romangueren nou dies (del 16 al 24 de setembre), ja que incloïen visites a la parroquial de Sant Esteve i al santuari del Tura; a Castelló d'Empúries, tan solament la visita i l'esment als beneficis i beneficiats de Santa Maria ja comportava un esmerç de temps considerable (el 1624 eren quaranta nou membres i el 1756 havien passat a cent-cinquanta sis!), i també es visitaven les cases del setmaner, la rectoria i l'hospital, i de manera semblant a Manresa, la segona ciutat del bisbat vigatà, la visita a la seu, monestirs i convents, suposava dedicar-hi el temps necessari.

b. Les visites al camp: les parròquies rurals

Gabriel Le Bras ha dit que la visita pastoral és insuficient per conèixer la pràctica religiosa a la ciutat, però és digna de confiança a la parròquia rural; inclòs per al visitador mateix la ciutat esdevé un món desconegut i anònim, mentre que el poble és un terreny còmode i fàcil de controlar.¹⁰⁶ Les dades de les visites pastorals ens ofereixen una idea prou concisa sobre l'església com a centre administratiu, religiós i econòmic, d'una parròquia, d'una comunitat rural, però també distant a l'hora d'oferir-nos informacions sobre la parròquia en ella mateixa. A través del procés i desenvolupament de la visita, de les seves descripcions i manaments, les visites pastorals demostren que l'església centralitza l'exercici públic de la religió, amb les seves pràctiques i les obligacions culturals. Malgrat la visita respondre a uns codis establerts i absoluts, esdevé una font indiscutible per a conèixer la història de les parròquies rurals.

¹⁰⁶. LE BRAS, G., "Etat et valeur des sources aux différentes phases de la pratique", a *Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France*, Paris; reeditat a *Études de sociologie religieuse*, 1942, v. I, p. 195-218.

-El protocol de la visita pastoral

La manera de desenrotllar-se correctament la visita pastoral ve definida, fins al segle XVI, en el processoner, o sigui, junt a les processons apareixia l'“*ordo ad recipiendum episcopum*”. A partir de llavors s'integra dins el *Caeremoniale Episcoporum*, de Climent VIII, on separa temàticament la itinerància del prelat, la rebuda¹⁰⁷ (començant per l'església parroquial, per l'Eucaristia i el Baptisteri, després les capelles i els altars, les relíquies, vasos sagrats, llibres litúrgics i l'arxiu) i la visita als homes i dones. Teòricament serveixen per a totes les parròquies del món catòlic que el segueixen amb poques diferències; és més, semblen seguir el *Manual de Visita* que redactà Martí Luter el 1528, per encàrrec dels prínceps i que efectuaven les autoritats civils. Però quedaren molts de caps sense lligar sobre el desenvolupament d'una visita completa. És per això que molts bisbes desenvoluparen una sèrie de manuals per a portar-les correctament. Els bisbes italians crearen els propis textos, donant lloc a una important casuística: el venecià Miquel Timoteu (1586),¹⁰⁸ el de Como, Feliciano Ningarda (1589),¹⁰⁹ el romà Luca A. Resta (1593),¹¹⁰ el milanès Paolo Salodio (1610),¹¹¹ entre molts altres; o espanyols, com el de Toledo, estudiat per J. Ignacio Tellechea (*Forma Visitandi Dioecesis Toletanam*, 1557-58),¹¹² el de Sevilla, per Maria L. Candau (*Instrucción de Visitadores*, 1609¹¹³ i les *Instrucciones a los visitadores deste Arzobispado*, de 1705),¹¹⁴ per a València hi ha les *Constituciones sinodales del arzobispo de Valencia hechas por el Ilustríssimo y Excelentíssimo Señor D. Fr. Pedro de Urbina, Arzobispo de la S. Metropolitana Iglesia de Valencia, del Consejo de Su Majestad, etc.*

¹⁰⁷. Vegeu una edició del segle XVIII, ABEV, *Caeremoniale Episcoporum, Clementis VIII, nunc Denuo Innocentii Papae X. Autoritate Recognitum, Omnibus Ecclesijs, praecipue autem Patriarchalibus, Metropolitans, Cathedralibus, & Collegialis perutile, & necessarium*, Matriti: Ex Typographia D. Antonii Pérez de Soto. MDCCLXXIX, Bibliopolarum & Typographorum Regiae Societatis expensis, Pars Tertia, p. 473: “*De itineratione praelatorum*”; p. 475: “*Ordo ad recipiendum processionaliter praelatum, vel legatum*” i p. 480: “*Ordo ad visitandas parochias*”.

¹⁰⁸. TIMOTHEUS, M., *Michaelis Timothei... ad sanctissimos episcopos de sacrosanctis Dei ecclesijs visitandis compendiosa institutio: qua(iuxta concilii tridentini decreta) dioecesis suam visitaren possunt: perutilisque eiusdem praxis qua visitandi solum comprehenditur exercitium: omnibusque etiam alijs ad quos ius visitandi ecclesias spectabit non minus necessaria quam utilis...*, Venècia: apud Altobelum Salicatum, expensis Io Martinelli, 1586. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

¹⁰⁹. NINGARDA, F., *Manuale visitatorum duobus libris: complectens visitationi subiacentia ac diversos visitandi modos omnibus qui huiusmodi munus gerunt admodum utile & commodum / auctore F. Feliciano comensi episcopo*, Roma: ex officina Accoltiana, 1589. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

¹¹⁰. RESTA, L. A., *Directorium visitatorum ac visitandorum: cum praxi et formula generalis visitationis omnium & quaruncumque ecclesiarum monasteriorum regularium monialium piorum locorum & personarum / auctore R.P. Luca Ant. Resta*, Roma: ex typographia Guielmi Facciotti, 1593. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

¹¹¹. SALODIO, P., *Praxis compendiosa de visitatione*, Milà: apud haer Pacifici Pontii & Io. Baptistam Piccaleum, 1610. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

¹¹². TELLECHEA, J.I., “El formulario de la visita pastoral de Bartolomé Carranza, arzobispo de Toledo”, *Anthologica Annua*, 4 (1956), p. 385-437.

¹¹³. CANDAU, Maria L., “Rodrigo Caro, visitador eclesiástico”, a *Huelva en su Historia*, 2ª època, Huelva, 1997, p. 105-125.

¹¹⁴. Citat a CALDERON BERROCAL, M.M., “La parroquia en los libros de visitas del siglo XVII del Arzobispado de Sevilla”, *Memoria Ecclesiae*, IX (1996).

En el Sínodo que se celebró en dicha ciudad en 22 de abril 1657 (València, Bernardo Noguér, 1657–: tit. XXXII: *De visitacione dioecesis*).¹¹⁵ A la diòcesi de Girona queda fixat en la reelaboració que el bisbe Bastero fa del ritual el 1737: “*De processione et ordine recipiendi praelatum tempore visitantis ecclesiae*”.¹¹⁶ Els rituals vigatans no en diuen res de la visita pastoral. Pel que fa als bisbats catalans, durant aquesta època, coneixem el procediment del bisbat d’Urgell de 1726-1727.¹¹⁷ En qualsevol cas, són pocs els llibres de visites gironins i vigatans que desenvolupin de manera complerta i correctament tots els moments de la visita, i s’ometien voluntàriament per evitar repeticions.

-Cerimònia i ritu d’acollida

Normalment no es descriu la cerimònia i el ritu d’acollida, però sabem que el bisbe és rebut en processó pels clergues de la parròquia (a voltes s’especifica si és el rector –o bé el seu suplent, en absència–, els beneficiats o altres). En cap cas es parla de la rebuda per part de les autoritats locals, però suposem que hi hagué els notables del poble, els personatges influents de la vila (batlles, cònsols, jurats, mestres artesans o confreres). Suposem que hi ha el besament de mans i les salutacions. Moltes vegades les campanes repiquen, ja que són el senyal alegre i calorós de benvinguda per a la comitiva episcopal, a més d’un signe sonor perquè tots els veïns i parroquians assisteixin multitudinàriament a la rebuda. Són rebuts vestits amb estola i la creu en alt. Majoritàriament es canta. Es dirigeixen cap a l’interior del temple. Les portes de l’església resten obertes, i la processó entra, precedida pel prelat, cap a l’altar major. Un cop allí es pot dir missa (en poques ocasions), però el més normal és que es digui una absolució general pels difunts i per les seves faltes, es faci una humil pregària que va aparellada amb una benedicció episcopal (el cas del bisbe Bernat de Cardona). També hem documentat la confirmació de la mainada del poble, que tindria lloc abans d’iniciar el recorregut per dins l’església, tal com feu Taverner a Ridaura el 1727. Salvant les distàncies temporals i espaials, tenim diferents testimonis gràfics de visites pastorals a Sant Feliu de Pallerols, efectuades pel bisbe Josep Cartanyà en la dècada de 1940 (<AF> núm. 1, 2, 3 i 4) i també algun d’escrit, que ens ha deixat el filòleg mallorquí mossèn Antoni M. Alcover en una estada Salses el maig de 1901,¹¹⁸ que guarden evidents similituds amb les dels segles de l’època moderna

¹¹⁵. CÁRCEL ORTÍ, M. M. i TRENCHS ODENA, J., “La visitas pastorales en Cataluña, Valencia y Baleares”, *Archiva Ecclesiae*, XXII-XXIII (1979-80), p. 17.

¹¹⁶. *Manuale Ritualis ecclesiae et dioecesis Gerunden.*, Girona: Tipografia Jaume Bró, 1737, p. 486-496.

¹¹⁷. *Rituale ecclesiae et diocesis Urgellensis*, Barcelona, 1726-1727, v. II, p. 343-357.

¹¹⁸. ALCOVER, A.M., *Dietaris de les eixides (1900-1902). Volum II*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2002, p. 49-50: “Arribam a Salses, y ens reberen a l’entrada una partida d’atlots y atletes, dones y qualche homo. Devallàrem a la Rectoría, ont hi hagué el clero (Rector y Vicaris) y els Rectores d’alguns pobles de allá devora, un d’ells el de Sant Llorenç de Salanc, qu’aviat fórem amichs corals, y un centenar de persones d’allá. Avesat jo a la que se fa a Mallorca y per tot Espanya, que en les Visites Pastorals a-n els pobles, surten les Autoritats Locals (Administratives i Judicials) en corporació, a

A vegades dubtem que si realment es donava algun tipus de benvinguda. Les actes de visita comencen indicant el nom de la parròquia, la data de la visita i el rector o clergue titular de la parròquia que ve a rebre'l. En els visites de Gregorio Parceró es diu, senzillament, que es fa absolució general pels difunts. Abans de començar el periple per l'interior del temple, després de ser rebut, el bisbe Pontich llegí l'edicte general de visita a tots els assistents; en el segle XVIII aquest procediment ja es donava a totes les esglésies. A Santa Maria d'Amer, el 1671, es diu "*per rectorem decantatis versiculis et oratione in similibus visitationis actis decantari solitis, data per sua Illustrissimam Dominationem pontificali benedictione et per dictus in infra scriptum notarius et secretarius lecto edicto in similibus visitationis actis legi solito, factique demum Absolutionibus generalibus pro fidelibus deffunctis*".¹¹⁹ Per altra banda, pensem que les recepcions eren les mateixes pels bisbes que pels seus visitadors i delegats, i semblantment a les capelles o esglésies d'una mateixa parròquia, on no cal cap mena de rebuda, com la de Sant Quintí de Bas el 1734:

*"Visitator Generalis continuando suam generalem visitationes iteragens a villa Sancti Stephani de Bas ad opidum Sancti Romani de Joanetas, personaliter pervenit ad parochialem ecclesiam Sancti Quintini de Bas, in qua non aservatur Ssum Eucha Sacramentum, nec sunt fontes baptismales, sed quanto ministrandum est sacramentum baptismi, ministratur in ecclesiam parochiali Sancti Stephani de Bas..."*¹²⁰

fora del poble, a rebre'l Bisbe, me resultà alló massa fret. Vaig tenir en conte qu'érem dins França, y qu'aquí les Autoritats Civils no consideren les Eclesiàstiques com a tal Autoritats, figurantse que se deshonrarien rendintlos el degut homenaje, ignorant que l'única manera de fer-se forta l'Autoritat Civil, es viure somesa a Déu y honrar els ministres de Déu, perquè honrantlos, s'hora a sí mateixa y se enalteix y se fa sagrada a-n els ulls dels pobles que comanda. Però'ls governants francesos, instruments segos de les Llogies y de la Sinagoga, no ho entenen així, y la cosa va així com va. Revestit Monsenyor de ruquet, estola molt ample, mitre y bacle, y el Vicari General honorari y jo vestits de canonges honoraris, vengué'l clero amb creu alsada y devant el *Suís*, vestit tot de vermell, amb capella de cresta, espasa a la cinta y una llansa de punta ben afuada y mitja lluna, y ja som partits cap a l'iglesia en processó. Tota la gent s'abocava a besa l'anella a Monsenyor, y n'hi havia que s'agenollaven per rebre la seva bendició, y ell que per tots tenia una paraula paternal, brollada rabent del cor, y casi no li deixaven donar passa. Aribam a la fi dins l'iglesia, qu'és ogival, de mitja mà y crueta. Pujam a-n presbiteri, a-n els banchs d'allà devora estaven els nins y nines que havien de ser confirmats, tots ben endiumenjats, la major part vestits de blanch de cap a peus, y majors de set panys. A les hores Monsenyor s'en pujà dalt la trona amb lo ruque, estola, mitra y bacle, y el R. Sr. Rector de dalt el presbiteri li endressà un parlament, donantli conte del estat espiritual y temporal de la Parroquia. El Bisbe li contesta amb termes eloquestíssim, d'un eloqüència ardent, insinuant, sense gens d'artifici. Era'l cor del Pare, del Pastor, qui parlava, però; vaja si hi parlava bé y a ferir! ¡Allò era un encant, una delícia! Devalla de la trona; demanen ell y el Vicari General Honorari la Doctrina a-n els nins y nines qu'havien d'ésser confirmats, y se fa la confirmació. Recomana llavò a-n els Mestres y a les Mestres de les escoles y costures que mostrin les oracions en català perquè és la manera més eficaç de que no les oblidin; recomana a tothom la llengua catalana, fentne una apologia ben calenta, y fa cantar a-n els nins y nines un pare nostro y Ave-Maria en català, y el canten a-n els nins y nines un pare nostro y Ave-maria en català, y el canten admirablement; y llevò me posa a-n el compromís de jo haver de dir quatre paraules. Y no hi hagués més remey: les vaig haver de dir. Aquella gent no s'en podien avenir de que a Mallorca, tan enfora, parlàssem amb poca diferència com ells".

¹¹⁹. ADG, P-104, Amer, 1671, f. 96r-v.

¹²⁰. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 284r.

Hi ha una sèrie de rebudes que, per la seva riquesa, ens donen la diferència. Les de Jaume Cassador són molt pomposes i solemnes, però encara més les que féu Onofre de Reart. El 1617 és rebut a Sant Esteve de Bas pel sagristà i altres preveres de l'església parroquial, en processó, amb els ciris encesos, amb les campanes ressonants. Arriba el bisbe i fa l'adoració de la creu. És possible que l'oració i la benedicció del poble la faci fora de l'església, i l'absolució pels difunts la faci en el cementiri (cas de Sant Miquel d'Amer). A Santa Maria de Ridaura i el monestir d'Amer, a més, és rebut amb repicament de tambors i timbals i entonant un himne (*"Veni Creator Spiritus"*) per part dels preveres; a Amer, a més, cantaren l'antífona *"Sacerdotes et Pontifex"*. El 1606 és rebut a la plaça de davant l'església, de Sant Feliu de Pallerols. El 1621 tenim que el visitador feu sengles salutacions a sant Martí, patró de Sant Martí Sacalm i de Sant Martí Sescorts: *"premissa tamen solita commerations & salutatio cum sua versu & oratione de patrono upssia ecclesie ut moris est. Et primo cantato hymno de Spiritu Sancto cum solitis versibus & orationibus cantando hymnum de Sanctissima Eucharistia Sacramento visitavit tabernaculum..."*.¹²¹ El 1680, el bisbe Auther és rebut en processó a Cassà de la Selva pels capellans i setmaners, en el cementiri, on es féu adoració de la creu i es cantà una antífona i es dirigiren a l'altar major, es féu l'absolució general i el notari llegí els manaments generals davant de tothom. En les visites del bisbe Pontich de 1686, indica el nom del rector de l'església parroquial que el rep i que l'acompanya fins l'altar major. Per exemple, el 28 de setembre de 1687, Pontich entrà a Sant Esteve de Bas portant vestimenta pontifical, mitra, capa pluvial i bàcul, on fou rebut pel sagristà curat i altres preveres, en processó.

-Visita a l'interior del temple

La visita a l'interior del temple, a grans trets, no varia pràcticament gens en els segles XVI, XVII i XVIII, si bé en petits matisos. A més, és la part que es manté intacta i íntegra a les visites gironines d'aquesta època (i que podríem dir que conforma i esdevé el nucli central de la visita, al costat dels manaments), mentre que a les vigatanes desapareix completament a les darreries del segle XVII. No totes les visites a l'interior són possibles: n'hem detectat almenys tres casos, dos a Sant Martí Sescorts (1592 i 1593)¹²² i un a Sant Vicenç de Susqueda (1593) per la falta del rector i haver perdut les claus.

¹²¹. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1622, f. 175r.

¹²². AEV, 1209/3, St Martí Sescorts, 1592, f. 100r: "Lo Santíssim Sagrament y lo demás nos pogué visitar per raó que lo dit rector ni vicari mº Siprià Romeu no acudiren avent repicat lo monjo les campanes y fet senyal que per dita raó. Fonc despedit manament als dits venerables rector y dit vicari que a pena de excomunió y de deu ducats compareguen lo siu dels dos vuy o de mà per tot lo dia en la yglesia parrochial de Corcó o de St Julià de Cabrera" i AEV, 1209/4, St Martí Sescorts, 1593, f. 146r.: "E per quant per desgràcia lo sacristà ha perdudes las claus de la sacrastia no se pogut visitar lo sanctíssim sagrament, fons baptismals ni olis sancts".

Per aquest ordre, després de la rebuda, es visita el santíssim sagrament i les fonts baptismals, on examina també els olis sagrats; aquests tres elements normalment es visiten (i s'escriuen) plegats. Es retorna a l'altar major on s'analitza el retaule, la taula, i els demés objectes que hi poden haver: reliquiaries, creus, llànties i ciris. Segueixen les capelles i els altars laterals. En les visites vigatanes de finals del segle XVI es diu, com a Sant Martí Sescorts, “visità tota la iglésia, fossar y lo cor”;¹²³ i a principis del segle XVII s'indica com es centra l'atenció al “*techum & pavementum & sacristie*”, en aquest ordre. Es continua, si es dóna el cas, pel cor, el campanar i la sagristia, i seguidament es passa cap a l'exterior: el comunidor, la rectoria i altres edificis de l'obra, i s'acaba per les ‘visites virtuals’ a les capelles, oratoris i esglesioles del terme parroquial. Les primeres visites de Jaume Cassador i Pedro Jaime per a tota la diòcesi poden considerar-se com a excepcionals, amb un grau de descripció molt acurada, arribant a un detallisme minuciós que no es repeteix *a posteriori* sinó en excepcions.

A les visites gironines del bisbe Lorenzana de 1786 s'empra una fórmula general molt esquemàtica que es va repetint sense interrupcions ni novetats arreu, que descriu sumàriament el procés conductor de la visita i que agrupa diverses parròquies; vegem-ne un exemple aleatori i veurem la falta de precisió:

*“Visita de Cogolls y las Planas, Die vero 24 junii 1786. Ilma. Dmus Epus. Personaliter pervenit ad paroch. de Cogolls et ante fores processionaliter receptus ad altare maius accessit eoque visitatio et aliis., sacristia, baptisma et libris paroch., omnia bene ordinata invenit = eadem die pervenit Hlmus. Dmus. ad paroch. de las Planas et ante fontes receptus ad altare maius accessit eumque visitavi sacristiam, basptia et libros paroch. Et omnia munda et bene ordinata erant. Dequibus ego Hieronimus Pelado camec. et visita secret. fidem facio et pro testibus Theodorus Stenech et Joannis Subirats de fama. Hlmi.”*¹²⁴

-Entrevistes i interrogatoris

Les visites que realitzaren Jaume Cassador i Pedro Jaime van incloure i considerar els interrogatoris, els qüestionaris i les entrevistes com a part fonamental. De fet, a moltes visites es demana l'assistència de clergues, obrers i administradors perquè es doni una interacció entre les autoritats episcopals i els locals. Ens ho demostra el fet que molts dels textos de les visites són vertaderes transcripcions dels parlaments i enraonaments que tenien lloc durant ella, escrits allí mateix, directament, fent servir un llenguatge senzill, informal i espontani; prenem alguns models per demostrar-ho: el rector de Cogolls “*dixit* hay dos calzes de argent...”;¹²⁵ el de Sant Privat de Bas, en referència al diaca, “*dixit* jo no sé que vingui a dir missa alguna...”,¹²⁶ a Sant

¹²³. AEV, 1209/4, St Martí Sescorts, 1593, f. 145v.

¹²⁴. ADG, P-138, Cogolls i Les Planes, 1786, f. 44r.

¹²⁵. ADG, P-72, Cogolls, 1591, f. 30v.

¹²⁶. ADG, P-72, St Privat de Bas, 1591, f. 43v.

Martí Sescorts, “*postea vero dicto die comparegué lo dit rector y demanà de paraula*”¹²⁷ per explicar la seva situació personal; i a Tavertet, “interrogà del que era necessari en la església de Serarols sufragània”.¹²⁸

Molts d’ells són denominats pròpiament ‘interrogatoris’, on es tracta de preguntar, inquirir o sondejar, més enllà d’intercanviar opinions o conversar; per això es pensa que l’última pretensió o idea final és la denúncia. Aquí, doncs, hi intervindran moltes desavinences personals, rivalitats entre famílies, renyines i rancúnies difícils de solucionar internament, delacions d’enemistats. La transformació d’aquest caràcter de les visites fa que moltes s’hagin de realitzar d’amagat, secretament i separadament de la resta.

La vida dels clergues, dels fidels i de l’obreria és sotmesa a un examen minuciós. Partint del pressupòsit que cada un d’ells ha de contestar sobre llur existència i la de l’altre grup, la vida del clergat és professionalment i personalment immillorable, ja que no s’han detectat massa problemes o escàndols excepcionals, a la inversa de la comunitat de fidels. En aquest cas, els interrogats solen dir que el rector porta una vida exemplar, quan és sol·licitat acudeix on el demanen, porta una bona administració dels sants sagraments i fa residència contínua. Quan és a la inversa i no hi ha cap problema, el rector de la parròquia sol dir que tots els fidels estan confessats, no n’hi ha cap d’excomunicat, suspès, interdit, que sigui usurer o concubinari, tots assisteixen als actes públics i als oficis divinals, reben el santíssim sagrament o que no hi ha practicants de sortilegis ni blasfèmies; també sol referir-se, directa o indirectament, sobre les esglésies sufragànies o capelles (el rector de La Pinya “*medio juramentum dixit que en la yglésia de Sant Joan del Balps no està reservat lo Santíssim Sagrament ni tampoch y ha fonts baptismals*”,¹²⁹ i a Massanet de Cabrenys, el 1789).¹³⁰ A les parròquies vigatanes es solen dirigir al rector per saber la vida i treball dels demés clergues, sobre els beneficiats. Per exemple, en el segle XVIII n’hi ha bons exemples: a Sant Julià de Cabrera “*diunos los rector que no sap ahont és lo beneficiat*”,¹³¹ a Sant Martí de Querós, “*segons nos informà lo rector...*”;¹³² a Sant Martí Sescorts diu, “*avent preguntat al reverent rector sobre lo compliment...*”;¹³³ a Sant Martí

¹²⁷. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 211r.

¹²⁸. AEV, 1211/1, Tavertet, 1600, f. 29r.

¹²⁹. ADG, P-92, La Pinya, 1632, f. 107v.

¹³⁰. ADG, P-138, Massanet de Cabrenys, 1789, f. 61v.: “*Presentó en esta parroquia de Massanet el reverendo Pablo Comalat, rector dels Horfas, su sufragánea, los libros parroquiales y se hallaron en debida forma, y preguntando sobre estado de su parroquia y sufragánea respondió hallarse en buen estado de ropas y demás perteneciente al culto divino, a otra porción de lo que lo que permite la calidad del terreno e indigencia de sus habitantes, por cuyo motivo, Su Santísima Ylustrísima no pudo visitar personalmente estas yglesias*”.

¹³¹. AEV, 1225, St Julià de Cabrera, 1734, f. 188v.

¹³². AEV, 1225, St Martí de Querós, 1734, f. 180v.

¹³³. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 718r.

Sacalm, “según el informe del rector”¹³⁴ esbrinà el visitador l’existència de balls, i a Sant Romà de Sau “por quanto estamos informados”¹³⁵ de l’elecció dels obrers. En el darrer quart del segle es continuarà emprant la mateixa fórmula, com a Falgars, estar “informats y noticiosos”.¹³⁶

Finalment, els obrers són preguntats sobre l’estat de les finances de l’administració i els delmes de la parròquia. Veiem, sinó, les visites de 1588, 1589 i 1590. Per exemple, a Sant Cristòfol de les Planes són interrogats els obrers Grau Planas i Jaume Boscaró, que parlen sobre les rendes de l’obreria i sobre els clergues (criticant als beneficiats per desatendre llurs obligacions), i els beneficiats, Joan Prats, Antoni Buxó i Antic Vedruna es defensaren. A Sant Esteve de Bas es desenvolupa un interrogatori ‘vertader’ fet pel sagristà i obrers (Pere Albert i Joan Roca). A Sant Martí Sescorts “*interrogati cum juramento* dit rector y obres y vicari si fa bé ni an aoit dir que algú o alguns degan alguna cosa al basí de les ànimes ni de la obra per qualsevol rahó ni causa”,¹³⁷ a Sant Vicenç de Susqueda preguntà per la doctrina cristiana, “lo qual com refferien mijesant jurament los obres may la amostrada ni dita y dit rector confessà de paraula devant dit visitador que bé a bons dies no la amostrada y diu queu dexà per despedir lo prest de la yglésia perquè no són entrats que ya se’n voldrien anar”,¹³⁸ i a Tavertet “interrogat dit rector dix que encara no avia cobrats ninguns fruyts si bé és vull los té sequestrats conforme li és estat manat”.¹³⁹

Llavors se sol preguntar a alguns parroquians: solen ser els notables o prohoms de la vila, batlles, jurats, cònsols i obrers, així com fidels i feligresos exemplars. Són persones respectables, que es consideren fiables en les seves respostes, però que no deixen de ser externes o observadors imparcials. El 1588, a Sant Feliu de Pallerols són interrogats, a petició del rector, el notari Joan Omvert i de Vilar i Nicolau Prat, sobre un afer de la inquisició, i més endavant, a l’hora de demanar el permís a “tots los parrochians caps de famílies allí, avisat per el nom y cognom, interrogant aquells si consentian en lo contengut en dita exposició y capítols”,¹⁴⁰ sobre la construcció de la nova església (sistema que també es fa servir quan es pretén erigir com a parroquial l’església de Sant Miquel d’Anglès, el 1594), i a Sant Miquel d’Amer els cònsols i batlle respongueren positivament a favor del rector. A la darrera dècada del segle XVI s’introdueix la declaració de qualsevol persona (laica i eclesiàstica) sempre ‘sota jurament’.

¹³⁴. AEV, 1229, St Martí Sacalm, 1758, f. 113v.

¹³⁵. AEV, 1755, St Romà de Sau, 1755, f. 166v.

¹³⁶. AEV, 1223/1, Falgars, 1775, f. 875r.

¹³⁷. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210r.

¹³⁸. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 248v.

¹³⁹. AEV, 1209/1, Tavertet, 1590, f. 256v.

¹⁴⁰. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 275r-v.

Vegem que així es mana a Santa Maria de Corcó, el 1589, “*interrogavit in juramento los obres*”,¹⁴¹ i com el bisbe Manrique a Sant Privat de Bas el 1632, on introdueix:

“per quant en los actes de visita que dit senyor visitador va exercent en la present yglésia ha constatat y constatat a dit senyor visitador y en particular de la relació feta migensant jurament en poder de dit senyor visitador per m^o Pere Albert Onofre Canal, Joan Masegur, Rafel Vertallat, Bernat Rodés, pagesos de la present parròquia, *qui han jurat y dit* que lo obtenint lo benefíci diaconil o mongil fundat en la present yglésia, ultra altres càrrechs y obligacions, ha estat sempre a fins assi en possessió de tenir en guardar amb inventari la plata, robas y joyas de la present yglésia. Persò, vista dita relació y deposició dels predits, mana dit senyor visitador al obtenint dit benefíci que, de assi al davant, afins mostre títol a què noy sia obligat que continués la possessió en què està de tenir en guardar y amb inventari la plata, ornamentals de roba y joyas de la present yglésia, sots pena de 10 lliures y del secret dels redditus de dita mongia”.¹⁴²

A la diòcesi de Vic hem localitzat, en un volum de l'ardiaca Segimon Paratge (començat a datar el 1544 i acabat el 1596), un magnífic qüestionari de visita titulat “*Modus examinandi testes et articuli visitationum Reverendi domini Archidiaconi Vicensis*” signat per Mateu Lledó, rector d'Igualada i datat el 10 de juny de 1544 (<AD> núm. 1). En ell es segueix un sistema típicament medieval, amb la separació de les dues parts (“*visitatio hominum et rerum*”), emprats fins a darreries del segle XVI, que han estudiat Lluís Monjas i Josep Baucells, i també a altres països europeus catòlics.¹⁴³ Un qüestionari que mai es continuarà a les centúries vinents. La visita de 1595 de Pedro Jaime i els seus visitadors vigatans marca un punt i apart en les visites anteriors i posteriors, ja que els interroga personalment. Es demana als rectors o substituïts en la seva absència, una sèrie de preguntes estàndard, que es van repetint arreu. Unes preguntes que, tot i no aparèixer explícitament, podem arribar a reconstruir a través de les respostes. És més, sabem que tenia lloc aquest interrogatori per la transcripció literal i directa que en feia el notari, emprant l'estil que fan servir els interrogats, anotant-ho tal com sona, tal com l'entrevistat respon. A Sant Martí Sescorts es formulen al vicari, en absència del rector, responent per tots dos. Són preguntes que, aparentment, no tenen massa connexió entre sí, ni semblen massa importants per al desenvolupament de la parròquia. El qüestionari es redueix a cinc preguntes o conceptes, en alguns casos són fetes totes, en d'altres se n'hi afegeixen algunes de diferents i que amb petites variants, que són aquestes:

1. Si s'ha escrit al bisbe, mensualment. Però no sabem a què es refereixen aquestes cartes que s'han d'enviar al Palau Episcopal. És una pregunta que fa pensar que hagi estat plantejada

¹⁴¹. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216r.

¹⁴². ADG, P-92, St Privat de Bas, 1632, f. 110v.

¹⁴³. MONJAS, L., “El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17 (1998), p. 514-534; BAUCCELLS, J., “Visitats pastorals: siglos XIV y XV”, *Memoria Ecclesiae*, XV (1999), p. 165-294; MAZZONE, U. i TURCHINI, A., *Le visite pastorali...*, p. 151-241: “Parte seconda. Uno strumento di analisi: il questionario”, amb estudis dedicats a França, Alemanya i Itàlia.

amb anterioritat, o sigui, que s'hagués enviat una enquesta prèviament. Tres parròquies responen que sí (a Sant Vicenç de Susqueda, l'última vegada va ser pel mes d'abril; a Sant Joan de Fàbregues i a Vilanova de Sau ho fan puntualment); d'altres donen algunes voltes, com el de Santa Maria de Corcó, que diu que cada vegada que va a Vic ho lliura personalment o a Sant Romà de Sau que “*dixit* no senyor, perquè quasi sempre he stat de mala gana”¹⁴⁴; a Pruit i Tavertet no es formula aquesta pregunta.

2. Si s'ha escrit el llibre d’“*status ecclesiae*”, o sigui, de l'estat eclesiàstic. Per les respostes ens és completament desconegut el contingut d'aquests volums. Les respostes tampoc no són gens aclaridores; precisament en la resposta del rector de Sant Vicenç de Susqueda que diu que no sap de quin llibre es parla ni refereix, ni l'ha sentit mai anomenar; i de manera negativa responen els de Tavertet, Vilanova de Sau (“*dixit* no u sé senyor”)¹⁴⁵ i Sant Martí Sescorts. A Santa Maria de Corcó i a Sant Romà de Sau sí s'ha fet, mentre que a Sant Joan de Fàbregues s'han fet les diligències oportunes (per fer-lo?). És possible que aquests llibres siguin similars als que també s'anomenen “*status animarum*”, o estat de les ànimes, una completa relació dels feligresos de la parròquia, i del compliment de les obligacions pastorals de cada un d'ells. Portar al dia aquesta documentació devia comportar un treball minuciós i laboriós, temps pel qual no massa rectors estaven disposats a perdre.
3. Si s'ha fet l'armari per tenir les escriptures. Cap de les parròquies disposa de l'armari desitjat: a Santa Maria de Corcó té els documents dins d'un parell de caixes dipositades a la rectoria; a Sant Martí Sescorts “fan un scon per dit efecte”,¹⁴⁶ i a Tavertet tot estat dipositat dins una caixa amb dues tanques, segons el costum; a la resta no es respon.
4. Es demanen els llibres que exigeixen les Constitucions (aquest apartat ve àmpliament desenvolupament més endavant, per l'excepcionalitat de la font, en el capítol que hem titulat “Cultura i lectura: les minses biblioteques dels clergues vigatans”).
5. La darrera pregunta fa referència a veure si ha capbrevat, als censos de la rectoria. Només responen tres rectors, i encara negativament. A Vilanova de Sau diu no saber que s'hagués de fer, a Sant Romà de Sau no s'ha fet, mentre que a Santa Maria de Corcó diu que té pocs censos, però que ho farà ràpid. És possible que aquests censos fossin tan petits, per no dir ridículs, que ni tan sols eren mereixedores de tenir-ne constància i fer-ne un seguiment. El rector degué valer-se d'altres formes de sosteniment.

¹⁴⁴. AEV, 1210/2, St Romà de Sau, 1595, f. 21v.

¹⁴⁵. AEV, 1210/2, Vilanova de Sau, 1595, f. 21r.

¹⁴⁶. AEV, 1210/2, St Martí Sescorts, 1595, f. 18r.

Hem cregut convenient transcriure el text íntegre de les respostes de Sant Vicenç de Susqueda, que per les respostes del rector, així com per provisions que mana el visitador, són l'exemple més adequat pel fet de donar-se en quasi totes les preguntes respostes negatives. Els manaments es referiran a l'acompliment de tot allò que no s'ha portat a terme en l'esmentat qüestionari:

*“Dictus rector si ha scrit a m^o senyor Reverendus cada més conforme mana lo contínuo. Et dixit si senyor a fi de abril li scrigui y después ansa no li scrigui. Dictus rector si ha fet lo libre anomenat estatus ecclesie y si la enviat a monsenyor Bm. Et dixit no senyor, ni sé quin libre s'és, ni may nol he hoyt anomenar. Dictus rector si ha fet lo armari per tenir reconditas les scriptures conforme mane la constitució. Et dixit que no senyor, nol he fet, que ja tinch les scriptures en la caixa conforme trobà lo rector de Sant Yllari quant visità. Si ha fet memorial del testament que fou per perde's tenir. Et dixit no senyor, may nol hi he enviat. Dictus rector si té los libres que mane les constitucions sinodals. Et dixit no senyor no tinch sinó lo libre ques diu cardenal Servantes. E provehí dit senyor visitador que dit rector sia executat de les penes que és incorregut de totes les interrogacions sobra dites per la no aver-les complides conforme mana sa Santíssima Reverendíssima y les constitucions sinodals y ara se mana a dit Senyor Rector les farà conforme té obligació y que a pena de deu ducats y de excomunió compre dits llibres y comple dites interrogacions dins de dos mesos”.*¹⁴⁷

Segurament el canvi més dràstic des de 1597 i al llarg del segle XVII és que desapareixen, teòricament, els interrogatoris; hi ha algun cas que sembla que s'interroga als parroquians, molt puntualment, quan el visitador té algun indici o sospita que quelcom no funciona. A més, cal tenir present el que es desprèn dels manaments, ja que pels molts temes que allí s'hi tracten no podrien saber-se sense un interrogatori. Però, a què és degut aquest canvi? Perquè deixen d'interessar les actituds i maneres de fer del poble o clergat? Potser hi havia altres institucions que s'encarregaven de vetllar per aquests interessos, per exemple, la inquisició (amb la xarxa de familiars de la inquisició; potser signifiquen una pèrdua de temps en el transcurs de la visita). En qualsevol cas, la persistència i validesa d'aquests interrogatoris sempre serà vigent i ho consideri necessari el bisbe o visitador, i la seva recurrència és opcional. En els manaments introductoris d'Onofre de Reart (1617) encara es parla de la persistència dels interrogatoris, delacions i denúncies, malgrat la falta de testimonis que es portessin a terme,

*“per cumplir ab dits sagrats consilis y a nostre pastoral officí [càrrec] y nostre [obligació] havem determinat visitar personalmente a tots y qualsevol persones de qualsevol grau, stat, condició y preheminiencia, siam que si saben alguna cosa de les devall scrites, dins sis dies primers vinents les denunciés devant de nos, significant als qui no volrran denunciar que si per no denunciar restaran dites coses sens remey, nostra consciencia restará quieta y la del qui no haurá volgut denunciar carregada”.*¹⁴⁸

En les visites gironines del set-cents, el diàleg i la comunicació entre bisbes o visitadors i els clergues o rectors continua present i existent, però pren un nou rumb, essent més matisat, subtil i

¹⁴⁷. AEV, 1210/2, St Vicenç de Susqueda, f. 14r-v.

¹⁴⁸. ADG, P-85, manaments generals d'Onofre de Reart, 1617, s.f.

indirecte, i així ho demostra el llenguatge emprat (el mot 'informació') i les formes verbals passives. El bisbe continua essent qui rep la informació: expressions que abans sortien de la boca dels rectors i demés testimonis quan eren preguntats, ara s'ometen voluntàriament i són canalitzades a través del visitador. El 1717 a Sant Esteve de Bas diu que “havent estat plenament informat que los obtentors dels beneficis...”;¹⁴⁹ el 1730 a Les Preses “com estigam informats que dits ecclesiàstichs no reparan de anar per los carrers y plaça en cos de jupa...”,¹⁵⁰ i el 1734 a Cogolls diu “com aja observat dit senyor visitador general...”.¹⁵¹ Aquest sistema ja s'havia fet servir a la diòcesi vigatana amb molta anterioritat; el 1589, a Sant Martí Sescorts “parquè està informat dit visitador que tots los divendres de l'any diuen una missa a sant Sebastià...”,¹⁵² i el 1590, “quia constat per informació presa del matex rector y de m^o Casadevall y de m^o Torrent, prevere servint en dita parrochial...”.¹⁵³

c. La visita als monestirs: l'exemple de Santa Maria d'Amer

-Les visites pastorals

La visita als monestirs durant els segles XVI, XVII XVIII (i en concret, al de Santa Maria d'Amer, d'on procedeix la següent informació; el monestir benedictí de Santa Maria de Ridaura havia adquirit una condició diferent en erigir-se en vicaria el 1592 i unir-se a la mensa abacial de Sant Pere de Camprodon),¹⁵⁴ constituïa per als bisbes un problema greu i delicat. Significava entrar en una dura batalla sobre els drets que disposava per efectuar la visita i tot allò que en podia emanar d'ella. La causa principal de l'oposició dels monjos era l'existència d'unes visites pròpies dins la mateixa Orde benedictina (a semblança d'altres ordes i que feien aparentment innecessària la visita del bisbe, per bé que no sempre, o més aviat, poques vegades, s'efectuava realment)¹⁵⁵. O sigui, s'entrava en la competència frontal amb el seu domini jurisdiccional. Aquesta oposició directa pot explicar-se per diferents motius: el cobrament del dret de visita i altres rendes substancials, la dependència a una orde superior, la negació del poder religiós del bisbe dins la diòcesi, el refús a la intromissió dins els afers de la comunitat, etc.

¹⁴⁹. ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717, f. 57r.

¹⁵⁰. ADG, P-117, Les Preses, 1730.

¹⁵¹. ADG, P-121, Cogolls, 1734, f. 262v.

¹⁵². AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210r.

¹⁵³. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 292r.

¹⁵⁴. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa*, IV..., p. 53-54; MONSALVATGE, F., *Noticias históricas. Ridaura y su monasterio de Santa María*, v. IV, Olot, 1892; ZARAGOZA, E., *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 185-186; ID., “Documentos inéditos referentes a la reforma monástica en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI”, *Studia Monastica*, 19 (1992), p. 173 i PAGÈS, J., “La vila de Ridaura en els segles XVII i XVIII”, *Annals 1984*, p. 153.

El concili de Trento, sota la supervisió de Felip II, accelerà la reforma monàstica que havia començat Ferran II.¹⁵⁶ Els monestirs s'havien convertit en un focus característic de violències eclesiàstiques i activitats il·lícites (reduptes de bandolers, consentiment de relacions sexuals prohibides, negocis secrets, etc), que calia eradicar de soca rel, restaurant la disciplina interna. Una reforma, però, que pretenia anar molt més enllà d'aquesta simple restauració de la vida comunitària, i que consistia en una vertadera reestructuració eclesiàstica que afectava, sobretot, les rendes i els patrimonis de molts establiments monàstics. Això quedava reflectit, encara que de manera tangencial, en les constitucions sinodals gironines de Zuazo i Pontich, on es limitava la demostració o 'excés' d'autoritat d'alguns abats i prelats regulars en els llocs no habituals, comptant amb la col·laboració dels clergues a per denunciar-ho a les autoritats episcopals.¹⁵⁷

El concili de Trento en va contemplar la visita, en la Sessió XXI, cap. VIII. *Visiten los Obispos todos los años los monasterios de encomienda, donde no esté en su vigor la observancia regular, y todos los beneficios.* Aquest capítol resumeix concisament la problemàtica entorn les visites als monestirs, la mateixa (idèntica i exacta) que es troben a Amer; o sigui, deduïm que aquest decret és fruit de l'experiència negativa obtinguda dels bisbes que, assistents al concili, n'intentaren resoldre la seva entrada.¹⁵⁸ A més, gairebé totes les disposicions de la Sessió XXV

¹⁵⁵. I que el concili de Trento si preveu, *SECT*, Sessió XXV, cap. XX: "*Los superiores de la religiones no sujetos a Obispos, visiten y corrijan los monasterios que les están sujetos, aunque sean de encomienda*", p. 386-387.

¹⁵⁶. Vegeu ALBAREDA, A., "Intervenció de l'abat Joan de Peralta i dels Reis Catòlics en la reforma de Montserrat (1479-1493)", *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-1955), p. 9-13; COLOMBÀS, G.M., *Un reformador benedictino en tiempos de los Reyes Católicos. García Jiménez de Cisneros, Abad de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1955; FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., "La reforma de las órdenes religiosas. Aproximación cronológica", dins BELENGUER, E. (ed.), *Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, v. II, 1999, p. 181-204, ÍD., "El nuncio Niccolò Ormaneto y la reforma de las órdenes religiosas en tiempos de Felipe II (1572-1577)", dins MARTÍNEZ RUIZ, E., (ed.), *Madrid, Felipe II y las ciudades de la Monarquía*, Madrid: Ed. Actas, 2000, v. III, p. 201-214; MASOLIVER, A., *Història del monaquisme cristià. II. De sant Gregori el Gran al segle XVIII*, Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 242-256, TORRES, X., *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic: Eumo Editorial, 1991, p. 86-88 ; ZARAGOZA, E., "Documentos inéditos referentes a la reforma monástica en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI", *Studia Monastica*, 19 (1977), p. 173 i ÍD., "Documentos inéditos referentes a la reforma de los benedictinos catalanes (1573-1600)", *Analecta Montserratensia*, 59 (1986), p. 105-108.

¹⁵⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 366-367, Lib. V. Tit. VI. Cap. Unic.: "*De excessibus praelatorum. Tit. 6. Abbates, & alii Praelati Regulares extra septa Monasterii, mitra, baculo, nec aliis insigniis pontificalibus utantur, neque utentes Clerici assòcient, sed Domino Episcopo denuntient*" i p. 71-72: "*Caveant Clerici ne septa monasteriorum Monialium intrent*".

¹⁵⁸. *SECT*, p. 236-237: "*Es muy conforme a razon que el Ordinario cuide con esmero y dé providencia sobre todas las cosas que pertenecen en su diócesis al culto divino. Por tanto, visiten los Obispos todos los años, aun como delegados de la Sede Apostólica, los monasterios de encomienda, aunque sean los que llaman abadías, prioratos y preposituras, en que no esté en su vigor la observancia regular; así como los beneficios con cura de almas, y los que no la tienen, y los seculares y regulares, de cualquier modo que estén en encomienda, aunque exentos, cuidando tambien los mismos obispos de que se renueven los que necesiten reedificarse o repararse, valiéndose de medios eficaces, aunque sea del*

fan referència a les visites als monestirs i convents, de regulars i monges;¹⁵⁹ algunes d'aquestes disposicions poden aplicar-se directament al monestir d'Amer. Així doncs, els bisbes tan solament volen acomplir amb les seves visites aquests manaments trentins. En tot cas, segons manifesta Ernest Zaragoza, a partir del capítol provincial benedictí de 1569 es parlà ja de 'visites canòniques' dins la pròpia orde, i a partir de llavors "els monjos refusaren els visitadors imposats que no eren benedictins i acudiren a Roma en defensa de la manera de viure la vida monàstica que havien professat, el manteniment de les rendes separades dels oficis claustrals, la perpetuïtat dels abats i en general el funcionament de la Congregació i els privilegis i exempcions, d'acord amb les constitucions aprovades pels capítols generals i pels papes".¹⁶⁰

L'arribada del bisbe i del seu seguici és vist per a cada monestir com un trasbals en el desenvolupament de la seva vida quotidiana. És per això que els monjos, el sagristà major o el cambrer (mai hi haurà l'abat), tindran preparades unes al·legacions inicials (que estan escrites i que recita en la seva presència) despreciant i refusant elegantment la seva visita¹⁶¹. De fet, segons la regla de sant Benet, estableix que hi ha d'haver un porter o guardià del monestir: un monjo que sàpiga resoldre amb diligència qualsevol problema que es presenti a l'entrada de les dependències monacals, i les visites no havien de ser precisament agradables¹⁶². En el cas que el

secuestro de los frutos; y si los dichos, o sus anexos tuvieses cargo de almas, cúmplase este exactamente, así como todas las demás cargas a que haya obligación; sin que obsten apelaciones, ni privilegios algunos, costumbres prescritas, aun de tiempo immemorial, letras conservatorias, jueces deputados, ni sus inhibiciones. Y si la observancia regular estuviese en ellos en su vigor, procuren los Obispos por medio de sus exhortaciones paternales, que los superiores de estos regulares observen y hagan observar el orden de vida que deben tener, conforme a su instituto regular, y contengan y moderen sus súbditos en el cumplimiento de su obligación. Mas si, amonestados los superiores, no los visitaren, ni corrigieren en el espacio de seis meses, puedan los mismos Obispos en este caso, aun como delegados de la Sede Apostólica, visitarlos y corregirlos del mismo modo que podrían sus superiores, según sus institutos, removiendo absolutamente, y sin que puedan servirles de obstáculo, las apelaciones, privilegios y exenciones, cualesquiera que sean".

¹⁵⁹. SECT, p. 367-391.

¹⁶⁰. ZARAGOZA, E., *Història de la Congregació Benedictina claustral Tarraconense (1215-1835)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

¹⁶¹. Casos similars als d'Amer són els següents: CARMONA, J.M., "Los documentos de visitas en el Archivo Parroquial de la iglesia de San Vicente Mártir de Tocina, encomienda de la Orden de San Juan de Jerusalem (1651-1866)", *Memoria Ecclesiae*, XV (1990), Oviedo, p. 409-422; CERDA, J., "La visitas pastorales y la orden militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de Valencia en la Iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)", *Memoria Ecclesiae*, XIV(1999), Oviedo, p. 111-122. CORREDERA, E., "Una visita pastoral en el monasterio premonstratense de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas, en 1690", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 53-54/1980-1981(1983), p. 107-115.

¹⁶². La regla diu així: "LXVI. Els porters del monestir. S'ha de posar a la porta del monestir un monjo d'edat, ple de seny, que sàpiga rebre encàrrecs i donar-los, i d'una maduresa que el guardi de rondar d'un cantó a l'altre. Aquest porter, ha de tenir la cel·la vora la porta, perquè els qui arribin trobin sempre a punt qui els respongui. I així que algú truqui o que algun pobre demani, que contesti *Deo gratias* o *Benedic*, i que, amb tota la dolcesa del temor de Déu, faci de pressa l'encàrrec amb tot el fervor de la caritat. Si el porter necessita ajut, que se li doni un germà més jove. El monestir, si és possible, s'ha d'establir de tal manera que totes les coses necessàries, és a dir, l'aigua, el molí, el forn, l'hort i els diversos oficis, s'axerceixin a l'interior del monestir, per tal que els monjos no tinguin necessitat de córrer per fora, perquè no convé de cap manera a les seves ànimes. I volem que aquesta Regla es llegeixi sovint en

bisbe aconseguí entrar dins l'edifici, les seves visites són molt menys acurades, valuoses o profundes, i per tant, els manaments que emet són mínims, referents a qüestions superficials o anecdòtiques. És més, dubtem de l'existència de llibre de visites del bisbe al monestir, on serien anotades les anomalies i les seves disposicions (o no s'han conservat o no existiren mai, malgrat la nombrosa documentació del monestir en els segles XVII XVIII, sobretot de capbreus, llevadors de rendes i escriptures)¹⁶³. Els altres edificis annexes i dependents del monestir, com és la capella de la Pietat, també se'ls presenta les queixes oportunes (en altres monestirs, per exemple, a Banyoles, s'intenta visitar l'hospital el 1776 <AD> núm. 86).

El monestir d'Amer no s'escapà d'aquest intent de reforma, i s'utilitzà decididament la figura del bisbe per iniciar-la¹⁶⁴. Aquest monestir seria objecte de la cobdícia de senyors laics i eclesiàstics (<AF> núm. 89 i 90). A l'alta edat mitja havia adquirit un extens patrimoni, centrat a la vall d'Amer, però arribava a Sant Andreu de Terri, Santa Maria de Colomer i Càrcer, prop del mar. Al llarg dels segles XII, XIII XIV es consolidà amb noves donacions papals, la construcció de la pròpia església parroquial (de Sant Miquel), l'adquisició de la notaria, la jurisdicció civil i criminal i la possessió dels priorats de Sant Tomàs de Fluvià i de Nostra Senyora del Coll. Els segles posteriors semblen de davallada i decadència, amb alguns moments brillants: les guerres remences, la pèrdua de rendes que suposa l'abolició dels mals usos, els terratrèmols de 1427, els abats comendataris en el segle XVI, la unió amb Santa Maria de Roses, la destrucció de l'església parroquial el 1657 i els saquejos durant la guerra amb França i la guerra de Successió.¹⁶⁵ Els segles que s'estudien són idonis per contemplar tots aquests canvis i transformacions.

La primera visita que es fa al monestir d'Amer el bisbe Arévalo de Zuazo, el 1600, no troba cap impediment, com trobaran altres bisbes o visites posteriors; es desenvolupa amb certa normalitat

comunitat, perquè cap germà no pugui al·legar ignorància": SANT BENET DE NÚRSIA, *Regla per als monjos*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 263.

¹⁶³. MARQUÈS, J. M., *Arxiu Diocesà de Girona...*, p. 108-112.

¹⁶⁴. SOLÀ, X., "El monestir de Santa Maria d'Amer, l'església parroquial de Sant Miquel i l'Hospital en les visites pastorals dels segles XVI i XVII", *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 121-132.

¹⁶⁵. La bibliografia del monestir i vila d'Amer no és massa extensa, i cal remarcar els següents títols: BLANCO, J., "Masos i masos grassos a la Vall d'Amer (segles XIV-XVI)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIII (2002), p. 29-105; MARQUÈS, J., "Amer...", p. 1-70; ÍD., "VIè centenari de l'emmurallament de la vila d'Amer (1388-1988)", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, IV-V (1990-1991), p. 21-29; MORAL, T., "Los benedictinos españoles en el siglo XIX", *Yermo*, 10 (1972), p. 207-248; PLADEVALL, Antoni, "Privilegis reials de constitució de règim municipal de la vila i Vall d'Amer", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIV(1994), Girona, p. 57-75; VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica, El Gironès...*, p. 249-256; PRUENCA, E., *El dominio territorial del monasterio de Santa María de Amer (siglos IX-XIV)*, tesi doctoral inèdita, 1968; ID. (a cura de J.M. MARQUÈS), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995; PUIGDEMONT, J., "L'acta de consagració de l'església del monestir de Santa Maria d'Amer", *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 111-120; ZARAGOZA, E., "Documentos inéditos...", p. 150 i ÍD., "Estado de los monasterios benedictinos catalanes y aragoneses en 1835", *Studia Monastica*, 34 (1992), p. 79-138.

i ordre. Inclusivament s'atreveix a formular una sèrie de manaments bastant durs per als beneficiats que no compleixen el que se'ls mana (sobretot, arreglar els seus altars), se'ls hi segrestaran els fruits i s'anomenen els noms dels segrestadors. La regla de Sant Benet, primer, i el mateix concili de Trento, segon, també inclou uns apartats dedicats a l'admissió de monjos, però aclareix suficient com ha de ser vida i la relació dels beneficiats no residents amb la comunitat i el monestir; és per això, doncs, que sorgiran, les diferències.

A partir de 1610 començaren els problemes. El bisbe Zuazo vol visitar el monestir, però es troba que després d'accedir dins l'església i fer l'absolució pels difunts, va presentar-se Pere Montserrat Berta, monjo, cambrer i vicari general de dit monestir (<AD> núm. 12). Tot seguit va exposar-li una sèrie d'inconvenients –o protestes– pels quals no pot efectuar la visita –que en el fons, són uns mecanismes per evitar-se l'entrada del prelat: no ser l'església del monestir parroquial, no hi ha el santíssim sagrament per a portar als malalts, ni hi ha fonts baptismals per a batejar i per no haver-hi l'abat personalment, ell no té facultat per deixar entrar el bisbe –veure Apèndix documental núm. 10. El prelat addueix que

“visita com a ordinari y delegat apostòlich en la present ysglésia de aquest monastir, usant de son dret, y continuant la possessió en que esta y sos predecessors han exercida y continuada com consta per infinits actes de visites que sa Senyoria y sos predecessors de son bisbat han exercits y fets dels quals consta y ha constatat que se ha feta obtenció al Senyor abat que vuy és y a son predecessor lo Doctor Joan Boseba”.¹⁶⁶

Seguidament, el cambrer es negava a donar-li les claus del sagrari de les fonts, fins que el bisbe l'amenaça amb una pena de cent ducats i excomunió major, i el monjo cedeix. El monjo no reconeix la jurisdicció del bisbe, i no vol explicar-li res del referent de l'església, per exemple, dels beneficis i beneficiats. Veiem que les picabaralles són contínues. El monjo dóna noves objeccions a la visita del bisbe,

“Primo que lo dret de visitar presuposa jurisdicció ordinària, y com sa Senyoria y sos predecessors deu, vint, trenta o quaranta anys y de memòria de hòmens, hagen exercit jurisdicció ordinària, per consegüent no pot tenir dret de visitar. Secundo, que lo present monastir té privilegis de exemptio, *tam in capite quam in membris*, observats en virtuts dels quals estan lo Senyor Abat y monjos de dit monastir del tot immunes y exempts de dita jurisdicció Episcopal. Tertio, que de tres en tres anys y en son lloc y temps per als statuts de la religió són visitats dits abat y monjos per los presidents y visitadors de dit orde y religió los quals tenan plena jurisdicció ordinària per delegada, la qual jurisdicció delegada té més forssa en est cars que la ordinària, y no fent mentio de la una, l'altra resta derogada; y en quan sa Santíssima pretenga visitar lo Santíssim Sagrament y las fonts havent imposat manament ab censuras y penas que lliuràs y donàs les claus de la sacristia, Santíssim Sagrament y també de las fonts de tal gravamen est provoca, recorra y appella a la Santa Sede apostòlica o allí hont millor de dret o justitia se tindrà de accorrer y appellar”.¹⁶⁷

¹⁶⁶. ADG, P-81, monestir d'Amer, 1610, p. 15v.

¹⁶⁷. ADG, P-81, monestir d'Amer, 1610, p. 16v.

El bisbe mana que, sota les dites penes i censures, se li donin les claus per a poder prosseguir la visita, la qual té lloc. Així doncs, visita el santíssim sagrament i les fonts baptismals; segueix l'altar major i els beneficiats a ells assignats, a continuació els demés altars i beneficiats. Només s'atreveix a fer un manament, adreçat a tots els beneficiats, que facin, per a cada altar, un cobrialtar de cuir, un pal·li unes estovalles, a pena de segrest i vuit lliures si no es compleix.

En la primera visita d'Onofre de Reart al monestir, el 1617, la comitiva que acompanyava el canonge i dos rectors, no fou rebuda en processó, i només es trobaren amb alguns monjos i el subprior Rafel Sacoma. A dins cantaren el "*Veni creator*". A dins també es trobaren amb el sagristà menor Joan Toralles, el qual fou interrogat pel bisbe, sobre qui s'encarregava de l'administració de la cura d'ànimes: que ho feien a l'església del monestir en absència del capellà major de Sant Miquel i que tenien la custòdia del Santíssim Sagrament. Però es va negar a parlar de res més, per ordre del subprior. Llavors els va excomunicar. Després va administrar la confirmació als molts infants que hi havia present. Només aconseguí visitar, seguidament, el Santíssim Sagrament. Després de la confirmació el subprior pregà perquè li tragués l'alça de l'excomunió.

Pere de Montcada té la intenció de visitar el monestir, però queda interrompuda a l'accedir-hi dins. Les visites de 1626 i 1632 del bisbe Senjust es desenvolupen amb aparent normalitat, sense cap impediment: és rebut pels monjos en processó, visita el santíssim sagrament, les fonts baptismals i els olis sagrats, l'altar major i els laterals, així com els seus beneficiats, pels quals dicta una sèrie de manaments.

La visita de 1634 que efectua Gregorio Parcero conté alguns matisos importants, que cal tenir presents, quan se subverteix la relació entre visitador-visitants i visitats. Al final de la visita, a l'hora de dictar el manament, aparegué Jeroni Peller, monjo, infermer i prior de dit monestir, que en nom de l'abat va suplicar al bisbe la falta de compliment d'alguns beneficiats i baciners del monestir¹⁶⁸. El prior o l'abat es troba amb la incompatibilitat i/o impossibilitat de portar a terme una sèrie de reformes, internes i generals, i per això, recorre al bisbe, per què l'ajudi. Al final afegeix, "y sa senyor a dita súplica ha de procehir ques informas del estat del negoci y que procehint lo que sigui de justícia".¹⁶⁹ En la visita de 1637 (la de 1639 és idèntica) de Parcero

¹⁶⁸. Aquest és un dels pocs moments que localitzem un prior en el monestir, possiblement absent en la majoria de les altres visites. La regla de Sant Benet regula detingudament l'elecció d'aquests càrrecs, ja que els considera sovint causa d'escàndols greus dins el monestir, pel fet de provocar discòrdies dins la comunitat i per prendre's una autoritat que no disposen, inclòs superior a l'abat: SANT BENET DE NÚRSIA, *Regla per als monjos...*, p. 258-259.

¹⁶⁹. ADG, P-94, monestir d'Amer, 1634, p. 53r-54v.

també fa algunes reformes referents a l'administració d'alguns bacins dels estrangers de la parroquial i el següent,

“mana als rector y cònsols de la present vila de Amer qui vuy són y per temps seran y per dita rahó administradors de la almoyna del Corto de Sant Miquel de dita vila, que de aquí al davant tots los actes de esmersos de censal tocats a dita almoyna y altres contractes los tingan de fer en poder del notari qui tindrà la notaria pública de dita vila de Amer, per que en esdevenidor se troben dits actes y lo mateix mana als administradors de qualsevol ciris de dita isglésia de Sant Miquel a pena de excomunicació major y deu lliures barceloneses aplicadores a àrbitre del senyor bisbe de Gerona y de son vicari general y oficials y de nullitat de dits actes”.¹⁷⁰

Les visites dels anys 1658, 1663, 1671 i 1679 (la darrera del segle XVII) es produeixen amb la calma tensa, d'enfrontament passiu entre la comunitat i el visitador episcopal. Les hem de relacionar amb les dades històriques dels anys anteriors i coetanis. Entre el 1579 i 1596 l'abadia és governada per abats segrestadors, no residents; el 1592, el papa Climent VIII, per a redreçar la fiscalitat de l'abadia, li uneix les rendes i el títol d'abacial del monestir de Santa Maria de Roses i el priorat de Sant Maria del Coll; el 1657 és volada l'església de Sant Miquel d'Amer i destruït el campanar per les tropes de Felip IV, a causa de la resistència que des d'aquesta li feren els miquelets i els francesos.

L'abat Joan Antoni Climent (1675-1701) haurà dedicar bona part dels seus esforços la restauració del monestir, ja que el 16 de juny de 1696 els francesos havien saquejat i cremat la vila i el monestir. Juntament a la Universitat elevà una súplica perquè autoritzés l'aplicació de 700 lliures de les rendes del 'Corto' a la reimplantació de les campanes, que els francesos havien robat. Entre altres obres que feu, destaca la substitució de les parets de separació de les tres naus de l'església del monestir per grups de quatre columnes, per obtenir més visibilitat¹⁷¹ (<AF> núm. 99); definida per un escèptic Ramon Arabia, el 1882, amb grans confusions d'èpoques i estils, i comparacions impossibles.¹⁷² I la construcció, el 1682, d'unes noves

¹⁷⁰. ADG, P-96, monestir d'Amer, 1637, p. 48r-48v.

¹⁷¹. Francisco de Zamora descriu així l'interior del temple: “*El monasterio de Benedictinos, fundado en 777, cuya iglesia se mantiene todavía y consiste en una grande nave en medio, sostenido por tres hilas por parte, cada una de las cuales tiene cuatro columnas que sostienen su pesadísima bóveda; y a cada lado hay otra nave más estrecha y más baja, a la cual han añadido después varias obras, de poco mérito, para darle ensanche*”: ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona: Curial, 1975, p. 300-301.

¹⁷². ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 419: “Es gran y té tres naus de volta de canó, sostingudas per vuyt grups, quatre per banda, de quatre columnes cada un, las quals descansan en quadrats y macissos basaments de uns vuyt pams d'alt. Aquesta disposició donà al interior un aspecte original, si bé no del tot nou: en lo Empurdà, la iglésia de Sant Pere de Roda també té las columnes, molt més altas y esbeltas que las de aquí, sostingudas per pedestals molt elevats, y lo conjunt fa lo efecte de una construcció que s'alsa de terra y s'en puja al cel. Aquí no; més aviat es pesada, hi ha poca columna y massa pilar pera archs tant robustos; a més, està completament desfigurada per barrocas pinturas. Lo exemple que deixem esmentat, que si no és igual té en lo essencial molta analogia ab la iglésia de Amer, proba bé, a més de la inspecció ocular, que hi ha antecedents y que no és admissible lo que atribueix per tradició Villanueva al abad

dependències adossades al monestir, en el sector sud-est, l'actual can Terme (<AF> núm. 100)¹⁷³. En morir aquest, el 1701, va quedar la seu vacant fins el 1716. Va ser sepultat el 16 de febrer, es feu una cerimònia prèvia de processó del cadàver vestit de pontifical pels carrers principals d'Amer, seguint el mateix ritual dels bisbes¹⁷⁴. Totes aquestes demostracions de poder i exhibició pública ens fan pensar en la fanfarroneria, provocació i valentia d'aquests personatges, que permetia situar-los per sobre dels bisbes (tot buscant un reconeixement i equiparació de l'estatus) i s'enfronta a ells amb descaradura, desobeint les seves ordres, però quan convé es rebaixen o en són amics.

En aquestes visites de la segona meitat del sis-cents es continuaran presentant documents notariais que confirmen les prerrogatives i gràcies que la Santa Seu havia concedit al monestir d'Amer, i que l'indulta de la visita; davant d'això, mentre que el bisbe, senzillament reacciona sens immutar-se: "*verbo respondendo dixit*: que no entén perjudicar en cosa alguna lo dit convent, sinó continuar la possessó que fins assí sos antecessors han continuada y per competir-li la acció de visitar la dita Iglésia segons disposició de dret".¹⁷⁵ Els arguments que empra el bisbe posen de manifest la intenció de visitar el monestir, a les bones i a les dolentes, sense mostrar cap més resistència per part de la comunitat: primer, perquè els seus antecessors ho han fet, i el que fa ell és continuar el costum, i perquè aquest costum ha esdevingut un dret, el qual, a més, havia estat refermat pel concili de Trento i alguns reis espanyols.

Les visites del segle XVIII són comptades i escasses, amb grans intervals entre elles, molt irregulars entre una i altra, suposem perquè van precedides per un plet, entre 1716 i 1720, entre l'abat d'Amer i el bisbe de Girona sobre els drets pontificals fora del monestir i sobre l'administració dels sagraments als laics.¹⁷⁶ Foren el 1724 (havien passat, ni més ni menys que quaranta cinc anys des de la darrera!), 1730, 1746, 1758 i 1776. És la centúria en què els Capítols Claustrals discuteixen amb més rigor i seriositat el tema de la invasió episcopal, demanant intervencions reials i papals. Així es posa de manifest el 1724, quan es tractà de les pretensions del bisbe de Girona sobre les esglésies de tots els monestirs benedictins dins la seva diòcesi, malgrat ser tots exempts i en territori separat; es va resoldre, responent als abats de

Climent (+1701), de haver fet buydar ditas columnas en lo macís dels pilas, primitivament quadrat de dalt á baix".

¹⁷³. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica, El Gironès...*, p. 252.

¹⁷⁴. MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis gerundense*, v. XIV, Olot: Imprenta Bonet, 1904, p. 368.

¹⁷⁵. ADG, P-104, monestir d'Amer, 1671, p. 95v.

¹⁷⁶. ABEV, 986, *S. Romanae decisiones in causa, seu causis Gerunde. Pontificalium, et Gerunden. Irvim parochialivm. Quae vertuntur inter Illmum. Gerunden. Episcopum ex una cum admodum Illustribus Abbatibus Sanctae Mariae de Amerio, & Sancti Petri de Comporotundo ex alia partibus. Super jure utendi pontificalibus extra monasteria, et Ministrandi Sacramenta Laicis, inservientibus in illis, non habentibus requisita S.C.T. Seff. 24. De ref. cap. II*, Gerundae: Ex Typ. Narcissi Oliva, 1720.

Galligans, Amer, Breda i Rodes “cooperar ab tota activitat de VS. S. en la defensa de sas prerrogativas”. També el 1738 es va resoldre demanar al Rei, com a protector de la congregació, que actués decididament per tal de protegir-la en la cort contra les contínues agressions als seus drets immemorials, tant per part dels bisbes com de qualsevol altra persona. El 1743 es llegí un breu apostòlic de Benet XIV que reconeixia i confirmava tots els drets i privilegis de la congregació claustral.

El segle XVIII és l'època de la construcció de la capella dels Dolors, al costat est de l'església, sobre els fonaments del claustre. Dels seus abats en queden un parell d'escuts sepulcral, de Francesc Guanter Pi (1716-1733), en el creuer, prop de la sagristia i de Gaspar de Queralt (1741-1772), a la mencionada capella dels Dolors, el qual havia rehabilitat les cases i façana de la rambla del monestir, on encara hi ha un escut (Can Boles.)¹⁷⁷ Les visites segueixen el mateix ritual que les anteriors. A partir de la visita de 1730 es presenten una sèrie d'escriptures de protesta i de privilegi emesos per la Cúria romana, del 5 desembre de 1699, per tant, força recent, que blindava al monestir de possibles visites no desitjades: el bisbe no podia fer la visita, ni confirmar, ja que s'estenia més enllà dels límits de la seva jurisdicció. Aquestes peticions dels monestirs a Roma havien de ser necessàries i renovades cada cert temps, per restar vigents i competents; com en l'anterior visita, el bisbe fa servir com a resposta una fórmula emprada ja anteriorment.¹⁷⁸

En conseqüència, es prossegueix la visita i s'entra en processó a l'església, i van en direcció a l'altar del sant Crucifix, on hi ha reservat el Santíssim Sagrament (dins una custòdia de plata), seguidament visita les fonts baptismals (dins un perol d'aram) i els tres olis sagrats (dins les corresponents capsetes de plata), tot en bon estat i decència. Prossegueix la visita a l'altar major per descriure els beneficiats. El capellà que obté la cura parroquial és Eudald Pagès, i segons una concòrdia signada el 27 d'octubre de 1739 signada entre el bisbe i l'abat, és en col·lació d'aquest darrer. Una disposició important i transcendental per al govern d'una parròquia, que el concili de Trento havia regulat en la Sessió XXI, cap. VIII abans esmentada, en referència a la “*encomienda monástica*” i sobretot en la Sessió XXV, cap. XI: “*En los monasterios que tienen a su cargo cura de personas seculares, estén sujetos los que la ejerzan al Obispo, quien deba antes examinarlos: exceptúanse algunos*”.¹⁷⁹ Apart del rector, hi havia altres sis beneficis

¹⁷⁷. MARQUÈS, J., “Amer...”, p. 48.

¹⁷⁸. ADG, P-117, Amer, 1730, f. 208v.: “*Cui protestationi sua Illustrissima Dominatio nullatenus pretendebat in aliquo prejudicare juribus Illustris Domini Abbatis et sui monasterii, sed solu uti jure suo, suo dignitati episcopali competente in cuius possessione exhiterunt suillustrissimi Domini antecessores conformites ad dispositionem buris communis et Sacrosanctum Concilium Tridentorum et judicati Rotalis*”.

¹⁷⁹. SECT, p. 378-379: “*En los monasterios, o casas de hombres o mujeres a quienes pertenece por obligación la cura de almas de personas seculares, además de las que son de la familia de aquellos*

porcioners en el mateix altar major, tots presents i residents, els quals havien de dir set misses a l'altar major per ells o per altri, i cantar les Epístoles i l'Evangelí. A més, hi havia altres beneficiis simples en els altars laterals de sant Francesc Xavier (abans de sant Antoni), de les Onze Mil Verges i de sant Jaume (amb quatre beneficiats). En la visita de 1776 trobem canvis importants a destacar: el càrrec de la rectoria curada és vacant, com també ho eren els beneficiats de l'altar de sant Francesc Xavier, “*vel saltem a multo tempore ignorat obtentor*”¹⁸⁰ i un dels de sant Jaume.

Els enfrontaments entre les autoritats abacials i episcopals havien entrat en un moment de màxima crítica. Les visites al monestir d'Amer van aturar-se definitivament en aquest darrer quart del segle XVIII; les raons poden ser diverses, però es centren en una: la congregació claustral havia aconseguit mantenir exempts els monestirs de les visites episcopals. Per contrarestar aquest efecte negatiu, el bisbe Lorenzana decidí actuar ofensivament. Entorn del 1790 es va negar a ordenar els monjos de dit monestir i de tots els altres gironins, ni permetent que fossin ordenats per bisbes d'altres diòcesis. El 1793 l'abadia d'Amer li va interposar un plet, que semblava no solucionar-se fàcilment. El capítol va resoldre que els presidents escriguessin al bisbe de Girona, manifestant-li la bona voluntat per part de la congregació de trobar una solució pacífica i amistosa, i que dita lletra s'enviés al bisbe de Girona. Entenem que l'actitud de Lorenzana fou, ras i curt, de revenja i venjança.

-Les visites claustrals i abacials

Hem pogut documentar altres tipus de visites (claustrals i abacials) que mostren un evident paral·lelisme i semblança amb les visites pastorals. Quan el cambrer negava l'entrada al bisbe, tenia els motius i raons que ja hem exposat. L'orde benedictina tenia els propis visitadors. Hem pogut resseguir aquestes visites amb més o menys precisió, algunes coetànies a les visites pastorals (per no dir coincidents), com les que es donaven a altres monestirs de la congregació,

lugares o monasterios, estén las personas que tienen este cuidado, sean regulares o seculares, sujetas inmediatamente en las cosas pertenecientes al expresado cargo, y a la administración de los Sacramentos, a la jurisdicción, visita y corrección del Obispo en cuya diócesis estuvieren. Ni se deuten a ellos personas ningunas, ni aun de las amovibles ad nutum, sino con consentimiento del mismo Obispo, y precediendo al examen que este o su vicario han de hacer; excepto el monasterio de Cluni con sus límites, y excepto también aquellos monasterios o lugares en que tienen su ordinaria y principal mansión los abades, los generales, o superiores de las órdenes; así como los demás monasterios o casas en que los abades y otros superiores de regulares ejercen jurisdicción episcopal y temporal sobre los párrocos y feligreses: salvo no obstante el derecho de aquellos Obispos que ejerzan mayor jurisdicción sobre los referidos lugares o personas”.

¹⁸⁰. ADG, P-137, Amer, 1776, f. 214r.

per exemple, els de Besalú¹⁸¹ o Montserrat.¹⁸² Això ens permet establir diferents graus de comparació, de rigor i d'efectivitat entre unes i altres.

El 1964, el pare Tobella publicà una magistral síntesi sobre la creació institució sobre les visites als monestirs de la Congregació Claustral Tarraconense, entre 1219 i 1661 (i en deixà manuscrita i sense publicar l'etapa posterior),¹⁸³ i recentment Ernest Zaragoza ho ha completat fins a l'exclaustració.¹⁸⁴ A partir de 1216-1217 començaren a celebrar-se una sèrie de 'Capítols generals' o reunions, instituïdes per Innocenci II, primer de caràcter anual i després trianual, amb la finalitat de rehabilitació moral i monàstica de la congregació. En el capítol de 1233 es feren nous estatuts per al govern dels monestirs de la província de la província. El 1299 es feu una nova recopilació, i el 1336 Benet XII publicà una butlla de reforma dels benedictins on declarava la unió de les províncies de Tarragona i Saragossa, obligava la seva reunió trianual, en redactà unes constitucions de govern de les províncies benedictines i nomenava visitadors apostòlics per a cada província.

La intenció era visitar tots els 'llocs conventuals', i relacionar-se llurs rendes reals i tots els seus individus, o sigui, una diligent Inquisició, que havia d'enviar-se a Roma i ser revisades pel Papa. El 1540, 1569, 1582 i 1597 es feren, encara, altres i noves revisions, sistematitzacions i recopilacions de les constitucions fins llavors disperses, per la necessitat urgent d'adequar-les a la realitat vigent, a nivell intern de la congregació, i concordar-les amb els decrets de concili de Trento i que fossin acceptades per Felip II. Degut a la pressió del monarca espanyol, tant a Trento com a la cort papal romana, perquè hi hagués una reforma profunda i radical en el si de la congregació benedictina, Climent VIII publicà l'1 d'agost de 1592 la butlla "*Sacer et religiosus monachorum status*". Sabem que el monestir d'Amer disposava d'una còpia de la compilació de 1597; el 1662 s'imprimiren, incorporant els nous elements i disposicions.¹⁸⁵ En ella s'explicava,

¹⁸¹. DE SANJOSÉ, Lourdes, "*Corpus Sancti Primi et Sancti Feliciani, quorum capita erant formis argenteis*. Recull de documentació i notícies del monestir de Sant Pere de Besalú. 1515-1835", dins BARTOLOMÉ, Laura, FUMANAL, Miquel À., DE SANJOSÉ, Lourdes i MIR, Imma, *Sant Pere de Besalú. 1003-2003. Una Història de l'Art. Una historia del Arte*, Olot: Ajuntament de Besalú i Diputació de Girona, 2003, p. 96-129 i MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis...*

¹⁸². Per exemple, veieu els casos de les visites al monestir benedictí de Montserrat: POCH, J., "D. Gaspar de la Figuera, Obispo y visitador. Sus relaciones con San José de Calasanz", *Analecta Calasanziana*, 8 (1962), p. 355-463 (tracta de la visita apostòlica a Montserrat de 1585), ZARAGOZA, Ernest, "Actas de visitas del Monasterio de Montserrat (1695, 1737, 1826, 1830)", *Studia Monastica*, 22-1 (1980), p. 101-134; ÍD., "Documentos inéditos sobre la Visita Apostólica de Montserrat (1584-1613)", *Studia Monastica*, 26 (1984), p. 91-113 i ÍD., "Documentos inéditos del Consell de Cent sobre la visita apostòlica de Montserrat (1582-1585)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 74 (2001), p. 73-130.

¹⁸³. TOBELLA, Antoni M., "Cronologia dels capítols de la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustense", *Analecta Montserratensia*, X (1964), p. 221-398.

¹⁸⁴. ZARAGOZA, E., *Història de la Congregació...*

¹⁸⁵. *Constitutiones Congregationes Tarraconen. et Cesaraugustae claustralis Santiss. Patriarchae Benedicti renovatae & reformate in Capitulo Generali, anno 1662*, Barcelona: Typographia Antonii Lacavalleria, 1662. BAEV; TOBELLA, Antoni M., "La Congregació Claustral Tarraconense i les

entre diversos assumptes, com havia de ser la vida del monjo i abat benedictí, sobre els vots d'obediència, castedat i pobresa, els seus drets i deures, la vida comunitària, les misses, els hàbits i la vestimenta, l'oració i el treball, com s'havien de fer les visites (els triennis i capítols, dates, llocs de les reunions, relacions de les visites del trienni anterior i extraordinàries o peculiars, i l'elecció dels visitadors per al proper trienni). Les intencions d'aquestes visites, en certa manera, tractaven d'imitar les visites episcopals i alhora suplir-ne les mancances.¹⁸⁶ Les constitucions acaben amb un parell d'interrogatoris, adreçats als monestirs masculins (en llatí: "*Interrogatoria observanda per Dominos Visitatores inter visitandum Monasteria Virorum S. Congregationis*") i als femenins (en castellà: "*Interrogatorios que observan los Señores Visitadores en la Visitas de los Monasterios de Religiosas de nuestra sagrada Congregación*"). El 90% de les preguntes s'enfoquen a la vida dels monjos i monges, mentre que la resta a les qüestions materials.

Les fragmentàries visites claustrals de 1527 a 1662 foren transcrites pel pare Tobella, però malauradament encara resten inèdites. Les visites al monestir d'Amer no difereixen massa dels demás monestirs, si descartem els més problemàtics i conflictius, segons la documentació, de Ripoll o Sant Cugat del Vallès. La rebuda, per part dels monjos i abat del monestir, solia seguir els mateixos passos que el bisbe, i s'inicia la visita a l'altar major. La diferència rau en què la major part de la visita es centra en els interrogatoris, mentre que ben poca cosa s'esmenta de l'estat dels altars, de l'ornamentació, de les cambres o altres dependències abacials, sinó cal una intervenció urgent. Com la visita pastoral, aquesta sofrirà una evolució, incorporà aquells elements més necessaris i eliminarà aquells més superflus. A partir de les visites de 1630 es fa l'inventari dels objectes de la sagristia, orfebreria i robes; i a partir de 1721 només s'anoten els objectes que han ingressat de nou. Vegem la visita de 1671 per fer-nos una idea:

“Visitatio Monasterii Beatae Mariae Ameriensis incepta die 16. Februarii 1671. et clausa die 17 eiusdem.

Nos Fra Jacobus Clement s.t. Doctor Dei et S. Sedis Apostolicae gratia Abbas S. Salvatoris de Breda ordinis S.P.N. Benedicti Congregationis Terraconensis, et fra don Bernardinus de Lluria (sic) monachus et operarius Regii monasterii B. Mariae Rivipulli eiusdem ordinis et cong., Visitatos et Convisitatos respectively omnium monasteriorum tam virorum quam mulierum eiusdem cong. Electi per Sacrum generale Capitulum celebratum in Villa Gradibus regni Aragonum die 6. Aprilis 1668. Visitavimus

diverses recapitulacions de les seves Constitucions provincials”, *Catalonia Monastica*, 2 (1929), p. 111-251 i SERRAS, Alcuí, “Darreres provisions abacials en la Congregació Tarraconense”, *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-55), p. 455-470.

¹⁸⁶. *Constitutiones Congregationes Tarraconen...*, p. 46-47: “*Quan in suos Monachos Ordinarios, & Praesidentes in Abbates, eandem a in actu Visitationis exercere posse iurisdictionem Visitatores, vt Sedis Apostolicae Delegatos declarat S.Congregatio. Itaque poterunt statuere, corrigere, emendare, incarcerare, suspendere, fructus sequestrare, privare, & alias, quae Ordinarius infligere poenas, Atvero scopus visitationis erit pravos more corrigere, disciplinam regularem restaurare, cum spiritualia, tum bona temporalia Conventuum firmare, Regulare, & Constitutionum observantiam tueri, Praelatorum negligentias supplere, excessusve reprimere, & pacem tandem, vnionem, & charitatem toto affectu commendare*”.

monasterium B. Mariae de Amerio n.s. Congreg. in quo quidem quamvis disciplina regularis ob temporis et belli calamitates quas prae caetera monasteria hoc expertum fuit, ab illa prisca observantia declinaverat, tamen cura et zelo A.I. S. Abbatis penitus ad illam reductum adinvenimus, suamque dominationem in Domino depraecamur ut gregi sibi comisso tamquam bonus pastor invigilans curet eo quo solet zelo et prudentia illud ad perfectam observantiam redigere et Claustram ipsius quam citius in perfecto statu ponere, expectatam retributionem a Christo Domino; mandantes illin virtute s. obedientiae ut ad proximum generale Capitulum Barcinone in monasterio S. Pauli de Campo die 3. maii proxime venturi celebrandum personaliter accedat; et Conventui, ut ad illud procuratorem monachum cum legitimo posse transmittat; Secretatioque nostro ut praedicta publicet, publicitatis autemde eisdem copiam tradat. Datis in dicto monasterio die 17 februarii 1671.

Quare comprobato inventario jocalium et vestimentorum sacristiae et illo reperto non diminuto, publicata visitatione et copia tradita, factaque absolutione generali ut mos est, discessimus a dicto monasterio die 18. Eiusdem mensis et anni.

Sequitur inventarium eorum quae fuerunt noviter conflata, seu fabricata, et inventario antiquo Monasterii B. Mariae de Rosis, quae hic per errorem posita fuerunt.

Plata:

Primo un reliquiari de Sant Galderich.

Robas:

Primo un palit de domàs [~~ostenda~~] blanc. Item una tovallola de tafetà vermell per la vera creu.

Item 4 bolses de corporals de tots colors. Item una casulla de domàs blanc forrada de tafetà noranjat.

Item una capeta de setí florejat per la caixa de Sant Galderich.

Fuit lecta visitatio monasterii Ameriensis 6 maii 1671. Quae fuit laudata et approbata.

Dr. Fra Joannes Antonius Clement, secretarius”¹⁸⁷.

A partir de 1721 es fa constar els noms i cognoms dels monjos dels respectius monestirs. La visita de 1689 inclou la novetat del dret de visita, que és proporcional a la renda de cada monestir. El 1692 s'insistirà que la redacció de les actes de les visites siguin més breus i sintètiques; i el 1734 es demanava una unitat d'estil per a tots els monestirs de la congregació, i que els textos fossin clars intel·ligibles per a tothom. A partir de 1730 es manarà als visitadors que prenguin especial atenció als arxius, en la seva conservació, ordre i bona disposició. La visita de 1740 a Amer hi trobem un expressiu elogi del bon govern del seu abat, qui no sols es preocupà de fer capbrevar els seus rèdits, jurisdiccions i prerrogatives de la seva dignitat abacial, sinó també les de tot el monestir, entre els quals es diu en l'acta: “*videri, et admirari dignum est Archivum maxime memorabile, in cuius constructionis magnificentia, et ornatu pulcherrimo, sumptus considerabiles ex redditibus ad ipsum spectatibus insumpsisse...*”¹⁸⁸ A petició del mateix abat, els visitadors manaven que siguin elegits o confirmats dos monjos per la custòdia de l'arxiu, tenint cada un d'ells una clau distinta, a més de la que custodiarà el mateix abat. Si algun monjo o qui sia, fins el mateix notari, necessita entrar en dit arxiu, hi seran sempre present els dos arxivers, i si s'ha de treure cap llibre o document, es registrarà en un llibre especial a això destinat. Es mana igualment fer un llibre en el qual hi seran registrades

¹⁸⁷. ACA, Mon-Ha. 747, f. 108-116. Visites de 1671.

totes les resolucions capitulars signades pel secretari del capítol conventual, el qual llibre de “*rebus gestis*” es custodiarà a l’arxiu. Aquesta ordenació dels visitadors sobre l’arxiu d’Amer la trobem en gairebé totes les visites del present trienni, manant unificar i ordenar els diversos arxius en cada monestir.

En les visites de 1749 es mana que tots els monestirs facin un llibre o registre on el secretari capitular hi transcriurà els successius decrets dels capítols venidors, o bé cuidarà d’afegir-hi les mateixes còpies que el secretari del capítol entregarà als respectius síndics després de la celebració dels mateixos. I també s’ordenà que tots els superiors, dins els dos mesos de rebudes dites còpies, acusin rebut d’això als presidents. Es recomanà als superiors que no descuidin de fer en els capítols quotidians les correccions i d’explicar-ne “*en romance*” la Regla i les constitucions. Igualment es faci fer un llibre “*para el común de la religión*” on hi seran copiats tots els decrets dels vinents capítols generals, el qual, junt al llibre de les constitucions impreses. Aquest decret ja feia temps que s’havia aplicat a Amer, ja que n’hem pogut localitzar a l’arxiu del monestir de Montserrat, tres volums o llibres de visites dels segles XVI-XIX.¹⁸⁹ La visita de 1784 a Amer serví per informar de la unió de les comunitats d’Amer i Roser, obtinguda per butlla pontifícia, acceptada per la Reial Cambra i essent-ne l’executor el mateix bisbe de Girona. S’explica l’estat de l’església de Roses, i com tots els monjos d’aquest monestir s’havien ja traslladat definitivament a Amer, on els construïen habitacions dignes. El Capítol va recomanar a l’abat que cuidés de fer recollir tota la documentació dels diversos oficis dels tres monjos de Roses traslladats a Amer, i posar-la en lloc separat en el mateix arxiu d’Amer.

Són destacar les visites de 1797 a 1828, en el pas del segle XVIII al XIX. En aquestes dates hi trobem reflectit les invasions i enfrontaments francesos, i la destrucció dels patrimonis i edificis dels monestirs de Ripoll i Sant Pere de Rodes, entre altres, els més propers a la ratlla de França. Un desgavell que també es reflectia en la vida comunitària: en els hàbits de vestir (“*en el modo de calzar, vestir, y en el uso de seda en los vestidos, en llevar el cabello sobradamente largo, en el uso de lo que llaman patillas, y en los abusos introducidos en la forma de colletes, mangas, escapularios estrechos, y zapatos puntiagudos*”) i en l’obligatòria residència dins els monestirs (només ho feien 2/3 parts). El 1813 l’abat d’Amer, Jaume de Llanzà i de Valls va desenvolupar un paper important en ser comissionat per a treure de Barcelona secretament l’arxiu de la

¹⁸⁸. AAM, CCTC, Amer, 1740.

¹⁸⁹. AAM, Llibre de Visites i Decrets del Capítol General referents al monestir de Santa Maria d’Amer, 1587-1831, s.f.; Llibres de Visites del monestir de Santa Maria d’Amer, 1736-1833, s.f. i *Determinacions del molt Il·lustre Capítol del present Monestir de Santa Maria de Amer fetas y començadas en lo Any 1699, 1699-1772*, 308 ff.

congregació i portar-lo a Manresa.; el 1814 seria traslladat a Mataró.¹⁹⁰ Els inventaris de les visites indiquen que els monestirs foren saquejats.

Un tercer estadi o nivell de visites, relativament desconegut i poc divulgat fins ara, era el que efectuava l'abat del monestir a les esglésies o capelles del seu domini jurisdiccional. Santa Maria del Coll, recordem-ho, situada dins la parròquia d'Osor, havia estat agregat al monestir per una butlla del Papa Climent II del 29 de gener de 1188 (i de nou refermada en el segle XVI).¹⁹¹ En el segle XVII s'havien fet algunes visites esporàdiques a aquest priorat; tenim constància que l'abat Miquel Alentorn, el 1635, n'havia fet una; el 1686 la signa fr. Josep Gros, sagristà i el 24 de febrer de 1710, Llorenç Comas Costa, anà al Coll a passar inventari dels béns mobles immobles.¹⁹² Ho hem pogut documentar, precisament, per al cas d'Amer, en la visita que feu el 1741 l'abat Gaspar de Queralt i Reart al santuari de la Mare de Déu del Coll, dins la parròquia d'Osor, i al mateix temps, pertanyent al bisbat de Vic; a més, des del 1596 i 1733 hi hagué abats d'Amer que foren alhora priors del Coll, en el qual hi situaven capellans seculars (sovint rectors i vicaris de les parròquies circumdants) sota la seva direcció i govern. L'historiador olotí Francesc Monsalvatje resumeix les conflictives relacions jurisdiccionals entre els abats d'Amer i els bisbes vigatans.¹⁹³ La sentència donava la raó a l'abat d'Amer (*"in qua declaratur Rmô. Episcopo Vicen., & R. Parocho S. Petri de Ozor nullan Jurisdictionem, nec aliquod ius visitandi nullumque aliud ius competere in dicto Prioratu de Colle, eiusque Priorali Ecclesia; Sed id totum privative quoad amnia ad Reverendissimum Abbatem pertinere"*),¹⁹⁴ malgrat la presentació de nombrosos plecs documentals del bisbe de Vic un any abans.¹⁹⁵

¹⁹⁰. TORRA, A., "Fondos documentales monásticos en el Archivo de la Corona de Aragón", *Memoria Ecclesiae*, VI (1995), p. 121-146 i UDINA, F., "Los fondos benedictinos custodiados en el Archivo de la Corona de Aragón", *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-1955), p. 399-420.

¹⁹¹. PLADEVALL, A., *El Santuari de la Mare de Déu del Coll, de les Guillerries*, Barcelona: Editorial Montblanc, 1974, p. 37-39.

¹⁹². MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis gerundense...*, p. 366 i 369.

¹⁹³. MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis gerundense...*, p. 377: "Largos y enojosos fueron los pleitos y contiendas que tuvieron que sostener los abades del monasterio de Santa Maria de Amer contra las pretensiones de los obispos de Vich y párrocos de San Pedro de Osor, los cuales pretendían tener la purisdicción sobre el priorato del Coll. Principiaron ya bajo el gobierno de su prior Bernardo de Canet (1313-1317), y no habiendo podido llegar a un acuerdo, acudieron ambas partes a Roma. El Abad de Santa Maria de Amer alegó en su favor multitud de documentos justificativos, entre ellos la Bula de unión de dicho priorato del papa Clemente VIII, del año 1592, fallando el tribunal de la Rota romana, con fecha 6 de Noviembre del año 1733, contra las pretensiones del Obispo de Vich, declarando que el priorato del Coll estaba y debía estar unido al real monasterio de Santa Maria de Amer, en virtud de la meritada Bula, y que ninguna jurisdicción tenía sobre el mismo los obispos de la diócesis ausonense".

¹⁹⁴. BMVO, "SENTENTIA ROTALIS EMANATA IN CAUSA NULLIUS VICEN. JURISDICTIONIS PRIORATUS S. MARIAE DE COLLE. Super bono Jure. PRO Rmô D. Abbate Regii Monasterii B. Mariae de Amerio CONTRA Illmum., & Rmum. D. Episcopum Vicen., & Rev. Parochum Sancti Petri de Ozor", Madrid, 1733.

Per tant, trobem, coetàniament i simultàniament, visites dels abats amerencs i dels bisbes vigatans, mostrant els exercicis de llur autoritat. Un estudi més continuat i perllongat de les visites abacials a aquest priorat/santuari a altres edificis eclesiàstics del seu domini (per exemple, la capella de la Pietat o les esglésies de Sant Genís d'Amer i Sant Agustí de Lloret Salvatge), esdevindria clau per entendre els seus motius, necessitats i significats. En tot cas, la seva localització dins un protocol notarial ens indica, degudament, que l'abat, a partir de 1733, realitzà visites al priorat del Coll, afirmant la seva jurisdicció (<AD> núm. 70). Aquí, doncs, només en podem apuntar algunes notes, sense ànim d'exhaustivitat: primer de tot, l'estructura general de la visita abacial és gairebé calcada a la de la visita episcopal. Primer, la justificació que el porta a iniciar una visita així ho evidencia, estendre la sana doctrina, expulsar l'heretgia, impulsar la pau entre els fidels segons els canons del concili de Trento. Segon, el desenvolupament de la visita: processó, rebuda, càntics, visita a l'altar major, cambril de la Verge, sagristia, la lectura i visualització de les presentalles, obertura les caixes petitòries i l'anotació en el *Llibre de Comptes de la obra de la Nostra Señora del Coll*. I, en tercer lloc, la relació de manaments, que, val a dir, no incorporen cap mena de pena o càstig si no comporten la seva realització (per oblit o per incapacitat?). No dubtem en pensar amb l'intent i pretensió de l'abat d'equiparació al mateix nivell d'un bisbe.

d. Les visites “*ad limina Apostolorum*”

La visita “*ad limina Apostolorum*” és aquella que havien de fer els bisbes a Roma per a venerar els sepulcres dels apòstols Pau i Pere, presentar obediència i respecte al Papa i informar sobre l'estat de la seva diòcesi. Al cap i a la fi, aquestes visites volen esdevenir un mecanisme de control i de subordinació del Papa sobre els bisbes.

Aquesta visita pren un impuls definitiu a partir de Trento. Les visites d'època medieval que s'haguessin pogut realitzar fins llavors no es conserven, amb alguna excepció. No serà fins a la constitució apostòlica de Sixte V (“*Romanus Pontifex*”), del 1585 i estesa per Benet XIV, el 1740-1758,, que la converteix en una obligació personal de tots els bisbes de l'església catòlica, que en cas d'Espanya serà d'una periodicitat quatrianual (començant a comptar a partir de la data de consagració de cada bisbe). A més, n'actualitza el seu compliment, la manera com s'ha de realitzar, la necessitat de la visita personal o a través d'un procurador. Les excuses que els bisbes presentarà per tal de no efectuar-les seran coincidents: el llarg temps que es necessita per anar-hi, la inconveniència de deixar la diòcesi sense bisbe, la gran despesa que suposa, els riscos dels viatges incòmodes i pesats, la coincidència amb un sínode o concili, les guerres, o bé l'edat

¹⁹⁵. BAEV, 919/2, Correpondència relativa a la jurisdicció de Santa Maria del Coll (1686-1769), s.f.

avançada i la salut delicada del propi prelat. Serà a partir de 1590 quan les relacions entre Felip II i Sixte V milloren i es permet l'anada de delegats episcopals a la Santa Seu. Els bisbes de les diòcesis catalanes i gironines no les realitzaren mai personalment sinó sempre a través d'un procurador; de fet, cap bisbe espanyol anà a Roma abans de 1860, amb l'única explicació possible és que hi havia un pacte implícit amb la monarquia de no fer-ho. Arévalo de Zuazo inicia una tendència (que perdurarà fins 1700) d'encapçalar els informes com si fossin instruccions que dóna el bisbe al seu mandatari que ha de viatjar a Roma; de fet, totes aquestes visites són realitzades per delegats, entre ells, Antoni Pasqual, essent ardiaca de La Selva i abans de ser bisbe de Vic, anà a Roma el 1675 com a procurador d'Alonso Balmaseda.

El bisbe està subjecte a presentar una relació exhaustiva de l'estat de la seva diòcesi, incloent-hi una sèrie de dades: els límits i la capital del bisbat, la catedral i el capítol, l'estat material del territori, el número de parròquies i convents, clergues regular i secular, les institucions, fidels i rendes, l'acció pastoral del prelat, etc. Ja més en el segle XVIII augmenta la informació, i trobem referències a la presa de possessió dels prelats, els seminaris, el compliment de les visites pastorals, la predicació i catequesi, els sínodes i concilis, entre molts altres temes; aportant *“informaciones de indudables utilidad –segons Manuel Teruel Gregorio de Tejada–, especialmente sobre aspectos socioeconómicos y pastorales, tanto mayor cuanto que la periodicidad (media quinquenal) la convierte en fuente prácticamente serial. No obstante, hay que tener en cuenta su carácter indirecto y la posibilidad del valor meramente estimativo de sus cifras o de la insuficiente fiabilidad de las de orden económico por razones de tipo fiscal, además de las inevitables lagunas”*.¹⁹⁶ Els bisbes vigatans aprofitaran l'ocasió per exposar i intentar resoldre problemes i obstacles entorn la jurisdicció episcopal, sobretot amb els monestirs i les pretensions dels abats. Aquesta relació passa a mans de la Congregació per a la Interpretació del Concili que l'ha d'examinar i aprovar, i aprofitarà l'ocasió per fer-li al bisbe les recomanacions necessàries per aplicar els decrets.

Josep M. Marquès ha estudiat i transcrit aquesta documentació conservada a l'Archivo Segreto Vaticano¹⁹⁷ (amb algunes excepcions que hem localitzat junt a les visites pastorals, el 1743 i 1754).¹⁹⁸ Les relacions dels segles XVI i XVII no superen mai les tres pàgines (en el cas més extrem), essent la majoria de dues pàgines. Es fa difícil pensar com es pot sintetitzar tanta informació continguda en les visites pastorals que ha realitzat al llarg d'un episcopat amb tan poc espai. Amb tot, no se'ls ha de treure el seu valor ni la seva importància: no hem d'oblidar

¹⁹⁶. TERUEL, M., *Vocabulario básico...*, p. 237.

¹⁹⁷. MARQUÈS, J.M., “Relaciones ad Limina de la provincia eclesiástica Tarraconense en el Archivo Vaticano”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 47 (1974), p. 209-217 i www.arxiuadg.org/annex/girona.htm i www.arxiuadg.org/annex/vic.htm

¹⁹⁸. AEV, 1227, f. 180r-206v.

que són documents públics jurídics, per tant de subordinats al seu superior, molt prudents i cautelosos. La realització d'aquesta visió resumida i abreujada no serà mai sistemàtica ni metòdica, sinó, suposem, molt global i superficial. Pensem que per escriure-la caldrà un coneixement més o menys profund de la diòcesi que manen, per tant, només aconseguit a través de les visites pastorals més o menys regulars. És de redacció lliure, no hi ha normes ni models; cada bisbe ho fa a la seva manera. Destaca el que diu Baltasar Bastero en la visita de 1732, quan fa referència a les visites dels segles anteriors, que tracta de “*diminuti et informes*”.

Els següents quadres ens permet valorar el número de visites “*ad limina*”. Molts bisbes al·leguen que no poden realitzar aquestes perquè estan realitzant les visites pastorals: la seva correlació és prou eficaç per veure'n la veritat o la mentida. D'aquesta manera es demostra quins són els bisbes amb més interès en aplicar la Reforma, la consciència i necessitat d'aquests informes, l'observació i estudi que tenien del seu bisbat, etc. Sabem que el bisbe Palmero, el 1761, envià –en paraules del seu secretari– el text de les visites ad limina immediatament després d'haver realitzat de visites pastorals, en una correlació de fets que té lògica:

“En el día seis del mes de enero del año 1762 se envió a S. Santidad la Visita ad Limina explicando en ella todo lo resultado de la Pastoral hecha por mi Señor Ilustrísimo Don Manuel Antonio de Palmero, y halló y demás cosas pertenecientes a aquella para su debida forma y ocurren en la Diócesis, de que doi fe yo el infrascrito pro secretario de cámara del mencionado mi señor Ilustrísimo. Francisco Anglada, presbítero, pro secretario”.¹⁹⁹

A la diòcesi gironina, Francesc Dou, per exemple, fa una visita “*ad limina*” sense haver fet visita pastoral! Des de la primera de 1593 fins a 1638 hi ha una certa regularitat, establerta amb una mitjana de set anys i mig (molt per sobre del que es disposava constitucionalment); continuen trenta-un anys sense fer-se'n cap, i segueixen a la segona meitat del segle XVII amb molta discontinuïtat (cada deu anys). Els bisbes Pere de Montcada, Bernat de Cardona, Francesc Pijoan, Josep Fageda, Josep de Ninot i Alonso de Balmaseda no en realitzen cap; els altres només una, i només serà Francisco Arévalo de Zuazo que en fa tres. A Vic, no serà fins a Onofre de Reart, el 1610, que comença aquest tipus de visita. Les visites “*ad limina*” d'Antoni Pasqual realment demostren un profund grau de coneixement del territori desconegut fins llavors i, alhora, una capacitat de síntesi i abstracció total en llur redacció.

Ja en el segle XVIII, Innocenci XIII, davant aquesta situació i pressionat des d'Espanya, el 1725 promulgà una butlla que pretenia una reforma sobre la vida i els costums dels clergues espanyols i sobre la vida diocesana. Amb aquest document es potencia i s'aprofundeix la reforma trentina. Un programa de reforma que destaca la figura del bisbe, conferint-li plens

¹⁹⁹. ADG, P-135, 1761, últim foli s.n.

poders, proclamant la seva dignitat, dret i autoritat suprema sobre les diòcesis i capítols catedralicis. Aquesta transformació queda palesa en la posada en pràctica de noves visites pastorals i “*ad limina*” i nous manaments. Noves incorporacions foren les que impulsà Benet XIII amb el concili romà de Laterà de 1725, amb la introducció d’un nou qüestionari i temari a respondre. Esdevé vigent fins la nova reforma introduïda per Pius X.

Quadre núm 2. Visites *ad limina* del bisbat de Girona

Bisbe	Visites <i>ad limina</i>
Jaume Cassador (1583-1597)	1593 (2)*
Arévalo de Zuazo (1598-1611)	1601 (3) 1606 (2) 1610 (2)
Onofre de Reart (1611-1620)	1613 (3)
Pere de Montcada (1620-1621)	No en feu cap
Francesc Santjust (1622-1627)	1625 (2)
García Gil y Manrique (1627-1633)	1632 (2)
Gregorio Parceró (1633-1656)	1638 (2)
Bernat de Cardona (1656-1658)	No en feu cap
Francesc Pijoan (1656)	No en feu cap
Josep Fageda (1660-1664)	No en feu cap
Josep de Ninot (1664-1668)	No en feu cap
Francesc Dou (1668-1673)	1669 (2)
Alonso de Balmaseda (1673-1679)	No en feu cap
Sever T. Auther (1679-1686)	1682 (2)
Miquel Pontich (1686-1699)	1688 (2)
Miquel J. de Taverner (1699-1720)	1700 (2)
Josep de Taverner (1720-1726)	No en feu cap
Pere de Copons (1726-1728)	No en feu cap
Baltasar Bastero (1728-1745)	1732 (12) 1741 (11)
Lorenzo Taranco (1745-1756)	1747 (2)
Manuel A. de Palmero (1756-1774)	1757 (4) 1761 (11) 1766 (6) 1773 (8)
Tomàs de Lorenzana (1775-1796)	1777 (8) 1781 (10) 1788 (6) 1793 (4)
Santiago Pérez (1797-1798)	No en feu cap

Font: elaboració pròpia a partir de MARQUÈS, J.M., “Relaciones *ad limina*...”, p. 213. *Entre parèntesi indica el número de pàgines de la visita.

Quadre núm. 3. Visites *ad limina* del bisbat de Vic

Bisbe	Visites <i>ad limina</i>
Pere Jaime (1587-97)	No en feu cap
Joan Vila (1597)	No en feu cap
Francesc de Robuster Sala (1598-1607)	No en feu cap
Onofre de Reart (1608-1612)	1610 (2)*
Antoni Gallard (1614-13)	1613 (2)
Andrés de Sanjerónimo (1614-1625)	1618 (2) 1622 (1)
Pere de Magarola (1627-1634)	1627 (3)
Gaspar Gil (1635-1638)	1637 (3)
Ramon de Sentmenat (1640-1655)	1645 (4)
Francesc Crespí (1656-62)	1660 (4) 1661 (2)
Brauli Sunyer (1663-1664)	No en feu cap
Jaume de Copons (1665-74)	1668 (4) 1673 (2)
Jaume Mas (1674-84)	1675 (1) 1680 (1)
Antoni Pasqual (1684-1704)	1686 (6) 1692 (2) 1700
Manuel de Senjust (1710-20)	1713 (6)
Ramon de Marimon (1721-44)	1729 (2) 1733 (2) 1737 (4) 1741 (3)
Manuel Muñoz Guil (1744-51)	1745 (5)
Bartolomé Sarmentero (1752-75)	1754 (4) 1756 (2) 1768 (4) 1773 (4)
Antonio M. de Artalejo (1777-82)	1781 (4)
Francisco de Veyan (1783-1815)	1786 (15) 1794 (19) 1803 (4) 1814 (6)

Font: elaboració pròpia a partir de MARQUÈS, J.M., "Relaciones *ad limina...*", p. 216-217. *Entre parèntesi indica el número de pàgines de la visita.

I. 3. Visites pastorals, concilis, sínodes i constitucions

A falta d'una monografia sobre la sinodalitat diocesana a l'època moderna a Catalunya, i dels sínodes vigatans i gironins en particular, intentarem fer-ne una aproximació a partir de les edicions de les constitucions sinodals conservades, i quin és el punt de vista que en donen les visites pastorals.²⁰⁰

²⁰⁰. NOGUER, T. i PONS GURI, J.M., "Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XVIII (1966-67), p. 49-212; SOBERANAS, A. J., "L'edició de

Josep M. Marquès i Josep Raventós han traçat una història de la sinodalitat a la província eclesiàstica tarraconense, que englobava els bisbats catalans (amb variacions i canvis).²⁰¹ Els concilis provincials eren les reunions dels bisbes, prelats i dignitats d'una província eclesiàstica. En elles es discutien una gran varietat de temes i es prenen resolucions amb capacitat decisòria, en diferents direccions verticals: de baix a dalt, els bisbes exposaven les qüestions que afectaven a les més petites parròquies, i que eren les que els rectors els hi exposaven en els concilis, i de dalt a baix, es desenvolupaven aquells que tenien un origen papal, reial (amb un rebuig de les seves intromissions) o provinent d'altres concilis supranacionals. D'elles en sorgiren uns cànons i constitucions d'abast supradiocesà, per unificar i donar uniformitat arreu, que en força ocasions foren editades. Tingueren una gran continuïtat, funcionalitat i transcendència en els segles de l'època moderna: després de Trento, des de 1564, se'n feren dotze, en el segle XVII foren dinou i en el segle XVIII nou (fins a 1757, degut al creixent regalisme dels Borbons, fins a impedir-ne la continuïtat Carles III, amb dos intents frustrats el 1787 i 1793).

Destaquen els de la segona meitat del segle XVI, primer, per què reben i recullen el llegat del Concili de Trento (amb el paper destacat de l'arquebisbe tarragoní Ferran de Lloaces –i els seus successors, el cardenal Cervantes, Antoni Agustí i Joan Terés– i les imposicions de Felip II),²⁰² i segon, per què els bisbes assistents tindran l'obligació de rebre'l, assimilar-ho, transmetre'l i aplicar-lo a llurs sínodes, rectors i parròquies. No serà una missió fàcil ni ràpida, almenys per aquests primers. Els concilis del segle XVII debateren àmpliament el tema de la llengua (sobretot en la predicació), sobre l'ús del català o el castellà.

les sinodals de Girona de 1512", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV-2 (1981), p. 397-410; VIÑAS, M., "Disertación histórica y canónica sobre los sínodos diocesanos de Gerona", *Revista de Gerona*, V (1881), p. 41-47 i BUENO, S., *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media. La diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV*, Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000. Josep M. Marquès n'està preparant una per al bisbat de Girona per a l'època moderna dins la Biblioteca d'Història Rural de les Comarques Gironines. I a nivell comparatiu l'estudi dels vint-i-sis anys de mandat del bisbe Andreu Baccallar: NUGHES, Antoni, *El sínodo del bisbe Baccallar. L'Alguer. Església i societat al segle XVI*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Biblioteca Filològica, 1991.

²⁰¹. MARQUÈS, J.M., *Concils Provincials Tarraconenses*, Barcelona: Clàssics del Cristianisme, 50bis, 1994; REVENTÓS, Josep, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000. Vegeu, a més, alguns dels seus aspectes específics: AGUSTÍ, Alfred, "Els concilis de la Tarraconense. Algunes aportacions a la història de la llengua catalana", *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 6 (1993), p. 53-94; FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, "Els bisbes de Catalunya, Felip II i l'execució del Concili de Trento", dins *I Congrés d'història...*, II (1984), p. 321-332; MADURELL, Josep M., "El concilio tarraconense de 1640", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXI (1948), p. 121-138 i PIÉ NINOT, S., *La sinodalitat eclesial*, Lliçó inaugural del curs acadèmic 1993-1994, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 1993.

²⁰². FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., "Els bisbes de Catalunya...", p. 321-332 i TELLECHEA, J. Ignacio, *El papado y Felipe II. Colección de breves pontificios*, Madrid: Fundación Universitaria Española, 2002.

Els més dificultosos tingueren lloc en el segle XVIII, ja que en ells s'hi manifestà la tensió arran del posicionament del papat i alguns bisbes en el conflicte internacional per la successió de Carles II: entre l'arxiduc Carles d'Àustria i el borbó Felip V. El papa Climent XI reconeixia en la figura de l'arxiduc austríac el títol legítim, però alguns bisbes catalans (de Lleida, Girona, Tortosa i Urgell) recolzaren la causa felipista, anant en contra del sentiment nacional de bona part del país.²⁰³ Altres seus episcopals foren abandonades en exiliar-se els seus bisbes i proveïdes pel rei: Vic, Barcelona i Solsona, per exemple, quedaren impedides fins a la mort dels seus titulars. Tarragona va ser considerada seu vacant pel rei mentre que no ho era pel papa (que n'havia nomenat vicari general apostòlic Ramon de Marimon, futur bisbe de Vic). Aquesta situació va ser aprofitada pel bisbe gironí Miquel Joan de Taverner Rubí, el 1717, per convocar concili a Girona sense consultar prèviament el capítol de la ciutat, amb la intenció de desenvolupar un programa ambiciós i un cert protagonisme personal. Cal destacar el seu to marcadament polític, amb la introducció d'elements al·lusius a l'obediència de Felip V.²⁰⁴ Pere de Copons, essent arquebisbe de Tarragona, desenvolupà un ampli programa sinodal amb una obra de pacificació espiritual, convocant concilis el 1733, 1738, 1745 i 1752.

La celebració dels sínodes diocesans ve obligada en els concilis provincials. El sínode diocesà era la reunió que tenia el bisbe amb els rectors, aquells que tenien responsabilitats pastorals.²⁰⁵ Havia de tenir lloc una vegada a l'any, o almenys una vegada per cada prelat, i es celebrava a la capital episcopal, entre setmana, per tal que els capellans no s'haguessin de perdre les funcions dominicals. Quan un bisbe entrava a una diòcesi, el primer que teòricament havia de fer era visitar-la personalment, per tal de conèixer de primera mà la seva situació real, en tota la seva globalitat i amb les especificitats particulars. Un segon nivell de coneixement l'adquiria a través dels sínodes, quan prenia contacte amb els preveres amb cura d'ànimes de cada parròquia. La presència d'aquests era obligada, i hem trobat crides del bisbe que en mana la seva assistència en actes paral·lels (per exemple, en els sínodes de 1618, 1621 i 1639).²⁰⁶ D'aquesta manera era capaç de plantejar un projecte pastoral vàlid, i formular un corpus de lleis i disposicions

²⁰³. ALBAREDA SALVADÓ, J., "L'actitud dels eclesiàstics catalans a la Guerra de Successió (1705-1714)", *Anuari 1988 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Tarragona, 1990, p. 9-26 i ÍD., *Els catalans i Felip V: de la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona: Vicens Vives, 1993.

²⁰⁴. RAVENTÓS, J., "Una alteració filipista en la constitució II del concili provincial Tarraconense convocat per bisbe de Girona l'any 1717", *Anuari 1987 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Tarragona, 1988, p. 43-54 i BADA, J., "L'Església catalana davant la dinastia borbònica i el Decret de Nova Planta (1701-1726)", dins ALBAREDA, J. (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XX)*, Barcelona: Eumo Editorial-Universitat de Vic, 2002, p. 239-261.

²⁰⁵. Vegeu la definició que dóna MARQUÈS, J. M., "Sinodals", *DHEC*, v. III, p. 450-452.

²⁰⁶. ADG, Reg. de Lletres, núm. 954. Ordre a la clerecia a participar a la processó del sínode diocesà, el 25 d'abril de 1618, f. 164r.; núm. 1252. Edicte del bisbe Montcada que mana als rectors assistents al sínode de ser present als divinals oficis de la catedral, el 21 d'abril de 1621, f. 169v. i núm. 2157. Convocatòria de sínode diocesà per preparar el concili provincial, el 30 de juny de 1639, f. 70r.

universals i alhora adaptades a les circumstàncies locals; per exemple, de Pere de Magarola, es deia que “poch després fonch arribat en son bisbat [juny de 1627] celebrà un synodo y acudiren tots los rectors de son bisbat, y en ell se tractà del bon govern de tot lo bisbat”.²⁰⁷

Tota la normativa continguda en les constitucions es convertia en un codi elaborat i capaç d'aplicar-se eficaçment per a dur a terme la Reforma Catòlica. Tracten de manera orgànica i exhaustiva els temes fonamentals de la vida cristiana. Entren en sintonia amb l'ambient social, cultural i religiós de l'època, ja que són fruit de la peregrinació constant del bisbe. A més, són capaços de conservar, mantenir i integrar els codis medievals, adaptant-los a les exigències actuals. Tal com diu Santiago Bueno, per a l'Edat Mitjana, però perfectament aplicable a l'època moderna, “*en los sínodos se aprecia la realidad del cumplimiento canónico, los problemas que requieren solución, las dificultades de aplicación, los intentos reformadores y sus desistimientos, etc.; su lectura suele evidenciar el estado de la Iglesia y de la sociedad civil en una época y un lugar determinado. Su estudio abre la visión sobre uno de los temas histórico-jurídicos más interesantes y más próximos a nuestras propias necesidades contemporáneas, ya que ayuda a situar la recepción real de las soluciones jurídicas teóricas; en otras palabras, es un estudio en el que el derecho canónico se funde con la actividad pastoral de la Iglesia y con los problemas sociales*”.²⁰⁸

Girona i Vic, a diferència d'altres bisbats, foren les diòcesis catalanes que assoliren la màxima freqüència en la seva celebració, iniciades des mitjan segle XIII fins a l'època moderna, tret dels intermedis provocats per guerres i seus vacants. Dins la diòcesi gironina, el segle XVII s'emmarca dins dos dels sínodes més importants, que a més, foren publicats. El del bisbe Francisco Arévalo de Zuazo celebrat i publicat el 1606²⁰⁹ i el del bisbe Francesc Pontich, celebrat, publicat i redactat el 1691 pel jurista bisbalenc Francesc Romaguera. En les constitucions de Zuazo hi promulgà vuitanta-sis decrets, que foren revisats per quatre comissionats, Jaume Vinyals, Rafael Cols, Jaume Felio Gibert i Jaume Salomó. A més hi inserí un episcopologi (el primer que es coneix) i un llistat de les esglésies de la diòcesi (que suposadament havien participat al sínodo), una fórmula que seguí Romaguera sense canvis substancials. Aquestes constitucions tingueren una pervivència, almenys fins ben entrat el segle XIX, quan es feren les noves de la mà del bisbe Miguel Pérez González.²¹⁰ Francesc Santjust

²⁰⁷. ORDEIG, R., “Un episcopologi de Vic...”, p. 38.

²⁰⁸. BUENO, S., *El derecho canónico catalán...*, p. 11.

²⁰⁹. *Constitutionem Synodaliū libri quinque/ compile, aeditate et in ordinem redactae sub Francisco Areualo de Çuaço, episcopo Gerunden., de Regio Consilio, anno MNDCVI*. Barcinonae: ex typographia Sebastiani à Cornellas, 1606.

²¹⁰. *Resoluciones acordadas en el Sínodo celebrado en este Palacio Episcopal de Gerona en 12 de Abril del año 1820*, Gerona: por Antonio Oliva, 1820 i *Resoluciones acordadas en el Sínodo celebrado en este Palacio Episcopal de Gerona en 28 de abril del 1824* [s.l.; s.n.], 1824.

començava el seu mandat, el 1624, ordenant i manant que “sian guardats y observats tots y sengles manaments per Sa Señoria Reverendíssima y per sos predecessors bisbes en los sínodos diocesanos y altres visitas per los dits predecessors seus o sos vicaris generals fins assi fets, sots les penes en aquells y quiscun de ells contengudes, les quals de nou ynnova y torna imposar”.²¹¹

L'edició de Pontich inclogué una sèrie de comentaris erudits que cridaren l'atenció del papa Benet XIV, els quals els cità en el seu “*De synodo dioecesana*”. En aquestes publicacions s'hi inclouen les constitucions que s'aproven durant la celebració anual dels sínodes. En ambdós casos, es prenen les velles disposicions i ordinacions de bisbes anteriors, que són revisades i posades al dia, i se n'introdueixen de noves. A cada una d'elles se n'indica l'origen, el bisbe i l'any.

Pel que fa a la diòcesi de Vic, Eduard Junyent en feu una relació exacta de les editades i conegudes per referències indirectes.²¹² Les vigatanes de l'època moderna tingueren una continuïtat que no gaudiren les de Girona. Vegem-ne la cronologia i les edicions impreses, amb una mitja de dos sínodes convocats per bisbe: Benet de Tocco (1566, 1567 i 1568), Pere d'Aragó (1581), Pedro Jaime (1591 i 1593),²¹³ Francesc Robuster (1598 i 1602), Onofre Reart (1609 i 1610), Andrés de Sanjerónimo (1618), Pere de Magarola (1627 i 1630),²¹⁴ Gaspar Gil (1636), Jaume de Copons (1668),²¹⁵ Antoni Pasqual (1685 i 1700),²¹⁶ Ramon de Marimon (1721),²¹⁷ Manuel Muñoz Guil (1748)²¹⁸ i Bartolomé Sarmentero (1752).²¹⁹ Des d'aquest darrer a mitjan segle XVIII no es reprendrà fins el 1945. El bisbe Pasqual marca un punt d'inflexió: primer, recollint la tradició de les constitucions vigatanes dels segles XVI i XVII, i segon,

²¹¹. AEV, P-88, Manaments generals de Francesc Sanjust, 1624.

²¹². JUNYENT, E., “Constitucions sinodals vigatanes”, *Ausa*, VII (1972-1974), p. 325-329.

²¹³. *Constitutiones Synodales Vicenses, aeditae Anno Domini, M.D.LXXXXI*, Tarracone: cum licentia, ex Typographia Philippi roberti, Anno 1591.

²¹⁴. *Constitutiones synodales vicenses: collectae, auxae & in ordinem redactae sub Petro a Magarola Vicensi episcopo...*, Barcinone: ex typographia Hieronymi Margarit, 1628.

²¹⁵. *Constitutiones sinodales Vicen. Episcopatus in volumine constitutionum odancte et collocatae sub Hil. Et Rev. D. Iacobo de Copons Vicen. Episcopo in sua prima synodo celebrata condite anno 1667*, Barcinone: typ Antonii Lacavalleria, 1668.

²¹⁶. *Epitome. Constitutionem S. Concilii Provincialis Tarraconensis, et Synodi Dioecessanae Episcopatus Vicensis, de anno 1685, eadem Synodo instantes impressa, & per titulos Voluminis Synodali Vice. Digesta Sub Illustrissimo, et Reverendissimo D. D. Antonio Pasqual Vicensi Episcopo, & Regio Conciliario in sua prima Synodo celebrata die 4 Iunii eiusdem anni 1685*, Barcinone: ex Typographia Rapahelis Figueró, [1685?].

²¹⁷. *Constitutiones synodi dioecessanae episcopatus vicensis, celebratae ab illustrissimo et reverendissimo D. D. Raymundo de Marymon, episcopo vicensi... die XXVI Iunii anni MDCCXXI*, Barci.: Ex Typo Jacobi Surià, 1721.

²¹⁸. *Constitutiones synodales dioec. Vicen.: in unum collectae, renovatae & auctae sub... Emmanuele a Muñoz et Guil...*, Vici: ex officina Petri Morera..., 1748.

incorporant un seguit de prescripcions, vigents en els segles XVIII i XIX. Els bisbes del segle XVIII mantindran aquest cos central unitari, i hi afegiran una sèrie d'annexos i apèndixs finals, fruit de les successives actualitzacions.

Vegem, primer, què en diuen les visites pastorals del concili de Trento, dels concilis provincials i dels sínodes diocesans, quin ressò tenen a les nostres parròquies i quins usos se'n fa. I és que les visites pastorals esdevenen una font de primera mà que permet demostrar la vitalitat, el ritme i la vigència sinodal. En elles s'hi mostra una jerarquia ascendent en imposició: primer són els manaments de visites pastorals i, segon, les provincials i les diocesanes. Les constitucions provincials tarraconenses són repetidament esmentades precisament en el darrer quart del segle XVIII, pel bisbe Sarmentero (quan Carles III no deixà celebrar més concilis). No passava el mateix amb el concili de Trento, essent apenes citat en les visites pastorals i força desconegut entre els clergues rurals, amb una ombra que no s'allarga més enllà del segle XVII. El 1588, Jaume Cassador emetia un manament a Sant Feliu de Pallerols “adhirint[-se] al Sagrat Consili Trentí e provincials e sinodals”,²²⁰ mentre que el 1598, Arévalo de Zuazo, en els seus decrets generals s'oblidava completament de l'origen i manava al “dit Senyor Visitador ques observe y guarde tots els manaments fets amb les constitucions fets amb les constitucions provincials y particulars de aquest bisbat a pena de 5 lliures”.²²¹ El 1698 es manava de nou a Sant Feliu de Pallerols, la residència dels beneficiats “segons lo estatut per lo segret Concili de Trento, sagrats cànons y constitucions cinodals”²²² i el 1770, a Sant Joan de Fàbregues, manava al rector “que observia las superiors precedents provisions no derogadas constitucions tarraconenses y sinodals del present bisbat”.²²³

Visites pastorals, sínodes i constitucions van plegats. Sens dubte, ja que permeten veure l'aplicació pràctica i real, sobre el terreny, del que s'havia discutit i parlat prèviament en els sínodes, o sigui, en una correlació teòrica. Un bon exercici és comprovar les semblances i equivalències, les distàncies i salts entre els manaments episcopals i els decrets sinodals, tal com ha fet Alberto Marcos a Palència i Valladolid en els segles XVII i XVIII, a partir de les constitucions de 1585 i 1606.²²⁴ De fet, alguns bisbes (Antoni Pasqual el que més) posaran plegats un mateix lloc la realització simultània de les constitucions sinodals i les provisions

²¹⁹. *Constitutiones synodi diocesanae episcopatus vicensis. Celebratae ab il. et revmo. D. D. D. Fr. Bartholomaeo Sarmentero episc. Vicensi, regio que consiliario, &c. Die. IX decemb. anni M.D.CC.LII, Vici: Ex typ Petri Morera, [1752?].*

²²⁰. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 270r.

²²¹. ADG, P-75, Manaments generals de Francisco Arévalo de Zuazo, 1598, f. 0.

²²². ADG, P-110, St Feliu de Pallerols, 1698, f. 568v.

²²³. AEV, 1233, St Joan de Fàbregues, 1770, f. 123r.

²²⁴. MARCOS MARTÍN, A., “Religión predicada y religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿un elemento de contraste?”, *La religión popular. II. Vida y muerte: la imaginación religiosa*, Barcelona: Editorial Anthropos, 1981, p. 46-56.

emeses per ells i els seus antecessors. El bisbe Francesc Santjust, en la seva primera visita a la diòcesi gironina, el 1624, prengué com a punt de referència les constitucions sinodals a l'hora d'elaborar els seus manaments generals.

El tractament de les constitucions en les visites pastorals gira entorn de diferents punts: si els bisbes i visitadors portaven el volum a sobre (els de Vic i d'Arévalo de Zuazo són de petit format, però el de Pontich és gros i gruixut) i l'anaven consultant al moment, si prenien el que hi havia a cada parròquia, si s'ho sabien de memòria, si passaven més lleugerament, fent la vista grossa o bé aplicaven les fresques i innovadores constitucions determinades en els recents sínodes i encara per imprimir. Creiem que poden mesclar-se i donar-se situacions simultànies o paral·leles. Per exemple, a Sant Martí Sacalm, el 1629, diu que segueix “la disposició de la constitució Synodal segona novament inpresa en lo títol *De operaris*”,²²⁵ referent a la donació de comptes dels administradors de la capella de Sant Pau; a La Vola, el 1691, es permetien certs manlleus de diners per la celebració de misses “en execució de la constitució synodal feta en lo synodo del any present”,²²⁶ o bé a Sant Joan de Fàbregues i a Sant Julià de Cabrera, el 1749, manava tancar les portes de l'església durant la nit, després de l'oració o la llicència de celebració de missa segons “lo instrument nou de las constitucions sinodals”²²⁷ o segons “un dels edictes de las novas constitucions”.²²⁸ En altres circumstàncies, el bisbe Pasqual manava la vigència de qualsevol tipus de constitució, nova o vella, donant pas, inevitablement a possibles situacions de confusió: “manam ques guarden y observen las constitucions synodals antigas y novament impressas de aquest nostre bisbat y las provisions fetas en actes de visita per los visitadors antecessors que nos trobaran revocadas sots las penas en ellas contengudas”.²²⁹

Anant més enllà, fins i tot s'indica el títol del capítol: a Sant Cristòfol de les Planes, el 1637, mana l'assistència als oficis dels beneficis seguint “la constitució sinodal del present bisbat de Gerona en lo títol 16 *De celebratione divinatorum officiorum*, cap. 2”,²³⁰ i a Sant Martí Sescorts, el 1776, manava la correcta administració de l'obreria i confraries “en lo modo y forma que està previngut en nostras synodals en lo cap. 1 del títol XVI”²³¹ i el 1786, “*mandamos al actual vicario que en cumplimiento de lo ordenado en la synodal primera del tit. 8 de Rectoribus curatis & habite continuamente la dicha casa de la vicaria*”.²³² Aquests manaments demostren com els bisbes i visitadors fan servir les últimes i més noves edicions de les constitucions

²²⁵. AEV, 1218/1, St Martí Sacalm, 1629, f. 57r.

²²⁶. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 448r.

²²⁷. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 747v

²²⁸. AEV, 1223/1, St Julià de Cabrera, 1749, f. 749v.

²²⁹. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 592r.

²³⁰. ADG, P-96, Les Planes, 1637, f. 45r.

²³¹. AEV, 1234/1, St Martí Sescorts, 1786, f. 64r.

²³². AEV, 1236/1, St Martí Sescorts, 1786, f. 166v.

(editades durant el seu mandat), i que les tenen ben presents a l'hora de fer les visites, amb un intent d'aplicació de la legislació eclesiàstica vigent.

La importància de les constitucions és extraordinària per al desenvolupament quotidià de la parròquia: esdevé el reglament bàsic i fonamental de tota activitat religiosa (fins i tot mantenint una certa equivalència amb la Bíblia). Anar contra el dret canònic i saltar-se'l significava un gran menyspreu i cometre un greu delictes. En alguns interrogatoris i declaracions són emprats per fer-ne jurament sobre ells. En la visita de 1636 a Tavertet, el rector Pere Sala manifestà que el pagès Joan Novellasdevall havia deixat d'aportar els oferiments a l'església i “antes bé ara de nou dit rector o denuncie per a que se posta questa contra canons y constitucions synodals de Vich”,²³³ al santuari de Montdois, el 1687, manava acomplir els càrrecs d'obrers i ermità “ab declaració de observar las constitucions synodals de aquest nostre bisbat y provisions fetas en actes de visitas per nostres antecessors”²³⁴ i a Pruit, el 1710, manava “als rector y parroquians de esta parròquia y suffragànea que guarden y observen las constitucions synodals antigas y modernas de aquest nostre bisbat y las presents provisions de visitas fetas per nos y las per nostres antecessors o delegats”.²³⁵ A Sant Martí de Querós, el 1753, davant la deixadesa d'un manament del llibre de difunts “y en menosprecio de las constituciones synodales deste nuestro obispado, mandamos a todos que, dentro de seis meses, den cumplimiento a todo lo dicho”.²³⁶

L'obligatorietat de disposar dels manuals de les constitucions sinodals es manifesta a moltes visites pastorals, tal com manava Pedro Jaime el 1595 a tots els rectors vigatans (a més d'altres llibres). Tenir aquests llibres permetria saber què era necessari desenvolupar en una parròquia, per exemple, sobre mobiliari, fer “lo armari per tenir recònditas les scriptures conforme mane la constitució”;²³⁷ sobre el sagrari, “visità la Sanctíssim Sagrament y està ab la decència que convé conforme las constitucions posades en lo llibre del synodo”;²³⁸ o sobre les misses, manant “als qui són obligats a fer fonaràrias fer-ne la constitució synodal de una la qual mana que en la parròquia hont són estats recreats y rebuts los sacraments, y morts en ella reba los suffragis, la Església Santa ordena, fent-li cos present novenal y cada any”,²³⁹ o bé es diu que “se observia las superiors precedents provisions no derogadas, constitucions tarraconenses y sinodals del present bisbat”;²⁴⁰ i sobre els salaris dels clergues “se li taxarà per los comissaris del sínodo”.²⁴¹ Les notícies sobre l'obreria seran les que més acaparin l'atenció dels bisbes, prenent les

²³³. AEV, 1218/2, Tavertet, 1636, f. 243v.

²³⁴. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 596r.

²³⁵. AEV, 1223/1, Pruit, 1710, f. 42v.

²³⁶. AEV, 1227, St Martí de Querós, 1753, f. 81r-v.

²³⁷. AEV, 1210/2, St Vicenç de Susqueda, 1595, f. 14r.

²³⁸. AEV, 1211/7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39r.

²³⁹. AEV, 1218/1, Falgars, 1633, f. 269r.

²⁴⁰. AEV, 1233, St Joan de Fàbregues, 1770, f. 123r.

constitucions com a referència. Però hi ha un decalatge evident entre la teoria i la pràctica, ja que els obrers i les obreries semblen desconèixer (o prescindir) totalment dels cànons provincials i sinodals.

No totes les visites mereixien decrets intimidatoris o prohibicionistes. En aquelles parròquies que no hi havia res a corregir ni destacar, o en altres, a manera de colofó, s'empra una fórmula que diu el següent (aquí de Sant Romà de Sau, el 1799):

*“Alabamos el zelo del Reverendo Rector y parroquianos en todo lo tocante al culto divino y aseo de la yglesia, y no habiendo hallado cosa digna de reparo, mandamos que se cumplan y guarden las antecedentes provisiones de visita no derogadas, las constituciones provinciales y sinodales de este obispado, y al reverendo rector que publique al pueblo esta nuestra visita y certique de ello a continuación”.*²⁴²

I. 4. L'organització material i temporal de les visites pastorals

a. Períodes, durada i itineraris

Les visites efectuades a l'època medieval, segons Lluís Monjas, tenien un ritme quatrianual, i sumen un total de cinquanta visites (no totes són completes), amb una mitja de tres visites per episcopat.²⁴³ L'inici de cada mandat episcopal era contemplat amb una visita per a la diòcesi, que no sempre era completa o total si bé discontinua i irregular (per exemple, dins la diòcesi de Girona, els ardiaconats de La Selva i L'Empordà són els més visitats, i a Vic és l'Oficialat o el deganat de Manresa). Això demostra que els prelats no eren tan absentistes ni descurats com sembla, sinó que intentaven complir amb els seus drets i deures (en el control i govern de la diòcesi), i fer la visita pastoral personalment n'era un d'ells.

Pel que fa a l'època i zones estudiades, entre les primeres de Jaume Cassador (1588) i de Pedro Jaime (1589) i les darreres del segle XVIII, de Tomàs de Lorenzana (1776) i Francisco de Veyan (1799), trobem una notable diferència: la pràctica és molt més regular i continuada a Vic que no pas a Girona, amb una mitja de quaranta sis visites enfront de les trenta quatre. Cal, però, destacar una sèrie de matisos importants per ambdues diòcesis. Sobretot hem detectat l'existència d'un grup molt elevat de visites al bisbat de Vic que no s'han conservat documentalment, però que en tenim referències indirectes a través de visites més modernes (fins i tot s'especifiquen els números de les provisions, el dia, mes i any); no sabem si els visitadors completaren tot l'itinerari o foren soltes i esparses (algunes coincidències en dates successives

²⁴¹. ADG, P-102, Les Preses, 1661, f. 195v.

²⁴². AEV, 1238/1, St Romà de Sau, 1799, f. 132r.

²⁴³. MONJAS, L., “Les visites pastorals...”, p. 50.

ens fan decantar més per la primera opció, amb algunes de particulars). La recerca ha permès localitzar i provar aquestes noves visites, a saber: 17 de desembre de 1656 (a La Vola); juliol de 1658 (a Sant Vicenç de Susqueda, Pruit i Sant Julià de Cabrera); 17 d'abril de 1664 (a Sant Martí Sacalm); 7 de juny de 1685 (a Pruit); 18 d'octubre de 1686 (a La Vola); 7 de novembre de 1688 (a tot el Collsacabra i l'Oficialat), 1690 (a tot el Collsacabra i l'Oficialat); 17 d'octubre de 1693 (a Tavertet); 14 de desembre de 1702 (a Sant Julià de Cabrera); novembre de 1704 (a Tavertet, Falgars, Sant Julià de Cabrera i Sant Martí de Querós); 1706 (a Sant Martí Sescorts, Sant Romà de Sau i Sant Martí Sacalm); 11 de desembre de 1707 (a Sant Martí Sescorts); abril de 1709 (a Sant Martí Sescorts i Falgars); 6 de novembre de 1710 (a Tavertet); 1711 (a Sant Martí Sacalm); 1715 (a Santa Maria de Corcó i Sant Vicenç de Susqueda); 1718 (a Santa Maria de Corcó i Vilanova de Sau); 1723 (a Vilanova de Sau, Santa Maria de Corcó i Falgars); 2 de juny de 1726 (a Sant Martí de Querós); 1729 (a Vilanova de Sau); 1731 (a Vilanova de Sau i Sant Vicenç de Susqueda); 17 d'octubre de 1733 (a Sant Martí Sacalm; Sant Romà de Sau); 1734 (a Sant Vicenç de Susqueda, feta personalment pel bisbe);²⁴⁴ 1741 (a Sant Joan de Fàbregues); 1744 (a Santa Maria de Corcó i Sant Joan de Fàbregues); 1746 (a Santa Maria de Corcó); 15 de juny de 1751 (a Santa Maria de Corcó); 10 de juliol de 1765 (a Sant Julià de Cabrera); 13 de maig de 1793 (a Sant Vicenç de Susqueda) i 16 de febrer de 1796 (a Sant Vicenç de Susqueda).

A resultes d'aquesta recerca, millora considerablement el període del bisbe Pasqual, del que en tenim dades per visites a la resta de l'Oficialat o altres deganats, i sobretot durant les primeres dècades del segle XVIII. A la diòcesi de Girona la situació és totalment diferent, ja que només falta una visita de 1604 feta pel doctor Pasqual, a Sant Privat de Bas, i la possible existència d'una altra entre maig i juny de 1786.²⁴⁵ Això, doncs, hauria d'eleva encara molt més la periodicitat mitja vigatana, i distanciar-lo respecte al número de visites gironí.

El gran buit de visites a les parròquies gironines del darrer quart del segle XVIII, s'allarga fins a la dècada del 1830, o sigui amb més de quaranta anys sense fer-se una visita episcopal (que foren un munt de bisbes: Santiago Pérez –1796-97–, Juan Ramírez de Arellano –1798-1810–, Pedro Valero –1815–, Antonio de Allué –1817-18–, Juan M. Pérez González –1819-24– i Dionisio Castaño –1825-34–), i també en el trànsit del segle XIX al XX), sense que més d'una

²⁴⁴. AEV, 1236/1, St Vicenç de Susqueda, 1786, f. 157r.: “Tenemos que no se observa lo mandado por nuestro antecesor el Ilustrísimo Señor don Ramon de Marimon en la provisión segunda de su visita del año de 1734 y en la tercera del año de 1748, por lo que mandamos al rector lea al pueblo las dos citadas provisiones juntamente con las presentes y que conformándose con ellas y en especial con la de 1748”.

²⁴⁵. ADG, P-138: “Última visita de la montaña que se comenzó el día 8 de mayo de 1786” i APSFP, *Llibre d'obra...*, s.f., decrets de visita a Sant Feliu de Pallerols, “dado en nuestra Santa Visita de San Feliu de Pallarols a los 23 de junio del año de 1786”.

generació s'assabentés d'aquesta pràctica religiosa i conegués a l'autoritat episcopal, tal com ho escriví el rector de Ridaura a resultes d'una visita el 1916.²⁴⁶ Casos totalment oposats i extrems els constitueixen les dobles i consecutives visites vigatanes dels anys 1591, 1593 i 1620, amb diferències entre una i altra de cinc, sis i quatre mesos: el maig-juny les primeres, el novembre-desembre les segones, i setembre-desembre les terceres.

En els segles XVI i XVII, de Cassador a Pontich, a la diòcesi gironina tenim un total de vint-i-vuit visites, amb una mitjana entre visita de quatre anys; per tant, ens trobem ben lluny de la regularitat anual que proposaven els diferents concilis, però dins el límit de cinc anys establert pel dret canònic. El bon ritme que es portava durant la primera meitat del sis-cents (cada dos anys i vuit mesos), es veié interromput pels anys centrals de la revolta dels Segadors i l'exili forçat del bisbe Parcero. Entre el 1640 i 1657 no hi hagué cap visita, o sigui, les parròquies gironines estigueren disset anys sense la presència del bisbe. Pel que fa a Vic, de Jaime a Mas, hem compatibilitzat trenta cinc visites, amb una mitja d'una visita cada dos anys i vuit mesos. La freqüència respecte a la gironina queda fortament rebaixada a poc més de meitat (i sense tenir en compte les no conservades), sofrint un llarg període de quaranta anys (1647-1686) de manca de visites; recordem que entre el 1656 al 1668 els bisbes Crespí, Sunyer i Copons no pogueren residir al Palau Episcopal per estar destruït i enderrocat per causa de la guerra. Aquestes dates marquen un abans i un després de les visites, dividint per la meitat el segle XVII. Si no s'haguessin interposat conflictes polítics, militars o socials, és possible que s'hagués desenvolupat puntualment la vigilància i control de totes les parròquies. Amb tot, parròquies com les de Mediona (bisbat de Barcelona) estudiades per Henry Kamen o les de la Vall d'Aran (bisbat de Comenges) per Serge Brunet, les visites encara són molt més espaiades.²⁴⁷

²⁴⁶. APRI, *Guía de los señores párrocos de Riudaura*, (1864-1936), f. 68v-69r.: “*Santa visita del Prelado M. Iltre. Sr. Pbr. D. Francisco de P. Mas. Despues de treinta y cinco años de no haberse practicado la Santa Visita en esta parroquia a los 5 de mayo de 1916, la practicó el Ilustrísimo Señor Mas, obispo de esta Diócesis, viéndose palpablemente la necesidad de practicarse más frecuentemente por los frutos que de ella se recogieron. Fue como una verdadera Misión su llegada a esta, le entusiasmó porque a pesar del mal tiempo de lluvias y fuerte viento, gran multitud de pueblo con el Ayuntamiento, juez Municipal, cabo de somatenes y colegios con sus profesores, fueron a recibirles hasta a can Cau, y a los acordes de la Banda Municipal de Olot se le acompañó a la yglesia parroquial, practicando en seguida el primer acto de la Ilustrísima visita y que se terminó a las ocho de la noche, durante la cena se le obsequió con una serenata en esta casa rectoral. El día siguiente administró el Ylustrísimo de la confirmación a muy cerca de 400 y por la tarde acompañado de las autoridades y de la junta local de escuelas visitolas, quedando complacido de las mismas, y por la noche nos predicó un hermoso sermón en la función del mes de mayo. Por último el día 7 tuvo lugar la comunión general, con plática por el Ilustrísimo prelado, comenzada su misa, así como la del día de anterior con motetes, por las niñas del colegio de las Señoras Hermonas, distribuyéndose durante estos días más de 700 comuniones. Seguidamente hubo el despido de las autoridades, colegios y gran multitud de pueblo que, con entusiastas vitores y aplausos, despidió a tan Ilustro huesped; bendito sea el que vino en nombre del señor*”.

²⁴⁷. A nivell comparatiu, les visites que s'efectuaren a Mediona són encara més espaiades, per exemple, les dels ss. XVI-XVII corresponen a 1522, 1559, 1562, 1574, 1578, 1600, 1609, 1636 i 1683 (tres en el s. XVII), KAMEN, H., *Cambio cultural...*, p. 15-22. Per a la Vall d'Aran, tal com expressa Bartolomé Bennassar al prefaci de BRUNET, S., *Les prêtres...*, p. 8-9: “*jusqu'au règne de Philippe II d'Espagne, le*

Pel que fa al segle XVIII, les visites en els bisbats es redueixen sensiblement: a Girona, de Taverner a Lorenzana, o sigui, amb vuitanta sis anys, es desenvolupen, només, setze visites, mentre que a Vic, en un període de cent cinc anys, de Pasqual a Veyan, tenim trenta visites. Així doncs, estadísticament, les parròquies gironines passaran a ser visitades cada cinc anys, i les vigatanes cada tres anys i sis mesos. No disposem d'una explicació prou convincent a aquesta desacceleració general en un segle que s'ha considerat de pau, tranquil·litat i prosperitat, a excepció dels anys inicials, amb la Guerra de Successió (a Girona el buit es dona entre 1703 i 1717, i a Vic entre 1710 i 1723) o de la Guerra Gran, tancant la divuitena centúria. Carles III creia necessari dividir les diòcesis més àmplies i extenses per raons religioses i polítiques: *“Los preladados no pueden atender al pasto espiritual que exigen unos territorios tan extendidos, visitarlos frecuentemente, conocer bien sus obejas y pastores inmediatos, velar sobre la conducta de ellos y de todos el clero, ni atender todas sus necesidades espirituales y temporales”*.²⁴⁸

Les diferències de freqüència entre les parròquies de les valls d'Amer, Hostoles, Bas, Ridaura, en el costat gironí, i les de Sau, Susqueda i El Collsacabra, en el costat vigatà, són inapreciables i gairebé minses (Quadres núm.4 i 5 i Mapa 3). Les gironines, tot i formar part de distints ardiaconats, l'itinerari més freqüent que venia d'Olot, començava per Ridaura, seguia per la vall de Bas, saltava a la vall d'Hostoles i podia continuar a Amer; per exemple, el 1588, el prelat només visita les esglésies més importants, a saber: el monestir d'Amer, Sant Miquel d'Amer, Sant Feliu de Pallerols, Sant Cristòfol de les Planes, Sant Esteve de Bas i Les Preses. En altres ocasions era a l'inversa, d'est a oest, d'Amer a Ridaura. Les parròquies de la vall d'Amer solien incloure's en itineraris de la Selva i el Gironès (1588, 1608, 1628, 1639, 1663, 1681, 1692, 1696, 1721, 1727-28 i 1747). En alguns anys dels segles XVII i XVIII, en funció del recorregut previst, es visiten les esglésies de la vall de Bas (1617, 1619, 1667, 1727 i 1747) o bé les de la vall d'Hostoles (1626, 1628, 1696 i 1728), potser per complementar-se unes a altres, i mostrar un equilibri entre ardiaconats. Les esglésies que són o han esdevingut sufragànies no són visitades amb tanta continuïtat que les parroquials, per exemple, Sant Andreu del Coll, sobretot durant la primera meitat del segle XVII, mentre que es va esllanguint al llarg de la segona meitat, o Sant Miquel de Pineda, de manera més intermitent.

Les parròquies vigatanes d'El Collsacabra, Sau i Susqueda, situades a l'est del bisbat, eren incloses dins l'itinerari que comprenia l'Oficialat, la “*vereda*” o districte que encercolava la

Val d'Aran ne connut qu'une visite pastorale, celle de Jean de Mauléon, évêque de Comminges, en 1534. L'intention de Philippe II de profiter des guerres de Religions en France pour rattacher le Val d'Aran au diocèse catalan d'Urgell”, mentre que les visites del segle XVII serien molt més seguides.

ciutat de Vic (a l'igual que Barcelona). La seva proximitat, a escassos quilòmetres de Vic, només tenia l'inconvenient de la penosa mobilitat per l'altiplà Cabrerès i fondalades del Ter. Només alguna església més allunyada i que podia alentir la marxa general, com Falgars i Sant Martí Sacalm, era visitada amb menys intensitat. Després de visitar-se les parròquies que conformaven el que era la Plana de Vic, continuaven a la part septentrional o la meridional. El recorregut per l'interior del Collsacabra podia anar en dues direccions, de nord a sud, o a l'inversa, sempre en un sentit més o menys circular: Sant Martí Sescorts, Santa Maria de Corcó, La Vola, Sant Julià de Cabrera, Falgars, Taverdet, Pruit, Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí Sacalm, Sant Vicenç de Susqueda i Vilanova de Sau. El punt d'entrada esdevenia Torelló, Manlleu i Sant Martí Sescorts, pel nord, i/o la sortida per Vilanova de Sau, Sant Sadurní d'Osormort, Viladrau, Espinelves o Osor, pel sud. En ocasions, trobem una divisió en dues zones o meitats. En el segle XVIII sembla que es penetra, en algun moment, d'oest a est, per Folgueroles, Tavèrnoles i Roda de Ter. De la segona meitat del segle XIX (1860) hem conservat un magnífic itinerari de visita per l'arxiprestat de Torelló, on es fa una magnífica descripció del desenvolupament d'un itinerari de visita: s'hi esmenten l'estat físic i les funcions del visitador (visita, prèdica, confirmació o lectura dels llibres, entre altres), els camins, els llocs de dormida i àpats, les esglésies i capelles visitades, o la climatologia (<AD> núm. 93). Ens pot servir com a punt de comparació relativament llunyà per als segles de l'època moderna.

En el mes d'agost es defugen les visites, segurament per considerar-se el més calorós de l'any i per coincidir amb l'època de més intensa activitat al camp, i amb la sega; n'hem detectat, però alguns anys comptats, coincidint amb el final d'un itinerari o visita: a Vic, el 1600, 1614-15, 1636, 1780, 1786 i 1792, i a Girona, el 1610, 1621, 1626, 1679, 1698, 1703 i 1727-28. I a la inversa, en els mesos de gener, febrer i març s'eviten per ser els més freds (amb algunes excepcions: a Vic, el 1591, 1627-27, 1640, i a Girona, el 1618 i 1632). De totes maneres, els mesos ideals de gira són els de finals d'estiu i principis de tardor (setembre, octubre i novembre), per la bonança del temps, l'abundància de claredat natural, l'aprofitament del dia i la millor practicabilitat dels camins, que no pas la resta de l'any. Es practicaran, per tant, més visites durant la segona meitat de l'any que a la primera, fins i tot els mesos centrals del calendari, a excepció de l'agost. A més, durant les festes senyalades (pensem en Nadal o Setmana Santa com a les més conegudes), els visitadors, quan són rectors, miraran d'estar instal·lats a les seves parròquies.

Aquestes rutes ens permeten veure com l'estada del visitador entre els parroquians és breu, o molt breu, encara que intensa. La feina a fer era molta i la pressa encara més. Els registres de

²⁴⁸. Citat per MARTÍ GILABERT, F., *Carlos III...*, p. 62.

visita reflecteixen un model de formulari pràcticament idèntic a totes les parròquies, on s'obvien els detalls superflus i es va directament al gra. Aquest recurs facilitava la tasca extraordinàriament. A finals del segle XVI, doncs, podem entendre com s'arriben a visitar fins a cinc esglésies en un sol dia, tenint en compte els dos i tres quilòmetres de distància entre elles, i que són esglésies que el prelat associa en un itinerari de curta o mitja durada. El temps que esmerça el bisbe a cada església oscil·la entorn d'una hora, sense considerar el temps perdut en viatges i menjars. A la segona meitat del segle XVII i ja en tot el segle XVIII el temps per a cada parròquia s'allarga, i passen a visitar-se dos o tres temples per dia. En comptades ocasions, quan el bisbe arribava a una església al cap tard i es feia fosc, només es feia la rebuda i la visita continuava l'endemà, a primera hora del matí. En tenim diferents mostres: a Sant Feliu de Pallerols, el 1661 es diu que, amb el beneplàcit del bisbe, es prorroga la visita fins el dia següent, començant a les 9h del matí, i el 1734, al mateix poble, es reprèn entre les 8h i 9h. Al monestir d'Amer (1680) es decideix continuar l'endemà per haver-se allargat l'acte de confirmació degut al gran número d'assistents; a Sant Cristòfol de les Planes (1698) i Les Preses (1727) els visitadors, sense donar explicacions (potser per dinar?), van ajornar-la, "*usque ad horam tertiam post meridiem eiusdem dici*" i "*poste hora quarta post meridiens*", respectivament, seguint pel lloc on l'havien deixat, l'altar major.

Davant d'aquesta rapidesa, hom es planteja el dubte de si es podia arribar a conèixer els problemes directes del lloc. Però, valia la pena dedicar-hi més estona; així ho creu a Sant Esteve de Bas, el 1738, on s'envien una sèrie de manaments des de la ciutat de Girona, davant la impossibilitat de realitzar el bisbe la visita personalment:

“Com per las moltas inexcusables ocupacions que porta en si lo govern de esta dilatada Diòcesis de Gerona no pugam visitar personalmente sas parròquias e iglésias ab la freqüència que desitjam pera donar las providèncias més oportunas en lo que se va offerint per fer de nostra par que las cosas vagen ben ordenadas, desitjant suplir ab particulars disposicions desde esta ciutat lo que no podem fer personalmente ab acte de visita, perçò per lo bon orde en la parròquia de Sant Esteve de Bas, passam a disposar, ordenar y manar lo següent”.²⁴⁹

Només quan apareixien greus problemes financers o socials que requerien i mereixen una visita més atenta i dilatada podia perllongar-se l'estada. Els propis visitadors són plenament conscients d'aquesta falta de temps per llegir acuradament els llibres de comptes o celebracions, i traslladen als rectors la facultat de fer-ho i corregir-ne les mancances detectades durant la visita; això pot ser la salvació dels afectats. En el segle XVIII ho expressen repetidament alguns visitadors: a Sant Esteve de Bas, el bisbe diu que per “la brevedat del temps de la present visita no se han pogut fer las diligèncias corresponents per averiguar los rèddits de aquell”²⁵⁰

²⁴⁹. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. s.

²⁵⁰. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 115r

beneficiat de sant Miquel; a Sant Joan de Fàbregues, el 1741, “en orde a las celebracions no contengudas en la reducció com del llevador de rendas no puga ab poch temps averiguar-se lo número que cada qual té fundadas, no se pot averiguar en lo breu temps de la visita si compleix”,²⁵¹ i mana que el rector s’encarregui de fer-ho; i a Sant Martí Sescorts, el 1750, “no essent doble en lo breu temps de la visita pèndrer deliberació acertada per eximir-lo [el rector] de dits càrrechs [o celebracions] que li havem encarregat”.²⁵² Mentre que a El Far, el 1753, “no habiendo podido por la brevedad de nuestra visita examinar bien las cuentas que en acto de visita nos ha presentar el doctor Ramon Plana como sequestrador de las rendas del beneficio”,²⁵³ celebri segons la renda que té disponible, i a Tavertet,

*“No habiendo podido, por la brevedad del tiempo, examinar los libros y diarios de las celebraciones de misas y aniversarios que se hallan fundados en esta yglesia, y la unión que hizo el rector Juan Manesa, doctor que fue de ella, sin tener redacción ni facultad apostólica para hacerla, siendo necesario y por consiguiente no poder haver ni averiguar si el presente rector des que la regenta esta parroquia ha cumplido o no con las celebraciones. Por tanto, mandamos al reverendo rector examine si se halla o no reducción, y si se halla, acuda a nos con el libro maestro para examinarla y reducirla y unirla en virtud de la facultad apostólica que a esto tenemos para la mayor seguridad y quietud de sus conciencias”.*²⁵⁴

No hem de dubtar que, abans d’emprendre una visita pastoral, era planejat un possible itinerari. Posteriorment seria modificat segons la problemàtica, els inconvenients i els inevitables imprevists que anaven sorgint durant el procés. Aquest itinerari el podem anar examinant a través dels dies que són resseguits en les visites pastorals. Els bisbes Francesc Dou i Sever T. Auther feren algunes programacions de com pretenien invertir el temps en algunes parròquies en algunes parròquies de la Selva marítima l’octubre de 1671,²⁵⁵ del Montseny i la Selva el novembre de 1682.²⁵⁶ Són els únics casos, gairebé excepcionals, que tenim conservat un itinerari previ, a semblança del traçat per Francisco Añoa a la diòcesi saragossana el 1745-49.²⁵⁷

²⁵¹. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 273v.

²⁵². AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1750, f. 751r.

²⁵³. AEV, 1227, St Martí Sacalm, 1753, f. 71r.

²⁵⁴. AEV, 1227, Tavertet, 1753, f. 71r.

²⁵⁵. ADG, P-104, f. 125r.: “Lunes 16: dinar y dormir a Cassà. Dimars 17: dinar y dormir en Santa Cristina. Dimecres: - Dijous 19: dinar y dormir en Sant Feliu. Divendres 20: dinar y dormir en Sant Feliu. Disapte 21: dinar y dormir en Santa Cristina de Aro. Diumenge 22: dinar y dormir a Gerona”.

²⁵⁶. ADG, P-106, f. 346r-347r.: “Divendres 10 a la nit Arbúcies. Dissabte 11; Diumenge 12: Arbúcies. Dilluns dematí: Sant Salvador de Breda y a la nit a Hostalrich. Dimarts: Dimecres: Dijous [al matí a Hostalrich y a la tarde a Riuderenas]. Divendres 17. al matí a Grions y a la tarde a Massanes [Riuderenas y a la tarde a Vidreres]. Disapte a 18. al matí a Riuderenas [y a la tarde a Massanet]. Diumenge 19. Al matí a Vidreres [Massanet y a la tarde a Tordera]. Dilluns 20. en Tordera y Massanet. Dimars 21. al matí en Tordera [Palafolls y a la tarde a Sant Pere]. Llagostera, Caldes, Riudellots, Sant Andreu Salou, Campllong, Franciac, Vilobí, Sant Dalmai, Estanyol, Aiguaviva, Vilablareix, Fornells, Llambilles, Quart y Palol. Gerona” i f. 349r.: “15 – Disapte / 16-Diumenge: Lloret. 17 dilluns- a la tarde Tossa. 18 dimars-Tossa. 19 dimecres Sant Garau y Llagostera. 20 dijous- Llagostera. 21 divendres dinar Llagostera sopar a Caldes. 22 disapte Caldes. 23 diumenge. 24 dilluns. 25 dimars. 26 dimecres. 27 dijous”.

²⁵⁷. PUEYO, P., *Iglesia y sociedad zaragozanas a mediados del s. XVIII: la visita pastoral del arzobispo D. Francisco Añoa a su diócesis (años 1745-1749)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1991, p. 44: “El itinerario de esta visita había sido preparado con meticulosidad. Sus rutas estaban perfectamente

Veiem que hi ha canvis en els pobles que són tatxats en el document, i al final hi ha un llistat de poblacions que es pretenen visitar. També permet contraposar si els desitjos inicials foren aconseguits o rebutjats (a les visites apareixen moltes més parròquies de les ressenyades, però, a grans trets la previsió fou la mateixa).

El millor seria trobar-se escrit l'itinerari un cop ja desenvolupat, fet retrospectivament. Tenim diferents exemples del segle XVII de visites a l'Oficialat i Collsacabra: en la “*rubrica ecclesias*” fetes pel doctor Clapés el 1609;²⁵⁸ la ruta que seguí el doctor Rovira el 1688,²⁵⁹ i les del doctor Comamala el 1690,²⁶⁰ on, en totes elles s'esmerça un dia per parròquia. Entre 1775 i 1780 sembla que hi havia hagut algun intent d'organització i sistematització de les visites per districtes (Oficialat i deganats) almenys per part del secretari, però sempre en relació al passat, i mai en previsió de futur, les quals eren anomenades ‘sortides’.²⁶¹

trazadas. A lo largo de las cuatro salidas se aprecia que el ritmo de la visita no fue siempre el mismo. Lento y tranquilo en la primera y cada vez más rápido en las siguientes”.

²⁵⁸. AEV, 1221/7, 1609, f. 2r.: “*Rubrica ecclesias per D. Clapers: Beatis Virginis Maria Villaleonum. Fo. I. Sta. Eugenia de Berga: 2. S. Genesis de Taradello: 3. S. Fructuosi de Balenyano: 5. St. Andrei de Thomas & B. Marie de Barri: 5. S. Stephani de Munter: 7. S. Vicensi de Malla: 7. S. Martini de Sanfores: 8. S. Martini de Riudeperes & S. Juliani de Vilatorra: 9. B. Maria de Folgueroles: 10. S. Petri de Cavassona & S. Stephani de Tavernoles: 11. S. Stephani de Granullariis & S. Juliani de Vilamirosa & capella V. Maria de Palacio: 12. B. Maria de Manlleu & S. Stephani de Vilacetrú: 14. S. Joannis de Ruio primis & S. Eulàlia in sufraganea s. Cucuf. de Alboquers: 20. S. Quirici de Juliti de Muntanyola. S. Andreu de Gurbo. 26. Roda. 17*”.

²⁵⁹. AEV, 1220/3, 1688, f. 146r.: “Las que visitarem lo any passat que fou als 4 de novembre 1688 essent també visitador lo sr dr Rovira, las següents: Primo Sant Pere de Roda, Sant Martí Sescors, Santa Maria de Corcó, Sant Julià de Cabrera, Sant Pere de Falgàs, Sant Andreu de Pruit, Sant Christòfol de Tavartet, Sant Joan de Fàbregas, Sant Martí Çacalm, Sant Vicens de Susqueda, Sant Martí de Querós, Sant Romà de Sau, Santa Maria de Vilanova de Sau, Sant Pere de Castanyadell, Sant Andreu de Bansells, Sant Pere de Ozor, Sant Matheu de Franch, Santa Margarida, Sant Hilari Çacalm, Nostra Senyora del Coll, Sant Vicenç de Espinelves, Santa Maria de Viladrau, capella de Sant Sagimon, Sant Sadurn de Orriano, Sant Andreu de Gurb”.

²⁶⁰. AEV, 1222, 1690, f. 853r.: “Diadas en las quals visità lo doctor Llucià Comamala. Primo a 4 de Novembre [de 1690] Sancta Maria de Vilanova de Sau. A 5 la iglésia parroquial de Castanyadell. A 6 la iglésia parroquial de Sant Romà de Sau. A 7 la iglésia parroquial de Sant Martí de Carós. A 8 la iglésia parroquial de Sant Vicens de Susqueda. A 9 la iglésia parroquial de Sant Martí Sacalm. A 10 la capella heremítica de Nostra Senyora del Far. A 14 la iglésia parroquial de Sant Barthomeu del Grau. A 15 la iglésia parroquial de Sant Agustí de Prats. A 16 la iglésia parroquial de Santa Maria del Pens. A 17 la iglésia parroquial de Sant Boy. A 18 la iglésia parroquial de Sant Martí de Sobremunt. A 19 la iglésia parroquial de Sora. A 26 la iglésia parroquial de Sant Pere de Roda. A 27 la iglésia parroquial de Sant Martí ses Cors. A 28 la iglésia parroquial de Santa Maria de Corcó. A 29 la iglésia parroquial de Sant Julià de Cabrera. A 30 la iglésia parroquial de Sant Pere de Falgàs. A 2 de desembre Sant Christòfol de Tavartet.”

²⁶¹. AEV, 1234/1, f. 1r.: “*Visita de las yglesias del deanato de Sta Coloma de Queralt y Prats del Rey e Ygualada 1775. Otra visita del Deanato de Santa Coloma de Queralt en 1776. Visita de las yglesias del officialato en 1776. Visita de las yglesias del officialato en 1775. Visita de las yglesias del Deanato de Manresa en 1775. Visita hecha por el Illmo y Rmo D. Fr Antonio Manuel de Hartilejo, Digníssimo obispo desta Diocesis. Primera salida dende 3 octubre 1777 hasta 26 de noviembre del mismo año. Segunda salida dende 31 maio 1778 hasta 12 septiembre del mismo año. Visita en el convento de S Clara. Visita en el convento de Sta Theresa. Tercera salida dende 7 junio 1779 hasta 8 de julio del mismo año. Quarta salida dende 7 julio 1780 hasta agosto del mismo año. Otra visita en el mes de octubre 1781, con algunas provisiones de visita de capilla rural. Visita del deanato de Sn Juan las Abadessas en 1781. Visita en el officialato de Vich por el Dor Manuel Ferreras en 1781. Visita echa por el mismo en el officialato en*

Els volums de visites del bisbe Palmero estan separats segons els itineraris, que no necessàriament coincideixen amb els ardiaconats: un primer titulat “*Selva y Marina*”, un segon dedicat a la “*Montaña-Selva*”, i un darrer a “*Empordà-Parte de mar*”. També Lorenzana fa servir aquest sistema, començant el *tour* sempre per la mateixa parròquia: “*Tercera visita general que comenzó S.S.Y. el obispo mi Señor per la parroquia de Mediñá, dia 27 de abril de 1784*”; “*Quarta visita que comenzó su S.S.Y. el obispo mi Señor per la parroquia de Mediñá en el dia 18 de mayo de 1789*” i la “*Última visita de la montaña que se comenzó el dia 8 de mayo de 1786*”, que anava molt més enllà dels límits estrictes de l’Ardiaconat de Besalú). Doncs, a la diòcesi gironina, les fronteres administrativo-religioses dels ardiaconats tenien poca importància a l’hora d’efectuar una visita o itinerari, i més aviat semblen obeir a criteris geogràfics pràctics i útils, a diferència del bisbat vigatà.

Quadre núm. 4. Freqüència de les visites pastorals gironines (ss. XVI-XVIII)

	1588	1591	1595	1598	1600	1602	1606	1608	1610	1615	1617	1618	1619	1621	1626	1628	1632
St Iscle de Colltort	-	16-V	10-V	12-XI	-	14-IX	25-X	-	5-IX	4-XII	-	-	-	2-IX	27-VIII	25-X	24-III
St Miquel de Pineda	-	-	-	-	15-X	26-VIII	25-X	-	-	-	-	-	-	2-IX	-	-	24-III
St Feliu de Pallerols	3-IX	15-V	10-V	12-XI	15-X	26-VIII	26-X	-	1-IX	-	14/15-VI	-	-	1-IX	28-VIII	26/27-X	25-III
Cogolls	-	15-V	10-V	12-XI	14-X	26-VIII	25-X	-	3-IX	5-XII	-	14-I	-	1-IX	27-VIII	26-X	24-III
Les Planes	3-IX	15-V	10-V	12-XI	14-X	26-VIII	1-XII	-	2-IX	5-XII	-	-	-	31-VIII	29-VIII	28-X	23-III
Les Encies	-	15-V	10-V	13-XI	14-X	25-VIII	30-XI	-	2-IX	5-XII	-	-	-	30-VIII	31-VIII	28-X	23-III
St Climent d’Amer	-	13-V	8-V	16-XI	29-XII	23-VIII	1-XII	11-XI	31-VIII	17-XII	-	-	-	28-VIII	2-IX	-	22-III
Monestir d’Amer	½-IX	13-V	8-V	-	29-XII	-	-	-	30-VIII	-	17-VI	-	-	-	1-IX	-	22-III
St Miquel d’Amer	2-IX	13-V	8-V	-	29-XII	23-VIII	-	-	30-VIII	-	17-VI	-	-	28-VIII	1-IX	-	22-III
Ridaura	-	17-V	15-V	4-XI	16-X	28-VIII	23-X	-	-	2-XII	17-XII	-	12-XI	5-IX	-	-	23-III
La Pinya	-	17-V	15-V	4-XI	16-X	28-VIII	22-X	-	4-IX	2-XII	16-XII	-	12-XI	5-IX	-	-	23-III
St Joan de Balbs	-	-	-	-	3-X	-	20-X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

1780. Visita echa por el Dr Andrés Estevanell en 1780. Visita en el Deanato de Manresa en 1780 por su dean el Dor Francisco Enrich. Visita del año 1780 del Deanato de Santa Coloma de Queralt echa por el Dor Francisco Argullol. Visita por el mismo en el mismo año en el Deanato de Prats del Rey. Visita por el mismo Argullol en 1780 en el Deanato de Ygualada. Última visita echa por S. Yllma. de algunas parroquias de la inmediación. Faltan unirse en este libro los decretos de las capillas contenidas en las parroquias ultimamente visitadas per Su Illma., pero se allarán en la Secretaria de dos copias distintas, que se se traspapelaron con el trastorno de su muerte”.

St Privat de Bas	-	17-V	15-V	5-XI	16-X	28-VIII	22-X	-	4-IX	3-XII	-	4-I	13-XI	4-IX	-	-	23-III
Puigpardines	-	16-V	15-V	5-XI	15-X	27-VIII	21-X	-	3-IX	3-XII	29-XII	-	13-XI	4-IX	-	-	23-III
Les Preses	3-IX	16-V	15-V	5-XI	17-X	27-VIII	21-X	-	3-IX	2-VII	14-VI	-	15-XI	4-IX	21-VIII	-	25-III
Joanetes	-	17-V	15-V	5-XI	15-X	27-VIII	22-X	-	2-IX	3-XII	29-XII	-	14-XI	3-IX	-	-	24-III
St Quintí de Bas	-	-	-	-	15-X	26-VIII	-	-	2-IX	-	-	-	14-XI	-	-	-	-
St Esteve de Bas	3-IX	16-V	15-V	5-XI	15-X	26-VIII	23-X	-	2-IX	3-XII	14/15-VI	-	14-XI	3-IX	22-VIII	-	24-III

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de visites pastorals, ADG.

	1634	1637	1638	1639	1658	1661	1663	1667	1671	1679	1680	1681	1687	1691	1692	1696	1698
St Iscle de Colltort	24-IX	10-X	19-X	-	7-X	19-IX	-	-	6-IX	22-VIII	8-X	-	3-X	9-XI	-	6-VII	17-VIII
St Miquel de Pineda	24-IX	-	19-X	-	6-X	-	-	-	-	22-VIII	8-X	-	-	9-XI	-	5-VII	17-VIII
St Feliu de Pallerols	26-IX	12-X	19-X	-	8-X	14/15-IX	-	-	9-X	20-VIII	9/10-X	-	29-VIII	10-XI	-	4-VII	16-VIII
Cogolls	25-IX	11-X	19-X	-	7-X	18/19-IX	-	-	5-IX	20-VIII	11-X	-	2-X	12-XI	-	6-VII	14-VIII
Les Planes	26-IX	12-X	20-X	-	10-X	16-IX	-	-	11-X	19-VIII	12-X	-	1-X	12-XI	-	4-VII	13-VIII
Les Encies	25-II-1635	11-X	20-X	-	11-X	17/18-IX	-	-	4-IX	19-VIII	13-X	-	1-X	14-XI	-	4-VII	12-VIII
St Climent d'Amer	28-IX	13-X	22-X	-	22-XI	-	2/3-VI	-	12-X	17-VIII	-	3-X	20-X	-	27-IV	3-VII	-
Monestir d'Amer	27-IX	13-X	-	-	23-XI	-	29-V	-	12-X	17-VIII	-	3-X	-	-	-	-	-
St Miquel d'Amer	27-IX	13-X	-	4-IX	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ridaura	12-IX	8-X	15-X	-	29-IX	9-IX	-	29-X	11-IX	24-VIII	23-IX	-	15-VIII	30-X	-	-	20-VIII
La Pinya	13-IX	-	16-X	-	30-IX	10-IX	-	30-X	11-IX	25-VIII	3-X	-	16-VIII	30-X	-	-	20-VIII
St Joan de Balbs	-	-	16-X	-	-	10-IX	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
St Privat de Bas	14-IX	9-X	17-X	-	1-X	11-IX	-	1-XI	10-IX	23-VIII	25-IX	-	17-VIII	31-X	-	-	19-VIII
Puigpardines	14-IX	9-X	17-X	-	2-X	11-IX	-	3-XI	9-IX	23-VIII	26-IX	-	17-VIII	31-X	-	-	19-VIII
Les Preses	13-IX	13-X	16/17-X	-	3-X	28/29-IX	-	7-XI	7-X	25-VIII	26-IX	-	26-VIII	1-XI	-	-	19-VIII
Joanetes	14-IX	9-X	18-X	-	3-X	12-IX	-	4-XI	9-IX	23-VIII	6-X	-	27-VIII	31-X	-	-	18-VIII
St Quintí	-	-	-	-	-	-	-	-	9-IX	-	-	-	27-	-	-	-	-

de Bas													VIII				
St Esteve de Bas	14-IX	9-X	18-X	-	4-X	12-IX	-	5-XI	7-IX	22-VIII	6/7-X	-	28-VIII	31-X	-	-	18-VIII

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de visites pastorals, ADG.

	1700	1703	1717	1721	1724	1727	1728	1730	1734	1736	1737	1738	1746	1747	1758	1776	Total
St Iscle de Colltort	20-IX	24-VI	18-XI	-	10-IX	-	25-VIII	24-VII	19-VI	1-VII	-	13-VI	31-VII	-	30-VIII	3-X	35
St Feliu de Pallerols	14-IX	24-VI	19-XI	-	8-IX	-	-	22-VII	17-VI	29-VI	-	10-VI	30-VII	-	29-VIII	4-X	24
Cogolls	21-IX	23-VI	18-XI	-	7-IX	-	-	21-VII	16-VI	28-VI	-	9-VI	27-VII	-	25-VIII	5-X	36
Les Planes	11-IX	23-VI	22-XI	-	6-IX	-	-	12-VII	15-VI	25-VI	-	7-VI	25-VII	-	25-VIII	5-X	36
Les Encies	23-IX	22-VI	23-XI	-	5-IX	-	26-VIII	10-VII	14-VI	27-VI	-	6-VI	27-VII	-	25-VIII	6-X	37
St Climent d'Amer	11-IX	-	-	29-XI	-	-	-	8-VII	9-VI	23-VI	-	-	22-VII	-	23-VIII	10-X	32
Monestir d'Amer	-	24-II	-	-	4-IX	-	-	9-VII	-	-	-	-	23-VII	-	19-VIII	10-X	21
Ridaura	18-X	8-VIII	27-IX	-	19-IX	19-VIII	-	31-VII	25-VI	6-VII	6-VII	20-VI	-	24-V	12-X	29-IX	36
La Pinya	15-X	8-VIII	28-IX	4-X	19-IX	20-VIII	-	30-VII	26-VI	7-VII	7-VII	21-VI	-	24-V	9-X	30-IX	37
St Privat de Bas	15-X	7-VIII	7-X	3-X	18-IX	21-VIII	-	28-VII	24-VI	5-VII	5-VII	18-VI	-	21-V	10-X	1-X	38
Puigpardines	16-X	7-VIII	8-X	3-X	18-IX	22-VIII	-	29-VII	23-VI	4-VII	-	16-VI	-	20-V	10-X	1-X	37
Les Preses	22-X	6-VIII	10-X	30-IX	15-IX	24-VIII	-	27-IX	27-VI	8-VII	8-VII	22-VI	-	18-V	3-X	29-IX	40
Joanetes	10?-X	7-VIII	9-X	1-X	17-IX	23-VIII	-	27-VII	22-VI	3-VII	-	16-VI	-	16-V	3-X	2-X	37
St Esteve de Bas	17-X	6-VIII	10-X	1-X	16-IX	23-VIII	-	25-VII	20-VI	2-VII	-	14-VI	-	15-V	1-X	2-X	42

Font: elaboració pròpia a partir de les visites pastorals, ADG.

Quadre núm. 5. Freqüència de les visites pastorals vigatanes (ss. XVI-XVIII)

	St Martí Sescorts	St Julià Cabrera	La Vola	Corcó	Vilanova de Sau	St Romà de Sau	St Martí Querós	Tavertet	St Joan Fàbreg.	Pruit	Falgars	St Martí Sacalm	St Vicenç Susq.
1589	5-VII	6-VII	-	5-VII	-	-	-	6-VII	7-VII	7-VII	-	8-VI	8-VII
1590	13 /14- XII	-	-	15-XII	17-X	17-X	16-X	15-X	14-X	15-X	-	13-X	13-X
1591	31-V i 6-XI	14-III	15-III	30-V i 22-XI	29-V i 21-XI	30-V i 21-XI	-	30-V i 21-XI	14-III i 22-XI	14-III i 22-XI	14-III i 15-VII	13/14-III	13-III
1592	15-X	16-X	-	16-X	19-X	-	-	17-X	16-X	17-X	-	-	17-X
1593	10-V i 7-XII	11-V i 3-XII	11-V i 3-XII	10-V	3-VI i 7-XII	7-XII	-	3-VI i 2-XII	2-VI i 2-XII	2-XII	-	-	2-VI i 2-XII
1595	28-VI	22-IX	-	28-VI	30-VI	30-VI	-	30-VI	27-VI	27-VI	-	-	27-VI
1596	17-X	-	21-IX	17-X	23-IX	23-IX	20-IX	22-IX	20-IX	21-IX	21-IX	19-IX	19 i 24- IX
1597	22-V	21-V	21-V	22-V	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1599	-	27-VI	-	7-X	29-IX	28-IX	-	28-IX	26-IX	27-IX	-	25-IX	25-IX
1600	22-VIII	-	-	-	12-VIII	11-VIII	-	11-VIII	10-VIII	10- VIII	-	9-VIII	9-VIII
1601	25-VI	27-VI	27-VI	26-VI	24-VI	23-VI	23-VI	22-VI	22-VI	22-VI	22-VI	21-VI	21-VI
1602	-	-	-	-	-	-	-	-	22-V	-	-	-	19-V
1604	28-V	29-V	29-V	29-V	23-V	23-V	28-V	23-V	22-V	22-V	22-V	21-V	21-V
1605	27-VI	28-VI	-	28-VI	23-VI	22-VI	27-VI	22-VI	21-VI	21-VI	-	20-VI	20-VI
1607	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1-X	-	-
1608	14-VII	-	15- VII	-	-	-	14-VII	-	-	-	-	-	-
1609	1-VII	2-VII	2-VII	-	1-VII	1-VII	1-VII	1-VII	3-VII	4-VII	1-VII	3-VII	3-VII
1610	16-VII	30-VII	7-IX	10-X	-	-	16-VII	-	-	-	-	-	-
1612	31-VII	-	31- VII	30-VII	31-VII	-	31-VII	29-VII	28-VII	29-VII	29-VII	8-VIII	28-VII
1613	14-VII	15-VII	15- VII	15-VII	14-VI	-	-	14-VII	12-VII	13-VII	-	-	12-VII
1614	-	-	-	-	29-VIII	29-VIII	-	-	-	-	-	-	-
1615	11-IX	-	25- VIII	-	9-IX	-	30-VIII	5-IX	4-IX	-	28 i 29- VIII	29-VIII	4-IX
1618	21-XI	23-X	8-VIII	-	1-X	6-VIII	5-X	20-VIII	5-X	-	23-X	5-X	5-X
1620	?-VIII i 18-XII	17-XII	14- XII	-	11-IX	10-IX	7-IX	10-IX	6-IX	7-IX	17-XII	6-IX	5-IX
1621	-	-	2-IX	-	21-IX	21-IX	28-VIII	-	27/28- VIII	-	-	27-VIII	27-VIII
1622	29-XI	4-XI	3-XI	-	27-X	-	19-VIII	-	19-VIII	-	-	20-X	24-X
1625	5-X	14-III	-	-	14-XI	14-XI	30-X	31-X	29-X	-	-	29-X	30-X
1626	-	-	13-III	23-III	16-III	16-III	15-III	16-III	14-V	14-III	13-III	14-III	15-III
1627	3-III	2-III	2-II	2-III	10-III	13-III	12-III	12-III	11-V	12-III	11-III	10-III	10 i 11- III
1629	-	28-VI	28-VI	28-VI	2-VII	2-VII	-	29-VI	29-VI	29-VI	29-VI	30-VI	-

1632	12-V	11-V	11-V	12-V	-	-	12-V	-	-	-	-	-	-
1633	6-IV	6-IV	5-IV	6-IV	-	24-V	24-V	27-V	25-V	-	25-V	26-V	22-V
1636	-	-	24-VIII	-	-	-	-	17-XI	1-III	-	25-VIII	-	-
1640	-	11-II	12-II	13-II	-	-	-	-	-	10-II	11-II	-	-
1646	5-III	2-III	2-III	5-III	25-II	25-II	13-V	29-II	-	1-III	1-III	-	-
1647	15-V	14-V	14-V	15-V	11-V	12-V	-	12-V	13-V	13-V	-	13-V	13-V
1687	2-V	4-VI	-	2 i 3-VI	14/15-VI	14-VI	14-VI	7-VI	9-VI	6 i 7-VI	5-VI	11-VI	12-VI
1691	30-X	-	23-X	29-X	-	-	-	27-X	25 i 26-X	24-X	-	-	-
1696	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1710	8-XI	28-X	26-X	5-XI	-	-	-	3-XI	1-XI	30-X	29-X	-	-
1723	2-XI	9-XI	7-XI	20-XI	28/XI	26-XI	-	23-XI	16-XI	13-XI	11-XI	-	-
1726	-	-	-	-	-	-	2-VI	-	-	17-XI	-	5-V	8-VI
1734	-	15-XI	13-XI	-	22-XI	20-XI	1-XI	-	3-XI	17-XI	11-XI	9-XI	7-XI
1736	27-V	-	-	25-V	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1737	-	-	-	-	-	-	-	28-VII	-	-	-	-	-
1741	-	27-VI	25-VI	-	2-VI	4-VI	6-VI	18-VI	15-VI	-	23-VI	12-VI	11-VI
1742	16-XI	-	-	12-XI	-	-	-	-	-	-	-	-	999999 9
1746	22-VI	26-V	24-V	28-V	1-V	3-V	4-V	19-V	18-V	-	23-V	16-V	14-V
1749	23-V	13-VII	12-VII	13-VI	11-VI	18-XI	20-VI	17-VI	6-VII	10-VII	11-VII	4-VII	15-VI
1750	21-X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1753	29-IX	12-X	12-X	30-IX	2-X	1-X	9-X	30-IX	8-X	10-X	10-X	8-X	9-IX
1755	8-X	6-X	8-X	7-X	4-X	4-X	2-X	3-X	2-X	3-X	5-X	2-X	2-X
1756	-	-	-	-	11-VI	-	-	-	-	-	-	-	-
1758	16-VI	14-VI	14-VI	15-VI	11-VI	11-VI	9-VI	11-VI	9-VI	12-VI	13-VI	5-VI	9-VI
1760	7-VI	3-VI	3-VI	4 i 5-VI	1-VI	1-VI	1-VI	1-VI	25-5	26/27-V	1-VI	24-V	24-V
1762	4-VII	28-VI	28-VI	3-VII	3-VII	3-VII	-	30-VI	30-V	29-VI	27-VI	23-VI	29-VI
1770	27-XII	23-XII	24-XII	24-XII	-	-	17-XII	12-XII	16-XII	21-XII	21-XII	15-XII	15-XII
1771	?	-	-	-	14-IV	18-IV	-	?	?	?	-	-	-
1774	27-V	24-V	24-V	24-V	31-V	30-V	19-V	21-V	19-V	20-V	22-V	16-V	17-V
1775	2-VII	26-VI	27-VI	27-VI	8-IX	10-IX	-	1-VII	29-V	28-VI	29-VI	30-VI	13-IX
1776	11-XI	30-X	30-X	31-X	23-X	24-X	28-X	26-X	28-X	28-X	28-X	28-X	-
1779	-	-	-	-	19-VI	19-VI	-	-	-	16-VIII	-	-	11-VI
1780	18 i 19-VIII	19-VIII	19-VIII	17-VIII	-	-	24-VIII	16-VIII	16-VIII	16-VIII	16-VIII	19-VIII	-
1781	-	-	-	-	26-X	25-X	-	-	-	-	-	-	8-XI
1783	-	-	30-VII	-	14-VII	-	15-VII	-	-	-	-	24-VII	-
1786	14-VIII	9-VIII	10-	12-	8-X	9-X	4-VIII	6-VIII	3-VIII	7-VIII	8-VIII	1-VIII	31-VII

			VIII	VIII									
1791	4-VIII	9-VIII	10-VII	5-VIII	-	-	-	6-VIII	-	7-VIII	8-VIII	7-X	-
1792	-	5-X	-	-	22-VII	20-VII	-	-	19-VII	-	-	-	18-VII
1799	8-X	5-X	6-X	7-X	25-XI	24-IX	3-X	3-X	3-X	4-X	4-X	-	2-X
Total	55	47	48	46	51	43	38	51	53	46	39	41	48

Font: elaboració pròpia a partir de les visites pastorals, AEV.

b. Comunicacions, transports i comitiva

La infraestructura viària desenvolupada durant la presència romana, que aprofitava les línies estructurals del relleu del país, majorment usada i ampliada durant l'època medieval, continuarà tenint la seva importància durant els segles de l'època moderna.²⁶² Un entramat de camins que eren, en la majoria, de terra piconada, estrets, mal conservats, coneguts pel nom de ferradura, i tal vegada dificultosos i perillosos de transitar, pels assalts de bandolers i pels drets de barra, atrets pel botí dels drets de visita, tal com han posat de manifest molts viatgers i troters, historiadors i geògrafs.²⁶³ Jaume Font diu que “la xarxa de camins tradicionals que, considerada en conjunt, formava una malla inextricable que unia els assentaments humans entre ells (ciutats, viles, pobles, masos i santuaris), segons el principi de connexió de cada nucli habitat amb els seus veïns per la via més curta possible”.²⁶⁴ Així ens ho demostren les continuades despeses degudes a les reparacions dels mitjans de transport, tot i discórrer per camins i vies principals, evitant les secundàries. El mateix Francisco de Zamora havia pogut trepitjar-ho i patir-ho personalment;²⁶⁵ i les visites pastorals també ho manifesten: a Sant Esteve de Bas, el 1730, els eclesiàstics es queixaven haver d'anar a Ridaura, per assistir a les conferències morals, “dos

²⁶². BACHS, J., “Ruta del peregrino medieval en el Alto Ampurdán”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, I (1959), p. 91-102; MARQUÈS, J., “Antiguas vías de comunicación de Besalú”, *Amics de Besalú (Assemblea d'Estudis del seu Comtat)*, 1968, p. 261-277. Dins el *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, que edità l'Institut d'Estudis Ceretans el 1982, en el volum 5, cal destacar els següents treballs d'investigació: PADRÓ, J., “Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català”, p. 61-87; CASAS, J., “Les vies de comunicació romanes al Pirineu català oriental”, p. 39-60; i en el 1997, v. 11, BUXÓ, R., McGLADE, J. i PICAZO, M., “Camins de l'Empordà: l'impacte de les xarxes de comunicació en el paisatge i l'organització del territori”, p. 295-303.

²⁶³. MUSET, Assumpta, *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traguers i els negociants de Calaf i Copons*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; E. MUXACH VIÑAS, *Las vías de comunicación de la provincia de Gerona y medios con que acudir al necesario fomento de los caminos provinciales y vecinales*, Girona, 1883; NOGUÉ, J. i PUIGVERT, J.M., “Presentació”, *Estudi General. Geografia històrica i història del paisatge*, 13 (1993), p. 9-15 i SALES, Núria, “Ramblers, traguers i mules (s. XVIII-XIX)”, *Recerques*, 13 (1983), p. 65-91.

²⁶⁴. FONT, Jaume, “La formació històrica de la xarxa de carreteres a Catalunya (1761-1935)”, *Estudi General...*, p. 136.

²⁶⁵. ALBAREDA, J., “L'estat dels camins a la comarca d'Osona en el segle XVIII”, *Ausa*, XI/105 (1983), p. 39-46; EIZAGUIRRE, X., “Fonts cartogràfiques d'Osona”, *Ausa*, XII/118-119 (1987), p. 237-244; LÓPEZ, I., *Itinerario español o guía de caminos*, Alcalá de Henares, 1798 (5ª edició); PERAN, G., *Los caminos de Cataluña en la primera mitad del siglo XVIII: una estructura viaria preindustrial*, Madrid, 1988; SERRA BOSCH, P., *Prontuario de la mayor part de los caminos y veredas del principado de Cataluña*, Barcelona, 1808 i ZAMORA, F. de, *Diario de los viajes...*

horas lo que menos distant de aquesta, ja per esta mateixa notable distància, com per ser sé lo país naturalment plujós, ni tenir ells ni poder mantenir cavalcaduras per aquest camí cada mes”;²⁶⁶ a Sant Martí de Querós, el 1734, el bisbe manava tancar la porta de l’església abans de la posta de sol el dijous sant “perquè puga la gent arribar a antes a sas casas antes de ser de nit, sent exposat a molt inconvenient y més *en terra tant fragosa*, lo anar de nits”,²⁶⁷ fent referència, ni més ni menys, a aquell terreny tallat, aspre, abrupte, ple de maleses i roques, mentre que a Santa Maria de Corcó, el 1753, deia que

“Aviendo visto que los caminos del pueblo son malos ya por el piso, ya por la baxadas y subidas que tienen, y reconociendo no ser justo hacer rodeos, por tanto ordenamos y mandamos al Reverendo Rector que, quando se forme la procesión para ir a buscar los cuerpos difuntos, vaia por camino derecho a buscarles, conociendo que por todas partes estan malos y que el hacer le rodean es por temeridad sola de los parrochianos”.²⁶⁸

Les diferències geogràfiques internes dels bisbats de Girona i Vic eren notables, segons els ardiaconats i deganats. Les línies que seguies el massís dels Pirineus i Prepirineus, que afectava el Deganat de Ripoll i l’Ardiaconat de Besalú presentava una orografia bastant conflictiva per al trànsit. Tot i disposar d’un bon nombre d’esglésies, d’origen medieval, moltes havien perdut la condició de parroquialitat a l’època moderna per la davallada demogràfica. El Collsacabra, tot i ser una muntanya mitjana, també té una certa dificultat de moviments. Aquests punts distaven de la gran concentració que hi havia al Gironès i a la part central de l’Empordà, que permetia anar amb més rapidesa d’una església a l’altra. A la resta de territori diocesà, a mesura que avacem cap a la Catalunya nova, les esglésies disten més entre si.

També condicionava el moviment entre viles i parròquies, ja que podia allargar-se o escurçar-se depenent del ritme de visita, del sentit i itinerari (si és de pujada o baixa), del trànsit, de la mala climatologia, del ferm dels camins o l’accessibilitat de les esglésies. Per alguns excursionistes (C.A. Torras) sabem les distàncies i el temps del trajecte entre algunes parròquies estudiades; vegem-ne algunes mostres: per transcórrer els 17 km. de Sant Feliu de Pallerols a Olot passant per la vall de Bas, amb diligència, s’hi trigava dues hores; de Sant Esteve de Bas a Sant Iscle de Colltort hi estaven dos hores i quart; o bé de La Pinya a Ridaura, i de Puigpardines a Joanetes s’hi tardava una hora aproximadament. Les riuades i els aiguats complicaven la situació; a Catalunya se’n produïren de sobtades a la tardor del 1617 i 1618, que s’emportaren el pont sobre El Ter, a l’alçada de Sant Vicenç de Susqueda, segons narrà el seu rector,²⁶⁹ o bé, el 1723, a Sant Martí Sescorts,

²⁶⁶. AEV, P-117, St Esteve de Bas, 1730, f. 241r.

²⁶⁷. AEV, 1225, St Martí de Querós, 1734, f. 181r.

²⁶⁸. AEV, 1227, Corcó, 1753, f. 70r.

²⁶⁹. AEV, Arxiu parroquial de Sant Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), s.f.: “Lo pont de Ter se derrocà divendres en la nit casi a les deu ores als 3 de novembre 1617. Comensà de ploure lo dia dels morts de matí, durà fins casi a dita ora los danys feren les aygües per tota Catalunya nos poden

“Havent-se construït una palanca per poder passar a la administració de sacraments a las casas de la sufragànea, queda inútil sent impracticable lo camí; per lo que exhortam posen luego mà y lo adoben de modo que no si vaja ab perill; puix qui més hi interessa són los de las casa de dita sufragànea, perquè nols falte la assistència espiritual en la major necessitat, posant a risch o contingència la sua salvació”.²⁷⁰

El bisbe i la seva comitiva del bisbe viatjava en transport rodat, carro, carrossa i cavalleries. Per les poques referències, sembla que el nombre d'acompanyants oscil·lava entre cinc i dues persones, segons les necessitats del bisbe. Al costat del notari, escripturador i procurador fiscal de la cúria hi havia altres personatges que formaven part del seguici, però els registres de visites guarden un mutisme. Josep M. Marquès recorda que el bisbe Lorenzana, ja a finals del segle XVIII, feia les seves visites pastorals acompanyat de dos familiars (clergues o preveres), juntament amb quatre criats.²⁷¹ Alguns estaven encarregats del transport i de l'avitallament, el cuiner i la guàrdia episcopal que garantia la seguretat de les dignitats pels camins comarcals, constantment amenaçats;²⁷² d'altres, parents del bisbe, ja bé amb certs càrrecs dins la cúria o familiars de la Inquisició, es limitaven a actuar com a testimonis, a crear un ambient ostentós (exagerat potser), a ajudar al visitador en les tasques d'inspecció i observació de les esglésies, del seu estat espiritual i material, escoltar els testimonis dels fidels i eclesiàstics. Suposem que els escollia el propi bisbe, de la mateixa manera que escollia el visitador, secretari o notari, quan no podia anar-hi ell personalment. En desconeixem el número exacte, variable segons el bisbe, època de l'any o lloc a visitar; en qualsevol cas, quants més eren, més pompós, però més cara la intendència.

c. Allotjament i intendència

Pel que fa a l'allotjament i la intendència, les referències en les visites són pràcticament nul·les. En algunes ocasions, se sap que la visita havia de perllongar-se més d'un dia (o quan s'havia començat a la tarda, per exemple, s'havia de continuar l'endemà) i que llavors l'allotjament era necessari.

comptar tals danys may se eren vistos”; “Item lo pont nou del Riu de Ter se és comensat de fer lo any mil sis sents y desanou y se passà avant dita hobra lo any 1620 y tenim edificados 4 pilas als 20 de desembre 1620” i “Fonch servit nostre senyor Déu Jesuchrist y la sua preciosa mara que lo riu de Ter vingué tant gros y ab tant ímpetu de aygua que a tres de novembre sen portà lo pont de Sant Vicens de Susqueda y molí del Marquès y també la riera de Sallent sen portà les vores del pont de dita riera y lo dit pont de Ter se feu 1348 y també se feu una allavisada no molt lluny de las casas del mas Albert y després los de Susqueda feren una barqua en lo riu de Ter en la playa anomenada del rom: palm lo qual per temps se diu que ma avia altra y aso fonc en lo any 1618. Lo de Roda se espallà, lo de Sau les voras, lo de Carós casi tot, lo de mer per lo semblant y tot aço fonch casi a las deu oras de la nit 1618”.

²⁷⁰. AEV, 1224, St Martí Sescorts, 1723, f. 227r.

²⁷¹. MARQUÈS, J. M., “Carreres de col·laboradors...”, p. 126-127.

²⁷². PEREA, E., *Església i societat...*, p. 108-110.

Les visites a les rectories, cases de l'obra i beneficiats que realitza el bisbe Cassador, i d'algun altre en comptades ocasions, segurament serví, a part de constatar l'estat material d'aquests edificis, per veure-ho amb els seus propis ulls on s'haurien d'hostejar; segurament uns allotjaments amb unes precàries condicions. Per a la zona i època estudiada, no sabem el lloc on dormien i què menjaven. En el segle XVIII, els principals masos i cases pairals, pel prestigi, consideració social i rellevància, procuraven disposar d'un dormitori, una habitació alcovada, la 'cambra del bisbe', amb llits i capçaleres pintades.²⁷³ Cal tenir en consideració que molts d'aquests masos disposaven de capelles particulars, i per això els senyors d'aquestes cases pairals aprofitaven la visita del bisbe en aquestes capelles per hostejar-los i administrar la missa, la comunió o la confirmació a la família. En molts casos, aquestes habitacions són adequades i condicionades expressament aprofitant els permisos de concessió de capelles, per tant, creiem que contemporànies, de la segona meitat del segle XVIII.

Posem-ne alguns exemples de la zona garrotxina i osonenca, en bon estat de conservació. El mas Torra de Sant Feliu de Pallerols disposava d'un llit amb la capçalera pintada d'or fi i vermell, amb la representació central de Sant Feliu, primer bisbe de Girona (<AF> núm. 311). A l'habitació annexa, també alcovada, a la capçalera hi ha pintada la imatge d'una Immaculada; aquí és possible que s'hi allotgés el secretari del bisbe, o algun dels acompanyants o familiars; per això dona la sensació de tractar-se de cambres complementàries, formant un doblet, amb una funcionalitat amb peculiar i exclusiva. De la casa Desprat, de Sant Esteve de Bas, s'ha conservat una fotografia de l'Arxiu Mas (Clixé Mas C-13721) amb una habitació d'aquestes característiques, avui la seva localització és desconeguda. Segurament és l'exemple de llit més antic fins ara conegut, segurament de la segona meitat del segle XVII, d'influència italiana: un llit sumptuós, amb pilars tornejats i dossier. A can Trinxeria d'Olot, la capçalera del llit disposa d'un símbol marià; i excepcionalment disposa de 'l'habitació del general', destinada a l'hostatge dels membres de l'estament militar. Al Noguer de Segueró, a l'Alta Garrotxa, es disposava d'un luxós 'quartu del bisbe', on l'avantcambra estava pintada amb la història de Tobies, de l'olotí Joan C. Panyó, a principis del segle XIX, mentre que en el capçal del llit hi havia l'anagrama de Maria.²⁷⁴ El mas Pujolriu, dins la parròquia de Falgars, disposa d'una espaiosa i il·luminada habitació alcovada, amb un llit isabelí policromat, reservada, en aquest cas, per als canonges de la seu vigatana, ja que així és coneguda; ha pres i romàs, en aquest cas, el nom dels visitadors en

²⁷³. CREIXELL, R.M., "Els llits policromats. Revisió de la tipologia 'd'Olot'", *Annals 1996-1998*, p. 271-291; MAINAR, J., *El moble català*, Barcelona: Destino, 1976 i ÍD., *Vuit segles de moble català*, Barcelona: Dalmau, 1989.

²⁷⁴. MAINAR, J., *La Casa Trinxeria. Aproximació al mobiliari d'un estatge dels segles XVIII i XIX*, Olot: Patronat del Museu-Biblioteca d'Olot, 1981 i CAMPS ARBOIX, J., *Les cases pairals catalanes*, Barcelona: Edicions Destino, 1965, p. 301-305, i p. 313-317. PI DE CABANYES, O. i POVO, M., *Cases senyoriales de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 2002, p. 177.

seu vacant i no el dels bisbes. Així doncs, ja en els segles XVIII i XIX, els bisbes residirien en els grans masos i pairalies, deixant enrera les humides i rònegues rectories.

També se'ns escapen els seus menjars, que, segons el que era manat en el concili de Trento, havien de ser lleugers i frugals. Però, l'honor de la visita del bisbe s'havia d'obsequiar amb una bona taula per a aquests convidats tan distingits. Excepcionalment, hem conservat l'albarà de les despeses preses durant quinze dies de la visita al deganat de Manresa del 1757, desenvolupada per Sarmentero, quan s'arriba al més alt grau de sofisticació (vegeu, per exemple, els paral·lelismes amb les despeses gironines de 1679 que parlem més endavant). La majoria fan referència a una gran varietat de menjars i aliments *delicatessen*, on comprovem el sibaritisme i la 'bona vida' dels visitadors: carns (xai, pollastre, palomins, porc, peix i sardines de Barcelona), verdures (faves i pèsols), postres i dolços (brioixos, sucre, xocolata, avellanes i ametlles), begudes (vi i neu per refredar-lo –a semblança de l'arxidiòcesi de Tarragona i la diòcesi d'Alacant, que també impulsaren els bisbes, tal com ha demostrat Ramon Amigó i J. Mallol Ferrandiz;²⁷⁵ i a Girona, el 1619, el bisbe permet a Miquel Bayer, traginer d'Osor, introduir neu per la clerecia),²⁷⁶ espècies (pebre i canella), grassa animal, oli, farina i pa. El més segur és que portessin el propi cuiner, ho diem per la compra de carbó i d'aliments crus i sense preparar, i per haver d'esmolat gabinets. En segon terme trobem referències als carros i les cavalcadures (ferradures i palla), a jocs (baralla de cartes), la roba (rentar-la i plegar-la) i il·luminació (cera i ciris). Vet aquí el compte:

“Cuenta del gasto que se haze en Manresa en la visita desde el dia 23 de mayo de 1757 en que en la S.V. en dicha ciudad

Día 23 [de maig]:

Paja 3 quintales: 1 l. 9 s.

Pèsols y favas: 1 s 3 d.

Palominos ocho: 1 l. 1 s.

Tres dosenas de huevos: 7 s.

11 pollos y 2 capones: 2 l. 19 s 3 d.

Carbón una carga: 1 l. 8 s.

Cinco carnizeras de carnero: 1 l. 3 s 6 d.

Ensalada: 2 s.

Vizcochos rosados y comunes, 2 libras de cada cosa: 1 l. 6 s.

Aseite, velas, pimienta y almendras: 19 s 3 d.

²⁷⁵. AMIGÓ, R., *El tràfic amb el fred, al camp de Tarragona: segles XVI-XIX*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002 i MALLOL FERRANDIZ, J., *Alicante y el comercio de la nieve en la Edad Moderna*, Alacant: Universitat d'Alacant i Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1990.

²⁷⁶. ADG, Registre de Lletres 1619-1620, núm. 1021, 20 de setembre de 1619, f. 44r.

Cinco mitadellas de vino: 02 s 6 d.
Día 23 total: 10 l. 19 s 9 d

Día 24:
Cinco libras de carne: 1 l. 3 s 6 d
Verduras: 2 s 4 d.
Día 24 total: 1 l. 5 s 10 d.

Día 25:
Componer las cinchas: 3 s 9 d.
Nieve, aceite, huevos y ensalada: 6 s 5 d.
2 Palomines: 5 s 6 s
Anises una libra: 6 s 6 d.
Vino, grasa, una olla y una baraja: 12 s.
Día 25 total: 1 l. 13 s 2 d.

Día 26:
Carne 5 l. y 5 l. de tozino, y una olla de manteca: 4 l. 5 s.
Verduras y ensalada: 7 s 9 d.
Huevos y nieve: 19 s.
Amolar un cuchillo, vino y dos velas: 12 s 6 d.
Día 26 total: 5 l. 14 s 3 d.

Día 27:
Carnero, y cordero, pollos, y palominos: 2 l. 17 s.
Pescado: 12 s.
Quatro velas de zera: 15 s.
Huevos, nieve, vino y verduras: 15 s 9 d.
Paja 3 quintales: 1 l. 9 d.
Día 27 total: 6 l. 18 s 9 d.

Día 28:
1 l. carnero, leche, verduras y sardinas: 18 s 6 d.
Azúcar, almidón, almendras, y nieve: 19 s 4 d.
A un pobre: 1 l. 10 s.
Día 28 total: 1 l. 19 s. 8 d.

Día 29:
1 l. carnero, sardinas, arroz y azúcar: 1 l. 3 s 2 d.
Vino, verduras, huevos y avellanas: 1 l. 1 s 3 d.
Almidón, nieve y velas: 9 s 9 d.
Día 29 total: 2 l. 14 s 2 d.

Día 30:
2 l. de carnero, 1 l. de cera, 3 l. de arina, y vino: 1 l. 7 s 5 d
Verduras, nieve, azúcar y Ruibarbo?: 14 s 10 d.
Día 30 total: 2 l. 2 s 3 d.

Día 31:
A la mayordoma de Rocafort que trajo dos capones: 3 s 9 d.
Al Administrador de Valldaura de limosna: 2 s.
Por dos cartas del correo: 2 s.
2 l. de carnero, 2 l. de cordero, 1 l. de vizcochos: 1 l. 5 s.
Huevos, azúcar, harina, dulces, almendras y canela: 19 s 4 d.
Verduras, pollos, otra dozena de huevos y carbón: 1 l. 6 d 4 s.

Azúcar, palominos, vino y nieve: 17 s 10 d.
Día 31 total: 4 l. 16 s 3 d.

Junio. Día 1:
1 l. y media de carnero, 2 l. cordero, y verduras: 1 l. 8 s.
Carbón, vino, nieve, huevos, y clavos: 15 s 8 d.
A una pobres y una carta: 2 s 10 d.
Día 1 total: 2 l. 6 s 6 d.

Día 2:
Carnero, carbón, huevos y verduras: 1 l. 1 s 8 d.
Paja, nieve y almendras: 1 l. 6 s 10 d.
Item el gasto que hizo Martín quando fue a Barcelona: 16 s 6 d.
El pescado que trajo de Barcelona: 1 l. 16 s 5 d.
Día 2 total: 5 l. 19 s. 5 d.

Día 3:
3 l. carnero, y 3 l. de cordero y dos palominos: 1 l. 16 s.
Pollos, pescado y chocolate: 2 l. 12 s.
Carbón, verduras y vino: 18 s 10 d.
Componer la silla, unir libra de vizcochos: 11 s 6 d.
Ocho velas de sevo y nieve: 3 s 4 d.
Día 3 total: 6 l. 5 s 8 d.

Día 4:
De lavar y componer la ropa blanca: 9 s 4 d.
Una baraja de naypes: 4 s
Dos pares de tixeras para el P. Toledo: 8 s.
Carnero, carbón, velas, y huevos: 1 l. 14 s 2 d.
Almendras, vino, verduras y una liebre: 1 l. 14 s 4 d.
Aceyte y nieve: 11 s.
Día 4 total: 4 l. 13 10 d.

Día 5:
Di a la criada de Don Joseph Lampda que trajo peras: 3 s 9 d.
A una pobre: 3 s 9 d.
Carnero, palomino, chocolate, especias y verduras: 2 l. 11 s 8 d.
Carbón, huevos, vino, almendras, paja y nieve: 1 l. 11 d 7 d.
Componer los zapatos y las correas: 10 s.
Día 5 total: 5 l. 12 s 9 d.

Día 6:
A una pobre de orn. de S.Y.: 7 s 6 d.
De errar las mulas: 15 s.
Del pan que se gastó en Manrresa: 9 l.
Al mozo que llevó la carga a Castellnou: 15 s.
Al que llevó la carga a Vich: 1 l. 17 s 6 d.
Al barber: 3 l. 15 s.
Del gasto del día com consta en el papel: 4 l. 5 d.
Y a las mayordomas: 2 l. 5 d.
Y al Julià por el servicio: 3 l. 5 d.
[Total]: 25 l. 15 s. 5 d.”²⁷⁷

I. 5. L'aparat i el personal administratiu de les visites pastorals

a. Visitadors i reformadors: bisbes, vicaris, ardiaques i rectors

El visitador és, segons Enric Moliné, “el qui fa, per autoritat pròpia o per delegació, la visita canònica. El visitador de la diòcesi, que els documents anomenen juntament ‘visitador i reformador’, solia rebre facultat de vicari general durant la visita i per als llocs on la feia, i solia ésser un eclesiàstic de prestigi”.²⁷⁸ Dins aquesta definició de visitador veiem que s’hi engloba una sèrie d’elements referents a la seva tasca o funció del visitador, com són l’associació inherent al visitador la figura i tasca de reformador, al nomenament de vicari general i la reputació de l’escollit.

Alguns bisbes, abans d’accedir a les diòcesis gironina o vigatana, gaudien d’experiència prèvia prou valuosa i demostrable en afers públics religiosos, com a bisbes (Reart fou bisbe d’Elna i de Vic abans d’entrar a Girona; Gallard, Robuster, Magarola, Santjust i Parcero procedien d’Elna; Balmaseda de Cassiano –Calàbria– i Taranco fou auxiliar a Santiago de Compostela), inquisidors (Zuazo, Magarola, García Gil Manrique, Ninot i Sarmentero), vicaris generals (Josep Taverner i d’Ardena, Pasqual i Marimon) o visitadors d’alguns ordes (Sanjerónimo, Manrique, Fageda, Pontich, Bastero i Artalejo), a més d’altres càrrecs dins de capítols catedralicis o de caire polític, fet que els facultaria, per al nostre cas, portar a terme unes visites pastorals més completes i fructíferes. A la diòcesi de Vic, en falta dels bisbes, és l’ardiac de la catedral, o sigui, el primer diaca i màxima dignitat i autoritat del capítol catedralici, el que realitza les visites pastorals.

Quan el bisbe no visita personalment la diòcesi (per causes sovint desconegudes), nomena a un o una sèrie de visitadors que són persones de llur total confiança, sempre acompanyats d’un secretari (el nomenament és simultani); tal com trobem, per exemple, en la visita de 1515 a l’Oficialat d’Agramunt per Francesc Pedrol, rector d’aquesta població, amb el notari Pere Joan Bondia (i similars en altres de posteriors).²⁷⁹ Les visites a vegades expressen que “los prelats quiscun any personalment, sinó estaven impeditos, fassen generals visitas”,²⁸⁰ afegint que “si impeditos estaven, per sos visitadors fassen generals visitas a sas diòcessis”²⁸¹ (recollint i plagiant el text trentí). Tal com indica Josep M. Marquès, els bisbes s’interessen en promocionar

²⁷⁷. AEV, 1223/2, f. 47r-48v.

²⁷⁸. MOLINÉ, E., “Visitador”, *DHEC*, v. III, p. 71.

²⁷⁹. MOLINÉ, E., “La visita canònica de l’Oficialat d’Agramunt, de l’any 1515”, *Urgellia*, 7 (1984-1985), p. 441-488 i ÍD., “Notícia de les visites pastorals de l’oficialat de Berga i Bagà, dels anys 1575 i 1576”, *XXIII Assemblée Intercomarcal d’Estudiosos*, Berga: Publicacions de l’Ajuntament, 1982, p. 231-233.

²⁸⁰. ADG, P-112, Edicte de visita del bisbe Taverner, 1703, s.f.

aquelles persones que figuren en el seu entorn, que, per causes diverses (a saber: la validesa personal, una bona educació i una bona posició econòmica), anaven en paral·lel a les pròpies conveniències de pujar esglaons dins un escalafó superior de la cúria, i dins l'estament eclesiàstic.²⁸² Són els anomenats col·laboradors del bisbe, els “vicaris generals, els familiars i auxiliars immediats i els ascensos d'alguns d'ells cap a càrrecs ben retribuïts. [...] Sense oblidar les funcions representatives i de prestigi; el prelat volia capellans d'honor i patges prop seu, per acreditar la importància del càrrec”.²⁸³ Els bisbes, però, comptaven amb aquests personatges només per a realitzar visites pastorals, no els trobem realitzant cap altra funció al costat del prelat, per tant, ens és difícil determinar la relació entre uns i altres.

El nomenament del visitador significa l'atorgament d'una autoritat momentània i limitada (a un temps i funcions concretes) per part del bisbe, però suficientment vàlida i inqüestionable per exercir unes funcions episcopals a unes determinades parròquies. O sigui, el visitador gaudia de plens poders per actuar dins una quasi llibertat, tal com deia Andreu Miquel en la visita a Castelló d'Empúries el 1716;²⁸⁴ el 1736, a Cogolls diu, precisament, que els obrers han d'investigar els deutors “dins los dos mesos, a la presència del molt reverent doctor Joseph Ferrussola, visitador general, o altrement al molt reverent visitador actual”,²⁸⁵ i a Sant Esteve de Bas es demostra que els visitadors es recolzen entre ells, tenen consideració i respecte en els manaments anteriors, on es deia que “ab lo present revalidant y confirmant dit senyor visitador los decrets y mandatos dels referits visitadors, mana a tots los beneficiats que han entrat en la present iglésia, desde la visita del referit molt reverent doctor Joseph Cudina fins a la que feu lo molt reverent Doctor Joseph Ferrussola”.²⁸⁶ Un altre tema correspondria a la comprovació de l'eficàcia dels manaments i decrets emanats d'un visitador.

²⁸¹. ADG, P-113, Edicte de visita del bisbe Taverner, 1717, f. 1r.

²⁸². Fins ara la recopilació més completa a l'entorn personal dels bisbes és la de MARQUÈS, J. M., “Carreres de col·laboradors de Bisbes de Girona, 1600-1774”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XVI (2000), p. 125-178.

²⁸³. MARQUÈS, J. M., “Carreres de col·laboradors...”, p. 126.

²⁸⁴. ADG, P-113, Castelló d'Empúries, 1716, f. 1r.: “Lo molt Reverent Andreu Miquel, prevere en S.T.D., Domer de la iglesia parroquial de la Verge Maria de la vila de Castelló de Ampurias, *visitador general y oficial* per lo Il·lustríssim Senyor Don Miquel Joan de Taverner y Rubí, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del Consell de sa magestat y *visitador general per dit Il·lustríssim Senyor elegit y deputat*; usant del poder per sa señoria Il·lustríssima ha ell atribuït ab carta de data de 30 del pasat mes de novembre, constitueix y elegex en procurador fiscal ha Pere Abret, treballador de dita vila de Castelló, present y acceptant, donant-li y conferint-li tot aquell y semblant poder que de dret y consuetut se li deu donar per tots dependents y emergents de la visita, que de prt. comença dit molt Reverent Senyor Visitador General y oficial ab los poders expresos de sa señoria Il·lustríssima y lo sobredit Pere Abret accepta lo sobredit carrech, y jura en mà y poder de sa R^a aportar-se bé y fidelment en son exercici, fent y observant lo que fer y observat se dega”. La cursiva és nostra.

²⁸⁵. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 84v.

²⁸⁶. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 99r.

Ens interessa buscar qui eren tots aquests personatges, la seva procedència geogràfica i social, quines funcions realitzaven exactament o bé quins salaris cobraven. Les poques dades que hem obtingut ens demostraran que els delegats i visitadors nombrats pels bisbes tenia un origen molt divers i dispers, que s'estenia a tota la diòcesi; mentre que el seu *cursus honorum* es redueix a uns càrrecs concrets i a unes responsabilitats religioses prou dignes: rectors sobretot, i en menor mesura, vicaris, domers, canonges i beneficiats. Amb algunes coincidències remarcables entre els bisbats de Girona i de Vic, però amb diferències notables. És destacable el nomenament de visitadors que són rectors d'alguna parròquia important, i que disposen d'alguna titulació superior, per exemple, el doctorat en teologia (std) o drets civil i canònic (sjd). En el bisbat de Vic, els degans respectius, coneixedors de la realitat local, són grans visitadors protagonistes. Aquesta tendència s'inverteix en el segle XVIII a totes dues diòcesis: desapareixen quasi del tot els graus universitaris superiors, i els visitadors procedeixen de parròquies d'una zona propera, independentment de la riquesa parroquial de llur procedència o formació acadèmica.

A la diòcesi gironina queda força més clar l'interès de visitar la seva geografia simultàniament, amb quatre visitadors que recorren alhora els quatre ardiaconats. A Vic no queda gens definit aquest esquema, ja que trobem que sol començar la visita el bisbe en persona, a la catedral, i immediatament després, és reemplaçat per una abassegadora multitud de visitadors que la continuen, en una confusió de visites aïllades i esparses; on l'Oficialat, i en menor proporció alguns deganats (Manresa i Ripoll), té el protagonisme absolut. Per tant, és difícil poder determinar la data exacta de finalització de la gira pel bisbat, la seva conclusió puntual i definitiva. La situació de la seu podia tenir-hi una certa explicació: l'enclavament més o menys central de Girona diferia clarament de Vic, força distant d'Igualada o Prats del Rei, i les anades i vingudes podien ser més fatigoses. En tot cas, en el segle XVIII, sembla que s'uneix i uniformitza el criteri a ambdós bisbats. L'extensió d'aquests bisbats afavoria aquesta pràctica de la multiplicat de visitadors, ja que s'havia comprovat que la visita única i unilateral podia allargar-se durant mesos sinó anys.

-Bisbes i visitadors gironins

Jaume Cassador fou nomenat bisbe de Girona el 1584 on hi restà fins a la seva mort el 1597. S'apressà a aplicar amb diligència les disposicions del Concili de Trento a la diòcesi (n'existeixen una trentena de disposicions sinodals que promulgà, no impreses, i que no apareixen, almenys, en el principi dels llibres de visites pastorals, tal com altres bisbes).²⁸⁷ La primera visita la portà a terme a Girona ciutat (començant per la catedral), i la realitzà

²⁸⁷. MARQUÈS, J.M., "Cassador, Jaume", *DHEC*, v. I, p. 377.

personalment, des del febrer al setembre de 1587. Aquest bisbe se serví de diferents visitadors ocasionalment (Andreu Déu, Sebastià Costa, prevere i setmaner de Besalú, Quirze Port, prevere i sagristà de Cabanes i Pere Tarroia, canonge i vicari), però el més estret col·laborador fou Damià Andreu (que ja el trobem actuant a partir de 1588; el 1590 és rector de Sant Martí d'Arenys i el 1595 és vicari general i rector de Fornells).²⁸⁸

El bisbe segovià Francisco Arévalo de Zuazo, estant a Barcelona com a inquisidor, acceptà la seu de Girona, el 1598 abans que l'arquebisbat de Messina.²⁸⁹ És definit per ser un bisbe actiu i reformador. Un dels seus col·laboradors fou Juan González de Arellano, que necessità dispensa del papa per esdevenir vicari general; això li valgué la denúncia de la Generalitat pel fet de ser estranger (en desconeixem l'origen exacte), contràriament al que deien les Constitucions catalanes.²⁹⁰ Esdevé procurador general el 1606 i obté la vicaria el 1607 fins el 1609, quan morí. El 1598 fou nomenat visitador general pel mateix bisbe per a realitzar la primera visita prevista per Zuazo per a la diòcesi de Girona, que duraria de l'octubre de 1598 al febrer de l'any següent.

Les visites aïllades a unes poques parròquies de 1600 i 1601 les realitza el bisbe personalment, juntament a la visita completa de 1602; mentre que les visites de l'octubre de 1600 fins al gener de 1601, les de 1602 i 1606 són fetes per Juan González de Arellano. També en trobem algunes de soltes efectuades per altres persones, la de 1604 la realitza Joan Sullà (o Solà, que era majordom i familiar del bisbe, i més tard rector de Bescanó, Sant Iscle de Vallata i Canet),²⁹¹ la de 1608 la fa Rafael Cols, rector de Sant Feliu de Pallerols, i la 1610 la porta a terme Joan Vilades, rector de Santa Eulàlia Sacosta.

Originari de Perpinyà, Onofre Reart, arribà a la seu de Girona (1611-1620) després de passar per Elna i Vic. Va dur personalment i únicament la visita de 1612, a l'inici del seu mandat, entre maig, juny i octubre de 1612, per entrar en contacte amb la seva diòcesi; posteriorment ho deixa a les mans dels seus col·laboradors. Novament, Joan Vilades portarà a terme altres visites durant els anys de 1613, 1617 i 1618-19. El 1615 serà el visitador el reverent Pere Puig. Pere Codina, prevere i sagristà d'Olot, doctor en teologia, realitzarà una visita el 1617, solament per a l'Ardiaconat de Besalú; una visita que va en paral·lel a la que realitza Joan Vilades. Així s'hi

²⁸⁸. Informació procedent dels llibres de Visites Pastorals, P-71, P-72, P-73 i P-74.

²⁸⁹. MARQUÈS, J.M., "Arévalo de Zuazo, Francisco", *DHEC*, v. I, p. 108 i BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 539-540.

²⁹⁰. Les constitucions catalanes reclamaren insistentment la catalanitat del personal eclesial, "apar més convenient per l'exercici de son Offici pastoral, usant uns i altres de un mateix idioma y llengua materna y altrament", a FERRO, V., *Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo Editorial, 1987, p. 321-322.

²⁹¹. MARQUÈS, J.M., "Carreres...", p. 140.

refereix l'encapçalament, quan parla dels edictes que s'havien de publicar a totes les esglésies del bisbat, on hi ha una justificació de la tasca del visitador:

“Nos, lo doctor Pere Cudina, prevere y sacristà de la Església parocial de Sant Steve de Olot, visitador y reformador de les Esglésies de la present ciutat y bisbat de Gerona, per lo molt Il·lustre y Reverendíssim senyor Don Onofre Reart, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del consell de sa Magestat creat, elegit y depurat: a tots los faels christians, axí hòmens com dones, salut en lo senyor: sàpien com los Sants Pares il·luminats per lo sperit Sant en los sagrats consilis, y particularment en lo consili de Trento, molt sancta y justament ordenaren que los prelats quiscun any personalment sinó estaven impeditos y essent impeditos per sos vicaris y visitadors, fahessen generals visites de ses diòcesis, inquirint de les vides y costums de sos súbdits, axí Ecclesiàstichs com seculars, y del estat y ordre de les Esglésies, Hospitals y altres llocs dedicats per lo culto divino, peraquè tots vagen encaminats al bé y salut spiritual de les ànimes y utilitat de les Esglésies, lo que principalment consisteix en estar elles ordenades de bons ministres, y com per la seguretat de les consciències com també que tots estigan en gràcia y charitat del senyor Y molt apartats de vicis y peccats y principalment dels públics. Persò, per cumplir ab dits sagrats consilis y a nostre pastoral officí y nostre, havem determinat visitar personalment a tots y qualsevol persones de qualsevol grau, stat, condició y preheminiència, siam que si saben alguna cosa de les devall scrites, dins sis dies primers vinents, les denunciés devant de nos, significant als qui no volrran denunciar que si per no denunciar restaran dites coses sens remey, nostra consciència restarà quieta y la del qui no haurà volgut denunciar carregada”.²⁹²

A causa de la brevetat del mandat de Pere de Montcada (1620-1621), només pogué realitzar una sola visita, que emprengué l'agost de 1621 i acabà el desembre d'aquell mateix any. L'acompanyà Sebastià Illa, sjd, ardiaca i prevere de Sant Joan de les Abadesses (bisbat de Vic). Amb tot, cal destacar la immediatesa en què portar a terme la seva tasca pastoral, ja que només trigà set mesos des del seu nomenament (13 de febrer) a posar-se en marxa; les seves visites són de les més completes i rigoroses, sense interrupcions ni intermitents, no s'oblida de cap parròquia, fins i tot torna sobre els propis passos, quan era a l'Ardiaconat de Besalú i s'havia deixat algunes parròquies de l'Alta Garrotxa. D'haver viscut més anys, cal aventurar que fora el més regular i complidor dels bisbes gironins.

Durant el mandat de Francesc Santjust (1622-1627) es portaren a terme visites simultànies en diferents zones. Entre 1624 i 1625, el bisbe personalment visitarà l'Alt i el Baix Empordà (o sigui, l'Ardiaconat de l'Empordà); seguirà una segona visita a l'Ardiaconat Major, que també farà ell mateix. Paral·lelament, Llorenç Borrell, rector de Cadaqués visitarà l'Ardiaconat de Besalú i Nicolau Canet, rector de Castelló, visitarà l'Ardiaconat de la Selva. El bisbe visitarà també algunes parròquies del Maresme, i serà precisament en la visita a Pineda de Mar que caurà malalt i morirà poc després a La Bisbal el 6 de març de 1627.²⁹³ El seu mandat es recorda pels seus plets constants amb els canonges de la catedral i els jesuïtes, fet que possiblement, li

²⁹² . ADG, P-85, s/f, f. 0.

²⁹³ . BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 542-543.

minvà temps i recursos per fer ell mateix les visites pastorals, motivant-lo a nomenar altres visitadors.

També el bisbe Garcia Gil Manrique, durant la seva estada al govern de la diòcesi gironina de 1627 a 1633, emprà el sistema de visites en paral·lel. Després d'una primera visita personal de reconeixement, entre 1628 i 1629, a tota la diòcesi, el 1632 nomenà a Francesc Sayls (Saïls), rector d'Arenys de Munt per a visitar l'Ardiaconat de Besalú, Miquel Vergés, sagristà d'Anglès, per a l'Ardiaconat de l'Empordà i Francesc Torres, rector de Cadaqués, visità part de l'Ardiaconat Major i l'Ardiaconat de la Selva. El fet del nomenament de tres visitadors és degut, en bona part, a l'ocupació de càrrecs polítics, per exemple, entre 1632 i 1634 fou diputat eclesiàstic.²⁹⁴

Durant el llarg mandat de Gregorio Parceró, de 1633 a 1656 (per tant vint-i-tres anys) hauríem de suposar que realitzà visites pastorals més o menys continuades, però fets polítics impediren portar-ho a terme. Originari de Galícia, quan fou nomenat bisbe d'Elna (1630-1633) realitzà una visita en poc més de tres anys per a tota la diòcesi, actuant "*bene, prudenter, docte et catholice*", tal com el recomanà el cardenal Borja, en nom del rei, a Roma.²⁹⁵ Cal destacar de la seva personalitat, la caritat a favor dels pobres i més necessitats, la defensa dels fidels, la força amb què castigà les immoralitats públiques, i la defensa de la jurisdicció i les immunitats eclesiàstiques. En plena revolta dels Segadors de 1640 defensà al poble enfront les brutalitats dels terços hispànics, arribant a excomunicar-los. Això li valgué la simpatia dels revoltats i les iras de la monarquia. El 1643 fou desterrat per no voler reconèixer el jurament de fidelitat a Lluís XIII.²⁹⁶ Després de deu anys d'exili forçat tornava a Girona on romandria pocs mesos, i es traslladaria a Tortosa, on moriria el 1663. Els fets de 1640 truncaren les possibilitats de continuïtat pastoral, ja que totes les diòcesis catalanes quedaren sense bisbes. Tal com diu Joan Busquets "la manca total de pastors durant el temps de la guerra representa la crisi més greu de l'Església catalana i fou una ferida mortal per a la mateixa causa secessionista".²⁹⁷

Del setembre de 1634 al març de 1635 realitzà una completa visita al bisbat, sense cap mena d'interrupcions. La següent, de 1638 a 1639, l'ajudarà Francisco de Valcárcel, tot i que en els llibres de visites no hi figura el nom, ni a la del 1640 per a l'Ardiaconat de l'Empordà i part del

²⁹⁴ . BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...* , p. 543-544.

²⁹⁵ . BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...* , p. 544-547.

²⁹⁶ . BATLLE, Lluís, "Unas cartas inéditas de fray Gregorio Parceró, obispo de Gerona", *Hispania Sacra*, XXVI (1973), p. 355-359; BUSQUETS, J., "Revolta popular i religiositat barroca: l'excomunió de l'exèrcit espanyol a la catedral de Girona el 1640", *Treballs d'Història*, 1976, p. 63-87 i ÍD., "Dues cartes del bisbe Parceró des de l'exili", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXII (1974-75), p. 352-363.

²⁹⁷ . BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...* , p. 557 i ÍD., "El capítol de la catedral de Girona i la revolta catalana (1640-1653)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34 (1994), p. 461-471.

de Girona.²⁹⁸ En l'última visita que mana fer Parcero, el 1641, emprà el sistema de la sincronicitat de les visites: Joan Massanes, rector de Vilablareix i Domeny (i que esdevé canonge el 1645), visita l'Ardiaconat de la Selva i Miquel Roca (o Riera), capellà major de La Bisbal, visità l'Ardiaconat Major i de l'Empordà. Tots els visitadors són referits com a vicaris.

Després de disset anys sense visitar-se la diòcesi, Bernat de Cardona, realitzà una única visita el 1658. La seva experiència professional abastava els anys en què fou titular de la seu vacant i altres tasques que li havien encarregat el bisbat i la ciutat, quan era ardiaca major de Girona. El 5 de desembre de 1658 tornà a Girona després d'emmalaltir greument a Montfullà, essent substituït per Joan Pi, sjd, canonge de la Seu de Girona que continuà la visita el maig de 1659.

Durant el curt episcopat del bisbe Josep Fageda, de 1660 a 1664, realitzà personalment una única visita, que iniciarà pel febrer a 1661 fins al juny de 1663, amb algunes intermitències, quan ja tenia una certa experiència en el camp de les visites. Originari de Vic, educat a Barcelona en la joventut i professor a Salamanca, fou visitador general de la Corona d'Aragó i més endavant, visitador dels monestirs de Castella. De manera semblant fou l'episcopat de Josep de Ninot (1664-1668), portant a terme una única visita entre el febrer de 1667 i el juny de 1668. El bisbe Ninot envià a Roma Francesc Oller i Penya, procurador, perquè fes la visita "*ad limina*"; des de 1669 hi romangué uns quants mesos. L'episcopat del bisbe Francesc Dou també fou breu (de 1668 a 1673), per això, només li donà temps per realitzar una visita que es prolongà del setembre de 1671 fins al març de 1673, amb alguns parèntesis. De manera puntual, apareix un visitador adjunt, el reverend Miquel Verdaguer, quan visita la zona de la Garrotxa.

L'andalús Alonso de Balmaseda, bisbe de Girona des que fou consagrat a Romà el 1673, hi romangué fins el 1679, quan fou traslladat a Zamora. Durant l'abril, octubre i novembre de 1676 realitzà unes poques visites ell personalment. Més endavant, es serví de Martí Rich, std, rector d'Arenys de Munt. Les seves visites van de juny de 1678, s'estronquen i segueixen d'abril al setembre de 1679.

La primera visita que portà a terme Sever Tomàs Auther poc després de prendre possessió de la seu gironina (el febrer de 1680), començà el maig i acabà l'octubre d'aquell mateix any. Continuà durant el febrer i març de 1681. El 1682 segueixen unes altres visites al febrer i març i continua l'octubre i novembre. També l'octubre i novembre de 1683. No es repeteix cap parròquia, i se les reparteix de manera lenta i gradual, fent un itinerari per a tota la diòcesi, segons diferents èpoques de l'any.

²⁹⁸ . MARQUÈS, J.M., "Carreres de col·laboradors...", p. 149.

L'últim bisbe del segle XVII, Miquel Pontich, durà catorze anys (de 1686 a 1699) al bisbat de Girona. Tal com explica J. Busquets “la tasca directament pastoral és la que més li agradava. Predicava al poble de la catedral i a les parròquies, i escoltava les confessions dels fidels. La preocupació per obres assistencials també fou una característica d'aquest pontificat: donava almoines diàriament, assistia els estudiants pobres, obtenia llistes de gent necessitada per mitjà dels curats de les parròquies”.²⁹⁹ Realitzà un seguit de visites força completes per a tota la diòcesi. La primera visita la comença poc després d'accedir a la seu, i l'encapçala de la següent manera: “Index fol. de las Parròquias visitadas per sa Il·lustríssim y Reverendíssim Señor Fr. Dn. Miquel Pontich, bisbe de Gerona; desde 26 Novembre 1686 fins al 7 Novembre 1689”.³⁰⁰ Aquesta llarga visita la realitza en quatre parts, per tal de visitar totes les parròquies, reunits en un sol volum: el novembre i desembre de 1686, que ho fa personalment que visita part del Gironès i el Baix Empordà. Una segona visita, que porta a terme a intermitges amb Francesc Ferrer, canonge, el març, maig, agost i setembre de 1687, recorre la Garrotxa, el Pla de l'Estany, l'Alt Empordà i part del Baix Empordà. La tercera sortida s'iniciarà el juny de 1688, continua el setembre i l'octubre en els pobles que faltaven de la Garrotxa, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva. La darrera sortida la fa durant el 1689 (febrer, març, setembre i octubre), i se centra principalment a l'Ardiaconat Major i la Selva. Gaspar Bataller, setmaner i oficial de Castelló d'Empúries, el 10 de novembre de 1690, realitzarà una visita a Vilabertran. Entre el setembre de 1691 i maig de 1692 delegarà a Jaume Calderó, prevere i capellà major de Sant Feliu de Girona per a realitzar aquesta visita, comptant part dels ardiaconats d'Empúries, de Besalú i del Major. El 1692 Isidre Bertran, ardiaca major i canonge de la catedral de Girona, féu algunes visites a l'Ardiaconat de la Selva. El 1696 en realitzà algunes més Ignasi Fontanella, std, prevere de la vila d'Olot, elegit pel bisbe davant notari per a ser visitador general el 28 d'abril de 1697, visità algunes parròquies de La Garrotxa. I el 1698 hi ha dos visitadors: Josep Brusi, capellà major de Sant Feliu de Girona (que visità, altra vegada, les parròquies de la Garrotxa i el Pla de l'Estany) i Josep Vern, rector de l'església parroquial de Blanes, el qual redactà una sèrie de manaments d'unes parròquies de l'Ardiaconat de Besalú i d'Empúries (però no sabem si les va visitar, però suposem que sí).

A diferència d'altres bisbes, Miquel J. de Taverner no inicià el seu govern episcopal amb cap visita pastoral, i en els seus escassos vint anys de mandat, apenes trepitjà i conegué el territori que governava, sinó que emprà el sistema dels delegats. El 1700, començava el volum de la nova visita així: “*Visitatio Diocesis Gerundens in suos quatro Archidiaconatus divisa, scilicet Gerundan seu Major, Bisuldunes, Impuritanens et Silvens. Facta per quatro generales*

²⁹⁹. BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 568.

visitatores nominatos ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Don Michaelae Joanne de Taverner et Rubi. Dei gratia Episcopo Gerundens Regioque Consiliario et Cancellario Catalonia Principatus anno MDCC".³⁰¹ La impossibilitat de realitzar-la el bisbe en persona es justificava, dient "*qui quamplurimis ardiis negotiis impediti sumus*";³⁰² però quins eren aquests negocis tan urgents que el privaven d'absentar-se de la capital? No ho sabem, i que empri només com a fórmula. Els quatre visitadors foren Benet Cos, prevere, doctor en teologia i 'capellà major' de l'església parroquial de La Bisbal d'Empordà, per a l'Ardiaconat Major o de Girona; Paulí Solers, prevere i rector de Cadaqués, visità l'Ardiaconat de l'Empordà o d'Empúries (tal com la denominen les mateixes visites); Josep Codina, prevere, doctor en teologia, sagristà de Santa Pau, visità l'Ardiaconat de Besalú i Francesc Pujol, prevere, doctor en teologia i rector de Pineda de Mar, que visità l'Ardiaconat de La Selva. Desconeixem, ara per ara, la relació entre aquests visitadors i el bisbe.

El 1703 el bisbe Miquel J. de Taverner emprengué una segona visita al bisbat (la primera que realitza ell mateix), amb algun col·laborador ocasional, el doctor Jaume Pelegrí. La tercera visita tingué lloc entre 1716 i 1718, i també es realitza per delegació, per trobar-se (teòricament) 'impedit', emprant les mateixes al·legacions que la primera vegada, tot i que sabem que havia convocat un concili provincial a Girona. Fa servir un parell de delegats: Pau Mallol, canonge i vicari general, que visita l'ardiaconat de Besalú, amb la col·laboració ocasional de Pere Ordina, doctor en teologia i sagristà d'Olot (el trobem a Cogolls); i Andreu Miquel, std i setmaner de Castelló d'Empúries, visita els ardiaconats de la Selva i Empordà.³⁰³ Aquest darrer ens dona la resposta exacta a l'absència del bisbe:

"Nos Pere Pau Malloll, presbítere en E.D.Dor., Canonge de la Santa Iglésia Cathedral de Gerona, vicari en lo espiritual y temporal General y official del Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don Miquel Joan de Taverner y Rubí, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del concell de sa Magestat. A tots los fahels christians de un sexo y altre, salut en lo Señor. Sapiau com los sants pares il·luminats per lo esperit sant en los sagrats concilis, particularment en lo Trento, molt santa y justament ordenaren que los prelats quiscun anys personalment, sinó estaven impeditos, y si impeditos estaven, *per sos visitadors fessen generals visitas de sas diòcessis*, inquirent de las vidas y costums de sos súbdits, així ecclesiàstichs, com seculars, y del estat y ordre de las iglésias, hospitals y altres llochcs dedicats al culto divino, per a que tot vaja encaminat al bé y salut espiritual de les ànimes y utilitat de les iglésias. Y com per la seguretat de les concièncias convé també que tots estigan en gràcia y charitat del Señor y molt apartats dels vicis y pecats principalment dels públichs. Perçò, per cumplir al disposat per dits sagrats concilis y a son pastoral offici, y *no poder su Il·lustríssima personalment practicar-ho per sos legítims impediments y en particular per haver de presidir en lo sagrat Concili desta Província*, ha determinat elegir-nos y deputar-nos en son Visitador General del present bisbat de Gerona, y per esta causa y rahó Exortam y amonestam a

³⁰⁰. ADG, P-108, s.f.

³⁰¹. ADG, P-111, 1700, f. 1r.

³⁰². ADG, P-111, 1700, f. 1r.

³⁰³. MARQUÈS, J.M., "Carreres de col·laboradors...", p. 165.

totes y qualsevols persones de qualsevol grau, estat, condició y preheminència que sien que, si saben algunas cosas de les devall escrites durant la present visita, devant nos les denuncien, significant als que no voldran denunciar, que si per no fer-ho restaran dites cosas sens remey, nostra consciència restarà quieta y la del qui no haurà volgut denunciàs carregada”.³⁰⁴

La promoció de Miquel Joan de Taverner a la seu de Tarragona no tingué efecte, perquè, deixant el govern gironí l'11 de març de 1720, moriria el 24, sense poder accedir al nou. El succeiria el seu nebot Josep de Taverner i d'Ardena. A diferència del seu predecessor, preferirà visitar la diòcesi sencera ell mateix. Pocs mesos després d'arribar a Girona, i gràcies a l'experiència que havia acumulat com a vicari general durant els anys de mandat del seu oncle, Miquel J. de Taverner, entre 1711 i 1720, inicià una completa visita a la diòcesi el 1721, amb l'ajuda de Josep Ferrussola, rector de Sant Esteve de Llémena i familiar de la inquisició com a secretari,³⁰⁵ i una segona el 1724. Aquestes dues visites tenen la seva conseqüència immediata a l'hora de dictar i imprimir una normativa que regís la vida dels clergues, dels temples i ornamentals destinats al culte, i en especial a l'Ardiaconat de Besalú, publicades per Ramon Sala i Josep Murlà, i intitulades, respectivament, 'Edicte' i 'Instrucció Pastoral'.³⁰⁶ Una referència mereixen unes visites fetes a capelles i esglésies de la jurisdicció del monestir d'Amer: el 1724, es nomenen diferents 'comissions' per visita la capella de la Pietat (amb Pere Lafiga i Josep Ferrussola), Sant Genís Sacosta i Lloret Salvatge (juntament als anteriors Nicolau Camps, rector de Sant Climent d'Amer).

Pere de Copons en la seva curta però intensa estada a Girona només pogué realitzar un sola visita pastoral, abans d'esdevenir arquebisbe de Tarragona. Sembla ser, segons l'encapçalament de la visita a Cervià de Ter el 19 de maig de 1728, que fins llavors havia assistit al Concili Provincial Tarraconense (que havia convocat), i que ara podia reincorporar-se a la seva missió pastoral, tot i que desconeixem, de moment, qui l'havia començat.³⁰⁷ Els treballs de J. Agudé i E. Perea, tal com anirem indicant, ens permetran contrastar les visites pastorals entre Girona i Tarragona.³⁰⁸

El bisbe Bastero realitzà una primera visita entre 1731 i 1732, molt després d'haver accedit a la seu gironina. La segona visita, començada el gener de 1734, la porten a terme Josep Ferrussola,

³⁰⁴. ADG, P-113, Edicte de visita de Pere Pau Mallol, 1716, f. 1r. (<AD> núm. 50).

³⁰⁵. MARQUÈS, J.M., "Carreres de col·laboradors...", p. 169.

³⁰⁶. SALA CANADELL, R., "Un Edicte del bisbe Taverner i d'Ardena sobre l'estat de les parròquies de l'Ardiaconat de Besalú a principis del segle XVIII", *Annals 1980-81 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1982, p. 217-234 i MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 155-194.

³⁰⁷. ADG, P-116, Cervià de Ter, 1728, f. 78r.

³⁰⁸. AGUADÉ SORDÉ, J., "Manaments que dona l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Copons i de Copons, amb motiu d'una visita pastoral a Vilabella, l'any 1737", *Quaderns de Vilaniu*, 4 (1983), p. 59-

prevere, doctor en teologia i rector de Sant Esteve de Llémna, ‘visitador i reformador general’, i Quirze Molar, prevere, examinador sinodal, subdelegat apostòlic i rector de Sant Pere de Figueres.³⁰⁹ Per primera vegada, i suposem que gràcies a disponibilitat temporal, es poden visitar la totalitat dels hospitals, capelles públiques i privades, oratoris i ermites, i moltes de les esglésies sufragànies. La tercera visita té lloc entre 1736 i 1737, i la fan conjuntament el bisbe i Quirze Molar. Per exemple, comença dient que “Nos, lo Doctor Quirch Molar, prevere, sacristà curat de la iglésia parroquial de Sant Pere de la vila de Figueres y Visitador General per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don Balthesar de Bastero y Lledó, bisbe de Gerona y del Consell de sa Magt &. Com en la visita en que actualment estam de la iglésia parroquial de Sant Christòfol de las Planas...”.³¹⁰ La visita de 1741 la fa únicament el bisbe, mentre que la de 1743-45, Quirze Molar actua tot sol.³¹¹

La primera visita que fa el bisbe Lorenzo Taranco, el 1746, pocs mesos després d’accedir a la seu gironina, sembla que és feta a consciència, interessant-se per visitar, a més de les esglésies parroquials, les capelles que li són properes, que no el distancien de l’itinerari ni li suposen massa inversió de temps; però es fa ajudar per Francesc Berga, prevere i beneficiat de la catedral de Girona, per a la zona del Maresme, i a partir de 1747, s’encarregarà de visitar algunes parròquies de l’Arquidiòcesi de Besalú (sobretot de la Garrotxa) i de l’Arquidiòcesi de Girona. No queda clara l’existència de dos itineraris paral·lels coetanis (separats per arquidiòcesis), sinó més aviat dóna la sensació de l’alternança entre el bisbe i Francesc Berga, ja que a dues parròquies veïnes així passa: a Sant Climent d’Amer hi trobem el bisbe i a Sant Julià de Llor el visitador. Mentre que la visita de 1749 l’inicia el bisbe i la continua el doctor Francesc Lanús, en el sector sud de l’Arquidiòcesi d’Empordà. El mateix passà a la quarta visita, el 1753, que continuà Joan Prat, prevere, al mateix arquidiòcesi i semblants parròquies.

En les visites pastorals del bisbe Palmero, a l’igual que el seu antecessor, es combina la fórmula de la visita personal típicament vigatana, la multiplicitat dels visitadors de procedència local actuant en parròquies veïnes. Així, el 1758-60, en uns mateixos recorreguts trobem a diferents persones: Marian Pou com a visitador oficial,³¹² i a la Garrotxa i la Selva, Miquel Vilar (beneficiat de la catedral a Sant Climent d’Amer), Domènec Llarg (a Cogolls), Antoni Blanch (rector de Sant Feliu de Pallerols, el trobem a La Barroca), Pere Lagrifa (beneficiat de la Seu de

69 i PEREA, E., *Església i societat...*; i a més vegeu BOADA CAMPS, J., *Biografia del Ilm. y Rdm. Dr. D. Pere Copons i de Copons*, Barcelona, 1907.

³⁰⁹. MARQUÈS, J.M., “Carreres de col·laboradors...”, p. 172.

³¹⁰. ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 74v.

³¹¹. ADG, Registre de Lletres 1745-1750, núm. 4800, Nomenament de Quirze Molar com a visitador general, 23 de juliol de 1745, f. 23v.

³¹². ADG, Registre de Lletres 1751-1760, núm. 4996, Nomenament de Marian Pou com a visitador general, 26 de febrer de 1757, f. 181r.

Girona, a Sant Julià de Llor), Carles Benzi (rector de Sant Cristòfol de les Planes, a Les Encies) i Francesc Constans (prevere i setmaner d'Olot, a Puigpardines); al Pla de l'Estany, Damià Pagès (capellà major de La Bisbal d'Empordà); al Gironès i la Selva, Miquel Pisans (prevere i setmaner de l'església parroquial de Santa Coloma de Farners), Domènec Gañete (prevere i rector de Vilobí d'Onyar) i Domènec Largo (o Llarg), cambrer i secretari de visita. En la continuació de la visita al llarg de 1759, 1760, 1761 i 1762, a més hem localitzat a Josep Masó, prevere i rector de Cervià, Joan Geli, rector de Calonge i Joan Prat, rector de Navata visitant l'Empordà, Ignasi Marcillo i Francesc Rovira, secretari del bisbe, acaba completant la visita a les rodalies de Banyoles.³¹³

Tot i que el bisbe il·lustrat Tomàs de Lorenzana desenvolupà un nou sistema administratiu dins la cúria gironina (per exemple, en la castellanització dels vicaris generals i del secretari de cambra), malauradament no tingué cap traducció en l'organització interna de les visites pastorals.³¹⁴ Al cap de dos anys mal comptats, es començaria una “*visita empezada a hacer por el Ilustrísimo Señor Don Thomás de Lorenzana y Butron, por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica, Obispo de Gerona, Caballero de la Real y distinguida Orden española de Carlos tercero de el Consejo de S.M.Y. en diez del mes de octubre de 1775*”,³¹⁵ i que continuaren els seus secretaris de cambra, José Pérez de Tobía (1776) i José Campillo (1779).³¹⁶ La segona (1786) i tercera visita (1787) tenen lloc pel bisbe en persona, però de lluny, gaudeixen de la qualitat i el caràcter d'algunes anteriors i, en general, amb la fama (injustificada) del prelat, que tant ha ressaltat la historiografia. La quarta visita (1789) no fou enterament duta a terme per ell, sinó, tal com diu a Massanet de Cabrenys, al nord de l'Ardiaconat de l'Empordà, “*a otra porción de lo que lo que permite la calidad del terreno e indigencia de sus habitantes, por cuyo motivo S.S.Y. no pudo visitar personalmente estas yglesias*”.³¹⁷

³¹³. ADG, Registre de Lletres 1760.1766, núm. 5143, Nomenament de Francesc Rovira i Ignasi Marcillo com a visitadors generals, 4 de maig de 1762, f. 122v.

³¹⁴. MARQUÈS, J.M., “Carreres de col·laboradors...”, p. 127.

³¹⁵. ADG, P-136, 1775, f. 1r.

³¹⁶. ADG, Registre de Lletres 1775-1780, núm. 5566, nomenament de José Pérez de Tobía com a visitador general, 14 de novembre de 1776, f. 101r i Registre de Lletres 1775-1780, núm. 5605, nomenament de José Campillo com a visitador general, 22 d'abril de 1779, f. 244r.

³¹⁷. ADG, P-138, Massanet de Cabrenys, 1789, f. 61v.

Quadre núm. 6. Bisbes i visitadors gironins

Bisbes	Anys de visita	Visitadors
Jaume Cassador (1584-1597)	1587 1588 1589-1590 1591-1592 1594 1595-1596	El bisbe personalment El bisbe personalment i Damià Andreu Damià Andreu Andreu Déu, Damià Andreu, Sebastià Costa i Quirze Port Pere Tarroia Damià Andreu
Francisco Arévalo de Zuazo (1598-1611)	1598-1599 1600-1602 1600-1602 1606 1608 1610	Juan González de Arellano El bisbe personalment Juan González de Arellano Juan González de Arellano Rafael Cols Joan Vilades
Onofre de Reart (1611-1620)	1612 1613 1615 1617 1618-1619	El bisbe personalment Joan Vilades Pere Puig Pere Codina i Joan Vilades Joan Vilades i Pere Ordina
Pere de Montcada (1620-1621)	1621	El bisbe personalment i Sebastià Illa
Francesc Santjust (1622-1627)	1624-25 1626	El bisbe personalment El bisbe personalment, Llorenç Borrell i Nicolau Canet
García Gil y Manrique (1627-1633)	1628-1629 1632	El bisbe personalment Francesc Sails, Miquel Vergés i Francesc Torres
Gregorio Parceró (1633-1656)	1634-1635 1638-1639 1636-1639 1640 1641	El bisbe personalment El bisbe personalment Francisco de Valcárcel ? Miquel Roca i Joan Massanes
Bernat de Cardona (1656-1658)	1658 1659	El bisbe personalment Joan Pi
Josep Fageda (1660-1664)	1661-1663	El bisbe personalment
Josep de Ninot (1664-1668)	1667-1668	El bisbe personalment
Francesc Dou (1668-1673)	1671-1673	El bisbe personalment i Miquel Verdaguer,
Alonso de Balmaseda (1673-1679)	1676 1678-1679	El bisbe personalment Martí Rich
Sever T. Auther (1679-1686)	1680-1683	El bisbe personalment
Miquel Pontich (1686-1699)	1686-1689 1690 1691-1692 1692 1696 1698	El bisbe personalment i Francesc Ferrer Gaspar Bataller El bisbe personalment i Jaume Calderó. Isidre Bertran Ignasi Fontanella Josep Brusi i Josep Vern
Miquel J. de Taverner (1699-1720)	1700 1703 1716-1718	Francesc Pujol, Paulí Solers, Josep Codina i Benet Cos El bisbe personalment i Jaume Pelegrí Andreu Miquel i Pere Pau Mallol
Josep de Taverner	1721	El bisbe personalment

(1720-1726)	1724	El bisbe personalment
Pere de Copons (1726-1728)	1727	El bisbe personalment
Baltasar Bastero (1728-1745)	1731-1732 1734 1736-1737 1741 1743	El bisbe personalment Josep Ferrusola i Quirze Molar El bisbe personalment i Quirze Molar El bisbe personalment i Quirze Molar El bisbe personalment i Quirze Molar
Lorenzo Taranco (1745-1756)	1746-1747 1749-1750 1753	El bisbe personalment i Francesc Berga El bisbe personalment i Francesc Lanús El bisbe personalment i Joan Prat
Manuel A. de Palmero (1756-1774)	1758-1760	El bisbe personalment, Domènec Llarg, Antoni Blanch, Carles Benzi, Damià Pagès, Francesc Constans, Miquel Pisans, Domènec Gañete, Pere Lagrifa, Josep Masó, Damià Pagès, Francesc Rovira, Josep Sabater, Damià Pagès, Joan Geli i Joan Prat
Tomàs de Lorenzana (1775-1796)	1775-1776 1786-1789	El bisbe personalment El bisbe personalment i Pau Comalat
Santiago Pérez (1797-1798)	-	No en féu cap

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de visites pastorals, ADG.

-Bisbes, ardiaques i visitadors vigatans

Sabem del cert que Pedro Jaime tenia la intenció d'efectuar realment i personalment una visita cada any durant llur mandat, començant per la catedral, tot i que després començaria a delegar. Essent bisbe d'Albarrassí i després de Vic, es preparà la primera visita amb tal cura que emeté quatre edictes (un de general, i els altres tres adreçats als clergues i fidels).³¹⁸ La primera visita començà el dilluns 9 de maig de 1588 a la catedral de Vic i demás esglésies de la ciutat (i és així com comença el volum).³¹⁹ Al cap d'un any exactament ja trobem a Celdoni Bonet, doctor en teologia, capíscol, canonge i vicari general i Miquel Palmerola, doctor, visitant l'Oficialat; i tot un llarg estol de visitadors que es repeteixen en els anys successius i en els mateixos llocs o parròquies molt concretes: el 1590 són Pere Font, doctor; Gabriel Reixach, doctor en teologia, canonge i vicari general; Joan Baptista Collell, doctor en dret i vicari general, i Pere Marzilla. Segons Montcada, “*de esas seis visitas [entre 1588 i 1592] no terminó ninguna el Obispo; no hizo más que empezarlas y las continuó el Canónigo y Vicario General D. Miguel Palmerola*”.³²⁰

³¹⁸. POLO RUBIO, Juan J., “La visita pastoral del obispo Pedro Jaime a la Diócesis de Albarracín (1598-1599)”, *Teruel*, 77-78 (1987), p. 237-260.

³¹⁹. AEV, 1208/1, 1588, f. 1r.: “*Processus prima visitationis totius episcopatus Vicens. facta per ad modum Ill. Et Rm. Dominum Dompnum Petrum Jayme Dei et apot. Sedis gratia Vicens. Epim., incepta die lune nona mensis May Anno A Nativ. Dm. M.D.L.XXXVIII*”.

³²⁰. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 119.

Miquel Murlans, professor de teologia sagrada i rector de Santa Eugènia de Berga, és el visitador que trobarem resseguint les mateixes parròquies del Collsacabra en diferents ocasions: el 1590 i el 1591 (acompanyat de Joan Taraval, vicari de Santa Maria de Manlleu), i el 1593 serà a tot l'Oficialat. Sebastià Guiteras és el rector encarregat de visitar el deganat de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses en les visites de 1590, 1591, 1592 i 1593. També trobem esporàdicament a l'ardiaca Pau Fabra en una visita de finals de 1591.

El 1592 trobem visitant juntament al bisbe a Joan Albareda i Pau Fabre, std, ardiaca i canonge. El 1593 tornem a trobar a Miquel Palmerola, Miquel Murlans, Joan Alavedra Altamir, rector de Santa Maria d'Olost, Bernat Parés (capelles i esglésies de Vic), Pere Font, rector de Tàrrega visiten L'Urgell, i Segimon Coromina, aquests dos darrers són doctors en teologia. El 1594 comença la visita Pedro Jaime i continua Joan Alavedra, a qui localitzarem visitant el Lluçanès. El 1595 ho és Joan Andreu Company, doctor en teologia i vicari general, i altres de locals: Joan Amigant i Lluís Ferrarons, prior de Sant Llorenç del Munt. I el 1596 apareixen Salvador Traginer, Joan Jaume i Jaume Fàbregues, familiar, acompanyant al bisbe a la catedral, i el segueixen Joan A. Company, Jaume Fàbrega i Jaume Rovira, rector de Sant Hilari Sacalm.

El següent bisbe és Joan Vila que, després de molts d'anys de canonge de la catedral barcelonina (1571), essent molt vell és nomenat bisbe de Vic (1597), i durà pocs mesos en el càrrec, només permetent-li realitzar alguna visita solta (el 21 de maig de 1597 el trobem a La Vola), juntament a Rafel Pradell, beneficiat vigatà, que visità l'Oficialat.

A la mort de Joan Vila, Pau (o Paulí) Fabra, que ja havíem trobat visitant amb Pedro Jaime, és el primer ardiaca de la seu que no desaprofita l'ocasió de vacança per efectuar la visita pastoral. Ell, alhora, en nomena a d'altres: Domènec Francesc Pradell, prevere i rector de Sant Vicenç de Calders i Jordi Ramon Blanch, rector de Sant Fructuós de Balanyà.

Francesc de Robuster fou traslladat de la seu d'Elna a la de Vic l'octubre de 1598, i el maig de 1599 ja començava a visitar la diòcesi. Lluís B. Nadal descriu les seves visites, comparant-les amb altres bisbes, i per la seva mala relació amb el capítol catedralici.³²¹ De fet, són prou conegudes les disputes entre el bisbe Robuster i l'ardiaca i visitador Pau Fabra, que

³²¹. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 172: “*Si las visitas de los últimos Obispos habían sido detenidas y minuciosas, no hay palabras con que encarecer la del nuevo Prelado, que visitó hasta los tejados y dio un buen repaso á los muros exteriores y no descuidó los cementerios, ni el campanario, cuidando de que se quitaran las yedras y otras hierbas parásitas y proveyendo en otros detalles y menudencias con tan extremada solícitud que irritó soberamente al Cabildo, el cual, como tantas veces se ha visto, no admitia que nadie le disputara la jurisdicción dentro de la Iglesia*”.

desembocaren, el 1600, amb l'assassinat de l'ardiaca a Malla i les sospites de complicitat del bisbe.³²²

Antoni Joan Masmitjà, std i rector de Santa Maria de Seva, és el primer col·laborador de Robuster, que visità algunes parròquies de l'Oficialat. Les parròquies dels deganats són visitades per delegació: per exemple, Celdoni Bonet, canonge i Francesc Pradell, rector de Sant Vicenç de Calders. El 26 de setembre 1599, essent de visita a Rupit, “fonch feta comº per sa Santíssima Reverendíssima al dit venerable rector per a visitar en nom de Sa Santíssima la església de Carós, de Falgàs y Sant Julià de Cabrera y la hermita de Cabrera”.³²³ Entre 1601 i 1602 trobem el bisbe i Gaspar Fontanelles. A mitjan desembre de 1603 és Josep Sicart, doctor en dret i vicari general, havia de començar la visita a la catedral, on manà publicar un edicte de visita actuant en nom del prelat que no hi era, cosa que els canonges li impediren, havent-se de suspendre la visita. Segons Lluís B. Nadal, el 28 de setembre de 1604, el bisbe visità la catedral, per última vegada, sense problemes i amb harmonia, i “*puede decirse que la visita fue completa y comprendió toda la Diócesis, pero la hizo el Obispo por delegados*”;³²⁴ nosaltres només hem detectat a Miquel Rovira, el 1605, que visita els deganats de Prats del Rei i d'Igualada.³²⁵

A la mort de Robuster, pren possessió l'ardiaca i canonge Josep Bru, i el 19 de maig de 1607 visitava la catedral de sant Pere, i enlloc més, i nomenà a Garí Carles, rector de Sant Vicenç de Susqueda, Francesc Puig, rector de Sant Hilari Sacalm. Onofre de Reart arriba a la seu vigatana provinent d'Elna, i el diumenge 1 de juny de 1608 visità la catedral. Nadal, sorprenentment, va dir que “*desde luego he de hacer notar que no he sido feliz en encontrar datos acerca de las visitas de este Obispo. Los registros generales son menos que deficientes, son nulos, y sólo hay noticias de algunas visitas hechas por delegados a varias parroquias del Oficialato*”.³²⁶ Nosaltres, però, hem pogut recuperar alguns d'aquests buits. El 1608 Joan Benet, rector de Sant Hipòlit de Voltregà, visità l'Oficialat i el 1610 el deganat de Ripoll. El 1609 trobem a Martí Clapés, doctor en teologia i rector de Santa Maria de Rubió, junt a Sebastià Roger, escrivà i Pau Comes, notari; Joan Pau Berenguer, doctor i rector d'Aiguafreda i Segimon Bertrana, rector de

³²². NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 154-270 i TORRES, Xavier, *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Quaderns Crema, 1993, p. 175-270.

³²³. AEV, 1210/5, St Joan de Fàbregues, 1599, f. 1770v.

³²⁴. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 259.

³²⁵. AEV, 1211/4, 1605, f. 1r.: “*Nos Nomine Domini Noverint universi pro anno a Nativitate domini MDCV ad modum Rdu. Dominus Michael Rovira P. Pontus, visitator generalis electus creatus & deputatus ad modum Illmi. & Rmº d.d. Francisco Rebuté & Sala, Dei & Apostolice sedis gratis Vicen Epp. & Regio consiliario in ecclesiis sua diocs. die presentis intitulata quinta mensis junii predicti anni incepit visitationem ecclesiarum infra scriptas pro ut et presentis processu latia continenti adhibitio pro notario & scribane Joanne Saleta presbitero, rector ecclesia parochiales Sti Hilarii Çacalm, dicta diocesis*”.

³²⁶. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 275.

Santa Maria de Corcó. El 1610 tenim de nou a Joan Benet, visitant Granollers i rodalies (<AD> núm. 13); Josep Sanlley, doctor en teologia i domer de la seu de Manresa a Castellfollit del Boix; Francesc Corrous, doctor en teologia i vicari general, visità Manresa, i per últim, tornem a trobar a Josep Bru.

El bisbe Antoni Gallard arribà a la seu vigatana el 1610 procedent d'Elna, com els seus predecessors. Segons especifica Nadal, fou un dels bisbes que més lluità contra el bandolerisme i els danys col·laterals que implicava, “en tant que ell no a gosat per temor no li succeís algun dany anar a visitar sas iglésias”.³²⁷ Malgrat tot, no fou aquest un argument de pes per fer, si més no, algunes visites soltes, el 1612: a Viladrau, Manresa, Sant Hipòlit de Voltregà o Sant Julià de Cabrera, i delegar-ne d'altres, el 1613: Joan Barrera, doctor en teologia (“*prima laurea decoratus*”), Jaume Tintoret, Pau Grau (familiar de la Inquisició), Francesc Costa, Rafel Llobet, vicari general, i Jaume Queralt, que visitarà l'Oficialat.

A la mort de Gallard, els ardiaques Miquel Macip i de Sotello i Pere Matavaques prenen la iniciativa a l'hora de visitar, començant pel deganat de Manresa (el 23 de setembre de 1614), i també per nomenar a diferents visitadors: Antoni Parer, rector de Santa Coloma de Centelles, Jaume Llagostera, std, visiten l'Oficialat, a més d'altres de parcials: Pere Isern, beneficiat de la seu, i Joan Pontons, std i rector de Santa Coloma Sasserra.

El gener de 1615 prengué possessió fra Andrés de Sanjerónimo, natural d'Oviedo. Per l'octubre del mateix any ja visitava la catedral sense complicacions amb el capítol. No tenim constància que continués a les demés parròquies, si no a través de visitadors delegats, entre 1615 i 1616. Un dels més actius i destacats és Segimon Bertrana, que gaudia de suficient experiència prèvia (ja havia actuat el 1610 en seu vacant per mort de Robuster). El 25 d'agost de 1615 visitava l'Oficialat, i autoritzant, durant la resta de l'any i primers mesos de 1616, a una munió de rectors, poder visitar algunes parròquies veïnes, per exemple, Joan Prats, rector de Mora, visità La Castanya; Antoni Rovira, rector de Sant Hilari Sacalm visità Santa Margarida de Vellors; Guillem Fagars, rector de Valldeneu visità Tagamanent, Aiguafreda i Bertí; Pau Colldelram, rector de Sant Quirze Safaja, visità Santa Coloma de Sasserra (i al revés); Joan Vila, rector de Seva visità El Brull.

A finals del 1616 i principis del 1617 el bisbe visità novament algunes esglésies de Vic, i el març de 1618 tornà a entrar a la catedral acabant per l'agost, continuant per altres esglésies de la ciutat. Segons Nadal, de resultes d'aquesta visita es feren públiques a la trona de la catedral, el

³²⁷. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 294.

26 d'abril de 1620, una sèrie de provisions i falles per tal de corregir-les.³²⁸ I encara el 1620 i 1621 hi torna, tot i que continua el vicari general, Maurici Esbert. Segimon Bertrana visitarà l'Oficialat en repetides ocasions: 1618, 1619 (el trobem compartint responsabilitats amb Antoni Vallespir, vicari general, que actuarà a Manlleu), 1620, 1621, 1622 i 1625; mentre que el 1624 ho fa el vicari general Francesc Llucià Codina. El 1620, Bernat Terme, canonge de Manresa, s'ocuparà del deganat de Manresa; el 1625 serà Joan Vilabert, doctor en teologia, també sagristà i canonge de la seu manresana.

A la mort de Sanjerónimo, se li concedeix la seu vacant a Joan Barrera, doctor en teologia sagrada, ardiaca i canonge, el 28 de setembre de 1625 (que durarà vint-i-un mesos justos);³²⁹ poc després, ja comença la visita, sense que veiem massa diferències entre la visites que desenvolupa un bisbe o un substitut: “Joan Barrera, en s.t.d., Ardiacha y canonge de la Santa Iglésia de Vich y per rahó de la dignitat del Ardiachonat, portant veus de bisbe de Vich, *sede vacante*, a totes y sengles persones, axí ecclesiàstiques com seculars de qualsevol gènere, grau, estat y condició, sien salut y dilecció en lo Senyor”.³³⁰ El 30 de gener de 1626 sabem que l'ardiaca demanà, novament, visitar la catedral, com els seus predecessors, i es troba amb certes oposicions.³³¹ La visita que fa Barrera s'allargarà tres anys, “*exigiendo con el mayor rigor los derechos correspondientes, de la cual protestaron con energía algunos párrocos*”.³³² Trobem que l'ajudaran en aquesta tasca els vicaris generals, el sagristà Enric Alemany (el trobem visitant la seu de Manresa), el canonge Miquel Perpinyà, Segimon Bertrana, Onofre Famada, rector de Sant Romà de Sau i Joan Pla, rector de Vilanova de Sau, visitant les parròquies del Collsacabra, i l'Oficialat.³³³ A més, el 1626, trobem Pere Joan Verdaguer, doctor en filosofia i

³²⁸. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 320-321.

³²⁹. AEV, 1216, 1625, f. 49v-50r.: “La dita visita feta per lo senyor Joan Barrera, ardiaca y canonge de la seu de Vich, y per rahó de sa dignitat tenint dret y facultat de visitar las iglésias del present bisbat etiam sede plena nos passa vacant, per quant lo senyor bisbe don fra Andreu de Sant Hyerónim [que] morí ha 29 de setembre [de] 1625, per mort del qual entra lo dit senyor ardiaca per rahó de dita sa dignitat del ardiachonat en lo tot regimen de dit bisbat se episcopal vagant”.

³³⁰. AEV, 1216, 1625, f. 35r.

³³¹. AEV, 1216, 1627, f. 71r.: “Nos Joan Barrera, prevere en s.t.d., ardiaca y en nom de la Seu de Vich y per rahó de nostra dignitat del Adiaconat, portant veus de bisbe de Vich, seu vacant. Havent prosseguida en lo any 1626 la visita per lo Reverendíssim don fran Andreu de Sant Hieronym, de bona memòria bisbe de Vich, en lo any 1625 comensada en la iglesia cathedral de Vich, juntament ab las capellas, altrás y llochs en ella contenguts y acostumats a visitar, y no res menys los beneficis y capellánias en ellas fundats y las demás iglesias, capellas y oratoris de sa parròquia, y tots los demás llochs ques acostumen visitar segons la consuetut antiga de dit bisbat, y segons està ordenat y disposat per los sagrats cànon y specialment per lo sagrat concili de Trento, y havent també comensada altra visita en lo dit any 1626 y acabada en lo present y corrent any de 1627, y sent nostre desig mirar per lo bé profit y útil de las ditas iglesias y de dits beneficis y capellánias y dels fundadors de aquells y descàrrechs de las conciencias dels interessats y bon govern y assento en todas las cosas a llahor y glòria de nostre senyor Déu, ordenam y manam les cosas següents”.

³³². NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 353.

³³³. AEV, 1215, f. 112r.: “Lo rector de Vilanova de Sau del bisbat de Vich visitarà las iglesias infrascritas. Primo la iglesia de Sau. Item Tavertet y Sararons. Item Rupit. Item Cantallops. Item Susqueda. Item Carós. Item Nostra Senyora del Coll; item Ozor. Item Vallors. Item Joanet. Item Sant Hilari. Item

rector de Sant Cristòfol de Súrria que visita el deganat de Prats del Rei, i Miquel Estevanell, doctor en teologia i canonge penitencier de la catedral visitava algunes esglésies de l'Oficialat. En la primera meitat del 1627 Dídac Vinyas, doctor en teologia, visitava el Lluçanès; Jeroni Tarradelles, rector d'Aiguafreda, Lluís Marni, rector de Sant Pere de Castanyadell i Joan Maravall, rector de Santa Margarida de Vallors, visiten algunes parròquies de l'Oficialat;³³⁴ Joan Serrallabrera, rector de Sant Joan d'Oló i Joan Capdevila, rector de Jorba, visiten el deganat d'Igualada; Pau Carner, rector de Valldeneu, visita el deganat del Ripollès.

Després d'aquesta intensa activitat portava a cap pels ardiaques, l'arribada de Pere de Magarola suposà un cert alentiment de les visites pastorals, i encara menys les realitzades personalment; sabem que visità la catedral el 1628, 1629, 1630, 1631, 1632 i 1634, i "*la mayor parte de las veces no hizo más que iniciarla, continuándola su Vicario General, D. Enrique de Alemany, quien extendió tambien sus visitas a algunas parroquias de fuera de la ciudad*".³³⁵ Sabem que també delegà aquesta missió a Alfonso Companyó, rector de Sant Bartomeu del Grau visitava el deganat del Ripollès, començat el maig de 1628, i el 1633 continuava per la resta del bisbat, i Josep Bojons, rector de Tona, visitava el 1629 i 1632.

El bisbe Gaspar Gil arribà a la seu vigatana procedent de Saragossa, a una edat molt avançada (vuitanta anys). Aquest fet li impedí desenvolupar ell mateix les visites pastorals, i només el trobem actuant a primers de maig de 1639 a les parròquies de Malla, Centelles i Sant Quirze Safaja, fent algunes tonsures esporàdiques. Sabem que visità puntualment la catedral cada any. Una visita al deganat d'Igualada, entre 1635 i 1637 la delegà a Pere J. Verdagner, rector de Sant Feliu Sasserra. Els mesos de seu vacant que succeïren la mort de Gil i abans de l'arribada de

Viladrau y Cerdans. Item Spinelves. Item Sant Andreu de Bancells. Item la sua visitarà lo rector de Sau, so és Vilanova. Y retans Castanyadell y Sant Sadorní de Ozormort per lo senyor sagristà mon official y quant no vaja dit Rector de Vilanova las visitarà. De Vich a 17 de octubre 1625. *Joannes Barrera Archidiaconus. Vicens. Sede Episcopali vaccantes, gerens vicens episc.*"

³³⁴. AEV, 1217, 1627, f. 50 r.: "*Nos Hieronimus Tarradelles, presbyter rector parochialis ecclesia Sancti Martini de Aqua frigida, Vicen diocesis visitador generalis ecclesiarum parroquialium officialatus Vicens per electi et nominatus per Ille. et ad modum Reverendum Dominum Joannem Barrera presbiterum s.t.d. Archidiaconum et canonicum ecclesia Vicens et cum sua dignitatis Archidiaconatus gerens Vices Episcopi Vicens Sede Vacante, cum suis litteris patentibus, datis Vici die vigesima tertia presentis et currentis mensis februarii. Quia aliis prepediti negotiis ad visitandam parroquiales ecclesias infras personaliter accedere non possumus igitur facultate et potestates nobis concessa utente tenore presentium substituimus, creamus et deputamus R. Joannes Maravall, presbiterum rectorem Sancta Margareta de Vallors, in visitationem generalem Ecclesiarum parochialium de Falgas, Sancti Joannis de Fabrius de Rupit, Sancti Andrea de Pruit, Sancti Martini de Cantallops, de Susqueda, Carós, Sancti Romani de Sau, et de Tavertet dicti officialatus Vicens dantes et concedentes eidem talem et tantam facultatem et potestatem qua qualis et quanta nobis data et concessa est dat per in parroquia Sancta Margareta de Vallors, die nona mensis martis, anno a nativitate domini millesimo sexcentesimo vigesimo septimo. Hieronimus Tarradelles, visitator scribe curia ecclesiastici vicariatus Vicens et su visita totius dicti diocesis. Petrus Joannes Bonet, presviter, notarius et pro eo Onofrius Josephus Bigues, notarius publicus civis Vici*".

³³⁵. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, v. III, p. 423.

Ramon de Sentmenat, l'ardiac Melcior Palau nomenà a Jaume Vasia, rector de Santa Maria d'Olost, i Joan Espiell, rector de Seva, per encetar una visita general que realitzaren el 1638.

Els anys del bisbe Ramon de Sentmenat (1640-1655) no foren gens fàcils a l'hora de fer les corresponents visites pastorals: guerres i pestes impediren transitar lliurement pel bisbat sense perill de ser robat, ferit o mort. Sembla que la seva obsessió, com la majoria de prelats, fou penetrar a l'interior de la catedral i executar la visita; entre intents i realitzacions finals n'hem de comptar un munt: 1642, 1644-45, 1649, 1653, 1655 i 1656. En 1642 i 1643 Jaume Mercader, beneficiat de Santa Coloma de Queralt, va visitar el deganat de Santa Coloma de Queralt; Pere Pau Fauria, rector d'Avinyó, visitaria diferents parròquies de la Segarra, totes les del Lluçanès i algunes altres de la diòcesi, i Joan Espiell, rector de Seva, visitava l'Oficialat.

Francesc Crespí de Valldaura, a l'igual que els seus predecessors, visità la catedral en diferents ocasions i deixà la seva continuació per als delegats. En els seus curts sis anys de mandat (1656-1662) només hem localitzat la visita de 1656 de Francesc Marimon, rector de Santa Maria d'Aguilona, encarregant-se de visitar el deganat de Santa Coloma de Queralt. És possible que ell mateix visités algunes parròquies més properes a Vic.

Les visites que segueixen els mesos a la mort de Crespí (entre 1662 i 1663) ens donen un idea de la dificultat d'ajustar i desplegar un programa unitari de visites per a tota la diòcesi. Tan sols en tenim un parell de cartes d'Esteve Mercadal, visitador i degà de Prats del Rei, datades a Vic el 7 de desembre de 1662,³³⁶ i el 17 de gener de 1663³³⁷ on es queixa de la falta d'organització i coordinació dels visitadors, i demana la necessitat de la visita (i exigir-ne els drets de visita). A més, el 1662, Antoni Sala Codina, canonge "en lo spiritual y temporal vicari general y official

³³⁶. AEV, 1220/2, 1662, f. 159r. "Per estar ocupat, digui al Senyor canonge Riera, nostre Vicari General, asegures a Vostra Mercè com lo aurà creat degà dels Prats del Rey; confio aurà rebuda la carta; y en cas no la agués rebuda esta serà pera donar avís a Vostra Mercè com lo primer de desembre prengui proffessió de la Sede vacant y dit dia com tinc dit, feu a Vostra Mercè degà ab què de dit dia prelusive me pertanan los profits de la Cúria, confio Vostra Mercè me farà me. de posar-ho en cobro, se podrà servir del sello de mon oncle; y també en ésser passat Nadal, vull visitar lo bisbat; Vostra Mercè me farà me. de visita o fer visitar lo degenat dels Prats del Rey, y exigir los drets de visita; y guardar-los afins tinga avís meu; en lo demunt confio Vostra Mercè ho disposan com espero de Vostra Mercè; també pocurarà en fer deffinir testaments; y fi en cosa jo bo me vulla manar que lo serviré ab gran gust nostre senyor grande a Vostra Mercè y li done estas festas de nativitat de Vich als 7 de desembre de 1662. B. a Vostra Mercè. L M son major Servidor lo doctor Steve Mercadal."

³³⁷. AEV, 1220/2, 1663, f. 161r.: "Senyor Dagà. Jo he fetas visitar las rectorias y no he sabut si Vostra Mercè ha visitadas las de son deganat ab que li suplico ab esta me fassa molt de visitar-las, encontinent y si acàs Vostra Mercè, se trobava impedit per fer-las visitar per lo Senyor Rector de Albanell, donador desta quant y aia ningun rector recusàs pagar los drets de visita quels me fassa venir assí ni guiats ni asegurats que en axò trobarem assí lo remey confiant-me de Vostra Mercè, exigirà sensa dilació alguna deu lo que de Vich als 17 de janer 1663. Servidor de Vostra Mercè, lo doctor Steve Mercadal".

per lo Il·lustre Capítol de la Seu de Vich, portant veus de bisbe Vich la sede episcopal vacant”,³³⁸ visitava Centelles.

De la breu estada de Brauli Sunyer a Vic, entre el 1664 i 1665, abans de ser traslladat a Lleida, no en tenim referències de visites pastorals. El seu successor, Jaume de Copons, serà el primer i únic bisbe de Vic fins a la data (entre 1665-1674) que desenvolupa personalment la tasca de visitar la diòcesi personalment en una sola vegada. El 14 de març de 1666 publica l'edecte de visita a la catedral, i el 6 de setembre comença la gira per l'Oficialat.

Jaume Mas, essent canonge de Tarragona arriba a l'episcopat vigatà el 1674 i hi restà fins a la seva mort (1684). Sabem del cert que, en els deu anys mal comptats de mandat, Diego Moixí, el seu vicari general, continuarà la visita començada a la catedral l'octubre de 1681, visitant el deganat de Prats del Rei.

Abans de l'arribada d'Antoni Pasqual, els ardiaques i canonges tornen a visitar la diòcesi. Jeroni Riera començà una visita a la catedral el 14 de maig de 1684, i la continuà Francesc Colldelram. Aquest darrer havia adreçat unes cartes el maig de 1684 a una sèrie de visitadors per tal que continuessin amb la feina en llurs respectius deganats.³³⁹ Jaume Aldabó, degà de Manresa, Aleix Torrent, rector i degà de Prats del Rei i Pere Joan Busquets, degà de Santa Coloma de Queralt, Andreu Arbell per al deganat de Ripoll (en substitució d'un de malalt),³⁴⁰ i Jaume Niubó, rector de Sant Pere de Torelló, les parròquies de l'Oficialat.³⁴¹

³³⁸. AEV, 1220/2, 1662, f. 184r-v.

³³⁹. AEV, 1220/2, 1684, f. 165r.: “Avent-nos instat lo capítol se obrís la visita la domica infra octavam de la Assensió, que comtàvem als 14 del corrent mes de maig, avem començada aquella en esta Cathedral; lo que notifico a Vostra Mercè perquè se servesca continuar aquella, modo solito en eix deganat de Manresa; y suplicant a Vostra Mercè que després los drets de visita se servesca remètrer-los en esta ciutat en mà del Señor Doctor y Canonge Joseph Granyó, qui té deputat dit capítol per exigir aquells. Lo señor done a Vostra Mercè molta vida per manar-me lo de son major servey. Vich, y maig 22 de 1684. Affectat servidor de Vostra Mercè. g, s, m, b. lo doctor y canonge Francesc Colldetram, vicari general y oficial”.

³⁴⁰. AEV, 1220/2, f. 172r.: “Per constar-nos la indisposició en que se troba lo degà deixa vila, de Ripoll, y no voler exposar la poca salut que gaste a majors danys: com també las prendas, qualitats y robustès de Vostra Mercè, havem deliberat de anomenar y criar en visitador la persona de Vostra Mercè y Señor Doctor Andreu Arbell, ab tots los poders necessaris, com llargament consta en poder de Christòfol Arbell, notari públic y escrivà de la cúria del vicariat ecclesiàstich desta ciutat, per visitar las rectorias de aqueix deganat, per lo any corrent de 1685. Per lo que estimarem a Vostra Mercè se servesca quant antes li sia possible eixir a visitar las rectorias que lo degà deixa vila assenalarà a Vostra Mercè: esperant que sabrà donar la satisfacció, que de sas prendas de Vostra Mercè nos prometem, y podrà Vostra Mercè anomenar lo secretari a gust que lo nostre serà de donar-lo a Vostra Mercè en lo que se li offeresca de sa millor conveniència. Déu a Vostra Mercè guardi molts anys. Vich y febrer 20 de 1685. Lo capítol y canonges de la Santa Iglésia de vich. Señor Rector de Sancantó. Doctor y canonge Joseph Grañó, secretari”.

³⁴¹. AEV, 1220/2, 1685, d. 174r.: “Rectorias se ha de servir visitar lo senyor doctor Jaume Niubó de Sant Pere de Torelló”.

Antoni Pasqual marcarà un punt i part en la realització de les visites pastorals, i donarà pas, com no, a un estil d'episcopat modern sense precedents a Vic o Girona. Segons Ramon Casadevall, “*es el gran Prelado que cierra noblemente la historia episcopal ausetana del siglo XVII*”,³⁴² i que enceta el XVIII. Sens dubte, la seva fama, popularitat i experiència el precedia: havia estat vicari general a Madrid, visitador eclesiàstic de Toledo (1671), auditor de la Rota a Madrid, canonge de Girona i ardiaca de La Selva (1674), fins que esdevé bisbe de Vic el 1685, on hi roman fins a la seva mort el 1704.³⁴³ Va visitar personalment en cinc ocasions la diòcesi de dalt a baix, sense deixar-se parròquia alguna; ho deduïm pel títol de l'últim llibre de visites (“*Codex quintus Visitationis Episcopus Vicencis de anno 1702*”), malgrat ser extremadament difícil poder-ne resseguir els itineraris i rutes completes, on “*los voluminosos infolios de su Visita pastoral, cuajados de decretos que alcanzan hasta los últimos promenores de cada parroquia y ermita, demuestran la magnitud de su celo y la potencia de sus actividad*”.³⁴⁴

La primera la inicià el 1685. A partir de llavors comptà amb l'assistència d'íntims col·laboradors. El 1687 foren Jeroni Agramuntell, rector de Talavera, degà de Santa Coloma de Queralt, visità el seu deganat; Manuel Bojons, rector d'El Sallent i Pere Rovira, rector d'El Brull s'encarreguen d'algunes parròquies de l'Oficialat.³⁴⁵ El 1688 Gabriel Sans, beneficiat de Santa Maria de Prats del Rei, visitarà el deganat, i Joan Bosch, rector de Santa Maria d'Olost, al deganat de Manresa. Bojons repetiria el 1689 a Manresa i rodalies, i Pere Rovira seria de nou nomenat, ja que el 4 de novembre de 1688 i el 4 de desembre de 1690 el trobem fent una relació de les parròquies (o rectories) visitades.³⁴⁶ El 10 de febrer de 1690 Pasqual començaria la seva segona visita pel bisbat. El 1694, Francesc Orriols, doctor en teologia i paborde de Castellterçol, visitava l'Oficialat. El 1690 fou Lluçia Comamala qui recorregué El Collsacabra, i el 1696 s'ho repartiren a Pere Rovira i Joan Bosch. La tercera visita s'iniciaria el 1697. La quarta i la cinquena poden tenir lloc abans de 1702.

³⁴². CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico...*, p.64.

³⁴³. GIRBAU, V., “Pasqual i Lleu, Antoni”, *DHEC*, v. III, p. 32.

³⁴⁴. CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico ...*, p. 64.

³⁴⁵. AEV, 1220/3, f. 146r.: 1687-1689: “Als 7 de novembre 1687 essent visitador lo senyor doctor Rovira, comensàrem la visita en Santa Eugènia de Berga y las que baix per orde ser aniran especificant: Primo Santa Eugènia, Sant Genís de Taradell, Santa Maria de Seva, Sant Ciprià de la Mora, Sant Christòfol de la Castanya, Santa Maria de Tagamanent, Valldeneu, Santa Cicília, Sant Esteve de Vinyolas, Sant Genís de Orís, Sant Quirse, Santa Maria de Bezora, Sant Pere de Torelló, Sant Pere de la Bola, Sant Feliu de Torelló, Sant Vicens de Torelló, Sant Marcello de Sederra, Sant Hipòlit de Voltregà”.

³⁴⁶. AEV, 1220/3, f. 146r.: “Las que visitàrem lo any passat que fou als 4 de novembre 1688, essent també visitador lo senyor doctor Rovira, las següents [...]” i AEV, 1222, f. 847r., “Las rectorias [que] visità lo any passat de 1690 lo doctor Pere Rovira, rector del Brull, són las següents: primo, als 4 de desembre de 1690 visità lo priorat de Sant Llorens y la rectoria de Sant Sadurní de Ozormort. Als 5 de dit visità la rectoria de Sant Andreu de Bancells. Als 6 de dit visità la capella heremítica de Nostra Senyora del Coll y la rectoria de Sant Pere de Ozor. Als 7 de dit visità la rectoria de Santa Margarida de Vallors. Als 8 de dit visità la rectoria de Sant Matheu de Juanet. Als 9 de dit visità la rectoria de Sant Hilari Çacalm. Als 10 de dit visità la rectoria de Sant Vicens de Espinelbas y Sant Christòfol de Serdans. Als 11 de dit visità la rectoria de Sant Martí de Viladrau, Nostra Senyora de la Arola y la Capella heremítica de Sant Sagimon”.

A la seva mort (1704), hi hagué gairebé deu anys de seu vacant, ja que el bisbe electe Manuel de Senjust, nomenat el 1706 no prengué possessió fins al 1710 a causa de la Guerra de Successió. Hem localitzat que Jaume de Cortada, vicari general, visitava la catedral, juntament amb un notari i dos testimonis.

Ramon de Marimon, essent bisbe de Vic, el 1721, inicià immediatament i personalment una visita pastoral per tot el bisbat, pocs mesos després de la presa de possessió; sembla que s'allargaria fins al 1730, trigant uns nou anys mal comptats per a realitzar-la, segons indica el primer volum escrit pel seu secretari.³⁴⁷ El 1724 encara tingué temps de visitar els convents femenins de la ciutat de Vic. La segona ronda pel bisbat no tardaria a arribar, ocupant-li de 1731 a 1737 (menys de sis anys).³⁴⁸ El 1739 visità el deganat d'Iguala, el 1740 l'Oficialat, i entre 1741 i 1742 la resta del bisbat. Si descomptem els dinou anys que dedicà a conèixer i visitar el bisbat dels escassos vint-i-tres de govern, poc romangué a Vic. La seva manera d'obrar i desenvolupar fa pensar, òbviament, amb les visites d'Antoni Pasqual, que no hi ha dubte té ben presents. Segurament és el bisbe vigatà del set-cents que té més cura de les seves visites pastorals i del govern de tota la diòcesi, i així el qualifica Valentí Girbau: “de vida austera i mortificada, es guanyà una fama de santedat que fou molt estesa”³⁴⁹ i Ramon Casadevall afegeix que “*es el santo Obispo de Vich del siglo XVIII. Poco hacía que estaba cerrada su tumba, que ya escribieron su vida para edificación espiritual de los fieles los PP. Jesuitas, Codorniu y Pratdesaba*”.³⁵⁰

L'arriba de Manuel Muñoz després de la mort de Marimon el 1744 no suposà cap trencament ni ruptura amb el ritme de visites que havia desenvolupat el bisbe anterior. De fet, la primera visita general al bisbat tingué lloc l'octubre de 1745 començant per la parròquia de Santa Eugènia de Berga i algunes parròquies més dels voltants, fins que li delegaria les responsabilitats al doctor Domingo Vallès, continuant per l'Oficialat al llarg de 1746. El juny de 1745 visitaria les monges de Santa Clara i el desembre de 1746 les de la Presentació a Vic. La visita als deganats de Manresa-Bages i Igualada la deixaria a mans de Pere Verdaguer, doctor en teologia i rector d'El Sallent i pel doctor Jacinto Morató, rector d'Igualada, respectivament. A la segona visita pel territori diocesà feu servir el mateix sistema: començà personalment el 1748 a la catedral de

³⁴⁷. AEV, 1224, f. 1 r.: “*VISITATIONES ECCLESiarUM EPISCOPATUS VICEN. PERSONALITER FACTAE AB ILLUSTRISSIMO, & REVERENDISSIMO DOMINO D. RAYMUNDO DE MARYMON Episcopo Vicen. ET REGIO CONSILIARIO & AB Anno 1721. ad 1730. IN HOC PRIMO TOMO CONETAE. Secretario Dre. Miachele Vicens Pbro. DE FAMILIA D. ILLmi. & Rmi. DNI.*”

³⁴⁸. AEV, 1225, f. 1r.: “*Decreta secunde Visitationis Ecclesiarum Episcopatus Vicen. facta ab Illmo. D.D. Raymundo de Marymon Episcopo Vicen. ab anno 1731 ad 1737*”.

³⁴⁹. GIRBAU, V., “Marimon i de Corbera, Ramon de”, *DHEC*, v. II, p. 556.

³⁵⁰. CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico...*, p. 65.

Vic, i delegà la resta a una sèrie de rector i doctors en teologia. Trobem a Agustí Vidal, rector de Guardiola visitant el deganat de Santa Coloma de Queralt; Isidre Colomer, rector d'Òdena, visitant el deganat d'Igualada; Odon de Cubells, rector de Seva, Miquel Ragner, rector de Sant Fruituós de Balenyà; Diego Freixa, rector de l'església parroquial de Sant Pere de Torelló, Carles Pujol, rector de Santa Coloma de Centelles i Domingo Vallès, vicari de Santa Maria de Manlleu visitant simultàniament diferents parròquies de l'Oficialat. L'avançada edat del bisbe (setanta quatre anys) quan entrà a Vic permet entendre i disculpar les múltiples delegacions, i centrant els seus esforços en el seminari diocesà.

El 1752 (febrer i març) Dídac Freixa, rector de Sant Pere de Torelló, és el visitador que nombren els canonges per iniciar una visita per l'Oficialat, que sembla restà inacabada. Poc després arribà Bartolomé Sarmentero, procedent de Palència, que romangué a la seu vigatana uns vint-i-cinc anys aproximats, entrant el 1752 i morint el 1775. El mateix any d'arribada celebrà sínode i de resultes de les nombroses visites pastorals (en algunes ocasions seguides, any rera any) creà un nou pla beneficional per a tota la diòcesi. El 3 de maig de 1753 visitava per primera vegada la catedral, seguia per Moià i la resta de bisbat fins al novembre, amb un ritme acceleradíssim de cinc parròquies per dia! En els mesos d'abril i desembre de 1754 visitava els convents de les Carmelites Descalces, de la Presentació i de Santa Clara de Vic. Una segona visita general s'iniciava el 2 de maig de 1755 i acabava el novembre d'aquell mateix any, i per la primavera de 1756 visitava el deganat de Ripoll i novament l'Oficialat. El 10 de maig de 1757 donava per iniciada una visita per Moià, pel deganat de Manresa i per l'Oficialat. La cinquena visita per diòcesi, de 1758 a 1760, comptà amb la col·laboració d'antics companys de Valladolid (on havia exercit de catedràtic i qualificador del Sant Ofici), i que formava part de la seva camarilla, Juan Carrancio de Medina, vicari general, com a visitador i de Ramon Fernández Arauyo, com a secretari de visita.

En la sisena visita, el 1761, actuà per delegació, amb visites i delegats en paral·lel: Jaume Dot Comarnera, rector d'Igualada, al deganat d'Igualada; Bonaventura Carbonell, canonge de la catedral, doctor en drets i teologia i vicari general al deganat de Prats del Rei; Fèlix Mas, rector de Sant Antolí, al deganat de Santa Coloma de Queralt; Roque García al deganat de Manresa i Josep Anton Sabater, rector de Sant Vicenç de Calders a les demás parròquies de l'Oficialat. La setena visita, el 1762, feu el mateix sistema. La començà ell mateix i visità la majoria de parròquies de l'Oficialat, i comptà amb l'assistència de Pere Cirés, rector de Campdevàrol per recórrer el deganat del Ripollès, d'Hipòlit Viguer, rector de Sant Pere de Valldeneu, que visità El Collsacabra i de Josep Pasqual de Bru i de Rou, rector de Sant Julià de Vilatorrada i el secretari Bonaventura Quatrecasas, rector de Vespella, s'encarregaren de l'estat financer de nombroses parròquies. La vuitena visita, començada el 18 de maig de 1764, i comprenia un seguit de

tasques relacionades amb la tasca pastoral, segons indica el mateix títol de la visita.³⁵¹ Encara l'octubre de 1765 el trobem visitant parròquies del voltant de Vic.

La novena visita té lloc el 1767. La desenvolupa el bisbe en persona i Rafel Vila i Sala, rector de Santpedor i com a secretari Josep Triador, beneficiat també de Santpedor, visitaren –amb les seves paraules– els deganats de Prats del Rei, Santa Coloma de Queralt, Igualada, Fals, Sant Mateu i Manresa. Segurament és el visitador que, després del bisbe, se li encomana una visita i tasca tan llarga; actuaran de setembre a desembre d'aquell any. Pocs mesos abans (juny) trobem actuant, de nou, a Jaume Dot Comarmera a algunes parròquies del deganat d'Igualada.

La desena visita es desenvolupa principalment de gener a novembre de 1769 amb una celeritat de dues a tres parròquies diàries. El rector de Gurb, Anton de Linares, visitarà la zona de l'Oficialat; el doctor Ignasi Senengé, el deganat de Manresa; el citat Fèlix Mas al deganat de Santa Coloma de Queralt i el doctor Francisco Argullol, el deganat d'Igualada (en substitució de Domingo Castelltort per malaltia).³⁵² Els convents de la capital (Santa Clara, Presentació, Carmelites Descalces i Santa Teresa) foren visitats en diverses ocasions (1769, 1770, 1772, 1773, 1774, 1775 i 1776), essent objecte de l'atenció d'aquest bisbe i del capítol de canonges en diferents temes ressenyats a les visites: eleccions de prioeres, vida comunitària o estat financer i dels béns artístics i patrimonials. L'onzena (1771) i desena i darrera visita (1773) la desenvolupen un seguit de persones: el vicari general Bonaventura Carbonell i Andreu Estevanell a l'Oficialat. Mentre que els deganats de Ripoll, Prats del Rei, Manresa, Igualada i Santa Coloma de Queralt són fetes pel doctor Andreu Estevanell.

A la mort de Sarmentero (el 1775, i al llarg de 1776) els ardiaques aprofitaran la seu vacant per endegar un nou torn de visites pastorals. Els elegits són Manuel Ferreres, doctor en teologia i beneficiat d'Artés que, com a visitador general, adreça un edicte a tots els rectors vigatans; Honorat Crehuet, canonge de Sant Joan de les Abadesses i el seu secretari Josep Coll Verdaguer visita l'Oficialat; doctor Francesc Enrich i el canonge vigatà Ramon Parés visitaven el deganat de Manresa i Bages; el doctor Francisco Argullol, acompanyat del notari Josep Estevanell i del secretari Ramon Vallès visitava el deganat d'Igualada; Andreu Estevanell l'Oficialat, i Joan Valls, el deganat de Santa Coloma de Queralt.

³⁵¹. AEV, 1230, 1764, f. 1r.: “*Manus licentiarum, confitendi, predicandi, missam celebrandi, sepultururas ad construendas, ubi etiam alia continauta permanent intus annotatta; in actuali visitatione Anni MDCCLXIV incepta Die 18 mensis maig prelibati anni ab Ilma. et Rm. Dominatione*”.

³⁵². AEV, 1230, 1769, f. 72r.: “Còpia idèntica de las provisions per lo Rnt Dr Francisco Argullol, prevere y degà de las Vila y deganat de Ygualada en ausència y enfermedat del Rnt. Dor. Domingo Castelltort, prevere, fetas en las iglesias de dit deganat, en virtud de comissió a dit Rnt. Señor feta per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Señor Don fra Barthomeu de Sarmentero per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Vich, del Consell de Sa Magestat & ab carta de 23 de setembre de 1769”.

El bisbe Antonio M. de Artalejo arribà a Vic el 1777 procedent de Madrid, on havia ocupat el càrrec de mestre general de l'orde mercedari, al qual pertanyia, i romangué fins el 1782. Feu diferents sortides personals, perfectament documentades del començament a final, a un ritme anual imparable: la primera del 2 d'octubre al 26 de novembre de 1777 (amb l'ajuda d'Andreu Estevanell a Manresa); la segona del 27 de maig als 12 de setembre de 1778 (la majoria d'aquestes visites sembla que no les realitzà *in situ*); la tercera del 7 de juny a 8 de juliol de 1779 i la quarta del 7 de juliol a finals d'agost de 1780 ("*Ultima visita echa por Su Yllma. De alguna parroquias de la immediación*"). A partir de llavors, abandona aquest treball personal intens i feixuc, i comença a delegar: el mateix 1780 els doctors Andreu Estevanell visitaven l'Oficialat, Francisco Enrich el deganat de Manresa i Francisco Argullol els deganats de Santa Coloma de Queralt, Prats del Rei i Igualada, i el 1781 el deganat de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, per un Honorat Creuet (<AD> núm. 89), i l'Oficialat per Manuel Ferreras i Andreu Estevanell.

Hem trobat que unes visites a les parròquies d'El Collsacabra (i suposem a moltes altres més) del 1780 no tenen lloc realment, sinó des d'una parròquia que inclou un punt més o menys central i que es visiten radialment les altres, o es reben els rectors de les respectives esglésies i es pren nota del que diuen, evitant-se el desplaçament, i que podríem anomenar "visita radial virtual": establert a Sant Joan de Fàbregues, el notari escriu sobre Falgars, Tavertet, Pruit i Santa Maria de Corcó, i des de Sant Pere de Torelló s'anota sobre La Vola, Sant Julià de Cabrera, Sant Martí Sacalm i Sant Martí de Querós. La resta de la diòcesi es visità de la següent manera: el bisbe el deganat de Manresa i Bages (en un mes escàs, del 13 de setembre al 14 d'octubre), i Francisco Argullol els deganats de Santa Coloma de Queralt, Prats del Rei i Igualada (del juliol a l'octubre). La darrera visita la realitzaren el 1781, el bisbe en persona, Silvestre Saleta i altres delegats que desconeixem (en el deganat de Ripoll i a l'Oficialat).

Entre el traspàs d'Artalejo i la vinguda de Veyan, l'interval de 1782 a 1783, hem localitzat visites endegades des del capítol de canonges: Joan Valls, beneficiat de Santa Coloma de Queralt visità el deganat del mateix nom; Francisco Argullol visità els deganats de Prats del Rei i Igualada; Francisco Enrich Ribes, examinador sinodal del bisbat de Vic, el deganat de Manresa i Bages, i Jacinto Bertrans, doctor en teologia, la resta de bisbat, per exemple l'Oficialat (i que trobem a El Collsacabra).

La primera visita general que va fer el bisbe Veyan a les parròquies del bisbat (exclosa la de Vic) ocorregué en el decurs dels anys 1785-1786 (entre mitjan abril de 1785 i finals d'octubre de 1786); per tant, Veyan només va romandre a la Seu de Vic durant vuit mesos i mig. Els deu

mesos restants els va dedicar a recórrer les parròquies i sufragànies (i fins i tot les capelles i oratoris) del bisbat. La segona visita personal l'ocupà i s'allargà encara molt més temps, de 1790 a 1793;³⁵³ entremig, el 1788, hem documentat a Josep Anton Sabater, std, pel deganat de Manresa. No seria fins al 1796 que es reemprendrien les visites (de setembre a novembre) per les terres de Manresa, el 1797 (juny i juliol) les de Ripoll, el 1798 (d'abril a juny) les d'Igualada i el 1799 (setembre i octubre) l'Oficialat.

Quadre núm. 7. Bisbes i visitadors vigatans

Bisbe	Anys de visita	Visitadors
Pedro Jaime (1587-97)	1588	El bisbe personalment
	1589	El bisbe personalment, Miquel Palmerola, Pere Font, Miquel Murlans i Gabriel Reixach
	1590	El bisbe personalment, Miquel Murlans, Sebastià Guiteras, Gabriel Reixach, Pere Marzilla i Joan B. Collell
	1591	El bisbe personalment, Miquel Murlans, Joan Taraval, Sebastià Guiteras i Pau Fabra
	1592	El bisbe personalment, Pau Fabre i Sebastià Guiteras
	1593	El bisbe personalment, Miquel Palmerola, Sebastià Guiteras, Segimon Coromina, Joan Alavedra i Bernat Parés
	1594	El bisbe personalment i Joan Alavedra
	1595	El bisbe personalment, Joan A. Company, Joan Amigant i Lluís Ferrarons
	1596	El bisbe personalment, Salvador Traginer, Joan Jaume, Jaume Fàbregues, Joan A. Company i Jaume Rovira
Joan Vila (1597)	1597	El bisbe personalment, Rafel Pradell i Pau Fabra
Francesc de Robuster (1598-1607)	1599	El bisbe personalment i Antoni J. Masmitjà, Celdoni Bonet i Francesc Pradell
	1601-1602	El bisbe personalment i Gaspar Fontanilles
	1603	Josep Sicart
	1604-1605	El bisbe personalment i Miquel Rovira
Seu vacant	1607	Josep Bru, Garí Carles i Francesc Puig
Onofre de Reart (1608-1612)	1608-1610	El bisbe personalment, Joan Benet, Martí Clapés, Joan P. Berenguer, Segimon Bertrana, Josep Sanlley, Francesc Corrous i Josep Bru
Antoni Gallard (1613-14)	1612	El bisbe personalment
	1613	Joan Barrera, Jaume Tintoret, Pau Grau, Francesc Costa, Rafel Llobet i Jaume Queralt
Seu vacant	1614	Miquel Maci, Pere Matavaques, Antoni Parer, Jaume Llagostera, Pere Isern i Joan Pontons
Andrés de Sanjerónimo (1614-1625)	1615-1616	El bisbe personalment, Segimon Bertrana, Joan Prats, Antoni Rovira, Guillem Fagars, Pau Colldelram i Joan Vila
	1616	El bisbe personalment
	1620	El bisbe personalment, Segimon Bertrana i Bernat Terme

³⁵³. AEV, 1236/1, f. 1r.: "Visitas hechas por el Illustrísimo Señor Don Francisco de Veyan y Mola, la primera en los años 1785 y 1786, y la segunda en los años 1790, 1791, 1792 y 1793".

	1621 1622 1624 1625	El bisbe personalment i Segimon Bertrana El bisbe personalment i Segimon Bertrana El bisbe personalment i Francesc Llucià Codina El bisbe personalment i Joan Vilabert
Seu vacant	1625 1626-1627	Joan Barrera Joan Barrera, Enric Alemany, Miquel Perpinyà, Segimon Bertrana, Onofre Famada, Joan Pla, Pere J. Verdaguer, Miquel Estevanell, Dídac Vinyas, Jeroni Tarradelles, Lluís Marni, Joan Maravall, Joan Serrallabrera, Joan Capdevila i Pau Carner
Pere de Magarola (1627-1634)	1628 1629 1630 1631 1632-1633 1634	El bisbe personalment, Enric Alemany i Alfonso Companyó El bisbe personalment i Josep Bojons El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment, Alfonso Companyó i Josep Bojons El bisbe personalment
Gaspar Gil (1635-1638)	1635-1637 1639	El bisbe personalment i Pere J. Verdaguer El bisbe personalment
Seu vacant	1638	Jaume Vasia i Joan Espiell
Ramon de Sentmenat (1640-1655)	1642-1643 1644-1645 1649 1653 1655 1656	El bisbe personalment, Jaume Mercader, Pere P. Fauria i Joan Espiell El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment
Francesc Crespí de Valldaura (1656-62)	1656	El bisbe personalment i Francesc Marimon
Seu vacant	1662-1663	Esteve Mercadal i Antoni Sala Codina
Brauli Sunyer (1663- 1664)	-	No feu visites
Jaume de Copons (1665-74)	1666	El bisbe personalment
Jaume Mas (1674-84)	1681	El bisbe personalment i Diego Moixí
Seu vacant	1684	Jeroni Riera, Francesc Colldelram, Jaume Aldabó, Aleix Torrent, Pere J. Busquets, Andreu Arbell i Jaume Niubó
Antoni Pasqual (1684- 1704)	1685 1687 1688 1689 1690 1694 1696 17?? 1702	El bisbe personalment El bisbe personalment, Jeroni Agramuntell, Manuel Bojons i Pere Rovira El bisbe personalment, Gabriel Sans i Pere Rovira El bisbe personalment, Manuel Bojons i Pere Rovira El bisbe personalment, Pere Rovira i Llucià Comamala Francesc Orriols El bisbe personalment, Pere Rovira i Joan Bosch El bisbe personalment El bisbe personalment
Seu vacant	1704	Jaume de Cortada
Manuel de Senjust (1710-17)	1721-1730 1731-1737 1739-42	El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment

Ramon de Marimon (1721-44)	1745-1746 1748	El bisbe personalment, Domingo Vallès, Pere Verdagner i Jacinto Morató El bisbe personalment, Agustí Vidal, Isidre Colomer, Odon de Cubells, Miquel Raguer, Diego Freixa, Carles Pujol i Domingo Vallès.
Seu vacant	1752	Dídac Freixa
Manuel Muñoz Guil (1744-51)	-	No en féu cap
Bartolomé Sarmentero (1752-75)	1753 1755 1756 1757 1758-1760 1761 1762 1764-1765 1767 1769 1771 1773	El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment i Juan Carrancio de Medina El bisbe personalment, Jaume Dot, Bonaventura Carbonell, Fèlix Mas, Roque García i Josep Anton Sabater El bisbe personalment, Pere Cirés, Hipòlit Vigue i Josep Pasqual El bisbe personalment El bisbe personalment, Rafel Vila i Jaume Dot El bisbe personalment, Anton de Linares, Ignasi Senengé, Fèlix Mas i Francisco Argullol Bonaventura Carbonell, Andreu Estevanell i Andreu Estevanell
Seu vacant	1775-1776	Manuel Ferreres, Honorat Crehuet, Francesc Enrich, Ramon Parés, Francisco Argullol, Andreu Estevanell i Joan Valls
Antoni M. de Artalejo (1777-82)	1777 1778 1779 1780 1781	El bisbe personalment i Andreu Estevanell El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment, Andreu Estevanell, Francisco Enrich, Francisco Argullol i Manuel Ferreras El bisbe personalment i Silvestre Saleta
Seu vacant	1782-1783	Joan Valls, Francisco Argullol, Francisco Enrich i Jacinto Bertrans
Francisco de Veyan (1783-1815)	1785-1786 1788 1790-1793 1796 1797 1798 1799	El bisbe personalment Josep Anton Sabater El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment El bisbe personalment

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de visites pastorals, AEV.

b. Notaris, secretaris de visita i testimonis

Els notaris eren elegits pel bisbe personalment, coincidint amb el nomenament dels visitadors. Tot i que aquest sistema d'elecció no s'instaura definitivament a Girona fins a les darreries del segle XVII, a Vic ja es dona un segle abans; en la primera visita a la catedral de Pedro Jaime, el 8 de maig de 1588, on el notari Joan Vinyes és l'elegit per fer la lectura i publicació de l'edict general, un notari que l'acompanyarà pràcticament a tota la seva gira pel bisbat; el 1605,

Francesc Robuster es fa ajudar per Joan Saleta, rector de Sant Hilari Sacalm, notari i escrivà, o bé el 1610, Onofre Reart dóna permís a la substitució d'un visitador, l'ardiaca Josep Bru per Guillem Farga, essent notari de la visita Pau Comes des de la primera visita del bisbe el 1608. Mentre a Girona ho trobem el 1691 a Lladó, on apareixen junts, per primera vegada Jaume Calderó, visitador i Francisco Moretó, notari; el 1700, Pere Garrabet i Francesc Rius són els notaris de la visita de l'Ardiaconat de Besalú, Narcís Nadal per a l'Ardiaconat Major i Salvador Albareda pel d'Empúries; en tot cas, destaquen les dels bisbes *taverner*: el 1703 Miquel de Taverner nomena oficialment a Jaume Pelegrí,³⁵⁴ i el 1721 Josep de Taverner a Josep Ferrussola,³⁵⁵ en presència d'un altre notari i testimonis.

Segurament formaven part de la cúria episcopal, i eren anomenats 'secretaris de visita', suposem per llurs atribucions. Segons el bisbe o visitador, les funcions del notari i del secretari coincideixen en una persona o es desdoblen en dos. Les visites de Reart, Sanjerónimo i Sentmenat ho deixen ben clar, ja que just a l'inici nomenen les persones que formaran part de la visita i de l'aparell administratiu que l'acompanyà, aportant novetats destacades respecte als demés bisbes: primer, el procurador fiscal, segon, els missatgers, i tercer, el notari i/o escrivà. El paper d'aquest procurador fiscal no queda ben definit a les visites, tot i que podem deduir-ne la seva tasca: la recol·lecta i control de les finances i drets episcopals; així, per exemple, el 1621, es manava a uns particulars de Sant Martí de Querós que tornessin els ciris majors de l'església i "donen havís tots dos ho l'altre de ells peraque encontinent vaja lo procurador fiscal de la cort ecclesiàstica pera executar los dits Busquets y Brachs y lo venerable m^o Joan Jordà, rector de dita yglésia, perquè ha consentit que dits ciris se venessen";³⁵⁶ el 1625 el trobem rebent queixes de Manresa per considerar-se una ciutat plena de delinqüents, o bé el 1627 a Sant Romà de Sau

³⁵⁴. ADG, P-112, 1703, f. 9v.: "*Nominatio Secretarii. Die XIV junii MDCCIII. Illustrissimus et Reverendissimus in Christo Pater et Dominus Rnus Don Michael de Taverner et Rubi, Dei et Sancta Sedis Apostolica Gratia Episcopus Gerundens Regius quod consiliarius confidens ac plenum de omni probitate legalitate ac in agendis dextiretate Reverendi Doctoris Jacobi Pelegrí, presbiteri familiaris sui a secretis ideo gratis instituit creavit et deputavit et solempniter ordinavit eundem Reverendum Doctorem Jacobum Pelegrí in secretariam hu modi visita cui dedit plenam et liberam et totam illam et eadem ac similem potestatem et facultatem qua qualis et quanta similibus secretariibus dari solita est et adverunde presentibus me Doctore Narciso Nadal presbitero notario publico infro et pro testibus Reverendo Solvio Costa presbitero et Clemente de Escallar ambobus de familia sua Illustríssima dominationis ad hoc vocatis*".

³⁵⁵. ADG, P-114, 1721, f. 1r-v.: "*Nominatio secretarii. Die (en blanc) Augusti MDCCXXI. Illustrissimus et Dominis in Christo Pater et dominus domnus Josephus de Taverner et D'Ardena, Dei et Sancta Sedis Apostolica gratia, Episcopus Gerundens Regisque Consiliarius Confidens ac plenum de omni probitate, legalitate ac in agendis dexteritate Reverendi Josephi Ferrusola, presbiteri familiaris sui a secretis ideo gratis omnibus illis melioribus via modo et forma quibus melius thenore presentis instituit, creavit et deputavit et solempniter ordinavit eundem Reverendum Josephum Ferrusola, in secretarium huius modi visita cui dedit plenam et liberam et total illam et eadem ac similen potestatem et facultatem qua qualis et quanta similibus secretariis dari solita est et assueta; tam de consuetudine quam de jure de et super quibus que fuerunt acta Gerunda presentibus me Doctore Narciso Nadal, presbitero, notario infro et pro testibus Francisco Perdalet et Eugenio Ruiz, ambobus de familia sua Illustríssima Dominationis ad hoc vocatis*".

es provehí “que tots los que deuen a qualsevol administració de dita isglésia ajan pagat per tot lo mes de agost més propvinent altrament se’ls faran despesas a instància del procurador fiscal”.³⁵⁷ En el darrer quart del segle XVIII reapareix aquest personatge momentàniament (visites de 1775). A la diòcesi de Girona hem documentat un únic procurador el 1717, Pere Abret, a Bescanó, la parròquia de l’inici de la visita.³⁵⁸

El concili de Trento legislà sobre la perícia i el treball dels notaris (a tots en general, i no només els relatius a les visites), en la Sessió XXII, Decret sobre la reforma, Cap. X, es determina que “*los notarios estén sujetos al examen, y juicio de los Obispos*”;³⁵⁹ i a la Sessió XXI, Decret sobre la reforma, Cap. 1, es determinava el seu sou;³⁶⁰ el 1628, a Sant Iscle de Colltort, s’indica que els drets del notari estan salvats.

A les visites de finals del segle XVI trobem que Antic Onofre Estaldat i Gaspar Camallau foren els notaris (“*scriva*” o ‘notari públic’) i secretaris, i puntualment (el 1588 a Sant Feliu de Pallerols), un parent proper al bisbe, Jeroni Cassador, també desenvolupà tasques similars. Mentre que a les de Pedro Jaime és Joan Vinyes, notari públic i de la cúria vicarial, que havia estat presentat per Miquel Murlans, beneficiat de la catedral, Pere Porrado i Antoni Alcasi. El 1627 a Sant Romà de Sau, Joan Camper de la Creu és escrivà i diaca. A les gironines de 1671, el notari i escrivà és Francesc Moretó, i les de 1679 Francisco Ballaster, notari i secretari. Ja des del segle XVI apareixen els denominats notaris públics, amb notaria oberta a les ciutats de Girona i Vic, i actuant com a persones laiques, al costat dels notaris eclesiàstics; per exemple, en la visita de 1627 a El Collsacabra els hi trobem tots dos alhora, Pere J. Bonet, prevere i notari i Onofre Josep Bigues, notari públic de Vic. Al llarg del segle XVII n’hi ha en què s’indica que gaudien d’autoritat apostòlica per poder exercir (això vol dir que no eren eclesiàstics?): per exemple, Esteve Soler, Pere Codina, Francesc Morató o Narcís Nadal. En el bisbat de Vic els

³⁵⁶. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621.

³⁵⁷. AEV, 1218/1, St Romà de Sau, 1629, f. 57r.

³⁵⁸. ADG, P-113, Bescanó, 1716: “Lo molt Reverent Andreu Miquel, prevere en S.T. Dor. Domer de la iglésia parroquial de la Verge Maria de la vila de Castelló de Ampurias, visitador general y official per lo Il·lustríssim Senyor Don Miquel Joan de Tavarner y Rubí, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del Consell de sa magestat y visitador general per dit Il·lustríssim Senyor elegit y deputat; usant del poder per sa señoria Il·lustríssima ha ell atribuït ab carta de data de 30 del pasat mes de novembre, constitueix y elegex en procurador fiscal ha Pere Abret, treballador de dita vila de Castelló, present y acceptant, donant-li y conferint-li tot aquell y semblant poder que de dret y consuetut se li deu donar per tots dependents y emergents de la visita, que de present començàs dit molt Reverent Senyor Visitador General y official ab los poders expresos de sa señoria Il·lustríssima y lo sobredit Pere Abret accepta lo sobredit càrrech, y jura en mà y poder de sa Reverendíssima aportar-se bé y fidelment en son exercici, fent y observant lo que fer y observat se dega. *De quibus fuerunt acta in lo de Bascanó die duodecima mensis desembris anni 1716, presente me Joanne Gispert, presbitero secretario visita et pro testibus Reverendo Doctore Antonio donadeu, presbitero, sacrista Santi Gregori et Macario Bonmatí, fullone dicti loci de Bascano ad hec vocatis*”.

³⁵⁹. SECT, p. 263.

³⁶⁰. SECT, p. 228.

rectors també eren reclutats per exercir aquestes funcions: l'esmentat Joan Saleta, rector de Sant Hilari Sacalm, en la visita de Robuster de 1605, Jeroni Perera, rector d'Aguiló, en la de Joan Barrera de 1626 i Joan B. Tries, rector de Monistrol de Calders, en la de Pasqual de 1694.

Ja en el segle XVIII, Pere de Copons serà el primer bisbe que introduirà els secretaris de cambra, Francesc Pagès, Pau Coll i Antoni Calafell, com a secretaris de visita (visites de 1727-30); seguint-lo Baltasar de Bastero, prenent al ja experimentat Antoni Calafell (visita de 1738); amb Lorenzo Taranco n'és Francisco de Allende i Hoz (visita de 1746),³⁶¹ amb Manuel Palmero n'és Domènec Llarg (o Largo), i amb Tomàs de Lorenzana al llicenciat Gerónimo Velado i Cajet Rubin de Celis. A Vic ho trobem en els anys del bisbe Veyan, amb Josep Banús i Capdevila. La majoria d'ells, com alguns visitadors, formen part d'una colla i grup de fidels del bisbe, per ser familiars o col·laboradors directes, i que s'emportà del seu lloc d'origen: els casos més clars són els bisbes Marimon, amb el secretari Miquel Vicenç, familiar del prelat; Sarmentero, que comptà amb el beneficiat d'Andrés de Sarmiento de Bercero (Valladolid) i rector de Santa Eulàlia de Pardines i Ramon Fernández Arauyo, i Artalejo, amb “*don Juan de Palacios*”. Els ardiaques i canonges del segle XVIII nomenen, per exemple, a Josep Anton Estevanell, com a notari i escriba i a Ramon Vallès, com a secretari.

Tots ells aixecaven acta i gaudien de la facultat de donar fe de tots els esdeveniments que voltaven la visita pastoral, que tenien a veure amb ella, encara que en fossin relativament aliens, com a Sant Vicenç de Susqueda, el 1599, es deia que “sa Santíssima Senyoria, oïda dita denunciació y querella, me manà a mi Jaume Fàbrega, notari, continuàs aquella de mot en mot en lo pui pres de visita, com hi està continuar e insertar y de mot en mot a copiat dit albarà”³⁶² o prendre l'inventari d'una capella o església. Sobretot es posava èmfasi en els manaments (com a Les Encies, el 1687)³⁶³ ja que eren ells els que, a vegades, havien de llegir l'edicte de visita o els manaments, tal com podem llegir a Sant Cristòfol de les Planes, el 1738: “Y pera que las sobreditas cosas vingan a noticia de aquellos aquí toque manam despatxar las presents firmadas de nostra mà, sellàs ab nostre sello y referendades per nostre infrascrit secretari y entregar-las al curat de la present iglésia per son degut compliment”.³⁶⁴

³⁶¹. Josep M. Marquès diu que Lorenzo Taranco “introduí a la cúria el càrrec de secretari de cambra, amb facultat d'expedir certificacions, abans reservades als notaris; aquest càrrec i els de majordom, els reservà a castellans, però continuà tenint vicari general català”, *DHEC*, v. III, p. 497-498.

³⁶². AEV, 1210/5, St Vicenç de Susqueda, 1599, f. 168v.

³⁶³. ADG, P-108, Les Encies, 1687, f. 446r.: “*Qua visitatione ut predictur facta et per Rectorem et operarios aliquibus Ecclesie consernentibus domino episcopo expositis illico dicta sua Illustrissima et Rxma. Dominatio mandavit mihi pro et infrascripto notario quatenus ultra generalia continuarem mandata et decreta sequentia videlicet*”.

³⁶⁴. ADG, P-124, Les Planes, 1738, f. 89v.

A més, prenen notes i apunts durant la visita, i n'hem conservat alguns exemples a l'Arxiu Episcopal de Vic i a l'Arxiu Diocesà de Girona (i que més endavant expliquem). Una vegada retornats a la seu episcopal redactaven el text final, de manera desenvolupada. Amb tot, no sempre ni necessàriament coincideixen en la mateixa persona el notari, el secretari de visita i el redactor final de les actes. La presència del notari no sempre és explícita en el registre, i per això resulta difícil fer-ne un seguiment exhaustiu. Si disposem del començament i inici de la visita pastoral, és probable que el notari signi al peu del document inicial. En alguns llibres parroquials de manaments, les ordinacions són escrites de puny i lletra pel notari episcopal, d'altres són transcrits pel rector. Per exemple, el 1589, a Santa Maria de Corcó, diu que “totes les demunt dites provicions se scrigueren en lo libre de baptisme de dita parròchia, dia y any sobre dit, signades de mà de dit visitador y de mi, Salvador Traginer, infrascrit secretari”,³⁶⁵ i el 1687, es tanca la visita de la següent manera: “*De et super quibus qua fuerunt acta in dicta parochialis ecclesia cellaria Sancti Christophori de les Planes, presentibus me dicto Francisco Moretó, presbitero et secretario infrascripto*”.³⁶⁶

En algunes visites s'acudeix a l'ajut del notari de la vila, laic o eclesiàstic, i s'indica si és 'notari públic'. N'hi ha diversos exemples. Les decisions preses en motiu de la nova construcció de l'església de Sant Feliu de Pallerols, el 1588, foren signades conjuntament pel notari de la vall d'Hostoles, Joan Vila Omvert, i pel notari apostòlic, Antic O. Estaldat. En algunes visites al monestir d'Amer es demanava la presència dels notaris Pau Vila o Josep Quer Palou perquè prenguessin constància de no haver deixat entrar el bisbe dins el monestir. El 1619 es demana l'assistència de Joan Ferrer, notari d'Olot per certificar la consuetud de pagar unes quantitats de forment que tenia un pagès al beneficiat de sant Roc i Sebastià de Les Preses, a més d'altres testimonis (Joan Orri, rector de Sant Joan Les Fonts, Benet Cantallops, nunci de la cúria de Girona i Valentí Viguer, notari de la visita).

La presència i funció dels testimonis no és gens clara ni diàfana; en els manaments generals del Palmero, el 1758 es diu que “si algun perjuro així presentat per testimonis com en altre manera o que persuadescan a altres que no digan la veritat, encara que no siga baix de jurament o de la que fan temors y amenasar a los testimonis para que perjuran”.³⁶⁷ Sabem que n'hi ha, però no sempre tenim els seus noms, sempre més a les visites gironines que no pas a les vigatanes, on desenvolupen un paper primordial. En uns casos formen part del seguici del bisbe, essent familiars seus (en *lato sensu*): de parentiu real, figurat o de la inquisició); per exemple, en la visita de 1618, Esteve Coma i Esteve Castells (a Cogolls); sobretot el 1661 trobem a Vicenç

³⁶⁵. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 217r.

³⁶⁶. ADG, P-108, Les Planes, 1687, f. 441v-442r.

³⁶⁷. ADG, P-132, Manaments general del bisbe Palmero, 1758, f. 0.

Gomis (a Cogolls), Bernat Meronda i Pere Girbau (a Les Preses), i el 1676, a Salt trobem a Mateu de Varel i Bartomeu Company, preveres “*familiarum domesticorum dicti et infrascripti domini episcopi*”.³⁶⁸ D’altres els trobem al llarg de l’itinerari una i altra vegada; per exemple, el 1671, apareixen repetidament els clergues Josep Rupiana i Bartomeu Casasas, “*ad premissa vocatis specialiter et assumptis*”; el 1687 són Ignasi Corominas i Francisco Gelabert, ambdós sjd, i, ocasionalment, Alfonso de Montesino i Josep Amat; el 1688, són Francisco Amat i Feliu Galceran, el 1703 són Raimon Pastoret i Climent Descatllar, i el 1786 van ser Teodor Estenech i Joan Subirats, acompanyant a Lorenzana. En tota aquesta relació nominal hi podem comprovar les tendències en la selecció dels acompanyants: els catalans, de l’entorn més immediat, i els estrangers, que pel cognom s’intueix i delata la procedència.

En altres casos seran persones de la parròquia, membres de famílies de masos benestants, artesans, obrers i confreres. El 1612 trobem a Falgars a Joan Coromina, pagès i a Pruit, l’Antoni Soler, sastre, i el 1613 són Pere Coll i Joan Pla, obrers, a Sant Julià de Cabrera. El 1621 a Sant Iscle de Colltort hi són presents Benet Anglasell, jurat d’Olot i Miquel Oliveres, notari reial d’Olot. En la visita que fa Pere de Montcada, a més dels testimonis que l’acompanyen, se’n crida de locals, per donar prou veracitat a l’assumpte. El 1736 trobem a Sant Feliu de Pallerols un farmacèutic, i el 1738 a Les Preses signen el document una sèrie d’habitants (el rector, el vicari, els beneficiats residents, el batlle, tres regidors i dos obrers) que donen fe i estan d’acord de l’acta aixecada en motiu de l’ampliació de l’església.

Els rectors i preveres de les parròquies veïnes ho són en força ocasions.³⁶⁹ A les visites de 1619, a Les Preses hi hagué per testimonis el sagristà de Sant Esteve de Bas, Joan Calm i el vicari de Puigpardines, Joan Orri i a Puigpardines hi havia el rector de La Pinya, Rafael Joan Compta i Bartomeu Eruga, rector de Sant Privat de Bas; el 1632 a Sant Quintí de Bas, apareixen Pere Benet Marsal i Francesc Calcer, ambdós sjd i clergues olotins; el 1661 a Sant Iscle de Colltort hi tenim Jaume Verdaguer, rector de Sant Feliu de Pallerols i Nicolau Bosch, rector de Cogolls; el 1698 a Cogolls hi apareix el rector de Sant Cristòfol de les Planes, Joan Fontanils; i també en les visites de 1734, 1736 i 1738: el rector de Sant Privat el trobem a Joanetes, un beneficiat d’El Mallol és a La Pinya, el rector de Sant Iscle de Colltort és a Sant Esteve de Bas, entre molts altres.

³⁶⁸. ADG, P-105, Salt, 1676, f. 1r.

³⁶⁹. El 1588 Són cridats Joan La Fita i Bartomeu Oliva, veïns de Girona “*ad hec specialiter vocatum et assumptorum presenti ad audientia ad modum reverendus Dominus Damianus, sacrarium barcinone, professor presbiter et rector Sancti Martini de Arenys de Maritimo*”, ADG, P-71, 1588, f. 476r.

Quadre núm. 8. Notaris, secretaris i testimonis de visita gironins

	Notaris i secretaris	Testimonis
1587-90	Antic Onofre Estaldat	Jeroni Blavia, rector de Ginestar; Nicolau Vilar, clergue de St Feliu de Girona; Jeroni Cassador, donzell; Daniel Costa, rector de St Cristòfol les Fonts; Joan Mitjà, rector de St Joan les Fonts; Joan Torres i Antic Gravalosa, familiars del bisbe, i d'altres locals
1588	Jeroni Cassador, donzell de Girona	Nicolau Vilar, de St Feliu de Girona.
1591	Joan Pasqual, prevere i escrivà de Cistella	Cristòfol Caselles, rector de Constantins; Joan Benet, paraire d'Amer; Domènec Domecua, setmaner de Navata; Joan Closell, sabater de Les Planes; Raimon, Baudili i Jeroni Costa, familiars del visitador; Jordi Espígol, rector de Cogolls; Joan Molins, prevere; Jaume Conill, estudiant; Baudili Matas, rector de Les Preses i d'altres locals
1600	S. Castellar	Segimon Andreu, rector de St Martí de Llèmena; Joan Coll, sagristà de Batet de la Serra i Joan Monpar, prevere
1604	Jeroni Caselles	Es desconeixen
1606	Enric Deulofeu	El vnble. Serrat Anglada, prevere i beneficiat de Castelló d'Empúries i Joan Vila, clergue i familiar del bisbe
1608	Joan Coll	Es desconeixen
1610	Rafel Vilallans	Joan Maler, prevere; Antic Noguera, beneficiat de St Miquel d'Amer; Bartomeu Arellano, clergue familiar del bisbe i Damià Clara, diaca de Camprodon
1612	Es desconeix	El canonge Rubiés, sjd; Pere Joan Verdaguer, sjd i rector de St Feliu de Pallerols i Pere Moner, rector de St Iscle de Colltort
1613	Valentí Viguer	Es desconeixen
1615	Bartomeu Pons	Es desconeixen
1617-18	Esteve Soler, Lluís i Antic Martí	Esteve Castells i Esteve Coma, familiars dels visitadors; Josep Clusells, prevere; Josep Terrada, prevere i beneficiat d'Olot; Baudili Mates i Joan Orri
1618-19	Valentí Viguer, setmaner de Salt; Joan Malet i Esteve Soler, prevere.	Benet Cantallops, de la cúria episcopal i Joan Vilades, std i rector de Pineda de Mar, Esteve Colera, rector de Sta Margarida de Bianya i Montserrat Ventós, rector.
1621	Es desconeix	Benet Anglesell, jurat d'Olot; Miquel Oliveres, notari reial d'Olot; Jaume Badia; Pere Jaume Labòria; Antoni Illa, de St Joan de les Abadesses i d'altres de locals
1625	Jacint Manalt, doctor en teologia	Es desconeixen
1627	Bartomeu Pons	Es desconeixen
1628	Francesc Gelabert, secretari	Es desconeixen
1629	Es desconeix	Els canonges Codern i Riera
1632	Pere Joan Mates i Joan Xigra, prevere	Joan Malet, rector de Tregurà i Pere Joan Malet, clergue de Setcases. Pere Benet Marsat, sjd i Francesc Calcer, sjd, d'Olot
1634 i 1642	Joan Negra, canonge	Es desconeixen
1661	Es desconeix	Bernat Meronda, sjd i Pere Girbau, prevere, familiars del bisbe
1663	Jeroni Ayràl, secretari	Es desconeixen
1671	Francesc Morató, prevere	Josep Rupiana, sjd i Bartomeu Casasas, prevere, familiars del bisbe
1676	Francesc Morató	Mateu de Varel i Bartomeu Company, prevere, familiars del bisbe
1679-80	Francesc Ballaster	Narcís Garriga, rector de Casavells i Pere Roure, familiar del vicari

		general
1680-81	Francesc Morató	Antoni bou, prevere, i Pau ?, familiars del bisbe
1687	Francesc Morató i Narcís Nadal, preveres	Ignasi Corominas, prevere i Francesc Gelabert, sjd, subdiaca i familiar del bisbe. Alfonso de Montesino i Josep Amat, clergues familiars del bisbe. Francisco Amat, doctor i Feliu Galceran, clergue, familiar del bisbe
1691-92	Francesc Morató i Josep Brusi	Testimonis locals
1698	Josep Casanovas	Francisco Riba, setmaner de Llorà; Pau Ros, clergue i Joan Fontanils, rector de Les Planes; Ignasi Coromina i Francisco Gelabert, sjd, familiars
1700	Pere Garrabet, Narcís Nadal, Francesc Rius i Salvador Albareda	Jaume Auguet, rector de St Miquel de Campmajor i Josep Roura, sagristà de Cornellà de Terri; Miquel Alenya, setmaner d'Anglès i Joan Nualant, rector de Sta Cecília (?); Onofre Agustí i Raimon Solà
1703	Jaume Pelegrí	Raimon Pastoret i Climent Descatllat, familiars del bisbe
1716-17	Joan Gispert (beneficiat de Castelló d'Empúries), Narcís Nadal i Pere Garrabet	Antoni Donadeu, sagristà de Sant Gregori i Macari Bonmatí, bataner de Bescanó
1721-27	Josep Ferrusola i Francisco Pagès	Bartomeu Lleonart i Andreu Clerch, familiar del visitador
1730-33	Francisco Pagès, Pau Coll i Antoni Calafell	No s'indiquen
1734	Miquel Armengol	Josep Clarà, estudiant de la família del visitador, Josep Collbó i clergues de les parròquies veïnes
1736	Amer Terrats	Bernat Manyach, familiar del visitador i altres clergues veïns.
1738	Antoni Calafell i Rafael Bataller	Carles Benzi, std i Tomàs Barnola, familiars del visitador, i altres veïns
1746	Francisco de Allende	Tomàs Soler i de Cardona i Francisco Lanús; Joan Corominas, rector de St Martí de Llémena i Salvador Reixach, rector de Sta Maria de Granollers; Francisco Dou i Pere de Benzi; i altres clergues veïns
1758	Domènec Llarg	Pere Jovany, Francisco Anglada, familiars
1776	Josep Pere Tobia	Agustino Quiñones Maria i Josep Campillo
1786-90	Jeroni Velado Casas i Cajet Rubin de Celis	Teodor Estenech i Joan Subirats, familiars; Silvestre Roure, i altres clergues veïns

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de Visites Pastorals, ADG.

Quadre núm. 9. Notaris, secretaris i testimonis de visita vigatans

	Notaris i secretaris	Testimonis
1588-92	Joan Vinyes, Salvador Treginer i Joan Ribot	Es desconeixen
1595	Quirze del Sol i Jaume Fàbrega	Es desconeixen
1596-98	Pere Matavaques, Jaume Fàbrega, Joan Codina, Joan Vinyes i Josep Saris	Es desconeixen
1605	Joan Saleta	Es desconeixen
1607	Joan Vinyes	Es desconeixen
1608	Montserrat Vinyes, Pere Riera, Jaume Badia, Francesc Serra, Antoni Soler i Pau Comes	Es desconeixen
1609	Jaume Tintorer, Sebastià Roger i Pau Comes	Llàtzer Anglès, prevere de Girona i Joan Massanes, clergue de Manresa i familiar del bisbe
1610	Pau Comes	Es desconeixen
1613	Jaume Tintorer	Josep Comalada, prevere i Pau Grau, familiar del

		sant ofici; Francesc Serra, nunci i personatges locals
1614	Jaume Vila, Joan Vinyes, Pere J. Bosch i Gabriel Serradora	Es desconeixen
1615	Jaume Tintorer, Jaume Carrera, Joan Canyelles i Montserrat Cases	Es desconeixen
1619	Jaume Tintorer	Es desconeixen
1621-25	Felicià Xavier, Montserrat Cases i Pere J. Bonet	Es desconeixen
1627	Jeroni Perera, Joan Camps, Pere J. Bonet, Joan Vinyes, Onofre Josep Bigues, Jeroni Tarradelles, Rafel Boxó i Joan Camper de la Creu	Jaume Queralt, std, degà i rector, Vicenç Bover, Joan Quadres, Francesc March, Miquel Espelt, Magí Quadres, Miquel Riba, Gaspar Serra, Martí Ferrer, Antoni Tuà, Miquel Quadres, Francesc Espiel, Gaspar Figueras, Jaume Riba i Jacint Serra
1638	Valentí Soler	Es desconeixen
1642	Montserrat Cases, Valentí Bruller i Bartomeu Bayer	Es desconeixen
1685	Cristòfol Arbell, Isidre Pontí i Antoni Estevanell	Es desconeixen
1687	Joan Bruller i Martí Ubach	Segimon Molins, rector de Viladrau, Miquel Quatre Casas, clergue de la capella de Sant Segimon de Viladrau, Francesc Hom, rector de La Castanya i Josep Pou, rector de Mora
1688	Miquel Panedas	Es desconeixen
1694	Joan B. Tries	Es desconeixen
1696	Daniel Vila	Es desconeixen
1702	Jaume de Codines	Miquel Mas i Feliu Tucó, doctors
1721-30	Miquel Vicenç	Es desconeixen
1743	Andrés Sarmentero	Es desconeixen
1757	Andrés Sarmentero	Es desconeixen
1758	Ramon Fernández Arauyo	Es desconeixen
1762	Bonaventura Quatre Casas	Es desconeixen
1767	Josep Triador	Es desconeixen
1775	Josep Coll Verdager	Es desconeixen
1776	Josep Anton Estevanell, Ramon Valls i Antoni Arnavat	Es desconeixen
1777	Juan de Palacios	Es desconeixen
1780	Rafel Folcrà	Es desconeixen
1783	Josep Anton Estevanell, Manuel Antoni Martínez i Josep Roquer	Es desconeixen
1791	Josep Banús Capdevila	Es desconeixen

Font: elaboració pròpia a partir de les visites pastorals, AEV.

c. La redacció de les actes de les visites: esborranys, volums i lligalls

Una de les principals feines que es donaven als escriptors i notaris, després de recórrer tota la geografia diocesana, era la redacció de les actes que podem llegir avui. Amb tot, poden existir diferents procediments, almenys dos de més importants. Un primer que consistia en la redacció de la visita *in situ* i *in vivo* de tot el text desenvolupat. Això comportaria una inversió de temps molt superior a la requerida habitualment en una visita, per això, en força ocasions s'optaria per

una economia d'escriptura, desenvolupant solament aquelles parts útils i més necessàries, el seu encapçalament o un tros mínimament intel·ligible i solament estenent-se en allò primordial. En força visites, vigatanes i gironines, del segle XVIII s'indica només l'apartat d'un manament, la pàgina, el número i la parròquia on fou emès i escrit i a la qual es remet, per així evitar repeticions innecessàries. En aquest cas, tal com apuntat Carla Russo, l'experiència del redactor, notari o escripturista és fonamental per enllestir i agilitar la tasca, que, d'altra banda estalviaria unes hores de treball a la cúria.³⁷⁰

Una segona manera consistiria en les notes i apunts presos durant la visita, i que, arribant a la cúria episcopal, foren reescrites totalment de nou, afegint els paràgrafs i les floritures requerides i repetides per a l'ocasió, relligant les paraules i paràgrafs. En alguns llibres de la segona meitat del segle XVIII s'especifica, precisament, aquesta segona fase de redacció: "Herenzel y còpia de las rectorias del Bisbat de Vic que ha visitat lo Rnt Dn Joseph Pasqual de Bru...".³⁷¹ Pot ser que el que interressi siguin només els manaments i decrets, i així s'indica: "Còpia idèntica de las provisiones per lo Rnt Dr Francisco Argullol, prevere y degà de las Vilas y de deganat de Ygualada...",³⁷² "Còpia de tots los decrets se han posat en la visita que comènsia als 24 octubre de 1781",³⁷³ o "*Visita hecha por el Ilustrísimo Hartalejo en el mes de octubre de este año de 1781. Al fin están las provisiones de visitas de las capillas que están en el término de las parroquias contenidas en este quaderno*".³⁷⁴ En ocasions s'han conservat els dos exemplars o versions, en les visites que féu Josep Fageda el 1661 (un primer volum és inacabat i un segon

³⁷⁰. RUSSO, C., "La storiografia socio-religiosa...", p. XLVII: "*Le insufficienze ed i limiti della documentazione costituita dalle visite pastorali hanno origine da molteplici ordini di fattori. La breve durata della visita, una volta sottratto il tempo dedicato al cerimoniale liturgico, finiva col renderla alquanto superficiale, e da ciò derivava anche una notevole schematicità della redazione del verbale, quando non delle inesattezze. Certo, non tutte le visite si presentano allo stesso modo, la fisionomia pastorale del visitatore può contraddistinguerle in maniera diversa, ma, nel complesso, esse risultano profondamente segnate dalla tradizione dalla cancelleria diocesana. Fra la prima redazione del documento, di solito stesa nel corso della visita, e la sua definitiva trascrizione non solo era possibile una dispersione della documentazione, ma si verificava anche, con ogni probabilità, il conformarsi a stesure di precedenti verbali. I diffondersi, poi, soprattutto in Francia a partire dal XVIII secolo, dell'uso della memorie inviate dai curati ai vescovi prima della visita, andava a detrimento del contatto tra pastori e fedeli e favoriva ancor più il silenzio sui costumi sia del clero che della popolazione. Infine, la visita pastorale ha un limite nella sua unilateralità, nel fatto di essere istituzionalmente espressione del punto di vista della gerarchia ecclesiastica*".

³⁷¹. AEV, 1232, 1762, f. 266r.

³⁷². AEV, 1233, 1769, f. 71r. i AEV, 1234/1, f. 4r.: "Còpia idèntica de las provisiones per la Rnt Dor. Francisco Argullol, pre y degà de la villa y deganat de Ygualada, fetas en la visita de la iglésias del mateix deganat y deganats de Santa Coloma de Queralt y Prats del Rey, en virtud de comisió per lo Ilm. y Rvm. Señor Dn. Fr. Barthomeu Sarmentero per la Gràcia de Déu, y de la Santa Sede Apostòlica Bisbe de Vich, del Concell de sa Magestat &c. a dit Señor feta ab carta de data de tres de juliol mil set cents setanta sinch, secretari Mr. Ramon Estruch, pre." i AEV, 1234/2, f. 1r.: "Còpia de las provisiones de visita fetas en las iglésias del Deganat de Igualada per lo Dr Francisco Argullol, prevere, en virtud del poder a ell otorgat per lo molt Iltre y Rnt capítol de Canonges de la Santa Iglesia de Vich en actes de Joseph Anton Estavanell notari y escribà del Vicariat de Vich als 4 octubre de 1776. Secretari Dr. Ramon Vallès, clergue".

³⁷³. AEV, 1234/1, 1781, f. 250r.

que sembla el definitiu), possiblement les d'Auther (1679-1680) i algunes de Taverner a Sant Esteve de Bas (1721) i Sant Feliu de Pallerols (1724), on uns primers manaments apareixen escrits telegràficament i tatxats, i després ben escrits.

Pot donar-se el cas que aquests esborranys no hagin estat mai transcrits d'un mode correcte i entenedor, i s'hagin de llegir directament d'aquí, amb greus dificultats de lectura i comprensió. Podem considerar, doncs, aquests textos com a pre-actes, i tenen forma de petits quadernets de quart de foli (DIN-A5) per estalviar paper. En tenim una bona colla mesclades i intercalades en els llibres de visites, des del segle XVI al XVIII; a vegades és impossible poder distingir els textos escrits originalment dels copiats o transcrits. En qualsevol cas, la sèrie de visites pastorals de l'Arxiu Episcopal de Vic en conserva un bon nombre, degut a les pèrdues que sofrí el 1936. La gran quantitat de visitadors afavoria aquesta pràctica: cada un d'ell enviava el seu material a Vic per a ser reescrit, però, per les circumstàncies que fossin, el procés quedava truncat i aturat. Per exemple, el 1626, Miquel Estevanell envià uns papers que titulà "*Visitas de algunas iglesias del oficialat de Vic. Estos papers se han de entregar a la Cort del Vicariat*".³⁷⁵ A diferència de les immillorables visites del propi Antoni Pasqual, les dels seus delegats són purs i gairebé indesxifrables esborranys.³⁷⁶ En alguns d'ells, i en anys posteriors, s'empra el mot 'Quadern' per designar un itinerari, visitador o notari, però també possiblement, un estat de la documentació; per exemple, tot ens ho fa indicar el "Codern Segon de la visita feta en las parroquias del Oficialat per lo Dr Domingo Vallès, prevere Visitador General per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Señor Don Manuel de Muñoz y Guil, bisbe de Vic, del Consell de Sa Magestat en lo any 1746",³⁷⁷ i el "*Quaderno de visita comenzado día 22 de septiembre de 1771. Por el Señor Vicario General y Su Secretario*".³⁷⁸ Però el conjunt documental gironí no s'escapa d'aquest sistema, i els volums corresponents a les visites de 1594, 1610, 1621, 1661 i 1679 (tal com llegim en una nota separada que diu "1679. Borrador de visita. Codern Pº. de 15 Maig fins 17 juny 1680")³⁷⁹ semblen estar simplement esbossats, emprant una lletra molt dolenta, sense una transcripció acurada.

En tot cas, l'enquadernació és l'últim pas a fer. Per als llibres de visites gironins, s'intenta seguir un ordre i sistematització acurada i perfecte, seguint per anys i itineraris, amb alguna excepció (Manrique comença el volum de visites de 1629 dient que "Se adverteix que estos coderns no van seguits sinó que se són enquadernats en esta forma perquè conservassen

³⁷⁴. AEV, 1234/1, 1781, f. 223r.

³⁷⁵. AEV, 1215, 1626, f. 171r.

³⁷⁶. Són els volums 1220/5, 1220/7 i 1221 de l'AEV.

³⁷⁷. AEV, 1223/1, 1746, f. 530r.

³⁷⁸. AEV, 1233, 1771, f. 174r.

³⁷⁹. ADG, P-106, pàgina retallada amb aquest escrit.

millor”).³⁸⁰ Mentre que a les vigatanes és pràcticament al revés. L'enquadernació sembla tenir força anys més tard que la visita, fins i tot dècades o segles, fet que provoqui un desgavell, desordre i pèrdua d'algunes parts. Les notes preses en fulls volants constituïa una dificultat afegida per al relligat posterior, però també podia ser una sort enorme de documents relatius (o no) a les visites (circulars, edictes, impresos, comptes, cartes, etc.).

La titulació dels llibres de visites pot significar un problema per a l'escrivent, i ho veiem en la multiplicitat de títols que hi trobem. L'ús d'un títol genèric, com el de llibre, és més aviat poc usual. Aquesta diversificació implica, ben segur, una varietat en els significats del contingut de les visites i que li atorga, precisament, el redactor en funció de llur formació o de l'època. En el segle XVI i fins el 1640, a les visites vigatanes s'empra, en la majoria de casos, el mot “*procesus*”; com veurem àmpliament desenvolupament més endavant, té connotacions judicials. Hem detectat a finals del segle XVII, a Girona, i a la primera meitat del segle XVIII a Vic, com s'inicia amb els mots ‘còdex’, “*registrum*” i “*tomo*”, i segurament es refereixen a un llibre. Esporàdicament en algunes visites de Jaume Cassador i de Francesc Santjust, i també en el segle XVIII, a Girona es designa com a ‘manual’, ‘protocol’ o “*publicum instrumentum*” amb un evident sentit notarial, pel fet d'estar escrites i certificades per un notari.

Així doncs, el fons documental de les visites pastorals, constitueix una de les sèries més completes, llargues i coherents de l'Arxiu Diocesà de Girona i l'Arxiu Episcopal de Vic (Quadre núm. 10). El fons gironí està compost, ni més ni menys, per cent setanta dos volums i trenta sis lligalls, inclosos els registres fragmentaris i visites a la Seu i esglésies urbanes gironines, i no s'ha vist pràcticament mai afectat per cap incendi, destrucció, robatori o desaparició. Això el fa summament atractiu, ja que cobreix des de final del segle XIII (1295) fins a mitjan del segle XIX (1860) sense cap llacuna ni buit important. El fons vigatà no és menys important, tot i que, per desgràcia, ha sofert molt, i una part dels volums desaparegué durant la Guerra Civil Espanyola; per això fa que els esborranys conservats, a voltes, siguin els únics testimonis de tota aquesta ingent documentació. Aquests ocupen quaranta tres lligalls que contenen cent-un volums, en una cronologia que es perllonga des del segle XIV (1330) fins al XIX (1860).

³⁸⁰. ADG, P-91, 1629, f. 1r, en una nota al marge.

Quadre núm. 10. Volums de Visites Pastorals

	Bisbat de Girona	Bisbat de Vic
Segle XIV	14 volums	6 volums
Segle XV	13 volums	12 volums
Segle XVI	46 volums	27 volums
Segle XVII	34 volums	33 volums
Segle XVIII	27 volums	19 volums
Segle XIX	4 volums	12 volums
TOTALS	138	109

Font: elaboració pròpia a partir de MARQUÈS, J.M., *Arxiu Diocesà de Girona. Guia-inventari...*, p. 21-23 i VILAMALA, J., *Quadre de classificació de l'Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*.

El quadre és prou eloqüent de com estan distribuïdes les visites al llarg dels segles: el gruix documental pertany als segles XVI, XVII i XVIII, en una escala gradual de més a menys; cal pensar que el segle del Concili de Trento estigué envoltat d'una intensa activitat, i que anà devaluant a mesura que passaven les centúries. Les visites del segle XIX són més escasses en volum i pobres en contingut, essent la informació mínima; sembla ser que els bisbes havien fet adquirir uns llibres als rectors de cada parròquia, anomenat 'Llibre de Decrets de Visita', que les venia a substituir. Des de 1882 a 1960 es sol·licitava a les parròquies uns inventaris i informes que eren enviats al bisbat, els quals són recollits en lligalls i ordenats alfabèticament per parròquies.

Els volums de visites gironins porten l'indicatiu arxivístic la lletra 'P' des de l'any 1927 i estan ordenats cronològicament per pontificats, seguint un ordre numèric que s'inicia amb el volum número 1, que comprèn la visita de 1314 i acaba amb el número 142, amb les visites de 1851-1860; aquestes dades apareixen en el lloc del llibre. Per a cada bisbat, se segueix més o menys un ordre cronològic de les seves visites (encara que no sempre), així el primer volum de cada bisbe s'hi indica la lletra A i el nom d'aquest, i així successivament (tant en el lloc com a la portada). A cada volum podem trobar-hi un sol itinerari de visita, però el més freqüent solen ser dues, tres o quatre. En alguns casos, no se segueix una seqüència cronològica. Tots els volums estan enquadernats en pergamí i n'hi ha algun de restaurat.

Per fer més assequible i ràpida la recerca del seu fons, a finals del segle XVII, Narcís Nadal i posteriorment ampliat a principis del segle XX per l'arxiver Josep Riera i Sirvent, elaboraren un *Índex de visites pastorals*, que mostra un ordre alfabètic de les parròquies, assenyalant el volum i el foli de les visites efectuades a cada parròquia; semblant al "*Speculum*" de l'Arxiu Diocesà de Barcelona. A més a més, s'hi contemplan les visites fragmentàries, amb indicació del dia i l'any. Sílvia Planas va crear-ne un índex especial per al segle XIV. Recentment Josep M. Marquès ha elaborat una guia-inventari de l'Arxiu Diocesà de Girona, la qual esdevé una eina

útil i pràctica, posada al dia de tota la documentació guardada a l'arxiu, entre les quals hi ha les visites.³⁸¹ Pel que fa a la diòcesi de Vic, la situació és ben diferent, ja que a banda d'un inventari de pergamins fet en el segle XVII, no hi ha notícia de cap instrument de descripció anterior a la classificació feta per mossèn Segimon Cunill i Fontfreda entre 1912 i 1918, que havia estat conservador adjunt del Museu Episcopal de Vic i auxiliar de la Biblioteca Episcopal. Li donarà a tot el fons una numeració seguida, deixant alguns números buits per tal que les sèries principals comencessin amb números rodons; per això la sèrie de les visites pastorals comença al número 1200 (del 1200 al 1240). Es creu que l'ordre que deixà mossèn Cunill devia ser el que ja hi havia, amb els volums posats ordenats cronològicament. La descripció que fa ell, però, és simplement un inventari dels volums, amb les dates generals, sense detallar les parròquies. Un índex pormenoritzat de les parròquies visitades no va existir fins els catàlegs mecanografiats realitzats a la dècada de 1980 (acabant el 1985), en què es feu un buidat correlatiu, per ser posteriorment disposat segons les parròquies.³⁸² Aquest catàleg o índex és ara consultable en línia, després d'haver estat revisat.³⁸³

En alguns casos, el llibre comença directament amb una parròquia i una visita; en altres, hi ha indicats els pressupòsits i intencions de la visita, una sèrie de manaments generals, les diferents zones en les quals s'han establert els itineraris. Tot i haver-hi una tipologia molt concreta i estandarditzada en l'ordre de redacció que es manté al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII, seran els notaris que hi introdueixen una sèrie de matisos. Es suposa que l'ordre i el sentit de la visita és el mateix que el de la redacció. Alguns notaris copiaran els registres de la visita immediatament anterior i hi introduiran les diferències, o bé d'altres faran servir antics llibres per anotar-hi els canvis en els marges o escrivint petites notes intercalades (el cas remarcable del llibre de 1641 de Gregorio Parceró). Amb tot, a voltes no s'expressa correctament la data, no es descriu la cerimònia de rebuda o, greument, s'interromp el relat i deixen d'anotar-se els manaments.

d. La llengua a les visites pastorals

Les visites pastorals són una font de primer ordre per entendre el procés de diglòssia de l'Església catalana.³⁸⁴ És una documentació que testimonia l'origen geogràfic dels bisbes i dels visitadors, i el seu nivell social i cultural, i el perquè de l'emissió d'uns o altres manaments, i la

³⁸¹. MARQUÈS, J.M., *Arxiu Diocesà de Girona...*, p. 23.

³⁸². VILAMALA, Jordi, *Quadre de classificació de l'Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*, exemplar mecanografiat, Vic, 2000.

³⁸³. www.abep.net/arxiu/wxis.exe

³⁸⁴. MARFANY, Joan L., *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*, Barcelona: Empúries, 2001, p. 211-275.

llengua amb què els redactaran. Segurament les visites pastorals es converteixen en els documents on queda reflectida la situació de conflicte entre el rector vilatà i la jerarquia episcopal forastera, i de la persistència del català a moltes les parròquies rurals. Els bisbes empraran el llatí i el castellà, en els segles XVI, XVII i XVIII, per a les qüestions professionals d'alt nivell, en relacions institucionals, i el català per a temes més informals, en assumptes religiosos d'abast parroquial i local, de menys valor i transcendència.

L'esquema estructural lingüístic de la visita pastoral s'efectua a manera de 'formulari', sense massa variants: l'encapçalament, el text general i el tancament són fets en llatí, mentre que els manaments són en català (ss. XVI-XVIII) o en castellà (a partir de 1746). No hi ha pràcticament cap visita que estigui íntegrament redactada en llengua vernacla (català o castellà), mentre que és més habitual trobar-ho tot en llatí. La funcionalitat d'aquests manaments queda perfectament evidenciat: per anar adreçats al poble assistents, per ser publicats i llegits des de la trona, i alguns d'ells als religiosos. Això vol dir que la missa (i altres funcions litúrgiques), en la seva totalitat o en bona part, era intel·ligible i incomprensible per a la majoria dels fidels, i que aquesta part era expressament redactada per ser entesa per tothom. Així ho feren Jaume Cassador (que començà fent-ho tot amb llatí –emprant la llengua i estil de les visites medievals– i introduí els manaments en català), Onofre de Reart, Pere de Montcada, Francesc Santjust, Josep Fageda, Josep de Ninot, Francesc Dou, Sever T. Auther i Miquel Pontich, a la banda de Girona. Bernat de Cardona fou l'únic que ho feu tot en llatí. Pel costat de Vic això es dona en els bisbes Francesc de Robuster, Onofre de Reart, Antoni Gallard, Pere de Magarola, Ramon de Sentmenat, Jaume Mas i Antoni Pasqual (fent servir un català i un estil modèlic i esplèndid).

Una sèrie de casos paradigmàtics els trobem en bisbes dels segles XVI i XVII, quan, malgrat l'origen hispà, la llengua materna i la carrera eclesiàstica en altres diòcesis del territori de la monarquia espanyola i d'Europa (coincidint en càrrecs episcopals, inquisidors i visitadors d'ordes), abans d'accedir a les mitres gironina o vigatana, es solidaritzen en diferents causes del país (pastorals, polítiques o socials), i empren el català (junt al llatí) en les visites pastorals, però mai el castellà. Per exemple, l'aragonès Pedro Jaime, el madrileny Andrés de Sanjerónimo, el segovià Francisco Arévalo de Zuazo (i el visitador Juan González de Arellano) i el saragossà Gaspar Gil.

Creiem que hi tingueren un paper contundent i decisiu els notaris i escriptors, per un costat, i els visitadors per altre (autòctons en un 98%), que no solament es limitaven a redactar el que veien o sentien, sinó també opinaven sobre la matèria, adaptant-se a la realitat viva de la parròquia, amb la llengua del poble. A la diòcesi de Vic, els ardiaques i vicari capitulars, al seu torn, en les

visites que no acabava el bisbe i en les seues vacants, adoptaren una posició ferma en aquest assumpte.

A partir del Decret de Nova Planta de Felip V (1716) i tots els borbons del segle XVIII, es voldrà introduir la llengua castellana en tots els àmbits. Miquel Joan de Taverner i Ramon de Marimon, tot i recolzar la causa felipista en la Guerra de Successió, no participaren activament d'aquest corrent castellanitzador de les institucions, i aplicaren la constitució segona del concili provincial tarraconense de 1727 en la pràctica de la llengua catalana en la vida pastoral. En llurs visites pastorals continuaren emprant l'esquema tradicional (llatí i català) abans i després dels enfrontaments i del seu posicionament ideològic; o sigui, no hi trobem una ruptura formal deguda a pressions externes, sinó una uniformitat i pervivència en la pràctica curial. A Girona, Josep de Taverner d'Ardena, Pere de Copons i Baltasar de Bastero continuaran imprimint manaments i edictes generals en català; a Vic, Manuel de Senjust, Manuel Muñoz i Francisco de Veyan (en algunes visites), continuaran emprant el mateix sistema i llengües.

Al bisbat de Girona, Lorenzo Taranco és el primer en trencar la tradició i en introduir canvis a partir de 1745. Per exemple, incorporà un secretari de cambra (amb atribucions notariales) i un majordom personal, càrrecs reservats a persones castellaneres de la seva confiança, però mantingué el vicari general en un català. A les parròquies estudiades feu les visites pastorals en llatí, amb una variant a destacar: els escassos manaments i els objectes de la sagristia són escrits sempre en un polit i impecable castellà. Manuel de Palmero i Tomàs de Lorenzana faran servir el mateix sistema. Contradictoris són els manaments generals, introductoris per a cada volum de visites, adreçats a clergues i fidels de la diòcesi, són fets en català. A la diòcesi de Vic, trobem al palentí Bartolomé Sarmentero redactant les seves visites exclusivament en llatí (la de 1743, junt a la visita “*ad limina*”, foren fetes pel seu secretari Andrés de Sarmiento, beneficiat de Valladolid i rector de Santa Eulàlia de Pardines) i en llatí i castellà, convertint-se, definitivament, “en agent castellanitzador –segons diu Valentí Girbau–, i obligà a fer ús del castellà en la predicació (1769), d'acord amb el contingut de la reial cèdula de Carles III del 1768”.³⁸⁵

Destaquen els mesos de seu vacant després del mandat de Sarmentero, de la seva mort el 6 de desembre de 1775 a l'entrada d'Artalejo, el 8 de juny de 1777, en què actuaren com a visitadors,

³⁸⁵. GIRBAU, V., “Sarmentero, Bartolomé”, *DHEC*, v. III, p. 404 i a més, FERRER, Francesc, *La persecució política de la llengua catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1985; LLOMPART, Gabriel, “La Real Cédula de 1768 sobre la difusió del castellano y su repercusión en la diócesis de Mallorca”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 2a època, XX-XIII (1965), p. 357-379; RAFANELL, August, *La llengua silenciada*, Barcelona: Empúries, 1999 i TORRENT, Anna M., “Llengua i poder polític a

nomenats pel capítol de la catedral de Vic, Dídac Frexa (rector de Sant Pere de Torelló), el canonge Honorat Creuhet, el prevere Francisco Argullol (degà d'Igualada), Andreu Estevanell i Manuel Ferreras, beneficiat de Santa Maria d'Artés, i a la mort d'Artalejo, el beneficiat Joan Valls (degà de Santa Coloma de Queralt), i els preveres Francisco Argullol, Francesc Enric Ribes i Jacinto Bertrams: escrivint sempre en català i dictant alguns manaments en aquest sentit. Aquests aprofitaren l'absència de bisbe per proporcionar-se, erigir-se i prendre posicions per a una futura elecció episcopal; cap d'ells ho aconseguirà i seran novament reclutats pels successius bisbes: en les relacions epistolars usen el castellà, mentre que a les visites i impresos de visita el català. Per exemple, a Sant Martí Sescorts, el 1776, es manava als obrers i administradors “donian comptes de llur administracions al reverent rector en lo modo y forma que està previngut en nostras synodals en lo cap. 1 del títol XVI, que llegirà lo reverent rector al poble en idioma cathalà”.³⁸⁶ L'ús del català per part de l'Església, en un avançat segle XVIII, “s'ha d'entendre –en paraules de Joaquim M. Puigvert–, sobretot, com a resultat del que podríem anomenar imperatiu o zel de caràcter pastoral (o proselitista) que feia necessari emprar la llengua més entenedora per a la major part de l'auditori o públic receptor, especialment, dels sermons i de l'explicació de la doctrina cristiana”.³⁸⁷ I també en les qüestions relacionades amb el govern i l'administració de les parròquies, podríem afegir nosaltres.

Juntament a la predicació i a l'ensenyament de la doctrina cristiana (que els concilis provincials tarraconenses i les constitucions sinodals dels segles XVI, XVII i XVIII imposaran l'ús de les anomenades llengües vulgars,³⁸⁸ segons el que es digué en el Concili de Trento³⁸⁹), l'escriptura administrativa de la documentació parroquial esdevé un punt clau per copsar aquest procés. Per exemple, els registres sacramentals de l'època moderna estan escrits majoritàriament en català, i en menor grau, en llatí. El 1723 a Sant Joan de Fàbregues i Sant Julià de Cabrera es manava al rector observar “puntualment la fórmula del ordinari en todas las partidas que manam escriga en

Catalunya al segle XVII”, *Actes del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 2 v., Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, II, 1989, p. 29-55.

³⁸⁶. AEV, 1234/1, St Martí Sescorts, 1776, f. 64r.

³⁸⁷. PUIGVERT, J.M., “Església, cultura i llengua a la societat catalana del setcents”, dins BALSALOBRE, Pep i GRATACÓS, Joan (eds.), *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona: Quaderns Crema, 1995, p. 246-247 i, a més, SEGARRA, Mila, “Una llengua d'ús estrictament popular”, dins AA.DD., *Història de la Cultura catalana. El Set-cents*, Barcelona: Edicions 62, 1996, p. 143-162.

³⁸⁸. Per exemple, els bisbe d'Urgell, Pau Durant i el de Solsona, Pere de Puigmarí, el 1636, reiteraven i obligaven la predicació en llengua catalana, mentre que García Gil Manrique proposà la facultat de permetre la predicació en castellà, i de manera el bisbe de Vic Gaspar Gil: GARCIA CÁRCEL, Ricardo, *Història de Catalunya. Siglos XVI-XVII. Los caracteres originales de la historia de Cataluña*, Barcelona: Ariel, 1985, p. 101-102.

³⁸⁹. PRATS, Modest (ed.), *Política lingüística de l'Església catalana. Segles XVI-XVII. Concilis de la Tarraconense, anys 1591, 1636, 1637*, Vic: Eumo, 1995 i RAVENTÓS, J., *La sinodalitat a Catalunya...*, p. 73-75, 82-85, 92, 94-98, 102-103 i 119-120; MARQUÈS, J.M. (introd. i trad.), *Concilis provincials...*, p. 164-165.

llengua vulgar”.³⁹⁰ Malgrat el decret reial de 1768, l’adopció i canvi de llengua no té lloc fins molts decennis després (segons el bisbat i la pressió dels bisbes sobre els rectors).³⁹¹ A la diòcesi de Vic, fou el bisbe Francisco de Veyan, a partir de 1783.³⁹² A Girona, no tingué lloc fins a l’arribada del bisbe Dionisio Castaño, originari de Noez (Madrid), entre 1826 i 1834: primer, a moltes parròquies de la línia pirinenca durant la visita pastoral de 1826, i segon, en el sínode diocesà celebrat a Girona el 1828³⁹³ (i encara el 1851, a Puigpardines i suposem que a més parròquies, segons ha localitzat Joaquim M. Puigvert, el bisbe Florencio Lorente veié llibres sacramentals redactats en català “y no en castellano, como estava prevenido en la anterior visita”).³⁹⁴

e. Drets de visita, despeses i ingressos

A l’època medieval el dret de visita (referit com a *procuratio* o *evictio*)³⁹⁵ és satisfet per haver efectuat els sacraments, i també és vist com una ajuda necessària en concepte de la feina feta pel bisbe, visitador o a l’Església (com a la Bretanya francesa).³⁹⁶ A la llarga, aquest dret es convertirà en consuetud i serà ratificat per la seu vaticana. Comprenia el pagament en diner al visitador i/o als seus ajudants. Cada parròquia pagava un tan estipulat, amb independència de si hi havia més d’una església dins una parròquia o és visitava més d’una parròquia en un dia. Les quantitats que s’arriben a recollir en una visita general són extraordinàries i fonamentals per a la vivència del bisbe; a Girona sempre hi són contemplades i registrades, tinguin els manaments més o menys pes, i es faci la visita amb més o menys rigor. Per tant, ens preguntem si l’escassetesa de les arques episcopals podia ser un motiu de pes a l’hora d’emprendre una visita, o si primava més la missió pastoral.

A la diòcesi de Girona, des de la segona meitat del segle XVI fins a la primera meitat del segle XVII, els drets de visita apareixen escrits a l’inici de cada visita, anomenats molt lacònicament en el marge del paper, al costat del text. A partir de la segona meitat del segle XVII i en tot el

³⁹⁰. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1724, f. 288v.

³⁹¹. AGUSTÍ, Alfred, *Llengua i Església a la Lleida del XVI al XVIII*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995; CARBONELL, Jordi, “L’ús del català als *quinque librorum* en algunes diòcesis sardes”, *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, IV (1984), p. 17-40.

³⁹². GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 284.

³⁹³. BUSQUETS, Joan, “Els llibres parroquials i la llengua catalana”, *Boletín de la iglesia de Gerona*, abril de 1975, p. 245-250; BUSQUETS, J. i NADAL, J., *Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines. Inventari dels arxius parroquials de la diòcesi*, Girona: Institut d’Estudis Gironins, 1975, p. 27-34 i BLANCH, M. i DROU, P., *El canvi lingüístic en alguns arxius parroquials de la diòcesi de Girona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.

³⁹⁴. PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 158.

³⁹⁵. MONJAS, L., “Les visites pastorals...”, p. 58.

³⁹⁶. A la Bretanya, aquest dret de visita és la “*revedance que les paroisses devaint à l’évêque au titre de sa visite annuelle pour examiner les conditions d’octroi des sacraments*”, dins LACHIVER, Marcel, *Dictionnaire du Monde Rural. Les mots du passé*, París: Fayard, 1997, p. 170.

segle XVII, els trobem d'igual forma (breus i escarits) al final de la visita. En comptades ocasions no apareixen, sense saber-ne el motiu, però no significa que deixés de cobrar-se, ans el contrari. A la diòcesi de Vic no segueixen aquest ordre sistemàtic, sinó que són esmentat aleatòriament i esporàdicament, sense emprar cap ordre. Disposem, però, de moments puntuals que permeten fer-ne una evolució diacrònica: en el segle XVI (de 1544 a 1596), l'ardiaca de la Seu anotà els censos i les rendes que li pertanyien (entre els que s'inclouien els drets de visita); en el segle XVII (1627, 1634 i 1685?), de nou l'ardiaca pren nota del que ha rebut i del que li falta. I al llarg del segle XVIII el preu s'esmenta a cada parròquia (Quadres núm. 11 i 12). Hi ha una diferència enorme i substancial entre els bisbats que estudien pel que fa als receptors dels drets de visita: a Girona el bisbe era l'únic cobrador, mentre que a Vic existia un acord entre el bisbe i el capítol, ja que en circumstàncies normals i corrents, n'era el bisbe el principal beneficiari, mentre que en la seva absència i en seu vacant, era l'ardiaca, la dignitat màxima del capítol de la catedral. L'ardiaca i els canonges no descuidaran ni una sola ocasió en seu vacant i insistiran als visitadors que no s'oblidin i facin les diligències oportunes per cobrar els drets (que han de remetre a Vic), tal com comprovem en la correspondència entre els canonges-vicaris generals i els visitadors del deganat de Prats del Rei, el 1662,³⁹⁷ i els del deganat de Manresa, Prats del Rei i de Santa Coloma de Queralt, el 1684.³⁹⁸ Aquesta dualitat quedà reflectida en la visita del 1599 a Sant Vicenç de Susqueda en què el seu rector s'exclamava i protestava per la suma i reiteració de pagaments:

“E après, lo dit venerable rector [es] constituir personalment devant sa Santíssima Reverendíssima, dins dita església de Susqueda, ab molta instància li exposà y denuncià que lo Ardiaca Pau Fàbraga... injustament li feu pagar en lo any 1597... visites sots 42

³⁹⁷. AEV, 1220/2, Correspondència, 1662, f. 159r.: “Per estar ocupat, digui al Senyor canonge Riera, nostre Vicari General, assegurés a Vostra Mercè com lo aurà creat degà dels Prats del Rey; confio aurà rebuda la carta; y en cas no la agués rebuda esta serà pera donar avís a Vostra Mercè com lo primer de desembre prengui proffessió de la Sede vacant y dit dia com tinc dit, feu a Vostra Mercè degà ab què de dit dia prelusive me pertanan los profits de la Cúria, confio Vostra Mercè me farà me. de posar-ho en cobro, se podrà servir del sello de mon oncle; y també en ésser passat Nadal, vull visitar lo bisbat; Vostra Mercè me farà me. de visità o fer visitar lo degenat dels Prats del Rey, y exigir los drets de visita; y guardar-los afins tinga avís meu; en lo demunt confio Vostra Mercè ho disposan com espero de Vostra Mercè; també procurarà en fer deffinir testaments; y fi en cosa jo bo me vulla manar que lo serviré ab gran gust nostre senyor grande a Vostra Mercè y li done estas festas de nativitat de Vich als 7 de desembre de 1662. B. a Vostra Mercè. L M son major Servidor lo doctor Steve Mercadal” i f.161r.: “Senyor Dagà. Jo he fetas visitar las rectorias y no he sabut si Vostra Mercè ha visitadas las de son deganat ab que li suplico ab esta me fassa molt de visitar-las, encontinent y si acàs Vostra Mercè, se trobava impedit pera fer-las visitar per lo Senyor Rector de Albanell, donador desta quant y aia ningun rector recusàs pagar los drets de visita quels me fassa venir assí ni guiats ni assegurats que en axò trobarem assí la remey confiant-me de Vostra Mercè, exigirà sensa dilació alguna deu lo que deu. Vich als 17 de janer 1663. Servidor de Vostra Mercè, lo doctor Steve Mercadal”.

³⁹⁸. AEV, 1220/2, Correspondència, 1684, f. 165r.: “Avent-nos instat lo capítol, se obrís la visita; la domica infra octavam de la Assenció, que comtàvem als 14 del corrent mes de maig, avem començada aquella en esta Cathedral; lo que notifico a Vostra Mercè perquè se servesca continuar aquella, modo solito en eix deganat de Manresa; y suplicant a Vostra Mercè que despres los drets de visita, se servesca remètrer-los en esta ciutat en mà del Senyor Doctor y Canonge Josepn Granyo, qui té deputat dit capítol per exigir aquells. Lo señor done a Vostra Mercè molta vida per manar-me lo de son major servey. Vich, y maig 22 de 1684. Affectat servidor de Vostra Mercè. g, s, m, b. lo doctor y canonge Francesc Colldetram, vicari general y oficial”.

sous que ell dit rector acostume de pagar al Senyor bisbe de Vich per la procuració de la visita de dita església, y 18 sous y 5 diners que acostume de pagar a dit ardiaca per la visita que fa en dita església de Susqueda en temps de sede plena; no obstant que en dit any no fonch visitat més de una vegada per m^o Gaspar, fonc com a visitador de dit ardiaca regint le llevors que era sede vacant, y així suplica a sa Santíssima Reverendíssima humilment se servís fer-li justícia y compel·lir al dit ardiaca en que li fassa restitució del que malament li a fet pagar exhibint lo albarà originalment que té de les dites solucions demanant sie incertar fent perso al dit ardiaca justp^a y part formada”.³⁹⁹

El barem que utilitzaven els bisbes i visitadors a l’hora d’establir la categoria dels pagaments ho desconeixem: suposem que era estimat a partir de la riquesa de la parròquia, dels seus fidels, del seu personal eclesiàstic, entre altres variants; per això Arévalo de Zuazo li interessarà anotar el valor de cada parròquia, el número de focs o famílies i els clergues que hi habiten (paradoxalment, una pràctica que no repetirà cap més bisbe). Per a l’època medieval, se seguia la pauta donada pel bisbe Benedití XII pels regnes hispànics, reproduïda en el sínode de León de 1406.⁴⁰⁰ El concili de Trento també legislà en aquesta direcció.⁴⁰¹ Però enlloc s’havia fixat la quantitat exacta, que degué moure’s a la segona meitat del segle XVI, quedant estipulada i fixada en el segle XVII, i augmentant pausadament en el segle XVIII. Un exemple prou gràfic el trobem en la visita de Jaume Cassador de l’1 de setembre de 1588 a Sant Climent d’Amer, enregistrat en el llibre de baptismes, quan trobem discrepàncies en els preus, fet que obliga la consulta de visites anteriors (del segle XIV), perfectament anotades i guardades en un llibre.⁴⁰²

Els pagaments dels drets de visita es repartiren, almenys a l’època moderna, entre el sacerdot amb cura d’ànimes (i en els seus substituïts, amb responsabilitats rectorals) i l’obreria. L’aparició o desaparició d’aquests personatges implicava la desaparició del dret a cobrar. En alguna visita del segle XVI no es té la certesa de l’atribució del pagament, cosa que podia comportar la possibilitat d’esquivar-ho. Les visites d’Andrés de Sanjerónimo (1618, 1620, 1621 i 1622) indiquen l’obligació del rector respecte al pagament (a Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí de Querós, Sant Martí de Sacalm i Pruit han de pagar tot el dret de visita), el sagristà (a Sant Vicenç de Susqueda –‘pagar per ajudar 14 sous anuals’–, i a La Vola i Sant Romà de Sau tot

³⁹⁹. AEV, 1210/5, St Vicenç de Susqueda, 1599, f. 168v.

⁴⁰⁰. BAUCCELLS, J., “Visitas pastorales...”, p. 270.

⁴⁰¹. SECT, p. 227-228: Sessió XXI, *Decret sobre la reforma*, Cap. I: “*Debiendo estar muy distante del orden eclesiástico toda sospecha de avaricia; no perciban los Obispos, ni los demás que confieren ordenes, ni sus ministros, bajo ningun pretexto, cosa alguna por la colacion de cualesquiera dellos, ni aun por la de la tonsura clerical, ni por las dimisorias ó testimoniales, ni por el sello, ni por ningun otro motivo, aunque la ofrezcan voluntariamente*”.

⁴⁰². APA, Parròquia de St Climent d’Amer, Llibre de baptismes (1576-1731): f. 1r. “Lo primer de setembre del any 1588, essent rector m^o Barthomeu Corsel·les, fonc visitada la present iglésia per lo senyor visitador de mon senyor de Girona, si és del bisbe Cassador, y axi pagà la hobra dotza sous y mig, y sinc sous del cartell, y lo rector dotza sous y mig. És ver que la visita lo demanava a la hobra vint y sinc sous y sinc per lo cartell y anal rector vint y sinc, y aso le...carim la caixa de la hobra y trobàrem una visita que fonc feta per don Francisco Cruilles, bisbe de Girona, y comprobàrem que la hobra no paga sinó

sencer) o l'obra (a Sant Julià de Cabrera satisfarà la meitat del dret de visita).⁴⁰³ Les obrieres anotaran en els seus llibres de comptabilitat aquestes despeses, enteses com a extraordinàries, per exemple a Sant Julià de Llor, el 1671.⁴⁰⁴ A les parròquies vigatanes, durant la segona meitat del segle XVII i en tot el segle XVIII, l'obra també haurà de pagar en concepte de 'cartell' i a les gironines el que se'n diu "*pro publicandis ordinantibus*", o sigui, el fet d'entregar i llegir en públic els manaments dictats, escrits, impresos o emesos durant la visita. També les consuetes de Sant Julià de Cabrera i de Sant Joan de Fàbregues del segle XVII especifiquen els diners precisos a pagar (fins i tot anomenats 'mals').⁴⁰⁵

Quadre núm. 11. Evolució dels drets de visita gironins

	2^a 1/2 Segle XVI	Segle XVII	Segle XVIII
Ridaura	Prior: 2 lla 10 s.	Prior: 2 lla. 10 s.	Prior: 2 lla. 10 s. Obra: 1 lla. 5 s.
St Andreu del Coll	Rector: 1 lla. - 8 d. Obra: 4 s. 3 d.	Rector*: 1 lla - 9 d. Obra: 4 s. 3 d.	Rector: (no figura) Obra: 4 s. 3 d.
St Privat de Bas	Rector: 12 s. 6 d. Diacà: 12 s. 6 d. Capellà: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector*: 12 s. 6 d. Diacà*: 12 s. 6 d. Capellà/capellans: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector: 12 s 6 d. Diacà: 12 s 6 d. Capellà/s:(no figura) Obra: 16 s. 6 d.
La Pinya	No especifica qui: 1 lla. 5 s.	Setmaner: 1 lla. 5 s. Obra: (no consta)	Setmaner:(no figura) Obra: 12 s.
St Joan de Balps	Rector*: 2 lla.	Rector: 2 lla.	Rector: 2 lla.
St Corneli de Bas	?	Prior: 2 lla. 10 s.	Prior: 2 lla. 10 s.
Puigpardines	Prior: 2 lla. 10 s.	Prior: 2 lla 10 s.	Prior: 2 lla 10 s.
Joanetes	Rector: 16 s. Obra: 16 s.	Rector*: 16 s. Obra: 16 s.	Rector: 16 s. Obra: 16 s.
St Esteve de Bas	Sagristà: 1 lla. 5 s Diacà: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 7 d.	Sagristà: 1 lla. 5 s. Diacà*: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Sagristà: 1 lla 5 s. Setmaner: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.
St Quintí de Bas	Setmaner: 15 s.	Setmaner: 15 s.	Rector: 15 s.
Les Preses	Drets totals: 6 lla. Setmaner*: 1 lla 6 s. 8 d. Obra: 12 s 8 d.	Setmaner*: 15 s. 8 d. Obra: 13 s. 4 d.	Setmaner:(no figura) Rector: 16 s 8 d. Obra: 8 s. 4 d.

dotza sous y non sinc del cartell y lo rector dotza sous y mig y axí... Rafel Boada y Baldiri Costa, obres de la present iglésia... sous y mig y sinc sous del cartell. 8 per menan...".

⁴⁰³. També ho hem localitzat a Sant Esteve de Llémána, ADG, Arxiu parroquial de St Esteve de Llémána, Llibre de testaments (1568-1734), s. f., 1606: "An pagat los obres per la capellania de Sant Esteve de Llémána deu sous per lo dret de visita y la visita passada pagaran deu sous, que avuy són cobrados dits obrers 1 lliures 6 sous y més lo Senyor visitador don llicència a dits obres que de la renda de dita capalania puga retenir permits a fins a dita caritat de 1 lliura 6 sous".

⁴⁰⁴. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, Llibre de l'Obra (1587-1669), s.f.: "A pagat lo obra de la iglesia de Sant Julià del Llor per dret de visita la qual iglesia és estada visitada per lo Senyor bisbe de Gerona don Francisco Dou, als 12 de octubra de 1671 sen Rector lo prevere Juan Pau Cistina, a pagat una lliura desavuit sous dic 1 lla 18 s y se son trets los diners de la matexa caxa del obra sen obrer Narsís Costa, pagès de la matexa parròquia".

⁴⁰⁵. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, I/1 (1659-1676), f. 30v.: "Los mals que fa la Rectoria de Sant Joan de Fàbregues són los següens: Primo visita al Senyor bisbe: 2 lliures 10 sous. Item visita al Senyor ardiaca: 18 sous. Item capellania al Reverent capítol de la seu de Vich: 5 lliures 10 sous. Item escusado: 9 sous 9 diners. Item quartà: 1 lliures 2 sous. Item donatiu com ni ha està fixada dita rectoria en sinch lliuras: 5 lliures" i St Julià de Cabrera. I/1 (1622-1653), s.f.: "Item són tinguts y obligats a pagar de la obra la mitat del dret de visita".

St Iscle de Colltort	Rector: 1 lla. Obra: 1 lla.	Rector: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla. 5 s.	Rector: (en blanc) Obra: 1 lla. 5 s.
St Miquel de Pineda	Setmaner: 12 s. 6 d. Obra: 12 s 6 d.	Setmaner: 12 s. 6 d. Obra: -.	Setmaner:(no figura) Obra: 12 s.
Cogolls	Església: 1 lla. Obra: 1 lla.	Setmaner*: 1 lla. Obra: 1 lla.	Rector: 1 lla. Obra: 1 lla. 5 s.
St Feliu de Pallerols	Rector: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla 5 s.	Rector: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla 5 s.	Rector: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla 5 s.
Les Planes	Rector: 1 lla. 5 s. Obra: 1 lla. 5 s.	Setmaner*: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla 5 s.	Setmaner:(no figura) Obra: 1 lla 5 s.
St Pere Sacosta	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector: (no figura) Obra: 1 lla 5 s.
Les Encies	Rector: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla 5 s.	Rector: 1 lla 5 s. Obra: 1 lla 5 s.	Rector: (en blanc) Obra: 1 lla 5 s.
St Julià de Llor	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.
St Climent d'Amer	Rector: 12 s 6 d Obra:12 s. 6 d.	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.	Rector: 12 s. 6 d. Obra: 12 s. 6 d.
St Miquel d'Amer	No figuren	No figuren	No figuren
Monestir Sta Maria d'Amer	Abat: 3 lliures	Abat: 3 lla.	Abat: 3 lla.

Font: elaboració pròpia a partir de l'ADG, P-73, P-100i P-110. * Indica l'alternança entre rector i setmaner, o diaca i setmaner.

Quadre núm. 12. Evolució dels drets de visita vigatans

	Segle XVI*	Segle XVII	Segle XVIII
St Martí Sescorts	Rector: 18 s 5 d.	Rector: 4 lla 14 s.	Rector: 2 lla 7 s. Sagristà: 2 lla 7s 6 d. Cartell: - 4 s.
Sta Maria de Corcó	Rector: 16 s 5 d. Obra: -	Rector: 1 lla 18 s.	Rector: 1 lla 18 s. Obra: 4 s. Cartell: 4 s.
St Julià de Cabrera	Rector: 9 s 5 s. Obra: -	Rector: 2 lla 18 s 6 d.	Rector: 19 s 3 d. Obra: 19 s 3 d. Cartell: 4 s.
La Vola	Rector: 9 s 5 d.	Rector: 1 lla 18 s 6 d.	Rector: 19 s 3 d. Obra: 19 s 3 d. Cartell: 4 s.
Pruit	Rector: 18 s 5 d.	Rector: 3 lla 16 s.	Rector: 2 lla. Obra de St Llorenç Dosmunts: 18 s. Cartell: 4 s.
Falgars	Rector: 9 s 5 d.	Falgars: 1 lla 18 s.	Rector: 19 s 3 d. Obra: 19 s 3 d. Cartell: 4 s.
St Joan de Fàbregues	Rector: 18 s 5 d.	Rector: 2 lla 10 s.	Rector: 2 lla 15 s. Cartell: 4 s.
St Martí Sacalm	Rector: 18 s 5 d.	Rector: 2 lla 5 s.	Rector: 2 lla 5 s. Cartell: 4 s.
Tavertet	Rector: 14 s 5 d.	Rector: 4 lla 14 s 6 d.	Rector: 4 lla 14 s. Cartell: 4 s.
St Vicenç de Susqueda	Rector: 18 s 5 d.	Rector: 2 lla 2 s.	Rector: 2 lla 2 s. Cartell: 4 s.
St Martí de Querós	Rector: 11 s 5 d.	Rector: 1 lla 18 s.	Rector: 1 lla 5 s Cartell: 4 s
Vilanova de	Rector: 18 s 5 d.	Rector: 2 lla 2 s.	Rector: 2 lla 11 s.

Sau			Cartell: 4 s.
St Romà de Sau	Rector: 11 s 5 d.	Rector: 2 lla 18 s.	Rector: 2 lla 18 s. Cartell: 4 s.

Font: elaboració pròpia a partir d'AEV, 1223/1, 1228, 1229, 1234/1, 1238/1 i 1231/1.

Val la pena destacar com no s'han localitzat resistències i reticències a l'hora d'efectuar aquests pagaments, almenys per la diòcesi de Girona, ja que és difícil interpretar els buits o blancs. A El Collsacabra, a diferència, hi ha moments excepcionals que es registren impuntualitats: a Sant Martí Sescorts, el 1597, es mana a “aquell qui toca de pagar lo dret de la visita que, dins sis dies, pach o aporte lo dret de dita visita al senyor ardiaca a pena de deu lliures”⁴⁰⁶ i en els llistats de les parròquies de les visites de 1627 que efectuà el vicari general Miquel Perpinyà, anotà degudament aquells i les quantitats que es devien.⁴⁰⁷ Més endavant, a Falgars, el 1629, es mana “que los obrers correspongan la part de dret de visita que estan obligats al rector que per ells la a pagada dins quinze dies”⁴⁰⁸ i a Sant Martí Sescorts, el 1646, el visitador “ha provehit y manat al sagristà de dita iglésia pague la sua part o porció del dret de visita, que són dos lliures, set sous y sis dines, tres dies immediatament després de la publicació de la present provisió”.⁴⁰⁹ Les causes d'aquests endarreriments van aparellades, de ben segur, a la falla de cobrament de censos i altres rendes, tant de l'obra com dels clergues. Pel contrari, quan és necessari, es diu que els rectors han pagat el que els tocava, com a Pruit i Sant Vicenç de Susqueda, el 1609.⁴¹⁰ Aquests moments podien enterbolir les aparents bones relacions entre els visitadors i els clergues i obrers, tot i ser quantitats no massa elevades, fins al punt que els bisbes preferirien anomenar-les col·laboracions i amagar-ne el vertader sentit.

El dret de visita era percebut exclusivament en metàl·lic, entregat i remès a la cúria episcopal, amb acús de rebut si hi havia un visitador, tal com feu Esteve Solers el 1618⁴¹¹ i Paulí Solers el 1700.⁴¹² No sabem del cert si implicava la despesa del visitador i/o de la comitiva completa (els

⁴⁰⁶. AEV, 1210/4, St Martí Sescorts, 1597, f. 7r.

⁴⁰⁷. AEV, 1217, 1627, f. 263v: “Deuhen: Té lo senyor Ardiaca: Roda: 3 lliures 16 sous; Gurb: 3 lliures 16 sous; Sant Bartomeu del Grau: 1 lliura 18 sous 6 diners; Lo Stany: 7 lliures 10 sous; Falgas: 1 lliures 18 sous; Té lo senyor ardiaca: Sant Martí Sescors: 4 lliures 14 sous; Granollers: 3 lliures 16 sous; Tona: 3 lliures 16 sous; Súria: 3 lliures 16 sous”.

⁴⁰⁸. AEV, 1218/1, Falgars, 1629, f. 56r-v.

⁴⁰⁹. AEV, 1218/4, St Martí Sescorts, 1646, f. 75v.

⁴¹⁰. AEV, 1211/9, Pruit, 1609, f. 42v.: “A pagat lo rector de dita iglésia per visita 3 lliures 16 sous” i AEV, 1211/9, St Vicenç de Susqueda, 1609, f. 41v.: “Lo rector de Sant Vicens de Susqueda a pagat de visita 21 reals, dic 2 lliures 2 sous”.

⁴¹¹. ADG, P-85, 1618, f. 93v.: “Memòria. Die nou de janer del any mil sis cents y divuit és la àpoca fermada per lo venerable Francesc Garriga, maiordom y procurador general, ab poder de cobrar y rebre de Monsenyor Reverendíssim Onofre Reart, bisbe de Gerona, en poder de mº Antoni Martínotari del vicariat de Gerona, en la qual fessava aver rebudes de mi, Esteve Solera, prevere, dos centes dues lliures y dotze sous per lo dret de visita que tinc rebut per monsenyor Reverendíssim de les visites escrites en estos norantes y tres fulls atrás; sie tot a honor y glòria de Déu y de la sua Immaculada mare. Amén”.

⁴¹². ADG, P-111, 1700, s. f. (al final del llibre): “Nota del cobrat tocant a los Drets de visita feta en lo Ardiaconat de Empordà per lo molt Reverent Senyor Doctor Paulí Solers, prevere y rector de la vila de

acompanyants i les cavalleries). A Cogolls, el 1610, no es cobra el dret de visita (que seria d'una lliura) perquè es quedaven a dormir a la parròquia. Caldria contemplar altres 'drets' (col·lacions o allotjaments) que no surten mencionats, sinó només a Falgars, el 1629, on els obrers "tots los anys tingan lo dinà de llur part aparellat per a quant la visita fasse".⁴¹³

Les despeses extraordinàries que sorgien durant el viatge (enteses com a imprevists, però ja contemplades) eren satisfetes íntegrament al visitador, restant-les del total rebut. Solament són anotades escrupolosament pels visitadors nombrats per Sever T. Auther de 1679, 1681 i 1682, Miquel J. de Taverner el 1700 i Bartolomé Sarmentero, el 1757 (que ja hem vist), ja que calen justificants i comprovants que confirmin el gastat. Aquestes entrades i sortides ens ofereixen una imatge loquaç i eloqüent de l'administració i comptabilitat a què estava centrada una visita pastoral, associada a un itinerari (però no cada itinerari té un càlcul de despeses), visitador, deganat o ardiaconat. La minuciositat amb què estan detallades ens orienta sobre la importància d'una bona gestió i ens fa adonar que la visita va més enllà dels elements purament pastorals. També ens sorprèn la seva raresa, el fet de no trobar-ne més. En cap cas el que s'ha gastat mai superarà el que s'ha arreglat, tot el contrari. El 1597 sabem unes despeses de robes.⁴¹⁴

En les visites de 1679 (Quadre núm. 13), 1681 (anomenat 'Compte del *gasto*', Quadre núm. 14) i 1682 (dit '*Gasto*', Quadre núm. 15) es repeteixen una sèrie de termes: per serveis militars (a soldats, alferes, artillers, etc); per regals; per sabó; per tragins i transports, ja fos per arreglar carruatges i cavalleries o ferrar cavalls i mules; per almoines, a vells, dones, hospitals i estrangers; per la compra de calçat, unes espadenyas, a més d'altres de difícil comprensió. Els elements referents a la sanitat (per exemple, la demanada de serveis d'un apotecari i d'un metge) poden entendre's pel gran trasbals i neguit que comportava la realització d'una visita, i per la delicada salut dels ancians bisbes, fins i tot, havent-ne propiciat la seva mort: Francesc Santjust emmalaltí durant la visita a Pineda de Mar, el març del 1627 i Francesc Dou, després de la visita a la diòcesi, acabant el 26 de març 1673 a Llagostera, va caure malalt el 9 d'abril i morí al cap de sis dies.⁴¹⁵

Cadaqués, visitador general elegit per lo Ilustríssim y Reverendíssim Senyor Don Miquel Joan de Taverner y Rubí, per la gràcia de Déu Bisbe de Gerona, del Concell de sa Magestad y son Canceller en la Real Audiència de Catalunya. [...] Rebut per lo Dret de visita 78 lliures 13 sous 8 diners plata, quals ab moneda barcelonesa fan 118 lliures 9 diners".

⁴¹³. AEV, 1218/1, Falgars, 1629, f. 56v.

⁴¹⁴. AEV, 1210/4, 1597, f. 150r.: "24 anno. CCCLXII; La capa major blanca LXXX; La de vellut negra L; Dues de xamellot XXXX; Una blanca ab fresa L; Dues blanques LX; Una de xamellot VI; De adobs XXX; La taça XV; [total] CCC XXXI lliures; Resta tornadors XXVIII lliures; Y tenim ne a bor.ra. LXXVI lliures".

⁴¹⁵. BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 543 i 564.

En canvi, els ingressos són sempre els mateixos, i segons les visites d'Auther reben diferents noms: 'Aniversaris', 'Compte de Visita' o 'Compte del que cobraré universalment en la visita comensada [el] die 13 februarii 1681':⁴¹⁶ els aniversaris són segurament les entrades més substancials (a un preu uniforme de 2 lliures per a totes les parròquies), segueixen els drets de visita (que canviaven segons la parròquia, amb separació dels drets del rector, del domer, del sagristà o de l'obra), per publicació de llicències (sovint són sense especificar, però suposem que són per la creació de confraries, altars, capelles i tombes), o per manaments i cartells.

Quadre núm. 13. Despeses en motiu de la visita de 1679 ('Gasto en Ardits')

<i>Al Dr. Bou amb dos ocasions per limosna dotze reals plata:</i>	1 lla. 16 s. -
<i>Item en Sant feliu per ferrar i referrar las mulas:</i>	1 lla. - 6d.
<i>Item en Sant feliu per orde del bisbe ms^o a una dona per limosna una dobla:</i>	
<i>Item tres parells de espardeñas:</i>	5 lla 10s.
<i>Item en Palamós als soldats de la guarnició tres doblas:</i>	12 s.
<i>Item als artillers:</i>	16 lla. 10 s.
<i>Item als atambors:</i>	18s.
<i>Item en Palamós doni a m^o Señor una dobla:</i>	18s.
<i>Item als 29 en dita vila de Palamós de orde de m^o he donat a Pau dos doblas:</i>	5 lla. 10s.
<i>En Palafurgella dos vells:</i>	11 lla.
<i>Item a un alferes deu reals:</i>	1 lla. 4 s.
<i>A un home de Serdaña:</i>	?
<i>Al Bou:</i>	8 s.
<i>Una ferradura:</i>	1 lla.
<i>Joc a Bou delmoina:</i>	2 s. 6 d. 16 s.
TOTAL	47 lla 5 s.

Font: elaboració pròpia a partir de ADG, P-106, 1679, f. 21v..

Quadre núm. 14. Despeses en motiu de la visita de 1681 ('Comte del gasto')

<i>Primo en Figueres doni a Pablos per dos lliuras de sabó:</i>	- 4 s.
<i>Item a Joan lo traginer en Figueres a bon compte doni vint reals ardits:</i>	2 lla.
<i>Item al D. Bou per limosnas:</i>	- 12 s.
<i>Item en Figueres al Hospital per residents:</i>	2 lla.
<i>Item una dona de limosna:</i>	- 8 s.
<i>Item als 22 al señor domer de orde de mons. deu lliuras en adjuntori del casament de una donzella de dita vila:</i>	- 10 s.
<i>Item als 23 de febrer a Frad^o Corscera dos reals de vuyt:</i>	1 lla 16 s.
<i>Item dit dia al d. Bosc per limosnas:</i>	4 lla.
<i>Item per la fuga de la merla de ques servirà sa Illma.:</i>	4 lla.
<i>Item a dit Dn. Bou quatre lliuras que ab totes són 8 lla 12 en 4 març:</i>	4 lla.
<i>Item als 5 tinc pagat al D. Pons de Campmany per la Cortesanta:</i>	9 lla 16 s.
<i>Item quatre reals plata de regalo als minos. que aportaran lo present:</i>	- 12 s.
<i>Item als 11 març al d. Bou sis reals ardits dos limosnas affores:</i>	- 12 s.
<i>Item en Garriguella doni al d^o Bou:</i>	2 lla. - 6 d.
<i>Item en Rosas de orde del Bisbe nub^o una dobla al d. Bou:</i>	5 lla. 10 s.
<i>Item en Sant Pere Pesacord he donat a Pablos per les pulitjas:</i>	3 lla. 12 s.
TOTAL	41 lla 6 s.6 d.

Font: elaboració pròpia a partir de ADG, P-106, f. 195r-198v.

⁴¹⁶. ADG, P-106, f. 22v., 24v-r. i 298v.

Quadre núm. 15. Despeses i entrades en motiu de la visita de 1682

<i>Gasto</i>	
<i>En Anglès a una dona:</i>	- 4s.
<i>Adobar lo fre:</i>	- 4s.
<i>Vedrunas? per la mula:</i>	- 5s.
<i>En Arbúcias al Apott. Per dos medicinas per Terrats y alne per lo goreró:</i>	1 lla. 2 s.
<i>Unas espardeñas per Jaume:</i>	- 4 s.
<i>A Cassà per tornassen:</i>	- 4s.
<i>En Hostalrich a la santas del Roser:</i>	1 lla. 4 s.
<i>Item als artillers:</i>	1 lla. 4 s.
<i>Al propi ana a B^o:</i>	3 lla.
<i>En Hostalrich a un Alferes:</i>	- 12 s.
<i>Gasti en Sant Seloni per lo dinar y un acte:</i>	1 lla. 6 s.
<i>Item a Fr. Gaspar:</i>	2 lla.
<i>Als soldats de Hostalrich:</i>	4 lla.
<i>Una cura:</i>	4 –capten 10s.
<i>Al doctor de Arbúcies paga Pablos:</i>	- 8 s.
<i>En Massadas al dn. Hyonisa:</i>	- 4 s.
<i>Item en Arenys a Pobres:</i>	- 4 s.
<i>Item una ferradura:</i>	- 2 s.
<i>Item al obreró:</i>	5 lla. 4 s.
<i>Item Arenys ferraduras:</i>	- 14 s. 8 d.
<i>Item sabó:</i>	48 2 s.
<i>Lo que entra ordinari Plata:</i>	
<i>Primo dos remissis:</i>	3 lla.
<i>Item una llicència publicada:</i>	- 6 s.
<i>Item un mandato:</i>	- 4 s.
<i>Item la llicència de la tomba:</i>	7 lla. 6 s. 8 d.
<i>Item una llicència publicada:</i>	- 6 s.
<i>Item una pròrroga:</i>	- 4 s.
<i>Item una remissis:</i>	1 lla. 10 s.

Font: elaboració pròpia a partir d'ADG, P-106, 1682, f. 298r.

I. 6. Lectura, publicació i còpia de les visites pastorals

a. Cartells de visita

La lectura, publicació o notificació de la visita pastoral i dels seus manaments esdevé un dels elements claus perquè la paraula del bisbe arribi a tots els clergues, obrers o administradors i feligresos sense excepcions, o sigui, que es faci “ab alta e intel·ligible veu”⁴¹⁷ (tal com diu a Sant Joan de Fàbregues), i les constitucions vigatanes manen que sigui el rector que ho faci.⁴¹⁸ Els cartells enunciant la visita del bisbe a una parròquia no s’han conservat apenes, però sabem

⁴¹⁷. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253r.

⁴¹⁸. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 21: “*Tit VI. De majoritate, et obedientia. Cap. I. Edicta publicentur: “Vt omnia edicta per nos edicta, & de mandato nostro publicara, & alia praedecessorum nostrorum, & alia per nos selecta, melius observentur, mandamus in praesenti Constitutionum volumine*

del cert que existien per disposar-ne d'alguna mostra. El primer que trobem és de 1643, quan el visitador del deganat de Santa Coloma de Queralt, Jaume Marcer, demanava al rector de Santa Coloma, per com començaria les visites al deganat, que publicués l'edicte de visita el següent diumenge a l'hora de l'ofici major, preveient i enunciant la visita al cap de dos dies, a una hora específica <AD> núm. 26>; un segon a Sant Martí de Massana, el 1681 <AD> núm. 37. El més difícil de preveure, sens dubte, és l'hora d'arribada a la parròquia, que s'ha de rectificar contínuament, sinó és a primera hora. Aquestes lectures prèvies tenen la intenció de convocar el major número de fidels, clergues, obrers i administradors, i així la rebuda al bisbe sigui més lluïda i pomposa. Pilar Pueyo ha documentat a la diòcesi de Saragossa, durant la visita de l'arquebisbe Francisco Añoa, entre 1745 i 1749, que la notificació de l'arribada de la comitiva a una població es feia a través de dues cartes, una dirigida als eclesiàstics, i això els permetia que ho tinguessin tot en ordre a les esglésies i poguessin avisar als confirmants, i una altra als jurats, que s'encarregaven de l'alberg i d'avisar al poble per a la rebuda.⁴¹⁹

Aquests cartells o edictes, però, són escrits a mà, i eren portats, com tots, per un missatger a la parròquia corresponent, i conserven els seus plecs i doblecs (i estan integrats i cosits dins els llibres de visites pastorals episcopals). Els bisbes vigatans Reart i Sanjerónimo fixaren els missatgers o correus ('viatores') per llurs visites: eren quatre (Pere Riera, Jaume Badia, Francesc Serra i Antoni Soler) el 1608 i dos (Francesc Serra i Miquel Navarro) el 1619. Només tenim constància que les visites de 1612 l'enunci de l'arribada del bisbe es feia de viva veu ('viva voce oraculo'), segurament també per un emissari, de Sant Vicenç de Susqueda a Sant Martí Sacalm, i de Rupit a Sant Martí de Querós.

Sabem que en les visites de 1690 per l'àmbit gironí es cobrava per cada cartell de visita 8 sous, les parròquies més petites, i les més grans, 1 lliura 5 sous. S'han conservat uns altres, emesos pel bisbe Antoni Pasqual a partir de la dècada de 1690, que són impresos: és el primer que crea un petit però consistent corpus d'edictes per tal d'unificar i simplificar la visita pastoral amb finalitats de reformes religioses i socials (<AD> núm. 42). El seu primer cartell imprès de visita deixa espais en blanc per escriure-hi el nom de la parròquia, del rector, el dia, mes, any i hora, i l'especificació del temps que pensa invertir-s'hi (<AD> núm. 40 i 43); a més, crea edictes adreçats a qui vol iniciar una carrera eclesiàstica (<AD> núm. 38), als marmessors de testaments i administradors d'obres pïes que han de definir-los (<AD> núm. 39) i de manaments generals de visita.

inseri, & imprimi, & per Ecclesiarum Rectores, & curam animarum regentes, suis debitis, & praescriptis temporibus in virtute sanctae obedientiae publicari".

⁴¹⁹. PUEYO, P., *Iglesia y sociedad zaragozanas...*, p. 46-48.

Del segle XVIII, disposem d'un parell de cartells de visita vigatans, o almenys així s'intitulen ells mateixos (tot i que nosaltres qualificaríem de manaments generals), i corresponen als bisbes Manuel Artalejo (sense datar, però a partir de 1777) i Francisco Veyan, de 1785 (<AD> núm. 88 i 90); una pràctica que és estesa i emprada a altres bisbes i diòcesis: a Barcelona, en seu vacant, essent visitador Francisco Riu, rector d'Alella, amb el permís del canonge Tomàs Rafel Montagut (a les darreres dècades del segle XVII),⁴²⁰ i el bisbe Ascensi Sales, ho farà servir durant la dècada de 1750 (<AD> núm. 79),⁴²¹ i a L'Urgell, el bisbe Juan García y de Montenegro, de 1780 a 1783.⁴²² A tots ells, la idea d'aquest edicte o monitori és facilitar la visita pastoral, en l'exhortació dels fidels que van a declarar o manifestar-se, i té una intenció similar als qüestionaris de visita francesos o italians.

b. Els manaments episcopals: lectura i publicació

En ocasions, la lectura dels manaments pot anar adreçada a un únic d'aquests col·lectius i no pot fer-se davant d'un o altre, per funcionar de manera diferent: per exemple, a les comunitats de preveres de Les Preses i Sant Esteve de Bas “perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots los residents de la referida iglésia manam al infrascrit nostre secretari que los junte en la sacristia de dita iglésia y los llesca estas presents nostras disposiciones y entregue còpia de ellas al rector perquè las inserte a continuació dels actes de dita nostra visita per sa observància”⁴²³ i a Sant Martí Sescorts el rector “lo primer dia de festa de precepte, en lo offertori de las missas matinal y major, publicarà las provisions de la present visita concernent al poble, y en altre dia de festa farà que se publique en la suffragànea lo tocant a ella”.⁴²⁴ És amb el bisbe Pasqual que s'institueixen definitivament aquells que van destinats als clergues, especificant que ‘est no se llegirà’, ‘no es publicarà’ o “*no publicará al pueblo*”, i es refereix a temes econòmics i de finances parroquials, amb exemples anteriors i posteriors: a Sant Martí Sescorts, el 1610, “ha provehit y manat que fosan legidas las sinch provisions generals a dit

⁴²⁰. Arxiu Diocesà de Barcelona, v. 67, f. 344v., entre molts altres al llarg del segle XVIII.

⁴²¹. BC, Fullets Bonsoms, núm. 4738 (R 3813).

⁴²². BC, Fullets Bonsoms, núm. 4957, 16 de desembre de 1782, que comença de la següent manera: “A tots los Faels Christians, y habitants en la vila de Salas de qualsevol estat, o condició, que sien, salut en N.S. Jesu-Christ. Sàpian, que los Sants Pares il·luminats del Esperit Sant en sos Sants Concilis, sants, y justament ordenaren, que tots los Prelats, y Pastors de la Iglesia Universal, estessen obligats una vegada cada any, y totes les demés, que fos necessari, per ells, o sos Visitadors, a fer una visita general, e inquisició de la vida, y costums de sos subdits, així Ecclesiàstichs, com Seculars, y del seu estat de las Iglesias, Hospitals, Hermitas, Confrarias, y altres llocs pios, lo qual fos del tot dirigit a la Salut de las ànimas, que consisteix en estar en gràcia, y charitat, y apartadas de pecats, majorment dels públics, ab los quals N.S. Jesu-Christ més se ofèn. Y així per cumplir ab la dita obligació, com per lo que toca a la salut de vostras ànimas, exortam, requerim, y en virtud de Santa Obediència manam a las ditas Personas, que sàpian, o hajan ohit dir de qualsevols peccats publichs, los vingan a manifestar, dir, y declarar secretament devant Nos, o nostre visitador”.

⁴²³. ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f.s.n.. O bé, el 1730, diu que “los junte privadament y llesca las presents”, ADG, P-117, St Esteve de Bas, 1730, f. 242v.

senyor rector y capellans”,⁴²⁵ i a El Far, el 1741, es manava al rector, administradors i beneficiat “llegescan ab tot cuydado y atenció una per una las provisions de visita que estan en aquest llibre, y també las ordinacions fetas de orde nostre per lo Doctor Fortunat Angelats, rector de Sant Pere de Ozor, als 14 de juliol de 1734, que estan escrites en lo llibre de comptes de la administració, donants des del any 1716. Posian en execussió tot lo que se’ls està manat, perquè no se torne a introduhir confusió, ab dany de la referida capella”.⁴²⁶ I aquells altres a la comunitat de fidels, sense que s’interfereixin ni s’assabentin entre ells; per tant la publicació és parcial i dirigida a uns sectors. Per exemple, a Santa Maria de Corcó, el 1746, “manam al rector las llegesca [les provisions] als que deuen complirlas en particular”,⁴²⁷ i a Sant Martí Sacalm, el 1687, diu:

“Item manam ques guarden y observen las constituciones synodals antigas y novament impressas de aquest nostre bisbat, y las provisions fetas en actes de visita per los visitadors antecessors que nos trobaran revocadas, sots las penas en ellas contengudas, y lo Rector publique estas nostras provisions en esta iglesia parroquial en lo primer diumenge o festa de guardar, després que las aja rebudas, al temps de la missa matinal y major en la dita capella heremítica de Nostra Senyora del Far en lo diumenge o festa immediatament següent amb presència del Prior y obrers de ella: *advertint que no necessita de llegir a son poble y als dits prior y obrers de Nostra Senyora las provisions que havem fetas tocants absolutament a son ofici y cumpliment de sas obligacions, las quals tindrà per publicadas havent-las llegidas; y a la fi destas provisions farà fe del dia y hora de las ditas publicacions al temps de la celebració de la Santa missa y lo cumple així pena de Santa obediència y altres a nostre àrbitre*”.⁴²⁸

Precisament fan servir aquest vocabulari (‘publicar’, sobretot, i en molts menys casos ‘notificar’ o ‘llegir’) per fer extensiu a un major nombre possible d’oients, o sigui, fer conèixer a tothom unes notícies i decrets que s’han de portar a terme, perquè en donin per assabentats. Per exemple, en diferents edictes generals, com el d’Antoni Gallard (a Viladrau, el 1612),⁴²⁹ el del bisbe Miquel de Taverner (el 1703), acaba dient: “Y peraque las demunt ditas cosas vingan a notícia de tots havem manat fer y despedir les presents firmadas de nostres mans y segelladas ab nostre sello peraquè sian publicadas en totas las iglesias de nostre bisbat, ahont se continuarà la visita. Dat en Gerona als vint y quatre de febrer del any de la nativitat del señor de Mil Set

⁴²⁴. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 718r.

⁴²⁵. AEV, 1211/8, St Martí Sescorts, 1610, f. 13r.

⁴²⁶. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1741, f. 269r-v.

⁴²⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1746, f. 512v.

⁴²⁸. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 592r-v. La cursiva és nostra.

⁴²⁹. AEV, 1211/9, Viladrau, 1612, f. 4r.: “Nos, Anton Gallart, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Vic y del consell de Sa Magestad, per exequió de la visita per nostre visitador general feta en la iglesia parroquial de Sant Martí de Viladrau, manam al Rector de dita iglesia que lo primer dia de Diumenge ho festa de precete, *publique y notifique* al poble o persones baix nomenades les coses per nos eo per nostre visitador en dita visita provehides y manades com baix se seguirà y fasse relació al dors del present cartell, lo qual aye de fer copiar y rescriure al llibre dels altres cartells y guardar bé aquells en son poder fins que per nos o nostre visitador li si demanat a pena de 2 lliures y de excomuniació major”. La cursiva és nostra.

Cents y Tres”;⁴³⁰ el de Manuel Muñoz, “fou publicat lo present edicte 16 de maig de 1745 y lo exemplar de ell ficxat en las portas de la iglésia del que fas fe Sagimon Horta, prevere y curat de Vich”;⁴³¹ o bé, repetitivament i insistentment, que ‘es publique lo present cartell’. Si no és a llocs apartats, quasi bé mai es parla d’una lectura individual d’aquests manaments; quan es dona el cas, després de la seva lectura, “*hará copia de ella y la fijará en parte pública de dicha capilla*”.⁴³²

Què es publica en concret? Primer de tot, els edictes previs a la visita, i s’havien pogut fer amb suficient avançament, o bé durant la mateixa visita, com a Sant Feliu de Pallerols, el 1700 (on el secretari “*lecto edicto in similibus visitationes actis legi*”).⁴³³ Els manaments pròpiament dits havien de ser publicats, tant els nous com els vells, tal com diu, el 1610, a Vidrà⁴³⁴ i a Sant Martí Sescorts, on “*primo ha provehit y manat que fosan legidas las sinch provisions generals a dit rector y capellas y en particular per dita iglésia*”.⁴³⁵ Les misses pels difunts, com a Les Preses, el 1724, on es mana al “*rector publique així mateix las missas y aniversaris fundats que deuen celebrar-se la semmana entrant a fi que lo poble sàpia perquè y en quins dias se celebra y se moga a encomanar a Déu las ànimas de sos antepassats y se moga a fer los sufragis*”;⁴³⁶ o bé els testaments no són portats a terme, com a Vilanova de Sau, el 1604, on “*el rector de dita església, dins un mes, faci un memorial de tots els testaments que no són definitos y que envie a mossèn Ramon Deres, presbítere a Vic, oïdor de testaments perquè o publiqui*”.⁴³⁷ També es publicaran els noms dels obrers o administradors de les confraries, els dies de dejuni obligatori i d’abstinència de carn, les amonestacions dels matrimonis (cas de Torroella de Montgrí, el 1753).⁴³⁸

⁴³⁰. ADG, P-112, Edicte general de visita, 1703, f. 1r.

⁴³¹. AEV, 1223/1, Edicte general de visita, 1745, f. 406r

⁴³². AEV, 1227, St Martí Sescorts, 1753, f. 69r. i AEV, 1213/3, Calaf, f. 277r.: “*Item provehí y manà que las ordinacions [que] estan fetas per lo bon orde y regiment del chor, axí per la bona memòria de don Onofre Reart, com sa senyoria reverendíssima en la visita de 1616 lo prior les fasse copiar de bona lletra y las fiquen en una part del chor per a que sien a tots notòries, així presents com esdevenidors*”.

⁴³³. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700, f. 21r.

⁴³⁴. AEV, 1211/8, Vidrà, 1610, f. 24r.: “*Item ha provehit y manat al senyor rector que quant publicarà les presents publique ditas provisions de la visita pasada*”.

⁴³⁵. AEV, 1211/8, St Martí Sescorts, 1610, f. 13r.

⁴³⁶. ADG, P-116, Les Preses, 1727, f. 51v.

⁴³⁷. AEV, 1211/3, Vilanova de Sau, 1604, f. 89v.

⁴³⁸. ADG, P-131, Torroella de Montgrí, 1753, f. 12r-v.: “*Item como por ser tan dilatada la parroquia de la presente villa sucede que en la missa de alba, llamada matinal, ai mucho concurso de gente, de manera que suele estar medio llena, de que se sigue que muchos ignoren las fiestas y ayunos de precepto, como las amonestaciones de los que quieren contraher matrimonio por si saben algun impedimento que deban revelar y carecen del pasto espiritual de la doctrina cristiana a lo menos como la contiene el ordinario o ritual de esta diócesis, manó su Ilustrísima, para proveer remedio a esto daños, que el sacerdote que celebre dicha missa al offertorio de ella publique por dicho ordinario las fiestas y ayunos de precepto que ocurran en la semmana, *lea y explique*, como en el se contienen, la doctrina christiana y las amonestaciones de los que quieren contraher matrimonio, como tambien las publicatas de los que pretenden ordenes y para que esta providencia tenga el debido effecto mandó tambien su Ilustrísima que ninguno otro sacerdote salga de la sacristía a celebrar su missa antes de la citada matutinal, ni despues de*

Sens dubte degué ser pitjor escarni que ser declarat excomunicat pel rector, com un tal Lafrenca de Sant Martí Sescorts, el 1590, “el rector o vicari lo publique ésser mudit en dita excomunicació major”⁴³⁹ fins que no hagués pagat una quantitat que devia, i a Sant Joan de Fàbregues, com a moltes d’altres parròquies, el 1595, “provehí dit senyor visitador que lo rector o vicari publique les [lletres] intatòries i escomunitòries en lo corn del altar en los diumenges a missa matinal o major”⁴⁴⁰ i a Sant Romà de Sau, el 1625, mana al rector “publiqui un memorial amb tots els deutors com a excomunicats”.⁴⁴¹ Sens dubte, amb la unió d’aquests dos conceptes, la ‘publicació per excomunió’, adquireix un to més amenaçador i persuasiu.

El dia i lloc de la publicació són, també, fonamentals per fer arribar de manera més clara i directa el missatge del bisbe. El dia i l’hora obliguen a ser forçosament els diumenges i festius immediatament següents a la visita pastoral, just a l’hora de la missa major. Per exemple, és freqüent trobar aquest manament a ambdós bisbats, a les dues misses dominicals: a Pruit, el 1710, diu: “lo rector publique ditas estas nostras provisions de visita a son poble en lo die de Diumenge o festa de precepte en la missa matinal y major, després que las haurà rebudas y de la publicació ne farà fe a la fia de estas provisions y ho cumpla axí pena de santa obediència”,⁴⁴² i a Sant Climent d’Amer, el 1736, “perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots y ningú puga al·legar ignorància mana dit senyor visitador general al reverent rector de la present iglésia que las publique lo primer diumenge o die de festa o mentres los divinals officis se celebraran y la major part del poble està congregat, conforme és de estil”.⁴⁴³ El cartell de 1776 acaba de la següent manera: “Finalment manam als Reverents Rectors Regents [amb] Cura de ànimas, Vicaris y Economos, que publiquen est nostre Edicte en lo die de festa immediat següent en lo Offertori de la Missa major quant la major part del Poble serà congregat”.⁴⁴⁴

Farà falta, en força ocasions, una segona i tercera lectura dirigida als parroquians, una certa insistència i persistència, com es diu a Sant Romà de Sau, el 1741, “llígia lo rector ab atenció las visitas, comensant per la que férem als 26 novembre 1723, també las provisions que en ellas se cítian de altrás visitas”,⁴⁴⁵ o bé a Sant Martí Sescorts, el 1742, “la n° 6 la llegendesca al poble tots

comensada esta hasta que esté enteramente dicho el prefacio, y cumplan uno y otro todos y qualesquiera sacerdotes, bajo la pena de dos libras de moneda barcelonesa, que des ahora, aplica su Ilustrísima para la obra de la presente iglesia, concediendo al Reverendo sacristán de ella que es y por tiempo será, comisión y facultad para exigir las y sacárselas al contraventor o contraventores”.

⁴³⁹. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 291v.

⁴⁴⁰. AEV, 1210/2, St Joan de Fàbregues, 1595, f. 15r.

⁴⁴¹. AEV, 1215, St Romà de Sau, 1625, f. 121v.

⁴⁴². AEV, 1223/1, Pruit, 1710, f. 45r.

⁴⁴³. ADG, P-123, St Climent d’Amer, 1736, f. 107v.

⁴⁴⁴. AEV, 1234/1, Manaments generals, 1776, f. 1r.

⁴⁴⁵. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1741, f. 234v.

anys al mes de janer fins que estiga en observansa lo manat en ella”.⁴⁴⁶ No ens ha de semblar estrany, doncs, que costi tant acomplir un manament, que és present a força parròquies i ocasions: a Sant Vicenç de Susqueda, un manament del 1602, així deia: “provehim y manam que los obres de dita iglésia dins dos mesos a pena de sinquanta sous y de excomunicació cumplen tot lo quels fonch manat en las tres visites precedents manant al rector los hobres publique altra vegada”,⁴⁴⁷ i encara el 1621, manava als “que deuen als bacins que ho paguin, sinó pagaran, lo rector de la yglésia los publique fins ha que hajan plenament satisfets”,⁴⁴⁸ a Sant Romà de Sau, el 1746, “manam al reverent rector remíria las provisions de la visitas antecedents tocants a las cosas de la iglésia y tòrnialas a llegir als parroquians”,⁴⁴⁹ i a Santa Maria de Corcó, el 1755, “*al reverendo rector mandamos que vuelva a leer al pueblo las provisiones de las visitas antecedentes que faltan a cumplir e inste por el total cumplimiento de todos los decretos que faltasen a cumplir*”.⁴⁵⁰ A Sant Martí Sacalm, el 1749, el visitador pren la determinació d’incorporar un *plus* per intentar la satisfacció dels decrets: “manam al reverent rector torne a llegir la citada *ab indulgèncias*, esperant de tots se esmeraran en cumplir”.⁴⁵¹

La lectura segueix un altre canal de transmissió quan els manaments van adreçats a clergues, sobretot beneficiats absentistes. És el rector el que ha de comunicar-ho, tot i que l’absència pot ser tan llarga, de mesos o anys, que esdevé impossible transmetre el manament a l’afectat. El 1723, el beneficiat del santuari de Cabrera “no aja practicat fins vuy la provisió 6 de la visita de 29 novembre 1704 (*de que diu no tenia notícia*) pujant a dir las vuyt missas, li manam acudia a nos passats dits tres mesos portant lo llibre de la visita y consueta”,⁴⁵² i encara es mana al rector de Sant Martí Sescorts que, després de l’incompliment del prior de la capella de Santa Margarida d’adobar la teulada i enrajolar el paviment, “li donarà avís, enviant-li còpia de aquest y de la citada provisió de 1710”.⁴⁵³

Cal distingir, a més, com i quan s’ha de publicar a les esglésies sufragànies, capelles rurals i santuaris, on pot haver-hi més o menys assistència i audiència, on es valora la compareixença dels seus administradors. El 1687, es mana al rector de Sant Martí Sacalm, “publique estas nostras provisions en esta iglésia parroquial en lo primer diumenge o festa de guardar després que las aja rebudas al temps de la missa matinal y major en la dita capella heremítica de Nostra Senyora del Far en lo diumenge o festa immediatament següent amb presència del prio y obrers

⁴⁴⁶. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 370v.

⁴⁴⁷. AEV, 1211/2, St Vicenç de Susqueda, 1602, f. 93v.

⁴⁴⁸. AEV, 1213/4, St Vicenç de Susqueda, 1621, f. 115r.

⁴⁴⁹. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1746, f. 500r.

⁴⁵⁰. AEV, 1228, Corcó, 1755, f. 170v.

⁴⁵¹. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1749, f. 745v. La cursiva és nostra.

⁴⁵². AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 281v. La cursiva és nostra.

⁴⁵³. AEV, 1224, St Martí Sescorts, 1723, f. 276v.

de ella”;⁴⁵⁴ a la capella de Sant Martí del Corb, el 1734, es manava als seus administradors “fassan plantar en un tauló y tingan aquell patent y en paratge vistós dins dita capella”;⁴⁵⁵ a Sant Joan de Fàbregues, el 1749, “manam al rector qui luego de puplicadas estas [provisions], fixe còpia de la present provisió en paratge ben públich de dita capella”;⁴⁵⁶ a Sant Martí Sescorts, el 1749, “farà que se publique en la suffragànea lo tocant a ella, y de haver-ho dit reverent rector executat ne farà fe al peu de esta”;⁴⁵⁷ i el rector de Sant Julià de Cabrera, el 1799 “publicará la dicha provisión juntamente con la presente y además hará una copia de ambas y la fixará sobre la pila del agua bendita o en la sacristia de dicha capilla [de Cabrera], cuidando de que se conserve siempre en dicho lugar de modo que pueda leerse y tenerse presente por qualquier sacerdote que hubiere de decir misa”.⁴⁵⁸

c. Llibres parroquials de visita pastoral

Tot i l'existència de llibres i fulls de visites pastorals d'arxius parroquials concentrats a l'Arxiu Diocesà de Girona i a l'Arxiu Episcopal de Vic, les pròpies visites pastorals no parlen massa de l'obligatorietat de disposar d'aquests llibres. Són pocs els quaderns en què trobem registrats de manera continuada una visita rera l'altra, mentre que la majoria apareixen integrats en altres volums i també molts apareixen en fulls solts, fet que en facilitava la dispersió.⁴⁵⁹ O bé a la inversa, tal com ha pogut comprovar Josep Sanabre en les visites barcelonines, a més, “se encuentran colaciones, comunicaciones, y muchos otros documentos que posteriormente fueron copiados en los volúmenes de Communium y Gratiarum. Lllaman también la atención en muchas visitas de los primeros registros, las largas listas de personas que eran tonsuradas con motivo de la visita. Dentro de los registros se encuentran numerosos papeles, exposiciones de los párrocos o fieles presentadas al obispo con motivo de la visita del prelado, o relacionadas con los Beneficios, Causas Pías y otras fundaciones”.⁴⁶⁰

A la diòcesi de Girona comencem a trobar informació a partir de la visita pastoral de 1610: a La Pinya es manava als obrers “que dins un mes pròxim compren y tingan un llibre en lo qual se continue de assi al davant los manaments de visita y aquells quis trobaran primer de les visites passades y sien primer desents y continuats”,⁴⁶¹ o a Les Preses, que “compren un llibre blanch

⁴⁵⁴. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 592r.

⁴⁵⁵. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 310r.

⁴⁵⁶. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 746v.

⁴⁵⁷. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 718r.

⁴⁵⁸. AEV, 1238/1, St Julià de Cabrera, 1799, f. 141v-142r.

⁴⁵⁹. AGUSTÍ, Alfred, “Los libros de visitas pastorales del Archivo Capitular de Lleida. Una aproximación a su estudio”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 123-142.

⁴⁶⁰. SANABRE, J., *El archivo diocesano de Barcelona*, Barcelona: Fidel Rodríguez imp. 1947, p. 51.

⁴⁶¹. ADG, P-81, La Pinya, 1610, f. 25r.

en lo qual se continuen las visitas ques faran y que las passadas si cuesen”.⁴⁶² Fins a aquesta data, s’anotaven en fulls volants i estaven escampats i dispersos per l’arxiu. Segons els bisbes Zuazo i Pontich havien de ser els obrers els que encarregats d’escriure els decrets de visita episcopal (“*Operarii qualibet Ecclesia teneantur accipere translatum visitae*”)⁴⁶³ i cada rector havia de disposar d’un llibre de visites pastorals (“*In qualibet Ecclesia ematur liber in quo continuentur prouisiones, & mandata visitationum*”),⁴⁶⁴ mentre que a la diòcesi de Vic, les constitucions només manen disposar d’aquests llibres (“*In qualibet Ecclesia habeantur liber, in quo prouisiones & ordinationes visitationum describantur*”).⁴⁶⁵

A Vic les notícies són esparses i situades en el segle XVIII, i no totes les parròquies tenen aquests llibres (amb algunes excepcions anteriors, com a Viladrau, el 1612):⁴⁶⁶ Sant Julià de Cabrera (1723), La Vola i Pruit (1734); a Vilanova de Sau, el 1749, diu “en lo orde al contingut y disposat en lo número 3 de la citada visita [referent a un llibre defuncions], avem vist un paper ab nom decret de nostre Vicari General lo qual volem se concèrvia, per lo que manam al Rector lo cúsia en lo llibre de visitas en lo matex full de esta nostra provisió”.⁴⁶⁷

Creiem que el bisbe Veyan serà el primer en fer un ús intel·ligent i partidista dels llibres de visites pastorals dels seus predecessors, ja que decididament els pren en consideració i mirament, buscant la correspondència amb els demás llibres parroquials, i si es dóna el cas, implicant al rector o parroquians. Sens dubte que això li suposa el doble de feina, perquè significa comprovar el seu compliment, a més d’inserir els nous equívocs detectats. A La Vola, el 1783, el bisbe va trobar una “circular del Molt Il·lustre Senyor Artalejo (que glòrie gose), qual havem trobat copiada en lo llibre de visitas”⁴⁶⁸ referent a l’entrada de nous clergues a una parròquia i l’assistència a les seves funcions. El 1786 a Falgars va manar “*al rector compre un libro para continuar los decretos de visita*”⁴⁶⁹ i a Sant Martí Sescorts,

“*Por quanto en las visitas del Señor Marimon hallamos se hace mención de una fundación de 49 misas que hizo Bernardo Cararach, y de que era administrador Jayme Carerach, y el Rector nos dice no tiene noticia alguna de tal fundación, y que habiendo*

⁴⁶². ADG, P-81, Les Preses, 1610, f. 22v.

⁴⁶³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 25-26, Lib. I. Tit. I. Cap VI.

⁴⁶⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 26-27, Lib. I. Tit. I. Cap VII.

⁴⁶⁵. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 4, Tit. II.

⁴⁶⁶. ADG, 1211/9, Vildrau, 1612, f. 4r.: “Nos Anton Gallart, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Vic y del consell de sa Magestad, per execució de la visita per nostre visitador general feta en la iglésia parroquial de Sant Martí de Viladrau, manam al rector de dita iglésia que lo primer dia de Diumenge ho festa de precete, publique y notifique al poble o persones baix nomenades les coses per nos eo per nostre visitador en dita visita provehides y manades com baix se seguirà y fasse relació al dors del present cartell, lo qual aye de fer copiar y rescirure al llibre dels altres cartells y guardar bé aquells en son poder fins que per nos o nostre visitador li sia demanat a pena de 2 lliures y de excomunió major”.

⁴⁶⁷. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1749, f. 583r.

⁴⁶⁸. AEV, 1235, La Vola, 1783, f. 58r.

⁴⁶⁹. AEV, 1236/1, Falgars, 1786, f. 161v-162.

*preguntado al heredero de la casa de Carerach le respondió que tampoco tenía noticia della, procurará el rector ver si en su archivo o libros antiguos se halla noticia de tal fundación y instar al heredero de la casa de Carerach procure por su parte tambien esbrinar lo que hubiere sobre la dicha fundación y su renta para cumplir en su caso con este cargo en exoneración de su conciencia”.*⁴⁷⁰

A Girona, és el bisbe Palmero que ho repeteix a cada parròquia el 1758: “*se compren un libro blanco donde se asienten los mandatos de visita, pues de esto modo no se extraviarán y se tendrán presentes para ponerlos en práctica*”.⁴⁷¹ Veiem que emprà els termes de pèrdua de les actes i observància dels decrets. Caldrà tenir present que alguns bisbes empraran manaments de visita impresos i d’altres no, per tant, serà més difícil una recopilació sistemàtica. A Pruit, davant la desaparició de documentació primordial i bàsica, els llibres de visites podien ser-ne bons substituïts, i de testimonis orals, emprats per delatar aquesta falta:

“Dient-nos lo rector [que] no té *diari* algun de son antecessor y trobem notat en lo foli 28 del *llevador*, escrit de lletra de aquest, un sol aniversari per Arnau Noguera, sent així que en la reducció ques feu en lo any 1658 que és lo *llibre de visitas* de aquells, hi ha notats 4 aniversaris y encara sobran 4 sous. Manam vaja en la casa de la Sala o altremet sin trobaria, y cas en ells se regonegués, ne celebrava menos dels quatre sous, notifique als hereus y marmessors fassan cumplir los que devia haver dit en los anys que fou rector y li fassan constar del cumpliment per notar-ho a fi de dar-ne rahó en la primera visita. Y sinó troba *diaris*, envie *còpia de un aniversari* y no del cumpliment dels quatre, perquè miren y atengan al descàrrech de ànimas del Rector y sufragi de la del referit Arnau Noguera”.⁴⁷²

Podem dir que no s’han conservat massa d’aquests volums en els arxius parroquials gironins per a l’època moderna (a diferència dels vigatans), però caldria valorar els testimonis que ens han arribat fins avui en dia, que tot i ser escassos, no són gens menyspreables, i que corresponen quasi tots als segles XIX i XX.⁴⁷³ De Sant Salvador de Bianya tenim la relació de la visita pastoral de 1758.⁴⁷⁴ Malgrat la seva dispersió i disseminació geogràfica, l’espardiditat i cronologia dispar, pensem que la majoria han desaparegut o perdut. A altres diòcesis i altres parròquies espanyoles també s’ha conservat molt escassament.⁴⁷⁵ En queden més testimonis

⁴⁷⁰. AEV, 1236/1, St Martí Sescorts, 1786, f. 166v.

⁴⁷¹. ADG, P-133, Les Planes, 1758, f. 209r.

⁴⁷². AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190v.

⁴⁷³. El Santuari del Collell (amb els manaments juntament a uns comptes del molí, 1591-1628), del convent de servites d’Empúries (1797-1832), de L’Esparra (1828), Fontclara (1949), Colomer (1950-1958), Mont-ràs (1829-1958), Pedrinyà (1852-1871), Sant Miquel de Cladells (1828-1943), Valldelbac (s. XIX), Valveralla (sense especificar les dates), Viladesens (decrets de visita pastorals de 1828 amb anotacions de vida parroquial de 1862-1917) i Vulpellac (1831). Totes les dades procedeixen de l’inventari de l’Arxiu Diocesà, de J. M. Marquès i dels seus fons d’arxius parroquials dipositat a Girona.

⁴⁷⁴. MAYANS, A., *Els arxius parroquials, municipals i notariais de la Garrotxa. Una aproximació*, Girona: Ajuntament d’Olot i Generalitat de Catalunya, 1987, p. 148.

⁴⁷⁵. Alguns exemples podrien ser: ANSON CALVO, M. del Carmen, “Valor documental de las visitas pastorales para estudios de la edad moderna. El ejemplo de los pueblos del partido de Cariñena”, *Memoria Ecclesia*, XIV(1999), p. 205-241; FUENTES NOGALES, M. del Carmen, “Parroquia de Santa Maria la Mayor (Cáceres). Estudio de las visitas pastorales en los libros de cuentas de fábrica, 1596-1716”, *Memoria Ecclesia*, XIV(1999), p. 405-410 i HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, Margarita, “Mandatos

d'aquestes visites en l'anotació que deixa en les corresponents inspeccions i rúbriques del visitador en els llibres sacramentals, tal com tenim escrit a l'inici del llibre de matrimonis de Les Planes d'Hostoles,⁴⁷⁶ o en un llibre de testaments de Sant Esteve de Llémána.⁴⁷⁷

Per sobre de tots aquests exemples en destaquen tres, que en les seves introduccions, seguiment i continuïtat ens revelen una sèrie de dades importants: Pineda de Mar, Rupjà i Púbol. Aquests s'inicien amb Arévalo de Zuazo, que segurament estableix una norma i obligatorietat de registrar els manaments en un llibre apart. El llibre de Pineda s'inicia amb els decrets de les visites d'Arévalo de Zuazo el 20 de gener de 1609 i amb les quatre visites que realitzà Onofre de Reart: una primera visita compartida amb Grau de Sant Martí, canonge de la Seu de Girona el 29 i 30 de maig de 1612; una segona amb el canonge i vicari gironí, Francesc d'Aimeric, els dies 12 i 13 de 1616; una tercera amb Joan Martòria, doctor en teologia i visitador el 31 de desembre de 1617 i una quarta amb el mateix Martòria el 17 de desembre de 1619. Totes estan escrites en català amb una excel·lent lletra, i s'acaben amb la signatura autògrafa dels visitadors i notaris o escriptors corresponents. En la darrera visita hi ha una nota que especifica foren publicats els manaments després de cinc dies. Al final de tot, i a la inversa hi ha uns manaments de Benet de Tocco, sense datar ni firmar. El llibre comença així: "Llibre de visites de la Isglésia parroquial de Santa Maria de Pineda de temps de mi Antich Ferrer, prevere y rector de dita isglésia, comensat lany 1609, essent Bisbe de Gerona lo molt Il·lustre y Rmi. Senyor Don Francisco Arévalo de Çuaço".⁴⁷⁸

També és destacable el volum de Rupjà, amb una cronologia molt més completa i seguida, de 1561 a 1859. Jaume Cassador inicia les visites, i es refereix als manaments com a 'ordinacions'.⁴⁷⁹ A més trobem visites de Francisco Arévalo de Zuazo: el 18 d'octubre de 1600;

pastorales en los libros de fábrica de la iglesia de San Martín de Tours de Horcajo Medianero", *Memoria Ecclesia*, XIV(1999), p. 253-282.

⁴⁷⁶. ADG, Arxiu parroquial Les Planes d'Hostoles, Llibre de matrimonis, 1558-1664, s.f.: "Llibre en lo qual són escrits días y anys ques són sposats y presa benedicció los quis són casats en la parròquia de Sant Cristòfol de les Planes de la visita feta en dita parròquia a XXVI de març M.D.L.VIII per lo reverent Mestre Masó, vicari del Reverendíssimo señor Don Arias Gallego per la gràcia de Déu, bisbe Gerona, en sa y de manament de dit Reverendíssimo Señor fet y principiat descriitura de mà de Antich Olmera, rector de dita parròquia".

⁴⁷⁷. ADG, Arxiu parroquial de Sant Esteve de Llémána, Testaments, 1568-1734 (fascicle), s.f., s'hi troben anotats els manaments de visita de Rafel Cols, visitador d'Arévalo de Zuazo, el 31 d'octubre de 1608. Dec la informació a l'amabilitat de Mònica Bosch.

⁴⁷⁸. ADG, Arxiu parroquial de Pineda de Mar, *Decrets de visita*, 1606-1609, s. f.

⁴⁷⁹. ADG, Arxiu parroquial de Rupjà, *Decrets de visita*, 1561-1859, s. f.: "Nos, Don Jaume Cassador, per la gràcia de Déu y de la Sancta seda apostolica, bisbe de Gerona, en virtut dels decrets del sacro consili de Trento, delegat apostòlic. Vistos los actes de la visita per nos personalment tant aucte. aplica. en virtut dels decrets del sacro consili tridinti, delegat apostòlic, com encara per auctoritat ordinària de la ysglesia de Sant Vicens de la nostra vila de Rupjà feta. Vistes les ordinacions per lo de bona memòria, Aries, predesesor nostre, fetes a VIII de juliol de M.D.LXI, desitjant en quant sia en nos augmentar lo culto divino y evitar alguns scàndols per tant los actes de dita nostra visita continuant, ordena y serman manam les ordinacions e manaments següents [...]" i "Nos el doctor Rafel Cols, Rector de Sant Feliu de Payarols,

una a través de Joan Sullà i d'Ager, rector de Bescanó, el 14 de novembre de 1604, amb manaments publicats el 19; una del 12 de novembre de 1606; la del visitador Rafael Cols, del 2 d'octubre de 1608 (i és publicada el 26 d'octubre); una personal el 6 de novembre de 1610 i publicada el dia 13. Segueixen les d'Onofre de Reart: amb Joan Vilades el 15 de maig de 1613, publicada el 19; una a través del visitador Joan Pere Pagès, sagristà de Montgrí, el 9 de novembre de 1615, publicades el 22; un altre visitador, Joan Vilades, doctor en teologia, el 19 de novembre de 1617, publicats el 26; un tercer visitador, Miquel Bonet, prevere, doctor en teologia, el 25 d'octubre de 1619, publicat el 27. Les de Francesc Santjust: el 7 de febrer de 1625, publicats el 8; una a través d'un visitador, Isidre Lau Canet, doctor en teologia, rector de l'església parroquial de Castelló d'Empúries, el 19 de gener de 1627, publicades el 24. Les de Garcia Gil Manrique: a través del reverent Miquel Vergés, prevere, doctor en Sacra Teologia, sagristà de La Cellera de Ter, a 11 de febrer de 1632 i una visita personal el 12 de novembre de 1628. De Bernat de Cardona: el 27 de gener de 1658, amb un formulari manual on s'hi ha afegit el nom de la parròquia (i publicat el 15 de febrer de 1632). Segueixen els manaments impresos de Francesc Dou, continuen els de Gregorio Parceró: amb el visitador Francesc de Valcárcel, doctor en sagrada teologia i mestre de cor de Sant Benet, el 9 de desembre de 1634, publicats el 31 del mateix mes; la del visitador Miquel Riera, prevere i capellà major de La Bisbal, el 22 d'octubre de 1641, publicades al cap de 5 dies, uns manaments impresos de Josep Fageda (29 de juliol de 1663, amb afegits a mà del secretari Jeroni Ayrà), uns altres manaments impresos de Josep Ninot (6 de juny de 1668, publicats al cap de dos dies per Jacint Ortal, prevere i sagristà de Rupit). Després d'un buit de les visites del segle XVIII, continuen a mitjan segle XIX. A l'inici de cada visita, s'indica sempre el visitador i la data. També, on el primer manament insisteix en l'observació de totes les constitucions provincials i sinodals, i en el compliment dels manaments fets en les darreres visites.

El darrer cas pertany als volums conservats de Púbol, el primer corresponent al període de 1599 a 1625, i el segon de 1821 a 1932. On hi ha visites de Francisco de Arévalo de Zuazo, la primera del 20 de gener de 1599, una segona del 10 d'octubre de 1602, una tercera el 14 de novembre de 1604 i una quarta visita l'11 de novembre de 1606. Segueixen les d'Onofre de Reart el 14 de novembre de 1615 i les de Francesc Santjust el 30 d'octubre de 1624.⁴⁸⁰

visitador general per lo molt Il·lustre Rxm. Senyor don Francisco Arevalo de Çuaço, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del consell de la magestat, com la visita sia instituida y ordenada per la exaltació de la fe catòlica y religió cristiana, per la pau y unió de la isglésia y reformació del clero, y emperar y als mals corregir y extirpar per tant amb una paterna caritat y zel cristià exorta a tots los sacerdots de aquest bisbat y mana se cumplen los manaments següents. Primo mana dit senyor visitador ques observe y guarden tots los manaments fets ab les constitucions provincials y particulars de aquest bisbat sots pena de 5 lliures”.

⁴⁸⁰. ADG, Arxiu parroquial de Púbol, *Decrets de visita*, 1599-1624, s. f.: “Nos el licenciado Joan Gonzales de Arellano visitador per lo molt Il·lustríssim y Reverendíssim Señor Don Francisco Arevalo de Çuaço per la gràcia de Déu. Com la visita sia instituida y ordenada per la exaltació de la fe catholica y

En el bisbat de Vic, a diferència de Girona, hem constatat una abundància documental d'aquest tipus de documentació. Les nombroses sèries de visites pastorals de la majoria d'arxius parroquials de la diòcesi vigatana conservats a l'Arxiu Episcopal de Vic ens confirmen que el seu ús degué ser generalitzat. És més, la seva precocitat també ens indica la voluntat dels visitadors de disposar d'aquest tipus de documentació. En la majoria dels casos, però, es tracta de documents solts, sovint sense relligar o bé petits lligalls, on hi ha escrits únicament els manaments d'una determinada visita (i no el desenvolupament de la visita sencera). Aquesta documentació separada i desparellada ens indica diferents coses: la més important, i segons les seves característiques físiques, és que es tracta dels manaments que són redactats a la Cúria Episcopal de Vic (o sigui, després de cada visita), i enviats *a posteriori* a la corresponent parròquia. Diem això per què foren convenientment plegats i doblats, gastats de les vores, perquè no ocupessin lloc i no es deterioressin en el trasllat i posterior lectura pública a la trona. La seva quantitat ens indica que la seva redacció tingué lloc després de la visita general, i que foren repartits i enviats per correu als diferents destinataris o rectors de les parroquials. És per això que és d'agrair el seu relatiu bon estat de conservació, per la facilitat de perdre's i dispersar-se. No s'entén, però, que no es manés i obligués el seu relligat en volums.

El catàleg és extens (més de setanta cinc arxius amb documentació de visites pastorals, amb un parell d'incorporacions de parròquies dels bisbats d'Urgell i de Lleida) i aquí només en farem una petita relació.⁴⁸¹ La seva separació i agrupament respon a criteris catalogàfics i

religió cristiana per la pau y unió de la Iglesia y refformació del clero y poble cristià per los bons noms desentir y amparar y als mals corregir y extirpar per tant ab una paterna caritat y de zel cristià, exhortar a tots los sacerdots de aquest bisbat y mana se cumplen los manaments següents. Primo mana dit señor visitador ques observe y guarden tots los manaments fets ab las constitucions provincials y particulars de aquest bisbat a pena de 5 lliures [...]”.

⁴⁸¹. Alpens (Osona): 1 (1600-1689), 2 (1605-1747), 3 (1686-1783) i també dins de llibres sacramentals (1587-1592); Artés, 1 (1686?); Avinyó (Bages): dins de llibres sacramentals (1636-1685); Balenyà (Osona): 1 (1730-1934), 2 (1743-1942) i 3 (1801-1924); Bellprat (Anoia): 1 (1625-1680), 2 (1685-1729), 3 (1721-1867) i dins de llibres sacramentals (1600-1623; 1591-1594 i 1625-1648); Bertí-Sant Quirze Safaja (Vallès Oriental): 1 (1599-1770, lligall); 2 (1690-1921, vol) i 3 (1615-1624 (lligall)); Santa Maria de Besora (Ripollès): 1 (1615-1891); 2 (1724-1979) i dins dels llibres sacramentals (1601-1720); Borredà (Berguedà): 1 (1586-1826); 2 (1654-1877); 3 (1685-1857) i 4 (1840-1847); El Brull (Osona): 1 (1612-1930); Cabrera, Sant Julià-Santa Maria de Corcó (Osona): 1 (1704-1948) i junt a la consueta (1612-1940); Campdevàrol, Sant Cristòfol (Ripollès): 1 (1945); Campdevàrol, Sant Llorenç (Ripollès): 1 (1637-1776) i 2 (1781-1832); Castanyadell-Vilanova de Sau (Osona): 1 (1594), dins dels llibres sacramentals (1591 i 1593) i dins de llevadors i correspondència (1648-1752); Castellcir (Vallès Oriental): 1 (1589-1729) i dins dels sacramentals (1589-1590); Castellldans (les Garrigues): dins del sacramentals (1594-1733 i 1738-1773); Castelltallat-Sant Mateu de Bages (Bages): 1(1606-1679) i dins del llibre d'Obra (1602-1642); Castellterçol (Bages): 1 (1861-1865); Cavallera-Camprodon (Ripollès): dins dels sacramentals (1734-1753; 1826); Centelles, parròquia de Santa Coloma (Osona): 1(1590-1786), 2 (1632-1864) i dins de sacramentals (1828); Centelles, parròquia de Sant Martí (Osona): 1 (1590-1621); 2 (1640-1782); 3(1783-1977) i 4 (1946); Civís (Alt Urgell): 1(1692-1920); Clariana-Argençola (Anoia): 1 (1600-1721), 2 (1685-1934) i 3 (1904-1928); Coaner-Sant Mateu de Bages (Bages): 1 (1811); Copons (Anoia): 1 (1656) i 2 (1729-1892); Cornet-Sallent de Llobregat (Bages): 1 (1594-1680) i 2 (1635-1885); Estiula-Les Llosses (Ripollès): 1(1647-1832); 2 (1751-1808) i 3 (1851-1946); Sant Joan de Fàbregues-

documentals (per carpetes o llibres; s'indiquen sempre amb una 'H' que aquí no reproduïm). Seguint un ordre alfabètic segons les parròquies, es disposa dels següents. Aquesta gran quantitat permet una aproximació valorativa. Una anàlisi quantitativa ens fa adonar de com està distribuïda la documentació (Quadre núm. 16):

Rupit i Pruit (Osona): 1 (1721), dins dels sacramentals (1589-1609) i dins de llevadors de rendes (1658); El Far-Susqueda (la Selva): 1(1830); Fiol-Sant Martí de Tous (Anoia): 1(1620-1684), 2(1778) i dins de sacramentals (1605-1724); Granera (Vallès Oriental): dins el llibre d'aniversaris i celebracions (1666); Gurb de la Plana (Osona): 1(1599-1670); 2 (1688-1816) i 3 (1767-1916); Santa Maria d'Horta-Avinyó (Bages): 1(1609-1629), dins de llibres d'obra (1590) i dins de sacramentals (1590-1606); Joanet: dins de sacramentals (1636-1720); Llaés-Ripoll (Ripollès): 1(1613-1623) i 2 (1683-1971); Lluçà (Osona): 1(1617-1650) i 2 (1686-1829); Malla (Osona): 1. S. XVII-XX, lligall; Manlleu (Osona): 1(1599-1653), volum; Sant Martí de Merlès-Santa Maria de Merlès (Berguedà): 1(1686-1884), volum; Molló (Ripollès): amb llibre d'obra (1625-1679); La Mora-Tagamanent (Vallès Oriental): 1(segle XVIII-XIX), lligall i 2(1656-1830), volum; Muntanyola (Osona): 1(1625-1720), lligall, 2(1726-1957), volum, i dins de llevador de rendes, (1631-1638), lligall; Múnter-Muntanyola (Osona): 1(1816-1968), volum, i dins del llibre d'Obra (1687-1845) lligall; Òdena (Anoia): dins dels sacramentals, s. XVII, volum; Santa Maria d'Oló (Bages): 1(1636-1881), volum; Orís (Osona): dins de sacramentals (1599-1634) volum; Sant Pau de Segúries (Ripollès): 1 (1728-1859); Santa Eulàlia de Pardines-Prats de Lluçanès (Osona): 1(1666-1720), volum i 2(1791-1935), volum; Pujalt (Anoia): 1(1629-1864), volum; Santa Eugènia de Relat-Avinyó (Bages): 1, s. XVII, lligall; Roda de Ter (Osona): dins de llibres sacramentals, 1(1605-1776), volum; Sant Martí Sacalm-Susqueda (la Selva): 1(1726-1832), volum; Sant Quirze Safaja (Vallès Oriental): 1 (1635-1817), volum, 2 (s. XVIII), lligall i documents episcopals, S. XVIII, lligall; Sant Bartomeu del Grau (Osona): 1(1613-1889), volum i dins de sacramentals (1599-1661), volum; Sant Boi de Lluçanès (Osona): dins dels sacramentals, (1622-1684; 1596-1622), lligall; Santa Eugènia de Berga (Osona): 1(1686-1928), volum; Sant Romà de Sau (Osona): 1(1818-1909); Savallà (Conca de Barberà): 1(1331-1857), fotocòpia; Segur (Veciana): 1(1601-1816), volum i dins de sacramentals (1596-1601), volum; Seva (Osona): 1(1598-1830), volum i dins de sacramentals, provisió de visita (1573-1595); Sidamon (Segrià): 1(1331-1575), fotocòpia; Sant Martí de Sobremunt (Osona): 1(1636-1889) i dins de sacramentals (1600-1634), volum; Sora (Osona): 1(1629-1648), volum, 2(1724-1957), juntament a l'Obra, 1(1598-1626) i juntament a comptes i factures (1649-1720), volum; Susqueda (la Selva): 1(1589-1720) lligall; 2(1656-1832), lligall i dins de sacramentals (1574-1577), lligall; Tavertet (Osona): 1 (1595-1647, volum, dins de sacramentals (s. XVI) i dins de l'Obra (1665-1876); Vallfogona de Ripollès (Ripollès): 1 (1602-1683), volum, dins de sacramentals (1575-1647), volum i juntament a comptes i factures (1599-1662), volum; Santa Margarida de Vallors-Sant Hilari Sacalm (la Selva): 1(1879-1895), lligall; Vidrà (Ripollès): 1. Qüestionari, 1775 i juntament a excomunicacions (1599-1728), lligall; Viladrau (Osona): 1(1682-1693) i juntament a sacramentals 1(1633-1676), lligall; Vilagrassa (l'Urgell): visites pastorals contingudes en els llibres de visita de l'AEV (1331-1592), fotocòpia; Vilalleons-Sant Julià de Vilatorça (Osona): juntament a sacramentals, 1(1655-1696); Vilallonga de Ter (Ripollès): juntament a llevadors de rendes i manuals (1617-1647); Vilanova de Sau (Osona): dins de sacramentals, 1(1578-1680), volum; dins de baptismes (1641-1720); Vilatorrada (Bages): junt a sacramentals, 1(1636-1879), volum; Sant Julià de Vilatorça (Osona): juntament a la consuetud (1635-1665), volum; juntament a sacramentals i provisions de visita (1667-1698); Vinyoles de Portavella-Les Llosses (Ripollès): 1(1644-1720), lligall i Sant Pere de Castanyadell: 1(a partir de 1940). Vegeu per més detalls: GROS, Miquel S., MASNOU, Josep M. i ORDEIG, Ramon (a cura de), GINEBRA, Rafel (actualització de), *Arxius Episcopal de Vic – Arxius parroquials incorporats. Secció d'Arxius Parroquials monàstics, corporatius i privats. Catàleg dels fons. Primera part: A-O. Segona part: P-V*, Biblioteca i Arxius Episcopals, Vic, 1997.

Quadre núm. 16. Documentació de Visites Pastorals del Bisbat de Vic*

	Quantitat	Percentatge
Fulls/llogalls de visites pastorals	64	46,3 %
Llibres de Visites pastorals	25	18,1 %
Dins/junt de llibres sacramentals	32	23,1 %
Dins/junt de llibres d'obrerries	6	4,3 %
Dins/junt a llevadors de rendes	4	2,8 %
Altres	7	5,1 %
TOTAL	138	100 %

*Dipositats a l'AEV. Font: elaboració pròpia a partir de GROS, Miquel S., MASNOU, J. M. i ORDEIG, R. (a cura de); GINEBRA, Rafel (actualització de), *Arxiu Episcopal de Vic – Arxius parroquials incorporats...*

Pràcticament la meitat d'ells són fulls volants i llogalls, i a continuació hi ha els que estan inclosos dins de llibres sacramentals. El bisbe Pedro Jaime, seguint la tradició gironina, imposa l'obligatorietat d'escriure els manaments de visites en els llibres sacramentals, i no en els llibres de visites i per tant estimular la seva creació i desenvolupament; un costum que sobreviurà encara força decennis. Això demostra que els llibres de matrimonis, baptismes i defuncions estaven plenament consolidats, que els rectors els empraven quan es donava el cas, i potser el seu ús més o menys continuat provocava que es poguessin llegir, rellegir amb més continuïtat o tal vegada, tenir més presents, els manaments que allí hi estaven escrits. Quasi bé a totes les parròquies visitades per Pedro Jaime s'indica el següent, tal és el cas de Sant Martí de Sacalm, el 1589, "Ilegeixi el rector dites provisions al poble, y les escrigui dins el llibre de baptismes".⁴⁸²

Els volums de visites conservats són molt tardans (ben entrat el segle XVII), més aviat escassos, són emprats durant un temps força llarg (que pot abastar diferents segles, incloses les primeres dècades del segle XX). Per això creiem que la seva compra, amb un preu alt, havia de comportar una rendabilització, un ús de llarga durada. Veiem-ne els exemples de com han estat intitulats pel rector:

-Llibre de visitas comensat en lo any 1685 als 9 de novembre. Manament del Il·lustríssim Senyor don Antoni Pasqual, bisbe de Vich, avent visitades personalment las iglésias de Sant Salvador de Bellprat y Sant Christophol de Queralt dit dia (1685-1729).

-Liber visitationum Seu in quo scribuntur decreta Visitationum inceptus die 21 mensis novembris anno a nativitate domini 1690 (1690-1921), Bertí.

-Liber visitationum Parrochialis Ecclesiae Sancti Lurentii de Campovandalo vicens dioc. (1637-1776), Campdevàrol.

-Libro de visitas (1640-1782), Centelles.

-Llibre de visitas de la Iglésia Parroquial de Santa Maria de Clariana Bisbat de Vich (1685-1934).

⁴⁸². AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 236v.

- Llibre de visitas desta Parroquial de Sant Feliu de Estiula* (1647-1832).
- Taula de las provisiones dels senyors visitadors contengudas en lo primer llibra* (1636-1720), de Joanet.
- Llibre de visitas* (1686-1971), Llaés.
- Llibre de visitas antich* (1686-1829), Lluçà.
- Llibre de visitas de desde 1599 fins á 1653* (1599-1653), Santa Maria de Manlleu.
- Llibre de visita de Sant Martí de Marlès* (1686-1884), Merlès.
- Visitas Episcopals* (1656-1830), de La Mora.
- Liber visitationum parochialis ecclesia Sancta Maria de Oló* (1636-1881).
- Manual de Visita que comensa lo any 1629 y conclou en 1859 de la parròquia de Sant Andrés de Pujalt* (1629-1864).
- Visitas antigas y modernas; las antigas son las desde mitg llibre en avall; y las modernas són las següents* (1635-1817), Sant Quirze Safaja.
- Llibre ahont se continuan las visitas ecclesiasticas de la parroquial iglesia de Sant Barthomeu del Grau, Bisbat de Vich* (1613-1889).
- Decrets de Santa Visita Pastoral = 1686 a 1928 =*, Santa Eugènia de Berga.
- Llibre de la visita* (1649-1720), Sora.

I. 7. Manaments generals diocesans

a. Característiques generals

Durant les centúries estudiades, podem constatar que a l'inici d'una visita pastoral d'un bisbe (normalment la seva primera visita a la diòcesi), es comença precisament amb la disposició d'una sèrie de manaments generals aplicables a totes les parròquies. Sens dubte és una declaració d'intencions, de la missió pastoral d'aquest, per la qual ha calgut, una preparació prèvia i seriosa. Segurament l'estada en anteriors episcopats, o l'experiència acumulada en altres càrrecs, els permeté desenvolupar una mena de 'corpus jurídic' dels problemes més usuals, persistents, amb més dificultat per resoldre, o els més urgents. No hi ha bisbe que se n'oblidi.

Per a la primera meitat del segle XVII trobem en el primer llibre de cada primera visita els manaments desenvolupats, escrits en català, d'Arévalo de Zuazo (<AD> núm. 8) i d'Onofre de Reart (<AD> núm. 11 i 17). En la primera i tercera visita que fa Arévalo de Zuazo a la diòcesi de Girona (1598-1599 i 1600-1602) mana "ques observe y guarde tots los manaments fets amb

les constitucions provincials y particulars de aquest bisbat a pena de 5 lliures”.⁴⁸³ En les seves constitucions sinodals fa dues referències als manaments i a la visita. La primera parla que els obrers de qualsevol església han de traduir les disposicions que el visitador farà, i llegir-les a tots els fidels cada primer diumenge de mes, segons ja havia legislat Boil el 1512 (“*Operarii in qualibet ecclesia teneatur accipere translatum visita*”);⁴⁸⁴ i la segona es refereix a la disposició per part de cada parròquia d’un llibre que contingui tots els manaments de visita (*In qualibet Ecclesia ematur liber in quo continuantur provisiones & mandata visitationum*).⁴⁸⁵ I el bisbe Reart diu: “Edictes los quals se han de publicar en la trona de les Esglésies de les viles y llocs poblats, mentres seran visitades y si és possible mentres la missa maior se celebrarà”.⁴⁸⁶

El cas dels bisbes vigatans és prou peculiar per ser breument descrit. Des del primer bisbe que comença a emetre una sèrie de disposicions Onofre de Reart, el 1608, tots els prelats que el segueixen emetran les mateixes i idèntiques disposicions. Serà el bisbe Pasqual, el 1685, que comença a fer alguna modificació: també prendrà els octogenaris manaments, els reformarà i adaptarà a la nova conjuntura. A més, també serà el primer en imprimir-los, en una mida gran (tipus DIN-A3), per a ser penjats en una taula o pissarra a l’entrada de l’església, sota el cor, a la capella de les fonts baptismals, i ser llegits per tots, i els canviarà el títol (i que difereixen dels gironins), i els anomenarà ‘Edictes de visita’. Ramon de Marimon, durant la dècada de 1720 i Manuel Muñoz, entorn de 1740, seguiran el seu exemple i en copiaran descaradament la forma, tipologia, lletra i contingut (<AD> núm. 51 i 72); durant la seu vacant, entre els bisbes Sarmentero i Artalejo, el 1776, el capítol catedralici desenvoluparà un model més senzill i esquemàtic, tipus DIN-A4 (<AD> núm. 83 i 85). Antonio de Artalejo (el 1778), i Francisco de Veyan (dècada de 1780), crearan un tipus mixt, a mig camí entre el de Pasqual i del capítol, més entenedors i clars d’estructura, amb la novetat d’incorporar diferents espais en blanc per posar-hi els terminis per complir a partir del dia de la visita, i no, estranyament, el nom de la parròquia. Sabem, efectivament, que aquests edictes arribaven a les parròquies, i així ho veiem el 1753 a Santa Maria de Corcó i a la majoria de parròquies del bisbat de Vic, on el bisbe reclamava l’escriptura dels llibres de difunts, segons s’especificava en un edicte general;⁴⁸⁷ i el 1775, a La Vola i demés parròquies, sobre l’obligació de tenir uns llibres i la manera d’escriure’l.⁴⁸⁸

⁴⁸³. ADG, P-75, f. 0.

⁴⁸⁴. *Constitutionum Synodaliu Libre quinque...*, p. 11bis-12.

⁴⁸⁵. *Constitutionum Synodaliu Libre quinque...*, p. 12-12bis.

⁴⁸⁶. ADG, P-85, Manaments generals d’Onofre de Reart, 1617, s. f.

⁴⁸⁷. AEV, 1227, Corcó, 1753, f. 69r: “8. *Aviendo visto que en las partidas de velados y difuntos no observa el Reverendo Rector lo prevenido en un edicto General que circuló por todo nuestro obispado que és el poner en los primeros, si hicieron o no capítulos matrimoniales, y en poder de que notario, con el día, mes y año, y en los segundos si hicieron o no testamento en la misma forma*”. La cursiva és nostra.

⁴⁸⁸. AEV, 1223/1, La Vola, 1775, f. 871r.: “1. No se publicará. Primerament havent vist que lo reverent rector no tenia los tres llibres, a saber: el llibre mestre de rendas, llibres de expectancias y consueta a

Per a la segona meitat del segle XVII se n'han conservat uns d'impressos en català, signats pels bisbes Josep Fageda (1663), Josep Ninot (1668) Francesc Dou (primer els trobem en forma d'edictes generals al principi de la visita de 1671 i després impresos el 1673; <AD> núm. 31, 32 i 33),⁴⁸⁹ Sever T. Auther (1680)⁴⁹⁰ i Miquel Pontich (1687) (<AD> núm. 41).⁴⁹¹ Tots quatre impresos són pràcticament idèntics, i només canvia el nom del bisbe i es deixa espai en blanc per escriure a mà el nom de l'església parroquial que es visitava. També coincideixen bastant en referència al contingut (amb algunes variants de forma), i arriben a un total de deu manaments generals, a saber: el primer anteriorment descrit, referent al compliment de les visites; el segon, sobre l'ensenyament de la doctrina cristiana; el tercer, sobre la manera d'escriure els òbits; el quart, l'obligatorietat de portar un llibre de misses d'estaca, fundacions i aniversaris; el cinquè, sobre el compliment de causes pies i últimes voluntats en testaments i codicils; el sisè, sobre la denúncia de l'incompliment de causes pies i personats; el setè, sobre el pagament de deutes a l'Obra, bacins o administració parroquial; el vuitè, sobre el dipòsit de les col·lectes i almoines; el novè, sobre la negativa de fer aplegaments sense deguda llicència; el desè, sobre el bateig dels infants. Al final de cada imprès s'hi escrivien manualment els manaments referents a cada parròquia visitada.

Casos similars en trobem a altres diòcesis catalanes: els més primerencs són els de Pere de Castellet, bisbe d'Urgell, el 1566⁴⁹² i el de Pere d'Aragó, bisbe de Lleida, de 1590, escrit en castellà.⁴⁹³ Per al segle XVII, també n'hi ha d'altres també a Urgell, de Luís Díes Aux de Armendáriz (1626) i Oleguer de Montserrat (1691),⁴⁹⁴ i a Barcelona n'hem localitzat alguns altres, de Rafel de Roviola (1606) i del canonge Rafel Montagut (que nombrà visitador Francesc Riu) i Manel d'Alba, en seu vacant (entre 1692 i 1697).⁴⁹⁵ Aquest inici de producció d'impressos de cartells, que arrencà tímidament en el segle XVI, s'amplia substantivament en el segle XVII, trobarà un espectacular augment i difusió en la divuitena centúria.

promptuari de celebracions, no obstant *lo ordre imprès y circular* de ordre de S.S.Y. y haver-se-li prefigit 6 mesos en la visita de 24 maig 1774, ni enquadernats los actes de son arxiu li manam los componga dins tres mesos en pena de 25 lla aplicadores per lo treball de fer-los compondrer y presentar-lo per la corresponent aprobació a nostre anteriors senyor visitador o a S.S.Y". La cursiva és nostra.

⁴⁸⁹. Aquests tres, estan insertats dins el llibre de *Decrets de visita* de Rupjà.

⁴⁹⁰. Tot i que no n'hem localitzat cap exemplar a l'Arxiu Diocesà de Girona, n'apareix un reproduït a VILA, P., *El teatre*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1998, p. 23, datat el 9 de maig de 1680 a Palamós.

⁴⁹¹. Estan insertats dins el llibre de *Visites pastorals*, P-108, ADG, full volant insertat.

⁴⁹². BC, Fullets Bonsoms, 2373 (R.13293).

⁴⁹³. AEV, Arxiu Parroquial de Castellldans, Llibres Sagramentals (1594-1733), f. 236r-v.

⁴⁹⁴. BC, Fullets Bonsoms 4868 (R. 4503) i 9467 (R. 97699) respectivament.

⁴⁹⁵. BC, Fullets Bonsoms 7418 (R. 96018) i ADB, v. 67, p. 344v. i 401r., respectivament.

Han de passar més de cinquanta anys perquè l'episcopat gironí torni emprar aquest sistema, encara que momentàniament. El reprèn Baltasar de Bastero, amb cinc impressions distintes de manaments, amb lleugeres variants entre elles, on la més nova fa referència a l'anterior i incorpora les actualitzacions: de 1732,⁴⁹⁶ una primera (que inclou els següents punts: l'acompliment de les constitucions i manaments últims; l'ensenyament de la doctrina cristiana; fer llibre de misses i fundacions; pagament de causes pies i compliment de testaments; pagament de deutoris a l'obra; guardar els diners dins una caixa segura; admissió d'aplegadors; sobre el bateig immediat dels infants; sobre els padrins majors d'edat; sobre el casament de paraula; sobre la benedicció nupcial; sobre la prohibició de representacions teatrals, balls i danses; sobre el registre de llibres sacramentals i sobre l'ofici i càrrec del rector) i segona (a més dels anteriors, l'obligació del rector d'anotar l'acompliment de les misses i fundacions; sobre l'obligació de tenir consuetud i llibre de visites pastorals; sobre l'ara, l'altar i els seus ornaments –guadamassils i creus– i sobre la redacció dels confirmats); de 1735,⁴⁹⁷ una tercera i quarta (només hi ha canvis d'estil i forma); i el 1741,⁴⁹⁸ una cinquena. Com els fulls del segle XVII, s'hi deixen els espais en blanc (<AD> núm. 57, 58, 62, 65 i 68). Encara que no se n'hagi conservat cap exemplar en els arxius parroquials gironins, per referències indirectes de les mateixes visites pastorals, sabem que arribaven a les parròquies (com la de Pedret, el 1750, on el rector havia de prendre als obrers “*los gastos ordinarios que acurran y al fin del año, tomando las quantas a los sobredichos administradores, depositará el alcance de cada uno en el arca de una o tres llaves que mandaba va hacer en el séptimo capítulo de los mandatos impresos*”).⁴⁹⁹ Sens dubte, l'arquebisbe tarragoní Pere de Copons, que havia estat bisbe de Girona entre 1726 i 1728, coneixedor del sistema emprat pels seus antecessors gironins, el farà servir en les seves visites, per exemple, a Aiguabella, el 26 de juny de 1737.⁵⁰⁰

Aquests textos, fins ara inèdits, indiquen que són fruit de l'experiència obtinguda a través del treball de camp, de l'observació directa a partir de les nombroses visites efectuades per ells mateixos, així com de la lectura atenta d'anteriors actes i registres de visites (d'altres bisbes), i també de la discussió entre bisbes i rectors en els concilis i sínodes.

⁴⁹⁶. ADG, P-119, Manaments generals, 1732, fulls sòlts enganxats al principi del volum.

⁴⁹⁷. ADG, P-117, Manaments generals, 1735, fulls sòlts enganxats al principi del volum.

⁴⁹⁸. ADG, P-125, Manaments generals, 1741, fulls sòlts enganxats al principi del volum.

⁴⁹⁹. ADG, P-130, Pedret, 1750, f. 174r.

⁵⁰⁰. AGUADÉ, Jaume, “Manamnets que dona l'arquebisbe...”, p. 62-63, en reproduïx les dues primeres pàgines dels manaments impresos conservats a la parròquia.

b. Compliment i execució dels decrets episcopals

El compliment i l'execució dels decrets episcopals esdevé el següent pas, immediatament després de la seva redacció, lectura i publicació. Segons hem pogut detectar en alguna visita, i suposem que excepcionalment, els manaments expressats oralment i que no són redactats tenen moltes més probabilitats de complir-se si es fa immediatament. A Sant Martí Sacalm, el 1741, per exemple, en referència als obrers i a la comptabilitat, “los advertim tingan bé a la memòria lo que los havem dit de paraula”.⁵⁰¹ Hi ha diferents maneres d'expressar-ho, prenent els exemples de les mateixes visites: a Sant Martí Sescorts queda perfectament corroborat pel mateix visitador, “atenent y considerant que importa poch fer provisions sinos possan en execució, ha provehit y manat ques cumplen todas las provisions de la visita en lo any pròxim passat”;⁵⁰² a Pruit “fonch provehit que dit rector done notícia a sa Santíssima Reverendíssima si les provisions seran complides quant sian publicadas”,⁵⁰³ i a Sant Martí Sescorts, molt amablement, mana “llígia lo reverent rector de tant en tant ab cuydado las visitas del Il·lustríssim Senyor bisbe Marymon de bona memòria y las següents y procuría ab tot calor se cúmplia lo que falte del ordenat en ellas”.⁵⁰⁴ La falta del compliment podia ser deguda a la falta de compareixença dels implicats, com a La Vola:

“Atès que quant venim a visità diferents a qui voldríam parlar per cosas que importan al bé de las suas ànimas, evitan que pugan veurer-lo y així queda sens las advertèncias quels serian profitosas com també nos persuadits de la obligació tenen de cumplir fundacions, sufragis, llegats pios y la paga de lo que deuen a la iglésia: manam al rector inste lo cumpliment de tot als que deuen luego luego (*sic*), y si troba renitència nos avise que són per compel·lir-los”.⁵⁰⁵

Moltes vegades els bisbes i visitadors fan servir la paraula ‘executar’ per referir-se a la seva materialització i concreció; nosaltres utilitzarem el verb acomplir com a sinònim, perquè creiem que és el que s’hi acostava més (però n’hi ha d’altres prou vàlids: observar, cuidar, afirmar, etc.). A tal d’exemple, el bisbe Dou acabava els manaments de la visita de 1671, a Sant Cristòfol de les Planes, dient que “per major execució de tot lo sobredit, mana al dit rector, en virtut de santa obediència, fassa observar lo present decret”,⁵⁰⁶ i Palmero, el 1758, deia:

“Y perquè tot lo sobredit és de molt de agrado de Déu Senyor Nostre, manam en virtut de Santa obediència y baix pena de excommunicació major que, dintre de nou dias contadors del dia de la publicació de esta nostra carta o com de altre manera de ella sabieru, que vos donam per tres terminis y el últim per peremptori y canònich avís, declareu lo sobre dit ante Nos y de altres qualsevols pecats públichs, perquè se donia la providència que més convinga, y no cumplint en esta forma tingudas aquí per repetidas las tres canònicas

⁵⁰¹. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1741, f. 269v.

⁵⁰². AEV, 1218/4, St Martí Sescorts, 1646, f. 75v.

⁵⁰³. AEV, 1210/2, Pruit, 1595, f. 16r.

⁵⁰⁴. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 718r.

⁵⁰⁵. AEV, 1225, La Vola, 1734, f. 187v.

⁵⁰⁶. ADG, P-104, Les Planes, 1671, f. 95r.

monicions com a personas revelades y contumaces desde ara per aleshores, y desde aleshores per ara, vos excomunicam en estos y per estos escrits”.⁵⁰⁷

Resseguir, però, el compliment d'aquests decrets i manaments és extremadament dificultós i laboriós, per no dir impossible, per diferents raons: per la distància entre visites o per la falta d'alguna d'elles; per l'avançada edat, mort o trasllat dels afectats i dels rectors que s'encarreguen de vetllar-ne el compliment; per desconeixement, mala comprensió del manament o oblit volgut o involuntari; per la falta de diners; per ser una església parroquial, sufragània o una capella aïllada; per no disposar sempre dels llibres de comptes (rectorals, de l'obreria o de les confraries) i poder-ne comparar el preu o el treball final, per exemple, o bé, per no haver-se conservat els testimonis materials. Alguns visitadors indiquen, però, la intenció de comprovar-ho en un futur, com a Sant Martí Sescorts (“De tot se'n haurà rahó en la visita següent”;⁵⁰⁸ i efectivament, al cap de vuit anys mal comptats, manava “Il·lúgia lo rector las provisions de las visitas antecedents, cúmplia per sa part lo que dega fer e ínsta als demás fassan lo mateix, fins que tot sia executat”);⁵⁰⁹ quan s'ha dut a terme, com a Sant Joan de Fàbregues “visità les provisions ordenades y mandades en la última visita y trobà com totes eren cumplides acceptat emperò la del confessorari avien de fer”,⁵¹⁰ o bé falta poc per fer-ho, com a Sant Vicenç de Susqueda “manam acabe de cumplir-se lo que falta de nostra visita del any 1726”.⁵¹¹

Tampoc hem de ser maliciosos i creure que quan deixa d'esmentar-se un decret una segona o tercera vegada és que s'ha acomplert realment. En aquest sentit, a Sant Martí Sescorts, el 1753, “*en cumplimiento de mandato cargo pastoral, descargo de nuestra conciencia y del reverendo rector, le mandamos que, con toda eficacia, inste por el cumplimiento de muchas provisiones de visita que hemos hallado faltase cumplir sin estar derogadas*”;⁵¹² a Sant Romà de Sau, el 1741, es deia que “a vista de las advertencias ques troban en las visitas antecedents, regoneixem és dificultós que lo rector aclaresca las celebracions que ha tingut obligació de cumplir, singularment trobant-se en la avansada edat de 73 anys, puix tenint-se menos no hi ha posat en pràctica”;⁵¹³ a Vilanova de Sau, es mana al rector “per cada tres ha de haver dit 8 missas resadas per Bernat Calm, y cada any un aniversari per Bernat Calm, que no sabem si és lo mateix que lo antecedent per qui se han de haver dit las missas *li fem aquesta explicació perquè cumpli* ab las provisions segona y tercera de la visita immediata y notiau com se mana en la provisió 3^a”⁵¹⁴ i el 1746, “en la sufragània de [Tavertet], Sant Miquel de Serarols, tingan present lo que falta a

⁵⁰⁷. ADG, P-133, Manaments general de Manuel de Palmero, 1758, f. 0

⁵⁰⁸. AEV, 1225, St Martí Sescorts, 1736, f. 274v.

⁵⁰⁹. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 370v.

⁵¹⁰. AEV, 1209/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 83r.

⁵¹¹. AEV, 1225, St Vicenç de Susqueda, 1734, f. 183v.

⁵¹². AEV, 1227, St Martí Sescorts, 1753, f. 68v. La cursiva és nostra.

⁵¹³. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1741, f. 263r.

cumplir en orde dels ornaments y demás queda manat en las visitas antecedents, las quals manam al reverent rector recorre y fassa present als parroquians de ella lo que falta complir-se”.⁵¹⁵ A La Vola, el 1749, “per lo compliment de la provisió de nº tercer de la visita immediata nos assegura lo reverent rector haver satisfet a las celebracions de que se li feya càrrega, però que per causa de indisposició en la salut no ha encara format lo estat de las fundacions com se li manava en la mateixa provisió de visita”,⁵¹⁶ i a Santa Maria de Corcó, el 1742,

“Com molt poch després que férem la visita immediata morí lo Doctor Joseph Ferrer, rector que era de esta parròquia, nons pot donar rahó lo actual de si se han complert las provisions que en ella férem. Llígiala ab atenció y execútia o que en ellas manàrem, y lo que conste estar complert ho nòtia en un paper per donar-ne rahó en la visita següent, lo que no ho sia ínstia se cúmplia y si és menester concorregam ab alguna diligència no avise y guàrdia las cartas que li respogam, a fi que las veja lo visitador y se terminen de una vegada las dificultats”.⁵¹⁷

Les diferències també podien ser degudes segons l'emissor o visitador, provocant un xoc o reacció més o menys acusat en el receptor o públic: si era el bisbe en persona, un delegat quasi desconegut o bé l'ardiaca. Com s'entenen, sinó, les provisions coincidents de 1593 a Sant Joan de Fàbregues (les “administracions dels bacins no volen complir las provicions fetas en las últimas visitas”),⁵¹⁸ Sant Romà de Sau (“visità les administracions y trobà com no aujan obeït lo manament [que] ere estat fet als dits obres en la última visita”),⁵¹⁹ Sant Vicenç de Susqueda (“no han complida ni cumplen la provisió feta per al señor sacristà Farreras, vicari general de sa Santíssima Reverendíssima”)⁵²⁰ i el 1633, en aquesta darrera parròquia es “manà que sian tornades a legir les provisions no complides de la visita passada, ordenades pel doctor Companyó, y sots las matexas penas, dins un mes sian complidas ab tot degut affecta”,⁵²¹ o bé la de Sant Martí de Querós, el 1626, on “és estat provehit que tot lo que no està complit de la visita passada sia posat en exequió y complit conforme és estat manat en lo acte de visita fet per lo visitador del senyor ardiacha regint lo bisbat de Vic sede vacant”.⁵²² Poden entendre's aquests incompliments com a reaccions d'oposició?

Davant la falta o refús, la primera reacció del bisbe i visitador és demanar la compareixença de l'afectat i de testimonis que confirmen les versions proposades i, sobretot, dels beneficiats, tal com hem dit. Però no sempre és possible, com a Santa Maria de Corcó, “com molt poch després

⁵¹⁴. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1741, f. 261r. La cursiva és nostra.

⁵¹⁵. AEV, 1223/1, Tavertet, 1746, f. 509r.

⁵¹⁶. AEV, 1223/1, La Vola, 1749, f. 749r.

⁵¹⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1742, f. 369r.

⁵¹⁸. AEV, 1209/4, St Joan de Fàbregues, 1593, f. 196r. I el 1599, en referència als beneficiats, “an mirats altres visites se'ls provehí y non a cumplit ni aboyt”, AEV, 1210/5, St Joan de Fàbregues, 1599, f. 170r.

⁵¹⁹. AEV, 1209/5, St Romà de Sau, 1593, f. 188v.

⁵²⁰. AEV, 1209/4, St Vicenç de Susqueda, 1593, f. 195r.

⁵²¹. AEV, 1218/1, St Vicenç de Susqueda, 1633, f. 210r.

⁵²². AEV, 1215, St Martí de Querós, 1626, f. 105v.

que férem la visita immediata morí lo Dr Joseph Ferrer, rector que era de esta parròquia, nons pot donar rahó lo actual de si se han cumplert las provisions que en ella férem”.⁵²³ A Sant Vicenç de Susqueda, el 1741, obligava “llegesca lo rector las visitas antecedents, comensant per lo del any 1726 y las provisions de altres visitas que en ellas se cítian y pòsian en pràctica lo que a ell li toque y fassa que los altres executen lo mateix”⁵²⁴ i a Sant Romà de Sau, el 1749, “peraquè ho tingan present lo rector recorrent las provisions de las ditas visitas, farà una llista del que fàltia a cumplir-se y la farà present als obrers a fi que se logre lo que se desitja”.⁵²⁵ En comptades ocasions, al darrer quart del segle XVIII, el visitador es mostra satisfet, i ho anomena en últim lloc: “finalment exhortam al reverent rector continue en lo notori y acreditat zel y cumpliment de son offici pastorals y que zele la observància dels presents decrets (que farà llegir segons estil) y los anteriors no cumplerts ni derogats y la [seva] observància”.⁵²⁶

Els terminis són fonamentals per entendre l’acompliment o incompliment dels decrets, havent, el visitador, de calcular un espai raonable i satisfactori per les dues parts. Bisbes i visitadors proporcionen un temps limitat d’execució que oscil·la entre uns pocs dies o setmanes fins als dos o tres mesos o mig any, i que podia coincidir amb una data assenyalada, en funció de cada decret: no és el mateix haver de construir una capella, fer un retaule o frontal d’altar o haver de pagar un deute i passar els comptes, i a més, també de qui ho hagi de realitzar, un rector, un beneficiat, l’obreria, un parroquià o tota la comunitat de fidels. Per exemple, a La Pinya, el setembre de 1671 calia fer un rec al voltant de la capella del Roser, “y assò fassan y cumplen de assí a la festa de Nadal pròxim vinent, sots pena de sinch lliuras y en subsidi de excomunió major, la qual vol que *ipso facto* incorregan passat dit termini en cas de inobediència y recusació”⁵²⁷ i a Pruit, el 1741, es manava a “Francisco Garganta, pagès, en pena de excomunió, que, dins tres mesos després que li notificarà lo rector aquesta provisió, satisfassa y cumpria todas las omissions ques tròbian del referit Doctor Garganta, rector”.⁵²⁸

Davant la falta de compliment pot concedir-se un ajornament i/o allargament parcial, mostrant, el bisbe o visitador, una gran flexibilitat i benvolença, però també una paciència infinita i inesgotable, i evitar haver de suspendre’s o enutjar-se. Per exemple, el 1591, a Sant Joan de Fàbregues “visità les provisions ordenades y mandades en la última visita y trobà com totes eren cumplides, acceptat emperò la del confessorari [que] avien de fer, lo qual temps los prorroga ab la present de assí a la primera semmana de Quoresma primer vinent, sots las matexes

⁵²³. AEV, 1223/1, Corcó, 1742, f. 369r.

⁵²⁴. AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1741, f. 234v.

⁵²⁵. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1749, f. 561r.

⁵²⁶. AEV, 1233/1, St Martí Sescorts, 1775, f. 881v.

⁵²⁷. ADG, P-104, La Pinya, 1671, f. 25r.

⁵²⁸. AEV, 1223/1, Pruit, 1741, f. 276v-277r.

penes”⁵²⁹ i a Sant Martí Sescorts “innova las mateixas provisions fetas en les altres visitas porrogant los altres tant temps com lo fonch dat per los visitadors sots las mateixas penas, ço és, las provisions qui no han tingut effecte”.⁵³⁰ En la visita de 1596, el rector va ser preguntat per Antoni Marfà, beneficiat de sant Pere, i respongué “que en altres visites li fonch manat que si fes stovalles, cubrialtar y palit y may no ha fet res”,⁵³¹ per això el visitador tornava manar el mateix, essent el rector el responsable del seu compliment i segrest, com a tots els manaments, i a Sant Vicenç de Susqueda, el 1602, “provehin y manam que los obres de dita iglésia, dins dos mesos, a pena de cinquanta sous y de excomunicació, cumplen tot lo quels fonch manat en las tres visites precedents, manant al rector los hobrers publique altra vegada”.⁵³² A Puigpardines, el 1619, “manà que sian complits tots los mandatos fets en la visita pròxim passada, sots duplicades penas, attès que molts d’ells no són complits, y quant en altres coses a dit senyor visitadors suplicades prorroga la visita a son beneplàcit”⁵³³ i a Sant Esteve de Bas, el 1738, digué que “hajam reparat que moltas cosas de las manadas en las antecedents visitas no se han observat ni se observan, perçò ordenam y manam que sian observats tots los manaments fets en las últimas visitas, sots las mateixas penas en aquellas contengudas”.⁵³⁴ Uns darrers exemples corresponen a 1746, on la falta de compliment dels manaments de les visites anteriors és quasi total i absoluta: a Pruit, “com en la visita del compliment de lo manat en las visitas antecedents en que se manava que tots los obtentors dels beneficis fundats en esta parròchia fessen constar cada any al reverent rector lo compliment de las obligacions de sos beneficis y sen portàs una llibreta en què lo reverent rector ho notàs”,⁵³⁵ a Vilanova de Sau, mana el rector que “fassa una llista ab los noms de aquells que deuen donar compliment, expressant las obligacions tenen y a més de llegir-los esta nostre provisió los llegirà cada mes al peu del altar la llista [que] haurà formada com li queda manat y passat lo termini prefigit avisarà si haurà agut algun negligent”,⁵³⁶ i a Sant Romà de Sau, el 1746, deia:

“És cosa verdaderament lamentable veurer lo poch o ningun cuydado se ha tingut en cumplir lo manat entant repetidas visitas asserca las cosas tocants al culto de Déu, y sa Iglésia; pues fins vuyt se troban las provisions en peu, sens ha verse cumplert casi res de lo manat; per lo que per no repetir una mateixa cosa manam al Reverent Rector remíria las provisions de las visitas antecedents tocants a las cosas de la iglésia y tornialas a llegir als parroquians”.⁵³⁷

A partir de les visites de 1620 i al llarg dels segles XVII i XVIII, es donen multitud de noves oportunitats, sempre dins un límit acotat i definit. Uns exemples que només fan que corroborar

⁵²⁹. AEV, 1209/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 83r.

⁵³⁰. AEV, 1209/2, St Martí Sescorts, 1591, f. 101r.

⁵³¹. AEV, 1210/3, St Joan de Fàbregues, 1596, f. 73v.

⁵³². AEV, 1211/2, St Vicenç de Susqueda, 1602, f. 93v.

⁵³³. ADG, P-86, Puigpardines, 1619, f. 49r.

⁵³⁴. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 107v.

⁵³⁵. AEV, 1223/1, Pruit, 1746, f. 509v.

⁵³⁶. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1746, f. 499v.

la vigència de manaments anteriors, amb independència dels anys que hagin transcorregut, i que siguin d'un altre bisbe (les del bisbe Pasqual són tan completes i rigoroses que seran referència per als visitadors posteriors). El 1723, a Falgars es diu que “atès que lo rector no té notícia se fes ninguna diligència per son antecessor a cerca del provehit en lo nº 4 de la visita feta als 28 de Novembre 1704 que diu lo Rector no havia vist, li manam que dins quatre mesos fassa lo que en ell se manà y sàpia de son antecessor las notícias que en dit nº4 se suposa tenia en orde a aquest fet, y de lo que resultarà nos ne donarà avís”;⁵³⁸ mentre que a La Vola, es remunten a visites del 1656 i 1686 per afirmar que la suficient dotació d'uns aniversaris. En qualsevol cas, els bisbes i visitadors poden i fan l'exercici de seguiment d'un manament, per múltiples raons. A Sant Martí Sescorts, en la visita de 1741, es manava que “lo rector llígia al poble las visitas antecedents, comensant per la 2 de juny de 1726 y las provisions de altres visitas antecedents que en elles se citen y no sian cumplertas, com és la tercera de la visita del any 1704”;⁵³⁹ i a Sant Romà de Sau, el 1749, deia que

“faltan encara cumplir-se differentes cosas de las manadas en las visitas antecedents per lo tocant a la iglesia y sacristia, per lo que mana al reverent rector y obrers que, quant antes pugan, donen cumpliment a lo que en ellas se mana y peraque ho tingan present lo rector recorrent las provisions de las ditas visitas, *farà una llista del que fàltia a cumplir-se* y la farà present als obrers a fi que se logre lo que se desitja”.⁵⁴⁰

La numeració dels decrets, imposada amb Pasqual (i amb alguns anys anteriors), pot ser efectiva en successives visites, i, de fet, aquesta n'és la intenció, fer-ne un ús posterior: el 1710, s'ordena “als parroquians de la present parròquia [de Falgars] que cumplen y posen en execució la provisió tercera de visita feta als 17 del mes de abril de 1709 dins lo termini de vuyt mesos del die de la present visita en havant comptadors”.⁵⁴¹ Precisament, les visites de Manuel de Senjust, a partir de 1710, es cita directament el dia, mes i any de la visita precedent i evitar manipulacions i canvis: a Sant Martí Sescorts, es veié que el campanar amenaça ruïna per primer cop el 3 de desembre de 1706, on manava al rector i obrers “fessen reparar aquell com en dita visita més llargament és de veurer, la qual provisió de visita (per no haver-se a ella obtemperat) fonch confirma en las visitas de 11 de desembre de 1707 y 11 de abril de 1709, y com hajam trobat que fins lo die present no se haje obtenperat ni complert al provehit y manat ab ditas provisions de visitas”;⁵⁴² a Santa Maria de Corcó, el 1723 es referia “per quant no consta que los marmessors y hereus del *quodam* Joan Baptista Tord, rector desta iglesia parroquial, ajan cumplert las provisions 3 de la visita de 1715, 25 y 26 de la visita de 1718, los manam a tots y a cada hu dells en particular, en pena de 25 lliures y en subsidi de excomunió

⁵³⁷. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1746, f. 500r.

⁵³⁸. AEV, 1224, Falgars, 1723, f. 282r.

⁵³⁹. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1741, f. 265r.

⁵⁴⁰. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1749, f. 561r. La cursiva és nostra.

⁵⁴¹. AEV, 1223/1, Falgars, 1710, f. 43r.

⁵⁴². AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1710, f. 48r.

que, dins tres mesos, nos fassan constar del compliment de dites provisions”,⁵⁴³ de nou el 1736 i el 1776.⁵⁴⁴ Veiem que poden passar anys i decennis, o fins i tot un centenni, entre la data dels manaments i la seva execució, o la seva revisió. Un cas extrem es dóna en la visita de 1799 a Sant Julià de Cabrera, on el bisbe Veyan digué que “*mandamos se observen y cumplan las provisiones 13, 14, 15, 16, 17 y 18 de la visita de 14 de diciembre de 1702, todas las que son concernientes al dicho santuario de Cabrera*”.⁵⁴⁵

El bisbe Sarmentero inicia els seus manaments amb amenaces de trencament i ruptura, que no es porten mai a la pràctica, i que són similars a totes les parròquies. A Sant Joan de Fàbregues,⁵⁴⁶ Sant Martí Sacalm⁵⁴⁷ i Sant Martí de Querós, el 1753, la primera diu el següent: “*Al reverent rector mandamos que lea las provisiones de las antecedentes visitas y haga con toda eficacia que se cumplan dentro de quatro meses, cuyo término asignamos por peremptorio, y sinó las cumplen nos avisará para tomar otras más severas providencias*”.⁵⁴⁸ A Rupit, el 1762, després que faltessin acomplir manaments de 1758 i 1760, mana al rector “*buelva a leer y publicar al pueblo y si pasan un término competente a su arbitrio no se cumpliesen lo por nos decretados nos donará aviso para providenciar lo conveniente usando aviso para providenciar lo conveniente usando de nuestra jurisdicción, y en caso necesario recurrir a donde convenga a fin de que sean compelidos con todo rigor*”.⁵⁴⁹ A partir de llavors, quan deixen de donar-se les segones oportunitats, mana que s’avisí i es notifiqui al bisbe, en darrera instància, perquè

⁵⁴³. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 289v.

⁵⁴⁴. AEV, 1225, Corcó, 1736, f. 271r.: “Com fins vuy los marmessors del rector Joan Batista Fort nons hajan fet constar com los manàrem en la provisió nona de la visita que férem en lo any 1723, haver complert lo que se’ls manà en las provisiones tercera de la visita feta lo any 1715, ni la segona, quinta y sexta de la del any de 1718, ans bé (segons las notícias que tenim) no han fet celebrat lo aniversari per Sagimon Garolera, ni satisfet los deu reals que cada any devian servir per cremar una llàntia devant lo altar de Sant Miquel. Nos persuadim serà lo mateix del demés. Y havent-se’ls ja entregat per lo rectro actual diferents llibretas de celebracions del referit: manam que dins tres mesos nos fassan constar del compliment de las antes dites provisiones de que los entregà còpia jurídicament lo rector, y ara los la entregará de aquesta, avisant-nos quant no haurà executat” i AEV, 1234/1, Corcó, 1776, f. 867r.: “Renovam lo decret 1 y 2 de nostre digníssim prelat de la visita de 7 octubre de 1775 ques tornaran a llegir per sa puntual observància y los números 6 y 7 de mat”.

⁵⁴⁵. AEV, 1238/1, St Julià de Cabrera, 1799, f. 142r.

⁵⁴⁶. AEV, 1227, St Joan de Fàbregues, 1753, f. 78v.: “*Aviendo visto y examinado en las antecedentes visitas que y con amorosas amonestaciones y con amenazas y penas está mandado a los de la iglesia sufragánea de Rupit que compongan el cementerio com se puede ver claramente en la provisión tercera de la visita hecha a los 19 de mayo de 1746 y en la sexta de 9 de junio de 1749, y no haver con todo cumplido lo que en dichas provisiones se les está mandado, mandados al Reverendo Rector, en pena de excomunió mayor que, si dentro de tres mesos no componen el citado cementerio, según se les está mandado, no se atreva a dar a ningun cadáver en el eclesiástica sepultura*”. La cursiva és nostra.

⁵⁴⁷. AEV, 1227, St Martí Sacalm, 1753, f. 79r-v.: “*En las antecedentes visitas hemos hallado muchas instancias de los visitadores sobre el cumplimiento de muchas previsiones dadas por nuestro antecessores, a las que todavia no ha dado el debido cumplimiento, por lo que encargamos al Reverendo Rector las con cuidado las antecedentes visitas y haga cumplirlas dentro de seis meses, mandándoles que, si dentro de dicho término no se cumplen, nos avise para obligarles con medios rigurosos y severas providencias*”. La cursiva és nostra.

⁵⁴⁸. AEV, 1227, St Martí de Querós, 1753, f. 81r. La cursiva és nostra.

⁵⁴⁹. AEV, 1232, St Joan de Fàbregues, 1762, f. 7r.

empregui les accions oportunes (que desconeixem), tal com a Sant Martí de Querós, el 1762 “mandamos al reverendo rector que si dentro del término de seis meses no ha comenzado a ponerlo en ejecución del aviso al Ilustrísimo Señor obispo para providenciar de otra manera”,⁵⁵⁰ i poc després, afegia que “no sens dolor havem reparat lo menyspreu han fet fins vull de las provisiones fetas per los superiors”,⁵⁵¹ i en ratificava les dues últimes visites. La reincidència també és penalitzada, encara que en poques ocasions: el 1698, a Les Preses i Sant Esteve de Bas, es mana que es paguin els deutes “sots pena de sinch lliuras de béns propis pagadoras y en subsidi de excomunió major, en la qual seran declarats aver incidit si dins lo dit termini no an donat satisfació”.⁵⁵²

c. Prohibicions, penes i càstigs

Els bisbes i visitadors disposaven del dret d'imposar penes a les persones que s'apartaven de la vida ordenada i púdica que ordenava l'església oficial; qualsevol desviament era castigat. Aquest dret es convertí en pràctica. La majoria de penes apareixen en els manaments (cada una té la seva corresponent), sempre que no es consideren causes greus i reservades per a tribunals eclesiàstics, i es refereixen a l'incompliment de manaments anteriors. S'han d'entendre com una amenaça: no hi ha manament sense pena, indicatiu de la debilitat del sistema coercitiu. Els manaments i les penes no eren mai qüestionades, tot i no ser portades a terme. De fet, altres indicacions ens suggereixen que tal vegada calia recórrer a casos extrems ja que només es quedaven escrites al paper i ningú se'n recordava un cop el visitador marxava.

Els bisbes i visitadors inciten a les denúncies, secretes o privades, públiques o col·lectives, sense represàlies majors. L'ús d'aquest vocabulari es limita en un curt període de temps (de final del segle XVI a principis del XVII), i és emprat en els manaments generals, i en comptades ocasions, en alguns decrets particulars. Es busquen els culpables, més que res, d'haver manllevat diners a l'obreria i altres administracions i no els han tornat. A Sant Martí Sescorts, el 1590, Gaspar Lafreca és amenaçat de denunciar-lo i excomunicar-lo sinó paga 8 lliures que devia, i a Sant Joan de Fàbregues, el 1609, es mana els deutors “que, dins sis dies, ho denuncien al rector de dita iglésia y als obres a pena de excomunicació y de tres lliures y denunciat queu hajan dins un mes ho paguen y si passat dit termini no haurà pagat lo rector de dita iglésia los denuncie per excomunicats y sien executats per la pena”.⁵⁵³ Però també havien de ser-ho altres temes, “los vicis públichs no foren trobats alguns sinó los que foren ja denunciants al officio de

⁵⁵⁰. AEV, 1232, St Martí de Querós, 1762, f. 259r.

⁵⁵¹. AEV, 1233, St Martí de Querós, 1770, f. 123r.

⁵⁵². ADG, P-110, St Esteve de Bas, 1698, f. 576r.

⁵⁵³. AEV, 1211/7, St Joan de Fàbregues, 1609, f. 42r.

monseñor Reverendíssim Gabriel Raxach”,⁵⁵⁴ de Tavertet, o bé “que lo rector, diumenge primer vinent, a pena de 10 sous, publique y denuncie nominatmi per excomunicats a tots los parrochians que no han confessat aquest any, conforme mana la iglésia y los sagrats cànon, entenent per parrochians aquells que ha un any estan en la parròchia”.⁵⁵⁵

Què és el que realment es castigava? Seguint els comportaments per al segle XVIII de l'arxidiòcesi de Tarragona, sistematitzats per Eugeni Perea, els més freqüents són, sobretot, la culpabilització dels comportaments: la blasfèmia, la murmuració, la usura, el treball en dies de festa, el jurament de sospita, consideracions sobre l'abillament personal, el vestit dels fidels, els vestits dels clergues, el paper de la dona en la societat, els llibres prohibits i la censura, que podrien passar per *peccata minuta*.⁵⁵⁶ En tenim una bona colla d'exemples que s'adeqüen o surten d'aquest esquema. Per exemple, a Sant Martí Sescorts, el 1591 i Puigpardines, el 1619, “provehí que los obrers qui tenen la culpa sieu executats per no haver complit ab la visita passada de comprar lo codern dels sants de Spanya com lo bé romana”,⁵⁵⁷ i a Sant Joan de Fàbregues, el 1749, l'incompliment d'uns decrets provocà la reacció airada del visitador: “com sia molt poch lo que se ha executat pera cumplir lo que se manà, no poder-se tolerar tan culpable omissió”.⁵⁵⁸ El 1592, el bisbe retira als obrers de Sant Vicenç de Susqueda un dels seus objectes més preuats per negar-se a desenvolupar uns manaments,

“visità les provisions que en les últimes visites fonch provehit les quals an recusat obeir specialment que los obres no volen que lo rector escrigue les entrades y exides dels bacins de les ànimes y obra de dita yglésia ni volen donar compte lo un al altre no obstant los manaments de les dites visites ni cartells de reformatio fets per sa Santíssima Il·lustríssima per tant. Provehí que dits obres sien executats per les penes incorregudes los quals foren penyorats en continent per en Roquosa prenent los dos gonfanons los quals de posa en mà y poder de m^o Joan Morera, vicari de Osor y manat al dit Morera que no done los dits gonfanons a ninguna persona que primer no conste aver obeït los dits manaments y provisions pena de x lliures si lo contrari farà”.⁵⁵⁹

L'excomunió era l'arma més poderosa de correcció, i potser la més temuda, que, tot i ser la més citada, no és la més portada a la pràctica. L'entredit personal i les penes en metàl·lic eren aplicades majorment a la comunitat de laics, mentre que la suspensió o segrest de fruits s'aplicava als clergues, sobretot als beneficiats. A la diòcesi de Vic, els bisbes demanen que s'enviïn les llistes dels culpabilitzats, castigats o inobedients de cada parròquia a la cúria per tal de saber l'estat espiritual de la feligresia. A Sant Martí Sescorts, el 1646, s'acaba la visita dient

⁵⁵⁴. AEV, 1241/2, Tavertet, 1591, f. 99v.

⁵⁵⁵. AEV, 1211/4, Pruit, 1605, f. 16v.

⁵⁵⁶. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 447-478.

⁵⁵⁷. AEV, 1209/2, St Martí Sescorts, 1591, f. 85v. i ADG, P-86, Puigpardines, 1619, f. 49v: “que sian complits tots los mandatos fets en la visita pròxim passada sots duplicades penes attès que molts dells no són complits y quant en altres coses a dit senyor visitador suplicades proroga la visita a son beneplàcit”.

⁵⁵⁸. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 747v.

⁵⁵⁹. AEV, 1209/3, St Vicenç de Susqueda, 1592, f. 116r.

que “los obres predits cumplen les coses predites dins lo termini a ells prefigit en les provisions dalt ditas y *sota les penes contingudas en lo cartell de la present visita*”;⁵⁶⁰ o sigui, en el cartell de la visita s’hi relacionaven els càstigs i penalitzacions.

La combinació de totes elles tampoc s’ha de veure com a quelcom estrany. Per exemple, el més freqüent és trobar-se al rector que digui que ‘no hi ha cap feligrès excomunicat, suspès, interdit, usurer ni concubinari públic’; a Sant Martí Sacalm, el 1633, mana als qui “fan renda eo delma o primícia a la isglésia de Sant Pau, dins tres messos, hajan pagat posant-ho en mans del venerable rector y obres, y si seran inobedients seran executats per tres lliures de penas y se’ls mana en pena de excomunió y si seran declarats per excomunicació”.⁵⁶¹ També pot ser a l’inrevés, que només hi hagi una amenaça, sense determinar-se una pena concreta sinó més general, com a Sant Romà de Sau, el 1646:

“Primo ha provehit y manat ques cumplen las provisions de la visita passada, en particular, la provisió feta contra Pere Ribas, pagès de la dita parròquia, aserrare un rech ha fet en dany manifest de las terras de la rectoria, assegurant-li que, si dins dos mesos no ha cumplit lo proveït en ella o donada rahó perquè fer nou dega fer, [es] proceirà *contra d’ell en execució de pena y declaració de censures* y altrament com seia trobat de dret de fahedor”.⁵⁶²

· L’excomunió. És segurament la sanció canònica més comuna i aplicada pels bisbes i visitadors. Consistia en marginar i apartar de la comunitat a la persona que era declarada com a tal, o sigui, la privació dels sacraments i demés beneficis espirituals i eclesiàstics, alhora que es prohibia a tots els altres membres tenir tractes o relacions amb ella; per tant, havia de ser una marginació traumàtica, religiosa i socialment. El seu nom era publicat en veu alta durant la missa major del diumenge, i tothom el/la coneixia. N’hem documentat poquíssims casos, considerats extremats i anormals, i que es refereixen en la seva majoria, a la usura i el concubinatge. De manera semblant hi ha manaments en què es mana al rector que no admetre a cap persona “*in divinis*” fins que hagi pagat el que es deu a l’obra. El 1590 en Joan Llach de Sant Martí Sescorts va ser excomunicat per no haver satisfet els diners que devia a l’obra; el 1591, es manava al rector de Sant Romà de Sau que si els sis veïns de la parròquia no retornen el diner manllevat el rector “los foragite de la yglésia y los publique per tal com nos ne per les hores los declaram, publicaram i denunciaram”,⁵⁶³ i de manera semblant a Sant Julià de Cabrera el 1629, a tots els deutors, en un termini de dos mesos, “no auran pagat que lo reverent rector los llanse dels officis divinals”.⁵⁶⁴ Tant a Sant Cristòfol de les Planes, el 1608,⁵⁶⁵ com a La Vola, el 1633, la condemna és real i/o propera:

⁵⁶⁰. AEV, 1213/1, St Martí de Querós, 1615, f. 10v. La cursiva és nostra.

⁵⁶¹. AEV, 1218/1, St Martí Sacalm, 1633, f. 270r.

⁵⁶². AEV, 1218/4, St Romà de Sau, 1646, f. 69v.

⁵⁶³. AEV, 1209/2, St Romà de Sau, 1591, f. 81v.

⁵⁶⁴. AEV, 1218/1, St Julià de Cabrera, 1629, f. 55v.

“Primo ha provehit que atès que en la visita passada se avia manat als que deuen a la iglésia, passat dit termini contengut en dita visita y no han obeït, tenint en poc las censuras y excomunicacions contra ells fulminades, s’és manat al reverent rector, en virtut de Santa obediència y de excomunicació major, ques segueix un mes primer vinent no hauran pagat ab tot affecta la part [que] deuen, los declare per excomunicats al peu del altar, para que sian excluits del gremi de la yglésia”.⁵⁶⁶

· L’entredit personal. Juntament a l’anterior, eren les penes més aplicades, segons l’ordre d’importància. Consistia en la separació o prohibició de la persona denunciada de la recepció dels sagraments i de la sepultura eclesiàstica. Per exemple, les visites de 1601 insisteixen en aquestes penes: a Sant Privat de Bas pels que deutors de cereals,⁵⁶⁷ i a La Pinya i Sant Joan de Balbs es manava l’acceptació dels càrrecs d’obriers, pabordes i baciners “en pena de entredit personal, manant al rector, a pena de 5 lliures, que, passat dit termini recusant de acceptar dits càrrecs, los serve entredits y si perseveran ne avise a sa Santíssima per a que se puga publicar per excomunicats”.⁵⁶⁸

· Les penes en diner, metàl·lic o pecuniari. Sovint aplicat a llocs concrets, a l’obra parroquial, altars o obres pies. És també una de les més citades, a l’estil d’una multa, i que havia de cobrar el rector. Amb dependència de la falta comesa, la pena era més alta o més baixa; amb tot, no sabem quin grau tenia d’efectivitat. Al bisbat de Girona, en el segle XVIII, hem vist que s’aplicaven penes de gra aplicables a l’obra.

· El segrest de fruits, rendes i emoluments. S’aplicava sobretot als beneficiats, priors o rectors que no aconsegueixen amb les seves obligacions o els anteriors manaments, tal com veurem. La privació o suspensió del salari és un tema recurrent en els visitadors, però que afectava a gran part del sector beneficional. Era un atac directe a les seves finances; en definitiva, el veritable sentit del funcionament d’aquest sistema. És corrent nomenar el segrestador, que sol coincidir amb el rector de l’església parroquial, i que solia tenir un poder o privilegi per portar-ho a cap.

⁵⁶⁵. ADG, P-80, Les Planes, 1608, f. 560v.: “Item per quant differentes personas estan devent a la obra de la present iglésia differentes quantitats així de diners com de blat y altres fruits: perçò, dit señor visitador mana a ditas personas ques troban debitoras de dita obra que, dins dos mesos prop vinents, paguian las quantitats respective per ells degudas, sots pena de 5 lliures y en subsidi de excomunicació major, y per aguer finits dits dos mesos pogan ésser declarats per excomunicació los qui no obehiran lo present mandata, se mana als obrers de la present iglésia, sots las mateixas penas, que segiran los noms de dits debitors y finits dits dos mesos avissan a dits visitadors del que no auran pagat”.

⁵⁶⁶. AEV, 1218/1, La Vola, 1633, f. 229r.

⁵⁶⁷. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, f. 23v.: “Item mana que tots els que deuen ordi y civada a la sacristia que paguen lo que deuen dins dos mesos y passat dit termini sels pose entredit personal y si perseveran ne avisen a sa Senyoria per a que se pogan declarar excomunicats, manant al rector, a pena de 5 lliures que, passat dit termini y fent-se lo contrari los serve entredits”.

⁵⁶⁸. ADG, P-81, La Pinya, 1610, f. 25r.

· La condemna verbal. Un únic cas el trobem a les Preses, el 1619 i s'aplica a causa d'uns impagaments d'unes anyades endarrerides de forment per al beneficiat dels sants Roc i Sebastià, el qual en surt guanyador el beneficiat; el pagès demana indult, que no li és concedit.

I. 8. Manaments particulars sobre la Reforma

Al costat dels manaments generals que hem vist anteriorment, aplicables a tota la diòcesi, existeixen una sèrie de manaments, “*mandates*” o “*mandatos*” particulars per a cada una de les parròquies i esglésies, teòricament exclusius de cada lloc. Ens adonarem que aquesta aparent diferència entre una i altra parròquia no és tal, sinó que hi ha uns problemes i unes mancances que es troben i repeteixen una i altra vegada arreu. Hem mirat d'agrupar-los per temes afins per així fer-ne una lectura més coherent i no tan dispersa, seguint una agrupació similar a la que emprà Eugeni Perea per a l'arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII, essent de gran utilitat per poder establir elements de comparació, semblances i diferències, a més de les puguin haver-hi entre Vic i Girona.⁵⁶⁹ Paral·lelament els hem agrupat segons els interessos de cada bisbe i visitador, i això ha servit per fer-ne una valoració més acurada i precisa de la seva evolució a llarg termini. Aquesta agrupació obeeix, també, a una tipologia que estableix Antoni Pasqual en el darrer quart del segle XVII. Ell és el primer (i únic) en ordenar i sistematitzar els manaments en blocs temàtics. Hem considerat oportú indicar el número total de referències als manaments a l'hora de ponderar el resultat final (Quadre núm. 17 i 18):

- a. Llibres i arxius. Es referirien als llibres sacramentals, però també els llibres de comptes, d'aniversaris, fundacions, causes pies o de temes relacionats amb la fiscalitat de les obreries. També hi hem inclòs els llibres impresos, sobretot referents a l'ordre de compra de missals nous (tipus ‘romans’), la seva enquadernació i arrenjament. Les notícies referents a la sostracció de documents, desgavell de l'arxiu o mal estat de la documentació també els hem situat dins aquest apartat.
- b. Obres d'art, arquitectura i infraestructures. En aquest cas estaríem parlant, majoritàriament, de retaules i imatges, i d'obres de menys envergadura, a petita escala, però que surten detallades en els manaments: reparació de cementiris, enfonsament de voltes, arranjaments de teulades (que provoquen humitats i degoters), allisament de paviments, etc. Com no, també hi tenen lloc les construccions *ex novo*, encara que hi són escasses: referides a capelles de nova planta, esglésies i les seves ampliacions, i sagristies.

⁵⁶⁹. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 112-114. Ens hagués estat de gran utilitat poder-ho comparar per a la diòcesi de Vic, per exemple, durant l'època del bisbe Veyan, però, malauradament Valentí Girbau no ha fet un buidatge sistemàtic de les visites pastorals ni dels seus manaments.

- c. Economia parroquial. Es refereix al cobrament de censals, rèdits o grans que havien de fer els parroquians. És una via indirecta per estudiar l'endeutament pagès.
- d. Parament interior. És, sens dubte, el que més manaments genera en la visita, per tant, surt reflectit de manera que ens podria donar una idea excessiva, inflada o distorsionada de l'estadística. En qualsevol cas, l'estat del parament dels altars és un objecte continuat de la reforma dels visitadors. Sobretot ens referim a la manca d'adequació litúrgica: la falta de vestiments sacerdotals, objectes litúrgics, ornaments de l'altar, millora del sagrari, de les fonts baptismals i dels olis, o dels confessoraris i bancs.
- e. Clergat. Bàsicament s'orienta cap a l'incompliment de les seves obligacions, i més en concret, adreçat als sacerdots que no tenen cura d'ànimes, els beneficiats, produïts per la falta d'un salari equitatiu a les seves expectatives. El segrest de fruits serà la pena que imposaran els visitadors.
- f. Administracions. Sobretot referides a les obreries, confraries, congregacions i demés bacins a mans de laics, però sota la supervisió del rector. Normalment es refereixen al nomenament de càrrecs i a l'incompliment de les seves obligacions.
- g. Comunitat de laics. En aquest grup hi hem inclòs el comportament moral de la feligresia, tant a l'interior del temple com fora d'ell: concubinatges, no entrin bestiar dins l'església o cementiri, no juguin o beguin, no pugin al cor mal vestits, no portin armes, etc., però també compleixin els llegats testamentaris dels quals són marmessors.

Quadre núm. 17. Evolució de temes i qüestions morals i religioses en els bisbes gironins

	Cassador (1584-97)	Zuazo (1598- 1611)	Reart (1611-20)	Montcada (1620-21)	Santjust (1622-27)	Manrique (1627-33)	Parcero (1633-56)
Total de decrets	112	279	163	119	106	92	113
Llibres i arxius	0,89%	1,08%	4,29%	5,88%	3,77%	8,70%	6,19%
Art i arquitectura	9,82%	8,24%	6,75%	2,52%	3,77%	15,22%	12,39%
Economia	11,61%	10,75%	12,88%	7,56%	14,15%	10,87%	7,08%
Parament interior	57,15%	57,95%	46,62%	53,78%	42,45%	39,13%	38,94%
Clergat	11,67%	13,26%	12,88%	21,85%	16,04%	14,14%	19,47%
Administracions	1,79%	6,45%	9,82%	6,72%	5,66%	7,61%	10,62%
Laics	7,14%	2,87%	6,75%	1,68%	14,15%	4,35%	5,31%

Font: elaboració pròpia a partir de les Visites Pastoral, ADG.

	Fageda (1660-64)	Ninot (1664-68)	Dou (1668-73)	Balmaseda (1673-79)	Auther (1679-86)	Pontich (1686-99)
Total de decrets	56	71	134	70	100	280
Llibres i arxius	5,36%	5,63%	5,97%	0	6%	6,43%
Art i arquitectura	7,14%	7,04%	17,91%	10%	11%	15%
Economia	3,57%	4,23%	11,19%	4,29%	7%	8,57%
Parament interior	39,29%	46,48%	26,12%	55,72%	39%	49,65%
Clergat	19,64%	22,54%	26,87%	25,71%	23%	9,64%
Administracions	5,36%	8,45%	5,97%	2,86%	4%	3,57%
Laics	19,64%	5,63%	5,97%	1,43%	10%	7,14%

Font: elaboració pròpia a partir de les Visites Pastoral, ADG.

	Miquel J. de Taverner (1690–1720)	Josep de Taverner (1720–26)	Copons (1726–28)	Bastero (1728-48)	Palmero (1756-74)
Totals de decrets	298	158	83	440	42
Llibres i arxius	5,3%	0	11%	7,9%	31%
Art i arquitectura	6,7%	5%	1,2%	11,8%	9,5%
Economia	6%	0,6%	0	4,7%	0
Parament interior	34,8%	76%	53%	44,7%	54,7%
Clergat	31,8%	33,7%	33,7%	23,6%	0
Administracions	8%	0	0	3,6%	2,3%
Laics	7%	1,2%	1,2%	3,4%	2,3%

Font: elaboració pròpia a partir de les Visites Pastoral, ADG.

Quadre núm. 18. Evolució de temes i qüestions morals i religioses en els bisbes vigatans

	Jaime (1587-1597)	Robuster (1599 - 1607)	Reart (1608-1612)	Gallard (1612-1614)	Sanjerónimo (1614–26)	Magarola (1627-34)	Sentmenat (1640-55)
Totals de decrets	476	313	75	90	275	146	64
Llibres i arxius	13,4%	2,8%	5,3%	11,2%	6,9%	0,6%	4,6%
Art i arquitectura	10%	12,14%	16%	8,9%	26,1%	27,3%	23,4%
Economia	8%	4,1%	10,6%	6,7%	9,8%	15,6%	15,6%
Parament interior	43,4%	73,8%	36%	61,2%	41,09%	36,3%	18,7%
Clergat	13%	2,5%	14,6	2,2%	5,8%	10,2%	12,5%
Administracions	5,7%	2,8%	10,6%	8,8%	6,1%	5,4%	3,1%
Laics	6,3%	1,5%	6,6%	0,1%	4%	2,7%	21,8%

Font: elaboració pròpia a partir de les Visites Pastoral, AEV.

	Pasqual (1685-1709)	Senjust (1710-20)	Marimon (1721-44)	Muñoz (1744-17 51)	Sarmentero (1752-1775)	Artalejo (1775-82)	Veyan (1783-1799)
Totals de decrets	598	43	679	181	253	168	227
Llibres i arxius	13,04%	0	11,75	13,8%	11%	10,7%	8,8%
Art i arquitectura	6,02%	16,2%	9,1%	24,8%	18,9%	13,1%	18,9%
Economia	6,02%	6,9%	5%	4,9%	3,9%	3,5%	1,7%
Parament interior	61,2%	25,5%	35,7%	21,5%	29,2%	28,5%	34,8%
Clergat	6,3%	27,9%	25,6%	23,2%	16,2%	23,8%	17,1%
Administracions	5,6%	2,3%	3,9%	3,8%	9,8%	7,1%	11,4%
Laics	1,6%	20,9%	7,2%	7,7%	10,6%	13,1%	7,04%

Font: elaboració pròpia a partir de les Visites Pastoral, AEV.

El pas a una informació en números i xifres és inevitable, i més amb una font que es dona a una lectura seriada i exhaustiva com aquesta, pel fet de ser àmpliament difosa, densa i periòdica (malgrat les crítiques d'alguns historiadors).⁵⁷⁰ La constitució d'una sèrie permet discernir les diferents hipòtesis plantejades, exemplificar-ho amb els casos oportuns, i, al mateix temps, pot

⁵⁷⁰. CARO BAROJA, J., *Las formas complejas de la vida religiosa (siglos XVI.-XVII)*, Barcelona: Galaxia Gutenberg, 1995, v. I, p. 35.

suggerir noves pistes de recerca i direccions a prendre, tal com han estudiat de manera primerenca a França Gabriel Le Bras,⁵⁷¹ i Cecília Nubola i Angelo Turchini a Itàlia.⁵⁷²

Els resultats d'aquesta comptabilitat són merament orientatius, i responen més a les voluntats, subjectivitats i número de visites dels bisbes i visitadors, que no pas, sovint, a les realitats de cada parròquia (per això hem indicat el número de total de manaments de cada un d'ells). O sigui, queden reflectides les obsessions i manies de cada un d'ells. El decret, manament o provisió episcopal posterior a la visita, que aquí prenem com a clau d'interpretació i mesura del pols de la parròquia, segons Josep Baucells i Lluís Monjas, no formava part de l'acta de visita en ella mateixa.⁵⁷³ De fet, així es corrobora en alguns bisbes gironins, que es limiten a complir amb la visita pastoral, sense fer manaments (o puntualíssims), per exemple, Bernat de Cardona (només al monestir d'Amer), Lorenzo Taranco o Tomàs de Lorenzana. En canvi, els vigatans no desaprofiten l'ocasió per dir-hi la seva, i són poques les parròquies i visites on deixen d'emetre manaments, però s'indicarà, interessadament, que no hi ha res a fer o dir; podem trobar, com a Vilanova de Sau, que “en ella no se ha provehit res per estar tot bé y dessentment conforme és nessesari per al culto divino”.⁵⁷⁴

Aquesta anàlisi es permet comprovar les orientacions, gustos i camins que segueixen els bisbes en la seva reforma. De la llista de problemes que són denunciats, hom troba, en primer lloc (lluny dels que segueixen immediatament i amb poques diferències al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII), la manca continuada de parament litúrgic, molt distant dels 16,92% tarragoní. Sembla que la insistència de Cassador i Zuazo a Girona, i Jaime i Robuster a Vic, tingué els seus efectes a curt i mitjà termini. Aquests són els primers en insistir en la col·locació de cobrialtars, palis i vestimentes sacerdotals, així com fer calzes, patenes i veracreus, mentre que els bisbes de la segona meitat del segle XVII s'adrecen més a qüestions de detall, completant el que no estaria inclòs en les anteriors visites, o reparant allò deteriorat, renovant els ornaments vells de manera compassada, en la mesura de les possibilitats: per exemple, fer petxines per a les fonts baptismals, casquets de plata per als olis, camises romanes, tovalles o les casulles, capes i dalmàtiques de materials luxosos per a festes solemnes de Miquel Pontich o Antoni

⁵⁷¹. LE BRAS, G., “Statistique et histoire religieuse. Pour un examen détaillé et pour une explication historique de l'état du catholicisme dans les diverses régions de la France”, *Revue d'histoire de l'Église de France*, XVII (1931), p. 425-449.

⁵⁷². NUBOLA, C. i TURCHINI, A. (ed.), *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze et metodi*, Bologna: Società editrici il Mulino, 1991 i RUSSO, C., “La storiografia socio-religiosa...”, p. XLIV: “Le visite pastorali si presentano come documentazione privilegiata per la storia religiosa seriale innanzitutto perché materiale quantitativamente rilevante e, in generale, costituito in serie continue che coprono l'arco di più secoli e, in secondo luogo, per il larghissimo numero di indicazioni che esser forniscono su una gamma abbastanza vasta di elementi relativi alla storia ecclesiastico-religiosa, nonché a quella civile”.

⁵⁷³. MONJAS, L., “Les visites pastorals...”, p. 49.

Pasqual. Les variacions i oscil·lacions que podem localitzar s'orienten en aquest sentit: després d'uns primers anys de proveïment i dotació de nou equipament, els següents són de reposició i reemplaçament dels vells estocs i forniment. És, doncs, tal com digué Carla Russo, *“I dati che mergono con maggiore ricchezza dalle visite sono quelli relativi all’organizzazione ecclesiastica, alle condizioni materiali della chiese, al loro stato patrimoniale, alla prascenza di reliquie, ai titoli degli altari, alle indulgenze, mentre molto menos esplicita risulta la visita per ciò che riguarda la vita religiosa e morale del clero e dei fedeli”*.⁵⁷⁵

En segon lloc, i cada cop més alt dins la llista de reformes, hi ha les referències al clergat. Principalment es centra en els problemes relacionats amb les seves funcions litúrgiques i espirituals. Tenen un destacat protagonisme els beneficiats, degut al seu considerable augment, on ressalten els casos de segrest de fruits, que pugen i baixen, seguint diferents moments: quan els bisbes constaten la relaxació d'uns costums i imposen unes penes pecuniàries (d'En Fageda a en Copons, i de Marimon a Veyan), i aquells que, tot i no passar per alt aquests incompliments, intenten resoldre-ho per via pacífica; i, finalment, n'hi ha altres que no en fan cap esment (potser per no donar-se el cas). Els bisbes gironins semblen estar lleugerament més interessats pels seus clergues que no pas els vigatans, que tenen uns índexs que s'assemblen més als tarragonins (al voltant del 12%). Els manaments adreçats al poble i a la comunitat de fidels són gairebé minoritaris, similars o més baixos que el 9% de Tarragona, i sobresurten pel seu caràcter repressiu i negatiu.

Amb una tendència similar a les reformes del clergat, s'insistirà cada cop més en els edificis i infraestructures religioses parroquials. Com hem dit abans, els manaments sovint es dirigeixen més a obres menors que no pas a grans inversions en obres públiques (amb les evidents excepcions). Però els bisbes estaran també cada cop més atents a l'estat físic i material de les esglésies, reliquiers, cementiris i sagristies, ja que un contenidor en mal estat pot perjudicar-ne el contingut.

L'economia parroquial no constitueix un punt d'atenció per a cap dels bisbes estudiats, fins i tot amb absències i oblits clamorosos en alguns d'ells. Tot i ser un punt de conflictivitat important apareix molt desdibuixat i fonedís, segurament allunyat de les veritables dificultats financeres del rector, obreria i administracions.

⁵⁷⁴. AEV,1217, Vilanova de Sau, 1627, f. 216r-v.

⁵⁷⁵. RUSSO, C., “La storiografia socio-religiosa...”, p. XLVI.

II PART. L'ESTAT MATERIAL DE LES PARRÒQUIES

II. 1. Cementiris i fossars

a. Els cementiris a l'època medieval i moderna

Segons afirma Dolors Grau, “el costum d’enterrar a l’interior dels pobles i al voltant de les esglésies no es va generalitzar fins a mitjan segle XI (amb excepcions) i, amb ell, el monopoli de l’església sobre la mort”.⁵⁷⁶ La creació de les sagreres, aquests espais d’immunitat diplomàtica al voltant de les esglésies, de trenta passes en els sentits cardinals, incloïen els cementiris; i és precisament en les actes de consagració i dotalies de les esglésies que sovint s’especifica l’ús mortuori d’aquests nous espais.⁵⁷⁷

Fixem-nos, per cercar els orígens d’aquests cementiris, els que apareixen en les comptades actes de consagració de les esglésies estudiades:⁵⁷⁸ la de Sant Romà de Sau, consagrada el 8 d’octubre de 1061 pel bisbe de Vic Guillem, “*concedo praefatae ecclesiae quae nominat cemituram triginta passarum*”;⁵⁷⁹ la de Sant Martí Sescorts, del 30 de març del 1068, diu el següent: “*in circuitu quoque ipsius ecclesiae secundum statuta canonum per omnes partes XXX passus terminavit ut intra ipsum spatium et sacraria fierent et mortui homines requiescerent*”;⁵⁸⁰ la de Sant Miquel de Sorrols, consagrada el 1090, també fa referència a un cementiri dins les 30 passes;⁵⁸¹ la de Sant Esteve de Bas, del 29 de gener del 1119, inclou “*insuper ex omni parte*

⁵⁷⁶. GRAU, Dolors, *Cementiris i sepelis*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2002, p. 16.

⁵⁷⁷. BOLÓS, Jordi, *Els orígens medievals del paisatge català*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2004; CANAL, J. i FOCHS, C., “La sagrera de Sant Feliu de Pallerols”, *Annals. 1990-1991 del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1992a, p. 19-91; FARIAS, V., “La sagrera catalana (c. 1025- c. 1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial”, *Studia Historica – Historia Medieval*, 11 (1993), p. 81-121; KENNELLY, F., “Sobre la paz de Dios y la sagrera en el condado de Barcelona (1030-1130)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968), p. 107-136 i MARTÍ, R., “L’ensagnament: l’adveniment de les sagreres feudals”, *Faventia*, 10 (1988), p. 153-182.

⁵⁷⁸. ORDEIG, Ramon, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum I. Preàmbul. Introducció. Documents 1-116 (segle IX-X). Primera part*, Vic: Fundació Gallifa, 1993; ÍD., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum I. Preàmbul. Introducció. Documents 1-116 i 117-120 (segle IX-X). Segona part*, Vic: Fundació Gallifa, 1994; ÍD., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum II. Introducció. Documents 121-276 (segle XI). Primera part*, Vic: Fundació Gallifa, 1996; ÍD., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum II. Introducció. Documents 121-276 (segle XI). Segona part*, Vic: Fundació Gallifa, 1997; ÍD., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum III. Introducció. Documents 277-432 (segle XIII). Primera part*, Vic: Fundació Gallifa, 2001 i ÍD., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum III. Introducció. Documents 277-432 (segle XIII). Suplement. Apèndix. Segona part*, Vic: Fundació Gallifa, 2002.

⁵⁷⁹. ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum III. Segona part..., p. 269-270.

⁵⁸⁰. ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum II. Segona part..., p. 217-218.

⁵⁸¹. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona...*, p. 630 i ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum II. Segona part..., p. 285.

*cymiterium habens XXX legitimos passus*⁵⁸² i la de Les Preses és de la mateixa data i empra idèntica fórmula.⁵⁸³ Mentre que la de Sant Miquel del Coll, del 7 de març del 996,⁵⁸⁴ la de Ridaura, 12 de gener del 1100⁵⁸⁵, la de Santa Maria d'Amer, del 9 de novembre del 949,⁵⁸⁶ la de La Pinya, del 17 de gener del 1022⁵⁸⁷ i la de Sant Vicenç de Susqueda, de l'11 de desembre del 1067,⁵⁸⁸ no se'n fa menció.

Aquests espais apareixen força sovint modificats i alterats des dels mateixos segles de la baixa Edat Mitjana. En aquests anys del segle XIV, els cementiris es degueren veure desbordats, i s'hagueren de buscar, segurament, nous espais.⁵⁸⁹ Un altre cas es donà en el segle XV, amb els famosos terratrèmols de 1427 i 1428, que si bé no provocaren ferits mortals, almenys documentats, veieren enderrocades les seves esglésies i, de retruc, els seus cementiris, foren parcialment destruïts.

Però sobretot en els segles XVI, XVII i XVIII documentem la modificació d'aquests espais sagrats. Tal com hem indicat, la seva proximitat a l'església els feia especialment vulnerables a ser reduïts i empetitits, ja que la construcció de noves capelles o sagristies sempre era a expenses del cementiri. Un exemple prou clarificador és el de l'ampliació de l'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols, plantejada inicialment el 1571, amb el cementiri que encara rodejava a l'església (<AF> núm. 238). Aquesta ampliació havia de "créixer sinó en la part darrera, devés lo carrer que devalla del prat o plassa verda de la present vila, perquè en les altres parts sestrenyaria lo samentiri, quei ja és necessari per la mateixa raó, ans lo acsentó dels edificis de dita yglésia del mateix regne haver de créixer endarrera com dit és".⁵⁹⁰ Una segona o tercera ampliació de l'església, a les darreres dècades del XVI, el taparen en bona part, quedant sepultat sota la nau (una excavació arqueològica ens confirmaria les nostres suposicions), relegant-lo en un espai ínfim, mínim i secundari rera l'església, de l'absis central i sagristia vella. Abans del 1753 es veuria de nou reduït, en construir una nova sagristia.

⁵⁸². VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa...*, p. 403 i ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum III. Primera part..., p. 70-71.

⁵⁸³. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa...*, p. 59 i ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum II. Segona part..., p. 305.

⁵⁸⁴. ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum I. Segona part..., p. 261-262..

⁵⁸⁵. ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum III. Primera part..., p. 71-72.

⁵⁸⁶. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Selva...*, p. 251, ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum III. Primera part..., p. 27-28; ÍD., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum I. Primera part...; PRUENCA, E. (a cura de J. M. MARQUÈS), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, p. 38-39 i PUIGDEMONT, J., "Acta de consagració de l'església...", p. 117.

⁵⁸⁷. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa...*, p. 419 i ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum II. Primera part..., p. 33-34.

⁵⁸⁸. ORDEIG, R., *Les dotalies de les Esglésies...*, Volum II. Segona part..., p. 215-217.

⁵⁸⁹. CANAL, J. i FOCHS, C., "La despoblació de la Vall d'Hostoles entre 1349 i 1486", *Annals. 1992-1993 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1994b, p. 77-103.

⁵⁹⁰. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1571, f. 273v.

La construcció de l'ala nord-oest de l'església del monestir d'Amer, amb una sèrie dependències i el campanar quadrangular, tingué lloc, si fem cas a la llinda de la porta de l'escala que puja al campanar, el 1640 (i posteriorment derruït per les tropes franceses el 1657), prenent part al clos del cementiri. L'ampliació de l'església de Sant Cristòfol de les Planes, el 1651, tingué lloc en el sentit del presbiteri i del portal; la nova capella del Roser de Sant Privat es construí el 1592, en direcció a tramuntana; mentre que construcció de la del Roser de La Pinya el 1597, segons expressa el document, sí prengué un tros al cementiri.⁵⁹¹ El cas de Sant Martí Sescorts, el 1775, per iniciativa popular i aprofitant l'avinentesa, “en acte de visita de la sufragànea de Sant Barthomeu Sasgorgas, convocats los pagesos ante Nos, han convingut fer lo altar del Roser al costat de la sagristia, y que traurà al fossar per la part de mitg dia, lo que manam se practiquia així”.⁵⁹² A Les Preses, en la visita de 1734 es demanarà permís per construir un nou edifici, al·legant la inutilitat d'un espai tan gran:

“Lo rector y obrers de la iglésia parroquial de Sant Pere de las Presas, ab lo degut respecte, exposan a Vostra Reverendíssima que, ab la aprobació y consentiment del Il·lustríssim Senyor Bisbe, desitjan vendre al Doctor Manuel Soler, prevere y domer de la iglésia parroquial de Olot, com a obtentor lo benefici sots invocació del Àngel Custodi fundat en dita iglésia de Las Presas, per la ampliació de una casa propria de dit benefici, *un tros de sementiri de la referida iglésia*, lo qual era totalment inútil, pues en ell no se enterrava, quedant dita porció lo bastant y necessari per lo que se ofereix enterrar-se en dita parròquia; y com esta alienació, com de cosa ecclesiàstica per sa validesa dega aprobar-se y decretar-se per lo legítim superior ecclesiàstic, y a est fi aja de precehir informació de la utilitat que resultarà de dita venda a la sobredita iglésia: perçò dits rector y obrers de la parroquial de las Presas suplican a Vostra Reverendíssima se servezca manar rebre la dita informació y constant de ella com constarà a Vostra Reverendíssima ser de útil y conveniència a la referida Iglésia lo executar-se la alienació de dit tros de sementiri sia servit aprobar-la e interposar a ella son decret, lo que esperan de la justificació y rectitut de Vostra Reverendíssima”.⁵⁹³

Les visites gironines i vigatanes del segle XVIII ens mostren les conseqüències de la invasió de les capelles i sagristies dins l'espai dels morts: la humitat i l'aigua que penetra a l'interior. El remei serà rebaixar la terra del cementiri, suposant que apareixerà una quantitat d'ossos, que hauran de ser enterrats novament. A Sant Martí Sescorts, es diu que “*por quanto el piso del cementerio y demás alrededores de la yglesia parroquial por ser más alto que el interior de ella hace húmeda hasta cierta elevación las paredes y malvaratá con esto los altares, manteles y ornamentos de la sacristia*”,⁵⁹⁴ mana fer una canalització al voltant a la mateixa alçada del paviment de l'església per escolar l'aigua i permetre la ventilació. A Tavertet, el 1746, es mana que

⁵⁹¹. ADG, Registre de Lletres, U-300, f. 31.

⁵⁹². AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1775, f. 881v.

⁵⁹³. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 311r. La cursiva és nostra. (<AD> núm. 61)

⁵⁹⁴. AEV, 1238/1, St Martí Sescorts, 1799, f. 143v.

“Fassan quant antes lo trencapàs per impedir no entren las bèstias en lo fossar, y ab son temps faran un fosso immediat a la paret de la iglésia per la part de la sagristia y capella de Nostre Señora del Cor, de manera que est tinga lo pendent bastant pera que no se detinga en ell la aygua [que] caurà de las teuladas, si que corre aquesta fins exir fora la paret del fossar y axís se lograrà traure lo humitat de la iglésia, y pera que dit fosso no servesca de incomoditat per la professons se fan al rodador de la iglésia en la lloch del pas de esta lo cubriran ab llosas de pedra reforsada donant la amplària sia menester”.⁵⁹⁵

A través dels llibres de l'obreria de Tavertet sabem que s'havien dut a terme una sèrie d'obres de perimetració i circumval·lació del cementiri, el 1683 i 1791.⁵⁹⁶ A Sant Vicenç de Susqueda, el 1755, “*mandamos que rebajen tres palmos el cementerio para impedir que en el tiempo de lluvias entre agua en la yglesia y evitar el peligro de que cayga*”;⁵⁹⁷ mentre que Sant Martí Sescorts, el 1774, “*havent reparat que en la iglésia present entra aygua en temps de plujas que la destrueix y és gravíssim inconvenient per os parroquians lo que se evitarà replantant y enfondint lo fossar y lograrian comoditat pera fer las professons ab la decència ques deu*”.⁵⁹⁸ El 1736, a La Pinya i Cogolls, es diu que “*se haje vist per lo terreno del cementiri més alt que al paviment de la iglésia en temps de plujas llansa tanta humitat a la capella del Roser y dins la sacristia, que en una y altre trespasa la aigua*”,⁵⁹⁹ i a Sant Climent d'Amer

“*prové tota la humitat de estar lo terreno més alt, que no lo paviment de la iglésia, per lo que abaiant aquell fins a posar-lo al igual de dit paviment se remediarian tots estos danys; però exorta dir Senyor Visitador General y encarrega a tots los habitants de est poble, que resolgan lo traure terra del cementiri fins a igualar-lo ab lo paviment de la iglésia*”.⁶⁰⁰

Un altre factor a tenir en compte són les diferents pestes que tingueren lloc durant l'època moderna. Tot i que especialment dura fou la de mitjan segle XVII, no sembla, almenys per a les parròquies de la zona que estudiem, que tingués incidència real a les nostres parròquies, ja que els casos recollits demostren que els cossos trobats en camins, marges o muntanyes, amb

⁵⁹⁵. AEV, 1223/1, Tavertet, 1746, f. 509r.

⁵⁹⁶. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f. “*Nota del que se ha gastat per las parets de la iglésia any 1683*” i G/3. Obra (1772-1941): “*En juny 1791 se ha fet la paret y mitga portal per tancar lo fossar, en qual treball se han empleat dotze jornals de mestre de casas, y deu y mitg de manobre. Aquestos a 8 sous 9 diners y aquells a 10 sous que junt inportaren deu lliuras un sou y onse, extretas de la capsa de Sant Corneli, com trobaràs en lo llibre de aquesta administració fol 41, n° 37 són 10 lliures 1 sous 11 diners. Los mestres que han treballat són Juan Noguier y Gaspar, pare y fill. Los manobres Joseph y Francisco Bofia germans. Item en 19 juny per la sorra, 4 pedres per lo mitg portal, alguns carreus y un jornal més, se ha pagat a Juan Nogués mestre de cases: 2 lliures 18 sous extretas del Roser de las donas, fol. 38 retro del llibre de lur administració són 2 lliures 18 sous. Item en 4 Agost 1791 se ha posat la rexa de ferro, ab son pany per tancar lo fossar, y se ha pagat a Miquel Noguier Ferrer de la present sagrera son inport, que és deu lliuras, deu sous: dich: 10 lliures 10 sous quals se han extret; so és 9 lliures del Roser de las donas fol 38 del llibre de lur administració y una lliura deu sous de la administració de Sant Corneli. Llibre de esta administració fol 42 n° 38 ab tot*”.

⁵⁹⁷. AEV, 1228, St Vicenç de Susqueda, 1755, f. 162r.

⁵⁹⁸. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1774, f. 445v.

⁵⁹⁹. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83r.

⁶⁰⁰. ADG, P-123, St Climent d'Amer, 1736, f. 68v.

síntomes dubtosos de mort de pestilència eren enterrats allà mateix on eren trobats,⁶⁰¹ un segle anterior, el 1566, hi ha una nombrosa sèrie de llicències per exhumar cadàvers fora del cementiri a causa de la pesta.⁶⁰² A Tavertet, segons les investigacions de Rafel Ginebra, sabem que els veïns i les autoritats prengueren mesures fèrries per a fer front a la gravetat de la situació, i evitar l'extensió de l'epidèmia: durant els mesos de maig i juny de 1652 diversos morts foren enterrats prop del seu habitatge (a la cova de Cases-Sobiranes), per evitar trasllats i contagis.⁶⁰³ No lluny d'aquí, a Besalú, el cementiri, almenys fins el 1835, estava situat integrat dins la població. Segons els arqueòlegs J. Sagrera i Ll. E. Casellas “és precisament en aquest segle que, per la pesta del 1651-1652, s'habilita un nou cementiri, segurament pel risc d'infecció dels enterraments dintre del casc urbà. Aquest nou lloc d'enterrament ja seria molt probablement el del Turell, anomenat el 1856 com a ‘cementiri vell’ en les actes de traslladar al solar actual, i considerant com “*escaso de tierra y rodeado de una mala pared*”. Podria ser, doncs, que a partir de mitjan segle XVIIè el cementiri del Prat continués funcionant només en casos puntuals”.⁶⁰⁴

Malauradament, i a desgrat dels historiadors modernistes, les excavacions arqueològiques de cementiris i necròpolis han primat la seva antiguitat, i s'han estudiat sobretot els medievals. Tal com apuntava Manuel Riu, el 1982, “no és gaire el que sabem encara dels costums funeraris de Catalunya a l'Edat Mitjana. [...] En veritat, és ben poc el que hom ha descobert fins ara”.⁶⁰⁵ Han passat més de vint anys i creiem que s'ha avançat molt de llavors ençà, per exemple, amb la publicació de la tesi doctoral d'Elisenda Vives.⁶⁰⁶ Dels costums funeraris de l'època moderna, a més de seguir els medievals, podem apuntar-ne algunes notes i testimonis.

⁶⁰¹. SOLÀ, Xavier, “Els segles XVI i XVII. La demografia: immigració occitana i pestes negres”, dins *Història de la Garrotxa*, Girona: Diputació de Girona [En premsa]; CANAL, J., *Una vila catalana davant la mort. La pesta de 1650 a Olot*, Olot: Editora de Batet, 1987; CLARA, J., “La pesta del 1650. La desigualtat davant la mort i aspectes religiosos”, *Estudi General. Girona a l'època moderna: demografia i economia*, 2 (1982), p. 165-188 i SIMON, A., “La pesta de mitjan segle XVII a la Catalunya oriental: estudi morfològic”, dins *I Congrés Hispano-Luso-Italià de Demografia Històrica*, Barcelona, 1987.

⁶⁰². ADG, *Litterarum*, U-205, 1250.

⁶⁰³. GINEBRA, R., “La pesta de 1652 al terme de Tavertet”, *Els Cingles de Collsacabra*, 50 (desembre 2003), p. 5-7: “totes les persones que van tenir contacte amb els difunts van haver de *purgar*, de passar una quarantena: el vicari que els va atendre es va aïllar a Sant Corneli, el bracer de Cantonigròs que els enterrà es va aïllar en una balma entre l'Arau i Mierons, i les dues criatures filles dels difunts van ser aïllades en una altra balma, després de cremar totes les seves robes amb tota la resta de coses de la balma on vivien”.

⁶⁰⁴. CASELLAS, L.E. i SAGRERA, J., “La necròpoli del Prat de Sant Pere de Besalú”, *Assemblea d'Amics del Comtat de Besalú*, VII-I (1991), p. 245-254.

⁶⁰⁵. RIU, Manuel, “Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya”, dins AA.DD., *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. Acta Medievalia. Annex 1*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982, p. 29. Vegeu també OLLICH, Imma i VIVES, Elisenda, “Arqueologia i antropologia física. La població i el ritual funerari a Osona a través de les necròpolis medievals”, *Cota Zero*, 2 (1986), p. 62-71.

⁶⁰⁶. VIVES, E., *La població catalana medieval. Origen i evolució*, Vic: Eumo Editorial, 1990.

L'existència de diferents pestes durant el segle XVIII, creiem que tingué una influència decisiva en la creació dels 'fossars' pròpiament dits, forats o fosses comunes.⁶⁰⁷ La documentació episcopal sol esmentar el fossar del costat del cementiri, emprant en la majoria d'ocasions la mateixa terminologia. En alguns moments pot indicar l'existència d'un enorme forat on s'enterrava els desconeguts, pobres, anònims, estrangers, soldats o malalts sospitosos; i és que n'hi havia molts que no podien pagar els elevats drets d'inhumació. Aquesta enorme massa d'ossaments feia que, en moltes ocasions, parts de l'esquelet estiguessin abandonats a la sort dels animals feréstecs que hi acudien a la recerca de carn fresca. Per exemple, a Falgars, el 1629, es mana "que escombren lo fosso o clot del enterrament del sementiri de manera que non pugan entrar bestiar"⁶⁰⁸ i a Santa Maria de Corcó, el 1742, es mana "enterrian tots los caps de morts del fossar".⁶⁰⁹

Hi ha uns quants cementiris que estan (o fins fa poc estaven) instal·lats just davant l'entrada de l'església, per tant, havent de passar a través d'ell per accedir a l'interior de l'edifici: Ridaura, La Barroca, Les Encies, Pruit i Vilanova de Sau; i que no estaven massa ben vistos per Carlo Borromeo.⁶¹⁰ És el que Philippe Airès anomena la mort domada, de la mort que cohabita amb els vius.⁶¹¹ Efectivament, els diferents exemples que aporten les visites pastorals prenen aquesta direcció, on trobem manaments gairebé idèntics en dos-cents anys de diferència. L'ús quotidià d'aquests espais, la seva familiaritat, perdent el seu caràcter sagrat, la seva funció original adquireix un nou sentit. De fet, molts nuclis que havien crescut i s'havien fet molt grans urbanísticament, sobrepasant els límits de les sagreres i celleres medievals, la falta d'espai per a realitzar tasques quotidianes, sense massa transcendència, feren dels cementiris els llocs ideals i adequats per aportar a terme qualsevol acte públic o privat. Es tracta d'una apropiació i mutació d'un espai originalment destinat a l'enterrament dels avantpassats (el "*campo santo*") i que els bisbes tractaran de restablir.

⁶⁰⁷. TORRES, X., "Epidèmies: de la pesta negra al nou Herodes", dins ALBAREDA, J. (dir.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica. Segle XVIII. Volum 5*, Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1995, p. 74-75.

⁶⁰⁸. AEV, 1218/1, Falgars, 1629, f. 56r.

⁶⁰⁹. AEV, 1223/1, Corcó, 1742, f. 370r.

⁶¹⁰. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 74-75: "a propósito, los que están erigidos por el frente o en el otro atrio de la iglesia, aunque están a la vista misma de los hombres para excitar la memoria o de la caridad hacia los muertos fieles, o de la condición humana, sin embargo, porque a causa del camino y vía trillada por donde se hace el tránsito por y hacia la iglesia y de aquí y de allá están más fácilmente expuesto a los animales, o a las servidumbres, o a los paseos, a las reuniones y a otras acciones de los hombres indignas a ese sacro lugar; por lo cual, también a menudo por otras cosas que cotidianamente acaecen a la manera de los hombres, sucede que aquellos son violados; por ello conviene que no se construyan por el frente en los atrios o en los pórticos de la iglesia cuando pueden hacerse por otro lado. En cambio, por la parte septentrional de la iglesia elijase el mejor sitio de aquellos, o por el lado en que puedan evitarse máximamente el tránsito cotidiano de las casas clericales, la mirada de las ventanas, también el saledizo de las goteras u otras servidumbres de esta suerte".

Carlo Borromeo, de nou, insisteix precisament en aquest aspecte: “*los cementerios deben ser amplios, de acuerdo con el espacio de la iglesia a la que están juntos, o del sitio, y de acuerdo igualmente con la multitud de los hombres. Pueden ser de forma oblonga o cuadrada, con el juicio del arquitecto, o de acuerdo con la medida del sitio*”.⁶¹² Però les limitacions o l’amplitud de l’espai podien provocar situacions ben diferents; la proximitat amb altres espais provocava la seva irrupció, profanació, destrucció i malbaratament. Les visites pastorals estan curullades de referències als entorns i afrontacions; vegem-ne alguns exemples (ressaltats en cursiva). A Sant Martí Sescorts, el 1620, mana “fassan adobar les parets de dit sementiri constituïdas la una en la paret de *la riera* y la altra a la part de mi y *un sobrecamp* qui està junt a la paret de dit sementiri”;⁶¹³ a Sant Romà de Sau, el 1621, es diu que el cementiri “està ben circuhit y rodejat de paret y és estat provehit que lo monjo ho fassa construhit en la part de *la plassa*, los obres de la yglésia dins un mes sots pena de vint sous y lo fassan adobar de manera que los animals noy pogan entrar”⁶¹⁴ (<AF> núm.111); a Sant Martí de Querós, el 1621, “és estat provehit que lo rector de la yglésia desta hora al davant no dexe passar per lo sementiri de la yglésia los tossinos [que] té en *la casa de la rectoria* en lo temps que ixen de dita casa ni quan tornen en ella”⁶¹⁵; a La Vola, el 1786 i 1791, “*mandamos que se levante una pared que divida el cementerio de esta parroquial del campo que hay contiguo a la era del rector, de modo que impida por aquella parte la entrada a las bestias*”⁶¹⁶ i a Sant Vicenç de Susqueda, el 1786, mana “*levanten una pared en la parte del cementerio que está frente al comunidor para separarlo del terreno que sirva para poner estiércol, dejando una puerta para pasar al comunidor*”;⁶¹⁷ una solució que no s’arreglaria fins el 1931⁶¹⁸ (<AF> núm. 118). Les característiques topogràfiques de Sant Joan de Fàbregues (sobre d’una àmplia explanada i al límit d’un precipici) i de la sufragània de Rupit, no foren del tot favorables per a l’adequada situació del seu cementiri, ni tan sols la intenció de traslladar-lo o modificar-ne el seu traçat:

“Havent vist lo incomodat està lo fossar, pues per la part *del carrer* pot entrar llibrement lo bestiar en ell a aprofanar-lo per la part de la yglésia, sent tant alt y tant mal pla lo terreno llança tanta humitat dins de ella que com se veu en la sagristia, és bastant a consumir y acabar tot lo que posan en ell, y per la part del single estant tant empinat y sen paret que ho impedesca se segueix la indecència de caurer y encontrar-se baix en *los camps* diferents ossos dels cadàvers dels difunts; lo que com no puga tolerar-se: manam y ordenam se fassa trancapàs a todas las dos entradas del dit fossar de manera que impedesca lo entrar-hi en ell las bestias; y per la part del single dins lo espai de 6 mesos,

⁶¹¹. ARIÈS, P., *El hombre ante la muerte*, Barcelona: Taurus, 1987, p. 60-66.

⁶¹². BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 75.

⁶¹³. AEV, 1213/3, St Martí Sescorts, 1620, f. 137v.

⁶¹⁴. AEV, 1213/4, St Romà de Sau, 1621, f. 125r.

⁶¹⁵. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116r.

⁶¹⁶. AEV, 1236/1, La Vola, 1791, f. 325r.

⁶¹⁷. AEV, 1236/1, St Vicenç de Susqueda, 1792, f. 156v.

⁶¹⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, G/3 (1929-1931), d.s.: “Construïda la casa començaren a desenrunar i rebaixar els voltants de l’església y rectoria i modificar el cementiri, amurallant-lo i suprimint la part que donava al bell davant de l’església. També es va fer el cobert i l’atri del costat de l’església”.

quels donam per termini, fassan una paret que tinga repeu per part de affora, de la alçada sia menester pera posar en bona forma lo fossar de manera que aplanat no incòmode ab la humitat a la iglésia y después de pla, faran que la dita paret pújia encara uns 4 o 5 palms més que la terra y als que en esta obra voldran contribuir ab son treball per amor de Déu los donam llicència ho executen en dia de festa. Esperam ho executaran axís, altrament serà precis pendre la providència de prohibir lo enterrar-se en dit fossar y altres ben vistas al superior; y pera que tinga son effecte lo per nos provehit manam al Reverent Rector en pena de 5 lliures y altres a àrbitre del Il·lustre Senyor Visitador General que, si dins dit termini no estarà cumplert lo per nos manat, nos done avís a dit señor enviant-li juntament còpia de esta provisió”.⁶¹⁹

A Rupit, la situació encara era més dramàtica: l'església i el cementiri s'aixecaven pràcticament sobre el sòl rocós, excel·lent per a una bona fonamentació de l'església, però fatal per a l'excavació i enterrament dels morts (<AF> núm. 235); a més, la falta d'espai deguda a una creixent pressió urbana i poblacional i l'erosió provocaven que el cementiri s'anés esllavissant per la penya encinglerada i es reduís cada cop més,

“Ordenam y manam al Rector y obrers desta iglésia de Sant Miquel de Rupit que fassen fer en la part de mitg die del fossar de dita iglésia una paret, perquè la terra no puga caurer a *las terras dessota dit fossar*, y que se alse la que està a la part de son ixent de modo que per ell no si puga passar, ni per demunt, llansar a dintre de dit fossar las immundícies, que indecorament si tiran y portan, manant a tots y qualsevol persona de qualsevol estat, grau, orde o condició sien que de aquí al devant no porten, tiren ni fassan portar immundícies a dit fossar, sots pena de excomunicació, y que se abstingan de fer las gallinas a dit fossar, applicant per lo predit tota la diligència y cuydado, y als dits Rector y obrers que cumplen lo predit, dins lo termini de dos mesos del dia de la publicació de la present visita en havant comptadors, sots pena de 10 lliures de béns propis pagadoras y a nostra àrbitre aplicadores per lo que costarà dita obra”.⁶²⁰

Pel fet de ser un espai sagrat, s'hi prohibeixen tota mena actes deshonestes o sacrílegs. Trobem que la majoria dels bisbes esmenten i castiguen la profanació dels cementiris o fossars, havent-s'hi barallat, comès algun crim o violentat alguna persona eclesiàstica;⁶²¹ ocasionalment es permet el seu ús com amagatalls, per exemple el juny de 1638 a Sant Esteve de Bas.⁶²² En el segle XVIII, la legislació papal (sobretot Climent XIV) va ampliar el catàleg de delictes

⁶¹⁹. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 507v-508r.

⁶²⁰. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1710, f. 45v.

⁶²¹. AEV, 1211/6, manaments generals d'Onofre de Reart, 1608, f. 28r i ADG, P-85, manaments generals d'Onofre de Reart, 1617.

⁶²². ACO, Notaria d'El Malloí, Rafel Joan Compte, *Manuale*, 1618-1619 (153a), [1638, juny, 13], f. 90r-v.: “Diumenge a 13 de juny 1638. Martí Busquet, sastra del Pux de Sant Esteve de Bas, home de 50 anys poc més o menos, mijnsat jurament sobre Déu y sos quatre sans evangelis, és interrogat sobre lo avalot [que] fonch dividres a 4 del corrent mes de juny ab los soldats. Y diu que ell estava dins sa casa ques dins del Pux del dit lloc de Sant Esteve de Bas, y que oý moltas escopetadas y may vayé qui tirava y per què tenia dos minyonas patitas defora y per por que no prenguesen mal isquí per veura si las trobaria y viu *los soldados al sementiri* ab los ercabusos a las mans tots encarats y jo men vax tornar per por nom tirassen. És veritat que oy lo matex dia que la gent de la terra deffenca... lagaven los ordís y lo capità digué quey anasen sinch o sis tots junts y altro soldat res pongué y digué que antes no sen ay non segasian los blats y qe araren molt rigorosos ab las armas a las mans y las metxas enseses y assò y fe y no altra cosa. Jo, Josep Pujades me sota sinch per Martí Busquet”.

exceptuats i reduí dràsticament els llocs sagrats que gaudien del privilegi reial.⁶²³ El dret d'asil dels equipaments eclesiàstics no podia ser emprat per tots els diferents col·lectius; va ser Gregori XIII (el 1572) va reduir les esglésies on podia exercir aquest dret: les catedrals de les ciutats episcopals (i Santa Maria del Mar en el cas de Barcelona). El sant patró no només donava protecció temporal als qui s'hi allotjaven (en funció de les intencions), sinó sobretot els morts li confiaven el seu cos una assegurança espiritual. El 1691 el bisbe Pontich recollia la tradició de Pere de Castellnou d'impedir els enterraments en els cementiris que havien estat profanats (“*Laici non praesumat defunctorum corpora in caemeteriis interdictis tempore sepelire*”).⁶²⁴

Però, en molts casos se li busca una utilitat i servei, lluny de pensar en la seva profanació. Serà costum anar-hi a filar al torn, estendre-hi roba i cànem, actuant com a abocador d'escombraries, anar-hi a fumar o reunir-s'hi la universitat (fins i tot, en el fossar de Santa Maria del Mar de Barcelona, a principis del segle XVII, els sombrerers i passamaners hi anaven a exercir el seu ofici).⁶²⁵ Per no fer-nos repetitius, posarem només alguns exemples: a Sant Feliu de Pallerols, en la visita 1588 es “mana que ningun puga estendra roba ni lançar brutícias en lo cementiri sots pena de eclesiàstic entredit”⁶²⁶, el 1595 es “mana a tots los que de esta en avant no treballen, ni filen al cementiri de dita esglésya”⁶²⁷ i 1598 “mana que no profanin el cementiri quan es facin els divinals oficis no filin al torn, ni estenguin roba en dit cementiri”;⁶²⁸ a Sant Romà de Sau, el 1590, diu que “prohibim que ninguna dona estengue bugada, ni altres draps en dit cementiri pena de perdre la roba”⁶²⁹ o bé el 1615 a Sant Vicenç de Susqueda s’“ha provehit que lo cànem està en lo sementiri de dita ysglésia en continent sia treta de dit sementiri y que non posen més en ella”.⁶³⁰ En la visita del 1717 a Les Preses es diu:

“Per quant se deu tenir lo major respecte y reverència als temps de Déu Nostre Senyor y demés llocs sagrats, y aquella se disminueix ab la indecència que en ell se permetan y entre altres ab lo fumar en los cementiris com a un dels llocs sagrats: perçò mana dit Senyor Visitador que ninguna persona de qualsevol grau, estament o condició que sie que *no fume* en lo cementiri de la present iglésia en subsidi de excomunicació major y en pena de 3 lliures per lo que contrafarà lo present mandato, aplicadoras a la obra de la present iglésia”.⁶³¹

⁶²³. ESPUNY, M.J. i SARRION, J., “El derecho de asilo en la Cataluña durante el siglo XVIII”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 144-151.

⁶²⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 133-134, Lib. III. Tit. IX. Cap. 6.

⁶²⁵. MATEO, Lourdes, “Mort i religiositat a la Barcelona del barroc”, dins *III Congrés d'Història de Barcelona. Volum II. Ponències i Comunicacions*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1993, p. 317-323.

⁶²⁶. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 270r

⁶²⁷. ADG, P-73, St Feliu de Pallerols, 1595, f. 403v.

⁶²⁸. ADG, P-75, St Feliu de Pallerols, 1598, f. 46v.

⁶²⁹. AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 262r.

⁶³⁰. AEV, 1213/1, Susqueda, 1615, f. 19r. La cursiva és nostra.

⁶³¹. ADG, P-113, Les Preses, 1717, f. 61v. La cursiva és nostra.

Podem relacionar la temporada de les visites amb els mesos en que es recollien els productes del camp, per exemple, el cas que ens apareix amb més freqüència, el cànem, per després remullarlo per estovar, assecar i filar, o simplement emmagatzemar-se.⁶³² Coincidia amb els mesos d'estiu i tardor: de juny a setembre. Tot i ser un conreu marginal i poc abundant, al costat del lli, és relativament freqüent en les nostres contrades, i degué figurar en molts horts del país, com a element complementari en les economies domèstiques. La seva producció s'ha de tenir en compte ja que es degué destinar a la fabricació de cordes, per les campanes (demanda que trobem ben reflectida a les visites pastorals) o bé per espadenyas.

Carlo Borromeo deia que “no debe haber o aconsejarse vides, árboles, arbustos, raíces de cualquier género, no sólo frutales, sino también los que absolutamente ningún fruto o bayas producen. Al contrario, ni siquiera haya heno o hierba verde que se dé con el pasto. Esté lejos todo montón de leños y palos, así como los montones de piedras o de pedacería, y finalmente toda cosa que repugne a la santidad, religión y decoro del lugar”.⁶³³ Mentre trobem el contrari en força cementiris. El seu estat deixadesa sol ser relativament freqüent: hi creixen les herbes, o encara més, com a Cogolls, el 1615, “se mana als dits obrers hajan de ròmpre los arbrers [que] són al sementiri y traurer-ne les erbes”⁶³⁴ i a Sant Andreu del Coll, el 1619, es “mana als obrers que dins dos messos pròxims fassen desemboscar lo fossar y traure lo barder”.⁶³⁵ A Sant Joan de Fàbregues, el 1640 diu “és gran irreverència dels llochs sagrats estendre en ells roba y passar per ells fems, pallas, caramuxes, o altres inmundícies, ha proveit y manat que desta hora al devant ningú estanga roba ni passe palles, caramupues ni altrás vasuras per dit fossar de Sant Miquel”.⁶³⁶

Els manaments van dirigits a la prohibició de realitzar tota aquesta sèrie de tasques i a l'obligació del seu tancament perquè no hi entri cap mena de bestiar o animal.⁶³⁷ Aquests manaments ja venen de la baixa edat mitjana i continuen en el segle XIX, en l'exemple que trobem a Sant Feliu de Pallerols, quan el 1448 el bisbe, després d'una visita, prorroga l'entredit

⁶³². PONT, M., *Calendari dels vells oficis*, Barcelona: Proa, 2002, p. 113-134; ROIG, R. i ROIG, Maria E., *Els oficis tradicionals de les valls de Gaudalest i de l'Algar*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 134-161; CUTRINA, G., *Les arts tèxtils a Ripoll i a la comarca*, Ripoll: Patronat 'Francesc Eiximenis' de la Diputació de Girona, 1986; TORRENT, R., “Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca”, *Annals 1977*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1977; LLUCH, E., “La industrialització a la Garrotxa (1777-1822)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV-II (1981), p. 193-230 i SOLÀ, X., “La proto-indústria a Sant Feliu de Pallerols en el segle XVIII”, *Treball de doctorat inèdit*, Universitat de Girona, 1997-1998.

⁶³³. BORROMEI, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 76.

⁶³⁴. ADG, P-84, Cogolls, 1615, p. 68r.

⁶³⁵. ADG, P-86, Sant Andreu del Coll, 1619, p. 41r.

⁶³⁶. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 78v.

⁶³⁷. Segons KAMEN, H., *Cambio cultural...*, p. 106: “cuando el obispo Manrique visitó la diócesis de Barcelona en 1635 pudo observar que en todas las parroquias el cementerio disponía de una valla a su alrededor y que estaba bien cuidada”.

sobre els parroquians per no haver acabat de tancar el cementiri;⁶³⁸ Manuel Riu, a partir de les investigacions arqueològiques, ha constatat que aquestes delimitacions de murs en els cementiris no es donen fins els darrers segles medievals.⁶³⁹ I un parell de manaments de Sant Esteve de Bas i Sant Joan de Fàbregues ens traslladen al segle XVIII que reafirmen el caràcter original del cementiri (que s'assemblen als de decoració i ornamentació interna) i les seves altres funcions. A Sant Esteve de Bas, “com se dega als llocs y sagrats tota reverència: perquè mana que ninguna persona pugui treballar en dit cementiri perquè així se eviten las conversacions que en ell se podrian tenir y seguir a vegades danyosas a las conciencias y al pròxim de treballarsi”.⁶⁴⁰ I a Sant Joan de Fàbregues, deia que

“Pera evitar la indecència y poch decoro ab que son tractats los llocs sagrats per alguns que poch respectuosos a Déu no reparan en usar del sementiri com si fos un lloch profà, estenent en ell robas y cànem y lo que més horrorissa acompanyar las bèstias perquè pasturen la herba: manam baix pena de excomunicassio major ipso facto incuarenda nose atrevesca persona alguna a executar semblants indecèncias”.⁶⁴¹

Carlo Borromeo, i tots els bisbes, insistien en els murs perimetrals, els passos i les portes closes.⁶⁴² La pastoral del bisbe Taverner del 1725 no fa res més que confirmar el que s'anà repetint en gairebé totes i cada una de les visites i parròquies, a més del que deia Borromeo.⁶⁴³ Sense afany de voler ser exhaustius, posarem alguns exemples de parròquies d'ambdós bisbats i diferent cronologia (a nivell gràfic vegeu els cementiris de Lloret Salvatge, Sant Julià de Llor i Tavertet <AF> núm. 232-237). El 1590, a Sant Joan de Fàbregues, proveí que els obrers “fassen cledes de fusta ben espesses y aquelles [es] gornesquen de modo que noy puguen entrar animals

⁶³⁸. ADG, Registre de Lletres, U-148, f. 236r. i PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 153 i 255.

⁶³⁹. RIU, M., “Alguns costums funeraris...”, p. 33.

⁶⁴⁰. ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717, f. 56v.

⁶⁴¹. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 747v.

⁶⁴². BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 76: ““Y no deben ser privados de paredes, sino por todos lados deben tener setos. Tales paredes edifiquense, desde el suelo de la tierra, aproximadamente de siete codos de alto. Pero donde las paredes no pueden construirse con tanta altitud, por causa de la inopia del lugar, al menos constrúyanse lo suficientemente altas a fin de que obstruyan el paso a los animales: y esta atitud no sea menor de tres codos. Pero donde habrán de quebrar rocas con las cuales se cierra el sitio del cementerio, las mismas prodrán estar en lugar del seto de paredes. Al respecto, las paredes hechas con la mano, por afuera revistanse con obra de blanqueo; pero en los lugares más insignes será decente, si por dentro de guarnecen con pórticos por todos lados, y se adornan con sacras pinturas o historias. Además, en estos pórticos las sepulturas, separadas entre sí con igual espacio, podrán hacerse en orden rector, de acuerdo con la norma de la forma prescrita” i afegeix que “al respecto, las entradas del cementerio pueden ser tres por el frente, a menos que la disposición del sitio sea de tal modo que también exija que aquéllas se hagan por un lado. Pero si el cementerio por alguna parte es contiguo a la iglesia, por esa parte igualmente tenga una puerta, que sea entrada hacia la iglesia, cuando se presente la ocasión o de los oficios divinos por los muertos, o de las procesiones. Mas por la parte superior externa de la entrada mayor, construida por el frente, represéntese la imagen de la sacrosanta cruz, con la imagen de una cabeza o de un cráneo de un hombre muerto, fija en el extremo de la cruz. Tales entradas, con cualquier parte, estén con firmes batientes, pestillos y llave protegidas y cerradas, para que no se abran, a menos que vayan a emplearse”.

⁶⁴³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 167: “Lo cementiri deu estar circuhit de paret, de modo que la pluja no pugui fer córrer la terra dell a fora; las portas per entrar han de tenir sa trencapassa, per evitar que lo bestiar no hi entre, la qual deuria ser en totas parts de ferro: però permetem se conserven la fusta, las que se troban, com estigan ben conduhidas, y ben neta”.

bruts”⁶⁴⁴ i el 1695, a La Pinya, també es mana “que dins sis mesos pròxims cloguen lo cementiri de paret de tal manera quel bastiar nos puga entrar”.⁶⁴⁵ El 1710 a Pruit, mana “refassen la paret del fossar de dita iglésia suffragànea de manera que no hi puga entrar cavalcadura ni bestiar alguna”⁶⁴⁶ i a Sant Martí Sescorts, el 1786, “alzen un poco más las paredes del cementerio por algunas partes y pongan una puerta o rejado en la entrada de la parte de atrás pues no es bastante la reja que hay para embarazar la entrada a las bestias”.⁶⁴⁷ Les ‘trencapasses’ o sots amb una reixa de barrots clars, s’usarà esporàdicament en els segles XVI XVII, i es generalitza a inicis del segle XVIII, sobretot a les parròquies vigitanes. La restauració que s’efectuà a l’església de Sant Joan Balbs entre 1978 i 1980 posà al descobert una trencapassa, en forma de reixa metàl·lica, suposadament medieval, col·locada a l’entrada del recinte del cementiri,⁶⁴⁸ i que a Sant Iscle de Colltort hem documentat fotogràficament (<AF> núm. 145). A Sant Joan de Fàbregues, per exemple, el 1605, es mana als “obriers facin una trencapassa per l’entorn del fossar perquè no hi pugui entrar bestiar”,⁶⁴⁹ mentre que a Sant Martí de Querós, el 1726, es mana

“Fassan las paredes que faltan per estat tot clos lo cementiri fent un fosso ab trencapàs en cada una de las entradas de ells, de modo que no hi pugan entrar bèstias per ninguna part, al qual fi trauran las posts que hi ha sobre lo fosso de la entrada que dóna a la part de la rectoria, deixant-ni sols una per passar la gent: puix ara lo fosso és com sinó hi fos, estant cubert ab ditas posts espessas y unidas”.⁶⁵⁰

També en Taverner parla de la necessitat d’un annex al cementiri.⁶⁵¹ A Sant Miquel de Pineda, el 1600, mana fer un ‘llit de morts’ i a Ridaura, el 1617 el fuster del poble havia construït una caixa de morts o llit, i uns anys abans, el 1594 es diu que “avem pagat per una axada y una pala per soterrar los morts, set reals”;⁶⁵² i que tot això podia guardar-se en aquest espai que proposa Taverner. Nosaltres l’hem pogut detectar a Sant Vicenç de Susqueda el 1792, però creiem que també degué existir en altres parròquies; s’hi deia el següent:

“Respeto de que el espacio que ha quedado en el cementerio, entre los arcos, debaxo del quarto que se ha hecho para el rector, no está cerrado y puede ser ocasión de cometerse algunas indecencias en un lugar sagrado, mandamos al expresado rector y obreros y a quienes toque que inmediatamente lo hagan cerrar poniendo en el una puerta; oraque de

⁶⁴⁴. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253r.

⁶⁴⁵. ADG, P-73, La Pinya, 1595, f. 432v.

⁶⁴⁶. AEV, 1223/1, Pruit, 1710, f. 44r.

⁶⁴⁷. AEV, 1236/1, St Martí Sescorts, 1786, f. 166r.

⁶⁴⁸. PAGÈS, J., NOGUERA, A. i ALENTORN, J., “L’ermita de Sant Joan dels Balbs”, *Verntallat*, 21-22 (1980), p. 5-6.

⁶⁴⁹. AEV, 1211/4, St Joan de Fàbregues, 1605, f. 16r.

⁶⁵⁰. AEV, 1224, St Martí de Querós, 1726, f. 498r.

⁶⁵¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 172: “Així mateix se procurarà en cada iglésia en lo cementiri tenir algun lloch destinat per guardar la fusta, y otras cosas semblants, com lo llit dels morts, que tenen en las iglésias, las quals deuen estar del tot desembaraçadas, fent a est efecte algun cubert, en que pugan estar recondidas, y tancadas; y sols permetem, que los tabernacles, que portan a las professons, estigan dins la iglésia, com no incomoden”.

⁶⁵². APRI, *Libre de la obra comensat l’any 1593* (1593-s. XVII), s.f.

*este modo a más de quitarse aquella ocasión se haga útil para poner trastos y otras cosas pertenecientes a la obra e yglesias”.*⁶⁵³

Caldria parlar, breument, de les creus del cementiri. En molts d'ells n'hi ha, però, per diferenciar-ho, dels pedrons on també hi ha creus al damunt. Borromeo deia que “*en medio sitio de ellos colóquese una cruz, confeccionada con auricalco o mármol u otra piedra sólida: la misma, apoyada en una columna marmórea o lapídea o en una pilastra compuesta, cúbrase con alguna cubierta decente, o constituyase de madera, erigida en alto*”.⁶⁵⁴ A Pruit, el 1599, “*visità lo cementiri e provehy que hi posen una creu en lo mig*”;⁶⁵⁵ el 1625 manà a Sant Martí Sacalm, “*reparar la creu de terme que hi ha al cementiri*”⁶⁵⁶ i mentre que a Santa Maria de Corcó, el 1749, “*a fi que senyalassem puesto determinat pera col·locar lo padró en lo cementiri; determinam per dit fi lo lloch del mitg del fossar ahont està plantada la creu de fusta, y volem se componga aquells disminuintlo quan se puga; pera que ocupés poch terreno*”.⁶⁵⁷ A Rupit encara es conserven les traces d'un creu del segle XVII, tallada el 1641 (reconstruïda el 1933) al cap del carrer que mena al cementiri (<AF> núm. 234). Procedent del monestir de Santa Maria d'Amer, disposem d'unes de les poques imatges de creus, una dins del cementiri, del segle XIV (<AF> núm. 240) i l'altra de terme (<AF> núm.239).

b. Els cementiris fora la vila (ss. XVIII-XX)

Una anàlisi de la situació dels cementiris actuals, no massa tinguts en compte en els estudis de la religió i de la mort en època moderna i contemporània, ens permetrà donar el contrapunt a la documentació. Uns espais que pràcticament no tenen res a veure amb els cementiris d'època medieval, però que ens aporten veritables pistes sobre els costums funeraris. Fou la legislació de finals del segle XVIII i del segle XIX, així com els esdeveniments bèl·lics del segle XX, els que en donen la seva configuració definitiva present.

Carles III i els seus ministres foren els primers en fer-se ressò de la problemàtica del que ja n'eren conscients alguns sectors (per exemple, el col·lectiu de metges), sorgida dels cementiris situats a l'interior del casc urbà de les poblacions, dels problemes de salubritat i higiene que això comportava; la Reial Cèdula que emeté el 3 d'abril de 1787 sobre “*el uso y construcción de cementerios, según lo mandado en el Ritual romano*”, instava que es situessin “*fuera de las poblaciones, siempre que no hubiere dificultad invencible o grandes anchuras dentro de ellas, en sitios ventilados e inmediatos a las parroquias, y distantes de las casas de los vecinos; y se*

⁶⁵³. AEV, 1236/1, St Vicenç de Susqueda, 1792, f. 351v.

⁶⁵⁴. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 75-76.

⁶⁵⁵. AEV, 1210/5, Pruit, 1599, f. 171r.

⁶⁵⁶. AEV, 1215, St Martí Sacalm, 1625, f. 119r.

aprovechen para capillas de los mismos cementerios las ermitas que existan fuera de los pueblos” i prohibia enterrar a l’interior del temple, seguint l’exemple de França i d’altres països catòlics.⁶⁵⁸ Per exemple, Francisco de Zamora, visitant L’Esquirol, digué que “*el cementerio está fuera, como todos los demás que yo he visto*”.⁶⁵⁹ A Barcelona, el bisbe Gabino de Valladares intentà aplicar immediatament a la seva diòcesi.⁶⁶⁰ Unes Reials Ordenances del 15 de novembre de 1796 regularen els enterraments en l’espai rural, recomanant paratges especialment habilitats i fosses profundes. Aquests aspectes, per la nostra cronologia, poc queden reflectits en les visites pastorals, ja que es referien a ciutats amb alts índexs de creixement de població, a més de ser d’intentar suprimir el costum tan arrelat d’enterrar al costat i dins de les esglésies, i així eliminar les sepultures de les classes privilegiades de l’interior de les esglésies.⁶⁶¹

Seguiran altres lleis que regulen l’ordenació, disposició i construcció d’aquests llocs: la Circular del 17 d’octubre de 1805, que especifica que les comunitats eclesiàstiques i seglars no poden construir cementiris per ús propi, diferents dels de les respectives poblacions; Reial Decret de 1854 que mana, novament, la construcció de cementiris allunyats de les poblacions, i de nou la prohibició d’enterrar a l’interior de les esglésies; el 1855 es permet la construcció de cementiris civils; la Llei municipal del 2 d’octubre del 1877 que dictamina que l’administració, cura i conservació dels cementiris és municipals; una Reial ordre de 1884 clausurà 7.186 cementiris i la darrera del segle, una Reial Ordre que dictamina que les poblacions superiors als vint mil habitants, els cementiris s’han de construir a una distància mínima de 2 quilòmetres, els que disposen d’entre cinc mil i vint mil, a un quilòmetre, i els de menys de cinc mil habitants a cinc-cents metres.⁶⁶²

Tal com han expressat Isabel Lobato i Olga López, i a manera de conclusió, “malgrat la legislació i les iniciatives, tan civils com eclesiàstiques, encaminades a la construcció de

⁶⁵⁷. AEV, 1223/1, Sta Maria de Corcó, 1749, p. 586v.

⁶⁵⁸. GALCERAN, M., “El cementiri vell de Barcelona i l’enginyer militar Francisco Llobet”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 223-230; LOBATO, I. i LÓPEZ, O., “L’espai del morts: l’organització de l’espai als cementiris del segle XVIII. El cementiri vell de Barcelona”, *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 371-377; GONZALEZ DÍAZ, A., “El cementerio español en los siglos XVIII y XIX”, *Archivo español de Arte*, 43 (1970); SAGUAR QUER, C., “Carlos III y el restablecimiento de los cementerios fuera de poblado”, *Fragmentos*, 12-14 (1988), p. 240-259 i ÍD., “La aparición de una nueva tipología arquitectónica: el cementerio”, dins AA.DD., *El arte en tiempo de Carlos III. IV Jornadas de Arte*, Madrid, 1989, p. 209-217.

⁶⁵⁹. ZAMORA, F. de, *Diario de los viajes...*, p. 74.

⁶⁶⁰. BC, Fullets Bonsoms, núm. 3291. Edicte. El bisbe de Barcelona, Gavino de Valladares publica uns edictes adreçats a bisbes d’altres diòcesis: Es faci arribar a tots i es publiqui als llibres parroquials. “*Dado en Santa Visita de Sant Baudilio de Llobregat a 11 de Mayo de 1787*”. DIN-A2.

⁶⁶¹. RODRÍGUEZ, Francisco J., “*Loca silentiis apta*”, dins AA.DD., *Actas. Una Arquitectura para la Muerte. I Encuentro Internacional sobre los cementerios contemporáneos*, Sevilla: Consejería de Obras Públicas y Transportes i Dirección General de Arquitectura y Vivienda, 1993, p. 21.

cementiris fora de les poblacions, la progressiva implantació d'aquesta topà de seguida amb dos tipus de dificultats principalment. D'una banda la construcció de cementiris fou molt més lenta d'allò que era desitjat pel govern i això degut, sobretot, als problemes econòmics que plantejava; en efecte, trobar un espai adequat i sufragar les obres de construcció foren dos factors de rèmora en la ràpida evolució que desitjaven les autoritats".⁶⁶³ Per això les ordenances obligaven presentar informes firmats per metges (per qüestions de salubritat) i per arquitectes (o en el seu defecte, enginyers o mestres d'obra).⁶⁶⁴

Els que responen a una adequació medieval, i que no sembla que canviaren massa la seva primitiva ubicació malgrat la legislació contemporània, són els de Joanetes, Puigpardines, Sant Privat de Bas, Sant Climent d'Amer, Cogolls, Sant Miquel de Pineda, Sant Martí Sescorts, Sant Joan de Fàbregues, situats al costat i/o rera l'església. Formen un clos, a davant i a part, els de Sant Julià de Llor, Sant Pere Sacosta o Sant Martí Sacalm (<AF> núm.236, 107 i 108). El de Sant Llorenç Dosmunts, situat al davant i costat del clos que envolta el cementiri, inclou les làpides i enterraments, la més antiga del 1707 i la darrera del 1952, del proper mas les Viles i dels Comajoan (<AF> núm. 210 i 211). A Sant Joan de Fàbregues hi havia una porta i parets a sud i sud-est, amb la inscripció de 1777, i una làpida, just a l'entrada, del 1787 (<AF> núm. 222). El de Sant Julià de Cabrera, està separat per una tanca i portal en la seva part frontal, que el separa de l'entrada de l'església, mentre que la resta està sobrealçat a una considerable altitud, situant-lo al mateix nivell que l'església (<AF> núm. 152).

Estan relativament allunyats de la població (ara pràcticament integrats en ella, però en el moment de la seva creació hi estaven força) i completament closos, envoltats per una alta muralla, els de Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas, Amer, les Planes d'Hostoles, Sant Iscle de Colltort, Les Preses o Rupit; d'altres més propers, a pocs metres, com a Pruit o Falgars (<AF> núm. 232). Els motius de la construcció fora la vila responen a diferents avatars històrics, sovint per la pressió legislativa, encara que sigui tardanament. Aquí en podem apuntar alguns casos. Els de Sant Feliu de Pallerols i Les Preses foren moguts i traslladats del lloc original, de rera i davant l'església el 1887 i 1853, respectivament. A Sant Feliu de Pallerols, la construcció de la nova església les darreres dècades del segle XVI primeres del XVII, i la nova sagristia en el segle XVIII minvaren notablement l'espai de la cellera, i per la proximitat de les cases que envoltaven. A Les Preses, les construccions de les cases dels benifets i la capella del

⁶⁶². GRAU, D., *Sementiris i sepelis...*, p. 7.

⁶⁶³. LOBATO, I., i LÓPEZ, O., "L'espai dels morts: els cementiris i el pensament il·lustrat", *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 379-385.

⁶⁶⁴. LACUESTA, R. i GALCERAN, M., "Arquitectura funeraria en Cataluña: del Ochocientos al Noucentisme", dins AA.DD., *Actas. Una Arquitectura para la Muerte. I Encuentro Internacional sobre*

Santíssim (1850-1852) n'havia reduït considerablement l'espai. A Sant Esteve de Bas, les obres destinades al canvi d'emplaçament del cementiri posaren al descobert un conjunt de sepultures antropomorfes excavades a la roca, que denoten l'existència d'un espai funerari antic i de llarga tradició, segurament d'època carolíngia.⁶⁶⁵ Els motius exactes dels trasllats tenen molt a veure les successives onades de còlera morbo de la segona meitat del segle XIX a la Garrotxa i Osona, essent especialment virulenta la del 1854, i més apaivagada, però igual de terrible la de 1885⁶⁶⁶ (les actes de la Junta Provincial de Sanitat de Girona ho reflecteixen).

El de Pruit fou traslladat el 1916. Els d'Amer i les Planes d'Hostoles foren traslladats després de la seva destrucció i profanació durant la Guerra Civil espanyola. Fins llavors, el de les Planes estava inclòs dins l'espai de la sagrera i cellera medieval;⁶⁶⁷ i el d'Amer dins el clos del monestir (on s'aixeca l'actual 'Casal'). En un plànol de la segona meitat del segle XVII, apareix un "fosso del monestir" i un cementiri,⁶⁶⁸ i un altre del 1836,⁶⁶⁹ el mateix cementiri apareix reflectit al sector nord-oest de l'església del monestir.⁶⁷⁰ La legislació vuitcentista (tant del 17 d'octubre de 1805 i com la Reial Ordre del 1835) va permetre que els veïns de la població s'enterressin en el mateix clos que els de la comunitat monàstica. El darrer en traslladar-se és el cementiri de Rupit, encara en funcionament el 1952. L'antiga ubicació, al costat nord de l'església, estava excessivament condicionada per la topografia (sobre la roca mare i el cingle) i l'urbanisme (rodejat per les cases i el carrer del Fossar, encara avui conegut així).

II. 2. L'interior del temple

La visita a l'interior dels temples i les contínues millores dels bisbes, a través de diferents campanyes de visita, al sagrari, les fonts baptismals, els altars i les capelles, tenia a veure en l'espectacular gir i nova disciplina que havia empès l'Església en la naturalesa de les visites, sobretot a través de les normes trentines i dels concilis provincials. Alhora ens permetrà comprovar la incidència que a la diòcesi gironina i vigatana tingueren uns tractats relacionats en

los cementerios contemporáneos, Sevilla: Consejería de Obras Públicas y Transportes y Dirección General de Arquitectura y Vivienda, 1993, p. 61-65.

⁶⁶⁵. SOLÀ, X., *Sant Feliu de Pallerols*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2002, p.64 i VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa...*, p. 409.

⁶⁶⁶. MURLÀ, J. "Les pandèmies colèriques de 1854 i 1885 a Olot i comarca", *Annals 1988*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1989, p. 27-105 i SALARICH, M.S., "Dades sobre el còlera de l'any 1854", *Ausa*, 52 (1965), p. 228-237.

⁶⁶⁷. AUGUET, M. i SOLÀ, X., *Guia itinerària de Les Planes d'Hostoles*, Ajuntament de Les Planes d'Hostoles, 2002, p. 15-16 i CANAL, J. SOLER, M. i CAMPISTOL, J., *Les Planes d'Hostoles...*, p. 98-99.

⁶⁶⁸. Archivum Secretum Apostolicum, Biblioteca Vaticana, Roma.

⁶⁶⁹. Biblioteca Central Militar, Archivo Histórico Militar, Madrid, núm. 9475, Sig: G-2-94.

⁶⁷⁰. CASTELLS, R., CATLLART, B. i RIERA, J., *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (Demarcació de Girona) i Diputació de Girona, 1994, p. 508-509.

aquest tema, i força allunyats geogràficament, els esmentats de Carlo Borromeo (1577) i Josep de Taverner (1725), però també els de Johannes Molanus, *De picturis et imaginibus sacris* (1570; amb versió francesa del 1617, *Traité des saintes images*) i del cardenal G. Paleotti, *Discorso intorno alle immagini sacre e profane*, publicat a Bolonya el 1582, tots ells de gran influència dins el món catòlic.

Els nombrosos manaments referents a la reforma dels altars, ornaments i disciplina, suposa d'entrada, la urgència de la millora, en un doble sentit: la falta d'un ordre i decència, herència de les dècades anteriors (més aviat de segles anteriors), i la necessitat d'introducció de les noves disposicions conciliars. Són especialment repetitius els manaments sobre els canvis que s'han d'efectuar sobre els sagraris. A la segona meitat del segle XVII, quan deixen d'emetre's aquestes disposicions, podem parlar que la Contrareforma s'ha imposat, en aquests aspectes de parament interior, almenys formalment en aquestes contrades (llavors, les disposicions se centraran en altres aspectes, per exemple el finançament, i sobretot els serveis religiosos).

Si fora possible, aquest itinerari de visita i recorregut ens permetria contemplar *in situ* i estudiar amb força detallisme el mobiliari litúrgic de les esglésies. Un mobiliari que dins la història del moble català no ha tingut massa fortuna, passant completament desapercbut (i menys el dels segles de l'època moderna), tot i estar força ben documentat. Un mobiliari que, malgrat pertànyer a unes parròquies rurals, i per tant, molt menys ambiciós o excepcional que una catedral o gran església, pot presentar un ampli ventall de models, formes i mides: trones, confessionaris, bancs, calaixeres, balustrades, reixes, caixes, cofres, armaris, reliquiariis, marcs, canelobres, portaciris, finestres i portes. És més, en aquests casos, els mobles estaran pensats i construïts per uns determinats espais. Segons Bonaventura Bassegoda, “per al mobiliari litúrgic i en el cas d'una peça singular i conservada *in situ*, els documents ens podrien oferir la notícia d'un encàrrec o, millor, la certesa d'un pagament final, però en mobiliari civil aquesta identificació esdevé quasi impossible”.⁶⁷¹

Un cas extraordinari i rar dins la producció historiogràfica catalana, però perfectament entès dins seu context, és el treball de Josep Gudiol, *El mobiliari litúrgic*⁶⁷² (1920), que no sembla que tingué continuïtat. És més, les exposicions d'art religiós català més ambiciosos que tant sovintejaren a partir de la dècada de 1980, no han tingut massa o gens en compte les obres

⁶⁷¹. BASSEGODA, B., “Notes a l'entorn del moble a Catalunya als segles XVI i XVII”, dins *El moble català*, Barcelona: Electa-Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, [Catàleg exposició], 1994, p. 46.

⁶⁷². GUDIOL, J., *El mobiliari litúrgic. Resum arqueològic*, Vic: Tipografia Balmesiana, 1920. Tal tenir present treballs anteriors, per exemple de VIOLLET-LE-DUC, E., *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne a la Renaissance*, Part I, París, 1872.

d'aquests artesans i artistes menors, en considerar-los objectes de poc o gens valor artístic, i estimular les grans peces, i encara fora del seu context.⁶⁷³ Així es queixen Rosa M. Creixell i Joan-Ramon Triadó, en afirmar que “molts estudiosos del moble han deixat de banda els paraments mobiliaris de caire religiós, des de les gelosies fins als cadirats de cor. És obvi que seria absurd per part dels historiadors de l'art (diguem-ne tradicionals) no tractar-los; però és ben segur que els especialistes del moble (tipologia que pot ser artístic i artesanal alhora) no els poden deixar de banda. Els exemples són abundants, des de les gelosies de l'església de Betlem –malauradament desaparegudes– i de Sant Sever de Girona, fins al cadirat del cor de la Seu Nova de Lleida, de Lluís Bonifaç i Massó. Així mateix, seria absurd no esmentar el *Llit de la Mare de Déu* d'aquest darrer autor, a la Seu de Girona, pel que té de relació amb la praxi artístic dels llits d'Olot que més endavant analitzarem, o el magnífic retaule del santuari del Miracle, obra de Carles Morató i Brugaroles, el cos central del qual es relaciona amb l'estètica rococó de la tipologia dels llits”.⁶⁷⁴

Un mobiliari que excepcionalment s'ha conservat. Les enquestes parroquials posteriors a la guerra civil que hem analitzat, poc o gens fan ressò d'aquest tipus de parament i mobiliari, potser per la seva quotidianitat. En la majoria dels casos, tot fou saquejat i cremat, i a més es prestava a tal efecte pel fet de ser de fusta. Per exemple, a Cantonigròs, el rector diu que “*no había nada de valor artístico extraordinario. El armónium, retablos, campanas, cómoda de la sacristia, ornamentos sagrados, bancos, confesionarios; es decir todo lo que no era pared sólida de la iglesia, fue sacado y llevado a la plaza, donde en medio de gran jolgorio por parte de los forasteros y dolor de los feligreses se redujo a cenizas*”.⁶⁷⁵ A Sant Miquel de Rupit, es salvaren l'orgue, els bancs i una campana. A Sant Privat de Bas, “*en quanto al templo parroquial quedaron del coro, harmonium, retablos, etc. más que las cenizas*”,⁶⁷⁶ i en el monestir d'Amer, “*el coro, órgano, retablos, todos los muebles y cuanto encontraron en la iglesia fue destruido. Los bancos de la iglesia parroquial fueron convertidos en sillas para las escuelas [...]. La cómoda de la sacristia y 3 armarios, 4 confesionarios, 50 bancos de madera. El paramento del monumento de Semana Santa y del Novenario de Almas. Ropa y objetos propios de la procesión de los Dolores. El túmulo. 11 altares. El órgano. Un armonium con*

⁶⁷³. A tall d'exemple, veieu les exposicions i catàlegs de dues exposicions prou ambicioses relativament recents: AA.DD., *Millenium. Història i Art de l'Església Catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989 i AA.DD., *Thesaurus. Estudis. L'Art als Bisbat de Catalunya. 1000/1800*, Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1985. De gran interès són i han estat les mostres celebrades a les diòcesis de Castella-Lleó, intitolades “*Las Edades del Hombre*”.

⁶⁷⁴. CREIXELL, R.M. i TRIADÓ, J.R., “El moble català del segle XVIII. Primera aproximació”, dins *El moble català*, Barcelona: Electa-Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, [Catàleg exposició], 1994, p. 64.

⁶⁷⁵. ROVIRÓ, I. (trans.), *Art i cultura...*, p. 170.

⁶⁷⁶. ADG, *Cuestionario...*, Sant Privat de Bas, 15 de novembre de 1939, p. 14.

todo el repertorio de música. Un banco del presbiterio, estilo barroco. Las barandillas del presbiterio y de los coros. 4 púlpitos".⁶⁷⁷

a. L'aigua, les fonts baptismals i els olis sagrats

El més habitual fora trobar el baptisteri dins una capella lateral de l'església (a diferència dels baptisteris exempts de Pisa, Florència o Sant Joan de Laterà, a Roma), i pròxim a la porta principal, pel fet de no permetre's l'entrada a l'església dels no batejats. I fins fa poc s'ha conservat així a Sant Joan de Balbs, on la pica baptismal romànica estava situada en un porxo lateral (<AF> núm. 112 i 335). La visita pastoral a Sant Joan de Fàbregues el 1601 també deixa entreveure que hi hagués una situació externa, ja que diu que "els obrers facin adobar les portes de les fonts, perquè no hi puguin entrar animals".⁶⁷⁸

El baptisme és el sacrament més visible en les visites, ja que en resta el testimoni on es desenvolupa, les fonts baptismals. La seva presència arreu de les esglésies fa pensar que aquests actes tenien lloc en aquests edificis i no en cases particulars (només en casos extrems). Algunes de les sufragànies sembla que no en tinguin, fins es mana posar-n'hi, junt al Santíssim Sacrament i els olis sagrats; a Sant Andreu del Coll es "mana al prior y obres que dins tres mesos pròxims fassan fer un vas y cobertor de aram per tenir la aigua de les fonts baptismals y axi bé dins de un any fassen fer una capseta de plata y tres canadelles de plata per tenir los olis sagrats".⁶⁷⁹ Un manament de 1753 a Sant Martí Sacalm, ens pot donar indicacions de si es feia servir o no continuadament, si hi havia naixements amb els corresponents batejos a l'església parroquial,

*"Y así mismo el poco cuidado que el Reverendo Rector tiene en tener las fuentes bautismales con limpieza, pues las hemos hallado llenas de polvo y telarañas, como si en ellas nunca se hubiera administrado el Santo Sacramento del Bautismo, ni aun abierto para bendecir el agua el Sábado Santo y el Sábado de Pentecostés, según manda Madre la Yglesia. Mandamos al Reverendo Rector que las procure tener con más aseo, poniéndole delante el cumplimiento de su cargo pastoral y la decencia, veneración y pulchritud con que se deben tratar las cosas santas".*⁶⁸⁰

Carlo Borromeo descriu els ritus o maneres de batejar-se, les seves capelles respectives, i que trobem representades a les nostres esglésies. El costum ambrosià i el costum romà, que s'estava imposant. Tot i les grans i petites diferències, la situació de la capella baptismal i de la seva pica s'haurà d'adaptar en dos sentits ambivalents. S'emprarà, més aviat, un sistema mixt, en la

⁶⁷⁷. ADG, *Cuestionario...*, Amer, 26 de setembre de 1939, p. 14 i 15.

⁶⁷⁸. AEV, 1211/2, St Joan de Fàbregues, 1601, f. 33r.

⁶⁷⁹. ADG, P-85, Sant Andreu del Coll, 1617, p. 88r.

⁶⁸⁰. AEV, 1227, St Martí Sacalm, 1753, f. 79v-80r.

mesura de les possibilitats de cada església.⁶⁸¹ D'aquesta manera els trobarem a Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm. 348 i 349), Sant Privat de Bas (<AF> núm. 338) i Sant Esteve de Bas (<AF> núm. 339).

Prossegueix Borromeo dient que *“donde las estrecheces del lugar, tampoco por la otra parte puede hacerse la capilla y ni siquiera con esta exigua magnitud, entonces por el lado del evangelio hacia la entrada cávese la pared un poco de tal modo que también por fuera sobresalga en forma de hemiciclo; en esta concavidad todo el baptisterio o parte quede aptamente adherido; y cérquese con rejas de fierro por las tres partes”*.⁶⁸² D'aquesta forma trobarem els baptisteris a Joanetes (<AF> núm. 336), Les Encies (<AF> núm. 342), Puigpardines (<AF> núm. 333 i 334), Sant Iscle de Colltort, Cogolls i Rupit (<AF> núm. 351). En aquesta darrera església la pica fou tallada en pedra el 1878 i la reixa en ferro forjat correspon a 1886. A Sant Miquel de Pineda es troba instal·lat dins una capella, però al costat de l'epístola, i rodejat per una reixa de fusta (<AF> núm. 346). Tot i la repetida insistència en les reixes de fusta o metàl·liques, trobarem ben pocs manaments que en manin la construcció: a La Vola, el 1604 mana fer un pany i clau per la reixa de les fonts i que el rector la tingui sempre tancada; a Santa Maria de Corcó, el 1691, fa posar *“alrededor de ellas una balustradeta pera que lo poble no sé puga arrimar”*⁶⁸³ i a Sant Joan de Fàbregues, el 1786, diu que *“saquen los trastos que hay en el recinto donde está la pila de bautizar, emblanqueen esto y cierran lo con un rexado para que este modo esté con la debida decencia”*,⁶⁸⁴ i el 1799 mana que *“se tengan cerradas las puertas de las fuentes baptismales, quando en ellas no se huviere de administrar el santo bautismo”*.⁶⁸⁵

El cas de Ridaura és lleugerament diferent i potser s'adiu a un darrer tipus: *“si la iglesia fue construida con naves e intercolumnios no muy distantes entre si, solamente dentro de los fines del intercolumnio próximo a la entrada mayor de la iglesia, por el mismo lado del evangelio, o en el espacio que es contenido por el intercolumnio y la puerta mayor, ciérrese con rejas de fierro el baptisterio en el espacio prescrito; y de tal modo que este sitio cerrado exhiba forma quadrada, u octogonal u otra que según la disposición del lugar parezca más adecuada y más*

⁶⁸¹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 52: *“En toda iglesia parroquial, u otra inferior, donde se haya concedido constituir la fuente bautismal, constrúyase una ermita o capilla por dentro hacia la entrada mayor, y por el lado donde se lee el evangelio; la cual sea a semejanza de las otras capillas lateral que se edifican delante de los altares. Todas las cosas que se prescriben en las otras capillas que están con altares, acerca del pavimento de aquél, el umbral, la lonitud, la latitud, la altitud y finalmente acerca de todo espacio, consérvense con bóveda, rejas de fierro u otras y las demás cosas”*.

⁶⁸². BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 52.

⁶⁸³. AEV, 1222, Corcó, 1691, f. 471r.

⁶⁸⁴. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1786, f. 159v.

⁶⁸⁵. AEV, 1238/1, St Joan de Fàbregues, 1799, f. 140r.

decente”;⁶⁸⁶ el que falla, però, és el fet d’estar encastat a la paret i les reixes que, segons la fotografia, no sembla que en tingui, malgrat la insistència de Borromeo (<AF> núm. 331 i 332).⁶⁸⁷

El seu element principal és la pica, el recipient que conté l’aigua beneïda. La majoria d’elles són de pedra, d’immersió, de proporcions enormes, i que en una època indeterminada foren incrustades al mur.⁶⁸⁸ Poden ser circulars o semiesfèriques, de forma troncocònica. El seu origen semblaria medieval, al voltant dels segles XI-XII, i se n’han conservat algunes mostres fotogràfiques o *in situ*. La diferència entre elles, més que la grandària, rau en la seva senzilla decoració: les de La Vola i de Les Encies són segurament les més antigues, foren abandonades per velles i fetes mal bé, la primera completament llisa i la segona amb una línia en zig-zag a la vora superior (<AF> núm.343 i 345); les de Sant Llorenç Dosmunts (<AF> núm.337), Puigpardines, Joanetes (<AF> núm. 333, 334 i 336) i Sant Esteve de Bas (<AF> núm.339) estan rodejades, a diferent altura, amb un o diversos cordons o sogues; la de Sant Joan de Balbs (ara dins l’església de Sant Privat de Bas) presenta un fris amb arcuacions en tota la seva superfície (<AF> núm. 335); entre els quals hi havia hagut relleus amb escenes d’Adam i Eva, tot fent referència al pecat original, al·ludint a la reconciliació i al nou naixement en el baptisme⁶⁸⁹; la pica d’Amer hi havia un doble fris d’arcuacions cegues i una corda en relleu superior (<AF> núm.340). La de Sant Miquel de Pineda i Sant Joan de Fàbregues era completament circular, sense cap mena decoració (<AF> núm. 341). La de Puigpardines presenta la peculiaritat d’estar disposada dins una capelleta o arc suportat per uns capitells antics, potser romànics (<AF> núm.333 i 334). Aquests capitells presenten unes perforacions circulars, de claus, potser per penjar-hi unes cortines i tapar les fonts; a més, encara es conserva la tapa doble de fusta.

A partir del segle XV s’introdueixen unes piques en forma de copes, on s’hi havia de conservar l’aigua baptismal tot l’any. Borromeo en descriu tota una petita sèrie, segons els ritus, que coincideixen en uns trets.⁶⁹⁰ Les visites de Jaume Cassador ens indiquen que totes les piques són

⁶⁸⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 52.

⁶⁸⁷. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 53: “*pero todas las cosas que fueron dichas arriba acerca de la forma de la rejas y la altitud, acerca del lugar para las capillas, ésas misamas deberán observarse en las rejas delante del baptisterio. El baptisterio construido en la iglesia en qualquier sitio o forma, si según el juicio del obispo no puede ser cercado con celosías de fierro por la pobreza de los recursos ni igualmente de mármol, al menos protéjase con celosías líneas, como se prescribió acerca de las capillas*”.

⁶⁸⁸. Del gener a l’abril de 2004 ha tingut lloc una exposició sobre aquest tema a L’Albergueria, el Centre de Difusió Cultural del Bisbat de Vic, titulada “On hi ha aigua hi ha vida. La pica baptismal”, de la qual, malauradament no se n’ha editat catàleg.

⁶⁸⁹. GRABOLOSÀ, Ramon, *Les valls d’Olot, la plana d’En Bas i les Terres de Bianya*, Granollers: Ed. Montblanc-Martín, 1975, f. 138-139.

⁶⁹⁰. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 46: “*póngase el vaso del baptisterio al que fluya al agua: la latitud vacía del cual a través de una línea recta sea de tres codos, la altitud de dos. Por su parte, la forma sea o redonda, u octagonal, u otra que armonice con la forma de la capilla. Pero si se*

de pedra i que l'aigua està neta. També s'informarà de la necessitat de reparació i substitució: a Sant Climent d'Amer, el 1595; a Pruit, el 1609, “fassan un pica de pedra que quant la qui hi és rompuda”⁶⁹¹, i repetidament els anys 1620, 1621 i 1626:

“los obrers de la yglésia dins dos mesos fassan fer novament la pila de las fonts baptismals per ser la pedra de aquellas rompuda y derruhida de la sal que desmorrna la dita pedra, y la aygua de las ditas fonts baptismals no pot estar conssevada en ella ab la deguda decència, y si dins lo termini predit los obrers de la dita yglésia no faran fer la dita pica ho pila per las dita fonts baptismals se mana al rector de la yglésia que traga la aygua de ditas fonts y no ni tinga més en la dita yglésia que la pedra no sia novament feta per a que las ditas fonts estigan ab decència convenient y en lo antretant que les fonts preditas no estaran com dehuen les criatures qui naxeran en la dita parròquia lo rector de la yglésia les vaja ha batejar en la yglésia parroquial de Sant Llorens de Dosmunts annexa a la dita parroquial de Sant Andreu de Pruhit”.⁶⁹²

A Sant Martí Sescorts, el 1687 es diu que “per quan la caixa aont està la dita conca ab la aigua baptismals és molt desproporcionada, exortam al rector y obrers desta iglésia quen fassen fer una altra de millor forma y decent”.⁶⁹³ A Ridaura (<AF> núm. 331) i a La Pinya (<AF> núm. 330) se'n construïren unes de molt similars, en la cronologia i la forma, segurament del mateix picapedrer, són trapezoïdals i estan gravades amb la data de 1757 i 1786, respectivament, i encastades a la paret. La de Sant Feliu de Pallerols, molt més grossa i ampla, poligonal, n'és una variant (<AF> núm. 349).

Hem localitzat unes cartes (publicades al *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, i procedents de l'Arxiu de la Mensa Episcopal de Vic)⁶⁹⁴ que l'arquebisbe Palafox de Sevilla adreçà al bisbe de Vic, Antoni Pasqual, on li demanava unes recomanacions sobre les piques baptismals i el sagrament del baptisme, a resultes de les observacions de les visites pastorals que havia fet a l'arxidiòcesi sevillana entorn d'aquells anys. Creiem que és interessant reproduir-les ja que n'afecten directament l'estat de la qüestió (tipus de piques i rituals de baptisme, aplicació dels manaments de visites i sintonia en l'aplicació dels decrets trentins o la correspondència i consells entre bisbes, tan llunyans entre si):

“Ilustrísimo Señor:

Con ocasión de la visita, que estoi continuando en mi santa Iglésia, e ordenado que en la Pila baptismal, que ai en ella se pusiese un baso decente en donde se recibiese el agua, que caiese de la cabeza del Baptizado con que (en obediencia de lo que manda el Ritual Romano titulo de

puede, confecciónese de una piedra sólida de marmol, o de otro género; o de dos o más láminas de mármol o de piedra de ocho pulgadas de grosor. Y estas láminas sean sólidas y no porosas, rectamente compactas entre sí y con una comisura a propósito, y firmemente aglutinadas; además pulidas por dentro con obra de bruñido; por fuera píamente esculpidas con un ornato decente”.

⁶⁹¹. AEV, 1211/7, Pruit, 1609, f. 42v.

⁶⁹². AEV, 1215, Pruit, 1626, f. 194v-195r.

⁶⁹³. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 648v.

⁶⁹⁴. CUNILL, S., “Sobre l'administració del baptisme”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, II (1915-1917), p. 134-136.

Bautismo &.^o de forma) se evitase la indecencia de servir una misma agua para diversas abluciones, y aunque en casi toda la Diócesis se practica con conocida conveniencia, y comun aprobación aviendose puesto en el centro de la Pila otra menor de la misma materia por donde se sume el agua con que se bautiza, resiste de parte de mi Cavildo acerrimamente esta, o semejante providencia alegando ser contra la universal, costumbre de las Iglesias de España, que en esta parte no han admitido el Ritual, con cui causa, me veo presiado a recurrir a los favores de Vuestra Santísima Ilustrísima suplicandole se sirva de mandarme avisar del estilo que hasta ahora he avido en su santa Iglesia de Vuestra Santísima Ilustrísima con la mayor expresion posible mandandome explicar si los bautismos se hazen por infusión, o immersion, donde se conserva el agua que se bendice en los sábados de Pasqua y Pentecostés, en que se recibe quando se bautiza, y todo lo demás, que conduga a instrucción en esta parte, y singularmente por lo que mira a la prevencion del Ritual, de que no sirva una misma agua a muchos bautismos que sera para mi particular aprecio; pues nada me podrá asegurar el acierto que deseo con la instruccion que mereciere a Vuestra Santísima Ilustrísima cuias ordenes vivo siempre dedicado anhelando merecer a Vuestra Santísima Ilustrísima su repeticion, y que Nuestro Señor guarde y prospere a Vuestra Santísima Ilustrísima en su santo amor muchos años para bien de su iglesia.

Sevilla, y Junio 26 de 1696. Ilustrísimo Señor.

B. I. m. de Vuestra Santísima Ilustrísima, su mayor, servidor.

El Arzobispo de Sevilla.

Ilustrísimo Señor Obispo de Bique”.

I aquesta és la resposta del bisbe vigatà, que incluïa un dibuix il·lustratiu:

“Ilustrísimo Señor:

Recibo en esta Corte la de Vuestra Santísima Ilustrísima del 26 del passado, en que me dice haga relación a Vuestra Santísima Ilustrísima del estylo y práctica en mi Obispado de la forma o modo de echar el agua a los que se bautizan, en donde se conserva, la que se bendice en los Sábados de Pasqua y Pentecostés; en qué se recibe la que ha tocado á la criatura, y otras cosas a cerca de esta función: á que debo responder a Vuestra Santísima Ilustrísima como los vassos o pilas Baptismales son de ordinario de piedra jaspe, o otra que no se rezuma, y en los Bautismos la criatura no se mete dentro de la agua Baptismal, sino que el sacerdote se la echa tres veces sobre la cabeza con una concha, o cuchara grande plata, y el agua, por mayor decencia y veneracion de la bendicion y Sacramento, no buelbe a caer dentro del mismo vaso o pila, sino en otra que tiene contigua en que ay un agujero por donde baxa el agua por medio del pie del mismo baso o pila Baptismal sin comunicarse con la otra, en que se conserva el agua, como claramente lo podrá Vuestra Santísima Ilustrísima ver en el modelo adjunto, que para mayor instruccion del animo de Vuestra Santísima Ilustrísima he hecho formar.

En la iglesia en que, por falta de conveniencias o por no tener piedra de buena calidad, no suele estar la pila Baptismal en la forma susodicha, se tiene dentro de un vaso grande cobre (situado en alto) con su tapa, estañado uno y otro por parte de adentro para que el agua se conserve sin corromperse, como lo haría con el tacto del cobre, y quando se cae el estaño se buelbe a reestañar, y en estas iglesias quando se bautiza se pone una fuente debaxo de la cabeza de la criatura en que se recoge el agua que cae de ella, y después se echa en la piscina, conforme lo dispone el Ritual Romano, y assí nunca buelva el agua que ha tocado a la criatura á comunicarse con la otra que queda en el vaso o pila Baptismal; y este es el estylo y práctica en mi Obispado.

La agua Baptismal que se bendice en los Sábados de Pasqua y de Pentecostés se conserva todo el año dentro del mismo vasso o pila Baptismal en que se bendice, y no se muda, sinó es que, por algun accidente se corrompiese, o la piedra se rezumiese: esto es quanto por ahora se me ofrece posar en la noticia de Vuestra Santísima Ilustrísima y si gustase de otra noticia, me podrá mandar escribir; y siempre me tiene muy prompto para obedecerle en lo que fuere de su mayor servicio y agrado. Dios guarde a Vuestra Santísima Ilustrísima muchos años como deseo. Madrid a 24 de Julio de 1696. Ilustrísimo Señor Arzobispo de Sevilla”.

Molt similar a l'exemple dibuixístic que fa Pasqual són les piles baptismals de Sant Martí Sescorts, Falgars, Sant Julià de Cabrera, Pruit i El Mallol (<AF> núm. 344, 347, 350, 352 i 353). La més característica és la d'El Mallol, amb la pica de pedra pròpiament, amb les dues concavitats (una per desembossar i l'altra per col·locar-hi la gibrella, avui d'aram) i amb el corresponent casquet o protecció de fusta que l'embolcalla. Està encastada a la paret i en el mur interior s'hi pintà el bateig de Crist. Com deia el bisbe Pasqual, la majoria de les piques vigatanes són fetes de pedres poroses o arenisques, i s'hi hauran de posar atuells o gibrelles de terra cuita (pisa, terrissa fina) o de metall estanyat (todoneres, peroles). La de Sant Martí Sescorts, avui trencada, és de pedra conglomerada molt finament treballada, té un peu motllurat i una pica poligonal amb dos recipients. A Joanetes, Les Preses, Sant Feliu de Pallerols (en les visites de 1591) hi trobarem 'vasos de terra'. Aquestes podien anar decorades amb motius infantils (escaients per a la cerimònia) en les tapes, parets interiors o visibles, mentre que la resta restaven en blanc. La ceràmica era molt resistent a l'ús prolongat de l'aigua, però tenia l'inconvenient de poder-se trencar amb facilitat si no es tractaven bé.

Aquestes gibrelles, molt més fràgils i delicades, s'anaren substituint per les metàl·liques a mesura que s'anaven trencant. A les parròquies vigatanes, aquest reemplaçament té lloc ja des del 1589, per exemple a Sant Martí Sacalm, es diu que “facin un vas d'aram stanyat per tenir laygua del sant baptisme”,⁶⁹⁵ i més explícitament a Sant Martí de Querós, el 1590, veié que “dins l'aigua de les fonts està una gibrella de terra, y amb un cobertoret de fusta a mode tallador amb perill de trencar o de vessar-se fàcilment. Provehí que dits obrers compren unas todoneras o vas de aram pera tenir dita aygua”.⁶⁹⁶ Però també, ben aviat, sinó estava ben estanyat, podia rovellar-se, fer verdet i corrompre l'aigua, com la de Sant Vicenç de Susqueda o Vilanova de Sau, el 1595, on manà fer “stañar lo perol ahont està lo aygua del baptisme”.⁶⁹⁷ I serà en les visites de 1687 i 1780-1790 que es faran estanyar totes i cada una de les conques de les fonts baptismals vigatanes, amb un cicle de durabilitat de cent anys.

⁶⁹⁵. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

⁶⁹⁶. AEV, 1209/1, St Martí de Querós, 1590, f. 259r.

A La Pinya (1617) hi trobarem un vas d'aram, i a Puigpardines el manament corresponent per fer-ne un. A Sant Feliu de Pallerols, el 1602, es manarà “facin unes fonts baptismals d'aram”⁶⁹⁸ i 1621 “fer un de aram stanyat de part de dins per l'aygua del batisme”.⁶⁹⁹ En les visites gironines de 1632 es diu que l'aigua està neta dins un vas d'aram i alhora dins un bací de pedra gros (“*magnun*”).

La pica s'ha cloure amb unes tapes de fusta, revestides amb un guadamassil o tela, i tancades amb pany i clau. Aquests manaments de cobertura ja comencen a introduir-se a partir del 1591. A Joanetes, el 1667, es “mana a dits obrers que dins dit termini de dos mesos fassan fer un tapador de fusta per a les fonts baptismals per que lo que vuy està en elles està molt indecent per ésser podrit y amb sa podridura enbruta les aigües de les fonts”⁷⁰⁰ i a Cogolls, el 1671, es diu que es “fassa fer un sobrepany a les fonts baptismals de manera que estigan tancadas amb clau”.⁷⁰¹ Però ja des del 1590 a les parròquies vigatanes i el 1698 a les parròquies gironines (amb una diferència que supera els cent anys!) els visitadors manaran fer uns retocs per evitar que la gent s'assegui sobre les fonts, i s'espallin; per exemple, a Pruit “provehí que los obres fassen uns claus de ferro pera posar y clavar en entorn del cobertor de dites fonts, que les puntes miren en amunt pera que no si puguen asseure”,⁷⁰² a Susqueda es mana “cubrian de puas de mida 4 o de tela groga durable”⁷⁰³ i a Sant Cristòfol de les Planes es “mana als sobredits obrers que dins lo termini de un mes pròxim vinent fassan adobar lo tap de las fonts baptismals y sobre ell posian un guadamassil, clavant ab claus de dos puntas per estorbar que ningú se assente sobre las ditas fonts”.⁷⁰⁴ L'ús de guadamassils sobre les fonts s'estendrà a totes les parròquies, anant aparellat als que s'han de situar com a frontals o cobertors d'altars. En les visites de 1723 i 1726 es manarà arreglar i/o canviar tots els guadamassils de les fonts, en els quals caldrà posar-hi un vorell o cercle de fusta en la circumferència de la pica, fent el cuir pengés per la vora. A tall d'exemple, a Pruit es diu que

“Posen una anella en lo tapador de las fonts baptismals y un clau corresponent en la paret ab que afirmar-se al temps que se administra lo sagrament del baptisme, y cubriran dit tapador de guadamasil que cayga uns quatre dits al rodedor y alsaran las puntas dels claus que hi ha ja en ell afegint-ni més; perquè no pujan sentarsi”.⁷⁰⁵

Tal com ja s'anunciava en aquest anterior manament, a les parròquies d'El Collsacabra es té present un aspecte fonamental de seguretat, fruit d'haver-se donat en altres ocasions, amb la

⁶⁹⁷. AEV, 1210/2, Vilanova de Sau, 1595, f. 20v.

⁶⁹⁸. ADG, P-77, St Feliu de Pallerols, 1602, f. 167v.

⁶⁹⁹. ADG, P-87, St Feliu de Pallerols, 1621, f. 27v.

⁷⁰⁰. ADG, P-103, Joanetes, 1667, f. 264v.

⁷⁰¹. ADG, P-104, Cogolls, 1671, f. 10r.

⁷⁰². AEV, 1209/1, Pruit, 1590, f. 255r.

⁷⁰³. AEV, 1224, Susqueda, 1726, f. 500v.

⁷⁰⁴. ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 561r.

⁷⁰⁵. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 283r.

lesió o mort dels batejats. A Sant Joan de Fàbregues, el 1590, després d’haver-se comprovat que les fonts baptismals estaven “decentment, accepto per lo cobertor de fusta quant se alça pera batejar roman ab perill de caure sobre la creatura. Provehí que en dit cubertor se fase a la part de tras un ferro qui estigue ferrat en lo matex sep de moso que quant se alçarà dit cubertor se pugue ab dit ferro cloure y apretar molt bé”,⁷⁰⁶ o bé a Sant Vicenç de Susqueda, el 1595, es mana fer “una cadeneta de ferro per sustenir lo cubertor de les fonts”.⁷⁰⁷

Per tirar l’aigua sobre l’infant a les parròquies vigatanes manarà fer-se una cullera de plata a partir de 1599 (a Sant Joan de Fàbregues i altres parròquies, estranyament, es manarà comprar “una capsa de plata per fundir la aygua en la administració del sagrament del baptisme”),⁷⁰⁸ mentre que a les esglésies gironines serà una petxina de plata, a partir de la visita de 1621, sense haver-se acomplert enlloc es repeteix el 1626 i el 1628, i que encara es conserva a Ridaura (<AF> núm. 187). La petxina de plata segurament vindria a substituir a una petxina marina natural, que podria recordar objectes pagans o massa vulgars. A aquest manament hi anirà associada la compra de roba blanca (de tres pams de llarg) per eixugar el cap moll de la criatura. I a finals del segle XVII s’introdueix la ‘capida,’ el vel blanc en forma de caputxa que es posa a l’infant després de la unció del baptisme,⁷⁰⁹ i que a Tavertet, “los pares de la primera criatura que se haurà de batejar paguen una capida nova”.⁷¹⁰

La decoració principal del baptisteri consisteix en una representació pictòrica, escultòrica o en relleu, segons Carlo Borromeo, del baptisme de Crist en el riu Jordà per sant Joan Baptista.⁷¹¹ A Santa Maria de Corcó, el 1604 i el 1612, serà un ‘retaule de pinzell’; a Sant Bartomeu Sescorgues; el 1614 a La Pinya serà una ‘imatge’; a Puigpardines, el 1615, manarà fer una ‘figura’ i el 1691 serà una ‘pintura’, i a La Vola, el 1710 serà un ‘quadro’.⁷¹² És un manament que introdueixen els bisbes ja des de la segona dècada del segle XVII, que s’adopta molt lentament, i que a finals del segle encara no es disposa. A Ridaura, fins el 1936, existí un conjunt d’escultura de gran interès dins un nínxol sobre la pica de 1752. El bisbe Taverner fa

⁷⁰⁶. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 251r.

⁷⁰⁷. AEV, 1210/2, St Vicenç de Susqueda, 1595, f. 13v.

⁷⁰⁸. AEV, 1210/5, St Joan de Fàbregues, 1599, f. 170r.

⁷⁰⁹. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 75, Tit. XXVIII, Cap. VI: “*Quid faciendum de Capitiis, sive Capidis, quae in celebratione Baptismi dantur, seu offerentur*”.

⁷¹⁰. AEV, 1222, Tavertet, 1691, f. 465v-466r: “*la sacra historia del santo Juan Bautista, bautizando a Cristo. Pero si ni siquiera el altar en modo alguno puede construirse con la amplitud y proporción prefinida, el lugar al menos tenga una imagen de aquél, o pintra sacra, reproducida en la pared, igualmente del santo Juan Bautista*”.

⁷¹¹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 45.

⁷¹². Joan Bosch, per al bisbat de Barcelona, durant el segle XVII, també troba manaments similars, referents a petxines i representacions del baptisme de Jesucrist, BOSCH, J., *Els Agustí Pujol i l’escultura a la Catalunya del seu temps*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 1994, p. 86.

uns petits manaments referents a les fonts baptismals i als olis, que no tenen, almenys a les nostres parròquies, el seu corresponent; el seu bon estat no es tradueix en cap decret puntual.⁷¹³

Els olis sagrats es guardaven dins les crismeres o canadelles, una mena d'ampolletes tripartides, normalment de vidre, plata, aram i estany. Aquestes, alhora, podien guardar-se dins una capsa de plata circular o fusta rectangular (per evitar-ne la manipulació, la dispersió i per anar-los a buscar a Vic amb comoditat), i que a Vilanova de Sau és de noguer i molt polida. Contenien tres tipus d'oli, el del baptisme, el d'extremunció i el sant crisma (“*cathecumenorum*”, “*infirmorum*” i “*crisma*”), per això els trobarem, tots tres, junt a les fonts, i no a la sagristia o altar major. A Sant Cristòfol de les Planes, per exemple es “mana a dits obrers que dins sis mesos fassan fer unas crismeres de plata, ço és, tres vàsculos de plata dins dits per tenir los olis fent una caxeta per tenir recòndits aquells ab pany y clau”,⁷¹⁴ a Santa Maria de Corcó, després de comprovar l'estat de les crismeres d'estany, “provehí que dins sis mesos los obres fassen fer una capseta de plata quadrada ab tres spays pera passar lo cotó y en ells los olis pera portar la Santíssima Extremunció als malalts peraquè y noy aya de portar les canadelles”.⁷¹⁵ A Sant Vicenç de Susqueda sabem que estaven disposats aquests olis dins una caixa de fusta, tancada amb pany i clau i amb les crismeres d'estany i, afegeix que “el rector té la sal dins dita caixa que fonent-se tota la aygua en sutsians banya lo cotó. Provehí que desta hora en avant dit rector no tinga la dita sal en dita caxa”.⁷¹⁶ A Sant Cristòfol de les Planes, el 1588 i 1591, hem localitzat capsas amb quatre compartiments, amb l'espai per a un quart oli, el de l'ordenació. Entorn del 1595 l'oli de l'extremunció comença a separar-se dels altres, i evitar haver d'emportar-se'ls tots en el viàtic.

⁷¹³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 167: “20. Lo baptisteri, o font baptismal se deu tenir per lo regular al entrar en la iglésia; deu ser de un vas gran de pedra forta que no traspue, dins del qual se podrà tenir, com és lo costum de casi tota la diòcesi, altre vas de aram, estanyat de part de dins ben tapat, ab lo qual la aygua se preserve de tota inmundícia; deu, emperò, estar lo vas gran de pedra ben tancat ab una tancadura forta, cuberta de una pella de guadamazil, per evitar, que per las junturas no puga penetrar la pols en lo vas interior; 21. Sobre lo baptisteri se tindrà una imatge de Sant Joan, que bateja a Jesuchrist en lo Jordà, y se pendran todas las precaucions possibles, perquè la gent no se assente sobre lo baptisteri, que és tant indecent, y contra la reverència deguda a est sagrament, per la administració del qual se deuen tenir las crismeras de plata, en què recòndits los sants olis, una patxina de plata per infundir la aygua, sal, cotó, y una capida, per posar en lo cap del que se ha de batejar, y una tovallola blanca, tot que sia molt blanch, bo, y net, qual demana tant Sagrat Ministeri” i “22. En los dias en què de nou se beneheix la aygua del baptisme, és a dir, en lo dissapte de Pasqua, y pentecostés, se limpiaran los vasos del baptisteri, tant lo gran de pedra, com lo intern de aram, y en tots los baptisteris se farà picina a fi, que la aygua, que cau, quant se bateja, per si mateixa sen entre en la picina, a la qual per la qual de fora se farà un conducto, que vaje a dita picina, per la qual se puga llançar la aygua, que ha servit calzers, corporals, y semblants ministeris de la iglésia”.

⁷¹⁴. ADG, P-87, Les Planes, 1621, f. 21r.

⁷¹⁵. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 215r.

⁷¹⁶. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 247v.

Pels materials emprats i les seves formes trilobulades i circulars, com les que descriu mossèn Gudiol procedents del Museu Episcopal de Vic, les podem datar a la baixa edat Mitja.⁷¹⁷ I així ens fa pensar que ho degué ser el que tenien a Sant Martí Sacalm, el 1590, dins una caixeta amb les crismeres d'aram, “dita caixeta tenia la tencadura molt rovallada y las francisses se consumen y gasten per sé la dita yglésia molt reumàtica. Provehí que lo rector tingue y guarde dins sa casa de la rectoria en lloch decent y exut la dita caxeta”.⁷¹⁸ Les visites de les dècades de 1615, 1687 i 1740 manen reparar-se contínuament o fer-se noves.

Sobre la tapa de cada oli hi havia d'haver una xifra o lletra majúscula que indica quin era l'oli corresponent, i així evitar la confusió d'administrar un oli per un altre. A Joanetes es mana fer “adobar los cubertors de dos vasos dels olis a modo que no sen pугan axir ni cambiar”;⁷¹⁹ a La Pinya es mana “anals obrers que fassan fer dos taps o cobertors als dos vasos de les crismeres xifrats quiscun de letres del oli és que tindrà cada vas”.⁷²⁰ A les parròquies vigatanes, el bisbe Pasqual diu a quasi totes el mateix; prenem l'exemple de Pruit: “en la capsa dels sants olis se fasse un tapadoret per quiscun dels tres vasos o una tapa quels comprega tots tres ab un botonet sobre per poder-la traure y per major decència dels sants olis y a fi de que lo cotó que està sobre nols vinga a eixugar”.⁷²¹ Mentre que a Sant Miquel de Pineda mana “fer xarneras en los potets de las crismeras perquè no succehesca el cambiar-los y usar ne un oli sagrat per altre”⁷²² i a Sant Romà de Sau es repeteix que

“No estant rotulat a la vora de cada vaset dels olis, chrisma y catecúmenos, lo nom de cada oli, és fàcil de pendrer un per altre en la administració del sagrament del batisme, puix no se evita aquest perill encara que sia escrita en los tapadors, antes és més fàcil la equivocació posant lo tapador del un vaset del altre oli, sent llevadissos; y així fassan nous los vasos o que los tapadors sian fixos ab xarnera”.⁷²³

De Sant Quintí de Bas procedeixen una parella de canelles de coure gravades i decorades a ambdues cares amb un cercle on hi ha representat un àngel amb les ales esteses i dempeus, mentre que la resta de superfície és ornamentada amb motius geomètrics i vegetals, amb palmetes, seguint la tècnica del *vermiculatum*; tenen forma d'àmfora, una de les quals conserva la nansa. Malauradament no en sabem la localització ni la procedència exacta, i segons informaren diferents testimonis (Nolasc del Molar, Nonet Escubós i Serrat-Calvó) foren trobades en els camps immediats a l'entorn de l'església, ja que no se'n féu cap mena d'excavació per documentar-ne l'origen precís; el 1905 foren entregades al Museu-Biblioteca

⁷¹⁷. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia...*, p. 486.

⁷¹⁸. AEV, 1209/1, St Martí Sacalm, 1590, f. 249v.

⁷¹⁹. ADG, P-87, Joanetes, 1621, f. 37v.

⁷²⁰. ADG, P-87, La Pinya, 1621, f. 46v.

⁷²¹. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 576v.

⁷²². ADG, P-121, St Iscle de Colltort, 1734, f. 274r.

⁷²³. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1741, f. 265r.

d'Olot, i actualment paren al Museu Comarcal de la Garrotxa (núm. d'inventari 1721). Segons els diferents estudiosos, cal datar-les entorn del segle XIII, procedents d'un taller de Llemotges.⁷²⁴ Cal apuntar la possibilitat que foren enterrades, com altres objectes sagrats, en un temps indeterminat, quan ja no se'n feren un ús quotidià ni habitual, ja bé perquè foren obsoletes, es feren mal bé o es trencaren.

A Pruit, el 1604, s'ha de fer un nou armari per custodiar les crismeres i els sants olis. Sembla, doncs, que calen diferents armaris per a diferents usos.⁷²⁵ De fet, el lloc més adient, proposat pels visitadors, era a la capella de les fonts baptismals; tal ho feu a Sant Martí Sescorts, i a moltes altres esglésies: “que los obres de dita iglésia parrochial, dins lo propdit termini y sots dita pena, fassen un armari en la paret junt les fonts baptismals forjat per dins de fusta ab son pany y clau per tenir custodiat en ell los sants olis y demás instruments de sant baptisme”.⁷²⁶

b. Piques d'aigua beneïteres

De les piques beneïteres disposem d'informació desigual a través de les visites pastorals, i per sort, se n'ha conservat alguns exemplars. Estaven situades a les portes de les esglésies, per tal de beneir-se o senyar-se en sortir i/o entrar. Tot i que ser totalment diferents a les piques baptismals, estan relacionades amb l'aigua per ser elements de purificació i neteja. Probablement les més antigues són les de Sant Joan de Fàbregues i Tavertet, amb una base cúbica, amb una columna amb motlures, sobre la qual s'aixeca la pica o pila poligonal, amb relleus geomètrics i escuts a cada cara (<AF> núm. 303 i 304). Artur Osona deia per a Sant Joan de Fàbregues que “al entrarhi, me cridà l'atenció la tosca y primitiva pica d'aygua beneyta, que tal volta será del sigle IX ó X”.⁷²⁷

La de Cogolls, del segle XVI, porta inscrita al voltant la data i el fragment del nom d'un obrer, per estar encastada a la paret: “...ONAL FONTANIL OBRES +”, que correspondria amb el manament de 1595 on manava “als sobredits [obrers] de dita església que dins sis mesos

⁷²⁴. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa...*, p. 413; BATLLE, C., *Vinajeras. El arte románico. Catálogo*, Barcelona-Santiago de Compostela, 1961, p. 439, n.c., 1194-95; GAUTHIER, M., “Los esmaltes meridionales en la Exposición Internacional de arte románico en Barcelona y Santiago de Compostela”, *Goya*, 48 (maig-juny 1962), p. 400-407; GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia...*, p. 275 i MURLÀ, J., “Peces dels museus. Canadelles romàniques”, *La Comarca d'Olot*, 71 (5 de juny de 1980), p. 7.

⁷²⁵. AEV, 1211/3, Pruit, 1604, f. 82v., “Facin en la part més convenient de dita església un armari per tenir crismeres i ponseres dels sants olis amb son pany i clau”.

⁷²⁶. AEV, 1211/3, Sant Martí Sescorts, 1604.

⁷²⁷. OSONA, Artur, “Itineraris d'excursions...”, p. 233. O les que veié a Osor, p. 241: “La iglésia es del any 1798 y sols té de particular las dúas picas d'aygua beneyta, que son relativament bonicas”.

pròxims fassen una pica de aygua beneyta”⁷²⁸ (<AF> núm. 302). Es manava fer-ne de noves a Les Encies, el 1602, “facin 1 pica d’aigua beneita o les mateixes que tenen en l’església la posin prop de l’escala o a on sembli el rector”,⁷²⁹ i que es realitzà immediatament, ja que hem tingut la sort poder-la trobar encara en ús, encastada a la paret, amb l’any i el nom dels obrers, amb una llegenda que dóna la volta a la pica: “...TS · LANY 1602 · MIQVEL SOLER · PERA · ARBOSET...”. (<AF> núm. 302). La darrera, de la capella del Roser a Sant Feliu de Pallerols, està encastada a la paret, amb la data gravada de 1640 (<AF> núm.300).

A través dels testimonis dels excursionistes de principis del segle XX, sabem que n’hi havia algunes més, i que les seves piles procedien d’antics elements reutilitzats (i que a la segona meitat del segle XX foren desmuntats), d’igual manera que s’havia fet a Lledó d’Empordà.⁷³⁰ A Sant Privat de Bas, Cèsar A. Torras diu que “lo més notable que pot veure-s en l’interior del temple són dos capitells romànichs que formen la pica de l’aigua baneita. L’un d’ells està ornat ab fullatge y l’altre historiat ab curioses figures d’animals fabulosos. Aquest últim és el bolcat i forma la pica, i l’altre serveix de base. Sembla ésser d’època no més llunyana del segle XI”⁷³¹ (<AF> núm. 305). Un d’aquests dos capitells es conserva al Museu d’Art de Girona, i representa una figura femenina amb una serp que li mossega la llengua i dos eclesiàstics que sostenen uns bàculs, i correspondria en el tombant dels segles XII-XIII.⁷³² I a Sant Esteve de Bas esmenta que “la pica de l’aigua beneita és un curiós y antich capitell girat al revés, en el qual hi estan escultrades diverses figures”,⁷³³ tot i les excel·lents mostres que n’hi ha, no s’ha pogut localitzar enlloc aquest capitell.⁷³⁴

Podem deduir a través de la documentació que, moltes d’elles estaven encastades a les parets. Així ho degueren estar a Sant Vicenç de Susqueda, el 1596, ja que digué “que facen encastar en la paret la pica de la aygua beneyta que estigue de manera que no puguen caure atès que està ab gran perill”,⁷³⁵ a Sant Julià de Cabrera, el 1612, on manà “fasen adobar la pica de aygua beneyta refermant-la”,⁷³⁶ i el mateix a Sant Pere Sacosta, el 1628. I s’han d’arreglar les de Les Preses (1691) i Sant Bartomeu Sesgorgues (1742).

⁷²⁸. ADG, P-73, Cogolls, 1595, f. 405r.

⁷²⁹. ADG, P-77, Les Encies, 1602, f. 166v.

⁷³⁰. PUIG CADAVALCH, J., DE FALGUERA SIVILLA, A. i GODAY CASALS, J., *L’arquitectura romànica a Catalunya. V. II. L’Arquitectura Romànica fins les darreries del segle XI*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans-Generalitat de Catalunya, 1983 [1ª edició 1907], fig. 480.

⁷³¹. TORRAS, C.A., *Pirineu Català...*, p. 199.

⁷³². VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa...*, p. 398-399.

⁷³³. TORRAS, C.A., *Pirineu Català...*, p. 85.

⁷³⁴. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa...*, p. 406-408.

⁷³⁵. AEV, 1210/3, St Vicenç de Susqueda, 1596, f. 81v.

⁷³⁶. AEV, 1211/9, St Julià de Cabrera, 1612, f. 10r.

c. Altars i ares

L'altar on s'hi celebra la missa té funcions simbòliques, ja que commemora la llosa del Sant Sepulcre i alhora la taula de l'última Eucaristia. Des dels primers moments del cristianisme se celebrà la missa damunt de restes de màrtirs, per això n'ha pervingut la prescripció de disposar de fragments de les relíquies a l'altar, fins que aquest estigués construït en pedra.⁷³⁷ De fet, i només en la visita del bisbe Pasqual, se'ns indica com és feta aquesta taula, d'una sola i massissa pedra, o sigui, 'és tota ara'. A Sant Bartomeu Segorgues, excepcionalment, el 1723, mana cubrir "de fusta la mesa del altar major, per evitar lo dany que causa la humitat";⁷³⁸ precisament, una d'aquestes taules (potser l'esmentada a la visita) es troba reutilitzada com a escaló d'entrada a l'església i rectoria (<AF> núm. 147).

Les visites de finals del segle XVI, sobretot les primeres que realitzen Pedro Jaime i Jaume Cassador així com les de Bernat de Cardona (de 1658), ens mostren uns altars ben parats, amb tots els ornaments indispensables per a realitzar les funcions eucarístiques: la taula de l'altar, l'ara, les tres estovalles, el cobre altar i el frontal o pal-li com a guarniment de l'altar, tal com manaven les constitucions.⁷³⁹ Es considera que si no hi ha retaule, el tern sencer o una mínima vestimenta sacerdotal, el calze i la patena corresponent no es pot celebrar. A partir de llavors ja trobem les primeres modificacions. Vegem-ne un exemple característic, dels primers apareguts: a Sant Miquel d'Amer "mana als obrers fassen fer dos estovalles y un cobrialtar de guadamacil y als preveres que no diga missa en dit altar que no y haja tres estovalles y la que sia engostada".⁷⁴⁰ Ens sorprèn comprovar en la visita de 1621 a Sant Privat de Bas i la de 1658 al monestir de Santa Maria d'Amer l'estat d'indecència general a gairebé tots els altars, ja bé perquè hi falten ares, però també frontals o tovalles. En el segle XVIII s'introdueixen nous elements: les tavelles, que inclouen els evangelis i els lavabos.

L'altar major es diferenciava clarament dels altars laterals per estar situat en la capella i absis principal, o sigui a la capçalera de l'església, a la qual s'havia d'adaptar; i que teòricament havia de coincidir o mirar en direcció a orient o llevant, sempre que fora possible. Carlo Borromeo deia que "*su pavimento constrúyase más alto que el suelo de la iglesia, según la situación del lugar e igualmente según el tipo de iglesia; si ésta es parroquial, a lo mínimo ocho pulgadas*

⁷³⁷. GUDIOL, J., "L'Altar i els seus ornaments a Catalunya abans del segle XIV", *Resenya Eclesiàstica*, 59-60 (1913), p. 333-342.

⁷³⁸. AEV, 1224, St Martí Sescorts, 1723, f. 276v.

⁷³⁹. *Constituciones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 64, Tit. XXV. Sobre els ornaments de l'altar i de l'església. Cap. unic.

⁷⁴⁰. ADG, P-85, St Miquel d'Amer, 1618, f. 95r.

más alto, o un codo, a lo sumo”;⁷⁴¹ el normal és trobar una altura de 20-30 centímetres, però, per exemple a Sant Feliu de Pallerols, és d’un metre. De fet, la paraula *altar* deriva de ‘*alta res*’, que significa cosa elevada, que pot veure’s des de lluny, amb graons d’accés, tal com proposa Borromeo.⁷⁴² El 1593 mana als obrers de La Vola “fassen ygualar los graons [que] són devant lo altar major al ygual dels qui són al altar de Nostra Senyora”⁷⁴³ i a Ridaura, el 1671, manà als obrers “fassan dos graons de pedra per pujar al altar major de la present iglésia que sian tant llarchs per lo menos com ocupa dit altar per evitar lo peryll queya de caurer del presbyteri”.⁷⁴⁴

Seguidament Borromeo es recrea en la manera de col·locar l’altar major, la pedra de la taula, les seves grades. Creiem que no és un problema menor ni banal, almenys en les nostres esglésies, ja que la majoria d’elles manifestaran els problemes d’espai que parla Borromeo.⁷⁴⁵ I el bisbe Taverner continua la tendència dels manaments borromians.⁷⁴⁶ Escarits però abundosos

⁷⁴¹. BORROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 15.

⁷⁴². BORROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 16: “*para el ascenso de la capilla mayor confecciónense gradas con mármol o piedra sólida, o con obra de ladrillo, donde no hay abundancia de piedra o de mármol, y las mismas impares en número, es decir, una, tres o cinco o más, en proporción a la altitud. Que la altura de cada una de estas gradas no sea mayor de ocho pulgada; en cambio, que la anchura no menor de dieciseis, pero ni mayor de un codo*”.

⁷⁴³. AEV, 1209/4, La Vola, 1593, f. 181r.

⁷⁴⁴. ADG, P-104, Ridaura, 1671, f. 27v.

⁷⁴⁵. BORROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 16: “*el altar mayor puede establecerse en un lugar de su capilla de tal modo que se interponga un espacio de ocho codos desde la grada de más abajo del altar misma hasta la celosía con que aquella ha sido o debe ser protegida, e incluso de más cuando se puede y la amplitud de la iglésia exige por motivo de decoro; y que el espacio sirva de comodidad para un clero abundante que alguna vez asista al sacrificio de una misa solemne y a una solemnidad de oficios divinos*”.

⁷⁴⁶. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 164-165: “7. En lo retaula major, ordenam, que no hi haja més que una mesa de altar, que servezca per tot los sants, que en ella se troban col·locats, encara que hi haja diferents beneficis instituhits sots invocació de diferents sants, ni que antiguament fossen diferents retaulas, y altars, puig en los presbyteri, o capella major, majorment en lo retaule, que fa testa a la iglésia, és nostra intenció, que se lleven las mesas de estos altars, que encara en algunas iglésia se conservan a la deta, y esquerra de la principal, las quals per lo regular són petites, y casi indecents per poder-se en ellas celebrar missa; per lo que ordenam, que tots estos altars se demolescan, y que en lo retaula principal sols se conserve un altar, que serà lo principal, en lo qual se celebrará en los días, que se estilava delebrar-se en dits petits altars; y així mateix en las visitas següents se visitaran en dit altar los beneficis, que estavan fundats en dits altars del costats, fent menció, que antiguament se visitavan en sos respective altars, que se han destruhit. 8. Lo altar major, o principal tindrà lo menos de alt desde la penya fins lo pladell sinch palms, y mitg; de llarch nou palms, y mitg; de ample tres palms libres desde las gradas. Serà sòlido construït de pedra, o rajola, y cals, sens que quede sota ell vacuo algú, que puga servir per armari, ni cosa semblant; manant, que ahont los hi ha, que sen traga, y que los altars se construescan en esta forma, y no en altra: prevenint, que los altars majors, y principals de las iglésias, que sian més grans de esta mida, que se conserven; però los menors, que se reduhescan a ella, com y també, que tots los altars col·laterals de las capellas de la iglésias se posen a esta mida poch més, o menos: per lo que se dóna un any de temps, passat lo qual, interdím tots los altars altrament construhits, y que no tingan estas midas ” i “9. En lo peu del altar hi ha de haver peanya de fusta, que sia per lo menos mitg palm alta del suelo del presbyteri, y tant ampla, que puga lo sacerdot fer en ella las genufleccions sens traurer lo peu de dita peanya, la qual serà de bona fusta, y decent, servint, com serveix tant immediatament al altar, lo qual haurà de tenir las midas, que quedan ditas desde dita peanya en amunt, y no desde lo suelo de terra, puix altrament faltaria al altar per la alçada lo mitg palm, que té de ocupar la peanya en esta forma, perquè las gradas, ab que se puja al altar major, o presbyteri són tant cerca dell, que no donan loch a poder-se executar: però en estar iglésias la última grada, ab que se puja al altar se cubrirà de fusta, tant, quant, diu lo enfront del altar, y servirà de

exemples els trobem en els segles XVI XVII: el 1589 i 1590, a Santa Maria de Corcó “perquè la pedra del altar mayor està torta y més dacantada a la part de la Epístola casi tres palms, provehí que dita pedra sia posada en mig del retaule y justada en lo matex retaula”;⁷⁴⁷ a Sant Martí Sescorts, el 1590, manà als obrers “fer una peanya de fusta que sia tant gran com lo enfront de dit altar major y la que vuy y és [la] muden de on se diu la missa matinal”;⁷⁴⁸ el 1591 mana afinar-se la pedra de l’altar de Sant Antoni del monestir d’Amer; a Vilanova de Sau, el 1593, “provehí que la pedra del altar sia baxada mix palmo més baixa de lo que ara està asentada perquè lo sacerdot puga millor sacrificar en ella”⁷⁴⁹ i el 1621 a Ridaura, fa que els obres “posen y assenten lo altar de la Verge Maria y al seu de aquell de modo que si puga celebrar”.⁷⁵⁰ A Pruit, el 1640, el visitador es desmarca d’aquests manaments i introdueix elements decoratius i de color, en “fer una peanya de fusta per lo altar major, si ja nols apar millor fer-la de rajola de València, que ho dexan a llibertat del reverent rector”.⁷⁵¹ Si hagués pervingut tampoc ens hauria de resultar estrany, ja que trobarem en altres parròquies vigatanes i gironines elements ceràmics seriatos o originals, com frontals d’altar (per exemple de l’Estany, el Bages, i ara al Museu Episcopal de Vic, o la gran quantitat i varietat que n’hi ha al Museu del Cau Ferrat de Sitges) o sòcols o murals de capelles i sagristies (per exemple, la capella del Roser de Palol d’Onyar, el Gironès, conservades *in situ*). A més, la ceràmica podia oferir una decoració molt rica i vistosa, resistent als agents atmosfèrics i al pas del temps, alhora per ser molt fàcil de mantenir i netejar. La confraria dels Dolors de Tavertet introduí un nou tipus d’altar a la seva capella, ja en el segle XVIII, ja que “als 9 [de] juliol [de] 1771 se ha fet la mesa *a la italiana* del altar de Nostre Senyora dels Dolors, y una capella per col·locar-hi la imatge de bulto”.⁷⁵²

A les esglésies gironines i vigatanes, el retaule i la sagristia que hi ha rera d’aquest prenen lloc a l’altar major; per això, moltes de les noves sagristies del set-cents es faran per alliberar i ampliar l’espai del presbiteri, que amb Trento pren relleu, i les visites en fan referència clara. Sinó fixem-nos quines són les qualificacions que empren els visitadors davant les remodelacions força radicals i extremes de l’altar: el 1734 a Cogolls (“fassan arrimar lo altar major tant quant se puga a fi y effecte de engrandir y perficionar lo presbiteri que a la veritat estarà molt millor y farà molt més goig de lo que poden persuadir-se”), el 1770 a Tavertet (“alabam la obra del presbiteri per aver retirat lo altar major vers la paret que en realitat ha quedat dit presbiteri mol

peanya, lo que és sumament necessari, puix per lo regular són tant mal empavimentadas las iglésias, que se embaraça lo sacerdot, que celebra, que han de anar de una a altre part del altar, com y també ha de ministrar la sagrada eucaristia”.

⁷⁴⁷. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216r.

⁷⁴⁸. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 291r.

⁷⁴⁹. AEV, 1209/4, Vilanova de Sau, 1593, f. 199r.

⁷⁵⁰. ADG, P-87, Ridaura, 1621, f. 48r.

⁷⁵¹. AEV, 1218/3, Pruit, 1640, f. 80v.

⁷⁵². AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, P/II.1. Dolors (1770-1944), s.f. La cursiva és nostra.

més capàs que antes per celebrar-se ab major libertat y decència las funcions sagradas”)⁷⁵³ i el 1774 a Vilanova de Sau,

“En atención que la present iglesia està ab bona disposició y adornada ab lo altar major; ab tot, lograria major capacitat en lo presbiteri que al present està engustiat si arrimasen dit altar a la paret y fesen nova sagristia en un costat del mateix presbiteri, posant los altarets de dit presbiteri al sot devall de la iglesia trahent lo escaló del mig de la iglesia y lo del referit presbiteri dexantni solament un que axís lo dit altar podria sens maltratarse, arrimarse a la paret que en realitat seria una obra de las més alabables per la iglesia y de gran conveniència del Rector y parroquians; però los exortam a tots a la empresa de tan profitosa fàbrica que no seria de molt cost per tenir feta la mitat de las parets per la nova sagristia que los insinuan que si ho practican se poden ab certesa perimetrer de la divina magestat la recompensa ab molts augments de fruits espirituals y temporals”.⁷⁵⁴

Borromeo també parlà abastament de la manera que havien d’estar situades les capelles laterals o altars menors, proporcionadament i harmoniosament.⁷⁵⁵ Havia d’haver una distància suficient entre elles per no interrompre ni molestar les misses simultànies i alternatives que es podien donar en diferents altars, i que trobem mencionades en les constitucions de Pontich (“*Nemo dum Missa audit pacem sibi oblatam alteri referat*” i “*Dum Missa celebratur laixi Altari non approximant*”).⁷⁵⁶ La majoria dels decrets que manen la reparació o transformació d’un altar es refereixen a un altar d’una capella lateral, pel fet de pertànyer a una confraria, on hi havia hagut una certa ‘llibertat’ en la decoració o oblit en la seva cura i ornamentació.

Les irregularitats temporals en la construcció de noves capelles que es van afegint al cos principal de la nau no afavorien gens o poc les propostes borromianes, és més, aquests altars i capelles es menjaven a d’altres, i calia fer remodelacions i canvis improvisats, tal com passà el 1606 a Joanetes, on “manant als obrers que lleven lo altar de Sant Mateu del lloc hont està atès que ocupa molt la capella major y lo posen al costat del altar de Sant Jaume”⁷⁵⁷ o bé a Sant Romà de Sau, el 1626, es mana que l’altar de la Verga Maria situat a la dreta de l’altar major sigui transferit a una capella especialment fabricada per a ell, i a La Pinya, el 1626, mana assentar l’altar i el retaule al mig de la volta de l’església, recolzant-la a la paret, traient un segon altar i posant-lo en el lloc convenient.

Altres són els factors que anaven minimitzant la disponibilitat i la mobilitat d’acció dels sacerdots i dels assistents. A la capella de la Mare de Déu de Vilanova, de Sant Martí Sescorts,

⁷⁵³. AEV, 1233, Tavertet, 1770, f. 124r.

⁷⁵⁴. AEV, 1233, Vilanova de Sau, 1774, f. 448v.

⁷⁵⁵. BORROMEIO, C., Instrucciones de la fábrica..., p. 23: “*todas las capillas menores consten de una misma latitud, longitud y altitud; y finalmente, hasta donde sea posible hacer esto, guarden armonia entre sí, por todos lados. Pero sin embargo las que están en la cabeza de los brazos de la iglesia que exhibe forma de cruz, por razón del sitio, podrán ser también de forma más ilustre, así como algo más amplias que las demás, con tal que aquéllas se correspondan entre sí, una a la otra, por todos los lados*”.

⁷⁵⁶. ROMAGUERA, F., Constituciones Synodales Dioecesis..., p. 291-292, Lib. III. Tit. XVIII. Cap. 20.

⁷⁵⁷. ADG, P-79, Joanetes, 1606, f. 56r.

el 1723, el sagrari estava col·locat sobre la taula de l'altar, a més hi havia un armari on hi dipositava les vestimentes litúrgiques, per això mana alçar i engrandir la taula, apartar el sagrari de l'armari. Els bancs situats dins les capelles i ben a prop de l'altar podien arribar a impossibilitar el pas dels fidels, així com el moviment del sacerdot que oficia la missa. A Taverdet, el 1775, es prohibeix que el banc del mas Novelles d'Amunt sigui allargat, ja que toca a la peanya de l'altar de sant Crist i a més, perjudica el trànsit dels membres del mas Avenc impossibilitat que la gent s'agenolli; a Sant Martí de Querós, el 1780, “manam al Reverent Rector y obrers que apreten qualsevols banchs, se trobian sobre las tarimas dels altars o prop de ells a fi de que lo sacerdot puga celebrar lo sant sacrifici ab la decència [que] correspon, y així mateix manam que compongan las tarimas”.⁷⁵⁸

d. Estovalles, creus, sacres, dossers

La decoració i guarniment artístic iconogràfic principal d'un altar és el retaule i les imatges que allí s'hi col·loquen (i que parlarem més àmpliament en el següent apartat); però també necessita d'altres elements de guarnició i decoració, a més de funcionals: pal·lis, frontals, estovalles, corporals, canelobres, sacres, faristols i llànties. No totes les esglésies estaven ben proveïdes d'aquesta sèrie d'ornaments i els manaments són força seguits en la seva provisió.⁷⁵⁹

Les estovalles foren tradicionalment tres, una sobre l'altre. La de sota era la menys ornada, la del mig la més rica en decoració, i la de sobre, la menys ampla, per poder-se veure la segona. En els segles XVI i XVII es manarà fer-se una quantitat ingent d'estovalles a gairebé totes les esglésies, i en el segle XVIII, segons manifesta el bisbe Taverner, es continuarà amb una demanda similar.⁷⁶⁰

Efectivament, la majoria de les que trobem foren blanques, netes i també de cotó, com les que hi havia a Sant Martí Sescorts, el 1591, “tres estovalles suficients, compresa una estovalla nova de

⁷⁵⁸. AEV, 1234/1, St Martí de Querós, 1780, f. 222r.

⁷⁵⁹. Cal tenir en compte les reflexions, diferències i semblances amb el bisbat de Barcelona que estudia KAMEN, H., *Cambio cultural...*, p. 100, “*En los registros de las visitas efectuadas en la diócesis de Barcelona hay una notable diferencia entre los primeros años del siglo XVI, cuando los altares, ornamentos y disciplina se suponía que estaban en orden y que requerían reforma, y las visitas posteriores a los años sesenta del siglo, cuando se emprendió una minuciosa e incansable campaña para adoptar mejoras*”.

⁷⁶⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 165: “11. Sobre lo altar deu haver-hi tres estovallas; las dos internas no és menester, que cobren los ànguls del altar fins a terra, y podran ser de tela grossa encara que sia crua, las quals per lo menos se mudaran tres vegadas lo any, per Nadal, Pasqua, y Nostra Senyora de Agost. La tovallola de desobre deu ser blanca, y límpia, y no desamasiadament grossera, la qual arribe fins a terra de cada part del altar, u cerca d'ella, la qual en las iglésias, ahont no resideixen sinó un, u dos sacerdots, se mudaran lo menos sis vegadas lo any, de dos en dos mesos; però en las iglésias, en què celebren molts, se mudaran una vegada al mes”.

cotonina, feta segons el que es digué en la visita passada”⁷⁶¹ i a La Vola, el 1597 es mana per a l’altar fer “unas stovallas belles y galants”.⁷⁶² A Sant Miquel d’Amer, el 1612, no es pot dir missa fins que no hi hagi dues tovalles; però a través de la visita de 1671 sabem que aquesta falta s’havia resolt, i que n’hi havia moltes més, encara que velles: hi havia un parell d’estovalles d’estopa guarnides amb un fil rovellat, unes altres d’estopa amb un serrell de fil blanc i un parell de primes i velles, que feien joc amb un frontal de seda. La visita del 1622 dóna ordres al beneficiat de la capella d’El Far de com han d’estar col·locades exactament cada una d’elles, tal vegada l’exemple a seguir a les demés esglésies i capelles, “la superior de las quals sia tant llarga que los cops de ella estigan pendants en lo dits altar de tal manera que abasten fins al paviment de la yglesia y tinga de tenir demunt de ellas los corporals tot bo decent y net”.⁷⁶³ Ja al llarg de la segona meitat del segle XVII, els visitadors esmenten que hi ha estovalles i palis per a tots els altars, però en el segle XVIII en continuen faltant. A Sant Feliu de Pallerols, el 1734 es permetrà fer una acapta de fil per tenir les estovalles,

“en atenció que ha observat dit Senyor Visitador General que dita iglésia està faltadíssima de estovallas per los altars de que se origina, que la mitat de ells entre anys estan despullats y apareixen tant mal que la mesa que se acaba de veurer que serveix per lo sacrifici del altar y per los ministeris més alts y sagrats de nostre religió luego se repara una cosa indigne plena de pols y telaranyas, de que se origina en los ànimos dels fahels un poco estima y concepte de las cosas sagradas”.⁷⁶⁴

Tot i que no són contemplats per Carlo Borromeo ni en els manaments del Taverner, hem detectat la presència d’una sèrie de dossers. Creiem que tenen un origen medieval, en els baldaquins romànics policromats de fusta o bé els gòtics de metalls preciosos. La seva funció litúrgica originària era la protecció de l’altar i de la seva ara (en algunes de les nostres esglésies que no en disposen, i que hi ha degoters a l’absis, podien desprendre’s restes de calç de la volta, caure teranyines o pols sobre l’altar mentre es celebra alguna funció) així com donar-li més relleu. Els nostres dossers, també anomenats ‘sobrecels’ en les visites, eren força senzills, rematats per una estructura circular a manera de corona, quadrangular o una sola biga, d’on hi penjava un tela o mena de gasa. Els manaments ens són, a voltes, contradictoris, ja que si en algunes parròquies mana fer-se’n en d’altres s’indica que es treguin; però, perquè? Suposem per problemes d’espai o la difícil visualització del retaule. El 1595, a Cogolls, es “mana als obres que de assi al mes de agost fassen un sobra cell al altar major”.⁷⁶⁵ El 1598, a Sant Cristòfol de les Planes on es “mana dit visitador als obrers que llevin el sobrecel y la viga que està sobre l’altar de Sant Salvador o que l’alcin dos pams”.⁷⁶⁶ Aquest manament ens ha donat a pensar,

⁷⁶¹. AEV, 1209/2, St Martí Sescorts, 1591, f. 85r.

⁷⁶². AEV, 1210/4, La Vola, 1597, f. 5v.

⁷⁶³. AEV, 1213/4, St Martí Sacalm, 1622, f. 219r.

⁷⁶⁴. ADG, P-121, St Feliu de Pallerols, 1734, f. 280r-v.

⁷⁶⁵. ADG, P-73, Cogolls, 1595, f. 405r.

⁷⁶⁶. ADG, P-75, Les Planes, 1598, f. 48r

perquè presenta característiques similars als baldaquins romànics, i pot seguir la instal·lació d'un flamant baldaquí del segle XIV adquirit pel Museu Episcopal de Vic el 1909, on s'al·ludeixen aquestes bigues.⁷⁶⁷

El 1658 es guardava endreçat a la sagristia de Les Preses un dosser de setí blau amb mostres i a Les Encies, el 1689 es mana fer-ne un per a la capella del sant Crist. Els únics manaments vigatans els trobem a la capella d'El Far, el 1726, on es mana la construcció d'un d'aquests aparells i la seva funció: “fassan un docer per lo altar major, que ab sa amplària compregna tota la mesa del altar. Perquè no caygan guixots ni altre cosa de la boveda y impedesca lo sacerdot quant diu missa”⁷⁶⁸ i a Santa Maria de Corcó, el 1775, on es planteja la remodelació de l'altar, on hi ha inserit un dosser:

“Vista ab la major complacència lo magestuós temple, fet a impulsos del zel y devoció del Reverent Rector y parroquians, admiram no continuen ab lo mateix zel en fer un corresponent altar mayor o a lo menos la mesa y sacrari menor y major tant necessari per las funcions de la Minerva y poch coresponent lo doser y altar a la magnificència de dit temple: pertant exhortam als parroquians al se ajuntian y resolgan un medi per executar obra tant del agrado de Déu y lustre de la present iglésia”.⁷⁶⁹

Les sacres són aquells tres textos escrits o impresos, emmarcats en plata o fusta daurada, on el capellà llegia les oracions quan no tenia el missal a disposició. En molts casos, el conjunt de sacres constitueixen veritables peces d'orfebreria, però per sobre de tot s'entenen com a objectes al servei de l'altar. La sacra central contenia les paraules de la consagració, la de la dreta (costat de l'epístola), es referia a l'acte del lavabo o rentament de mans i la de l'esquerra (costat de l'evangeli) hi havia un text de l'evangeli de sant Joan, que tancava la missa. Tot i que presents en els segles XVI XVII, manaren fer-se amb assiduitat en les darreres dècades d'aquest segle i al llarg del XVIII a totes les esglésies (i el 1725, en els manaments del bisbe Taverner).⁷⁷⁰ Vegem-ne alguns exemples peculiars. A Santa Maria de Corcó el 1590 i a Les Encies, el 1591,

⁷⁶⁷. GUDIOL, J., *El Museu Arqueològic-Artístic Episcopal de Vich en 1909. Memòria llegida pel Sr. Conservador Mossèn Joseph Gudiol y Cunill, pbr. en la Reunió de la Junta Directiva que tingué lloch el día 20 de mars de 1910*, Vich: Impremta de G. Portavella, 1909, p. 6: “Figurem-se al cibori que ja podem anomenar *nostre*, posat al absis d'una vella iglésia romànica, col·locat alt, entre dues bigues que passaven de part a part de la nau y's fixaven als costats dels edificis, bigues disposades la que tocava al absis quelcom més baixa que la que n'era més apartada. Aquestes fortes travesseres de fusta portaven empeltats dos cabirons que saltaven de l'una a l'altre, deixant al mitx un espai quadrat, poch més o menys d'un metre setanta cinch centímetres cada costat, y era tapat per la nova adquisició del nostre Museu. Així bigues y cabirons, que estarían pintats, formaven un march y servían de sustentacul al gran plafó decoratiu que ara tenim entre les col·leccions episcopals”.

⁷⁶⁸. AEV, 1224, St Martí Sacalam, 1726, f. 501r.

⁷⁶⁹. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 868v.

⁷⁷⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 166: “13. Així mateix sobre lo altar deuen estar las tabellas de las oracions secretas, és a dir, la sacra en mitg del altar afront del sacerdot; a la part de la Epístola lo Psalm, que lo sacerdot diu al lavar-se las mans, y lo Evangeli de Sant Joan a la part del Evangeli, las quals en los altars, en que se acostuma dir missa, estaran en dita forma sobre lo altar: però en haver passat lo mitg dia, o la hora de dir-se las missas, se posaran estas sobre la mesa del altar, y se cubriran en la forma, que se dià en lo capítol següent”.

hi havia una 'sacra romana'; el 1599 hi havia una sacra de cartó a Rupit; a Santa Maria de Corcó el 1687 manarà fer una sacra de domàs blanc i a Falgars, el 1791, manarà renovar les velles per considerar-les passades de moda i brutes.

No podem deixar de mencionar les nombroses creus de fusta que presidien gairebé tots els altars (per exemple, la capella del Remei, el 1680, “un figura d'un Sant Crist amb sa creu”)⁷⁷¹ o que s'empraven per altres funcions litúrgiques fora de les processons, per exemple, a Sant Privat de Bas “mana Sa Santíssima Il·lustríssima als dits obrers que fassen dos creus de fusta, una per los enterros de cossos y altra per los albat”.⁷⁷² A Les Preses, al no disposar-ne de fusta (creiem que aquest és motiu) s'havia originat alguna tensió.⁷⁷³ D'entre les que disposem de fotografia, destaca una procedent de Ridaura: una imatge escultòrica exempta, d'un Crist Crucificat d'inspiració gòtica (sense la inclinació del maluc), barbat i amb el cap tombat a un costat, prim i allargat, i amb les costelles molt marcades (<AF> núm.41).

Carlo Borromeo també havia dit que a la capella major “*reprodúzcase y colóquese aptamente la imagen de la cruz y de Cristo en ella fijado, pía y decorosamente representada en uno u otro género de leño*”.⁷⁷⁴ Com l'anell al dit, veiem que a La Pinya el 1610 s'emprà una manera per tal de canviar-la: “manà que lo cruxifix qui està demunt del altar major, atès està molt indecentment, sia enterrat”;⁷⁷⁵ i és que els objectes sagrats no podien llançar-se ni destruir-se, i és freqüent enterrar-lo en un lloc sagrat, o emprar-los com a material de reompliment. A partir de les visites vigatanes de 1599 i en gironines de 1671, s'introdueixen amb fermesa els manaments de posar creus o imatges de Crist a tots els altars; la diferència cronològica és extraordinària. A Tavertet, el 1600 es diu que a l'altar major “hi posen al mig 1 Crucifix o 1 creu daurada”⁷⁷⁶ i el 1633 a Falgars i demás parròquies de Vic es “mana fassen fer una creu los obrers per tots los altars, atès és cerimònia romana”.⁷⁷⁷ Vegem-ne quin és el missatge d'aquestes imatges cristològiques, per exemple, en la visita de Joanetes de 1691:

“Com sia tant de glòria de Déu la memòria de la mort y passió de Christo redemptor nostre, y lo medi més afí o ve sia la sua santa imatge posada en creu. Perçò su Il·lustríssima Señoria mana a dits obrers que dins sis mesos fassan fer una santa imatge y

⁷⁷¹. ADG, P-106, Les Planes, 1680, f. 132v.

⁷⁷². ADG, P-112, St Privat de Bas, 1703, f. 131r.

⁷⁷³. ADG, P-124, Les Preses, 1738, f. 192v.: “Item per quant se ha trobat en consuetut que al traure la creu major o de plata per lo dies de sepulturas de enterro y honras se pague al rector de la present parròquia de las Presas dos sous plata per quiscun offici, de lo que originave que molts parroquians no la demanaben ni volian que se tragués per no haver-hi per la obra de dita iglésia part dels dits dos sous de plata”.

⁷⁷⁴. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 18.

⁷⁷⁵. ADG, P-81, La Pinya, 1610, f. 25r.

⁷⁷⁶. AEV, 1211/1, Tavertet, 1600, f. 29r.

⁷⁷⁷. AEV, 1218/1, Falgars, 1633, f. 269r.

amb ella formen un altar perquè sia de consuelo de las ànimas, y per dit efecte mana al rector que aplique tot cuydado en que se exequite lo contiguo en lo present capítol”.⁷⁷⁸

A llarg del segle XVIII, però, a moltes esglésies encara faltaven aquestes imatges, per això el bisbe Taverner imposarà tenir-n’hi.⁷⁷⁹ No sabem les circumstàncies de la falta, insuficiència o mala col·locació durant aquests anys, però els manaments continuen essent presents. A Les Preses, el 1727, “mana sa Il·lustríssima als administradors del altar del Sant Christo, antes de Sant Jaume, que posen en paratge a propòsit un crucifix en atenció que lo que forma dit altar no pot veurer-se per lo sacerdot que celebre en ell sens fer acció violent per alçar a ell los ulls”.⁷⁸⁰ El 1775 a La Vola manava posar sacres, estovalles imatges de Crist a tots els altars, “y trovar-se ab no poca indecència dita iglésia, manam y exhortam en las entranyas de Jesuchrist que dins quatre mesos estiga dita iglésia composta de lo referit y ab aquella decència possible”.⁷⁸¹ A Sant Joan de Fàbregues, es va manar “fassan novas las cortinas del Sant Cristo posat a la dreta al entrar = y treuran los dos caps de morts que hia sota dit Sant Christo en un forat”;⁷⁸² sense saber qui els havia posat i perquè, aquests solien al·ludir a la tomba d’Adam. El 1791, a Sant Julià de Cabrera, encara “mandamos al reverendo rector, obreros y a quienes corresponda pongan imágenes de Crucifixos grandes capaces de ser percibidas del pueblo que asiste a la misa en los altares de Nuestra Señora del Rosario y de San Ysidro”.⁷⁸³ Mentre que el 1792, “en la misma yglesia d’El Far mandamos que la ymagen del Crucifixo que se halla en el camaril a espaldas de la Virgen se coloque en el coro donde no la hay y estará con mayor decencia”.⁷⁸⁴

e. Les ares

En el segle XVI pervingué el costum de situar ares portàtils o mòbils, a manera de placa quadrangular, protegides per un congreny i encastades a l’altar. Teòricament, no hi ha cap altar sense ara. Però no sempre és així, ja que trobarem manaments constants de comprar i col·locar ares consagrades; aquestes ares ja preparades i consagrades prèviament s’adquirien a les corresponents seus episcopals. A Sant Feliu de Pallerols, en la visita de 1626 i en procés d’edificació, trobem que l’altar de sant Segimon no està beneït ni ornat; també a la capella del

⁷⁷⁸. ADG, P-110, Joanetes, 1691, f. 185r.

⁷⁷⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 165: “12. Sobre lo altar se deu tenir en lo mitg d’ell, que vinga cara a cara del celebrant la creu, ab la imatge de Jesu-Christ, no pintada, sinó de bulto, y a cada part de la imatge los candeleros, los quals seran de llautó, o per lo menos de fusta, que sian decents, y se tingan nets; prohibint en qualsevol altar candeleros de terra, com havem vist ab gran dolor nostre en algunas iglésias pobres, no sent estos decents per servir al altar, los quals cada semmana se limpiaran, y se procurarà, que estigan tant lluhits, com sia possible, com sent de llautó, és fàcil lo conseguir-se”.

⁷⁸⁰. ADG, P-116, Les Preses, 1727, f. 49r.

⁷⁸¹. AEV, 1223/1, La Vola, 1775, f. 871r.

⁷⁸². AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 876r.

⁷⁸³. AEV, 1236/1, St Julià de Cabrera, 1791, f. 324v.

⁷⁸⁴. AEV, 1236/1, St Martí Sacalm, 1791, f. 355v.

Roser del mateix poble, on “mana als dits obres de que després de dos mesos després que seran beneydes les capelles del Roser en cada una ara y tots los demás ornaments”.⁷⁸⁵ A Sant Privat de Bas, el 1703, diu que “com se troben molts altars en la present iglésia sens ara; perçò mana als obrers que dins sis mesos ne fassen fer per tots los altars que faltan y las porten a beneí”.⁷⁸⁶ I el 1734 digué a Pruit que “tingan retirada en la sacristia la pedra que servia de ara en lo altar de Nostra Senyora del Carme en què no havem trobat senyal algun de consagració”.⁷⁸⁷

A partir de la segona meitat del segle XVII apareixen moltes ares votives, ofertes o promeses en vot, just quan el bisbe constata la precarietat amb què es troben, per la seva inestabilitat, assentament, absència (en comptades ocasions) i la mala col·locació. Problemes que es donen sobretot als altars de les capelles laterals i que han de solucionar, en la majoria de casos, els beneficiats que hi ha adscrits. Per exemple, a Sant Quintí de Bas es mana “fer una ara gran per servey del altar major de dita iglésia attès que la ques és molt xica”.⁷⁸⁸ Al bisbat de Girona en tenim un piló d'exemples, en les visites de 1667: a Joanetes mana fer “buidar la ara que està en lo altar major, al altar de Nostra Senyora del Roser, y la que està en lo altar de dita nostra Senyora del Roser la fassan assentar en dit altar major, posant aquella quatre o sinch dits prop de la vora de dit altar”;⁷⁸⁹ a Les Preses mana “fassan fer en lo altar de dita nostra senyora un sepulcre per asentar la ara”;⁷⁹⁰ a la capella de Sant Marçal prohibeix celebrar fins que no “se pose nova ara en dit altar per què la que està en ell és molt petit ni apte per a celebrar amb ella”⁷⁹¹ i similar a Sant Esteve de Bas, “exemplen lo altar amb una paret de pedra que vinga al igual de la port està vuy en lo altar de la capella de nostra senyora del Roser, y que la pedra de dit altar se retire a la vora de aquell de manera que la ara està en ell vinga a estat sinch o sis dits a la vora de dit altar”.⁷⁹² O bé a Les Encies, el 1698, es diu que “fassa adobar la ara del altar de Sant Antoni y aquella posia en dit altar de manera que se puga celebrar missa sens perill de que se puga vessar lo sanguis y estar la òstia fora de la ara”.⁷⁹³

Resumint podem veure quins són aquests petits problemes entorn de les ares i les seves ràpides solucions: la seva absència, que es supleix amb la compra; la seva mobilitat i desencaixament dins la mesa de l'altar, que s'arregla amb la fixació i assentament; la seva altura, proximitat o llunyania respecte al sacerdot i, finalment, la necessitat de folrar-les. Mossèn Gudiol ens informa que Pedro Jaime fou el primer en legislar i consagrar ares mòbils en substitució de les

⁷⁸⁵. ADG, P-89, St Feliu de Pallerols, 1626, f. 122v.

⁷⁸⁶. ADG, P-112, St Privat de Bas, 1703, f. 131r.

⁷⁸⁷. AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190v.

⁷⁸⁸. ADG, P-86, St Quintí de Bas, 1619, f. 50v.

⁷⁸⁹. ADG, P-103, Joanetes, 1667, f. 264v.

⁷⁹⁰. ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 271r.

⁷⁹¹. ADG, P-103, Ridaura, 1667, f. 258r.

⁷⁹². ADG, P-103, St Esteve de Bas, 1667, f. 267r.

fixes.⁷⁹⁴ A Falgars, el bisbe Pasqual, el 1687, es diu que “en lo altar major mudaran la ara en altra de major, y la cubriran ab tela blanc y encaixaran la en lo mateix altar sens llistons de fusta”.⁷⁹⁵ El 1725 el bisbe Taverner diu que “en cada altar deu haver-hi ara consagrada per nos, o nostres successors, u altre bisbe; la qual deu ser capàs per poder en ell estàs lo calis, y la hòstia, y encara la del altar major serà major, per quant en ella se han de consagrar, per lo regular, las formas per la reserva; deu estar en mitg del altar en un nitxos fet exprés; deu alçar-se sobre lo pla de la mesa del altar, tant, quant és menester, perquè lo sacerdot conega lo lloch, ahont és la ara, la qual per sa major decència, y per la reverència dels sagrats olis, deu estar cuberta amb un tela grossa, ab que la pols, ni altres sucietats no pugan desfigurar-la”.⁷⁹⁶ No serà fins el 1758 que s’hauran de folrar totes les ares; vegem el manament de Sant Julià de Llor que diu que “*primeramente se forren y cubran las aras de todos los altares de algun lienzo para que así queden resguardadas del polvo y otro contacto menos correspondiente*”.⁷⁹⁷

Amb motiu de la consagració d’una església es preparava, a més del pergamí per a la dotalia, un o diversos pergamins més petits destinats a testificar la consagració de l’altar (i, en general, de l’església), a recomanar clergues i fidels a Déu i als sants i a autenticar les relíquies dipositades. Aquests pergaminets eren introduïts pel bisbe dins el “*sepulcrum*” o reconditori de l’altar juntament amb la lipsanoteca. Aquesta pràctica litúrgica, tal com ha estudiat Ramon Ordeig, es troba prescrita per primera vegada en un pontifical narbonès del segle XI, on es mana que el bisbe ha de tancar dins la capsa de les relíquies una *cartula* que contingui el decàleg, els inicis dels quatre evangelis i a més, si el bisbe, el clergat o els fidels ho desitgen, els seus noms i els dels seus difunts.⁷⁹⁸ Un pontifical de Vic de principis del segle XII, però que recull un text escrit probablement l’any 1038, parla també de la *carta* i prescriu que el bisbe hi ha de fer constar el decàleg, els inicis dels evangelis, el seu nom, el dia i l’any de la consagració i els noms dels sants a qui van pertànyer les relíquies.

De fet, les visites pastorals gironines són estrictes a l’hora de referir-se a la consagració dels altars i les ares, i rarament el visitador se n’oblida o s’equivoca a dir-ho. Però, en què es basa per afirmar-ho? En evidències escrites, i se li ensenya el pergamí i acta de consagració? o bé

⁷⁹³. ADG, P-110, Les Encies, 1698, f. 554v.

⁷⁹⁴. GUDIOL, J., “Col·locació de les santes relíquies en els altars”, *La Veu de Montserrat*, 1901, p. 416.

⁷⁹⁵. AEV, 1221, Falgars, 1687, f. 575v. GUDIOL, J., “Col·locació de les santes...”, p. 417: “El Bisbe Antoni Pasqual, verdadera eminencia com canonista y rubricista estrictíssima, conforme indican el magnífich ritual vigatá y fins les mateixes actes de ses visites, veyem que, en vritut d’uns constitució establerta en el sínodo tingut baix sa presidència el día 4 de Juny de 1685, a cada parroquia no’s cansa de repetir, en els viatges que fa fins a 1686, qu’en tots els altars les ares se cobrescan de drap y se disposen de tal manera que surtin un través de dit sobre’l reste de la mensa d’altar”.

⁷⁹⁶. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 165.

⁷⁹⁷. ADG, P-133, St Julià de Llor, 1758, f. 196v.

⁷⁹⁸. ORDEIG, R., *Les actes de consagració..., Volum II. Primera part...*, p. XXI-XXI.

amb el testimoni del rector que declara la seva consagració, sense demostrar-ho documentalment? No ho podem assegurar del tot. Així doncs, segons el visitador, el bisbe o el rector, l'altar serà o no consagrat, i podrà variar segons la visita: a Sant Cristòfol de les Planes, el 1588 i a Sant Iscle de Colltort i Sant Privat de Bas, el 1591, s'afirma que ho són. L'embolic pot arribar a ser gran. Només hi hagué tres esglésies on les visites pastorals coincideixen amb les consagracions que tingueren lloc durant l'alta Edat Mitjana (i que ens n'ha arribat l'acta pròpiament). Sant Esteve de Bas (consagrada el 29 de gener de 1119) i Les Preses (consagrada dos dies després d'en Bas) es diu que són ambdós consagrats. Les actes de consagració de Ridaura, del 936, i La Pinya, de 1022, no semblen quedar reflectides en les visites episcopals dels segles XVI i XVII. El monestir d'Amer és consagrat, segons l'acta del 949, amb pseudorelíquies més que dubtoses de Carlemany. És l'ara més luxosa de la zona, ja que és de pòrfir (un marbre vermellós) i plata. Una ara que degué ser moderna, i que difícilment podem pensar que fora la del segle X, degut al seu mal estat després dels terratrèmols. L'historiador olotí Francesc Monsalvatje es refereix a aquest altar, a partir del testimoni de Joan Boada, rector de Sant Iscle de Colltort, tal com el veié amb els seus propis ulls el 10 d'abril del 1427.⁷⁹⁹ Després d'aquests incidents i de la inutilitat de l'ara, aquesta s'emprava per pavimentar, com a farciment del nou sòl, com s'havia fet en altres esglésies, ja que els objectes sacres no podien llançar-se, sinó enterrar-se.⁸⁰⁰

f. Frontals d'altars i guadamassils

Els pal·lis decoraven la part frontal de l'altar, per això també se'n diuen 'frontals' o 'telars' segons Borrromeo.⁸⁰¹ En la visites gironines s'anomenen pal·lis fins el 1670, i a partir de llavors

⁷⁹⁹. MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis gerundense...*, p. 341: "Son seguides e vistas cosas de gran admiració e qui james en aquestes parts se trava esser hic estades fetes ne seguides, car lo monestir de monjes negres de madona Santa Maria de Amer, luny de aquesta ciutat per tres leugues és del tot enderrocado, del qual monastir primerament un dissapte vers las onze horas en la nit á quinze del dit mes de marts caygué la església e partida del claustro fort soptament e ab gran brugit... Après, señor, que la dita església fou així destrohida los dits monjos e clergues entraren en la dita església e trobaren la pedra del altar major trosejada a la part esquerra e en lo pilar on era posada la dita pedra en una capça poqua de fust de boix han trobada la hòstia sagrada la qual segons se presomex fou mesa per lo Sant Rey Carles Maynes en lo temps que feta per ell conquesta de aquesta ciutat e vegueria don foragita los moros hedefica lo dit monastir: he ha passat de setcens setanta anys. E és trobada la dita hòstia axi cencera com lo jorn que fonch consagrada, sinó que és un poch mudada de color sens macula alguna. E en lo mitg del dit pilar s'és trobada una capça de plom, segellada de quatre segells, hont havia moltes relíquies de Sants. E en la part esquerra era un petit pot de terra ahont se presomeix fos estat més lo Sanguis en lo temps damun dit".

⁸⁰⁰. Així mateix s'ha localitzat recentment a l'església parroquial de Llorà (Gironès), la peanya de pedra de l'altar i la seva ara; ESTEBAN, Ramon, "Les pintures descobertes a Llorà són de les més antigues de la comarques de Girona", *El Punt Digital*, 21 de febrer del 2003.

⁸⁰¹. BORRROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 29: "al altar adhiérase el instrumento que llaman telar, en el qual se acomode al altar mismo el palio extendido, fijado con pequeños garfios; y éste sea de viguetas de encina o de nogal, tant confeccionado perfectamente, como también de ancho cuatro pulgadas, y con el cual se circuncide de esta suerte la mesa del altar por la parte anterior y por atrás por

ja se'n diuen frontals. També trobarem manaments que fan referència a la subjecció i fixació d'aquestes peces. El 1612 a Sant Martí Sescorts, Sant Joan de Fàbregues i Rupit, es mana que “fassen fer en dit altar major un bastiment de fusta en los cantons del altar per ocasió que lo palit estiga ben posat”.⁸⁰² A Sant Esteve de Bas, el 1671, manà als obrers “fassen taler als palits del altar major y conduecan aquells dins algun armari o per lo menor en lo matex altar amb algunas baguillas o ganfets de ferro”.⁸⁰³ Així mateix el 1687 a Sant Miquel de Sorerols (“per major decència del Sant Sacrifici de la missa, manam que de una part y altra se afegescan uns llistons de tres quarts de ample de modo que lo altar vinga a compendrer tot largària del pal-li de godomazil”)⁸⁰⁴ i el 1691 a la capella de Sant Nazari de La Vola (on “afegescan al palit de diferents colors lo necessari de tela consemblant pera que cubria tot lo frontespici del altar”).⁸⁰⁵

Segons les visites n'hi havia de diferents tipus. Els més usuals eren els guadamassils, de pell repujada, posteriorment gravats, pintats o daurats, sobretot en els segles XVI-XVII. Ja a finals del segle XVII majorment en el segle XVIII s'introdueixen els de roba, ja bé de domàs blanc (de seda o cotó amb dibuixos) o de xamellot (llana mesclada amb pèl de camell o cabra). Un dels pocs conservats a la diòcesi gironina l'hem localitzat a la capella de santa Margarida, del mas la Dou de Sant Esteve de Bas, fet de llana amb una representació mariana, possiblement de finals del segle XVII o començaments del XVIII⁸⁰⁶ (<AF> núm. 276). Els que són de roba han de ser de gran qualitat, com el que es manà a La Vola, el 1591, “un pal-li de domàs carmesí molt bo per lo altar major”.⁸⁰⁷ A les parròquies gironines no trobarem un manament de fer un pal-li de roba (de domàs o de tafetà vermell) fins el 1618, a Cogolls, mentre que a les vigatanes, no serà fins el 1627 a Santa Maria de Corcó que s'haurà de fer un pal-li de xamellot, tot i que comprovarem l'existència de pal-li de roba, com el de seda de Sant Vicenç de Susqueda (1613) i el de fil de Sant Martí de Querós (1622), entre d'altres. Procedents de Sant Miquel d'Amer, i el 1671 dipositats al monestir, sabem que hi havia tres palis prou interessants: un de domàs blanc amb ‘franges falses’, un de domàs vermell amb un parell de figures i un de ‘tripa de vellut amb cinc flors’. La visita de 1687 insisteix a fer pal-lis de catalufes blanques i vermelles; segurament

ambos lados. Los extremos o partes más elevadas de aquel telar fñense a la pared, o enlácense al altar a cual se une”.

⁸⁰². AEV, 1211/9, St Joan de Fàbregues, 1612, f. 8v.

⁸⁰³. ADG, P-104, St Esteve de Bas, 1671, f. 16r.

⁸⁰⁴. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 582r-v.

⁸⁰⁵. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 8v.

⁸⁰⁶. La recerca, en aquest sentit, serveix per demostrar que encara n'hi ha de conservats, i no com diu Josep M. Marquès, que “fora d'alguns de la catedral, són tots perduts”, MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 67. Fora de context, i sovint de procedència desconeguda, poden veure's, a tall d'exemple, els del Museu d'Art de Girona (un preciós exemple procedent de Canet d'Adri, amb la presentació de la Mare de Déu del Roser, de finals del segle XVI o principis del s. XVII, MD 180), del Museu Episcopal de Vic (amb representacions de St Feliu o de St Isidre, MEV 546 i 942) i del Museu de l'Art de la Pell de Vic (amb la Verge del Roser, C 1509). Vegeu el catàleg de l'exposició *Guadamassils antics a Catalunya*, celebrada al Museu de l'Art de la Pell de Vic, el setembre-octubre del 2001.

⁸⁰⁷. AEV, 1241/2, La Vola, 1591, f. 28r.

similars als que hi ha a Mallorca en aquesta època, cosits i formats per diferents peces, amb motius geomètrics o florals i emblemes litúrgics.⁸⁰⁸

Quan no s'hi celebrava l'acte eucarístic, l'altar acostumava a estar tapat amb una coberta generalment de cuir, un cobrialtar o cobertor, tal com l'anomenen les visites, emprada a manera de protecció contra la pols i la brutícia. El cuir, més que els teixits, oferia moltes i millors possibilitats per ser emprat com a abrigo i resguard d'altars i retaules, pel seu cost relativament baix i per ser resistent a les humitats i altres agents destructors. Vegem les males condicions en què el tenien a Vilanova de Sau, el 1590, cosa en permet unes reprovacions episcopals,

“Visità sobre dit retaula major uns parestatges o cubertor que cubre dit altar major lo qual cubertor per ser molt vell y quorcat y mancant algunes parts està ab gran perill de seguir-se algun cas o escàndol que de mentres se diu missa no caygua de la podridera o quorcadura de ditas parts dins del calser y també que les rates y trastegen molt per tant. Provehí que dit cubertor sie recorregut, adobant-lo molt bé y affegint y les parts [que] y mancaran, e si serà tant cost al que no poguessen tenir los claus en ell, provehí y manà dit senyor visitador que lo dit cubertor sia recorregut y adobat si serà possible que los claus y puguen tenir altrament lo llevaran totalment desobre de dit altar, pena de sinquanta sous dins de quinse dies primer vinent y de excomunió major”.⁸⁰⁹

A la diòcesi gironina aquests cobertors de pell quasi desapareixen del tot de les esglésies a partir de 1665-1670, i els que surten són fets a les dècades anteriors. En la visita de 1727 el bisbe Taverner constata a totes les parròquies que aquests recobriments de pell romanen sempre posats, i mana que no es treguin sota cap concepte, dient que “no celebre ni deixi celebrar en ningun altar desa parròquia mentre estiga cubert ab guadamacil, no devent servir aquestos sinó a fi que la pols ni altre immundícia caiga sobre las mesas en lo restant del temps”.⁸¹⁰ Feia escassament un parell d'anys havia dit que aquests guadamassils només servirien per tapar-los per evitar la brutícia.⁸¹¹ Ve a col·lació el text que pocs anys després s'emetria a Sant Climent d'Amer,

“A fi y effecte de que los altars de la present iglesia pogan guardar-se y preservar-se de la pols, y de esta manera mantener-se ab major limpieza per la celebració del Sant Sacrifici de la missa; mana Sa Il·lustríssima als obrers, o aquí toque y especte, que cubran los dits altars de guadamacils, los quals tinga, per lo menos, tot lo llarch de la mesa sens deixar-hi obertura al mitg en lo que correspon a la ara; y en los guadamacils ja fets y existents en alguns altars que hi hage tal obertura, mana y ordena als sobredits que las cusen y los posen així com los demás que faran nous peraque tots estigan de una mateixa

⁸⁰⁸. SALADRIGAS, Sílvia, *Inventari dels frontals d'altar del Convent de la Puríssima Concepció de Palma de Mallorca*, 1998, inèdit.

⁸⁰⁹. AEV, 1209/1, Vilanova de Sau, 1590, f. 263v.

⁸¹⁰. ADG, P-116, La Pinya, 1727, f. 36r.

⁸¹¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 166: “En los altars hi diu haver un guadamazil sobre lo altar, lo que cobre enterament, lo qual deurà estendrerse luego que se hauran acabat de celebrat las missas en la iglesia, a fi que se preserven las estovallas, y altar de la pols, y al matí a hora, que se haurà de dit missa en dit altar, sen deu trauer, no sent decent dir missa, estant en lo altar dit guadamazil, encara que estiga descubert lo lloch, ahont deu posar-se lo corporals, y se deu espolsar lo altar, antes que en ell se celebre lo sacrifici de la missa”.

conformitat: manant y ordenant Sa Il·lustríssima al curat que no celebre en los altars en què estigan los dits guadamacils oberts, sinó que enterament los traga de tot lo altar pera celebrarsi perquè altrement redundaria a gran irreverència del Sant Sacrifici de la missa lo que se executarà per sa major decència, baix pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació major”.⁸¹²

A la diòcesi vigatana també perden tot l’interès poc després de la visita d’Antoni Pasqual. Fixem-nos com a partir de la visita de 1726 trobem cobertors de tela, o sigui, estovalles més gruixudes: a la capella d’El Far, es diu que “tingan sempre cubert lo altar major ab guadamazils o bé unas estovallas grossas per mantener limpiesa en dit altar y las trauran sempre que se haja de dir missa”;⁸¹³ a Sant Climent d’Amer, el 1736 hi havia sis estovalles de tela prima guarnides amb puntes i vuit més de tela de ‘casa grosseres’ i a Sant Martí Sescorts, el 1736, “cusian al mitg los cubertors de las misas dels altars y en los que no ni aja fassan unas estovallas amples y llargas de tela grossa tenyida de algun color decent y las ne trauran quant si diga missa”.⁸¹⁴ Això, tard o d’hora, portaria a una confusió: s’empraven les mateixes estovalles per cobrir i per celebrar. Entre 1741 i 1742 s’imposen definitivament: a Sant Bartomeu Sescorgues es diu que “tingan las mesas dels altars cubertas ab unas estovallas grossas teñidas de color maco, que sian amplas y llargas y las ne trauran sols per dirsi missa”.⁸¹⁵

A Vic hem detectat en les visites de 1604 i 1605 la necessitat de tapar convenientment l’altar amb una cortina (negra o verda) durant la Quaresma. A Falgars es diu que “facen una quartina de tela negra per tenir davant lo altar major en temps de Quaresma”;⁸¹⁶ a La Vola, el 1627 es diu “que a l’altar major de dita parrochial iglésia fassen per la Quaresma una cortina per cubrir dit altar ab una vara de ferro”⁸¹⁷ i el 1687 es mana per a la capella de Cabrera “una cortina de color verd per cobrir lo retaula conforme en temps de Quaresma perquè la humitat nol danye”.⁸¹⁸ Atribuïm a través de visites successives, que es tapava el frontal d’altar segons el calendari i funcions litúrgiques anual, sobretot les relacionades amb els difunts; el 1618 a Vilanova de Sau es mana “fer un palit per lo altar major de dita yglésia per los dias ques celebran sepulturas y novenals en dita yglésia per les ànimas”.⁸¹⁹

Nous manaments esporàdics, ens indiquen com es van imposant a poc a poc els pal·lis de diferents colors: el 1724 a La Pinya, Les Preses, Puigpardines, Sant Esteve de Bas i Sant Iscle de Colltort seran uns morats i verds i els altres blancs i vermells (i que conjuminin amb les

⁸¹². ADG, P-117, St Climent d’Amer, 1730, f. 205v-206r.

⁸¹³. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 500v.

⁸¹⁴. AEV, 1225, St Martí Sescorts, 1736, f. 273v.

⁸¹⁵. AEV, 1223/1, St Bartomeu Sescorgues, 1742, f. 372v.

⁸¹⁶. AEV, 1211/3, Falgars, 1604, f. 83r.

⁸¹⁷. AEV, 1216, La Vola, 1627, f. 215r.

⁸¹⁸. AEV, 1221, St Julià de Cabrera, 1687, f. 572v-573r.

casulles) i ja el 1725 el bisbe Taverner ho intenta fixar com a norma.⁸²⁰ A Falgars serà negre (1734); negre amb sanefa morada a Rupit el 1742 i a Sant Julià de Cabrera el 1746 verd i morat per l'altar major que servirà per l'Advent, la Quaresma i els diumenges).

Les visites de Pedro Jaime i Francesc Robuster són especialment indicatives a l'hora d'oferir-nos un estat dels objectes de pell i cuir. Un estudi detallat de totes les esglésies de la diòcesi de Vic ens permetria saber la demanda i el consum eclesiàstic de guadamassils i altres pells treballades, fins ara poc o gens estudiada, a diferència, per exemple, de les qüestions entorn dels gremis vigatans i barcelonins, estudiats per Josep M. Madurell⁸²¹ i Ramon Genís.⁸²² Una demanda que no s'ha de menystenir en cap cas, que ha estat poc valorada, i tan sols apuntada per Josep Gudiol.⁸²³ De fet, Ramon Genís reprèn amb rotunditat les tesis de l'anterior, afirmant que l'ús més freqüent dels guadamassils “a Vic ho serien encara més profusament en els frontals d'altar, puix com diu mossèn Gudiol, qui estudià a fons els <Guadamassils catalans>, els inventaris de les esglésies en van plens, talment com si en el segle XVI fos la cosa més usual del món”.⁸²⁴ Segons les visites pastorals, la pressió de fer nous guadamassils és molt més forta a Vic que a Girona.

En algunes ocasions ens indiquen com anaven o havien d'anar decorats, sovint amb la imatge central del sant, santa o verge de l'altar a la qual anava destinat; paradoxalment, no sempre es correspon: el pal·li de l'altar major de Sant Romà de Sau contenia la imatge de sant Tomàs Abat

⁸¹⁹. AEV, 1213/2, Vilanova de Sau, 1618, f. 61r.

⁸²⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 169: “En la mateixa conformitat se deuen tenir pàlits de tots colors, los quals seran clavats, ab sos llistons de fusta, perquè desta manera estiga més estesos, y se conserven millor, los quals podran ser de dos colors, com se ha dit de las capas, y casullas; però respecte al blanch, y carmesí, serà millor, que ni haja de cada color; y tindran los rectors cuydado en dur-los cada dia en los altars, segons lo color, ab que se haurà de celebrar la missa: prohibim tots los pàlits de tela; però aprobam los pàlits pintats, com correspongan als colors, ab que se deu celebrar per usuals, y ordinaris, com y també las indianas decentment adornadas”.

⁸²¹. Vegeu: MADURELL, J.M., *El antiguo arte del guadameci y sus artífices*, Vic: Colomer Munmany, 1973, un treball basat en documentació notarial de l'Arxiu Històric de protocols de Barcelona i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. En unes notes a peu de pàgina (p. 56-57) posa uns pocs d'exemples relacionats amb les visites pastorals i inventaris d'esglésies on es relacionen aquest tipus d'objectes: a l'església de la Doma, de la Garriga (informació procedent de MAURÍ, J., *Història de la Garriga*, I, Barcelona, 1949, p. 113 i 273); en l'inventari de la parroquial de St Martí de Granera del 1605 o bé la venda excepcional que fa el guadamassiler de Barcelona, Joan Concabella, de tres palis per a l'església de Santa Maria de l'Estany, per a l'altar major, del Roser i el de sant Antoni, així com un sant Crist de guadamassil.

⁸²². GENÍS, R., *El ram de la pell a Vich*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1959, posa l'exemple d'un “existent a l'església de Santa Eulàlia a principis del segle XVII, de couro daurat amb la imatge de la santa al mig, el qual substituí un de cotó blanc, segons s'infereix de les actes de les visites pastorals del Bisbe Fr. Andreu de Sant Jeroni del 1615 i 1618”, p. 28. A més vegeu: ALBAREDA, Joaquim, *La industria del curtido en Vic en el marco de la sociedad contemporánea osonense, 1746-1939*, Vic: Colomer Munmany, 1992 i TORRAS i RIBÉ, Josep M., *Curtidores y tenerías en Catalunya: organización de un oficio pre-industrial (siglos XIV-XIX)*, Vic: Colomer Munmany, 1991.

⁸²³. GUDIOL, J., “Guadamacils catalans”, *La Veu de Catalunya*, 191 (14 d'agost de 1913).

(1590). En diferents ocasions trobem que han d'anar pintats de vermell i or o que la tela sigui vermella, com a símbol de la sang de Crist i de la Passió. És per això que, al costat del treball mecànic de transformació de la pell (blanqueig i adob) i l'elaboració artesana del guadamassil (l'aplicació de la plata, la dauradura amb colradura i el ferretejat), seguia una segona part, més artística, amb l'aplicació de la pintura. Els següents quadres (núm. 19 i 20), referits a les parròquies d'El Collsacabra i de Girona en anys ben diferents, poden donar-nos una idea del seu número, estat de conservació i relació dels objectes de pell, cuir i tela allí situats. La demanda no s'ajusta mai al consum real, ja que per un costat trobem els manaments dels visitadors, i per altre costat, el seu acompliment.

⁸²⁴. GENÍS, R., *El ram de la pell a Vich...*, p. 27 i AA.DD., *Cordovans i guadamassils de la Col·lecció Ramon Genís i Bayés*, Girona: Fundació Caixa de Girona, Centre Cultural de Caixa de Girona, 2004.

Quadre núm. 19. Ornaments dels altars d'El Collsacabra (visites de 1589 i 1590)

	1589	1590
Sta Maria de Corcó	AM: fer d'estovalles. A St Miquel: 5 estovalles noves, fer 1 pal·li d'or i pell nou i 1 cobrialtar de cuir vermell nou	-
Tavertet	AM: fer estovalles	AM: 3 estovalles, 1 cobrialtar i davant d'altar de guadamassil. A Ntra Sra: estovalles, cobrialtar i davant decents; comprin 1 pal·li d'or i pell i estovalles noves.
St Joan de Fàbregues	AM: proveït de tot el necessari. A St Pere: 3 estovalles i cobri altar	AM: 3 estovalles, 1 cobrialtar i 1 davant d'altar de guadamassil usat
St Miquel de Rupit	-	AM: 3 estovalles, 1 cobrialtar i 1 davant de guadamassil decent.
Pruit	A Ntra Sra: pal·li estovalles. A Sta Creu: fer 1 cobrialtar de cuir (o canviar-lo pel de l'AM)	AM: proveït de tot el necessari. A de Ntra Sra: sense ornaments; fer 1 davant d'altar.
St Martí Sacalm	A St Jaume: fer 1 pal·li de guadamassil, estovalles i cobrialtar	AM: estovalles, cobrialtar i davant. A de St Jaume: estovalles i davant de tela grossera pintada. A de Ntra Sra: estovalles, 1 cobrialtar i 1 davant de guadamassil decent.
St Vicenç de Susqueda	-	AM: 3 estovalles, 1 cobrialtar de cuir i 1 frontal de tela mostrejada vermella A de Sta Margarida: 3 estovalles, 1 cobrialtar de cuir molt dolent i 1 davant de lli blanc no molt bo.
St Martí de Querós	-	AM: estovalles, 1 davant tela blanca i 1 cobri altar de cuir molt vell.
St Romà de Sau	-	AM: 3 estovalles, 1 cobrialtar i 1 davant de guadamassil amb la imatge de St Tomàs abat. A de Ntra Sra: 1 cobrialtar i 1 davant de guadamassil.
Vilanova de Sau	-	AM: guarnit i parat amb 3 estovalles, 1 cobrialtar i 1 davant de guadamassil decent. Altars de St Miquel Arcàngel i dels Sts Pere i Joan (el mateix cada un): 2 estovalles no molt bones, 1 cobrialtar i 1 davant de guadamassil

Font: elaboració pròpia a partir de les visites pastorals, AEV, 11208/2 i 1209/1.

AM: altar major; A: altar; Ntra Sra: Nostra Senyora; Sts: sants

Quadre núm. 20. Ornaments dels altars gironins (visita de 1658)

Cogolls	AM: ara, 3 estovalles 1 pal·li de tafetà de camussa A del Roser: ara, 3 estovalles 1 pal·li de domàs blanc A de St Jaume: ara, 1 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de Sta Magdalena: ara, 1 estovalles 1 pal·li de tela virada A de St Isidre: ara, sense estovalles 2 pal·lis (1 de tafetà verd i 1 de tafetà carmesí)
Capella del Salvador, Cogolls	AM: ara, 3 estovalles 1 pal·li de guadamassil
La Pinya	AM: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 d'Ostenda blau i blanc i 1 de guadamassil) Sagristia: 3 estovalles A de St Jaume: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A del Roser: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
St Joan de Balbs	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de la Verge: sense ara, 1 estovalles 1 pal·li
Les Encies	AM: ara, 3 estovalles 2 pal·lis (1 de setí i 1 de guadamassil) Sagristia: 4 tovalles A del Roser: ara, 3 estovalles 2 pal·lis (1 de domàs blanc i 1 de guadamassil) A dels Sts Joan Baptista i Evangelista: ara, 3 estovalles 1 pal·li de guadamassil A de St Isidre: ara, 3 estovalles 1 pal·li de guadamassil
St Cristòfol de les Planes	AM: ara, 3 estovalles 2 pal·lis (1 d'Ostenda verd i blanc i 1 de xamellot violat) Sagristia: 17 estovalles, 4 pal·lis (1 de domàs blanc, 1 de domàs carmesí, 1 de tripa de vellut morat i 1 de bonafina negra) A de St Isidre: ara, 3 estovalles i 1 pal·li de guadamassil A del Roser: ara, 4 estovalles i 2 pal·lis (1 de domàs blanc i 1 de guadamassil) A de St Miquel: ara, 3 estovalles, 4 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A Verge de Gràcia, fet de nou: ara, 3 estovalles 1 pal·li de guadamassil A del Salvador: ara, 4 tovalles i 2 pal·lis (1 de tafetà groc i verd i 1 de guadamassil)
Capella del Remei	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·lis (1 de tafetà blau i groc i 1 de setí morat) Sagristia: 4 estovalles, 1 pal·li de tafetà carmesí A de St Benet: ara
St Pere Sacosta	AM: ara
Les Preses	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de vellut carmesí, 1 cobrealtar de guadamassil Sagristia: 5 estovalles A del Cos de Crist i de St Jaume: ara, 3 tovalles, 1 pal·li de domàs blanc A Verge de Gràcia: ara, 3 tovalles, 1 pal·li de vellut verd
Capella del Roser, Les Preses	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de catalufes
Capella de St Sebastià, Les Preses	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
Capell de St Miquel del Corb	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
Joanetes	AM: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 de domàs carmesí i 1 de fil d'estany i diferents colors) Sagristia: 8 estovalles

	A del Roser: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de St Jaume: ara
Capella St Mateu, Joanetes	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
Monestir d'Amer	AM: ara i demés ornaments A dels Sts Cosme i Damià: mal ornat A de St Jaume: mal ornat A del Roser: ara i demés ornaments A de St Benet: derruït A de les Onze Mil Verges: ara, mal ornat. A de St Isidre: ara i demés ornaments A de St Joan: ara, mal ornat Sagristia: 6 estovalles, 2 pal·lis (1 de xamellot vermell i 1 de domàs verd),
Puigpardines	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de domàs carmesí A de St Jaume: ara, 3 estovalles i 1 pal·li de setí verd A del Roser: ara, 2 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
Ridaura	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de tafetà blau amb unes flors platejades A del Roser: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de domàs blanc A de St Sebastià: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de tafetà carmesí A de St Isidre: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de setí carmesí A de St Antoni: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
St Andreu del Coll, Ridaura	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de la Verge Maria: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
Capella de St Marçal, Ridaura	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de tafetà verd amb unes flors blanques, guarnit amb una punta de plata
St Esteve de Bas	AM: ara, 3 estovalles, 3 pal·lis (1 de domàs carmesí guarnit d'or, 1 de setí carmesí i 1 de bonafina negra) Sagristia: 12 estovalles A de Gràcia: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de St Isidre: ara, 3 estovalles, 1 pal·li d'Ostenda A del Roser: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 d'Ostenda i 1 de guadamassil) A de St Joan: ara i demés ornaments A de St Salvador: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de Tots Sants i St Climent: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A dels Sts Roc i Sebastià: ara, 2 estovalles, 2 pal·lis (1 d'Ostenda i 1 de guadamassil)
Capella de Sant Simplí, St Esteve	AM: ara i demés ornaments
St Quintí de Bas	AM: ara, 3 estovalles sense pal·li
St Feliu de Pallerols	AM: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 de domàs blanc i 1 de domàs carmesí) A de la Verge de Gràcia: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de setí blau A de St Segimon: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de xamellot lleonat A de St Isidre: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de xamellot morat A de St Josep: ara, 3 estovalles, 1 pal·li d'Ostenda vermell i groc A de Sta Llúcia: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de tafetà blanc amb l'entorn de tafetà verd A de St Baudili: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de setí verd i blau A de St Joan: ara, 3 estovalles, 1 pal·li d'Ostenda carmesí i blanc
Capella del Roser, St Feliu	AM: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 de domàs blanc i 1 de tafetà blau) Sagristia: 6 estovalles, 2 pal·lis (1 de domàs blanc i ataronjat i 1 de tafetà blau)
Capella de St Sebastià, St Feliu	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil

Capella de La Salut, St Feliu	AM: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 de tafetà morat i 1 de guadamassil)
St Iscle de Colltort	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li d'Ostenda de diferents colors Sagristia: 13 estovalles A dels Sts Jaume Isidre: ara, 1 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A dels Sts Cosme i Damià: ara, ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A del Roser: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de tafetà blanc
St Climent d'Amer	AM: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 de tafetà encarnat i 1 de guadamassil) A de St Llorenç: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de cotó i fil A del Roser: ara, 3 estovalles i 1 pal·li d'Ostenda verda
St Julià de Llor	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de lli pintat A del Roser: ara, mal ornat
St Miquel de Pineda	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A del Roser: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil
St Privat de Bas	AM: ara, 3 estovalles, 1 pal·lis (1 de domàs carmesí i 1 de guadamassil) Sagristia: 13 estovalles A de la Verge de Gràcia: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de setí carmesí i groc, 1 cobertor de guadamassil A de St Pere: ara, 3 estovalles, 1 pal·li d'Ostenda A del Roser: ara, 3 estovalles, 2 pal·lis (1 de domàs blanc i 1 de guadamassil), 1 cobertor de guadamassil A de St Isidre, novament erigit: ara, 3 mantells, 2 pal·lis (1 d'Ostenda carmesina i blava i 1 de guadamassil), 1 cobertor de guadamassil A de St Valentí: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil A de St Sebastià: ara, 3 estovalles, 1 pal·li de guadamassil

Font: elaboració pròpia a partir de les visites pastorals, ADG, P-100.

AM: altar major; A: altar; Ntra Sra: Nostra Senyora; Sts: sants

Molts d'ells són usats o vells, i per això mana fer-se'n tants de nous. Hem constatat, com en altres peces artístiques o litúrgiques d'esglésies vigitanes, el reciclatge de no pocs frontals i cobrialtars. Sobretot és l'altar major el que ha d'estar en la millor decència i condicions: per això, la majoria de cobertors o frontals de l'altar major es transferiran a altres altars menors. La tarifa gironina de 1655 ens indica els preus dels guadamassils: “primo una pell llisa de or, y pell de set panys de plata de ample, y de nou de llargària, 7 sous; y si dita pell és negra, o altre color, brunyida de la matexa mida, 5 sous; y si dita pell plateada és pintada de diferents colors y picada per guadamassils cusida y posada a son punt, 8 sous i 6 diners”.⁸²⁵ Tot i que aparentment semblen assequibles de cost, s'opta per la seva reutilització i reaprofitament; la relació completa de les parròquies vigitanes ens ho mostra:

· Pruit, el 1589: “facin un cobri altar de cuyro, dins 6 mesos, o sinó per altar major y lo que està en lo altar major servirà per lo altar de la Santa Creu”.⁸²⁶

· Falgars, el 1591: manà fer un cobertor de guadamassil per l'altar major, “y lo cobertor de dit altar major qui vuy y és servesca per lo altar de Nostra Senyora”.⁸²⁷

⁸²⁵. ALBERCH, Ramon *et alii.*, *Gremis i oficis a Girona: treball i societat a l'època pre-industrial*, Girona: Ajuntament de Girona, 1984 p. 310.

⁸²⁶. AEV, 1208/2, Pruit, 1589, f. 230v.

- A l'altar de sant Pere a Sant Joan de Fàbregues, el 1593: es trobà que “lo dit altar no té sinó un pal·li molt dolent de tela pintat. Provehí que dit ministro Marfà, beneficiat, compre pera dit altar un pal·li de cuyro godomassil ab la image de Sant Pere”.⁸²⁸
- Sant Martí Sescorts, el 1593: “fer un cobertor per lo altar mayor de cuyro y lo que està en dit altar mayor [el] fassen cossir y adobar per lo altar de Nostre Señora de Vilanova”.⁸²⁹
- Sant Martí Sacalm, el 1601: es mana que “els obres comprin 1 cobri altar de guadamassil per l'altar major, y del que són vells en facin un per l'altar de Nostra Senyora”.⁸³⁰
- Rupit, el 1687: mana fer un pal·li de guadamassil pel nou altar de Creu i del vell se'n farà un cobrialtar, i el pal·li de tafetà blanc es retirarà per no fer-lo servir més.
- Capella d'El Far, el 1687: també es farà un pal·li de guadamassil i el vell s'emprarà per un cobrialtar.
- Tavertet, el 1687: per l'altar de sant Isidre es demana fer un pal·li de guadamassil “y dels dos palis vells de guadamazil se fassen dos cobrialtars per aquells altars en què no ni ha”.⁸³¹

Per altra banda ens preguntem què se'n feu de vells frontals romànics que hem localitzat en un parell d'esglésies i capelles vigatanes: Sant Llorenç Dosmunts⁸³² i Santa Margarida de Vilaseca,⁸³³ i que es conserven al Museu Episcopal de Vic. Encara eren *in situ* a l'època moderna o bé es passen de moda, i es cobreixen amb frontal de pell, guadamassil o llana per tapar-los? Se n'han conservat només un parell d'exemplars. Les visites pastorals ens donen alguna pista per a Santa Margarida, mentre que per Sant Llorenç Dosmunts no diu res dels seus frontals, antics o moderns (però recordem que el 1591 la capella estava derruïda, i fou refeta unes dècades després). El frontal està tan fet malbé dels marges horitzontals inferior i superior, les zones més susceptibles de ser tocades pel capellà que oficiava la missa. En els manaments de 1596, 1604 i 1612, la capella està sense ornamentar i amb goteres, i per tant no s'hi pot celebrar;

⁸²⁷. AEV, 1241/2, Falgars, 1591, f. 23v.

⁸²⁸. AEV, 1209/5, St Joan de Fàbregues, 1593, f. 177r.

⁸²⁹. AEV, 1209/4, St Martí Sescorts, 1593, f. 145v.

⁸³⁰. AEV, 1211/2, St Martí Sacalm, 1601, f. 31r.

⁸³¹. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 580v.

⁸³². Aquest frontal va ingressar al Museu Episcopal de Vic el 1893 (núm. inv. 3). De mides relativament petites, 89 x 138 cm., representa quatre escenes cantoneres de la vida i martiri de Sant Llorenç, i a la part central hi ha Crist en majestat dins una mandorla-ametlla mística. *Catálogo del Museo Arqueológico...*, p. 71; GROS, Miquel S., *Museu Episcopal de Vic. Romànic*, Sabadell: Editorial AUSA, 1991, p. 42-43 i VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 466-470.

⁸³³. Aquesta frontal, també està dipositat al MEV. En força bon estat de conservació, de mides lleugerament superiors a l'anterior (95 x 147 cm.). De la segona meitat del segle XII. Està dividit en tres compartiments verticals; els temes representats en els laterals fan referència a alguns episodis de la llegenda sobre la vida i el martiri de santa Margarida, en el central hi ha la Mare de Déu amb el nen, en un tron, dins una ametlla i sostingut per quatre àngels. *Catálogo del Museo arqueológico-artístico episcopal de Vich fundado y solemnemente inaugurado en 7 de julio de 1891 por el Excmo. é Ilmo. Sr. D. José Morgades y Gili, Obispo de la Diócesis, Vich: Imprenta de Ramon Anglada, 1893, p. 67-68; GROS, M. S., Museu Episcopal de Vic. Romànic...*, p. 48; VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 580 i ss.; i TRULLÉN, Josep M., “Frontal d'altar de Santa Margarida de Vilaseca”, *Museu Episcopal de Vic...*, p. 100.

i encara el 1687 sabem que manà fer-se unes estovalles de tela, cobrir i encaixar l'ara, comprar una creu i un cobertor de guadamassil i que “lo palit de godomazil estiga sempre posat”.⁸³⁴ Això pot voler dir que el frontal romànic estava a la vista dels fidels.

Tota aquesta demanda de teixits i pells treballades oferia enormes possibilitats per a una sèrie d'artesans, que veien augmentar el seu treball en les demandes eclesiàstiques. Per un costat, la documentació notarial permet demostrar que en el segle XVI el cuir americà arribava a Catalunya (via Sevilla, Cadis i Barcelona) en quantitats força estimables, essent una de les fonts bàsiques del subministrament per a la indústria del colrat i puntal de l'intercanvi comercial amb el continent americà. El gremi de blanquers de Barcelona (des de finals del segle XVI) i diferents ordinacions municipals (a principis del segle XVII) intentaven aplicar una sèrie de mesures per evitar l'acapament de pells en unes poques mans. Manresa, Vilafranca, Igualada, Olot i Vic foren les principals zones transformadores de les pells i del cuir, ja que estaven ben relacionades i connectades amb Barcelona, mentre que la ja esmentada Vic i Barcelona, sobretot, eren les ciutats on es concentraven més guadamassilers.⁸³⁵ Amb tot, és difícil ponderar la importància d'aquesta indústria (els guadamassils i el treball artístic dels cuirs) al costat de la dels sabaters, assaonadors, blanquejadors, basters o sellers.

Per altre costat, la demanda de teixits per a ornamentar (de llana i de seda), junt als de vestir, també degué ser gran, malgrat respondre a una demanda molt concreta i específica encara que menyspreable. Segurament la producció local hi té molt a veure i no cal anar a cercar els articles a les grans ciutats productores (Sant Feliu de Codines, Caldes, Terrassa, Esparreguera i Sabadell), sinó és en casos molt concrets, per a certs productes de qualitats. L'augment dels teixits de seda va lligat a la producció de determinats articles de luxe, més propers a peces de roba i ornaments propis de les catedrals i dels bisbes, com dalmàtiques, casulles i capes pluvials.⁸³⁶

⁸³⁴. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 649v.

⁸³⁵. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia Sagrada...*, p. 718 i GARCIA, A., *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Barcelona: Alianza Editorial, 1998, p. 169-206. Informació que difereix de l'aportada per Ramon Genís, que afirma que “malgrat que a Barcelona, després de Còrdova el més famós i principal centre productor, a Sevilla, a Valladolid, a València i a Toledo, a partir del segle XVI, exercien ben renombrats guadamassilers, no hi ha cap indici ni és probable que n'existissin a Vich” (la cursiva és nostra), GENÍS, R., *El ram de la pell a Vich...*, p. 27.

⁸³⁶. GARCIA ESPUCHE, A., *Un siglo decisivo...*, p. 114-169.

g. El Santíssim Sagrament, el sagrari i el tabernacle

El sagrari o tabernacle és, sens cap mena de dubte, un dels elements més importants del temple catòlic, ja que és allí on s'hi reserva el sagrament de la sagrada eucaristia; per això ha d'existir obligatòriament a totes i cada una de les esglésies: a l'esglésiola de Sant Andreu del Coll, per exemple, el 1638, el visitador mana fer-ne un amb urgència, permetent a la obra vendre's el ciri de la Verge, per tal d'ajudar a sufragar-lo. La paraula sagrari a l'Antiguitat és aquella part del temple on s'hi conservaven els objectes sagrats i destinats al culte; de fet, era el lloc on l'Arca de l'Aliança hebrea s'hi guardava.⁸³⁷

El concili de Trento va reforçar el sentit del Santíssim Sagrament o Eucaristia, encara que hagués estat un dels sacraments acceptats pels protestants (al que denominaven 'Sant Sopar', si bé amb diferències). L'eucaristia es manifestava a través de la celebració missa. La Sessió XIII: *Decreto sobre el Santísimo Sacramento de la Eucaristia*, celebrada en temps del Papa Juli II, l'11 d'octubre de 1551, exposa la intenció inicial o "*verdadera doctrina sobre la fe y Sacramentos, y con el fin de poner remedios a todas las herejías, y a otros gravísimos daños, que al presente afligen lastimosamente la Iglesia de Dios*", alhora que "*prohibe a todos los fieles cristianos, que en adelante se atrevan a creer, enseñar o predicar respecto de la santísima Eucaristia de otro modo que el explica y define en el presente decreto*",⁸³⁸ junt al Capítol VI: *Que se debe reservar el sacramento de la sagrada Eucaristía, y llevar a los enfermos*,⁸³⁹ no fa, però, cap tipus de descripció detallada de com ha de ser aquest sagrari o tabernacle, deixant-ho a judici dels rectors.

En les visites pastorals s'indica que el Santíssim Sagrament està reservat dins el sagrari, a Vic i Girona, o tabernacle, a Girona (de fet, el tabernacle s'emprarà a Vic per designar el monument de la Setmana Santa). És descrit en el principi de cada visita, junt als olis i fonts baptismals; no se n'obliden mai de fer-ho. Esdevé l'element central de l'altar major i d'altres altars laterals, situat sobre unes grades, essent visible des de tota l'església per tots els fidels; la llàntia encesa indica la seva presència. En ocasió d'obres arquitectòniques, de remodelació de l'altar major, pot traslladar-se a un altar lateral, tal com havia passat a Sant Feliu de Pallerols, on les visites de 1626 i 1628 indiquen que estava a l'altar de santa Llúcia. El 1629, es manà "que los obrers de

⁸³⁷. FATÁS, Guillermo i BORRÁS, Gonzalo, *Diccionario de terminos de arte y elementos de Arqueología, heráldica y numismática*, Madrid: Alianda Editorial, 1991, p. 210 i 222.

⁸³⁸. SECT, p. 122-123.

⁸³⁹. SECT, p. 129-130: "*Es tan antigua la costumbre de guardar en el sagrario la santa Eucaristía, que ya se conocía en el siglo en que se celebró el concilio Niceno. Es constante, que a más de ser muy conforme a la equidad y razón, se halla mandado en muchos concilios, y observando por costumbre antiquísima de la Iglesia católica, que se conduzca la misma sagrada Eucaristía para administrarla a los enfermos, y*

La Vola posen lo tabernacle de Nostra Senyora sobre dos parnòdols posats a la paret, cubert ab un tela blanca o de altre color”⁸⁴⁰ i a Sant Iscle de Colltort, el 1658, “*invenit tabernaculum Verge Maria del Roser ligneum dauratum*”.⁸⁴¹ Carlo Borromeo explicava com havia de ser la seva forma, el màxim d’exuberant i espectacular,⁸⁴² mentre que els bisbes Cassador, Zuazo i Pontich havien insistit en el caràcter d’honorabilitat i de reverència de i cap al Santíssim Sagrament, i hi dediquen almenys un parell de capítols de les constitucions: “*In Sacratio Santissimum Sacramentum solummodò: & sacra Olea, & Reliquiae alio loco decente custodiatur*” i, el que no deixa de ser graciós el seu enunciat, “*Eucharistiae Sacramentum non asseratur ad incendia, rixas, inundationes aquarum, vel tempestates*”.⁸⁴³

Sortosament disposem d’algun contracte d’execució de sagrari ‘mòbil’, reubicable, o fins i tot de caràcter monumental i amb formes arquitectòniques, en aquest cas del Roser, amb molts punts de consonància amb els sagraris de l’altar major. Pensem que aquesta mobilitat i tragí continuat els feren més vulnerables i damnables, per això ens n’han arribat escassos exemplars. El 1618, els pabordres de la confraria del Roser de Sant Julià de Cabrera havien pagat per un retaule i tabernacle nous.⁸⁴⁴ Els del Roser de Ridaura encarregaren a Gabriel Mont, fuster i ‘arquitecte’ d’Olot, el 1634, un sagrari que havia de ser “de la manera és fet y obrat lo tabernacle qui és en la Isglésia de Sant Cristòfol sas Fonts, terme de Olot, bo y rebador segons lo art requex”.⁸⁴⁵ Tot i no disposar del sagrari ni contracte esmentat, tenim un altre document olotí similar on s’estipula què ha de fer: de tres pams d’ampla i quatre d’alt, amb unes columnes, amb la figura de la Verge del Roser amb el seu fillet als braços i un rosari al voltant, i ha d’estar tot daurat; el sobreceíl ha d’estar fet de tafetà vermell, i disposar d’unes barres o poms

que con este fin se conserve cuidadosamente en las iglesias. Por este motivo establece el santo Concilio, que absolutamente debe mantenerse tan saludable y necesaria costumbre”.

⁸⁴⁰. AEV, 1218/1, La Vola, 1629, f. 54v.

⁸⁴¹. ADG, P-100, St Iscle de Colltort, 1658, f. 146v.

⁸⁴². BORROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 19: “*este tabenáculo, brillantemente elaborado y aptamente y bien unido entre sí, esculpido igualmente con pías imágenes de los misterios de la pasión de Cristo Señor, y decorado, mediante el juicio de un varón perito, con artificios de oro en ciertos lugares, exhiba la forma de ornato religioso y venerable*”.

⁸⁴³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 305, Lib. III. Tit. XVII. Cap. 30 i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 81, Tit. XXI, Cap. II i p. 83, Tit. XXXI, Cap. VI.

⁸⁴⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, P01/1 (1617-1702): *Libre de la confraria del Roser en lo qual se assentarà lo que ha en la caixa comensat a 25 de juny del 1617*: el 1618 “han pagat los dits Barthomeu Ayats y Pere Ayats, pabordres, ab diversos partits com consta ab un llibre és en dita caixa de la obra sixanta quatre lliures setxe sous y sinc dines que ho ha gastat per lo retaule de Nostre Senyora y per lo Tabernacle ab tot lo preu summa: 64 lliures 16 sous. Han Pagat”.

⁸⁴⁵. SALA, C., *L’art religiós a la comarca de la Garrotxa*, Olot, 1987, p. 169.

per transportar-lo.⁸⁴⁶ I els del Roser de Sant Feliu de Pallerols, el 1797, reberen un llegat de més de 29 lliures amb què pagaren un tabernacle.⁸⁴⁷

Les visites de finals del segle XVI i les primeries del segle XVII apunten de com ha d'estar reservat aquest Santíssim Sagrament: en una custòdia de plata (ben diferenciada de la custòdia destinada a les exposicions del santíssim o processons eucarístiques), a la diòcesi de Vic, o el terme més general, a Girona, en una capsa o píxide plata. A Sant Andreu del Coll és de llautó; a Sant Martí Sacalm “probehí que, de aquí avant, lo rector tingue les formes del Santíssim Sagrament en la custòdia de plata y no en la capseta de coure y quant portarà combregar ab algú mals les hores porà dexar[-lo]”⁸⁴⁸ i a Tavertet es manava a Segimon Casasubinares, pagès de Sant Miquel de Serarols, comprar “una capseta de plata per obs de tenir reservat lo Sanctíssim Sagrament conforme li fonch manat per lo Reverent Senyor official”.⁸⁴⁹

Les custòdies han d'estar recobertes amb diferents teles per assegurar-se la seva conservació: el 1590, a Sant Romà de Sau, es manà als obrers que “fassen fer y compren una custòdia de plata de forma quadrada conforme llur possibilitat, y feta compren tela molt bona y prima per a fer una coffieta per a dins de dita custòdia, ab son cobertores del matex”,⁸⁵⁰ i a Tavertet es diu que el sagrari és nou i el Santíssim Sagrament és “dins una custòdia de plata amb son pavellonet de tafetà carmesí amb sa fullateria per l'entorn y amb una molt blanca cofieta de tela prima”.⁸⁵¹ Aquest sagrari de Tavertet feia uns cinquanta anys que estava fet, contractat a Pere Gascó el gener de 1538, i en paraules de mossèn Gudiol, “formava part del bancal, ahont segons el contracte devia haver-hi una pastera d'atzur ab estrelles d'or, debent ser també pintades de blau d'espatlles del sacrari ab estrelles blanques. Té la forma d'un absis semipoligonal, presentant en tres de sos paraments curiosos trepats exteriorment daurats que es tanquen mitjansant unes portes interiors que, en sa part externa porten decoració blava ab estrelles d'or y interiorment, lo mateix que tot el cos del sagrari, va entonat de vermell, també ab estrelles d'or. L'interior del sagrari forma una cúpula nevada ab gran clau central”.⁸⁵² Per les seves característiques postconciliars, però fet en la quarta dècada del segle XVI, diu Gudiol que constitueix “una demostració de la manera com era guardada y exposada a la veneració dels fidels la sagrada

⁸⁴⁶. SALA, C., *L'art religiós...*, p. 84 i 162-163: és una concòrdia entre Jaume Vilanova, pintor i escultor olotí i els pabordres del Roser de la parròquia de Sant Miquel de Pera.

⁸⁴⁷. APSFP, *Llibre de la Administració de Nostra Senyora del Roser de la present vila de Sant Feliu de Payarols*. 1798, f. 40r.: “Item un devot ha condonat per los gastos del tabernacle, 29 lliures, 5 sous 7 diners”.

⁸⁴⁸. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

⁸⁴⁹. AEV, 1209/3, Tavertet, 1592, f. 114r.

⁸⁵⁰. AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261r.

⁸⁵¹. AEV, 1209/1, Tavertet, 1590, f. 256r.

⁸⁵². BAEV GUDIOL, J., *Inventari dels objectes del Museu Episcopal de Vich no numerats ni descrits*, maig de 1878, manuscrit, p. 147b.

Eucaristia als principis del segle XVI, lo qual sens dubte causarà novetat a les persones enteses en litúrgia”.⁸⁵³

A Falgars, el 1591, va manar que “se fassen dos capsetas de tella prima, fetas per mans de alguna costurera pràctica, molt ben feta, per a posar dins la custòdia per a tenir lo Santíssim Sacrament”,⁸⁵⁴ a Sant Martí Sescorts, el 1595, manà als obrers “faran una cuberta per la custòdia de taffatà vermell gornida per les vores ab gornisió de or”;⁸⁵⁵ a Pruit, el 1599, manà “posen dues stovalles beneydes demunt la ara [que] està dins dit sacrari y après los corporals. Facen per la custòdia tres pavellons conforme lo vermell, dels colors, verd, morat y blanch, los quals agen de servir conforme la concurrència del temps”⁸⁵⁶ i a La Pinya o Puigpardines, el 1617, on mana “fer dos corporalets de orlanda ben guarnits a proporció y mida de la custòdia hon és lo Santíssim Sacrament y axí també fassen fer un pavallonet de tafetà per dita custòdia”.⁸⁵⁷ Aquests manaments de fer capsetes, còfies de setí vermell, corporals, pavellons, pavellonets, camises o camisetes de tela per guardar les custòdies es donen a partir de les visites de Pedro Jaime a Vic, i Onofre de Reart a Girona.

Els corporals són aquells draps blancs i de lli que es col·loquen damunt l’altar per posar-hi el calze i la custòdia, però que també s’empraren per la reserva de l’hòstia sagrada i pel viàtic de malalts. És per això que els trobem associats al sacrari, guardats dins d’ells, embolcallant i tapant la custòdia o el copó. En les visites de finals del segle XVI i les de principis del segle XVII es mana que se’n facin de nous: a Sant Martí de Querós es “provehí que dits obres compren tela blanca molt bona y prima per fer uns corporals”,⁸⁵⁸ i també en molts casos s’indica la seva procedència, com a Susqueda, on manà als obrers “facen dos corporals de orlanda, so és hu per dins la custòdia y altre per dins la capsa de reservar, los quals y los de més agen de esta de contínuo amidonats y lo rector age de posar devuit la ara del sacrari, dos stovalles tallades a la forma della y beneides y après los corporals”.⁸⁵⁹ Pel costat gironí, a Joanetes es “mana als obres que dins dos mesos pròxim fassan fer uns corporalets a manera de capseta de tela molt prima a proporció y mida de la capseta del Santíssim Sacrament y uns corporals ben guarnits”⁸⁶⁰ i a La Pinya, es “mana als obrers que dins dos mesos pròxims fassan fer dos corporalets de

⁸⁵³. GUDIOL, J., *El Museu Arqueològich-Artístich Episcopal de Vich en 1922. Memoria del conservador d’aquest museu Mossen Joseph Gudiol y Cunill llegida en la reunió de la junta directiva que tingué lloch el día 25 de mars de 1923*, Vich: Tipografía Balmesiana, 1923, p. 10.

⁸⁵⁴. AEV, 1241/2, Falgars, 1591, f. 22v.

⁸⁵⁵. AEV, 1209/4, St Martí Sescorts, 1595, f. 17v.

⁸⁵⁶. AEV, 1210/5, Pruit, 1599, f. 170v.

⁸⁵⁷. ADG, P-85, La Pinya, 1617, f. 86r.

⁸⁵⁸. AEV, 1209/1, St Martí de Querós, 1590, f. 259r.

⁸⁵⁹. AEV, 1210/5, St Vicenç de Susqueda, 1599, p. 168r.

⁸⁶⁰. ADG, P-85, Joanetes, 1617, f. 88v.

orlanda ben guarnits, a proporció y mida de la custòdia hon és lo Santíssim Sacrament”.⁸⁶¹ I serà a partir de 1658 que comencem a trobar bosses de corporals, de diferents colors i tècniques, de domàs blanc, blanques i verdes a Cabrera, o vermella i negra a Falgars. En aquesta parròquia, el 1746,

“En orde als ornaments de la iglésia manam fassan una bolça de corporals nova que servesca a dos colors fent que per cada part sia enterament sé un color; refassan de las dos que hi ha la que esta més rosa y també la disposaran a altrás dos colors aixís com la dalt dita; fent ab assò que tots los colors hi sian”.⁸⁶²

Certament podia haver-hi una certa descompensació entre el sacrari i la píxide o custòdia, una disfunció de mides degut a la petitesa de l’armari i la grandària de la custòdia, i que s’hi podien anar fent afegitons, soldant-hi noves peces i parts. Això passà a Joanetes, el 1758 (“*se haga nuevo sacrario de maior capacidad que el que actualmente sirve por ser este demasiado reducido y no poderse sacar ni entrar el globo del Santísimo*”)⁸⁶³ i a Sant Martí Sescorts, el 1618, on després de visitar el tabernacle i el Santíssim Sacrament

“és estat provehit que lo armari lo qual està recòndit dins lo sacrari, en lo qual està reservat lo Santíssim Sacrament, sia tret de dins lo sacrari atès que la custòdia dins la qual està reservat lo Santíssima Sacrament té de estar sens lo senyal de la Santa creu y no poden entrar dins lo sacrari y tret aquell lo tingan de folrrar per bon torn de dit sacrari de tafetà carmesí, dins lo termini de dos mesos a pena de tres lliuras barcelonesas”.⁸⁶⁴

Normalment s’indiquen el número de formes que es troben dins la custòdia, ja que sempre sol haver-n’hi alguna (emprada en cas d’emergència pels malalts), i que no sobrepassa la quinzena. Vegem els dos casos: el 1590, a Sant Joan de Fàbregues, trobà una custòdia d’aram daurada amb nou formes consagrades i una segona custòdia petita de plata per portar el viàtic, amb tres formes; i a La Vola, el 1593, comprova que només hi té quatre hòsties, per això manarà “que lo rector tinga contínuament més quantitat de formes consegrades”.⁸⁶⁵ Això vol dir que el bisbe s’atansa fins a aquest armari de l’altar i l’analitza meticulosament. Unes hòsties que, a les parròquies gironines s’han de renovar cada vuit dies (“*Santissimum Sacramentum octavo quoque die renovetur*”).⁸⁶⁶

Volem fer un petit incís referent als hostiers, aquells aparells de ferro que contenien un motlle gravat per confeccionar les sagrades formes, amb separació de les hòsties destinades als sacerdots i als fidels (molt més petites). Presents a totes les parròquies estudiades, creiem que s’empraven els dels segles XIV i XV, on hi havia gravades una sèrie de temes al·lusius a

⁸⁶¹. ADG, P-85, La Pinya, 1617, f. 86r.

⁸⁶². AEV, 1223/1, Falgars, 1746, f. 510r.

⁸⁶³. ADG, P-133, Joanetes, 1758, f. 237r.

⁸⁶⁴. AEV, 1213/2, St Martí Sescorts, 1618, f. 101r.

⁸⁶⁵. AEV, 1209/5, La Vola, 1593, f. 149r.

⁸⁶⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 297, Lib. III. Tit. XVII. Cap. 25.

l'Eucaristia, la Passió i Mort de Crist, encercolats amb orles epigràfiques i motius geomètrics i florals. A principis del segle XVII hem localitzat uns pocs manaments referents a la compra d'hostiers, i encara per la zona d'El Collsacabra: a Sant Martí Sacalm (1607), Falgars (1612) i La Vola (1613). És que això que creiem que el bisbe Taverner, el 1725, manà fer-ne de nous a totes les parròquies gironines.⁸⁶⁷

Es diu, sempre que es dóna el cas, que el tabernacle està ben reconduït, honoríficament reservat, net i decent. Pot estar obert o tancat amb pany i clau, que és el que recomana. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1590, “provehí y manà a dit rector que desta hora en avant no dexe les claus de dit sacrari a la porta de aquell penjades conforme foren trobades ara, ni en altra part tant pública que le puguen pendre qui vulle”.⁸⁶⁸

En aquestes visites veiem que hi ha un parell de disposicions sobre l'ornamentació d'aquests tabernacles: folrar-lo o pintar-lo per dins i fer-hi una cortina per fora. Segurament que es tenen en compte les disposicions que emeté Carlo Borromeo, i que feien referències als materials nobles que s'havien d'emprar en la seva construcció: plata daurada, marbre i fusta d'àlber. Afegia que “*el vestido y ornato sea en el interior por todos lados de paño de seda de color rojo, si la iglesia es del rito ambrosiano; o blanco, si romano*”, mentre que la part visible exterior “*podía adonarse con la sacra imagen de Cristo Señor crucificado, resucitando, o exhibiendo el pecho vulnerado, o bien, con otra pía efigie*”.⁸⁶⁹ Algunes d'aquestes normes iconogràfiques i formals les veurem reproduïdes en les visites pastorals vigatanes i gironines. Aquest recobriment intern tèxtil pren la denominació de tafetà carmesí, mentre que la cortineta ha d'estar aguantada per una barra de ferro i unes anelles. A Sant Martí Sescorts, el 1590, manà als obrers “fassen fer una tencadura nova ab sa clau pera la porta de dit sacrari qui està forana y compren tafetà carmesí pera fer una cortineta guarnida ab sa barreta y anelletes de ferro y posen aquella devant la porta del sacrari a la part de dins”⁸⁷⁰ i a Sant Privat de Bas, el 1591, “manant que [de] dines de la obra, dins del sacrari sia folrrat de tafatà y devant del Sagrat Sagrament una cortineta de tafatà”.⁸⁷¹ S'aniran repetint al llarg del segle XVII, amb petites variacions: per

⁸⁶⁷. MURLÀ, J. “Notícia dels temples...”, p. 184: “103. Com per lo regular los Hostiers en todas las iglesias del bisbat, sian de una forma antigua, de modo, que las hóstias no tingan aquella proporció, que és necessària per la pulcritud dellellas, com y també, que hi haje en ellas diferents figuras, que no sian conforme al que regularment vuy observa nostra Santa Mare iglesia. Perçò ordenam als obrers, que lo més prest, que sia possible, se compren hostiers nous, que sian ben fets, y proporcionats, tenint a la una part la imatge de Jesu-Christ, y la altre la del Ninyo Jesús, sens que en dits hostiers es permeten altres representacions, y los pàrrocos tindran lo cuydado, que quant antes se execute, com y també de fer las hostias de farina de blat molt blanca, y bona, cuydant que sian bastament grans, no molt grossas, y que tingan la deguda hermosura per lo ministeri, a que se destinan”.

⁸⁶⁸. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 247v.

⁸⁶⁹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 20.

⁸⁷⁰. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 290v.

⁸⁷¹. ADG, P-72, St Privat de Bas, 1591, f. 43r.

exemple, a Sant Vicenç de Susqueda i Sant Martí Sacalm, el 1601, faran una cortina de xamellot amb un calze pintat al mig.

No trigarem ni una dècada a notar nous canvis en la decoració interna, que ara passa a estar pintada de blau amb brillants estrelles daurades o platejades, com a símbol de l'espai celestial (i que després s'emprarà per al Monument de Setmana Santa). A Vic, sempre més àvids en introduir novetats, ja apareixen el 1599 a Vilanova de Sau, on diu que “facen pintar lo enfora del sacrari y posar en dedins algunes esteles entresebrades”⁸⁷² o el 1600 a Sant Martí Sescorts, mana “pintar el tabernacle blau amb estels de la part de dins”;⁸⁷³ mentre que a les parròquies gironines, com a Sant Climent d'Amer es parla per primer cop el 1606 de fer “una cortina pintada devant del sacrari”⁸⁷⁴ i a Les Preses, el 1617, es “mana fasse pintar lo sacrari y los entorns dell ab color blau y esteles”.⁸⁷⁵

Aquests sagraris normalment s'obrien per darrera, almenys en tot el segle XVII, però també hi hagué algunes esglésies que, veient l'inconvenient d'haver de donar la volta, començaren a fer-ne de nous amb la porta que donava per la banda de l'altar. Tal com apunta mossèn Gudiol, “en varis retauls nous, el sacrari s'establí en lloc molt visible i d'una manera aparatosa i gran amb àmplia obertura que fes solemnia la pública exposició del Santíssim”.⁸⁷⁶ Moltes esglésies mantenen l'obertura o porta posterior, segons els interessos del bisbe i diòcesi; el 1680, Sever T. Auther, a Joanetes i Sant Esteve de Bas mana que “fassan un pany nou per lo sacrari que tanque per part de dins per a que la reserva estiga amb major decència”⁸⁷⁷ mentre que el bisbe Antoni Pasqual, simultàniament, l'anava imposant en les esglésies vigatanes que no el tenien a la part frontal, a Santa Maria de Corcó, Sant Martí Sescorts i La Vola, deia “fassen un sacrari que se obre desde lo altar major per la major facilitat y decoro en la administració del Santíssim Sagrament”.⁸⁷⁸ En algunes altres parròquies ja s'havia adoptat aquest canvi amb anterioritat, com a Cogolls, on fins el 1628, una mateixa porta servia per entrar a la sagristia i al sacrari, per això permet desdoblar-la, i així “cessarà la indecència y estarà com bene als rituals, his podrà administrar amb més comuditat: mana als obrers que dintre sis mesos fassan obrir porta al dit sacrari per la part de la yglésia y tancar la de la part de la sacristia”⁸⁷⁹ o Pruit, quan el 1629 es

⁸⁷². AEV, 1210/5, Vilanova de Sau, 1599, f. 175r.

⁸⁷³. AEV, 1211/1, St Martí Sescorts, 1600, f. 39r.

⁸⁷⁴. ADG, P-78, St Climent d'Amer, 1606, f. 186v.

⁸⁷⁵. ADG, P-85, Les Preses, 1617, f. 89r.

⁸⁷⁶. GUDIOL, J., *Nocions d'arqueologia catalana...*, p. 674.

⁸⁷⁷. ADG, P-106, Joanetes, 1680, f. 123v.

⁸⁷⁸. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 445v.

⁸⁷⁹. ADG, P-91, Cogolls, 1628, f. 7r-v.

mana “fer obrir lo sacrari per la part del altar y tancar y tancar (*sic*) o clavar per part de la sacristia”.⁸⁸⁰

L'exemple de Sant Iscle de Colltort, i la seva sufragània Sant Miquel de Pineda, és molt il·lustratiu. El 1615 “manà dit senyor visitador als obrers de dita iglésia [de Sant Iscle] fassan un sacrari nou o reparen lo vell que és en dita iglésia y en ell posen una quartineta de taffetà carmesí”.⁸⁸¹ Segurament, en un primer moment s'arreglà i adecentà per sortir del pas, allargant-ne la seva vida uns quants anys més, fins que tingueren la possibilitat de comprar-ne un segon, retirant i apartant el vell. És llavors que l'església de Sant Miquel de Pineda en comprà un a l'església a la qual depenia, davant l'escassetat de recursos econòmics:

“Mana dit Senyor visitador General als obrers de la isglésia de Sant Miquel sa Pineda que posen lo sacrari, que ha comprat en la parrochial de Sant Iscle, en lo altar major perquè amb major veneració estiga reservat lo Santíssim Sacrament per las quals cosas dóna llicència dit Senyor visitador perquè pugan vendre lo siri de Sant Miquel sens incórrer en ninguna pena”.⁸⁸²

Tenim nombrosos testimonis de l'existència d'un mercat de segona mà de tot tipus de peces litúrgiques (vegeu el cas de retaules de Sant Boi de Lluçanès).⁸⁸³ De la mateixa manera que que Sant Miquel de Pineda, s'havia fet a mitjan segle XVIII a Sant Julià de Llor, amb l'adquisició d'un sagrari procedent d'Amer⁸⁸⁴ i a Sant Feliu de Pallerols, on se n'havia fet un de nou a l'altar major per l'escultor i fuster olotí Jaume Diví, amb un quadre del pintor vigatà Jaume Colomer, i el vell es traspasà a l'altar de la Verge de Gràcia.⁸⁸⁵

Hi hagué sagraris que adoptaren una doble funció, en dependència de l'ocasió, fet que, a la llarga, les esglésies en disposin un per a cada ocasió. En paraules de mossèn Gudiol, “aquests sagraris servien ensems per la reserva i per l'exposició, fent corre la cortineta. Alguns se'n

⁸⁸⁰. AEV, 1218/1, Pruit, 1629, f. 55v.

⁸⁸¹. ADG, P-85, St Iscle de Colltort, 1617, f. 67r.

⁸⁸². ADG, P-109, Sant Iscle de Colltort, 1691, p. 138r.

⁸⁸³. BOSCH, Joan, “Introducció”, a SOLDEVILA, F., *Els 8 retaules de l'Església de Sant Boi de Lluçanès*, Sant Boi de Lluçanès: Ajuntament de Sant Boi de Lluçanès, 2000, p. 10.

⁸⁸⁴. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*: “Lo secrari que vuy és en lo altar major se prengué en Amer, ahont estave retirat, per haver fet allí lo altar nou del Sant Christo y se nos concedí per 7 lliures barceloneses las que pagàrem entre uns y altres y se feren juntament las gradas y fonch lo any 1754”.

⁸⁸⁵. SOLÀ, X., *L'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols...*, p. 35 i APSFP, *Llibre d'obra...*, s.f.: “Als 9 de mars 1752 se ha pagat a jaume Diví, fuster, per lo compliment del preu del sacrari se ajustà las 19 setembre 1751 la quantitat de 24 ll. 10 s., dich 24 ll. 10 s.; se ha pagat a dit Diví per la tela pagà per al quadre del sacrari, 12 s. 6 d.; se ha pagat a dit Diví per lo que té de ajustar a dit sacrari, 6 ll; se ha pagat a Segimon Anglada, treginer, per anar a cercar part del sacrari en Olot ab son matxo, 12 s.; als 9 mars per dos jornals de mosso y cavalcadura se ha pagat a Martí Cels per anar a cercar part del sacrari y gradas en Olot, 1 ll 4 s.; dita dia [14 de març] se ha pagat a Jaume Colomer, pintor de Vich, per lo quadre del sacrari; als 26 mars 1752 se ha pagat a Jaume Diví, fuster, a compliment del últim tracte que se feu del sacrari, gradas, candaleros, canalobras, palmatorias, y fer avenir lo sacrari vell a la Mare de Déu de Gràcia, en preu de 3 doblas, las deu liures y deu sous se li devian, 10 ll. 10 s.”.

construïren amb una portella dintre una gran porta que s'obrien la primera per l'administració de l'Eucaristia i la segona per la exposició. Durant el segle XVII s'anà millorant la realització de la idea de donar justa importància als sagraris que a l'objecte de respondre a aquesta doble finalitat de reserva i exposició es feren dobles, o distints els uns dels altres, i col·locats ambdós en el mateix altar; el primer tocant a l'altar, darrera l'ara, el començ de l'escalinata. El sagrari de reserva fou una manera de caixa amb coberta i proveïda de portella, daurada interiorment i més o menys arquitectònica a l'exterior. El sagrari d'exposició resultà una aparatosa capelleta, pròpia per contenir la custòdia, la qual s'obria amb portes i generalment amb tapa coladissa amb alguna figuració pintada a l'exterior".⁸⁸⁶ Això és el que passava a Sant Privat de Bas el 1637, que quan volien llevar-lo i treure'l de l'emplaçament original tenien certes dificultats; creiem que és el que es salvà de la destrucció de 1936, i que respon a aquesta tipologia mòbil (<AF> núm. 261):

“per quant visitant la present isglésia ha trobat que lo Santíssim Sagrament que està reservat en lo altar mayor, per ocasió de unes gradas de fusta quey ha en dit altar, se trau amb gran treball y amb molt perill de caure lo capallà quil trau, mana als obres de la present ysglésia que dins dos mesos pròxims traguén las ditas gradas de fusta de dit altar mayor y fassan empetitit la pedra gran hon està lo dit altar mayor a coneguda del rector de la present ysglésia a pena de entradit personal en lo qual sens altra monició incorregan passan dits dos mesos”.⁸⁸⁷

Esporàdicament en el segle XVII, insistentment en el segle XVIII, alguns dels sagraris s'intenten daurar. A Puigpardines, el 1632 i 1634, es trobà “que lo sacrari està molt indecent y que la obligació de posar-lo decentment toca al convent de Sant Domingo de Tremp, bisbat de Vic, qui té unit lo Priorat de Puigpardines al vicari que us serveix dita parròquia qui és Joan Marguí”,⁸⁸⁸ els quals havien d'aportar dues terceres parts del cost de la dauradura. De fet, fins llavors no tenim constància que s'obligués a daurar-lo, i creiem més que respon a una moda d'embelliment, segons la necessitat de donar-li més rellevància i fastuositat. El 1721 es mana a La Barroca, a Sant Esteve de Bas (només el sagrari petit) i a Sant Julià de Llor; el 1724 a Sant Cristòfol de les Planes; del 1725 és el manament general de Taverner⁸⁸⁹ i el 1734, de nou a Sant Julià de Llor i Sant Cristòfol de les Planes, que diu el següent,

“attenent y conciderant quant necessari és que Jesuchrist estiga reservat y exposat ab tota aquella decència que demana sa grandesa y magt. manda dit Senyor visitador General al

⁸⁸⁶. GUDIOL, J. *Arqueologia catalana...*, p. 675.

⁸⁸⁷. ADG, P-96, St Privat de Bas, 1637, p. 25r.

⁸⁸⁸. ADG, P-94, Puigpardines, 1634, p. 30 v.

⁸⁸⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 163: “3. En la part més principal del retaule immediat al altar deu estar, com regularment està, lo Tabernacle del Santíssim Sagrament, que deu ser treballat ab més perfecció, lo qual serà dorat de part de fora, de modo, que se conega ab lo adorno, que és lo lloch, ahont està recòndit la Sentíssim Sagrament, com y també de part de dintre, en que hi ha falta en molts Sacraris del Bisbat. Per lo que ordenam, que estos se doren de dintre, o se vestescan en dita part de dintre de tafetà blanch”.

Rector y obrers de la present iglesia que ab toda diligència discorren medis per fer dorar los dos sacraris del altar major”.⁸⁹⁰

A les parròquies vigitanes mana daurar-se o folrar-se amb una estofa de seda, pel fet de creure's indecent sinó ho està: el 1710 a Tavertet; el 1723 a Sant Joan de Fàbregues, Sant Romà de Sau i Vilanova de Sau; el 1726 a Sant Martí de Querós, Sant Martí Sacalm, Sant Vicenç de Susqueda (que es feu entre 1735-36)⁸⁹¹ i el 1734 a Rupit. També trobarem altres tipus de reparacions, per exemple, posar-hi ares a Sant Martí Sacalm (1753 i 1758) i La Vola (1762); arreglar les tancadures o forrellats, a Sant Romà de Sau (1723), Sant Martí de Querós (1723) i Tavertet (1710); o bé fer-ne completament de nous, per considerar-se vells, a La Vola (1776, junt a una nova sagristia), Sant Martí Sacalm (1780) i Sant Joan de Fàbregues (1786). El manament de 1723, breu però intens, resumeix tot el que hem dit fins ara: “manam claven una post devant la porta del sacrari que ix dins la sacristia; fent antes paredar bé las junturas tot lo rodedor della y atès hi ha prou diners, fassan dorar-lo per dins, o bé ne fassan altre de nou”.⁸⁹²

Per al contrari, no en sabem res més de la seva ornamentació externa ja que els testimonis gràfics que n'han quedat apareixen tapats per les cortines o pintures. I és que des de finals del segle XVI trobarem que en els vells retaules s'hi afegeix un sacrari més digne i ricament treballat, d'acord amb els postulats conciliars, amb una atenció especial al decor de la reserva eucarística; però, pel que hem vist fins ara, la decoració sembla ser limitada, els models absolutament reduïts precisament en un lloc on oferia àmplies possibilitats iconogràfiques (per exemple, el Sant Sopar, l'Oració a l'hort de les oliveres, la Resurrecció de Crist, la Transfiguració o l'Ascensió, o altres aspectes relacionats amb la vida de Crist). Només a Falgars s'esmenta, el 1723 que “posen uns golfos o frontissas llargas en la porta del sacrari perquè se obria bé impeding-ho ara la motllura y peu de la columna del costat”⁸⁹³ i a la capella de la Verge Maria de Vilanova, de Sant Martí Sescorts, el 1775, tenim més pistes de com degué ser aquest sacrari retaule del qual formava part, per això manà que

“fassen treurer lo primer escaló que està immediat a la pinya del altar major per impedir lo perill de caurer aixís lo celebrant com lo que se serveixen las missas fent abaixar la mesa de dit altar, ab que logran major proporció de modo que la imatge del Niño Jesús que està col·locada sobre lo sacrari no impedirà la vista de la Verge Santíssima que és lo principal objecte de dit altar y capella”.⁸⁹⁴

⁸⁹⁰. ADG, P-121, Les Planes, 1734, f. 258r.

⁸⁹¹. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 32v., 1735-36: “Item Joseph Servera, deurador de Taradell, nos ha deurat lo secrari de part de dintra y pintada las gradas del altar major, sacra, lavabo y evengeli, 11 lliures 9 sous.”

⁸⁹². AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 280v.

⁸⁹³. AEV, 1224, Falgars, 1723, f. 282r.

⁸⁹⁴. AEV, 1234/1, St Martí Sescorts, 1776, f. 63v.

El bisbe Taverner feia altres aportacions i novetats en relació al sagrari: la incorporació dels pixis (que en parlarem en els objectes d'orfebreria), disposar de corporals sempre apunt, nets i en condicions, l'oblit de les ares dins del sagrari, i tenir una cortina de llana davant la porta.⁸⁹⁵ A més, sempre coincideixen els manaments que ells havia proposat i els que emetrà posteriorment. Per exemple, el 1728, a Sant Iscle de Colltort, mana mudar l'ara de l'altar major i posar-la al sagrari o en alguna altra part, que no serveix per celebrar-hi.

h. El viàtic o 'el combregar a muntanya'

L'assistència als malalts i l'extremunció en el darrer moment de la vida és, com hem vist, un dels preceptes del concili de Trento, i una de les obligacions dels rectors, tant pel que fa a combregar, confessar-se i rebre els olis de l'extremunció. Quan s'havien de desplaçar a les masies o cases de pageses llunyanes (a voltes, a força hores de camí de l'església parroquial i que les visites l'anomenen 'portar el viàtic lluny' o 'administrar el sagrament als malalts de les pagesies') és el que s'ha anomenat viàtic, el fet de portar l'hòstia sagrada o bé els olis als malalts que estan en perill de mort. En els manaments generals d'Andrés de Sanjerónimo, el 1616, i després seguits pels demés bisbes vigatans, s'hi inclouen un parell que fan referència a aquest tema: primer de tot diu que els rectors investiguin o inquireixin "si an deixat de

⁸⁹⁵. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 163-164: "4. Dins del tabernacle estarà lo piccis de plata ab un casquet dins del globo, també de plata dorat de la part de dins, en què estaran reservadas las particularitats, u hostias consagradas, lo qual piccis tindrà son peu bastant gran per estar fixo, y segur, que no puga caurer, ab sa cama, y un al mitg al modo dels calzers, tant alta, que lo sacerdot, quant ministre la comunió, per lo menos puga tenir la mà entre lo peu y lo globo, ahont està lo petit vas, de ahont ministra la comunió, y no menos tindrà son tapador, que se cloga bé, per prevenir, que en ell no puga entrar la pols, ni algun gènere de inmundícia; lo piccis deu ser cubert ab un vel, o capeta, com vulgarment se diu, y si bé esta deuria ser de tela de or la més rica, que fos imaginables, considerada la esterelitat del temps, bastarà, que sia de domàs, ab una guarnició convenient sia de or, plata, u seda, la qual deu cubrir enterament lo piccis, menos la crehueta, que ha de servir de remate de esta vas sagrat, la qual no deu faltar-hi"; p. 164: "5. En lo sagrari se deuen tenir sempre uns corporals, sobre los quals ha de estar lo piccis ab las formas consagradas, ab lo que se podrà escusar tenirsi ara, com se estilava en la diòcesi, no sent necessària la ara, per estar reposat lo Santíssim Sagrament, sinó sols per celebrar-se lo Sant Sacrifici de la missa; també se tindrà per regla certa, que dins lo sacrari, com ni sobre, ni sota dell, no se pot tenir cosa alguna, encara que sian los sagrats olis, o reliquias, sinó sols lo Santíssim Sagrament, que se entén també del piccis petit, que se té per portar lo viàtic als malalts, si en ell se tingué alguna forma, que en est cas també hi deuria estar; per no, quant no si té forma consagrada, que és lo regular, y en est estat deu tenir-se a la sacristia en lo armari, en què estan los calzers, y en ell també deu estar lo hostensori per descobrir lo Santíssim Sagrament, y no dins lo sacrari, com en moltes iglésias havem advertit" i "6. En la porta del sacrari deu haver-hi una cortineta, que se tanque antes de tancar la porta, la qual dega ser semblant al vel, o capeta del piccis, de domàs blanch, guarnida de or, plata, u seda. No entenem emperò reprobar lo costum de aquelles iglésias que en lo sacrari tenen un pavelló, dins del qual està lo piccis, lo qual, com a molt lloable, lo podran conservar; ben entès, emperò, que sia blanch, y conforme a la capa del piccis, y en est cas no se necessitarà, que tinga cortina a la porta del sacrari".⁸⁹⁵ Per exemple, el 1734, a La Pinya, manà "fer una capeta de tafetà blanch al piccis del sacrari, tant llarga com lo mateix piccis y fassan fer uns corporals y quatre purificadors de tela prima y espesa com tela de true o ruans"⁸⁹⁵ i a Les Preses, el 1738, mana "fer una capeta nova per lo piccis del sacrari que estiga ben decent y retiren de son ús, sens que se'n servescan més la que vuy està en dit piccis per ser indecent".⁸⁹⁵ I el 1758, a Cogolls, Les

administrar los sacraments, de dia y de nit, als malalts en sé necessitats sempre ques estat menester: de manera que per culpa o negligència de dits curats sia mort algun parrochial sens rebre enterrament tots los sacraments o alguna criatura sens baptisme”,⁸⁹⁶ i el segon, una vella constitució provincial,⁸⁹⁷ “si sabeu que los metges visiten tres voltes al malalt sens fer-lo confessar”.⁸⁹⁸ Foren posteriorment repetits pel bisbe Palmero, amb alguna variant.⁸⁹⁹ També les constitucions sinodals de Zuazo i Pontich en feien referència (“*Qua forma deferendum sit ad infirmos Santissimum Eucharistia Sacramentum, & qua forma redeundum ad Ecclesiam*”⁹⁰⁰ i “*Qui nuntii sint ad recipiendum sacrum Chrisma mittendi*”).⁹⁰¹ És possible, que el rector, per mandra o per atendre els seus assumptes privats, no acudís a la crida dels familiars del moribund.

El Ritual Romà i els rituals provincials descriuen amb cura com s’ha de dur a terme aquesta cerimònia; Josep de Taverner, el 1725, n’acabà de confirmar el procediment: l’obligatorietat davant la crida del malalt o moribund, la vestimenta sacerdotal, els objectes pertinents, l’acompanyament i aplicar l’extremunció a temps (“en nostras visitas havem trobat persona que desta manera havia estat extrema unciada sinch vegadas”).⁹⁰² La vestimenta és fonamental: el

Preses i Sant Julià de Llor “*mana se ponga delante de el sacrario una paleo o cortina de seda con que quede más aseado y decente*”.

⁸⁹⁶. AEV, 1212, Manaments generals d’Andrés de Sanjórimo, 1616, f. 1r-5r.

⁸⁹⁷. MARQUÈS, J.M., *Concilis provincials...*, p. 110 i PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 64.

⁸⁹⁸. AEV, 1212, manaments generals d’Andrés de Sanjórimo, 1616, f. 4v.

⁸⁹⁹. ADG, P-132, manaments generals d’Antoni Palmero, 1758: “Si tractan ab charitat a sos feligresos donant-los bona doctrina y exemple; o si los fan pagar algun interès per rahó de administrar-los los sants sacraments o alguns drets, además de aquells que se’ls deuen per sos aransels. Si no visitan los malalts, sinó aconsellan bon orde en sas animas, si estan en algun pecat publich y infamats ab alguna dona; si han comès simonia o tenen en sa casa alguna dona de la qual se té alguna mala sospita o són jugadors, si tenen tractes o officis a ells il·lícits o si han anat de nit o de dia ab armas o àbits indecents o de seculars. Si cumplen los aniversaris y missas de testaments, que estan en son carrech” i “Si alguns metges visitan segona vegada sens manar al malalt que confessia, combreguia y fassa testament.

⁹⁰⁰. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 297-298, Lib. III. Tit. XVII. Cap. 26.

⁹⁰¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 317-319, Lib. III. Tit. XX. Cap. 1. Vegeu les particularitats diocesanes urgellenques en el segle XVII: PUJOL, Pere, “El ritu de l’administració del viàtic en el ritual urgellit de l’any 1617”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXVIII (1955), p. 303-312.

⁹⁰². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 177: “74. Quant lo pàrroco sia cridat per anar a portar lo viàtic a algun malalt, procurarà antes disposarlo del millor modo que puga per rebre a est Diví Senyor, y després ab tot aquella solemnitat que en sa parròquia se acostuma, li portarà lo viàtic y donarà la comunió, practicant en açò lo que disposa Nostre Ordinari de Gerona y Ceremonial Romà”; “75. Quant lo pàrroco anirà a portar lo viàtic als malalts, estarà vestit ab lo sobrepellís u garnatxa y estola, tenint al coll lo vel humeral, del qual ja havem parlat, y desta manera procehirá a la administració de est sacrament, anant acompanyat, a més del que porta la llanterna, de altre que porta una antorxa encesa, com y també si en la iglèsa hi ha tàlem (mentres sia en los pobles) anirà ab lo tàlem, que portaran aquellas personas més principals que se trobaran en la iglèsa; y si lo sacrament se ha de ministrar en lloch molt distant, de modo que lo pàrroco haja de anar a cavall, portarà lo sacrament en lo piccis petit, ab sa bolsa pendent del coll ab un cordó ben ajustada, y encara cenyida a un tafetà per las espatllas, de modo que no puga may caurer, y procurarà tenir un parasol que podrà ell mateix o altre portar, no sols per la decència del sacrament, si també per la defença de la pluja, calor y altres inclemèncias del temps, no podent, mentres porta la Sagrada Eucharistia, anar cubert de cap ni menos portar casquet; y finalment si va de nits, se farà acompanyar per alguns de la parròquia, particularment quant tinga de anar en parts montanyosas

rector ha d'anar vestit amb la sotana negra, un sobrepellís i una estola de color morat i el vel humeral. Les visites descriuen algunes peces de roba que porten els rectors: per exemple, a Sant Esteve de Bas i Ridaura, el 1658, tenen una casulla de domàs carmesí per a aquest efecte i a Puigpardines, el 1730, es mana fer una capeta pel viàtic (i que esdevé obligatòria a totes les parròquies vigatanes a partir de llavors),

“com sempre que se offeresca haver de administrar a alguns malalts lo Santíssim Sagrament de la Eucharistia, dega procurar-se la major decència que sia possible, conforme a la gran veneració que se deu a Christo Nostre Senyor Sacramentat; constatant a Sa Il·lustríssima que en la present iglésia no hi ha la capeta per lo curat, que en todas las parròquies se deu tenir per estas funcions, mana Sa Il·lustríssima als sobredits obrers o a aquells a qui toque y especte que, dins sis mesos de la publicació de la present, fassen fer una capeta blanca de domàs o tafetà a fi que lo curat pugua aportar lo viàtic als malalts ab la decència y veneració corresponent, sots pena de 10 lliures y en subsidi de excomunió major”.⁹⁰³

Ha d'anar acompanyat per un sagristà o escolà, que condueix la burra o ase i l'aixopluga amb un paraigua, porta la llanterna per il·luminar-se i es va anunciant amb una campaneta. A Sant Esteve de Bas, el 1721, mana que “lo viàtic anirà ab la llanterna y l'antorxa de la confraria de la Minerva”,⁹⁰⁴ fins que facin nova la llanterna. Aquesta sol estar feta de llauna (o sigui, una planxa de ferro estanyada) i decorada a base de talls i forats artísticament combinats, per exemple, amb símbols de la Passió de Crist o cercles concèntrics en el cilindre, mentre que a la tapa, de forma troncocònica, amb franges a base de ratlles, com els exemples d'esglésies de Barcelona i de Ginestarre.⁹⁰⁵ Pot anar, a més, acompanyat per un petit seguici de dones que porten candeles enceses. Una de les millors imatges ens l'ha proporcionat Marian Vayreda, en

apartadas”; p. 178: “79. Invilagrà lo pàrroco en què muyra ningun parroquià sens lo sagrament de la extrema-unció, que és lo últim bany, ab què se nos aplica la sanch de nostre Redemptor, per perdonarsens nostres pecats, y donar-nos força y valor per defençar-nos en aquella última hora de las tentacions de nostre enemich, y després de haver ministrat aquell segons lo Ritu y forma de Nostre Ordinari, atendrá molt particularment lo pàrroco en assistir al malalt, donant-hi tot lo temps que pugua, així per consolar-lo y animar-lo en aquell treball, com y també per exortar-lo, particularment quant insta la hora, devent entendre que esta obligació és de justícia, conforme la Sagrada Congregació ha declarat moltes vegadas, y sobre tot deuen advertir los pàrrocos que no cumplen ab lo que moltes vegadas se fa, que en portar a algú lo viàtic, seguidament li ministran la Extrema-unció: de modo, que en nostras visitas havem trobat persona, que desta manera havia estat extrema unciada sinch vegadas, y després no vehuen més lo malalt, puix lo sagrament de la extrema unció se ha de aplicar en son degunt temps, y després de ser ministrat, deu lo pàrroco assistir al malal ab gran caritat, fins a que done lo esperit a Déu. No duptam, emperò, que en la campanya hi ha cas en què es bé immediatament del viàtic ministrar lo sagrament de la extrema-unció. Però en ells deu lo pàrroco anar ab circunspecció després de haver-lo aplicat no faltar al malalt, com havem dit, per cumplir a esta obligació de justícia” i p. 178-179: “80. Desaprobam la consuetut, ahont se troba, de deixar los sants olis en la casa del malalt, perquè a qualsevol hora pugua qualsevol sacerdot ministrar al malalt est sant sagrament. Al contrari, manam que est sagrament se ministre, si y conforme disposa lo Ritual romà y lo Ordinari de la Diòcesi, partint lo pàrroco ab los sants olis revestit ab sobrepellís o garnatxa y estola, portant lo escolà o altre la Llanterna ab llum, practicant tota la solemnitat que se troba establerta a ditas disposicions”.

⁹⁰³. ADG, P-117, Puigpardines, 1730, f. 256r-v.

⁹⁰⁴. ADG, P-114, St Esteve de Bas, 1721, f. 22r.

⁹⁰⁵. VIOLANT SIMORRA, R., *L'art popular a Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1976, p. 226-227.

una magnífica pintura del 1887, avui al Museu Comarcal de la Garrotxa (Olot), on sintetitza tot aquest petit univers.⁹⁰⁶

La custòdia –tal com fan les mateixes visites– és la que s'empra pel viàtic; vegeu la de Ridaura (<AF> núm. 175). És més aviat una 'capsa' o 'capseta' de plata per les hòsties, que amb el temps s'empetiteix i es torna més pràctica i còmoda pels trasllats, i perfectament hermètica, o s'enfunda dins d'una altra caixa de fusta, per estar més resguardada. També hi ha d'anar una sèrie de corporals que facin joc a la custòdia, i amb el temps es convertiran en una bossa o bosseta de corporals per portar els olis. Aquesta bossa de domàs morat o de domàs blanc, per no perdre's o caure, a Tavertet, el 1741, es manarà que s'hi posí un “cordó per portar lo vaset del *oleum infirmorum* pendent del coll quant van a administrar lo sagrament de la extrema unció en las masias”.⁹⁰⁷

El 1617, es mana als obrers i prior de Puigpardines fer “una custodieta ab un peu per aportar lo Santíssim Sagrament als malalts y axi bé en la custodieta fahedora y en la capsa de plata ahont vuy està reservat, fassan fer sengles corporalets a manera de capsetes de tela molt prima y ben obrades a mida, [a] proporció de dita custodieta y capseta”,⁹⁰⁸ de manera similar, a Sant Feliu de Pallerols, “una capseta petita de plata per reservar lo Santíssim Sagrament dins del sacrari quant se haurà de aportar de fora”,⁹⁰⁹ i com la que s'ha conservat a Ridaura (<AF> núm. 173). El 1687, a Falgars i a moltes altres parròquies vigatanes, mana fer daurar “lo vaset de portar lo viàtic als malalts, faran una bolsa de tafetà [de] domàs vermell ab uns cordons de seda per portar dins de ella lo dit vas del viàtic y per fora de la dita bolsa faran un pavallonet que corresponga a la bolsa per major decència de Santíssim Sagrament”.⁹¹⁰ A Sant Bartomeu Sescorgues es mana que “en lo pomet que està sobre de la capsa de portar lo viàtic als malalts faran fer un tall en què pugua posar-se una creu per donar ab ella benedicció als malalts” o a Rupit (i a la majoria de parròquies d'El Collsacabra) s'expressa el motiu i significat d'aquest objecte:

“De la capsa de portar lo viàtic als malalts se'n fassa una altre en forma rodona y proporcionada conforme lo número del poble, ab un peuhet de plata sobre son cubertor per encaixar dins de ella una creuheta y donar ab ella benedicció als malalts, y per dit vas del viàtic faran una bolsa de domàs vermell ab cordons de seda del mateix color ab un pavallonet sobre per portar-la lo sacerdot quan va a administrar lo sagrament als malalts de las pagesias”.⁹¹¹

⁹⁰⁶. AA.DD., *Una exposició, una obra. Un combregar a muntanya*, Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa, 1991 i AA.DD., *Exposició Antològica de Marian Vayreda i Vila (1853-1903)*, Olot: Fundació Caixa de Girona-Ajuntament d'Olot, 2003, p. 81 i portada.

⁹⁰⁷. AEV, 1223/1, Tavertet, 1741, f. 275v.

⁹⁰⁸. ADG, P-85, Puigpardines, 1617, f. 88r.

⁹⁰⁹. ADG, P-87, St Feliu de Pallerols, 1621, f. 28r.

⁹¹⁰. AEV, 1221, Falgars, 1687, f. 575r.

⁹¹¹. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 583v.

El 1688, a Sant Julià de Llor es diu que hi ha “una custòdia xica per a portar el viàtic lluny”.⁹¹² Mentre que a Cogolls, mana que “de una capseta de plata que hi ha fassen fer un casquet, a modo de mitja taronja, dorat de part de dins, per posar en la custòdia gran per tenir-la amb la reserva dins lo sacrari, a efecte que la que vuy hi està servesca per aportar lo viàtic als malalts”.⁹¹³

i. El monument de Setmana Santa

La celebració del Dijous Sant tingué especial relleu dins les festes de l'època moderna, ja que es commemorava la institució de l'eucaristia. L'acte principal consistia a traslladar el sagrament al ‘monument’ de Setmana Santa, un indret especialment ornamentat i decorat per a l'ocasió, que consistia en un gran retaule o altar bastit amb abarrocada i aparatosa escenografia (amb ciris i candelers particulars, palmes, flors o ocells que cantaven).⁹¹⁴ Els bisbes gironins així ho deien. En Pontich insistia als clergues en la construcció d'una urna especial per al Dijous Sant on reservar el cos de Crist, ben custodiat i tancat (“*Theca fiat in quan Corpus Dominin die Iovis Sancti decenter, & honeste servetur*”)⁹¹⁵ i en Taverner ho reafirmava el 1725.⁹¹⁶

Com eren aquests Monuments a les contrades que estudiem? Segurament que no diferien massa dels de la resta de parròquies de la diòcesi (i en el fons, dels que descriuen Joan Amades a les seixanta una esglésies de Barcelona,⁹¹⁷ Valeri Serra i Boldú a les parròquies de L'Urgell,⁹¹⁸ Ramon Violant i Simorra al Pallars⁹¹⁹ i els que feu Joan-Carles Panyó a principis del segle XIX

⁹¹². ADG, P-108, St Julià de Llor, 1688, f. 876v.

⁹¹³. ADG, P-108, Cogolls, 1689, f. 450v-451r.

⁹¹⁴. MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 70-71.

⁹¹⁵. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 303-304, Lib. III. Tit. XVII. Cap. 28.

⁹¹⁶. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 177-178: “en la Semmana Santa del mateix cuydarà lo pàrroco que lo Monument estiga ab decència, que la Caixa, ahont se recondeix lo Santíssim, estiga tant adornada, com si possible; que no falte en las vint, y quatre horas Cera en ell, que il·lumine sempre de modo, que en las parroquias més pobres, alomenos no quede may lo Sagrament sens ciris encesos, y la pàrroco, particularment a la nit, quant la iglésia és tancada, estarà junt al Munument, u altre persona per ell, que si pot ser Ecclesiàstica, serà millor; de manera que may quede lo Munument sens persona, que estiga de vetlla; y advertirà, que la clau de la Caixa, ahont està lo Santíssim Sagrament, que no la pot donar a secular algú a guardar, y que ell la deu tenir ben guardada, y a mà, per si fos necessari ubrirse la dita Caixa, o Urna, en què està recòndit lo Santíssim Sagrament”.

⁹¹⁷. AMADES, J., *Costumari Català*, Barcelona: Salvat, 1982, p. 744-749.

⁹¹⁸. SERRA i BOLDÚ, V., *Calendari Folkloric d'Urgell*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981, p. 102: “Avui [dimecres] se para'l Monument i sol contribuir a guarnir-lo tota la gent del poble; a la tarde de aquest dia hi ha, doncs, desusat moviment en cada carrer. Qui té roba brodada de lletiquèl·les la deixa a qui ha sembrat *maigs* o padellassos de llegums i cereals germinats i nascuts a l'ombra de un celler, que, per tant, apareixen faltats de clorofila; qui té testos de violers s'adjunta amb lo qui té soguilles, cintes i medallons, i aixís tots los adorns del sepulcre de Jesús Sagramentat són de tot lo poble mateix que té de adorar-lo”.

⁹¹⁹. VIOLANT i SIMORRA, R., *La Setmana Santa del Pallars*, Barcelona: Barcino, 1953.

a La Pinya i Segueró),⁹²⁰ però cada església intentava engalanar-lo i embellir-lo el millor possible, inclòs amb la intervenció d'artesans i artistes de renom. A les parròquies vigatanes, “fins al segle XIV –segons mossèn Gudiol– no degué pas fer-se un solemniat especial per a demostrar una especial veneració a la reserva del Dijous Sant, distinta de l'usual en els sagraris de les parròquies per les necessitats quotidianes. [...] Amb els anys la pompa en l'arreglo del lloc on se reservava el Cos de Crist durant el Dijous Sant va augmentar considerablement”.⁹²¹ Aquest tipus d'obres poden considerar-se obres d'art efímer, semblants a les construccions funeràries de reis i prohoms. Per tant, difícilment s'han conservat fins als nostres dies, a causa de la fragilitat dels materials que les formen i de la seva dèbil estructura, a excepció de les catedrals o esglésies importants, on eren fets de materials nobles, o bé el de l'església parroquial de Santa Maria de Segueró, del 1747, d'un autor desconegut, muntat en l'entrada d'una capella amb plafons de tela i fusta.⁹²² En aquest cas representava una escala adornada amb ciris i flors, al capdamunt de la qual hi havia el sagrari, dos soldats d'alçada natural a ambdues bandes, i les escenes del Sant Sopar i de la passió de Crist, simulant una perspectiva.

El monument no trigà a convertir-se en una mena d'edifici que amagava el retaule de la capella. S'estén el costum a principis del segle XVII (i no abans) de pintar “el tabernacle de Dijous sant amb esteles”⁹²³ (a Sant Vicenç de Susqueda) o disposar d'un “tabernacle de fusta per tenir lo Dijous sant, lo Santíssim Sagrament, tancat amb pany y clau, y pintat de blau amb estrelles platejades”⁹²⁴ (a Sant Martí Sacalm). Mossèn Gudiol situa uns anys més tard (el 1608) la introducció d'aquesta decoració amb “estrelles entresebrades” en el bisbat de Vic.⁹²⁵ El 1620 visitador manà a gairebé totes parròquies comprar cera pel segell del monument; aquests segells eren una mena de panets circulars de cera vermella, semblants a una moneda, com els utilitzats de lacre per a segellar documents, “en la creença que donaven major fe i ajudaven a guardar els secrets”.⁹²⁶

Al llarg del segle XVIII, la seva decoració va en augment, es torna més luxosa i elegant, de dues maneres: per dins, s'haurà de folrar o pintar i, per fora, s'haurà de daurar. A Cogolls, el 1700, “mana als dits obrers que facin daurar la caixeta on es posa la reserva el Dijous Sant sota pena de 10 lliures per a àrbitre de dit present visitador aplicadores y en subsidi de excomunió major y

⁹²⁰. GRABALOSA, R., *Joan-Carles Panyó i Figaró, primer director de les Escoles de Dibuix d'Olot i de Girona*, Olot: PEHOC, 1976, p. 141-145.

⁹²¹. GUDIOL, J., “Els Monuments”, Pàgina Artística de *La Veu de Catalunya*, 226 (1914).

⁹²². ROVIRA, Pere, “‘Monument’ de Setmana Santa de l'església parroquial de Santa Maria de Segueró”, *Rescat. Butlletí del Servei de Restauració de Béns Mobles*, 9 (gener 2001), p. 8-9.

⁹²³. AEV, 1211/2, St Vicens de Susqueda, 1601, f. 31r.

⁹²⁴. AEV, 1211/2, St Martí Sacalm, 1601, f. 31r.

⁹²⁵. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia sagrada...*, p. 680.

⁹²⁶. AMADES, J., *Costumari Català...*, p. 744.

que sa de daurar per diumenge de rams pròxim vinent”;⁹²⁷ a Sant Martí Sescorts, el 1723, es mana als obrers “forren lo sacrari y caixa de monument de alguna estofa de seda (y lo mateix executaran en la sufragànea de Sant Bartomeu Sasgorgas”)⁹²⁸ i a Vilanova de Sau “fassan caixeta de monument dorada per dins y no la cubren ab casullas ni altres ornaments”.⁹²⁹

El centre del monument era l’urna o sacrari amb forma de peu. Aquesta urna o arca, tal com assenyala el professor José Manuel Cruz, posant l’exemple de la custodiada a la catedral de Tarragona de 1685, “va proliferar precisament durant l’època barroca per raons d’exaltació de l’Eucaristia, ja que serveixen per reservar el Santíssima en la litúrgia de Dijous Sant. Tot i que el significat eucarístic és el predominant en la iconografia d’aquestes peces, aquí els tres claus es refereixen a la Passió de Crist i, segurament, els soldats són guardians del sepulcre de Jesús”.⁹³⁰ A Sant Privat de Bas, el 1736, mana “fer una caixeta o urna per lo monument, y per estar en ella reservat y col·locat lo cos preciosíssim de Jesuchrist lo Dijous y Divendres Sant, la qual faran daurar, o lo menos ab colors jaspeats, tant per la part de fora com de adins, perquè la que se troba de present és indecentíssima”.⁹³¹ A Santa Maria de Corcó el 1755 s’insistí als obrers per a que “hagan una urna para reservar a la Magnífica Sacramentado en el dia de jueves santo por estar indecente la que ay”.⁹³² A Sant Feliu de Pallerols, sabem que el 1749 es feu un nou i espectacular monument, i que l’urna de cristall va ser pintada i daurada per Joan de Segòvia.⁹³³

La seva construcció era necessària dins dels actes que s’havien desenvolupat per aquelles dates; era considerat un greuge si no es feia, i trobem que a la diòcesi de Girona sembla que s’introdueix molt tardanament i de manera generalitzada. A Cogolls, en la visita de 1698, el bisbe no suportarà que es marginés aquesta tradició, i maldarà per imposar-la arreu del bisbat,

⁹²⁷. ADG, P-111, Cogolls, 1700, f. 32v

⁹²⁸. AEV, 1224, Sant Martí Sescorts, 1723, f. 276v.

⁹²⁹. AEV, 1224, Vilanova de Sau, 1723, f. 306r.

⁹³⁰. CRUZ, J.M., “Arca del Monument del Dijous Sant”, AA.DD., *Thesaurus. Estudis...*, p. 288-289.

⁹³¹. ADG, P-123, St Privat de Bas, 1736, f. 110r.

⁹³². AEV, 1228, Corcó, 1755, f. 169r.

⁹³³. SOLÀ, Xavier, *L’Església parroquial de Sant Feliu de Pallerols. Una aproximació a través del llibre d’Obra*, Treball de recerca Doctorat d’Història i d’Història de l’Art, Universitat de Girona, 1997-1998, p. 48; MURLÀ, J., *Gegants i altres entremesos de La Garrotxa*, Olot: Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca, 1984, p. 26 i APSFP, *Llibre d’obra...*, f. 188v., 1748: “Item per tres unças de cera de monument y encens de grum per las pinyetas, 4 s. 9 d.; item per una pesa de cordill per plagar lo drap del monument, 1 s. 6 d.; item tinch donat al fuster per fer lo ermari per posar la urna, 5 s.; item als 26 janer tinc donat al escultor per la urna per posar nels al monument y ports, 6 ll. 6 d.; item tinch compradas 44 canas de drap de bri per fer lo monument a 69 s. la cana importa, 14 ll. 17 s.; item als 22 febrer de 1749 tinc donat a Dn Joan de Sagòvia per pintar lo monument, 25 ll.; item tinc donat per los tres vidras cristal·lins per posar a la urna, 4 ll. 10 s.; item tinc donat a dit Dn Joan de Sagòvia per daurar la urna, 7 ll. 15 s.; item tinc comprada una pesa de cordill per fer las anças an al draps del monument, 1 s. 6 d.; item al fuster per fer lo plegador del monument, 2 s.”

“Primo mana dit senyor visitador als obrers de la present iglésia que fassan fer una caixeta per tenir Nostre Senyor al monument, amb son pany y clau, afforrada de part de dins y ab la major decensia que sie possible, altrament si dita caixa nos troba feta per los dijous Sant prop vinent, se mana al rector de la present iglésia que se abtinga de fer la funció del monument”.⁹³⁴

Els obrers de l'església parroquial s'encarregaven de muntar i desmuntar el monument. S'ha localitzat una sèrie de manaments referits a aquest tema a diferents esglésies, pel que fa a la insistència del visitador a fer-lo i alçar-lo, a tenir-ho tot en ordre i ben desat. Els més freqüents són els que obliguen a construir-lo i armar-lo: a Sant Cristòfol de les Planes (1661) i Ridaura (1671) i a Cogolls i Joanetes (1638), “mana als obrers de la present isglésia, que vuy són y per temps seran, que de aquí al devant, cada un en la semmana sancta, fassan lo monument com és consuetut, y que no posen ninguna bessina a la adoració per ser que toca al rector”.⁹³⁵ A Tavertet, el 1629, mana que “cada any pleguen las barras del monument y no las tingan en la capella del Roser”.⁹³⁶ A Sant Joan de Fàbregues, el 1706 i el 1759, sabem que la confraria del Roser i l'obreria parroquial havia invertit abundants sumes per daurar el monument, fet per Ignasi Cervera, daurador, i arranjar-lo i fer-ne un armari per endreçar-lo, a mans del fuster Joan Vila Manyà.⁹³⁷ I és que els llibres d'obra de Ridaura i Sant Julià de Llor ens aporten complementàries de les despeses ocorregudes en aquestes dates de l'any.⁹³⁸

j. Confessionaris i troncs

Sembla que els primers confessionaris que arriben a Catalunya foren introduïts pels jesuïtes, i ja en tenim de documentats a la catedral de Vic el 1578, essent l'exemple a seguir per a tot el bisbat vigatà.⁹³⁹ Trobem que se n'obliga la seva compra, construcció o renovació, ja el 1591 a Sant Joan de Fàbregues i Sant Romà de Sau, el 1596 a Falgars, i a partir de la visita de 1599 a gairebé totes les parròquies. Pel que fa a les parròquies gironines, els confessionaris apareixen mencionats durant les primeres dècades del segle XVII, segueixen a finals del segle, i es reprenen, en comptades ocasions, en el segle XVIII.

⁹³⁴. ADG, P-110, Cogolls, 1698, p. 563r-v.

⁹³⁵. ADG, P-97, Joanetes, 1638, f. 62v.

⁹³⁶. AEV, 1218/1, Tavertet, 1629, f. 56r.

⁹³⁷. ADG, Arxiu parroquial de Sant Joan de Fàbregues, P01/1 (1672-1830): el 1706, “Item a pagat a Ignasi Cervera, daurador, dinou lliuras, dinou sous a compliment de 32 lliures [que] se li an donadas de daurar lo tabernacle que las restants se sen pagadas dels diners de la obra, dich 19 lliures 19 sous; item ha pagat a Joan Vila y Manyà de fer lo hermari per posar lo tabernacle, entre mans y fusta, claus y ferramenta, la suma de set lliures setze sous, dichs 7 lliures 16 sous” i el 1759, “Item per guarnir lo esmari per lo tabernacle per lo fuster y mestre de casas, 1 lliura 2 sous”.

⁹³⁸. APR, *Libre de la obra comensat l'any 1593*: el 1614, “Per la for y ensens, 14 sous/ Item per la fusta del monument, 6 sous” i a ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*: el 1751, “Primo per la semmana Santa per comprar la palma, encens, ciri pasqual se trague de la caixa de dita obra 1 lliura 10 sous”.

⁹³⁹. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia Sagrada...*, p. 676.

Sabem que les confessions es donaven i es practicaven amb certa regularitat (i les visites pastorals en donen esporàdiques informacions), ja que en els interrogatoris de les visites de Jaume Cassador s'esmenta quan tothom està confessat i no n'hi cap d'excomunicat. És més, en la visita a Cogolls de 1591, sabem que el rector cobrava, per dret de confessió, un vuità de forment de cada casa. En el costat vigatà, Pedro Jaime, en un dels manaments generals que encapçala la visita de 1588, s'esmenta al costat dels sacraments obligatoris, al costat dels altres.

Els manaments generals d'Onofre de Reart, primer essent bisbe de Vic (el 1608), i després de Girona (el 1617), contemplen, almenys en tres punts, el precepte de la confessió: 1. "Item si algunes persones han deixat de confessar y conbregar una volta en lo any y especial en aquest present any"; 2. "Item si sabeu que los metges visiten tres voltes als malalts sens fer-los confessar" i 3. "Item si algú no sent bé de les offertes se fan en les misses, en especial de diffunts, o que hajen burlat de elles o de altres serimònies de la iglésia, y en particular de la lloable consuetud de la freqüència dels sacraments de confessió y comunió".⁹⁴⁰ Pedro Jaime i Onofre de Reart creiem que segueixen un costum medieval, però són els primers de posar-la per escrit en uns manaments moderns de visita pastoral. Aquesta obligatorietat de la confessió (i la seva desobediència) es fa palesa en la visita de 1605 a Pruit, i del rigorós control que n'havia de portar el rector: "que lo rector, diumenge primer vinent, a pena de 10 sous, publique y denuncie nominamti per excomunicats a tots los parochians que no han confessat aquest any, conforme mana la iglésia y los sagrats cànon, entenenent per parochians aquells que ha un any estan en la parròchia".⁹⁴¹ Els llibres de compliment pasqual impliquen que l'ús de conbregar tots els mesos (o més sovint), una confessió prèvia *sine qua non*, tal com han estudiat Eugeni Perea, Josepa Ballvè i Gabriel Le Bras.⁹⁴²

Com no, aquests decrets entorn la confessió queden plenament recollits en el concili de Trento. Una pràctica que sembla ser portada a terme per la majoria de població, segons les respostes dels rectors en les corresponents visites pastorals de l'època medieval. Per exemple, en el segle XV, segons els treballs de Lluís Monjas, la qüestió global girava entorn a la confessió anual ("*si confitentur quolibet anno*"), a més de l'existència d'excomunicats, blasfemadors, concubinaris, usurers, endevinadors o sortílegs; i la resposta més normal era que 'tot bé per la gràcia de

⁹⁴⁰. AEV, 1211/6, Manaments generals d'Onofre de Reart, 1608, f. 28r-v.

⁹⁴¹. AEV, 1211/4, Pruit, 1605, f. 16v.

⁹⁴². PEREA, E., *El comportament religiós a Catalunya al segle XIX a la Diòcesi de Tarragona. El compliment pasqual*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993; BALLBÈ, J., "El compliment pasqual a Barcelona a principis del segle XIX (1826-1834)", *L'Avenç*, 177 (gener 1994), p. 32-37 i LE BRAS, Gabriel, "La pratica religiosa nelle campagne francesi", dins RUSSO, C., *Società...*, p. 119-151.

Déu'.⁹⁴³ Poden tractar-se d'encobriments dels rectors, però sembla que aquest precepte era realitzat per la majoria de parroquians.

El concili de Trento, en la Sessió XIV (25 de novembre de 1554) tracta el tema de la penitència i de l'extremunció, de la seva necessitat i utilitat “*a todos los cristianos para que perpetuamente la observen*”.⁹⁴⁴ La penitència o el reconeixement dels propis pecats i la urgència del perdó, donen lloc, segons els decrets trentins, a la contrició, confessió i satisfacció com a actes que ha de realitzar el mateix penitent per salvar-se. El capítol V desenvolupa àmpliament com s'ha de portar a terme aquest sacrament. Estableix la confessió entera dels pecats a tots aquells que han estat batejats, concedeix als clergues la facultat de ser ‘presidents’ i ‘jutges’ amb la capacitat de redempció dels pecats.⁹⁴⁵

En qualsevol cas, no sabem, però, com es feia aquesta confessió abans de la implantació eficaç dels confessoris moderns i de la manera de dur la confessió, tal com ho proposa detalladament Carlo Borromeo a les *Instrucciones* i a les *Advertències pels confessors*.⁹⁴⁶ Segurament, les confessions auriculars tenien un caràcter semipúblic, en una mena de seients oberts i portàtils o bé, una altra de caràcter més obert i públic (amb el perdó dels pecats generals i dels ja oblidats), però sense veritable valor sacramental, ja que s'imposarà la confessió individual, sobretot a partir del segle XVII. Segons l'historiador francès François Lebrun, es dona pels avenços i la insistència de l'examen de consciència i la direcció espiritual, que pot conduir a la pròpia ‘cura de l'ànima’.⁹⁴⁷ La implantació d'aquest costum és molt lenta i difícil d'acceptar per a la massa de fidels, sobretot a les parròquies rurals, ja que els clergues i

⁹⁴³. MONJAS, Lluís, “Les visites pastorals...”, p. 65.

⁹⁴⁴. SECT, p. 148.

⁹⁴⁵. SECT, p. 159-169: “*Respecto de la confesión secreta con solo el sacerdote, aunque Cristo no prohibió que alguno pudiese confesar públicamente sus pecados en satisfacción de ellos, y por su propia humillación, y tanto por el ejemplo que se da a otros como por la edificación de la Iglesia ofendida; sin embargo no hay precepto divino de esto; ni mandaría ninguna ley humana con bastante prudencia que se confesasen en público los delitos, en especial los secretos; de donde se sigue, que habiendo recomendado siempre los santísimos y antiquísimos Padres con grande y unánime consentimiento la Confesión sacramental secreta que ha usado la santa Iglesia desde su establecimiento, y al presente tambien se usa*”. Afegeix “*que todos y cada uno cumplieren el precepto de la confesión a lo menos una vez en el año, desde que llegasen al uso de la razón, por cuyo establecimiento se observa ya en toda la Iglesia, con mucho fruto de las almas fieles, la saludable costumbre de confesarse en el sagrado tiempo de Cuaresma, que es particularmente acepto a Dios; costumbre que este santo concilio da por muy buena, y adopta como piadosa y digna de que se conserve*”.

⁹⁴⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 61-66, en l'apartat dedicat a aquest tema: “XXIII. *Del confesonario. Del número de confesonarios. La forma del confesonario. De la base. De la silla del confesonario. De la altitud del confesonario. Del escabel del penitente. De la grada del escabel. De la ventanilla intermedia. De la imagen del crucifijado. De las cosas que deben fijarse a ciertas tablas del confesonario. De las cajitas para limosna que no deben colocarse en el confesonario. En qué lugar de la iglesia deben colocarse los confesonarios. Del lugar del confesor, e igualmente del penitente*”.

⁹⁴⁷. LEBRUN, François, “La reformas: devociones comunitarias y piedad personal”, dins ARIÈS, Philippe i DUBY, Georges (dir.), *Historia de la vida privada. El proceso de cambio en la sociedad de los siglos XVI-XVIII*, Madrid: Altea-Taurus-Alfaguara, 1991, p. 78.

parroquians es coneixien personalment, quasi íntimament, per la repugnància d'explicar les faltes a un clergue, i que aquest no respectés el secret.

A partir de la introducció d'aquests nous mètodes i aparells, canvia el sentit que se li dóna a la confessió, i es converteix progressivament en un tema estrictament privat, entre dues persones, i que ningú més pot escoltar o assabentar-se. El que es pretén és que el 'secret de confessió' no traspassi els límits del moble. A Sant Romà de Sau es "proveheix que lo rector, a pena de 3 lliures, no oje de confessió a ninguna dona en lo confessionari del cor",⁹⁴⁸ per les insinuacions i malentesos que s'hi poguessin donar (i per això diu que es posi a baix l'església, sota l'escala), mentre que a Falgars diu "que ningú se acoste deu passas al sacerdot quisculla sia estant oynt de confessió a d'algú".⁹⁴⁹ Les constitucions sinodals gironines i vigatanes n'obligaven a tenir-ne almenys un en lloc públic, obert, manifest i ben visible, per evitar donar situacions irregulars amb les dones (s'ha suggerit la comparança entre el confessionari barroc com a temple amorós pel seu aspecte ornamental),⁹⁵⁰ havent d'anar els clergues vestits amb sobrepellís i estola ("*Confessionarin Ecclesia teneatur*"⁹⁵¹ i "*Mulierum confesiones in loco publico dumtaxat audiantur. De voto & iureiurando*").⁹⁵² I com no, les disposicions de Josep de Taverner (1725) referides a la penitència i confessió, amb un apartat especial, que es pot resumir amb aquesta frase: "Lo Pàrroco ab gran atenció examinarà tots los Anys, si tots los Parroquians han complert ab lo precepte de la Confessió Annual";⁹⁵³ però, tan primmirat que és amb tota la decoració i mobiliari eclesiàstic, no es tradueix en cap article dedicat als confessionaris, indicant per a unes funcions ben concretes,⁹⁵⁴ a més de cinc manaments més en els que mana examinar als nens i nenes quan tinguin l'edat, que tots els feligresos s'hagin confessat anualment, que el rector confessi sempre que sigui menester, i atengui als malalts que necessiten aquest sacrament.

⁹⁴⁸. AEV, 1210/2, St Romà de Sau, 1595, f. 21v.

⁹⁴⁹. AEV, 1211/7, Falgars, 1609, f. 40v.

⁹⁵⁰. SÁNCHEZ ORTEGA, M. Helena, *La mujer y la sexualidad en el Antiguo Régimen. La perspectiva inquisitorial*, Madrid: Akal Universitaria, 1992, p. 16 i HALICZER, Stephen, *Sexualidad en el confesionario. Un sacramento profanado*, Madrid: Siglo XXI, 1998, p. 155-185.

⁹⁵¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 383-384: Lib. V. Tit. IX. Cap. VI.

⁹⁵². *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 17v.

⁹⁵³. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 175-176.

⁹⁵⁴. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 175: "per administrar lo Sant Sacrament de la penitència lo curat, seguint la disposició del Ritual romà, y de Nostre Ordinari de Gerona, se posarà lo sobrepellís, estola, y bonete, y desta, y no de altra manera, sinó en cas de necessitat, u singular utilitat, se asentarà al confessionari, lo qual deurà ser construït conforme al qual està disposat en los edictes publicats per lo tribunal de la Inquisició, y a lo que nosaltres havem ordenat, prohibint totalment confessar a donas en altra part, que en lo confessionari, y estas solament ab crates, y de ninguna manera devant del confessor, y encara de dia, és a dir, desde punta de sol, fins a sol post, exceptuant-ne solament las malaltas, detingudas al lilit, y en la Nit de Nadal, si la iglésia està ben il·luminada, en lo qual cas, y no en altre se pot tolerar, que se pugan ori de nits confessions, encara que sian de donas, y se ministre lo Santíssim Sacrament de la Eucharistia".

Els manaments de les visites pastorals faran referència, bàsicament a dos temes: per un costat, la construcció de nous confessionaris, i per altra la seva reparació o incorporació de nous elements o parts que s'hi van introduint.

A les parròquies gironines només n'hem localitzat fer-ne de nous a Sant Climent d'Amer (1606) i a Cogolls (1610). Mentre que les parròquies vigatanes, el 1599, és idèntica a totes les parròquies, com a Sant Vicenç de Susqueda, diu així: “provehy facen un confessionari ab rall de ferro y la figura de Christ en la part del penitent y en la del con confessor lo memorial dels casos reservats”;⁹⁵⁵ aquesta parròquia no en disposaria fins el 1604 i el 1718 se'n faria un segon.⁹⁵⁶ L'incompliment en la seva construcció implica la reticència i el rebuig que parlàvem a la confessió? És difícil de dir. A Sant Joan de Fàbregues, el 1591, el bisbe “visità les provisions ordenades y mandades en la última visita y trobà com totes eren cumplides, acceptat emperò la del confessionari [que] avien de fer, lo qual temps los prorroga ab la present de assí a la primera semmana de Quoresma primer vinent, sots las matexes penes”⁹⁵⁷ o bé a Rupit el 1604, 1605 i 1612, quan diu que es faci “un confessionari, perquè és cosa necessària y tantes altres vegades ja fou manat en altres visites”.⁹⁵⁸

Les reparacions o modificacions posteriors són molt simples. S'havia de posar un ‘rall’ de ferro (una mena de reixa o xarxa), un sant Crist i un memorial dels pecats excepcionals o rars, dits ‘casos reservats’, a Pruit, Sant Llorenç Dosmunts, Taverter, Sant Romà de Sau i Santa Maria de Corcó. A la zona gironina només es demana, en les visites de 1606 i 1610, a Cogolls, Sant Climent d'Amer i Sant Privat de Bas, el rall o reixa. Aquesta reixa intermitja (amb unes característiques molt específiques, segons Borromeo)⁹⁵⁹ servia, per evitar el contacte visual entre el confessor i el penitent, sobretot si es tractava d'una dona. A tall d'exemple, a Falgars, “ajan de posar en la finestreta del confessionari una llauna de ferro forçada amb uns ullets”,⁹⁶⁰ a Joanetes es mana als obrers “fassen posar una planxa de estany o aram foradada en los finestró

⁹⁵⁵. AEV, 1210/5, St Vicenç de Susqueda, 1599, f. 168r.

⁹⁵⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 25r.: 1718-1719: “per fer altra confessionari que és lo millor de mans del fuster de Roda, ha costat la suma de 1 lliura 16 sous”.

⁹⁵⁷. AEV, 1209/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 83r.

⁹⁵⁸. AEV, 1211/4, St Joan de Fàbregues, 1605, f. 16r.

⁹⁵⁹. Tal com especifica BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 64-65: “Hágase una ventanilla en medio de la tabla que está puesta entre el confesor y el penitente, cuya parte vaja sobresalga un codo y ocho pulgadas sobre la silla del confesor: aquélla sea de dieciséis pulgadas de alto, pero doce de ancho. Sin embargo, esta ventanilla podría dividirse en tres espacios iguales, dejadas en la misma dos columnillas, o pequeños apoyos de la misma tabla. A la tal ventanilla, por la parte del penitente, fíjese una lámina férrea, llena de agujeros, cada uno de los cuales sean pequeños y menudos a semejanza de un garbanzo. Además a la ventanilla, por la parte del confesor, póngase una tela saya tenue, o el tejido ligero que llaman tamiz”.

⁹⁶⁰. AEV, 1210/3, Falgars, 1596, f. 76r.

del confessorari ”⁹⁶¹ o bé a Sant Climent d’Amer, el 1610, mana als obrers “fer y posades unas planxas de ferro als confessoraris, attenta estan indecentment”.⁹⁶²

Al llarg del segle XVIII creiem que ja estaven implantats, que almenys n’hi havia un a cada parròquia, malgrat no complir totes exigències, i més aviat són objecte puntual d’algun manament. Segons mossèn Gudiol, a partir de la visita pastoral en el bisbat de Vic de 1696, hom dedueix que moltes esglésies no tenien confessorari, ja que el bisbe insistia que se’n fessin “amb una finestreta y en ella hi fassa una rexa de ferro ab sos foradets”.⁹⁶³ L’afirmació és arriscada, ja que, com hem dit, existien els llibres de compliment pasqual que ens demostren el contrari: ja en la dècada del 1620, per exemple, a Sant Martí Sacalm, Rupit i Sant Martí de Querós, en la inspecció dels llibres es diu “que hi continui escrivint els noms y cognoms dels pares que en dita església tenen lloc els bateigs, els que hi ha constància que en dita parròquia hi ha hagut matrimoni, així com els que es confessen, els que fan la comunió y els morts”;⁹⁶⁴ al cap d’un segle, en les visites de Raimon de Marimon (1734) s’indiquen les ànimes de comunió, de confessió i confirmació.

Sempre hi havia les excepcions (o potser no ho són tant) que confirmen la regla, i es localitzen dins l’àmbit gironí. I no és que els bisbes ho passessin per alt. Un dels manaments generals de Miquel de Taverner (1703) deia explícitament “si saben que alguna perssona haja dexat de confessar una vegada almenys cada any y en lo temps que mana santa mare isglésia”.⁹⁶⁵

O bé les disposicions del bisbe Palmero, del 1758, referides a la mort sense confessió, comunió, extremunció o baptisme, a la negligència de confessar o combregar per Pasqua de Resurrecció o “si alguns metges visitan [per] segona vegada sens manar al malalt que confessia, combreguia y fassa testament”.⁹⁶⁶ Tals són els casos de Joanetes (1717), on mana “fer los confessoraris necessaris, tot per servey de la present iglésia”⁹⁶⁷ i Puigpardines (1730):

“Item com un dels principals ministeris dels curats sia el administrar a sos feligresos lo Santíssim Sagrament de la penitència, havent Sa Il·lustríssima observat que en la present iglésia no hi ha confessorari, de cuya omissió y falta són gravement culpables aquells aquí toca y especta cuydar de esta providència tan necessària; perçò mana als sobredits que de luego fassen fer un confessorari ab sas reixetas corresponents, posant-lo en un lloch públich de dita iglésia conforme està disposat per los edictes del Sant Tribunal de la

⁹⁶¹. ADG, P-79, Joanetes, 1606, f. 56r.

⁹⁶². ADG, P-81, Sant Climent d’Amer, 1610, p. 15v.

⁹⁶³. GUDIOL, J., *Nocions d’Arqueologia Sagrada...*, p. 676. Pel que fa al bisbat de Girona, Josep M. Marquès, en el seu llibre *Per les esglésies*, no fa cap referència als confessoraris.

⁹⁶⁴. AEV, 1213/3, St Martí Sacalm, 1620, f. 79r.

⁹⁶⁵. ADG, P-112, manament general de Miquel de Taverner, 1703, s.f.

⁹⁶⁶. ADG, P-132, manaments generals del bisbe Palmero, 1758, s. f.

⁹⁶⁷. ADG, P-113, Joanetes, 1717, f. 53r.

Inquisició, lo que executaran baix pena de 10 lliures y en subsidi de excomunicació major”.⁹⁶⁸

Pel que fa a la seva construcció, no sabem si eren de fusta o d’obra, si es podien transportar d’un costat a l’altre de l’església segons les conveniències i disponibilitat de l’espai. Més aviat creiem que foren mòbils, de fusta, fàcilment desmuntables, reutilitzables o per llenya quan es corcaven o feien vells. Malauradament no ens n’ha arribat cap exemplar d’aquesta època a les nostres contrades, i hem de veure les del segle XIX a la Capella Fonda de Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm. 257); a la Catalunya nord, per exemple a Espira de Conflent, en podem admirar magnífic exemplar del segle XVII, que podria assemblar-se perfectament als nostres. De la seva ubicació en disposem d’algunes notes. El visitador general Joan Benet, el 1610, manava fer aquests mobles i “dit confessorari asente al loc hahont ben vist serà a dit Reverent Rector y per manco ocupará en la iglésia”⁹⁶⁹ i a Sant Julià de Cabrera, el 1629, es manà als obres “tragan lo confessorari de hont està yl tragan de la yglésia y en lo lloch que ocupa vuy lo confessorari encasten la pica per tenir oli”.⁹⁷⁰ A Sant Martí Sacalm, a mitjan segle XVIII, es presenta una dicotomia (no del comprensible, per la falta de context) entre dos tipus de confessoraris i la seva situació, que diu així: “*tambien mandamos que compongan el confessorario que está en parte pública, compongan el que está en parte oculta y despues de compuesta se pongan en parte pública donde se pueda ver de todos*”.⁹⁷¹

A la segona meitat del segle XVIII, la ubicació dels confessoraris sembla més clara que abans. Sabem que no han d’estar al presbiteri ni prop de l’altar major, perquè fan nosa. El 1786 a Sant Martí de Querós i a Pruit es mana treure’ls i col·locar-los a capelles laterals. El cas més extrem és el que es donà Sant Llorenç Dosmuns, i que en derivà un petit debat i una carta adreçada als rectors i parroquians en general. En reproduïrem la integritat per tal d’entendre el grau d’empipament i el to agressiu de les paraules del bisbe Veyan, amb la intenció d’arribar a la excomunicació, si fora falta. En tot cas, ens preguntem, més que el desplaçament del confessorari d’un lloc a l’altre, suposem que sense massa rellevància, el que no tolerava el bisbe era la desobediència cap a la seva persona:

“Nos, don Francisco de Veyen (*sic*) y Mola per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Vich del Consell de Sa Magestat &.: Per quant en la visita pastoral que en lo dia set del mes de agost pròxim pasat férem de la Iglésia Parroquial de Sant Andreu de Pruit, y de la sua sugragània de Sant Llorens de Dosmuns [encontraren col·locat en los presbiteri al costat del altar major] entre altras cosas que manàrem fou que un confesionari que encontràrem col·locat en lo presbiteri al costat del altar major, lloch impropri y desacomodat, aixís per oir las confesions dels fidels, com per lo que podia embarassar a la celebració dels officis divins, se apartàs de allí y se trasladàs a altre

⁹⁶⁸. ADG, P-117, Puigpardines, 1730, f. 256v.

⁹⁶⁹. AEV, 1211/8, Granollers, 1610, f. 12r.

⁹⁷⁰. AEV, P-1218/1, St Julià de Cabrera, 1629, f. 55v.

⁹⁷¹. AEV, P-1227, St Martí Sacalm, 1753, f. 79v.

fonesto de la iglesia más oportú y comodo, que Nos mateix señalarem y determinarem, y no obstant de haberse donat cumpliment a nostra provisió y decret, trasladant-se per orde y disposició del Reverent Rector de Pruit lo expresat confesionari al lloch per Nos señalat y determinat, hi hagué personas que ab dapreció de nostra autoritat y jurisdicció, ab violació y poch respecte [al lloch sagrat] al temple de Déu y cosas sagradas y ab escàndol dels fiels, tingueren lo atreviment despues de publicat y executat nostre decret, de traurer de sa propria autoritat lo dit confesionari del lloch per Nos determinat, trasladant-lo altra vegada al puesto de ahont lo manàrem traure o a altre que bé las aparegue; no sent tolerable sinó antes bé tingué de las majors penas y censuras tan escandalosa temeritat, com a perturbava de nostra jurisdicció y del bon orde en la cosas de la iglesia, manàrem rebre informació sobre lo fet del expresat atentat, per procehir criminalment y a lo que de dret tingués lloch contra lo autor o autors de ells; y en lo entretant que se practicaban estas diligència comparegué devant Nos, per medi de legitiar, procurador ab poders suficiens, certa persona exposant que encara que havia comès lo atentat referit estava regonegut de son excés e implorant nostra clemència y subjectant-se y allanant-se a practicar tot quant li manaven en desagravi y reparació de la ofensa que havia fer a nostra jurisdicció y del escàndol que havia donat estant erroneament preocupat y en conseqüència de aquest allanament usant de benignitat, donàrem les providèncias que tinguérem per convenientes per la reparació del expresat escàndol, y habent-las practicat la citada persona, se ha restituit lo confessionari al lloch en que lo manàrem col·locar, a fi de impedir en avant semblants atentats y de contenir a qualsevols personas que intentasen atrevir-se a cometre igual temeritat, imposam pena de excomunió major a totes y qualsevol personas de qualsevol condició que siam, que de fet propi, o de sa propria autoritat y sens llicència nostra en escrits, apartiam o tranguiam o maniam traure lo confesionari expresat del lloch y siti en que habem manat posar-lo com aixís mateix, ab que donian auxili per això. Y peraque aquest nostre decret mandato y monitori arribia a notícia de tots y tingua sos degut efecte, manam al Reverent Rector de Pruit, o al que en son lloch regenti a la parròquia, que en lo primer dia de festa lo publiquia y llegesca desde el principi fins al fi en la missa matinal, o major en la citada iglesia de Sant Llorens de Dosmuns, y a demás fixia una còpia certificada per si en un paratge publich de la mateixa iglesia sugrafània de Sant Llorens, de modo que puga ser vist y llegit de tots y certificarà lo Rector de Pruit a continuació del present, haber-se publicat y executat tot lo sobredit, y lo guardarà unit ab los demás decrets de nostra visita. Dat en nostre Palacio Episcopal de Vich a (en blanc) de setembre de 1786”.⁹⁷²

Les trones encara són força més oblidades en la visita que fa el bisbe dins l’església parroquial; tampoc n’hem trobat massa manaments, malgrat que també Carlo Borromeo havia escrit sobre el tema.⁹⁷³ Se sap, però, que eren presents a totes les esglésies (si no una, dues, una al costat de l’Epístola i l’altra al costat de l’Evangeli), si més no, cal recordar com començaven els edictes generals emesos per Onofre de Reart: “Edictes los quals se han de publicar en *la trona* de les Esglésies de les viles y llocs poblats, mentres seran visitades y si és possible mentre la missa maior se celebrarà”.⁹⁷⁴ De fet, aquesta cita del Reart és prou emotiva com per deixar d’entendre aquest desinterès per les trones, des d’on es predicava, es denunciava als delinqüents, sacrílegs,

⁹⁷². AEV, 1223/2, Vic, setembre de 1786, f. 135r-136r. Entre claudàtors s’indiquen les paraules ratllades.

⁹⁷³. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 59-61, en l’apartat dedicat a aquest tema: “XXII. De los ambones y del púlpito. De los dos ambones. Del ambón único. Del sitio de los ambones. Del púlpito”.

⁹⁷⁴. ADG, P-85, Girona, 1617, s.f.

excomunicats, tot en veu alta, per a coneixement i més accessibilitat del públic i de tota la parròquia: o sigui, del predomini absolut de la paraula oral per sobre de la paraula escrita.

A Sant Iscle de Colltort el 1592 es va donar permís per canviar la trona de lloc per poder fer la capella del Roser.⁹⁷⁵ A Sant Martí Sescorts, a principis del segle XVII, sabem que estava tancada amb un porta, amb pany i clau. A Tavertet, el 1629, dins la trona hi havia un armari vell per als gonfanons i a Sant Joan de Fàbregues manava “reparà la trona de manera que estiga bé y sense perill de caurer”.⁹⁷⁶ Aquest manament es repeteix el 1753, ja que diu que “*retiren el púlpito por considerarle inútil y estar tan destruido que no se puede en el explicar el Santo Evangelio*”.⁹⁷⁷ És possible que fos la mateixa trona de 1629. A Sant Vicenç de Susqueda se’n feu una de nova el 1712 que costà 7 lliures 5 sous.⁹⁷⁸ A Sant Esteve de Bas, en la visita de 1734, el bisbe Bastero es fixa llargament en la trona i mana fer-ne una de nova, i fa alguns suggeriments de caire pràctic i estètic (que sigui degudament formada i disposada, no ocupi massa lloc o que s’adigui al retaule major):

“Item com aja dit Senyor Visitador General reparat que la trona antigua és de una forma molt inproporcionada, y que a més que ocupa una bona porció de lloch, que se necessita tant per lo poble numerós de dita parròquia, està encara tant indecent y exposada a una fatalitat, que ab molta facilitat pot caurer algun sacerdot, quant pujan a ella per algun dels sagrats ministeris; perçò, mana dit Senyor Visitador General al dit sacristà y obrers que la fassan diruir y en lo puesto en que ella està se col-loque un dels confessoraris a coneguda de dit sacristà, y que immediatament fassan fer una trona a la pilastra de la part del Evangeli del presbiteri o bé una a cada costat de presbiteri, prevenint-los que la fassan trassar una y moltas vegadas per algun official pràctich y de inventiva, a fi que no solament aparega bé y fassa joch ab lo altar major, que està hermós, y altrement tant dita trona com la escala ab que se pujarà sia una cosa dissimulada y de poch embaràs ab lo segur que si saben disposar-ho bé apareixerà admirablement y agradarà a tothom”.⁹⁷⁹

La darrera nota correspon a Rupit, el 1786, que diu que es “*tabiquen las dos puertas del segundo púlpito, hasta que se verifique hacerlo*”,⁹⁸⁰ això ens permet apuntar de l’existència de dos troncs. Durant l’ofici solemne, es llegia l’Evangeli en una trona i l’Epístola en l’altra; també, quan hi havia dos predicadors, s’establí un diàleg entre ells per fer més atractiu el sermó o prèdica. En algunes ocasions, per les grans festivitats, anaven adornades amb unes tovalloles i altres draps diversos, com a Vilanova de Sau, el 1594.⁹⁸¹ Per exemple, les visites de Bernat de Cardona a Sant Feliu de Pallerols i a les Planes, descriuen dues tovalloles, una de domàs blanc i

⁹⁷⁵. ADG, Registre de Lletres, núm. 121, 30 maig 1595, f 192.

⁹⁷⁶. AEV, 1218/1, St Joan de Fàbregues, 1629, f. 56v.

⁹⁷⁷. AEV, 1227, St Joan de Fàbregues, 1753, f. 78r.

⁹⁷⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 23r., 1711-1712: “la trona ha costat entre pots, claus, aiguacuit, mans de fuster: 7 lliures 5 sous”.

⁹⁷⁹. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 279v.

⁹⁸⁰. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1786, f. 159v.

⁹⁸¹. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646). Confraria del Roser, s.f.: “jo, Llorens Raurell, prevera y rector de dit lloch fas fe com los procurados de Nostra Senyora del Roser han pagat per un palit de domàs per adornar la trona y al Sant Sagrament honza lliuras”.

una de tafetà carmesí. O bé, en la visita de 1730 a les Planes, que es descriu un gremial de tafetà carmesí per la trona. En el cas de Sant Feliu de Pallerols s'han conservat un permòdol de pedra, amb relleus ornamentals geomètrics, enclavada en una pilastra.⁹⁸² Una de les troncs més antigues i insospitades és a de Sant Martí Sacalm, que reuneix unes característiques especials: una església tan petita i recollida, amb una acústica prou bona, sembla innecessària; el seu accés a través de la sagristia la situa en una data tardana, per indicació d'un visitador; la seva posició tan baixa i sortida dóna la sensació que el rector s'hagi d'abalançar sobre els feligresos, com a símbol més clar de domini i opressió (<AF> núm. 263) També s'han conservat dues troncs decimonòniques de Ridaura, una pagada per l'ajuntament i l'altra per l'obreria (<AF> núm. 262).

A manera de resum i de reflexió final, prendrem un parell d'exemples molt breus a ambdós bisbats, que relacionen sermons (i troncs) amb penitència (i confessions), procedents de La Vola (1691) i Sant Feliu de Pallerols (1700), amb bisbes coetanis (Pasqual i Taverner). Com aquests actes poden arribar a convertir-se en fenòmens de masses, s'havia perdut la por inicial, i s'aprofitaven els dies manats o especials, quan acudia més gent i passar desapercibuts. El de La Vola, s'hi refereix al parlar de la distribució del bací de les ànimes en l'admissió de predicadors i confessors, diu així,

“en execució de la constitució synodal feta en el synodo del any present, donam permís al rector de esta iglésia que pugua pendrer 6 sous del bací de las animas per quiscuna missa rezada y en los cantars de animas y demás adventicio pugua admetrer al predicador de la Quaresma o festivitats de entre any y axi mateix als confessors seculars o regulars que li ajudaran en la cura de animas en lo temps [de] Quaresma, de jubileu o festas anyals, donant-ho la distribució com a altre o altres capellans residents”.⁹⁸³

I el de Sant Feliu de Pallerols,

“atenent dit Visitador General les motes confessions y comunions que hi ha en els dies de festa y altres en la present isglésia, y no podent lo reverent rector assistir en dar la comunió als penitents, per això mana dit General Visitador als presbiteres residents de la present isglésia y a qualsevol dells en particular, que sempre y quan seran avisats, és de fet avisar per dit reverent rector, per a que assistixin en dita iglésia per a dona la Sancta Comunió als penitents, deguin assistir per dit efecte, sota pena de 50 lliures y altres penas arbitrarias aplicadoras a l'ora de la present iglésia, per cada vegada que refusaran en assistir per dit efecte y dóna, dit General Visitador, llicència al reverent rector a privar a qualsevol resident, per cada vegada [que] refusarà de la distribució de cor per temps de 15 dias fàcilment y facultat y de facto prime”.⁹⁸⁴

⁹⁸². De fet, tal com degueren ser la majoria i venen descrites per GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia Sagrada...*, p. 676-677.

⁹⁸³. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 446v.

⁹⁸⁴. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700.

k. Orgues i capelles de música

La solemnitat de la missa, de les hores canòniques i d'altres ritus sacramentals, es veié reforçada amb la música litúrgica. S'emprava un estil imposat a partir del Concili de Trento, anomenat estil palestrinià, "*stile antico*", estil eclesiàstic o estil estricte, basat en el contrapunt imitatiu propi del Renaixement, fugint de l'ús descriptiu propi del nou estil barroc o l'"*stile moderno*", tal com ha estudiat Josep Pujol.⁹⁸⁵ La presència de llibres de cant, cors, misses cantades i d'altres al·lusions al comportament dels clergues en els cors, ens ha fet pressuposar l'existència d'instruments musicals en aquests espais, com orgues, també presents en altres parròquies catalanes.⁹⁸⁶ Les notícies disponibles són força reculades i escasses, però suficients per posar de manifest la seva existència. Per exemple, les rebudes del bisbe a Sant Cristòfol de les Planes i a San Feliu de Pallerols durant el 1588 diuen que, tal vegada emprant una forma estereotipada, l'entrada dins l'església té lloc cantant els nens, que semblaven 'àngels gloriosos', acompanyats per música d'orgue. A Sant Esteve de Bas, en aquest mateix any, es visita el cor on hi ha un orgue, que estava bé, amb uns llibres vells de cor. El 1626, quan el rector mana als obrers i parroquians "fasian adobar lo orga de dita isglésia".⁹⁸⁷ Creiem que aquest orgue no s'arribà a arreglar mai, i quedà atrotinat i finalment abandonat, per això les següents visites no en fan cap altra menció. En tot cas, no hem de menystenir la capacitat de les nostres parròquies a l'hora de disposar, en els segles XVII, XVIII o XIX d'aquests instruments, mestres de cor o de capella, músics i cors professionals, en ciutats més importants (Girona, Vic, Manresa o Olot) i com el que hem localitzat a Sant Cristòfol de les Planes el 1803 <AD núm. 92.

Les visites a Santa Maria de Corcó de 1589 i 1590 ens aporten un perit però magnífic mostrari de l'interès no només dels bisbes, sinó dels rectors i, tal vegada, dels parroquians, en crear capelles de música. En aquest cas, el bisbe fomenta la música; i perquè no en altres parròquies? El 1589, el bisbe permet la venda dels ciris de les dones i dels fadrins "atès que la obra de la iglésia està pobra perquè an feta capella de cantars"⁹⁸⁸ i per comprar un llibre de cants. Aquestes capelles necessitaven d'una acústica especial. En la visita de l'any següent sembla que s'ha

⁹⁸⁵. PUJOL, J., *El barroc musical*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació i Caixa de Girona, 2005.

⁹⁸⁶. SERNA, Èrika i SERRA, Joan, "La construcció d'un orgue barroc a Cadaqués", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 35 (2002), p. 425-435; BONASTRE, Francesc, "Noves perspectives per a la història de l'orgue de Santa Maria de Montblanc (1607-1977)", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, Barcelona, 1986, p. 13-43; PAVIA, Josep, *La música a la catedral de Barcelona, durant el segle XVII*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986 i ESCALONA, Josep M., *L'orgue a Catalunya. Història i actualitat*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2000.

⁹⁸⁷. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626.

⁹⁸⁸. AEV, 1208/2, Sta Maria de Corcó, 1589, f. 215v-216r.

result, momentàniament, el pagament de la capella, però encara falta l'element imprescindible; per això, de resultes de parlar i dialogar, veié que es

“té molta necessitat, conforme refferí dit senyor rector, de un llibre de cant, ço és, dominical y santoral. Provehí que dits obres fassen fer un llibre en lo qual faran posar y escriure en solfa dit dominical y sanctoral conforme lo senyor rector dirà ésser convenient y assò faran de assi a la festa de Paschua primer vinent pena de excomunicació major y de xx lliures per quiscú dels dits obres pagados de llurs béns propis”.⁹⁸⁹

Segons l'historiador de la música Francesc Bonastre, “l'organització de la música en l'àmbit eclesiàstic parteix del funcionament de la capella musical, conjunt de cantants instrumentistes que tradicionalment han estat al servei del culte. Després del Concili de Trento (1547-1562), les capelles de música foren reorganitzades, amb una tendència progressiva a l'estabilitat de les plantilles dels seus components, tant vocals com instrumentals”.⁹⁹⁰ Sembla més plausible que només n'hi hauria d'haver a les parròquies amb comunitats de preveres, com Les Preses o Sant Esteve de Bas, els quals havien de tenir coneixements empírics de música i veu per a cantar, on no tenim dades a partir de les visites pastorals; però sí que es parla que n'hi havia tres a Sant Feliu de Pallerols i un a Sant Cristòfol de les Planes. I és que “cal tenir present –com afirma Francesc Bonastre– que en aquest temps (i fins a la Guerra Civil de 1936), a la major part de ciutats no episcopals i parròquies importants de Catalunya, hi havia una comunitat de preveres beneficiats, que diàriament celebraven l'ofici de les hores i la missa; era una comunitat menor, tant en categoria del *cursum honorum* eclesiàstic com en el nombre d'integrants, però amb una representativitat i una funcionalitat litúrgica molt semblant a les de les catedrals”.⁹⁹¹

II. 3. Retaules i imatges

a. Conseqüències de la recepció de la Sessió XXV, “De la invocació, veneració i relíquies dels Sants i de les sagrades imatges”

Les notícies d'imatges i retaules a les visites pastorals són més aviat escasses, ja fossin medievals, renaixentistes o barrocs. Tampoc no sabem massa, a partir d'aquesta documentació, dels contractes entre els comitents (obra parroquial, confraria, universitat, orde religiós, seglar o rector) i l'artista, mentre que en algunes ocasions s'esmenten possibles vies de finançament, estils, materials i tècniques emprades (fusta, pintura, aram, cuir o pedra). Les visites pastorals ofereixen escletxes de llums per aquest tema (seria agosarat dir que resten en el mutisme total),

⁹⁸⁹. AEV, 1209/1, Sta Maria de Corcó, 1590, f. 293v.

⁹⁹⁰. BONASTRE, F., “La música a Catalunya al segle XVII”, dins AA.DD., *Història de la Cultura Catalana. Volum II. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 260 i els seus precedents, GREGORI, Josep M., “La música del Renaixement, 1450-1590”, dins AA.DD., *Història de la Cultura Catalana. Volum II...*, p. 239-256.

⁹⁹¹. BONASTRE, F., “La música a Catalunya al segle XVII...”, p. 269.

ja que, de fet, no n'és el seu objecte principal. En qualsevol cas, sempre que hem pogut, s'ha recorregut a la documentació paral·lela, als protocols notariaus, llibres d'obra i confraries, o manuals de rectors, per tal donar la visió més completa. Unes imatges, retaules, temes i devocions que adopta l'Església trentina i que són proposats als artistes (i també, pot donar-se a la inversa). En el nostre cas, amb parròquies i esglésies situades a la ruralia i perifèria, podem aplicar el que digué Joan Bosch, "gran part de la producció artística catalana d'aquest període es va sostenir damunt les espatlles d'una clientela formada majoritàriament per pagesos, menestrals i pel baix clergat",⁹⁹² lluny de les seus episcopals o d'altres centres de poder, on es podien generar projectes artístics de més envergadura; a aquests personatges els hem volgut dedicar un capítol com a comitents i mecenes. Amb això queda clar que l'església és la gran clienta de projectes artístics, segons Eugenio Osácar, d'acord amb el lloc preeminent que desenvolupa en tots els àmbits socials, civil i polítics.⁹⁹³ Encara que sigui obvi, es tracta d'una producció devota (més que no pas religiosa, com a matisat Joan Bosch) per a decorar uns edificis eclesiàstics, i per tant, aquests són condicionants i limitacions per als artistes.⁹⁹⁴

Ens és més difícil poder valorar i quantificar les possibles conseqüències sobre la producció artística del decret trentí de la Sessió XXV, "De la invocació, veneració i relíquies dels Sants i de les sagrades imatges"⁹⁹⁵ i les posteriors recomanacions, suggeriments i ampliacions que en fa Carlo Borromeo, en el capítol XVIII: "De les sagrades imatges o pintures".⁹⁹⁶ Amb tot, Ignasi Fernández Terricabras es mostra prudent i alhora sagaç a l'hora de valorar aquests decrets, quan diu que "*la Contrarreforma tuvo una influencia decisiva sobre la evolución artística occidental. Sin embargo, el decreto del concilio de Trento sobre las imágenes religiosas, aprobado en la precipitada Sesión XXV, es de una notable pobreza en comparación con las consecuencias que posteriormente algunos historiadores del arte le han atribuido, confiriendo al concilio una responsabilidad que no fue suya, sino del post-concilio. Lo mismo pasó en muchos otros aspectos, de manera que si históricamente el concilio sirvió para dar respuestas claras a determinados problemas que estaban planteados, también es cierto que en muchas otras*

⁹⁹². BOSCH, J., *Els Agustí Pujol...*, v. I, p. 43.

⁹⁹³. OSÁCAR, E., "Els pintors espanyols del Barroc i els seus clients", dins BOSCH, J. *et alii*, *Les Llums del Barroc*, Girona: Fundació Caixa de Girona, 2004, p. 16-17.

⁹⁹⁴. BOSCH, J., "Art i Església a l'època moderna: des del retaule", dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 631-643.

⁹⁹⁵. SECT, p. 361-365.

⁹⁹⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, que inclou els següents subapartats: "Les coses que s'han de cuidar en les imatges sagrades, que han de conservar-se", "Del decor de les sagrades imatges", "De les coses insignes dels sants", "Dels llocs no convenients a la pintura sagrada", "Del ritus de la benedicció de les imatges", "Dels noms dels sants que alguna vegada han d'inscriure's", "Dels accessoris i afegits per l'ornamentació" i "De les taules dels vots", p. 38-41.

cuestiones se le han imputado efectos que son propios del proceso post-conciliar".⁹⁹⁷ Sens dubte. Aquí només podem apuntar les notes de les visites episcopals. Les prescripcions emeses per uns i altres tenen les seves repercussions en el sí de les parròquies que estudiem; per exemple, hi intervenen les referències a l'arquitectura, vestimentes i arts decoratives que, tal com apunta Joan Bosch, es dóna una certa confusió entre diferents conceptes, en "la decència exigida als llocs de culte, una barreja de netedat, decor i honestedat (pudor, decència, bon gust)".⁹⁹⁸ Aquesta mescla i concepció perdurarà fins la segona meitat del segle XVIII, i l'ombra trentina s'entendrà sense manies en els bisbes il·lustrats.

Aquests judicis els podem il·lustrar perfectament en diferents exemples de les visites pastorals, a objectes antics, mal fets o que han envellit de mala manera. Per exemple, a Ridaura, el 1591, es mana retirar unes imatges per estar mal fabricades: "una imatge de bolto que està a un altar del Roser amb una figura que par sia de Nostra Senyora amb una figura que par sie un Jesuset sie de dit altar llevada per ésser dolcucorue fabricada y moure més a barba y a risa que devoció"⁹⁹⁹ (expressió que s'empra a moltes parròquies, bisbats i èpoques distintes).¹⁰⁰⁰ A La Pinya, el 1610, s'ha d'enterrar una creu per estar indecent i a Sant Climent d'Amer es dóna permís per retirar l'altar vell de sant Martí, el 1613.¹⁰⁰¹ El 1687, a la capella de Verge Maria de Vilaseca, mana es "fasse renovar la corona de la imatge de Nostra Senyora y la imatge de Christo clavat en creu o de sant Mamet se traga de la iglesia y se retire per estat tant *indecent* ab los braços, cap y peus romputs"¹⁰⁰² i a Sant Vicenç de Susqueda es diu que "lo quadro de Sant Sebastià que està en lo altar de la mateixa invocació se acomode dins sis mesos o se trague de hont està".¹⁰⁰³

Carlo Borromeo havia especificat quins eren els llocs poc o gens convenients per situar imatges, ja que en podia provocar la seva destrucció, deformació o transformació.¹⁰⁰⁴ De fet, ja en el IV

⁹⁹⁷. FERNÁNDEZ, I., *Felipe II y el clero secular...*, p. 249.

⁹⁹⁸. BOSCH, J., *Els Tallers d'Escultura al Bages del Segle XVII*, Manresa: Beca d'Investigació Caixa d'Estalvis de Manresa, 1990, p. 126 i especialment les p. 124-130. El treball de PRODI, P., *Ricerca sulla teorica delle arti figurative nella Riforma Cattolica*, Bolonya, 1984 (1ª. Edició de 1962), és especialment recomanable per referir-se a les relacions entre les formes de la vida religiosa i la producció artística.

⁹⁹⁹. ADG, P-72, Ridaura, 1591, f. 49r-v. La cursiva és nostra.

¹⁰⁰⁰. Joaquim M. Puigvert cita l'arquebisbe tarragoní Costa i Borràs, el 1858, que feu arreglar unes creus, imatges i pintures dels altars perquè no fossin "*defectuosas en la parte artística, que más bien excita a risa que a devoción*", a PUIGVERT, J.M., "Les visites pastorals...", p. 189.

¹⁰⁰¹. ADG, Registre de Lletres, núm. 0712, 4 de maig 1613, f. 88.

¹⁰⁰². AEV, P-108, St Martí Sescorts, 1687, f. 649v.

¹⁰⁰³. AEV, 1221, Susqueda, 1687, f. 592v.

¹⁰⁰⁴. BORROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 40: "*Por una sacra imagen, también en la iglesia, ni se reproduzca en la tierra; ni se represente igualmente en lugares uliginosos, los cuales provocan la deformación y la corrupción de la pintura en algún espacio de tiempo; ni bajo las ventanas, de donde alguna gota de lluvia pueda caer; ni en un lugar donde alguna vez deban ponerse clavos; ni de nuevo en la tierra, y algún lugar sucio o enfangado. En tal lugar ni siquiera se reproduzca la historia de un santo o santa; pero ni alguna figura de los sacros ministerios; además ni algún tipo o significación de los mismos*".

Concili Provincial de Milà de 1576, s'esmentava l'efecte de la climatologia sobre els objectes artístics.¹⁰⁰⁵ Desenes d'exemples d'aquests canvis indesitjats i de l'envelliment sobtat d'alguns retaules, escultures i pintures, ens els aporten les visites pastorals. Les nostres parròquies, però, no podran emprar les fórmules proposades des de Milà, ja que retirar o cremar un retaule o una imatge suposava tornar a fer-ne un de nou, tornar a pagar. En un parell d'ocasions, el bisbe Pasqual n'exigeix la preservació a les capelles de Cabrera (mana fer una “cortina de color verd per cobrir lo retaula conforme en temps de Quaresma perquè la humitat nol danye y per lo mateix effecte posaran un encerat a la finestra que dona llum a la santa capella”)¹⁰⁰⁶ i El Far (“per major conservació del retaule faran unas cortinas de tela que lo cubren tot ab unas vergues de ferro y anellets per sobre perquè pugan córrer”).¹⁰⁰⁷ Els retaules de Cabrera havien estat fets, primer, per Joan Gascó, amb un programa iconogràfic marià, el 1514, i reemplaçat el 1603 per un nou retaule pel fuster Montserrat Santmartí i el pintor Joaquim Albareda.¹⁰⁰⁸ I Feliu Vidal, en el segon terç del segle XVII, feu el d'El Far,¹⁰⁰⁹ i que el pare Camós digué que “*tiene un retablo nuevo a lo moderno*”.¹⁰¹⁰ En tant, però, la destrucció podia estimular la demanda (com veurem, en un mateix altar major, en poc més de dos-cents, podien arribar a fer-se tres retaules). En la visita de 1687 manà “al rector que pose un retaule en dita capella en què escriga la indulgència que havent concedit”,¹⁰¹¹ o sigui, quaranta dies a tots els devots que diguessin un Pare Nostre i una Ave Maria davant la imatge i donessin quelcom de caritat pel seu manteniment. Aquest nou retaule seria fet un segle després per l'escultor Josep Pujol a partir d'un disseny de Josep Molist, inaugurat el 8 de setembre de 1792¹⁰¹² (<AF> núm. 12). I segons relata Fortià Solà “és fama que el mateix temps que'l de Cabrera es fa l'altar de la ermita de Puiglagulla, rivalitzant els seus artistes d'un i altre en deixar l'obra més perfecta”.¹⁰¹³ Segons el testimoni de Lluís B. Ylla, en una excursió del 23 i 24 de maig del 1915: “Els dos capellans de la colla diuen missa, ohintles

¹⁰⁰⁵. BORROMEEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. LXVII-LXVIII: “*Si algunos cuadros o imágenes pintados, casi destruidos por la excesiva vejez, el deterioro, el sitio, o por la suciedades, son de aspecto indecente, el obispo ordene que aquellos sean renovados por aquellos a quienes interesa, con una pintura pía y religiosa; o si esto no es posible, que sean distribuidas completamente. Que los cuadros representados con imágenes de santos, consumidos por la vejez, no se conviertan en uso vil, profano y sucio, sino que se arrojen al fuego, como fue establecido por un decreto del beato Clemente [VIII], pontífice y mártir, acerca de los palios y velas casi acabados por el uso del tiempo; además, para que no se mancillen con los pies, colóquense sus cenizas en pavimentos cavados. También las sacras imágenes esculpidas, si se han deformado, quítense; y colóquense bajo el pavimento de la iglesia o al menos bajo el suelo del cementerio*”.

¹⁰⁰⁶. AEV, 1221, St Julià de Cabrera, 1687, f. 573r.

¹⁰⁰⁷. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 588v.

¹⁰⁰⁸. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI a Vic i el taller dels Gascó*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2002, p. 160-161 i SOLÀ, F., *Ntra. Sra. de Cabrera. Monografia històrica*, Barcelona: Imp. i Llib. La Bona Parla, 1915 [2ª edició de 1935], p. 75.

¹⁰⁰⁹. PLADEVALL, A., *El Santuari d'El Far...*, p. 77 i CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 375.

¹⁰¹⁰. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 375.

¹⁰¹¹. AEV, 1221, St Julià de Cabrera, 1687, f. 573r.

¹⁰¹². VILAMALA, J., *L'obra dels Pujol. Escultors de la Catalunya central (ss. XVIII-XIX)*, Sant Vicenç de Castellet: Ed. Farell, 2001, p. 90 i ÍD., “Josep Pujol Juhí (Folgueroles, 1734 – St. Llorenç de Morunys, 1809). L'últim escultor del barroc català”, *Ausa*, 142 (1999), p. 338.

nosaltres. Després esmorsem y tornats entrar a l'iglésia se cantan les Ave Maríes promeses. Se'n cantan cinch en lloch de tres, acompanyades de les deprecacions pròpies del mes de María. Veyem les robes y demás de la capella y comprem medalles, discutint sobre el carácter de tot lo que trobem. El retaule actual té dues parts. La central abrigada per una especie de baldaquí es quelcom més antiga que aquest inaugurat en 1792".¹⁰¹⁴

La humitat, tal com hem vist, és la major enemiga dels retaules, i la que en provoca la pèrdua irreparable; en menys casos ho és el foc, segurament pel vessament de les llànties i ciris. A Sant Martí Sescorts, el 1589, el retaule de fusta de l'altar de sant Jaume estava sense pintar. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1593, veié "l'altar de santa Margarida ab lo retaule y hornaments molt vell y perdut".¹⁰¹⁵ A Sant Esteve de Bas, el 1598 es "mana al beneficiat de sant Climent que, dins sis mesos, faci pintar els extrems del retaule".¹⁰¹⁶ A la capella d'El Far, el 1596, es manà als obrers "ajan de posar en dit retaule [major] una pedra la qual tenen ya tallada y aparellada en la pedrera".¹⁰¹⁷ El 1599, a Pruit, "provey que dit beneficiat retire enfora un palm lo dit altar y retaule de Nostra Senyora perquè la humitat no puga tant danyar";¹⁰¹⁸ i és que trenta anys després, aquest i altres retaules s'havien consumit lentament ja que es manà "reparar los retaules major, de Nostra Senyora y de Sant Llorens".¹⁰¹⁹ A Sant Climent d'Amer, el 1638, el visitador mana als pabordres del Roser posar un guadamassil, enguixar la capella i adobar el retaule. A Sant Iscle de Colltort sabem que el 1628 s'havia cremat un antic retaule dedicat a sant Jaume, i s'aprofitarà l'avinentesa per fer-ne un de nou, aquest cop dedicat conjuntament a sant Jaume i a sant Isidre. La visita del 1661 diu que "ha trobat sa Il·lustríssima lo altar de Sant Cosme y Sant Damià despullat y que lo retaule se esborra, y ha vist que està de aqueixa manera a ocasió de la humitat quey causa lo terraplè que és detràs de dita capella".¹⁰²⁰ Ja en les visites de 1671, 1679 i 1680 coexistiren un parell d'altars sota la mateixa advocació: un primer que era definit com 'antic', amb un retaule 'pèssim', que contenia la figura de la Verge de Montserrat, on es "manà a dit rector, en virtut de santa obediència, que no celebre en lo altar vell dels sants Metges sinó fos cas que si mudàs lo quadro que estiga com ha d'estar";¹⁰²¹ i un segon que era novament erigit, junt al de Tots els Sants, amb la concessió de quaranta dies d'indulgència a aquells que hi resessin davant.

¹⁰¹³. SOLÀ, F., *Ntra. Sra. de Cabrera...*, p. 80.

¹⁰¹⁴. YLLA, Lluís G., "Excursió a Cabrera...", p. 19.

¹⁰¹⁵. AEV, 1209/4, St Vicenç de Susqueda, 1593, f. 194v.

¹⁰¹⁶. ADG, P-75, St Esteve de Bas, 1598, f. 37v-38r.

¹⁰¹⁷. AEV, 1210/3, St Martí Sacalm, 1596, f. 72v.

¹⁰¹⁸. AEV, 1210/5, Pruit, 1599, f. 171r.

¹⁰¹⁹. AEV, 1218/1, Pruit, 1629, f. 55v.

¹⁰²⁰. ADG, P-102, St Iscle de Colltort, 1661, f. 179r.

¹⁰²¹. ADG, P-106, St Iscle de Colltort, 1680, f. 127v.

Continuen els exemples setcentistes, amb l'agreujant que molts retaules imatges fets de fusta en les centúries precedents, tal com exigien els visitadors i estipulat en els contractes, s'havien corcat, podrit o despintat, seguint un procés de destrucció irreversible. El bisbe Taverner també se'n feu ressò, i ho inclogué en el segon punt de la seva pastoral de 1725.¹⁰²² A Sant Martí Sescorts (1723) i Sant Martí Sacalm (1726) les pintures del retaule s'havien descrostat, amb una pèrdua important de la capa de pigmentació. A les capelles del Roser de La Pinya, el 1736, es queixen que en temps de pluja l'aigua traspassava les parets de la capella, “ab tant abundància que la iglesia se umpla de agua y està no sols incòmoda los que van a ella per ohir lo Sant Sacrifici de la missa, si que la humitat que queda consum tots los vestuaris dels altars, y fins a consumir lo mateix retaula y altar del Roser”¹⁰²³ i a Sant Llorenç Dosmunts, el 1774, no permet celebrar-hi fins que “hajian comptat los obrers o qui toquia lo rech detràs de dita capella de modo que no entria aygua a dita iglesia perquè havem reparat ques consum lo retaula y roba de dit altar y és *indecent* se celebra en ell”.¹⁰²⁴ El 1741 a Vilanova de Sau manà “unescan ab ayguacuit ahont faltan los trossos de retaula que hi ha als peus de santa Margarida”¹⁰²⁵ i a Pruit, mana fer “un quadre nou per lo Sant Isidro, puix lo que hi ha ara està ja mal”.¹⁰²⁶ El 1746, a la capella rural de Santa Magdalena, de la parròquia de Sant Joan de Fàbregues, es mana que es “repintian las imatges de Santa Anna y Sant Joan, [i] rebatian las parets de la iglesia que està descrostada malament”.¹⁰²⁷ A Sant Vicenç de Susqueda, el 1726, en principi sense saber-ne el motiu, es mana que “traguen lo altar de Sant Sebastià de ahont és y posen una imatge de dit sant y dels sants Metges en altres altars”;¹⁰²⁸ i el 1734 es repeteix dien que “si volen mantenir lo altar de Sant Sebastià y Sants Metges dins un any fassan un quadro nou, altrament lo rector retire lo que hi ha y desfassa la mesa del altar”.¹⁰²⁹ A la capella de Santa Margarida de Vilaseca, el 1736, manà fer nova la imatge de la santa, sense motiu aparent. A Sant Romà de Sau, el 1749, diu que “trobant espatllat lo altar de la capella prop lo campanar: manà sia retirat aquell, com també la imatge de Santa Gemma, per ser *indecent* per lo culto públic y donam permís que en dit lloch erigescan lo de Sant Isidro, patró dels pagesos”.¹⁰³⁰ L'últim exemple correspon a Sant Vicenç de Susqueda, el 1786, on mana al rector i obrers que “*quiten el quadro del altar de Santa*

¹⁰²². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 163: “En primer lloc avent experimentat, que en moltes iglésias los retaules per ser molt antichs, y pintats sobre fusta, y guix estan del tot deslustrats, y encara *indecents*, serà bé, per tant prest com se puga, se fassan recomodar, que en molts és fàcil, o se fassan de nou, segons la comoditat de cada Iglésia, sent cosa certa, que las Pinturas, y tot altra cosa, que se posa en los retaules, deu ser *decent*, y en estat, que moga a devoció a tots los que acuden a ella, y que al contrari no excitin a risa, o devoció”.

¹⁰²³. ADG, P-123, La Pinya, 1736, f. 117r.

¹⁰²⁴. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442v.

¹⁰²⁵. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1741, f. 262v.

¹⁰²⁶. AEV, 1223/1, Pruit, 1741, p. 278r.

¹⁰²⁷. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 508r.

¹⁰²⁸. AEV, 1224, St Vicenç de Susqueda, 1726, f. 501r.

¹⁰²⁹. AEV, 1225, St Vicenç de Susqueda, 1734, f. 183v.

¹⁰³⁰. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1749, f. 562r.

Margarita que es indecentísimo y no se celebrará en este altar misa hasta que se ponga con la decencia que corresponde".¹⁰³¹

El bon assentament i col·locació d'un retaule, sobretot els de proporcions grans, per exemple els de l'altar major, era fonamental. La falta de professionalitat o inexperiència de l'escultor, pintor, fuster o daurador, els continuats usos i la seva juxtaposició a altres elements de l'altar (amb les sagristies al darrera, l'altar i les grades enganxats i les capelles del santíssim incrustades al seu interior, o taules i armaris per canviar-se els clergues), la seva dauradura que implicava el desmuntatge de la peça, en podien provocar la seva inestabilitat, petits moviments i lleugers desplaçaments i trontolls que a la llarga arribarien a ser perjudicials per a la salut de l'obra d'art, amb les conseqüents reparacions, reformes o substitucions parcials i definitives (degut a la força iconoclasta d'alguns bisbes il·lustrats, pel rebuig de formes anteriors qualificades de 'mal gust estètic'). A Sant Romà de Sau, el 1590, es manà adobar "lo retaule major que estiga dret y a cada part de dit retaule faran un enbant dexant porta per la sacristia y crexeran lo sacrari de modo que la ara estiga tota de dins".¹⁰³² Aquest era el retaule que Joan Gascó havia pintat el 1510, i que mesurava 15 x 16 pams.¹⁰³³ En el primitiu tabernacle, llavors substituït, hi havia la representació de la Pietat al compartiment central, i sant Lluç i sant Andreu en els laterals, i flanquejat per tres compartiments a banda i banda. A més, estava format, en el carrer principal, per la figura de sant Romà (taula principal) i el *Calvari*, en el registre superior. En els carrers laterals s'hi representaven quatre històries referents a la vida del sant al gust dels comitents, i a les portes dreta i esquerra, *Sant Miquel, armat, amb el diable als peus* i *Sant Sebastià*, respectivament. Pensem que aquest retaule continuà patint els problemes d'inestabilitat i maltractament, ja que en el darrer quart del segle XVIII es proposà fer-ne un de nou: "exhortam a tots a la construcció de novas calaixeras per las sagristia y del retaule del altar major, que si lo practicam se poden promètrer de la divina providència lo més favorable despatxs en todas sas necessàrias així espiritual com temporal".¹⁰³⁴ Efectivament, les fotografies de principis del segle XX ens mostren un retaule que no té res a veure amb el gasconenc (<AF> núm. 24). Segurament aquest nou retaule es construï, tard o d'hora, en les darreres dècades del segle XVIII o a principis del segle XIX, encara de fusta, i correspon a un estil i composició similar als de la família Real: la imatge central del sant patró (sant Romà), flanquejat per un parell de columnes, on s'hi ha col·locat unes imatges; a sobre d'ell, una petxina estilitzada, amb un sant monjo i uns àngels; als seus peus, les grades, el sacrari amb la figura de sant Josep amb el Nen

¹⁰³¹. AEV, 1236/1, St Vicenç de Susqueda, 1786, f. 156v.

¹⁰³². AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261r.

¹⁰³³. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 151-152.

¹⁰³⁴. AEV, 1234/1, St Romà de Sau, 1775, f. 103v.

Jesús als braços. A Ridaura, el 1604 es donà permís per desplaçar l'altar de sant Sebastià per col·locar-hi al seu costat el del Roser.¹⁰³⁵ I el 1632 a La Pinya

“mana anals obres que dins sis mesos pròxims complen amb lo manament de la visita pròxim passada feta per sa senyoria Reverendíssima de assentar lo altar y retaule major en lo mig de la bòveda de la yglésia arrimat la paret y laltro altar en lo lloch ahont a ordenat sa senyoria, sots pena de 5 lliures y de entredit personal, donant los amb tenor del present lluctia de fer la translació y mutació de dit altar manant al curat que en cas de contrafacció exequite la pena contenguda en lo manament fet per sa senyoria sens altre monició”.¹⁰³⁶

Les noves sagristies que es construiran suposaran el guany d'espai a l'altar ja que aquest i el retaule es desplaça i s'aguanta directament a la paret de l'absis; creiem que és una millora poder-se subjectar i aguantar amb garfis, bernats o claus als murs que l'envolten. A Sant Martí de Querós, el 1741 mana “fassan refermar lo retaula del [altar] major, perquè tenint-se sols per un clau y sent podrida la fusta, cada dia hi és lo perill de succehir una desgràcia”.¹⁰³⁷

A unes quantes parròquies trobem que es donen traspessos de retaules (o fragments i parts menys deteriorades) d'un altar a un altre (de manera semblant als guadamassils), dins una mateixa església. També comprovem que es dona un mercat de segona mà d'objectes artístics de gran mida entre diferents parròquies, similar a la resta d'objectes litúrgics; un fenomen d'una dilatada cronologia i d'un gran abast geogràfic, incloent parròquies llunyaníssimes entre si, de bisbats ben distants. A Sant Joan de Fàbregues, el 1590, trobà que per ser l'altar de sant Sebastià de gran devoció, amb “un retaule polit y ben pintat, lo qual està en lo chor de dita yglésia [...] com se manarà a l'altra visita que dit retaula sie tret del chor y posat bax en la yglésia”¹⁰³⁸ i a Tavertet, el 1593 es manà traslladar l'altar i retaule de la Verge Maria del Cor, i fins llavors situat en aquest lloc, i posar-lo sota la capella del campanar. A Vilanova de Sau, el 1590, hi havia trossos de retaules vells. Procedents de la derruïda església de Sant Miquel d'Amer, trobarem a la capella de sant Benet del monestir que s'estava construint “*retrotabulum dicatorum sanctum positum mixta altare vetus Sancti Benedicti*”.¹⁰³⁹

El darrer exemple, cronològicament parlant, correspon a l'església de Rupit, que poc abans d'esdevenir parroquial a la segona meitat del segle XIX (1877), adquirí un retaule barroc procedent d'Olot, realitzat pel ripollenc Domènec Casamira, ciutat on havia realitzat diferents obres (convent del Carme, imatges del sant Sepulcre i el retaule major, i a la parroquial de sant

¹⁰³⁵. ADG, Registre de Lletres, núm. 337, 28 abril 1604, f. 145v (=U-217, f. 95).

¹⁰³⁶. ADG, P-92, La Pinya, 1632, f. 106v-107r.

¹⁰³⁷. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1741, f. 262v.

¹⁰³⁸. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 251r.

¹⁰³⁹. ADG, P-102, monestir d'Amer, 1661, f. 541v.

Esteve).¹⁰⁴⁰ Artur Osona digué que “lo altar major, gens dolent, es de fusta tallada, representant epissodis de la vida de Sant Esteve. Fou construït en 1633, un segle y mij avans que la iglésia, lo qual s’explica per haver sigut transportat, per matxos de bast, l’any 1830, de la iglésia de Sant Esteve de Olot, hont estava col·locat, á la de Sant Miquel de Rupit”¹⁰⁴¹ (<AF> núm.20). Aquest retaule va ser parcialment destruït durant la Guerra Civil, i fou reconstruït i restaurat en els quatre plafons; la part del calvari i la predel·la han estat reinstal·lats a la capella del creuer (<AF> núm. 21). Com s’entenia que una església dedicada a sant Miquel, i així ho havia de ser el seu retaule major, abans d’aquest, disposés d’un retaule dedicat a sant Esteve? El retaule olotí seria adaptat i adequat en algunes de les seves parts, almenys la imatge central, on s’hi col·locaria una figura exempta de sant Miquel Arcàngel, segurament procedent d’un altar o retaule preexistent. Però, ara per ara, en desconeixem les circumstàncies que n’afavoriren la seva compra i adquisició. A més, sota les petxines s’hi col·locaren senzills retaules, segons podem veure a les imatges, dedicats a sant Josep i a sant Antoni de Pàdua.

Malgrat que “cal inserir el ritme creixent en la demanda de retaules en la pressió de l’Església com institució sobre els seus fidels a través de les Visites Pastorals –segons afirma Josep M. Marquès–, i també en la palpable urgència espiritual que per als fidels representava poder enriquir i solemnitzar els llocs de culte”,¹⁰⁴² és molt difícil poder resseguir aquest augment en aquest tipus de font, però, en tot cas, no s’ha de menystenir. Les visites pastorals s’hi refereixen quan els altars, retaules i capelles es troben en diferents estats, categories, aspectes i circumstàncies, més que no pas exigents en noves construccions. I és que la relació entre els altars i retaules aixecats per les congregacions i les obreries, i els que es proposen des de la visita pastoral, la proporció és favorable a la primera, i una mirada als llibres d’obra i a les fotografies històriques ens ho confirma. El sistema de patronatge es basava en l’encàrrec d’aquestes entitats eclesiàstiques als artistes (el client sol·licitava l’obra abans de ser executada) i també d’alguns particulars; segons uns o altres podríem determinar la configuració, el contingut del treball i valorar-ne el resultat final.

Nous altars i capelles són bastits en els segles XVI, XVII i XVIII, i els visitadors ens diuen que són “*noviter erectus*”, que han estat novament alçats, malgrat que a vegades poden haver passat més de quinze o vint anys, però per ells continua essent ‘nou’. Això indica que només s’ha erigit

¹⁰⁴⁰. SALA, Carme, “L’obra escultòrica de Domènec Casamira, a Olot (1611-1633)”, *Tallaferro*, 8 (juny 1978), p. 1-3.

¹⁰⁴¹. OSONA, A., “Itineraris d’excursions...”, p. 229-230. Segons ha estudiat Carme Sala, aquest retaule de l’altar major havia estat capitulat el 1618 entre Domingo Casamira, imaginari ripollès, per una part, i el reverent Pere Codina, prevere i sagristà de Sant Esteve d’Olot, Geroni Miró, apotecari d’Olot i Joan Conill, pagès de la parròquia d’Olot. La seva dauradura i pintura la portarien a terme els també olotins Jaume Vilanova i Geroni Barilles, en un contracte amb els pabordres de sant Esteve el 1632: SALA, C., *L’art religiós...*, p. 81-82, 85-86, 153-154 i 167-168.

l'altar, i que hi falta un retaule, una imatge. Això passà a Les Preses, el 1687, on el bisbe manà “als administradors [del bací del sant Crist] de la present iglésia fundada que dins dos mesos després de la present visita, fassen fer una figura de un sant, y una penya o tarima per adorno de dit altar”.¹⁰⁴³ És aquí on es pot observar la incidència dels prelats a l'hora de fomentar l'elaboració i contractació d'obres d'art d'aquest tipus, un ritme de construcció de capelles i retaules que va fortament aparellat amb la disminució i desaparició, o l'augment i difusió d'unes determinades advocacions. I és que és inconcebible un altar sense retaule. Exemples indiscutibles del canvi de mentalitat els trobem a Rupit el 1590, quan Pedro Jaime mana als obrers “compren una tela en la qual estiga pintada Nostra Senyora del Roser ab los quinze misteris”;¹⁰⁴⁴ i a Joanetes i Sant Iscle de Colltort, García Gil Manrique dóna indicacions expressives de com han d'estar disposats uns nous altars, amb la coincidència de promoure els sants Mateu i Jaume, potser amb una clara voluntat d'impulsar o augmentar el culte a l'apostolat, tan vigent a Espanya. El 1637, a Sant Privat de Bas s'especifica que,

“Per quant visitant la present isglésia ha trobat amb la indecència tant gran que estan los dos altars de Sant Matheu y Sant Jaume y que en ells no si pot celebrar, això per falta de ornaments com per la poca capacitat dels altars, mana als obres y parrochians de dita isglésia qui vuy són y per temps seran de dita parròquia que, dins dos anys pròxims, tingan de haver fer un retaule ahont al mig posen la creu que diuen de Sant Matheu y de dos costats dos figuras dels gloriosos apòstols Sant Jaume y Sant Matheu y no fent-ho dins dits dos anys desfassen los dits dots altars que vuy són acomodant la dita creu en altra part, a pena de entradit general y al rector a pena de 20 lliures hage applicadores a àrbitre de sa senyoria sense dit entradit”.¹⁰⁴⁵

Les conjuntures econòmiques podien ser determinats a l'hora de fer un retaule de bell nou. També depenia si el pes requeia sobre una obreria, una confraria o un beneficiat, essent més fàcil o difícil portar-se a terme. Per exemple, el 1589, l'altar de sant Jaume de l'església de Sant Martí Sacalm, “diu el rector que fa sis anys que està d'aquesta manera, perquè la capella costa molt y la obra resta pobra y axí noy a retaule tanpoch”, per això proveí fer per dit altar estovalles, pal-li cobreatar, “y de si a Sant Juan del any noranta fassan en dit altar un retaule de fusta *decentment*”.¹⁰⁴⁶ Mentre que a l'església de Santa Maria de Corcó, el 1589 i el 1598, “attès que dit altar [de Sant Miquel] està sens retaule ab tot indescència, proveheix part que dit beneficiat pose retaule de fusta en la mig del dit altar en lo qual retaule fassa pintar la figura de sant Miquel”, afegint que sigui decent i honest,¹⁰⁴⁷ i el 1593 el retaule encara restava per fer, fins que el 1595, l'obtentor del benefici, Joan Baptista de Yerma, primer, resident a Barcelona i després, mestre de cerimònies de la seu vigatana, el bisbe “proveix que sian secrestats los fruyts

¹⁰⁴². BOSCH, J., *Els Tallers d'Escultura...*, p. 25.

¹⁰⁴³. ADG, P-108, Les Preses, 1687, f. 416v-417r.

¹⁰⁴⁴. AEV, 1208/2, St Joan de Fàbregues, f. 254r.

¹⁰⁴⁵. ADG, P-96, St Privat de Bas, 1637, f. 27r-v.

¹⁰⁴⁶. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234v.

¹⁰⁴⁷. AEV, 1210/4, 1598, Corcó, f. 149r.

de dit benefici, anomenat en secrestador lo rector de dita rectoria dels fruïts del qual farà fer dit retaule *decent* y dit sacrest tingue fins stant que basten los fruïts rebuts per fer dit retaule *de quibus*".¹⁰⁴⁸ A la nova capella de Roser hi trobà el nou altar, però sense retaule. El 1667, a Puigpardines veié l'altar del Roser sense consagrar, sense ara i amb retaule 'incompost', i a Sant Privat de Bas manà al rector "no celebre ni permeta que ningun altre prevere celebre missa en lo altar de Sant Valentí de dita present isglésia fins y atants que en dit altar y haja nou quadro o retaule".¹⁰⁴⁹ O bé el que s'insistí en la capella de la Verge de Vilanova, on exhortava "als habitants desta parròquia que fassan un retauló per la dita capella de Sant Sebastià, per mostrar las imatges dels sants ab aquella *decència* quis deu";¹⁰⁵⁰ és que el retaule el que havia estat contractat entre Miquel Ramells i Guiu Borgonyó amb els obrers d'aquesta capella el 24 de novembre de 1548, no reunia aquest concepte decència? L'única dada coneguda d'aquest retaule és que el bancal havia de tenir tres compartiments amb mitges figures, la *Pietat* al centre i *sant Ponç* i *sant Esteve* als laterals.¹⁰⁵¹

També molts retaules queden inconclusos, acabats a mitges, per causes diverses. Són els casos en què s'interromp l'obra després de la intervenció del fuster o de l'escultor, quan era necessari una finalització pictòrica o amb una dauradura. El 1596, a La Vola, es "provehí que facen pintar lo retaule de Santa Magdalena attès que no és pintat"¹⁰⁵² i a la mateixa parròquia, el 1627 es manà que "pintin los obres o administradors lo retaule de Nostra Senyora del Roser de béns de dita confraria";¹⁰⁵³ així doncs, sabem del cert que, tard o d'hora, el manament del 1620 on es manava fer un retaule per aquesta capella, s'havia acomplert.

Fixem-nos que absolutament en tots els exemples proposats apareix la paraula 'decent' (que hem volgut ressaltar en cursives), que tot i no ser explícita en el decret conciliar, inclou i engloba tot una sèrie de matisos: perdurabilitat, vellesa, bellesa, perfecció, pudícia i seriositat, entre molts altres. Els nous retaules havien d'estar fets d'aquesta manera per indicació expressa dels bisbes (tot i que no es digués en els contractes), mentre que els fets amb anterioritat i els nous que es farien sense acomplir aquest precepte haurien de ser obligatòriament reformats. La clientela eclesiàstica demanava als artistes que l'art que realitzaven fos emotiu, directament i doctrinal fidel als textos sagrats; llur lectura del relat havia de ser immediata i intel·ligible per a l'espectador devot, alhora que fos inequívoca des del punt de vista de la seva interpretació. Aquesta 'decència' implicava diferents graus d'aplicació del missatge.

¹⁰⁴⁸. AEV, 1210/2, Corcó, 1595, f. 16v.

¹⁰⁴⁹. ADG, P-103, St Privat de Bas, 1667, f. 262r

¹⁰⁵⁰. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 648v.

¹⁰⁵¹. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 73.

¹⁰⁵². AEV, 1210/3, La Vola, 1596, f. 77r.

¹⁰⁵³. AEV, 1216, La Vola, 1627, f. 215r.

b. Imatges, vestits i nuesa

La necessitat espiritual dels fidels de disposar d'unes imatges solemnes i majestuosos en els llocs de culte, rivalitzant amb les parròquies veïnes, era imposada pels bisbes. Però, el poble arriba a un moment que s'apropia d'aquestes imatges, se les fa seves, per circumstàncies diverses, i les adequa al seu gust i estètica, les converteix encara més properes a la comunitat, més terrenals (en certa manera, com si se'ls tragués aquesta aurèola de santedat). Josep Murlà creu que “podria correspondre d'acord amb la mentalitat d'aquells segles, a la idea o simbologia de poder i de reialesa que s'associava a la usança de mantells i a la riquesa del vestuari”.¹⁰⁵⁴

Bons exemples són els de les imatges en les que se'ls hi col·locaven vestits postissos al demunt, un fenomen estès a Catalunya, a la Península Ibèrica¹⁰⁵⁵ i a l'Amèrica llatina (on es donaven fenòmens de sincretisme religiós).¹⁰⁵⁶ Sembla que n'hi hagué una bona colla, malgrat no estar massa ben vist per les jerarquies episcopals ni entès pels investigadors.¹⁰⁵⁷ Dins aquestes prohibicions cal inserir, primer, les disposades per Borromeo (havent d'eliminar tot allò “*profano, torpe u obsceno, deshonesto o procacidad*”),¹⁰⁵⁸ les de les constitucions gironines i vigitanes (i també les de la majoria de diòcesis hispàniques, tal com ha assenyalat Palma Martínez-Burgos),¹⁰⁵⁹ amb el temor que aquestes vestimentes profanes podien donar lloc a

¹⁰⁵⁴. MURLÀ, J., “L'església i la imatge de la Mare de Déu del Tura, i els seus vestits postissos, en el decurs del temps”, *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1986-1987* (1988), p. 34.

¹⁰⁵⁵. CEA GUTIÉRREZ, A., *Religiosidad popular. Imágenes vestideras*, Zamora: Centro Cultural, 1992. Catàleg de l'exposició on sobresortien nombroses imatges dels segles XVIII i XIX procedents de les comarques gironines.

¹⁰⁵⁶. BERNALES, J. *et alii*, *Escultura en el Perú*, Lima: Banco de Crédito del Perú, 1999; CARRILLO GABRIEL, A., *Imaginería Popular Novoespañola*, México, 1950; CATALÀ ROCA, F., *Arte Popular de América*, Barcelona: Editorial Blume, 1986; DAMIAN, C., *The Virgin of the Andes: Art and Ritual in Colonial Cuzco*, Miami: Grassfield Press, 1995; GUTIÉRREZ, Ramon (cord.), *Pintura, escultura y artes útiles en Iberoamérica. 1500-1825*, Madrid: Cátedra: 1995; MARZAL, M., “Los ‘santos’ y la transformación religiosa del Perú colonial”, dins DECOSTER, J.J. (ed.), *Incas e Indios cristianos*, Cuzco: Centro de Estudios Religiosos Andinos Bartolomé de las Casas, 2002, p. 359-372; MILLONES, L., *De la evangelización colonial a la religiosidad popular peruana: el culto a las imágenes sagradas*, Sevilla: Fundación El Monte, 1998; SCHENONE, H. *Iconografía del arte colonial. Los Santos*, Buenos Aires: Fundación Terea, 1992, 2 v. i SEBASTIÁN, Santiago, *El Barroco Iberoamericano. Mensaje Iconográfico*, Madrid: Ed. Encuentro– Sociedad Estatal Quinto Centenario, 1990.

¹⁰⁵⁷ GUDIOL, J., *Les imatges vestides*, Barcelona: Il·lustració Catalana, Lectura Popular, 1917?: “Ab freqüència gran qui vulga dedicarse a estudis iconològics, tractantse de les imatges comunament anomenades migevals, se troba com impossibilitat d'examinar determinats exemplars, per imptedirho'ls vestits movibles qu'embofallen y cobrenen casi del tot la obra artística, amagant tot lo que aquesta puga presentar de característich per se atribuhida a determinada època. Són tantes y tan grosses les dificultats que sovint se posen per impedir la tasca de les persones estudioses, són tan estranyes les rahons que s'aduhexen en aquest punt, que al més pacient investigador se l'arriba a amohinar y s'acaba per ferlo desistir de lo que s'havia proposat”.

¹⁰⁵⁸. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 39.

¹⁰⁵⁹. Diu que “*el esplendor y desmesurado lujo con el algunas damas ataviaban a las imágenes, hace poner el grito en el cielo a lo veedores y obispos. Son muchísimas las constituciones que recogen, insisten y enseñan que hay que acabar con este disfraz profano de la realidad trascendente. La preocupación por el atavío, la medida en el adorno, el personal y ajeno, es algo inherentes a la*

confusions (“*Imagines Sanctorum vestibus profanis non induantur*” i “*Imagines D.N. Iesu Christi vestibus profanis etiam non induantur*”),¹⁰⁶⁰ i aquell manament general de visita pastoral que emeté Onofre de Reart, adreçat a les públiques i privades blasfèmies de santes imatges:

“Si sabeu de alguns jugadors o altres persones que públicament blasfemen, malaescan, juren, descregan de Nostre Senyora Déu o de la Puríssima Verge Maria o dels Sants del Paradís o que no senten bé de la veneració de les imàgenes o hagen dites algunes paraules desacatades en ofensa y menyspreu de la Santíssima Trinitat, divinitats y humanitat dien no crech, renech, deferech o pesa o per vida”.¹⁰⁶¹

La presència d’imatges exemptes i de “*bulto*” (en paraules dels visitadors), d’origen romànic, renaixentista, gòtic o barroc, velles i noves, era quelcom habitual i freqüent en els retaules de les nostres contrades; amb la facilitat que suposada transportar-les d’un costat a l’altre, modificar-ne el seu contingut, adaptar-les a les conveniències històriques segons la parròquia. Aquestes foren objecte de la devoció de les comunitats parroquials, en algunes ocasions considerant-les miraculoses, com les verges dels santuaris o algunes capelles. En trobem a les capelles de La Salut (<AF> núm. 38), El Far, Cabrera, Santa Magdalena (Sant Privat de Bas), i el Salvador (Cogoll), i a les esglésies de Falgars (<AF> núm. 35), La Pinya (<AF> núm. 29), Amer (<AF> núm. 31 i 39), Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm. 32 i 33), Sant Miquel de Pineda (<AF> núm. 51) o Les Encies (<AF> núm. 52);¹⁰⁶² afegia Gudiol que “així ho hem de notar en la curiosíssima serie de visites del Bisbat de Vich en multitud d’ocasions, especialment en la capella de l’Esperança de la parròquia de Gurb, de 1616, en les de Santa Anna de Montral, Sant Just, Sant Jaume extramurs, Pietat, Santa Eulària, Santa Margarida y Remy de Vich, dels tres

pedagogía moralizante de la Contrarreforma”, MARTÍNEZ-BURGOS, P., “Experiencia religiosa y sensibilidad femenina en la España moderna”, dins de FARGE, A. i ZEMON N. (dir.), *Historia de las mujeres en Occidente. Tomo 3. Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid: Taurus, 1992, p. 573.

¹⁰⁶⁰. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 319-320, Lib. III. Tit XX. Cap. 2 i 3: “*Qvia valdè inhonestum est, & piorū oculos offendit, quòd Imagines Sanctorum induantur vestibus profanis, illud fieri in perpetuum prohibemus: statuentes, quòd à caetero dictae Imagines siant de bulto vulgò a dictae, quae ad sui ornatū vestibus no egen*” i “*Qvoniam nonnulli circa ornatum Imaginis Iesu excedunt novis inventionibus, ac etiam immiscendo aliquas vestes profanas, Synodo approbante praecipimus, & mandamus, quòd à caetero Imagines Domini nostri Iesu, tàm in Ecclesiis, quèm in Capellis privatis, & Oratoriis non induantur, nec orientur vestibus profanis, cum topetis, nec ense more militum, & aliis machinationibus sed induantur ornamentis talaribus, & honestis etiam praetiosis: aliàs in secūs agendis punientur Rectores, & Vicarii, si in eorum Ecclesiis inveniantur: & si in Capellis, & Oratorii privatis, eo ipso, privati existant licentia celebrandi in eis*” i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 63-64, Tít. XXIII, cap. II: “*Valde inhonestum est et piorum oculos offendit, imagines Domini nostri Iesu Christi, et Sanctorum indui vestibus profanis, idcirco hac constitutione prohibemus ne a caetero imagines Domini nostri Jesu Christi, et Sanctorum, tam in ecclesiis, quam in sacellis privatis, et oratoriis induantur vel orientur vestibus profanis erectis in fronte crimibus, aut cum topetis, et ense more militum, et aliis machinationibus, sed induantur ornamentis talaribus, et honestis, atiem preciosis, et, si commode fieri potest, dictae imagines a caetero fiant ab statuariis, vel sculptoribus (de bulto vulgo dicuntur) nec ullo modo nudae penitus in partibus puendis praesertim sculpantur sic, ut ad ornamentum suum vestibus non egeant alias punientur Rectores et Vicarii arbitrio nostro, si in eorum ecclesiis inveniantur, et, si in sacellis, et oratoriis privatis: eo ipso sacella eadem, et oratoria privata inepta omnino ut in eis missa celebretur, decernimus, et declaramus*”.

¹⁰⁶¹. AEV, 1211/6, Manaments generals d’Onofre de Reart, 1608, f. 28r.

¹⁰⁶². NOGUERA, Antoni, *Les Marededéus romàniques de les terres gironines*, Barcelona: Artstudi edicions (Art Romànic, 5), 1977.

anys següents; en les esglésies de Manlleu, la Gleba y Querós, de 1621, Roda, de 1661, y de la verge vigatana titulada de Gràcia, de 1665, y de la ermita del Coll dels dos anys següents”.¹⁰⁶³ Veient l’omnipresència de la Verge Maria s’entén que el pare dominic Narcís Camós es dedicués a recórrer el territori català el 1650 i 1651 per constatar i evidenciar la manifestació i difusió mariana, així com la seva antiguitat, i que plasmà en el seu conegut *Jardín de Maria*, publicat el 1657.

Aquesta manipulació fa que les imatges perdin els seus atributs originaris, que costin d’identificar i es confonguin amb altres. Sinó, fixem-nos en un parell d’imatges procedents de la capella de Santa Magdalena de Rupit, i que el canonge Corbella atribueix al segle XV:¹⁰⁶⁴ una Mare de Déu de Gràcia (amb el Nen als braços) i una de Maria Magdalena (<AF> núm. 28). Són fetes d’alabastre i pintades superficialment, resseguint els seus vestits perfectament marcats i esculpits, perquè no se n’hi col·loquin a sobre de postissos, i a més, la Maria Magdalena portava indicat el seu nom als peus per evitar errors. De característiques similars, pels materials, vestits i antiguitat (s. XV), són les imatges de Tavertet (<AF> núm. 34), una Mare de Déu de Gràcia de Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm. 32 i 33), i del santuari de Montdois (perduda el 1936).¹⁰⁶⁵ Les dues primeres són assegudes i la segona dempeus, però sense cap mena d’expressivitat. Un darrer cas és la Mare de Déu de les Olletes, a Sant Privat de Bas, feta en marbre en els segles XVI o XVIII¹⁰⁶⁶ (<AF> núm. 47).

En la majoria d’ocasions, les dones i senyores oferiran tot tipus de presentalles i de regals a les *marededéus*, vestits, mantells, joies, cortines i altres robes diverses que confeccionaran elles mateixes. Aquests s’adaptaven a la figura, amb els forats corresponents pels braços, el cap o l’infant. En el santuari del Tura d’Olot, “el costum de vestir la imatge de la Verge evolucionà cap a formes més acampanades per augmentar-ne les proporcions i la seva rellevància als ulls del poble”.¹⁰⁶⁷ Els gravats i xilografies de les Verges que apareixen en els goigs més antics (per exemple, de Les Encies, La Salut i El Far) així ens les mostren: amb vestits més amples de baix,

¹⁰⁶³. GUDIOL, J., “Les imatges vestides...”, p. 375.

¹⁰⁶⁴. BAEV, CORBELLA, R., *Notes inèdites per una guia del bisbat de Vich, escrites pel Canonge Mn. Ramon Corbella*, s.d., p. 19: “La capella, que com a obra arquitectònica no té cosa que de notar sia, conté en son altaret dues imatges de marbre del segle XV; representant la Titular de la capella i la Mare de Déu de Gràcia. Són dues imatges de construcció delicada i de notable mèrit arqueològic”.

¹⁰⁶⁵. BRACONS CLAPÉS, Josep, “L’escultura gòtica a Osona”, *Ausa*, IX-98 (1981), p. 261-302 i ÍD., *Catàleg de l’escultura gòtica del Museu Episcopal de Vic*, Vic: Publicacions del Patronat d’Estudis Ausonencs i Publicacions del Museu i Biblioteca Episcopals de Vic, 1983.

¹⁰⁶⁶. CONSTANS, Ll., *Girona, bisbat marià...*, p. 142: “Té una alçada de cinquanta centímetres, està tallada en un bloc de marbre, del qual resta un terç sense esculpturar que li serveix de peanya. És d’estil barroc i molt elegant, especialment la Verge, que aguanta el Fill amb el braç esquerre, i un ram de flors, del mateix marbre, amb la mà dreta. El seu aspecte fa pensar en una imatge del segle XVI o XVII”.

¹⁰⁶⁷. PUIG, Miquel, *El segle XVIII, Olot: Quaderns d’Història d’Olot, Ajuntament d’Olot i Diputació de Girona*, 2002, p. 55.

i brodats ricament elaborats.¹⁰⁶⁸ A La Pinya, el 1617, es “mana que no vestescan la figura de Nostra Senyora del Altar maior”;¹⁰⁶⁹ un costum que persistirà encara a finals del segle XIX, segons narra Cèsar A. Torras i mn. Constans.¹⁰⁷⁰ Contràriament, el 1606, a Sant Cristòfol de les Planes, “mana als obrers que dins sis mesos fassan fer un manto a Nostra Senyora que està sobre el retaule de Sant Miquel”.¹⁰⁷¹ A Sant Martí Sescorts, la coneguda Verge de les Escalles, del segle XVII, també anava vestida convenientment.¹⁰⁷²

Malgrat les prohibicions episcopals, trobem que els vestits continuen regalant-se durant l'època moderna com a presents a la Verge de La Salut de Sant Feliu de Pallerols, per exemple. Pertanyents a aquesta imatge hi trobem una sèrie de vistosos vestits de gran qualitat: en la visita de 1700, al costat de diferents cortines, hi ha “un manto de primaveres amb ries vermelles, unes altres de primaveres de diferents colors, un altre de xamellot morat, un altre de papalmià verd”;¹⁰⁷³ en posterioritat a la visita de 1736 els vestits s'estabilitzaren en set, mentre que el 1758 apareixen sis ‘jocs’ per a la verge. Cada vestit es col·locava segons el període litúrgic de l'any. A Sant Miquel d'Amer, en la visita de 1588 es diu que hi ha diversos mantells per la imatge de la Verge Maria. Aquesta imatge, després de la destrucció francesa, va ser col·locada a l'altar de sant Isidre del monestir.

Hem localitzat un parell de manaments referents al nu, més aviat en contra d'aquest, en el ‘sentit de la decència’ que proposa el concili trentí i Borromeo, per tal de treure qualsevol connotació eròtica o sensual, amb cossos nus o seminus, que poguessin estimular la imaginació dels feligresos.¹⁰⁷⁴ Joaquim M. Puigvert n'ha localitzat altres exemples del segle XVII i començaments del XVIII; però encara en el segle XIX (1830), en la visita a Vilanova de Sau es

¹⁰⁶⁸. DIVÍ COLL, Oriol M., “La il·lustració dels goigs”, dins MORETA, I. (ed.), *Estudis sobre els goigs*, Barcelona: Editorial Mediterrània – Amics dels Goigs, 2002, p. 75-81.

¹⁰⁶⁹. ADG, P-85, La Pinya, 1617, f. 86v.

¹⁰⁷⁰. TORRAS, C.A., *Pirineu català...*, p. 189: “Se guarde en l'interior, en l'altar major y en un dels seus costats, en el de l'epístola, una notable imatge del segle XI, molt venerada en la comarca y coneguda ab el nom de Santa Maria de la Cabessa. És advocada especialment pera'ls dolors de cap. És de fusta, té l'Infant a la falda y està asseguda en sitial o cadira de braços, molt original y ben dibuixada; te'l cap molt gros y desproporcionat ab lo restant del cos. Encara que porta vestidures de roba, són aquestes folgades y tallades de tal manera, pels costats, que permeten apreciar bonament el valor artístich-arqueològich de l'imatge” i CONSTANS, Ll., *Girona, bisbat marià...*, p. 133: “La Verge vestia túnica morada i mantell blau, i el Nen Jesús, túnica verda. En època més recent li posaren vestits postissos, i d'ací que les mans fossin retocades, igualment que les seves faccions. Tampoc no era de l'època romànica la corona, que alguns retarden en més de dues centúries”.

¹⁰⁷¹. ADG, P-78, Les Planes, 1606, f. 184v.

¹⁰⁷². ROVIÓ, I., *Art i cultura...*, p. 431: “Era muy venerada la imagen de la Sma. Virgen de ‘les escalas’, del siglo XVII, vestida con sus variados y ricos vestidos”.

¹⁰⁷³. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700, f. 25v i 27v.

¹⁰⁷⁴. A un altre nivell, podem comparar, els nus de la Capella Sixtina de Miquel Àngel, un procés inquisitorial a Veronese, referent a una figures que apareixien a l'obra *L'últim sopar*, que passà a dir-se *Festa a casa de Leví* (Galeria de l'Acadèmia, Venècia) o bé el sevillà Francisco Pacheco com a

fan tapar uns àngels despullats.¹⁰⁷⁵ Els nostres són de capelles d'ambdós bisbats. L'un de la capella de Sant Magdalena, a Sant Privat de Bas, del 1717 i l'altre del santuari d'El Far, el 1792. El de Sant Privat de Bas diu així,

“com visitant dita capella de Santa Magdalena haja trobat la imatge de dita santa Magdalena estiga molt *indecent* y modo *provocativo*: perçò mana als obrers que dins quinze dies del die de la publicació del present cartell en avant comptadors, llimen eo llimar fassen los pits de dita santa de manera que estigan ab la decència deuen estar y així mateix que la vestescan ab vestit fet a modo de túnica, lo que compliran sots pena de entredit personal”.¹⁰⁷⁶

Aquesta imatge no creiem que fora feta poc abans de la visita, sinó que degué existir en els segles precedents. Això ens demostra que les visites no eren reals, *in situ*, i que fins llavors no ho havien pogut comprovar amb els propis ulls, fins que arriba un visitador que puja al cim de la muntanya. Sens dubte assistim a un canvi palès, però matisat, del gust estètic, incrementant-se i aguditzant-se aquest sentit del pudor. El vestit, en aquests casos, era emprat amb una altra finalitat, per tapar allò que als ulls dels visitadors consideraven indecent. La Mare de Déu d'El Far correspon a una escultura gòtica d'alabastre, elaborada a la segona meitat del segle XV. El pare Camós la descriu, precisament, amb uns termes totalment neutres, sense veure-hi indecències: “*la imagen es de mármol y está en pie, tiene la basquiña azul y el manto blanco con algunas labores de oro. Tiene en la mano derecha como un ramillete de rosas y los cabellos los tiene echados y dorados. De alto tiene cinco palmos y un cuarto. Al Niño tiene en la mano izquierda, está sentado hasta la cintura y lo demás tiene cubierto con un paño blanco. Mama el pecho izquierdo de la Virgen, tomándole con las dos manos como quien se le asegura más bien y no obstante eso está vuelto al pueblo un tanto*”.¹⁰⁷⁷ El manament de 1792 té precisament a veure amb el gest de l'infant: “*mandamos que, con algun adorno decente, se cubran los pechos de la Virgen y se ponga con toda la decencia y regularidad correspondiente*”.¹⁰⁷⁸ La solució va consistir en crear una vestimenta sobreposada, que donaria lloc a una arrelada consuetud difícil de tallar, encara vigent a principis del 1922,¹⁰⁷⁹ i que un anònim autor en feia ressò.¹⁰⁸⁰ En canvi, la Verge de Montdois, avui perduda, segurament coetània a la d'El Far, no presentava aquests problemes, ja que anava del tot abillada: “*La*

examinador d'obres d'art de la inquisició de la diòcesi: JONES, Martín D.W., *La Contrarreforma. Religión y sociedad en la Europa moderna*, Madrid: Akal, 2003, p. 106-108.

¹⁰⁷⁵ PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 132 i “Les visites pastorals...”, p. 188.

¹⁰⁷⁶ ADG, P-113, St Privat de Bas, 1717, f. 50v-51r.

¹⁰⁷⁷ CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 375.

¹⁰⁷⁸ AEV, 1236/1, St Martí Sacalm, 1791, f. 355v.

¹⁰⁷⁹ Essent promoguda la seva ‘restauració’ en aquest any per mossèn Gudiol i el bisbe Francesc Muñoz: PLADEVALL, A., *El santuari d'El Far...*, p. 77.

¹⁰⁸⁰ *Historia del Santuari d'El Far extreta de la que escrigué lo P. Camós en son jardí de Maria. Cap. 11 ab algunes adicions*, Vic: Estampa Ramon Anglada, 1892: “Dita imatge, a pesar de estar tota formada de calçat y vestit tot del mateix marbre, al present se la cubreix ab vestits de roba per consultar a la mellor decència de son pit, que del contrari quedaria demasiadament descobert, y això per decret del Senyor Bisbe Veyán, en acte de Santa Visita”.

imagen es de mármol, está en pie y es muy hermosa. El Niño tiene echado en sus brazos, está vestido y tiene en sus manos un pomico dorado. Míraselo con mucha devoción la Madre, cuya imagen, de alto, tiene dos palmos y medio”.¹⁰⁸¹

Creiem que els bisbes i els visitadors foren importants impulsors de devocions generals, i d'unes imatges en particular. La seva observació atenta i directa en les visites pastorals, i el qüestionament dels costums populars fan traslladar uns sants o santes que fins llavors estaven rellevats a una segona categoria, i potser, a la llarga, a una desconsideració popular. En paraules de Borromeo, “*toda la expresión de las sacras imágenes armonice apta y decorosamente en el hábito del cuerpo, en el estado y en el ornato, con la dignidad y santidad del prototipo*”.¹⁰⁸² Per exemple, a Sant Martí Sacalm, el 1627, “se a proveit i manat que [ha] vist la image de Nostra Senyora del Roser és esta en loc pobre y *indecent* que sia posada en lo altar de Sant Jaume lo qual altar [està] avuy cens retaule”.¹⁰⁸³ A Tavertet, el 1629, es manà al rector “que en contvenient traga una figura de Christo Nostre Redemptor que està en la part de la yglesia, a la part de la pila de la aygua benehida, attès que està molt *indecent* y axi mateix a manat als obres que dins quatre mesos ajan feta fer y benehir altre figura de Christo y en estiga y *decentment* y aquella posin en la mateix lloch”.¹⁰⁸⁴ En paraules de Carlo Borromeo, aquestes imatges havien de beneir-se: “*pero no solamente debe tenerse la razón del lugar, sino del rito antiguo y eclesiástico: evidentemente cuando se exponen las imágenes de los santos, conságranse con una solemne bendición y con las preces establecidas, prescritas en el Libro Pontifical o Sacerdotal*”.¹⁰⁸⁵ I els rituals gironins i vigatans del segle XVIII també en parlen de com s'ha de dur a terme aquesta benedicció.

Fixem-nos com el bisbe Sarmentero, en la visita de 1753, n'és plenament conscient i fa retirar unes imatges que no s'adiuen, i que no són del seu grat, en un llenguatge que ens recorda les paraules emprades per Taverner. A Sant Martí Sescorts, diu que “*por quanto la efigie que al presente tienen de la santa es más causa de irrisión e indeboción que de reverencia, mandamos que, luego que el tiempo le proporcione, hagan otra imagen devota y que cause devoción a los fieles*”.¹⁰⁸⁶ Les crítiques paraules emprades pel bisbe són greus i serioses, ja que es refereixen a la burla i el riure contagiós que provocava la contemplació d'aquestes imatges; sensacions que l'artista no experimentà en el moment de crear l'obra? i és que aquest no estava assabentat d'aquest ambient, coneixements i ambient religiós? o, potser, es tracta d'obres preconciars? i,

¹⁰⁸¹. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 377.

¹⁰⁸². BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 39.

¹⁰⁸³. AEV, 1217, St Martí Sacalm, 1627, f. 51v.

¹⁰⁸⁴. AEV, 1218/1, Tavertet, 1629, f. 56r.

¹⁰⁸⁵. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 40.

¹⁰⁸⁶. AEV, 1227, St Martí Sescorts, 1753, f. 69r.

cal atribuir als bisbes de la segona meitat del segle XVIII, en paraules actuals, dins una onada de ‘puritanisme’ de la preil·lustració episcopal? No ho sabem amb certesa, però creiem que hem entrat en uns moments de reforma, de vigilància sobre aquestes demostracions d’irreligiositat. A Sant Romà de Sau, que manera quasi calcada a Taverdet, diu que

“respecto que las amorosas amonestacions y repetidos decretos de visita de nuestros antecessores no han aprovechado ni podido hacer que retiren la imagen de Nuestra Señora de Gracia, y hagan nuevo el altar baxo la misma invocación por estar indecente y causar irrisión en lugar devoción, mandamos al reverendo rector, en pena de 3 libras de sus propios bienes pagadoras, que la hagan retirar luego al punto y fabricar de nuevo el altar obligando a cuyo cargo está a costearlo”.¹⁰⁸⁷

Goigs i altres textos coetanis, sempre a considerar amb reserva i prudència, ens aporten dades sobre aspectes miraculosos de les imatges de les verges i sants; en ells sempre hi haurà almenys una estrofa referida a aspectes sobrenaturals i anècdotes recurrents, a la meteorologia i els guariments físics:¹⁰⁸⁸ per exemple, els de la capella de Salut, escrits el 1784 diuen: “De trons, llams, y tempestats,/ és la cosa declarada,/ que Vos Mare haveu guardat,/ à tots los de esta montanya;/ Formada ja la Capella/ que al Setembre haveu tingut”) i guariments físics (“Per leprosos, y malalts,/ en esta Santa Capella,/ teniu cura de tots mals/ com contrits sian en ella;/ los devots ab Alegria/ à Vos han recorregut”). I a Les Encies, es diu el següent: “Dels malalts sou La Salut,/ dels pobres sou lo amparo,/ dels tullits la rectitut,/ dels febreros lo reparo,/ y de tots bona estrella/ com diuhen las Profecías”, i acaba amb la següent estrofa, on recalca la protecció i estima en què s’hi adreçaven les dones embarassades: “De portentos, y miracles/ sou la arca, y tesor/ assistint als parteratges/ de las donas, y dolor/ ellas vos fan prometensas/ ab fianzas, y porfias”. Els de la Verge de Montdois fan així: “En tot mal sou invocada,/ i esperem en temps d’eixut/ la pluja tan desitjada;/ doneu-nos fe i bona anyada,/ gràcia i pau a nostra llar”. Els de Sant Llorenç Dosmunts segueixen la mateixa tònica: “De tot dany y malvestat/ guardeu les nostres masies/ y en les penes y alegries/ vetlleu pel vostre remat;/ los vicis y traïdories/ allunyeu d’aquest veynat:&”. I el de Sant Pere de Falgars: “Guariu nostres malalties,/ curulleu els nostres camps;/ beneiu nostres masies/ allunyeume pedra y llamps./ Feu per Déu si acollida/ l’oració del nostre anhel”. Els goigs són una mostra evident del caràcter sagrat de les imatges (més que no pas obres artístiques), dotades d’una funcionalitat, posseïdores d’un poder taumatúrgic i miraculós, d’una ‘funció màgica’, com ho ha definit Peter Burke.¹⁰⁸⁹ El 1696 es cantaven les excel·lències de sant Esteve (de Bas), segurament per haver intercedit

¹⁰⁸⁷. AEV, 1227, St Romà de Sau, 1753, f. 71v.

¹⁰⁸⁸. AMADES, J., *Els goigs*, Barcelona: Orbis, 1939; BALLDELLÓ, Francesc, *Cançoner popular religiós de Catalunya. Recull de cent melodies de goigs*, Barcelona: Editorial Boileau Bernasconi, 1932; BATLLE, Joan B., *Els goigs a Catalunya* (s. XVII, 1924; s. XVIII, 1925), Barcelona; MORETA, Ignasi (ed.), *Estudis sobre els goigs*, Barcelona: Editorial Mediterrània – Amics dels Goigs, 2002; ÍD., “Els goigs: les arts al servei de la pregària”, dins *Església, societat i poder...*, p. 659-670, i VILA, M. Carmen, “Manifestaciones religiosas a través de la artesanía popular: ‘el goigs i les mides’”, dins *I Congrés d’Història...*, II (1984), p. 479-483.

miraculosament en uns enfrontaments bèl·lics, i se'n demanava al rei un privilegi.¹⁰⁹⁰ En la visita pastoral de 1700, quan s'esmenta que el sant Martí del Corb és una imatge amb molta devoció, pel fet dels “*varia sunt miraculos que per intercessione dicti sancti*”.¹⁰⁹¹

A diferència de les escasses referències episcopals a noves imatges i retaules del Roser i sant Isidre (per respondre als criteris dels prelats?), les imposicions de creus, figures, quadres imatges del Sant Crist, apareixen tímidament entorn els anys de 1670 i proliferen a la dècada següent. I és que la insistència de la presència de *santcrist*s als altars hagué de ser un nou estímul a la creació i demanda artística de temes relacionats amb la passió i mort de Jesucrist, i que tot just llavors arribava a les parròquies gironines i vigatanes. La multiplicació del consum d'aquestes imatges, junt a les *verges* i els *baptistes*, pot inserir-se dins uns tallers especialitzats en aquesta temàtica i clientela. A Sant Genís d'Amer cal un quadre i una figura; a La Pinya, una figura per “ornato de l'església y consuelo dels devots”;¹⁰⁹² a Joanetes i Puigpardines, facin una imatge i altar; a Pruit, es diu que “en lo altar del Sant Christo, se rebate la paret, que està en lo frontispici y se done de color per major decoro y decència de la santa imatge”;¹⁰⁹³ a Les Preses es deixa celebrar missa a l'altar de Corpus i de sant Jaume, però en ser indecent, mana fer una figura d'un sant Crist amb tarima; a Sant Privat de Bas, mana substituir l'altar de sant Pere, per indecent, pel del sant Crist, ja que no n'hi havia cap i poc després es mana pintar; a Sant Feliu de Pallerols es mana fer una figura del sant Crist per a tots els altars, però sinó es pot, que facin creus amb peanya; a Les Encies, es mana que a la capella de sant Crist gros s'hi col·loqui un dossier; a Sant Julià de Llor,

¹⁰⁸⁹. BURKE, P., *El Renacimiento italiano...*, p. 123-124.

¹⁰⁹⁰. BMVO, “SEÑOR. El Syndico del Lugar, ò Villa de San Estevan de Çaluy...”, ca. 1696, s.d. (9.4/32): “*Que en atención, el Invicto Protomartir San Estevan, es singular patron por alivio de las impiedades de Moros (como son notorios sus milagros en Almeria, a los Cavalleros de la Casa de Pinós, y Vassallo de la Villa de Bagà, y puede creerse, que por esto son tantas las Villas, y Lugares, que en aquella Montaña le tomaron por su Titular, como Çaluy, Olot, Pardines, Cellent, Llanás, y Llémena) Y lo es tambien de las hostilidades de los Franceses (como se viò en varios prodigios el dia de la quema del Lugar de Çaluy; ayudando a la extinción del fuego pegado a las casas de sus devotos; consiguiendo de Dios, que los Sacrilegos, e Incendiarios, por la mañana en el Lugar de su propria invocación, fuessen muertos, u retenidos, por la tarde en la Villa de Olote (que tambien le tiene por su Titular) y los presos bolviessen al anochecer al mesmo Lugar incendiado. No alvidando, que el refriego del Puente de San Roque, donde murieron unos 200. Franceses, llegaron los Paysanos a ofenderles, echándoles piedras con las manos; y que algunos de los rendidos confesaron parecerles, que llovian algunas del mesmo Cielo; y que sin duda sabia el Santo (como tambien Titular del Templo Mayor de la Ciudad de Viena, dignissima Patria de V. Mag.) que los Paysanos del Lugar de Çaluy, baxo su protexxion, a su tiempo se verian en el feliz Vassallage, en que oy se congratulan: que por esto, gloria del santo, y consuelo de los suplicantes, se digne v. magestad concederles prerrogativa, que en las expediciones, que por tiempo harán las Esquadras del Vizcondado, para resistir a los Franceses en sus invasiones, en Lugares Vezinos a las Fronteras, u otra parte donde convenga, puedan las del lugar, o villa de Çaluy para su mayor fervor, y terror de los enemigos, trae un pendon, o vanderá, con la image del mesmo santo su patron, entre las armas reales de v. magestad, a la diestra, y las del vizcondado, a la izquierda*”.

¹⁰⁹¹. ADG, P-111, Les Preses, 1700.

¹⁰⁹². ADG, P-108, La Pinya, 1687, p. 369r.

¹⁰⁹³. AEV, 1222, Pruit, 1691, f. 573r.

“considerant su Il-lustríssima Señoria lo quan serviria de consuelo als habitants de la present parròquia lo tenir en la present iglésia una imatge de un Santo Christo per a que se pogue ésser més fàcilment mourer a fer acte de contrició y tenir dolor de llurs pecats devant de dita imatge, perçò sa Il-ustríssima señoria encarrega al rector y parroquial de la present iglésia, que fassen fer una imatge de un sant Christo y la acomoden en lo lloch los apareixerà més convenient de dit iglésia”.¹⁰⁹⁴

Un dels pocs moments en què s'emet algun judici de valor sobre l'escultura d'una església el trobem a Cogolls, el 1736, i és que el visitador realment es degué sentir motivat i emocionat en veure la figura de Crist: “ésser la imatge molt tierna y que excita a ternura”;¹⁰⁹⁵ ens l'imaginem, tal vegada encertadament, transmetent un gran dolor i patiment.

En ple segle XVIII moltes parròquies no havien assolit la uniformització d'una tríada composta per la Verge del Roser-sant Isidre-sant Crist. El 1749 a Pruit s'insistia en fer un retaule a sant Isidre; no es portà a terme fins poc abans de 1774, però de manera molt satisfactòria i efectista pel bisbe. Això el permeté establir un punt de contacte i enllaç amb el següent manament, o sigui, la construcció dos nous altars, entre els quals hi havia el major:

“No podem dissimular la complacència nos han donat lo Reverent Rector y parroquians a vista de la rica fàbrica del retaule del gloriós Sant Isidro, patró dels pagesos, que han fet fabricar quasi del tot a llurs propias expensas ab que se poden prometen patrocinar de tan poderós patró abundància de fruits en las cullitas y lo amparo en totas sas necessitats, y ho experimentaran ab especialitat tots aquells que han estat pres liberals en la contribució dels gastos per dita fàbrica; així que esperançats de la ardent devoció tenen los referits en lluhiment de esta parroquial nos prometem segurs, que compondran lo paviment de la iglésia que deslluheix los adornos que han emprès y empondran fabricar lo retaule del gloriós apòstol Sant Andreu, patró de esta parròquia; perquè en realitat ne necessitan; y pera més obligar-los donam permís que pogan emplear lo sobrant de las administracions de esta parroquial per dita fàbrica, o bé per en cas de no empendrer dit retaule pogan emplear lo mateix sobrant en compondrer lo altar del Sant Christo y fer lo monument, deixant a la direcció del Reverent Rector la aplicació del sobrant de ditas administracions”.¹⁰⁹⁶

En posterioritat a aquesta visita no s'esmenten mai més altars o retaules de sant Isidre i sant Crist, mentre que la seva atenció es focalitza en l'altar major, el dedicat a sant Andreu. Aquest nou retaule havia substituït, com tants altres, a un anterior elaborat per Joan Gascó el 1521, i que les per mides (167 x 100 cm.) i noves modes no s'adeia al nou edifici; se n'ha conservat la taula central del *Calvari* al MEV¹⁰⁹⁷ (a nivell comparatiu, Rafel Ginebra ha pogut demostrar que el retaule major de Gurb, de Lluís Borrassà, de principis del segle XIV, es salvà perquè s'emprà com a accessori de l'altar –per exemple, en taules–, quan fou substituït per un altre del taller

¹⁰⁹⁴. ADG, P-108, St Julià de Llor, 1688, p. 877r-v.

¹⁰⁹⁵. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83v-84r.

¹⁰⁹⁶. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442r-v.

¹⁰⁹⁷. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 171-173.

dels Real durant la dècada de 1760).¹⁰⁹⁸ Un treball de construcció retaulística, el de Pruit, que anava paral·lel a la construcció arquitectònica de l'església; podia haver estat el moment per complementar-se, adequar-se i establir una estreta col·laboració entre arquitecte-mestre de cases i fuster-escultor que no hem pogut comprovar ni demostrar. De fet, el 1774 diu

“Ab grandíssim contento de nostres cors havem visitat la present parroquial iglésia per haver experimentat als individus de esta parròquia exactos fins en cumplir las instituciones quant aquestas se dirigeixan a la honra de Déu y culto de los sants: assò no fa esperar, no perdre de vista la obra tant necessària del retaula major a qual fàbrica és una parròquia de tanta pietat; tenim per damés exortar-los majorment essent lo objecte de aquella són gloriosíssim titular Sant Andreu: y per més animar-los consedim llicència perquè lo sobrant de todas las administracions pugan aplicar a est fi com y a la construcció del cancell tenen premeditada”.¹⁰⁹⁹

Més o menys trigaria a fer-se aquest retaule. El 1791, mentre es bastia l'església, diu “*se procede con mucha lentitud en la construcción del retablo, exortamos a los parroquianos, supuesto no les falta posibilidad y caudales a que se dediquen con toda actividad en concluir un y otro objecto tan agradable a los ojos de Dios*”.¹¹⁰⁰ Això posa de manifest que les exhortacions dels bisbes a construir retaules i daurar-los servien per alguna cosa, i s'acomplien, segons les circumstàncies.

c. Obres i artistes: segles XVI-XVIII

Tal com hem indicat, malgrat les poques notícies que ens aporten les visites pastorals sobre les obres d'art i els artistes són mínimes, intentarem aprofitar-les al màxim i treure'n tot el rendiment possible (Mapa 5). Malgrat els avenços dels darrers anys en el camp de la historiografia de l'art de les parròquies estudiades, resta en bona part per estudiar. Els volums dedicats a la història de l'art català s'ha centrat, desproporcionadament, a la ciutat de Barcelona, per una senzilla raó, la pràctica inexistència d'estudis fora de la capital, tal com es queixava Joan R. Triadó el 1987.¹¹⁰¹ Triadó insistia que calia un treball previ de recollida d'obres i dades documentals; per un costat, recalava que la “labor de camp és, dissortadament una tasca encara per fer. La majoria d'inventaris artístics provincials, diocesans o locals són plens d'obres anònimes, classificades amb l'impersonal mot ‘barroc’” i, per altre, “cal investigar en museus, esglésies, llocs públics i privats i intentar classificar i inventariar raonadament les obres allí

¹⁰⁹⁸. GINEBRA, R., “El retaule de Sant Andreu de Gurb de Lluís Borrassà. Estudi històric”, *Ausa*, XIX/145 (2000), p. 141-171.

¹⁰⁹⁹. AEV, 1234/1, Pruit, 1776, f. 60r.

¹¹⁰⁰. AEV, 1236/1, Pruit, 1791, f. 323v.

¹¹⁰¹. Vegeu, les històries generals de TRIADÓ, J.R., *L'època del Barroc. Història de l'Art Català*, v. V, Barcelona: Edicions 62, 1984; TRIADÓ, J.R., “Art, artista i societat a la Catalunya del segle XVIII”, *Afers*, 30 (1998), p. 373-383 i MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya. V. I. Els precedents. El primer barroc (1600-1670)*, Barcelona: Monumenta Cataloniae, 1959; V. II. *El barroc salomònic (1670-1730)*, 1961, i V. III. *Barroc acadèmic (1730-1810)*, 1963.

exposades o malauradament guardades en llocs poc accessibles, per no dir indignes”.¹¹⁰² Joan Bosch, el 1990, exposava clarament la manca de nous mètodes (a redòs de l’esquema de C. Martinell), la falta d’“una via d’endinsament vers l’especificitat de l’escultura catalana del període fins que hom ha gosat desacomplexar-se davant l’art d’avantguarda crear als centres exportadors de models estètics, i fins que hom ha passat a discutir la tirania de la historiografia d’arrell idealista”.¹¹⁰³ De llavors ençà s’ha avançat irregularment, amb treballs notables del mateix Joan Bosch i Dora Santamaria, entre d’altres.¹¹⁰⁴

Mentre que la síntesi d’Història d’Osona pràcticament no fa cap menció a l’art de l’època moderna, el corresponent volum de la Garrotxa, apunt d’aparèixer, de la mà de Neus Giménez, intenta esmenar aquest buit, fent-ne una breu síntesi.¹¹⁰⁵ I és que tal com afirma l’historiadora, en els segles de l’època moderna, més que parlar de pintura o escultura aïlladament o separadament, hem de parlar de retaulística, obres d’art unitàries en elles mateixes, amb la particularitat, però, que permetien la incorporació o retirament d’imatges prèvies o posteriors. Tal com definí Arnau Puig, en el segle XVII, “l’obra escultòrica més característica van ésser els retaules, barrocs a gairebé totes les esglésies de Catalunya. També van ésser importants moltes façanes i alguns interiors”, i, el segle XVIII, afegeix, “hi hagué, probablement, la plètorà d’escultors més importants del barroc”.¹¹⁰⁶ A més, els llibres d’obrerries que hem consultat ens han apuntat una abundant collita d’artistes i artesans, fusters, escultors, pintors i dauradors, així com els comptes i els materials emprats; tots ells treballant en encàrrecs de diferents parròquies i bisbats. Per exemple, Joan Gascó (en el segle XVI), Feliu Vidal (s. XVII) i Pau Costa (s. XVIII) tenen una gran mobilitat, disponibilitat de maniobra i capacitat de treball, a més d’un important i actiu taller. Veiem que són artistes procedents del medi urbà, on es formen, i després es traslladen a treballar a la ruralia. La gran quantitat d’informació dels llibres d’obra contrasta amb les escadusseres notes de les visites pastorals; això demostra el grau d’autonomia i d’iniciativa que gaudien les entitats parroquials respecte a les autoritats episcopals, i que considerem, més aviat, una embranzida o ajut moral en ocasions més puntuals i concretes.

¹¹⁰². TRIADÓ, J.R., “L’art a l’època del Barroc. Una proposta d’anàlisi interdisciplinària”, dins ROSSICH, A. i RAFANELL, A. (eds.), *El Barroc Català...*, p. 155 i també ÍD., “L’Art català del segle XVII. Estat de la qüestió i problemes metodològics”, *D’Art*, 12 (1986), p. 161-171.

¹¹⁰³. BOSCH, J., “Sobre la historiografia de l’escultura de l’època del Barroc a Catalunya (de C. Martinell a A. Pérez)”, *Revista de Catalunya*, 30 (1990), p. 100.

¹¹⁰⁴. BOSCH, J., *Els Tallers d’Escultura...*; ÍD., *Els Agustí Pujol...*; ÍD., *L’esplendor de Santa Maria d’Arenys de Mar*, Barcelona: Pòrtic, 2004; SANTAMARIA, D., *L’art a Girona, 1600-1615. Recerca documental i estudi analític*, Universitat de Barcelona, 1989, 3 v., tesi de llicenciatura inèdita, v. 2, p. 252. Per exemple, vegeu les darreres troballes a l’exposició a la Fontana d’Or de Girona, AA.DD., *Llums del Barroc*, Girona: Fundació Caixa de Girona, 2004.

¹¹⁰⁵. ALBAREDA, J., FIGUEROLA, J., MOLIST, M. i OLLICH, I., *Història d’Osona*, Vic: Eumo Editorial, 1984 i GIMÉNEZ, Neus, “L’art a la Garrotxa en els segles XVI-XVIII”, dins AA.DD., *Historia de la Garrotxa*, Girona: Diputació de Girona, [En premsa].

¹¹⁰⁶. PUIG, Arnau, “L’art català del renaixement al neoclassicisme”, dins *Història de Catalunya*, Barcelona: Salvat Editors, 1985, p. 296-297.

Per altre costat, és encara molt més difícil entrar a estudiar, analitzar o interpretar en termes d'estil, de vàlua artística o de crítica a partir dels escassos, equívocs i subtils judicis que trobarem en les visites pastorals. Solament apuntar que, al costat d'excel·lents, reeixides i originals mostres d'art, tal vegada rares i estranyes per a les nostres parròquies rurals, n'hi hagué moltes més que havien elaborat artistes amb una formació i maneres de fer artesanes, amb un estil adaptat a les exigències del mercat, dedicat majorment a la producció iconogràfica religiosa. Dora Santamaria, a l'estudi sobre la plàstica gironina de principis del segle XVII, afirmava que "tot i que en principi les obres documentades semblen de caire modest i els seus creadors artistes o menestrals, fins avui ignorats i que, probablement s'hauran d'incloure en la llarga llista dels anomenats, 'menors' o de segona fila –caldrà demostrar-ho–, el seu estudi permetrà establir amb més coneixement de causa i seguretat, l'autèntic dinamisme del quefer escultòric, alhora que un cert coneixement biogràfic dels seus executors".¹¹⁰⁷ Així doncs, segurament trobaríem coexistent en una mateixa església elements que evolucionen de les formes purament renaixentistes, classicistes o romanistes, fins al barroc salomònic, decorativista, la severitat neoclàssica i el rococó.

Ja en el darrer quart del segle XVI sembla ser que hi hagué una important contractació i elaboració de retaules, i és en aquest aspecte que els visitadors s'hi refereixen, en ser acabats de compondre i pintar. Per exemple, el 1570 s'havia signat el contracte de pintura del retaule major de Sant Privat de Bas, que realitzaria el pintor francès Pere de la Rocha, i consta que els obrers havien lliurat alguns diners en concepte de la seva realització,¹¹⁰⁸ del que no tenim imatge, sinó del Roser del segle XVII (<AF> núm. 16).

El 1589, el nou retaule que havia estat elaborat per l'església del Roser de Sant Feliu de Pallerols sembla que és del grat del visitador, ja que diu "*que de presenti depictit pulcro et honorifice*".¹¹⁰⁹ En aquesta ocasió sabem que va ser obrat pel fuster Joan Bosch i pintat per Joan Sanxes Galindo, en contractes de 1583 i 1587, respectivament. Si en el primer hi intervenen uns particulars i el fuster, en el segon són els obrers i el rector de la parroquial els que s'encarreguen de tirar-lo endavant.¹¹¹⁰ A aquest mateix artista se li atribueix el retaule del Roser, procedent d'Amer, avui conservat al Museu Diocesà de Girona (<AF> núm. 15). És possible que estigués

¹¹⁰⁷. SANTAMARIA, D., *L'art a Girona...*, p. 252.

¹¹⁰⁸. J. CLARA, "Obres d'artistes i artesans gironins del segle XVI a la Garrotxa", *Annals 1982-83 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1984, p. 64.

¹¹⁰⁹. ADG, P-74, Sant Feliu de Pallerols, 1589, p. 269r.

¹¹¹⁰. MURLÀ, J., "Dades relacionades amb quatre retaules destinats a esglésies de la Vall d'Hostoles", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1990-1991*, 1992, p. 223-227 i 232-234. També la biografia de l'artista, que aleshores treballaria en diferents encàrrecs a la Garrotxa, ha estat

originalment a l'església parroquial de Sant Miquel d'Amer, i que amb la destrucció francesa fos traslladat al monestir, tal com havia estat traslladada una imatge; o bé que fos el primitiu retaule major, abans de contractar el barroc, amb una intervenció poc després de Joan Pujades el 1602, elaborant deu columnes amb les seves bases i capitells, que li encomanà l'abat Joan Bosch.¹¹¹¹ El 1794 el retaule santfeliuenc seria substituït per un de neoclàssic, elaborat per l'escultor vigatà Dalmau Massegur, daurat per Isidre Ripoll, d'Osor (1799), i el vell fou venut a la parròquia de Vilagran (1797) (<AF> núm. 17).¹¹¹² El quatre de gener de 1664, Miquel Bosch, botiguer de Sant Feliu de Pallerols, demanà a l'obra poder construir una capella dedicada a sant Antoni de Pàdua, el seu patró, dins la capella de la Mare de Déu del Roser. Davant de cert temor irregularitats sorgides durant l'execució de la capella, l'obreria aprofità l'avinentsa d'una visita pastoral per resoldre el conflicte (<AF> núm. 77 i 78 i <AD> núm. 28).¹¹¹³

També a Vilanova de Sau s'havien obrat tres retaules en la darrera dècada del segle XVI, tots d'autor desconegut. La visita del 1590 ens serveix de moment previ i punt de partida. El bisbe "visità lo retaula de dit altar major en lo mig del qual està una ymatge de Nostra Senyora de bulto, ab son mantell de domàs carmesí guarnit per l'entorn de veta de or fals y lo Jesuset per lo matex, ab diademas de plata doradas decentment".¹¹¹⁴ A principis del segle XVI Joan Gascó havia realitzat un retaule major, a manera i semblança del de Sant Cosme i sant Damià de la Catedral de Vic, i que alhora seria el model per a Sant Romà de Sau, segons el contracte signat el 1503.¹¹¹⁵ La incorporació d'una escultura no estava inclosa dins el programa de Gascó, ja que ell havia pintat un retaule de 16 x 11 pams sobre fusta amb tres carrers de dos registres i una predel·la amb set compartiments; si es serví d'aquest retaule amb posterioritat, significava la

resseguida per BOSCH, Joan, "Biog. 19. Joan Sanxes Galindo. Notícies 1586-1621 (+)", dins BOSCH, J. i GARRIGA, J. (dir.), *De Flandes a Itàlia...*, p. 225-226.

¹¹¹¹. SANTAMARIA, D., *L'art a Girona...*, p. 292.

¹¹¹². APSFP, *Llibre de la Administració de Nostra Senyora del Roser...*, f. 39r.: "Item rebí del retaule vell cedit a Vilagran per la capella de Sant Joseph de la parroquial, 10 lliures"; f. 116r.: "Primo paguí a Damau Massegur, escultor de Vich, per lo preu del retaule de N. Sra. del Roser als 23 setembre 1794, consta de recibo, 450 lliures; ítem per encarnar las imatges, 24 lliures; ítem per portar y plantar dit retaule, 78 lliures 10 sous; ítem per enguixar lo retaule, 37 lliures 10 sous" i f. 120r-121r.: "Se nota que en lo día 18 de Novembre de 1799 se comensà la fàbrica de dorar lo retaule de N. Sra. del Roser de la present: prenent per oficial de dita fàbrica a al Sor. Isidro Ripoll, dorador, natural de la parròquia de Uzor, que jo Francesch Cidera, administrador de dita N. Sra. y ab exprés concentiment li prometí set sous y sis diners, dich 7 sous 6 diners per quiscun jornal enter de treball faria en la relatada fàbrica pagadors dels rèddits de las entrada en la Administració o caritats que se arpleguian o poden arplegar a favor de dita y la despesa durant el cura de la sobrecitada fàbrica y lo referit quedant content de la sobredita promesa comensà lo treball en lo dia, mes y any sobredit y per sa instància se han fetas las provisions eo gastat las partidas següents, fins lo dia 1 de mars de 1801, y se li ha entregat. Primo per ayguacuit, colors y retalls: 22 lliures 13 sous 9 diners; ítem per plata, 5 lliures 10 sous; ítem per dotze mil y doscens panys de or, 244 lliures; ítem per ports dels dits panys de or, 4 lliures 10 sous; ítem té dit oficial de mi y per mà de la pabrodressa Sala que ja mens fas càrrech a les entrades, 12 lliures. Suma lo sobredit, 288 lliures 13 sous 9 diners".

¹¹¹³.

¹¹¹⁴. AEV, 1209/1, Vilanova de Sau, 1590, f. 263r.

¹¹¹⁵. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 136.

seva desfiguració i desmembració original, l'exclusió d'alguna taula del carrer central per instal·lar-hi una peça aliena. Joan Guiu va dir el 1898 que *“la iglesia parroquial es hermosa y su origen es románico, siendo digno de mención el retablo mayor”*.¹¹¹⁶

La visita del 1590 també feia referència a uns altars laterals: “dos altars sense retaules, acceptats alguns trossos de retaule vell, lo un sots invocació del gloriós sant Miquel Arcàngel y lo altre de sant Pere y sant Joan, quiscú dels ab dos estovalles no molt bones, cobrialtar de cuyro godomassil y devant de altar també de cuyro godomassil”.¹¹¹⁷ Els anys immediatament següents trobarem com es feren sengles retaules d'aquests sants: el juny de 1591 es pagà el retaule de sant Joan i el 1594 el de sant Miquel.¹¹¹⁸ Imaginem-nos que aquesta església assolí un aspecte força unitari.

En poc temps, entre 1598 i 1600, s'aixecaria la capella i el retaule del Roser, i s'inauguraria solemnement en la festa de la patrona l'agost del 1600.¹¹¹⁹ Tot aquest conjunt sortiria relacionat en la visita del 1605, manà que “lo administrador de la confraria del Roser, qui vuy com y per temps seran, haje de fer la proffessó de dita confraria cada primer diumenge de mes com se deu, ab *la image nova y petita que tenen de Nostra Senyora*, manant y concedint al Rector que la benesca ab la forma y rictre del ordinari”;¹¹²⁰ i que Eduard Junyent resumeix.¹¹²¹

¹¹¹⁶. GUIU, J., *Guia descriptiva...*, p. 235.

¹¹¹⁷. AEV, 1209/1, Vilanova de Sau, 1590, f. 263v.

¹¹¹⁸. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646), el juny de 1591: “Jo Llorens Raurell, prevera y rector de Santa Maria de Vilanova fas fè y memòria com senyor en Morgadas pren de la obra de Santa Margarida tres lliuras y tresa sous per pagar lo rataula del altar de Sant Joan y de fas fer vuy a XVI de 1591” i el 1594: “Jo, Llorens Raurell, prevera y rector de la yglesia parrochial de Santa Maria de Vilanova, fas fe y memòria com los honorables obres de dita yglesia prangueren de la caixa de Nostra Senyora del Roser set lliuras y quatra sous, dich VII lliures 4 sous las qual tania manaster per donar compliment a pagar lo rataula de Sant Miquel lo qual nos sia bon advocat en la vida y en la mort. A més prometem los dits obres que tornaran dita moneda per fer la capella o per altre master y per lo ver fas lo present. vuy a 17 de juliol 1594. Són obres Pera Crous Davall y Pera Çabater, pagesos en dit any”.

¹¹¹⁹. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, P/II-1. Roser (1594-1732), p. 5r.: “Memòria y recordasió. En lany 1598 se feu la capella de Nostra Senyora del Roser en aquesta yglesia y lo rataula del Roser se feu en lo any 1599 y costà la capella de mans de mestra sens tota la manobra xixanta lliuras dich LX lliures y lo rataula costa de mans del fuster XXXX lliures y de pintar costà LX lo qual rataula se va pintar en lany 1600. Y en dit any vingueren a sentar lo dit rataula la vigília de Nostra Senyora de Agost y la capella se beney lo dia de Sant Joan Degollasti y la primera missa se digué en la dita capella del Roser a 2 de satembra 1600. Tot sie a llaor y glòria de Déu Nostre Senyor y augment de gràcia en las beneytas ànimas de aquesta parrochia y de tots los circunveris della y de tot lo poble christià. Amén. Jo Llorens Raurell, prevera y rector de dit lloch fas fe en lo damunt dit que és veritat”.

¹¹²⁰. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605, f. 17r.

¹¹²¹. JUNYENT, E., *Itinerario histórico...*, p. 64: “en el siglo XVI se levantó una capilla en cada lado, de las que se conservó en la izquierda la antigua del Rosario que lleva la fecha 1598, mientras desapareció la de la derecha en 1870, para dar lugar a la construcción de tres capillas en serie que dan a la iglesia el aspecto de una segunda nave. Nada queda de los retablos destruidos en 1936, que eran casi todos de época moderna, salvo el antiguo del Rosario y el retablo mayor que había sido obrado en 1708”.

El retaule de l'altar major de Sant Feliu de Pallerols va ser fabricat per l'escultor vigatà Feliu Vidal entorn del 1669-1670, del que se n'ha conservat una imatge (<AF> núm. 10).¹¹²² Al mateix temps que es signaria el contracte del retaule de la capella de la Mare de Déu de La Salut, a Sant Feliu de Pallerols, entre uns particulars i el fuster olotí Geroni Mont, el 1669.¹¹²³ Vidal havia intervingut i treballat en diferents parròquies, de la vall d'Hostoles, per exemple a Les Encies, i osonenques, com Sant Feliu de Planeses (sufragània de Sant Sadurní d'Osormort) i a la capella d'El Far (<AF> núm. 11). La visita de 1671 diu haver-hi un "*retrotabulum quod venio magnifice fabricat*",¹¹²⁴ i al seu costat també es menciona l'altar de sant Francesc, "*cum retrotabulo noviter pulchriter erecto*".¹¹²⁵ D'aquest retaule major només en quedà la base o sòcol, després de ser destruït durant la guerra civil; això ho explica mossèn Pere Blanch en la seva reconstrucció: "*a primeros de marzo la Casa Solé de Gerona nos proporción los operarios picapedreros para que aprovechando la piedra de esta de características semejantes a la parte antigua de dicho zócalo, completaremos el mismo, el cual pudo terminarse y colocarse definitivamente el día 15 de junio [de 1949] vigilia de la festividad del Corpus*".¹¹²⁶ Aquest sòcol va arrambar-se arran de paret, i ha conservat els seus alts relleus amb escuts, grotescos i motius vegetals, policromats en or. Aquest retaule major es daurà a mitjan segle XVII a mans d'Ambròs Colobran, al mateix temps que se li feren unes reformes, incorporant un sagrari i pintura nous; malauradament les visites pastorals posteriors a aquesta data no ens diuen res d'aquesta intervenció i dauradura. La visita de 1703 ens indica que faltava pagar el retaule de sant Isidre, pel que permeté fer una aplega general i avançar les bestretes; complementàriament, el llibre d'obra parroquial ens informa de les incidències i peripècies posteriors a aquesta visita, sobre els impagaments de l'obreria a un desconegut fuster o escultor Joan Frigola (o Farigola), i a la seva mort, continuant la seva filla.¹¹²⁷ El bisbe Palmero també hi intervingué, ja que en la visita del 21 de febrer de 1767 ho deixà enregistrat en el llibre d'obra, permetent el traspàs del retaule de sant Isidre a la capella immediata per poder construir una capella del Santíssim.¹¹²⁸

Dels següents contractes notariais de retaules de pintura i escultura, malgrat la importància econòmica i la participació diversa d'excel·lents artistes, les visites pastorals no en fan esment;

¹¹²². SOLÀ, Xavier, "L'escultor vigatà Feliu Vidal i l'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols", *Ausa*, XIX-145 (2000), p. 183-185.

¹¹²³. MURLÀ, J., "Dades relacionades...", p. 228-229 i 236.

¹¹²⁴. ADG, P-104, St Feliu de Pallerols, 1671, f. 90r.

¹¹²⁵. ADG, P-104, St Feliu de Pallerols, 1671, f. 92r.

¹¹²⁶. APSFP, *San Feliu de Pallerols. Libro de cuentas e historia de la Reconstrucción...*, p. 21.

¹¹²⁷. SOLÀ, X., *L'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols...*, p. 41.

¹¹²⁸. APSFP, *Llibre d'obra*, 1767, s.f.: "Se nota que als 21 de febrer del any 1767 lo Illm. Sr. D. Emanuel de Palmero y Rallo, bisbe de Gerona, dona llicència ab decret de tapar la porta del sementiri, obrinne altre al reliquer y li fos més convenient de no obrirse que se cadàs sens obrir mentres vingúés bé al poble y axí mateix que se mudàs lo retaule de St Isidro y que se posàs en al puesto que estava dita porta com se ha executat com consta més llargament lo decret y mamurial que està cusit ab un dels dos llibres de dita obra".

cal interpretar aquest buit, però, amb prudència. Entre 1580 i 1585 es portà a terme el treball de fusta per Joan Bosch i la pintura de Joan de Namur pel retaule major per a Sant Pere de Les Preses, encarregat pel rector i dos obrers.¹¹²⁹ Del 1597 destaca la pintura del retaule del Roser de l'església de Sant Esteve de Bas, obra de Jaume Huguet, signat amb uns particulars, els obrers i pabordres del Roser;¹¹³⁰ segons podem apreciar en imatges d'inicis del segle XX, el retaule del Roser que ens apareix correspon a finals del segle XVII o de principis del segle XVIII, i segurament el retaule d'Huguet fou desplaçat o recol·locat (<AF> núm. 14). Entorn de la dècada de 1710 el vigatà Pau Costa havia portat a terme el retaule de l'altar major de Sant Esteve de Bas¹¹³¹ (<AF> núm. 6); aquest havia desplaçat a un retaule compost uns dos-cents anys enrera (entre 1529 i 1546), i format per diferents taules de fusta que havien pintat Joan i Pere Gascó, pare i fill.¹¹³² El retaule de Costa va ser destruït durant la Guerra Civil, mentre que el dels Gascó,¹¹³³ fins al 1936 se'n conservaven quatre compartiments a la mateixa església, i penjats en els laterals de l'altar major segons les fotografies (l'*Ordenació de Sant Esteve*, la *Predicació*, la *Invençió del Cos* i la *Benedicció dels malalts davant les relíquies*, <AF> núm. 9). Aquest darrer i la *Resurrecció de sis morts davant les relíquies de Sant Esteve* es troben avui a Museu Nacional d'Art de Catalunya i una altra taula, l'*Enterrament de Sant Esteve a la sepultura de Sant Llorenç* està a Museu d'Art de Girona (<AF> núm.8).

Sabem que amb anterioritat al 1596 hi hagué a Ridaura diferents obres de pintura artística, sense poder-ne precisar la seva correspondència.¹¹³⁴ El 1606 se signà l'avenença per crear l'enfustament del retaule major, entre Joan Pujades, fuster de Riudellots de la Selva i l'abat de Sant Pere de Camprodon, el rector de Ridaura i dos obrers, així com la seva pintura, a mans de Joan Pujades;¹¹³⁵ efectivament, sabem que les obres es portaren a terme, ja que el llibre d'obra ens ho confirma.¹¹³⁶ El 1611 va signar-se el contracte per a pintar dit retaule entre Rafael

¹¹²⁹. SALA, C., *L'art religiós...*, p. 71 i 119-120.

¹¹³⁰. SALA, C., *L'art religiós...*, p. 76 i 137-138. Vegeu la biografia de l'artista, BOSCH, Joan, "Biog. 9. Jaume Huguet I. 1540/7-1606 (+) i Jaume Huguet II. Notícies 1594-1607 (+)", dins BOSCH, J. i GARRIGA, Joaquim (dir.), *De Flandes a Itàlia...*, p. 199-201. On diu que aquesta obra "seria una de les úniques feines conegudes dels Huguet –el document només cita com a autor un '*Jaume Huguet pictorem civem Barcinone*'– en terres del bisbat de Girona", p. 199.

¹¹³¹. LLONGARRIU, Ramon, "Pau Costa: el retaule de Sant Esteve d'En Bas", *Verntallat*, 32 (1992), p. 19-22 i JUNYENT, Eduard, *Estudis d'història i art (segle IX-XX)*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2001, especialment el capítol dels "Escultors vigatans dels segles XVIII-XIX", p. 445-469.

¹¹³². MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 246-247.

¹¹³³. ADG, *Cuestionario...*, St Esteve de Bas, 1 de setembre de 1939, p. 15: "Fueron incendiadas cuatro tablas pictóricas del siglo XV de un tal Gascó o Gascón. Tambien lo fueron seis tablas de un autor desconocido y del siglo XIV o XV. Fueron incendiadas las imágenes de talla siguientes: San Esteban, Virgen del Rosario, Nuestra Señora de Gracia, Santo Cristo, Virgen de los Dolores".

¹¹³⁴. APR, *Libre de la obra comensat l'any 1593*, s.f.: el 1596, "A 10 d'agost per pagar al pintor 5 lliures" i el 1598, "Pels pintors, 3 lliures./ Per la despesa dels pintors, 2 lliures".

¹¹³⁵. SALA, C., *L'art religiós...*, p. 79 i 145-146.

¹¹³⁶. APR, *Libre de la obra comensat l'any 1593*, s.f.: "Jo, Joan Pujadas, entallador y fuster de Gerona a confès aver rebut dels hobres de la isglésia de Nostra Senyora de Ridaura, qui són Honofre Bataller y Joan Mas, l'any present hobres en presència de ministro Esteve Cols, prevere y vicari de la mateixa

Andreu, pintor gironí i el rector, batlle, cònsols i obrers de Ridaura, on s'indicava l'origen del contracte, segons Carme Sala, en una visita pastoral (malgrat que no l'hem pogut localitzar).¹¹³⁷ L'historiador olotí Miquel Puig pressuposa que, un cop ampliada la nova església en el segle XVIII, "el retaule esdevingué massa petit per a les noves proporcions del presbiteri, i cal pensar que se'n construí un de nou, al qual correspondria la descripció que es fa en el contracte per al de Camprodon, del 1769, amb sis imatges en distribució molt similar al que hi ha actualment, de factura moderna, possiblement inspirat en aquell del segle XVIII"¹¹³⁸ (<AF> núm.18). Tant el retaule de Ridaura, com el de Camprodon, un tercer a Bàscara i un quart per a la capella de la Verge de les Olletes, del mas Masegur, de Sant Privat de Bas, haurien estat fets per Jaume Diví, amb escultures de Pere Espinet, representant a la Verge, sant Joan, sant Francesc, sant Privat, sant Narcís i sant Agustí¹¹³⁹ (<AF> núm. 66).

Els buits de manaments episcopals de la parròquia de La Pinya es veuen parcialment omplerts per dades notarials i pels comptes de les obreries. Tenim notícies del retaule del Roser de contractat el 1602, entre l'escultor i pintor Antoni Jaume Vilanova i el rector, dos obrers i dos pabordes del Roser.¹¹⁴⁰ Un inèdit retaule major, la seva pintura i dauradura (segurament un segon o tercer) seria pagada en successius abonaments al llarg de la dècada de 1765, fruit de les aportacions de cereals dels parroquians i la seva venda; els artistes foren els germans Francesc i Manel Basil.¹¹⁴¹ Tal com ha estudiat Carles Dorico, aquesta família de dauradors, els Basil,

isglésia, vuit lliures, dich 8 lliures y són a bon compte per lo preu del retaule maior y per lo ver fas lo present de mà mia vuy a 2 de febrer 1607./ Han donat al mestre Pujades, 2 lliures./ Joan Pujades reconeix haver rebut 18 lliures 13 sous pel retaule”.

¹¹³⁷. SALA, C., *L'art religiós...*, p. 80 i 148-149: “En coneixement y atenent que per el Il·lustríssim y molt Reverent Domino Don Francisco Arévalo de Çuaço, per la gràcia de Déu y de la Santa Seu Apostolica, Bisbe de Gerona, en el mes de Septembre pròxim passat, en el acte de la general visita exercida en la dita Església de Ridaura manà fer el retaule del altar major de dita Esglesia pintat de òptim art en les arts de la pintura”.

¹¹³⁸. PUIG, M., “Els retaules de Bàscara i Camprodon, de Jaume Diví, i altres treballs seus a Olot”, *Annals 1989. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1990, p. 365.

¹¹³⁹. SOLÀ, Xavier, “La capella del mas Masegur de Sant Privat Bas”, *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, 2005-06, [En premsa].

¹¹⁴⁰. SALA, C., *L'art religiós...*, p. 78 i 143-144.

¹¹⁴¹. APLPI, *Llibre de testaments*, 1687-1821 (full solt): “Nota de lo que jo Llorens Valentí replego per lo rataule major de La Pinya per daurar./ Primo tinch entregat – 25 lliures 16 sous 6 diners/ Y ditas són sel quen diner de Llorens Valentí que fou regidor y Gaspar Corós, regidors y Joan Llagostera Batlle y Isidro Capdevila, regidor y Isidro Guerra, regidor. / Item tinch entregat de blat, 1 quartera 36-3 mesurons que dit blat, val 10 lliures 10 diners/ Item tinch entregat de blat de moro 4 quarteres 61 mesurons que dit blat de moro, val 17 lliures 9 sous 9 diners/ Item tinch entregat ab diners del calax de la iglésia de La Pinya la quantitat 33 lliures 6 diners/ Item tinch entregat en lo any 1764 de blat 4 quarteres 3 c[uartans?] que val la suma de 19 lliures 17 sous/ Item tinch rebut en lo any 1764 de blat de moro 9 quarteres que val la suma de 21 lliures 3 diners./ Item tinch entregat en lo any 1765 de blat de moro 7 quarteres 5 c[uartans?] y venut val la suma de 19 lliures 12 sous./ Item tinch entregat en lo any 1765 lo blat que són 9 quarteres 2 c[uartans?] 4 mesurons junt ab lo de l'obra de la iglésia que val al tot la suma de 46 lliures 3 sous 4 diners./ Item tinch entregat de Joseph Garganta de diners del comú que los avian sedits a la obra la suma de 10 lliures 11 diners./ Item tinch entregat ab dines del calaix de la iglésia de La Pinya a 1766 la suma 51 lliures 7 sous 6 diners./ Item tinch entregat en lo any 1765 de blat de moro que són 7 quarteres 2 c[uartans?] y venut val la suma de 23 lliures 7 sous/ Item tinch entregat de blat en lo any 1766 que són 6

juntament a la dels Colobran (que hem vist a Sant Feliu de Pallerols), ambdues originàries de la comarca d'Osona, establiren sengles branques familiars a Girona i Olot; recordem que ambdós s'havien disputat aferrissadament la dauradura del retaule del Roser que havia obrat Pau Costa el 1704-1707 per a l'església de Sant Esteve d'Olot.¹¹⁴² En aquesta mateixa parròquia tingué lloc, el 1769, quan encara es pagava als Basil, la contractació del nou retaule del Roser entre el rector de la parròquia, Ponç Prat amb Vicenç Real, la que seria una primera actuació dins l'àmbit del bisbat gironí. Mossèn Joan Pagès li atribueix, a ell o algun altre membre de la seva família, la construcció del retaule major de la sufragània de Sant Joan de Balbs, amb les almoines recaptades pel bací del Roser, entorn del 1775, segons es veu gravat en uns estucs a ambdós costats de l'absis (i novament remodelat el 1831)¹¹⁴³ (<AF> núm. 75). També del segle XVIII, cal atribuir la construcció d'un nou retaule a Puigpardines, quan es mana "fer un altar major que també ja és molt vell y casi indecent",¹¹⁴⁴ i segons Francesc Monsalvatje són els retaules de la parroquial de La Barroca (1704) i de la capella de Santa Elena (1761).¹¹⁴⁵

A Sant Vicenç de Susqueda sabem que s'havia fet un retaule del Roser el 1608, que havia pintat i daurat Rafel Andreu, originari de Girona (i que hem vist treballant a Ridaura).¹¹⁴⁶ El 1614 es

quarteres. Y venut val la suma de 27 lliures 9 sous./ Item de blat y blat de moro de 1768 tinch entregat y val al tot 35 lliures 13 sous 6 diners./ Item vuy dia 24 de juliol 1768 tinch entregat del calax de la iglésia 46 lliures 15 sous 8 diners./ Nota de lo que jo pago per lo retaule major de La Pinya./ Primo hi pagat a nan Moxell de Olot 6 sous./ Tinch rebut de mans de Llorens Palantí, obrer, del rataule magor la suma y cantitat de sent lliuras dich 100 lliures / Y ditas tinch rebudas a bon comtat del preu fet del rataule magor y per que conti fas la presen rebuda buy dia 1 de juliol de 1766. Francesc Basil, pintor y daurador./ Item tinch rebut de Llorens Balantí, obrer, del rataula magor la suma y candidat de xaxanta y sinch lliuras dich 65 lliuras barceloneses y ditas són ab son comta de dit preu fet y per ser bo ver fas la presen rebuda bui dia 14 de satembra de 1766. Francesc Basil, pintor y daurador de Olot. / Item tinch rebut a bon comta de dit Valentí noranta sinch lliuras, 95 lliures / Item com a obrer del rataula major de La Pinya vull dia 20 de juny de lo any 1765. És ver jo Manuel Basil, dorador./ Item tinch rebut de Llorens Balantí, com a obrer del retaule major de La Pinya, trenta sinch lliuras dibuït sous y sis a von comta del preu reb de dexar. És ver jo Emanuel Basil, dorador./ Item dit Basil per mans de sun germar que jo dit Valentí li he donats la suma de 95 lliures a degut./ Francisco paguí y Llagoster 15? lliuras./ Item tinch rebuts de Bonaventura 2 lliures 5 sous./ Diem nosaltras, bui dia 7 de max de 1769, em pasat comtas de la rataula de lo alta magor y escons y pasats comtas som pagats de tot dit preu fet y per ser lo hem fas la presen rebuda jo Francesch Basil y Riera, pintó y daurador".

¹¹⁴². DORICO, C., "La dauradura del retaule del Roser, de l'església parroquial de Sant Esteve d'Olot", *Annals 1994. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1995, p. 103-132.

¹¹⁴³. PAGÈS, J., "A propòsit d'un mil·lenari: Sant Joan de Balbs", *Tallaferro*, 1 (octubre 1977), p. 4.

¹¹⁴⁴. ADG, P-124, Puigpardines, 1738, f. 114r.

¹¹⁴⁵. MONSALVATJE, F., *Nomenclátor histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia de Gerona*, Olot: Imprenta J. Bonet, 1908, p. 69.

¹¹⁴⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), *Llibre de la confraria de Santíssim Rosari fundada en la iglésia de St Vissens de Susqueda per lo pare fray Gabriel Martines del horde de St Domingo del monestir de Geron al dia de Sta Margarida del any 1604 essent rector Garí Carles Bosch natural de la vila de Osor, dit dia se feu solemne festa. En est llibre se scriurà los cofrades del Roser: "Lo dia de Santa Margarida, que fonc diumenge als 20 de juliol 1608, se feu la festa de nostra Senyora del Roser en esta iglésia de Susqueda, pagarém se dels musichs 34 reals. Isqueren de pabordres de la confraria Francesc Codina, pagès y Andreu Roca Salvà, fadrí, foren elegits pabordres per lo any corrent Andreu Colobran y Joan Puig y Sabater, pagesos tots de la present parrochia. En lo bací no an sobrats dines perquè se ha pagat lo pintar lo retaule 9? lliures. Garí Carles, prevere y rector./ En la pasqua del any present de 1609 fonc asentat lo retaule de la Mare de Déu del Roser de la*

feu el retaule major per part dels mestres fusters gironí i blanenc Roca i Oliu, respectivament.¹¹⁴⁷ El 1697 el bisbe Pasqual introduirà els conceptes indirectes de meditació, revitalització i decència per mudar o reemplaçar el retaule del Roser,

“*Havem fet reflexió en la indecència que se causa al Santíssim en lo altar major quant se diuhen las missas matinals en lo altar de Nostra Senyora del Roser per estar de espatlles al Santíssim Sagrament. Manam al Rector y obrers desta iglésia que, dins un mes de la publicació de las presents, muden lo retaule del dit altar de Nostra Senyora del Roser en altra part de la iglésia que los apareixerà milló y més desembaraçada y lo cumplen així, pena de 10 lliures pagadoras de béns propis per qui contradirà que aplicam per la obra desta iglésia y en subsidi de excomunió major*”.¹¹⁴⁸

Creiem oportú poder establir els anys de perdurabilitat, deteriorament i expiració d'un retaule, sempre depenent, tal com hem anat apuntant, d'una sèrie de factors ambientals i condicionants històrics que en permetien la seva conservació. Aquest del Roser perdurarà uns noranta anys, mentre que no ho degué ser poc més de cent-cinquanta, un de contigu i coetani: “*en atención a que el altar de sant Ysidro está muy gastado e indecente, encargamos a los administradores de dicho santo, procuren hacer un retablo y adornar el altar decentemente, para que no nos veamos en la precisión de haver de disponer que se quite dicho altar o no se diga misa en el*”.¹¹⁴⁹

El primer treball artístic d'època moderna a Sant Joan de Fàbregues seria el retaule major, contractat per Joan Gascó a principis del segle XVI. Se'n conserven tres taules al Museu Episcopal de Vic: el compartiment central (*Sant Joan Evangelista i Sant Joan Baptista*), i un parell de laterals (*Baptisme de Crist i Sant Joan Evangelista a l'illa de Patmos*).¹¹⁵⁰ Aquest retaule incorpora elements tardogòtics (amb la monumentalitat de les figures sobre un fons daurat) i renaixentistes (l'articulació i proporcionalitat de les figures sobre un paisatge). El 1882 Artur Osona el trobà en un altre lloc: “En la iglésia res hi vegí de notable, pero en cambi en la sacristia, vaig admirar un preciós retaule gòtich, molt ben conservat; també hi ha una tosca pica

present Església de Sant Vicens de Susqueda, bisbat de Vich, assen pagat per los fer 42 lliures y per lo pintar sexanta lliures barceloneses és se pagat de caritats de tota la parròquia al dorat ministro Rafel Andreu, pintor de Gerona de tot tenim albarà del fer y pintar. Essent rector Garí Carles Bosc prevere natural de la vila de Osor”.

¹¹⁴⁷. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), *Llibre de la confraria de Santíssim Rosari...*: “Dit dia donàrem afer lo retaule del altar major de dita església a mestre Roca, fuster de Gerona, per lo preu de sent lliures barceloneses, pagadores a Nadal més prop, sinquanta les restants, essent acabat dit retaule y no a de fer les tres figures grans ni lo sacrari tot per memòria. Dit mestre morí y mestre Oliu de Blanes a fet dit retaule per lo preu de sent y vint y sinch lliures les figures, an costat 30 lliures lo any 1618. Garí Carles Rector”.

¹¹⁴⁸. AEV, 1221, Susqueda, 1687, f. 594r.

¹¹⁴⁹. AEV, 1238/1, St Vicenç de Susqueda, 1799, f. 138r.

¹¹⁵⁰. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 135-136 i ÍD., “Compartiments del retaule major de l'església de Sant Joan de Fàbregues”, AA.DD., *Museu Episcopal de Vic...*, p. 155.

d'aygua, bastant primitiva, pera lo ús de la sacristía".¹¹⁵¹ Tenim notícies al llarg del segle XVIII de diferents intervencions artístiques solament a la capella del Roser, mostrant una confraria força activa: el 1706, s'havia daurat el tabernacle; el 1734, s'havia esculpit la imatge la Mare de Déu; el 1742, l'escultor Andreu Escarpanter havia treballat en diferents parts de l'altar del Roser; el 1747, s'havia intervingut en el retaule de la Mare de Déu, segurament per elaborar-hi un cambril; el 1752 es compraren ornaments per al retaule del Roser, pintar i encarnar unes imatges de sant Domènec i santa Rosa, i alguns vestits seus i el 1759 es comprà una imatge del sant Crist.¹¹⁵²

L'església de Tavertet atresorava un conjunt de retaules i pintures murals fins ara inèdits, però prou interessants per a l'historiador de l'art, mentre que avui resta totalment deslluïda i despullada de qualsevol ornament;¹¹⁵³ n'hem indicat algunes notes esparses, però val la pena detenir-nos-hi una per una. Jordi Sanglas n'ha intentat fer una reconstitució a base de testimonis

¹¹⁵¹. OSONA, A., "Itineraris d'Excursions...", p. 233. Tot i que aquest retaule ingressà a MEV, abans del 1893 no apareix registrat fins el 1898, sense indicar-ne mai la ubicació: GUDIOL, J., *Inventari dels objectes...*, p. 2d.

¹¹⁵². AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, P01/1 (1672-1830). Confraria del Roser: el 1734: "Item un bacó de cansalada per lo escoltor que esculpeix la Mare de Déu, 15 lliures 4 sous"; el 1742: "Primo Andreu Escarpanter, escultor per la fàbrica de la mesa, gradas, historia y marchs de la capella del Roser, 30 lliures./ Item per un afagit a dit altar a ell mateix, 1 lliura 8 sous./ Item per sacra, evangeli y lavabo al dir escultor, 1 lliura./ Item per aiguacuit, 14 sous"; el 1747: "Item per la tela de pintar lo retaule, 3 lliures 13 sous./ Item per los golfos dels angelets, 3 sous./ Item per dorar la imatge de Nostre Senyora, 33 lliures 12 sous./ Item per lo guix y port per enguixar lo altar, 15 sous./ Item per claus, 3 sous./ Item per la fusta de las portas del camaril, 1 lliura./ Item de jornals a Font fuster, 3 lliures 12 sous./ Item per cuyre per dar color al retaule, 7 sous./ Item per cera a Joseph Serra, 8 lliures 9 sous 6 diners"; el 1752: "Memorial de lo que entrà a la confraria del Roser lo any 1752 que ho rebé y distribuí Joseph Soler, notari de Rupit./ Primo un llegat que fe lo qº Pera Roca, parayre de Rupit de 50 lliures per adorno de la capella de Nostre Senyora del Roser com consta de don testament, 50 lliures./ Item altre llegat que feu lo qº Francisco vila, treginer de 10 lliures com consta, 10 lliures./ Item 15 lliures 3 sous 9 diners que cobrà de Joseph Aulet pagant per Murandas, 15 lliures 3 sous 9 diners./ Item de la pabordessa Francisca Manyà, 5 lliures./ Suma: 80 lliures 3 sous 9 diners./ Tot lo compte sobredit cobrà Joseph Soler, notari./ Las sobreditas 80 lliures 3 sous 9 diners gastà lo Doctor Joseph Soler, notari de Rupit dit any per adorno de la dita capella del Roser, professó y funcció./ Primo per set canas de glassa brillant ab vias coloradas que serviren per lo pavalló del tabernacle y serveixen per las cortinas del camaril a rahó de 1 lliura 2 sous cana, 7 lliures 14 sous./ Item per los dos caps, mans y coronas de Sant Domingo y Santa Rosa, 9 lliures./ Item per dorar las coronas y encarnar los caps y mans dels dits sans, 4 lliures 4 sous./ Item per quatre canas de llana borda per los àbits de dits sans a prpeu de 1 lliura 14 sous cana, 6 lliures 16 sous./ Item per altres quatre canas de glassa brillant per folrrar la capa de Sant Domingo y la caputxa de la Santa a preu quinsa sous cana, 3 lla./ Item per dorar la mesa y gradas y pintar la prespectiva del altar del Roser, 33 lliures 12 sous./ Suma lo gastat, 64 lliures 6 sous./ Suma lo entrat, 80 lliures 3 sous 9 diners./ Resta pagador, 15 lliures 17 sous 9 diners."; el 1759: "Item per comprar una imatge del Sant Christo, 4 sous 6 diners./ Item per guarnir lo esmari per lo tabernacle per lo fuster y mestre de casas, 1 lliures 2 sous./ Item per diligenciar fer unas candaderos per lo altar de Nostre Senyora, 6 sous./ Item per la compra de tela y puntas per unas tovallas per lo altar y fer quatre candaderos amplateats, 6 lliures 12 sous"; i el 1785: "Item la balustrada de ferro devant la imatges de la Mare de Déu ab lo seu sant nom dorat ha costat 22 lliures, jo li doni 4 lliures 5 sous de la administració de las donas y aixís dit paborde hi a gastat, 17 lliures 15 sous".

¹¹⁵³. ROVIRÓ, I., *Art i cultura...*, p. 462: "La Iglesia parroquial y las dos capillas de San Miguel [sufragánea] y san Cornelio y Cipriano fueron quemadas las imágenes, quedando los edificios".

orals, vegem, nosaltres, el que diu la documentació de l'obreria i de les confraries.¹¹⁵⁴ Destacava per sobre de tot el retaule de l'altar major, dedicat a sant Cristòfol, el qual ens n'ha arribat una fotografia (<AF> núm. 25). El llibre d'obra ens diu que el va elaborar un tal mestre Tàpias, escultor, amb pagament del 1703, i que havia presentat una traça que anà modificant i adaptant als gusts de l'obreria taveriana;¹¹⁵⁵ aquest escultor és el que podia haver treballat en diferents altars garrotxins, en el santuari de la Trinitat de Batet de la Serra (ca. 1700), juntament a Feliu Barrera, i en el de la Mare de Déu de Gràcia, de la parroquial de Sant Esteve de Bas.¹¹⁵⁶

El 1771 s'havia construït una nova capella dels Dolors; ja existia, però, un altar dedicat a aquesta verge, amb un primitiu retaule contractat per Pere Gascó el 1538.¹¹⁵⁷ Avui, després dels seus trasllats i substitucions a finals del segle XVI, es conserva parcialment i molt malmès al Museu Episcopal de Vic (l'*Epifania* i la *Resurrecció de Crist*). Amb anterioritat al 1772, sabem

¹¹⁵⁴. SANGLAS, J., "Altars antics de l'església de Taveret", *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2002, p. 2-4.

¹¹⁵⁵. AEV, Arxiu parroquial de Taveret, G/1 (1682-1770), s.f.: el 1703: "Vuy als diset del mes de juliol del any 1703 se ha gastat de dines de la obra y de las demás administracions de la iglésia per lo retaule del Altar major a mestre Papias, escultor y juntament de fer lo secrari dos centas vint y sinch lliuras dich 225 lliures com consta en lo present llibre de una rebuda feta de mà pròpia, 225 lliures./ Item ha demés del dalt referit se'ls foren donades quatre dobles per lo queu feren de millorament en dit retaule que no era en la trassa ni ab punte dich, 27 lliures 10 sous".

¹¹⁵⁶. MURLÀ, J., "Els retaules barrocs de la Garrotxa", *La Comarca d'Olot*, 612 (6-VI-1991), p. 15.

¹¹⁵⁷. ABEPV, GUDIOL, J., *El Museu Arqueològich-Artístich Episcopal de Vich en 1922...*, p. 9: "Pertany a un art ben nostre, altra pintura sobre taula, en la qual s'hi troba un compartiment ab la representació de la Epifania y part d'altre en la que s'hi figura la Resurrecció de Crist. la primera de tals composicions exposa el biblich episodi de la Adoració dels Reys, fentlo succehir en la part exterior de la humil establia de Bethlem, en la qual hi ha ben visibles els dos animals que havian escalfat el Diví Infant acabat de néixer. La Mare de Déu está sentada, segon sembla, p. 10, sobre la albarda de la mula, oferint el Jesuset nú sobre la seva falda, acostantshi reverent els tres adoradors, que expressan tres edats de la vida y altres races a les quals el Senyor va manifestarse. La figuració del triomf de Crist ressucitant sobre la mort está exposada, com ja he dit, fragmentariamanet, regoneixentse la part superior del Jesús, que mostra una banderola crucífera, com a ceptre del seu regnat en el cel y sobre la terra. Dona gran interés a la obra pictòrica la circumstancia de constar que ella pertany a la peça superior esquerra de un retaule, dedicat a la Mare de Deu dels Dolors, destinat a la parroquia de Taveret y contractat als 12 de janer de 1538 al artista Perot Gascó. Al mateix retaule fa refència el sagrari o tabernacle, que també ha ingressat en el Museu, constituhint una demostració de la manera com era guardada y exposada a la veneració dels fidels la sagrada Eucaristia als principis del sigle XVI, lo qual sens dubte causarà novetat a les persones enteses en liturgia". La mateixa peça, però, ja figurava en la primera inauguració del museu, ABEPV, GUDIOL, J., *Inventari dels objectes...*, p. 147: "Pintura en taula pertanyent al retaule que, a 12 de janer de 1538, contractà el pintor de Vich, Pero Gascó, dedicat a la Verge dels Dolors y destinat a l'iglésia de Taveret. El contracte d'aquesta obra parla de que en la taula superior esquerra deu haverhi la Adoració dels Reys y Resurrecció de Crist, representacions que figuren en aquesta taula, si bé la segona està molt fragmentària ja que sols deixa veure la part superior del cos de Crist que alsada la vesta y presentant en sa esquerra la banderola crucífera devia alsarse del sepulcre. L'escena de l'adoració dels Reys es forsa completa, presentant el biblich episodi en la part exterior de l'establia en la que per una finestra es veuen el bou y la mula. La Verge está sentada potser sobre la sella de la mula, peresentant al Nen, completament un, a l'adoració dels Reys, que semblen figurar les tres edats de la vida y donar tres tipos europeu, asiatic y africà, mentre Sant Joseph que té un dels vasos d'or dels Reys en una mà y en l'altre el gayato, resta en actitud d'admiració. Cau per davant y puntillat donant un motiu flornat usual en les obres del mateix pintor en que apareix també en algunes del seu pare. el retaule de que formava part aquesta taula devia ser pintat a l'oli y importava la cantitat de 31 lla 4 sous (Cúria Fumada. Llibre de Capítols matrimonials y concòrdies de Salvi Beuló)".

que s'havia portat a terme l'altar (o algunes imatges) del nou altar de la Nostra Senyora del Cor, a mans de l'escultor Antoni Real;¹¹⁵⁸ el retaule hauria estat 'assentat' el 1772.¹¹⁵⁹ Aquesta és la bona impressió que tingué el bisbe en la seva visita de 1770:

“Ab grandíssim gust avem visitat la present iglésia y demás per avero enqontrat ab tal disposició ordre y ermonia que verdaderament nos mou adonar las degudas gràcias no sols al Reverent Rector per lo cumpliment de son pastoral càrrech y acreditat zel; si també als obrers, propietaris y demás individuos de la parròquia per lo que han cohoperat ab limosnas, ajudant a perficionar las obras que a fet y coninua y en especial, alabam la obra del presbiteri per aver retirat lo altar major vers la paret que en realitat ha quedat dit presbiteri mol més capàs que antes per celebrar-se ab major llibertat y decència las funcions sagradas quedant de esta manera ab tota perfecció la entrada y aixida de la sagristia com y també la nova fàbrica del retaulas del gloriós Sant Isidro, Sant Christo y nostre Senyora del Cor, dels quals lo primer esta perficionat de escultura y dels demás tenim antes se construhiran en breu, ab que quedarà la iglésia del tot perficionada per lo que exortam a uns y altres a la perseveransa de tant magnífica obra, cohoperant en quant pugan prometent-los que seran de Déu Nostre Senyor gratificats de son merescut premi”.¹¹⁶⁰

Recordem què deia la visita pastoral de 1593:

“Provehí que dit altar, juntament ab son retaule, sia totalment tret de dit chor y los obres qui son Pere Jofre y Montserrat Sol Rocha fassen baxar aquell bax en la dita yglésia y col·loquen aquell després auran feta una capella dejús de la torra, en la qual faran emblanquir les parets de dita capella ab son caragol pera pujar a la dita torre, y assò faran de assi a la festa de Pascha de Resurrecció primer vinent, pena quant en traure de dit chor lo dit altar y retaule de excomunicació major y de sinc lliures barceloneses applicadores la tercera part a la pena de la dita yglésia quant emperò al ser de dita capella nols imposant pena alguna perquè tenguen major mèrit en aquella”.¹¹⁶¹

Els altars laterals disposarien de composicions ben diferents a la del retaule principal. El cas més destacable és el de l'altar del sant Crist. Sabem que el “que en 1780 se adornà la capella del Sant Christo fent una perspectiva ab son nitxo de lo mateix per col·locar la imatge del Señor, y se jaspeà i colrà la mesa, que res costà a la present administració ni als parroquians. Costà ab diner 37 lliures 7 sous 6 diners entre dorador, fuster, tela, gavarrots y sens contar lo gasto dels oficials qui el feu lo rector”.¹¹⁶² Cèsar Martinell justificava que “la profusió d'aparell per a donar esplendor al culte posà en activitat diverses tècniques de caràcter sumptuari que

¹¹⁵⁸. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941), s.f., el 1772: “Item al mateix Ral que feu lo altar de nostre Señora del Cor (que se ajustà se li pagaria a proporció del de Sant Isidro) y té rebut de un partit 14 lliures per dos figuras [que] tenia de fer y no ha fet, y 12 lliures per mans del hereu son fill, com ho trobaràs ab dos rebudas dins lo llibre de la administració de Sant Isidro ab tot vins y sis lliures”.

¹¹⁵⁹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941), s.f., el 1771: “Item per lo que se ha treballat de fuster, so és fer la portas de la trenca passa; confessionari dels Dolors; finestra del altar del St Christo; la del Roser; calaxos de la sagristia; dos faristols, un de alt ab son peu per compondre la trona y escala; rebaxar los palits y compondrer lo altar major a que treballaren tres dies Joseph Ponts y Joseph Noguera, fusters./ Item a Vicens Ral, escultor per la nova posició del altar major, treball y direcció, dos lliures, dos sous y sis”.

¹¹⁶⁰. AEV, 1233, Tavertet, 1770, f. 124r.

¹¹⁶¹. AEV, 1209/5, Tavertet, 1593, f. 180r-v.

¹¹⁶². AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/2. Altar del St Crist (1766-1944), s.f.

s'auxiliaven mútuament, una de les quals fou la pintura de perspectiva que es convertí en una modalitat important dins l'art pictòric. Consistia a simular conjunts o detalls arquitectònics amb el màxim realisme valent-se de les regles geomètriques de la perspectiva cònica, que els tractats divulgaven, i l'efectisme del clarobscur. Aquesta tècnica tenia els seus especialistes, coneguts per 'pintors de perspectiva'. De vegades era aplicada en diversos plans prèviament estudiats, donant lloc a una escenografia mixta de plata i volums, o bé en una superfície única de pintura mural que produïa l'efecte corpori desitjat".¹¹⁶³ Aquests exemples poden veure's des d'una altra òptica, de la recuperació i represa de la tradició fresquista, perduda, a Catalunya, des de la Baixa Edat Mitjana.

L'opció de fer unes pintures murals no és vana, i cal relacionar-la amb altres parròquies que optaren per aquest tipus de pintura en la divuitena centúria, com els casos empordanesos de Navata i Rabós d'Empordà¹¹⁶⁴ o bé els lleidatans d'Ivorra i Maials.¹¹⁶⁵ La situació del delme del cas navatès, estudiat per Joan Gay, és compatible amb l'explicació d'una situació de relativa 'pobresa' de l'obreria local (produïda per la Guerra de Successió), però amb una necessitat de tirar endavant el projecte; una situació precària, però, que no els impedia nous projectes més costosos. Vegem que el preu d'aquest amb el retaule major, i amb els que vindrien més endavant, seria molt diferent. En qualsevol cas, sí que el primer retaule condicionaria enormement l'elaboració d'altres obres d'art o capelles, ja que trigarien quasi setanta anys en fer-se. Sens dubte que també hi influí el Decret Reial del 1777, en què Carles III i la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* restringien l'autorització de la construcció de retaules de fusta, per evitar incendis i abaratir costos.¹¹⁶⁶ Teòricament, els bisbes havien de ser els encarregats de fer-ho saber a les parròquies; nosaltres no n'hem localitzat cap referència en les nostres visites pastorals, però això no vol dir que no existissin. Joan Vilamala n'ha trobat un text íntegre en un *Llibre de visites pastorals* de la parròquia de Matamargó, diòcesi de Solsona, quan el 1792 el bisbe recriminava a l'escultor Josep Pujol encara l'ús de la fusta, però li permetia acabar els que ja tenia començats.¹¹⁶⁷

¹¹⁶³. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura... V. III...*, p. 85.

¹¹⁶⁴. GAY, Joan, "Les pintures murals de Sant Pere de Navata: una obra d'art o una lliçó d'història", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII (1994), p.607-631 i BADIA-HOMS, Joan, "El monestir de Sant Quirze de Colera: passat, present i futur", *La Punxa*, 31 (2001), p. 66-80.

¹¹⁶⁵. GARGANTÉ, Maria, MANTECA, Fermí i OLIVA, Jordi, *Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de La Segarra. Volum III. Ivorra*, Hostafrancs: Fundació Jordi Cases i Llebot, 2001, p. 159-161.

¹¹⁶⁶. BÉDAT, Claude, *La Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1744-1808). Contribución al estudio de las influencias estilísticas y de la mentalidad artísticas en la España del siglo XVIII*, Madrid: Fundación Universitaria Española, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1989, p. 382 i 392 i ALCOLEA, Santiago, "Unes fites en el canvi vers el predomini de l'Academicisme a l'art català del segle XVIII", *D'Art*, 10 (1984), p. 187-195.

¹¹⁶⁷. VILAMALA, J., "Josep Pujol Juhí...", p. 321-339 i ÍDEM., *L'obra dels Pujol...* p. 111-113.

El 1792 el pintor vigatà Marià Colomer havia pintat un quadre representant als sants Màrtirs, pagant-ho dels diners del bací del Roser.¹¹⁶⁸ Entre 1784 i 1794 es pagaren diferents quantitats a Antoni Real en concepte de la realització del retaule del Roser.¹¹⁶⁹ Aquest retaule vindria a substituir el que, el 1636, el bisbe “ha manat a tots aquells qui an promès a la fàbrica del nou retaula de la capella de Nostra Senyora del Roser que dins dos mesos del die de la publicació de las presens en avant comptadors hagen acudit respectivament a pagar lo que an promès”,¹¹⁷⁰ i una dècada més tard, es diu que “adoben la capella del Roser que no si ploja perquè lo retaula que al tants gastos an fabricat per poch no vullan se gaste”.¹¹⁷¹ Aquell retaule l’havia elaborat Francesc Rovira, escultor de Vic, aquell mateix any.¹¹⁷²

La intervenció inèdita d’un membre de la família Real (el més desconegut d’ells) a Tavertet s’incorpora al corpus d’aquest autor. El seu pare, Josep Real Homs havia après l’ofici amb Jacint Morató, i és documentat en el cambril de Sant Joan de les Abadesses; mentre que els tres fills i germans d’Antoni, Vicenç, també escultor, i Joan, pintor, continuaren el taller patern a Vic, amb la intervenció en retaules de Santa Maria de Corcó, Centelles, Gombren, Montgrony, Gurb i el Carme de Vic. Eduard Junyent sintetitza el treball conjunt de Vicenç i Antoni, en el que destacava el primer: “ambdós foren els dos escultors que millor omplen tota una època de demandes de retaules per a les esglésies de Vich i per a les innumbrables capelles i oratoris que proliferaren arreu. El seu estil és prou característic pel concepte de la composició i de l’aplicació ornamental en el domini de la talla que predomina en la distribució dels elements arquitectònics i en la finor d’execució que sobresurt en els alts relleus i en l’expressió de les imatges. Ambdós germans es mouen compenetrats en idèntiques condicions de domini de l’ofici, encara que sembla caldes considerar l’Antoni com a més dotat per la iniciativa i l’enginy en dibuixar les traces dels retaules i en distribuir els moviments dels volums en les interferències de frisos i

¹¹⁶⁸. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941): “En 29 febrer de 1792 per satisfacer set lliuras deu sous al Senyor Mariano Colomer, pintor de Vich, per lo valor del quadro dels Sants Màrtirs, ab sa guarnició dorada y vidre, se han extret del Roser de las donas. Vide lo llibre de sa administració fol 38, serà 7 lliures”.

¹¹⁶⁹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, P/I, 2. Roser (1680-1847): el 1784: “per 14 oficis 8 lliures 4 sous condonadas per lo Rector al retaula”; el 1787: “Item cincuenta lliuras entregadas a Anton Ral a bon compte del retaula del Roser ajustat a 300 lla, als 3 juliol 1787 (del que tenia ja rebudas 150 lliures en 6 maig del mateix any com trobaras més avalls fol. 92) com apar de recibo insertat en dit fol., 50 lliures”; “Die 3 maig 1787 se han extret cent cinquanta lliuras, per comensar a pagar lo retaule del Roser ajustat ab lo Senyor Antón, escultor de Vich a 300 lliures, no contanti las targetas dels misteris que han de ser pintats y entregadas a Joseph Serra, pagès altre dels pabordes actuals del Roser per posar-las en mans de dit Ral, escutor són 150 lliures. Entregadas al dit escultor Ral en 6. de dit mes de maig consta ab lo adjunt recibo. Item: se li han entregat 50 lliures resultants de la plega extraordinària de 1787. Vide retro comptes de est any. fol. 67, 50 lliures. Nota, que esta partida de 50 lliures donada a Ral, ja sen feu exida en los comtes de 1787. Fol. 67. Als 20. Mars”; el 1793: “per obrar en las parets de la capella del Roser, 5 lla 9 s 6 d; per donar lo retaule: 71 lliures” i el 1794: “per la última paga del Retaule, 118 lliures 10 sous”.

¹¹⁷⁰. AEV, 1218/2, Tavertet, 1636, f. 245r.

¹¹⁷¹. AEV, 1218/4, Tavertet, 1647, f. 91r.

¹¹⁷². GINEBRA, R., “Notícies sobre dos retaules del Roser de l’Església de Tavertet, de 1636 i 1787”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2001, p. 4-7.

cornises, en els frontons dels coronaments de les columnates sobre els basaments, entre els quals anava repartida la imatgeria en talles o relleus”.¹¹⁷³

Uns darrers exemples els localitzem a Santa Maria de Corcó, Sant Martí Sescorts i Sant Llorenç Dosmunts. Són casos de l’existència d’una sèrie d’obres que amaguen o suplantem unes altres d’anteriors. De Sant Llorenç Dosmunts, Joan Guiu deia que “*es románica, y en ella se estrenó en 10 de Agosto de 1886, un hermoso altar de madera tallada imitando cedro, como también una hermosa imagen de San Lorenzo que ocupa el nicho central, y las de San José y San Isidro que ocupan respectivamente los de la derecha é izquierda, cuyas imágenes fueron bendecidas por el Excmo. Sr. Obispo Dr. Morgades*”.¹¹⁷⁴ A Santa Maria de Corcó sabem que hi havia un primitiu retaule que havien fet Joan Gascó, a partir de la deixa testamentària de mossèn Felip Collell entre 1508 i 1509, i que a la mort del pintor continuà el seu fill Pere Gascó.¹¹⁷⁵ Pel fet de no conservar-se, creiem que n’obligà la construcció d’un de nou a finals del segle XVIII, de la mà de l’esmentat Real.

A Sant Martí Sescorts, les primeres notícies que tenim són de les pintures murals del primer quart del segle XII, atribuïdes al Mestre de Cardona. Avui se’n conserven diferents fragments al Museu Episcopal de Vic.¹¹⁷⁶ Unes pintures que creiem que es conservarien *in situ*, almenys fins a la primera meitat del segle XV, quan s’ubicaria un retaule gòtic, de mides generoses (372 x 274 cm.), de l’anomenat Mestre de les Figures Anèmiques.¹¹⁷⁷ Aquesta data marca l’any de retirada del retaule gòtic que adquiriria poc després Santiago Rusiñol, i que tornaria a Osona i al Museu Episcopal de Vic per intercanvi de peces repetides de ferro amb mossèn Josep Gudiol. Aquest ja arribà molt deteriorat segons la descripció de la inauguració del museu el 1886, on les parts numerades de la 215 a la 217 eren “*tablas divididas en compartimientos, faltando la central que se ha encontrado en un lamentable estado, las cuales representan diferentes actos de la vida de S. Martín y abundantísimas en preciosos detalles característicos de la época. Estas y las señaladas en los número 209 y 211 formaban el altar de la parroquia de S. Martin Sescorts*”.¹¹⁷⁸

¹¹⁷³. JUNYENT, Eduard, “El taller vigatà dels escultors Real”, *Revista Vic*, 1974, p. 109-112.

¹¹⁷⁴. GUIU, Joan, *Guia descriptiva...*, p. 194.

¹¹⁷⁵. MIRAMBELL, M., *La pintura del segle XVI...*, p. 147.

¹¹⁷⁶. GROS, M. S., *Museu Episcopal de Vic. Romànic...*, p. 31 i TRULLÉN, Josep M., “Pintures murals de Sant Martí Sescorts”, *Museu Episcopal de Vic...*, p. 90.

¹¹⁷⁷. TRULLÉN, Josep M. “Mestre de les figures anèmiques. Retaule dedicat a sant Martí de Tours”, *Museu Episcopal de Vic...*, p. 125-126.

¹¹⁷⁸. *Catálogo de la exposición arqueológica-artística celebrada en la ciudad de Vich*, Vic: Imprenta y Librería de Ramon Anglada, 1886?, p. 14.

d. L'acabament dels retaules: la dauradura (imposada pels bisbes)

Hem comentat algunes dauradures esporàdiques, però un retaule no podia considerar-se complet sense haver-se aplicat la corresponent fina capa de pa d'or, almenys fins el 1777, ja bé en els retaules que seguien una tradició gòtica, en els seus fons i marcs, o bé en els pròpiament barrocs, en les seves columnes, grades, pasteres, marcs o frisos. En molts contractes s'especifica la pintura junt a la dauradura, però també hem localitzat un bon nombre de manaments episcopals que manen únicament aquesta dauradura. Creiem que moltes confraries, obrieres i comunitats parroquials, primer, haurien d'acabar de pagar l'escultura o pintura d'un retaule, i segon, seguir amb la dauradura, després de recuperar-se econòmicament. Els treballs de dauradura, consistien, primer, en el desmuntatge del retaule que l'escultor/fuster havia deixat muntat per tal de comprovar-ne la seva estabilitat; segon, seguia la tasca de desmuntar-lo de nou; tercer, s'iniciava el procés de l'encastament i reompliment de les fissures i juntes amb cànem i teles impregnades de cola; quart, seguia l'aplicació de guix gruixut per anivellar-ne i allisar-ne les concavitats, amb més capes de guix prim, i finalment s'aplicava unes mans de bol (una mena d'argila). A partir d'aquí comença el treball pròpiament de dauradura, l'estofat a la indumentària i l'encarnació de les parts humanes no cobertes.¹¹⁷⁹ A més, sovint es tenia cura que en les esglésies que hi havia retaules d'èpoques distintes, els nous tinguessin certa harmonia i formessin un conjunt uniforme; així mateix, quan una obra quedava inconclusa, el seu acabament per part d'un altre daurador, es procurava que es cenyissin al treball ja realitzat. Els de les esglésies de la vall d'Hostoles i El Collsacabra en són una interessant mostra, amb la participació d'artistes de procedència diversa.

A Santa Maria de Les Encies, en un temps relativament breu, compresos els darrers anys de la dècada de 1660 i principis de la següent, s'emprengueren una sèrie de reformes i millores que contribuïren a l'embelliment de l'església. Segons les visites pastorals tingué lloc la realització de l'altar major, amb un lloc per la Verge romànica, i el del Roser, i segons el contracte notarial, signat el mes d'agost de 1670, la dauradura del retaule dels sants Joan Evangelista i Baptista, a mans del gironí Segimon Bertrana.¹¹⁸⁰ La visita de 1671 ja ens mostra els efectes consecutius dels manaments i contractes; de l'altar major diu que “*el retrotabulum etiam no vulgari estructa compositum sed singulari arte cum picturatis et deauratis tabulis fabricatus*”¹¹⁸¹ (que sembla renovar-se en el segle XVIII segons Lluís Constans),¹¹⁸² el del Roser diu que hi ha un

¹¹⁷⁹. PÉREZ, A., *Escultura barroca a Catalunya. Els tallers de Barcelona i Vic (1680-1730 ca.)* Projectió a Girona, Lleida: Ed. Virgili & Pagès, 1988, p. 62-67.

¹¹⁸⁰. MURLÀ, J., “Dades relacionades...”, p. 229-230 i 237-238.

¹¹⁸¹. ADG, P-104, Les Encies, 1671, f. 8r.

¹¹⁸². CONSTANS, LL., *Girona, bisbat marià...*, p. 134-135: “La seva imatge, destruïda en 1936, era de fusta policromada, alta de tres pams i mig, bruna de color com la de Montserrat; tenia davant, entre els

“retrotabulum pulchrossime structum”,¹¹⁸³ mentre que de l’altar dels sants Joan Baptista i Evangelista no en diu res de la seva dauradura. És difícil poder treure una conclusió concreta, davant l’ambigüïtat o vaguetat de les paraules emprades pel visitador. La visita de 1700, el visitador esmenta el nou altar de Sant Antoni de Pàdua amb el seu retaule daurat. L’informe de 1939 dóna alguns elements de com eren aquests retaules i imatges.¹¹⁸⁴

A Sant Iscle de Colltort, el 1625 es contractà la pintura i dauradura del retaule del Roser entre Jaume i Pere Vilanova, pintors d’Olot, amb els obrers i pabordes del Roser, que sabem que anava ubicat en una determinada capella lateral per la clau de volta que hi ha representada.¹¹⁸⁵ A Cogolls, el 1630 es signà un inèdit contracte de pintura i dauradura del retaule del Roser a mans de l’artista Pujadas, que com hem vist, havia intervingut a Ridaura i Amer;¹¹⁸⁶ però, pocs anys després, es portà a terme una nova pintura, signat el contracte entre Geroni Barilles, pintor d’Olot i el rector i dos pabordes de la parròquia de Cogolls, el 1632.¹¹⁸⁷ I el nou altar de la Verge de Gràcia de Cogolls, segons la visita de 1661, o la necessitat de daurar un altre retaule i la impossibilitat de portar-ho a terme, segons la de 1680:

“Item per quant de consentiment, o amb sciencia, o paciència de la major part dels habitants de la parròchia, se feu una talla per a fer pintar y dorar lo altar y retaula de santa Magdalena, de la present iglésia y molts dels masovers y altres habitants de la present parrochia recusan pagar y satisfacer dita talla: Perçò sa Il·lustríssima señoria mana a todas las personas sobre las quals se feu dita talla que dins un mes après de la present visita paguen dita talla a la persona anomenada per exigir aquella, sots pena de sinch lliuras de entredit personal lo qual dega guardar lo rector passat dit termini en cas de recusació”.¹¹⁸⁸

braços, l’Infant Diví, el qual portava a la mà esquerra una tarja amb un rètol que deia: LUX MVNDI”. Presidia el retaule de l’altar major, construït en 1756 i que amb el cambril donava a l’església categoria de santuari; la seva devoció era molt estesa arreu de les valls d’Hostoles, Cogolls i Colltort”.

¹¹⁸³. ADG, P-104, Les Encies, 1671, f. 8v.

¹¹⁸⁴. ADG, *Cuestionario...*, Les Encies, 10 de novembre de 1939, p. 15: “Los retablos fueron destruidos todos, las imágenes ya de Christo, ya de la Virgen, ya de los Santos fueron todas profanadas y quemadas. Fueron destruídas 6 tablas pictóricas del altar mayor, 15 del altar del Rosario que representaban los 15 misterios del Rosario, ambas de bastante valor. Fue destruída la imagen de talla, la Virgen de Las Ansias, era de madera”.

¹¹⁸⁵. SALA, C., *L’art religiós...*, p. 83 i 158-160.

¹¹⁸⁶. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1630 (134), [1630, octubre, 27], f. 256v: “Memorial del rratula de nostra Senyora del Rroser, lo qual an donat a fer y pintar de nou a mestra Pujadas y deurar del qua li donan etra tot après pintar, deurar y fer li donan vuitanta sinch lliuras y après a iguals pagas, la primera en comensar de treballar, la segona a mitja feyna, la tercera al cap de l’any, y ap asò de las vuitanta sinch lliuras part de bastracera la festa y claus dits obrers. Promet dit Senyor Pujadas de ternir-lo bo y acabat per tot lo mes de maig prorim ainet y sempra que dit retaula astiga acabat que dits obrers lo pugan fer judicar a coneguda de dos mestras, un per cada part./ De la trasa del dit rratula de quina manera té de fer y ap la pintura del dit retaula volent quey haya deu misteris, los que calrran dits obrers, y al dit retauLa Volan que las padastrals copian enterra./ Lo retaule retaule té de ser conforme la trassa se té donada./ Die 22. octubris. 1630. in ecclesia de Cogollis./ Testes: Joannes Codina de Cogollis et Bartholomeus Fontanils, filius Joannis Sort et Fontanils etiam de Cogollis./ Joan y Narcis Pujadas de Ridellos de la Selva./ Lo Senyor Rector y Joan Sort y Fontanils y Pere Joan/ Ferrer y Vila, obrers y baciners del Roser”.

¹¹⁸⁷. SALA, C., *L’art religiós...*, p. 85 i 166.

¹¹⁸⁸. ADG, P-106, Cogolls, 1680, f. 130r.

La dauradura dels retaules majors de Sant Esteve de Bas i Sant Cristòfol de les Planes tingué lloc força anys després de la seva execució final. A la primera parròquia, el 1730, vint anys després del treball de Pau Costa, Bastero veié “ab gran consuelo seu la gran aplicació dels obrers de aquella en posar ab gran decència lo altar major, tenint-lo ja molt abansat de dorar”.¹¹⁸⁹ A la segona parròquia, les recents descobertes sobre l'autoria de l'impressionant retaule, a mans de Francesc Escarpanter, aparentment finalitzat el 1724, ja les havia intuït Cèsar Martinell: “El de les Planes (Girona) obra molt fina, de la qual no coneixem l'autor, que sembla correspondre al traspàs dels dos segles. Els plafons pintats podrien fer-lo de finals del segle XVII, però l'ésser en tela, les columnes flanquejant les imatges, sense fornícules, i els atlants del basament (làm. 38) el fan suposar del XVIII”¹¹⁹⁰ (<AF> núm. 7). La visita pastoral del 6 de setembre de 1724, precisament quan el retaule estava apunt d'acabar-se o ja estava del tot acabat, no en fa ni la més mínima referència; de manera semblant, s'actuarà en la visita del 21 de juliol de 1730. El que no s'entén és la negació de l'evidència o, potser millor dit, la indiferència davant de tal fet. Aquest retaule va substituir a un altre altar, que havia estat desplaçat a un lateral. Es tractava d'un antic retaule tardo-gòtic (potser renaixentista), d'autor desconegut fins ara.¹¹⁹¹ Restà uns anys oblidat i marginat, ja que no serà fins la visita del 15 de març de 1734 que apareix com a altar de sant Cristòfol “*veteris*”, i sabem el 1738 que disposava d'un beneficiat que no acomplia amb les seves obligacions. De nou, el 1758, trobem una darrera referència al mal estat d'aquest altar, ja que el bisbe demanà “*que en el altar de San Christobal viejo no se celebre mientras no se componga y adorne con la debida decencia, la que ahora no tiene*”.¹¹⁹² És possible que la seva suposada decadència es manifestés en el darrer quart del segle XVIII, quan aquest altar es transforma i s'ha d'adjuntar al de la Divina Pastora.¹¹⁹³ L'església, i tot allò que contenia, va ser volada i destruïda l'agost de 1936.¹¹⁹⁴ Així doncs, el 1736, el bisbe es trobà a Sant Cristòfol de les Planes, on dictà el següent manament,

“Item com visitant la present iglésia se haze vist que está ab gran lustre y esplendor y provehida de vestuaris, no sols dels que conduheixen per la celebració del sant sacrifici de la missa, si també dels que conduheixen per lo adorno dels altars, alaba dit Senyor Visitador General lo conegut zel y cuidado del Reverent Rector y de tots los habitants de est poble que tenen y han tingut en cuidar que la casa de Jesuchrist estiga en lo major lustre y magnificència que se de a la seva magestad soberana y com ocularment se veja que si se animaven en daurar lo altar major, la iglésia estaria tant magníficament que no tindria igual; perçò exorta y encarrega a tots los habitants de est poble que se animien en resòldrer ab la més christiana unió lo fer-lo daurar, comensant primer en daurar los dos

¹¹⁸⁹. ADG, P-117, St Esteve de Bas, 1730, f. 239v.

¹¹⁹⁰. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura... V. II...*, p. 68.

¹¹⁹¹. CANAL, J., CAMPISTOL, J. i SOLER, M., *Les Planes d'Hostoles...*, p. 12. Es diu que el 1486 s'estava pagant un nou retaule i SOLÀ, Xavier, “L'església de Sant Cristòfol de Les Planes i el seu retaule barroc, una obra de l'escultor olotí Francesc Escarpanter”, *Annals del Patronat*, 15 (2005), p. 128-169.

¹¹⁹². ADG, P-133, Les Planes, 1758, f. 209v.

¹¹⁹³. ADG, P-137, Les Planes, 1776, f. 200r.

¹¹⁹⁴. CANAL, J., CAMPISTOL, J. i SOLER, M., *Les Planes d'Hostoles...*, p. 96 i AUGUET, M. i SOLÀ, X., *Guia itinerària...*, p. 15-17.

secraris y ja que lo reverent Rector los offereix quantitat molt conciderable sempre que resolgan lo daurar dit retaule, no dubta dit Senyor Visitador General del zel dels regidors, obrers y demés habitants, que pendran la resolució molt prompte en fer lo daurar per no mal lograr la ocasió de una dadiva tant crescuda que los offereix lo Reverent Rector y posant-ho en execució luego, se merexeran del Senyor que en premi los donarà més abundància de fruits sobre la terra, moltas benediccions sobre las personas y familias y després en premi de tot la eterna glòria”.¹¹⁹⁵

El bisbe Lorenzo Taranco pogué comprovar en la visita que realitzà, el 25 de juliol de 1746, que el procés de dauradura del retaule de l’altar major s’estava portant a terme: “*quod invenit in actualillius deaurationem*”.¹¹⁹⁶ Havien passat ben bé deu anys des que es feren els primers passos per la dauradura.

També en algunes parròquies d’El Collsacabra, en les visites dels bisbes Artalejo i Veyan, en el darrer quart del segle XVIII. Joan Ainaud de Lasarte havia comentat que “les dures crítiques de la segona meitat del segle XVIII, en el període neoclàssic, van provocar l’aturada de molts retaules barrocs que es trobaven encara en curs”.¹¹⁹⁷ Segurament que aquest aspecte hi degué influir, junt als altres esmentats. El 1774, a Sant Julià de Cabrera, després d’apreciar la bellesa de les calaixeres de la sagristia, insisteix que “ab lo retaule del altar mayor que si procuran medis pera dorarlo tindrar lo goig complert de veurer la iglésia perfectament adornada”.¹¹⁹⁸ Segons una fotografia de principis del segle XX, sabem que es realitzaria aquesta dauradura (<AF> núm.22). El desconegut artista d’aquest retaule va saber aprofitar perfectament les limitacions del reduït i baix absis, i s’adaptà a la seva forma corba. Dins les possibilitats de l’autoria no s’hauria descartar que fóra algun membre de la família Pujol o dels Morató hi intervingués; tot i que després fou destruït el 1936, se’n salvà la imatge central (<AF> núm. 23).¹¹⁹⁹

A Tavertet, també després de visitar l’església i sagristia, el bisbe diu que “no nos incumbeix altre cosa que exortar-los a la perseverància de la matexa liberalitat, fins que tingan perfeccionats y dorats los demés retaules de la iglésia que si ho executan se poden permetrer lo amparo de sos poderosos patrons y ab est abundància de fruits en sas cullitas y lo alivio total en totas sas nessecitats”.¹²⁰⁰ Per acabar, a Falgars, el 1786, el bisbe, desconeixent o amagant el decret reial de 1777, però més aviat, pretenent d’una vegada el seu acabament, diu:

¹¹⁹⁵. ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 73v-74v.

¹¹⁹⁶. ADG, P-128, Les Planes, 1746, f. 170r.

¹¹⁹⁷. AINAUD DE LASARTE, J., “El Barroc català”, dins ROSSICH, A. i RAFANELL, A. (eds.), *El barroc català...*, p. 148.

¹¹⁹⁸. AEV, 1233, St Julià de Cabrera, 1774, f. 444v.

¹¹⁹⁹. ROVIRÓ, I., *Art i cultura...*, p. 148: “Los cuatro retablos de la Iglesia parroquial junto con sus imágenes fueron quemado, los vecinos escondieron la Imágenes de San Julián y San José, pero como estaban en el bosque han quedado inservibles”.

¹²⁰⁰. AEV, 1233, Tavertet, 1774, f. 443r.

“Con particular complacencia habemos reconocido la obra del altar mayor, sacristia y demás de esta yglesia costeadas a expensas del fervor y zelo de los parroquianos y esperamos que con igual empeño emprenderán el dorar el retablo mayor pudiéndose prometer en recompensar las bendiciones del cielo”.¹²⁰¹

e. Discurs estètic i retòrica dels bisbes i visitadors en el Segle de les Llums

En aquest capítol tan solament volem aportar algunes notes impressionistes sobre l'aparent i/o explícit discurs estètic dels bisbes i visitadors, i que hem volgut titular de retòrica (o 'l'art del ben dir') emprat per aquests personatges, entorn dels temes artístics mencionats en les visites pastorals. Sobretot voldríem insistir en les noves idees i conceptes que apareixen i es van escampant en el segle XVIII.¹²⁰²

Tal com a subratllat Joaquim M. Puigvert, bona part dels estrangers i acadèmics madrilenys (Antonio Ponz, Josep Townsend i Francisco de Zamora)¹²⁰³ que es passejaren per Catalunya i en descrigueren les seves obres d'art que s'estaven aixecant llavors, n'emeteren “comentaris severos i altament despreciatius envers l'estil barroc. [...] En qualsevol cas, resulta prou evident que, a desgrat dels viatgers il·lustrats, a la segona meitat del segle XVIII en el Principat persistia de manera tossuda l'estil barroc, de manera especial en els aspectes més ornamentals, quan es tractava de renovar les esglésies parroquials i els seus aspectes més ornamentals”.¹²⁰⁴

És ben cert que bona part dels bisbes catalans considerats il·lustrats (i que hem esmentat abans) havien promogut obres d'arquitectura neoclàssica en les capitals episcopals, mentre que pràcticament no tingueren gens o mínima repercussió en les parròquies catalanes, i menys en les rurals. La temàtica de la retaulística i l'arquitectura proposada per l'Acadèmia pot considerar-se

¹²⁰¹. AEV, 1236/1, Falgars, 1786, f. 161v.

¹²⁰². A nivell de referència vegeu: AA.DD., *Los conceptos de Rococó, Neoclasicismo y Prerromanticismo en la literatura española del siglo XVIII*, Oviedo, 1970; AA.DD., *Le devoir d'embellir, essai sur la politique d'embellissement à la fin de l'ancien régime*, Nancy, 1978; ALBAREDA, J., “La Catalunya il·lustrada del segle XVIII”, *Ausa*, XVIII/143 (1999), p. 519-528; FRANCASTEL, P., “L'esthétique des Lumières”, *Utopie et Institution au XVIIIème siècle*, París, 1963; HENARES, Ignacio, *La teoría de las artes plásticas en España en la segunda mitad del siglo XVIII*, Granada, 1977; MOREU-REY, E., *El pensamiento ilustrado a Catalunya*, Barcelona, 1966; FREDERIQ-LILAR, Marie, “Quelques aspects du rococo flamand: l'architecture et le decor interieur”, dins MORTIER, Roland i HASQUIN, Hervé (ed.), *Études sur les XVIIIe siècle. XVIII. Rocaille. Rococo*, Brusel·les: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1991, p. 65-71 i TORRALBA, Francesc, “La Il·lustració a Catalunya”, *Afers*, 30 (1998), p. 287-296,

¹²⁰³. PONZ, Antonio, *Viaje de España*, Madrid: Viuda Ibarra, Hijos y Compañía, 1788; TOWNSEND, Josep, *Viaje por España en la época de Carlos III (1786-1787)*, Madrid: Turner, 1988 i DE ZAMORA, Francisco, *Diario de los viajes...*; CALATRAVA, Juan, *Arquitectura y cultura en el Siglo de las Luces*, Granada: Universidad de Granada, 1999 (especialment el capítol VIII: “Antonio Ponz y las catedrales españolas: la cuestión del ornato de los templos en el *Viaje de España*”, p. 229-247); CALVO SERRALLER, Francisco *et alii.* (a cura), *Fuentes y documentos para la historia del arte. Ilustración y Romanticismo*, Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 1982, p. 347-356; FERNÁNDEZ, Roberto, “Els observadors de la Il·lustració”, *L'Avenç*, 51 (1982), p. 58-65 i QUINTANA, A., *La arquitectura y los arquitectos en la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1744-1774)*, Madrid, 1983.

menor i tardana la seva aplicació (per exemple, el decret de la prohibició dels retaules en fusta). Creiem que hi havia una total dissonància entre el pensament i judici estètic de l'acadèmia madrilenya, més o menys acceptat pels prelat, amb les obres que podien sufragar ells mateixos (palaus episcopals, capelles, hospicis) i les que depenien de les obres parroquials. Per exemple, un dels pocs arquitectes d'idees neoclàssiques, Ventura Rodríguez, amb obra escampada arreu del territori espanyol, hauria dissenyat l'Hospici d'Olot i la capella de Sant Narcís de Girona. I és que el bisbe Lorenzana, que havia promogut aquestes obres i poques més dins el nou estil (les esglésies de Figueres, Calella i La Jonquera), segons ha estudiat Josep M. Marquès, i havia acceptat en certa mesura el corrent il·lustrat, segons un informe *ad limina* “declarà que el sorprenia gratament la dignitat i ornament dels temples del bisbat”.¹²⁰⁵ Creiem, doncs, que hi havia una clara dicotomia entre les idees de simplicitat, grandesa i claredat propugnades per l'acadèmia madrilenya, amb les de multiplicitat, excés ornamental o confusió (en les seves paraules) de les nostres parròquies.

És per això que no deixa de sorprendre'ns el vocabulari i els subtils judicis que emeten els bisbes en les corresponents visites pastorals, prioritzant les qüestions pràctiques i funcionals, i relegant els criteris pròpiament artístics a un segon pla. Notem un total desinterès en l'intent d'introduir noves normes i en mantenir i preservar aquells vells (però no caducs!) conceptes de 'decor' i 'decència' trentines. Les consideracions entorn aquest concepte del 'decor' distaven molt de les que també proposava l'Academia de San Fernando, essent un dels primers objectius a assolir des del mateix moment de la seva creació, en paraules de José Enrique García, el “*retorno de las formas simples y claras, desprovistas de adornos excesivos que ocultasen sus líneas y estructuras. El edificio debía anunciar su función con toda elocuencia, pero sin ninguna retórica. Era preciso retornar al clasicismo como constante histórica, y como lenguaje universal y atemporal, donde se realizaban todas las normas de una posible perfección*”.¹²⁰⁶ La majoria d'obres realitzades a les nostres parròquies s'haguessin censurat, desestimat: primer, perquè els artífexs eren mestres de cases i no arquitectes, sense una formació acadèmica, continuadors d'unes tècniques i estils heretades del passat (amb una excessiva i carregada ornamentació i desconeixement del llenguatge clàssic), i segon, perquè hi faltava en les seves obres, gust, harmonia, decor i unitat, i alhora, ser qualificats d'extravagants i deformes.

¹²⁰⁴ . PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 136.

¹²⁰⁵ . MARQUÈS, J.M., “Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor (1775-1796)”, dins PUIGVERT, Joaquim M. (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000, p. 54.

¹²⁰⁶ . GARCÍA MELERO, J.E., “El control de la arquitectura española: la comisión de arquitectura de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1786-1808)”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, X (1996), p. 75. Vegeu també LEÓN TELLO, F.J. i SANZ SANZ, V., *Estética y teoría de la arquitectura en los tratados españoles del siglo XVIII*, Madrid: CSIC, 1994.

El discurs episcopal emprat és a voltes redundant, sofisticat i excessiu, conduint a un únic propòsit, l'alabança i el respecte a Déu. Els bisbes i visitadors vigatans semblen especialistes en mantenir aquests nivells d'uniformitat i restrenyiment lingüístic i estètic, i gairebé podem considerar excepcionals i aventuroses les 'transgressions' d'aquests espais. A Sant Joan de Fàbregues, el 1749, encara s'intentava "evitar la indecència y poch decoro ab què són tractats los llochs sagrats per alguns poch respectuosos a Déu".¹²⁰⁷ També notem un total i absolut respecte cap a l'eclèctica i desfasada arquitectura de les nostres parròquies rurals (amb un predomini de les formes romàniques i gòtiques, i l'ús de tècniques tradicionals locals, que no responen més que a un pragmatisme econòmic), així com de la seva ornamentació, de les nombroses imatges i retaules barrocs que adornaven les esglésies.¹²⁰⁸ Una arquitectura que, sense massa interès, innovació i/o originalitat, s'intenta amagar o tapar, per un costat, a base de retaules i pintures, i per altre costat, intenta ser blanca immaculada, a base d'enguixar-la o rebatre-la. L'exemple de la visita de 1734 a Sant Cristòfol de les Planes és imprescindible per entendre-ho:

"attenent y conciderant quant necessari és que Jesuchrist estiga reservat y exposat ab tota aquella decència que demana sa grandesa y magestat, manda dit Senyor Visitador General al Rector y obrers de la present iglésia que, ab tota diligència discorren medis, per fer dorar los dos sacraris del altar major; y en atenció així mateix que la iglésia està sens enlluir y que a la veritat *és llàstima que una tant hermosa nau estiga sens est embelliment que la faria una de las millors de aquella vall*; perçò així mateix encarrega dit Senyor Visitador General als dits Rector y obrers que se animen a fer-la enlluir, fent per això un especial acaptiri per la parròquia, amonestant als feligresos a que allarguen las mans per obra que ha de ser tant accepta als ulls de Déu nostre senyor, y que ho retribuirà ab múltiples gràcias y favors".¹²⁰⁹

No hem localitzat a les visites pastorals cap mena desprestigi o ridiculització referent a retaules o imatges medievals, integrades dins les noves formes artístiques o bé apartades i retirades per ser considerades velles, fetes malbé, corcades i antiquades. Hem vist els exemples de peces d'origen romànic o gòtic, com els frontals de Santa Margarida de Vilaseca i de Sant Martí Sescorts, d'on procedien les pintures murals del Mestre de Cardona o el retaule gòtic del Mestre de les Figures Anèmiques, i els capitells-piques beneiteres de Sant Esteve de Bas i Sant Privat de Bas; vegem-ne alguns casos més. Recordem, sinó, on fou localitzada la coneguda 'majestat' o timpà romànic de pedra de Sant Esteve de Bas, redescobert el 1988 aparedat a les golfes de l'església¹²¹⁰ (pel fet d'haver estat datat d'època anterior al temple del segle XII?). El

¹²⁰⁷. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 747v.

¹²⁰⁸. AZCÁRATE, J.M., "La valoración del Gótico en la estética del XVIII", dins AA.DD., *El padre Feijoo y su época*, 1966, III, p. 525-549 i GARCIA MELERO, J.E., "La visión del románico en la historiografía española del 'Neoclasicismo romántico'", *Espacio, Tiempo y Forma*, 2 (1988), p. 139-186.

¹²⁰⁹. ADG, P-121, Les Planes, 1734, f. 258r-v.

¹²¹⁰. NOGUERA, A., "La Majestat d'En Bas", *I Assemblée d'Estudis del Comtat de Besalú*, I (1968), p. 283-289 i ÍD., "Les majestats romàniques a Besalú", *III Assemblée d'Estudis del Comtat de Besalú*, III (1976), p. 251-252.

monumental sant Crist de Sant Cristòfol de les Planes, de la segona meitat del segle XII (avui al Museu Episcopal de Vic),¹²¹¹ fou desplaçat a un altar lateral i marginat amb la introducció d'un segon Crist, el conegut com a 'Sant Cristo Gros' (avui perdut), de finals del segle XVII o principis del segle XVIII.¹²¹² La tosca talla de fusta de La Pinya, anomenada 'Marededéu de la Cabeça' pel seu cap desproporcionat, s'hi afegí en el segle XVII una corona metàl·lica, i era camuflada, com moltes altres, per vestits postissos i així dissimular-ne el seu traç ingenu i matusser, a més de confrondre's per ser l'esposa de sant Isidre Llaurador (<AF> núm. 29). No serà fins a principis del segle XIX, a través de dos exvots que es conservaven a la parròquia (de 1806 i 1808) que trobem una separació de la muller del sant pagès, amb la institució d'una sèrie de misses per la festa de santa Maria, i que llavors foren inscrites en un missal venecià de 1576.¹²¹³ Una *marededéu* del segle XII, procedent de Sant Miquel d'Amer, fou instal·lada a l'altar de sant Isidre del monestir, i per estar tan repintada, reparada i enguixada (segons fotografies de principis del 1918), havia perdut el seu estat original romànic (<AF> núm. 31).

També recordem com es descobrí el 1984 la imatge de la Mare de Déu de la capella de Sant Salvador de Puigalder, del darrer terç del segle XII, amagada, molt deteriorada i sense el Nen Jesús, dins una finestra clausurada de la capella del castell, segurament ja feta mal bé o trencada ja en el moment de posar-s'hi.¹²¹⁴ El testimoni de Cèsar A. Torras, de principis del segle XX, ens aporta pistes prou interessants d'on i com estaven dipositades algunes imatges i retaules; per exemple, en la seva visita a Sant Joan de Balbs, diu que "l'església, d'origen romànic, és petita, modesta y senzilla. Conserva en son cloquer una antiga campana. Damunt d'un armari de la sagristia hi ha una notable imatge del segle XI o principis del XII, que ofereix bastant interès. Està asseguda aguantant el fillet la falda, sobre'l genoll esquerra. Va coberta ab un mantell, damunt del qual hi ostenta una corona. Porta'ls peus calçats ab punxaguts tapins. L'infantó Jesús té l'actitut de benehir ab la mà dreta, mentres que en l'esquerra aguanta un llibre tancat. Ab tot y la tosquedat de la esculptura, té aquesta original expressió en les cares de les dugues figures. Mereixeria ésser més ben guardada y en lloch de mellor devoció y respecte".¹²¹⁵ Antoni Gratacós afegeix que "va servir molt de temps de Mare de Déu del Roser ans de construirse l'actual altar del Roser, que's feu á últims del segle XVIII y porta encara avuy uns rosaris de vidre que penjan demont del vestit de roba ab que se la cubreix".¹²¹⁶

¹²¹¹. I que alguns historiadors de l'art afirmen que procedeix del monestir de Santa Maria de Lluçà.

¹²¹². SOLÀ, X., "L'església de Sant Cristòfol...", p. 166.

¹²¹³. GRATACÓS, Antoni, "Mare de Déu de la Cabessa", *Ramellet a Maria Immaculada en son any jubilar: 1904-1905*, Olot: Impremta Bonet, 1905, p. 145-151.

¹²¹⁴. NOGUERA, A., "La Mare de Déu de 'El Salvador' o de Puigalder", *Annals 1982-1983. Patronat d'Estudis Històric d'Olot i Comarca*, 1984, p. 181 i VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa...*, p. 299-300.

¹²¹⁵. TORRAS, C.A., *Pirineu català...*, p. 190.

¹²¹⁶. GRATACÓS, A., "Nostra Senyora en Sant Joan dels Balbs", *Ramellet a Maria Immaculada...*, p. 154.

Les visites d'Artalejo dels anys 1770 resulten espectaculars, emotives i commovedores, amb una dosi de sentimentalisme i ensucrament que ens resulta excessiva, sinó fixem-nos en la manera i la forma de dir les coses. Sens dubte l'ambigüitat de termes és paradigmàtica, ja que posen a la mateixa alçada noms i adjectius completament diferents, per no dir contradictòries – fixem-nos en les cursives; per exemple, Antonio Ponz no suportava la confusió entre 'riquesa' i 'bellesa'–: a Sant Maria de Corcó (“avem encontrat las cosas de la present iglesia y demás ab la major *decència, ordre, forma y disposició*”),¹²¹⁷ a Pruit (“havem trobat ab tal *decència, horde y disposició* tot lo que està a càrrech del Reverent Rector alabam conducta en lo cumpliment del pastoral càrrech y acreditat dels del referit Rector exhortant-los ab la perseveràncias de son pastoral ministeri”)¹²¹⁸ i “no podem dissimular la complacència nos han donat lo Reverent Rector y parroquians a vista de la *rica* fàbrica del retaule del gloriós Sant Isidro”),¹²¹⁹ a Sant Martí Sescorts (“mantenir la iglesia –que és la casa de Déu Nostre Senyor– ab la deguda *seguretat, decència y lluïment* si volen alcanzar lo més favorable despatx a sas súplicas en las necessitats y urgèncias de la divina liberalitat”),¹²²⁰ a Sant Joan de Fàbregues (“havent encontrat la iglesia ab aquella *decència y ornato* corresponent, vasos y vestidures sagradas molt *decents*: sols nos queda que amonestar ab la major complacència al Reverent Rector continue en son notori y acreditat zel a la casa del senyor y al bé espiritual de sos feligresos com fins vuy ho ha practicat”)¹²²¹ i a Tavertet,

“Ab grandíssim gust avem visitat la present iglesia y demás per avero encontrat ab tal *disposició, ordre y ermonia* que verdaderament nos mou adonar las degudas gràcias no sols al Reverent Rector per lo cumpliment de son pastoral càrrech y acreditat zel; si també als obrers, propietaris y demás individuos de la parròquia per lo que han cohoperat ab limosnas, ajudant a perficionar las obras que a fet y contínua y en especial, alabam la obra del presbiteri per aver retirat lo altar major vers la paret que en realitat ha quedat dit prebiteri mol més capàs que antes per celebrar-se ab major llibertat y decència las funcions sagradas quedant de esta manera ab tota perfecció la entrada y aixida de la sagristia com y també la nova fàbrica del retaule del gloriós Sant Isidro, Sant Christo y Nostre Senyora del Cor, dels quals lo primer està perficionat de escultura y dels demás tenim antes se construhiran en breu, ab que quedarà la iglesia del tot perficionada, per lo que exortam a uns y altres a la perseveransa de tant magnífica obra, cohoperant en quant pugan prometent-los que seran de Déu Nostre Senyor gratificats de son merescut premi. Sens omitir de alabar la bona conducta que han pres tancant de paret los dos portals que donavan libre pas als animals, per lo cementiri ab que han evitat la major indecència se causava a lloch tant sagrat, destinat únicament per las sepulturas dels cadàvers dels fiels christians”.¹²²²

¹²¹⁷. AEV, 1233, Corcó, 1770, f. 127r.

¹²¹⁸. AEV, 1233, Pruit, 1770, f. 125r.

¹²¹⁹. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442r.

¹²²⁰. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1770, f. 127v-128r.

¹²²¹. AEV, 1234/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 103v.

¹²²². AEV, 1233, Tavertet, 1770, f. 124r.

Per sobre de totes destaca la visita a Sant Romà de Sau, del 1775, barreja pura d'apologètica i retòrica, on el colofó del manament és una citació bíblica (procedent del llibre de David, Salm 25:8, Pregària d'un innocent) i esdevé extraordinàriament encertat i enginyós (abans de construir-se la presa i inundar-se l'església, encara podia veure-s'hi, a la façana, la data de 1769, senyal de la seva ampliació):¹²²³

“No podem explicar lo summo contento ab que aven visitat esta parroquial iglésia per aver vist en ella cumplert nostre manament relatiu a fer-se nova sagristia y arrimar a la paret lo altar major que no sols se han contentat en cumpliro exactament si que ab comú consentiment y total acert en la obra, que han capacitat y perfeccionada compostura que en realitat apar del tot mudada la iglésia ab la nova fàbrica que Rector y parroquians ab tota liberalitat han fet, contribuint de son propri diner, sens aver mediat més que lo temps necessari per la construcció de dita obra des del temps de nostra citat manament podent-nos ab esta experiència de sa notaria puntualitat en cumplir los mandatos de son superior, prometer que nostra insinuació serà per los expressats rectors y feligresos com si fos altre manament; però abstenint-nos de tot precepte los exhortam a tots a la construcció de novas calaixeras per la sagristia y del retaule del altar major, que si lo practican se poden promètrer de la divina providència lo més favorable despatx en totes sas necessàries aixís espiritual com temporal, mediant la poderosa intercessió del gloriós Sant Romà, patró de esta parròquia per medi del qual han experimentat innumerables beneficis quedam liberat de tota espècie de imminents perills y en realitat podran dir ab lo Real Profeta David: “Señor, jo estimo molt la hermosura de vosta casa y lo lloch de vostra habitació, ‘*Domini dilexi decorem domus tua*’, et locum habitationis glorie tua”.¹²²⁴

En el segle XVIII comencen a introduir-se, poc a poc, diferents conceptes i petits canvis en el vocabulari, de vegades sinònims, que conviuen amb els emprats en els segles precedents: bellesa, “*hermosura*”, proporció, simetria, perfecció i harmonia. La majoria d'aquests termes tenen com a objectiu el manteniment i bon estat de la casa de Déu, molt lluny dels possibles coneixements i plaers estètics que poden aportar algunes obres d'art. Per tant, creiem que molts d'aquests conceptes no deixen de ser més que mers substituïts o nous adjectius dels termes de decor i decència; hi ha hagut una assimilació lingüística en un intent de canvi adaptació dels nous temps. Però, creiem que els feligresos no són massa conscients del significat d'aquests mots. Hi ha exemples arreu de la geografia, sobretot gironina (a la Selva de Mar i Viladasens),¹²²⁵ i a les nostres parròquies: a Les Preses, el 1730, diu que “resulta que las

¹²²³. CARDÓS, Agustín, *Guillerías*, Barcelona: Editorial Miguel Arimany, 1952: “*De su primitiva construcción románica, desfigurada por varias reformas, entre ellas la de la fachada, reconstruida en 1769, conserva un esbelto campanario de tres pisos de ventanas dobles, con remate piramidal*”.

¹²²⁴. AEV, 1234/1, St Romà de Sau, 1775, f. 103r-v.

¹²²⁵. ADG, P-130, Selva de Mar, 1750, f. 196r.: “*Continuando nuestra santa visita personal de esta diócesis hemos hallado que para la manutención del culto divino de esta yglesia parroquial de San Estevan de Mata de la Selva de Mar y asistencia de los officios divinos mandaron y permitieron nuestros antecesores los Ilustrísimos Señores obispos de este obispado y dieron facultad para que los marineros pudiesen pescar en los días festivos sin gravamen de sus conciencias con la calidad de que los que pescassen, sirviessse la quarta parte íntegramente a esta yglesia parroquial lo que se continuó assi hasta que en el año de 1736 el Ilustrísimo Señor Don Balthazar de Bastero andando en su santa visita aplicó la mitad del producto o importe de dicha parte de pesca para que se perfeccionase una iglésia que se estaba frabricando en el vezindado del puerto de abajo, distante quarto y medio de hora, la qual había de consistir en el altar maior y quatro capillas, dos a cada lado o vanda de ella, para que los habitantes de*

sagradas funcions que se fan en ella no tenen aquell lluïment y esplendor”, per això mana que “fassan enblanquir-las a lo menos ab llet de calç que, sobre no ésser de molt cost, quedarà molt embellida y ab la decència sufficient”;¹²²⁶ a Les Encies de 1734, “attenent y conciderant dit Senyor Visitador General que la present iglésia està ab una bella simetria y hermosura, així en la nau y capellas que la compone, com en los altars y adornos d’ells, y que solament per lo material de dita iglésia falta en aquella una sacristia clara, capàs y hermosa”;¹²²⁷ a Sant Esteve de Bas, també aquest any, es diu que “la trona antigua és de un forma molt inproporcionada y que a més que ocupa una bona porció de lloch, que se necessita tant per lo poble numerós de dita parròquia, està encara tant indecent y exposada a una fatalitat”.¹²²⁸ En aquest darrer cas vegem un rebuig a aquelles parts i objectes de l’església considerats antics, caducs, abandonats i descuidats. A Sant Julià de Cabrera, el 1783, s’exhortava “a la construcció de la capella del Sant Christo corresponent a la Nostra Senyora del Roser, puix no falta altra cosa per ésser del tot alabable, atès lo poder y facultat del Reverent Rector y parroquians”.¹²²⁹

Uns conceptes que van estrictament lligats amb els de la neteja i higiene dels interiors de les esglésies, que prenen un valor ja des de bon començament del segle XVIII, sobretot amb les visites del bisbe Taverner a Girona. Josep de Taverner va definir desde bon començament els propòsits de la seva instrucció pastoral: “las Iglésias estigan ab la disposició que ordenan los Sagrats Cànon, perque en ellas se pujan celebrar los grans misteris de nostra religió ab la decència que és deguda”.¹²³⁰ I és que trobem innumbrables exemples, en els quals s’hi troba una justificació cap a aquesta direcció taverneriana, i esdevenen plenament fundats, gens gratuïts o arbitraris. A Sant Esteve de Bas, el 1727, es manarà al monjo beneficiat “que cada dissapte de quiscuna semmana fassa escombrar la iglésia, no podent-se dilatar més en una iglésia de tant concurs de poble y essent altement just que la casa de Déu estiga ab aquella limpiesa”;¹²³¹ o bé a Sant Climent d’Amer, el 1730, “a fi y effecte de que los altars de la present iglésia pujan

dicho puerto pudiesen con más comodidad recibir los santos sacramentos de penitencia y eucaristia, oír missa y hacer otros ejercicios devotos” i ADG, P-153, Viladesens, 1753, f. 96v.: “Item para haviéndose hallado que la sobredicha iglésia que está de nuevo reedificada necesita de que se haga en ella coro proporcionado, y que para esta obra se hallan ya preparados algunos materiales, mandó su Ilustrísima se haga dicho coro con la maior brevedad, y se continúe en el interior adorno de dicha iglésia hasta ponerla con el que corresponde a la casa de Dios, alabando como alaba su Ilustrísima el religioso y piadoso zelo que han manifestado los Reverendos curas y los feligreses de dicha parroquial en concurrir activos a la reedificación de dicha iglesia”.

¹²²⁶. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 385v.

¹²²⁷. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f. 250v.

¹²²⁸. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 280r.

¹²²⁹. AEV, 1235, St Julià de Cabrera, 1783, f. 58v.

¹²³⁰. MURLÀ, J. “Notícia dels temples...”, p. 163: “perçò es esta segons visita nos ha aparegut donar una Instrucció General a tot lo Bisbat de modo, que deuen estar las iglésias, los ornamentals dellas, los vasos sagrats, com y la forma, ab que estos se han de limpijar, y tot lo demás, que concerneix a esta important matèria, a fi que en tota la Diòcesis se observe una mateixa pràctica, conforme a la que ordena Nostra Mare la Iglésia Catholica Apostòlica Romana”.

¹²³¹. ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f. 45r.

guardar-se y preservar-se de la pols y de esta manera mantener-se ab major limpieza per la celebració del Sant Sacrifici de la missa”,¹²³² manarà cobrir-los amb guadamassils, i el 1736, comprovarà la humitat que provoca dins l’església l’alt terreny del cementiri, destruint altars i vestimentes, “seguint-se de tot açò, no sols gravíssim dany a la obra de la iglésia, si també que la iglésia no pot conservar-se ab aquella limpieza y candor en que deu estar com a esta casa que és de Jesuchrist”.¹²³³

Després de Taverner, és Baltasar de Bastero en les visites de 1736 i 1737, el bisbe que dóna una especial rellevància a aquest tema, essent un dels més rigorosos en la seva aplicació meticulosa, en vigència força anys després (com veiem a Vilamalla i Vilert <AD> núm. 73 i 75). No en va tenia especial cura sobre el govern de les parròquies, en la selecció polida dels seus rectors, en l’impuls de les conferències setmanals que, de retoc, afectava a l’estat material dels temples parroquials i als seus ornaments. Creiem que les seves paraules, degudament ornades i plenes de floritures, estimulen en gran manera, tant a rectors com a feligresos, una millor cura i atenció dels béns materials eclesiàstics. La seva predilecció pels vestuaris és notòria i reflectida plenament en els manaments que emet. Serà un dels grans impulsors de les sagristies per preservar les vestimentes de la seva destrucció, conscient del seu valor. A Sant Iscle de Colltort “alaba dit Senyor Visitador General lo bon zel que lo reverent Rector y tot los habitants dest poble tenen en cuidar que la casa de Jesuchrist estiga ab la major limpieza y magnificència que se de a sa magestat observa”,¹²³⁴ exhorta i anima a tothom que contribueixi amb les seves caritats a fer i comprar vestuaris. A Joanetes, la nova sagristia tindrà diferents finalitats encadenades: guardar i preservar les robes litúrgiques, que permetran una millora del culte, repercutint en la casa de Déu, en la seva grandesa i beneficiant amb misericòrdia indulgències la comunitat parroquial; s’exhortarà a “contribuir tots aportant los bastrets y fent de manobras, assegurant-los que així posaran la iglésia en la major esplendor y que los vestuaris se conservaran amb maior duració y limpieza”.¹²³⁵ A Les Preses seguia present la petja dels bisbes predecessors, i es deia “inseguint dit señor visitador general lo que disposà de boca lo Il·lustríssim Señor de Taverner en la visita que feu en la present iglésia y perquè los vestuaris que condueixen per la celebració de Sant Sacrifici de la missa y los demás que se guardan a la sacristia estiga en la major reserva y limpieza”¹²³⁶ es tingués cura d’aquesta roba. Algunes visites a parròquies d’El Collsacabra segueixen la mateixa tònica, per exemple a Falgars:

“No podem dissimular lo contento nos han donat lo actual rector y parroquians a vista de la construcció de la nova sagristia, que a sos propis gastos ha costejat dit Rector y no menos de la sumptuosa fàbrica del retaula, que del gloriós apòstol Sant Pere han emprès

¹²³². ADG, P-117, St Climent d’Amer, 1730, 205v.

¹²³³. ADG, P-123, St Climent d’Amer, 1736, f. 68v.

¹²³⁴. ADG, P-123, St Iscle de Colltort, 1736, f. 94v.

¹²³⁵. ADG, P-123, Joanetes, 1736, f. 104v.

¹²³⁶. ADG, P-123, Les Preses, 1737, f. 68v.

los parroquianos en obsequi de son patró a llurs propias expensas, fent al mateix temps servir lo antich retaule en obsequi del gloriós Sant Isidro, patró dels pagesos en lo qual està col·locada la hermosa imatge de dit gloriós Sant Isidro modernament feta a expensas del Reverent Fèlix Torrent y Batllia, prevere, qui també de son propi diner ha fet construir unas hermosas calaixeras pera conducir las robas de la sagristia; perçò no nos incumbeix altra cosa que exortar-los a tots a la continuació de las obras comensadas y que no cessian fins que estigan del tot perficionadas que si ho executan se poden premetrer ab tota seguretat lo amparo de sos poderosos patrons y ab est abundància de fruit en sas cullitas y lo total alivio en totas sas necessitats”.¹²³⁷

II. 4. El patrimoni arquitectònic

a. Edificis medievals i renovacions modernes

Tot i l'increment de població i la construcció de noves esglésies, els temples parroquials que nosaltres estudiem no foren creats de bell nou (amb alguna excepció), sinó que són el resultat de la modificació i juxtaposició d'antics edificis medievals. La majoria foren construïts en els segles XII-XIII, però destruïts o greument afectats pels terratrèmols del 1427 i 1428. La zona més afectada coincideix amb la zona del Brugent, el Fluvià i part d'El Collsacabra, amb epicentres a Amer i Olot. És per això que, les estructures romàniques són imperceptibles, i s'hagueren de remodelar completament; vegeu el cas més evident de Sant Joan de Balbs, on queden ben marcades i definides les dues construccions i èpoques (<AF> núm. 71).

Davant del temor a noves sacsejades, feu que triguessin alguns anys a reconstruir-se amb materials persistents i fermes, tal com s'ha pogut estudiar a partir de les visites pastorals de 1432.¹²³⁸ Pere Freixas ha indicat que “la destrucció massiva de temples, la que surt més explicitada en la documentació, va fer que en molts indrets, davant la repetició dels terratrèmols, els feligresos aixequessin capelles de fusta als cementiris del costat dels edificis malmesos. A la diòcesi de Vic, el 1435 encara hi havia permisos del bisbe per a celebrar en aquestes capelles (“*parvae capellae fustae*”), edificades en diferents indrets del bisbat entre el Lluçanès i la

¹²³⁷. AEV, 1233, Falgars, 1774, f. 443v.-444r.

¹²³⁸. PRADES, Isidre, “Els terratrèmols de la sèrie olotina i el cas de la vila d'Amer”, *Quaderns de la Selva*, 2 (1988), p. 103-112; RIERA, Antoni, “Catàstrofe i societat a la Catalunya medieval: els terratrèmols de 1427-1428”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 20-21 (1999-2000), p. 699-735; RIERA, A., ROCA, A. i OLIVERA, C., “Analysis of the pastoral visit of 1432 to the Diocese of Girona for the study of the seismic series 1427-1428 in Catalonia”, *Historical Investigations of European Earthquakes. 1: Materials of the CEC Project “Review of Historical Seismicity in Europe”*, Milano: Istituto di ricerca sul rischio sismico, 1993, p. 161-172; FONTSERÈ, Eduard i IGLÉSIES, Josep, *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1971, i de pròxima aparició, OLIVERA, C., REDONDO, E., LAMBERT, J., RIERA, A. i ROCA, A., *Els terratrèmols destructors a Catalunya: 1272, 1427, 1428 i 1448*.

serralada de Cabrera”.¹²³⁹ Podem trobar diferents casos, de reconstrucció o desmantellament de les runes. Ens ha arribat alguns contractes de reedificació de Sant Esteve de Bas (dels sectors sud i oest, de finals del 1432, convingut amb Guillem Font, constructor de Talavera, del bisbat de Vic i del 28 de juliol de 1442, amb Joan de Ferrés, mestre de cases de Sant Esteve de Bas),¹²⁴⁰ el cas de la llinda central de la portalada de Sant Martí del Clot que recorda que l'església va ser greument afectada pel terratrèmol de 1428 i reconstruïda el 1435, amb ajudes de Francesc de Condamina des Clot, essent obrer paleta Pere de Masegur de La Pinya, l'immensa esquerra conservada, però restaurada recentment, que es produí a l'absis de Sant Andreu del Coll,¹²⁴¹ o bé l'oblit i desaparició per sempre més del claustre del monestir d'Amer.

És per això que podem assegurar que moltes esglésies foren refetes en els anys centrals del segle XV seguint els mètodes i estils de l'alta edat mitja, emprant tècniques i solucions constructives més aviat romàniques que no pas gòtiques. Una visita als edificis que han arribat als nostres dies, veiem que hi ha una barreja i amalgama d'estils i èpoques diferents, fruit de la unió de capelles i reestructuracions successives. Al costat de la planta de nau única, amb diferents trams, on s'hi afegiren capelles quadrades o rectangulars al llarg dels segles XVI-XVIII, modificant-ne completament la planimetria original (Mapa 8). La capçalera és semirodona, ja que en la majoria de casos és l'absis romànic amb carreus més o menys tallats, la que resistí amb fermesa les sacsejades sísmiques. L'altimetria conserva l'aspecte original i els seus enormes i gruixuts murs de l'ampla nau s'alcen fins al capdamunt de la volta; per això, les noves capelles afegides suposaran foradar les parets d'aquesta nau, i desestabilitzar completament l'estructura de l'edifici si no s'actua amb rapidesa (i el perill d'esllavissament) i no s'empren uns sistemes de construcció prou resistents per suportar el pes de la nau. Aquestes noves capelles adossades i les esglésies de nova planta (Sant Feliu de Pallerols, per exemple) empraran el sistema de volta de creueria, encara en el segle XVI i al llarg del XVII, típicament del 'gòtic' però ja en una època que correspondria a la 'renaixentista', manllevant l'expressió de Joaquim Garriga.¹²⁴² No podem oblidar, però, el gran pes de la tradició constructora local, per exemple, en l'alçat de mur amb un “*opus caementicium*” o l'obra de paredat groller, reservant la pedra tallada per als elements de major esforç o de qualificació especial, arcs o portes, i l'ús freqüent de l'arc de mig punt.

¹²³⁹. FREXAS, Pere, “La incidència dels terratrèmols de final de l'edat mitjana”, dins PLADEVALL, Antoni (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura. II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos. 2*, Barcelona: Enciclopèdia catalana, 2003, p. 259.

¹²⁴⁰. DE SOLÀ-MORALES, Josep M., “La reconstrucció de l'església romànica de Sant Esteve de Bas després dels terratrèmols del segle XV”, *Associació d'Amics del Comtat de Besalú*, III (1980), p. 607-617.

¹²⁴¹. AA.DD., *Bella pedra vella. 15 anys de restauració de béns culturals a les comarques de Girona*, Girona: Generalitat de Catalunya-Diputació de Girona, 1995, p. 241-242.

¹²⁴². GARRIGA, Joaquim, “L'arquitectura religiosa del segle XVII”, dins PLADEVALL, Antoni (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura...*, p. 262-287.

Durant la segona meitat del segle XVI al llarg del segle XVII, començaren a edificar-se i ampliar-se tota una petita sèrie d'esglésies que culminarien en la massiva edificació que tingué lloc al llarg del segle XVIII.¹²⁴³ Amb tot, no s'ha de menystenir el número d'esglésies edificades o ampliades des de mitjan segle XVI fins a finals del segle XVII, amb un total de trenta tres dins l'àrea gironina (enfront de les quaranta quatre del segle XVIII), i més de cent a tot Catalunya; Gabriel Le Bras considerava que, per a França i aplicable al nostre territori, la geografia de l'arquitectura religiosa depenia “*de la qualité des matériaux, qui résistent inégalement aux intempéries, de la richesse et de la générosité des notables ou du peuple, mais surtout de leur zèl religieux, si variable dans le temps et l'espace*”.¹²⁴⁴ Un exemple que no té parangó en cap tipus de documentació, ni parroquial ni episcopal, és l'església de Les Encies, ja que es converteix en una magnífica mostra de que, a pesar dels avatars històrics, una parròquia pot aixecar una església en anys de guerres o de crisi aparent. Les claus dels arcs de les capelles ens mostren una seqüència claríssima de la seva construcció, de les capelles més pròximes a l'altar major, del 1616 (dedicada al Roser)¹²⁴⁵ i 1653 (dedicada a sant Isidre i amb un altar de 1674),¹²⁴⁶ i les més allunyades, del 1664 (dels sants Joan Evangelista i Baptista)¹²⁴⁷ i 1696 (del baptisteri); a més, el porxo havia estat fet el 1680, el campanar entre 1684 i 1792 i la rectoria entre 1692 i 1704; possiblement existí una clara voluntat d'unitat d'estil, que varen notar els bisbes en el segle XVIII a l'hora de fer una sagristia el 1734.

¹²⁴³. Segons MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 80-81, les esglésies construïdes a la segona meitat del segle XVI són unes setze: Pineda (1545-1553), Sant Martivell (acabada ca. 1550), Fornells (1555-1620), Bordils (1561-1593), Cassà de la Selva (1563-1705), el Carme d'Olot (1570-1596), ampliació de Pals (1572), Arenys de Mar (1575-1618), Canet de Mar (1579-1591), Castell d'Empordà (1584), Palafrugell (1588-1597), Mont-ras (1593-1599), Hostalrich (1599-1625), Palol d'Onyar, Bescanó i la Pera. Durant el segle XVII són disset: Begur (1600-1624), Arbúcies (1602), Cadaqués (1606-1635), Castell d'Aro (1613-1619), Sant Feliu de Pallerols (beneïda el 1631), Salt (1620-1632), la Cellera (1627), Llagostera (1632), la Selva de Mar (1633), Anglès (1637?-1662), Navata (1640-1746), Belcaire (1650-1657), Borrassà (1660-1705), Vall-llobrega (1669-1671), Sant Pere Pescador (1682-1690), Llançà (1690-1710) i la Bisbal (1691-1757). Les esglésies del segle XVIII són les següents: l'Escala (1701-1739), Estanyol (1701-1740), la Bisbal (1704-1724), Torrent (ca. 1724), Sant Lluc de Girona (1725-1732), Peralada (1727-1732), Celrà (1731-1780), capella dels Dolors (1732-1747), Calonge (1734-1767), Corçà (1735-1740), el Tura d'Olot (1737-1748), Jafre (1739-1770), Cistella (1740-1770), Sant Esteve de Banyoles (1741-1757), la Sala (1741-1764), Port de la Selva (1744-1763), ampliació de la Jonquera (1745-1791), Calella de la Costa (1747-1756), Sant Esteve d'Olot (1750-1763), Sant Mori (1750-1788), Capella de Sant Dalmau Moner del convent de Sant Domènec de Girona (1757), Sant Feliu de Lladó (1758-1764), Vilobí d'Onyar (1759-1773), Malgrat (1761-1783), Medinyà (1762), Santa Cristina de Lloret (1764-1772), Santa Eugènia de Palamós (1765-1810), Tossa de Mar (1769-1776), Garriguella (ca. 1770), Sant Sadurní de l'Heura (1773-1777), Solius (1773-1783), ampliació de Sant Jordi Desvalls (1773), Siurana d'Empordà (1778-1855), Tordera (1780-1817), Colera (1781-1801), capella de sant Narcís a Sant Feliu de Girona (1782-1792), Tortellà (1787-1796), ampliació de Canet de Mar (1789), Roses (1792-1807), i les esglésies d'El Mallol, Mieres, Flaçà, Les Preses i Cornellà de Terri.

¹²⁴⁴. LE BRAS, G., *Études de sociologie religieuse. I. Sociologie de la pratique religieuse dans les campagnes françaises*, París: Presses Universitaires de França, 1955, p. 226.

¹²⁴⁵. ADG, Reg. de Lletres, U-321, f. 144v. (= 223, f. 99v.)

¹²⁴⁶. ADG, Reg. de Lletres, U-263, f. 219r., i una primera festa de precepte concedida el 2-III-1649 (U-254, f. 113v.)

¹²⁴⁷. MURLÀ, J., “Dades relacionades...”, p. 229-230 i 237-238.

Farà quasi cinquanta anys que George Kubler es queixava del tractament pejoratiu de l'arquitectura compresa entre 1600 i 1750, una visió instituïda per la historiografia aleshores vigent i acceptada sense oposició fins fa escassos anys, afirmant que “*la arquitectura cojeaba a causa de los pocos edificios que fueron erigidos durante larga depresión del siglo XVII. Sólo se aceleró el ritmo de la construcción durante el siglo XVIII*”.¹²⁴⁸ L'inici d'aquesta febre constructora s'ha de relacionar amb diferents aspectes. Foren les diferents conjuntures econòmiques, socials i polítiques que comportaren relatives situacions de calma i tranquil·litat. La conseqüència més immediata fou un notable augment de la població; entre 1553 i 1702 és produïx un increment poblacional entre un 38 i un 55%, possibilitada, en gran part, per l'arribada de contingents d'immigrants francesos. Tal com ha demostrat Albert García Espuche els anys centrals del segle XVI al XVII són imprescindibles per entendre l'evolució posterior del set-cents: la immigració francesa, el creixement dels teixits urbans, l'expansió de la indústria, els canvis en el comerç marítim i la consolidació de la pau en el camp després de la Sentència de Guadalupe.¹²⁴⁹ Fixem-nos, però, en la distribució geogràfica d'aquestes noves esglésies i veurem com coincideixen força amb les àrees entorn de nuclis urbans, com Girona, Barcelona o Tarragona, sobretot al llarg de la costa, la línia litoral i prelitoral, zones industrials o comercials, mentre que trobem un gran buit en el gran terç superior o nord-oest del Principat.¹²⁵⁰ No totes les parròquies, però, els era possible un engrandiment de l'església, malgrat les necessitats i queixes de la gent; així ho hem pogut veure a La Pinya, en una data ben precoç, el 1589:

“E per quant *la present isglésia és xica y nos pot moltes voltes oyir lo pobla missa ni veure lo sacerdot*, com tot desyan per contentar lo poble si fer se pot se diu una missa baixa en la capella del Roser, y la major se canta en lo altar major de dita isglésia y també quant los confreres fan la festa axi mateix com també en altrás isglésias se acostuma de fer en semblants jornadas”.¹²⁵¹

Les intervencions del concili de Trento per a dignificar els espais de culte, la rebuda d'aquest en els primers concilis provincials a Barcelona i Tarragona i la influència del tractat de Carlo Borromeo, encaminats a millorar aquests llocs de culte, confluïren, com no, a l'edificació i millora d'aquests temples parroquials arreu del territori català, on les visites pastorals, com veurem, hi tenen un paper de primer ordre;¹²⁵² en aquest sentit, Yolanda Gil ha estudiat la nova distribució interior dels temples de la zona castellonenca de la diòcesi de Tortosa deguda, en

¹²⁴⁸. KUBLER, G., *Arquitectura de los siglos XVII y XVIII. Ars Hispaniae. Historia Universal del Arte Hispánico*, Madrid: Editorial Plus-Ultra, 1957, p. 7.

¹²⁴⁹. GARCIA ESPUCHE, A., *Un siglo decisivo...*, p. 25-69.

¹²⁵⁰. Vegeu els mapes il·lustratius de MÀRIA, M., *Renaixement i arquitectura religiosa. Catalunya 1563-1621*, Barcelona: UPC, 2001, p. 34bis.

¹²⁵¹. APLPI, *Libre titular* (ss. XVI-XVII), s.f.

¹²⁵². SOLÍS, Carmelo, “La visitas pastorales y el patrimonio arquitectónica y mobiliario de la iglesia”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 411-450.

bona part, als canvis en la litúrgia.¹²⁵³ Uns decrets pastorals que s'han situat, a més, en èpoques post-bèl·liques, quan hi ha hagut destruccions parcials o totals d'esglésies, saquejos o rapinyes dels objectes de valor, i per això també s'explica aquest important moviment de reedificació i reparació a l'època moderna.

Les referències trentines sobre arquitectura i manteniment dels temples és, indirecta, mínima i gairebé marginal (Sessió VII, cap. VIII, *Repárense las iglesias: cuídese con celo de las almas*; Sessió XXI, cap. VII, *Trasladen los obispos los beneficios de las iglesias que no se pueden reedificar; procuren reparar las otras; y que se debe observar esto* i la ja esmentada Sessió XXIV, cap. III, Decret de la Reforma, Sobre com han de fer els bisbes la visita pastoral). O sigui, tot allò referent al temple interior (baptisteris, confessionaris, retaules, sagraris, robes, orfèbreria, etc.) actua i s'adequa en funció de la importància que se li donaren als sacraments. Les constitucions provincials tarraconenses no seran massa diferents de les trentines; tal com assenyalada Magdalena Mària, “en el que sí insisteixen els conciliaris catalans és en el compliment dels requisits *decència* i *decòrum* exigits a Trento”,¹²⁵⁴ així com a neteja dels llocs de culte, a l'església com a espai sagrat (per encabir-hi els objectes culturals i litúrgics i amb fortes restriccions dels seus usos profans), o bé en la separació de bancs per homes i dones, etc. Tan solament en les constitucions sinodals gironines del bisbe Pontich, el 1691 es fa una mínima referència als edificis, emprant una metàfora molt coneguda, referida al fort, profund i necessari assentament i cimentació de l'església, com a edifici com a institució: “*cùm tunc firma, & solida construatur fabrica, cùm priùs de solido providetur fundamento, & ubi fundamentum deficit, nihil supraedificari possit*”.¹²⁵⁵

La mateixa autora es pregunta com en les visites es parla tant de la reparació, restauració o reconstrucció de tot o part de l'edifici, dels seus elements (piques baptismals, tabernacles, confessionaris, altars, retaules) o annexes (cementiris, sagristies, rectories), convertint-se en el vertader motor d'impulsió de treballs d'arquitectura necessaris per a la seva millora, però mai es troba “una instrucció precisa sobre com s'han de realitzar les obres, o amb quina forma o de quin material han de construir-se el mobiliari els ornaments”.¹²⁵⁶ Calen, però, una bona colla d'anys i reiterades amenaces d'excomunió per a què s'acompleixin els seus manaments, i és que “molts dels temples erigits o reparats a Catalunya després del Concili de Trento són deutors de l'actitud insistent del representant episcopal”.¹²⁵⁷ Trobarem, en el nostre cas, uns manaments

¹²⁵³. GIL, Y., *Arquitectura de la época barroca en Castellón*, Universitat de València, 2001, tesi doctoral inèdita.

¹²⁵⁴. MÀRIA, M., *Renaixement i arquitectura...*, p. 28.

¹²⁵⁵. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 3, Lib. I. *De Summa Trinit.*

¹²⁵⁶. MÀRIA, M., *Renaixement i arquitectura religiosa...*, p. 32.

¹²⁵⁷. MÀRIA, M., *Renaixement i arquitectura religiosa...*, p. 33.

que van en la mateixa direcció, adreçats a la conservació mínima del temple, per tant, són pragmàtics i concisos, sense estridències ni exageracions retòriques. Hem hagut de recórrer a documentació paral·lela per confirmar la informació que apareixia a les visites, amb contractes notariais i amb llibres d'obrerries: aquests ens indiquen els noms dels arquitectes i dels mestres d'obres i de cases, els materials emprats en la construcció i les quantitats que s'arriben a gastar aquestes administracions locals en els temples parroquials. A través del registre de lletres gironí sabem els permisos de construcció, i en podem establir una cronologia i una geografia, i alguns termes purament funcionals (petites referències a la disposició dels altars segons les exigències litúrgiques, a la capacitat per encabir correctament la població). Josep M. Martí i Bonet ha emprat la combinació d'aquestes fonts, i, com no, de les visites pastorals, per estudiar algunes esglésies de l'arquebisbat de Barcelona.¹²⁵⁸

b. L'estat material de les esglésies en els segles XVI-XVII

A partir de les visites podem arribar a concloure el relatiu bon estat dels edificis de les parròquies de la diòcesi gironina i vigatana. Tret d'algun cas extrem, els visitadors no es queixen de l'estat dels edificis eclesiàstics. Les esglésies visitades (les de nova planta conviuen al costat de les gòtiques i romàniques) estan ben conservades, i tan sols necessiten un manteniment mínim necessari. Normalment són reparacions dels vells edificis: adobar capelles, arreglar parets, recomposar els paviments de rajoles, fer graons, incorporar trencapasses, llevar sobrecels i bigues, etc. Quan les obres són a una capella concreta, és el baciner, la confraria o el beneficiat d'aquesta l'encarregat de portar-les a terme. Sovint, el seu mal estat dificulta el desenvolupament de la missa diària. El testimoni coetani de Pere Gil ens ofereix una visió general positiva, tal vegada exagerada i edilícia, de la construcció catalana en el tombant del segle XVI al XVII.¹²⁵⁹

Una petita diferència en la terminologia usada, entre els bisbes o visitadors episcopals de Vic i els de Girona, rau en l'ús de la paraula “*techo*” a Vic, i ‘volta’ o “*bòveda*” a Girona, i a vegades

¹²⁵⁸. MARTÍ BONET, Josep M. (dir.), *Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona*, Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 1981-1997, v. I/1 i I/2, Vallès Oriental i Occidental; V/1, Olesa de Novesvalls. Parròquia de Sant Joan i l'Hospital de Cervelló; VI/1, Sant Vicenç de Sarrià. 1000 anys d'història i VI/2, La Rambla, els seus convents, la seva història.

¹²⁵⁹. IGLÉSIES, J., *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya seguit de la transcripció del Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña segons el manuscrit de l'any 1600*, Barcelona: Quaderns de Geografia, I, 1949, p. 267: “Si posam los ulls en los edificios necessaris per habitar los homes: Té Cathaluña abundància de pedras, rajolas, teulas, calç, arena, guyx y altres materials per à fabricar: té fusta en abundància per à edificis, y sostres, y fabricar Naus, Galeras, y altres veyxells; té ferro en abundància per enclavar y altres usos necessaris: té plom, coffoll, y verniz: té minas de or y plata però en molt poca cantitat. Y ayxi universalment en tota Cathaluña y ha bonas casas, bellas murallas y torres, y bellíssims Campanars é Iglésias”.

barrejant els conceptes. N'estem segurs és que no es refereix a la teulada; el “*techo*” és la volta i potser també les golfes. A Vic també es refereix a la visita del ‘cos’ o nau, mentre que a Girona no es menciona.

El més freqüent i habitual, del que quasi cap església se n'escapa, és el de les goteres i mal estat de les teulades del temple, de la sagristia, del campanar, del porxo o del comunidor. Carlo Borromeo havia considerat que el sostre una de les parts primordials de la construcció; a més, indicà com havien de ser els ràfecs, les canaleres, els desguassos, les clavegueres o les teules.¹²⁶⁰ Són insistents els manaments, al llarg dels segles XVII-XVIII, de reparacions a les teulades que ocasionen ‘pluja’ a l'interior dels temples: petits forats ocasionats per arbres, matolls, romegueres i heures creixen amb tota ufanor i floriment a les teulades.¹²⁶¹ N'hi ha desenes de casos, sovint extremadament lacònics i repetitius; mirem-ne un parell de característics a ambdues bandes dels bisbats: a Joanetes, el 1619, “mana als obrers que dins sis mesos fassan recórrer y adobar la teulada de la iglésia de manera que no si ploga”¹²⁶² i a Sant Vicenç de Susqueda, el 1591, “provehí que los obrers desta iglésia dins 4 mesos recorregan las taulades de modo que nos ploga en ninguna part de la iglésia”.¹²⁶³ Sembla que la confraria del Roser d'aquesta església portà a terme les obres que correspondrien a l'obreria; el rector Garí Carles se n'encarregà:

“Vuy als 4 de maig [de] mil sis sens y nou se comensà de paredar la volta grassa de la present església de Susqueda per aver estat grandíssim temps dita església ab teulada seca, donam al mestre sinquanta lliures barceloneses y quarteres de blat y un fuster 6 dias y cals, sorra, fusta y clavo al dit mestre y tot a peu de hobra”.¹²⁶⁴

Hi ha algunes, però, que aporten petits detalls de com s'han de fer aquestes obres, de quines foren les causes de la seva destrucció, o que les podrien originar en un futur immediat. Per exemple, a La Vola, el 1610, manà “fassan netejar las erbas són en lo techo de dita iglésia y que noy ajan degotés”;¹²⁶⁵ a La Pinya, on es “mana que cap persona gosi muntar a la teulada de

¹²⁶⁰. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 9: “debe tener gran cuenta del techo porque protege a todo edificio, porque si éste está mal confeccionada y mal sostenido, la madera se pudre, se tambalean las paredes e insensiblemente se debilita toda la estructura, ciertamente al techar la iglésia que se levanta para perpetuidad con sacras imágenes y todo ornato pío y aparato religioso, se requiere diligente y singular industria del arquitecto. Éste, cualquiera sea la forma del techo, o displuviado, o abovedado, o artesonado, vea en primer lugar que sea bien firme tanto la materia lígnea de construcción, es decir, la maderas, los cabrios, la viguetas y otras cosas de este género, de las cuales consta aquél, así como toda contigación.”

¹²⁶¹. I de manera semblant a totes les esglésies europees, com podem veure en les pintures dels mestres holandesos del segle XVII: l'especialista i més famós en vistes urbanes i interiors d'esglésies dels Països Baixos Pieter Saenredam, per exemple amb l'obra *La façana occidental de Santa Maria d'Utrecht*, 1661, del Museu Thyssen-Bornemisza): LLORENS, Tomàs, BOROBIA, Maria del M. i VELA, Concha, *Guía del Museo Thyssen Bornemisza*, Madrid: Lungwerg Editores, 1994, p. 82-83.

¹²⁶². ADG, P-86, Joanetes, 1619, f. 50r

¹²⁶³. AEV, 1241/2, St Vicenç de Susqueda, 1591, f. 15v.

¹²⁶⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), s.f.

¹²⁶⁵. AEV, 1211/8, La Vola, 1610, f. 22r.

l'església per lo gran dany donen a la obra sens llicència dels obrers o rector”¹²⁶⁶ o bé a la capella de Sant Mateu, el 1671 (que des del 1661 se n'havia manat la reparació), obligà que la recaptació de les almoines recollides per aquesta capella es destinessin a aquesta finalitat, on aquest sant era invocat, irònicament, contra la pedra, la calamarsada i el mal temps en general,

“sabent y atenant los beneficis que Nostre Señor fa a tots, particularment als de la present paròchia, per medi intercessió del gloriós Sant Matheu, preservant los fruïts de pedregada, y que la teulada de la capella de dit Sant Matheu, construida dins la present paròchia necessita de reparo, y que la present Iglésia hay bací amb què se acapta per dita capella y que lo que proceheix de las almoynes dels devots se aplica al bací de la obra de dita present Iglésia: perçò mana que de assi al devant lo que resultarà de dit acaptiri de Sant Matheu se recondesca en una caxeta y servexa per lo que si convenient per dita capella de Sant Matheu. Ho per lo menos en cas que nos fassa de esta manera cada semana dega lo administrador o Pabordre de Sant Matheu fer assentar en un llibre per lo rector tot lo que se haurà fet en la semmana. Y ara de present atesa la necessitat de dita capella mana adits obrers y parochians de dita paròchia que, en pena de tres lliures y en subsidi de excomunicació major, dins dit termini de dos mesos, adoben eo adobar y reparar fassan dita teulada y demás necessari de dita capella valent-se per dit effecte en lo que puga de dita obra y per lo demás quen suplescan de sas propias facultats”¹²⁶⁷.

Les humitats de les esglésies poden tenir el seu origen en el mal estat de les cobertes, però també poden tenir un origen lateral, quan hi ha filtracions que provenen de les parets, murs, marges i terraplens que les rodegen. Això demostra que moltes d'aquestes esglésies foren excavades dins la terra, que estaven enclotades i mig submergides, que aquest embolcall servia com a fonament i protecció, però que a la llarga es convertia en perjudicial. A Vilanova de Sau, el 1593, es permet a la confraria del Roser construir una capella dedicada a aquesta Verge: “los dóna llicència que pugan fer dita capella en la part detre muntaña, ab que primer fassen las parets foranas ben grosas y saguras antes de rompre las parets de la yglesia y no altrament”¹²⁶⁸. I avui en dia la podem completar com un dels exemplars més bonics i encertats d'integració d'una capella a un edifici preexistent, sense fer massa destrosses: els nervis i les columnes

¹²⁶⁶. ADG, P-76, La Pinya, 1602, f. 172v.

¹²⁶⁷. ADG, P-104, Joanetes, 1671, f. 18r-v.

¹²⁶⁸. AEV, 1209/4, Vilanova de Sau, 1593, f. 197v. De la qual en tenim la corresponent bestreta del 1597 i albarà del 1600. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646), s.f.: “És veritat com yo Antich Calm, mestra de casas de la parrochia de Santa Maria de Vilanova del present bisbat de Vich, tinch agudas y rabudas dels honorables Anthoni Masgarau alias Fatiedas y Pera Crous Damunt, pagesos de dita parrochia, trenta lliuras, dich XXX lliures moneda barceloneses y per mans del venerable Llorens Raurell, prevera y rector de dita yglesia, fet y migria dich VII lliures X sous que tot en comta fou XXXVII lliures X sous, las quals fou en part de paga de la fàbrica de la capella de Nostra Senyora del Roser, la qual tinch a fer en dita yglesia de Santa Maria de Vilanova sobradita en preu de xixanta lliuras, y per lo ver y no se de scriure fas fer lo present albarà de mà de mi Llorens Raurell, prevera y rector de dit lloch, vuy a VIII de desembra 1597”; i AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, P/II-1. Roser (1694-1732): “En lany 1598 se feu la capella de Nostra Senyora del Roser en aquesta yglesia, y lo retaula del Roser se feu en lo any 1599, y costà la capella de mans de mestra sens tota la manobra, xixanta lliuras dich LX lliures, y lo retaula costa de mans del fuster XXXX lliures, y de pintar costà LX lo qual retaula se va pintar en lany 1600. y en dit any vingueren a sentar lo dit retaula la vigília de Nostra Senyora de Agost y la capella se beney lo dia de St Joan degollast, y la primera missa se digué en la dita capella del Roser a 2 de satembra 1600. Tot sie a llaor y glòria de Déu Nostre Senyor y augment de gràcia en las beneytas

adossades (que emmarquen la capella) són de correus d'un to groguenc, formant una volta de creueria força plana (<AF> núm.79). La clau de volta confirma l'any d'execució: 1598 (<AF> núm.80).

Però, la majoria de vegades, es mana retirar la terra que rodeja els edificis, a manera de trinxera, rasa o pas estret, rera les capelles i els absis de les esglésies, o bé fer les canalitzacions més llargues perquè els desguassos desemboquin lluny dels murs perimetrals. El 1591 a Tavertet es manà als obrers que “cubren bé la teulada de la iglésia y que fassan que las caranals isquen tres o quatre palms fora, de manera la aygua no toque la paret”,¹²⁶⁹ i a Sant Romà, el 1621, que “fassan adobar les lloses de la barbacana de la teulada construhida demunt la porta de la yglésia”.¹²⁷⁰ Per exemple, a Sant Martí Sescorts, el 1618, es mana “fassen apartar la terra que està arrimada a la paret de la yglésia constituhida entre lo campanar y la cantonada de la porta de la yglésia de manera que no puga llansar humitat a les fonts baptismals de dita yglésia”,¹²⁷¹ a La Pinya, el 1671, “per traure la aygua y humitat de dita Iglésia, particularment de la Capella de Nostra Señora del Roser, fassan al entorn de dita Iglésia, de la part del cementiri, un vall perque se puga escòrrer la aygua”,¹²⁷² i similar a Sant Iscle de Colltort, ja que havien ocasionat la destrucció d'un retaule (fet que s'aprofità, més endavant, per canviar i modificar unes advocacions, substituint per unes altres):

“Attès que visitant la present isglésia ha trobat sa Il·lustríssima lo altar de Sant Cosme y Sant Damià despullat y que lo retaula se esborra y ha vista que està de aquexa manera a ocasió de la humitat quey causa lo terraplee que és detràs de dita capella. Perçò mana als obrers de la present isglésia, que dins quatre mesos fassan un vall tras de la isglésia de la part ahon està dita capella que prenga la llargària de la isglésia, de amplària de alguns vuyt pals y fondo tant o més que no és lo sol de la isglésia, pera que de aquexa manera se axugarà tota exa part de la isglésia quen necessita amb que poran los altars ahont estar amb la compostura y ornato degut als altars ahont se offereix lo Sant Sacrifici de la Missa y assò amb tot effecte cumplen sots pena de sinch lliures per cada un de dits obrers de llurs propis béns exigidores a lloch pios, a àrbitre de sa Il·lustríssima aplicadores y de entredit personal lo qual sens altre monició incorregan”.¹²⁷³

Les humitats i degoters ocasionaven, primer, l'aparició de taques de mullena i regalims d'aigua, després el descrostament de les capes de calç i del morter, i finalment l'esfondrament de les voltes; aquests processos els hem trobat perfectament documentats, un rera l'altre. Vegem un exemple de cada. El 1590 a Sant Martí de Querós visità el cos de l'església, “lo qual té molta necessitat de ésser reparada y rebatuda. Provehí que dits obres previren, dins vuit mesos primer

ànimas de aquesta parrochia y de tots los circumveris della y de tot lo poble christià. Amén. Jo Llorens Raurell, prevera y restor de dit lloch fas fe en lo damunt dit que és veritat”.

¹²⁶⁹. AEV, 1241/2, Tavertet, 1591, f. 99r-v.

¹²⁷⁰. AEV, 1213/4, St Romà de Sau, 1621, f. 125r.

¹²⁷¹. AEV, 1213/2, St Martí Sescorts, 1618, f. 101r.

¹²⁷². ADG, P-104, La Pinya, 1671, f. 25r.

¹²⁷³. ADG, P-101, Sant Iscle de Colltort, 1661, p. 179r.

vinents, recórrer dites parets y rebatre aquellas molt bé ab arruinassa y després li donen una lletada de cals”.¹²⁷⁴ A Sant Romà de Sau el manament de 1599 deia “facin rebatre *tota* l’església de part de dins”.¹²⁷⁵ El 1679, a Sant Esteve de Bas manà “recórrer las tauladas de manera que noy ploja y axí mateix que reparen y fassan adobar la bòveda de dita Iglésia en tot lo que sia menester, per conservació de aquella y per evitar la ruïna, que no prevenint-se amb temps podria patir”.¹²⁷⁶ El 1698 a Sant Cristòfol de les Planes mana que a la capella de la Verge de Gràcia “estia la bòveda de dita capella ab molt perill amenesser gran ruïna: per tant, mana dit senyor Visitador General al Rector de dita iglésia se abtinga y abstenir fassa a qualsevol altre sacerdot que no digan missa en dita capella fins y a tant que dita bóveda sia perfectament adobada”.¹²⁷⁷ El 1700 a Cogolls, manà als obrers “fasen picar la volta de sobre l’altar major per a què no caigui cals sobre dit altar”.¹²⁷⁸ El mateix any, visitant Sant Feliu de Pallerols, manà als beneficiats que “facin picar, enguixar o rebatre aquelles capelles”¹²⁷⁹ de Nostra Senyora de Gràcia, de sant Joan, de sant Baldiri, de santa Llúcia i de sant Segimon (que no són poques!).

Trobem al llarg d’aquests anys, i sobretot en el segle XVIII, l’obligatorietat d’enlluir, emblanquir, enguixar i rebatre les parets i voltes de les esglésies, que se suma al fet del fum dels ciris que ennegreix les parets, i a la falta de ventilació. El bisbe Taverner, ja en les visites de 1724, comprovà personalment la brutícia i foscor de les esglésies i en manà la neteja i claredat. La pastoral de 1725 s’hi refereix en diferents punts.¹²⁸⁰

Aquestes disposicions ens han donat una imatge actual equivocada i distorsionada de com eren aquestes esglésies en origen, ja que mai estigueren despullades, a pedra viva o totalment neutres, com s’està fent o es pretén imposar en les restauracions contemporànies; com a molt, en el segle XIX, després de l’emblanquiment general setcentista, es tornen a rebatre i pintar amb escenes figurades de Joan C. Panyó a Puigpardines, i amb delicats dibuixos simulant grans blocs de pedra i amb sanefes en els arcs, emprant plantilles, potser d’algun taller d’art religiós olotí,

¹²⁷⁴. AEV, 1209/1, St Martí de Querós, 1590, f. 260v.

¹²⁷⁵. AEV, 1210/5, St Romà de Sau, 1599, f. 174r.

¹²⁷⁶. ADG, P-104, St Esteve de Bas, 1671, f. 16r.

¹²⁷⁷. ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 561v.

¹²⁷⁸. ADG, P-111, Cogolls, 1700.

¹²⁷⁹. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700.

¹²⁸⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 172: “18. Totas las Iglésias deuen estar molt blancas, y enlluhidas ab Guix en las parts, ahont hi ha comoditat, donantlas una capa de guix blanc. Emperò ahont lo Guix és molt lluny, u altrament són pedras quadradas, en que difícilment lo guix se tindria, se uniran bé las pedras entre si, o, si és menester, se embrocalaran de nou, y després se enlluhiran ab una lletada de Cals que sia de ben blanca, y hermosa; y com açò seria inútil, encara que se fes, si las voltas de las Iglésias no estavan ben cubertas: perçò ordenam, que las Teuladas de la Iglésias se recorren, y ahont estan en mal estat, que se acomoden, o se fassen de nou”¹²⁸⁰ i “47. Una vegada lo Any, antes de Corpus, se netejaran de propòsit las Iglésias, esterinyantse las Parets, com las Bóvedas; així com y també las Capellas, y se recomodarà lo paviment dellas, en casa hi haja alguna cosa, que se dega reparar; y

tal com es feu a Sant Esteve de Bas. És més, les restauracions actuals han posat de manifest que, sota les successives capes de calç, apareixen restes de pintures murals, i no pas necessàriament romàniques (i que s'ha conservat excepcionalment, com a Sant Martí Sescorts), sinó molt més tardanes, amb motius geomètrics i florals repetits al llarg de la nau, com a la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols (avui tapades), les descobertes el 1988 en un tram de la volta central a Sant Iscle de Colltort o les recent restaurades a Falgars (<AF> núm. 116 i 117). Si tenim en compte la presència d'aquestes pintures, dels retaules a les capelles laterals i altar major, els pendons i les cortines, els exvots i els retaulons, la foscor i la falta de llum, els quadres i les imatges dels misteris, la trona i el confessionalari, eren pocs els espais a les parets que quedaven buits immaculats, donant una sensació d'*horror vacui* esfereïdor, segons apunta Michel Tapié,¹²⁸¹ sinó fixem-nos en l'interior de l'ermita de santa Brígida, a Amer o en la capella del Roser, de Sant Privat de Bas i quedarem convençuts (<AF> núm. 13 i 16). Per tant, eren uns espais carregats i densament poblats d'imatges simbòliques; resulta fascinant, avui en dia, poder reconstruir cada una de les seves parts.¹²⁸²

També podien donar-se casos d'abandonament i deixadesa de les esglésies, però en un tant per cent molt inferior a les capelles i priorats. Són problemes gairebé inevitables: pels defectes en la construcció o l'ús de materials pobres. A les parròquies vigatanes hi ha un seguit d'esquerdes i escletxes a les parets, produïdes segurament pel moviment de terres i l'assentament dels materials, i altres forats d'aparells encastats i canviats de lloc o d'armaris inutilitzats; tots els manaments coincideixen amb les visites de Pedro Jaime. Vegem què diuen el bisbe: a Sant Romà de Sau, mana "fassen tapar tots los forats [que] són en les parets de dita iglésia";¹²⁸³ a Sant Julià de Cabrera, "fassen tapar dos forats són en la part del Evangeli per lo major, faent que estiguen al ygual de la paret de la matexa yglésia de assi a la festa de Nadal primer vinent"¹²⁸⁴ i a Pruit, després de visitar la nau

"y trobà com unes coves o concavitats són a cada part del altar major, està molt indecentment per se en lo lloch de ont són. Provehí que dits obres dins quatre mesos fassen tapar y cloure les dites grottes o concavitats, ygalant molt bé la paret de aquelles ab lo ygal de la paret major de la dita yglésia o altrament alçaran les voltes y igualaran

singularment se cuydara de recórrer las Teuladas, de ahont regularment venen los majors danys a las Iglésias".

¹²⁸¹. TAPIÉ, M., "Iconografía barroca e sensibilitat cattolica", dins RUSSO, C. (ed.), *Societat...*, p. 327-328.

¹²⁸². MANGUEL, A., *Una historia de la lectura*, Barcelona: Alianza Editorial, 2003 [1ª ed. 1996, *A History of Reading*], p. 157, ho defineix així: "Miles de personas alzaban los ojos a las imágenes que primero adornaron los muros de las iglesias y después sus vidrieras, columnas, púlpitos, incluso la espalda de la casulla del sacerdote mientras decían misa, o los paneles de la parte posterior del altar, que contemplaban mientras esperaban para confesarse, y veían en aquellas imágenes innumerables historias o una sola historia interminable".

¹²⁸³. AEV, 1209/2, St Romà de Sau, 1591, f. 81v.

¹²⁸⁴. AEV, 1029/3, St Julià de Cabrera, 1592, f. 113r.

lo paviment de modo que estiguen en forma de capella decentment, pena de sinquanta sous pagadors de llurs propis béns dels obres”.¹²⁸⁵

Hem documentat intervencions arquitectòniques a realitzar a l'interior dels temples o contigües a aquest, però que afecten, en gran part, l'estructura de l'edifici i que el podem malmetre fins a portar-lo a la ruïna. El 1626, a Sant Iscle de Colltort, el visitador manava als habitants i parroquians que ajudessin als treballs de construcció d'un nou cor (que tractarem àmpliament més endavant); a Sant Cristòfol de les Planes, el 1671, el visitador constata que s'havia obert un enorme forat a un lateral de l'església, i “mana a dits obrers y jurats que des de la festa de tots Sants pròxims vinent a un any, fassan y ajan fet fer dos voltas faltan a la iglésia porque estiga aquella recondible de la manera se deu”.¹²⁸⁶ En aquesta mateixa parròquia sabem que la incorporació d'altres capelles s'havia desenvolupat rebentant les parets de l'església, comportant el risc d'esfondrament parcial o total i el perill del robatori. Entre 1623 i 1626 s'hi afegirien les capelles del Roser i sant Miquel¹²⁸⁷, el 1631 seria la de sant Isidre¹²⁸⁸, entre 1637 i 1638 es crearia la capella del Salvador (erigida per Benet d'Olmera que s'encarregaria de vigilar l'església durant les obres),¹²⁸⁹ fins que entre el 1651 i 1661 es portaria el definitiu engrandiment de l'església en els únics llocs possibles, per la part del presbiteri del portal.¹²⁹⁰ D'altres s'han d'ampliar per a celebrar-hi millor, com a Ridaura, el 1679, mana “fassan engrandir los altars de Sant Sebastià y lo altar de Sant Anthoni de tal manera que si puga celebrar”¹²⁹¹ o bé, la reparació i ampliació d'una capella a Sant Esteve de Bas, el 1667: “exemplen lo altar amb una paret de pedra que vinga al igual de la part està vuy en lo altar de la capella de nostra senyora del Roser, y que la pedra de dit altar se retire a la vora de aquell de manera que la ara està en ell vinga a estat sinch o sis dits a la vora de dit altar”.¹²⁹² El darrer exemple el constatem a Les Preses, el 1639, quan el visitador,

“dóna y concedeix licència als rector, obres y parrochians de la present parochia que pugan construir y fer una capella y altar amb lo retaula sots invocació del Santysim Sagrament y Àngel Custodi en la present isglésia, y que per dit effecte pugan foradar la paret de la present isglésia a la part de migdia tot lo que per dit effecte serà necessari y axí mateix dóna licència al rector qui vuy és y per temps serà, o al prevera qui estarà en lloch del rector de la present isglésia, que feta dita capella visite aquella y si li estiga amb la decència que deu y decentment ornada, aquella beneyrà iucta forman ordinary noni juius diocesi gerundens y que en aquella y en lo altar de aquella si pugan dir missas havent hi emperò sobra de aquell ara beneyda”.¹²⁹³

¹²⁸⁵ . AEV, 1209/5, Pruit, 1593, f. 177v.

¹²⁸⁶ . ADG, P-104, Les Planes, 1671, f. 95r.

¹²⁸⁷ . ADG, Registre de Lletres, U-228, f. 153v. i U-231, f. 148v.

¹²⁸⁸ . ADG, Registre de Lletres, U-237, f. 90v.

¹²⁸⁹ . ADG, Registre de Lletres, U- 243, f. 79v. i U-244, f. 82v.

¹²⁹⁰ . ADG, Reg. de Lletres, U-256, f. 156r. i U-259, f. 55v. i SOLÀ, X., “L'església de Sant Cristòfol...”.

¹²⁹¹ . ADG, P-105, Ridaura, 1679, f. 430v.

¹²⁹² . ADG, P-103, St Esteve de Bas, 1667, f. 268r.

¹²⁹³ . ADG, P-97, Les Preses, 1638, p. 57v.

Les cases particulars adjuntes a les esglésies parroquials també poden ocasionar danys i molèsties a les funcions litúrgiques quotidianes, i no només les cases dels rectors o beneficiats (com tractarem més endavant). D'aquestes relacions en tenim testimonis prou gràfics que podem ajudar-nos a entendre com estaven relacionats, imbricats i propers els negocis intencions dels individus de la parròquia i els de l'església parroquial. El que podia considerar-se i entendre's com a quelcom quotidià, perfectament entès i normal per aquests dos sectors de població local, era malvist per al prelat. A Pruit, el 1593, el bisbe manà fer una nova porta entre la rectoria i l'església per "estar la establa de la casa de la rectoria tant per part del portal qui entra de la dita casa de la rectoria a la iglésia ab gran indecència y poca veneració del lloch sagrat que dita portalada sia paradada ab pedra y cals";¹²⁹⁴ el 1601, a Tavertet, mana "paredian de pedra y cals, la espitllera que està sobre lo altar del Roser, per sé convenient lo ruido que per ella de la casa se sent a la iglésia"¹²⁹⁵ i el 1640, que

"fassan pararar lo portal de la casa de'n Cartellet quix en lo fossar de dita iglésia de Sant Miquel [de Rupit], per que dit portal és ocasió de inquietar los ministros de la iglésia quant diuen missa per que de ordinari entre y hix algú per dit portal y amés de axo per dit portal entren y fan moltes susietats devant lo portal de dita iglésia com nosaltres ocularment amb vist. Item per ser gran irreverència dels llochs sagrats estendre en ells roba y passar per ells fems, pallas, caramupes, o altres inmundícies, ha proveit y manat que desta hora al devant ningú estanga roba ni passe palles, caramupes ni altrás vasuras per dit fossar de Sant Miquel quel sots pena de sinch sous per cada vegada que lo contrari farà y aplicados a la obra de dita iglésia y de excomunió major".¹²⁹⁶

c. Una nova església parroquial: Sant Feliu de Pallerols (1588 -1632)

Segurament, l'exemple de construcció d'una nova església parroquial per a la zona i èpoques estudiades només ha pogut il·lustrar-se a partir del cas, fins ara inèdit i completament desconegut, de Sant Feliu de Pallerols.

Durant la visita efectuada pel bisbe el 1588 a la vila, l'assumpte li és proposat en assemblea. Aquest fa servir les visites anteriors per documentar-se. En aquest cas es pren la visita que féu el bisbe Pere Carles el 20 de setembre de 1570 (feia, ni més ni menys que divuit anys), on ja deia que feia falta construir una església nova, perquè la que hi havia fins ara s'havia fet petita pel número creixent de parroquians. Aquest donà llicències per tirar a terra cases de particulars, vendre ciris i crear censals, fins i tot per a la capella de Sant Sebastià. Concedí un termini de dos anys per a realitzar la nova construcció (i que evidentment no es portà a terme). És prou eloqüent constatar com una visita remet a una anterior, com es tenen en compte les opinions dels bisbes precedents.

¹²⁹⁴. AEV, 1209/5, Pruit, 1593, f. 177v.

¹²⁹⁵. AEV, 1211/2, Tavertet, 1601, f. 501r.

¹²⁹⁶. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 78v.

L'acte que es reproduïx en la visita de 1588 havia tingut lloc el 7 d'abril de 1571. Havia estat una reunió, segurament a la plaça de l'església, amb la congregació de la universitat de Sant Feliu de Pallerols així com dels seus obrers i parroquians, presidits pel rector. És prou interessant verificar com un fet de tal magnitud i transcendència, que afecta a la població entera, aconsegueixi reunir els diferents àmbits d'actuació vilatana, el civil i el religiós, la universitat i la parròquia. Hi ha una relació detallada, amb el nom i cognom, de tots els assistents. La presència d'aquesta reunió de personatges respon a la importància que l'ampliació de l'església és quelcom que no afecta només al rector, sinó a tots els parroquians, i en certa manera, ve a demostrar que és la comunitat la que pren les decisions, com si l'edifici pertanyés a ella, i no a l'Església (<AD> núm. 2).

S'exposa el motiu principal: la població ha augmentat, els diumenges i festius l'església s'omple de gom a gom, queden molt estrets i alguns s'han de quedar a fora; quan hi ha aplecs, molta gent es queda sense assistir als divins oficis. La idea primera fou comprar cases situades a la part posterior, on hi havia el cementiri, per tal de créixer rera l'església (caldran negociacions amb els propietaris d'aquests habitatges, que les cedeixen amablement). També serà necessari canviar el lloc del reliquiari o comunidor. El següent pas és la recerca del finançament: serviran, les rendes d'alguns bacins, la venda del ciri del Cos de Crist, de sant Joan i sant Sebastià i d'algunes presentalles, llegats testamentaris i la creació de censals.

Pel que fa a l'estructura arquitectònica s'adoptà un gòtic tardà, característic a les zones rurals.¹²⁹⁷ El nou edifici s'hagué d'adaptar a l'espai urbanístic que el rodejava, la primitiva sagrera i la cellera baixmedieval (ja molt modificada i transformada), deixant uns carrers angostos i passos mínims per a les persones, per això es coneixen el nom del carrer de 'Cantons Estrets'. A l'angle nord-est de la façana poden llegir-se els anys en què s'anà alçant la façana, 1604, 1605, 1606 i 1614 (<AF> núm. 92). La majoria de manaments que trobem en aquests anys fan referència, estranyament si tenim en compte que es portaven a terme les destacades obres d'infraestructura, a qüestions banals (sagrari, altars o fonts baptismals), i fa pensar que el bisbe no intervingué poc o gens en el procés d'edificació. Una de les poques notes correspon al 1610 i introdueix, inexplicable però feliçment, un esbós de criteris estètics:

“Mana sa Santíssima Reverendíssima que lo pilar nou que est més cerca del altar major, a [la] part esquerra, se retire a bras y se asmene y adobe a costes y despeses del mestre que [l']ha fet, de manera que estiga bé y decentment, y responga bé als altres pilars nous de dita yglésia, y assò a pena de 10 lliures en subsidi de excomunió major”.¹²⁹⁸

¹²⁹⁷. La informació procedeix dels següents treballs: SOLÀ, X., *L'Església parroquial de Sant Feliu...*; ÍD., “L'escultor vigatà...”; ÍD., *Guia itinerària de Sant Feliu de Pallerols*, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, 2002, p. 13 i ÍD., *Sant Feliu de Pallerols...*, p. 46-47.

¹²⁹⁸. ADG, P-81, St Feliu de Pallerols, 1610, f. 18v.

S'havia alçat una nau única, força ampla, de plata rectangular, coberta amb quatre trams de volta de creueria i acabada amb una capçalera poligonal amb set panys de volta radial; segons Francesc Monsalvatje aquest temple “*es bastante espacioso y su arquitectura pertenece al orden greco-romano*”.¹²⁹⁹ A banda i banda s’hi distribuïren quatre capelles entremig dels contraforts de la volta; per exemple, el 1613 es beneí la capella de santa Cecília i santa Llúcia, la de sant Joan Baptista, feta abans del 1617; el 1623 la dels sants Cosme i Damià; el 1626 es demanà permís al bisbe per beneir les capelles de sant Segimon (a petició de Nicolau Solà i Llorenç Solà, prevere) i de sant Isidre i sant Esteve i una campana; el 1627 s’acabà la volta de l’absis de l’altar major i abans del 1680 s’havia construït l’altar de sant Francesc Xavier (<AF> núm. 85-87). A cada costat del presbiteri hi havia dues sagristies o estances. La lectura dels murs i de la façana lateral nord-est ens permet veure clarament com s’anà edificant i ampliant successivament, en diferents etapes. A la segona meitat del XVIII es plantejà construir la Capella del Santíssim (la coneguda ‘Capella Fonda’), havent de destruir la capella de sant Isidre per donar pas a aquest espai més reservat i íntim (<AF> núm. 257).

El 1631 l’església serà beneïda solemnement: hem de pensar, doncs, que s’havia trigat més de quaranta anys en construir-se. Les visites immediatament anteriors a aquesta data (1626 i 1628) es refereixen a la construcció de l’absis i altar major, sobrealçat amb set escalons i 1,10 metres d’altura. En ambdues ocasions es comenta que no hi ha altar major (“*in dicta ecclesia non est altare mayus eo quia edificatur de presens*”)¹³⁰⁰ i que el Santíssim Sagrament es guarda a l’altar de sant Llúcia.

No serà fins el 1670 que es construiria el magnífic retaule major, obra de l’escultor vigatà Feliu Vidal. Segurament l’obra quedà endeutada, ja que entorn de 1693-1694, hagué de buscar fonts de finançament extraordinari, i optà per recuperar el blat de l’Obra i un llevador de pa (amb la relació completa dels masos que la pagaven) que havien abolit el 1486 amb la Sentència Arbitral de Guadalupe; així mateix els pagaments per la dauradura s’allargaren durant dècades.

d. L’efecte de les guerres: la destrucció de Sant Miquel d’Amer i Sant Just d’El Mallol (1657-1658)

Les primeres visites després dels enfrontaments militars entre França i Espanya, que es prolongaren del 1640 al 1652, amb l’acoblament de la revolta catalana, s’iniciaren el gener de 1658, després que la calma tornés al Principat. Els allotjaments de les tropes espanyoles,

¹²⁹⁹. MONSALVATJE, F., *Nomenclátor histórico...*, p. 67.

l'entrada dels exèrcits francesos en terres catalanes, la resistència dels miquelets locals, tingué efectes nefastos sobre les parròquies, sobretot les més properes a la frontera de França, pel que fa a la seva destrucció, saquejos i aturada de noves edificacions, la imposició de nous impostos recaptatoris i l'assolament dels camps i collites. Pere Gifre ho ha estudiat a l'Alt Empordà, on foren continuades en etapes successives, des de finals del segle XVI, en la guerra de Secessió (1640-1652) i les contínues guerres francoespanyoles (1653-1697).¹³⁰¹

Fruit de les devastacions militars, dins la zona que estudiem, dues esglésies quedaren inservibles després de la seva destrucció: l'església parroquial de Sant Miquel d'Amer, depenent del monestir d'Amer i la capella de Sant Just del castell d'El Mallol (<AF> núm. 231); també coneixem el cas de Borrassà, destruïda el 1656.¹³⁰² En la primera, s'hi resistiren els miquelets i francesos davant la pressió de les tropes reials de Felip IV, el 1657, les quals, en la seva retirada, la dinamitaren i en destruïren l'hospital, la casa rectoral i part de les dependències abacials i de la seva església,¹³⁰³ la segona, el març de 1657 fou presa per les forces franceses i atacada pels miquelets, i a principis de 1658 fou presa per les tropes reials espanyoles i destruïda, juntament al castell contigu.¹³⁰⁴

En ambdós llocs s'intenta la reconstrucció, però per la seva condició fa que s'obtinguin resultats diferents. El 1658, el rector de Sant Privat de Bas diu que la capella de Sant Just està devastada i derruïda, i els seus dos beneficiats s'han traslladat a Sant Privat. Com que no és una església parroquial no urgeix la seva reconstrucció. Per altra part, el bisbe constata personalment que Sant Miquel d'Amer havia estat destruïda. Caldrà recuperar les finances que s'hi generaven, i tal vegada, alçar-la de nou: les rendes dels ciris del jovent i dels estrangers i l'almoïna del Cortó (30 lliures) que anaven destinades, inicialment, al sosteniment d'un mestre, es desviarien per al pagament de les misses del rector, a raó de tres reals de plata cada una. No hi ha cap intent de reconstrucció, ja que el problema incidia més en la pèrdua d'aquestes rendes durant anys de guerra que en la desaparició de l'edifici; al cap i a la fi, aquests ciris i almoïna podien instal·lar-se a una altra església (que seria la del monestir), així com els seus beneficis.

Per a Sant Just d'El Mallol, el bisbe, en la visita de 1661, constata la intenció de fer-la nova, cosa que veurà amb els seus ulls el 1667, quan estava completament reedificada, mentre que el castell romandria sempre més en runes. De fet, aquesta capella fou reconstruïda ràpidament i ja

¹³⁰⁰. ADG, P-91, St Feliu de Pallerols, 1628, f. 9v.

¹³⁰¹. GIFRE, P., "L'Empordà en els segles XV, XVI i XVII: pagesos, guerres i frontera", dins GIFRE, P. (dir.), *Història de l'Alt Empordà*, Girona: Diputació de Girona, p. 384-397.

¹³⁰². GIFRE, P., "L'Empordà en els segles XV...", p. 390.

¹³⁰³. MARQUÈS, J., "Amer...", p. 45.

hauria estat beneïda força any abans de la visita, l'estiu de 1662¹³⁰⁵. I ja en ple segle XVIII, sembla que torna a haver-hi un abandonament, les causes del qual no podem determinar, i al cap d'un segle hi ha una nova reparació.¹³⁰⁶ Vegem què diu el visitador el 1734,

“Item en atenció que una gran porció del teulat de dita capella està descobert y lo demés que és cubert deu reseguir-se, perquè no si ploga y que quant lo temps aniria en vens y plujas estaria exposat lo celebrant en dit altar a que lo mateix vent se lin portàs la sagrada hòstia de la mesa del altar, ab la irreverència que se deixa comprendre, mana y ordena que per tot lo mes de octubre pròxim vinent sia cubert dit teulat y reseguir lo restant dell; y quant no fos així executat mana a dit Rector que en avant ni hi diga ni hi deixe dir-hi missa, volent dit Senyor Visitador que dita capella sia interdita fins que estia així composta, y en atenció que alguns beneficiats tenen obligació de celebrar en aquella certas missas, los mana que quant vingués dit cas las celebren en la iglésia de Sant Privat o de Puigpardines, en la que los aparega, fins que dita capella estiga en estat de celebrar-se en ella, que executaran respectiva en pena de 10 lliures y en subsidi de excomunicació major”.¹³⁰⁷

Per altre costat, els bisbes voldran promoure, davant la passivitat veïnal, la reconstrucció de l'edifici de Sant Miquel d'Amer i de l'hospital. En tot cas, l'aleshores abat, Andreu Port d'Oseja, va aixecar una acta notarial el 10 de febrer de 1657 dels danys causat per l'exèrcit reial a la vila, valorats en 9000 lliures, suposem que amb la pretensió de rebre una indemnització i començar-ne la reconstrucció. En tot cas, el bisbe Josep Fageda, el 1662, serà el primer en començar el procés (<AD> núm. 27): manarà que es nomenin nous pabordes dels ciris del jovent i dels estrangers, perquè així cobressin els censals dels respectius bacins. Benet Maldonado, monjo, sagristà major i prior del monestir d'Amer, requerit pels cònsols d'Amer testimonià “que la present vila de Amer, des del any mil sis cents cinquanta (en lo qual temps pagave dita vila segons se ha trobat ab tres àpogas y ab la rebarà fou fetas per la junta del batalló quinse lliuras quiscun mes per la contribució de dit batalló) estave poblada de noranta sis habitants, los quals emperò de avuy per ocasió de las guerras passadas està tant derruïda y postrada, que faltan y són espalladas y posadas per terra més de la mitat de les casas ab què sols està poblada de noranta un habitant, entre los quals y ha catorza viudas molt pobres, y la major part dels altres són masovers molt pobres, dels quals ni ha sis que viuen de anar demanar lo pa de porta en porta per amor de Déu, los quals tots los dies patexen molts gastos y exequions per los mals fa dita vila que són molts per que no poden pagar cosa alguna per la gran pobresa que tenen”.¹³⁰⁸

¹³⁰⁴. PAGÈS, J., *El Mallol. Centre administratiu del Vescomtat de Bas*, Olot: Ajuntament de la Vall de Bas, 1982, p. 83-85.

¹³⁰⁵. ADG, Registre de Lletres, U-259, f. 136v.

¹³⁰⁶. Els goigs així ho manifesten en una de les seves estrofes: “En mil vuyt cents vint y sis/ nos concedí lo Senyor/ poder millorar lo temple/ de nostre gran protector;/ mallolents, tots de bon cor/ implorem nostre advocat: *Sant Bartomeu*, etc”.

¹³⁰⁷. ADG, P-121, St Privat de Bas, 1734, f. 194v.

Un bisbe rere altre apostà per la nova construcció, alhora que anirant sumant un intent frustrat rere altre. La desaparició d'una església parroquial podia ser molt traumàtica, insòlita i pertorbant, tant pel rector i demés clergues, pels parroquians, per les rendes i la seva desaparició i oblit total, com pel terrible canvi que provocaria en l'organització de la nova vida parroquial de la vila d'Amer, ja que el monestir havia d'assumir noves competències i responsabilitats. Els efectes negatius havien repercutit en els aspectes materials i espirituals. Per exemple, la plata i les vestimentes litúrgiques s'havien pogut amagar i restaven dipositades al monestir (es tractava d'un preciós i valuós tresor); el bisbe Francesc Dou, el 1671, manarà que se'n faci un inventari, per tal d'evitar el perill de perdre's o integrar-se dins el tresor del monestir; però encara el 1720 el papa (segurament a instàncies de l'abat) rebutja el darrer intent (i que no surt reflectit a través de les visites).¹³⁰⁹ A més, serà el darrer bisbe que intentarà promoure la reconstrucció, sense èxit, quasi bé quinze anys després de la seva desaparició; així ho demostra,

“Atenent Sa Il·lustríssima Señoria la ruïna de la Iglésia parrochial de Sant Miquel, olim construïda dins la present vila de Amer, y que és forçós haver-se de redificar aquella: perçò mana als obrers de dita Iglésia que tot lo que procehirà del bací de la Obra de aquella y dels ciris de les devocions de dita Iglésia de Sant Miquel, ho recondescan en una caixa afi y effecte de reservar-se per la redificació de dita Iglésia, y lo que entrarà en ella fassan assentar en un llibre y que nos puga gastar sinó per coses concernents a dita redificació sots pena de sinch lliuras y en subsidi de excomunicació major. Item per quant és estat exposat a sa Señoria que la casa de la Rectoria és dirruhida, o tal que en ell no pot habitar lo rector, y confia de dret que los parochians deuen procurar pròpia habitació al pàrachos: perçò mana als jurats y demés singulars personas de consell de la present vila de Amer, que dins sis mesos pròxims després de la publicació dels presents decrets, acomoden eo acomodar fassan la casa de la Rectoria afi y effecte que lo Rector que vuy és per temps serà puga viurer en ella decentment, o sinó que li paguen arrendament de altre fins y atant que hajan reparada aquella, sota pena de sinch lliuras y de excomunicació major”.¹³¹⁰

Per últim caldria preguntar-nos les veritables raons i atansar-nos a la conjuntura: el fet d'haver sortit d'una guerra, la recuperació posterior, la crisi econòmica i social que se'n generà, els problemes ocasionats per la crisi de subsistències de la dècada de 1630, les pestes de mitjan de 1650 i 1651, amb la conseqüent davallada de població, la migrada economia de l'obra parroquial, potser dissolta, etc. Suposem que els interessos dels bisbes s'oposaven als de la comunitat de monjos, per exemple, en el canvi de nom d'unes determinades rendes i censos.

e. La febre constructora (i reparadora) del segle XVIII

Les visites pastorals de finals del segle XVII i tot el XVIII ens mostren una activitat edilícia frenètica al voltant dels temples parroquials. Aquest dinamisme i progrés en la construcció té

¹³⁰⁸. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1663, juliol, 3], f. 119r-120r.

¹³⁰⁹. ADG, Notularun, G-149-00517, f. 32v.

lloc tant a les ciutats més grans com a les viles més petites. És degut (a grans trets i simplificant) a l'expansió demogràfica i econòmica de les àrees urbanes (amb residències senyorials i burgeses, cases consistorials i hospitals) i vilatanes (aquestes últimes, degudes principalment a la protoindústria), a la política d'obres públiques (de conduccions d'aigua, fonts i obres de reg) i de fortificació (fortaleses, ciutadelles i castells) de la monarquia borbònica i als afanys d'embelliment dels temples dels bisbes il·lustrats. Segons els estudis de Antònia M. Perelló¹³¹¹ i Manuel Arranz¹³¹² a la ciutat de Barcelona, Gemma Domènech a Girona i província,¹³¹³ i Maria Garganté a La Segarra, L'Urgell i La Noguera,¹³¹⁴ a l'època moderna es genera una extensa i diversificada demanda que culmina en el segle XVIII donant ocupació a un petit exèrcit de contractistes, arquitectes, mestres d'obres, enginyers, paletes, manobres, fusters, ebanistes, productors i negociants de guix i calç o picapedrers. Aquesta enorme activitat setcentista l'ha sintetitzat i qualificat perfectament William J. Callahan com una “*orgía constructora del clero regular y secular*”.¹³¹⁵ Aquesta orgia o febre, com nosaltres l'hem volgut anomenar, tan sols vol expressar un concepte de progrés, de moviment frenètic arreu del país, i té innumbrables exemples des de les més grans catedrals espanyoles (Santiago de Compostela o Cadis) fins a la més senzilla capella de mas o església parroquial.

Fins ara, la historiografia ha tendit a repetir els vells tòpics de les arts plàstiques i l'arquitectura durant el segle XVIII entorn la figura de l'artesà i artista entre el gremialisme i l'acadèmia, el debat entorn les definicions de l'art català d'aquesta centúria (barroc, academicisme, neoclassicisme), el nou urbanisme o les decidides actuacions dels bisbes il·lustrats de la segona meitat del segle XVIII.¹³¹⁶ S'ha destacant, per sobre de tot, el paper que jugaren aquests prelats en actuacions dins els postulats purament academicistes i el rebuig absolut a la llibertat del

¹³¹⁰. ADG, P-104, St Miquel d'Amer, 1671, p. 98v.

¹³¹¹. PERELLÓ, A. M., *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

¹³¹². ARRANZ, M., *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona: Col·legi d'aparelladors i arquitectes tècnics de Barcelona, 1991 i ÍD., *La menestralia de Barcelona...*

¹³¹³. DOMÈNECH, G., *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833. Ofici i confraria. Mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2001.

¹³¹⁴. GARGANTÉ, M., “L'arquitectura religiosa setcentista a la Segarra i l'Urgell”, Universitat de Barcelona, 2003, tesi doctoral inèdita (de pròxima aparició dins la Fundació Noguera); ÍD., “Els Salat: mestre d'obres de Santa Coloma de Queralt i de l'església de Savallà del Comtat”, *Aplec de Treballs (Montblanc)*, 20 (2002), p. 133-150; ÍD., “Algunes obres al convent de Sant Domènec de Cervera al segle XVIII”, *Miscel·lània Cerverina*, 15 (2002), p. 123-139; ÍD., “L'església parroquial i santuari de Passanant: del projecte de Josep Prat a la singularitat del cambril”, *Aplec de Treballs (Montblanc)*, 21 (2003), p. 181-198; ÍD., “Arquitectura religiosa vuitcentista a l'ürgell: alguns exemples”, *Urx*, 16 (abril 2003), p. 223-240; ÍD., “L'església parroquial de Tàrrrega durant els segles XVII i XVIII: del classicisme de fra Josep de la Concepció al barroquisme de Pere Costa”, *Urx*, 17 (abril 2004), p. 183-207 i GARGANTÉ, M. i YEGUAS, Joan, “L'obra arquitectònica i escultòrica de Jaume Padró a l'església major de Cervera. Notes sobre Tomàs Padró”, *Miscel·lània Cerverina*, 17 (2004), p. 127-171.

¹³¹⁵. CALLAHAN, W. J., *Iglesia, poder...*, p. 53.

barroc: Tomàs de Lorenzana (+ 1796) a Girona, Rafael Lassala (+ 1792) a Solsona, Gabino Valladares (+ 1794) a Barcelona i Francisco Veyan (+ 1815) a Vic, els quals impulsaren i construïren els palaus episcopals de Solsona, Barcelona, Tarragona, l'acabament de la catedral vigatana, i la casa de Beneficència i la capella de Sant Narcís a Girona i l'Hospici d'Olot, de Ventura Rodríguez.¹³¹⁷ En els bisbats de Girona i Vic, a diferència del barceloní, sembla que aquests bisbes influïren poc o gens en les realitzacions fetes a les esglésies vilatanes i parròquies rurals d'aquestes diòcesis. Aquest procés s'ha d'entendre com un *tour* de forces entre les clares voluntats elitistes dels bisbes i dels prohoms il·lustrats (i la seva institucionalització un tan forçada) i els gustos i les orientacions artístiques continuïstes del poble.

Creiem que falta una nova i àmplia recerca que desmitifiqui ens allunyi i d'aquestes idees preconcebudes, que profunditzi cap a nous horitzons i perspectives, que enfoqui de nou aquest esquema repetit una i altra vegada, per exemple, introduint les abundants informacions referides a les edificacions religioses de les àrees rurals (defugint els focus urbans i les principals obres arquitectòniques), establint una geografia i una cronologia (tal com han fet Marià Carbonell,¹³¹⁸ Josep M. Rovira,¹³¹⁹ Carme Narváez¹³²⁰ i l'esmentada Magdalena Mària) i emprant un nou tipus de documentació fins ara relativament bandejat (els llibres de les obres parroquials, les visites pastorals, els registres de lletres i permisos episcopals de construcció, o la recuperació de llegats fotogràfics particulars). Considerem que l'arquitectura rural, amb exemples prou reeixits dins la zona que estudiem, ofereix un ventall d'exemples i de possibilitats prou dignes i de gran interès com per a ser mostrats en una història de l'art català.

Carlo Borromeo havia apuntat una idea bàsica a l'hora de construir noves esglésies: el de la suficient capacitat per encabir tots els parroquians, però no comptava, és clar, amb aquest notable augment demogràfic del segle XVIII, i que empetiria els temples que feia poc o molt s'havien bastit.¹³²¹

¹³¹⁶. TRIADÓ, Joan-R., *Història de l'Art català...*, p. 241-260; ÍD., "Art i arquitectura", dins AA.DD., *Història de la Cultura catalana. El Set-cents*, Barcelona: Edicions, 62, 1996, p. 211-246 i ÍD., "L'Art a Catalunya a l'època de Carles III", *Pedralbes*, 8/I (1988), p. 541-550.

¹³¹⁷. PLADEVALL, Antoni, "Arquitectura religiosa", dins *DHEC*, v. I, p. 132-133 i MOREU-REY, Enric, "Els nuclis il·lustrats i els principals centres de cultura", dins AA.DD., *Història de Catalunya*, Barcelona: Salvat, 1985, v. IV, p. 273-285.

¹³¹⁸. CARBONELL, M., *L'Escola del Camp de Tarragona en l'arquitectura del segle XVI a Catalunya*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV i Excma. Diputació de Tarragona, 1986 i ÍD., "L'arquitectura classicista a Catalunya (1545-1659)", Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, 1989, tesi doctoral inèdita

¹³¹⁹. ROVIRA, J. M., *Renacimiento y arquitectura. El palacio de la Generalitat*, Barcelona: Edicions de la UPC, 1998.

¹³²⁰. NARVÁEZ CASES, C., *El tracista fra Josep de la Concepció (1626-1690)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

¹³²¹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 6: "la amplitud del sitio de la iglesia debe ser de tal modo que pueda contener no solo a la multitud del pueblo que habita el lugar donde quedará la

I és que els bisbes, a l'hora de promoure l'ampliació dels nous temples (parroquials i sufraganis) prenen en consideració i com a punt de partida l'augment de població, ja bé amb un eixamplament i remodelació total del temple o amb la incorporació de capelles, entre d'altres raons: a Tavertet (1687 i 1741 <AF> núm. 88 i 95), Sant Cristòfol de les Planes (1703), Sant Iscle de Colltort (1703 i 1734), La Vola (1710 i 1723), Pruit (1710, 1723, 1734, 1741, 1746, 1791), Cogolls (1734), Les Encies (1734), Sant Privat de Bas (1734 i 1738), Ridaura (1737), Les Preses (1738), Sant Martí de Querós (1741), Sant Bartomeu Sescorgues (1774), Vilanova de Sau (1774 <AF> núm. 96), Sant Romà de Sau (1775 i 1786), Sant Martí Sescorts (1776 <AF> núm. 72), Sant Joan de Fàbregues (1783 <AF> núm. 94), Sant Julià de Cabrera (1783 <AF> núm. 73) i Sant Martí Sacalm (1783 i 1792). Veiem que hi ha un clar predomini de les esglésies vigatanes per sobre les gironines, i que en aquestes darreres, els manaments s'acaben abans el 1738; però si resseguim a altres parròquies del bisbat, veiem que els manaments continuen amb insistència.¹³²² Hem volgut incloure en un altre capítol el tema del finançament de les obres de l'església, i tractar-ho de manera unitària junt a l'orfebreria, vestimentes, mobiliari, pintures o retaules, on hi intervé el mecenatge particular o col·lectiu, però sobretot l'obreria, i en darrera instància, la comunitat de fidels.

La primera notícia ens l'ofereix el bisbe Pasqual, en la visita pastoral a Tavertet, el 1687, on “havem regonegut que esta iglésia parroquial no és capàs pera que tots los parrochians pugan, en los días de festa, oir lo Sant sacrifici de la missa; exortam y amonestam als habitants desta parròquia que quant antes pugan examplar esta iglésia fent la capella de Sant Isidro que tenen intenció de fer”.¹³²³ En efecte, el 1688 es portaren a terme una sèrie d'obres, que realitzà majorment el mestre Francesc, mentre que una dècada després “se ha gastat per recobrir la iglésia al tot tres lliuras quinsa sous y quatre”.¹³²⁴ Les altres ja es van desgranant en ple segle XVIII. A La Vola, el 1723, s'exhorta “al comú y particulars desta parròquia se esforsian en

edificación de la iglésia, ya parroquial, ya colegial, ya catedral, sino también a la concurrencia de hombres que a veces asisten a las solemnidades. Al respecto, no debe descuidarse esta razón: que para cada hombre pueda haber tanto espacio cuanta es la medida de un codo y ocho pulgadas por cada lado; y esto además del espacio que contienen las columnas o pilastras y las paredes”.

¹³²². Aleatòriament hem recollit en els llibres de visites pastorals els exemples de les noves esglésies parroquials de Tossa de Mar (ADG, P-126, 1743, f. 217r.: “Concòrdia entre els reverents Jaume Farran, presbítere y rector de la iglésia parroquial de Sant Vicens de la vila de Tossa, Joseph Payet, Joan Texidor y Joseph Vilar, presbíteres y beneficiats, de una part y los magnífichs batlle, regidors y obrers de dita iglésia y vila, de part altre: per donar principi a la fàbrica de la construcció de nova església faedora en dita present vila, en el lloc y paratge que es discorrerà més convenient”), Besalú (1750), Sant Pol de Mar (1775), Cornellà (1793), Fontcoberta i Miànigues (1793); així com la reedificació de l'església de Llagostera i Fanals (1749), l'ermita de Sant Sebastià de Cistella (1750), Viladasens (1753) o Torroella de Montgrí (1759).

¹³²³. AEV,1221, Tavertet, 1687, f. 581r.

¹³²⁴. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.

quant sia possible a contribuir per ampliar la iglésia”.¹³²⁵ El bisbe Pedro Jaime, el 1590, es trobarà amb l’església de Sant Llorenç Dosmunts “*dirutam et destructam ac peritis discopertam, invenit perietibus sinc inde remanentibus qua una ex dictis perietibus illa scilicet que aparte occidentis est ruinam etiam minatur que perit in magnum et notabile detrimentum eiusdem ecclesie et prioratus*”.¹³²⁶ A Sant Martí de Querós (1741) es digué que “la iglésia sia poch capàs per lo número de personas de ques compon esta parròquia”¹³²⁷ i a Sant Bartomeu Sesgorgues (1774) “havem inquirit que los parroquians de la sufragànea de Sant Bartholomeu impel-lits de la devoció que tenan a la soberana Verge del Roser, desitjan obsequiar-la fent nova capella en dita iglésia”.¹³²⁸ El 1734, “trobant la iglésia sufragània de Sant Llorens de Dos Munts en mal estat, de modo que se necessitia fer-hi obras, lo que serà supèrfluo y gastar en va, perquè a vista de la molta gent que hi concorre a oir missa no té la capacitat necessària”.¹³²⁹ No tenim evidències materials que s’ampliés en aquest segle, si bé en algunes capelles. Pocs anys després es conclou que

“Com aja estat en va lo que havem ordenat en los números cinch de la visita dels anys 1723 y en lo segon de la de 1734: manam als habitants de la sufragànea de Sant Llorens de Dos Munts que, en tot lo mes de novembre primer vinent, tingan arreplegats y junts los materials per fer-la nova o ampliar-la de modo que sia capàs de estar-ho comodament y sens estretura y angústia los que regularment assisteixen aoir missa en ella, axí de habitants en la referida suffraganea com de altres parròquies y lo rector en pena de excomunicació; cesse de dir-li missa la primera festa del mes dezembre y següents fins a tenir llicència nostra; puix volem estar informats bé a les horas de si efectivament està tot propte per ampliar-la o fer-la nova, quins medis se prenen per fer la obra y assegurats del temps tardarà a finir-se; no podent tolerar més lo desorde que ara se experimenta de no oir ningú missa ab devoció ni los que estan dintre, ni los que se han de quedar fóra”.¹³³⁰

Les empremtes i marques a les esglésies gironines ens indiquen, però, una altra realitat que va més enllà de les evidències documentals. Sabem que la capella dels Dolors de Sant Esteve de Bas fou ampliada i reedificada en aquesta centúria, segons una llinda exterior que diu “...*CCEPTA EVIT/ 7 AUGUSTI 1725*”, i s’acaba pels volts de la primavera de 1733, quan va beneir-se.¹³³¹ A Joanetes, una pedra de semblants característiques diu “...*CEPTA 17 MAR/ 1732*”, es localitza a un angle exterior del sector nord, i a més, a la porta de la façana hi ha el que sembla una llinda d’una porta, reaprofitada i escapçada, on es llegeix “*NON EST HIC ALIUD NISI DOMUS DEI ETI.../ 1746*” (<AF> núm. 227). La nova capella on s’instal·larien les fonts baptismals de Sant Iscle de Colltort el “1741 JUNY” i la capella del Santíssim, a

¹³²⁵. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 279v.

¹³²⁶. AEV, 1209/1, Pruit, 1590, f. 264v.

¹³²⁷. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1741, f. 265v.

¹³²⁸. AEV, 1233, St Bartomeu Sesgorgues, 1774, f. 446r.

¹³²⁹. AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190v.

¹³³⁰. AEV, 1223/1, Pruit, 1741, f. 277r.

¹³³¹. ADG, Registre de Lletres, núm. 4491, 18 juny 1733, f. 66v.

Puigpardines, a les darreries del segle XVIII. I segons el llibre d'obra de Sant Julià de Llor, el 1749-1750, s'havien aixecat un parell de capelles, la del Roser i la del sant Crist.¹³³²

En la visita del 1724 a Ridaura el bisbe Taverner manava al rector que “apressara la obra y fàbrica de dita iglésia”.¹³³³ L'inici de les obres havien tingut escassament pocs mesos abans; el 15 d'abril de 1723 s'havia col·locat la primera pedra, en un acte solemne presidit pel rector de Ridaura, i amb la presència d'altres clergues, obrers i assistència d'un nombrós públic.¹³³⁴

Els dos casos documentats de parròquies gironines a partir de les visites pastorals són més extrems, ja que a partir dels únics manaments d'una sola visita ens hem d'imaginar la resta. Tots ells tingueren lloc durant la visita del bisbe Bastero, el 1738, a Les Preses i Sant Privat de Bas, ambdues a situades a la vall de Bas. Com hem d'interpretar, doncs, les altres obres que es donaven a les demés esglésies parroquials o capelles, i que tan sols donant un cop d'ull a les llindes i altres pedres gravades ens donem compte que foren erigides en aquest segle? Per exemple, sabem que Puigpardines i a Sant Pere Sacosta, a l'igual que Sant Privat, es canvià el sentit i l'orientació de l'església (<AF> núm. 68, 98 i 102) i s'amplià l'església d'El Mallol a la segona meitat del segle XVIII. Així es diu a Les Preses,

“Item per quant lo poble de la present parròquia de las Presas desitja engrandir la iglésia que és petita per lo crescut número de personas se troba y juntament voler fer de nou lo retaule del altar major que ho necessita, com y també se deu fer alguns ornaments per la sacristia que se troba molt pobre y faltada de lo necessari per la celebració del sant sacrifici de la missa; sabent que se troba faltada de rendas per suvenir a ditas necessitats”.¹³³⁵

El seu resultat és segurament una de les poques esglésies neoclàssiques de les nostres contrades. D'una senzillesa i austeritat extrema, amb tres naus, destaca la seva façana de pedra sorrenca grisa-blavosa, flanquejada per dos imponents torres campanars que sobresurten i emmarquen la portalada i escalinata (<AF> núm. 97). En una època que no hem pogut determinar, la seva

¹³³². ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Libre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià de Llor comensat en lo any 1751*: “En los anys 1749 y 1750 se feren las dos capellas, és a saber del Sant Christo, la qual imatge costà junt ab lo peu y angelets 15 lliures”.

¹³³³. ADG, P-115, Ridaura, 1724, f. 7v.

¹³³⁴. APRI, *Defunciones. Libro 2º-3º De 1683 a 1794*, f. 56r-v.: “Nota de la Iglésia quant se allargá. Die quince de abril mil set cents y tres, entre onse y dotze horas, després de haver-se celebrat un officio o missa solemne, ab proffessó també solemne, lo Señor Doctor Francesch Melción, Gaspar Respau, presbítere, rector de Sant Quintí de Bas y vicari de Riudaure, lo reverent Pere Puigmal, presbítere, Pere Dorca, batlle, Joseph Casanovas y Barthomeu Nogareda, obrers de la iglésia de Rdaure y molt concurs de poble anaren a posar la primera pedra en la iglésia nova, y fou posada per dit senyor Doctor Melción, rector. De mans solas del mestres de casas a preu fet, fent-se la despesa dits mestres fou consentada a preu de sinch centas y vint lliures moneda barcelonesa, 20 sous la lliura y 12 diners lo sou. Regnat en España Phelip quart de Aragó y quint de Castilla. Pontífice Innocencio 13. Bisbe de Gerona Don Joseph de Taverner y d'Ardena. Abat de Camprodon estava en sacrest per ser elegit per Carlos 6 Emperador que pretenir la corona de España. Jo Gaspar Respau, rector de Sant Quintí de Bas y vicari de Ridaura ho firmo”.

¹³³⁵. ADG, P-124, Les Preses, 1738, f. 133v.

construcció s'interrompé, ja que veiem un canvi brusc dels materials. Aquesta ampliació tingué lloc, segons mossèn Pagès, entre “1745 i 1784, car en aquesta data morí el rector Jacint Boada, després de 45 anys de gestió pastoral a Les Preses, i fou sebollit ‘al peu de l’escalinata de l’altar major’. Això és el que hem pogut llegir en la seva acta defunció. Després, vindria la construcció del campanar, arranament de la façana junt amb l’escalinata, obres les quals creiem que tingueren lloc a les primàcies del segle passat. Per tant, el lloc d’entrada a l’església fou per espai de molts anys per l’entrada lateral situada en el començament del que avui és l’altar de la Verge dels Dolors. Construïda l’escalinata i façana a principis de la passada centúria [segle XIX], aleshores el temple ja tingué dues entrades a l’església: la frontal i lateral”.¹³³⁶ Francisco de Zamora, a finals del segle XVIII, digué que “*la iglesia se está acabando*”.¹³³⁷ Veiem que inicialment es respectaren antics fragments procedents de l’església medieval, com una làpida que correspon a Ramon de Rovira, rector de la parròquia, i mort, víctima de la pesta el tres de novembre del 1348,¹³³⁸ encastada a la façana principal (<AF> núm. 224) o el medalló d’una clau de volta de la capella del Roser, que trobem a la façana sud¹³³⁹ (<AF> núm. 84).

A Sant Privat de Bas, les propostes fetes en la visita pastoral del 1738 suposaren una transformació radical de l’església parroquial i de tot l’entorn urbanístic. La nova església s’obriria a la plaça, salvant el desnivell amb una rampa empedrada, creant un petit i harmoniós nucli recollit i clos per les pròpies cases (en els costats sud i oest), l’església i el cementiri (nord) i la rectoria (est), amb l’accés principal per un passatge porticat. El manament diu que:

“Atenent que per lo major embelliment, adorno y perfecció de la present iglésia seria de gran conveniència el que desfessen lo chor que vuy hi ha y lo caragol per pujar a ell, tapant lo portal que dóna a la casa de la rectoria, y que de tot lo dit puesto que vuy ocupa lo chor ne fessen presbiteri y traguessen lo retaule o altar major del lloch ahont ara està y lo posassen en dit puesto del chor al pany de la paret que dóna a la dita casa de la rectoria, y que obrissen portal principal de la iglésia en lo pany de paret en que vuy és lo altar major, tapant lo portal de la iglésia que vuy hi és y fessen la sacristia en aquella astància que hi ha cerca la porta que vuy hi és que ja ne diuhen la sacristia vella y que després fessen lo chor en lo mateix lloch en que vuy és lo presbiteri, y també sota lo chor nou que farian hi porian fabricar dos capellas, una de cada part de la iglésia, que per la una de estas ja podria servir lo puesto de la sacristia que ara hi és”.¹³⁴⁰

Tot i ser cremada interiorment durant la guerra civil, es mantingué l’estructura de mitjan segle XVIII. És un edifici de dues naus, amb unes altres capelles al costat est. S’han conservat alguns

¹³³⁶. PAGÈS, J., “Les Preses. L’Església de Sant Pere”, *Gala de Les Preses*, 1978, p. 7 i ÍD., *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, Olot: Ajuntament de Les Preses, Generalitat de Catalunya i Diputació de Girona, 1984.

¹³³⁷. ZAMORA, F. de, *Viaje de los diarios...*, p. 75.

¹³³⁸. GRABOLOSÀ, R., *Les valls d’Olot...*, p. 124.

¹³³⁹. Cèsar A. Torras digué que “el temple actual és de contrucció moderna, d’estil renaixement. Ornamenten la fatxada dugues torres de campanar, una en cada angle, terminades en 1905. De la propia data, de la restauració de l’iglésia, són unes boniques vidrieres de colors. En l’interior, en la mateixa entrada, s’hi troba una llaua sepulcral del segle XIII”: TORRAS, C. A., *Pirineu Català...*, p. 92.

elements constructius romànics, sobretot de la banda oest, part de la nau coberta amb volta de canó, testera i una finestra de doble esqueixada. Les obres setcentistes suposaren la construcció d'una nova nau paral·lela i més ampla que la primitiva, mentre que a la part on hi havia l'absis s'hi construí la sagristia¹³⁴¹ (<AF> núm. 101) El rector Carles de Bolós, en l'intent de reconstruir la planta romànica del temple privatenc, digué, despectivament que, “*con el tiempo las prácticas litúrgicas cambiaron, muchas iglesias resultaron de poca capacidad al crecer las poblaciones, y esto motivó las obras deformadoras a que aludimos. Y lo peor es que casi todas estas transformaciones se operaron en los siglos XVII y XVIII, época en que predominaba una general falta de respeto hacia lo que llamaba arte bárbaro, sin que lo que era destinado a reemplazarlo ofreciese una calidad estimable*”, i prossegueix, sense conèixer aquest document episcopal, que “*después de quitada la costra de yeso que cubria sus muros y de la desaparición del retablo mayor, las características del estilo románico aparecen claramente, pero al recorrer con el interior nos topamos con unas anomalías que de momento son difíciles de descifrar*”.¹³⁴²

Una de les esglésies que surten ben poques referències episcopals és la de Rupit, tot i que sabem que a partir del 1729 es produiria una de les transformacions més radicals i desconegudes en una església considerada sufragània, que tal alaba el canonge Corbella.¹³⁴³ L'únic manament és del 1723 i diu que “per quant esta iglésia està sens bóveda y ab sola teulada, de que se segueix umplirse de aygua, axhortam al comú y particulars desta vila, que desde luego aprofitian los medis per posar-la en bona forma”.¹³⁴⁴ Pot interpretar-se que aquesta breu i senzilla exhortació impulsés als parroquians a aixecar aquesta imponent església? Era l'afirmació de la supremacia de la vila de Rupit (i de les professions urbanes i liberals) per sobre del camp i de la parròquia de Sant Joan de Fàbregues (i dels treballs agrícoles i ramaders)? No ho sabem del cert. Hem tingut la sort de recuperar el contracte i posterior modificació (fins ara inèdits) per a la nova edificació d'aquesta església. Es portà a terme el 24 d'agost de 1729 entre “Joan Vinyals, Miquel Closells, Pere Mas y Closell, Joan Sala y Solermoner, regidors lo any corrent de la present vila de Rupit, fent estat cosas ab autoritat y decret del Il·lustre Senyor Don Francisco Salvador Bournonville, de Erill, Orcau, Peraportussa, Vilademany y Cruilles, Marquès de Rupit, avall avaloritzant y decretant de una part: Joseph Morató y Pere Anglada, mestre de casas,

¹³⁴⁰. ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 119v.

¹³⁴¹. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. IV. Garrotxa...*, p. 396-399 i GRABOLOSÀ, R., *Les valls d'Olot...*, p. 138-139.

¹³⁴². DE BOLÓS, Carles, “La decapitació de un viejo templo”, *Pyrene*, 4 (juliol de 1949), p. 107-109.

¹³⁴³. CORBELLA, R., *Notes inèdites...*, p. 19: “La portalada d'aquesta església, talment obra de cíclopes, ses cantonades i campanar, els llindars, empit i brancalades de portals i finestres de moltes cases particulars són manifestacions esplèndides de l'abundància de pedra del país i bona qualitat de la mateixa, resultant de sa aplicació construccions macisses i de senzilla elegància”.

¹³⁴⁴. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 286r.

ciutadans de Vich de part altre”.¹³⁴⁵ Un dia després de la firma d’aquest contracte es presentaren a la població Simó Ferrer i Bernat Hom, mestres de cases de la ciutat de Girona, “volent usar del dret que en semblants casos és permès, assisenan y fan fita de la sexta part menos del dit preu fet de mil lliures; prometent que per la dita sexta per menos del dit preu faran y fabricaran la dita iglésia ab los mateixos terminis, modo y forma que ab lo dit acte dits Morató y Anglada se són obligats”¹³⁴⁶ (<AD> núm. 54). Ens trobem, doncs, davant d’un dels arquitectes més prestigiosos del segle XVIII català. Havia estat fill del mestre de cases Josep Morató Pujol, i germà dels també mestres Jacint, Francesc i Joan Francesc. Treballà en moltíssims projectes arreu de la diòcesi vigatana, d’entre els quals sobresurten les esglésies dels terciaris franciscans (1717-1720) i la Pietat de Vic; les parroquials de Sant Pere de Torelló i Moià (voltants de 1730), Santa Maria Magdalena de Gombren (entorn del 1734, junt al seu germà); fou mestre major de les obres de la Seu de Vic i del seu hospital i projectà la construcció del cambril de la capella del Santíssim Misteri de Sant Joan de les Abadesses¹³⁴⁷. Dels mestres de cases gironins, més desconeguts, en tenim breus notícies: Simó Ferrer havia participat en diferents reunions i elecció de càrrecs del gremi gironí (1728, 1730 i 1732), i el 1739 havia portat a terme les obres de reforma de l’antic monestir de Sant Feliu de Guíxols¹³⁴⁸. Bernat Homs, molt més gran que l’anterior, havia desenvolupat tasques similars a l’interior del gremi, morint el 1733 sense poder atribuir-li cap obra en concret¹³⁴⁹.

Segons Enrique Valdivieso, aquesta església va aixecar-se seguint “*un estilo arquitectónico sobrio y clásico que evoca la arquitectura manierista de finales del siglo XVI*”¹³⁵⁰ (<AF> núm. 91). Un resplendent edifici que seria fet a mida i forma de la vila, superant en escreix a l’església parroquial de Sant Joan de Fàbregues, per a donar cabuda a la feligresia de la puixant vila. Un temple que es veié extremadament condicionat per la topografia del terreny (s’aixecava sobre la penya de la roca, per tant, sense necessitat de fer grans fonaments) i per l’urbanisme i la falta d’espai que l’envoltava (estrets i quasi laberíntics carrers i cases circumdants), fet que avui en dia en dificulten la seva correcta visió majestàtica. En posterioritat a aquesta data, l’edifici no difereix de la resta pel que fa al seu manteniment (per humitats i degoters), i no mostrarà signes d’envelliment sinó un únic però greu defecte en la construcció. Es tracta de la cúpula (o ‘mitja

¹³⁴⁵. AEV, Notaria de Rupit, Joan Quer, *Sextum manuale instrumentorum et actuum publicorum*, 1060 (1728-1731), 24 d’agost de 1729, f. 33v-35r.

¹³⁴⁶. AEV, Notaria de Rupit, Joan Quer, *Sextum manuale instrumentorum et actuum publicorum*, 1060 (1728-1731), 25 d’agost de 1729, f. 37v-38r.

¹³⁴⁷. ERRA, M.A. i MIRAMBELL, M., “Genealogia de la família Morató: inventari de la seva obra arquitectònica i bibliogràfica”, *Ausa*, XIII/121 (1988), p. 139-151 i RÀFOLS, J.F., *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*, Barcelona: Ed. Millà, 1953, v. II, p. 218.

¹³⁴⁸. DOMÈNEC, G., *Els oficis de la contrucció a Girona...*, p. 268-269.

¹³⁴⁹. DOMÈNEC, G., *Els oficis de la contrucció a Girona...*, p. 278-279.

taronja') que s'havia construït en el creuer, que s'estava enderrocant i representava un gran risc d'inseguretats, sense qüestionar-se mai el treball dels arquitectes o dels constructors:

“Per quant visitant la iglésia de Sant Miquel de Rupit, havem reparat los perills en que està la mitja taronja; puix segons relació de personas intel·ligents entre las ruinas del referit edifici: a fi pues de obviar tals y tant temibles perills, manam als obrers, regidors y demás convinga que dins sis mesos comptadors des del dia de la publicació en avant, reparian, fortifiquian y adornian lo referit edifici: y en cas de omisió, manam al Reverent Rector que donia avís al ordinari perquè est puga prohibir y prohibesca tota solemnitat y ofici publich en dita iglésia; fins a transferir la reserva a la parroquial; a lo menor puga pendrer las providèncias ben vistas a fi de evitar los perills e inconvenients ja referits”.¹³⁵¹

Hi ha altres obres que podríem considerar menors, de menys envergadura, de remodelació interna, i que no afecten massa l'estructura de l'edifici parroquial. Sense afany de ser exhaustius són una mostra dels treballs que s'anaven succeint a les esglésies: el 1703, a Sant Iscle de Colltort manà “adoben y fassen rebaixar lo restant de la volta de la isglésia en la forma està comenssada”,¹³⁵² el 1730, al monestir d'Amer, veient que l'altar de la Verge de Gràcia estava derruït s'aprofités per arreglar el presbiteri; la construcció d'una nova capella a Puigpardines, el 1736; una altra dedicada a sant Climent a Ridaura, el 1737 i el canvi d'altars que es proposà en aquesta mateixa parroquial el 1747, amb la introducció de nous sants i per tant, haver de fer noves capelles; i en el costat de Vic, en el darrer quart del segle XVIII, les capelles del Roser a Sant Martí Sescorts (1776) i les del sant Crist a Sant Julià de Cabrera (1783) i a Sant Romà de Sau, el 1786: “*todavía es capaz para una capillita en la que se podría decentemente acomodar la efigie del Santísimo Crucifijo que se venere en la misma yglesia*”.¹³⁵³

Per cloure aquest apartat d'obres, incorporem el que digué el rector de Ridaura en la seva consuetud del 1864: “*La yglesia parroquial de Riudaura por las noticias de ella he podido adquirir es muy antigua, de manera que aunque no se puede fijar el año de su primitiva construcción, de seguro no baja del año 1000. Ha tenido varias muchas modificaciones. Parece que el Doctor Don Miguel Melción, párroco que feu de la misma dió principio al crucero que concluyó el párroco Salvio Moret, haciendo además los altares mayor, de los Dolores, San Ysidro y Rosario en 1762. En el año 1848, siendo párroco Don Salvador Corominola se modificó lo restante esto es, desde el crucero a la puerta, alzando la bobeda y construyendo las capillas tal como estan a excepción de las de San Antonio y Nuestra Señora de Gracia o San Clemente y P... Concepción que en el año de 1868 siendo párroco Don Martín Vila hizo construir sus altares y enladrillar y arreglar el coro tal como está. Tambien hizo el mismo vila*

¹³⁵⁰. VALDIVIESO, Enrique, “La arquitectura española del siglo XVIII”, dins CAMÓN, José; MORALES, José L. i VALDIVIESO, Enrique, *Arte español del siglo XVIII. Summa Artis. Historia general del arte*. V. XXVII, Madrid: Espasa-Calpe, 1984, p. 590.

¹³⁵¹. AEV, 1235, St Joan de Fàbregues, 1783, f. 59r.

¹³⁵². ADG, P-112, St Iscle de Colltort, 1703, f. 99r.

¹³⁵³. AEV, 1236/1, St Romà de Sau, 1786, f. 182v.

escalera actual del campanario y la galeria que por la misma se entra y está sobre las capillas de San Antonio y Carmen".¹³⁵⁴

També en el títol hem volgut incorporar, al costat d'aquest entusiasme constructor, les obligatòries necessitats de reparacions, que continuen de la mateixa manera i sentit que en el segle anterior, potser agreujant-se un pèl més. No volem insistir massa en el nombre d'exemples, sinó tan sols posar-ne alguns d'il·lustratius per demostrar la continuïtat dels problemes de manteniment. Un parell que conjuminen els tres factors es donen a Sant Martí Sacalm, el 1741, fent que "blanquejen la part de la capella quen necessita, tapant los forats de la paret per hont entra claror. Recorrian la teulada, especialment en la part que està sobre de la encavallada y fassan un rech o fosso a la part del hort per impedir [que] la humitat en la capella".¹³⁵⁵ En el llibre d'obra d'aquesta església demostra que, efectivament, es realitzaren unes obres entre la visita de 1728 i la de 1741: el 1729 es compraren dues-centes teules per dues lliures, el 1730 es pagà 7 lliures als mestres per emblanquir l'església i el 1731 es pagà quatre lliures pel material (calç i guix)¹³⁵⁶ i el 1746, a la capella del Roser de La Vola,

"regonegan la teulada y fassan mirar si és de perill la esquierda [que] té la jàssera [que] manté la teulada, y en cas [en] donen providència; acomoden las goteras [que] hi ha y refassan lo rech trahent la terra y herbas [que] hi ha tras la capella, donant pendent a una y altra part peraque llanse la agua fóra y no se introduesca fins la capella per la paret com fa ara".¹³⁵⁷

· Arreglar la teulada, sobreaixecar-la, deixant un espai (que no té nom) entre la volta i la teulada, o rebaixar-la: a Sant Cristòfol de les Planes (1700), Sant Climent d'Amer (1700), Sant Iscle de Colltort (1700 i 1734), Sant Joan de Fàbregues (1723), La Barroca (1724), La Pinya (1724), Sant Joan de Balbs (1724), Sant Martí Sacalm (1726 i 1783), Sant Julià de Llor (1736: "fassen netejar la teulada, recórrer-la y reparar las teulas rompudas majorment las que són sobre lo chor, que és lo lloch per hont més transpassa la agua"),¹³⁵⁸ Sant Martí de Querós (1741), Tavertet (el 1741 mana "tragan lo enllosat de sobre la bóveda de la iglésia" i "fassan teulada deixant espay bastant perques puga passar a regoneixer y adobarlas si fa algun degoter; de aquest modo està més aixata la iglésia";¹³⁵⁹ obres i comptes que surten perfectament recollits en el llibre d'obra¹³⁶⁰) i el 1749 a Sant Joan de Fàbregues. El 1746 a la capella de la Verge de Cabrera es

¹³⁵⁴. APR, *Guia de los señores párrocos de Riudaura*, 1864, f. 43r.

¹³⁵⁵. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1741, f. 270r.

¹³⁵⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, P/1 (1725-1898). Roser. Nostra Senyora de Gràcia. Dolors. Isidre. Santíssim Sagrament, s.f.

¹³⁵⁷. AEV, 1223/1, La Vola, 1746, f. 510v.

¹³⁵⁸. ADG, P-123, St Julià de Llor, 1736, f. 63v.

¹³⁵⁹. AEV, 1223/1, Tavertet, 1741, f. 275v.

¹³⁶⁰. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1692-1770), el 1744: "Item per serrar la fusta per la iglésia, 29 lliures 17 sous 2 diners; item per 257 quarteras y mitja de calcs que se han comprat valen, 28 lliures 5 sous 6 diners; item per 2500 teulas a 8 lliures lo miler valen 20 lliures; item per cosa de 2000 rajolas per

mana que “recòrrian la teulada, pues en un dels quartos hi ha una gran gotera”,¹³⁶¹ i a la capella de Montdois manà “fassen teulada e impedescan lo entrar tanta humitat”¹³⁶² (és que no hi havia teulada abans?). Aquestes reparacions responen més a les inclemències meteorològiques (degudes a les tempestes de tardor i primavera, a les fortes nevades hivernals o les ratxes de vent que podien emportar-se les feblement fermades teules), que no pas a la deixadesa. Un exemple oportú és el de Sant Bartomeu Sesgorgues, i correspon a mitjan segle XVIII:

“Tragan la herba de las parets y teulada de la iglésia; perquè las rael s no causen dany: fassan que la aygua que baixa del campanar no passe a la bóveda de la iglésia; puix la arruïnaria, com també al cor; y aixís rebatian bé lo peu de dit campanar sobre la teulada posant-hi unas llosetas o teulas que prengan la aygua y la tragan fora procurant que la que cau sobre las llosas que hi ha no se introduesca entre la primera filada de la teulada”.¹³⁶³

· Humitats laterals, que un cop solucionades no es repeteixen més: el 1736 a Cogolls (“se haje vist que per lo terreno del cementiri molt més alt que al paviment de la iglésia en temps de plujas llansa tanta humitat a la capella del Roser y dins la sacristia que en una y altre trespassa la aigua”),¹³⁶⁴ a La Pinya (“en temps de plujas la aigua traspasa la paret de la present iglésia per la part ahont està construïda la capella del Roser ab tanta abundància que la iglésia se umpla de aigua y està no sols incòmoda los que va a ella per ohir lo Sant sacrifici de la missa si que la humitat que queda consum tots los vestuaris dels altars, y fins a consumir lo mateix retaula y altar del Roser”),¹³⁶⁵ i Sant Iscle de Colltort; a Sant Privat de Bas, el 1737 (“fer un cluhell o rech fondo en dit carrer donant-li pendent per desguassar la aigua lo qual fet podrian després cobrir-lo y dexar lo carrer en la positura en que està”),¹³⁶⁶ a Sant Martí Sescorts (el 1749: “atès que la experiència que la humitat causa dany al altar de Sant Isidro, fassan una clavaguera fonda que tinga pendent o vassant per escorrerse la aygua de manera que se evite lo inconvenient antes dit. Tallen la heura de la paret de la iglésia”,¹³⁶⁷ el 1774 i el 1799 mana construir una fossa “*por quanto el piso del cementerio y demás alrededores de la yglesia parroquial por ser más alto que el interior de ella hace húmeda hasta cierta elevació las paredes y malvaratará con esto los altares, manteles y ornamentos de la sacristia*”)¹³⁶⁸ i Sant Llorenç Dosmunts (1774). Per acabar, posem l'exemple de Sant Climent d'Amer per intentar demostrar com podien arribar a ser importants i necessàries aquestes circumval·lacions,

“en concideració que lo paviment de la iglésia és molt humit de que se segueix no solament, que insensiblement se van amb la humitat consumint las robas de la iglésia;

lo rafac y comunidor, 6 lliures 16 sous 6 diners; item per lo port de fusta, obra cuita, sorra, pedra, 55 lliures 15 sous 1 diner; item per lo gasto de mestres de casas a 9 sous per jornal, 79 lliures 6 sous 1 diner”.

¹³⁶¹. AEV, 1223/1, St Julià de Cabrera, 1746, f. 511r.

¹³⁶². AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 508r.

¹³⁶³. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 717v.

¹³⁶⁴. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83r.

¹³⁶⁵. ADG, P-123, La Pinya, 1736, f. 117v.

¹³⁶⁶. ADG, P-123, St Privat de Bas, 1737, f. 110v.

¹³⁶⁷. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 717v.

¹³⁶⁸. AEV, 1238/1, St Martí Sescorts, 1799, f. 143v.

però y encara ha de ser molt nosciva a la salut dels que hi concorren, aquella humitat reclosa, a més també que apareix mal e indecent; però mana dit Senyor Visitador General al dit Rector y obrers que quant antes, y si és factible antes del hivern, fassan fer un vall al peu de la paret de la iglésia, desde el cubert de aquella fins a la cantonada de la nova sacristia, el qual llanse la aygua en lo més baix del sementiri, estant per assò tant pendent com permeté lo terreno, y peraque sia durable y la aygua, ni la humitat hi que de lo faran un palm més fondo, que lo paviment de la iglésia y lo formaran ab sa paret, que detinga la terra y lo enrajolaran en lo fondo dell, assegurant-se, que ab est treball y petit gasto experimentaran lo total remey dels referits inconvenients”.¹³⁶⁹

· Rebatre i emblanquir les parets de l'església, amb una freqüència que oscil·la entorn els vint i trenta anys: a Cogolls i Sant Feliu de Pallerols (1700), Falgars (el 1723 “fassan blanquejar las parets de la iglésia y regoneixer las per defora com també las del campanar, que està clivellada fent adobar lo que ho necessiten y rebatrer las totas ab cals”¹³⁷⁰ i el 1749 “refassan y enlluescan los descrostats que hi ha en diferents parts dels baixos de las parets de la iglésia”),¹³⁷¹ Vilanova de Sau (1723 i 1746), Sant Martí Sacalm (1726, 1741 i 1770), Sant Vicenç de Susqueda (1726), Sant Bartomeu Sesgorgues (1736), Sant Joan de Fàbregues (1736, 1753: “*haviendo hallado la yglesia parrochial con las paredes destrozadas y negras mandamos a los obreros que la reconozcan y compongan*”¹³⁷² i 1770), Tavertet (1749 i 1791),¹³⁷³ Sant Llorenç Dosmunts (1753), Sant Martí de Querós (1755), Sant Romà de Sau (1758 i 1791), Sant Julià de Cabrera (1762 i 1774) i Rupit (1786). L'exemple dels manaments de Les Preses (1724 i 1730) demostra com l'enlluïment no solament era una qüestió de brutícia i foscor (ambdós conceptes associats), i que el seu compliment comportava neteja i claror a l'església, i de retruc un major magnificència cultural:

“en atenció que la iglésia parroquial està molt denegrada y correspon al asseo y hermosura que justament demana la casa de Déu; del que també resulta que las sagradas funcions que se fan en ella no tenen aquells lluïment y esplendor que tindrian si aquella està blanquejada; però mana als obrers de la present iglésia que quant antes fassan enblanquir-la, a lo menos ab llet de cals, que sobre no ésser de molt cost, quedarà molt embellida y ab la decència sufficient, lo que executaran sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.¹³⁷⁴

¹³⁶⁹. ADG, P-121, St Climent d'Amer, 1734, f. 238v-239r.

¹³⁷⁰. AEV, 1224, Falgars, 1723, f. 282r.

¹³⁷¹. AEV, 1223/1, Falgars, 1749, f. 748v.

¹³⁷². AEV, 1227, St Joan de Fàbregues, 1753, f. 77v-78r.

¹³⁷³. Vegem el que diu el llibre d'obra, AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3 (1772-1941): “En juny [de] 1791 se ha fet la paret y mitg portal per tancar lo fossar, en qual treball se han empleat dotze jornals de mestre de casas, y deu y mitg de manobre. Aquestos a 8 sous 9 diners y aquells a 10 sous, que junt inportaren deu lliuras, un sou y onse [diners], extretas de la capsa de Sant Corneli, com trobaràs en lo llibre de aquesta administració fol 41, nº 37 són, 10 lliures, 1 sous, 11 diners; los mestres que han treballat són Juan Noguier y Gaspar, pare y fill. Los manobres Joseph y Francisco Bofia, germans. Item en 19 [de] juny, per la sorra, 4 pedres per lo mitg portal, alguns carreus y un jornal més, se ha pagat a Juan Nogués mestre de cases: 2 lliures 18 sous, extretas del Roser de las donas, foli 38 retro del llibre de llur administració, són 2 lliures 18 sous”.

¹³⁷⁴. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 285v.

f. Les noves esglésies parroquials de Santa Maria de Corcó i Pruit

Hem considerat oportú dedicar un capítol especial a aquestes dues esglésies per les peculiaritats que representen, sobretot les dificultats que trobaran en la seva edificació, fet que s'allarguessin durant decennis, malgrat les pressions episcopals.

Una de les notes més sorprenents que hem trobat de Pruit, correspon a la visita de 1601, sense precedents ni sense connexions: “L’església de Sant Andreu de Pruit està en perill de ruïna per no trobar-se mestres de cases, obliga a tots els mestres de cases de dit terme parroquial que compareguen a la reparació dins un mes”.¹³⁷⁵ Les visites posteriors ens indiquen que, efectivament, es portà a terme la reparació de l’església, i només trobem mencions a la teulada. El que costa d’entendre és la falta de mans especialitzades per a realitzar aquests treballs; o perquè no havien acudit abans de la crida del bisbe? per la falta de diners de l’obreria? pel desplaçament d’aquests oficis i professions a viles i centres més actius? per la crisi econòmica agrària de principis del segle XVII? Pensem que, junt a tots factors, la bona disposició de les obreries i dels habitants de les poblacions ajudà al compliment dels dissenys del bisbe, entenent que el temple parroquial era l’element aglutinador de la comunitat parroquial. No hi ha dubte que el ‘sistema de ciutats catalanes’, tal com ha apuntat Albert Garcia Espuche, constitueix indubtablement una de les bases fonamentals per entendre el creixement econòmic del país, en el pas a la dissetena centúria.

El llibre de família dels hereus Quatre-cases de Pruit, com a obrers de la parroquia, ens trasllada a principis del segle XVIII, aporta dades sobre els mestres d’obres i el seu treball.¹³⁷⁶ La seqüència cronològica de les dues capelles més pròximes al presbiteri, segons les llandes, ens indica que foren construïdes el 1700 i 1715. Efectivament, la visita del bisbe a Pruit el 1710 es troba amb la sorpresa que s’estan portant a terme una sèrie d’obres que estan transformant completament l’església parroquial (“attenent y conciderant que la present parroquial iglésia de Sant Andreu de Pruit se va construhint y fabricant de nou”),¹³⁷⁷ i que apunten com a promotors als propis parroquians, sense una primera intervenció episcopal. L’empenta inicial es veurà

¹³⁷⁵. AEV, 1211/2, Pruit, 1601, f. 32v.

¹³⁷⁶. GINEBRA, R., *Guerra, pau i vida quotidiana en primes persona. Llibre de memòries de Bernat Puigcarbó, pagès de Muntanyola (s. XVI-XVII). Llibre de notes de Francesc Joan Lleopart, pagès de Vilalleons (s. XVII-XVIII). Llibres de comptes i notes dels hereus Quatre-cases de Pruit (1686-1812)*, [En premsa], f. 36v.: “Al abril de 1703 trobant-me ésser obrer per tocar-me lo torn junt ab Miquel Alou, ab consentiment de la parròquia avem determinat fer un partit de iglésia per estar mal disposada y eser les parets no molt bonas, y ho avem consertat a preu fet, lo que és de mans del mestre, tot posant a peu de obra, reservat que se té de trencar la pedra de tall. Nos ne fem sexanta doblas, y si comprèn també lo aver de fer la golfa de demun la iglésia, tant tant (*sic*) en lo tros que-s queda vell com a lo que se à fet nou, y lo mestre se diu Francesch Font, de la vila de Manlleu, y se té de fer dita obra ab termini de tres anys, com consta ab acte rebut en poder del reverent Joseph Solà rector de Pruit”.

estroncada per diferents vicissituds (que podríem resumir en econòmiques), allargant-se les obres durant una centúria, i serà llavors que els bisbes hi hauran d'intervenir decididament. I és que, tal com afirma Valentí Girbau, “el fet que els parroquians es fessin càrrec de les despeses i dels treballs de les construccions no garantia sempre la rapidesa de l'execució. El cas de Pruit n'és un exemple”.¹³⁷⁸ Les primeres disposicions ja fan referència a aquestes qüestions, i no pas únicament a les impossibilitats econòmiques (fixem-nos en les cursives),

“atnent y coniderant lo molt que se han esmerat los parroquians de la present parròquia de Sant Andreu de Pruhit en fer de nou la iglésia, y en posar dita obra per major servey de Déu nostre Senyor, culto y veneració dels sants y en particular del gloriós apòstol Sant Andreu, patró de dita esta iglésia, en lo estat tant avensat, forma y disposició se troba; y que *per algunas causas poch del servey de Déu Nostre Senyor haurian quedat entibiats llurs animas que tant affectes y apassionats estaven a la fàbrica de dita iglésia*. Persò, vista per nos la necessitat y estat de dita iglésia, y desitjosos de que obra tant del servey de Déu Nostre Senyor no quede imperfeccionada, ans bé tinga son degut compliment; exortam en lo Senyor al Rector, obrers y parroquians de la present parròquia en que (postposadas totas qüestions) procuren ab totas veras en que quiscun aplique los medis [que] cabran a sa possibilitat, pera què dita obra y fàbrica comensada tinga són degut effecte y compliment, com axis ho esperam del bon zel han demostrat sempre tenir al major servey de Déu nostre señor de qui ne hauran lo premi en la eterna benaventuransa y per als qui hi treballaran gratis ho hi faran treballar los concedim los concedim 40 dies de indulgència per cada dia fainer quey treballaran ho hi faran treballar”.¹³⁷⁹

La visita de 1723 (tretze anys després), dóna la sensació que s'estava enllestint i faltava molt poc per acabar-se, tan solament l'últim tram i la coberta: “exhortam que quan antes fassan la bòveda de la última arcada de la iglésia”.¹³⁸⁰ Aquesta escarida nota marcarà un precedent en les següents visites. El 1734 es diu que “llegescan de nou las visitas del any 1723 y següents, cumplen lo que falta. Llansen a terra lo campanar que arruyna las parets de la iglésia y posen las campanas en altra part que no cause lo mateix dany”¹³⁸¹ i el 1746, per sorpresa nostra, la situació era idèntica a vint anys enrera:

“Exortam als obrers com també a tots los parroquians empren gan ab tot zel lo continuar la obra de dita iglésia a lo menos fent y clohent la volta que falta; pues és tan evident la necessitat de ella; no sols per lo decoro de la iglésia; sinó també per evitar la incomodat ab que han de estar precisament los mateixos parroquians en ell en los temps de neus y plujas; empren gan per amor de Déu ab tot ànimo esta obra y estigan certs de Déu Nostre senyor, com a cosa que sedeix per sa honra los ho premiarà llargament no sols ab los béns temporals en esta vida sinó també ab los béns allà en la glòria y pera prevenir y transportar materials sens salari concedim ho practiquen en dia de festa”.¹³⁸²

¹³⁷⁷. AEV, 1223/1, Pruit, 1710, f. 44r.

¹³⁷⁸. GIRBAU, V., “El bisbat de Vic (1783-1815): anàlisi de les visites pastorals”, dins FIGUEROLA, J. (dir.), *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d'Història*, Vic: Eumo, 1990, p. 56. A més posa l'exemple de Sant Andreu d'Aguilar, a la Segarra, quan en la visita de 1794 es posen en evidència les discòrdies entre els parroquians sobre el lloc d'edificació de l'església.

¹³⁷⁹. AEV, 1223/1, Pruit, 1710, f. 44r.

¹³⁸⁰. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 283r.

¹³⁸¹. AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190r.

¹³⁸². AEV, 1223/1, Pruit, 1746, f. 509r.

La darrera notícia del segle XVIII correspon al 1791, i mostra les llargues interrupcions intermitències que havia estat sotmesa la fabricació d'aquest edifici. El bisbe Veyan exhorta a la continuació de les obres, al seu retaule i al blanqueig de les parets i de la sagristia:

“Respeto de que ha muchos años que está parada la obra de la construcción de esta yglesia, que presenta un aspecto bastante raro e incomodo con la mitad de la fábrica nueva y la otra mitad de la antigua. Y que se procede con mucha lentitud en la construcción del retablo, exortamos a los parroquianos, supuesto no les falta posibilidad y caudales a que se dediquen con toda actividad en concluir un y otro objeto tan agradable a los ojos de Dios”.¹³⁸³

L'església actual creiem que és, bàsicament, el resultat de les seguides intervencions del segle XVIII, tant en les naus com en el campanar. L'accés i façana principal són al costat oest, on estava antigament ubicat l'absis d'origen romànic, que sembla haver-se enderrocant durant els terratrèmols de 1428. Aquesta façana és una de les més belles d'El Collsacabra. L'aparell és de carreus rectangulars, perfectament tallats, disposats en files uniformes i regulars en la que s'integra perfectament la finestra i la porta. La finestra és d'una sola esqueixada vers l'interior del temple, mentre que porta és de dovelles on s'hi ha sobreposat una segona porta contemporània més baixa; per les poques notícies que apareixen abans del 1710, sembla que havia tingut lloc la seva elaboració en el segle XVI o XVII (potser la notícia del 1610 feia menció a aquests treballs, més aviat de picapedrers que de mestres d'obres). Així doncs, el que havia estat l'antiga, estreta i única nau medieval és converteix en una prolongació o allargament, tal vegada com una avantcambra o atri, més aviat de pas a la nau central, ja que estan separades i delimitades per un arc escarser, l'antiga porta orientada a llevant.¹³⁸⁴ Així és com la descriu Artur Osona el 1888: “la iglésia és de construcció moderna, exceptuant lo portal y chor que son romànichs, que és tot lo que resta de la petita iglésia primitiva de Pruit”.¹³⁸⁵

La particularitat de Santa Maria de Corcó rau en el fet que es decideix canviar de lloc l'emplaçament del nou edifici, per tant, s'emprèn la construcció d'una església de nova planta, en un procés que s'allargà durant un parell de centúries, pel fet d'enfrontar dos grups socials ben diferenciats, els petits nobles i pagesos rurals de la parròquia de Corcó i els artesans, traginers i comerciants del nou nucli urbà de L'Esquirol. Una successió d'esdeveniments que pot resseguir-se a través de les visites pastorals amb força deteniment (en quasi tots els casos hem considerat necessari reproduir els llargs paràgrafs de cada visita).

El primitiu edifici surt esmentat per primera vegada el 952, i estava situat al barri de la Bertrana, entre el mas Bertrana i la rectoria vella, els quals formaven part de la sagrera; alguns dels rectors

¹³⁸³. AEV, 1236/1, Pruit, 1791, f. 323v.

¹³⁸⁴. NOGUERA, A., *Collsacabra*, Barcelona: Selecta, 1964, p. 236-237 i VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 461.

provenien d'aquest mas.¹³⁸⁶ Segurament s'assemblava a la Tavertet, i no presentava elements massa destacables. A través del llibre família de Joan Guàrdia, sabem alguns dels costums dels habitants del veïnat de L'Esquirol, com anar a missa a la capella de Sant Genís molts diumenges, per ser molt apartada la parroquial de Santa Maria de Corcó.¹³⁸⁷ També, com veurem, va ser una de les esglésies més saquejades d'El Collsacabra durant les invasions franceses de la segona meitat del segle XVII.

La nova església passà a construir-se a L'Esquirol, un poble o barri 'nou' que s'havia anat alçant just en un transitat camí que anava d'Olot a Vic, sobretot durant el segle XVIII, i que aviat avantatjaria amb superioritat d'habitats la veïna Santa Maria de Corcó. Segons el fogatge de 1553 hi havia deu famílies (mentre que a Corcó eren vint-i-vuit), mentre que a mitjan segle XVII havia augmentat a cinquanta, i anava pujant a mesura que avancem en els segles: el 1687, segons el cens del bisbe Pasqual, hi havia 60 focs a la vila i 26 a pagès; el 1718, ja eren 784 habitants a la parròquia, i 256 repartits a les masies, mentre que el 1742 hi havia 181 cases i 801 persones de comunió. És per això que ja durant les primeres dècades de la dissetena centúria començaren a plantejar-se els problemes d'espai degut a l'augment de població:

“Primo ha provehit que atès que la yglésia parroquial precisa necessitat de engrandir-se y ampliar-se per *la numerositat de poble que de fins a esta part ha multiplicat* de manera que avuy comodament no pot assistir en dita yglésia, y atès que la obra està impossibilitada per procedir a la dita ampliació y emballiment, essent com és cosa necessària, y fer fer, y atès que en dita yglésia se acostuma quiscun any donar en las portas de dita yglésia una almoyna fundada per lo que q^o Guillem de Puixbernat lo dia de et Bernabé. Considerant y atenent dit Senyor Visitador, s'és ygualment pia obra la dita ampliació y embelliment de dita yglésia com ho és lo donar la dita almoyna... atesdèsties que han mogut lo ànimo de dit Senyor Visitador se... desta hora en avant, és a saber, sis anys seguens inclusive, sia la dita almoyna a las rendas de aquella aplicada a dita yglésia per obs de dita ampliació y embelliment y passat dit termini, immediatament sia tornada en son primer estat manant al Reverent Rector com administrador de aquells com per la present provisió en la formació especificada, volent que la present provisió sia decretada per son Senyor Reverendíssim. Item ha provehit que los dits obres fassen recórrer y reparar las teuladas de dita yglésia en pana de vint sous”.¹³⁸⁸

Segons el seguiment que podem fer a través de les visites pastorals, a finals del segle XVI hi havia a l'església tres altars: un dedicat a la Mare de Déu o l'Assumpta, un de sant Miquel i un del Roser (inaugurat el 1590); el 1625 s'estrenaria un quart dedicat a sant Isidre. Sembla, doncs, que la proposta episcopal del 1633 no tingué una resposta ràpida o efectiva, i que segurament

¹³⁸⁵. OSONA, A., *Pirineu català...*, p. 54.

¹³⁸⁶. Per una primera aproximació vegeu: PLADEVALL, Antoni, COLL, Francesc X. i SERRA, Assumpta, *Història de la parròquia i poble de Santa Maria de Corcó. Síntesi històrica d'una parròquia més que mil·lenària, amb motiu dels cinquanta anys de la reconstrucció del seu temple parroquial*, Vic: Santa Maria de Corcó/L'Esquirol, 2002.

¹³⁸⁷. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII. Segons el "Diari" de Joan Guàrdia, pagès de L'Esquirol i altres testimonis d'Osona*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1986, p. 85.

s'avortà per la falta d'una liquiditat; pensem que la dècada de 1650 seria especialment nefasta, ja que junt a les plagues de llagostes hi havia els saquejos i robatoris francesos de les collites, de les cases, masies i esglésies, ja que no serà fins gairebé després d'un segle que el bisbe Marimon decideix iniciar les obres.

S'aprofitaren absolutament totes i cada una de les pedres de l'església romànica de Santa Maria, sinó per l'església serien per acabar la rectoria i per fer la tanca del cementiri. A més, davant la falta de pedra i altres materials de construcció, o més aviat, dels diners per pagar-ho, es permeté l'ús d'un parell de capelles que serien desmantellades per aquesta finalitat,

“Perquè ab més brevedat puga conclourer-se la obra de la iglésia que està comensada donam facultat per desfer las capellas de Sant Genís y la de Sant Jaume y Sant Roch; la una de las quals amenassa ruïna y la altre no és capàs per ahir missa lo poble y aprofitem la pedra, fusta y demás ques puga per la nova iglésia, ben entès que en ella fassan dos capellas baix las mateixas invocacions, y fins a que sia fabricada la de Sant Jaume y Sant Roch, celebraran en la iglésia parroquial lo Rector las 24 missas y lo beneficiat las 12 que tenen fundadas en esta capella”.¹³⁸⁹

La capella medieval de sant Genís havia estat enrunada i reedificada en diverses ocasions en el segle XVI; fins que a principis del segle XVIII havia entrat en decadència. Mentre que la capella de sant Roc (antigament de sant Jaume) estava edificada en el carrer de L'Esquirol, i es considerà que per ser massa petita i no poder encabir la creixent població de L'Esquirol, podia desmuntar-se per a fer la parroquial. En la visita de 1742, s'insta a la finalització de les obres, entre els altres manaments, ja que,

“Com molt poch després que férem la visita immediata morí lo Doctor Joseph Ferrer, rector que era de esta parròquia, nons pot donar rahó lo actual de si se han complert las provisions que en ella férem. Lligiala ab atenció y execútia lo que en ellas manàrem; y lo que conste estar cumplert ho notia en un paper per donarne rahó en la visita següent. Lo que no ho sia instia se cumplia y si és menester concorregam ab alguna diligència no avise y guàrdia las cartas que li respogam, a fi que las veja lo visitador y se terminen de una vegada las dificultats”.¹³⁹⁰

Les següents visites van donant algunes pistes de com es porten a terme aquestes obres. El 1736 sabem que Francesc Guàrdia, beneficiat de sant Jaume i sant Roc, no celebrava les dotze misses que li corresponien per estar fundades “en la capella derruïda que estava en lo carrer del Esquirol, [que] ara estan transferidas la iglésia parroquial: quant sia acabada la nova Iglésia se celebraran en la capella de la mateixa invocació y cada any farà lo mateix”.¹³⁹¹ Durant la visita de 1749 el bisbe comprovarà que tot i que ja s'hi celebrava amb regularitat, dins una mínima estructura i decència, s'havien aturat les obres per les diferències i fortes disputes que havien

¹³⁸⁸. AEV, 1218/1, Corcó, 1633, f. 299v. La cursiva és nostra.

¹³⁸⁹. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 289r.

¹³⁹⁰. AEV, 1223/1, Corcó, 1742, f. 369r.

¹³⁹¹. AEV, 1225, Corcó, 1736, f. 272r.

sorgit en la col·locació dels bancs dins l'església (i també en la situació de les tombes en els pagesos que volien tenir-ne dins l'església), i el que això representava socialment; fixem-nos en el llenguatge que es fa servir, on tota paraula és oportuna i perfectament mesurada,

“Havent vist, no sens bastant dolor, que la magnífica obra de la iglésia que se emprengué per glòria y culto de Déu, y se trobava ja en bon estat, ha pogut la astúcia infernal del dimoni embarrassar-la, logrant sembrar cisanya y discòrdia en los devots zelosos de esta parròquia, y aventnos informat del principi progrés y estat de esta divisió, no podent menos de providenciar sobre tant important assumpto en que se interessas lo divino culto, la decència dels ministres del altar y la quietut y bé de las animas; y tenint present com a molt justificadas las providèncias que nostre digníssim antecessor prengué en aquest important assumpto, las que si se aguessen observat y mantingut sens dubte se auria lograt ja algun adelantament, no havent tingut affecte algun favorable lo averse en temps del sede vacant alterat concedint las preheminièncias de banchs; puig açò que aparexia los avia de empenyar en lo obsequi y servey de la iglésia se experimenta lo contrari: per tant, encara que deuram segons los informes del conveni ab que se començà esta empresa y dels inconvenients que se han seguit de no observar-se, llevar del tot las preheminièncias de banchs en la iglésia; no obstant sens aprobar-las per ara las dissimularem, però serà sols per espay de 8 mesos dins dels quals deuran continuar la obra de la iglésia, proseguint per lo més necessari de sagristia y paviment de la iglésia y si passat aquest termini no se agues pres providència pera continuar fins a la deguda conclusió, cessaran ditas preheminièncias. Y respecte de que molts no volen hi haja preheminièncias en la conrregut, zelosos a sa fàbrica y se pot témer que se retragan de continuar esta bona obra, vehent que altres gosan aquest honor que se deu als obsequis y serveys que se fan a las iglésias peraque se logri la unió y concurs de tots, poden de liberas lo medi de conveni més proporcionat (per lo cas en què nos resolgam) a permetrer preheminièncias en la iglésia segurs de que trobaran en tot nostra gràcia y aprobació en quant permetia la equitat y justícia”.¹³⁹²

Veient que aquesta qüestió no es resolvia amb eficàcia, ni amb la visita del 1751 (que no hem pogut localitzar), el bisbe optà per una altra mesura més dura i forta, mostrant la seva tossuderia:

*“No habiendo aprovechado las amorosas exhortaciones y amonestacions que nuestros predecesores celosos del culto, decoro y hermosura que se debe a los tempos y casas de Diós, como consta de la provisión 10 de la visita hecha por el Ilustrísimo Muñoz a los 15 de junio de 1751 (la que el Reverendo Rector bolverá a leer al pueblo), ni pudiéndonos persuadir con la experiencia del poco caso que han hecho de dicho decreto que se puedan mover los ánimos de los parrochianos a concluir la fàbrica de la yglesia. No pudiendo más sufrir que la casa de Dios esté sin la decencia debida a su Divina Magestad, Mandamos al Reverendo Rector, en pena de 25 libras pagadoras de sus propios bienes, que haga sacar de la yglesia todos los bancos, escaveles y banquillos que ai en ella, y no permita que los buelvan a meter dentro sin orden nuestra, cuia licencia no concederemos hasta tanto que esté concluida la obra, y para que todos sepan que solo nos mueve a obrar esto el zelo que tenemos de que a la casa de Diós se la dé la veneración que se debe, y que su gloria se exalte en ella. Para acelerar esta obra, ordenamos y mandamos que todos, así eclesiásticos como seculares, pobres y ricos, concurren según su posibilidad y medios a dicha fàbrica, concediendo a este efecto el que puedan trabajar en los días de fiesta y 40 días de indulgencia a todos lo que concurren con alguna lymosna”.*¹³⁹³

¹³⁹². AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 586v-587r.

¹³⁹³. AEV, 1227, Corcó, 1753, f. 69v.

Semblava, doncs, que la construcció, en aquests anys centrals del segle XVIII estava força avançada, per no dir conclosa, malgrat que faltaven alguns dels seus elements (campanar i rectoria). De totes maneres, aquesta edificació suposà una inversió que l'obreria parroquial no era capaç d'assumir en ella mateixa, per això, en la visita de 1762, es demanava la caritat dels feligresos, així com l'aplicació d'almoines. Sabem que el 1761 el rector Narcís Saüc es vengué la 'rectoria vella' a Maties Ginestera per 700 lliures, i altres peces de terra per pagar la nova rectoria i ajudar a l'església del poble.¹³⁹⁴ Mirem el que

“Primeramente, atendiendo y considerando los gravísimos gastos echos en la fábrica o construcción de la nueva yglesia parroquial, los no menores que son necesarios y la escased de medios para perficionar la casa del Señor de cielo y tierra (que tanto desea el pueblo): en virtud de la presente nuestra provisión, ordenamos y mandamos que todo lo que sobre de las cofradías de la presente yglesia parroquial se aplique para dicha obra, y a este fin damos a administradores destinados para el cuidado de dicha fábrica, y mandamos se les entreguen qualesquiera cantidades depositadas, como pertenecientes a dichas cofradías: y en virtud de la misma provisión aplicamos para la referida fábrica y valqr^a cantidad o summa, proveniente de la replega vulgarmente llamada del salpasa; y la expresada aplicación dura por todo el tiempo que dure la obra. 3. Ytem en atención de la poca o ninguna venta de la fábrica de la referida parroquial yglesia, y que ay algunos deudos de la limosna nombrada de las vergonzantes, los aplicamos a dicha fábrica y mandamos se entreguen a los fabriqueros”.¹³⁹⁵

A través de fotografies antigues, segons apunta Antoni Pladevall amb certes reticències, podria semblar una obra dels Moretó. La façana s'allunya dels cànons d'aquesta família d'arquitectes, amb l'emmarcament del portal amb una capelleta superior i el rosetó, el frontó corbat i amb ressaltos laterals, ornat amb petits pilars amb boles de pedra.¹³⁹⁶ Segons l'informe del rector Joan Canudes, “la Iglésia parroquial fué saqueada, incendiada y completamente destruída” i “la casa rectoral, después de saqueada y quemada fue del todo destruída juntamente con la iglesia”.¹³⁹⁷ Només va respectar-se el campanar, que havia estat construït entorn del 1762-63. Les visites de 1770 i 1775 fan referència a determinats aspectes parcials de l'interior de l'edifici que faltava acabar:

“En atenció que avem encontrat las cosas de la present iglésia y demás ab la major decència, ordre, forma y disposició; y al mateix temps cumplertas las precedents provisions de visita en la forma sels avia manat; y noticiosas de que desitjan fer un monument, la cúpula de las fons baptismals, baranas de las tribunas y escalas, las quals cosas regonexem necesarias; no obstant esto, com tenim experimentat lo acreditat zel y fervor en lo lluiment de la present iglésia y cosas sagradas del Reverent Rector, obrers y demás parroquians, nos abstenim de manar se facian las referidas cosas, assegurats de que seria superfluo lo manament, y bastarà la insinuació referida per la execució de ditas cosas, als quals prometem de part de Déu Nostre Senyor, que seran premiats ab qui sempre assisteix a tots lo que veràs se dedican a son divino culto y major exaltació”.¹³⁹⁸

¹³⁹⁴ PLADEVALL, A., COLL, F.X. i SERRA, A., *Història de la parròquia...*, p. 65-66 i 84.

¹³⁹⁵ . AEV, 1232, Corcó, 1762, f. 8v-9r.

¹³⁹⁶ . PLADEVALL, A., COLL, F.X. i SERRA, A., *Història de la parròquia...*, p. 85.

¹³⁹⁷ . ROVIRÓ, I., *Art i cultura...*, p. 224-225.

¹³⁹⁸ . AEV, 1233, Corcó, 1770, f. 127r.

La visita de 1775 es planteja un tema que, d'entrada, motiva somriure i humor: el fet que l'església s'havia quedat, de nou, petita per la població, referint-se més aviat als passants i transeünts temporals que s'aturaven a oir missa, i que podien ser objecte d'educació i ensenyament de la doctrina cristiana. Les provisions s'havien quedat curtes, no s'havia previst aquesta aflüència enorme de viatgers. El cens de Floridablanca de 1787 ens dóna una població per al terme parroquial de Santa Maria de Corcó (que incloïa Sant Julià de Cabrera i Sant Llorenç Dosmunts) de 841 persones, on destaquem quatre rectors, deu beneficiats, seixanta pagesos i cent cinquanta treballadors o jornalers;¹³⁹⁹ o sigui, amb una inexistent població dedicada al comerç i al transport. El bisbe ho expressa d'aquesta manera:

“Attès los perjudicis graves que se segueixen de no permetrerse tocar a missa desde la matinal a la major en las tres o quatre que se poden dir resadas en los dias de festa respecte de lo numerós poble que hi ha que ab dificultat a vegadas pot cabrer en la iglésia y ocupacions precissas de alguns parroquians y la carretera pública que passa allí motiu de impacientar-se y a vegadas renegar y quedar sens missas *molts traginers y passetgers y transitans*: y considerant que en lo estudi se ensenya la doctrina, y a més de ensenyar-se en las missas matinals y major també se ensenya a las tardes dels dias de festa: no tenien reparo se toquian en algunas de las rezadas y fins manam se permetia lo dit toch a fi de evitar los inconvenients referits y aconsolan los parroquians que nos han instat dit decret. 16. Vista ab la major complacència lo magestuós temple, fet a impulsos del zel y devoció del Reverent Rector y parroquians admiram no continuen ab lo mateix zel en fer un corresponent altar mayor o a lo menos la mesa y sacrari menor y major tant necessari per las funcions de la Minerva y poch coresponent lo doser y altar a la magnificència de dit temple: pertant exhortam als parroquians al se ajuntian y resolgan un medi per executar obra tant del agrado de Déu y lustre de la present iglésia”.¹⁴⁰⁰

Francisco de Zamora la descriu així: “*La Iglesia es nueva y hecha de limosnas*”.¹⁴⁰¹ Les darreres visites són de 1780 i 1799, i es refereixen a aspectes tractats amb anterioritat, obres que indiquen que s'han portat a terme definitivament, com les tribunes abans esmentades (en les quals es mana tancar-les amb pany i clau). Aquests espais, a la manera dels antics triforis medievals, constitueixen una novetat constructiva, en tant que permeten encabir més gent, i alhora poder gaudir de les celebracions eucarístiques de millor perspectiva i visió. Com a colofó i punt final a aquesta ‘obra de la seu’ (si la podem qualificar així), interminable i plena d'entrebancs, en la darrera visita del segle XVIII el bisbe Veyan digué que “*hemos visto con singular complacencia los adornos que se han añadido a esta yglesia desde nuestra última visita, y alabamos el zelo y piedad del Reverendo Rector y parroquianos por lo tocante al culto de Dios y decoro de su templo santo, exhortándoles a continuar en estos actos de religión*”.¹⁴⁰²

¹³⁹⁹ . IGLÉSIES, J., *El cens del comte de Floridablanca. 1787 (Part de Catalunya)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1970, p. 582.

¹⁴⁰⁰ . AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 869r. La cursiva és nostra.

¹⁴⁰¹ . ZAMORA, F. de, *Diario de los viajes...*, p. 74.

¹⁴⁰² . AEV, 1238/1, Corcó, 1799, f. 143r.

g. Portes i façanes: “imago animo vultus”

Les notícies sobre portes i façanes a les visites pastorals van encaminades, sobretot, a ressaltar els seus aspectes funcionals per sobre dels decoratius o ornamentals. S'insisteix en la porta mateixa, més que en l'obertura: que tingui uns bons batents i uns bernats forts i resistents. Per exemple, a Tavertet, el 1612, es mana que “adoben eo adobar fassen lo portal y porta major de la iglésia de manera que clogue y puga ben tancar”;¹⁴⁰³ a Falgars, el 1618, “fassan fer una tancadura y clau nova pera la porta de la iglésia, ho fassan mudar las guardas en la tancadura qui està ara de present en dita porta de la yglésia”.¹⁴⁰⁴ Sens fora de dubtes, la porta de Sant Andreu de La Barroca és la més interessant, sòbria i bonica del segle XVII, ja que en els seus carreus hi ha inscrits les dades de la seva construcció; la llinda principal diu “SANCTE/ ANDREA ORA PRO/ NOBIS”, i 1656 al mig; al muntant de l'esquerra es llegeix ‘SIA ETERNA/ MEMORIA/ QVE LA PAGAT/ LO JOVENT’ i el de l'esquerre diu: ‘DEV LOS NE DO/ C PER CENT/ EN LALTRE MON/ LA GLORIA’ (<AF> núm. 267). A Sant Martí de Querós, el 1726 es mana que “lo pany de la part de la iglésia lo posen part de dins ja que si entra per la rectoria y plantaram una verga de ferro en la paret”.¹⁴⁰⁵ Carlo Borromeo havia comentat aquests aspectes, dient que “*los batientes de las puertas de la iglesia deben ser de tal suerte que ostenten no tanto ornato como firmeza*”, revestir-se amb làmines de bronze, i “*protéjanse firmemente por la parte interior con pestillos, cerrojos y llaves algo grandes*”.¹⁴⁰⁶

Tal com ha estudiat Dora Santamaria a principis del segle XVII, algunes esglésies, a diferència dels seus interiors, “en els acabats exteriors i de manera molt puntual, s'adopten noves morfologies basades en el llenguatge arquitectònic d'ascendència clàssica i amb solucions complexes i actuals”.¹⁴⁰⁷ Vegem el poc que en diuen les visites, que introdueixen paraules i conceptes nous (assenyalats en cursiva), que incorporen un matís més al reconeixement de les entrades de les esglésies. És per això que hem volgut titular d'aquesta manera el capítol (*imago animo vultus*), ja que les façanes i les portes esdevenen el primer contacte i element visual que tenen els fidels a l'hora d'accedir als temples, i com més ben ornat i arreglat més i millor és l'apatia a l'ingrés, podent arribar a ser una imatge o reflex del que poden trobar-se a dins. Cal destacar els manaments de Cogolls, del 1591, “manant que de dines de la obra se fassa a la portalada de dita església *una llinda baixa*”¹⁴⁰⁸, i de La Vola, del 1593 que “dits obres agen de aver mudat y fet de nou ab *molt bona pedra picada* lo portal major de dita yglésia a la part de

¹⁴⁰³. AEV, 1211/9, Tavertet, 1612, 9v.

¹⁴⁰⁴. AEV, 1213/3, Falgars, 1618, f. 81r.

¹⁴⁰⁵. AEV, 1224, St Martí de Querós, 1726, f. 24v.

¹⁴⁰⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 11-12.

¹⁴⁰⁷. SANTAMARIA, D., *L'art a Girona...*, p. 88.

¹⁴⁰⁸. ADG, P-72, Cogolls, 1591, f. 30v.

ponent lo qual faran en forma rodona ab ses bones portes y golfos grossos ab tot la seguretat convenient de assí a la festa de Pentecostés primer vinent”,¹⁴⁰⁹ i sortosament, hem comprovat que es feu, encara avui dempeus, segons la llinda, fou feta el 1594 i restaurada el 1828 (<AF> núm. 266). A Sant Julià de Cabrera, el 1632, es mana “fassen rebaxar lo *front espici* de la iglésia”¹⁴¹⁰ i el 1640 es manarà “rebatre lo *enfront* de la iglésia”,¹⁴¹¹ i a Sant Vicenç de Susqueda, el 1726, diu que “reconegan y adoben *lo arch de la porta* de la iglésia; perquè no se arruine y dany a algú”.¹⁴¹² Borromeo també havia parlat de la forma de les portes, contrària a moltes de les nostres esglésies.¹⁴¹³ De fet, moltes portes d’esglésies del Collsacabra, refetes a les últimes dècades del segle XVI, responen a una tipologia similar de les masies de la zona, amb arc de mig punt i dovelles i carreus a tot el vol perfectament tallats, i amb la clau inscrita amb l’any o un símbol. Correspondrien a les esglésies de Sant Martí Sescorts (1561), Falgars (1583), La Vola (1594), Sant Julià de Cabrera, Sant Bartomeu Sesgorgues, Pruit i Sant Llorenç Dosmunts (<AF> núm. 93, 122, 264, 268 i 269). Tal com apunta Santiago Alcolea, podria tractar-se de l’obra d’un grup de picapedrers i mestres d’obres francesos (del Llenguadoc occidental i central), que treballaren a la Plana de Vic, i que el 1598 eren ja majoria dins el gremi de mestres de cases i lapidaris de Vic.¹⁴¹⁴

Potser els únics testimonis que mostren una certa i moderada modernitat siscentista, amb els elements molt simples i esquemàtics, són les portalades del monestir d’Amer, Sant Feliu de Pallerols i la desapareguda de Sant Cristòfol de les Planes. Seguint les precisions de Cèsar Martinell, aquests exteriors “acostumaven a tenir major sobrietat, sense exhibicions decoratives, les quals es limitaven al portal i al campanar, sempre que en tenien. [...] Les façanes eren de línies senzilles, resultant de l’estructura del temple, amb la portalada decorada, a manera de retaule, amb un sistema de columnes o pilastres encimerades per un entaulament, un segon cos terminal i l’imprescindible rosetó”.¹⁴¹⁵ Efectivament, aquestes són les característiques que defineixen aquests portals: a Amer s’obriren dues noves portes a la segona meitat del segle XVI, seguint el sentit longitudinal de les naus laterals (<AF> núm. 90), la de Sant Feliu de Pallerols

¹⁴⁰⁹. AEV, 1209/5, La Vola, 1593, f. 181r.

¹⁴¹⁰. AEV, 1218/1, St Julià de Cabrera, f. 210r.

¹⁴¹¹. AEV, 1218/3, St Julià de Cabrera, f. 81v.

¹⁴¹². AEV, 1224, Susqueda, 1726, f. 502r.

¹⁴¹³. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 11: “por la parte superior aquéllas no sean arqueadas, debiendo se diferentes de las puertas de las ciudades, sino cuadrangulares, cuales se aprecian en las basílicas más antiguas. Pero que no sean más bajas que una estructura humilde, sino dos veces más altas de lo que se extiende la latitud, como permite el tipo de arquitectura. A la parte superior puede añadirse una cornisa con obra decente, de la cual sobresalga lo redondo a semejanza de hemiciclo y esquife; donde, como arriba se describió, se esculpan o pinten imágenes sacras como se aprecia en las antiguas y en las más insignes basílicas milanesas”.

¹⁴¹⁴. ALCOLEA, S., *Catalunya-Europa. L’art català dins Europa*, Barcelona: Pòrtic, 2003, p. 226.

¹⁴¹⁵. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura... V. I...*, p. 47.

fou edificada a principis del XVII (<AF> núm. 367), mentre que la de les Planes és la més tardana, de mitjan segle XVII, imitant la del poble veí (<AF> núm. 368).

A una altra escala, i a nivell parroquial, però sense desmerèixer gens la seva dignitat, cal situar una sèrie d'ampliacions d'esglésies on destaquen unes façanes de clares línies barroques i amb evidents connexions entre elles, construïdes durant la segona meitat del segle XVIII.¹⁴¹⁶ Incorporen en les seves llindes la data de la construcció, i creiem que tenen en consideració els elements proposats per Borromeo. Almenys quatre d'aquestes façanes, les de Sant Privat de Bas (1752), Cogolls (1753), La Pinya (1770), Sant Martí Sacalm (1786), Ridaura (1799) i la de Puigpardines (sense data), significaren un pas en la decoració i ornamentació austera i mínima de les noves façanes i esglésies (<AF> núm. 265, 270, 271, 272 i 273). Una decoració que es limita al voltant de la porta, la fornícula del sant que hi anava al demunt i rematat amb un petit rosetó, però amb elements prou interessants per tenir-les en compte. Segons Martinell, hi ha “una major tendència a una composició de totalitat, amb cornisa o simple motllura que limita l'imafront amb el característic perfil superior de corbes enllaçades, concentrant la major riquesa a la porta d'entrada, amb una composició que solia respondre a l'ideal artístic del moment, sense oblidar gairebé mai l'ornamentació rococó que l'enriqueix i accentuava el regust barroc”.¹⁴¹⁷

Aquestes façanes, malgrat la modèstia en què foren fetes, volien ser la cara o l'expressió de l'època pròspera en què foren construïdes, un reflex de la riquesa que contenia en el seu interior, la porta d'entrada a un temple meravellós. Però no havia de ser (o podia necessàriament) així; per exemple, a Sant Martí Sacalm, tot i la façana estar acabada el 1786, tenim un manament episcopal de 1792 que diu: “*exortamos y encargamos al reverendo rector, obreros y parroquianos procuren se adelante y concluya la fábrica de la yglesia parroquial que tienen comenzada; pues en el estado en que actualmente se halla falta el templo el decoro y decencia correspondiente*”.¹⁴¹⁸ Hi ha motius ornamentals correctes i elegants, representacions motllurades de cordes, flors o geometries, amb un treball exquisit i elaborat i un ús de les millors pedres. És així com les descriu Joan-Ramon Triadó: “el perfil de la gran majoria d'esglésies de les nostres contrades, el que es pot qualificar de barroc autòcton, és el que defineix la façana amb una gran portada, fornícula amb la imatge del sant titular o Verge i una testera semicircular o mixtilínia

¹⁴¹⁶. A nivell comparatiu caldria situar les façanes barroques i neoclàssiques més properes, de la catedral de Girona, acabada el 1730-33, obra del vigatà Pere Costa; l'exemplament de l'església de Sant Esteve d'Olot, entre 1750 i 1772, a càrrec de Blai de la Trinxeria, o bé la nova catedral de Vic, obra de Carles Morató, entre 1781 i 1803.

¹⁴¹⁷. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura... V. III...*, p. 62.

¹⁴¹⁸. AEV, 1238/1, St Martí Sacalm, 1799, f. 355v.

que a vegades conté una rosassa. Aquest model té el seu inici en la capella de la Ciutadella [de Barcelona], iniciada el 1718”.¹⁴¹⁹

A través de fotografies antigues podem entreveure que alguns dels seus elements ornamentals estaven pintats amb colors vius o contrastats; per exemple, vegeu la fotografia de Cogolls del 1885 (<AF> núm. 130). Aquesta aplicació pictòrica, junt a elements esculpturats i relleus, poden donar una sensació propera a les façanes-retaule, però s’acosten més als postulats borronians, que també ho permetien.¹⁴²⁰

h. Llum i il·luminació

-Llum artificial

La il·luminació és un tema primordial en les esglésies estudiades, ja que la majoria d’elles són medievals i/o refetes amb posteritat, amb les parets molt gruixudes i amples, sense grans finestres i amb poca llum natural. Per això serà necessari l’ús de torxes, espelmes i ciris per a celebrar els oficis, per a il·luminar mínimament les celebracions eucarístiques, permetre la lectura dels llibres, la visualització correcta i recíproca entre l’oficiant i els feligresos, i de totes les parts de l’altar. A Sant Martí Sescorts, el 1633, sembla que el desenvolupament setmanal de la missa no es podia dur a terme per falta de llum, per això proveí “per quant és cosa molt decent que en los dies de festa, quant se celebra la missa major, en lo altar sols se creman dos canadelles, se mana en pena de excomunicació major, al sacristà de dita yglésia tinga en lo dit altar tots los dits dies de festa y diumenjas dos ciris de sera blanca”,¹⁴²¹ i encara el 1791 es manà “*al Reverendo Rector, obreros y demás a quienes corresponda, pongan en todas los altares imágenes de crucifijos que están sobre la mesa del altar entre los candeleros y capaces de ser*

¹⁴¹⁹. TRIADÓ, J-R., “Art i arquitectura...”, p. 234-235.

¹⁴²⁰. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 8: les façanes principals “*mostrarán delante de sí una vista tanto más agradable y augusta, cuanto más adornadas está con imágenes o pinturas sacras que describan la historia sacra. Por consiguiente, en el pío ornato del frontispicio, de acuerdo con la razón de la estructura eclesiástica y con la magnitud del edificio, el arquitecto vea que nada profano aparezca, y que lo que convenga a la santidad del lugar se representen de acuerdo con las facilidades. Però, además de otras cosas, empléese esto: que en el frontispicio de cada iglésia, sobre todo parroquial, desde luego, por la parte superior de la entrada mayor, por fuera, se pinte o se esculpa decorosa y religiosamente la image de la beatísima Virgen Maria, con su hijo Jesús en brazos; por el lado derecho de ella represéntese la efigie del santo o santa con cuyo nombre aquella iglésia es llamada; igualmente por el izquierdo, otra del santo o santa, al cual, con preferencia a otros, el pueblo de aquella parroquia rinde veneración; o al menos, si toda esta obra de las tres imágenes no puede hacerse, hágase sólo la figura del único santo o santa con cuyo nombre la iglésia misma se llama. Si aquella iglésia tiene como día festivo o título o bien de la anunciación, o bien de la asunción, o bien de la natividad de Santa María, represéntese la efigie de la beatísima Virgen, que convenga a la doctrina del ministerio. Pero para que perpetuamente sea defendida de la lluvia y de la inclemencia del tiempo, al arquitecto corresponderá vigilar muy hábilmente estat estructura*”.

¹⁴²¹. AEV, 1218/1, St Martí Sescorts, 1633, f. 230r.

vistos del pueblo que asiste a la misa, como lo prescribe Benedicto décimo quarto".¹⁴²² Mentre que a Les Preses (1738) i Sant Iscle de Colltort (1703) hi havia un costum no del tot acceptat pels rectors ni bisbes, i manava als obrers "que en las missas matinals y majors dels diumenges y festas de precepte posen siris al altar per celebrar ditas missas aixis com per mal y an volgut introduhir de posar-hi candelas".¹⁴²³

Eren els diferents membres del clergat i parroquians els que havien de subministrar aquest imprescindible utilitatge; almenys a Girona, segons les constitucions de Cassador, Zuazo i Pontich.¹⁴²⁴ Tal com li era obligat al sagristà de La Vola, que havia de repartir candeles per les misses de les ànimes i el de Sant Martí Sescorts que "tinga de tenir las candelas [que] seran menester per lo sant sacrifici de la missa, les quals celebraran per lo bací de las animas tant de Sant Martí com en Nostra Senyora de Vilanova, com sempre ha acostumat",¹⁴²⁵ o bé les cinc candeles que havia de repartir el rector de Sant Joan de Fàbregues el 1622: dues per l'altar major, una per l'altar de la Verge Maria, una altra per l'altar de sant Pere i la darrera pel de sant Sebastià, a més d'haver d'encendre dues candeles per l'ofici. Semblant era el cas del sagristà de Sant Esteve de Bas, el 1700, que de les dotze lliure de renda que servien per la candela de la Mare de Déu de Gràcia, "perquè en axò no y hagi falta se li mana [que] de tota la quantitat faci fer 52 ciris o torxes, una per cada semana y els diumenges hagi aquelles de posar sucesivament en una llanterna gran, que està davant de dit altar, sense que dit ciri sigui encetat y que cremi fins que sigui acabat".¹⁴²⁶ Són especialment emprades en els enterraments, per il·luminar el fèretre o cos del difunt en el seu desplaçament de l'església al cementiri, i per donar-li un to més tenebrós i sever. Vegem el que succeïa a Santa Maria de Corcó,

"En atenció que (segons tenim comprès) en esta parroquial iglésia troba lo abús de que en las missas dels enterros de alguns majors, com també de albats se posan en lo altar per fer llum pera celebrar aquellas, candeletas y no ciris, del que resulta algunas vegadas acabarse aquestas y apagar-se per faltar-lo lo pabulo de la cera competent antes que se acaben ditas missas, y que lo escolà per estos defectes deu pujar o acercar-se al altar o bé pera mudarlas o tornarlas encendrer, y açò en ocasió regularment que lo sacerdot ja ha

¹⁴²². AEV, 1236/1, St Martí Sescorts, 1791, f. 322r.

¹⁴²³. ADG, P-112, St Iscle de Colltort, 1703, f. 99v. També hem localitzat a Blanes un hàbit que no va satisfer al bisbe: "Item hallándose informado dicho Señor Ilustrísimo del detestable abuso que se ha introducido en la Yglesia parroquial de esta villa, de dar el escolar o sacristán a los que comulgan, al tiempo de tomar la comunión, una candelita, y por ella exigir un dinero, lo prohibió a dicho escolar baxo de graves penas y mandó que se abstudiese de semejante práctica: y para que el Santo Sacramento de la comunió se administre con la debida decencia, mandó a dicho escolar asistiese al sacerdote a su lado izquierdo con una candela en la mano al tiempo de dar la comunión; item que dicho escolar o sacristan asista con roquete, y en la debida forma al rector o sacerdote quando lleva el viático a los enfermos: recomendando a dicho Rector la vigilancia de la execucion de estos mandatos, y que de su inobservancia avisase para tomar las providencias correspondientes". ADG, P-135, Blanes, 1775, f. 61r.

¹⁴²⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 292-293, Lib. III. Tit. XVII. Cap. 21 i 22: "*Luminaria in Ecclesia debite fiant*" i "*In celebratione Missarum dua candela cerea accensa, & ornamenta nitida teneantur, ac in prima Missa, quam novam vocant, patrini laici non assumantur*".

¹⁴²⁵. AEV, 1211/7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39v

¹⁴²⁶. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 383r.

concegrat, lo que a més que ocasiona distraurer lo celebrant, és també indecent: perquè manam que de aquí al devant en la celebració de las ditas missas no se usen més semblants candelas, y que no presumia lo Rector, ni altre sacerdot per ell, eixi de la sagristia per a celebrarlas que no li conste averhi en lo altar ciris o ciri ets competents per dit effecte”.¹⁴²⁷

Sabem que es feia una benedicció solemne de ciris i candelas coincidint amb la visita del bisbe, almenys a Pruit, i que el rector se n’havia d’encarregar de la compra i distribució de “las candelas per la benedicció de la cera ques fa en dita jornada”,¹⁴²⁸ o dit d’altra manera, de “les candelas per a la benedicció de Nostra Senyora, vulgarment dita Candelera”.¹⁴²⁹ Aquesta festa tenia lloc el 2 de febrer, i simbolitzava la purificació de la Mare de Déu i la presentació del seu fill en el temple. El 1741, a Sant Vicenç de Susqueda i segurament a Sant Miquel d’Amer, es feia amb balls que no agradaven al bisbe.

Algunes obreries s’encarregaven de l’enllumenat general de les esglésies i en determinades festes de l’any, sota la supervisió dels rectors. Per tant, aquests els permetran comprar, vendre o treure ciris amb la seva llicència; sinó vegem què diu el visitador a Sant Martí Sescorts, el 1593, que els obrers “no puguen vendre ni veng ciris alguns de cera ni fassen esmersos de censal sense consentiment del venerable rector y licencia y decret del ordinari”¹⁴³⁰ Sobre l’enllumenat de les capelles se n’encarreguen els baciners o confreres. A uns i altres se’ls obligarà tenir provisions necessàries de cera i oli per cremar les llànties i les torxes, així com tenir-ne cura del seu manteniment, i dels aparells per aguantar-ho.

Tot i que no podem parlar exactament de les llànties que cremen davant dels altars i capelles com a il·luminació pròpiament dita, els hem inclòs en aquest apartat perquè formen part dels punts de llum de l’interior del temple; vegeu l’exemple de Sant Miquel del Corb (<AF> núm. 307). Serà prescriptiu la il·luminació continuada del Santíssim Sagrament, símbol del seu testimoni presencial. El bisbe Taverner descriu com ha ser i a on ha d’estar exactament aquesta llàntia.¹⁴³¹ En aquest cas, serà el rector, el sagristà o un beneficiat que s’ocuparà de fer-la cremar, o com a Sant Andreu del Coll, el 1602, manà als obrers “que de continuo tingan llum davant el Santíssima Sacrament y quant no que lo rector no tinga reservat lo Santíssim

¹⁴²⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 583v.

¹⁴²⁸. AEV, 1213/3, Pruit, 1620, f. 81r.

¹⁴²⁹. AEV, 1213/4, Pruit, 1621, f. 81r.

¹⁴³⁰. AEV, 1209/5, St Martí Sescorts, 1593, f. 188r.

¹⁴³¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 166: “17. En todas las Iglesias estará la Llántia del Santíssim Sagrament directament davant lo Tabernculo, que indique lo lloch, ahont està recondida la Sagrada Eucharistia, no devent estar de costat, ni detrás, sinó davant, y òbia al Sacrari; la qual se deu netejar alomenos los dits tres días del any, de modo, que quede totalment limpia de todas las inmundicias, que ocasiona lo oli, devent-se tenir gran cuydado a que lo vas de vidre, en que se fa la il·luminació, estiga ben net, y decent, a fi que no se apague la llum, com sol succehir muchas vegadas, per lo que alomenos dos vegadas a la semana se rentarà”.

Sacrament”,¹⁴³² i no precisament fluixa, com passava a Sant Cristòfol de les Planes el 1626: “attès que la lluminària del Santíssim Sagrament és tant tènua, dóna llicència perquè se pugui captar per dit efecte tant en la iglésia com fora d’ella”¹⁴³³ o a Sant Julià de Cabrera, que desconeixien la col·locació precisa d’aquesta,

“porqué la lámpara que arde por el Santísimo está puesta fuera del presbiterio y en medio de la capilla de San Ysidro considerando que dicha lámpara debe arder delante del Santísimo y denotar a los fieles el lugar de la reserva, mandamos que quanto antes la pongan aquella en la pilastra de lado del Evangelio de modo que se verifique que alumbra al altar mayor”.¹⁴³⁴

Tot i que no se n’ha conservat cap exemplar per a la nostra zona, tal com ha indicat mossèn Gudiol, “fins al segle XVII perduraren les llànties compostes per un llantió de vidre sospès per tres cadenetes amb una salvella al dessota. En aquest temps com que aquestes eren molt planes, foren substituïdes per altres de còniques fetes d’açòfar o llautó i obrades en nostre país. Aquestes penjaven de tres cadenes o tires de metall que es reuneixen a la part superior amb una petita conca; el llantió de vidre anava montat en un trípode fixe en la mateixa salvella. Així resultaren les llànties que perduren encara en nostres dies. Les llànties solien anar suspeses d’uns braços de ferro sortint de la paret, però més generalment se les feu penjar del sostre per medi de cordes o cadenes davant mateix dels altars”.¹⁴³⁵ De fet, encara avui, les parets de les esglésies resten plenes de forats, anelles i ganxos, indicatius de la presència d’aquests elements, fins fa poc emprats i avui substituïts per l’electricitat. Així era com les proposava Carlo Borromeo: “*para empezar, las lámparas pueden ser, de acuerdo con el tipo y dignidad de las iglesias, de plata o auricalco, en la medida que es de la consuetud eclesiástica [...]. En lugares alpinos, yertos por el frío, donde en invierno por causa del hielo los vasos de vidrio a menudo se rompen, podrán emplearse pequeños vasos de cobre colocados dentro de las lámparas*”.¹⁴³⁶ A Sant Miquel de Pineda, el 1600, mana comprar una llàntia de vidre; a Sant Julià de Llor, el 1607, semblantment “compre una llàntia amb sa bassina, la qual tingan penjada davant del Santíssim Sagrament, conforme los fonch manat la visita passada a pena de entredit personal y fent lo contrari mana al rector a pena de 3 lliures nol admete *in divinis*”.¹⁴³⁷

A diferència de les visites gironines (més atzaroses en aquest aspecte), les de Pedro Jaime a les parròquies d’El Collsacabra, a finals del segle XVI, ens ofereixen nous elements de les obligacions dels clergues, el seu manteniment, el seu estat, la seva funcionalitat i algunes

¹⁴³². ADG, P-77, St Andreu del Coll, 1602, f. 173v-r.

¹⁴³³. ADG, P-89, Les Planes, 1626, p. 124r.

¹⁴³⁴. AEV, 1236/1, St Julià de Cabrera, 1786, f. 162r.

¹⁴³⁵. GUDIOL, J., *Nocions d’Arqueologia sagrada...*, p. 687.

¹⁴³⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 42.

¹⁴³⁷. ADG, P-80, St Julià de Llor, 1607, f. 100r.

característiques. Els trets comuns són tres: l'adjudicació de cada una de les llànties a un col·lectiu diferenciat (obreria, clergue i/o particular), l'obligació de netejar-les i tenir-les ben resplendents per a les festivitats, i l'atribució de les rendes de cada llàntia, normalment en quarteres de cereals que han de satisfer els pagesos de les masies de les parròquies. Fins i tot hem pogut documentar en una única visita a Sant Cristòfol de les Planes, el 1738, on es parla d'un enigmàtic benefici instituït a l'altar de la Verge Maria de les Llànties.

A finals del segle XVI (1589 i 1590), els censos que han de pagar les masies estan ben assentats i estipulats, a resultes d'una consuetud i estabilitat secular: a Pruit i Vilanova de Sau consisteixen entre 9 o 10 quarteres de blat, a Sant Joan de Fàbregues són 12 quarteres d'ordi, a Sant Martí Sacalm són 9 quarteres d'ordi, a Sant Martí Sescorts són 13 o 14 quarteres d'ordi, i a Tavertet són 12 o 13 quarteres d'ordi. Existia una mena de cadena automàtica que permetia enllaçar cada fragment: per un costat, el sagristà de La Vola (i projectable a les demés parròquies), tal com ve desenrotllat en la visita de 1621, pel fet de rebre el cereal, havia de pagar el dret de visita i fer cremar la llàntia; per altre, les pagesies, durant l'agost o setembre, havien d'aportar l'ordi que feien i acostumaven pagar a la sagristia i als obrers, "tant pels masos rònecs com pels masos affogats, donat per dit effecte lo ordi bo y net, y lo rector de la yglésia tinga de fer immemorial y continuar en aquell quant ordi fa cada mas a la sacristia predita".¹⁴³⁸ Hi ha intents violents de trencament d'aquesta cadena, per exemple a Sant Iscle de Colltort, el 1736, entre altres: "los principals pagesos de la sufragànea convoquen als duenyos de ditas casas y fent-los present esta obligació [el manteniment de la llàntia del Santíssim] tant indispensable, tracten junts amigablement, y de bé a bé, lo que correspon a quiscuna de ditas casas, que de present no pagan".¹⁴³⁹

Al costat de les llànties també hi ha relacionada un altre tipus d'il·luminació: els ciris. És norma indicar la seva grandària (grossos, mitjans o petits), el color de la cera (blanca o verge, i groga, adulterada o de restes). A Sant Vicenç de Susqueda, un segle més tard, sabem perquè s'emprava aquesta cera: "manam als obrers desta iglésia que vuy són y per temps seran fassen cremar cera blanca al temps ques celebrarà lo sant sacrifici de la missa".¹⁴⁴⁰

També s'indica si pertany a un bací determinat. Els bacins que hem localitzat, a finals del segle XVI corresponen a les dones, fadrins i obreries, mentre que a principis del segle XVII ja n'apareixen d'altres novament administrats, per exemple pels estrangers o forasters (al santuari de Cabrera, Rupit, Sant Cristòfol de les Planes, Amer i Sant Privat de Bas). A Les Encies i a Les

¹⁴³⁸. AEV, 1213/4, La Vola, 1621, f. 119r.

¹⁴³⁹. ADG, P-123, St Iscle de Colltort, 1736, f. 95r.

¹⁴⁴⁰. AEV, 1221, St Vicenç de Susqueda, 1687, f. 593r.

Preses, el 1591 n'hi havia quatre: un de les dones, un dels fadrins (o jovent), un dels estrangers i el ciri pasqual. Es demana a aquests bacins que presentin els comptes en acabar el seu mandat i anotar-ho en el llibre corresponent. Per exemple, a Sant Joan de Fàbregues, el 1591, després de visitar el ciri del Roser, i trobar a faltar algunes obligacions de la seva renda, “provehí fassen un memorial de las rendes [que] té dit ciri dins dos mesos pròxims, sots pena deu sous pagadors de llurs béns, y que dits administradors quant se mudarà hagen de donar compte als nous, y entradas en administradors devant los vicari o obres”;¹⁴⁴¹ també els procuradors dels ciris dels estrangers i del jovent de Sant Privat de Bas, el 1600 i els de la capella de Cabrera, el 1615. A Santa Maria de Corcó i Sant Martí Sescorts, a mitjan segle XVIII, el visitador vol que la destinació de cada partida quedi perfectament anotada: “manam que los comptes de la obra y administracions se donian ab individuació notant partit per partit, quant y perquè se ha gastat, justificant-ho ab rebudas del candeler, botiguer y altres de aquesta manera se podrà combinar la entrada, ab la eixida, trauer la recta y fer la definició”.¹⁴⁴² O bé els de Falgars de Bas, el 1615, el visitador i sagristà Alamany demana que els deutors a qualsevol tipus de bací, obreria, així com de la venda de ciris, es retorni puntualment o siguin denunciats pel rector, i

“perquè tot frau y engany y suspició de ells sia llevat ha provehit que cada diumenge del any, lo quite a son càrrec de aplegar les caritats del bací de la llàntia de nostra senyor y los de més llànties de dita yglésia a pena de tres lliures y en subsidi de excomunicació tingan de fer aservitats se seran trobadas en dits bacins per a que a la fi del any donen bo y lleal compte de la administració han tinguda en dita yglésia al rector y obres de ella en llur nou ingrés”.¹⁴⁴³

Vegem, doncs, l'estat de les llànties i ciris en les visites vigatanes de 1589, 1590 i 1591:

- Pruit: amb tres llànties: una dels obrers, una d'un particular i l'altra del sagristà. La renda d'aquesta darrera és de nou o deu quarteres de blat. A més, hi havia tres ciris grossos de cera groga de les dones i els fadrins, que “tenen una renda que es pensa dit rector que és de quaranta sous y que cada any a la axida de agost los renoven quant fan la gala del ciri”.¹⁴⁴⁴
- Sant Joan de Fàbregues: amb tres llànties (dues d'apagades), dels obrers, de caritats del bací de dites llànties i la que crema sempre és la del sagristà, amb una renda de dotze quarteres d'ordi.
- Sant Martí Sacalm: amb dues llànties, una que crema, del rector, amb renda de nou quarteres d'ordi. I dos ciris 'raonables' de cera groga, anomenats 'ciris dels fadrins', amb una renda de cinc lliures que paguen alguns pagesos de censals.
- Sant Martí Sescorts: amb tres llànties, una que crema del sagristà, amb tretze o catorze quarteres d'ordi. Seguidament “visità tres petits mitjansers ques diuen la una de les gales y altres de les dones per los quals ciris tenen de renda, per una part setse sous quels pague en

¹⁴⁴¹. AEV, 1241/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 20r.

¹⁴⁴². AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 369v.

¹⁴⁴³. AEV, 1213/1, Falgars, 1615, f. 9v.

Casacuberta de Sant Bartomeu Sesgorgas, y per altra part, vint o trenta sous que pague en Bartra de Corcó”.¹⁴⁴⁵

· Sant Vicenç de Susqueda: amb una llàntia que fa cremar el sagristà o monjo, la qual “mana sia levada y possada devant del altar mayor dins tres dies sots pena deu sous y que lo sagristà la neteye totes les festes anyals sots dita pena”.¹⁴⁴⁶ També hi havia un parell de ciris grossos de cera blanca (‘ciris de la gala’), amb una renda de quaranta sous que apleguen dos fadrins i dues dones respectivament.

· Santa Maria de Corcó: hi ha tres llànties davant de l’altar major, una que cremava perpètuament (que se n’encarrega el rector) i les altres només els festius (que se n’encarreguen els obrers). Altar del Roser, amb una llàntia, un ciri petit, dos ciris grossos (de les dones i dels fadrins) i altres sis ciris que cremen.

· Vilanova de Sau: amb dues llànties, una que crema dia i nit a despeses del sagristà, i que rep nou o deu quarteres d’ordi, i l’altra crema per devoció de caritats. A més, hi ha dos ciris grossos de cera groga, dits els ‘ciris de l’obra’, i que es fan d’aplegues i una minsa renda de vint sous que rep l’obreria del rector.

· Tavertet: amb tres llànties, dues d’apagades a càrrec dels obrers i l’altra ardent del sagristà o rector, amb una renda de dotze o tretze quarteres d’ordi. A més a més,

“Provehí que totes les festes anyals [els obrers] netegen dites llànties y bacines sots pena de sinc sous per quiscuna vegada. Item visità un ciri mitjancer de Nostra Senyora que es fa de cantars i que el fan els obrers. Visità dos ciris mitjancers, dits dels fadrins y de les dones, y tenen de renda cinquanta sous los quals paguen pagesos particulars de la parrochia y fora della; lo llevador de la venda tenen Sagimon Gifre y Christòfol Castell, ab sens de dita parrochia. Provehí que dins un mes los dits fadrins donen compte al rector si an possat tota la cera en dits ciris, que de dita renda se aura poguda comprar, y sinó o haurà, fer-ne fassa relació a sa senyoria Reverendíssima o son vicari general. Visità altres ciris mitjancers que cremen a la missa els diumenges y festes que els fan cremar els obrers de caritats d’aquesta obra, y no tenen renda alguna. Visità una llàntia davant l’altar de Nostra Senyora, y dos rotlles amb dos stadals que cremen los diumenges a la missa matinal y fan los cremar los obrers de caritats. Item provehí que lantia que crema sempre sia tornada en mig de les dues llànties com estava abans y en la finestra del altar mayor sia feta una vidriera perquè lo vent no mate la llàntia, com feya abans, y assis fassa dins tres mesos sots pena de trenta sous aplicadors a la obra dita iglésia”.¹⁴⁴⁷

L’oli era el principal combustible emprat per les llànties. El 1700, el bisbe Taverner estableix l’alta quota que s’haurà de pagar a La Pinya: “d’aquesta hora en endavant l’obra o els obrers o bé els habitants de dita sufragània [de Sant Joan de Balbs] contribueixin amb mitja bota d’oli per fer cremar la llàntia que ha d’estar davant del Santíssim Sacrament”.¹⁴⁴⁸ A l’interior de les esglésies hem documentat, encara que foren inhabilitades a principis del segle XX, una sèrie de

¹⁴⁴⁴. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 215v.

¹⁴⁴⁵. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 9v.

¹⁴⁴⁶. AEV, 1208/2, St Vicenç de Susqueda, 1589, f. 239r.

¹⁴⁴⁷. AEV, 1208/2, Tavertet, 1589, f. 222v-223r.

¹⁴⁴⁸. ADG, P-111, La Pinya, 1700, f. 366r.

piques de pedra per contenir i emmagatzemar aquest preciat líquid, com les que hi havia encara a les cases particulars pel consum propi. De piques d'oli, fetes de pedra i d'una mida mitjana i semblant a totes les parròquies, en tenim diferents exemples, a Sant Miquel del Corb i Cogolls són al porxo, a Les Preses rera la sagristia, a Falgars és dins el forat de l'escala del campanar, i de fusta i recoberta de llauna, a Vilanova de Sau (<AF> núm. 308, 309 i 310). Sabem que n'hi havia a Puigpardines, el 1615, on mana “als administradors de les antorxes de dita iglésia traguén la pila de oli que stà baix del sacrari”;¹⁴⁴⁹ a Cogolls, el 1618, es demana al baciner de la lluminària que “tinga sempre la provisió necessària de oli per cremar en les llànties davant del Santíssim Sacrament”;¹⁴⁵⁰ a Sant Julià de Cabrera, en les visites de 1629, quan manà que “en lo lloch que ocupa vuy lo confessionari encasten la pica per tenir oli”¹⁴⁵¹ i 1632 feu “asentar y encastar la gerra del oli de les llantias per quant està indecentment y ab perill de trencar-se”.¹⁴⁵² A Sant Julià de Llor, els obres parroquials havien anotat que el 1752 havien recollit la quantitat de 35 meitadelles d'oli que vengueren i el 1753 el nou obrer anotà per a les generacions futures les quantitats d'oli que pagaven cada casa.¹⁴⁵³

La seva inaplicació i desinterès també provoca penalitzacions per parts dels visitadors, sobretot en els beneficiats, en el sagristà o rector i la comunitat de feligresos que es neguen a pagar la corresponent quota de blat o l'oli de la llàntia. Aquests impagaments són més aviat testimonials que no pas condemnatoris, aïllats a partir del darrer quart del segle XVIII, però freqüents en la darrera dècada: a Sant Pere de Falgars, el 1775, tots els pagesos “desitjan ancialment contribuir ab gra lo que sia necessari per la manutenció de la llàntia, a excepció de Joseph Anglès, pagès del mas Anglès”,¹⁴⁵⁴ mentre que el 1799, a Sant Vicenç de Susqueda i Sant Joan de Fàbregues, “*algunos parroquianos de los que deven contribuir y satisfacer dichas cosas [amb grans per al manteniment de la sagristia, i cera i oli per a la llàntia] reusan hacerlo o son demasiado morosos en sus pagos, debiendo algunas anualidades*”, se'ls demana que paguin el que els correspon “*quan no huviere otro medio de proveher a una cosa tan necesaria, como es la luz que siempre debe arder delante del altar donde está, y sobre los demás servicios que están afectas dichas contribuciones*”.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁴⁹. ADG, P-84, Puigpardines, 1615, f. 63v.

¹⁴⁵⁰. ADG, P-85, Cogolls, 1618, f. 92r.

¹⁴⁵¹. AEV, 1218/1, St Julià de Cabrera, 1629, f. 55v.

¹⁴⁵². AEV, 1218/1, St Julià de Cabrera, 1632, f. 210r.

¹⁴⁵³. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*: “Se manifesta y declara que de temps immemorial los habitants de las casas baix escritas, cituadas en la parròquia de Sant Julià del Llor pagan a la obra de la iglésia de Sant Julià del Llor en temps de Nadal a fi de poder cremar la llàntia, lo següent oli:/ Primo casa Anglasell vuyt maytadellas./ Casa Vila vuyt maytadellas./ Casa Valls vuyt maytadellas./ Casa Pla vuyt maytadellas./ Casa Rovira treze maytadellas./ Casa Costa sinch maytadellas./ Casa Artau, vuyt maytadellas”.

¹⁴⁵⁴. AEV, 1223/1, Falgars, 1775, f. 875r.

A Sant Vicenç de Susqueda, el 1590, la llàntia, que penjava entre l'altar major i el de santa Margarida, fou trobada apagada, i “provehí que dit rector, com a sagristà que pertany dit càrrec, sie executat, tant per no aver obtemperat dit manament [idèntic a la visita anterior], com per averla trobada sense cremar”;¹⁴⁵⁶ o Sant Miquel de Sorerols (el 1591, 1592 i 1599) on manà retirar el Santíssim Sagrament de l'església perquè el subdiaca Segimon Casas no en tenia cura; i tal com passava a Sant Martí Sescorts, Sant Bartomeu Sesgorgues (1590 i 1609), Puigpardines (1606, 1610, 1632 i 1634), Sant Esteve de Bas (1610, 1617, 1619, 1621, 1626, 1632, 1671 i 1679) i Sant Cristòfol de les Planes. A Sant Martí de Querós, el 1621, el visitador examinà els llibres de comptes dels bacins i confraries i trobà a faltar quelcom,

“és estat provehit que los honorables Miquel Brachs y t. Busquets de la dita parròquia de Sant Martí de Carós dins lo termini de quinze dias, sots pena de excomunió major, hajan tornats los ciris majors de la yglésia que han trets de la aquella sens lo consentiment de sa senyoria, ni de son vicari general, ni de son general visitador, manant als hereus ho possessors dels masos Serrallonga y Gobau que si dins lo termini de dits quinze dias no hauran tornats dits ciris majors en dita yglésia ho bo just valor de aquells que encontiment, sots pena de excomunió *late sententia* dins vuyt dias, donen havis tots dos ho l'altre de ells peraque encontinent vaja lo procurador fiscal de la cort ecclesiàstica pera executar los dits Busquets y Brachs y lo venerable m^o Joan Jordà, rector de dita yglésia perquè ha consentit que dits ciris se venessen hia haguessen de la yglésia ho almanco perquè non ha donat rahó a la cort ecclesiàstica com los han trets de la yglésia violentment y sens son consentiment”.¹⁴⁵⁷

El beneficiat de sant Miquel de l'església parroquial de Santa Maria de Corcó serà un dels menys complidors de totes les parròquies a l'hora de fer cremar una llàntia; serà advertit en diferents ocasions, cosa que ens demostra la seva absència i falta d'habitació a Corcó mateix, el 1687 (requeia a mans de Lluís Ricart, prevere i resident a la Seu de Vic), el 1723 (la qual reproduïm) i el 1736 (“ans bé –segons las noticias que tenim– no han fet celebrar lo aniversari per Sagimon Garolera ni satisfet los deu reals que cada any devian servir per cremar una llàntia devant lo altar de Sant Miquel”).¹⁴⁵⁸ Anem al manament de 1723,

“Y com lo beneficiat de Sant Miquel tinga obligació (y per ella consignada renda de 20 sous, com consta en lo testament de Pere Revellenchs, rector de Sant Martí Sascorts, dat als 6 del mes de mars de 1410, en poder de Pere de Riambau, rector de Sant Andreu de Tona; lo qual se troba en esta rectoria ab un pergami entre los papers de dit benefici) de fer cremar contínuament una llàntia devant dit altar y un ciri a la elevació del santíssim sagrament; y lo rector cobre 4 lliures de servitut del benefici y en un llevador fet als 28 de juny 1640 se diu ser los deu reals per fer cremar una llàntia, no expressant ninguna obligació per las restants 3 lliures; manam al rector que tot lo ques cobrarà del temps de son antecessor y de tots los anys que ha ell ho és, ho emplee en comprar una llàntia per devant lo altar de Sant Miquel y en fer-la cremar mentres abaste lo oli; y després, cada any, dels 20 sous, en la festivitad de Sant Miquel y altres dias de festa en la missa; y de las

¹⁴⁵⁵. AEV, 1238/1, St Joan de Fàbregues, 1799, f. 139v.

¹⁴⁵⁶. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 247v.

¹⁴⁵⁷. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 271r.

¹⁴⁵⁸. AEV, 1225, Corcó, 1736, f. 271r.

restants 3 lliures per las quals no fa res, averigue si trobarà ninguna obligació y la cumpla”.¹⁴⁵⁹

Paral·lelament existeixen els ciris que s’encenen en determinades festes o celebracions litúrgiques anuals, i que tenim documentats excepcionalment: per exemple per la Pasqua de resurrecció, el ciri pasqual (amb un rètol indicatiu); la cera que s’emprava per segellar el Monument del Dijous Sant; els vint ciris que hi havia sobre les reixes de fusta a Sant Miquel d’Amer, el 1588, que cremaven durant l’elevació del Cos de Crist i l’Assumpció, i semblantment a Sant Martí Sacalm, el 1620, el rector “té de donar candelas per la purificació de Nostra Senyora y té de donar per lo dia predit a cada persona quis troba en dita yglésia una candela, valent un diner poc més o menor, y per cada mas dels qui estan rònecs o afogat hos té de dona una candela també valent un diner”.¹⁴⁶⁰

N’hi havia d’altres que s’encenen per a una devoció particular (a la diòcesi gironina se’n diu ‘votius’), i que pot esdevenir general i que han estat instituïts en testament o llegat: a Sant Feliu de Pallerols, el 1588, al costat dels ciris pasquals de l’altar de la Verge Maria i els votius, hi havia diverses làmpades: una administrada pels obrers, unes altres amb ciris devocionals i un parell de torxes ardents, una del mas Rostoll i l’altra del mas Nespleda; a Sant Miquel d’Amer hi havia dos grans ciris a ambdós costats de l’altar major; el que mana aplicar-se a la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols, “per quant la capella de Sant Sagismon, construïda dins dita capella, se és construïda a petició del magnífic Nicholau Solà, donsell, ciutadà de Barcelona, mana al dit Nicholau Solà fassa fer una llàntia que creme davant dit altar a pena de 2 lliures y de entradit personal”;¹⁴⁶¹ la candela que el benefici de l’altar de sant Jaume a Puigpardines, el 1606; la làmpada que cremava davant del sagrari de Rupit, que “ho fan fer els obrers del bací de la lluminària del Cos preciós del Sant Crist, de pensió anual de 5 lliures de censal, que el dit Joan Oliveres dexà per a la dita llàntia, lo qual paga lo hereu del mas Dot de Sant Martí Sescorts”¹⁴⁶² o bé “un ciri magne, lo qual se augmenta de les almoynes que los feligresos de dita parròquia [que] cada any donan per lo augment de dit ciri”,¹⁴⁶³ situat a l’altar de santa Magdalena de La Vola. El cas d’una capella de Tavertet, en el 1776, és prou il·lustratiu:

“Avent-nos March Coromina, fadrí, pagès, administrador actual de la capella dels Gloriosos Sants Corneli y Ciprià, y alguns individuos de la present parroquia, moguts de la devoció tenen a dits gloriosos Sants quels asisteixen en totas sas necessitats, fent present lo desitx que tots anys se celebràs en lo die de llur festa un ofici cantat per lo Reverent Rector y son vicari, atenant ser piados aquest desitx y justa sa demanda, estatuhim y ordenam que tots anys de aquí en avant se celebra dit ofici en la pròpia diada dels gloriosos Sants Corneli y Ciprià, menos en cas de impediment que en dit cas se

¹⁴⁵⁹. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 289v.

¹⁴⁶⁰. AEV, 1213/3, St Martí Sacalm, 1620, f. 79r.

¹⁴⁶¹. ADG, P-89, St Feliu de Pallerols, 1626, p. 122v.

¹⁴⁶². AEV, 1213/2, St Joan de Fàbregues, 1618, f. 64r.

¹⁴⁶³. AEV, 1213/3, La Vola, 1620, f. 135v.

celebrarà un altre dia no impedit, que destinar lo Reverent Rector, assenyalant com asseñalam la caritat de 12 sous per lo offici, y per la assistència la de 8 sous y que sia a càrrech de dit pabordre quisqui serà de pagar ditas caritats del producte de sa administració y de fer cremar a lo menos sis ciris mentres se celebra dit offici y se cantaran los goitx”.¹⁴⁶⁴

L’obscuritat era temuda en qualsevol part i estança de l’església, pels bisbes i visitadors, qualsevol racó era un amagatall i sospitós pels fets i comportaments deshonestos entre homes i dones que s’hi poguessin donar. El bisbe Pedro Jaime es mostra especialment susceptible, tant a Sant Joan de Fàbregues, on prohibeix l’accés de les dones al cor per les possibles trobades amb els clergues (“trobà com occularment vehen que casi totes les dones pugen en lo chor per fer horació y attès que dit chor és fosch y té porta qui entra en la rectoria ab gran facilitat de cometres al peccat”);¹⁴⁶⁵ com a la seva filial de Rupit,

“per relació de alguns de la vila y màxime dels obres eo procuradors de nostra senyora del Roser entengue com per ser la yglésia o capella de dit Sant Michel molt petita se seguex estat algunes vegades los hòmens y dones massa prop per mesclar-se entra ells y no estar dividides com seria rahó estiguessen y apartades y axi matex que per anar molt gent com van los disaptes vespres per oració y no aver y llàntia qui creme contínuament ni a vegades candeles, axí que romanen a escures que fàcilment *se podria succehir algun atreviment* depectat dins dita capella, per tant y per obviar dits successos e casos provehí que desta hora en avant ninguna dona o donella de qualsevol estament sia, gose ni atravesia en tant que la missa o divinals officis se celebrarà en dita capella passar ni estar de les banchs o escons en anllà sinó serà per via o causa de rebre lo Santíssim Sagrament de la pau christiana, pena de excomunió major, que ninguna dona romanga dins dita capella ningun vespre després serà tocada la Ave Maria”.¹⁴⁶⁶

Com eren aquests canelobres, brandoneres, corones de llum, aranyes i palmatòries, que sostenien els ciris i les candeles? Mossèn Gudiol ens en fa un resum, a resultes de les peces medievals que pogué recollir a les esglésies parroquials, i que avui formen part del Museu Episcopal de Vic i del Museu Cau Ferrat de Sitges.¹⁴⁶⁷ Segurament la tradició medieval tingué un pes important en l’elaboració d’aquest ampli mostrari d’aparells d’il·luminació. Molts d’aquests candelers i palmatòries de ferro forjat dels segles XIV i XV tindran una vigència en els segles XVI, XVII XVIII, i els nous que es construïran continuaran imitant-ne les formes i materials, fruit del treball de ferrers locals, però també d’argenteres, procedents de Girona o

¹⁴⁶⁴. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 58v.

¹⁴⁶⁵. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 251r.

¹⁴⁶⁶. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 254r-v. La cursiva és nostra.

¹⁴⁶⁷. GUDIOL, J., “De la il·luminació artificial de les esglésies”, *La Veu de Catalunya*, 553 i 559 (1922). El Gran Saló del Cau Ferrat n’és ple d’excel·lents exemples: GOU, Assumpta, *Guia sumària del Museu Cau Ferrat. Memoració del primer centenari del Cau Ferrat (1894-1994)*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1994, p. 41-53; *Catálogo de los hierros del “Cau Ferrat” y de “Maricel” de Sitges*, Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona, Publicaciones de la Junta de Museos de Barcelona, 1946; AMENÓS, Lluïsa, “La col·lecció de ferro forjat del Museu Cau Ferrat de Sitges: dels orígens a la inauguració del museu públic”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XIV (2000), p. 229-238 i COLL, Isabel, *Rusiñol*, Vilafranca del Penedès: Editorial Flama, 1990, p. 63-70.

Barcelona.¹⁴⁶⁸ Per exemple, a Ridaura, el 1593 es pagaren divuit sous a Salvador Costa, ferrer, per uns canelobres grans i per dos de petits que eren de ferro i el 1614 es pagaren vuit sous per “un ferro de tenir ensesses las candelas”, “per claus y atxes y agullas”, “per las llums” i “per un siri de sera”,¹⁴⁶⁹ sense massa especificacions; a Sant Julià de Llor, el 1752, “per dos candeleros de llautó y al ferro de posar la llàntia en la forma que està, com se ha fet, per lo inconvenient que era de haver de pujar y devallar tant sovint la llàntia, suma 1 lliura”¹⁴⁷⁰ i a Tavertet per diversos treballs de ferro.¹⁴⁷¹ Hem localitzat un únic i magnífic exemplar a Vilanova de Sau (i segons testimonis orals, potser provinent de Sant Romà de Sau): es tracta d’un canelobre amb dues corones de llum, una més petita sobre l’altra (<AF> núm. 306).

A finals del segle XIX foren objecte d’atenció per part dels excursionistes, sobretot els exemplars més rars i curiosos, com els que dibuixa i descriu Artur Bofill.¹⁴⁷² A Falgars el 1612 es manarà als obrers que “fassen fer eo compren un sercolet de ferro yl posaran junt la porta de la sacristia, ahont posaran les candeles que ensendran devant lo altar major”.¹⁴⁷³ Sens dubte que es tracta del tipus de candeler en forma de plat circular o corona, sostinguda per uns peus, on s’hi alcen diferents tiges on s’hi claven les candeles.

El 1628 el bisbe mana comprar, entre altres estris, per l’església parroquial de Les Encies, “dos candeleros per lo altar”¹⁴⁷⁴ i a Les Preses i Joanetes, el 1687, “dos candeleros per adorno de dit altar”¹⁴⁷⁵ del Roser. I en les visites gironines de 1658, 1680, 1730 i 1734 es fa una petita relació del número de candelers i canelobres que hi ha a cada parròquia, i que oscil·la entre quatre i sis en el segle XVII, fins als deu i catorze del segle XVIII, on la majoria són de llautó, algun d’estany, bronze o de fusta platejats (a Les Preses), i amb el peu triangular (capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols). Prossegueix mossèn Gudiol dient “els candelers per a sostenir els ciris

¹⁴⁶⁸. Vegeu uns canelobres gironins de finals del segle XVI o uns de barcelonins dels darrers del segle XVIII a AA.DD., *Plata Espanyola des del segle XV al XIX*, Barcelona: Sala d’Art Daedalus, 1979, p. 22-23 i 57.

¹⁴⁶⁹. APR, *Libre de la obra comensat l’any 1593 (1593-s. XVII)*, s.f.

¹⁴⁷⁰. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*, s.f.

¹⁴⁷¹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941), s.f.: “En 14 janer 1771 al ferrer de Sau per materials y mans dels golfos grans y petits; dos baldas y un bernat; claus grossos y daus per las portas novas del portal de la trenca passa (sens lo ferro vell) y per una rexa feta a la capella, que ara és del Sant Christo ab tot deu lliuras un diner”.

¹⁴⁷². BOFILL, A., “Nuria, Ribas i Alt Llobregat (1883-1884)”, *Excursions. Anuari de 1882*, Barcelona: Associació d’Excursions Catalanes, 1882, p. 112: “Més avall, al passar per la iglésia de Sant Vicenç del Rus, sufragànea de Castellar, situada á la dreta del camí, vaig entrarhi principalment ab l’objecte de veure lo canalobre en forma de mata de acónit, singular obra de serrallería, y un bonich *salomó*, qu’existeixen en dita iglésia”. Al santuari de Santa Maria del Archs també es relacionen i dibuixen per Ramon Arabia un parell de canelobres de ferro, de principis del segle XVI, similars als que hi hagué a les parròquies veïnes que estudiem, ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 408.

¹⁴⁷³. AEV, 1211/9, Falgars, 1612, f. 9r.

¹⁴⁷⁴. ADG, P-91, Les Encies, 1628, f. 12v.

¹⁴⁷⁵. ADG, P-108, Joanetes, 1687, f. 420r.

damunt l'altar, des del segle XVII, en què l'abundància de la cera entrà amb gran profusió en la il·luminació de les esglésies, foren obrats algunes vegades en rics metalls, escassament de ferro, i més generalment de fusta, pomposament esculpura amb nusos y repeus que l'art barroc omplí de fullatges i motius ornamentals. Se n'arribaren a fer de grans tamanys i es repartiren amb profusió damunt les graonades dels retaules. Sobre la mesa prevalgué el costum de deixar-n'hi solament dos de més petits en l'acte de la celebració de les misses, als quals acompanyà, durant la presència de l'Hòstia consagrada damunt de l'ara, una petita palmatòria d'argent o de llautó amb el seu mànec corresponent".¹⁴⁷⁶ A finals del segle XVII hem trobat aquests canelobres de llautó a Vilanova de Sau i a les capelles de Sant Genís i Santa Margarida.

L'ús d'aquests aparells provocava l'embrutament general de les parets i sostres on estan ubicats, sobretot per la falta de sortides de fums i xemeneies (sutge, brutícia i negror). Trobarem que alguns bisbes manaran emblanquinar i encalcinar les parets internes de les esglésies a causa de la poca lluminositat d'elles. Pocs casos són anteriors al segle XVIII, on hi ha un clamor general per la neteja i claredat interior dels temples. És natural que hi hagi profusió d'incendis, per instal·lar ciris i llànties dins els retaules de fusta o bé en les capelles on abunden tapissos i teixits ornamentals, fàcils de cremar. Com ja hem esmentat, el 1777 existeix un Reial Decret emès per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando de Madrid on estipulava l'obligatorietat d'ús d'uns determinats materials per a la construcció de retaules, per exemple, el guix i la pedra, en detriment de la fusta, per evitar aquests problemes. En el segle XIX, els retaules de la capella del mas Jonquera (Amer) i a Sant Miquel de Pineda (1858) serien elaborats totalment en guix i policromats (<AF> núm. 54 i 314).

La profusió d'esglésies arreu de la geografia catalana, al costat de convents, monestirs i altres edificis religiosos, degué augmentar notablement la producció i el consum de cera. Una cera que procedia majoritàriament del nord d'Àfrica i un greix originari, en gran part, dels escorxadors i carnisseries locals.¹⁴⁷⁷ Però, en qualsevol cas, el treball de la cera anava molt més enllà de la seva funcionalitat (il·luminar) i del consum local, ja que es tractava de productes de gran qualitat, que necessitava d'especialistes, produint una gran varietat de productes i articles (segons el seu ús, època de l'any, etc.; Granollers i Vic foren importants centres productors i distribuïdors, en relació sempre amb Barcelona). Com veurem, la venda dels ciris és un dels recursos més freqüent per obtenir diners per sufragar despeses extraordinàries. Això ens fa pensar, per un costat, l'abundància d'aquests i les importants sumes que se'n podien obtenir.

¹⁴⁷⁶. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia sagrada...*, p. 687.

¹⁴⁷⁷. GARCIA, A., *Un siglo decisivo...*, p. 269-271.

-Llum natural

A mesura que anem avançant en el segle XVII i ja en ple segle XVIII els bisbes comencen a interessar-se per la possibilitat d'ampliar la raquítica llum natural a les esglésies, i evitar l'excessiu consum de cera: obrir noves finestres o eixamplar i arreglar les que ja hi havia. Les escasses obertures existents tindran la forma d'espitllera o de doble esqueixada, llargues i estretes, actuant més en una funció defensa i protecció que no pas d'enllumenament; les situem en els absis. Un dels problemes serà instal·lar aquestes noves obertures, ja que l'estructura antiga dels edificis condicionarà enormement les obres que es realitzin, per no desestabilitzar la seva estructura. Així doncs, forçosament, aquests nous punts de llum exterior hauran de ser relativament petits i ara seran quadrats o rectangulars. A Les Encies hem localitzat una enorme finestra que s'obria entre la sagristia i l'absis major, i que probablement ja existia abans de construir-se la sagristia el 1734-37 per il·luminar l'altar.

La primera i única notícia directa del segle XVII correspon a Sant Martí de Querós, del 1625, on es mana "als obrers facin una finestra a la part austral a la sagristia o el seu cancell, és a dir, en el campanar, y a la porta de dit campanar sigui major perquè la llum d'aquesta finestra il·lumini millor aquesta iglésia".¹⁴⁷⁸ Les següents ja corresponen en ple segle XVIII (qualificat com el 'segle de les llums', en tots els sentits), amb un canvi en la concepció de l'espai dels temples: a Taverdet, el 1741, "la emblanquínian per dins y li donen un poch més de llum";¹⁴⁷⁹ a La Vola, el 1786, digué "*porqué la yglesia está tan lóbrega y obscura les exhortamos a que procuren abrir una ventada en la pared del coro para que les facilite la luz correspondiente*";¹⁴⁸⁰ i a Sant Julià de Cabrera, el 1774, després d'haver vist i alabat la bellesa de l'església, "judicam per obra necessària ques fàcia una finestra per donar llum a la iglésia perquè és fosca, y feta la finestra y emblanquida dita iglésia estaria més agreable"¹⁴⁸¹ i que veié acomplert en la següent visita de 1776:

"Tant summa és estada la alegria ab què visitant esta parroquial iglésia vehiem exactament complert lo que havíam decretat, fessen per donar claror a tota la iglésia, que no podíem omitir donarlosne las gràcias y assegurar-los que si continuan son fervor en mantenir est sant temple ben enlluït y adornat, Déu en esta vida los donarà la benedicció en béns temporals y en la altra los premiarà ab la eterna glòria".¹⁴⁸²

Aquestes entrades de llum i finestres també, paradoxalment, provocaran altres petites dificultats, que podríem dir que es limitaven a les corrents d'aire i aigua de la pluja (amb el ventpluig), que feien que entressin aires freds de l'exterior i apaguessin les llànties i ciris. Per això mana fer, al

¹⁴⁷⁸. AEV, 1215, St Martí de Querós, 1625, f. 120r.

¹⁴⁷⁹. AEV, 1223/1, Taverdet, 1741, f. 275v.

¹⁴⁸⁰. AEV, 1236/1, La Vola, 1786, f. 163r.

¹⁴⁸¹. AEV, 1233, St Julià de Cabrera, 1774, f. 444v.

seu torn, porticons, finestres, vidrieres, mampares de tela o altres sistemes més sofisticats. Resseguim-ne els casos i les justificacions que se'n donen. A Sant Martí Sacalm i Tavertet, el 1589, “probehí que la finestra de la capella que an fet nova de [sant] Jaume fassan un estera de tela los obres y en la altra finestra de la capella de Nostra Senyora lo matex, perquè com y fa molt vent mata la llàntia del Santíssim Sagrament”,¹⁴⁸³ o a Sant Martí Sacalm, el 1590, on “provehí que en les espieres o finestres [que] són a cada part de les capelles y fassen uns encerats perquè noy entre lo vent qui sovint és la causa de mata la llàntia y dits encerats faran dins un mes”¹⁴⁸⁴ i de Santa Maria de Cabrera (1687), Susqueda (1726), Vilanova de Sau (1734), la capella de Santa Magdalena de Rupit (1741), Sant Joan de Fàbregues (1746: “posian enrexats en las finestras hi ha a fi que no incomode lo vent als que estan dins la iglésia”¹⁴⁸⁵ i el 1775: “faran compondrer la vidriera del cor”).¹⁴⁸⁶ A Tavertet manarà als obrers que “puguin foradà sobre l'espitllera que és sobre l'altar major, per tal d'assentari una llosa perquè no hi entre l'aigua”.¹⁴⁸⁷ El bisbe Josep de Taverner digué que “totas las espitlleras o finestras de la iglésias estaran, o ab vidres o ventallas de tela ben netas, així per impedir la entrada de pols a ellas; com y també perquè ab lo vent no se fassa major dispendi de cera, y lo que és més, que los aucells, y singularment los nocturnos, no entren per ellas y embruten los altars, que succeheix cada dia”.¹⁴⁸⁸

Una solució interessant, només documentada a Sant Joan de Fàbregues (i possiblement a Rupit), és la del cimbori o 'llanterna', tal com l'anomenen les visites pastorals. En algun moment de la primera meitat del segle XVIII, el creuer es va cobrir amb un cimbori sobre trompes còniques i un tambor octogonal de planta irregular, rematat en el punt més alt per una lluernia, la qual permetia una il·luminació zenital. Té una coberta piramidal, amb lloses de gres i de teules, i s'ha suggerit en la possibilitat que abans d'aquest cimbori hi hagués en el seu lloc un campanar. De ben segur que aquesta pesada estructura va necessitar un reforç suplementari, intern o extern, que no va ser massa afortunat en llur concepció. El 1749 es manà treure “lo contrafort [que] hi ha, pues per domasiat tort, ha romput lo corsé de tots costats y ho faran més estret que no era”.¹⁴⁸⁹ El 1770, les reformes de reforç que s'hagueren de fer en aquesta llanterna suposaren la supressió de l'absis central primitiu, s'hi adossà un nou presbiteri quadrat i es construí un campaneret a l'extrem sud-oest de la nau de l'església (<AF> núm. 104, 105 i 106). Fixem-nos en les queixes dels bisbes adreçades als professionals de la construcció:

¹⁴⁸². AEV, 1234, St Julià de Cabrera, 1776, f. 61r-v.

¹⁴⁸³. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

¹⁴⁸⁴. AEV, 1209/1, St Martí Sacalm, 1590, f. 250r.

¹⁴⁸⁵. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 507v.

¹⁴⁸⁶. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 876r.

¹⁴⁸⁷. AEV, 1221/2, Tavertet, 1601, f. 33v.

¹⁴⁸⁸. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 172.

¹⁴⁸⁹. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 746v.

“lo llanternó amanasa pròxima ruïna per las notables esquerdas que en ell se reabran, per lo que prevenir y evitar los danys que de ella podrian seguirse, manam fassen luego [haver] visurat dit llanternó per *persona hàbil e intel·ligent* y que per lo cas de judicar-se proxima la ruïna executian luego las providèncias convenientes per evitar dits anys”.¹⁴⁹⁰

El canonge Corbella va definir-la d'aquesta manera: “l'església era un bon exemplar de construcció romànica amb tres absis i graciosa cúpula o llanterna. Amb els eixamplis que sofrí vers 1700 desaparegué l'absis del mig i part de la cúpula”.¹⁴⁹¹ Un tipus similar de llanterna es construí a Puigpardines, per il·luminar la capella del Santíssim, segurament a la segona meitat del segle XVIII. Això permetia disposar de quatre finestretes ovalades. Segurament és una solució que s'emprà a posteriori, en canviar l'advocació de la capella, ja que la llanterna poligonal, exteriorment, i en forma de cúpula, interiorment, es sobreposa a l'estructura quadrangular de la capella (<AF> núm.103).

i. El cor i les golfes

Les notícies de les visites pastorals dels cors de les esglésies ens aporten força dades, no només de l'arquitectura i estructures constructives, sinó també de les advocacions, de la música, dels comportaments anòmals i dels múltiples incidents que allí hi tenien lloc (tant dels laics com dels clergues). En origen, i tècnicament, era la part de l'església destinada als músics i cantors, i també la part dels qui canten o resen l'ofici diví. La presència al cor a cada una de les hores canòniques estava fixada, i l'annotava l'apuntador o es comptabilitzava repartint als assistents uns ploms o pellofes. El concili de Trento va insistir, amb bastant d'èxit, en cercar una millor distribució de les rendes per als assistents al cor. Sabem que allí hi cantaven el conjunt de clergues per les referències als llibres de cants, faristols o bancs on s'asseien.

Carlo Borromeo va exposar que el cor havia d'estar “*cerrado y cercado con celosías por la estancia del pueblo, como ostenta la vieja estructura y la razón de la disciplina, puesto que debe estar hacia el altar mayor, circúndelo, si está por su parte anterior, como es propio de antiguo instituto [...]. No solo la amplitud sino el ornato esté de acuerdo con la decente dignidad de la iglesia y con la multitud del clero*”.¹⁴⁹² El bisbe Taverner també en mencionà la manera i disposició, anant molt més enllà del l'arquebisbe milanès.¹⁴⁹³ Ambdues definicions es complementen i s'entrelliguen, i molts dels seus conceptes els trobarem aplicats als nostres cors.

¹⁴⁹⁰. AEV, 1233, St Joan de Fàbregues, 1770, f. 121v-122r.

¹⁴⁹¹. CORBELLA, R., *Notes inèdites...*, p. 10.

¹⁴⁹². BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 18.

¹⁴⁹³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 167: “23. Lo Cor deu estar en bon estat, tenint sa Porta, Banchs necessaris per sentarse, son Faristol, y Llibres, que sian bons per cantar los Divinos Oficis, que regularment en cada una de las Iglésias sea costumana a celebrar, y procuraran que per lo ordinari estiga

Les referències, a l'igual que les teulades o campanars, quasi sempre ens parlen de les seves deficiències. Sempre hi haurà l'excepció que confirma la regla. La mirada inquisitiva de Jaume Cassador, a finals del segle XVI, ens diu que el cor del monestir d'Amer està ben ornat, on hi ha encesos una sèrie de ciris. Mentrestant l'estat dels altres és ben diferent. A Sant Iscle de Colltort, el 1626, es mana que tots els parroquians i habitants de la parròquia “tingan de ajudar a la fàbrica de fer lo cor de dita isglésia, cada hu per son torn, aportant y ajudant en lo que serà necessari conforme dirà lo senyor rector de dita isglésia”.¹⁴⁹⁴ El 1629, aparentment ja estava fet i acabat, però podia caure per l'avançat estat degradació i absoluta ruïna de la volta que tenia a sobre (o que l'aguantava), així doncs, el bisbe manà assegurar els puntals i començar les obres, esperant que passessin les baixes temperatures hivernals, perilloses per a la construcció. És una llàstima que no ho podem contrastar amb les evidències materials, ja que fou enderrocat (sense saber-ne els motius) durant les obres de restauració de 1988.¹⁴⁹⁵ Recollim el seu testimoni del bisbe,

“Vam visitar el cor de dita església. Y com se veu ocularment que la volta està uberta que menassa ruyna, y los dos puntals que li han posar per sostentar-la no podran asegurar lo perill ques pot causar, sa senyoria mana que amb tota brevedat se procure reparar y perquè ab los drets nos pot obrar depuig, per ara se aseguren los puntals de manera que nos puga haver perill”.¹⁴⁹⁶

A Sant Vicenç de Susqueda s'hagué de renovar completament entre 1731 i 1733.¹⁴⁹⁷ A Sant Pere Sacosta, el 1736, manà “acomodar lo chor y reparà de manera que estiga decent y no amanassia ruïna”.¹⁴⁹⁸ Aquests són magnífics exemples de la incorporació de cors *a posteriori* a l'edificació de l'església, sobretot en les més petites o en capelles. A Joanetes hi ha gravada la inscripció “+GRASIANUS ME FECIT · R · 17..” a l'intradós de l'arc del cor, i ens indica, per tant, una data *ante quem*. Imaginem bigues de fusta de poca qualitat i resistència (pollancre tal vegada), que van d'un costat a l'altre de la nau, situats sobre l'entrada principal de l'església, al costat oposat al presbiteri. Això és el que passava al santuari Cabrera, el 1640, on manà “especir las bigas del cor de dita capella perquè atès que certas jornadas del any puja molta gent en dit cor, aperilla molt per ser las bigas claras y primas de entrarsen”.¹⁴⁹⁹ A Les Encies, el cor,

tancat, y que en ell los Seculars no hi entren, devent fer lo lloch de aquells que cantan en la celebració dels Divinos Oficis”.

¹⁴⁹⁴. ADG, P-89, St Iscle de Colltort, 1626, f. 6v.

¹⁴⁹⁵. AA.DD., *Bella pedra vella. 15 anys de restauració...*, p. 259-260.

¹⁴⁹⁶. ADG, P-91, St Iscle de Colltort, 1628, f. 6r.

¹⁴⁹⁷. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 30v., 1731-1732: “Item en dit any se han fetas serrar 36 pots de frexa per ensostrar al cor que entra serrar y despesa al hereu Hosta nos ne feren la suma de 8 lliures 4 sous” i f. 31r., 1732-1733: “item al janer y fabrer de est any Joan Font, fuster de Ropit, nos feu nou lo sostra del cor a preu fet y nos costa de mans la suma y quantitat, 6 lliures; item an Cudina feu la despesa a dit mestra que hi estigué 22 dias, suma 4 lliures 8 sous”.

¹⁴⁹⁸. ADG, P-123, St Pere Sacosta, 1736, f. 74r.

¹⁴⁹⁹. AEV, 1218/3, St Julià de Cabrera, 1640, f. 81r.

construït a finals del segle XVII hagué de reforçar-se a finals del segle XIX col·locant-hi una cancell.¹⁵⁰⁰

Les baranes o balustrades tampoc seran del tot segures, sobretot pel fet de repenjar-s'hi o asseure-s'hi, i s'hauran de reparar a Pruit (1612, 1627 i 1723), Sant Julià de Cabrera (1723) i Corcó (1770). A La Pinya, el 1734, mana “fer una barana en dit cor, encara que sia llisa que ab poquíssim cost se farà, però que sia forta y ben posada”,¹⁵⁰¹ i encara el 1736, insisteix de nou, “per estar de present molt indecent y estar exposats los sacerdots que assisteixen a dit chor”.¹⁵⁰²

En les esglésies parroquials, trobem els cors integrats dins l'estructura de l'edifici, aixecats i bastits al mateix temps que s'anava alçant la resta de l'església. Per exemple, el cor de l'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols, construït a la primera dècada del segle XVII, es sustenta sobre una llarga volta, amb uns arcs rebaixats fins a l'extrem. En la seva construcció creiem que intervingué el mestre de cases santfeliuenc Joan Cadirach, que ja havia experimentat aquestes solucions en convent del Carme d'Olot, el qual fou contractat per construir el cor, on, en l'arc escarser conserva la data de 1593.¹⁵⁰³

Degut al continuat tragí dels cantors fa que es gastin els escalons. A Sant Llorenç Dosmunts, el 1620, mana que es “fassan adobar los grahons de la escala per la qual se puja en lo cor”,¹⁵⁰⁴ a Les Preses, el 1615, es mana adobar l'escala del cor o bé a Sant Martí Sescorts, el 1776, es mana “fer una nova escala per a pujar al cor de la iglésia parroquial perquè ara és indecenta e improporcionada per a pujar los capellans a fer las corresponents funcions ecclesiàstiques y és ocasió de espatllar més la roba de iglésia pujant y baxant de dit cor en las solemnitats y diadas de estil”.¹⁵⁰⁵ L'escala del cor de Santa Maria de Corcó és una de les més estranyament situades. La visita de 1589 diu així:

“la scala de fusta que esta al mig de la iglésia per apujar al cor sia de allí levada dins quinse dies, y lo corredor de fusta que està al cor fins a la scala se reste com se està, y dequi avant pugen a dit cor per la scala que està en lo recó entrant en la iglésia, donant la facultat a dits obres si voldran de fer un caragol més ample que no és la scala y aso faran sots pena de trenta sous perquè la scala que ara y tenen afea la Iglésia”.¹⁵⁰⁶

¹⁵⁰⁰. ADG, Arxiu parroquial de Les Encies, *Culto y Obra* (1894-1901), f. 16r.: “Vaig haber d'enrajolar tota l'església y cor y sacristia. Desde aquest últim lloch s'hi sentien hasta conversas profanas de afora'l cubert. Per assegurar la volta del cor qu'amenassaba ruina, y perquè venint tot costat amont no tossissen tan la gent, vaig fer-hi fer lo cancell”.

¹⁵⁰¹. ADG, P-121, La Pinya, 1734, f. 303r.

¹⁵⁰². ADG, P-123, La Pinya, 1736, f. 117v.

¹⁵⁰³. FUMANAL, M. À., “El convent del Carme d'Olot: una visió arquitectònica i contextual”, *Annals 1996-1998 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, p. 253.

¹⁵⁰⁴. AEV, 1213/3, St Llorenç Dosmunts, 1620, f. 81v.

¹⁵⁰⁵. AEV, 1234/1, St Martí Sescorts, 1776, f. 63v.

¹⁵⁰⁶. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216r.

El cor, però, esdevenia un espai que anava més enllà de la situació dels cantors dels oficis. A les esglésies osonenques de Sant Joan de Fàbregues i Tavertet hi hem localitzat, sorprenentment, un parell d'altars (avui en dia tots dos cors han estat desmantellats).¹⁵⁰⁷ A Sant Joan de Fàbregues estava dedicat a sant Sebastià, i segons la visita de 1590, disposava d'“un retaula polit y ben pintat, lo qual està en lo cor de dita yglésia”,¹⁵⁰⁸ i manava que “dit retaule sie tret del chor y posat bax en la yglésia”.¹⁵⁰⁹ El de Tavertet correspon al de la Santa Maria del Cor, documentat per primera vegada aquí dalt en la visita del 22 d'octubre de 1586 (“*visitavit corum et in quo est positum altare sub invocatione beate Marie, bene et decenter ornatum*”),¹⁵¹⁰ on hi ha un benefici instituït. En la visita de 1593 “provehí que dit altar, juntament ab son retaule, sia totalment tret de dit chor y los obres qui són Pere Jofre y Montserrat Sol Rocha, fassen baxar aquell bax en la dita yglésia y col·loquen aquell després auran feta una capella dejús de la torra en la qual faran emblanquir les parets de dita capella”.¹⁵¹¹ En ambdós casos, els motius de la instal·lació en capelles laterals semblen prou clars i coincidents, pel fet de dir-s'hi missa i pujar-hi gent laica: a Sant Joan de Fàbregues hi pujaven dones, que podien accedir a la rectoria, mentre que a Tavertet, “algunes persones en lo temps se deye la missa en dit altar de Nostra Senyora se aturaven y oyen la missa aturats en la escala de dit cor faent impediment als qui per dita escala de baxaven y per ventura cometent algunes males criances y irreverències”.¹⁵¹² Aquestes són els comportaments anòmals que no agraden als visitadors.

En trobarem d'altres. El referent a les portes, que estiguin tancades, sobretot per dos motius: perquè la gent no pugés a escoltar la missa a dalt el cor, o en les escales d'accés i perquè allí hi havia portes que comunicaven directament amb la rectoria. Tot això aixeca les sospites dels bisbes i visitadors, per això manen tancar-les amb total seguretat o tapiar-les des del mateix lloc on arrenquen. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1621, mana “paredar la porta de la escala del cor de dita yglésia la qual ixen la entrada de la rectoria per estar indecent”.¹⁵¹³ A Falgars, el 1723, manà

“posen porta a la escala del chor ab pany y clau que tindrà lo rector, y no permetrà hi pujen a ohir missa sinó és algun dia de molt concurs, y tancarà la porta de la iglésia antes de dir-la, si lo batlle y en sa ausència algú dels regidors no fan entrar dintre als que se quedan fora o en la mateixa porta al temps de la matinal y en qualsevol funció farà que tots los hòmens se posian des del últim banch en amunt y en las dos capellas”.¹⁵¹⁴

¹⁵⁰⁷. GINEBRA, R., “De com els altars també es mouen: l'altar de Santa Maria del Cor de l'església de Sant Cristòfol de Tavertet”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2000, p. 21-24.

¹⁵⁰⁸. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 251r.

¹⁵⁰⁹. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 251r.

¹⁵¹⁰. AEV, 1207D, Tavertet, 1586, f. 133v.

¹⁵¹¹. AEV, 1209/5, Tavertet, 1593, f. 180r.

¹⁵¹². AEV, 1209/5, Tavertet, 1591, f. 82r.

¹⁵¹³. AEV, 1213/4, St Vicenç de Susqueda, 1621, f. 115v.

¹⁵¹⁴. AEV, 1224, Falgars, 1723, f. 282r.

En una única ocasió permet dita obertura: a Pruit deixa fer un altre portal “que entre de dita casa a la yglésia, sia de la sala de dita rectoria al cor, lo qual poliran molt bé ab ses portes, pany y clau decentment”.¹⁵¹⁵

Hi podien haver confessionaris, com el de Sant Romà de Sau. El 1593 s’encarrega de treure’l immediatament i posar-lo sota mateix d’aquest, i es prohibeix al rector “no oje de confessió a ninguna dona en lo confessionari del cor”.¹⁵¹⁶ També s’emprava per a traster i desar andròmines: a Sant Joan de Fàbregues (1691) i Sant Julià de Llor (1736), “lo chor està tot ocupat de trastes, de manera que no apareix chor de iglésia y de casa de Jesuchrist, sinó un lloch profà, perçò mana que lo desembarassen y ne tragan tots los trastes y mana al rector que en avant no permètia que en ell posen canals ni altres trastas que pugan causar alguna indecència”.¹⁵¹⁷ A més a més, de graner o magatzem dels cereals de l’obra. Això ens demostra la polivalència dels usos dels diferents àmbits interns i externs de l’església –tal com hem vist en el cementiri; trobarem solucions ambivalents per a aquest espai. El bisbe Cassador, el 1594, permetrà i fomentarà aquest ús a Cogolls, mentre que a Sant Julià de Llor, el 1632, Parcero farà tot el contrari i manarà “al Rector trega lo graner o canat del cor de la Isglésia”.¹⁵¹⁸

Moltes esglésies feien servir les golfes (l’espai entre la teulada i les voltes de la capella, sovint sobrealçat per a poder-hi circular i emprar-lo amb finalitats pràctiques) com a magatzem (ja que solen disposar d’obertures i ventilació) o bé com a dipòsit d’imatges tretes del culte; n’han quedat moltes traces i marques a moltes esglésies: Falgars, Sant Esteve de Bas i Vilanova de Sau (<AF> núm. 67, 69 i 70). Uns llocs per a unes activitats prohibides, per exemple a Sant Andreu del Coll i la capella de Sant Marçal:

“mana se senyoria a Batlle jurat obrir y alou, qualsevol persona de la present [parròquia de Ridaura] pro habies que a pena de 10 lliures moneda barcelonesa, a llochs pios a àrbitre de sa senyoria aplicadores y en subsidi de excomunió major, no posen a la sala que és sobre la capella de Sant Marçal situada, *herba, roba, cànem ni altres coses* y sots dita pena y conjura mana al qui avuy tenan dita herba, roba, cànem y altres coses, que dins vuyt dies pròxims ho tragen de dita capella y també mana als dits batlle jurats y obres y altres de la present parròquia sots dita pena qui sempre que tindrà consell lo tingan a dalt a dita sala y no en la present capella”.¹⁵¹⁹

I per descomptat els seients, cadires o bancs. En les parròquies que hi havia una comunitat de preveres important (per exemple a Les Preses o Sant Esteve de Bas) o d’un cor de cantors gran, era necessari un bon recolzatori on havien de passar tantes hores asseguts. Les visites de Sant Esteve de Bas ens aporten diferents mostres. En la del 1700 es mana que es faci “fer un banc en

¹⁵¹⁵. AEV, 1209/5, Pruit, 1593, f. 177v.

¹⁵¹⁶. AEV, 1210/2, St Romà de Sau, 1595, f. 21v.

¹⁵¹⁷. ADG, P-123, St Julià de Llor, 1736, f. 63v.

¹⁵¹⁸. ADG, P-93, St Julià de Llor, 1634, f. 88v.

el cor on puguin assentar-se els sacerdots quan celebren les hores o oficis”¹⁵²⁰ i en la de 1736, diu que:

“Se haze vista que en lo chor de la present iglésia *noy ha banchs necessaris*, y los que hi deuen ésser per estar decentment y per estar assentats los sacerdots quant se fan las funcions de la iglésia; perçò mana dit Senyor Visitador General als obrers de la present iglésia que dins dos mesos ne fassen posar los que seran necessaris a direcció y coneguda del reverent sacristà, y per evitar gastos a la obra mana que lo banch que tenen los fadrins a la iglésia que és sobradament llarch y ocupa sobrat lloch, sie posat al chor per lo expressat fit, y los fadrins, a gastos de la administració que tenen, ne faran fer altre que sie més reduhit y ocupia menos lloch, y en cas tinguessen estos alguna dificultat y prepugnància en complir lo expressat, mana que lo reverent sacristà y obrers los llevian la administració que tenen y quedia esta ab sas rendas unidas a favor de la obra de la present iglésia, valent, emperò y declarant que los obrers de las rendas de la referida administració dels fadrins fasse quiscun any la lluminària de sera en los dies que los fadrins acostuman fer-la y lo demés que sobrarà quede a favor de la obra”.¹⁵²¹

j. Campanars, campanes i rellotges

El campanar d'una església, en forma de torre, és l'element més visible d'una vila, que ràpidament s'identifica en el paisatge, que marca una fita i perfila una població. Allotja les campanes per aconseguir una millor difusió del so i esdevé el centre de l'activitat humana de la població. Així ho expressava, Carlo Borromeo, a gran trets (abans d'entrar als detalls particulars de les finestres, portes o materials): “*la torre de las campanas sea de forma cuadrada o de otra forma, como considere el arquitecto, de acuerdo con el tipo de iglesia o lugar. Hacia lo alto, con el juicio de aquél, eríjase igualmente de acuerdo con la amplitud de la iglesia*”.¹⁵²² Les campanes es tocaven per enunciar la visita del bisbe. A Sant Martí Sescorts, el 1592, però no pogué ser, perquè “lo Santíssim Sagrament y lo demés nos pogué visitar per raó que lo dit rector ni vicari ministro Siprià Romeu no acudiren avent repicat lo monjo les campanes y fet senyal”.¹⁵²³ Campanes i campanar tenien moltes altres funcions, a part de tocar a misses o altres funcions religioses. Servien de sistema de guaita i vigila, en temps de guerres, alertar l'arribada de tropes, per comunicar-se entre les parròquies a través del so de les campanes, per alertar del perill imminent als parroquians. Per això es converteix en objecte de risc, de robatori i de fosa, per part dels exèrcits invasors. Fins els 1557, i per instrucció del rei Carles V, els territoris que pertanyien al govern hispànic, estava sancionada públicament la prohibició del ‘dret de campanes’, o sigui, el dret de confiscar les campanes i altres metalls durant una intervenció militar (però la seva pràctica continua i generalitza fins a la guerra del Francès).¹⁵²⁴

¹⁵¹⁹. ADG, P-94, Ridaura, 1634, f. 23r. La cursiva és nostra.

¹⁵²⁰. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 382r.

¹⁵²¹. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100v. La cursiva és nostra.

¹⁵²². BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 69.

¹⁵²³. AEP, 1209/3, St Martí Sescorts, 1592, f. 112v.

¹⁵²⁴. SAPENA, C., *Les campanes*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Caixa de Girona-Diputació de Girona, 1998, p. 30.

Jaume Cassador serà l'últim bisbe gironí del segle XVI a visitar el cor i el campanar, on en descriurà, quan es dóna el cas, el número de campanes i/o d'esquelles. L'accés al campanar moltes vegades s'havia de fer a través del cor, la coberta i l'espai entre la volta i la teulada, per això la visita a totes aquestes dependències va plegada. Pensem que les esquelles eren les campanes petites; les esquelles no es poden qualificar pròpiament de campanes, ja que no hi intervé treball de fosa, ni els mateixos materials (un aliatge de coure i bronze), ni la grandària ni el mateix so. Les esquelles són fetes de ferro batut i soldat en les seves parts (o cares) per forja, i coronat per una nansa semicircular i ganxo; i corresponen al treball dels ferrers locals, presents a totes les parròquies, més que no pas a campaners. Per exemple, el campanar del monestir d'Amer disposava de dues campanes grosses i dues de petites, i és que en els monestirs, la convocatòria al treball i a l'oració ("*ora et labora*") es feia sota toc de campana, a més de la celebració dels set oficis canònics ("*laudes*", "*prima*", tèrcia, sexta, "*nona*", vespres i completes), la reunió del capítol, els quefers diaris o altres avisos comunitaris. Per exemple, a la capella del Remei, en la visita de 1680 s'especifica que hi ha un 'campanaret' amb "una campana xica de bronze per tocar a missa o altres funcions".¹⁵²⁵

Hem trobat que en diferents parròquies hi havia rodes o rotlles d'esquelles o campanetes, també dits "*carrillons*", per exemple a Sant Esteve de Bas, a l'altar de santa Maria de Sant Feliu de Pallerols, a Ridaura, a Puigpardines i a Les Preses (<AF> núm. 258 i 259). Aquests rotlles servien per tocar la consagració, el moment en què tothom havia d'agenollar-se. El 1734 es cita a Sant Joan de Fàbregues tenien una campaneta col·locada al costat de l'altar major. La sufragània de Lloret Salvatge, el 1588, tenia penjada una campana petita o esquella en una olivera (i que no disposava de campanar, que estava fet malbé o en reparació). El 1591, la campana de la capella de sant Genís estava en perill de ser robada, per això es mana que la portin a la parroquial de Vilanova de Sau.

A partir de Pedro Jaime les referències al campanar seran abundants però repetitives, i només relatives quan s'ha de fer alguna obra o reforma: bàsicament a llurs teulades, portes d'accés, escales, jous i contrapesos, i cordes. Els llibres d'obra en fan referències anuals. Això també ens dóna idees de les diferències entre els campanars, d'espadanya o de torre. Lamentablement no tenim massa dades sobre la nova construcció de campanars, ja que tots semblen ben assentats i construïts amb anterioritat a aquestes dates, però no els podríem classificar dins de cap dels paràmetres del romànic. Només el de Sant Romà de Sau podia considerar-se construït entre els segles XI i XII, dins les formes de l'arquitectura llombarda (similar al de Sant Esteve de

¹⁵²⁵. ADG, P-106, Les Planes, 1680, f. 132v.

Tavèrnoles, Sant Vicenç de Torelló o el de la catedral de Vic). Alguns dels campanars d'esppanya encara existents (Sant Julià de Llor i Sant Llorenç Dosmunts), foren ampliat i convertits en torres (com el de Sant Julià de Cabrera). Abunden els de torre, encara que mides petites i justes (Sant Miquel de Pineda, Sant Joan de Fàbregues, Pruit o Rupit) o de més massissos i a vegades integrats a la façana (Joanetes, Sant Feliu de Pallerols, Amer, Les Encies, Taverter, Sant Bartomeu Sesgorgues) o a la part posterior (Cogolls, Sant Iscle de Colltort). Molt d'ells estan acabats amb una estructura piramidal i amb merlets a manera decoració. Segons Cèsar A. Torras "el campanar de l'iglésia [de Sant Privat de Bas] és una torra quadrada, rematada per una piràmide, desprovehida de bon gust artístich, més que vista de lluny ofereix especial aspecte pintoresch".¹⁵²⁶

Tot i que no s'esmenti en la documentació, el de la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols és una bonica mostra de campanar amb reminiscències renaixentistes, tal vegada dins un nou corrent formal de gust classicista, lluny de l'estil gòtic tradicional.¹⁵²⁷ De mitjan segle XVI, té una forma octogonal, força estilitzada, amb una coberta piramidal, amb quatre finestres de mig punt i les seves baranes de pedra; les gàrgoles són l'únic element decoratiu, representant caps monstruosos, similars als de la parroquial de Sant Feliu de Pallerols, amb elements de bestiar fantàstic (<AF> núm. 76).

El seu accés és interior, amb escales de fusta o de cargol i pedra, o exterior, i havent de recórrer per sobre la teulada (per exemple a Sant Climent Sescebes).¹⁵²⁸ Les escales d'accés al campanar també s'havien de fer noves a Ridaura (1680) i Sant Privat de Bas, en dues ocasions (1687 i 1691). A La Pinya, el 1595, les amonestacions van en aquest sentit, ja que es "mana que de esta hora en avant no sie algú qui mude al campanar per haure pardals ni desfassen lo taulat y campanar",¹⁵²⁹ o similarment el que manà a la visita del 1700 a Sant Privat de Bas,

"En consideració de que ja en moltes visites s'havia manat fer-se una escala per pujar al campanar, attento de que la que hi és, és una escala llevadissa molt perillosa: per això mana dit visitador als obrers de la present església que dins quatre mesos facin fer un cargol en la capella del Sant Crist que és el lloc més a propòsit y que ha de costar menys, per a pujar en dit campanar y això se la mana en pena de entredit personal *ipso facto* y més 25 lliures exigidores de béns propis aplicadores, lo qual hagi de observar lo rector

¹⁵²⁶. TORRAS, C.A., *Pirineu català...*, p. 199.

¹⁵²⁷. Dora Santamaria descriu una colla de campanars construïts dins el gòtic tradicional, amb alguna diferència morfològica llunyana a aquesta tendència, per a la zona de Girona, a les darreries del 1500 i principis del segle següent: Bordils, Sant Martí Vell, Cassà de la Selva o Aiguaviva. SANTAMARIA, D., *L'Art a Girona...*, p. 78-80.

¹⁵²⁸. ADG, P-130, St Climent Sescebes, 1751, f. 222r.: "*Item para evitar el daño de que subiendo muchas personas al campanario passando por el tejado de la yglesia y quebrando las tejas de que se sigue el que las aguas humedecen o traspasan la boveda de la yglesia mandó, su Ilustríssima al Rector o obreros que, dentro de un mes pongan puerta con llave en la escalera de dicho campanario, cuia llave guardará el sugeto a cuio cargo estubiere tocar las campanas*".

¹⁵²⁹. ADG, P-73, La Pinya, 1595, f. 431v.

sots pena d'excomunió major attento de que l'Obra es troben vastament conveniències per executar-lo".¹⁵³⁰

Com el de Sant Martí Sescorts, el 1609, manà que “en la porta que és demunt de la teulada de dita iglésia per entrar en dit campanar, los obres de dita iglésia, dins quinze dias primers vinents, fassan fer una porta ample y sufficient ab tencadura y forrallat y clau”.¹⁵³¹ El campanar d'aquesta església serà motiu de seguides i continuades amonestacions: si no és l'incompliment del manament de la visita anterior (ja manat el 1605 i repetit el 1615), caldrà adobar la campana (1610), posar-hi un contrapès (1612), arreglar-se de nou el 1622 i 1646 (“ha provehit y manat als obres de dita iglésia que dins tres mesos fassan adobar y reparar lo sostre més alt del campanar de hont en fora se tocan las campanas, de manera que sens parills algú puga lo monjo tocar aquellas”);¹⁵³² aquesta, però, no serà l'última nota a aquest campanar. El bisbe Taverner també es referí als campanars, mentre que el silenci de les visites pastorals és brutal.¹⁵³³

Les grans obertures dels campanars feien més vulnerables les campanes a les inclemències del temps, fet que produïssin un so molest, desagradable o irreconeixible per als parroquians. El 1595, “es mana als obres de Ridaura que dins un any corrent fer fer la campana que és trencada”.¹⁵³⁴ Les campanes i el campanar, tal com podem resseguir en el llibre d'obra d'aquesta parròquia, comportaven seriosos problemes; i és aquí que ens adonem que, si tinguéssim la sort de disposar de llibres d'obreria de gairebé totes les parròquies, arribaríem a la conclusió que aquestes torres instruments suposen inversions seguides, reiteratives i molt més elevades pel seu manteniment continuat, en comparació amb altres elements de l'església. El 1596 s'intervingué en el campanar: per la fusta, cordes, quatre-centes teules, la nova campana que havia fet Esteve Calsa, pel contrapès, per corretges, pels materials de l'obra (calç, guix, sorra, llenya) i pel mestre de cases. El 1614 es feren unes cordes i corretges pel campanar que valgueren 8 sous. I el 1617, es feu una 'gerreta' pel campanar i una intervenció de disset jornals per arreglar-lo, que tot plegat sumaren 10 lliures i 7 sous.

¹⁵³⁰. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 370v-371r.

¹⁵³¹. AEV, 1211/7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39v.

¹⁵³². AEV, 1218/4, St Martí Sescorts, 1646, f. 75v.

¹⁵³³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 172: “Los Campanars deuen estar ben conduhits, tenint escala per pujarhi, y las Campanas han de estar cubiertas, que estigan exposadas al vent, y pluja; y se deu tenir cuydado, que los campanars no estigan uberts, de modo, que los minyons pugan anar a tocar las Campanas, los quals no sabent manejarlas, las destrudeixen del tot, y rompren, que cada dia experimentam, per lo que seria de gran utilitat, que en todas las Parroquias hi hagués un Campaner, que tingués cuydado de las Campanas, puix gastan los Pobles cantitats ben considerables, sempre que se rompen Campanas”.

¹⁵³⁴. ADG, P-73, Ridaura, 1595, f. 429.

A Sant Martí Sacalm, el 1618, mana als obrers “ajan adobadas les campanas de dita yglésia de manera que aquelles se pujan fàcilment tocar”.¹⁵³⁵ A Sant Iscle de Colltort, a l'entorn del 1626 se suprimí la part baixa de l'escala de cargol que pujava al campanar en afegir-se la nova capella de Santa Anna, on encara es veuen els escalons.¹⁵³⁶ A La Pinya, el 1679, es manarà cobrir el campanar, perquè no plugués dins (tal vegada, acabat de construir o interromput durant la guerra) i a Ridaura caldrà reparar-lo.¹⁵³⁷ A Puigpardines, successivament el 1730 i 1736,

“Item havent Sa Il·lustríssima advertit que una de las campanas de la present iglésia està rompuda, fent ab son mal sonido, una gran dissonància al temps de haverse de tocar aquella, mana Sa Il·lustríssima als obrers de dita iglésia o a aquells a qui toque y especte que ab la major brevedat possible procuren fer dita campana nova, sota pena de 3 lliures en subsidi de excomunió major”.¹⁵³⁸

Aquestes reparacions són causades, sovint, pels llampecs que hi cauen, que són atrets pels seus punxeguts acabaments. A les parròquies gironines trobem que en les visites de 1679 i 1680 s'insisteix en aquest sentit: això es mana a La Pinya, Ridaura, Sant Iscle de Colltort, Sant Privat de Bas i Cogolls. A Sant Joan de Fàbregues, el 1615, “ha provehit que los obres de dita yglésia dins lo termini de un mes fassa adobar lo techo del campanà de dita yglésia y lo padró en lo qual acostumen de anar cada diumenge a dir los avangelis y fer la benedicció del terme”.¹⁵³⁹ Veiem aquí, que el campanar podia funcionar com a comunidor, on les campanes s'empren per prevenir els fenòmens meteorològics adversos com la pedra, l'aigua i els llamps, degut a la capacitat del seu so de ‘trençar’ les tempestes. Tals són els casos de Falgars, Sant Martí de Querós, Sant Martí Sescorts, Sant Esteve de Bas i Puigpardines que, com tots els que són comunidors, estan oberts als quatre punts cardinals, amb quatre enormes pilars que aguanten una coberta a quatre vessants (<AF> núm. 103, 109, 325, 326 i 329). Fixem-nos en la visita de 1679 a Sant Esteve de Bas, molt il·lustrativa en aquest sentit:

“Mana a tots los residents de la present iglésia que en ocasió de tempestat de temps acudan ha la iglésia ha ajudar lo reverent sagristà a comunir lo temps, sempre que seran avisats amb lo senyal [que] se'ls farà amb la campana major y al que serà negligent en acudir ha dita funció se mana al dit sagristà en virtut de santa obediència y de excomunió quel prive de la caritat o estipendi del primer cantar de animas o aniversaris que assistirà y se celebrarà en dita iglésia”.¹⁵⁴⁰

Els rellotges coneguts a través de les visites pastorals només són a Rupit i Sant Esteve de Bas, i s'han de considerar-se testimonis excepcionals o *rara avis*, de parròquies i viles grans, que

¹⁵³⁵. AEV, 1213/2, St Martí Sacalm, 1618, f. 63r.

¹⁵³⁶. LLORENS, J.M. “Recuperació de Sant Iscle...”, p. 79 i CALZADA, J., *Sant Iscle de Colltort. La parròquia i el castell*, Olot: El Bassegodà, 1983, p. 33.

¹⁵³⁷. Aquesta campanar serà reparat contínuament fins al segle XX, i beneït de nou el 1920, després d'una restauració pagada per Joan Castañer, que havia fet fortuna a Xile, segons ens informa la *Guía de los señores párrocos de Riudaura*, APR, f. 69v.

¹⁵³⁸. ADG, P-117, Puigpardines, 1730, f. 256v.

¹⁵³⁹. AEV, 1213/1, St Joan de Fàbregues, 1615, f. 19v-20r.

¹⁵⁴⁰. ADG, P-105, St Esteve de Bas, 1679, f. 422v-423r.

necessitaven d'un manteniment continuat; ja que són uns objectes que es difonen i s'estenen amb força a partir del segle XIX.¹⁵⁴¹ El de Sant Esteve de Bas, tot i que ens apareix molt tardanament, fins al 1727, disposem del contracte d'execució, fet el 1551 pel serraller de Girona Pere Anés.¹⁵⁴² Avui encara se'n conserva part de la seva maquinària (pesos i engranatges), i està exposat i restaurat a l'entrada de l'església (<AF> núm. 154).

El de Rupit és de principis del segle XVII. En la visita pastoral de 1615 mana executar “lo campanar, en lo qual tenen de posar lo rellotge que la dita vila ha fet fer, y en ell tingan de posar les campanes de dita yglésia per ser lo campanar en lo qual estan ara de present molt xic, y en ell no pot estar dit rellotge ni campanes”.¹⁵⁴³ El tercer cas, de finals del segle XVIII, correspon a Santa Maria de Corcó, a resultes d'una queixa del campaner o escolans que toquen les campanes “anyadint lo comú lo que donà per cuydar de lo rellotge”.¹⁵⁴⁴ Veiem que, en aquests dos últims casos, responen a una iniciativa del comú o universitat municipal.

La majoria d'aquestes campanes eren batejades, i en cas de la presència del bisbe se li demanava a ell, o bé ho feia el rector en un solemne acte (només cal mirar alguns dels llibres de baptismes parroquials i veurem les partides corresponents, on s'hi inclouen els noms de la campana i els padrins)¹⁵⁴⁵. Carlo Borromeo deia que les campanes només podien ser col·locades al campanar “*después de consagradas conforme al solemne rito instituido de la Iglesia, de la bendición y de las preces: de esta consagración consígnese un monumento en algún lugar de la torre o de la iglesia. Además aquellas en modo alguno no tengan alguna cosa profana esculpida o inscrita; sino una sacra imagen del santo patrón de la iglesia, u otra, y una inscripción pía*”.¹⁵⁴⁶ El 1626, el rector de Sant Feliu de Pallerols aprofitarà l'avinentesa de la vinguda del bisbe per demanar llicència i benedicció d'una campana per l'església (que tant falta feia), a més d'efectuar diferents benediccions de capelles de sant Segimon, sant Isidre i sant Esteve. Aquesta campana és l'única que es conserva *in situ*, amb la mateixa data de la

¹⁵⁴¹. Segons BORROMERO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 71: “*además conviene que en la misma torre se coloque un reloj, confeccionado con obra artificiosa de acuerdo con la forma del edificio: de tal modo que el registro de cada hora sea anunciado por dentro con el sonido de una campana, por fuera con la efigie de una estrella que se conduzca en círculo, colocada en un lugar manifiesto*”.

¹⁵⁴². A més, Pere Anés, havia fabricat altres rellotges distribuïts per la geografia gironina: pel convent de Santa Clara de Girona (1560) i per la catedral de Girona (1568): CLARA, J., “Obres d'artistes...”, p. 66 i 71-72.

¹⁵⁴³. AEV, 1213/1, St Joan de Fàbregues, 1615, f. 21r-v.

¹⁵⁴⁴. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 867v.

¹⁵⁴⁵. Per exemple una campana de la capella de La Salut, de Sant Feliu de Pallerols: “Avui als 7 d'abril de 1680 ha estat batejada la campana de Nostra Senyora de La Salut, la qual ha estat batejada en la mateixa capella y amb llicència del senyor Ardiaca Major de Girona, com ha de ser vacant y se li ha posat nom de *Marianna, Margarida, Bonaventura y Joana*. Han estat padrins Joan Vilar y Omvert, domiciliat de la parròquia de Sant Feliu de Pallerols, y Donya Marianna Prat de Santjulià, muller del senyor don Joan de Prat y de Santjulià, de la present parròquia de Sant Feliu de Pallerols. Ha estat ministre el reverent Montserrat Metge, rector”: APSFP, *Llibre de Baptismes, matrimonis i defuncions* (1578-1733), s.f.

benedicció¹⁵⁴⁷ (<AF> núm. 321). Tot això, si tenim sort, apareix escrit a les campanes, en un sentit circular: s'indica una jaculatòria, l'any, el nom, la parròquia de procedència, els padrins, els comitents (obreria, confraria, particulars), els fonedors o artesans del metall, a més d'altres notícies.

Algunes de les campanes conservades corresponen al segle XVII, però majoritàriament al XVIII. Moltes foren destruïdes durant la guerra civil; les que s'han conservat, que no són poques, fou impossible mobilitzar-les pel seu extremat pes i grandària o difícil accés al campanar (a les terres de ponent s'empraren els obusos per fer-les). Vegem-ne els casos que disposem d'informació. Al santuari de La Salut s'emprà una campana de segona mà, procedent de la parroquial de Sant Feliu de Pallerols, del 1678 (gravats els noms dels obrers Llorenç Sala i Joan Omvert) i una altra del 1604 (una de les més antigues conservades fins ara a les nostres comarques). Les de Sant Andreu del Coll corresponen a la segona meitat del segle XVIII i foren foses a les fonerries de Gaspar Coma i Esteve Barberí d'Olot, el 1762 i 1797, respectivament; la grossa de Sant Feliu de Pallerols, del 1626 (<AF> núm.321) i a Sant Julià de Llor, són del segle XVIII, una de les quals, encara existent, havia estat fosa a principis d'aquella centúria¹⁵⁴⁸ (<AF> núm. 328). La campana de Rupit, batejada amb els noms dels sants Miquel, Josep, Antoni i Marsal, és feta pel campaner Ventulà de Vic, el 1801 i la de Pruit és del 1729, fosa a una foneria d'Olot per Miquel Coromina. Alguns dels campanars sofriren idèntica mala fortuna que les campanes, i foren destruïts, com el de Sant Iscle de Colltort, o al revés, a l'església de Corcó, que romangué dempeus, mentre que l'edifici es destruï del tot (<AF> núm. 323).

Sens dubte que totes aquestes dades documentals més l'inventari dels campanars i campanes que han romàs fins als nostres dies, ens aportarien moltes més dades de les que tenim fins ara, sobretot dibuixar una geografia de la seva conservació, de la seva cronologia i estil, dels tallers de metalls o bé de les procedències i distribucions (com ja s'ha fet per a la baixa edat mitjana

¹⁵⁴⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 72.

¹⁵⁴⁷. Segons el llibre de l'obra de la postguerra es diu que: “*En el mes de octubre [de 1942] pudo terminarse una grande reforma en la única campana que quedó de la demostración Roja, consistente en el cambio de todo el contrapeso; reforma altamente necesaria puesto que peligraba el campanario y la vida de los campaneros cuya reforma costó muy cerca de la cantidad de 2.000 pesetas*”: APSFP, *SAN FELIU DE PALLAROLS. Libro de cuentas e historia de la Reconstrucción Parroquial desde julio de 1939 hasta 1967 en que se puso al frente de esta como Señor Regente el Reverendo Don Pedro Blanch*, p. 7-8.

¹⁵⁴⁸. ADG, Arxiu Parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*: “En lo any 1733 essent obrer Antoni Carrera, masover del mas Vila, se feu la campana, lo compte del coure pujà 29 lliures 6 sous barcelonesos y los demás gastos de dita campana pujaren 5 lliures 19 sous 3 diners, suma al tot: 34 lliures 10 sous 3 diners”.

en terres gironines,¹⁵⁴⁹ o a les comarques del Penedès),¹⁵⁵⁰ a més de possibilitar la seva catalogació, conservació, restitució, estudi i difusió.

No ens hem de prendre a la lleugera la compra d'una campana, que hem de situar en els anys que podien haver estat robades i abatudes. Eren xifres força grosses i podien significar una despesa important per a la parròquia. A Vilanova de Sau, el 1599, es pagà una campana “a Joan Silvestre, nebot del mestre Simon, campaner del Regne de França, de la parròquia de Agimil, bisbat de Langra, rebut dels obrers, la quantitat de 44 lliuras”.¹⁵⁵¹ A La Vola, en la visita de 1646, es creu convenient i necessari fer una campana, per això “ha exortat y pregat als obres y sengulars de dita parròchia se esforcen en fer-la y si acàs no tenen diners per fer-la fabricar donam facultat al reverent rector y obres de dita iglésia fassan un tall per tota la parròchia tallant los sengulars della segons la possibilitat de cada qual”,¹⁵⁵² i a més dóna facultat i llicència als obrers i rector invertir un censal per la fàbrica d'una campana. A Tavertet s'havien gastat una quantitat força elevada (superior a les 82 lliures)¹⁵⁵³ i a Sant Martí Sacalm, el 1762, els obrers també es queixen al visitador de la despesa i “*carga de los muchos gastos que ha ocasionado la obra de la campana*”.¹⁵⁵⁴

Cada església parroquial disposava de dues campanes com a mínim (una de grossa i una petita), o només d'una en cas extrem; en la majoria de casos eren quatre, dues de grosses i dues de petites (per exemple, vegeu les d'Amer <AF> núm. 322). Per tocar les hores i els quarts, per tocar les festes alegres i tristes. Borromeo deia que en les esglésies parroquials n'hi havia d'haver dues “*y las mismas con cierto concenso de sonido distinto, rectamente unánimes entre sí, de acuerdo con la varia naturaleza y significación de los oficios divinos que se hacen*”;¹⁵⁵⁵ i a les capelles i esglésies sufragànies una era suficient. A Falgars, el 1627, s'ha de fer un jou més resistent per a la campana grossa. De Cogolls, Ramon Arabia diu que “en quina antiga iglésia tenía noticia que hi ha un petit arxiu, referent als antichs senyors de la Vall de Hostoles, y

¹⁵⁴⁹. CHAMORRO, M. À. i LLORENS, F., *Els campanars gòtics a les comarques gironines*, Girona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, 1993.

¹⁵⁵⁰. CLARAMUNT, J., MASSANA, M. i VALLS, J., *Campanars i campanes de l'Alt i el Baix Penedès*, Vilafranca del Penedès: Penedès Edicions, 1996.

¹⁵⁵¹. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646), s.f.

¹⁵⁵². AEV, 1218/4, La Vola, 1646, f. 72v.

¹⁵⁵³. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.: “Nota del que se ha gastat per la campana y adobs lo any 1682. Dotxe lliuras jornal per la campana cost 7 lliuras: 4 lliures 4 sous. Per una olla de Casellas de Pruit ha pagat: 6 lliures 2 sous 6 diners. Per las campanetas de la Guàrdia y per los jornals un farda manobre ha Miquel Farrés, 7 lliures. Per beneir las campanas, llicensia, 3 lliures. Més per Casa Seu y després le ha comprat en Vich per la fàbrica de la campana, 3 lliures 3 sous 3 diners. Pagat al mestre campaner las mans de las campanes ha dobla per quintar, 48 lliures. Y de bronzo nos ha bastret vint lliuras ha 8 sous la lliura pagat, 8 lliures”.

¹⁵⁵⁴. AEV, 1232, St Martí Sacalm, 1762, f. 255r.

¹⁵⁵⁵. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 70.

alguns objectes de importància arqueològica, entre altres una campaneta bisantina”,¹⁵⁵⁶ aquesta campana no ens ha arribat, però dóna la sensació que podia ser, si més no, antiga. La visita de Pere de Copons a la diòcesi de Girona del 1727 és valuosíssima perquè ens indica el número exacte de campanes de cada església. És l’únic bisbe del segle XVIII que s’atreveix a pujar personalment a les incòmodes i estretes torres i campanars, i comprovar ell mateix el seu estat i número; un personatge valent, amb ganes de veure-ho amb els seus ulls. Fem-ne una comparació amb l’inventari de Jaume Cassador, i veurem com l’augment o disminució és mínim:

Quadre núm. 21. Inventaris gironins de campanes

	1588-1591	1727
Joanetes	2 + 2	2 + 2
Les Encies	-	2 + 2
Les Preses	3 + 2	2 + 2
Puigpardines	2 + 2	2 + 2
Ridaura	-	2 + 2
St Iscle de Colltort	-	2 + 2
St Privat de Bas	2 + 2	2 + 2
La Pinya	1 + 1	2 + ?
St Feliu de Pallerols	2 + 2	-
St Cristòfol de les Planes	2 + 2	-
St Pere Sacosta	1 + 1	-
St Esteve de Bas	2 + 2	5
St Miquel d’Amer	2 + 1	-
Monestir d’Amer	2 + 2	-

Font: ADG, P-71, P-72 i P-116. El primer número indica les campanes grosses i el segon les petites.

El registre de Lletres de la diòcesi gironina ens ofereix el contrapunt al mutisme de les visites pastorals, pel que fa a la contínua benedicció i fosa de noves campanes; en una mateixa església parroquial podem veure com, en poc temps, s’hi posen diferents campanes (vegeu el Quadre núm. 22). Aquí podem comprovar com les primeres dècades del segle XVII són especialment proclives a les demandes de permisos de benedicció de campanes, i alhora, de la fosa i construcció de campanes noves.

¹⁵⁵⁶. ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 413.

Quadre núm. 22. Benedicció de campanes (ss. XVII-XVIII)

1589	Sant Iscle de Colltort (1)
1598-99	Sant Esteve de Bas (2)
1602	Sant Privat de Bas (1)
1604	Sant Pere Sacosta (1), Les Encies (1), Sant Joan de Balbs (1), Puigpardines (1), Joanetes (1), Sant Iscle de Colltort (1)
1606	Sant Iscle de Colltort (1), Sant Miquel d'Amer (1)
1610	Capella de l'Àngel de les Planes (1), Joanetes (1)
1615	Sant Climent d'Amer (1), Sant Miquel d'Amer (1)
1617	Les Planes (1), Les Preses (1)
1639	El Remei de les Planes (1)
1648	La Barroca (2)
1660	Joanetes (1)
1668	Sant Climent d'Amer (1)
1674	La Pinya (1)
1682	Cogolls (1)
1737	Ridaura (1)
1768	Sant Privat de Bas (5)

Font: ADG, Registre de Lletres. Entre parèntesi s'indiquen el número de campanes beneïdes.

A les darreries del segle XVII i al llarg del XVIII assistim a la construcció dels campanars, al costat, com no, de la transformació de les esglésies. Creiem més convenient emprar el terme de reconstrucció, ja que molts d'aquests, en ser afegits a posteriori a l'edifici, patien problemes estructurals, a més dels esmentats de llamps i tempestes. Rafel M. Bofill ha qualificat aquests campanars de robusts i severs, propis del segle XVI i de la tradició constructiva catalana medieval, que donaren lloc a un estereotipatge, fruit d'una insistència local, formal i temporal¹⁵⁵⁷ (i distants dels esvelts campanars barrocs tarragonins, apreciats per Gaudí i Martinell per les seves agraciades proporcions).¹⁵⁵⁸

El campanar de Les Encies havia estat construït en les darreres dècades del segle XVII (a la seva base hi tenim la data de 1684, coetàniament a l'aixecament del porxat), i s'enllestí a principis del segle XVIII (a nivell de la teulada n'apareix una altra de 1702). El campanar de Sant Feliu de Pallerols suposem que s'hagué de reparar degudament, amb gran esforç i molta cura, segurament amb l'aixecament d'un nou pis, tal com veiem en la inscripció que hi ha pintada del 1742. I el de Cogolls creiem que va ser construït, o almenys refet, en el 1765, segons indica una pedra cantonera (<AF> núm. 324). El 1726 la confraria de Sant Isidre de Sant Martí Sacalm diu que "se ha pagat per los mestras per fer lo campanà, 5 lliures 6 sous".¹⁵⁵⁹ A La Vola, el 1755, "hagan por la parte dentro de la yglesia la escalera para subir al campanario

¹⁵⁵⁷. BOFILL, R.M., "Estereotipatge als campanars catalans", *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 186-196.

¹⁵⁵⁸. MARTINELL, C., *Conversaciones con Gaudí...*, p. 106.

¹⁵⁵⁹. AEV, Arxiu parroquial de Sant Martí Sacalm, P/1. Roser. Nostra Senyor de Gràcia. Dolors. Isidre. Santíssim Sagrament (1725-1898), s.f.

por no poderse subir en tiempo de lluvias por la que tienen por estar desbaratada”¹⁵⁶⁰ i a Vilanova de Sau, el 1762, “se componga el caracol por donde se suve al campanario”¹⁵⁶¹ (tal com són avui). També cal esmentar els escàndols o indecències, o més aviat petites trapelleries i bromes que s’hi podien fer: estirar la corda o tocar les campanes fora d’hores, com a Sant Joan de Fàbregues, el 1774, el 1775 (“faran aixir las cordas del campanar dins la iglésia a fi ques tinga tancada la porta ab pany y clau del lloc aont esta ara las cordas per las indecèncias que allí poden cometrese”)¹⁵⁶² i el 1799,

“Teniendo entendido que quando se dice la misa parroquial en la dicha yglesia de Rupit, suben algunas personas al campanario para tocar las campana al Sanctus y al tiempo de la elevación del Santísimo Sacramento, y están en la inteligencia de que cumplen con el precepto de oír misa, no obstante de separarse del cuerpo de la yglesia, estando el campanario distante y muy separado de el interior de ella, encargamos al párroco, prevenga que tales personas que así se separan del lugar de la celebración de la misa, no cumplen con el precepto de oír, y que para que no se omita el tocar la campana endichas ocasiones a fin de que los fieles que se hallen fuera puedan adorar a Dios, suba a tocar la campana [en dichas ocasiones, afin que los fieles que se halle fuera puedan adorar a Dios] alguna persona que ya hubiese oído misa o pueda oír despues o bien que se ponga una sogá con la qual se pueda tocar la campana desde un puesto proporcionado en que el que toque no dexé de asistir al sacrificio de la misa”.¹⁵⁶³

Havíem vist el cas del campanar de Sant Martí Sescorts en el segle XVII; a principis del segle XVIII els problemes persisteixen, fins que s’arriba a la visita de 1710 (després de passar per les de 1706, 1707 i 1709) a una situació greu irreparable:

*“Primo attenent y conciderant que en acte de visita de dita esta iglésia parroquial feta als 3 de desembre de 1706 fonch manat y provehit al Rector, obrers y parrochians de dita esta parròquia, que attès lo campanar de dita iglésia amanassave gran ruhina, fessen reparar aquell, com en dita visita més llargament és de veurer la qual provisió de visita (per no haver-se a ella obtemperat) fonch confirmada en las visitas de 11 de desembre de 1707 y 11 de abril de 1709. Y com hajam trobat que, fins lo die present no se haje obtenperat ni complert al provehit y manat ab ditas provisions de visitas; y lo perill e imminència de ruhina que vuy en die se troba sie molt-molt (*sic*) major que antes; ordenam y manam als dits Rector, obrers y parrochians de dita esta parròquia que dins lo espay de sis mesos pròxim vinents reparen eo reparar fassen dit campanar, com axis ho esperam del bon zel culto y veneració tenen als sants y al major servey de Déu nostre senyor cominant-los, que en cas de no passar-se a la execució del predit, per negligència, incúria o altrament privarem de que se puga dir missa en dita iglésia parroquial fins y a tant sie reparat dit campanar, manant al dit Rector que en virtud de santa obediència passats dits sis mesos nos fasse relació del que cerca lo predit se haurà executat, perque pugam provehir al que de justícia trobarem ésser fahedor”*.¹⁵⁶⁴

Segurament aquest campanar es repararà més que no pas se’n construirà un de nou. La visita de 1749 ja ens el torna a mostrar en estat precari i manà “rebàtian bé lo peu de dit campanar sobre

¹⁵⁶⁰. AEV, 1228, La Vola, 1755, f. 171v.

¹⁵⁶¹. AEV, 1232, Vilanova de Sau, 1762, f. 7v.

¹⁵⁶². AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 876v.

¹⁵⁶³. AEV, 1238/1, St Joan de Fàbregues, 1799, f. 140r.; les paraules entre claudàtors estan ratllades.

¹⁵⁶⁴. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1710, f. 48r.

la teulada posant-hi unas llosetas o teulas que prengan la aygua y la tragan fora procurant que la que cau sobre las llosas que hi ha no se introduesca entre la primera filada de la teulada”.¹⁵⁶⁵

L’altre campanar que disposem de prou informació és el de Pruit. El 1734 s’indica als obrers que “llansen a terra lo campanar que arruyna las parets de la iglésia y posen las campanas en altra part que no cause lo mateix danys”.¹⁵⁶⁶ I la següent visita, quaranta tres anys després, només mana “se esforcian a fer la escala per pujar a tocar las campanas per ser hobra tant necessària”.¹⁵⁶⁷ Entre mig s’havia construït un campanar nou. Segons un llibre de comptes de Joan Quatrecases, pagès hereu del mas homònim i obrer, pagà a preu fet 130 lliures a Sarradell, àlies Ramis, mestre de cases de Sant Pere de Torelló. Les obres començaren el gener de 1739, i esporàdicament continuaren durant els mesos de març i desembre; i es reprengueren el maig, juny i juliol de 1740.¹⁵⁶⁸ Actualment encara roman en el mateix lloc. S’aixeca en el costat sud de la nau principal, ampliada a la mateixa època, i és de molt poc altura. La seva base comença quadrangular i esdevé octogonal, amb quatre finestres. Està coronat per una balustrada i una piràmide circular. Actualment resta molt abandonat, ple de males plantes (<AF> núm. 327).

k. Paviments i sepultures

El paviment de l’església (de rajoles, còdols, pedres o lloses) és un tema que afectava la visita del bisbe, ja que es trobava amb algunes dificultats a l’hora de caminar i desplaçar-se per ella (i ja no diguem els feligresos), en la sagristia o bé en alguns altars, on els rectors o beneficiats no podien oficiar la missa còmodament. El cardenal Borromeo en recomanava que, per a les esglésies i capelles modestes “*confecciónese con sílices bruñidos o con obras de ladrillos*”.¹⁵⁶⁹ Així és com el trobarem encara avui en algunes esglésies, per exemple a Sant Julià de Llor, arreglat a la primera meitat del segle XVIII, o a Sant Martí Sacalm, amb rajoles quadrades a la nau central i lloses a les capelles laterals; i en molts manaments episcopals, per exemple, el 1606, es mana “als obrers que dins tres mesos fassan enrejolar lo que falta enrejolar a la sacristia”¹⁵⁷⁰ de Sant Iscle de Colltort, o “fassan aplanar lo paviment del altar de Sant Pere”¹⁵⁷¹ de l’església parroquial de Sant Privat de Bas, el 1619. El que més sorprèn, que considerem rar i anormal, és que hi hagués esglésies sense un paviment ferm i dur (potser a base de terra piconada). Les troballes de diferents monedes en les excavacions arqueològiques a Sant Iscle de

¹⁵⁶⁵. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1749, f. 717v.

¹⁵⁶⁶. AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190r.

¹⁵⁶⁷. AEV, 1234/1, Pruit, 1776, f. 60v.

¹⁵⁶⁸. GINEBRA, R., *Guerra, pau i vida quotidiana...*, f. 123v: <Obres del campanar de Pruit (1739-40). Joan Quatrecases>.

¹⁵⁶⁹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 10.

¹⁵⁷⁰. ADG, P-79, St Iscle de Colltort, 1606, f. 58v.

¹⁵⁷¹. ADG, P-86, St Privat de Bas, 1619, f. 45r.

Colltort permeteren datar amb més precisió les capes dels sòls de l'església, elevant el seu nivell. Un enllosat que correspondria a la reconstrucció de l'església després dels terratrèmols i un paviment de còdols de riu posat de cantell, sobre les lloses, construït després del 1718-1720 amb la presència de maravedissos de coure de Felip V.¹⁵⁷²

Però els més ferrenys foren els obrers de les esglésies de Sant Bartomeu Sescorgues i Sant Julià de Llor, que es resistien a pavimentar o adobar la totalitat del terra, on se'ls hagué d'insistir en visites successives: el 1593 (“que los obrers de Sant Barthomeu Sescorgues fassen enllosar lo paviment de dita yglésia”)¹⁵⁷³ i 1615 en la primera parròquia, i el 1626 i 1632 en la segona.

A Pruit, tal com es veu en els problemes que comporta la construcció de la seva església i campanar, també repercutia en certes molèsties del sòl, narrat en contínues visites. El 1593 ja es mana igualar el paviment i el 1596 es provehí als obrers que “reblescan de terra un sot que ya devant dit altar y ho enllosen al igual del pati de dita iglésia”,¹⁵⁷⁴ amb repeticions el 1629, 1691 i 1710. La situació privilegiada de “aquells que tenen banch al cruzero de la part de la epístola enrejolen lo paviment del dit cruzero”.¹⁵⁷⁵ Aquests honors comportaven, també, desavantatges i despeses. L'exemple de Santa Maria de Corcó pot considerar-se excepcional (per la seva raresa cronològica) i desconegut (no n'hem trobat cap altre cas igual), en el sentit d'emetre unes normes de col·locació dels altars, ares i la seva situació respecte al paviment. El manament diu així:

“Que los obrers de la yglésia dins un mes, sots pena de vint sous y en subsidi de excomunió major, fassan adobar lo paviment posant davall la peanya del altar major, de manera que estiga ygual y posat a nivell y ques mire la altitud dels cantons del altar fins abaix en lo dit paviment y tot lo que faltarà, que lo cantó del corn del altar de la part de nort se diu y se canta lo introhit de la missa y la epístola, que no serà ygual ab lo cantó en lo qual se diu y se acostuma de canta lo sanct y sagrat evangeli, fins baix en lo dit paviment ho tingan de creixer ho yagualar ab lo dit cantó, posant damunt la pedra algun fust pera ygualar lo altar predit conforme los dirà lo rector de la dita yglésia”.¹⁵⁷⁶

El costum de sebollir a terra, amb una làpida gravada a sobre, es desplaça de l'exterior de l'església, on hi ha el cementiri, primer cap a l'atri o porxo, i seguidament cap a l'interior, a la

¹⁵⁷². LLORENS, J.M., “Recuperació de Sant Iscle...”, p. 80-81. De manera semblant s'ha pogut determinar en altres esglésies i capelles gironines el nou paviment alçat sobre els còdols, normalment en rajoles: PUIG, Anna M., AGUSTÍ, Bibiana, TEIXIDOR, Mireia i MARTÍN, Aurora, “Segona campanya a l'Església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)”, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 10-11 de maig de 2002, p. 301-306; PUIG, A. M., “Intervenció a l'església del monestir de Santa Maria de Cervià de Ter (El Gironès)”, *Sisenes Jornades...*, p. 381-383 i TEIXIDOR, M., “Seguiment arqueològic a la capella dels Dolors de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries”, *Sisenes Jornades...*, p. 481-482.

¹⁵⁷³. AEV, 1209/5, St Martí Sescorts, 1593, f. 199r.

¹⁵⁷⁴. AEV, 1210/3, Pruit, 1596, f. 76r. La paraula entre claudàtors està ratllada en el manuscrit original.

¹⁵⁷⁵. AEV, 1222, Pruit, 1691, f. 447r.

¹⁵⁷⁶. AEV, 1215, Corcó, 1626, f. 199r.

nau central o les capelles laterals, fruit d'una situació de benestar social i econòmic del difunt. Eren llocs més solemnes i apropiats a la seva dignitat i també perquè eren una font segura d'ingressos per a la parròquia. Les famílies amb recursos disposaven de sepultures generacionals on enterraven els membres de la seva nissaga. L'anhel individual de romandre en la memòria col·lectiva després de morir, i el culte que se'ls hi podia retre a través d'aniversaris, reafirmant el llinatge propi, varen contribuir a la implantació i consolidació dels enterraments interiors. Documentalment, n'hem pogut localitzar un parell, en els segles XVI i XVII: a Sant Joan de Fàbregues, a Antoni Puig, sastre de la vila Rupit, se li feu "esborrar una creu que estava esculpida en la llosa de la sua sepultura late que és ara vilpendi y menyspreu"¹⁵⁷⁷, pel fet de ser trepitjada¹⁵⁷⁸ i a Puigpardines, on es localitzava una la tomba familiar de la noble família Toralles, situada al mig de la nau central de l'església, i que havia originat algun entrebanc:

"atès de que la sepultura de la casa del señor Torallas és causa que estiga desenrejolat lo pavimento al circuit de dita llosa, a la part del altar major: Perçò, ordena y mana a dit Toralles que en pena de sinch lliures a la obra de la present iglésia applicadores y en subsidi de excomunicació major, que dins un mes pròxim acomode dit pavimento amb pedras picadas al entorn de modo que estiga amb tota decència y de la manera deu estar tal puesto tant acostat al altar major".¹⁵⁷⁹

És per tot això que els bisbes, en la darrera dècada del segle XVII i primera del XVIII, es troben en un doble dilema: decidir entre les entrades que generaven aquests enterraments i els problemes que ocasionava la seva (mala) disposició. O sigui, el control dels que podien enterrar-se dins l'església i l'atorgament del corresponent permís per obrir el forat. El fenomen no gaudia de precedents, per això hem de recórrer a Carlo Borromeo per entendre-ho i trobarem com, en la majoria dels casos, s'estrompassa aquesta normativa, enterrant-se en els altars i capelles, i amb sepultures que sobresurten, denominats en les visites 'túmuls' (autèntics monuments sepulcral i funeraris).¹⁵⁸⁰ I és que el bisbe Pontich havia recollit i reprès en les constitucions sinodals del 1691, la normativa dels bisbes Arnau de Montrodon (1346) i Ennec de Vallterra (1368), on es prohibia la sepultura a l'interior de l'església sense llicència especial ("*Nullus in Ecclesia sepeliantur sine licentia*"),¹⁵⁸¹ i de la mateixa manera a Vic ("*In Ecclesiis, nulls corpora*

¹⁵⁷⁷. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 78r.

¹⁵⁷⁸. Ho relacionem amb el que es referí Carlo Borromeo: "*en el pavimento, cualquiera aquél sea, no se represente la cruz ni con pintura ni con escultura; como tampoco alguna imagen o historia sacra, u otra que lleve la figura de un misterio sacro*", BORROMELO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 10.

¹⁵⁷⁹. ADG, P-104, Puigpardines, 1671, f. 10v-20r.

¹⁵⁸⁰. BORROMELO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 73: "*pero se decretó que no deban hacerse otros sepulcros propios de laicos en la iglesia sin el permiso del obispo. Si se concediera que esos se hicieran o se construyeran, no se construyan o se hagan cerca de los altares, como se tuvo en cuenta por el Concilio de Bari, sino distan tan lejos, que la boca sepulcral quede retirada de su escabel o peana un espacio de al menos tres codos. En efecto, de ningún modo se construyan dentro de los fines del coro y de la capilla mayor, ni nuevamente dentro de las celosías de las capillas menores, con las cuales el sacerdote celebrante se separa del pueblo. Por su parte háganse con obra abovedada, y los mismos de ningún modo sobresalgan o sean eminentes del suelo de la iglesia, sino iguálenlo perfectamente*".

¹⁵⁸¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 122-124, Lib. III. Tit. IX. Cap. 1: "*Cum invenerimus, quòd infra Ecclesias sepeliuntur interdum corpora, quae deberent in coemeteriis*

laicorum sepeliantur, sine licentia ordinarii” i “*Corpora Defunctorum, ne exhumentur sine licentia ordinarii*”).¹⁵⁸² Fixem-nos com a Sant Cristòfol de les Planes, el 1698, ocorregué un dels primers temes plantejats:

“per quant visitant la present isglésia se ha trobat que dins de ells se an ubert duas tombas ab llicencia del ordinari, però que los amos de ellas no an pagat fins vuy los drets espectans a la obra de dita isglésia: perçò dit Senyor Visitador mana als amos de ditas tombas, que dins un mes pròxim vinent paguian a la obra quiscun de ells sinc lliuras de plata o altre més cert dret segons costum de la present parròquia sots pena de 5 lliures y de entradit personal, qual diga observar lo rector en cas de contrafacció. [...] Per quan en la present parròchia se troban differents personas que tenan llicència per fer tombas dins la present isglésia, las quals fins vuy no an fet, ans bé espatllan lo paviment de la isglésia, lo que és en gran dany de la obra: perçò mana dit Senyor visitador a tots los sobredits, que dins lo termini de tres mesos prop vinent fassan fer ditas tombas, altrament passat dit termini declara per nullas las sobredits llicencias y priva que ningú dels sobredits, sens nova llicència, se puga enterrar-se ni fer tomba en dita isglésia”.¹⁵⁸³

A Sant Feliu de Pallerols, el 1700, s'exigeix pagar als familiars que enterrin dins les esglésies i capelles d'aquesta parròquia sense llicència ordinària deu lliures de plata (a repartir, cinc per l'obreria i cinc pel visitador episcopal). A Les Preses, el 1717, intenta instituir les tres classes de sepultures i les corresponents caritats manades en les constitucions episcopals; el 1738 es determina exactament el que toca a cada una d'elles:

“primerament, en atenció que en dita parròquia no se trobava determinat y en bona forma posat lo orde clases de sepultura major y menor y mitjana, de lo que seguia que molts o no podian cumplir los sufragis per los difunts o bé se enterraben per amor de Déu ab menos sufragi. Perçò convé y estableix que en avant si se demane per los benefactors una de ditas classes de officis, quealsevol que sia, degan lo pàrrocho y demás ecclesiàstichs atender, convenir y cumplir a la petició dels benefactors; y perquè en avant no puga mourer-se alguna dificultat o qüestió en la charitat o distribució a quiscun dels sacerdots concorreran a dits officis. Perçò, se convé que per los officis de sepultura major paguia y dega pagar lo benefactor a quiscun dels sacerdots concorreran seta reals plata, ço és sis reals plata per los officis de enterro y deu reals plata per los officis de las honras. Per los officis emperò de sepultura mitjana o mediana paguia y dega pagar a quiscun dels sacerdots concorreran tretse reals plata, ço és sinch reals plata per los officis de enterro y vuyt reals plata per los officis de honras. Y finalment per los officis de sepultura menor paguia y dega pagar lo benefactor deu reals plata, ço és quatre reals plata per los officis de enterro y sis reals plata per los officis de honras a quiscun dels sacerdots concorreran”.¹⁵⁸⁴

El 1710 s'atorgà permís a l'hereu del mas Alou de Pruit d'“una tomba o sepultura en què ell y sos hereus y successors pugan enterar-se, sens necessitat per lo predit de altra llicència que la

sepeliri, & Rectores Ecclesiarum propter metum dominorum locorum, seu aliorum potentium non audent contradicere, imò inviti habent dicta corpora sepelire: statuimus, quòd de caetero nullus sepeliat in Ecclesia sine nostri, & successorum nostrorum licentia speciali: qui verò contrarium fecerit sepeliendo, mandando, vel faciendo corpora ibidem aliter sepelire, ab ingressu Ecclesiae se noverit esse suspensum”.

¹⁵⁸². *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 103, Tít. XXXVI, Cap. I i p. 104, Tít. XXXVI, Cap. II.

¹⁵⁸³. ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 559v i 561r.

¹⁵⁸⁴. ADG, P-124, Les Preses, 1738, f. 132r-v.

present”,¹⁵⁸⁵ dins la capella de sant Isidre; i el 1723 es manà “se traga làpide o pedra que han posat sens llicència al mitg del presbyteri y se colloque junt a la paret del costat dell, barrant-se la inscripció y posant-hi: [Sepultura dels Reverents Rectors], en la qual concedim pujan enterrar-se y no altres encara que fossen sos pares”.¹⁵⁸⁶ Així com a Santa Maria de Corcó manà “retirian en lloch apartat dels altars la sepultura que està entre lo del Roser y Sant Miquel”.¹⁵⁸⁷ Podia donar-se algun cas d’usurpació de tombes, com passava dins la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols: “mana que cap persona pugui enterrar ni fer enterrar cadàver algun a la tomba que és estada de Miquel Bosch, que és davant del altar de Sant Antoni de Pàdua”.¹⁵⁸⁸

A través del registre de lletres gironí podem arribar a saber amb bastant exactitud el número de permisos d’enterraments interiors, cosa que ens permet copsar, de bell antuvi, l’elevat grau d’atapeïment i acumulació de tombes en algunes esglésies parroquials i certes capelles, mentre que en altres no se n’esmenta si una sola:

- Sant Feliu de Pallerols: Gaspar Serra, mercader (1599), Josep Juhí, paraire (1667), Josep Oliveras Sola, negociant (1667), Nicolau Patxuat, mulater (1667), Llorenç Sala (1670), Miquel Viola (1670), Llorenç Donay, paraire (1686), Benet Giralt (1729) i Gener Vila (1742)
- Capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols: Miquel Bosch, botiguer de roba (1660), Nicolau Bosch (1663), Llorenç Padrosa (1706), Nicolau Camps, rector de Sant Climent d’Amer (1725) i Francesc Camps, sabater d’Amer (1725),
- Sant Cristòfol de les Planes: Pere Olmera (1457), Bartomeu Jonquer, pagès (1623), Joan Roura, paraire (1706) i Gaspar Arbat (1710).
- Cogolls: Jaume Fontanil (1686).
- Sant Pere Sacosta: Francesc Masnou (1683).
- Les Preses: Llorenç Mata (1668) i Pere Bertran, pagès (1774).
- Sant Privat de Bas: Francesc Serrat Masegur (1776).
- Sant Miquel de Pineda: Segimon Coll (1651).
- Sant Esteve de Bas: Josep Desprat i de Sabassona (1755), Miquel Solà, pagès (1761) i Josep Calm Masnou, familiar del Sant Ofici (1768).

Avui encara poden veure’s les làpides a Cogolls i a Les Encies, al porxo, de Joan Vila de 1736, de la família Vilar i de la família Rigall (on hi havia enterrats dos *antonis*, un prevere i un pagès (<AF> núm. 226) i a l’interior, les sepultures de Jaume Fontanil, de la família Codina i la bonica làpida on s’hi llegeix la següent inscripció: “AVE MARIA/ O REINA Y MARE PIA/ CONSUELO DELS PE-/ CADORS EN PARAU/LANIMA MIA QUANT/ AXIRA DEL MEU

¹⁵⁸⁵. AEV, 1233/1, Pruit, 1710, f. 282v.

¹⁵⁸⁶. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 282v.

¹⁵⁸⁷. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 289r.

COS/ MEMENTO MORI/ SEPULTURA DE/ JOAN SERRAT/ PREVERE Y DE / LOS SEUS/ 1659” (<AF> núm. 215). A Les Encies, molt semblants en estructura i cronologia a les de anterior, un parell d’enormes i llarguíssimes, de Miquel Soler (1778) i la “SEPVLTV/RA DE IACIN/ TO LLISTO/ SELLA Y COR/ RIOL Y ELS/ SEVS 1777”; una il·legible del segle XIX i del segle XX (“OSSA ET CINERES/ UNDECIU/ RUJUS PAROECIAE/ RECTORUM/ USQUE ANNUM/ 1927/ RIP”). A Sant Privat de Bas, de la família Massegur (1778), tenint el corresponent permís episcopal del 9 d’octubre de 1776 i la dels Coromina (1669), fora de context, a fora de l’església (<AF> núm. 212 i 213), a Sant Martí Sescorts n’hi ha una del segle XVIII de la família Coromines (<AF> núm. 214) i a Sant Miquel de Corb, la làpida d’un obrer (1806). A Cogolls, i a diferència de les anteriors sepultures que disposen d’una làpida d’una sola peça, aquestes estan partides i separades en dos o tres parts, segurament per facilitar-ne l’aixecament, ja que en algunes d’elles queden restes de les argolles, com la dels Massegur i Coromines. A més, el marc o congreny de les sepultures està fet de carreus perfectament tallats i ben units. Les excavacions a Sant Andreu del Coll i Sant Iscle de Colltort posaren al descobert sengles tombes, una llosa amb la inscripció “SEPULTURA DELS VENTULÀ”, que la situa en el segle XVIII.¹⁵⁸⁹

Els rectors i altres clergues destacats tenien preferència de ser enterrats dins l’església, sempre en una tomba comuna per ells (i que aprofitaven els familiars), i així ho prescrivia Carlo Borromeo.¹⁵⁹⁰ El rector de La Barroca, Jeroni Montaner, en el seu testament establí com havia de ser el seu enterrament, el lloc i com havia de ser la seva tomba i la llosa, i a més, “vull y man que per quant jo de mons béns he comprada y feta fer una casulla de taffetà blanc que ab aquella lo meu cos sie enterrat, encarregant-ne les ànimes de dits mos marmessors per quant aquexa és ma voluntat”.¹⁵⁹¹ A Sant Cristòfol de les Planes, el 1738, en la visita del bisbe es donà una

¹⁵⁸⁸. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700.

¹⁵⁸⁹. AGUSTÍ, B. i LLORENS, J.M., “La intervenció arqueològica...”, p. 46-47.

¹⁵⁹⁰. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 72-73: “*ciertamente primero, como los cánones prescribieron que los obispos, los presbíteros y otros hombres eclesiásticos se sepultaran adentro en la iglesia, así en alguna instrucción debe tenerse cuidado con las sepulturas de éstos. [...] Además en cada una de las iglesias parroquiales también haya dos sepulturas, en el lugar, como arriba, demostrado: una propia de sus párrocos o rectores; otra de los clérigos parroquiales. Donde ningún lugar puede darse a sepulturas comunes o en el atrio, o en el pórtico, o en las salas de juntas o en el cementerio constrúyanse por dentro en la entrada de la iglesia al menos cuatro de ese nombre*”.

¹⁵⁹¹. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), [1620, juny, 10], f. 191r-198r: “Elegesch la sepultura al cos meu fahedora dins la isglésia parroquial de Sant Andreu de Sobraroca, ço és, baix en lo peu o grahó hont las donas en dita isglésia afferexen, si lo die de la mia fi seré rector de dita isglésia, y sinó seré rector de dita isglésia, vull sé enterrat dins la isglésia o monestir hont jo seré rector o residiré respecte en la part de dita isglésia ahonrta los aparecerà convenir, sols no sie perjudici de tercera persona y en lo lloch ont serà dedicat per la sepultura al meu cos fahedora vull, orden y mano que, per los dits mos marmessors me sie feta fer una tomba y túmol de pedra picada ab son cordó per tot lo redador de aquella, y una llosa o llosas si y conforme millor aparexará a dits mos manumissors, volent y expressament ordenat que sobre dites lloça o llosas y sia posat un epitafio o lletrero comensatn de aquesta manera, ço és al cap de mont estas tres lletras D. Q. M. y depués de estas tres lletras ‘Hic jacet Hieronimus Montaner presbitter et Rector huius

licència al rector Bartomeu Costa, “pera fera un vas o tomba còncava en dita iglésia devant de la capella de Sant Antoni baix lo grahó de ella, pera que ell y son germà Ramon Fontanils y Famada, y tots los descendents de est pugan perpètuament enterrar-se en aquells després de sa mort”.¹⁵⁹²

A Rupit encara es conserven dues sepultures eclesiàstiques, excavades després de la construcció de l'església: al costat de l'Epístola, una que diu: “*SEPULCRUM/ Rº EVDALDI VI-/ LA ET MAÑA/ OBIT DIE/ 7 FÊRII. 1735*” i al costat de l'Evangeli, la del rector Pere Puig, del 1794 (<AF> núm. 217). A Falgars hem localitzat un tomba per a les despulles dels clergues a partir del 1750: “*STATUTUM EST/ HOMINI... S... EL MORI/ HEB IX/ AS DELS Rrt Rr Y ALTRES/ ORDENATS EN ORDRES/ SAGRATS DE ESTE PARA./ DE St. PERE DE FALGAS/ MDCCLV*” (<AF> núm. 216). Al monestir de Santa Maria d'Amer trobem al llarg de la nau i alguna capella lateral un bon nombre de tombes d'abats, descrites pel doctor Barraquer a principis del segle XIX (<AF> núm. 218).¹⁵⁹³ Als peus de l'escala del presbiteri de Ridaura hi ha la làpida del rector Moret, del 1804, i a Puigpardines, les del seu rector, “*SEPULTURA/ DEL R. JPH.../ NICH VIC. CV.../ DE ESTA PARRÂ/ MORÍ LO DE/ DE FEBRER DE/ EN 1810*”. A Tavertet, als peus de l'altar major, diu: “*SEPULTURA DE/ RNT. FRNco. B/ ASSAS PREBERE/ y RECTOR DE/ ST CHRISTOFOL/ DE TaVARTET/ 1734*”, i una segona de 1830. A Joanetes troben les làpides a l'exterior de l'edifici, just davant la porta d'entrada, una del 175? i una segona que diu “*AQUI ESTAN/ LOS RESTOS/ DEL REVdº D./ JUSTO CARA-/ GOL P... RO/ RECTOR. MV/ RIÓ EL DÍA/ 15 DE OCTU/ BRE DEL 1860/ ORATE/ PRO EO*” (<AF> núm. 228). A Sant Martí Sescorts, a les capelles del creuer hi ha sengles sepultures dels segles XVIII (Coromines) i del XIX (rectorals). A l'església de Sant Esteve de Bas trobem una sèrie de làpides a banda i banda del presbiteri, molt gastades i

eccle. cuius anima in pace requiescat obiit die’, posant lo die y any de ma fi, dins lo qual túmol o tomba no vull si enterre altre cos sinó lo meu, entès emperò que sinó seré rector de la isglésia dont lo meu cos sdevindrà ésser enterrat, posaran en dit lletrero lo que ben vist lo serà après de scrits mon nom y cognom, volent y manant que a la mia sepultura y entrevingueren dotse preveres que diguen y celebren missasy altres divinals officis y pregunen a Déu per ànima mia dient y cantant laudes, nocturnos y tot lo offici de morts, mentres lo meu cos estarà en la isglésia pera enterrar aquell aquíseu dels quals vull los dia donat per caritat quatre reals y vull y man que dit sacerdots, sinó seran impedits ajen de dit missa per ànima mia y en remissió de mos peccats y de qui jo seré tingut y obligat y si seran impedits lo ajen de dit altre die no impedit encarregant-ne llurs conciències”.

¹⁵⁹². ADG, P-124, Les Planes, 1738, f. 89v.

¹⁵⁹³. BARRAQUER, G., *Las casas de religiosos...*, v. I, p. 74: “*Para el Santísimo, ó comulgatorio, tiene el templo buena capilla aparte, llamada de los Dolores; la que está situada cerca de los pies de la iglésia, á su lado meridional, con reducida puerta en la nave lateral de este costado. En 1835 esta capilla comulgatorio ocupaba la mitad del área de la de hoy. En su centro llamaban la atención dos tumbas abaciales, la de D. Juan Antonio Clemente, fenecido en 1701, y la de D. Gaspar de Queralt y de Rear, muerto en 1772, célebre por la donaciones que otorgó al monasterio, de las que muy luego se dirá. En la capilla de San Benito (cuyo retablo se debe al último Prelado regular), ví la tumba de otro Abad, y esparcidas por el pavimento de la iglésia hasta diez más, el nombre de cuyos cadáveres no pude encontrar*”.

pràcticament il·legibles (<AF> núm. 221 i 228). Podem entrellegir les següents: la del rector Esteve Carbonell (impossible de datar, segurament d'època moderna) i un parell que diuen: “*HIC IACET/ REVERENDO JOANNES/ SALA Y REXAC/ PRESBITERO RECTOR OMME/ FARA OBIT/ DIE 16 DESEMBRIS/ 1724*” i “*HIC JACE/ REVERENDO JOSEPH/ BORINA I.../ ET BENET TATO EAEMAR/ GAE... QV/ OBIT. DIE/ 16 JUNI/ 1722*”. Pensem que, precisament sota aquestes tombes, hi ha ubicada la cripta de la comunitat de preveres, degudament clausurada i tapada, encara per investigar i estudiar. A Sant Feliu de Pallerols, Rupit o Amer creiem que una excavació arqueològica permetria documentar també testimonis similars.

El que provocava el desencaix i trasbals del sòl era la col·locació de tombes, donant lloc a moviments de rajoles, relleus en el terra, males olors per la descomposició dels cadàvers, humitats, forats o nius de rates (tal com passava a Llançà i Tordera).¹⁵⁹⁴ Així ho creiem per a nous casos en la visita de 1717 a Sant Feliu de Pallerols i Sant Cristòfol de les Planes. En aquesta darrera, es trobà la sepultura de la capella del Sant Crist “*servezca de molt embaràs y no haver-hi esperanças que aquell se translade; perçò mana dit Senyor Visitador als obrers de dita present iglésia parroquial que luego lo tragan de dita capella y lo fassen enterrar en lo cementiri o altre lloch sagrat*”;¹⁵⁹⁵ és per això que el bisbe Taverner demana l’anivellament del sòl, prohibint els enterraments sense tomba.¹⁵⁹⁶

Al llarg del segle XVIII, sense poder contrastar les evidències, es mana, de nou, adobar el paviment de la majoria d’esglésies vigatanes, però no en sabem el motiu aparent: si era perquè

¹⁵⁹⁴. ADG, P-130, Llançà, 1750, f. 204v.: “*Yttem habiendo visto su Ilustrísima que con motivo de tener varias personas de esta villa sepultura dentro de la yglesia y no tener echos los vasos com es común, ni lapidas, o losas de una o dos piezas que los cubran, se halla mui descompuesto el pavimento de la yglesia en las partes donde están dichas sepulturas, no bolviendo a poner en su lugar y ajustadas los losas pequeñas de que se compone dicho pavimento, las personas que deven de que se sigue una suma fealdad en la casa de Dios, como que el aire levante el polvo y ensucie los altares, como la experiencia lo ha ensenyado, lo que solo se puede remediar haziendo dichas sepulturas o vasos con cubiertas o lapidas correspondientes las persona que tienen legítima lizenzia para hacerlas, mandó su Ilustrísima lo executen dentro de seis meses a satisfacción de los Reverendos curas de esta Yglesia, y en defecto los priva desde ahora para entonces del derecho y facultad de tener sepultura en dicha yglesia revocando y anulando los lizencias que para ello tengan*” i ADG, P-132, Tordera, f. 115v.: “*Item que se tenga con aseó y limpieza la iglésia parroquial comp es justo por lo que se sacudirán las paredes, retablos de las capillas y demás adornos de los altares, todo que al presente se halla lleno de polvo y con poco curiosidad; item que se allane e iguale el pavimento de dicha itglesia llenando de cal los huecos de modo que quede el piso llano y sin tropezaderes*”.

¹⁵⁹⁵. ADG, P-113, Les Planes, 1717, f. 170v.

¹⁵⁹⁶. MURLÀ, J., “Notícia del temples...”, p. 166-167: “19. No menos ordenam, que los paviments de las iglésias estigan en la deguda decència, de modo, que en ells puga comodament arrodillarse, de que hi ha molta falta en la Diòcesi; y com per lo regular est desorde naix de las Sepulturas, que hi ha en las Iglésias concedidas: perçò manam, que ningú se puga soterrar en las Iglésias, que no fassan en ellas vas, o que altrament després de soterrada la Persona, que en ell se haurà de enterrar, no torne acomodar lo lloch de la sepultura, de modo, que no fassa deformitat ab lo demás paviment de la Iglésia; al contrari, que en tot sia conforme a ella. Lo que encarregam molt particularment als párrocos, y obrers, advertint-los, que castigarem severament, si trobam, que no se execute puntualment”.

s'havia desgastat, fet malbé per les humitats, o degut a les tombes i sepultures que s'hi anaven obrint. A Sant Martí de Querós, el 1749, per “quant hi aja comoditat posen pla o fassen de nou lo paviment de la iglésia”;¹⁵⁹⁷ a Sant Martí Sescorts, el 1774, el bisbe manava “al Reverent Rector, obrers y demás convinga, que ab la possible brevedat fasan compondrer lo paviment de la iglésia parroquial pera evitar los perills se podrian seguir dexant-lo estar com està”.¹⁵⁹⁸ I a Sant Joan de Fàbregues, el 1783, “manam als obrers y demás convinga que componguian lo paviment de la iglésia o a lo menos aquells clots que se encontran en dit paviment”.¹⁵⁹⁹ En qualsevol cas, Carles III, de manera paral·lela a la normativa dels cementiris, volgué acabar amb el costum de la inhumació dins les esglésies, una pràctica, com hem vist, estesa i difícil d'eliminar, proposada pels higienistes. Una reial cèdula de 1787 (seguint el *Ritual Romà* de Pau V) intentava posar-hi fi, tot i que seria Carles IV que en faria una aplicació més ferma.¹⁶⁰⁰ La pràctica i les excepcions seran un altre assumpte, ja que fins ben entrat el segle XIX, no es deixaren de fer sepultures a l'interior de l'església, per exemple a Sant Iscle de Colltort (<AF> núm. 219); però la majoria les trobem a l'exterior, per exemple a La Barroca i Sant Julià de Llor (<AF> 220 i 223).

No hem d'oblidar les làpides, sarcòfags medievals i altres elements funeraris antics que estaven encastats en els murs de les parets, tant a l'interior com a l'exterior de les esglésies, i que n'hi ha una colla de testimonis d'integració i respecte d'aquests elements en les noves esglésies; ja hem parlat de la llaua funerària de la façana de l'església de Les Preses. A la base exterior d'una de les capelles laterals de Sant Iscle de Colltort s'hi localitza una estela amb una creu dins un cercle i a Sant Bartomeu Sesgorgues, segons comenta taxativament Joan Guiu, “*en la fachada hay empotrada una sepultura celta*”,¹⁶⁰¹ i que avui encara en queden alguns fragments (<AF> núm. 229). Creiem que poden ser un testimoni de l'existència d'elements funeraris antics, per exemple visigòtics o alt medievals, que afloraren en el moment de l'excavació dels fonaments de la nova capella.¹⁶⁰² Procedent de l'antiga església de Sant Cristòfol de les Planes disposem d'una làpida sepulcral de pedra nummulítica del segle XV (1412?), fins ara inèdita i desconeguda, que indica l'enterrament del beneficiat de sant Miquel de la parroquial (<AF> núm. 208). Partida per la meitat i en deficient estat de conservació, suposem que es retirà de l'enderrocada església. Procedent de l'església medieval, sembla que fou incrustada a alguna part del temple juntament a una altra placa on hi ha representat l'escut dels Olmera, essent testimoni de la seva antiguitat (<AF> núm.209). Igual que el testimoni de Ramon Arabia, a

¹⁵⁹⁷. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1749, f. 562r.

¹⁵⁹⁸. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1774, f. 445v.

¹⁵⁹⁹. AEV, 1235, St Joan de Fàbregues, 1783, f. 59r.

¹⁶⁰⁰. MARTÍ GILABERT, F., *Carlos III...*, p. 65-69.

¹⁶⁰¹. GUIU, J., *Guía descriptiva del Obispado de Vich...*, p. 264.

l'hora de parlar d'Amer, on diu que “despullat també a bon segur dels antichs claustres és un mal tractat fragment de làpida de magnífich marbre, que m' mostráren en lo meteix hostel de can'N Garriga”;¹⁶⁰³ per tant, que no s'havia conservat o dipositat al monestir, romanien en mans privades, fruit de la rapinya. El fragment de la làpida feia 28 x 21 cm. i al·ludia a l'abat Arnau Boteller, mort el 1411 (per tant, immediatament anterior als terratrèmols). Mossèn Gudiol destacà que l'acta de consagració de l'església parroquial de Sant Martí Sescorts (1068) feia referència a una sèrie de pedres treballades a una església anterior, més antiga i reduïda, i que havien estat incorporades a la nova fàbrica (sense que els hàgim pogut identificar, ara per ara): “*Et quia invenit eam funditus destructam et solo tenuis, nobilius et multo melius noviter reedificatam et potitis lapidibus adornatam*”.¹⁶⁰⁴

La làpida de Sant Andreu del Coll pertanyia a Berenguer de Coll, enterrat allí, i mort, segons la inscripció, el 1334¹⁶⁰⁵ (<AF> núm. 230). Tal com indica el doctor Joaquim Danés, per al nostre interès, estava situada “en la paret esquerra de l'interior del sagrat recinte”, “prop de l'altar major” i “damunt de la làpida, hi havia també, d'alabastre, uns altres treballs d'escultura de la mateixa època: al mig, un petit retaule, representant Crist clavat a la Creu; a cada costat hi havia hagut escuts nobiliaris; no en quedava ja sinó un sol, amb una àguila i l'orla dentells del mateix escut de l'armadura, damunt del pit, del Berenguer jacent de la làpida”.¹⁶⁰⁶ Presenta similituds, tant pel que fa a la cronologia, iconografia i estil, amb altres relleus funeraris de Santa Pau, de Santa Bàrbara de Pruneres o Beget. Malauradament foren destruïts durant la guerra civil; amb tot, podem contemplar-ne una sèrie de còpies en guix al Museu Comarcal de la Garrotxa que feren Josep Berga i Boada i Celestí Devesa entre 1908 i 1909.¹⁶⁰⁷ De finals del segle XVI (o poc després), sabem que al monestir d'Amer hi havia hagut la imatge jacent d'una verge, segurament representant la seva dormició o mort. No sabem on estava situada ni col·locada, i les

¹⁶⁰². MENCHON, Joan i TÉVAR, Arantxa (ed.), *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*, Reus: Carrutxa, 1993.

¹⁶⁰³. ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 419.

¹⁶⁰⁴. GUDIOL, J., *Nocions d'arqueologia sagrada...*, p. 209.

¹⁶⁰⁵. Francesc Caula explica que aquest senyor havia fundat un benefici en aquesta església el 2 de juny de 1298. El 1308 posseïa un quart de la dècima de Sant Cristòfor de Beget que li havia concedit Jaume de Besora, senyor del Castell de Rocabrúna. Consta que va vendre la meitat de les dècimes de Sant Andreu del Coll a Ermessenda del Coll, esposa de Pere Arnau de Santa Pau per 1000 sous barcelonesos, el 1325: CAULA, F., *El Règim senyorial a Olot*, Olot: La Tradició Catalana, 1935, p. 46.

¹⁶⁰⁶. DANÉS, J., “La làpida de Berenguer del Coll”, dins *Pretèrits Olotins*, Olot: Imprenta Aubert, 1950, p. 152: “Pel que ara no hi podeu anar, és per la làpida original, car en 1936, terriblement picolada a cops d'escarpra i de maceta, i del tot calcinada en la foguera que es féu dintre l'esglésiola, fou precis recollir-ne les restes, guardades aleshores en el Museu municipal per s'hi podia arreglar quelcom, en una reparació evidentment molt problemàtica. Els únics fragments poc o molt conservats, foren les cares i caps d'un parell de figures, que, amb els cops d'escarpra, degueren rodolar fins a un recó de la capella, on el foc no pogué fer tant dany. Malaguanyada!”.

¹⁶⁰⁷. DANÉS, J., “La làpida de Santa Bàrbara de Pruneres...”, *Pretèrits Olotins*, Olot: Imprenta Aubert, 1950, p. 79-82 i FUMANAL, M.A., “La còpia del relleu de Santa Bàrbara de Pruneres”, *El Plafó*, 13 (gener 1999), p. 7.

visites pastorals no en parlen enlloc, però creiem que aquesta, igual que la majoria de les seves semblants dins l'àmbit català i espanyol, es muntava a les esglésies per la festa de Mare de Déu d'agost com a recordatori de l'Assumpció; no s'ha descartar la possibilitat que estigués rodejada d'un grup de personatges representant els apòstols en pregària (<AF> núm. 36). Tot i ser la fotografia en blanc i negre, sembla que estava policromada, on destaca i emergeix la cara, tractada amb gran sensibilitat i pal·lidesa, amb els ulls clucs, al·ludint perfectament a una persona difunta.

I per acabar, a la capella de la santa Elena, dins el terme parroquial de La Barroca, Francesc Monsalvatje anomena, encara existent a principis del segle XIX, una petita tomba: *“lo mas notable es una urna sepulcral, a dos vesantes, a la izquierda de su puerta de entrada, la que con caracteres góticos ostenta la siguiente inscripción: ‘HIC · JACET · RAIMVNDUS · DE · / CROSA · QVI · OBIT · PR(IDIE) · CAL(ENDAS) · OCR · / ET · BNG · DE · SOLERIO’. Falta el año en esta inscripción, y a cada lado de la misma hay una cruz”*.¹⁶⁰⁸

II. 5. El tresor parroquial, l'orfebreria i la plateria

a. Característiques generals

El tresor parroquial esdevé un punt decisiu per quantificar i qualificar les riqueses de la parròquia, les inversions que feia la feligresia i el clergat en objectes litúrgics luxosos, així com les donacions, exvots o presentalles que fan alguns particulars; també permet constatar el contrari, la necessitat de vendre's alguns mobles, cera o atuells per a construir noves capelles, reconstituir i reposar els robatoris o els saquejos en temps de guerra. La majoria d'objectes litúrgics eren de plata, i d'altres metalls menors que podem considerar com a peces d'orfebreria. Així, per exemple, serveix per comparar, tal com ha fet Lluís Monjas, que la vitalitat de l'obra i de les confraries i la riquesa de les esglésies (obtinguda a partir dels inventaris de les visites) contrasta amb la crisi baix medieval catalana, si tenim en compte l'acció de personatges de la talla del bisbe gironí Andreu Bertran o del patriarca barceloní Saperà.¹⁶⁰⁹ Gabriel Le Bras, encara a mitjan segle XX, es meravellava i sorprenia de les riqueses i tresors que es podien arribar trobar a moltes de les esglésies franceses.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁸. MONSALVATJE, F., *Nomenclátor histórico...*, p. 69-70.

¹⁶⁰⁹. Matís introduït per Lluís Monjas al comparar la diòcesi de Barcelona amb la de Girona, donant lloc a interpretacions oposades: MONJAS, L., “El estado interior...”, p. 249.

¹⁶¹⁰. LE BRAS, G., *L'église et le village*, París: Flammarion, 1976, p. 57: “c'est dans les sacristies que se conservent beaucoup de richesses de nos églises de village. Leur dispersions fait oublier leur éclat et leur rassemblement occasionnel suscite l'admiration comme il advint à une exposition en 1963. Une visite sur

I és que al costat dels impressionants tresors catedralicis, dels convents o monestirs, les capelles dels palaus reials i dels edificis de les institucions governamentals i municipals, que semblen acaparar i ésser els propietaris de les obres d'argent més reeixides i els artesans i artistes més celebrats, les peces que trobem a les parròquies rurals no s'han de considerar peces menors o desmerèixer en cap cas, ja que sovint ajuden a completar el panorama general, a veure la difusió de les corrents artístiques, a complementar els ingressos d'aquests artistes, a traçar un mapa dels centres productors i a precisar el paper del mecenatge de participació local o popular.

Pere de Montcada, en l'única visita que féu el 1621, manà fer un inventari de tota la roba de culte, vestits, joies i ornaments de plata que disposava cada església. Aquest es va incloure dins la visita o se'n va enviar una còpia al bisbe. Dins els llibres de visita s'han conservat, en fulls solts, els inventaris de Sant Miquel d'Amer, Cogolls, Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas (s'encomanà fer aquesta relació a la persona o persones amb l'obligació de guardar-la), Joanetes i La Pinya. La Cúria Episcopal degué veure la necessitat de tenir un repertori complet per a tota la diòcesi gironina; els seus objectius poden ser diversos, saber l'estat material de les parròquies, les seves riqueses, la seva administració, el seu funcionament i evitar casos com el que es trobà a Cogolls, el 1618: “va visitar la sagristia y no hi van veure-hi res y la ganància de l'església no era ben administrada; mana que facin l'inventari de la plata, y l'apunten al llibre de l'obra y una caixa ampla per tenir la roba, ab una clau pel rector y una per l'obrer”.¹⁶¹¹ Josep Galobart, a la parroquial de Moià, ha localitzat en els protocols notariaus un parell d'inventaris de sagristia (del 1606 i 1682), redactats just en el moment de la presa de possessió de sagristà, sense, dissortadament, arribar-ho a contrastar amb les visites pastorals.¹⁶¹²

Desafortunadament, no disposem dels mateixos inventaris per a les parròquies vigatanes, tot i que els manaments ens apunten la presència de gairebé tots els objectes litúrgics necessaris; a la Baixa Edat mitjana existia una tradició a la catedral de Vic (encara que no sembla extensible a les parròquies de la diòcesi) de realitzar uns inventaris en els relleus dels càrrecs de tresorer per tal de garantir la conservació de tots els objectes, que ha resseguit Rafel Ginebra.¹⁶¹³

les lieux, trop négligé par les passants, est une des surprises discrètes et heureuses d'un voyage dans nos provinces. Même dans une église moderne comme cella de ma paroisse rurales, on peut admirer les panneaux anciens qui garnissent les murs de la sacristie. Sur les coffres et dans les tiroirs de nos sacristies que d'objets précieux! Croix de processions, ostensoirs, reliquaires, calices et ciboires, chapes, chasubles et dalmatiques; les catalogue ne cesse de s'allonger grâce aux visites d'inspecteurs éclairés tels M.P.M. Auza”.

¹⁶¹¹. ADG, P- 85, Cogolls, 1618, p. 92r.

¹⁶¹². GELABERT, J., “Argenteria, ornaments i paraments litúrgics de l'església parroquial de Santa Maria de Moià, segons dos inventaris del segle XVII”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 161-175.

¹⁶¹³. GINEBRA, Rafel, “Joies, ornaments i llibres a la catedral de Vic al segle XIV. Els inventaris de la tresoreria de 1342 i 1368”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X (2001), p. 377-413.

La parròquia de Sant Esteve de Bas, seguida de la de Sant Cristòfol de les Planes, Sant Feliu de Pallerols i Les Preses, eren les més ben proveïdes d'aquests objectes. El que marcava la diferència era la qualitat i la quantitat, al marge de disposar del joc complet (descriu en els inventaris de les visites: una creu processional, una veracreu, un reliquiari, uns encensers, dos paus, una capseta pel viàtic, la petxina per batejar amb les crismeres, el calze amb la patena i les dues custòdies). Tot i que les descripcions són llargues però telegràfiques, podem saber que a Sant Cristòfol de les Planes disposaven de quatre calzes de plata sobredaurada amb les patenes de plata corresponents i a Sant Feliu de Pallerols tenien tres custòdies, tres reliquiaris, cinc calzes i dos bordons. També hem de tenir present els gens insignificants tresors que podien contenir altres capelles urbanes, com la capella del Remei, dins el Castell dels Olmera, a les Planes o l'església del Roser de Sant Feliu de Pallerols, amb un aixovar prou complet i digne, equiparable a Sant Miquel de Pineda, La Pinya o Puigpardines, sobretot en el número de presentalles i ofrenes. Mossèn Gudiol afirmava encara el 1915 que “no's pot negar que ab tot y les guerres y expoliacions sofrertes per nostres iglésies estem encara ben provehits d'argenteria d'aquest segle. Sobretot tenim joyes d'iglésia y una inacabable sèrie de creus processionals”.¹⁶¹⁴ Pocs anys després es produiria el fatal desenllaç fratricida. El 1913 havia rebut l'encàrrec de la Junta de Museus de Barcelona d'estudiar les creus processionals d'orfebreria catalana, i el 1914, la Societat Econòmica d'Amics del País li premiava una altra obra (que resta encara inèdita a l'Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic) sobre el mateix tema, *L'orfebreria catalana desde'l segle IX al XVIII*.

A través del Registre de Lletres hem comptabilitzat, només en les parròquies estudiades i en una curta cronologia que es situa entre 1604 i 1652, set casos de permisos per comprar o fer objectes culturals de plata. En la majoria de casos s'acudeix a la cúria episcopal per poder vendre ciris per sufragar els costos d'aquests objectes. En trobem a Les Preses (1604), Sant Climent d'Amer (una creu, el 1626), Sant Joan de Balbs (un creu, el 1627), Sant Esteve de Bas (dues custòdies, una primera el 1629 i una segona el 1647), Joanetes (una custòdia, 1636) i Cogolls (un calze, 1652).

“La dificultat de l'estudi del desenvolupament històric de l'orfebreria a Catalunya, –segons indica Anna Molina–, radica en els coneixements encara fragmentaris d'aquest art en algunes etapes. Tot i així, el fet que les celebracions i els costums litúrgics al llarg dels segles no hagin variat en essència pel que fa a l'*ordo*, ha motivat que aquells primers objectes creats per a una funció concreta hagin perviscut en el temps com a tipologies prefixades, tot adaptant

lleugerament les formes, els continguts iconogràfics i les ornamentacions a les constants estètiques dels diversos moments”.¹⁶¹⁵ En qualsevol cas, calen estudis globals per als segles de l'època moderna,¹⁶¹⁶ que ens treguin de sobre, prejudicis com els de la mateixa Molina, que (comparant amb els dos segles anteriors) “a partir del segle XVI, fins ben entrat el XVII, l'orfebreria pateix una davallada creativa i la producció es manté amb un caràcter repetitiu respecte dels models anteriors. Es perd interès per l'esmalt, davant la preferència del repussat, amb volums cada vegada més accentuats. A la darrera del segle XVII i durant la primera meitat del XVIII, coincidint amb l'esplendor del Barroc espanyol, s'observa un cert renovellament de les formes, caracteritzat pel monumentalisme dels objectes –sobretot urnes i reliquiàries–, la riquesa exuberant i una ornamentació abundosa”.¹⁶¹⁷ O també el mateix mossèn Gudiol segueix amb la mateixa idea: “iniciada la decadència de la orfebreria baix el punt de vista de bellesa a finals del segle XV. Durant la centúria del mil cinchcents s'accentuà, a causa, sens dubte, de volguer els argenters preocupar-se més del treball dels detalls que del conjunt. Aquest és accentuada cada vegada més a mida que ens acosten a finals del segle. Els nostres artífices del or y la plata anaren a remolch de l'influència abassegadora del Renaixement, pretenint conjuminar-la ab el goticisme que a causa del retorçament dels darrers temps del seu imperi permetia al orfebre el pacient treball y la confecció de complicades combinacions que perjudicaven el conjunt”.¹⁶¹⁸ O bé expressions força desafortunades pel que fa al segle XVII, atribuint la decadència de l'orfebreria catalana a l'aprofitament “d'allò tradicional dels elements goticistes, que resulten contrafets ja que no estaven en concordança ab l'esperit del temps”¹⁶¹⁹ o dir que el segle XVIII és la “fi de l'antiga argenteria catalana”.¹⁶²⁰

Les formes que nosaltres hem localitzat les podem situar entorn de dos grans grups coetanis, sobretot en calzes i custòdies: un primer, amb característiques ornamentals molt barroques a base de cartel·les corbes i contracorbes, que emmarquen representacions simbòliques de

¹⁶¹⁴. GUDIOL, J., *L'orfebreria catalana desde'l segle IX al XVIII*, Barcelona, 1914, p. 49. Manuscrit inèdit de l'Arxiu Episcopal de Vic.

¹⁶¹⁵. MOLINA, Anna, “Orfebreria religiosa”, *DHEC*, v. II, p. 756.

¹⁶¹⁶. De caràcter general vegeu: ALCOLEA, Santiago, “Sobre ‘argenters’ barceloneses de los siglos XVII y XVIII”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos. Miscel·lània en honor de Josep M. Madurell i Marimon*, II (1978), p. 257-271; CASADESÚS, Meritxell, *L'Orfebreria barcelonina del segle XVI. Catàleg d'obra de les comarques del Vallès i el Maresme*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, 1996; GOU, Assumpta, *La Joieria i l'orfebreria barcelonines, 1600-1850*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999 i SITGES, Xavier, *L'Argenteria i l'orfebreria al Bages: segles X-XVIII*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2001. I dins les obres més parcials vegeu: ROCA, Ramon, *El calze de Plegamans: joia de l'orfebreria catalana del Renaixement*, Terrassa: Ègara, 1990 i PUJOL, Pere, “L'Urna d'argent de Sant Ermengol, bisbe d'Urgell”, *Memòries de l'Institut d'Estudis Catalans*. Secció Històrico-Arqueològica, v. 1, fasc. 1, 1927.

¹⁶¹⁷. MOLINA, A., “Orfebreria religiosa”, *DHEC*, v. II, p. 757.

¹⁶¹⁸. GUDIOL, J., *L'orfebreria catalana...*, p. 48.

¹⁶¹⁹. GUDIOL, J., *L'orfebreria catalana...*, p. 60.

¹⁶²⁰. GUDIOL, J., *L'orfebreria catalana...*, p. 70.

l'Eucaristia, rocalles, caps d'angelets i *puttis*, geometries i flors, entre d'altres, tractats de manera moguda i exuberant. Segurament serien del segle XVII. Mentre que el segon grup, totalment diferent, la copa, el peu i la base apareixen completament llisos, amb poca o sense cap mena decoració, però amb les seves parts perfectament delimitades, amb la peanya i el tor a la base, el cilindre, l'escòcia, el nus, el bosell i la copada al peu i la sotacopa i rodella o anella a la copa. Aquests els podem incloure dins del segle XVIII. Les creus i veracreus d'època moderna presenten elements retardataris, emprant pautes anteriors.

A partir de les visites pastorals és pràcticament impossible esbrinar la procedència de les peces d'orfebreria. Només a través dels llibres d'obra i de confraries, i dels pocs contractes que disposem, podem saber els tallers d'origen, on foren elaborades aquestes peces. Les marques dels punxons de les peces que ens han arribat ens han acostat i redefinit, l'origen d'algunes obres conservades. I és que, per sorpresa nostra, han pervingut una notable quantitat de peces d'orfebreria, encara que no deixen de ser una representació ínfima del que hi degué haver; vegem-ho per parròquies:

· Sant Feliu de Pallerols:

-Custòdia de llautó i plata daurada: marques a la base de Girona (+/GE) i altres de l'argenter (?) (...P) i (+/IA).

-Calze de plata: tres marques a la base il·legibles (CP?), (...P...?) i de l'argenter (RIGAS?).

-Calze de plata: marca de l'argenter (POCH), de Barcelona (+/BAR) i d'argenter marcador (LTET); i a l'interior, una altra burinada amb un traç triangular (VVVVVV).

· Capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols:

-Calze de plata daurada: marca de l'argenter (?) (VT/XO) i de Barcelona (+/BAR).

· Sant Esteve de Bas:

-Calze de plata: de l'argenter i de Girona (GE/ROM?).

-Calze de plata: de l'argenter (A/VILAR), de Barcelona (+/BAR) i d'argenter marcador (E/TUR).

-Custòdia de plata daurada: a la base, marca d'argenter (COT) i de Barcelona (+/BAR), i a la base, marca de Barcelona (+/BAR) i d'argenter (DT).

· La Pinya:

-Calze de plata: marca d'argenter (C-I). Restaurat o regalat a la parròquia el 1901.

- Copó de plata: marca d'argenter (MEM?M), i de contrast (rectangle ratllat en els extrems).
- Copó de plata: a la base, marca d'argenter (CALOR), i a la tapa, d'argenter (SUÑOL), de contrast (rectangle ratllat en els extrems) i d'argenter marcador (ROVIRA).
- Veracreu de plata: en el mànec, marca d'Olot (OLOT) i d'argenter (TARRES).
- Custòdia de plata i llautó: sense marques.

· Ridaura:

- Veracreu de plata: marca d'argenter (PE/RICAI), de procedència? (+/CDC) i de contrast (IP), s. XVIII.
- Custòdia platejada: marca d'argenter (MARTINIO/una mà amb un burí que grava). Segurament del segle XVI. Restaurada o regalada a la parròquia el 1901.
- Calze de plata amb la copa sobredaurada: marca de l'argenter (RODES) i de Barcelona (+/BAR), i de contrast (amb forma de ganxo), ss. XVII-XVIII.
- Calze sobredaurat: any de realització (1731) i de taller (+/CA), ss. XVII-XVIII.
- Calze: marca d'argenter (MR/...), d'argenter marcador (ESPS) i de Barcelona (BAR), s. XVIII.
- Reliquiari tubular de plata, amb relíquies dels sants Cristòfol, Julià i Vicenç. Sense marques, s. XVIII. Restaurat o regalat a la parròquia el 1901.
- Reliquiari de plata amb ànima de fusta, amb cinc vitrines frontals. Conté un fèmur indeterminat, ss. XVIII-XIX.
- Reliquiari de plata de Sant Marçal en forma de mà, amb un anell amb inscripcions (R+DE+S+MARSAL).
- Reliquiari de plata com a figura d'un màrtir: sense marques, ss. XVIII.
- Verge del Roser de plata, amb un rosari de corall al voltant: sense marques, ss. XVII-XVIII.
- Creu processional de plata amb ànima de fusta: marques de Girona dins una forma trilobulada (GE/RONA) i de contrast (ratlla) a cada cap i a ambdues cares, ss. XVI-XVII.
- Salpasser de plata: marca d'argenter (MENESES) i de taller (H), s. XIX.
- Petxina de plata: sense marques, ss. XVIII-XIX.

· Sant Cristòfol de les Planes:

- Reliquiari de la santa Espina: marca de Girona (GE/RONA) i de contrast (amb forma de ganxo) al cercle, i a la base, de Girona, dins una forma trilobulada (GE/RONA).
- Veracreu: sense marques, base del segle XX i la creu dels ss. XVII-XVIII.
- Calze de plata amb la copa sobredaurada: de Barcelona (+/BAR), de l'argenter (EROGA), de l'argenter marcador (FA), i de contrast (amb forma de ganxo).

-Calze de plata, ss. XV-XVI.

· Joanes:

-Calze de plata: marca desconeguda (AL?), ss. XVII-XVIII.

-Veracreu de llautó: sense marques, ss. XVIII-XIX.

-Copó de plata: sense marques, ss. XVIII-XIX.

· Puigpardines:

-Veracreu de plata: en el mànec, marca d'Olot (OLOT), una creu i un traç triangular burinat (VVVVVV), s. XVIII.

-Copó de plata: sense marques, s. XVIII-XIX.

· Sant Vicenç de Susqueda:

-Copó pediculat de plata: marca d'argenter (CAYETANO) i marca desconeguda (C.Z.), primera 1^a ½ del segle XVI (MEV 16521).

-Creu processional de plata: d'un taller vigatà, sense marques, 1^a ½ del s. XVII (MEV 13323).

-Encenser de plata: marca de l'argenter (LLUCIÀ CODINA/ 1767), s. XVIII (MEV, 11185).

-Naveta de plata: marca de l'argenter a la cullereta (?) (R.B.), s. XVIII (MEV 11170).

-Bacina petitòria del Roser, de plata: marca de Vic (VIC) i de l'argenter (?) (MS), ss. XVIII-XIX (MEV 11343).

· Sant Andreu de Bancells (Vilanova de Sau):

-Copó de plata: sense marques, 1^a ½ s. XVII (MEV 16525).

· Taverdet:

-Creu processional, de plata sobredaurada, ss. XVI-XVII.

-Dos copons de plata sobredaurada, s. XVIII.

-Pixis pel viàtic de plata, s. XVIII.

-Calze de plata sobredaurada: marca del donador (CORNELLII/ ET CIPRIANI/ DE TEVERTETO), s. XVII-XVIII.

-Veracreu de plata, s. XVIII.

Seria normal que les parròquies acudissin a comprar o encarregar les peces a les corresponents capitals episcopals, on hi havia una bona colla de tallers, i com no a Barcelona. A les parròquies d'Andorra, pertanyents al bisbat d'Urgell, estudiades per Núria de Dalmases, s'ha pogut establir

un elevat percentatge (un 80%) d'obres de plata procedents de Barcelona, enfront de les restants de Lleida, França i altres centres.¹⁶²¹ En el nostre cas podem arribar a conclusions similars en el segle XVIII, amb una procedència barcelonina elevada, sobretot quan hi ha una triple marca consistent en la població, l'argenter realitzador i l'argenter marcador. Els fogatges de la ciutat de Girona dels segles XVII i XVIII esmenten una sèrie llarga d'oficis relacionats amb els metalls, emparats sota la confraria dels Elois (serrallers, manyans, ferrers, courers, espasers, sellers, agullers, calderers, estanyers, clavetaires, armers i daguers), i amb la presència d'argenter i platers actius i amb força encàrrecs arreu de la geografia gironina. Aquests darrers obtenen un privilegi reial del 1429, i s'erigeixen com a col·legi per una Reial Cèdula de Carles I, (1 de maig de 1543), i compten amb ordinacions pròpies impreses dels anys 1514, 1578, 1633, 1705 i 1784.¹⁶²² Els diferents censos ens mostren com els treballadors relacionats amb els metalls nobles van augmentant progressivament, i com Girona esdevé un important centre creador d'aquestes peces: el 1474 hi havia 28 artesans, el 1558 n'hi havia 33, el 1651 eren ja 70, el 1695 n'hi havia 65; en el segle XVIII les xifres es mantenen relativament altes, però constants: el 1719 eren 76 mestres i 63 aprenents, el 1759 eren 70 mestres i 18 aprenents mentre que el 1799 eren 95 mestres i 16 aprenents.¹⁶²³ A més, en les transformacions que es donaren en la bossa de la mà menor, després de la reforma electoral de 1671, hi havia tres argenter entre els representants de les confraries de menestrals.¹⁶²⁴ El cadastre gironí de 1717 ens proporciona el número exacte d'argenter, el nom de cada un i el carrer on vivien aquests artesans: al carrer de les Ballesteries, Salvador March; al carrer de la Rosa, Felicià Rossell; al carrer de les Cols, Francesc Torres, Agustí Saltiró; al carrer Argenteria, Narcís Torrent, Benet Torras, Anton Ferrer, Feliu Bartomeu, Anton Coderch, Joan Mallol, Jeroni Pairuchs, Miquel Rossell i Josep Sastre.¹⁶²⁵ A Olot, trobem una sèrie d'artesans durant el segle XVIII, amb la nissaga del Fillol com la més fructífera: Ventura Serra, Isidre Buixeda i Pere Fillol (1735), Josep Plana (1750), Francesc Fillol (1756), Bonaventura Fillol (1761) i Ignasi Sayol (1775).¹⁶²⁶

Segurament és Barcelona la que gaudeix de la preeminència artística en matèria d'argenteria sobre les altres viles catalanes, i és que la majoria havien desenvolupar el seu aprenentatge a Barcelona, o que allò se'ls donés sanció i títol de mestres. A Vic, des de principis del segle XVI ja existeix la confraria dels Elois, que aglutina a tots aquests artesans; a Girona s'agrupaven entorn l'advocació de sant Eloi i Anastasi. A Girona, el seu punxó representa, amb certes

¹⁶²¹. DE DALMASES, Núria *et alii*, *Argenteria d'Andorra*, Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1990.

¹⁶²². ALBERCH, Ramon *et alii*, *Gremis i oficis...*, p. 174.

¹⁶²³. ALBERCH, Ramon *et alii*, *Gremis i oficis...*, p. 79 i 123.

¹⁶²⁴. ALBERCH, Ramon *et alii*, *Gremis i oficis...*, p. 103.

¹⁶²⁵ BOADAS, Joan, *Girona després de la guerra de Successió. Riquesa i estructura social al primer quart del segle XVIII*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 1986, p. 148, 195, 207-209.

diferències cronològiques, 'GERONA' dins un trifoliat o 'GERA'; a Barcelona s'empra, amb variants, '+BA' o '+BAR'; a Vic, s'identifica igualment per '+VIC', i a Olot, 'OLOT'. A l'església parroquial de Sant Esteve de Bas hi ha un altar dedicat a sant Eloi, però no implica necessàriament ni consta la presència d'un gremi d'argenters. A les parròquies de les valls de Bas i Hostoles sabem que disposaven de peces procedents de Girona, Barcelona i Olot, mentre que les osonenques eren de Vic exclusivament. Al llarg del capítol podrem saber alguns dels seus noms i artífexs.

Els materials emprats en la majoria dels objectes litúrgics són els que anomenaríem metalls nobles: la plata per les creus, calzes, copons o custòdies, i en alguns casos es daura per sobre, o sigui, s'apliquen finíssimes làmines d'or, per evitar-ne la corrupció més ràpida. La falta d'aquesta dauradura, junt a altres consideracions que podem entrellegir en els manaments, es considerava disgustant per al bisbe indigne per a la celebració dels oficis i demés festivitats, per això trobarem multituds de decrets, com aquest de Sant Martí de Querós, que diu "manam al Reverent Rector, obrers y demés, convinga que fassen dorar de nou lo calser y patena que estan indecents, pera celebrar-se ab ells lo Sant Sacrifici de la missa y en lo interim no permètia lo Reverent Rector se celebra missa".¹⁶²⁷ No oblidem que el bisbe Taverner també legislà en aquest sentit, de l'embelliment dels objectes processionals i culturals a través de teixits.¹⁶²⁸ En algunes parròquies trobarem algunes obres senceres o altres parts o fragments realitzats amb bronze, ferro, llautó o plom; per exemple, a Ridaura, el 1667 es diu que "fassan posar una ànima de plom al peu del calser nou que té dita isglésia".¹⁶²⁹ Tal com ha documentat Isabel de la Fuente per a la baixa edat mitjana, l'abast i la importància que adquirí el mercat de la compravenda d'objectes d'argent fou prou important com per a que les banques de dipòsit de Barcelona i Vic acceptessin joies i objectes de valor com a garantia dels préstecs en efectiu, pràctica que augmenta considerablement a finals del segle XVI pel fet d'haver-se d'habilitar un soterrani expressament per tal d'emmagatzemar els abundants objectes que s'hi dipositaven, degudament registrat en la taula de canvi.¹⁶³⁰ I és que reutilització dels metalls preciosos, més cars i escassos, a través de la fosa, era una pràctica força estesa entre els argenters, platers i

¹⁶²⁶. FUMANAL, Miquel À., "El punxó d'Olot en un Lignum Crucis de Sant Esteve d'Olot", *El Cartipàs del Plafó*, 8 (març 2003), p. 5 i ÍD., "L'argent del segle XVIII al Museu Parroquial de Sant Esteve d'Olot", *Taüll*, 13 (desembre 2004), p. 30-32.

¹⁶²⁷. AEV, 1233, St Martí de Querós, 1774, f. 440v.

¹⁶²⁸. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 172: "48. No menos se tindran en las iglésias tovallolas, per posar a la creu, de tots colors, que sian decents; y per lo pàrroco, de blanca, y de carmesí, per servirsen en los dias de las festas principals, y singularment quant portan lo Santíssim, que així mateix deu ésser blanch: per lo que manam, que tots los que se hajan de fer nous, o perquè falten en las iglésias, o perquè sian ja vells, los que hi ha en altres, se fassan tots blanchs: permetent, que servescan los que encara existeixen carmesins en algunas Iglésias atrassa la pobresa del temps".

¹⁶²⁹. ADG, P-103, Ridaura, 1667, f. 258r.

orfebres. La tarifa dels preus de Girona de 1655 d'una llarga quantitat d'objectes fabricats per la totalitat dels gremis, no ens indica, per al cas dels argenters, els costos dels objectes que nosaltres trobem a les esglésies parroquials, sinó objectes emprats en la vida quotidiana, per persones laiques, i acaba afegint, per al nostre interès, que “advertin que todas las sobreditas mans se donan per las sobreditas respective perras se entén, y declara si són novas, y si las que vendian han ja servit per lo treball de rentar, netejar, y emblanquir se pagará per mans, de quiscuna, la mitat del que stà sobre tarifat”.¹⁶³¹

És molt difícil poder parlar de com les conjuntures econòmiques, polítiques i socials podien influir bé o malament, en la riquesa o la pobresa de l'obreria, i en el seu tresor parroquial; segurament que hi tenien molt a veure, però uns exemple presos a l'atzar, ens aporten diferents punts de vista i alhora ens genera dubtes: la sensació d'uns petits però rics tresors parroquials, amb les degudes condicions, proporcionats i meritosos (i per tant no hi ha res a dir), mentre en altres ocasions, és necessària la revenda o reutilització determinades peces. El 1593 a Sant Joan de Fàbregues, on va visitar un calze, una vera creu i una patena de plata i una vera creu daurada, “y com la demás plata stiga en la vila en mans dels obres en la qual per relació del señor rector noy falta res per adobar, bene”;¹⁶³² del 1671 a Cogolls, per la impossibilitat de l'obreria de “fer los adornos que faltan en ella particularment en d'una creu gran de plata y per lo menos de altre calser y patena”,¹⁶³³ el bisbe obliga a tothom qui degui diners a l'obra els tornin immediatament institueix un almoina de pa cuit, i del 1749 a Santa Maria de Corcó,

“Vehem la necessitat [que] té esta iglésia de una custòdia y calser nous; per lo que manam prengan lo calser vell escardat, y la custòdia vella, junt ab lo verigle vell, y fassan ho fer tot nou, y perquè discorrem que la plata de ells no serà suficient, podran valer-se del platet y canadellas de plata que no serveixen; com també vendre los ciris y demás present tallas que ara se consuman, ab tot lo que tal vegada bastará no sols per fer dita custòdia y calser; sinó també per platet y canadellas per poran servir”.¹⁶³⁴

b. Creus processionals i veracreus

Habitualment trobem a les parròquies dues creus de plata, una de gran, coneguda com a Vera creu, i que entenem com a reliquiari de petites estelles de la creu on morí Crist (que comentem més endavant) i una de petita, adornat amb pedres precioses i/o sobredaurades, una per ornar l'altar i l'altra per a obrir les processons o romeries. També podien ser d'altres metalls de menor

¹⁶³⁰. DE LA FUENTE, Isabel, “La revenda d'objectes d'argent a la Barcelona baix-medieval”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 18 (1997), p. 377-396; USHER, A.P., “La banca de depósito en Barcelona (1300-1700)”, *Cuadernos de Historia económica de Catalunya*, Barcelona, 1969-1970, p. 168.

¹⁶³¹. ALBERCH, Ramon *et alii.*, *Gremis i oficis a Girona...*, p. 295 i CUNILL, Segimon, “Joyes dipositades en la taula de cambi de la ciutat de Vich”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, IV (1921-1924), p. 66-68.

¹⁶³². AEV, 1209/4, St Joan de Fàbregues, 1593, f. 196r.

¹⁶³³. ADG, P-104, Cogolls, 1671, f. 13v-14r.

categoria (a Joanetes, en disposaven una de plata i una de llautó) o bé de fusta, amb aplics i pintura. Tal com queda reflectit en les visites, no hi ha cap parròquia que no en disposi almenys de dues. La creu processional havia esdevingut l'ensinya i guia d'una parròquia o d'una confraria, que es manifestava i presidia totes les manifestacions del culte cristià: les processons, els enterraments o els viàtics.

Algunes de les parròquies disposaven de creus gòtiques, obrades durant el segle XIV i sobretot el XV. Aquest és el cas d'una creu processal de Sant Esteve de Bas, feta entre el 1376-1400. Formalment s'assembla a un parell de creus de la Seu de Girona, fetes pel mestre Pere Bernés, tant per la riquesa dels materials com pel treball: incorpora coloració en l'esmaltat i està gravat en talles baixes. Segons Núria de Dalmaes, en aquestes creus "els caps extrems tenen les fulles girades cap enfora, i tot la silueta general està vorejada de frondes trifoliades. L'argenter o els argentes que les realitzaren es manifesten com a hàbils escultors dels metalls i excel·lents gravadors i esmaltadors en les figures i plaques esmaltades, totes elles impregnades d'un profund italianisme d'arrel sienesa".¹⁶³⁵ En ella s'hi representen el Crist en Majestat, les Tres Maries, sant Joan, la Resurrecció de Llätzer, el Sant Sopar, els Evangelistes, unes Dames, un àngel, uns sants i la magolla. Aquesta obra era molt valorada pels fidels parroquians i rector, i durant la guerra civil es cregué perduda ("*la cruz procesional de plata, verdadera joya gótica, tambien la robaron y ha desaparecido*");¹⁶³⁶ actualment es conserva al Museu Diocesà de Barcelona (<AF> núm 177). Fa 98 x 45,5 cm, i de gruix 12,5 cm, i pesa 3,330 kg. Creiem que n'hi havia una altra prou magnificent, també descrita el 1617 com la "creu major de plata sobredorada amb una pedra als caps".¹⁶³⁷

Segons Artur Osona, el 1882 n'hi havia una que sembla prou antiga a Pruit: "una creu parroquial ó professal de plata, quals planxas son molt groixudas".¹⁶³⁸ A Sant Iscle de Colltort i Les Encies també n'hi hagué de similars característiques, segons indica el *Qüestionari*, que es perderen: "*una cruz procesional grande, muy artística, de estilo gótico*"¹⁶³⁹ i "*una cruz procesional de plata de algun valor artístico*".¹⁶⁴⁰ Al costat de Vic, partint de la mateixa font, es perdé la creu gòtica (del segle XVI) de Santa Maria de Corcó, entre moltes altres que no en sabem l'època o estil. De Tavertet sembla procedent una placa d'una creu del segle XIII d'aram

¹⁶³⁴. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 583v.

¹⁶³⁵. DE DALMASES, N., *Orfebreria catalana medieval: Barcelona, 1300-1500. Aproximació a l'estudi*, Barcelona, 1992, v. I, p. 96.

¹⁶³⁶. ADG, *Cuestionario...*, Sant Esteve de Bas, 1 de setembre de 1939, p. 15.

¹⁶³⁷. ADG, P-85, St Esteve de Bas, 1617, f. 90v.

¹⁶³⁸. OSONA, A., *Pirineu català...*, p. 51.

¹⁶³⁹. ADG, *Cuestionario...*, St Iscle de Colltort, 4 de setembre de 1939, p. 15.

¹⁶⁴⁰. ADG, *Cuestionario...*, Les Encies, 10 de novembre de 1939, p. 15.

daurat i esmaltat en *champlevé*, avui al Museu Episcopal de Vic, i que fa 23,4 x 13,7 cm., suposem d'una creu desmantellada o feta malbé.

Almenys fins al segle XVII, les creus parroquials segueixen la tradició gòtica, i només es transformen alguns detalls ornamentals. Segons Josep M. Marquès, un nombre considerable de creus processionals foren contractades i obrades entre 1588 i 1640.¹⁶⁴¹ Creiem que la monumental creu de plata processional de Ridaura, amb ànima de fusta i recoberta amb làmines de plata i palmetes, correspon a aquesta època (encara que no documentada), segurament de finals del segle XVI o principis del segle XVII, segueix elements gòtics retardataris, i la d'El Mallol, també processional llatina, de plata i possiblement de la mateixa època, els braços són fets amb planxes foses de plata, on s'alterna el brunyit del fons amb la textura de les cisellades amb què s'ha realitzat els temes i motius decoratius; amb les imatges massisses, a l'anvers, de Jesucrist clavat a la creu i al revers, la de Verge Maria dempeus (<AF> núm. 176 i 179). Molt similar és la de Tavertet (<AF> núm. 181). Ara per ara, disposem d'alguns contractes del segle XVI (en contrast amb l'escassetesa dels següents), publicats per Josep M. Madurell, Josep Clara i Josep Gudiol; això ens fa pensar en un gran moment de l'orfebreria catalana d'aquest període i, com no, de la revitalització de la pràctica processional.

Les creus eren obrades aplicant planxes de plata treballades amb repussat o cisell a la part posterior i anterior d'una ànima de fusta, per mitjà de petits clauets. En canvi, el perímetre lateral era recobert de làmina del mateix metall sense treballar. La creu no té base, sinó que acaba amb un encaix on els col·loca un pal llis vertical que permet transportar-la, prenent-la amb les dues mans. Procedent de l'església de Sant Miquel d'Amer i guardada en el monestir, es diu que hi havia “una creu de fusta amb planxas grans de plata”.¹⁶⁴² Les creus obrades en el segle XVI disposen de trets gòtics, però a mesura que avancem són transformats des de les formes arquitectòniques fins a més decoratives. “Els elements que decoren els plans de les creus –afegeix mossèn Gudiol– són més gravats, carregats de motius inútils i menys elegants, anant a produir efectes vistos de llum més que de prop”.¹⁶⁴³

A Sant Feliu de Pallerols se n'havia obrat una abans de 1521, ja és llavors que disposem d'un albarà de pagament que fa Baudili Masdèu, sastre de Sant Feliu de Pallerols, en nom dels obrers i parroquians de la vila, al plater barceloní Joan Balaguer, per la plata, l'or i el treball artesà

¹⁶⁴¹ MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 59.

¹⁶⁴² ADG, P-104, Amer, 1671, f.98v

¹⁶⁴³ GUDIOL, J., *Les creus d'argenteria de Catalunya*, Barcelona: Anuari de l'Institut d'Estudi Catalans, 1919-1920, p. 116; ÍD., “Obres antigues d'argent. Repertori documental. I”, *Ausa*, 5-51(1965), p. 176-180 i ÍD., “Creus antigues d'argent. Repertori documental”, *Ausa*, 5-50(1964), p. 135-140.

d'una Vera creu, pel preu de 50 lliures i 5 sous¹⁶⁴⁴. És possible que aquesta creu fos la que surt descrita a la visita de 1588: “una creu de plata gran, daurada, pulcra, posada davant l’altar com si fos d’ornament al dit calze y altres jocs”.¹⁶⁴⁵

A Sant Martí Sescorts, el mestre argenter Pere Navarro, fill de pares valencians però establert a Vic, el 26 de gener de 1544, va contractar amb l’obreria la realització d’una creu de pes cinc marcs més o menys. Aquest argenter és un dels artesans més prolífics de la plana de Vic, ja que el trobem treballant en creus a Tona (1538), Malla, el convent del Carme de Vic (1543) i Folgaroles.¹⁶⁴⁶

A Sant Cristòfol de les Planes, el 9 de febrer de 1573, el rector Gaspar Torrent i l’obrer Miquel Roure n’encarregaren una al plater Miquel Amat, havent d’imitar la que havia fet a Quart i Cassà de la Selva, i que en digueren, així de clar, “una creu de argent blanca”.¹⁶⁴⁷ Havia de pesar entre 90 i 100 lliures i havia d’estar llesta abans de la festa de Corpus (segurament per poder-la treure i lluir). En la visita pastoral de 1588 és descrita, al costat d’una creu de plata daurada petita, “una creu de plata de gran valor”.¹⁶⁴⁸ Aquesta creu presidia, encara en la vigília de Guerra civil, l’altar major, i figura en algunes fotos parcials, senyal de la seva pervivència, ús continuat i qualitat.

Disposem de la notícia que Joan Font, argenter de Vic, va contractar una creu el 27 de febrer de 1570 per a l’església parroquial de Santa Maria de Corcó,¹⁶⁴⁹ aquest mateix elaboraria una veracreu per a Sant Martí Sescorts, el 1589, a manera de la de Manlleu.¹⁶⁵⁰ De l’argenter vigatà Pere Salís, també de Vic es disposen notícies de contractes des del 1567. En concret, el 28 de desembre de 1583 sabem que els parroquians i obreria de La Vola li demanaren una creu a semblança de la de Santa Maria de Besora (contractada el 1581). Pocs anys després, el 12 d’abril de 1586 va elaborar una creu amb llanterna per a Sant Julià de Cabrera, que costà 62 lliures 11 sous, que entregà el 18 d’octubre.¹⁶⁵¹ En les visites pastorals de 1591 cada una

¹⁶⁴⁴. MADURELL, J.M., “Obras de plateros barceloneses en iglesias gerundenses (1303-1698)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 15 (1961), p. 120 i 130.

¹⁶⁴⁵. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 267 r.

¹⁶⁴⁶. GUDIOL, J., *Les creus d’argenteria...*, p. 101.

¹⁶⁴⁷. CLARA, J., “Obres d’artistes...”, p. 81-82.

¹⁶⁴⁸. ADG, P-71, Les Planes, 1588, f. 263r.

¹⁶⁴⁹. GUDIOL, J., *Les creus d’argenteria...*, p. 103.

¹⁶⁵⁰. GUDIOL, J., *Les creus d’argenteria...*, p. 129.

¹⁶⁵¹. GUDIOL, J., *Les creus d’argenteria...*, p. 103 i AEV, ACF-1418, Joan Torra, notari episcopal, *Manual*, 1586 [1586, abril, 12], s.f.: “En nom de Déu, Sobre lo fer y fabricar una creu de argent ab lanterna per ops de la parrochial yglésia de Sanct Julià de Cabrera del Bisbat de Vic. Per y entre// [el] ministro Pere Salis, argenter ciudatà de Vic, de una part, e los honorables Pere Caselles y Pere Ramonet, pagesos obrers de la dita yslésia de Sanct Julià y Bernat Collell, hereu del mas Collell de la dita parròquia, de part altre, són stats fets, instituits, pactats, fermats y jurats los capítols següents: Primerament, lo dit ministro Pere Salis, argenter, contré y en bona fe permet als dits obrers y Bernat

d'aquestes peces és referida com a 'creu gran de plata', sense més. Cal afegir, en paraules de mossèn Gudiol, que "la Veracreu de Falgars és tot un treball de calat, semblant a una bonda, d'elements ben combinats i no desproveïts de gràcia. El pom forma una amforeta ab ses anses, que va col·locada sobre un peu motllurat i cisellat"¹⁶⁵² (<AF> núm. 201).

A Les Preses, el 30 d'abril de 1590, es contracta entre Baldiri Mates, rector, i Antoni Soler, obrer, d'una part i Antic Castelló, argenter, d'una altra, per a fabricar una creu d'argent, que havia de pesar 10 marcs. S'estipulà que entorn de les llanternes havia de tenir les figures dels apòstols, i les de Jesucrist, Maria i els Evangelistes en els braços. Havia d'estar llesta en el termini d'un any, a pagar en tres moments; el 30 de juny de 1590 l'esmentat argenter cobrà de mans d'Antoni Soler, pagès i obrer, 55 lliures.¹⁶⁵³ Segons informacions de mossèn Joan Pagès, semblava que s'havia salvat una creu processional gòtica de plata i uns encensers també de plata.¹⁶⁵⁴ Recentment ha estat localitzada i col·locada presidint l'altar major; de característiques similars a la de Sant Esteve de Bas, és completament desconeguda per la crítica i esdevé una petita joia de l'orfebreria gòtica catalana (<AF> núm. 178). Nosaltres ens preguntem si el contracte i la creu que ens ha arribat es correspon entre elles, ja que mossèn Pagès proposa una altra cronologia i artesà: diu que és feta entre el 1581 i 1582 per Gabriel Llombardia, argenter d'Olot.¹⁶⁵⁵

A través dels llibres d'obrerries i confraries veiem que les creus, per sobre d'altres objectes, gaudeixen de preeminència i estima, i més que la seva compra o contractació, en trobem informació referent a la seva neteja: el fet de ser de plata les feia s'embrutissin d'aquella patina negra, i alhora, si no es feia per experts, més vulnerables al seu desgast. Per exemple a Ridaura (el 1599),¹⁶⁵⁶ a Vilanova de Sau, els obrers Pere Croudemunt i Pere Tordera (el 1625) ho anotaren en les despeses,¹⁶⁵⁷ i a Sant Julià de Llor (el 1664).¹⁶⁵⁸ També a través del llibre d'obra

Collell, pnu, de assí a la festa de Sanct Joan de juny primer vinent, farà y fabricarà bé y decentment una creu de argent ab lanterna marcada, a despeses del dit ministro Salis y, acabada com se pertany, lliurarà a dits obrers en Vic a rahó o preu de nou lliures y quatre sous per march de argent obrat, y la qual farà de valor de sinquanta sis fins en sexanta lliures y no més. Item los dits obrers y Bernat Collell convenen y en bona fe permeten al dit ministro Sali que li patgaran la dita creu a dita rahó de nou lliures y quatre sous per marc, ço és, dins vint dies primer vinents, vint y sinc lliures y lo restant per tot lo mes de agost en Vic en moneda de argent. Et ideo dicte partes".

¹⁶⁵². GUDIOL, J., *Les creus d'argenteria...*, p. 149.

¹⁶⁵³. CLARA, J., "Obres d'artistes...", p. 74.

¹⁶⁵⁴. PAGÈS, J., *Les Preses...*, p. 380.

¹⁶⁵⁵. PAGÈS, J., "Les Preses. L'església de Sant Pere...", p. 9.

¹⁶⁵⁶. APRI, Llibre de l'Obra, s.f.: "Item per fer una patena de argent, per nategar la creu major de argent, per brunyir lo calser major de argent, per natejar los altres calses y per las tatxas faltaven a creu major de argent, 6 lliures 12 sous".

¹⁶⁵⁷. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau. F-G/1 (1624-1634), Obra, s.f.: "gastat de la obra nou liura devuit sous per reparar la creu major que se era trencada, la qual renova m^o Sararols, argenter de Vich, 9 lliures 18 sous".

de Sant Vicenç de Susqueda, sabem una de les funcions de les veracreus: submergir-la dins l'aigua del riu Ter per aplacar la fúria d'un aiguat i tempesta (<AD> núm. 49).

El 1693, la confraria del Roser de Sant Joan de Fàbregues va pagar 35 lliures “per fer la creu gran de plata”.¹⁶⁵⁹ Avui desapareguda, degué ser similar a les de Tavertet i Ridaura, dins la mateixa època i estil (<AF> núm. 180). El conjunt presenta una forma abarrocada, partint de la tipologia flordelisada, típica del gòtic, amb inclusió de roses místiques en els braços. A la part central o anvers hi apareix la figura, en volumetria, de la Verge del Roser portant el Nen Jesús als braços; mostra un cert moviment, però una estereotipació en les fisonomies i es podria relacionar amb les imatges exemptes de Verges del Roser. I la darrera anotació correspon a la confraria del Roser de Sant Martí Sacalm, el 1733, que pagà 5 lliures “per adobar la creu de plata que era trencada y blanquejar-la”.¹⁶⁶⁰

c. Calzes i patenes

Els calzes i les corresponents patenes (el joc complert per a dir la missa) són omnipresents a totes les parròquies. A Les Preses trobem dos jocs de calze i patena, a Sant Cristòfol de les Planes n'hi havia quatre, mentre que a Sant Esteve de Bas n'hi hagué fins a cinc, i en augment a mesura que anem avançant en el segle XVIII. El calze constitueix un dels objectes culturals més destacats de la litúrgia cristiana.

Segons mossèn Gudiol “els de estany, que trobem servint ja en el segle X, foren permesos fins al segle XIV; els de peltre (aliatge de zinc, plom i estany) o d'aram (coure treballat en planxa) se usaren especialment en les esglésies pobres, ab tot y que no obstant a vegades presentaren rica ornamentació burilada y fins esmaltada. Els càlzers d'argent han abundat sempre, considerant-se en ells, y en tots els de metall d'inferior estima (especialment desde el segle XVI ençà), que devían tenir la copa d'or o daurada”.¹⁶⁶¹ Efectivament, els calzes d'estany, bronze o ferro, tendeixen a eliminar-se i es canvien pels de plata; per exemple a Sant Privat, el 1637 i a Cogolls, el 1658 (“un calze de plata novament obrat amb la patena”),¹⁶⁶² o conviuen els dos materials, per exemple a Sant Martí de Querós, on, el 1622, n'hi havia un de peltre i un de plata.

¹⁶⁵⁸. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, Llibre de l'Obra (1587-1669), s.f.: , “en lo any 1664 essent hober de Sant Julià Pera Ostri y Boxó férem fer lo casquet de plata sobredaurat per la custòdia, ara pagàrem quatre lliuras barceloneses. Item en dit any férem adobar la veracreu an pagàrem dotse sous barcelonesos. Item en dit any férem fer una pau an pagàrem vintitres reals dic 23 reals y mix moneda barcelonesa. Tota la demunt dita obra ua obrat mosèn Sarinat, argenter de Gerona”.

¹⁶⁵⁹. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, P01/1 (1672-1830). Confraria del Roser, s.f.

¹⁶⁶⁰. AEV, Arxiu parroquial de Sant Martí Sacalm. P/1. Roser. Nostra Senyor de Gràcia. Dolors. Isidre. Santíssim Sagrament (1725-1898), s.f.

¹⁶⁶¹. GUDIOL, J., *El mobiliari litúrgich...*, p. 27.

¹⁶⁶². ADG, P-100, Cogolls, 1658, f. 147r.

Molts, però, no es faran enterament de plata i mantindran o conservaran el peu de bronze (a Sant Esteve de Bas o La Barroca). Els nous calzes fets en el segle XVII, per exemple a Sant Privat de Bas (el 1637) i Cogolls, no s'indica mai el metall, però suposem que era l'argent.

En la diòcesi vigatana ja tenim informació de les seves contínues reparacions dels calzes a partir de la visita de 1589 i a gairebé a totes les parròquies. Pensem que són peces antigues i molt gastades, tal com expressen les mateixes visites, amb facilitat de fer-se malbé i trencar-se. Davant la falta de diners per comprar-ne o fer-ne fer de nous, s'acudeix a la seva restauració. Veiem el seu estat general. A Sant Martí Sacalm “que es faci adobar [un calze de plata] i refosar perquè és molt prim”;¹⁶⁶³ i “provehí que dels ciris són en dita yglésia dels quals se dóna licència als obres puguen vendre per obs de comprar un calzer nou per ser lo vell molt perillós de rompres”;¹⁶⁶⁴ a Sant Martí Sescorts “visità 2 calzers de plata, lo hu daurat. Provehí que dins dos messos sien reparats dits calzers y adobats”;¹⁶⁶⁵ a La Vola, “provehí que lo dit rector no digué missa ab lo calser [que] té lo peu romput”;¹⁶⁶⁶ i a Pruit i Sant Martí Sescorts, coincidint, veié, entremig de la plata “dos calzers ab ses patenes, lo hun dels quals és a Vich a casa del mestre, tot bé y molt decentment trobat”;¹⁶⁶⁷ mentre que el de Sant Vicenç de Susqueda havia estat robat (el nou, suposem que de principis del segle XVII s'hagué de reparar el 1741).¹⁶⁶⁸ Ja per acabar el segle (tot i que continuen a principis del segle XVII), trobem que dels dos calzes que disposa una església parroquial, un és vell i l'altre nou: a La Vola (“dos calzes de plata, un bell [sic] y l'altre sufficient”)¹⁶⁶⁹ i a Sant Julià de Cabrera (“foren visitats dos calzers de plata, la hu nou y laltro sufficient”).¹⁶⁷⁰

Les seves copes s'han de daurar en el seu interior, manament que comença a introduir-se a finals del segle XVII a Vic i Girona; fins que això no es porti a terme, es prohibeix dir-hi missa. Vegem-ne un parell de casos a ambdues bandes: a Corcó, el 1687, es mana fer “dorar la copa de un calzer per part de dins”¹⁶⁷¹ i a Ridaura, el 1691, “fassan dorar de part de dins la copa del calser y patena novament fets”;¹⁶⁷² i així a totes les demás parròquies de la mateixa manera. O bé, les noves copes o patenes que es facin estiguin daurades: suposem que aquest és el nou

¹⁶⁶³. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

¹⁶⁶⁴. AEV, 1209/1, St Martí Sacalm, 1590, f. 250r.

¹⁶⁶⁵. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589.

¹⁶⁶⁶. AEV, 1241/2, La Vola, 1591, f. 27v.

¹⁶⁶⁷. AEV, 1241/2, Pruit, 1591, f. 21v.

¹⁶⁶⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), 1741-42, f. 34v.: “Item se ha fet nou lo calser que se anomenava de Sant Miquel, qual era escardat y molt prim, y ha costat de mans, y lo or de deurar a Gerònim Marlet, argenter de Vich, 8 lliures y si ha affegit de plata lo cost de 8 lliures 4 sous que tot ha fet la suma de 16 lliures 9 sous”.

¹⁶⁶⁹. AEV, 1210/4, La Vola, 1597, f. 6r.

¹⁶⁷⁰. AEV, 1210/4, St Julià de Cabrera, 1597, f. 6r.

¹⁶⁷¹. AEV, 1221, La Vola, 1687, f. 648v.

¹⁶⁷². ADG, P-110, Ridaura, 1691, f. 177r.

sistema, que les visites entenen com a ‘moderna’. Sinó vegem que a Sant Llorenç Dosmunts es diu que “del mateix calzer per sé vell, espallat e indecent sen fasse un altre a la moderna”.¹⁶⁷³ Daurar un calze havia de comportar les seves despeses i maldecaps a les obreries, tot i ser una operació aparentment senzilla. A Sant Cristòfol de les Planes, el 1703, s’opta per aquesta solució: “mana Sa Santíssima Il·lustríssima als obrers de la present isglésia que, dels sinch calzers que té la obra, ne desfassen un per fer daurar los dos y adobar los altres dosl”,¹⁶⁷⁴ mentre que sabem a través els obrers de Sant Julià de Llor, el 1720, pagaren 3 lliures 10 sous per daurar el copó del viàtic. El bisbe Taverner explica detingudament com s’han de tenir nets els calzes, encensers i plata en general, tenint en compte que no es perdi la dauradura.¹⁶⁷⁵ Els exemples que hem anat mostrant al llarg del capítol no parlen mai d’aquesta mena de neteja, en canvi sí indiquen que s’han portat als tallers per fer-les a sanejar i purificar, i el seu cost.

No hem trobat cap mena descripció en les visites pastorals dels calzes parroquials, tan solament escassos i mínims adjectius (amb notables excepcions, per exemple a Calaf).¹⁶⁷⁶ Creiem que mereixien la pena destacar-los, pels pocs que ens han arribat o a través de fotografies; obrats entre els segles XVI i XVIII, característics del Baix Renaixement i del Barroc, sabem que

¹⁶⁷³. AEV, 1221, St Llorenç Dosmunts, 1687, f. 579r.

¹⁶⁷⁴. ADG, P-112, Les Planes, 1703, f. 95r.

¹⁶⁷⁵. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 183-184: “42. Així mateix se cuydara de tenir molts nets los calzers en que se celebra lo Sant Sacrifici de la missa, se podrà conseguir ab gran facilitat, netejant-los quatre vegadas al any, posantlos dintre de un vas gran de aygua, que bastará que sia calenta, si lo calzer no és molt brut, y si és molt brut, podrà ser llexiu molt clar, calent, y després de haver estat de esta manera una, u dos oras, quant se veja, que ja està la pols, y la brutícia humida, se traurà dell, y ab un respeall de pel mullat ab la mateixa aygua, se anirà respallant, y trahent la pols, y brutícia de las parts, ahont estavan internada, y seguidament se tornarà a rentar ab aygua clara, y se deixarà aixugar a la sombra, ab que tornarà tant limpio, com si eixia de la mà del mestre: per los incensers, emperò, que acostuman a estar cremats del foch, és menester tenirlos un espay de temps considerable ab llexiu, que sia ben calent, y després netejarlos ab lo dit respall de pel mullat ab lo mateix llexiu, aplicant un poch de cendra ben fina, que sia passada ab un cedàs; y després rentarlos ab aygua fresca, y deixarlos secar a la sombra, lo que igualment se podrà fer, encara que los calzers sian dorats per fora, ab la circumstància, que se deu anar amb més cuydado es respallarlos, per no gastar lo or, y de est modo se podrà tenir la plata de la isglésia sempre neta, ara sia la creu, candeleros, bordons, y altres reliquiariis, diventse la aygua, ab que se han rentat, llançarla a la piscina, lo que no és necessari executar ab las demás pessas de plata”¹⁶⁷⁵ i per les església annexes afegeix que “102. No menos prohibim, que los pàrrocos, que tenen sufragàneas, pugan després de haver consagrat en la parroquial portarsen lo calis sens purificar a altre isglésia, ahont han de dir missa: com y també, que lo deixen sens purificar-lo en la mateixa isglésia, venint així a secarse la reliquias del sanguis, que qued en lo calis, com tot sia en gran irreverència del Sagrament; per lo que los pàrrocos en las ocasions, que han de dir dos missas en isglésias distinctas, purificaran lo calis, en que diran la primera missa, procurant en primer lloch sumir lo sanguis ab tota la major atenció, que sia possible, de modo, que no resten en ell reliquias algunas dell, y lo deixaran desta manera fins a dir la missa, després un purificador un poch gros, y lo deixaran un rato dins lo calis, per xupar la humitat, que queda en ell, y seguidament ab altre més prim acabaran de purificar, los quals purificadors los pasará a aixugar en part decent a fi que se sequen, los quals quant se hagen de netejar, procurarà lo pàroco, que se fassa ab més cuydado, y que la aygua se pose a la piscina ab tota atenció”.

¹⁶⁷⁶. Per exemple vegem un cas aïllat: AEV, 1211/11, Calaf, 1609, f. 22v.: “Item lo senyor Francesc Sala, prior, confessa tenir un calser, lo qual és lo calser maior, yl té lo mateix prior en la casa del priorat; és daurat y la patena ab una creu y insígnies de la passió y en lo peu del calser són les armes sculpidas del senyor bisbe de Tocco, lo qual envià lo dit nostre senyor del Tocco al prior que era les hores Agramunt de una composició que hagué dels hòmens que volgueren pèndrer y capturar dit prior”.

estaven poc o més adornats i treballats. Només cal donar una ullada i veure les diferències i semblances entre les parròquies i esglésies més pobres, amb uns calzes més senzills, de Sant Miquel de Pineda (<AF núm 169), sense cap mena d'ornamentació i dauradura externa i els de Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas, Joanetes i La Pinya (<AF núm 167, 168, 171 i 174). Les divergències entre els diferents calzes d'una mateixa església poden ser grans, del monestir d'Amer (<AF> núm.165 i 166) i de la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm 170). D'ambdós llocs en destaquen un parell de gran bellesa formal, amb certes similituds estilístiques. Presenten una copa lleugerament acampanada i llisa, amb la base guarnida amb una rosa barroca, ornamentada amb caps d'àngels i fulles d'acant estilitzades. El mànec és de tipus periforme, amb decoració geomètrica i vegetal abstracta i caps d'àngel, similar a la del peu poligonal, que contraposa angles rectes i corbats alternativament, típicament barrocs (del segle XVIII?). Procedent de l'església de Sant Miquel d'Amer, i dipositat al monestir, hi havia “un calze y patena de plata, en lo peu del qual hi ha pintada una figura de Sant Miquel”.¹⁶⁷⁷ Aquesta pintura podria ser esmaltada, dins un medalló; si disposéssim de la peça, podríem aventurar-nos a afirmar que correspon al segle XIV, d'estil gòtic i procedeix del focus de la ciutat de Girona, però havia de ser semblant al que s'ha conservat a Sant Cristòfol de Les Planes (<AF> núm.172). De Les Encies disposem d'un manament del 1734 que ens il·lustra un calze, que degué ser prou bonic, mostra de la desconeguda orfebreria local i d'algunes de les tècniques i motius emprats en la seva execució (semblant als d'Amer i del Roser), i de no del grat del visitador (per motius de netedat i condícia):

“Item com aja dit Senyor Visitador General reparat que un calzer dels que tenen en dita iglésia, altrement *en tot rich y hermós*, és poch reforçat en la plaxa del capdevall del muntant dell, de manera que no solament dit muntant y copa prenen lo moviment que se vol, però fàcilment quedan inclinats a una o altre part, y per conseqüent torts; perçò mana dit Senyor Visitador General que, dins quatre mesos del dia de la publicació dels presents mandatos en avant comptadors, lo fassan acomodar y fortificar que fàcilment y ab poch cost se lograrà, fent posar per sota del peu dell y en lo més alt una plaxa rodona que continga tota la que altrement és sobradament prima, prevenint que si pot fer-se ab soldadura apareixerà millor que ab totxas, pues la experiència fa veurer que las rebladuras de ells per sobre lo peu apareixen mal y si posa immundícia que executaran en pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació major”.¹⁶⁷⁸

Segons mossèn Gudiol, les patenes del bisbat de Vic que tenien forma circular i eren aplanades (sense rivet) foren prohibides en la visita de 1590.¹⁶⁷⁹ Els manaments ens ho demostren: havien de ser completament llises de la part còncaua, mentre que es reservava la part externa per a la decoració de l'orfebre. A Rupit ja ho trobem el 1595, i fa referència a una anterior visita incompleta, on es manà als obrers “faran allisar la patena de manera que no reste ninguna

¹⁶⁷⁷. ADG, P-104, Amer, 1671, f. 98v.

¹⁶⁷⁸. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f.. 252r.

¹⁶⁷⁹. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia sagrada...*, p. 678.

manera de rivets [que] tindrà [la] patena”¹⁶⁸⁰ o bé el de Sant Romà de Sau que diu “facin llimar los riucs de la patena”,¹⁶⁸¹ entre molts altres. A les parròquies gironines apareix aquest tipus de manament ja en la tercera dècada del segle XVII, i de fet, com en els calzes, han de fer-se a la ‘moderna’; per exemple a Sant Feliu de Pallerols, el 1628, s’han de “fer possar las patenas a la moderna”¹⁶⁸² i a Ridaura, el 1667, “mana a dits obres que dins dit termini de dos mesos fassan desfer dos patenes que tenen vores grosses y rallades y la altra llisa quey ha molt sutil y prima y de totes tres ne fassan fer dos de llises que sien bones”.¹⁶⁸³

d. Encensers i navetes

L’encenser és un petit braser que s’empra com a crematori contenidor d’encens en determinades cerimònies litúrgiques. L’encens s’emprava com a sacrifici com a adoració, a les relíquies, imatges, ministres de l’altar i a tots els fidels, en senyal de respecte i com a benedicció.

La majoria d’encensers són fets de bronze, aram, coure o ferro, per resistir mínimament les temperatures que pot assolir l’encens incandescent (a Rupit es diu molt gràficament que “no servesca lo incenser fins a tenir una cassoleta nova de ferro en què posar lo foch, a fi que nol derritesca”).¹⁶⁸⁴ Els que són romànics (ss. XII-XIII), com el de Sant Miquel de Sorrols del Museu Episcopal de Vic, encara s’empren durant l’època moderna i contemporània, mostren una gran riquesa i sumptuositat, amb esmalts blaus i verd. La qualificació de mossèn Gudiol d’aquest encenser, quan diu que “l’esmalt de colors bruts y poch intensos, demostran un art decadent”,¹⁶⁸⁵ no sembla tenir massa fonament, ja que indiquen que aquest utensili estava brut i negre, però del fum, l’escalfor del foc i del seu continuat ús.

En les visites pastorals n’hem trobat també de bronze a Sant Iscle de Colltort (al costat d’uns de plata), Sant Miquel de Pineda, Joanetes i La Pinya. Ens preguntem si el material pot ser un senyal de la seva antiguitat; segurament que no, ja que a Joanetes i Puigpardines, el 1724 manava fer “un incensers de bronze y naveta, ben fet”.¹⁶⁸⁶ Tot i l’existència d’aquests manaments que malden per imposar nous materials, Taverner els trobà a faltar en moltes esglésies, per això introduí un manament que exclouïa els vells, antiquats i passats de moda.¹⁶⁸⁷

¹⁶⁸⁰. AEV, 1210/2, St Joan de Fàbregues, 1595, f.15v.

¹⁶⁸¹. AEV, 1210/5, St Romà de Sau, 1599, f. 174v.

¹⁶⁸². ADG, P-91, St Feliu de Pallerols, 1628, f. 10v.

¹⁶⁸³. ADG, P-103, Ridaura, 1667, f. 258r.

¹⁶⁸⁴. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 275r.

¹⁶⁸⁵. GUDIOL, J., *Inventari dels objectes...*, p. 48.

¹⁶⁸⁶. ADG, P-121, Joanetes, 1734, f. 5v.

¹⁶⁸⁷. MURLÀ, J. “Notícia dels temples...”, p. 170: “41. Com en todas las Iglésias no hi haja Incensers de Plata, ni tingan facultat per ferne, servintse en moltas de los Incensers molt antichs de forma ja inveterada, ab los quals no se pot regularment Incensar segons las rubricas: Perçò manam, que tots estos

A Cogolls, Ridaura, Sant Bartomeu Sesgorgues, Sant Vicenç de Susqueda, Sant Llorenç Dosmunts i Sant Julià de Llor són de llautó; el 1687 a Sant Martí de Querós mana comprar “uns encensers, barquilla y cullera de llautó y podran vendre los que tenen”.¹⁶⁸⁸ Solen anar acompanyats de la ‘naveta’, ‘barqueta’ o barquilla’ (per la seva forma de nau o vaixell, aguantada per un peu), com a recipient per guardar l’encens, i la cullera també de plata (a Sant Esteve de Bas, el 1738, mana “fer una cullereta de plata per los incensers, no servint-se més en avant de la de fusta de que usavan per sé indecent”)¹⁶⁸⁹. Amb tot, no serà estrany que els nous encensers i navetes que es manin fer durant els segles XVII-XVIII siguin de plata, a Les Preses (1626), Les Preses (1680) i a La Vola (1636):

“Item perquè las cosas del culto se han de tractar ab la major policia [que] sie possible, y vuy vehem que quant en dita iglésia se ha de fer offici en lo qual se haja de ensensar-se, [es] servexan de uns encensers indecents y ridículos per no aver hi de altres; provehim y manam als hobres de dita iglésia que dins dos mesos primer vinents, sots pena de sinch lliures pagadores, de béns propis y en subsidi de excomunió fassan fer uns ensensers de plata del preu que a ells los aparexen”.¹⁶⁹⁰

Pel que fa a les tipologies i formes, els historiadors de l’art s’han posat plenament d’acord en acceptar la persistència de models i tradicionals medievals. Pot haver-hi una forma totalment esfèrica i una altra amb la caldereta tradicional circular, i la coberta en forma de torre; continuant ambdues amb el sistema de cadenetes de sustentació integrades en un agafador superior a manera de gran argolla articulada. Dins la segona classificació caldria incloure els de Sant Martí Sacalm, fets arreglar el 1726: “allarguen las cadenetes dels incensers y posen hi una cassoleta de ferro”¹⁶⁹¹ i els que s’han conservat de Les Preses (<AF> núm.186). Estructuralment aquesta obra és composta de tres parts: el braseret, destinat a la combustió d’encens, té la forma hemisfèrica i un peu també rodó de radi ample, donant-li una sustentació. La tapadora o torre s’acobla perfectament a la tassa, és circular i s’estructura en tres pisos en sentit decreixent més el remat esfèric final. Intenta simular els cobriments dels cimboris arquitectònics, amb la planxa retallada en formes de finestrals arrodonits i torretes circulars. Núria de Dalmasas afirma que “els encensers en forma de torre gòtica es realitzaren a tots els obradors peninsulars durant els segles XIV i XV, però a Catalunya, atesa la persistència de les estructures gòtiques en les manifestacions artístiques, aquesta tipologia perdurà en obres de taller fins ben entrat el segle

incensers antics se arrimen, o vengan, y que sen fassan de nou de llautó, a la forma dels moderns de plata, tenint las cadenillas bastant llargas per incensar ab comoditat; com y també la barquilla, y culletera del mateix; que cuydaran també de tenirlos molts nets, encarregant a tots los pobles, y parroquians, que quant antes tingan forças per açò, que los fassen de plata, servint com serveix tant immediatament a incensar lo Santíssim Sagrament del altar”.

¹⁶⁸⁸. AEV, 1221, St Martí de Querós, 1687, f. 596v.

¹⁶⁸⁹. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 105v.

¹⁶⁹⁰. AEV, 1218/2, La Vola, 1636, f. 231v.

¹⁶⁹¹. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 275r.

XVII, si bé introduint aspectes ornamentals nous propis del temari dels segles XVI-XVII”.¹⁶⁹² Per altre costat, Jaume Barrachina diu que és “un tipus molt freqüent a Catalunya, encara en ús a moltes esglésies; potser la manca de bibliografia pot fer la impressió esmentada. El tipus devia ésser molt comú també en altres països peninsulars; amb tota seguretat a Aragó”.¹⁶⁹³ Sens dubte, les visites pastorals ens ho confirmen i demostren, almenys que n’hi havia un a cada església parroquial, mentre que els testimonis i exemplars conservats no.

e. Porta paus

L’ús del portapau o dónapau de plata es generalitza a partir del segle XVI, amb què es donava la pau als fidels oferint-los a besar. Té forma de capelleta o petit retaule, amb la representació d’una imatge sagrada. Són objectes relativament petits (20-30 centímetres d’altura), també de plata sobredaurada, a vegades de bronze (Amer) o de llautó (Cogolls). Apareix en totes les parròquies, i a les parròquies gironines són anomenats, senzillament, ‘paus’ i a les vigatanes són ‘dónapau’ i ‘portapau’. No se n’ha conservat cap exemplar.

Tenim tres encàrrecs de porta paus, que ajuden a completar aquesta visió de l’orfebreria. A Vilanova de Sau, el 1581, “l’argenter de la ciutat Vic, Masjoan, rep dels obrers Pere Font, àlies Morgades i Pere Font, hereu de la Font de dita parròquia, aquells 36 sous per daurar la pau de plata”.¹⁶⁹⁴ A Sant Julià de Llor, el 1664, “férem fer una pau an pagàrem vintitres reals dic 23 reals y mix moneda barcelonesa”.¹⁶⁹⁵ I el 1700 a Joanetes es mana fer una pau de plata. Com veiem, són anotacions molt lacòniques, sense massa importància econòmica o estilística, a diferència d’alguns portapaus capitulars.

f. Custòdies i virils

La custòdia és, vulgarment, el recipient que serveix per guardar el Santíssim Sagrament, i que durant la missa està a la vista dels fidels, i així poder contemplar el miracle de la transsubstanciació, declarat dogma per l’església catòlica el 1215. Poc després, el 1264, el papa Urbà IV emfatitzà i subratllà aquesta cerimònia mitjançant una butlla on introduí el Corpus Christi, elegint per la seva celebració el primer dijous següent al primer diumenge després de la Pentecosta. La festa del Corpus Christi esdevé la festa dedicada al Cos de Crist, és a dir, a l’Hòstia Sagrada. Amb el temps esdevé una de les festes més insignes de l’Europa catòlica, amb impressionants i llargues processons. Tal com escrigué Juan de Arfe, un dels més prolífics

¹⁶⁹². DALMASES, N. de., “Encenser”, dins *AA.DD.*, *Millenium...*, p. 442-443.

¹⁶⁹³. BARRACHINA, J., “Encenser”, dins *AA.DD.*, *Millenium...*, p. 444-445.

¹⁶⁹⁴. AEV, Arxiu Parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646), s.f.

orfebres germànics que treballà per a diferents capítols catedralicis espanyols durant el segle XVI, iniciador d'una família de reconeguts platers, les custòdies “*són piezas que sirven en día regocizado y de triunfo*”.¹⁶⁹⁶

En un primer moment, es feien servir unes custòdies portàtils, que s'empraven també per l'ofici de la missa. Més endavant s'introduïren i crearen custòdies portàtils més grans i de mides més espectaculars (sobretot a les seus episcopals), fetes exclusivament per les processons. De totes maneres, tot i que les custòdies de les nostres parròquies no assoliran el nivell d'espectacularitat de les capitals diocesanes, tindran un nivell prou digne, assolint el número de dues i tres peces, depenent de l'ocasió en què són emprades. Normalment en trobarem una esmentada quan es descriu i es parla del sagrari, i es diu que allí dins hi ha tancada la 'custòdia' amb el corresponent número de sagrades formes. Aquesta paraula ens pot semblar no suficientment adequada, i pot ser motiu de confusió, que és més aviat un recipient, i ja en el segle XVIII, canvia l'objecte i/o la terminologia, i s'empren els de 'reserva', 'capseta' o 'pixis'.

En ocasions distintes, s'empra la terminologia de 'viril', 'vericle', 'globus' o 'sol', i es refereix a les petites custòdies portàtils, que es poden col·locar dins una altra custòdia processional més grossa. Dins el viril, entre dos vidres o cristall de forma circular, s'hi posa la Sagrada Forma, de manera que queda ben visible; des del punt de vista del contingut i d'ús litúrgic, aquesta és la part central i més important. El fet que s'esmenti com a 'sol' és degut a la forma de disc, circular, rodó, amb un fil exterior dentat, on hi surten rajos, i amb un suport treballat, de forma abalaustrada. Documentalment en trobem exemples el 1605 a Vilanova de Sau, on es “provehí y manà que los obres de dita iglésia fassen un vericle per tenir lo Santíssim Sagrament quant se fa la proffessó de Corpus y octava, sens lo qual prohibirà al rector que no pugue fer professó lo rector”;¹⁶⁹⁷ el 1687, a Les Encies, on hi ha un vericle de plata daurat i a Sant Cristòfol de les Planes, on hi ha una custòdia nova amb viril, mentre que a Ridaura, Sant Iscle de Collort, Sant Climent d'Amer i Cogolls hi ha la custòdia del sagrari amb un viril. A les parròquies vigatanes (a partir de la visita de 1723) i a les gironines (visita de 1734) s'insisteix en posar cèrcols de plata per dins o fora els vidres, per evitar que caigui, tallar-se i facilitar-ne l'obertura per treure o posar la sagrada forma. Així ho diu a Sant Privat de Bas el 1734 (i de nou el 1737, on introdueix alguns matisos interessants),¹⁶⁹⁸

¹⁶⁹⁵. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, Llibre de l'Obra, 1587-1669, s.f.

¹⁶⁹⁶. DE ARFE, Juan, *De varia conmesuración para la esculptura y arquitectura*, Sevilla, 1585-1587 [Edició facsímil de 1974, amb introducció de Antonio Bonet Correa].

¹⁶⁹⁷. AEV, 1211, Vilanova de Sau, 1605, f. 17r.

¹⁶⁹⁸. ADG, P-123, St Privat de Bas, 1737, f. 110r-v.: “Quartament, mana als obrers baix del mateix termini, que fassen fer un vericle més gran del que tenen, per estar en ell exposat Jesuchrist los dies de la festivitad de Corpus, perquè lo que tenen y en que fins ara ha estat exposat, és tant xich que ni correspon a la sua decència y magestad soberana, ni al lustre de est poble, y lo que faran fer de nou lo faran daurar, y

“com aja dit Senyor Visitador General reparat que lo verigle que tenen en la present iglésia és tant xich que no correspon ni a la decència ab què deu exposar-se Jesuchrist a la veneració y a la adoració dels fahels, ni a lo que demana la present parròquia y iglésia, mana als dit Rector y obrers que quant antes lo fassan engrandir y posar en bona forma, fent daurar alomenos lo círculo ab que deu contenir la sagrada hòstia, y a fi de que pugan ajudar-se per est effecte de uns angelets de plata que antiguament se feren per colletarals del piccis del sacrari, en lo qual no són necessaris, don dit Senyor facultat per aplicar-los per la referida obra, ab que se farà ab molt petit cost”.¹⁶⁹⁹

A Santa Maria de Corcó,

“fassan que los cercolets de plata que estan sobre las vidres del verigle per part de dins tingan a aquestos de modo que no vaguegen y que lo encaix llevadís a modo de mitja lluna, en que se posa la hostia no entria entre los cercolets y lo vidre, perquè poden caurer particulars y quedar-se allí al temps de purificar-lo”.¹⁷⁰⁰

Lligant aquest forma vigatana de ‘lluna’, tenim el seu equivalent a Sant Climent d’Amer, on hi havia “una lluneta de plata amb sos raigs, que serveix per exposar lo Santíssim Sagrament”.¹⁷⁰¹ I també a Vilanova de Sau, el 1775,

“Avent vist lo vericle que està ab mala disposició pera col·locar-se en ell la Divina Magestad, pera exposar-lo en las solemnes festas, estilada en la present iglésia, aviam de manar se compongués pera celebrar-se las funcions insinuadas ab la deguda reverència y decència a tant alt sagrament; però avent inquirit que los parroquians desitjan compondrer dit vericle los exhortam en Jesuchrist a la composició prompta y ab summa decència abstinent-nos de tot manament”.¹⁷⁰²

D’entre les que ens sembla que tenien un treball més delicat i fi, que incorporaven elements figuratius i ornamentals, les visites en fan una menció, sobretot la de Jaume Cassador de 1588, on coincideixen entre elles alguns dels seus trets: “una custòdia de plata amb una creu a la superfície i mirall”¹⁷⁰³ a Sant Cristòfol de les Planes (és la mateixa que s’esmenta el 1730 com a “custòdia ab son peu de plata tota daurada, guarnida al círculo de pedras blancas”);¹⁷⁰⁴ i a Sant Miquel d’Amer “una custòdia de plata, feta a manera de sepulcre, amb dos àngels y una creu a la superfície”.¹⁷⁰⁵

A través de les visites de Sant Esteve de Bas i Santa Feliu de Pallerols podem veure com evoluciona la terminologia i la tipologia de la custòdia, i l’objecte tal com ens ha arribat als

si és possible faran més alt lo arbre del piccis, ahont deurà encaixar-se a fi que estiga més magníficament y podran per est fi ajudar-se de uns àngels de plata que en temps passat se feren y de present són col·laterals del piccis del secrari, en lo qual no són necessaris, que per alienar-lo per est fi dóna dit Senyor Visitador la facultat necessària als referits obrers totas las quals cosas faran ab la direcció del Reverent Rector”.

¹⁶⁹⁹. ADG, P-121, St Privat de Bas, 1734, f. 194v.

¹⁷⁰⁰. AEV, 1225, Corcó, 1736, f. 270v.

¹⁷⁰¹. ADG, P-117, St Climent d’Amer, 1730, f. 204v.

¹⁷⁰². AEV, 1234/1, Vilanova de Sau, 1775, f. 102v-103r.

¹⁷⁰³. ADG, P-71, Les Planes, 1588, f. 263r.

¹⁷⁰⁴. ADG, P-117, Les Planes, 1730, f. 218r.

nostres dies. A Sant Esteve de Bas, el 1588, es cita “una custòdia de plata pulcra amb el seu vericle”,¹⁷⁰⁶ el 1617 “una custòdia quadrada on està reservat el Santíssim Sagrament”¹⁷⁰⁷ i a partir dels 1658, es parla de la custòdia gran per diferenciar-la dels dos vericles. La preciosa custòdia processional que ens ha arribat ens sembla de finals del segle XVII o principis del segle XVIII (molt semblant a la major de Sant Esteve d’Olot, donada 1704),¹⁷⁰⁸ de plata sobredaurada, i amb els característics àngels que suporten el viril; avui es conserva a la mateixa parròquia (<AF> núm. 184). A Sant Feliu de Pallerols, el 1588 s’esmenta “una custòdia de plata amb dos àngels, espiral y creu a la superfície, reparada”.¹⁷⁰⁹ I a partir de la visita de 1658 s’anomena una custòdia gran de plata sobredaurada, fins el 1717 que es diu que hi ha un vericle amb el seu peu de plat, a més d’una custòdia amb el seu casquet de plata en el sagrari. A través del llibre d’obra sabem que els obrers encarregaren una nova custòdia de plata en substitució de l’antiga (s’havia fet vella, no era prou moderna ni agradava a ningú).¹⁷¹⁰ Es va vendre aquesta que pesava 51 lliures i s’afegiren 17 lliures de plata, pel preu de 30 lliures 2 sous. Aquesta nova tenia diamants o vidres de Bohèmia incrustats. Va ser encarregada a Esteve Llinarós, argenter d’Olot.¹⁷¹¹ Una segona custòdia, feta el 1731 hagué de ser refeta i daurada el 1796 per Francisco Fillol, argenter d’Olot.¹⁷¹² Entre 1801 i 1814 se’n feu una de nova, que sembla ser la que tenim avui en dia, salvada durant la guerra (<AF> núm.185). De característiques formals i cronològiques similars són les custòdies majors de La Pinya i Ridaura (<AF> núm. 182 i 183).

A més dels encàrrecs de noves, hem vist com les velles custòdies s’han de reparar en successives ocasions: la de Sant Feliu de Pallerols (abans de 1588); la de Pruit, el 1589 i 1590 (“sien executats dits obres vells per no aver recorreguda la custòdia de plata, conforme los fonch manat en la última visita”);¹⁷¹³ la nova de Sant Romà de Sau (1590); les ressenyades en la visita de 1598 a Les Encies, Sant Feliu de Pallerols i la de Sant Climent d’Amer (“mana el senyor visitador als obrers que dins de 8 mesos facin un espill de plata per portar el Santíssim Sagrament el dia de Corpus”),¹⁷¹⁴ a Puigpardines (1617) i Santa Maria de Corcó (1749). De totes

¹⁷⁰⁵. ADG, P-71, St Miquel d’Amer, 1588, f. 261r.

¹⁷⁰⁶. ADG, P-71, St Esteve de Bas, 1588, f. 277v.

¹⁷⁰⁷. ADG, P-85, St Esteve de Bas, 1617, f. 90v.

¹⁷⁰⁸. MURLÀ, J., *Exposició. Art sacre de l’església de Sant Esteve d’Olot*, Olot: Edicions el Bassegoda-Parròquia de Sant Esteve d’Olot, 1994, p. 34.

¹⁷⁰⁹. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 266v.

¹⁷¹⁰. SOLÀ, X., *L’església parroquial de Sant Feliu de Pallerols...*, p. 46.

¹⁷¹¹. D’aquest argenter se’n conserven altres peces al Museu Parroquial de Sant Esteve d’Olot: la Custòdia dels Dolors, del 1732, força semblant a la de Sant Feliu de Pallerols, i una imatge monumental de Sant Josep i en Nen Jesús Infant. MURLÀ, J. *Exposició. Art sacre de l’església...*, p. 32 i 34.

¹⁷¹². APSFP, *Llibre d’obra*, s.f.: “Se ha fet donatiu graciós a aquella de fer dorar la custòdia que se mantenia de plata sens dorar desde sa redificació, que fou a 20 de mars de 1731, en la qual dia se donà la vella y se anyadí plata: 96 lliures 6 sous. La daurat en Francisco Fillol, argenter d’Olot. Total 136 lliures”.

¹⁷¹³. AEV, 1209/1, Pruit, 1590, f. 255v.

¹⁷¹⁴. ADG, P-75, St Climent d’Amer, 1598, f. 56r.

maneres, ni les visites pastorals ni els llibres d'obra reflecteixen la realitat de la contractació i reparació d'aquests objectes, de la manera que ho fan, per exemple, en les creus.

A partir de la visita de 1661 i les consegüents (1667, 1671, 1679, 1680 i 1687) trobem a totes les parròquies gironines, i a partir de 1687 a les vigatanes, fer per a les custòdies un casquet de plata sobredaurada on s'hi guarden les sagrades formes. A Sant Climent d'Amer es mana perquè “en ella sie reservat lo Sanctíssim Sagrament del altar amb la deguda veneració y decència”,¹⁷¹⁵ a Joanetes ha de ser “un casquet de plata dorat per dintre de hechedura de una mitja taronja per a posar dins la capsa o custòdia en que se aporta lo viàtic a les masies”,¹⁷¹⁶ o a Les Preses mana “fer dos casquets de plata a modo de mitja taronja dorats per dintre per a posar lo hu en la custòdia y altre en la capsa o custòdia en que se aporta lo viàtic a les masies”.¹⁷¹⁷ Després d'aquests manaments trobarem esglésies amb dues custòdies, una amb casquet i l'altra sense, a Cogolls (1679) o bé a Joanetes: “dues custòdies o reserves de plata, una de grandeta de plata amb son casquet dorat y l'altra una capseta per posar la reserva”.¹⁷¹⁸

Un bon exemple pel que fa a la sintonia entre els manaments episcopals i les anotacions de pagaments dels llibres d'obra, correspon a Sant Julià de Llor. El 1661 manà “sa Il·lustríssima als obrers de la present isglésia que per tot lo mes de sattendre pròxim vinent fassan en la custòdia un casquet de plata sobredorat dintre per a que en ella sie reservat lo sanctíssim sagrament amb la deguda decència”.¹⁷¹⁹ Un manament que trigaria prop de tres anys a realitzar-se: “en lo any 1664 essent hoberer de Sant Julià, Pera Ostri y Boxó, férem fer lo casquet de plata sobredaurat per la custòdia, ara pagàrem quatre lliuras barceloneses”,¹⁷²⁰ entre altres petites obres i reparacions a mossèn Sarainat, argenter de Girona.

Com hem vist, el metall en què està elaborat un objecte litúrgic és d'extrema importància. No passa massa temps que és objecte de l'atenció dels bisbes i visitadors quan no és del seu gust, quan el material no és l'adequat per reservar l'hòstia sagrada i es mana la millora i canvi. Al costat dels de plata, també n'hi ha de llautó o bronze, com la que s'expressa a Sant Joan de Fàbregues, el 1591: “una custòdia de alquímia ab sos vidres per lo die de Corpus”;¹⁷²¹ pocs anys després es constata que “lo vericle que serveix per posar lo Santíssim Sacrament lo dia de Corpus Christi no és de plata ni decent per posar lo Santíssim Sacrament que lo obrers de dita

¹⁷¹⁵. ADG, P-102, St Climent d'Amer, 1661, f. 538v.

¹⁷¹⁶. ADG, P-103, Joanetes, 1667, f. 268v.

¹⁷¹⁷. ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 195v.

¹⁷¹⁸. ADG, P-105, Joanetes, 1679, f. 425v.

¹⁷¹⁹. ADG, P-102, St Julià de Llor, f. 539r-v.

¹⁷²⁰. ADG, P-102, St Julià de Llor, 1661, f. 539r-v.

¹⁷²¹. AEV, 1241/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 19r.

iglésia dins deu mesos lo fassan fer de plata perquè estiga com convé”.¹⁷²² A més d’aquest exemple, en disposem d’altres prou significatius i explícits, que volem reproduir íntegrament (hem ressaltat en cursiva la manera de d’expressar-se el visitador): el de Sant Romà de Sau (1590) i de La Pinya (1680). A Sant Romà de Sau, el bisbe Pedro Jaime trobà

“el Santíssim Sagrament dins el sagrari en *una custòdia de llautó molt vella y negra*, y axi matex lo sacrari molt petit. Provehí que los obres de dita yglésia fassen fer y compren una custòdia de plata de forma quadrada conforme llur possibilitat, y feta, compren tela molt bona y prima per a fer una coffieta per a dins de dita custòdia ab son cobertores del matex, la qual comprarà de assí a Pascha de resurrecció propvinent”.¹⁷²³

En la visita de 1679 a La Pinya trobem per primer cop “una custòdia de bronze amb el seu casco y corbató de plata”.¹⁷²⁴ El 1680 diu el següent:

“Perquant sa Il·lustríssima Señoria, visitant la present Iglésia, ha trobat que la reserva del Santíssim Sagrament, que sia alabat per a sempre, no està amb la deguda decència en la custòdia de bronze, però mana als obrers de la present Iglésia que dins quatre mesos després de la present visita sota pena de 5 lliures y de entredit personal, lo qual aja de observar lo resta, fassan fer un casquet de plata en la capsa a custòdia de plata dorat de part de dins peraque en aquella estiga la reserva, y fassan una altra capseta amb altre casquet per aportar lo viàtich als malalts valent-se del tap de plata que és dins dita custòdia de bronze y mana al reverent Rector de la present iglésia, que fer dit casquet a la capsa o custòdia de plata *se arrime la de bronze y no servesca més*”.¹⁷²⁵

En el segle XVIII, a l’igual que en altres objectes culturals (com hem vist), s’insisteix en el problema de la dauradura. Entenem que podia convertir-se en un problema higiènic relativament greu en les peces que entraven en contacte amb el vi, els olis o l’hòstia (calzes i patenes) o pel perill d’entrar-hi insectes o altres animalons (com a Santa Maria de Besalú),¹⁷²⁶ ja que ho havia de consumir el rector, clergues o parroquians, però en les custòdies i virils ho relacionem més amb qüestions estètiques i d’imatge, d’exaltació de la fe i devoció del poble. N’hem vist diferents exemples, inclosos entremig d’aquest capítol, fixem-nos en aquest de Ridaura,

“com haje dit Senyor Visitador General vist que la custòdia y verigle en que està exposat Jesuchrist en los dies de la festivitat de Corpus y en altres dies en que se fa festa y solemnitat dita de la Minerva, no és daurada y que si ho fos, no sols estaria Jesuchrist exposat amb major decència, si que se excitaria y mouria la devoció dels faels a major veneració, y com haje comprès dit Senyor Visitador que la obra de la present iglésia és pobre y que no se troba medís pera pagar los gastos que importaria lo daurar dita custòdia y verigle y havent vist que en ditas iglésia hi ha un calser que no és daurat ni serveix ni és necessari per haver-ni dos més de daurats y lo bastant garbosos; però, ab lo present, dóna

¹⁷²². AEV, 1211/7, St Joan de Fàbregues, 1609, f. 42r.

¹⁷²³. AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261.

¹⁷²⁴. ADG, P-105, La Pinya, 1679, f. 431r.

¹⁷²⁵. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121r.

¹⁷²⁶. ADG, P-130, Sta Maria de Besalú, 1750, f. 52v: “Ytem porqué el globo o copon que está en el sagrario no cierra bien ajustadentes de suerte que está expuesto a que se introduzca en el algun gusano u otro animalillo; para evitar toda irreverencia al Santísimo Sacramento, mandó al Rector que dentro un mes haga componer y ajustar por un platero la cubierta del referido copón y lo cumpla pena de diez libras y de haver executado dará cuenta a Su Ilustrísima con recibo del platero que lo huviera compuesto”.

licència als obrers perquè ab la direcció del Reverent Rector pugan vendre y alienar lo referit calser y del producto de ell fassen daurar la custòdia y verigle”.¹⁷²⁷

g. Exvots i presentalles

Els exvots i presentalles són també presents a les esglésies, malgrat considerar-se propis dels santuaris; alguns temples han tingut la condició de santuaris, per haver guardat importants relíquies o bé disposar de capelles destinades a la Mare de Déu. ben pocs en queden avui en dia, en contrast amb els centenars que apareixen en fotografies d'abans de 1936.¹⁷²⁸ Hom s'hi adreça per demanar favors especials i s'hi acudeix per agrair-los un cop rebuts. Poden ser objectes de cera o metall, instruments, retaulons pintats o exvots, que representen la intervenció benèfica en les malalties, desgràcies i adversitats.¹⁷²⁹ Per al costat vigatà, en els santuaris, es mana en la visita de 1687, davant la quantitat ingent d'aquests objectes i els que s'incorporaven de nou, el perill que comporta la seva desaparició, que se'n fes un inventari (que no hem localitzat en cap ocasió; en qualsevol cas tenim com a punt de referència i comparança el santuari del Coll,¹⁷³⁰ a les Guillerries i l'est d'El Collsacabra o bé el que es diu de la Mare de Déu de Puigsagulla,¹⁷³¹ on el fenomen era estès d'una munió de santuaris):

“Item manam al rector y obres de esta iglesia que dins un mes de la publicació de las presents prengan inventari de las presentalles de la plata, de cera o altres qualsevols dels ornaments de missa, ço és calser casulla de la Santa Imatge y de altres qualsevol cosas que feran desta capella heremítica de Nostra Senyora de Cabrera y lo escrigan en son llibre al peu dels comptes que se nan donat de la administració del dit santuari y tots los anys lo rector y obrers novament elegits se encarregaran del dit inventari y li ajustaran aquellas presentallas que novament seran donadas com també las demás alajas y si alguna se consumís també la notaran peraque en tot temps conste de lo que se'n haurà fet y lo cumplen dins dit termini pena de 4 lliures pagadoras de béns propis que aplicam per la obra del dit santuari”.¹⁷³²

¹⁷²⁷. ADG, P-123, Ridaura, 1737, f. 115r.

¹⁷²⁸. VALADÉS SIERRA, Juan M., “Exvotos. Un patrimonio peculiar en peligro de extinción”, *Revista de Arqueología*, 187 (novembre de 1996), p. 56-61.

¹⁷²⁹. VERT, J., *La indústria de la cera, ex-vots i les devocions populars*, Torroella de Montgrí, 1987 i AMADES, Joan, *Els exvots*, Barcelona: Orbis, 1952 i ROCA GIRONA, Jordi, “Les relacions entre el poble i la divinitat: goigs, peregrinacions i rogatives com a expressió de la religiositat popular”, dins *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 67-79.

¹⁷³⁰. AEV, 1221, Santuari del Coll, 1619, f. 619r.: “Presentalles: 1 sort [de] presentalles de cera (caps, colls, braços, mamelles, golls y cames); 4 pastes d'agnus; 2 fils de coral; 66 presentalles de plata sobre una barra de ferro (colls, mamelles, golls, braços, cames); 3 rosaris; 1 manto de Nostra Senyora; 1 cadeneta de plata; 1 cinta [de] tafetà amb escuts de plata; 1 quadret amb Jesús pintat; 1 cor d'or; 1 peça d'or; 2 canadelles de plata; 3 corones de plata; 2 paus de plata; 2 reliquiariis; 1 creu plata; 1 arrecades de vidre; 1 reliquiari; 1 parolet d'aram; 19 presentalles de drap de casa; 2 caixes (1 de l'obra y 1 de les ànimes)”.

¹⁷³¹. Artur Osona diu que “la iglesia, construhida en lo sigle passat (1775), no té de notable més que la gran munió d'ofrenas y ex-vots, testimoni de la gran devoció que inspira en tota la encontrada la Verge de Puiglagulla”: OSONA, A., “Itineraris d'excursions per Collsacabra...”, p. 248.

¹⁷³². AEV, 1221, St Julià de Cabrera, 1687, f. 573r-v.

Vegem-ne els exemples que en disposem informació, sobretot de la diòcesi de Girona, de gran interès per comprendre les devocions populars (on emprarem el mateix llenguatge dels visitadors):

-Sant Feliu de Pallerols: el 1588 n'hi havia de diferent categoria, i s'empenyoraren per a construir la nova església, essent "convertides les presentalles y serveis de dita iglésia y censals de dits ciris y bassins de dita iglésia tant en prens y propietat com pensions de aquells assi tant santa empresa tingue efecte".¹⁷³³

-Sant Miquel d'Amer: hi havia una diadema de plata amb la imatge de la Verge Maria amb el seu fill (1588).

-Capella del Roser, de Sant Feliu de Pallerols: el 1588 hi havia penjolls de perles i pedres semiprecioses, rosaris de cristall i petites objectes de plata; el 1658 eren sis guarnicions de granats i altres de perles, uns rosaris de cristall, una presentalla xica de plata, dos corones de plata, una per la Verge i l'altra pel Nen Jesús; el 1680 són cinc "gargantilles" de perles i el 1736 tres corones de plata i una imatge de plata.

-Capella de La Salut, de Sant Feliu de Pallerols: el 1606 hi ha "una corona de plata amb pedres vermelles y una altra de petita per aporta lo Jesuset, onze presentalles de plata y altres diferents coses, una pessa de or ab pedras verdas y alguns anellets de plata";¹⁷³⁴ i el 1717 hi ha una corona de plata amb pedres per la Verge i una pel Nen i una joia d'or.

-Capella del Remei, de Sant Cristòfol de les Planes: el 1588 hi havia vuit presentalles de plata, cera, tela i un "agnus" de pasta.

-La Vola: el 1591, a l'altar de la Verge Maria, "Nostra Señora porta una corona eo diadema de plata y altre lo Jesuset, totes bones y noves".¹⁷³⁵

Potser no les podem considerar com a presentalles o exvots, però volem incloure-les aquí, perquè no disposem de cap altre context on ubicar-les (no en sabem l'origen): són les petites imatges de plata de la Verge del Roser, esmentada per primer cop en la visita de 1658 a Sant Esteve de Bas ('una Nostra Senyora del Roser') i a Sant Privat de Bas ('una Nostra Senyora del Roser xica amb una corona de plata'). En aquesta visita no es diu que siguin imatges massisses de plata, però a part del 1703 es diu, sense cap més adjectiu, que és tota sencera de plata. A partir del 1736 en trobem una tercera a la capella del Roser, de Sant Feliu de Pallerols. És possible que, a manca d'aquests testimonis, pensem que foren imatges de gran qualitat per posar en els plats petitoris.

¹⁷³³. ADG, P- 71, St Feliu de Pallerols, 1588.

¹⁷³⁴. ADG, P-110, St Feliu de Pallerols, 1696, f.438 r.

¹⁷³⁵. AEV, 1241/2, La Vola, 1591, f. 24v.

Tal com comenta mossèn Gudiol, “les aficions del segle XVII portaren que’s construhissen – més encara que en el segle XVI– moltes imatges escultòriques de plata repujada y ab abundància de floreigs cisellats en les robes”.¹⁷³⁶ Són imatges, tal com les que s’exposen al Museu Episcopal de Vic, de plata fosa, repussada, cisellada, o a vegades models de fusta encarnats, recobertes de plata o incorporant elements afegits, com corones o rosaris, i de mesures reduïdes (variables, entorn dels 20-60 cm.). Segons Núria de Dalmasas, “d’acord amb la documentació d’època sabem que els argenters barcelonins J. Perutxena, B. Fornaguera i F. Via foren mestres que realitzaren moltes imatges arreu de l’àrea cultural catalana, quasi sempre amb models proporcionats per escultors de retaules”.¹⁷³⁷ Qui sap si les nostres imatges, avui perdudes, procedien de tallers barcelonins. Santiago Alcolea ha documentat el plater barceloní B. Fornaguera havia realitzat diferents imatges d’aquests tipus, per a la catedral de Girona (la imatge de plata que li encarregà el bisbe Francesc Dou el 1672, segons un model que li proporcionà l’escultor barceloní Domènec Rovira) i a altres parròquies i monestirs gironins i vigatans.¹⁷³⁸ Pels manaments, sabem els casos de robatori d’un cap de plata procedent de sant Corneli (1606) o el de Sant Cristòfol de les Planes, el 1679, que diu

“Item mana al Senyor Domino Joan Olmera, que dins lo termini dalt dit, done y entregue al Reverent Rector de la present Iglésia, una bassina o llàntia de plata ques presentà a Nostra Senyora del Remey, juntament amb las demés presentallas de dita capella, eo bé torne aquellas en dita capella com hi eran antes”.¹⁷³⁹

També, gràcies a les presentalles, records i “*enkolpia*” (entesos com a objectes protectors per aquells que els duguessin a sobre) que es portaven dels llocs sants, o emprades durant el seu trajecte, sabem que la peregrinació a llocs sants era quelcom habitual i freqüent; per exemple, els permisos episcopals per viatjar a Roma, Santiago de Compostela o Terra Santa són relativament freqüents, al costat dels que iniciaven la ruta per iniciativa pròpia.¹⁷⁴⁰ Per exemple, en trobem testimonis a la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols, la capella de la Pietat d’Amer i l’església de Cogolls, el 1634, el visitador “mana als beneficiats que treguin els sombreros y barrets que dins la capella deixats pels pelegrins que són vinguts de Santiago, y no se admetin cap sens donar caritats de 2 lliures”.¹⁷⁴¹

¹⁷³⁶ GUDIOL, J., *L’orfebreria catalana...*, p. 67.

¹⁷³⁷ DE DALMASES, Núria, “Maredéu”, *Museu Episcopal de Vic...*, p. 295.

¹⁷³⁸ ALCOLEA, Santiago, “Sobre ‘argenters...’”, p. 270-271.

¹⁷³⁹ ADG, P-105, Les Planes, 1679, f. 413r-v.

¹⁷⁴⁰ ELVIRA, Miguel À., “Viejos ‘souvenirs’ de Tierra Santa”, *Revista de Arqueología*, 52 (agost de 1985, p. 6-13.

¹⁷⁴¹ ADG, P-94, Cogolls, 1634, f. 51v.

h. Bacines i safates

Les bacines, safates o plats petitoris segurament no poden considerar-se obres d'orfebreria, que tot i estar originàriament brunyides, demostren ser obres de calderer. Normalment són de llautó o aram. Tot i no surtir prou reflectides a les visites pastorals, han arribat fins als nostres dies en grans quantitats: a les parròquies vigatanes de finals del segle XVI en trobem gairebé una a cada altar, amb el manament de ser netejades junt a les llànties. Un col·laborador anònim del Centre Excursionista de Vic escrivia el 1913 que “és notable la cantitat gran de bacines d'açofar o de lleutó que hi havia y's conservan encar en les iglésies, ab tot y que la rapacitat dels negociants d'antiguitats n'han exportades y fetes desaparèixer tantes y tantes. Moltitud d'aquestes bacines havían servit per llànties, vegentse encar en les més d'elles els forats ahont anavan les cadenes de la suspensió que aguantavan lo que servía de salvella y el gobell o vas de vidre”.¹⁷⁴² O sigui, aquestes bacines podien tenir diferents usatges, emprades en funcions de purificació, per presentar ofrenes, per impedir el vessament de les gotes d'oli de les torxes, per recollir aigua i, sobretot, per demanar almoïna.

La majoria d'administracions de bacins o confraries passaven per les esglésies un plat metàl·lic anomenat bací o bacina, on la gent dipositava els diners, que en caure feien el soroll i dringar característic. No deixa de ser anecdòtic el cas d'alguns baciners de Sant Feliu de Pallerols, el 1736, que feia servir altres sistemes per recaptar les almoïnes:

“Com dit Senyor Visitador General haze comprès que muchas vegadas los administradors de confrarias y altars no reparan en acaptar per la iglésia sens aportar bassina o platets, si sols ab lo sombrero y a vegades ab barratinas fent servir aquellas de plat, y com estas accions y modos de acaptar se oposarian, no sols al lustre de la vila, si y més a la decència ques deu a la casa de Jesuchrist; perçò mana que en avant ningun administrador de confrarias y altars acaptia per la iglésia amb lo modo referit, si que per acaptar degan aportar en las mans un platet o bassina o algun paneret y perçò mana a tots los referits administradors que ne fassen per quiscuna respective administració”.¹⁷⁴³

La majoria d'aquestes bacines procedeixen de Flandes (de la ciutat de Dinand, per això també es coneixen com a 'dinanderies') o d'Alemanya (de Nuremberg), fetes durant els segles XVI-XVII, i arribades a les nostres terres de manera massiva. Es reconeixen fàcilment perquè presenten una o dues sanefes circulars amb lletres en forma gòtica, difícilment identificables i llegibles, ja que només tenen una funció decorativa, tal com les tenim a Amer, Les Planes, Joanetes i Sant Esteve de Bas (<AF> núm. 161-164). Per reconèixer l'adscripció a la confraria o associació, podien tenir al centre una petita imatge, metàl·lica o de fusta. Per exemple, les que ens han arribat, del Roser de la mateixa capella de Sant Feliu de Pallerols i de la parroquial de

¹⁷⁴². “Llànties y bacines”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, I (1912-1914), p. 156.

¹⁷⁴³. ADG, P-123, St Feliu de Pallerols, 1736, f. 89v.

Sant Esteve de Bas, presenten la imatge de llautó del Roser amb el Nen Jesús als braços, amb el rosari que l'envolta, a manera d'àuria i una creu al cap de munt; a més a més, degueren sortir del mateix motlle, ja que són idèntiques i exactes (<AF> núm.157 i 158). Una altra procedent de la parroquial de Sant Feliu de Pallerols mostra una imatge de fusta pintada de la Verge dels Dolors (<AF> núm. 159), una amb una ànima cremant, de La Vola (<AF> núm.160) i les quatre de Tavertet representen sant Cristòfol, la Verge Maria, l'Assumpció i les Ànimes del Purgatori. Un parell de casos, un de Sant Esteve de Bas i l'altre de la capella de l'Àngel de les Planes, presenten un relleu central que representa l'Anunciació, tema prou adient per a la capella (<AF> núm.155) En un cas comptat sabem que és obra d'un argenter: tenim la fotografia d'una bacina de plata pertanyent la confraria del Roser, procedent d'Amer (<AF> núm. 156). Sens dubte és la més bonica interessant de totes, encara que estereotipada i hieràtica. En el peu que uneix la imatge amb la plata s'hi entreveu el nom de la confraria (potser l'argenter) i l'any de la seva realització, el 1723.

i. Calderetes per beneir i el salpàs

Les calderetes per beneir coincideixen amb les bacines pel fet d'estar elaborades per calderers, però amb la diferència d'estar fetes exclusivament d'aram. Solen ser de mida petita, amb una nansa per poder moure-la i transportar-la amb facilitat. A la capella d'El Far, el 1609, es mana "fer una bacina de aram per la aygua beneyta, la qual sia estanyada",¹⁷⁴⁴ mentre que a Les Preses, el 1658 surten anomenades un parell de calderetes d'aram per tenir aigua beneïda. En el segle XVIII manen reparar-se o fer-ne de noves a Sant Vicenç de Susqueda (1726), Vilanova de Sau (1734) i a Sant Bartomeu Sesgorgues (1742). De fet, en les descripcions minucioses que se'ns fa del procés de visita pastoral a la catedral de Vic, el 1721, el bisbe Ramon de Marimon indica que pren el l'encenser i beneeix, i després el salpasser inicia l'itinerari de visita i processó començant pel cementiri.¹⁷⁴⁵

Entre els principals ritus de benedicció destaca el salpàs. En les visites pastorals apareix mencionat indirectament, només a Santa Maria de Corcó, però sabem que es realitzava a totes les parròquies, per exemple a través de les consuetes, les constitucions sinodals o l'existència dels pedrons. El salpàs consistia en la visita anual que tenia lloc durant el Dissabte Sant a totes les cases de pagès i urbanes, per tal de beneir-les amb una barreja de sal i aigua que s'espargia a les llindes de les portes, i que tanta empremta ha deixat en menjar-se i fer malbé la pedra. Els bisbes Cassador i Pontich no permeteren, en les sinodals, entrar dins les cases, sinó no era per

¹⁷⁴⁴. AEV, 1211/7, St Martí Sacalm, 1609, f. 41r.

¹⁷⁴⁵. AEV, 1224, Vic, 1721, f. 21r.-23r.

beneir-les (“*Parochi domos non ingredientur in aspersione aqua, & salis, sive in Salpàs*”).¹⁷⁴⁶ A Sant Cristòfol de les Planes, el 1588, segons la visita pastoral, aquesta sal es guardava al costat dels olis sagrats. Aquest ritual, tal com ha estudiat Joaquim M. Puigvert a través de la consuetud de Riudellots de la Selva,¹⁷⁴⁷ servia per multituds de funcions: determinar els límits simbòlics de la parròquia, conèixer el territori, la seva gent (i alhora elaborar-ne un “*status animarum*”), les seves activitats agrícoles i artesanals, i fer un cop d’ull als esplets i primeres collites. I és a través d’aquests donatius o aplecs que els habitants de Santa Maria de Corcó, el 1762, pensaven reprendre la construcció de l’església parroquial.

j. Relíquies i reliquiàries

Les relíquies són, en paraules del doctor Antoni Noguera, “allò que resta del cos, vestits, mobles, etc., d’un sant o d’un màrtir o de coses sagrades, i que es conserva a efectes de veneració”;¹⁷⁴⁸ i que segueix el concepte de Tomàs d’Aquino a la *Summa Theologica* (III, 38, 6) separant les de veneració (“*dulia*”) de les d’adoració (“*latria*”), reservat a la divinitat. La presència, veneració i distribució de relíquies dins el món cristià ja es dona des de la tardoantiguitat, i assoleix un punt àlgid a l’edat mitjana. Tot i que els principals centres de pelegrinatge foren els que atresoraven i acumulaven amb zel aquestes restes dels principals sants i màrtirs, les esglésies parroquials i els santuaris d’abast més ampli, també miraven d’aconseguir i apoderar-se d’alguns d’aquests objectes preciosos, tot i que no eren de personatges sants de primera fila. Existien diferents tipus de relíquies que podem dividir entre majors i menors; les majors eren les que pertanyien a Crist, a la Mare de Déu, a sants i màrtirs, mentre que les menors eren objectes relacionats amb algun lloc sant: olis de llànties que havien cremat davant la tomba d’un màrtir, trossos de pedres procedents d’una lapidació, diferents robes de sants o terres que havia trepitjat Jesucrist, sovint d’origen llegendari més que real, i que havien portat els pelegrins en els viatges a llocs sants, ofertes a l’església o parròquia d’origen, com a senyal d’agraïment (i que, potser hauríem de relacionar més amb exvots o presentalles).¹⁷⁴⁹ En aquest sentit, els sants i màrtirs –i les seves relíquies– eren enteses i

¹⁷⁴⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 156, Lib. III. Tit. XI. Cap. 6: “*Malis quibusdam, quae fortè evenerunt, aut evenire possunt occurrere cupientes, ordinamus, & Parochis, & Clericis omnibus preacipimus; nè aspersionem aquae & salis (quae vulgò Salpàs dicitur) facere preasumant, nisi in ostio principali domus, domum ipsam non ingredientes: si secùs fecerint, poenam decem librarum incurrant, & aliam arbitrariam*”.

¹⁷⁴⁷. PUIGVERT, J. M., *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986, p. 75-80 i ÍD., *Església, territori...*, p. 32-34, on dona àmplia bibliografia.

¹⁷⁴⁸. NOGUERA, A., *El pelegrinatge medieval al nord-est català*, Olot: F. Pere Simón, 1994, p. 163.

¹⁷⁴⁹. BONSER, W., “The cult of the relics in the Middle Ages”, *Folklore*, 72 (1962), p. 234-256; GONZÁLEZ LOPO, D., “El papel de las reliquias en las prácticas religiosas de los siglos XVII y XVIII”, dins *Mentalidad e Ideología en el Antiguo Régimen*, Múrcia, 1993; GUDIOL, J., “De peregrins i pelegrinatges religiosos catalans”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, III (1927), p. 93-119; NOGUERA, A.,

considerades pels devots com a entitats autònomes independents de Déu, als quals es podia recórrer per aconseguir algun favor.

El Concili de Trento, en el mateix decret de les imatges (Sessió XXV, *De la invocació, veneració i relíquies dels Sants, i de les sagrades imatges*), i les constitucions gironina i vigatana (*“De Reliquiis, et veneratione Sanctorum”*)¹⁷⁵⁰ inclouen referències a les relíquies (i no només en el titular), de fet, n'intenta legitimar la seva existència i la correcta devoció, sens dubte un dels punts més atacats en la Reforma luterana. Efectivament, les relíquies prendran nous valors, i un d'ells és l'efecte de sociabilitat comunitària que s'organitza a l'entorn d'elles (per exemple a través d'una processó o el Monument del Dijous Sant), en el sentit d'entrellaçar els destins de les comunitats amb els de les relíquies. A més, el poder de les relíquies haurà d'anar acompanyat de la demostració d'un profund dolor, de la contrició de la consciència del poble, fet que n'estimularia el sentit d'obediència i resignació de la gent.¹⁷⁵¹

Les visites pastorals no presten massa atenció a aquests objectes, i tan sols els enumeren en les llargues llistes que apareixen de l'inventari de la sagristia. Només casos excepcionals, ja en ple segle XVIII, semblen confirmar la regla, i més per la seva magnitud o raresa que per la seva importància. La nombrosa presència d'aquests objectes a totes les parròquies hauria de ser directament proporcional als seus beneficis, ajuts i gràcies que se n'esperen, o bé al revés, en cas que les relíquies no complissin el que se'ls demana, podrien donar-se casos d'humiliació i escarni a aquests sants i màrtirs, tal com a explicat Martí Gelabertó en diferents casos catalans.¹⁷⁵²

Els reliquiàries, o sigui, els contenidors de les relíquies, podien ser de plata o de fusta, amb grans diferències entre ells, tal com digué Carlo Borromeo¹⁷⁵³. Unes diferències prou substancials, que no només es limitaven al material que les embolcallava, sinó a les dimensions, la forma, la

“Les relíquies medievals a la Catalunya Vella”, *Annals 1989. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1990, p. 86- 106 i RIVERA RECIO, J.F., “Veneración a los santos”, *Historia de la espiritualidad. V. 1. Espiritualidad popular medieval*, Barcelona, 1969, p. 610-660.

¹⁷⁵⁰. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 317, Lib. III. Tit. XX. Cap. I i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 62, Tit. XXIV.

¹⁷⁵¹. GELABERTÓ, M., “L'Església i les santes relíquies durant el segle XVIII”, *L'Avenç*, 137 (maig 1990), p. 40-45.

¹⁷⁵². GELABERTÓ, M., “La palabra del predicador. Contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)”, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003; ÍD., “Cultura clerical, religiosidad de los laicos y orden político en la Cataluña Moderna (siglos XVI-XVIII)”, dins *5è Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Identitats, conflictes i representacions*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003 [En premsa] i ÍD., “Del altar al deshonor. La humiliación de los santos en la Cataluña del Antiguo Régimen”, *Historia 16*, 231 (juliol de 1995), p. 45-52.

¹⁷⁵³. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 37: “Los vasitos en que se ocultan [les relíquies] sean de oro, plata, o de cristal, o de algún género de metal, y elaborados con artificio y dorados, en la medidas que aquéllas son insignes y las posibilidades de la iglesia donde se conservan lo permiten”.

situació dins l'església o bé a l'ús dins les pràctiques votives de la comunitat. Els reliquiaris de plata, de dimensions reduïdes i fàcilment transportables, eren portàtils i s'empraven per presidir les processons i rogatives per demanar la seva intercessió determinats fenòmens meteorològics adversos. N'hi havia que reproduïen figures de les persones santes a escala reduïda, i també els de tipus viril, on l'expositor és rodó, quadrat o rectangular. Ens ha arribat la imatge d'un reliquiari procedent de Rupit, que ens fa pensar en la juxtaposició de peces de diferent procedència i època: la part central una capseta poligonal a manera d'urna, arqueta o reliquiari, sembla peça més antiga, amb una creueta a sobre, coronant la tapa; un peu i a banda i banda, dos àngels drets, amb les ales esteses, sobre uns grotescos abstractes, que s'encaixen amb arandelles al peu, i que es poden treure i posar (<AF> núm.191).

Els reliquiaris de fusta, de dimensions més grans, reproduïen façanes de temples a escala reduïda, i eren inamovibles, ubicats a l'altar major o la sagristia, o bé rèpliques de busts dels sants o màrtirs, repartits en els diferents altars. Procedent de la capella de Sant Nazari, dins la parroquial de La Vola, diu que durant la Guerra civil *“fue robado el reliquiario que contenia la reliquia del Santo, de gran valor, pues era todo de plata y muy artístico; sus características son: base ancha con una columna que sostiene un medallón en el centro del cual hay dos columnas que sostienen una medallón en el centro del cual hay dos columnas, entre las cuales está un tubo de cristal, que contiene la reliquia. Se ignora su paradero. Su valor 25.000 pts. Altura 0,50 cm”*.¹⁷⁵⁴ També hi havia formes híbrides, amb la incorporació de nous materials: en diferents visites a Sant Feliu de Pallerols, es narren diferents reliquiaris: un de plata amb dos àngels (1617), un altre de plata amb relíquies de sant Feliu, “un reliquiari a modo de baulet dels Quatre Sants Màrtirs”¹⁷⁵⁵ (1691) i un de fusta amb les seves ‘vidrieres’ (1700). Actualment s’ha conservat un reliquiari amb un fragment ossi de sant Constans, procedent del priorat de Sant Corneli del Mont, segurament del segle XVIII (<AF> núm 192).

Dins els reliquiaris de plata, el més destacable i conegut fou el de la Veracreu, que contenia incrustacions de fragments de la creu de Crist (*Lignum crucis*), i que trobem pràcticament a totes les parròquies (vegeu les de Puigpardines, Sant Esteve de Bas, Les Planes, La Pinya, Ridaura, Rupit i Falgars, <AF> núm. 194-201). Segons mossèn Gudiol, “la relíquia de la Veracreu fou la més estimada de les relíquies que podia posseir una cristiandat i una iglésia, que la guardava en capces d’or ornades de pedreria, capces a les que fou aviat donada la forma de creu, volent que amb aquesta els cristians se fessen més càrrec de lo que en ella se contenía. I si un fidel podia posseir una petita partícula de la santa fusta, la posava en rics medallons i pectorals que’s duïen sempre al coll o en anells que poguessen sempre ésser besat

¹⁷⁵⁴. ROVIRÓ, I., *Art y cultura...*, p. 518.

devotament”.¹⁷⁵⁶ Consistia en una creu amb una ànima de fusta, recoberta amb plaques de plata treballada i repussada, amb més o menys ornamentació, proveïda d’un peu o acabada en tija per posar-la sobre l’altar per venerar-la. Al monestir d’Amer, segons la visita de 1658, a més de la veracreu senzilla (o ordinària com diu el visitador), disposaven d’una veracreu de plata amb un reliquiari al mig amb diferents relíquies de Sants. També n’hi ha d’altres, com la mà santa, pau o besamans: a Ridaura tenien una de sant Marçal dins una petita mà de plata oberta, amb un anell, que avui encara es conserva, entre algunes més (<AF> núm. 188-190). Els goigs així ho diuen en els seus versos: “Riudaura té en mà de plata/ un rich anell colcat,/ ahont veu relíquia grata/ de vostre cos venerat;/ sa ditxa y glòria total/ és tenir Mà tant potent”. A Sant Privat de Bas de sant Valentí, i a Sant Esteve de Bas una de desconeguda; o llibres de plata, com el Ridaura: “un llibre cobert de plata”.¹⁷⁵⁷

En els segles XVI-XVII, a Sant Cristòfol de les Planes en tenien de diferents sants (sense especificar) dins un reliquiari, i una de sant Cristòfol, patró de la parròquia; a Ridaura també en tenien de diferents sants en un ‘reliquiari de plata’ i a Sant Vicenç de Susqueda en tenien de santa Margarida. Hem documentat un parell de casos referents a la confecció de reliquiaris de plata, a Sant Iscle de Colltort el 1598 i el 1618,

“mana als obrers de dita iglésia de Sant Privat [de Bas] que, dins sis messos pròxims vinents, fassan fer un reliquiari de plata gran dins del qual pugan bé y degudament y ab la veneració ques deu, posar les relíquies [que] són en dita iglésia de diversos sants, y que per fer aquell pugan vendre los ciris següents, ço és dels fadrins, de las donas, dels strangers, del re... y de la Santa Magdalena per lo preu o preus que ab lo comprador poran millor, compordar entrevenint-hi lo consentiment dels pabordres de dits ciris y dexant-hi un ciri petit en lloc de cada hu de aquells, y que tant en la venda com en lo rebre dels preus de aquells, hi entravingan lo rector, balle, obres y cònsols de dita iglésia y parròquia respective”.¹⁷⁵⁸

És difícil concebre una església, parroquial o sufragània, sense relíquies, per això els bisbes manaran proveir-se: per exemple, a Sant Iscle de Colltort mana fer un reliquiari, i a Sant Cristòfol de les Planes mana adquirir relíquies, el 1588. És possible que s’adquirís una d’espina de la corona de Jesucrist, de la qual era famosa, almenys en el segle XVIII, aquesta parròquia? Les visites ens mostren un mutisme total. Segons la tradició, aquesta corona va ser recollida pels deixebles o per la Verge, dipositada a Jerusalem on fou venerada durant segles; després de moltes vicissituds va arribar a França ja sense espines, i sant Lluís li feu erigir la Santa Chapelle prop del seu palau parisenc. Fou robada durant la Revolució de 1789, però retornada el 1808 i instal·lada definitivament a Notre Dame. El *Qüestionari* de 1939 d’aquesta parròquia ens diu que fou destruït un reliquiari de plata que contenia “una reliquia de la Santa Espina, que era

¹⁷⁵⁵. ADG, P-109, St Feliu de Pallerols, 1691, f. 438r.

¹⁷⁵⁶. GUDIOL, J., *Santoral*, I, s.p.

¹⁷⁵⁷. ADG, P-105, Ridaura, 1679, f. 430r.

venerada en toda la comarca”;¹⁷⁵⁹ la parròquia, però, disposa d’una vertadera ‘espina’, muntada dins un reliquiari del segle XVIII (<AF> núm.196).

Un cas que cal destacar és la localització a Les Encies, en el darrer quart del segle XVII, de dos grans retaulons de fusta daurada amb una llarga sèrie de relíquies, incrustats a ambdós costats de l’altar major, semblants als que hi havia a la catedral de Vic (també indicats en la visita del 3 de maig de 1753).¹⁷⁶⁰ La petita descripció d’aquests magnès reliquiaris ens dóna la idea d’un tipus de reliquiari-armari força estereotipats, venuts o comprats sencers i complets (i no fruit de la recollida de cada una de les parts), i que, per tant el podien trobar a altres parròquies de manera semblant, amb imatges incorporades; sembla que estiguin fets a semblança dels proposats per Borromeo.¹⁷⁶¹ A través del Registre de Lletres hem pogut saber que bona part d’aquestes relíquies arribaren el 1647, portades pel jesuïta Joan Ferrer;¹⁷⁶² i que el 1670 n’arribaren algunes més.¹⁷⁶³ Hi ha una gran varietat de sants, santes i màrtirs (50 en total, 27 d’homes i 13 de dones), de locals a nacionals, amb les corresponents certificacions d’autenticitat. Segons Bernardo Velado, en referir-se en un monumental reliquiari situat a la sagristia de catedral d’Astorga (León), diu que “*más allá de los excesos y abusos por el afán desmedido de poseerlas [les relíquies], está el sentido profundo devoción auténtica y de la confianza en el poder intercesor ante Dios, admirable en sus santos, el arte y mimo de los relicarios en forma de bustos, brazos, pirámides, torres, ostentorios, discos o libros son prueba de estima y valoración*”.¹⁷⁶⁴ Vet aquí com el nostre descriu la visita pastoral,

¹⁷⁵⁸. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 46r.

¹⁷⁵⁹. ADG, *Cuestionario...*, Les Planes, 30 de setembre de 1939, p. 14.

¹⁷⁶⁰. AEV, 1227, Catedral de Vic, 1753, f. 8r.

¹⁷⁶¹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 37-38: “*Mas si las sacras reliquias son tan tenues que no requieren vasitos mayores sino cajitas menores, ocúltense de este modo: elijase una tabla taraceada de nogal o de otra clase y tambien de madera mas preciosa, como de marfil o de plata, la cual, pulidamente elaborada con obra de artesano, extiéndase a lo largo y lo ancho en la medida que pueda ser suficiente para el uso por causa del cual se prepara. En ésta cávense tantas arquillas, o cajitas, cuantas sacras reliquias deben ocultarse o guardarse, y cada una de ellas con una medida de tres pulgadas. Estas cajitas por todos lados desde la parte más alta adórnense con pequeñas cornisas doradas. Esta tabla, construída para estas cajitas, cúbrase con obra vítrea, de tal modo que cada una de las cajitas se cubra con vidrio transparente. Tal recubrimiento vítreo protéjase por todos lados con un ornato de cornisa lígnea dorada o también de madera más preciosa, de tal modo que se pegue fijo y firme. Además, cada una de las sacras reliquias ocúltense envueltas tan tafetán de seda u ormesí doble, o algún tejido más precioso de seda o de plata distinto, del color de seda que convenga, según el rito de la santa madre iglesia, a los santos o a los apóstoles, o a los mártires, o a las vírgenes, o a los confesores, cuyas reliquias ahí se ocultan. Aquellas de las que constan los nombres, no importa en qué género de cajita, armario o vasito se hayan ocultado, para cada una tengan fija una inscripción reproducida con letras gruesas en papel pergamino o preferentemente en la seda en que aquéllas una a una fueron envueltas; la reliquias de cada santo o santa que se oculten en éstos, márquense claramente. [...] Igualmente también en la pared adjunta del armario donde se ocultan las sacras reliquias, reproducícase religiosa y decorosamente una pintura de los santos cuyas reliquias, sobre todo las más insignes, se guardan ocultas en él*”.

¹⁷⁶². ADG, Registre de Lletres, U-252, Les Encies, 1647, f. 143v.

¹⁷⁶³. ADG, Registre de Lletres, U-263, Les Encies, 1670, f. 120r.

¹⁷⁶⁴. AA.DD., *Encrucijadas. La Edad del Hombre. Catedral de Astorga*, Astorga, 2000, p. 254.

“Invenit etiam ad utrumque latus ipsius altaris scilicet intra parietes collaterales eiusdem duo magna reliquiaria lignea deaurata et pulchre composita qua observatur singulis repositoriis quorundam sanctorum imaginibus depictis et in eis reliquias ex corporibus sanctorum infra restando pro ut ex patentibus litteris et aliis monimentis et scripturis publicis et autenticis apparebat scilicet: Sancta Coloma martiri; Sanctis Cosme et Damiani Martiri, Sancti Benigne Martiri, Sancta Eugenia virgine et martiri, Sancti Castoris Martiri, Sancti Fortunati Martiri, Sancti Serapii Martiri, Sancti Abundi Martiri; Sancta Pudencia virgine et martiri; Sancti Cornelii Martiri; Sancta Clara martiri; Sancta Emisentiana virgine et martiri; Sancti Blacii Martiri; Sancti Bonifacii Martiri; Sancta Praxedis Martiri; Sancta Cordula Martiri; Sancta Elena Martiri; Sancta Eulalia Martiri; Sancti Lupi Martiri; Sancti Eustachii Martiri; Sancti Pontiani Martiri; Sancti Raymundi confessor; Sancti Felicis Martiri; Sancti Crespini martiri; Sancta Marina Martiri; Sancti Geruncii martiri; Sancti Boni Martiri; Sancti Demetri martiri; Sancti Honorati Martiris; Sancti Claudi martiri; Sancti Ceri martiri; Sancti Marcialis martiri; Sancti Tisi martiri; Sancti Gelacii martiri; Sancti Goriani martiri; Sancta Seturnina martiri, Sancti Crecentii martiri, Sancta Antonina martiri et ex sudario Sancta Virginis, Christi matris Theresia a Jesuchristi quas quidem reliquias tanquam sufficientes comprobatas et auctenticas publica fidelicum venerationi exponi posse decrevit”.¹⁷⁶⁵

El més freqüent hauria estat disposar de les relíquies del sant patró i titular de la parròquia, que, com hem comentat, anaven dins l'ara o lipsanoteca de consagració de l'església.¹⁷⁶⁶ Procedent de l'església parroquial de Tavertet es conserva una arqueta de fusta i pasta de guix, de finals del segle XIII, actualment dipositada al Museu Episcopal de Vic.¹⁷⁶⁷ La seva primera funció com a contenidora de relíquies es transformà i s'adaptà, segurament, per a copó, amb l'afegitó d'un peu tornejat pintat de color verd. Mossèn Gudiol, que adquirí aquesta peça el 1914 per al museu, en demostra el seu ús continuat i canvi funcional: “Apuntaré com una curiositat l'adquisició d'un copó de fusta tornejada exteriorment daurat y ab la conca donada de vermelló que, fins essent de finals del mil cinchcents, no deixa de tenir el valor de document litúrgich que demostra com, contra totes les prescripcions conciliars y sinodals, la manca de medis materials, la pobresa de les iglesies, obligava a fer servir com a reconditori eucarístich un vas que no era pas de metall ni gens preciós”,¹⁷⁶⁸ tot i que després matisa que “encar que tot indica que aquesta aniria també ab peu, ja que la part inferior no és gens gastada pel fregadís”.¹⁷⁶⁹

En les darreres dècades del segle XVII i les primeres del XVIII, les relíquies van augmentant en nombre, i el rector intenta proveir-se de les relíquies pròpies i afins a les advocacions de la

¹⁷⁶⁵. ADG, P-102, Les Encies, 1671, f. 8v-9r.

¹⁷⁶⁶. A les comarques d'Osona i la Garrotxa se n'han localitzat unes quantes: el 1946, dins l'altar de Sant Julià de Vilatorca es trobaren dues lipsanoteques amb les bosses de relíquies i diferents pergamins; el 1895 s'havien extret d'un altar de l'església monàstica de Sant Pere de Casserres una lipsanoteca amb la carta de consagració.

¹⁷⁶⁷. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 628 i PASCUAL, Eva, “Arqueta copó de Tavertet”, *Museu Episcopal de Vic...*, p. 257.

¹⁷⁶⁸. GUDIOL, J., *El Museu Arqueològich-Artístich Episcopal de Vich en 1915*, Vich: Tipografia Balmesiana, 1915, p. 12.

¹⁷⁶⁹. GUDIOL, J., *Inventari dels objectes...*, p. 48.

parròquia.¹⁷⁷⁰ Per exemple hi havia altars que no disposaven o estaven ‘mal ornats de relíquies’ (en paraules del visitador) referint-se a l’altar de sant Isidre, a la parroquial de Sant Esteve de Bas, el 1687. Algunes d’elles omplen buits i la seva popularitat han pervingut fins a l’actualitat. Qui més en disposava, se’n proveïa o n’acumulava, més gaudia de fama, notorietat, reputació, i podia atraure més fidels i devots, sempre amb el vistiplau del bisbe que n’atorgava la llicència de veneració pública. Aleshores, augmenten els escrúpols en disposar de relíquies ‘vertaderes’, d’orígens reals i coneguts, per tant, acompanyades del corresponent certificat. Per un costat, les sinodals gironines de Zuazo i Pontich remarquen que totes les relíquies disposin del nom exacte i precís de la relíquia venerada i de la corresponent aprovació i benedicció episcopal (“*Cum nominis, & reliquiis, nisi per Dominum Episcopum visi, nemo aliquem*”).¹⁷⁷¹ Mentre que, per altre, els rituals, tan gironins com vigatans, parlen considerablement del tractament i respecte que s’ha de tenir cap a les relíquies, de com s’han de traslladar i venerar, com han de presidir les processons o s’han de beneir.

Per exemple, fixem-nos en les que hi havia a Sant Iscle de Colltort en la visita de 1730: “un reliquiari de fusta cobert de plata en forma de caixeta, ahont se troba relíquia de Santa Victòria” i un “altre reliquiari de plata ab son peu, en lo qual hi ha relíquias de Sant Cosme y Sant Damià y de altres sants”;¹⁷⁷² aquest de sant Cosme ja surt referida en la visita de 1687. Sant Iscle i santa Victòria foren dos germans martiritzats a Còrdova en el segle IV, i això serveix a l’historiador i prevere Josep Calzada, per justificar un origen antic a la parròquia, tal vegada visigòtic.¹⁷⁷³ Mentre que la devoció dels sants Cosme i Damià s’havia introduït a la parròquia molt inicialment, ja que en la visita de 1514 es parla d’un altar nou, dedicada a aquests sants metges, i en la de 1671, amb la construcció d’un nou retaule¹⁷⁷⁴. El 1703, a Sant Esteve de Bas, mana als obrers

“que fassan un reliquiari per col·locar y posar las reliquias del gloriós protomàrtir Sant Esteve y per assò attendrer y cumplir, consedeix Sa Santíssima Il·lustríssima y dóna facultat al sagristà y obrers de dita iglésia peraque pugan aplicar la almoïna de mossèn Antoni Carrerach y vuit lliuras de la candela de Nostra Senyora de Gràcia per espai de sinch anys tant solament y tot per obs de construir, fer y fabricar dit reliquiari”.¹⁷⁷⁵

¹⁷⁷⁰. VICENS, Francesc i PÉLEZ, Pilar, *Objecte i memòria*, Barcelona: Museu Frederic Marès, 2004.

¹⁷⁷¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 320, Lib. III. Tit. XX, Cap. 4: “*Consulentes ignorantium simplicitati qui in dies dicipiuntur: statuimos, & sub poena sancta obedientiae districte praecipiendo mandamus, quòd nulli Nominas, seu Reliquias, nec alia sub praetextu devotionis deferant, nec benedictionibus curent, sivè medeâtur, donec & quosque à Nobis omnia fuerint approbata*”.

¹⁷⁷². ADG, P-117, St Iscle de Colltort, 1730, f. 231v.

¹⁷⁷³. CALZADA, J., *Sant Iscle de Colltort...*, p. 15-18.

¹⁷⁷⁴. CALZADA, J., *Sant Iscle de Colltort...*, p. 29-30.

¹⁷⁷⁵. ADG, P-112, St Esteve de Bas, 1703, f. 125r.

A Sant Feliu de Pallerols, a través del llibre de l'obreria parroquial, sabem que es van anar a comprar a Girona les actes d'autenticitat dels sants Màrtirs gironins,¹⁷⁷⁶ aquest darrer havia estat difós en el segle XIV, aconseguint gran apogeu a l'època moderna;¹⁷⁷⁷ en aquesta església existia una capella dedicada a aquests sants (<AF> núm. 85). Sant Feliu, segons compta la tradició, fou martiritzat a la localitat costanera gironina de Sant Feliu de Guíxols, i a la ciutat de Girona ja hi havia una església episcopal dedicada en el segle IV.¹⁷⁷⁸

També poden donar-se casos inversos, que es disposa de relíquies que tenen una antiga i arrelada veneració, però que no disposen d'una capella o altar apropiat. Això passà a Ridaura, en la visita de 1717 es relata la presència d'una caixa de plata amb la relíquia de sant Climent màrtir, conservada fins avui en dia (<AF> núm. 189). En la visita de 1737, el rector manà construir la capella corresponent a dita església; sens dubte que es tracta d'un excel·lent compendi de la idea que representa disposar de tal objecte preciós, dels beneficis espirituals que comportarà en el futur. El visitador diu el següent,

“Item com visitant la present iglésia se haie vista que està molt lustre y provehida de vestuaris necessaris per la celebració del sant sacrifici de la missa y que a diligències dels Reverents Rectors y contribuint los parroquians tots ab charitats y treballs y jornals personals se ha ampleat ab tanta magnificència que és de las més magníficas que hi ha en estos paratges. Alaba dit senyor Visitador General lo conegut y relegant zel tant dels Reverents Rectors, com de tots los habitants y com al mateix temps haje vist que tenen en dita iglésia una relíquia insigne del gloriós Sant Clement, y haje també comprès que per major veneració de dita relíquia y pera merèixer tots lo major patrocini del Sant, desitjan fer una capella dedicada al gloriós sant y col·locar en ella relíquia tant preciosa que tenen. Los exorta y encarrega que ja que se han sabut animar en contribuir tots pera amplear la iglésia tant magníficament, se animian també en pendre la resolució pera fer capella al dit gloriós Sant Clement y contribuescan tots ab charitats per tenir aversos pera fer-la y se apliquien y contribuescan ab jornals personals com han sabut fer en altres ocasions, fent-la a direcció dels Reverent Doctor Mencion y rector y en lo lloch y puesto que los apareixerà més a propòsit, assegurant-los dit Senyor Visitador que fent esta capella posaran la iglésia en lo major esplendor li donaran una ampliació més garbosa y a més de assò quedaran ab la segura esperança que lo gloriós sant los patrocina en todas las tribulacions y los serà protector en la hora de la mort y lo senyor en premi del que donaran de caritats y contribuiran ab jornals perquè la sua casa que és la iglésia estiga més y més magníficament, los donarà més abundància de fruits sobre la terra y moltas benediccions sobre sas personas y familias”.¹⁷⁷⁹

El mercat, venda i tràfic de relíquies podia ser una font i recurs econòmic i social considerable. En les darreres dècades del segle XVIII, arriba a Barcelona una allau de relíquies per via

¹⁷⁷⁶. SOLÀ, X., *L'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols...*, p. 42-43.

¹⁷⁷⁷. El canonge Arnau de Montrodon costejà una capella que volgué dedicar als 4 sants màrtirs; el 1332 ja estava edificada, amb un altar, un benefici i una urna dels sants, contribuint a difondre el culte d'aquests, ROURE, Gabriel, “El culte als quatre sants màrtirs de Girona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71 (1998), p. 711-719.

¹⁷⁷⁸. AMICH, Narcís, “El culte a Sant Feliu en els llibres litúrgics hispànics d'època visigoda (segles VI-VII)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXIV (1994), p. 303-333 i AMICH, N. i NOLLA, Josep M., *Girona goda i sarraïna (476-785)*, Girona: Ajuntament de Girona, 1992, p. 56-63.

marítima, sobretot italianes, de màrtirs de les catacumbes que llavors s'estaven excavant i descobrint, de sants moderns (1755-1791) i altres de curioses i peculiars. Tal com afirma Joan Bada, “els seus portadors, majorment religiosos, demanen el reconeixement de l'autèntica per part de l'autoritat eclesiàstica barcelonina i així poder-les donar a altres llocs per a difondre devocions”.¹⁷⁸⁰ El Quadre núm.23, confeccionat a partir dels permisos episcopals gironins, ens permet adonar-nos de l'estranyesa i raresa de les relíquies que arriben a les nostres parròquies, i qui són els portadors. En les visites pastorals es fa menció d'aquests darrers casos, al santuari de Cabrera, amb una “una insígnia relíquia del gloriós Sant Adaneto Màrtir, molt bén adornada”¹⁷⁸¹ i a Sant Joan de Fàbregues:

“Concedim llicència per exposar a la pública veneració una relíquia de Santa Gaudiosa Màrtir, per haver vista la authentica despatxada al 8 de Abril 1710 per lo Emminentíssim Senyor Cardenal Carpeña Visitador General de Sa Santedat, ben entès se guarden los decrets de la sagrada congregació y butllas aptas en ques prové lo que se ha de practicar en orde al culto de semblants relíquias”.¹⁷⁸²

Quadre núm. 23. Noves relíquies (ss. XVI-XVIII)

1674	Sants Pacífic, Rector, Sever i Càndida (Les Planes)
1705	Santa Gaudència, donades per Josep Carreras, rector (Les Planes)
1739	Santa Margarida a la capella del mas La Dou (St Esteve de Bas)
1755	Sants Climent i Corneli (St Climent d'Amer)
1768	Sant Victorià i Veracreu, donades per Esteve Calm (St Esteve de Bas)
1775	Sant Ignasi de Loiola, Santa Llúcia i Sant Isidre, donades per Ignasi Torró (Les Planes)
1779	Sant Antoni Abat i altres, donades per Josep de Toralles (Puigpardines)

Font: *Notularum* i Registre de Lletres, ADG.

Al monestir d'Amer, la visita claustral de 1629 esmenta dos reliquiariis: “una caxa guarnida de ferro, en què estan moltes relíquies” i “dos caxas pera relíquies, doradas”;¹⁷⁸³ la següent visita, el 1633, ja hi veiem un increment notable: “un reliquiari gran nou de plata ab las armas del senyor Abat Alentorn” i “dos caixals, lo hu de Santa Pollonia, y lo altre de Santa Eugènia, guarnits amb una cadenilla de plata blanca”,¹⁷⁸⁴ i el 1671 hi havia una relíquia de sant Galderic. Aquestes relíquies foren descrites, implementades i autenticades al cap d'uns decennis. Segons hem recollit d'informacions bibliogràfiques referents a unes relíquies que l'abat d'Amer, Joan

¹⁷⁷⁹. ADG, P-123, Ridaura, 1737, f. 114r.-v. La cursiva és nostra.

¹⁷⁸⁰. BADA, J., “La vida religiosa popular a Catalunya a l'època de Carles III”, *Pedralbes*, 8/II (1988), p. 465.

¹⁷⁸¹. AEV, 1235, St Julià de Cabrera, 1783, f. 58v.

¹⁷⁸². AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 271v.-272r.

¹⁷⁸³. AAM, CCTC, 1629-1630, f. 54.

¹⁷⁸⁴. AAM, CCTC, 1632-1633, f. 66.

Antoni Climent (1675-1701) va portar i entregar al monestir el 25 de juliol del 1700 una relíquia de Santa Felicíssima,¹⁷⁸⁵ vista i descrita pel teòleg i historiador Gaietà Barraquer.¹⁷⁸⁶

II. 6. La sagristia

a. Orígens i funcionalitat

La sagristia servia per vestir-se i desvestir-se el rector, i no haver-ho de fer davant els laics, ja que era considerat un acte lleig i vergonyós. Sinó fixem-nos, a nivell d'introducció, el clam de queixa del visitador a Sant Romà de Sau, el 1774, que ho resumeix amb aquestes paraules,

“És molt deplorable lo veurer que esta iglésia no tinga puesto a propòsit pera conservar las vestiduras sagradas, ni vestir-se lo sacerdote ab decència pera aixir a celebrar lo Sant Sacrifici de la missa, sens poder-se revestir en los funerals y otras funciones los asistentes detrás lo altar major, havent-se de revestir en presència del poble (que és molt indecent) ni menos tenir lloch los empleats en las administracions de esta iglésia pera fer ab la reverència deguda al sant temple de Déu (quan han de aixir ab atxas) las funciones corresponents. Tots estos inconvenients se evitarian fent-se nova sagristia”.¹⁷⁸⁷

Abans de la plena introducció de les sagristies a les esglésies a partir del segle XIV (però plenament en el segle XVI), els sacerdots ho feien “sovint en l'estret espai que restava entre l'altar i el retaule, i el fons de l'absis; els ornaments eren guardats allí mateix, i les joies, en armaris encastats al mur del temple”,¹⁷⁸⁸ o sigui, segons les mateixes visites, es servien “de un petit puesto que hi ha tras del altar major ab gran incomoditat”.¹⁷⁸⁹ Amb l'augment de l'aixovar litúrgic, dels clergues i la necessitat de crear i millorar un espai ample i lluminós per canviar-se amb comoditat. Comportava els seus riscos canviar-se de vestimentes en aquests estrets espais: la poca lluminositat feia que haguessin d'encendre candeles i el perill de cremar-se el retaule, les robes i ells mateixos; deixar les robes mal posades i arrugades o la incomoditat de moure-s'hi quan hi havia més d'un clergue. En algunes esglésies d'origen romànic, podia haver-hi una

¹⁷⁸⁵. MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis...*, p. 368.

¹⁷⁸⁶. BARRAQUER, G., *Las casas de religiosos...*, v. I, p. 774-75: “Este monasterio no estaba menos rico en tesoros espirituales de reliquias que en los de utensilios. Tenía los ‘muchos huesos de Santa Felicísima’ nombrados; y los cinco relicarios mentados en el inventario contendrían muchas otras. Unas notas que se conservan en el archivo parroquial de Amer dan noticia de la existencia de estas abundantes reliquias. He aquí las palabras de una de ellas. ‘Ante el discreto José Fernando Feliu, Notario de Amer, á los 11 de Abril de 1801, á requerimiento del M.I.S Abad, se levantó auto público acerca la autenticidad de muchísimas reliquias de Santos, expuestas al público en la parroquial Iglésia ó Monasterio de Benedictinos de la villa de Amer’. En otra nota se lee que el mentado altar de Santa Felicísima, no sólo guarda las de esta su Santa titular, que están en el lugar principal, sinó otras de las Santas Sinforiana, Concordia, Iluminata, Eustaquia y de los Santos Vital, Justo mártir y Pío, mártir tambien. Estas siete postreras formarían sin duda el contenido de una caja, pues aún hoy se conservan otras cuatro ‘de dos palmos de largo por uno de ancho, que contienen huesos de varios santos, habiendo, entre ellos, algunos que miden más de un palmo de largo’”.

¹⁷⁸⁷. AEV, 1233, Sant Romà de Sau, 1774, f. 447v.

¹⁷⁸⁸. MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 32.

¹⁷⁸⁹. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 105v.

o més espitlleres, encara que estretes, podien proporcionar una poca llum natural. A moltes capelles rurals, on no hi haurà mai sagristia, o molt tardanament, per les seves reduïdes dimensions, és impossible entaforar-se en l'espai abans indicat i per això disposaran fer una taula, taulell o moble on guardar els ornaments i vestits, i canviar-s'hi, com a Montdois, el 1687, “a la part del Evangeli posaran una taula arrimada al retaule per a vestir-se lo sacerdot, los ornaments per dir missa y de aquí al devant nols prengan, ni se vestes, queden sobra lo altar, pena de 10 sous per quiscuna volta que faltará o contravindrà lo sacerdot que aplicam per ornament de Nostra Senyora”.¹⁷⁹⁰ Carlo Borromeo recomana la construcció de les sagristies, amb una sèrie d'elements que es tindran en compte a l'hora de fer aquests nous edificis, amb connexions o no amb les propostes del cardenal milanès.¹⁷⁹¹

La visita a la sagristia es realitza segons la voluntat dels visitadors i bisbes. Això dona una mica de desconcert, ja que pot semblar que en alguns llocs hi hagués sagristia o no. Jaume Cassador intentà visitar totes les que hi havia: només aconseguí veure les de Sant Feliu de Pallerols i de Sant Esteve de Bas (que llavors eren les esglésies més grosses) i trobà un impediment al monestir d'Amer, el 1588, essent ja dins l'església, el monjo Climent Quer no li permeté visitar-la, dient-li que hi havia prou ornaments de plata per a realitzar el culte diví, sense poder-ho comprovar ell personalment. A Ridaura, el 1603, sabem que s'havia pagat “al bací del Roser de trenta set reals [que] haviam manllevats los obres passats per pagar lo mestre qui ha feta la sacristia, 3 lliures”.¹⁷⁹² A Sant Iscle de Colltort, el 1606, mana fer “enrejolar lo que falta enrejolar a la sacristia y axi mateix lleven terra dos palms de tras y rera de la sacristia”,¹⁷⁹³ el 1610, a Sant Cristòfol de les Planes, mana “eresca la porta de la sacristia conforme los fou manat la visita passada”¹⁷⁹⁴ i a Sant Climent d'Amer fer-hi una taula amb calaixos i adobar-ne la teulada. El cas de Cogolls és ínfim però prou interessant, ja que el 1618, “mana als obres que dins quatre mesos pròxims fassan fer *una casa ampla per tenir la roba de dita església* de la qual tinga un clau lo rector y l'altra los obres”¹⁷⁹⁵ (notem la falta de vocabulari, segurament estava prou generalitzat aquest edifici). Una dècada més tard,

“Attenent que per la part de la sacristia nos est guardar la decència deguda, per sé estreta y que per la part anterior y sens gusto ni consideració se podau fer porta de la que té lo

¹⁷⁹⁰. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 595r.

¹⁷⁹¹. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 77: “que los antiguos alguna vez llaman cámara e igualmente secretario, lugar naturalment donde se ocultaba el sacro ajuar; la misma sea amplia y de tal modo que se extienda un poco más largamente, según la magnitud de la iglesia catedral, colegial y parroquial, y según el número de ministros, y según la abundancia del sacro lugar. [...]En las demás iglesias parroquiales y otras inferiores, por comodidad, podrá permitirse con el juicio del obispo, que la sacristia esté menos separada de la capilla o altar mayor; pero entonces deberá cuidarse que no diste mucho del domicilio del párroco”.

¹⁷⁹². APR, *Libre de la obra comensat l'any 1593 (1593-s.XVII)*, s.sf.

¹⁷⁹³. ADG, P-79, St Iscle de Colltort, 1606, f. 58v.

¹⁷⁹⁴. ADG, P-81, Les Planes, 1610, f. 254r.

¹⁷⁹⁵. ADG, P-85, Cogolls, 1618, f. 92r.

mateix sacrari amb que cessarà la indecència y estarà com bene als rituals his podrà administrar amb més comuditat mana als obrers que dintre sis mesos fassan obrir porta al dit sacrari per la part de la yglésia y tancar la de la part de la sacristia”.¹⁷⁹⁶

Al 1639 sembla que s’ha solucionat aquest problema, i ja només manarà en fer una aigüera i uns calaixos. En successives dates ja trobem altres referències a les sagristies, encara que més tardanes: Sant Esteve de Bas (1634), Sant Privat de Bas (1667) i Les Preses (el 1671 encara romania rera l’altar major, i per ser “molt chica y que amb prou decència se pot traure lo Sanctíssim per aquella part, mana a dits obrers sots las matexas penas y dins lo mateix termini que fassan porta al sacrari de la part del altar major de manera que per dita part se puga traurer de dit sacrari la custòdia”)¹⁷⁹⁷ i La Pinya (1671 i 1698).

Igualment passava a les parròquies vigatanes. En la visita de Pedro Jaime, el 1590, només s’entra a les sagristies de Sant Romà i Vilanova de Sau, aquesta darrera, es feu un inventari del que contenia i ho trobà “decentment y ab bona custòdia, sota pany y clau”.¹⁷⁹⁸ En les següents visites de 1593 es mencionen, a més de les anteriors, les sagristies de Sant Julià de Cabrera, Sant Joan de Fàbregues i Tavertet; el 1595, la de Sant Martí Sescorts i el 1596, la de Sant Martí de Querós (en aquestes dues darreres, el paviment està molt malmès i cal enllosar-lo o aplanar-lo). En la visita de 1599 es diu, quan es dóna el cas, que la sagristia, els ornaments i vestiment estan bé. Veiem que aquestes sagristies són encara relativament precàries, mal fetes i acabades; que encara no s’ha vist prou bé el sentit i la utilitat d’aquest espai.

La visita d’aquests llocs o bé la relació dels ornaments que poden haver-hi en ella, es dóna sempre al final de tota la visita, abans, però, dels manaments. Pot donar a entendre que la sagristia no era considerada una part integrant de l’església i de l’itinerari de la visita pastoral, sinó quelcom secundari, almenys fins a la primera meitat del segle XVII, a Vic, i a la segona meitat, a Girona. A partir de llavors s’intenta solucionar aquesta indiferència i despreocupació cap a ella, ja que es visiten totes, sense mostrar cap més mania o dèria especial, però si més feina i esforç en la redacció de les actes.

A les sagristies hi trobem ocasionalment el rentamans i les aigüeres, on el mossèn hi feia les ablucions abans de començar l’ofici. Borromeo n’explica amb pèls i detalls com han de ser (amb una pedra sòlida còncava, amb un forat per desviar-se l’aigua o un cubell de fusta o

¹⁷⁹⁶. ADG, P-91, Cogolls, 1628, f. 7r-v. Suposem que l’accés al sacrari i a la sagristia es feia per la mateixa porta: la sagristia degué estar situada rera l’altar major, el mateix accés que servia per arribar al sacrari per la part posterior.

¹⁷⁹⁷. ADG, P-104, Les Preses, 1671, f. 89r.

¹⁷⁹⁸. AEV, 1209/1, Vilanova de Sau, 1590, f. 264r.

metall, i un rentamans, posat en un lloc enfonsat a la paret que no faci nosa)¹⁷⁹⁹ i a partir de 1725, el bisbe Taverner n'obliga tenir-ne a totes les esglésies.¹⁸⁰⁰ A Sant Joan de Fàbregues, el 1599, cal adobar “la ayguera de la sagristia de manera llanse la aygua en fora”;¹⁸⁰¹ aquest element encara hi era present a finals del segle XIX.¹⁸⁰² A Sant Julià de Cabrera, el 1613, s'ha de traslladar la del costat del altar major a la sagristia, i a Sant Esteve de Bas, el 1634, mana adobar-se la vell i a Cogolls, el 1639, es mana fer una aigüera. Per exemple avui en veiem des dels més sofisticats de la capella de la Dou, Les Encies, i el monestir d'Amer al més senzill de la capella de sant Sebastià a Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm 277-279 i 281). Per acabar, a Pruit, el 1749, “en lo lavatori de la sacristia com sia indecent col·locar lo canteret en la mateixa pica en que lo sacerdot se lava las mans, que al mateix temps serveix de pissina: manam que en lo reconet que hi ha a mà dreta, prop dita pica, se fixe una lloseta o rejola capàs pera col·locar dit canteret”.¹⁸⁰³ A Les Preses i La Vola s'ha conservat una magnífica aigüera de rajola blava i blanca (<AF> núm. 282), i la d'El Mallol, situada en un racó cantoner, disposa d'un aigüamanil ceràmic (<AF> núm.279).

En el bisbat de Vic, la presència de miralls i espills sembla quelcom estès, o així s'intenta que sigui. La seva necessitat rau en el fet de sortir i celebrar l'acte eucarístic amb la decència i modèstia necessàries, anar ben arreglats, impecables. En les visites de finals del segle XVI ja s'obliga a comprar espills per emmirallar-se bona part del cos, que siguin grossos i nítids, com el que havia d'anar a la sagristia de La Vola, el 1601, “un mirall major del que ara hi ha a la sagristia”.¹⁸⁰⁴ Mentre que a Rupit, el 1746, mana treure “lo mirall que hi ha als peus [de l'altar] de Nostre Señora [de Vilanova] pues posat allí és molt factible ser ocasió de distracció al sacerdot que dirà la missa y als que la auhen y posaran aquells en la sagristia en lo puesto ahont se han de revestir los sacerdotes”.¹⁸⁰⁵

Per tot allò que contenien, les sagristies havien d'estar perfectament closes i ben protegides, és per això que unes portes fermes són indispensables, i les finestres, a ser possible, amb barrots de ferro forjat, o petites espitlleres. Tal és el cas del manament de Sant Romà de Sau, en la visita de 1590, on es diu al rector que “clourà ab molt bona pedra y cals les dos espilleras de la sacristia,

¹⁷⁹⁹. BORROMEEO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 80.

¹⁸⁰⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 169: “En la Sacristia hi haurà lloch destinat per rentarse las Mans, ab son Cantí, y Tovallola gran per aixugarlas, de las quals ni haurà de haver en las parroquias ahont no hi ha sinó un, ù dos Curats, quatre per poderse mudár amenüt, y estar netas”.

¹⁸⁰¹. AEV, 1210/5, St Joan de Fàbregues, 1599, f. 170r.

¹⁸⁰². Artur Osona digué que a la sagristia “vaig adminirir un preciós retaule gòtic, molt ben conservat; també hi ha una tosca pica d'aygua, bastant primitiva, pera lo ús de la sacristia”: OSONA, A., “Itineraris d'excursions per Collsacabra...”, p. 233.

¹⁸⁰³. AEV, 1223/1, Pruit, 1749, f. 748r.

¹⁸⁰⁴. AEV, 1211/2, La Vola, 1601, f. 43r.

¹⁸⁰⁵. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 507v.

dexant uberta tant solament la del mig¹⁸⁰⁶ o la doble reixa de la finestra de les sagristies de Sant Iscle de Colltort, Cogolls i Pruit (<AF> núm. 285 i 286). Unes portes que havien d'estar perfectament closes, com a Sant Feliu de Pallerols, el 1700, on només el rector, un obrer i el diaca podien disposar de la clau d'entrada. La llum, com no, havia de ser un problema en aquests espais, intentant lligar-ho amb la seguretat; arreglar la porta, tenir-la ferma i sòlida, és una constant durant l'època que estudiem. És paradoxal comprovar com, tot i la manca o infinitat de sagristies a moltes esglésies, en tot el segle XVII, els visitadors no n'obliguin la seva construcció, però almenys sí la seva reparació: a Falgars, el 1615, "adoben la espiera de la sacristia y en lo pavimento de dita sacristia quey posen les lloses que són menester per estar de la manera que esta ab molta indecència"¹⁸⁰⁷ i així la quasi totalitat de sagristies vigatanes.

Al costat de tot allò que podia contenir i protegir, vestir-se i desvestir-se, la sagristia servia per molts altres actes, per ser un lloc reclus i discret. Allí hi estaven penjades les taules de fusta on s'hi anotaven les celebracions que havien de tenir lloc als altars de la dita església, i que tots els clergues havien de consultar. Igual que la resta d'espai de l'església, dins la sagristia s'hi podien guardar o emmagatzemar infinitat de trastets, fòtils i andròmines, com els que troba el visitador el 1691 a Sant Joan de Fàbregues i a Sant Esteve de Bas, el 1734, on diferenciarà la sagristia nova per la vestimenta i armaris i "faran servir la vella per dezo y endressa de vàrios trastos de la iglésia".¹⁸⁰⁸ I, com diu el visitador a Sant Martí Sescorts, servia

"no sols per la decència conservació de las robas y demás ornamentals sagrats, si també per lo desahogo dels sacerdots per celebrar los divinos oficis y evitar la perturbació de dits sacerdots, quant se han de revestir per celebrar aquells, igualment pera subvenir algunes necessitats espirituals que ab freqüència poden occòrrer, com és tenir lloch per confessar alguns impedits".¹⁸⁰⁹

b. 'Fer una nova sagristia' en el segle XVIII

En les darreres dècades del segle XVII ja trobem símptomes i prou manifestacions argumentant la necessitat d'equipar l'església amb una sagristia idònia i capaç, que va aparellada a la construcció de noves esglésies, renovació de campanars i cors, revisió de rectories, i l'atenció a l'edifici en general (Mapa 6). En la majoria de casos, si l'església està orientada est-oest, la sagristia es situarà al costat de migdia o sud, i conformarà un espai entorn dels sis metres quadrats, amb variants segons la disposició de l'església i la disponibilitat urbanística circumdant. A la capella de Sant Nazari, de La Vola, el 1691, mana que "crescan la casa per detrás de la capella de modo que ab dita fàbrica se fassa una sacristia capàs pera tenir calaixos

¹⁸⁰⁶. AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261r.

¹⁸⁰⁷. AEV, 1213/, Falgars, 1615, f. 9v.

¹⁸⁰⁸. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 283r.

ab los vestiments sacerdotals y lo demás convenient”.¹⁸¹⁰ A Les Preses, el 1671, el visitador es queixa que la sagristia és molt xica, només mana canviar-ne la porta, i no ampliar-la, tal com seria més convenient. Només a La Pinya, mana fer-ne una el 1671, i es repeteix el manament el 1698 i 1727, al·legant que no hi ha diners,

“atenent dit senyor Visitador que per la falta de sacristia se espatllen todas las rovas y ornamentals de dita isglésia, y que per la fàbrica della ha promès lo Reverent Rector fer la vida als mestres de cases y donar de adjuntori dos dobles: perçò mana dit senyor visitador als obrers de la present iglésia, sots pena de sinch lliures y en subsidi de excomunicació major, que per tot lo mes de abril pròxim vinent fassen fer dita sacristia; y atesa la pobresa de dita obra aplica dit senyor visitador per adjuntori de dita fàbrica cis dobles, ço és quatre del vací de Nostra Senyora del Roser y las altres dos del demás vacins, rata per quantitat dels diners que y aura dels demás vacins las quals sis dobles mana dit senyor visitador als pabordres del Roser y demás vaciners sots la pena sobre ditas entregian als obrers de la present isglésia sempre y quant se posia en obra dita sacristia”.¹⁸¹¹

La relació dels ornaments i vestits que els visitadors enumeren (i/o manen enumerar) va en augment a mesura que s’avança en el segle XVI, i sobretot en els segles XVII-XVIII és considerable. Aquest factor influirà en l’edificació annexa i l’ampliació, per les dificultats d’espai que suposava haver de guardar tots els vestits i tresors. A la capella de Nostra Senyora de Vilanova, dins el terme parroquial de Sant Martí Sescorts, el 1742 (i encara per fer el 1750), “perquè estigan ab major asseo los ornamentals, puga revestir-se lo sacerdot ab més comoditat, donar, encara que poch, més desahogo a la capella, fassan una sacristia proporcionada a aquesta, obrint la porta allí hont ara se revesteix lo sacerdot per dir missa”.¹⁸¹²

El bisbe Josep Taverner parlarà de la seva obligatorietat en la pastoral de 1725: “en todas la iglésias hi deu haver sacristia, de que hi ha no poca falta en esta diòcesi”.¹⁸¹³ I és que durant la dècada de 1720 ja comencen a donar-se un manament rere altre de construcció de noves sagristies i les al·legacions i motivacions que les impulsen. A Sant Romà de Sau (1723 i 1774), Sant Martí de Querós (1734, 1750 i 1786, pels “*varios inconvenientes que produce la falta de sacristia*”),¹⁸¹⁴ Sant Martí Sescorts (1742 i 1770, i construïda abans de 1774, segons la visita: “havem vista perfectament conclosa la nova fàbrica de la sagristia”;¹⁸¹⁵ la llinda de la finestra així ens ho certifica, 1771), Santa Maria de Corcó (1749), Falgars (1760 i 1762 i 1774), Vilanova de Sau (1774, 1776, 1786, 1799) i La Vola (1776 i 1791). En el costat gironí, la visita

¹⁸⁰⁹. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1770, f. 127v.

¹⁸¹⁰. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 446r.

¹⁸¹¹. ADG, P-110, La Pinya, 1698, p. 716r.

¹⁸¹². AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 371r-v.

¹⁸¹³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 167-168: “ni es facil poder remediar ab la gran esterelitat, y misèria del temps; ab tot encarregàm estretamént a todas las parròquias, que quant antes pugan, donen providència a est dany, puix altrament no podentse tenir la roba ben conduhida, luego se arruina: Lo que se exprimenta, no sens gran dolór nostre en casi todas las Iglésias, que no tenen sacristia, que per esta rahó las robas se han de tenir en lo petit espay, que queda tras lo altar majór, y parét de la Iglésia”.

¹⁸¹⁴. AEV, 1236/1, St Martí de Querós, 1786, f. 160r.

de 1734 mana fer-ne a Sant Esteve de Bas, Joanetes, Sant Climent d'Amer (“necessitar-se en dita església decent, y proporcionada”)¹⁸¹⁶ i Les Encies (“falta en aquella una sacristia clara, capàs y hermosa”).¹⁸¹⁷ En les següents visites, i en no realitzar-se cap d'elles, s'insisteix de nou. Aquesta darrera de Les Encies sabem del cert que es realitzà i es complí el manament poc després de la visita, ja que un parell de dates a les llindes ens ho indiquen amb claredat: la finestra exterior és del 1734, mentre que la de la porta que dona a l'altar és del 1737; idèntic any és la construcció de la sagristia de Joanetes (<AF> núm. 287 i 288).

En algunes d'elles ens quedem amb les ganes de saber si finalment es farien, quin temps trigarien a realitzar-se, ja en ple segle XIX. Les seves portes d'entrada, de pedra picada, mostren unes llindes normalment amb la indicació de l'any que es portaren a terme, i si tenim sort amb alguna llegenda més. És el cas de la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols, on es pot llegir, de dalt a baix, “AVE MARIA”, i d'esquerra a dreta “ROSA * MISTICA”, amb el símbol d'una rosa oberta al mig i amb la data de 1751 (<AF> núm. 290). A les parets exteriors també hi ha dates gravades sobre pedra, per exemple a Sant Iscle de Colltort, amb una finestra datada el 1728, a Sant Esteve de Bas, el 1753 o la Puigpardines, on a la finestra es diu que és feta el 178?. Sant Feliu de Pallerols disposava dues sagristies, una a cada banda i banda del presbiteri; durant la primera meitat del segle XVIII s'hi degué fer un afegit, ampliant-la més, en una data anterior a 1751, i que ens marca un terme *post quem*, segons una inscripció dibuixada sobre calç a la paret exterior de l'afegit. També a Ridaura podem llegir les inscripcions següents a les llindes: la de l'Epístola diu “ACCEDE QUANDO PURUM TE IPSUM/ IN VENERIS/ THEOPHYLACTUS/ 1723” i la de l'Evangeli, diu “IILMO. PREZUMAT ACCEDERE/ INDIGNUS/ ANSELMUS/ 1723”. Mentre que la darrera a fer-se fou la de Sant Miquel del Corb, amb una inscripció que deia qui i quan s'havia alçat, avui traslladada al porxat: “JOSEPH CAMPS/ PABORDRE DE SANT MIQUEL 1806” (<AF> núm.225); una desafortunada restauració, entre 1985 i 1986, la suprimiren totalment.

Les noves o renovades sagristies dels segles XVII-XVIII havien de ser ajustades, suficients, amples, espaioses i emprant el mateix llenguatge dels visitadors: necessàries, proporcionades, netes (“*se tenga en la maior curiosidad y limpieza la sacristia, procurando que se barra*”),¹⁸¹⁸ adequades (“*se ponga o fabrique en la parte más conveniente y útil a dicha iglesia*”),¹⁸¹⁹ ben disposades i adornades, o en provocaven la seva admiració, com a Falgars: “no podem dissimular lo contento nos han donat lo actual rector y parroquians a vista de la construcció de

¹⁸¹⁵. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1774, f. 445v.

¹⁸¹⁶. ADG, P-121, St Climent d'Amer, 1734, f. 238.

¹⁸¹⁷. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f. 250v.

¹⁸¹⁸. AEV, 1229, St Joan de Fàbregues, 1758, f. 114r.

¹⁸¹⁹. AEV, 1231, Falgars, 1760, f. 122v.

la nova sagristia, que a sos gastos ha costejat dit rector”.¹⁸²⁰ En cap cas, a pesar nostre, es fa una descripció d’aquestes sagristies que tant agradaven als visitadors.

Aquest canvi de lloc de les sagristies invalidava la ‘vella’ sagristia situada rera l’altar. És per això que els bisbes proposen, per tal de millorar i ampliar l’espai del presbiteri i de l’altar major, el trasllat dels retaules majors més enrera, adossant-los a les parets de l’absis. En tenim exemples d’aquesta recol·locació d’espais a Les Encies, el 1734, “feta dita sacristia ab algun treball y diligència, podrà engrandir-se lo presbiteri, arrimant lo altar major a lo que és ara sacristia, y prenent de ella tot lo que se puga, ab que apareixerà aquella nau molt més hermosa, y la entrada y eixida de dita sacristia molt més desahogada”,¹⁸²¹ a Sant Privat de Bas, el 1738, ja hem comentat la remodelació brutal de l’església, i a Vilanova de Sau, el 1774,

“En atenció que la present iglésia està ab bona disposició y adornada ab lo altar major; ab tot, lograria major capacitat en lo presbiteri que al present està engustiat si arrimasen dit altar a la paret y fesen nova sagristia en un costat del mateix presbiteri, posant los altarets de dit presbiteri al sot devall de la iglésia trahent lo escaló del mig de la iglésia y lo del referit presbiteri dexant-ni solament un que axís lo dit altar podria sens maltratar-se arrimar-se a la paret que en realitat seria una obra de las més alabables per la iglésia y de gran conveniència del Rector y parroquians”.¹⁸²²

Però, les presses amb què són fetes, per la necessitat de sortir del pas a les advertències dels bisbes, més que per la precarietat dels materials, les fa més vulnerables a agents externs ambientals, amb acumulació d’aigües que es filtren subterràniament, pel fet d’estar excavades dins el subsòl, i per estar la teulada feta malbé i deteriorada, provocant goteres, humitats a les parets, descrostats, caiguda de la pintura, esquerdes, rompuda del paviment, i a la llarga afectant al mobiliari i vestimentes, que es consumeixen lentament. Aquestes sagristies degueren actuar de ‘contrafort’ i reforç estructural a les esglésies, com a Sant Martí Sescorts, el 1770, “avem reparat algunas esquerdas en la iglésia parroquial que, apar amanassan ruïna y estan indecens a lloch tant segtat, lo que podria evitar-se fent una sagristia, obra necessaríssima”.¹⁸²³

La construcció d’aquests annexos, aparentment simples, no s’ha de prendre a la lleugera, ja que també comportaven la inversió de no poc capital. Ho hem vist anteriorment en l’exemple de La Pinya, on s’han de prendre diners de diferents bacins per trobar-se l’obreria en estat de pobresa, en la repetició reiterativa d’aquest manament, o el desviament de censals, i també a Sant Romà de Sau (el 1774) i La Vola (el 1776); a Sant Esteve de Bas i Joanetes, el 1734, permet fer “en lo temps de las cullitas, així de blat com de tardanias faran una acapta per la parròquia, amonestant a tots que allarguen las mans a las almoynas per una obra que ha de ser tant del agrado de Déu

¹⁸²⁰. AEV, 1233, Falgars, 1774, f. 443v.

¹⁸²¹. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f. 251v.

¹⁸²². AEV, 1233, Vilanova de Sau, 1774, f. 448v.

¹⁸²³. AEV, 1233, Sant Martí Sescorts, 1770, f. 127v.

Nostre Senyor”;¹⁸²⁴ i a Les Encies, el 1734, “attenent així mateix que Sa Il·lustríssima se ha dignat concedir-los gran part del producte del economat, y que ab alguna cosa més podrà ferse dita sacristia, singularment, si los feligresos coajudavan ab las traginas dels bestrets y fets de manobres”¹⁸²⁵ i al cap de dos anys encara estava per fer i per això diu “los serà fàcil si tots los habitants contribueixen en aportar los bastrets de franch, en fer de manobras y fer altres jornals personals”.¹⁸²⁶ Mentre que a Sant Romà de Sau (1775) i Falgars (1774) l’havia costejat el rector, i en aquest darrer cas, juntament a altres retaules imatges i calaixeres. A Vilanova de Sau, el 1774, s’exhortava als feligresos “a la empresa de tan profitosa fàbrica, que no seria de molt cost, per tenir feta la mitat de las parets per la nova sagristia, que los insinua que si ho practican se poden ab certesa permetrer de la divina magestat la recompensa ab molts augments de fruits espirituals y temporals”.¹⁸²⁷ A Falgars, el 1762, ens aporta una síntesi prou fidedigne d’aquest esdeveniment,

“Respecto de estarse deviendo varias pensiones de censales pertenecientes a la cofraria de Nuestra Señora del Rosario, mandamos al Reverendo Rector y obreros o pabordes de ella, procuren la total cobranza; y en atención a lo per nos decretado en la visita antecedente y primero decreto de ella, por el qual provehimos se fabricase una nueva sacristia en la parte mas conveniente y útil a la presente yglesia: todo lo que se cobrará de los expresado se aplicará para los gastos necesarios para dicha sacristia; que a tal efecto y para la expresada aplicación damos el permiso y facultad necesaria y tambien para consumir y gastar qualesquiera otras quantidades de dineros que sobren de las demás cofradias de la presente yglesia; y el Reverendo Rector procurará se cumpla el presente dicho decreto, y en caso contrario (que no lo esperasen) nos dará aviso para decretar lo conveniente”.¹⁸²⁸

c. La sagristia del monestir d’Amer

Gaietà Barraquer descriu així la sagristia del monestir d’Amer: “Fuera del área de las naves, y á su lado N., lavéntase el vulgar campanario y la muy regular sacristía, con su bonito lavamanos y las ricas cómodas y armarios de escultrado nogal, presidida esta pieza por un gran escudo de armas del ya nombrado abad Queralt. Y no sin razón, que bien merecen tal honor las valiosas dádivas que le otorgó, entre las cuales se cuenta un precioso cáliz, barroco sí, pero de graciosas líneas, de plata dorada, y con la copa y patena de oro macizo; y un pontifical muy rico, negro, de velludo de seda y adornos de oro, en todas cuya piezas aparece bordado el indicado escudo heráldico de Queralt. Mucho abundan en las mentadas cómodas los buenos indumentos sagrados, guarnecidos de fino y rico galón, llamando con justicia, la

¹⁸²⁴. ADG, P-121, Joanetes, 1734, f. 287r.

¹⁸²⁵. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f. 249v-251r.

¹⁸²⁶. ADG, P-123, Joanetes, 1736, f. 79r.

¹⁸²⁷. AEV, 1233, Vilanova de Sau, 1774, f. 448v.

¹⁸²⁸. AEV, 1232, Falgars, 1762, f. 5r.

atención una casulla encarnada, cuajada de hojas y adornos bordados en oro, plata y sedas de colores”.¹⁸²⁹

d. Els armaris i les calaixeres

Les calaixeres i els armaris són els mobles més característics de les sagristies. Carlo Barromeo també en fa una petita descripció de com han de ser;¹⁸³⁰ fins i tot les propostes contemporànies segueixen el seu esquema (per exemple, en el cas de Sant Martí Sacalm signat pel fuster Esquena, <AF> núm. 62). Els d'aquí presenten un conjunt de calaixos, disposats en unes quantes fileres, i sobre d'ells un taulell on el sacerdot hi disposa els ornaments per vestir-se. El contracte de calaixera que localitzà Dora Santamaria per a l'església de Sant Martí Sacosta, el 3 d'abril de 1600, requeria que el moble fos de calaixos, amb fusta d'arbre blanc, la part exterior de noguer i dins dos ordres clàssics.¹⁸³¹ El tancament, amb un sistema de seguretat mínim, és imprescindible. En la visita a Vilanova de Sau, la sagristia disposa d'una sèrie de calaixos de fusta on posar els no pocs vestits i ornaments litúrgics, “les quals coses estan decentment y ab bona custòdia sota pany y clau”.¹⁸³² En un cos superior hi trobem uns armaris per guardar-hi els calzes, missals i altres objectes de dimensions més petites. El visitador gironí mana fer per a la sagristia de Sant Climent d'Amer i Cogolls (el 1610 i 1639 respectivament) un tauler o taula arribada a la paret amb calaixos per poder-hi posar la roba i ornaments de l'església. A Sant Martí Sacalm, el 1726, “los armaris que hi ha en la sacristia sobre la calaixada los retiren al

¹⁸²⁹. BARRAQUER, G., *Las casas de religiosos...*, v. I, p. 74.

¹⁸³⁰. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 82: “*Del armario de los sacros indumentos. Además confecciónense con tablas de nogal un armario amplio en el cual se conserven los sacros indumentos. Podría erigirse de dos codos y cinco pulgadas de alto desde el pavimento de la sacristia. Tenga cajitas movibles, y éstas separadas y muy amplias, en las cuales también de acuerdo con la variedad de los colores se conserven los sacros indumentos tendidos y distribuidos y con orden. Además cerca de él haya igualmente pequeños armarios o debajo de él cajones por un lado de aquellas cajitas, colocadas por separado, donde se guarden sencilla y cómodamente los sacros cálices, las patenas, los corporales, los purificadores, las velas y otros utensilios de este género. Igualmente por otro lado haya cajones en los que se coloquen aquellas cosas que deben ser lavadas. Ciérrese este armario así como los pequeños armarios con batientes confeccionadas pulida y distintamente, con cerrojos y con llaves igualmente distintas. Y de este modo haya tantos armarios cuantos exija la cantidad del sacro ajuar*”, i p. 80-81 “*Del guardarropa más insigne. En las sacristias más insignes puede haber un guardarropa del mismo género: en el cual se guarden los indumentos más preciosos. De longitud sea de acuerdo con la proporción de la sacristia, de altitud aproximadamente siete codos, de profundidad dos. La parte inferior de este guardarropa, de dos codos de alto, conste de cajoncillos movibles o de casilleros; la superior, insensiblemente algo más ancha por el frente, pero más angosta por la espalda, no quede separada con cajones: sino toda libre de separaciones, tenga unas viguetas delgadas, tantas según la profundidad del guardarropa, erectas y unidas con fíbulas manejables, a las cuales se peguen firmemente por la parte superior cada una de las perchas, sustentadas éstas con un apoyo fijo inferior: de ahí cuelguen extendidos los sacros indumentos*”.

¹⁸³¹. SANTAMARIA, D., *L'art a Girona...*, p. 287.

¹⁸³². AEV, 1209/1, Vilanova de Sau, 1590, f. 264r.

costat dret, y quedarà lo taulell desembarassat per vestir-se lo sacerdot que ara no hi ha lloch”.¹⁸³³

És en el segle XVIII que es construeixen aquestes impressionants i massisses calaixeres barroques, ricament adornades amb fils de plata, boix i marqueteria. En localitzem a Pruit (1723), Sant Martí Sacalm (1726) i Les Preses (1727). A Falgars, el 1774, a la flamant sagristia, el rector Fèlix Torrent havia pagat una imatge de sant Isidre “qui també de son propi diner ha fet construir unas hermosas calaixeras pera conducir las robas”.¹⁸³⁴ A Sant Romà de Sau, el 1775, “exhortam a tots a la construcció de novas calaixeras per la sagristia”.¹⁸³⁵ Malauradament, ens n’han quedat pocs testimonis d’aquest mobiliari eclesiàstic i la bibliografia és més aviat escassa, degut al poc interès que ha despertat entre els historiadors, sovint relegat a una mínima part en les exposicions d’art sacre a favor de les arts majors. Del Mallol prové una calaixera datada el 1859, que pot considerar-se la primera que hi hagué en aquesta capella (<AF> núm. 251), i algunes d’altres parròquies que semblen construïdes després de la Guerra Civil, però que prenen models anteriors: Puigpardines, Ridaura, Sant Julià de Llor, Les Preses, Vilanova de Sau o Sant Esteve de Bas (<AF> núm. 252-256).

Tot i que nosaltres donem per fet que sempre hi hagué aquests mobles, no sempre fou així. La qüestió era la guarda, la conservació, la custòdia i cura –emprant la terminologia dels visitadors– dels diferents ornaments. Significa que abans es guardaven en caixes o armaris rera els retaules o altars, o quasi a la intempèrie, sotmesos a corrents d’aire, pols, rates, humitats, etc. en feien un desgast i desaparició més ràpida. El bisbe Taverner, el 1725, n’obligava tenir-ne una: “en la sacristia deu haverhi una gran Calaixera per tenir ben guardadas las Robas”.¹⁸³⁶ A Puigpardines, per exemple, a part de la calaixera, s’ha conservat un gran armari rober, per desar i penjar els vestits verticalment (<AF> núm. 241).

¹⁸³³. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 498v.

¹⁸³⁴. AEV, 1233, Falgars, 1774, f. 443v-444r.

¹⁸³⁵. AEV, 1234/1, St Romà de Sau, 1775, f. 103v.

¹⁸³⁶. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 168: “ab sos Calaixos fets a proposit per tenir las Casullas, y que sian capasses de estar en ellas estesas, sens que se hajan de plegar, que açò ocasiona gran ruïna a las Casullas, y particularment a las de Seda, que ab facilitat se segan, sent majór encara lo que se experimenta en las Capas Pluviàls, y ab singularitat en las Ricas, que las plegan per lo mitg, ab que del tot queda maltractat lo Caputxo; y si es Brodat, com en molta part, lo destrueixen; y així los Calaixos, en que han de estar las Capas, han de ser disposats de manera, que las Capas estigas estesas, y de tal manera plegadas, que no se ajan de doblar per lo mitg, sinò plegadas ab tres plechs, deixan lo Caputxo franch sens plegarse; y per la conservació, tant de las Capas, com Casullas de Seda, guarnidas de Galóns de Or, o Brodadas, tindran en cada Capa, ò Casulla una Tela dintre, perquè no se maltracten. 27. Prohibim, que les Rectores no pugan tenir a la Sacristia las Capas Pluviàls penjadas ab un clau, per estar més a mà, quant les han de menester, de que se origina que luego estàn brutas, y maltractadas: Al contrari, ordenam, que las Capas luego que hajan servit, se posen en los Calaixos de la Sacristia, ahont deuen estar guardadas, y que allí

Els visitadors vigatans són més insistents, almenys en les visites de la darrera dècada del segle XVI i les primeres del segle XVII, manant fer-se pràcticament a totes les esglésies que tenen sagristia. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1599, l'armari servirà per tenir-hi els sants olis i la relíquia de santa Margarida i a Pruit, el 1601, aquest s'emprarà per tenir-hi els corporals, pavellons, cobri calzes, purificadors i altres coses necessàries, i haurà d'estar tancat amb clau. A Rupit serà el 1612 quan es manarà fer l'armari per tenir custodiats els ornaments. Malgrat aquesta insistència inicial, entre 1630 i 1685, no trobem cap manament relacionat amb la confecció de cap armari. Els visitadors ja no s'hi fixen? Estan tots en bon estat?

Un altre dels punts que ens sorpren més és la distribució d'armaris o caixes arreu de l'església, encastats a les parets o en els altars, o arraconats i amagats en qualsevol forat. Les massisses parets permetien foradar-les a gust de les necessitats sense perillar l'estructura. Apart dels que hi ha dins la sagristia i rera l'altar major, en trobem en els altars, troncs o campaners. Repetim, cada armari, tindrà les seves dimensions i uns usos particulars: ornaments d'un determinat altar, d'una confraria, de la processó, de paperassa, de plata, vestits vells, etc. A Rupit, el 1613, es mana a Miquel Sala, àlies Forta, pagès i a Pere Sala, paraire, que fessin unes portes a l'armari que n'hi ha davant l'altar de Sant Esteve. A Santa Maria de Corcó, el 1629, cal desfer uns armaris vells que hi ha sobre la caixa vella de les almoines, perquè estaven indecentment (segurament per ser corcat). I a Tavertet, el 1629, "traigan de la trona y de la yglésia lo armari vell dels gonfanons".¹⁸³⁷ De nou, el bisbe Taverner mana que "en cada Iglésia se farà un Nitxo a la Paret, molt cerca del Altar Major, per tenir en éll las Canadellas, y Plat, ab la Tovalloleta del Lavabo, sent cosa ben indecét lo que havém vist varias vegadas en Nostras Visitas, tenir las Canadellas sobre la Mesa del Altar, y encara sens Platét".¹⁸³⁸

e. Els armaris fortificats per la plata

La plata era guardada en armaris separats de les calaixeres, ja que contenien objectes força valuosos i havien d'estar protegits i ser prou segurs. El monestir d'Amer, el 1671, disposava de "lo armari de la plata de la iglésia del monestir y de roba y ornaments de dita iglésia"¹⁸³⁹ de Sant Miquel, derruïda feia uns anys. Estaven encastats en parets mitgeres (i no exteriors), i amb una forta protecció referida a la porta, tanques i xarneres. Podien estar en diferents parts de l'església, ja bé dins la sagristia, com el Sant Iscle de Colltort i així evitar els robatoris o les

no se tragan, sinò en las ocasiones, que sian menester, y en averse executat la funció, per la qual se trauben, que luego se tornen en son lloch".

¹⁸³⁷. AEV, 1218/1, Tavertet, 1629, f. 56r.

¹⁸³⁸. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 170.

¹⁸³⁹. ADG, P-104, Amer, 1671, f. 99r.

sostraccions que hi havia hagut¹⁸⁴⁰ (<AF> núm. 284); sota el cor, com el cas de Joanetes, datat el 1569 (<AF> núm. 283) o el de l'altar de sant Jaume a Sant Martí Sacalm, segons la visita de 1591. Diferents decrets manen la construcció d'aquests armaris: a Les Preses, el 1606 (“fer un armari per tanir la plata y en aquell fassen fer bones portes y tancaduras”),¹⁸⁴¹ o bé el de Sant Privat de Bas, que mana, el 1610, “fassan fer y posen en lo rextat del armari de la plata un golfo a cada cantó enfortint aquell amb cantó de pedra que posen en dit armari y que la porteta sie folrada de una planxa de ferro”.¹⁸⁴² Els bisbes Zuazo i Pontich n’havien explicat detingudament la forma (“*Armarium, in quo iocalia custodiantur in qualibet Ecclesia fiat*”).¹⁸⁴³

Després dels robatoris i saquejos, podem veure com es refermen i consoliden alguns armaris o les seves portes. A Ridaura, el 1596 es paguen cinc sous “per fer una tancadura per la caixa de les escriptures”.¹⁸⁴⁴ A Tavertet, el 1742, es gasten 30 lliures 7 sous i 9 diners “per fer y ferrar los dos arxius y caixa de la obra”.¹⁸⁴⁵ A les esglésies properes de Cogolls i Les Encies, el manament de 1734 és pràcticament idèntic, referent a la construcció d’armaris. A Cogolls, hi ha un parell d’armaris, un per la plata i documents, sota el campanar, amb les “portas fortas de roure o alzina ben ferradas y ab dos panys a cada una los quals tanquen ben endins de dits armaris per ser més forts”¹⁸⁴⁶ i un segon a la sagristia, on farà disposar els ornaments de plata que serveixen diàriament per les celebracions litúrgiques. El cas de Les Encies hem preferit reproduir-lo, per la precisió en el detall de la seva estructura i la gravetat que pot arribar a prendre:

“Item com aja reparat dit Senyor Visitador General que per arxiu de la plata, de que està vastament abundant dita iglésia, solament tenen un armariet a la capella del Sant Christo, que ni és molt fort ni capàs per conduirla, singularment si en dit arxiu o armari estaven com deurian estar en un calaixet los actes y títols de la renda de la obra de dita iglésia y així mateix los reliquos dels diners de las administracions que sobran de aquellas, quant se donan comptes dellas al Rector; perçò mana al referit Rector y obrers que quant fassan la sacristia, en alguna de las parets migeras entre aquesta y la iglésia, y no en las foranas de dita sacristia, fassan fer un armari fort y capàs per conduir la referida plata y los

¹⁸⁴⁰. En la visita pastoral de 1696, “los Senyor Rector y obrers de dita parròquia havien vist que havian robada la creu gran de plata suplican o han suplicat al Senyor Visitador General los concedesca las almoynas del obra, y ell vist la petició tant justa los concedeix que quatre anys per fer la creu ab tal que essent feta dita creu se torne la almoyna”, ADG, P-110, Sant Iscle de Colltort, 1696, p. 447r.

¹⁸⁴¹. ADG, P-79, Les Preses, 1606, f. 53r.

¹⁸⁴². ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, p. 23r.

¹⁸⁴³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 415-416, Lib. V. Tit. XII. Cap. 2: “*Conservationi bonorum Ecclesiarum intendi, & malis, quae ab impiis, & sacrilegis hominibus saepè saepiùs dicta bona Ecclesiarum furando perpetrantur, obviare cupientes; Operariis Ecclesiarum praecipiendo mandamus: vt Sacrarium, sive armarium quoddam in tuto, & eminenti quodam Ecclesiae loca faciendum curent, in quo tam vasa, ocalia aurea, & argentea, quàn etiam & bacinorum pacuniae recondantur, hoc scilicet modo, ut pecuniae bacinorum pecuniae recondantur, hoc scilicet modo, ut pecuniae bacinorum ad minus singulis bimentribus ex thecis ordinariis extrahantur, & in alia theca convenienti intus dictum armarium sita reponantur, & armarium ita sit in loco eminenti positum, ut scala opus sit ad aliquid inibi, aut inde reponendum, vel extrahendum, quae scala extra Ecclesiam in aliquo tuto cuiusdam domus loco custodiatur*”.

¹⁸⁴⁴. APR, *Libre de la obra comensat l'any 1593* (1593-s. XVII), s.f.

¹⁸⁴⁵. AEV, Arxiu Parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.

¹⁸⁴⁶. ADG, P-121, Cogolls, 1734, f. 262r-262v.

mencionats actes y diners, valent-se de la desferra del armari que vuy tenen, reforsant, acomodant y augmentant aquells tant quant sia menester, fent que la porta sia forta y se encaixe justa en los galzes de las brancaladas, marxapeu y llinda de dit armari, perquè ab reyas ni altre instrument puga aquella forsejar-se y en dita porta faran fer tres panys y tres claus ab diferents guardas, fent que se tanquian ben en dins de dit armari, per ser aquell més fort, una de las quals claus tindrà lo Rector y una cada uns dels obrers de dita iglésia en la conformitat que en semblants dezos és estilat en lo bisbat, que executaran en pena de 10 lliures pagadoras de béns propis a àrbitre de dit Senyor Visitador General a llocs pios aplicadoras y en subsidi de excomunicació major”.¹⁸⁴⁷

II. 7. Les vestimentes sacerdotals i altres robes

a. Tipologia i evolució general

Entre la nombrosa i variada indumentària que apareix a les visites pastorals, cal diferenciar clarament les vestimentes litúrgiques, ja bé sacerdotals, diaconals, subdiaconals i clericals, i els vestits usuals dels clergues, els que porten en la seva vida quotidiana, en el carrer. Aquest darrer grup el tractarem més endavant, ja que les seves referències en les visites pastorals són freqüents, però pertanyents al tema dels costums i maneres de vestir i comportar-se dels clergues.

Tal com afirma la historiadora francesa Christine Aribaud, que ha estudiat la roba litúrgica a la diòcesi de Toulouse, “*il aurait été d'un grand confort pour l'historien de pouvoir établir une corrélation directe entre les objets actuellement en place et les textes. C'est une démarche qui fut interdite pour plusieurs raisons. La première, et un des plus connues, est que les inventaires [de les visites pastorals] sont laconiques et les descriptions sommanires, d'autant que dans notre contexte spécifiquement rural, les objets son modestes, non armoriés, nos figurés. Rien ne ressemble plus à una chasuble en damas rouge qu'une autre... même si l'une est a fleurs roses et l'autre à fleurs bleves, car le rédacteur ne prend pas la peine de préciser, comme il ne precise souvent même par le sujet des tableaux des retables*”.¹⁸⁴⁸ Si això a França no fou possible, on s'han preservat un innumerable número de robes antigues, aquí encara menys. Les nombroses humitats, les rates, el desgast o la poca cura que tant parlen les visites, han posat de manifest que la roba ocasionalment conservada (sinó fou objecte de crema o robatori el 1936) i que hem pogut comprovar en algunes parròquies, correspon a la primera meitat del segle XIX;

¹⁸⁴⁷. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f. 251r.-252r.

¹⁸⁴⁸. ARIBAUD, C., *Soieries en sacristie. Fastes liturgiques. XVIIe-XVIIIe siècles*, Toulouse: Mairie de Toulouse-Musée Pau Dupuy, 1998, p. 62. Vegeu també el cas d'Albí: ARIBAUD, Christine, VALANIN, Florence, HUBANT, Françoise et alii., *Textiles sacrés du Tarn. XVIIe-XX siècle*, Albí: Conseil Général du Tarn-Archives Départementales du Tarn, 2003.

per exemple, vegeu unes casulles i capes pluvials de Sant Feliu de Pallerols (<AF> núm. 202-205).

Les referències de les vestimentes sacerdotals són considerables i aclaridores. El visitador manarà (fins a cansar-se, gairebé) als rectors, beneficiats, baciners, pabordes, confreres i obrers que provisionin els buits, sobretot de capelles i ermites. Sembla observar-se un cicle de repetició inèrcia, de lapse entre manaments referents a la reposició de vestits, que es pot situar entorn les tres dècades. Pel que fa a les parròquies gironines, s'ha detectat en el tombant del segle XVI al XVII, entorn dels anys de 1630 i al voltant de les dècades de 1680-90. O sigui, es pot dir que les robes tenien una perdurabilitat aproximada d'uns trenta anys. Tot i que és un esquema molt lineal i esquemàtic, difereix molt de cada parròquia, ja que pràcticament a cada visita trobem alguna cosa a fer de nou o a reparar. També canvia molt segons els ulls dels visitadors, si es fixa en uns o altres vestits. El segle XVIII entra dins una altra dinàmica que hem considerat a part, més endavant.

La vestimenta sacerdotal mínima i completa per oficiar l'Eucaristia consistia en la casulla, el maniple i l'estola. A més existien altres tipus de robes, les quals es separaven segons si eren blanques (les albes –o camís, a Vic– i roquets, junt a les tovalles) o de color (casulles, dalmàtiques, estoles, maniples, sobrecolts de dalmàtiques –o sigui el que constitueix un tern–, i capes pluvials). Les camises romanes són unes senzilles peces de tela que es posa sota la vestimenta sacerdotal, a manera d'àmit.¹⁸⁴⁹

Breument, el conjunt d'indumentària que forma el tern consta de diverses peces per a unes determinades cerimònies: la casulla, que porta l'oficiant en la missa; la capa pluvial, que porta l'oficiant en les processons i benediccions; les dalmàtiques, que antigament es portaven sota la capa o la casulla, i que després van dur els dos diaques amb els collarins; les estoles, que porta l'oficiant sota la casulla o sota la capa pluvial, i els maniples, que porten l'oficiant i els diaques en el braç. Existeixen els terns que s'empraven en els enterraments, que havien de ser de color negre, i que també surten esmentades a les visites, com la de Tavertet, el 1627, “una capa de xamellot fals negre pera fer offici de morts”¹⁸⁵⁰ i en les del bisbe Pasqual a La Vola, “un tern negre de xamellot del gra gros per difunts”.¹⁸⁵¹

Creiem que és possible explicar l'evolució de les formes de les vestimentes a partir de les visites pastorals. Si bé ja al segle XVI queda establerta una tipologia que poc evolucionarà en els dos

¹⁸⁴⁹. TARRÉ, Josep, *Nocions de litúrgia cristiana*, Barcelona: Ed. Minerva, 1916, p. 10-11.

¹⁸⁵⁰. AEV, 1217, Tavertet, 1627, f. 194v.

¹⁸⁵¹. AEV, 1221, La Vola, 1687, f. 445v.

segles següents, canvien alguns detalls, i la seva decoració i els ornaments. Per exemple, segons mossèn Gudiol, la casulla té forma d'escapulari fins el 1600, quan es torna completament plana a partir de llavors va “perdent tota la gràcia y el sentit de la tradició”.¹⁸⁵² Poques parròquies han conservat les seves vestimentes sacerdotals, i menys les més antigues i en casos comptats, quan estan en bona conservació o són de qualitat. I és que, al costat de la desaparició i destrucció ocasionades durant la guerra civil espanyola, sobretot pels aplics i fils d'or i plata, molts d'aquests teixits foren reaprofitats i transformats en altres peces.¹⁸⁵³

Pedro Jaime es detén a visitar el que en diu ‘ornaments sacerdotals’: casulles, àmits, cinyells, estoles, dalmàtiques, maniples i camises; en la majoria de casos es diu que està bé, decent “y dells està la iglésia ben provehida”¹⁸⁵⁴ (segons la visita de Tavertet de 1589). A la visita de 1590 suposa un petit canvi, ja que per primera vegada es descriuen materials i colors, amb un reguitzell d'adjectius: a Sant Vicenç de Susqueda hi ha dues casulles, una de ‘fustany’ blanc i una de tela foguejada vermella mostrejada (propietat del rector, segons diu ell mateix), amb el seu camís, amits i cinyell; a Sant Martí de Querós, també un parell de casulles, amb el seu maniple i estola de tafetà carmesí bona i una altra per ús diari de tela blanca i negra amb el seu maniple i estola, camís i cinyells.

Les visites posteriors, en les primeres dècades del segle XVII se les anomena ‘vestimentes’, ‘vestimentes sagrades’, i ocasionalment ‘ornaments’. No serà fins a les visites del bisbe Pasqual, a finals del segle XVII, que fa un examen minuciós i detallat de les mancances dels ‘ornaments’ (més que la relació de les seves existències), al costat dels objectes d'orfebreria, altars o fonts baptismals. En el millor dels casos, han passat més de cinquanta anys des de la darrera visita. Un dels buits que coincideix és la de les bosses de corporals, qualificat com a teixits d'altar que no pas vestits. En algun cas faltaran parts del tern o peces soltes, per exemple a Falgars, “faran fer una estola y manible blanch que corresponga a la casulla y una altra estola de catalufas per la casulla de catalufas blanca y vermella y del tros de tela de la casulla de flors ne faran una estola y manible per la casulla vella de color blanc, una bolsa de corporals de una part vermella y de la altra negra y dels corporals esquinsats ne fassen fer un purificador grans”.¹⁸⁵⁵ A Sant Miquel de Sorerols s'haurà de fer “un estol y manible per la casulla vermella, la qual acomodarà ab

¹⁸⁵². GUDIOL, J., *L'indumentària litúrgica. Resum arqueològic*, Vic: Tip. Balmesiana, 1918, p. 21 i ÍD. *Nocions d'Arqueologia sagrada...*, p. 661.

¹⁸⁵³. Un dels exemples més coneguts és el de la capa pluvial del bisbe de Vic, Ramon de Bellera, del segle XIV, amb un teixit italià de seda i vellut i el brodat londinenc amb seda i or, que va deixar a la Catedral a la seva mort, i que en el segle XVII va ser desmuntada i aplicada a peces del tern Despujol. MARTÍN, Rosa M., “Capa pluvial de Ramon de Bellera, bisbe de Vic”, *Museu Episcopal de Vic...*, p. 215.

¹⁸⁵⁴. AEV, 1208/2, Tavertet, 1589, f. 222r.

¹⁸⁵⁵. AEV, 1221, Falgars, 1687, f. 575v.

gornitoxa nova”,¹⁸⁵⁶ mentre que a Vilanova de Sau “faran una capa blanca per las festas de Nostra Senyora”.¹⁸⁵⁷

Al costat dels vestits emprats en la litúrgia, apareixen una bona colla d’altres teixits, de diferent mena i tipologia: vestits postissos per a Verges i sants (que ja hem vist); gonfanons i pendons per les processons; palis i frontals pels altars; corporals, purificadors i estovalles, etc. En la visita de 1591 a La Vola, al costat de quatre riques casulles (una de domàs carmesí, una de vellut, una de cotó blanc i una de quotidiana), hi havia “dos mantells de nostra Señora y per lo Jesuset, so és, la hun de tafetà carmesí guarnit de hor y altre de domàs car muy boníssima. Item quatre ganfanons, so és, un parell de ganfenons de tafetà carmesí y uns altres de tella pintada. Item quatre corporals, bene. Ytem purificadors, bene”.¹⁸⁵⁸ O bé, les que hi hagué a la capella de La Salut, entorn del 1700: “unes cortines de primaveres, unes de tafetà vermell, unes de papalmià color de terrat, unes de papalmià vermella, altres de glassa brillant, altres de filampua, un manto de primaveres amb ries vermelles, unes altres de primaveres de diferents colors, un altre de xamellot morat, un altre de papalmià verd”.¹⁸⁵⁹

El continuat ús dels vestits sacerdotals i teixits en general feia que es gastessin més ràpidament, provocant que s’haguessin de reposar més sovint. La despesa en robes hauria estat bastant alta, a vegades, pels materials, pel color i la poca rendibilitat, per això costava tant invertir en aquests béns fungibles. La majoria de vegades es mana la compra de nous vestits, però el visitador, coneixedor de les finances de la parròquia, de les obreries i les confraries, en les circumstàncies més precàries i difícils, en proposa algunes opcions i alternatives (totes elles relacionades i imbricades, difícilment separables). Veurem que abunden els exemples vigatans per sobre dels gironins. I és que era ‘indecent’ fer qualsevol acte litúrgic amb les vestimentes dolentes, esparracades, lletges, brutes o descosides. El llibre d’obra de Ridaura ens indiquen l’encarregat, la freqüència i els diners gastats en aquests assumptes.¹⁸⁶⁰ Aquestes són les solucions o exigències més freqüents:

¹⁸⁵⁶. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 582v.

¹⁸⁵⁷. AEV, 1221, Vilanova de Sau, 1687, f. 610r.

¹⁸⁵⁸. AEV, 1241/2, La Vola, 1591, f. 28r.

¹⁸⁵⁹. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700.

¹⁸⁶⁰. APLPI, *Libre de la obra comensat l’any 1593*, s.f.: el 1614, “Item per lascombrar la església y estar las almoinas y rentar la bugada de la roba de la isglésia, 3 sous 6 diners/ Item per la bugada de la semana passada, 1 sou 6 diners/ Item per tela y fil per lindolar la garnatxe, 9 sous/ Per fer adobar la roba, 3 sou/ Item per reparar garnatges y fer purificadors, 2 sous” i el 1617, “Per comprar tela de Girona per fer 2 camises romanes y 1 garnatxa, 6 lliures 3 sous per la randa de la camisa romana y vetes y per fer-la, 6 sous 2 diners/ Lo primer de agost per fer texir 17 canas tela per capdellar fil, 17 sous 7 diners/ Adobar la roba de iglésia per lo sastre, 5 sous./ Per la tela de dos corporals, 9 sous 4 diners”.

1. Usar una mateixa peça per a diferents funcions. A Sant Martí de Querós, el 1590, mana als obrers “fassen folrar una casulla blanca de cotonina [que] tenen dins una caixa, la qual folraran de coaran negre ab ses estola y manípulo del matex, y aquella servirà per fer offici o misses deffuncts”.¹⁸⁶¹ A Sant Iscle Colltort, el 1626, a falta de diners per comprar tela, “mana als dits obres que dins quatra mesos fassan fer una casulla de alguna cosa ordinària, de manera que per part de dintre sia per a missas defuncts”.¹⁸⁶²

2. La reposició i/o substitució de les parts més gastades i festes malbé: A Tavertet, el 1590, el bisbe “provehí que una de dites casulles sie recosida y reparada, [ja que] en algunas parts està descosida”;¹⁸⁶³ a La Pinya, el 1610, el visitador mana fer adobar i refer la casulla major de brocatell, segons la manera i ús que en feia i coneixia el rector, i a Vilanova de Sau, el 1631, es canviaren les imatges d’uns gonfanons vells i es posaren a uns de nous.¹⁸⁶⁴

3. La cura i la neteja dels vestits també és important. Rectors, obrers o beneficiats es podien encarregar d’aquestes tasques de neteja i rentades de les robes. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1591, “visità les vestimentes de dir missa, [que] són una casulla, dos camís, y tot trobat molt brut. Provehí que per tota la semmana corrent fasse rentar dit rector lo un amit y la un camís”.¹⁸⁶⁵ Aquestes situacions no creiem que foren excepcionals, ni ens sorprenen massa; ans el contrari, la poca higiene dels clergues, la calor o la humitat de l’estiu i les pesades i acalorades robes feien suar als sacerdots, i això es notava més en les teles clares i emprades diàriament.¹⁸⁶⁶

4. La construcció de calaixeres o armaris especials per a guardar tota aquesta roba, que hem volgut incloure-ho a l’apartat especial dedicat a aquest mobiliari.

Pel que fa als colors de les vestimentes, seguint les indicacions de Josep Gudiol i Josep Tarré, diu que “persistí una gran llibertat fins que se imposà, en els darrers trenta anys del segle XVI, la litúrgia plenament romana y s’adoptaren les ordinacions *De coloribus et qualitate*

¹⁸⁶¹. AEV, 1209/1, St Martí de Querós, 1590.

¹⁸⁶². ADG, P-89, St Iscle de Colltort, 1626, f. 119r.

¹⁸⁶³. AEV, 1209/1, Tavertet, 1590, f. 257r.

¹⁸⁶⁴. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646), s.f.: “En lo 1631 se feren uns ganfanons nous de domàs vermell en dita iglesia de Vilanova y se traguieren las ymatges dels ganfanons vells is repararen y se posaren en dits ganfanons nous, y costaren entretot dits ganfanons, vint y tres lliuras onza sous y deu dines”.

¹⁸⁶⁵. AEV, 1241/2, St Vicenç de Susqueda, 1591, f. 14v-15r.

¹⁸⁶⁶. En la visita de 1609 a Igualada “provehim y manam que officiant en la iglésia, ministrant en lo altar o anant en professos, no gossen ni presumescan vestir-se sobrepellís, amits, camís, cordons, maniples, stoles, casulles, dalmàtiques ni capes rompudes, brutes ni altrament indecens, sinó bonas, censerats y netas y que en dits actes ni algú de aquells pugan aportar les alas del sobrepallís retorçcadas als musclos sinó baxas, sots la mateixa pena”: AEV, 1211/7, Igualada, 1609, f. 32r.

paramentorum, segons el Missal de Sant Pio V, datat en 1570. Els costums de cada regió y fins de les esglésies fins aleshores foren llei. Per altra part, la gent era aficionada a les tonalitats vives y poch al color blanch, y era pràctica que la preciositat de la matèria y la varietat de tons, ab l'abundància d'or, que sovint figuravan en un indument, l'apliquessin a solemnitats diverses".¹⁸⁶⁷ Per exemple, el visitador de Sant Martí Sescorts el 1620 mana fer "una casulla de allò que millor los aparegue pera convenir y dels colors que la yglésia Santa usa de aquell que ni haja en dita yglésia més falta y fassan adobar tota la roba de la yglésia que necessita de repostar".¹⁸⁶⁸ En la visita a la sagristia de Sant Feliu de Pallerols, de 1736, el rector comprova com les vestimentes estan agrupades segons els colors (blancs, vermells, negres, violats i verds i la roba blanca) i plegades en calaixos fets expressament.

La documentació és absolutament hermètica a l'hora de facilitar informació de l'origen de les peces tèxtils. Tan solament s'indica si procedeix d'Holanda o d'Ostende, però segurament s'empren aquests termes com a formes estereotipades i fixades pels anys, sense conèixer el significat real, ja que en el segle XVI havien davallat molt en detriment dels teixits francesos que no surten mai esmentats; només un cas, en la visita de 1629, es mana fer uns ornaments de tela de Gènova. Les importacions de teixits provenien de ciutats com París, Lió, Tours, Nimes o Toulouse. Tal com ha apuntat Pierre Vilar, molts catalans acudien al mercat de Belcaire del Llenguadoc, al sud de França, per adquirir els productes francesos, italians, flamencs o holandesos.

Les peces procedents d'Holanda, tal com ha estudiat Ana Maria Agreda per a la diòcesi de Saragossa, eren els llenços molt fins que ja s'importaven dels Països Baixos des de l'Edat Mitjana, i que van acabar designant a qualsevol roba de qualitat, per fer corporals, palis, estovalles o roquets.¹⁸⁶⁹ El port d'Ostende va convertir-se en la principal sortida per mar dels

¹⁸⁶⁷. GUDIOL, J., *L'indumentària litúrgica...*, p. 44 i TARRÉ, J., *Nocions de litúrgia...*, p. 12: "la casulla, la estola i el maniple són de color *blanc*, quan es celebra alguna festa de Nostre Senyor (Nadal, Reial, Pasqua, Ascensió, Corpus, Sagrat Cor), les de la Verge, i en general la de cada un dels Sants i Santes no màrtirs. El *vermell* escau en les festes de l'Esperit Sant, de la Creu, de la Passió i dels Sants que han estat martiritzats. El *verd*, que era considerat com un color intermig, i significa l'esperança, s'usa en el temps entre l'Epifania i la Septuagèsima i també tot el temps després de Pentecostés, quan la Litúrgia recorda el pelegrinatge que fa l'humanitat redimida vers els Jerusalem del cel. El *morat* escau en dies de penitència, i, per ço s'usa en els oficis de temps de l'Advent, Septuagèsima, Quaresma, Tèmpores, rogatives i vigílies i també en el sagrament de la Confessió. El *negre*, en els oficis de difunts i del Divendres Sant. a Espanya tenim el *blau* per a la Immaculada Concepció; i arreu es pot usar el *rosa* per a la dominica *Gaudete*, III de l'Advent i *laetare*, IV de Quaresma. Igualment varien de color el cobre-càlzer i la bossa de corporals. Però aquests, els purificadors i un cantó de la pal·lia han d'ésser sempre de tela blanca".

¹⁸⁶⁸. AEV, 1213/3, St Martí Sescorts, 1620, f. 137v.

¹⁸⁶⁹. AGREDA, A.M., *Los ornamentos en las iglesias zaragozanas. Siglos XVI-XVIII*, Saragossa: Institución 'Fernando el Católico', 2001, p. 139-211. Vegeu també LAURENT, Henri, *Un grand commerce d'exportacion au Moyen Age. La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens (XIIIe-Xve siècle)*, Brionne: Gérard Monfort Editer, 1978.

productes flamencs, connectats per canals amb les ciutats de Bruges, Gant o Ambers (juntament amb altres d'anglesos) exportava de teixits de llana, seda, i també candeles, cera i d'espècies destinats a les esglésies espanyoles i sudamericanes, i un dels principals ports d'entrada a Espanya fou Cadis.¹⁸⁷⁰

A les parròquies gironines trobem per primera vegada en la visita de 1658 referències a gairebé totes les parròquies: per exemple, una 'casulla d'Osteda violada' a Ridaura, 'una casulla d'Ostenda de color verd i blau' a Sant Andreu del Coll, 'una casulla d'Ostende amb el camp carmesí' a Sant Feliu de Pallerols i a la capella del Roser 'una casulla d'Osteda verda i noranjada'. Veiem que tot arreu són casulles, de diferents colors, textures i mostres. Per exemple, a Sant Privat de Bas disposen de tres casulles flamenques: una violada, una de xamellot negre i una vermella i blanca, mentre que les referències holandeses es refereixen única i solament als corporals: per exemple, el 1605, a Sant Romà de Sau es mana fer "dos corporals de bona orlanda"¹⁸⁷¹ o bé a Sant Vicenç de Susqueda, el 1687, "muden las creus del manible negres en altres de olande".¹⁸⁷² I les últimes referències procedeixen del principal port andalús: només n'hem localitzat a Sant Feliu de Pallerols i Sant Cristòfol de les Planes, en les visites de 1700 i 1736, on diu haver-hi casulles de Cadis vermelles i palis gaditans. La tarifa gironina de 1654 ens indica perfectament com arribaven a les nostres terres aquests teixits holandesos i flamencs, a més dels anglesos, italians i francesos que no surten reflectits a les visites. Per exemple, no eren pas ben barats els draps d'Holanda i Anglaterra, que costaven 11 lliures la cana, les 'ostedes' negres i d'altres colors valien una lliura i 6 sous, mentre que els xamellots holandesos d'estam i seda es cobraven a dos lliures i dos sous la cana.¹⁸⁷³

Al mateix temps, hem de tenir en compte la gran quantitat de llana que s'exportava a Anglaterra, Holanda i Flandes; tal com apunta com apunta David Ormrod, "*it was indeed during the 1620s, however, that the export of medleys developed a pace (known also as 'Spanish cloths' because Spanish wool was sometimes used in their production), finding their principal*

¹⁸⁷⁰. ISRAEL, Jonathan I., *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740*, Oxford: Clarendon Press, 1991; ÍD., "Spanish Woll Exports and the European Economy, 1610-1640", *Economic History Review*, 33 (2nd ser. 1980), p. 193-211; ÍD., *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661*, Oxford, 1982 i BRULEZ, Wilfrid, "La Navigation flamande vers la Méditerranée à la fin du XVIe siècle", *Revue belge de philologie et d'histoire*, 36 (1958), p. 1219-1242 i PIFARRÉ, Dolors, *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) a finals del segle XIV*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

¹⁸⁷¹. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605.

¹⁸⁷². AEV, 1221, St Vicenç de Susqueda, 1687, f. 593r.

¹⁸⁷³. ALBERCH, Ramon et alii., *Gremis i oficis a Girona...*, p. 222, 225 i 229.

market in the Low Countries. By 1722, 80% by value of the cloths exported to Dutch ports consisted of Spanish cloths".¹⁸⁷⁴

No podem deixar de banda la nombrosa presència de gremis de teixidors i paraires situats a les poblacions que nosaltres estudiem i en altres ciutats circumdants, com Vic, Olot o Girona. Sabem que hi ha gremis i confraries, a Vic, Sant Feliu de Torelló, Sant Quirze de Besora o Sant Feliu de Pallerols,¹⁸⁷⁵ però amb una extensa xarxa de teixidors, estesos a totes les poblacions. Tot i que aquests es dedicaven a la producció de draps de llana (i en menys casos de cànem i lli), sabem que també produïen ítems de més baixa qualitat (si els podem qualificar així), per a un ús més quotidià i popular, com són pendons i gonfanons de confraries. De totes maneres, tal com ha documentat Josep Clara a les parròquies de Besalú i Santa Pau, quan s'havien d'encarregar teixits o tapissos, s'acudia a Barcelona o Girona.¹⁸⁷⁶ Hem localitzat el cas de la visita del bisbe Senjust a la parròquia de Santa Maria d'Artés (Bages) el 1711, on reafirma i aprova les ordinacions del gremi de paraires i teixidors, com a mostra inèdita i primerenca de l'interès dels prelats pel treball tèxtil protoindustrial, a semblança d'altres diòcesis espanyoles (<AD> núm. 84).

El treball femení, local o comarcal, s'ha de tenir ben present. És un treball especialitzat, purament artesanal, molt delicat i fi, on destacaven en les parts més elaborades, amb dibuixos, puntes i altres detalls preciosos, i que trobem perpetuat a través de generacions.¹⁸⁷⁷ Un dels exemples el trobem a Sant Joan de Fàbregues, el 1591, on es "provehí se fassen dos capsetes de tela prima per a tenir lo santíssim sacrament dins la custòdia, las quals fasse una bona custorera

¹⁸⁷⁴. ORMROD, David, *The Rise of Commercial Empires. England and The Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650-1770*, Cambridge: Cambridge Universtiy Press, 2003, p. 110.

¹⁸⁷⁵. ORTIZ, Roser, "El gremi de paraires de la ciutat de Vic", *Ausa*, 62 (1969), p. 103-106; MADURELL, Josep M., "Les ordinacions de la confraria dels paraires i teixidors de llana, de St. Feliu de Torelló (1688)", *Ausa*, 79 (1974), f. 310-335; ÍD., "Les ordinacions de la confraria dels paraires i teixidors de llana de Sant Quirze de Besora (1679)", *Ausa*, VII (1973), f. 150-159; SOLÀ, Xavier, "La proto-indústria a Sant Feliu de Pallerols en el segle XVIII. Una aproximació", treball de doctorat, Universitat de Girona, 1997-1998 i GARCIA ESPUCHE, A., *Un siglo decisivo...*, p. 149-160.

¹⁸⁷⁶. CLARA, J., "Obres d'artistes...", p. 63-84: Es documenten un parell d'obres destinades a les esglésies de Santa Pau i Sant Vicenç de Besalú, encarregades al brodadador de Girona, Francesc Ramis, i al tapisser de Barcelona, Joan Ferrer, respectivament. El 2 de febrer de 1563, Pere Pirot, paraire i obrer de la parroquial de Santa Pau, encarregat a Francesc Ramis la fabricació d'un gonfanó de domàs carmesí, amb la presentació de Nostra Senyora i quatre àngels a una cara, i a l'altra, una creu enmig de dues atxes, tot brodat amb seda i or fi, pel preu de 27 lliures. I el barceloní Joan Ferrer, domiciliat a Girona, s'encarregà d'executar diversos tapissos per a la catedral conservats fins als nostres dies; a Besalú se li encarregà un tapís amb la història de l'adoració dels reis d'Orient, de 17 pams de caiguda i 13 d'amplària, inspirat en el que havia lliurat a la seu de Girona, pel preu de 60 lliures.

¹⁸⁷⁷. FERNÁNDEZ DE LA PAZ, Esther, *Los talleres del bordado de las confradías*, Madrid: Editora Nacional, 1982; PÉREZ SÁNCHEZ, Manuel, *El arte del bordado y del tejido en Murcia: siglos XVI-XIX*, Múrcia: Universidad de Murcia, 1999; ÍD., *La magnificencia del culto. Estudio histórico-artístico del ornamento litúrgico en la Diócesis de Cartagena*, Múrcia: Academia Alfons X, 1994 i SEGURA LACOMBA, Maravillas, *Bordados populares españoles*, Madrid: CSIC, 1949.

a mida de dita custòdia”.¹⁸⁷⁸ El 1613 “mandavit al ministro Molins restituesque a la iglésia de La Vola un sobrepellís de alas [que] servia en dita iglésia, lo qual les parrochianes de dita iglésia lo avian fet ab intent [que] servís en dita iglésia”.¹⁸⁷⁹ A la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols, el 1736, davant la falta d’ornaments, manà “a las donas administradoras de dita capella y altar que dins de un any ne fassen fer una de color violat ab la sanefa verda y així mateix una bolsa de corporals dels mateixos colors y cobricalsers y no dupta del zel de las Senyoras donas y del cuidado que tenen en recullir charitats, que faran la expressada casulla de un corte garbós”.¹⁸⁸⁰ O bé el cas de l’obreria parroquial de Tavertet, el 1772, que va pagar “a sor Antonina Riera, monja de Santa Clara [de Vic], per tres talladas de tela y puntas per refer un roquet: dos lliuras, sis sous y dos diners”¹⁸⁸¹ i la de Sant Martí Sacalm, el 1819, que rebé de les propietàries dels masos un conjunt de robes usades per a vestits litúrgics i ornamentals.¹⁸⁸² Tan solament això és la punta de l’iceberg del paper que tingueren les monges, i en especial les clarisses, tal com s’ha Sílvia Saladrigas per al convent de la Puríssima Concepció de Palma de Mallorca. Les monges estaven acostumades a rebre llegats en teles luxoses i treballar una gran varietat de dissenys i tècniques: domassos, tafetans, setins, velluts, tissús, droguetes, lampes i espoliats, realitzats amb seda, fils d’or i plata.¹⁸⁸³

b. Preus, materials, tècniques

En comptades ocasions es permet la venda ciris per a sufragar la despesa, ja que l’havia de comprar directament l’oficiant, el rector o beneficiat, o bé l’obra, per això es tardava tant. En alguns casos s’exigeix que el teixit sigui d’una certa qualitat, que sigui ben entallat, que es porti amb dignitat i que sigui net. El preu d’una vestimenta podia superar el d’una peça d’orfebreria o d’imatgeria. Per exemple, Francesc Castelló, canonge de la Seu de Girona, preceptor de la Seu de Vic i beneficiat de l’altar de la Verge Maria de la parroquial de Sant Cristòfol de les Planes disposava d’una indumentària de franel·la i seda carmesina i groga, amb la vora verda i groga, que va agradar molt al visitador. Però la situació més destacable (i diferent de les anteriors) fou la que es trobà el visitador, el 1621, a Sant Andreu del Coll, quan mana als obrers “fer una

¹⁸⁷⁸. AEV, 1241/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 17v.

¹⁸⁷⁹. AEV, 1211/10, La Vola, 1613, f. 78r.

¹⁸⁸⁰. ADG, P-123, St Feliu de Pallerols, 1736, f. 89v.

¹⁸⁸¹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941), s.f.

¹⁸⁸². AEV, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/1. Obra (1817-1936), s.f., 1819: “Nota. La roba de que se feu la casulla bona y la tuvallola corresponent, ja se trobà en esta que los rectors passats la compraren de diners de la obra. La roba de que se feu la capa pluvial de difunts, la donà la Maria, mestressa del Hom de Vallissana, que era un faldillo seu. La roba de que se feu lo pàlit del altar major y la capa pluvial morada ahont encara faltan los galons, la donà també de un seu faldilló la Francisca, patrona y mastressa del mas Roure. La Roba de que se vestí la Mare de Gràcia y lo tros restant que està en las calaixeras de la sagristia, la donà Antònia, mestressa del mas Bruguera”.

camisa romana de tela prima, sots pena de entredit personal, manant que passat dit termini ningun prevere diga missa amb la que tenen ordinàriament per estar com està mal feta, curta y grossera”.¹⁸⁸⁴ O bé el cas de la capella de Sant Just d’El Mallol, el 1700, que per fer una alba, un amit i una casulla blanca, per ser la que hi ha ara molt prima, “per això vol y mana dit visitador que la meitat del que costarà [la] pagarà dit benefici y l’altra meitat entre els altres dos igualment”¹⁸⁸⁵ (encara per fer el 1717).

Els llibres d’obra i confraries són una font imprescindible de dades artístiques, on hi tenen cabuda, evidentment, les de les vestimentes. En les parròquies vigitanes es comprova l’actiu paper de les confraries que tingueren en la compra d’aquestes peces, sempre per sobre de les obrieres o en ajuda d’elles. Les confraries del Roser de Sant Joan de Fàbregues, Rupit i Tavertet participaren en l’adquisició de teixits per a la pròpia santa o per ajudar a l’obreria. Destaquen aquestes dues darreres parròquies: a Rupit, el 1752, “per altres quatre canas de glassa brillant per folrra la capa de Sant Domingo y la caputxa de la Santa, a preu quinsa sous canas, 3 lliures”¹⁸⁸⁶ i a Tavertet, el 20 de març de 1789, “per ajudar al cost de la casulla de seda ab flors de or (*vide* llibre de la obra fol. 13 retro.) se han extret, 35 lliures 11 sous 3 diners”.¹⁸⁸⁷ A partir del llibre d’obra de Ridaura, a principis del segle XVII, hem pogut esbrinar els comitents (l’abat de Camprodon i el prior de Ridaura), els obrers, les vestimentes elegides i els preus.¹⁸⁸⁸ Els visitadors es mostren experts i bons coneixedors en la descripció de cada peça, i no s’obliden d’esmentar el procediment usat, però ho barregen amb els materials. Recordem que la majoria de visitadors, quan no són els bisbes mateixos, són rectors d’importantes parròquies, amb un domini excel·lent de la litúrgia i de tot allò que s’hi relaciona.

Dels materials i teles emprades hi ha un ampli ventall: des dels més ordinaris o grollers (l’esmentada camisa de Sant Andreu del Coll), de lli, llana, cotó, a les més cares, amb sedes, fils d’or i de plata. Només com a petita mostra, fixem-nos en l’expressió que usa el visitador a Sant Martí de Querós, quan mana als obrers “fer una stola bona y decent, *del que millor els*

¹⁸⁸³. SALADRIGAS, S. *et alii.*, *Un llegat humà per a ús diví. Ornaments litúrgics del Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma de Mallorca: Fundació ‘Sa Nostra’, Govern de les Illes Balears, Ajuntament de Palma, 2002, p. 35.

¹⁸⁸⁴. ADG, P-87, St Andreu de Coll, 1621, f. 50v.

¹⁸⁸⁵. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 373r.

¹⁸⁸⁶. AEV, Arxiu parroquial de Rupit, P0/1 (1672-1830), s.f.

¹⁸⁸⁷. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, P/I, 2. Roser (1680-1847), s.f.

¹⁸⁸⁸. APRI, Llibre d’Obra (1593-1613), s.f.: “Fas nos, yo lo Abbat de Camprodon y prior de Ridaure, qui lo any prop passat 1612, dich 1613, me donaren y pagaren los obrers de la yglésia de Ridaure, en paga de la capa pluvial que he fet fer per la dita yglésia, cinch corteres de blat per compliment dels quinze ducats del cost de dita capa. E més lo any present he rebut en conte del que han costat las dalmàtiques de la matexa color de la capa, que és domasquet blanch y vermell, los grans de les parts que tocavan a la obra dels que hauran sembrat lo any present, ço és den Thomanico, den Perris, den Cauru, del Ferrer, de Miquel Cortils y lo moliners, que és ordi, blat y civada que després se escriuran les corteres que haurem rebut a 31 de agost de 1614. Ilustrísimo Dominis Phelip Jordi Abbat de Camprodon y prior de Ridaure”.

apareixerà convenir, y un sobrepellís de tela, bo y decent”¹⁸⁸⁹ i a Susqueda “fer una estola per al servey de dita yglésia del que millor aparexera al rector de dita yglésia”.¹⁸⁹⁰ Mentre que a Les Preses, hem trobat, el 1717, una “casulla de cotó pintat”,¹⁸⁹¹ que més que ser indianes hi havia els ornaments o sants pintats a mà.

c. Luxe, opulència i refinament dels guarda-robes del segle XVIII

En les visites de la segona meitat del segle XVII, sobretot les immediatament posteriors a les guerres amb França, i les primeres del segle XVIII, després de la Guerra de Successió, la relació és tan completa i sencera, que ens costa imaginar el que devia suposar disposar de totes aquestes vestimentes i robes, i després d’aquests enfrontaments bèl·lics. Actualment caldria valorar d’igual manera la qualitat d’aquests teixits al costat de l’orfebreria (tal com es feia llavors, per això la insistència en tenir-ho ben guardat en armaris i calaixeres, sota pany i clau). A més de les esmentades a la primera meitat de segle, se n’hi afegiren un bon reguitzell, encara més esplèndides, opulents i ostentoses, incorporant guarnicions i detalls en fils d’or, plata, llana o seda (galó i passamà); trobem combinacions diverses en casulles (fins a deu, en alguna parròquia), capes (fins a sis) i terns, segons el color, material i ús. Una impressió que es veia reforçada just abans de l’enfrontament bèl·lic espanyol, descrit pel pare Villanueva el 1935, dient que “*el Principado ofrece un verdadero tesoro en ricas vestiduras de la época [segle XVIII]. Las que se guardaban, por ejemplo, en el monasterio de Montserrat eran muchas y buenas; en esta parte bien puede considerarse dicho santuario como el Escorial del Condado*”.¹⁸⁹² Un únic exemple, encara que fotogràfic procedent del monestir d’Amer, és una magnífica casulla en seda i amb la passamaneria brodada en or, en les formes florals, segurament de finals del segle XVII o principis del XVIII (<AF> núm.206).

Un punt d’enllaç entre el segle XVII i el XVIII pot ser la relació de béns tèxtils de l’església de Sant Miquel d’Amer del 1671, guardats, separadament, dins un bagul quasi quinze anys després d’haver-se destruït l’església. Podem intuir que, de no haver-se destruït, estant sota la protecció dels monjos benedictins, hagués augmentat més i millor el seu repertori. Donem-hi un cop d’ull (a més dels palis i roba d’altar a dalt esmentats): “Item una casulla de domàs blanch amb franjas falsas y una estola dolenta. Item una casulla negra de xamellot foguejat guarnida amb caps de moros. Item una casulla amb lo camp groch y mostra verda amb una planxa devant y derrer de domàs vermell. Item una casulla de domàs verd amb planxas y figuras devant y darrera sens

¹⁸⁸⁹. AEV, 1213/1, St Martí de Querós, 1615, f. 10v.

¹⁸⁹⁰. AEV, 1213/1, St Vicenç de Susqueda, 1615, f. 19r.

¹⁸⁹¹. ADG, P-113, Les Preses, 1717, f. 59v.

¹⁸⁹². VILLANUEVA, A. P., *Los ornamentos sagrados en España. Su evolución histórica y artística*, Barcelona-Buenos Aires: Editorial Labor, 1935.

estola y maniple. Item dos camisas romanas de tela molt usada. Item altra camisa de drap decata amb sinyell”.¹⁸⁹³ Les visites de Taverner a Girona (a partir de 1700) com les de Senjust a Vic (a partir de 1710) donen un tomb a la manera d’enfocar i tractar les vestimentes. Sovint el que importa més és l’aspecte, la matèria, l’ornament o l’aparença, però, sense descurar la seva utilitat. A desgrat nostre no podem comparar els vestits que hi havia a les sagristies d’ambdós bisbats. En el costat gironí, els inventaris que es fan de cada una de les peces no tenen el seu equivalent en les parròquies vigatanes, on els visitadors es limiten a exposar els objectes que falten o falta reparar; aquestes, però, no deixen de ser significatives.

El bisbe Senjust, en les visites que feu el 1710, tal com testimonià mossèn Gudiol, va tenir especial interès en descriure-les minuciosament i en els manaments de proveïment de noves vestimentes.¹⁸⁹⁴ En el nostre cas, només feu manaments de compra a Santa Maria de Corcó i Sant Joan de Fàbregues. Per exemple, el decret de 1710 a Sant Joan de Fàbregues:

“Item ordenam y manam al Rector y obrers de dita iglésia de Sant Miquel de que fassen fer una casulla nova de color vermell o que posen en la deguda forma y decència la que vuy de dit color se troba ordinària en dita iglésia que és de catalufas, y axis ho cumplan sots pena de 3 lliures de béns propis pagadoras y a nostre àrbitre aplicadoras per lo que costarà dita casulla y prohibim que fins sie adobada en la deguda forma y decència no si puga per sacerdot algú tant secular com regular celebrar ni dir lo Sant Sacrifici des la missa sots pena de 3 lliures per cada vegada que se contrafarà al predit y altres major a nostre àrbitre”.¹⁸⁹⁵

Hem de creure que les seves existències van creixent i millorant a mesura que s’arriba a la divuitena centúria. Fer-ne una relació de totes les parròquies seria, tal vegada, cansat i avorrit, per això hem optat per fer-ne una petita selecció. Ben poques esglésies parroquials o capelles rurals estaran desproveïdes de les principals vestimentes (el tern), o que no siguin prou dignes. Quan es dóna el cas, el visitador s’afanya a manar-ne la seva reposició, suplència o reparació, en el sentit que parlàvem anteriorment, però amb més insistència i càstigs més severes (un dels més recurrents és la taxativa i negativa de dir missa sinó es disposen dels vestits, extensible a altres ornaments). També troben a faltar algunes de les peces que empraran els beneficiats en els respectius altars o capelles, i els decrets manaran la compra d’aquests. El cas més evident i flagrant és el de la capella de Sant Justí d’El Malloí, on a cada visita, al llarg del segle XVIII, falten robes: una alba, un amit i una casulla blanca (1700); una alba (1717); un roquet, uns cobrecalzers i uns corporals (1734) i uns corporals i un pal-li (1738).

Hem detectat un parell de casos en què es perden i troben a faltar els ornaments i vestimentes sacerdotals perquè, aquests s’han enterrat vestits amb elles o han mort en condicions sospitoses i

¹⁸⁹³. ADG, P-104, Amer, 1671, f. 98r.

¹⁸⁹⁴. GUDIOL, J., *Nocions d’Arqueologia sagrada...*, p. 661.

¹⁸⁹⁵. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1710, f. 45v.

gens aconsellables de tornar usar; a més, segons la reglamentació trentina, s'ordenava que els béns d'ús eclesiàstic (de qualsevol mena) d'un clergue difunt havien de passar a l'església de residència. Ho hem trobat a Fogars el 1758¹⁸⁹⁶ i Sant Julià de Llor, el 1736:

“mana al Reverent Rector actual, com a marmessor del Rector difunt que, atès dit difunt se enterrà ab casulla y alba que era de la present iglésia, y en atenció que esta és molt faltada de casullas y albas, fasse fer dit Rector actual una casulla garbosa y alba dels béns del difunt y la casulla del color que més se necessita en dita iglésia”.¹⁸⁹⁷

El bisbe Josep de Taverner destaca per a la diòcesi gironina un colla de punts relacionats amb les robes i vestimentes litúrgiques, i que recull mostres i maneres de fer, consuetuds anteriors a aquesta data, i ahora crea un corpus general unificat amb pretensions diocesanes. Per això trobarem exemples molt gràfics d'ambdós moments, i que, per la nostra sorpresa, també en localitzem a diferents parròquies vigatanes. De fet, ja els manaments de les visites del 1724 ens mostren aquest intent d'uniformitzar la vestimenta, on a cada parròquia imposarà fer un tern, o algunes parts de les seves peces. Les possibilitats i l'exercici comparatiu entre els manaments impresos generals diocesans i els particulars parroquials de les visites de 1730 han estat extremadament profitoses, alligonadors, aclaridors al màxim (com no hem pogut fer amb tal alt grau de sintonia en cap més capítol o concepte). Hem volgut incloure-hi expressament els manaments referents a la diòcesi vigatana perquè veiem que casen perfectament amb les disposicions gironines; creiem, per tant, que hi havia l'idea estesa i generalitzada en els bisbats catalans i espanyols de la cura en la vestimenta.

I és en aquesta dècada dels anys 1725-1735, més per imposició episcopal que per les pròpies necessitats parroquials, es succeeixen una sèrie de decrets referents, més aviat a l'arranjament de peces rompudes i velles, que no pas a l'elaboració de noves peces de roba. Les al·legacions es redueixen a l'impossibilitat de celebrar, emprant les paraules del mateix bisbe, “lo Sant Sacrifici de la missa amb la deguda decència en las festivitats corresponents a dit color [vermell]”,¹⁸⁹⁸ mentre que és la finalitat que preval, i amb poca despesa i feina, “tindran esta roba [casulles i capes] que farà goig y està decent per molt temps”. La paraula coincident en ambdós llocs és la de ‘decència’: la dignitat del clergue que vesteix aquestes robes, el respecte que infon i transmet i el pulcre aspecte exterior. Evidentment, l'evolució de la terminologia es demostra en la visita de 1738, quan diu a Sant Cristòfol de les Planes que hi ha “una capa blanca ja molt usada, que no correspon al lustre y solemnitat ab que se fan las funcions en dita iglésias, ni lo demás de

¹⁸⁹⁶. ADG, P-133, Fogars, 1758, f. 48v.: “Item que hallándose en aquella parroquia en caxon separado unos ornamentos de los que usó un sacerdote que se dice murió tísico; para evitar el peligro de infección y contagio se manda que los referidos ornamentos y el caxon donde se curran, sea quemado sin reserva alguna, interviniendo el Rector a este acto a fin de que se execute con las precauciones convenientes [...]”.

¹⁸⁹⁷. ADG, P-123, St Julià de Llor, 1736, f. 64v.

¹⁸⁹⁸. ADG, P-117, St Julià de Llor, 1730, f. 204r.

ellas, que tot està ben garbós y admirable”.¹⁸⁹⁹ I és que ens podem imaginar la satisfacció i goig que sentia el bisbe en veure-ho tot del seu gust, tal com ho manifestà a Sant Feliu de Pallerols, després de fer els corresponents manaments “y ab tot això està aquella sacristia ab la decència que correspon a un temple de una vila y pobla en tot lo demás lustrós y civil y en que concorren tants ecclesiàstichs de especial nota”¹⁹⁰⁰ o a Ridaura, quan

“visitant la present iglesia se haie vista que està molt lustre y provehida de vestuaris necessaris per la celebració del sant sacrifici de la missa y que a diligències dels Reverents Rectors y contribuhint los parroquians tots ab charitats y treballs y jornals personals se ha ampleat ab tanta magnificència que és de las més magníficas que hi ha en estos paratges”.¹⁹⁰¹

A la diòcesi de Vic hem detectat en la dècada entorn del 1750 (amb alguns anys abans i alguns després), la necessitat de reintegrar en algunes sagristies una sèrie d'ornaments. Un cas extrem és el de la parroquial de Tavertet, el 1755, on el visitador es queixava de “*lo escaso de todo género de ornamento que está la sacristia pues no tiene lo preciso y necesario para celebrar los oficios y demás funciones parrochiales por su mucha pobreza*”,¹⁹⁰² i mana que les administracions i confraries ajudin en la seva compra; de manera semblant a Rupit, el 1758, on diu “*que atendida la gran falta que ay de ropa en la sufragànea, immeditamente los obreros hagan dos casullas negras, una blanca, seis àmitos, tres cingulos, seis lababos, y seis toallolas*”¹⁹⁰³ (i que el 1760 i 1762 encara s'havien de fer) o bé a La Vola, el 1760, “*exhortamos a los obreros de la presente parroquial yglesia, y demás parroquianos de ella, se esfuerzen a hazer una capa negra y otra morada, respecto de la gran necesidad que ay en dicha iglesia de las expressadas capas*”.¹⁹⁰⁴ Sembla que la dolenta conjuntura econòmica de les parròquies suara esmentades s'havia solucionat, almenys parcialment, en la dècada de 1770, amb repercussions a l'església parroquial. Per exemple, a Tavertet,

“havem vist que lo actual Rector, obrers, propietaris y demás individuos de esta parròquia, continuan ab la liberalitat en contribuir de son propri diner per los adornos de la present iglesia y, entre altres, ho avem experimentat ab la rica capa pluvial que han fet fabricar de nou desde nostra antecedent visita, per lo que no Nos incumbeix altre cosa que exortar-los a la perseverància de la mateixa liberalitat, fins que tingan perficionats y dorats los demás retaulas de la iglesias que si ho executan se poden premetrer lo amparo de sos poderosos, patrons y ab est abundància de fruits en sas cullitas y lo alivio total en totas sas nessecitats”.¹⁹⁰⁵

En la dècada de 1790 ja trobem situacions diferents, depenent de la parròquia, que pot ser bona i satisfactòria, com la de La Vola (“*habiendo tenido complacencia de encontrar la iglesia en un*

¹⁸⁹⁹ . ADG, P-124, Les Planes, 1738, f. 88v.

¹⁹⁰⁰ . ADG, P-121, St Feliu de Pallerols, 1734, f. 269r.

¹⁹⁰¹ . ADG, P-123, Ridaura, 1737, f. 114r-v.

¹⁹⁰² . AEV, 1228, Tavertet, 1755, f. 164v-165v.

¹⁹⁰³ . AEV, 1229, St Joan de Fàbregues, 1758, f. 113v.

¹⁹⁰⁴ . AEV, 1231, La Vola, 1760, f. 124r.

¹⁹⁰⁵ . AEV, 1233, Tavertet, 1774, f. 443r.

estado de bastante decente y la sacristia suficientemente surtida de ornamentos, exortamos a los parroquianos a que hagan una capa morada para los dias rogativos y unos caxones en la sacristía para guardar las ropas)¹⁹⁰⁶ o Sant Romà de Sau (*“no habiendo encontrado cosa digno de reparo, alabamos el zelo y cuidado del rector y parroquianos en el aseo y decencia de la yglesia y ornamentos y les encargamos la perseverencia y mandamos se observen y guarden &”*);¹⁹⁰⁷ o la totalment contrària, a Sant Joan de Fàbregue: *“vista lo poco surtida que está la yglesia de ornamento mandamos que luego que haya caudal suficiente de réditos de la obra o administraciones se emplee para hacer algunas casulla, ámitos, corporales, garnacha y un cáliz respeto de que no hay más que uno en la parroquia”*.¹⁹⁰⁸

La *Instrucció Pastoral* del bisbe Taverner ens permet, més que mai en les robes, la comparació directa entre la part més teòrica o general, i la més real o dels decrets parroquials. De les casalles n’hi ha una bona colla de manaments.¹⁹⁰⁹ A Cogolls, el 1717, es mana als obrers “fer una casulla comuna per tots colors”,¹⁹¹⁰ i el 1721 a la sagristia de Sant Esteve de Bas “sols y ha una casulla morada y quatre albas”.¹⁹¹¹ A partir de 1727, com a mostra dels moltíssims exemples, veiem com es mana fer a Ridaura “una casulla de xamellot verd y altre de xamellot blanch”;¹⁹¹² a Les Preses “mana que retiren una casulla que tenen vella y molt passada de setina y que quant antes fassan fer dos dalmàtiques de xamallot negre y finalment que fassa fer dos amits”;¹⁹¹³ a Sant Esteve de Bas “fassan remendar una capa negra que ho necessita y luego que

¹⁹⁰⁶. AEV, 1236/1, La Vola, 1791, f. 325r.

¹⁹⁰⁷. AEV, 1236/1, St Romà de Sau, 1792, f. 354r.

¹⁹⁰⁸. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1792, f. 352r.

¹⁹⁰⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 168: “28. En estas iglesias deu haverhi Casullas de tots Colors, és a saber, Blanch, Carmesí, Verd, Morat, y Negre; dels colors Blanch y Carmesí, com serveixen per las Festas Anyals, y demás de entre Any, deu haver-hi en todas las Parroquias, encara que sian pobres, Casullas de Domàs, y de Tafetà, guarnidas ab galons de Or fi, u de Seda, que vuy se fabrican a la semblança dels de Or; dels colors Verd, Morat, y Negre, bastará que las Casullas sian de Xamellot mostrejat, o llis, guarnidas ab galons de Seda en la forma, que queda dit: Prohibim, empero, de servir-se per Ornamentos de las Iglesias de una Estofa molt ordinària, y dolenta, que vulgarment nomenam Lligaduras, o Catalufas, la qual absolutament la Interdim per tota Roba de Iglesia; com, y també las Casullas, Capas, Palits, y qualsevol altre cosa, que se haja fet della: Volent, que dins de sis Mesos de la publicació de estos Decrets, que no pugan servir; també prevenim, que per ninguna Roba de Iglesia en avant, se servescan de Galó de Or, o Plata fals, puix a més que luego és negre, y arruhina la roba, és encara més car, que los de Seda, a la forma de Or, o Plata, de que habem parlat, los quals se podran posar, en lloch dels falsos, que seran millors, y faran més servey a la Iglesia”; p. 169: “30. Prohibim formalment, que no se pugan fer Casullas de dos Colors, és ha dir, que de una part sian de un color, com Blanch, y de la altre Vermell, que la experiència nos ha fet veurer, que luego que són brutas de la part, que serveixen menos, y és tant indecents; lo que se deu entendre també de los demás Colors, y singularment abolin lo ús de forrar las Casullas de Tela Negra, y guarnirlas per la part de dintre ab Vetas blancas, per ferlas servir a las Missas de Difunts, que a més de ser indecent, té altres inconvenients, lo que especialment prohibim en las Capas Pluvials, volent que todas las que estan així fetas, que se lleven los aforros, y se posen de color convenient a la Casulla, o Capa”.

¹⁹¹⁰. ADG, P-113, Cogolls, 1717, f. 163r.

¹⁹¹¹. ADG, P-114, St Esteve de Bas, 1721, f. 23v.

¹⁹¹². ADG, P-116, Ridaura, 1727, f. 34v.

¹⁹¹³. ADG, P-116, Les Preses, 1727, f. 50r.

la obra tinga possibilitat que fassan fer un tern de xamellot negre”;¹⁹¹⁴ a Les Encies mana fer “traurer las vetas de tots los ornamentals negres, posant en son lloch un galó de seda, a fi de que estigan ab major decència”;¹⁹¹⁵ a Cogolls, el 1728,

“Mana Sa Il·lustríssima als obrers de la present iglésia que fassan acomodar una casulla de xamellot vermell, fent-la guarnir de una serrellet per tot lo ruedo de ella; y juntament fassan posar un galó de seda en la obertura del coll, que de esta manera quedarà ab la decència corresponent per poder-se celebrar ab ella lo Sant Sacrifici de la missa, sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.¹⁹¹⁶

i molts altres decrets emesos majorment durant la visita de 1730; a Puigpardines,

“Item com una casulla vermella de domàs està molt dolenta, no podent servir ab decència per la celebració del sant sacrifici de la missa, mana Sa Il·lustríssima als obrers de dita iglésia o a qui toque y especte, que la fassen acomodar y fassan traurer de ella un galó de or fals, y posen en son lloch un galó de seda, com també que acomoden lo maniple de dita casulla y fassan fer una estola nova corresponent a ella, per ser enterament dolenta e indecent la que vuy serveix, sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major. Item havent Sa Il·lustríssima advertint que la present iglésia està summament faltada de casullas y capa blanca, no podent per esta rahó las funcions corresponent a est color fer-se ab lo modo degut y conforme a lo disposat per los sagrats ritos; mana als obrers de ella o a qui toque y especte que dins sis mesos de la publicació dels presents mandatos fassen fer una casulla y capa de domàs blanch; també una capa negre de xamellot mostrajat guarnida de galó de seda, de que igualment se necessita lo que compliran sots pena de 10 lla y en subsidi de excomunió major”.¹⁹¹⁷

i a Sant Feliu de Pallerols,

“Com igualment los ordena que fassan acomodar una casulla blanca de llana, posant en ella una sanefa del mateix corte o de altra estofa; y dels trossos bons de la sanefa que trauran fassan reseguir y acomodar lo demás de la casulla que de esta manera podrà encara servir molt temps ab decència per la celebració del sant sacrifici de la missa, lo que executaran baix pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació major. Mana y ordena Sa Il·lustríssima als dits obrers que enterament retiren del ús y servey a una casulla de catalufas coloradas, que per sa qualitat és troba molt impròpia dels ornamentals segrats: com també que retiren dos corporals que per molt dolents és gran indecència que servescan per la celebració de la missa, manant-los que ne fassen altres dos de nous, sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació major. Mana Sa Il·lustríssima als obrers de la present iglésia que fassen acomodar una casulla negre y ne fassen fer una de nova de xamellot mostrajat guarnida ab galó de seda: ordenant-los juntament que fassan fer un joch de bossa de corporals de que està faltada e indispensablement necessita la present iglésia, lo que executaran baix pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació major”.¹⁹¹⁸

De manera complementària, vegem un cas d’una parròquia osonenca, la de Vilanova de Sau, el 1786, “*habemos encontrado esta yglesia con el debido aseo y limpieza, sin cosa digna de reparo, mandamos al Reverendo rector y obreros procuren hacer una casulla verde y otra morada que son los únicos colores que faltan para esta la sacristia surtida de los ornamentos*

¹⁹¹⁴. ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f. 43v.

¹⁹¹⁵. ADG, P-116, Les Encies, 1728, f. 269v.

¹⁹¹⁶. ADG, P-117, Cogolls, 1730, f. 223v-224r.

¹⁹¹⁷. ADG, P-117, Puigpardines, 1730, f. 25v-26r.

necesarios".¹⁹¹⁹ El cas de la reversibilitat d'alguna peça de roba, desapareix totalment o intenta evitar-se, com per exemple a Sant Climent d'Amer, el 1730:

“Com haja Sa Il·lustríssima advertit que una casulla està guarnida a dos caras, de la una negra y altre morada, servint-se de aquella en las funcions y celebracions corresponents a dits dos colors: del que se segueix que al mateix temps se espatlla y destrueix la referida casulla de una y altre part, lo que no succehiria si cada una de ellas tenia son aforro corresponent, a més que estaria ab la deguda decència: però mana als obrers de la present iglésia que desfassin la mencionada casulla y que posen aforro a una y altre cara de aquella, que de esta manera tindran dos casullas decents per celebrar ab ellas lo Sant Sacrifici de la missa, sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació major”.¹⁹²⁰

Manaments referits als colors de les capes són escassos, i sovint es refereixen a les emprades en el viàtic,¹⁹²¹ A Pruit, el 1741, mana “fassan una capa pluvial per lo color morat y verd per lo temps de Advent y Quaresma y dominicas en entre any”¹⁹²² i a Santa Maria de Corcó, el 1746, “acomoden la capa pluvial blanca y posen nova la cenefa verda de la capa pluvial morada”.¹⁹²³

La visita de 1730 és força coincident a Sant Feliu de Pallerols,¹⁹²⁴ Sant Privat de Bas¹⁹²⁵ i Puigpardines,

“com sempre que se offeresca haver de administrar a algun malalt lo Santíssim Sagrament de la Eucharistia, dega procurar-se la major decència que sia possible, conforme a la gran veneració que se deu a Christo Nostre Senyor Sacramentat; constant a Sa Il·lustríssima que en la present iglésia no hi ha la capeta per lo curat, que en totes las parròquies se deu tenir per estas funcions, mana Sa Il·lustríssima als sobredits obrers, o a aquells a qui toque y especte, que dins sis mesos de la publicació de la present, fassen fer una capeta blanca de domàs o tafetà a fi que lo curat pugua aportar lo viàtic als malalts ab la decència y veneració corresponent sots pena de 10 lliures y en subsidi de excomunió major”.¹⁹²⁶

¹⁹¹⁸. ADG, P-117, St Feliu de Pallerols, 1730, f. 229r-v.

¹⁹¹⁹. AEV, 1236/1, Vilanova de Sau, 1786, f. 182v.

¹⁹²⁰. ADG, P-117, St Climent d'Amer, 1730, f. 206r-v.

¹⁹²¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 169: “31. No menos se deuen tenir Capas de tots Colors per ser los Aspereges los días de Diumenge, y las demás funcions solemnes antre Any, estas deuran ser de Domàs, o Tafetà; y en las Iglésias més pobres, de Durante, u Xamellot mostrejat, podent-se fer de dos Colors; és a dir, Caputxó, y las Senefas de un, y lo demás de la Capa de altre; y així en una Capa se podran posar lo color Blanch, y Carmesí, en altra lo Verd, y Morat, y la altre serà Negra, que també se podrà fer ab las Casullas usuals, fentlas de dos Colors, és a dir, la Senefa de una Color, y lo demás de altre, ben entès empero, que se tingan Estolas; y los Manipulos de cada Color, perquè esto se uniformen al Color del dia, de que exceptam las Festivitats, que, com se ha dit, per estas sen deuen tenir de Seda bona, y se procurarà, que sian cada una de son Color”.

¹⁹²². AEV, 1223/1, Pruit, 1741, f. 509t

¹⁹²³. AEV, 1223/1, Corcó, 1746, f. 512v.

¹⁹²⁴. ADG, P-117, St Feliu de Pallerols, 1730, f. 229r.: “per quant dos capas vermelles de tafetà estan ja molts dolentas, no podent servir sens gran indecència en funció alguna mana Sa Il·lustríssima als obrers de la present iglésia que desde luego las fassan acomodar, fent traure de ells un galó de or fals, que per molt dolent fa més indecent a ditas capa; y en son lloch posen un galó de seda”.

¹⁹²⁵. ADG, P-117, St Privat de Bas, 1730, f. 250v.: “per quant una capa vermella no pot servir ab decència per rahó que la sanefa està molt dolenta, sobre que lo demás de ella està encara vastament bo y decent, mana Sa Il·lustríssima als obrers de la present iglésia que procuren en trobar algun tros de alguna roba que diga y corresponga a dita sanefa que de esta manera acomoda podrà la capa referida servir molt de temps ab decència”.

¹⁹²⁶. ADG, P-117, Puigpardines, 1730, f. 256r-v.

O bé, vegem el darrer cas, aplicat a Sant Cristòfol de les Planes, on hi ha “una capa morada novament feta de dos dalmàtiques y palit del mateix corte, també de ditas dalmàtiques”,¹⁹²⁷ i a Les Encies, el bisbe fa servir el sentit comú davant la falta de recursos:

“per quan en la present iglésia hi hage vestuaris per las funcions se fan en ella y los que hi són se conservian més, mana dit Senyor Visitador General als obrers de ella, en pena de excomunicació major que, a direcció del Reverent Rector, fassen desfer la capa pluvial que de una cara és negra y serveix per las funcions de difunts, y de la altre és blanca, y faran folrar la negra de tela negra y la blanca de tela blanca, y ab esta diligència no sols tindran dos capas molt bonas si que duraran molt més y seria llastimós que per lo petit cost que importarà esta divisió de capàs deixassen de cumplir-ho perquè ne resultaria major dany a la obra, pues ara servint una se esquinan totes dos per servir la una de alforros del altre”.¹⁹²⁸

El número de clergues és decisiu per considerar el número de robes, per exemple d'albes.¹⁹²⁹ El 1734 “la dita iglésia [de Sant Feliu de Pallerols] està faltada de albas per celebrar-se ab aquella limpieza y decència que demana lo sant y tremendo sacrifici de la missa”, manarà fer-ne tres “amb unas puntas bonas, que pugan servir per acompanyar ab lo tern”.¹⁹³⁰ A Ridaura, el 1730, per obtenir més albes, es mana reaprofitar i recosir les que estan esquinçades i fetes malbé,

“per quant tres albas de las que vuy serveixen son ja molt dolentas, no podent cada una per si servir ab decència per la celebració del sant sacrifici de la missa, mana Sa Il·lustríssima als obrers de la present iglésia que desfassen las dos més dolentas y aprofitant los trossos bells de ells acomoden la altre, que ab esta diligència se podrà fer una alba sufficient y podrà servir en los dias ordinaris ab alguna decència, manant-los al mateix temps que fassen fer un joch de bossas de corporals de tots colors de xamellot mostrajat de que se necessita sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.¹⁹³¹

Taverner mana que els rectors o diaques siguin els encarregats del manteniment, neteja i cura de les robes, tot i que a algunes obrerries ho assumiran.¹⁹³² A Sant Feliu de Pallerols, el 1717,

¹⁹²⁷. ADG, P-123, Les Planes, 1736.

¹⁹²⁸. ADG, P-123, Les Encies, 1736, f. 80r.

¹⁹²⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 169-170: “36. Est número de Roba, tant de Casullas, com de la demás, se ha senyalat per las Iglésias, en que no hi ha sinó un, u dos Curats, que en arribar a quatre, o sis, deu per ser major lo número de tot; y en ser dotze, se deu encara aumentar, y a proporció en las Iglésias, ahont lo número de Residents és gran, en las quals may hi ha bastants Albas, Corporals, Amitos, Purificadors, ni Tovallonetes de Lavabos” i p. 170: “38. Las albas en la Iglésia, que no hi ha sinó un Sacerdot, podrà servir sens limpiar, per lo regular, un mes, y mitg; però si serveix per dos, cada mes se mudarà, de modo, que en la Iglésia, en que celebren quatre Sacerdots, se servescan cada dia dos Albas, y ahont sis, tres, las quals se mudaran cada mes; com y també en las Iglésias grans, servada proporció dels Sacerdots, que celebren; y com en estats molts celebren amb una mateixa Alba, encara és més necessari, que cada mes se muden las Albas, altrament necessàriament se ha de celebrar ab roba bruta, e indigna del Mysteri, que se celebra”.

¹⁹³⁰. ADG, P-121, St Feliu de Pallerols, 1734, f. 269r.

¹⁹³¹. ADG, P-117, Ridaura, 1730, f. 263v.

¹⁹³². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 171: “43. En las Iglesias, en que los clavers, diaconil, u altres beneficiats, tenen obligació de cuydar de las robes de la sagristia, cuydaran de observar estas reglas per conservar-la, de modo, que cada dia en acabarse las missas, tot se pose en son degut loch, sens quedar cosa, que no sia tancada, plegada y ben conduhida, cuydant al temps necessari de donar als obrers la roba, que se haurà de rentar, per poder-la mudar, en la conformitat que queda establert, devent igualment cada dia espolsar ab un espolsador de simolsas u de ploma, que comprarà la obra, los altars, en que se haurà de dir missa, trahent de ells lo guadamasil, que hi tornarà acabadas que sian las missas, conforme se ha ja

s'adopta una mesura extraordinària, eficaç i útil, que permet una perdurabilitat i major respecte cap a les robes litúrgiques: tot nou prevere pagui a l'obra uns diners per entrada a la parròquia.¹⁹³³ El 1734 a Sant Privat de Bas¹⁹³⁴ i Sant Esteve de Bas es donava el cas contrari, per això el visitador ho voldrà tal com havia proposat (fixem-nos amb les coincidències del vocabulari, que es repetirà en un altre manament el 1758),

“Item com aja reparat dit Senyor Visitador General que los ornaments sagrats estaven maltractats y bruts, singularment las casullas del capdemunt del detràs dellas, que succeeix perquè los sacerdots se posan aquella ab mal modo, fregant lo cap en aquella part, vestint-se o revestint-se ab una gran precipitació, y despullant-se ab igual, mana dit Senyor Visitador General a tots los sacerdots que digan missa en dita iglésia que se revestescan ab tota gravetat y compostura, segons disposan las rúbriques y que se despullen ab igual modo, deixant las vestiduras en tota disposició per revestir-se, el que aja de dir missa després, essent llàstima veurer que se manejan las robas sagradas com uns trastes lo més ordinaris e indignes que executaran en pena de tres lliuras y en subsidi de excomunicació major”.¹⁹³⁵

En les parròquies vigatanes s'esmenta en diverses ocasions la necessitat de la neteja, provocada per la pols, suor i brutícia corporal: a El Far, el 1726, manava que “no servesca la casulla y

advertit”; “44. En las Iglésias, empero, ahont no hi ha Beneficiat destinat a est efecte, lo Rector serà carregat de esta incumbència, y cuydarà ab gran atenció de tot, lo que queda dit, de que igualment deu tenir la superintendència en todas las Iglésias, encara que hi haja propi Beneficiat, que ne cuyde, per advertir-li los descuyts que fassa, y si és menester, donarnosne rahó, per posar lo degut remey”; “45. Los sacerdots, que celebraran en cada una de las Iglésias, quant se vestiran y despullaran, trauran las Robas ab tot cuydado, no malmamentlas, com alguns fan, y singularment quant se despullen, plegaran tota la roba, y la deixaran composta sobre la Calaixera, perquè després puga lo qui té cuydado de conduirla, posarla en son degut lloch” i “46. Com regularment las Estolas, y encara las Casullas se acostuman a gastar per rahó de la suhor dels cabells, ab la qual se arriban a ser tant brutas, que fa horror haver de besar la Creu dellas: però se ordena a tots los Sacerdots, que vajan regulats dels cabells, si, y conforme disposan los Sagrats Cànon, no sols per esta rahó, que és ben gran, si també per la Dignitat de son caràcter: Prevenint als Parrocos, que quant les Estolas arriben a estar tant sucias, que no se puga besar la Creu dellas, sens causar als que han de posarsela algun asco, que cuyden, de lo tros, que està així brut, se mude, tornat-se a acomodar, que estiga bé, y decentment, perquè desta manera se conserven ab la deguda decència, y se puga cumplir lo que la Rúbrica del Missal disposa, respetecte a ella, que és besar la Creu, quant se la han de posar: però dehuen advertir los Parrocos, que en est cas se han de benehir de nou”.

¹⁹³³. ADG, P-113, St Feliu de Pallerols, 1717, f. 167r.: “Item mana que quiscun prebere que voldrà se admès a las distribucions y celebracions de la present iglésia, antes de ser admès pague a la obra de aquella 20 lliures barceloneses per la subvenció y manutenció de las robas sacerdotals de dita iglésia, y que quant morirà dit admès havent emperò pagat ditas 20 lliures, la obra li haje de donar casulla y alba sens rèbrer cosa dels béns del diffunt lo que mana cumplir sots pena de 5 lla pagadoras de béns propis y en subsidi de excomunicació major”.

¹⁹³⁴. ADG, P-121, St Privat de Bas, 1734, f. 294r.: “En atenció que de usar las estolas uniformes a la casullas per la administració dels sacraments resulta que aquellas se ensucian y maltractan y ab poch temps no corresponen a ditas casullas, mana dit Senyor Visitador General que dins lo mateix termini ne fassan fer de sueltas dels colors que corresponen a dita administració, las quals se usaran solament per est efecte que executaran baix la mateixa pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.

¹⁹³⁵. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 280r. i ADG, P-133, St Esteve de Bas, 1758, f. 235v.: “*Item por haver visto el poco asseo y limpieza con que es tratada la ropa y demás alajas de la iglesias, mandó Su Ilustrísima que se cierran con llave dichos effectos y que se use de ellos con la correspondiente economia, sirviéndose de los más ordinarios en los días de labor y según la classe de los festivos se usen los ornamentos a proporción, y en tales días se distribuían de modo que el pueblo tenga la comodidad de oír missa con el buen repartimiento de ellas*”.

estola de xamellot blanch que no estiga limpiada del suor”,¹⁹³⁶ a Sant Martí de Querós, el 1746, “netejen los colls de las estola trahenne lo suhor pues estan indecents”,¹⁹³⁷ i a Santa Maria de Corcó, el 1786, “reconozcan la ropa de la sacristia, pongan cintas a los ámitos y albas y muden algunos galones de las casullas pues están sucios y negros del sudor”.¹⁹³⁸

Una de les parròquies millor proveïdes en vestimentes litúrgiques va ser la de Sant Cristòfol de les Planes. La visita de 1730 ens descriu una sagristia plena i atapeïda de gran luxe i riquesa, al costat de l’orfebreria, que anava més enllà de l’estricta valor material i que incloïa peces de gran significància simbòlica, per no dir sentimental. En aquest cas desenvoluparem cada una de les peces per fer-ne un recompte i una petita anàlisi (fent servir l’ordre seguit a les mateixes visites, i en alguns moments el mateix llenguatge):

1. Set albes, quatre de bones i tres d’ordinàries, amb els seus amits i síngulos, un dels quals és de seda de color carmesí molt bo.
2. Nou corporals, tretze purificadors, dels quals catorze estan guarnits de puntes.
3. Deu tovalloles pel lavabo.
4. Un cobrecalze de tafetà negre guarnit
5. Una casulla i dues dalmàtiques de xamellot negre, amb els seus maniples, estoles i collers del mateix ‘corsé’.
6. Una capa de xamellot negre.
7. Un gremial per cobrir “lo faristol al cantar la epístola y evangeli del mateix”.
8. Un drap del mateix per cobrir els difunts.
9. Una tovallola de tafetà per posar a la creu major.
10. Dos palis de tafetà negre per l’altar major.
11. Dues capes, una de tafetà blanc folrada de negre i una de xamellot d’aigües de color morat amb sanefa verda.
12. Una bossa de corporals de xamellot amb dos cares, blanc i negre.
13. Una casulla de setí verd amb la seva estola i maniple.
14. Una bossa de corporals, a dos cares, verda i morada.
15. Un cobrecalzer morat.
16. Una tovallola de tafetà morat.
17. Una estola ‘soltera’ de xamellot d’aigües.
18. Una casulla de vellut morat amb sanefa groga, amb la seva estola i maniple d’endomascat morat.

¹⁹³⁶. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 501r.

¹⁹³⁷. AEV, 1223/1, St Martí de Queró, 1746, f. 501v.

¹⁹³⁸. AEV, 1236/1, Corcó, 1786, f. 164v.

19. Un tern d'endomascat morat, amb les seves estoles, maniples i collers de vellut morat
20. Tres banderes de tafetà, una del Roser de color blanc i carmesí, una del Santíssim de tafetà carmesí i una de la mateixa confraria amb les armes del castell d'Olmera, amb els seus cordons i borles
21. Un pendó pels combregars.
22. Dos gonfanons de domàs carmesí, amb els seus cordons i borles.
23. Un tàlem de tafetà vermell i un d'ordinari.
24. Un dosser d'endomascat vermell per exposar el Santíssim
25. Una bossa de domàs carmesí d'una part, i de l'altra de vellut morat.
26. Un gremial de tafetà carmesí per la trona.
27. Una bossa de domàs carmesí.
28. Dos cobricalzers vermells de xamellot de flors.
29. Dues tovalloles, una de tafetà vermell guarnida de punta i una de tafetà color d'oliva amb serrell de plata.
30. Una casulla de domàs carmesí amb sanefa bordada de fil d'or, amb diferents imatges, amb la seva estola i maniple
31. Dues dalmàtiques de domàs carmesí amb les seves estoles, maniples i collers.
32. Una capa pluvial de domàs carmesí.
33. Tres casulles, una de domàs carmesí amb "sa estola y maniple que la donà lo Il·lustríssim Senyor Bisbe Pontich"; una de setí vermell i una de camp grog amb flors vermelles, amb sanefa de flors verdes del benefici de Nostra Senyora de Gràcia.
34. Una capeta de tafetà amb vies blanques i verdes per la reserva.
35. "Una casulla de primaveres de diferents colors amb galó d'or que la donà també lo Il·lustríssim Senyor bisbe Pontich".
36. Una capeta de tafetà blanc per portar el viàtic.
37. Una tovallola de tafetà blanc guarnida.
38. Un cobricalzer de tafetà blanc.
39. Una casulla de domàs blanc amb sanefa bordada amb fil d'or, amb diferents imatges.
40. Dues dalmàtiques de domàs blanc, amb la seva estola, maniples i collers.
41. Dues capes de xamellot blanc amb sanefes vermelles, amb les seves estoles.
42. Una capa de domàs blanc, i amb la sanefa la imatge de Nostra Senyora del Roser bordada.
43. Una casulla de domàs blanc amb la seva estola i maniple 'que se feu a gastos de la confraria del Roser y del Santíssim Sagrament'.
44. Un gremial de tafetà blanc amb la imatge de Nostra Senyora del Roser.
45. Una casulla de xamellot amb sanefa vermella 'feta a gastos de la administració del Àngel Custodi'.
46. Una casulla de domàs blanc amb sanefa de tafetà vermell, amb la seva estola i maniple.

El bisbe quedà meravellat i fascinat pel que veié (una sensació que ens ha fet arribar als lectors i que compartim plenament), i no només per l'edifici i el flamant retaule d'Andreu Escarpanter. Entre els objectes de vestimenta, destaquen les casulles donades pel bisbe Miquel Pontich. Desconeixem els motius d'aquesta donació; és més, quan visità la parròquia de Sant Cristòfol no feia massa temps (en quatre ocasions, però només les dues primeres personalment: l'1 d'octubre de 1687 i el 12 de novembre de 1691) no s'esmenta en cap moment aquests presents. Dins les hipòtesis que podríem atribuir-hi cal tenir present diferents fets: l'intent de dotar a la parròquia de Sant Cristòfol de les Planes de bones peces, per a conferir-li un estatus superior a altres veïnes, el premi a un decor i decència desitjada, unes possibles filiacions i relacions familiars fins ara no documentades, la necessitat d'equiparar el nivell del parament litúrgic (retauls, vestimentes, orfebreria, relíquies –qui sap si ja hi havia la santa Espina–),¹⁹³⁹ o bé, en un cas més extrem, la necessitat desempallegar-se de peces velles i passades de moda, sense haver-les destruir i servint de presents. En qualsevol cas, tot és sospitós i estrany ja que les visites posteriors deixen d'esmentar que aquests terns i casulles procedien d'una donació episcopal: s'havia perdut la memòria, ja no tenia importància la seva procedència. Al seu costat, destaquen les robes de les diferents confraries i beneficis: la del Santíssim Sagrament, amb una bandera que degué pagar la família Olmera (i que en duia el seu escut heràldic), la de l'Àngel Custodi, i per sobre de tot la del Roser i del beneficiat de Nostra Senyora de Gràcia.

En altres parròquies, però dins la mateixa visita, els manaments són tan puntuals i concrets (quasi microscòpics) que no ens permeten situar amb massa exactitud les intencions del bisbe, sinó és la recerca de l'error o de la imperfecció. Estem pensant en l'exemple de Les Preses, després de relacionar i analitzar totes i cada una de les peces (per altra part, gens menyspreables), i fer tota una sèrie de decrets destinats als comportaments del munt de clergues i de llurs vestimentes diàries, diu el següent:

“Item per quant Sa Il·lustríssima ha advertit que alguns ornaments estan guarnits de veta, que per sa qualitat està indecent y molt impròpia dels vestiments sagrats, mana als obrers que desguarnescan las referidas vetas y en son lloch posen galó de seda; com y també que fassan fer una estola verda y que fassan posar transilla o serrellet al rodador de una casulla morada, sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.¹⁹⁴⁰

¹⁹³⁹ . Joan Busquets ha destacat les activitats constructores i embellidores del prelat, tant a la seu gironina (amb la construcció i finalització de la monumental escalinada), com a altres temples, per exemple, les esglésies de Sant Francesc i de Santa Clara de Girona i els convents de Sant Francesc de Barcelona, Tarragona, Reus i Escornalbou. BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 568.

¹⁹⁴⁰ . ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 285r.

II. 8. Els arxius

Alguns dels armaris abans citats seran d'ús exclusiu per a la documentació generada per la institució eclesiàstica. En els concilis tarraconenses de 1564-1566 i 1591 es feren especials “disposicions sobre els llibres parroquials. Tots els rectors d'església han de tenir-ne i s'han de proveir d'un armari que, posat a la sagristia, pugui ser visitat en temps de la visita pastoral”.¹⁹⁴¹ Què vol dir això? Que fins llavors no hi havia uns espais exclusius destinats per a la documentació parroquial? En tenim seriosos dubtes. El 1725, el bisbe Taverner es lamentava amb recança de la manca d'aquests arxius ‘parroquials’, amb calaixos o espais reservats per a la documentació de les obrieres, administracions i confraries, “per quant habem experimentat ab no poch dolor Nostre, que regularment los Rectores no tenen un lloch destinat per tenir los Actes, Llibres, y altres papers de las Pessas Curada”.¹⁹⁴² Un problema idèntic que es repetia en una 24% de les parròquies tarragonines visitades per Pere de Copons.¹⁹⁴³

Segons mossèn Gudiol, “certes iglésies rurals presenten una espècie d'armari obert a la paret y col·locat a gran altura, fins al punt d'haverse de menester una escala per a pujarhi. Això constituïa l'arxiu o dipòsit de les escriptures referents a la iglésia”.¹⁹⁴⁴ la finalitat d'aquesta estranya situació no té més raó de ser que evitar la fàcil desaparició de documents, tallar la tafaneria dels curiosos i evitar possibles pèrdues de documents. Mentre que Carlo Borromeo proposava tres armaris diferents, un per als llibres de psalms i de cor, un altre per les escriptures i un darrer pels sacramentals; també en proposa un d'alternatiu per a impresos, decrets i edictes episcopals, a

¹⁹⁴¹. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 204.

¹⁹⁴². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 186-187: “Ordenam y manam, que a todas las Rectorias se fassan Arxius, o en algun Nitxo de la paret de la Casa del Rector, si la Casa no sufra bé, ab uns Armaris fets a propòsit a est intent, en los quals se tingan tots los Actes, Papers, Llibres, Memorias, y altras cosas concernents a la renda de la Rectoria, y Cura de ànimas, y al govern, y administració de la Iglésia, lo qual deu estar sempre tancata; y estos Armaris quedaran en las Rectorias, com a immobles dellas, sens poderse vendre, quant faltaran los Rectores; en las Parroquias, emperò, ahont los Rectores no tenen Casa, se tindran estos Armaris, o Arxius, en la Sacristia de la Iglésia Parroquial, o en eltre lloch més a propòsit; per lo que manam encara als Ecònoms, y a aquelles, que assisteixen als Rectores en sa mort, que no permeten, que ningú sen porte semblants Armaris, ans bé procuraran, que aquells se conserven en son degut lloch, puix altrament los castigarem, sent Nostra Intenció, que estos Arxius se conserven en las Rectorias, que examinarem ab gran vuydado en las següents Visitas, com y també si tenen posat en bon orde los Llibres Vells de la Cura de temps antichs, que estan per regular de mala manera, ab la ocasió de tanta Guerra, e inclemencias com ha suferit lo Bisbat” i p. 192: “147. En cada parròquia se farà un Arxiu per posar lo reliquo de las administracions, en que hi haje calaixos per cada administració della, que deuen tenir pany, y clau, que guardarà cada administradors; y tots los dits calaixos deuen estar tancats ab un batiport gran, y fort, la clau del qual deu tenir lo rector, a fi que no se puga posar, ni traure diner, sens lo concurs del rector, y obrer, y a est fi se tindrà en dit Arxiu un Llibre de Comptes del Arxiu, que governarà lo rector, y ahont se note lo dia, que entra lo diner de cada administració, y quant sen trau, a que sempre conste lo estat, que se troba cada administració, per lo que donam un any de temps, y en lo inter, que est Arxiu de fa, los rectores deuen tenir igualment las claus de las caixas, ahont estan los diners de la administració, perquè may los administradors per si sols pugan traure lo diner, com ni los rectores sens interessència dels administradors”.

¹⁹⁴³. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 142-143.

¹⁹⁴⁴. GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia Sagrada...*, p. 229-230.

més d'altres manuscrits propis d'una església parroquial.¹⁹⁴⁵ En la visita de 1595 a la diòcesi de Vic es preguntava als rectors si s'havia fet un armari per a les escriptures, papers i altres llibres i documents, ja que les darreres constitucions sinodals ho obligaven; alguns els tenen, d'altres prometen fer-lo, d'altres no tenen res, però també trobem que estan guardats dins de caixes o escons. Per exemple, a Tavertet “visità les scriptures de dita parrochia trobades en la cambra del rector dins de una caixa ab dos tancaduras la qual caixa és de la isglésia y sempre si ha acostumat de tenir les scriptures”,¹⁹⁴⁶ al qual li imposen una multa per no disposar-ne d'un. A principis del segle XVII, en motiu de necessitar-se un document antic de la parròquia de Sant Climent d'Amer s'explica l'ubicació de l'arxiu, al cor de l'església <AD> núm. 23. En la visita a Sant Joan de Fàbregues, en el tercer quart del segle XVII, la podem resseguir a través dels llibres parroquials. El bisbe visita l'arxiu i busca entre la documentació uns textos en concret (una rodalia i una dotalia), i ho deixa anotat en el corresponent llibre d'obra: “en dita iglésia y ha arxiu ont estan los actes de la rectoria, actes de la obra, actes dels ciris y de altre rende que té la iglésia”; “en dita Rectoria no y ha ningun acte que sia de la Rectoria” i de “dotalia no ni ha en la present parrochia; la rodalia no le trobada, però tinch speransa de trobar-la”.¹⁹⁴⁷

No serà fins a la visita del bisbe Pasqual de 1685 que apareixen novament citats els arxius, sempre a partir de la documentació que guarden. La visita a Roda de Ter serveix de model per a totes les altres parròquies, on es mana un control més rigorós dels documents que s'extreuen, que se'n prengui nota o se'n faci una còpia notarial autenticada i es desi dins l'arxiu. Però, malauradament, no s'indica mai on està aquest moble o espai.

Han de passar una colla de dècades perquè els visitadors s'hi tornin a fixar. Segurament la qüestió s'havia agreujat i calia una nova reordenació. Després de trenta vuit anys, en la visita de 1723, els arxius són objecte d'atenció, on apareixen els temes abans mencionats: tancament amb claus, desaparició de papers, ampliació dels mobles. De fet, la generació diària i continuada de paperassa implicava una dedicació temporal més pacient i constant, la compra de nous volums i per tant un engrandiment de l'espai d'emmagatzemament disponible. A Pruit encara no hi ha arxiu,¹⁹⁴⁸ a Sant Joan de Fàbregues falten documents, i a Tavertet i Susqueda es diu el següent,

¹⁹⁴⁵. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 81: “Cada uno de estos tres armarios ciérrense seguramente con sendas llaves. Sin embargo, en lugar de ellos podría construirse un solo armario, pero por dentro aptamente diferenciado en sus departamentos, de acuerdo con la clase de los libros o escrituras, donde la poquedad de códigos o escrituras o la estrechez de la iglésia no requiera dos o tres, como arriba”.

¹⁹⁴⁶. AEV, 1210/2, 1595, Tavertet, f. 22r.

¹⁹⁴⁷. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, I/1 (1659-1676), f. 29r.

¹⁹⁴⁸. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 285v., “18. Manam al Rector fassa un armari ab pany y clau en un quarto retirat dels de la Rectoria, y en ell pose las escripturas y demás papers de ella; cuydant de no deixar may la clau en lo pany y execute lo sobredit dins dos mesos, pena de 3 lla y altres a nostre àrbitre”.

“10. Manam al rector en pena de 10 lliures que dins tres mesos fassa engrandir lo armari de las escripturas y posan en ell un armari gran que estiga fixo en la paret ab dos panys y dos claus; com se mana en las Constitucions del Il·lustríssim Senyor Bisbe Magarola; y en ell pose totes les escripturas, tant antiguas com modernas desta rectoria; y nols tindrà en caixas ni calaixos separats”.¹⁹⁴⁹

A partir d'aquesta visita, i ja plenament al llarg del segle XVIII, els bisbes i visitadors prenen plena consciència de la importància de la conservació de la documentació parroquial i de la necessitat d'un espai adequat i específic. En el Sínode Romà de 1725, posteriorment traslladat a casa nostra, es legislà sobre aquesta qüestió.¹⁹⁵⁰ Alguns manaments i decrets són inclosos en les constitucions sinodals diocesanes i provincials. En aquest context, l'arxiu hauria de ser entès en un doble sentit, referit al conjunt i la col·lecció de documents i alhora al local o espai on són guardats aquests.

Tot i la insistent i continuada repetició dels manaments referents a la documentació, no n'hi havia cap que especificqués un ordre, catalogació o inventari de l'arxiu que en facilités la consulta i maneig. Com és, doncs, que es manessin fer inventaris dels objectes i ornaments de plata, i no de la documentació? És en la visita a Sant Martí de Querós de finals del segle XVIII que disposem d'una mínima informació sobre la necessitat inajornable i real d'una ordenació i classificació. Aquesta classificació sembla, de bon principi, temàtica, en quatre grans blocs: obra, sagristia, rectoria i església. No sembla que aquesta forma s'implantés arreu, ja que el 1912 Anton Vila, després de la seva experiència en la inspecció dels arxius diocesans (càrrec pel qual seria nombrat pel bisbe Morgades) proposaria un mètode 'senzill i clar', on “el secret de la mellor ordenació y classificació d'un arxiu consisteix en la recta formació de lo que se'n diuen *papelètes* o *cèdules* de catàleg”,¹⁹⁵¹ o sigui, els pergamins, els manuals enquadernats, els lligalls i els impresos, les circulars o pastorals, per facilitar-ne la consulta. Un procediment que sembla contradictori amb el citat en la visita de Sant Martí de Querós el 1786. Fixem-nos, doncs, en el que mana el visitador:

“al Rector que reconega las scripturas de son archiu y pose quiscuna en son lloch: ço és, las que seran de la obra las posarà ab las de la obra, y així mateix farà de las de la sagrestia, rectoria y iglésia, y lo cumple així pena de 3 lliures pagadoras de béns àrbitre propis y altres a nostre y sots las mateixas penas; no escriga historias en los comptes de

¹⁹⁴⁹. AEV, 1224, Tavertet, 1723, f. 302r.

¹⁹⁵⁰. Citat per Jaume Collell al prefaci de SALA, A., *Els arxius parroquials. La seva importància. Ordenació, classificació y catalogació dels seus documents*, Manresa: Impr. de Sant Joseph, 1912, p. 5: “*Ad ecclesiarum monumenta tuta servanda in unaquaque ecclesia cathedrali, praesertim col·legiata et parochiali, ubi tamen instituta non adsint archivaria, quam primum instituenda praecipimus, scripturis omnibus ad eas pertinentibus compulsatis com suo indice seu catalogo... ne scripturae per manus aberantes deperdantur, vel iniqua usurpantium cupidine rapiantur et occultentur*”.

¹⁹⁵¹. SALA, Anton, *Els arxius parroquials...* Vegeu també, per a Tarragona, l'estudi de mossèn Sanç Capdevila, ecònom de Forès, per encàrrec de l'arquebisbe el Dr. Antolín López Peláez, titulat 'L'Estudi, ordenació i inventari dels arxius parroquials', de l'1 de desembre de 1918.

las rendas y penas; no escriga celebració de missas de bassí de ànimas ni en los manuals, altrás cosas distintas del art de notaria”.¹⁹⁵²

Sens dubte que aquesta és una declaració de principis del visitador, que no deixa més que reflectir una situació fixada a les constitucions sinodals de Manuel Muñoz uns quaranta anys abans, el recull d'instruccions i formularis o “Breu instrucció per los rectors, o curats qui han de exercitar lo art de Notaria en sas parròquias”¹⁹⁵³ (que ahora segueix descaradament a Jeroni Juttglar, de 1568).¹⁹⁵⁴ Veiem que l'interès del clergue o rector va molt més enllà de les pures i simples anotacions matemàtiques, sinó que inclou altres escrits més personals –anomenades ‘històries’ pel visitador–, barrejats intercalats entremig de textos aliens, i això no és de la satisfacció del visitador. És aleshores que els rectors veuen la importància del que escriuen, i mostren el seu testimoni particular dels esdeveniments que els envolten, ja siguin parroquials o nacionals, i es converteixen en cronistes o historiadors locals. Aquí també hem de situar les figures del rector-arxiver, rector-historiador o senzillament, del rector cultivat o instruït, tal com l'ha anomenat Joaquim M. Puigvert.¹⁹⁵⁵ Un arxiu ben ordenat implicava moltes coses. Tal com ha assenyalat l'ardiaca vigatà Jaume Collell, “y'm plau aquí consignar que en el nostre Bisbat de Vich, ja de temps antich han tingut los Párrocos molta condícia en tenir ben arreglats sos arxius, y del nostre temps podria citarne alguns que'ls han sabut ordenar de manera que es fácil la seva consulta. La falta de coneixement de paleografía no ha de retraure a ningú de aqueixa feyna; puix la experiencia m'ha ensenyat que tot llucant pergamins y repassant papers, en poch temps se saben desxifrar les mes revesses escriptures”.¹⁹⁵⁶

Manaments que trobem reflectits a la diòcesi de Vic, a partir de la dècada de 1750, quan es generalitza una nova funció per als diners de les administracions. Havíem trobat un cas aïllat a Sant Martí Sescorts, el 1687, on a l'arxiu o un dels calaixos d'aquest s'hi guarden i dipositen diferents quantitats de diners dels bacins i de les administracions. Aquí veiem com, els obrers sortints han de presentar els comptes escrits de llur administració acompanyats dels diners a que fan referència.¹⁹⁵⁷ És el bisbe Bartolomé Sarmentero que demanà fer construir un calaix o caixa

¹⁹⁵². AEV, 1236/1, St Martí de Querós, 1786, f. 597v.

¹⁹⁵³. *Constituciones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CCXI.

¹⁹⁵⁴. ALONSO RODRÍGUEZ, Henar, “‘L'Art de Notaria’ del catecisme de Jeroni Juttglar (1568)”, *Estudis Històrics i documents dels Arxius de Protocols*, XVI (1998), p. 259-281 [“Breu instrucció per als Rectors o Curats qui han de exercir la art de notaria en ses parròquies”].

¹⁹⁵⁵. PUIGVERT, J.M., *Església, territor...*, p. 88-90.

¹⁹⁵⁶. SALA, A., *Els arxius parroquials...*, p. 6.

¹⁹⁵⁷. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 649r.: “BASSÍ DE ANIMAS. Item manam als obrers desta iglésia parroquail y sufragània que en quiscun diumenge del mes escrgan las lliuras de pa que acaptaran per lo bací de las animas, y lo que d'ell ne vendran y entregaran al Rector ab expecificació del preu quel vendran y a la fi de cada mes trauran la suma dient com en aquell mes se ha replegat tantas lliuras a rahó de tant y ne han entregat al Rector tantas lliures a rahó de tant y lo mateix faran a la fi de quiscun any de tots los messos antecedents y lo cumplen axi pena de 6 pagadors de béns propis per quiscuna volta que faltaran y sots las mateixas pena manam als dits obrers que possen lo diner que resultarà y aniran cobrant

especial per guardar aquests diners. Segurament aquí la paraula arxiu pren una altra connotació, i s'entén com a caixa de cabals o caixa forta. És, però, un arxiu, un lloc segur per guardar diners? Creiem que si, i que no es tractava d'un lloc temporal (i que trobem a la catedral de Vic a l'Arxiu del Capítol i l'Arxiu del Capbreu, o a l'Arxiu de la Pietat). Per exemple, vegem els casos de La Vola, el 1775, on es mana “al reverent rector fassa un nou arxiuhet que se tanquia bé y en que estigan assegurats los diners y papers”¹⁹⁵⁸ i a Sant Julià de Cabrera,

“A los obreros mandamos que hagan un archivo el que pondran dentro de la sachristia a fins de que no solo los obreros, sinó tambien los administradores de las cofradias y administraciones tengan en el su caxon para depositar en el los dineros que sobraren despues de dadas las cuentas ante el Reverendo Rector del que tendrá una llave el Reverent Rector y otra los obreros, segun es costumbre en nuestro obispado”.¹⁹⁵⁹

En algunes parròquies és possible localitzar junt a la documentació parroquial, part de la municipal. Veurem més endavant com les dues institucions tenen uns lligams prou consistents. El prevere Antoni Sala, diu que en aquests armaris “no solament s’hi guardaven les escriptures referents a les iglésies, sinò les del comú o municipi; car dits municipis rurals còm no tenien casa comunal, se reunien antigament al cementiri adosat a la iglésia y mès endavant en alguna dependència de la casa rectoral, y els seus actes y deliberacions s’arxivaven en lo metex arxiu del curat”.¹⁹⁶⁰ Fins a l’actualitat disposem, dins l’arxiu parroquial de Sant Feliu de Pallerols, de la documentació de les dues institucions. Les raons són desconegudes, però feliçment atzaroses. En destaquen una cinquena d’actes, protocols i manuals de la Universitat, datats des del segle XV fins al segle XVIII (privilegis, comptes, censals, cadastre, diferents talles i repartiments).¹⁹⁶¹

II. 9. La documentació parroquial

a. Aspectes generals

Tal com ha afirmat José Luís Martínez Sanz, “*los archivos parroquiales surgen en el siglo XVI, como resultado de la revalorización que el Concilio de Trento dio a los siete sacramentos católicos, y al deseo de la Iglesia por registrar todo acto sacramental de ámbito social. Por eso,*

dins lo calaix del archiu y de allí nos entraga sinó per la celebració de missas y anniversaris. [...] i f. 650r.: “COMPTES DE ADMINISTRACIONES. Item manam als obrers, pabordes, pabordesas, administradores dels bassins desta iglésia parroquial y sufràgania que vuy són y per temps seran que dins 15 dias acabat lo any de llur administració donen bo y lleal compte al Rr y novament ellegits de la entrada, y exida y lo cumplen axi pena de 2 lla pagadoras de béns propis que aplicam en benefici de la obra, confraria o administració de ahont seran los consumacos, y altres a nostre àrbitre y lo que quedarà se deposite en lo Archiu en la forma acostumada”.

¹⁹⁵⁸. AEV, 1223/1, La Vola, 1775, 871r-v.

¹⁹⁵⁹. AEV, 1227, St Julià de Cabrera, 1753, f. 82v.

¹⁹⁶⁰. SALA, J., *Els arxius parroquials...*, p. 11.

¹⁹⁶¹. MAYANS, A., *Els arxius parroquials...*, p.132-133 i SOLÀ, X., *L'Arxiu Parroquial de Sant Feliu...*, p. 46.

los libros parroquiales estaban compuestos, sobre todo, por los Libros de Bautismo, Libros de Matrimonio y Libros de Difuntos, donde se inscribían todos los que se producían en el parroquia. Solían estar encuadernados en piel fuerte, de tipo folio, con papel grueso veteado (similar al famoso ‘papel de barba’): estas condiciones permitirían, así, su fácil conservación y permanencia, como referencia fidedigna de índole sociorreligiosa”.¹⁹⁶² L’afirmació és prou encertada, però si hi afegim que aquest interès per la documentació parroquial no és limitava solament als llibres sacramentals, sinó que s’eixampla a tota una altra sèrie de documents, com veurem a continuació, llibres de comptabilitat, llevadors de rendes, delmes i primícies, de celebracions i misses, o d’obrerries, confraries i associacions. Tots aquests volums donen fe de la ‘la memòria’ col·lectiva de la parròquia, tal com l’ha definit Eugeni Perea, amb una doble finalitat, la primera, “donar fe dels ritus, les activitats, els compromisos, les obligacions o els beneficiats dels seus membres, indistintament de si són clergues o laics, de manera que aquest corpus arxivístic constitueixi el gruix de la seva memòria”;¹⁹⁶³ i la segona, per una voluntat de control social, per la seva relació directa o indirecta amb les qüestions financeres.

Les referències als diferents llibres que haurien de formar l’arxiu parroquial no són mai del tot explícites, almenys pel que fa a la diòcesi de Girona. Tan sols, com hem vist, els llibres sacramentals semblen guardar-se a la capella de les fonts baptismals. No sembla, per tant, que es miressin amb deteniment cada un d’aquests volums, llibres, lligalls o papers. Mentre que a la diòcesi de Vic, on les notes són més habituals i sovintejades, encara que indirectes, hi ha un intent de control més estricte. Si aquestes notes són gairebé impressionistes, esdevenen en el segle XVIII una constant. És més, mentre el bisbe o visitador fa la visita protocol·lària a l’església, un notari o escriptent s’encarrega de llegir amb atenció i mirament tots els llibres i manaments. Aquesta lectura degué comportar una dedicació exclusiva, penosa (o ja acostumada), però amb la inversió d’un temps preciós que el bisbe no podia permetre’s. Normalment es llegien els últims edictes de visita i tot allò nou que s’havia redactat en l’anterior visita. Els llibres de comptabilitat i finances són els més explorats i revisats; sembla que es busquessin expressament els errors i faltes, potser perquè n’hi havia massa.

Aquesta cura i mirament anava de l’ordre i neteja, fins a la redacció, comprensió i lectura dels escrits. Hem de creure que, tot i que estaven avesats a llegir regularment, en condicions no massa favorables, i a reconèixer tot tipus de lletra, per tant, amb prou coneixements de paleografia, sempre hi havia quelcom que fallava. Tal és el cas de Sant Vicenç de Susqueda, on el 1590, es mirà els llibres sacramentals, que tot i bé i decentment disposats, “encara que mal

¹⁹⁶². MARTÍNEZ SANZ, José L., “Una aproximación a la documentación de los archivos parroquiales de España”, *Hispania. Revista Española de Historia*, XLVI (1986), p. 170.

¹⁹⁶³. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 125.

escrits per ser dolent escriura. Provehí que dit rector se mire tot lo que puga en fer bona lletra, tenint bona ploma y tinta de modo ques puga llegir”;¹⁹⁶⁴ i aquesta mateixa parròquia, cent seixanta anys després, ens serveix per argumentar la continuïtat d’aquests manaments:

“Manam al Reverent Rector que al escriurer las partidas en los llibres parroquials se conformia en tot lo mètudo [que] portan los ordinari del present bisbat, tenint present juntament lo previngut en orde açò en la provisió tercera de la visita feta per lo I-lustríssim de Marimon, de felis memòria, als 8 de juny de 1726, tot lo que volem se observe en cada una de las partidas que escriurà y en las ja escritas procurarà a esmanar quant se puga las faltas que se troban en ellas”.¹⁹⁶⁵

A Sant Romà de Sau, el 1776, s’exhorta als obrers i rector “que continue en lo zel ab que vehem que felisment decempeña lo pastoral càrrech que Déu li ha confiat portant *ab limpiosa y tota claredat* las partidas de llibres parroquials y tots sos corresponents comptes y descàrrechs, complís vuy exactament ho ha practicat”.¹⁹⁶⁶ En algun moment també s’indica com ha d’anar distribuït el text en el full, deixant un franja lateral per poder-hi fer anotacions i correccions. A La Vola, el 1741, el visitador mana a “lo rector nòtia al marge del llibre de llegats pios quant se aniran cumplint, què és complert, posant-hi la sua firma y especificant (quant ni ha molt de un mateix) tal cosa és cumplerta o tot, si tot ho és y ara fassan en los que hi ha escrits en dit llibre”.¹⁹⁶⁷ Segons les denúncies episcopals del segle XVIII, aquest serà el primer problema a l’arxidiòcesi tarragonina.¹⁹⁶⁸

A Girona dóna la impressió que no hi ha massa control sobre la documentació. Una impressió bastant sorprenent si tenim en compte que el desenvolupament de la gestió econòmica i administrativa era el que hauria de preocupar més rectors, així com ho feien els visitadors. Per exemple, sabem que en les visites dels bisbes Cassador, Senjust, Dou i Auther s’anomenen els llevadors i capbreus de l’obra, però sense cap més especificació. És més, la llista de possibles llibres és llarga però no les seves referències. Els bisbes gironins segueixen la inèrcia de les visites anteriors i no anoten res referent a la bona o mala gestió de la comptabilitat parroquial. Tenim un parell d’excepcions que confirmen la regla en unes visites, distants en temps i en espai: de Sant Climent d’Amer el 1680, inspeccionant els llibres parroquials, de l’obra i de l’administració de la parròquia, enumerats d’aquesta manera, que trobà ben ordenats i disposats, i la segona, la decisió iniciativa que pren el rector de La Pinya a l’hora d’anotar iniciar un llibre

¹⁹⁶⁴. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 248v.

¹⁹⁶⁵. AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1749, f. 745r-v.

¹⁹⁶⁶. AEV, 1234/1, St Romà de Sau, 1776, f. 58v.

¹⁹⁶⁷. AEV, 1223/1, La Vola, 1741, f. 280r-v.

¹⁹⁶⁸. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 127.

de comptes (sinó fixem-nos com el comença i l'anomena, amb determinació i claredat), a principis del segle XVII: “*Libre titular sive status ecclesia*”.¹⁹⁶⁹

A més, a Girona són ben poques les referències a l'exhortació de portar bé els llibres d'administració dels sacraments, els comptes del rector i de la fàbrica, els llibres de fundacions, beneficis i causes pies. Un dels conceptes més mencionats és el de la compra de llibres amb els fulls en blanc per anotar i continuar les visites, al mateix temps que es relliguin les anteriors. Tal és cas de la visita del bisbe Auther a Sant Feliu de Pallerols, el 1680, on va comprovar el mal estat de la documentació, així, per tal que

“los papers, actes y demás scripturas de las rendas dels aniversaris y missas de stacha se conserven millor, mana perçò sa Il·lustríssima al Reverent Rector de la present iglésia, en virtut de santa obediència, que de diners de dit aniversaris dins un mes pròxim després de la següent visita, fassa fer una caixa amb son pany y clau per a recondir dit papers y scripturas y en dita caixa tinga un codern per a notar los actes que se'n trauran y aquí y per quin effecte se entregaran per a conservar los chanelars y memorias y recobrar que sien degan notar-se en la mateixa partida de dit codern. Mana també a dit rector, en virtut de santa obediència, que dins dos mesos també pròxims, a gastos de dits aniversaris, fassa fer un llibre en foleo y en ell, amb la major claredat ques puga, per aque se sapia la renda queya y se pujan pendrer en tot temps los comptes als prov. y conste qui fa dita renda y se noten las llucions y las personas qui hauran pres lo dines”.¹⁹⁷⁰

En aquest sentit, hem de tenir present el que es digué en el concili tarraconense de 1564-66, prenent les paraules de Joan Bada, “en aquests llibres caldrà anotar, dins un termini màxim de dos mesos, *largo modo*, tots els documents i actes de qualsevol afer que siguin. Hauran de ser inventariats, en tot canvi, en presència del batlle i de dos jurats, i queda terminantment prohibit de treure'ls del terme parroquial, delictes del qual només podrà ser absolt qui l'hagué comès, després de la devolució dels llibres”.¹⁹⁷¹ Tenim uns testimonis de La Barroca i de Sant Martí de Querós que ens demostren la importància i necessitat del control i vigilància d'aquesta documentació, del seu robatori, la sostracció o la manipulació malintencionada, aplicable als segles XVI, XVII i XVIII. Les intencions d'amagar documentació, per part de particulars, amb el dipòsit d'una còpia a l'arxiu, és posa en evidència quan “mana a qualsevol persona que dins

¹⁹⁶⁹. APLPI, *Libre titular* (s. XVI-XVII), f. 2r.: “*Libre titular sive status ecclesia* vulgo dicto de la iglésia parroquial de Nostra Senyora y Sant Jaume de La Pinya, vescomptat de Bas y bisbat de Gerona, fet y posat en orde com devall se trobarà escrit per mi Rafel Joan Compte, presbitero y rector de dita iglésia y rectoria de La Pinya per optemperar a la ordinació y visita feta, a molts anys fa de part del molt Il·lustríssim y Reverendíssim monsenyor don Francesch Arévalo y Çuaço, per la gratia de Déu y de la Santa Sede apostòlica Bisbe de Gerona y del concell de sa Magestat; per lo molt Reverent Senyor el licenciado Joan Gonçales de Arellano, visitador y reformador general de las iglésias de la ciutat y bisbat de Gerona, la dada de la qual fonch feta en la parròquia de Sant Christòfol Çesfonts a XI. de Novembre any de la nativitat del senyor M.D.LXXXXVIII sota escrita y firmada de ma propria de dit senyor visitador. Essent notari de dita visita [el] ministro Clascar, en la qual visita y reformatio actes y manaments de agulla estan y se trobaran vuy recopilats entre las scripturas de la present iglésia de La Pinya, y també de la iglésia dels Balps juntament, de actes de visites en ditas iglésias fetas de molts anys, atrás jo entràs rector de las iglésias de La Pinya y Balps feta per mi [...]”.

¹⁹⁷⁰. ADG, P-106, Sant Feliu de Pallerols, 1680, p. 130r-v.

deu dies de la notificació de aquest manament denuncie al rector los actes y escriptures que tindran o sabran que tinga o ajan ilenats o amagats tant de la rectoria com de la obra de la present isglésia”.¹⁹⁷² El bisbe voldrà la independència i total separació de la documentació parroquial respecte la particular, la de les persones laiques. No desitjarà que cap document estigui a mans d’individus aliens a la institució eclesiàstica, fora de l’església o dels arxius parroquials. El testimoni de Sant Martí de Querós ens ho confirma:

“Havem entès que ab lo present de aclarir las cosas del Rector diffunt sen portaran a Vich los llevadors y alguns actes de la rectoria, lo que fou ab lo beneplàcit del hereu del dit y com no pogam permetrer se exposian los papers tocats a dita rectoria al perill de extraviar-se y perdrer-se: manam al hereu del dit diffunt, que és Joan Baptista Company, pagès de la parròquia de Vilanova de Sau (qui dóna lo permís per que Porsell, notari, sels ne portàs) que sens dilació alguna, baix las penas de àrbitre del superior, fassa se restituescan en lo arxiu de dita rectoria tots los llibres, actes y demés papers tocants y fahens per ell. Y lo Reverent regint cura de ànimas de dita parròquia enviarà còpia desta provisió al dit hereu”.¹⁹⁷³

La cronologia del testimoni del costat gironí marca una nova etapa (entorn de 1680-1685), coincidint amb un interès més gran i renovat que mostraren els bisbes a partir de la divuitena centúria per la vigilància dels documents arxivístics. El bisbe Pontich és un dels peoners en reprendre i reconèixer la importància de la documentació en una llarga sèrie de capítols de les seves constitucions sinodals: els beneficiats a l’hora d’escriure els seus ‘llevadors’ (“*Beneficiati capbrevia reddituum suorum beneficiorum faciant*”),¹⁹⁷⁴ les consuetes on relacionar totes les celebracions (“*Ecclesiae omnes in quantum poterunt cum Cathedrali se conforment*”¹⁹⁷⁵ i “*Parochi omnes cum Clericis Communitatis, ubi est Comunitas, librum sua Ecclesiae rituum, & consuetudinum antiquorum habeant, illúmque in nostro Vicaritu scribi faciant*”),¹⁹⁷⁶ la redacció de tot tipus de documentació notarial (“*Contractus, & instrumenta de rebus Ecclesiasticis, & piis apud Notarios vagos non siant*”),¹⁹⁷⁷ els llibres d’almoines i de causes pies (“*Parochi memoriali habeant rerum piarum suae Parochiae, & Auditori piarum causarum suo tempore mittant*”),¹⁹⁷⁸ o bé la necessitat de disposar dels cinc llibres sacramentals, entre d’altres. A Vic tampoc es queden enrera posant èmfasi en el moviment i manipulació dels documents dins i fora la parròquia i llur arxiu, i en aspectes fins llavors no desenvolupats (arxius amb dos claus; llibres amb beneficis i causes pies; la creació d’arxius dels deganats i la transcripció de dotalies i fundacions de beneficis per la cúria del vicariat i degants).¹⁹⁷⁹

¹⁹⁷¹. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 204.

¹⁹⁷². ADG, P-79, La Barroca, 1606, f. 185r.

¹⁹⁷³. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1746, f. 501v.

¹⁹⁷⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 256-262: Lib. III. Tit. XVI. Cap. 1

¹⁹⁷⁵. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 269-270: Lib. III. Tit. XVII. Cap. 8.

¹⁹⁷⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 104-105: Lib. III. Tit. V. Cap. 9.

¹⁹⁷⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 105-106: Lib. III. Tit. V. Cap. 11.

¹⁹⁷⁸. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 159-160: Lib. III. Tit. XI. Cap. 10.

¹⁹⁷⁹. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 7: Cap. I. “*Vt nullus à sua parochia, extra terminos illius scripturas extrahat*”; Cap. II. “*Nullus repiciat notas in Parochia alterius, sine licentia Curati illius*”; p. 8,

Malgrat la permanent i monòtona insistència episcopal, continuava la negligència i descurança entorn de dos punts: la desaparició de papers de l'arxiu i el pèssim estat dels comptes relatius a la parròquia. Els bisbes Antoni Pasqual i Miquel Pontich coincideixen en aquest tema. Pasqual, en el seu primer edicte de visita de 1685 en fa referència en un punt: "Item si hi ha algú [que] tinga llibres, actes, capbreus, papers, memorialis o altres qualsevol escripturas tocants a iglésias o rendes d'ellas o a qualsevols beneficis o personats"¹⁹⁸⁰ i Pontich, en les sinodals de 1691.¹⁹⁸¹ La visita a Roda de Ter reforça aquesta idea i serveix de model a seguir a totes les parròquies de la diòcesi vigatana. L'ha titulat 'Esmerços i reesmerços':

"Y per conservació de las rendas desta iglésia manam al rector que recorre totas las partidas de esmerços y reesmersos de censal, de fundacions, de missas, anniversaris, etc, y en las que trobarà que en los actes de reesmers o reesmersos, de fundacions, faltan en son arxiu, procurarà en fer las diligèncias possibles pera treure còpias autorizadas de poder dels notaris quels reberen o tenen en son poder. Y per la primera visita ne donarà raó de haverlo axi executat sots pena de pagar de propi lo dany que estimarem per ocasió de qualsevol omisió o negligència y per la venider no entregui la salari dels dits actes al notari sent que primer li done còpia de ells, per posar-los en son arxiu, y lo cumple axi pena de pagar-los de propi altres a nostre àrbitre".¹⁹⁸²

En la compra de llibres o fulls en blanc s'indica normalment la mida, si són grans ('foli') o petits ('de quart'). L'enquadernació i relligament es refereix als llibres emprats diàriament, i que per l'ús continuat es fan malbé, i també als fulls dispersos referits a un tema en concret i que s'ha d'agrupar per ordre; per exemple a Cogolls, el 1736, "compria un llibre y lo intitularà: llibre de testaments y en lo principi de ell cusirà tots los testaments presos per sos antecessors, servant lo orde prioritat";¹⁹⁸³ A Sant Martí Sescorts, el 1753, "a los obreros de la yglésia sufragània mandamos que compren un libro para notar las partidas de bautismos, en el que coserán las partidas que están sueltas en una libreta"¹⁹⁸⁴ (i repetida el 1791, a la seva sufragània,

Cap. III. "*Curati, & eorum loca tenentes, conscribant planè notas, seu aprisias instrumentorum, quae receperint, infra duos menses*"; Cap. IV. "*Curati in domibus suarum Ecclesiarum locum congruum pro scripturam sua Ecclesiae conservacione constituentur*"; p. 9, Cap. V. "*Vt in Archivo Curiae Vicariatus Vicen. conservetur liber institutionem Beneficiorum, & piarum causarum*" i Cap. VI "*Vt in Decanatus nostrae Dioecesis, in locis in quibus est consistorium, sit domus, in qua jura per Decanum reddantur, & ibi siat Archivus ubi scriptura custodiantur*" i p. 10, Cap. VII "*Dotationes, & Fundationes Beneficiorum in Curiis Vicarius, & Decanatum transcribantur*".

¹⁹⁸⁰. AEV, 1220/3, Manaments generals d'Antoni Pasqual, 1685, f. 3r.

¹⁹⁸¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 58, Lib. II. Tit. II & III. Cap. Unic.: "*quia interesnt plurimum scripturas publicas in debita custodia conservari, statuimos, & ordinamus, ut nullus Rector, sivè Curatus notas, seu aprisias scripturarum suae Ecclesiae, seu Parochiae extra terminos eiusdem Parochiae extrahat, sub poena excommunicationis, & aliis ad arbitrium nostrû, à qua absolvi nequeat, nisi prius scripturam sublatam restituerint*".

¹⁹⁸². AEV, 1221, Roda de Ter, 1685, f. 647r.

¹⁹⁸³. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 84v.

¹⁹⁸⁴. AEV, 1227, St Martí Sescorts, 1753, f. 68v.

on els llibres sacramentals “*se escriben en quadernos sueltos sin forma de libro contra lo prevenido en el sagrado concilio de Trento*”),¹⁹⁸⁵ o bé a Pruit, el 1775 deia que

“Havem vist que lo actual rector en compliment de la circular de Sa Senyoria Il·lustríssima a ell y demás Rectors del present bisbat dirigida per la concervació de rendas y compliment de celebracions, té compostos los llibres previnguts ab dita circular; perçò sols li manam incèrtia al principi del llibre mestre de rendas lo imprès y que fàcia enquadernar los actes de son arxiu ab la possible brevedat, per sa major concervació y custòdia”.¹⁹⁸⁶

Tal vegada, hauríem de suposar que aquesta falta de llibres i de fulls en blanc a moltes parròquies es deu al seu elevat preu i a la dificultat per aconseguir-los. Mentre que l’obreria de Ridaura pagà 3 sous per llibres blancs el 1593 i 10 sous per la compra d’un llibre de baptismes el 1619, la tarifa de preus gironina de 1655 ens aporta altres dades prou orientatives d’aquests preus, on pot apreciar-se l’increment successiu.¹⁹⁸⁷ Les enquadernacions oscil·laven entre els dos i vuit sous, depenent de la mida. En el darrer quart del segle XVIII, el rector de la parròquia de Les Preses, iniciava d’aquesta manera el llibre que recent havia adquirit: “Llibre dels batejats en la hisglésia parrochial de Sant Pere de las Preses del bisbat de Gerona, comprat en Olot als 11 de Abril del any 1681, essent rector de dita hisglésia lo Reverent Miquel Conill, costa dotsa sous [de] plata, dia y any sobredit”.¹⁹⁸⁸

En el cas de la producció local, centrat exclusivament en la geografia gironina, la referència al primer molí paperer és de 1622, a Borgonyà, en tot cas, molt difícil d’abastar a tota la diòcesi gironina. Els molins paperers de la Garrotxa, el Pla de l’Estany, el Gironès i algunes zones de l’Empordà no funcionen en plena normalitat i rendiment fins a finals del segle XVII, i no serà fins al llarg del segle següent que creixen i treballen amb força.¹⁹⁸⁹ Calia importar-se, doncs, a finals del segle XVI segle XVII, de Montcada i Reixac, Girona, Capellades i Vic, zones que decauen o emergeixen en detriment o favor d’unes o altres.¹⁹⁹⁰

Tenim la sort que la majoria de les parròquies que estudiem han conservat bona part de la seva documentació parroquial. En alguns llocs fou cremat o destruït, totalment o parcialment, durant la Guerra Civil (Sant Esteve de Bas, Joanetes, Puigpardines, les Planes d’Hostoles, Sant Iscle de

¹⁹⁸⁵. AEV, 1236/1, St Martí Sescorts, 1791, f. 322r.

¹⁹⁸⁶. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442r.

¹⁹⁸⁷. ALBERCH, Ramon *et alii.*, *Gremis i oficis a Girona...*, p. 304: “un llibre ara sie de quart, ara sie de full blanc de paper de Gerona y igualat, y picat ab sas cobertas de pregamí, com fins vuy ses acostumat, per quiscuna mà de paper, 2 sous 6 diners; y semblants llibres blancs de paper mitjà, per quiscuna mà, 3 sous 6 diners; un llibret o quadernet blanc, de sis fulls de paper ab la cuberta de pergamí, 1 sou; y si dit llibret és de mitja mà, 1 sou 6 diners; per quiscuna rúbrica en quiscun llibre, 1 sou; per reglar quiscuna mà de paper comú, o mitja o forma major, 8 diners”.

¹⁹⁸⁸. APLP, *Baptismes desde 1681 hasta 1787*, f. 1r.

¹⁹⁸⁹. SOLÀ, X. i DONAT, L., *Els molins*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Caixa de Girona-Diputació de Girona, 2003, p. 34-37.

Colltort, Cogolls o Les Encies),¹⁹⁹¹ mentre que les parròquies d'El Collsacabra pràcticament no se'n ressentiren i en disposen íntegrament. Procedents dels qüestionaris del 1939 poden resseguir la pèrdua lamentable d'alguns exemplars de probable valor, encara que el rector no mostri massa coneixements: a les Planes es cremà “*un misal gótico del siglo XVIII*” (sic), junt a la pràctica totalitat de la documentació, i que, segons ell, “*no había ningún documento notable por su valor*”.¹⁹⁹² A Cogolls diu que “*entre los documentos más notables que fueron destruidos había uno del siglo XI que contenía una especie de Censo y Documento que acreditaba la autenticidad del Lignum Crucis. Los demás carecían de importancia y si alguna tenían eran simplemente locales, o sea referentes a costumbres antiguas o hechos de la parroquia*”.¹⁹⁹³ En ple segle XX, comencen a fer-se més accessibles al gran públic i investigadors en general. I en les darreres dècades es concentraren en els corresponents arxius diocesans.¹⁹⁹⁴

Una altra de les consideracions a l'hora de parlar de la documentació és el seu grau de conservació, quin és el seu estat actual. Hem de tenir en compte l'efecte de les guerres, els robatoris i les cremes de documentació, quelcom també relativament habitual durant l'època moderna. És el cas, encara que no documentat en les visites pastorals, del monestir d'Amer, que disposava d'un volum documental espectacular; i que el rector es queixava que “*lo lamentable es que algunos libros sacramentales han quedado casi ilegibles debido a la humedad a que estuvieron expuestos, por temor de registros a quien los guardaba*”.¹⁹⁹⁵ Això ens permet demostrar que els arxius i la documentació que ens ha arribat als nostres dies són el resultat d'un llarg procés històric i que no només responen als avatars més recents i recordats, per exemple, de la Guerra Civil Espanyola, com ja hem vist, sinó que altres elements hintervenien.

b. El cas de l'arxiu del monestir d'Amer

Qualsevol ocasió era bona per tal de procedir a la destrucció i sostracció documental per part de particulars, i així fer desaparèixer les traces de possessió de domini senyorial, consuetuds i pagaments de censos diversos. Alguns documents ja havien desaparegut a la Baixa Edat mitjana, amb els terratrèmols, segons diu Josep M. Marquès i “d'altres foren incendiats per ‘persones iniquies de la vila’, segons que es desprèn de la concòrdia sobre delmes de la vila i vall d'Amer; encara el 1657 les tropes enrunaren la torre de l'abat, on es guardaven manuals de

¹⁹⁹⁰. GARCIA, A., *Un siglo decisivo...*, p. 272-274.

¹⁹⁹¹. MAYANS, A., *Els arxius parroquials...*, p. 23-24.

¹⁹⁹². ADG, *Cuestionario...*, Les Planes, 30 de setembre de 1939, p. 18.

¹⁹⁹³. ADG, *Cuestionario...*, Cogolls, 2 de novembre de 1939, p. 18.

¹⁹⁹⁴. MARQUÈS, J.M., *Arxiu Diocesà de Girona...*, p. 129-180.

¹⁹⁹⁵. ADG, *Cuestionario...*, Amer, 26 de setembre de 1939, p. 18

l'escrivania i altres escriptures".¹⁹⁹⁶ No ens ha d'estranyar, doncs, l'actitud de l'abat Joan A. Climent (1675-1701) quan feu copiar, entorn del 1682, els documents més importants de l'abadia a l'escriptori del monestir de Sant Pere de Puel·les, de Barcelona, entre els quals destacaven certificacions de títols de propietats i privilegis reials, l'acta de consagració o l'elecció del primer abat. Aquest llibre va ser titulat *Liber privilegiorum et aliarum escripturarum imperialis monasterii Beata Maria Amerensis Ordinis S.P.N. Benedicti congregationis Tarraconensis*, i a la portada s'indica la raó: "perquè no es perdi el seu contingut després que molts altres, sobretot els més antics, s'han perdut, foren robats o greument deteriorats, com els que sobrevisqueren als terratrèmols de 1427; altres es perderen per causa de la incúria i per les diverses incursions bèl·liques a què fou sotmès el recinte abacial, sobretot la de l'any 1657".¹⁹⁹⁷

Aquest arxiu havia estat consultat, en els segles XVIII-XIX, per eminents eclesiàstics historiadors, com Enrique Flórez, José de la Canal i Jaime Villanueva. Aquest darrer, en la seva explicació del monestir, acaba dient que "*el archivo es pieza muy curiosa, y bien decorada por el Abat Don Francisco de Miranda en 1739. El número de pergaminos es apreciable y su calidad tambien: en el están los que van citados, y otros que ha producido buenas noticias de Condes, monedas y otras cosas cosas que no hacen papel en esta carta. Precede a esta pieza la biblioteca, pequeña pero con buenos libros de literatura corriente. En resolución, el catálogo de Abades, que voy á dar, hará formar mas cabal idea de cuanto va dicho. De algo me ha servido el que hallé formado aquí; pero me ha costado rectificarlo con el exámen de las escrituras, añadiéndolo en mucha parte y acotando lo que verás*".¹⁹⁹⁸

Sens dubte, la més gran dispersió de documents tingué lloc després de 1835, prenent diferents direccions: un gran part, després de passar per la Delegació d'Hisenda de Girona, anà a parar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó; també hi anaren documents que passaren per la Biblioteca de Catalunya. El 1838, abans del trasllat a Barcelona, feu un inventari el farmacèutic olotí Xavier de Bolós. En la relació dels 1009 volums de la biblioteca, acaba conclouent que "*a más de los libros notados hay una infinidad de quadernos de misceláneas, panegíricos, cédulas, oraciones fúnebres y de otras materias; como tambien muchos pliegos manuscritos. Lo que importa mucho es sacar la biblioteca del lugar en qué ahora se halla, porque como está en una pieza húmeda y enteramente, sin la menor ventilación, los libros se consumen y hay muchos de totalmente inútiles e inservibles*".¹⁹⁹⁹ D'altres desaparegueren pel camí. Mentrestant, una altra

¹⁹⁹⁶. MARQUÈS, J.M., *Diplomatari de Santa Maria d'Amer...*, p. 9.

¹⁹⁹⁷. PUIGDEMONT, J., "Acta de consagració...", p. 112.

¹⁹⁹⁸. VILLANUEVA, J., *Viaje literario á las iglesias de España*, Madrid: Imp. Real Academia de Historia, 1850, v. 14, p. 222.

¹⁹⁹⁹. Citat per PUIGDEMONT, "Acta de consagració...", p. 114.

gran part es conserven a l'Arxiu Diocesà de Girona, sobretot dels segles de l'època moderna, quan foren units Amer i Roses, el 1592.²⁰⁰⁰ Si aquesta era la relativa sort de la biblioteca i documentació del monestir, no ho fou tanta la referent al mobiliari, plata, objectes i robes litúrgiques i obres d'art, com pintures i escultures, repartides per diferents cases de la vila, saquejades i venudes a antiquaris, segons ho testimonià personalment el prevere Gaietà Barraquer, en algunes visites a Amer a finals del segle XIX.²⁰⁰¹

c. Pergamins

Pel seu material podem considerar-los els més antics, segurament de l'època medieval, i de dimensions reduïdes. Existia, però, el costum d'escriure determinats actes notariais de certa importància a l'època moderna també sobre pergamí, i ja d'una mida més gran i considerable. El pergamí, el cuir o la pell tractada oferia millors condicions de resistència per a un document que havia de ser emprat, usat i mogut en diverses ocasions i per diferents mans. Els pergamins de les esglésies no han arribat íntegrament, o bé ho han estat emprats com a tapes per a altres llibres, perquè, tal vegada, ja no tenien raó de ser. En qualsevol cas, un pergamí o text antic, tot i que pogués semblar inservible o intel·ligible, no havia de ser menyspreat, sempre podia ser recuperat i reutilitzat.

Un bon exemple el tenim en la visita a la capella d'El Far, el 1589, on el bisbe mana al seu beneficiat que presenti la dotalia i el llevador de rendes que en confirma el seu origen. Així doncs, el rector de dita parròquia va presentar i ensenyar la dotalia i el llevador de rendes corresponent allà mateix, al visitador, sense haver d'anar a Vic. Es tractava d'un material de gran valor econòmic, que justificava la seva vida material, i que s'havia de guardar amb cura:

“Nota que Mateu Torner, rector de dita parrochia o iglésia té un acte scrit en pregamí fet en Gerona, any del senyor 1377 en lo qual es decretat y ordenat per lo bisbe Ramió de Vic, que lo rector presentà lo dit benefici una begada per los pabordes y prior de dita capella, altra vegada los dits pabordes se auran scipat lo jus patronat que lo rector a de presentar la primera vegada que vaguera y val lo benefici xixanta lliures”.²⁰⁰²

d. Els registres sacramentals

El control i registre de l'administració dels sacraments fou un dels temes tractats en el concili de Trento. Si bé significà el naixement oficial dels registres parroquials o sacramentals, no ho era a nivell real, ja que a nivell puntual i anormal existí una certa legislació conciliar que en regulava

²⁰⁰⁰. MARQUÈS, J.M., *Arxiu Diocesà de Girona. Guia-inventari...*, p. 108-112.

²⁰⁰¹. BARRAQUER, G., *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Barcelona: Imp. Fco. J. Allés Alabart, 1915-1917, 4 vols.: v. 2, p. 79-81; v. 3, p.175-183.

²⁰⁰². AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 236v.

la seva obligació: el 1502, el bisbe gironí Berenguer de Pau manava enregistrar els baptismes²⁰⁰³ i el concili provincial de Tarragona de 1555 insistia en el registre dels baptismes i defuncions després de cada celebració (ratificat unes dècades més tard).²⁰⁰⁴ Disposem d'algun exemple que ratifica aquests decrets, per ordre episcopal: “Libre dels bateixs de la perròquia de Sanct Pere de Les Preses en virtut dels sacres concilis y per manament del Il·lustríssimo y Reverendíssimo don fra Banet de Tocco, bisbe de Gerona, comensat un dia y any devant escrits [9 de novembre de 1574] per mi, Baldiri Mata, prevera y rector de la isglésia de dita perròquia de Les Preses”.²⁰⁰⁵

Una sèrie d'excepcions mostren la precocitat en el registre d'aquests volums durant el segle XIV: Vilanova de Sau²⁰⁰⁶ (el més antic de la diòcesi vigatana i de Catalunya), Castelltallat,²⁰⁰⁷ Sant Julià de Vilatorça,²⁰⁰⁸ Sant Feliu de Pallerols, començat el 1492 (el més antic de Girona),²⁰⁰⁹ i a Sant Iscle de Collort sabem de l'existència de volums pretrentí (aquest darrer apareix referenciat en la visita pastoral del bisbe Joan Margarit, on trobà un llibre on es descrivien els batejats).²⁰¹⁰ Quin sentit tenia, en aquests escassos exemples (i pocs més), portar a terme el control i el registre d'aquest sacrament? Existia realment aquesta necessitat en unes parròquies rurals on quasi tothom es coneixia? On havien fet estralls les pestes del segle XIV? De fet, aquests intents de reforma i organització ja comptaven amb diferents precedents dins els regnes peninsulars, com el que havia impulsat el cardenal Cisneros a la diòcesi de Toledo el 1497 o bé Alonso de Cartagena, bisbe de Burgos, el 1443, sempre circumscrits en un àmbit reduït.²⁰¹¹

Sabem per les visites pastorals que els registres sacramentals ja existien a gairebé totes les parròquies a finals del segle XVI, en forma de papers volants o llibres, on un sol volum s'emprava per assentar totes les partides. En qualsevol cas, els llibres sacramentals contenen molt més que les simples anotacions de batejos, casaments o difunts, ja que l'escassetat de paper

²⁰⁰³. Amb tot, a la Garrotxa s'han conservat diferents llibres de baptismes anteriors a aquesta data: a Sant Feliu de Pallerols, comencen 1494 i a Santa Pau el 1499. MAYANS, A., *Els arxius parroquials...*, p. 132-133 i 151-154.

²⁰⁰⁴. MARQUÈS, J. M. (introd. i trad.), *Concilis provincials...*, p. 155: on diu, referent als sacraments, en el concili de 1591 convocat pel bisbe Joan Terés, “Els curats han de portar cinc llibres, on s'annotaran els noms dels batejats, dels confirmats, dels qui contrauen matrimoni, dels difunts i dels qui es confessen anualment”.

²⁰⁰⁵. APLE, *Baptismes. A 1574 usque 1680*, f. 1r.

²⁰⁰⁶. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, A/1 (1427-1439), lligall.

²⁰⁰⁷. AEV, Arxiu parroquial de Castelltallat, A-G/1: G (1429-1461).

²⁰⁰⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Vilatorça, A/1 (1486-1549).

²⁰⁰⁹. MAYANS, A., *Els arxius parroquials...*, p. 132 i ARNALL, M. Josepa i PONS GURI, Josep M. *L'escriptura a les terres gironines. Segles IX-XVIII*, Girona: Diputació de Girona, 1993, v. I, p. 390-391 i v. II, làm. 191a i b.

²⁰¹⁰. MAYANS, A., *Els arxius parroquials...*, p. 131 i CALZADA, J., *Sant Iscle de Collort...*, p. 30, era del 1544.

²⁰¹¹. MARTÍNEZ, J.L., “Una aproximación a la documentación...”, p. 172-174.

(i per altres raons que desconeixem) els feia propensos a anotar-hi altre tipus d'informació.²⁰¹² El bisbe Pedro Jaime, per exemple, manà anotar les visites pastorals en els llibres sacramentals. A Sant Martí Sescorts, el 1589, manà que “totes les demunt dites provisions se scrigueren en lo llibre dels baptismes de dita parròquia, dia y any sobredit signades de mà de dit visitador y de mi Salvador, traginer infra scrit”.²⁰¹³ Aquesta tendència durà poc, ja que trobem pocs anys després del seu mandat, els registres dels sacraments i de les visites en volums separats.

A partir de la visita de 1595 hi ha d'haver, obligatòriament, quatre llibres, per als tres sacraments i l'excomunió. A la mateixa parròquia anteriorment citada, en un sol volum, tal com s'havia manat i continuat fent fins llavors, hi havia partides d'excomunicats, matrimonis, òbits i entrades i sortides del bací de les ànimes. Això no agradà del tot al visitador “e provehí que dit rector, dins dos mesos, farà per cada cosa de les demunt dites un libre, ço és per baptisme, un libre per los matrimonis, altre per los òbits, altres per los excomunicats, altre a pena de excomunió y de tres lliures”.²⁰¹⁴ L'ambigüitat de com portar i redactar aquests tipus de registres era bastant gran, i provocava gran enrenou imprecisió, malentesos i equivocacions, ja que encara no hi havia un estil unificat. El 1742 a Sant Martí Sescorts manà al rector “esmènia en lo antes dit llevador nou las equivocacions dels noms de aquells per qui se ha de celebrar, assegurant-se'n bé antes ab lo acte de fundació o testament en que cònstia de la voluntat del fundador”.²⁰¹⁵ A Vilanova de Sau, es mostrà taxatiu i categòric,

“E més visità un libro en lo qual confusament stan scrits los baptismes fins en novembre de 1594 y matrimonis y après baptismes fins 1595 de abril, y memorial deguent de combregar y altres coses, tot en confús, mana y proveix dit senyor vicari general com a visitador predit que dit rector dins dos mesos faça fer tres llibres a dispeses de qui serà, en la ha per scriure los baptismes, l'altra per scriure los òbits y l'altre per los òbits y l'altro per los comunicats, attento que ne té hu de nou a hont se diu los matrimonis y aco a pena de 3 lliures”.²⁰¹⁶

De nou aquí trobem grans diferències entre el que deien els bisbes gironins i els vigatans. En les visites gironines dels segles XVI-XVII, les mencions als llibres sacramentals són més aviat escasses: poques vegades n'hi ha una relació completa, el seu estat de conservació, tipus d'escriptura, etc. En general, aquests vénen descrits després de visitar l'altar major o la capella on hi ha el Santíssim Sagrament, els Olis i les Fonts Baptismals, on estan originalment dipositats, prop de les funcions que s'hi desenvolupem. Quan hi són, se'ls anomena com a

²⁰¹². Tradicionalment aquests volums s'han emprat fins ara almenys en tres investigacions ben diferents (la demografia històrica, l'estudi de les professions i el canvi lingüístic), descuidant molts altres aspectes d'interès. La bibliografia és abundant sobretot en casos locals. Vegeu: BUSQUETS, J. i NADAL, J., *Les possibilitats de la demografia històrica...* i BLANCH, M. i DROU, P., *El canvi lingüístic en alguns arxius parroquials de la diòcesi de Girona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.

²⁰¹³. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 212v.

²⁰¹⁴. AEV, 1210/2, St Martí Sescorts, 1595.

²⁰¹⁵. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1741, f. 372r.

²⁰¹⁶. AEV, 1210/2, Vilanova de Sau, 1595, f. 20v.

llibres de baptismes, núpcies i defuncions, i es diu que estan ben regulats i custodiats (tan sols un cas, a Puigpardines, el 1632, s'indica que no estan ben escrits) i quan no hi ha constància que hi siguin, mana fer-ne. A la segona meitat del segle XVII, a Sant Iscle de Colltort (1661) i a Les Preses (1667), s'havien perdut, fet que n'impossibilitava el cobrament dels drets d'estola d'aquests sagraments. Llegim el de Les Preses:

“Mana a dits obrers que tingan cuydado en cobrar lo llibre dels Baptismes, se ho exhibit en alguna causa se aporta la Audència, y axi mateix a totes aquelles persones que tindran alguna notícia del llibre dels matrimonis que falta des de lo temps de la passada guerra, o revelen al Reverent rector de la present iglésia per a que cobre aquell y lo posen en bona custòdia sota pena de 5 lliures y de entredit personal”.²⁰¹⁷

Durant la dècada de 1590, els bisbes vigatans es preocupen per la redacció d'aquestes partides, per la creació d'una pauta i estil únic a tota la diòcesi. El nou ordinari del bisbe Pasqual a finals del segle XVII servirà de pauta, i les sinodals coetànies així ho ratifiquen (amb quatre llibres).²⁰¹⁸ Pel costat gironí no quedarà palès fins ben entrat el segle XVIII, i ja a partir del 1736 queda ben definit en el *Ritual* del bisbe Bastero. Els rectors procuraven estalviar-se el mínim de feina, i escrivien amb rapidesa, descuit o inèrcia. Aquesta fórmula feia així, repetida a cada parròquia,

“Item visità los libros del baptisme, matrimonis y òbits y excomunicats. Provehí que en los dits libros posse lo dia y any no ab xifres sinó ab letras y en lo dels baptismes lo número del ministre qui bateyara y en lo dels òbits si lo defunt aura fet testament o no y en poder de qui y lo dia y any y los legats pios que aura depars sots pena de sinc sous per cada vegada”.²⁰¹⁹

Successivament s'hi afegiren altres detalls, com que “en los baptismes digue lo ministre y en los matrimonis pose dos testimonis com és acostumat”.²⁰²⁰ Més endavant, a partir de 1620, aquestes partides han d'incloure altres dades i esdevenir més exhaustives; aquest és el cas de Sant Martí Sacalm on diu que “hi continui escrivint els noms y cognoms dels pares que en dita església tenen lloc els bateigs, els que hi ha constància que en dita parròquia hi ha hagut matrimoni, així com els que es confessen, els que fan la comunió y els morts”.²⁰²¹ El 1691 s'imposa als rectors que “escrigan las partidas en los llibres parrochials en la forma que estan notadas en la 1 y 2 part dels ordinaris novament impressos”,²⁰²² amb el màxim de precisió, per exemple en els llibres desposoris i òbits:

“Item manam al Rector que en las partidas desposoris chalende lo dia, mes y any y ab expeticació de la Cúria ecclesiàstica per ahont se haurà despatxat la llicència de casar, y així mateix en la fi de la dita partida chalendarà lo dia, mes y any y en poder de que nutari

²⁰¹⁷. ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 271r.

²⁰¹⁸. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 22: Cap. IV. “Vt Parochi quatuor libros habeant & quid in quolibet eorum scribere”.

²⁰¹⁹. AEV, 1208/2, Santa Maria de Corcó, 1589, f. 216v.

²⁰²⁰. AEV, 1241/2, Falgars, 1591, f. 23r.

²⁰²¹. AEV, 1213/4, St Martí Sacalm, 1622, f. 219r.

²⁰²². AEV, 1222, Tavertet, 1691, f. 466r.

los contrahents hauran fet capítols matrimonials, y també com han pres les benediccions nupcials; y en las partidas de òbits especificarà los llegats pios de missas y anniversaris, fundacions que hauran deixat los piosos fundadors, y en poder del notari al dia, mes y any y lo cumple axí pena de 10 sous per quiscuna volta que faltará”.²⁰²³

Encara en les visites de 1723, 1726 i 1749 es reprèn el model de l'ordinari de Pasqual que alguns rectors no en fan servir la fórmula obligada, oblidant-se de parts bàsiques, com a Sant Romà de Sau, “que expresse en las partidas dels matrimonis si han fet capítols matrimonials y en poder de qui; en las dels òbits lo estat dels adults; y si deixaren de rebre tots o algun dels sacraments la rahó perquè. En las dels baptisme lo dia en que nasqué lo batejat y lo cognom de la Mare del batejat además del que pren del marit”.²⁰²⁴ El darrer apunt dins el territori diocesà vigatà correspon al 1776, a la parròquia de Vilanova de Sau, on el visitador Andreu Estevanell fa menció d'una carta d'ídèntiques característiques a la de Granollers, després de comprovar l'estat de l'arxiu i elabora una petita reflexió sobre l'obligatorietat de portar correctament els llibres sacramentals, tasca inherent a la condició professional de rector curat, justificant-ne els orígens trentins:

“Troband-nos ab carta del Il·lustre Don D Ramon Parés canonge Doctoral y Vicari General per lo molt Il·lustre capítol de Canonges de la Santa Iglésia Cathedral de Vich, sede vacant de dita, de 8 octubre [de] 1776, que nos prevé fassam insertar nota de la Real Ordel Supremo Consell de Sa Magestat (que Déu guardi) de 23 juliol prop passat y de la de 21 mars [de] 1749 mencionada comunicada al Consell, relativas a la puntual observancia dels capítols 1 y 2 de la Sessió 24 de Reformatio Matri. del Sagrat Concili de Trento que, disposà que los parrocos o regint cura de ànimas escriguian en los llibres de baptismes, desposoris y òbits, que deuen tenir bene guardats, ab molta diligència, las partidas de baptismas, desposoris y obits per los fins que en lo citat concili se expressan a que se fa relació: que ha merescut tota la atenció de Sa Magestat y de son supremo Consell, y la més sèria providència de dit Il·lustre Senyor Vicari General capitular per lo exacte compliment, prevenint-nos que també façam insertar la citada carta de 8 octubre prop passat: perçò, en descàrrech de nostra obligació, manam al Reverent Rector o regint la cura de ànimas de la present iglésia que, en continent, copie e insèrtie las referidas notas de las Reals ordes de 23 juliol prop passat 21 mars [de] 1749 y carta de 8 octubre de 1776, a nos dirigida, al principi dels expressats tres llibres que insinua las explicadas reals ordes, perquè advertits de tot lo en ella contengut, invigilian sobre lo més exacte compliment y en cas de omissió (la que no presumim) se procehirà rigurosament contra los inobedients”.²⁰²⁵

En el costat gironí trobem disposicions similars. El bisbe Pontich, a finals del segle XVII, també havia disposat, en un extens capítol de les constitucions, els cinc llibres que cada parròquia havia de tenir, i com havien d'escriure's en aquest ordre (“*Operarii libros emant, in quibus Parochi scribere possint, quae eis scribenda praecipuntur*”):²⁰²⁶ 1. Els baptismes, amb els noms del capellà, de l'infant, dels pares i padrins, el dia, mes i any; 2. Els confirmats, amb els

²⁰²³. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 650r.

²⁰²⁴. AEV, 1224, St Romà de Sau, 1723, f. 306r.

²⁰²⁵. AEV, 1234, Granollers, 1776, f. 54r-v.

²⁰²⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 419-436: Lib. V. Tit. XII. Cap. 9.

seus noms, els dels padrins i la data; 3. Els difunts, el seu nom, l'església on reben aquest sacrament, la causa de la mort, les misses de rèquiem corresponents, si feu testament (indicant el notari, marmessors, hereus i llegats), el dia, mes i any; 4. Els matrimonis, el lloc on es celebren, el capellà, els contraents, els pares, testimonis, el dia, mes i any, i 5. 'L'estat de l'Església' o dels feligresos i curats culpables.

A partir de 1725, les diferents disposicions dels llibres sacramentals del bisbe Taverner contribuïren a fixar una tradició (en els llibres de baptismes i matrimonis) i intentaren establir-ne, sense massa èxit, una de nova (en els de compliment pasqual), mentre que s'oblida dels llibres defuncions i confirmacions.²⁰²⁷ Poc a poc, es va perfilant el mètode, com el que s'aplicà a Sant Climent d'Amer,

“Mana Sa Il·lustríssima al curat de la present iglésia que en las partidas en que se parlarà de pares, com són las partidas desposoris, de baptismes, de òbits, de parvulos y de confirmados se pose y expresse immeditament després del nom de la mare y de son cognom de la casa de ahont era eixida, la paraula conjuges o altre equivalent que denote la legitimitat del desposat, batejat, confirmat y defunt respective en pena de 3 lla per cada vegada que contrafarà y en subsidi de excomunicació major”.²⁰²⁸

Per exemple, el manament que parla sobre com s'ha de registrar en els llibres sacramentals, les partides parroquials que fan “menció de donas, note y descriga lo nom de la casa de ahont són fillas ditas donas, en particular en las partidas de baptismes, desposoris y òbits de pàrvulo”²⁰²⁹ o bé a Ridaura, el 1758 el bisbe Palmero “manà en la visita posasen en las partidas del batisme los noms dels avis dels batejats”²⁰³⁰ o a Les Preses, el 1762, en el llibre de la mateixa parròquia.²⁰³¹

²⁰²⁷. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 175: “64. Deu lo pàrroco, segons la disposició del Concili, tenir lo Llibre dels Baptismes, que és un dels parroquials, en lo qual se han de escriurer las partidas dels baptismes immediatament de haver-los celebrats, tenint a est efecte tinter, y pluma previngut en lo mateix lloc, ahont se conserva lo llibre, a fi que no se dilate la nota dels baptismes, de que se segueixen tants inconvenients”; p. 178: “78. Tindrà no menos lo pàrroco gran cuydado, en què combreguen tots los feligresos en lo temps pasqual, per lo que entre los Llibres Pasquals, tindran un llibre nomenat Estat de Animas: conforme se disposà en lo Concili de Trento, y nostras synodals, en què estiga casa per casa descrita tota la gent de la parròquia, ab la distinció del estat, y edat de cada qual, tant grans, com petits, notant cada any la gent nova, que hi sobrevé, y que sen va, com y també los que naixen, y moren; y en cada un dells notarà, si en aquell any ha complert en lo precepte de la confessió, y comunió pasqual; com y també examinarà la edat dels petits, per veurer quant tenen la edat necessària per admetrer-los als sacraments de la penitència, y eucharistia: y com en la visita, que havíem fet de la diòcesi, havem experimentat, que casi en todas las parroquias falta est llibre, que sols en algunas se acostuma a descriurer al principi de la Quaresma los que tenen obligació de combregar en una llibreta, o paper volant que se pert: manam, que est llibre se forme en tots las parroquias, si, y conforme se troba manat ab nostras Constitucions Synodals, y Concili de Trento” i p. 179-180: “86. Los pàrrocos cuydaran molt bé de escriurer en lo Llibre dels Matrimonis, que és altres dels sinch parroquials, ab tot puntualitat los matrimonis, a que hauran assistit, com y que est sia regulat, y ben condicionat, sent molt grans los danys, que se segueixen de las omissions que en esta matèria se cometen, que no són pocas: prohibim los ús dels escallots, que vulgarment se diuhen, quant se casan viudos, per ser del tot contraris a la bona disciplina, y santedat del sacrament, y plens de impuresa, e indecència, que tant se deu apartar de ells, prevenint als pàrrocos, que nos avisen, si estos abusos continuan, per posar remey més eficàs”.

²⁰²⁸. ADG, P-117, St Climent d'Amer, 1730, f. 205r.

²⁰²⁹. ADG, P-116, St Iscle de Colltort, 1728, f. 367r.

²⁰³⁰. APR, Llibre de baptismes, 1723-1759, s.f.

Ja a finals del segle XVIII, en les visites que feu el bisbe Lorenzana comprovà la documentació parroquial, en aquest cas de Les Preses²⁰³² i a Sant Climent d’Amer feu les recomanacions següents:

“Santa visita de San Clemente de Amer, 10 de octubre de 1776. El Yllustrísimo Señor don Thomas de Lorenzana y Butron, obispo de Gerona, cavallero de la Real y distinguida orden española de Carlos Tercero, del Consejo de Su Magestad, mi Señor, en la personalmente hizo visitó y aprobó las partidas de matrimonios anteriores y mandó al rector se arregle a lo dispuesto en la Real pragmática sanción de Su Magestad de que yo su secretario de Cámara y visitador fui. Thomas, obispo de Gerona”.²⁰³³

Al costat dels llibres sacramentals hi trobem els dels excomunicats. Es tracta de llibres (l·listats en definitiva) complementaris entre uns i altres. A partir d’aquestes dades es podien compondre petites notícies i particularitats biogràfiques, establir uns antecedents indicis de sospita, saber els orígens familiars per justificar els fonaments d’unes actituds o comportaments heterodoxos, i per sobre de tot, eren qüestions econòmiques (no pagar delmes o censos, o incomplir llegats testamentaris). Tal és cas de Pruit, el 1589, on en els llibres de sacramentals i excomunicats el rector completi amb més cura i detall el que allí hi relaciona. Els bisbes Cassador i Pontich n’obligaven la seva redacció, en les sinodals (“*Parochi librum habeant in quo nomina excommunicatorum describantur*”).²⁰³⁴ Malgrat això no se n’ha conservat cap exemplar.

Recordem de bell antuvi que una de les primeres intencions del bisbe a l’hora de visitar una parròquia era realitzar la confirmació; precisament, el bisbe Taverner, el 1725, diu que “encara

²⁰³¹. APLPR, *Baptismes desde 1681 hasta 1787*, f. 178v.: “Visita del 3 de octubre de 1763. El Ilustrísimo Señor Don Manuel Antonio de Palmero y Rallo, obispo de Gerona, del Consejo de Su Magestad, visitó los Libros Parroquiales de la Iglesia de las Presas, y mandó al cura la forma del Ritual Gerundense, y que en ellas exprese con distinción el origen y domicilio de todas las personas. Item que autorize todas las dichas partidas con su firma al pie de cada una. Así lo decretó el referido mi Señor Ilustrísimo, de que yo el infra pro secretario de cámara y visita por su mandato hago hago fee. Francisco Anglada, presbitero. Pro secretario”.

²⁰³². APLPR, *Llibre de Desposoris comensant en lo any 1790. Essent rector lo reverent Doctor Rafel Constans, prevere, beneficiat de la reverent comunitat de la Vila de Olot y ara actual cura párroco de las Presas*, p. 17r: “Santa visita de las Presas, 30 de junio de 1797. Visitó, aprobó y firmó Su Santísima Ylustrísima el obispo mi Señor, las partidas de Desposorios, que anteceden; previniendo alsura, ponga con mayor claridad y especificación el pueblo de la naturaleza de los contrayentes, y el dels Vecindario, y naturaleza de los padres; de que certifico el infro secretario de cámara. Santiago, obispo de Gerona. Por mandato de Su Santísima Ylustrísima, el obispo mi Señor. Don Santiago Pérez Mata. Secretario”.

²⁰³³. APA, Parròquia de Sant Climent d’Amer, *Llibre de núpcies (1748-1834)*, f. 38r.

²⁰³⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 159, Lib. III. Tit. XI. Cap. 9: “*Ut Parochi cauti sint, qui veniunt in Divinis admittendi (quòd diligenter curare debent) eis sub poena quinquaginta solidorum mandamus, ut libellum habeant, in quo nomina excommunicatorum, & eorum ad quorum instatiam fuerint excommunicati, diem etian excòmunicationis, & absolutionis simplicis, vel cum reincidentia scribant: sic enim facile scient, qui sunt absoluti, & qui non: qui admittendi, & expellendi*” i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 22: Cap. IV: “*Parochi librum habeant, in quo nomina excommunicatorum describantur: Sub poena quinquaginta solidarum mandamus omnibus curam animarum regentibus nostrae Dioecesis, quatenus libellum habeant, in quo nomina excommunicatorum, & eorum, ad quorum instatiam fuerint excommunicati, diem etiam excommunicationis, & absolutionis ammino, vel cum reincidentia scribant: sic enim facile scient, qui sunt absoluti, & qui non, qui admitendi, & qui expellendi adivinis, & vitandi*”.

que los párrocos no sian ministros de estos sacramentos de que únicamente ho és lo bisbe, ab tot deuhent tenir sumament instruits a sos feligresos de la doctrina del sacrament de la Confirmació, perquè quant ve la ocasió de confirmar en la visitas, tingan ben instruit a son poble de tot lo que se deu fer per rebre dignament aquest sacrament”.²⁰³⁵ Hem de recórrer a la documentació parroquial per veure que sí que tenien lloc, i que eren anotats en extensos llistats. Tan solament esmentar la visita de 1634 a La Pinya i Ridaura on fa referència a aquest tema, referit tant a la gent gran com als més petits: “mana Sa Senyoria al rector de la present yglésia [de Ridaura] en lo qual assente los noms dels hòmens y minyons [que] té confirmats en la present yglésia”.²⁰³⁶ També a Amer, a la segona meitat del segle XVIII, es portaven a terme les confirmacions i eren anotades degudament, tal com resa el llibre d’Amer:

“Llibre ahon estan notats los confirmats per lo Il·lustríssim Senyor Don Manuel Antonio de Palmero y Rallo, bisbe de Gerona als 25 d’octubre de 1763. Lo padrí dels quals va notat en cada una de las partidas. Juntament se notan los confirmats per lo I·lustríssim Senyor Don Thomas de Lorenzana en lo dia onse de octubre de 1776 y los que confirmà ell mateix lo dia 10 de Febrer de 1782. Y en lo dia 11 del predit mes y any, y en lo dia 29 y 30 de juny de 1786, y en lo dia 30 del últim dit mes y any. Lo padrí dels quals va notat en lo Principi de la pàgina... Disposat per mi Doctor Joseph Rosés, presbitero y ecónomo per aver encontrat en lo Archiu estas confirmacions ab papers volants y per consegüent ab perill de perdrese”.²⁰³⁷

e. Consuetes

Les referències de diaris, llibres de consuetuds o consuetes a les visites pastorals són força tardanes i coincideixen amb poca diferència a ambdós bisbats: a Vic, apareix a El Far el 1687 i a Girona són de Tegurà (l’Alta Garrotxa) i a Sant Esteve de Bas el 1700. Això no vol dir que no es redactessin amb anterioritat, ja que Sanjerónimo les havia imposat en el sínode de 1618,²⁰³⁸ i és que en tenim una bona mostra al bisbat de Vic, procedents dels arxius parroquials dipositats a l’Arxiu Episcopal de Vic, per exemple, les de Sant Julià de Vilatorca (1647-1651 i 1668), Gurb (1664) i Folgueroles, transcrites i estudiades per Jordi Vilamala,²⁰³⁹ les de Sant Andreu de Castellcir (1666) i Sant Martí de Mura (1592-1633), estudiades per Josep Galobart,²⁰⁴⁰ i d’altres

²⁰³⁵. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 180.

²⁰³⁶. ADG, P-94, Ridaura, 1634, f. 24v.

²⁰³⁷. APA, Parròquia de Sta Maria d’Amer, Llibre de Confirmacions (ss. XVIII-XIX), f. 1r.

²⁰³⁸. CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico...*, p. 60-61: “Celebró sínodo en 1618, en el que se dispuso la formación de consuetas en todas las parroquias”.

²⁰³⁹. VILAMALA, J., “Les consuetes de Sant Julià de Vilatorca (Osona): la continuïtat en la gestió de l’administració eclesiàstica”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 309-385., ÍD., “La consuetuda de Santa Maria de Folgueroles (Osona): El salvament de la memòria administrativa després de la Guerra dels Segadors”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X (2001), p. 443-476 i ÍD., “Consuetuda de la iglésia parroquial de Sant Andreu de Gurb, del bisbat de Vic, dictada per Gaspart Graell y de Bosch, prevere y rector de la dita iglésia. 1664”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XI (2003), p. 191-204.

²⁰⁴⁰. GALOBART, J., “La consuetuda de la parròquia de Sant Martí de Mura (1592-1633)”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, VII (1996), p. 295-340 i ÍD., “La consuetuda parroquial de Sant Andreu de Castellcir escrita per mossèn Francesc Coma l’any 1666”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XII (2004), p. 347-383.

exemples de cronologia posterior.²⁰⁴¹ És més, la seva cronologia es remunta a mitjan segle XVII, o sinó abans: en el nostre cas, ens interessen les de Sau (1647-1666), Sant Julià de Cabrera (un parell, de 1622-1653 i de 1659-1708) i Sant Joan de Fàbregues (1659-1676). Moltes comencen indicant que estan redactades per obligació del bisbe Francesc Crespí, en acte de visita pastoral el 1659 i fan referència a consuetes i bisbes anteriors. Veiem com s'inicia la de Cabrera:

“Llevador o consueta de la isglésia parrochial de Sant Julià de Cabrera, bisbat de Vich, lo qual ha manat fer lo molt Reverent Don Pere Rocafiguera, visitador general per lo molt Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don fra Francisco Crespí de Valldaura, per la gràcia de Déu y de la Santa Cede Apostòlica, bisbe de Vich y del Consell de sa magestat en lo qual llevador o consueta estarà notat los beneficis o personats que són en dita parròquia, las obligacions [que] té lo Reverent Rector y obres en lo discurs del any, tant de benediccions, profesons, missas, aniversaris que sean de celebrar en dita isglésia y parròquia; com del que reb la primícia y administració de ditas cosas fet per mi Francesch Garganta, prevera y rector de dita isglésia en los ciscurs del any 1659”.²⁰⁴²

Veiem també la de Vilanova de Sau, per les remissions que fa a bisbats d'èpoques anteriors,

“Llevador de las rendas de la Rectoria de Sancta Maria de Vilanova de Sau del bisbat de Vich, y també dels mals [que] fa dita Rectoria y lo que té de fer y és practica de fer lo Rector o curat della, lo qual llevador he fet jo, Joan Francesch Torrent y Cavalleria, Rector de la isglésia parrochial de Santa Maria de Vilanova predita, y tot tret principalment de bon costum y antiga tradició, y aso permanent de mon Señor Reverendíssim don fra Francisco Crespí y Valldaus, per la gràcia de Déu, bisbe de Vich, y dit llevador he pres de altres fets y escrits de mà dels Reverents Senyors Llorens Rourell y Joan Pla, quod rectors de la Vilanova, per orde y manament del Reverendíssim Senyor don Francesch Robuster y del Reverent Senyor don fra Andreu de Sanct Hierònim, *quod* bisbes de Vich”.²⁰⁴³

Les sinodals vigitanes són explícites i clares: “*Parochi librum consuetudinum, ac rituum sue Ecclesia scribi faciant*”.²⁰⁴⁴ El 1725 el bisbe Taverner intentà omplir aquest buit resseguint les

²⁰⁴¹. AGUADÉ, Jaume, “Consueta de l'església parrochial de Santa Maria de Puigpelat (l'Alt Camp) 1781. Estudi històric, ligüístic i costumista”, *Anuari de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya* (1992-1993 [1997]), p. 83-136; MADURELL, J.M., “La consueta de la parròquia de Sant Feliu de Codines, de 1756”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX (1966), p. 71-85; PONS GURI, J.M., “Consuetas de la Iglesia de Arenys de Mar en 1734, 1795, 1844 y 1845”, *Circular del Archivo Histórico y Museo Fidel Fita*, 7 (1960), p. 2-29 i 8 (1961), p. 12-32 i PUIG, Teresa i BERNARDÓ, Claustrer, “Estudi de tres consuetes”, dins *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 190-219.

²⁰⁴². AEV, Arxiu Parrochial de St Julià de Cabrera, St Julià de Cabrera, I/1 (1622-1653), f. 1r. “Llibre de las consuetas y pràctiques de la parrochial isglésia de St Julià de Cabrera de las missas, officis y profesons”, i una segona consueta posterior, I/2 (1659-1708) i la de St Joan de Fàbregues, I/1 (1659-1676). Consueta, f. 1r. “Llibre o consueta en lo qual està continuat y scrit tots los censos, masos y altres drets que reb lo rector de Sant Joan de Fàbregues y de Ropit, reb y acostuma de rebre y també si troberan los carrechs y obligacions té dit rector lo qual llibre ordena lo molt Il·lustre y Reverendíssim Senyor don fra Francisco Crespí [...]”.

²⁰⁴³. AEV, Arxiu Parrochial de Sau, I/1 (1647-1666). Consueta, f. 1r.

²⁰⁴⁴. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 6: Cap. I. “*Parochi librum consuetudinum, ac rituum sua Ecclesia scribi faciant*”.

referència indirectes emeses per Pontich i Arévalo de Zuazo.²⁰⁴⁵ Tal com han afirmat Antoni Pladevall i Josep M. Pons Guri, les consuetes que es redacten a l'època moderna difereixen força de les fetes a l'època medieval (que contenien els usos litúrgics seguint el curs de l'any litúrgic)²⁰⁴⁶. Aquestes noves consuetes són molts més localistes i narratives, on hi consta el calendari parroquial, les festes pròpies, les obligacions dels clergues, els delmes i censos, i molts altres temes.

Creiem que val la pena reproduir els dos exemples suara mencionats, ja que sintetitzen un parell de models vàlids per ambdues diòcesis. Uns models que considerem molt diferents entre ells, ja que aborden temes ben oposats: el gironí pretén solucionar la conflictivitat sorgida en el si de la comunitat laica i el clergat, i es centra en les processons i deures dels clergues (és un manament que es repeteix a gairebé totes les parròquies de la diòcesi). El model vigatà va molt més enllà del gironí i ofereix una multiplicitat i diversificació de propòsits que l'anterior no preveu ni contempla, ja que exigeix i demana molt més als seus redactors. Tot i les diferències notables, cal tenir en compte la seva procedència: una petita parròquia d'alta muntanya i un santuari d'abast interparroquial. Vegem-ne els textos complets per valorar-ne la diferència. La de Tregurà diu així,

“Item conciderant de quanta conveniència sia en una parrochia un llibre de consuetut per llevar qüestions y entre los parrochians y rectors; perçò, dit Senyor Visitador General, mana y ordena al Rector de la present iglésia que dins sis mesos junt ab los obrers fassan o compongan un llibre de consuetuts certas, tant en ordre en fer professons com també en altres cosas y aso ses mana en susbisi a excomunicació major y sinch lliures de béns propis en cas de contrafació a llochs pios aplicadoras”.²⁰⁴⁷

Pel que fa a les consuetes que es redacten per primera vegada, tal és el cas de Sant Esteve de Bas, cal considerar la necessària presència dels clergues més antics i vells per recercar i resseguir els orígens dels costums de la parròquia, i no perdre ni malmetre's la continuïtat d'unes pràctiques i consuetuds. No entenem massa perquè es recorre als testimonis orals i no a la documentació escrita, als documents de l'arxiu que demostrarien fidedignament la gènesi arrencada de cada cosa. I ens preguntem què és el que en motivà la seva redacció. A Tregurà, el

²⁰⁴⁵. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 187: “Encara que en Nostras Synodals està disposat, que en cada Iglésia Parroquial hi haja una Consueta, en què estigan escrites todas las obligacions de cada Curat, tant per rahó de las Fundacions, com y també obligacions de las Iglésias, ab tot falta en moltas Parroquias semblant Llibre, que cedeix en notable falta de las mateixas Iglésias; per lo que en execució de dita Constitució, manam, y ordenam, que cada Pàrroco fasse dit Libre, nomenat Consueta, ahont tinga notat tant lo estat material de la Iglésia, com lo formal, ab la expressió dels Beneficis, que hi ha fundats en la Iglésia, y las rendas, que tenen; com y també lo que deu fer lo Rector cada dia del Any per rahó de sos Benefici Curat; y en una paraula ab todas las noticias concernents, perquè los seus Successors, quant entren en la Rectoria, se pugan informar del estat della, y obligacions, que tenen”.

²⁰⁴⁶. PLADEVALL, A. i PONS GURI, J. M., “Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII”, dins *II Congrés Litúrgic de Montserrat*, III (Montserrat, 1967), p. 103-159.

²⁰⁴⁷. ADG, P-111, Tregurà, 1700, f. 55r.

motiu sembla més o menys clar (les abans mencionades friccions), però, a Sant Esteve de Bas?

Fixem-nos en el que diu,

“Mana dit visitador al sagristà y obrers y un beneficiat dels més antics de residència que tots junts, dins el termini de 4 mesos, facin un llibre de consuetuts de tot el que en un any s’acostuma fer en dita església, no tant solament el que serà certs y que dit llibre hagi d’estar dins la caixa comuna, on tindran clau lo sagristà, obrer y paborde la Minerva, i quan vingui la visita hagin de fer ostensió d’all davant del senyor bisbe o senyor visitador general, y això es mana en pena d’excomunicació major y 5 lliures aplicadores a llocs pius a àrbitre de Sa Il·lustríssima”.²⁰⁴⁸

Mentre que la d’El Far vol ser molt més exhaustiva, i fa així,

“Item manam al Rector que fassen un llibre de consueta en què escriga ab claredat y distinció totas la obligacions, anticas y lloabels costums desta iglésia y capellas que estan en lo districte desta parròquia, així en la percepció dels drets y fruyts parrochians; com també dels drets de la sagrestia, de beneficis o personats fundats en esta iglésia parroquial y capella de Nostre Senyora d’El Far y obligacions de misses, anniversaris, misses de menjars, ab son llevador de las rendas quels correspodran ab distinció de partits, de creacions de censals esmersos o reesmersos ab especificació del nom y cognom del fundador y de las missas o anniversaris que deixa del nom y cognom de qui fa lo censal, de las fianças y béns obligats ab lo dia, mes y any y en poder de quin notari se haurà rebut lo acte: y per quant algun censal se lliurà, deixarà lloch en las partidas quel correspondran per nota en ellas las dita lluçions ab dia més y any y en poder de quin notari y en que part se haurà fet lo depòsit y finalment posarà en la dita consueta lo govern de las administracions y basins de la obra y altres de la iglésia, y tot lo demás que podrà conduir al compliment de la obligacions del Rector, parrochians y dels que tenen personats o beneficis en esta iglésia parroquial y capella heremítica de Nostra Senyora d’El Far, y lo cumple així dins 6 mesos de la publicació de las presents pena de 10 lliures pagadoras de béns propis y en subsidi de excomunió major”.²⁰⁴⁹

De fet, Miquel Joan de Taverner, pel que fa al costat gironí, sembla que és l’únic bisbe interessat en la redacció i creació d’aquests llibres, i que decreta a través de les visites pastorals, i, per tant, pensem que es tracta d’un cas excepcional, sense precedents ni continuïtat. Això no vol dir que se n’escriessin sense estar imposades. La consueta de Riudellots de la Selva, redactada el 1763 pel rector Joan Calderó, i estudiada per Joaquim M. Puigvert n’és un bon exemple.²⁰⁵⁰

Disposem de molta més informació de les consuetes vigatanes, com continuen emprant-se de manera sistemàtica a cada parròquia. Una informació que es reprèn a la tercera dècada del segle XVIII, a partir de la visita de 1723 de Ramon de Marimon. Aquest repassa minuciosament les consuetes per veure si els clergues compleixen les obligacions de les misses allí escrites. Aquí veiem que la consueta pot restringir-se i acotar-se a la sola anotació de les celebracions litúrgiques i el salari que se’n percep. Cal afegir que sempre és fa menció a ‘consuetes velles’

²⁰⁴⁸. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 385r.

²⁰⁴⁹. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 591r.

²⁰⁵⁰. PUIGVERT, J. M., *Una parròquia catalana...*

(la visita a Pruit, el 1741, es parla “de una consuetat antiga de més cent anys”)²⁰⁵¹ i que moltes d’elles s’han hagut d’actualitzar i posar al dia. Perquè es canvien les consuetes i se’n fan de noves? Poden haver-hi diferents motius: el canvi del rector curat, la reducció o augment de misses, la seva remuneració i la incorporació de nous manaments episcopals. Pot donar-se el cas, com a Sant Joan de Fàbregues, el 1723, que la seva actualització pot suposar canvis força importants.

Ja a partir de la dècada de 1740 i fins a les darreries del segle XVIII, s’ha donat una inversió en la mirada dels visitadors, ja que ara es preocupen pel compliment de les obligacions de la comunitat de laics, inevitablement l’oblit en el pagament de menjars o grans. La consuetat ha esdevingut una arma de doble tall, on remetre’s en cas de necessitat, força útil i beneficiosa pels bisbes i visitadors. Així, seguint aquesta tendència, el 1760 i sobretot el 1775, s’obliga a totes les parròquies disposar d’una consuetat, a més d’altres llibres de rendes, fet que demostra que encara hi ha rectors que no les han escrites. Per exemple, a Sant Romà de Sau no feia falta *a priori*,

“Yttem por quanto en la present parroquial no ay consuetat, ni razón alguna por lo respectivo a algunos derechos, no obstante la buena armonia o conformidad con que el Reverendo corre con sus parroquianos, mandamos que insiguiendo el costumbre de las parroquias vezinas, se pague por las missas de pantea, de bendición nupcial y entierro de Ángeles, la misma cantidad que respectivamente se paga en las parroquias vecinas, y para que siempre conste, el Reverendo Rector anotará la cantidad que se paga a la margen de la presenten provisión”.²⁰⁵²

f. Llibres de testaments i capítols matrimonials

Hem volgut incloure, de costat, els testaments i capítols matrimonials dins del grup de protocols notariaus, ja que el rector exercia de ‘notari’, “portant a terme –segons apunta Rafel Ginebra– tasques escriptuàries de forma consuetudinària sense que hi hagi intervingut o interferit cap altra jurisdicció ni baronial ni reial, notaries que han evolucionat amb els corrents jurídics i s’han anat adaptant a les circumstàncies i que segueixen portant a terme la redacció dels documents dels seus feligresos”.²⁰⁵³ De fet, Rafael Conde ha distingit dins les escriptories eclesiàstiques l’existència d’escriptories parroquials, la propietat de les quals rau en el rector (com la de Moià),²⁰⁵⁴ a més de les escriptories de parròquies dependents d’institucions religioses i les

²⁰⁵¹. AEV, 1223/1, Pruit, 1741, f. 277v.

²⁰⁵². AEV, 1230, St Romà de Sau, 1760, f. 121r.

²⁰⁵³. GINEBRA, R., “Les escriptories eclesiàstiques a Catalunya”, dins *Actes del II Congrés d’Història del Notariat Català [Barcelona, 5 i 6 de novembre de 1998]*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 102.

²⁰⁵⁴. Vegeu l’exemple de Moià, a partir de les visites pastorals, del 1609: “el bisbe ha constatat de la notable negligència y descuyt que de alguns anys a esta part se té en la custòdia de las scripturas de la scrivania pública de la rectoria, per occasió de la qual segons aven tinguda notícia van derramada las scripturas de dita scrivania pública no sols per cassas de particulars de la present vila, però encara fora y

escrivanes d'institucions que gaudeixen d'un privilegi especial.²⁰⁵⁵ Fins al concili provincial de 1593, cada diòcesi seguia les seves pròpies directrius; a partir de llavors es voldrà regular uniformament.²⁰⁵⁶ A més, aquests clergues no podien exigir un salari exagerat per redactar documents de caràcter notarial, tal com ja havien estipulat a Girona Arnau de Montrodó (1339) i Miquel Pontich (1691).²⁰⁵⁷ Un dels casos més curiosos és el que es donava a la parròquia de Sant Joan de Fàbregues, ja que aquesta disposava a la seva sufragània, Rupit, amb un nucli urbà molt important i d'una concorreguda notaria civil. Aquest fet ha originat que molts arxius parroquials conservessin diversos plecs, pergamins o llibres amb sèries de testaments i capítols matrimonials. Mirem el que en diuen les visites pastorals.

Sobre els contractes prematrimonials, la visita de 1591 a Santa Maria de Corcó es manà que “dit rector no testifiqui acte de capítols matrimonials de persona sia natural del regne de França, ni si prenha *informatione fiat ut in aliis retoriis fuit previsum sub eiusdem penis*”.²⁰⁵⁸ Mentre que el 1736 a Sant Esteve de Bas es diu que “en cas que per las moltas ocupacions de curat, no pogués luego cumplir al dispostat eb lo present, cusirà los coderns de capítols matrimonials en un llibre, intitulant-lo [llibre de capítols matrimonials o bé *Appricia* o protocol de capítols matrimonials de la present parròquia]”,²⁰⁵⁹ i a Sant Julià de Llor mana fer “altre llibre en què note las partidas desporis, attès lo que se troba en son poder, a més que casi està acabat de escriurarse és tant xich que de fàcil pot extraviarse”.²⁰⁶⁰

La inexperiència i l'amateurisme dels rectors en l'ofici notarial queda palès en la desconeixença a l'hora de redactar un testament, amb oblit de diferents clàusules, i també pot veure's com els bisbes ho han previst, i per tant, han inclòs dins els seus manuals, rituals o ordinaris la fórmula escaient i recomanada. Aquest fet pot interpretar-se com a deliberat, o mal intencionat, ja que el rector o capellà redactor busqués l'error voluntàriament, canviés les disposicions testamentàries, o coaccionés als donants per afavorir a la classe religiosa. Teòricament aquest problema s'havia d'acabar el 1736 quan el Consell Reial envià a tots els bisbes una circular en la que delimitava les funcions notariales dels rectors, a falta només de notari reial. Encara n'hi ha, però, que no se'n surten, com el Sant Iscle de Colltort, el 1728,

molt lluny d'ella; per això mana fer restituir els papers dispersos al dit rector, y que a partir d'ara no es tregui paper o manual o escriptura de la dita notaria”, AEV, 1211/10, Moià, 1609, f. 51v.

²⁰⁵⁵. CONDE I DELGADO DE MOLINA, R., “El pas de l'escrivà al notari”, dins *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català [Barcelona, 11-13 de novembre de 1993]*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 453-454.

²⁰⁵⁶. *Constitutionem provincilium Tarraconensium*, Tarragona: Apud Philippum Robertu, 1593: llibre II, cap. V, “*De fide instrumentorum*”.

²⁰⁵⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 41-42, Lib. I. Tit. V. Cap. 2: “*Clericus Notarius pro instrumentis immoderatum salarium non exigat*”.

²⁰⁵⁸. AEV, 1209/2, St Maria de Corcó, 1591, f. 83v.

²⁰⁵⁹. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 64v. Els claudàtors indiquen les paraules subratllades al text.

“Item mana sa Il·lustríssima al dit rector el que descriga los testaments que son poder reb, en llibre propi y separats totalment de altres escripturas y contractes, arreglant-se exactament a la fórmula va descrita en el ordinari, notant ab tota claredat y individuació la voluntat dels testadors, y axi mateix regularà los capítols matrimonials y demés contractes lo que executarà y observarà baix pena de 5 lliures y en subsidi de excomunicació major”.²⁰⁶¹

A les parròquies gironines, en el segle XVIII, el principal problema rau en la pràctica inexistència d'un llibre dedicat exclusivament als testaments. Per això “mana al rector de la present església [de Joanetes] que quan pendrà algun testament, aquell hagi de continuar en l'original dins el termini de vuit dies”,²⁰⁶² essent així igual a totes les parròquies. La qüestió es complica si tenim en compte que els testaments normalment impliquen la celebració de misses i aniversaris, ja que els testadors ho han deixat estipulat. És per això que caldrà uns llibres de fundacions i celebracions paral·leles, que corresponguin als testaments. I en trobem diferents casos, al llarg de la dècada de 1730, a Joanetes, Les Encies, Sant Feliu de Pallerols o Sant Esteve de Bas. D'aquesta manera ho expressa a Cogolls,

“com visitant los llibres de cura se haze vist que lo Reverent Rector no té llibre de testaments, y de altre part ne té alguns presos en són poder que estan en fulls volants y en perill evident de perdre-se, y així mateix se haze vist que del temps de sos antecessors se troban una partida de testaments presos per aquells, los quals de present estan en fulls volants; perçò ab lo present mana al Reverent Rector que luego compria un llibre y lo intitularà: llibre de testaments y en lo principi de ell cusirà tots los testaments presos per sos antecessors, servant lo orde prioritat y seguidament escriurà y buidarà en dit llibre tots los testaments que dit Reverent Rector actual ha presos, fent al principi del llibre una taula en que estigan escrits los noms dels testaments, testadors, anomenantlo per fòlios, tot lo que complirà dins de un mes, baix las penas arbitràrias a sa Il·lustríssima y a qualsevol Visitador. Ittem com se haze vist que lo referit Rector no té fets ni formats los llibres de fundacions de missas y aniversaris de la present iglésia, ni lo de celebracions de ellas, no obstant de haver manat Sa Il·lustríssima en sa personal visita que los formàs; perçò mana dit Senyor Visitador General al referit Reverent Rector que luego fasse lo llibre de celebracions y que dins de una any haze fet lo de fundacions en la forma y modo que manà y disposà Sa Il·lustríssima lo que complirà baix las penas arbitràrias a dit Il·lustríssim Senyor y se li mana que dins de un any fasse constar al molt Reverent Doctor Joseph Ferrussola, visitador general, o bé al president de la confraria de haver complert en fer y formar estos llibres, com y també de haver complert en haver fet y format los de testaments en la forma expressada en lo antecedent mandato”.²⁰⁶³

g. Llibres de celebracions i rendes, d'obra i fàbrica, confraries i associacions

Hem volgut incloure en aquest apartat el que pot semblar una miscel·lània, on hi ha llibres de naturalesa diferent. Tots tenen un punt en comú la fiscalitat que emana d'ells. La celebració d'una missa, fundació, testament, aniversari, funeral, novena, cap d'any, honra o causa pia, o

²⁰⁶⁰. ADG, P-123, St Julià de Llor, 1736, f. 64v.

²⁰⁶¹. ADG, P-116, St Iscle de Colltort, 1728, f. 367r.

²⁰⁶². ADG, P-111, Joanetes, 1700, f. 377r.

²⁰⁶³. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 84v.

sigui, tota mena de celebracions litúrgiques, necessitava ser convenientment anotada en els anomenats llibres de racional, el registre de les còngrues o porcions destinades a cada eclesiàstic segons els oficis celebrats. Els bisbes Jaume Cassador i Miquel Pontich n'obligaven la redacció d'alguns d'ells (“*Parochi memoriale habeant rerum piarum suae Parochiae, & Auditori piarum causarum suo tempore mittant*”).²⁰⁶⁴ Les despeses i entrades que originen les obrieres, confraries i associacions sempre implicaven el desenvolupament d'una hisenda (i que desenvoluparem més extensivament en els apartats dedicats a aquestes entitats).²⁰⁶⁵ La conseqüència final podia ser la pèrdua irreparable de rendes, robatoris o fraus per part de rectors, obrers o confreres.

Una notícia primerenca ens la proporciona l'obreria de Ridaura, el 1593, que per iniciativa pròpia, pren la determinació de comprar i fer un nou llibre d'obra.²⁰⁶⁶ Però no serà fins a principis del segle XVII que alguns s'adonen de la necessitat de disposar i escriure llibres d'aquest tipus, encara que sense massa insistència: sobretot llibres d'obra, per exemple, a Sant Privat de Bas i Sant Esteve de Bas o bé el 1619, a Ridaura l'anomena 'llibre de dèbit i crèdit de l'obra'. A partir de les visites dels anys 1660, s'augmenta el nivell: el 1661 a Sant Climent d'Amer; el 1667 a Ridaura, Sant Privat de Bas i Les Preses (“fassen fer un llibre blanch de full

²⁰⁶⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 159-160, Lib. III. Tit. XI. Cap. 10: “*Sub poena quinque librarum, & alia de iure permissa, singulis Parochis praecipimus: ut memoriale faciant in quo continuentur eleemosynae, & piaae administrationes, quae successivis temporibus in suis Parochis instituentur, & earumdem administratores, ac personatus, qui iam perscriptis, & permissis vitis finitis ad causas pias ceciderint, dictumque memoriale ad Auditorem piarum causarum, quoties casus evenerit, infra tres menses proximos mittant, ut ea provideri possint, quae ad sui muneris rationem, & ad animarum institutorum, & administratorum commodum, & utilitatem pertinere videbunt*”.

²⁰⁶⁵. A tall d'exemple vegeu: FUENTES NOGALES, M. Del Carmen, “Parroquia de Santa Maria la Mayor (Cáceres). Estudio de las visitas pastorales en los libros de cuentas de fábrica. 1596-1716”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 405-410; GARCÍA VALVERDE, M. Luisa, “El archivo del convento de Agustinas Recoletas del Santísimo Corpus Christi de Granada a través de las visitas pastorales de los siglos XVII y XVIII”, *Memoria Ecclesiae*, XV (2000), p. 471-486 i HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, “Mandatos pastorales en los libros de fábrica de la iglesia de San Martín de Tours de Horcajo Medianero”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 253-282.

²⁰⁶⁶. APLPI, *Llibre de la obra comensat l'any 1593 (1593-s. XVII)*: “Lo dit prior Francesch Oliveras ab los honorables Antoni Roquer y Ramon Solà de Cortils, cònsols l'any passat fins dit die de Sant Miquel de satembre 1593. Ques mudaren y elegiren los baix escrits congregats en la capella de Sant Marsal ab sis conselles tenen y ab molts a major part dels cap de casa determinaren fe fer un libre nou per la obra hont constar la renda té dita obra, perquè los obres qui dalt són nomenats se mudasen y donasen comptes del rebut y pagat en dits 4 anys an administrat als obres de nou elegidos obres nous a 29.setembre.1593. Item foren elegits per obres sols per un any a senyer Barthomeu Ribes y a Guillem de la Farga, als quals nan elegits los dits Rafel Payroló y Joan Mas, donaren comptes y las claus de las caixas de la obra en presensia de dit prior a III de octubre 1593 y de molts altres prinsipals de la vila. Ministro Casas, domer, Angelet, Paret, Masllorens, Roquer, Barthomeu Burch, Jaume... dits obres vells y nous”; i més endavant s'afegeix que “A 29 de satembre 1593. Memorial dels censals y censos [que] fan a la obra de la yglesia de Nostra Senyora de monestir de Ridaura, scrit per mi Francesc Oliveres, prior de dit monestir y canonge de Gerona, tret y copiat de un libre vell tenia dita obra y per tant lo preu de deu e comprat lo present y assentat los comptes conforme apar al principi, assí se cobre lo que serà degut. Y de qui al devant que no pugueu los obres ni altres hòmens de Ridaura traura dines de la caixa de dita obra per prestarse uns a altres com an fet fins assí, e perquè una cosa tant mal feta no perseveràs més [...]. E axí suplir per les entranyes de Jesuchrist als priors que vindran après de mi o fassen servir y guarar, affi que los dines de dita obra servescan per fer ornaments y otras cosas al servey de Déu y de la Verge Maria, cap y patrona de dita yglesia y monestir”. La cursiva és nostra.

enter per a la obra y altre per a cada una respective administració de bassins en los quals assenten respectivament los censos, censals y altres ingressos, reben y acostumen rebre llurs administracions y lo que cada semana reben”);²⁰⁶⁷ el 1671 a Amer i Sant Privat de Bas (“fer un llibre gran de full y en ell continue los chalendaris de la renda que quiscuna de aquella té amb lo nom y cognom del notari, día y any en què foran rebuts dits censals. Y en ell continue lo que rebrà y gastarà de la administració a fi que acabat lo any de dita administració si puga continuar la deffinició”);²⁰⁶⁸ i el 1680 a Les Preses, Sant Feliu de Pallerols o Ridaura.

A partir de 1685 trobem més quantitat d'exemples pel que fa a l'atenció dels visitadors cap a aquests assumptes, abandonant el que semblava indiferència i apatia. No vol dir això que s'ignoren els endeutaments a les associacions o obrieres, però un altre tema és el seu registre i anotació en el corresponent llibre. I és que aquests tipus de llibres existien realment (només falta donar un cop d'ull als nostres arxius per comprovar-ne l'existència), però els visitadors no els tenien en compte, potser perquè les associacions i obrieres no se'n servien prou i no eren suficient divulgats. Desconeixem el motiu; suposem que casos extrems n'obliguen la seva redacció o recuperació. Tenim uns exemples en el costat gironí, que fan referència a aquests dos temes. A Sant Privat de Bas, el 1700, on l'obreria tenia dificultats per cobrar els drets de les pastures de les seves terres comunals, per això “mana dit visitador que dins un mes els obrers deguin tenir un llibre on assentin tots els que aniran a la pastura i el número de bestiar que portaran”.²⁰⁶⁹ A partir de llavors desapareix qualsevol referència a aquest tema; això vol dir que s'han solucionat els problemes del cobrament per tenir-se constància escrita?. El 1717, manà a “Isidro Vedruna que per las terras del Mas Masarús y a Miquel Carrera, pagès de Sant Feliu de Payerols per lo Mas Vilarot, paguen a la obra de Sant Pere Çacosta lo blat quiscun any, que consta en lo llevador antich de dita obra, estant obligats per rahó de dits masos”.²⁰⁷⁰ Mentre que a Sant Julià de Llor no es començarà un volum o llibre d'obra fins a mitjan segle XVIII.²⁰⁷¹

Un altre assumpte que repetirà són els llibres intitolats de diferents maneres: els ‘llevadors de rendes’ (de funció similar a l'esmentat en el capítol de Roda de Ter), el ‘llibre de fundacions’, o

²⁰⁶⁷. ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 271r

²⁰⁶⁸. ADG, P-104, St Privat de Bas, 1671, f. 22v-23r.

²⁰⁶⁹. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 371v.

²⁰⁷⁰. ADG, P-111, Les Planes, 1700, f. 170r.

²⁰⁷¹. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*: “ Per no trobar-se llibre de la Obra de esta iglésia que estigués en bona forma, si solament ab alguns coderns, ab consentiment del Honorable Narcís Llach y Anglasell, balle de la Vall de Amer y obrer de esta iglésia parroquial de Sant Julià del Llor en lo present any de 1751, he passat jo infraescrit ha pendrer lo present llibre perquè serveca per acentar los comptes de dita obra del que resultarà y se pagarà de aquí al devant y per memòria dels esdevenidors notarà lo que he trobat escrit del que feren los passats y juntament lo que se va augmentant de mon temps a fi que serveca per exemple dels esdevenidors per alentar-los a la major onra y glòria de Déu y per reparar nostra tibesa y floxetat”.

sigui, “un llibre en què escriga las missas que entraran y lo diner que traurà de la caixa en què se posan las charitats de missas y las que celebrarà per dias, mesos y anys y ala fia de quiscun any traurà la summa del cobrat y celebrat y lo cumple així pena de 1 lliura y altres a nostre àrbitre”²⁰⁷² d’El Far; o Sant Andreu del Coll “assenten en un llibre lo que se haurà trobat a quiscun bací”;²⁰⁷³ així com de ‘llibres mestres’ de Sant Joan de Fàbregues,

“de la entrada y aixida desta capella y casa y posaran en los primers fulls lo inventari que novament pendran de totas las presentallan, joyas y ornamentals de la santa imatge, iglésia y sagrestia y alajas de la casa y consecutivament los comptes de entrada y eixida fins al dia present, y en llibre apart tot lo que acaptaran los hermitans y donaran los devots en blat, mestall o en altres espècies de grans, llana o diners, y en què lo distribuiran ab distinció de partits y de dias, mesos y anys y lo resumen de quiscun any tant de entrada com de eixida se anirà notant en lo dit llibre mestre com també lo que procehirà dels bassins de la obra y lluminària, tant dels que estan en esta capella com en la iglésia de Sant Miquel de Rupit y lo cumplen així, pena de 6 lla apagadoras de béns propis y en subsidi de excomunió major”.²⁰⁷⁴

Antoni Pasqual i Joan Miquel de Taverner són els primers bisbes que s’hi mostren enèrgics, i que inverteixen la tendència a l’oblit d’aquesta documentació. L’examen minuciós de cada volum devia comportar una dedicació de temps que els prelats estaven disposats a assumir per tal que cada celebració tingués lloc per tallar la persistent negligència dels rectors. Els llibres són la prova real d’aquest fet, que a més demostren el seu ús prolongat i estès, encara que parcial i fragmentari, amb anotacions de diverses mans, rectors, obrers i èpoques (fixem-nos en les remarques de les nostres cúrsives). En la visita de 1736 a Santa Maria de Corcó es diu que “com en *una nota antiga* de la Rectoria se troba que lo beneficiat de Nostra Señora, dit de la missa matinal: té obligació de dit o fer dir la missa matinal en dita iglésia cada diumenge expressant com apar de la institució”,²⁰⁷⁵ per això li mana que compleixi amb les seves obligacions. A Sant Martí Sescorts, el 1736, el visitador busca un testament del 1650 de Magdalena Comarmena i no el localitza, “y en la *taula antiga* y en lo *llevador mestre modern* no com los ni en los antichs no se troba notada la missa com tampoch en las taulas antigua ni moderna ni en lo dit llevador mestre hi és posada una missa per Àngela Llafrecas y diu lo rector [que] no [ha] vist nota de ella en *paper algun* y ara se ha vist en lo *testament*”,²⁰⁷⁶ i llegeix que s’havien de celebrar unes misses a favor de Segimon i Bartomeua Cervera en “lo llevador mestre comensat y no conclòs quey ha en folio”.²⁰⁷⁷ A Sant Martí Sacalm, en la visita de 1755 es comprova com s’han deixat d’anotar les reduccions o augments de misses i salaris, de fundacions i aniversaris, i per tant es mana:

²⁰⁷². AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 596r.

²⁰⁷³. ADG, P-113, Ridaura, 1717, f. 46v

²⁰⁷⁴. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 596r-v.

²⁰⁷⁵. AEV, 1225, Corcó, 1736, f. 271v.

²⁰⁷⁶. AEV, 1225, St Martí Sescorts, 1736, f. 272v.

²⁰⁷⁷. AEV, 1225, St Martí Sescorts, 1736, f. 273r.

*“1. A los herederos o marmesores de los difuntos mandamos que dentro del año contador desde el dia de la muerte del testador, comparezcan ante Nuestro Vicario General a hacer la definición de los testamentos, la que presentarán al Reverendo Rector y esto lo notará en el libro de obitos con la dicha del dia, mes y año y de los que dentro de dicho término no comparezcan avisará a Nuestro Vicario General para que les obligue con las penas a el vistas. 2. Y para que el Reverendo Rector pueda cumplir con lo ordenado en la antecedente provisión mandamos a dichos herederos o marmesores que antes de ser enterrados los cadáveres den al Reverendo Rector copia de las cláusulas testamentarias pertenecientes a oficios funerales, mandas y legados pios que dexasen los testadores”.*²⁰⁷⁸

La visita a Sant Romà de Sau del 1734 prova com encara no s’havien difós i aplicat amb prou amplitud les noves maneres d’escriure un censal correctament o altres documents de tipus administratius (pot ser un indici de la ineptitud o mandra dels rectors a l’hora de tractar temes que no són del seu interès i que fugen de la seva rutina):

*“Manam fassan un llibret blanch per cada una de las administracions, posen en cada un d’ells la renda que té ab censals quils correspon, quantas pencions se deuen en poder de quin notari, dia y any és rebut lo acte. Llegescan la provisió 12 de nostra visita de 26 de novembre [de] 1723 y lo nou mètode quels deixam en lo foli 19, 20, 52 y 53 del llibre de la obra, de com han de escriurer los comptes en totas las administracions”.*²⁰⁷⁹

Mentre que la visita a Santa Maria de Corcó del 1742 ofereix un model de com s’ha de realitzar correctament una fundació, sense deixar-se cap punt. Posteriorment, durant el mandat del bisbe Sarmentero (1752-1777) envia “un imprès que conté lo formulari remès ab circular de sa Senyoria Il·lustríssima a tots los Rectors del present bisbat dirigida per conservació de rendes y compliment de celebracions”²⁰⁸⁰ i es mana disposar de “tres llibres, a saber, el llibre de rendas, llibre de expectancies y consueta o proptuari de las celebracions manats ferse per nostre zelosíssim prelat ab la mètode universal imprès y circular”.²⁰⁸¹ Les pautes que s’ofereixen als rectors que tenir ben conduïts i enfocats aquests llibres de fundacions i rendes no poden ser més explícites i entenedores, per altre costat hi haurà la mandra, la falta de ganes o la inadaptació a les noves maneres de fer davant la cúria episcopal cada cop més burocratitzada i professionalitzada, alhora que més ferregosa i espessa per als rectors rurals. La intenció dels bisbes és arribar sense condicions a tots els clergues i àmbits eclesiàstics del seu país les decisions pragmàtiques i formals, per tal d’assolir aquesta uniformitat i ‘confessionalització’ del territori tan desitjada. Fixem-nos, en resum, la seqüència del registre d’una fundació, missa o aniversari:

“6. Responent-nos lo rector que no ha trobat en la rectoria llibre de las fundacions, de fundacions y aniversaris, y de las rendas quels corresponen, si sols un quadern petit en quart; li manam sapia ab los hereus y marmessors del Doctor Joseph Ferrer, son antecessors, sin tindrian notícia o si tal vegada pensant que era propi del difunt sel ne haurian portat ab los demás llibres seus. 7. Cas de encontrar-se: manam al rector que,

²⁰⁷⁸. AEV, 1228, St Martí Sacalm, 1755, f. 161r-v.

²⁰⁷⁹. AEV, 1225, St Romà de Sau, 1734, f. 192r.

²⁰⁸⁰. AEV, 1233, St Martí Sacalm, 1774, f. 339v.

²⁰⁸¹. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 867r.

valent-se si és menester de altre persona intel·ligent, en aquesta mateixa ne forme un en foli en que notará todas las fundacions de missas, aniversaris y altres pias disposicions que annualment degan cumplir-se per cada fundador, expressant las circumstàncies ab ques degan fer en esta o semblant forma. Fulano té fundadas tantas missas, (o aniversaris), cantars, tant quiscuna celebradoras en tal altar tal y tal dia o ab libitum. Consta del acte de fundació o del testament en poder de tal notari tal dia, més y any y és en la present escrivania (cas que sia). Si són reduhidas, ajustarà foren reduhidas a tantas per lo señor bisbe tal dia més y any com consta de la reducció. 8. Inmediatament després de cada fundació posarà tots los partits de renda que li corresponen y un sol partit en cada pàgina en esta o semblant forma: Fa a dita fundació fulano de tal part als tants de tal mes [en blanc]; de penció de censal [en blanc]. Consta ab acte rebut en poder de tal notari, tal dia, mes y any y és en lo arxiu (cas que hi sia) són fermansas tal y tal. Deixarà en blanch lo restant de la pàgina per notar quant se quitia lo censal ahont se ha depositat lo preu ab dia, mes y notari y després quant se rehesmersia qui sel ha encarregat així mateix ab dia, any y notari. 9. Escrits ja tots los partits de renda pertanyents a la fundació antecedent, escriurà en lo full següent altre fundació y sas rendas en la mateixa forma y així continuarà todas las fundacions averiguent ab las notas del referit quadern en quart o altres de la rectoria ab los actes que se citan testaments o del millor, modo ques puga lo cert antes de escriurer en lo llibre de partida”.²⁰⁸²

h. Llibres litúrgics

D’una altra mena són els llibres emprats durant la litúrgia, per als diferents actes religiosos al llarg de l’any: aquests volums poden considerar-se ‘llibres-eina’, instruments per les pràctiques religioses, comprats per obligació. Els més esmentats són el missal major o romà, els llibres rituals o ordinaris diocesans, i amb menys freqüència, els llibres de rèquiem. En cap moment apareix el sacramentari, el leccionari, l’antifoner o el diürnal, potser perquè el missal, precisament, es nodreix d’aquests llibres litúrgics de tradició catedralícia. En ocasions aïllades hem localitzat algun altre llibre que s’escapa de l’ús quotidià: per exemple, una *Suma Evangèlica* a Sant Julià de Cabrera, el 1593 (podria ser un comentari dels Evangelis de cara a la catequesi) i un breuari a Pruit (1596). Enric Moreu-Rey ha pogut reconstruir, a partir dels protocols notariaus, els consumidors de llibres del clergat barceloní del segle XVIII, cosa que per a les contrades gironines i vigatanes no disposem, i que hem de suplir, de moment, a través de les informacions que ens aporten les visites pastorals. Entre el clergat ha inclòs els bisbes, ardiaques i canonges i beneficiats, els quals apareixen amb una mitja de setanta cinc títols, el qual “és un resultat satisfactori, sobretot si recordem, entre els capellans, el fet d’alguns que morien en la misèria o en una situació crítica”,²⁰⁸³ tot i que quasi mai surten anomenats els llibres que ells consideren poc valuosos per a l’encant (llibres devoció o vides i històries de sants). La falta descripcions i visites a les rectories no ens permet saber quines eren les lectures privades dels nostres clergues rurals. La conclusió final a la que arriba és que la gent del segle

²⁰⁸². AEV, 1223/1, Corcó, 1742, f. 369v-370r. Entre claudàtors hem indicat els espais que apareixen en blanc i que ha d’omplir el rector.

²⁰⁸³. MOREU-REY, E., “Sociologia del llibre a Barcelona al segle XVIII. La quantitat d’obres a les bibliografies particulars”, *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, VII (1980), p. 275-301.

XVIII llegia molt menys del que podia i bastant més d'allò que ha cregut el pessimisme de certs historiadors.

i. El missal romà

Clement VIII desenvolupà una reforma d'unificació litúrgica, fent una revisió crítica del breviari del missal romà. Anteriorment, Pius V el 1568 havia publicat el *Breviarum romanum* i el 1570 el missal romà (*Missale Romanum*), que no tingué tanta difusió i fou superat pel de Clement VIII. Ho posarà de manifest amb la publicació d'un parell de butlles referents a llibres propis del bisbe, el *Pontifical* i el *Cerimonial Romà*, la primera de l'1 de febrer de 1596 (“*Ex quo Ecclesia*”) i la segona el 14 d'agost de 1600 (“*Cum novissima*”). Hem de pensar que llavors, els vells missals de tradició local queden obsolets i els bisbes malden perquè s'imposi una litúrgia universal, alhora que vàlida per a totes les cultures, quan contempla les peculiaritats de cada lloc.

Les referències vigatanes ens aporten dades de missals de versions anteriorment produïdes per Clement VIII, i parlen de Sixte IV i Sixte V. A la dècada de 1590 es menciona l'existència a gairebé totes les parròquies del ‘missal romà amb quadern dels sants d'Espanya’, o bé se'n mana la seva compra, quan en falta la darrera part. A Sant Romà de Sau, el 1591, “provehí que lo rector adobe los fuls romputs en la missa defuncts y en lo cànon y scriga en lo calendari todas las festas del quadern de spanya y las novament instituïda per Sixto Quart dins vuyt dies pròxims”²⁰⁸⁴ i a Sant Martí Sescorts “provehí que los obrers qui tenen la culpa sien executats per no haver complit ab la visita passada de comprar lo codern dels sants de spanya com lo bé domana”.²⁰⁸⁵ És prou significativa la inclusió de l'apartat referit als ‘sants hispans’, en referència a la presència d'elements de la tradició litúrgica de l'antiguitat tardana, d'arrels mossàrabs i visigodes, ja bé integrades i no del tot rebutjades.

A partir de 1612 a Vic i 1619 a Girona, segons la visita i el bisbe disposem de les primeres notícies dels missals reformats. De tots aquests llibres se'n parla quan estan fets malbé per l'ús continuat, per faltar-n'hi parts, per haver-se quedat obsolets i imposar-se els nous. A Cogolls, Les Preses i Puigpardines es manava, de manera semblant, que “fassan mudar dos coderns, ço és, lo hu de rèquiem y lo altre del cànon en los missals de dita iglésia”;²⁰⁸⁶ a partir de llavors, puntualment les esglésies que no disposen de missal ‘dels nous reformats’. A La Vola, igual que les demás parròquies, es mana “als obrers Miquel Sitjar y Sagimon Palou compren un missal

²⁰⁸⁴. AEV, 1209/2, St Romà de Sau, 1591, f. 147r.

²⁰⁸⁵. AEV, 1209/2, St Martí Sescorts, 1591, f. 85r.

²⁰⁸⁶. ADG, P-84, Puigpardines, 1615, f. 64r.

dels reformats per Clement Octau”²⁰⁸⁷ i a Ridaura i La Pinya, el 1619, també són els obrers que els que “fassen comprar un missal romà dels nous refformats per servey de dita iglésia”.²⁰⁸⁸ Després d’aquestes informacions en les primeres dècades del segle XVII, no es represen fins a les darreries de la centúria; així doncs, ho podem considerar com a senyal d’una introducció definitiva i prou establerta? Sembla que la preocupació pren un nou rumb i gira cap als ordinaris i llibres de comptabilitat.

Diferents edicions diocesanes gironines i vigatans de llibres litúrgics foren impreses al llarg dels segles XV i XVI, a Barcelona (sobretot per l’alemany Joan Rosenbach), Lió i Venècia, les quals anaven incorporant elements romanitzants, essent molt més barates les estrangeres que les catalanes. A Girona hi hagué edicions de missals el 1493, 1546 (prohibint l’anterior), 1557 i 1567-68;²⁰⁸⁹ de breviaris, el 1487, 1511, 1527, 1527 *officia nova* i 1567-68. Pel que fa a Vic, els missals foren de 1496 i 1547-48, i els breviaris de 1498 i 1520.²⁰⁹⁰

Al llarg del segle XVII, els missals romans i els de tradició diocesana local convivia amb normalitat.²⁰⁹¹ Els visitadors els descriuen a les sagristies uns al costat dels altres, però la presència de missals, sovint sense especificar si són romans (només a Sant Feliu de Pallerols, Ridaura, Joanetes i Les Preses), a cada parròquia, respecte als ordinaris, és de dos a un, o sigui el doble (en les parròquies més grosses, en disposen de més quantitat, a Sant Esteve de Bas i Sant Privat de Bas en tenien quatre i a les Planes d’Hostoles i Sant Feliu de Pallerols cinc). A Sant Martí de Querós, en l’inventari del rector difunt Miquel Jordà, de 1622, es citen entre llibres sacramentals i d’escriptures i ordinaris, “dos missals bons, lo un dels nous reformats y l’altre dels antics”.²⁰⁹²

La introducció dels missals romans és molt lenta i difícil (que no va parella amb la profusió i l’interès per introduir i reposar les diferents classes de vestimentes), i les notes referents a

²⁰⁸⁷. AEV, 1211/9, La Vola, 1612, f. 11r.

²⁰⁸⁸. ADG, P-86, Ridaura, 1619, f. 42r.

²⁰⁸⁹. *In nomine individue trinitatis patris filis et spiritus sancti amen. Incipit ordo missalis in diebus dominicis et ferialibus que totum anni circulum secundum consuetudinem aliorum ecclesiarum Gerundensis: A primo Dominica prima adventus...*, Barcelona: Rosenbach, 1493; *Missale secundum laudabilem consuetudinem diocesis gerundense*, Lyon: Cornelius Septemgranger, 1546 i *Missale secundum laudabilem consuetudinem diocesis gerundensis per integrum anni circulum...*, Lugduni: C. de Septemgrangiis, 1557. MIRAMBELL, Enric, “Incidència ultrapirenaica en la producció del llibre gironí”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 29 (1987), p. 307-321 i ALTÉS, F. Xavier, “Llibres litúrgics retrobats de la col·legiata de Sant Feliu de Girona”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 24 (1978), p. 55-56.

²⁰⁹⁰. ALTÉS, F. Xavier, “Llibres litúrgics impresos, propis de les diòcesis catalanes (segles XV-XX)”, *DHEC*, v. II, p. 492-493 i ÍD. (ed.), *Missale vicense. 1496*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans – Societat Catalana d’Estudis Litúrgics, 2001, p.14 -94.

²⁰⁹¹. És força exagerada l’afirmació de KAMEN, H., *Cambio cultural...*, p. 101, quan diu que “*hacia 1587, cuando las iglesias parroquiales, como la de Sant Joan de Oló y Sant Joan de Avinyó poseían el ‘nuevo misal romano’, puede decirse que la Contrarreforma se había establecido ya en Vic*”.

aquesta segona meitat del sis-cents encara proliferen: a les parròquies vigatanes sobretot se'ls hi mana que canviïn, ajustin o mudin el 'quadern amb les misses dels sants nous' o el cànon. Les del costat gironí són més comptades: a Sant Cristòfol de les Planes, el 1698, mana comprar un missal amb el quadern dels sants nous; a Sant Climent d'Amer mana comprar un missal, i a Puigpardines un missal modern. Tal és el cas de Sant Feliu de Pallerols, el 1696, quan un mateix missal s'emprava en diferents esglésies (i el 1700 cada església ja disposava dels seus missals corresponents),

“Mana dit senyor Visitador General als Residents Preveres de Sant Feliu de Payarols eo altres si ni haurà, que no digan missa en la capella de Nostra Senyora del Roser amb lo missal qui és esto, sub pena de vint y sinch rals y en subsidi de excomunicació major del die de la publicació de la present visita, y exis també mana amb la mateixa pena als administradors ne fassen compran un. Item mana senyor Visitador General als obrers de la parrochial de Sant Feliu de Payarols, dins dos mesos del die de la publicació de la present visita, compren un missal sots pena de vint y sinch rals y en subsidi de excomunicació major aplicadors a la mateixa obra”.²⁰⁹³

En qualsevol cas, la falta d'aquests llibres fa pensar que foren quasi objectes de luxe, que tardaren a difondre's més pel preu que per l'oposició a la nova missa i reforma. En les primeres dècades del segle XVIII encara es demana la compra de 'missals amb quaderns dels sants nous', (els 1734, a les Planes, Puigpardines, La Pinya); mentre que a les parroquials estan totalment imposats. I, sense missals, com es podia portar a terme la celebració normal de la missa? El rector se la sap, tal vegada, de memòria? Ho dubtem, ja era totalment impossible perquè no es podien improvisar les lectures bíbliques, per exemple. Fixem-nos què diu als administradors de la capella de Santa Magdalena, a Sant Privat de Bas, que “dins dos mesos fassen fer o compren un missal, y si dins dit termini no auran obehit, prohibeix al Rector y a qualsevol altres sacerdot que no puga dir missa”.²⁰⁹⁴ A partir dels anys 1720 els trobem atrotinats i fets malbé, amb les tapes i els fulls desenganxats, per això es fan “acomodar los missals y los faran compondre registrets en los fulls del cànon per giar-los”²⁰⁹⁵ o bé se'n van comprar de nous.

Els llibres de rèquiem són un extracte dels missals, només amb el cànon i les misses de difunts, per fer-los manejables a efectes pràctics de la quantitat de misses.²⁰⁹⁶ Tot i que apareixen més irregularment, creiem que s'imposen a partir de les visites de la segona dècada del segle XVIII.

²⁰⁹². AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1622, f. 176r.

²⁰⁹³. ADG, P-110, St Feliu de Pallerols, 1696, p.439v.

²⁰⁹⁴. ADG, P-112, St Privat de Bas, 1703, f. 131r

²⁰⁹⁵. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309r.

²⁰⁹⁶. Vegeu un exemplar de l'ABEV, *Missae in agenda defunctorum tantum deservientes. Ex missale Romano recognito desumptae, cum Ordinario, & Canone, vt in ipsis servatum. Ad usum, et commoditatem Omnium Ecclesiarum*, Venetiis: MCDLXXIV, Apud Cieras.

j. Ordinaris o rituals

A continuació dels missals, hem de situar en un lloc destacat els rituals, també coneguts com a ordinaris o manuals, per haver-nos arribat una bona mostra. Eren uns volums adreçat a l'ús dels preveres i encarregats de la cura d'ànimes, ja que en desenvolupaven les celebracions dels sacraments, benediccions, processons, exèquies, exercicis i formes d'escriure els llibres sacramentals, i, en general, tot allò relatiu al seu ministeri de pastor. Per tant, contenien molts aspectes que també eren desenvolupats en les constitucions sinodals, i que tenien molts punts en comú. Tot i l'existència a Catalunya d'una sèrie de rituals baix medievals (una vintena en els diferents bisbats catalans), els quals reflectien les peculiaritats de locals i la vida religiosa del poble, foren ràpidament unificats (o almenys s'intentà) a partir de Trento. Un cas és del sacramentari del segle XIII de Tavertet (possible d'una capella del seu terme, Sant Corneli), que s'emprà fins ben bé a la vigília del concili trentí; en caure en desús, en el darrer quart del segle XVI, serví per relligar un volum de baptismes d'aquesta parròquia.²⁰⁹⁷ Per les diòcesis que estudiem, s'imprimiren uns rituals en els segles XVI (que no foren suprimits fins el 1925):²⁰⁹⁸ a Girona, fou el del 1550, mentre que a Vic se n'editaren un parell, de 1547 i 1568. Tal com han estudiat Adalberto M. Franquesa i Miquel dels S. Gros, aquests rituals contenen elements essencials que els distingeix dels segles posteriors, però que difereixen molt entre si en ritus i oracions, tot i que la majoria conservin les mateixes peces de l'antiga litúrgia hispana: al marge del baptisme, que és essencialment romà, el matrimoni, l'extremunció i la sepultura presenten una riquesa i varietat d'oracions d'arrel visigòtica.²⁰⁹⁹ És llavors, el 1614, que apareix el primer ritual unificat per a tota la litúrgia romana: el *Rituale romanum*. Aquest ritual romà emès pel papa Pau V, serví de model per als que s'imprimiren i es destinaren a Girona i Vic.

Els impresos en el segle XVIII indiquen en el seu llarg titular les incorporacions, correccions i esmenes del ritual romà, però al mateix temps, es preservaren sempre les peculiaritats locals (i que fins ben entrat el segle XIX, les continuen mantenint). Pel que fa a les dues diòcesis estudiades, la seva freqüència d'impressió és relativament continuada (amb una mitja de cinquanta anys d'interval) i la llengua emprada, tot i que és majoritàriament el llatí, molts fragments són en català o en un cas vigatà (1568) és íntegrament en català. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1596, manava "a pena de excomunicació nos pogue servir en lo administrar los sacraments de l'ordinari vell sinó tan solament del nou que ara Sa Senyoria ha manat

²⁰⁹⁷. GROS, M. S., "Fragment d'un sacramentari votiu singular procedent de Tavertet –Vic, Mus. Episc. Frag. I/32–", *Ausa*, XVII-137 (1996), p. 225-230.

²⁰⁹⁸. A partir de llavors, els bisbats catalans accepten el Ritual Romà. L'any 1934 es publicà un suplement amb els ritus propis de la Tarraconense.

stampar”.²¹⁰⁰ I durant les visites de Manuel de Muñoz a partir de 1744 es mana “compreu nos un joch dels tomos dels ordinaris o bé fassan luego reenquadernar los que hi són”.²¹⁰¹ Vet aquí la relació exacta:

-Bisbat de Girona: 1502, l’*Ordinarium sacramentorum*,²¹⁰² de Berenguer de Pau; 1550, l’*Ordinarium sacramentorum*,²¹⁰³ de Joan Margarit; 1676: *Ordinarium seu Rituale Ecclesiae Gerundensis*,²¹⁰⁴ d’Arévalo de Zuazo i Alonso Balmaseda; 1736: *Rituale ecclesiae et dioecesis Gerunden.*,²¹⁰⁵ de Baltasar de Bastero, que està imprès a dues tintes, i incorpora notacions musicals i caplletres ornamentals;²¹⁰⁶ 1737: *Manuale ritualis ecclesiae et dioecesis Gerunden.*,²¹⁰⁷ de Baltasar de Bastero, i 1788: *Manuale ritualis ecclesiae et dioecesis gerunden.*,²¹⁰⁸ de Tomàs de Lorenzana. A més, hem de comptar amb un darrer Ritual, datat el 1767 o posterior, possiblement de la diòcesi de Girona.²¹⁰⁹

-Bisbat de Vic: vers el 1508 (no es conserva la primera pàgina amb el títol i any); 1547: *Vicense ordinarium sacerdotibus curam animarum*²¹¹⁰, de Joan de Tormo; 1568: *Ordinari, o Manual*

²⁰⁹⁹. FRANQUESA, Adalberto M., “Elementos visigóticos en el ritual tarraconense del siglo XVI”, *Hispania Sacra*, XI (1958), p. 107-123 i GROS, M. S., “El antiguo ordo bautismal catalano-narbonense”, *Hispania Sacra*, XXVIII (1975), p. 37-101.

²¹⁰⁰. AEV, 1210/3, St Vicenç de Susqueda, 1596, f. 71v.

²¹⁰¹. AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1746, f. 506r.

²¹⁰². *Ordinarium sacramentorum secundum consuetudinem dyocesis Gerundensis*, Perpinyà, 1502. Biblioteca Pau Font i Rubinat, Reus.

²¹⁰³. *Ordinarium sacramentorum secundum laudabile ritum Diocesis Gerunden iussu admodum reverendi in Christo Patris D. Jhannis a Margarit Gerunden praesulis...*, Lugduni : Excudebat por Cornelium de Septemgraniis impensit Joannis Gordiole bibliopole Borchinon , 1550. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

²¹⁰⁴. *Ordinarium seu Rituale Ecclesiae Gerundensis/ sub Francisco Arevalo de Çuaço Episcopo Gerundensis... compilatum; Nunc denuo iusso et auctoritate... D.D. Ildephonsi Balmaseda et Osorio, eiusdem Ecclesiae episcopi... recognitum*, Barcelona, 1676. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

²¹⁰⁵. *Rituale ecclesiae et dioecesis Gerunden.; de mandato... Balthasar de Bastero & Lledo... ad normam Ritualis romani auctum, correctum & emendatum*, Girona, 1736. Biblioteca Marià Vayreda d’Olot, procedent de l’Obra de Sant Esteve d’Olot.

²¹⁰⁶. LLANAS, Manuel, *L’edició a Catalunya: el segle XVIII*, Barcelona: Gremi d’Editors de Catalunya, 2003, p. 152-153.

²¹⁰⁷. *Manuale ritualis ecclesiae et dioecesis Gerunden.: de mandato... Balthasar de Bastero & Lledò...: ad normam Ritualis Romani aucti, correcti & emendati*, Girona, 1737. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

²¹⁰⁸. *Manuale ritualis ecclesiae et dioecesis gerunden.: de mandato... Thomae de Lorenzana & Buitron...: ad normam ritualis romani auctum, correctum & emendatum*, Girona, 1788. Biblioteca Marià Vayreda d’Olot, donatiu de Ramon Torras.

²¹⁰⁹. *Memoriale rituum, sive Caeremoniale: pro aliquibus praestantioribus sacris functionibus persolvendis in minoribus ecclesiis parochialibus*, Girona, 1767. Biblioteca Marià Vayreda d’Olot, procedent del mas la Dou, Sant Esteve de Bas.

²¹¹⁰. *Vicense ordinarium sacerdotibus curam animarum*, Lió, 1547. ABEV.

*perals curats*²¹¹¹, de Benet de Toco; 1596: *Ordinarium Vicense*²¹¹², de Pedro Jaime i 1688-89: *Episcopatus Vicensis Rituale, sive Ordinarium*²¹¹³, d'Antoni Pasqual.

k. Llibres de cants o cantorals

No totes les parròquies disposen d'aquests llibres, i les seves referències són escasses, però prou significatives, ja que ens apropen a nous elements del desenvolupament de les misses cantades. Podem suposar, doncs, que l'absència de manaments significa la presència d'aquests llibres en els cors i parròquies que estudiem? No ho podem afirmar del cert, ja que suposem que es tracta de llibres d'un cert luxe, procedents de *scriptoriums*, cars i rars. A més, per circumstàncies i vicissituds favorables, ens n'han arribat fins avui en dia algunes mostres fragmentàries, emprades com a tapes o enquadernacions d'altres llibres, a Sant Feliu de Pallerols i Amer (<AF> núm. 364-366). Aquestes mostres ens poden donar algunes pistes de les característiques d'aquests missals i antifonaris: de pell o paper gruixut, manuscrits, amb les tintes de colors vius i contrastats (l'escriptura en vermell i la resta negra), les lletres amb llatí, de tipus bifoli i d'una mida força gran i considerable (aproximadament DIN-A3), per ser llegits a distància, a més que ens poden indicar, segurament, la seva antiguitat (segles XIV-XV), el seu caràcter obsolet i antiquat o la desaparició de clergues cantaires en les parròquies, que prengueren en un moment incert i desconegut.

Sabem que hi eren ben presents a moltes altres parròquies, no per la sola omnipresència dels cors, sinó pels decrets dirigits a la construcció de faristols, els mobles alts i verticals que permetien la lectura de les seves composicions a tots els membres del cor. A Rupit mana fabricar-ne un el 1618 i a Sant Julià de Cabrera, el 1749, “fer un faristolet ab un collferro per peu pera fixar aquell en lo mitg de la barana del chor, a fi que quant se ha cantar en ell la col-loque en dit faristol lo llibre, y no lo ajan de tenir en las mans”.²¹¹⁴

²¹¹¹. *Ordinari, o Manual perals curats, qui ab diligencia voldran entendre tot lo necessari dels sacraments y la administracio de aquells: lo qual mana imprimir lo Reuerendissim Senyor D.F. Benet de Toco*, Barcelona, 1568. ABEV.

²¹¹². *Ordinarium Vicense; reverendissimi DD. Petri Iayme episopi iussu aeditum*, Barcelona, 1596. ABEV.

²¹¹³. *Episcopatus Vicensis Rituale, sive Ordinarium: ivxta romanvm Pavli V Pont. Max. novissime reformatum: resolutionibvs moralibvs et canonicis sanctionibus ad promptiorem usum parochorum illustratum & tripartitum; ... Antonii Pasqval, episocpi Vicen. ... opera & jussu editum. Giron, 1688-1689*. ABEV.

²¹¹⁴. AEV, 1223/1, St. Julià de Cabrera, 1749, f. 749v.

II. 10. Altres edificis eclesiàstics

a. Porxos i coberts

Moltes de les esglésies i capelles que hem estudiat disposen de diferents tipus de porxos, coberts, pòrtics o nàrtex adossats a la seva façana principal o en un dels seus laterals. Els trobàvem a les capelles de Sant Marçal del Colomer (Amer), de Santa Cecília (Sant Miquel de Pineda), de l'Àngel Custodi (Sant Cristòfol de les Planes), del Salvador (Cogolls), de Sant Corneli (Tavertet), de Sant Martí i a Sant Marçal del Corb (Les Preses); de Sant Simplí (Sant Esteve de Bas) i a Sant Quintí de Bas; i a les esglésies parroquials de La Barroca, Cogolls, Les Encies, Sant Iscle de Colltort, Joanetes, La Pinya, Sant Julià de Cabrera, Sant Llorenç Dosmunts i Puigpardines.

La seva construcció suposem que és força més tardana a l'edificació de l'església o capella, quan es veu la utilitat d'aquests nous espais. Uns exemples més o menys clars són el porxo de la capella de Sant Simplí, a Sant Esteve de Bas, amb un porta remodelada el 1642; a Les Encies en els seus pilars apareix gravada la data de la seva construcció: "JUNY 1680" (<AF> núm. 133), el de Sant Marçal, posterior a 1712, el de Sant Corneli, suposem coetania a l'obertura d'una nova porta el 1717 a la façana oest,²¹¹⁵ o bé el nàrtex de Joanetes que incorpora uns capitells i columnes reaprofitades de l'edifici romànic (<AF> núm. 131), i que, per tant, tot assembla apuntar cap a aquesta cronologia de les darreries del segle XVII i al llarg del XVIII.

La proximitat entre ells fa que tinguin unes característiques força idèntiques, amb elements tradicionals de l'arquitectura rural. Inclòs fa pensar que sigui obra d'uns mateixos mestres d'obres. Fixem-nos que Carlo Borromeo proposava un atri, i "*por si a causa de la angostura del sitio o a causa de una hacienda pobre, éste no puede edificarse, al menos cuídese que, igualmente por el frente se construya un pórtico*", que fóra proporcional a en llargària i amplària a la façana de l'església, i "*en esta forma será conveniente que el pórtico sobresalga en cada una de las iglesias parroquiales. Si a causa de la pobreza ni siquiera esto puede ejecutarse, al menos cuídese absolutamente esto: que ante la puerta mayor se levante un vestíbulo tal que con sólo dos columnas o pilastras, un poco distantes de aquélla, quede edificado en forma cuadrada; y tenga tanto espacio, que sea un poco más accesible que la puerta de la iglesia*".²¹¹⁶

²¹¹⁵. ERRA, Alba i OCAÑA, Maria, *Esglésies romàniques. 118 testimonis arquitectònics de la història d'Osona*, Figueres: Carles Vallès Editor, 1992, p. 91.

²¹¹⁶. BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 8-9.

El sistema de construcció més emprat és el d'una coberta a la catalana amb mòssa o a doble vessant, per un costat adossat a la façana de l'església i per l'altre sostingut per un parell de pilars, normalment de carreus perfectament tallats. El suport de l'estructura de la coberta sol ser de bigues de roure amb una encavallada de cinc nusos o de manganella.²¹¹⁷ També s'incorpora un mur perimetral, d'escassa altura, amb una entrada frontal. Aquests són els casos de La Barroca, Cogolls, Les Encies, la capella de l'Àngel i Sant Iscle de Colltort (<AF> núm. 130, 132, 134, 135 i 145). Unes variants d'aquests són els de Sant Marçal, que incorpora un tercer pilar central que sustenta la biga, i amb entrades laterals; el de Sant Martí del Corb, amb un gran escalinata d'accés i el de Sant Miquel del Corb, excavat dins la terra (<AF> núm.140 i 141). El del Salvador està aguantat per quadre columnes troncocòniques, fetes d'obra, amb calç i pedra volcànica (<AF> núm. 133). Els de Santa Cecília, Puigpardines, La Pinya, Sant Julià de Cabrera i Joanetes són d'una sola pendent i adossats a les façanes dels costats (<AF> núm.126, 137, 138 i 144). El de Sant Corneli és d'una sola pendent, que es recolza en una paret i a la façana de la capella, i un pilar central. El de Sant Llorenç Dosmunts és un edifici aïllat, al costat de l'església (<AF> núm. 139). A la Puigpardines, les visites de 1621 i 1638 (amb disset anys de separació entre una i altra) es mana reparar la teulada del porxo. A Sant Quintí de Bas, el 1671, es diu que el *“pavimentum et atrium eiusdem ecclesia invenit maxima dirutum mandavit ab operariis reparari”*;²¹¹⁸ a través d'una fotografia de principis del segle XX sabem que hi havia un porxo (<AF> núm. 142-143).

Al santuari d'El Far, el 1783, el visitador mana als obrers que “assegurian millor aquella jàcera del cubert davant lo portal que se sustenta ab un peu dret exposat a caurer y junt ab ell tot lo cubert”,²¹¹⁹ i en la capella de Santa Anna, propera al santuari, mana que adobar-ne la teulada i volta “junt ab lo cubert davant de ella: y per quant tot lo sobredit amanassa ruhina, confiam pendran tota providència per evitar-las; y quant no, nos seria precís manar y fer pujar la imatge y altar a la capella d'El Far, deixant la de Santa Anna del tot execradora y destruida”.²¹²⁰ Aquest manament encara no s'havia acomplert el 1786, cosa que és de nou repetit, i creiem que s'havia agreujat la situació (i desaparegut el porxo) ja que mana pràcticament desmuntar-la i desfer-la:

“vista la indecencia de la capilla de Nuestra Señora Santa Ana inmediata a la capilla heremítica del Far, y que todavía no han pensado en repararla como se mandó en la anterior visita, mandamos nuevamente al rector disponga sacar de ella ara y subir la ymagen a la yglesia del Far y prohibimos celebrar en ella misa hasta que puesta dicha

²¹¹⁷. AA.DD., *Diccionari visual de la construcció. Elements constructius de l'edifici*, Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Gisa i Termcat, 1994, p. 29-30 i CURÓS, Joan, *Arquitectura rural de la Garrotxa. Estudi estructural – Estudio Estructural*, Girona: Diputació de Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Demarcació de Girona, 1998, p. 34-35 i 108.

²¹¹⁸. ADG, P-104, St Quintí de Bas, 1671, f. 17r.

²¹¹⁹. AEV, 1235, St Martí Sacalm, 1783, f. 57r.

²¹²⁰. AEV, 1235, St Martí Sacalm, 1783, f. 57v.

capilla y reparada como se debe, tubieren licencia para celebrar en ella de nos o de nuestros sucesores".²¹²¹

Alguns d'aquests porxos i coberts surten relatats en les visites pastorals i/o en fotografies, i no en tenim constància: els d'El Far, de Santa Anna, de Tavertet, el de Sant Martí Sacalm ("adoben la teulada y fasan empedrar de pedra menuda la estància que hi aha antes de la porta de la iglésia"),²¹²² de Sant Feliu de Pallerols (el 1588 romania al costat del comunidor), de La Pinya, de Puigpardines o el de Sant Climent d'Amer, el 1734, on es mana "fassan fer un vall al peu de la paret de la iglésia desde el cubert de aquella fins a la cantonada de la nova sacristia",²¹²³ per evitar humitats i filtracions dins l'església. D'altres han sucumbit a les modes i a la ignorància, i han estats desmuntats i retirats modernament, al·legant que no pertanyien a l'edificació originària, sense considerar que aquests afegits formaven part de la pròpia història del temple: per exemple els de Sant Simplí, Sant Marçal, Santa Cecília, Sant Quintí de Bas i a la capella de l'Àngel. En canvi, el de Sant Corneli s'esfondrà el 1966 en cedir la biga mestra, però es refeu immediatament.²¹²⁴

Les funcions que podien tenir aquestes construccions foren múltiples i diverses. El 14 de juny de 1618 foren "convocats y congregats dins lo porxo eo cubert de la isglésia de Nostra Senyora de La Pinya, vescomptat de Bas y bisbat de Gerona, los hòmens y singulars persones de las parròquias de La Pinya y Balps":²¹²⁵ eren llocs arrecerats però ventilats per tenir-hi les reunions de les universitats o municipis. Solen estar closos, almenys a dues bandes, on s'hi ha col·locat una filera de seients de pedra, cosa que en permet l'assemblea calmada dels veïns i feligresos, o de les reunions dels obrers. Potser la intenció era evitar que tots aquests encontres i trobades, no es tinguessin dins un lloc sagrat, però a l'empara d'ell, però de manera resguardada. En fotografies de principis del segle XX de la capella de l'Àngel de les Planes veiem com s'hi havien col·locat uns travessers verticals de fusta, a manera de protecció. Hem vist com algunes de les capelles rurals i ermites, en avançat estat degradació, esdevenen corrals per les ovelles. No ens ha d'estranyar, doncs, que aquests espais puguin servir per aixoplugar els ramats de bestiar i el pastor, i evitar estar a la intempèrie, a falta d'altres espais més adequats. Els de Sant Martí Sescorts, Santa Cecília i Tavertet semblen anar dirigits única i exclusivament a aquesta funció:

"Y per quant ha arribat a nostres ohidos que los pastors no impedeixen que las bèstias entriaran en lo cobert de dita capella; y que en ella no reparan alguns individuos fer servir son cobert per las carretas, que és molt indecent y desdiu de la pietat christiana qual abús,

²¹²¹. AEV, 1236/1, St Martí Sacalm, 1786, f. 159r.

²¹²². AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 498v.

²¹²³. ADG, P-121, St Climent d'Amer, 1734, f. 238v-239r.

²¹²⁴. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 629.

²¹²⁵. ACO, Notaria d'El Mallol, Rafel Joan Compte, *Manuale*, 1618-1619 (153a), [1618, juny, 14], f. 19r-22v.]: el motiu era l'elecció d'un procurador.

no podem tolerar, sens faltar a nostra grave obligació, pues de permetrer-ho se podrien seguir rigurosos càstichs de la divina justícia; perçò manam que se abstinguian de causar semblants indecèncias en lo referit cobert de dita capella y al Reverent Rector y paborde quisquis (*sic*) seran, que zelian sobre est assumpto, y en cas hi agués algun renitent, pendran nota del nom y cognom de aquell y lo remetan a son llegítim superior perquè se pugan pendre las providèncias per lo exacte compliment”.²¹²⁶

A més a més, per les seves característiques, tot apunta a un ús polivalent, més encarat a les funcions de la comunitat parroquial. Per sobre de tot, creiem que són ‘espais de sociabilitat’, de trobada, de congregació, abans, durant i després de les celebracions litúrgiques. Així ens dóna aquesta sensació a La Pinya, el 1595, quan es “mana que de esta hora en avant, com los officis divinals se faran no estiguen, ni venen ni fassen altres officis, ni hi posen res al porxo”.²¹²⁷ Una fotografia de mossèn Gelabert de principis del segle XX ens mostra un cobert adjunt a aquesta església, que servia per a pallissa o graner, per assecar la palla o el blat de moro (<AF> núm. 137).

També podien ser un bon lloc per enterrar, sobretot a les persones d’una determinada categoria, per exemple capellans o alguna família noble. Quan l’interior del subsòl de l’església està saturat d’enterraments i tombes, una opció seria fer-ho aquí fora, sota cobert, com encara ho veiem a Cogolls i Les Encies, amb lloses molt esborrades, on s’endevinen la data de 1736 i d’altres dues sepultures. Precisament de Les Encies, disposem d’un manament del 1691 que diu que “desta hora en avant no puga ningun parrochià ny altre foraster enterrar-se dins lo porxo o cubert de la present isglésia, que està situat devant de la porta, sens que immediatament fassa fer sobre lo vas hahont se voldrà enterra una llosa o tomba”.²¹²⁸ A Pruit, també sabem que en el segle XVIII existia un pas pel mig del cementiri que conduïa al porxo i església (potser com Les Encies): “dich jo Vicenç Quatre Casas, net de Joan Quatre Casas, que lo sobredit Joan Font, pastó qual avia llogat mon avi a mort lo dia 12 desembre de 1763 se és enterrat lo dia 14 de dit mes en lo vas de casa o al costat en al mitg del camí a dejús del porxo de la iglésia parroquial de Sant Andreu de Pruit”.²¹²⁹ Quan el Reial Decret de 1787 prohibeix els enterraments a l’interior dels temples, aquesta pot ser una bona opció. Això ho trobem a La Barroca, on s’hi enterrà el rector d’aquesta parròquia Cosme Sala, el 1892. Precisament, en la visita de 1734 a Cogolls es queixà del seu mal estat, emetent un decret que no fou eficaç ni sense la repercussió immediata, ja que en la següent visita, el 1736, el bisbe el troba amb el mateix problema, que sembla reduir-se a allò estrictament econòmic i de manutenció, però aquí canvia l’amença o pena,²¹³⁰

²¹²⁶. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 58v-59r.

²¹²⁷. ADG, P-95, La Pinya, 1595, f. 432r.

²¹²⁸. ADG, P-109, Les Encies, 1691, f. 148v.

²¹²⁹. GINEBRA, R., *Guerra, pau...*, f. 122r.

²¹³⁰. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83v.: “com se veja que, per no estar enpedrat o enrajolat lo terreno de baix lo cobert de la iglésia, no sols està en mala positura, si que quant es escombra y en temps de vents, la

“com aja observat dit Senyor Visitador General, que lo paviment del cubert de dita iglésia està summament desigual y mal posat, que se origina de no estar aquell enrajolat o enllosat: perçò mana al dit rector y obrers, que dins sis mesos, lo fassan enrajolar o empedrar de pedra picada, y en atenció que las casas d’en Vilar y d’en Vila de dita parròquia tenen en dit cubert las sepulturas, en las quals deuen tenir condret lo paviment, mana y ordena que cada casa contribuesca al gasto per lo que correspondrà a la sua sepultura y concedeix dit Senyor Visitador General llicència peraque al endret de cada una de ellas se descriga aquí, espectam aquellas y quedaran advertits que tant el tornar a compondrer dit en dret, quant enterre algú de ditas casas, com la manutenció de dit paviment, correrà en avant a càrrech de cada una de dita casa y ho executaran en pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.²¹³¹

b. Comunidors i pedrons

Els comunidors són també llocs de visita pels bisbes. Aquests petits edificis s’hi portaven les relíquies que s’havien de servir per exorcitzar les tempestats i el mal temps. Les constitucions sinodals diocesanes ordenaven als rectors que hi anessin quan amenaçava el temporal i que no s’absentessin de la parròquia entre la Santa Creu de maig i la de setembre; per exemple, les gironines (“*Curati à festo Sancta Crucis mensis Maii, usque ad festum eiusdem Sancta Crucis mensis Septembris, à suis Parochiis non discedant, & imminente tempestate illam exorcisent*”).²¹³²

És indistint la forma emprada per la seva denominació: reliquiari, reliquier, conjurador o comunidor; a falta de vocabulari, el visitador l’anomena, a Sant Joan de Fàbregues, ‘casa on es fan els exorcismes’(1625). La seva estructura és variable, segons el lloc on està ubicat. A molt llocs és compost senzillament per quatre pilars i una teulada a quatre vents, exempt i lleugerament apartat de l’església parroquial. A Sant Vicenç de Susqueda manà el 1734 que

pols entra dins la iglésia, afeant-la y ensussiant los altars; perçò mana dit Senyor Visitador General, en pena de excomunió major als obrers de la present iglésia, que dins sis mesos, enrejolian dit terreno y mana a los que tenen sepultura baix o sota dit cubert, que quant los obrers faran enrajolar lo expressat terreno paguian aquells la part del gasto que correspondrà al gasto de enrejolar lo terreno de llurs sepulturas, o bé los doenyos de ellas fassan posar-hi llosas, que serà lo millor y quant no cumplian en assò se’ls diu y commina que sels llevaria la llicència de enterrar-se en dit terreno”.

²¹³¹. ADG, P-121, Cogolls, 1734, f. 262v-263r.

²¹³². ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 155, Lib. III. Tit. XI. Cap. V: “*Quoniam ad nostram pervenit notitiam, quòd nonnulli Rectores, & alii curam animarum habentes tempore aestivali, quo fructus adhuc super terram existunt, à suis Parochiis, nullo idoneo coadiutore, vel Presbytero relicto discedunt: & alii licet non discedant, tamen imminente tempestate fulgurum, & grandinis non curant tempus benedicere, nec cymbala seu campanas, prout decet, pulsare: ideò statuimos, & ordinamus, quòd dicti Rectores, & alii, quibus onera preadicta incumbit, à die festo Inventionis Sanctae Crucis mensis Maii, usque ad festum Exaltationis eiusdem Sanctae Crucis mensis Septembris, à suis Parochis non discedant, nisi occurrente necessitate: & tunc dimisso ibi aliquo idoneo Sacerdote, ut tempestate imminente, possint, & valeant illicò illam exorcisare, tempus benedicere, & dictas campanas pulsare, mandantes, quòd infra dictum tempus, quolibet die post celebratam Missam, cereo Paschali accenso, & pulsata per nonnullos ictus aliqua campana Passionem Domini nostri IESV CHRISTI, quae incipi, Egressus est IESVS, &c., in cornu Altaris devotè legant, & recitent ubi talis viget consuetudo*”.

“posen forrellat ab pany y clau al comunidor y lo tingan sempre tancat”,²¹³³ i a través de la visita de 1786 sabem la seva ubicació exacta: “*levanten una pared en la parte de cementerio que está frente al comunidor para separarlo del terreno que sirva para poner estiércol, dejando una puerta para pasar al comunidor y en este pondrán una puerta con llave para que siempre se tenga cerrado*”.²¹³⁴ A la capella de Sant Corneli, de Tavertet, l’atri servia de comunidor, l’únic en la seva tipologia a El Collsacabra.

En altres parròquies s’emprava el campanar en forma de cadireta, obert en els quatre sentits cardinals, emprat amb aquesta doble finalitat, “la creença –tal com diu Josep M. Marquès–, que el toc de les campanes podia trencar les tempestes induí a acompanyar l’acte de comunir amb el toc de les campanes”.²¹³⁵ A Puigpardines (fins els 1919) i Sant Martí Sescorts existia un campanar emprat com a comunidor, i a Sant Vicenç de Susqueda tenia unes característiques similars, amb un doble nivell de finestres.

Per exemple, a Sant Pere Sacosta i Sant Martí Sacalm estava situat dins el cementiri. A Sant Feliu de Pallerols, a finals del segle XVI, aquest edifici, segurament bastant gran, s’enderrocà o canvià de lloc amb motiu de l’engrandiment de l’església parroquial, i s’emprà el poc material d’enderroc per fer la nova església (“serà supèrflu lo reliquier o torre de reliquier, com un és y lo cobert que és davant dit reliquier perhont és la schala y entrada de una altra casa de dit honorable Baldiri Masdéu”);²¹³⁶ d’entre les restes de material n’hem localitzat un carreu als pilars de la coberta, on es llegeix la data de 1560. D’igual manera passà a Tavertet, on manà alçar “las parets [del cementiri] (per lo que podren valerse de la pedra del comunidor, que desfaran per ser dañós y de ninguna utilitat, podent-lo fer en un cantó del fossar o altra part) y fassan teulada deixant espay bastant perquè pugua passar a regoneixer y adobarlas si fa algun degoter. De est modo estarà més aixata la iglésia”.²¹³⁷ El visitador no hi trobà cap ‘utilitat’ a aquest edifici, i per tant en desconeixia el seu funcionament o, molestava i es necessitava el seu material (anant escassos de teules). El 1625 a Moià n’hem trobat un molt proper a l’entrada de l’església, que era molt perillós per a robatoris.²¹³⁸

²¹³³. AEV, 1225, St Vicenç de Susqueda, 1734, f. 183v.

²¹³⁴. AEV, 1236/1, St Vicenç de Susqueda, 1786, f. 156v-157r.

²¹³⁵. MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 23.

²¹³⁶. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1587, f. 273v.

²¹³⁷. AEV, 1223/1, Tavertet, 1741, f. 275r.

²¹³⁸. AEV, 1215, Moià, f. 110r: “Nota que se ha de fer un comunidor sobre lo portal de la iglésia de Moyà perquè si puguen entrar des de la mateixa iglésia sens exir de fora, attento que lo comunidor que vuy y ha és baix y nos pot veure lo temps de totes parts, y la escala quey ha està descuberta y quant muntan las relíquias se bayen y van ab gran indecència y ab parill de caure, a més de que de nits quant trauen las relíquias han de dexar la iglésia uberta y ab parill de que la roban”.

A Sant de Fàbregues, el 1590, es “provehí que lo reliquier sie recorregut a la teulada de modo que nos ploja y faran portes a les finestres y porta al portal de modo que lo vent pluig no pugue entrar dins dit reliquier”;²¹³⁹ a Sant Julià de Cabrera, les provisions de 1615, 1618 i 1620 són similars a les de Sant Joan. A Ridaura, fins el 1687 no disposava d’aquesta estructura, i per això es mana construir “un reliquier per comunir lo temps en ocasió de tempestats”²¹⁴⁰ i a Santa Maria de Corcó no serà fins el 1748 quan es manà “a los obreros de la presente parrochial yglesia agan un reliqué para cunjurar, en el que se cantaran los Evangelios los días que se pueda hazer procesión y este se hará en la parte que mejor aparezerá a dicho rector”.²¹⁴¹ Les darreres campanyes arqueològiques a Sant Andreu del Coll (1991-1994) posaren al descobert la base i el paviment d’un comunidor al sector sud-oest de l’església, de plata quadrangular, i que situen entre els segles XVII-XVIII;²¹⁴² en desconeixem els motius pels quals fou arrasat.

El pedró (també anomenat padró, peiró o perió, i segons alguna visita pastoral de Sant Martí Sacalm de 1625, ‘creu de terme’)²¹⁴³ és un senzill monument, normalment de pedra, en forma de taula i amb una creu al mig, generalment de ferro, i que es situa davant d’un temple o ermita, proper o dins del cementiri. A Santa Maria de Corcó no sembla que tinguessin clar on havia d’anar, ni en la visita de 1746 (“manam als obrers y parroquians no emprengan fer lo padró en lo fossar fins a fent tingan asseñalat lo lloch ahont se haurà de fer o per Sa Il·lustríssima o son Il·lustre Vicari General, altrament pagaran de béns propis no sola lo que hauran gastat en fer-lo, sinó també los danys y gastos [que] ocasionaran per dit effectes”)²¹⁴⁴ ni en la de 1749 (“a fi que senyalassem puesto determinat pera col·locar lo padró en lo cementiri, determinam per dit fi lo lloch del mitg del fossar ahont està plantada la creu de fusta, y volem se componga aquells disminuintlo quan se puga; pera que ocupés poch terreno”).²¹⁴⁵ En el coll que separava les valls de Llémna i Les Encies (el Collet de Cal Mestre), hi havia un antic pedró, que Ramon Arabia diu saludar cristianament.²¹⁴⁶

Allí s’hi acudia en solemne processó per beneir el terme durant la festa de la Santa Creu (el 3 de maig) o en ocasió d’exorcitzar una tempesta imminent de pedra i llamps. El rector portava la

²¹³⁹. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253r.

²¹⁴⁰. ADG, P-108, Ridaura, 1687, p. 368r.

²¹⁴¹. AEV, 1229, Corcó, 1748, f. 120r.

²¹⁴². AGUSTÍ, B. i LLORENS, J. M., “La intervenció arqueològica...”, p. 41-50.

²¹⁴³. Com a Sant Martí Sacalm, i que estava dins el cementiri: AEV, 1215, St Martí Sacalm, 1625, f. 119r.

²¹⁴⁴. AEV, 1223/1, Corcó, 1746, f. 512v-513r.

²¹⁴⁵. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 586v.

²¹⁴⁶. ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 414: “Lo padró, dit també en algun punt *benehidor*, es un groixut pilá de pedra ú obra, generalment quadrat y de uns cinchs pams d’alt, coronat de una gran llosa un poch més gran, y col·locat en un dels confins del terme, á manera de fita, preferentment en lloch de molt vista y moltas vegadas ab una creu al cim. Desde aquell punt lo capellá en certas diadas beneheix lo terme, y sempre que s’ fá professó, aquesta arriba fins allá y dóna la volta al *padró*, avans de tornársen á la iglésia del poble”.

veracreu, el ritual, el salpasser i la caldereta de l'aigua beneïta. A Sant Joan de Fàbregues, en repetides ocasions, mana "adobar la creu de ferro posada sobre lo padró, lo qual acostumen los dias de Diumenge fer la benedicció del terme".²¹⁴⁷ A Les Preses es mana "al dit rector que des de Santa Creu del mes de maig fins a la Santa Creu de satembre se diga cada dia la passió de Sant Joan y los diumenges quey haurà professó al pedró digan allí los 4 Evangelis conforme lloablement ses acostumat y assò se fassa entre tots los residents per torn".²¹⁴⁸ A La Pinya, també es mana que

"en tots los Diumenges del any sia dit rector tingua y obligat en haver de fer la professó per lo radedor de la Iglésia y sementiri (com se acostuma) y que en lo pedró diga un dels sants quatre evangelis axí y conforme és de costum y altrement concordat amb lo acte de concòrdia feta y firmada per dit rector, batlle, jurats y obrers en poder de Juan Dens, notari d'El Mallol als 7 del mes de maig de 1669".²¹⁴⁹

Mentre que a Sant Feliu de Pallerols la benedicció del terme es feia des de Puig sa Creu amb repartiment de pa, on es divisava des d'aquest petit pujol el municipi que tenia una lleugera forma de creu; fins a la dècada dels anys 1930 es celebrava el diumenge de Cinquagesma, i després de la guerra civil fins el final de la dècada de 1970 es traslladà al diumenge següent de l'Ascensió.²¹⁵⁰ A la zona que estudien són especialment proclius, tant en la documentació com en testimonis conservats *in situ*. A Sant Martí Sescorts n'hi ha un al costat sud-oest de l'església, encastat al mur que rodeja el cementiri, amb la data de 1697 (<AF> núm. 151). A Sant Julià de Llor, la pedra que serveix de taula és una antiga làpida sepulcral del 1782, d'un rector (que porta la inscripció següent, escrita molt grollerament: "*DOM Hic iacet R D Joannes llobresols qui hanc parrochian rexit annis 15 obit 9 junii 1782*"); és possible que aquesta làpida i vas estiguessin situats dins l'església parroquial i que, en el moment de la confecció del nou paviment de rajoles a mitjan segle XVIII, fos extret i emprat com a pedró (<AF> núm 150). Mentre que a Ridaura el trobem davant del cementiri rectoria, sobrealçat sobre un paviment quadrat de còdols de riu disposats en un dibuix triangular, amb la data gravada del 1787 (<AF> núm 149). Tal com puntualitzat mossèn Gudiola la creu amb la taula obeïa a raons pràctiques, "a fi de que poguessin aguantar la Veracreu, relíquia o imatge –puntualitza mossèn Gudiol– que servia per el conjur, el salpacer i l'ordinari o ritual que era necessari per les absoltes i benediccions"²¹⁵¹ (com el del santuari de Cabrera <AF> núm. 153).

Per acabar veiem el cas de Les Preses, del 1733, on s'explica com ha d'anar aquesta processó:

²¹⁴⁷. AEV, 1213/4, St Joan de Fàbregues, 1621, f. 114r.

²¹⁴⁸. ADG, P-102, Les Preses, 1661, f.195v.

²¹⁴⁹. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121v. Entre parèntesis apareix ratllat en el text.

²¹⁵⁰. CASADEMONT, Miquel i PLANAGUMÀ, Teresa, "Un any de festes a Sant Feliu", *Programa de la Festa Major de Sant Feliu de Pallerols*, 1983, desplegable.

²¹⁵¹. GUDIOL, J., *Assaig d'un inventari de les creus monumentals de Catalunya*, Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, ca. 1920, p. 14.

“En avant lo rector y beneficiats de la referida iglésia assistescan, con antigament y fins de poch temps a esta part ha acostumat assistir, en las professons que se fan y han acostumat fer de benedicció de terme al padró del cementiri, desde Santa Creu de maig fins a Santa Creu de setembre, en los diumenges, y en aquells canten los beneficiats los quatre sants evangelis, comensant per son torn o conforme tingan acostumat fins que tots quatre sian dits, si lo número dels residents és de quatre, no entra en lo dit cas lo rector a cantar-ne algun, per rahó de portar la capa y vera creu, al qual per esta rahó toca dir varios versets y oracions, y fer varios exorcismes, y quant dits beneficiats notablement falten a esta assistència, que procurarem inquirir ab tota diligència, los castigarem segons la qualitat de la falta y la més o menos contrafacció del present nostre mandato”.²¹⁵²

c. Les rectories

Les visites pastorals es mostren molt discretes i els bisbes molt desinteressats en visitar les rectories, cases dels clergues residents o de l'obreria d'una parròquia o altres dependències que pertanyen al clergat (a l'arxidiòcesi de Tarragona s'anomenen 'abadies'). Quan això es dóna, les podríem considerar virtuals, i de manera eventual, sense massa transcendència. Al revés i diferència de les sagristies, que s'incorporen dins l'itinerari de la visita pastoral, les rectories deixen de tenir interès pels visitadors. Ni els manaments generals dels bisbes vigatans ni gironins al·ludeixen a aquests edificis, si bé s'hi refeix indirectament quan parla d'altres temes, com és el bon exemple que han de mostrar els curats, tant a casa seva com a fora d'ella, o disposar d'arxius a les rectories o cases del rector.²¹⁵³

L'edifici de la rectoria no havia de ser massa lluny, normalment era annex, proper, colateral o en front de l'església, dins els límits de la sagrera o cellera. En moltes ocasions s'aprofitaven les parets mitgeres, de càrrega, entre l'església i la rectoria, tot i que Carlo Borromeo n'havia recomanat el contrari.²¹⁵⁴ A Sant Feliu de Pallerols, el 1588 (i abans de construir-se la nova església), la rectoria es recolzava a la paret i volta de la capella de les fonts baptismals i provocava problemes d'il·luminació i de visió al cor, per això se'n recomanava la seva demolició. El rector es queixà al bisbe i feu referència a la visita del bisbe Pere Carles del 20 de setembre de 1570, on al·legava que era petita pel número de clergues, en què ja li donava llicència per fer-ne una de nova, tirant a terra aquesta i ampliar-la. El mateix dia visità “la casa del senyor diaconil [que] necessita reparacions”²¹⁵⁵ i la casa del benefici de la capella del Roser estava bé, edificada de nou, dins la plaça del prat o plaça comunal. Precisament a Sant Cristòfol

²¹⁵². AEV, P-121, Les Preses, 1733, s.f. (entre els folis 388-389).

²¹⁵³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 185-187.

²¹⁵⁴. BORROMEIO, C, *Instrucciones de la fábrica...*, p. 5: “los domicilios de los ministros de la iglesia, pero sobretodo los episcopales, los canonicas y los parroquiales, estén por algún lado, pero no adheridos a las paredes de la iglesia, con el edificio de la habitación, sinó unidos a los muros levantados a través de aquel espacio de área o distancia, y próximos al sitio de las casas sagradas, como previno el cánón del Concilio Cartaginés”.

²¹⁵⁵. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 269 r.

de les Planes, el 1703, hi havia una “qüestió entre los parochians de la present parròquia sobre las obras ques fan en la iglesia, de si avian de fer-se, arribant las parets ab las de la rectoria o no”,²¹⁵⁶ i a Sant Julià de Cabrera, el 1723, “manam al Rector que sens dilació fassa mudar la cuyna de la casa de la Rectoria, sent indecentíssim que sia paret de ella, la de la iglesia y en esta estiga la ximenea”;²¹⁵⁷ la situació d’aquesta rectoria no canvia gens fins al segle XX quan es remodelà tot l’edifici.²¹⁵⁸ A Ridaura les connexions entre les cases rectorals i l’església ocasionaren decisions dràstiques degut a greus incidents que havien tingut, per exemple, en el segle XIX.²¹⁵⁹ A Sant Miquel de Pineda i Sant Privat de Bas les impressionants rectories, quasi com a pairalis, es troben a tocar de l’església (<AF> núm. 110 i 124).

Quan l’edifici de la rectoria no estava junt a l’església, moltes d’aquestes rectories comunicaven amb un passadís, arc o galeria elevada amb l’interior de l’església, que normalment anava a parar al cor, i amb una porta que en permetia l’accés directe. Tot volia ser comoditat i confort per als rectors, per evitar sortir a l’exterior o intempèrie, en cas de mal temps o excessiva calor. A Sant Feliu de Pallerols, el 1559, el bisbe autoritzà una porta en el pont que anava de casa seva a l’església.²¹⁶⁰ De totes maneres, implicava unes inseguretats i riscos que les autoritats episcopals no estaven disposades a admetre. Per exemple, a Sant Joan de Fàbregues es trobà que les dones pujaven al cor a confessar i havent-hi una porta d’accés a la rectoria, en prohibeix l’entrada; també passava el mateix a Sant Vicenç de Susqueda: “fassan paredar la porta de la escala del cor de dita yglesia la qual ixen la entrada de la rectoria per estar indecent y aquella

²¹⁵⁶. ADG, P-112, Les Planes, 1703, f. 93v.

²¹⁵⁷. AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 281v.

²¹⁵⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, G/3 (1929-1931), d.s.: “Pel juny de 1930 es començà l’enderroc de la rectoria vella. Res no té d’estrany que la rectoria estés tan mal acondicionada, ja que pròpiament eren tres casalots ajuntats i construïts en diferents èpoques. El primer fou construït durant el segle XVè, el segon del 1550 al 1600; i el tercer per allà l’any 1729. De la rectoria vella s’en aprofità la pedra, les vigues de roure, casí totes les teules i una bona part del fustam i ampostissat. De la casa vella només es pogueren utilitzar alguns armaris i algunes taules. Segons lo que m’havia contat Mn. Pont i per algunes referències trobades en l’arxiu parroquial, aquest havia estat saquejat i cremat diferents vegades, sobretot durant la guerra contra el francès a principis del segle 19è, quan la parròquia era regida per un rector molt afectat a la causa de la pàtria i per tant, molt perseguit pels francesos, els quals tot sovint venien a St Julià; i el rector, per poguer evadir la seva persecució, hagué de viure amagat y residir llargues temporades fora de St Julià, mentres durà la guerra. En aquesta època va ésser quan més desaparegueren y s’extraviaren els papers i documents antics del arxiu parroquial”.

²¹⁵⁹. APR, *Guía de los señores párrocos de Riudaura*, 1864, s.f.: “Esta tribuna es la que mas adelante se ha indicado tenia el Señor Abad de Camprodon que entraba por su casa dicha a la abadia y se servia de ella, como del paso que la misma tenia por el coro para bajar a la yglesia. Y este derecho, servidumbre o privilegio pretendre tener el Eudaldo Bartrina que como se ha dicho ya se quedó bien o mal con dicha casa y tierras del Abad, hasta que en 1866 con ocasión de un baile que permitió dicho Bartrina el Excelentísimo y Ylustrísimo Señor obispo don Constantino Bonet, discurrió la cuestión mandando tabicar dichos pasos pasando al cura cura párroco el siguiente oficio: ‘Obispado de Gerona, Con el major disgusto hemos sabido la profanación escandalosa de esa yglesia parroquial motivada por el baile público [que] permitió Don Eudaldo Bartrina en su casa conocida con el nombre de Abadia, que a más de ser juyada a ese templo parroquial tiene comunicación libre con el mismo por medio de una tribuna y paso libre para bajar a todas horas a esa casa del señor, convertida por el horrible echo referido en una continuación de la sala de baile [...]’.

fassan mudar alt en lo cap de la escala del dit cor y en aquella fassan fer una porta bona y una tancadura ab son pany y clau”.²¹⁶¹ A Sant Martí de Querós “lo pany de la part de la iglésia lo posen part de dins ja que si entra per la rectoria y plantaran una verga de ferro en la paret que aprete la mitja porta perquè tancadas junten bé y no vaguejen”.²¹⁶² O a Sant Privat de Bas “seria de gran conveniència el que desfessen lo chor que vuy hi ha y lo caragol per pujar a ell, tapant lo portal que dóna a la casa de la rectoria”.²¹⁶³ Això també es pot veure actualment a diferents esglésies, per exemple Sant Climent d’Amer, Sant Iscle de Colltort (<AF> núm. 127), Sant Martí Sacalm, Tavertet i Puigpardines, refetes entorn de 1770 (<AF> núm.126 i 128), tot i que els visitadors no es diuen res. La majoria són annexes a l’església i refetes a finals del segle XVII i tot el segle XVIII: Sant Martí Sacalm (1621), Sant Martí Sescorts (1686), La Vola (1696), Pruit (1698), Sant Julià de Cabrera (1689 i 1729) i Sant Joan de Fàbregues (1756 i 1798) (<AF> núm. 123, 125 i 129).

Fixem-nos en els manaments que fan referència al seu estat físic i material, a voltes ben assentat i d’altres en precari. En la visita al monestir d’Amer, el 1588, es diu que la casa abacial, la del cambrer i sagristans major i menor està en indigent reparació, per això mana reparar-la i adecentar-la. En una altra visita al monestir, el 1730, sabem que era dins la rectoria que se li presentaven al rector les escriptures de protesta i de privilegi, i llavors era el moment de visitar aquesta casa. A resultes de la destrucció de l’església de Sant Miquel d’Amer, creiem que també fou greument afectada la rectoria, adjacent a ella, per això el 1671,

“Per quant és estat exposat a sa Señoria que la casa de la Rectoria és dirruhida o tal que en ell no pot habitar lo rector y comfia de dret que los parochians deuen procurar pròpia habitació al parathos: perçò mana als jurats y demás singulars personas de consell de la present vila de Amer que, dins sis mesos pròxims després de la publicació dels presents decrets, acomoden eo acomodar fassan la casa de la Rectoria afi y effecte que lo Rector que vuy és [i] per temps serà, puga viurer en ella decentment, o sinó que li paguen arrendament de altre fins y atant que hajan reparada aquella sota pena de sinch lliuras y de excomunió major”.²¹⁶⁴

A Ridaura es va visitar la casa del priorat i rectoria en el recorregut de la visita de 1606 i no es veié res mereixedor de reparació, mentre que a la de Puigpardines sí que n’era necessari: “*domum dicti prioratus invenit indigere reparationibus*”, però això “manà als arrendadors de dit priorat reparen y reparar fassan la teulada de dit priorat”.²¹⁶⁵ A Pruit, el 1593, el nou rector que arriba a la rectoria, es troba que el seu predecessor durant divuit o dinou anys, Francesc Arcarons, “en tot lo dit temps, no ha posades obras algunas ni reparat en rê la casa de dita

²¹⁶⁰. ADG, *Litterarum*, U-203, St Feliu de Pallerols, 4 de desembre de 1559, f. 75v.

²¹⁶¹. AEV, 1213/4, St Vicenç de Susqueda, 1621, f. 115v.

²¹⁶². AEV, 1224, St Martí de Querós, 1726, f. 498r.

²¹⁶³. ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 119v.

²¹⁶⁴. ADG, P-104, Amer, 1671, f. 98v.

²¹⁶⁵. ADG, P-81, Puigpardines, 1610, f. 23r.

rectoria y assò en gran perjudici meu, conforme Vostra Reverendíssima podrà veura visurant dita casa y axís suplique a sa Reverendíssima sia servit visurar aquella”,²¹⁶⁶ i en reclama unes quantitats per poder efectuar la reparació. El mateix dia, el visitador s’acompanya d’un mestre de cases, Francesc Xesa, perquè doni compte inspeccioni la rectoria, i li desenvolupi allà mateix un pressupost que ascendeix a 40 lliures, per fer les següents obres: “la qual és molt estreta y mal partida, y té necessitat de remediari y recórrer en moltes parts, y mudar alguns portals, y fer una escala y un forn per coure pa”²¹⁶⁷ (<AD> núm. 7). Aquests diners han de provenir del llegat testamentari del rector difunt abans mencionat. Un cas semblant, a Santa Maria de Corcó, en les visites de 1630 i 1646, s’havia proveït a Bernat Arcarons, beneficiat de sant Miquel a la parroquial, “despengués y gastàs vuytanta lliures que foren adjudicadas per obs y obres de reparar la casa de dit beneficiat y fins vuy no ha feta ningunas obres o almancomats”.²¹⁶⁸ A Ridaura, el 1606, després de visitar l’església, el bisbe es dirigí a la casa del priorat i a la rectoria, i veié que estava bé, sense necessitat de fer cap reparació i a Sant Cristòfol de les Planes la casa del rector i diaca també està ben condicionada. A Sant Martí de Querós, en la visita de 1621, diu que “fonch trobada molt arruïnada y pera la conservació de aquella és estat provehit que lo rector de la yglésia, de aquí per tot lo mes de maig del any 1622, haja feta adobar la casa de la rectoria de manera que aquella estiga bé i decentment y nos vaja ha enderrocar”.²¹⁶⁹ Cal ressaltar, per acabar, el cas de Sant Climent d’Amer, el 1691 (similar, en la retòrica, al de Pruit: un rector que incompleix en l’obligació d’ocupar-se de la rectoria),

“per quant visitant dit senyor visitador general la casa de la rectoria de la present isglésia, hage trobat aquella molt derruïda, per respecte de que lo reverent Joan Vila, rector antecessor que governà y regí alguns deu anys la dita rectoria y casa de aquella, en la qual en lo dit discurs de temps no consta fes algunas obras ny tampoch las necessarias, però inseguint la constitució Sinodal gerundense; mana dit Senyor visitador General al Reverent Doctor Julià Genlenca, sacristà de la cellera de Anglès, manumissor del dit que Joan Vila rector predit done per adobar y repara la casa de dita rectoria de Sant Clement cinquanta lliuras barcelonesas dels béns de dita manumissoria al Doctor Nicholau Camps, Rector qui avuy és dins sis mesos pròxims vinents després de la publicació de la present visita, sots pena de vint y sinch lliures barceloneses de béns propis exhigidores, aplicadores ha àrbitre de sa Il·lustríssima senyoria”.²¹⁷⁰

Aquestes cases són el lloc de vida particular del rector, la seva residència privada. És difícil, saber, si els altres clergues també habitaven en aquest edifici o en tenien un de propi. El 1722, el bisbe Taverner manava “als rectors de Almor, Briolf, y al de Sant Quintí de Bas, que residescan cada hu en sas parròquias, no obstant que en ellas no tingan casa per sa habitació, no sent est bastant motiu per deixar lo pàrroco de habitar en la parròquia, conforme a la disposició dels sagrats cànons y del sagrat Concili de Trento, podent llogar casa en ditas parròquia, en lo

²¹⁶⁶. AEV, 1209/5, Pruit, 1593, f. 178r.

²¹⁶⁷. AEV, 1209/5, Pruit, 1593, f. 179r.

²¹⁶⁸. AEV, 1218/4, Corcó, 1646, f. 75r.

²¹⁶⁹. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116r.

interim que se obligarà als que de dret tenen obligació de fabricar-la, que edifiquen casa per los dits pàrrocos”.²¹⁷¹ Mentre que en la visita de 1738, es diu que el rector de Sant Quintí, Gaspar Respau, no habita en dita parròquia perquè no hi té casa i “fa contínua habitació a la vila de Sant Esteve de Bas, distant de dita parròquia per mitja hora, més o menys”.²¹⁷² Molts dels rectors hi vivien tota la vida i hi morien de vells; a Sant Martí Sescorts, en la visita del 1592, hom hi trobà el rector Pere Coma, ja octogenari. En diferents ocasions veiem que els rectors hi desenvolupen activitats alienes a la seva funció pastoral, que poden ser complements a l’economia rectoral, sovint precària, o en altres casos, propers als ‘vicis públics’ (com a hostals i tavernes, corts i corral, amagatall de dones, gent de mala anomenada i parelles fugitives, etc.). És aquí on es barreja el sagrat i el profà, sense traves ni tabús. Vegem-ne diferents casos. A Sant Martí de Querós, el 1621, prohibeix al rector que “dexe passar per lo sementiri de la yglésia los tossinos té en la casa de la rectoria en lo temps que ixen de dita casa ni quan tornen en ella”.²¹⁷³ A Les Preses, el 1733, van esbrinar “que lo Reverent Jaume Alsina, prevere y beneficiat de dita iglésia, té en sa casa, sens particular motiu, a un home y a una dona casats”;²¹⁷⁴ perquè la cohabitació estava prohibida, per no aixecar sospites, el bisbe mana que s’acomia “de sa casa als referits y en ella no admeti per habitar a altra semblant gent” (<AD> núm. 60). Destaquen, però el cas de Pruit, del 1593,

“Provehí que per estar la establa de la casa de la rectoria tant per part del portal qui entra de la dita casa de la rectoria a la iglésia ab gran indecència y poca veneració del lloch sagrat que dita portalada sia paradada ab pedra y cal, y si altre portal voldran fer que entre de dita casa a la yglésia, sia de la sala de dita rectoria al cor lo qual poliran molt bé ab ses portes, pany y clau decentment dins quatre mesos primers vinents pena de xx sous de llurs propis béns pagadors”.²¹⁷⁵

I el de Sant Martí Sescorts, el 1618, on

“Per ser vingut ha notícia de dit visitador que, en la casa de la mongia de dita yglésia tenen hostel y taverna, perssò ha provehit que desta hora al davant, en pena de excomunicació lata sentència, ninguna persona de qualsevol grau, estament, orde ho condició sia, no tinga taverna, hostel, ni casa de joc ni altrament fassa xacotas, ni dones a menjar, per via de interès ha algunas perssonas en dita casa, per ser casa dedicada per al servey de Déu y si lo contrari serà fet no sian absolts de la excomunicació en que hauran incorregut que no hajan feta la deguda penitència juxta modum culpa ha àrbitre de sa senyoria Reverendíssima”.²¹⁷⁶

Una rectoria no ha de ser massa diferent d’una casa particular en la seva distribució de l’espai, en quant atengui les necessitats mínimes del clergue. Hem vist mencionada al santuari del Coll

²¹⁷⁰ . ADG, P-109, Sant Climent d’Amer, 1691, p. 190v-191r.

²¹⁷¹ . SALA, R., “Un edicte del bisbe Taverner...”, p. 219.

²¹⁷² . ADG, P-124, St Quintí de Bas, 1738, f. 111r.

²¹⁷³ . AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116r.

²¹⁷⁴ . ADG, P-121, Les Preses, 1733, s.f.

²¹⁷⁵ . AEV, 1209/5, Pruit, 1593, f. 177v.

²¹⁷⁶ . AEV, 1213/2, St Martí Sescorts, 1618.

la cuina, element indispensable, amb la seva llar de foc, en la qual transcorria bona part de la vida domèstica del sacerdot, com a la majoria d'habitaclcs.²¹⁷⁷ A Sant Cristòfol de les Planes, el 1600, mana al prior Olmera i beneficiat de Nostra Senyora, reparar el sostre de la cuina de casa seva. A Sant Martí Sescorts, el 1622, a la cuina de la casa de la rectoria “hi ha un escon y uns clamastres y en la sala una taula gran ab dos bancs tot ben usat. Item una caixa no molt bona”.²¹⁷⁸ Enlloc s'esmenta un despatx, escriptori (en el sentit modern) o sala, on treballar, escriure els llibres parroquials i atendre la feligresia. A més a més, sabem que guardava altres objectes, que pertanyien o haurien d'estar a l'església o sagristia, els custodien a la rectoria, per falla de seguretat de la parroquial o de la inexistència d'alguna dependència expressa: ens referim a documents de l'arxiu, caixes de crismes i d'almoines, etc.

d. Edificis d'assistència i beneficència: els hospitals

Els hospitals de pobres, durant l'època medieval i moderna, esdevingueren els principals centres o espais d'assistència beneficència per les classes més desfavorides. A diferència de les ciutats, on s'ha estudiat àmpliament el fenomen, ben poca cosa en coneixem dels situats en les zones rurals, on podem parlar d'una incipient xarxa de petits hospitals locals, funcionant penosament, amb minsos recursos, a base de donacions i llegats testamentaris reduïts, confraries i beneficiats i administracions parroquials, malgrat la insistència del bisbe en el seu manteniment i continuïtat. Aquesta escassetat general els fa més vulnerables a la seva desaparició. Miquel Borrell ha buidat les visites pastorals gironines entre 1727 i 1777 (contrastant-ho amb les respostes al corregidor de 1774 i del viatge de Francisco de Zamora el 1790), i ha constatat l'existència de cinquanta hospitals al corregiment gironí: divuit a l'Alt Empordà, deu al Baix Empordà, cinc al Gironès, tres a la Garrotxa, onze a la Selva i tres al Pla de l'Estany.²¹⁷⁹ Ricardo García Cárcel diu que la “*geografía de los pobres albergados en hospitales revela el predominio de las siguientes comarcas: Empordà, Selva, Rosellón y Osona, zona éstas donde el bandolerismo se desarrolló al mismo tiempo de modo estable*”.²¹⁸⁰

²¹⁷⁷. A la cuina del santuari del Coll, en l'inventari que es prengué el 1687, s'enumera el següent: dos clamastres; una pala de cuina; unes forquilles; una enllardadora; tres paelles; una torradora; unes graelles; un ast; quatre llesves; deu escalfetes; tres morters; una taula i escó; dos bogaders; una pastera; un banc i caixa; un banc d'espallera; una sort de terrissa; dos armaris grans; tres llumaneres; dos destrals noves; una perola d'aram; uns escalfadors; un perpal; un cassonet; uns ferros de tres cames; dos escambells i un matxo pel servei de la casa, a més de les divuit habitacions que hi havia per atendre i allotjar els feligresos. AEV, 1221, Casa i santuari de Nostra Senyora del Coll, 1687, f. 619-621v.

²¹⁷⁸. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1622, f. 176v.

²¹⁷⁹. BORRELL, M., *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*, Cabrera de Mar: Galerada i Centre d'Estudis Selvatans, 2002, p. 518-530.

²¹⁸⁰. GARCÍA CÁRCCEL, *Historia de Cataluña...*, p. 301.

Els seus orígens medievals són indiscutibles, i cal anar a buscar-los en els monestirs i santuaris benedictins (Sant Pere de Rodes o Breda). També s'han de relacionar amb els pelegrinatges i les rutes dels pelegrins cap a llocs sants; per això, sembla que l'advocació a sant Jaume fora la més possible. Hem de tenir present l'ubicació de certes capelles de sant Sebastià dins el terme parroquial però fora de la vila, on els malalts passaven la quarantena. Algunes congregacions de la Mare de Déu dels Dolors s'establiren en capelles d'hospitals, on els albergats eren atesos pels congregants. Per últim, els santuaris també acomplien funcions d'alberg i hostatgeria, semblant als hospitals.²¹⁸¹

Per a la zona que estudiem, els hospitals localitzats també tenen uns orígens baixmedievals: Amer (el 1353 era de recent fundació), Ridaura (es demana caritat el 1423), Sant Esteve de Bas (llicència per caritat de 1388) i Sant Feliu de Pallerols (construït el 1447),²¹⁸² per a l'època moderna hi hagué el de Les Preses fundat el 1793 pel prevere Manuel Verntallat.²¹⁸³ Aquests hospitals són visitats a finals del segle XVI i molt a principis del segle XVII, després resten en l'oblit, a diferència dels de la resta del bisbat on sembla es mantenen els més grans i desapareixen els més petits.

L'hospital d'Amer és visitat una sola vegada (1588). Segons el notari, diu ser administrat pels jurats, estar adreçat als malalts i pobres, on es recullen els més necessitats; però com que no es tenen diners ni se'n reben de cap classe, el bisbe atorga quatre anys d'indulgència per als donants en “reparació dels pobres en la misericòrdia del senyor Jesucrist y la Verge y els apòstols Pau y Pere”.²¹⁸⁴ Sabem que funcionà bonament almenys fins a mitjan segle XVII, moment que fou destruït; Borrell el troba novament funcionant a finals del XVIII (amb les rendes d'una feixa i pensions de censals).²¹⁸⁵ El bisbe Fageda intentarà refer-lo de nou, el 1663, emprant el patrimoni que havia acumulat fruit de donacions i llegats:

“mana a dits jurats y al rector de la dita isglésia que dins dit termini de quinse dies fassan nominació de administradors o administrador del Hospital dels Pobres de la present vila, qui amb gran cuydado apleguen per dit Hospital affi de redificar-lo per lo qual ara per las horas dóna sa Il-lustríssima facultat y llicència als dits administradors que si per dita redificació menester serà pugan y los die lícit empenyas las fexas o campets que són de dit Hospital no emperò vendre del tot y dita nominació mana en dit termini fer sots la dita pena de 3 lliures a llochs pios aplicadores y de entredit personal, lo qual axi mateix passat dit termini observe lo rector encàs de contrafacció sota la dita pena de 3 lliures”.²¹⁸⁶

²¹⁸¹ . RAVENTÓS, Jacint i MARQUÈS, Josep M., *Història dels Hospitals de Catalunya. Els hospitals de les comarques de Girona*, Barcelona: Hacer Editorial, 2001, v. II.

²¹⁸² . RAVENTÓS, J. i MARQUÈS, J. M., *Història dels Hospitals...*, p. 23-36.

²¹⁸³ . ADG, Registre de Lletres, núm. 5756, 21 gener 1793, f. 338v.

²¹⁸⁴ . ADG, P-71, St Miquel d'Amer, 1588, f. 262v.

²¹⁸⁵ . BORRELL, M., *Pobresa i marginació...*, p. 524-525.

²¹⁸⁶ . ADG, P-101, St Miquel d'Amer, 1663, f. 542r-v.

Els de Sant Esteve de Bas i Ridaura són els únics visitats regularment i que mereixen una consideració especial. A principis del segle XVII, en el moment de ser visitats, el seu estat és llastimós i deplorable (amenacen ruïna), mentre que la gestió financera i administrativa, portada per particulars i beneficiats principalment, tampoc funciona. Aquests fets motivaren la intervenció d'ens aliens al seu funcionament, l'obra parroquial, el comú o la universitat. Amb tot, en ser hospitals petits, suposem que tendiren a desaparèixer. Quin és l'interès del bisbe en visitar els hospitals? I a mantenir-los dempeus? El concili de Trento n'havia contemplat la visita en almenys un parell de sessions, la Sessió VII, Sobre la reforma, Cap. XV, *Cuiden los Ordinarios de que todos los hospitales, aunque sean exentos, estén fielmente gobernados por sus administradores*²¹⁸⁷ i la Sessió XXII, Cap. VII.²¹⁸⁸

A Sant Esteve de Bas, l'hospital és junt a la capella de santa Margarida, de la que en queda una senzilla finestra, ja que fou destruïda (<AF> núm. 299). Aquesta té un benefici que obté Francesc Prat que ahora és administrador de l'hospital, el qual disposava de dos llits. L'obra es queixà que el beneficiat no celebrava les seves obligacions ni religioses ni benèfiques; per tant, manarà a l'obra que se'n faci càrrec i que el beneficiat compleixi amb les seves tasques, anotin les entrades i sortides en sengles llibres, i en donin compte davant del rector. El 1610, mana al beneficiat i administrador de l'hospital que repari la teulada i faci fer bons llits, cosa que no fa, ja que en la visita de 1619, es troba tot derruït i sense rèdits. Mana als veïns immediats que facin abaixar el carrer, treguin la 'manobra' del davant, perquè l'aigua que baixa pel carrer no entri dins l'hospital. En la visita de 1621, s'insisteix en l'obligatorietat de l'administració per part de l'obra i del rector i es mana al beneficiat de l'altar de Sant Salvador de l'església parroquial de Sant Esteve de Bas, que

“per quant en la última visita fou manat a dit beneficiat, en pena de 5 lliures, que fes cremar dita llàntia y no fes curat de cumplir amb dit manament segons esta sa Senyoria informat, mana que la dita pena sia exequitada y applicadora al Hospital per comprar un llit en dit Hospital de la present parròquia y que per pagar dita pena y fer cremar dita llàntia mana sa Senyoria Reverendíssima de los fruyts de dit beneficiat sian sequestrat aecem de present sequastre, elegint y nomenant en sequestrador al venerable ministro Joan Calm, sacristà de la present yglésia, lo qual rebe y exigesca los fruyts de aquells y de procehit de aquells pague a dit hospital les dites sinc lliures y fassa fer la dita servitut manant a tots y sengles reddituaris y censualistas de dit benefici a pena de 50 ducats amb los pros y en subsidi de excomunió major de que aquí al davant no paguen sinó a dit sequestrador”.²¹⁸⁹

²¹⁸⁷. SECT, p. 104: “*Cuiden los Ordinarios de que todos los Hospitales estén gobernados con fidelidad y exactitud por sus administradores, bajo culaquier nombre que estos tengan, y de cualquier modo que estén exentos; observando la forma de la constitución del concilio de Viena, que principia, Quia contingit; la que ha creído el mismo santo Concilio deberse renovar, y en efecto la renueva con las derogaciones que en ella se contienen*”.

²¹⁸⁸. SECT, p. 261-262: “*Ejecuten los Obispos todas las disposiciones pias: visiten todos los lugares de caridad, como no estén bajo la proteccion inmediata de los Reyes*”.

En la darrera visita a l'hospital i capella, el 1632, comprova el mal estat, una vegada més, i intenta que reparació sigui efectiva, cosa que sembla impossible. Malgrat els intents (amb la intervenció del beneficiat de santa Margarida, sagristà i obrers; l'escriptura d'actes de censals i els llistats dels impagats), la reforma no s'aconsegueix. En aquest incompliment hi intervenen diferents factors: la falta de diners en l'administració, la baixa rendibilitat, la poca assistència de malalts i l'observança de les amenaces d'excomunió i segrest de fruits.

A semblança de l'anterior, a Ridaura, en la visita de 1600, trobem l'hospital en estat deplorable. Aquest és situat dins la vila, però totalment derruït, “de manera que els pobres no poden allí recollir y sense esperança de reparo”.²¹⁹⁰ Per això mana que la dita casa i pati dedicat a l'hospital s'estableixi en alguna casa particular, o se'n facin càrrec els cònsols i consell de la vila. També Jaume Garballer havia deixat 5 lliures en el seu testament al dit hospital per llits i roba per als pobres i malalts, i altres obres necessàries.

II. 11. Esglésies sufragànies i unides

a. *Condicions de sufragània i distribució en el territori*

La definició d'una església pot fer-se a partir de la comunitat que la utilitza per al culte, ja bé sigui parroquial o bé sufragània. Els serveis de la missa (la pràctica més unànime i estesa) d'enterrament, de bateig, d'atenció dels malalts i de conjurar les tempestes poden dur-se a terme igualment en les esglésies que no són parroquials, però sí gaudeixen de la condició de sufragània o d'annex parroquial. De fet, tal com ha comentat Josep M. Marquès, les visites pastorals són una font indispensable per constatar els canvis, de naixement i defunció, determinades parròquies, sovint molt per endavant de les accions administratives contemporànies.²¹⁹¹ Angelo Torre ha definit aquest fenomen de ‘bipalorització o dualisme parroquial’,²¹⁹² que provocaria una desunió administrativa del municipi.

El poblament eminentment dispers afavoria i feia necessària l'existència d'una xarxa d'esglésies al voltant de la parroquial, per atendre la demanda a tota la població. Moltes d'aquestes esglésies sufragànies ja existiren i es crearen *ex professo* en el mateix moment de la consagració d'una església parroquial, en els segles X-XII, i en aquestes actes ja hi surten relacionades. Per

²¹⁸⁹. ADG, P-87, St Esteve de Bas, 1621, f. 35r-36r.

²¹⁹⁰. ADG, P-77, Ridaura, 1600, f. 13v.-14r.

²¹⁹¹. MARQUÈS, J.M., “Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV (1995), p. 405-446.

²¹⁹². TORRE, A., *Il consumo di devozioni...*, p. 29-37.

exemple, a Sant Andreu de Bancells, a principis del segle XI depenia de Santa Maria de Vilanova de Sau, a finals del segle esdevé independent, i poc després apareix amb dues sufragànies més, Sant Romà de Sau i Sant Pere de Castanyadell, que abans era sufragània de Sant Sadurní de Planeses.²¹⁹³

Al contrari de les zones on creixen noves comunitats humanes, ja bé per nuclis de pescadors i comerciants, per la intensificació del conreu i treball de la terra, per convertir-se en zones de pas, amb bones comunicacions i d'administració esponerosa, no s'han donat casos de creació a la zona que estudiem, si bé existí un intent a Sant Miquel de Sorerols, ja a les acaballes de l'Antic Règim; sinó tot el contrari, hi ha parròquies que entraran en crisi, abans i després del concili de Trento, desapareixeran, es suprimiran o seran absorbides per altres. De totes maneres, el concili de Trento aposta per crear noves parròquies, enfront d'altres esglésies concebudes per instituts religiosos; els intents per parlar-ne i millorar-ne l'esquena ja s'havia plantejat en el Concili de Viena (1311-1312). Tal com afirma Joan Bada, "l'immobilisme en adequar l'esquema parroquial als canvis demogràfics, motivat en gran part per qüestions econòmiques – la rendibilitat del benefici– més que no pas pastorals, reclamà també l'atenció del Concili, que volia accentuar la dimensió pastoral per sobre de la dimensió beneficional, que era la més afavorida en aquells moments".²¹⁹⁴ En trobem referències a la Sessió XXI del 16 de gener de 1562, Cap. IV: "Quan s'han de nomenar coadjutors per a la cura d'ànimes. Es prescribeixi la manera d'erigir parròquies".²¹⁹⁵ Fixem-nos que el motiu principal que es proposa en el concili de Trento serà esmentat a les noves parròquies del segle XVIII és únic i pràctic: la distància, dificultat o greu incomoditat dels fidels per accedir a l'església parroquial per rebre els sacraments i per altres actes de culte. Tot això podia fer-se encara que els rectors afectats s'hi oposessin, ja que significava per ells una reducció de les seves quantitats de sosteniment econòmic, i que podien substituir-se o millorar-se amb un augment de les donacions del poble.

²¹⁹³. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona, I...*, p. 84-85.

²¹⁹⁴. BADA, Joan, "Contribució de l'església a la sociabilitat", *Sociabilitat i àmbit local. Actes del VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, 2003, p. 80.

²¹⁹⁵. SECT, p. 231-232: "*Los Obispos, aun como delegados de la Sede Apostólica, obliguen a los cura, u otros que tengan obligación, a tomar por asociados en su ministerio el número de sacerdotes que sea necesarios para administrar los Sacramentos, y celebrar el culto divino en todas las iglesias parroquiales o bautismales, cuyo pueblo sean tan numeroso, que no baste un cura solo a administrar los Sacramentos de la Iglesia, ni a celebrar el culto divino. Mas en aquellas partes en que los parroquianos no puedan, por la distancia de los lugares, o por la dificultad, concurrir sin grave incomodidad a recibir los Sacramentos, y oír los oficios divinos; puedan establecer nuevas parroquias, aunque se opongan los curas, según la forma de la constitución de Alejandro VI, que principia: Ad audientiam. Asígnese tambien, a voluntad del Obispo, a los sacerdotes que de nuevo se destinaren al gobierno de las iglesias recientemente erigidas, suficiente congrua de los frutos que de cualquier modo pertenezcan a la iglesia matriz; y si fuese necesario, pueda obligar al pueblo a suministrar lo suficiente para el sustento de los dichos sacerdotes; sin que obsten reservación alguna general, o particular, o afección alguna sobre las dichas iglesias. Ni semejantes disposiciones, ni erecciones puedan anularse ni impedirse, en fuerza de cualesquier provisiones que sean, ni aun en virtud de resignación, ni por ningunas otras derogaciones, o suspensiones*".

El capítol següent de la mateixa sessió es planteja la qüestió contrària, quan les parròquies no poden valdre's per elles mateixes, i tendeixen a reorganitzar-se i reunir-se, segons Trento (Sessió XXI, cap. V: “*Puedan hacer los Obispos uniones perpetuas en los casos que permite el derecho*”).²¹⁹⁶

Al costat gironí en tenim algunes que s'uneixen temporalment: Sant Quintí de Bas a Joanetes, prop de 1420, i Sant Pere Sacosta a Sant Cristòfol de les Planes, el 1453. A partir de la segona meitat de XVI (a resultes de Trento) es decideix convertir una sèrie d'esglésies en sufragànies: Sant Andreu del Coll a Ridaura, el 1565; Sant Pere Sacosta s'uneix definitivament a Sant Cristòfol de les Planes, el 1568 (i que en el segle XVII ja no en tenen record);²¹⁹⁷ Sant Miquel de Pineda a Sant Iscle de Colltort, el 1582 i Sant Joan de Balbs a La Pinya, entre 1606 i 1609. També hi hagué una temptativa, el 1608, d'unificar Sant Climent d'Amer amb Sant Miquel d'Amer, a instàncies de l'abat, que topà amb l'oposició i súplices dels veïns.²¹⁹⁸ Per interès dels bisbes gironins, a les sinodals de Pontich (1691) i a partir del 1736 apareixen índexs al final dels llibres de visites pastorals de la condició de les esglésies (parroquials i sufragànies). Les del costat vigatà, majoritàriament esdevingueren annexes en els segles XIV i XV, degut a les pestes i a la gran despoblació. Segons les visites esdevenen sufragànies les de Rupit, depenent de Sant Joan de Fàbregues; Sant Bartomeu Sesgorgues, pertanyent a Sant Martí Sescorts; Sant Miquel de Sorerols de Tavertet i Sant Llorenç Dosmunts de Pruit.

Totes aquestes parròquies abolides se situen en indrets perifèrics, aïllats, de difícil accés, amb unes condicions dures d'hàbitat, amb pocs habitants i es pretén unir les domes curades en un únic rector per ser, sovint, llurs rendes insuficients, per racionalitzar les circumscripcions i

²¹⁹⁶. SECT, p. 235-236: “*Para que se conserve dignamente el estado de las iglesias, en que se tributan a Dios los sagrados oficios; puedan los Obispos, aun como delegados de la Sede Apostólica, hacer según la forma del derecho, y sin perjuicio de los que las obtienen, reuniones perpetuas de cualesquier iglesias parroquiales y bautismales, y de otros beneficios curados o no curados, con otros que lo sean, a causa de la pobreza de las mismas iglesias, y en los demás casos que permite el derecho; aunque dichas iglesias o beneficios estén reservados general o especialmente, o afectos de cualquiera otro modo. Y en estas uniones no puedan revocarse ni quebrantarse de modo alguno en virtud de ninguna provisión, sea la que fuere, ni aun por causa de resignación, derogación o suspensión*”. I encara el capítol VII de la mateixa sessió insisteix en aquest darrer punt, primer s'intenti reparar o reconstruir les esglésies parroquials que estan en runes, “*mas si padecieren todos suma pobreza, sean transferidas a las iglesias matrices, o a las mas vecinas, can facultad de convertir así las dichas parroquiales, como las otras arruinadas, en usos profanos que no sean indecentes, erigiendo no obstante una cruz en el mismo lugar*”.

²¹⁹⁷. Aquestes dues unions (1453 i 1568) sembla que es perden en la memòria i el temps, i a mitjan segle XVIII, cap dels parroquians se'n recordava de la parroquialitat de Sant Pere Sacosta: “Nosaltres dits Joan Carbonés y Joseph Camps y Gironès, de com en la dita sufraganea de Sant Pere Sacosta, may havem vist en tot lo temps de nostre vida, ni havem ohit a dir a algun de nostres majors y antepassats, que haja estat parròquia separada de la dita parroquial iglesia de Sant Christofol de las Planas, sinó que sempre havem vist y ohir a dir als més vells, que ha estat y és una capella depenent de la dita iglesia parroquial, y que sols ha servit y serveix per dir missa, per ohirne los dias de festa la familia de un veynat de unas vuyt casas ceparadas [...]”: ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Josep Feliu Arenas, *Manuale*, 1762 (309), p. 89r-v.

l'activitat pastoral. Algunes d'elles estaran habitades per ermitans (fenomen no exclusiu de les ermites o santuaris): per exemple, Sant Bartomeu Sesgorgues, Sant Andreu del Coll i Sant Miquel de Pineda.

Les visites efectuades en aquestes esglésies normalment s'inclouen dins les que depenen, de les principals. La seva descripció és molt més curta i breu, almenys per al costat gironí, i és feta pel rector o titular de la parroquial, dient-ho i explicant-ho sovint de memòria, sempre mitjançant jurament. L'única referència de la seva condició d'agregades s'indica quan es diu que és “unida o sufragània a la rectoria de...”, i a partir de la segona meitat del segle XVII, es diu que és “unida perpètuament”. Quan no s'indica això, ho sabrem per una altra via: qui és el rector i la seva procedència. A Sant Joan de Balbs, es diu que el benefici de la rectoria curada està unit perpètuament a la rectoria de La Pinya, i el de Sant Pere Sacosta, unida al benefici de la rectoria curada de l'església parroquial de Sant Cristòfol de les Planes que obté Bartomeu Costa, i un beneficiat simple que obté Joan Fàbrega, absent (visita de 1736). El visitador vigatà es deté més estona a analitzar aquestes esglésies i pregunta sobre el seu estat. El 1600 “interroga del que era necessari en la església de [Sant Miquel de] Serarols sufragània”.²¹⁹⁹ És més, a vegades el rector de la parroquial actua com a fals testimoni, per tal de protestar contra la sufragània.

La problemàtica i les prescripcions que afecten a aquestes esglésies es situen entremig de les que apareixen a les esglésies parroquials i les capelles vilatanes i rurals, per això tenen punts coincidents i divergents. Els que concorden fan referència a la necessitat dels administradors de donar els comptes anualment davant el rector, d'assenyar-ho en un llibre, fer confessionaris, tota mena de robes i ornaments, l'incompliment dels beneficiats, noves capelles i retaules, etc. Hem detectat que els drets de visita, almenys a Girona, solen ser més cars per a les esglésies sufragànies que a les parroquials. Mentre que algunes capelles campestres i vilatanes s'abandonen i cauen enrunades, a les esglésies sufragànies no es deixa que això els hi passi, sinó que es vol s'engrandeixen i es reedifiquin: per exemple, l'església de Rupit (ca. 1729-1734) o la de Sant Llorenç Dosmunts (ca. 1734-1741).

Per exemple els manaments que fan referència al Santíssim Sagrament, a les fonts baptismals i als olis sagrats, són els que marquen la diferència, les condicions per parlar de sufragànies o no, i si poden assistir a la parroquial; el bisbe Taverner, el 1722, parla de la necessitat de disposar d'aquests elements (a més de robes cultuals, vestimentes i orfebreria litúrgiques).²²⁰⁰

²¹⁹⁸. ADG, *Notularum*, G-105-00653, f. 15r.

²¹⁹⁹. AEV, 1211/1, Tavertet, 1600, f. 29r.

²²⁰⁰. SALA, R., “Un edicte del bisbe Taverner...”, p. 226-227.

L'abandonament d'aquests sacraments pot comportar la seva supressió immediata, sense miraments, però que no serà perpètua i s'intentarà la restitució.

En la visita a Sant Quintí de Bas, el 1610, el visitador comprova que no hi ha el Santíssim Sagrament, ja que s'ha traslladat a Sant Esteve de Bas, perquè només hi ha un únic parroquial (de l'únic mas del lloc, el Mercadal), que s'haurà desplaçar a Sant Esteve per tal rebre la comunió. El 1632 el visitador es presenta personalment a la casa del sagristà de Sant Esteve de Bas, on hi trobà Joan Marguí, rector de Sant Quintí, i li exposà el mateix de la visita anterior, però el bisbe li acaba dient que en “té la administració de la yglésia y té en càrrech de provehir lo necessari en ella y fa reparar la teulada de la yglésia de modo que no si ploga en ella”,²²⁰¹ manament que delega a un obrer. El 1626, el visitador es troba que la pila de les fonts baptismals de Pruit està trencada, i que és impossible batejar als nouvinguts fins que se'n faci una de nova, per això, mentrestant, “lo rector de la yglésia les vaja ha batejar en la yglésia parroquial (*sic*) de Sant Llorens de Dosmunts, annexa a la dita parroquial de Sant Andreu de Pruhit”.²²⁰² O bé, en les diferents visites de Sant Pere Sacosta es diu no hi ha reservat el santíssim sagrament, ni les fonts baptismals ni els sants olis (i el 1893 estava força abandonada).²²⁰³

El subministrament d'oli per il·luminar el Santíssim s'oblida en aquestes esglésies. Els bisbes persisteixen una i altra vegada en llur reposició; per exemple, en èpoques i parròquies ben distants. A Sant Bartomeu Sesgorgues, el 1590, es troba que la llàntia que hauria de cremar davant del Santíssim està apagada, almenys des de fa dos o tres anys, segons informació de mossèn Joan Garganta, “prevere qui ha residit en dita parrochia de Sant Martí [Sescorts], tres anys contínuos”, i a més, segons el rector de Santa Maria de Corcó, “com a vey y més propri, y com aquell qui és estat en dita soffragànea moltíssimes vegadas, y dix que bé pot dir sens mentida que, dita llàntia may crema com o estiga, y és ver, o està la major part del any y axo és tant notori que causa escàndol en los circonvehins”.²²⁰⁴ Un parell de dècades més endavant la solució serà la següent:

“Item que los parroquians de dita iglésia tingan de elegir una persona, la qual, en lo temps de las messas, reba y culla lo que los parroquians de dita sufragània acostumen de donar y pagar cada any, per obs de coptar oli per fer cremar la llàntia devant [del] Santíssim

²²⁰¹. ADG, P-92, St Quintí de Bas, 1632, f. 114r.

²²⁰². AEV, 1215, Pruit, 1626, f. 195r.

²²⁰³. GOMIS, C., *La Vall de Hostoles...*, p. 12: “Aquest [edifici] és quadrangular ab una sola volta de canó, y las parets exteriors són de pedra picada. Fora, a la esquerra, de la porta, hi ha tirada per terra la antiga pica de batejà. Dintre no hi ha res de particular, més que'l retaule del altar major, dividit en quadrets, quina pintura és de un gotich alemán, y quin quadro central, –representant a Sant Pere–, ha sigut fet malbé de mala manera per un capellà de Sant Feliu de Pallerols, a qui lo Príncep dels Apòstols de segur no obrirà may las portas del cel si's recorda de la malafeta que aquell li ha fet aquí a la terra. Lo chor que avuy hi ha a la part de baix de la iglésia, és fet de poch, y també de mal gust artístich”.

²²⁰⁴. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 292v.

Sagrament; altrament si lo rector, o son lloctinent, arribarà en dita iglésia y trobarà la iglésia sens llum que sumesca lo Santíssim Sagrament, fins a tant que la llàntia estiga prevenda de oli per cremar, y si és culpa del qui encén dita llàntia, per cada vegada tinga de pagar sinch sous per la fàbrica de dita iglésia y entretant que trigarà a plegar lo quels parroquials solen pagar per dit effecte, tingan de pagar de llurs bossas lo oli necessari serà en dita llàntia y si non volen fer, se mana al rector o son vicari que sumexan lo Santíssim Sagrament fins y atant quey hajan provehit y assò sels mana a pena de excomunicació y de 3 lliures”.²²⁰⁵

A Sant Miquel de Pineda es repeteix el mateix, amb diferències remarcables. S'al·lega que l'obra d'aquesta església està pobra per mantenir aquesta llum, però per falta d'ingressos i diners que no volen aportar els nous masos i dels que s'han anat oblidant els antics, i no per les ganes del rector o del bisbe. Aquesta visita, de 1736, ens aporta dades de gran interès per entendre la restitució de la parroquialitat el 1791, i que no podem esbrinar a través de les visites de l'últim quart de segle. Per exemple, un fet determinant és l'augment de masos i de població (les cursives intenten subratllar aquestes situacions):

“Com dit Senyor Visitador General haje quedat informat que moltes cases y masos antichs de la sufraganea de la Pineda contribueixen de temps immemorial en los gastos de la manutenció de la llàntia del Santíssim Sagrament (que pera sempre sie alabat) ab certas y determinadas prestacions, y com anys ha que *se han febricat altres cases en lo terme de dita sufragània*, las quals dicta la rahó cristiana que deuen també contribuir ab algunas prestacions per militar igual rahó y motiu tant a uns com a altres; perçò mana dit Senyor Visitador General al Reverent Rector y obrers que, junts ab los principals pagesos de la sufraganea, convoquen als duenyos de ditas cases y fent-los present esta obligació tant indispensable, tracten junts amigablement y de bé a bé lo que correspon a quiscuna de ditas cases, que de present no pagan; y no dupta dit Senyor Visitador que, ab est medi y ab la concideració de *ésser la obra de dita iglésia sufraganea tant pobre* y de que tot lo que donaran, servirà perquè Jesuchrist tinga llum en sa casa, y ab lo exemple que tant christianament los donan los demás habitants que també contribueixen, faran lo mateix y se obligaran en contribuir lo que ara no ho fan, y en cas de no convenir estos en obligar-se en fer alguna prestació per cosa tant santa y que mira en tot la honra ques deu donar a Jesuchrist, encarrega al Reverent Rector que ne donia avís a dit Senyor Visitador, expressant los noms y cognoms dels renitents anals quals diu, y commina que passarà a posar algun dret a favor de la obra per quiscuna sepultura que hi haurà de las cases dels tals renitents, tant en las sepulturas de xich com de grans y que quedaran exempts de estos drets que posarà dit Senyor Visitador, aquells que de present contribueixen en fer prestacions a la obra de dita iglésia”.²²⁰⁶

Un altre aspecte a destacar és la celebració de les misses: primer, no s'havien de descuidar pel fet de ser sufragànies; segon, no havien de coincidir en hora o dia amb les de la parroquial, i tercer, que es repartissin entre els clergues i no recaiguessin totes en la mateixa persona. El 1722, el bisbe Taverner deia que “havent vist en la visita que havem fet de las iglésias del Pla de Bas, que la iglésia de Sant Privat té per sufraganea la iglésia del Mallol; lo rector de la Pinya per annexa la de Sant Joan dels Balbs y lo rector de Ridaura la de Sant Andreu del Coll. Disposam y

²²⁰⁵. AEV, 1211/7, St Bartomeu Sesgorgues, 1609, f. 40r.

²²⁰⁶. ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 94v-95r.

ordenam que los pàrrocos de ditas iglèsias tingan obligació, tots los dias de festa, de celebrar per si o fer celebrar missa en dita iglèsia del Mallol, dels Balbs y Sant Andreu del Coll”.²²⁰⁷ Es queixava, el 1734 i 1741: “atès que en la vila de Rupit se troban diferents sacerdots, no podem permetre ni tolerar que lo vicari diga dos missas en lo dia de festa, y aixís de aquí en avant sols ne dirà una, sinó quant estiguessen absents y lo rector donarà providència a fi de ques cumplia en esta forma”²²⁰⁸ i el 1749 “en dita iglèsia se varia algunas vegadas la hora de la missa major, servint assò de incomoditat als parroquians, no tenint-la destinada o fixa”,²²⁰⁹ per això n’estableix un horari regular, per a l’estiu i per l’hivern. Amb tot, sabem que a Sant Bartomeu Sescorgues s’hi deien vuit misses matinals en alguns diumenges de l’any, per raó de diversos aniversaris i fundacions, però també estaven permeses altres vuit misses matinals en festivitats anuals (i que n’hi havia hagut moltes més però foren suprimides pel bisbe Francesc Crespí, entre 1656 i 1661) “en consideració de estar molt separadas las cassas de la dita sufragània [de Sant Bartomeu Sescorgues], y no poder tots assistir en la missa major ni en missas en altres dias de precepte sens valerse de parrochians circumcidans”.²²¹⁰ En la visita de 1742, es fa referència a aquestes misses,

“Sobre lo nº13 de la visita del any 1736, assegurant-nos lo Rector que desde que lo Senyor bisbe Don Anton Pasqual visità aquesta parròquia, als 3 de juny 1687 y feu la provisió 12, ques troba en aquest llibre, sols se han dit 8 missas per Sagimon y Barthomeu Cervera en la iglèsia sufragànea de Sant Barthomeu Sescorgues: y que ha oit hi hagué a les horas alguna queixa dels habitants en aquella perquè no sen celebravan 16 com antes continuen lo Rector sinó troba cosa que persuadesca lo contrari”.²²¹¹

Semblant és el cas de Sant Joan de Balbs, el benefici rectoral del qual pertanyia a la rectoria de La Pinya. El 1700, diu que

“atenent y considerant que la present y parroquial iglèsia de La Pinya es troba la reserva de on se administren els sacraments, tant als habitants de dita parròquia, com també als habitants de la sufragànea de Sant Joan de Balbs: per axò mana, institueix y ordena dit senyor visitador general, que daquesta hora en endavant, l’Obra o els obrers o bé els habitants de dita sufragània contribueixin ab mitja bota d’oli per a fer cremar la llàntia que ha d’estar davant del Santíssim Sacrament”.²²¹²

b. Sant Miquel d’Amer: l’església parroquial d’un monestir

Un cas singular és el de les esglésies de monestir, que podem resseguir a través d’un exemple ben gràfic; de fet, com afirma Ernest Zaragoza, “gairebé tots els monestirs eren parròquies o tenien al seu càrrec les parròquies del lloc i dels voltants, sovint servides per clergues seculars o

²²⁰⁷. SALA, R., “Un edicte del bisbe Taverner...”, p. 224.

²²⁰⁸. AEV, 1225, St Joan de Fàbregues, 1734, f. 184r.

²²⁰⁹. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1749, f. 747v.

²²¹⁰. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 649r.

²²¹¹. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 371v.

²²¹². ADG, P-111, La Pinya, 1700.

beneficiats”.²²¹³ Tot i que ser considerada com a parroquial i visitada amb total normalitat pels bisbes, depenia directament de l’abat del monestir de Santa Maria. La seva desaparició física en el segle XVII, va significar la recerca i substitució d’una nova parròquia, que finalment recauria en el monestir, davant la reedificació de sant Miquel. El monestir també tenia altres esglésies sufragànies dins la vall d’Amer, Sant Julià de Lloret Salvatge i Sant Genís Sacosta, i una capella, la de la Pietat.

Tot i ser relativament separada del monestir de Santa Maria (o sigui, fora muralles i a través de cases, places i carrers que llavors s’estaven urbanitzant), en depenia i estava sota el control estricte i atent de l’abat i dels monjos. En ser l’església parroquial de la vila d’Amer, disposava del seu rector i d’un capellà major, a més dels seus beneficiats. Tenia un almoïna, dita del ‘Corto’, que afectava tota la vila i era administrada per a la seva obra. A més, el seu tresor no és gens menyspreable, almenys a finals del segle XVI (i que suposem sense l’efecte de les guerres, hagués anat en augment): un ordinari, llibres sacramentals, un missal, un calze de plata amb la seva patena, una creu de plata pulcra, dos donapaus de plata, una custòdia de plata feta a manera de sepulcre amb dos àngels i una creu a sobre, una diadema de plata amb la imatge de la Verge Maria amb el seu fill, diferents llibres, dos vestimentes sacerdotals, diferents casulles i albes, diversos mantells per a la imatge de la Verge Maria, ciris pasquals i altres presents, mantells i diverses estovalles, una capa professional d’estam estampat i vint ciris votius. Aquesta quantitat d’objectes de luxe, donacions i presentalles, a més de la figura de la Mare de Déu, demostra la importància que degué tenir dins la vila, objecte de les atencions i estima dels monjos i feligresos. El monestir degué estar tancat habitualment al culte popular, i s’obria en diades especials. Llavors s’havien traslladat algunes imatges a Sant Miquel per ser motiu de molta veneració dins la vila. Disposem de dues imatges de Mare de Déu, una del segle XIII, avui desapareguda, i l’altre del segle XVII, del Museu d’Art de Girona (<AF> núm 31 i 39).

c. Sant Miquel de Rupit: l’església d’un marquès

Un altre exemple de peculiaritats locals és la de Sant Miquel de la vila de Rupit. Era una església sufragània de Sant Joan de Fàbregues. Esdevindria parròquia independent a finals del segle XIX (1878). Com moltes altres esglésies sufragànies, inicialment compartia el rector i l’obreria de la parroquial, i a la llarga se’n crea una delegació o portaveus locals, amb uns obrers i un vicari propi; les despeses de les obres són comunes a ambdues esglésies. Per exemple, en la visita de 1612, trobem que els mateixos obrers (Miquel Casasses i Miquel Casadevall) i rector

²²¹³. ZARAGOZA, E., *Història de la Congregació...*, p. 9

(Benet Rovira) acompanyen al bisbe tant a Rupit com a Sant Joan de Fàbregues. En la visita de 1687 es diu que

“en lo districte desta parroquial de Sant Joan [de Fàbregues] si troban 23 casas grans y 7 de petitas, separadas y distans entre si, y la yglesia de Sant Miquel de Rupit, sufragània, dista mitja hora llarga de la parroquia, y consisteix aquest poble en 100 casas juntas ahont resideix aquest el vicari o alguns beneficiats, en la parroquial viure lo Rector, si la obra destas dos iglésias parroquial y sufragània és una mateixa per ser comuna, y en la sufragània y ha un obrer pagès y altre de la vila”.²²¹⁴

Una vila que estava sota la jurisdicció senyorial del marquès de Rupit, per tant, totes les decisions que tinguessin relació amb aquesta vila, pertanyien al domini dels Cruïlles i Vilademany i havien de ser consultades a ell.²²¹⁵ Encara en les visites pastorals de principis del segle XVII es parla de l'església de Sant Miquel de l'“*oppidi de Rupit*”,²²¹⁶ annexa a Sant Joan de Fàbregues. En altres ocasions, trobem que es fa menció de l'església de Sant Miquel, ‘construïda dins la vila i lloc de Rupit, i dins la parròquia de Sant Joan de Fàbregues’. O bé a finals del segle XVII, el bisbe Pasqual indica que “és del marquès de Rupit”.²²¹⁷ Precisament el bisbe Pasqual és el primer bisbe a Vic a citar la jurisdicció de les parròquies que visita, sense indicar-ne posteriors implicacions; a la diòcesi gironina no es cita, en cap moment, aquest tema. Així, a Sant Julià de Cabrera, Sant Romà de Sau, Vilanova de Sau i Santa Maria de Corcó, pertanyien al marquès d'Aitona, Pruit era del marquès de Rupit i de la marquesa d'Aitona, i Sant Martí Sacalm era del marquès de Rupit solament.

De fet, no només l'església, sinó tota la vila sencera de Rupit estava sota l'imponent ombra del castell. Un castell, però, que no tenia massa raó de ser a l'època moderna, ni quasi mai va estar habitat per la família dels vescomtes de Cardona (fins els 1276). Fins el 1369 restà a mans dels comtes de Pallars, que el vengueren a Gilabert de Cruïlles. Des de llavors ençà romangué en el si d'aquesta família, que s'entroncà amb els Vilademany. Fou durant aquests enllaços que s'obtingueren importants títols nobiliaris i civils. Carles de Cruïlles-Vilademany assolí el títol de noblesa el 1529, i a partir de 1548 va ser governador dels comtats del Rosselló i la Cerdanya. El successor, Carles de Cruïlles -Vilademany i d'Agullana, era senyor de Rupit, Taradell i Santa Coloma de Farners. Aquest fou una de les figures més destacades de la facció dels nyerros de la ciutat i vegueria de Vic (i, no oblidem, de la zona d'El Collsacabra i de la vall d'Hostoles) i col·laborador del bandoler Rocaguinarda, a principis del segle XVII. En morir sense successió el

²²¹⁴. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 583v.

²²¹⁵. DANTÍ, Jaume, “Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII. El capbreu del marquès de Rupit”, *Estudis d'història Agrària*, 17 (2004), p. 349-358; MOLAS, Pere, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Barcelona: Eumo Editorial, 2004, p. 103; i MORENO MEYERHOFF, Pedro, “Linajes catalanes en la casa de Aranda. La casa de Rupit”, dins *El Conde Aranda y su tiempo*, Saragossa: Institución Fernando El Católico, 2000, p. 99-134.

²²¹⁶. AEV, 1211/9, St Joan de Fàbregues, 1612, f. 8r.

²²¹⁷. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 583r.

seu patrimoni passà als Perapertusa, vescomtes de Jóc (Rosselló) i vers el 1658 s'entroncà amb els marquesos de Risbourg. Poc després, el 1681, el rei Carles II va concedir el títol de marquès de Rupit, i els enllaços matrimonials continuaren amb els comtes d'Aranda i els ducs d'Híjar.²²¹⁸

Aquest senyor feudal, no resident a Rupit sinó a Girona, havia nomenat uns síndics i un batlle com a representants seus a la vila. No sabem com es portava a terme aquesta elecció (les visites no en parlen en cap moment), tampoc pretenem esbrinar-ho. Aparentment hi havia d'haver una confrontació de poders, entre el rector i l'obreria parroquial i la universitat i el marquès, sobre la preeminència en les qüestions religioses, si hi havia usurpació o detenció d'autoritat. La qüestió pot semblar trivial, ja que ambdós, a primera vista, els correspondria la seva parcel·la: al senyor laic li afectarien les qüestions polítiques mentre que al rector els temes religiosos; entre mig caldria situar les relacions socials o econòmiques. Veurem com hi ha interferències i barreges de poder.

Pensem que l'església de Rupit degué ser una església de reduïdes dimensions, ja que es documenta des del segle XIII, per tant té un origen romànic, amb afegitons laterals posteriors (capelles, sagristia, campanar). Amb tot, pel fet de tenir la condició de sufragània, creiem que estava molt ben guarnida i assistida, demostrant una magnificència i preponderància que no gaudia la parroquial. El fet que fos una vila eminentment industrial, amb una forta presència de paraires, teixidors i moliners de draps, la diferenciava del seu entorn immediat estrictament agrícola i ramader. Segons les visites de 1590 i 1591, sabem que tenia tres altars, tres beneficiats i una confraria: l'altar major, dedicat a sant Miquel; l'altar del Roser, amb una confraria i un ciri dels fadrins i l'altar de sant Esteve. Els beneficis estaven fundats per un pare de la vila, pel senyor Carles de Cruïlles i Vilademany i per un pagès de la parròquia, respectivament: la representació dels diferents sectors econòmics. En els primers decennis del segle XVII, l'església es va ampliant amb una sagristia, un campanar i un rellotge. El 1618 apareix un quart beneficiat, al l'altar de la Verge del Roser (el 1691 s'anomenarà benefici del Tres Reis), i el ciri dels estrangers. El 1687 tenim l'altar de la Bonanova i el 1691 un bací de les dones (no es refereix a la confraria del Roser?).

Ara és el moment de ressaltar la reconstrucció o, més aviat nova edificació, de l'església, que tindria lloc a la primera meitat del segle XVIII. En la visita pastoral de 1723 es diu “per quant esta iglésia està sens bóveda, y ab sola teulada, de que se segueix umplirse de aygua, axhortam al comú y particulars desta vila, que desde luego aproptiam los medis per posar-la en bona

²²¹⁸. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 459-460; TORRES, X., *Els bandolers...*, p. 103-158. Vegeu també les entrades de COSTA, Mercè, “Cruïlles”, *DHC*, p. 325-326 i TORRES, X., “Vilademany”, *DHC*, p. 1119-1120.

forma; o bé per fer nova iglésia a que apar se inclinan”.²²¹⁹ La següent visita, del 1734, el visitador ensenya una església ja totalment edificada (o almenys aquesta és la nostra impressió). En aquesta dècada intermèdia tindria lloc la construcció, tal com hem esmentat. El més curiós és que, gràcies a la localització del contracte inèdit d’aquesta nova construcció (del 24 d’agost de 1729) o la seva immediata modificació, veiem que l’obreria i el rector de Sant Joan de Fàbregues, o el vicari de Rupit, no hi intervenen absolutament per res.

d. Creació i extinció de parròquies en el segle XVIII

Durant el segle XVIII els bisbes es mostren preocupats per les esglésies, tant les parroquials com les sufragànies, que funcionin en la deguda decència. Per al costat gironí, el bisbe Josep de Taverner va publicar un parell d’edictes que intentaven regir les esglésies de l’Ardiaconat de Besalú (després de la primera visita pastoral de 1722)²²²⁰ i les de tot el bisbat de Girona (de resultes de la segona visita de 1725).²²²¹ El que ens interessa d’aquestes visites és el tractament que fa de les esglésies sufragànies, sobretot les que es situen en la franja que segueix els Pirineus, i va davallant fins a Bellaguarda o Coll del Portús, destacant les de l’Alta Garrotxa. La major part d’elles no tenien capellà resident i no disposaven dels ornaments litúrgics necessaris per celebrar el culte; aquest fet fa que només s’hi digués missa cada quinse dies o tres setmanes, no s’ensenyés la doctrina adequadament o no s’administrés el baptisme per falta de pica baptismal, i que, per tant, no només els feligresos sinó també el rector s’hagués de desplaçar grans distàncies, carregant amb tots els estris, en un terreny de mala petja, de difícil accessibilitat i –com deia el mateix bisbe–, “per trobarse en Llochs montuosos y difícils de habitar”.²²²²

Comentàvem el cas, de principis del segle XVII, del rector de Sant Quintí de Bas; doncs ara, en ple segle XVIII, el bisbe Taverner li manà que residís a la mateixa parròquia (i no a la veïna de Sant Esteve de Bas, com havia fet fins llavors), i el fet de no disposar de rectoria no era motiu suficient per abandonar-la. Algunes de les esglésies de la vall de Bas passaren a annexionar-se, però els rectors de la principal havien de dir-hi missa durant els festius, a ambdues esglésies. Així el rector de Sant Privat de Bas havia de celebrar missa a El Mallol, el de La Pinya ho havia

²²¹⁹. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 286r.

²²²⁰. BSG, TAVERNER, Josep, *Edictum de vita et honestate clericorum. Nos D. Josephus de Taverner et D’Ardena... Episcopus Gerundensis*, Girona, 14 de maig de 1722.

²²²¹. BSG, TAVERNER, Josep, *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona disposada per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don Joseph de Taverner y D’Ardena... en la segona visita general de son Bisbat*, Girona, 15 de març de 1725.

²²²². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 156.

de fer a Sant Joan de Balbs, i el de Ridaura a Sant Andreu del Coll. El 1798, per exemple, l'ajuntament de Sant Privat de Bas plantejà l'erecció d'una nova parròquia a El Mallol.²²²³

Aquestes disposicions i manaments tindran una influència i vida prolongada en els bisbes posteriors. Efectivament, en el cas que ens ocupa, en la visita de 1728 del bisbe Pere de Copons, pren el model de Taverner, demostrant que el problema encara no s'ha solucionat. De fet, ja no es solucionaria, si bé parcialment, ja que al llarg del segle XVIII (i massivament en el segle XIX) trobem una continuada emigració d'habitants (rectors i parroquians) cap a les zones planes i ciutats, sobretot a Olot i Besalú, on hi havia unes condicions més benignes i favorables d'existència, i no dependre tant d'una agricultura i ramaderia de subsistència. Per tant, la vida parroquial s'anava esllanguint malgrat els intents dels bisbes de posar-hi remei, com el cas de Sadernes, proposat pels habitants de les parròquies sufragànies en la visita pastoral de 1728 (<AD> núm. 53).

En la visita que Lorenzana realitzà a les parròquies de la vall de Bas, el 1776, decidí la supressió definitiva de Sant Quintí. L'ampliació i duplicació de l'espai litúrgic, envers el 1730, no resolgué les mancances i problemàtica de la minsa parròquia. Veurem que, poc o gens, han canviat les al·legacions presentades pel prelat, i com es porta a terme el traspàs material dels elements més simbòlics d'aquesta església a la parroquial (en una traducció al català de mossèn Joan Pagès): "Havent el senyor bisbe visitat personalment la parròquia de Sant Quintí, i havent vist que les rendes de dita parròquia no arribaven per a la còngrua sustentació de la mateixa; i per altra banda havent-hi només una casa, usant de les facultats competents en semblants casos, uní incorporà l'al·ludida parròquia de Sant Quintí a la present de Sant Esteve de Bas perquè el sagristà curat d'aquesta parròquia, hi exerceix plenament i lliurement la cura d'ànimes i tots els altres deures parroquials de la mateixa manera que ha d'exercir-les a la present parròquia, com també pugui usar de tots els drets i emoluments, per raó de dita parròquia, de la mateixa manera que els altres usaren abans de la present unió. Que l'església sigui, a l'esdevenidor, tinguda com a capella i que el sagristà (rector) ordeni el trasllat de tots els ornaments i roquets a la present església parroquial de Sant Esteve, procedents de Sant Quintí, com també tots els llibres parroquials, els quals seran guardats a l'arxiu parroquial d'aquesta església".²²²⁴

Aquesta situació que es donava a la zona pirinenca i prepirinenca sembla que hauria de tenir el seu paral·lel a El Collsacabra, per unes semblants condicions topogràfiques, per un hàbitat dispers, i una possible emigració cap a la Plana de Vic. Però és tot el contrari, els bisbes

²²²³. ADG, processos moderns, C-001-01621, n. 166. 1798.

²²²⁴. PAGÈS, J., "L'antiga parròquia de Sant Quintí de Bas. Notes històriques", *Verntallat*, 16 (estiu 1979), p. 9. El text original procedeix de l'ADG, P-137, St Quintí de Bas, 1776, f. 191r.

vigatans il·lustrats insisteixen en la possibilitat de crear noves parròquies, en comptes de fer-ne desaparèixer o integrar-les. El bisbe Sarmentero, tal com ha estudiat Valentí Girbau, durant el seu llarg mandat, a l'igual que impulsava un nou pla beneficiat per a tota la diòcesi, creiem que va intentar reorganitzar parroquialment la diòcesi vigatana, unint parròquies, creant-ne de noves o fent-ne desaparèixer d'insostenibles o incòngrues (posa l'exemple de Sant Feliu de Planeses, sufragània de Sant Sadurní d'Osormort).²²²⁵ Des de l'inici del règim borbònic, aquestes propostes havien de passar per Madrid, on les examinava la Cambra de Reial Patronat, ja que el rei era el patró (en el sentit jurídic) de totes les esglésies del seu regne.²²²⁶

Hem tingut la sort de poder documentar, a través de les visites pastorals, l'intent de creació d'una nova parròquia, fruit de la unió de dues sufragànies: Sant Miquel de Sorerols i Sant Bartomeu Sesgorgues. El procés, tot i ser breu, val la pena resseguir-lo, per veure què és el que va fracassar en aquest intent, i es va quedar només en això, una temptativa frustrada sense continuïtat. Joaquim M. Puigvert ha estudiat el procés de creació de noves parròquies, en condicions ben diferents, en un àmbit marítim i fruit del desdoblament, com Arenys de Mar respecte Arenys de Munt, iniciat el 1779, exitós però no mancat de dificultats, amb les mateixes al·legacions que trobarem a les parròquies d'El Collsacabra.²²²⁷ Moltes altres esglésies gironines de la franja marina també intentar emancipar-se en aquestes dates i no ho aconseguiren fins el segle XIX o XX (per exemple, Port de la Selva, Fonteta, Sant Antoni de Calonge o Sant Pol de Mar).

La primitiva parròquia de Sorerols tenia com a centre el castell de Sorerols i l'església de sant Miquel.²²²⁸ Aquesta parròquia degué crear-se entorn el segle X, i la primera notícia que en tenim és del 1061 o 1062, en l'acta de consagració de Sant Romà de Sau. I precisament s'ha conservat l'acta de consagració de sant Miquel, del 1091. La vitalitat de la parròquia durà fins el segle XIV, quan a ran de la pesta negra i de la despoblació subsegüent, el cens de famílies es reduí de les vint i vint-i-cinc parròquies de principis del segle XIII, a només dues famílies, segons el fogatge de 1365-1370. Els fogatges del segle XVI augmenten relativament poc, de cinc a set famílies. Sant Bartomeu Sesgorgues té, per la proximitat, unes característiques històriques coincidents.²²²⁹

²²²⁵. GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 30.

²²²⁶. MARQUÈS, J.M., "Creació i extinció de parròquies...", p. 414.

²²²⁷. PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 38-39.

²²²⁸. PLADEVALL, A., "Sant Bartomeu Sesgorgues, Sant Miquel de Sorerols i Sant Vicenç Sarriera", *Ausa*, VII (1972-1974), p. 330-352 i VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 630-633.

²²²⁹. A més de l'esmentat treball d'Antoni Pladevall, vegeu VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. III. Osona. II...*, p. 634-635. O bé el deia el canonge Corbella: "Església petita, però bastant per la població. Es neta, regular i bonica. Casa senzilla i modesta, millorada per M. Josep Coma i dotada d'una *eixida*, arriba a omplir les necessitats. Parroquians bons i piadosos, fonts bones; terra fèrtil; molta alzina, sotalades infernals": CORBELLA, R., *Notes inèdites...*, p. 148.

Durant l'època moderna veiem que ambdues esglésies perderen moltes de llurs atribucions. Hem vist com la llàntia del Santíssim de Sant Martí Sescorts estava apagada (1590). En la visita de 1612 hi trobem habitant-hi el frare Josep Aleix, ermità. A finals del segle XVII, les visites ens diuen que distava una hora de la parroquial, i estava composta per dotze cases, entre grans i petites, i disposava del Santíssim Sagrament, de fonts baptismals i de fossar.

Les visites pastorals fins el 1625 mostren l'església de Sorerols encara amb fonts baptismals, però sense Santíssim Sagrament. La següent visita, del bisbe Pasqual, diu "noy [ha] reserva ni fonts baptismals, sinó fossar".²²³⁰ Finalment n'ha quedat només amb el cementiri (i la possibilitat d'enterrar), com a única mostra de la seva parroquialitat. Sabem que també distava una hora de la parroquial de Tavertet. Fins el 1741 (repetides el 1746 i 1749) trobem un seguit de disposicions que afecten al seu culte (i que són similars a Sant Bartomeu Sesgorgues), fins que s'arriba a aquesta data, on

"advertim als de la sufragànea de Sant Miquel de Serarols que, si dins sis mesos no la posan de modo que ab tota decència si puga celebrar lo sant sacrifici de la missa, així en lo material de ella com de ornaments, pendrem providència que tal vegada los serà molt sensible y lo rector en càrrech de sa conciença nos avisarà passat dit termini de lo que se aja fet y deixat de fer".²²³¹

Després d'aquests trenta anys sense notícies a aquestes esglésies, es planteja la possibilitat d'erigir una nova parròquia. En el darrer quart del segle XVIII es fa una anàlisi minuciosa d'algunes de les parròquies del bisbat de Vic, entre les que destaquen les d'El Collsacabra, en "*Quaderno que contiene las Rectorias que tienen sufragànea con la expresi3n de la distancia de las casas de pueblo y masias. A3o 1771*".²²³² S'hi indiquen els punts claus per a erigir una parròquia segons els trets trentins: el n3mero de feligresos i habitatges, la distància respecte a la parroquial, el valor d'aquesta darrera i la residència del rector o vicari. Observem el llenguatge emprat pel visitador Andreu Estevanell, per exemple, en l'ús de l'adjectiu '*infelices*' referit a algunes masies, amb un significat dubt3s (pobres? indigents? insignificants? ignorants?), associant-ho a la llunyania respecte a l'església parroquial; i també les petites descripcions dels accidents geogràfics, sobretot dels rius que s'interposen entre mig i de l'estat dels camins. Uns rius que es desbordaven, destrossaven camins i ponts, i que impedi6en assistir a les misses o portar el viàtic a les cases de pagès; i que el bisbe comprovà personalment, el 1723:

"havent-se construït una palanca per poder passar a la administraci3n de sacraments a las casas de la sufragànea, queda inútil sent impracticable lo camí; per lo que exhortam posen luego mà y lo adoben de modo que no si vaja ab perill; puix qui més hinteressa s3n los de

²²³⁰. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 580v.

²²³¹. AEV, 1223/1, Tavertet, 1741, f. 275v.

²²³². AEV, 1233, 1771, f. 260r i ss.

las casas de dita sufragànea, perquè nols falte la assistència espiritual en la major necessitat, posant a risc o contingència la sua salvació”.²²³³

Es pregunta i s'interroga, directament i formalment, als parroquians sobre la necessitat d'alçar una nova parròquia, per no haver-se desplaçar tan lluny i la possibilitat de mantenir al nou curat; la resposta sempre és negativa. L'apel·lació al consens dels pagesos i l'ús de l'arbitratge i de la justícia esdevenen elements claus per entendre aquest procés. Dóna idea que la gestió d'aquests temples no parroquials romania amb força a mans de la comunitat local, tant si era petita com gran. De totes maneres, ens preguntem d'on sorgia la idea, en aquest cas, de crear una nova parròquia, si la pràctica totalitat dels parroquians s'hi oposaven? Heus aquí com ho expressa el visitador:

- *“San Juan de Fábregas, parroquial:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 228.*
 - Casas, 26.*
 - Algunas son infelices y tres distan dos horas.*
 - Valor de la parroquial sola, 450 libras.*

- *San Miguel de la villa de Rupit, sufragánea:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 539.*
 - Casas: 109.*
 - Muchas son infelices y quatro distantes un quarto de hora.*
 - Valor de la parroquial sola, 250 libras.*
 - Dista de la parroquial tres quartos de hora con riyo intermedio que no impide el paso; porqué hay puente, el camino algo malo: vive de contínuo en dicha villa un vicario a cuenta del cura para la administración de sacramentos.*
 - No tiene casa y preguntados dos de la mesma villa si contibuirian en hazerla en caso se les pusiesse cura dixeron que no ha de ser que toda la villa concurriese.*

- *San Christobal de Tavertet parroquial:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 390.*
 - Casas: 58.*
 - Muchas son infelices y dos distantes hora y quarto.*
 - Valor de la parroquial sola, 650 libras.*

- *San Miquel de Serarols, sufragánea:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 38.*
 - Casas: 6.*
 - Alguna es infeliz, la mas distante tres quartos de hora, 60 libras.*
 - Dista de la parroquial hora y quarto con riyo intermedio que muchas veces impide el passo, mal camino de la sufragánea de San Martín Sescors, tres quartos de hora; los feligreses, el uno quiere cura y el otro no para que la renta no es bastante para mantenerle.*

- *San Andreu de Pruit, parroquial:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 250.*
 - Casas: 24.*
 - Algunos son infelices, quatro distan una hora.*
 - Valor de la parroquial sola, 550 libras.*

²²³³. AEV, 1224, St Martí Sescorts, 1723, f. 276v.

- *San Lorenzo de Montes, sufragánea:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 50.
 - Casas, 4.
 - Una dista cerca media hora.
 - Valor de la sufragánea sola: 150 libras.
 - Dista de la parroquial media hora, con riyo intermedio que rara ves impide el passo: no tiene casa; dicen los feligreses que no quieren contribuir en ella porqué estan bien asistidos.

- *San Martín Sescorts, parroquial:*
 - Feligreses incluidos los de sola confesión y de comunión: 300.
 - Casas, 45.
 - Algunas son infelices: tres distan una hora.
 - Valor de la parroquial sola: 530 libras.

- *San Bartholomé Sas Gorgas, sufragánea:*
 - Feligresos incluidos los de sola confesión y de comunión: 160.
 - Casas, 24.
 - Algunas son infelices y dos distan tres quartos de hora.
 - Valor de la parroquial sola: 280 libras.
 - Dista de la parroquial hora y quarto; mal camino con riyo intermedio que muchas veces impide el passo; de la parroquial de Corcó una hora y de la iglesia de San Miguel sufragánea de Tavertet, tres quartos de hora; tiene casa pero indecente.
 - Parece que de las dichas dos sufraganeas de Tavertet y San Martín Sescors se podria hazer una Rectoria que seria de valor 340 libras.
 - Pero preguntados [a] los feligreses de ambas sufragáneas si les estaría bien [que] se les hiziese de las dichas dos iglésias una Rectoria, dijeron que no, y los de San Bartholomé Sasgorgas, sufragánea de San Martín Sescors, disen que estan contentos: porqué tienen vicario de continuo, que mantiene el Rector de San Martín Sescors para la Administración de Sacramentos, que por esto no quieren contribuir”²²³⁴.

Les esglésies sufragànies amb possibilitats d'esdevenir parroquial són les que, teòricament, haurien de tenir més habitants o cases, i permetessin la supervivència del nou rector, sense haver de fer massa esforços econòmics per dotar-lo d'una manutenció mínima. Per tant, pensem que n'havien de tenir, per exemple, Rupit, que superava àmpliament a la parroquial en nombre de feligresos, que no pas Sant Bartomeu Sesgorgues i Sant Miquel de Sorerols. Un altre tema que s'havia de resoldre era el de l'església parroquial, quina de les dues actuaria com a tal? o bé se'n construiria una tercera?

Afortunadament hem conservat una carta de Joan subirats, pagès del mas Subirana i obrer de Sant Miquel de Sorerols, adreçada al bisbe Bartolomé Sarmentero on li exposa una sèrie de punts contraris a l'erecció d'aquesta nova parròquia, i els problemes que plantejaria. Fixem-nos en el vocabulari, to i estil que emprà aquest obrer: l'ús reiterat del majestàtic 'Vostra Santíssima Il·lustríssima' (emprat fins a deu vegades), per ressaltar la humilitat (o podríem dir, quasi humiliació i baixesa) i servitud del redactor, la volguda desigualtat que marca respecte al

²²³⁴. AEV, 1233, f. 266v-268r.

visitador, la suau atenuació de la seva disconformitat, o bé un possible desenllaç satisfactori a totes les parts. Al final inclou un requadre (que reproduïm amb tota fidelitat) amb el nom de les masies de Sant Miquel de Sorerols, la distància respecte l'església, i a més, la distància a Sant Bartomeu Sesgorgues. Aquesta darrera columna, posada amb clara intenció pragmàtica, vol demostrar que esdevindria un inconvenient encara més gran i perjudicial anar a les celebracions litúrgiques a una hipotètica església parroquial de Sant Bartomeu Sesgorgues, tal vegada exagerant el temps invertit en els desplaçaments:

“Ilustrísimo y Reverendísimo Señor.

Señor: Joseph Subiranas, labrador heredero del Manso Subirana de San Miguel de Cerarols, sufragánea de San Christobal de Tavartet, obispado de Vich, como obrero de dicha iglesia de San Miguel de Cerarols, a Vuestra Santísima Ilustrísima, con el mas profundo respeto dize:

Que preguntado per el Reverendo Doctor Andreu Estavanell, visitador en nombre de Vuestra Santísima Ilustrísima, si dezeavan se erigida en rectoria la dicha sufragánea de San Miguel [de] Sorerols respondió que, no obstante de allarse assistidos del actual cura de Tavartet, con aquella puntualidad que permite la distancia y el zelo que es notorio, se les mejoraría mucho el partido, exigida dicha sufragánea en parroquia de por si. Y lo proprio contesta a Vuestra Santísima: Pero como algunas personas que pretenden estar instruidas suponen bien contingente la unión de los sufragáneos de San Miguel con lo de San Bartholomé Sasgorgas, no puede dexar de representar a Vuestra Santísima Ilustrísima que les sería mucho mejor quedarse como son sufragáneos de Tavartet: que no unidos a San Bartholomé menos que se providenciase erigirse en el centro de las dos iglesias sufragáneas una iglesia común.

Lo que resulta del estado adjunto de las masías de Sant Miguel y de las respectivas distancias de las susodichas iglesias.

Y como desse genuino estado se desprende el perjuicio les seria la citada unión: menos que fuese exigiéndose una iglesia nueva en el centro de ambas sufragáneas, común a los de San Miguel y San Bartholomé.

Por tanto, a Vuestra Santísima Ilustrísima humildemente lo representa afiansado del paternal amor con que Vuestra Santísima Ilustrísima procura el consuelo de sus diocesanos, no permitirá sean gravados los humildes súbditos que tienen Vuestra Santísima Ilustrísima, en San Miguel si que bien les dexará sufragáneos de Tavartet, o si tienen Vuestra Santísima a bien unir las dichas dos sufragáneas lo hará con erección de iglesia común al centro de las dos, lo que espera el suplicante de la nativa equidad de Vuestra Santísima.

Vich y mayo, 25 de 1771.

Joseph Subiranas.

Relación de las masías de San Miguel de Serarols, con la distancia de cada una de ellas a la iglesia de San Miguel de Serarols, con la de San Bartholomé Sasgorgas:

<i>Masías de San Miguel de Serarols</i>	<i>Distancia de las masías de Serarols a la misma Iglesia de San Miguel</i>	<i>Distancia de las mismas Masías a la iglesia de San Bartholomé Sasgorgas</i>
<i>Masía del Baucells</i>	<i>Media ora</i>	<i>Una ora larga</i>
<i>Masía de la Peu (o Feu)</i>	<i>Un quarto de ora largo</i>	<i>Una ora y quarto largos</i>
<i>Masía de la Balma</i>	<i>Un quarto de ora</i>	<i>Una ora y media corta</i>
<i>Masía de Santa Cília</i>	<i>Media ora corta</i>	<i>Una ora y media</i>
<i>Casa de San Miguel</i>	<i>Es inmediata a la iglesia</i>	<i>Una ora</i>
<i>Caborca</i>	<i>Un quarto de ora largo</i>	<i>Tres quartos de ora largos</i>
<i>Masía de Subirana</i>	<i>Un quarto de ora corto</i>	<i>Tres quartos de ora largos</i>

Almas de comuni6n de dichas Masías de San Miguel: Baucells: 8; Feu: 3; Balma: 3; Santa Cília: 4; San Miguel: 3; Caborca: 4; Subiranas: 11; Juntas: 36".²²³⁵

Amb posterioritat a aquesta data, el que quedava del darrer quart de segle, les visites pastorals no insisteixen més en aquest assumpte. Amb la signatura del concordat de 1851, l'Estat es manifestà disposat a descongelar les nòmines de rectors, i l'Església pogué estudiar una reorganització parroquial. Al bisbat de Girona es començà un gran procés de recollida d'informació que començà entorn el 1864, on es prenia dades relatives sobre l'hàbitat dispers dels termes, sobre la necessitat de personal eclesiàstic per atendre les peticions dels fidels i sobre les subvencions que al culte que necessitaria cada temple. Llavors es presentà al Ministeri de Justícia un projecte raonat de nova divisió de parròquia i de dotació de rectories i vicaries, que fou estroncat per la revolta de 1868, fins a reprendre's el 1928.²²³⁶

Antoni Pladevall fa referència que l'arranjament parroquial vigatà que hi hagué el 1855, i que culminà el 1878. Llavors es va intentar fusionar, novament, Miquel de Sorerols amb Sant Bartomeu Sescorgues per a fer dels dos una sola parròquia, amb una església nova que s'havia de construir prop el mas Mierons –cosa que no passà de projecte–, es diu que residien al terme de Sorerols 11 famílies".²²³⁷ Sant Miquel de Sorerols sí que retornà al seu estat parroquial. Aquest era, doncs, la segona vegada que els intents no es realitzaren.

II. 12. Capelles, ermites i oratoris particulars

a. Situació i estatus

Dins aquest apartat hem volgut incloure esglésies o capelles diferents de les parroquials i de les sufragànies. Hem de tenir clara la seva senzilla arquitectura, els seus vincles, els seus orígens o les seves funcions. L'únic element que les unia era que només disposaven de l'atribució per a celebrar una part del culte o alguns sagraments, fonamentalment la celebració eucarística. Poden ser vilatanes (per estar situades dins una vila o estar properes al nucli urbà) o rurals o campestres (per estar situades en muntanyes o plans, en despoblats, llunyanes dels pobles); també públiques, privades o semiprivades, per estar fundada per una família, amb un àmbit particular, i per tan lluny de ser espais de sociabilitat; i les dels monestirs, castells, hospitals, masos o oratoris, que inclouen elements de les anteriors.

²²³⁵. AEV, 1233, Tavertet, 1771, f. 269r-270r.

²²³⁶. MARQUÈS, J.M., "Creació i extinció de parròquies...", p. 415.

²²³⁷. PLADEVALL, A., "Sant Bartomeu Sescorgues...", p. 342.

Antoni Pladevall, referint-se a les capelles medievals, però amb elements que poden aplicar-se a les que trobarem a l'època moderna, diu que “normalment eren producte d'una fundació particular i per a usos particulars o d'un grup de pobladors que tenien massa lluny l'església parroquial o la sufragània a què estaven vinculats i per això edificaven un temple i pagaven un sacerdot que els celebrés missa els diumenges, llevat de les festes anyals en què calia anar obligatòriament a la parròquia”.²²³⁸ En qualsevol cas, les visites pastorals no ajuden a distingir amb més claredat les seves atribucions, ja que segons el redactor o escrivà, pot dir que és una capella, ermita, capella eremítica, capella rural, capella forana, santuari o “*sacellum*” (per exemple, Santa Brígida, el 1588); o sigui, que s'admeten múltiples variants i significants. I quan cal, les inversions que s'hi han de fer no tenen el mateix efecte, consideració i categoria que les que es podrien fer a l'església parroquial.

Tot i que la visita pastoral a aquest tipus de capella està contemplada, poques vegades es porta a terme. S'interroga al rector sobre el seu estat, que ha de respondre i contestar sota jurament. Com en altres ocasions, l'hem anomenada ‘visita virtual’ o sobreentesa, ja que se'n tenen referències indirectes a través del rector de la parroquial. A vegades és força difícil discernir si es dona o no aquesta visita. De fet, visitar mínimament totes aquestes capelles significava gaudir d'un temps adequat i suficient i dispos, d'un estol de gent pertinent i tenir coneixement apamat del terreny, que t'indiqués on estaven ubicades, la llunyania respecte a la parroquial, la desviació de la ruta prevista o la seva importància dins la parròquia (per pertànyer a una família noble). Per altre costat, i sembla contradictori, el visitador o el bisbe està abastament informat del que es dona en aquests llocs, i també n'aplica ordres severes. Més que els manaments del costat gironí, els del costat vigatà són amplis i abundosos. Precisament en aquests llocs s'hi donaven un tipus decrets especials i quasi exclusius, que els fa diferents de les esglésies parroquials o les sufragànies.

Les visites del bisbe Pasqual, a partir de 1687, ens indiquen les esglésies sufragànies i capelles que hi ha a cada parròquia, i en descriuen –en trets generals– la situació i la llunyania respecte a la parroquial. Les distàncies i situacions són importants, i el bisbe Pasqual així ho considera, pregunta i anota amb exactitud, ja que poden significar un apropament o allunyament dels feligresos. Els exemples ens permeten comprovar que, precisament, aquestes distàncies rondaven entorn els trenta i seixanta minuts, i que no havien de comportar uns desplaçaments massa fatigosos ni cansats, si tenim en compte que no s'hi celebrava missa setmanalment, sinó en ocasions especials, o bé s'hi anava en processó. Per exemple, la capella de Sant Roc situada en el carrer de L'Esquirol, a mitja hora de distància; a Sant Martí Sescorts, “hi ha una capella de

²²³⁸. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona. I...*, p. 85.

Nostra Senyora de Vilanova, contigua a la casa de la rectoria y distant de la parroquial un quart, y una altre sots invocació de Santa Margarida de Vilaseca, distant mitja hora”;²²³⁹ la capella de Sant Miquel dista una hora de Sant Vicenç de Susqueda; la capella de Santa Margarida d’Ardola distava tres quarts d’hora de la parroquial de Vilanova de Sau. A La Vola hi havia “una capella eremítica y casa devoció del gloriós Sant Nasari, distant tres quarts d’hora de la del Roser”;²²⁴⁰ que també era una capella rural. Els exemples que hem localitzat es donen majoritàriament en capelles de la diòcesi gironina, mentre que els bisbes vigatans no s’ho prenen tant a la valenta; com diu Carla Russo, l’elevat nombre de llocs de culte situats fora dels centres d’hàbitats és una expressió de l’estructura esparsa de l’hàbitat.²²⁴¹

El nombre de capelles rurals i de mas cresqué i augmentà arreu de les diòcesis catalanes, especialment en els segles XVII-XVIII: en els bisbats que nosaltres estudiem, pel que fa a Vic, a finals del segle XVIII n’hi havia almenys vint, i a Girona, a començaments del segle XX, se’n compatibilitzen vuitanta-dues. Per sort nostra, un bon nombre d’elles estan dins les parròquies que estudiem, i encara avui en dia localitzades *in situ*, o amb unes mínimes estructures o referències arquitectòniques o documentals. Tant a Girona com a Vic s’intenta portar un control mínim de l’existència d’aquestes capelles o oratoris. A Vic, en els manaments generals que emeté Onofre de Reart el 1608 ja fa evident “si en cases particulars o capelles no visitades se diuen misses”;²²⁴² calia, per tant, una llicència episcopal per tenir unes persones i espais de celebració eucarística adequats i reconeguts. Mentre que en els llibres de visites pastorals gironins comencem a trobar, a partir de 1732, llistats o índexs de les capelles, oratoris i hospitals que es visiten.

b. Rivalitats i competències: capelles versus esglésies parroquials

La profusió de tota aquesta sèrie de capelles representava un problema greu, crític i, a voltes, de difícil solució, de rivalitats i competències amb l’església parroquial de la qual depenien (mentre que a les ciutats ho eren els convents). Uns espais que podien assolir una certa autonomia i assumir algunes de les funcions parroquials (misses, sepultures, administració de sagraments, sacerdots foranis, a esquenes de l’autoritat parroquial i episcopal) tot i que els bisbes n’intenten marcar les condicions i n’augmenten les restriccions (sinó vegem les sinodals vigatanes),²²⁴³ en

²²³⁹ . AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 647v.

²²⁴⁰ . AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 445v.

²²⁴¹ . RUSSO, C., *Chiesa e comunità...*, p. 281-286.

²²⁴² . AEV, 1211/5, Manaments generals d’Onofre de Reart, 1608, f. 28v.

²²⁴³ . *Constitutiones Synodales Dioece. Vicen...*, p. CXCII: “XV. Encaraque en las Visitas, se encuentren providencias, y mandatos respectivo a que nos diga missa en las Ermitas, y capellas en los dias de Festa, sinó se supleix per personas hàbils, la explicació dels Evangeli, Doctrina Christina, Publicació de Festas, dejunis, e indulgèncias, que en tals dias se acostuma fer en la Iglésias Parroquials: No obstant, la

paraules de Joaquim M. Puigvert, “moltes dirigides a preservar els drets parroquials i a garantir que els parroquians fossin instruïts pels rectors en la doctrina cristiana a les esglésies parroquials”.²²⁴⁴ D’aquesta manera es queixa el visitador a Les Preses en la visita de 1730, quan veu el panorama (en cursiva hem senyalat els dos punts més destacats),

“havent arribat a notícia de Sa Il·lustríssima que alguns beneficiats de la present iglésia (no obstant de ésser expressament prohibit per diferents actes de visita), en molts diumenges y altrás días de festa de precepte, diuen missa en las capellas dins la present parròquia construhidas y especialmente en la de Sant Miquel y Sant Martí del Corp, de que resulta que *molts no assisteixen als divinos officis de la parroquial, quedant de esta manera privats de las christianas exhortacions que fa lo párroco al poble y de la explicació de la doctrina christiana*, de que universalment se té gran ignorància; però desitjant Sa Il·lustríssima obviar est grandíssim inconvenient, mana y ordena que del dia present en avant ningun beneficiat de la present iglésia pugua dir missa en los días de diumenge y festa de precepte en las referidas capellas sots pena de 3 lliures y per cada vegada que contrafaran y en subsidi de excomunió major”.²²⁴⁵

Aquest tema continuava sense resoldre’s, encara, quatre anys després: s’al·lega que hi ha una gran distància entre la parroquial i la capella, i que ha crescut el número de parroquians (amb punts comuns amb les sufragànies), “ordena dit Senyor Visitador General a tots los sacerdots que celebriant missa en dita capella, en dits días de festa a fi y effecte de que los parroquians de dit veynat la ojian que irremissiblement ensenyen la Doctrina Cristiana”.²²⁴⁶ Una manera de solucionar aquesta qüestió, sense haver d’allargar-se en el temps i evitar tensions, és l’establiment d’un horari reglamentat per evitar la coincidència de misses, que és el que atrau fidels i aporta almoines.

Hem detectat a la segona meitat del segle XVIII, encara que no a les nostres parròquies, la prohibició categòrica de celebrar misses en dies festius a les capelles rurals “*por quanto suelen seguirse algunos perjuicios a los derechos parroquiales*”.²²⁴⁷ A Sant Feliu de Pallerols, el 1717, on les capelles i l’església parroquial estan a tocar una de l’altra.

“Item mana que ningun prebere, així secular com regular, en los días de diumenge y festas de precepte, pugua celebrar ni celebre missa en las capellas del Roser y Sant Sebastià dins la present parròquia construhidas, donant emperò facultat en virtut del present capítol de celebrar-se en la del Roser la missa que acostuma dir-se després de la matinal y la missa onzena, com també los officis que en ditas capella se acostuman dir y en la del Roser los officis de enterro per los que se enterren en ella, lo que cumpliran sots

importància de aquest assumpte, Nos estimula, a que repetiam aquest encàrrech; sobra que procuraran los rectors estar molt vigilants, y en qualsevol cas necessari, nos donaran avís, peraque donem las providèncias necessàrias; pues sols deixam las llicèncias de dita Missa en ditas Capellas, y Ermitas, de eix modo, y ab aqueixas condicions, encaraque no estiga expressat en las llicèncias de nostra Cúria: Cuydaran també molts los Reverents Rectores de la decència dels Ornaments, y demás necessari en ditas Capellas, y Ermitas, per celebrar-se, com se deu, lo Sant Sacrifici de la Missa: sobre tot lo que, los encarregam la concència”.

²²⁴⁴. PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 45.

²²⁴⁵. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 385v-386v.

²²⁴⁶. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309-310r.

²²⁴⁷. Aquest és el cas de Sant Pol de Mar el 1758 i 1775, ADG, P-136, 1775, f. 117v.

pena de 25 lliures pagadoras de béns propis y en subsidi de excomunicació. Item mana al Reverent Rector de la present iglésia que no diga ni permite dirse las missas de benedicció en altre capella ni iglésia, sinó en la parroquial lo que cumplirà sots pena de 10 lliures y en subsidi de excomunicació major”.²²⁴⁸

La més controvertida de les capelles fou la del Remei del castell dels Olmera de les Planes, com a exemple evident de les rivalitats i competències que es contragueren envers l'església parroquial de Sant Cristòfol de les Planes (<AF> núm. 312). Aquesta capella pertanyia a la il·lustre família dels Olmera, que posseïa i es repartia bona part els delmes de la vall d'Hostoles. Havia estat construïda en el segle XV, quan li fou concedit el permís a Salvador Olmera per amortitzar delmes.²²⁴⁹ Ja en el segle XVII la capella degué reconstruir-se (no en sabem les causes de la deixadesa), ja que el 1641 va ser novament beneïda, potser després de ser profanada en motiu d'alguna revolta.²²⁵⁰ Per un inventari realitzat al castell el 1672, que també incloïa la capella, podem veure com estava guarnida, malgrat que tots aquests ornaments, estaven instal·lats en el cor. D'entrada, aquesta acumulació i amuntegament en el cor no deixa de ser estrany, no en sabem els motius (novament cal pensar amb les guerres amb França o bé l'ús profà que se'n pogués fer d'un espai clos). En cap moment es parlarà d'un retaule, com si s'haguessin salvat o amagat una sèrie d'objectes.²²⁵¹

En restar oberta públicament a la població de Sant Cristòfol de les Planes, ocasionava aspres encontres amb els rectors de la parroquial (documentats entre 1671 i 1700). De bell antuvi creiem que és un bon exemple per demostrar com una capella planta cara, emula i competeix amb la parroquial, a tocar l'una de l'altra, arribant a fer-li ombra i amenaçant-la. En el fons, segurament s'hi interposaven diverses qüestions econòmiques (cobraments de misses i recepció d'almoines), sense oblidar la doctrina cristiana. Vet aquí el prelat com ho troba i com ho vol resoldre, i és repetit idènticament el 1700 (sembla que eradicant-ho definitivament)

“atenent dit Senyor Visitador los danys que segueixen a las ànimas no acistint a la missa matinal y major en los días de diumenges y festa de precepte, per ohir en ellas la doctrina christiana y juntament los danys ques segueixen a la obra y demás bassins de la iglésia:

²²⁴⁸. ADG, P-113, St Feliu de Pallerols, 1717, p. 166v-167r.

²²⁴⁹. AUGUET, M. i SOLÀ, X., *Guia itinerària...*, p. 18-19 i ADG, Registre de Lletres, U-153, f. 70v.

²²⁵⁰. ADG, Registre de Lletres, U-246, f. 88r.

²²⁵¹. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Francesc Boïgues, *Liber cap., conc. et cet instrum.*, 1670-1674 (226), p. 254r i ss: “En lo cor de la capella de dit castell sea trobat lo següent, y és de dita senyora noble doña Anna de Olmera y Rafet. Primo dos cobrataulas y un estradó de bayeta negra. Item un quadro de Nostra Senyora de la Concepció. Item una cadira baixa usada ab brasos. Item en un armari de dit cor encastat en la paret se a trobat lo següent. Primo a la post més alta, un reliquiari gran de pasta de agnos y altres relíquias ab guarnició deaurada. Item un quadro de Nostra Senyora de la Concepció negra ab unas vias obradas. Item un quadro de Jesús y Maria ab una creu ab guarnició deaurada. Item un doser de canyamàs guarnit de puntas de plata fina. Item un altre doser encarnat de tafatà blau. Item un altre doser de tafatà vert guarnit de un galó de or. Item un làmina de Sant Jerònim. Item una casulla de tafatà carmesí ab guarnició de seda blanca y encarnada, estola y manible del mateix color. Item una alba de tela guarnida de puntas y àmit llis. Item unas estovallas de cotó guarnidas de puntas. Item un palit de ostedas. Item una ara del altar”.

perçò mana als beneficiats y demés preveras residents de la present iglésia, que en ningun dia de Diumenge o festa de precepta o devoció del poble, celebren missa dins dita iglésia o ni en la capella de Nostra Senyora del Remy que primer lo rector de la present iglésia o son substitut, nols assenyalia la hora proporcionada y convenient per evità los sobredits danys, la qual mandata sels fa pena de 5 lliures de plata a llochs pios o àrbitre de dit General visitador aplicadoras y altrás arbitràrias per quiscuna vegada contraferan la present mandata y per evitar las qüestions que troba est particular se podrian originar entre lo Reverent Rector y demés preveras, se mana al Rector de la present iglésia que assenyala hora proporcionada a la edat y subjecte de quiscú dels residents fent passar per torn conforme se acostuma en altres iglésias, y per dit effecte se pasará en la sacristia cada vigília de festa o diumente un paper en lo qual constia la hora que cada un dels residents age de celebrar”.²²⁵²

c. Les capelles de monestir i de castell

La capella de la Pietat d’Amer pertanyia al monestir de Santa Maria, i en ser pròpia i distintiva d’aquest, en la majoria de casos, els monjos no la deixaven visitar ni dir unes determinades misses (<AF> núm. 136). El 1634 es prohibia celebrar als beneficiats i rector del monestir “attès que és privada del convent”²²⁵³ i el 1724, després de visitar el monestir “aquest mateix dia y la comissió feta pel senyor Doctor Pere Lafiga, prevere, y jo, Joseph Ferrussola, prevere y secretari de visita, capellà, vam visitar la capella de la Pietat”,²²⁵⁴ en la qual també es va presentar protesta. Quan un abat prenia possessió del monestir d’Amer era rebut en aquesta capella, situada a l’entrada de la població, en el camí ral que venia de Girona.²²⁵⁵ Aquesta capella, doncs, tenia una funció molt específica i concreta: la rebuda solemne dels nous abats, tal com feu Josep Cruïlles de Tort, en el seu ingrés, el 8 desembre de 1784.²²⁵⁶

No podem oblidar les referències a les capelles que pertanyien a castells medievals, sobretot dos: les dels castells d’Hostoles i de Puigalder, que patiren diferent sort. Tot i que la documentació episcopal parli de la capella del Remei com a capella del castell dels Olmera, hem cregut convenient situar-la dins l’apartat de capelles vilatanes, ja que estava situada dins la sagrera de Sant Cristòfol de les Planes. Era més aviat una capella de mas que de castell, ja que podríem parlar més de casa forta o casal fortificat. Tampoc hem inclòs la capella de Sant Just d’El Mallol, dins la parròquia de Sant Privat de Bas, que inicialment pertanyia i era annexa al castell (després de la seva reconstrucció el 1431-1432); tal com hem apuntat abans, el castell fou atacat pels miquelets el 1657 i enderrocat el 1658, i a partir de llavors les restes del castell foren

²²⁵². ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 560r-v.

²²⁵³. ADG, P-94, Amer, 1634, f. 54v.

²²⁵⁴. ADG, P-115, Amer, 1724, f. 180v.

²²⁵⁵. Segons MARQUÈS, J., “Amer”..., p. 47: “Corresponde asimismo al siglo XVII la construcción de la capilla de Nuestra Señora de la Piedad, en el portal de mediodía de la población, pues era ya usada por los abades en su nuevo ingreso en el siglo XVIII”.

pedrera per bastir les cases del poble i reconstruir la capella.²²⁵⁷ Semblant ser el cas de Santa Maria de Cabrera, que era capella annexa al castell dels Cabrera, i que a la llarga es convertí en santuari. La seva estructura medieval sofrí grans transformacions des del mateix moment que els castells deixen de desenvolupar les funcions civils i militars, que deixen d'existir com a tals. De fet, les capelles de castell es transformen en capelles rurals o ermites pròpiament dites; tals són els casos de Puigalder i Cabrera, on hi habita un ermità.

La capella de sant Grau del castell d'Hostoles apareix per primer cop en una rúbrica de l'any 1319, tot i que el castell ja apareix documentat en el segle XI, a mans de la família Hostoles.²²⁵⁸ La capella va desaparèixer completament, essent arrasada i destruïda després del seu abandonament definitiu, als volts de 1488, quan Francesc de Verntallat, el líder remença, la retornà a la corona en signar-se la Sentència Arbitral de Guadalupe. Avui és difícil saber-ne la seva situació exacta, cosa que tampoc ens resol la via documental. Sabem que hi havia un beneficiat, i que es traslladà a l'església més propera o de la qual depenia, Sant Cristòfol de Cogolls. Vegem el text que encapçala idènticament cada visita pastoral: "*beneficium sancti Geraldi a capella sancti Geraldi, castri valii de Hostolesio, propter illius destructionem ad hoc altare translatum obtinet*".²²⁵⁹ De fet, és el que buscava el concili de Trento, la reedificació d'aquestes capelles i esglésies rurals, sempre que fora possible. En el capítol VII de la Sessió XXI ("*Trasluden los Obispos los beneficios de las iglesias que no se pueden reedificar; procuren reparar las otras; y que se deba observar en esto*"), es parla, precisament d'aquest procés de transferència.²²⁶⁰

El castell de Puigalder està estrictament lligat amb el castell d'Hostoles i el castell de Colltort, que formaven part de la línia defensora i separadora dins la part occidental del comtat de Girona

²²⁵⁶. MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis gerundense...*, p. 370: "*hizo su entrada en la mencionada villa con toda solemnidad y vestido de pontifical, acompañado de monjes, beneficiados y del Ayuntamiento*".

²²⁵⁷. FREIXA, Montse, "El castell d'El Mallol (la Vall d'En Bas, la Garrotxa)", *Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. Actes*, Olot, 1999, p. 203-205.

²²⁵⁸. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa...*, p. 294-297; CATALÀ ROCA, Pere, BRASÓ, Miquel i FLUVIÀ, Armand, *Els castells catalans*, v. III, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1967, p. 80-89; DEL CAMPO, Ferran, *Castells medievals. 37 castells de la Garrotxa*, Figueres: Carles Vallès, 1989, p.57-60 i NOGUER, Tomàs, "Transcripción de las Rúbricas del Cartulario 'De Rubricis Coloratis' del Archivo Diocesano de Gerona", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, I (1946), p. 155.

²²⁵⁹. ADG, P-111, Cogolls, 1700.

²²⁶⁰. SECT, p. 234-236: "*Debiendo tambien poner sumo cuidado en que las cosas consagradas al servicio divino no decaigan, ni se destruyan por la injuria de los tiempos, ni se borren de la memoria de los hombres, puedan los Obispos a su arbitrio, aun como delegados de la Sede Apostólica, trasladar los beneficios simples, aun los que son de derecho de patronato, de las iglesias que se hayan arruinado por antigüedad, o por otra causa, y que no se puedan restablecer por su pobreza, a las iglesias matrices, o a otras de los mismos lugares, o de los mas vecinos; citando antes las personas a quienes toca el cuidado de las mismas iglesias; y erijan en las matrices, o en las otras, los altares y capillas ya erigidos, con todos los emolumentos y cargas impuestos a las primeras iglesias*".

i el comtat de Vic. El 1184 sabem que existia una capella dedicada a Sant Salvador, segons les deixes que atorgà en testament Dolça d'Hostoles.²²⁶¹ D'aquesta època es pot datar una Mare de Déu romànica, avui conservada al Museu d'Art de Girona. A partir del segle XIV hi ha documentada l'existència de diferents beneficis, que encara pervivent fins l'època moderna. Hem posat un exemple de la dificultat d'accés i la manca de ganes d'un beneficiat per a pujar-hi a dir missa, el 1629, per "ser lo lloch aspere, alt y distant de la parròquia".²²⁶² La capella tal com la veiem avui és fruit d'una reforma dels segles XVII-XVIII; amb un sola nau, separada amb tres trams, i dues claus de volta decorades (una Verge entronitzada –al·lusiva a la imatge escultòrica?– i un sant Miquel alat), amb un vell cor de fusta. Les dependències (cuina, sales, habitacions, porxo, pou –que recollia l'aigua de la pluja– i corrals) adjacents aprofitaren les estructures dels murs del castell per construir els nous espais on s'hostejarien els ermitans residents, i altres habitants i pelegrins (<AF> núm. 133).

d. Les capelles vilatanes, campestres i ermites

Hi ha una gran diferència entre les capelles vilatanes i les campestres o ermites, i no només pel fet d'estar en diferents emplaçaments geogràfics, dins o fora d'una vila, més properes o llunyanes. La majoria de vegades subsisteixen sense alteracions ni canvis substancials, i si no és per ordre episcopal que s'impulsa. Per exemple, en el costat gironí, en les capelles urbanes, els altars i els ornaments poden aparèixer amb la mateixa profusió i riquesa que les parroquials, ja que estan bellament decorades i ricament servides d'objectes. Són els casos, gairebé excepcionals, de les capelles del Remei a les Planes o la del Roser de Sant Feliu de Pallerols, ambdues a molts pocs metres de la parroquial. A la del Roser, l'assortiment d'ornaments, deixes i presentalles (gairebé similar a la parroquial, i que inclou barrets de pelegrins, vestits postissos i rosaris de corall per la Verge) ens meravella i desconcerta, i les provisions d'augment no paren d'insistir-hi.

En la majoria de casos apareixen governades per una obreria o administració molt més petita que la de l'església parroquial, o disposar d'un sol obrer, depenent de les dimensions i la feina que comporta, a més del rector. També les capelles de veïnat o de districte tenen l'obligació de mantenir-ne el culte o alguna part de l'edifici, com passava a la capella de Sant Miquel de Maifré, a Sant Vicenç de Susqueda, on en la visita de 1799, "*segun consta de la visita del año 1731 los dueños de mansos vecinos a la dicha capilla tienen el cargo de mantenerla y*

²²⁶¹. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa...*, p. 42 i 299-300; DEL CAMPO, Ferran, *Castells medievals. 37 castells de la Garrotxa...*, p. 81-83 i MONTURIOL, Antoni, *Imago Virginis. Les Mare de Déu romàniques de la Garrotxa*, Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa, 1990 i NOGUERA, Antoni, "La Mare de Déu...", p. 181.

²²⁶². ADG, P-91, Cogolls, 1629, f.8r.

repararla, o por lo menos, con este pretexto, se escusan a contribuir para la lámpara del Santísimo Sacramento de la parroquial".²²⁶³ Quan hi ha beneficiats, ells són els que s'encarreguen del seu manteniment; i és més fàcil aplicar penes de segrest de fruits i suspensió de salaris a beneficiats que no pas a obrers, per l'incompliment dels manaments. Tal és el cas de la capella d'El Mallol, en la visita de 1700, "volent y expressament manat que dita capella de Sant Just estigui entredita afins a tant, siguin dita alba, amit y casulla fetes y posades en una caixa que per dit efecte es troba dins dita església de Sant Justí"²²⁶⁴ (<AF> núm. 231). Per això aquestes capelles estan sotmeses a una deixadesa i a una renúncia lànguida i desmoralitzant. Vegem el cas de la capella de Santa Magdalena, a tocar de la vila de Rupit, sobre un petit turó i mig envoltada per la riera de Rupit; sembla ser construïda a mitjan segle XVII amb una excel·lent pedra del país, i al cap d'unes dècades ja estava faltada d'ornaments (<AF> núm. 292). La visita de 1687 ens ho diu (vegeu les cursives):

"situada fora y cerca desta vila de Rupit, sens persona alguna que cuyde ella, nomenam y donam llicència a Rafel Simon y Quatre Casas, sastre desta vila, par a que en companyia del Rector desta iglésia fasse una aplega al temps quels apareixerà per adornos desta capella de Santa Magdalena, y posen una caixeta en dita capella en què los devots pogan posar las limosnas que faran de la qual tindrà una clau lo Rector y lo dit Refel Simon altra; y concedim 40 dies de indulgència als que diran devant de la imatge de Santa Magdalena, un pare nostre y una Ave Maria y faran alguna charitat y de lo que anirà replegant se posarà en lo altar una sacra, creu, y una ara gran la qual se cubrirà de tela blanca y se encaixarà en lo altar en la forma acostumada y se repararà la capella y lo rector escriurà en un llibre que farà de Santa Magdalena tot lo que entrarà de Charitats y gastarà per major culto y veneració en esta capella, y lo complirà així sots las mateixas penas a nostre àrbitre".²²⁶⁵

Un repàs a aquests llocs ens demostra que disposen dels elements mínims imprescindibles: el seu relatiu bon estat, la falta d'ornaments (o senzillament, els imprescindibles, les tres estovalles i el pal·li), d'ares, vestits sacerdotals o d'objectes litúrgics. El 1734, el rector de Sant Climent d'Amer es queixà al bisbe que per anar a dir missa a la capella de Sant Corneli, que distava una mitja hora des de casa seva, cobrava poc i no li compensava l'esforç,

"perçò, attenant dit Senyor Visitador General que és digne de recompensa lo material treball de fer aquell camí, y de transportar en dita capella los ornamentos desde la parroquial, assenyala per caritat còngrua y corresponent de ditas missas la de 9 sous barcelonesos per quiscuna que a més de ser posada en rahó, és la que se acostuma donar en semblants casos en las demés parts de la diòcesi".²²⁶⁶

El mal estat de les seves teulades es converteix en una xacra endèmica, no només pertanyent a les esglésies parroquials, sinó també en aquestes capelles. Tot i que això sembla aparentment senzill, com per exemple a les capelles de Santa Anna i Sant Pau de la parròquia de Sant Martí

²²⁶³. AEV, 1238/1, St Vicenç de Susqueda, 1799, f. 137v.

²²⁶⁴. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 373v.

²²⁶⁵. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 583v-584r.

²²⁶⁶. ADG, P-121, St Climent d'Amer, 1734, f. 239r-v.

Sacalm, en la visita de 1687, on s'ha de cobrir i encaixar l'ara, comprar palis, arreglar les parets i recórrer la teulada, fins que no es compleixi tot això no es pugui celebrar-hi misses. Ja entrat el segle XVIII, l'estat d'aquestes cobertes sembla que empitjora per moments, o el visitador hi para més esment. Els degoters i humitats provoquen la destrucció de retaules, parets, robes, llibres o paviments. Sense afany de ser exhaustius, posem-ne alguns exemples. Les visites de 1717 a les capelles gironines ens indiquen que en totes (o gairebé totes) elles està interdit celebrar-hi missa sinó s'arreglen d'una vegada. Dins la parròquia de Puigpardines, “mana que ningun sacerdot secular com regular pugui dir missa en la capella de Sant Antoni dins la present parròquia contruhida fins que aquella sie acabada de redificar y de nou benehida”.²²⁶⁷ A la capella d'El Mallol, el 1734, la manera que ho escriu el visitador gairebé fa riure: “una gran porció del teulat de dita capella està descubert y lo demás que és cubert deu reseguir-se, perquè no si ploga y que quant lo temps aniria en vens y plujas estaria exposat lo celebrant en dit altar a que lo mateix vens se lin portàs la sagrada hòstia de la mesa del altar”.²²⁶⁸ El cas de la capella de Santa Anna, el 1783, la volta i teulada “amanassa ruhina, confiam pendran tota providència per evitar-las, y quant no nos seria precís manar y fer pujar la imatge y altar a la capella d'El Far, deixant la de Santa Anna del tot execradora y destruida”.²²⁶⁹ A les capelles del Roser i Santa Magdalena, a Sant Joan de Fàbregues, el 1746 i 1749,²²⁷⁰ els manaments van en la mateixa direcció: “mirar si és de perill la esquerda [que] té la jàssera [que] manté la teulada, y en cas donen providència; acomoden las goteras [que] hi ha y refassan lo rech trahent la terra y herbas [que] hi ha tras la capella, donant penden a una y altra part peraque llanse la aygua fóra y no se introduesca fins la capella per la paret com fa ara”.²²⁷¹

Quan el bisbe sembla que ha visitat aquestes capelles, i no hi troba res digne a destacar, hi aplica els manaments generals. No podem fer cas, però, d'aquests silencis, i més en les capelles gironines, on abunden més que en sobren. En aquesta situació es troben les capelles de Sant Miquel i Santa Margarida a Sant Esteve de Bas, Lloret Salvatge, Santa Brígida o de Sant Genís

²²⁶⁷. ADG, P-113, Puigpardines, 1717, f. 52v.

²²⁶⁸. ADG, P-121, St Privat de Bas, 1734, f. 194v.

²²⁶⁹. AEV, 1235, St Martí Sacalm, 1783, f. 57v. Segons una descripció i fotografia del 1919 de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, es diu que “està situada a uns deu minuts del Santuari d'El Far. Com pot veure's insinuat per la fotografia està dividida en dos compartiments. El primer, el de davant, fa de refugi. En el segon hi ha la capelleta pròpiament dita, força abandonada”, a CALVO, Lluís, *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*, Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals-Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 1994, fot. 412, p. 99

²²⁷⁰. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 747r.: “En la capella rural de Santa Magdalena encara no se han repintat las imatges de Santa Anna y Sant Joan, ni se han refets los descostrats de las parets y boveda, com se manava en la visita immediata, y ara havem regonegut ser també necessari lo recórrer los enllosats dessobre o bé fer teulada a tota la dita capella; a fi que estiga ab la decència deguda. Per lo que manam que dins lo espay de sis mesos se executen las cosas sobreditas baix la pena de privació de dir-se missa en ella”.

²²⁷¹. AEV, 1223/1, La Vola, 1746, f. 510v.

a Amer. De totes maneres, a mesura que anem avançant cap al segle XVIII, n'augmenta la dedicació cap. Les visites del bisbat de Vic, doncs, ens aporten molta més informació.

De fet, l'aïllament de les capelles fa que no disposin de molts dels objectes litúrgics bàsics, estovalles d'altar, casulla, calze i copó. L'extrema soledat les fa més vulnerables, i susceptibles de ser robades o destruïdes, a més que siguin abandonades, no només de la mà de Déu, sinó de la de l'home. Pensem que qualsevol forat a la teulada, una petita finestra o una porta dèbil o mal tancada pot permetre l'entrada de lladres, i aquests els interessin els objectes de plata i or i les almoines. Això ho trobem a capella de Sant Genís, de Vilanova de Sau, el 1591, on el visitador veu que “està molt derruyda, en lloch agreste”,²²⁷² per això mana traslladar aquest instrument sonor a l'església parroquial, i esperar, si cal, reedificar-la segons el permís episcopal; al cap de dos anys havia estat arreglada per un veí anomenat Rocada.

La disminució de la devoció a un sant o santa, com diem pot significar la seva destrucció física, però quasi sempre comporta l'augment d'unes altres, ja que unes noves advocacions suplanten i substitueixen a unes altres. Això també es corrobora a través de les visites pastorals, a través de més deixes i presentalles, més riquesa i luxe dels objectes ornamentals i litúrgics, en la creació de misses, o en l'ampliació de l'edifici (i és aquí on moltes capelles donaran el pas a esdevenir santuaris, mentre que d'altres es quedaran a mig fer). El 1691 el bisbe planteja l'opció d'estendre 'la casa' de Sant Nazari, “per augmentar lo culto y veneració del gloriós Sant Nazari, és de gran conveniència que los devots quant arriban tingan alguna comoditat en la casa pera entretenir-se lo temps que voldran fer sas devocions”,²²⁷³ i també fer-hi una sagristia. A principis del segle XX, segons Cèsar A. Torras, “adjunt a la capella hi ha una casa, aont hi resideixen els ermitans, que a la vegada fan d'hostalers. S'hi troba molt bon agrado y acullida, més les provisions són molt escasses, per no dir nulles”.²²⁷⁴ Fins al darrer quart del segle XVIII, a la capella dels sants Corneli i Ciprià de la parròquia de Tavertet s'hi acostumava anar en processó i lletanies el dia de sant Isidre, i el 1776 s'intenta establir noves misses per uns parroquians

“March Coromina, fadrí, pagès, administrador actual de la capella dels Gloriosos Sants Corneli y Ciprià y alguns individuos de la present parròquia, moguts de la devoció [que] tenen a dits gloriosos sants quels asisteixen en totas sas necessitats, fent present lo desitx que tots anys se celebràs en lo die de llur festa un ofici cantat per lo Reverent Rector y son vicari, atenent ser piadós aquest desitx y justa sa demanda, estatuhim y ordenam que, tots anys de aquí en avant, se celebra dit ofici en la pròpia diada dels gloriosos sants Corneli y Ciprià, menos en cas de impediment que en dit cas se celebrarà un altre dia no impedit que destinar lo reverent rector, assenyalant com asseñalam la caritat de 12 sous per lo offici, y per la assistència la de 8 sous y que sia a càrrech de dit pabordre quisquis

²²⁷². AEV, 1209/2, Vilanova de Sau, 1591, f. 81r.

²²⁷³. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 446r.

²²⁷⁴. TORRAS, C.A., *Pirineu català*....., p. 180.

serà de pagar ditas caritats del producto de sa administració y de fer cremar a lo menos sis ciris, mentres se celebra dit offici y se cantaran los goitx”.²²⁷⁵

Aquesta situació de desemparament i solitud, en tot cas, no ha de ser un handicap o una barrera per alçar noves capelles. La situació de la capella de Sant Nazari, de la parròquia de La Vola, n'és un altre exemple clar. El 1613 mana s'acabi de concloure la construcció o reconstrucció de la 'capella nova'. Podem saber que un pagès de la parròquia, explícitament anomenat així, se n'encarregava de la seva obra. O la recent inaugurada de Sant Simplicí, que el bisbe menciona el 1632 com a construïda de nou dins els límits del terme parroquial de Sant Esteve de Bas. L'erectió d'una nova capella i l'abandonament d'una altra pot significar entrar en la dialèctica de les devocions, del canvi de les mentalitats experimentat en el si de les comunitats rurals. De fet, moltes d'aquestes esglésies inicialment havien estat promogudes i sostingudes econòmicament per un veïnat o districte de masos, i que per les vicissituds que foren, se'n desentenen intenten desempallegar-se. Això passà a la capella suara mencionada, en la visita de 1636, que diu així:

“per quant se'ns és feta ocular ostensió de un lavador escrit de mà dels rectors passats, ab lo qual consta que alguns particulars de La Vola feian certa quantitat de dines a las missas de Sant Nasari, y vuy ningú paga, si bé hi ha home que diu que de sa casa lian pagat y dexaran de pagar per no pagar ningú dels mencionats en dit llevador, per axó se mana a dits particulars en pena de XX sous y en subsidi de excomunió major per quiscú d'ells, pagan de assí al devant junt ab las anyadas cesades o dins un mes o dins dit termini donen rahó a sa Senyoria Reverendíssima o a son vicari general per que fer non degan”.²²⁷⁶

Al costat d'aquestes capelles campestres i vilatanes apareixen les 'capelles de camí', que estan situades al costat de camins fresats i transitats. En aquestes capelles es prestaven serveis espirituals i assistencials als vianants, més que estar destinades a un culte per a uns habitants fixes i concrets. Fixem-nos com Antoni Pasqual, el 1687, descriu la situació de les esglésies i capelles de la parroquial de Santa Maria de Corcó, la qual té “26 pagesias y en un carrer 60 casas anomenat L'Esquirol, distant cerca mitja hora de la parrochial, en la qual carrer ha una capella de Sant Roc y fora del dit carrer en part eminent una altra capella sots invocació de Sant Genís, y una y altre corre a cuidado dels obrers y obra de la santa iglésia parrochial”.²²⁷⁷ Ambdues capelles, a més de la de sant Jaume, que *a priori* semblen en perfecte estat, i que fins llavors no havien estat objecte de les ofensives episcopals, el 1723 s'han de desmuntar per poder-ne aprofitar el material per edificar la nova església, però les excuses no semblen prou convincents: “la una de las quals amenassa ruïna y la altre no és capàs per ahoir missa lo poble”.²²⁷⁸

²²⁷⁵. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 58v.

²²⁷⁶. AEV, 1218/2, La Vola, 1636, f. 231r.

²²⁷⁷. AEV, 1221, Corcó, 1687, f. 651r.

e. L'abandonament del priorat de Sant Corneli (Sant Privat de Bas)

La capella dedicada a Sant Corneli (actualment de Sant Corneli i Santa Magdalena del Mont), està situada dins la parròquia de Sant Privat de Bas, al cap de munt del massís del Puigsacalm i que les visites de 1758 i 1776 diuen estat “*in vertice montis constructam*” (<AF> núm. 297). Era unida a la canònica agustiniana de Santa Maria de Besalú, establerta abans del 998 pels monjos de dit cenobi.²²⁷⁹ En el segle XII va erigir-se com a priorat per influència dels vescomtes de Bas, rebent-ne nombrosos llegats i donacions. A partir del segle XIV entra en decadència, i perd importància, fins que a finals del segle XVI els monjos abandonen el santuari (segurament molt abans de la visita de Jaume Cassador, que no en fa cap esment).

Segurament dos fets influïren en el llastimós estat del segle XVII, i que perduraria fins al segle XIX, segons el testimoni de Francesc Maspons: “la ermita és tancada; sa apariència es pobríssima, una pedra en la clau del arch d’entrada nos indica que fou construhida en 1736 y los estadants de la rónega vivenda hont reposem, nos diuhen que celebra l’aplech per la diada de sa patrona, a 22 de Juliol. Llavors á grans collas puja la gent de Olot, de Sant Privat, de las Presas, de En Bas, de Joanetes; las Escalas de Sellent semblant una currua de formigas; se fa una bonica funció de iglésia en la ermita y las canturias alegran aquesta soletat”.²²⁸⁰ La primera d’aquestes causes, segons Ernest Zaragoza, quan “al segle XVI patí la plaga dels priors comendataris” i segon, quan el 1592 Climent VIII en secularitzà el monestir²²⁸¹; d’aquesta època situem una pintura sobre tela (<AF> núm. 5). De llavors ençà, la casa mare anà absorbint les rendes que generava, les arrendava o venia. El prior, que era absent i no resident (d’origen divers, per exemple, un és canonge de Vic), estava sotmès, segons les obligacions expressades en la visita, a celebrar una missa per santa Magdalena i tenir cura de la capella, cosa que no s’acompleix, ja que els manaments de les dècades posteriors es refereixen al mal estat.

La primera notícia del seu mal estat és del 1606, quan el visitador, que sembla que ha visitat realment la capella (havent pujat a un cim encinglerat de 1280 metres, amb un camí tortuós i difícil) comprova personalment que està molt derruïda, amb les portes per terra, els altars mal ornats i la teulada feta malbé, en fa una viva descripció de les urgències de l’edifici, manant al seu prior o als arrendadors de les seves rendes que facin unes portes, estovalles, cobertor i pal·li per als altars i n’arreglin la teulada. Les dues següents visites s’insisteix en el mateix, sense èxit, però amb l’agreujant que la capella serveix de cort per als ramats de xais que pasturen per

²²⁷⁸. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 289r.

²²⁷⁹. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. La Garrotxa...*, p. 399-400; MONSALVATGE, F., *Notícies històriques*, v. XIV, Olot, 1907, p. 197-202 i ZARAGOZA, E., *Catàleg dels monestirs...*, p. 144-145.

²²⁸⁰. MASPONS, F., “Entre Vich y Sant Joan...”, p. 297.

²²⁸¹. ZARAGOZA, E., *Catàleg dels monestirs catalans...*, p. 144-145.

aquells verals, per tant, no s'hi pot celebrar missa després d'haver-hi entrat el bestiar i estat profanat. El 1619, com que el prior o arrendador del priorat no han acomplert l'anterior decret, mana que li siguin lliurades lletres de segrest, insistint, envà, en la visita de 1632. En les visites consecutives de 1637 i 1638, el visitador, preocupat per la trista situació del priorat, pregunta als veïns sobre el seu estat, els quals responen que està molt derruïda, que hi plou molt, que està a punt de caure definitivament i que necessita de reparació immediata. Com que ha vist que els priors o arrendataris no hi fan res, obliga al pagès de Sant Esteve de Bas, Mateu Calm, que té certs establiments a la muntanya de Sant Corneli, arregli almenys la teulada. El seu estat de degeneració va continuar any rera any, fins que els bisbes abandonen, definitivament, els intents de recuperar-la, i deixen d'esmentar-la, com si no existís.

f. Capelles de mas i oratoris particulars

A partir del segle XVII, comencen a desenvolupar-se i erigir-se oratoris i capelles privades, dins els masos més importants, amb algunes restriccions (Mapa 4). Això significa que les famílies privilegiades i benestants poder dur a terme actes de devoció i pietat sense necessitat de desplaçar-se o barrejar-se amb la resta dels parroquians. La seva existència ens permet endevinar les possibles rivalitats respecte a la titular, i saber, en certa manera, quin és el seu nivell i consideració dins la comunitat. Aquestes famílies n'eren les patrones, i fins i tot les feien servir de panteó familiar. Les limitacions i/o privilegis giraven entorn a la presentació de títols de noblesa a la cúria diocesana; el permís per part dels rectors de poder-hi celebrar missa; el primer viàtic havia d'impartir-se des de l'església parroquial; no s'hi podien tenir sepultures; no podien tenir campanes o tocar-les i la prohibició de celebrar missa en les festes considerades anuals.

Disposem d'informació, a través de les visites pastorals, d'algunes d'aquestes capelles. Per exemple la capella dels sants Ciprià i Corneli, dins la propietat (o 'heretat', segons les visites) del mas Novellas, de Tavertet, i la capella de Nostra Senyora del Collell, del mas Collell de Pruit. Aquestes capelles del costat de Vic surten mencionades perquè les masies on estan enclavades, i els descendents de les famílies que les promogueren, se'n desenten del seu manteniment, cosa ben paradoxal. A la capella dels Sants Ciprià i Corneli, el 1636, es manà que "sien administradors de dita capella lo hereu de la casa del mas Novellas y altre dels obres de la iglésia parroquial als quals toque cobrar les rendes della y fer las obras convenientes per son reparo y també ornamentals per poder celebrar missa en dita capella sempre que convé"²²⁸² (mentre que el darrer quart del segle XVIII, davant la indiferència de la família en l'abastiment

²²⁸². AEV, 1236/2, Tavertet, 1636, f. 244r.

de llur capella, el bisbe havia nomenat un aceptor que alhora era vetat),²²⁸³ i al Collell, el 1687 (i que el 1691 no havia acomplert),

“manam al hereu del mas Collell per córrer a son cuydado lo adorno y decència de la capella de Nostra Senyora del Collell fundada, contigua a la mateixa casa, que mude la ara del altar, en altra major y se diga més missa ab la quey és, y fasse dorar lo calser y patena, y ajustar al missal lo codern dels sants nous, compren un palit de guadamazil, una bolsa de corporals de catalufas que corresponga al cobricalzer, uns corporals de tela prima y nos diga missa ab corporals que no stan enmidonats y lo cumple així dins 6 mesos des de [la] publicació, altrament passat lo dit termini manam al qui per si, no per altre persona, celebre ni prometi celebrar missa en dita capella, pena de excomunió major”.²²⁸⁴

A la segona meitat del segle XVII, i no són pas llunyanes l'una de l'altra, encara avui dempeus. La capella de sant Benet fou edificada per Benet Codina, junt al seu impressionant mas, a la parròquia de Cogolls, el 1650.²²⁸⁵ La façana de la capella, així com de la casa, és una de les més interessants de la contrada, per la seva riquesa, decoració, i referències socials i històriques (<AF> núm. 317). Hi trobem una finestra estrellada, un escut episcopal amb un bàcul i una mitra entre dues columnes i la llegenda circular “*REGNABIT IN ETERNUM ET VITRA*” (*sic*), i a la llinda de la porta: “*ANNO. MDCL./ D. BENEDICTO. PATRONO MEO &/ HOC SACELLUM/ BENEDICTUS. CUDINA &/ S. D. O. & C*”. Mentre que la casa va ser refeta pocs anys abans, segons diu el relleu enquadrat sobre la porta: “*BENET CODINA/ 1645*”. Guarda evidents connexions estilístiques (més aviat d'emulació i còpia, a la façana) amb el veí mas Puigvert, de la parròquia de Sant Iscle de Colltort, bastit de nou el 1611-1612 pel picapedrer gironí Guillem Puialgues i el fuster de Sant Feliu Antic Cussana, i encomanat per Jeroni Puigvert, canonge de Seu gironina i Ardiaca d'Empordà.²²⁸⁶ De fet comença a aparèixer a partir de les visites de 1658. La següent és la capella pública del mas Serrat de les Medes, dedicada a sant Joan Baptista, edificada per Joan Serrat, rector de La Barroca el 1664.²²⁸⁷ També hem documentat que el 1700 el bisbe va visitar personalment la capella del mas Tuià, dedicada a sant Francesc “*indianum apostolicus*”, novament construïda, amb un únic altar bé i decent ornat, de la parròquia de Sant Privat de Bas. Ens estranya aquesta visita en primera persona, ja que no tenia costum desplaçar-se de la ruta habitual; el motiu podria ser l'allotjament, la confirmació dels menuts o la seva benedicció.

²²⁸³. AEV, 1223/1, Tavertet, 1775, f. 880r: “No menos ordenam y manam que si lo pavorde de Sant Corneli voldrà captar en dita capella rural per lo Sant en los dias que la parròquia concorre allí puga ferho, sens que la tolerància de deixar de captar al possessor de la casa de Novellas de Vall puga impedir ni perjudicar al dit pabordre ni puga fer dita tolerència ni donar possessió o dret algun al referit possessor en temps esdevenidor”.

²²⁸⁴. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 578v-579v.

²²⁸⁵. ADG, Registre de Lletres, U-255, f. 116, 13 de maig de 1650.

²²⁸⁶. SANTAMARIA, D., *L'Art a Girona...*, p. 175-180.

²²⁸⁷. ADG, Registre de Lletres, U-260, f. 174, 7 d'octubre de 1664.

Existeixen algunes capelles que tenen el seu origen a l'època medieval. La capella de Santa Margarida de Vilaseca, adossada al mas Santa Margarida, dins la parròquia de Sant Martí Sescorts, apareix documentada en els testaments de gent de la rodalia a partir de 1252, però el seu origen pot ser molt més antic (<AF> núm. 319). En aquestes dates, s'hi aplegaren algunes dones o donades que hi vivien retirades, que servien a la santa i cuidant del culte de la capella. El 1277 s'hi permeté la constitució d'una comunitat femenina, fins que el 1306 fou traslladada la seva residència a la vora de l'església de Santa Eulàlia, extramurs de Vic. Les visites de principis del segle XVII ens informen del seu estat: el 1600, el visitador diu que la capella “està casi tota dirruyda y espallada y encara que en moltes visites se age preventit y manat ab penas que los prior de dita capella reparés y fes novells los ornaments necessaris”,²²⁸⁸ mai s'ha portat a terme i trigarà a fer-ho. Apareixen nous requeriments en les visites següents, referint-se al seu estat lamentable (1601, 1604, 1605 i 1612 – “*invenit inornatam & penitus destructam*”).²²⁸⁹ A partir de llavors desapareix fins a finals de segle. Tal com precisa Antoni Pladevall, “la capella actual, on es conservà el frontal romànic de Santa Margarida [avui al Museu Episcopal de Vic], sembla que fou reedificada entorn del 1620, adossada al mas, a un centenar de metres de la primitiva. D'aquesta primitiva només se'n coneix el setial, al lloc on ara hi ha un pedronet, bé que per manca d'una excavació hom no pot apreciar com era”.²²⁹⁰ El bisbe Pasqual, en la visita del 1687, fa referència a aquests antecedents: “antigament fou fundat un monestir de monjas bernardas y després fou traslladat a Vich en lo carrer de Sant Pere, haont vuy està fundat lo convent de pares trinitaris descalsos”.²²⁹¹

La capella de Santa Cília (o Cecília) de Soreros està adossada al mas del mateix nom, i apareix documentada des del 1061-1062 en l'acta de consagració de Sant Romà de Sau.²²⁹² Tot i que la devoció sembla que minvà en el segle XV, el bisbe Pasqual, en la visita de 1687, la trobà relativament desproveïda d'ornaments i amb algunes deficiències (ara sense recobrir; taula de l'altar curta; falta d'estovalles, sacra, lavabo, Evangeli de sant Joan i canelobres; forats i escletxes a la teulada), que anaven a càrrec de Josep Tresserra, habitant a Sant Bartomeu Sescorgues.²²⁹³ L'església deixà de tenir culte abans de 1750, quan els amos del mas Tresserra construïren una nova capella i la vella fou aprofitada com a habitatge. Actualment es troba en runes. La masia, i el seu clos interior, fou construït entre el 1710 i el 1738.²²⁹⁴

²²⁸⁸. AEV, 1211/1, St Martí Sescorts, 1600, f. 39v.

²²⁸⁹. AEV, 1211/9, St Martí Sescorts, 1612, f. 11r.

²²⁹⁰. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona. II...*, p. 579-580 i PLADEVALL, A., “Santa Margarida de Vila-seca de Sescorts”, *Hoja Diocesana*, 453 (1 d'agost de 1969).

²²⁹¹. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 647v.

²²⁹². VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona. II...*, p. 634 i PLADEVALL, A., “Sant Bartomeu Sescorgues, Sant Miquel de Soreros i Sant Vicenç Sarriera”, *Ausa*, VII (1972-74), p. 345-346.

²²⁹³. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 582v-583r.

²²⁹⁴. PARÉS, Quirze, *La despoblació rural i les masies d'El Collsacabra*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1985, p. 284.

La capella de Santa Cecília, dins la parròquia de Sant Miquel de Pineda, mereix una consideració especial (<AF> núm. 144). Sembla que existí com a annexa al mas de la família dels Santacecília, ja en el darrer quart del segle XII.²²⁹⁵ Aquest mas, a l'entorn del 1335, afectat per la pesta, quedà abandonat i erm, i mai es tornà a ocupar; els antics habitants que sobrevisqueren es traslladaren a viure a la cellera de Sant Feliu de Pallerols; unes característiques que degué compartir la casa forta o “*stadium*” de la família Balbs, al costat de l'església de Sant Joan de Balbs.²²⁹⁶ En els segles XV i XVI l'ermita també entrà en una decadència lenta, semblant a la veïna de Sant Miquel de Pineda. El 1516, Jaume Llapart, senyor del mas Llapart, va comprar aquesta capella. Però, suposem que l'excel·lent situació (en una cruïlla de camins), a finals del segle XVII el bisbe Pontich n'urgí la seva reparació. El 1688 s'obriren una finestra i una porta al costat nord-est, s'hi feu un cobert i una sagristia, i el 1689 s'aprovà una comissió per beneir-ne la reconstrucció.²²⁹⁷

Uns dels primers goigs que es degueren escriure a la capella, tal com s'indica el peu dels mateixos, són del 1841. Aquests goigs reflecteixen el que el visitador general havia manat en la visita de 1700: la refeta del paviment de rajoles (que encara es conserva parcialment) que havia pagat el mas Llapart i altres feligresos de la parròquia de Sant Miquel de Pineda (doncs indiquen un terme *ante quem*). Si els primers goigs foren escrits els 1841, la memòria pel que fa a aquesta contribució, seguia viva; també potser que fossin més antics, escrits a les primeries del segle XVIII, coetanis dels esdeveniments. La novena estrofa diu així: “Sant Miquel de la Pineda,/ y la casa del Llapart/ han gosat [sic] una gran part/ de tant Celestial moneda:/ y pues sou tant senyalada/ en prodigis sens igual; &c”.²²⁹⁸ I això és el que imposava el visitador, en la visita del 20 de setembre de 1700:

“Mana dit visitador a Rafel Llapart, pagès de la parròquia de Sant Feliu de Pallerols, que dins dos mesos pròxims després de la present visita faci enrajolar la capella de Sant Cecília, construïda en la sufragània de Sant Miquel de Pineda, parròquia de Sant Iscle de Colltort, sota pena de 25 lliures de plata a àrbitre de dit pare visitador a lloc y penes ben vistes aplicadores y en subsidi de excomunicació major”.²²⁹⁹

Durant la segona meitat del segle XVIII trobem un espectacular augment en les peticions pel que fa a l'erecció de capelles particulars o de masoveries, així com en la inspecció i visita per

²²⁹⁵. SOLÀ, Xavier, “L'ermita romànica de Santa Cecília, de Sant Feliu de Pallerols”, *La Comarca d'Olot*, 1076 (23 de novembre de 2000), p. 30-31.

²²⁹⁶. PAGÈS, J., “A propòsit d'un mil·lenari...”, p. 2-4.

²²⁹⁷. ADG, Registre de Lletres, U-269, f. 81r., 19 de novembre de 1689.

²²⁹⁸. Mentrestant la desena estrofa fa referència a un possible miracle ocorregut en aquest espai, segurament en la intervenció celestial en un robatori: “Volent uns Soldats obrir/ la caixa en que armas habia,/ ab esforços, ni valentía/ may ne pogueren aixir:/ quant de una dona, probada,/ cedí ab impuls natural: & c”.

²²⁹⁹. ADG, P-111, St Miquel de Pineda, 1700.

part de comissions especialitzades per donar-ne raó al bisbe de la decència (Quadre núm. 24). Durant la segona meitat del segle XVIII (sobretot entre 1755 i 1791), segons Joan Bada, es concediren al bisbat de Barcelona permisos d'erecció per “263 oratoris privats i 59 capelles semipúbliques, obertes, per tant, al culte en les àrees rurals, on estaven situades ja que majoritàriament eren concedides a propietaris de terres, principals beneficiaris, de manera que fins i tot podien tancar-ne les portes si l'excés de fidels pertorbava la celebració”.²³⁰⁰ És a través del Registre de Lletres (de la diòcesi de Girona), que podem saber el número, la cronologia i la seva geografia i així imaginar-nos l'estatus social dels sol·licitants. Pel que fa a la nostra contrada, aquest és l'ordre en què es feren les peticions:

Quadre núm. 24. Capelles privades (ss. XVII-XVIII)

1614	Capella Sts Miquel i Maria, a casa del notari Miquel Omvert (St Feliu de Pallerols)
1650	Capella de St Benet, prop de la casa de Benet Codina (Les Encies)
1664	Capella de St Joan Baptista del mas Serrat, de Joan Serrat, rector de La Barroca (Cogolls)
1699	Capella de St Fc Xavier, construïda per Jacint Fluvià, jurista d'Olot (Les Preses)
1734	Capella de St Antoni de Pàdua de Fc Vilana Vilamala (St Esteve de Bas)
1746	Oratori privat al mas Desprat (St Esteve de Bas)
1749	Oratori privat de Bartomeu Carbonell (St Esteve de Bas)
1752	Oratori privat al mas Tomàs, a Xavier de Blanes, Cartellà i Camós, senyor de Joanetes
1755	Oratori de Josep Calm Angelats, del mas Calm (St Esteve de Bas)
1760	Oratori privat de Joan Viola (St Feliu de Pallerols)
1761	Oratori privat de Gaietà Alibés i Peronella Verntallat (St Privat de Bas)
1763	Oratori privat d'Ignàsia Busquets i Desprat (St Esteve de Bas)
1765	Visita oratori privat de Josep Calm Masnou, familiar del St Ofici (Sant Esteve de Bas); de nou el 1784
1767	Capella pública del mas Massegur (St Privat de Bas); construcció el 1774
1770	Capella pública de casa de Joan Torra (St Feliu de Pallerols); construcció el 1777
1773	Oratori privat al mas Pla de Coll, d'Antoni de Llunés de Vallgornera d'Olot (Ridaura)
1786	Visita a l'oratori de Josep de Toralles (Puigpardines) Oratori privat de Jeroni Saüch, sagristà (St Esteve de Bas)
1788	Oratori privat a Fc Vilar i Omvert (St Feliu de Pallerols)
1791	Visita a l'oratori privat de Josep Codina (St Privat de Bas)
1798	Oratori privat a Francesc Corominola, pagès (St Privat de Bas)
1800	Oratori domèstic a la casa Baiona, Ras i Carbonell (St Esteve de Bas)

Font: elaboració pròpia a partir de l'ADG, *Registre de Lletres*, CD-ROM.

Com pot entendre's, doncs, aquesta profusió de capelles de mas?, quin és el veritable motiu de la seva creació? Les ereccions de capelles particulars i d'àmbit privat correspondrien a una dinàmica diferent a les esglésies rurals i vilatanes, si bé dins un procés d'ennobliment i

²³⁰⁰. BADA, J., “La vida religiosa...”, p. 467.

embelliment de les grans pairalies i cases de pagès. Creiem, doncs, que una persona determinada i especialment devota a un sant o verge concreta, veia necessària l'edificació d'una capella, retaule o altar per així donar a conèixer i, alhora difondre, una advocació i demostrar l'afecció que sentia cap a ella. Les paraules de Llorenç Ferrer ho confirmen: “les cases de pagès tenien devocions particulars a algun sant a qui es demanava protecció per a les incerteses de la vida i de la naturalesa, i sempre hi havia anècdotes que s'explicaven de favors que s'havien rebut (pluja en moments de secada, curació o millora de malalties, etc.) [...] L'ascens social portava a anar més enllà: la devoció s'havia de convertir en capella i, per anar bé, calia que s'hi pogués dir missa per tots els veïns de la contrada. La capella era, en aquest cas, un símbol de poder sobre el territori, i durant el segle XVIII es començà a generalitzar”.²³⁰¹ Descobrir i esbrinar què és el que motivà, en última instància, aquest gir i els factors desconeguts que hi intervingueren, podria convertir-se en la clau: si hintervingué el rector de la parròquia, si fou una creixent religiositat personal o la influència de les modes.

Podria ser que fóra una doble mostra, de ‘religiositat privada’ i, alhora de ‘religiositat privativa’. És privada perquè no fa falta exterioritzar-la; és privativa, perquè no és necessari barrejar-se amb la resta de població. El paper de la mestressa hi tingué a veure, ja que podia entendre's la capella com una forma de ‘clausura pietosa’. El vocabulari emprat en el Registre de Lletres pot ser aclaridor, ja que diferencia clarament ‘l'oratori privat’ de can Viola o l'Omvert, de la ‘capella pública’ de la Torra. D'aquest darrer mas en posseïm el permís episcopal (16 de setembre de 1777) atorgat per Tomàs de Lorenzana, a instàncies de Joan Torra, perquè el rector de Sant Feliu de Pallerols, Esteve Guixeres, beneís la capella pública de la casa del mas Torra.²³⁰² Nosaltres hem escollit tres masos i capelles particulars, de diferents parròquies, per tal d'intentar buscar solucions a aquests dubtes: la capella de la Mercè del mas Torra, de Sant Feliu de Pallerols; del mas Codina de Sant Privat de Bas i del mas Pinós de Pruit. Hem recorregut a inventaris *post mortem* de les primeres dècades del segle XIX, per permetre'ns donar un perfil més acurat a aquesta forma de religió, o almenys a les seves formes externes. Aquesta documentació ha pres una embranzida darrerament (per exemple, Belén Moreno i Juan V. García) per testimoniar el consum i la possessió de béns i obres (d'art i d'escriptura) religioses, entre d'altres.²³⁰³

²³⁰¹. FERRER ALÒS, Ll., *Masies de Catalunya*, Manresa: Fundació Caixa Manresa i Angle Editorial, 2003, p. 233.

²³⁰². Arxiu del Mas la Torra, St Feliu de Pallerols, *Extracte de documents y escriptures públiques traduïdes per Salvador Torra y Sunyer, oficial major del notari públic d'Amer Doctor Rovira, l'any 1893*, s. f., 1777 (3).

²³⁰³. GARCIA MARSILLA, Juan Vicente: “Imatges a la llar. Cultura material i cultura visual a la València del segle XIV i XV”, *Recerques*, 43 (2001), p. 163-194 i MORENO CLAVERÍAS, Belén, “Les condicions materials de vida dels rabassers penedesencs al segle XVIII: treball, mercat i consum”, *Estudis d'Història Agrària*, 17 (2004), p. 615-629 i ÍD., “Pautas de consumo en el Penedés del siglo XVII. una

L'inventari de la Torra, de 1850, ens descriu la capella amb un altar de fusta, quatre canelobres, una taula, dos bancs i dos cadires, amb calze i patena de plata, dues casulles i una alba.²³⁰⁴ Res de massa diferent al que ens oferien les visites pastorals, amb el matís que l'inventari està fet davant notari que pren nota allà mateix, mentre que la visita pastoral és 'virtual'. L'inventari del Pinós de Pruit, de 1814, és més complet i detallat. La descripció dels llibres, de qualsevol mena, ens és molt útil. Tot i que no sabem l'any d'adquisició de les obres, ens permet saber el grau de difusió d'aquestes. També la col·lecció d'estampes penjades en les habitacions i sales: a la sala principal, "en una capella de la paret una imatge de Sant Christo ab sa creu de fusta, y altra imatge de la Verge del Roser dorada"; en l'habitació de l'amo, "quinse làminas dels quinze misteris del Rosari, y dos quadres petits" i "en lo estudiant del mateix quarto [...] tres tomos de *Flos Sanctorum* de Ribadeneira, altres lus de la fe, y de la Ley, altres *Jardín de Maria*, altre *Filosofía Moral*, altre *Temporal eterno*, Codorniu, el *Porqué de la Iglésia*, quatre tomos de Dols, *Vocabulari Reguejo*, un Breviari Romà de tot lo any = altres dos tomos de Breviari petit, altre, guia de pecadores, Ribot, perfecció christiana, y en un calaix Notas curiosas per lo govern de casa [...]"; els llibres de comptes i les escriptures pròpies del mas estaven guardats tots junts en un canterano d'una altra habitació. A la capella "una imatge de Sant Christo de fusta, un quadro ab guarnició dorada, set estampas que contenen los set sacraments, y sinch altres que contenen los misteris de goig".²³⁰⁵

El mas Codina disposa de la capella més tardana de les estudiades, amb permís episcopal de 1791²³⁰⁶ (<AF> núm. 320). L'inventari del mas, de 1830, descriu una capella o oratori particular bellament decorat i amb tots els ornaments necessaris, suposem que lluny de la seva ubicació actual i lleugerament diferent.²³⁰⁷ A més, també hi ha un 'quarto dit del oratori', amb llits, calaixera i guarda-roba, que serviria per donar pas a l'espai sagrat, i el que faria, encara més íntim i recollit a l'hora de resar, dir la missa o encomanar-se a Déu. Mentre que d'imatges n'hi havia arreu de la casa, una del Roser a la Sala (encara existent en la mateixa fornícula), un sant

propuesta metodológica a partir de inventarios sin valoraciones monetarias", *Revista de Historia Económica*, núm. extra, 2003, p. 207-245.

²³⁰⁴. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Ramon Sala, *Manual*, 1850-1854 (342), p. 35 i ss.

²³⁰⁵. Arxiu del mas la Fàbrega, Sant Feliu de Pallerols, *Inventari dels béns de Joan Fàbrega, y Pinós, hereu del mas Pinós de la parròquia de Pruyt, pres per Barthomeu Fàbrega, pagès de la parròquia de Sant Feliu de Payarols, pare del dit Joan en cert nom*, 20 de juny de 1814, s.f.

²³⁰⁶. ADG, Registre de Lletres, U-286, f. 247r.

²³⁰⁷. Arxiu del mas Codina, Sant Privat de Bas, *Ynventari dels béns del que Joseph Codina, pagès que fou de la parròquia de Sant Privat de Bas, y en la de Cogolls lo dia de la sua mort habitant, prè per son fills y hereus Llorens Codina*, 14 de març i 12 d'abril del 1830: "lo altar ab una ymatge de Sant Joseph, altre de Nostra Senyora dels Dolors, un Sant Christo, tres estoballas, la pedra, un feristol, una casulla, una alva, un amit, un cordó, un manípulo, una estola, uns corporals, uns labavos y unas canadellas. Ytem a la sacristia se han trobat tres caixas de fusta usadas y dins de ellas los actes de pergamí y paper que contenen los títols dels dos patrimonis de Cudina y Comprubí".

Crist de llautó a cambra davant, un quadre gran de la Verge dels Dolors i un sant Crist la cambra de l'oratori, el notari es refereix a l'existència de llibres de 'poch valor'.

La majoria de capelles de mas presenten les mateixes característiques arquitectòniques i constructives, amb algunes variants interessants. Moltes aprofiten antigues estances de les cases que adapten a capelles (Omvert i Viola, de Sant Feliu de Pallerols, El Collell, a Pruit, i La Jonquera i La Blanquera, a Amer –<AF> núm. 313 i 314); d'altres s'annexen a l'edifici, sobre galeries o porxadades (Codina, de Sant Privat de Bas), per tant són espais d'uns 3 x 4 metres com a màxim, i amb la porta oberta a la sala, i permetre l'assistència de major nombre de combregants en la funció litúrgica. Un altre cas és l'edifici aïllat, o adjacent al mas, però de més grans dimensions, i que poden funcionar autònomament del mas, i sovint amb un accés privat per als propietaris (per exemple, el Remei del Castell dels Olmera, a les Planes d'Hostoles; La Torra, a Sant Feliu de Pallerols; El Massegur, de Sant Privat de Bas –<AF> núm. 315–; La Dou, a Sant Esteve de Bas –<AF> núm. 318–; Santa Cília de Sorerols; Pujolriu, a Falgars –<AF> núm. 316– o bé Santa Margarida de Vilaseca, a Sant Martí Sescorts). Almenys un dia a l'any, en l'onomàstica del sant, santa o verge patró/patrona de la capella, podia obrir-se al públic. Aquests masos podien arribar a tenir retaules, imatges de gran factura i relíquies de gran prestigi. Per exemple, la capella del Massegur, dedicada a la Verge local de les Olletes, disposava en el retaule central, fet pels escultors Jaume Diví i Pere Espinet entorn del 1774, diverses imatges, la de mida natural de la sobredita verge, flanquejada per altres de sant Privat, sant Isidre i sant Agustí²³⁰⁸ (<AF> núm. 66) o bé la petició dels senyors de la Dou de posar a la pública veneració una relíquia de santa Margarida, el 1739, i que avui encara es venera.²³⁰⁹

Les visites pastorals vigatanes del segle XVIII són del tot explícites a l'hora d'anomenar els defectes i les deficiències d'aquests àmbits. La seva construcció a l'interior o annexa a les masies i cases pairals les feia propenses a ser emprades per a diferents usos (corrals, magatzems, trasters, corts, quadres, graners), a sentir tota mena de sorolls i remors de la casa, a l'entrada i sortida contínua de gent del mas per la porta que comunicava les dues estances, i a la petitesa i estretor que encabir-hi un petit nombre de fidels. Vegem-ne exemples de tots aquests casos. El més freqüents serà el tancament de la porta que comunica la capella amb la casa o masia, a la capella de Santa Magdalena, de Rupit, el 1723, 1734 i 1792 (“paredaran la porta que desde la casa contigua pasa al cor, y posaran pany y clau en la porta de la capella per tancar-la desde fora”),²³¹⁰ i el mateix a la capella de Santa Cecília, de Tavertet, en les mateixes dates. De l'ús polivalent, a la capella de Santa Margarida, de Sant Martí Sescorts, el 1723, “manam a

²³⁰⁸. “Les masies de la vall. Col·leccionable. El mas Massegur de Sant Privat”, *Verntallat*, 32 (1992), pàgines centrals.

²³⁰⁹. ADG, U-277, f. 366, 9 de juliol del 1739.

Francisco Comarmera, possessor de la casa contigua a dita capella de santa Margarida en lo nostre part, que dins sis mesos fassa una paret tot lo llarch dells; sent indecent que la de la capella servesca per la casa, establia y corral, altrament procehirem a lo que trobarem de justícia fer fahedor”;²³¹¹ de manera semblant a Sant Esteve de Bas, el 1717, on es mana “que ningun sacerdot pugua celebrar en la capella de Santa Margarida dins la present parròquia construhida fins que a dita capella se pugua entrar per porta forana, sense haver de passar per lo corral de la casa a ella unida o contigua”,²³¹² i que fins que no s’arreglés s’haguessin de dir les misses allí fundades a l’església parroquial; o la capella de Sant Pau, de Sant Martí Sacalm, el 1734, “està mal conduhida si plou y en ella de la casa vehina hi posan diferents cosas; prohibin dir-hi missa fins a tenir llicència nostra en escrits. Prenga lo rector la clau de la porta y no la deixe en mans de la dita casa ni de altre”.²³¹³ Referint-nos a l’espai insuficient per atendre a tota la feligresia que hi acudeix, a més desatendre’s altres deures (doctrina cristiana), al mas Collell (1723) i al mas Novellas (1786). En el primer cas, diu així,

“Per quant la capella de Nostra Senyora del Collell és molt petita, de modo que sols hi caben tres o quatre [persones]; y aixís los més dels que regularment hi concorren quant se diu missa la han de ohir desde fora, y sent tant reduida està exposat lo qui la celebra a quel destorben ab lo ruido de la casa o defora o demés, que sobre de ells se habita havent-hi un llit y que la ara és de modo petita que no si pot celebrar; manam al Rector que en continent la retiria a la sacristia de la iglésia parroquial; y que de aquí al devant no diga ni permetia dir missa en esta capella fins que per nos altre cosa sia provehit y entretant celebrarà las quatre, que hi ha fundadas en la iglésia parroquial”.²³¹⁴

El segon exemple s’assembla en el discurs dels casos anteriorment exposats, referents a les competències i rivalitats, i que alhora resumeix breument el conjunt d’argument emprats pels visitadors a l’hora d’establir les aptituds i atribucions d’un mas per disposar de capella i oratori, amb amenaces de retirada de les llicències,

“Informados que en el oratorio del manso Novellas Devall se admiten a oir misa muchas personas de las no comprendidas en el indulto, no teniendo capacidad para que puedan oirla con la atención y devoción debida, y desviándose, por otra parte, de concurrir en los días de fiesta a oir la explicación de la doctrina y evangelio en la parroquial, mandamos a los dueños de dicho manso no permitan decir misa en los dias exceptuados en el drave, ni admitan a oir misa en dicho oratorio en los dias de fiesta a otras personas que las contenidas en el mismo indulto, y que en los que fueren de precepto de no trabajar el sacerdote que digeren misa, haya de explicar por espacio de media hora la doctrina o evangelio, baxo pena de suspensión, y con apercibimiento a los dueños de dicho manso que no practicándose todo lo sobredicho, les revocaremos la licencia de celebrar en dicho oratorio y usando de las facultades que nos competen procederemos a los demás que haya lugar”.²³¹⁵

²³¹⁰. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 286r.

²³¹¹. AEV, 1224, St Martí Sescorts, 1723, 277r.

²³¹². ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717.

²³¹³. AEV, 1225, St Martí Sacalm, 1734, f. 184v.

²³¹⁴. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 283v.

²³¹⁵. AEV, 1236/1, Tavertet, 1786, f. 160v.

II. 13. Els santuaris ²³¹⁶

Existeix una bibliografia, relativament recent, que ha desenvolupat monogràficament una aproximació als santuaris del Collsacabra (vegeu sobretot els treballs d'Antoni Pladevall,²³¹⁷ Fortià Solà²³¹⁸ i Xavier Solà),²³¹⁹ i que semblaria esgotar les possibilitats de noves dades històriques. Pel que fa a la capella de Montdois, malauradament, no disposem de les dades, treballs ni documentació que voldríem, sobretot per la falta de la documentació.²³²⁰

a. La geografia

Els santuaris que analitzarem són La Salut (dins la parròquia de Sant Feliu de Pallerols), Cabrera (dins Sant Julià de Cabrera), Montdois (dins Sant Joan de Fàbregues) i El Far (dins Sant Martí Sacalm). La unió dels seus punts conforma un trapezi quasi perfecte, on la distància més curta és entre La Salut i El Far, amb uns 6 kms, i la més llarga entre Cabrera i Montdois, amb uns 13 kms; aquesta proximitat n'afavoria una relació, accessibilitat i comunicació entre ells (Mapa 9). Tots quatre són santuaris marians, ja que la Verge Maria és la més universal de les intercessores celestials; i és que les advocacions marianes locals ocuparen un lloc preferent en l'àmbit devocional dels habitants d'El Collsacabra i la Vall d'Hostoles, convertint-se en forts signes d'identitat i de vincle.²³²¹

Els podem localitzar a l'altiplà d'El Collsacabra, també anomenat Cabrerès tradicionalment.²³²² Una subcomarca natural d'uns 150 km², la major part compresa dins l'actual comarca osonenca i bisbat de Vic, al sud i oest, mentre que al nord i est hi ha les parròquies gironines, dins la Garrotxa i la Selva. Al costat est és perfectament delimitada per la cinglera, des del desembocament de la riera de les Gorgues al Ter, segueix pel pantà de Sau, Tavertet, Sant Joan

²³¹⁶. Aquest capítol correspon a una versió reduïda de la ponència: SOLÀ, X., "Els santuaris d'El Collsacabra a l'època moderna (1584-1799). Una visió des de les visites pastorals", dins *Església, societat...*, p. 87-99.

²³¹⁷. PLADEVALL, A., *La Mare de Déu de Cabrera. Patrona del Cabrerès*, Barcelona: Editorial Montblanc-Martín, 1993 i ÍD., *El Santuari d'El Far. Collsacabra-Guillerics*, Barcelona: Editorial Montblanc-Martín, 1980, VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona. I...*, p. 556-560.

²³¹⁸. SOLÀ, F., *Ntra. Sra. de Cabrera. Monografia històrica...*

²³¹⁹. SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de la Font de La Salut. Vall d'Hostoles-Collsacabra*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

²³²⁰. VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. Osona. I...*, p. 80.

²³²¹. A nivell general vegeu PRAT, Joan, "Los santuarios marianos en Cataluña: una aproximación desde la etnografía", dins AA.DD., *La religiosidad popular. III. Hermandades, romerías y santuarios*, Barcelona: Antrhopos, 1989, p. 211-252.

²³²². Per una descripció més acurada vegeu, entre d'altres, PLADEVALL, A., *Gran Geografia...*, p. 211-222; NOGUERA, A., *Collsacabra...*; PARÉS, Q., *La despoblació rural...*; SOLÀ, Fortià, *El Cabrerès*, 1933 i TRIADÚ, Joan, *El Collsacabra*, Barcelona: Ed. Proa, 1994. De caràcter més divulgatiu vegeu el monogràfic de *Descobrir Catalunya*, 59 (novembre 2002), p. 52-99 i la revista semestral *Els Cingles d'El Collsacabra*, promoguda des de Tavertet.

de Fàbregues i El Far, on gira bruscament cap al nord, amb els colls de Malla i de Condreu, on es suavitzava la seva feresteguesa fins arribar a La Salut, i de nou torna a fer-se més aspre al Sallent del Grau i Falgars. Aquí gira en direcció a ponent per Pibernat, la carena de Llancers i el Puig de la Freixeneda, fins al límit municipal de L'Esquirol. Els límits amb la Plana de Vic, a ponent, són més imprecisos i discutibles, on no el paisatge s'aplana i no hi ha massa accidents naturals que el delimitin: el serrat dels Tudons, la riera de Sant Martí, el salt del Cabrit i a la fi a riera de les Gorgues. Aquests santuaris estaven situats, històricament, dins la senyoria dels primers vescomtes d'Osona, més tard anomenats vescomtes de Cardona, que inclou els termes i parròquies de Pruit, Rupit, Susqueda, Sant Martí Sacalm, Tavertet i Sant Julià de Cabrera.

És important destacar-ne la seva ubicació exacta, dins la topografia. El Far es troba a la punta d'una impressionant cinglera, a més de 300 metres desnivell vertical de pedra llisa (i a 1123 metres d'altitud), dominant un esperó septentrional sobre la vall del Ter (avui amb els diferents pantans d'El Pasteral, Susqueda i Sau). Aquesta plataforma segueix suaument a direcció S-N, sobre la vall d'Hostoles. I és sobre el poble de Sant Feliu de Pallerols, on s'instal·la La Salut (a 1023 m.). El santuari de Cabrera està instal·lat sobre el pla o serra de Cabrera, i el seu difícil accés només és possible per la banda de llevant, pel camí de les Marrades (a 1284 m.). És una serralada que s'aixeca prominent, dominant tota la contrada. Des d'aquests tres indrets es gaudeix d'extenses panoràmiques. Montdois, a diferència dels altres, es situa a dalt d'un pla (de Rupit o de Montdois), amb una gran pujada per una banda; segons el canonge Ramon Corbella, "dit Santuari és bonic i ben situat, capàs i bastant visitat".²³²³ Salvador Palomar i Montserrat Solà, en el seu estudi sobre les ermites i santuaris del Priorat, han emfatitzat, precisament, la singularitat de llur localització, "en què les característiques de l'entorn propicien el contacte amb la divinitat":²³²⁴ turons i muntanyes, fonts o rius, cruïlles de camins o termes, al cap de la vila o en el límit de la parròquia, són llocs premeditats, escollits a propòsit, i gens atzarosos a l'hora d'alçar instal·lar-hi una ermita.

La seva considerable altitud (entre els 900 i 1300 metres) fa que hi hagi un clima relativament fred, més semblant al centreeuropeu que a l'àrea mediterrània. La seva situació no implica, necessàriament, isolament, comunicació o una persistència més destacada de costums i ritus pagans o ancestrals (si es poden qualificar així), i amb conseqüència, d'una major pressió evangelitzadora i de confessionalització del territori.

²³²³. CORBELLA, R., *Notes inèdites...*, p. 10.

²³²⁴. PALOMAR, S. i SOLÀ, M., *Puix en alt lloc sou posada. Ermites i santuaris. Indrets de devoció popular al Priorat*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 2001, p. 21.

La competència i rivalitat entre aquests centres era inevitable, i es donava a diferents nivells. El mapa elaborat per Joaquim M. Puigvert a partir de les dades proporcionades per Narcís Camós,²³²⁵ de les àrees devocionals d'influència dels santuaris, ens mostra un panorama de gran concentració i atapeïment en les zones muntanyenques (coincidint amb les actuals comarques de la Garrotxa, Osona o el Ripollès). Precisament, rodejant El Collsacabra, hi trobem altres santuaris amb àmplies devocions: El Coll, Vilalleons, El Remei, La Gleva, La Quar, Bellmunt, Els Arcs, El Collell o bé El Mont, pertanyent a les diòcesis vigatana i gironina.

b. De capelles a santuaris

Una de les primeres qüestions que ens plantejem és el significat del mot 'santuari' i l'ús que en fan els bisbes en acte de visita. La definició que fa Joan Carreres en el *Diccionari d'Història Ecclesiàstica de Catalunya*²³²⁶ ens és prou vàlida, almenys com a punt de partida: intentarem veure si els nostres santuaris s'adiuen a aquesta definició. La terminologia emprada en les visites pastorals canvia i es transforma, donant pas a la forma de santuaris, tot i que en moltes ocasions s'empren, indistintament, els termes 'capella', 'ermita' i 'santuari', segons el notari.

Aquests santuaris tenien el seu origen en modestes i petites capelles. La cronologia de la majoria d'elles es remunta a l'alta edat Mitjana: Montdois apareix documentada el 1263; pel Far trobem dades que es remunten al 1269 (en el testament de Pere Jaume, del mas Esqueions, de la parròquia de Sant Martí Sacalm); Cabrera apareix documentada el 1144, com a capella del castell de la família dels Cabrera; mentre que la capella de La Salut va ser fundada i construïda per Joan Carbonés el 1642, veí del mas Carbonés, de la parròquia de Sant Pere Sacosta, per tant és la més moderna de totes, i la que experimentarà un significatiu i espectacular creixement, en detriment de les altres. Les dates del seu augment i reactivació creiem que coincideixen plenament amb les que proposa Ricardo García Cárcel, en ple segle XVII, època que qualifica com a "edat d'or dels santuaris".²³²⁷ Aquests santuaris permeteren a l'Església exercir un control més eficaç i estricte sobre la religiositat popular, malgrat els comportaments, que podríem

²³²⁵. SERRA, Eva i TORRES, Xavier (dir.), *Història. Política, societat i cultura als Països Catalans*. V. IV, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 204 i CAMÓS, Narcís, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, 1657, 1747, 1949.

²³²⁶. CARRERES, Joan, "Santuari", *DHEC*, v. III, p. 399-401: "El nom de santuari designa, segons el dret canònic actual, una església o lloc sagrat on concorre un nombre notable de pelegrins. Com a centre d'aplecs, moltes ermites aconsegueixen igualment aquesta condició; la diferència està en les estructures d'acolliment i la periodicitat del culte. En la història comparada de les religions, el santuari apareix com un lloc de pelegrinatge. La manifestació divina acostuma a emmarcar-se en l'excepcionalitat orogràfica o paisatgística –una muntanya, una font, un riu, una cova– o en la veneració d'una persona extraordinària per les seves virtuts o el seu poder taumatúrgic".

²³²⁷. GARCÍA CÁRCCEL, R., "La religiositat popular i la història", *L'Avenç*, 137 (maig 1990), [Dossier: "Cultura popular i religió a la Catalunya del Barroc"], p. 22.

qualificar des dels nostres ulls, més supersticiosos. No hem de descuidar l'esforç col·lectiu d'aquestes comunitats rurals a l'hora de salvar els seus particularismes.

Al nostre entendre foren diferents els factors que determinaren aquest pas a esdevenir santuaris. Un d'ells, tal com hem apuntat, és la seva situació privilegiada, de pas, entre la Garrotxa, la Selva nord-occidental i Osona. El camí ral cap al que hi anaven a confluïr altres vies secundàries fou la “*strata francisca*”, una antiga via romana que fou empedrada i arreglada successivament, que venia d'Olot, passava per la vall de Bas, pujava per la capçalera del riu Fluvià, s'enfilava pel racó del Grau (encara avui ben conservat en alguns trams), seguia per Aiats, Cantonigròs, Santa Maria de Corcó i feia cap a la plana de Vic.²³²⁸ Francisco de Zamora havia recorregut les poblacions i camins del corregiment del 1788, i en feu una descripció del seu estat i la manera de convertir-los viables per als carros. Malgrat l'important tràfec que hi circulava, la seva condició era desastrosa i precària, agreujada pels forts desnivells, rius i inclemències meteorològiques.²³²⁹

La devoció podia demostrar-se a través de donacions, presentalles i exvots, o bé amb donacions i acaptes voluntàries o obligatòries, en delmes o primícies de grans, cera o diners. Aquestes expliquen una segona intenció, al costat de la religiosa, la terapèutica, el poder de curació de les verges, tant de malalties corporals com de cataclismes naturals.²³³⁰ Tal com indica el pare Camós, de Montdois “*se pregonó su devoción, obrando Dios por Ella también muchas maravillas, de las cuales están escritas algunas en un pergamino de su capilla y principalmente se ha experimentado curar muchos niños de viruelas, en las ocasiones que dieron en la cuenta sus padres de encomendarlos a esta Señora, muriéndose muchos, antes que hiciesen esto*”;²³³¹ i La Salut, associada a una font propera (la ‘font de La Salut’), “*pues teniendo grandes daños*

²³²⁸. Vegeu BORBONET, Anna i SANGLAS, Jordi, *Tavertet. El seu terme i els seus noms de lloc*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 92-95.

²³²⁹. ALBAREDA, J., “L'estat dels camins...”, p. 39-46 i SALES, Núria, “Ramblers...”, p. 65-81.

²³³⁰. Tal com afirma Carla Russo, “*Il campo in cui l'antropologia del sacro si manifesta con maggiore immediatezza è quello dei culti popolari, luogo di espressione, pur nella molteplicità delle pratiche, di un linguaggio comune, l'impulso collettivo, cioè, all'adorazione e al ricorso soprannaturale, che si materializza nell'oggetto e gli attribuisce una carica sacrale. L'insieme di questi elementi, che costituiscono i dati essenziali dell'antropologia del sacro, emerge dall'analisi condotta da Dupront sui pellegrinaggi francesis dell'età moderna e contemporanea. Il loro carattere prevalentemente terapeutico, che risulta, come si è detto, comune a tutte le forme di culto popolare, traduce la forma più comune e più istintiva dell'esistere umano; l'istanza di guarire, il bisogno di liberare dal male la vita quotidiana, l'asigenza di un equilibrio vitale. Il ricorso terapeutico è, peraltro, espressione anche di un'altra realtà del pellegrinaggio, e, cioè, il carattere fortemente materiale della sua o delle sue sacralità. I sant a cui il pellegrino si rivolge, per il suo stesso carattere terapeutico, è, infatti, colui che deve operare secondo le attese, senza deluderle. La materializzazione degli elementi sacrali si manifesta nello spazio sacro e nell'immagine o la reliquia, dati indispensabili, sia sul piano psichico che su quella sacrale, a quello che Dupront definisce “commerce thérapique de sacralité du pèlerinages”, dins RUSSO, C., “La storiografia socio-religiosa...”, p. CLVIII-CLIX.*

²³³¹. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 377.

antes por ocasión de las tempestades, después que se edificó han experimentado más propiedades, cesando para consuelo de todos, cuya fundación puede sin duda ser ejemplo para que muchos se muevan a semejantes y tan grandes acciones”.²³³² Els inventaris que els prelatos vigatans manen que es facin o les relacions minucioses dels gironins donen testimoni d'aquesta fe i pietat popular. Per exemple, a La Salut sabem que entre les deixes i presentalles hi havia corones i arracades de plata i corall i diferents vestits per la Verge i el Nen Jesús (conservades al Museu Diocesà de Girona),²³³³ i al Museu Museu Tèxtil i de la Indumentària de Barcelona s'han conservat un parell de mides del segle XVIII de La Salut i Cabrera.²³³⁴ És a partir de 1687 que el bisbe vigatà Antoni Pasqual insisteix en una fórmula repetitiva i gairebé idèntica arreu, que diu el següent, aquí referent a El Far,

“Item manam al prior y obrers de dita Santa capella que dins dos mesos de la publicació de las presents fassen inventari en poder de notari de todas las presentallas de or, plata, seda, tela o altres qualsevols dels ornaments de la Santa Imatge, de la segrestia per la celebració de missas, calzers y de tots lo demás ques trobarà y així mateix de la roba de servey, alajas de la casa peraque en tot temps conste lo que és de aquest santuari y casa per la conservació y augment del culto desta imatge, lo qual inventari escriuran en lo llibre de la administració desta capella”.²³³⁵

c. Les infraestructures: esglésies i hostatgeries

Aquests santuaris, a l'igual que la majoria dels edificis civils i religiosos, foren destruïts o afectats pels terratrèmols del 1427 i 1428, amb epicentres a Amer i Olot.²³³⁶ És per això que hagueren de reconstruir-se en la seva gran part, quedant dempeus alguns dels seus elements arquitectònics o almenys la seva estructura romànica. Les notícies a les visites pastorals referents a la reconstrucció, reparació o edificació dels santuaris i dels seus annexos són equivalents a la majoria d'esglésies de la contrada, sense massa especificació de grans obres o reformes d'importància. En les visites del segle XVIII els visitadors presten força atenció a les cobertes, teulades, goteres i humitats, de les quals no hi ha cap església o santuari que se'n deslliuri. Una informació que no apareix relacionada en les visites, en altra documentació i gravada en les pedres de llindes i arcs, és la construcció dels edificis a què ens referim, ja que la distància entre una visita i l'altra era sovint prou dilatada com per fer-ne una relació detallada. Sabem que Cabrera fou refeta totalment entre 1595 i 1611.²³³⁷ La imatge actual d'El Far es defineix en el segle XVIII (1726-1757), amb el nou campanar, façana i rectoria.²³³⁸ A la vella

²³³². CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 186.

²³³³. ADG, P-128 (1746-1748), f. 184v; P-133 (1758), f. 227v. i P-636 (1776-1777), f. 194r.

²³³⁴. ROCAMORA, Manuel, *Museo de Indumentaria. Colección Rocamora*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1970, p. 223 i 224, Cabrera (n. inv. 89.751) i La Salut (n. inv. 89.763).

²³³⁵. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 589r-v.

²³³⁶. RIERA, Antoni, “Catàstrofe i societat...”, p. 699-735 i RIERA, A., ROCA, A. i OLIVERA, C., “Analysis of the pastoral visit...”, p. 161-172.

²³³⁷. PLADEVALL, A., *La Mare de Déu de Cabrera...*, p. 64.

²³³⁸. PLADEVALL, A., *El Santuari d'El Far...*, p. 67-78.

capella de La Salut de mitjan segle XVII, al llarg del segle XVIII s'hi afegí un casa per l'ermità, fins a la nova construcció neoclàssica de la segona meitat del segle XIX.²³³⁹ I Montdois s'anà transformant successivament al llarg del segle XVII, per refer-se totalment amb un edifici de nova planta configurant-se entre 1759 i 1790: amb atri porxat, església de planta única i cambril. Una de les llindes de la façana principal diu: “Feu la present obre/ sent obres Joseph Aulet/ Joan Sala Jaume Vila/ lo any 1790”. Recentment se l'ha anomenat, justament, com la ‘catedral de les Guilleries’ (<AF> núm. 114 i 115).²³⁴⁰

Les informacions referents al seu contingut tampoc van més enllà de les simples notes, i en ocasions comptades, a encàrrecs de més categoria. Però, d'altra banda, ens ofereixen pistes de com degué ser la seva decoració: els seus retaules, altars, pal·lis, piques d'aigua beneïta, etc. La llista seria llarga, i ara només citarem uns pocs assumptes, els més destacables. A El Far es manà reparar el retaule i fer un pal·li nou (1596); la renovació de vestimentes sacerdotals i orfebreria litúrgica i l'emblanquiment intern de la capella (1687) i a Cabrera es feren fer una sèrie d'ornaments i unes cortines per tapar el retaule (1687).

De les hostatgeries, hostals, cuines i demés dependències associades a les esglésies, i que formaven el conjunt dels santuaris, les visites també en són força lacòniques. Caldria comprovar si aquests llocs formaven part, amb les seves hostatgeries, per allotjar i assistir els romeus i pelegrins de grans rutes medievals de pelegrinatge (com el camí de Santiago) o bé estaven, més aviat, condicionades per atendre els transeünts, traginers, comerciants o mulers, que travessaven El Collsacabra. Les dades que ens proporcionen les visites pastorals (Montdois i La Salut, i coincidint en la visita de 1734) ens parlen dels problemes que podia ocasionar l'ús inepte i confús d'aquests edificis:

“com aja estat informat dit Senyor Visitador General que a costa de la Administració de dita capella de Nostra Señora de La Salut se auria lloablement fet una casa cerca dita capella a fi de tenir hostel en aquella, y de traure-lo com és just de la casa ahont habita lo hermità y ahont acuden los devots de dita santa casa, y que vuy en dia no obstant ser feta dita casa per lo referit fi, se té arrendada a altres y lo hostel se té en la casa primitiva de la hermita, de que se origina, que los devots se queixan y atribueixan a dita casa y a la administració qualsevol desordre de aquells que acostuman a succehir en los hostals; però mana dit Senyor Visitador General als Administradors de aquella, que ab més possible brevedat disposen que lo hostel se tinga en la casa que a est fi se fabrica, que a més de ser lo que correspon a esta casa devoció y a la decència que se li deu, experimentaran quant més propiciós li seran los devots, quant veuran que la antigua casa està per ells, y ab galanteri se los subministra aquell poch mateix, que pot mantenir la administració, en roba, trastos y demés”.²³⁴¹

²³³⁹ SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de La Salut...*, p. 81-104

²³⁴⁰ VINYETA, Ramon, *Rupit. Guia turística*, Rupit: M. Estrella Dorga, 1998, p. 100.

²³⁴¹ ADG, P-121, St Feliu de Pallerols, 1734, f. 269v-270r.

d. Les administracions, confraries i obreries

Els santuaris, de manera semblant a les esglésies parroquials, estaven regits per una obreria o administració (emprant el vocabulari de les pròpies visites), encapçalada pel rector i uns obrers, administradors o pabordes. Els seus orígens cal buscar-los en dates properes a la fundació dels temples: el bisbe vigatà Ramon de Bellera instaurà una confraria a El Far, entre 1352 i 1377,²³⁴² precedent de la renovada en el segle XVII pel papa Innocenci X.²³⁴³ A Cabrera, ja existia a principis del segle XVI.²³⁴⁴ Pel que fa a La Salut, a la dècada de 1650 ja existia una obreria.²³⁴⁵

Per tant, alguns dels seus problemes es repeteixen insistentment en ambdós llocs, amb amenaces d'excomunió incloses: l'obligació que tenen els obrers de donar els comptes escrits de llur administració durant l'elecció dels nous membres i en presència del rector, cosa que no sempre en portava a Rivalitats i competències: capelles *versus* esglésies parroquials terme. Fins a mitjan segle XVIII, el càrrec era anual (segons obligaven les constitucions sinodals), almenys a Montdois, Cabrera i El Far, i a partir de llavors, veient la negligència dels administradors, els visitadors toleren i permeten que siguin de caràcter bianual.²³⁴⁶ Tal vegada, la intenció era descarregar als administradors d'aquesta 'feixuga' tasca, però l'afecte és el contrari, ja que s'aconsegueix un endarreriment perpetu i persistent en la presentació dels comptes, com a El Far, que el 1792 es comprova que no s'han elegit obrers nous ni presentat comptes des de 1786. Per a La Salut i El Far, podem saber que, ja en el segle XVIII, les respectives obreries estaven formades per quatre persones de diferents parròquies. A La Salut, per dos obrers de Sant Feliu de Pallerols o un de Pruit i un de Sant Pere Sacosta;²³⁴⁷ a El Far, un era de la parròquia de Sant Martí Sacalm, dos de les parròquies de la vall d'Hostoles i un darrer de les restants parròquies

²³⁴². PLADEVALL, A., *El Santuari d'El Far...*, p. 43-61.

²³⁴³. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, El Far, p. 376: "Tiene también esta capilla cofradía. Concedida por el Sumo Pontífice Inocencio X, a los 8 de Noviembre del año 1647 y IV de su pontificado, en la cual concede a sus cofrades algunas indulgencias haciendo lo que en su Breve se contiene, e indulgencia plenaria y remisión de todos los pecados, el día que se escribieren en ella y visitaren su capilla su capilla el día de la fiesta principal". ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, Manuale, 1647-1648 (232) [1648, març, 25], f. 313r-318v.: en la reunió hi assisteixen el reverent Josep Casassa, prevere i prior, i els honorables Rafel Codina, masover de la vila de Sant Feliu de Pallerols, Miquel Casassa, de la parròquia de Pruit, Miquel Vinyas, de la parròquia de Sant Martí Sacalm i Andreu Casassa i Castellet, de la parròquia de Sant Joan de Fàbregues, com a prepòsits, administradors i governadors de la capella d'El Far, a instància de Jeroni Fàbrega, membre de la reial audiència del Principat de Catalunya, per haver estat concedit el ple jubileu en una butlla en nom del papa Innocenci X.

²³⁴⁴. PLADEVALL, A., *La Mare de Déu de Cabrera...*, p. 85-93.

²³⁴⁵. SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de la Font de La Salut...*, p. 105-111.

²³⁴⁶. AEV, 1236/1, St Julià de Cabrera, 1791, f. 324v., "Respeto de que los administradores de la administración de Nuestra Señora de Cabrera no han dado cuentas desde el año 1788 y teniendo entendido que están en la resolución de no darlas sino cada quatro años [ratllat: contra la costumbre que habia de darlas de dos en dos años], mandamos que se arreglen a lo prevenido en los sinodales de este obispado dándoles cada año o a lo más observen la costumbre que habia de darlos de dos en dos años".

²³⁴⁷. SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de la Font de La Salut...*, p. 105-111.

del bisbat de Vic, o sigui, de Sant Joan de Fàbregues, Rupit, Pruit, Susqueda o Falgars.²³⁴⁸ A Cabrera, el sistema era lleugerament diferent: en el segle XVI hi havia un sol obrer, de Sant Julià de Cabrera, mentre que a mitjans XVII, se n'hi havia afegit un altre, procedent d'una de les altres parròquies que pujaven en processó.

Depenent de cada lloc, la funció de l'obrer podia presentar petites variants: la compra de llibres blancs per portar-ne la comptabilitat, la recuperació de diners manlevats, la creació de censals, el control dels beneficiats o ermitans residents, el compliment d'aniversaris i causes pies, la construcció de caixes de cabals, etc. Ho trobem a tots els santuaris i pràcticament a cada una de les visites, evolucionant en el temps. Vegeu l'exemple de Cabrera de 1615,

“Item provehit que los obres de la capella heremítica de Nostra Senyora de Cabrera donen compte y rahó de llur administració al rector y obres de dita yglésia dins sis dias los quals passats sinó hauran complit lo que a la present se'ls mana tingan de comparexer en Vic davant lo senyor sacristà Alamany, oficial y vicari general de nostre senyor Reverendíssim, per donar compte y rahó de llur administració sots les penes contingudas en lo cartell de la visita present en dita parròquia de Sant Julià, publicat als 8 de setembre de l'any 1615”.²³⁴⁹

El cas d'El Far és diferent en la forma, ja que, segons la visita de 1622, “hi ha instituïda una *societas sive confraternitas* sota invocació de la Verge, en la qual hi ha escrites quan confreres y consortes hi ha en dita capella”.²³⁵⁰ Creiem que actuava, segons les seves obligacions, d'igual manera que una obreria, amb un prior i uns administradors al capdavant: s'encarregava de la reparació del temple, del cobrament de pensions de censals endarrerits, portar els llibres de comptes i llevadors de rendes al dia, etc. Són precisament aquests darrers conceptes entorn els rèdits on és necessària la corresponent documentació pel manteniment econòmic del santuari, on els visitadors incideixen en cada una de les visites. A mitjan segle XVIII, l'administració o govern de la capella requeia a les mans, no solament del rector i administradors, sinó també del beneficiat.

A més a més, també hi trobem petites administracions o bacins que tenien cura d'alguns altars o devocions. Per exemple, a Cabrera, el 1615, sabem que n'existia un entorn el ciri dels estrangers o el 1632 hi havia a l'altar del Roser el ciri o bací de les dones.

e. Els habitants: beneficiats, aplegadors i ermitans

A finals del segle XVI ja trobem els habitants dels santuaris: beneficiats, ermitans i aplegadors. La institució i fundació d'aquests càrrecs, però, ja havia tingut lloc, molt abans, anant aparellada

²³⁴⁸. PLADEVALL, A., *El Santuari d'El Far...*, p. 63-66.

²³⁴⁹. AEV, 1213/1, St Julià de Cabrera, 1615, f. 7v-8r.

amb la creació de la capella. Precisament, en la visita pastoral de 1589 a la capella de Far ens parla d'aquest beneficiat, i ens ofereix un cas magnífic de la seva antiguitat i dels seus recursos econòmics, ja que aquests venen demostrats en l'aportació d'un antic llevador de rendes del darrer quart del segle XV (<AD> núm. 3).

A tots els santuaris hi hagué beneficiats, i tots patien els mateixos problemes. Uns problemes que es compartien amb les esglésies parroquials, però que als santuaris, per les seves condicions topogràfiques i d'accés, s'agreujaven. Aquest allunyament i/o aïllament geogràfic n'afavoria una llibertat quasi absoluta pel que feia al compliment de les seves obligacions culturals, alhora que en feia més difícil el seu control. No hi ha visitador que se n'oblidi de fer-ne referència.

La inobservància de les misses instaurades en la fundació del benefici i l'absentisme –la falta de residència– és el que pretenen regular definitivament els bisbes. El concili de Trento ja havia tractat aquesta qüestió abundantment²³⁵¹. Els exemples abunden en ambdós sentits: el de Cabrera de 1723,

“10. Manam al Rector escriga al beneficiat del benefici fundat en la capella eremítica de Nostra Senyora de Cabrera, eo a son procurador, que dins tres mesos presente devant nos la dotalia de dit son benefici; y quant no la tinga ni la trobe nos done avís de las noticias tinga de sas obligacions; y juntament de la renda que té fent nos al mateix temps constar de haver complert ab tot lo que deu per rahó de dit benefici; perque en vista de aquestas noticias pugam resoldrer la obligació que té lo rector per las 7 lliures que reb cada any del referit beneficiat; atès que segons diu consuetu vella era per la servitut de pujar a la dita capella heremítica a dir la missa matinal en la parroquial y no aja practicat fins vuy la provisió 6 de la visita de 29 novembre 1704 (de que diu no tenia notícia) pujant a dir las vuyt missas; li manam acudia a nos passats dits tres mesos portant lo llibre de la visita y consuetu”²³⁵².

I el d'El Far, a finals del segle XVIII,

“Ygualmente mandamos que el capellán que hoy reside en dicho santuario o qualquier otro que recogiese las caridades de las misas adventicias que los devotos encargan haya de llevar cuenta y razón puntual de las misas que se le encargasen en expresión de la caridad y días que se le encargaron y por quien deban celebrarse y el rector cuidará que se cumpla con la celebración conforme a la voluntad de los devotos que la encargaron y tomará cuenta de ellos todos los años. Y respecto de que el capellán que reside en el santuario sirve de substituto al beneficiado al qual según las ordinaciones debe entregarsele el inventario de la capilla y no ser decente que los ornamentos sagrados y alhajas de Yglesia al cuidado del masovero que hay en el mismo santuario se entregarán a dicho capellán todas las alhajas y ornamentos de la capilla con inventario y dando las fianzas o seguridades que les pareciere a los obreros o administradores. Cumplió en 13 setiembre de 1786. Respecto de que el obtentor del beneficio perpetuo fundado en dicho santuario no reside en el y tenemos entendido tienen cargo de celebrar misas y de otras obligaciones de lo que no nos ha hecho constar, mandamos al rector le haga saber remitiéndoles copia de esta nuestra provisión que dentro del término de dos meses

²³⁵⁰. AEV, 1213/4, St Martí Sacalm, 1622, f. 219r.

²³⁵¹. SECT, Sessió VI, cap. II, p. 85-86; Sessió VII, cap. III-IV, p. 96-97, cap. VI-VII, 98-100.

²³⁵². AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 281r-v.

*comparezca en nuestra presencia para hazernos constar del cumplimiento de la celebración y demás cargos de dicho beneficio con apercibimiento de que no haviéndolo procederemos al embargo de sus rentas y demás que haya lugar en derecho; y todos los años por el mes de enero hará constar al Rector estar cumplida la celebración y este lo notará así en su diario”.*²³⁵³

A més, en algunes ocasions, com hem vist, se'ls exigeix prendre inventari de tots els ornaments, mobles i rendes de dites capelles, a més de presentar els comptes de la seva administració o llibres de rendes (anotació de les misses dites i el seu pagament) davant del visitador, rector o a Vic mateix. A falta del seu incompliment continuat, no comprenem que no s'adoptessin mesures i remeis més enèrgics per evitar-ho, a més, quan els decrets d'una visita quasi sempre fan referència a una visita anterior insatisfactòria²³⁵⁴. En la visita a La Salut de 1746, encara que implícita, els dos beneficiats (un present, de Sant Feliu de Pallerols, i l'altre absent, de Sant Esteve de Bas), s'indica que acomplien degudament amb les nombroses misses i altres deures imposats en la creació dels beneficis.²³⁵⁵

Periòdicament apareixen els aplegadors d'almoines. Aquests recorrien amb un ase i una capelleta de la Verge l'àrea d'influència del santuari (encara fins els anys 1950, recorrent la vall d'Hostoles). Les almoines eren un dels ingressos més substanciosos dels santuaris, per això calia prendre'ls seriosament. Segons una reial cèdula de 1756 només era possible acaptar en les parròquies d'un mateix bisbat, amb les excepcions de Santiago de Compostela i del Pilar per a tot el regne i de Montserrat al Principat,²³⁵⁶ i alguns permisos locals (com a Sant Feliu de Pallerols <AD> núm. 25).²³⁵⁷ Les constitucions sinodals gironines de Jaume Cassador i Miquel Pontich axí ho prescribien (“*Nullus temere in Ecclesia eleemosynas petat*” i “*Eleemosyna inter Missarum solemnias pro Monasterio Montis Serrati petantur*”).²³⁵⁸ Trobem que a La Salut, Montdois i El Far hi havia dos aplegadors per a cada santuari, un destinat a la recol·lecta de cada bisbat. Aquí en tenim una nominació primerenca per a Montdois, del 1640, on es pren aquesta decisió i opció,

“per quant nos consta la devoció gran que lo poble a la Capella de Nostra Senyora de Montdois, situada en dita parròquia, y perçò molts dells acudeixen amb llargas almoynas y acudiran molt més si hi havia qui tingués particular cuidado de col·lectar, lo que seria

²³⁵³. AEV, 1231/1, St Martí Sacalm, 1786, f. 158v-159r.

²³⁵⁴. De fet, casos semblants apareixen arreu de la geografia catalana i espanyola; tal és el cas de la visita de 1681 a un famós santuari gadità: ANTON SOLÉ, Pablo, “Visita del Santuario de Nuestra Señora de Europa de Gibraltar (1681)”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 325-346.

²³⁵⁵. ADG, P-128, St Feliu de Pallerols, 1746, f. 183v.-184v.

²³⁵⁶. AEV, 1113. Mensa. Disposicions d'autoritats. 19. Carta del 16 de setembre de 1756, p. 29; BC, Fullets Bonsoms, núm. 3317: Edicte del bisbe Ascensi Sales per al bisbat de Barcelona, 19 de febrer de 1760.

²³⁵⁷. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1630 (134), [1630, febrer, 2], f. 40r-41v.; f. 42r-43v. i f. 44r-45r i ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), f. 411r-414r.

²³⁵⁸. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 418-419, Lib. V. Tit. XII. Cap. 8.

ocasió que la devoció se anàs aumentan y dita iglésia se podria molt més adornar y ampliar en honrra y glòria de Maria Santíssima. Per tant se dóna facultat y llicència al reverent rector y obres de dita parroquia que pogan anomenar dos personas de dita parroquia aptes e idònies las quals tingan cuidado en collectar las caritats dels devots de dita capella y aquellas gastar en adornar y embellir dita capella y portar un llibre de las entradas y exides per que en son lloch y temps donen legal compte del cobrat y gastat a dit reverent Rector y obres”.²³⁵⁹

Els ermitans poden tenir una funció inicial semblant a la dels aplegadors, recollir les caritats dels devots, amb la diferència de no haver-se de moure de l'ermita o capella, però sí tenir cura de les caixes de les almoines i dels comptes. Calia el permís episcopal per obtenir-ne el càrrec, i els que documentem a aquesta època havien de ser persones laiques, segons una disposició del govern de Madrid.²³⁶⁰ Hem documentat la deixa testamentària per al sosteniment d'un habitant (ermità) per a Montdois, i que no s'arriba a complir, motiu pel qual s'arriba a una renúncia (<AD> núm. 44). Un testimoni il·lustratiu apareix en la visita de 1792, també a Montdois, on l'ermità no gaudia de l'aprovació del bisbe, i manà elegir-ne un altre:

*“Así mismo por quanto según estamos informados el hermitaño que hay en el día en el santuario no tiene nuestra aprobación, ni título de tal, y se piensa en poner otro, mandamos que el rector y obreros dentro de un mes elijan para hermitaño algun sugeto que tenga las circunstancias correspondientes, y nos lo propongan a nos o a nuestro Vicario General, paraque examinadas sus circunstancias le demos nuestra aprobación y título conforme a las sinodales de este obispado; y la licencia para demandar para el referido santuario y obtenida dicha aprobación se le entregaran por inventario los muebles y alhajas que el rector y obreros juzgaren conveniente entregarle y les dará cuenta de todo lo que recogiere dándole aquella parte de limosnas o justos decentes arbitrios que les pareciere necesario para su decente sustentación”.*²³⁶¹

Aquestes caritats no es limitaven únicament a l'entrega de diners en metàl·lic (força escassos, més aviat), sinó a la recollida de tot tipus d'aliments, sobretot de cereals. Una altra de les ocupacions de l'ermità de Montdois era encendre un foc per avisar al capellà i feligresos que vivien a l'entorn de l'església, amb la seva claror i lluminària a les fosques i llargues tardes d'hivern, de les misses que tenien lloc a la capella, i alhora escalfar als que anaven arribant i s'esperaven. Així ho mana el bisbe Pasqual, el 1687,

*“Item desitjant lo major culto y veneració desta santa imatge y la consolació dels devots que acuden a ella volent oir missa en esta capella, manam als hermitans que quant arriben devots que vullen oir missa fassen un foch en part ques puga veurer de la rectoria, y lo rector quant lo veja pujarà o embiarà sacerdot per a que los celebre missa y lo cumplen així sots las penas a nostre àrbitre”.*²³⁶²

²³⁵⁹. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 79v.- 80r.

²³⁶⁰. MARQUÈS, J. M., *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000, p. 33-34; SAPENA, C., *Els ermitans*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2004, p. 18-19. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 254-256 i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 52-53, Tit. XX, Sobre els ermitans.

²³⁶¹. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1792, f. 353r.

²³⁶². AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 595v.

II. 14. Guerres, destrucció i saqueig del patrimoni eclesiàstic a l'època moderna

La destrucció, saqueig i robatori del patrimoni eclesiàstic durant l'època moderna (i abans de la Guerra de Successió) té lloc en força ocasions, i les visites pastorals en parlen de manera més o menys directa.²³⁶³ Creiem que és important comentar aquest aspecte ja que propiciarà la desaparició d'un patrimoni, i per tant, el seu intent de restitució; per exemple, això permet renovar l'orfebreria, la retaulística o la vestimenta, ja que en són els més afectats. I és que els efectes de les guerres, bandolerisme i delinqüència anaven molt més enllà dels aspectes del nostre interès, sinó que incidien de manera negativa en les societats pageses, per exemple, com a centres propagadors de malalties (tifus i malalties venèries) que s'estenien a grans zones a mesura que es desplaçaven, com a alienadors dels pagesos de la seva terra, reduint la producció i el pagament de forts impostos o els indesitjables allotjaments.²³⁶⁴

La majoria d'aquests casos tenen lloc durant les guerres i els encontres bèl·lics abans esmentats, però també hi hagué sostraccions i robatoris de documentació i d'objectes de plata en altres moments, per part de bandolers, saltejadors, particulars, confreres, obrers o beneficiats, per vendre-s'ho i obtenir-ne un benefici econòmic. No hem d'oblidar els continuats i repetitius manaments episcopals adreçats als obrers i confreres a portar al dia la comptabilitat i a presentar-la degudament als nous entrants. Amb tot, són aquests moments els que hem de relacionar amb èpoques de carestia; fixem-nos com coincideixen amb anys on s'apliquen almoines de pa, talles a la població, vendes d'objectes per comprar o fabricar-ne d'altres, etc. Un dels manaments d'Onofre de Reart del 1617 adreçat a totes les parròquies de la diòcesi de Girona resumia i proposava la denúncia de tot tipus de 'lladres': "si saben que alguns haien furtat coses y béns de les yglésies o usurpades les rendes de aquelles, de hospitals y altres llochs pios".²³⁶⁵ El 10 de març de 1619 el bisbe de Girona emeté, no sabem en quines circumstàncies ni motius, un edicte on prescrivia pregàries públiques a les esglésies de Girona, ateses les bruixeries, robatoris a esglésies i altres desgràcies ocorregudes en aquells darrers anys.²³⁶⁶ Tenim tres exemples de denúncies per robatori, furt i sostracció de beneficiats, que aprofitaren per apropiar-se i emportar-se a casa petits objectes, amb la particularitat que era molt més difícil

²³⁶³. A nivell introductori i comparatiu vegeu: BRACONS, Josep, "Per una història del vandalisme a Catalunya (segles XV-XX)", *Unicum*, 2 (maig de 2003), p. 44-48; MARTÍ FIGUERAS, Juan, "Episodios de la Guerra de la Independencia en Cataluña: saqueos y destrucción de Igualada por los franceses", dins *Estudios de la Guerra de la Independencia*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1964, v. I, p. 449-464; DENIFLE, H., *La guerre de Cent Ans et la désolation des églises, monastères et hôpitaux de France*, 2 v., París, 1899; FERTÉ, J., *La vie religieuse dans les campagnes parisiennes, 1622-1695*, París, 1962, p. 77 i ss. i RÉAU, Louis, *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art français*, París: Robert Laffont, 1994.

²³⁶⁴. WRIGLEY, E. A., *Historia y población*, Madrid, 1969, p. 64.

²³⁶⁵. ADG, P-85, manaments generals d'Onofre de Reart, 1617, s.f.

²³⁶⁶. ADG, Registre de Lletres, Registre 1618-1619, núm. 1010, f. 164r.

aconseguir-ne diners de la seva venda (per ser objectes inusuals, d'ús eclesiàstic, àmpliament coneguts pel rector i veïns, i descrits en inventaris): el 1606 es manava a Pere Llinsacs d'Olot, arrendador del priorat de Sant Corneli, restituir una presentalla de plata als obrers de Sant Privat de Bas; el 1698, es manava que l'encarregat de la capella de Sant Josep, situada al pont major de Sant Feliu de Pallerols, retornés un pal·li i altres ornaments propis de la capella i “declari son ànimo si vol continuar en adornar-la així com té obligació, altrament passat dit termini se passarà a cedir dita capella a altra persona, y per a què lo present mandato vinga a notícia del sobredit, se mana al rector de la present iglésia li resiga lo contengut en ell”²³⁶⁷ i el 1703, s'obligava al beneficiat de sant Miquel a Sant Cristòfol de les Planes que “torne los ornaments de la obra”.²³⁶⁸

Les capelles campestres, aïllades i allunyades, degueren ser objectiu dels lladres. Tot i que no n'hem trobat cap cas directament relatat en les visites pastorals, els bisbes volen evitar possibles accions futures, que no dubtem que es degueren portar a terme, que alerten d'atemptats: el referent a la “capella de Sant Genís, entre els límits de dita parròquia [de Vilanova de Sau], la qual està molt derruyda, en lloch agreste y perillós de ésser robada”,²³⁶⁹ per això mana retirar-la, o un segon exemple, on mana als obrers de Sant Andreu del Coll “fasse pany y claus per tots los bacins de dita iglésia [...] conciderant que dita iglésia de Sant Andreu del Coll està molt sola, per lo perill que hi pot haver de ésser robada”,²³⁷⁰ manant treure mensualment els diners de les caixes. Destaca la denúncia presa davant de notari d'un pastor i vigilant responsable d'una capella de Sant Privat de Bas: “Senyor vaguer, io denúncio a V.M. y a la present Cort, com divendres més proppassat que comptàvem tretze de novembra [de] 1643 trobi la tancadura de la porta de la isglésia de Santa Magdalena y axí trobi manco uns balons y una mija sogà dins la capella y me scorco clarament un soc y no crec me tocaran ninguna cosa, y axí jo o denúncio al senyor veguer y a la present Baldiri Steva, pastor d'en Calmp, perçò lo procurador fiscal interpose les forces”.²³⁷¹

Abans de la Guerra dels Segadors i de la intervenció castellana, podem parlar de petits robatoris i furtis, a escala local i sense massa transcendència, protagonitzats per laics o pels rectors mateixos. Per exemple, a Sant Martí Sescorts, el 1589, es troba a faltar una custòdia de plata bona, que diuen “la té en custòdia Jaume Columines, pagès de dita parròchia per temor que no

²³⁶⁷. ADG, P-110, St Feliu de Pallerols, 1698, f. 568v.

²³⁶⁸. ADG, P-112, Les Planes, 1703, f. 93v.

²³⁶⁹. AEV, 1209/2, Vilanova de Sau, 1591, f. 31r.

²³⁷⁰. ADG, P-113, Ridaura, 1717, f. 46v.

²³⁷¹. ACO, Notaria d'El Mallol, Abdó Mitjavila, *Manuale*, 1643-1644 (152), [1643, novembre, 11], f. 213r.

la roben”²³⁷² i “visità la administració de les ànimes y de la obra, y foren trobats poch dines, per què los dias passats los robaren”.²³⁷³ A Sant Vicenç de Susqueda, el 1591, on el bisbe “visità un calze, lo qual tenien posat [el] del dels obrers de la iglésia de Osor, bene, per no tenerne de propi, que digui dit rector lo li a robat. Provehí que dins un mes lo torni sots pena de excomunió y que nol pugue manllevar-se”.²³⁷⁴ També els casos de robatoris a les esglésies d’Ullà (1603) i de La Rodona, de la ciutat de Vic (1614);²³⁷⁵ de la necessitat de venda de ciris per comprar nous objectes pel culte per haver estat robats a Ullà²³⁷⁶ (1603) i a Les Preses (1604)²³⁷⁷ o el de “Pere Llinsacs de Olot, arrendador de les rendes del Priorat de Sant Corneli, que dins sis dias restituesca y done als obrers de la parrochial de Sant Privat [de Bas], una presentalla de argent que és un cap, la qual sen a aportada de dita capella”.²³⁷⁸

Teòricament, l’església esdevé un fortí, un refugi, un almodí i caixa forta de la comunitat pagesa, tal com l’ha definida Joaquim M. Puigvert.²³⁷⁹ No és molt difícil pensar com imaginaven els soldats de les tropes castellanés o franceses les esglésies, com a contenidor d’objectes preciosos, de diner i plata; i no anaven pas errats. És per això que seran objecte de la seva cobdícia, objectiu de l’assalt i destrucció de moltes d’elles. Crec, doncs, que es dona una gran paradoxa, ja que si l’església és el primer on anar a robar i atacar d’una parròquia, com és que els vilatans hi acudien instintivament a guardar-hi els seus objectes més preciosos?

Hem vist com les esglésies (de Sant Miquel d’Amer i Sant Just d’El Mallol), més que no pas els castells (que en les nostres parròquies han deixat de tenir una funció d’administració i defensa) poden ser objecte de la reducció i ocultació dels diferents exèrcits i tropes, i que en el pitjor dels casos (quan no hi ha manera d’accedir al seu interior per cap via possible), motiu de la seva destrucció immediata, sense contemplacions ni miraments. No hem trobat cap indicatiu que ens faci pensar, fins ara, que fos lloc segur per a l’atrinxerament i amagatall dels parroquians; però això no vol dir que no es donés el cas, com s’ha documentat en altres parròquies o països.

²³⁷². AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 209r.

²³⁷³. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210r.

²³⁷⁴. AEV, 1241/2, St Vicenç de Susqueda, 1591, f. 15r.

²³⁷⁵. AEV, 1211/10, Vic, 1614, f. 72r. Va comparèixer davant de Josep Bojons, canonge de la seu vacant de Vic, el venerable Montserrat Cases, procurador fiscal de la cort eclesiàstica de Vic, amb un gran dolor al cor, “denunciant que alguns fills de perdició poch tenen a Déu y a la justícia temporal, ab animo sacrilego, induit per lo sperit del diable y ab agosar temerari, lo die de ninou pròxim passat, de robar y aportarsen una corona de plata deaurada ab moltas pedres preciosas que la imatge de la Verge Señora Nostra y mare de Déu, que està en lo altar major de La Rodona de la present viutat tenia en son cap, perdent lo respecte tant gran santuari [...]”.

²³⁷⁶. ADG, Registre de Lletres, Registre 1602-1603, núm. 303, f. 135r.

²³⁷⁷. ADG, Registre de Lletres, Registre 1603-1604, núm. 130, f. 130r.

²³⁷⁸. ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

²³⁷⁹. PUIGVERT, J.M., “Guerra i contrareforma a la Catalunya rural del segle XVII”, dins SERRA, E. (dir.), *La Revolució catalana de 1640*, Barcelona: Crítica, 1991, p. 99-132.

Tal com afirma Joan Busquets, “els bisbes en l’època de la Contrareforma, enmig d’aquell anar i venir d’exèrcits permanents que esclafaven les poblacions arreu d’Europa, eren conscients que la seva missió implicava una actuació enèrgica contra les malvestats dels soldats que vivien sobre les viles i pobles, i sobretot contra els atemptats a llocs sagrats i a persona eclesiàstiques. Aquesta comesa formava part de la seva missió religiosa i pacificadora”.²³⁸⁰ Quan la fe era ultratjada, els bisbes no podien claudicar, i necessitaven actuar enèrgicament; per exemple, tal com ha fet Antoni Jordà a Tarragona durant el segle XVII.²³⁸¹ És per això que trobarem diferents censures i penes episcopals imposades pels sagrats cànons, no només adreçades als homes del rei, sinó també a exèrcits invasors estrangers, sobretot francesos, però també a bandolers i saltejadors de camins, que intervenen brutalment en les esglésies i cases dels eclesiàstics.

Una de les interdiccions més famoses és la referida a l’incendi a l’església de Riudarenes, el 2 de maig de 1640, amb l’emissió de la butlla “*In caena Domini*” per part del bisbe Gregorio Parcero, des de la trona de la catedral de Girona, on s’excomunicava a tot l’exèrcit espanyol (inclòs el “*tercio*” de Juan de Arce), per haver-se profanat l’Eucaristia.²³⁸² A part de les implicacions polítiques i religioses que això causa a Madrid, per part del Conde-duque de Olivares o Juan de Arce, al final comportà l’expulsió i destitució de Parcero a França, quan aquest només protestava contra les brutalitats dels soldats, per tal que les autoritats hi possessin remei, i en defensa del poble.²³⁸³

De les accions dels francesos en les terres catalanes disposem d’un parell d’excomunicacions en els bisbats de Vic i de Girona. La que emeté Ramon de Sentmenat, el primer de març de 1655 contra les tropes franceses, que en els darrers mesos de 1654 havien robat i profanat diverses esglésies de la diòcesi vigatana, fent una relació exhaustiva del que havia passat en cada una d’elles (i que més avall esmentarem),²³⁸⁴ i la que es féu a Girona el 5 desembre de 1654.²³⁸⁵

²³⁸⁰. BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 547.

²³⁸¹. JORDÀ, A., “Guerra i religió. Reflexions sobre la Catalunya del segle XVII”, *Pedralbes*, 2 (1991), p. 131-135.

²³⁸². BUSQUETS, J., “Revolta popular...”, p. 63-87. A més, ÍD., “L’exili de l’abat de Besalú durant la Guerra dels Segadors”, *III Assemblea d’Estudis sobre el Comtat de Besalú...*, p. 43-60.

²³⁸³. BUSQUETS, “De la revolta a la guerra de Catalunya. Correspondència entre Pau Claris i la ciutat de Girona (1640-1641)”, *Estudi General*, I (1981), p. 149-159; ÍD., “Dues cartes...”, p. 351-363 i BATLLE, LL., “Unas cartas...”, p. 355-359.

²³⁸⁴. CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico...*, p. 62: “Al final de su pontificado se señala que las tropas francesas cometieron en las parroquia de Sobremunt, Perafita, Vinyolas de Orís, Granollers, Sescorts, Gurb, Vespella, Sassorba, Corcó, Falgarolas, Sentforas, Riudeperas, Tavèrnolas, Vilanova de Sau, San Román de Sau, Taradell, Santa Eugènia de Berga, Vilalleons, Múnter, Ayguafreda, Brull, Malla y Valldeneu, cuya atrocidades llegaron a tal cúmulo, que el Vicario General pronunció contra dichas tropas la sentencia de excomunió”.

²³⁸⁵. BC, Fullets Bonsoms, núm. 2819 (R. 13739): “*Lletras Publicatorias De La Sentencia De Excomunicació Maior, Y Censuras, Feta, y Promulgada Per Lo Vicari General Del... Bisbe de Gerona, A*

Els robatoris a esglésies de la Plana de Vic i Collsacabra el 1634 per part de les tropes imperials (i la consegüent molibització dels municipis de Pruit, Rupit, Cabrera, Torelló i Manlleu)²³⁸⁶ o la capella dels Àngels de Besalú, profanada per l'exèrcit francès el 1658.²³⁸⁷ Disposem de testimonis documentals que ens expliquen en primera persona els assalts a esglésies i capelles i de la funció que prengueren algunes d'elles com a amagatalls o magatzems de cereal, a la zona d'El Collsacabra, de la Garrotxa i l'Empordà, més propers a la línia de França, i relatius a les invasions d'aquest estat, o la intervenció dels castellans. S'insisteix en caràcter sacríleg i blasfem d'aquests actes. Joan Guàrdia, pagès de L'Esquirol, esmenta un munt de vegades els pillatges i furts d'esglésies osonenques; vegem-ne alguns dels més significatius; per exemple l'assalt d'uns soldats castellans a l'església de Santa Maria de Corcó, l'agost de 1653: "aribaren a la isglésia de Corcó, aont aspall·llaren la porta y robaren las caxas y prangéran tots los dinés, sinó fou lo armari de la paret, que no·l tocaren, y també se'n portaren la costòdia de donar a combragar y vongé Déu mostrar son poder, quant fou al carrer de Gurp se li obrí lo sarró y li caygéran an terra nou formas a vista de molta gent y asò vingé a sabuda del Senyor Granollachs y la féu posar an cobro y la tornaren. Así també se'n portaven lo parol de las fons, que costà un dopló de cobrar",²³⁸⁸ i de nou a la mateixa parròquia l'agost de 1654, després de la sega.²³⁸⁹ Joan

29. de Ianer de 1654. Contra molts Soldats del exèrcit de França, que en los mesos de Juny, y Desembre proxims passat inuadiren esta Provincia de Cathalunya... per constar auer dits Soldats... romput, y posat foc a las portas de moltas Iglésias... romput axi mateix molts Sacraris, Retaules, y Fonts Batismals... robat lo santissim Sagrament, Calses, y Vasos de plata, diners... trahent dels sementiris, y llochs sagrats las Donas per robar, portantselasne ab dit exercit à França, y forçarlas... y haver donat bastonades als Sacerdots... Declarant també hauer incidit en ditas censuras llurs fautors, auxiliadors, y consiliadors... Publicades solemnement en la Cathedral, y manades publicar per tot lo present Bisbat de Gerona, Dominica de la Septuagesima 1654" i SANABRE, J., *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonia de Europa, 1640-1659*, Barcelona, 1956, p. 573 i ss.

²³⁸⁶. ALBAREDA, J., FIGUEROLA, J., MOLIST, M. i OLLICH, I., *Història d'Osona...*, p. 124-125.

²³⁸⁷. ADG, Registre de Lletres, Registre 1658-1660, núm. 2699, f. 50v.

²³⁸⁸. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 76-77.

²³⁸⁹. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 83-84: "Aribaren lo divendres de matí en est terma y parròchia de Corcó molts soldats [francesos] ab tal desvergonyimén y infàmia (avent-nos ja demanada la obediència y haver-los-la donada ab promesa de sent quarteras de sivada y dient-nos que posàsem las cosas a la església donant-nos per ella y per qualsevols cosas una salvaguarda), aribàran, com dich, no obstant axo, ab tal descaradura, que després de aver robada y saquejada la casa del Dot, sens deixar-i un sustento de blat y altres grans y alajas de casa, y juntament lo mas Vallbona, sens deixar-i cosa gran ni xica per viurer, arribaren en nostra església parrochial de Corcó, aont hi avia molt blat, ordis, mill, sivadas, llagums, robas de llini y de llana. / Isqueren lo rector y vicari ha demanar-los què volían; respongueren que sivada y ells los digueren, junt ab alguns pagesos, que de bona gana, pensant que se accontentarían ab axo, donant-lo-ne un quartà per cada cavall. Comensaren ha trèurer sivada de la iglésia per a donar-los, però ells no se accontentàran de poch sinó que se'n carregàran los cavalls, que sols de la casa de la Bertrana ja se'n portàran dotsa quarteras. De aquí demanaran pa, donàran-lo tot quan pa tinguéran, que sols ne romangué un per deu o dotse personas. No parà aquí encara, perquè entràran a la Rectoria y allà se carregàran de blat, ordi, llegums y altres coses, espatllant caxas, portas y robant a tesa, a fins a escorcollar lo rector, an al qual trobàren tres doblas y las hi robàran. / Després de aquí, ja n'arribàran més demanat més sivada, y arribaren a la porta de la església y comensàran ha espatllar-la, no havent-i dintre persona per a resistir ab armas temporals, sinó lo vicari y dos altres beneficiats, los quals se valgueren de armas espirituals trahent en lo altar lo Senyor de Sel y Terra y volgué per sa misericòrdia que arribàs la salvaguarda y alguns hòmens alà defora la iglésia y fonch Déu servit que alasora no fonch

Guàrdia continua explicant altres invasions i atacs, però acaba dient “que molt pocas [esglésies] se an dexadas a la Plana de Vich que no les àjan robadas”.²³⁹⁰

Creiem que val la pena seguir, almenys per les esglésies vigatanes que són objecte del nostre estudi, el text i l’itinerari íntegre d’excomunicació que emeté el bisbe de Vic, que permet veure el grau i abast dels actes vandàlics, robatoris, pillatges i sacrilegis. Veiem quins són els mètodes emprats per esbotzar i entrar dins les esglésies (destrals, pedres i barres de ferro), quins són els objectes i necessitats de la rapinya (plata, diners i cereals), del coneixement que tenien de la seva disposició i ubicació exacta a cada lloc, l’actuació dels francesos en grups i colles (mai en solitari), els dipòsits particulars que havien fet molts dels parroquians, amb un total de vint-i-nou esglésies i rectories assaltades brutalment, moltes d’elles cremades i destruïdes (Sant Martí de Sobremunt, Sant Pere de Perafita, Sant Esteve de Vinyoles, Sant Miquel d’Ordeig, Sant Esteve de Granollers, Sant Martí Sescorts, Gurb, Vespella, Sant Julià Sasorba, Santa Maria de Corcó, Folgueroles, Sant Martí de Senfores, Sant Martí de Riudeperes, Sant Romà de Riudeperes, Tavèrnoles, Vilanova de Sau, Sant Romà de Sau, Taradell, Sant Julià de Vilatorrada, Santa Eugènia de Berga, Vilalleons, Múnter, Sant Fructuós de Balenyà, Aiguafreda, Sant Martí del Brull, Malla, Valldeu i Sant Sadurní d’Osormort). Veiem que seguiren una espècie de ruta marcada: començant per Sant Martí Sescorts,²³⁹¹ continuant per Santa Maria de Vilanova,²³⁹² Santa Maria de Corcó,²³⁹³ Vilanova de Sau²³⁹⁴ i acabant per Sant Romà de Sau.²³⁹⁵

robada / Al fin, se pasà aqueix die del modo que escrich, no obstant que no dexàran de arribar así, en ma casa; per mor de la salvaguarda y donant-lo pa y sivada, no m’entràran en casa. Y aqueix dia me robaren las gallinas. Lo endemà, die de disapte, no digueren res a la iglésia, però sí feren a la Rectoria que se n’acabàran de portar lo gra y se na portaren fins los cuyros de las cadiras, y fóran també a la casa de Arcarons, la qual robàran y sacajàran sens ninguna pietat / Després, lo diumenja, tornàran a la església y altra vegada la volgueren espatlla y obrir, però agué-y gent d’armas dintra y la guardàran ab feros y amanasas y també que arribà la salvaguarda y luego marxàran per amunt y se’n vingueran así, a casa, y entràran a dintre y me la robàran del modo quel volgueren, ço és: blat, sivada y otras cosas que per dir-o tot alguns xexanta cavalls hi vingueren, que tots se n’anàran carregats, sens encara que ja lo dividras me avían robats sinch bous, una mula y euga. / Després lo dilluns, que fonch a seta de noembra, finalment fonch robada la església no perdonant a espatllar lo sacrari y pèndrer la custòdia junt ab la reserva per a robar-la, però fonch Déu servit que la salvaguardà la llevàs de les mans de aquell sacrílego y dexat de la mà de Déu y axi fonch salvada. / Espatllàran las caxas de ànimas, obra, de la Minerva, San Isidro, del Roser y robàran los diners que y havia, y tota la sera del Roser, de la Minerva y de tots los altars. Robaren lo varicle, dos capsas de plata. Roquets, robas de lli y de llana. Finalment y són estats sinch o sis vegadas, que entre la iglésia, rectoria y la Bertrana se’n són anats carregats afins a tant que no y an dexat cosa gran ni xica, que no se n’o àjan portat”.

²³⁹⁰. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 84.

²³⁹¹. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 132: “Ítem, a 13 de dit mes [de novembre de 1654], moltes tropas de soldats del matex exèrcit de França ab colps de destrals desbotaren las portas de la iglésia parochial de Sanct Martí Sescorts, las fonts baptismals, las caxas dels diners de las ànimas y de las demás administracions de la iglésia, y las de molts particulars que las avían aportadas allí per major seguretat, y robaren las crismeras de plata, ab los olis sancts, lo vas ahont estava la aygua del sanct baptisme, y los diners de las caxas de ditas administracions, las estovallas de alguns altars y la roba que més los va agradar de las caxas dels particulars y casi tot lo forment y grans y altres cosas que éran en dita iglésia de molts persona particulars”.

²³⁹². PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 132: “Ítem dit die molts soldats francesos del matex exèrcit, ab molts colps de destrals, espatllaren las portas de la iglésia de Sancta Maria de

D'aquestes primeres intervencions castellaneres i franceses, a partir de la dècada de 1640, en trobarem seqüeles almenys fins als anys 1670, on les visites pastorals en fan referència. Les contribucions especials o ordinàries (per exemple, els arxiconeguts “*subsidio de galeras*” i “*excusado*”, tot i que aquest no seria aplicat a Catalunya fins al segle XVIII)²³⁹⁶ que gravaven viles i parròquies, no podien ser sempre assumides, en força ocasions, per les difícils situacions econòmiques, els endeutaments que arrossegaven des de feia dècades i per circumstàncies puntuals que empitjoraven les finances municipals o universitàries. A Sant Climent d'Amer, el 1658, quan es fa l'inventari del tresor parroquial s'esmenta “una creu de plata gran que està empenyada en poder de Josep Güell, mercader de Gerona, per vint lliures de plata que mallavaren els jurats de la Vall de Amer per pagar alguna contribució que devian a Don Pedro Alexandro, mestre de Camp del tercio de València”,²³⁹⁷ just en el mateix any en què el bisbe visita l'església (o el que queda d'ella) de Sant Miquel d'Amer, i queda desolat en veure les seves ruïnes ocasionades per la guerra. D'aquests anys tenim la llicència d'aplicar una almoïna de pa a Les Encies per l'obra parroquial, per haver estat saquejada pels francesos.²³⁹⁸ El 1671 a Cogolls, es diu que

“per quant la administració de la obra de la present iglésia està molt necessitada, *per ocasió de las invacions y robos ha patit*, y axí imposibilitada de fer los adornos que faltan en ella particularment en duna creu gran de plata y per lo menos de altre calser y patena. Però en virtut de Santa obediència y en subsidi de excomunicació major, mana a tots los

Vilanova de la paròquia de Sant Martí Sescorts, las caxas de Nostra Senyora, de las ànimas y de les demés administracions, y las caxas de molts particulars que las havían aportadas en dita iglésia per major seguretat, y pensant tenir-las seguras més segures alló que no fèyan en sas casas; y robaren tots los diners que éran en las caxas de ditas administracions, y en las que dits particulars, y molt forment y altres grans, y robas que de diversas persona y havia en dita iglésia y en la casa de la rectoria de Sanct Martí, a la dita iglésia contigua, tant lo que era del rector, com de altres personas”.

²³⁹³. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 133-134: : “Item, a 16 de dit mes, molts soldats del matex exèrcit de França, ab martells, espallaren las portas de la iglésia parochial de Santa Maria de Corcó, las fonts baptismals, lo sacrari, las caxas del Roser y de les demés administracions, y robaren de dita iglésia tots els diners de ditas caxas, las crismes de plata, ab los sancts olis, un bolso de vellut ab una capseta de plata, per a aportar lo viàlich, lo vericle, y la reserva de plata, alguns càmits y roquets y tot los blat y altres grans y roba que differents personas havían aportat a la iglésia y a la dita casa de la rectoria, per major seguretat, y axí matex tot lo que era del dit rector”.

²³⁹⁴. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 134: “Item dit dia [28] molts soldats del mateix exèrcit rompéran las portas de la iglésia parochial de Sancta Maria de Vilanova de Sau, las del sacrari y la caixa de Nostra Senyora del Roser, de la qual robaren tots los diners y tota la cera, y robaren també part dels ornaments de la iglésia, tres ciris grossos y las estovallas de l'altar de Sanct Isidro”.

²³⁹⁵. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 134: “Ítem dit die molts soldats francesos de dit exèrcit, ab colps de destrals, espatllaren las portas de la iglésia parochial de Sanct Romà de Sau, las fonts baptismal, las caxas del Roser, de las ànimas y de las altres administracions de la iglésia, y totas las de alguns particulars que las hi havían aportadas per major seguretat, y los escons y banchs, cremant aquells, y robaren la plau de plata, un pàlit de domàs blanch de l'altar de Nostra Senyora, tots los diners de ditas caxas de las administracions de dita iglésia, las estovallas dels altars, lo blat y demés grans, y casi tot lo demés que en dita iglésia havían aportat altres personas”.

²³⁹⁶. NAVARRO, L.J., “Subsidio de galeras y excusado: una aportación al estudio de la contribución fiscal eclesiástica”, *Pedralbes*, 1 (1981), p. 21-49.

²³⁹⁷. ADG, P-100, St Climent d'Amer, 1658, f. 239v.

²³⁹⁸. ADG, Registre de Lletres, Registre 1654-1658, núm. 2635, f. 139.

que deuen a dita obra conforme constarà per debitoris, alberans o per altres clarícias, que dins dos mesos pròxims després de la present visita donen, satisfassen y paguen al administrador de aquella tot lo que per quiscun de aquells apareixerà se degut o per lo menos dins dit termini amigablement se compongan amb lo rector u obrers”.²³⁹⁹

El robatori de la documentació també s’esmenta en una sola ocasió, a Les Preses, el 1667, per haver desaparegut alguns dels llibres sacramentals. No entenem massa el sentit d’aquests robatoris (i n’imaginem crema posterior) per part dels francesos, si és que foren ells (per una llengua intel·ligible, analfabetisme i el seu nul valor econòmic), però de gran valor pel rector, en el sentit que permetia el control i el cobrament dels sucosos estipendis d’aquests sacraments:

“mana a dits obrers que tingan particular cuydado en cobrar lo llibre dels Baptismes, se ha exhibit en alguna causa se aporta la Audiència, y axi mateix a totes aquelles persones que tindran alguna notícia del llibre dels matrimonis, que *falta des de lo temps de la passada guerra*, o revelen al Reverent rector de la present iglésia per a que cobre aquell y lo posen en bona custòdia sots pena de 5 lliures y de entredit personal”.²⁴⁰⁰

Les conseqüències de la segona invasió francesa a la darrera dècada del segle XVII, també tingué greus conseqüències en les esglésies i el patrimoni mobiliari eclesiàstic. I les visites pastorals se’n fa prou ressò. Sabem amb força pèls i detalls com es profanaren les esglésies de Lligordà, Dosquers, Maià i Beuda (a l’Alta Garrotxa) el dia 29 de maig de 1695, a través d’un parell d’impresos (en versions catalana i castellana) titulats d’aquesta manera: “Relació De las Bárbaras, Sacrílegas, E Inauditas hostilitats, que executaren las Tropas Francesas lo dia 29. de Maig 1695. en los llochs de Lligordà, Dosques, Meyà, y Beuda de la Sosvegueria de Besalù Bisbat de Gerona, profanant, y robant las Iglésias, Sacraris... y demès coses Sagradas, malsummo dolor procuraren impediros”.²⁴⁰¹ El 1696, el síndic de Sant Esteve de Bas va escriure al rei per demanar-li una sèrie de privilegis per a la vila, i per tal demostrar el coratge i la bravesa d’aquesta així com les vexacions a la que havia estat sotmesa, feu una relació, més o menys detallada, dels fets que havien ocorregut,²⁴⁰² i prossegueix el març de 1695, quan les

²³⁹⁹. ADG, P-104, Cogolls, 1671, f. 13v-14r.

²⁴⁰⁰. ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 271r.

²⁴⁰¹. BC, Fullets Bonsoms 5544 (R. 37665) i el segon exemplar diu el següent: “*Relación De Las Barbaras, Sacrílegas, E Inauditas Hostilidades, que executaron las Tropas Francesas el dia 29. de Mayo de este presente año de 1691. en los Lugares de Lligordà, Dosques, Meyà, y Beuda, de la Subegueria de Besalù, Obispado de Girona, profanando, y robando las Iglésias, y sus Sacraris... Venida a Zaragoza Martes 28. de Junio, y reimpressa por su Original impresso en Barcelona*”, BC, Fullets Bonsoms 9145 (R. 227907).

²⁴⁰². BMVO, “SEÑOR. El Syndico del Lugar, ò Villa de San Estevan de Çaluy...”, ca. 1696, s.d. (9.4/32): a destacar els següents: “*Que aviendo el Duque de Noallas, en el mes de Agost del mesmo año de 1694. subido con el Exercito Enemigo, a la Villa de Olote, siendo assí, que solo es distande una legua del Lugar de San Estevan, todavia se resistieron en darle la obediencia: de lo que se siguió el fiero saco que padecieron los de aquel Lugar, en 4 y 5 del mes de Setiembre; pues llegando un destacamento de 1500. Enemigos, les despojaron de quanto hallaron en sus Casas, y avian recogido en la Iglésia; no aprovechando sus Sagrado, antes bien executó el Enemigo inhumanas atrocidades, dando de palo a los viejos, y enfermos, que no podian retirarse; dexando en cueros, a quantos encontravan; sis respetar sexo, ni estado, hasta los mesmos Beneficiados residentes en dicha Iglésia. ni paro en esto su tirania, pues passando a sacrilegios, despojaron a la Iglésia de todos dos Vasos, y ornamentos. Ni Iesu-Christo estuvo*

tropes franceses entraren per Olot, El Mallol i Les Preses, “*con lo restante llego al Lugar de San Estevan, saqueando [por] tercera vez la Iglesia, de lo que poco que podia aver quedado, y pegando fuego a las Casas del Lugar*”.²⁴⁰³

Entre 1696 i 1700 tenim cinc manaments episcopals gironins, amb referències explícites a les guerres passades. Degut als robatoris i manlleus dels comuns i universitats generalitzats a l'Empordà i a la Garrotxa, s'insistirà en els retorns de diners de particulars manlevats a les obreries; és que les cases i masies no foren robades ni saquejades, tal com havíem vist el 1653-1654, i eren capaces d'assumir aquestes exigències.²⁴⁰⁴ Per exemple a Sant Iscle de Colltort, el 1696, s'adona que “havian robada la creu gran de plata suplican o han suplicat al Sr. V.G. los concedesca las almoynas del obra y ell vist la petició tant justa los concedeix que quatre anys per fer la creu ab tal que essent feta dita creu se torne la almoyna”;²⁴⁰⁵ el 1698, a Cogolls, s'aplica una almoina de pa de caràcter trianual “que per rahó del contratemps de las guerras passadas la obra de la present iglésia, segons la atestatio feta per lo Reverent Rector y obrers de ella, se troba impossibilitada en poder suportar los gastos que en lo any se offereixen tant de oli y cera, com de otras cosas”;²⁴⁰⁶ a Joanetes, el 1698, mana el retorn de diners a l'obra per part del municipi “per redimir las vexsacions que en estos anys pasats de guerra los volian fer los francesos”²⁴⁰⁷ i de manera similar a Les Preses “mana als jurats de la present parròchia que, dins dos mesos pròxims vinents, restituescan al vací del Santíssim Sacrament las quantitats de diners que en estos anys passat de guerra prengueren de dit vací”.²⁴⁰⁸ A Sant Esteve de Bas, el 1700, degut al pillatge i sostracció de diferents béns (afectant a vestuaris i robes litúrgiques), sabem que no es podien dur a terme una sèrie de funcions dominicals, i per això es queixen de la falta de diners per comprar o fer aquest nou material,

“Atenent y considerant dit senyor visitador general quan pobre és l'obra de la present església, ja per haver-hi poca venda i també *per ser estada saquejada l'església*, y que d'altra part, hagi de gastar molt per tenir albes, amits i casulles a un número ben crescut de beneficiats y residents que es troben an dita església; per això mana, estatuëix y ordena que d'aquesta hora en endavant, quan entri de nou algun resident hagi de donar a la dita obra, per una vegada tant solament 30 reals barcelonesos, els quals s'hagi d'aplicar a la sagristia per vestuari no per altra cosa, manant y expressament ordenant al sagristà de la present església y també als obrers que en ninguna manera li donin ornaments per a celebrar que no hagi satisfet dita quantitat; y així mateix es mana no li siguin donades cap distribucions, siguin d'ànimes o d'aniversaris que no hagi complert, no entenent en això

seguro en el Sacratio, pues se vieron las Formas entre pies, por no aver permitido tiempo al Cura para sumirlas”.

²⁴⁰³. BMVO, “SEÑOR. El Syndico del Lugar, ò Villa de San Estevan de Çaluy...”, ca. 1696, s.d. (9.4/32)

²⁴⁰⁴. ALBAREDA, Joaquim, “L'impacte de la guerra dels Nou Anys a Catalunya. L'ocupació francesa de 1697”, *Afers*, 20 (1995), p. 29-45.

²⁴⁰⁵. ADG, P-110, St Iscle de Colltort, 1696, f. 447r.

²⁴⁰⁶. ADG, P-110, Cogolls, 1698, f. 564r.

²⁴⁰⁷. ADG, P-110, Joanetes, 1698, f. 714r.

²⁴⁰⁸. ADG, P-110, Les Preses, 1698, f. 715r.

comprende al curat o sagristà de la present església, al qual com és de bona consuetud en les demés parròquies, se li han de donar els ornaments necessaris”.²⁴⁰⁹

El bisbe Miquel J. de Taverner va emetre un manament general, immediatament després de la seva tornada de l'exili de Perpinyà, l'11 d'abril de 1714. Volia posar fi a l'ús de les esglésies com a amagatalls en temps de guerra.²⁴¹⁰ Pocs mesos després de l'emissió d'aquest decret trobem, encara, robatoris a Sant Joan de Balbs (<AD> núm. 47) i a la capella de Sant Joan (?) (<AD> núm. 48), dins el terme parroquial de Ridaura, en els quals és cridat el veguer perquè n'aixequés acta notarial. Per al costat vigatà, a pesar de les nombroses diferències entre viles osonenques durant el conflicte entre filipistes i austriacistes, tal com ha posat de manifest Joaquim Albareda,²⁴¹¹ desconeixem com quedaren afectades les infraestructures eclesiàstiques ni les reaccions del bisbe nomenat per Felip V, Ramon de Marimon (els manaments referents a aquest tema, inclòs, són molt menors que altres anys).

A partir d'aquestes dates (i de la guerra de Successió) trobarem esment a la construcció d'armaris per a la salvaguarda de la plata, que siguin forts i resistents, com el que es manà a Cogolls, el 1734, amb unes “portes fortes de roure o alzina ben ferrades y ab dos panys a cada una los quals tanquen ben endins de dits armaris”.²⁴¹² Altres manaments dels prelats apunten a la direcció de construir o refer uns edificis parroquials, segurs, resistents als atacs, fàcilment defensables, autèntics búnquers impenetrables i fortaleces inexpugnables. El context històric no pot semblar prou escaient, ja que ens trobem a finals del segle, on després del 1714, hi havia hagut una colla d'anys de pau i estabilitat; potser s'intentava prevenir.

Segurament els punts més dèbils dels edificis eclesiàstics són les obertures, les portes i les finestres, però sobretot les portes, el principal punt d'entrada a l'edifici. De nou Taverner esmenta el blindatge d'aquestes portes,²⁴¹³ i és que el bisbe gironí parlava amb objecte de causa, sabia el que deia.

²⁴⁰⁹. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 384v-385r.

²⁴¹⁰. ADG, P-126, manaments generals de Taverner, 1714: “Item, attenant que en la present circumstància de temps, no és de utilitat alguna als paysans lo recollir los mobles y roba dins las iglésias, ans bé açò és estat causa, que algunas de ellas són estadas robadas, o bé han patit graves danys, perquè quant les tropas van per castigar alguna vila o lloch sabent, que dits mobles y béns són a la iglésia, en primer van allí, y de assò se segueix, que no solament se perdan dits mobles, sinó també las cosas de la mateixa iglésia: Per çò, per obviar als sobredits inconvenients, encarregam encaridament a tots, que escusen, en quant sia possible lo portar mobles dins las iglésias, y en cas los ni porten los posen en part secreta, y recondida si ni haurà”.

²⁴¹¹. ALBAREDA, J., “La revolta dels vigatans (Vic, 1704-1705)”, *Ausa*, XIII/120 (1988), p. 31-42.

²⁴¹². ADG, P-121, Cogolls, 1734, f. 262v.

²⁴¹³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 172: “51. Deuse també tenir gran cuydado en que las Portas de las Iglésias sian ben fortas, ferradas, ben tancadas, ab todas las prevencions necessarias, perque ab facilitat no se pugat obrir; lo que manam estretament, que se fassa en todas las Iglésias, ahont hi haje, per ocorrer als insults de Lladres, que tantas vegadas en esta forma han robat las Iglésias”.

Tenim diferents testimonis d'aquestes portes, gràfics i documentals. S'han conservat les portes completament folrades de ferro de Cogolls, Sant Privat de Bas, Sant Iscle de Colltort (<AF> núm. 275) i de Sant Miquel de Pineda, que conserva la inscripció forjada de '1812' (<AF> núm. 274). A Sant Cristòfol de les Planes, a finals del segle XIX, Artur Osona un cop dins l'església, "derrera de la porta vegí una columna truncada, de uns 80 centímetres, sumament antiga, posada allí pera impedir que s'obri la porta".²⁴¹⁴ Vegem-ne diferents manaments pastorals: a La Vola, el 1593 (i de nou el 1723), mana als obrers "aver mudat y fet de nou, ab molt bona pedra picada, lo portal major de dita yglesia a la part de ponent, lo qual el faran en forma rodona, ab ses bones portes y golfos grossos ab tot la seguret convenient";²⁴¹⁵ a Tavertet, el 1612, també es mana "adoben eo adobar fassen lo portal y porta major de la iglésia de manera clogue y puga ben tancar";²⁴¹⁶ el del priorat de Santa Maria de Manlleu, el 1615, que mana clausurar les portes del claustre;²⁴¹⁷ i a Falgars, el 1618, "fer una tancadura y clau nova pera la porta de la iglésia ho fassan mudar las guardas en la tancadura qui està ara de present en dita porta de la yglesia".²⁴¹⁸ El 1666 es donà permís a Marçal Bagó, fuster de Ridaura, per posar una portalada nova de pedra picada a la capella de Sant Marçal de Ridaura;²⁴¹⁹ així encara hi era a principis del segle XX, com la descrigué Monsalvatje.²⁴²⁰ I semblants a Pruit, el 1710 i 1723; a Sant Martí de Querós, el 1726 i a Sant Martí Sacalm, el 1776. O la capella del Roser, a La Vola, on el 1723, entre altres reclamacions, "allargaran las portas y posaran per part de dintre una barra perquè després de tancadas no vaguegar, mudaran la llanda";²⁴²¹ a la de Santa Magdalena, de Sant Joan de Fàbregues, el 1741, "pareden la finestra que hi ha sobre lo cor".²⁴²² Però segurament els exemples més expressius corresponen al tercer decenni del segle XVIII (coincidint amb el manament de Taverner? passada la guerra de Successió?): a Pruit, "adoben sens dilació la porta de la iglésia allí hont està cremada prop lo pany que hi entra la mà y se lleva desde fora la barra

²⁴¹⁴. OSONA, A., "Excursió a la Vall d'Hostoles...", p. 229.

²⁴¹⁵. AEV, 1209/5, La Vola, 1593, f. 181r.

²⁴¹⁶. AEV, 1211/9, Tavertet, 1612, f. 9v.

²⁴¹⁷. AEV, 1213/1, Manlleu, 1615, f. 36r-v: "Dins lo termini de un mes fassa enrajolar lo paviment de dit claustro lo que sia necessari, tant en lo sostre de dalt com en lo paviment de baix de dit claustro, a pena de excomunicació, y per lo que dit claustro té dos portas les quals ixen en la era del monestir de dita yglesia, per les quals se pot entra ab facilitat de nits y amagadament, per ser estos nostros temps tant desdixats y calamitosos instem que per ditas portas no entren persones poc temeroses de Déu y descuydades de la puresa de llurs conscienças pera saquejar les coses de la yglesia per a obviar a dit perills y danys ques porian succehir, ha provehit que los dits prior o arrendador de les rendes de dit priorat, dins lo termini de deu dias, a pena de vins y sinc ducats y en subssidi de excomunicació, fassa peredar a pedra y cals ab bona paret les dites portes lo que termini passat sinó hauran obtemperat a dita provisió se dóna llicència als obres de dits yglesia que prengan de les rendes de dit priorat, allí de hont millor los aparega, tot lo que sia necessari per afer la paret de ditas portas sens empaig ni contradicció de alguna persona".

²⁴¹⁸. AEV, 1213/1, Falgars, 1618, f. 81r.

²⁴¹⁹. ADG, Registre de Lletres, núm. 3035, 29 desembre 1666, f. 203v.

²⁴²⁰. MONSALVATJE, F., *Nomenclátor histórico...*, p. 178: "La portada de dicha capilla es pobre, y solamente se vé toscamente labrada en el dintel de la puerta de ingreso una mitra y una mano (la que ostenta el sello municipal de dicha villa), y a sus lados el año 1666, fecha sin duda de su construcción".

²⁴²¹. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 279v.

²⁴²². AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 275r.

de ferro que empeny la porta”,²⁴²³ a Sant Julià de Llor, “perquè la iglésia quedia benguardada, mana dit Senyor Visitador General als obrers de ella, que fassen reforçar las portas y si convé fer-las de nou ho fassan, attès anys ha que tenen la fusta pera ferlas”²⁴²⁴ i “en la capella de Santa Cecília [de Tavertet] afforren la porta”.²⁴²⁵

²⁴²³. AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190r.

²⁴²⁴. ADG, P-123, St Julià de Llor, 1736, f. 64r.

²⁴²⁵. AEV, 1223/1, Tavertet, 1741, f. 275v.

III PART. ELS ECLESIASTICS I ELS LAICS

III. 1. Els clergues

a. El rector, 'llum y espill de sos parroquians'

De la mateixa manera que existeix teòricament un 'bisbe ideal', hauria d'existir un clergue o 'rector ideal', que sigui 'llum i espill per als seus parroquians', o sigui, guia i reflex per a la comunitat de feligresos, tal com es diu a les visites pastorals, "*haciéndose el ejemplar de su grey*",²⁴²⁶ com es proposa en el concili de Trento. Jaume Cassador va emetre, el 1589, un edicte als fidels de la diòcesi "*de bene vivendo*", referent a l'ideal de vida postrentina.²⁴²⁷ El rector ha de ser un representant del bisbe a la parròquia, tenir les mateixes virtuts i condicions. Segons Ignasi Fernández Terricabras, "*este cura, con una conciencia muy alta de la dignidad sacerdotal, debe distinguirse por su piedad, su religiosidad, su moralidad escrupulosa, su desapego a los bienes materiales y sus prácticas, devocionales. Pero a la vez, todo el esfuerzo debe concentrarse en la cura de almas de los fieles de su parroquia: el deber pastoral es el núcleo de su vida y para realizarlo correctamente el cura debe tener un conocimiento preciso de la sagrada doctrina, predicarla a sus parroquianos y celebrar asiduamente los sacramentos*".²⁴²⁸ Els manaments generals de visita n'indicaven algunes característiques (com havien de ser i comportar-se), i és que els eclesiàstics eren, al costat dels seculars, objecte d'investigació dels bisbes. Un llarg manament general del bisbe Manuel de Palmero, del 1758, s'adreça a tothom qui pugui aportar noves dades sobre els clergues, constituint un grau més en el seu coneixement: si acompleixen els oficis divinals, administren els sacraments, visiten els malalts, donen bon exemple, cometen simonia, van amb dones, porten armes, acompleixen els sufragis, etc. (<AD> núm. 78). Lorenzo Pérez i Guillermo Pons quan ha estudiat els consecutius episcopats dels bisbes posttrentins mallorquins (Diego de Arnedo, Juan Vich i Manrique de Lara), han determinat l'existència d'un important relleu generacional de rectors i clergues en general, molt més responsables i entregats a l'ofici pastoral.²⁴²⁹ Comprovarem nosaltres si aquí també fou així i què en diuen els manaments episcopals del grau d'acompliment.

La teoria sobre la personalitat d'un 'rector perfecte' és prou vàlida i comprensible, però difícilment aplicable en els segles XVI i XVII. Pegerto Saavedra ha demostrat que, durant la

²⁴²⁶. SECT, p. 274-279, Ses. XXIII, cap. 1.

²⁴²⁷. ADG, *Litterarum*, U-212, 1589, f. 179v.

²⁴²⁸. FERNÁNDEZ, I., *Felipe II y el clero secular...*, p. 242.

²⁴²⁹. PÉREZ MARTÍNEZ, L., *Las Visitas Pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*. Edición y estudio, Palma de Mallorca: Monumenta Maioricensia, 1963-1969, 2 v. i PONS,

segona meitat del segle XVII, el 60% del clergat galleg aconseguia un aprovat just en coneixements i comportaments, i la resta li mereixia als visitadors episcopals serioses advertències i amonestacions.²⁴³⁰ Joan Bada i Joaquim M. Puigvert s’hi refereixen quan parla dels rectors catalans d’aquests primers segles de l’època moderna, ben lluny d’alguns rectors cultivats del segle XVIII.²⁴³¹ Posen un bon grapat d’exemples per demostrar que n’hi havia ben pocs que residien a la parròquia (només hi anaven a cobrar les rendes), tenien amants, es dedicaven al bandidatge, vivien de negocis extraeclesiàstics, es tiraven al joc i feien activitats prohibides als clergues. Aquest baix clergat serà l’objecte principal a reformar. Resumint, aquesta persona havia de disposar d’una bona dotació econòmica per viure o sobreviure, estar instruït (saber llegir i escriure, tenir coneixements llatí), residir a la parròquia (i no ser absentista), ser respectuós amb el celibat i distant amb les dones, vestir els hàbits diferents dels laics i portar una vida austera i frugal. Pilar Pueyo matisa i completa la visió, per a l’arxidiòcesi saragossana del set-cents, que “*la escasa formación no siempre significaba que carecieran de dotes para dirigir su parroquia*”;²⁴³² efectivament, com afegeix Antonio Domínguez, “*en las pequeñas poblaciones, el contacto del cura y sus parroquianos era directo, constante y afectava todos los matices, desde los más favorables a los más adversos. El cura era el consejero natural de los aldeanos, su compañero de caza, de tertulia y otras recreaciones honestas; el hombre que por su carácter sacerdotal y su cultura podía instruirlos, representarlos, defenderlos contra los abusos de las autoridades. Pero era tambien quien podía multarlos por no acudir a la misa dominical o excomulgarlos si no diezaban*”.²⁴³³

En el darrer quart del segle XVIII, almenys figuradament, els bisbes Sarmentero, Artalejo i Veyan semblen aconseguir aquest objectiu (encara que parcial i amb evidents excepcions), adreçant paraules de lloança als rectors, acabant la visita pastoral amb elogis: ‘alabam la bona conducta del rector’, de llur ‘zelós desempeño’ i ‘bon govern’, alhora que s’atenuen els decrets de disgust i correcció personals, indicant que ‘*no hubo que notar*’, considerant que estava tot perfecte. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1770, “en atenció de no averse trobat cosa digne de notar, si que se ha encontrat estar tot en la deguda forma, exortam lo dir Reverent Rector a la perseverància de son pastoral ministeri ab la esperança de lograr de Déu Nostre Senyor lo premi

G., “La reforma eclesiástica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, XVI (1968), p. 175-325.

²⁴³⁰. SAAVEDRA, P., *La vida cotidiana...*, p. 286. A més cal veure: BERREIRO MALLON, C., “El clero de la diócesis de Santiago: estructura y comportamiento, ss. XVI-XIX”, *Compostellanum*, XXXIII (1988), p. 469-508 i ÍD., “El clero de la diócesis de Santiago a través de las visitas pastorales, visitas ad limina, registros de licencias ministeriales y concursos a curatos”, *Compostellanum*, XXXV (1990), p. 489-515.

²⁴³¹. PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 53-110.

²⁴³². PUEYO, P., *Iglesia y sociedad zaragozanas...*, p. 157.

²⁴³³. DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., *La sociedad española en el siglo de XVII. II. El estamento eclesiástico*, Granada: Universidad de Granada, 1992 [1ª ed. 1970], p. 59.

merescut”,²⁴³⁴ a Tavertet, el 1776, “a dit rector exhortam que continue ab tant ben acabat zelós desempeño de son confiat pastoral càrrech, obviant tots los mals camins ab lo celestial pacto ab què encamina zelós totas sas ovellas a la celestial pàtria”²⁴³⁵ o com a Santa Maria de Corcó, el 1799, “*alabamos el zelo y piedad del Reverendo Rector y parroquianos por lo tocante al culto de Dios y decoro de su templo santo, exhortándoles a continuar en estos actos de religión*”.²⁴³⁶

Ambtot, a la majoria de parròquies (Santa Maria de Corcó, Pruit, Sant Joan de Fàbregues, Sant Romà de Sau, Sant Martí Sacalm i Tavertet) es dictaren uns manaments adreçats solament ‘al clero’: s’apel·laven i reclamaven decrets de bisbes anteriors, del concili de Trento, de papes i de bisbes foranis de reconegut prestigi: “inseguint la real carta del consell supremo de 12 juny de 1769 e imprès circular de nostre digníssim prelat de 7 maig 1761, relatiu a dedicar al fervor de Déu y de las iglesias segons la disciplina ecclesiàstica als clergues y sacerdots no empleats”,²⁴³⁷ i segueixen un reguitzell de manaments. El 1775, per exemple, es repeteixen idènticament un parell de decrets: a Santa Maria de Corcó, “renovam y de nou manam observar-se los edictes impresos circulats de ordre de nostre digníssim prelat de 5 maig de 1761 y 7 maig 1771 fundats en las determinacions de S.C.T. en la sescio 14, cap. 16 *de reformatione* y decrets de Benet XIV, Sixto V y Sant Carlos Borromeo relatiu al decoro y honor del estat ecclesiàstich, y de tot lo que desdiu al dit estat”²⁴³⁸ i a Pruit,

“exhortam a tot lo clero tinga present lo edicte despatxat per ordre de nostre Santíssim Pare Pio VI, de data 6 maig del corrent any, ab que ab son apostòlich zel y segons las circumstancias del temps present mana a tot lo clero secular y regular vestesca ab decència, pàrria ab gravetat, no visca ab gent que donia motiu de suspitas y celebra devotament lo sant sacrifici de la missa, a fi de que ab la observància de tot asso pugua lo clero servir de edificació de mirall y exemple a tots los faels”.²⁴³⁹

Els sínodes diocesans foren un bon instrument i lloc on els rectors exposaven els seus greuges i memorials, i així la seva plasmació en les constitucions. Per altra banda, els manuals del ‘bon rector’ eren una eina útil per aplicar els decrets trentins. El cas de les visites pastorals tampoc és gens menyspreable, en un doble sentit: el bisbe-visitador comprovava l’estat dels clergues (en tots els sentits) i n’aplicava la reforma; tot es feia *in situ*, dins el marc de convivència dels clergues. És el bisbe Arévalo de Zuazo el que legislarà més llargament sobre aquest tipus de reformes, ja bé inserint-ho dins els manaments de cada parròquia o bé en el principi dels volums de les visites (perquè els visitadors ho tinguin ben present).

²⁴³⁴. AEV, 1233, St Vicenç de Susqueda, 1770, f. 121r.

²⁴³⁵. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 59r.

²⁴³⁶. AEV, 1238/1, Corcó, 1799, f. 143r.

²⁴³⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 867v.

²⁴³⁸. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 868r.

²⁴³⁹. AEV, 1223/1, Pruit, 1775, f. 873v.

b. Número, orígens i formació

Els fogatges de mitjan segle XVI presenten un punt de partida per estudiar el component clerical i per establir els precedents dels segles posteriors. El percentatge de clergues a la diòcesi de Girona és superior al País Valencià i Castella, però similar a la resta de bisbats de Catalunya; oscil·la entorn el 6% de la població i es concentra, majoritàriament, a les ciutats. Hi ha un 36% de viles que disposen d'un mínim estable de clergues; però moltes d'altres seguiran una línia ascendent en el component social religiós.²⁴⁴⁰

Els censos governamentals de finals del segle XVIII ens donen una reducció, ja manifesta a inicis de la centúria, no arribant a l'1% a les nostres parròquies,²⁴⁴¹ i lleugerament inferior al 1,8% català o 1,5% espanyol, tal com han posat de manifest Roberto Fernández Díaz, Antoni Simon i William J. Callahan.²⁴⁴² El sínode vigatà de 1777, presidit pel bisbe Artalejo, i per pressions de Carles III que volia desenvolupar un cens estadístic eclesiàstic fiable (per tal de reduir-ne el número), i en aplicació del Concordat de 1753, s'interessà per esbrinar-ne el número i les tasques que desenvolupaven a totes llurs parròquies, i obligà a cada rector enviar una carta on s'expliqués tot això. Disposem de les dades de Sant Julià de Cabrera (amb un rector i un 'capellà'), Pruit (un rector, un vicari i dos beneficiats), Sant Martí Sescorts (un rector i un vicari), El Far (un beneficiat que exercia a La Salut que pertanyia al bisbat de Girona, amb gran escàndol pel rector de Sant Martí Sacalm), Taverdet (un rector, un vicari i un 'prevere'), i a Falgars, Vilanova de Sau i Sant Romà de Sau (un vicari i un 'prevere', respectivament –<AD>núm. 87–). Estava consolidat aquest organigrama, d'un rector assistit per un vicari, i altres preveres d'avançada edat, que podien fer funcions ocasionals (confessar o dir misses). Les visites pastorals coetànies a Santa Maria de Corcó, Pruit i Taverdet reflecteixen aquesta situació:

“5. Al clero. Inseguint la real carta del consell supremo de 12 juny de 1769 e imprès circular de nostre digníssim prelat de 7 maig 1761 relatiu a dedicar al servey de Déu y de las iglésias segons la disciplina eclesiástica a los clergues y sacerdotes no empleats: mancipem y dedicam als sacerdots que havitan en la present parròquia a que asistescan en la iglésia parroquial en los dias festius y solempnes a las funciones ques fan, y als que tenen cura a confessar y als que no la tenien los dedicam a que ensenyen la doctrina christiana y rudiments de la fe tots los dias de festa, repartinse est treball enre ells y que no donarà avís lo Reverent Rector a Nos e a nostre digníssim prelat”.²⁴⁴³

²⁴⁴⁰. GARCÍA CÁRCEL, R. i MARTÍNEZ, M. V., *Población, jurisdicción y propiedad del Obispado de Girona (siglos XIV-XVII)*, Girona: Col·legi Universitari, 1976, p. 52-54.

²⁴⁴¹. IGLÉSIES, J., *Els cens del compte de Floridablanca...*, v. I., p. 596 i v. II, p. 177, 182, 184-185, 188, 192, 193, 194, 198-199, 201, 204 i 207.

²⁴⁴². FERNÁNDEZ DÍAZ, R., “La clerecía catalana en el Setecientos”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 28-118; SIMON, A., “La población de Catalunya a finales del siglo XVIII. El censo de Floridablanca y el nomenclátor diocesano del obispado de Girona, contraste y fiabilidad”, dins *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez*, València, 1998, v. III, p. 97-110; CALLAHAN, W.J., *Iglesia, poder...*, p. 18.

Les diòcesis frontereres amb França (catalanes i espanyoles) foren les més sensibles als conflictes bèl·lics i esdeveniments polítics de les dues monarquies.²⁴⁴⁴ Hi trobem migracions de tot tipus, religiós, estacional, professional o a la recerca d'esposa. Les constitucions sinodals vigatanes de 1581 prohibiren que els vagabunds francesos fossin admesos amb matrimoni sense proves de no ser casats, com també que els capellans francesos que s'acolliren al bisbat no poguessin tenir cura d'ànimes;²⁴⁴⁵ mentre que les gironines no admetien a clergues pelegrins o estrangers sense disposar del permís episcopal;²⁴⁴⁶ i els clergues catalans que havien exercit a Elna o en diòcesis franceses eren sospitosos d'heretgia o no disposar de dispensa d'exercici (com el cas de Domènec Ponti, rector de Montagut, el 1629).²⁴⁴⁷ El bisbe Taverner, el 1725, també es preocupà de l'origen i formació de l'estament eclesiàstic.²⁴⁴⁸

Les guerres de religió franceses, la incorporació del bisbat d'Elna a l'Estat francès, la Revolució francesa i la Guerra Gran provocaren l'exili i arribada, sinó massiva però significativa, de nombrosos clergues del costat nord dels Pirineus, o el seu enrolament més o menys organitzat i llur postura bel·ligerant (afavorit per les pastorals dels bisbes a favor de les armes catòliques i contra els infidels francesos; per exemple, el 1745 es va emetre un edicte al bisbat gironí a estar atents i vigilants, atès que en el bisbat d'Elna corrien proposicions contràries a la fe i pel bisbe Lorenzana).²⁴⁴⁹ Enric Moliné els ha estudiat per al bisbat l'Urgell (a partir dels registres de Cúria, les visites pastorals de 1575 i 1587 i els sínodes moderns),²⁴⁵⁰ Josep M. de Solà Morales

²⁴⁴³. AEV, 1223/1, Tavertet, 1775, f. 879r.

²⁴⁴⁴. FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., "Les Pyrénées, frontière religieuse: la réorganisation de la structure ecclésiastique catholique au temps de Philippe II (1556-1598)", dins DE ROBERT, Philippe, BRUNET, Serge i PAILHÈS, Claudine (eds.), *Tolérance et solidarités dans les Pays Pyrénéens*, Foix: Archives Départementales de l'Ariège, 2000, p. 202-214; SAHLINS, P., *Fronteres i identitats. La formació d'Espanya i França, s. XVII-XIX*, Vic: Eumo Editorial, 1993 i SÁNCHEZ, P., "La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI", *Historia Social*, 11 (1991), p. 3-22.

²⁴⁴⁵. JUNYENT, Eduard, *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona, 1976, p. 175.

²⁴⁴⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 38-39, Lib. I. Tit. IV. Cap. unic.

²⁴⁴⁷. ADG, P-91, Montagut, 1629: "Respondit que després de estar dispensat estigué en la parròquia de Sant Juan les Fonts del present Bisbat de Gerona sinch anys poch més o menos, de hont après se'n anà al Bisbat de Elna, hont estigué vint anys poch més o menys, y que de allí vení en aquest bisbat, haurà dos años poch més o menos, y que sempre ha celebrat per hont és trobat".

²⁴⁴⁸. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 182: "97. Cuydarà molt lo pàrroco que ningun sacerdot celebre en sa parròquia lo sant sacrifici de la missa, sinó és que lo tinga ben conegut, com y també ningun sacerdot de altre bisbat, sens tenir llicència nostra o de nostre vicari general, de que exceptam los sacerdots que estan en los confins del bisbat, los quals podran admetrer los vehints, tenint-los ben coneguts y sabent que són sacerdots, com y també los estrangers que porten llicència del últim bisbat, ahont han estat, fins a tant que hajan arribat a esta ciutat. Respecte, emperò a regulars, no los admetran, sinó que los tingan coneguts u que altremnt porten sas patents de sos superiors, en què se anirà ab gran advertència ab los estrangers y extradiocesans".

²⁴⁴⁹. ADG, Registre de Lletres 1745-1750, núm. 4803, 23 d'agost de 1745, f. 33r.

²⁴⁵⁰. MOLINÉ, E., "Els sacerdots francesos al bisbat d'Urgell (segles XIV-XVII)", *Urgellia*, IX (1988-1989), p. 365-402. En les instruccions donades als visitadors per a la visita de 1575 se'ls demanava que tinguessin cura amb tots els sacerdots que no són del regne gaudissin de les oportunes llicències.

n'ha documentat alguns a la Garrotxa (per a la segona meitat del segle XVI),²⁴⁵¹ i Modest Pla i Valentí Girbau s'hi han referit pels arribats al bisbat de Vic el 1789,²⁴⁵² i que s'escamparen i dispersaren per tota la Península Ibèrica, obligant a l'emissió de cèdules contràries a la seva entrada.²⁴⁵³

Les visites pastorals ens aporten dades tangencials d'aquesta presència transpirinenca: a La Vola, entre 1575 i 1612 hem documentat el llegendari rector Pere Lafont (conegut per mossèn Peyre), que era “*gallicus*” segons el secretari de visita.²⁴⁵⁴ Els bisbes i demés autoritats eclesiàstiques també intentaren controlar aquesta entrada, evitar competències amb la gent del país (i entre bisbats), i evitar l'influx d'idees revolucionàries: la manera fou a través dels permisos atorgats per la diòcesi on s'anava a exercir (la dimissòria del seu ordinari). La provisió de càrrecs eclesiàstics parroquials té lloc des de la cúria episcopal i pel bisbe mateix. Fins i tot és confirmat pel mateix bisbe en acta de visita pastoral, tal com succeí el 1671 a Sant Privat de Bas,²⁴⁵⁵ o el 1781 a Sant Joan de les Abadesses.²⁴⁵⁶ Per exemple, les biografies d'alguns bisbes vigatans escrites per l'arxiver diocesà Onofre Coromina entorn de 1625, d'Andrés de Sanjerónimo en deia que “en son temps no fonch may proveheïda rectoria sinó a persona docte ni may ordenà de ordens sagrats si no a doctes”,²⁴⁵⁷ mentre que es recriminava l'actitud de Pere de Magarola per fer justament tot el contrari: “és molt fàcil en donar òrdens y ordenà tant los

²⁴⁵¹. DE SOLÀ MORALES, J.M., “La immigració francesa a Olot, els segles XVI i XVII”, dins *XLII Congrès de la “Federation Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon”*, Perpinyà, 1970, p. 17-76: Antoni Broa, prevere, habitant a Sant Feliu de Pallerols, estava malalt a Olot (1561); Cosme Juandí, prevere de Sant Esteve de Bas, morí a Olot el 1609; Grau Bardet, prevere de la Vall del Bac (1565); Pere Bocard, prevere de Sant Cristòfol les Fonts (1592), Joan Cantarell, prevere de Begudà (1580), Pere Casaus, prevere del monestir de Sant Joan les Fonts (1588); Antoni Duran, prevere de la parròquia de Sant Esteve de Bas (1586), Joan la Cambra, prevere de Sant Privat de Bas (1569) i Fabià Vilcasach, beneficiat i sagristà de Batet de la Serra (1562).

²⁴⁵². REIXACH PLA, M., “Clérigos franceses en Vich a raiz de la revolució de 1789”, *Ausa*, 33 (1960), p. 412-414 i GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 447-472.

²⁴⁵³. SOLÉ, P. A., *La iglesia gaditana...*, p. 236-239.

²⁴⁵⁴. VILA, Anton, “Lo rector de La Vola. Mossèn Peyra rector de la Vola. Estudi Folklorich y críthic-històrich”, *Butlletí de Centre Excursionista de Catalunya*, XV (1905), p. 182-187 i 205-215 i M.T., “Notes folk-lòriques. El rector de la Bola”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, II (1915-1917), p. 59-63.

²⁴⁵⁵. ADG, P-104, St Privat de Bas, 1671, f. 20v.: El benefici rectoral l'obté Jacint Calm, prevere, l'últim possessor, “*nunc per concursum alios iuxta dispositionem S.C.T. ad Sanctissimum Dominum Nostrum Papa ad illud obtinendum a sua Illustrissima Dominatione Dominus Petrus Barril, presbitero D.D. eius in spiritualibus et temporalibus Vicarius Generalibus et officialis extitit presentatus fit tamen servitium per Reverendus Joannem Torroella, presbitero presentem et residentem*”.

²⁴⁵⁶. AEV, 1234/1, St Joan de les Abadesses, 1781, f. 125v-126r.: “*Luego de hallar portador seguro se remitirá la original copia de la visita, su dinero o derechos de ella y de los carteles: los sujetos hábiles y capaces para cura y ayudar a rectores son el Reverendo Antonio Domènech presbítero y el Reverendo Martín Llongarriu, presbíteros los dos del obispado de Gerona, beneficiados de la villa de Camprodon, que años aze tienen al cura. Y me parece salvo el dictamen de Vuestra Santísima Ylustrísima que se les puede dar por tres años: a algunos vicarios y sacerdotes del deanato que ya la tenían de Vuestra Santísima Ylustrísima, pero finia a instancia de los rectores, con nuevo examen se les prolongó limitado tiempo, como visitador y usando de las facultades de Visitador General que se dignó comunicarme que espero tendrá a bien y confirmará*”.

ignorants com los doctes, y vuy que comptam a 28 de setembre del any 1628 té lo bisbat ple de capellans y molts dells ignorants, que bés pot dit Magarola fa justament lo contrari de son predecessor don fra Andreu de St. Hyerònim, que no ordenava si no los doctes, guardant en axò los sagrats cànonns y disposició dells aserca de ordenar sacerdots”.²⁴⁵⁸

La tonsura consistia en l’acte simbòlic de tallar una part dels cabells a la coroneta del cap, fent un clap rodó sense pèl (però sense poder dur barba, segons les constitucions sinodals), i que confereix el bisbe en primer grau de sacerdoci just en el moment de la visita pastoral, i també la seva ordenació última.²⁴⁵⁹ Aquests clergues podien continuar llur carrera, estudiar i ordenar-se en ordres majors, en col·legis d’ordes religiosos o en els seminaris (tal com prescriví el Concili de Trento i promulgà Carles III el 1766).²⁴⁶⁰ Entre totes elles només n’hem pogut detectar dues: el 1617, a Sant Feliu de Pallerols tingué lloc dins la capella del Roser, on foren tonsurats nou nois (procedents de Sant Feliu de Pallerols, Sant Cristòfol de les Planes i Amer),²⁴⁶¹ i el 1667 a

²⁴⁵⁷. ORDEIG, R., “Un episcopologi...”, p. 37.

²⁴⁵⁸. ORDEIG, R., “Un episcopologi...”, p. 38.

²⁴⁵⁹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 28, Lib. I. Tit. II. Cap. 1: “*Promovendi ad sacros ordines ante mensem se praesentent*”; p. 28-29, Lib. I. Tit. II. Cap. 2: “*Parochi singulis annis in festo omnium Sanctorum suam D. Certiorem reddant qualiter ordinati in virtute proficiunt*”; p. 29, Lib. I. Tit. II. Cap. 3: “*Parochi praeter literas testimoniales, ad partem, si aliquid circa ordinandos sciverint, per octo dies ante examen, suam Dominationem certiorem faciant*”; p. 30-31, Lib. I. Tit. II. Cap. 4: “*Qui promoveri volunt Grammaticam, & cantum discant*”; p. 31-36, Lib. I. Tit. II. Cap. 5: “*Clerici non praesumant se facere promoveri sine licentia D. Episcopi*” i p. 36-37, Lib. I. Tit. II. Cap. 6: “*Clerici ratione suorum beneficiorum astricti ad recipiendum sacros Ordines, ingra tempus assignatum recipiant*” i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 22: “*Cap. II. Beneficiati Divina Officia, vel alia exercitia juxta suas obligationes persolvant*”; p. 24: “*Cap. II. Admissus ad alterius Parochiam regendam quomodo, & quamdiu poterit alteri eandem curam committere*”; p. 25: “*Cap. III. Parochus, etsi habeat Vicarium, à sua Parochia sine Praelati licentia no discedat*”; p. 36: *Cap. IV. Clerici in Sacris ordinibus constituti, & Beneficiati bannitos, & proscriptos in suis domibus non recipiant*; “*Cap. Unic. Curati non recipiant, nec admittant clericos alienae Dioecesis absque licentia*”; p. 87. Tit. XXXII. Sobre el sagrament de l’ordenació: “*Cap. I. Quid Parochus facere, cum edictum aliquo de Sacris Ordinibus divulgat*”; p. 88: “*Cap. II. Parochi praeter litteras testimoniales separatim si aliquid circa ordinando sciverint, nobis denuntient*”; “*Cap. III. Qui ad Ordines promoveri desiderant Grammaticam (sic), & cantum sciant. Cap. IV. Assognatur qualitas Beneficii, & Patrimonii, quorum titulo quis promoveri vult. Const. Tarrac.*” i p. 89: “*Cap. V. Promovendi ad Sacrum Subdiaconatum, coram Vic. Gen. compareant, & titulum Beneficiorum justificent*”.

²⁴⁶⁰. ANDREU, Esteve et alii., *Dominus vobiscum: història i vida del Seminari de Girona: del 1563 al 2003*, Girona: JJ Comunicació i Grup d’Exalumnes del Seminari de Girona, 2003; MARQUÈS, Salomó, “Organización y Estudios del Colegio y Seminario Tridentino de Gerona en el último tercio del siglo XVIII”, dins *Educación e Ilustración en España. IV Coloquio de Historia de la Educación*, Barcelona, 1984; PRATS, J., “Iglesia, enseñanza y pensamiento en la Cataluña del Setecientos: propuestas y reflexiones”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 147-172; BADA, Joan, “L’ensenyament superior a Catalunya en el segle XVII”, *Ausa*, XVIII-143 (1999), p. 499-518; GIRBAU, V., “El seminari diocesà de Vic. De la fundació a la difícil consolidació (1749-1815)”, *Ausa*, XVIII-143 (1999), p. 529-549; MARTÍ HERNÁNDEZ, Francisco, “Fundación de los primeros seminarios españoles”, *Hispania Sacra*, XVI (1963), p. 5-20; MARTÍN HERNÁNDEZ, F. i MARTÍ HERNÁNDEZ, J., *Los seminarios españoles en la época de la Ilustración. Ensayo de una pedagogía en el siglo XVIII*, Madrid, 1973.

²⁴⁶¹. ADG, P-85, St Feliu de Pallerols, 1617, f. 93v: Llorenç Torrent, del lloc de la parròquia de les Planes, fill legítim i natural de Pere Torrent i Jerònima, cònjuges; Joan Sala, de la vila de Sant Feliu de Pallerols, fill d’Antoni Sala i Anna, cònjuges; Esteve Sala, de dita vila, fill d’Esteve Sala i Maria, cònjuges; Cristòfol Bonora, de dit lloc de les Planes, fill de Jeroni Bonora i Margarita, cònjuges; Miquel

Sant Esteve de Bas fou “*ad primas clericalis tonsuras promovit Stephanus Carbonell, filius legitimus de Joannis Carbonell et Maria, conjugus dicta Vila Sancti Stephanus de Bas*”.²⁴⁶² En altres visites (1688) i parròquies gironines (Santa Maria dels Turers de Banyoles, Canet d’Adri i Verges) es confereixen graus superiors: “*Ad primam tonsuram*”, “*Ad sudiacionatus*”, “*Ad diaconatum*” i “*Ad presbyteratum*”. Al bisbat de Vic tenim un sol cas conegut a Manresa (1711), però sabem que realment n’hi havia a les demés parròquies. Els exemples de La Vola (1783) i Pruit (1786)²⁴⁶³ són clarividents: ens informen de les obligacions dels clergues (en tots els graus de la carrera eclesiàstica), i de com el bisbe Artalejo intentà regular el seu treball, deixant-ne nota en el llibre de visites pastorals:

“2. En atenció de no haver-se per alguns anys cantat las matinas en la nit de la Nativitat del Senyor y haver assò provingut de *la falta de sacerdotes o clergues*; y per quant en lo present se encuentran alguns sacerdotes habitants en la present parròquia y alguns altres que espiran al estat eclesiàstichs, exortam als Reverents sacerdotes que assistescan en la nit de Nadal o ajudar al Reverent Rector a cantar las matinas y demés officis solemnes, y als que espiran per lo estat eclesiàstich, especialment los tonsurats, també los exortam a la mateixa assistència ab lo que donaran prova y senyal de la vocació al referit estat, volent amb la present comprendre’s las demés solemnitats que se acostuman celebrar en tot lo discurs del any, y en virtud de la present los dedicam a la iglesia parroquial, intentant ab assò conformar-nos amb la circular del molt Il·lustre Senyor Artalejo (que glòria pose) qual havem trobat copiada en lo llibre de visitas, y per més obligar-los manam al Reverent Rector que sempre que esdevindrà que algun pretendrà entrar al estat eclesiàstich o ordenar-se, informia a demés de lo que se li mana informar de la assistència a las funcions eclesiàstichs com manam la carta circular citada”.²⁴⁶⁴

Fins a mitjan segle XVIII, abats i senyors eclesiàstics forans eren els patrons d’algunes rectories gironines: l’abat del monestir d’Amer proveïa el rector de la parroquial de Sant Miquel d’Amer, però després de ser traslladat al monestir, s’hagué de negociar amb el bisbe; i les esglésies parroquials de La Pinya, Puigpardines, Joanetes, Ridaura i Les Preses i la capella de Sant Corneli del Mont, venien imposades per les cases mares d’altres diòcesis, Ripoll, Tremp, Sant Joan de les Abadesses, Camprodon, Sant Benet de Bages i Santa Maria de Besalú, respectivament. En aquestes parròquies hi trobem exercint a rectors-priors de més curta o llarga durada: a Puigpardines, quasi a cada visita hi trobem un prior distint, desenvolupant càrrecs destacats a d’altres diòcesis: Rafel de Rovirola Albert, canonge de Barcelona (1591-1595) i

Ombert, de dita vila de Sant Feliu de Pallerols, fill de Miquel Ombert i Margarita, conjuges; Josep Veguer de dita vila, fill de Llorenç Veguer i Damiana, cònjuges; Roc Cos, de la vila d’Amer, fill de Jaume Cos i Anna, cònjuges, dispensat; Miquel Boada de dita vila de Sant Feliu de Pallerols, fill de Gerald Boada i Margarita, cònjuges i Nicolau Pla, de dita vila, fill legítim i natural de Bernardí Pla i Margarida, cònjuges.

²⁴⁶². ADG, P-103, St Esteve de Bas, 1667, f. 267v.

²⁴⁶³. AEV, 1236/1, Pruit, 1786, f. 161r.: “1. *Confirmado la provisión quinta de la visita de 28 de junio de 1775 mandamos a los eclesiásticos de la presente parroquia la cumplan y guarden exactamente asistiendo a la Yglesia parroquial en los días festivos y solemnes y practicando lo demás que en ella se ordena, baxo las penas que a nuestro arbitrio les impondremos; para cuió efecto el párrocho nos dará aviso siempre que alguno de los eclesiásticos faltase a su observancia*”.

²⁴⁶⁴. AEV, 1235, La Vola, 1783, f. 58r. La cursiva és nostra.

‘canceller del Principat’ (1598-1602), Jeroni Collferrer (1606), Rafel Orri (1615-1621), Joan Marguà (1632-1637), Joan Fumada (1661), Dionís Tregurà (1671-1679), Agustí Bover, prevere de la diòcesi d’Urgell (1687) i Sebastià Ferrussola, prevere d’Olot (1691); i a Ridaura foren Joan Marminyó (1606-1637) i Joan Bataller (1658-1691), amb trenta un i trenta tres anys exercint. L’adjudicació d’aquests càrrecs no estava exempta de confrontacions amb els bisbes gironins,²⁴⁶⁵ tot i que una única visita en fa esment (el 1632, a Ridaura, hi havia un litigi per la seva provisió rectoral), i possiblement, el 1606, quan “manant porogar la present visita a beneplàcit de sa Santíssima per a proseguir y manar lo que convinga serà la servitut y càrrecs y obligació que té de fer lo prior de dita isglésia y priorat de Puigpardinas y reparació de la casa del priorat”.²⁴⁶⁶ Les visites pastorals gironines indiquen a tota hora el patronatge o col·lació de les rectories, que no varien fins a mitjan segle XVIII: n’era el bisbe a Sant Cristòfol de les Planes, Sant Esteve de Bas, Sant Iscle de Colltort, Sant Feliu de Pallerols i Sant Pere Sacosta; el canonge gironí Antoni Quintana (1746) presentava el rector de La Barroca l’ardiacà d’Empúries el de Sant Climent d’Amer i el prior de Puigpardines el de Sant Privat de Bas.

Els concursos per accedir a una parròquia vacant es donaven per defunció, promoció i renúncia, havent de conèixer-ho el bisbe; els clergues amb menor formació estaven condemnats a passar llur vida en miserables parròquies rurals (“*Vacatione Ecclesiarum parochialium eveniente, quod Parochi viciniones facere teneantur*” i “*Parochum obligatio circa invisendo aegrotos*”).²⁴⁶⁷ A partir del 1784, per ordre reial, el sistema d’oposició i concurs s’estén a totes les diòcesis espanyoles, després d’haver-se experimentat amb èxit a Toledo.²⁴⁶⁸ En tenim alguns exemples. L’òbit del rector de Sant Privat de Bas, Esteve Alzina, el 1632, fa que el bisbe nomeni a Benet Marsal i el 1661, Pere Masjoan dimití de la rectoria de Sant Cristòfol de les Planes davant de Cúria Romana, per motius desconeguts. El *Notularum* de l’Arxiu Diocesà de Girona està farcit de desenes de lletres papals que proveeixen les rectories (aquesta part de l’Arxiu Episcopal de Vic fou cremada el 1936). A través de les visites en el canvi dels segles XVII al XVIII, tot i la dificultat d’un ascens a la nostra constrenyida geografia, sabem que Galzeran Hom, rector de Sant Pere de Castanyadell, va obtenir la rectoria de la parròquia veïna de Sant Martí Sacalm i el benefici del Roser de Rupit, i Isidre Serrat, primer fou rector de

²⁴⁶⁵. El 1690, l’abat d’Amer negà la possessió de la parroquial a Miquel Torrent, nomenat en concurs públic, ADG, *Notularum*, G-141-03018, f. 34r.; el 3 de juliol de 1668 el bisbe presentà unes lletres a l’abat de Sant Benet de Bages sobre la col·lació de la rectoria de Les Preses, ADG, *Notularum*, G-132-228b, f. 1r.; el 1605, Esteve Calça, clergue de Girona es querella contra fra Joan Toralles, monjo d’Amer, sobre la sagristia menor del monestir d’Amer, proveïda pel papa, ADG, Processos moderns, C-001-05764, n. 113; el 1725, Cristòfol Duran rector de Sant Miquel (*sic*) d’Amer contra el monestir d’Amer per impedir-li prendre la possessió de la rectoria, ADG, Processos moderns, C-001-03823, n. 23.

²⁴⁶⁶. ADG, P-79, Puigpardines, 1606, f. 53r.

²⁴⁶⁷. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 127: Tit. 8. “*De Rectoribus, & Curatis. Cap. XIII*” i Cap. XIV.

²⁴⁶⁸. CALLAHAN, W.J., *Iglesia, poder...*, p. 26.

Cogolls i seguidament de Sant Iscle de Colltort. El 1710, la rectoria de Sant Julià de Cabrera, estigué a mans de Josep Alibés Quintana per permuta al doctor Jeroni Estevanell, prevere i beneficiat de la catedral de Vic. A partir de 1753, per raó del Concordat, es restringí l'accés a les rectories per estricta oposició, aconseguint el rei el patronatge, que després delegava al bisbe; així ho hem trobat en la provisió de Tavertet del 15 de juliol de 1761, en el que es nombrà Antoni Remisa per a curat, havent d'acudir a la secretaria de Vic per obtenir-ne la documentació corresponent, sense quedar vacant l'església de procedència, Santa Cecília de Gravalosa.²⁴⁶⁹ El 1791, el rector de Santa Maria de Corcó presentà la seva renúncia per jubilació al visitador, i li demanà una pensió vitalícia de 250 lliures anuals.²⁴⁷⁰

Les visites pastorals poc o gens ens informen sobre l'extracció social i geogràfica de la clerecia (tal com s'ha fet per altres diòcesis emprant altra documentació –testaments o inventaris *post mortem*);²⁴⁷¹ però ambdós factors són decisius per entendre l'accés al sacerdoci. En tot cas, en els segles XVI i XVII les visites gironines (i amb no tanta regularitat les vigatanes) indiquen els noms de tots els clergues, llurs càrrecs i funcions dins la parròquia. Això ens permet fer un seguiment més o menys continuat del càrrec rectoral, establir certs patrons de comportament: l'estratificació interna, la durabilitat del càrrec o la mobilitat intraparroquial i interparroquial. Desconeixem les carreres i titulacions dels rectors de les nostres parròquies, i del baix clergat en general, però havien de ser determinats per aconseguir una parròquia amb millors rendes, atreure individus d'altres diòcesis segons l'interès econòmic, defugint de la tendència localista dels beneficiats. La mitja de residència a una parròquia gironina és de poc més de vint anys, en

²⁴⁶⁹. AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1119, núm. 20.

²⁴⁷⁰. AEV, Mensa, Disposicions autoritats, 1119, núm. 102: “*Muy Señor mío: he recibido la carta de V. S. de 21 de junio último en que de orden de la cámara me encarga informe sobre el memorial de que acompaña copia presentando por don Josef Bofill, cura párroco de Santa Maria de Corcó de esta diócesis, solicitando el Real Permiso para renunciar su curato, reservándole sobre sus frutos la pensión de doscientas y cincuenta libras catalanas. Procurare con la brevedad posible evacuar el informe, para cuio efecto mientras concluo la vuelta de la visita de algunas parroquias en que me hallo actualmente, dirijo el citado memorial a mi Provisor a fin de que adelante las previas diligencias que deben practicarse. N. Sr. que a V.S. ms. A S. Visita de Sn Juan de las Abadesas. 16 de julio de 1791. Sr. Conde Valdellano.*”

²⁴⁷¹. BADA, Joan, “L'origen dels clergues barcelonins al segle XVII (1635-1717). Aproximació estadística”, dins *Homenatge al Dr. Sebastià García Martínez*, València: Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana i Universitat de València, 1989, p. 201-213; CANDAU, M. L., *La carrera eclesiàstica...*; ÍD., *El clero rural de Sevilla...*; CHAUBEL, M. Àngels, “L'extracció social i geogràfica de la clerecia lleidatana del set-cents”, dins MARTÍNEZ SHAW (ed), *Historia moderna. Historia en construcción. Sociedad, política e instituciones*, Lleida: Editorial Milenio, 1999, v. II., p. 55-69; MARIO GONZALO, M., “El bajo clero en la España del siglo XVIII. Estado de la cuestión, problemas y direcciones de la investigación actual”, dins *Coloquio Internacional 'Carlos III y su siglo'*, v. I, Madrid, 1988; LENCINA PÉREZ, Xavier, “Aspectes de l'entorn quotidià dels preveres barcelonins (1597-1604)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/II (1994), p. 367-375; MORGADO, Arturo, “El bajo clero secular de la diócesis de Perpiñán (Elna) en el siglo XVIII”, *Pedralbes*, 11 (1991), p. 137-153; ÍD., *El clero gaditano a fines del Antiguo Régimen. Estudio de las órdenes sacerdotales (1700-1834)*, Cadis: Fundación Municipal de Cultura, 1989 i ÍD., *El estamento eclesiástico y la vida espiritual en la diócesis de Cádiz en el siglo XVII*, Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1996.

casos extrems de Ridaura i Joanetes, amb més de tres dècades (Pere Ferrarons –1595-1632– i Joan Francesc Bosch –1634-1671– hi romangueren més de trenta set anys, ja que les dades de les visites són aproximades, i no indiquen mai l’any d’entrada i el de sortida), i els més freqüents, entre els deu i quinze anys, a Cogolls, Sant Feliu de Pallerols o Sant Climent d’Amer. Cal entendre aquests darrers casos com un trampolí d’accés a una parròquia més grossa, en una disputa per aconseguir les millors retribuïdes. Tot i que no s’indica mai l’edat dels rectors, podien retirar-se a la parròquia que havien exercit en els últims anys i portar una vida longeva i tranquil·la, com a Sant Martí Sescorts, el 1589,

“Comparegué lo dit rector y demana de paraula que atento que el *és sego y vell* y no pot dir missa quant y aurà sepulturas y aniversaris, novenaris y capdanys que li sia donada tota la caritat ques dóna als altres capellas excepció a cantar de la missa y vista la pensió ser justa. Provehí y manà que dequi avant li se sia donada la caritat ques done als altres capellans, exepció lo real de la missa, assistint emperò y trobant sempre dit rector en les funeràries y en tot lo demés com està dit, excepció en los que diran del bací de les ànimes que és content dit rector de no pendren res y axi tanbé provehim li sia donat en cas de malaltia”.²⁴⁷²

Els càrrecs subalterns (diaques, sagristans, setmaners o domers) poden seguir una dinàmica alternativa, de concurs lliure, generat per la pròpia institució i des de la parròquia, molt més propera als beneficiats simples, ja que els trobem arrendant i subarrendant el seu càrrec, i prenent-ne d’altres, i també a partir de les propostes del propi bisbe en visita pastoral. Això passava a Sant Esteve de Bas, el 1634, quan el sagristà havia arrendat la doma i totes les seves funcions (no acomplia: “tenen obligació per rahó de los beneficis de dir, alternativament per semanas, las missas conventuals”).²⁴⁷³ Cap d’aquests, però, podrà exercir o oficiar misses sense el degut consentiment episcopal: a Sant Esteve de Bas, el 1679, manava als “preveres residents que en todas las ocasiones en què se oferirà haver de fer diaca y sotsdiaca y noy haurà qui per rahó de son benefici estiga obligat ho fassa dits reverents residents aquells a qui ho manarà lo reverent sagristà de dita yglésia”,²⁴⁷⁴ i afegia que atès que la “parròchia és molt numerosa y no pot fàcilment lo reverent sagristà acudir a la administració dels sacraments se li concedeix llicència per a que durant son beneplàcit pugua conduhir un prevere probat per lo ordinari com ja de dret li és permès per a què li ajude ha la administració de dits sacraments”,²⁴⁷⁵ el 1734, manava que “no celebren en capella alguna en algun dia de festa, sens dita expressa llicència, ni en altre hora, que la que en tot cas destinarà dit pàrroco”.²⁴⁷⁶ Les esclertes en la vacança dels rectors eren aprofitades per aquests subalterns, no amb certa ànsia o desesperació, per intentar succeir-lo i ascendir socialment i econòmicament. El 1635, a Les Encies, per mort del rector Miquel Roura, era servit temporalment per Francesc Roura, prevere de Sant Cristòfol de les

²⁴⁷². AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 211r. La cursiva és nostra.

²⁴⁷³. ADG, P-94, St Privat de Bas, 1634, f. 38r.

²⁴⁷⁴. ADG, P-105, St Esteve de Bas, 1679, f. 422r.

²⁴⁷⁵. ADG, P-105, St Esteve de Bas, 1679, f. 422r.

Planes; entre 1671 i 1679, la rectoria de Sant Quintí de Bas era presa per Onofre Dou, sagristà de Sant Esteve de Bas i Salvi Ombrabella, prevere i capellà major d'El Collell, absent i no resident; el 1687, a La Pinya, la mort del rector Joan Siqués, fou substituïda per Joan Cunill, ecònom d'Olot (malgrat la procura feta a Roma a favor d'Onofre Delfau)²⁴⁷⁷ i el 1700 a La Barroca, Onofre Prats, prevere i ecònom de la parròquia, ocupava la rectoria per mort del rector Pere Puigdevall.

c. L'organigrama parroquial, deures i obligacions

Durant l'època medieval, en el clergat gironí i vigatà hom reconeix l'existència diferencial del sagristà curat o rector (“*curatus*”), present a gairebé totes les parròquies, tret de les més isolades; el sagristà (“*sacriste*”), el domer o setmaner (“*hebdomedarius*”) i el diaca (“*diaconus*”). Aquests són els que obtenen els càrrecs executius, i per les seves obligacions constitueixen una mena de nexa entre la diòcesi i la parròquia. A més hi havia els beneficiats (“*stabiliti*”). Els càrrecs administratius (el racional, el col·lector, l'arxiver o el síndic) i del manteniment del culte (l'animer) que localitza Modest Barrera a les parròquies de Castelló i Borriana durant l'època moderna no els trobem pròpiament a les nostres parròquies, sinó que llurs tasques les assumeixen els executius.²⁴⁷⁸ Com s'ha dit, la cadena jeràrquica té una finalitat molt explícita, l'exercici de la cura d'ànimes, el qual serà l'objectiu principal de reforma dins de l'església posttrentina.²⁴⁷⁹ A partir de l'organigrama dels càrrecs eclesiàstics extret de les visites pastorals, trobarem aquests personatges:

Quadre núm. 25. Organigrama parroquial a les parròquies gironines*

	1588-1591	1637-1638	1658	1698
Sta Maria d'Amer	1 abat (no present) 1 prior-cambrer, abs. 1 sagristà major 1 sagristà menor 1 infermer 1 monjo 6 beneficiats altar major: -1 capellà major/ben. Onze mil verges. -1 clergue -1 prevere, pt. -1rc. St. Esteve Llé, ab.	1 abat (no present) 1 capellà major (també rector de St. Miquel) 6 beneficiats altar major: -4 preveres, pt. -1 prevere, abs. -1 bene porcioner, unit a rectoria St. Miquel. 1 bene St An-Cosm,	1 abat (no present) 1 rector unit a la capellania major, pt i r 2 beneficis altar major: -1 prevere, pt i r -1 clergue, pt i r 1 bene St Ant-Cos, 1 desc/ 1 abs i nr	1 abat (no present) 1 rector unit a la capellania major, pt i r 1 cambrer, prior i vicari general 6 beneficis altar major: -3 preveres, pt i r -1 clergue de Roma, r -1 rector -1 clergue, abs i nr 1 persona V.Gràcia, vac. 1 bene St. Benet-Cosme-

²⁴⁷⁶. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 282r-v.

²⁴⁷⁷. ADG, *Notularum*, G-140-02900, f. 4r., 22 de novembre de 1687.

²⁴⁷⁸. BARRERA AYMERICH, M., *La mort barroca: ritus i rendes. Les parròquies de Castelló i Borriana com a unitat de producció i vida durant l'època moderna*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló i Publicacions de la Universitat Jaume I, 1996, p. 52-55.

²⁴⁷⁹. Veure les aportacions de GIRBAU, V., “Vida parroquial a la plana de Vic a finals del segle XVII”, dins *I Congrés d'Història...*, II (1984), p. 345-356.

	-1rc Sobreroca, ab. -1 clergue, ab. 1 ben St. Antoni, pt i nr 3 ben St. Jaume, abs	abs. 3 bene St Jaume, 2 abs 1 bene Onze mil V., abs	3 bene St Jaum, 2 abs i r 1 bene St Benet, abs i nr	Damià i Antoni, desc. 1 bene St Jaume, abs i nr 2 bene Onze mill verges, abs i nr
Capella de la Pietat	-	1 personat, abs	-	-
St Miquel d'Amer	1 rector, pt 1 capellà major	1 rector, pt i r	-	-
St Climent d'Amer	1 rector	1 rector, pt i r	1 rector, pt i r	1 rector, pt i r
St Cristòfol de les Planes	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene St. Miquel, pt. 1 bene Verge M, pt. 1 bene St. Salvador.	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene St Mique, abs i nr 1 bene St Miq-Antoni, pt 1 bene V. Gràcia, pt i r 1 bene St Salvador, pt i r	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene St Miq-An, pt i r 1 bene St Mique, abs, nr 1 bene V.Gràcia, abs, nr 1 bene St Salvador, pt, r	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene St Mi-An, ab i nr 1 bene St Mique, abs i nr 1 bene V.Gràcia, pt i r 1 bene St Salva, abs i nr
Capella del Remei	-	1 bene, abs	1 bene, abs i nr	1 bene, abs i nr
St Pere Sacosta	1 rector unit a les Planes 1 capellà, descon.	1 rector unit a les Planes	1 rector, pt i r, unit a les Planes 1 capellà, abs i nr	1 rector, pt i r, unit a les Planes 1 capellà, r
Les Encies	1 rector, pt i r 1 bene simple	1 rector, pt i r 1 bene, desc	1 rector, pt i r 1 capellà, vacant 1 bene St Narcís, abs i nr	1 rector, pt i r 1 capellà, desc 1 bene St Narcís, abs i nr
Cogolls	1 rector 1 bene (?)	1 rector, pt i r	1 rector, pt i r	1 rector, pt i r
Capella St Salvador	1 bene, pt i r 1 ermità	1 bene, abs i nr	1 bene, pt	1 bene, abs
Castell d'Hostoles	1 bene, pt.	-	1 bene,	-
St Feliu de Pallerols	1 rc-capellà curat, pt i r 1 diaca 1 bene Verge M. pt i r	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene V. Gràcia, pt i r 1 bene St Segimon, pt i r 1 bene St Joan, pt i r	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene V. Gràcia, pt i r 1 bene St 1 servitud, pt i r	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i nr 1 bene V. Gràcia, pt i r 1 bene St Segimon, pt i r 1 bene St Joan, pt i r
Capella del Roser	1 bene, pt i r	1 bene, pt i r	1 bene, pt i r	1 bene, pt i r 1 bene, pt i r
St Iscle de Colltort	1 rector	1 rector, pst i r	1 rector, pt i r 1 bene, desc	1 rector, pt i r
St Miquel de Pineda	1 prevere	-	1 rector, pt i r	1 rector, pt i r (unit a Sant Iscle)
St Esteve de Bas	1 sagristà curat, pt i r 1 setmaner simple, abs 1 bene mongil, pt i r 1 bene Cos Crist, abs 1 bene Verge M., abs 1 bene St. Salva, abs i nr 1 bene St. Sebas, pt i r	1 sagristà curat, pt i r 1 setmaner simple, abs 1 diaca, pt i r 1 bene mongil, pt i r 1 bene Cos Crist, abs 1 bene St. Cristòfol, abs 1 bene V. Gràcia, abs. 1 personat, abs i nr 1 bene St. Salvador, abs 1 bene Tots Sants i St. Climent, abs 1 bene St. Roc-Sebas, abs i nr	1 sagristà curat, pt i nr 1 setmaner, abs 1 diaca unit al setmaner 1 bene mongil, pt i r 1 bene Cos Crist, abs i nr 1 bene V.Gràcia, abs i nr 1 bene St Isid-Galde, vac 1 bene Roser, pt i r 1 bene St Salvador, abs 1 bene Tots Sants i St. Climent, r 1 bene St Roc-Sebas, desc	1 sagristà curat, pt i r 1 setmaner, pt i r - 1 bene mongil, abs i nr 1 bene Cos Crist, abs i nr 1 bene V.Gràcia, abs i nr 1 bene St Is-Gal, abs i nr 1 bene Roser, abs i nr 1 bene St Salvador, abs 1 bene St Esperit-Climent, pt i r 1 bene St Roc-Sebastià, abs 1 bene St Jos-Onof, pt i r

Les Preses	1 rector-setm curat, pt i r 1 bene Verge M, desc. 1 bene St. Jaume, desc.	1 rector, pt i r 1 bene St. Joan Evan i Jeroni, pt i r 1 bene St. Miquel 1 bene St. Jaume 1 bene Verge M, abs 1 bene Àngel Cust, abs	1 rector, pt i r 1 bene St Joan Evan i Jeroni, abs i nr 1 bene St Miquel, pt i r 1 bene St Jaume, abs i nr 1 bene St. Sagrament i Jacint, vacant 1 bene Verge M, abs i nr 1 bene Àngel Custodi 1 bene (s/advoc), abs i nr	1 rector, pt i r 1 bene, pt 1 bene, pt 1 bene V.Gràcia 1 bene St Jaume - - - -
Capella St Sebastià	-	1 bene, pt i r	1 bene Trinitat-St Gabriel, abs i nr 1 bene Sts Joan-Baudili, abs i nr	1 bene Trinitat-St Gabriel, pt i r 1 bene Sts Joan-Baudili, abs i nr
St Miquel del Corb	-	1 bene	1 bene St Josep, abs i nr 1 causa pia	1 bene St Josep, pt i r 1 causa pia, vacant
Joanetes	1 rector, abs i nr 1 prevere 1 bene St Mateu	1 rector, pt 1 bene St. Mateu, abs	1 rector, pt i r	1 rector, pt i r
Capella de St Mateu	-	-	1 bene abs i nr	1 bene, abs i nr
St Joan de Balbs	1 rector, pt	1 rector, pt unit a la rectoria de La Pinya	1 rector, pt unit a la rectoria de La Pinya	1 rector, pt unit a la rectoria de La Pinya
Puigpardines	1 prior de Puigpard., pt 1 prior de Manlleu, pt.	1 prior unit al monestir St. Domènec de Tremp, abs 1 vicari curat, r 1 bene Verge M., abs 1 bene St. Jaume, abs	1 prior unit al convent de St Jaume de Pallars de Tremp, abs - 1 bene Roser, abs i nr 1 bene St Jaume, abs i nr	1 prior unit a St Jaume de Pallars, abs 1 prevere, abs - - -
St Privat de Bas	1 rector 1 diaca/mongil, pt i r 2 bene Verge M, abs 2 1 bene St Valentí.	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 2 bene Verge M, 2 abs 1 bene St. Pere, pt i r 1 bene Roser, pt i r 1 bene St Valen, abs i nr	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 bene Verge M, abs i nr 1 bene St Pere, abs i nr 1 bene Roser, abs i nr 1 bene St Valen, abs i nr	1 rector, pt i r 1 diaca, pt i r 1 Verge M, abs i nr 1 bene St Pere, abs i nr 1 bene Roser, pt i r 1 bene St Valent, vacant
El Mallol	1 bene altar major, abs 1 bene St Bartom, abs	1 bene St Bartom, abs 1 bene St Justí, desc	Els beneficis són traslladats a St Privat: 1 bene St Bartomeu 1 bene St Justí, r	1 bene St Justí, desc 1 bene St Bartomeu, desc
La Pinya	1 rector, pt i r 1 bene St Antoni, abs	1 rector, pt i r 1 capellà, abs 1 bene St Joan-Bart, abs	1 rector, pt i r 1 capellà, abs i nr 1 bene St Joan-Bartomeu	1 rector, pt i r 1 capellà, abs i nr
Ridaura	1 prior-canonge de la Seu de Girona, abs 1 setmaner curat	1 prior-monestir de Camprodon 1 vicari, pt i r	1 rector, pt i r (en col·lació monestir de Camprodon).	1 rector, pt i r 1 bene Roser, nr
St Andreu del Coll	És el rector setmaner de Ridaura 2 bene V. Maria	-	És el rector de Ridaura 1 bene V. Maria, abs i nr	És el rector de Ridaura 2 bene V.Maria, abs i nr

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de Visites Pastorals, ADG. * L'última visita que es fa al monestir d'Amer és de 1673, i aquestes en són les dades. Les abreviatures indiquen el següent: "Bene" és beneficiat; "pt" és present; "r" és resident; "abs" és absent; "nr" és no resident, "desc" és desconegut.

En la visita de Jaume Cassador de 1588 s'anomenen, per primer cop, diferents concòrdies i resolucions entre el rector i els subalterns, ja siguin vicaris, diaques i beneficiats, sobre les obligacions i rendes, i amb l'obreria; complementàriament, la consulta de processos, sentències judicials i del *Notularum* de la cúria vicarial gironina, ens permet comprovar com aquestes s'allarguen fins al segle XVIII, prenent un nou sentit i abast (sobretot a les comunitats de preveres). Unes concòrdies i sentències arbitrals que confirmen el grau de conflictivitat que hi ha en el si de la comunitat eclesiàstica. En alguns casos són antics i vells acords, tal vegada medievals, encara vigents i en plena actualitat a l'època moderna. En trobem a Sant Miquel d'Amer (es refereix a un pretèrit instrument entre el rector i el capellà major), a Sant Cristòfol de les Planes (entre el rector i el diaca); a Sant Feliu de Pallerols (n'existeixen dos d'antics: una entre el rector i el diaca del 1297 –plantejada de nou el 1682 i 1688²⁴⁸⁰–, i una altra entre parroquians i els capellans), a Sant Esteve de Bas (les obligacions del benefici mongil resten escrites –amb plets el 1784, 1788 i 1804²⁴⁸¹–; el 1305 hi ha una repartició de misses entre el setmaner i el sagristà, posada en dubte i interpel·lada el 1717 i 1725 per incompliment del sagristà Francesc Murlà;²⁴⁸² el 1536 s'uniren perpètuament el benefici diaconil amb el setmaner, i també existia un 'instrument antic' que regulava les feines entres el sagristà, el setmaner i el mongil), a Sant Privat de Bas (el 1724 es cita una concòrdia entre l'obra i els beneficiats referent als ornaments) i a Les Preses (el 1622, el visitador emeté una sentència favorable a mossèn Baldiri Mates, obtentor del benefici de la Verge Maria sobre un cens d'un parell de gallines que li feia Bartomeu Roura, pagès de Batet de la Serra).²⁴⁸³ No és un fenomen exclusiu de la diòcesi gironina, sinó que n'hem documentat a El Collsacabra: a Sant Vicenç de Susqueda, les obligacions del sagristà quedaren estipulades i contingudes en un acte pres a la cúria de Vic per Berenguer Vidal, notari de la cort del vicariat, el 5 d'agost de 1345, i encara vigent en el segle XVII.²⁴⁸⁴ Joan Bada conclou que “la presència creixent de religiosos amb l'església oberta al culte pal·lià, en part, aquesta necessitat [de rectors amb vicaris], però també creà una sèrie

²⁴⁸⁰. ADG, Processos moderns, C-001-07111, n. 92 i C-001-07461, n. 442, Francesc Vila i d'Ombert, diaca, contra Feliu Benages, rector, ambdós de Sant Feliu de Pallerols, sobre la inobservància d'una concòrdia.

²⁴⁸¹. ADG, Processos moderns, C-001-01313, n. 26, Jaume Dou i Josep Badia, pagesos de Sant Esteve de Bas, contra Llorenç Veguer, prevere del mateix lloc, pel benefici dit de la mongia de Sant Esteve de Bas, 1784; ADG, Processos moderns, C-001-00785, n. 147, Llorenç Veguer, obtentor del benefici de la mongia de Sant Esteve de Bas, contra la comunitat de preveres d'aquest lloc, sobre el dret a tenir el lloc immediat en les funcions després del sagristà i el domer, i ADG, Processos moderns, C-001-01437, n. 150, Francesc Sidera, obrer de Sant Esteve de Bas i el seu germà, Joan Sidera, clergue, contra Gaspar Antiga, prevere, pel benefici de la mongia de Sant Esteve de Bas, 1804.

²⁴⁸². ADG, Processos moderns, C-001-07724, n. 115, Fortunat Clavella, domer, contra Francesc Murlà Santigosa, sagristà, ambdós de Sant Esteve de Bas, sobre l'observança d'una antiga sentència arbitral i ADG, Processos moderns, C-001-04637, n. 172, Jaume Alsina, domer, contra Francesc Murlà Santigosa, sagristà, ambdós de Sant Esteve de Bas, sobre el compliment de la sentència arbitral a propòsit de les relacions entre els dos.

²⁴⁸³. ADG, Processos moderns, C-001-00423, n. 423r., 14f.

²⁴⁸⁴. AEV, 1213/2, St Vicenç de Susqueda, 1618, f. 62v.

d'enfrontaments, alguns dels quals ja venien del segle XIII, sobre el dret d'enterrar, de predicar, de confessar, etc., que dificultaven la pau i la concòrdia entre ambdós clergats".²⁴⁸⁵

A totes i cada una de les visites del segle XVII s'enumeraran les obligacions de cada membre: però, perquè? No queda prou clar? És necessari? Segurament que si, per atendre a les noves incorporacions i a la creixent demanda. Es posaran al dia les concòrdies o s'afegiran altres imposicions i deures, i es delimitaran més clarament llurs funcions a mesura que augmenta el número de clergues o canvia un d'ells: a Sant Esteve de Bas, el 1610, "per quan lo sacristà de dita yglésia ha demanat y demana la servitut del benefici de sant Onofre y per no sabè en què està obligat lo dit benefici eo lo obtenint aquell mana am en Casals, beneficiat de dit benefici que, dins dos mesos, aporte y fassa obtenció a sa Senyoria de la dotalia"²⁴⁸⁶ i el 1615, es manà a tots los preveres "que lo dia de Nadal, Setmana Santa y qualsevol festa principal que y haurà missa matinal cantada haja de acudir a cantar dita missa, sots pena de excomunió y un sou per cada vegada que faltará applicador a la obra salvo en però que los dits capellans no stigan impeditos de malaltia o altre legítim impediment";²⁴⁸⁷ a Sant Andreu del Coll, el 1617, manarà al rector "que quiscuna semmana celebre dos cantars per les ànimes, en la present església, fins que lo diner avansat sie distribuït y que los diumenge antes los publique";²⁴⁸⁸ a Sant Feliu de Pallerols, el 1660, s'estipulà entre el rector i diaca i els tres beneficiats (de Gràcia, del Roser i dels Sants Joan Baptista i Evangelista) l'assistència a les misses en cas de falla dels dos primers i llurs salaris; el 1671, a Les Preses, el rector pot comunir, tocar les campanes i dir la Passió, pagant-li el que li toca i a Sant Privat de Bas el diaca se'l facultava a guardar i inventariar la plata, ornaments de roba i joies de l'església, davant la petició del bisbat i vuit anys després, havia d'obrir la porta a punta de sol i tancar-la fins al toc d'oració. Val la pena assenyalar la recordança d'una concòrdia entre els rectors i els obrers de La Pinya, el 1680,

"Desitjant sa Il·lustríssima Señoria llevar tota manera de litigis y establir la pau y bona correspondència entre lo rector y parochians de la present iglésia, disposa, ordena y mana les coses següents: y primerament que en la professó de Sant Miquel se donen al rector sis sous de plata y dinar competentment. Item que en tots los Diumenges del any sia dit rector tingua y obligat en haver de fer la professó per lo radedor de la Iglésia y sementiri [com se acostuma] y que en lo pedró diga un dels sants quatre evangelis axí y conforme és de costum y altrement concordat amb lo acte de concòrdia feta y firmada per dit rector, batlle, jurats y obrers en poder de Juan Dens, notari del Mallol als 7 del mes de maig de 1669. Item que, de assi al devant, des del dia de Sant Miquel de maig fins a Sant Miquel de setembre, dit rector sia obligat en dir en la present Iglésia la passió y fassa per son escolà tocar la campana, pero quant dit son escolà estigués impedit dega demanar a algú dels parochians que la toque, declarant que per malaltia o legítim impediment no estiga obligat a fer-la dir per altre sacerdot. Item que los parochians estigan obligats en donar y pagar a dit rector per dret de dita passió lo que està expressat en dit acte de concòrdia, ço

²⁴⁸⁵. BADA, J., *Història del cristianisme...*, p. 121.

²⁴⁸⁶. ADG, P-81, St Esteve de Bas, 1610, f. 20r-21v.

²⁴⁸⁷. ADG, P-84, St Esteve de Bas, 1614, f. 66r

²⁴⁸⁸. ADG, P-85, Ridaura, 1617, f. 87v.

és per cada casa un parell de bous, un mesuró y per la de dos parells, dos, y axí mateix de tres masurons de blat net, bo y rebedor, y que dit blat dega replegar-lo obrers y si dit rector vulla replegar-lo per si o per son compte puga. Item que dit rector sia obligat de fer aquella professó que fa, se acostuman de fer en alguns Puigs conforme se acostumave y en recompensa del treball y tènua retribució, exonera la Il·lustríssima a dit rector de fer més de una professó, la primera dominica del mes per la confraria del Roser, axí que està dient lo Evangeli en lo padró equivalga per la que ha de fer segons la concòrdia per no aparèixer bé que en un mateix dia se fassan dos professons. Item que en la presència que tenia dit rector de que en ocasió de enterros y honras degue ell fer tocar las campanas y cobrar-ne lo estipendi degut mana sa Il·lustríssima que se estiga al costum fins assi observat y que no se innove. Item que de la almoyna de la obra, se donen per la benedicció vuyt offertas al rector y dos al escolà y que en las demás almoynes se observe lo costum de cobrar-ne deu tant solament per dit rector. Item que lo rector sia tingut y obligat en aportar un codern y en ell assente tots los diumenges lo que procehirà del bací de las ànimas y axi mateix en altre part de dit codern assente lo ques traurà de dit bací notant, per quantas missas o cantars haurà de servir lo diner ques traurà de la caixa. Item mana a dit rector que tots los diumenges publique després los manaments, las missas y cantars de aquella semana y assenta los dias en què se hauran de celebrar aquells, com és de consuetut en dita y demás iglésias. Item que per las missas que celebrarà dit rector en parochial de Sant Joan de Balps puga pendrer del bací de las ànimas tres reals plata de caritat per quiscuna missa conforme disposa y ordena la bona memòria del señor don Bernat de Cardona son predecessor en la visita que feu en la present Iglésia. Item que en dias de Festa anuals o majors si lo poble voldrà ques cante la missa puga conduhir un sacerdot a llurs gastos y dega pagar a dit rector lo estipendi degut per lo cantar. Item que en quant a la administració dels baptismes mana que sia observat lo disposat en dita concòrdia, ço és en exigir-se dos sous de plata, un per lo rector y altre per la obra”.²⁴⁸⁹

d. El rector o benefici curat

La cura d'ànimes anirà a càrrec del rector i haurà d'exercir la missa els festius. En el cas de Sant Miquel d'Amer, s'anomena 'capellà curat' i ha de celebrar les misses dominicals diürnes i nocturnes al monestir. A Sant Esteve de Bas, el 1730, s'exhortava al “rector Gaspar Raspau que fassa una sèrie refflexió sobre la omissió que fins vuy ha tingut en lo compliment de esta obligació de tantas manera gravíssima”.²⁴⁹⁰ El rector de Les Preses, a més de les celebracions eucarístiques i la cura d'ànimes, havia de preocupar-se de la il·luminació, procurar oli als obrers, “*empaliare, enrramare et alia facere cum sit solus*”. De fet, moltes de les responsabilitats dels rectors consisteixen, en paraules del visitador, en ‘tot allò que se sol fer’, a Girona, o ‘segons consuetud’, a Vic. A les visites d'Antoni Pasqual s'indica quin rector té l'obligació de fer i actuar com a diaca; si és així, els salaris haurien de ser majors, per haver-li augmentat les atribucions. La figura del setmaner o domer, exclusiva de la diòcesi gironina, exerceix tasques de rector, alternant-ho setmanalment amb el rector pròpiament (sobretot dir misses, per això també pot tenir la cura d'ànimes).

²⁴⁸⁹. ADG, P-106, La Pinya, 1680, p. 121v-122r.

²⁴⁹⁰. ADG, P-117, St Esteve de Bas, 1730, f. 252r.

Trobem als rectors vigatans (amb una diferència abismal amb els gironins) força absents de les seves parròquies (coincidint amb els beneficiats). El més greu és la seva falta en el moment d'arribada del bisbe, per qualsevol motiu de visita, ni preveient-ho (cosa que implica, als ulls del bisbe, una descura en altres ministeris i ben diferent del càrrec vacant per mort); un fenomen estès arreu de la geografia, per exemple la visita a Arenys de Munt del bisbe Pontich, segons les memòries de mossèn Jaume Avellà, que podia donar-se per les friccions entre rectors i bisbes.²⁴⁹¹ El 1591, a Sant Joan de Fàbregues, es trobà amb “monsenyor Galceran Homs, prevere vicari de Pruit ab sa licentia, bene y deservint a la present iglésia, ministrant sacrament ab la licentia dich tenir de paraule del senyor Cabriol. Item visità la persona de vicari, lo qual també digué tenir licentia de paraula per a administrar sagrament accepto del sacrament de penitència”.²⁴⁹² Els rectors de Sant Privat de Bas (1634) i de Joanetes (1591), residien a Roma; a Pruit i Falgars (1626) no aparegué el rector enlloc; a Taverdet (1615) el rector Pere Sala no feia residència personal segons el delataren els hereus de l'últim rector; el 1593, a Sant Vicenç de Susqueda, el rector Gabriel Marquès no hi era per estar amb una dona, pel que se'l reclamava a presentar-se davant la cúria episcopal; i a Sant Martí Sescorts, el 1592,

“Lo Santíssim Sagrament y lo demás nos pogué visitar per raó que lo dit rector ni vicari m^o Siprià Romeu no acudiren avent repicat lo monjo les campanes y fet senyal que per dita raó. Fonc despedit manament als dits venerables rector y dit vicari que, a pena de excomunió y de deu ducats, compareguen lo un dels dos vuy o de mà per tot lo dia en la iglésia parrochial de [Santa Maria de] Corcó o de Sant Julià de Cabrera”.²⁴⁹³

Entre les obligacions i feines principals dels rectors es situa, com hem dit, en primer lloc, l'exercici de la cura d'ànimes, l'administració dels sacraments i l'ofici de la missa els diumenges i festius de precepte, i/o altres dies de la setmana (“*Sacramenta per proprium Parochum administrentur*”).²⁴⁹⁴ També les consuetes de Sant Julià de Cabrera i Sant Joan de Fàbregues, ambdues del segle XVII, fixaren per escrit aquesta pràctica (<AD> núm. 22 i 30). A més, segons les visites pastorals, segueixen altres tasques:

- Fer cremar la llàntia davant del Santíssim Sagrament i donar llum a l'església.

²⁴⁹¹. SIMON, Antoni, *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva. Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna*, Barcelona: Curial, 1993, p.34: “Nota que als 6 de novembre de 1692 lo Sr. bisbe de Girona vingué en Arenys per visita y no trobant-hi lo rector (qui ere lo Dr. Anton Serra), lo qual se n'ere anat a Barcelona per por del bisbe, per algunas cosas de murmuració que havian corregut, y lo bisbe, en haver visitat, li despedí unas lletras manant-li que comparagués dins tans dias perçonalment per respòndrer al que importava en dita visita. I lo dit bisbe se entretingué alguns dias en Arenys de Vall, que avían parat a la casa del Dr. Arquer, prop casa-n Vallalta, çota dels Caputxins, y d'aquí estant anà a visita St Iscla, St Ciprià y Canet, tornant-se'n després a dita casa. Això, diu, feya per aguardar que passassen los dias dins dels quals havia de comparèxer dit rector. Y lo dia de St Martí, a vista de que lo rector no y ere, y per ésser la festa major de Arenys de Munt, assistí en lo offici fent-lo dir per un de sa família, y ell volgué predicar del presbiteri estant, en què estava assentat ab una cadira. Y després se'n tornà acabat lo ofici en la casa de Arenys de Vall y no volgué quedar a dinar, encara que-l convidaren”.

²⁴⁹². AEV, 1241/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 19v.

²⁴⁹³. AEV, 1209/3, St Martí Sescorts, 1592, f. 112v.

²⁴⁹⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 153-155, Lib. III. Tit. XI. Cap. 4.

- Assistir al nomenament d'obres i confreres majors, en el moment de fer el canvi i els obliga a acceptar el càrrec.
- Controlar als beneficiats i segresta-li els fruits si incompleix.²⁴⁹⁵ Per exemple, és habitual sentir aquesta frase: “mana al rector de la present isglésia [de Sant Privat de Bas] avise a dits beneficiats, y si dintre de un mes després de ésser avisats no curen de fer ditas servituts, ara per les hores secresta los fruyts de llurs respectius beneficis y anomena en sequestrador”.²⁴⁹⁶
- Excomunicar parroquians i no admetre als exclosos a l'església.
- Custodiar els béns pertanyents a la parròquia i supervisar-ne les obres, si bé en proposa de noves o les ordena. A Vilanova de Sau, el 1605, el rector era “tingut y reputat per patrimoni de aquella iglésia, lo defesarà per mà de justícia, oposant-se la causa a pena de excomunió major”.²⁴⁹⁷
- Supervisar els comptes de les obres, confraries, administracions i acptes.
- Rebre les denúncies de robatoris, deutoris, etc.
- Custodiar una de les dues claus de les caixes de cabals o porta de l'església. Per exemple, el 1618 mana al prior de Sant Corneli “fer pany y clau a la porta de dita església y dita tinga lo rector de Sant Privat [de Bas] perquè puga anar a dir missa en pena de seqüestració de fruyts”.²⁴⁹⁸
- Fer els inventaris de la plata i vestimentes.
- Permetre les vendes (de ciris, per exemple) i manlleus.
- Cobrar les pensions de censals.
- Ensenyar la doctrina cristiana.
- Portar a terme els manaments i decrets de la visita pastoral. Per exemple, a Ridaura, el 1680, es mana arreglar la teulada i escala del campanar, “y que lo senyor rector se li mane

²⁴⁹⁵. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 187: “120. Los beneficiats en cada parròquia, particularment los domers diaconils, que solen ser simples y participaran de la primícia y oblacions, com los curats, tindran gran atenció en cumplir a las obligaciones de sos beneficis, en la conformitat que se troba en las dotalias d'ells o en las visitas, y singularment manam als domers, diaconils, clavers o altres que participan ab lo curat de la primícia y altres oblacions de la iglésia que quant lo pàrroco està ocupat confessant en la iglésia, que ells ministren lo sant sagrament de la Eucharistia als que voldran rebre-lo de que hi ha gran falta en lo bisbat, persiadintse los domers que no deuen fer-ho, y se enganyan molt, que a més de la obligaciones que tenen per rahó de sos beneficis, deuen ajudar al pàrroco en tot lo que concerneix al bé del poble, y per consequent deuen ministrar lo sagrament de la Eucharistia en estos casos”.

²⁴⁹⁶. ADG, P-103, St Privat de Bas, 1667, f. 262v-262r.

²⁴⁹⁷. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605, f. 17v.

²⁴⁹⁸. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 90v.

que done rahó si ses fet en dit temps y que dins vuit dies després de dita festa fasa dita relació”.²⁴⁹⁹

· Netejar l’església en general, com diuen les sinodals de Vic, amb algunes excepcions.²⁵⁰⁰

· Visitar als malalts (“*Rectores Parochianos suos infirmos visitent*”).²⁵⁰¹

· Escriure els llibres parroquials.

· Regular els horaris de les funcions litúrgiques, les persones que les han de dir i les esglésies, altars i capelles on les poden dir.

· Publicar les misses de sufragi i els manaments de les visites pastorals.

· A Les Preses, el 1671, “que en temps questat desde Santa Creu de Maig fins a Santa Creu de setembre, aja de comunir lo temps, y fer tocar las campanas, y dir o fer dit la Passió y que per aquella se li don tot lo que és acostumat donar a sos predecessors o a altres conforme en tot la consuetut de la present parochia”.²⁵⁰²

²⁴⁹⁹. ADG, P-106, Ridaura, 1680, f. 102v.

²⁵⁰⁰. *Constitutiones Synodales Dioece. Vicen...*, p. CXC-CXCI: “X. Als Reverents Pàrrocos, y altres regint cura de animas de nostre Bisbat (encaraque per la misericòrdia de Déu estam satisfets de son zel en descàrrech de nostra obligació), encarregam lo següent: que procuren a esmerarse en la limpiesa de las Iglésias, y decència dels vasos, y ornamentals Sagrats; perquè a demès que est cuydado és molt degut en la casa del Senyor, aquest esmero en los ministros de la Iglésia, afficiona als Faels a la assistència, y los infundeix respecte; essent llastimosa, y deplorable vergonya, que las Iglésias estigan plenas de pols, y los Retaulas, y Altars, tant plens de talaranyas, y sens adorno, que no se sufriria tant descuyt, y descompostura en sas pròpris casas. Y servint immediatament a las Sagradas funcions, y Sant Sacrifici, uns ornamentals, Corporals, y Purificadors, que qualsevol home curiòs ja lo auria abandonats, fins per los profans usos de sa casa.”

²⁵⁰¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 149-150, Lib. III. Tit. XI. Cap. 1 i *Constitutiones Synodales Dioece. Vicen...*, p. CXCI-CXCII: “XIII. Tingan molt cuydado dels malalts de sas Parròquias, visitantlos, y consolantlos, y exhortantlos també sie menester, a que disposen ab temps sos Testaments, y rebian los Sants Sagraments, y procuren per si, o per altre medi, que nols falte, quilis exhorte en la tremenda hora de la mort”.

²⁵⁰². ADG, P-104, Les Preses, 1671, f. 90r.

- Té la potestat d'admetre uns o altres clergues, els quals controlà en tot (segons les sinodals vigatanes, i enviar-ne informes secrets a Vic):²⁵⁰³ el 1723, a Santa Maria de Corcó, “manam al rector que en los cantars de ànimas no admetia més sacerdots, que lo vicari o altre en lloch de ell”²⁵⁰⁴ i a Sant Joan de Fàbregues “no admetia (com no pot) per padrí del baptisme a ningun sacerdot ni ordenat *in sacris* y expresse en las partidas lo dia que nasqué lo ques bateja y també lo cognom de la mare propi a demés del que pren del marit, y així mateix quant altre sacerdot bateja que ho fa de llicència sua”.²⁵⁰⁵
- S'encarregarà de convocar les conferències morals.

e. El benefici diaconil o diaca

En trobem, bàsicament, a parròquies gironines. Fan la feina més pesada física i mentalment, seguint els requeriments del rector. És freqüent fer-lo celebrar en dies laborables, tocar les campanes, obrir i tancar l'església, preparar l'església i altar pels oficis, ensenyar als infants o efectuar batejos. A Sant Iscle de Colltort, el 1591, en absència temporal del rector, el vicari actuava en nom seu; a Sant Esteve de Bas el càrrec de diaca estava unit al del setmaner, i també existia el beneficiat mongil o conventual (i que per la denominació sembla propi d'un monestir), que ajudava al rector; i a Sant Feliu de Pallerols, el 1588 estava a mans de Narcís Masdéu, canonge i tresorer emèrit de la Seu de Girona) i el 1606 havia d'exercir la cura d'ànimes dels habitants dels masos de Viladecàs d'Amunt i d'Avall, La Badia i La Badieta, escoltar confessions per la Quaresma i resar solemnement a les misses matinals. El 1617, a Sant Esteve de Bas, es manarà al diaca “que, de aquí al davant, hage de escombrar la yglésia de quinze en quinze dies”;²⁵⁰⁶ el 1621, a Sant Privat de Bas havia de servir el vi blanc de la missa al rector i als altres preveres; el 1637, a Sant Cristòfol de les Planes, el diaca no feia el que li pertocava, per això li passen l'avís,

“per qual lo obtenint lo benefici diaconil de la present isglésia és obligat, entra altrás càrrecs, en acompanyar lo rector de la dita isglésia en la administració dels sagraments, tant dins la dita isglésia com fora della, quiscun en la dita obligació lo obtenint dit benefici vuy dia present y fassa alguna falta eo complint a son benefici, mana al obtenint dit benefici que de aquí al davant cumple amb dita obligació a pena per cada vegada que fassa de dos sous barcelonesos applicadoras a per las horas a la obra de dita isglésia, manant als obres de aquella aplican de excomunicació mayor la executen per que tinga effecte lo present mandato”.²⁵⁰⁷

²⁵⁰³. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CXCIII: “tingan una llista de tots los de sa Rectoria, que pretenen algun Orde; encaraque residescan fora de sas mateixas parròquias, encaraque habiten en Vich, en Barcelona, en Cervera, o en altre qualsevol part. Que ab temps procuren informar-se sagasment, y per conductos segurs, de las suas inclinacions y costum, com, y també del que se jan aprofitat, y de tot allò, que conduesca, per informar-nos plenament quant vinga lo cas.”

²⁵⁰⁴. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 290v.

²⁵⁰⁵. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 288v.

²⁵⁰⁶. ADG, P-85, St Esteve de Bas, 1617, f. 90v.

²⁵⁰⁷. ADG, P-96, Les Planes, 1637, p. 45r.

En la descripció de l'altar major de cada visita pastoral es fa referència a les persones que s'ocupen del lloc, el càrrec que desenvolupen i les tasques que els corresponen. La residència contínua és un tema que preocupa especialment als visitadors, per això mai s'obliden de mencionar-la. Per exemple, a Sant Feliu de Pallerols, el 1691, es mana “al obtenin lo benefici diaconil en la dita isglésia fundat que, *in continenti* després de la publicació de la present visita, cumple las obligaciones ha las quals està obligat per respecte del dit son benefici las quals constan en la visita”²⁵⁰⁸ i alguns anys després,

“Atenent dit Senyor visitador que lo obtenint lo benefici Diaconil en la present iglésia fundat se troba rector de la iglésia parrochial de Sant Iscla de Colltort ahont *deu fer contínua y personal residència*, segons lo estatuit per lo segrat Concili de Trento, sagrats cànons y constitucions Cinodals, *et a jure naturali et divino* per rahó de la qual no pot personalment cumplir las obligaciones de dit son Benefici Diaconil, singularment la de acompanyar lo Rector de la present iglésia en la administració del Santíssim Sagrament y per cumplir esta y demás obligacions de dit benefici Diaconil *faltaria a cumplir la més principal que és residència personal en la rectoria*, singularment distant està com dista de la present vila de Sant Faliu de Pallarols, dos horas poch més o menos: perçò mana dit Senyor visitador al dit obtenint lo benefici diaconil que mentres obtindrà dita rectoria de Sant Iscla, fassa servir y cumplir las obligaciones de dit benefici diaconil per sacerdot obté y idoneo y que tinga las qualitats requisidas per fer la servitut de dit Benefici Diaconil sots las penas estatuida per los sagrats canons contra los residents que no resideixen en sa pròpia parrochia y contra los que no fan cumplir las servituts dels beneficis quan ells matexos se troban impedit per no cumplir”²⁵⁰⁹.

f. El sagristà

A la diòcesi de Girona, aquest càrrec pot assimilar-se, en força ocasions, amb el de rector, mentre que a Vic, les seves atribucions van més enllà de l'ordre purament material i espiritual de les esglésies, i no sembla que pugui exercir la cura d'ànimes. En les visites d'Andrés de Sanjerónimo i Arévalo de Zuazo s'indiquen les obligacions de tots els sagristans, que coincideix en fer cremar els ciris, pagar tota o una part del dret de visita (Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí Sescorts, Sant Vicenç de Susqueda, Tavertet, Pruit, Sant Martí Sacalm i Sant Romà de Sau); donar candeles per les misses que es diuen a la parroquial (Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí Sescorts, Tavertet, La Vola, Pruit i Sant Martí Sacalm); comprar la palma de benedicció de Rams (Sant Romà de Sau i Vilanova de Sau); pagar la cera del segell de monument i dels ciris pasquals (Sant Romà de Sau); fer rentar la roba (Sant Martí Sescorts i Tavertet); tocar o fer tocar les campanes (Sant Vicenç de Susqueda, Tavertet i Sant Martí Sacalm); donar hòsties i vi a les misses i posar aigua neta a la pica beneitera i fonts baptismals (Sant Vicenç de Susqueda); netejar la làmpada del Santíssim (Sant Martí de Querós); encendre candeles per l'ofici (Sant Joan de Fàbregues); pagar l'empal·liada per Nadal (Tavertet i Vilanova de Sau), celebrar misses

²⁵⁰⁸. ADG, P-109, St Feliu de Pallerols, 1691, f. 141v.

setmanals (Sant Esteve de Bas) i escombrar l'església (Sant Joan de Fàbregues, Pruit i Sant Martí Sacalm). A Sant Vicenç de Susqueda, la visita de 1589, especifica que el beneficiat de santa Margarida esta unit al sagristà i al benefici mongil.

A Sant Esteve de Bas, entorn els anys trenta del segle XVII, s'havia originat un conflicte entorn la celebració de les 'misses conventuals', entre el sagristà i el domer; aquestes eren les misses oficials de la comunitat de preveres, a la que estaven obligats participar-hi tots els membres. Hi intervé un factor inqüestionable que pot passar desapercebut: l'arrendament o subarrendament d'un càrrec religiós amb cura d'ànimes. Dins una comunitat de preveres, com és aquest cas, els arranjaments entre els seus membres degué ser quelcom quotidià. Així és com ho narra el visitador,

“Visitant la present yglésia ha trobat sa senyoria que la sacristia y la doma tenen obligació per rahó de los beneficis de dir alternativament per semanas las missas conventuals y que lo obtenint la doma que és Joseph Pagès y de Vallgornera lo qual troba sa senyoria que no comple amb las obligacions de dit son benefici; mana al sacristà de la present yglésia que ha arrendador de dita doma, que dins tres semmanas pròxims, lo avise de part de sa senyoria que per ell o son procuradors comparega devant de part donar rahó com no comple amb dita servitut amb comunicació que, passat dit termini, se sacrestaran los fruyts de dit benefici per a complir amb las obligacions de dit benefici lo qual mana al sacristà comple en virtut de santa obediència y a pena de deu lliures aplicadores”.²⁵¹⁰

En les visites pastorals queda reflectit l'incompliment de determinades observances i deures (tot i que no és el més usual hi és present): el diaca de Sant Privat de Bas, el 1610, tingui neta i endreçada l'església i el de Sant Esteve de Bas, el 1615, després de dir la missa, deixi les robes ben plegades i ajudi a cantar els oficis en determinades festes de l'any. Són les obligacions gairebé típiques, que per les circumstàncies que siguin, deixen de portar-se a terme, a vegades, pel fet de no estar regulades i que semblen haver-se oblidat. També poden ser els hàbits religiosos en els oficis, amb l'obligatorietat de portar sobrepellís, roquet o garnatxa; poden ser l'execució dels aniversaris, novenals, cap d'any, misses d'estaca, establerts en testaments, llegats pius i fundacions –el que havia passat a Ridaura i Sant Esteve de Bas, el 1615; o fins i tot deixar de dir misses els diumenges o festius, a Sant Feliu de Pallerols, el 1680. Si no les han de fer els rectors, es mana que ells ho facin fer i obliguin el seu compliment.

²⁵⁰⁹. ADG, P-110, St Feliu de Pallerols, 1698, f. 567v-568r. La cursiva és nostra.

²⁵¹⁰. ADG, P-94, Sant Esteve de Bas, 1634, p. 37v-38r.

g. Els beneficiats simples

-Característiques generals

Alguns altars i capelles d'esglésies estaven administrats pels beneficiats simples. Al costat de l'obediència religiosa que suposava la seva institució i dotació per particulars, clergues o laics, fruit de les seves necessitats espirituals els beneficiats, van esdevenir unitats econòmiques autònomes a l'interior de les parròquies. Estaven exempts de qualsevol responsabilitat pel que fa als serveis espirituals de la parròquia (cura d'ànimes, ofici diví i administració dels sagraments), i celebraven la missa i els oficis setmanals determinats en la de fundació i dotació del benefici.²⁵¹¹ Es convertiren en la sortida més freqüent per a col·locar els fills fadrísters de la petita noblesa rural, però també, pel seu baix salari, pels canvis sobtats, els abandonaments i les renúncies, foren un escaló en la carrera eclesiàstica de molts d'ells, tal com ha posat de manifest Llorenç Ferrer.²⁵¹² El nivell de formació intel·lectual podia ser del tot baix i elemental (la simple tonsura), afavorit per l'endogàmia dels patrons.

Pel cas dels beneficiats del monestir d'Amer, la qüestió variava lleugerament: la regla permetia l'admissió de clergues dins la comunitat monàstica, però únicament a títol d' 'hostes', tal com ha estudiat Ernest Zaragoza.²⁵¹³ La seva presència dins el monestir, tal com afirma Adalbert de Vogué, "se'n dedueix, per tant, que es pot celebrar l'eucaristia a casa, concretament a l'oratori del monestir. En lloc d'estar obligats a sortir, els diumenges i festes, per anar a Missa a l'església, els monjos tenen a la seva disposició un o més preveres i diaques, aptes per a celebrar al monestir mateix".²⁵¹⁴ Tot plegat ofereixen un panorama del baix clergat creixent i elevat en número, almenys fins el 1753.

Els beneficiats simples de les parròquies gironines són, amb molta diferència, els que han generat més documentació entre tots els clergues, mentre que els vigatans semblen despreocupar-se'n. Les constitucions sinodals de Manuel Muñoz de 1748 recullen, a l'apèndix, l'obligació que té el bisbe de visitar els beneficis ("*Qualiter Beneficia visitari debeant. Const.*

²⁵¹¹. MARQUÈS, J. M., "Fundaciones de beneficios en el Obispado de Gerona, s. XII-XVIII", Roma: Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1989, p. 493-507 i PUIGVERT, J.M., "Benefici eclesiàstic", *DHC*, p. 116-117.

²⁵¹². FERRER ALÒS, L., "Fills a l'Església. Una estratègia de reproducció de la petita noblesa a la Catalunya Central (segles XVII-XVIII)", dins *Església, societat...*, p. 449-472 i ÍD., "Fratelli al celibato, sorelle al matrimonio. La parte dei cadetti nella riproduzione sociale dei gruppi agiati in Catalogna (secoli XVIII-XIX)", *Quaderni Storici*, XXVIII/83 (1993), p. 527-554.

²⁵¹³. ZARAGOZA, E., "Beneficios de las abadías benedictinas de Montserrat y de la diócesis de Gerona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 73 (2000), p. 129-160 i ÍD., "Beneficis de les abadies gironines (s. XVIII)", *Anals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLI (2000), p. 389-417.

Tarrac.” i “*Beneficia obtinentes, dotalia suorum Beneficiorum, & Notario, seu Scribae Curae Vicariatus ostendant*”).²⁵¹⁵ Les visites pastorals són una font excel·lent per fer el seguiment detallat d'un benefici, ja que repeteixen sense cansament cada un dels beneficis que hi ha fundat a cada altar, tal com ha estudiat Pla Alverola i mossèn Pagès.²⁵¹⁶ Però pensem que, malgrat l'extensió i propagació del beneficiat, no totes les esglésies parroquials disposaven de beneficis simples: per exemple, a Vilanova de Sau, La Barroca, Sant Julià de Llor, Sant Joan de Balbs i Sant Iscle de Colltort, i molts altres estaven tristament proveïts, com a Falgars, el 1618, “lo qual no consta quil té, ni quil ha fundat ni que tingui renda sinó que diuen que en dit altar està fundat benefici sots invocació de Nostra Senyora y lo dit altar està pobrament ornat”.²⁵¹⁷

El rector és el mitjancer i pont de comunicació entre el beneficiat, els patrons i el bisbe. És el que, com a coneixedor de l'acta de fundació i creació del benefici, li transmet el salari, li fa complir els manaments episcopals, li segresta els fruits, i en definitiva, controla el seu desenvolupament i moviment. Hem localitzat manaments relacionats amb tots aquests aspectes: a Sant Martí Sescorts, el 1590, “en la visita proppassada fonch anomenat en sequestrador lo venerable rector de dita yglésia qui de dits fruyts compràs dos tovalles y pagàs la servitut de aquell”²⁵¹⁸ i a Sant Feliu de Pallerols, el 1598, manava “al rector, a pena de 10 lliures, que no defraudi al beneficiat de Nostra Senyora de Gràcia en els aniversaris que li toquen y és cridat pels fundadors ab los demás beneficiats el que els pertany”.²⁵¹⁹ A Sant Andreu del Coll, el 1617, li mana “que tinga compte y vigilància en què se fassa la servitut de dit benefici”²⁵²⁰ de la Verge Maria i a Sant Privat de Bas, el 1667, perquè se'ls notifiqui el decret episcopal, “mana al rector de la present isglésia avise a dits beneficiats, y si dintre de un mes després de ésser avisats no

²⁵¹⁴. DE VOGÜÉ, Adalbert, “Gènesi de la Regla Benedictina”, dins SANT BENET DE NÚRSIA, *Regla per als monjos...*, p. 42.

²⁵¹⁵. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 125: “Tit. 4. *De Fide instrumentorum*. Cap. VIII. “*Ordinari in suis Visitationibus, etiam beneficia quecumque, visitent, reponendo in processu Visitationis, visiten Ecclesiae, post memoriam invocationis Beneficii, & Altari, in quo fundatum est, & onerum ipsi annexorum, nomen etiam possidentis, & ad cuius vacationem, & quo titulo illud abtinuerit, & quod praecipuum est, redditus omnes (solerti diligentia conquistos) ad tale Beneficium pertinentes, notent, memorando, & praekalendarando instrumenta, & personas, quibus tunc temporis redditus exiguntur; pro cujus majori observantia Rectores, & Communitates Clericorum, eo ipso quod notitiam habeant, de visitatione per suos Ordinarios, vel eorum Visitatores facienda, convocent omnes Beneficiatos suae Ecclesiae absentes, ut per se, vel per Procuratores bene instructor, suorum beneficiorum rationem reddant; Secretario autem visitationis pro major labore, a Visitatore modicum aliquod stipendi designetur, ex redditibus Beneficii solvendum, vel si oportuerit, ex oneribus Beneficii, pro illa Vice, deducendum*” i Cap. IX.

²⁵¹⁶. PLA ALVEROLA, P.J., “Los beneficios eclesiásticos y sus rentas a través de las visitas pastorales: la parroquia de Santa María de Cocentaina a principios del siglo XVIII”, *Anales Valencinos*, 14 (1981), p. 255-270 i PAGÈS, J., “El benifet de l'altar de Sant Jaume de la parròquia de Sant Pere de Les Preses”, *IV Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú*, 1980, p. 1-23.

²⁵¹⁷. AEV, 1213/2, Falgars, 1618, f. 81r.

²⁵¹⁸. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, f. 291r.

²⁵¹⁹. ADG, P-75, St Feliu de Pallerols, 1598, f. 46v-47r.

²⁵²⁰. ADG, P-85, Ridaura, 1617, f. 88r.

curen de fer ditas servituts, ara per les hores secresta los fruyts de llurs respectius beneficis y anomena en sequestrador”.²⁵²¹

Sintèticament, aquests són els aspectes que surten desenvolupats a les visites:

I. El nom i càrrec del beneficiat o, al seu torn, el servidor, excepte quan està vacant o absent, que també és necessari indicar-ho.²⁵²² La procedència geogràfica també se sol dir: de la pròpia parròquia, poble o vila veïna, o d’una altra diòcesi. Podem comprovar que recau en els membres d’una mateixa família i com un mateix llinatge controla el benefici en un llarg període de temps. A finals del segle XVI hem trobat més suposades pràctiques de nepotisme (més que de patronatge) episcopal que havia arribat a les petites parròquies rurals. Entre 1598 i 1610 hem trobat servint el benefici de sant Justí d’El Mallol a Hernández Gómez, familiar del bisbe Arévalo de Zuazo (sempre absent) i el 1591, per a l’altar de Santa Margarida de Sant Vicenç de Susqueda, ho era Bartomeu Serra, també familiar de Pedro Jaime.

II. L’altar a què està adscrit: pot ser l’altar major, on poden coincidir un nombre variable de beneficis o bé el d’una capella lateral. L’altar ha d’estar en bones condicions i disposar de tots els ornaments necessaris per celebrar les misses. Aquesta persona no podrà dir les misses assignades a cap altre altar, una pràctica que era habitual i que el bisbe Taverner, el 1725, vol corregir.²⁵²³ Els canvis en la devoció poden significar l’aparició o desaparició d’un benefici. S’han donat casos de trasllat, per destrucció o ruïna d’una capella a una església pròxima. Per exemple, de la capella del castell de Sant Miquel de Falgars fou posat a Sant Esteve de Bas, per quedar-ne només, segons els veïns, ‘alguns vestigis’. Durant la dècada de 1660 es mogué la capella de sant Grau del castell d’Hostoles, per estar “*omnia diruta et devastada*”, llavors propietat dels Agullana de Girona, junt al de Puigalder (on hi havia la capella del Salvador que també presentaven) i suposats fundadors del benefici, a la parroquial de Cogolls. Tard o d’hora, ambdós beneficiats es perden o es traslladen. El 1661, a Les Preses, deia que “si en lo altar del

²⁵²¹. ADG, P- 103, St Privat de Bas, 1667, f. 261v-262r.

²⁵²². ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 87-88, Lib. III. Tit. IV. Cap. 2: “*Nullus sine canonica institutione, & literis possessoris possessionem alicuius beneficii accipiat*”; p. 88-89: “*Nemo beneficium in confidentiam recipiat, aut conferat*” i p. 89, Lib. III. Tit. IV. Cap. 3: “*Nemo aliquem Clericum ad examine ad Parochialem Ecclesiam obtinendam avertat*”, i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 22: “Cap. I. *Personatus vacantes denuntientur*”.

²⁵²³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 188: “123. Com cada dia experimentem que casi tots los beneficiats diuhen las misses de la obligació de sos beneficis fora de la Iglésia y altar ahont són fundadas, persuadint-se que cumplen ab sa obligació. Per descàrrech de nostra consciència y perquè en açò en avant no puga haveri més dupte, declaram que los beneficiats no cumplen ab la obligació de las misses imposadas per los fundadors, sinó las diuhen per fer, vel per alium, en la iglèsia y altar ahont són fundadas, sinó en lo cas que no se poguessen dir en lo altar per incapàs de dir-se en ell missa o que lo fundador agués donat al beneficiat plena llibertat de dirlas ahont volgués, declarant que després de la publicació de estos decrets, passarem a fer cumplir a gastos dels beneficiats las misses que sabrem que no se celebran en son degut lloch”.

Santíssim Sagrament està la reserva, mana lo fundador traslladar lo dit benefici en dit altar”²⁵²⁴ i al monestir d’Amer, el benefici dels sants Antoni i Cosme es posà a la capella de sant Benet, on es construí el nou altar. Les destruccions de les esglésies d’El Mallol i de Sant Miquel d’Amer podien significar sinó la desaparició total dels beneficis, fins a la seva restitució, un relaxament de les servituds dels beneficiats. En la visita de 1746 a Les Encies, el benefici de sant Narcís “*in Turri de la Vall iam a multo tempore diruta*”, essent traslladada a l’altar major. La relació altar-benefici és important per a què el bisbe pugui exigir responsabilitats, com les de Sant Privat de Bas, el 1727, al beneficiat de sant Valentí, “a no sé que fassa constar no tenir obligació de celebrarlas en dit altar. Reverent Joan Valentí ha fet constar que no té obligació de celebrarlas en lo altar de sant Valentí, sinó que pot celebrarla ahont vulla”.²⁵²⁵

III. La residència i l’absència: quan un beneficiat no és present en l’acte de visita, el més segur és que no és resident, per tant, serveix altres beneficis o un de més important. El grau d’absentisme és tan elevat que els remeis per posar-hi fi per part dels bisbes semblen en va; en qualsevol cas, s’obliga la residència contínua en les constitucions gironines de Pere de Castellnou (1260), Bertran de Mont-rodó (1381), Guillem Boil, Joan Margarit (1535), Arias Gallego, Benet de Tocco (1582), Josep Fageda (1662) i Miquel Pontich (1691),²⁵²⁶ en les vigatanes de Manuel Muñoz (1748),²⁵²⁷ en la *Instrucció pastoral* del bisbe Taverner (1725),²⁵²⁸ tot i que no queda gens reflectit en les visites pastorals (només pel bisbe Antoni Pasqual).

De fet, l’estructura beneficional ocupava un lloc preeminent i urgent de reforma en el concili de Trento (ja que els beneficis eren considerats un benefici més que un ofici, Sessió VI, Cap. II, III,

²⁵²⁴. ADG, P-102, Les Preses, 1661, f. 194v.

²⁵²⁵. ADG, P-116, St Privat de Bas, 1727, f. 39r.

²⁵²⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 75-78, Lib. III. Tit. III. Cap. 1: “*De servitute beneficiorum simplicium*”; p. 78-80, Lib. III. Tit. III. Cap. 2: “*Quilibet Clericus obtinens beneficium requirens residentiam, non serviat pro alio in eadem, vel alia Ecclesia*”; p. 81-85, Lib. III. Tit. III. Cap. 3: “*Ne Clerici Curati recedant ad earum Ecclesiis, nisi dimisso Sacerdote idoneo*”; p. 85-86, Lib. III. Tit. III. Cap. 4: “*Absentia Beneficiatorum non residen. denuncientur*” i p. 86, Lib. III. Tit. III. Cap. 5: “*Licentia deserviendi beneficiis non concedantur nisi iuxta fundationes illorum, & praevia Parochum approbatione*”.

²⁵²⁷. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 31-34, Tit. IX. Sobre els clergues no residents: “Cap. I. Beneficiati venientes ad residendum ad distributiones quotianas, & ad caetera emolumenta admitantur”; “Cap. II. Beneficiati Ecclesiarum Officia Subdiaconorum, & Diaconorum cum opus fuerit exerceant”; p. 33: “Cap. Beneficiati in Ecclesiis suorum beneficiorum residentes adjuvent Rectores, in confessionibus audiendis ad hoc prius approbati”, “Cap. IV. Rectores curent, ut debita servitia Beneficiis suarum Ecclesiarum praestentur” i p. 34: “Cap. V. Beneficiati absentes solvant jura servitutis suorum Beneficiorum residentibus, & illam facientibus”.

²⁵²⁸. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 188: “124. També havem experimentat que alguns beneficiats que tenen precisa residència en lo lloch ahont los beneficis són fundats, no resideixen en ells, frustant així la intenció dels fundadors. Pero lo que ordenam y manam als pàrrocos y obrers de las parròquias, que ahont faltan estos beneficiats que nos avisen y fassan la deguda instància devant nostres vicaris general, a fi de obligar-los a la precisa residència”.

IV i V).²⁵²⁹ De finals del segle XVI i al llarg dels segles XVII i XVIII, l'augment del número de beneficiats només fa que accentuar l'absentisme i la no residència, continuant en la mateixa proporció que els clergues presents i residents, semblant a la dels barcelonins de mitjan segle XVI.²⁵³⁰ El més freqüent és trobar-se clergues de parròquies veïnes, tant de la diòcesi de Vic (Rupit, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Vallfogona del Ripollès, Camprodon, Tavertet, Santa Maria de Corcó, Torelló), de Girona (Olot, Girona capital, Santa Eugènia, Llagostera, Banyoles, Besalú, Batet de la Serra, Taialà, Anglès, Castellfollit de la Roca, Sant Martí de Llémena, Viladasens, Llançà), fins a d'altres més llunyanes, com Solsona (Berga), Barcelona (la capital, Sant Feliu del Racó), Elna (Perpinyà) o Lleida. Predominen els que procedeixen de l'entorn més immediat, de la zona més occidental dels ardiaconats de Besalú i Major. En tot cas, els bisbes es mostraran més reticents a l'hora d'atorgar llicències d'exercici als clergues de diòcesis foranes, més que no pas de parròquies que són a l'altre extrem del bisbat. Jacint Mata, el beneficiat de l'altar de sant Joan Evangelista i sant Jeroni de Les Preses, absent, tenia dispensa episcopal i reial, del 7 de novembre de 1684.

Podem trobar al beneficiat no resident arrendat a un servidor resident, local, que té possibilitats d'acomplir: normalment s'indica qui fa la 'servitud', però també es parla de l' 'arrendatari'; tot i que no sempre és tolerat i permès pel bisbe: el 1615, “mana dit senyor visitador a qualsevol beneficiat de la iglésia de Sant Esteve [de Bas] no gose, sota pena de entredit personal, de assí al davant, fer fer la servitud de son benefici per altra persona sinó per ell o per los capellans de dita iglésia”,²⁵³¹ la personalització del càrrec perdurà encara en visites molts posteriors (el 1671):

“per quant en la present Iglésia se troban molts beneficis fundats y la renda dels aniversaris estiga molt atenuada y sian molts pochos los obtenents de aquella que residescan personalment: y com reste més servit nostre señor de que los ministros tingan còngrua competent per a passar la vida, y se ocupen més en las cosas de la Iglésia y en complir a sas ecclesiàsticas obligacions que si són molts per la tenuïtat de la renda y poca còngrua se ocupen en altres ministeris y sian defectuosos en los de sas més precisas obligacions: Perçò, desitjan obviar estos inconvenients y provehir de remey peraquè los qui han de assistir y residir en dita Iglésia tingan la còngrua necessària per a sustentar-se y axí cumplen millor a sas obligacions, mana a tots los obtenints beneficis en la present Iglésia tant al Domer com altres que dins dos mesos pròxims després de la present visita *vingan a residir personalment y no pugan per altre* fer residir los respectives beneficis amb comminació que passat dit termini en cas de recusació per dit Il·lustríssim Señor

²⁵²⁹. SECT, per exemple la Sessió VI, cap. II, “No puede ausentarse ninguno que obtiene beneficio que pida residencia personal...”, p. 85-86 i la Sessió VII, cap III, “Confíeranse los beneficios solo a personas hábiles”, p. 96-97, cap. IV, “El que retenga muchos beneficios contra los cánones queda privado de ellos”, p. 97, cap. VI, “Qué uniones de beneficios se han de tener por válidas”, p. 98-99 i cap. VII, “Visitense los beneficios eclesiásticos unidos...”, p. 99-100.

²⁵³⁰. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 56-57: demostra que en la visita de 1548-1549 a la diòcesi de Barcelona el visitador constatà que dels seixanta set beneficiats curats, només sis en residien, mentre que els altres tenien un substitut, generalment extradiocesà.

²⁵³¹. ADG, P-84, St Esteve de Bas, 1615, f. 66r.

Bisbe seran posadas en dita present Iglésia las personal que seran menester per complir las obligaciones y taxará la còngrua segons aquellas y suficiència de la renda”.²⁵³²

IV. Les tasques, ocupacions o ‘servituds’ –tal com diuen les visites pastorals–: normalment són quasi mínimes, fer ‘divins interessos’ i celebrar les misses anuals, mensuals o setmanals oportunes (entre una i tres), en els dies especialment escollits (coincidint amb alguna onomàstica), i en força casos ha de fer cremar una làmpada contínuament en el cor o altar. El de santa Maria de l’altar major de Corcó era conegut pel ‘de la missa matinal’. Quan acompleix, simplement es diu, “*adimpleat*”. Cada una d’aquestes tasques té un preu, tot i que no sempre s’especifica: per exemple, el beneficiat de sant Joan Baptista i Bartomeu de La Pinya havia de celebrar una missa mensual i una altra per Advent i Quaresma, de 2 sous cada una.

La majoria de bisbes apostaran per cercar i escriure les obligacions de cada beneficiat, tenir-les ben presents pel rector, pels beneficiats mateixos, fundadors i parroquians. El beneficiat de la capella de Santa Margarida de l’hospital de Sant Esteve de Bas havia de fer-se càrrec, a més, de l’administració i obres de l’hospital. Entre altres manaments, a Sant Esteve de Bas, el 1602, es manava “passin per torn dir aquelles [misses de sufragis i aniversaris], tant els beneficiats com el sacristà y el domer, axò és, un dia digui un y un dia l’altre, sota pena de privatio dels quals tocarà d’aquells o aquells”.²⁵³³

V. El fundador, o sigui, la persona que l’ha instituït i la seva procedència geogràfica. Apareix de manera irregular i en algunes ocasions s’especifica quan i on tingué lloc (en la majoria de casos, per via testamentària davant notari o clergue). La institució quasi sempre va unida a la presentació, ja que solen ser descendents del fundador. Pot indicar-se el protocol notarial (la notaria i la data) de la fundació i registre, que n’estipula la legalitat, alguns es remunten als segles XIII (el de santa Maria de Les Preses és del 3/VII/1290 i el de sant Pere de Sant Joan de Fàbregues és del 4/X/1298), XIV (el de santa Margarida de Sant Vicenç de Susqueda, de 5/VIII/1345, el d’El Far, de 1377 –i que el pare Camós erròniament situa molt després–,²⁵³⁴ el de Roser de Rupit, de 30/I/1387) i XV (el de sant Miquel, el 6/III/1410 i de la Verge Maria, el 16/IV/1414, a Santa Maria de Corcó; el de sant Jaume de Les Preses, el 27/XII/1426 amb un afegit el 7/IX/1427 i el de Sant Pere de Sant Privat de Bas el 1453). Per a la Barcelona i València medieval, s’ha demostrat que la construcció d’una capella i retaule anava

²⁵³². ADG, P-104, St Esteve de Bas, 1671, f. 16r-v.

²⁵³³. ADG, P-77, St Esteve de Bas, 1602, f. 169r.

²⁵³⁴. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 376: “Hay en esta capilla un beneficio fundado por los señores Juan de Prat, canónigo y preposito de la Seo de Vich, Juan Onofre de Olmera, de las Planas, Gabriel Vilar, de San Andrés de Pruit y Gaspar Castellet, de la Singlera de San Juan de Fàbregas; los cuales era procuradores generales de Nuestra Señora del Far. Fundosse a los 11 de Septiembre del año 1534, cuyos testigos fueron Jaime Artigues, cardador, y Jaime Roca; y el notario del obispo, N. Riquer”.

associada, en la majoria de casos, a la instauració d'un benefici, que pren el nom de capellania.²⁵³⁵ Per a les nostres parròquies, la creació de beneficis serà sempre posterior a la dels altars.²⁵³⁶ Les visites gironines de 1746 i 1747 esbrinen la trajectòria dels beneficis i en fan un seguiment meticulós, des de la seva fundació fins als canvis dels segles XVII i XVIII (veure el cas de La Tallada, Verges, <AD> núm. 71).

VI. El patró o la persona que presenta al beneficiat. Segurament és l'apunt més repetit i un dels més destacables per saber l'origen geogràfic dels patrons o presentadors. Existiren una colla de beneficis que estaven subjectes a les condicions imposades pel fundador i els seus descendents, com ara que pertanyés a la mateixa família, de la parròquia o poble, o bé del seu gust, ja que com a presentadors eren avalats davant la figura del rector de la parròquia que havia d'encabir-lo, o bé davant el bisbe. Podem trobar senyors laics i eclesiàstics, amb predomini del 90% dels primers, o bé mixtes, i algun proveït directament pel Nunci del Vaticà. Aquests senyors laics són amos de pairalies, masos i cases fortes de la parròquia, encara que força seguits per altres famílies i heretats de parròquies veïnes. Dels masos locals destaquem els següents: Boscaró i Olmera de Sant Cristòfol de les Planes (residents a Barcelona, i amb tres beneficiats); el Camps, el Colomer i el Soler del veïnat del Corb de Les Preses; Carbonell, Soler, Vilamala, Aiats i Peroi de Sant Esteve de Bas; Saiols de Sant Iscle de Colltort; L'Estartús i Ferrarons de Sant Privat de Bas; Serradevall i Terrades de Puigpardines; Costa de Sant Joan de Balbs i Masó de Les Preses i l'Omvert i el Boix de Sant Feliu de Pallerols. Nissagues d'altres parròquies són La Coromina de Montagut, Morató de La Rovira d'Olot, Illa de Sant Joan les Fonts, Coma de Vallfogona o la vídua Solà i descendents de Girona. Procedents del bisbat de Vic amb beneficis al bisbat de Girona són els masos del Coll i Alou de Pruit, l'Avenc de Tavertet o el vescomte de Cabrera. Les confraries de la Verge de Gràcia de Sant Feliu de Pallerols i la del Roser de Ridaura presentaven el seu propi candidat. Trobem diferents maneres d'organitzar-se entre ells i estalviar despeses innecessàries, per exemple, el més freqüents és compartir i alternar entre uns masos o famílies la presentació dels beneficiats: per exemple, el sant Miquel de Sant Cristòfol de les Planes es repartia entre el mas Boscaró de les Planes, Vilamala de Les Encies i Saiols de Sant Iscle de Colltort. Al costat dels masos hem localitzat un parell de matrimonis, espòs i muller, actuant plegats en la presentació. Els hereus i marmessors dels fundadors s'encarregaran de continuar amb aquesta tasca de presentació, de buscar la persona idònia o bé en la presentació alternativa d'un candidat entre diferents masos que s'han

²⁵³⁵. BORAU, C., "El sistema beneficional en la Barcelona del segle XIV. La conjunció de la religiositat, l'economia i l'art", *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (1998), p. 709-728; ÍD., "El sistema beneficional a la Seu de Barcelona: fundadors, advocacions i finançament artístic durant el segle XV", *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 139-148 i CARBONELL, M.J., "El beneficio eclesiástico en la ciudad de Valencia (primera mitad del siglo XV)", *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (1998), p. 729-756.

posat d'acord, i de pagar-lo i fer-li complir, tot i que no sempre serà així, tal com a Cogolls, el 1736,

“com haje dit Senyor visitador general vist que cumplerts los llegats que deixà lo Reverent Isidro Serrat, quant est mateix fundà un benefici en lo altar de Sant Isidro de la present iglésia, lo qual de present obté Joan Vila, clergue, deu lo obtentor de dit benefici celebrar o fer celebrar una missa en quiscuna semmana en dit altar, perçò y perquè constia si dits llegats són cumplerts o no y si entra ja la obligació an al beneficiat de celebrar o fer celebrar dita missa semmanera, mana ab lo present an al predit Joan Vila, clergue, y a Joan Vila, pagès, patró del referit benefici, en pena de excomunió major que, dins dos mesos, fassen constar tots los llegats y deixas del difunt fundador, y així mateix si han cumplert en pagar-los, aportant àpochas o rebudas dels legataris, y al mateix temps faran constar dels fruits y emoluments que hauran cobrat pertanyents a dit benefici perquè així cònstia si ha entrat ja de temps la obligació de celebrar o fer celebrar la missa semmanera, y altrement se sàpia lo temps en que entraran en dita obligació y perquè ab maior conveniència dels dalts referits Joans Vila pugan fer la expressada avariguació y ostentació del cobrat y pagat per descàrrech de sas concièncias la podran fer dins los dos mesos a la presència del molt Reverent Doctor Joseph Ferrussola, visitador general o altrement al Mt reverent Visitador actual”.²⁵³⁷

Les visites pastorals ens ajuden a documentar els expedients oberts en l'acreditació a la cúria diocesana sobre el dret de patronat (documentats a l'Arxiu Diocesà de Girona entre 1712 i 1925):²⁵³⁸ la visita pastoral de 1632 ens ho diu dels beneficiats de la Verge Maria de Les Preses i Puigpardines, el de sant Salvador de Sant Esteve de Bas (“no obstant que aquell se litiga, fassa celebrar dos missas cada semmana com té obligació, cobrant recibo dels que las celebren perquè conste segons convinga en lo cas de perdre lo benefici”)²⁵³⁹ i de 1776 el de La Verge de Gràcia de Les Preses estaven vacants per litigi.

VII. La dotació. És un puntal en la creació d'un beneficiat. Una dotació massa justa o migrada, lluny de ser mínima o còngrua, provoca una irremeiable situació de pobresa per al beneficiat, donant pas a una dinàmica rendista, absentista, d'abandó i/o desaparició del benefici. El 1588 i 1591 es manà dotar el benefici de sant Miquel de Sant Cristòfol de les Planes o seria suspès. A Puigpardines, el 1600, la servitud de l'altar de Nostra Senyora només valia 15 lliures i el visitador manà augmentar-la amb 3 miserables lliures més. El 1593, el benefici de sant Joan a Sant Martí Sescorts es diu que és de “*nullius valoris*” i el 1637, un benefici de l'altar major del monestir d'Amer i el de sant Jaume de Les Encies es diu que “*est parvi valoris et sich nullum sit servitium*”.²⁵⁴⁰ El 1661, el benefici d'El Salvador, a Cogolls, es diu que “*nullum fieri servitium propter tenuitatem fructum*”²⁵⁴¹ i el de sant Grau del Castell d'Hostoles s'havia reduït a una

²⁵³⁶. PRO RUIZ, J., “Las capellanías: familia, iglesia y propiedad en el Antiguo Régimen”, *Hispania Sacra*, XL (1989).

²⁵³⁷. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 84r-v.

²⁵³⁸. MARQUÈS, J.M., *Arxiu Diocesà de Girona. Expedients sobre dret de patronat*, Girona, 1999.

²⁵³⁹. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 283r.

²⁵⁴⁰. ADG, P-96, Les Encies, 1637, f. 40r.

²⁵⁴¹. ADG, P-102, Cogolls, 1661, f. 177v.

missa mensual “*propter eius fructum tenuitatem*”,²⁵⁴² i a més, estant servit feia més de cinc anys per Joan Arruffat, canonge de Lleida.

El clergue obtentor, que sovint ho és d'altres beneficis més ben remunerats, arrenda el benefici a un clergue que hi resideix i que serveix a d'altres beneficis de la mateixa parròquia o parròquies veïnes (i que poques vegades en sabem el nom). De fet, el concepte de l'‘arrendament’ del benefici l'introdueixen els bisbes i visitadors amb molt cautela, per no considerar-se apropiada o adient, i s'empren altres eufemismes, però que, de fet, ras i curt, s'entén com el fet d'adquirir temporalment l'ús del benefici a canvi d'un preu, com si d'un negoci es tractés, amb una utilitat comercial. Arran d'aquest arrendament i de la residència en una església i parròquia, el beneficiat havia de satisfer una part al rector, per obtenció de la llicència, per tant, el beneficiat havia de restar una part de la prebenda o dot, i que es mostrés reticent al seu pagament. En disposem de desenes d'exemples, en una cronologia escalonada al llarg dels segles XVI i XVII per a totes les parròquies vigatanes i gironines: a Tavertet, el rector es queixava que de l'anterior beneficiat de la Verge Maria pagava 1 ducat (6 sous per la llicència i la resta per misses), “y que quatre anys à que lo dit Benús bé és beneficiat y no sia feta ninguna servitut ni dites misses perquè may a volgut pagar”;²⁵⁴³ el 1606 es manava “al arrendador del benefici de sant Salvador [de Sant Cristòfol de les Planes] que és m^o Pere Lluís que tinga per secrestat els fruits fins aja pagat lo donatiu”;²⁵⁴⁴ el 1610 a “m^o Gabriel Mata de Las Presas, com a arrendador que és dels fruyts de dit benefici que obté m^o Ginestar, que responga del preu de dit arrendament quatre lliures a dits rector y obrers”;²⁵⁴⁵ el 1617, a Puigpardines, “mana al beneficiat del altar maior que fassa o fassa fer la mateixa servitut acostumada de fer tres l'any ha y persò quiscun any pague los vint reals que havem trobat acostumava pagar per dita servitut en pena de seqüestració de fruits”.²⁵⁴⁶ El 1619 es “mana a m^o Hyerònim Cibac, prevere beneficiat del benefici de Nostra Senyora en dita iglésia [de Sant Andreu del Coll] fundat que pague los deu reals té acostumats pagar per la servitut de son benefici y a m^o Illa beneficiat de altre benefici sots dita invocació los sis reals que té acostumat pagar per la servitut de son benefici”;²⁵⁴⁷ el 1632, a Puigpardines “mana an al beneficiat de Nostra Senyora qui serà y pendrà possessió que assí en avant done y pague de servitut al regint la cura de la present yglésia una lliura setse sous per la celebració de dotse missas, sots pena de 50 sous y de seqüestració dels fruyts de dit benefici”;²⁵⁴⁸ el 1634, a La Pinya “mana al beneficiat de sant Joan Baptista y sant Barthomeu que, de assí al devant, donen per les cosas de cada missa de las que té obligació de fer celebrar per la servitut de son

²⁵⁴². ADG, P-102, Cogolls, f. 177v.

²⁵⁴³. AEV, 1208/2, Tavertet, 1589, f. 222v.

²⁵⁴⁴. ADG, P-78, Les Planes, 1606, f. 184r-v.

²⁵⁴⁵. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, f. 24v.

²⁵⁴⁶. ADG, P-85, Puigpardines, 1617, f. 88r-v.

²⁵⁴⁷. ADG, P-86, Ridaura, 1619, f. 41r.

benefici, tres sous”²⁵⁴⁹ i a Puigpardines trobà que “lo obtenint lo benefici sots invocació de Nostra Senyora en lo altar major de la present yglésia fundat no paga la servitut al vicari de la present yglésia que té obligació de pagar, però sa senyoria secuestra los fruyts de dit benefici elegint en secuestrador al dit Marguf”.²⁵⁵⁰ El 1619 hem localitzat que el beneficiat dels sants Roc i Sebastià de Sant Esteve de Bas, Pere Bertran denúncia davant l’autoritat episcopal la falta d’impagament d’Antonio Crosdellà, pagès de la mateixa parròquia de tres anyades endarrerides (<AD> núm. 19). El 1661, el beneficiat de sant Joan i Bartomeu de La Pinya que “pague la servitut de ditas missas, que són 4 lliures 12 sous de plata anuals, sots pena sequestri”.²⁵⁵¹ El 1700, “attento que el reverent Joan Matas, resident de dita ysglésia [Les Preses] de differents beneficis en esta fundat y am moltes obligacions de misses y que aquexes les fa celebrar a differents forasters, per axò, baix la mateixa pena dita se li mana que agi de ferne dir almenys una cada semana als residents de la present ysglésia”.²⁵⁵²

El bisbe Jaume Cassador, en llurs visites, anomena les dotacions o ‘servituds’ dels beneficiats: oscil·len, entre les més baixes, de 6 lliures, fins a les altes, de 60; amb una mitjana de 25 lliures per beneficiat; poques o nul·les variants s’ofereixen durant en el segle XVII. A Puigpardines, el 1600, “attento la tennuitat del benefici de Nostra Senyora, el qual no val més de 15 lliures, assenyali dit senyor visitador per la servitud de aquell 3 lliures”²⁵⁵³ més. Algunes d’elles no es coneixen, apareixen en blanc, o bé es diu clarament que no se’n té notícia o que és desconeguda, coincidint amb els que presenta el vescomte de Cabrera; a voltes fan referència a un *Llibre de dotalies* (al número de la dotalia i la pàgina), tal com surt manat a les sinodals de Vic (“*Vt in Archivo Curiae Vicariatus Vicen. conservetur liber institutionem Beneficiorum, & piarum causarum*”).²⁵⁵⁴ Les visites pastorals de Vic esmenten en comptades ocasions algunes dotalies, censos o ‘llevadors’ dels beneficiats, i comprovem com estan compostos per múltiples rendes, parts de censals i delmes, censos en diner i espècies: el d’El Far (visita de 1589 i perdut el 1726);²⁵⁵⁵ el de santa Margarida, a Sant Vicenç de Susqueda (1590); de la Verge Maria, a Pruit

²⁵⁴⁸. ADG, P-92, Puigpardines, 1632, f. 108v.

²⁵⁴⁹. ADG, P-94, La Pinya, 1634, f. 24v.

²⁵⁵⁰. ADG, P-94, Puigpardines, 1634, f. 30v.

²⁵⁵¹. ADG, P-102, La Pinya, 1661, f. 161r.

²⁵⁵². ADG, P-111, Les Preses, 1700, f. 392r.

²⁵⁵³. ADG, P-77, Puigpardines, 1600, f. 12r.

²⁵⁵⁴. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 9, Cap. V.

²⁵⁵⁵. AEV, St Martí Sacalm, 1726, f. 499r.: “Manam als referits rector y administradors tragan authèntica la institució del benefici fundat en dita capella, la posen en lo principi de un llibre que faran en la qual notaran partit per partit cada hu de ells en un full de la renda que té, qui la correspon, en poder de quin notari, ab dia y any és rebut lo acte, y trets tots ab los demés papers fahents per la benefici los tancaràn en lo armari dalt dit. Averiguaràn que cosa és lo de uns censos o altres drets que rebia lo beneficiat en la vall de Estolas; y diu los té ara lo comte de Solterra, habent donat 100 lliures al beneficiat. Fassan una llista de todas las missas y demés obligacions que té aquest de cumplir; regoneixent la dotalia o institució del benefici y altres papers que també escriuran en dit llibre y feta lis donaran còpia firmada del rector y administradors y nos ne enviaran un altra”.

(1590); el del Roser (1590) i de sant Pere, a Rupit (1691), i el de la Verge del Cor, a Tavertet (1636 i 1691).

A Sant Privat de Bas, el 1621, permet al beneficiat de la Verge Maria disminuir el número de misses i cobrar-les a 2 diners cada una, i a Sant Esteve de Bas, el 1732, es feu una addenda de preu a un benefici simple. Si suméssim tots els salaris de cada un dels beneficiats que serveix un sol clergue, segurament podria cobrar més que un rector, però creiem que aquesta situació no es donà mai a la realitat. Fins a les visites de 1746 i 1747 no tornen a enumerar-se les prebendes; els beneficis ja existents en el segle XVI no presenten canvis excessius, mentre que els creats de nou semblen tenir una còngrua acceptable, sempre proporcional i en relació al número de misses a dir.

Quadre núm. 26. Dotació de beneficis gironins (Ss. XVI-XVIII)

	1595-1598	1746-1747	1776
Monestir d'Amer:			
-Onze mil Verges	25 lls	[No consta]	[No consta]
-Sant Antoni	15 lls	[No consta]	[No consta]
-Sant Jaume*	30 lls/ 30 lls/ 25 lls	28 lls.	[No consta]
St Cristòfol de les Planes:			
-Sant Miquel	60 lls.	[No consta]	150 lls.
-Sant Salvador	30 lls.	[Es desconeix]	60 lls.
-Verge Maria*	60 lls. / 20 lls.	100 lls.	100 lls.
-Sant Crucifix	-	140 lls.	-
St Feliu de Pallerols:			
-Verge de Gràcia	37 – 60 lls.	100 lls	20 lls 19 s 2 d.
-Roser	30 lls.	[‘ <i>Redditus desperditos</i> ’]	-
-Sants Joan Bapt. i Evang.	-	60 lls.	60 lls.
-Santa Llúcia	-	80 lls.	80 lls.
-Sant Crucifix i Segimon	-	57 lls. 8 s.	28 lls.
Cogolls:			
-Sant Grau	20 lls.	[No consta]	-
-Sant Isidre	-	126 lls.	126 lls.
-Roser	-	80 lls.	80 lls.
St Privat de Bas:			
-Mare de Déu*	18 lls/ 6 lls.	[No consta]	[No consta]
-Sant Valentí	[No consta]	30 lls.	17 lls.
-Sant Isidre	-	60 lls	60 lls.
-Roser	-	20 lls.	[No consta]
-Roser i st Antoni de P.	-	100 lls.	[No consta]
El Mallol:			
-St Justí	25 lls.	[No consta]	[No consta]
-St Bartomeu	15 lls.	40 lls.	40 lls.
Puigpardines:			
-Sant Jaume:	40 lls.	30 lls.	30 lls.
-Mare de Déu	18 lls.	[No consta]	[No consta]
Joanetes:			
-Sant Mateu	10 lls.	18 lls. (+ 4 lls.)	[No hi ha fruits]
St Esteve de Bas:			

-Sant Salvador	24 lls.	[No consta]	100 lls.
-Sant Climent	30 lls.	30 lls	30 lls.
-Sant Roc	20 lls.	[No consta]	31 lls.
-Verge Maria	10 lls.	[No consta]	110 lls.
-Cos de Crist	-	20 lls.	[No consta]
-Sant Esteve i Jaume	-	40 lls.	20 lls.
Capella Sta Margarida	60 ducats	140 lls.	140 lls.
Les Preses:			
-Verge Maria	8 lls de blat	[No consta]	-
-Sant Joan i Jeroni	-	300 lls.	-
-Santíssim Sagrament	-	36 lls.	200 lls.

Font: elaboració pròpia a partir d'ADG, P-73, P-75 i P-128.

* Indica quan hi ha més d'un beneficiat a l'altar.

Les notes referents als beneficiats en les visites se centren en dos aspectes desfavorables: en la seva absència i en l'incompliment de les obligacions, de llurs funcions litúrgiques i les condicions ornamentals de l'altar, necessàries per a una celebració decent. Pedro Jaime, el 1588, és el primer en dir-ho en els seus manaments generals: "si los ecclesiàstichs diuen les hores canòniques e officis e cumplen les servituts de lurs beneficis segons la consuetud de lurs predecessors".²⁵⁵⁶ Un manament que uneixi ambdós conceptes el trobem a diferents parròquies: a Sant Feliu de Pallerols (1610) o Sant Cristòfol de les Planes (1637²⁵⁵⁷ i 1661).²⁵⁵⁸

"mana als beneficiats que dins vint dies pròxims amb degut efecte, per si o per altres, residescan y fassan la servitut deguda en la present yglésia per rahó de llurs beneficis, sots pena de 10 lliures y en subsidi de excomunió major, o altrament dins dit termini comparegan devant sa Senyoria pera deduyr y allegar justes causes y rahons per les quals

²⁵⁵⁶. AEV, 1208/2, 1588, Manaments generals de Pedro Jaime, f. 8v.

²⁵⁵⁷. ADG, P-96, Les Planes, 1637, f. 44v-45r.: "Item per quant visitant la present isglésia se és informat quant mal acistexan los beneficis residexan en aquella a la celebració del officis divinos se celebran en aquella lo sdiuenges y festas de precepta convenit no sols al intent dels fundados dels beneficis sinó també a la constitució sinodal del present bisbat de Girona en la títol 16 de celebratione divinatorum officiorum cap. 2 amb la qual se mana als qui residexen beneficis tingan de assistir en lo cor los dits dies y que per semmanas canten les epístolas y evangelis no havent hi altres obligats a pena de 3 lliures per cada vegada que contravindran a la dita constitució. Per tant encarrega la consiència al rector y li serà necessari li mana que si algú o alguns dels beneficis residens en dita isglésia no compliran a la fundació de son benefici y a la dita constitució sinodal de la dita falta ne done avís al senyor bisbe de Girona, o a los vicaris generals perquè y posen remey, executant dita pena altrament ara per les hores cendampna a dit rector en pagar totas las penas que dits beneficiats tindran de pagar aplicadas a àrbitre de dit senyor bisbe y de los vicaris generals y officials."

²⁵⁵⁸. ADG, P-102, Les Planes, 1661, f. 174r-v.: "Mana sa Il·lustríssima en dita isglésia parrochial atès que visitant-la li és estat exposat lo mal que los residents cumplen amb sas obligacions de dits llurs beneficis, que los domés dells estan fora de la paròquia y se condreixen entreans per spay de molts mesos en altres parroquias amb que venen en lo temps de majors necessitats faltàs en dita isglésia deficultant les ànimes dels fundadors de dits llurs respectives beneficis y no acistint als divins officis cantats en dita isglésia com hi tenen obligació segons en llurs institucions, ha constatat que a més de que és gran vulipendi della dany de les ànimes causa escàndol als seculars sens estipendi. Perçò, volent remediare dits abusos y fer que cada hu cumple a sa obligació ordena en dita isglésia y mana a tots los residents, propietaris que desta hora en avant residescan en dita isglésia axí y conforme mana lo fundador acistint a cantar al cor en los divins officis o fahent los ministeris que per a dits officis serà menester de tal manera que al que faltará y estarà fora de dita residència sens causa justa y conexament del señor rector, manam al rector y sobra sa consiència encarregam que tot eix temps nols admete en los aniversaris, cantars de ànimes ni altres profits ques esdevindran en dita isglésia evenir com se deservints de dita isglésia no fossen".

nos sia obligats, altrament se procehirà contra dells a exequió de la dita pena y declaració de dita excomunió y altrament conforme de justícia se trobarà faedor”.²⁵⁵⁹

A les parròquies gironines, fins el 1637 (quan s’acaben les visites de la primera meitat del segle XVII), hem localitzat fins a vint-i-set casos referents a l’incompliment de llurs obligacions, i a les vigatanes, fins el 1646, n’hi hagué vint-i-cinc. El concili de Trento va intentar posar remei a la disbauxa d’aquests greuges per als parroquians, que acudien a les misses i sufragis i es trobaven que no hi havia el clergue, o que anava indecentment vestit, que no sabia llatí o que l’altar estava brut. Les visites de la segona meitat del sis-cents continuen essent especialment insistents: a l’entorn de vint-i-set ocasions, entre ambdós bisbats, apareixen llargs manaments sobre les obligacions d’aquests. En el segle XVIII continuava la mateixa tendència, per exemple, el 1717, el beneficiat de sant Salvador de Sant Cristòfol de les Planes, se li manava “que del die de vuy en avant cumple todas las obligaciones disposadas per lo fundador de aquell lo que mana cumplir sots pena de sequestro”.²⁵⁶⁰ Els bisbes i visitadors de totes les centúries intentaran posar solució a aquest absentisme, intrusisme i negligència dels beneficiats. Trobaran diferents vies i camins per remeiar-ho, amb resultats desiguals, més aviat desencoratjadors i frustrants.

Els beneficiats poden descuidar llurs obligacions i dotacions econòmiques per desconeixement, cosa que pressuposa, d’entrada, una total negligència i despreocupació del seu càrrec, per atribució o usurpació del lloc que no els correspon, o per deixar de residir continuadament a la parròquia. No tota la culpa és seva, sinó que recau en els rectors o vicaris. A El Mallol, el 1606, se’ls manarà que “fassen fer la servitut de les misses que tenen obligació per rahó de llurs beneficis y que aquella se fassa igualment per lo rector, vicari y beneficiat de la isglésia de Sant Privat [de Bas], axí que cada semana vagen a dir les misses en què són obligats dits beneficis y que perçò paguen los beneficiats predits un real de oblació per cada missa”²⁵⁶¹ i a Sant Esteve de Bas, el 1610, “per quan lo sacristà de dita yglésia ha demanat y demana la servitut del benefici de sant Onofre y per no sabè en què està obligat lo dit benefici eo lo obtenint, aquell mana am en Casals, benefficiat de dit benefici que, dins dos mesos, aporte y fassa obtenció a sa Senyoria de la dotalia de dit benefici per a que se entengan los canvis y obligacions [que] té dit bennefici”.²⁵⁶² A Pruit, el 1620, “per tenir lo benefici predit [de la Verge Maria] algunas obligaciones conforme diu *lo vulgo*, les quals ara de present se ignorant, perssò és estat provehit que lo beneficiat de dit benefici, dins lo termini de un mes, sots pena de sinc lliures

²⁵⁵⁹. ADG, P-81, St Feliu de Pallerols, 1610, f. 18v.

²⁵⁶⁰. ADG, P-113, Les Planes, 1717, f. 170v.

²⁵⁶¹. ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

²⁵⁶². ADG, P-81, St Esteve de Bas, 1610, f. 20v-21r.

barceloneses, aporte la fundació de dit benefici davant sa senyoria reverendíssima”;²⁵⁶³ el 1627, a Sant Vicenç de Susqueda, “no entén lo rector que si hague de fer ninguna servitut” el beneficiat de santa Margarida i a El Far es preguntava al prior, beneficiat i pabordes “per averiguar las obligacions del beneficiat”,²⁵⁶⁴ i el 1723, “lo reverent Joan Roquer, obtentor del benefici sots invocació de sant Pere fundat en esta iglésia parroquial [de Sant Joan de Fàbregues], nos asegurà haver fetas diferents diligèncias per buscar la dotalia y no la ha encontrada”,²⁵⁶⁵ i se li feren fer dues misses segons quedava estipulat en una antiga consuetat.

Les primeres i intencionades mencions sobre la residència vista com un problema real les posa en evidència Pere de Copons; fins llavors cap bisbe s’havia atrevit a denunciar-ho obertament i públicament. El 1621 a Sant Cristòfol de les Planes “mana que ningun beneficiat pugua rebre ninguns emoluments de la yglésia que no residesca y fassa sa habitació personal en la present parròquia”,²⁵⁶⁶ o bé a Sant Privat de Bas, assenyala “anal rector quiscun any com ha complit dita servitut [de la Verge Maria], y no podent las ell dir que les fassa dir per alguns dels preveres residents en la present iglésia”.²⁵⁶⁷ Algunes visites, per fortuna nostra, recorden l’espai de temps que havien deixat d’acomplir-se les servituds: el bisbe es queixava que el beneficiat de sant Bartomeu d’El Mallol feia molts anys que tenia el benefici i mai ha fet res del que se li havia manat; Segimon Solà, clergue de Girona i beneficiat de sant Segimon de Sant Feliu de Pallerols, feia un any i mig que no acudia a llur càrrec, i Antoni Albert, rector de Sant Feliu del Racó, beneficiat de sant Sebastià a Sant Privat de Bas feia quatre anys que no apareixia per la parròquia (a més, teòricament servia beneficis a La Pinya i El Mallol), fins que es posà punt i final a aquesta situació segregant-li els fruits. A Puigpardines, “atenent que lo dit benefici [de sant Jaume] ja de molts anys a esta part no és estat presentat y que per la brevedat del temps de la present visita no se han pogut fer las diligèncias corresponents per averiguar los rèdits de aquell”,²⁵⁶⁸ mana que és presentés a Girona a buscar-les.

La manera més fàcil d’esbrinar la residència seria obligar la seva presència en el moment de la visita, tal com demanà a Manresa el 1589.²⁵⁶⁹ A Sant Privat de Bas es diu que “no va haver dit

²⁵⁶³. AEV, 1213/3, Pruit, 1620, f. 81r. La cursiva és nostra.

²⁵⁶⁴. AEV, 1218/1, St Martí Sacalm, 1629, f. 57v

²⁵⁶⁵. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 287v.

²⁵⁶⁶. ADG, P-87, Les Planes, 1621, f. 21r.

²⁵⁶⁷. ADG, P-87, St Privat de Bas, 1621, f. 41v.

²⁵⁶⁸. ADG, P-124, Puigpardines, 1738, f. 115r.,

²⁵⁶⁹. AEV, 1208/2, Manresa, 1589, f. 336r.: “Nos Saldoni Bonet, doctor, theòlec, cabíscol y canonge de la seu de Vich en lo spiritual y temporal vicari general y official per lo molt Il·lustre y Reverendíssim Senyor Don Pedro Jayme, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Vic. A tots y sengles beneficiats de la Seu de Manresa manam ab virtut de Santa obediència sots pena de excomunicació mayor y de vint sous, que vuy dimecres que comensarà la visita y en los demás dies que durarà, se troben presents y asistesquen en les capelles de sos beneficis a la ora de la visita per a donar

beneficiat [del Roser] estat present en la visita com devia²⁵⁷⁰ i a Cogolls ja que “*ni uno ni otro de los referidos obtentores [de sant Salvador i de sant Grau] han comparecido a dar razón del cumplimiento de sus respectivas obligaciones como devían*”,²⁵⁷¹ no ha pogut saber les seves feines. A La Vola, el 1734, digué que “atès que quant venim a visità diferents a qui voldríam parlar per cosas que importan al bé de las suas ànimas, evitan que pugem veurerlo, y així queda sens las advertèncias quels serian profitosas”.²⁵⁷² I el 1746, a Sant Joan de Fàbregues,

“No havent algun dels obtentors dels beneficis fundats en esta parròquia comparegut en lo acte de visita a fer constar lo compliment de las obligacions de sos beneficis, com se’ls requiria per lo edicte publicat en ells, ni ajan manifestat son compliment al Reverent Rector peraque est ho fes present en la visita com se’ls manava en lo n° 23 de la visita del 1741 y lo mateix, baix las penas de 5 lliures, en la provisió 5 de la visita de 1744. No podem tolerar semblants omissions y que axís se deixen de obtemperar-se los manaments dels superiors, renovant en quant menester sia las citadas provisions ab las mateixas penas en ellas imposadas.”²⁵⁷³

El més usual serà que en la visita se’ls demani que aportin el títol (la institució) i la dotació (o dotàlia), que facin un ‘memorial de rendes i fruits’, i el presentin davant la cúria episcopal, que en la majoria de vegades no es farà, o no ho sabrem. Pedro Jaime (entre 1589 i 1591) i Pere de Copons (el 1621), són els bisbes que ho demanen amb més insistència, amb un mínim d’un per parròquia (a Sant Privat de Bas n’hi ha cinc!). Uns casos ben il·lustratius els trobem a Rupit, el 1590, on Galceran Homs, beneficiat del Roser, “personalment molt comparagué y feu ostenció davant dit visitador del dit acte de dotàlia”,²⁵⁷⁴ i a Pruit, el 1589, on “provehí [al beneficiat de la Verge Maria] que comparegui a Vic amb la dotàlia y llevador de la renda de dit benefici, diu dit rector que la servitut de dit benefici mai és feta y que paga 3 reals per la llicència”,²⁵⁷⁵ on afegia, al cap de pocs mesos, que

“Obeint dita provisió va comparèixer a Vic el sobredit Pere Collell, beneficiat de Santa Maria, que va ensenyar el memorial on hi ha inserit el llevador. Dixit quell no sap que tinga dit benefici altra renda ni càrrechs sinó los continguts en dit memorial, los quals càrrechs són vint y sis sous, los quals paga desta manera: los sis dón al dit rector per traure la llicència per dit beneficiat y los altres se reté perquant ell matex se fa la servitut en dit altar de dit benefici que són deu misses, paga també quatorze sous de quarta ab dues pagas. Altres càrrechs no sap que fassa dit benefici perquant may a pogut trobar la dotàlia de dit benefici après de aver fet diligències en cercarla. Feta la col·lació a Vic, 18 de novembre de 1569”.²⁵⁷⁶

rahó de sos beneficis. Dat en Manresa a.6.de dezembre 1589. Re. Bonet, vic ptus. Salvador Traginer Sus. Publicat a Manresa”.

²⁵⁷⁰. ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 121r.

²⁵⁷¹. ADG, P-128, Cogolls, 1746, f. 178v.

²⁵⁷². AEV, 1225, La Vola, 1734, f. 188r. La cursiva és nostra.

²⁵⁷³. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 508r-v.

²⁵⁷⁴. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 254r.

²⁵⁷⁵. AEV, 1208/9, Pruit, 1589, f. 499v.

²⁵⁷⁶. AEV, 1208/2, Pruit, 1589, f. 231r-v.

Posteriorment n'hem localitzat dotzenes de casos. A Les Encies manava “amostre y aporte a sa Santíssima Reverendíssima la dotalia y institució de dit benefici [de sant Narcís] y títol per a que se puga veure los càrrecs y axí bé aporte memorial de les rendes, fruyts [que] reb, en quines parts y llochs y de quines persones”.²⁵⁷⁷ A Sant Cristòfol de les Planes, el 1637, el visitador pren les constitucions sinodals per remetre's a la falta de compliment d'algunes obligacions dels beneficiats, d'aquesta manera podrà al·legar la desídia tant dels beneficiats per no portar-la a terme com del rector per no haver-lo controlat. A les visites de 1738 es demana a quasi tots els beneficiats.

La forma més emprada és el ‘segrest de fruits’, o sigui, l'embarcament del salari o l'impediment de cobrar-lo. En el seu cas, és el rector que s'encarrega de prendre'l i recollir-lo, i de fer acomplir els manaments, cosa que pot significar la ruïna del beneficiat. Les visites personals de Pedro Jaime i Arévalo de Zuazo posen èmfasi en aquest aspecte, per exemple, fent servir una fórmula recurrent: al beneficiat de les Onze mil Verges d'Amer se li mana fer unes tovalles, pal·li i cobertor en tres mesos, sinó li seran segrestats els fruits anomenant per segrestador al rector Cos de Sant Esteve de Llémena; a La Pinya “mana al beneficiat de Sant Jaume que fassa la servitut de dit benefici sots pena de sequestre”,²⁵⁷⁸ a Sant Joan de Fàbregues, mostra certa condescendència Joan Antoni Marfà, beneficiat de la Seu de Vic i de sant Pere de Sant Joan de Fàbregues, “al qual se mana lo que en dita provisió fonch provehit, prorogant-li lo temps de assí a la festa de Pascha de Resurrecció primer vinent, dins lo qual termini complirà lo manat en dita provisió”,²⁵⁷⁹ a Sant Martí Sescorts, Jaume Vellors, beneficiat de sant Jaume, “sia executat per les penes previngudes y que ohint un mes primer vinent comparega devant lo Reverendíssim Senyor bisbe ho de son vicari general amostrant la dotalia y lo llevador de rendes de dit benefici”,²⁵⁸⁰ i a Santa Maria de Corcó proveí “que sian secrestats los fruyts de dit benefici [de sant Miquel], anomenant en secrestador lo rector de dita rectoria dels fruyts del qual farà fer dit rector un retaule decent y dit sacrest tingue fins stant que basten los fruyts rebuts per fer dit retaule”.²⁵⁸¹

La segona visita no admet cap més oportunitat: a Tavertet “provehí que lo beneficiat de dit benefici de Nostra Senyora sie executat per les penes de xxx sous, atès no ha comparegut ni portat la justificació e memorial de les rendes y càrrecs de aquell en Vich devant sa Senyoria Santíssima”,²⁵⁸² a Sant Esteve de Bas es diu al beneficiat de sant Roc “no ha acomplert ab el que

²⁵⁷⁷. ADG, P-87, Les Encies, 1621, f. 18r.

²⁵⁷⁸. ADG, P-79, La Pinya, 1606, f. 92v.

²⁵⁷⁹. AEV, 1209/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 83r.

²⁵⁸⁰. AEV, 1209/2, St Martí Sescorts, 1591, f. 85r.

²⁵⁸¹. AEV, 1210/2, Corcó, 1595, f. 16v.

²⁵⁸². AEV, 1209/1, Tavertet, 1590, f. 257r.

li fou manat pel senyor visitador en la visita passada, mana li siguin secrestats els fruïts de dit benefici nomenant per secrestador a m^o Olmera”;²⁵⁸³ mentre que el beneficiat de sant Salvador, Sebastià Pla, “per no haber obeyt lo manament se li feu en la visita passada, ço és, desho haver fet un pali de godomassil y uns corporals per dit altar de sant Salvador, pague quinze reals a la obra de dita isglésia, y altre vegada se li posa pena que, dins dos mesos, fasse fer lo palit y corporal y dit altar, sots pena de sinch lliures y segrest”.²⁵⁸⁴ A Tavertet, el 1620, mana al beneficiat de la Verge Maria faci un cobreatar en un mes, “y si dins lo termini predit no faran lo que ab la present provisió se li mana, los feligresos de dita parròquia paguen al rector de la yglésia la renda que fan a dit benefici y del quen cullirà fassan fer lo cobri altar predit satisfent-se en son salari condecent”;²⁵⁸⁵ i a Sant Joan de Fàbregues, el 1691, ‘los fruïts y censos del benefici de sant Esteve se segresten’, que obtenia Francesc Bastís, rector de Lloret de Mar.

De 1588 a la primera meitat del segle XVII hem trobat vint-i-cinc segrestos, mentre que a la segona meitat del segle XVII l’augment és considerable, i sobretot són els bisbes Josep de Ninot i Tomàs S. Auther, en les respectives visites de 1667 i 1679, els que es mostren especialment insidiosos i punyents: apliquen fins a vint segrestos, cinc dels quals són reincidents. En el segle XVIII hem localitzat a Girona set casos (un el 1717, cinc el 1736-38 i un el 1746), malgrat la persistència en les mateixes faltes, i a Vic són deu (set en les visites de Sarmentero); en elles es posa èmfasi en el beneficiat, sempre resident en una altra parròquia. Un bon exemple, que reuneix els anteriors apartats, és a Les Encies, de 1621, en què

“mana a dit beneficiat que, dins quatre mesos, amostre y aporte a sa Senyoria Reverendíssima la dotalia y institució de dit benefici y títol per a que se puga veure los càrrecs y axí bé aporte memorial de les rendes, fruïts reb en quines parts y llocs y de quines persones a pena de 50 sous. Item per quant no ha feta ni ses curat fer fer la servitut deguda de dit senyor bener mana sa Senyoria Reverendíssima que los fruïts de aquells sian sequestrats axí com de present sequestra, anomenant en sequestrador a m^o Pere Desprat, prevere, rector de la present isglésia, lo qual rebé y exigisca los fruïts de dit benefici y de aquells fassa la dita servitut mamant a tots y sengles reddituaris”.²⁵⁸⁶

A la segona meitat del segle XVII, amb els bisbes Bernat de Cardona, Josep Fageda i Francesc Dou com a veritables predecessors del ‘pla benefical’ del 1763, trobem les primeres reduccions de les servituds dels beneficis: el motiu, segons ells, no és altre que l’escassetesa i migradesa dels fruïts, d’una còngrua per mantenir al beneficiat, i evitar l’absència. Per exemple, la reducció és fa a la meitat del que s’havia estipulat en la fundació o, per exemple, les misses setmanals passen a ser mensuals. En alguns beneficis queda reflectit i ja s’ha aconseguit, en altres hi ha la intenció. Foren reduïts els beneficis de sant Grau de Cogolls, els del Roser de Sant Feliu de

²⁵⁸³. ADG, P-77, St Esteve de Bas, 1600, f. 11v.

²⁵⁸⁴. ADG, P-79, St Esteve de Bas, 1606, f. 57r.

²⁵⁸⁵. AEV, 1213/3, Tavertet, 1620, f. 82r.

²⁵⁸⁶. ADG, P-87, Les Encies, 1621, p. 18r.

Pallerols i Sant Privat de Bas, el de la Verge de Gràcia de Les Preses, el de sant Salvador, del sant Esperit i sant Climent de Sant Esteve de Bas, els de la Verge Maria de Puigpardines i Ridaura. El 1671 es demana al beneficiat de sant Just d'El Mallol “aporte y enseñe devant nos la dotalia y los actes de censal y demás rendas de dit benefici a fi effecte de redreçar-se la renda y ques cumplan las obligaciones y se pague la servitut”,²⁵⁸⁷ i el 1691, a Les Preses es deia que “*attento quod fructus non excedunt volorem quadraginta quinque librarum barchinonensium quosque fuerint recuperati aliqui congruentes fructus celebret seu celebrandi faciat duas missas qualibet septimana*”.²⁵⁸⁸ Mentre que el beneficiat de sant Antoni de Pàdua a la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols, se li manava que “cumple la obligació de pagar les sis lliures [de] cera del convent dels caputxins de la vila d'Olot segons la voluntat del fundador, atès que segons se ha referit no se és deteriorada la renda de dit benefici obligada a dita servitut”.²⁵⁸⁹

El bisbe Miquel Joan de Taverner en les seves visites fa un gir sorprenent i alhora interessant en aquest tema, ja que qüestiona la legitimitat i capacitat dels bisbes precedents de poder minvar i rebaixar les servituds, si requeia a mans del Papa. Així ho veurem a Les Preses i Sant Privat de Bas, on es manava al beneficiat del Roser “fassa constar de la reducció que per celebrar una missa cada mes per rahó de dit benefici, perquè sinó la té feta ab auctoritat apostòlica deu celebrar y cumplir todas las obligaciones si conforme a la dotalia y institució de dit benefici”,²⁵⁹⁰ però no per aquest motiu deixà d'efectuar reduccions, ell i els seus successors. Fixem-nos com ho diu per a Les Preses:

“atentent y conciderant que, segons las visitas antecedentes a esta, lo reverent Clement Rovira, prevere obtentor del benefici del Santíssima Sagrament y Àngel Custodi, per Joan Mata *quod* prevere, en lo altar major de la present iglésia fundat, té obligació de celebrar o fer celebrar en la dita iglésia dos missas quiscuna semmana, y lo reverent Joseph Burich, prevere obtentor del benefici en lo altar del Santíssim Cos de Christo en la mateixa iglésia, per Ramon de Camps fundat, té obligació en celebrar o fer celebrar en ella tres missas quiscuna semmana per rahó de dits llurs respective beneficcis, y que ditas obligaciones no cumplan en grave dany de llurs concièncias: perçò, mana dit Senyor visitador als obtentors que vuy són y per temps seran de dits respective beneficcis que, dins dos mesos del die de la publicació del present cartell en avant comptadors, presenten a su Il-lustríssima eo a sos Vicaris Generals, legítima reducció eo justa exempsió per las quals no degan cumplir ditas obligaciones, altrement dit termini passat, si lo sobredit no han complert, mana cumplen íntegrament en fer celebrar ditas missas en dita iglésia, sots pena de entredit personal y de sequestro dels fruits de dits dos beneficcis, nomenant com ara per les hores anomena en sequestrador a aquells al Reverent Rector que vuy y per temps serà de la present iglésia que cuyde de conduhir-los, y del producto de ells fasse celebrar las ditas missas ab la charitat en la taxa del present bisbat, y lo que sobrarà, cumplerta y satisfeta dita obligació ho entregará al obtentor de dits respective beneficcis. [...] Item havent vista la dotalia del benefici de Nostra Señora de Gràcia en la present iglésia fundat, qual obté lo Reverent Vicens Campderrich, prevere y de ella consta estat lo

²⁵⁸⁷. ADG, P-104, St Privat de Bas, 1671, f. 22v.

²⁵⁸⁸. ADG, P-119, Les Preses, 1691, f. 190v.

²⁵⁸⁹. ADG, P-108, St Feliu de Pallerols, 1687, f. 435r.

²⁵⁹⁰. ADG, P-116, St Privat de Bas, 1727, f. 39r.

obtentor de aquell obligat en celebrar tots los dies, sabent y atenent que de las visitas en la mateixa iglésia fetas per los Il·lustríssims Señors Bisbe Moncada en lo any 1621, Parcero en lo any 1634 y Cardona en lo de 1657, consta estar dit obtentor de dit benefíci solament obligat en celebrar tres missas quiscuna semmana, compresa la missa matinal; sabent y atenent més avant que de las visitas en dita iglésia fetas per los Il·lustríssima Señors Bisbes Fageda, Ninot, Dou, Balmasseda y Auter, consta estar dit obtentor obligat també en celebrar tres missas quiscuna semmana, sens parlar de missa matinal; sabent y conciderant igualment que de la visita en dita iglésia feta per lo Il·lustríssim Señor Bisbe Pontich, consta que per la tenuïtat de fruits de dit benefíci està lo obtentor de aquell solament obligat en celebrar dos missas quiscuna semmana, y conciderant y atenent últimamen estar dit Senyor Visitador General plenament informat que los obtentors de dit benefíci, de molt temps a esta part, han acostumat y acostumat dir Reverent Campderrich fins poch temps ha en celebrar la missa matinal tots los dies de diumenge en la present iglésia y rehusa de present celebrar-la sens justa causa ni rahó: com lo poder fer reduccions de missas y obligacions dels benefíciis comptesca solament a la Santa Sede apostòlica y no als ordinari: perçò, dit Senyor Visitador mana al dit reverent Campderrich, com obtentor de dit benefíci de Nostra Señora de Gràcia, que, del die de la publicació del present cartell en avant, celebre quiscun diumenge la missa matinal en dita present iglésia fins que per lo ordinari ab cognició de causa sie declarat lo contrari y satisfasse el Reverent Rector que vuy és de la dita iglésia la charitat de las missas matinals que ha celebrat o fet celebrar del temps que dit Campderrich no la celebra regulant aquella segons la dita... de las Synodals del present bisbat: y en quant a las obligacions expressadas en la dotalia de dit son benefíci, mana al mateix Campderrich en dit nom de obtentor o qualsevol altre obtentor del dit benefíci que, dins dos mesos del die de la publicació del present mandata comptadors, presente a su Il·lustríssima eo a algun de sos Vicaris Generals legítima reducció o justa exempció per la qual no dega cumplir aquellas, altrement dit termini passat si lo sobredit no haurà cumplir mana cumple íntegrament las obligacions en dita dotalia de dit son benefíci segons mana lo fundador, sots pena de entredit personal y de sequestro dels fruits de dit son benefíci, anomenant com ara per les hores anomena en sequestrador de aquells al Reverent Rector que vuy és y per temps serà de la present iglésia a fi que de lo que reddituhiran cuyde de fer celebrar la missa matinal en dits dies de diumenge y demás obligacions y lo que sobrarà cumplertas ditas obligacions o entregará al obtentor de dit benefíci”.²⁵⁹¹

Hem localitzat alguns benefíciis personats, característics, segons Pedro Fatjó, del Principat de Catalunya (i a generalitzar a partir de casos de la catedral de Barcelona).²⁵⁹² Aquests tenen un caràcter temporal o inamovible, en una, dos o tres vides, per passar a ser un obra pia, i així ens ho demostren les visites pastorals i les constitucions provincials i sinodals (“*Personatus vacantus denuntientur*”).²⁵⁹³ En comptades ocasions hi veiem, però, una relació evident (de parentiu, per exemple) entre el fundador i l’atorgant. A Sant Feliu de Pallerols en trobem dos a l’altar dels sants Joan Baptista i Evangelista, on s’especifica que ‘no són encara acabats de per vida’: l’un l’obté Francesc Serdà (entre 1598 i 1602), i l’altre Joan Llobet, canonge de Girona

²⁵⁹¹. ADG, P-113, Les Preses, 1717, f. 60v-61v.

²⁵⁹². FATJÓ, Pedro, “El beneficiado personado: un instrumento de promoción entre el clero secular (s. XVII)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/1 (1994), p. 325-341 i MARQUÈS, J.M., “Els personats i permutes de benefíciis al bisbat de Girona (s. XVI-XVIII)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XL (1999), p. 145-183.

²⁵⁹³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 86-87, Lib. III. Tit. IV. Cap. 1 i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 126: “Tit. 7. *De praebendis, & aliis Beneficiis. Cap. III. Constitutio Tarraconensis tractans de fundatione Personatum litteraliter observetur. Const. Tarrac.*”.

(1617); a Sant Vicenç de Susqueda ho és el canonge Francesc Vila (1589-1618), sempre absent; el 1691 en trobem a l'altar major de Pruit, fundat per Galzeran Homs, l'obtenia Francesc Homs, i a Rupit n'era Josep Boxons, prevere i rector de Sant Martí Sacalm. A la capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols hi havia un altre que obtenia Bernat Doys (1617) i la de Sant Cristòfol de les Planes, sota invocació de sants Antoni i Miquel, n'era Miquel Roura (1632); i a l'altar del Roser de Sant Esteve de Bas hi havia, primer, Baudili Fluvià, prevere del Collell (1634) i, segon, Josep Soler (1637-1638). En les visites de 1671 a 1679 al monestir d'Amer es fa referència a un personat de l'altar de la Verge de Gràcia que havia estat extingit en vida i havia esdevingut un benefici simple, a mans de Cosme Benet. Joan Pujolar, prevere i beneficiat de Sant Vicenç de Besalú, i beneficiat del Roser de Les Preses el trobem entre 1737-1776, el més llarg de tots, i sempre absent.

-El 'pla benefical' del segle XVIII

En les visites de 1734-36 i 1741-46, a les parròquies gironines i el 1738 a les vigatanes (i a les barcelonines molt més tard, durant el mandat de Gabino de Valladares),²⁵⁹⁴ s'inicia una àmplia i minuciosa recerca referent als beneficis: títols, dotalia, residència i observança, manant “al rector nos envie una llista amb los noms del que obtenen beneficis fundats en aquesta parròquia, la invocació de aquestos y notícia de ahont habitant aquells. També nos participarà lo nom dels hereus y marmessors dels que los obtenian”,²⁵⁹⁵ perquè “se han averiguat differentes obligacions de alguns beneficiats en ella fundats que, per ignorar-se, no se cumplan”.²⁵⁹⁶ A Sant Martí Sacalm mana fixar les obligacions de cada beneficiat perquè no s'hagin de repetir inútilment a cada visita, a Pruit que prenguin la consuetud més vella que tinguin (de més de cent anys) com a

²⁵⁹⁴. BC, Fullets Bonsoms, núm. 3295, Barcelona a 8 de gener de 1782: “*Que teniendo presente S.M. lo prevenido y dispuesto en la Carta circular del Consejo de 12. de Febrero de 1767, y a consecuencia de haberse reconocido el abuso con que muchos Eclesiásticos, y señaladamente los clérigos de menos ordenes, sin atención a su estado, y a la prevenido por el Concilio Tridentino, Bulas y Disposiciones Apostólicas, se han instroducido al uso del habito secular, viviendo y portándose como Seculares, despreciando el propio suyo clerical, causando con este motivo, sobre el escándalo y mas exemplo, varios embarazos y competencias con la Jurisdicción Real Ordinaria, de que en el Consejo había habido casos prácticos*”, mana a tots aquells que posseeixen beneficis passin a residir a llurs respectius beneficis, dins un mes els de Barcelona, y dos mesos els de fóra d'ella, o s'executaran els segrets de fruits; “*Asimismo mandamos, que todos los Eclesiáticos, y los ordenados de menores y de primera tonsura, que obtuvieren beneficios, pensiones, capellanías, personatos, préstamos, u otras qualesquiera rentas eclesiásticas, usen del habito talar, llevando el pelo corto como comunmente lo acostumbran los sacerdotes, y abierta la corona que corresponda a su grado...*”; “*Para como no solo es debido cumplan las personas eclesiásticas con esta regla de disciplina, sino que procuren tambien ser útiles a la iglesia en el servicio de sus funciones y de aquellos santos ministerios a que se les habilita por las ordenes...*”; “*Los referidos clérigos de menos y tonsura presentarán tambien en el término de un mes en nuestra Secretaría de Cámara las cartillas o testimonios de sus Ordenes, con la partida de sus bautismos, y el documento de colación de sus beneficios, paraque les señalemos el tiempo en que deberán ordenarse de mayores, o dispongamos lo que en vista de dichos papeles consideremos conforme de derecho. Lo mismo executaran con las cartillas de sus ordenes los clérigos de menors y tonsurados sin título eclesiástico...*”.

²⁵⁹⁵. AEV, 1225, St Joan de Fàbregues, 1734, f. 182r.

referència i a Santa Maria de Corcó, Falgars, Sant Vicenç de Susqueda, Vilanova de Sau i Pruit que el rector anoti en els seus diaris les misses que s'han acomplert; finalment, a Santa Maria de Corcó, el visitador quedava convençut que “las obligaciones emperò del benefici de sant Jaume y sant Roch las havem vistas complertas en la fi dels diaris del rector per son obtentor Francisco Guàrdia, prebere, fins per tot lo any 1748, continués per lo obtentor en fer-ho constar cada any ab lo modo se practica”.²⁵⁹⁷

A Sant Feliu de Pallerols, Les Preses i Sant Esteve de Bas el visitador entrega una còpia on hi ha relacionades les servituds dels beneficis, “a fi y efecte de que lo curat de la present iglésia tinga la deguda notícia de las obligaciones de tots los beneficis fundats en dita iglésia parroquial y capellas de dintra la parròquia, per la vigilància de son degut compliment”;²⁵⁹⁸ a Puigpardines descobreix que el benefici de sant Jaume fa anys que ha deixat de servir-se per desaparició de l'altar, ni “en acte de visita de dita iglésia no nos han pogut constar las obligaciones del benefici fundat en la capella de sant Antoni de Pàdua”,²⁵⁹⁹ per tant es manava a l'obtentor la presentació

²⁵⁹⁶. ADG, P-124, St Feliu de Pallerols, 1738, f. 97r.

²⁵⁹⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 586v.

²⁵⁹⁸. ADG, P-124, Les Preses, 1738, f. 131r-v.: “disposam que se li entregue junt ab los presents decrets un paper a part firmat per lo nostre secretari de visita y sellat ab nostre sello, en lo qual paper estan descritas y notadas todas las obligaciones dels dits beneficis que són las mateixas que estan continuadas en lo context de la present visita, manant com manam al dit curat que sempre zele e invigile lo exacte, degut y puntual compliment de las referidas obligaciones de tots los referits beneficis eo de sos obtentors, així residents com no residents, admesos com no admesos, tenint tot cuydado de que se logre ab tota seguretat el que cada hu las cumplia, conforme estan descritas en los referits papers, essent matèria esta de tan summa gravetat e importància y de tan estreta obligació y justícia” i ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 104v-105r.: “Atenent que en acte de visita de la present iglésia parroquial se han averiguat a fons todas las obligaciones que té cada hu dels beneficis en ella fundats, y que respecte a algunas de ditas obligaciones se han experimentat bastantas omissions en los obtentors, en grave càrrech de sas concièncias y defraudació dels suffragis dels fundadors. Perçò, a fi de que cada hu dels dits beneficiats tinga major notícia de las obligaciones de son respective benefici per son degut compliment, ordenam y manam al curat de dita iglésia que fassa presents a cada hu de dits beneficiats las obligaciones de missa y otras están notadas y continuadas en lo context de la present visita y són las mateixas que se li entregan junt ab los presents mandatos escritas en un paper a part firmat per nostre secretari de visita y sellat ab nostre sello y que lo dit curat zele e invigile lo exacte degut y puntual compliment de las referidas obligaciones de cada hu dels dits beneficiats així resident com no residents, admesos com no admesos, y a est fi donia y practiquia las providèncias més convenientes pera que se logre ab tot seguretat el que tots y cada hu de ells cumplen ab las ditas obligaciones, essent matèria está de tan summa gravetat e importància y de tan estreta obligació y justícia y lo dir curat dins lo termini de dos mesos del dia del recibo dels presents mandatos en avant comptadors nos donará avís de la execució de ditas diligèncias y de lo resultat de ellas. Y quant algun beneficiat fos renitent y omís en cumplir o fer cumplir las obligaciones de son respective benefici nos donará prompte avís, pera donar-hi las providèncias que correspongan per lo degut compliment de aquellas”.

²⁵⁹⁹. ADG, P-124, Puigpardines, 1738, f. 115r: “Item com en la present visita hajam trobat que en lo altar de Sant Jaume que vuy és diruit fou antiguament fundat un benefici anomenat lo benefici de la Confraria, com consta en lo antich repertori de benefici del Vicari Ecclesiàstich de Gerona, fol 151, atenent que lo dit benefici ja de molts anys a esta part no és estat presentat y que per la brevedat del temps de la present visita no se han pogut fer las diligèncias corresponents per averiguar los rèdits de aquell. Perço manam al curat de dita iglésia que fassa axacta averiguació de las rendas y rèdits que ha tingut y forte tinga lo dit benefici y ahont paran tots los papers fahents y pertanyents a ell y a sas rendas, ohint per est effecte a las personas vellas de dita parròquia y fent las demás diligèncias que li aparegan necessàrias fins a publicar-los en la iglésia en tres dias de festa en la missa matinal y major y després de fetas y executadas las ditas

dels papers corresponents; “per quant la institució o dotalia del benefici fundat en lo altar de sant Isidro de la iglésia parroquial de Sant Privat de Bas, qual obté lo reverent Anton Corminola, presbítere, no està registrada en nostra cúria del vicariat ecclesiàstich de Gerona, ni tampoch la dotalia del benefici fundat en la capella de Sant Just del Mallol”,²⁶⁰⁰ en manava el seu enregistrament, i que el rector fes conèixer els manaments als beneficiats respectius;²⁶⁰¹ i a Sant Cristòfol de les Planes

“en atenció que en la actual visita de la present iglésia parroquial se han averiguat differentes obligacions dels beneficis en ella fundats que per ignorar-se no se complian: Perçò, a fi de que cada hu dels dits beneficiats tinga notícia de todas las obligacions de son dit benefici per son degut compliment manam al curat de dita iglésia que fassa present a cada hu de dits beneficiats las obligacions de missa y altrás que los incumbeix per rahó de sos beneficis, las quals obligacions estan notadas y continuadas en lo context de la present visita y són las mateixas que se li remetén junt ab los present mandatos escritas en un paper a part firmat per nostre secretari de visita y sellat ab nostre sello; y que lo dit curat zele e invigile lo exacte degut y puntual compliment de las referidas obligacions de cada hu dels dits beneficis així resident com no residents admesos com no admesos, tenint tot cuydado de que se logre ab tota seguretat el que tots y cada hu de ells cumple ab las ditas obligacions essent matèria esta de tan summa gravetat e importància y tan estreta obligació y justícia”.²⁶⁰²

El Concordat amb la Santa Seu, signat el 9 de juny de 1753, comportà el més gran canvi i transformació del món eclesiàstic del segle XVIII, pel que fa al número de clergues. La monarquia hispànica s’apoderà del dret de patronat (‘patronat reial’) de les prebendes dels beneficis vacants durant els vuit mesos que fins llavors eren proveïts per la Santa Seu, deixant als prelats i patrons els nomenaments dels que vaquessin durant els mesos de març, juny, setembre i desembre. Poc després s’enviava a tots els bisbes, abats i prelats espanyols una carta acompanyada d’un qüestionari sobre els beneficis fundats a cada catedral, església, monestir o capella, i de cada vacant que s’anava produint. Els beneficis que no tenien una dotació que no arribava a la tercera part de la còngrua s’havien de suprimir.

Al bisbat de Vic podem resseguir amb força fidelitat aquest procés a través dels llibres de la Mensa, essent-ne l’artífex el bisbe Bartolomé Sarmentero, més que a Girona, desenvolupat per Manuel de Palmero, i de manera paral·lela tal com han estudiat Montserrat Giménez per a la

diligèncias nos ne donarà avís de tot quant antes a fi de que segons lo que resultarà de aquellas pugam providenciar lo que més convinga en orde a dit benefici y a sas rendas a favor de la obra de dita iglésia o altrament conforme a las disposicions de dret y sagrats cànons”.

²⁶⁰⁰. ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 120v.

²⁶⁰¹. ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 122r.: “Y peraque las sobreditas cosas vingan a notícia de aquells a qui toque, manam al curat de dita iglésia que envie quant antes una còpia del tercer, quint, sisè y setè dels sobredits capítols als beneficiats en ells expressats, ço és, un dels dits capítols a cada hu de ells, lo que li toquia y corresponga respectivament, y publiquia lo primer y quart capítol en sa iglésia parroquial mentres se celebraran los divinals officis y la major part del poble serà congregat”.

²⁶⁰². ADG, P-124, Les Planes, 1738, f. 89r.

catedral de Girona i Enric Moliné pel bisbat d'Urgell.²⁶⁰³ El primer pas era fer un inventari o enquesta de tots els habitants de la diòcesi, per parròquies, amb especificació dels beneficiats, llurs ingressos i obligacions. A partir del març de 1753, poc després de rebre notícia del nunci apostòlic sobre les circumstàncies del Concordat,²⁶⁰⁴ el bisbe Sarmentero adreçà cartes als seus rectors demanant-los el valor de totes les peces eclesiàstiques, de les vacants i dels nous pretendents.²⁶⁰⁵ Entre el desembre de 1760 i el desembre de 1764 demanava la relació dels subjectes més idonis per a les peces eclesiàstiques (amb distinció del càrrec pel que reconeixien els més apropiats), amb expressió dels seus valors i càrrecs (a excepció dels curats), dels que eren de patronat reial, així com el requeriment als patrons laics per tal que augmentessin els que no arribin a la tercera part.²⁶⁰⁶

Avançant-se, el bisbe Palmero, el 1765, emeté una circular on suprimia els beneficis sense la renda mínima.²⁶⁰⁷ A Girona no existí un treball previ de recopilació i sistematització, equivalent al vigatà, sinó que es prengué la informació de la visita pastoral de 1758 com a base per efectuar les reduccions i supressions del juny de 1763, i que per les nostres parròquies tampoc són tantes: *“haviéndose hecho una extracción de todos los beneficios incongruos que se hallan continuándose en los quatro libros de esta visita, y no siendo fácil sacar una regla positiva y cierta, he notado por tales los que se ven señalados con una cruz”*.²⁶⁰⁸ Només queda reflectit en el benefici de sant Valentí, a Sant Privat de Bas, que ara disposava de disset misses i de preu 17 lliures, i el de la Verge de Gràcia, a Sant Feliu de Pallerols, amb vint-i-una misses i valorat en 20 lliures 19 sous 2 diners. Aquest pla no significava, necessàriament, l'eliminació de la institució beneficional, ans al contrari, ja que bona part d'ells es mantingueren, alguns pocs foren millorats (el 1765 el de sant Domènec, a Cogolls, va ser augmentat a 50 lliures per celebrar 12 misses; el 1768 el de sant Segimon, a la capella de Sant Sebastià de Les Preses i el 1775, el de sant Jaume i Ramon, d'El Mallol, valent 60 lliures), i també se'n crearen de nous durant la segona meitat del segle XVIII (el 1791, Isidre Pujol, argenter d'Olot, en crea un nou a Les Preses).²⁶⁰⁹

²⁶⁰³. GIMÉNEZ, M., *L'església catalana...*, p. 485-527 (“Els beneficis perpetus de la catedral de Girona”) i p. 101-155 (“Els plans de reducció”) i MOLINÉ, E., “La reorganització beneficional del bisbat d'Urgell i de l'abadiat de Gerri en temps de Carles III: un exemple de regalisme”, 8/I (1988), p. 431-439.

²⁶⁰⁴. AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1113. Núms. 6-7-8, pàg. 10.

²⁶⁰⁵. AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1113. Núms. 2, 3 i 4, pàg. 4-6; núm. 5 i 9, pàg. 8 i núm. 11-12, pàg. 15 i Mensa. Disposicions autoritats. 1118.

²⁶⁰⁶. AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1113, núm. 24-25, núm.36, pàg. 66 i núm. 37; Mensa. Disposicions autoritats. 1118, núm. 4 i 6, i Mensa. Disposicions autoritats 1119.

²⁶⁰⁷. ADG, *Edicto de Manuel Antonio de Palmero, obispo de Gerona, suprimiendo los beneficios incongruos*, Girona, 1765.

²⁶⁰⁸. ADG, P-133, 1758, f. 1r.

²⁶⁰⁹. ADG, P-1776, Les Preses, 1776, f. 179v.: “Nota. En poder de Esteban Sayol, notario de Olot, y a los 21 días de julio de 1791 se fundó un S. Cel. beneficio por Ysidro Pujolar y Boixeda, platero de Olot y Maria Solà, su hija en la parroquia de San Pedro de las Presas, baxo invocación de San Isidro, con obligación de celebrar por si o por otro tres misas anuales en altar privilegiado y de rezar una parte de

El 'pla beneficional' de la diòcesi de Vic, començà com a tal a partir del desembre de 1768 i es desenvoluparia al llarg de 1769.²⁶¹⁰ S'emeté una circular de la Real Cámara del Supremo Consejo de Castilla a tots els bisbes del regne demanant la reducció i unió dels beneficis considerats incongrus, per considerar excessiu el seu número, i evitar viure en la indecència i crear gent inútil i desvagada. Els bisbes, des de la seva posició, enviaren un edicte a totes les parròquies, en què es manava haver-se de publicar durant la missa dominical, deixar-lo durant vuit dies a exposició pública, citant als patrons beneficials incongrus perquè en un termini de seixanta dies poguessin redotar-los, i procedir a les seves unions i supressions. Encara el 1780, Carles III, amb l'autorització de Pius VI, crearia un Fons Pietós Beneficional, on el rei podia percebre una part de les prepositures, canongies i altres beneficis eclesiàstics (a excepció dels curats). Les darreres dècades del segle XVIII, els bisbes Sarmentero, Artalejo i Veyan continuen aplicant i modificant sobre la marxa, però llurs visites pastorals no mostren per res aquest canvi.

-Les comunitats de preveres de Les Preses i Sant Esteve de Bas

A partir de les visites pastorals i per estar denominades com a tals, hem localitzat una bona colla de comunitats de preveres, a la diòcesi de Girona (Pals, Castelló d'Empúries, Torroella de Montgrí, Camprodon, Peralada, Olot, Hostalric o Blanes, entre moltes altres) i a Vic (Mojà, Calaf –de canonges–, Santa Coloma de Queralt o Sant Joan de les Abadesses). A Santa Coloma de Queralt, el 1643, per exemple, es demanava a tots els seus membres participar en la visita pastoral;²⁶¹¹ el 1736, a Castelló d'Empúries, Hostalric, Torroella de Montgrí i Peralada,

Rosario hasta la edad de 16 años: desde esta a la de 30 años, el oficio parvo y desde esta arriba el oficio Romano. Quiere el fundador que pueda retenerse con otro qualesquiera, sin dispensa. Por la primera vez presentaron los fundadores a Joseph Solà y Boixeda, est.te de Olot y durante su vida se reservaron el patronato. Después dexan este a los herederos del manso Boixeda, jure sanguinis y faltando esta circunstancia deberan presentarlo los herederos del último posesor. El patronato parvo lo dexa el fundador a los hermanos del patrono si tuvieren el tiempo para obtenerle y sinó quiere que vaque hasta que le tenga y que el patrono administre las rentas durante su vacante”.

²⁶¹⁰. AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1113, núm. 99. p. 137 i AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1113, núm. 71, p. 174 i AEV, Mensa. Disposicions autoritats. 1118, núm. 5.

²⁶¹¹. AEV, 1218/4, Sta Coloma de Queralt, 1643, f. 1r.: “*Visitatio Decanatus ville Sancta Columbe de Queralto Vicens Dioce.* 1643. Nos Jaume Marcer, prevere, beneficiat en la iglésia parrochial de la present vila de Santa Coloma de Queralt en S.T.J. lloct de degà y visitador de dita vila y deganat per lo molt il·lustre y Reverendíssim Senyor Don Ramon de Santmanat y de la Nuca, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Vich y del concell de sa magestat, havent de continuar la visita comensada en la iglésia Cathedral de Vich als vint dies del mes de janer de l'any de la nativitat del senyor de Mis siscents quaranta tres, en virtut de Santa Obediència, demanan al Reverent Rector o vicari de la iglésia parrochial de la present vila que, lo diumenge primer vinent o festa manada, a la hora del offertori de la missa major, publique lo present cartell avisant a tots los parrochians com dimarts primer vinents que serà als deset de febrer a les tres hores de la tarda visitarem la iglésia parrochial de la present vila. Per tant diem y manam als preveres de la Reverent Comunitat que assistesquen en dita visita per a provehir les coses tocans a sos officis, als magnífics jurats de dita vila y obres de la iglesie assistesquen per a fer remediar lo que sie necessari y provehir lo que és convenient per a major augment y reverència del culto divinal, conservació y reparació de la iglésia, y reformació de vicis, pecats públics y coses scandalosses y

s'estipularen unes modificacions per les ordinacions (les conferències morals i l'admissió de nous beneficiats);²⁶¹² a Camprodon, el 1743, sobre la pèrdua de delmes;²⁶¹³ a Olot, el 1743, una concòrdia entre rectors i comunitat,²⁶¹⁴ i a Blanes, el 1746, a l'hora de fer-se l'inventari de les pertinences de la comunitat.²⁶¹⁵

La documentació parroquial no ens permet la contraposició amb les visites pastorals, però hi ha algun element que permet suposar i definir la seva existència, i per comparació (com l'estudiada de l'Espluga de Francolí):²⁶¹⁶ l'elevat número de clergues i beneficis és un element clau. En el canvi del segle XVI al XVII ja tenim els primers indicis: a Les Preses, quan es diu que “attento que de continu en dita església residexen tres preveres, mana dit senyor visitador que facin un procurador en dita església y [el] que serà present el paguin y a l'absen no”²⁶¹⁷ (de fet, les constitucions sinodals de Pontich deien que “*in Ecclesiis, in quibus tres, aut plures Presbyteri resident, unus Procurator constituatur pro colligendis redditibus Ecclesiae*”),²⁶¹⁸ i a Sant Esteve de Bas, el 1598, es diu que el benefici de sant Salvador és servit per la comunitat de preveres. A Les Preses, a la segona meitat del segle XVIII, segons els censos de població, hi havia sis beneficiats i un rector, i a Sant Esteve de Bas eren deu beneficiats, dos sagristans, dos ‘tinents’ de cura i un rector.²⁶¹⁹ També, en posteriors ocasions a Sant Esteve de Bas apareix denominada com a ‘comunitat’. El falla del sosteniment econòmic i la mecànica de repartiment intern pot

més citam als administradors del hospital y bassiners de dita iglésia y als administradors de causes pies que, en pena de excomunicació, tinguen los comptes de les rebudes y lliurades de sa administració apersebits, pera procehir lo que serà més convenient per la quietut de llurs consiencies, tot per a major honra y glòria de Déu nostre Senyor. Dat en la Cort del deganat de la present vila de Santa Coloma de Queralt als Catorse dies del mes de febrer any de la nativitat del sr. MDCXXXIII. *Marcer Lorenti decani et visitator. Curie eccle. Sta. Colomba. Sebastianus Gimbernat not*”.

²⁶¹². ADG, P-123, Castelló d'Empúries, 1736, f. 388r-390r.: “Despaig a la comunitat de Castelló perquè admete a la residència dos beneficiats”; “Despaig de dita comunitat de Castelló affi de que destine persona entessa per la cobransa y manutensió del rèddits de differents beneficcis”; “Despaig a dita comunitat perquè així mateix destine y assenyale persona hàbil per la cobransa de rèddits atrassat de diferents causa pias y capbrevar las directas senyorias de aquells” i “Comissió feta al Rector y altres diferents comunitaris de la iglésia de Castelló per lo arreglament de varios negocis y dependencias concernents al bon regiment de la referida iglésia y comunitat”; ADG, P-123, Torroella de Montgrí, 1736, f. 146r-147r. i ADG, P-123, Peralada, 1736, f. 428v-430r.: “Dos diferents actes extrets dels arxius de la comunitat de la iglésia de Peralada y manats transcriurer y copiar per Sa Il·lustríssima en la visita de dita iglésia que consisteix en diferents concessions fetas per los Il·lustríssims Senyors Bisbes de Gerona a favor de dita comunitat acerca de absencias y servituts del beneficis fundats en la mencionada iglésia”.

²⁶¹³. ADG, P-127, Camprodon, 1743, f. 76r.

²⁶¹⁴. ADG, P-127, Olot, 1743, f. 122r.

²⁶¹⁵. ADG, P-128, Blanes, 1746, f. 60r.

²⁶¹⁶. ROCA, Jordi, “La Comunitat de preveres de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà) al segle XVIII”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 397-405.

²⁶¹⁷. ADG, P-77, Les Preses, 1600, f. 15r.

²⁶¹⁸. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 269, Lib. III. Tit. XVII. Cap. 7.

²⁶¹⁹. IGLÉSIES, J., *Els cens del compte de Floridablanca...*, v. I., p. 177 i 195.

provocar certes tensions, cosa que intenta resoldre'ls per via pacífica, tal com passà el 1634 (i que el 1637 s'opta per nomenar un procurador per efectuar aquests tràmits):²⁶²⁰

“per quant ha tinguda notícia de sa senyoria que Miquel Pararols, clergue de Olot, beneficiat del benefici sots invocació de Corpus Christi en la present yglésia fundat, dóna quaranta reals a la comunitat per a què cumple a las obligacions de dit benefici, que són de dir una missa cada semmana, y esta sa senyoria informa que per aparèixer altres preveres residents a esta yglésia, que la almoyna de dits quaranta reals és poca per a complir amb ditas missas, y per aqueixa rahó no las diuhan, mana a dit Michael Pararols quis conserte a 6, obligan de ques digan ditas missas o ser que persone qui en son nom fassan la dita servitut amb comunuació que fens, ho dins dos mesos pròxims se li secrestaran los fruyts de dit benefici al reste quis cumple intus servitut de dit benefici”.²⁶²¹

No sabem, però, el moment exacte de la creació de la comunitat, ni els detalls de les seves ordinacions, els càrrecs i la seva elecció, l'admissió, les obligacions o la seva economia (llurs distribucions o la reducció de censos). Les informacions a les visites pastorals apareixen en el darrer quart del segle XVII i les primeres del segle XVIII, i segueixen el mateix estil a ambdues parròquies. La inexistència d'unes constitucions fundacionals reguladores i l'augment del nombre de beneficiats residents crearen una incompatibilitat, confrontació i tragí entre ells, i amb els laics. Per això, cada vegada que acudia el bisbe, havia d'organitzar un nou funcionament i actualitzar la normativa: el 1671, 1679 i 1680, a Sant Esteve de Bas, Sever T. Auther adreçà llargs manaments al sagristà i beneficiats per regular la vestimenta d'aquests en els actes litúrgics (i seguint unes pautes anteriors emeses per Francesc Dou, que no hem localitzat) i l'horari de misses (<AD> núm. 34 i 35). A més, caldria distingir les obligacions particulars de cada beneficiat, per un costat, i les de tipus comunitari, per altra, imposades pel rector o bisbes.

Les primeres de Les Preses són del 1717, i es dirigeixen al 'reverent rector i demás residents de la present església', i parlen de l'incompliment de les obligacions d'alguns d'ells. La residència dels clergues és un altre element bàsic per entendre el sentit comunitari; la seva falta era motiu

²⁶²⁰. ADG, P-96, St Esteve de Bas, 1637, f. 30v.: “Item per quant visitant dit senyor visitador la present isglésia ha trobat que Jaccinto Doys, prevera, obtenint lo benefici sots invocació de Tots Sants en la capella de tots Sants y Sant Climent de dita isglésia, *no vol pagar al procurador dels preveres de la present isglésia la servitut a què dit benefici està obligat* a fer que està en possessió de pagar lo obtenint dit benefici. Perçò amb thenor del present, sacresta los fruyts, rendas y emolumens de dit benefici, elegant en sequestrador a Joan Santigosa de la vila del Mallol, comptat de Bas, procurador de dits preveres de dita isglésia de Sant Esteve de Bas, al qual dóna facultat y potestat durant son beneplàcit de cohegir, rèbrer, haver los dits fruyts, rendas y emolumens de dit benefici y mana en virtut de santa obediència y de excomunicació mayor a qualsevol reddituari de aquell, tant de grans com de diners o en altra specia, que no paguen al dit Hyacint Doys, obtenint aquell ni a altra per ell sinó a dit secrestador nomenat, amb facultat que puga fer y fermar àpocha y alberan del que rebrà y altres legítims decumens certificants los que además de ditas penas no pagant a dit secrestador sels farà tornar pagar tot, so y quant donaran a altri, exceptant a dit secrestador lo que secrestador del que rebrà haya de fer fer la servitut de dit benefici y pagar la enderriada y altrás mals de dit benefici y sempre que serà requerit haja de donar compta y rahó del que haurà administrat”. La cursiva és nostra.

de pèrdua de les rendes, i potser d'expulsió. A Sant Esteve de Bas, per exemple, es manava “que ningun sacerdot que no sie resident en la present iglésia puga celebrar missa en las capellas dins la present parròquia construhidas sens expressa llicència del reverent sacristà de la present iglésia, exceptat los benefficiats que per rahó de llur beneffici tenen obligació de celebrar-hi”²⁶²² i semblant a Les Preses, on els administradors de les capelles “no permetan ni deixen celebrar missa a sacerdot algun foraster, sens que aquest primer tinga lo permís del curat, no entenen, emperò, ab esta prohibició als sacerdots residents de dita parròquia”.²⁶²³

El rector o sagristà curat és el màxim responsable de la comunitat. Ha de donar a conèixer els manaments episcopals: “peraque las sobreditas cosas vingan a notícia de tots y ningú puga al·legar ignorància en cas de contrafacció, manam al sacristà de dita iglésia que convoque a tots los ecclesiàstichs residents en dita vila y los llesca estos nostres mandatos a fi que quiscun en lo que li pertanye pose en execució lo en ells contengut”.²⁶²⁴ L'admissió de nous membres anava a càrrec d'ell, havent de comptar amb llur vist-i-plau, els quals havien de satisfer, tal com indica Miquel J. de Taverner, 4 lliures en concepte de servitud, pel que fa a Sant Esteve de Bas. El 1721, “manà sa Il·lustríssima sia admès a la comunitat”²⁶²⁵ el doctor Narcís Padrós, beneficiat per a l'altar de sant Climent. A Les Preses, el 1724 es manava al “beneficiat nou entrat cuydarà en avant de tenir conduïda la sagristia, és a dir, las robas y quan se dega fer bogada ho avisarà als obrers”,²⁶²⁶ i el 1734, “quant entre algun beneficiat nou de residència pague a dita obra la quantitat de 6 lliures barceloneses, y ordena al rector y demás beneficiats que vuy són y aleshores se trobaran rasidint que no lo admeten a dita residència fins que haja pagada dita quantitat”.²⁶²⁷

Els manaments de Pere de Copons (1727) i Baltasar de Bastero (1730, 1733, 1734, 1736 i 1738) no arriben a convertir-se mai en base jurídica o estatuts reguladors de la comunitat, ja que cal un recordatori gairebé continuat i seguit per mantenir-ne la vigència. A Les Preses, el 1733, s'inicia el document decretal per “corregir en los ecclesiàstichs de dita parròquia que, omissos en lo compliment de las suas obligacions, donan cada instant motiu a vèrios disturbis, no solament entre si, sinó també entre ells mateixos y los seculars, en descrèdit de son estat y poch compliment del exemple que deurian donar-los ab lo llum del arrelament de sas operacions”²⁶²⁸ (<AD> núm. 52, 56 i 59). Aquests decrets no difereixen en res respecte als adreçats als

²⁶²¹. ADG, P-94, St Esteve de Bas, 1634, f. 38r.

²⁶²². ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717, f. 56v.

²⁶²³. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 386r-v.

²⁶²⁴. ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f. 45v.

²⁶²⁵. ADG, P-114, St Esteve de Bas, 1721, f. 23r.

²⁶²⁶. ADG, P-115, Les Preses, 1724, f. 4r.

²⁶²⁷. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309v.

²⁶²⁸. ADG, P-116, Les Preses, 1733, d.s.

beneficiats d'altres parròquies, i tenen una funció més aviat correctora de la deteriorada imatge pública de menyspreu i deshonra que provoquen envers els parroquians: el rebuig de càrrecs i responsabilitats (“hi ha acostumat haver en los officis diaca y subdiaca y que vuy y de algun temps a esta part apenas o ab molt treball se encontra qui de dits beneficiats vulla exercir estos sagrats ministeris”),²⁶²⁹ la presència en funcions religioses, els salaris desmesurats (“hi ha lo abús de cobrar los beneficiats sens legítima causa las distribuciones”),²⁶³⁰ una vestimenta digna (“dits ecclesiàstichs no reparan de anar per los carrers y plaça en cos de jupa y encara ab aquellas descordadas, amostrant armilla de color vermell y altras semblants indecències”),²⁶³¹ la participació en jocs (“al sacristà curat y demás ecclesiàstichs que se abstingan de jugar al joch de la pilota públicament com ha practicat moltas vegadas ab no poc nota del poble y indecència del estat”)²⁶³² o la prohibició dels negocis privats (“ningun dels ecclesiàstichs residents de la present iglésia y parròquia puga negociar en manera alguna, ni comprant blat y guardant-lo per tornar-lo a vendre, ni prenent arrendament ni fent altras espècies de negociacions, tractes y contractes prohibits per los sagrats canons”).²⁶³³

La cronologia no s'estén més enllà de 1750, just l'any d'inici de la reorganització beneficional i del canvi del preu dels censals, afectant directament a les comunitats de preveres, que veurien disminuïdes les seves rendes (tal és el cas de la comunitat de Sallent, quan, el 1752, decideix expulsar-se un beneficiat, per la impossibilitat d'assegurar unes rendes anuals de 200 lliures a cada resident.²⁶³⁴ A partir de llavors ho podem seguir amb els processos judicials: la comunitat de beneficiats contra Domènec Lleonart, sagristà, sobre el dret a prendre part en aniversaris i per no haver-li de fer de vicari (1754); la comunitat contra Domènec Lleonart i el domer Jaume Alsina sobre la revocació de procurador i sobre el govern de l'ofici diví (1756) i Francesc Elias Bas, domer, contra els beneficiats per pretenir aquests el títol de comunitat de preveres (1790).

h. Salariis, rendes i béns

És extremadament difícil esbrinar les rendes i finances dirigides i pertanyents als clergues a partir de les visites pastorals, per la seva gran complexitat, diversitat i desgavellament entre parròquies, fins i tot per la seva indefinició i, més que tot, per ser un grup extremadament heterogeni, “*existiendo –segons matisa Avelina Benítez– unos intereses creados muy fuertes*

²⁶²⁹. ADG, P-116, Les Preses, 1733, d.s.

²⁶³⁰. ADG, P-116, Les Preses, 1733, d.s.

²⁶³¹. ADG, P-116, Les Preses, 1733, d.s.

²⁶³². ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f. 45r.

²⁶³³. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 387r.

²⁶³⁴. SANMARTÍ ROSET, Carme i SANMARTÍ ROSET, Montserrat, “La comunitat de preveres de Sallent durant la segona meitat del segle XVIII”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIII (2002), p. 47-60.

que impedían que cualquier medida tomada en pro de una mejor distribución de la riqueza fuera estéril”.²⁶³⁵ Les constitucions sinodals no diuen res dels salaris. Les visites gironines del segle XVII indiquen, parcialment, la dotació d’alguns càrrecs: el 1600, Pere Salavardenya, rector de Sant Feliu de Pallerols rebia 120 lliures; el 1602, el rector de La Pinya cobrava 22 lliures anuals i el benefici mongil de Sant Esteve de Bas rebia 40 lliures; el 1619, el rector de Ridaura cobrava 100 lliures; el 1632, el prior de Puigpardines cobrava 50 lliures en concepte d’arrendament; el 1680, l’abat de Camprodon havia de pagar per servitud de la rectoria, 60 lliures anuals i el 1687, el rector de Sant Cristòfol de les Planes diu ‘obtenir els fruits de l’església parroquial o cellera’ (sense especificar quins són). Aquests salaris, encara que potser poc representatius, són força minsos i raquítics, justs per poder propagar la fe entre els fidels, però precaris per a portar una vida folgada i relaxada (tal com veiem en les súpliques al bisbe en la visita a Sant Genís dels Horts i Sant Jaume d’Olsinelles).²⁶³⁶ El bisbe Balmaseda, en les visites de 1679-80, permet prendre diners de bacins per augmentar-los-hi les retribucions; a Sant Esteve de Bas, per exemple, s’al·lega que el sagristà ara té més feina per haver-hi més gent, i per les misses que celebrarà el rector a la “parochial de Sant Joan de Balps puga pèndrer del bací de las Ànimas tres reals de plata de caritat per quiscuna missa, conforme disposà y ordenà la bona memòria del señor don Bernat de Cardona, son predecessor, en la visita que feu en la present iglésia”.²⁶³⁷

En el segle XVIII, la situació dels rectors de les esglésies més grans i parròquies amb més feligresos i beneficiats tendeix a millorar, però no la dels demás clergues, donant lloc a una falsa imatge de vida eclesiàstica, tal com ha estudiat León Carlos Álvarez,²⁶³⁸ així ho veiem a la nòmina de les parròquies vigatanes, ordenades segons el seu valor en lliures (Quadre núm. 27). Els rectors rebien dels beneficiats un part dels seus fruits, per drets d’arrendament i per funcions litúrgiques, o al revés, com a Les Preses, el 1727, on el bisbe n’obligà l’ajuda del rector.²⁶³⁹

²⁶³⁵. BENÍTEZ BAREA, A., *El bajo clero...*, p. 62.

²⁶³⁶. AEV, 1215, St Genís dels Horts, 1626, p. 143r.: “Qüestió sobre si les rectories de Sant Genís de la Vall dels Horts y Sant Jaume d’Olsinelles són pobres: suplica per tant a Vostra Reverendíssima sia servit manar pendrer y aquells presa donar-ne còpia auctèntica y fe faent y que sian interrogats los testimonis Primo, si saben que ditas rectorias sian tant tènues que no bastan per la sustentasió de una capellà. Secundo, que digan quanta grans entre blat y sivada si acostuma de cullir. Tertio, si saben que lo últim pecessor immediatament antes de dit m^o Joseph Pons, que era m^o Puyades tenint la rectoria de Sant Genís y sent beneficiat o fill de vila de Sant pador ha costumat y ha estat en pecessió quieta y pasífica de rèbrer las distribucions de la iglésia de Sant Pador que a més de que lo supplicat és de justisia ho rebrà lo supplicat a molt singular mercè officio”.

²⁶³⁷. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 122r.

²⁶³⁸. ALVAREZ SANTALÓ, L. C., “‘Vivir como un cura’. Algunas precisiones cuantitativas respecto al imaginario social sobre el clero del siglo XVIII”, dins ARANDA, Francisco José (coord.), *Sociedad y élités eclesiásticas en la España moderna*, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2000, p. 101-147.

²⁶³⁹. ADG, P-116, Les Preses, 1727, f. 51r.: “Attenent y considerant que dit rector percebeix per administració de pa, vi y llum, per los anniversaris, cantars de ànimas, funerals y altres missas que celebran los dits beneficiats, lo que basta per ministrar vi blanc o malvasia, y així mateix cera blanca y de

Quadre núm. 27. Valor de les rectories vigatanes (1786)

St Martí Sescorts	880 lliures
Sta Maria de Corcó	850 lliures
Tavertet	750 lliures
Pruit	650 lliures
St Joan de Fàbregues	550 lliures
St Martí Sacalm	400 lliures
St Vicenç de Susqueda	400 lliures
Vilanova de Sau	400 lliures
La Vola	350 lliures
Falgars	300 lliures
St Julià de Cabrera	300 lliures
St Romà de Sau	250 lliures
St Martí de Querós	250 lliures

Font: elaboració pròpia a partir d'AEV, Mensa, Disposicions autoritats 1116, núm. 75.

Tal com han posat de manifest Carla Russo i L. Chatellier, la seguretat material, encara que mínima, pot donar lloc a un ampli moviment migratori i absentista per aconseguir el millor lloc, en detriment i ineficàcia de la vida religiosa i moral.²⁶⁴⁰ Així doncs, hem detectat a les visites gironines de la primera meitat del segle XVIII que un bon nombre d'eclesiàstics més llestos i espavilats (rectors, vicaris i diaques) obtenen beneficis a esglésies properes, per tal de percebre uns diners extres i millorar la qualitat de vida. Existeix, doncs, una permissivitat en aquesta possessió indiscriminada, en tant que poden acomplir amb llurs deures i residir amb més facilitat. Antoni Matabosch, vicari de Sant Privat de Bas, tenia els beneficis de sant Bartomeu, sant Jaume i Raimon a la mateixa església, i el seu rector, Baltasar Bascallar obtenia el benefici prioral de la capella de Sant Corneli. El rector de Les Preses, Josep Veguer, obtenia el benefici del Roser de Sant Privat de Bas, i el seu successor, Joan Verntallat, tenia el benefici de sant Segimon de la capella de Sant Sebastià de Les Preses. El rector de Les Preses, Joan Verntallat, tenia el benefici de sant Segimon. El diaca de Sant Cristòfol de les Planes, Raimon Fontanils, tenia dos beneficis dins la mateixa parroquial: sant Miquel i sant Crucifix. El rector de Les Encies, Miquel Arbat, disposava del benefici de la Verge de Gràcia de Sant Cristòfol de les Planes. I així podríem anar seguint i lligant aquesta àmplia xarxa de relacions beneficials. A la diòcesi vigatana no es donava sinó esporàdicament; l'únic cas documentat és prohibit i segrestat pel bisbe: el 1723, a Santa Maria de Corcó, el beneficiat de sant Miquel té "obligació de celebrar missa tots los dias en ell, y de habitar en la segrera de Corcó, y lo actual beneficiat

suficient magnitud, perçò ordenam y manam al dit rector que vuy és y per temps serà de dita iglésia que ministre per ditas missas als dits beneficiats vi blanc bo o malvasia, y cera blanca ab ciris, que alo menos sian de una onsa de pes, sots pena de 3 lliures pagadoras de béns propis per cada vegada que contrafarà y altres a nos arbitràrias y en subsidi de excomunicació major".

²⁶⁴⁰. RUSSO, C., "La storiografia socio-religiosa...", p. XCV-XCVI i CHATELLIER, L., "Elementi di una sociologia del beneficio", dins RUSSO, C. (ed.), *Società, Chiesa e vita religiosa nell'Ancien Régime*, Nàpols, 1976, p. 83-114.

Senyor Farriol Arquerons se trobe ab benefici incompatible de poder cumplir ab estas obligaciones, essent com és Rector de la Iglésia parroquial de Sant Martí Senforas”.²⁶⁴¹

Manaments com els de Cogolls poden comprendre's en aquest context d'insuficiència i constrenyiment, i que tenien una antiguitat i costum indemostrable: el 1591 es manava que el blat i altres 'gèneres i fruits' de l'obra servissin per al rector i el 1680 manava “sa Il·lustríssima que, desta hora en avant, se paguen al rector los drets parochials axí y conforme si és acostumat”.²⁶⁴² També a Sant Martí de Querós, el 1753, el rector es queixà davant del visitador:

“3. Siempre es fundado en razón y justicia que a cada uno se dé lo que es suyo, no observándose esto en esta parroquia de lo que se pueden originar en adelante dissenciones y controversias, como tambien por no seguir el antiguo estilo, mandamos que al Reverendo Rector se le den las mayorias según es costumbre antigua en ella y en caso que algunos se muestren renitentes compareceran ante Nos o Nuestro Vicario General para darnos las razones que tengan que le desobliguen de dar al Reverendo Rector las mayorías”.²⁶⁴³

Els drets d'estola, davant la manca de delmes i altres censos, rebuts per l'administració dels sacraments, constitueixen una font necessària per a la subsistència dels rectors; el bisbe en permetia l'augment durant la visita pastoral. Cada vegada que n'hi havia algun canvi, novetat o modificació s'havia d'estipular: a Les Preses, el 1661, es “mana al señor rector que, a més de los drets se li taxará per los comissaris del Sínodo, exigesca y rebia sis diners en cada bateig per la obra de la isglésia”,²⁶⁴⁴ a Sant Joan de Fàbregues, el 1710, cada vegada que hagués d'anar a buscar un albat, el pare de la criatura haurà de pagar “per la caritat de la missa dotse sous y per lo qui portarà la creu dos sous, y un sou per lo qui portarà la llanterna, y en los casos se convindrà sacerdot per cantar dita missa que segons lo ritual y missal romà se diu hajen y tingan de donà per al dit sacerdot convidat quatre sous barcelonesos. En los casos emperò que no se donarà lo predit estipendi al dit Rector tingan dits parroquians obligació de portar dits albats en los llocs fins vuy acostumats”,²⁶⁴⁵ a La Vola, el 1723, dia que a la “en lo fol. 17 de la consueta se trobe sobrar sis sous y en lo fol. 20 vuyt sous dels quals ne aplica lo rector per lo treball de la administració, y de portar los ornaments a la capella del Roser, per hòstias, vi y llum”,²⁶⁴⁶ i a Sant Vicenç de Susqueda, el 1755, “constando en la consueta de dicha yglesia que el heredero del manso Codina está obligado a dar de comer el Reverendo Rector en la dom. 2 post Pascham, en cuyo dia va a decir misa a la capilla de San Miguel, mandamos que si no le da de comer como acostumbrava no vaya en semejante día a decir misa a dicha capilla”.²⁶⁴⁷ I encara

²⁶⁴¹. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 290r.

²⁶⁴². ADG, P-106, Cogolls, 1680, f. 130r.

²⁶⁴³. AEV, 1227, St Martí de Querós, 1753, f. 81v.

²⁶⁴⁴. ADG, P-102, Les Preses, 1661, f. 195v.

²⁶⁴⁵. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1710, f. 46r.

²⁶⁴⁶. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 279r.

²⁶⁴⁷. AEV, 1228, St Vicenç de Susqueda, 1755, f. 162r.

al segle XIX, aquests drets no s'havien imposat o s'havien perdut; per exemple, a Sant Vicenç de Susqueda, el 1824, Joaquim M. Puigvert ha localitzat un manament adreçat a “*formar un aranzel del bautismo*”.²⁶⁴⁸

Una alternativa són els salaris de les misses de sufragi, cantars, processons i les rendes que reben per a la manutenció dels ciris, tal com demanava el bisbe Taverner.²⁶⁴⁹ Les visites de Pedro Jaime al Collsacabra així ens ho indiquen, segons el número de masos de cada parròquia: a Sant Martí Sacalm i Pruit, el rector té una renda de 9 o 10 quarteres de blat que paguen els pagesos; a Sant Romà de Sau són 11 quarteres i 1/8 de blat; a Tavertet i Sant Joan de Fàbregues, són 12 o 13 quarteres d'ordi; Sant Martí Sescorts són 13 o 14 quartes d'ordi i a Sant Martí de Querós rep 45 sous 15 mesures d'oli. A Amer, el 1658, el benefici de la rectoria curada era unit al del benefici de la capellania major, que obtenia Joan Bayer,

“atessa la tenuïtat del valor dels fruïts de la rectoria de la dita isglésia de Sant Miquel [d'Amer], que segons relació del rector de aquella, són poch per poder sustentar còngruament de aquells y juntament també perquè los fruïts y rendes de dits ciris *in futurum* nos pugan perdre suposat que ha alguns anys que de aquells nos cobrà cosa; aplica y per aplicats vol haver sa Senyoria Il·lustríssima tots los fruïts y rendes de dits siris fins lo dia present durant emperò tant solament lo temps corrent de las guerras y no altrament al rector de la present isglésia, amb obligació y càrrech que haja de celebrar tantas missas quantas abastará lo que cobrarà ara ho de tres reals de plata per cada missa per las ànimes de aquells qui fundaven y esmersaran dites rendes, exceptades emperò las dites deu lliures que com dalt està dit foren aplicades per sustento del mestre de dita vila, el qual sempre que ni haja en aquella les hi haja de donar y pagar lo dit rector del que cobrarà quiscun any tant quant durará la present aplicació. Per lo que sa senyoria Il·lustríssima li concedim facultat y poder per a que dit rector, de assi en avant, puga exegir, rebre i cobrar los 2 fruïts y rendes de dits siris y del que cobrarà ho haja de aplicar en celebració de misses, a rahó de tres reals de plata per quiscuna, encarregant perçò a dit rector sa consciència”.²⁶⁵⁰

Algunes visites ens indiquen el patrimoni immoble de clergues (i rarament els béns mobles o animals –per exemple, porcs a Sant Martí de Querós i cavalls a Sant Cristòfol de les Planes–), com a indicadors d'un cert estatus. Hem vist que les obres d'inversió a les rectories en els segles XVII i XVIII són força considerables; però llur propietat pot ser un tema a debatre. No disposem de massa testimonis directes ni definitius que afectin les nostres rectories a través de les visites pastorals. Durant el desembre de 1618 té lloc la venda en subhasta pública o espoli

²⁶⁴⁸ PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 157.

²⁶⁴⁹ MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 186: “116. Al pas que los párrocos deuen ab gran exactitut cumplir ab las obligacions de missas y aniversaris, deuen també ser diligents en cobrar la renda de que són dotadas, y en esta conformitat no deuen deixar atrassa la cobrança dels censals, així per lo dany, que se pot seguir a las fundacions, perdent-se la renda, com y també als mateixos que fan los censals, que deixant-los atrassar, poch a poch venen aperdrer sas haciendas” i “117. Los rectores, emperò, procuraran ab gran atenció en las cobranças, particularment ab sos parroquians, facilitant que las paguen ab la menor incomoditat, que sia possible, sens atropellar-los, ni fer-los gastos, sinó en cas de haver practicat tots los medis suaus y possibles, de modo, que tot lo mon compregua, que quant lo rector arriba a fer gastos, és per haver arribat a la última extremitut y no poder-se ja altra manera cobrar”.

del patrimoni mobiliari de Joan Jenover, rector de Constantins, a la plaça que hi havia al davant de la rectoria, i que els seus marmessors s'encarreguen de dur a terme.²⁶⁵¹ La quantitat d'articles que s'arriben a vendre ens resulta exagerada i desconcertant (inclòs avui per a nosaltres), i suma un total de més 300 objectes i lots, amb una varietat extraordinària que inclou ruscós d'abelles, tota mena de robes i vestits, llibres, botes de sal i vi, eines pel camp, cereals i altres aliments i menjars, utensilis per la cuina i llar, estris per filar, mobles, cànem, lli, fil i altres trastos vells; en comparació vegeu l'inventari de béns de Joan Jordà, últim clerge resident al santuari d'El Coll, el 1622, durant una visita pastoral (<AD> núm. 20). La multitud de compradors, laics i religiosos pertanyen a les parròquies veïnes: el nou rector de Constantins, els rectors d'Anglès, Sant Julià de Llor, Bescanó, Sant Climent d'Amer, Sant Martí de Llémena i Vilanna, un beneficiat d'Anglès, els sagristans de Sant Gregori i del monestir d'Amer, a més de pagesos, bracers, paraires i traginers d'aquestes parròquies. Sabem que alguns clergues havien manat construir cases (més que rectories) per llur ús i propietat; els motius i diners necessaris per alçar aquests edificis ens són desconeguts. Per exemple, el 1737, el rector de La Pinya, Sulpici Llundias, amb “diners propis seus ha fet construir y edificar una casa molt bona y de valor considerable en la sufragànea de Sant Joan dels Balps”,²⁶⁵² per als parroquians que acudien a dita església (<AD> núm. 66).

Tenim constància que hi ha alguns beneficiats també cobraven en espècie els seus serveis (les anomenades ‘misses de menjars’) i disposaven d'importants propietats urbanes. Per exemple, el beneficiat de santa Margarida a Sant Vicenç de Susqueda, el 1590, rebia “7 quarteres ordi, poch més o menos, y mitja quortera de castanyes, y 20 sous en diners”,²⁶⁵³ havent de correspondre-li, per desenvolupar tasques de “mongia y benefici y sacristia y que reb quiscun any de cada casa, tant rònega com afocada, un vuytà de ordi, que són quatre quortans barcelonesos, acceptats quatre pagesos que diuen no volen pagar”.²⁶⁵⁴ A Sant Esteve de Bas, el beneficiat de Tots els Sants i sant Climent, Jacint Doys, se li segresten els fruits de grans i diners perquè no volia pagar la servitud que li corresponia. Mentre que a Les Preses, el 1619, un beneficiat va expressar les seves queixes pel que feia a la recepció de les seves retribucions.

“*Et dicto Crosdellà conventus verbo respondendo dixit: veritat és que jo he pagat y stich en possessió de pagar al beneficiat de dit benefici las ditas punyeras de blat quiscun any de censos, y he pagat molts anys a sos arrendadors, però no entenis ser obligat a pagar que no mo amostrian per quina pessa de terra ho pachs, y així u demano que mo amostrian conforme mo prometé ministro Bartomeu Bertran, olim beneficiat de dit benefici sots invocació de sant Roch y sant Sebastia*”.²⁶⁵⁵

²⁶⁵⁰. ADG, P-100, Amer, 1658, f. 244r-v.

²⁶⁵¹. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale* (230), f. 64r-89v.

²⁶⁵². ADG, P-123, La Pinya, 1737, f. 118v.

²⁶⁵³. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 248r.

²⁶⁵⁴. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 248r.

²⁶⁵⁵. ADG, P-86, Les Preses, 1619, f. 53r-v.

Precisament, hem localitzat una sèrie de cases que pertanyien a beneficiats, i que el bisbe Pontich recollia en les sinodals en referència al seu mal estat i a la necessitat de reparacions continuades (“*Beneficiati hospitia beneficiorum condirecta teneant*”, “*Circa reparationem domorum beneficiorum*” i “*Reparationes aiudicatae siant infra quatuor menses, alià quantitas deponatur in Theca depositorum Sedis Gerunda*”).²⁶⁵⁶ Les de Nostra Senyora a Les Preses i Sant Cristòfol de les Planes surten mencionades entre els segles XVI i XVII degut a unes reparacions (el 1598 “mana dit visitador al beneficiat de Nostra Senyora [de Les Preses] que dins un any gastí lliures en reparar la casa de dit beneficiat y del que pagarà cobri àpoques y albarans fins dita quantitat”;²⁶⁵⁷ el 1600 manava al de Les Planes fer “adobar el sostre de la cuina de la casa de dit benefici”²⁶⁵⁸ i que “repare y adobe la casa de son benefici de manera que sie abitabile”).²⁶⁵⁹ Segons els estudis de Joan Pagès, una casa a Les Preses ja surt esmentada el 1364,²⁶⁶⁰ i una altra el 1604, on el rector Baldiri Mata creà un benefici de sant Joan i Jeroni a la parroquial, i establí un hort de la rectoria per edificar-hi una casa pel beneficiat, que, segons la llanda, fou alçada el 1605.²⁶⁶¹ També la reparació que es mana fer al beneficiat de sant Miquel a Santa Maria de Corcó, el 1646, li costà 80 lliures.²⁶⁶² El 1731, Joan Verntallat, beneficiat de sant Segimon de Les Preses, es construí una casa particular, segons podem llegir a la llanda de la porta situada al costat de la sagristia (que havia estat fundat el 1707).²⁶⁶³ Aquests edificis estaven construïts dins la cellera de Les Preses, en un carreró que ha conservat l’encant barroc, i que incloïa la capella dels Dolors (<AF> núm. 120 i 121). El 1734, Manel Soler, prevere i domer de l’església parroquial de Sant Esteve d’Olot, i beneficiat de l’Àngel Custodi de Les Preses, demanà permís “per la ampliació de una casa propria de dit benefici un tros de sementiri de la referida iglésia”²⁶⁶⁴ de Les Preses, fet que significava uns ingressos per a l’obreria:

²⁶⁵⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 102-104, Lib. III. Tit. V. Cap. 6, 7 i 8.

²⁶⁵⁷. ADG, P-75, Les Preses, 1598, f. 39r.

²⁶⁵⁸. ADG, P-77, Les Planes, 1600, f. 8v.

²⁶⁵⁹. ADG, P-89, Les Planes, 1626, p. 123v.

²⁶⁶⁰. PAGÈS, J., *Les Preses...*, v. III, p. 48-49.

²⁶⁶¹. ADG, *Notularum*, G-100-00350, f. 112-117r., 14 d’octubre de 1604 i PAGÈS, J., *Les Preses...*, v. III..., p. 92.

²⁶⁶². AEV, 1218/4, Corcó, 1646, f. 75r.: “Primo, atenent y considerant que en la visita feta en dita iglésia per lo dr. Laurenso Gil en deu de Agost de mil sis cents trenta, fet fonch proveit que lo reverent Bernat Archarons obtenint lo benefici de Sant Miquel en dita iglésia de Corcó fundat, despengués y gastàs vuytanta lliures que foren adjudicadas per obs y obres de reparar la casa de dit beneficiat, y fins vuy no ha feta ningunas obres o almancomats poques, ha provehit y manat a dit Bernat Archarons gaste ditas LXXX lliuras per lo effecte deferens taxadas, sots pena de sagrest de las rendas de dit benefici, lo qual ara pera las horas possant en los fruits de dit beneficis manant als redditaris que desta hora avant respongan al reverent rector de Corcó Salvador Bartrana, sots feris y tant constatà que dit Archarons aurà obert esta nostra provisió, lo qual per sagrastador anomenam, volent que la present provisió sia intimada als magnífichs concellers de la ciutat de Vich, sots pena que si ningú dels redditaris lo contrari faran, auran de pagar altre vegada y semblantment y sots las matexas penas de sagrest fassan alguns adornos al altar hont dit beneficiat està fundat atès que està molt pobrament adornat”.

²⁶⁶³. PAGÈS, J., *Les Preses...*, v. III..., p. 50-51.

²⁶⁶⁴. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 311r.

“Attenent així mateix que lo comprador no solament está prompte a donar y pagar ditas quaranta quatre lliuras setse sous a que fou estimat dit terreno, de la qual estima avem vist un paper firmat de dit pàrroco, però y encara per la gran devoció que té a la referida obra y iglésia, offereix donar de almoyna a dita obra la quantitat de vint y dos lliuras vuy sous barcelonesos, conciderant no menos que és notòria la referida utilitat que reportarà dita obra de la dita venda per aver vist per nosaltres mateixos dit terreno y avernos extrajudicialment informat de dita utilitat ab diferents personas zelosas de dita parròquia mentres estam visitant aquella; perçò, convenim, aprobam, aucthorizam y decretam, en virtut de las presents, la mencionada fahedora venda y transacció, volent y manant que, tant la quantitat del preu com de la almoyna dalt mencionadas, sia esmersada per dits Rector y obrers en lloch tot y segur, ab decret de Sa Il·lustríssima eo de son Vicari General, y que en cas de lluhició sia dita quantitat o quantitats deposadas en la theca dels comuns depòsits de la Seu de Girona y reesmersadas ab las mateixas prop referidas condicions, y no altrement a fi que perpètuament tinga la referida obra est producte que tant necessita per mantenir las obligacions que té dita administració, y singularment per fer ornaments de que està molt faltada la sacristia, com acabam de veurer en la visita de aquella”.²⁶⁶⁵

Segons explica mossèn Pagès, la casa s’emplaçava a llevant de l’església de Sant Pere, on es recolzava en els seus murs; aquest benefici va ser fundat per Bernat Soler del Corb el 1595.²⁶⁶⁶ La pròxima situació amb Olot i l’obtenció d’un beneficiat a Les Preses, el feu decidir a anar-hi a viure.

i. Delmes i primícies

En els segles X, XI i XII les dotalies de les esglésies especificaven el sosteniment de l’església, el rector i la parròquia amb l’assignació d’una dècima part de la producció agropecuària i de diferents productes elaborats (tal com podem veure en la consagració del monestir d’Amer, el 949, quan “*donavit atque concessit ad eundem cenobium decimas et primicias et oblationes*”).²⁶⁶⁷ Pel que fa al seu repartiment, depenia de la parròquia i època, però tradicionalment es dividia en tres parts iguals: el destinat a les obreries (i que queda menys reflectit a les nostres parròquies), el del personal eclesiàstic, i en darrer lloc, per les menses episcopal i capitular. Molts d’aquests delmes (o part d’ells), però, passen o romanen a mans de particulars com a persones laiques. Hi ha una diferència definitiva entre les parròquies dels bisbats estudiats: a Vic, el delme és percebut pel rector (o algun clergue), mentre que a Girona és al revés, ben pocs clergues el reben, i per tant, el seu esment en les visites pastorals fa difícil saber si es tractava d’un pur formalisme o d’un fet consumat. Les primícies foren uns tributs suplementaris sense quantitat fixa, que podria equivaler, aproximadament, a una quarta part del valor del delme, i aquestes sí eren destinats i rebuts per clergues.

²⁶⁶⁵. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 312r-v.

²⁶⁶⁶. PAGÈS, J., *Les Preses...*, v. III..., p. 92.

²⁶⁶⁷. PRUENCA, E. (a cura de J.M. MARQUÈS), *Diplomatari de Santa Maria d’Amer...*, p. 38.

Sens dubte, un punt primordial seria resseguir el procés d' infeudació del delme, a través dels diferents sistemes: la compra, l'establiment emfitèutic, la cessió per part de l'Església i la usurpació o l'atribució indeguda per part de petits nobles vilatans. Elvis Mallorquí ha demostrat, per a les parròquies de Les Gavarres, que les lluites entorn de la propietat i apropiació dels delmes i altres censos comencen a desenvolupar-se de manera primerenca, molt a principis del segle XI, i estan plenament consolidat entre els segles XIII i XIV.²⁶⁶⁸ Per a les parròquies de l'Alta Garrotxa, en plena muntanya pirinenca, mossèn Joan Pagès ha comprovat a través de les visites pastorals una tendència similar al de les muntanyes prelitorals, ja que també en aquests darrers segles, de la trentena de parròquies escollides, poc més d'un 6% pertanyia a rectors de la pròpia parròquia, mentre que aproximadament un 30% el percebien els senyors del castell de Sales.²⁶⁶⁹

El procés de pèrdua de rendes eclesiàstiques va ser vist amb preocupació i inquietud, almenys a la diòcesi de Girona, on fou tractat des dels primers concilis provincials i pels bisbes Arnau de Mont-rodon (1339), Ennec de Vallterra (1368), Guillem R. Boil, Joan de Margarit, Jaume Cassador, Francisco Arévalo de Zuazo (1606), Gregorio Parceró (1637) i Miquel Pontich (1691), en uns capítols que feia extensius a la província tarraconense.²⁶⁷⁰ Aquest darrer capítol, manllevat d'Arévalo de Zuazo, ho expressa molt gràficament: “*Ad avitandum inter Rectores, & Parochianos omne odii, & simultatis genus, laudante, & approbante Synodo Dioecesisana, statuimus, ordinamus, & mandamus, quod Parochi, & Rectores nostrae Dioecesis, qui a suis Parochianis, ratione suarum Ecclesiarum, debent recuperare aliquos census, censualis, redditus, & proventus, expletorum partes, decimas, primiticas, vigilas (quae dicuntur blat de menjars, o vigílies, servitutes, & anniversaria) teneantur id Nobis denunciare, ut dicta exactio, & recuperatio non eorum, sed nostri Fiscii procuratoris nomine siat expensis dictorum*”.²⁶⁷¹ Antonio Domínguez Ortiz, en el seu estudi sobre el clergat espanyol del segle XVII, en referència als delmes, “*en unas localidades los percibían íntegros, pero esto era excepcional; lo corriente*

²⁶⁶⁸. MALLORQUÍ, E., *Les Gavarres a l'Edat Mitjana...*, p. 72-78 i 81-83. Vegeu altres exemples dins la geografia catalana: BERTRAN ROIGÉ, P., “La ‘dècima’ del bisbat de Barcelona (1391-1391)”, *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7 (1994), p. 371-421; CASTILLON, F., “Diezmos y primicias del obispado de Lérida”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 61-62 (1988-1989), p. 7-162 i VIRGILI, A., “El delme i la primícia al bisbat de Tortosa”, *Primer Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, v. I, 1993, p. 423-431.

²⁶⁶⁹. PAGÈS, J., “Els delmes a l'Alta Garrotxa durant la Baixa Edat Mitjana”, *Amics de Besalú. VI Assemblea d'Estudis del seu comtat*, 1988, p. 205-244.

²⁶⁷⁰. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 232-233, Lib. III. Tit. XII. Cap. 1: “*Alienationes decimarum notificandae Domino Episcopo*”; p. 233-242, Lib. III. Tit. XII. Cap. 2: “*Constitutio Provincialis super petitione decimarum, & aliorum iurium Ecclesiae observari mandatur*” i p. 262-263, Lib. III. Tit. XVI. Cap. 2: “*Rectores mandatum procurae faciant Procuratori fiscali ad petendum census, & iura Ecclesiarum*”.

²⁶⁷¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 262-263, Lib. III. Tit. XVI. Cap. 2.

era que percibieran sólo una parte, o nada en absoluto, creando con ello un amargo resentimiento contra el prelado y cabildo, que se atribuían la parte del león”.²⁶⁷²

A les visites pastorals gironines del segle XIV (durant la “*visitatio hominum*”), es preguntava al rector sobre els delmes i els valors dels beneficis, tal com han constatat Christian Guilleré i Joan Pagès.²⁶⁷³ Mentre que a les visites coetànies a les parròquies del Montseny, incloses dins el bisbat de Vic, no es fa ni les més mínima referència explícita als delmes. Per exemple, a Sant Feliu de Riu, a l’Alta Garrotxa, en la visita del 1329, va ser cridat i interrogat el rector si hi havia res a corregir, i “també fou preguntat sobre el delme, i manifestà que tot el delme de la parròquia era de l’abat de Sant Llorenç del Mont, el qual tenia per batlle de sac Pere de Busquet. El referit visitador manà al rector que el susdit Pere de Busquet comparegués a Girona davant el senyor Oficial el primer divendres següent a la festa de Sant Martí, i que mostrés les credencials del seu càrrec”.²⁶⁷⁴ Així queda el quadre d’algunes parròquies de les valls de Bas i Hostoles i El Collsacabra:

Quadre núm. 28. Delmes i primícies (ss. XIII-XIV)

St Esteve de Bas, St Privat de Bas i Puigpardines	1280: és del vescomte de Bas i comte d’Empúries. 1325: el de St Esteve de Bas és de Pere Alemany i Berenguer de Puigpardines.
St Quintí de Bas	1363: és del rector.
St Joan de Balbs	s. XIV: ¼ és del Rector i la resta del prior de Sta Maria de Besalú
St Feliu de Pallerols, Les Planes, St Pere Sacosta i Les Encies	1320: és de Beatriu i Dalmau de Rocabertí, vescomtes de Rocabertí, senyors de Cabrenys i dels castells d’Hostoles, Puigalder i Rocacorba
St Climent d’Amer	1341: Berenguer de Castellldases, cavaller de St Miquel d’Amer ven el delme de St Climent a Asbert de Nerós, cavaller, per 4700 sous.
Tavertet	1314: el de la sagrera és de B. de Sau, cavaller 1373: el del terme parroquial és del rector

Font: elaboració pròpia a partir de PAGÈS, J., *Els senyorius alodials en el vescomtat de Bas a la baixa edat mitjana*, 2 vols., Olot, Ajuntament de la Vall de Bas i Diputació de Girona, 1987 i 1992, p. 143-144; i SERRA, A., *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*, Barcelona, Eumo, 1990, p. 116.

Poques variants i canvis trobarem a la Baixa Edat mitjana i primeries de l’època moderna. Tanmateix, a tall d’exemple, sabem que el 1356 fou venut el delme de Sant Esteve de Bas, que estava a mans dels Alemany, a Francesc Pintor, sastre del puig de Sant Esteve de Bas per 1550 sous barcelonesos, que en traspassaria la meitat a Pere Gaymarda del Mallol;²⁶⁷⁵ o bé el de Tavertet, especificat en un capbreu de l’església parroquial del 1484, en el qual el rector havia

²⁶⁷². DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., *La sociedad española...*, p. 54.

²⁶⁷³. GUILLERÉ, C., “Les visites pastorales...”, p. 143.

²⁶⁷⁴. PAGÈS, J., “Els delmes a l’Alta Garrotxa...”, p. 212.

²⁶⁷⁵. PAGÈS, J., *Els senyorius alodials en el vescomtat de Bas a la baixa edat mitjana*, Olot: Ajuntament de la Vall de Bas i Diputació de Girona, 1987, p. 142-144.

de pagar a la Seu de Vic “sobre el delma 4 vuitans de forment, 12 vuitens de sègol, y 32 vuitans de civada”.²⁶⁷⁶ La propietat es va transmetent en una mateixa família, de generació en generació, i escasses vegades el trobaren venut o traspassat; però és més freqüent trobar-lo esquarterat, partit i dividit entre diversos perceptors i propietaris. A finals del segle XVI, moment que podem disposar d’aquesta imatge a través de les visites pastorals, la situació superior dels delmadors està plenament consolidada, amb molt pocs moviments i traspassos de persona, i més aviat deguts als diferents arrendadors i codelmadors. Hem de creure que el delme constitueix una de les rendes de tipus feudal més oneroses i destacables de l’època moderna, essent molt difícil de desprendre-se’n o alienar-lo amb facilitat. També el seu preu, i la seva posterior redistribució, ens podrien aproximar al valor econòmic de cada parròquia.²⁶⁷⁷ Els contractes notariais que hem localitzat (només a nivell testimonial), de cronologia dilatada i geografia variada, entre delmers i delmadors, eren absolutament necessaris, entesos sempre com a arrendaments de masos, terres o censos en general, no exempts de problemes. El 1585, Montserrat Famada, rector de Puigpardines i Bartomeu Albert, veguer del Vescomtat de Bas, arrendà per tres anys el delme d’aquesta parròquia que pertany al prior de Manlleu (<AD> núm. 4); el 1616, Francesc Comas, rector de Falgars, arrendà per dos anys a Joan Plana, sastre, i Arnau Castelló, pagès, el delme i la primícia de la parròquia (que inclou misses, menjars i gra);²⁶⁷⁸ el 1664, disposem de la declaració d’uns pagesos sobre el delme de Sant Privat de Bas, a mans de Don Juan Antonio de Velasco;²⁶⁷⁹ i el 1800, Gaspar Simon, pagès de Sant Cristòfol

²⁶⁷⁶ SERRA, A., *La comunitat rural...*, p. 116.

²⁶⁷⁷ La bibliografia sobre els delmes i primícies per a l’època moderna i contemporània és relativament escassa i antiga; en destaquem els següents títols: ALDEA, Q., “La economía de las iglesias locales en la Edad Media y Moderna”, *Hispania Sacra*, XXVI (1973), p. 27-68; ALVÁREZ VÁZQUEZ, J.A., *Los diezmos en Zamora (1500-1840)*, Salamanca, 1984; CANALES, Esteban, “Diezmos y revolución burguesa en España”, dins GARCÍA SANZ, A. (coord.), *Historia agraria de la España contemporánea...*, p. 245-274; ÍD., “Delmes i primícies en la crisi de l’Antic Règim a Espanya”, *L’Avenç*, 59 (abril de 1983); ÍD., “Los diezmos en su etapa final”, dins AA.DD., *La economía española a fines del siglo XVIII y comienzos del siglo XIX. V. I. Agricultura*, Madrid: Alianza-Banco de España, 1982, p. 105-187; FONTANA, J. (COSTA, Ferran), “La pugna entorn dels delmes a les corts catalanes del segle XVI”, *Nous Horitzons*, 2 (1962), p. 41-45; GARZÓN PAREJA, Manuel, *Diezmos y tributos del clero de Granada*, Granada, 1974 i PUIGVERT, J.M., “Delme”, *DHC*, p. 334-336.

²⁶⁷⁸ ACO, Notaria del Mallol, Antoni Mateu Mercadal, *Manuale*, 1616 (O565), [1616, novembre, 7], f. 102v-104r.: “Pels aniversaris de la casa y mas de la Faja, el 7 de gener de c/any, 2 lliures 8 sous. La casa y mas d’en Pujalreu, el 15 de maig, 4 sous. El mateix Pujalreu, a sant Miquel de Maig, 9 sous. La casa y mas de la Coma, a 2 de setembre, 7 sous. La Faja, a 30 de setembre, 14 sous. La casa de la Batllia, a 10 d’octubre, 9 sous. La casa y mas del Carbonell, a 10 d’octubre, 5 sous. Per les misses d’estaca de Joan Garganta, l’hereu y marmessor de Bartomeu Rourell, prevere y rector de Falgars, a 1 de gener, 2 lliures 14 sous. Pels censos de la casa y mas de la coma, 1 quartera de blat y 1 lliures 14 sous. Per menjars, forment y llevat de gra. La casa y mas de la Faja, ½ quartera de froment; Plana Daguila, 1/8à; mas Porciogas, 1/8; Pebernat, 1/8; el Carbonell, 1/8; la Batllia, 1/8; la Coma, 2/8; la Coromina, 1/8; Pujolreu, 2/8, ço és, 1/8 per la Cirera y l’altre pel Pujalreu. Lo qual gra se acostuma de rebre cada any en llevat de sera, ço és o mesura currenta sense garbellar o mesura rasa y garbellat”.

²⁶⁷⁹ ACO, Notaria del Mallol, Pere Miquel Hospital, *Manuale*, 1663-1665 (163), [1664, agost, 7], f. 296r-297v.: “*Et interrogatus* que diga la veritat si en lo juny del any mil sis cents cinquanta quatre, juntament ab Joan Sparó, pagès de Sant Privat, arrendi o no arrendi de mà de Salvi Subiràs, part del delme que lo Il·lustre y noble Senyor Don Joan Antonio de Velasco acostuma rebre en la present parròquia de Sant Privat de Bas y quiscun aporta lo [preu del dit arrendament]. Et dixit, jo testimoni me trobi en lo// juny

de les Planes i procurador dels esposos Maria Anna de Graell, Olmera i Benzi i Manuel de Graell i Pallejà, arrenda, per quatre anys, els delmes de Sant Feliu de Pallerols i Les Encies a Miquel Collell, pagès de Sant Iscle de Colltort, per 1845 lliures anuals. La necessitat d'una complexa estructura administrativa capaç d'organitzar, recaptar o emmagatzemar les collites o parts; l'existència de delmadors laics i religiosos forans i absents; la divisió i extrema fragmentació del delme d'una parròquia; l'arrendament públic o en subhasta, a través de procuradors locals; la creació de contractes de llarga durada d'import considerable; la confirmació rotunda amb aquests contractes dels títols de propietat; la diversitat de delmes (bàsics o majors –cereals– i menors o menuts –hortalitzes i bestiar–) i una unitat territorial que no s'adeia estrictament al marc de la parròquia.

Un tema tan important i destacat entorn les rendes parroquials només és ressenyat per Jaume Cassador (o almenys fins a ell, en el bisbat de Girona). Segurament deixen d'interessar als bisbes i visitadors següents perquè, en la seva majoria, resten a mans de laics i no a l'Església com a institució. El Quadre núm.29 ens confirma i demostra que, de vint-i-una parròquies ressenyades, hi ha un nombre elevat de persones alienes perceptores d'aquests censos (civils o religiosos: abats i priors absents, clergues de parròquies veïnes, el bisbe i el capítol gironí) i d'origen ben divers: del propi bisbat gironí (La Garrotxa –Tortellà o Besalú–, l'Alt Empordà –Llançà– i el Gironès –Llorà–), així com altres bisbats circumdants (Elna –Perpinyà– i Vic –Manlleu, Sant Joan de les Abadesses, Ripoll i Sant Benet del Bages) o més llunyans (Lleida –les Borges Blanques–). A les parròquies de les valls de Bas, Hostoles i Amer (i aplicable a bona part de la diòcesi gironina, amb les seves excepcions) la participació dels rectors o capellans locals en els delmes no arriba al 50%. Només les parròquies de Sant Miquel d'Amer i Sant Pere Sacosta són l'abat i el rector respectius els que reben la totalitat dels delmes. A Cogolls, el rector a més dels delmes i les primícies, percep altres censos (assimilables als drets d'estola): per les confessions (1/8 de forment de cada casa), pels enterraments d'adults i albats de menys d'un any (una gallina), per funcions litúrgiques (cinc sous). Per altra banda, les primícies gairebé les reben plenament els rectors o vicaris. Tals són els casos de La Pinya (s. XVII)²⁶⁸⁰ i de Sant Feliu de Pallerols, el 1588, on el rector i els obrers

del any mil sis cent cinquanta quatre arren dit juntament ab Joan Sparó a Salvi Subiràs, pagès de Olot, una part del delme que lo Il·lustre y molt noble Senyor don Joan Antonio de Velasco acostuma rebre en la present parròquia de Sant Privat de Bas, ço és, des del camí que ve de Dorra y passa a la Coromina y tira dret a Torallas, ço és del camí en amunt fins arribar dejús roca, de la qual part de delme ne pagaven cinquanta quarteras de blat y coranta corderas de sivada, lo qual blat y sivada, per ser esta terra en la cullita de dit any de la obediència de França, se'n aportà la demés part t. Ximenis, miquelet de cavalls, lo qual vingué un dia ab alguns cavalls y se'n ho portà, y la restant part se'n aportà Pere Màrtir Vila, també miquelet, tots del partit de França, dels quals aviam cobrades, rebudas y aquelles per situació quens feren devant del doctor ministro Isidro Prat y Desenjulià, vàrem entregar a calicó qui pretenia lo dit delme”.

²⁶⁸⁰. APLPI, *Libre titular* (s. XVII), s.f.: “Memòria, institució y forma del modo reb y acostuma rebre lo rector de La Pinya tots anys la quarta part del delma en tota la parròquia de La Pinya junt amb lo senyor

“digueren que el senyor del Castell de Hostoles y m^o de Olmera, com a senyor de la milícia de les Planes, reben lo delme en dita parròquia e delmar, generalment és rebya algunas terras espargidas en las quals lo rector rebia dècima ints. Que dita dècima se té en feu segons se diu per vostra Senyoria Il·lustríssima eo sa dignitat episcopal migesant lo dit Senyor mossèn Ça Riera com a senyor de dit Castell de Hostoles que dit ésser senyor tinga”.²⁶⁸¹

A El Collsacabra sabem que, a principis del segle XVII, el rector era el principal delmador; en aquesta zona es confirma el que Carla Russo ha vist per a Nàpols, una més gran pressió exercida des de Trento per mantenir i recuperar delmes i rendes eclesiàstiques.²⁶⁸² El 1627, a Falgars, Pruit, Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí de Querós, Sant Martí Sacalm, Sant Vicenç de Susqueda, Sant Miquel de Sorerols i Tavertet, hi ha un punt que diu, textualment, “consuetud de delmar: reb lo rector la primícia de tots los grans y delma en gra”,²⁶⁸³ sense especificar les quantitats exactes o el fet de delmar, i és que ja devia quedar clar. Només un sol cas s’esmenta que “acostuma lo rector de [Sant Vicenç de] Susqueda de rebre de nou quarteras de blat sive y axí matex de tots los demás grans y delma en gra y ab la mitat dels carnalages”.²⁶⁸⁴ Segons les consuetes de Sant Julià de Cabrera del segle XVII també el rector rebia la major part del delme i primícia, amb una possible percepció externa.²⁶⁸⁵ A partir d’aquestes dades és molt difícil quantificar-ne la recaptació, la producció i els rendiments. En qualsevol cas, és sospitós que els termes ‘delme’ i ‘primícia’, com a tals, només siguin esmentats en aquesta visita, quedant obsolet o infeudat en la posteritat, emprant-se denominacions del tipus ‘drets, rendes o censos’. Això no vol dir que aparegui en moments puntuals: quan es mana fer llibres de “los censos, primícias y altres drets de la rectoria”,²⁶⁸⁶ per impagaments, es manarà “als possessors dels horts situats cerca la vila de Rupit que, en lo any los sembran de blat o altre gra, paguan lo corresponent delme al reverent rector de Sant Joan de Fàbregues”²⁶⁸⁷ o per pagar algunes construccions, per exemple una sagristia a La Vola, “se emplearan per dit effecte los

Abat de Ripoll, senyor directe de casi tota la present parròquia junt ab lo senyor prior de insia castrum bisulduni, y la capalania de la present isglésia y parroquia ut infra”.

²⁶⁸¹. ADG, P-71, 1588, Sant Feliu de Pallerols, f. 270r.

²⁶⁸². RUSSO, C., *Chiesa e comunità...*, p. 95-100.

²⁶⁸³. AEV, 1217, Pruit, 1627, f. 52v.

²⁶⁸⁴. AEV, 1217, St Vicenç de Susqueda, 1627, f. 220v.

²⁶⁸⁵. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, I/1 (1622-1653), *Llibre de las consuetas y pràtiques...*, s.f.: “Dels delmes y primícias, Reb y acostuma de rebre primícia de tots los grans se cullen en dita parròquia y de llegums, acceptat grana de cànem. Item acostuma rebre y reb primícia de llana no solament no reb emparò carnalatjes que jo crech so han usurpat los senyors del delme. Item reb y acostume de rebre lo delme íntegre de unas terras vulgarment dites de la Rectoria vella de tinguda de divuit quarteras poch més ho menos y reb de sensos de dites terres vint y un sous”; AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, I/2 (1659-1708), *Llevador o consueta*, s.f.: “Las obligacions [que] té lo Reverent Rector y obres en lo discurs del any, tant de benediccions, profesons, missas, aniversaris que sean de celebrar en dita isglésia y parròquia; com del que reb la primícia y administració de ditas cosas fet per mi Francesch Garganta, prevera y rector de dita iglesia en lo curs del any 1659”.

²⁶⁸⁶. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 372r.

²⁶⁸⁷. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 876r.

corresponents fruits de primícia que li tenen amparats”.²⁶⁸⁸ Si aquí semblava que aquests censos poden ser recursos sòlids i justs, en altres moments i llocs no ho són prou. El 1741, per exemple, el rector de Sant Joan de Fàbregues es queixava del car preu que havia de satisfer als residents per unes misses i haver donat al vicari “per son salari lo procurador de la primícia, li faltan medi ab què suportar aquest gasto”.²⁶⁸⁹

Uns pocs beneficiats també poden considerar-se privilegiats de rebre els delmes: a Tavertet era el de l’altar de la Verge del Cor (s. XVII),²⁶⁹⁰ el de la Verge Maria de Rupit (1707)²⁶⁹¹ i el del santuari de Cabrera (1734).²⁶⁹² Algunes obreries i universitats també rebien reben censos de grans, anomenats delmes: per exemple, les obreries de Sant Feliu de Pallerols (finals del segle XVI) o Massanet de Cabrenys (mitjan segle XVIII) i la universitat de la Vall de Bas, a inicis del segle XVIII, arrendava el terç del delme i la batllia de sac de la parròquia de Falgars).²⁶⁹³

²⁶⁸⁸. AEV, 1234/1, La Vola, 1776, f. 61r.

²⁶⁸⁹. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 270v.

²⁶⁹⁰. AEV, 1218/2, 1636, Tavertet, f. 245r.: “Interrogat dit reverent rector de las rendas y càrrechs de dit benefici dixit que la casa de Sunyer fa: 6 sous 6 diners y lo mas Jafre: 7 sous 6 diners. Item reb delma de dos pessas de terra en lo mas Jafre y en lo mas Sunyer de com a pesa de terra. Item del dit mas Jafre un parell de gallinas. Item del mas Rellonga de Sau altre parell de gallinas. Càrrechs: [en blanc]. Quarta [en blanc]. Servitut: 12 sous” i AEV, 1222, Tavertet, 1691, f. 467r., 469r. i 470v.: “Llavador del Benefici fundat en lo altar de Nostra Senyora del Cor en la isglésia parroquial de Sant Cristòfol de Tavertet, Bisbat de Vich. Obtenit vull dit benefici jo Joseph Serra y falip prevere de la vila de Rupit. Lo any 1692. Primo fa la casa y mas Riera, de la parròquia de Tavertet, bisbat de Vich, la qual ab asas terras està en franch alou de dit benefici a la festa de Sant Miquel de setembre de cens 1 quartera de forment. E més paga delma de tot lo que se acostuma delmar so és forment, sègol, ordi, sivada, llegum, fajol, cànem. A pagat dita casa de Riera a fins lo any corrent de 1692. Item fa la casa y mas Jofre de dita parròquia de Tavertet de sens la festa de tots sants sis sous y sis diners; e més dos gallinas bonas y rebedoras; e més un velló de llana bo y rebedor; e més dit Jofre dóna un porsell de delma en ésser desmamat y un cabrit; e més dit Jofre paga delma de las terras té demunt la cassa que vulgarment se anomenan los camps que se sembran un any part altre y de altre pesa de terra que confronta ab les terras del mas Coromina que se anomena Campdeldol manque també se sembra un any part altre; a pagat dit Jofre los sens de diners, gallines, llana però lo porsell y cabrit no volia pagar que no li amstras papers y com en dit benefici noi age altres papers més que llavador no se pot amostrar ninguna cosa, però jo ab raons y bonas paraules lo he obligat que paga y apagat per lo any 1691 y 1692”.

²⁶⁹¹. AEV, Notaria de Rupit, notari Joan Quer, *Primum manuale instrumentorum et actuum publicorum*, 1048 (1707-1708), 5 de desembre de 1707, f. 76r., Joan Baptista Casassa, pagès senyor del mas Casassa, de Pruit, i del mas Jassa i Codolosa, de la parròquia de Sant Martí Sacalm, Joan Casassa, pagès masover del mas Jassa i Segimon Suy, pagès masover del mas Codolosa, mitjançant jurament, reconeixen “de com lo obtenint lo benefici de nostra senyora fundat per lo noble Raymundet de Cardona en la isglésia de Sant Miquel de Rupit del bisbat de Vich, acostuma rebre de censos y delme uns anys ab altres & reb. Primo en lo mas Jassa, tres quarteras y vuyt mesurons de blat de delma. Item una quartera de favas = item una quartera setze mesurons sivada = Item un porcell = Item trenta serros de cànem. Secundo en lo mas Codolosa reb de delme tres quarteras vuyt mesurons blat = Item mitja quartera favas = Item un porcell = Item vint y set o vint y vuyt serros de cànem. Tercio del mas Casadevall de la parròquia de Sant Joan de Fàbregas, mitja quartera de blat de censos. Del mas Holm de la parròquia de Sant Martí Sacalm, mitja quartera de blat de censos y deu reals tot lo que diem saber nosaltres”.

²⁶⁹². AEV, 1225, St Julià de Cabrera, 1734, f. 188v.: “Còbria los censos que té en diferens casas y si sap altres rendas del benefici, així com fa del delme de un mas que té agregat la casa de la Faja de Falgàs, y advertim als reddituaris pagaran bé; puix lo rector és segrestador dels béns del benefici y los manam no paguen a altre”.

²⁶⁹³. ACO, Notaria del Mallol, Bernat Cantalozella, *Manuale*, 1715 (210), [1715, maig, 3], f. 149r-152r.

Quadre núm. 29. Delmes i primícies gironines segons les visites pastorals de 1588-1597

St Miquel d'Amer	1595: la dècima és de l'abat (6/33) i la primícia del sagristà major d'Amer.
St Julià de Lloret Salvatge	1595: la dècima és de l'abat d'Amer (1/23) i la primícia del capellà major (2/23).
St Genís Sacosta	1595: se salva la dècima que és dels bacins, la primícia és del rector o capellà major i la mitja dècima del capellà major.
St Climent d'Amer	1588: la dècima és de Pere Dolça de Llorà 2 parts i capítol de Girona 1/8; la primícia del rector de Llançà. 1595: a més a més, els novals del rector.
St Pere Sacosta	1595: la dècima és del rector i la primícia del capellà. Se salva 3/23.
St Cristòfol de les Planes	1595: la dècima és de Joan Vilamala de Les Encies –donzell populat a Sant Joan de les Abadesses, vicari de Camprodon– (2/23), rep 2/3 del mas Llobet, en terres dels masos Plana, Vila, Boscaró, Ferrés, Vedruna, Olmera, Puigsacer; l'altra dècima i primícia és del rector (1/23). El veguer de Camprodon rebé la dècima i el batlle de sac de Sant Iscle de Colltort també.
Les Encies	1595: les dècimes són de Joan Olmera de les Planes, Baudili Lomeus i Baudili Vidal o batlle deixat (6/23); la dècima de Sant Esteve de Llémna la reben en els masos Arboset, Soler i Fàbrega de dita parròquia.
Cogolls	1588: la dècima és del rector dels masos d'Encies, Comes, Fontanils i Casadevall (2/23). Novals i primícia: del rector i del mas Güell, que és del sr. Vilamala de Les Encies (1/23); la meitat del delme és de mn. Vilamalla de Les Encies i tot el delme i primícia de les terres de la rectoria. Se salva de dècima i primícia vint, i 2 al delme i 1 a la primícia. El capellà rep la meitat de la primícia de gra i altres drets.
St Feliu de Pallerols	1588: la dècima és del senyor del castell d'Hostoles –Joan Sarriera, populat a Barcelona– i el Senyor d'Olmera de la milícia de les Planes; el rector en rep d'algunes terres espargides. 1595: els procuradors Gaspar Pallerols i Nicolau Omvert cobren la part corresponent. La primícia és pel rector.
St Iscle de Colltort	No figuren.
St Miquel de Pineda	1595: la dècima és pel rector (2/23) i l'hereu Sanospleda, donzell de Barcelona (1/23).
St Esteve de Bas	1588: el sr. Jaume Alemany Domènec, de la casa Bellpuig de Tortellà, i el bisbe es reparteixen a meitats el delme. El primer la cobrava a través del vescomte de Bas i oficials regis. 1591: la dècima és a mitges del mas Bellmig i mn. Llobet de Perpinyà; la primícia és del rector.
St Quintí de Bas	1595: tota la dècima és de la rectoria.
Les Preses	1588: l'abat de Sant Benet de Bages té tota la dècima. 1591: a més a més, la primícia és pel rector.
Joanetes	1591: 1/10 la primícia i 1/20 en garba, sembla del vicari. 1595: la dècima se salva en garba a la desena i la primícia a la tercera. La dècima la rep en Dou de les Borges Blanques i el rector; la primícia és del rector. En Joan Bauses no ha salvat la seva dècima del seu mas.
St Joan de Balbs	1591: el delme i la primícia són del castell de Besalú (diaca o rector resident), 5/8 en garba a repartir entre el prior i dit rector. 1595: delme i primícia entre el prior de Besalú i el rector de Balbs (a repartir 3/25). El rector rep quatre parts de dècima del veïnat d'Avellana, i el procurador n'és Joan Fontanella d'Olot.
Puigpardines	1591: dècima i primícia a repartir entre el prior de Manlleu (8

	gavallons) i el senyor Vilamalla (11 gavallons), i la primícia és del rector de Sant Privat (30 gavallons).
St Privat de Bas	1591: dècima del vescomte Sagralla (1/10) i prior de Puigpardines; primícia és del prior de Puigpardines, parroquians i rectors salvadors (1/8). Dècima i primícia del prior (1/8). 1595: la dècima la reben en Cuirosell i el prior de Puigpardines. La primícia i dècima del vescomte són del rector. La dècima se salva a la desena i la primícia es rep tota.
La Pinya	1591: la dècima és 1 quartó pel prior de Santa Maria de Besalú (1/4 gavalló), 1 quartó per l'abat de Ripoll (2/4 gavallons) i la capellania rep les altres parts (1/4 gavalló). La primícia la rep Generós Garbi – resident a la Cúria Romana–, que també rep de dècima 5/8. Gavallons. El rector de Sant Joan de Balbs rep el delme del mas Avellaneda i primícia del mateix veïnat.
St Andreu del Coll	1595: la dècima i primícia a tres parts iguals, una pel rector, una pels fills de Montagut i de Vallgornera de Vilanova de la Muga i la darrera pel prior de Ridaura.
Ridaura	1591: la dècima del priorat de Ridaura (1/8 i 1/9 en garba), a repartir entre mn. Montagut i el rector. Els novals són pel prior (1/10 en garba) i no paga per missa. 1595: la dècima de Sant Antoni i primícia salvades; la dècima la rep el vescomte de Cabrera (?) i la primícia pel prior.

Font: elaboració pròpia a partir d'ADG, P-71, P-72 i P-73.

El fet de delmar, a partir de la cort de 1599 i degut a la pretensió dels braços eclesiàstic i militar, es pagaven en garbes o gavallons, i devien tenir lloc a les eres dels masos, just després d'haver fet la sega (per evitar robatoris o amagar part de la collita), amb la presència del delmador o d'un seu procurador.²⁶⁹⁴ En alguna ocasió, apareix el nom del mas on es pren/paga el delme.

Bisbes i rectors maldaren per vèncer les resistències pageses a pagar-lo. Els manaments generals de visita gironines dels segles XVI i XVII diuen, sense variacions, “si sabeu hi haja algú que defraude les dècimes y primícies de la iglésia y de los ministros a ells y a ells degudes y si ab menyspreu donen lo rohí y més dolent de sos fruyts”,²⁶⁹⁵ i en el segle XVIII, un edicte de Miquel Joan de Taverner diu “si saben que alguns en dany de llur conciència defraudan las iglésias no pagant los delmes y primícias, censos o qualsevols rendas de aquellas o ja que las paguen van amagant o defraudant alguna part dels fruyts tant de blat com de altres grans o altres cosas per no haver de pagar lo delme o primícia de tots ells”.²⁶⁹⁶ Poc després, amb Josep de Taverner, notem un petit canvi de sentit, quan el rector se'n descuida de recaptar aquests

²⁶⁹⁴. CONGOST, Rosa, FERRER, Llorenç i GIFRE, Pere, “Els masos a l'època moderna. Continuïtat i canvis”, dins CONGOST, R., JOVER, G. i BIAGIOLI, G (a cura de), *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona: CCG Edicions, Associació d'història rural de les comarques gironines i Universitat de Girona-Centre de Recerca d'Història Rural, 2003, p. 71.

²⁶⁹⁵. AEV, 1211/6, 1608, Manaments generals d'Onofre de Reart, f. 28r.

²⁶⁹⁶. ADG, P-112, 1703, Manaments generals de Miquel Joan de Taverner, f. 2r.

censos.²⁶⁹⁷ Les constitucions vigatanes i els manaments moderns apuntaven cap a la mateixa direcció, insistint en la persecució del frau i l'engany, i la manera de combatre aquestes situacions tant per via judicial com per coacció moral (“*Non solventes decimas, & primitias, & fraudem in solutione illarum committentes, excommunicantur*”, “*Laici non ingerant se collectioni decimarum, vel primitiarum*” i “Constitució provincial contra els insolvents de delmes y primícies per Fernando Loazes”).²⁶⁹⁸

Les visites pastorals no proporcionen exemples massa il·lustratius d'oposició i resistència, o almenys ho sembla a Les Preses, Sant Privat de Bas i Sant Feliu de Pallerols, el 1595. A Sant Martí Sacalm, el 1633, es mana “als qui fan renda eo delma o primícia a la isglésia de Sant Pau, dins tres messos, hajan pagat posant-ho en mans del venerable rector y obres”.²⁶⁹⁹ En tot cas, el bisbe només podia perseguir i penalitzar el delme a mans eclesiàstiques, mentre que la via judicial (a través de la Reial Audiència) ho feia per als laics.²⁷⁰⁰

D'altra banda, també hem localitzat algunes disputes i qüestions entorn a la propietat del delme: quan una parròquia és considerada segregada o sufragània (com Sant Pere Sacosta respecte a Sant Cristòfol de les Planes, el 1762 –<AD> núm. 81–), i per tant, sense possibilitats de cobrar el delme, i quan es conreen noves terres (novals i artigues), no enteses o incloses per tothom dins els delmes parroquials. Per evitar la via judicial, el bisbe actua de mediador entre els senyors, barons o clergues, d'una part, i la comunitat pagesa o títol individual, d'altra. Els pagesos són citats pel bisbe com a testimonis per exposar la manera en què s'havia delmat immemorialment, per intentar resoldre la nova situació; això ho trobem a Sant Feliu de Pallerols, el 1610 (<AD> núm. 14) i a Sant Iscle de Colltort, el 1696 (<AD> núm. 45).

²⁶⁹⁷. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 186: “114. Deu lo pàrroco, després de haver donat tota la deguda atenció al bé espiritual de tota la parròquia, atèndrer a la temporal de las rendas, rèdits, emoluments y obligacions de son benefícia curat a què té obligació, no sols per la mateixa naturalesa del benefici que deu conservar, sinó també per lo jurament que presta quant se'ls confereix: per lo que tots los pàrrocos tindran un llibre o espèculo de todas las rendas del benefici curat, explicant en què consisteixen, ara sia en dèzima, primícia o altres prestacions, com censos y censas, notant en cada partir los títols per los quals lo benefici curat té la dita renda, ab tota la explicació possible, expressant en cada partit los actes ab la nota de si se troban en la rectoria o en altra casa de notari” i “ 115. En esta conformitat cuydaran los pàrrocos de cobrar la primícia y qualsevols altres drets que tingan en sas parròquias, com són menjars, confessions y altres semblants, los quals de sa naturalesa, segons las consuetuts escritats de est bisbat, són imprescriptibles; sobretot procuraran conservar la possessió de aquells que reben, tenint gran cuydado quant passen los masos de una mà a altra, que se regonegan estas prestacions de nou, que en estas ocasions se acostuman a pèdrer molts de estos drets, los quals se deuen conservar, sent los primordials drets de la còngrua dels pàrrocos de est bisbat”.

²⁶⁹⁸. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 108-109, Tit. XXXVII i p. LIV.

²⁶⁹⁹. AEV, 1218/1, St Martí Sacalm, 1633, f. 270r.

²⁷⁰⁰. SERRA, Eva, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona: Crítica, 1988, p. 49-59, 115-132 i 159-167; i OLIVARES, Jordi, *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*, Lleida: Pagès Editors, 2000, p. 63-119.

j. Les conferències morals o eclesiàstiques

Les conferències morals o eclesiàstiques s'instauen oficialment i legalment a totes les diòcesis de Catalunya en el concili provincial Tarraconense celebrat a Girona, el 1717, però, de fet, són una iniciativa gairebé personal del bisbe gironí Miquel Joan de Taverner, el convocant del concili, tal com ha estudiat Joaquim M. Puigvert.²⁷⁰¹ No va ser fins el 1723 que foren obligatòries a totes les diòcesis espanyoles amb la butlla “*Apostolici Ministerii*” d’Innocenci XIII, i que el bisbe Josep de Taverner publicà el 1724.²⁷⁰² La intenció inicial era la reforma del baix clergat, o sigui, la seva formació i instrucció teològica moral i disciplinària, un idea que el concili de Trento ja havia plantejat, i que encara no havia estat portada a terme amb determinació i fermesa, tot i que a l’Europa catòlica ja funcionava de temps (en el segle XVI, a Milà, ho impulsà l’arquebisbe Carlo Borromeo, i en el segle XVII, a França, amb Saint Vicent de Paul).

Les notícies de conferències morals a les visites pastorals gironines són especialment indicatives i abundants durant la dècada de 1730, de la mà del bisbe Baltasar Bastero, extremadament preocupat per la preparació i gestió dels rectors. El març de 1729, pocs mesos després de la seva entrada al bisbat, enviava una carta als rectors i sacerdots en què els demanava la continuïtat en les conferències²⁷⁰³ (i el 1733, encara una segona),²⁷⁰⁴ i tot seguit, les visites pastorals que emprendre estan repletes d’orientacions i apunts de com fer-se correctament. En la visita a Sant Cristòfol de les Planes, el 20 de juliol de 1730, exhortava al rector, Ramon Fontanils, a portar una vida eclesiàstica més d’acord amb els principis espirituals i no tant amb els materials i mundanals:

“que atenga y considere seriament que no ha de posar la mira y atenció a las ganàncias temporals y caducas de esta vida sinó a las espirituals y de la ànima sua y del pròxim, a què lo obliga son estat de eclesiàstich, que no sia sinó ab la edificació del bon exemple y ab la distribució del reddits superabundants de sos beneficis en almoyna dels pobres, y en esta intel·ligència procure a evitar la freqüència y concurrència en los mercats y altres aplechs secularescos; y portia una vida totalment dedicada a las funcions de la iglésia y a

²⁷⁰¹. PUIGVERT, J. M., “L’Episcopat i la formació del baix clergat al segle XVIII. L’exemple de les conferències eclesiàstiques del bisbat de Girona”, dins PUIGVERT, J.M. (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000, p. 89-132 i SUQUET, M. Àngels, “Conferències morals de la Diòcesi de Girona, anys 1717 a 1778: *Super Statu Sacerdotali et pastorali*”, Girona, 1997, text inèdit mecanografiat.

²⁷⁰². DE TAVERNER, Josep, “Nos Don Joseph de Taverner y d’Ardena... Bisbe de Gerona...” [Publicació de la butlla ‘ç’ “*Apostolici Ministerii*”], Girona, 1 d’agost de 1724, 32 p.

²⁷⁰³. DE BASTERO, Baltasar, “*Carta circular que el ilustrísimo señor D. Baltasar de Bastero y Lledó, electo obispo de Gerona... escribe a los reverendos párrocos... en que... les exhorta a la continuación y progreso de la Conferencias Morales enviándoles los assumptos para la que se han de tener en este presente año de 1729*”, Barcelona, 9 de març de 1729, 19 p.

²⁷⁰⁴. DE BASTERO, Baltasar, “*Carta pastoral ab que... Don Baltasar de Bastero y Lledó... bisbe de Gerona... publica las lletras que la sagrada Congregació del Concili... se ha servit expedir, animant a tots los eclesiàstichs... à que cada any fassan los Exercicis Espirituals...*”, Gerona: per Narcís Oliva estamper, 1733, 16 p.

tots sos exercicis de devoció, a las conferèncias morals y altres semblants empleos propis del sacerdocí”.²⁷⁰⁵

Aquestes conferències foren editades en castellà (en dos volums, entre 1750 i 1751) durant la vida retirada que el bisbe feu a Reus, amb la intenció de donar-les a conèixer arreu de la geografia hispànica (i que aconseguí amb més o menys èxit).²⁷⁰⁶ A les nostres parròquies, a partir de 1738 se’n perd el rastre, i creiem, doncs, que o bé estan degudament implantades, i no fan falta manaments recordatoris, o bé ja no calen ni tenen sentit, perquè el clergat està plenament reformat; sabem, per exemple, que el 1751 se’n realitzaren un bon nombre més.

Les visites de Vic, contràriament, només aporten una inèdita però mínima referència, i encara a finals del segle XVIII. És que l’episcopat vigatà no ho veia necessari? És que no hi havia suficient número de sacerdots per fer-les? És que hi havia impediments materials o personals. Aquest fet reforça la tesi de Joan Bada, quan diu que “l’esforç que apareix en les fonts documentals per a l’establiment de les conferències de moral no resultava gaire eficaç”,²⁷⁰⁷ sobretot per les dificultats per implantar-les i molts alts i baixos. No podem contestar a partir de les visites pastorals, ja que aquestes no semblen l’instrument més emprat per difondre-les àmpliament;²⁷⁰⁸ és a Pruit on havien de començar-se les conferències el 1777, entre els clergues de Pruit, Rupit i Sant Joan de Fàbregues (segons la correspondència entre el rector i el bisbe) i el 1786, que el bisbe Veyan diu

*“Y respecto de que al presente residen esta parroquia más que suficiente número de eclesiásticos para tenerse las conferencias morales, conforme a lo dispuesto en el último synodo de esta diócesis, mandamos al Rector tenga las dichas conferencias de quince en quince días y a todos los eclesiásticos ordenador in sacris que habiten en la presente parroquia que asistan a ella, baxo las penas a nuestro arbitrio”.*²⁷⁰⁹

El bisbe Joan Miquel de Taverner n’establí una periodicitat mensual i havia agrupat les 340 parròquies del bisbat en 46 districtes (amb independència dels ardiaconats a què pertanyien) per fer-ne més operativa l’organització, amb un nombre variable de parròquies (amb un mínim de tres a un màxim de dotze).²⁷¹⁰ Per al nostre cas, a la Vall de Bas, Sant Esteve de Bas (el 1718) i Ridaura (el 1730) es consideraren el centre de reunió, i agrupava les parròquies de Les Preses, Joanetes, La Pinya, Puigpardines i Sant Privat; a la Vall d’Hostoles, Sant Cristòfol de les Planes aplegava les parròquies de Les Encies, Cogolls, Sant Feliu de Pallerols, Sant Iscle de Colltort i

²⁷⁰⁵. ADG, P- 117, Les Planes, 1730, f. 220v.

²⁷⁰⁶. DE BASTERO, Baltasar, *Conferencias de la Diócesis de Gerona: esto es, varios asuntos sobre materias morales y prudenciales, pertenecientes al Estado Sacerdotal y Pastoral, que el Il. Mo. Sr. Don Baltasar de Bastero y Lledó, obispo que fue de Gerona... propuso a los RR. Párrochos...*, Tarragona: Imprenta de Joseph Barber, 1750-1751, 2 v.

²⁷⁰⁷. BADA, J., *Història dels cristianisme...*, p. 166.

²⁷⁰⁸. Valentí Girbau, el gran estudiós del bisbe Francisco de Veyan, no les menciona per res.

²⁷⁰⁹. AEV, 1236/1, Pruit, 1786, f. 161r.

²⁷¹⁰. PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 28-29.

Sant Miquel de Pineda, mentre que les parròquies de Sant Climent d’Amer i Sant Julià de Llor havien d’acudir a Anglès. Ben aviat, les conferències morals evolucionaren i esdevingueren llocs de rebuda de notícies provinents de la cúria, com la manera més eficaç de transmetre les que procedien del sí de les parròquies. Aquestes agrupacions obeïen a criteris de proximitat, accessibilitat i equidistància de les parròquies assignades: no més lluny d’una hora i mitja de trajecte, per evitar donar el dinar als assistents i menjar a les cavalcadures. Per aquests motius es volia i s’intentava crear un esperit comú entre els sacerdots assistents de la mateixa demarcació, reunir-los i unir-los entre ells i amb els responsables de la diòcesi. No sempre aquests requisits foren aplicats a la pràctica, com en la visita de 1730 a Sant Esteve de Bas, on els preveres expressaren les seves queixes pel fet d’haver de fer un llarg desplaçament a Ridaura, amb el risc de la mala climatologia i de pèrdua de temps, i feren una proposta al bisbe, de fer una conferència setmanal a la pròpia parròquia entre els mateixos residents, tal com ja havien fet en altres ocasions:

“Nos Don Balthasar de Bastero: Com en la visita que estam actualment fent de la parròquia de Sant Esteve Çalull, vulgo de Bas, se nos estat representat per part dels ecclesiastichs així confessors com dels que no ho són que resideixen en dita iglésia y vila, lo difficultós y molest que los era, el assistir en las conferencias mensuales que per son districte se tenen en la iglésia de la parròquia de Riudaure, dos horas lo que menos, distant de aquesta ja per esta mateixa notable distància, com per sé lo país naturalment plujós, ni tenir ells, ni poder mantenir cavalcaduras, per fer est camí cada mes (conforme està ab consuelo nostre establert en esta nostra diòcesi) y que per consegüent los era casi impracticable el complir ab est obligació que se los havia fer present ja ab edictes differentes de nostres antecessors, com ab varias amonestacions nostras, y per las resolucions que sobre esta mateixa avian vist generalment presas en las mateixas conferencias tractant de est assumpto; suplicant-nos volguessem disposar-los algun medi ab que conseguissen lo fruyt de aquest exerci y escusar-los de haver de practicar lo camí que queda insinuar; tenint nos present tots estos motius y la referida notable difficultat y molèstia, y encara avent experimentat ab no poch gust nostre que dits ecclesiastichs de son propri moviment y consentiment comú se aviam juntat algunas vegadas a fi de conferenciar algunas cosas concernents al estat, y particularment exercitant-se en la pràctica de las ceremonias de la missa; perçò, atenant y considerant tot lo demunt dit, volent en estat part condecència a sa humil petició y donar forma a un exercici de gran profit y que sens mourer-se de la parròquia aquí saldra al de la conferència mensual, com queda en otras semblants parts establert ab no poca complecència nostra, venim bé en que escusen el passar a Riudaure y assistir a la conferència y se juntaran una vegada cada semmana en la iglésia parroquial (y encara millor quant sia acabada en la capella que està acabant de Nostra Senyora del Dolors) ahont tindran cosa de una hora de exercici distribuint-la en esta forma; tenint un quart lectura espiritual, un quart de oració mental, valent-se per tot assò dels llibres que aparegan més a propòsit, y lo restant fins a complir la hora podran emprar-lo ab exercitar una de las ceremonias de una petita part de la missa: com un dia del modo ab que [ha] de revestir-se lo sacerdot per est tremendo sacrifici, oracions que deu dir y modo de partir de la sacristia y de anar fins al altar; un altre dia de las que se ofereixen des del arribo del altar fins al introit; y així successivament anant-ho repartint, fins aver acabat de exercitar-se en estas ceremonias; explicant immediatament després los significats de estos sagrats ritus y de cada un de ells, per lo que corresponga a lo que se auran exercitat en aquell dia, no apareixent-los per ningun cas impertinent lo repetir estas diligèncias y exercici moltas vegadas, sent constant que és llàstima que no tingan tots una summa intel·ligència o instrucció en sumpto de tant

importància y lo més tremendo y alt de la religió y de nostre sagrat manisteri. Y finalment no faltaran altres ritus sagrats que explicar y exercitat quant tots estiga molt enterats dels de la missa y fins a tornat a repetir aquestos quant aparega ésser rehonable el repetir-los. Ab esta santa aplicació experimentaran lo increment que tindran dits ecclesiastichs en lo que concerneix al assumpto de una de las principals obligacions del sacerdoti, lo exemple que donaran al poble quant los consideren en esta aplicació tan propria de son estat y ministeri, y lo consuelo esperitual que los resultarà de la intel·ligència dels soberanos misteris que se enclouhen en dits ritus; lo que los excitarà continuament a nou fervor a major devoció y a més ternura en sa celebració ab gran profit de sas animas. Y perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots los referits ecclesiastichs y pujan posar-se des de luego en pràctica, manam al sacristà de dita iglésia que, luego de tenir las presents, los junte privadament y llesca las presents firmadas de nostra mà, selladas ab nostre sello y referenciadas per nostre infraescribit secretari a fi que ningú pugua al·legar ignorància. Dat en dita parròquia dos actes de aquella continuant als 26 de juliol de 1730. Balthasar Bisbe de Gerona, de manant de dit Il·lustríssim Senyor Dr. Pau Coll, prevere, secretari de càmera y visita”.²⁷¹¹

La continuïtat d’aquesta conferència setmanal serà qüestionada en les visites pastorals següents, de 1734,²⁷¹² 1736,²⁷¹³ i 1738 (<AD> núm. 67). El que primer havia estat acollit calorosament pel bisbe, resultarà, a la llarga, tediós i perjudicial per als clergues de Sant Esteve de Bas. La visita de 1736 a Sant Cristòfol de les Planes i a Sant Feliu de Pallerols, proposarà conferències morals de caràcter ‘quinzenal’, per haver vist un gran número d’eclésiàstics residents que “estan la major part del dia y de tot lo temps desocupats y sens particular y necessària aplicació que sie pròpia y especial de son estat y segret ministeri, y que ab singularitat servesca de edificació al mateix poble, lo qual si lo veyia dedicats y empleats en alguna ocupació devota y de si edificativa, entrarà en major concepte de la alta y gran dignitat sacerdotal y los respectaria y tindria veneració com a altres àngels del Senyor”²⁷¹⁴ (<AD> núm. 63 i 64). Per Quirze Molar, visitador general, les conferències han de tenir lloc “juntant-se tots y congregant-se en algun lloc retirat, devot, y a propòsit tracten y practiquen algunes funcions pròpies y concernents al estat que practican y professan, perquè aquest medi és lo crisol ahont se purifiquen los esperits ecclesiàstichs y ab lo qual entran aquestos en lo gran coneixement de tant segret ministeri”, i

²⁷¹¹. ADG, P-117, St Esteve de Bas, 1730, f. 241r-242v.

²⁷¹². ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 281v-282r.: “Item en atenció que Sa Il·lustríssima, vuy la present diòcesi felisment regint en actes de visita, disposà el que per los ecclesiàstichs residint en la present parròquia se tingués una conferència semmanera, tractant en aquella las cosas que en son decret llargament se contenen avent entès dit Senyor Visitador General que no solament se continuava ab més fervor que se avia comensat, que era rahó que aquella una vegada se tenia de quinze en quinze dias, y a vegadas encara notant a menut, encarrega dit Senyor Visitador General al sacristà y demás ecclesiàstichs que, renovant lo esperit en matèria de tanta importància, y profit la tingan cada semmana indispensablement en lo dia que aparega més desembarasat, de que experimentaran insensiblement un notable profit y progrés ab lo cumpliment de sos respective ministeris”.

²⁷¹³. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 101v-102r.: “Item encarrega dit Senyor Visitador General al Reverent sacristà y demás residents que, ab tota activitat y zel, se apliquian en continuar la conferència semmanera, tenint primer un quart de lectura esperitual y altre de oració mental, tot en lo modo y forma que disposà lo Il·lustríssim Senyor Don Balthasar de Bastero, bisbe de Girona, en la visita personal que feu en la present iglesia”.

²⁷¹⁴. ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 74v.

afegeix que “aquest medi de la confarèncias ecclesiàsticas és lo camí real, trillat y tant aprovat per los prelats de la iglésia”.²⁷¹⁵

De bon principi, el funcionament d’una conferència era senzill i gairebé similar a totes les parròquies (en tot cas, diferents de les proposa Joaquim M. Puigvert).²⁷¹⁶ La convocatòria té lloc a toc de campana, un quart abans de l’hora escollida, per a congregar tots els eclesiàstics, i l’espai es triarà per ser lloc adient (la sagristia, el presbiteri o el cor). El temps és fonamental en una distribució matemàtica de les diferents parts de la conferència: uns quinze minuts a la lectura espiritual, amb el suport de llibres d’Antonio Molinas (*Instrucción de Sacerdotes*, 1608), de Fray Luís de Granada (sense especificar títols) i d’Alonso Rodríguez (*Ejercicios de Perfección*). Seguien quinze minuts d’oració mental, valent-se del ‘Manual de Meditacions’ dels pares missionistes de Barcelona. Això pressuposava, d’entrada, l’existència d’una biblioteca relativament ben nodrida, i que no tots els rectors rurals estaven capacitats d’adquirir, i potser això fóra una de les causes del seu fracàs i davallada. En tots cas, les diferències entre les biblioteques dels clergues habitants a les capitals (Barcelona i Girona), estudiats per Javier Burgos i Javier Antón, i les de les parròquies degueren ser substancials, tot i la insistència dels bisbes incitant a la lectura durant les visites.²⁷¹⁷

Els quinze minuts següents (que podien allargar-se fins a trenta) s’exemplificaven i assajaven les diferents ritus cerimonials, havent-ho de posar a la pràctica, per torn, tots els assistents. I per acabar, un darrer quart d’hora on es debatia i discutia un ‘punt moral’ relacionat amb l’estat dels sacerdots i confessors, i que havia estat proposat en l’anterior conferència i així tenir temps de preparar-ho.

Creiem que les visites pastorals són fonamentals a l’hora d’estudiar i instaurar definitivament les conferències morals: primer, perquè s’adapten a la realitat canviant de cada agrupació parroquial (es modifiquen segons la seva mida, número de preveres, llur necessitat i urgència); segon, perquè, permeten comprovar personalment als bisbes o als seus visitadors la seva aplicació efectiva i immediata o bé el seu relaxament al cap de pocs anys d’haver-la permès i creat; i tercer, perquè, expliquen el seu desenrotllament. En qualsevol cas, hi ha un canvi brutal entre dues visites, es passa de l’eufòria inicial en les propostes del 1736 al desencís de 1738. En

²⁷¹⁵. ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 75r.

²⁷¹⁶. PUIGVERT, J.M., “L’Episcopat i la formació...”, p. 101-102.

²⁷¹⁷. BURGOS, J., “Los libros privados del clero. La cultura del libro del clero barcelonés en el siglo XVIII”, *Manuscrits. Revista d’Història Moderna*, 14 (1996), p. 231-158 i ANTON, J., *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1998, p. 313-387.

aquesta darrera visita, tant a Sant Cristòfol de les Planes,²⁷¹⁸ com a Sant Feliu de Pallerols,²⁷¹⁹ i a semblança de Sant Esteve de Bas, el bisbe comprova com han deixat de celebrar-se les conferències quinzenals i setmanals, s'ha perdut l'interès inicial o que, senzillament, hi ha certes irregularitats de funcionament, una actitud que degué ser comuna i general arreu de la geografia diocesana gironina (i del que prenen el model d'Arenys d'Amunt).

k. Comportaments, hàbits, costums

Les constitucions sinodals gironines i vigitanes són coincidents i alhora diàfanes en el moment d'iniciar la part dedicada als clergues, que intitula: “*De vita et honestate clericorum*”,²⁷²⁰ i sobretot els capítols primers, sobre la renovació de les constitucions precedents referents a la vida i honestetat dels clergues, amb notícies sobre els comportaments i costums tant a l'interior com a l'exterior de l'església, en funcions religioses com en la vida quotidiana, i que constitueix el decàleg de tot rector posttrentí: tenir bona olor de totes les virtuts (suposem que metafòricament), abstenir-se de beure i emborratxar-se, no exercir oficis seculars ni comerciar, no renegar ni actuar, no freqüentar les tavernes, no jugar a daus ni altres jocs, portar la corona de la tonsura, vestir decentment en àmbits quotidians (sense colors cridaners) i funcions religioses i no es poden dedicar als negocis i a les activitats laiques. I que el bisbe Taverner reprèn, sense novetats ni afegits, en el capítol que comença dient: “Lo párroco deu donar a son poble bon exemple”.²⁷²¹

²⁷¹⁸. ADG, P-124, Les Planes, 1738, f. 89v.: “Nota 2. Que en esta mateixa visita se ha fet, despatxat y entregat un altre decret en assumpto de una confarencia espiritual semmanera per los ecclesiàstichs de la present parròquia de St Christòfol de las Planas que és del mateix tenor del que está continuat en la visita de la parròquia de Arenys de Munt, fol. 6 et següents de que fasse jo lo infrascrit secretari”.

²⁷¹⁹. ADG, P-124, St Feliu de Pallerols, 1738, f. 97v.: “Nota: que en esta mateixa visita se ha fet, despatxat y entregat un altre decret en assumpto de una conferència espiritual semmanera per los ecclesiàstichs de la present parròquia de Sant Feliu de pallerols, que és del mateix tenor del que está continuat en la visita de la parròquia de Arenys de Munt fol. 6, et següent de que fas fe jo lo infrascrit secretari”.

²⁷²⁰. ROMAGUERA, F., *Constitvtiones Synodales Dioecesis...*, p. 61, Lib. III. Tit. I. Cap. 1: “*Innovatio constitutionum aeditarum circa vitam, & honestate Clericorum*” i p. 61-67, Lib. III. Tit. I. Cap. 2: “*Quae a clericis vitari debeant*”.

²⁷²¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 185: “109. Lo Párroco deu donar a son poble bon exemple, que consisteix en que totas sas obras, sian conforme a sa dignitat y estat; tenint en sí lo bon olor de totas las virtuts, puix no hi ha cosa que més prest ocasione en una parròquia gran dany, com és lo començar-se a duptar de la vida del párroco, y censurar-li sas accions, naixent de aquí lo tenir los parroquians poca confiança ab ella, que deu lo párroco evitar luego que ho entén, puix encara que moltes vegadas sia molt innocent, y exempte de pecat, la acció que se li mormura; però, com és ocasió que altrás ne fassan ell ho deu evitar, sacrificant sa pròpia voluntat y sense violència, per llevar al pròxim lo motiu de pecar; y esta és una de las principals màximas, que deuen tenir los pàrrocos, llevar tot motiu de parlar-se, y murmurar-se d'ells; no emperò deu deixar per qualsevol causa, per cumplir ab las obligacions de son ministeri, acudint a visitar hòmens y donas, quant és necessari, la caritat ho demana, al exemple de Jesuchrist que tractava ab los pecadors, ab la Madalena y ab Zaqueo, no obstant las murmuracions dels fariseus”; “110. Est bon exemple no sols lo deu donar en sa persona, sinó també en sa família, procurant que en sa casa se visca de modo que convé a un pàrroco, y que este done exemple a la demás gent de la parròquia, sens permètre que en ella, en sa ausència, se fassan juntas de hòmens y donas, per enrahonar,

Les vigatanes també legislaren en el mateix sentit.²⁷²² Sortosament per a l'investigador, aquestes constitucions són acomplertes ben poques vegades, i quedaren reflectides a les visites pastorals. Hi ha força exemples de decrets de visita en contra la vida mundana i terrenal dels clergues que permeten constatar l'inexistència d'una classe religiosa diferenciada de la laica. L'escassetat i absència dels clergues i la gran quantitat de tasques religioses feia que les oblidessin i es dediquessin a altres temes aliens a llur professió. Els rectors feien servir béns i dependències eclesiàstiques per desenvolupar els seus negocis i afers personals. A Sant Martí Sacalm el bisbe es trobà unes botes de vi i cuir a l'interior de l'església, pel que “provehí que dit rector fasse dins dos mesos primers vinents un envant de guix o mija de ports de fusta qui servirà de paret peraquè los qui entraran en dita yglésia no puguen veure les dites botes”;²⁷²³ a Les Encies es prohibia fer “cap cens, censals, tasques ni altres qualsevol rendes a la capellania ni al benefici de Sant Narcís, ho denunciïn al rector de la present església”;²⁷²⁴ a Sant Martí de Querós prohibí al rector “no dexe passar per lo sementiri de la yglésia los tossinos té en la casa de la rectoria en lo temps que ixen de dita casa ni quan tornen en ella”;²⁷²⁵ i a Sant Julià de Llor, el visitador havia “reparat que al entrar a la iglésia està a la vista un canat, que ja que no tinga altre puesto més acult, alo menos estari menos vistós, col·locant-se baix y sota la escala del cor”.²⁷²⁶ El punt culminant el trobem a Sant Cristòfol de les Planes on el rector es dedica al comerç i negoci d'animals de tiratge i monta:

“Nos, don Balthasar de Bastero y Lledó.

“Atenent y considerant quant impròpia e indecorosa és a son estat ecclesiàstich la aplicació que aporta lo Reverent Ramon Fontanills, diaconil de la present iglésia parroquial de las Planas, a *tot lo que és comers y negociado de cavaladuras*; esto és,

jugar, ballar y altres cosas semblant, puix a més dels anys y particulars que de açò se poden seguir, tot cedeix en gran descrèdit del pàrroco y de servey de Déu”; “111. Peré lo curat done aquell bon exemple, que és tant necessari, tant en casa, com fora d'ella, exactament observarà lo que se troba disposat en Nostre Edicte: de vita, V. Honestate Clericorum: així respecte a la cohabitació ab donas, com en lo demés orde, que deu tenir en la regulació de sa vida y será molt convenient que los rectors, tant en sa casa com quant van a la iglésia, se passejen per lo poble y porten sobre la sotana sobrerropas de panyo negre o xamellot, o altre estofa, sent notable la veneració que concilia als pobles venerar los pàrrocos de esta externa compostura, la qual encara que no sia prova certa del interior, però és un gran judici de regularitat” i “112. Finalment lo pàrroco donará bon exemple, procurant compòndrer, en quant pugua, las disputas y discòrdia de sos parroquians, ajudant a las viudad y òrfans, en quant sia necessari, y sobre tot, fent la almoyna que pugua, segons las forças de son benefici, als pobres de la parròquia: rependrà los pecats y escàndols públics, procurarà conservar ab tots sos feligresos una sincera amiatat, de manera que encara los reprengue, queden contents de la reprehenció, coneixent que no naix de odi, ni rencor, ni de altre motiu particular, sinó solament de un verdader amor y de la caritat ab que deu lo pàrroco procehir ab sos feligresos”.

²⁷²². *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 34, Tit. X. Cap. I: “*Constituti in Sacris seculari negotia non tractent, nec redivit, etiam Ecclesiasticos, conducant*”; p. 35, Tit. X. Cap. III: “*Clerici in Sacris constituti tabernariorum officium non exerceant, nec mulas ad locandum habeant*” i “*Inservientes in Sacris Ministeriis tabacum*” i p. 37-40, Tit. XII, “*De clerico venatore*”.

²⁷²³. AEV, 1209/1, St Martí Sacalm, 1590, f. 250v.

²⁷²⁴. ADG, P-77, Les Encies, 1600, f. 8r.

²⁷²⁵. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116r.

²⁷²⁶. ADG, P-12, St Julià de Llor, 1734, f. 248r.

comprant una cavalcadura de dos o tres anys ab preu mòdich y tenint-la altre tant temps adestrant-la ell mateix y donant-li pas y venent-la després ab crecuda ganància, y tornant-se a comprar y vender successivament de altres en la mateixa forma, assistint per est effecte y alrement ab gran cuydado y freqüència als mercats de unas parts y otras, lo que ha acostumat y acostuma a fer molt temps ha ab gran nota y admiració de tots los hòmens de zel y judici de tota esta comarca: perçò, desitjant atacar est excés tan detestat per los sagrats cànon, havem manat despatxar las presents ab las quals diem y manam a dit Reverent Ramon Fontanils que, del dia present en avant, totalment se abtinga de semblant negociació ab comminació que, per cada vegada que la repetesca, además de multar-lo ab la pèrdua del valor de la cavalcadura, li aplicarem las penas infligidas per lo dret canònich y butllas pontificias contra los ecclesiàstichs negociadors, procehint com procehirem contra lo dit Reverent Ramon Fontanills conforme trobarem ésser de dret y de justícia; fent present al mateix temps nostre paternal cuydado al dit Reverent Ramon Fontanils el que atenga y considere seriament que no ha de posar la mira y atenció a las ganancias temporals y caducas de esta vida, sinó a las espirituals y de la ànima sua y del pròxim, a què lo obliga son estat de ecclesiàstich, que no sia sinó ab la edificació del bon exemple y ab la distribució dels rèdits superabundants de sos beneficis en almoyna dels pobres, y en esta intel·ligència procure a evitar la freqüència y concurrència en los mercats y altres aplechs secularescos, y pòrtia una vida totalment dedicada a las funcions de la iglésia y a tots sos exercicis de devoció, a las conferèncias morals y altres semblants empleos propis del sacerdoci. Y perquè est nostre mandato vinga a sa notícia y no puga al·legar-se ignorància, havem manat despatxar las presents firmadas de nostra mà y referendadas per lo infraescrit secretari de visita, peraque las hi entreguesca y posia en sas mans.

“Dat en la parròquia de las Planas, de nostra Diòcesis de Gerona los actes de visita general. Continuant els 20 de juliol de 1730. Barthasar, bisbe de Gerona.

“De manament de dit Il·lustríssima Señor mi Senyor Doctor Pau Coll, prevere, secretari de Càmera y visita. *Quod quidem mandatum per me ipsum supradictum secretario dicto Reverendo Raymundo Fontanils fuit traditum et notificatum*”.²⁷²⁷

Un altre manament els prohibia ballar o participar en balls (entre els que menciona ‘de cintes’ i ‘darts’) ni l’acompanyament (“*Clerici choreas non ducant, nec personati incedant*”),²⁷²⁸ recollit pel bisbe Taverner;²⁷²⁹ i també jugar, amb Arévalo de Zuazo i Pontich (“*Ludus Clericis prohibitus*”).²⁷³⁰ Les recriminacions a bones maneres, l’ordre, protocol i silenci en les funcions litúrgiques (sobretot en el cor) són habituals,²⁷³¹ tal com succeïa a Sant Martí Sescorts, el 1609,

“provehí quant se celebren los officis divinals, tant de horas canònica com de defunts los ecclesiàstichs y altres personas que ajudan a officiar dits officis tingan en lo cor de dita iglésia y en dita iglésia tot silenci y callament considerant que assisteixen en la casa de Nostro [Senyor] y devant la presència del santíssim sacrament del altar y en lo cor de dita iglésia, sots pena de excomunicació major, no pugen otras personas algunes sinó los

²⁷²⁷. ADG, P-117, Les Planes, 1730, f. 220r-v. La cursiva és nostra.

²⁷²⁸. ROMAGUERA, F., *Constitviones Synodales Dioecesis...*, p. 68-69, Lib. III. Tit. I. Cap. 3.

²⁷²⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 186: “113. Encara que ab los edictes que manà publicar lo Il·lustríssim Arquebisbe de Tarragona, Bisbe de Gerona, Nostre Oncle y predecessor, que nos confirmarem, y fou després aprobat per lo Synodo, se troba ordenat: que los sacerdots no assistescan, ni miren los balls, dits vulgarment corrandas, alamanyas y altres semblants ab las penas allí establertes; ab tot havem volgut en est lloch fer-los nova memòria desta disposició, perquè se tinga present, no sols per lo dany, que se segueix als sacerdots y pàrrocos, si també perquè desta manera lo poble entre en coneixement de quant perniciosos són semblants balls”.

²⁷³⁰. ROMAGUERA, F., *Constitviones Synodales Dioecesis...*, p. 69-70: Lib. III. Tit. I. Cap. 4.

²⁷³¹. AEV, 1211/7, Manresa, 1609, f. 14r.: “Cap eclesiàstic pugui sortir del cor sense llicència del capíscol o del seu lloctinent, y quan ho faci ha de saludar a dit capíscol”.

quei seran necessaris per arribar a officiar dits officis, y més se mana que quant se faran professós vajan ab tota modèstia y acato, xarrant per lo camí ni anant distrets y assò se mana observar a pena de excomunicació major y de sinch sous per cada vegada caurà en dits descuyts”.²⁷³²

l. Les vestimentes

Una bona colla de manaments insisteixen en la decència i pulcritud dels vestits dels rectors, dins i fora de l'església, com a reflex de les constitucions sinodals (“*Sacerdotes dum accedunt ad festos maiores, Rosarii, & exequiarum, non deferant sclopum, vulgo escopeta, set incedant vestibus talaribus cum debita modestia, & circumspectione*” i “*Clerici coloratis, vel inhonestis vestibus non utatur, nec superpelliceo, vel Roccheto induti nullatenetus intersint*”).²⁷³³ Durant les funcions litúrgiques s’ha d’anar perfectament i correctament vestit amb hàbits religiosos, segons la celebració i el calendari festiu, i al revés, al carrer no podran emprar-se les robes litúrgiques. El sacerdot ha de dir la missa vestit de llarg o sotana llarga²⁷³⁴ (i únicament a l’ofici, la sagristia o lloc secret), tal com es dibuixà a Amer a principi del segle XVIII (<AF> núm. 207), i se’ls prohibeix portar capa de pastor i samarra, com a Sant Esteve de Bas (“ningun sacerdot residint en dita iglésia ni altre gosia ni presumezca entrar en la dita iglésia ab capa de pastor si ja no és que vaya de camí y ni officiar en aquella sens garnatxa”)²⁷³⁵ o Granollers.²⁷³⁶ Cal separar els àmbits de les actuacions i funcions dels clergues segons els vestits, no podent-se barrejar i evitar confusions; podem pensar que les contínues reparacions i manaments de noves robes són per dur-les al carrer. Per exemple, a Sant Cristòfol de les Planes mana “que ningun sacerdot de dita isglésia que, quant se celebraran les misses conventuals y altres officis, no pugan pujar en lo cor de dits isglésia sense sobre pel·li o garnatxa”²⁷³⁷ i a Sant Esteve de Bas es mana “als residents de la present isglésia que, dins dos mesos, quiscun de aquells se fassa fer un sobre pellis, roquet o garnatxa per a assistir amb ells tant en los divinos officis y horas canònics [que] se dihuen en dita iglésia com també als enterros y altres ministeris eclesiastichs”,²⁷³⁸ el 1680 s’hi tornava a insistir,²⁷³⁹ i encara moltes altres vegades:

²⁷³². AEV, 1211/ 7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39r.

²⁷³³. ROMAGUERA, F., *Constitviones Synodales Dioecesis...*, p. 72-73, Lib. III. Tit. I. Cap. 8 i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 38, Tit. XII. Cap. III.

²⁷³⁴. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 182.

²⁷³⁵. ADG, P-86, St Esteve de Bas, 1619, f. 51v.

²⁷³⁶. AEV, 1211/8, Granollers, 1610, f. 12r.: “2. Item ha provehit que los eclesiàstics porten lo vestit decent y que no porten capes de pastor sinó anat per camí, aprengan de cant y que porten la carona que se aparega, tingan pulcia y netedat en los vestiments corporals en los vestiments corporals purificadors, tovalles, casullas per altres vestimentes y que sian sensers y aço a pena de vint sous”.

²⁷³⁷. ADG, P-89, Les Planes, 1626, f. 123v.

²⁷³⁸. ADG, P-103, St Esteve de Bas, 1667, f. 268v.

²⁷³⁹. ADG, P-106, St Esteve de Bas, 1680, f. 125v-126r.: “mana sa Il·lustríssima senyoria al sacristà, domer y demés beneficiats residents de la present iglésia que, atès que lo ban se dirà, de assí al devan, sinó se trobaran ausents de la paròchia o legítimament impeditos, assistescan amb sos roquets o sobre pellissos a las completas y salve que se acostuman cantar cada semmana, y a las professons que se

“Com aja estat dit Senyor Visitador General noticiós que no reparian los beneficiats de dita iglésia en assistir en las professons, officis, aniversaris & moltas vegadas sens sotana ni collet sinó ab la sola balona, cosa ben indecent en un poble singularment civil y numerós, y altrement contra las canònicas disposicions y repetir edicte y mandato de la present diòcesis, mana dit Señor Visitador General a tots los referits beneficiats que en semblants funcions y altres qualsevols de la iglésia no assistescan de altre manera que ab sotana, collet y roquet o garnatxa, comminant-los que los que seran renitents en lo sobredit, a més de la pena de 3 lliures per cada vegada que contrafaran seran castigats ab pena arbitrària segons sa renitència, y perquè ningun puga al·legar ignorància mana dit Senyor visitador General al Rector de la present iglésia que congregue a dits beneficiats, que los llesca lo present mandato en algun lloch proporcionat, com en la sacristia o altre semblant paratge que executarà en pena de 10 lliures y en subsidi de excomunió major”.²⁷⁴⁰

Mossèn Gudiol confirma l'existència de nombrosos “clams contra les capes de pastor blanques durant tot el segle XVI. Én el 1500 quan el color negre s'imposa, casi del tot, ab túnica llisa cenyida, manicada o no y la gran capa o manteu [...]. El collet blanch de la camisa era poch visible, però se feu notar exageradament a tenor de la moda del segle XVII, doblant-se sobre la sotana”.²⁷⁴¹ El bisbe Sarmentero el 1767 adreçà un edicte a tots els rectors (a semblança d'un dedicat als fidels el 1753) per “*tal de reducir el porte, y Hábito de nuestro Clero (en quanto la corruptela, y calamidad de los presentes tiempos nos permitirian) à los terminos de modestia, y decencia tan recomendados en el S. Concilio de Trento en la Sess. XIV Cap. VI de reforma*”,²⁷⁴² regulant els vestits, guarnicions, sabates, barrets, materials i tècniques. El 1775 a Santa Maria de Corcó l'ardiaca prohibeix “anar sens hàbits talars, a lo menos sotana y collet, y que sens estos no pugan passar de una casa al altre”²⁷⁴³ i el 1783, el bisbe Veyan, manava “*a todos los eclesiásticos ordenados in sacris que conforme a la dispuesto en los sagrados cánones, constituciones tarraconenses y sinodales de este obispado, no anden en poblado y mucho menos entren en las yglesias ni digan misas sin sotana*”.²⁷⁴⁴ Ramon de Sentmenat prohibí un tipus de calçat, estès a totes les parròquies: “ningun sacerdot dient missa, assistint en professons ni fent altres funcions en la iglésia, porte sabatas blancas ennuasadas o ensarades sinó negras”.²⁷⁴⁵ A més a més, mossèn Gudiol insisteix en determinats aspectes de perruqueria dels clergues: “nostres sinodals de tot aquell segle y en part del XVII encara claman contra la barba crescuda y

acostuman fer sols pena arbitrària, y en consideració de assò y satisfacció dita assistència, mana també a dits obrers que de esta hora en avant ministren ornaments que menester sian pera celebrar y calser y patena a tots dits residents, sens repugnància ni contradicció alguna”.

²⁷⁴⁰. ADG, P-121, Les Planes, 1734, f. 258v-259r.

²⁷⁴¹. GUDIOL, J., *L'indumentària litúrgica...*, p. 33.

²⁷⁴². AEV, Mensa. Disposicions autoritats, 1116, núm. 38.

²⁷⁴³. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 868r i de manera semblant a ADG, P-133, Sta Coloma de Farners, 1758, , f. 21v.: “Item que haviendo sido informado su Ilustrísima que los sacerdotes para celebrar missa no han usado en muchas ocasiones de sotana, sirviéndose solo del balandrán, cuio vestuario para semejantes funciones no está decente ni respetuoso como el uso de la sotana, además de destruirse y romperse las albas con las mangas de dichas ropa, por todo lo qual mandó su Ilustrísima que no se permita celebrar a ninguno que no sea llevando sotana y sin tener puesto balandrán”.

²⁷⁴⁴. AEV, 1236/1, Pruit, 1786, f. 161r.

²⁷⁴⁵. AEV, 1218/4, St Vicenç de Susqueda, 1647, f. 91v.

especialment contra els *mostatxos*; però, al fi, han d'enmudir o reglamentar les exorbitats, el *topeto*, els llarchs *bigotis*, les *caballeres* o *grenyas*, les *guedejas*, les llargues *perilles*".²⁷⁴⁶

m. Clergues concubinaris i bandolers

Jean Delumeau apuntava, fa una colla d'anys (i encara ben vigent), que les investigacions entorn a la desmitificació de la llegenda del clergue concubinari i bandoler s'havien d'orientar "*en una direcció religiosa y no moral, y buscar los motivos por los que a menudo la Iglesia ha respondido deficientemente a las necesidades religiosas de las multitudes, ha distribuido mal los sacramentos, oficiado mal las misas y orado mal. Si los sacerdotes, a pesar de tener esposa e hijos, hubieran celebrado la misa con devoción, hubieran sido confesores eficientes y, ante todo, hubieran enseñado el catecismo, no hay duda de que la Reforma protestante difícilmente se hubiera producido*".²⁷⁴⁷ Ve a dir que el concubinatge o la violència dels clergues *per se* no fou la causa directa de la reforma. Cal aclarir que hi havia dos tipus de clergues: primer, els que portaven una vida dissoluta i esbojarrada i, segon, els que vivien maritalment amb una dona, i tenien fills, però acomplien amb llurs obligacions pastorals. Vegem si existeixen aquests casos de contrast amb la realitat. Maria Luisa Candau ha estudiat, precisament, les conductes desviades dels clergues sevillans en el segle XVIII, hi ha comprovat com n'afectaven a un 7%, descoberts o posats a la llum en bona part a partir de les visites pastorals.²⁷⁴⁸

La cronologia és fonamental per entendre aquest procés: els exemples de les darreres dècades del segle XVI persisteixen en els segles següents amb força i forta presència, i les constitucions sinodals vigatanes i gironines ho deixen clar.²⁷⁴⁹ Per tots aquests motius i per l'incompliment de funcions són perseguits, tal com diuen les constitucions sinodals,²⁷⁵⁰ poden ser jutjats en els tribunals de Contencions i del Breu (a partir de 1525)²⁷⁵¹ i suspendre's temporalment llur càrrec,

²⁷⁴⁶. GUDIOL, J., *L'indumentària litúrgica...*, p. 35.

²⁷⁴⁷. DELUMEAU, J., *El catolicismo...*, p. 192.

²⁷⁴⁸. CANDAU CHACÓN, M.L., *Los delitos y las penas en el mundo eclesiástico sevillano del siglo XVIII*, Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 1993.

²⁷⁴⁹. ROMAGUERA, F., *Constitvtiones Synodales Dioecesis...*, p. 70, Lib. III. Tit. I. Cap. 5: "*Ut Clerici in sacris constituti laicis non inserviant, nec mulieres comitentur*"; però sobretot en un capítol únic, p. 73-75, Lib. III. Tit. I. Cap. únic.: "*De cohabitatione clericorum & mulierum*" ("*Concubinarium Clerici suspensionem incurrunt*"); p. 23: "*Parochi in domibus laicorum non habitent, & qua ad eorum Officium pertinent, adimpleant*" i *Constitvtiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 42, Tit. XIV. De la cohabitació de clergues i dones: "*Cap. I. Clerici vel Beneficiati faeminarum suspectarum cohabitationem vitent. Cap. II. Clerici concubinarium severe puniantur*".

²⁷⁵⁰. ROMAGUERA, F., *Constitvtiones Synodales Dioecesis...*, p. 367-368, Lib. V. Tit. VII. Cap. 1: "*Nullus Archiepiscopus, Episcopus, aut aliam quamvis personam Ecclesiasticam defidare audeant*"; p. 368-369, Lib. V. Tit. VII. Cap. 2: "*Nullus contra Clericos libellos famosos componat*"; p. 369-371: "*Data quaerela ad partis instantiam pro expensis*" i p. 371-377, Lib. V. Tit. VIII. Cap. únic.: "*Clerici banna per Officiales seculares imposita incurrant*".

²⁷⁵¹. MARQUÈS, J. M., "Tribunals peculiars eclesiàstico-civils de Catalunya: les Contencions i el Breu", dins *I Congrés d'Història...*, II (1984), p. 381-392.

tal com passà a Sant Feliu de Pallerols, el 1589, “attento que no es fa servitud del diaconil, mana siguin sagrestats els fruits, elegint per segrestador a Bartomeu Oliva, prevere”,²⁷⁵² i el 1619, Salvador Roca, beneficiat, era sentenciat per portar armes i prendre part en balls.²⁷⁵³ El 1621, a Sant Martí de Querós es prohibeix al rector “que desta hora ab davant no tinga en sa casa la Margarida Illa, vídua, y la dita Margarida Illa ni li entre ni isca en sa casa de la rectoria, ni ab ella sia vist ni trobat en altre lloc clos o amagat ni suspecte en ninguna manera”,²⁷⁵⁴ amb pena de deu lliures; el 1634 s’embrèn un procés contra Joan Calm, sagristà de Sant Esteve de Bas, per concubinatge,²⁷⁵⁵ i el 1669 el nunci dispensa a Josep Fet, clergue d’Amer, per ser fill de clergue i dona soltera.²⁷⁵⁶ A finals del segle XVIII es renova “lo ordre de Nostre Il·lustríssim bisbe de Vich de que ningun sacerdot ni ordenat puga acompanyar donas en paseig, camins o carrers, pena de 10 lliures aplicadors la mitat a favor del acusador y la altre mitat a favor de la convalecència de Vich”.²⁷⁵⁷ Un últim cas el trobem a Les Preses, en una data avançada de 1733, on el bisbe personalment prohibeix que un clergue allotgi a dones, matrimonis o forasters a la seva casa:

“Nos Don Balthasar de Bastero y Lledó, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede apostòlica, bisbe de Gerona, del concell de sa Magestat. Com continuant lo giro que havem disposat per una porció de nostra diòcesis per cumplir ab la administració del sant sacrament de la confirmació y al mateix temps investigar si en los pobles que anam seguint hi ha alguna providència que donar en compliment de nostre ministeri pastoral hajam arribat en la parròquia de Sant Pere de las Presas y averiguat que lo Reverent Jaume Alsina, prevere y beneficiat de dita iglésia té en sa casa, sens particular motiu, a un home y a una dona casats. Atenent y conciderant que esta cohabitació podria ab lo temps donar algun motiu als laics de sospitar de dit ecclesiàstich majorment sent esta y semblant gent regularment de treball, y que per esta rahó és precís als hòmens deixar la casa per acudir a aquell, lo que may pot aparèixer bé als que ho notan. Perçò manam al Reverent mossèn Jaume Alsina, en conformitat de las disposicions dels sagrats cànons en matèria de semblants cohabitacions que, dins lo termini de un mes comptador del dia de la notificació del present mandato, haja donat comiat y despedit de sa casa als referits y en ella no admete per habitar a altra semblant gent, baix pena de vint y sinch lliuras barceloneses per cada vegada que contrafarà; y perquè lo contengut en lo present mandato conste, sempre que convinga y dit mossèn Alsina no puga al·legar-ne ignorància, volem y ordenam al infrascrit secretari que aquell inserte y cuse ab los actes de visita de dita iglésia y lo notifique al dit mossèn Alsina, fent fe al peu de aquell del dia, mes, any y lloch, en que haurà estat notificat. Dat en la parròquia de Sant Pere de las Presas del present bisbat als quinse del mes de setembre del any de la Nativitat del señor mil set cents trenta y tres. Baltahasar, bisbe de Gerona. De manament de dit Il·lustríssim Senyor bisbe, mi señor. Anton Calafell, prevere, secretari de càmara”.²⁷⁵⁸

²⁷⁵². ADG, P-75, St Feliu de Pallerols, 1598, f. 46v.

²⁷⁵³. ADG, Processos moderns, C-001-05341, n. 147.

²⁷⁵⁴. AEV, 1213/4, St Martí Sescorts, 1621, f. 116v.

²⁷⁵⁵. ADG, Processos moderns, C-001-02334, n. 27.

²⁷⁵⁶. ADG, *Notularum*, G-132-02310, f. 97r., 12 de juny de 1669.

²⁷⁵⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 868r.

²⁷⁵⁸. ADG, P-117, Les Preses, 1733, d.s.

Tal com han estudiat Xavier Torres, Joan Bada i Manel Güell, durant els segles XVI-XVII existiren diferents formes de bandolerisme que es focalitzaven en uns determinats clergues i beneficiats, convertint-se en autèntics bandolers, que vivien dels robatoris i assalts. Són aquells que es dedicaven a activitats delictives, malgrat vestir roba talar i portar tonsura oberta; i així el bandolerisme esdevenia un altre mode de vida. De fet, segons Joan Bada, “el clergue-bandoler, gràcies a la seva tonsura, s’escapa de la justícia reial, afavorit pel *privilegium fori*, fins que els repetits breus pontificis posin també en mans de la justícia aquests homes”.²⁷⁵⁹ El breu “*Dudum felicis recordationis*” (1551) de Juli II fou aplicat a Girona per Joan de Margarit, en contra els clergues malfactors, regulars o seculars, que havien aconseguit ordenar-se de manera subexplícita, i també contra els que no portessin tonsura oberta ni hàbit clerical.²⁷⁶⁰ En aquesta direcció, el bisbe francès Donadiu de Griet (1623-1637) anava a la recerca dels ‘clergues dolents’, a través de les visites pastorals, malgrat no ser suficients per efectuar una obra de depuració.²⁷⁶¹ L’últim bisbe gironí del cinc-cents, sensibilitzat per aquests temes, serà Arévalo de Zuazo, l’únic en emetre i manar en una de les seves ordinacions de visita, que els sacerdots no portin daga ni altres armes mentre diguin la missa, senyal inequívoc de les tasques i funcions extrareligioses.²⁷⁶² Les constitucions sinodals gironines del segle XVII i les vigatanes del XVII i XVIII mantenien aquestes prohibicions (“*Clerici in Sacris Ordinibus constituti, & Beneficiati bannitos, sive bandolers suis dominus recipiant*” i “*Clerici arma deferre non audeant*”).²⁷⁶³ Un procés de 1629 a Sant Feliu de Pallerols ens indica les batusses amb trets entre Arnau Soler, teixidor i Llorenç Solà, prevere del lloc.²⁷⁶⁴

n. Cultura i lectura: les minses biblioteques dels clergues vigatans

Seria pretensió voler un complet estudi sobre la cultura escrita religiosa, la imposició de textos reformats i la difusió de la impremta en unes parròquies rurals a través de les visites pastorals;²⁷⁶⁵ creiem que hi ha altres mitjans i fonts més adequats per a realitzar amb èxit

²⁷⁵⁹. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 59; ÍD., *Història del cristianisme...*, p. 91 i GÜELL, M., “‘Capellans trabucaires’ o militars eclesiàstics? La dinàmica bèl·lica d’alguns eclesiàstics al segle XVII”, dins *Església, societat...*, p. 473-490.

²⁷⁶⁰. BADA, J., *Situació religiosa...*, p. 254-255.

²⁷⁶¹. BRUNET, S., *Les prêtres des montagnes...*, p. 154-155.

²⁷⁶². ADG, Arxiu parroquial de St Esteve de Llémana, Llibre de testaments, 1568-1734, s. f., 1608: “Item, en reformatio dels grans inconvenients y negligència que y ha en los ministros y eclesiàstichs, mana que ningun sacerdot diga missa ab daga ni altres armes ni sens posar-se roba llarga sinó fos en tal cas que nos trobàs dita roba y les hores ques reveste en la sacrestia o altra part secreta, a pena de 5 lliures la 3ª part aplicadora a la obra de la mateixa isglésia”.

²⁷⁶³. ROMAGUERA, F., *Constitviones Synodales Dioecesis...*, p. 71, Lib. V. Tit. I. Cap. 6 i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 40, Tit. XII, Cap. V.

²⁷⁶⁴. ADG, processos moderns, C-001-02313, n. 6 i C-001-2317, n. 10. 1629.

²⁷⁶⁵. De manera similar, i també a través de les visites pastorals dels segles XIV al XVI, s’intentà reconstruir alguns biblioteques d’alguns monestirs, per exemple, Sant Pere de Galligans (amb unes llandes amb inscripcions del segle XVII alusives a la biblioteca), Sant Daniel o Sant Quirze de Colera: BATLLE,

aquesta tasca (per exemple, l'ús del mètode quantitatiu, els inventaris *post mortem*, que considera “*el libro como instrumento de análisis, índice y factor de cambio o resistencia en el terreno política e ideológico-cultura en una sociedad*”).²⁷⁶⁶ A més a més, els debats actuals entorn la cultura s'han centrat en la producció impresa o en la història de la llengua (imposició o substitució del català pel castellà), allunyant-se de la nostra idea inicial.

Aquí només pretenem establir algunes i petites línies generals entorn la formació i cultura del baix clergat, a partir d'unes úniques i excepcionals entrevistes que tingueren lloc el 1595 (tal com ens hi hem referit), que ja no es tornaren a repetir posteriorment; un estudi de totes les parròquies del bisbat vigatà podria oferir conclusions més decisives. A més se'ns escapen temes que ajudarien a arrodonir la qüestió, sobre l'accés físic als llibres, l'econòmic i el lingüístic. Aquí només hem pogut disposar d'informació de sis parròquies, per tant una representació molt minsa, però sempre il·lustrativa. Una de les preguntes fetes als rectors, tal com a Sant Vicenç de Susqueda, és ‘si té los libros que mana les constitucions sinodals’, per tant això pressuposa, *a priori*, disposar d'aquestes constitucions sinodals, saber-les i haver-les llegit completament. En alguns casos es dona i en altres no. Es tracta, ni més ni menys, de l'aplicació del Concili de Trento, pel que fa a la difusió i lectura de textos religiosos, en llatí o en la llengua vulgar, i en el fons, de la penetració de l'esperit de la Reforma catòlica. Són llibres necessaris pel desenvolupament del seu ministeri, imprescindibles per exercir el sacerdoci, de caràcter pràctic i utilitari. A la diòcesi de Girona, les sinodals de Zuazo, Auther i Pontich només obliguen disposar de les pròpies constitucions (“*Fiat compilatio veterum, & novarum Constitutionum*” i “*Omnes Clerici teneant volumen dictarum Constitutionum*”).²⁷⁶⁷

A les darreries del segle XVI, i abans de la mencionada visita, s'havien celebrat una sèrie de sínodes a Vic: 1581 pel bisbe Pere d'Aragó, 1591 i 1593 per Pedro Jaime.²⁷⁶⁸ Les sinodals de 1591 especifiquen els llibres exigits: la Bíblia, el concili de Trento, el catecisme, un *Manual* i obres d'oracions d'En Navarro, les *Institucions cristianes* del cardenal Cervantes, llibres documentals del doctor Dídac Pérez, els concilis provincials i sinodals diocesans, la *Guia a los pecadors*, el *Memorial de la vida cristiana* de fr. Luis de Granada (un autor mediàtic, productor

L., “Notícies de llibres de monastirs benedictins del bisbat de Girona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX-2 (1966), p. 283-290.

²⁷⁶⁶. PEÑA, M., *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida: Milenio, 1996, p. 41; a més de l'extensíssima bibliografia sobre el tema, prenem com a exemple BURGOS, J., “Los libros privados...”, p. 231-258, un resum de la tesi doctoral inèdita, *Imprenta y cultura del libro en la Barcelona del Setecientos (1680-1808)*, 2 v., Universitat Autònoma de Barcelona, 1993 i FIGUERAS, N., GRAU, J.M.T. i PUIG, R., “La possessió de llibres a través dels inventaris post-mortem. Un mostreig (s. XVIII)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIV (1994), 129-160.

²⁷⁶⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 24-25, Lib. I. Tit. I. Cap. 4 i p. 25, Lib. I. Tit. I. Cap. 5.

²⁷⁶⁸. JUNYENT, E., “Constitucions sinodals...”, p. 325-329.

de *bestllers* durant el Segle d'Or Espanyol),²⁷⁶⁹ i uns sermons d'En Medina.²⁷⁷⁰ Tots aquests llibres, com no, són de temàtica religiosa, amb predomini de constitucions, litúrgia, sacramentaris, sermonaris i els purament doctrinals; fem-ne una anàlisi breu:

-Un llibre del Cardenal Cervantes: sens dubte estem parlant de Gaspar Cervantes, d'origen extremeny, inquisidor general de Catalunya i arquebisbe de Messina, Salerno i Tarragona, d'un gran prestigi i personalitat, havia participat a la tercera sessió del Concili de Trento. Però sens fa més difícil encertar de quin llibre es parla, tal vegada el que més s'aproxima són uns *Advertimenti*, adreçats als eclesiàstics amb cura d'ànimes, que havia escrit i publicat a Roma el 1568, i que foren posteriorment traduïts al català a Barcelona el 1575, tal com ho preferí així l'arquebisbe. La importància d'aquest llibre fou vista des de bon principi, i sobretot, a partir de la seva traducció en llengua vulgar que instà ell mateix, i adquirí pròpiament un grau més de difusió i accessibilitat, que la convertí en més útil, pràctica i necessària per a tots els clergues.²⁷⁷¹

-Un llibre d'En Medina: pot referir-se al teòleg i canonista castellà, Juan de Medina (1490-1546), professor a la Universitat d'Alcalà d'Henares. Pel que fa a la teologia, foren destacats les seves obres de moral, entre els que caldria citar un Còdex referent a la penitència, editat el 1544, i posteriorment de nou el 1549 i 1581.²⁷⁷²

-Un llibre d'En Codina: degué ser Anton Codina, segurament l'autor que més proximitat guarda amb la zona estudiada, ja que de ben jove fou canonge regular de Sant Agustí, mestre en teologia i paborde de Sant Tomàs de Riudeperes, Osona. A partir de llavors fou bisbe Lacorene

²⁷⁶⁹. A la Biblioteca Arxiu Episcopal de Vic hi ha diferents exemplars de les seves obres, que procedeixen dels convents i monestirs desamortitzats al segle XIX, i no de les parròquies.

²⁷⁷⁰. *Constitutiones Synodales Vicenses...*, 1591, p. 10r.: “*Cum ex librorum lectione siant homines doctiores, praecipimus & mandamus omnibus rectoribus, & curatis & aliis nostrae dioecesis clericis, quod de caetero habeant libros sequentes, sub poena trium librarum. Primo Bibliam Sacram, concilium Tridentinum, Catechismum, & Manuale Navarri, & eiusdem opus de oratione, opus institutionis Christianae Cardinalis Carvantes & librum documentorum Doctoris Didaci Perez. Item Concilia provincialia, & Synodalia nostre dioecesis, & librum inscriptum, Guia de peccadores, & Memoriale fratris Ludovici de Granada, & summa Medinae materno sermone. Hortantes eos ut quan soepissime dictos libros legant, & nulla praetereat dies faltet sine Bibliae lectione, & si potuerent hortamur, ut alios libros de rebus divinis agentes emanent*”.

²⁷⁷¹. Se'ns fa difícil imaginar que aquesta edició en català fou promoguda per ell, ja que era inquisidor general a Catalunya, el 1560, el sentíem a dir el següent: “Ante todas estas cosas se advierte de un grande inconveniente que a mi parecer ay en los procesos del secreto y es que todas las informaciones que los dichos comissarios tomas las rescriben en lengua catalana, la qual para atacarla a leer el inquisidor a menester uno y dos annos y assi el que viniere a visitar esta Inquisición no puede bien ver ni visitar los processos, ni aun los inquisidores entenderlos me paresce [...], que las desposiciones se escribiessen le lengua castellana”, dins SEGARRA, M., “El conflicte lingüístic català-castellà...”, dins AA.DD., *Història de la cultura catalana. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 189. Vegeu les biografia de GUTIÉRREZ, C., “Cervantes de Gaete, Gaspar”, dins el *DHEE*, I, A-C, Madrid: Instituto Enrique Flórez-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 400.

(de localització desconeguda), assistí al concili de Trento com a auxiliar del bisbe de Barcelona (1551-1552) i auxiliar del cardenal Dòria, administrador de Tarragona (1553-1558).

-Uns documents del pare Peris. En aquest cas és més difícil de precisar, tal vegada es referís a la persona de Llorenç Pérez, també conegut per Peris. D'origen navarrès, fou protegit per l'arquebisbe de Tarragona, Gonzalo Fernández de Heredia, havia estat comendatari de Pere d'Àger i bisbe titular de Nicòpolis, actuant d'auxiliar de Fernández de Heredia, Alfons d'Aragó i Gerolamo Dòria.²⁷⁷³ De les seves obres impreses destacaríem les constitucions del concili de Tarragona, el 1518.

-Una obra d'oració d'En Navarro. Segurament estem parlant de Vicenç Navarro, personatge vinculat a Pere de Cardona, bisbe d'Urgell, a Lluís de Cardona, arquebisbe de Tarragona i a Rafel Joan, escrivà reial i secretari de Carles V, entre d'altres.²⁷⁷⁴ Tampoc recusem l'atribució a Francisco de Navarra, bisbe i inquisidor, que havia participat en les primeres etapes del concili de Trento.²⁷⁷⁵

-El catecisme de la doctrina cristiana. És difícil precisar quina doctrina es tractava, davant la gran profusió que catecismes que hi hagué durant l'època moderna (i que ja veurem), però no és erroni aventurar-nos per l'edició que anava inclosa al final de l'*Ordinari o Manual per als Curats* de Benet de Tocco, del 1568, titulada 'Doctrina christiana, la qual mana imprimir lo Reuerendíssim Senyor Fra Benet de Tocco, Bisbe de Vich, pera que los Curats de son Bisbat los dies de festa amostren en la missa a tot lo que poble, y après de migdia als minyons', amb el subtítol, 'Ordenada per lo Reverent mestre Hieronym Iutglar, entre los Theòlechs mínim', tot en català. De totes maneres, no podem oblidar altres edicions catalanes: la barcelonina *Doctrina christiana*, del bisbe Pere Màrtir Coma, del 1569, o bé el desenvolupat pel propi Concili de Trento, *Catecismus ad Parochos* (1566).

El rector de Sant Vicenç de Susqueda els tenia tots menys els d'en Cervantes; el de Sant Joan de Fàbregues els tenen tots; a Pruit diu "si té fets los libres que mana la constitució sinodal y fonch trobat tenir-los y molts de altres de coses de la sagrada scriptura",²⁷⁷⁶ que, a desgrat nostre, no especifica; a Santa Maria de Corcó "dixit: senyor, tots los tinchs sinó Medina y los documents

²⁷⁷². BLÁZQUEZ, J., "Medina, Juan de", dins el *DHEE*, III, MAN-RIU..., p. 1454-1455.

²⁷⁷³. FITÉ, F., "Llorenç Peris (1503-1542) i el seu mecenatge artístic en la col·legiata de Sant Pere d'Àger", dins *I Congrès d'història...*, II (1984), p. 697-710 i ÍD., "Llorenç Peris, un abat humanista a la col·legiata de Sant Pere d'Àger, dins *Miscel·lània. De les terres de Lleida al segle XVI*, Lleida, 1995, p. 243-296.

²⁷⁷⁴. BATLLORI, M., "Cenacles lul·lians i cenacles erasmistes a la Barcelona del Renaixement", *Pregons*, Barcelona, 1989.

²⁷⁷⁵. GUTIÉRREZ, C., "Navarra, Francisco de", *DHEE*, v. III, p. 1770.

del Pare Peris y la obra de la orasió de Navarro, però tinch altres llibres de casos de consiència y de orasió”;²⁷⁷⁷ a Sant Martí Sescorts, en absència del rector, respon el vicari, i això ens permet saber els llibres que disposen cada un separadament: “*dixit que sap que té lo Consili de Trento y lo cathequisme y Cardenal Servantes, los altres libes no sap si’ls té ho. Et dit vicari diu que té lo consili de Trento, Cardenal Cervantes y Cudina, les constitucions sinodals*”;²⁷⁷⁸ i per últim a Vilanova de Sau es comprovà que en faltaven molts dels exigits. En tots els casos que falten els llibres requerits, s’acaba amb un manament que n’obliga la compra.

Tal com s’ha estudiat per a les biblioteques barcelonines del segle XVI i les del XVIII, els rectors rurals vigatans no diferien massa o gens en la diversitat, sinó més aviat en el número i la quantitat de llibres. És més, els poquíssims llibres mencionats no són única i exclusivament en llatí, sinó ans el contrari, predominaren els catalans. A Barcelona el tema era completament diferent. Matisant les diferències entre ciutat i camp, i entre altes jerarquies eclesiàstiques i el baix clergat, amb una doble dicotomia prou clara, “*el clero presenta la misma evolución que la nobleza en las preferencias lingüísticas. Las jerarquías eclesiásticas foráneas de paso no manifiestan signos de castellanización literaria. El obispo de Barcelona Martín Martínez de Villar (1569) tenía de sus 176 libros, el 68% en latín y el resto en castellano. Los canónigos y presbíteros abandonaron el catalán al mismo ritmo que el resto de la clase dominante. El castellano y el italiano fueron las lenguas vulgares que desplazaron al catalán literario del clero barcelonés*”.²⁷⁷⁹

III. 2. La comunitat de fidels

a. Hàbitat, població i demografia

-Parròquies, masos, pagesos

Les visites pastorals ens donen una visió relativament profunda de les relacions que tenien lloc, a diferents nivells i dins la parròquia, entre les persones que habitaven les viles i masos i les institucions parroquials. Unes relacions que no es limitaven estrictament a l’àmbit religiós i al temple parroquial, sinó que assolien lligams prou consistents i fermes, com els econòmics, socials o culturals, dels quals era difícil dependre-se’n; a vegades, trobem algunes mostres i intents d’allunyament o ruptura. Les visites pastorals no ens donen la solució si la parròquia ve definida pels masos que la conformen o, al revés, si un mas s’adscriu a una parròquia. De fet, tal

²⁷⁷⁶. AEV, 1210/2, St Joan de Fàbregues, 1595, f. 16r.

²⁷⁷⁷. AEV, 1210/2, Sta Maria de Corcó, 1595, f. 17r.

²⁷⁷⁸. AEV, 1210/2, St Martí Sescorts, 1595, f. 18r.

com ha apuntat encertadament Elvis Mallorquí en l'estudi de l'organització de l'espai rural a Gavarres, "la pertinença a una parròquia determinada no era un fet neutre; al contrari, implicava uns estrets vincles, traduïts en drets i obligacions, envers la seva església respectiva",²⁷⁸⁰ i aquest fet ja començà a definir-se pels notaris en el segle XIII. En el nostre estudi trobem parròquies molt grosses, i d'altres de més o molt petites, com les de Sant Quintí de Bas, amb un sol mas, fet que fossin considerades com a esglésies sufragànies o integrades a altres, i que la seva minça comunitat en feia oblidar alguns deures, com la de Sant Martí Sescorts, el 1590,

"no an procurat ni procuren los pagesos de dita parròquia eo suffragànea de fer cremar la llàntia, ans bé, la major part del any està sense llum per causa de no averhi oli en dita llàntia y avent y com y *ha set cases de pagesos* en dita soffragànea, y aver com ha molts anys que duran el mal govern en gran desonra y poca veneració del Sanctíssim Sagrament".²⁷⁸¹

A primer nivell sembla que hi hauria una dicotomia, una certa dialèctica entre el mas i la vila, entre la casa de pagès llunyana i distant, i l'església parroquial i la sagrera o cellera que la rodejava, entre el món vilatà i el món rural. L'Església ja s'havia encarregat de buscar suficients sistemes d'enquadrament, que aquesta distància i llunyania física o geogràfica no comportés també un oblit i separació espiritual. El salpàs (dissortadament no descrit en les visites pastorals) i el viàtic (només descrit formalment), tingueren dues finalitats, "la de marcar simbòlicament els límits o fronteres comunitàries de la parròquia i la de possibilitar, un coneixement i control, per part dels rectors, força qualitatiu i en profunditat del territori parroquial i dels seus habitants",²⁷⁸² tal com ha apuntat Joaquim M. Puigvert. El fet de desplaçar-se directament a les masies sobre llom de l'ase (tal com el pintà Marian Vayreda o el fotografià mossèn Gelabert, ambdós a La Garrotxa), i entrar amb contacte i parlar amb els propietaris, pagesos, masovers, mossos, bracers, criats, i les noves generacions, significava estrènyer els lligams entre una església parroquial central i potent i un hàbitat dispers, i afavorir el sentit de pertinença a una parròquia, el compliment d'unes obligacions culturals i pecuniàries (el delme). Els llibres de compliment pasqual, de l'estat espiritual o de coneixement doctrinal la parròquia en són una bona mostra. No sempre aquest marc religiós estava prou clar i ben definit, i havia certs dubtes d'atribució que s'havien d'eliminar. A Sant Martí Sacalm, el 1741, es donava el cas, i es manava

"al rector regular las horas de las missas matinal y major, en tots temps, de modo que de la casa més lluny de la parròquia que acostumen a venir a missa pugan ser-hi tant a la matinal, com la major, sens variar ni anticipar ni atrassar la hora de las dos missas ab pretext que tal vegada aniran a altra part, o que ja hi són los de la casa més lluny: perquè los de las casas més prop, ab la confiança que las missas són a tal hora, arribaran comensada la missa. Ben entès que suposant seran a diferent hora al estiu que en lo ivern,

²⁷⁷⁹. PEÑA, M., *Cataluña en el Renacimiento...*, p. 295.

²⁷⁸⁰. MALLORQUÍ, E., *Les Gavarres a l'Edat Mitjana...*, p. 73.

²⁷⁸¹. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 292r.

²⁷⁸². PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 32.

lo rector al mudarla dos festas antes consecutivament, amonestarà al poble que tal dia se comensarà a dir las missas matinal y major a tal y tal hora”.²⁷⁸³

Després de les grans pestes i calamitats de fam que assotaren la Catalunya vella en el segle XIV, la població es reduí considerablement, i molt masos foren abandonats (els mal dits per la historiografia ‘masos rònecs’).²⁷⁸⁴ A la Vall d’Hostoles, dels quasi tres-cents masos que hi havia a les set parròquies, passen a menys d’una tercera part: la davallada és espectacular, a partir del 1333, ‘lo mal any primer’ i sobretot amb la Pesta Negra de 1348.²⁷⁸⁵ Tampoc podem oblidar les guerres civils catalanes i les revoltes remences al llarg del segle XV, que sacsejaren el camp i especialment la ‘Muntanya remença’, i que acabaren pacíficament amb la Sentència Arbitral de Guadalupe, signada el 1486.²⁷⁸⁶ En les primeries del segle XVI, àdhuc amb anterioritat, els masos rònecs foren ocupats, comprats o recuperats, si bé molts eren munts de pedra i passaren a formar part del patrimoni d’uns pocs senyors, per tant trobem uns masos enfortits i revinguts.²⁷⁸⁷ Amb més terres, masos i patrimoni acumulats, algunes famílies podien crear amb més facilitat beneficis, o bé tornar a exigir antigues prestacions. És el cas del beneficiat d’El Far, a mans de Miquel Fàbrega, que en la visita del 1589 se li demanà que presentés la dotalia de la seva fundació. Aquest, ni curt ni mandrós, mostra un pergami del 1377 on hi ha relacionat cada un dels masos i famílies, dins les parròquies respectives, amb els censos corresponents. Són un total de catorze parròquies (Sant Martí Sacalm, Sant Joan de Fàbregues, Sant Vicenç de Susqueda, Tavertet, Pruit, en el costat vigatà i Sant Esteve de Bas, Sant Miquel de Pineda, Sant Esteve de Llémena, Sant Aniol de Finestres, Sant Pere Sacosta, les Planes i Sant Feliu de Pallerols, en el costat gironí), amb un total de seixanta masos, famílies i institucions (la Universitat de la Vall d’Hostoles) que hi estan relacionades, a través de pagaments o fermances de censal. Al beneficiat de l’altar de Santa Margarida de la parroquial de Sant Vicenç de Susqueda, el 1590, també se li demana el mateix, la dotalia, els càrrecs que exerceix i el sou que en percep, on encara ressonen els llunyans ecos de les cases enrunades d’un parell de segles enrera, i de les ocupades (vegeu la cursiva). Diu que ell fa

“la servitut de dita mongia y benefici y sacristia y que reb quiscun any de *cada casa, tant rònega com affocada*, un vuytà de ordi, que són quatre quartans barceloneses, acceptats quatre pagesos que diuen no volen pagar. Lo que reb vuy són 7 quarteres ordi a poch més o menos y mija quorterera de castanyes y 20 sous en diners”.²⁷⁸⁸

El redreç demogràfic, sobretot al llarg dels segles XVI i XVII, ve degut a la pacífica allau d’immigració francesa (sobretot gascona). Aquesta invasió tranquil·la i gradual es nota més a les poblacions de la costa, i molt menys a les poblacions de l’interior; Emili Giralt i Jordi Nadal, per exemple, diuen que “els llibres diocesans de visites pastorals constitueixen una pista excel·lent per a detectar la presència de francesos a les parròquies visitades”.²⁷⁸⁹ Efectivament,

²⁷⁸³. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1741, f. 269r.

en diverses esglésies apareixen els anomenats bacins o administracions dels estrangers i dels francesos, a Cabrera i Rupit, i algun que altre clergue (com hem dit).

Joaquim M. Puigvert i Valentí Girbau han destacat la doble participació dels pagesos de mas (tant propietaris com masovers) en els afers parroquials, no només en la fundació de beneficis, sinó també en la seva participació a les obreries. Voldríem apuntar-hi alguns altres nexes i vincles: per exemple, en els orígens dels beneficiats i altres càrrecs eclesiàstics, i els seus presentadors; en les fundacions de misses, aniversaris o causes pies instituïts en testament; en els pagaments habituals o impagaments de qualsevol tipus, provocats per crisis i endeutaments; en les aplegues, talles o almoines de caràcter extrem; en els orígens dels obrers o confreres i associats; en el viàtic a les cases de pagès, etc. Per sobre tot, hem de valorar la gran mobilitat i les connexions interparroquials que existiren, *inclusive* en àmbits interdiocesans o de frontera entre bisbats.

Les imbricacions dels masos amb l'església no es limitaven únicament a aquests grans masos o masies pairals, sinó que també incloïen les pagesies més petites o modestes, que fundaven misses i aniversaris. Unes relacions que poden desmuntar-se i anar-se relaxant, en la mesura que les masies disposaven d'una capella o oratori privat, per a ús intern de la família, amb el seu beneficiat adscrit. Tal com indicat Núria Sales, alguns masos en ple segle XIX, continuaven essent petits móns capaços de replegar-se en ells mateixos, resistint mesos sencers de setges i viure en una economia autàrquica (en situacions esporàdiques i puntuals).²⁷⁹⁰ Els bisbes també s'hi mostraran fermes, pel fet de no poder dominar-les, i n'obligaran algunes reformes i tancaments parcials, al·legant motius ben diversos (escàndols, falta d'espai, usos profans).

²⁷⁸⁴. NADAL, J., NADAL, J., *La población española (Siglos XVI a XX)*, Barcelona: Ariel, 1991 [1ª ed. 1966], p. 11-18 i ÍD., *Bautismos, desposorios y entierros*, Barcelona: Ariel, 1993.

²⁷⁸⁵. CANAL, J. i FOCHS, C., "La despoblació de la Vall d'Hostoles entre 1349 i 1486", *Annals. 1992-1993*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1994b, p. 77-103 i CANAL, J. i HOMS, M. M., *La Vall d'Hostoles en temps dels remences*, Olot: Esbart de la Vall d'Hostoles, 1999.

²⁷⁸⁶. VICENS VIVES, J., *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona: CSIC – Instituto Jerónimo Zurita, 1945, p. 215-269.

²⁷⁸⁷. CONGOST, R. i TO, L. (eds), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, especialment les pàgines 185-297.

²⁷⁸⁸. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 247v.

²⁷⁸⁹. GIRALT, Emili i NADAL, Jordi, *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI-XVII*, Vic: Eumo Editorial, 2000; DE SOLÀ-MORALES, Josep M., "La immigració francesa...", p. 17-76; PORTELLA, J., "Estudi demogràfic del prelitoral gironí (segles XVI-XVIII)", *Treballs d'història*, Girona: Patronat Francisc Eiximenis, 1976, p. 35-62, i el resum de SIMON, Antoni, "La demografia històrica a Catalunya: un balanç bibliogràfic", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, VII/2 (1989), p. 37-60.

²⁷⁹⁰. SALES, N., "Església, masia i poble (segles XVI, XVII i XVIII)", *Revista de Catalunya*, 16 (febrer 1988), p. 66-72 i ÍD., "L'Església i el mas", dins VILAR, P. (dir.), *Història de Catalunya...*, p. 211-216.

Tan per part dels propietaris de masos, dels rectors i dels visitadors i bisbes, i de la societat rural en general, hi havia una clara consciència de pertinença i adscripció a un determinat mas i llinatge. Existia un esquema i organigrama vertical, on queda perfectament reflectida aquesta dicotomia. Això ho veiem més clarament en els testaments, quan els marmessors, normalment els fills del difunt, o l'hereu, n'havien de complir les últimes voluntats. Les reclamacions són variades però explícites.

-Hàbitat concentrat i dispers: notes de demografia o de compliment pasqual?

Les visites pastorals, tant les gironines, però sobretot les vigatanes, en alguns moments, ens han aportat informació relativa a la població, en termes quantitius, en nombre d'habitants. Això ens permet reconstruir certs aspectes de demografia històrica, comparar aquests censos originats a partir de les visites pastorals amb altres grans registres, i fins i tot, amb altres censos d'origen eclesiàstic. No en qüestionem, ni ara ni aquí, la seva fiabilitat o objectivitat. Les primeres visites d'Arévalo de Zuazo, a finals del segle XVI són les úniques que ofereixen una estadística de població, i a desgrat nostre, no tenen continuïtat dins l'àmbit gironí (sinó fins a les darreries del XVIII); mentre que a Vic, més tardanes i establertes per Antoni Pasqual, a finals del segle XVII, es reprenen a la primera meitat del XVIII.

Les petites viles o caps de parròquia, on hi ha l'església parroquial, no necessàriament concentren el gruix de la població, almenys fins a l'explosió demogràfica del segle XVIII. Pel que fa a Rupit, el nucli urbà de l'església sufragània, tenia un pes demogràfic molt més important que el de la principal, Sant Miquel de Fàbregues, que no incloïa cap nucli urbà o sagrera. Tot i que les dotalies de les esglésies poden parlar de les sagreres a l'Alta Edat mitjana, els nuclis urbans al voltant de l'església relatats en les visites pastorals que estudiem no són descrits ni valorats suficientment; de fet, no era aquesta la feina del visitador o bisbe. Però, en ple segle XVII i XVIII, trobem encara mencions explícites a habitants d'aquests 'sagreres', i per tant, aquesta paraula ja no designava el primitiu espai d'immunitat diplomàtica de trenta passes que rodejava l'església. El sentit originari s'havia perdut i la transformació urbanística era evident però el topònim romaní. Sabem que n'hi havia a Tavertet (on, el 1710 hi vivia el matrimoni format per Margarida i Pere Triola, bracer), a Santa Maria de Corcó (on, en la visita del 1723, s'obliga al beneficiat de Sant Miquel a habitar en la sagrera), la de Sant Vicenç de Susqueda (on visqué Joan Francesc Colobran, el 1726), la de Vilanova de Sau (mencionada el 1687), a Les Planes (que el nom de la vila se'n deia genèricament 'el lloc de la cellera de Sant Cristòfol de les Planes'), al Mallol (la capella de Sant Just, aixecada sobre les runes del castell, era dins la sagrera) a Ridaura (la capella de Sant Marçal estava construïda dins la plaça de la sagrera de Ridaura), a Les Preses (la capella de Sant Sebastià estava fora i a prop de la cellera de

Les Preses) i semblant a Sant Feliu de Pallerols, on la capella de Sant Sebastià estava “*prope et extra villam constructam*” o “*extra muros*” de dita vila. En el cas de Vilanova de Sau hom s’adona que existia una nítida divisió, diferència i pertinença a un hàbitat concentrat o a un dispers; no sabem si comportava gaudir d’uns privilegis o d’un estatus social, o bé al contrari, una discriminació o rebuig, però sí, almenys el treball havia de ser distint i singular a cada un dels llocs, ja que ho veiem en l’elecció dels obrers d’algunes parròquies.

Francisco Arévalo de Zuazo, amb el seu visitador Juan González de Arellano, és el primer bisbe gironí que fa servir les visites pastorals amb clara voluntat fiscal i d’enquadrament religiós; el vigatà Antoni Pasqual trigarà encara cent anys en aplicar-ho. El mètode de recompte és el nascut a la segona meitat del segle XIV, degut a les creixents necessitats financeres de Pere III, i que els bisbes s’apropien i apliquen amb èxit per a llurs propòsits: les cases, focs o famílies són les unitats sotmeses a un impost directe, segurament molt més antic (el delme), i encara en ús pels bisbes fins a mitjan segle XVIII; però és a través de la parròquia i la diòcesi la millor manera d’aplegar totes aquestes dades. L’interès és fiscal perquè va lligat al ‘valor de la parròquia’, en funció, per exemple, de les unitats familiars, que són les que controla el rector, i afegeix Lluís Monjas, de “la capacitat que aquesta tenia de generar rendes i de mantenir un determinat nivell de servei religiós i d’infraestructura del culte”.²⁷⁹¹ Malauradament només ho emprà en la visita de 1598-1599, quedant només com a ‘resta arqueològica’ de la visita medieval, i cap més bisbe en els segles XVI i XVII ho continuarà.²⁷⁹² La visita no va ser general a tota la diòcesi, per això hi manquen moltes parròquies (per exemple, de l’Ardiaconat de La Selva) i també deixa d’esmentar les poblacions importants o les que disposaven d’un monestir. En qualsevol cas, aquestes dades, junt a les localitzades en dates similars per als bisbats de Solsona, Vic i Urgell,²⁷⁹³ ens són de gran utilitat per a recomptes globals catalans, per localitzar viles naixents o decadents i per cartografiar el país segons l’hàbitat en aquests primers segles de l’època moderna tan escassos en informació demogràfica.²⁷⁹⁴

La qualitat de la informació que ens ofereixen els censos eclesiàstics, entre 1697 i 1771, difereix entre si: entre bisbes i entre les visites d’un mateix bisbe (Quadre núm. 30). De fet, les diferències rau en el fet d’experimentar maneres d’adquirir la major i més diversa informació. És el bisbe Antoni Pasqual, ja en la primera visita de 1685, el que estableix un cens o recompte

²⁷⁹¹ . MONJAS, L., “Les visites pastorals...”, p. 67.

²⁷⁹² CLARA, J., “Un cens desconegut del bisbat de Girona (1598)”, *Quaderns de La Selva*, 12 (2000), p. 173-184.

²⁷⁹³ . ALBERCH, R. i SIMON, A., “El cens de 1595. Bisbats de Solsona, Vic i Alt Urgell”, *Revista Catalana de Geografia*, 9-16 (1980-1981), p. 80-103.

²⁷⁹⁴ . GARCIA CÀRCEL, R. i MARTÍNEZ, V., *Población, jurisdicción...*; IGLÉSIES, J., *El fogatge de 1553*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1979; PLADEVALL, A., “Un cens general de

de llars (més que una sèrie demogràfica); però no és sistemàtica ni ordenada a totes les parròquies.²⁷⁹⁵ El seguiran les visites de 1687, 1690 i 1693. El bisbe normalment indica el número d'edificis d'una parròquia, si pertanyen a la vila (cases urbanes) o a la ruralia ('pagesies'), i, sovint, amb molta informació complementària: si l'hàbitat és dispers o concentrat, tipologia de les cases (grans o petites, derivat probablement de les contribucions i impostos que havien de pagar a l'erari públic), les distàncies entre l'església parroquial i la sufragània, entre les cases o entre les masies i l'església. El 1687, diu el següent: a Sant Julià de Cabrera, la parròquia té tretze cases entre grans i petites; a Santa Maria de Corcó hi ha un vicari "per ser lo poble numerós de 26 pagesias, y en un carrer 60 casas anomenat L'Esquirol";²⁷⁹⁶ a Pruit, hi ha quinze pagesies i quatre cases petites 'totes separades' i la seva sufragània de Sant Llorenç Dosmunts "és distant mitja hora desta parròquia y en son districte y ha quatre pagesias y una caseta";²⁷⁹⁷ a Sant Romà de Sau es diu que són vint-i-cinc cases entre grans i petites, de les quals n'hi ha nou prop de l'església parroquial; "en lo districte desta parroquial de Sant Joan [de Fàbregues] si troban 23 casas grans y 7 de petites separadas y distans entre si, y la yglésia de Sant Miquel de Rupit, sufragània, dista mitja hora llarga de la parròquia y consisteix aquest poble en 100 casas juntas";²⁷⁹⁸ a Sant Martí de Querós, hi havia "quinze casas entre grans y petites, casi todas distants y apartadas de la rectoria";²⁷⁹⁹ a Sant Martí Sacalm eren vint-i-tres cases grans i petites i a Sant Vicenç de Susqueda eren vint cases. En la visita que feu el 1691, la segona per ell, malauradament, deixa d'esmentar qualsevol dada poblacional.

Entre la primera i última visita d'En Pasqual (amb vuit anys de diferència) els moviments demogràfics són imperceptibles, sense puntes de creixement o disminució. Aquesta informació tan detallada del nombre de cases només la podia donar, amb premeditació i coneixement de causa, el rector de la parròquia: ell era l'únic que es coneixia la parròquia com el palmell de la mà, ja que, en última instància, hi requeia la finalitat fiscal i d'enquadrament. D'ell procedeixen els avisos de visita que permetien al rector preparar-se el recompte amb calma; però no sempre era així, ja que a Tavertet, Sant Martí Sescorts i a Vilanova de Sau, per exemple, les dades apareixen en blanc.

Catalunya de 1626 fins ara desconegut", *Ausa*, VII (1973), p. 3-13; SIMON, A., "La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització", *Manuscrits*, 10 (1992), p. 217-257.

²⁷⁹⁵. PLADEVALL, A., "El bisbat de Vic entre els anys 1685 i 1688", *Ausa*, VIII (1978), p. 44-62.

²⁷⁹⁶. AEV, 1221, Corcó, 1687, f. 651r.

²⁷⁹⁷. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 577r.

²⁷⁹⁸. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 583v.

²⁷⁹⁹. AEV, 1221, St Martí de Querós, 1687, f. 596v.

Ramon de Marimon, en les visites de 1726, 1734 i 1741/42, és el següent bisbe en donar un recompte de població; a comparar, tal vegada amb els censos de 1712-17 i 1717-18.²⁸⁰⁰ Tampoc és prou sistemàtic i rigorós arreu, però fa un pas més que Pasqual, i al costat de l'anotació de les cases, n'indica les ànimes de comunió. En el fons no deixa de ser un cens parcial i incomplet, perquè no hi ha inclosos tots els habitants d'una parròquia, només els adults i vells i s'omet, voluntàriament, un segment destacat (les ànimes de comunió, o sigui, els que reben l'eucaristia, es comencen a comptabilitzar a partir d'una edat adolescent, entre els deu i els dotze anys, per tant, hi ha un ampli segment de població que no apareix relacionat); i tampoc en sabem poc o res d'ells, sobre el seu grau de coneixements o d'instrucció, sinó solament la seva obediència pasqual. Joaquim M. Puigvert puntualitza que aquesta dada, "més que no pas indicar alts graus de religiositat personal ho és de l'eficàcia del sistema d'enquadrament, control i disciplinament parroquial assolit durant els segles moderns".²⁸⁰¹

Així doncs, aquestes ànimes de comunió no poden comparar-se amb altres censos oficials estatals posteriors (per exemple, el *Vezindario General* de Campoflorido, de 1717, el cens d'Aranda, de 1768, i el de Floridablanca, de 1787), perquè sortirien diferències alterades i anormals i un creixement natural inexistent, desmesurat i irreal (tot i presentar-se per diòcesis). Caldrà, a més, una comparació amb una altra font eclesiàstica (els registres sacramentals).²⁸⁰² El més senzill per al bisbe hagués estat copiar exactament els números anteriors, però no ho prefereix així, i rectifica i actualitza. També és el rector de la parròquia (i aquí, millor que mai, podem denominar-lo 'prevere amb cura d'ànimes') el que proporciona la informació al bisbe, i encara en demostra un grau més profund dels habitants feligresos que practiquen habitualment els sacraments. Això no vol dir que el rector deixi de portar un control exhaustiu dels nouvinguts i dels difunts, però ja no és de l'interès del bisbe o visitador episcopal.

El segueix Bartolomé Sarmentero, en la visita que feu el 1753. Continua numerant les cases i les persones de comunió, i introdueix les ànimes de confessió i de confirmació. No s'especifica si els confessats i confirmats ja han estat inclosos dins el grup de les ànimes de comunió, ja que en ocasions, per si soles ja assoleixen xifres astronòmiques, i si les suméssim augmentarien el total. Els que havien de rebre la confirmació, com ja hem dit, havien d'esperar la visita del bisbe, per això n'hi ha una certa acumulació; però el que sorprèn més són els confessats, amb puntes màximes i mínimes, ja que mai coincideixen amb les ànimes de comunió i la mitja es situa

²⁸⁰⁰. IGLÉSIES, J., *Estadístiques de població de Catalunya. El primer vicenni del segle XVIII*, Barcelona, 1974, 3 vols. i SIMON, Antoni, "La població de Catalunya a principis del segle XVIII. Velles i noves estimacions", *Pedralbes*, 8/I (1988), p. 155-162.

²⁸⁰¹. PUIGVERT, J.M., "Les visites pastorals...", p. 160.

entorn dels trenta sis individus, essent la més baixa a Sant Julià de Cabrera, amb deu persones i la més alta a Santa Maria de Corcó, amb tres-centes. A falta de llistes de compliment pasqual, aquesta informació, tal com ha introduït Miquel Vovelle,²⁸⁰³ pot ser un excel·lent material primari, eficaç i aprofitable per a la quantificació de sociabilitat religiosa: l'assistència regular a la missa dominical (de manera excepcional, la visita pastoral de Múnter, el 1594, fa relació dels masos, famílies, llurs membres i habitants –en una columna central–, els confirmats, confessats i combregants –a l'esquerra– i l'edat, si són forans –estrangers–, cases –“*hospitia*”– i estat civil –casats o fadrins).²⁸⁰⁴ La sèrie de les cases i ànimes de comunió entesa com a tal, queda, malauradament, interrompuda després de 1753. Aquesta informació pot comparar-se amb la que apareix en les mateixes visites pastorals, en les propostes d'ampliació i nova edificació de les esglésies parroquials en motiu del creixement demogràfic (Quadre núm. 30).

L'últim recompte vigatà correspon al 1771 i el motiu exacte és l'intent de creació d'una nova parròquia. Per al bisbat de Girona, el bisbe Lorenzana manà realitzar un cens centrat, com no, a les ànimes de comunió, amb la informació facilitada pels rectors (el *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y vecindarios del Obispado de Gerona, con expresión de los señoríos y corregimientos a quienes pertenecen y el número de almas de comunión que contiene cada parròquia, compuesto por el Ilm. Señor Don Thomás de Lorenzana y Butrón, Obispo de Gerona, Caballero de la Real y distinguida Orden de Carlos Tercero del Consejo de s.m., en nueve de Agosto de 1790*) a la darrera dècada del segle XVIII, però no pas en acte de visita pastoral.²⁸⁰⁵

²⁸⁰². SOLÀ, X., “Una aproximació a la demografia història de Sant Feliu de Pallerols a través dels seus registres sacramentals, 1721-1808”, *Annals 1996-1998 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, p. 155-194.

²⁸⁰³. VOVELLE, M., *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, París: Éditions du Seuil, 1978.

²⁸⁰⁴. AEV, 1210/5, Múnter, 1594, f. 276r.: “Estat llaycal de la parròquia de Sant Esteve de Múnter”; f. 278r.: “Memorial dels confessats y combregats de la parròquia de Múnter, lo any present de MDLXXXIII”; f. 279r.: “Estat ecclesiàstich de la parrochial iglésia de Sant Esteve de Múnter 1594”; f. 280r.: “Estat llaycal de la parrochial Iglésia de Sant Esteve de Múnter any 1594” i f. 283r., “Llibre dels rèdits y propietats de la parrochial de Sant Esteve de Múnter fet lo any 1599”.

²⁸⁰⁵. CLARA, J., “El poblament de La Garrotxa a les darreries del segle XVIII. El Nomenclàtor Diocesà de 1790”, *Annals 1980-1981 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, p. 59-67; PLANAS, Miquel i SIMON, Antoni, “La població del Bisbat de Girona a finals de l'Antic Règim”, *Manuscrits*, 7 (desembre 1988), p. 71-100 i ÍD., “La població de Catalunya a finals del segle XVIII. El cens de Floridablanca i el Nomenclàtor Diocesà del bisbat de Girona, contrast i fiabilitat d'ambdues fonts”, dins *Homenatge al doctor Sebastià García Martínez*, València, 1988, v. III, p. 97-110.

Quadre núm. 30. Censos episcopals de població del bisbat de Vic (ss. XVII-XVIII)

	1687	1726	1734	1741/42	1753*	1771
	Cases	Cases/AC	Cases/AC	Cases/AC	Cases/AC	Cases/AC
St Julià de Cabrera	13	-	17/131	15/105	17/120	-
Sta Maria de Corcó	26	-	175/730	184/801	200/900	-
L'Esquirol	60	-				
Pruit	19	-	26/258	26/265	19/200	28/300
St Romà de Sau	25	-	33/143	31/152	25/109	-
St Joan de Fàbregues	30	-	140/790	129/845	120/600	26/228
Rupit	100	-				109/539
St Martí de Querós	15	-	25/155	26/162	25/100	-
St Martí Sacalm	23	38/212	41/239	41/266	41/260	-
St Vicenç de Susqueda	20	43/207	44/226	43/254	16/120	-
La Vola	-	-	27/241	20/125	30/175	-
Falgars	-	-	19/130	18/120	16/150	-
Vilanova de Sau	-	-	-	70/328	58/300	-
Tavertet	-	-	-	75/382	40/295	64/428
St Martí Sescorts	-	-	-	-	57/303	69/460

Font: elaboració pròpia a partir d'AEV, 1221, 1224, 1225, 1223/1, 1227 i 1233. AC: ànimes de comunió.

*La visita de 1753 hi afegeix les confirmacions i confessions.

Per començar, pel fet que en els recomptes de les visites pastorals la població aparegui distribuïda per cases i per ànimes de comunió, o sigui, per unitats fiscals i per feligresos actius, disten molt de ser uns censos de població fiables i inequívocs; però, entre ells, tenen prou cohesió i significació com per fer-ne una petita anàlisi i percebre'n una imatge sincrònica del bisbat, com diacrònica. Mai podem equiparar el número d'ànimes de comunió amb el creixement natural de la població. *A priori*, el bisbe Pasqual dóna una visió clara i diàfana de les parròquies del Collsacabra: un predomini de l'hàbitat dispers per sobre del concentrat, però amb un paisatge altament humanitzat i poblat. Una segona impressió és un augment considerable (no volem arriscar-nos a assajar un model de creixement), sense salts sobtats i bruscos, entre les visites de 1687 i 1734 (i intuïm ja abans, però les dades del 1726 són incompletes). Després de la plaga de llagosta del bienni 1687-88, l'acabament de les guerres amb França i la guerra de Successió, trobem uns anys d'estabilitat i tranquil·litat, almenys fins a la Guerra Gran. Aquestes dades s'adiuen amb el creixement demogràfic proposat per Pierre Vilar en el segle XVIII, que cal situar entre els anys 1714 i 1738.²⁸⁰⁶

L'augment de la població no és una conseqüència directa de l'augment dels habitatges (de cases, edificacions i de la construcció), tot i que hi està relacionat, sens dubte. Els habitatges, en comparació amb la població, són els que es mantenen en el segle XVIII (i de fet, amb poca diferència respecte al 1687). Rupit és a finals del segle XVII el nucli urbà més habitat del

²⁸⁰⁶ VILAR, P., *Catalunya dins l'Espanya moderna. II. Les transformacions agràries del segle XVIII català: de l'impuls de les forces productives a la formació d'una burgesia nova*, Barcelona: Edicions 62, 1986, p. 100.

Collsacabra; en el segle XVIII no demostra cap millora ni retrocés, sinó un estancament (la xifra de cent cases creiem que només pot ser arrodonida, ja que es manté igual a totes les visites). Al seu darrera, L'Esquirol, a mitjan segle XVIII sofreix el canvi més espectacular de la contrada, superant amb escreix Rupit. Aquests dos nuclis es diferencien de la resta per la seva moderna economia: la protoindústria i el comerç. Tot i tenir uns forts nuclis vilatans, però, tenen els índexs més baixos d'habitant per casa (junt a Sant Romà de Sau i Sant Martí de Querós), o sigui, d'ocupació d'un edifici (amb una família monoparental, un/s avi/s, uns pares –i sense compatibilitzar els fills menors). La densitat mitja de la unitat familiar, en els quatre censos del segle XVIII, no varia sinó en dècimes i es situa amb poc més de sis membres.

Davant de l'immobilisme global i l'atracció que exercia Barcelona, algunes viles i poblacions també experimentaren transformacions urbanes, a escala local, de gran repercussió. Entre 1550 i 1640, l'augment de població de l'Esquirol es traduï, com ja hem parlat, amb la construcció d'una flamant església en el nou nucli urbà, allunyat de la sagrera de Santa Maria de Corcó; *“esta población se había convertido –tal com ha estudiat Albert García Espuche–, en el período que nos ocupa, en lugar de descanso de los arrieros que iban de Olot a Vic. Los transportistas hacían noche en L'Esquirol después de la primera jornada de marcha, descendían a Vic, hacían las transacciones y volvían a L'Esquirol durante la segunda jornada y, después de pasar la noche en el pueblo, partían hacia Olot al tercer día. Éste fue el motivo de su crecimiento ya a finales del siglo XVI [...]. Con toda seguridad, el difícil camino entre Olot y Vic debió mejorar poco en este momento. Pero la organización de los flujos de arrieros y su creciente impulso consiguió crear un intercambio de mercaderías suficientemente importante como para contribuir a transformar la economía olotense”*.²⁸⁰⁷ La població professionalment atreta per establir-se en aquesta vila no provenia, ni molt menys, de les parròquies dels voltants (per tant no trobem una reducció significativa d'unes en detriment de les altres), sinó que sabem del cert qui eren i a què es dedicaven aquests passavolants: bàsicament, traginers, mercaders i comerciants. Ja a les darreries del segle XVIII, Francisco de Zamora, en el periple pel 'solc prepirinenc' (tal com l'ha definit Pierre Vilar), de Vic cap al nord, per la seva plana, per la vall de Bas, Les Preses i arribant Olot, s'havia adonat de l'alça demogràfica, del creixent comerç i de la instal·lació de fàbriques.²⁸⁰⁸

Pruit, comparativament, és la parròquia amb la densitat de població més alta del Collsacabra, i la segueixen Falgars, Tavertet i Sant Julià de Cabrera. Una població que es troba molt repartida en diferents masies isolades i fortes amb més de deu persones habitant-hi: no només diferents generacions (avis, pares, fills), sinó també els mossos, treballadors i criades. Això és deu a ser

²⁸⁰⁷. GARCÍA ESPUCHE, A., *Un siglo decisivo...*, p. 315.

unes parròquies petites però amb àmplies zones per conrear, no tan fragmentades, partides i difícils geogràfica i topogràficament com Sant Joan de Fàbregues.

Els pobles i parròquies de les valls del Ter (Sau i Susqueda), pràcticament assentats a la falda del riu, sofreixen pocs canvis. Les seves valls, molt profundes i estretes, no disposaven de l'espai agrari suficient per encabir una població. A més, el riu, com a corredor natural que comunicava Ripoll, la Plana de Vic i Girona, creiem que més aviat fou un impediment i obstacle entre les Guilleries i el Collsacabra, que no pas un camí fàcil de transitar i viure.²⁸⁰⁹

b. Municipis, universitats i parròquies

Les relacions entre institucions civils i religioses no es limitaven únicament a les qüestions econòmiques (de préstec i manlleu), sinó que anaven més enllà,²⁸¹⁰ o així ho deixen entreveure les visites. Són els bisbes que insten a estrets lligams entre uns i altres, fins i tot, provocant una mescla sense arribar mai a una fusió total (tot i que en alguna parròquia la universitat s'atribuirà funcions d'obreria, cas de Moià, en el bisbat de Vic;²⁸¹¹ o bé el cas dels poders quasi absoluts que atorgà el bisbe Ascensi Sales al batlle de Sant Andrià del Besòs, el 1764 <AD núm. 82). Per exemple, la gestió dels hospitals d'Amer (i l'almoïna del Corto) i de Ridaura corre a mans civils: a la primera, són els 'jurats', i a la segona, són els 'cònsols' o consell de la vila els que se n'encarreguen.; amb tot, aquests hospitals, junt al de Sant Esteve de Bas, i sense saber a qui atribuir la culpa, tindran un mal final, i desapareixeran sense deixar rastre.

Els bisbes permeten a les autoritats municipals intervenir en determinats afers religiosos, i que els clergues i/o obrers són incapaços de resoldre per ells mateixos. Pot interpretar-se com un estrenyament de llaços i acostament volgut i desitjat cap als poders locals, més que no pas una senyal de la caiguda i debilitat del poder eclesiàstic, i d'un procés substitutori a un poder civil. Jaume Cassador és l'últim bisbe gironí que requerirà la presència del batlle, juntament al rector i obrers, per portar a terme la "*visitatio hominum*". A Les Preses, el 1588 i 1591 se'l requerirà perquè testifiqui sobre la possessió del delme de la parròquia. I a Sant Feliu de Pallerols, el

²⁸⁰⁸. ZAMORA, F. de, *Diario de los viajes...*, p. 73-78.

²⁸⁰⁹. PLADEVALL, A., "El terme històric de Sau", *Ausa*, VII (1973), p. 108-116 i RAMIS, Emili i TARRÉS, Josep, *Les Guilleries...*, p. 82-83.

²⁸¹⁰. ALMUZARA, Rosa, "Notícia d'una sèrie documental sobre les relacions entre municipalitat i església a Mataró (1600-1869)", dins *Església, societat...*, p. 825-835 i TO, Lluís, "A propòsit de les 'universitats' medievals i de Guillem Galceran de Cartellà", *Altaveu. Butlletí d'informació municipal de Sant Feliu de Pallerols*, 28 (abril-juny de 1999), p. 41-42.

²⁸¹¹. AEV, 1221/7, Moià, 1609, f. 48v.: "Els jurats dels anys 1606, 1607 i 1608, han de donar bo y lleial compte del que han rebut y administrat del bací de l'obra, en presència del rector, així com els comptes de l'Hospital y de l'ermita de Santa Magdalena". Pot interpretar-se que arrel de la creació com a parròquia el 1592, separant-se de l'Estany, comencés a funcionar lentament una institució parroquial.

1610, també sorgirà una qüestió entorn del delme per unes artigues noves: si pertanyen al rector o al delmador universal de la parròquia, Joan Sarriera, i mentre no es resolgui “no prenga ni puga pendre dit delme ans aquell estiga envers y poder de dita batlle fins a tan lo dit rector o hage provat devant lo official de Gerona, simplement y de pla e sens plet ordinari”.²⁸¹²

De temes puntuals i gairebé anecdòtics a d'altres més generals i transcendents, els batlles són cridats com a testimonis i àrbitres, per comprovar preus, executar obres, mantenir l'ordre públic, o bé garantir l'assistència dels fidels als oficis i doctrina. Sempre són qüestions administratives. El 1618 a Sant Privat de Bas es mana fer un reliquiari de plata, pel que vendran diversos ciris, “y que tan en la venda com en lo rebre dels preus de aquells hi entravingan lo rector, balle, obres y cònsols de dita iglésia y parròquia respective”.²⁸¹³ En la visita del 1680 a La Pinya es feia una processó al voltant del cementiri i en el pedró es deien els quatre evangelis, “axí y conforme és de costum y altrement concordat amb lo acte de concòrdia feta y firmada per dit rector, batlle, jurats y obrers en poder de Juan Dens, notari del Mallol, als 7 del mes de maig de 1669”,²⁸¹⁴ o bé la que es firmà el 23 de juny de 1738, “en lo temps de nostra visita pastoral de la present iglésia y parròquia de Sant Pere de las Preses se hage fet y firmat un ajust y conveni entre lo rector y beneficiats de la present iglésia, de una part, y lo batlle, regidors y obrers de la mateixa iglésia y parròquia, de part altre”.²⁸¹⁵

Predominen els documents i assumptes on s'entreveu que la presència de les autoritats municipals és altament considerada, volguda i desitjada però també interessada i perpicaç. Aquest càrrec tenia les recompenses, les seves representacions simbòliques i preeminències en determinats actes litúrgics i espais eclesiàstics: a Ridaura (com a moltes altres parròquies), el batlle tenia reservats uns bancs a l'interior de l'església (o el dret de presentació de beneficiats de la Bisbal d'Empordà:²⁸¹⁶ “les persones que per rahó de llur offici, com és de balle, jurats y obres, han acostumat de tenir precedència en la yglésia y estar assentats en llur llochs

²⁸¹². ADG, P-81, St Feliu de Pallerols, 1610, f. 19v.

²⁸¹³. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 46r.

²⁸¹⁴. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121v.

²⁸¹⁵. ADG, P-124, Les Preses, 1738, f. 49r.

²⁸¹⁶. ADG, P-88, La Bisbal, 1624, f. 5v-6r.: “Item mana no obstant que amb generalitat ja dalt està manant que lo obtenint lo Benefici clavària curat de dita isglésia tinga de fer les sevituts y complir les obligacions a les quals amb la fundació de dit benefici és amb la unió que de dita clavaria se feu amb lo benefici de Nostra Senyora fundat en dita isglésia per la universitat de dita vila, amb acte rebud en lo vicariat ecclesiàstich de Gerona, a (en blanc), està obligat y axi en complir los mandatos de vicaria és obligada eo lo obtenint aquella en virtut de dita fundació és obligat tant per la bona memòria de don Jaýme Cassador, les hores Bisbe de Gerona a 17 de octubre de 1584, com per la bona memòria de don Francisco Arévalo de Cuaço, a 11 de octubre de 1602, y amb altres visitas y per lo Senyor Bisbe Reard a vint de desembre de 1616, les quals ordinacions y manaments y qui feu de ells sens derogació de la aprobació general dalt feta, dit Reverendíssim Senyor Bisbe lloha y aprova com si per ell foran fetas, sots las penas en ditas visitas y quiscuna de ellas contengudas, y també mane que no iguale las hostias demunt los calaxos de les robes de dita isglésia són dins la sacristia sota pena de dos sous per quiscuna vigada farà lo contrari.”

acostumat, los quals vol sa Senyoria se assenten y estigan en la part y lloch acostumat”.²⁸¹⁷ Però també se’ls podia necessitar en moments difícils (i no només per requisits materials i econòmics) i s’apel·larà als batlles, jurats o cònsols per resoldre situacions extremes. El 1661 es mana que els obrers i jurats d’Amer apleguin per la reconstrucció de l’església de Sant Miquel, i el 1671, ‘mana als jurats y demás singulars personas de consell de la present vila d’Amer’ que acomodin la rectoria perquè el rector hi pugui viure decentment, i a Sant Cristòfol de les Planes foren els obrers i jurats els encarregats de fer dos trams de volta de l’església. Tampoc en els dos primers casos s’alçà l’església i la rectoria. Però no hem documentat cap moment en què els bisbes es possessin en temes de política municipal (potser caldria cercar paral·lelismes entre les formes d’elecció i evolució de l’obreria i els batlles i cònsols).

La participació vilatana en forma d’universitat és fonamental en la presa de decisions que afectin la vida comunitària, en afers civils i eclesiàstics. Naturalment les visites pastorals posaran èmfasi en aquest darrer aspecte. El 1588, pel tal de resoldre l’edificació de la nova església de Sant Feliu de Pallerols s’aplegà i reuní ‘la universitat dels homes i parroquians’ de la vila, de la qual disposem de la relació exacta de tots ells. El 1618, per tal fos escoltada, guardada i cumplida una concòrdia a Sant Privat de Bas referent als comunals, hi foren cridats tots els membres de la universitat, els obrers i el batlle i veguer del Vescomtat de Bas. A Ridaura, el 1724, el bisbe sol·licità la presència del batlle i regidors per convocar els parroquians i discutir el mitjà més adient per construir la sagristia i a La Pinya, el 1727, per fer el mateix, “amonestam al batlle y regidors de dita parròquia incessantment donen proveïda ajuntar los parroquians y disponer y convenir en lo que cada hu deu contribuir”.²⁸¹⁸

En Taverner enumera nou disposicions adreçades al poble en general i al govern municipal en particular, on aquest darrer hi desenvolupa un paper decisiu i clau, sobretot i en última instància, com a model i exemple (a semblança dels clergues). Aquestes fan referència al comportament i les bones formes, tan en la vida pública com la privada, a dins i fora de l’església: obligant la deguda assistència a missa i a la doctrina cristiana, a la separació d’homes i dones (i llurs vestimentes) i les prohibicions de balls profans i treball en festius. L’atorgament d’aquestes obligacions, per altra part, surt esmentat en una sola visita pastoral, per tan és difícil poder establir amb seguretat quin era el grau de relació, exigència i pressió sobre les autoritats municipals. A Les Preses, el 1724, lacònicament, diu que “lo batlle cuydarà que los grans vajan a la doctrina y no estigan en plassa ni carrers”²⁸¹⁹ i a Ridaura, el 1734, per arreglar els

²⁸¹⁷. ADG, P-87, Ridaura, 1621, f. 49r.

²⁸¹⁸. ADG, P-116, La Pinya, 1727, f. 36r.

²⁸¹⁹. ADG, P-115, Les Preses, 1724, f. 4r.

inconvenients de quedar-se els homes fora o a la porta de l'església durant la missa, o barrejar-se amb les dones,

“amonestant y exortant dit Senyor visitador General al batlle o altre justícia que observará semblant desordre y a qui toque ministrar-la en aquella ocasió per ausència de dit batlle, o altrement que invigilen en la observància del present mandat, executant per la pena al que comprengan tenaces o renitents després de la publicació dels presents mandatos, assegurant-se que Nostre Senyor los remunerà al zel ab que se aplicaran a extirpar tant pernicios y lleig abús, singularment en un poble tant numerós y de lustre y perquè las sobreditas cosas”.²⁸²⁰

En les visites gironines de 1728 a 1745, el bisbe Baltasar de Bastero, atorgarà més força i poder al batlle dins la parròquia, en detriment del rector, per prendre iniciatives i encapçalar empreses, sobretot de caire artístic i constructiu (per exemple el cas de Tossa de Mar).²⁸²¹ No endebades pot veure's una estreta vinculació entre les noves formes d'elecció de les obrieres i les dels ajuntaments borbònics, que potenciaren, definitivament, una integració de les oligarquies socials i econòmiques tradicionals locals (amb la *terna* com a procediment electoral).²⁸²² Alhora que són els batlles que prenen decisions, inclòs per davant del rector i l'obreria, i s'adreçaran al bisbe i visitador per a qualsevol requeriment. Seran capaços de canalitzar l'opinió pública i els esforços col·lectius. El 1736, per acabar el retaule major de Sant Cristòfol de les Planes “no dubta dit senyor vicari general del zel dels regidors, obrers y demás habitants que pendran la resolució molt prompte en fer-lo daurar per no mal lograr la ocasió”²⁸²³ i semblant a Sant Feliu de Pallerols, on el visitador veié que “los habitants de la present vila estavan en lo desitg de fer daurar lo altar maior, y estan en esta comprehensió y havent insinuat als magnífichs batlle y regidors que caldria convocar los principals de la vila per pendre resolució tant del agrado de Déu”.²⁸²⁴

A Sant Esteve de Bas, primer, per posar ordre entre la mainada que juga a l'església “encarrega al batlle los castíguia, encara que sie posant-ne algun mitja hora a la argolla per escarment dels demás o bé castigue a sos pares, anals que se deu atribuir la culpa dels desordres que fan los fills”,²⁸²⁵ i segon, mana als administradors de les confraries i bacins que passin comptes, en una tasca que hauria de correspondre al rector, i

²⁸²⁰. ADG, P-121, Ridaura, 1734, f. 299v-300r.

²⁸²¹. ADG, P-126, Tossa, 1743, f. 217r.: “Concòrdia entre els reverents Jaume Farran, presbítere y rector de la iglésia parroquial de Sant Vicens de la vila de Tossa, Joseph Payet, Joan Texidor y Joseph Vilar, presbíteres y beneficiats, de una part, y los magnífichs batlle, regidors y obrers de dita iglésia y vila, de part altre: per donar principi a la fàbrica de la construcció de nova església faedora en dita present vila, en el lloc i paratge que es discorrerà més convenient”.

²⁸²². TORRAS RIBÉ, Josep M., *Els municipis catalans de l'Antic Règim. 1453-1808*, Barcelona: Curial, 1983, p. 263-288.

²⁸²³. ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 73v.

²⁸²⁴. ADG, P-123, St Feliu de Pallerols, 1736, f. 89r.

²⁸²⁵. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100v.

“encarrega dit Senyor Visitador al batlle de la present vila y li dóna tot lo poder necessari per obligar als tals renitents en donar los referits comptes y així mateix dóna lo poder al referit batlle pera executar-los per la pena de deu lliures, precehint primer a quiscun renitent notificació del present mandato y lo poder que se dóna al batlle, declarant dit Sr Visitador que las deu lliuras de pena en que insidirà quiscun renitent, sien la mitat a favor de la obra de la present ilesia y la altre mitat a favor y proprias del batlle qui executarà als tals renitents”.²⁸²⁶

c. Les obreries parroquials

Segons una definició de Joaquim M. Puigvert, les obreries són aquelles “microinstitucions d’origen baixmedieval que tenen l’objecte d’associar una representació de la feligresia – masculina– a l’administració dels temples, ja fossin catedrals, esglésies parroquials, santuaris i convents o monestirs, responsabilitzant-la del manteniment del culte i el temple, de la gestió econòmica, de manera independent –i al marge– de les rendes beneficials dels eclesiàstics”.²⁸²⁷ Sens cap mena de dubte, l’administració i gestió de les finances de les esglésies serà un dels objectius centrals d’aquestes associacions, i aquesta és la idea preeminent que ens mostren les visites pastorals.²⁸²⁸

-Obligacions i deures

Les obligacions i responsabilitats dels obrers són moltes i diverses, amb un *corpus* comú, i algunes variables locals. Les principals, tal com hem enunciat, i que apareixen amb insistència a les visites pastorals, foren dues: el control de l’estat financer de la institució i la vigilància de l’estat material de l’església. La repetició d’aquestes obligacions posa en dubte la seva inconcreció, estabilitat i fixació escrita, però no sempre és així. A les constitucions sinodals gironines existeix una normativa específica centrada en l’elecció i l’obligació; el primer a establir-ho és Arnau de Mont-rodon (1336) i segles després Miquel Pontich (1691), en manté la

²⁸²⁶. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100r-v.

²⁸²⁷. PUIGVERT, J.M., “Les obreries parroquials i la pagesia benestant. La diòcesi de Girona, segles XVII-XIX”, p. 329-330, dins CONGOST, R. i TO, L. (eds.), *Homes, masos...*, p. 329-264.

²⁸²⁸. La bibliografia sobre aquest tema és escassa arreu, a Catalunya, Espanya o França, però en recollim les mostres per a l’època moderna: BONZON, A., “Les fabriques. Une institution locale original dans la France d’Ancien Régime”, *Historiens-Géographes*, 341 (1994), p. 273-285; ÍD., “Quand l’Église parle d’argent... Le contrôle ecclésiastique de *L’Argent des villages* dans la France du Nord au XVIIIe siècle”, dins FOLLAIN, A. (éd.), *L’argent des villages. Comptabilités paroissiales et communales, fiscalité locale, du XIIIe au XVIIIe siècle*, Acte du colloque d’Angers, 30-31 d’octubre de 1998, Rennes: Association d’Histoire de Sociétés Rurales, Bibliothèque d’Histoire Rurale, 2000, p. 263-289; DE CASTRO, M., “Los libros de cuentas de la fábrica de las iglesias parroquiales. El ejemplo de Fuentes de Don Bermudo, en Tierra de Campos”, dins *Actas de las Jornadas de metodología aplicada de las ciencias históricas. III. Historia Moderna*, Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 1975, p. 153-168; FOLLAIN, A., “Fiscalité et religion: les travaux aux églises et prebyteres dans les paroisses normandes du XVIe au XVIIIe siècle”, *Revue d’histoire de l’Église de France*, LXXXII (1996), p. 41-61; i GOUJARD, Philippe, “Les fonds de fabriques paroissiales: une source d’histoire religieuse méconnue”, *Revue d’histoire de l’Église de France*, LXVIII (1982), p. 99-110.

tradició i la vigència, en essència, fins a les acaballes de l'Antic Règim.²⁸²⁹ També les sinodals vigatanes a partir de 1628, insistien en el caràcter anual del càrrec (sense especificar les tasques).²⁸³⁰ El Concili de Trento no dedica un apartat específic a les obreries, però va inserir petites referències en alguns dels seus capítols: a la Sessió XXI, Decret de la reforma, Cap. VII, per exemple, en referir-se a les esglésies i capelles enrunades sigui traslladat tot el que es pugui d'elles (altars, beneficis, capelles, i censos) a les seves 'matrius', i que els patrons laics i obtentors de rendes s'encarreguin del seu manteniment,²⁸³¹ i a la Sessió XXII, Decret de la reforma, Caps. VIII i IX, parla de l'obligatorietat dels obrers de donar comptes, sense insistir, enlloc, en altres assumptes (sobre l'elecció dels obrers, per exemple).²⁸³² Així doncs, amb aquest marc jurídic referencial, l'obreria ja apareix com una institució consolidada en les visites pastorals de les darreries del segle XVI, no exempta de problemàtica. Aquest procediment uniforme i idèntic arreu, explicat de manera concisa, breu i senzilla, donava cabuda a lleugeres variants locals, com quan a Sant Feliu de Pallerols, el 1604, era estranyament oblidat i capgirat (tot i que les eleccions dels obrers continuaven produïnt-se, teòricament, any rera any), i llavors, la visita pastoral s'aprofitava per recordar-la (on s'inserí en el llibre de baptismes per tenir-ho ben present <AD> núm. 9).

²⁸²⁹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 414-415, Lib. V. Tit XII. Cap. 1: "*Quolibet anno eligantur Operarii in Ecclesiis Parochialibus: Quia propter defectum Operarium, sive Procuratorum operis Ecclesiarum Parochialium nostrae Dioecesis ipsae Ecclesiae in reparationibus, libris, & aliis necessariis, frequenter damna, & dispendia patiuntur: ideo statuimus, quod in singulis Parochiis nostrae Dioecesis quolibet anno eligantur per Universitatem ipsius Parochiae duo Operarii ex Parochianis ipsius Ecclesiae, quibus adiungatur Rector, vel unus ex Clericis ipsius Ecclesiae, qui se intromittant de negotiis ipsius Ecclesiae, & provideant, tam in reparationibus, quam in libris, ornamentis, & aliis necessariis Ecclesiae, & audiant rationes, seu computa Operariorum anni preateriti, habeant que potestatem faciendi eis diffinitionem generalem, si apparuerit eis bonum computum reddidisse: super quibus eorum conscientiam oneramus*".

²⁸³⁰. *Constitutiones synodales vicenses...*, p. 20-22: "Tit. XV. De Operariis, & bacineriis, & aliis administratoribus. Cap. I. In ecclesii parochialibus singulis annis operarii eligantur. Cap. II. Procuratores cõfraternitatum pecunias in communi deposito deponant. Cap. III Administratores piarum causarum infra duos menses finito anno administrationis rationem reddant. Cap. IIII. Quid faciendum sit de aleemosynis, sive stipe. Cap. V. Ne petantur eleemosynae intra ecclesias dum missa conuentualis decantatur. Cap. VI. Nulius qui non specialiter designatus, in ecclesias eleemosynas pro pauperibus verecundis".

²⁸³¹. SECT, p. 234-236.

²⁸³². SECT, p. 261-263: Ses. XXII, de ref., Cap. VIII, *Ejecuten los Obispos todas las disposiciones pías: visiten todos los lugares de caridad, como no estén bajo la protección inmediata de los Reyes* i Cap. IX: "*De cuenta todos los administradores de obras pías al Ordinario, a no estar mandada otra cosa en la fundaciones, Los administradores, así eclesiásticos como seculares de la fábrica de cualquiera iglesia, aunque sea catedral, hospital, cofradía, limosnas de monte de piedad, y de cualesquiera otros lugares piosos, estén obligados a dar cuenta al Ordinario de su administración todos los años; quedando anuladas cualesquiera costumbres y privilegios en contrario; a no ser que por acaso esté expresamente prevenida otra cosa en la fundación o constituciones de la tal iglesia o fábrica. Mas si por costumbre, privilegio, u otra constitución del lugar, se debieren dar las cuentas a otras personas deputadas para esto; en este caso, se ha de agregar tambien a ellas el Ordinario; y los resguardos que no se den con estas circunstancias, de nada sirvan a dichos administradores*".

Tenir cura de les necessitats materials de l'edifici parroquial i del culte també implicava tenir una bona administració de les seves rendes. Pel que se'n desprèn de les visites, es dona un mínim molt ajustat del manteniment de les instal·lacions parroquials, començant per l'església parroquial. Aquest manteniment sembla donar-ne més per pressions episcopals (i de rebot, rectorals) que no pas per iniciativa col·lectiva. Un esplèndid memorial escrit el 1751 per Sadurní Romero, com a rector entrant a Sant Feliu de Codines, explica el topament i conflictivitat que tingué amb l'obreria parroquial, pel fet que aquesta desenvolupà i adquirí un grau d'autonomia i poder inèdit per aquests institucions (*"Justo es que los feligreses tengan parte en las economas de la iglesia pero no tanto que lleguen a gobernarla con dominación despótica, de modo que la caveza haia de sufrir una falsa política de sus miembros y con ella los vahidos que la priven de razón en el conocimiento de las cosas"*).²⁸³³ A partir de les visites pastorals hem pogut anar deduïnt i desgranant, poc a poc, amb bastanta fidelitat, quines són responsabilitats adjudicades als obrers (a partir de 1687 gràcies a l'ordenació, sistematització i recull que en feu el bisbe Pasqual); en algunes consuetes, com la de Sant Julià de Cabrera²⁸³⁴ i de Sant Joan de Fàbregues,²⁸³⁵ s'especifiquen encara amb més precisió les seves atribucions (que coincideixen força entre ambdues fonts):

- Reparació i ajustament de tot allò que es fa malbé pel seu ús continuat i desgast.
- Construcció i reconstrucció d'edificis parroquials, amb el vist i plau del rector.

²⁸³³. AEV, Arxiu parroquial de St Feliu de Codines, G/1, Relació del rector Sadurní Romero (1751), f. 1r.

²⁸³⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, I/1 (1622-1653) *Llibre de las consuetas y practiques de la parrochial iglesia de St Julià de Cabrera de las missas, officis y profesons*. "Primo són obligats a fer cremar la llàntia contínuament devant lo Santíssima Sacrament, y per dit efecte cobren lo ordi de la sacristia de las cases següents: Primo de la Faja, sinch vuitans ordi. Item de Campana mitja cortera forment. Item del Prat una quartera y mitja ordi. Item de la Masallera, una quartera y mitja ordi. Item del Collell viut (o vint?) y un mesuró ordi. Item del Sitjar mitja quartera ordi. Item del mas Caselles sinch vuitans ordi. Item del mas Ayats una vuità ordi. Y lo que sobre de dit ordi se posa a la obra, y si hi falta també se trau de dit bací de la obra. Item són tinguts y obligats a pagar de la obra la mitat del dret de visita. Item són tinguts en donar candelas per las misses se celebren en dita iglesia. Item són tinguts de fer netejar la roba de la iglésia, llàntias y candalersos. Item són obligats a comprar cordes per las campanes. Item són obligats a comprar candelas lo dia de la purificació de Nostra Senyora per donar al poble. Item són obligats a comparar palmes per lo diumenge de Rams tot ab gastos de la obra. Item en la professons acostumen a portar los gonfanons. Finalmente se acostuma fer elecció de nous obrers quiscun any lo diumenge pasat Sant Joan de juny y los qui ixen donen compte en presència del Rector y nous obres: són estats citats los obres".

²⁸³⁵. AEV, Arxiu parroquial de Rupit, G/1 (1671-1766), *Libre o consueta...*, s.f.: "és ús y costum que dits obres en nom de obres cobren las cantitats de llur administració del modo següent: Primo cobren les pujas dels censals de dita obra de la iglesia y fan alberans del rebut. Item las cantitats se donan a dita obra de la iglesia posen a la caixa de dita obra de dit iglesia. Item en la iglesia parrochial de Sant Joan de Fàbregas y ha una caixa de dita obra y en la iglesia de Sant Miquel de dita vila de Rupit altra caixa y dit Rector y obres tenen les claus, ço és cada hu una clau, y per obrir en ditas caxas an de asisitir tots tres juntament. Item dits obres del rebut pagan los gastos se offerexan en dita obra. Item los bacines del bací de las ànimas de ditas iglésias posen també las caritats y reben en la caixa de dita obra y dits obres pagan de ditas caritats lo rector de dita parròchia y son lloch tinent o vicaris de las missas y cantars an celebradas y celebrat per les ànimas de purgatori".

· Compra i adquisició dels objectes que falten, o que s'espantllen, sobretot a redós dels manaments episcopals, amb el vist i plau del rector.

· Compra de cera per fer-ne ciris, o la compra directa dels ciris, i globalment, el subministrament de cera per a la il·luminació de les cerimònies, i de les seves rendes. El 1799 a Sant Joan de Fàbregues la situació era complicada:

“teniendo noticia de que la administración de la obra de esta parroquial no tiene rentas suficientes, ni recoge al presente como en otros tiempos bastantes limosnas para el gasto necesario de cera en los días festivos, y en especial para la función de semana santa, corpus y otras solemnes, exhortamos a los obreros procuren y soliciten las limosnas acostumbradas, y a los parroquianos que continuen en darlas como antes lo hacían, o que esto, en defecto de limosnas, providencien lo conveniente a que no falte la cera necesaria para el culto divino, para que no llegue el caso de haver se suprimir semejantes funciones”.²⁸³⁶

· Encarregar-se del proveïment de l'oli de la llàntia: a Falgars, Sant Martí Sacalm i Sant Joan de Fàbregues (des del dissabte al vespre fins al diumenge al migdia). A La Pinya, el 1700, es mana que a partir d'aquell any els obrers i/o parroquians contribuïssin amb mitja bota d'oli per fer cremar la llàntia del Santíssim i disposar d'una torxa per acompanyar el viàtic (no específica, però, com es farà per augmentar els fons de l'obreria, per exemple). Pel que deia el bisbe Taverner eren els obrers que havien de proveir l'oli per llàntia mentre que era el rector l'encarregat del manteniment.²⁸³⁷

· Manteniment, o en el seu cas, trasllat, de les tombes construïdes a l'interior de les esglésies, i que compleixen els requisits o permisos, i cobrament de les despeses que se'n despreguessin, a Vilanova de Sau era d'1 lliura;²⁸³⁸ a Pruit (1596) i a Sant Cristòfol de les Planes i Sant Feliu de Pallerols (1717).

· Permís per treure bancs, i/o no permetre'n el seient a uns feligresos o famílies, perquè no han pagat els drets corresponents; per exemple, a Sant Martí Sescorts (1687), La Pinya (1717) i Sant Climent d'Amer (1736)

²⁸³⁶. AEV, 1238/1, St Joan de Fàbregues, 1799, f. 139r.

²⁸³⁷. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 189: “130. Deuhen tenir gran cuydado en que la provisió del oli per la llàntia que deu il·luminar lo Santíssim Sagrament no falte, en que lo pàrroco tindrà especial cuydado, fent memòria als obres que sian solícits en esta tant necessària obligació, prevenint-los que lo Sagrament no pot quedar sens llum, com y que la parròquia no pot quedar sens Sagrament, y en cas que falte, nos ne donaran prompte avís, per donari lo degut remey, ben entès, emperò, que en lo interim cuyde ell que la llàntia estiga encesa, puig és ell de qui confia la iglésia per est ministeri”.

²⁸³⁸. ADG, P-121, Hostalric, 1735, f. 345v.: “Declaram que los que voldran enterrar-se en la tomba comuna, dita de la obra, deuran pagar a la obra de dita iglésia los drets següents,” segons una distribució composta per militars, ‘gaudins’, artistes, manestrals, albat, etc.

- El 1700 a Tavertet es pagava al portador dels gonfanons en les processons als santuaris de Montdois i Cabrera.²⁸³⁹ A Sant Iscle de Colltort, el 1717, els obrers nomenar a uns que havien la creu, els gonfanons i la llanterna durant la processó.
- La compra de la palma del diumenge de Rams, els cinc grans d'encens del ciri Pasqual i la cera pel segell del Monument; a Sant Martí Sescorts, Falgars (1618), Sant Martí Sacalm, Sant Romà de Sau i Vilanova de Sau (1621).
- Muntar i desmuntar el Monument de Setmana Santa i “acostumen de fer en dita yglésia [de Sant Romà de Sau] la empaliada del dia de Corpus cada any”.²⁸⁴⁰
- Tancar i obrir les portes de l'església durant l'oració (Sant Joan de Fàbregues, 1776).
- Netejar de la roba dels altars i de les vestimentes, i sense la qual no podia celebrar-se; tal com havia passat a Les Encies, el 1717 on “mana als dits obrers que del die de vuy en avant tingan cuydado en tenir limpio y decent lo altar mayor”.²⁸⁴¹ El bisbe Taverner també va legislar en aquest sentit, assignant-ho als obrers.²⁸⁴² El 1753, el bisbe s'hi mostra atent: a Falgars (“*por no haver encontrado con la devida limpieza las cosas que solo son propria y peculiares del rector y sin querer por ahora usar del castigo, le encargamos y mandamos en que dicho menester sea que sea cuidado, en que estén con limpieza, aseo y decencia las cosas sagradas*”)²⁸⁴³ i a Sant Martí Sacalm (“*a los obreros mandamos que tengan con mas limpieza la ropa de la sachristia y que la compongan, y principalmente la blanca la que hemos encontrado toda desgarrada, compongan tambien la capa negra y procuren assi el Rector como obreros que los altares estén con mas limpieza, porque es indecencia grande que los altares que son mesas adonde se hace la celebración del incruento y Santo Sacrificio de la missa están sin la limpieza y pureza que se debe al Santísimo Sacramento*”).²⁸⁴⁴ I posteriorment s'anomena a Pruit i Sant Vicenç de Susqueda (1774), a Sant Martí de Querós (1783), i Vilanova de Sau (1786).

Les tasques administratives, pel que es desprèn de la documentació episcopal, es centraven bàsicament en el cobrament dels drets, rendes i censos de l'obra, i registrar-los degudament, i a

²⁸³⁹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.: “Item se ha gastat de la obra per las professons de nostra senyora de Mondonis y Cabrera del any 1700, so és per los qui portaren los ganfarons, vuit sous”.

²⁸⁴⁰. AEV, 1213/3, St Romà de Sau, 1620, f. 82v.

²⁸⁴¹. ADG, P-113, Les Encies, 1717, f. 172r.

²⁸⁴². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 189: “131. Los obrers, sempre que lo pàrroco los diga que es deu netejar la roba blanca de la iglésia, sian estovallas o altre, cuydaran de fero executar, a fi que sia sempre límpia y ab la decència que se necessite, com y també de tenir la iglésia per lo que toca a ells en aquell bon estat que queda ja descrit, y sobre tot, que los altars de la iglésia de que no cuydan paborden de confrarias o altres administradors, que tingan lo convenient adorno, segons la disposició sobre expressada”.

²⁸⁴³. AEV, 1227, Falgars, 1753, f. 82r.

²⁸⁴⁴. AEV, 1227, St Martí Sacalm, 1753, f. 79r.

l'acabament de llur mandat, aquests comptes s'havien de lliurar als nous obrers. Les visites de Pedro Jaime (1590-1593) foren bastant riguroses en conjunt, i en particular de les finances, força dures, mordaces i corrosives. A Sant Martí Sescorts, “per malaltia del capellà, [els obrers] an dexat de continuar les entrades de dits bacins alguns mesos hà”,²⁸⁴⁵ i per això els obligà a proseguir els comptes, i a Sant Vicenç de Susqueda trobà que “no donen comptes lo uns obres als altres, ni menos escriuen les entrades ni exides de dits bacins, ni an donada clau al rector conforme estava ordenat y manat ab lo cartell de reformatio com per la visita proppassada”.²⁸⁴⁶ A Sant Joan de Fàbregues prorrogà les provisions d'una visita anterior que no havia tingut efecte, categòricament, “menys la de escriure les entrades y exides del bací de les ànimes y obra de dita yglésia”;²⁸⁴⁷ i en la següent visita hi tornà a insistir: “lo qual orde perpètuament se observe sots pena de excomunicació mayor y de ser trets y privats de la communió ecclesiàstica y de tres lliures per quiscú de ells qui contravindrà a dita provisió”.²⁸⁴⁸ En uns manaments penalitzà l'acció i rebelia dels obrers, pel fet de no realitzar ni presentar públicament l'estat financer de l'obra (però ja mai més en cap altra parròquia ni visita). S'apliquen multes severes i d'escarni públic, que no sabem si són reals i pràctiques. A Sant Martí Sescorts els imposa 30 lliures,²⁸⁴⁹ i a Sant Vicenç de Susqueda i Sant Romà de Sau, per no haver donat una clau de la caixa de les ànimes al rector, els pren un dels símbols més preuats de la seva representativitat,

“Item visità les provisions que en les últimes visites fonch provehit, les quals an recusat obeir specialment que los obres no volen que lo rector escrigue les entrades y exides dels bacins de les ànimes y obra de dita yglésia, ni volen donar compte lo un al altre no obstant los manaments de les dites visites ni cartells de reformatio fets per sa Santíssima Il·lustríssima; per tant, provehí que dits obres sien executats per les penes incorregudes, los quals foren penyorats en continent per en Roquosa, *prenent-los dos gonfanons*, los quals deposà en mà y poder de ministro Joan Morera, vicari de Osor, y manat al dit Morera que no done los dits gonfanons a ninguna persona que primer no conste aver obeit los dits manaments y provisions, pena de x lliures si lo contrari farà”.²⁸⁵⁰

A Sant Miquel de Soreros, el 1599, dels dos obrers, “lo hu d'ells sie lo un any obrer y l'altre baciner de les ànimes, y que agen de donar compte devan Sa Santíssima o de dit Senyor Visitador dins 10 dies”.²⁸⁵¹ Un decret com el de Les Preses, el 1606, s'aplica i s'adequa

²⁸⁴⁵. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 291r.

²⁸⁴⁶. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 249r.

²⁸⁴⁷. AEV, 1209/2, St Joan de Fàbregues, 1591, f. 83r.

²⁸⁴⁸. AEV, 1209/4, St Joan de Fàbregues, 1593, f. 196v.

²⁸⁴⁹. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 291v.: “Item per quant Pere Joventeny y Nofre Campredon no an donat compte y no del que an administrat en lo any són estats obres conforme o vicari y obres pena de xxx lliures per tant. Provehí que dits Joventeny y Campredon per ser estats contumasses y renitents a dit manaments sien executats y paguen la pena a ells imposada de xxx lliures a la obra de la dita yglesia, pus axí són applicats per dit senyor visitador, y aquells pagaran realment y de fet dins quinse dies primers vinents, pena de excomunicació mayor y sots la mateixa pena y de tres lliures barceloneses, los manan donen dits comptes dins un mes als obres qui vuy són devant dit rector o vicari, altrament se provehirà contra d'ells a la declaració de dites censures y execució de dites, o altrament conforme de justícia se trobarà ésser fahedor”.

²⁸⁵⁰. AEV, 1209/3, St Vicenç de Susqueda, 1592, f. 116r.. La cursiva és nostra.

²⁸⁵¹. AEV, 1210/5, St Miquel de Soreros, 1599, f. 173v.

perfectament a qualsevol altra parròquia, on es “mana a tots los que són estats obrers y bassiners de qualsevols bassins y ciris de la present isglésia, y no an donat compte de llur administració que, dins un mes pròxim, donen los comptes als obrers y bassins nous, y després dins altre mes, paguen tot lo que deuran”;²⁸⁵² o bé, el 1610, a Sant Feliu de Pallerols, es diu als obrers “qui són axits o axiran, donen bo y lleal compte als obrers y bassiners nous qui són entrats o entraran del per ells administrat y exigit dins un mes pròxim”.²⁸⁵³ A més a més, els obrers que entraran haurien d'exigir als que surten els comptes de la seva gestió, i aquest acte ha de tenir lloc, forçosament, ‘davant del senyor oficial de sa senyoria Il·lustríssima’, en la visita a Pruit el 1609 o a Sant Julià de Cabrera el 1615, o més correntment davant del rector o vicari;²⁸⁵⁴ a la regió parisenca de la segona meitat del segle XVII, segons els estudis Jeanne Ferté, la rendició i control de compte s’ha de presentar davant d’una assemblea constituïda i presidida pel rector.²⁸⁵⁵ El bisbe Pasqual exigirà la presència de dos testimonis.

El punt culminant és un edicte públic emès per Francesc Sanjust el 7 de setembre de 1623, just abans d’emprendre la seva primera visita pastoral al bisbat gironí, en què ordenava a tots els obrers i baciners de la diòcesi donar comptes de les seves administracions;²⁸⁵⁶ no en sabem, però, la seva difusió exacta. No hi ha visita ni parròquia que deixi d’esmentar-se aquest decret, i va aparellat, irremeiablement, als retorns dels deutoris que deixen pendents els obrers o baciners. Aquests reclams de passar comptes als obres es fan extensius a tots els baciners i administradors en la majoria de manaments, com per exemple a Les Preses,

“Item per a que és estat exposat a sa Il·lustríssima Señoria que los Administradors de la obra, de les Ànimes y altres de la present Iglésia recusaven donar los comptes del per ells respective administrat en lo temps de llurs respective Administració: Perçò, desitjant obviar los inconvenients que de assò per temps podrian originar-se, ordena, estatueix y mana als Administradors de ditas Administracions, tant de la obra, de les Ànimes, com de Nostra Señora del Roser, com de altres, y tant de la present paròchia com de las capellas de Sant Sebastià y de Sant Miquel, situadas en la present paròchia, que de esta hora en

²⁸⁵². ADG, P-79, Les Preses, 1606, f. 53r.

²⁸⁵³. ADG, P-81, St Feliu de Pallerols, 1610, f. 18v. Vegeu alguna altra variant, ADG, P-86, Ridaura, 1619, f. 19r-v: “Item mana als obrers qui vuy són y per avant seran que, en haver acabat lo any de llur administració, hagen de donar compte de tot lo que hauràn rebut y cobrat, y de tot lo gastat y pagat, partit per partit aportant-ho, continuat en lo llibre de dèbit y crèdit de la obra, y que tots los ròsechs y derrariatges, y lo que per llur negligència, descuyts los complacència haurà dexat de cobrar, lo hagen de pagar de llur bossa y lliurar-ho als obrers que novament seran en llurs llocs elegits, en presència dels curats y demás persones que en la addició dels comptes acostumats entrevenir y lo mateix hagen de fer qualsevol altres pabordres y baciners de qualsevol confraries o bacins, sots pena de 5 lliures y en subsidi de excomunió major”.

²⁸⁵⁴. ADG, P-129, la Bisbal d’Empordà, 1749, f. 121r.: “Y como asimismo estamos informados que algunos administradores de obra o confrarías se resisten a dar las decisivas quantas de sus respectivas administraciones con asistencia y aprobación del cappellán mayor de la presente iglesia o estando este impedido, con la de uno de los demás curas de ella, conforme a constitución synodal de esta diócesis y a lo mandado por el Ilustrísimo Señor Don Baltasar de Bastero, obispo de ella, nuestro antezesor en su visita de 20 de diziembre de 1741”.

²⁸⁵⁵. FERTÉ, J., “La parrochia rurale nel XVII secolo”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società...*, p. 53-58.

²⁸⁵⁶. ADG, Reg. de Lletres, Reg. 1623-1624, núm. 1386, f. 92r.

avant, dins un mes apres de acabat lo temps de llur administració, donen bo y leal compte als obrers o administradors que succehiran en aquella, amb assistència del rector de la present iglésia, lo qual continuarà al peu de dits comptes de dadas y rebudas, y farà la diffinició, y lo que sobrerà se posarà en càrrech als obrers o administradors nous, y si se'ls deu, se'ls ha de fer bo de diners de la Administració ques trobarà deutora. Y assí mana sia inviolablement observat sots pena de sinch lliuras de béns propis de quiscun de ells contrafahents exigidoras y en subsidi de excomunicació major. Item, sots las matexas penas y centuras, mana a tots los qui han tingudas administracions qualsevols que sian tant de la present Iglésia com de las capellas de la present parochia sobreditas que, dins dos mesos, donen bo y leal compte del per quiscú de ells respective administrat als obrers o administradors que vuy són, en què aja de entrevenir lo rector, y lo que restarà deposen en la caixa de la obra o de la tal Administració amb comminació que en cas de recusació vol que *ipso facto* incorren en dita censura de la qual no voldran sian absolts sens llicència expressa de Sa Il·lustríssima”.²⁸⁵⁷

A Tavertet existia l'acte simbòlic d'entregar les claus de la caixa en el moment del canvi d'obrer, i això significava l'ordre dels comptes²⁸⁵⁸ (amb algunes excepcions de desgavell). Hi ha visites en què el bisbe comprova que fa molts anys que no s'ha fet la definició de comptes, i cal fer-les amb urgència, perquè en els llibres d'obra hi ha buits i forats: a Sant Llorenç Dosmunts, el 1613, “donen comptes de sis anys a esta part y lo capítol de les ànimes: foren obrers Joan Hom y Pallari Bosch, lo 1608 y Gabriel Alou y Andreu Garganta, 1609, Pere Coll y Joan Torrent en lo any 1611, Montserrat Lloser y Juan Pontí, àlies Vilar, 1612, Gaspar Pinós y Miquel Llorà, 1613”,²⁸⁵⁹ a Les Preses, el 1667, es dóna el cas extrem quan comprova des del 1653 no s'havien passat els comptes! O bé a Sant Miquel de Pineda i la capella de Santa Cecília, en la visita de 1691, el visitador diu que els obrers “no han donat compres de molt temps ha esta part”.²⁸⁶⁰ En aquests casos especials, es dóna un marge d'una setmana per presentar-se els vells obrers i retre comptes. En la visita a Sant Romà de Sau, el 1741, manava llegir-se els manaments del 26 de novembre de 1723 i “singularment que se aclarescan los comptes de la obra, y se donan dels anys que no se han passat perquè diuen hi ha certa dificultat en lo any que foren obrers Joan Riba y Pau Aularuja y Sangles, pagesos”.²⁸⁶¹ Aquesta parròquia va ser

²⁸⁵⁷. ADG, P-104, Les Preses, 1671, f. 90v.

²⁸⁵⁸. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.: “Als 26 de mars 1654, Pere Aguilar, masover del mas Avench y Sagimon Albert an donat conte y an antregat las claus de la obra de la present iglésia a Antoni Joan Torra y ha Rafel Monteys, entregan los ab diners que se troban en dita caixa y ab los que auran cobrats en lo dia present sis lliuras dich 6 lla” i AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.: “Als 5 de octubre any 1682 avent visitada la obra de la present iglésia avem trobat un desordre danyós ha dita iglesia y obra per dexar las claus los obrers sens aver cobrat la renda de dita obra y almoinas. Proveint de remei ha dit desordre, ordenam y manam, en pena de deu lliuras y en subsidi de excomunicació major, al Reverent Rector y obrers que vindran que, del dia present en avant, servescan lo càrrech de obrers dos anys continuats ab esta forma que dexe quant dexe las claus un any enderrit de la cobrança dels censal de dita obra ab que los primers que seran elegits de aquí en avant no auran de cobrar més de un any y los esdevenidors dos anys, ço és lo any enderrit dels que aura dexadas las claus y un any dels dos que los nans elegits administraran y que no ajan cobrat ditas pensions de dits amés no tingan obligació los nous elegits pendre las claus”.

²⁸⁵⁹. AEV, 1211/10, St Llorenç Dosmunts, 1613, f. 77r.

²⁸⁶⁰. ADG, P-109, St Iscle de Colltort, 1691, f. 138r.

²⁸⁶¹. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1741, f. 234v.

reincident el 1746 i 1749, ja que la lectura atenta i minuciosa dels llibres posava al descobert una sèrie de noves infraccions i greus errors, no només dels obrers antics sinó també del rector, advertint-los amb serioses amonestacions:

“Havent vist lo llibre de la obra y trobant en ell que faltan a donar-se comptas de dita administració per los anys desde 26 agost 1736 fins a 29 de juny 1739 en que eran obrers Joan Bach y Pimoner y Ramon Serrabassa també faltan desde 28 juny 1739 fins als 12 juliol de 1744 en que eran obrers Joseph Vilar pagès y Ramon Parcet y Bruguer. Així mateix falta los comptes de desde 21 juliol 1744 fins als 4 juliol de 1745 en que foren obrers Joseph Maneja, pagès y Joseph Calm, moliner. Per lo que manam als sobredits que, dins lo termini de un mes contador del dia de la publicació de la present en avant, donen los comptes y passen estos devant del reverent rector o aquell que estiga en son lloch, pues no està decent a ells estar tant temps sens regular los comptes de las cosas [que] han manejat de la iglesia, y manam al reverent rector que, de aquí al devant, al elegir nous administradors de qualsevol administració que sia, fassa se donen y posen los comptes als que acaben de ser-ho y no executant-ho axis, ell serà responsable del dany pora seguir-se a la administracions de esta amició. 3. En los comptes se troban notats en dit Llibre del crèdit y dèbit, [que] té lo reverent rector en los emoluments de dita obra se troba, que en lo any de 1733 en la visita que se feu en dita iglesia queda acreador lo reverent rector en la quantitat de 6 lliures 10 sous 11 [diners], havent-se agut rahó com apar de la nota penúltima antes de la firma del visitador, la qual nota diu ser de mà pròpia del mateix reverent Rector, de la quantitat de 44 lliures 15 sous 3 [diners] en què quedava acreador lo any 1731, y no obstant de ésser esta quantitat clarament compresa en los comptes passats antes dits de 1733, se troba que lo reverent Rector la torna a carregar a son favor contra dita obra per los comptes passadors. També se troba que notà dos vegadas la quantitat de 5 lliures 8 sous que importa lo fer la escala del sementiri, paret & que, juntas estas dos partidas que deuen defalcar-se del càrrech porta de gasto, y bestret per dita obra importan 50 lliures 3 sous 2 diners, averiguias si en asso hi pot haver alguna equivocació, y si a més del que deixam notat se trobarà altre cosa que dega defalcar-se en lo passament de compte; lo que manam se passen luego sens dilació, pues atenent a lo sobre referit encara que segons aparexia ara acreador lo reverent Rector a la obra en cosa de unes cinquanta y tants lliuras; detret lo que dalt deixam notat ser per error carregat, serà cosa molt poca al respecte lo que la obra li haurà de refer. Y perque en lo esdevenidor no hi aje semblants confussions: manam repassen los comptes cada any baix pena de 2 lliures los que desde ara aplicam per dita obra, y los pagarà lo reverent Rector de béns propis si deixa de executar-ho axis”.²⁸⁶²

I la visita de 1749 deia el següent:

“Lo reverent Onofre Masmitjà, rector que és estat de esta iglesia, no ha posat encara en lloc los comptes del crèdit y debit entre ell y la obra, de que se parla en lo número tercer de la visita immeditada: manam al dit reverent Masmitjà, baix las penas a àrbitre de Sa Il·lustríssima o de son Vicari General, done compliment a dita provisió, passant y aclarint dits comptes devant del reverent Rector y obrers actuals, y per assò li assaialam per termini un mes comptador del dia de la notificació de la present, y perquè no alegue ignorància lo dit reverent Rector li llegeiscan aquesta”.²⁸⁶³

En la visita a Sant Martí Sescorts, el 1799, el bisbe diu que “*en el quaderno de la obra de la yglesia sufragánea de Sant Bartolomé Sasgorgas se pondrán las cuentas de los que la administraron en los años 1791, 95, 96, 97 y 98, y en adelante no se omitirá el sentarlas todos*

²⁸⁶². AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1746, f. 500r-v.

los años en el día que se muden los administradores”²⁸⁶⁴ i de manera semblant, el 1800, en l’administració de sant Isidre de Sant Martí Sacalm.²⁸⁶⁵ Ens preguntem si no seria molt millor portar els comptes regularment, de manera corrent, facilitant-ne la seva comprovació i auditoria? És possible que si, i que alguns d’ells ho fessin. Alguns bisbes i visitadors, a instàncies dels rectors, intenten imposar aquest sistema, i evitar frauds i estafes per part dels obrers, i en alguns llocs s’aconsegueix. A Sant Julià de Cabrera ho podem veure en el llibre de l’obra que arrenca a la segona dècada del segle XVII, on s’estableix oficialment el diumenge per fer-ho després de la missa major, aprofitant la presència dels obrers en ella. Efectivament, Andrés de Sanjerónimo, bisbe exemplar i novedós en molts aspectes de les seves visites, insta que els comptes de l’obreria i demás bacins tingui lloc setmanalment. A Vilanova de Sau i Sant Martí de Querós, el 1618, “visità els llibres de comptes y ha provehit que los obres cada semana tingan de fer continuar al rector de dita yglesia lo ques trobarà en lo bací de la obra y de les ànimas”.²⁸⁶⁶

Els bisbes Taverner i Marimon, amb poca diferència de temps entre ells, engegaren una campanya premeditada per intentar resoldre la situació de marasme i desgavell financer arrossegada dels decennis anteriors (i concordant amb les modificacions en el sistema d’elecció dels obrers); no deixa de ser una creuada en solitari, amb pocs fruits i febles traces en els llibres d’obra; Anne Bonzon posa l’exemple de les constitucions sinodals de Beauvais del 1646 en les que s’hi annexava una “*Instruction ou formulaire pour dresser les comptes des fabriques*”.²⁸⁶⁷ Malgrat les crítiques evidents o dissimulades, es continuarà confiant en els parroquians; no hi ha alternatives ni inhabilitacions. Els dos decrets del bisbe gironí, emesos el 1725, no semblen, però, massa agosarats ni trascendents,²⁸⁶⁸ mentre que el bisbe vigatà buscarà un nou *modus operandi* per millorar la gestió financera. En la visita de Sant Romà de Sau, el 1734, s’esmenta

²⁸⁶³. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1749, f. 561r.

²⁸⁶⁴. AEV, 1238/1, St Martí Sescorts, 1799, f. 143v.

²⁸⁶⁵. AEV, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, P/1. Roser. Nostra Senyor de Gràcia. Dolors. Isidre. Santíssim Sagrament (1725-1898). “*Comptas de la Administració de Sant Hisidro*”, s.f.: “Nota: que per no haber-se donat comptes de mols anys a esta part y haber manat sa Il·lustríssima en la visita antecedent de 1799 que se donàs compte de dita administració de Sant Isidro de esta parroquial iglesia de Sant Martí Sacalm, que vuy és administrador Jaume Roure, pagès de dita parròquia, habem mirat lo que hi havia existent en la caixa del depòsit de dita administració y haven encontrat, 60 lliures”.

²⁸⁶⁶. AEV, 1213/2, St Martí de Querós, 1618, f. 21v.

²⁸⁶⁷. BONZON, A., *L’esprit de clocher...*, p. 224.

²⁸⁶⁸. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 189: “132. Tots los anys donaran compte los obrers en presència del pàrroco, notant-se en lo mateix Llibre de la Obra la definió dels comptes, escrivint-se en ello lo cobrat y gastat, com y també lo inventari de la Roba, plata y demás cosas que hi ha en la iglesia, perquè desta manera se sàpia lo que hi ha, y se evite que no se perdan o confonga” i “133. Lo relíquo que restarà després de passats comptes (quant ni haje) se depositarà en lo arxiu, de que luego se parlarà, sinó és que los nous obrers lo hajan menester per proveir a sa nova administració, que en est cas se’ls podrà entregar lo que aparega necessari, carregant-ho a sos comptes, y lo demás dexar-lo al arxiu, y deu lo pàrroco tenir gran cuydado a que no se atrassen los obrers en donar comptes com y que, si restan deutors, paguen ab gran puntualitat”.

per primera vegada: “Llegescan la provisió 12 de nostra visita de 26 de novembre 1723 y lo nou mètode quels deixam en lo fol. 19, 20, 52 y 53 del llibre de la obra, de com han de escriurer los comptes en totas las administracions”;²⁸⁶⁹ malauradament aquest llibre no el tenim, però en podem deduir alguns aspectes: l’anotació separada de les entrades i les sortides, amb l’explicació de cada satisfacció o descàrrec; el nou obrer seguirà l’estil de l’anterior i/o company, i en acabar llur mandat rematar-ho amb la signatura corresponent. Pel que es desprèn de les visites pastorals coetànies i posteriors, les reformes no semblen radicals ni profundes. El tractament més efectiu hauria d’incloure una barreja de punts adequats a cada parròquia. A Sant Martí Sescorts ordena que “els comptes de la obra y administracions se dònian ab individuació, notant partit per partit, y perquè se ha gastat, justificant-ho ab rebudas del candeler, botiguer i altres, de aquesta manera se podrà combinar la entrada ab la eixida, traurer la resta y fer la definició”²⁸⁷⁰ i a Santa Maria de Corcó,

“En las cuentas de la obra y demás administraciones de esta yglesia se expresarán con individuación las partidas de entrada y salida, se pasarán las cuentas en presencia de los nuevos obreros y administradores, y firmarán estos las cuentas que se escribirán en el libro haciéndose cargo de lo que quede a favor de la obra o administraciones, para hazerse cargo de ello en la primera partida de la cuentas del año siguiente para que de esta forma conste y se vea por las mismas cuentas en que se emplean los sobrantes, lo que no aparece por el método con que hasta aquí se han notado las cuentas”.²⁸⁷¹

Després d’aquests manaments i decrets, sembla que la situació millorés per moments, a curt termini a Girona, i en unes dècades a Vic. A Sant Feliu de Pallerols, el 1762, els obrers sortints feren aixecar acta notarial per demostrar empíricament que la seva gestió havia estat correcta, en què traspua un orgull de consciència de classe, pel qüestionar-se a uns membres, ni més ni menys, originaris del mas Omvert (<AD> núm. 80). Tavertet, i a altres parròquies, el 1753, es deia que “aivendo visto que las cuentas de la obra y de la administración de San Ysidro están con poca claridad, ordenamos que, en lo sucessivo, las dé poniendo partida por partida, el cargo y descargo, y lo sobrante lo depositen en el archivo, según es costumbre del obispado”.²⁸⁷² Mirant més enllà i fent un repàs a les visites vigatanes de les dècades de 1760 i 1770 es percep una millora parcial, en el sentit que s’afluïxen els insistents manaments dels comptes. Uns exemples ben il·lustratius els trobem a les parròquies de Falgars el 1775, quan estableix una comparança entre administracions, exhorta i mana “als obrers que tots [els] anys donen comptes als nous obrers y reverent rector de tot lo replegat y entrat a la obra ab la claredat de entrada e aixida, continuant-se tot en lo llibre propi de la obra, així com fan los administradors de Sant Isidro y del Roser”;²⁸⁷³ i a el 1776 es diu a Sant Romà de Sau:

²⁸⁶⁹. AEV, 1225, St Romà de Sau, 1734, f. 192r.

²⁸⁷⁰. AEV, 1225, St Martí Sescorts, 1736, f. 275r.

²⁸⁷¹. AEV, 1236/1, Corcó, 1786, f. 165v.

²⁸⁷². AEV, 1227, Tavertet, 1753, f. 70v.

²⁸⁷³. AEV, 1223/1, Falgars, 1775, f. 874v.

“Finalment manam al reverent rector, obrers y a dit reverent rector no poden omitir exhortar-lo que continue en lo zel ab que vehem que felisment decempeñà lo pastoral càrrech que Déu li ha confiat, portant ab limpieza y tota claredat las partidas de llibres parroquials y tots sos corresponents comptes y descàrrechs, complís vuy exactament ho ha practicat”.²⁸⁷⁴

A més, existien altres obligacions administratives segons les parròquies:

- Encarregar-se, junt als rectors, del compliment dels manaments de les visites pastorals. Alguns bisbes empraran un sistema de ‘responsabilitats personalitzades’ (igual que en els debitoris): o sigui, dictaran els noms dels obrers a qui correspon realitzar els manaments, per poder dirigir-se a algú en concret per imputar i depurar responsabilitats. El bisbe Pasqual preveï el canvi d’obers a curt o mitjà plaç, que uns o altres se sentissin al·ludits: “ordenam y manam –a Santa Maria de Corcó, el 1687– als obrers, pabordes, pabordessas y demés adminitradors dels bassins desta iglésia parrochial que vuy són y als que novament se elegiran que fassen...”²⁸⁷⁵ i el 1746 s’encapçalava la visita a Vilanova de Sau d’aquesta manera: “manam als obrers de dita iglésia cúmplian lo que falta a complir de las visitas antecedents y al reverent rector que lija aquellas per fer-los present lo que deuran complir”.²⁸⁷⁶
- Recuperació de la documentació robada, presa o estraviada pertanyent a l’obra.
- Nomenar un procurador, si es dóna el cas, per emprendre accions legals i/o judicials contra els deutors o per altres afers criminals.
- Juntament al rector han de reunir als habitants, parroquians o caps de família, per decidir qualsevol actuació que afecta la vida parroquial. A Sant Iscle de Colltort, el 1736, es manà al “rector y obrers que, junts ab los principals pagesos de la sufragània, convoquen als duenyos de ditas casas, y fent-los present esta obligació tant indispensable [de pagar l’oli de la llàntia del Santíssim], tracten junts amigablement y de bé lo que correspon a quiscuna de ditas casas”.²⁸⁷⁷
- Participar, si volien, en l’elecció dels confreres.
- Presentar alguns beneficiats: a Sant Martí Sescorts, Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas, Joanetes i Sant Privat de Bas (en aquesta darrera parròquia comportava l’obligació material o econòmica consistent en 1 lliure en subsidi d’ornaments; i amb disputes a Vilobí d’Onyar, el 1758).²⁸⁷⁸ També tenen la facultat de segrestar-li les rendes en cas

²⁸⁷⁴. AEV, 1234/1, St Romà de Sau, 1776, f. 58v.

²⁸⁷⁵. AEV, 1221, Corcó, 1687, f. 651r.

²⁸⁷⁶. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1746, f. 499r.

²⁸⁷⁷. ADG, P-123, St Iscle de Colltort, 1736, f. 95r.

²⁸⁷⁸. ADG, P-133, Vilobí d’Onyar, 1758, f. 16v-17r.: “*Haviendo intervenido algunas diferencias entre los administradores de la obra de esta parroquia de una parte y el Reverendo Juan Matheu, prevero, de la*

d'incompliment de llurs obligacions o abandonament, com a Sescorts, el 1600, on “proveyh que, attès que dit benefici vacca, que los obrers de dita església reben anyada dels fruits de dit beneficiat, y del que rebrà facen en dit altar un cobri altar de godomacil y un palit, també de godomacil, ab la figura de Sant Jaume en lo mig, manat als cumplidors a pena de excomunió y de pagar altre vegada de dita anyada no respongàs sinó als dits obrers qui del que rebran cumplen dita serà provisió”.²⁸⁷⁹

- Pagar la part corresponent al dret de visita.
- Cobrar l'oli de fan alguns masos de Sant Climent d'Amer a l'obra, i que en la visita de 1680 es troba que refusaven fer-ho.
- Fer les diligències necessàries per cobrar les pensions de censals, i els corresponents augments o disminucions de preus.
- Prendre inventari dels béns mobles de l'església, sobretot de les robes, plata i ornaments litúrgics, i anotar-lo en el llibre de l'obra.
- Participar en la redacció primera d'una consuetat, juntament al rector.
- Comprar i redactar els llibres propis de l'obra i dels demás bacins,²⁸⁸⁰ on “lo rector o vicari –com diu el bisbe a Santa Maria de Corcó– escriga totes les entrades y exides de dit bací de les ànimes y de la obra per son ordre, y tenga totes les misses, aniversaris y cantars ques diran per dites ànimes assentans, en particular lo número dels capellans que si trobaran, nomenant-los cada hu per son nom, m^o tal m^o tal”,²⁸⁸¹ o bé s'hi “assenten, respectivament –tal com el visitador ho demanava a Les Preses– los censos, censsals y altres ingressos [que] reben y acostumen rèbrer llurs administracions y lo que cada semmana reben axí mateix, y lo que gastan y chalenden los actes faents per dites rendes rebuts dits actes y lo dia y any”,²⁸⁸² i a Ridaura s'afegeix, a més, “nomenant les persones quels fan, y los noms dels notaris en

otra, pretendiendo este deberle ministrar la referida obra los ornamentos y correspondientes vestuarios para la celebración de missas y demás encargos de su beneficio; para obviar toda discordia resolvió de consentimiento de ambas partes que se le contribuya, por parte de dicha obra, con todos los ornamentos de altar para calibrar missa y que en satisfacción deba, dicho Reverendo Juan Matheu, presbítero, pagar annualmente una quartera de trigo de los frutos de su beneficio a la obra de dicha parroquia”.

²⁸⁷⁹. AEV, 1211/1, St Martí Sescorts, 1600, f. 39v.

²⁸⁸⁰. APRI, *Libre de la obra comensat l'any 1593*, s.f.: “Lo dit prior Francesch Oliveras ab los honorables Antoni Roquer y Ramon Solà de Cortils, cònsols l'any passat fins dit die de Sant Miquel de satembre 1593. Ques mudaren y elegiren los baix escrits congregats en la capella de Sant Marsal ab sis donselles tenen y ab molts a major part dels cap de casa determinaren fe fer un libre nou per la obra hont constar la renda té dita obra, perquè los obres qui dalt són nomenats se mudasen y donasen comptes del rebut y pagat en dits 4 anys an administrat als obres de nou elegidos obres nous a 29.setembre.1593. Item foren elegits per obres sols per un any a senyer Barthomeu Ribes y a Guillem de la Farga, als quals nan elegits los dits Rafel Payroló y Joan Mas, donaren comptes y las claus de las caixas de la obra en presensia de dit prior a III de octubre 1593 y de molts altres prinypsals de la vila. Ministro Casas, domer, Angelet, Paret, Masllorens, Roquer, Barthomeu Burch, Jaume... dits obres vells y nous”.

²⁸⁸¹. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216r.

²⁸⁸². ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 271r.

poder dels quals són estats rebuts los actes fahents per dites rendes”.²⁸⁸³ I a Sant Feliu de Pallerols, “perquè amb major facilitat pogan donar los comptas baix lo termini que en lo expressa capítol se assenyala, lo qual hagen de tenir en bona custòdia”.²⁸⁸⁴ A Sant Julià de Llor, el rector comença a redactar un primer llibre d’obra tot just el 1751.²⁸⁸⁵

- Compra de llibres per a ús parroquial, en blanc o impresos.
- Fer aplegues, o nomenar aplegadors o col·lectors, i donar-ne els comptes al rector i resta de l’obra. A Sant Vicenç de Susqueda i Sant Joan de Fàbregues, el 1627, diu que els “obres tenen consuetut de acaptar los diumenges y festas”;²⁸⁸⁶ el 1742 a Sant Martí Sescorts, “ningú impedesca als obrers acàptian en dita capella de Santa Margarida”²⁸⁸⁷ i a Santa Maria de Corcó, el 1746, es mana “als que cuyden de aplegar y acaptar per Sant Roch y Sant Genís que dins dos mesos donen compte al reverent rector y obrers de tot lo aplegat y gastat per tot lo temps ha de cuydar de ditas cosas y després cada any faran lo mateix”.²⁸⁸⁸ Aquests aplegadors no estan exempts de problemes; i precisament en la visita de 1749 s’apartarà a Segimon Corominas, sastre i darrer recaptador de Sant Roc, per no haver presentat els comptes de cinc anys enrera, “manam sia remogut de dita administració com de fet lo remomvem y privam y manam al rector y obrers dits que, en continent, anomenen eltre administrador qui cuyde de dita administració com se deu, y que al dit Sagimon Corominas lo compellescan, si serà menester per medi del batlle, a donar los comptes a què està obligat, y en cas de renitències executaran la pena imposada en las citadas provisions”.²⁸⁸⁹
- Poder vendre objectes de l’església per sufragar obres.
- Cobrar els testaments i anar al darrera dels morosos, de qualsevol mena de préstec o manlleu (Sant Esteve de Bas, 1615).
- Cobrar tota mena d’actes pertanyents a l’obra, tant de l’església parroquial com de les seves capelles (Cogolls, 1618).
- A Sant Privat de Bas cobraran els drets de les pastures dels ‘comuns de l’obra’.

²⁸⁸³. ADG, P-103, Ridaura, 1667, f. 257v.

²⁸⁸⁴. ADG, P-109, St Feliu de Pallerols, 1691, f. 142r.

²⁸⁸⁵. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra*, 1751, s.f.: “Per no trobar-se llibre de la Obra de esta iglesia que estigués en bona forma si solament ab alguns coderns ab consentiment del Honorable Narcís Llach y Anglasell, balle de la Vall de Amer y obrer de esta iglesia parroquial de St Julià del Llor en lo present any de 1751 he passat jo infraescrit ha pendrer la present llibre perquè servesca per acentar los comptes de dita obra del que resultarà y se pagarà de aquí al devant y per memòria dels esdevenidors notará lo que he trobat escrit del que feren los passats, y juntament lo que se va augmentant de mon temps a fi que servesca per exemple dels esdevenidors per alentar-los a la major onra y glòria de Déu y per reparar nostra tibiesa y floxetat”.

²⁸⁸⁶. AEV, 1217, St Joan de Fàbregues, 1627, f. 222v.

²⁸⁸⁷. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 370v.

²⁸⁸⁸. AEV, 1223/1, Corcó, 1746, f. 512v.

²⁸⁸⁹. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 583v.

- A Les Preses, a partir de 1738, haurà de pagar només 1 sou de plata pel fet de treure la creu major en els enterraments i honres (abans eren 2 sous).
- Disposar d'una clau de la sagristia, juntament al rector o diaca, a Sant Feliu de Pallerols.
- Participar en l'elecció d'un capellà, segons la visita de 1799:

“Y por quanto en dicha capilla o santuario de Nuestra Señora de Cabrera suele residir habitualmente, por espacio de algunos meses, en el verano, un sacerdote que nombran los administradores, y es justo y conveniente que el dicho sacerdote por el cargo que tendrá de explicar la doctrina christiana y por otras circunstancias y calidades que debe tener para cuidar del dicho santuario y las demás incumbencias que se le encargan, tenga nuestra aprobación especial, mandamos que siempre que se haga la elección y nombramiento por el rector y administradores u obreros de ella, pero que no pueda tener efecto tal nombramiento mientras el tal sacerdote presentando su nombramiento no solicite y obtenga de nos o de nuestros sucesores o de nuestro vicario general la aprobación y licencia por escrito para residir en dicho santuario; y para el caso que sin dicha licencia lo hiciese, le suspendemos los licencias de celebrar”.²⁸⁹⁰

També l'obra ha de satisfer algunes retribucions i salaris; nosaltres sabem els que foren creats de nou a resultes de les visites, davant l'augment de clergues i feines que realitzen o per haver-hi noves funcions religioses:

- Pagar a cada clergue assistent a les misses setmanals dedicades a sant Sebastià, de Sant Martí Sescorts, el 1589, se'ls pagarà de diners del bací de les ànimes.
- Pagar al sagristà pels cantars de les ànimes (Sant Esteve de Bas, 1606).
- Pagar a cada capellà que assistirà a les completes de la Verge el 6 sous (Sant Privat de Bas, 1610).
- Pagar a cada capellà que assisteixi a la processó del Roser i a misses cantades 6 diners (Sant Esteve de Bas, 1615).
- A Sant Privat de Bas, el 1610, “mana que las administracions del bassí de les ànimes se paguen per mitat, ço és la mitat lo diaconil y l'altra mitat lo bassí de les ànimes, no obstant lo capítol quint contingut en la visita feta per lo doctor Pasqual en lo any 1604”.²⁸⁹¹
- A Sant Esteve de Bas i a La Pinya, el 1680, “de la almoyna de la obra se donen per la benedicció vuyt offertas al rector y dos al escolà, y que en las demás almoynes se observe lo costum de cobrar-ne deu tant solament per dit rector”.²⁸⁹²
- El 1671, pagaran al capellà que oficiará la missa i conduirà la professió a la capella de Santa Magdalena, de la parròquia de Sant Privat de Bas, “sinch reals tots en moneda de plata, la qual almoyna degan los obrers bestraurer al rector qui per temps serà, y recobrar-la o cobrar-la anter del reverent prior de Besalú a qui està unit lo priorat de Sant Corneli. Y a dit prior mana en virtud de santa obediència que pague a dits obrers lo que hauran de bestret per

²⁸⁹⁰. AEV, 1238/1, St Julià de Cabrera, 1799, f. 142r.

²⁸⁹¹. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, f. 24v.

²⁸⁹². ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121v.

rahó de dita professó, y en avant lo que se havia de pagar sots pena de sinch lliures y en subsidi de excomunicació major”.²⁸⁹³

Les caixes petitòries, almoïneres o de cabals també seran objecte de l’atenció dels bisbes; a Sant Julià de Cabrera i Sant Martí Sacalm eren anomenades ‘caixa de dipòsit o dipòsits’. No totes les parròquies en disposaran, i per això se’n manarà la seva habilitació.²⁸⁹⁴ Com els arxius i armaris de la plata, aquestes tindran, normalment dos o tres panys, amb les claus distribuïdes entre els obrers i els rectors: a Sant Esteve de Bas, el 1626, es manava “que de aquí al devant, lo obrer pagès tinga una clau a la caixa de les scriptures conforme la té lo obrer de la vila, y que lo paborde del Roser tinga clau del bassí del Roser”,²⁸⁹⁵ o sigui, en representació dels dos sectors de la població, i el 1700, havien de ser tres claus, un per l’obrer, una pel sagristà i una pel paborde de la Minerva. La funció de la clau a mans del rector és, ni més ni menys, tal com es diu a Sant Iscle de Colltort, “que no se pugan traurar diners de dita obra ni bacins respectives sens la presència de dit reverent rector”.²⁸⁹⁶ A Sant Andreu del Coll, el 1717, mana als seus obrers que “fassen fer pany y claus per tots els bacins de dita iglésia; las claus tingan los pabordres o bacines de quiscun respective bací, y altre pany y clau que tanque los demás dits panys, y esta tinga lo reverent rector”.²⁸⁹⁷

En les visites de Pedro Jaime s’obrien les caixes per comptabilitzar els diners, amb algunes sorpreses inesperades, com la de Sant Romà de Sau, on “foren trobades en la de les ànimes en comptant onse lliures y sinch sous, comprès un escut doble de la creueta, lo qual reconegut per dit visitador, trobà que ere fals [...]; provehí que dits obres, ab cautela, se entremeten qui age posat o cambiat dit escut fals en la dita caxa pera que lo cobre y done bona moneda”,²⁸⁹⁸ o bé la falta d’un clauer impossibilitava l’obertura, com havia succeïnt en alguna visita, a Sant Martí de Querós, el 1590:

²⁸⁹³. ADG, P-104, St Privat de Bas, 1671, f. 23r.

²⁸⁹⁴. ADG, P-133, Sta Coloma de Farners, 1758, f. 21v-22r: “*Item que no haviendo archivo en esta iglesia parroquial donde con seguridad se guarden los caudales de la obra y demás cofradías, mandó su Ilustrísima se haga uno en que, con separación, se pongan dichos caudales, el que haia de tener en la puerta principal tres llaves, y una de ellas haia de existir en poder de uno de los domeros por turno, otra en poder del obrero de villa, y otra en el del regidor decano o procurador de villa, para que no se puedan extraer caudales algunos de dicho archivo sin intervención de los tres expressados que precisamente deban concurrir a la entrada y salida de qualquiera dinero, siempre que se ofrezca, y además de dichas tres llaves haia de tener cada separación la qual haia de existir en poder del administrador que fuesse de cada una de ellas*”.

²⁸⁹⁵. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 117r.

²⁸⁹⁶. ADG, P-113, St Iscle de Colltort, 1717, f. 161r., i semblant a altres parròquies, ADG, P-133, Llançà, 1758, f. 58v-59r.: “*Séptimo: en atención a que el sacristan, domero y obreros deben cuidar esta obra, mandamos haya una arca con tres llaves, en la que se custodien los caudales de ella, de las que el sacristán tendrá una llave, otra el domero y otra el obrero, y para sacar dinero o hacer qualquiera cosa que se necesite hacer ser con consentimiento y común acuerdo de todos tres*”.

²⁸⁹⁷. ADG, P-113, Ridaura, 1717, f. 46v.

²⁸⁹⁸. AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261v-262r.

“Que per no essery l’altre obrer nos pogué obrir, y trobà que lo rector no té clau de dita caixa, y digueren que al bassí de les ànimes y podia aver algunas ii lliures, poch més o menos, y que no la avien uberta fa prop de un any, y a la de la obra y podria aver quinze reals. Provehí que dits trenta sich sous sien restituïts a la dita obra dins un mes pena de excomunió major y que dits obres donen una clau al dit rector de la dita caixa, dins un mes primer vinent pena de xx sous”.²⁸⁹⁹

La caixa ha de ser un lloc segur on preservar els diners i els documents de l’obra, tant dels robatoris d’externs com dels propis membres de l’obreria o rectoria. Quan es manen fer, és perquè hi hagut algun furt, per tan sempre és a resultes d’un decret episcopal que vol evitar nous atemptats. A les parròquies vigatanes es mana que els obrers tinguin expressament un llibre dins la caixa dels diners. A Sant Esteve de Bas, el 1598, mana que tots els diners que es recolliran, tant de les ànimes com altres bacins, fossin posats a la caixa de l’obra o altre lloc expressament dedicat. És a les caixes on s’haurien de disposar els diners sobrants o restants just en el moment de fer el canvi d’obrers, com a Sant Cristòfol de les Planes, el 1626, on diu que “lo que seran tornadors ho hayan de depositar en lloch segur a coneguda del rector, o que ne tingan de fermar actes de obligació”.²⁹⁰⁰

-L’elecció dels obrers

Les formes d’elecció dels obrers van evolucionant al llarg de l’època moderna, sempre, però, amb una representació dels sectors més benestants de la pagesia i de la gent d’ofici, que van acaparant i arreplegant els càrrecs (amb lleugeres variants segons les parròquies). Les seves contribucions a favor de les obrieres en despeses extraordinàries (redelmes, talles, almoines o fundacions) es veïen compensades amb l’obtenció de privilegis i avantatges. Quasi a tall d’anècdota dir que els obrers nous i vells de Falgars i La Vola, en la visita de 1615, són citats com a ‘honorables’, en senyal de consideració i respecte, però també en una funció més aviat teòrica. Sinó només cal mirar les fotografies dels interiors de les esglésies, i veurem que els bancs del davant estan reservats a l’obra i algunes confraries (ja que així està marcat en el seu respatllet). Afegeix Anne Bonzon, que els bisbes i rectors, per revitalitzar la parròquia, se’ls obliga a conèixer forçosament i exactament les persones que ocupen i relleven la seva autoritat, en la forma de l’obreria.²⁹⁰¹

La transformació dels càrrecs pren diferents i variables formes al llarg del temps, on el més corrent era la dels caps de casa reunits a la universitat, i amb caràcter anual (segons la normativa del bisbe Mont-rodon i a Vic –“*In Ecclesiis Parochialibus singulis annis Operarii*

²⁸⁹⁹. AEV, 1209/1, St Martí de Querós, 1590, f. 260r.

²⁹⁰⁰. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 124v.

²⁹⁰¹. BONZON, A., *L’esprit de clocher...*, p. 219.

eligantur”).²⁹⁰² En el segle XVI es feia per insaculació, mentre que en els segles XVII i XVIII anava més enllà de l'autoritat eclesiàstica, per cooptació o bé amb la intervenció dels jurats, cònsols del municipi, i el rector.²⁹⁰³ A cap de les nostres parròquies hi intervé per res el govern municipal, però hi ha parròquies on la presentació la disposaven el batlle o regidors, i l'acceptació final el rector (per a Monistrol de Calders, el 1599, i a Tordera, el 1758).²⁹⁰⁴

L'elecció, però, no es podia fer, a nivell intern ni provisional, sense el consentiment de cap de les autoritats locals (civils o eclesiàstiques), ja que, en última instància calia el beneplàcit del rector, i els bisbes i visitadors tendeixen a reforçar aquest personatge com a cap de l'obra, com a 'obrer major' o principal, tal com es manava a Sant Privat de Bas, el 1700, on els obrers i pabordes no podien elegir “un altre per dit càrrec sense consentiment del senyor rector a fi y efecte de que es vegi si la tal persona és apte”²⁹⁰⁵ o a Les Encies, el 1734,

“mana dit Senyor Visitador General, en conformitat de lo que està establert en las Synodals del present bisbat, que en avant, tant los obrers com los demás administradors de las demás administracions de dita iglésia, anomenen al Rector los que desitjaren que entren nous en la administració, solicitant en tot lo beneplàcit del pàrroco, antes de fer la menor demostració de dita nominació, en atenció que dita aprobació és enterament privativa del dit pàrroco, que executaran irremissiblement baix pena de 5 lliures pagadoras de béns propis, a àrbitre de dit Senyor Visitador General a llocs pios aplicadoras y en subsidi de excomunicació major”.²⁹⁰⁶

Qualsevol persona, doncs, no era acceptada ni benvinguda: inaptes, ineficients, endeutats i insolvents no hi eren admesos, eren desautoritzats a entrar-hi. Allain Follain digué que “*la question de l'honnêteté des trésoriers est très significative, parce qu'elle suppose d'analyser en quoi consistait la fonction, et d'être sûrs d'avoir compris les modes de gestion: on quoi consisterait l'immoralité de trésoriers corumpus par le maniemment de l'argent public? Toute personne responsable de l'argent d'autrui, est supçonnée de voleries. Que dire des trésoriers de village?*”.²⁹⁰⁷ Quedava clar, com a Sant Feliu de Pallerols, que els obrers actuals “no pugan

²⁹⁰². *Constituiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 44. Tit. XVI, Cap. I.

²⁹⁰³. PUIGVERT, J.M., “Les obreries parroquials...”, p. 344-348.

²⁹⁰⁴. AEV, 1210/5, Monistrol de Calders, 1599, f. 135r.: “*Item provehy y manà a tots y qualsevols capdecases de la dita parochia que lo dia que acostumen de fer la elecció dels obrers (que és lo primer diumenge de juliol) se aplegan en la dita església per reelegir los obrers en presència del venerable rector y jurats, y açò a pena de una lliura de cera per obs de la cuntumàcia y de excomunió. Manant al venerable rector que, sis dias après no avent pagada, los contumaces la dita pena quels lo rector los denuncie per excomunicats*” i ADG, P-133, Tordera, 1758, f. 115r.: “*Item que se observe y guarde la práctica y forma de elegir obreros como hasta ahora se ha acostumbrado, y en la nominación que hagan los regidores para las administraciones la que hacen con independencia de los párrocos, deban dichos regidores hacerla saber a los expressados párrocos, o sea, por algun recado o por escrito, lo que así obserbado hecha la elección de obreros en la forma respectva los obreros que concluien dentro del término de un mes, ponga y den sus cuentas, la que se haian de dar ante los párrocos, y esto las firmen o subscriban, observandóse tambien que las que se daban ante los regidores se de asi mismo ante ellos*”.

²⁹⁰⁵. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 373r.

²⁹⁰⁶. ADG, P-121, Les Encies, 1734, f. 252r.

²⁹⁰⁷. FOLLAIN, A., *L'argent des villages...*, p. 48.

entregar lo puesto de obrers de la dita isglésia a ningú que fassa censal ny rendes ha la dita obra, volent que ningú dels parrochians que fan censal o altres rendes ha la dita obra pugan concòrrer en lo càrrec de obrers sots pena de ésser privats de la administració y en subsidi de excomunió major”.²⁹⁰⁸ La consuetud de Sant Joan de Fàbregues, començada el 1659, ens indica el procediment en què l’obrer vell o sortint havia d’emetre un judici i valoració del novell entrant.²⁹⁰⁹ Veurem més endavant que hi ha altres mètodes d’exclusió més hàbils i astuts emprats per una minoria social i econòmica.

A Sant Feliu de Pallerols sembla ser que l’elecció tenia lloc durant la Pasqua Granada, prèvia a l’inici de l’exercici de la nova obreria; a Sant Julià de Cabrera l’elecció tenia lloc la darrera setmana de juny o la primera de juliol (durant l’Àntic Règim), mentre que n el segle XIX tenia lloc pel Roser d’octubre.²⁹¹⁰ A Sant Martí Sescorts no era massa diferent, coincidint amb el solstici d’estiu, i a partir de la visita de 1590, “los obrers vells ayan de anomenar altres obres nous lo dia de Sant Juan, com tenen acostumat, y dins un mes donar-los comptes, y asò se observe perpètuament”²⁹¹¹ i també a Falgars diu que “los qui són obres hara de present tingan de exercitar lo dit càrrec en dita yglésia fins al dia Sant Joan de juny, ho fins al dia de Sanct Pere Apòstol, y cada anys en dita jornada tingan de mudar aquells, y per dita jornada tingan de donar bo y lleal compte”.²⁹¹² Aquestes dates podien moure’s o endarrerir-se i aplaçar-se l’elecció en circumstàncies anormals, tal és el cas de Sant Joan de Fàbregues, el 1734, on “manam no entren a exercir son empleo los administradors novament elegits fins a tant que ajan donat y tingan difinit los comptes los que acaban”.²⁹¹³

Diferents visites ens aporten els noms dels obrers, sense dir-nos, quasi mai, el seu ofici o origen social o geogràfic; el seu cognom no és un indicatiu prou ferm per saber la seva pertinença social. A les vigatanes, en les visites vigatanes de Pedro Jaime i Onofre de Reart, surten els

²⁹⁰⁸. ADG, P-109, St Feliu de Pallerols, 1691, f. 142r-v.

²⁹⁰⁹. AEV, Arxiu parroquial de Rupit, I/1 (1659-1676). *Llibre o consuetud...*f. 27v-28r.: “A lo primer Diumenge passat Sanct Joan de juny de quiscun any se muden los obres y lo un és sempre de la vila de Ropit, y lo altre és pagès, y lo pagès va per torn, però és varitat que si lo Rector y demás part dels pagesos saben alguna causa o impediment anal pagès en qui toca lo torn de dit obrer, lo diran y fan lo altre pagès més prop dit torn obrer; esta és la actual consuetud: lo de la vila lo elegeix lo rector y obrer vell de la vila de Rupit però és varitat que lo rector y obrer vell de la vila, lo diumenge passat sanct Joan de juny congregats los pagesos los diuen tal 11 de la vila de Ropit nas apar sarà bo per obrer est any y si los pagesos sabian alguna causa o impediment a dit homa, saria forsós elegir altre però noy ha exemplar est”.

²⁹¹⁰. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, G/2 (1858-1860), s.f.: “Advertència. Lo dia del Roser de octubre se fa la elecció de tots los administradors de esta yglésia parroquial y se amonestan est mateix dia per lo any següent tots los que serveixen: los administradors de St Ysidro serveixen dos anys, los altres un només. St Antoni y Sta Filumena no són administracions formals, sinó aplegas de devoció: per consegüent, los que serveixen si són bons podran servir més y menos. La Dominica después de la Asenció o precedent, se amonestà lo administrador de Cabrera ab tot lo demás com se veurà en la consuetud”.

²⁹¹¹. AEV, 1209/1, St Martí Sescorts, 1590, f. 210r.

²⁹¹². AEV, 1213/2, Falgars, 1618, f. 81r.

²⁹¹³. AEV, 1225, St Joan de Fàbregues, 1734, f. 182v.

seus noms detallats, perquè s'interroga a cada parella d'obers que en aquell any està exercint el seu càrrec, per extreure'n informació administrativa de valuosa importància: més que tot, per saber els noms dels deutors i les quantitats de falten tornar, i tant afloren antics obrers com altres feligresos i veïns. Hem de recórrer, sempre que podem, als llibres d'obra i fàbrica per saber la composició social dels seus membres; però (i també aplicable a les confraries), caldria un buidatge exhaustiu i sistemàtic d'aquestes fonts per arribar a resultats concloents que aquí ens és impossible de realitzar. D'aquesta petita mostra destaquen els hereus de mas i pairalies. El 1581 eren obrers a Vilanova de Sau, Pere Font, àlies Morgades i Pere Font, hereu del mas Font; i el 1594, Pere Crous Davall i Pere Sabater, ambdós pagesos. Per a Sant Julià de Cabrera, el 1623 ho eren Pere Coll, pagès i Joan Pla, masover, i el 1624, el batlle de Sant Julià de Cabrera, Miquel Caselles, pagès, i Miquel Ayats, pagès.²⁹¹⁴ Càrrecs en institucions civils i eclesiàstiques gairebé coincideixen i es fusionen en una sola persona. A Vilanova de Sau, el 1624, foren elegits Pere Croudemont i Pere Tordera, hereus dels respectius masos.²⁹¹⁵ A Sant Feliu de Pallerols, en la nominació dels obrers i baciners de 1643-44, hi trobem juntament als pagesos, un bon nombre de paraires, teixidors i moliners.²⁹¹⁶ Dins la parròquia de Sant Miquel d'Amer, el 1644, la capella de la Pietat era regida per Antoni Bosch, cirurgià de la vila d'Amer i Antic Torrent, masover de les Ribes, i de la capella de Santa Brígida per Jaume Sesquer, de la vila

²⁹¹⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, G/1 (1608-1703), s.f.: "Diumenge a trenta del mes de juny, any de la nativitat del Senyor de 1623, són entrats obres de la parroquial isglésia de Sant Julià de Cabrera del bisbat de Vich, Pere Coll, pagès habitant en lo mas Collel de dita parròquia y Joan Pla, massover habitant en lo mas Campanar de dita parròquia, nostre senyor per sa misericòrdia Cos de Crist, ben governar y regir tot per lo seu sanct servey y resta en la caixa del vas vuyt lliures, denou sous" i el "diumenge, a 6 de juliol de 1624, són entrats obres de la present iglésia parroquial de Sant Julià de Cabrera, bisbat de Vich, los senyors Michael Cassellas, balle del terme de Cabrera y Miquel Ayats, pagessos de dita parròquia, sent rector Ramon Font, natural de Vich".

²⁹¹⁵. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G/1. 1624-1634: "Llibre de la obra de la iglésia parroquial de Santa Maria de Vilanova de Sau del bisbat de Vich en lo qual se assentarà lo ques trobava en los bacís de dita iglesia y lo ques gastarà comensat a 30 de juny 1624 y essent el-legits obres de dita iglesia Pere Croudemunt, hereu del mes Croudemunt y Pere Tordera, hereu del mas Tordera, pagesos de dita parròquia".

²⁹¹⁶. APSFP, Llibre de baptismes (s. XVI-XVII), s.f., 1643-44: "En nom de Nostre Senyor Déu Ihesu Christ y de la humil Verge Maria mare sua, benenturat patró nostre St. Feliu, sia Amén. Elecció y nominació de obrers y baciners per Esteve Vila, prevere y rector de Sant Feliu de Payarols y per los honorables obrers de dita iglésia per lo any següent, comensant aquell als 7 juny 1643 fins el juny de 1644. En lo càrrech de obrer de la vila se és elegit a Gaspar Sala, negociant y per ocasió de la quitació del censal que està encarregada dita nostra isglésia, del qual és principal Antic Cussanas, ha convingut que per quitar dit censal de las cent lliures, lo qual quiterà en lo present any restas lo dit Cussanas en obrer y administrador de la obra perquè ell com a principal tinga cuydado de la quitació dell. En baciners del bací de las ànimes són elegits Raphael Joncar, sastre y Joan Torra, pagès. En lo bací de Santíssim Sagrament lo reverent Joan Razet, prevere, són elegits Honofre Estaldat y Canal, paraire y Joan Comes, també paraire. En lo de Nostra Senora de Gràcia, Salvador Comes y Donay, paraire y Miquel Vilaplana, sastre. En lo de Sant Joan Baptista y Sant Joan Evangelista a Emanuel Arenys y a Feliu Coromina, paraires. En lo de Santa Llúcia, a Miquel Font y Joan Llastosella, moliner. En lo de Sant Isidro, Joan Roca, paraire y Miquel Prat, pagès. En ls de Nostra Senyora del Roser, Llorenç Prat, teixidor y Joan Ombert, pagès. En lo de Sant Sebastià, a Llorenç Olmera, paraire y a Bartomeu Codina, paraire".

d'Amer (sense professió coneguda) i Baldiri Vilar, pagès de la Casica.²⁹¹⁷ A Sant Joan de Fàbregues, el 1670, eren obrers Miquel Serra, pagès de Sant Joan, i Miquel Boxorns, teixidor de llana de Rupit; i l'any següent foren Josep Sala, pagès de la parròquia i Jeroni Serra, paraire de la vila.²⁹¹⁸ En aquesta parròquia, com les de Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas i Vilanova de Sau, hi trobem representats els dos sectors econòmics predominants i llurs situacions físico-geogràfiques: el poble o la vila, amb el sector protoindustrial, i la ruralia, amb la pagesia; són coneguts per 'l'obrer de la vila' i 'l'obrer pagès', i han de ser proposats, acceptats i ben vistos per les respectives parts i obrers sortints. A Vilanova de Sau, el 1691, aquest manament servia de recordatori:

“Item manam que per lo bon govern, puntualitat y assistència de la administració de la obra desta iglésia se elegescan tots los anys dos obrers, lo un que sia de la vila o sagrera, y lo altre de las pagesias, y no pugan ser los dos de la sagrera sens expresa llicència nostra, y lo cumplan axí pena de 6 lliures per qui recusarà, que aplicam per la obra desta iglésia y en subsidi de excomunicació major”.²⁹¹⁹

Aquestes són dades que pertanyen als segles XVI i XVII; mentre que en el segle XVIII creiem que es produeix una substitució paulatina dels oficis artesans i manufacturers per les professions liberals, amb la presència continuada i cada cop més ferma i sòlida dels grans masos i pairalies. Joaquim M. Puigvert (per a la parròquia de Vilobí d'Onyar),²⁹²⁰ Xavier Solà (per a la parròquia de Sant Feliu de Pallerols i la capella de Salut)²⁹²¹ i Valentí Girbau (per al bisbat de Vic)²⁹²² han demostrat que són un reduït grup de famílies pageses benestants les que es van repetint en els

²⁹¹⁷. APA, Llibre d'obra de St Miquel d'Amer (1645) i llibre d'òbits (1658-1710), f. 90r. “Nostra Senyora de Pietat, 1645. A vuy als 19 de mars de 1645, ministro Antoni Bosch, sirurgià de la vila de Amer, Jantic Torrent, present masover de les Ribas, obres de Nostre Senyora de Pietat lo any de 1644 han donat compte de lo administrat, tant del dat com del rebut. Y de tot fet lligítim compte haver trobat que an pagat per mises se són ditas en dita capella dit any. Y sera se és comprada y altres gastos se són oferits en dita capella tres lliuras setse sous dic 13 lliures 16 sous los quals són prosedits de caritats y de puyas dels sensals reb dita capella. Y ultra de axò se ha trobat en comptants set lliuras, dic 7 lliures en diners, los quals se són entregats en mans dels obres del corrent any, que són m^o Antoni Boscà sirurgià y Joan Llobassons, fet lo dit compte per mi Joan Serrat, rector, a vuy als 19 de mars de 1645” i f. 78r. “Santa Brígida, 1645. A vuy al primer de febrer de 1645, Jaume Sasquer, de la vila de Amer y Baldiri Vilar, present habitant a la Casica del Vasar, obres de Santa Brígida lo any de 1644, han donat compte del administrat, so és devant de ministro Joan Serrat, rector, y fet de tot lligítim compte tant del dat com del rebut, havem trobat han pagat per hobres neessarias a dita capella dos lliuras tres sous, dic 2 lliures 13 sous, y en diners comtants unas lliuras tres sous y dos [diners], dic 1 lliura 3 sous 2 [diners], los quals se són entregats en mans de Jaume Taverner y Baldiri Casademont, pagès, obres lo present any, fet lo dit compte per mi Joan Serrat, rector, vuy a 1 de janer de 1645”.

²⁹¹⁸. AEV, Arxiu parroquial de Rupit, G/1 (1671-1766). *Libre o consueta*, s.f.: “Primo, Miquel Serra y Castallar, pagès de dita parròchia de Sant Joan de Fabregues y Miquel Boxorns, taxidor de llana de dita vila de Rupit, obres en lo present y corrent any, an donat compte, vuy als 28 del mes de juny del any 1671, anals obres de nou elegits qui són Joseph Sala, pagès de dita parròchia de Sant Joan de Fàbregues y a Hierònim Serra, paraire de dita vila de Rupit, en presència de mi Gaspar Pinós, prevere y rector de dita iglésia parrochial de Sant Joan de Fàbregues y de la annexa de Sant Miquel de la vila de Rupit”.

²⁹¹⁹. AEV, 1222, Vilanova de Sau, 1691, f. 610v.

²⁹²⁰. PUIGVERT, J.M., “Les obreries parroquials...”, p. 356-357.

²⁹²¹. SOLÀ, X., *El Santuari de Mare de Déu de la Salut...*, p. 105-111.

²⁹²². GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 369-377.

càrrecs. Els llibres d'obra del XIX de Sant Martí Sacalm (1830)²⁹²³ i Sant Julià de Cabrera (1858-59),²⁹²⁴ ens indiquen que aquesta forma d'elecció continua essent vàlida, malgrat els canvis que se'n pretenen. De fet, són els que estan més preparats per desenvolupar-los, des de la perspectiva de les autoritats eclesiàstiques, per això també apareixen noves formes d'elecció que exclouen a uns i en potencien altres. A Sant Joan de Fàbregues, per exemple, el 1753, s'emfasitza la preeminència i privilegi d'un mas a l'hora de nomenar un obrer (requisit que figurava explícitament a la consuetud del 1790):²⁹²⁵

*“El heredero del manso Audet, juntamente con el Reverendo Rector, dentro del qual manso esta sita la capilla heremitica de Nuestra Señora de Mondois, inseguendo la antigua costumbre, eligiran de dos en dos años, dos obreros o administradores los que de los frutos y rentas de dicha capilla darán cuentas ante el Reverendo Rector según es práctica y estilo deste nuestro obispado”.*²⁹²⁶

Poques són les variants en el mètode de l'elecció, almenys en els segles XVI i XVII. Les visites pastorals ens indiquen tan solament quan hi ha canvis sense massa importància. El 1606, a Les Preses, es diu que es fa elecció dels obrers ‘segons s’acostuma’, sense allargar-ho més. Trobem que el bisbe insistia en el caràcter anual del càrrec, ‘segons l’estil’, ja que el 1618 a La Vola, “és estat provehit que cada any, en son degut termini, conforme tenen pràctica y costum en dita yglésia de mudar los obres, aquells tingan de mudar fent nova extracció de altra”,²⁹²⁷ i el 1634, “visitant la present yglésia [de Puigpardines] Sa Senyoria ha trobat que los obres nos mudan quiscun any, com se acostuma”.²⁹²⁸

Al llarg del segle XVIII presenciem un procés de reconversió en l'elecció, introduint progressivament i acceptat amb prudència i reserva: la cooptació, on els obrers titulars escollien els seus propis successors; això permetia escapar a l'alternativa del refús o no acceptació. També es posava en dubte el caràcter anual del càrrec, demostrant que no era prou efectiu ni

²⁹²³. AEV, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/1. Obra (1817-1936), s.f., 1830: “En esta parròquia hi ha lo costum que lo Senyor rector en la missa matinal del dia de Sant Joan de juny publica als obrés que deuhan servir lo añ següent: puix va per torn. Lo un añ toca a Las esglésyas de Fornils junt ab los del Mas Roura. Lo altre añ als del Mas Viñas, junt ab lo Mas Triola. Lo altre añ als dels Noguer de Parcés, junt ab los del Noguer de Camplevó. Lo altre añ als del Mas Artigas junt ab lo mas Rubionet. Lo altre añ als del Mas Bruguera, junt ab los del Mas Aumar. Lo altra añ als del Mas Aubach, junt ab los de Puigelfí. Lo altre añ als del Mas Coma de Fornils, junt ab los del Mas Hom de Vallissana”.

²⁹²⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, G/2 (1858-1860), s.f.: “Cuadern ahon quedaran anotats tots los administradors de Cabrera y desta yglésia parroquial comensant lo present any de 1857 a 1858. Nota: los obrers de esta yglésia parroquial són tots los propietaris, o los seus masovers, y cada any van turnant per ordre de antigüedad, y és lo següent: Comensant lo any 1858 = Campanar y Serralta. Casella = y Can Mon. Ayats = y Sitjar. Tuta = y Vidrier. Prat = y Perxés. Masallera = y Puix. Collell = y Pous. Nota 2ª. La pràctica anterior la pot mudar lo rector si sobrevé alguna de aquellas cosas imprevistas y entendí no deu ni pot lligar-se en est particular perquè atesas las circunstàncias de nostre desgraciat temps podria ser un detriment per la yglésia y axis si cap ni ha que no vulguí donar comptes de la administració, fora sens excusas ni atencions”.

²⁹²⁵. GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 545.

²⁹²⁶. AEV, 1227, St Joan de Fàbregues, 1753, f. 78r.

²⁹²⁷. AEV, 1213/2, La Vola, 1618, f. 42r.

fidedigne: a Taverteret ja s'havia implantat entorn del 1682, i a Sant Esteve de Bas, amb una primera temptativa el 1717, s'aprova definitivament el 1724, on "los obrers, en avant, duraran dos anys en son ofici, és a dir, any ne eixirà un de la administració, y se ni posarà un de nou ben entès que lo vell serà obrer primer, y així se continuarà en avant".²⁹²⁹ D'aquesta manera l'obrer que es queda podrà ensenyar i preparar al nouvingut. A Les Preses, el 1736,

"Item com per lo bon govern de la present iglésia sia necessari que los obrers elegits quiscun any sien personas que no sols tingan lo zel més verdader a la iglésia, si que també pugan ocupar-se y emplear-se en acaptar y recullir las caritats que los devots offereixen a ella, perçò mana dit señor visitador general que la consuetut que en est poble tenen de passar per torn los obrers fins a haver-ho estat tots los habitants, sie de vuy en avant acabada y del tot extirpada, volent y declarant dit senyor visitador que del present any en avant los obrers que hauran de ésser de la present iglésia sien elegits per los obrers actuals y Reverent Rector, conferenciat estos alguns dies antes y discurrant *aquells que seran més zelosos de major activitat y de menos ocupacions* per aplicar-se al ministeri de obrers y de estos elegiran los que coneixeran més a propòsit lo que compliran los obrers actuals, en pena de excomunicació major y de altres arbitràries a dit señor visitador; y així mateix mana baix las mateixas penas als obrers actuals y als esdevenidors y a tots aquells que tenen alguna administració en la present iglésia que, quiscun any, donen comptes als demés que seran elegits los quals donaran a la presència del reverent rector qui los difinirà conforme trobarà ésser just".²⁹³⁰

Un mètode idèntic s'aplicarà a Sant Romà de Sau, el 1755,

"*por quanto estamos informados que la elección de obreros en dicha parroquia se hace por votos de todos los individuos de ella, ni ignorando las confusiones grandes que suele haver en semejantes elecciones; para evitarlas de algun modo exhortamos a todos y a cada uno en particular con estranás de padres que se compongan, y convengan en que dicha elección se haga por el rector y obreros que acabaran, como es práctica y costumbre en dicho obispado*".²⁹³¹

El càrrec d'obrer, al costat dels beneficis i profits que se'n podien treure, també comportava una sèrie de responsabilitats que no tothom estava disposat a acceptar, ja que s'havia de gaudir de temps lliure per poder desenvolupar totes aquestes tasques afegides i extraordinàries, a més de saber llegir i escriure, estar al dia dels preus dels mercats, efectuar desplaçaments o fer pagaments de sous. A més podia suposar embarrancar-se i embolicar-se de mala manera en una sèrie de plets, litigis o causes criminals contra altres obrers, parroquians, rectors, senyors feudals o entitats de diferent estil. Davant aquest desolador panorama pocs volien accedir-hi, o almenys els de la classes baixes, els de menys recursos i disponibilitat. És més, quan el càrrec esdevenia rotatori, de confraries a oberies o a nivell intern, es convertia en quelcom feixuc i difícil de suportar. Existeixen decrets en què s'obliga a exercir, i a no rebutjar-lo, o es penalitzava amb l'entredit personal o l'excomunió. A tal d'exemple, a Cogolls, el 1637, es deia que "de aquí al devant totas y qualsevols personas que seran elegidas per tenir administracions de la iglésia

²⁹²⁸. ADG, P-94, Puigpardines, 1634, f. 30v.

²⁹²⁹. ADG, P-115, St Esteve de Bas, 1724, f. 5r-v.

²⁹³⁰. ADG, P-123, Les Preses, 1737, f. 123r-v. La cursiva és nostra.

tinga de acceptar, dins vuyt dias de que seran publicats en lo altar per lo rector o son vicari de la present iglésia, a pena de entredit personal”²⁹³² i a Sant Martí Sescorts, el 1687, es manava “que a son temps elegescan los obrers, pabordres o administradors [a] sos successors sens participar ho antes als que volen novament elegir”,²⁹³³ i així evitar menyspreus. El millor sistema per evitar el mal tràngol que suposava haver d’entregar els diners i comptes, quedar malament davant la parròquia i rector, i per tant, no haver de fer front a les crítiques de la mala gestió, era desentendre’s del càrrec, oblidar-se’n. Cal un recordari continuat per evitar aquesta passivitat, desconeixement o, diguem-ho planerament, ‘passotisme’ dels obrers, i surt a la llum la falta de professionalitat i l’*amateurisme*, malgrat les bones intencions que hi puguin haver rera.

El bisbe Taverner sabedor d’aquesta crisi de reclutament i dels rebuigs, els reuní i pretingué posar-hi fi, tractant d’evitar-los, sense posar-hi cap compensació (llavors, el rector ha d’actuar en solitari, i cubrir les places vacants).²⁹³⁴ Una conjuntura que només es donava a les parròquies gironines. A Cogolls, el 1595, el bisbe mana al rector i preveres que, en una llengua del cementiri de l’església, “sots pena de X lliures, tinguen interdit personal tots los qui en dita església seran elegits per algun offici o càrrec de la esglesya y no voldrà acceptar aquell y nol acceptarà dins vuit dies després de la elecció”.²⁹³⁵ El 1634 el bisbe obligava a Miquel Cabajeu, teixidor de lli, acceptar l’administració del ciri dels forasters de l’església del monestir d’Amer. El bisbe Pasqual també penalitzava, en la visita a Sant Martí Sescorts de 1687, els obrers, pabordres o administradors que no en volguessin formar part. De manera general també ho digué en diferents parròquies, sobretot en la visita de 1610: a La Pinya, Sant Joan de Balbs, Sant Esteve de Bas, Cogolls o Sant Andreu del Coll, on s’insisteix en aquest tema,

“es mana que totes les persones qui seran elegides en càrrecs y officis de obres, pabordres y bassiners tant de la present yglésia [de La Pinya] com dels Balbs, accepten lo dit càrrec dins vuyt dies pròxim del dia de la elecció y nominació en avant comptadors, y assò a pena de entredit personal, manant al rector, a pena de 5 lliures que, passat dit termini, recusant de acceptar dits càrrecs, los serve entredits, y si perseveran, ne avise a sa Senyoria per a que se puga publicar per excomunicats”.²⁹³⁶

²⁹³¹. AEV, 1228, St Romà de Sau, 1755, f. 166v-167r.

²⁹³². ADG, P-96, Cogolls, 1637, f. 41r.

²⁹³³. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 648v.

²⁹³⁴. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 192: “146. Com hajam algunas vegadas experimentat que en no ser lo pàrroco tot lo que volan los administradors, pabordres y baciners, luego los diuhen que no volan ser més pabordres, fins a deixar-los las claus y los ministeris a què han estat nomenats, lo declaram que estas accions són totalment indignas de bons christians, y sumament contràrias al bé de las iglésia: per lo que exortam, y en son cas manam a tots y qualsevols que han estat llegítimament nomenats obrers y administradors de confrarias que, per estas causas, no deixen las administracions, sinó que acudan a nos per examinar si lo curat proceheix en lo que demana ab fonament y rahó, o bé al contrari, si és cosa fora de rahó y justícia, per donari la deguda providència, y deuhen advertir que en est món ningú és necessari, y que Déu no està lligat de medis, y que si alguns deixan las administracions que no faltaran altres que las pendran y que las serviran millor que los que així las deixan, lo esperit dels quals per lo regular és cabilló y poch piadós”.

²⁹³⁵. ADG, P-73, Cogolls, 1595, f. 405r.

²⁹³⁶. ADG, P-81, La Pinya, 1610, p. 25r.

-Manlleus i préstecs

L'actuació financera de les obreries envers a particulars i col·lectius és d'una extraordinària importància, i alhora, d'una gran delicadesa i fragilitat. Les obreries apareixen com a bancs, on es comercia amb el diner, que sense ser-ne aquesta la seva funció original i al costat de desenvolupar llurs tasques habituals, incrementen i despleguen una segona i nova funció, clau i vital per a molts: la del préstec sistemàtic i generalitzat entre la comunitat pagesa. És una activitat, però, ben vista i acceptada per les autoritats eclesiàstiques locals i episcopals, sempre que gaudís de la seva autorització, i fossin casos extraordinaris, a retornar a curt termini. És sabut que l'Església prohibia el préstec amb usura, per això actuarà com a prestamista amagada; els interessos, baixos o alts que podia cobrar no apareixen mai indicats (si no és en els censals, és clar). Onofre de Reart, el 1617, en els seus manaments generals, clarament ho especificava: “si saben quey hage usurers, llogrers que venen a fiar més del ques ves de comptat, o empenyorant, no comptant los fruys en la sort principal [exceptant los casos permesos de dret], o dexant dinés en guany”.²⁹³⁷

Hem trobat diferents nivells de manlleus i préstecs, que agrupem en tres blocs: entre institucions de caràcter religiós, d'obrerries a confraries o bacins i viceversa; entre una d'aquestes institucions religioses i una de laica o civil, la universitat o el municipi; i el més generalitzat, encara que el menys reflectit i difícil de resseguir, és el de préstec a particulars, amb una estipulació oral, que, tal com ha estudiat Maria M. Rocha per a Lisboa entre 1770 i 1830, s'ha d'incloure dins el denominat 'crèdit no formal'.²⁹³⁸ Ara per ara no hem documentat ni un sol cas invers, en què un o diversos particulars deixessin diners en préstec a les obreries, això no vol dir que s'hagi de descartar aquesta possibilitat.

Hem d'esmentar les notícies que demostren un trinomi correlatiu entre deutes, pobresa i treballs a realitzar, i simptomàticament a les parròquies gironines a la segona meitat del segle XVII i a les vigatanes del XVIII. Els obrers es troben impossibilitats de portar a terme els manaments episcopals, emprendre obres de categoria o proseguir-ne de començades per estar, literalment, endeutats i amb números vermells, sense arribar mai a una situació límit d'embargament o confiscació de béns o fruits (com es donaria en els beneficiats) però sí de bancarrota o de fallida. Creiem que aquests són els termes justos per definir i qualificar aquestes situacions anormals: el bisbe, després d'analitzar l'estat financer i posar els comptes al descobert, s'adona que l'obrerria està insolvent i que no disposa de liquidesa. Moltes d'elles arribarien a la suspensió de

²⁹³⁷. ADG, P-85, 1617, Manaments generals d'Onofre de Reart.

²⁹³⁸. ROCHA, María M., “‘Entre nosaltres n’hi ha prou ab la paraula’: les xarxes de crèdit no formal des d’una perspectiva històrica”, *Recerques*, 39 (1999), p. 171-180.

pagaments, sense poder garantir el culte ordinari, fet que evidencia la inestabilitat d'aquestes institucions. Amb tot, costa de creure que una obreria depengués d'aquests deutes, i als reclams continuats. No sabem les al·legacions dels deutors a l'hora d'endarrerir i allargar els pagaments.

· *Manlleus a particulars*

Les primeres visites vigatanes de Pedro Jaime prenen un caràcter personal i únic en els esments de manlleus i préstecs de les obreries a particulars, entesos com a inculpacions; per al contrari, en les visites gironines no apareix ni un sol nom, sinó fins al segon decenni del segle XVII. El bisbe, sempre que sigui possible, indicarà els obrers que han sostret diners per comprar objectes en nom de les obreries o per benefici propi i negocis particulars, i encara no ho han justificat o no els han retornat, per tal d'anunciar-lo públicament i avergonir-lo. En les visites de 1589 hi ha un veritable escrutini, investigació i pressió a fons entre els obrers; llavors comencen les delacions com a resposta immediata i sorgeixen un reguitzell de noms. Aquests interrogatoris posen de manifest que la confiança i la reputació individual és bàsica per a realitzar un crèdit no formal, punt on rau la seva fragilitat. Al mateix temps es dona un gran salt entre l'anonimat del tracte oral i la seva descoberta pública. A Santa Maria de Corcó van “*interrogavit in juramento* los obrés, Joan Novelles y Pere Bertrana si saben que algunes persones deguen al bací de la obra y de las ànimas”,²⁹³⁹ i digueren que Segimon Campàs, obrer precedent a ells, devia al bací de les ànimes 5 lliures de pa, segons constava en un albarà signat per ell mateix el juny de 1588; el bisbe n'obligà la restitució immediata. També en Pere Feu, pagès, devia al mateix bací 20 sous i en Pere Arcarons, obrer, havia de pagar uns diners que el seu pare, Pere Cortada, com a antic obrer, devia a les ànimes, per això “provehí que lo rector o vicari lo prenga de jurament quant és lo que son pare y devia al bací de las ànimes y allò pague dins un mes”.²⁹⁴⁰ A Sant Martí Sescorts es continuà amb una fórmula idèntica:

“*Et interrogati cum juramento* dit rector y obres y vicari si fa bé ni an aoit dir que algú o alguns degan alguna cosa al basí de les ànimes ni de la obra per qualsevol rahó ni causa, digueren quen Joan Llac, pagès de dita parròchia, deu al bací de les ànimes set liures per les quals lo tenen ya excomunicat perquè Pere Ponsic ne tenia fer debitori als obrers y lo dit Llac, com a obrer, les avia rebudes de dit Ponsic com consta per àpoca en poder de m^o Taravall, notari de Manlleu, y de altra part deu dit Llac tres liures al bací de la obra, que desí a Nostra Senyora de Agost, lo dit Llac pague les dites tres liures sots pena de excomunicació maior. Item digué que Gaspar Llafrenca y Gaspar Costa, obrers que foren tres anys a, deuen vuit lliures al bací de la obra o de les ànimes, de rector, de un ciri que veneren de la capella de Nostra Senyora de Vilanova de dita parròchia. Provehí y manà que lo dit Gaspar Lafrenca don compte de tota sa administració als obres que vuy són y pagades dites vuit liures y tot lo que constarà deuren, de qui a Nostra Senyora de agost, sots pena de excomunicació y trenta sous aplicadors a la obra si són de la obra, y a les ànimes si són de les ànimes, y digueren que no saben que altri dega cosa alguna”.²⁹⁴¹

²⁹³⁹. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216r.

²⁹⁴⁰. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216v.

²⁹⁴¹. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210r-v.

En la visita de l'any següent, encara no havia pagat les 7 i 3 lliures que devia, “per tant, dit senyor visitador proveeix que dit Joan Llach sie denunciati y declarar ésser incidat en la dita excommunicació major, com ab lo present lo declaram y denunciám per excommunicat de la qual no sia absolt [fins] que no age pagades dites deu lliures barceloneses se ha retingudes de dits bacins”,²⁹⁴² en la visita de 1591 ja deixa d'esmentar-se, suposant que ja havia pagat. A Sant Romà de Sau es mana a Jaume Albareda, Jaume Casasses, Jaume Vila (moliner), Miquel Castell, Cristòfol Puig i Àngela Manges que paguin tot el deuen a l'obreria i bací de les ànimes, “manant al venerable rector que, si passat dit termini no auran pagat, los foragite de la yglésia y los publique per tal com nos ne per les hores los declaram publicaran y denunciám”.²⁹⁴³ Aquest cas també delata el grau i precisió en el coneixement que podien arribar a tenir els bisbes, i no només dels deutors. Si en aquestes dues parròquies s'obtingueren bons resultats, no costa massa imaginar com hauria estat a les demés. També cal pensar en un elevat 'frau encobert' entre els mateixos obrers, veïns o rectors.

En les visites vigatanes, en posterioritat a les realitzades personalment per Pedro Jaime, es perd (no definitivament) la constància dels deutors: és difícil saber on comença i acaba el més pur, dur i injustificable formulisme dels interrogatoris. El 1595, es repeteix sense més, a totes les parròquies, una forma establerta i prescrita: prenem l'exemple de Vilanova de Sau on es “provehí que los obres de dita parròchia, dins sis mesos, faran pagar tots los qui deuran al bassí de les ànimes y de la obra”,²⁹⁴⁴ i s'assemblen als manaments gironins coetanis, per exemple de Sant Iscle de Colltort, on es “mana a qualsevol persona que degue y tingue dinés dels bassins de la obra, de les ànimes de purgatori i altres bassins de dita església que, de assí y per lo mes de agost pròxim, hagen de haver pagats y restituïts a dits bassins”.²⁹⁴⁵ A mesura entrem en el segle XVII deixen d'enumerar-se els particulars prestamistes, i s'engloba tot en un, com a Tavertet, on mana donar i passar comptes als “administradors de qualsevol administració de dita església que deguin a l'església, dins deu dies havent acabada llur càrrec, en presència del rector”²⁹⁴⁶ o “tots els deuen als bacins de dites esglésies, de Sant Joan [de Fàbregues], de Sant Miquel [de Rupit] i de [Sant Llorenç] Dosmunts, paguin el que deuen”.²⁹⁴⁷

Esporàdicament s'esmenten alguns deutes individualitzats. En la visita de 1612 a Rupit n'hi hagué quatre: en Joan Roquer i un tal Donada devien cada un 2 lliures 10 sous a l'obra, i en

²⁹⁴². AEV, 1209/1, St Martí Martí Sescorts, 1591, f. 291r.

²⁹⁴³. AEV, 1209/2, St Romà de Sau, 1591, f. 81v.

²⁹⁴⁴. AEV, 1210/2, Vilanova de Sau, 1595, f. 21r.

²⁹⁴⁵. ADG, P-73, St Iscle de Colltort, 1595, f. 406v.

²⁹⁴⁶. AEV, 1210/5, Tavertet, 1599, f. 173r.

²⁹⁴⁷. AEV, 1211/3, St Joan de Fàbregues, 1604, f. 82r.

Miquel Quatrecases i en Grau Rovellat 2 lliures al bací de les ànimes, i que sumaven 8 lliures 20 sous; a Sant Julià de Cabrera devien a l'obra en Miquel Caselles (3 lliures), en Miquel Ayats (2 lliures, 4 sous 2 diners), en Joan Masallera (1 lliura 10 sous), en Pere Coll (18 sous 6 diners), en Antic sitjar (10 sous) i en Joan Campanar (18 sous); el 1613, hi havia un nou deutor, en Miquel Masallera (3 lliures 3 sous); i a Sant Pere de Falgars, s'instava als obrers "que fassan diligència en cobrar en particular lo que deu Antoni Bosch, habitant en la parròquia de Sant Esteve de Bas y altres anomenats ab hu memorial de dits deutors".²⁹⁴⁸ A Sant Cristòfol de les Planes, el 1615, el visitador demana a Duran Pàmias, bracer, que tornés els diners que havia manllevat del bací de les Ànimes i el 1626, es confirma un deute en què es manava als hereus de "Miquel Vedruna y de Bartomeu Llober, pagesos que, dins dos mesos, hayan de pagar a la obra de la present isglésia set lliures, salvat dret de compte que feren bones per m^o Carcerer, prevere, per també ne devia dit Carcerer a la obra".²⁹⁴⁹ A Sant Privat de Bas, el 1619, als obrers sortints, Gabriel Corominola, Antoni Pijoan i Miquel Ferrarons se'ls exigeix "haver llevat tot lo que és degut a la obra y caygut en llur any".²⁹⁵⁰ A Falgars, el 1633, es té constància dels deutoris de Miquel Pujalreu, que són reclamats. A Sant Romà de Sau, el 1625, es mana publicar un memorial amb tots els deutors i excomunicats. A Sant Joan de Fàbregues, el 1640, sense arribar mai a precisar els noms, el bisbe té constància que algunes "persones de dita parròquia deuen a las administracions de dita iglésia, y alguns d'ells *notables*, en gran dany de llurs consciències y de ditas iglésias".²⁹⁵¹ El 1680, es demana a Ramon Masegur de Sant Privat de Bas que retorni els diners dels bacins de les Ànimes i del Roser. I el 1696 trobem que es reclamen diners a la visita de Sant Miquel de Pineda,

"visitant dit senyor Visitador General la sufragània de dita parròquia [de Sant Iscle de Colltort] ha trobat que lo senyor rector y obres o pabordes foren agruats en lo preu de propietat de setanta lliuras (salvats drets), poch més o menos, y se ha trobat que de ells los depositarà Sebastià Sala y Oliveras de Sant Feliu de Pallerols, amb fermaça de Gerònim Bosch, habitant en la parròquia de Sant Feliu de Pallerols, perçò se li mana que dins dos mesos des del die de la publicació de la present visita entregue ditas quantitats anal senyor rector y obrers de dita isglésia, pena de trenta lliuras moneda barcelonesa y en subsidi de excomunicació major, o bé justifique dins dit temps las rahons perquè no deu pagar".²⁹⁵²

La seva irregularitat i discontinuïtat (gairebé per atzar) i el mètode i estil emprat (tan lacònic i insubstancial) no sembla obeir a cap ordre ni llei, i més aviat respon a una mena de simple recordatori. En els moments de necessitat i urgència dels retorns, es farà servir un llenguatge més directe; els verbs i formes emprades (de manera imperativa o més persuasiva), poden ser

²⁹⁴⁸. AEV, 1213/2, Falgars, 1618, f. 81r.

²⁹⁴⁹. ADG, P-89, Les Planes, 1626, f. 124r.

²⁹⁵⁰. ADG, P-86, St Privat de Bas, 1619, f. 45v.

²⁹⁵¹. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 80r.

²⁹⁵². ADG, P-110, St Iscle de Colltort, 1696, f. 448r.

més o menys indicatius: ‘manar’ i ‘proveir’ són els més emprats, però també ‘exhortar’ i ‘pregar’. Així és feu a Sant Julià de Cabrera, el 1640:

“Item exhortam y pregam als obres de dita iglésia de Sant Julià, y de Nostra Senyora de Cabrera, vajan continuant la cobrança de lo ques deu a qualsevol de ditas iglésias, atès que resultarà en gran servey de Déu y de la iglésia y descàrrec de las conuinències dels qui deuen a quiscuna de ditas iglésias respectivament”.²⁹⁵³

Les denúncies per l’incompliment dels retorns, malgrat la seva aparença, són ineficients i inútils, ja poc o mai s’arriben a consumir; hem localitzat un sol individu excomunicat per aquest fet, que no pot ser significatiu de cap manera ni comparable als demés casos. Sense arribar a l’excomunió total, pot aplicar-se l’exclusió dels oficis a l’església, tal com successí a Sant Esteve de Bas, Joanetes, sempre “que passat dit termini se farà lo contrari, *evitant aquells de la yglésia*”;²⁹⁵⁴ i a La Pinya:

“Item com los parochians de la present paròchia fassan certas mesuras de blat a la obra de dita iglésia y aja molts de aquells que no pagan y altres que no volen pagar: perçò, sa Il·lustríssima Señoria mana a totes les persones que fan dits cens y dehuen, y als que recusan pagar-los que, dins un mes pròxim després de la present visita, en pena de vint sous applicadors a dit obra y de entredit personal, lo qual irremissiblement dega guardar dit rector y evitar las personas ques sabrà que deuran y no haurant pagat dins dit termini y a la qui deffugiran pagar, *evitant-les dels divinos officis* fins y atant que ajan satisfet a fi que la obra pugua ajudar-se per les coses a què està obligada”.²⁹⁵⁵

En les visites 1609, 1610, 1612 i 1615, coincidents a ambdós bisbat, s’emfasitza la combinació d’excomunió i deutors: a Sant Joan de Fàbregues, tots els deutors dels bacins i aniversaris “que dins sis dies ho denunciïn al rector de dita iglésia y als obres, a pena de excomunicació y de tres lliures, y denunciat queu hajan dins un mes ho paguen y si passat dit termini no haurà pagat lo rector de dita iglésia los denuncie per excomunicats y sien executats per la pena”;²⁹⁵⁶ a Vilanova de Sau, mana “que los hobrès cobren dintre 3 mesos los deutas de la iglésia, sots pena de excomunicació, donant facultat al rector de declarar-los per excomunicats a pes de tres monicions si seran resmerços en exigir y axí matex als deutes si seran renitents en pagar”,²⁹⁵⁷ a Sant Privat de Bas, tots els que devien l’ordi i civada a la sagristia paguessin dins tres mesos “y passat dit termini se’ls pose entredit personal, y si perseveraran, ne avisen a sa Senyoria per a que se pogan declarar excomunicats manant al rector, a pena de 5 lliures que passat dit termini y fent-se lo contrari los serve entredits”;²⁹⁵⁸ a Sant Feliu de Pallerols es nomena al rector Cols s’encarregui dels deutes, “a pena de excomunió major lo servie y guarde entredits, y si

²⁹⁵³. AEV, 1218/3, St Julià de Cabrera, 1640, f. 81v.

²⁹⁵⁴. ADG, P-81, Joanetes, 1610, f. 22r.

²⁹⁵⁵. ADG, P-106, La Pinya, 1680, 121r-v.

²⁹⁵⁶. AEV, 1211/7, St Joan de Fàbregues, 1609, f. 42r.

²⁹⁵⁷. AEV, 1211/7, Vilanova de Sau, 1609, f. 35r.

²⁹⁵⁸. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, f. 23v.

perseveraran ne avise a sa Santíssima per a què los puga declarar y publicar excomunicats”.²⁹⁵⁹ A Falgars i Sant Joan de Fàbregues queda clar que els que no pagaven “lo qual termini passat sinó hauran satisfet ab llur obligació lo rector de dita yglésia los publique per excomunicats fins a que hagen pagat lo que dehuen cada qual de ells a ditas cosas pias”.²⁹⁶⁰ I a Sant Romà de Sau, Tavertet, Vilanova de Sau i a La Vola,

“foren trobats ben assentats los comptes y lo demás de dits llibres y provehí que lo rector y obres de dita iglésia, a pena de excomunicació y de tres lliuras barceloneses, aporten a nostre Senyoria Reverendíssima o algun vicari general, los albarans que les perssones les quals deuen als bacins de la yglésia predita los tenen fets de les quantitats [que] deuen a dits bacins, y axí mateix se mana als predits rector y obres que aporten lo acte que lo honorable Berthomeu Güell pagès de dita parròquia té fet de tot lo que deu a la obra de dita yglésia pera que sia provehit de remey convenient, y assò se’ls mana quen cumplen dins lo termini de sis dias sots la demunt dita pena”.²⁹⁶¹

A Joanetes (1617) i Cogolls (1618), tots els deutors, tan antics obrers o baciners com particulars, són entredits mentre no paguin; una situació que es repetiria a finals del segle XVII, a Sant Esteve de Bas i a Sant Cristòfol de les Planes, es diu que en dos mesos “pugan ésser declarats per excomunicació los qui no obehiran la present mandata se mana als obrers de la present iglésia, sots las mateixas penas que seguiran, los noms de dits deutors y finits dins dos mesos avisan a dits visitadors del que no auran pagat”.²⁹⁶² A jutjar per les contínues i reiteratives referències als deutes i els seus resultats llastimosos i decebedors, creiem que existia una inèrcia, circuit o muntatge, tal vegada, que formava part de les mateixes institucions. Una possible resposta seria que els deutes foren pagats entre una i altra visita, però, alhora, se n’anaven generant de nous. Eva Serra ha parlat d’un endeutament pagès originalment estructural (en el que hi intervenen multitud de factors: les morts imprevistes –la minoria d’edat i la viduitat–, la renovació de les eines, les males collites, les necessitats col·lectives o antifeudals, les talles i impostos, manteniment de tropes, etc), que encara està per estudiar (i que des de les visites hi fem una contribució).²⁹⁶³ Es passa d’un endeutament extraordinari i excepcional a crònic, permanent i ordinari. Creiem que l’endeutament pagès, individual o particular, condueix a aquesta situació a les institucions públiques, les obreries i les universitats.

Les mesures adoptades, primer enèrgiques i intransigents, després suaus i dubtoses, evolucionen i es transformen segons les parròquies i necessitats del temps. El bisbe empenirà diferents actuacions: primer, nomenarà una persona que tingui autoritat moral i legal i pes específic per

²⁹⁵⁹. ADG, P-81, St Feliu de Pallerols, 1610, f. 18v.

²⁹⁶⁰. AEV, 1213/1, St Joan de Fàbregues, 1615, f. 20r-v.

²⁹⁶¹. AEV, 1215/1, La Vola, 1615, f. 2v.

²⁹⁶². ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 561v.

²⁹⁶³. SERRA, E., “Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVII”, dins AA.DD., *Terra, treballs i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona: Ed. Crítica, 1986, p. 214-246.

reclamar i exigir els deutes i anar al darrera de cada deutor. Si és una persona laica caldrà recórrer a persones alienes a la parròquia, procuradors, representants, auditors, síndics o gestors de les obreries i confraries per fer reals i efectives les reclamacions als morosos, un autèntic ‘home del frac’ de l’època (a Barcelona, el bisbe López de Aguirre, el 1751, pren una decisió semblant després de comprovar el rebombori dels comptes i arxius barcelonins: “*Edicto Del Ilmo. D. Manuel López de Aguirre, obispo de Barcelona, sobre el nombramiento de Auditor y Juez de testamentos y Causas Pias*”);²⁹⁶⁴ i si és un clergue, serà el rector que podrà excomunicar-los, prohibir-los l’entrada a l’església o excloure’ls de la comunitat parroquial. La segona actuació serà l’expedició de tota mena de fulls reclamatoris, recursos, protestes, àpoques, rebuts i albarans. Són els anys en què es comença a engegar la ‘burocràcia parroquial’; de fet, començar aquest procés no és una tasca senzilla ni breu de resoldre, sinó que requereix un aprenentatge, rodatge i experiència que molts rectors i obrers no poden d’assumir. De fet, l’expedició de totes aquestes reclamacions només serà possible si existeix una comptabilitat que li sigui corresponent. A Sant Martí Sacalm, el 1783, aquesta excessiva vigilància i reconeixement no comportà més que ‘paper mullat’:

“3. Per quan alguns administradors de la confraria del Roser se han subvingut en sas necessitats de las limosnas que a obs de dita confraria han arreplegat, deixant notat dins la caixa las quantitats que quedan devent, lo que fins vuy se’ls ha tolerat, esperant y confiant que tindrian cuydado en complir y satisfacer sos deutes; vehent emperò que la omissió y descuyt en satisfacer se va aumentat, y que en la referida caixa se encuentran papers o vales de esta part ja de molts anys; a fi, pues, de obviar y corretjir estas omissions y descuyts, manam al Reverent Rector y administradors actuals que sollicitian lo cumpliment de dita obligacions, y que en cas de una temerària o perillós negligència, lo Reverent Rector donia part al ordinari. Més manam al Reverent Rector que, en avant, no admètia vale de algun administrador, a no ésser en cas que lo altre administrador se firmia com a fermança, que tant los dos obligats a satisfacer dins breu temps no exposant ni perjudicant a la dita confraria”.²⁹⁶⁵

Els nomenaments de procuradors els trobarem en unes poques parròquies. En el segle XVII, a Sant Miquel d’Amer, Sant Martí de Querós i Sant Martí Sacalm se l’anomena ‘auditor’; a Vilanova de Sau per realitzar un decret, el rector hagué de defensar-lo ‘per mà de justícia oposant-se a la causa’; a Sant Privat de Bas “mana als obres que fassan las degudes diligències, etiam si és menester seguir lo discurs de la justícia, dins dos mesos pròxims, en exhigir y cobrar los census y rendes de la causa pia de la charitat de la present església”;²⁹⁶⁶ a Sant Romà de Sau “ha provehit y manat que tots los que deuen a qualsevol administració de dita isglésia ajan pagat per tot lo mes de agost més propvinent altrament se’ls faran despesas a instància del procurador fiscal”;²⁹⁶⁷ i a Sant Esteve de Bas

²⁹⁶⁴. BC, Fullets Bonsoms, núm. 1030.

²⁹⁶⁵. AEV, 1283, St Martí Sacalm, 1783, f. 57r.

²⁹⁶⁶. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 89v.

²⁹⁶⁷. AEV, 1218/1, St Romà de Sau, 1629, f. 57r.

“mana als obrers de dita yglésia que, dins quinze dias pròxims, ab degut effecte, fassan nomenar y tingan un procurador per a exigir y demanar los dèbits de la obra y ànimes, donant-los lo salari bencuist attès que dita obra té moltes rendes las quals se aniren perdent per negligència dels dits obrers, y assò cumplen y fassan sots pena de entredit personal, manant al sacristà a pena de 10 lliures que passat lo termini y fent-se lo contrari serve aquells entredits y els evite de la yglésia”.²⁹⁶⁸

I ja no serà fins al segle XVIII que n'apareixen de nous, sense connexió entre ells i amb altres parròquies, i sense dedicació exclusiva o professional: a Les Preses (el prevere Josep Pinós, com a procurador de les rendes parroquials, ha deixat d'acomplir la seva tasca)²⁹⁶⁹ i a Sant Martí Sacalm es nomena un procurador per cobrar les rendes de la capella d'El Far, que ascendien a més de 100 lliures.²⁹⁷⁰ Hi ha, però, un agreujament i perversió d'aquests personatges, suposem a resultes de la perpetuació i eventualitat dels seus càrrecs, que perden el vertader sentit i voluntat de la seva creació. A Sant Vicenç de Susqueda, el 1760 ho veiem:

“Primeramente mandamos al obrero de la presente parroquial yglésia comparezca en presencia del Reverendo Rector a dar las quantas de todo el tiempo de su administración, hasta al año 1759 inclusive, procurando cobrar todas las pensiones que se deven y en caso nezesario se nombrará con aprobación de Reverendo Rector, un procurador para la cobranza”.²⁹⁷¹

A la tercera dècada del segle XVIII s'indica, primer, com a Sant Romà i Vilanova de Sau, que “ni los obrers ni altres administradors *retingan* en poder diner de la obra ni administracions”,²⁹⁷² i, segon, els diners que falten tornar, significant que el visitador (o secretari) s'encarregava de contrastar els comptes de la parròquia, de tots els llibres, on també apareixien els noms dels inculpats. Això es donà en la visita de 1723 a Pruit, “havent trobat que alguns deuen a las

²⁹⁶⁸. ADG, P-81, St Esteve de Bas, 1610, f. 21r.

²⁹⁶⁹. ADG, P-123, Les Preses, 1737, f. 124v.: “Item mana dit señor visitador general a tots los qui són estats procuradors de las referidas rendas, donen comptes an al reverent rector y demás preberes de tot lo que hauran cobrat y pagat baix la mateixa pena de vint y sinch lliures y com lo reverent Joseph Pinós, prebere y resident de la present yglésia, haje estat procurador de las referidas rendas molts anys, y no haje encara donat comptes del que ha cobrat y pagat en los anys de sa procura, y com esta omició puga ésser en gran dany de tots los residents, dels mateixos deutors, y en gran càrrech de la consciència de dit Reverent Joseph Pinós; perçò, ab lo present, mana dit señor visitador general al predit reverent Joseph Pinós, que, dins dos mesos en pena de cinquanta lliures aplicadoras a la obra de la present iglesia y pagadoras de sos béns propis que done comptes del cobrat y pagat en tots los anys de sa procura y per ohir y difinir los comptes de ell assistirà lo reverent Rector per sa part y per part dels demás residents y per part de dit reverent Joseph Pinós, assisitirà altre elegidor de sa voluntat”.

²⁹⁷⁰. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1749, f. 746r.: “3. Pera donar cumpliment a la provisió de número quart de la citada visita immediata nos diu lo Reverent Rector que se ha ja constituhit procurador a fi y a effecte de posar en lo estar degut la renda de la capella de Nostra Senyora d'El Far, y la cobrança de ella. Per lo que manam se ínstia, ab tota efficàcia y medis necessaris fins a posar-se tot en clar; y en especial lo partir de las 100 lliures de que se fa menció en dita provisió que foren deposadas en Rupit, y per est partit vejàs lo procurador ab lo Senyor Vicari General; si per no ser fet lo depòsit en arxiu tota, se podrian envestir los que feyan antes lo censal, com a no feta la quitació modo quo; y demanar a ells las pensions y capital corresponent: vejanse també altres dos partits que se troban notats en lo llevador de depòsits axí mateix executats; y no se nota resmersi si tal vegada se haurà de executar lo mateix”.

²⁹⁷¹. AEV, 1231, St Vicenç de Susqueda, 1760, f. 118r-v.

²⁹⁷². AEV, 1224, St Romà de Sau, 1723, f. 304v-305r.

administracions que ha tingut de la iglésia, manam al rector recòrria los llibres de ellas, y veja qui són, y quant deuen y los amoneste que dins dos mesos paguen, y quan no ho fassan nos ne done avís”.²⁹⁷³ El 1726 a Sant Martí de Querós, manava “al rector y obrers ínstian la cobranza de las 33 lliures 4 sous que se fa menció en la visita de 24 de novembre de 1704 provisió 3”,²⁹⁷⁴ i a Sant Martí Sacalm, on es refereix a un desfalc de 130-140 lliures i continua amb un deute d’un particular: “manam a Miquel Noguer de Campllabó, pena de pagar-ho doblat, tòrnia a la administració del Roser las 11 lliures que, a 2 de mars 1725, li manllavà per pagar la discreció, y així mateix pague sis lliuras quede a la de Sant Isidre dins dos mesos”.²⁹⁷⁵

En aquests anys s’han encetat una nova tanda de reclamacions individualitzades, i els llibres d’obra i de les confraries ho expliciten correctament. A Sant Vicenç de Susqueda, “avent quedat deutors al bací de Sant Sebastià Jaume Codina, pagès difunt, de 4 lliures 17 sous [i] 1 diner, manam a son fill y hereu Joan Codina pague la dita quantitat dins tres mesos”,²⁹⁷⁶ i a Pruit es mana als obrers que “íntian a Miquel Vilar pague las 12 lliures 8 sous, y Francisco Torrent 2 lliures 2 sous que deuen a la administració de Nostra Senyora del Carme desde [l’]any 1714”²⁹⁷⁷ A La Vola, els vells obrers Nasari Bracons i Joan Serra són requerits a instàncies del rector per haver deixat deutes endarrerits. També hem detectat un parell de manaments desautoritzant manlleus a particulars, que tindrien un efecte dissuasiu *a posteriori*, ja que no en trobarem més després d’aquesta data; les constitucions sinodals no en diuen res de tals prohibicions. A Sant Martí Sacalm es mana “al rector que, de aquí al devant, no permètia se tragan diners de la iglésia per gastos del termini de particulars”,²⁹⁷⁸ a Sant Martí de Querós, es mana als obrers que “íntian ab eficàcia als deutors, y en especial al hereu y possessor del mas Serra de Bronquera de dita parròquia per lo que està devent de cera a dita obra, y si és menester reconvinganlo per justícia”,²⁹⁷⁹ i a La Vola “còbrian de Sagimon Padella las dos lliuras vuyt sous que se li deixaren de la administració de Santa Magdalena”.²⁹⁸⁰ I ja no serà fins als últims anys de la divuitena centúria que reapareixen nous casos de deutors individualitzats: el 1799, a Sant Bartomeu Sesgorgues,

“Como resulta de las cuentas dadas por Francisco Subiranas, administrador de la obra de sufragánea que, desde el año 1792, es deudor a la administración de 36 libras 8 sueldos 6 dineros, sin embargo de haverle sido mandado años hace por nuestro vicario general que repusiese dicha cantidad, y que desde aquel año no se han vuelto a pasar las cuentas de su administración, mandamos que inmediatamente deposite en la caja de la obra de dicha yglesia la expresada cantidad y que, dentro el preciso término de un mes,

²⁹⁷³. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 285v.

²⁹⁷⁴. AEV, 1224, St Martí de Querós, 1726, f. 497v.

²⁹⁷⁵. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 500r.

²⁹⁷⁶. AEV, 1225, St Vicenç de Susqueda, 1734, f. 184r.

²⁹⁷⁷. AEV, 1225, Pruit, 1734, f. 190r.

²⁹⁷⁸. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 500r.

²⁹⁷⁹. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1746, f. 501v.

²⁹⁸⁰. AEV, 1223/1, La Vola, 1741, f. 280r.

*deva dar con toda exactitud al reverendo rector, las cuentas de los años que ha administrado la obra desde el de 1792 hasta el presente, pues de lo contrario pasaremos a privarle de la administración. Y la misma diligencia se practicará todos los años y se pondrá todo lo que restare a favor de la obra en una arca de dos llaves, de la que tendrá siempre una el reverendo rector”.*²⁹⁸¹

Al llarg dels segles XVII i XVIII, deixant de costat els exemples anteriorment esmentats, no es percep una evolució diàfana i clarificadora, en alça o a la baixa, de la desaparició o augment dels manlleus, sinó, tan sols, una transformació en el llenguatge i un viratge en la recerca de processos més eficients, tot i l'esgotament de les possibilitats. En les visites de 1646 i 1647 a les parròquies del Collsacabra, el visitador introdueix el mot 'ròssec' en les seves peticions, significat la falta del pagament d'uns diners deixats en un termini prèviament estipulat; ho trobem a La Vola, Sant Joan de Fàbregues i Sant Julià de Cabrera, on "ha provehit y manat a tots los qui deguan al bací de la obra de la iglesia, ànimas del purgatori y otras administracions de dita iglesia, y en dins un mes pròxim vinent, paguen tots los ròsechs".²⁹⁸² No només s'exigeixen els préstecs en metàl·lic, sinó també els que procedeixen de censos (a més de diners, cereals, cera i oli) o materials diversos (a Sant Joan de Fàbregues, el 1646, "se mana a todas las personas qui se auran aportada fusta, cals o altres cosas [h]o restituescan als obres de dits iglesia").²⁹⁸³ També s'amplia el catàleg dels tipus d'institucions prestamistes (i les corresponents persones): obra, confraries, pabordies, altres administracions i tota mena de bacins; fins i tot els gèneres (el 1687 s'empra la fórmula 'a totes i qualsevols persones, així homes com dones...', o bé, com a Vilanova de Sau, "per rahó de ser estats obrers, pabordes, pabordesas, administradors, o hajan haje comprat lo pa del bassí de las ànimas, o fan censo y rendas desta iglesia y sagristia, & paguen lo que estan devent").²⁹⁸⁴ El bisbe Dou, el 1671, a Sant Cristòfol de les Planes i a La Pinya,

"Item mana a todas las personas que fan aggressos, censos o altres càrrecs de blat, ordi o diners a la obra de la present iglesia o altres administracions o bacins que, sots la matexa pena de sinch lliuras y en subsidi de excomunicació major, dins dos mesos pròxims, paguen y satisfagan, y pagar y satisfacer ajan tot lo que per ells se trobarà degut a ditas administracions, ab cominació que passat dit termini vol que, ipso facto, incorregan en dita pena y sentència de excomunicació major".²⁹⁸⁵

Les visites del bisbe Pasqual inclouran un manament específic titulat 'deutes' per a totes les parròquies, així mateix en els seus manaments generals del 1685 ho recordava: "Item si sabeu algunas personas [que] degan a la iglesia o hagen donat mal compte de las cosas [que] han administrades";²⁹⁸⁶ en les seves últimes visites, del 1691, sense embuts, "manam al rector que

²⁹⁸¹. AEV, 1238/1, Tavertet, 1799, f. 138v.

²⁹⁸². AEV, 1218/4, St Julià de Cabrera, 1647, f. 92r.

²⁹⁸³. AEV, 1218/4, St Joan de Fàbregues, 1646, f. 71v.

²⁹⁸⁴. AEV, 1221, Vilanova de Sau, 1687, f. 611v.

²⁹⁸⁵. ADG, P-104, La Pinya, 1671, f. 25r.

²⁹⁸⁶. AEV, 1221, Manaments generals d'Antoni Pasqual, 1685, f. 3r.

publique la provisió 8 de deutes que comensa: ‘item manam a totas’ y acaba ‘a nostre àrbitre’ de la visita que férem en esta iglésia a 9 de juny de 1687’.²⁹⁸⁷ A Sant Vicenç de Susqueda i Sant Martí de Querós²⁹⁸⁸ incloïa tot el ventall de possibilitats:

“Mana a totas y qualsevols personas que estan devent a la obra desta iglésia, pensions de las set onzas de cera de cada any per quiscun dels mesos que fan al ciri pasqual, a la confraria de Nostra Senyora del Roser o a altres qualsevols emoluments que fan a la sagristia per la obligació de fer cremar la llàntia del Santíssim Sagrament, tocar campanas en los temporals y per rahó de ser estats obrers, pabordes, pabordessas, administradors y tenir obligació de pagar la dita cera o per altra qualsevol causa y rahó, paguen lo que estan devent y lo demás com en la visita de Roda pàg’.²⁹⁸⁹”

· *Manlleus entre institucions religioses i laiques*

A una escala menor, però de manera similar a les confraries i administracions, les obreries mantingueren bones relacions amb les autoritats civils del municipi, les universitats, i els seus caps visibles. Les universitats, com a representants laics de la col·lectivitat local, també es veien abocades a sol·licitar préstecs i manlleus a les obreries, en forma de diner, censals, objectes d’orfebreria o cera, fet que a la llarga comportaria un endeutament crònic. Les obreries cedien diners a les universitats per fer front als deutes acumulats deguts, clarament, a contribucions militars o allotjaments d’exèrcits, al cadastre i altres penalitzacions borbòniques. És evident que són situacions extraordinàries, provocades per unes conjuntures pre i post-bèl·liques molt precises: les de la dècada de 1655-1665, les de la dècada de 1690, les de 1716-1719 i les de 1736-1740 (com a Arbúcies),²⁹⁹⁰ i així successivament, degut als esdeveniments del segle XIX

²⁹⁸⁷. AEV, 1222, Tavertet, 1691, f. 466r.

²⁹⁸⁸. AEV, 1221, St Martí de Querós, 1687, f. 597r.: “Item ordenam y manam a totas y qualsevols personas que estan devent a la obra de esta iglésia, ciri pasqual, sagrestia, confraria de Nostra Senyora del Roser o altre qualsevol administració desta iglésia en diners, ordi, sègol o altres grans, pa de bassí de ànimas per rahó de ser estat obrers, pabordes, administradors, censualistas o per altra qualsevol causa y rahó y lo demás com en la visita de Roda pàg’”.

²⁹⁸⁹. AEV, 1221, St Vicenç de Susqueda, 1687, f. 593v.

²⁹⁹⁰. Miquel Borrell posa l’exemple del Comú d’Arbúcies, el 1716, que per pagar les quinzenades o donatius reials hagué de vendr’es la creu processional de plata de la parròquia per 312 lliures i manllevar 237 lliures que hi havia per adornar la relíquia de sant Desideri, i que en la visita pastoral de 1746 se’n fa menció explícita: “Haviendo reconocido su Ilustrísima en la visita que hizo de esta iglesia que la cruz parroquial es de inferior suerte y calidad y que no ha tenido efecto lo mandado en las dos penúltimas visitas de que el Bayle, regidores y vezinos de esta villa hizieron otra que correspondiesse a la que antes havia en la iglesia y de que se valieron para los ahogos del pueblo como tambien de porción de dinero que estava depositado. Haviendo su Ilustrísima echo cargo al actual bayle y regidores de ello y estos conferenciado con otras personas de representación del mismo pueblo reconocieron todos ellos su obligación y ofrecieron hazer reparto en tiempos señalados y para que esto produzca el devido deseado fin y se exoneren las conciencias gravadas mandó al rector y obreros insten una y muchas vezes sobre ello al bayle y regidores que son y en adelante fueren cumplan con lo tanto vezes mandado y de lo que fuese executado daran cuanta a su Ilustrísima para su inteligencia y en caso de retroceso para tomar las providencias convenientes”, ADG, P-128, Arbúcies, 1746, f. 131v.

(Trienni Liberal per exemple),²⁹⁹¹ aquests endeutaments han estat estudiats molt puntualment, per John H. Elliot, a nivell català,²⁹⁹² i per Pere Gifre a l'Empordà.²⁹⁹³

Els pocs casos de manlleus documentats a les visites pastorals (suposem que tan solament la punta de l'*iceberg*) corresponen a uns anys posteriors a la data d'emissió, just quan els bisbes reclamen el seu retorn o reducció, tement, raonablement, que aquests diners mai es tornarien a l'obra; no sabem, però, si es donaren amb efectivitat els retorns. Hem localitzat un parell d'exemples ben il·lustratius per comprar blat: a Ridaura, pel març de 1596, els obrers deixaren als cònsols uns diners que al cap de poques setmanes els serien retornats,²⁹⁹⁴ i a Sant Privat de Bas, el 9 de maig de 1651, degut a la mala collita i escassetat de blat, l'obreria i bacins els deixa diners.²⁹⁹⁵ A Sant Climent d'Amer, el 1658, hem vist que el bisbe va trobar a faltar una creu gran de plata que havia estat manlevada pels jurats d'Amer per pagar una contribució militar; el 1698, a Les Preses, el bisbe “mana als jurats de la present parròchia que, dins dos mesos pròxims vinents, restituecan al vací del Sant Sacrament las quantitats de diners que en estos anys passats de guerra prengueren de dit vací”²⁹⁹⁶ i a Joanetes es donava una situació similar,

“Mana dit senyor visitador per quant visitant la present iglésia se ha trobat que los jurats del present lloch, per redimir las vexsacions que en estos anys pasats de guerra los volian fer los francesos, se valgueren de diners de la obra de la present iglésia, quals fins vuy no an restituit a dita obra. Perçò, mana dit senyor visitador als dits jurats del present lloch que dits diners restituecan, dins lo termini de un mes prop vinent, sots pena de 5 lliures de béns propis, pagadoras y de entredit personal, qual dega observar lo rector en cas de contrafació”.²⁹⁹⁷

De fet, aquests casos són els únics que mostren una relació de dependència (econòmica) entre institucions religioses i civils, perquè en cap altre moment trobem ingerències o intrusions

²⁹⁹¹. PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 154.

²⁹⁹². ELLIOTT, J.H., *The Revolt of the Catalans. A Study in the Decline of Spain (1598-1640)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1963 [traduccions catalanes de 1966 i 1989].

²⁹⁹³. GIFRE, P., “Universitats endeutades...”; ÍD., “El govern. Jurisdicció i universitats a l'època moderna”, dins GIFRE, P. (coord.), *Història de l'Alt Empordà*, Girona: Diputació de Girona, p. 405-433.

²⁹⁹⁴. APR, *Libre de la obra comensat l'any 1593*, s.f.: “vuy a 30 de Marts 1596, lo senyor en Pere Roquer y Joan Mas de Colljoví, obres lo any present de 1596, dixaren de la bolsa de la caixa de la obra als honorables en Miquel Bagó y Miquel Bastons, cònsols de la present vila y terme de Ridaure lo dit any 1596, sinquanta quatre lliures per comprar blat per la comuna y assò ses fet ab voluntat dich de compta prometent quels tornaran en dita bolsa”.

²⁹⁹⁵. ACO, Notaria del Mallol, Pere Miquel Hospital, *Manuale*, 1651-1652 (157), [1651, maig, maig, 9], f. 81v.: “Joan Massegur, pagès de la parròquia de Sant Privat de Bas confessa que té agudas y rebudes del Reverent Hiacinto Calm, prevere y rector de Sant Privat, Onofre Ferrarons y de Miquel Puig y Verntallat, bassiners del bassí de Nostra Senyora del Roser de la parròquia de Sant Privat de Bas y de Joan Valentí y de Joan Riera, bassiners del bassí de les ànimes de dita parròquia, vuytanta lliures moneda barcelones, so és del bassí de Nostre Senyora del Roser 20 lliures y del bassí de les Ànimes 60 lliures, que totes juntes venan a fer la suma de dites 80 lliures, les quals li an dexades pera acudir a la necessitat que pateix la parròquia en rahó de blat, promet restituir dites vuytanta lliures de si lo dia o festa de Nostra Senyora de Agost primer vinent sens dilació”.

²⁹⁹⁶. ADG, P-110, Les Preses, 1698, f. 715r.; i més endavant es repeteix, lacònicament, que “lo comú ha de pagar la quantitat [que] constarà se prengueren del bassí de Sant Sacrament”.

²⁹⁹⁷. ADG, P-110, Joanetes, 1698, f. 714r.

en els afers de cada una. Manllevant les paraules de Joaquim M. Puigvert, “és convenient i urgent ampliar l’estudi de les relacions existents entre les obrieres parroquials i els municipis d’Antic Règim, amb l’anàlisi de l’endeutament comunitari local d’Antic Règim (considerant les despeses extraordinàries relacionades amb l’ampliació i decoració d’esglésies, així com el trasvasament de béns de les parròquies al municipi en moments d’eixutesa de les seves hisendes)”²⁹⁹⁸.

d. Altres administracions

No totes les esglésies i capelles d’una mateixa parròquia gaudien d’una obreria pròpiament dita, entesa com a tal, o denominada així en les visites pastorals. Al seu torn, quan l’obreria es veia incapacitada per assumir i respondre a massa responsabilitats, nomenava una sèrie de delegats, dits ‘baciners’ o ‘administradors’, assignats a uns altars, advocacions, bacins, administracions, esglésies o capelles, que complien tasques de recollida d’almoines i aplegues que entregaven a l’obreria, fins i tot n’assumien petites tasques de manteniment. El bisbe Taverner els tindrà en compte i els inclourà a les seves reformes.²⁹⁹⁹ Els diners procedents d’unes i altres no podien barrejar-se, sinó mantenir-se separats i saber-ne la procedència. Les visites de 1734 relacionen amb exactitud totes les administracions de les esglésies parroquials i capelles.

Diferents exemples ens acosten a aquesta realitat a voltes improvisada i canviant, variada i complexa. El bací de les Ànimes, present a totes les parròquies, disposava d’un recaptador o baciner nomenat per l’obra; el bisbe Taverner, el 1725, els adreçarà un parell de disposicions per considerar-se mig lladregots o pertorbadors.³⁰⁰⁰ El 1601, a Rupit existia un ‘sindicat’, idèntic en atribucions a una obreria; segons les paraules del visitador, s’ordenava als “síndichs de la vila

²⁹⁹⁸. PUIGVERT, J. M., *Església, territori...*, p. 157-159 i GIFRE, P., “Universitat endeutades...”, p. 53-7.

²⁹⁹⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 190: “Los administradors de las capella ahont no hi ha confrarias, donaran així mateix compte del que acaptaran, y se’ls farà definició en son Llibre, en que continuaran un inventari de tot lo que tindran per adorno del seu altar que deu estar conforme queda dit, y si queda reliquo, se depositarà, conforme se ha dit dels obrers, y altars”.

³⁰⁰⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 190-191: “144. Los baciners de la Ànimas cuydaran de acaptar per esta pia institució, y tot lo que reculliran, posaran en la caixa de las Ànimas, així com lo resulta del pa que se vendrà, per la trapa que en ella regularment hi ha per entrari lo diner, de la qual deu haveri dos claus diferents, la una, que tinga lo curat, y la altre los administradors, de modo que no se puga treure diner de dita caixa sens que concorren junts lo rector y obrers, a fi de distribuirse, si y conforme disposan Nostras Synodals, devent advertir los pabordre o baciners de las Ànimas que ells no són duenyos de repartir aquellas caritats a qui volen, sinó que estas se deuen convertir sy y conforme disposa la Synodal” i “145. No menos condemnan lo abús que havem experimentat moltes vegades que los baciners de la Ànimas no volen acaptar o bé traure de la iglésia los bacins quant lo rector no vol admètrer a la participació d’ell a algú, y fent, com és, tant detestable est abús, declaram que procehirem contra los que cometran semblant atentat ab tot lo rigor de dret, ohirem emperò ab tota benignitat als baciners quant ells tindran alguna queixa del pàrroco per rahó del bací de las Ànimas y distribució de las almoynas que en ell recullan”.

de Ropit, nomenats per provehir de tot lo necessari per les fonts y sacrari, se introdueren de nou en la capella de Sant Miquel, situada en la dita vila de Ropit, facen e cumplen tot lo que se conté en lo memorial lo ha dat lo rector de Sant Joan de Fàbregues”.³⁰⁰¹ Al Mallol, el 1606, es mana als administradors que “aporten los bassins ordinaris, com se a acostumat, los quals a fer de donar compte als obrers y bassines de la isglésia de Sant Privat [de Bas]”.³⁰⁰² Visitant La Vola, el 1615, el bisbe “manà al pagès qui té a son càrrec la obra de la capella del gloriós màrtir Sant Nazari”³⁰⁰³ doni compte al rector o visitador Alemany de l’obra de la capella. A Rupit, el 1620, hem localitzat un tragner i a Amer, el 1634, un teixidor de lli, com administradors dels ciris dels estrangers. A Sant Martí Sacalm, el 1629,

“Item seguint la disposició de la constitució Synodal segona novament inpresa, en lo títol de operaris, y ha manat an als administradors de la capella de Sant Pau que, sots pena de deu lliures pagadores de béns propis, dins quinze dies hajan donat compte del que fóra avuy auran rebut y gastat per rahó de dita administració, y lo que aurà sobrat ho deposen en lo depòsit de dita capella, lo qual compte donaran anal reverent rector y hobrers de dita isglésia parrochial, y axí matex faran tots los anys al cap de vuyt dies que auran acabat lo any de llur administració”.³⁰⁰⁴

A Tavertet, el 1636,

“per quant aserca de la administració de la capella dels Sants Ciprià y Corneli, edificada en la heretat de dit Novellas, hi ha qüestió de’n gran dany de laciment della. Per tant ha provehit y manat que, desta hora en avant, sien administradors de dita capella lo hereu de la casa del mas Novellas y altre dels obres de la isglésia parrochial, als quals toque cobrar les rendes della y fer las obras convenientes per son reparo y també ornaments per poder celebrar missa en dita capella sempre que convé en pena de 5 s per quiscu qui en esta parsió contradirà”.³⁰⁰⁵

A Sant Joan de Fàbregues, el 1640,

“Se dóna facultat y llicència al reverent rector y obres de dita parrochial que pugan anomenar dos personas de dita parròchia, aptes e idònies, las quals tingan cuidado en col·lectar las caritats dels devots de dita capella, y aquellas gastar en adornar y embellir dita capella, y portar un llibre de las entradas y exides per que en son lloch y temps donen legal compte del cobrat y gastat a dit reverent Rector y obres”.³⁰⁰⁶

De la mateixa manera passava amb la confraria dels fadrins de Sant Esteve de Bas, el 1700, en què els seus administradors se’ls obligava a presentar els comptes a l’obra i sagristia. El 1698 i 1717, sabem que Francesc Ferrer, d’Olot, era l’administrador o paborde de la capella de Sant Martí del Corb, i se’l requeria perquè “aporte bo y lleal compte de tot lo que se col·lectarà a favor y en nom de dita capella a fi que sempre que lo ordinari vulla veure, examinar y passa-li

³⁰⁰¹. AEV, 1211/1, St Joan de Fàbregues, 1601, f. 33r.

³⁰⁰². ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

³⁰⁰³. AEV, 1213/1, La Vola, 1615, f. 2v.

³⁰⁰⁴. AEV, 1218/1, St Martí Sacalm, 1629, f. 57r-v.

³⁰⁰⁵. AEV, 1218/2, Tavertet, 1636, f. 244r.

³⁰⁰⁶. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 79v-80r.

los comptes, estigan esto en bona disposició”.³⁰⁰⁷ De fet, en la majoria d’ocasions aquests prenen funcions només d’aplegadors, i per això se’ls remunera. Les capelles de Sant Roc i Sant Genís, dins el terme parroquial de Santa Maria de Corcó, el 1687, “una y altre corren a cuidado dels obrers y obra de la santa iglésia parroquial”.³⁰⁰⁸ Pel que fa a les obreries dels santuaris, sabem que estaven formades per persones de diferents parròquies: ens informa Narcís Camós que “es gobernada esta capilla [d’El Far] por cuatro obreros, que son de las parroquia de Sant Félix [de Pallerols], de Pruit, de San Juan de Fábregas y de San Martín Sacalm”;³⁰⁰⁹ a La Salut hi havia tres obrers de Sant Feliu de Pallerols i un de Pruit. Al seu torn, aquestes obreries o confraries nomenaven un administrador que tingués cura de la capella, però sabem que les relacions no sempre foren fàcils ni fluïdes: a Montdois, el 1691 l’obra havia nomenat a Miquel Serra, paraire de Rupit, i fou expulsat per falta a la seva residència i manutenció, o bé, el 1706, la confraria d’El Far, en reunió plena i solemne decidiren nomenar i acceptar a Gaspar Castellet, pagès i hereu del mas Castellet, de la parròquia de Sant Joan de Fàbregues, administrador i regidor del santuari.³⁰¹⁰

De manera paral·lela a les obreries i/o confraries, a les parròquies vigatanes més que les gironines, en acte de visita, el bisbe atorga un vot de confiança i favor als ‘parroquians’ i ‘habitants’, genèricament, i a persones concretes que, sense organitzar-se ni constituir-se formalment (ni en cap document), se’ls permetrà exercir certes responsabilitats temporals en assumptes eclesiàstics. Són els casos d’algunes esglésies sufragànies i capelles, on els marges d’actuació de l’obreria (i menys d’una administració) no estan clars ni ben definits. Això té els seus beneficis i perjudicis: per un costat, omplia d’orgull i satisfacció a aquells sectors de la feligresia que estaven descontents i no es veïen suficientment representats a les institucions parroquials i municipals, en tant que participaven activament en petites decisions, però per altre, la falta i grau d’acompliment de llurs realitzacions podia ser un obstacle i fre per considerar-los en properes ocasions. Fem-ne una relació i en veurem l’abast i significat: a Sant Bartomeu Sesgorgues, el 1609, que “los parroquians de dita iglésia tingan de elegir una persona la qual, en lo temps de las messas, reba y culla lo que los parroquians de dita sufragània acostumen de donar y pagar cada any per obs de captar oli per fer cremar la llàntia devant [del] Santíssim Sagrament”,³⁰¹¹ exculpant, primer, de pagar cinc sous a l’obra qui l’encengués, i, segon, estipulant, que si el rector se la trobava un dia sense llum, seria retirada; mentre que a Falgars, el 1615, “perquè tot frau y engany y suspició de ells sia llevat, ha provehit que, cada diumenge del any, lo qui té a son càrrec de aplegar les caritats del bací de la llàntia de Nostra Senyor y los de

³⁰⁰⁷. ADG, P-110, Les Preses, 1698, f. 62r.

³⁰⁰⁸. AEV, 1221, Corcó, 1687, f. 651r.

³⁰⁰⁹. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 376.

³⁰¹⁰. AEV, Notaria de Rupit, Antoni Mascaró, *Manual*, 1047 (1706), [1706, maig, 14], f. 84v-85v.

³⁰¹¹. AEV, 1211/7, St Bartomeu Sesgorgues, 1609, f. 401r.

més llànties de dita yglesia [...] tingan de fer aservitats se seran trobadas en dits bacins”.³⁰¹² En aquestes dues parròquies hem vist els riscos de la ‘participació lliure’ o ‘voluntària’. El 1687, per adequar els ornaments de Sant Llorenç Dosmunts i Sant Bartomeu Sesgorgues, i ampliar la sagristia de Sau, adreça el manament als obrers i habitants en general, de la mateixa manera que mana “als obrers y habitants cerca la capella de Sant Miquel, situada en lo districte desta parròquia [de Susqueda] que fassen dorar lo càlser y patena”.³⁰¹³ I el 1691, “amonestam i exortam en lo Senyor als obrers y parrochians de esta iglésia [de La Vola] que fassen un sacrari”,³⁰¹⁴ i a Pruit seran els mateixos en construir un retaule al Roser. El bisbe Antoni Pasqual canviarà el llenguatge emprat en la primera visita, el 1687, més laic (‘habitants’) a un de més religiós, a la segona, el 1691 (‘parroquians’ o ‘devots’). El 1700, a Rafel Llapart, pagès de Sant Feliu de Pallerols, se li encarregarà l’enrejolament de la capella de Santa Cecília, que pertany a Sant Miquel de Pineda. A Sant Llorenç Dosmunts, torna a insistir, sense èxit, en les visites de 1723, 1734 i 1741, que els habitants reuneixin els materials de construcció per ampliar-la o fer-la *ex novo*. Per arreglar la capella del Roser de Sant Llorenç Dosmunts, el 1775, “manam que si alguna persona té pretensió fundada que algun particular parroquià tinga obligació de fer dita obra, acúdia dins quinze dias antes nos o ante sa Santíssima Il·lustríssima per justificar aquellas”.³⁰¹⁵ El 1791, a Sant Martí Sescorts i la seva sufragània els manaments van dirigits al rector, obrers “*y demás a quienes corresponga*” o a “*quienes toque*”.

Les reunions i consells de les obreries, i també de les universitats, sense ser massa nombroses o contínues, molt sovint tenien lloc a l’interior de les esglésies i capelles (com també ho foren els porxos i altres dependències parroquials). En alguns llocs i moments foren permeses,³⁰¹⁶ però les constitucions ho prohibien terminantment: a Sant Feliu de Pallerols, en els segles XVII i XVIII, tenien lloc a la capella del Roser; i a Ridaura, des de temps immemorials es feia en el mateix lloc (ja que així ens ho testimonien els obrers en el seu llibre),³⁰¹⁷ fins que el 1634, es

³⁰¹². AEV, 1213/1, Falgars, 1615, f. 10r.

³⁰¹³. AEV, 1221, St Vicenç de Susqueda, 1687, f. 594r.

³⁰¹⁴. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 445v. i AEV, 1211/8, Vidrà, 1610, f. 24r.: “Item ha provehit y manat als parrochians de la sufragània de Sant Bartomeu que, dins tres mesos pròxim vinents, fassan fer una granatxa y una camisa per cobrir lo càlser, en pena de vint sous pagadors de béns propys”.

³⁰¹⁵. AEV, 1223/1, Pruit, 1775, f. 872v-873r.

³⁰¹⁶. ADG, P-135, Sta Cristina d’Aro, 1760, f. 538r.: “*item que se procure destinar algun lugar conforme para la escuela de los muchachos como tambien para las juntas o ayuntamiento que suelen tener los señores regidores y otros concurrentes, no perteneciendo en adelante se hagan en la iglesia semejantes funciones para evitar toda irreverencia que facilmente podria seguirse contra lugar tan santo y religioso*”.

³⁰¹⁷. APRI, *Libre de la obra comensat l’any 1593*, s.f.: “Lo die de Sant Miquel a XXVIII de satembre a MDLXXXIII, jo Francesch Oliveras, prior de Ridaura y canonge de Gerona, sia congregat consell per los cònsols y consell dels hòmens de la vila de Ridaura en la capella de Sant Marçal en la plasa de dita vila, hont és lo consumat de antiga mamòria a juntar-se per tractar los negocis de dita vila, y de la yglesia a més verament. En la qual congregació se elegiren obres per dita yglesia ab les ordinacions més avant continuades. Nostre Senyor dexe ben perseverar cosa tant ben ordenada. Amén. Consta per acte en poder de Joan Ferrerons, notari de Ridaura. Francesc Oliveras, prior de Ridaura”.

manava al “batlle, jurats y obres y altres de la present parròquia, sots dita pena, que sempre que tindrà consell lo tingan a dalt a dita sala y no en la present capella [de Sant Marçal]”.³⁰¹⁸ I de manera semblant, el 1690, “com las iglésias sian casas especialment dedicadas a Déu y sian de oració y no per comers de cosas seculares, perçò mana su Il·lustríssima que, desta hora en avant, nos tinga concell dins la capella del Mallol sinó fora d’ella, sots pena de excomunicació contra los contrafactors”.³⁰¹⁹

e. Associacionisme i sociabilitat: confraries i pabordies

Les informacions que apareixen a les visites pastorals sobre les congregacions, confraries i pabordies són relativament escasses, i en la majoria de casos es refereixen a l’estat de les seves finances i a l’elecció dels caps visibles o confreres administradors. Amb tot, aquestes dades són imprescindibles per a conèixer determinats aspectes del funcionament d’aquestes associacions, i més, de la segona meitat del segle XVI i al llarg del segle XVII, quan comencen a implantar-se noves idees i reformes en el seu desenvolupament. No serà fins a la segona meitat del segle XVIII, però, que el bisbe gironí Antonio de Palmero inclou i considera específicament en els manaments generals que s’han de ‘visitar’ les confraries, per primer cop, junt a les esglésies, capelles o hospitals; de fet, a la diòcesi de Vic, aquest concepte abstracte de visitar una confraria o obreria, un ens immaterial o intangible (i que de fet és la continuïtat de la “*visitatio hominum*”), ja s’empra des de finals del segle XVI, i algunes visites n’exigeixen la seva presència (junt als obrers i clergues i tot el personal que està vinculat a una església o parròquia, inclosos el batlle i regidors).

Aquestes confraries es desenvoluparen a partir del segle XII, hi representaven l’associacionisme dels fidels amb la intenció del culte i de la caritat.³⁰²⁰ La Reforma catòlica potencïà les confraries devocionals existents i alhora en creà de noves, centrades en el culte marià (per exemple, la del Roser difosa pels dominics o la dels Dolors difosa pels servites) o de signe eucarístic (del Santíssim Sagrament, del Corpus o de la Minerva), o bé la de la Soledat, els Desemparats o les Ànimes del Purgatori (afavorida pels carmelites), per tal d’uniformitzar la litúrgia, i així relançar aquelles devocions que foren qüestionades pel protestantisme. Aquestes són les típiques i característiques ‘confraries contrareformistes’, emmarcades dins un projecte

³⁰¹⁸. ADG, P-94, Ridaura, 1634, f. 181v.

³⁰¹⁹. ADG, P-110, St Privat de Bas, 1690, f. 182v.

³⁰²⁰. BACH, Antoni, “Confraries medievals”, dins *I Congrés d’Història...*, I (1984), p. 215-231; MARQUÈS, J.M., “Confraries medievals del bisbat de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXIV (1994), p. 335-375. I a nivell estatal comparatiu: BEIRANTE, M.A. Godinho Vieria da Rocha, *Confrarias medievals portuguesas*, Lisboa, 1990; CANTERA MONTENEGRO, M., “Las cofradías religiosas en el Logroño medieval”, *Hispania Sacra*, 40 (1988), p. 167-178 i SANCHEZ HERRERO, J.,

global de reforma dels costums seculars, de control més efectiu de la feligresia, amb la pretensió d'una religiositat més oficial, lligada a la recepció dels sagraments i a la problemàtica de la salvació; o bé, com ha situat Tomás A. Mantecón, “*las cofradías se integraban dentro de la concepción jerárquica de la Iglesia tridentina, situándose en una posición intermedia entre Iglesia y sociedad, dirigidas por uno de los clérigos seculares de la parroquia, supervisadas periódicamente por el obispo o autoridad eclesiástica equivalente y organizadas internamente también de forma jerárquica: se distinguía nitidamente entre los cofrades un núcleo activo de “oficiales” con unas tareas bien definidas para proyectar la acción de las cofradías sobre la feligresía en su conjunto, bien buscando una participación directa, o bien desplegando una escenografía propagandística*”.³⁰²¹ Ben aviat, però, entren en contradicció, fruit de la pròpia evolució, amb la intervenció destacada d'elements populars i oficiosos que es barrejaven amb els oficials i legals, i seran centre d'atenció del reformisme borbònic.

De bon principi, caldria diferenciar entre les congregacions, les confraries i les pabordies, les tres formes d'associacionisme més freqüents i reiterades en les visites.³⁰²² Existeix una certa confusió entre els visitadors a l'hora de nombrar-les i distingir-les. Des del nostre punt de vista, la pabordia tenia com a principal funció la promoció d'un culte especial, on els pabordes s'encarregaven de recollir les almoines i assegurar-ne l'elecció dels seus successors en el càrrec. Les confraries són pabordies més institucionalitzades, on els seus membres s'apleguen voluntàriament, són registrats en uns manuals, els quals tenen unes obligacions envers la confraria; alhora que contemplen finalitats religioses i professionals. Les visites pastorals poques vegades matisen el sentit del mot confraria, que empren arreu i a discreció, i serà excepcional que aparegui una ‘congregació’ o ‘confraternitat’, i sempre com a sinònim de confraria. En aquest cas podem parlar d'aquestes associacions com a ‘microinstitucions’, que tal com diu James S. Amelang, compleixen els requisits per ser-ho, ja que responen a una vivència personal, gairebé individual, inscrita, però, dins un context que va molt més enllà de la diòcesi, si bé dins el de l'Europa catòlica de les reformes posttridentines.³⁰²³ Podem parlar de gremi quan inclouen entre les primeres necessitats, l'ajuda mútua entre les persones del mateix ofici. Josep Alavedra ha demostrat, per al cas de la ciutat de Sabadell de la segona meitat del segle XVI, que les confraries tingueren, primerament, un marcat caràcter gremial (agrupant els paraires –1566–, sastres –1587–, teixidors –1587–, sabaters i pagesos –1595– i la de santa Eulàlia –que agrupava a fuster, ferrers, sabaters i mestres de cases, el 1595–), superiors en número a les devocionals

“Cofradías, hospitales y beneficencia en algunas diócesis del valle del Duero, siglos XIV y XV”, *Hispania Sacra*, 34 (1974), p. 5-51.

³⁰²¹ MANTECÓN MOVELLÁN, T.A., *Contrarreforma y religiosidad...*, p. 80.

³⁰²² Veure la definició de MARQUÈS, J.M., “Confraria”, *DHEC*, v. I, p. 609-612 i PUIGVERT, J.M., “Confraria”, *DHC*, p. 284-285.

pròpiament dites (Sang de Crist –1586–, Roser –1588–, Assumpta –1596–, Jesús i Sang i Cos de Crist –1597–).³⁰²⁴ També hi havia les associacions de joves o fadrins i les dels estrangers o immigrants que foren especialment abundants en el segle XVII. La de les Ànimes del Purgatori, per a les nostres parròquies, s’ha d’entendre més com a administració o bací, que no pas com a confraria; apareix en un sol moment i lloc, el 1601 a Sant Joan de Fàbregues, i la llicència de fundació a Les Preses, el 1792.³⁰²⁵

-Fundació i difusió

Les confraries que surten a les visites pastorals de finals del segle XVI, i que tenen un evident origen anterior, estan majorment dedicades a una *marededéu*; paral·lelament cal citar les administracions o pabordies dels ciris, sobretot dels estrangers, forasters o francesos, naixents en aquesta època. Tot aquest grup és el que mutarà amb més claredat i rapidesa en els segles XVII i XVIII, sinó desapareixen o essent absorbides per altres més potents, per tant amb una vida curta (Mapa 7).³⁰²⁶ Tals són els casos de les confraries de Sant Feliu de Pallerols que apareixen funcionant a ple rendiment en les visites de 1588 i 1591: de la Verge de Gràcia (ubicada a l’altar del mateix nom), de la Santíssima Sang de Jesucrist (a l’altar major?) i de la Nostra Senyora de la Soledat (a l’altar de la Santa Creu). La de Gràcia és una transformació d’una antiga confraria de la Concepció (i que alhora desapareix entorn de 1750), mentre que les altres, per causes desconegudes, se’n perd el rastre definitiu a principis del segle XVII.

Les visites recullen excepcionalment el moment precís de la creació de la confraria, i a voltes la seva evolució, i és que en algunes visites com la de Les Preses el 1680 i Sant Romà de Sau el 1687 (o en el propi llibre de visites pastorals, a Arenys d’Amunt, el 1746),³⁰²⁷ el bisbe mana

³⁰²³. AMELANG, J.S., “Institucions no institucionals? Els fonaments de la identitat social a la Barcelona moderna”, *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 305-311.

³⁰²⁴. ALAVEDRA, J., “Les confraries modernes: sociabilitat de laics malgrat Trento”, *Treball de Recerca de Tercer Cicle*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2004, inèdit, p. 103-120.

³⁰²⁵. ADG, *Notularum*, G-168-02576, f. 221r.

³⁰²⁶. ADG, P-121, Hostalric, 1735, f. 345r., “Els censals de la confraria de Sant Joan dita dels forasters los aplicam y cedim a favor de la Obra de dita iglésia parroquial, atès que dita confraria està abolida y noy ha algú que cui della”.

³⁰²⁷. ADG, P-128, Arenys d’Amunt, 1746, f. 110v-111r.: “Y assí mismo hallándose instruido su Ilustrísima especial devoción que florece en esta parroquia a la Virgen Santísima del Rosario y que ay fundada y erigida cofradia de unos años a esta parte, y de ella no se encuentran constituciones formales que sirvan de regla y régimen, convocará el cura a los más antiguos de los cofrades, y juntos las formará dirigidas a Honor de la Virgen Santísima y bien espiritual de sus almas, lo que remitiran al mencionado tribunal Eclesiástico de Gerona para su aprobación, la qual obtenida pondrán por principio de un libro que para este fin se ha de haver, e inmediatamente se sentarán los cofrades que ay y los que nuevamente quisiesen voluntariamente entrar en dicha cofradia; se nombraran dos pabordes, y unos y otros daran cuenta con voto de todos los años ante el rector, y los alcances los pondrán en un depositario, persona abonada para distribuirlos conforme convenga y sea de la intención que previniessen las constituciones o se formará una arca de tres llaves de que tendrá una el rector y la otra los pabordes, a donde se ponga

anotar en el llibre de la confraria del Roser la seva institució i fundació, perquè, entre altres coses, tots els confreres entrants se la llegissin i en tinguessin els estatuts ben presents: “los pabordes de Nostra Senyora del Roser faran un altre llibre y als primers fulls posaran la institució de la confraria ab las obligaciones que tenen de complir tots los anys”.³⁰²⁸ No deixa de ser una aplicació tardana de la constitució “*Quaecumque*” de 1604 del papa Climent VIII en què definia el marc legal d’actuació de les confraries: disposar del consentiment per escrit de l’ordinari, que n’ha d’haver aprovat els estatuts, els ha d’examinar i corregir.³⁰²⁹ També serà de gran utilitat als bisbes ja que se’ls permetrà reclamar-ne la falta d’aplicació dels vots, com a Joanetes, el 1671, on deia que “atès que amb la fundació de la confraria de Nostra Señora del Roser està declarat quiscun any degan los administradors de aquella fer quatre cantars o aniversaris per les ànimes del confreres”,³⁰³⁰ es facin definitivament l’endemà de la Verge de setembre, de la Purificació, l’Anunciació i l’Assumpció. El buidatge dels manuals notariais i dels llibres de confraries, tal com ha fet Philippe Goujard a la Normandia,³⁰³¹ ens proporcionaria els documents de la seva institució, els pactes i convinenes particulars, però n’aportem alguns exemples (La Pinya, Sant Cristòfol de les Planes, El Far o Sant Esteve de Bas). Ara per ara no hem localitzat cap creació d’una confraria a instàncies del bisbe, ni tan sols la seva proposta o permís; per tant, creiem que no era necessària la seva presència ni autorització final.

En qualsevol cas, podem establir una simple seqüència referencial molt descriptiva, aplicable a moltes parròquies i advocacions (a excepció de les del Roser, que conformen un grup apart): primer, cal instaurar i assentar una devoció en forma d’altar o capella; i, segon, l’augment d’aquesta devoció (amb indulgències, per exemple), pot desenvolupar-se una confraria, impulsada pels missioners o predicadors que animaven els rectors o obrers. Caldrà entendre, doncs, que una confraria està al servei d’una advocació, un altar i una capella, o sigui, lligada a un espai físic i àmbit religiós concret. Les confraries de recent creació, però, no tenen sempre l’altar o capella apunt i llest, o tal com voldrien els bisbes i les visites ho indiquen; sense més es diu que l’altar està ben ornat i la seva confraria ben administrada, o al contrari. Hi ha, sempre, motius precisos i exactes que provoquen aquest pas aglutinador: un miracle, una indulgència, una butlla, una pesta, una mala anyada, un conflicte bèl·lic o la compareixença d’un predicador, bisbe o visitador, més que no pas per la iniciativa d’un feligrès o parroquià. Per exemple, la dels sants Sebastià i Roc de Sant Esteve de Bas, justament va ser creada el 16 d’agost de 1652, pocs mesos després de la finalització de la terrible pesta que havia assotat la costa mediterrània

el mencionado caudal y de ella se saque con cuenta y razón según lo pide la gravedad de la materia, y todo esta se execute dentro de un mes, de que el rector nos dará cuenta para nuestra instrucción”.

³⁰²⁸. AEV, 1221, St Romà de Sau, 1687, f. 598v.

³⁰²⁹. SÁNCHEZ DE MARARIAGA, Elena, “Cultura religiosa y sociedad: las confradías de laicos”, *Historia social*, 35 (1999), p. 33-34.

³⁰³⁰. ADG, P-104, Joanetes, 1671, f. 18v.

occidental a mitjan segle XVII,³⁰³² i la del santuari d'El Far va ser renovada arrel d'unes butlles concedides pel papa Innocenci X (d'indulgència plenària i d'altar privilegiat).³⁰³³

L'associació més freqüent, coneguda, i per extensió, més difosa i reeixida, és la del Roser. Aquesta congregació rep un notable impuls des dels ordes mendicants (cistercencs i dominics) i, amb l'atribució del triomf dels cristians sobre els turcs a la batalla de Lepant (7 d'octubre de 1571), a la Verge del Roser i la declaració d'aquest dia com a festa del Roser per part del dominic Pius V, li donà una forta embranzida; Felip IV, el 1655, instà als bisbes de les diòcesis espanyoles que promoguessin aquesta pràctica devocional. S'aprofitava l'avinentsa de la vinguda d'un predicador per instituir-la oficialment, sinó vegem els exemples de Sant Feliu de Pallerols el 1587,³⁰³⁴ a La Pinya, creada el 1589 a instàncies de fra Joan Guasch, teòleg i membre de l'orde dels predicadors d'Aragó,³⁰³⁵ a Sant Vicenç de Susqueda, creada el 1604 per Gabriel Martínez, dominic de Girona,³⁰³⁶ a Sant Cristòfol de les Planes, el 1610, que tingué lloc en motiu de la visita del germà Agustí de Salavert, membre de l'orde dels predicadors de Girona (<AD> núm. 15) i a Les Preses, el 1644 va ser deguda a la vinguda del predicador Antoni Rosés, immediatament després de fer-se la benedicció de l'altar.³⁰³⁷ L'impuls inicial d'aquests homes, totalment desconeguts per a les viles on predicaven, es veié compensat amb unes confraries de vida de llarga durada. I així queda reflectit, més sumàriament, en algunes visites, quan n'expressen l'origen: el 1590 es visita l'altar de la Verge, a Rupit, "en lo qual novament és estada instituïda una confraria sota la invocació de Nostra Senyora del Roser, com consta ab una bulla dada en Roma en lo convent de la Minerva, a 6 de juliol 1588"³⁰³⁸ i el 1595 a Tavertet.³⁰³⁹

³⁰³¹. GOUJARD, P., *Un catholicisme bien tempéré...*, p. 117-146.

³⁰³². ACO, Notaria del Mallol, Pere Miquel Hospital, *Manuale*, 1652-1654 (158), [1652, octubre, 29], s.f. (entremig 26r-27v.): "Als 16 de agost de 1652: Convocada la major partida de la gent desta parròquia de Sant Esteve Çalull, Vescomptat de Bas, ab llicència del Senyor official de Gerona lo Ardiacha Pejoan ab carta missiva sua feta als 12 de agost de 1652. Se a determinat de fundar y fundant confraria sota invocació de Sant Sebastià y Sant Roch per lo contagi apropiats y advocats, a petició de dita parròquia fundant y demanant sia fundada dita confraria y ne sia llevat acta autèntica de dita fundació ab lo decret al peu del acta de senyor official dalt mencionat y ab las ordinacions abax escritas." Vegeu pel context PARETS, Miquel (AMELANG, J. S. i TORRES, X., ed. i est.), *Dietari d'un any de pesta. Barcelona 1651*. Vic: Eumo, 1989; CAMPS SURROCA, Manuel i CAMPS CLEMENTE, Manuel, *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*, Lleida: Seminari Pere Mata, 1985 i PAU, Jordi, *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials del Priorat (segles XVI-XVIII)*, Seminari Pere Mata, 1993.

³⁰³³. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Manuale*, 1647-1648 (232) [1648, març, 25], f. 313r-318v.

³⁰³⁴. ADG, Registre de Lletres, U-212, f. 26r. Permís per erigir la confraria del Roser.

³⁰³⁵. ACO, Notaria d'Olot, Joan Ferrer, *Manuale octavum*, 1588-1589 (372), [1589, abril, 4], f. 316v-319v.

³⁰³⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda. P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727): "Llibre de la confraria de Santíssim Rosari fundada en la isglésia de St Vissens de Susqueda per lo pare fray Gabriel Martines del horde de Sant Domingo del monestir de Gerona, al dia de Santa Margarida del any 1604 essent rector Garí Carles Bosch, natural de la vila de Osor, dit dia se feu soleme festa. En est llibre se scriuràn los cofrades del Roser".

³⁰³⁷. ADG, Registre de Lletres, U-250, f. 94r. i U-250, f. 94r-v.

³⁰³⁸. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253v.

A partir de llavors assistim a un degoteig continuat: el 1599 ja existia a Santa Maria de Corcó i Tavertet (on els goigs ho confirmen, amb una estrofa idèntica arreu atribuïda a fra Bonifaci Ferrer, 1355-1417);³⁰⁴⁰ el 1601 a Sant Joan de Fàbregues, el 1609 a Sant Martí Sescorts i Sant Romà de Sau; el 1612 a La Vola (el 1618 es diu que hi ha confraternitat fundada pel pare prior del convent de Sant Domènec de Vic), el 1617 a Joanetes i el 1620 a Sant Vicenç de Susqueda (és fundada pel prior dominic de Girona). No serà fins a la visita de Pere de Montcada (1621) que apareix la confraria del Roser a totes les parròquies gironines, i no semblen pas recent fundades: totes tenen llur altar ben assentat, i algunes presten diners amb regularitat; *inclusive* en petites capelles no solament hi trobem altars sinó també confraries (a la capella de Santa Maria de Vilanova, a Sant Martí Sescorts). Això ens permet assegurar que el seu origen i propagació, tal com ha estudiat Joaquim M. Puigvert, té un origen urbà (les ciutats de Vic i Girona en el nostre cas), amb els focus conventuals com a centres irradiadors;³⁰⁴¹ a més, afegim, era permès i possible, potser indiferent, la fundació de confraries amb frares procedents de convents que no pertanyien a la pròpia diòcesi (de Girona a Vic, i viceversa). Aquest fet reforça la tesi de Tomás A. Mantecón on hi veu el paper clau dels ordes urbans per incorporar les confraries a les viles i parròquies rurals com a complement utilíssim i necessari pel desenvolupament de les tasques diàries del clergat parroquial, i per resoldre eventuais situacions de conflictivitat.³⁰⁴²

La confraria de sant Isidre és la segona en importància, però amb distància, a la del Roser. Apareix per primera vegada a Cogolls, el 1634, junt a sant Jaume; el 1638 a Sant Cristòfol de les Planes i Sant Esteve de Bas en forma de pabordia (el 1730 en la primera passa a confraria); el 1658 a Ridaura; el 1700 a Sant Feliu de Pallerols i Sant Privat de Bas; el 1727 a Les Preses i el 1734 a Les Encies. Fins a les visites del bisbe Pasqual (1687 i 1691), a les parròquies vigatanes els bisbes o visitadors no enumeren mai les confraries que hi ha a cada altar, per tant és més difícil fer-ne una cronologia fidedigna. Llavors en trobem a Tavertet, Vilanova de Sau, Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí Sescorts (junt a sant Jaume); el 1710 a Santa Maria de Corcó; el 1726 a Sant Martí Sacalm; el 1753 a Falgars i Sant Vicenç de Susqueda; abans del 1774 a Pruit i el 1790 a La Vola. L'atzucac entre la instal·lació d'un altar de sant Isidre i la

³⁰³⁹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, P/I, 1. Roser (1595-1766), s.f.: “Libre dels Confreres de la Confraria de Nostra Senyora del Roser, fundada en la iglesia parrochial de Sanct Christòfol de Tavertet del bisbat de Vich per lo Reverent Mossèn Francesch Soler, prevere Rector de dita iglesia per comissió ha ell feta per lo Reverent pare fr. J. Vincent, segons consta en les bulles despedides en Roma ha quatra del mes de Abril del Any MDXCIII, la qual confraria se fundà en dita iglésia ha fet fe del mes de juliol del any Mil Sinch Sents Norata Sinch segons consta ab acte rebut per lo discret M. Gaspar Soler notari Real y del terme de Rupit. 16 julii 1595”.

³⁰⁴⁰. “Manà vostra Senyoria/ als Frares Predicadors/ que de vostra Confraria/ fossin instituïdors; i així ells ja l’han fundada,/ obeïnt vostre voler,/ dignament intitulada/ Verge i Mare del Roser”: *Goigs de Nostra Senyora del Roser*, Girona, Llibreria de Sant Joseph de Francisco Geli, s.d.

³⁰⁴¹. PUIGVERT, J. M., *Església, territori...*, p. 169-194.

posterior instauració de llur confraria pot ser de molts anys (fins i tot dècades), i en molts casos no és una conseqüència concloent. Veiem que, tot i ser primerenques en algunes parròquies, en d'altres no apareixen fins ben entrat el segle XVIII, i de manera gradual i no sistemàtica.

En les visites de 1687 a Pruit i Sant Llorenç Dosmunts apareixen les confraries de la Mare de Déu del Carme o de l'Escapulari. L'orde mendicant del Carme, nascuda en el segle XIII a Palestina, arrelà profundament a Catalunya i arreu de l'Europa catòlica en els segles XVII i XVIII gràcies al gran reconeixement que adquirí del papa Pau V. En la visita de 1700 a Sant Esteve de Bas trobem per primer cop la primera confraria de la Minerva; el 1723 a Santa Maria de Corcó; de 1724 a Ridaura i Sant Feliu de Pallerols; el 1730 a Les Preses i el 1734 a Sant Cristòfol de les Planes. L'origen de la Minerva (amb evidents connotacions paganes) ve donat el 1539, quan s'institueix oficialment a l'església romana dels dominics de Santa Maria Sopra Minerva. No és casualitat que siguin les principals viles les que acullin confraries d'aquest tipus, essent de difusió tardana, amb una clara separació geogràfica d'unes i altres. Creiem que els bisbes Miquel Joan de Taverner i Josep de Taverner hi tingueren molt a veure en aquest desenvolupament, ja que se'ls hi encarregà un seguit de tasques i funcions segons la nova moda i estil: la il·luminació del Santíssim, en les processons, en el viàtic i durant la festivitat del Corpus i en la seva octava.³⁰⁴³ La cronologia de la implantació i expansió d'aquestes confraries, si comparem la informació procedent de les consuetes (estudiada per Antoni Pladevall i Josep M. Pons Guri)³⁰⁴⁴ amb la de les visites pastorals, coincideix en la del Roser (entre 1570 i 1610), i difereix totalment amb la de la Minerva (ells la situen entre 1610 i 1640), mentre que no surt esmentada, per exemple, la de sant Isidre.

Al costat d'aquestes majoritàries i homogènies hi ha aquelles que tenen un caràcter local i una marcada pervivència secular, potser d'herència medieval.³⁰⁴⁵ Tan solament apareixen nombrades, amb poques explicacions complementàries: el 1621, la dels sants metges Cosme i Damià a Sant Iscle de Colltort; el 1687, a Sant Joan de Fàbregues tenim la confraria del Santíssim Sagrament; a partir de 1698, a Sant Esteve de Bas, una estranya pabordia de sant Eloi (patró dels argenters i platers) i una de santa Margarida; el 1700, la confraria dels fadrins a Sant

³⁰⁴². MANTECÓN MOVELLÁN, T. A., *Contrarreforma y religiosidad...*, p. 57-58.

³⁰⁴³. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 190.

³⁰⁴⁴. PLADEVALL, A. i PONS GURI, J.M., "Particularismes catalans...", p. 130-131.

³⁰⁴⁵. A nivell comparatiu vegeu: CONSTANT, G., "Une source négligée de l'histoire ecclésiastique locale: les registres anciens de marquilliers. Étude d'un de ces registres du XVIe siècle", *Revue d'histoire ecclésiastique*, XXXIV (1938), p. 504-541; GRAU PUJOL, J.M.T. i PUIG TÀRRECH, R., *La confraria de Sant Antoni Abat de La Selva del Camp (ss. XVIII-XIX)*, La Selva del Camp: Confraria de Sant Antoni, 1993; SUREDA, M., *Una microinstitució religiosa: la Congregació dels Dolors de Besalú (1699-1791)*, Treball d'investigació de tercer cicle, Universitat de Girona, 1998-1999 i ÍD., *Congregació dels Dolors de Besalú del segle XVIII*, Olot: Venerable Congregació de la Mare de Déu del Dolors de Besalú i Ajuntament de Besalú, 1999-2000.

Esteve de Bas; el 1703, la confraria del Santíssim o Minerva a Les Preses; el 1724 a Sant Feliu de Pallerols hi ha confraria de sant Joan Evangelista (que junt a sant Joan Baptista, conformava el gremi de peraries i teixidors de llana); a Sant Iscle de Colltort, el 1728 existeix la pabordia de Nostra Senyora del Remei; el 1734 tenim una confraria del Sant Crucifix a Cogolls; el 1786 hi havia la ‘hermandad de los mozos’ a Sant Martí Sacalm i a Sant Vicenç de Susqueda.

-Govern i elecció dels confreres

La direcció de les confraries s’havia d’encomanar a laics, que, tot i ser de la confiança de les autoritats eclesiàstiques (locals o supralocals), i estar suficientment aculturats, sobreposaven, sovint, els interessos comunals o personals a les intencions originals, morals, doctrinals o religioses. En cap moment, però, s’especifica quins són els confreres administradors (o ‘majors’), els tresorers (o ‘majordoms’) o els secretaris, ni es fa distinció entre la massa d’associats i els dirigents, ni el mètode d’elecció (suposadament rotatori com en l’algun cas s’explica).³⁰⁴⁶ Almenys en els segles XVI i XVII les confraries pertanyen més a les comunitats o grups de veïns que no pas a l’Església institucional.

Normalment són dos laics, prepòsits, pabordes (o fins i tot procuradors o administradors, tal com ho anomenen les visites indiscriminadament), juntament a un clergue, els que governen la confraria i n’asseguren el seu funcionament, i són novament elegits cada any. Les visites vigatanes de 1612-1613 (i posteriors) i les gironines de 1626 indicaran el nom dels confreres i el seu número, amb poques variants: un clergue (que sol coincidir amb el rector o beneficiat) i dos laics. A Sant Miquel d’Amer un d’ells provenia de la vila i l’altre dels veïnats o pagesies, mentre que el clergue, alternativament, un any era un monjo del monestir i l’altre un beneficiat. La de Roser de Sant Romà de Sau, el 1618, era administrada per quatre persones laiques (igual que la de La Vola –el 1612– i la de sant Jaume, a Cogolls –el 1679–), mentre que el 1620 es diu estar solament ‘regida i administrada pel rector de dita església’. A Falgars, a finals del segle XVII, hi havia un paborde casat i un de solter (‘fadrí’). A Vilanova de Sau, malgrat haver-hi una confraria del Roser amb el seu altar, aquest, contràriament, era “administrat pel rector y procuradors y fidels, y cada any donan comptas de les entradas y exidas del bací de aquella, y lo dit altar està bé y decentment, y en lo dit altar no està fundat benefici algun”.³⁰⁴⁷ A Sant Vicenç de Susqueda, les eleccions de la confraria del Roser i l’administració dels fadrins tenia lloc cada

³⁰⁴⁶. ADG, P-130, Llançà, 1750, f. 205r.: “*Decretó su Ilustrísima y expedió auto en el libro de la cofradía de San Macario, mandando que la nominacion de pabordes se haga en adelante por suertes o redolins sin fraude alguno, y con asistencia del beneficiado de dicha cofradía y en su falta con la de los párrocos con prevenzion que el que huviese sido pabordre no pueda entrar en suerte hasta que haian passado su turno todos los demás cofrades aptos para este ministerio y lo cumplan so pena de nulidad de quanto se executase en contrario*”.

tercer diumenge de juliol, coincidint amb la Pentecosta (almenys des de principi del segle XVII),³⁰⁴⁸ però al llarg del segle XVIII, com veurem, foren prohibides aquelles en què s’hi feia un ball o una funció religiosa solemne (o un dinar, com a Llers).³⁰⁴⁹ Mentre que a Ridaura els confreres de la Minerva i del Santíssim Sagrament eren escollits a través d’una ‘dotzena’:³⁰⁵⁰ la reunió de dotze homes, amb la presència del rector, on els sortints escollien als entrants. I és que la presència del rector (o d’un clergue autoritzat) és fonamental, ja que dóna el consentiment definitiu i final als nous confreres elegits, tot i els intents dels obrers d’escapar al seu control i adquirir més protagonisme i poder. Una elecció ben diferent a Sabadell, per exemple, on el Consell Municipal, com a patró de l’església i de les confraries, nomenava els càrrecs, “fet que, sovint –segons matisa Josep Alavedra–, va provocar tensions i conflictes al llarg del temps”.³⁰⁵¹ A Sant Privat de Bas, el 1698, “de aquí al devant degan elegir los pabordes de dita confraria de consentiment del sobredit Rector sots pena de sinch lliures de béns propis pagadores y de entredit personal qual dega observar lo Rector en cas no vullan obehir lo present mandata”.³⁰⁵² És possible que fins llavors no es fes d’aquesta manera? No ho sabem. Això semblant passava a Sant Esteve de Bas, el 1736 i el 1738,³⁰⁵³

³⁰⁴⁷. AEV, 1213/3, Vilanova de Sau, 1620, f. 85r.

³⁰⁴⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda. P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), s.f.: “Item lo tercer diumenge de juliol de 1619 se feu la festa a honra de la Mare de Déu del Roser; lo endemà lo aniversari isqueren de hobres o pabordres, Benet Marquès y Francesc Codina, foren elegits pabordres per lo any corrent Antic Quer, pagès y Miquel Gay, fadrí. Lo juliol de 1619 no se mudaren los pabordres perquant lo senyor don Carlos se morí dit any y no dexaren tenir músichs dit anys y per ser lo any estèril y ab molt poc blat en dita confraria no y ha ningun diner sobrat”.

³⁰⁴⁹. ADG, Registre de Lletres, Reg. 1716-1721. Núm. 4146. Prohibició als pabordes del Sant Crist de Llers de fer cada any a despeses de la confraria un dinar entre els que entren i els que surten, 7 gener 1716, f. 50v.; s’autoritza a fer el dinar a condició de que després no es jugués a cartes, 24 agost 1716, f. 78v.

³⁰⁵⁰. APRI, *Llibre per asentar totas las donsellas per causes pies y confraries*, s. XVIII, s.f.: “Die 12 setembre 1725. Institució y elecció de pabordres elegits y aprobats de la venerable dotzena de la confraria de la Minerva quals són lo Doctor Francesch Melcion, prevere rector de la parroquial de Ridaura, lo reverent Gaspar Repau, prevere rector de Sant Quintí, lo reverent Pere Puigmal, prevere, Rafel Bataller, Joan Dorcha, Joan Forn, Joan Plana de Cursach, Joseph Alzina y Masjoan, Pere Ribas, Jaume Calm, Silvestre Surroca y Bastons, Joseph Plana de Cursach”; “Die 12 setembre 1773, congregats en la casa de la rectoria de Ridaura, lo Doctor Francesch Melcion, prevere y rector, lo reverent Gaspar Respau, rector de Sant Quintí, Rafel Bataller, Joan Dorcha, Joan Plana de Cursach, Joan Forn, Joseph Alzina y Masjoan, tots de la dotzena han elegit pabordres de la confraria de la Minerva al Dr Francesch Melcion, prevere y rector lo honorable Pere Dorcha, batle, Pere Deu, pagès, Llorens Ribas, pagès” i “Die vint y tres de setembre del any mil et cents trenta y nou convocats en la casa de la Rectoria de Riudaura los de la dotzena de la confraria del Santíssim Sagrament de la Iglesia de Santa Maria de Riudaura, los quals són lo Señor Bernat Mercader y Roquer Batlle, Esteva Ferrussola, lo señor Esteva Plana de Cruanyes, Joan Forn, sastre, Pere Guinart, pagès, Joan Plana de Cursach, Pere Massis y Bagó, presents, han elegit per pabordres del any vinent 1740 és a saber a Joan Forn sastre, a Joan Plana de Cursach, pagès, a Pere Plana de Cursach, teixidor y a Climent Pujolassos, pagès, dels quals se espera governaran dita confraria com ella mateixa demana”.

³⁰⁵¹. ALAVEDRA, J. , “Les confraries modernes...”, p. 113.

³⁰⁵². ADG, P-188, St Privat de Bas, 1698, f. 715v.

³⁰⁵³. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 105v.: “Item ordenam y manam que ningú dels pabordres y administradors de las administracions de la present iglesia, a la fi del any de sa administració de la present iglésia, puga elegir pabordres y administradors nous sens lo consentiment y aprobació del curat de dita iglésia, com aixís també fou manat en la visita antecedent, manant com manà al dit curat que en lo cas de

“Item renovant la consuetut antiga que era en la present iglésia sobre la elecció de pavordres y administradors de capella y altars y confrarias, mana dit Senyor Visitador General, en pena de excomunió major, quan antes, de elegir los pavordres y administradors actuals a altres per las administracions del següent any, degan, vuit dies antes, dits administradors y actuals conferir-se ab lo Reverent sacristà qui vull és y per temps serà cridant-li los obrers (si los apar) y conferenciar y discórrer las personas que coneixeran més a propòsit per lo bon govern de la iglésia; manant emperò que los actuals donen primer comptes de sas respective administracions a la presència del Reverent sacristà qui los difinirà, los quals comptas deuran donar antes que los de nou elegits entren en lo exercici de sas administracions”.³⁰⁵⁴

A través de les visites resulta encara més difícil que a les obreries poder constatar els orígens i les procedències socials i professionals dels seus membres i del seu govern, i per això hauríem de recórrer als llibres de confraries. De totes maneres, algunes d’elles estan encarades a un determinat sector o activitat, i la de sant Isidre n’és pràcticament l’única on queda clarament reflectit, ja que a les visites es diu estar ‘administrada pels pagesos’. Tal com ha pogut establir James S. Amelang, a principis del segle XVII, a la ciutat de Barcelona trobem una enorme barreja i diversitat d’orígens socials i professionals, matís, tal vegada, molt més contrastat que a les zones rurals que nosaltres estudiem.³⁰⁵⁵ Per exemple, els pabordes de les confraries del Roser de Sant Julià de Cabrera i Sant Vicenç de Susqueda, en el segle XVII, l’un era pagès i l’altre un fadrí i la de Sant Joan de Fàbregues, n’eren tres: un pagès, un menestral i fadrí de Rupit. Els de Tavertet semblen formar un grup més heterogeni, però amb representacions del nucli urbà i de les pagesies. Però, dins aquestes estratègies de monopoli de les diferents institucions, religioses i municipals, unes mateixes persones van ocupant distints càrrecs, en una mena d’acord entre uns quants pocs pel que fa al traspàs i rotació en la seva successió.

A falta de diferències substancials en la gestió administrativa entre gèneres, els bisbes no escatimen elogis i es mostren sensibles en l’actitud d’aquestes confraries, diguem-ne, ‘femenines’, posant-les com a exemple a imitar per a les masculines (però sense contraposar-les) i incentivant-ne una participació més activa, tant a Vic com a Girona (i que comporta una certa rivalitat, no només entre confraries i sinó també entre les mateixes dones, com a Tavertet,

no practicar-se aixís en ninguna manera publiquia als pabordes y administradors novament elegits ni los admetia a la administració y cuydarà lo cit curat e invigilarà que cada hu dels administradors al deixar sa administració a la fi del any no falte en la obligació de donar prompte y legals comptes del any que la haurà administrada al administrador nou que entrarà en presència de dit sacristà”.

³⁰⁵⁴. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100r.

³⁰⁵⁵. “L’examen de l’origen social dels membres de la Confraria de la Consolació, allotjada al monestir de Sant Agustí, serveix per a insistir-hi. Dels 416 nous membres admesos a les sis dècades següents a la de 1613, els oficis o status honorífics de la qual poden ser identificats, 43, el 10%, eren de l’elit (nobles, cavallers, ciutadans honrats, advocats i metges); 195, el 47%, eren clergues; 17, el 4%, eren mercaders; 45, l’11% eren artistes i el 116, el 28%, menestrals”, p. 200, a AMELANG, James S., “Distribució social i formes de vida (la societat barcelonina als segles XVI i XVII)”, dins SOBREQÜÉS, Jaume (dir.), *Història de Barcelona*, v. 4, *Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Ajuntament de Barcelona, 1992, p. 192-203. Vegeu del mateix autor l’estudi fonamental, ÍD., *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, 1986.

el 1776).³⁰⁵⁶ A finals del segle XVI, en algunes parròquies vigatanes existeixen una sèrie de ciris pertanyents a dones, i que suposem eren en forma de bacins o pabordies, més que confraries (a Santa Maria de Corcó, Sant Vicenç de Susqueda, Tavertet, Pruit). Aquests desapareixen del tot ja a principis del segle XVII (per la seva venda indiscriminada), però es manté o transforma, com a Sant Julià de Cabrera, el 1632, es cita la ‘Nostra Senyora del Roser del Ciri o basí de les dones’.

A finals del segle XVII i en les primeres dècades del següent, assistim, doncs, a una marcada feminització de determinats aspectes de la sociabilitat col·lectiva; certament això causa un cert xoc respecte a altres decrets episcopals emesos simultàniament, en què la dona és menystinguda i criticada. Certament la situació canvia durant la segona meitat del segle XVIII (a resultes d’algunes cèdules reials de Carles III referents al treball i l’educació), “les transformacions polítiques i socials derivades de la Il·lustració quan –tal com afirma Isabel Pérez– els obriren tímidament algunes portes, però en realitat en la vida de les dones catalanes canvià poc, i continuà perpetuant-se una situació de forta subordinació respecte als homes”.³⁰⁵⁷ Així doncs, les pabordesses acomplien llurs obligacions amb promptitud i llestesa (i aquesta és la visió que ens ofereixen els visitadors o que els hi volen oferir els rectors, i que també percebem en els llibres de les confraries): en les acaptes setmanals o dominicals, en l’observança dels manaments i, més que tot, en la cura, atenció i delicadesa a l’hora de fer les robes i teixits. Pot entreveure-s’hi una voluntat de canvi institucional (paral·lel a l’experimentat a l’obreria), amb l’única finalitat de rendibilitzar llurs economies (suprimint les que són inoperatives). Creiem que l’enquadrament de la dona en confraries i pabordies, sota la condició que fos, permetia als bisbes tenir-les controlades en les activitats que s’escapaven de l’ambient purament domèstic, familiar o conventual, o bé, com consta Gisela Bock, “la religiositat s’atribuïa a les dones en major mesura que als homes, i precisament en concomitància amb les ‘obres de caritat’ de caràcter social es produí en molts països una feminització de la religió. No existí ni una sola confessió religiosa en la que no es movilitzés la dona en aquesta direcció”.³⁰⁵⁸ Altres elements no queden suficientment reflectits, per exemple, la seva representativitat corporativa, de pagès o de la vila, o d’algun veïnat; però sí quan són casades o solteres. Així ho expressa el bisbe

³⁰⁵⁶. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet. P/II.1. Dolors (1770-1944) s.f.: “Als 15 maig 1776 Maria Theresa Pontí y Marianna Novellas de Vall Puig han donat compte del any de sa administració devant de mi Dr Elsiari Boxeda y de Rosa Jofré altre de las pabordessas novament elegidas (Maria Novellas de Vall, puvilla del mas de est nom que fou la altre pabordessa publicada ha declarat segons relació de la dalt dita Theresa Pontí, no era bona per servir) y se ha trobat ser lo entrat y exit”. Les línies entre parèntesi estan subratllades en el text original.

³⁰⁵⁷. PÉREZ, I., “La condició de les dones”, dins ALBAREDA, J. (dir.), *Història, Política i Cultura dels Països Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica. Segle XVIII*, v. 5, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 114-115.

³⁰⁵⁸. BOCK, G., *La mujer en la historia de Europa*, Barcelona: Crítica, 2001, p. 135.

Pasqual a Falgars, el 1687, quan introdueix canvis essencials en el mètode d'elecció a resultes de les millores precedents:

“per quant havem experimentat en altrs iglésias que *las pabordessas de la confraria de Nostra Senyora del Roser són de gran utilitat y conveniència per la conservació del culto divino*, exortam al Rector y habitants desta parròquia que així com tots los anys se elegeix un paborde casat y altres fadrí per la confraria del Roser, se elegesca també una pabordessa casada y altra donzella, las quals acapten per Nostra Senyora, y posen lo diner dins lo calaix que havem destinat en la caixa de Nostra Senyora del Roser, y de aquí fins al compliment del any dels pabordes se poran elegir dos pabordessas pera que des de ara se done principi a tant santa obra, y a la fi del any donaran compte al rector del que hauran acaptat y pagat en lo any de llur administració, y se elegiran de altrs com se se estila de pabordes”.³⁰⁵⁹

També queda palès en la visita de 1691 a Sant Joan de Fàbregues, quan es mana a “las pabordessas de Nostra Senyora, dita de las donas, fassen un pàlit de godomasil”,³⁰⁶⁰ i el 1736, a Sant Feliu de Pallerols quan encarrega a les administradores de la capella del Roser fer una casulla i uns corporals “y no dupta del zel de las *senyoras donas* y del cuydado que tenen en recullir charitats”³⁰⁶¹ (però no pas igual a totes les parròquies, per exemple a Vilaromà).³⁰⁶² Fixem-nos, a més en l'ús del terme senyora amb evidents connotacions socials i de classes. A Sant Esteve de Bas observa

“perquè en lo donar comptes de las administracions que són en la present iglésia se obsèrvia una igual conformitat, mana dit Senyor Visitador General a las donas administradoras y pavordessas del altar de Nostra Senyora del Roser que, quiscun any, donen comptes de tot lo que hauran replegat a favor de dita confraria, y com en todas las iglésias en que ellas tenen alguna administració se vejan cosas molt preciosas fetas de las charitats que ellas han replegat per lo molt que *són diligents, devotas y zelosas de complir a sos càrrechs*; perçò encarrega dit Senyor Visitador General a las preditas Administradoras que dins de un any (si és possible) fassen fer per lo altar de Nostra Senyora del Roser una imatge de Maria Senyora, que deurà col·locar-se en dit altar, feta ab lo modo que moga més a devoció y aixís mateix faran daurar lo march del palit y acomodar las agradas”.³⁰⁶³

El 1755 a Sant Romà de Sau es trenca amb el costum d'elegir per pabordes del Roser a un home i dona casats, marit i muller, “*de lo que se suele originar que uno de los dos no son hábiles y capaz para servir la cofraria, y otros inconvenientes para evitar en lo sucesivo dichos inconvenientes, damos permiso al reverendo rector y demás a quien pertenesca, que puedan elegir por pabordres y pabordresas de dicha cofraria, no solamente a casados, sinó tambien a mancebos y doncellas*”.³⁰⁶⁴ I el 1776 a Sant Martí Sescorts, “havent inquirit que se elegeixen dos obrers y sols una pabordessa cada any [per a la confraria del Roser], manam que en avant se

³⁰⁵⁹ . AEV, 1221, Falgars, 1687, f. 576r.

³⁰⁶⁰ . AEV, 1222, St Joan de Fàbregues, 1691, f. 449v.

³⁰⁶¹ . ADG, P-123, St Feliu de Pallerols, 1736, f. 89v.

³⁰⁶² . ADG, P-135, Vilaromà, 1760, f. 514v.: “*item por estar el altar que llaman la Virgen, de que cuidan las mugeres, muy desaseado, no se celebre en el hasta haverlo aseado conforme es justo*”.

³⁰⁶³ . ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100v. La cursiva és nostra.

elegescan també dos pavordessas y que la que se troba est any pabordessa, en lo dia acostumat de la elecció, ne elegesca duas ab aprobació y consentiment del rector, com acostuma”.³⁰⁶⁵

A manera de resum, tal com estudià Joaquim M. Puigvert en la consuetud de Riudellots de La Selva del 1763, perfectament aplicable a totes i cada una de les parròquies, “hom hi veu una estructuració de la comunitat rural. A recer de cada devoció hi ha una col·lectivitat determinada, expressió d’uns interessos i funcions distintes. La parròquia cohesiona aquestes col·lectivitats. L’hàbitat (pagès o vila), el sexe (home o dona), els oficis (pagesos o menestrals) i l’estat (casats o fadrins i donzelles) estan corporativament representat dins l’estructura parroquial”.³⁰⁶⁶

-Tasques i funcions dels confreres

Les visites pastorals aporten una visió tangencial i esbiaixada de les funcions administratives dels confreres. Les reclamacions a la bona gestió de les finances i rendes s’han d’emmarcar a les d’idèntica naturalesa fetes als obrers, baciners i demés administradors parroquials; o sigui, els confreres sortints han de donar comptes als entrants (en presència deliberada del rector), restituir tots els deutoris i posar els diners a la caixa: aquestes seran les principals obsessions dels bisbes i visitadors. Tots aquests repetitius i insistents manaments episcopals donen la impressió de la falta de rigor en l’aplicació de les regles i acords fundacionals de la confraria.

Les associacions religioses també dedicaran una part dels seus ingressos a deixar-los als seus socis-confreres, i com hem vist, a les obreries. En els decrets els visitadors Malden que es retornin degudament els diners prestats, sense indicar-ne mai el perquè. Ens hem de preguntar, per altra banda, quins foren els motius referits a la urgència i necessitat d’aquests retorns, que alhora es referiran a les despeses ordinàries i extraordinàries de les confraries. Aquest volum de despeses es deu a activitats simbòliques no ‘productives’, inversions a nivell material (i la corresponent obtenció de rendes i beneficis) si bé també podien tenir un caràcter estètic o espiritual. Així doncs, els llibres de les confraries ens demostren que gaudien d’una vitalitat i dinamisme considerable, i feien despeses extraordinàries en festes dedicades a la seva advocació, cera, retaule i capelles, que no escatimaven gens.

És possible teoritzar en un relatiu alt grau de coneixements de lectura, escriptura i funcions matemàtiques bàsiques dels obrers i confreres majors, mentre que no seria tan arriscat fer-ho per

³⁰⁶⁴. AEV, 1228, St Romà de Sau, 1755, f. 166v.

³⁰⁶⁵. AEV, 1234/1, St Martí Sescorts, 1776.

³⁰⁶⁶. PUIGVERT, J.M., *Una parròquia catalana...*, p. 102.

a les persones que estan dins l'associació.³⁰⁶⁷ A semblança de les zones urbanes, “a pagès, a més, saber llegir i escriure només reportava avantatges; tant a l'hora de trobar col·locació per als cabalers o fadristerms de la casa (un capellà a la família no feia cap nosa, al contrari) com per optar a qualsevol dels càrrecs locals que proporcionaven reputació i autoritat, si no ben bé rèdits materials (des de la batllia fins a confraria o l'obreria parroquial)”,³⁰⁶⁸ mentre que saber les nocions elementals aritmètiques eren quelcom bàsic, ja que “fins i tot els pagesos més pobres o menys il·lustrats no podien estar-se de calcular una cosa o altra: les reserves alimentàries de la família, el preu del gra en temps de carestia, les parts o proporcions de la collita que s'emportaven el delme, la quota del propietari o la sement de l'anyada següent”.³⁰⁶⁹

Mantenint certs paral·lelismes i semblances amb les obreries, vegem quines són les tasques i obligacions dels confreres responsables, de les rutinàries feines administratives a les més pràctiques o físiques, i que afloren atzarosament en les visites pastorals (i que en podem contrastar a partir dels llibres de confraries de Sant Joan de Fàbregues³⁰⁷⁰ i Sant Julià de Llor <AD> núm. 76):

- Complir la normativa escrita en l'acta de fundació de la confraria.
- Encarregar-se del manteniment, construcció, reparació i neteja del seu altar, capella o ciri, finançat de béns de la confraria i, a vegades, d'obres alienes.
- Nomenar un beneficiat encarregat de les misses del seu altar. Aquest, en última instància, haurà de cuidar-se del manteniment de l'altar al qual està assignat (altar de la Verge de Gràcia de Sant Feliu de Pallerols; l'altar de sant Jaume a Puigpardines i altars de les Onze

³⁰⁶⁷. Cal tenir presents les reflexions que ha fet Xavier Torres pel que fa a l'alfabetització, la familiarització creixent cap a l'escriptura i els càlculs matemàtics que durant l'època moderna experimentaren alguns sectors i classes socials urbanes i rurals, entre els que podríem incloure els obrers, baciners i confreres. La bibliografia que hi aporta per aquest tema és particularment interessant i sistemàtica, TORRES, X., *Els llibres de família de pagès (segles XVI-XVIII). Memòries de pagès, memòries de mas*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, Girona, 2000.

³⁰⁶⁸. TORRES, X., *Els llibres de família...*, p. 19.

³⁰⁶⁹. TORRES, X., *Els llibres de família...*, p. 17-18.

³⁰⁷⁰. AEV, Arxiu parroquial de Rupit, P01/1 (1672-1830). Confraria del Roser, s.f.: “Perçò, Gaspar Pinós prevere rector de la iglesia parrochial de Sant Joan de Fàbregues y de la annexa de St Miquel de la vila de Rupit he scrit y continuat en lo preferit llibre lo contingut del modo següent: Primo és ús y costum antich que en la present parròchia de Sant Joan de Fàbregues y ha tres pabordres de la confraria de Nostre Senyora del Roser, fundada en la iglesia de Sant Miquel de la vila de Rupit, és a saber un pabordre pagès, y un manastaral y un fadrí de dita vila de Rupit. Item dits pabordres són elegits per los pabordres vells y per lo Rector de dita parròchia. Item dits pabordres acaban lo any de llur administració lo endemà del primer diumenge de octubre de quiscun any, y los de nous elegits comensan llur any. Item dits pabordres reben las caritats se donan en dita confraria y també dits pabordres reben y cobran las pensions dels censal esmersat per dita confraria, y tot lo rebut posan a la caixa de dita confraria és a saber, lo pabordre pagès a la caixa de la iglesia parrochial, y lo pabordre de la vila a la caixa qui és en la iglesia de Sant Miquel de dita vila de Rupit, y quant sean manester dines per lo que convé per dita confraria”.

Mil Verges i de sant Francesc Xavier al monestir d'Amer; únicament a les parròquies gironines hi veiem una connexió evident entre un i altre).

- Nomenar un baciner o aplegador encarregat d'acceptar per a la confraria (pel que es disposava d'un graner, sinó era compartit amb el de l'obra).
- Poder vendre ciris (i/o altres objectes propis de la confraria) per sufragar obres extraordinàries.
- Comprar fulls o llibres per poder-hi escriure els comptes, i expedir els documents que ho certifiquin. Així ho diu a Rupit, el 1590: “provehí que desta hora en avant los procuradors de dita confraria compren un llibre blanc en lo qual escriguen totes les entrades y exides de dita confraria y si serà gran la quantitat que pagaran ne cobraran àpocha”.³⁰⁷¹
- Anotar degudament els noms dels confreres i associats. El 1687 es manà “al paborde ecclesiàstich de la confraria del Santíssim Sagrament desta iglésia de Sant Miquel [de Rupit] que tinga cuydado del llibre en què estan escrits los confreres y cobrar lo diner y fer creu del que acostuman a donar per conservació y augment de dita confraria”.³⁰⁷² A Sant Joan de Fàbregues existien llibres distints, un per a comptes i l'altre per als membres.³⁰⁷³
- Anotar les quotes anuals que paga cada confrare, separadament dels comptes generals.
- Complir i fer complir les funcions religioses estipulades als clergues.
- Supervisar alguns manaments adreçats als clergues: a Cogolls, el 1736, al rector “se li mana que dins de un any fasse constar al molt reverent doctor Joseph Ferrussola, vicari general, o bé al president de la confraria, de haver complert en fer y formar estos llibres [de fundacions i aniversaris]”.³⁰⁷⁴
- La confraria de la Minerva havia de pagar la llanterna i la torxa del viàtic (a Sant Esteve de Bas, el 1721) i a l'organista (a Cadaqués, el 1722).³⁰⁷⁵
- En les pabordies de ciris, la màxima responsabilitat serà vetllar per la cera dels ciris.
- Pagar salaris als capellans i clergues que assisteixen als actes de les confraries:

³⁰⁷¹. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 254r.

³⁰⁷². AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 584r.

³⁰⁷³. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, P.01/1 Roser (1672-1830). “Libre o consueta en lo qual està scrit y confirmat tot lo que reben y acostument de rebre los pabordres y administradors de la confraria de Nostra Senyora del Roser en la parròchia de St Joan de Fàbregues...” i P.01/2 Roser (1681-1835), “Libre de la confraria del Roser fundada en la iglesia de S. Miquel de Rupit en que estan escrits y admesos los confreres del Roser”.

³⁰⁷⁴. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 84v.

³⁰⁷⁵. ADG, P-114, Cadaqués, 1722, f. 61r.: “Los administradors de la confraria de la Minerva paguen lo que deuen al reverent Jayme Terme, organista, suposat que tenen fondo de ahont pagar”.

-A Sant Privat de Bas, el 1595, el baciner de les Ànimes ha de pagar al diaca 6 diners per cada cantar d'Ànimes, i a cada prevere que hi assisteixi 2 diners; el 1610, es pagarà el mateix als capellans presents en el rès de les completes i goigs del Roser. El 1619 el visitador fa apujar el sou que s'eleva a 8 diners (semblants a altres parròquies).³⁰⁷⁶ El 1629 es diu que “inseguint la declaració feta per [l']insigne vicari oficial del Reverendíssim bisbe de Vic, a 15 de juny de 1566, a provehit y manat que los pabordas de todas la confrarias fundadas en dita yglesia de [Santa Maria de] Corcó paguen al reverent rector en la celebració de aniversaris de dites confrarias dos diners de Majorca per cada prevera que entrevindrà en la celebració dits aniversaris, y lo matex se observe en la celebració de qualsevol altre cantars de devoció”.³⁰⁷⁷

· A Sant Esteve de Bas, el 1615 es pagaran 6 diners als capellans assistents a la processó del Roser, i a Sant Climent d'Amer, el 1661, es donarà 1 sou de plata al rector pel mateix (semblants, per exemple, a Calonge).³⁰⁷⁸ A Sant Joan de Fàbregues, el 1640,

“se mana als administradors de la confraria del Roser y de la confraria de santíssim sacrament que los dies ques fan la professó de dites confrarias, tant las mensuals com las majors, se faran en dit lloch donen de distribució un sou a cada hu dels que portaran capa o incensaras y al reverent Rector divuit diners y als demás preveres sinc assisteixen sis diners entenent que los diumenges se faran dites professons ab la matexa distribució digan després y també los donaran todas las festes anyals per las vespres un sou a cada hu y al reverent rector divuit diners y dels aniversaris sinch sous”.³⁰⁷⁹

· Els baciners de les Ànimes havien de pagar als 3 sous al rector per cada missa a celebrar pels difunts, i als de les misses cantades, 2 sous (a Cogolls i Joanetes, el 1634; Sant Cristòfol de les Planes, el 1671).

· A Les Preses, els confreres del Santíssim, del Roser i demás administracions han de pagar al rector i beneficiats ‘per fer els oficis dits de gales’.

· A Sant Romà de Sau, el 1774, el rector rebia 15 sous per aniversari cantat més 1 sou que pagaran els confreres del Roser pel “*nocturno y laudes* conforme se practica en la celebració de aniversaris cantats per lo bassí de ànimas, amb lo ben antès que dega practicar lo mateix en tots los aniversaris de dits confreres difunts, perquè se observia igualtat en tots”,³⁰⁸⁰ i el

³⁰⁷⁶. ADG, P-126, Monràs, 1743, f. 255r.: “Decret en lo qual, entre altres disposicions, està continuada una concòrdia entre los reverent curats y pavordres de Nostra Senyora del Roser, en assumpto de pagar las assistèncias dels divinos officis en las festivitats de Nostra Senyora”.

³⁰⁷⁷. AEV, 1218/1, Corcó, 1629, f. 55r.

³⁰⁷⁸. ADG, P-126, Calonge, 1743, f. 241r.: “Decret perquè los administradors de la Minerva donen a quiscun curat y residents per assistir a las professons la cairtat que de son personal assenyala lo reverent Joan Quer”.

³⁰⁷⁹. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 80r-v.

³⁰⁸⁰. AEV, 1233, St Romà de Sau, 1774, f. 448r.

1783 es tornava a reclamar, “atenent pues quant justa és la sua petició y que nou ha menor reho ni menor treball en cantar los uns aniversaris que los altres, concedir permís al reverent rector, qui vuy és y per temps serà, de percebir quinse sous per tot y qualsevol aniversari cantat”.³⁰⁸¹

L’embelliment de l’altar i capella, la festa patronal i les processons periòdiques concentraven bona part dels esforços dels confreres, alhora que es convertiren en les representacions externes i manifestes, socials i religioses de llur existència i activitat. Els bisbes maldaren per què fossin ben lluides, però que no sortissin de la norma. Els decrets d’En Taverner, però, ens donen una impressió gairebé desplaent, ingrata o inapreciable de llurs afers fiscals, mentre que estimulen i s’interessen més pels aspectes formals i estètics (en el punt 136 esvandeix ràpidament la gestió econòmica d’algunes confraries, mentre que els punts 137 i 138 insisteixen en llur parafernàlia, comportament i exhibició externa).³⁰⁸² Així ho constatem en els inventaris de les robes de les visites de 1730, que ens aporta un material excel·lent per entendre aquest aparat, essent el de Sant Cristòfol de les Planes el més extrem i abundant: nombroses banderes, pendons, gonfanons, gremials i casulles, amb els emblemes brodats de les confraries del Roser i del Santíssim Sagrament, de preciosos teixits i materials, eren lluits durant les ocasions solemnes; “*car, finalement* –com apunta P. Goujard–, *c’est la plasticité des confréries qui me paraît leur caractéristique essentielle*”.³⁰⁸³ A Vilanova de Sau, el 1605, volia “que lo administrador de la confraria del Roser, qui vuy són y per temps seran, hage de fer la professó de dita confraria cada primer diumenge de mes, com se deu”³⁰⁸⁴ i a Sant Climent d’Amer, el 1661, manarà als pabordes del Roser “amb gran cuydado cumplen la ordinació y estatuts de dita santa confraria, en particular en fer cada primer diumenge del mes la professó”.³⁰⁸⁵ Aquestes reclamacions, més que res, tenen una funció reguladora dels salaris dels clergues que hi assisteixen i dels diners destinats a aquestes funcions, coetànies als decrets d’una sèrie de parròquies barcelonines i vigatanes que ha estudiat Martí Gelabertó.³⁰⁸⁶ També hi ha altres decrets encarats a la preservació d’una festa religiosa, en *strictu sensu*, i de l’eliminació d’elements entesos com a distorsionadors.

³⁰⁸¹. AEV, 1783, St Romà de Sau, 1783, f. 60r-v.

³⁰⁸². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 190: “136: Los pabordres de la Minerva, de Nostra Senyora del Roser, del Carme y altres deuen igualment cuydar de cobrar las rendas de las confrarias, donar los comptes, depositar lo reliquo en lo arxiu, y cuydar que lo altar de la sua confraria estiga ab tots los adornos que queda ordenat, y tindran particular cuydado que en lo Llibre de la Confraria se continue lo inventari de tot lo que tenen per lo adorno de sos altars”.

³⁰⁸³. GOUJARD, P., *Un catholicisme bien temperé...*, p. 137.

³⁰⁸⁴. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605, f. 17r.

³⁰⁸⁵. ADG, P-102, St Climent d’Amer, 1661, f. 538v.

³⁰⁸⁶. GELABERTÓ, Martí, “Cofradías y sociabilidad festiva en la Cataluña del siglo XVII”, *Pedralbes*, 23/II (1993), p. 495-501.

En el segle XVIII aquest procés va en augment, culminant en les darreres dècades de la centúria (amb una sèrie de manaments forts i virulents), coincidint amb els propòsits emesos en el regnat de Carles III. El canvi més radical es dona a partir de les visites de Baltasar de Bastero a Girona i de Bartolomé Sarmentero a Vic. Ambdós assumeixen la necessitat d'una reforma urgent, malgrat la dificultat que comportava una aplicació concreta i efectiva. Les constitucions vigatanes del segle XVIII es giren contra les confraries i rebatren alguns dels seus estatuts fundacionals.³⁰⁸⁷ Dins la diòcesi gironina trobem molts i millors exemples fora de l'àrea estudiada (a Sant Feliu de Buixalleu –1758–, la Bisbal d'Empordà –1760– o Calella de la Costa –1775–); per exemple a Sant Esteve de Bas, del 1736, tenim els que van adreçats als administradors de les confraries en general, i als fadrins en particular, on mana presentar els seus comptes tal com està estipulat,³⁰⁸⁸ i el 1746 a Les Encies mana separar els fons de les confraries i obreries. Els manaments a la diòcesi vigatana, més quantiosos, segueixen el mateix to i estil. A més, surten a la llum una sèrie de manlleus i censals pertanyents a les confraries del Roser. Coincideixen un parell de manaments referents a la pabordia dels fadrins de Sant Esteve de Bas (1746) i a la confraria del Sant Crist de Sant Joan de Fàbregues (1792), on llurs administradors refusaven donar els comptes, al·legant que no ho havien fet mai.³⁰⁸⁹ Creiem que aquesta etapa pren tota la seva força durant les mitres de Francisco de Veyan i Tomàs de Lorenzana, els quals, apropant-se a les línies parajansenistes d'alguns bisbes coetanis (Amat,

³⁰⁸⁷. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CLXXXVI: “Y així mateix, que en las Festas dels patrons de las Confrarias, no obstant qualsevol Vot, Consuetut, o Jurament, no tindan obligació los Confreres, ni algú de la sua família de oír Missa, ni abstenir-se de treballar.”

³⁰⁸⁸. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100r-101r: “Item com dit Senyor Visitador General haja quedat informat que alguns administradors de confrarias y altars de la present iglesia ha alguns anys que no han donat comptas de llurs respective administracions, y essent com és esta omició en gran dany de la iglésia, y tal vegada en càrrech gran de sas concièncias, amés de que lleva la devoció dels faels en fer charitats; perçò mana dit Senyor Visitador General a tots lo que han tingut administracions de confrarias y altars que, dins dos mesos, donen comptes dels anys de llurs administracions, los quals donaran en presència del Reverent Sacristà y obrers de la present iglesia, lo que mana a quiscun de dits administrador en pena de excomunió major y de deu lliures barceloneses pagadoras de béns propis de quiscun, y en cas que algú dels referits administradors fos renitent en donar los comptes que deu donar dels anys de sa administració, encarrega dit Senyor Visitador al batlle de la present vila y li dona tot lo poder necessari per obligar als tals renitents en donar los referits comptes y així mateix dona lo poder al referit batlle pera executar-los per la pena de deu lliures, precehint primer a quiscun renitent notificació del present mandato y lo poder que se dona al batlle, declarant dit Senyor Visitador que las deu lliuras de pena en que insidirà quiscun renitent, sien la mitat a favor de la obra de la present ilesia y la altre mitat a favor y propias del batlle qui executarà als tals renitents” i “Item com dit Senyor Visitador General haja quedat cercionat que los referits fadrins no donan comptas dels anys de sa administració a la presència del Reverent sacristà, y que alguns que son estats administradors no los han may donat; perçò mana a quiscun dels dits fadrins que, dins dos mesos, donen comptes a la presència del Reverent sacristà y obrers dels anys que han administrat y son estat omissos en donar-los, lo que se'ls manà en pena de excomunió major y de deu lliures pagadoras de béns propis, y axí mateix mana als fadrins que són actuals administradors que luego de acabat lo any de sa administració donen comptes molt legals y sempre a la presència del Reverent sacristà qui los difinirà y en cas dits fadrins administradors en lo present any y los que en avant ho seran fossen renitents en donar los referits comptes en lo modo ja explicat y dins un mes definida sa administració mana dit Senyor Visitador al Reverent sacristà y obrers que los lleven la administració en pena de sa omició culpable y quedia unida dita administració a la obra de la present iglesia ab lo modo y càrrechs ja explicats en lo antecedent mandato”.

Armanyà, Climent o Díaz de Valdés), adopten “una actitud propera al rigorisme moral –segons hi ha vist Antoni Pladevall Arumí–, basada en el refús de la vida ostentosa, el control de l’aparell administratiu parroquial i –dada emblemàtica de la seva profunda preocupació social– el contacte directe amb l’estament eclesiàstic i la feligresia a través de nombroses circulars i pastorals”;³⁰⁹⁰ una manera de fer i ser que queda reflectida i tramesa, a les visites pastorals.

-La confraternitat

Segons Gabriel Le Bras, les confraries són “*familles artificielles dont tous les membres sont unis par une fraternité volontaire, les confréries ont pour objet de satisfaire dans un cadre étroit les plus poignants besoins du corps et de de l’âme*”.³⁰⁹¹ Sobre l’organització i composició de les confraries, tal com hem dit,, les visites no en fan massa cas. Segurament els bisbes poc els interessava llur funcionament intern, sobretot pel control que havia de portar el clergat sobre la seva feligresia, que es limitava a determinats aspectes de la seva gestió per estar ben integrat en la comunitat. Les confraries portaran a terme una sèrie de gestos i funcions que només seran entesos per als mateixos interessats, en tan com a membres d’una cultura semipopular a mig camí entre les pressions i reformes de la cúria episcopal i a vegades, apropiada des de la comunitat rural afectada per un procés doble procés d’estructuració, deestructuració i reestructuració de les seves pautes culturals. En definitiva, una mena de conglomerat o híbrid (segons la terminologia de Julio Caro Baroja)³⁰⁹² on s’hi barregen elements urbans i rurals; de cultura d’elits i populars, de formes heterodoxes i ortodoxes. Una ‘cultura subalterna’ (oposada a l’hegemònica o dominant), tal com l’ha definida Carlo Ginzburg, practicada pels sectors més baixos de la societat rural, però imposada des de les classes superiors.³⁰⁹³ Si la iniciativa de la fundació d’aquestes associacions l’havia tirat endavant l’església institucional, seguidament reben un ampli suport popular. Des del mateix moment que es creen les confraries, ja pateixen un procés evolutiu irreversible i imparabile, tal vegada no desitjat ni conscient, però protagonitzat pels seus membres, fruit de la pròpia pràctica social, però que entra amb clara oposició amb la cultura hegemònica de l’Església, ja que en elles s’hi barregen elements oficials i populars.

³⁰⁸⁹. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1792, f. 352v.

³⁰⁹⁰. PLADEVALL ARUMÍ, A., *La Il·lustració a Vic. Les aportacions de Francesc de Veyan i Mola i Llucà Gallissà i Costa*, Cabrera de Mar: Ed. Galerada, 2000, p. 279.

³⁰⁹¹. LE BRAS, G., *Études de sociologie religieuse. II. De la morphologie a la typologie*, París: Presses Universitaires de France, 1956, p. 422.

³⁰⁹². CARO BAROJA, J., *Las formas complejas...*, v. 2, p. 171-204.

³⁰⁹³. GINZBURG, C., *El queso y los gusanos. El cosmos, según un molinero del siglo XVI*, Barcelona: Muchnik Editores, 1994 [1ª ed. 1976], p. 9-24.

Les activitats i funcions que es portaven a terme interna i externament a cada una de les associacions ens són molt difícils de resseguir, i tan sols podem saber alguns petits actes (les misses i cantars), mentre que les processons, balls i actes lúdico-festius, de caire públic i col·lectiu, segurament les representacions més vistoses (conegudes com a 'pietat barroca') no apareixen en els manaments en tot el seu esplendor i opulència. No serà fins al segle XVIII que hi trobarem crítiques evidents, quan les diferents autoritats (eclesiàstica –des de l'episcopat, amb l'arquebisbe tarragoní Lairó al capdavant– i estatal –durant el regnat de Carles III, els ministres Campomanes i el Comte d'Aranda–) intentaran reconduir-les i controlar-les emprant el regalisme de fons: primer, es voldrà reduir dràsticament l'excessiu número de confraries (s'eliminaran les que havien estat fundades sense llicència reial o eclesiàstica i aboliran les gremials); segon, reduir el desorbitat dispendi que fan aquestes en despeses 'inútils' (en cera, música, jocs, vestimentes, pólvora, etc.), més enllà del consum cultural ordinari; i tercer, perquè s'escapaven de la jurisdicció reial.³⁰⁹⁴ Encara a la primera meitat de la dissetena centúria els prelats són prou condescents amb aquest tipus de pràctiques, però a la segona meitat i també finals del segle, les actituds adoptades no seran del tot repressives, sinó que, en alguns casos es faran propostes de reforma, i les prescripcions seran més o menys tolerants (i que més tard seran considerades escandaloses, supersticioses, paganes, amorals o 'sensacionalistes' segons Edoardo Grendi, com a reflex de les noves formes de l'Antic Règim).³⁰⁹⁵

Les confraries desenvoluparen una mena d'estratègies d'ajuda interna, d'auxili mutu entre els que en formaven part, que en podríem dir solidaritat confraternal-veïnal. Podien anar dirigides als vius (de les quals no hem localitzat cap exemple, i que consistien en l'assistència als malalts o l'ajuda als treballs del camp, entre altres) o bé als difunts (si bé només de caràcter únicament espiritual, amb conseqüències econòmiques, ja que s'havien de pagar als clergues). Es desenvoluparan tota una sèrie de codis i llocs que serviran per comunicar-se amb els morts: misses de sufragi, tocs de campanes, creus en llocs simbòlics, oracions (per exemple, completes i goigs) i el culte a les Ànimes del Purgatori adquirirà una importància espectacular. Per això trobem que els confreres es dediquen a honorar als difunts confreres amb misses periòdiques per tal de recordar-los. En disposem d'alguna notícia, novament, perquè se n'estipulen els honoraris, i queda clar que qui deixa de pagar no se li fan les misses pertinents (inclòs es faran llistes dels morosos, que en el fons no deixa de ser més que un indicatiu de l'estat de la confraria o

³⁰⁹⁴. ABBAD, F., "Le confrérie condamné ou une spontanéite confisquée. Un autre aspect de l'Espagne a la fin de l'ancien régime", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 13 (1977), p. 361-384; PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 176-180 i ROMERO SAMPER, M., *Las cofradías en el reformismo de Carlos III*, Madrid, 1991.

³⁰⁹⁵. GRENDI, E., "La confraternite como fenomeno associativo e religioso", dins RUSSO, C. (ed.), *Società, chiesa...*, p. 115-185.

de la falta de cohesió del grup).³⁰⁹⁶ Tals són els casos de Sant Esteve de Bas, el 1632, on es manava que “en la institució y fundació de la confraria del Santíssim Sagrament sia servat lo ús y costum de celebrar un aniversari cada mes y en cantar de diffunts per quiscun confrara y nos puga demanar més de caritat del que se és acostumat, ço és tres sous per lo celebrant y un sou per quiscun qui cantarà en lo cor”,³⁰⁹⁷ i a Santa Maria de Corcó, el 1723 i el 1775,³⁰⁹⁸ es deia que

“Com sia que tots los confreres de la Minerva y del Roser contribuescan ab puntualitat la annual charitat que està destinada per los gastos de ditas confrarias, altrament no gozen dels sufragis ques fan per aquells que són puntuals en satisfer; manam que nos diga lo aniversari que se acostuma per cada hu dels confreres que moren per aquells que, lo dia de sa mort, no constarà haver satisfet lo annual dels anys antecedents; encara que sos hereus o altre volguessen pagar lo atrassat y lo rector ab los administradors veuran ara lo que deu cada hu dels anys antecedents que manam satisfer en tot lo corrent; altrament encara que paguen los anys corrents, no se’ls dirà lo aniversari quant morian”.³⁰⁹⁹

f. Les dones

Tot i que no entrarem a desenvolupar el tema del paper de la dona laica dins la societat a l'època moderna, sí que podem fer-ne unes referències a través de l'esquiva mirada dels bisbes i visitadors episcopals. Una visió que és (quasi) sempre negativa en qualsevol àmbit i regió, o sigui, una definició que l'Església oficialitza universalment i que trasllada fins a la parròquia més petita i remota de la geografia catòlica. Una dona que és protagonista, però, des de la marginalitat, pel caràcter secundari que desenvolupa i se li atorga a la llar, com a filla, esposa o mare; una dona que és reprimida, tant en els espais i vida privada com en la pública. N'hem vist algunes notes de la seva participació en la vida col·lectiva i en àmbits religiosos: bàsicament, en la disposició dins l'església i la seva vestimenta (no a les nostres parròquies, però si ben presents, com a Arenys d'Amunt, el 1758),³¹⁰⁰ en les processons i demés oficis litúrgics, amb

³⁰⁹⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, P.I/2 (1731-1960). *Llibra de la confraria de Nr^a Ser^a del Rosser fet lo any 1731*, f. 166r: “Lista ahont se assentaran los confreres que no voldran pagar los 6 diners y per consegüent no se’ls dirà lo aniversari quant moriran en forma de abecedari comensant vuy als 8 de maig de 1768,” en la qual n’hi ha més d’un centenar.

³⁰⁹⁷. ADG, P-92, St Esteve de Bas, 1632, p. 114r.

³⁰⁹⁸. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 867v.: “Informats que sols se diga per los confreres del Roser y del Santíssim una anyada [i] no sels celebra lo aniversari, manam als administradors de dita confraria que se’ls celebra dit aniversari encara que degan dos sous, no arriuen a tres, pagant enperò puntual del Reverent Rector los celebrats la matexa administració, amonestant a dits administradors zelen lo cobro any per any”.

³⁰⁹⁹. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 301r.

³¹⁰⁰. ADG, P-133, Arenys d'Amunt, 1758, f. 65r.: “*item que para recibir los santos sacramentos con la compostura exterior que corresponde como señal de la buena disposición interior conviene mucho que las mugeres vaian vestidas con honestidad y recato, y en especial llevando cubierto el pecho con aseo decente, por lo qual manda su Ilustrísima al rector o vicario que para reprimir el abuso tan pernicioso en sumpto tan santa así lo prevenga y advierta a todas aquellas que en esta parte excedan y caso que no se moderen despues de amonstadas, pueda suspender la administracio de sacramentos hasta que vaian con la decencia prevenida; els promesos no poden viure junts sense haver-se casat; els beneficiats han de mostrar la dotalia”.*

l'única excepció positiva quan s'enquadra dins organitzacions de confraries religioses, o quan treballa per a institucions eclesiàstiques; per exemple, en l'estricta regulació de l'exercici de llevadora en la que se'ls ensenya a batejar l'infant, en cas d'urgència –ho trobem en els manaments generals d'Antoni Pasqual,³¹⁰¹ en la *Instrucció* pastoral de Taverner,³¹⁰² i en els de Ramon de Marimon.³¹⁰³ El 1734, en la visita a Sant Esteve de Bas, es proposà al “sacristà y obrers que disposen que se limpie més a menudo y se tracte millor [la roba de la sagristia], buscant una dona que entenga de estas cosas y de aquellas que tenen especial pietat y devoció a las cosas de la iglesia”,³¹⁰⁴ o quan dóna, entrega i ofereix a l'Església (el 1741 quan mana fer “una aplega per las casas [de Sant Martí Sacalm], y concedim 40 dias de indulgència per cada vegada als que hi aniran y al amo y mestressa de la casa que faran caritat”).³¹⁰⁵

I és que fins i tot, alguns bisbes emeten disposicions sobre llur caràcter, comportaments, vida íntima i personal, ben propers a la misogínia, o bé com a dona adúltera i pecadora potencial; això ho trobem àmpliament desenvolupat a la *Instrucció pastoral* de Taverner (i que pren la referència dels Concilis Provincials)³¹⁰⁶ i en les constitucions sinodals vigitanes de Manuel Muñoz li dedica un capítol.³¹⁰⁷ La situació dins de confraries femenines, el treball agrícola o la vida religiosa o semi-retirada podien veure's com a bones opcions per escapar de la pressió

³¹⁰¹. AEV, 1221, manaments general d'Antoni Pasqual, 1685, f. 4r.: “Item que todas la llevadoras comparegan devant nos perquè vejam en batejar los infants en temps de necessitats com se aportan y de que paraules usan”.

³¹⁰². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 174: “62. A més de la obligació de la ensenyança es igualment propia del Parroco la administració dels Sagraments, en que deu ser vigilantíssim, y ab singularitat de aquells, que es comesa a ell la administració: Y en primer lloch, respecte al Sagrament del Baptisme tindrà present tot lo que se troba disposar en Nostras Synodals, així respecte als Padrins, y Padrinas, com y al temps, que poden quedar las Criaturas sens batejar, tenint gran cuidado, en que per falta sua no moria Cristura alguns, sens ser Batejada; que igualment aplicará en examinar a las Llevadors de sa Parròquia, a fi que sàpian com han de batejar en cas de necessitat, y en quins casos ho deuen executar”.

³¹⁰³. AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1741, f. 268r.: “4. Examinen la llevadora de sis en sis mesos”.

³¹⁰⁴. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 280v-281r.

³¹⁰⁵. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1741, f. 269r.

³¹⁰⁶. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 193: “154. Deuen las donas, de qualsevol calitat que sian, segons se troba ordenat en las Constitucions Provincials, anar sempre decentament vestidas, sens ensenyar los pits ni los braços, com y també no anar demasiadament curtas, lo que principalment deuen executar, quant van a la iglesia, y encara més, quant han de confessar y combregar, per lo que se los amonesta y mana que corregescan estos abusos que són tant danyosos a ells mateixas y al pròxim, advertint-las que, altrament los pàrrocos, inseguint lo tenor de dita constitució y altres disposicions apostòlicas, no las absoldran, ni donaran lo Sant Sagrament de la Eucharistia, com y que nosaltres procehirem contra ellas ab tot lo rigor dels canons”.

³¹⁰⁷. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CLXXXIV: 1. “Primerament amonestam a todas las Donas de qualsevol condició que sian, procuren guardar més modèstia, y recato portant sempre cuberts los pits, y abstenir-se de donar mamar a las criaturas en parts públicas, sens tenir lo degut cuidado de cubrir-se, perquè en açò havem observat tant gran dasorde [...] II. Que las Donas, quant rentan la roba en paratges públics, procuren guardar també tot recato, abstenint-se de rentar-se las camas, y de altres semblants accions, y que en dits paratges, y circunastàncias, en ningun temps se atrevescan, ni hòmens, ni minyons nadar de modo que pugan ser vistos de las donas [...]”.

familiar; quan obté un petit grau de llibertat o independència és llavors quan és mal vista, assenyalada i perseguida.³¹⁰⁸

Estudiar el tema de la condició i sexualitat femenina des de les visites pastorals, ja significa, per començar, fer-ho a partir del prejudici, d'una perspectiva parcial, nefasta i opressora; però poques vegades s'ha desenvolupat àmpliament.³¹⁰⁹ En tot cas, la majoria de discursos emesos en època moderna i de font diversa (per exemple, inquisició, constitucions sinodals, sermons o llibres parroquials), convergeixen en fomentar una crítica aferrissada a la dona i a la continuació del sotmetiment a l'home.

Són informacions relatives a la seva mobilitat, actuació i relació en uns determinats espais de competència eclesiàstica: quan la dona s'escapa o mou mínimament del lloc tradicional i social que li correspon o traspasa les limitacions físiques que li han estat imposades, és ràpidament amonestada i advertida. Al seu torn, també farà falta saber-ne el màxim de dades personals a l'hora de registrar-la en els llibres sacramentals: en les primeres dècades del segle XVIII s'imposarà saber la condició civil de la dona (amb només dues opcions, casades o vídues); a Sant Iscle de Colltort diu “que sempre que en las partidas parroquials se haja de fer menció de donas, note y descriga lo nom de la casa de ahont són fillas dita donas, en particular en las partidas de baptismes, desposoris y òbits de pàrvulo”.³¹¹⁰ Veiem que és un concepte de control global, a tots nivells.³¹¹¹

Les prohibicions episcopals, per exemple, es refereixen a no poder asseure's d'esquenes a l'altar major (Sant Joan de Fàbregues, 1590), a no estendre la bugada al cementiri (Sant Romà de Sau, 1590), a no pujar al cor per dir l'oració (Sant Joan de Fàbregues, La Vola i Sant Romà de Sau, 1590-1595), a endeutar-se amb l'obreria (Tavertet, 1687), a barrejar-se amb els homes dins l'església (La Vola i Pruit, 1723), a quedar-se de nit a guardar el monument “ni si deixi entrar

³¹⁰⁸. CARBONELL, Montserrat, “El treball de la dona a la Catalunya moderna”, dins NASH, Mary (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, p. 113-128; JOVÉ, Marta i KIRCHNER, Helena, “Captaires, prostitutes i rodmons: Barcelona, 1600-1640”, dins *1 Congrés d'Història...*, I (1984), p. 471-478 i SERRA, Eva, “La violència sobre la dona en la societat rural catalana del segle XVII”, dins AA.DD., *Encontre de treball sobre la Història de la Dona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1983.

³¹⁰⁹. GIL, Antonio, “La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII. (Proyección social de lo ‘femenino’ y justicia eclesiástica)”, *Manuscrits*, 1 (maig 1985), p. 79-94 i MONJAS, Lluís, “Eva entre les dones del Baix Llobregat durant la Baixa Edat Mitjana”, dins AA.DD., *Les dones i la Història al Baix Llobregat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, v. I, 2002, p. 91-140.

³¹¹⁰. AEV, P-116, St Iscle de Colltort, 1728, f. 367r.

³¹¹¹. GARRIDO, Elisa (ed.), *Historia de las mujeres en España*, Madrid: Ed. Síntesis, 1997; LÓPEZ-CORDÓN, M. Victòria, “La conceptualización de las mujeres en el Antiguo Régimen: los arquetipos sexistas”, *Manuscrits*, 12 (gener 1994), p. 79-107 i PÉREZ MOLINA, Isabel, “Donar cos a la història: les experiències de les dones (segle XVI al XVIII)”, *Manuscrits*, 11 (gener 1993), p. 243-258.

dona o minyona alguna, ni hòmens en tota la nit, sinó dos o tres de confiança”;³¹¹² un manament general del bisbe Palmero (entre molts altres relatius a la vida marital i extraconjugal), del 1758 diu que “si algunas personas diuhen en la iglésia paraules feas y deshonestas ab donas o han tingut tractas deshonestos amb ellas”,³¹¹³ o bé acompanyar a clergues a passeigs (Santa Maria de Corcó, 1775).

Hem localitzat un parell de casos en què elles encapçalen unes baralles i disputes, per raons que no degueren ser pas ben trivials si atragueren l’atenció del bisbe, i que el rector no era capaç de solucionar (privilegis i avantatges familiars); segurament no s’arribà als nivells de violència física dels homes, però no s’ha de descartar un enfrontament de més entitat i pes. El 1719 a Tavertet les ‘senyores’ dels masos Parareda i Noguer no s’entenien en les preeminències d’uns bancs particulars, i el 1776, a Sant Joan de Fàbregues les mestresses dels masos Roquer i Castellet es disputaven també les precedències en l’ofertori del pa.

O sigui, la visita pastoral ofereix una quantitat de matisos sobre la dona, presentant-la com una figura polièdrica: dona-transgressora, dona-pecadora, dona-deudora, dona-religiosa, dona-treballadora, dona-pabordessa, dona-mare o esposa.

g. Els bancs: separació social i sexual

Els bancs de les esglésies apareixen a les visites pastorals, bàsicament, per tres raons: perquè els bisbes i visitadors en manen la seva construcció i reposició; perquè en ells s’hi poden tenir actes deshonestos d’amagat, protagonitzats majoritàriament per dones, i per qüestions de propietat i precedència. O sigui, el temple parroquial havia esdevingut, en força ocasions i llocs, un espai d’extrema limitació d’actuacions i llibertats, on quedava notòriament reflectida la representació dels estaments i classes socials, i, alhora, d’una profunda divisió sexual; molts historiadors, per tant, han qualificat el temple com un ‘teatre polític’, un lloc no gens menor d’escenificació de les diferències d’una població.³¹¹⁴

Ja des del segle XVI, el tipus de banc que surt mencionat amb més freqüència és l’escon o escó, un banc llarg amb respatllet ample, que es modifica segons els desitjos episcopals. A finals del segle XVIII surten citats els ‘escambells’, els seients individuals sense braços ni respatllet, a mode de tamborets. El bisbe mana la reposició regular dels bancs fets malbé i ho encarrega als seus propietaris, o a l’obra, els baciners, les confraries o pabordies: a Sant Julià de Cabrera

³¹¹². AEV, 1225, St Joan de Fàbregues, 1734, f. 183.

³¹¹³. ADG, P-132, 1758, manaments generals del bisbe Palmero, s.f.

mana a en “Masallera trague lo banch de ahont se acostuma de assentar del lloch ont està per ser molt indecent y vell e podrit y mal fet”³¹¹⁵ i a Pruit es mana fer quatre escons amb espatller. Els manaments ens permeten saber la qualitat i durabilitat d’aquests, aproximadament en uns cent/cent cinquanta anys. Ja no serà fins el 1734 que a Falgars i Sant Martí de Querós manarà fer-ne de nous i arreglar els vells: “tragan lo banch que està a la part del Evangeli, y serrant lo respatller que vinga igual als dels altres se posarà en primer lloch de la rengla de mateixa part, retiran los demás a proporció”³¹¹⁶ i “fassen adobar los banchs de la iglésia que estan bambolejant y ab facilitat cauhen, y si dins sis mesos no ho executan nos avise lo rector, prevenint-los, suposant no tenen falta de fusta, que lo millor seria trauerer los que hi ha, fer-ne una regla a cada part, rasos y sens respatller ab què estaria desembarassat y hi cabria més gent”.³¹¹⁷ Amb disposicions semblants per a les parròquies gironines, per al mateix any: a Sant Climent d’Amer, el visitador veié “que alguns banchs de la iglésia estan derrotats e indecents, desadornant tant sagrat lloch, perçò mana y ordena que tots los que ne tenen en dita iglésia semblantment indecent los fassen acomodar”³¹¹⁸ (i encara per complir en la visita de 1736 on insistia que “tragan o fassen traure de dita iglésia tots aquells banchs que los apareixerà que estan rotos y en mala positura”).³¹¹⁹ El següent pas el trobem encara en algunes esglésies: per exemple, conserven alguns bancs construïts a finals del segle XIX a Sant Martí Sacalm (1897-1899), La Vola (1890), Vilanova de Sau (a la sagristia) i Sant Feliu de Pallerols (en cases particulars) (<AF> núm. 246, 248 i 250).

El més freqüent era distribuir la nau central amb dos grups o fileres de bancs, deixant un passadís o espai lliure al mig, els de les capelles laterals més properes al presbiteri es posaven transversalment, i els del cor estaven pensats per a ús exclusiu dels sacerdots (el 1700 i 1736, a Sant Esteve de Bas així ho diuen, però el 1680, a Les Preses “mana ques fassen dos banchs en lo cor per asentar-se las persones”).³¹²⁰ També els bisbes instaran que tots ells siguin de la mateixa mida i proporció, estiguin ben alienats, que no n’hi hagi massa (i que es pugui circular amb comoditat i sense impediments entre ells) ni massa pocs (que ningú s’hagi d’estar dret o ocupar el lloc que no li correspon, per exemple haver d’anar a seure al cor): el 1703, a Sant Esteve de Bas manarà al sagristà i obrers que “fassen acomodar los banchs travessers, tant de la part del

³¹¹⁴. Joaquim M. Puigvert ressegueix els autors que ho han fet, sobretot Angelo Torre i Carla Russo: PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 148.

³¹¹⁵. AEV, 1209/3, St Julià de Cabrera, 1592, f. 113r.

³¹¹⁶. AEV, 1225, Falgars, 1734, f. 186v.

³¹¹⁷. AEV, 1225, St Martí de Querós, 1734, f. 181r.

³¹¹⁸. ADG, P-121, St Climent d’Amer, 1734, f. 289r.

³¹¹⁹. ADG, P-123, St Climent d’Amer, 1736, f. 69r.

³¹²⁰. ADG, P-106, Les Preses, 1680, f. 111r.

altar del Sant Christo com del que Nostra Senyora del Roser, posant-los en la mateixa compostura que estan los demás banchs”;³¹²¹ i a Joanetes, el 1717, digué:

“atenent y conciderant que la present iglésia està ocupada en excés per los demasiats banchs: perçò mana a totes y qualsevol personas, de qualsevol grau o condició, que sien y tindran banchs en dita present iglésia que, dins quinze dies del die de la publicació del present cartell en avant comptador, fassen escursar llurs banchs de manera que ningun tinga més de set palms de llarch, exceptant los banchs dits de Nostra Senyora del Roser y del comte, que estos dos quedaran ab la mateixa llargària que vuy tenen, lo que cumpliran sots pena de 2 lliures pagadoras de béns propis de quiscun que en aço serà amís a àrbitre de Sa Il·lustríssima a llochs pios aplicadoras y en subsidi de excomunicació major”.³¹²²

Estava obligada la separació d’homes i dones dins l’església amb la intenció d’evitar escàndols o baralles, i és que elles no es podien moure del seu lloc “ni estar de los banchs o escons en anllà –tal com deia a Rupit– sinó serà per via o causa de rebre lo Santíssim Sagrament”;³¹²³ a més, deia que per no haver-hi llum “se seguex estar algunes vegades los hòmens y dones massa prop per mesclar-se entra ells y no estar dividides com seria rahó estiguessen y apartades”.³¹²⁴ Afegim que a Ridaura manava que “ninguna dona se pose entre los scons haont estan assantats los hòmens”;³¹²⁵ i obligava al rector i obrers de Les Encies que “tragan en continent o fassan traurer de aquella tots los banchs y escons en què se assenten algunas donas, y no permeten, en avant, que dona alguna ni tinga sinó és amb expressa llicència de sa Il·lustríssima *in scriptis obtenta*”.³¹²⁶ Les constitucions sinodals gironines dels segles XVI i XVII (de Guillem de Boil –1512– i Miquel Pontich –1691–), però, no fan explícita aquesta separació en gèneres, però exigeixen “*non teneantur scamna in Ecclesiis promulieribus*”;³¹²⁷ suposem doncs, que s’imposa amb el temps i es converteix en consuetud, fins que Josep de Taverner ho exigeix³¹²⁸ (i encara es

³¹²¹. ADG, P-112, St Esteve de Bas, 1703, f. 125v.

³¹²². ADG, P-113, Joanetes, 1717, f. 53r-v.

³¹²³. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 254v.

³¹²⁴. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 254r-v.

³¹²⁵. ADG, P-85, Ridaura, 1617, f. 87r.

³¹²⁶. ADG, P-106, Les Encies, 1680, f. 134r.

³¹²⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 247, Lib. III. Tit. XIV. Cap. 2: “*Scandalis, & dissentionibus, quae circa subscripta frequenter eveniunt, ut experientia comperimus, volentes pro posse (ut tenemur) obviare, quia plures discordiae, & scandala sequuta fuerunt, propter scâna, quae in aliquibus Ecclesiis nostrae Dioecesis tenentur pro mulieribus, ut in eis fedeant, dum Officia Divina celebrantur: id circo Nos Episcopus memoratus, mandamus sub poena excommunicationis latae sententiae, nec de cetero, in Ecclesiis nostrae Dioecesis teneantur, seu ponantur scamna, sedilia, seu cathedrae, vel ali quaecumque vasa, seu res certa supra pavementum commune ipsarum Ecclesiarum destinata specialiter ipsis mulieribus, ut in ipsis sedeant, sed sufficiat pro ipsis esse paratum pavementum ipsarum Ecclesiarum, ut in eo sedeant, iuxta morem laudabilen aliarum Ecclesiarum nostrae Dioecesis*”.

³¹²⁸. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 193: “150. No menos tindran singular cuydado en que en la iglésia los hòmens estigan dividits de la donas, segons la pràctica antiquíssima de la diòcesi, donantse los hòmens devant, y las donas detràs, sens permetrer que a la porta de la iglésia ni entre las donas queden fadrins o altres hòmens, com y també tenint particular cuydado que sobre las fonts baptismals no si assenten, y que la gent assistesca a la iglesia ab la deguda compostura, no tenint los cabells lligats, ni ab rets, ni barretinas, a fi que se conega que van a presentar-se davant de aquell Senyor, a vista del qual tremolan los Àngels del cel”.

continuarà manant després a moltes parròquies –Arenys d’Amunt³¹²⁹ i a altres diòcesis).³¹³⁰ Mentre que les vigatanes del segle XVIII (de Ramon de Marimon –1721–, de Manuel Muñoz –1748– i Bartolomé Sarmentero –1752–) prenen les referències del concili tarraconense de 1717.³¹³¹ A Falgars el bisbe farà entrar a l’església “als que se quedan fora o en la mateixa porta al temps de la matinal y en qualsevol funció [el batlle] farà que tots los hòmens se posian des del últim banch en amunt y en las dos capellas”³¹³² i a La Vola manarà “a tots los hòmens pujen des del últim banch fins al presbyteri, deixant de aquest desembarassat lo lloch que és menester per la comoditat del celebrant y ministre, desocupat lo restant de la iglésia per las donas”.³¹³³ És en aquestes visites del segle XVIII que sabem que els homes s’asseien en els primers bancs i les dones en els darrers. Així ho distribuïa a Pruit quan hi acudia a missa gent de parròquies foranes, i se’n quedava molta fora, i en manava “que antes de dir-la fassan se posen los hòmens des del altar a mitja iglésia y las donas al restant de ell los que són de dita sufragànea y esta parròquia”,³¹³⁴ i també se’n queixava a Sant Martí de Querós a resultes de la petitesa “de que se segueix haver-se de quedar al cap de vall de la iglésia los hòmens en lo lloch de las donas, y estat ab apretura uns ab otras, resolganse de posar en obra lo que diguérem en lo número segona de la visita antecedent, de fer la sacristia y en lo número tercer de fer los banchs rasos y sens respatlles”.³¹³⁵ A Ridaura, l’assistència massiva a l’ofici solemne i algunes alteracions que es donaven a fora mentrestant, provocaren la reacció de les autoritats eclesiàstiques a l’hora de distribuir-ne els assistents a l’interior:

“Item atnent y conciderant dit Senyor Visitador General quant importa desaraigar lo abús que se observa en la present iglésia, de quedar-se los hòmens fora y al entrant de la porta della, mentres se celebran las missas y officis de que se originan mil inconvenients, que se deixan bastament conèixer y ponderar, sens que per mantenir la tenacitat que alguns tenen de quedar-si, hi aja lo menor motiu, ni de angústia de lloch ni altre, sinó

³¹²⁹. ADG, P-132, Arenys d’Amunt, 1758, f. 65r.: “Mandó su Ilustrísima que se observe y guarde lo prevenido en las constituciones synodales que mandan y prescriben la separación con que deben estar hombres y mugeres en los templos y que los mugeres no tomen asiento en los bancos propios para hombres, no siendo esto correspondiente a la ciscunspeccion y modestia con que tanta razon se debes conservar en la casa de Dios”.

³¹³⁰. Per exemple, a l’arxidiòcesi de Tarragona, el 1766: BC, Fullets Bonsoms, núm. 3306: “Edicto, en que se manda bajo la pena de Excomunió mayor, que ningun hombre entre en las Iglesias, ni Basílicas con Gorro, Red, Gaudaya, ni embozada, ni se siente en los confesionarios; y para que ninguna muger lleve a la Iglesia silla donde sentarse, ni se siente en los bancos destinados para los hombres, ni en los confesionarios, &c”.

³¹³¹. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicensis...*, p. CLXXXIX: “VIII. Havem també advertit, en varios concursos, y festivitats, fins quant està patent lo Santíssim Sagrament, que las Donas ocupan los banchs de las Iglésias, essent per eix motiu impracticable, que salva la decència, puga sentar-se en ells ningun Ecclesiàstich, ni menos Secular, ab lo que se demostra la inversió, y monstruosidad, ques deixa fàcilment compendrer, fins arribant a donar mamar en dits puestos, ab la immodèstia, y poch recato, tant impropri de dit lloch, y també que manant lo Apòstol a las Donas, que no entren en los Temples descubiertas de cap, ab tot, és ja notable lo abús, que en esto se practica, singularment en dias de Jubileu, de concurs, y fins patent lo Santíssim Sagrament”.

³¹³². AEV, 1224, Falgars, 1723, f. 282r.

³¹³³. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 278r.

³¹³⁴. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 283v.

³¹³⁵. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1741, f. 181r.

merament per los particulars fins que son ben poch profitosos al bé espiritual de sas ànimas, desitjant dit Senyor Visitador General provehir de remey oportú y efficàs, mana y ordena que, en avant, los hòmens pujen fins al paratge ahont acostuman a posar-se los demés y més iglésia amunt que las donas, baix pena per cada hu que contrafassa de una lliura de cera a obs de la obra de la referida iglésia aplicadora”.³¹³⁶

Un problema gros fou la forma dels escons de les dones: la intenció era que no es pogués accedir a elles ni veure's res d'elles (ni una part del seu cos) per cap dels costats. Carlo Borromeo ja n'havia parlat (s'hi referia com a “*escañuelos*”), i els bisbes catalans apliquen amb correcció els seus postulats amb variants locals.³¹³⁷ En algunes esglésies, els bancs havien d'arrambar-se a la paret, com a Sant Joan de Fàbregues, “per obviar que ninguna dona se pugue asseure de esquena al altar major [...] los obrers adoben los escons foradats de tal manera que noy romangue gran pera seure les dones rompent un tros de pedra, de modo ques puguen ben encaxar y acostar a la paret lo escon de mà dreta”,³¹³⁸ i a Rupit on es provehí als obrers “adobar los escons més prop de les dones, posats a cada part de la iglésia junt a la paret de manera que estigan closos fins a baix conforme estan los altres dos posats al llur costat”.³¹³⁹ Encara en el segle XVIII trobem decrets que demanen tapar-los per totes bandes (per exemple, a Calella de la Costa, el 1758).³¹⁴⁰

³¹³⁶. ADG, P-121, Ridaura, 1734, f. 299r.

³¹³⁷. Borromeo, C., *Instrucciones de la fábrica...*, p. 68-69: “XXV. De los bancos para las mujeres, a los cuales llaman escañuelos: “En las iglesias en que el obispo haya juzgado que debe permitirse algún uso de escañuelos, de ellos establézcase la forma siguiente: los mismos colocados en la iglesia por la parte de las mujeres, les servirán a ellos tanto para sentarse como para doblar las rodilla. Al respecto, la parte septentrional sea para las mujeres, a menos que en algunas iglesias, según la disposición del sitio u otra causa, el obispo haya dispuesto en forma diferente. Así pues tres viguetas, o pequeñas traves de encina, con un grosor de cinco pulgadas, con longitud de tres codos dieciseis pulgadas, con altitud de ocho pulgadas, colocadas rectas en el suelo de la iglesia, y cada una de ellas separadas entre sí aproximadamente tres codos, tendidas con otras tantas tablas taraceadas, de cualquier género sean, y cada una de éstas con altitud de ocho pulgada, distantes entre sí con un espacio igual, naturalmente una en medio, las dos restantes en las extremidades, constituyan escañuelos bajos y éstos divididos en tres, de tal modo que de ahí puedan moverse cuando sea necesario, para que no sean de impedimento. Però sean más angosta donde el sitio del lugar no las requiere más anchas. Y ésta ciertamente la forma de los escañuelos; los cuales tendidos desde esta parte a través de la longitud de la iglesia, distantes entre sí un codo, se colocarán tantas cuantas haya concedido el obispo de acuerdo con la amplitud de la iglesia. Por su parte estén completamenete lejos de la capilla del altar mayor aproximadamente ocho codos, o más según el tipo de la iglesias; del tablado intermedio, un espacio para vía de cuatro codos de ancho o más según la magnitud de la iglesia; del otro lado, también una vía de espacio semejante. Pero cerca no haya altar alguno, sino poco más lejos. Por su parte, en el sitio medio de los escañuelos haya además una vía transversal, que se extienda otro tanto. En cambio, por la parte de la iglesia que es de los varones no haya escañuelos en que se doblen las rodillas. Pero si se conceden tales banquillos, éstos, confecciones igualmente con tablas taraceadas, sean de forma oblonga, y por la espalda no tenga varales en que se apoyen los hombres con los hombros; y colóquense principalmente o pegados a las paredes o entre espacios rectos del intercolumnio. Y sean de tal modo que pueda llevarse o moverse cada uno; y dispónganse de manera que no sean de impedimento a la iglesia; y también en tal forma que los que estén sentados no queden detrás del santísimo Sacramento; y nuevamente, no se peguen a los altares”.

³¹³⁸. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253r.

³¹³⁹. AEV, 1213/4, St Joan de Fàbregues, 1621, f. 117r.

³¹⁴⁰. ADG, P-132, Calella de la Costa, 1758, f. 92r.: “item se mandaba a los obreros hagan cubrir los bancos en que se sientan la mugeres para que no se puedan notar algunas posturas indecentes e indignas

Caldria esbrinar el procediment emprat a les parròquies a l'hora de col·locar o distribuir els bancs familiars o particulars (com diuen les visites) dins l'església: si era similar, per exemple, al de les sepultures que, pagant un dret o estipendi, s'adquiria un lloc privilegiat o bé s'obtenia a canvi i retorn dels favors que el particular havia efectuat a l'església o parròquia (en forma de llegats, regals i presents en diner o espècie); pensem que és la combinació de tots dos factors. A més a més, les institucions municipals també hi tenien el seu lloc preferent, i els administradors de les confraries, baciners i obrers. Per poder identificar el banc i seient de cada un es gravava el nom corresponent al darrera i s'evitaven confusions; avui encara són presents en algunes parròquies (Sant Martí Sacalm, Pruit i Tavertet); on sembla haver tingut molta més importància i tradició que no pas a les parròquies gironines (Quadre núm. 31 i 32).

Quadre núm. 31. Distribució actual dels bancs de St Martí Sacalm

Presbiteri		
Banc-caixa de las Ànimas	Passadís central	(Banc-caixa) 1897
Confraria de Roser		Banc-caixa de Gràcia 1897
Esteve-Vila-Coll		Noguer
Coma		Aumà
Roura		Casa nova del Pla
Escleyas		Manso Bruguera 1899
Miquel Casas 1899		-

Font: elaboració pròpia a partir de la visita *in situ*

Quadre núm. 32. Distribució actual dels bancs de Tavertet

Presbiteri		
Avenc	Passadís Central	Carous
Serra		Avenc
Vila		Serra
Monteis		Ponti
Jofre		Monteis
Administradors		Jofre
Sunyer		Vilar
Nogué		Nogué
Novellicas		Vilar
Parareda		Parareda
Masnovell		Masnovell
Novellas		-
Coromina		-

Font: elaboració pròpia a partir de la visita *in situ*

Aquesta repartició ja apareix documentada a finals del segle XVI i primera meitat del segle XVII: per exemple, a Sant Romà de Sau es mana “que Sagimon Pontí no se assega en lo escon

de ser advertidas en los templos cuia irreverencia se remediará llegando el remate de dichos bancos hasta el pavimento o suelo de la iglesia”.

de Jaume Vila, fins atant sia provehit altra cosa per sa Santíssima Senyoria”,³¹⁴¹ i a Rupit es diu que “en la iglésia del Senyor si té de estar ab tota devoció y quietut, y de remòurer los banchs dels llochs hont de molt temps a esta part han estat situats se’n poden seguir inquietuts y escàndols, perçò se mana a totes y qualsevol persones qui tinga banchs en dita iglésia de Sant Miquel nol aparte ni remogue, ni mudar del lloch hont ha de estar”.³¹⁴² Però no a totes les parròquies era així, on tots els bancs estaven ocupats; a Ridaura, el 1621, l’assistència a la missa no era el problema sinó asseure’s en el lloc adequat i pertinent, i així ho constata el bisbe:

“per quant en los actes de visita que sa Senyoria va exercint té entès plenament, y ha diffos y qüestions asserca del assentarse y tenir lloch en los banchs de la yglésia entre alguns parrochians. Zelant sa Senyoria la pau y quietud dells, mana que, de aquí al devan, los banchs de la dita yglésia sian comuns axí y de tal manera que lo primer ocupant se estiga en son lloch y que dit lloch nos puga ocupar ni pena se fent y assentar minyons y posar senyal de barret per després assentarsi, sinó personalment sots pena de entredit personal servador en continent *ipso facto* en cas de contrafacció del qual manament sen exceptaro les persones que per rahó de llur offici com és de balle, jurats y obres han acostumat de tenir precedència en la yglésia y estar assentats en llur llochs acostumat los quals vol sa Senyoria se assenten y estigan en la part y lloch acostumat”.³¹⁴³

A l’hora de disposar un banc en situació preeminent o modificar-ne el lloc (avançant cap endavant), calia el permís episcopal (només ell o el seu representant podia concedir-lo, i ningú més de la parròquia, ni el rector o obrers), per això s’aprofitarà la visita pastoral per demanar-lo, sinó és que es fa directament a la cúria (a vegades junt al permís de disposar d’una tomba), alhora que es treuen o recol·loquen els bancs que han estat posats sense consentiment. A Sant Martí Sescorts diu, categòricament, que “per quant de posar banchs particulars en la iglésia se originan graves disensions entre los parrochians manam al rector y obrers que vuy són y per temps seran que no concedescan ni menos permetian que ningú dels parrochians ni pose sens tenir expressa llicència nostra per escrit e de nostres successors”.³¹⁴⁴ El 1717 es manava al rector i obrers de Les Preses “que no admeten ni permeten que Pau Massegur y Avallana, pagès de la present parròquia, ni Marianna Avallana, sa muller, ni altre persona en nom ni per ús de ells, posen banch algun en dita present iglésia”³¹⁴⁵ i a Sant Privat de Bas, el 1738,

“en la actual visita, Sa Il·lustríssima mi Senyor ha concedit llicència a Joseph Verntallat, pagès de la present parròquia de Sant Privat y també a Nicolau Corominola, també pagès de la mateixa parròquia, peraquè cada hu de ells puga posar un banch en la iglésia parroquial de Sant Privat de Bas per ells y per los seus hereus, en lo puesto y de la llargària que apareixerà al curat y obrers de dita iglésia”.³¹⁴⁶

³¹⁴¹ . AEV, 1209/5, St Romà de Sau, 1593, f. 188v.

³¹⁴² . AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 80r.

³¹⁴³ . ADG, P-87, Ridaura, 1621, f. 49r.

³¹⁴⁴ . AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 649r-v.

³¹⁴⁵ . ADG, P-113, Les Preses, 1717, f. 62r.

³¹⁴⁶ . ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 122r.

Les obres de construcció d'una nova església o la seva remodelació parcial podien ser l'ocasió perfecta per canviar la situació dels bancs. A Santa Maria de Corcó, el 1749, la intenció era “llevar del tot las preheminiencias de banchs en la iglésia, no obstant, sens aprobar-las per ara las dissimularem, però serà sols per espay de 8 mesos dins dels quals deuran continuar la obra de la iglésia proseguint per lo més necessari de sagristia y pavimento de la iglésia”³¹⁴⁷ i el 1753, manava al rector “*haga sacar de la yglesia todos los bancos, escaveles y banquillos que ai en ella y no permita que los buelvan a meter dentro sin orden nuestra, cuia licencia no concederemos hasta tanto que esté concluida la obra*”;³¹⁴⁸ i a Pruit, el 1710, s'aprofitaren les capelles com a lloc preferent de reubicació, amb diferències substancials a l'actual (Quadres núm. 33 i 34):

“Item atinent y conciderant que la present parroquial iglésia de Sant Andreu de Pruhit se va construhint y fabricant de nou, y que los hereus y possessors de las heretats y masos de dita parròquia desitjarian col·locar en ella banch per assentar-se, per ohir los divinals officis y sermó, y toque a nos lo destinat y assenyalar dits puestos, per so nostre officio en esta part exercint, assenyalam que en la part del Evangeli, sota las gradas del presbyteri (dexant lloch que se puga commodament passar) se pose primer lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Curriol; després immediat, lo banch per los hereus y possessors de la casa mas Hom; després immediat, lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Alou; després immediat lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Torrent; després immediat lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Vilar; després immediat lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Llorà; y ara per quant sie feta la capella del Gloriós Sant Isidro, donam llicència y permís al hereu de dita casa y mas Alou de que puga transportar en la dita capella de Sant Isidro lo dit banch, y extraurer-lo del puesto que per ara li assenyalam y transportat que aja a dita capella li concedim llicència y facultat de fer en dita capella a sos propis gastos y expensas, una tomba o sepultura en què ell y sos hereus y successors pugan enterrar-se, sens necessitat per lo predit de altra llicència que la present, y en dit cas que dit Alou haurà extret dit banch del puesto per ara per nos assenyalat vajan los demás per son orde acostant-se, que serà després de Hom, Torrent, després de Torrent, Vilar, y després de Vilar, Llorà. En la part empero de la Epístola, sota las gradas del presbyteri, y dexant també lloch perquè se puga commodament passar, se pose primer lo banch per los hereus y possessors de la casa del mas Coll, hereu y possessor dels masos Coll y Bosch; y després immediat, lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Collell; després imediata, lo banch per los hereus y successors de la casa y mas Quatre Casas; y després immediat lo banch per los hereus y possessors de la casa y mas Garganta. Item concedim llicència al hereu y possessor de la casa y mas Pinós de que puga col·locar y tenir, en la capella de Nostra Senyora del Carme, un banch per assentar-se ell y sos hereus y successors. Item concedim llicència al hereu y possessor del mas Casasses de que tinga lo banch en la capella de Sant Christo. Item concedim llicència al hereu y possessor del mas Rovira de que puga col·locar y tenir un banch en la capella de Santa Helena per assentar-se ell y sos hereus y successors”.³¹⁴⁹

³¹⁴⁷. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 586v.

³¹⁴⁸. AEV, 1229, Corcó, 1753, f. 69v.

³¹⁴⁹. AEV, 1223/1, Pruit, 1710, f. 44r-45r.

Quadre núm. 33. Distribució de 1710 dels bancs de Pruit

Presbiteri				
Capella de St Isidre: Alou	Corriol	Passadís Central	Coll i Bosch	Capella del Carne: Pinós
	Hom		Collell	
Capella de Sta Elena: Rovira	Torrent		Quatre cases	Capella del St. Crist: Casasses
	Vilar		Garganta	
	Llorà		-	

Font: elaboració pròpia a partir d'AEV, Pruit, 1710, f. 44r-45r.

Quadre núm. 34. Distribució actual dels bancs de Pruit

Presbiteri		
Corriol	Passadís Central	Devesa
Torrent/ Vila		Rovira
Casassa		Fontana
Torrent		Pinós
Coll		Obra
Llorà		Alou
Serra		Vila

Font: elaboració pròpia a partir de la visita *in situ*.

Una de les poques obligacions que comportava tenir un banc, és, a part del seu manteniment, la cura del paviment que ocupa aquest i en provoca el desgast. Això ho comprovem a Pruit, on mana a “aquells que tenen banch al cruzero de la part de la epístola enrejolés lo paviment del dit cruzero”.³¹⁵⁰

Les qüestions sorgien entre els rectors i els particulars (per ocupar llocs de l'església reservats a la classe eclesiàstica i per invasió del presbiteri o altars) i entre els particulars (per apropiarse del lloc d'un altre). En el segle XVIII es prenien llocs de l'església tradicionalment reservats a la classe eclesiàstica, com a Sant Julià de Cabrera, que manava “se extraga lo banch que de la casa de Prat desta parròquia havem trobat col·locat la part del Evangeli del altar major de dita iglésia de Sant Julià, per estar posat en lo lloch hont solament deuen assentar-se los celebrants los divinos officis y no los laichs y secular”.³¹⁵¹ En algunes parròquies aquesta situació va agreujar-se, ja que a finals del segle XVIII, la proliferació de bancs havia envaït literalment l'espai on els sacerdots deien llurs funcions religioses (i que només podia arreglar-se provisionalment amb la construcció de noves capelles o la sagristia). A Sant Martí Sescorts manava al rector, parroquians i obrers “que feta la sagristia nova ques tracta fer en la iglésia de la casa de la rectoria, se pòssia lo banch de la casa de Corominas en el presbiteri en la part del

³¹⁵⁰. AEV, 1222, Pruit, 1691, f. 447r.

³¹⁵¹. AEV, 1223/1, St Julià de Cabrera, 1710, f. 42v.

Evangelí, com estava antes de vestir-se en lo presbiteri los sacerdotes”;³¹⁵² a Sant Martí de Querós es manava que “apreten qualsevols banchs [que] se tròbian sobre las tarimas dels altars o prop de ells o fi de que lo sacerdot pugua celebrar lo sant sacrifici ab la decència correspon”³¹⁵³ i a Tavertet, “en atenció a que és indecent que los banchs y escambells estigan posats sobre las tarimas o pianyas dels altars o arrimats a ells, manam que si may concedeix banch o escambell a algú parroquià, dega est posar-lo fóra de dits llochs y així mateix remourer-se si algú havia”.³¹⁵⁴

Les baralles entre particulars (inclòs desembocant a actes de violència física) apareixien quan un nou banc i un nou mas era introduït dins l'església, quan ja aquesta estava secularment dividida; per tant, calia una redistribució que no tothom estava disposat a acceptar. El rector i obreria, d'esquenes al bisbe, permetien i accedien a l'entrada de noves famílies perquè això els suposava uns nous ingressos. També les vídues protagonitzen incidents en tant que són foragitades de la família del seu difunt marit i han de buscar una nova situació. Això es donà principal a Tavertet, parròquia en la que hi hagué especial controvèrsia. El 1719, s'assenyalava el lloc on “Margarida Triola, viuda dexada de Pere Triola que, bracer de la sagrera de dit Sant Christòfol de Tavertet, pugua assentar-se: lo recó del costat del altar de la capella del Sant Christo, a la part del Evangelí hont pugàs col·locar y posar la banca que té en dita iglésia y acostuma assentar-se”,³¹⁵⁵ i s'hagué de repartir el lloc per dues d'elles:

“Item desitjosos de que entre las senyoras y possessoras de las casas y masos Parareda y Noguer de dita parròquia de Tavertet se guarde pau y quietut particular en la iglésia, que és temple de Déu, casa de oració y devoció, y destinada per lo Senyor pera reconciliar-se los faels ab sa divina magestad y medi pera alcansar sas divinas misericòrdias, y se eviten los escàndols, odis, rencors y zisanyas que sembra lo comú enemich ab lo present de las precedèncias en la iglésia, per establir una perpètua pau quietut, assenyalam per perpètu lloch desta senyora de la dita casa y mas Parareda la part del costat del Pilar ques troba al entrà en dita iglésia, devant per devant de la capella del sant Christo, hont pugua posar un banch de la alsada que era lo pedrí hont antes se acostumava assentar, y de llargària que se li ha assenyalat al peu de dit pilar hont la senyora que vuy és y per temps serà de dita casa y mas Parareda pугan de aquí al devant assentar-se. Y per lo Senyora de la dita casa y mas Noguer, li assenyalam per perpètu lloch, lo costat de la part del Evangelí desta capella de Sant Isidro, hont arrimat a la paret li havem col·locat y posat lo banquet que antes tenia al costat de la capella de Sant Christo, en lo qual puesto la Senyora que vuy és y per temps serà de dita casa y mas Noguer pугan de aquí al devant assentar-se”.³¹⁵⁶

I el 1775 la qüestió girava entorn la col·locació d'un nou banc,

“Attès trobam que ab decret del ordinari de... concedit a la casa y mas Novellas de Munt que no tenia banch en la iglésia; col·locar-ne un en lo lloch que discòrria des del banch del mas Avench fins al racó en la capella (que vuy és del Sant Christo); per això ab la expressa condició que no fos perjudici de tercer, lo que se posà en obra en dita any; y com

³¹⁵². AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1775, f. 881v.

³¹⁵³. AEV, 1234/1, St Martí de Querós, 1780, f. 222r.

³¹⁵⁴. AEV, 1234/1, Tavertet, 1780, f. 220r.

³¹⁵⁵. AEV, 1223/1, Tavertet, 1710, f. 47r.

³¹⁵⁶. AEV, 1223/1, Tavertet, 1719, f. 46v-47r.

després en lo any [en blanc] lo altar que era arrimat a la paret de la sagristia se discorregue més conforme posar-lo defrente, y arrimar-lo a la paret que media ab lo fossar per la part de mitg dia per lo que fou previ traure lo predit banch del mas Novellas de Munt del referit racó, y se posà devant del banch del mas Avench de que ab lo temps podria excitar alguna qüestió; per obviar aquella, manam y disposam que si lo mas Novellas de Munt vol usar de la última ventatjosa posició que vuy té, sia ab la condició que mai per mai puga allargar lo banch que és sols de palms: que dega lo un petge tocar a la peanya del altar referit del Sant Christo a fi no se perjudique lo trànsit a lo del mas Avench a son banch, y per què no obstia per arrodillar-se, dega proporcionar-se la distància, y de tot assè que encarregam al Reverent Rector sen facia la deguda nota després de haver cridat los interessants; e si lo mas Novellas de Munt repugnarà esta providència: manam al Reverent Rector y obrers que restituescan lo altar del Sant Christo a la espatlla de la paret de la sagristia com antes, y lo banch de Novellas de Munt en lo lloch de la primera concessió”.³¹⁵⁷

h. Transgressió del món religiós: espais, comportaments i vestimentes

La transgressió del món religiós per part dels laics l’hem entès des de dos punts de vista: dels comportaments quotidians i les vestimentes diàries, i de l’ús profà que se’n fa dels espais eclesiàstics, i que Eugeni Perea creu que és deguda a la barreja entre el profà i el religiós, i de la suma de la sacralització de la vida social, de l’obligatorietat d’assistència als actes religiosos i de la comprensió de la litúrgia.³¹⁵⁸

N’hem anat veient exemples i casos dispersos enmig d’altres temes específics. Els clergues i els bisbes busquen preservar tots els espais sagrats de qualsevol activitat profana, i s’esforcen per definir i separar-los clarament.³¹⁵⁹ A les visites pastorals hi ha una diferenciació i segregació espacial reglamentada i jerarquitzada (sobretot en el cementiri, a l’exterior, i a l’interior, el cor, el presbiteri i els altars): quin ús se’n pot fer, qui pot freqüentar-hi, quina és la seva estètica, decència-indecència i reverència-irreverència. En la realitat, però, la noció de sagrat és molt difusa i menys clara: la comunitat de laics busca i estableix un contacte directe, estret i terrenal amb tot allò que l’envolta, inclòs el sagrat. Veurem, doncs, que existeix un abisme entre les dues concepcions. Posem només un parell de grups d’exemples aclaridors, per no repetir-nos: pel que fa al presbiteri, a Sant Privat de Bas es mana que “ninguna persona llayca, mentres se dirà missa en lo altar major y en lo de Nostra Senyora del Roser, se pose agenollut ni altrament del primer

³¹⁵⁷. AEV, 1223/1, Tavertet, 1775, f. 879v.

³¹⁵⁸. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 407-444.

³¹⁵⁹. KAMEN, H., *Cambio cultural...*, p. 101: “Una de las preocupaciones fundamentales de los visitadores era la de restaurar el decoro y el orden en el local de la iglesia, haciendo que el edificio y sus límites fuesen respetados, cuidados y financiados adecuadamente, y que los servicios religiosos se realizasen correctamente: estos asuntos ocupaban un noventa por ciento de los textos escritos en todos los informes de los visitadores”. Vegeu, a més: DUCH, Lluís, *De la religió a la religió popular*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1980; ELIADE, M., *Lo sagrado y lo profano*, Madrid, 1967; GIRARD, R., *La Violence et le sacré*, París, 1972; ISAMBERT, F-A., “La notion de ‘sacré’. Bibliographie thématique”, *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 44 (1977), p. 119-138 i OTTO, R., *Lo santo. Lo racional y lo irracional en la idea de Diós*, Madrid, 1965.

grahó del altar en amunt envers lo altar”³¹⁶⁰ i a Sant Esteve de Bas es mana que “ninguna persona pugua estar en lo presbyteri de la present iglésia mentres se celebran los divinals officis, menos las que per llur offici o administració tenen banch en ell”.³¹⁶¹ Pel que fa al cor, a Sant Cristòfol de les Planes “mana que ninguna persona no puje al cor de la dita isglésia quant se celebraran dits officis amb capa de pastor ni altres persones sinó és aquells que ajudaran a cantar y amb llicència del rector de dita iglésia”³¹⁶² i a La Vola manà posar “en la escala del chor porta ab pany y clau, perquè no puje a ell a ohir missa, puix molts hi estan ab poca atenció y altres distrauen als de la iglésia”.³¹⁶³

L’edifici de l’església havia estat el centre social de la parròquia, el lloc on reunir-se, representar obres de teatre religiós i balls, emmagatzemar collites i el blat de l’obreria, amagar objectes de contraban o persones perseguides, emprar-lo com a corral, per celebrar-hi jocs i festes populars, tenir-hi relacions deshonestes, fer-hi malifetes i dolenteries, els encants de les almoines de pa, asseure’s sobre els altars i fonts baptismals, entre moltes altres accions no permeses. L’església havia esdevingut un edifici polivalent i ampli (junt a altres edificis pertanyents a l’obra, el cementiri o la rectoria), amb multitud de dependències i espais on desenvolupar tota mena d’actes extrareligiosos, que gaudien, a voltes, del consentiment del rector. Per això s’intentava prendre mesures explícites per eliminar aquest sentit social, cívic i comunal que havia pres i reservar-lo únicament per a finalitats religioses. Les visites pretenen corregir aquests mals hàbits i serveis que havia anat adquirint amb el temps (encara que pel que anomenem, en les parròquies estudiades no sembla que la transgressió fóra tan accentuada, o tal vegada no coneguda pel visitador o potser, fins i tot, tolerada, a falta d’altres espais closos alternatius on poder-se celebrar tot això). Era relativament freqüent, doncs, trobar-se aquests casos: la capella de Santa Margarida, a Sant Martí Sescorts, el 1723, s’hi manava s’hi fer “una paret lo llarch d’ella, sent indecent que la de la capella serveca per la casa, establia y corral”³¹⁶⁴ i a Tavertet, el 1776, per quant “los pastors no impedeixen que las bèstias entrian en lo cobert de dita capella, y que en ella no reparan alguns individuos fer servir son cobert per las carretas, que és molt indecent y desdiu de la pietat christiana”,³¹⁶⁵ ho prohibia.

L’església ha esdevingut un espai de trobada, molt més enllà de les funcions religioses que s’hi celebraven dins. Un lloc, a manera de mercat o plaça pública, amb molt de soroll i rebombori, on la gent anava a relacionar-se amb familiars, parents, amics i a començar festeigs, on es feien

³¹⁶⁰. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 90r.

³¹⁶¹. ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717, f. 56v.

³¹⁶². ADG, P-89, Les Planes, 1626, f. 123v.

³¹⁶³. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 278r.

³¹⁶⁴. AEV, 1224, St Martí Sescorts, 1723, f. 277r.

³¹⁶⁵. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 59r.

tota mena de tractes, on es parlava en veu alta, s'hi menjava, s'hi reia i aplaudia, es pujava i baixava al cor i campanar amb freqüència, s'hi fumava (com a Les Preses),³¹⁶⁶ hi transitaven gossos (com a Santa Maria de Corcó)³¹⁶⁷ o s'hi jugava a cuït i amagar (com a Sant Julià de Llor).³¹⁶⁸ Molts dels retrets dels manaments episcopals van adreçats a corregir aquestes actituds i comportaments. Els manaments gironins del 1717 ho enceten referint-se a la falta de respecte o al seu tractament desconsiderat: com a Les Preses, 'per quant se deu tenir lo major respecte y reverència als temples de Déu Nostre Senyor y demás llocs sagrats y aquella se disminueix ab la indecència que en ell se permetan...' o a Sant Esteve de Bas, 'com se dega als llocs y sagrats tota reverència...'

Un dels més repetits i inculcats, adreçats a laics i clergues, en tot tipus de funcions religioses (i a destacar l'assistència al cor, a les processons i a les misses en general), es mana que estiguin i hi assisteixin amb disciplina, com a Sant Martí Sescorts, en "tot silenci y calladament, considerant que assisteixen en la casa de Nostro [Senyor] y devant la presència del Santíssim Sacrament del altar y en lo cor",³¹⁶⁹ o dit d'una altra manera, a Falgars, que ni "en dit cor, ni en professós, ni en altra qualsevol ocasió, en la iglésia no xerren ni inquieten".³¹⁷⁰ Els bisbes Taverner (el 1725)³¹⁷¹ i Manuel Muñoz (el 1748)³¹⁷² també insistiren en aquesta obediència i submissió, per estar-ne informats, segons diuen, en les visites pastorals. La mainada també s'havia convertit en

³¹⁶⁶. ADG, P-112, Les Preses, 1717, f. 61v.: "Item per quant se deu tenir lo major respecte y reverència als temples de Déu Nostre Senyor y demás llocs sagrats, y aquella se disminueix ab la indecència que en ell se permetan y entre altres ab lo fumar en los cementiris com a un dels llocs sagrats: perquè mana dit Senyor Visitador que ninguna persona de qualsevol grau, estament o condició que sie, que no fume en lo cementiri de la present iglésia en subsidi de excomunicació major y en pena de 3 lliures per lo qui contrafarà lo present mandato, aplicadoras a la obra de la present iglésia".

³¹⁶⁷. AEV, 1218/4, Corcó, 1647, f. 92v.: "Primo ha provehit y manat al reverent rector, en virtut de santa obediència, no permeta que celebrant-se los divinals officis qui ab tant advertint devan ésser celebrats dexan pujar gossos en lo cor sinó que aquellos fassa expel·lir per los escolans, manant també en pena de excomunió a tots los qui portan ab si tals animals observen la present provisió".

³¹⁶⁸. ADG, P-123, St Julià de Llor, 1736, f. 64r.: "Item perquè la iglésia quedia benguardada, mana dit Senyor Visitador General als obrers de ella, que fassen reforçar las portas y si convé fer-las de nou ho fassan, atès anys ha que tenen la fusta pera fer-las, y així mateix faran posar pany a la porta del chor a fi que en temps que se ensenya la doctrina los minyons no estigan en ell, fugint de la ensenyansa".

³¹⁶⁹. AEV, 1211/7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39r.

³¹⁷⁰. AEV, 1211/7, Falgars, 1609, f. 40v.

³¹⁷¹. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 193: "151. Així mateix se encarrega al Batlle y regidors que, en conseqüència dels ordres del Rey que se han publicat, y se publican tots los anys en lo bisbat que estigan molt vigilants, que en las iglésias, mentras se diuhen los officis divinals se predica y se ensenya la doctrina que se estigan en gran silenci y quietut, no parlant los uns ab los altres, ni fent accions ni altres gestos de que se segesca perturbació alguna, al contrari, que tots estigan molt atents a lo que se està fent en la iglésia".

³¹⁷². *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...* p. CLXXXVIII: "Encarregam més avant encaridament lo silenci, compostura, y reverència, ab què deuhen assistir los Faels en los en lo Sant Temple de Déu, Professons, y demás actes Sagrats, sense juntar-se en conversacions vanas, e inútils en ningun temps; y en ningunas, mentres se celebren los Divinos Officis, y Sant Sacrifici de la Missa, sobreque tenim observat en las visitas notable abús; perquè avem reparat estarse alguns, sens tenir impediment asentants ab indecència, y descompostura, fins en aquells passos de la Missa, en què segons los Esperit de la Iglésia, y

un problema de falta d'atenció i enteniment, donant lloc a jocs, plors, crits i corredisses; així passava a Sant Esteve de Bas, el 1734 i el 1736,³¹⁷³

“Item ateneny y coniderant dir Senyor Visitador General lo gran inconvenient que té que las criaturas estigan cerca del altar, quant se celebran los officis divinos o altres funcions eclesiàsticas, no servint de altre cosa, que de perturbar la atenció als sacerdots y tenir distrets als que observan sas posturas y moviments: perçò mana als obrers de la present iglésia que en semblants funcions las tragan del recinto o àmbit del presbiteri y quant fossen omissos en apartar dell o sos pares se descomponguessen per executar-se dell o sos pares se descomponguessen per executar-se esta diligència ab lo modo que correspon com se suposa, exorta dit Senyor Visitador a la justícia de la present parròquia perquè los continga en los termes que és rahó, auxiliant en quant menester sia a dits obrers y conservant-los la auctoritat que tenen en aquell lloch”.³¹⁷⁴

Les vetlles durant la Setmana Santa també foren un motiu de preocupació. A Sant Privat de Bas “per evitar las irreverèncias que ocasionan las vetllas en las Iglésias de devoció, perçò mana que, de esta hora en avant, nos fassan en la capella de Santa Madalena ni en altres de la present parrochia”,³¹⁷⁵ i a Falgars, Sant Martí de Querós i Sant Vicenç de Susqueda “manam que lo dia del Dijous Sant, a la posta del sol tanque la porta de la iglésia y ningú quede en ella sinó los dos o tres de confiança per guardà el monument y no la obren lo divendres fins al apuntar lo sol”.³¹⁷⁶

A Rupit el motiu era el rés del Rosari i cant de completes:

“No sens dolor de nostre cor ha arribat a nostres ohidos que las portas de la iglésia de la vila de Rupit quedan obertas després de tocada la oració a motiu de rezar lo Santíssim Rosari y cantar las completas en sos dies y com esto sia contravenir directament a lo disposat per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don Fra Barthomeu Sarmentero per evitar los inconvenients e irreverèncias se cometian en la casa del señor; perçò inseguint tant acertada y zelosa providència, manam al Reverent Rector, obrers y demés los vinga facin tancar las portas de dita iglésia entre dos claus en qual temps faran tocar la oració; perquè se evitian dits inconvenients e irreverèncias, procurant que antes se rezia lo Santíssim Rosari y se cantian las completas en sos dias.”³¹⁷⁷

Sarmentero, el 1753, havia emès una circular adreçada als rectors per corregir als parroquians, per tal d’“extirpar vicis, reformar costums, evitar ofensas contra la Magestat de Deu, y zelar que

pràctica dels Faels, deuen estar egnollats, o en pues; y havem també advertit, que en las gradas del Presbyteri, se assentan los minyons...”

³¹⁷³. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100v.: “Ittem com dit Senyor Visitador General haje quedat informat que en lo presbiteri del altar maior, en temps que se celebra lo Sant Sacrifici de la missa, hi pujan las criaturas que moltes vegadas per ésser moltes las que estan en dit presbiteri, no sols ab sa poca devoció y menos quietut destorban y distruhan als sacerdots que celebran, si que cometen moltes irreverèncias, posant-se y estant de espatllas al altar ahont està Jesuchrist reservat; perçò encarrega al Reverent sacristà y demés residents que sien cuidadosos en apartar los referits minyons del presbiteri, y en cas algú de ells se descomponga (com ho han fet algunas vegadas) encarrega al batlle los castigua, encara que sie posent-ne algun mitja hora a la argolla per escarment dels demés o bé castigue a sos pares, anals quals se deu atribuir la culpa dels desordres que fan los fills”.

³¹⁷⁴. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 281r.

³¹⁷⁵. ADG, P-108, St Privat de Bas, 1687, p. 372r-v.

³¹⁷⁶. AEV, 1225, Falgars, 1734, f. 187r.

³¹⁷⁷. AEV, 1234/1, St Joan de Fàbregues, 1776, f. 58v-59r.

en sos Temples, e Iglésias se tribute lo culto degut a Deu Sacramentat”:³¹⁷⁸ per evitar converses inútils, la prohibició d’entrar amb barretina i els cabells lligats, sobre els seients de les dones, la prohibició de treballar en festius o la convivència dels promesos. Anar a missa, però no entrar dins l’església i fer petar la xerrada a l’entrada, també era quelcom freqüent i usual. N’hi ha multitud d’exemples: a Pruit el bisbe digué “nos consta que alguns tant poch devots se restan fora o portal de la iglésia celebrant missa lo sacerdot”;³¹⁷⁹ a Sant Feliu de Pallerols manava que “la gent no pot ohir missa fora la capella de Nostra Senyora del Roser”³¹⁸⁰ i a Ridaura intentà “desaraigar lo abús que se observa en la present iglésia de quedar-se los hòmens fora y al entrant de la porta della, mentres se celebran las missas y officis, de que se originan mil inconvenients”.³¹⁸¹ A Vilanova de Sau prohibí la misa matinal a la capella del Roser pel fet se’n seguien “diferents inconvenients, com són estar mal situats los que ha ohirla y tal volta molts de espatllas al altar major y si se assentan quant se amonestan las festas se ensenya la doctrina o explica lo evangeli de espatllas o de costat al sacerdot”.³¹⁸²

Les vestimentes dels laics són omnipresents en els manaments de les parròquies gironines i vigatanes, per ser motiu de sanció moral. Robes i vestits tenien un evident significat social, com a mostra de la jerarquia, el sexe, la persona i l’ofici. Sabem com portaven tapats els caps, les dones amb mantellines i els homes amb barrets, i també es desaproven els signes externs de dol (per exemple a Tordera).³¹⁸³ Tots dos tenien el costum, per reverència, treure-se’l durant els oficis i de dipositar-ho sobre les taules dels altars, cosa que és immediatament prohibit: a La Vola “se mana en virtut de santa obediència per lo respecte ques deu a las cosas sagradas que ningú posse sobre de las fonts ni altar sombreros ni altra cosa que no sia necessària per lo servey de la iglésia o ministres d’ella”,³¹⁸⁴ a Sant Privat de Bas “que no posem sombreros ni altres cosas proffanas sobre dels altars”,³¹⁸⁵ i a Sant Esteve de Bas manava que “ninguna persona puga posar ni mantellinas ni altres cosas indecents sobre los altars de la present iglésia ni de las capellas dins la present parròchia construhidas pera que així se tinga la reverència ques deu als

³¹⁷⁸. AEV, Mensa. Disposicions autoritats 1116, núm. 39.

³¹⁷⁹. AEV, 1218/4, Pruit, 1646, f. 71r.

³¹⁸⁰. ADG, P-115, St Feliu de Pallerols, 1724, f. 183v.

³¹⁸¹. ADG, P-121, Ridaura, 1734, f. 299v.

³¹⁸². AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1741, f. 262v.

³¹⁸³. ADG, P-128, Tordera, 1746, f. 45r.: “*Y para arrancar la costumbre tan péssima y execrable que prevalece en esta parroquia de estar cubiertos los que hazen duelo de cuerpo presente en la iglesia sin guardar el devido honor y reverencia a tan sagrado lugar. Y lo que es mas a al Augusto Sacramento, y Jesús Sacramentado que reside en el mando que los curas domeros prevengan a sus feligreses se abstengan de semejante insulto y llegando la ocasión los amonesten a que se descubran y estén en la decencia de vida, y no queriendo abedecer los echen de la iglesia como a irreverentes a tan sagrado lugar, suspendiendo los officios divinos asta que los hayan cumplido. Dado en dicha parroquia dia y año arriba dichos*”.

³¹⁸⁴. AEV, 1218/3, La Vola, 1640, f. 81r.

³¹⁸⁵. ADG, P-102, St Privat de Bas, 1661, f. 164r.

temples dedicats per al culte de Déu Nostre Senyor”.³¹⁸⁶ Es tractava dels guarniments dominicals o de gala dels pagesos. Aquests manaments prenen importància en el darrer quart del segle XVIII: a Tavertet i Sant Martí Sescorts no permet l’entrada a cap església i capella duent “ab lo gambeto a las espatllas ni en ningun temps ni de segas ab mocador al coll, ni otras vestiduras y ornatos impropis e indecents en lloch tant sant y sagrat com és lo temple y casa del Senyor”.³¹⁸⁷ El gambeto era una indumentària típicament masculina, consistent en una llarga i pesada capa, emprat per guardar-se de l’intens fred hivernal, complementat amb el barret de copa o rodó; també s’esmenten alguns complements emprats en el treball del camp i la sega, per exemple el mocador nuat al coll per eixugar-se la suor. A algunes parròquies gironines hem documentat la tradició d’alguns pelegrins de deixar penyores i regals a sants que hi tenien devoció: el 1634, a la capella de la Pietat d’Amer es mana “ques traguen los barrets de paregrins y que no hi possen de altres que no paguen dos lliures per dita capella”,³¹⁸⁸ i a Sant Feliu de Pallerols “mana sa senyoria als beneficiats que, dins dos dies pròxims, tragan los sombreros que tenen dins la capella [del Roser] quis han posat peragrins que són vinguts de Sant Jaume”.³¹⁸⁹

i. ‘Vicis públics’, escàndols, adulteris, concubinatges

El títol d’aquest apartat ve pres directament d’una de les parts primordials de les visites pastorals d’època medieval, la “*visitatio hominum*”, que incloïa la visita als ‘vicis públics’ (“*vicii publici*”). Què s’entén, doncs, per vicis públics? Per les respostes en podem deduir el contingut: els considerats defectes o debilitats de la carn, la prostitució, els adulteris, els concubinatges, les separacions, les cohabitacions de dones amb clergues, les cohabitacions de parelles abans de casar-se legalment (per exemple, només disposant dels capítols matrimonials i i en el cas de Malgrat de Mar)³¹⁹⁰ o matrimonis amb un grau proper de consanguinitat (i evitar l’incest). Però, més que res, s’ha de recalcar que en la majoria de les parròquies, tot i la recerca infructuosa i desesperada dels bisbes i visitadors (i que en alguns casos ratlla el llinar de la xafarderia i del tafaneig) no es troba res; per exemple, veieu el cas de Sant Miquel d’Amer, el 1588, quan són preguntats el rector, cònsols i batlle (<AD> núm. 6). Els que surten a la llum creiem que són gairebé excepcions: el normal és dir que “visità els vicis públics y non foren trobats ninguns”³¹⁹¹ o bé, a les gironines, es diu, mecànicament, que ‘no hi ha ningú

³¹⁸⁶. ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717, f. 57r.

³¹⁸⁷. AEV, 1223/1, Tavertet, 1775, f. 880r.

³¹⁸⁸. ADG, P-94, Amer, 1634, f. 55r.

³¹⁸⁹. ADG, P-94, St Feliu de Pallerols, 1634, f. 33r-v.

³¹⁹⁰. ADG, P-135, Malgrat de Mar, 1775, f. 76r.: “*Primeramente renueva todo lo mandado por el Ilustrísimo Señor Palmero en su visita general de 1758 et ultra: particularmente en orden a los promesas y promesas en lo que recomienda al Rector y en su defecto al economo la vigilancia para que no se junten los suso dichos ni tengan tratos indecentes, y de no hacerlo asi nos avisen inmediatamente para que nos tomemos otras providencia mas regurosas*”.

³¹⁹¹. AEV, 1241/2, Corcó, 1591, f. 100v.

excomunicat, suspès, usurer, concubinari o pecador públic, que tots reben el sagrament de l'eucaristia i obeeixen els manaments episcopals'. Aquesta informació, a desgrat nostre, no apareix plenament a les parròquies gironines, sinó en comptades ocasions. La diferència en la geografia de les acusacions de vicis públics i pecats, concentrats a les parròquies vigatanes, pot tenir alguna connotació? És que els interessos d'uns i altres bisbes no buscaven el mateix? Potser hi havia molts més delictes a les terres vigatanes? Costa molt de dilucidar-ne les causes reals. En tot cas hauríem de recular en el temps i ampliar la geografia de l'estudi per saber-ne l'abast.

A principis del segle XVII, com hem explicat, aquesta part desapareix definitivament i se'ns perd una quantitat d'informació considerable, malgrat que els bisbes de tota la dissetena i divuitena centúria encapçalaran la seva visita pastoral, amb els conceptes de vicis i pecats públics i escàndols com a quelcom a eradicar i extirpar, suposem com a pur formulisme heretat del passat. El bisbe Pasqual, el 1685 diu que emprèn la visita per 'inquirir sobre la vida i costums dels súbdits, així eclesiàstics com seculars', i el 1690, en l'edicte de visita, 'amonestam a tots en lo Senyor Nos donen notícia dels pecats públics, y escandalosos, y demás cosas dignas de reforma' (o dit d'una altra manera, més avall, per la 'correcció y esmena de pecats públichs, y escandalosos, pau y unió entre nostres súbdits, descàrrech de sas consièncias, edificació y bon exemple dels Fahels'), i el bisbe Manuel Muñoz, el 1745 es copiava l'entrada d'en Pasqual. Queda clar que s'interessen pels comportaments i actituds dels feligresos, però com a laiques i privades persones que són, tot i que després no queden fixades en la visita.

A més a més, cal considerar els manaments específics inclosos enmig dels cartells generals de visita. Del segle XVI al XVIII pocs canvis hi trobem, essent força del mateix to, mode o consideració. Pedro Jaime, el 1588, demanava "si saben y age ecclesiàstichs o laics concubinaris públichs"; "si saben hi age sacrílegos ni gromàntichs endevinadors, encantors, fatiler, o tingue qualsevol crim públich" i "si hia persones algunes que sien usureras o logreras públiques".³¹⁹² Els primers casos ja els trobem en les visites de Jaume Cassador i Pedro Jaime, i són només una petita mostra de com degueren les dels seus predecessors. A Sant Cristòfol de les Planes el bisbe manà l'excomunió pública a les parelles formades per Bernat Ferrer i Jerònima i Joan Bertrana i Tomasa, soltera, aclarint que si no cohabitaven concubinàriament ho semblava, i a Sant Esteve de Bas, el sagristà digué que Mateu Casarius era 'pecador carnal' i que vivia amb una dona; deia que si perseveraven en llur relació, se'ls cités a comparèixer davant del tribunal eclesiàstic. A Sant Joan de Fàbregues "fonc fet y despedit manament contra Miquel Sala, àlies Torra, que dins quinze dies contraga matrimoni per paraules de present benedicció eclesiàstica rebent en fos de

³¹⁹². AEV, 1208/1, Manaments generals de Pedro Jaime, 1588, f. 8v.

Santa Mare Yglésia ab Margarida, sia nuestra filla de Gabriel Aulet, àlies Torra, ab la qual fa un any a fets capítols y cohabiten”,³¹⁹³ i es manava a Montserrat Casadevall que foragités de casa seva “na Joanna Sabatera, viuda, muller que fonch del que en Benet Prat, parayre de dita vila, ab la qual a un any poch més o menos viu amansebat”;³¹⁹⁴ ambdós foren amenaçats d’excomunió sinó acomplien amb el manat. A Vilanova de Sau “fonch trobat aver hi una dona viuda nomenada Elisebet Fetgedes, la qual és fama pública que és dona erràtica y atmet en sa cassa molta manera de personas, y vuy actualment és prenyada”.³¹⁹⁵ A Tavertet “no foren trobats alguns sinó los que foren ja denunciats al offici de mon Señor Reverendíssim Gabriel Raxach”,³¹⁹⁶ que consistien en:

“fou trobat com Pere Joan Novellesdemunt, pagès de dita parrochia, està públicament amensabat ab Eulàlia Noguera, qui és en segon grau de affinitat ab dit Joan Novelles, lo qual ya per dit deffecte és estat mols temps scommunicat, conforme refferí dit lo senyor rector, y després dix los absolgueren per quant estaven ab confiansa de aver dispensa de Roma per contraure matrimoni, però que are tenen resposta, nols volen dispensar. Provehí que dit senyor visitador que per lo notari deval scrit sie expedit manament contra dels dits en forma”.³¹⁹⁷

Els següents casos, de 1593, corresponen al rector de Sant Vicenç de Susqueda, Gabriel Marquès, al que se li manava presentar-se a la cúria episcopal (sota pena d’excomunió i 10 ducats de multa) per haver-se absentat de la parròquia durant la visita pastoral per estar amb una dona; i a Sant Martí Sescorts “foc trobat aver huna pública pachadora, nomenada tal Pallisosa, viuda, ab gran scàndol de tot lo pobla”.³¹⁹⁸ El 1600, a Pruit “fonch despedit manament contra Gallart La Farga, pastor, que, dins 15 dies, fassa vida maridable ab sa muller com amarit y muller, a pena de 25 lliures y en subsidi de excomunió, ho se presente devant sa Santíssima a posar rahons y que fer nou dega”.³¹⁹⁹ Veiem que en les visites de Pedro Jaime apareixen persones acusades de tota mena de delictes a gairebé totes les parròquies. El que sorprèn més és el tipus d’actuació que s’empren contra ells, que no arriba mai l’excomunicació (i que, en canvi, s’aplica a alguns deutors de l’obreria!), sinó es limita a l’escarni i denúncia pública des de la trona i durant l’ofici major. Ens preguntem què era pitjor. En cap moment sabem com es resolen privadament aquests casos, amb satisfacció o desplaença. Fixem-nos que sempre és esmentada la dona, com a provocadora dels homes i causant de tots els mals, tal com diu Sara F. Mathews Grieco.³²⁰⁰

³¹⁹³. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253r.

³¹⁹⁴. AEV, 1209/1, St Joan de Fàbregues, 1590, f. 253v.

³¹⁹⁵. AEV, 1241/2, Vilanova de Sau, 1591, f. 97v.

³¹⁹⁶. AEV, 1241/2, Tavertet, 1591, f. 99v.

³¹⁹⁷. AEV, 1209/2, Tavertet, 1591, f. 82v.

³¹⁹⁸. AEV, 1209/4, St Martí Sescorts, 1593, f. 146r.

³¹⁹⁹. AEV, 1211/1, Pruit, 1600, f. 38v.

³²⁰⁰. MATHEUS, S.F., “El cuerpo, apariencia y sexualidad”, dins, FARGE, A. i ZEMON, N. (dir.), *Historia de las mujeres en Occidente. Tomo 3. Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid: Taurus, 1992, p. 86: “Denúncias durante mucho tiempo como las hijas de Eva por teólogos misóginos y por el

La majoria de referències de les visites tenen a veure amb el sagrament del matrimoni, essent estrictament regulat en la forma i el fons pels rituals i les constitucions sinodals (i que no són més que un reflex i aplicació dels decrets trentins, els concilis tarraconenses o el ritual romà de 1614)³²⁰¹ on les relacions de parella estaven limitades dins la legalitat del matrimoni.³²⁰² Els darrers anys del segle XVI, quan trobem els casos extra-matrimonials, l'Església encara n'està elaborant i processant una sèrie d'instruments i instruccions d'articulació i control jurídic, cosa que endevina la fragilitat i inestabilitat de l'entitat familiar. Aquesta casuística costa d'implantar per unes pràctiques que són considerades consuetudinàries per la comunitat, sòlidament esteses, ni escandaloses ni amorals sinó pels clergues. L'estratègia és eliminar les dissidències i vèncer les resistències de sotmetiment a les institucions (llegeixi's Església).

Les sinodals gironines dels segles XVI i XVII, des de Benet de Tocco (1578), passant per Zuazo (1600, 1603 i 1605), Dou (1669 i 1670), Fageda (1671), Auther (1680) fins a Pontich (1691), recullen i creen una jurisprudència entorn del matrimoni, sense l'acceptació ni contemplació del divorci (només en cas de mals tractes i essent denunciat i excomunicat aquell qui ho comet; amb un matís introduït per Reart):³²⁰³ sobre la necessària administració dels sagraments dins l'església parroquial (i no a cases particulars),³²⁰⁴ sobre els esponsalícis de paraula, els desconexors de la doctrina cristiana i que estant sense confirmar,³²⁰⁵ les amonestacions i

clero sexualmente frustrado, las mujeres fueron representadas como insidiosas incitadores, cuyo objetivo principal en la vida era el de seducir a los hombres ingenuos y entregados a Satán".

³²⁰¹. SECT, Sessió 24, p. 300-321. Declara el dret diví i indissoluble del sagrament del matrimoni i anul·la els matrimonis clandestins. RUIZ-DOMÈNEC, José-Enrique, *La ambición del amor. Historia del matrimonio en Europa*, Madrid: Santillana Ediciones Generales, 2003.

³²⁰². ANDERSON, Michael, *Aproximacions a la historia de la familia occidental (1500-1914)*, Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1988; GARCÍA CARCEL, R., "La recerca sobre la família catalana de l'Antic Règim", *L'Avenç*, 66 (1983), p. 45-55; GIL AMBRONA, A., *El matrimonio catalán entre 1565 y 1650: régimen jurídico y fracaso conyugal en la diócesis de Barcelona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdit, 1984; PELEGRÍ, D., "Mentalitat i valor moral en el segle XVIII: la normativa de l'església en la diòcesi de Lleida", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2 (1994), p. 141-150 i SIMON, A., "La familia catalana en el Antiguo Régimen", dins AA.DD., *La familia en la España Mediterránea (siglos XV-XIX)*, Barcelona: Crítica, 1987, p. 65-93.

³²⁰³. ADG, P-85, Manaments generals d'Onofre de Reart, 1617, s. f.: "Item si saben que alguns casats no fassen vida maridable ab llurs mullers y ellas ab llurs marits, estigan apartats [sens causa] no satisfahent a li obligació que tenen per lo sagrament del matrimoni y altres que son sposats [per paraulas de present] y viuhen junts y estan axi sis mesos sense pendre la benedicció nupcial y altres que estigan casats en grau prohibit de consanguinitat o affinitat sens effer legítimament dispensats". Entre claudàtors indica estar escrit al marge, i ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 342, Lib. IV. Tit. II. Cap. 1: "De Divortiiis. Tit. 2. Divortia prohibentur, & facta denunciari mandantur" i p. 344, Lib. IV. Tit. II. Cap. 2: "Divortia facientes excommunicantur".

³²⁰⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 329, Lib. IV. Tit. I. Cap. 1: "Liber Quartus de Sponsalibus, et Matrimoniis. Tit. I. Matrimonii Sacramentum in Ecclesiis administratur" i p. 341-342, Lib. IV. Tit. I. Cap. 2: "Matrimonii Sacramentum alibi quam in Ecclesia possit celebrari".

³²⁰⁵. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 332, Lib. IV. Tit. I. Cap. 2: "Ad sponsalia per verba de praesenti non admittantur, qui Doctrinam Christianam nesciverint, & confirmati non fuerint".

benedicció prèvia en dos mesos,³²⁰⁶ la cohabitació d'homes estrangers (pelegrins, vagabunds o incògnits) amb dones de la parròquia,³²⁰⁷ i els casaments en diòcesis foranes.³²⁰⁸ També cal tenir presents els manaments adreçats als usurers, concubinaris i adúlter.³²⁰⁹ El bisbe Taverner, en la *Instrucció Patoral* i en posteriors manaments impresos del segle XVIII, a més de mantenir els conceptes dels seus precedents,³²¹⁰ n'introdueix de nous: la confessió prèvia, l'horari matinal i els llibres de matrimonis,³²¹¹ intentant fer desaparèixer aquells elements profans i festius de la celebració, per exemple, balls, escatlots quan es casen viudos, llançament de confits,³²¹² i oblit

³²⁰⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 332, Lib. IV. Tit. I, Cap. 3: "*Missam benedictionis infra duos menses a die sponsalitorum audiant*"; p. 338-339, Lib. IV. Tit. I, Cap. 9: "*Qui de licentia Praelati antequam monitiones fierent matrimonium ex causa contraxerunt, non cohabitent, donec dictae monitiones postea absolutae sint, & verba contrahetium alta voce proferantur*" i p. 339-341, Lib. IV. Tit. I, Cap. 10: "*Ingressus domos sponsarum prohibetur, & ob id innovatur Constitutio Tarraconensis*".

³²⁰⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 334-336, Lib. IV. Tit. I, Cap. 4 i 5: "*Homines vagabundi in Parochiis commorari cum mulieribus non permittantur, nisi constiterit de eorum matrimonio*" i "*Extranei non publicentur ad matrimonium contrahentur, nisi prius abtenta licentia a Domino Episcopo, seu ab eius Vicario*" i *Constitutiones Synodales Dioc. Vicen...*, p. 50-51, Tit. XVIII, Sobre els pelegrins i vagabuns.

³²⁰⁸. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 336-338, Lib. IV. Tit. I, Cap. 6, 7 i 8: "*Qui matrimonium extra Dioecesim contraxerint, ad Divina non admittantur, nisi de licentia Domini Episcopi*"; "*Qui ad Regnum Galliae ad matrimonium contrahendum animo postea huc redeundi postquam reversi fuerint pro excommunicatis habeantur*" i "*Parochi denuntient qui matrimonia in aliena Dioecesi absque licentia contraxerint*".

³²⁰⁹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 361, Lib. V. Tit. III. Cap. 1: "*De usuris. Tit. 3. Usurarii, concubinari, & alii publici peccatores moneantur, & denuntientur*".

³²¹⁰. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 179: "81. Antes que lo pàrroco no done a parroquià algú las publicatòries, o atestacions, per traure la llicència de casar-se, deu examinar si los contrahents estan ben instruhits a la Doctrina Christiana, si y conforme está disposat ab nostres Edictes de la Doctrina, y en cas que troben que la ignoren, retardaran a donar-los los despaitgs, fins a que la sàpian, sinó que correués alguna particular necessitat, que en est cas la acusarán a Nos per donari la deguda providència" i "82. Procurarà que los promesos en las parròquias no entren en casas de las promesas, y ponderant particularment en los llochs de la marina, ahont és major lo abús, los grans danys, que de aquí se segueixen: com y los molts pecats ab què se ofènc en estas ocasions a Déu, que és causa moltes vegades que los contrahents no tenen ningun bon efecte, y en lloch de fer un vincle de unió, són la causa de la major desunió y destrucció, lo que en particular faran comprendre a pares y mares, que són los que més fàcilment poden evitar estas tant perniciosas visitas, així a la glòria de Déu, com de la pròpia honra".

³²¹¹. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 179: "83. En tenir los contrahents la llicència per casar-se, encara que per disposar-se a rebre est sagrament, basta un verdader acte de contrició, ab tot los advertiran los pàrrocos que se confesse, per fer esta la més segura disposició de rebre-lo, explicant-los que si lo reben estant en pecat, fan un sacrilegi, y esta diligència serà molt més necessària en aquells, que sent promesos, se han freqüentat anant lo promès en la casa de la promesa, puix fàcilment se mantenen estos ab aquella limpiesa de consciència que és necessària per rebre est Sant Sagrament" i "85. Exortam y en quant menester sia manam que los matrimonis se celebren públicament en la iglésia y si era possible que fos de matinada seria encara molt millor perquè immediatament del desposori se pogués dir la Missa de benedicció, perquè alcanssen del Senyor aquellas gracias que té especialment atribuidas a est sagrament".

³²¹². MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 179: "84. Lo pàrroco assistirà a la celebració del sagrament del matrimoni, segons disposa lo concili de Trento y Ordinadi de la Diòcesi, y procurarà persuadir als pares y mares dels contrahens, y als mateixos contrahens que la boda se fassa ab aquella decència, modèstia, y pureza que és pròpia de un sagrament de la iglésia no donant lloch a accions, paraulas, balls, ni altres discursos profans y desonestos, prevenint-los que no pocas vegades las desgràcias, que se solen ocòrrer en los matrimonis, naixen de la disolució, ab què se fan las bodas, com doctament pondera lo Pare La Parra, ab una de sas plàticas de doctrina sobre lo sagrament del matrimoni"; p. 179-180: "86. Los pàrroco cuydaran molt bé de escriurer en lo Llibre dels Matrimonis, que és altre dels sinch parroquials, ab tota puntualitat los matrimonis, a quà hauran assistit, que y que est sia regulat, y ben condicionat, sent

total dels divorcis i les separacions. Les de Vic segueixen el mateix ordre i sentit (del segle XVI al XVIII).³²¹³ A més, hi ha una sèrie de moralistes europeus, hispans i catalans (J. L. Vives, Erasme, G. Astete, Pedro Luján o Fray Luís de León) que abranden aquestes tesis i apunten a una doctrina similar entorn la ‘família perfecta’: l’enaltiment, engrandiment i honradesa del matrimoni i de la institució familiar, la fidelitat, l’amor als fills i al marit, o bé l’espai adequat i predilecte de la pedagogia. Però la pràctica és ben distant a la normativa eclesiàstica. Les classes més baixes i vulnerables (laics i clergues), reflectides a les visites, són les que intenten escapar d’aquesta normativa, perquè no calen contractes econòmics previs i perquè es nodreixen d’una certa espontaneïtat i immediatesa. Existeix, per tant, una desmesurada culpabilització adreçada a l’individu degut als seus desviaments.

En aquestes denúncies no sabem amb exactitud quins són els testimonis cridats, clergues o laics, o si responen més a la *vox populi*. Però el vocabulari emprat pels bisbes i visitadors està amarat, plenament, del llenguatge del concili de Trento i de la Reforma catòlica: partint del mateix vici públic o conegut, escàndol, excés, pecador, desordre, insolència. El discurs dels eclesiàstics cridats a exposar obertament i públicament les dissidències socials i religioses, ha estat clarament contaminat pel que senten o llegeixen dels sermons, constitucions sinodals o proclamacions de les visites pastorals. Els avisos, prohibicions i advertències aniran dirigides a clergues i laics, i es farà servir un mateix i restringit llenguatge.

molt grans los danys que se segueixen de las omisiones que en esta matèria se cometen que no són pocas: prohibim lo ús dels escallots, que vulgarment se diuhen, quant se casa víudos, per ser del tota contraris a la bona disciplina y santedat del sacrament y plens de impuresa e indecència que tant se deu apartar de ells, prevenint als pàrrocos que nos avisen, si estos abusos continuan, per posar remey més eficaz” i p. 180: “87. Tenint entès que quant la iglésia se celebra algun matrimoni com y també algun baptisme hi ha alguns col·loquis y enarracions y se acostuman a llançar diners o altrás cosas de que se segueix que los minyons fan mil indecències en ellas: prohibim que en las iglésias se fassan semblants cosas que, en tot cas, podran los contrahent y los padrins, executaro en casa o al carer o en qualsevol altre part com sia fora de la iglésia”.

³²¹³. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 51: Tit. XIX. Sobre l’adulteri de laics i concubinaris. “Cap. Unic. Laici adulteri, quomodo a propriis curatis sint monendi”; p. 90: Tit. XXXIII. Sobre el matrimoni. “Cap. I. Qui matrimonium contraxerunt, non separentur sine licentia Ordinarii” i “Cap. II. Parochi nullos, invitis parentibus, Matrimonio jugant sine licentia Praelati”; p. 91: “Cap. III. Exteri, & ignoti, a Curatis sine Ordinarii licentia, Matrimonio non copulentur”; “Cap. IV. Sponsali verbis futuri tempore contracta, sine licentia nostra non dissolvantur”; “Cap. V. Curati denuntiationes Matrimoniales non publicent nisi praevio examine probaverint contrahente in rudimentis Fidei esse fatis instructos”; p. 92: “Cap. VI. Nunciato impedimento, vel detecto inter cantrahenter Matrimonium, quid a Parochi agendum sit”; p. 93. “Cap. VII. Qui de licentia Praelati ante, quam monitiones fierent, Matrimonium ex causa contraxerunt: no cohabitent donec dictae monitiones postea absolutae sint, & verba contrahentium alta voce proferantur”; p. 94: “Cap. VII. Sponsi, et sponsa de futuro, in eadem Domo nec per minimum temporis spatium commorentus nec extra, etiam si locus sit publicus, solus cum sola”; p. 95: “Cap. IX. An, & quando in nuptiis secunda benedictio, & Missa nuptialis celebranda sit”; p. 96: “Cap. X. Matrimonium contrahentes intra duos menses benedictionis Missam audiant”; “Cap. XI. Homines vegabundis in Parochis coomorari eum mulieribus no permittantur, nisi constiterit de eorum Matrimonio” i p. 97. “Cap. XII. Qui Matrimonium extra Diaecesim contraxerint, ad Divina non admittantur”.

El bisbe Onofre de Reart, primer essent bisbe de Vic i tot seguit de Girona, aplicarà una normativa estricta, inflexible i rígida en aquests assumptes. Els manaments generals de 1608 inclouen una completa i llarguíssima llista, amb una desena de punts relatius als vicis públics; a Girona, el 1617, seran molts menys però igual de contundents. Agrupant-los en dos grans temes, hi ha aquells que es dirigeixen per tenir un caràcter públic i col·lectiu (les prohibicions de cases de joc, de prostitució, tavernes i hostals, i en general, totes aquelles generadores o provocadores de mala vida i costums deshonestes) i les que versen sobre el comportament viciós i pecaminós d'homes i dones (la blasfèmia pública i l'heretgia, la perseverància en l'excomunicació, la convivència prematrimonial, les relacions entre clergues i dones o les relacions sexuals contra natura). Acaba reclamant i demanant a tothom que sàpiga “alguna cosa de les dalt designades y de altres qualsevol peccats y vicis ho vingau a manifestar o denunciar pera que vist lo que direu se provehesca lo que serà al servey de Déu, descàrrech de nostra consciència, bé y profit de la salut espiritual de vostres ànimes y consciències”.³²¹⁴ Per exemple, Andrés de Sanjerónimo començarà “una general inquisició o solemne visita o scrutini de la vida y costums de tots los súbdits”.³²¹⁵ Els conceptes introduïts en els manaments prengueren un nou i poderós sentit de regeneració, a dues bandes: com a causa de la suposada disbauxa social i sexual, i com a efecte, deixen de cometre's situacions indesitjades (o almenys no queden prou reflectides a les visites, amb excepcions, per exemple de Roda de Ter).³²¹⁶ Italo Moreu ha parlat, en aquest sentit, d'una intolerància com a constant i present, institucionalitzada per l'Església.³²¹⁷

Un tema dubtós i controvertit és el del tractament donat a les tavernes i hostals (i altres edificis susceptibles de convertir-s'hi) que són propietat de l'obreria parroquial o d'algun clergue en particular: per un costat, no es podien bandejar ni negligir els sucosos ingressos que aportava el seu arrendament, però, per altre, això comportava una sèrie de riscos i perills de moralitat. Així passava a Sant Martí Sescorts, on l'edifici 'de la mongia' era emprat per a hostel i taverna, i per això se'n prohibien usos civils.³²¹⁸ A Sant Privat de Bas es manava als obrers, primer, “que no permetan, ans impedescan, que ninguna persona jugue ni tinga taverna ni hostel en la casa de la obra, ni aquella arenden a persona que tinga taverna, manant sots la mateixa pena qui ningú

³²¹⁴. AEV, 1211/5, Manaments generals d'Onofre de Reart, 1608, f. 4r.

³²¹⁵. AEV, 1213/1, Manaments generals d'Andrés de Sanjerónimo, 1615, f. 1r.

³²¹⁶. AEV, 1211/8, Roda de Ter, 1610, f. 67v.: “Item interroga dit senyor Ardiaca a dit rector si té vicis públics en sa parròquia et dixit que una dona y ha que viu malament; ja està en los memorialis dels advertiments lo seu nom”.

³²¹⁷. MOREU, I., *Historia de la intolerancia en Europa*, Barcelona: Paidós, 2003 [1a Ed. 1995].

³²¹⁸. AEV, 1213/2, St Martí Sescorts, 1618, f. 101v.: “per ser vingut ha notícia de dit visitador que, en la casa de la mongia de dita yglesia, tenen hostel y taverna, perssò ha provehit que desta hora al davant, en pena de excomunicació lata sentència, ninguna persona de qualsevol grau, estament, orde ho condició sia, no tinga taverna, hostel ni casa de joc ni altrament fassa xacotas ni dones a menjar per via de interès ha algunas perssonas en dita casa, per ser casa dedicada per al servey de Déu, y si lo contrari serà fet no sian absolts de la excomunicació en que hauran incorregut que no hajan feta la deguda penitència juxta modum culpa ha àrbitre de Sa Senyoria Reverendíssima”.

jugue ni tinga taverna en dita casa”,³²¹⁹ i segon, “que quant se haurà de arrendar les cases de la obra y de la almoyna, les arrenden al més donant, dient en la tabla que en dites cases nos puga tenir taverna ni joc”.³²²⁰ Ja en el segle XVIII, el bisbe legislà com havia de ser el nou hostel de la capella de Salut (1734) i a Santa Maria de Corcó (1775), per ordre reial, permet que les autoritats municipals resolguin el tema:

“Informats del abús se permet de freqüentar hostals y tavernas, menjar, veurer y jugar en ellas de que se segueixen tantas disensions y pecats: fem memòria y present a la justícia la real cèdula de nostre zelós monarca ab que priva estos abusos y mana als batlles zelen la observància de dita Real cèdula, com també los exhortam en las entranyas de Jesuchrist y de no nos serà precís donar part a la superioritat sempre que lo reverent rector nos avissia de alguna inobservància”.³²²¹

Un petit comentari mereixen les bruixes, els actes diabòlics i les supersticions. Tot i que no surten ni una sola vegada esmentades, els manaments generals vigatans del segle XVII se’n fan ressò com a quelcom existent (suposem més que herència dels qüestionaris anteriors). Onofre de Reart (1607), Andrés de Sanjerónimo (1612) i Antoni Pasqual (1685) fan servir el mateix manament;³²²² uns anys que semblen coincidir amb els períodes de major persecució i repressió, entre el 1595-1615, el 1627 i entre 1665-70.³²²³ A la diòcesi gironina només hem localitzat un edicte emès també per Reart, el març de 1619, en què prescriu pregàries públiques a les esglésies de Girona, ateses les bruixeries, robatoris a esglésies i altres desgràcies.³²²⁴ Suposem que cal diferenciar el que són considerats casos greus de bruixeria, en termes majors, atribuïbles i condemnables pel Tribunal de la Santa Inquisició (que en tenia el monopoli jurisdiccional), i que el bisbe o visitador té l’obligació de donar a conèixer als informadors locals, junt a les autoritats locals (tenint un important ressò mediàtic), i els casos de menor transcendència i consideració, que podien ser resolts amb les visites pastorals, que no hem documentat en cap moment (potser indicatiu de l’oposició d’algunes jerarquies eclesiàstiques, com el bisbe de Solsona i el jesuïta Pere Gil). En aquests anys i per fonts paral·leles sabem de l’existència de bruixes, bruixots i processos inquisitorials en algunes parròquies del Collsacabra i la Vall

³²¹⁹. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 90r.

³²²⁰. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 90r.

³²²¹. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 868v.

³²²². AEV, 1211/6, Manaments generals d’Onofre de Reart, 1607, f. 28r.: “Si saben de algunes persones que tinguen ho hajan tingut tracte o pacte ab lo dimoni, sien bruixes, etxigeres, encatadores, agoreres o que saben y usen fer lligadures, maleficcis, encantanents, conjurs, curant ab oratoris o per signadures per so servint-se a trobar coses perdudes y adivinar les per venir, o si sabeu de alguns que tingan llibres de conjurs y supersticions o que aporten alguns bitllets o nòmnes al Coll o en altre part, les quals qui les aporta les vinga a exhibir y mostrar peraque vejam y examinem si són catholicas o no”.

³²²³. BADA, J., *La Inquisició a Catalunya: segles XIII-XIX*, Barcelona: Barcanova, 1992; BLAZQUEZ, Juan, *La Inquisición en Cataluña. El tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*, Toledo, 1990; CONTRERAS, J., “El Sant Oficio en el Principado: 1568-1640. Papel político y análisis social”, *Actes del Primer Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, v. 2, 1988, p. 111-124; GARCIA CÁRCEL, R., “La bruixeria”, dins SERRA, E. i TORRES, X. (dir.), *Història. Política...*, p. 216-217, ÍD., *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia, 1530-1609*, Barcelona: Ed. Ariel, 1979.

³²²⁴. ADG, Registre de Lletres, núm. 1010, 10 març 1619, f. 164.

d'Hostoles: a Rupit, Santa Maria de Corcó, Sant Vicenç de Susqueda³²²⁵ i Sant Feliu de Pallerols.³²²⁶ Encara a finals del segle XVIII, un dels visitadors parla que a Santa Eulàlia de Viladonja s'hi localitzaren un grup de bruixots, suposem per traspasar-ho als inquisidors.

j. Violència parroquial

Les visites de Jaume Cassador són prou explícites a l'hora de narrar aspectes de violència local, sobretot quan és envaïda i assaltada l'església (o algunes parts d'ella) per persones sacrílegues i excomunicades. Estem parlant, en el nostre cas, de l'existència de bandolers i foragitats de la pau i treva; en una zona, El Collsacabra, per exemple, amb "una orografia propícia per a les activitats dels saltejadors de camins".³²²⁷ La seva actuació no sabem si era de simples saltejadors, delinqüents habituals o bé seguidors mobilitzats per senyors feudals enfrontats, ja que les visites no ho expliciten. En qualsevol cas, les referències episcopals a les preservacions de béns, llocs i persones (o immunitats diplomàtiques en espais eclesiàstics) i llurs condemnes públiques coincideixen plenament amb els anys de màxima repressió dels virreis castellans (entre 1592, amb el duc de Maqueda, i 1619, amb el duc d'Alburquerque, l'època d'esplendor com s'ha qualificat el bandolerisme català del Barroc).³²²⁸ Un decret d'Onofre de Reart explicita aquests casos: "si saben que en algunes esglésies, cementiris o fossars y altres llocs sagrats alguns haien renyt o comès crim de sacrilegi, o posat les mans en persones ecclesiàsticas o altres o haien a prophanat les esglésies, sementiris, o altres llocs pios fahent o cometent en ells deshonestadats".³²²⁹ Aquest manament ja el trobarem per primera vegada a la diòcesi de Vic, el 1608, quan fou bisbe abans de ser traslladat a Girona, i que després altres bisbes vigatans repetirien (Andrés de Sanjerónimo i Antoni Pasqual).³²³⁰

El 1588, el cementiri i reliquier de Sant Pere Sacosta havia estat ocupat, feia algun temps, primer per diferents bàndols, i després, per oficials reials; i ell no hi podia habitar això significava la profanació del lloc, així com l'excomunió dels implicats, per això feia falta una

³²²⁵. PLADEVALL, A., *Persecució de bruixes a la comarca de Vic a principis del segle XVII*, Barcelona, 1974 i SENA, F., "Un proceso de brujas de 1620", *Ausa*, 60-61 (1968), p. 53-62.

³²²⁶. DEL MOLAR, N., *Procés d'un bruixot*, Olot: Aubert Impressor, 1980 i GOMIS, C., *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864-1915*, Barcelona: Ed. Altafulla, 1986.

³²²⁷. TORRES, X., *Els bandolers...*, p. 45.

³²²⁸. TORRES, X., *Els bandolers...*, p. 68-73 i 79-94.

³²²⁹. ADG, P-85, manaments generals d'Onofre de Reart, 1617, s.f.

³²³⁰. AEV, 1211/6, manaments generals d'Onofre de Reart, 1608, f. 28r: "Item si sabeu de algunes persones que hajan comès sacrilegi renynt en la iglésia o sementiri posant les mans en alguna persona ecclesiàstica o trahent violentament alguna persona de la iglésia o sementiri o hajan profanats los llocs sagrats fent en elles fires, mercats, balls, dinars, collasoris, jochs, representacions indecents, velles de nit y altres profanitats prohibides de dret".

restitució de l'estat sagrat original.³²³¹ En la mateixa visita, el bisbe constatà que el rector de Sant Feliu de Pallerols havia de viure al cor perquè la seva casa estava habitada temporalment per bandositats. Xavier Torres cita un capítol papal de 1577 de les constitucions sinodals vigatans de 1591 on es condemnava als senyors que afavorissin bandositats i protegissin a bandolers.³²³² El 1602 va permetre's crear-se 'la Unió' contra el bandolerisme a Olot i Vall de Bas, una milícia ciutadana, semblant a molts indrets del Principat, que perseguia els malfactors, bandolers i lladres de pas. El 1605 Arévalo de Zuazo va emetre un edicte contra aquells que havien entrat a Sant Esteve d'Olot amb pedrenyals,³²³³ i poc després, en la visita que feu a La Garrotxa, el 1606, emeté una excomunió a Sant Esteve de Bas i disposà que el rector i el domer de Sant Esteve d'Olot poguessin excomunicar a "malfactors, bandolers, saltejadors, lladres, assassins, incendiàries i perturbadors de la quietut y pau pública".³²³⁴ El 1630, igualment, es demanà la reconciliació de la capella de Santa Magdalena, a Sant Privat de Bas, per haver estat profanada per haver-hi dormit un bandoler i la seva concubina.³²³⁵ Les accions que emprengueren altres bisbes catalans a d'altres diòcesis era similar a la de Girona, sinó veiem la que portà a terme el bisbe urgellenc Luís Díez Aux de Armendáriz (1626)³²³⁶ i el solsoní Miguel Santos de San Pedro (1627).³²³⁷

³²³¹. ADG, P-71, Sant Pere Sacosta, 1588, p. 266r., "*Et quia ad nulum vidit Reliquiarum o reliquer o conjurador intus cimiterius exns tempos bandositum o dels bàndols fuisse ad receptaculum hominum timentur S. D. et R. Mtem. seu officiales regios ocupatur et forsa cum licentia tum Epi. et ibi facti habitatio unde ven. in habitat laycus comigatus cum sua muliter et creditur comitentur nafario dicti unde forsa pollutum maximam offensa omnipotentis dei populi cristiani scandalum animarum q. habitantius et hoc procurantium pericula et rast. Ideo S. D. Illm^a Mat. Publice moneri ocs. Et quatracum personas cuius eius sbatus existant dictam licentiam in verus profanos convertanti habente intia dere dicis prox. Quios ... sue dominationi tradant sub pena excomunionis y als acisata contumaria predit y ad recocandum licentia siforsan conressa fuerint in usus profanos convertendi et in pertinum estatum restituendi et alis. Prout juris fueris mat. Cartella necessaria ad publicanda num cominatione asscetis in foram ad equiquotoris visite instantiam expediri*".

³²³². TORRES, X., *Els bandolers...*, p. 72.

³²³³. ADG, *Litterarum*, U-218, núm. 1501, 13 de setembre de 1605, U-218, f. 39r i ADG, Registre de Lletres, núm. 393, Comissió als domers d'Olot, per rebre els juraments de les 200 persones que participen en expedició contra bandolers, 26 desembre 1605, f. 143r.

³²³⁴. PAGÈS, J., "La lluita contra el bandolerisme. 'La unió' contra els bandolers a Olot", *Amics de Besalú. Assemblea d'Estudis del seu Comtat*, 1983, p. 193-201 i ADG, Registre de Lletres, núm. 406, Comissió a Sant Esteve de Bas, per rebre el jurament dels que participen a l'expedició contra bandolers al vescomtat de Bas, 17 d'abril de 1606, f. 177v. A manera de conclusió, l'autor assegura que "tant La Unió com la prohibició dels pedrenyals foren dues mesures totalment inoperants, puix que, pel que fa La Unió, la seva actuació es veié complicada per la prohibició de les referides armes, que afegí conflictes als que de fet ja existien, sense que pogués dur a terme la liquidació dels problema dels bandolers. I referent a la prohibició dels pedranyals, fou tant infeiaç com desencertada, ja que, com hem dit, només obeí la gent honrada, que no necessitava aquesta prohibició, mentre que els cavallers de pocs escrúpols en prescindiren completament, igual que els que s'emboscaren a la muntanya lliurant-se al bandidatge els quals escapaven del control de La Unió", p. 200.

³²³⁵. ADG, Reg. de Lletres, reg. núm. 1732, 15 de juny de 1630, f. 66r.

³²³⁶. BC, Fullets Bonsoms, núm. 4868: "Edicte e crides fetes y publicades per manament del Excelentíssim Senyor Don Luys Díez de Aux y de Armendáriz per la gràcia de Déu, y de la Santa Sede Apostólica, Bisbe de Urgell, Conseller, Loctinent y Capitá General de la S.D. y R.M. en lo Principat de Catalunya, y Comptats de Rosselló y Cerdanya. Ab licència. En Barcelona, en la Estampa de Sebastià y Jaume Matevad devant la Rectoria del Pi. Any 1626. //Ara oiats totom generalment que us notifiquen y fan saber de part del Excelentíssim Señor D. Luys de Aux y de Armendáriz per la gràcia de Déu, y de la

Durant la primera meitat del segle XVII (i algun cas aïllat *a posteriori*) hem localitzat a la diòcesi gironina una sèrie de manaments que prohibeixen l'entrada a l'església, mentre es celebri missa o oficis divinals, a tota persona que porti pedrenyals al seu damunt i que els mostrin sense vergonya, se'ls excomuni o expulsi del temple; en tot cas, aquests decrets no tenen la seva correspondència en les constitucions sinodals diocesanes, que només esmenten les prohibicions d'armes dels clergues. Cal tenir present que el 1602 l'arquebisbe de Tarragona, Joan Terés, convocà Concili Provincial, en el que intentà prohibir l'ús de pedrenyals i posar fi al bandolerisme, fet que l'abocà directament a una dimissió forçada del seu càrrec.³²³⁸ Les viles i parròquies compreses a les Guilleries, el Collsacabra, el Montseny, les valls de Bas i Hostoles i el Vallès foren, en les tres primeres dècades del segle XVII, les zones de vivència i pas de la colla d'en Joan Sala, àlies Serrallonga, a més d'altres bandes i quadrilles.³²³⁹ Així doncs, ho trobarem en les visites de 1626 a Cogolls, Sant Feliu de Pallerols i Sant Julià de Llor, el 1632 a Sant Esteve de Bas, el 1638 a Ridaura i el 1667 a Les Preses:

“per quant li és estada feta relació que los diumenges y festes y altres dies quant se diuen les misses baixes y offici major *la isglésia està plena de padrinyals*, mana dit senyor visitador que ninguna persona de qui al devant gose entrar en dita isglésia mentre se celebraran los officis amb padrinyal a pena de excomunicació mayor i latte sentència lo

Santa Sede Apostólica Bisbe de urgell, Conseller, Lloctinent y Capità General de la S.D. y R.M. en lo Principat de Catalunya, y Comptats de Rosselló y Cerdaña, axi per los lladres, saltejadors de camins, y de gent aquadrillada, y armada de arcabussos, pedreñals, y de altres armes, com per altres persones, axi de montañes, boschs, y altres parts despoblades, com encara en les Ciutats, Viles, y Llochs de molta població, los quals no solament han donat molts grans danys als habitants en lo present Principat y Comptats, però encara los han posat en altres majors y evidents perills, y treballs, pera remey dels quals, y pera tenir los dits Principat y Comptats ab la pau y quietut que convé, y que los bons puguem estar, habitar, y treballar en ses cases y heretats, y los comerciants y negociants puguem trastejar sens perill per los camins, y los mals ab castichs rigurosos se reprimesquen de ses audaces y temeritats, y a exemple de aquells los altres se abstinguen de cometre y perpetrar semblants delictes y excessos: ultra de les disposicions de moltes constitucions, y Capítols de Cort son estades fetes per sa Magestat, y manades publicar diverses pragmàtiques, y per los Lloctinents Generals predecessors seus moltes y diverses crides concenents en gran manera lo benefici públic, bon govern, y general administració de la justícia, la qual per sa Magestad li es estada acomanada. Perço altrament desitjant sa Excelència, que dites pragmàtiques, crides, edictes Reals, com encara los que de nou ha aparegut se devien publicar fassen lo fruyt que convé al servey de Déu y de sa Magestat, y benefici dels poblats en lo present Principat y Comptats, y que sien a totom notòries, inseguint la conclusió ab molta discució feta en lo Sacre y Real Consell, diu, notifica, y mana a totes y qualsevol persones de qualsevol grau, estament, o condició sien, que tinguen y boserven, y los oficials, axi Reals com altres a qui tocarà y pertènerà tenir y guardas fassen les dites pragmatiques y provisions Reals a la serie y tenor de les quals no entén sa Excelencia, novar, mudar, ni derogar en cosa alguna, y axi mateix les crides, edictes, y provisions següents”.

³²³⁷. BC, Fullets Bonsoms, núm. 2539: “Edicte e crides fetes y publicades per manament del Excelentíssim Senyor Don Miguel Santos de San Pedro, per la gràcia de Déu, y de la Santa Sede Apostólica, bisbe de Solsona, Conceller, Lloctinent y Capità General de la S.C. y R.M. en lo Principat de Catalunya y Comptats de Rosselló y Cerdanya”.

³²³⁸. MIRAVALL, R., “Terés i Borrul, Joan”, *DHEC*, v. III, p. 533.

³²³⁹. PLANES, R., “La brega de la quadrilla d'en Serrallonga a Osor (1630): el procés per la mort del bandolers Cristòfol Madriguera”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), p. 374-394; SENA, F., “Figures de bandolers de principis del segle XVII a la Vegueria de Vich”, *Ausa*, 43 (1963), p. 330-334 i TORRES, X., *La Vall de Torelló als segles XVI i XVII: una història de paraires i bandolers*, Vic: Eumo, 1995.

qual mandata vol sie publicat tres vegades en dies de festes y diumenges a missa matinal”.³²⁴⁰

A les parròquies vigatanes, la cronologia s’endarrereix notablement, i no coincideix en res amb els anys de persecució i repressió dels bandolers. Pot atribuir-se, en part, a la creació d’una Unió, segons ordres rebudes el 1576, i posada en actiu per les autoritats vigatanes en els primers anys del segle XVII.³²⁴¹ També l’actitud del bisbe Francesc Robuster hi tingué molt a veure, ja que actuava descaradament a favor dels cadells (i que rebé el sobrenom de ‘Cadell Gros’) en contra dels nyerros, el qual no dictà cap decret en contra les armes.³²⁴² A més, fou acusat de l’assassinat de l’ardiaca major, el doctor Pau Fabra (dins la parròquia de Malla, el 1600), i el Papa, entre 1602 i 1603, demanà als bisbes de Barcelona, Girona i Elna que l’informessin sobre llur persona, i la promoció i increment de crims i bàndols que en feia.³²⁴³ El 1615, fra Andrés de Sanjerónimo enviava una carta al rei on li transmetia el sentiment desesperat del poble davant la situació del bandolerisme i malestar social, i en demanava la seva intervenció militar.³²⁴⁴

La falta de notícies a les visites pastorals de les parròquies estudiades no significa necessàriament que deixés d’existir aquest fenomen. Per exemple, en la visita a Manresa de 1625 hi ha queixes de la quantitat de bandolers que s’allotjaven dins les esglésies,³²⁴⁵ i en el llibre de la confraria del Roser de Sant Vicenç de Susqueda, el rector, Garí Carles, hi anotà una sèrie de fets i impressions coetànies extraordinàriament vives, del 1616,³²⁴⁶ o bé la interrupció

³²⁴⁰. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 117r.

³²⁴¹. SENA, F., “Un episodi de la Història de Vic: la Santa Unió”, *Ausa*, XI/112-113 (1985), p. 245-352.

³²⁴². MADURELL, J.M., “El obispo de Vich Francisco Robuster y las bandosidades de ‘nyerros i cadells’”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXIV (1951), p. 145-196.

³²⁴³. NADAL, L.B., *Episcopologio...*, p. 178, 202 i 220.

³²⁴⁴. Citat a PLADEVALL, A., *Història de l’Església...*, p. 137: “*Sepa V.M. que la gente deste Principado culpa mucho a todos los obispos porque no se juntan a representar estos males y pedir remedio, y dicen que embie V.M. gente y los conquiste, que todos se le darán para que asiente la justicia como en Castilla y les quite sus malos usos que la impiden*”.

³²⁴⁵. AEV, 1215, Manresa, 1625, f. 22v.: “Molt Il·lustre Senyor Ardiaca de la Seu de Vic. A notícia del procurador fiscal de la Cort ecclesiàstica fama pública resservint és pervingut que en las iglesias de la present ciutat de Manresa y ha molt delinqüents recullits y ques guarden en dites iglesias de las quals en moltes occasions són axits y ixen per perpetrar y cometra alguns homicis y altrás delictes y després se’n tornen ys recullen en aquella fent raparo de las iglesias per la comissió dells dits delictes. E com estas cosas tinguen necessitat de prompte reparo y remey supplica a v.m. dit procurador fiscal sie servit en lo acte de visita mane rèbrer informació y constant con constarà procehesca ab los serveys de dret e no semblants casos statuits que a més de que es corafusta ys farà un gran servey asiren senyor dit supplicant lo tindrà a molta mercè lo offici”

³²⁴⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-I. Confraria del Roser (1604-1727), *Llibre de la confraria de Santíssim Rosari*, s.f.: “Lo any 1616. Memòria sia com en nostra terra de Catalunya estava tant plena de bandoles que no y avia anar per los camins, tot era robar y matar, y los dits bandolés cativaven gent y los sen aportaven en llur companyia 15 dies y en un mes, y després los composaven pagesos y avia que com posaven a mil lliures y dos mil y tres mil, a altres sent dos, tres, quatre, sis sentes lliures tot per falta de justícia dura aquest compositar vuyt o nou anys atràs fins que lo abril del present any de 1616 vingué a Barcelona per virrey don Ferrandes de la Cueva, duc de Arburquech. Posaren un somatent general per tota Catalunya, que en dos mesos foren pretèrides totes les camarades, com d’En Tallaferro, d’En Trucafort, y als 18 de juny de dit any de 1616 dit virrey ne féu penjar 21 y escorterar set

violenta d'una festa del Roser, amb un mal final: “Lo 3 diumenge de juliol de 1627, en esta església de Susqueda se feu la festa a honra de la Mare de Déu del Roser, costaren los músichs 3 lliures; lo endemà se feu lo aniversari dels confreres defunts. Isqueren de pabordres en Terrats y Jacinto Colobran, fadrí, foren elegits pabordres nous Antoni Sabater y Miquel Sabater, fadrí. Feta la profesó après de missa vingueren los bandoles contra de un oficial los bandoles 7 lo oficial deu; foren tants los tiros de pedrenyal que parexia la fi del món. Mataren un fadrí de Sant Pere de Torelló y travessaren Salvador Gravalosa” i “lo ters diumenge de juliol del any 1628 no se ha feta festa del Roser per lo scandol del any prop passat y perill de una vinguda de bandoles y gent del Rey, per quant lo any 1625, 1626, 1627, 1618. Estas montanyas [són] plenas de bandolés, vehins y estrangés y en esta parròquia gent del Rey, abans de Nadal prop passat, nos apretaren que vingueren en punt de haver de plegar les cases com lo any 1627 se plega tota la parròquia de Carós, ni diumenge ni festa no si diu missa ha prop de un any. Déu nos afavoresca amés. Pabordres per lo any corrent en Quer y Sagimon Roca Salvà. En lo bací an sobrat 3 lliures 4 sous”.³²⁴⁷

No és fins a les visites de 1646 i 1647 que apareixen referències a armes. A Sant Julià de Cabrera, es manava que “no aportassen armas de foch en la iglésia, atenent que si lo Rey mane ab graves penas, no las aporten en las plassas ab més justa rahó se ha de prohibir nos aporten en la iglésia”,³²⁴⁸ i a Sant Vicenç de Susqueda i Tavertet deia que “nos aporten armas de foch en la iglésia quan se celebren los divinals officis”.³²⁴⁹ En aquestes parròquies vigatanes, la presència d'armes s'ha de relacionar amb els enfrontaments bèl·lics del país i les prohibicions reials d'armes (la més propera és de 1639 per Felip IV), i no només amb el bandolerisme.

L'ús d'aquestes armes de foc en aquestes zones i èpoques no ens ha de sorprendre. Els pedrenyals eren usats, segons Xavier Torres, pels ‘autèntics bandolers’ distingint-los d'altres tipus de delinqüents o de marginats socials.³²⁵⁰ Així, hem d'associar-ho a la presència de bandolers? És difícil d'assegurar-ho. Unes armes que havien de passar totalment desapercebudes per la seva mida eren exhibides sense temor pels seus amos, fet que originava grans escàndols. La possessió d'aquestes armes denotava un cert estatus i marcava la diferència

tot en un dia, y gran pau vinguda del sel treteriren ne en dos mes, més de dos sents entre quen prenién y ne mataven la gent de la matexa terra feu molta valentia. Déu nos do bona justícia. Garí Carles, prevere y rector de la parrochial de Sant Vissens de Susqueda, natural de la vila de Sant Pere de Osor en lo any 1604”.

³²⁴⁷. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-I. Confraria del Roser (1604-1727), *Llibre de la confraria de Santíssim Rosari*, s.f.

³²⁴⁸. AEV, 1218/4, St Julià de Cabrera, 1646, f. 72r.

³²⁴⁹. AEV, 1218/4, St Vicenç de Susqueda, 1647, f. 91v.

³²⁵⁰. TORRES, X., *Els bandolers...*, p. 136 i 173. Aquest treball és fonamental per estudiar la violència a caball dels segles XVI i XVII, i ÍD., “El bandolerisme català del Barroc: ¿‘fill de la misèria’ o de la benestança?”, dins AA.DD., *El Barroc...*, p. 47-60.

social. Eren fàcils d'amagar, sobretot els més curts, per això els trobem junt a les prohibicions de portar capa de pastor. Les seves prohibicions no només seran a nivell eclesiàstic, ja que hi ha una reiterada i minuciosa reglamentació que va des de la prohibició parcial o limitada únicament als pedrenyals curts fins a la seva prohibició absoluta. Les penes són variables segons èpoques i oscil·len entre sancions econòmiques (entorn de les dues-centes i les cinc-centes lliures), la galera perpètua o temporals, o fins i tot amb la pena capital.

Tot i que l'ús dels pedrenyals s'estengué arreu de Catalunya, la zona que estudiem es situa, precisament, entre dos grans centres productors: Ripoll i Vic.³²⁵¹ Al seu costat, petits obradors i tallers locals, amb individus d'oficis versàtils (ferrers, serrallers, clavetaires, courers o perolers), adaptaven les seves eines a la producció a petita escala d'aquestes armes de foc. Carme Sala, a la segona meitat del segle XVI, n'ha localitzat una sèrie treballant a la comarca de La Garrotxa, alguns d'origen francès: a Olot (al voltant de quinze), a Sant Feliu de Pallerols (un) i un procedent de Rupit.³²⁵²

La legislació del concili de Trento també insistí en una sèrie de disposicions sobre duels i desafiaments entre particulars, ja que no només implicaven els mateixos dualistes o combatents, sinó els mateixos reis i prínceps que en toleraven la seva pràctica. Amb tot, fou difícil abolir la pràctica de la 'guerra', fos el nivell que fos, ja que estava ben reglamentada i preservada pels estaments dominants en el regne. Des de Ferran II als primers Àustries el privilegi consuetudinari de guerrear continuà sense cap modificació substancial, malgrat lleugers esforços per part dels oficials de la Corona de refrenar el lliure desplegament de guerres privades, i reconduir aquests conflictes a través de la via de la concòrdia. Cal tenir en compte la constitució de Gregori XIII, el 1577, dirigida als 'guerrejants' i als bandolers de la Corona d'Aragó, i repetidament promulgada en diversos sínodes catalans a finals del segle XVI (en destaca les *Constitutiones Synodales Vicenses* de 1591).³²⁵³

³²⁵¹. MARTÍ, R., SALA, X. i CALVÓ, J.L., *Pistoles, trabucs i pedrenyals. La producció d'armes portàtils de foc a Catalunya de 1462 a 1869*, Barcelona, 1995 i GUDIOL, J., "Les primitives armes de foc portàtils", *Pàgina aràctica de la Veu de Catalunya*, 250, 254 i 255 (1914): "a principis del s. XVII la fabricació d'armes de foc era ben important a Vic. amb tot i les traves, que no sempre eren lletra morta, els pedrinyalers vigatans eren uns quaranta, amb son taller obert, havent-ne vinguts molts del Migdia de França a establir-se, i fins donant-se el cas que alguns ripollesos acudien a examinar-se i tenien a glòria poder ésser considerats com a membres del Elois de Vich. Aleshores el Virrei o lloctinent general Don Joan de Terés, Arquebisbe de Tarragona, es proposà donar ordres terminants, prohibint les armes curtes. D'això n'hagueren esment els pedrinyalers de Vich, que en 26 de maig de 1603 es dirigissin als consellers de la ciutat, a fi de que aquestes influïssin en els Diputats per a que'l Virrei no tirés avant la publicació d'unes crides que ells crien perjudicials als seus interessos".

³²⁵². SALA, C., *Dades històriques d'Olot (Segle XVI)*, Olot: Edicions Municipals, 1985, p. 146-148.

³²⁵³. *Constitutiones Synodales Vicenses...*, p. 72v.: "Constitució apostòlica contra los bandolers".

k. Judicis amistosos, concòrdies i afers locals

La presència del bisbe era aprofitada per plantejar-li la solució dels problemes de caire local que, segurament, els era impossible de resoldre sense una autoritat civil o religiosa, en els que no era necessari emprar una via legal o jurídica i en els que el bisbe no gaudia de competències judicials ni jurisdiccionals. Calia una persona amb autoritat i prestigi, supraparroquial o supramunicipal, amb poder i capacitat de decisió, per tal de solucionar l'assumpte, que intercedís a favor d'uns o altres de manera ferma, justa i qualificada. De fet, els parroquians es converteixen en testimonis i/o acusadors de l'improvisat judici, on el bisbe esdevenia mitjancer i 'jutge' per moments en un tribunal a l'hora de prendre una decisió final i un possible veredict. El bisbe és la persona més habilitada, amb experiència demostrable i de sobres coneixedor de totes les trames. Cal diferenciar aquests processos dels que arriben a un tribunal eclesiàstic, que poden qualificar-se de contenciosos (on dues parts demanaven justícia sobre les seves diferències) i que es porten a terme per iniciativa del fiscal de tribunal mateix, com un únic cas de 1605 a Vilanova de Sau, citat a les visites pastorals, en el que intervé un 'procurador fiscal de la cort eclesiàstica' i es declara excomunicat a l'afectat Antoni Masgrau.

És per això que alguns autors han considerat les visites com a 'processos', ja que s'han documentat, a partir de mitjan segle XIV, alguns llibres titulats 'Processos de les visites pastorals' o pel fet d'usar el bisbe el verb 'inquirir', junt al de visitar.³²⁵⁴ De fet, moltes visites pastorals es converteixen en autèntics processos judicials, on el bisbe esdevé el jutge i els fidels són convidats a declarar davant d'un tribunal, molt similars a un procés inquisitorial; per a l'època medieval, Lluís Monjas afirma que "les primeres visites pastorals semblen, gairebé en la seva totalitat, processos eclesiàstics en els quals el bisbe o el seu representant és el jutge i alguns parroquians són cridats per a, després d'haver jurat, fer de testimonis o d'acusadors".³²⁵⁵ Josep M. Marquès ha matisat aquestes informacions afirmant que, des del punt de vista arxivístic, és difícil assignar una visita pastoral a un procés, ja que els processos serien una sèrie d'actes, cronològicament separats, duts a terme per resoldre un tema singular, ja bé contenciosos, criminal o d'algun altre tipus de jurisdicció.³²⁵⁶ Des del punt de vista jurídic, en cap cas no sembla haver-se aplicat als actes de visita. La diferència rau en què la visita no disposa de tribunal ni es dicta una sentència final. Per al cas espanyol i català, s'ha adaptat el compost francès "*procès-verbal*"

³²⁵⁴. MARTÍ BONET, J.M., NIQUI, L. i MIQUEL, F., *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, Barcelona: Departament de la Generalitat de Catalunya, Col·lecció Catàlegs-Inventaris d'Arxius Eclesiàstics de Catalunya, 1, 1984. De fet, presenten a la primera part "Els processos de Visites pastorals del primer any de pontificat de Ponç de Gualba (a. 1303)" i a la segona part, s'hi troben els registos de trenta cinc processos del segle XIV al segle XV.

³²⁵⁵. MONJAS, L., "Les visites pastorals...", p. 60.

³²⁵⁶. MARQUÈS, J.M. en una recessió feta a l'obra de Martí, Niqui i Miquel, publicada a l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*, 4 (1985), p. 488-490.

a la seva corresponent traducció “*proceso verbal*” i ‘procés verbal’, donant lloc al seu suposat caràcter judicial i desfigurant el seu sentit vertader. Amb tot, hi haurà alguns visitadors que barrejaran les dues qüestions.

La intervenció dels bisbes en els afers locals és fet a través de les visites pastorals, per això en podem ressenyar alguns processos que no semblen tenir continuïtat en el temps, que són resolts immediatament, sense conflictivitat aparent ni violència física (Quadre núm. 35). Sempre que ha estat possible ho hem intentat contrastar amb els processos judicials.³²⁵⁷ Tant per la seva variada geografia com per l'àmplia cronologia veiem que és mètode emprat sempre amb conveniència i improvisadament; a més, hem localitzat una gran quantitat de concòrdies i convenis a altres parròquies, majoritàriament durant els governs successius dels bisbes Bastero, Taranco i Palmero, però també en posteriors que remetent a aquestes (i, en gran part, concentrades a les parròquies litorals i prelitorals).³²⁵⁸

Quadre núm. 35. Intervenció del bisbe en afers locals

³²⁵⁷. MARQUÈS, Josep M., *Arxiu Diocesà de Girona. Processos, s. XVI-XVIII. I. Inventari*, Girona.

³²⁵⁸. ADG, P-126 i P-127, La Selva de Mar (1734, 1736, 1750 i 1776), Lloret de Mar (1743), Tossa de Mar (1743), Montràs (1743), Olot (1743), Palafrugell (1743), Pineda de Mar (1743), Romanyà de La Selva (1743), Sadernes (1743), Arenys de Mar (1746), La Bisbal d'Empordà (1749) i Llançà (1789).

Any	Parròquia	Motiu	Denominació
1588	St Feliu de Pallerols	Sobre l'ampliació de l'església parroquial degut a l'augment de la població	'Consell' i 'aplec' de l'obreria, universitat i parròquia
1588	St Miquel d'Amer	Sobre l'administració d'uns altars	'Concòrdia antiga' entre el rector i l'abat
1599	St Vicenç de Susqueda	Sobre el pagament d'un dret de visita	'Exposició', 'denúncia' i 'querella' del rector i un ardiaca
1610	St Feliu de Pallerols	Sobre el pagament dels delmes d'unes artigues o novals, promulgats en una sentència arbitral de 1490	'Sentència arbitral' entre el batlle i el rector
1619	La Pinya	Sobre el pagament de la celebració d'uns aniversaris deixats en testament	'Judici amistós' entre un particular i un clergue
1619	St Privat de Bas	Sobre els pagaments, la facultat d'artigar i pasturar en uns emprius o comunals de l'obra parroquial	'Capitulació' i 'concòrdia' de la universitat i els parroquians
1619	Les Preses	Sobre l'impagament d'unes anyades endarrerides al beneficiat dels sants Roc i Sebastià	'Condemna verbal' i 'judici a la casa de la rectoria' entre un benefici i un particular
1621	St Feliu de Pallerols	Sobre l'impagament del cens anual i les pensions endarrerides	'Conveniència' i 'confessió judicial' d'un beneficiat contra un negociant
1621	Ridaura	Sobre la preeminència de bancs	'Qüestió' entre els parroquians
1625	St Martí Sescorts	Sobre les atribucions del pagament del salari del sagristà	'Qüestió' entre els parroquians i interrogatori
1636	Tavertet	Sobre l'impagament de les ofertes, absoltes i altres donacions	'Declaració' i interrogatori a un pagès
1671	La Pinya	Sobre l'acompliment d'una missa deixada en testament	'Concòrdia' amb el rector
1680	La Pinya	Sobre unes processons i salaris (remet a una concòrdia del 1669)	'Litigi' entre el rector i els parroquians
1696	St Iscle de Colltort	Sobre l'impagament de rendes i delmes sobre les terres novals al rector	Manament i testimoniatges d'alguns pagesos
1698	St Cristòfol de les Planes	Sobre l'horari de celebració dels oficis parroquials	'Qüestió' entre el rector i els demás preveres
1710	Pruit	Sobre la construcció de la nova església	'Qüestions' entre el rector, obrers i parroquians
1719	Tavertet	Sobre la col·locació d'uns bancs	Entre unes veïnes
1727	Les Preses	Sobre el grau d'acompliment de les funcions litúrgiques	'Disputes' entre els clergues
1734	Les Preses	Sobre la construcció d'una casa	'Súplica' del rector i obrers
1738	Les Preses	Sobre les atribucions laborals i els salaris a percebre	'Concòrdia' i 'arreglament' entre els clergues
1739	Amer	Sobre el nomenament del rector	'Concòrdia' entre l'abat i el bisbe
1741	St Vicenç de Susqueda	Sobre les precedències en els ofertoris	'Discòrdies' entre dos feligresos
1749	Sta Maria de Corcó	Sobre la continuació de les obres a l'església parroquial	'Discòrdia' entre els parroquians
1775	St Martí Sescorts	Sobre el pagament als preveres que assisteixen als funerals i ciris	'Qüestió' entre els veïns
1776	St Joan de Fàbregues	Sobre les preferències en els oferiments a les misses	'Qüestió' entre unes veïnes

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres pastorals, ADG i AEV.

La vida quotidiana de la parròquia comporta i desenvolupa problemes dins el sí de la comunitat pagesa o vilatana, aquesta amb els clergues i entre els clergues mateixos, o sigui, un triple conflicte amb efectes multiplicadors, perversos i intoxicadors. És davant del bisbe que laics i clergues s'atreveixen a exposar els conflictes interns d'una parròquia. La majoria de casos són provocats per motius econòmics: impagaments, actualitzacions de salaris o incompliments de treballs i funcions religioses; però també en trobem unes poques relacionades amb l'edificació i/o reconstrucció d'esglésies.

Sens dubte, la terminologia emprada, a ambdós bisbats, és suau i gairebé delicada, però, en el fons, no deixa de ser un pur eufemisme i dissimulació. Els inicis i començaments dels afers, o sigui, la presentació formal i primmirada davant del bisbe, segueix un mateix estil i condueix a una mateixa concepció: a Sant Vicenç de Susqueda es “suplica a Sa Santíssima Reverendíssima humilment se servís fer-li justícia”,³²⁵⁹ ja que es considerava un querella, un terme greu per designar les discòrdies que impliquen queixes i retrets recíprocs; a La Pinya “proseguint *in iudicio amigabiliter...*”,³²⁶⁰ a Ridaura “per quant en los actes de visita que Sa Senyoria va exercint té entès plenament y ha diffòs y qüestions asserca...”,³²⁶¹ a Sant Martí Sescorts “visità la sagristia de dita iglésia y trobà que aserca de aquella se té una certa qüestió entre los parrochials de dita iglésia”³²⁶² (<AD> núm. 21); a Tavertet “per quant aserca de la administració de la capella dels Sants Ciprià y Corneli, edificada en la heretat de dit Novellas, hi ha qüestió de gran dany de laciment d'ella”,³²⁶³ a La Pinya “per aquietar las parts y per evitar las qüestions se podrian originar de aquí, ordena, disposa y mana que se estiga al disposat en dita concòrdia”³²⁶⁴ i pocs anys després, per un altre tema, diu que “desitjant sa Il·lustríssima Señoria llevar tota manera de litigis y establir la pau y bona correspondència entre lo rector y parrochians de la present iglésia”,³²⁶⁵ a Sant Cristòfol de les Planes “per evitar las qüestions que troba est particular se podrian originar entre lo reverent rector y demás preveras”,³²⁶⁶ a Les Preses, entre el rector “y los residents hi avia algunas disputas que en alguna manera impedian aquella quietut y conformitat deguda, perçò, volenti donar remey oportú, avem ordenat y manat las cosas infraescritas”,³²⁶⁷ i a Sant Vicenç de Susqueda diu que “sent la iglésia lloch de pau y unió y així molt impropi ques fomèntias en ella discòrdias ab pretest de precedències”.³²⁶⁸ Les solucions i finals no són gairebé mai citats ni resolts durant la mateixa visita pastoral, però pel to emprat

³²⁵⁹ . AEV, 1210/5, St Vicenç de Susqueda, 1599, f. 168v.

³²⁶⁰ . ADG, P-86, La Pinya, 1619, f. 43r.

³²⁶¹ . ADG, P-87, Ridaura, 1621, f. 49r.

³²⁶² . AEV, 1215, St Martí Sescorts, 1625, f. 73v.

³²⁶³ . AEV, 1218/2, Tavertet, 1636, f. 244r.

³²⁶⁴ . ADG, P-104, La Pinya, 1671, f. 25r.

³²⁶⁵ . ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121v.

³²⁶⁶ . ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 560v.

³²⁶⁷ . ADG, P-116, Les Preses, 1727, f. 50v. i P-124, 1738, f. 131r.

³²⁶⁸ . AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1741, f. 268r.

durant el procés, denota i delata un intens substrat farcit de conflictes, violència i friccions. Així doncs, moltes d'aquestes qüestions mereixen una concòrdia, acord, pacte o harmonització, firmada sovint davant del notari, entre les parts que entraren en conflicte.

Els testimonis o parts implicades són cridades quan la qüestió té un pes notable dins la parròquia, o quan és necessària la intervenció dels més grans de la parròquia, que expliquen el seu record, el que els contaven els seus pares o avis, on la tradició oral i la consuetud gaudeix de gran influència. L'estil, a l'igual que els demés testimonis presencials, segueix essent fresc, impulsiu, natural i impensat. Així ho trobem a Sant Feliu de Pallerols, quan es citen a declarar clergues i pagesos sobre uns novals de la parròquia a mans de Joan Sarriera; a La Pinya, per l'incompliment d'unes celebracions, els pagès Joan Coromina "*conventus verbo respondendo dixit* que ella està prompte y aparellat de fer y prestar dit aniversari quiscun any, sempra que sia de justícia",³²⁶⁹ i a Les Preses, Antonio Crosdellà, pagès, és cridat per certificar que al beneficiat dels sants Roc i Sebastià "li done y pague tres anyades que està en possessió de fer y prestar y pagar quiscun any de la festa de Nostra Senyora del mes de agost als arrendadors o beneficiat de dit benefici y assò demana".³²⁷⁰ A Sant Iscle de Colltort es diu en una "*mandata seu testimonialia*", ja que el rector també presentà un dubte sobre les dècimes i primícies d'uns novals, i el bisbe requereix una sèrie de persones. Són entrevistats nou persones: Mateu Campasol i Feliu Fontanils (40 anys), obrers i pagesos de la parròquia; Mateu Prat, pagès (55 anys); Joan Francesc Bruch Saiols, pagès i senyor útil del mas Saiols (70 anys); Joan Farigola (60 anys); Josep Burricer, pagès del mas Colltort; Miquel Cerarols, pagès del mas Raigosa i Joan Campderich, pagès (50 anys). Se'ls manava que "digan la veritat, postpossada tota humana afecció y respecte" i "mitjansant jurament que diga si és veritat que...".³²⁷¹ A Sant Joan de Fàbregues, per resoldre un assumpte sobre de la disposició d'uns bancs a la parròquia, el visitador diu haver-se "informat sobre est assumpto per medi de persona de edad de més de 60 anys desinteressadas y de tota fe y crèdit".³²⁷² És difícil poder valorar la importància d'aquests testimonis, però creiem que, des del moment que foren cridats, la seva aportació pot ser presa com a vàlida i estimable.

1. Pies almoines, assistència i caritat

Les pies almoines són aquells serveis d'ajuda als pobres i sectors més marginats de la societat, que institueix testamentàriament un particular a una catedral, capella o església. El bisbe, l'obreria o el rector són els que s'encarreguen formalment del seu correcte manteniment i

³²⁶⁹. ADG, P-86, La Pinya, 1619, f. 43v.

³²⁷⁰. ADG, P-86, Les Preses, 1619, f. 53r.

³²⁷¹. ADG, P-109, St Iscle de Colltort, 1691, f. 443r-v.

funcionament. Apareixen ja en els segles XII i XIII, i es desenvoluparen plenament en la Baixa Edat Mitjana.³²⁷³ Tot i que l'objectiu bàsic i universal, la forma d'atenció als menysvalguts podia fer-se de diferents formes, les més comunes eren aquestes (i que hem documentat en les nostres visites pastorals), ja plenament institucionalitzades: la creació de les almoines de pa a les portes de les esglésies i hospitals per als malalts i les causes pies per donzelles maridar o de vestimentes (a través del registre notarial tenim el cas, el 1640, del gremi de paraires i teixidors de llana o confraria dels sants Joan Baptista i Evangelista, a Sant Feliu de Pallerols).³²⁷⁴ A les diferents capitals diocesanes s'havien creat establiments i cases de caritat que assoliren un gran pes específic en la societat i foren la base d'activitats benèfiques o assistencials: a Girona, Barcelona, Lleida, i Mallorca, per exemple.

A algunes de les nostres parròquies tenim constància d' 'almoines pies'. En les visites vigatanes de 1618, 1620, 1622 i 1625, el bisbe va llegir i visitar les almoines que hi havia fundades a esglésies, però, sense arribar mai a descriure-les exhaustivament. Un estudi precís i acurat de les seves creacions a través de les lletres episcopals, ens donaria sorpreses, i ens proporcionaria una llarga llista amb els noms dels fundadors i de les quantitats establertes, que permetrien una valoració dels nivells socials i econòmics, alhora determinaria els índexs de la pràctica de la fe.³²⁷⁵ El 1588 tenim constància de l'existència de l'almoina del Corto a la vila d'Amer (d'idèntica denominació a una de Ripoll), que el bisbe comprovà estar ben computada i administrada pels preposits de la vila (a mitjan segle XVII serà conmutada per pagar els honoraris d'un mestre, i a finals del mateix segle per pagar unes noves campanes al monestir). A Sant Martí Sescorts, el 1589, hi havia Onofre Sala, pagès d'aquesta parròquia, administrador d'una obra pia de "vint y dos sous de renda, los quals pague lo hereu de Andreu Domingo de Manlleu, que nondà o ses fermances les quals són t. Coromina de Manlleu y Salvi Domingo també de Manlleu, a set o vuit anys que no ha feta la almoyna y lo cantar";³²⁷⁶ d'aquesta manera el bisbe demanava que el pagès Sala comparegués a Vic per donar compte d'aquesta fundació. El 1606 es "manà a Joan Pera Boygas, parayre de Sant Esteve de Bas, que fassa la almoyna que

³²⁷². AEV, 1234/1, St Joan de Fàbregues, 1776, f. 59r.

³²⁷³. BATLLE, Carme, *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval*, Barcelona: Rafel Dalmau, 1987 i RIU, Manuel (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona: CSIC, 1980-82.

³²⁷⁴. ACO, Notaria del Mallol, Bernat Cantalozella, *Manuale*, 1640-1641 (186), [1640, agost, 21], f. 276r-281r.

³²⁷⁵. De moment només se'n disposa un estudi pel bisbat gironí entre el segle XV i les primeres dècades del segle XVII, MARQUÈS, J.M., "La diòcesi de Girona a través de les lletres de cúria (1420-1620)", dins *Miscel·lània en honor del cardenal Narcís Jubany i Arnau*, Barcelona, 1992, p. 391-408 i ÍD., "Un formulari de lletres de la cúria eclesiàstica de Girona", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, X (1991), p. 319-334.

³²⁷⁶. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210v.

te oglicació de fer en la isglésia de Sant Privat, en la festa de Sant Phelip y Sant Jaume, y dins quinse dias comparega devant sa Santíssima aportant los comptes de sa administració”.³²⁷⁷

A Sant Martí Sescorts hem localitzat un segona almoina, i un nou cas d'incompliment, per mort del fundador, de les disposicions d'una almoina. En la visita de 1615 es convoca als honorables Marc Dot, pagès i hereu del mas Dot, Segimon Casasubiranas, pagès, senyor útil del mas Planas de Sescorts i hereu del mas casa Subiranas de Serarols i Antoni Duran, també pagès, de Sant Pere de Roda, “administradors de la almoyna fundada en dita yglésia de Sant Martí Sescorts, per lo que per Pere Sala, la qual almoyna ha manat sia donada en la yglésia predita de Sant Martí, cada any per lo dia de la festa de Sant Bernabé”,³²⁷⁸ per donar comptes davant del vicari general sobre la seva administració. El 1618 i 1662 estava paralitzada i el bisbe se'n queixà però no va actuar; mentre que en la visita de 1633 ens mostrà més actiu:

“Item ha provehit que, atès en tems passat se acostumava de fer y celebrar un aniversari y almoyna tots los anys lo dia de Sant Bernabé, y ara per negligència dels administradors o administrador de aquells y aquella, en gran dany de llurs conscièncias y suffragi de la ànima de qui dit aniversari y almoyna instituit, se manà, en pena de excomunicació major, a qualsevol persona que sàpia qui és lo administrador affectivament o de fama, ni fassa renda en manera alguna dit aniversari y almoyna o denuncie, dins de un mes primer vinent, al reverent rector y obrers de dita yglésia manants a dit senyor reverendíssim o sots official para que pugan avant a la declaració de ditas censuras”.³²⁷⁹

Les visites d'Andrés de Sanjerónimo, entre 1618 i 1625, són especialment incisives en aquest assumpte. Indica les parròquies que no en tenen, puntualment (Sant Martí Sacalm i Sant Vicenç de Susqueda), i les que n'hi ha de fundades, llavors les analitza i intenta corregir si es dóna el cas. Per exemple, a Vilanova de Sau “fonc trobat que en dita yglésia se tenen de donar dos almoynas per la una per lo dia de la Encarnació de Nostre Senyor Il·lustríssim Jesuchrist y no té sinó sis sous de renda y l'altra per lo primer dia de abril, la qual té vint sous de renda”.³²⁸⁰ A Sant Joan de Fàbregues també n'existia una d'assentada, anual, creada per mossèn Boïgues, que es donava a les portes de l'església el dia de Corpus, coneguda popularment com ‘almoina comuna’, la qual tenia de renda “vuyt ho nou lliuras y és estat provehit que lo administrador de dita almoyna done per dita jornada la anyada passada de sis cent y vint per anar lo blat molt car y haver-hi pocs diners quan sia arribat lo termini en lo qual se té de donar en dita yglésia”;³²⁸¹ és per això que s'exigeix a Antoni Bo, àlias Brugats, “done compte y rahó de la renda de dita almoyna com se és distribuïda en dita yglésia conforme la voluntat del fundador de aquella en presència del rector y obrers”.³²⁸² El 1622 aquesta almoina bianual de 35 sous s'havia deixat de

³²⁷⁷. ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

³²⁷⁸. AEV, 1213/1, St Martí Sescorts, 1615, f. 27v.

³²⁷⁹. AEV, 1218/1, St Martí Sescorts, 1633, f. 229v.

³²⁸⁰. AEV, 1213/2, Vilanova de Sau, 1618, f. 61v.

³²⁸¹. AEV, 1213/3, St Joan de Fàbregues, 1620, f. 80r.

³²⁸². AEV, 1213/3, St Joan de Fàbregues, 1620, f. 80r.

donar, per això es manava aplicar-la puntualment en els seus terminis. A Sant Julià de Cabrera, per sant Jordi, “lo hereu del mas Casellas de dita parròquia acostuma de donà almòyna en pa cuyt als pobras de Jesuchrist a les portes de la yglésia y fa celebrar un aniversari en lo qual acostuman de entrevenir sis o set sacerdots; nos sap si és fundada ni quanta renda té”.³²⁸³ A Rupit, els obrers s’encarregaven de les almoines del bací del Cos de Crist, de les pensions del censals i de també de la pia almoina de Joan Oliveres, paraires de llana de dita vila. A Sant Martí Sescorts, el 1625 es fa referència a una tercera almoina. La qüestió de fons girava entorn la repartició de l’almoina del Divendres Sant, seguint un ordre rotatori anual prèviament establert i pautat: primer en Serrabona, segon el mas Vila i tercer en Camprodon, perquè segons els testimonis, entre ells Antoni Ferran, de 60 anys, bracer, per tal d’aclarir l’assumpte, s’havia “oyt a dir públicament en dita parròquia que es servave lo matex orde entre dites cases per sé la casa de Serrabona més aprop de la Vila, y després la de Camprodon la més aprop de Serrabona, y axí és públich y notori veu comuna y fama pública”.³²⁸⁴

En aquests casos hem vist que els donants eren persones físiques i laiques o persones jurídiques, entre elles, l’obreria, o les persones jurídiques, eren els que ho prenien. La seva missió no comportava atendre quotidiàment o diàriament el gran número de pobres de la parròquia, que no havien de ser molts, sinó més aviat tenia un caràcter simbòlic, conferir a l’Església un patró i exemple de ‘caritat cristiana’. Hem de destacar el caràcter voluntari i altruista de l’entrega, tot i que és difícil saber quins són els motius exactes que portaren a la creació d’aquestes almoines: no descartem els que busquen un cert reconeixement social i públic, la pretensió d’obtenir el perdó de les culpes, l’encobriment o condonació de deutes. Uns petits exemples ens els aporten Joan Massegur, denominat pagès i senyor útil dels masos Massegur (i del seu molí fariner), Buscà, Rieradevall i Pernau, en el seu testament, el 1656, “orden y man que, seguida ma fi y feta la cullita que és a la terra, sia distribuïda una cortera de blat ab los pobres de la parròquia aquells que conexeran quen ajan menester millor”,³²⁸⁵ i el 1680, a Sant Esteve de Bas es permet posar un bací “o acaptiri en dita parrochial y que las almoynas que procehiran de aquell se recondesca en una caixa y servesca per subvenir les necessitats dels pobres y no altrament”.³²⁸⁶ Les quantitats de les nostres parròquies, potser minses i insignificants, són prou rellevants, malgrat que “hi havia almoines que, sense comparar-se amb l’Almoina del Pa gironina –segons Miquel Borrell–, fruien d’unes bones rendes i el seu control i distribució reportava un cert prestigi i poder als regidors o administradors”.³²⁸⁷

³²⁸³. AEV, 1213/3, St Julià de Cabrera, 1620, f. 136v.

³²⁸⁴. AEV, 1215, St Martí Sescorts, 1625, f. 76v-77r.

³²⁸⁵. ACO, Notaria del Mallol, Llibre de testaments, 1638-1665 (784bis), [1656, maig, 31], s.f.

³²⁸⁶. ADG, P-106, St Esteve de Bas, 1680, f. 126r.

³²⁸⁷. BORRELL, M., *Pobresa i marginació...*, p. 84.

Les visites pastorals empren un vocabulari acotat per designar aquestes almoines: ‘almoina comuna’, ‘almoina de pa cuit’ o ‘almoina de tal dia o de tal persona’. Gairebé totes coincideixen en expressar tres trets comuns: el nom del fundador, el dia de l’acte de l’almoina i el seu valor (en metàl·lic o espècie). A més, s’esmenta que els hereus o marmessors d’aquestes fundacions se’n desentenen totalment i perden l’interès, sobretot per la càrrega econòmica que això suposa, i que no pot assumir responsablement; el fundador no havia previst, tal com mostra alguna queixa, les fluctuacions a l’alça del preu del blat o del pa. En algunes ocasions, malgrat els intents de recuperació, s’acaba amb la pèrdua i desaparició irremeiable. De fet, aquest és un dels finals de l’evolució de les almoines en època moderna, però n’hi ha d’altres.

Les visites pastorals vigatanes, més que les gironines, aporten llum sobre l’assistència i la caritat a les zones rurals, pràctica força desconeguda i fins ara centrada a les àrees urbanes.³²⁸⁸ Les almoines de pa vigatanes del ja en ple segle XVIII tenien un altre caràcter i funció: atendre la massa de pobres (de solemnitat, desvagats o aprofitats)³²⁸⁹ que acudien a les portes de l’església per obtenir un bocí de menjar per a subsistir. Era el sistema més conegut i emprat a Europa per ajudar als pobres.³²⁹⁰ Sabem que eren prou nombrosos, organitzats, i, fins i tot professionals, pel fet que ocasionaven aldarulls i malestar a la comunitat: “*los pobres pululan* –afegeix Julio Caro Baroja– *La mendicidad tiene expresiones múltiples, impresionantes. Ni todos los cristianos son pobres, ni tampoco todos los que viven de parecerlo. En torno a la mendicidad, más que en torno a la pobreza estricta, se da la picaresca. [...] Se impone en principio la distinción entre el pobre fingido y el auténtico, distinción bastante sutil, porque no parece probable que nadie haya escogido la carrera de pobre sin partir de pobreza, mejor o peor administrada. Que los pobres mendicantes formen grupos y se organicen es cosa que ha de considerarse aparte*”.³²⁹¹

Els bisbes i els rectors es veuran obligats a pronunciar-se, ja que la seva nombrosa presència i freqüència a les viles, ciutats, enterbolia les comunitats i disgustava a les autoritats religioses; és per això que surten llargament descrits a les visites pastorals. En part es demostra la falta de

³²⁸⁸. PUIGVERT, J., *Església, territori...*, p. 188-194.

³²⁸⁹. BOSCH CARRERA, M. Dolors, “Cataluña, una excepción al problema de los vagos”, *Pedralbes*, 8/1 (1988), p. 142-152 i *Real Cédula de SM y señores del consejo, por la qual se prescribe el medio y modos de dar destino y ocupación a los vagos ineptos para el servicio de las armas y marina, interin se establecen y acuerdan las providencias oportunas sobre erección de Casas de Misericordia, y otros medios parasocorrer a esta clase de pobres*, Madrid: Imprenta de Pedro Marín, 1781.

³²⁹⁰. CALLAHAN, W. J., “Caridad, sociedad y economía en el siglo XVIII”, *Moneda y Crédito. Revista de Economía*, 156 (1978), p. 65-77; CARBONELL, M., *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Barcelona: Eumo, 1997; CARO, C., “Beneficiencia, asistencia social y represión en Murcia durante el siglo XVIII”, *Estudios de Historia Social*, 48-49 (1989), p. 165-200; FATICA, M., *Il problema della mendicita nell’Europa moderna: Secoli XVI-XVIII*, Nàpols: Liguori, 1992; GRACIA, Juan, *Mendigos y vagabundos en Vizcaya (1766-1833)*, Bilbao: Universidad del País Vasco – Euskal Herriko Unibersitatea, 1993 i MONTANARI, Massimo, *El hambre y la abundancia: Historia de la alimentación en Europa*, Barcelona: Crítica, 1993.

³²⁹¹. CARO BAROJA, J., *Las formas complejas...*, p., 262.

coordinació entre les diferents organitzacions, entitats i parròquies. Les constitucions sinodals gironines de Jaume Cassador i Arévalo de Zuazo no se'n feien apenes ressò malgrat ser un problema greu,³²⁹² però sí que Auther i Pontich distingien i separaven clarament els miserables.³²⁹³ Les visites del set-cents es mostren gairebé mudes en aquest sentit; cal recórrer a una altra documentació. Per exemple, la greu crisi de 1763-1764 que va estendre's per gairebé tot el territori català;³²⁹⁴ Ponç Prat, el rector de La Pinya així ho descrivia: “Lo mateix any 1763 y primavera de 1764 y hagué gran carestia per tot Catalunya y altres parts de manera que los camins anaven plens de pobres, sens trobar caritats perquè molts ab bastant hacienda tenia prou feina a campar per faltar-los lo gra y no trobar diners ni a censal ni de altra manera. Lo blat arribà a 9 i 10 lliures la quartera”.³²⁹⁵ A les parròquies garrotxines o selvatanes apareixen escassament documentades: el 1698, a Sant Climent d’Amer i a Cogolls “se fan cada any tres almoynas de pa a la quals no sols acudexen pobres sinó també gent acomodada, [que] per rahó de ditas almoynas, se originan moltes qüestions”.³²⁹⁶ En el segon terç del segle XVIII aquesta almoina, encara activa i en ple rendiment, serà emprada per altres causes; el motiu, com no, és el finançament d’una sèrie d’obres que ha manat fer el bisbe-visitador. Apreciem la rapidesa de reacció dels obrers que, en el mateix moment de la visita i veient les impossibilitats materials de portar a terme els manaments, són capaços de proposar una solució immediata i demanar-la al visitador.³²⁹⁷ Era l’any (1734) en què l’Ajuntament de Girona es pronunciava sobre la problemàtica que plantejava el repartiment d’una almoina de pa a la ciutat, amb idèntiques actituds i responsabilitats a les que trobarem a les parròquies vigatanes.³²⁹⁸ A Sant Cristòfol de les Planes s’amonesta al reverent Ramon Fontanils

“que atenga y considera seriament que no ha de posar la mira y atenció a las ganàncias temporals y caducas de esta vida, sinó a las espirituals y de la ànima sua y del pròxim a

³²⁹². ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 418, Lib. X. Tit. XII. Cap. 7: “*advervant sane Parochi, ac alii qui Ecclesiarum curam habent ne sinant ire pauperes mendicantes, seu eleemosynas petentes per Ecclesias tempore Missarum, Praedicationum, aliorumque Divinorum Officiorum, sed ad valvas Ecclesiae stare faciant, aliter poenis contentis in Bulla B. Pii V incipien. Cum primum Apostolatam 5. in ord. apud. laert. Cherub. in Bullar. tom 2. pag. 179. Innodarentur*”.

³²⁹³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 411, Lib. V. tit. XI. Cap. 1: “*Parochi certiorient Dominum Episcopum de statum miserabilium personarum ad instantiam partiis propter debita excommunicatarum*”.

³²⁹⁴. PUIGVERT, J.M., “Misèries de l’any 1764: narració d’una crisi alimentària a l’Antic Règim per un clergue de la comarca de La Selva”, *Manuscrits*, 1 (1985), p. 63-78.

³²⁹⁵. PAGÈS, J., “La vila de Ridaura...”, p. 187.

³²⁹⁶. ADG, P-110, Cogolls, 1698, f. 564r.

³²⁹⁷. ADG, P-121, St Climent d’Amer, 1734, f. 239v-240r.: “Item com per part del dit rector y obrers se aja suplicat a dit Senyor Visitador General que se dignàs suspendre per alguns anys certa almoyna que se fa de pa cuit pastat y de blat de dita obra, y aplicar lo producte de aquella a favor de la mateixa obra, per subvenir-se y per poder executar lo que en la present visita se los mana. Concliderant rahónables ditas súplicas y més útil en lo estat present la aplicació de dita almoyna per cumplir las sobreditas cosas, que no el fer-se aquella: perquè, aplica dit Señor Visitador General lo producte de dita almoyna durant lo temps de sinch anys a obs de dita obra, y singularment per fer las demunt ditas cosas, manant al dit rector y obrers que, tant de lo que entre del producte de dita almoyna, com de lo que de aquell se gaste per las referidas cosas o altres semblants, se porte clar y legal compte per fer-lo constar sempre que convinga”.

³²⁹⁸. BORRELL, M., *Pobresa i marginació...*, p. 537-539.

què lo obliga son estat de ecclesiàstich que no sia sinó ab la edificació del bon exemple y ab la distribució dels rèdits superabundants de sos beneficis en almoyna dels pobres”.³²⁹⁹

La seva reiterada presència en les parròquies vigitanes fa pensar que foren un grup establert, itinerant i mòbil, que s’anava desplaçant d’una parròquia a una altra, buscant menjar en els masos i pidolant els diumenges a les esglésies; fins i tot podríem traçar un itinerari i recorregut. Aquí sí que els podríem anomenar pobres ‘professionals’, que els coetanis coneixien com a murrís, falsos pobres, desvagats i rodamóns. Les queixes que es donen a conèixer durant les visites de 1734, 1736 i 1741 encaixen amb les teories de Stuart Woolf relatives a la pobresa de l’àmbit rural, degudes a l’endeutament dels petits propietaris convertits a jornalers i bracers, i a les víctimes de les males collites, les pestes cícliques i a les guerres.³³⁰⁰ La intervenció governamental i episcopal avançà cap a un procés de racionalització de la política dels pobres. En la visita de 1734 hi trobem queixes a Falgars, Sant Julià de Cabrera i Sant Martí de Sacalm, el 1736 a Sant Martí Sescorts i el 1741 a Pruit. Tots els manaments coincideixen en el mateix enunciat, com el de Sant Julià de Cabrera:

“Com lo concurs de molta gent de diferent sexo, singularment si és vulgar y desatenta, ociosa y mal criada [que] ocasione danys en lo espiritual y temporal; y assò acostume succehir en las almoynas que deuen donar-se per obligar a Déu nos socòrria en las necessitats, manam que la ques repartia tots anys lo dia 2 de Novembre en la porta de la iglésia, se dona altre dia, mudant-lo cada any a coneguda del Rector y obrers, ab lo que evitaran los inconvenients antes dits y podran sé socorreguts ab més abundància los pobres de la parròquia que són los primers acreadors”.³³⁰¹

El problema radicava en la incompatibilitat del repartiment de les almoines, en el dia i a qui anva dirigida. Calia que el rector i els obrers fixessin unes dates aleatòries i canviants cada any, o sigui, “se mudian sempre la diada ab intervenció del rector, que de esta manera, sabent-ho sols los pobres de la parròquia, podran ser socorreguts ab més abundància y se evitaran los desordes en la anada, vinguda y detenció dels que hi concorren de fóra la parròquia”.³³⁰² En les fundacions d’aquestes almoines s’havia estipulat una data concreta, i per tant, s’anava en contra dels desitjos del fundador: a Sant Julià de Cabrera era a primers de novembre; a Sant Martí Sacalm tenien lloc per l’Ascensió de Crist a l’entrada de l’església i el diumenge següent al Coll de Condreu, i a la capella de Sant Pau per les lledànies; a Sant Martí Sescorts, el dilluns abans de l’Ascensió, el primer dia de Quaresma i el Divendres Sant, i a Sant Bartomeu Sesgorgues es repartia el dia de la Pentecosta. Els bisbes diferenciaven clarament entre el grau de pobresa i a qui estava associada, sobretot el seu origen geogràfic: es prioritzava ajudar als veïns pobres,

³²⁹⁹. ADG, P-117, Les Planes, 1730, f. 220v.

³³⁰⁰. WOOLF, S.J., *Los pobres en la Europa moderna*, Barcelona: Crítica, 1989, p. 11-58 Pierre Vilar ho endarrerix fins a la dècada de 1760, quan els preus pugen tan ràpidament que els salari mínim és incapaç de fer front a les necessitats vitals: VILAR, P., *Catalunya dins l’Espanya moderna...*, p. 101.

³³⁰¹. AEV, 1225, St Julià de Cabrera, 1734, f. 189r.

³³⁰². AEV, 1225, Falgars, 1734, f. 187r.

com a feligresos que eren (i contribuents o ‘primers acreadors’, segons les visites), i allunyar (o foragitar) els pobres que no pertanyien a una parròquia, i que definien els visitadors a Sant Martí Sacalm com a “gent ociosa y vulgar, [que] ocasiona desordres e inconvenients en lo anar, tornar-se’n y estada y més en lloch desert”,³³⁰³ i a Sant Martí Sescorts eren “gent desafeynada, mal criada y poch atenta”,³³⁰⁴ de fet, això quedava clar, en la creació de les almoines, tal com havia fet Joan d’Olmera el 1636.³³⁰⁵ Queda entès, doncs, que “la vida del pobre –segons clarifica Miquel Borrell– es movia en la pura subsistència, però no hi havia gaire diferència entre aquest ‘pobre’ –pidolaire, rodamón, avi, vídua...– i una bona part de la massa treballadora integrada en una xarxa altament inestable i mal pagada”.³³⁰⁶ Una de les solucions proposades a Pruit, el 1741, consistia a l’hora de fer els repartiments:

“4. Per evitar los desordres gravíssims que se segueixen de juntà lo productor de las almoynas y distribuhirlas en un dia lo que es contra lo que disposarem los fundadors: manam que lo que resultarà de la renda de cada una per poch que sia se done als pobres en la casa del obrer quant passam a cercar al amoyna los días regulars o bé en la rectoria entregant-ho al rector: ben entès que lo any ques troben pobres en la parròquia sian estos en primer lloch socorreguts; puix són los primers acreadors. Y ab esta providència se llevarà lo concurs de gent desatenta y mal criada que sol acudir-hi y cumplirà la voluntat dels fundadors”.³³⁰⁷

Aquestes crisis de subsistència i de consum queden reflectides en les visites com a resultat de males anyades, collites, plagues o pestes, i la presència de pobres en aquestes parròquies pot ser una conseqüència lògica d’aquests cíclics desastres i fenòmens naturals i a l’encariment dels preus dels cereals. Hi hem de comptar el cicle demogràfic d’Antic Règim, l’augment de nounats i l’existència d’avis incapacitats per treballar minvava l’estabilitat familiar; el nou impost (el cadastre) i els allotjaments de tropes castellanès, i, en darrera instància, causes individuals alienes, malalties o morts sobtades induïen als membres d’una família a viure en la pobresa, indigència o misèria. Però com hem vist, l’almoina del 1698 a Cogolls, tothom era susceptible a entrar dins el límit de la pobresa, i que aquesta estava molt més pròxim del que ens imaginem.

³³⁰³. AEV, 1225, St Martí Sacalm, 1734, f. 184v.

³³⁰⁴. AEV, 1225, St Martí Sescorts, 1736, f. 273r.

³³⁰⁵. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, agost, 19], f. 2r-3r.: “Item lleix que dins un any pròxim següent, després de mon òbit, sien donades e rogades y distribuydes de mos béns sinquanta lliures barceloneses entre los pobres més necessariosos de la present cellera y parròquia de Les Planes, conforme ho arbitraran mos manumissors, dexant-ho a llur consciència”.

³³⁰⁶. BORRELL, M., *Pobresa i marginació...*, p. 38.

³³⁰⁷. AEV, 1223/1, Pruit, 1741, f. 276r.

III. 3. La religió pública: coneixements, celebracions i culte

a. L'ensenyament de primeres lletres i la doctrina cristiana

A partir de les visites pastorals podem distingir, durant l'època moderna, l'existència de dos tipus d'ensenyament: el de primeres lletres, l'‘ensenyança de minyons’ o escoles parroquials, amb alumnes d'edat infantil o primària, i el de la doctrina cristiana, adreçat a grans i petits, de caràcter absolutament religiós; de fet, les primeres ordinacions escolars que es coneixen, del municipi de Lloret de Mar, del 1599, recullen amb tota normalitat el binomi instrucció-doctrina cristiana. En força ocasions, les autoritats eclesiàstiques tindran la potestat de regular l'accés dels mestres, l'obligació d'assistència, el mètode de les classes i llur desenrotllament en ambdues opcions, que, encara que poguessin semblar contraposades, es complementen i s'integren l'una a l'altra perfectament i obligatòriament. Partir únicament d'aquesta informació és fa difícil per avaluar els nivells d'alfabetització de les parròquies que estudiem, tot i ser un bon punt d'arrencada, que, per altra banda, ningú s'ha dedicat a estudiar àmpliament per a les zones rurals (i s'han centrat en les capitals, Girona, Barcelona o Olot, entre altres);³³⁰⁸ i és que, tal com ha apuntat P. Saavedra per a la Galícia, “*para los obispos y para los rectores que seguían sus instrucciones estaba bien clara cuál debía ser la práctica religiosa de una campesinado instruido en la catequesis tridentina. Sin embargo, resulta dificultosos y a veces imposible averiguar en qué medida los fieles asumieron la doctrina predicada y enseñada. La falta de testimonios directos impide percibir las convicciones más íntimas de los rústicos y su relación personal con lo absoluto*”.³³⁰⁹

Des dels primers concilis visigòtics es remarcava la predicació, l'ensenyament de la doctrina cristiana i el coneixement dels Evangelis com a quelcom fonamental per a la formació moral de la feligresia. El concili de Trento, per exemple, hi dedica algunes sessions: la Sessió V, Decret

³³⁰⁸. Vegeu els següents títols: ANTÓN PELAYO, J., *La herencia cultural...*; BARTOLOMÉ, Bernabé (dir.), *Historia de la acción educadora de la Iglesia en España. I. Edades Antigua, Media y Moderna*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1995, p. 461-630; BURGOS, Javier, “Alfabetización y escuela en Cataluña en el siglo de las Luces. Una hipótesis interpretativa”, *Manuscrits*, 12 (gener 1994), p. 109-147; DE AZCARATE, Isabel, “La enseñanza primaria en Barcelona desde 1600 a 1772”, *Miscellanea Barcinonensia*, 1964, p. 131-171; ÍD., “Labor docente de la Iglesia en la ciudad de Barcelona”, *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XI (1967), p. 61-107; GARCIA PANADÈS, Josefa, *La pedagogía del antiguo régimen. La enseñanza primaria y secundaria en Barcelona durante el siglo XVIII: Llibros escolares*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1977; MARQUÈS, Salomó, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Girona: Universitat de Girona, 1985; PUIG, Miquel, “L'Escola a l'Antic Règim: l'ensenyament a Olot el segle XVIII”, *Comunicacions de les III Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Girona, 1979, p. 59-64 i ÍD., “El llegat de l'olotí Antoni Llopis en la seva aplicació educativa (1772-1781)”, *Annals del Patronat d'Estudi Històrics d'Olot i Comarca*, 1990-1991, p. 311-381.

³³⁰⁹. SAAVEDRA, P., *La vida cotidiana...*, p. 314.

sobre la reforma, Cap. II, ‘Sobre els predicadors de la paraula divina, i dels demandants’,³³¹⁰ i la Sessió XXIV, Decret sobre la Reforma, cap. VII, ‘Expliquin al poble els Bisbes i rectors la virtut dels sacraments abans d’administrar-los. S’exposi la sagrada Escriptura a la missa major’.³³¹¹

En les constitucions d’Arévalo de Zuazo i Pontich, entre les tasques del rector, surt la d’ensenyar la doctrina cristiana (“*Oratio Dominica, Salutatio Angelica, & Symbolum Fidei distincte Populo proponantur*”).³³¹² Pontich afegirà un immens capítol sobre l’ensenyament (“*Parochi singulis diebus Dominicis in suis Parochiis, Magistri puerorum, & Matronae, pro educatione puellarum destinatae, singulis diebus edoceant Doctrinam Christianam*”),³³¹³ amb un extensíssim, íntegre i innovador desenvolupament del mètode, tot en català, amb explicacions sobre la doctrina cristiana, el senyal de la creu, la fe, les oracions dominicals, les salutacions, la caritat cristiana, els manaments de la Llei de Déu i la Santa Mare Església, les virtuts i els vicis, i els sacraments, entre molts d’altres. Sens dubte que estava pensat expressament per ser un instrument útil pels rectors i mestres, però, tal vegada excessiu i desproporcionat per als alumnes, tal com especificava el bisbe Taverner (per això esmentava una sèrie de catecismes i manuals vàlids).³³¹⁴ En les constitucions sinodals vigatanes, el primer i únic a incloure-hi un aparat dedicat a aquest tema és el bisbe Manuel Muñoz, el 1748, i encara en forma d’*addenda* i que milloraria en un edicte el 12 de juliol de 1751 (“se trobarà en dita

³³¹⁰. SECT, p. 47- 51.

³³¹¹. SECT, p. 330-331.

³³¹². ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 150, Lib. III. Tit. XI. Cap. 3: “*Omnibus Dominicis diebus, dum inter Missarum solemniam mandata fiunt, & festa Populo indicantur, ante confessionem generalem, Populus a Paracho, vel ab eius substituto, sic est instruendus, ut distincte, alta, & intelligibili vocesensim, & pedetentim dicatur Pater Noster, Ave Maria, Credo parvum, & reliqua ad Doctrinam Christianam spectantia, ita ut Parochiani etsi rudes, etsi pueri, ex tali frequentatione addiscere possint ea, quae ad salutem aeternam consequendam sunt necessaria*”.

³³¹³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 161-229: Lib. III. Tit. XI. Cap. 12.

³³¹⁴. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 174: “60. Los curats per ensenyar la doctrina se podran valer usualment de la dita Doctrina, com y de la de Belarmino, la Luz de Verdades Catholicas, la Font Mística, en què trobaran sens fatigar-se tot lo necessari, així per la ensenyança, com y per la exortació, y de molts altres llibres, si los apar recórrer a ells, encara que los sobredits trobaran quant hajan de menester per la ensenyança de sos feligresos”; “61. Per donar los curant un total compliment a la obligació de ensenyar que los encarrega lo Concili Tridentino, a més de la ensenyança de la Doctrina Christiana, deuen los diumenges y dias de festa, explicar lo Evangeli al poble, que deuen fer ab un mètode fàcil y breu, capàs de entenderlo los parroquians; lo que molt fàcilment y profitosament conseguiran, si conclouhen la ensenyança de la Doctrina ab la explicació del Evangeli del dia, aplicant-lo a alguns dels punt que han ensenyat de la Doctrina” i SALA, R., “Un edicte del bisbe Taverner...”, p. 225: “25. Com nostre principal fi sia en la disposició sobre expressada que en cada parròquia, encara que annexa u sufragània, cada dia de festa se ensenye la doctrina, a més de que pugan los parroquians oir missa. Perçò ordenam als pàrrocos o sos vicaris y altres sacerdots, y a qui ho cometran, que diran las referidas missas, que en cada una de ellas ensenyen per lo espay de tres quarts, o alomenos mitja hora, la doctrina christiana, segons la forma continguda en nostre edicte, sens que açò se puga ometrer per qualsevol causa que sia. Ni que per haver-la ensenyada en las iglèsias annexas se puga dispensar de ensenyar-la en las principals que resideixen, al contrari nostra intenció és que la ensenyen en una y altre part, en la conformitat que queda establert”.

estampa un catecisme Iglesiàstich, en què per pregunta, y respuestas se donan notícias importantíssimas als Iglesiàstichs”).³³¹⁵

De totes maneres, aquest cos teòric xoca frontalment amb el que deien les visites pastorals, dins un silenci quasi total, almenys en els segles XVI i XVII. En cap moment s'especificaran quins són els continguts de la doctrina cristiana. A Sant Cristòfol de les Planes, en la visita de 1588, els obrers digueren que el rector els ensenyava la doctrina cristiana de paraula; però la falta de testimonis a les demés parròquies gironines no permet determinar cap a on es dirigeixen els decrets correctius. A diferència de les coetànies visites de quasi totes les parròquies vigatanes, el 1589 i 1590, es proveïa “que lo rector o vicari, tots los diumenges y festes de guardar, ensenye la doctrina christiana ab alta intel·ligible veu, de manera que la puguen apendre tots”;³³¹⁶ és més, a Sant Vicenç de Susqueda, “com refferien mijensant jurament los obres, [el rector] may la amostrada ni dita, y dit rector confessà de paraula devant dit visitador que bé a bons dies no la amostrada y diu que dexa per despedir lo prest de la yglésia perquè no són entrats que ya se'n voldrien anar”,³³¹⁷ per això se li aplicaren les penes de sinc sous per tots els diumenges i festes passades. A Ridaura, el 1621, manava “anal rector que quiscun diumenge diga y enseny al poble la doctrina cristiana de assí al devant”.³³¹⁸ En aquests casos assistim a la falta de compliment del doctriner.

La butlla papal “*Apostolici Ministerii*” (1723), facultava la suspensió dels rectors que no l'ensenyessin habitualment; el bisbe Taverner en prendrà nota i ho inclourà dins la seva *Instrucció Pastoral*, dient que “la predicació y ensenyança de la Doctrina Christiana sia la primera y més principal obligació del pàrroco, a càrrech del qual està tota la instrucció de sa parròquia, segons lo que nos ensenyà lo sagrat Concili de Trento”³³¹⁹ i en el concili provincial

³³¹⁵. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CXCI. “XI. Procuren la explicació del Evangeli, y Doctrina Christiana” i p. CXCII. “XV. Encaraque en las Visitas, se encuentren providencias, y mandatos respectiva a que nos diga missa en las Ermitas, y capellas en los dias de Festa, sinó se suopleix per personas hàbils, la explicació dels Evangeli, Doctrina Christiana, Publicació de Festas, dejunis, e indulgèncias” i AEV, Mensa 205, p. 75: “Nos Dn. Manuel de Muñoz... A tots los Faels de aquest Nostre Bisbat, y principalment als Pares, y Mares de Familia: salut en nostre Senyor Jesu-Christ”. 12 de juliol de 1751.

³³¹⁶. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 216v.

³³¹⁷. AEV, 1209/1, St Vicenç de Susqueda, 1590, f. 248r.

³³¹⁸. ADG, P-87, Ridaura, 1621, f. 48v.

³³¹⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 173-174: “55. Com la predicació, y ensenyança de la Doctrina Christiana sia la primera y més principal obligació del pàrroco, a càrrech del qual està tota la instrucció de sa parròquia, segons lo que nos ensenya lo sagrat Concili de Trento, dient que és de Dret Diví, y ho manifestam tants Decrets Apostòlichs publicats sobre tant important matèria, que vuy se troban innovats ab la Butlla ‘Apostolici Ministerii’, en que se desaprovan las explicacions que se davan per lo passat, per disminuir la força dest precepte: prevenim y manam a tots los pàrrocos que per si mateixos cumplen a est ministeri, no fiant-los als vicaris, ni mestre de escola, sent molt necessari que per ells mateixos experimenten lo estat en què se troba cada un de sos feligresos, arreglant-se al modo de ensenyar la doctrina al que tenim disposat ab nostres edictes de la Doctrina Cristiana, sens faltar dia de festa ni diumenge en què no se ensenye: comminant-los que altrament usant de la facultat a nos atribuhida

tarraconense de 1727 obligava als “rectors es dediquin a la instrucció cristiana, tant del poble com dels nens i nenes”;³³²⁰ i que trobem reflectiti a altres diòcesis, com la de Barcelona, el 1730, de la mà del bisbe Bernat de Ximena de Cascade, que en fa referència.³³²¹ Un manament que serà repetit al llarg del segle XVIII a moltes parròquies: a Sant Julià de Cabrera dirà que “*primeramente mandamos al reverendo rector que, en pena de dos meses de suspensión de oficios, explique y enseñe a sus feligreses y parroquianos la doctrina cristiana*”³³²² i a Santa Maria de Corcó manarà “al mestre com a sacerdot que és que ensenye la doctrina y fassa cantar las oracions necessàries per la salvació de los deixebles y fassa que tingan respecte als sacerdots y a los pares y que frequentian los sacraments”.³³²³ A voltes, l’obligatorietat d’ensenyar la doctrina cristiana quedava relegada als substituïts dels rectors: diaques, vicaris o ecònoms. A Les Preses i Sant Cristòfol de les Planes es manava “al beneficiat que té obligació de dir la missa matinal que, baix las mateixas penas y censuras que ja en altres antecedents visitas és estat

per la butlla ‘Apostolici Ministerii’ enviarem catecistas en cada una de las parroquia en què hi haurà falta de esta ensenyança a gastos dels rectors, los quals se mantindran en ella, fins que tot lo poble estiga ben instruit”; “56. Lo curat tindrà gran atenció a que tots los parroquians assistescan a la explicació de la Doctrina Cristiana, no sola petits si també los grans y cap de casas, tant hòmens com donas, puix de la assistència de estos se segueix lo fruyt de la ensenyança de la Doctrina, prevenint-los que en abservar que alguns son peresosos a assistir a la doctrina, de modo que passen tres o quatre festes sens veurerse en ella, que nos ne donen part per aplicar nosaltres los remeys convenients y perquè ells, si així los apar, pugan denegarlos la absolució, en cas que la sua negligència sia tal que demane est fort remey” i “57. Encara que lo fruyt que se traue de la ensenyança de la Doctrina Christiana en la iglésia és gran, ab tot, perquè lo que allí se ensenya se radique mes en la parròquia, ahont las casas estan molt divididas y separada: procurarà lo pàrroco veurer si en ditas casas hi ha algú que sàpia llegir, perquè est a las vetlladas del ivern y en altres ocasions en què las famílies dels pagesos estan juntas lo llesca la Doctrina Christiana, que és lo medi més efectiu per quedar del tot instruits della”.

³³²⁰. MARQUÈS, J.M. (introd. i trad.), *Concilis provincials...*, p. 163-164.

³³²¹. BC, Fullets Bonsoms, núm. 7414: “A nostre càrrech pastoral incumbeix lo procurar ab totas veras lo past Espiritual de las Ovellas, que lo Senyor ha encomanat a nostre cuydado; per lo que devem invigilar, que los parrocos com a cubstituïts nostres en est ministeri, se dedique en desterrar de entre los Fidels, la ignorancia dels rudiments de la Fè Christiana, preceptes Divinos, y de las cosas necessaries y convenients per avorrir los vicis, y abraçar las virtuts, de manera que los Christians pugan segurament encontrar al segur port de la Benaventurança eterna. Per açò en nostre general Visita, inseguint lo dispostat en lo Sagrat Concili de Trento, Constitucions Provincials, y Synodals del present Bisbat, y los vestigis de nostres antecessors, manarem a quiscun dels referits parrocos sots pena de 10 lliures 1 sou y altres a Nos arbitraries, conforme lo estatuit en la segona constitució del Concili Provincial del any 1685, que en tots los Diumenges, y Festes de precepte, ensenyassen al Poble la Doctrina Christiana, prescrivint modo, com poderla més convenientment ensenyar; y als que tenen sufraganeas prenguérem, com se acostuma allegar, y quant no se pogués conseguir la assistència de altra manera, la explicassen en la hora del Ofertori de las Missas matinal, y Major; lo que generalment se innovà en part, en la Constitució segona del Concili Provincial del any 1727. que notificarem a tots los Curats [...]. Y respecte que en la present ciutat, y demés Poblacions crescudas, és més dificultós lo convocar-se lo poble sens especial avís; perçò manam als curats de ditas ciutats, y Poblacions, determinem hora fixa, comoda per al Poble, en las tardas dels Diumenges, y Festes de precepte que no hi haurà especial ocupació en la iglesia; y aquella manifesten al Poble, de manera que sapia en quina hora se acostuma ensenyar la Doctrina Christiana; o altrament fassen fer alguna senyal de Campana, o anar los minyons per los carrers ab la campaneta, antes de ensenyarla pera noticia del Poble. Encarregant a tots que fassen especial estudi en instruhir a sos Feligresos en lo modo, y manera ab que se deuen confessar, del que se seguirà singular profit en los ànimas, y descans en los confessors”.

³³²². AEV, 1229, St Julià de Cabrera, 1758, f. 117v.

³³²³. AEV, 1229, Sta Maria de Corcó, 1775, f. 867v.

provehit, ensenye també la doctrina christiana al poble a la hora del ofertori”³³²⁴ i a La Vola el “reverent rector ecónomo no està exempt de confessar sil demanan, y de ensenyar la doctrina christiana sempre que diga la missa matinal”.³³²⁵

Un cop superada aquesta fase, desigual en moltes parròquies i reincident en molts rectors, caldrà que siguin els feligresos, adults i infants, els que mostrin interès en escoltar-la i aprendre-la, i no sempre serà així. El bisbe Dou, en els seus manaments impresos de 1673 encarregava “molt als pares y mares que tinguen cuydado en fer acudir à llurs Fills à dita ensenyança pera que ab axo èll y las Ovellas al segur port de Salvació per la misericòrdia de Déu se encaminen”.³³²⁶ S’aprofitarà l’avinentsa de l’assistència massiva a la missa major dels diumenges per explicar-se a continuació d’aquestes. La reglamentació horària és fonamental pel rector i pels fidels, i també queda consignada a les visites, sinó seria difícilíssim fer-los anar a classe en una altra hora, per incompatibilitat laboral i falta de costum. A Sant Esteve de Bas es diu que “la doctrina al ivern se ensenyarà al offertori de la missa matinal y al estiu al offertori de la missa major”,³³²⁷ i a La Pinya, Ridaura, Joanetes, Sant Esteve de Bas i Les Preses es prengué com a referència un manament emès a Tregurà, on s’insistia en la presència de les nenes (molt més desfavorides que els nens) i el temps:

“Item attenent y conciderant dit Senyor Visitador General de quanta importància és la ensenyansa de la Doctrina Christiana y que per falta de ella se perdan moltas niñas, perçò mana al Rector de la present iglésia que aquella ensenye en públich, antes de entrar a missa matinal ho major una vegada al mes, ensenyant lo que sia necessari necessite medy et precepti, y en temps de Advent y Quaresma una vegada cada semmana, lo que se mana en virtut de Santa obediència y dos lliures de béns propis aplicadoras a llochs pios a àrbitre de Sa Il·ustríssima”.³³²⁸

Els feligresos assistien passius i avorrits a les lliçons; periòdicament se’ls examinava i preguntava sobre llurs coneixements doctrinals, i fins i tot es manava l’ anotació dels progressos o retrocessos (a Granollers, el 1610).³³²⁹ Aquestes disposicions prendran força en el segle XVIII. El bisbe Taverner manà que la prova oral tingués lloc durant la Quaresma i abans de rebre la primera comunió,³³³⁰ i alhora constatava la poca determinació i falta d’implicació dels pares i

³³²⁴. ADG, P-112, Les Preses, 1703, f. 122r.

³³²⁵. AEV, 1223/1, La Vola, 1775, f. 871v.

³³²⁶. ADG, *Manaments fets per lo Illustrissim, y reverendissim senyor Don Francisco Dou*, 1673.

³³²⁷. ADG, P-115, St Esteve de Bas, 1724, f. 5v.

³³²⁸. ADG, P-111, Tregurà, 1700, f. 54v-55r.

³³²⁹. AEV, 1211/8, Granollers, 1610, f. 12r.: “3. Item ha provehit que lo rector tinga un codern en lo qual tinga tots [els] parrochians per casas scrits dels que saben y no saben la doctrina, y procurar que los caps de casa que la sapian, y encarregar-los la amostren als altres de sa cassa y atots los que entendra saber la doctrina los fassa creu en dit codern al lur nom, y que dit rector mire moltes voltes dit codern ab cuydado y vigilància y los que veurà no tenen creu faran diligència en que aprenga la doctrina, y de aquexa manera porà estar ab confiança que ab discurs de algun temps tots la sabran y aço en pena de deu sous”.

³³³⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 176-177: “71. Tindrà lo pàrroco ben instruhits sos parrochians en la doctrina del Sant Sagrament de la Eucharistia, com a tant necessària perquè pugan los faels christians mantenir-se en gràcia, y resistir a las tentacions, per lo que molt a menut repetirà esta

rectors en el seu compliment (manament que trobem, per exemple, el 1743 a Sant Feliu de Guíxols),³³³¹ demanant als alcaldes que perseguissin la falta, com a Les Preses, on “lo batlle cuydarà que los grans vajan a la doctrina y no estigan en plassa ni carrers”.³³³²

El bisbe Manuel Muñoz, que havia experimentat el mateix sentiment, emeté unes circulars el 1750, amb consells adreçats a rectors, batlles i pares, entre els que incloïa la doctrina cristiana.³³³³ A Tavertet, el 1783 s'exhortava als parroquians “a la acistència de la explicació del cathecisme y predicació del Sant Evangeli, de lo que esperam y confiam de Déu Nostre Senyor los premiarà ab augment de gràcia en esta vida y de glòria en la altra”.³³³⁴ És possible que el bisbe realitzés personalment aquest exercici de constatació, sinó era a instàncies del rector, i s'adonés, com a Santa Maria de Corcó i Sant Joan de Fàbregues, de ‘la ignorància de la doctrina christiana en la joventut’(i ho deixés a mans del capítol de canonges de la Seu de Vic).³³³⁵ No

doctrina al poble, explicant en particular la veneració que se deu tenir a est alt sagrament, y la devoció ab que se deu anar a rebre-lo, a fins que se arribe a ser concepte que Jesuchrist, Déu y Senyor Nostre està an lo Santíssim Sagrament del altar verdader, y realment tan alt y poderós com està en lo cel”; “72. Al temps de la Quaresma farà lo pàrroco particular examen dels minyons y minyonas, que ja estan en edat y tenen bastant discreció per combregar, a las quals ensenyarà ab gran apassibilitat y atenció, no sols est inefable ministeri, sinó també la disposició ab què se ha de anar a rebre-lo, y en tenir-los ben instruïts; en arribar a Pasqua los farà fer la primera comunió, fent-los antes de donar-la alguna plàtica espiritual breu, però que sia molt pia, y plena de afectes, que moga los cors de ells a devoció interna” i “73. Com molt regularment de las primera comunions se origina lo bé o mal espiritual de una ànima, la pàrroco may podrà bastament ensenyar la puresa ab que se deuen disposar los faels per arribar a est sagrament, y quant adornats de virtuts lo han de rebre-lo, per lo que los ensenyaran a fer actes de Fe, de Esperança y Caritat, que és la disposició més agradable a Nostre Senyor, per reber-lo en la Santa Eucharistia, sent molt actes de Virtuts a que procuran se exerciten e inclinen molt, perquè després, quant sian gran, los sàpian fer, no sola en esta ocasió, sinó també en todas las altres ocasions que són necessàries” i p. 192-193: “149. Com lo batlle y regidors tenen en los pobles lo primer lloch en lo govern d'ells en lo polítich, així mateix deuen ser los primers en donar bon exemple en sos costums, pietat y modo de viurer: acudir los primers a la iglésia als divins oficis, y singularment quant se ensenya la doctrina, procurant que tothom assistesca a ella, tant grans com petits, no donant lloch a que quant se ensenya, estiga la gent conversant per la plaça, o bé en lo hostel, taverna o altra part ahont se acostuma perdre lo temps, jugant, conversant y murmurant, castigant als que trobaran en açò renitents, particularment aquells que no sols no hi van, però y encara desvian los altres, que no hi vajan, sens que en açò hi haje descuyt algú, ni omissió per ser un dels punts més essencials per la bona instrucció dels pobles”.

³³³¹. ADG, P-126, St Feliu de Guíxols, 1743, f. 236r.: “Igualment encarregam als pares y mares que una hora al dia ensenyen a sos fills y fillas la Doctrina Christiana, pues no seria possible que la aprenguessen perfectament los fills y fillas ab la assistència de una sola vegada la semmana a la ensenyança de ella, si los pares y mares no la ensenyaven cada dia en sas casas; y declaram als predits pares y mares que, baix la pena de peccat mortal, estan obligats a ensenyar-la a sos fills, y en procurar que assistescan en la ensenyança de ells y de no fer-ho se fan incapassa de ésser absolts; y a més de assò en la hora del judici se fan incapassos de ésser absolts; y a més de assò en la hora del judici particular donaran estret compte a Déu de la condemniació de sos fills y fillas que se'ls haurà seguit per ocasió de ignorar la Doctrina Christiana”.

³³³². ADG, P-115, Les Preses, 1724, f. 4r.

³³³³. BAEV, 205/p. 67: *Als amats en Iesvchrist, los reverents rectors de aquest nostre Bisbat: salut en lo Senyor.*

³³³⁴. AEV, 1235, Tavertet, 1783, f. 10r.

³³³⁵. AEV, 1234/1, Sta Maria de Corcó, 1776, f. 61v.: “2. Podent-se témer de la pràctica del decret de n. 15 de la visita de 27 juny de 1775 relatiu a tocar a las missas baxas entre la missa matinal y major, la ignorància de la doctrina christiana en la joventut, matèria de tanta importància, nos abstenim de procehir sobre est assumpto si que diferim y reservam expressament lo ple conexamet de ell al Il·lustre Capítol

deixen de ser testimonis vertaders que, a les vigílies de la Revolució Liberal, demostren que la implantació de l'ensenyament religiós no era suficientment estès, prou acceptat, sinó rebutjat. Una altra manera d'esbrinar l'assistència regular a les classes i sobre els coneixements de la doctrina, present a les constitucions sinodals i en les visites, és preguntar-ho abans de prendre els sacraments. Un cas últim i extremat el trobem a Sant Joan de Fàbregues, el 1792, quan el bisbe s'assabentà del desviament i falta de compliment d'un veí degut a una 'mania persecutòria' (diguem-ho així) que li tenia el rector:

*“Teniendo noticia que Martín Bargés, mozo soltero de esta parroquia, aunque en el tiempo de cumplir con el precepto pasqual en el presente año se presentó ante el párroco para ser examinado de Doctrina Cristiana, no fue aprobado por haberse encontrado que no sabía las cosas que está obligado a saber para su salvación, y que aunque posteriormente ha sido instado varias veces por el párroco para que se presentase otra vez a examen, ofreciéndose el mismo párroco a enseñarlo e instruirlo en la Doctrina Cristiana, se ha escusado y se excusa a ello, negándose absolutamente a ser examinado a contravención y desprecio de las providencias tomadas por nuestros antecesores y por nos, para que todas sean examinados de Doctrina Cristiana antes de cumplir con el precepto de la comunión pasqual, mandamos al rector de la presente parroquia haga saber y amoneste el expresado de Doctrina Cristiana y dar prueba de que está suficientemente instruido en lo que debe saber para conseguir la salvación eterna; y no executándolo dentro del dicho tiempo de sesenta días que le señalamos por primera, segundo y tercer término perentorio, desde ahora para entonces, li imponemos la pena de privación del ingreso de la yglesia y de eclesiástica sepultura, en la qual incurria ipso facto no practicándolo dentro del expresado tiempo: encargando como encargamos al rector que, sugetándose el mismo a aprender la Doctrina Cristiana, en caso de hallarse aún ignorante en ella, procure instruirlos con amor y con paciencia”.*³³³⁶

També els demás beneficiats residents estaven obligats a ser-hi presents i participar-hi, tal com manà a Sant Cristòfol de les Planes, degut a “los danys que segueixen a las ànimas no acistint a la missa matinal y major en los dias de diumenges y festa de precepte, per ohir en ellos la doctrina christiana”³³³⁷ i a Rupit quedava “ben estès que correrà a càrrech del rector la ensenyança de la doctrina, explicació del Evangeli [i] amonestació de festa, puix als referits sacerdots sols se'ls encarrega lo dir la missa y podran sentar-se després del Evangeli al temps de la ensenyança”.³³³⁸ Bartolomé Sarmentero és el bisbe que es mostrarà més ferm en aquesta decisió, i enviarà una circular a totes les parròquies per així donar-ho a conèixer. Creurà que llur l'assistència també serà un tipus de formació addicional i suplementària per als clergues, tan

de canonges de la Santa Iglésia de Vic o a son Vicari General perquè puga decretar, provehir y manar en est assumpto lo que tinga per més convenient”, i AEV, 1234/1, St Joan de Fàbregues, 1780, f. 220r.: “*Mana & ut num 3 eiusdem* [de St Julià Saçorba: Manam al Reverent Rector, o regint cura de ànimas de la present yglesia, y a qualsevol altre confessor, que no pugan confesar a persona alguna que no estigan certs que sàpia la Doctrina Cristiana y que en temps de Pasqua no lo pugan donar la comunió pera cumplir ab lo precepte anual sens haver-los examinat o per sí o per sacerdot de sa confiansa en los principals misteris y parts de dita Doctrina per lo qual efecte des del principi de la Quaresma deuran venir a la parroquial o rectoria a ser examinats”.]

³³³⁶. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1792, f. 353v-354r.

³³³⁷. ADG, P-110, Les Planes, 1698, f. 560r.

³³³⁸. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 270v-271r.

necessària en molts casos. Quedarà reflectit en la visita de 1775 a Santa Maria de Corcó, Pruit, Sant Joan de Fàbregues i Taverter:

“Al clero. Inseguint la real carta del consell supremo de 12 juny de 1769 e imprès circulat de nostre digníssim prelat de 7 maig 1761, relatiu a dedicar al fervor de Déu y de las iglésias, segons la disciplina eclesiàstica als clergues y sacerdots no empleats: mancipem y dedicam als sacerdots que havitan en la present parròquia a que assistescan en la iglésia parroquial en los días festius y solempnes en las funciones ques fan y als que tenen cura ensenyen la doctrina christiana y rudiments de nostra fe tots los dias de festa repartint-se est treball entre ells y de no nos donarà avís lo Reverent Rector o a nostre digníssim prelat”.³³³⁹

En el segle XVIII assistim al fenomen de l'excés i superabundància de misses (i actes religiosos) en un mateix diumenge, cosa que trencava amb l'horari establert: primer, la missa matinal o major, i seguidament, la doctrina (a més de l'enunci dels festius, els dejunis, les amonestacions i la benedicció dels pans). L'expansió de les capelles rurals i dels masos i de les misses que s'hi feien allí sense permís episcopal també anava en detriment de les funcions a la parroquial, prohibint-les per no disposar de “*capacidad para que puedan oirla con la atención y devoción debida, y desviándose por otra parte de concurrir en los días de fiesta a oír la explicación de la doctrina y evangelio en la parroquia*”.³³⁴⁰ N'hi ha multitud d'exemples més. A Les Preses i Sant Esteve de Bas es deia que “per quant se experimenta de dir-se misses antes de la matinal en los dias de festa, que lo poble ohint aquellas no assisteix a la matinal, de que resulta lo grave inconvenient de no oír la doctrina, publicació de festes y las admonicions que en ella se li fan”,³³⁴¹ per això prohibia celebrar cap missa abans de la matinal. A Vilanova de Sau manà celebrar les misses a l'altar major i no a les capelles laterals “quant se amonestan las

³³³⁹. AEV, 1223/1, Pruit, 1775, f. 873r.

³³⁴⁰. AEV, 1236/1, Taverter, 1786, f. 160v.

³³⁴¹. ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f. 45r. A més, vegeu: ADG, P-131, Torroella de Montgrí, 1753, f. 12r-v.: “*Item como por ser tan dilatada la parroquia de la presente villa sucede que en la missa de alba, llamada matinal, ai mucho concurso de gente, de manera que suele estar medio llena, de que se sigue que muchos ignoren las fiestas y ayunos de precepto, como las amonestaciones de los que quieren contraer matrimonio por si saben algun impedimento que deban revelar, y carecen del pasto espiritual de la doctrina cristiana a lo menos como la contiene el ordinario o ritual de esta diocesis, mandó su Ilustrísima para proveer remedio a esto daños, que el sacerdote que celebrare dicha missa al offertorio de ella, publique por dicho ordinario las fiestas y ayunos de precepto que ocurran en la semana, lea y explique, como en el se contienen, la doctrina christiana y las amonestaciones de los que quieren contraer matrimonio, como tambien las publicadas de los que pretenden ordenes, y para que esta providencia tenga el debido efecto mandó tambien su Ilustrísima que ninguno otro sacerdote salga de la sacristia a celebrar su missa antes de la citada matutinal, ni despues de comensada esta hasta que esté enteramente dicho el prefacio y cumplan uno y otro todos y qualesquiera sacerdotes, bajo la pena de dos libras de moneda barcelonesa, que desde ahora aplica su Ilustrísima para la obra de la presente siglesia concediendo al Reverendo sacristán de ella, que es y por tiempo será, commission y facultad para exigirlas y sacárselas al contraventor o contraventores*” i ADG, P-133, St Pol de Mar, 1758, f. 84r.: “*Item por quanto se suelen seguir algunos perjuicios a los derechos parroquiales por permitir celebrar missa en dias festivos en las hermitas rural o fuera de la iglesia parroquial, especialmente en días festivos en los que debe concurrir los fieles a oír la enseñanza de la doctrina christiana, para evitar todo motivo que pueda perturbar esta importancia, mandó su Ilustrísima que en dichos días festivos no celebre ningún sacerdotes secular o regular en la hermita de Sant Pablo de esta parroquia sin licencia de dicho ror o vicario, la que estos concederan solo en no seguirse los inconvenientes insinuados*”.

festas, se ensenya la doctrina o explica lo Evangeli de espatllas o de costat al sacerdot”;³³⁴² a Santa Maria de Corcó, “com del dir-se missas baixas entre las missas matinal y major se seguescan que molts faltan a ohir la paraula de Déu y Doctrina cristiana en que en ells se ensenya”,³³⁴³ prohibeix aquestes misses intermitents; al santuari de Cabrera es permetia celebrar-hi misses els diumenges, però seguint “un dels edictes de las novas constitucions en lo que se prevé que en dits dias y semblants capellas, sols queda llicència de dirsi missa, cumplint lo sacerdot ab la obligació de amonestar festas, dejunis y & y enseñar la doctrina com se practica o deu practicar en las parroquials”,³³⁴⁴ i es manà “a tots los sacerdots que digan missa resada en la iglésia de Sant Miquel de Rupit entre la matinal y major que degan ensenyar la doctrina christiana per lo espai de un quart en pena de suspensió *ipso facto* incorreguda”.³³⁴⁵ També pot donar-se el cas invers, quan es permet celebrar una missa en una capella rural, per les circumstancies que siguin (però sobretot, per la gran concurrència de fidels i les distàncies), el capellà tindrà el deure i la responsabilitat d’ensenyar la doctrina cristiana, tal com es manà a Sadernes³³⁴⁶ i a Les Preses:

“Item en atenció que per fer ara se permet el que se puga dir missa en los dias de festa en la capella de Sant Martí del Veynat del Corp, *per la notable distància de aquell veynat a la iglésia parroquial y per lo crescut número de poble que aquell conté*, a la reserva emperò de las quatre festa anyals de la del titular de la iglésia parroquial y altres que fins vuy se han estilat reservadas, mana emperò y ordena dit Senyor Visitador General a tots los sacerdots que celebrian missa en dita capella en dits dias de festa, a fi y effecte de que los parroquians de dit veynat la ojian que irremissiblement ensenyen la Doctrina Cristiana totas las festas per lo espay de mitja hora, comminants als sacerdots que contrafassen que seran castigats segons la qualitat de la omissió ab pena a Sa Il·lustríssima arbitrària, y als habitants en dit veynat que sempre que conste semblant omissió se privarà el celebrar-se en dita capella y seran precissats a acudir a la parròquia per rebrer allà lo past espiritual de la ensenyansa, y perquè no pugan ni uns ni altres al·legar ignorància, antes bé tots tingan ben present lo manat y ordenat en lo present mandato, mana dit Senyor Visitador General al Rector y administrador de dita capella que còpia de aquest, fassan plantar en un tauló y tingan aquell patent y en paratge vistós dins dita capella, que executaran en pena de 10 lliures pagadoras de béns propis a àrbitre de dit Senyor Visitador General a llocs pios aplicadoras y en subsidi de excomunicació major”.³³⁴⁷

³³⁴². AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1741, f. 262r.

³³⁴³. AEV, 1223/1, Corcó, 1746, f. 512v.

³³⁴⁴. AEV, 1223/1, St Julià de Cabrera, 1749, f. 749v.

³³⁴⁵. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 876v.

³³⁴⁶. ADG, P-117, Sadernes, 1728, d.s. entre f. 290-291: “Manam y ordenam al rector de dita iglésia parroquial de Sadernas el que dins lo termini de las presents en avant comptadors, pose y tinga un sacerdot, en dita iglésia de Sant Aniol, el qual estiga obligat y dega celebrar missa tots los dies de festa en las iglésias suffragàneas de dita parròquia alternadament, ço és: lo un dia de festa en una y altre dia de festa en altra, y axi mateix en las restants iglésias y festas del any, havent de ensenyar la doctrina christiana als dits habitants antes o en lo ofertori de la missa, celebrarà en lo dia de festa ideo debebum ne ansa parochio illa conditione preberetur differendi parere presentibus”.

³³⁴⁷. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309v-310r. La cursiva és nostra.

Les al·lusions als catecismes en el segle XVIII, quan sabem que se n’havien escrit i editat en abundància arreu de les diòcesis catalanes, a instàncies dels bisbes, són poc explícites.³³⁴⁸ El debat historiogràfic s’ha centrat majoritàriament en el tema de la llengua (català, castellà o bilingüe), i ha descuidat la difusió, la divulgació, la circulació o l’adequació a una societat rural o urbana, per altra part, molt més difícil de detectar.³³⁴⁹ Aquests manuals pretenen trencar amb una dinàmica de distanciament entre el mestre/rector magistral i l’alumne/fidel inactiu, i tractaren d’anar imposant una forma més didàctica, interactiva i participativa, o sigui, en paraules de Salvador Bardulet, de l’acostament “als cristians a les fonts genuïnes de llur fe”.³³⁵⁰ Sabem que es practicava en les parròquies vigatanes, perquè el bisbe ho mencionava. El 1783 a Pruit i Tavertet, lloava i alabava “lo experimentat y ben contengut zel y paterno cuydado del dit reverent rector, ja en apacentar las ovellas ab lo pasto o aliment espiritual de sana doctrina y predicació del cathecisme y Sant Evangeli, ja també ab son bon exemple, vida y costums”.³³⁵¹ En aquest bisbat existia una important tradició en redacció i impressió de catecismes, lluny, però de la seva unificació: per exemple, les nombrosíssimes edicions, entre 1718 i 1818, dels *Diàlegs o Diálogos de la doctrina cristiana, que són norma, forma i pauta, ab los quals los pares, amos i mestres poden fàcilment complir l’obligació que tenen d’ensenyar la doctrina cristiana*, escrit per Francesc Orriols, paborde de Castellterçol i examinador sinodal, amb edicions catalanes i castellanès; la bilingüe del bisbe Manuel de Artalejo del 1779 (que propugnà la necessitat d’un únic catecisme diocesà),³³⁵² o la dels domers de la catedral de Vic, de 1790 (reformant el d’Orriols per ser massa llarg).³³⁵³ Aquests catecismes tingueren una vàlida extraordinària fora de les diòcesis en què originàriament foren escrits, i foren recomanats per bisbes d’arreu de Catalunya.³³⁵⁴

Junt a la doctrina cristiana, aprendre a llegir, escriure i comptar ha estat la tasca a què s’ha dedicat a ensenyar als minyons. Les visites pastorals (junt a altra documentació episcopal, com les sèries del Registre de Lletres, causes pies, *Collationum, Notularum Communiu o Litterarum*, segons les diòcesis) demostren l’existència d’una extensa xarxa escolar en els bisbats catalans, amb escoles de gramàtica i de primeres lletres, per al cas que ens ocupa, a

³³⁴⁸. El fons antic de la biblioteca del Seminari de Barcelona conserva una àmplia col·lecció d’edicions de catecismes, possiblement una de les completes que existeixen referides a les diòcesis catalanes.

³³⁴⁹. Vegeu, resumidament, RODRÍGUEZ GÓMEZ, Joan, “Catecisme”, *DHEC*, v. I, p. 491-495.

³³⁵⁰. MARTÍ, Hermenter (BARDULET, Salvador, ed. i introd.), *Catecisme de les Festes*, Vic: Arxiu, Biblioteca i Museu Episcopals, 1989, p. I.

³³⁵¹. AEV, 1235, Pruit, 1783, f. 59r.

³³⁵². BAEV, *Catecisme de la Doctrina Christiana. Sumari Brevíssim de sos Dogmas, que publica per los Faels de son Bisbat*, Vic: Per Joan Dorca, 1779.

³³⁵³. BAEV, *Catecisme de la Doctrina Christiana en forma de diàlogo entre Pare, y Fill, que donan à llum any 1790, los domers de la catedral de Vich*, Vic: Per Joseph Tolosa.

³³⁵⁴. CERVERA, Josep M. i MARQUÈS, J. M., “Notícia sobre un catecisme del segle XVIII, de Sant Feliu de Guíxols”, *Estudis sobre tomes del Baix Empordà*, 4 (1985), p. 135-143, on es comenta el manuscrit núm. 59 de la Biblioteca de Catalunya.

Girona i Vic, a les capitals dels ardiaconats i deganats, i a poblacions menors. Sovint les mateixes esglésies parroquials o les seves dependències servien per a locals destinats a classes (com a Riudarenes, el 1758).³³⁵⁵

El bisbat regulava l'accés a la docència elemental, ja que atorgava les llicències a mestres i persones laiques a través d'uns exàmens rigorosos; una situació que va perdurar fins a principis del segle XIX, amb decrets de 1807 i 1809, quan és dirigit per l'Estat. A més, una reial provisió de Carles III d'11 de juliol de 1771 sobre l'ofici de mestre indicava el paper de qualsevol persona que volgués ser mestre, ensenyar als nens “*además de las primeras letras, la Doctrina Christiana, y rudimentos de nuestra Religión, para formar en aquella edad dócil (que todo se imprime) las buenas inclinaciones, infundirles el respeto que corresponde a la Potestad Real, y a sus Padres y Mayores, formando en ellos el espíritu de buenos Ciudadanos, y a propósito para la Sociedad*”.³³⁵⁶ En altres paraules, l'ensenyament de la doctrina cristiana, a part dels beneficis pietosos, assegurava la cohesió social, i per això era imprescindible en tot ensenyament.

Per sobre de tot, els mestres havien de tenir una reputació com a persones virtuoses i de bons costums. Hem de tenir en compte que, de 1598 a 1638, s'atorgaren un total de dues-centes tretze llicències, un nombre certament elevat, cosa que permet traçar un mapa força fidel de l'escolarització a Catalunya.³³⁵⁷ En qualsevol cas, el seguiment posterior d'aquests no hi devia estar contemplat. Per a la zona estudiada tenim constància de l'existència de permisos d'ensenyar a Sant Esteve de Bas (1600) i a Sant Feliu de Pallerols (1618-1619), on almenys un era un clergue,³³⁵⁸ i a Rupit (1609) es proveïa al “mestre de minyons de dita vila vaja dins un mes a Sa Senyoria Il·lustríssima o son vicari general a demanar llicència per fer dit ofici de mestre”.³³⁵⁹ Tal com indica Josep M. Marquès, les referències esporàdiques fan pensar més en el fruit d'una iniciativa personal o individual que no pas en el recolzament de la universitat o comú municipal, no essent possible assegurar-ne la continuïtat a llarg termini, potser per estar mal pagats, ser ignorats i per la manca de confiança envers aquests professors, dipositada en els mestres-eclesiàstics. Les notícies de les visites ens indiquen que la instauració i el manteniment

³³⁵⁵. ADG, P-133, Riudarenes, 1758, f. 30v-31r.: “*Item habiéndose solicitado por parte de el común de esta parroquia un lugar proporcionado para fabricar la aula del estudio; despues de inquirir sitio correspondiente no se hallado otro más a propósito que el parage que corresponde encima de la sacristía, por lo qual en atención a la utilidad de esta fábrica concedió Su Ilustrísima que sobre ella se construya la mencionada aula, asegurando y fortaleciendo la bóveda de dicha sacristía, la que mandó su ilustrísima que se ensanche y amplie todo lo necesario*”.

³³⁵⁶. AA.DD., *Historia de la Educación en España. Textos y documentos*, Madrid: Ministerio de Educación, 1979, v. 1, p. 417.

³³⁵⁷. ANTÓN PELAYO, Javier, “Espill de l'ensenyament i de l'escolarització a la Girona del segle XVIII”, *Revista de Girona*, 192 (gener-febrer 1999), p. 55-58; MARQUÈS, J.M., “Ensenyament al bisbat de Girona fins a la Il·lustració”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), p. 273-301 i ÍD., “Escoles gironines del segle XVIII”, *Revista de Girona*, 87 (1979), p. 77-81.

³³⁵⁸. MARQUÈS, J.M., “Ensenyament al bisbat...”, p. 296.

dels mestres a les parròquies rurals es feren a través de llegats testamentaris, almoines i causes pies. Bartomeu Torres, rector de Santa Eugènia, instituí dues misses a Sant Feliu de Pallerols i assignà 10 lliures per ensenyar la doctrina cristiana als minyons (<AD> núm. 36); a la vila d'Amer, a mitjan segle XVII, existí un mestre que era pagat amb trenta lliures procedents de l'almoïna del 'Corto' de l'església parroquial de Sant Miquel; aquesta almoïna continuà existint després de la destrucció de l'església, i almenys un segle més tard encara subvencionava a un mestre, on el rector i els regidors de la vila eren els encarregats de fer la selecció, tria i contracte del candidat (<AD> núm. 77).³³⁶⁰ A Sant Esteve de Bas, el 1707, els marmessors de Jacint Fluvià, rector de Pontós, crearen una causa pia per pagar 15 lliures anuals al mestre.³³⁶¹

Els mètodes i l'ensenyament de les classes d'ensenyament solien respondre al costum i intuïció de cada mestre, que, en el millor dels casos, havia adquirit una experiència prèvia com a ajudant amb un mestre amic. Les matèries que s'impartien eren la lectura, l'escriptura (en català), aritmètica, la doctrina cristiana i, fins i tot, nocions de gramàtica catalana. Sembla que dins la parròquia (a l'església) i en l'àmbit familiar, l'aprenentatge de la doctrina resultava insuficient per arribar a tots els destinataris, i es buscà un altre camí, paral·lel, que volia suplir aquestes mancances: aquestes foren les escoles. A la diòcesi de Girona destaquen les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* de Baldiri Reixach, rector d'Ollers, del 1749, amb més de dotze edicions fins el 1824,³³⁶² i el *Tratado del origen y arte de escribir bien* de l'olotí Lluís Bassols, del 1768. Al marge d'aquests títols, les pràctiques docents resten al marge dels objectius de les visites pastorals.

L'índex d'escolarització no era gaire elevat i el nivell general era força baix.³³⁶³ En aquest sentit, cal remarcar una única sinodal del bisbe gironí Berenguer de Cruïlles, promulgada el 1355, que prescrivia que els mestres incloguessin ben aviat els continguts de la doctrina cristiana dins les seves classes (en el punt 19: "*Nostro pastoralí*"), concepte que serà remarcat en les constitucions de 1503, 1606 i 1691 ("*Magistri discipulos suos Doctrinam Christianam*

³³⁵⁹. AEV, 1221/7, St Joan de Fàbregues, 1609, f. 42r.

³³⁶⁰. ADG, Processos moderns, C-001-02314, n. 7, 1629.

³³⁶¹. ADG, Dotalies de causes pies, núm. 17, f. 110v.

³³⁶². DE OLOT, Lluís (Lluís Bassols), *Tratado del origen y arte de escribir bien*, Barcelona: Carlos Sagrera, 1768; GARCIA PANADÈS, Josefa, *La pedagogía del antiguo régimen. La enseñanza primaria y secundaria en Barcelona durante el siglo XVIII: Llibros escolares*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1977; MARQUÈS, J.M., "Baldiri Reixac, la llar i l'altar", *Revista de Girona*, 192 (gener-febrer 1999), p. 45-46; REIXACH, Baldiri (MARQUÈS, Salomó i ROSSICH, Albert, a cura de), *Instruccions per a l'ensenyança de minyons. Tom II*, Girona, 1981 i ÍD., *Instruccions per a l'ensenyança de minyons (1749)*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1983, 1er. V. [Ed. facísimil].

³³⁶³. MARQUÈS, Salomó i RIERA, Santiago, "L'ensenyament i la renovació científica", dins AA.DD., *Història. Política, Societat...*, p. 344-363.

doceant”).³³⁶⁴ No hem localitzat cap visita de parròquies gironines que es remarqués aquest aspecte, però tenim la certesa que es practicava, ja que el bisbe Taverner ho deia clarament (especificant que s’havia d’emprar el manual de Francesc Orriols).³³⁶⁵ A les parròquies vigatanes sabem del cert que es feia, tal com es diu a Sant Joan de Fàbregues: “inseguint las constitucions tarraconenses y sinó dit de dintre bisbat devem manam al mestre que, a més de ensenyar la doctrina en lo estudi, la ensenyarà també en la iglésia los dias de festa a fi que quede ben instruhida la juventut”.³³⁶⁶ Hem detectat, a més, el costum de resar el Rosari que s’incorporà després per iniciativa del mestre (i que sembla que es practicava a l’església segons manament del bisbe Pasqual).³³⁶⁷

“5. Como sea costumbre que el maestro de niños rese el Rosario en la dicha yglesia de Rupit, a fin de que este acto de Religión y devoción se haga con el debido orden y en tiempo oportuno, y porqué todas las cosas de la yglesia deben hacerse baxo la inspección y subordinación del párroco, mandamos que el dicho maestro en dicho punto de rezar publicamente el Rosario en la yglesia y qualquier otra función que en ella hiciere, lo practique con su subordinación al párroco o en defecto de este de su vicario”.³³⁶⁸

Les reformes en l’educació i pedagogia introduïdes pels bisbes, reflectides en les visites pastorals i altra documentació episcopal, malgrat tenir un efecte desigual i desencoratjador tot i la persistència i esforç, refermen la hipòtesi, en contra del que manifestà Carlo M. Cipolla, d’una societat rural alfabetitzada (o almenys més del que ens pensem), i no oposada, en aquest sentit a la urbana, sense tants elements de contrast.³³⁶⁹

³³⁶⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 345-346, Lib. V. Tit. I. Cap. 1 i BUENO, S., *El derecho canónico catalán...*, p. 392-393.

³³⁶⁵. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 174: “58. En algunas parròquias havem experimentat ab singular fruyt en esta matèria que tenen un mestre, que a més de ensenyar tots los dias la Doctrina als petits en lo estudi, va seguint las casas de la parròquia, estant en ellas set o vuyt dias ensenyant la Doctrina, lo que seria de gran conveniència que se establís en totas las parròquias en què las casas estan molt separada, per ser lo medi més efectiu per arribar-se a apendrer la Doctrina. Lo que procurarà lo pàrroco, ponderan a sos parroquian lo bé que se’ls deu seguir a sas famílias, no sent de altre part molt costós lo servir-se de est expedient” i “59. Los mestres de minyons, així de llegir y escriurer, com de gramàtica, ensenyaran la Doctrina Christiana a tots los dias a sos deixebles, tenint en açò un gran cuydado y atenció, y per quant importa sumament que en tots la diòcesi sia igual lo mètode de la ensyança de la Doctrina, ordenam que se ensenye lo que composà lo Doctor Orriols, pabordre de Castell Tersol, que a més de contenir una gran claredat, se troba en ella explicat lo necessari per la instrucció, no sola de la juventut, però y encara dels major, prevenint als pàrrocos que nos donen avís quant los mestres no cuyden de ensenyar la doctrina en la deguda forma”. Vegeu, a més: PUIG, Miquel, “Reglaments d’escoles de primeres lletres a Catalunya (1787-1801)”, dins *Actes de les 7enes Jornades d’Història de l’Educació als Països Catalans*, Vic: Eumo Editorial, 1985, p. 231-247.

³³⁶⁶. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 877r.

³³⁶⁷. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 584r.: “ROSARI y DOCTRINA. Item considerant lo protecció gran que tots los faels christians tenen en Nostra Senyora del Roser per medi de la devoció del Rosari, amonestam y exortam als habitants desta iglésia parroquial de Sant Joan de Fabregas que tots los diumenges a la hora que senyalarà lo rector y en la de Sant Miquel de Rupit tots los dias com en la visita de Roda pag.” (la referència a la visita de Roda no l’hem localitzada).

³³⁶⁸. AEV, 1238/1, St Joan de Fàbregues, 1799, f. 140r.

³³⁶⁹. CIPOLLA, C.M., *Educación y desarrollo en Occidente*, Barcelona: Ariel, 1983 [1ª ed. 1970], p. 62.

b. Les processons

El nombre de processons realitzades a finals del segle XVI i al llarg del segle XVII degué ser extraordinari i en augment (a mesura que es van introduint noves devocions), fins a un moment determinat de la centúria següent, que es frenen; amb un mínim d'una setmanal, coincidint en els dies festius. Els rituals diocesans estipulaven la manera correcta de fer-les, donant marge a les comunitats parroquials en els seus procediments. A nivell comparatiu, vegeu les processons de Sant Feliu de Pallerols a principis del segle XX (<AF> núm. 360-363).

La consuetud és la font de documentació ideal per reconstruir-ne el nombre i llurs característiques en una parròquia determinada, com han fet Joaquim M. Puigvert a Riudellots de La Selva (diòcesi de Girona)³³⁷⁰ i Eugeni Perea a Vilaverd, la Pobla de Cérvoles o Puigdelfí (arxidiòcesi de Tarragona).³³⁷¹ En el nostre cas, les consuetes de Sant Joan de Fàbregues³³⁷² i Sant Julià de Cabrera,³³⁷³ del segle XVII, ens permeten completar la informació episcopal, marcar l'abans i el després. De fet, quan els bisbes obliguen a escriure les primeres consuetes, un punt queda clar: han d'incloure-s'hi les processons. Vegem, però, que les visites pastorals aporten una visió en moviment i transformació de les processons, apuntant cap a diferents direccions: sobre els comportaments procedents o improcedents dels assistents, els salaris dels clergues i participants, l'obligatorietat i l'assistència, o sobre les prohibicions i el control normatiu de la divuitena centúria; mentre que callen altres aspectes, el seu nombre i evolució continuada, el protocol o l'organització prèvia.

Segons el motiu de la processó, aquesta es pot classificar en les marianes, les eucarístiques, les dedicades als sants protectors i les relacionades amb el cicle agrícola (les rogatives, d'acció de gràcies i les lledànies), repartides al llarg de l'any, i les de Setmana Santa (entre el Diumenge de Rams i el Dijous Sant). De les dues primeres destaquen per la seva importància i pes específic les organitzades per les confraries del Roser i del Corpus Christi (aquesta, malauradament, no surt prou reflectida a les visites, malgrat existir a Catalunya des de bon principi del segle

³³⁷⁰. PUIGVERT, J.M., *Una parròquia catalana...*, p. 139-150.

³³⁷¹. PEREA, E., *Església i societat...*, p. 219-225.

³³⁷². AEV, Arxiu parroquial de Rupit, I/1 (1659-1676), *Llibre o consuetud...*, p. 27r.: “Les professons que fan entre any en dita parròchia són les següents: el dia de les lledànies es va a la processó de la Verge Maria de Mondoís, i es diu missa major; el dimarts de Cinquagesma es fa en processó a El Far i el diumenge de la Trinitat es va a Cabrera”.

³³⁷³. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, I/1 (1622-1653). *Llibre de las consuetas...*, s.f.: “Item cada quart diumenge del mes fer profesó del Roser tots los diumenges desde Sancta Creu de maig fins a sancata Creu de Setembre; fer profesó ab benedicció de terme ut in ordinario. Lo dilluns de las lledànies se acostuma de pujar ab profesó a Nostra Senyora de Cabrera y lo dimars se va ab profesó al Coll de Sant Julià en un padró. Lo dia de la Santíssima Trinitat se puja a la capella de Nostra Senyora de Cabrera ab profesó y se diu la missa cantada, y després benedicció de terme (*ut in ordinario*) ajudant los altres preveres qui veuen ab las demás professons y acostuma de pujar”.

XIV).³³⁷⁴ A més, podem fer una segona i tercera divisió paral·lela, a redós d'aquesta hagiogràfica, segons l'itinerari i àmbit geogràfic, urbà o extraurbà, i, també a resultes del salari que cobren els assistents.

El recorregut és indispensable per entendre una processó: el més corrent, per proximitat i temps, és la feta a l'entorn de l'església parroquial, per camins, carrers i places que l'envolten, en una ruta preestablerta i fixada de temps immemorial. A l'època moderna sofrirà variacions i alteracions en modificar-se i ampliar-se l'espai urbanístic i topogràfic, per queixar-se els veïns pel fet de passar i trepitjar els seus terrenys o pels efectes de la meteorologia que en malmeten i desfiguren el ferm. A Vilanova de Sau Antoni Masgran reclamà seva una feixa situada sota el cementiri i en prohibia el pas d'una processó, però pel "record [que tenen] los parrochians més vells de dita iglésia serve per passar per allí les professons per ell al fossar, y que nunca han vist possehir per persona alguna",³³⁷⁵ per això el bisbe li demanava que en demostrés la propietat.³³⁷⁶ També hi havia altres impediments físics i obstacles que dificultaven i barraven el pas habitual: a Tavertet es deia que "peraquè dit fosso no servesca de incomoditat per las professons se fan al rodedor de la iglésia, en lo lloch del pas de esta lo cubriran ab llosas de pedra reforçada, donant la amplària [que] sia menester",³³⁷⁷ i a Sant Martí Sescorts manarà arreglar el camí que malmeten les pluges "replanant y enfondint lo fossar y lo lograrian comoditat pera fer las

³³⁷⁴. A tall d'exemple veieu: COLL, M. i GARRICH, M., "La prohibició de comparses, balls i entremesos a la processó del Corpus: el cas del ball de bastons", *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 625-632; LLOMPART, Gabriel, "La fiesta del 'Corpus Christi' y representacions religioses en Barcelona y Mallorca (siglos XIV-XVIII)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX-1 (1966), p. 25-45; MIRÓ, Ramon, *La processó de Corpus i els entremesos...*; ÍD., "La celebració de Corpus a Tàrrrega entre els segles XV i inicis del XVII", *URTX*, 9 (1996), p. 163-201; ÍD., "El bestiar de Corpus a la Seu de Lleida durant l'Edat Moderna", dins BANGO/ BUSQUEDA (ed.), *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida a l'alba del segle XIII*, Lleida: Publicacions d'Amics de la Seu Vella, 1996, p. 203-232; ÍD., "Els entremesos de Corpus a la tardor medievals", *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 14 (abril 1999), p. 122-132 i MURLÀ, J., "La festa del Corpus, a l'Olot del segle XVIII", *La Comarca d'Olot*, 1105 (14 de juny de 2001), p. 25-27.

³³⁷⁵. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605, 17r.

³³⁷⁶. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605, 17r-v.: "Antoni Masgran, alias Faxedas, de dita parròchia, sens congnicció de causa y de sa pròpria autoritat, ha fet acte possessió en ell usurpar-se'l y jactant-se per senyor en tant quel feu canar de manera que impedí per aquella part lo mig y camí de dit fossar y lo spay del camí de les professons per lo que fonch forsat y ab alguns parrochians zelosos del servey de nostre senyor, adobar y repara dits camins. Persò y altrament instant dit provehí fiscal ab tenor de les presents, provehim y manam a dit Anthoni Masgran, àlias Faxedas, que dins quinse dies primer vinent los quals li artigran per la primera, segona, tercera y canònica monició, a pena de excomunicació major, dexe libero dit marge que ha incordit, cessant y dexant-lo en lo est en que de antes estant dedicat al servey de dita iglesia, o dins dit termini comparega devant del official de sa senyoria reverendíssim en Vich, a deduir y allegar justes causes y rahons si algunes ne tindrà per que fer non dega, altrament per lo primer die immediatament següent després del que dalt li tenia assignats, li citam pera que comparegue en dit lloch devant lo Senyor official per aversen declarat per excomunicat, manant al rector intime y notifique a dit Masgran, alies Foxeda, esta provisió y envie a dit official còpia autentica della ab relació de dita notificació o presentació".

³³⁷⁷. AEV, 1223/1, Tavertet, 1746, f. 509r.

professions ab la decència que deu”³³⁷⁸ (de manera semblant a Sant Vicenç de Besalú, canviada per aquest motiu el 1750, <AD> núm. 74).

Seguien les processons que podien allunyar-se uns centenars de metres o quilòmetres, fins al pedró, creu de terme o conjurador, a capelles o ermites d’una mateixa parròquia, o a una capella o santuari d’una altra parròquia o diòcesi. Una de les més citades a les visites és la processó a la creu o pedró, per tal de beneir el terme parroquial; ho és segurament en el moment en què està relativament distant del nucli urbà, requeria un temps llarg per accedir-hi, i en el trajecte i l’estada podia donar-s’hi una actitud més relaxada o cometre-s’hi actes deshonestos. A Pruit es prohibeix als clergues anar amb creu alta a Puigjasia per ‘fer-s’hi grans abusos i escàndols, per part del poble i dels pagesos’, i a Les Preses s’obligà al rector que “los diumenges quey haurà professó al pedró digan allí los Quatre Evangelis, conforme lloablement ses acostumat, y assò se fassa entre tots los residents per torn”.³³⁷⁹

Les notícies aparegudes a les visites dels salaris que perceben els sacerdots que assisteixen a les processons són, amb diferència, les més abundants i insistents, i alhora problemàtiques. Si més no, a partir d’elles podem saber quines hi havia i com tenien lloc. El bisbe Josep Fageda fou especialment dur i intransigent en aquests aspectes, ja que la majoria de les disposicions de processons corresponen a llur mandat; de fet, d’ell procedeix una estimació o taxa sobre les funcions religioses, del 1661, que el bisbe Pontich inclou en les constitucions de 1691.³³⁸⁰ Els salaris oscil·laven segons la parròquia (normalment s’especifica que el lloc o capella on s’ha d’arribar és ‘construïda dins el terme’), el recorregut, la categoria de l’assistència, la funció desenvolupada i l’època. A Sant Joan de Fàbregues, es manava als confreres del Roser i del Santíssim Sagrament paguessin per totes les processons que organitzessin, ja bé mensuals o majors, “un sou a cada hu dels que portaran capa o incensers y al reverent rector divuit diners, y als demás preveres sinc assisteixen sis diners, atenant que los diumenges se faran dites professions ab la mateixa distribució”.³³⁸¹ De fet, el pagament d’un salari comportava uns deures i obligacions, com a Puigpardines, on es manava als confreres del Roser “que quiscuna vegada que los capellans de la iglésia de Sant Esteve faran prosessó de Nostra Senyora del Roser per caritat los hajan de donar sis diners, y los dits tingan obligació de assistir a les misses cantades y acompanyar la dita professó”.³³⁸² En les visites de 1658, 1661, 1667, 1671 i 1691 sorgí

³³⁷⁸. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1774, f. 445v.

³³⁷⁹. ADG, P-101, Les Preses, 1661, f. 195v.

³³⁸⁰. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 289-290, Lib. III. Tit. XVII. Cap. XVIII: “*Taxa Ivri Parochialivm facta Illustrissimum, & Reverendissimum D.D. Fr. Iosephum Fageda Dei gratia Episcopum Gerunden. de Consilio suae Maiestatis in Synodo Dioecesana celebrata die 27. Aprilis 1661*”.

³³⁸¹. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 80r-v.

³³⁸². ADG, P-84, Puigpardines, 1615.

reiteradament una qüestió entorn la capella de Sant Corneli del Mont, situada dins la parròquia de Sant Privat de Bas (però unida al priorat de Santa Maria de Besalú), en què s'exigia al prior besaluenc que complís amb l'obligació "que té lo dia de Santa Magdalena en la capella de Sant Corneli: ço és pagar la professió que fa de la isglésia de Sant Privat a dita capella, y las missas se diran en ella, donant al que acistirà a la dita professó y dirà missa vuit reals de plata y al qui sols acistirà a la professó sinch reals de plata".³³⁸³ Les visites pastorals refermaran uns salaris que ja venen condicionats en els estatuts d'una confraria, com a Sant Climent d'Amer:

"Item mana als pabordes de la confraria del Roser qui per temps seran que, desta hora en avant, amb gran cuydado cumplen a la ordinació y estatuts de dita santa confraria, en particular en fer cada primer diumenge del mes la professó per la qual tant solament se donaran al Rector un sou de plata, y en fer los aniversaris al manco lo endemà de cada festa de Nostra Señora per lo qual donaran al rector lo que està en las tatxas".³³⁸⁴

O bé són fruit d'una concòrdia que ha deixat d'aplicar-se, nascuda d'una disputa entre els parroquians i els clergues, amb el taló de fons inevitable dels diners i les obligacions. Aquest és el cas de La Pinya, donat en la visita de 1680: "en la professó de Sant Miquel se donen al rector sis sous de plata y dinar competentment. Item que en tots los Diumenges del any sia dit rector tingua y obligat en haver de fer la professó per lo radedor de la Iglésia y sementiri (com se acostuma) y que en lo pedró diga un dels sants quatre evangelis".³³⁸⁵

També els bisbes obliguen a participar-hi tots els preveres residents d'una parròquia, amb manaments que van del segle XVI al XVIII; i és que tal com informaren els parroquians que són consultats en la visita a Sant Cristòfol de les Planes, el 1588, expressaren el seu descontent perquè alguns clergues no s'interessaven per res per les professons, en el sentit que no les fomenten ni intervenen (i que de nou es repeteix el 1626).³³⁸⁶ En la visita del bisbe Bastero a Les Preses el 1733 recriminava l'actitud relaxada i acomodada d'alguns preveres, que evitaven acudir a una processó:

"en avant, lo rector y beneficiats de la referida iglésia assistescan, com antigament y fins de poch temps a esta part ha acostumat assistir, en las professons que se fan y han acostumat fer de benedicció de terme al padró del sementiri desde Santa Creu de maig fins a Santa Creu de setembre, en los diumenges y en aquell canten los beneficiats los quatre sants evangelis comensant per son torn o conforme tingan acostumar fins que tots quatre sian dits, si lo número dels residents és de quatre, no entran en lo dit cas lo rector a catar-ne algun, per rahó de portar la capa y vera creu, al qual per esta rahó toca dir va//rios versets y oracions, y fer varios exorcismes y quant dits beneficiats notablement

³³⁸³. ADG, P-102, St Privat de Bas, 1661, f. 164r.

³³⁸⁴. ADG, P-101, St Climent d'Amer, 1661, f. 538v.

³³⁸⁵. ADG, P-106, La Pinya, 1680.

³³⁸⁶. ADG, P-89, Les Planes, 1626, f. 123v.: "Item los mana en virtud de Santa obediència que los qui trobaran en la parròchia y no seran llegítimament impedits acuden a celebrar les completes los dies acostumats, y als demás officis y professons".

falten a esta assistència que procurarem inquirir ab tota diligència los castigarem segons la qualitat de la falta y la més o menos contrafacció del present nostre mandato”.³³⁸⁷

Aquesta queixa pot sorprendre'ns, ja que els estipendis que percebien els clergues eren prou minsos com per refusar-los, o potser encara en el segle XVI aquest tema estava per arreglar. A Sant Feliu de Pallerols els obrers Baldiri Prat i Antoni Codina expressaren el seu malestar al bisbe Jaume Cassador perquè “manà que la professons del Roser ques ab intenció de fer que les fassen ab presència y assistència de vuyt preveres, y attès que en dita església ordinàriament no assí de per més de sis preveres”,³³⁸⁸ reclamaren una reducció de clergues i despeses, ja que els tocava pagar-ho de diners de la confraria. A Sant Climent d'Amer, cada vegada que “lo pobla de dit lloch acostuma anar ab professó a la capella de Sant Corneli, construhida dins dit terme, tinga obligació dit reverent rector assistir en aquella, sinó és que estàs legítimament impedit”,³³⁸⁹ pel que se li havia de pagar cinc sous de plata per la missa que s'hi celebrés. En el segle XVII persistia en la ment de molts parroquians una llegenda que situava en aquest lloc la victòria de (sant) Carlemany sobre els sarrains, i en el segle XIV el fet d'atribuir-li algun miracle (<AD> núm. 24). El 1734, aquesta processó havia caigut en desgràcia i suposem a redós de la devoció, i a l'inrevés de la centúria precedent, hi acudia el rector i molta menys gent que la desitjada:

“Item com aja dit Senyor Visitador General entès que se farian alguna o algunas professons des de la iglésia parroquial a la referida capella de Sant Corneli; y que en aquella o aquellas *aniria lo pàrroco casi sol, quedant-se los parroquians ahont bé los apar, deixant ara uns, ara altres, y a vegades casi tots per sos negocis y dependèncias* al referit pàrroco y la professó; però los amonesta y encarrega que en ditas professons assistescan y aquellas acompanyen devotament, suplicant a nostre senyor las misericòrdias y mercès que los importan, cominantlos que altrement si en dita assistència continuavan a ser omissos, manarà deixar ditas professons, essent ben impropri el que el pàrroco vaja sol per camins deserts, fent-se medianer entre la Divina Magestat y son poble, y que aquest estiga divertit a la vista de ells en sos negocis temporals y passatemp inútils”.³³⁹⁰

La reorganització del calendari festiu (sobre la reducció de festes) tingué un efecte pervers i malèvol, ja que en ells es concentraren massivament el que abans estava repartit i compassat. L'excés i sobreocupació d'actes religiosos només podia ser contraproductent, desfavorable i perniciososa a la pròpia institució eclesiàstica: la gent, fastiguejada i avorrida, deixava d'assistir-hi per pur cansament i saturació, i per no poder complir llurs tasques laborals (i més quan hi són prohibits aquells elements de diversió). A les dues últimes dècades del segle XVII i a la primera meitat del segle XVIII assistim a un procés de desencís i decepció per part de la feligresia, de l'abús experimentat per les confraries i els bisbes en la creació de més i noves processons. Per

³³⁸⁷. ADG, P-121, Les Preses, 1733, d.s. (entre els f. 388 i 389).

³³⁸⁸. ADG, P-72, St Feliu de Pallerols, 1591, f. 27v.

³³⁸⁹. ADG, P-105, St Climent d'Amer, 1679, f. 402v.

³³⁹⁰. ADG, P-121, St Climent d'Amer, 1734, f. 239v.

exemple, Sever T. Auther en la visita que fa a La Pinya el 1680 exonerava al rector “de fer més de una professó, la primera dominica del mes per la confraria del Roser, axí que està dient lo Evangeli en lo padró equivalga per la que ha de fer segons la concòrdia, per no apareixer bé que en un mateix dia se fassan dos professons”³³⁹¹ i el 1746 a La Vola, “de aquí al devant lo dia de Santa Creu de maig, després de la profesió de la benedicció del terme se celebre un aniversari en lo altar del Sant Christo, lo qual se aplique per los devots vius y diffunts, y se traga la caritat del bassí de dit Sant Christo”,³³⁹² consistent en 10 sous com era costum, Els canvis i reduccions en el calendari festiu introduïts amb la dinastia borbònica atenuaren lleugerament aquest procés, però era una dinàmica que estava lluny de parar-se. L’episcopat també voldrà remeiar-ho, regulant i sistematitzant les funcions, però únicament evitant que s’encavalquessin, canviant dates, sense suprimir-ne cap: sobretot que no hi hagués coincidències amb misses, sermons o l’ensenyament de la doctrina cristiana (com a Pineda de Mar, el 1758)³³⁹³. Si a més hi afegim que moltes d’elles significaven l’augment de nous impostos pel poble, encara provocaven més rebuig. Hem vist la situació de Sant Climent el 1734, que junt als exemples coetanis de la diòcesi vigatana, sembla ser present arreu. A Santa Maria de Corcó, el 1723, es concedien indulgències a qui assistís a la processó.³³⁹⁴ I es canviaren els horaris de processons, posant-les després de misses més concorregudes: a Sant Julià de Cabrera, el 1734 i 1753 (“*se ordena que la processión que se hacia el domingo de la Santíssima Trinidad desde la yglesia a la capilla heremítica de Nuestra Señora de Cabrera la haga en otro dia a conocimiento y árbitro del reverendo rector*”);³³⁹⁵ Sant Martí Sescorts, el 1742 (“avent entès que lo segon dia de las lletanias se va en professó a aquesta capella [de Santa Margarida] desde la iglésia parroquial, y que és poca la gent que va en seguiment de ella, singularment al tornar: manam al rector que si dos anys seguits, no arriban cinquanta personas a la iglésia parroquial al concloure lo professó la fassa los anys següents aquell dia en la de Vilanova, com lo dia antecedent”);³³⁹⁶ Sant Romà de Sau, el 1749 (“considerant que serà més del agrado de Déu y augment de la devoció de Maria Santíssima, com també profit dels devots de tant soberana señora, ordenar que de aquí al devant se fassa la dita professó [del Roser] al eixir de la missa matinal”),³³⁹⁷ i a Tavertet, el 1776,

³³⁹¹. ADG, P-106, La Pinya, 1680, p. 121v.-122v.

³³⁹². AEV, 1223/1, La Vola, 1746, f. 511r.

³³⁹³. ADG, P-133, Pineda de Mar, 1758, f. 99r.: “*item que no se permita al rector que en los terceros domingos se diga la missa de once hasta acabada la procesión del Santísimo, y que asimismo mientras dure el oficio en que haia sermón no consienta decirse missa hasta concluirse el sermón*”.

³³⁹⁴. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 290v.: “Havent-nos representat que casi tot lo poble assisteix tot lo any a la missa matinal y molt poca gent a la major; y així que seria de major culto del Santíssim Sagrament y de María Santíssima se fes la funció de la Minerva los tercercs diumenges, y la professó del Roser los primers, en la missa matinal, en tot temps; manam al Rector que, de aquí al devant, fassa sempre estas funcions en la missa matinal y concedim 40 dias de indulgència a tots los que assistiran a las professons”.

³³⁹⁵. AEV, 1227, St Julià de Cabrera, 1753, f. 82v-83r.

³³⁹⁶. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1742, f. 370v.

³³⁹⁷. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1749, f. 561r.

“com aje arribat a nostres ohidos que en lo die de las lletanias en acostuma anar la professió en la capella dels Sants Corneli y Ciprià, encara que se esdevinga en lo dia de la solemne festa del gloriós Sant Isidro, patró dels pagesos, no deixin de anar, impeding la solemne festivitiat; y com variant lo dia de anar en professó en dita capella en una dels tres destinats dias de las referidas lletanias se lograria poder obsequiar son patró lo gloriós, Sant Isidro, en la alabable solemnitat; però manam al Reverent Rector, obrers y demés convinga se abstinjan en avant en lo referit dia de anar en professó en dita capella y que la fassan per lo puesto destinat de un dels dits tres dias, y que en lo altre destinaria lo Reverent Rector la fassan en la dita capella ab lo demés que és de estil”.³³⁹⁸

La processó actuava de reclam, tan si era abans o després de la missa. Servia per unir i aplegar els devots al llarg del recorregut, tan si era urbana com en una capella situada a les afores.³³⁹⁹

Calia un avís o toc d’alerta per atraure als assistents, com a Sant Privat de Bas es “disposà y ordenà que se continue a tocar a trillo en las professons del Rosé de cada cap de mes, y mana als administradors de la confraria que per cada vegada donen y paguen al diaca un sou per tocar”.³⁴⁰⁰ En ella s’hi unien i manifestaven l’espectacle, la diversió, la relació entre persones d’origen, sexe i estatus distints, balls i danses, la devoció als sants, el culte ancestral a la terra i les supersticions: aquesta tremebunda barreja traumatitzava i esfereïa a les autoritats episcopals. Així queda ben definit a Les Preses quan una processó podia substituir-ne una altra, per això calien recordatoris, i assistim al naixement d’una processó, en principi espontània i seguidament institucionalitzada per voluntat i pressió popular,

“attès que lo vot ques feu en la present isglésia de anar un dia cada semmana amb professó a Sant Sebastià y allí dir un offici cantat, no és decretat anchara per lo ordinari y que havent-se de juntar lo poble un dia cada semmana és molt difficultós per tant en lo interim mana sa Il·lustríssima al Rector, residents de la present parròquia y als parochians que vagen a dita capella axi amb professó a fir y cantar-hi lo offici votat una vegada cada mes, en un dia que se esdevindrà ésser festa, sota pena de excomunicació major”.³⁴⁰¹

No serà fins a les darreries del segle XVII que trobarem els primers intents seriosos i severos de correcció de les possibles desviacions en les processons i l’intent de reconversió en un pur acte ortodox.³⁴⁰² En els sínodes i constitucions barcelonines,³⁴⁰³ vigatanes i gironines quedava reflectida aquesta creixent preocupació. A Girona, Francisco Arévalo de Zuazo (1601), Sever T. Auther (1685) i Miquel Pontich (1691) afegiren un parell de punts determinants i decisoris, exclusius d’època moderna, producte d’una nova situació generada: la prohibició de les

³³⁹⁸. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 59r.

³³⁹⁹. Vegeu la visió sintètica que dona SALES, N., “De la processó obligatòria a la processó prohibida, segles XV-XVIII”, *L’Avenç*, 124 (1989), p. 72-73.

³⁴⁰⁰. ADG, P-110, St Privat de Bas, 1691, f. 180v.

³⁴⁰¹. ADG, P-101, Les Preses, 1661, f. 195v.

³⁴⁰². GELABERTÓ, Martí, “Cultura popular y ceremonias religiosas en la Cataluña del siglo XVIII”, 8/I (1988), p. 615-632; QUÍLEZ MATA, Julio Luís, “La desaparición de las grandes procesiones generales en la Tarragona del siglo XVIII”, dins AA.DD., *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 211-226, i RIERA MORA, Anna, “Les festes religioses en el regnat de Carles III: el cas particular de Barcelona (1770-1785)”, 8/I (1988), p. 605-613.

processons d'allunyar-se més d'una llegua (uns 5 quilòmetres i mig) de la parròquia d'origen (“*Processiones ultra unam leucam ab Ecclesia non longius abeant*”),³⁴⁰⁴ i en les del Corpus o eucarístiques, el tabernacle només podia ser portat a mans del rector, i no a espatlles de ningú més (“*In Processionibus Corporis Christi, nec aliis Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum, non humeris, nec tabernaculo, sed Sacerdotum propriis manibus deferatur*”).³⁴⁰⁵ Pel que fa a Vic, les constitucions del bisbe Pasqual (1685) innoven en el mateix sentit que les de Girona, i ja les següents prenen de referència el mateix text: Ramon de Marimon (1721), Bartolomé Sarmentero (1752) i Manuel Muñoz (1748): eren prohibides les noves processons que no gaudissin del consentiment episcopal (“*Processiones novae non fiant per Rectores, vel alios extra Parochiam*”),³⁴⁰⁶ i les que no tornessin abans del migdia, i que incloguessin menjar i beguda (“*Processiones ad Ecclesias longe distantes ullatenus fiant*”).³⁴⁰⁷ I és que aquest darrer concepte i matís, Josep de Taverner l’havia introduït, seguint la forma proposada en el Concili Provincial Tarraconense, celebrat a Girona el 1717 (en què es prohibiren les processons que

³⁴⁰³. Els sínodes de Barcelona de 1629 i 1634 es permetien processons amb una durada màxima d’una dia (entre anada i tornada), a SANABRE, J., *Los sínodos diocesanos de Barcelona*, Barcelona, 1930, p. 54.

³⁴⁰⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 137-139, Lib. III. Tit. X. Cap. 1: “*Cap. 1. Quoniam experientia docet, processiones, quae extra Parochias, ad alias, vel ad Eremitica, sive quaecumque religiosa loca fiunt, deviare a prima illarum institutione, & nonnullos vigandi potius quam devotionis causa illas assoociare, praecipimus, & mandamus, quod a caetero dictae Processiones extra Parochiam minime fiant, aut saltim per unam leucam ab Ecclesia computandam non lo gius abeant, absque nostra, seu Vicarii nostri Generalis licentia*”.

³⁴⁰⁵. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 139-140, Lib. III. Tit. X. Cap. 2: “*Cap. 2. Insequentes Constitutione, & Ordinationem Sanctissimi & Beatissimi D.N.D. Innocentii Divina providentia Papae XI. ad maiorem reverentiam, & venerationem Augustissimi Eucharistiae Sacramenti novissime editam Synodo laudante, & approbante statuimus, & ordinamus, ac sub poenis arbitrariis observari mandamus: Quod a caetero in Processionibus Sacratissimi Corporis Christi, neque in aliis, in quibus Sanctissimum Sacramentum deferri contigerit, nequaquam tabernaculo, seu humeris, sed manibus dumtaxat Sacerdotis reverente, & devote circumgestetur, seu deferatu usu, & consuetudine quibuscumque in contrarium in aliquo non obstantibus*”.

³⁴⁰⁶. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 30, Tit. VIII, Cap. VIII: “*Quia experimento compertum est processiones, quae extra Parochiam fiunt, vagandi potius, quam devotionis causa illas adsociare nonnullis: omnibus, & singulis Clericis Curatis, vel non Curatis in virtute sanctae obedientiae praecipimus, & mandamus, ne à caetero novae processiones extra Parochiam ullatenus fieri permittant absque nostra, seu Vic. nostri Gen. expressa licentia, nec patiantur, processiones, & conciones noctu fieri, & haberi*”.

³⁴⁰⁷. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 128-129, Tit. 21: “*Processiones ad Heremitas, alisque Ecclesias longè distantes, sub poena excommunicationis lata sententiae non fiant, si ad easdemmet Ecclesias ante meridiem non redeunt, exceptis hiis, quae ad Civit. Vicen. vel Minorissae accedrent, dummodo, iter faciant semper ordinate, & cum ca reverentia, & modestia, quae tam piis, & Religiosis actionibus maxime debetur; & ne cultus Divinus in aliquo miniatur, in propriis Ecclesiis Parochialibus, similes Processiones faciant, Missasque solemnes celebrent, in honorem B.V. Mariae, vel Santorum juxta Populorum devotionem*”; p. 129. Cap. XII: “*Parochi arma a fidelibus in Ecclesiis, & Processionibus deferri non permittant. Cap. XIII. Abusus comedendi & bibendi in locis Sacris interdicatur: “Abusus comedendi, & bibendi in Ecclesiis Cemeteriis, allisque locis Sacris, juxta decretum SS.D.D. Pape Innocentii Xi. a Predecessoribus nostris jam abrogatos, noviter interdicimus, & prohibemus, etiam sub aliis paenis arbitrio nostro”*” i p. 130: “*Cap. XV: Processionibus, Novenariis, completorio, Extractionibus ad Nuptias virginum, alisque vespertinis solemnitatibus praefinitur tempus*”; a més vegeu PLADEVALL, A. i PONS GURI, J.M., “Particularismes catalans...”, p. 103-159.

passessin del terme parroquial i fossin superiors a les dues hores):³⁴⁰⁸ sobretot li preocupava que en les processons a ermites llunyanes la gent hi anés a menjar i beure, a fer grans àpats i festa entorn d'elles, i tot el que en pogués derivar.³⁴⁰⁹ En aquests anys assistim al naixement dels aplecs, fruit d'una evolució de les processons.

A partir de les prohibicions podem disposar de notes impressionistes referents al protocol, ordre, seguici o desenvolupament de les processons i que no eren satisfactòries pels bisbes. Per exemple, a La Pinya, reprimeix l'actuació d'unes pabordesses pel destacat rol que havien adquirit (deslluïnt i matisant la bona relació bisbes-dones), considerant una gran indecència el fet que el rector anés “revestit ab estola y capa pluvial en lo dia ques celebra la festivitat del Roser y altres festivitats o gales a buscar las pabordesas en la casa, que per est efecte tenen acenyalada, cantant lo himne *Ave Maria Estella*, perçò priva dit senyor Visitador ditas professons”.³⁴¹⁰ A Sant Privat de Bas considerà que era una “mala consuetud que causa molta indecència al culte de Déu y a l'estat sacerdotal, axò és que els sacerdots, en alguns dies de festes majors, exien ab professó y creu alta a rebre els ciris que portaven els pabordres o pabordresses”,³⁴¹¹ no permetent que cap sacerdot ho realitzés i a Sant Joan de Fàbregues, deia, categòricament, “que en ningun dia del any, minyonas vestidas de blanch vajan en professons, ni estas ni donas fetas, encaraque ab son vestit ordinari, porten imatges, ni tabernacles de Maria Santíssima, ni sants”.³⁴¹²

En el segle XVII s'emeten manaments referents a comportaments i vestimentes dels clergues presents a les funcions eclesiàstiques, entre elles les processons i els viàtics, estant els bisbes vigatans molt més preocupats per aquest assumpte que no pas els gironins; per exemple, a Sant Martí Sescorts manava als preveres “que quant se faran professos, vajan ab tota modèstia y acato, no xarrant per lo camí ni anant distrets”,³⁴¹³ totes les parròquies repetia al rector “no fassa, desta hora en havant, professons en dita parròchia sens que los que aportaran la creu y

³⁴⁰⁸. TORT MITJANS, F., *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent*, Barcelona, 1978, p. 272-273: “*Que las rogativas y cualquier procesión no debían traspasar al término parroquial, dirigirse a ermitas vecinas, tener duración superior a dos horas y bajo concepto alguno hacer estaciones y paradas para comer y beber*”.

³⁴⁰⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 183: “99. Com en lo Concili Provincial de Tarragona de 1717 se feu una Constitució Provincial a cerca las processons, y sobre ella lo Yl-lustríssim Senyor Arquebisbe de Tarragona, antes Bisbe de Gerona, nostre Oncle y Senyor, manà despatxar una Instrucció del modo que se havian de fer la processons, tant en la parròquia com fóra de ella: desitjant que aquella tinga son degut efecte, y observància, manam que se execute, si en ella se conté: declarant que nostra intenció, y de nostre antecessor no és, ni és estada llebar las processons, com alguns pensan, sinó portarlas a un estat en que se puga anar a ellas ab devoció, sens averi de menjar y beurer, de que sen seguian los danys que són notoris. No nos abdicam emperò en algun cas extraordinari la facultat de mudar lo orde de alguna processió, quant així ho demane la necessitat o la devoció dels faels”.

³⁴¹⁰. ADG, P-110, La Pinya, 1698, f. 715v-716r.

³⁴¹¹. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 372r.

³⁴¹². AEV, 1225, St Joan de Fàbregues, 1734, f. 183r.

ganfanons no aporten garnatxe o roquet”³⁴¹⁴ i afegia “que ningun sacerdot dient missa, assistint en professons ni fent altrs funcions en la iglésia porte sabatas blancas ennuasadas o ensaradas, sinó negras”³⁴¹⁵ (i semblant a Castelló d’Empúries).³⁴¹⁶ A Sant Privat de Bas, una de les obligacions del diaca era portar la creu en les processons que es feien dins la parròquia.

Al llarg de l’època moderna es posa de relleu l’aparat i la pompa, els objectes que porten els assistents, llur decència i cura. Si donem un cop d’ull als decrets i inventaris de les sagristies percebem un món ostentós, ampul·lós i fastuós (i aquesta és la imatge que es pretén transmetre), no només de vericles, custòdies, ostensoris, creus i imatges, sinó també de vistoses ensenyes i banderes plenes de colorit: per exemple, el 1605, a Vilanova de Sau i a Sant Vicenç de Susqueda es mana “que los obrers fassen un vericle per la professó de Corpus, sens lo qual no pugue lo rector fer dita professó”,³⁴¹⁷ i afegia que “lo administrador de la confraria del Roser, qui vuy com y per temps serà, haje de fer la proffessó de dita confraria cada primer diumenge de mes com se deu ab la image nova y petita que tenen de Nostra Senyora”,³⁴¹⁸ en aquesta parròquia, les inversions en aquests objectes no eren poques: el 1713 es feu un pal·li pintat i el 1730 uns gonfanons.³⁴¹⁹ A nivell comparatiu, egeu l’estendard de la confraria de sant Miquel de Rupit (<AF> núm. 357). El 1703 a Les Preses hi havia una bandera de tafetà blanc, un estendard i un tàlem de tafetà vermell, i dos gonfanons blancs, i a Sant Feliu de Pallerols eren quatre gonfanons de domàs carmesí, quatre banderes de diferents colors i dos estendards de tafetà carmesí. El 1717 es manava a La Barroca que “per lo molt indecents [que] estan los gonfenons

³⁴¹³. AEV, 1211/7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39r.

³⁴¹⁴. AEV, 1218/4, Pruit, 1646, f. 71r.

³⁴¹⁵. AEV, 1218/4, St Vicenç de Susqueda, 1647, f. 91v.

³⁴¹⁶. ADG, P-88, Castelló d’Empúries, 1624, f. 5r.: “Item com sia cosa molt decent que los preveres curats y beneficiats predits, quan se celebren en dita isglésia los officis divinals que van en professors y seqüeles y acompanyar lo Santíssim Sagrament de la Eucharistia com se aporta als malalts, aporten sobre pal·lits y almussa, en lo que ses vist y entès avery algun descuyt: Perçò mana dit Reverendíssm Senyor Bisbe a dits preveres curats y beneficiats que, de assí al devant, los dits officis y proffessons e seqüeles y acompanyament aporten sobre pallis y almussa, sots pena de constitució sinodal; sobredites coses fetas per lo bona memòria de Don Jayme Cassador, leshores bisbe de Gerona, cap. 1 *de vita y honestate clericorum*, ni altres constitucions ni ordinacions asseva del predit fetas. [...] Item mana que desta hora al devant los dits preveres, entretant que faran professons tant dins com fora dita isglésia, no celebren missa en aquella ni tampoch iscan en la plassa de la dita vila ni en les botigues de aquells entre tant com se diran los officis divinals y hores canòniques amb sobre palis sots la proppita pena”.

³⁴¹⁷. AEV, 1211/4, St Vicenç de Susqueda, 1605, f. 16r.

³⁴¹⁸. AEV, 1211/4, Vilanova de Sau, 1605, f. 17r.

³⁴¹⁹. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 23v. 1713-1714: “Se ha gastat per fer un palit pintat de St Vicens lo qual ha costat entre pintar y enllistonar, la suma de 5 lliures 6 sous” i f. 29v., 1730-1731: “Item se han fets un gamfarons per los quals se comprà tres canas de domàs carmasí que costà la suma de 21 lliures; item 14 onsas de seda entra carmasina y color de rovell de ou per los bordons, flocadura y cosir que costà 11 lliures 4 s; item per mans dels cordons y flocadura la suma de 5 lliures 10 sous; item per los uns seiros per los bordons y per uns fustos de dits bordons, 14 s; item a un torner per sis pals de las astas la suma de 8 s; item per lo pintar las astas llargas y curtas a tint de coral y durarlos sis palms la suma de 4 ll 4 s; item per la mans del sastra y despesa la suma de 1 ll 8 s; item per tres canas de tafetà carmesí de quart, 6 s; item de fer fer las astas llargas y curtas portar-las a Vich y tornatlas han costat la suma de 1 ll 1 s”.

de aquella, en ninguna funció permeten se aporten aquells, ans bé se fassen las professions sens ganfenons fins ne hajan fets de nous”,³⁴²⁰ i a Sant Iscle de Colltort

“mana a dits obrers de dita iglésia que de vuy en avant cuyden de fer portar en las professions la creu, ganfenons y llanternas y los nomenats per dits obrers per dit effecte cumplen en aportar-ho, lo que cumpliran en subsidi de excomunicació major, exortant als pares o amos de dits nomenats los persuadescan a que fassen dit ministeri puix és en pia devoció y servey de Déu”.³⁴²¹

Les notícies de les visites referents a les processons, romiatges i aplecs dirigides a santuaris i capelles, apareixen sempre, de manera negativa, desfavorable i traumàtica des del punt de vista eclesiàstic. Aquestes reticències i malfiances episcopals, amb fonament o sense, feien que es veiessin aquestes manifestacions de caire popular i d’assistència massiva de feligresos com una barreja d’heterodòxia, perversió, confusió, irreverència i ambigüitat sexual, gairebé al límit de la irreligiositat o del cisma. El llenguatge emprat per les pròpies visites ens apunta cap a aquesta direcció: escàndols, desordres, excessos, abusos, astúcia del dimoni o perjudicis. Les processons a diferents ermites i santuaris, i a més si són extraparroquials i extradiocesanes, són llargament temudes i perilloses a ulls dels bisbes, i per això en creen una legislació.

Al costat de les possibles competències i rivalitats, la massificació i concurrència del poble poden derivar en comportaments negatius per a la religió. En termes més positius, tal com apuntat Joaquim M. Puigvert, “els romiatges que es dirigien als santuaris, a més del caràcter devot, contribuïren a vehicular les relacions veïnals entre parròquies i universitats, i afavoriren la festa, sí, però també els mercats matrimonials, tota mena de transaccions comercials o l’increment de deixes a favor del santuari”.³⁴²² Per a la nostra zona, podem fer el seguiment d’un cas extraordinari, per la seva situació privilegiada i arrelada advocació: el santuari d’El Far, i molt menys el de Cabrera. La primera notícia, de 1625, es prohibeix cantar els Evangelis als que hi accedeixen en processó, dins l’octava de Pentecosta “per evitar escàndol”.³⁴²³ El pare Narcís Camós ens parla de les procedències diverses i circumdants al santuari, d’un i altre bisbat, emfasitzant la d’El Far ser molt més concorreguda que la de Cabrera, concretant que tenia lloc el dimarts següent al Roser, Pasqua Granada o Cinquagesma.³⁴²⁴ Aquest gran concurs de gent i la provenença diversa havia generat tensions, per això calia posar-hi remei i ordre, tal com ho

³⁴²⁰. ADG, P-113, La Barroca, 1717, f. 181v.

³⁴²¹. ADG, P-117, St Iscle de Colltort, f. 160v.

³⁴²². PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 46-47.

³⁴²³. AEV, 1215, St Martí Sacalm, 1625, f. 119r-v.

³⁴²⁴. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 375-376: “Su fiesta mayor se hace por la Anunciación, con grande concurso de gente que de diferentes partes acude y velan aquella noche. Más el lunes de Pentecostés hay también grande concurso y este día la visitan en procesiones de San Martín Sacalm, de San Félix de Pallarols, de San Cristóbal de las Planas, de San Cristóbal de Cugolls, de Nuestra Señora de las Ansías, de San Andrés de Pruit y de San Miguel de Rupit. Hay, además de estos días, grande concurso el día de San Mateo”, mentre que de Cabrera diu, p. 389: “Visítanla con procesiones de algunos lugares en el discurso del año, por particulares devociones”.

trobem en alguna ocasió, en les visites pastorals gironines, i el seu corresponent document notarial. El bisbe Fageda es trobà a Sant Feliu de Pallerols amb tota aquesta situació, que era resolta davant del notari de Rupit (<AD> núm. 29), a resultes de les renyines i desavinences plantejades pel bisbe i que no s'havien resolt:

“attès que visitant la present isglésia, attès li és estat exposat las diffarèncias rixas y inquietuts quey sol haver en la capella de Nostra Senyora d'El Far, de la parròquia de Sant Martí de Cantallops, terme de Rupit, lo dia del dimarts de Pentecoste, amb las professons que allí se aviste, en y sobra quina de ditas professons ha de tenir la precedència; per tant ques evitar ditas rixas y aquietar ditas dicensions, mana sa Il·lustríssima, que desta hora en avant, noy vage la professó de la present vila en dit dia del dimars y aiustada entreditas parroquias que allí se aiusten quina dellas tindrà dita precedència. O bé que la professó de la present vila hi vage altre dia y axó se cumple y guarde sots pena de excomunicació maior”.³⁴²⁵

De totes maneres, els bisbes il·lustrats del segle XVIII es faran forts en tota mena de recursos i prohibicions que giren entorn l'allunyament dels fidels de la pròpia parròquia i del canvi de dia de les processons: en aquest santuari trobem manaments simultanis i creuats entre bisbes, amb acusacions, retrets i recriminacions cap a parroquians de diòcesis alienes, considerant la falta de competències i jurisdiccions per fer-ho. Excepcionalment, la visita pastoral de 1724 a Sant Esteve de Bas ens aporta un exemple clar de modificació i transformació d'una festa a partir d'accions eclesiàstiques; diu així: “la professó que fan a Sant Miquel per ser molt llarga la faran conforme al edicte de Professons, és a dir, en ser fóra de la vila plegaran la professó y un poch antes de arribar a la capella la tornaran arreglar, y al tornar faran lo mateix y lo mateix faran en la professió dita de Morrià”.³⁴²⁶ El més sorprenent és l'aparent contradicció en què cau el bisbe Taverner, simultàniament prohibint i proposant alternatives pactades. Una solució similar la trobem, coetàniament, en la romeria de Riudellots de La Selva a la capella de Sant Roc de Vilablareix, descrita per la consuetud (però deixada de fer degut a les pressions del rector).³⁴²⁷ El 1726, el bisbe vigatà Ramon de Marimon prohibeix als parroquians del costat gironí assistir en processó a El Far, i els exclou definitivament, almenys fins a les darreries del segle XIX.³⁴²⁸

“Manam al rector [de Sant Martí Sacalm] avise als de las parroquias de Sant Christòfol de las Planas, de Sant Feliu de Pallerols, de Nostra Senyora de las Ensias y de Sant Christòfol de Cogolls, del bisbat de Girona, que en lo present bisbat se acostuma no eixir las professons fora de la parròquia y així se escusen venir la tercera festa de Pasqua de Esperit Sant y qualsevol altre dia del any a la capella eremítica de Nostra Senyora d'El Far”.³⁴²⁹

³⁴²⁵. ADG, P-101, St Feliu de Pallerols, 1661, f. 171v.

³⁴²⁶. ADG, P-115, St Esteve de Bas, 1724, f. 5v.

³⁴²⁷. PUIGVERT, J.M., *Una parròquia catalana...*, p. 150-155.

³⁴²⁸. Exemples fotogràfics de principis del segle XX d'aquests balls de contrapassos, misses multitudinàries a l'aire lliure o parades i menjars populars a El Far i a La Salut, creiem que no degueren ser massa diferents als referits en els segles anteriors. Vegeu FERRER, Ll., *La Vida Rural...*, p. 231 i SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de La Salut...*, p. 139 i 190-194.

³⁴²⁹. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 499v.

No sabem el desenllaç de les processons a El Far, però l'assistència continuava, ja que el 1758, es deia que “*atendiendo los graves perjuicios que se siguen a la juventut con los bailes que se hazen en dicha Senyora d'El Far, que ni el Rector ni obreros los permitan según el informe del rector*”.³⁴³⁰ I encara cal tenir present la Reial Cèdula del 20 de març de 1777 (refermat en el sínode provincial de 1780)³⁴³¹ i els decrets que emeté el bisbe gironí Tomàs de Lorenzana, entre els que referien a la prohibició de la sortida de les processons fóra de les poblacions i de retornar abans d'enfosquir (sabem, però que en permeté algunes excepcions, com la de La Salut de 1782).³⁴³² Malauradament els decrets de visites de Lorenzana referents a processons són migrats i escadussers per a les nostres parròquies, mentre que s'esplaia en les viles costeres (i encara prenent de referència les disposicions d'un seu antecessor a la mitra), entre 1775 i 1789: a Malgrat de Mar³⁴³³ i Llançà³⁴³⁴ intentarà solucionar diverses tensions sorgides entre el rector, l'ajuntament i el poble, en què restringia l'horari, sempre diürn, de les processons de Setmana Santa. A Palafolls³⁴³⁵ i Pineda de Mar³⁴³⁶ en regulava la forma de fer-se. No hem d'oblidar quin paper jugaven els rectors i les administracions dels santuaris durant aquestes festivitats, si era de permissivitat i acceptació, dins uns límits més o menys confusos, o bé eren malvistes i criticades.

³⁴³⁰. AEV, 1229, St Martí Sacalm, 1758, f. 113v.

³⁴³¹. Recordem que entre 1770 i 1776 foren prohibides a Barcelona les processons de Setmana Santa: RIERA, Anna, “Les festes religioses en el regnat de Carles III: el cas particular de Barcelona (1770-1785)”, *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 605-640.

³⁴³². SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de La Salut...*, p. 137.

³⁴³³. ADG, P-136, Malgrat, 1775, f. 76r.: “*Encarga la observancia por el Ilustrísimo Palmero que prohibe se haga la procesión del Corpus por la noche, y se manda se proporcione de modo que concluya de día*”.

³⁴³⁴. ADG, P-136, Llançà, 1775, f. 58r.: “*En la visita de esta parroquia fue expedido por Su Santísima Ylustrísima, el obispo mi Señor, el Decreto en el thenor siguiente: Nos, Don Thomás de Lorenzana por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica, caballero de Real y Distinguida orden Española de Carlos Tercero del Consejo de Su Magestad & Habiendo entendido las discordias que se habían suscitado en la villa de Llanzá entre los párrocos, ayuntamiento y pueblo, hicimos comparecer ante nos a todos los sobredichos, o la mayor parte, y oidas por partes las disputas, determinamos lo siguiente en cada una: [...] Quinto: en las procesiones de Semana Santa se empieza a hora proporcionada, para poder concluir las antes de haber anochecido, con arreglo a las ordenes de Su Magestad*” i ADG, P-138, Llançà, 1789, f. 58v.: “*En las procesiones de Semana Santa se empieza a hora proporcionada, para poder concluir las antes de haber anochecido, con arreglo a las ordenes de Su Magestad*”.

³⁴³⁵. ADG, P-136, Palafolls, 1775, f. 82r.: “*Primeramente renueva todo lo mandado por el Ilustrísimo Señor Palmero, en su antecedente visita, particularmente que se haga la procesión y función que solia hacerse en el monte del Castillo con poca formalidad, en la hermita de San Pedro*”.

³⁴³⁶. ADG, P-136, Pineda de Mar, 1775, f. 94r.: “*Primeramente que la procesión de la octava del Corpus pase alrededor de la Yglesia y no por las calles de la villa; ítem que en la procesión del Jueves Santo se ilumine la distancia que hay desde el hospital hasta la calle de San Antonio, y de lo contrario no pase la procesión por dicha calle; ítem que la missa de once no se diga en los 3ros domingos del mes hasta que está acabada la procesión del Santísimo: ni en las festividades en que haya sermón hasta concluido este*”.

c. Festes, música, balls, representacions teatrals i prohibicions episcopals

Reflectir el calendari festiu de les parròquies que estudiem a través de les visites pastorals seria summament difícil, laboriós i parcial, i, en tot cas, arribaríem a un esquema similar al que es pot desenvolupar a través de les consuetes, tal com han fet Valentí Girbau³⁴³⁷ i Joaquim M. Puigvert,³⁴³⁸ o bé amb els llibres de memòries de pagès.³⁴³⁹ La festa pagesa o camperola respon a un eix central homogeni i a una sèrie de trets comuns, formals i conceptuals: externament i superficialment, són els oficis cantats o resats, amb el rés del rosari i l'associació d'aquests a les confraries i als gremis i les processons.³⁴⁴⁰ Alhora hi queden reflectits aspectes de transcendència social innegable: el negoci que generava, l'esperit de subversió, la visió de malfiança de les autoritats i les prohibicions contra ella, i més que tot, la clara exposició de la complexa diferenciació generada en el seu sí i amb les autoritats eclesiàstiques, tal com han assenyalat Joan L. Marfany,³⁴⁴¹ Ricardo García Cárcel,³⁴⁴² Rosa Salvadó³⁴⁴³ o Carla Russo.³⁴⁴⁴ Aquest calendari fluctuava segons les parròquies amb evidències notables, fins que va ser unificat el 17 de gener de 1716 per Felip V, i el 1727, el Concili Provincial de Tarragona reduí les festes obligatòries a seixanta nou, centrant-se en el diumenge.

³⁴³⁷. GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 424-433; ÍD., “La vivència de la festa al bisbat de Vic a les acaballes de l'Antic Règim”, dins CAPDEVILA, J. i GARCIA, A. (eds.), *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 103-123 i ÍD., “Vida parroquial...”, p. 345-356.

³⁴³⁸. PUIGVERT, J.M., *Una parròquia catalana...*, p. 139-157.

³⁴³⁹. PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa...*, p. 57

³⁴⁴⁰. AMELANG, J. S., “La cultura popular a l'Espanya moderna: possibilitats d'infestivagió”, *Manuscrits*, 3 (maig 1986), p. 11-21 i CHARTIER, Roger, “‘Cultura popular’: retorno a un concepto historiográfico”, *Manuscrits*, 12 (gener 1994), p. 43-63.

³⁴⁴¹. MARFANY, J.L., “Notes per a l'estudi de la festa a les terres catalanes”, dins CAPDEVILA, J. i GARCIA, A. (eds.), *La festa a Catalunya...*, p. 19-50.

³⁴⁴². GARCÍA CÁRCEL, R., “Dossier. La festa a la Catalunya Moderna”, *L'Avenç*, 89 (1986), p. 30-33.

³⁴⁴³. SALVADÓ, R., “La festa moderna i la seva funció social”, *L'Avenç*, 89 (1986), p. 44-47.

³⁴⁴⁴. RUSSO, C., “La storiografia socio-religiosa...”, p. CLXXVI: “*La difficoltà di entrare in contatto con la cultura e la religione popolare di un tempo, che si esprimevano soprattutto per via orale, e il problema di quale pertinenza accordare ad esse e di come individuare la frontiera tra l'universo della masse e quello delle élites, possono trovare parziale soluzione solo se si assume come punto di riferimento la dialettica tra il sistema ufficialit e il vissuto. Il che risulta confermato anche della documentazione cui è necessario rifarsi per cogliere una cultura e una religiosità che non ha lasciato testimonianze dirette, e, cioè, per quanto riguarda più specificamente gli aspetti religiosi, oltre alle descrizioni di feste, ai rituali di processioni e benedizione, alle leggende e ai racconti popolari, quei documenti in cui si può trovare espressione di condanna per comportamenti collettivi non conformi alle prescrizioni ecclesiastiche: dalle visite pastorali ai processi dell'Inquisizione, dagli statuti sinodali ai resoconti delle missioni ai manuali di confessioni e ai catechismi, fino ai trattati sulle superstizioni e sulla demonologia. Il sospetto e la condanna delle autorità fanno emergere una cultura e una religiosità rurale e magica, resto di una civiltà progressivamente respinta, ma non distrutta. L'ottica dei rapporti intercorrenti tra religione ufficiale e religione popolare rende, inoltre, possibile cogliere il complesso gioco di reciproci scambi che si verifica tra queste due forme di organizzazione ed espressione religiosa*”.

Les grans celebracions (religioses i civils) culminaven, pel que sembla, en balls (i no les danses, tal com són exclusivament mencionades a les fonts). En el nostre cas, però, ens ocuparem de les religioses, per partir de l'òptica únicament eclesiàstica. Els bisbes (i a destacar els de la divuitena centúria) formaran part, juntament al poder reial, estatal, civil i de les classes dominats, d'aquest entramat organitzatiu, repressor i “de vigilància –tal com esmenta Joan Grau– de les manifestacions populars més espontànies, dels costums i de les tradicions, en una paraula, de les diversions del poble menut”;³⁴⁴⁵ és llavors que es passa, tal com molts estudiosos han assenyalat encertadament, d'una festa espontània o festa del poble a una festa organitzada per les autoritats i per al poble, o sigui, a la seva ‘domesticació’. És per això que els bisbes i visitadors episcopals, intentaràn eliminar-les, eradicar-les de soca rel, creant un cos de prohibicions (i que reconstruïm pels bisbats de Girona i Vic, des de la vigília del Concili de Trento fins a les acaballes de l'Antic Règim) incloent-hi tot allò susceptible de ser corregit, evitat o suprimit. La dansa no era pas prohibida en ella mateixa, sinó el mal ús que sovint se'n feia, a causa de considerar-la un exercici de disbauxa i alegria, enterament mundanal i indigne de les persones consagrades a Déu. I precisament no la podran executar els laics però menys els religiosos (a quin van adreçats explícits manaments, ja que sabem que hi participaven activament).³⁴⁴⁶ En algunes ocasions s'aconsegueix amb èxit i persistència, d'altres vegades caldran llargs i elaborats esforços.

La visita pastoral és una font que ens dóna a conèixer un determinat tipus de festa, però que ens l'ofereix des d'una òptica negativa, des de la prohibició i la repressió. Aquestes prohibicions ens resulten aclaridores i útils dels aspectes que se'ns passarien per alt, que mai sortirien esmentats. Segurament un abast geogràfic més ampli ens permetria conèixer amb més detall la distribució diocesana dels balls i danses. Ara per ara només podem fer una primera aproximació.

Hi ha una clara diferència entre els visitadors episcopals gironins i els vigatans. Si per un costat la legislació gironina és prou clara en les prohibicions, sobretot pel que fa a les referències impreses, en sinodals i manaments, no ho és gens en les visites episcopals, que resten en el més absolut silenci. Aquest mutisme no significa que qualsevol ball i representació musical o teatral estigués permesa (o el contrari, que tot fos prohibit); si a més tenim referències indirectes que al llarg dels segles de l'època moderna es donaven a la pràctica aquestes funcions en la zona que estudiem (a través de fonts documentals paral·leles i la persistència actual d'una faràndula i

³⁴⁴⁵. GRAU, J., “Un exemple de control social: la festa”, dins ALBAREDA, J. (dir.), *Història, política...*, p. 120-121.

³⁴⁴⁶. A Ridaura, el ball del gambeto, “sembla que antigament havia estat ballat pel propi Abat, i més tard, en època relativament recent, l'havia ballat el capellà del poble com una resta del dret a la dansa que tenia l'antic Abat. No fa gaires anys que encara era la primera dansaire la majordoma del senyor Rector, en

folklore). Per exemple, eren prohibides simultàniament les danses de la mort, les presentacions de la Passió i el ball dels cavallets. La dansa de la mort està documentada durant l'època moderna a Sant Feliu de Pallerols, Sant Cristòfol de les Planes, Beget i Ruplà, on desapareix del tot, però es manté excepcionalment a Verges. Els cavallets, documentats a una munió de viles gironines, romanen únicament a Sant Feliu de Pallerols i a Olot.³⁴⁴⁷ Per altre costat, a la regió vigatana podem contrastar perfectament la legislació episcopal impresa i la seva aplicació que portaven a terme els visitadors a les respectives parròquies. Aquests buits o descuits dels visitadors gironins ens tenen desconcertats, ja que és totalment impossible que el visitador oblidés o ignorés aquests balls, o fins i tot que desconegués el dret vigent. És potser que el codi legal ja era suficient i tenia prou pes i força per abolir aquests 'espectacles'? Cal pensar, doncs, que estaven permesos o que hi havia una certa condescendència? i perquè aquesta enorme diferència entre els dos bisbats?

Pel que fa a Vic, la informació procedeix de diferents fons documentals, encara que de naturalesa semblant; en els segles XVI i XVII són els sínodes i les constitucions diocesanes les que recullen la legislació, mentre que a partir de la segona visita del bisbe Antoni Pasqual (el 1687) i al llarg del segle XVIII (1723, 1734, 1741, 1775 i 1786) són els decrets de visites pastorals emesos a cada parròquia els que tenen una aplicació més pràctica.

A Girona, la documentació diocesana (del Registre de Lletres i del *Litterarum*) ens aporta les evidències que a les visites ens manca; en ella abunden, relativament, les peticions a la cúria diocesana de rectors i confraries locals per a fer balls i representacions teatrals, i si es donava el cas, amb els corresponents permisos i llicències (pel fet d'estar prohibides era necessària l'autorització episcopal). Josep M. Marquès i Pep Vila les han estudiades,³⁴⁴⁸ però podem afegir nous exemples a partir de les visites pastorals. Sabem de l'existència a Sant Esteve de Bas, a través del folklorista i excursionista Cels Gomis, de la representació d'una Passió a principis del segle XX (que podria remuntar-se a la segona meitat del segle XVII),³⁴⁴⁹ època en què

record, sens dute, del dret antic dels religiosos a la dansa": PUJOL, J. i AMADES, J., *Diccionari de la Dansa...*, p. 275.

³⁴⁴⁷. AA.DD., *Mostrari Fantàstic. Gegants, caps grossos i bestiari de La Garrotxa*, Olot: Edicions Municipals, 1985; BERTRAN, Jordi, LÓPEZ, Rafel i TUTUSAUS, Jordi, *Festes de Catalunya. Una mostra de la diversitat del patrimoni popular*, Barcelona: Lunwerg Editores i Caja de Madrid, 2001, p. 84-85 i 215-217 i ROCA ROVIRA, Jordi, *La processó de Verges*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1986, p. 4.

³⁴⁴⁸. MARQUÈS, J.M., "Notes sobre antigues representacions teatrals a les comarques gironines", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV (1995), p. 297 i ss.; MARQUÈS, J.M. i VILA, P., "Llicències i permisos de representacions teatrals en les comarques gironines de la Contrareforma", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), p. 481-502 i VILA, P., *El teatre...*

³⁴⁴⁹. GOMIS, C., "Un Dijous Sant a Sant Esteve d'en Bas", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXV (1915), p. 74-83, publicat abans a *Catalunya*, febrer de 1904 i VILA, P., "La Comèdia del sopar a Sant Esteve d'en Bas", *Revista de Girona*, 146 (maig-juny de 1991), p. 42-47. A més, vegeu: MASSOT, J., "Notes sobre la supervivència del teatre català antic", *Estudis Romànics*, XI (1962 [1967]),

coincideixen les primeres notícies de representacions a Les Preses, Sant privat de Bas i La Pinya. El 1661 es mana al rector de Les Preses “que des de Santa Creu del mes de maig fins a la Santa Creu de satembre se diga cada dia la passió de Sant Joan, y los diumenge quey haurà professió al pedró, digan allà los Quatre Evangelis conforme lloablement ses acostumat, y assò se fassa entre tots los residents per torn”.³⁴⁵⁰ Una dècada després, a La Pinya, també es manava al rector “que durant lo temps de dir-se la passió, en los dias de diumenge y festa la diga antes de la missa y en los demás dias en la ocasió [que] li aparexerà”,³⁴⁵¹ i poc després insistia en què, com a Les Preses, havia de dir-se entre les festes de sant Miquel de maig i sant Miquel de setembre, essent el rector obligat a dir “la passió y fassa per son escolà tocar la campana, però quant dit son escolà estigués impedit dega demanar a algú dels parochians que la toque, declarant que per malaltia o legítim impediment no estiga obligat a fer-la dir per altre sacerdot”.³⁴⁵² En aquest casos són els rectors els encarregats d’organitzar i dur a terme la representació, i no descartem que ells en formessin part com a actors destacats o protagonistes, mentre que “los parrochians estigan obligats en donar y pagar a dit rector per dret de dita passió, lo que està expressat en dit acte de concòrdia, ço és, per cada casa un parell de bous, un mesuró, y per la de dos parells, dos, y axí mateix de tres masurons de blat net, bo y rabador, y que dit blat dega replegar los obrers y si dit rector vulla replegar-lo per si o per son compte puga”.³⁴⁵³ En qualsevol cas, i desconcertant-nos, aquests tolerants i permissius decrets de escenificacions d’actes sagrats no connecten de cap manera amb les coetànies prohibicions canòniques. Si en algunes parròquies eren prohibides taxativament, per les raons que foren (el cas de Rupjà, el 1704),³⁴⁵⁴ en altres, s’institucionalitzava o recriminava la seva absència, com a Sant Privat de Bas, el 1717:

“Item atenent y conciderant que per part del poble o pagesos de la present parròquia se ha suplicat a dit Senyor Visitador fos servit manar al Reverent Rector de la present iglésia que dir la Passió, com se acostuma en las demás parròquias o iglésias de aquella, y dit Reverent rector haja respost estar prompte a dir-la, pagant-lo com així també és costum en ditas demás parròquies: perçò desitjant dit Senyor Visitador ordenar-lo de justícia fahedor, mana als dits pagesos que procuren los documents ab que fundan llur pretensió y que, dins dos mesos del dia de la publicació del present cartell en avant comptadors, los presenten a su Il·lustríssima o a sos vicaris generals a fi que ohit dit reverent rector se puga declarar-lo de justícia”.³⁴⁵⁵

p. 49-101; ROMEU, J., *Teatre català antic*, I, Barcelona: Curial, 1994 i SAMPER, Baltasar (a cura de Josep Massot), *Estudis sobre la cançó popular*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994.

³⁴⁵⁰. ADG, P-102, Les Preses, 1661, f. 195v.

³⁴⁵¹. ADG, P-104, La Pinya, 1671, f. 25v.

³⁴⁵². ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121v.

³⁴⁵³. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 121v.

³⁴⁵⁴. ADG, P-112, Rupjà, 1704, f. 232r.: “Item atenent Sa Santíssima Il·lustríssima que las cosas del servei de Déu nostre Senyor ab quanta més devoció se fan més mèrit se alcanza, y com se age representat a Sa Santíssima Il·lustríssima que en la professó del Dijous Sant que quiscun any se acostuma fer en la present vila, se fassen algunas representacions al viu de la mort y passió de Nostre Senyor Jesuchrist, provocant ab aquellas als Cristians més a risa que a devoció; persò mana Sa Santíssima Il·lustríssima que, dequi en avant, en dita professó nos pugan fer semblants representacions en pena de excomunió major”.

³⁴⁵⁵. ADG, P-113, St Privat de Bas, 1717, f. 50r-v.

Creiem que val la pena resseguir, encara que breument, el que en diuen els Concilis Provincials Tarraconenses, els cànons, les constitucions i reunions sinodals gironines i vigatanes, i les nostres aportacions inèdites dels manaments episcopals impresos:

-1543. Girona, Joan Margarit 1543: “*Repraesentationes nullae fiant absque licentia*”, dins les *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden. in unum collectae, renovatae, et auctae sub...*, D. Fr. Michael Pontich, Gerundae 1691, Lib. III, Tit. 14, Cap. I, p. 246-247.³⁴⁵⁶

-1566. Concili Provincial Tarraconense, a Barcelona, presidit per l'arquebisbe Ferran de Loazes: *Constitutionum Provincilaum Tarraconensium Libri Quinque*, Tarragona, 1593, Lib. III, Tit. 31, Cap. II, p. 267-270.³⁴⁵⁷

-1566-1568. Vic, Benet de Tocco.

-1587-97. Girona, Jaume Cassador (citat a les constitucions de Francisco Arévalo de Zuazo i de Miquel Pontich, “*Musica profana, distributio ramusculorum, effusio aqua rosacea, & c. in Ecclesiis nô sunt admitenda*”).

-1596, Vic, Sínode de Pedro Jaime: amb ampliacions de les resolucions del sínode de 1591, citat per Lluís B. Nadal, on es deia que “*se prohiben ciertas rifas de tortas que se hacían en público, ocasionando riñas y pendencias; por el quinto se prohiben á los joglars, ó tibicines que se les llama en latín, sus cantos, passades (las de antes de la misa mayor) y danzas, citándose entre éstas las sardanas*”.³⁴⁵⁸

-1606. Girona, *Constitutionum Synodalium libri quinque...*, de Francisco Arévalo de Zuazo, “De religiosis domibus”, Tit. 14: “*Representationes nullae fiant absque licentia*”, cap. 1, p. 44 (repreñ el manament de Joan de Margarit, del 1343) i “*Musica profana, distributio ramusculorum, effusio aqua rosacea, & c. in Ecclesiis nô sunt admitenda*”, Cap. 3, p. 44v-45.

³⁴⁵⁶. “*Cupientes evitare diversa scandala, quae circa infrascripta multotiens sequuntur, et sequi possent, et adimplere ea, quae in Sacris Conciliis preacipiuntur, et aliis certis ex causis animum nostrum moventibus, mandamus sub excommunicationis sententia, sive poena contra omnes, et quoscumque contra infrascripta quovismodo facientes, in his scriptis proferimus, et promulgamus, quatenus nullas passionis Domini Iesu-Christi, nec alias divinatorum mysteriorum repraesentationes in Civitate, nec Dioce. Gerunden. faciant, seu facere attentent, seu praesumant, absque expraessa licentia nostra, seu nostri Vicarii Generalis...*”

³⁴⁵⁷. “*Deambulationes per ecclesiam, quibus divinum officium impeditur, spectacula fabularum, cantus vulgares, ludrica, quibus risus excitari solent, vani puerorum ludi, comotationes, prandia in ecclesia prohibentur; et extra illa personati, et larvati, qui eremitas, monachos, Episcopos, aut Cardinales imitantur*” i “*Eadem quoque ratione omne genus spectaculorum, et fabularum, necnon vulgarium verborum cantus, exceptis cantibus approbatis ab Ordinariis, ac recitationes, atque alias quascumque similes actiones, vel, ut vocant repraesentationes, in ecclesia fieri prohibemus; neve inter divina profana, etiam si ad pietatem dicantur conducere, misceantur*”; vegeu MARQUÈS, J.M., *Concilis provincials...*, p. 160.

³⁴⁵⁸. NADAL, L. B., *Episcopologio...*, p. 118.

-1608 i 1615. Vic, manaments generals de visita d'Onofre de Reart i Andrés de Sanjerónimo: “Item si sabeu de algunes persones que hajan comès sacrilegi renynt en la iglésia o sementiri posant les mans en alguna persona eclesiàstica o trahent violentament alguna persona de la iglésia o sementiri o hajan profanats los llocs sagrats fent en elles fires, mercats, balls, dinars, collatoris, jochs, representacions indecents, velles de nit y altres profanitats prohibides de dret”.³⁴⁵⁹

-1680, 1687, 1732, 1735, 1737 i 1741. Girona, Sever T. Auther, Miquel Pontich i Baltasar de Bastero: *Manaments*: “Item, considerant los inconvenients que se experimentan moltas vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circumspecció: Perçò mana que desta hora en avant totas las professons ques faràn, etiam que sian de la Semana Santa, sian acabadas à posta de Sol; y que si alguna sen farà que haja de ara fora de la Parròquia haja de tornar lo mateix dia, sinó fos per alguna causa urgent a coneguda de sa Il·lustríssima, ó de algú de sos Vicaris Generals. Y que en las professons del Corpus, ni devant del Santíssim SAGRAMENT (que sia alabat pera sempre) no se atravesca ningun home, ni dona, en que sia de edat pueril fer alguns balls, dança, ni altres representacions; ni en la nit santa de Nadal los *Pastorets*, ni en la Semana santa la representació de la mort, y Passió de Christo nostre Redemptor, vulgarment dita *la Presa*, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetrà sots pena arbitraria”.

-1684. Girona, Sever T. Auther: “*Repraesentationes Natalitii, et Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesiis, neque in Processionibus minime fiant, et ab iis Puellae vestibis albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgo los Cavallets*”; *Constituciones Synodales Dioecesis Gerunde*. 1684, Lib. III, Tit., 14, Cap. 6, p. 252.³⁴⁶⁰

-1685. Concili Provincial Tarraconense celebrat a Tarragona, presidit per l'arquebisbe Josep Sanxis, en el punt 6 es prohibí la representació de la passió i dels pastorets.³⁴⁶¹ I

³⁴⁵⁹. AEV, 1211/6, manaments general d'Onofre de Reart, 1608, f. 28r. i AEV, 1212, manaments generals d'Andrés de Sanjerónimo, 1615, f. 3r.

³⁴⁶⁰. “*Et in hac nostra Dioecesi Gerunden. Huiusmodi percrebuerit abusus, maxime in Processionibus, et nocte Sacratissima Nativitatis Domini nostri Iesu Christi, quem de medio tollere cupientes, Synodo approbante statuimus, praecipimus, et mandamus: ne in posterum in Ecclesiis dictae Dioecesis fiant repraesentationes, vulgo los Pastorets; neque in Hebdomada Sancta in Processionibus, ne alis repraesentationes ad vivum Passionis Domini nostri Iesu Christi Puellae vestibis albis circumamictae, et chorum facientes sine nostra expressa licentia, tam ab his Processionibus, quam ab aliis penitus absistant. Evitentur etiam tripudia, vulgo los Cavallets, et Curatii Ecclesiarum talia fieri non permittant, sub poena decem librarum Barchinonensium*”.

³⁴⁶¹. MARQUÈS, J.M. (intr. i trad.), *Concilis provincials...*, p. 160-161: “Manem, amb aprovació del sacre concili, que ni en la nit del Nadal del Senyor ni en altres dies de festa, sia del Corpus o de la Setmana Santa, hom no faci en les esglésies representacions del Naixement de Nostre Senyor Jesucrist ni d'un altre misteri a la manera teatral, ni tampo processons en les quals la Passió del Senyor sigui representada al viu per persones, tot i que en altres circumstàncies les representacions d'aquest tipus semblen pietoses i lloables, perquè sovint són indecroses i es duen a terme indecentment. Els rectors i els

manaments generals de visita d'Antoni Pasqual, a Vic: "Item, si saben que algunas personas hagen comès sacrilegi dins la Iglésia, ò cementiri, posadas mans sobre persona Ecclesiàstica, ò tret de la Iglésia, ò cementiri á algú violentment, hagen profanat los llocs sagrats, fent en ells mercats, balls, dinars, sopars, col·lacions, fetas representacions à modo de Comediants, encara que fossen del naxament de Christo Senyor Nostre, dels passos al viu de la sua Sacrosanta Passió ò altres mysteris, vetllas en temps de nit, ò altrás cosas prohibidas en dret".³⁴⁶² Aquest manament queda reflectit en les seves constitucions del mateix any, i en les següents editades el 1721, 1752 i 1748.³⁴⁶³

-1691. Girona, Miquel Pontich, *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunde...*: "*Repraesentationis nulla fiant absque licentia*";³⁴⁶⁴ "*Musica profana, distributio ramusculorum, effusio aquae rosacea, & in Ecclesiis no sunt admittenda*";³⁴⁶⁵ "*Repraesentationes Natalitiis, & Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesii, neque in Processionibus minime fiant, & ad iis Puella vestibus albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgò los Cavallets*"³⁴⁶⁶ i

altres qui tenen cura d'ànimes que permetessin de fer representacions d'aquestes a les església, els condemnem per aquesta constitució a la pena de suspensió durant dos mesos".

³⁴⁶². AEV, 1053, d.s.

³⁴⁶³. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 128.: "Cap. X. *Parochi representationes in Eccles. Fieri non permittant. Const. Tarrac.*: "Rectores, & alii Curam animarum habentes, sub poena suspensionis per duos menses, nullatenus permittant, quod in eorum Ecclesiis, videlicet in nocte Nativitatis Domini, majori hebdomada, aliisque festivis diebus, vel in die Corporis Christi Dni., fiant, more histrionum, repraesentationes Nativitatis Christi Domini, vel alterius misterii, nec Processiones in quibus Passio D.N. ad vivum per personas repraesentetur".

³⁴⁶⁴. P. 246: "Cupientes evitare diversa scandala, quod circa infrascripta multotiens sequuntur, & sequi possent, & adimplere ea, quae in Sacris Concili praecipuntur, & aliis certis ex causis animum nostrum moventibus mandamus sub excommunicationis sententia, sive poena, quam contra omnes, & quoscumque contra infrascripta quovismodo facientes, in his scriptis proferimus, & promulgamus, quatenus nullas passionis Domini nostri Iesu-Christi, nec alias divinorum mysteriorum repraesentationes in Civitate, nec Dioec. Gerunden. faciant, seu facere attentent, seu preasumant, absque expressa licentia nostra, seu nostri Vicarii Geralis per prius petita, & obtenta: Praecipiendo omnibus, & singulis Presbyteris, & Clericis dictae Civitatis, & Dioc. Gerunden. quatenus omnes, & quoscumque contra praemissa quovis modo facientes pro excommunicatis publice in suis Ecclesiis denuncient, & publicent, & a divinis evitent, donec a nobis, seu a dicto Vicario Generali absolutionis beneficium obtinere meruerint; deque nominibus, & cognominibus eorumdem nobis, seu dicto Vicario Generali certificent, ac informationem dent, ut contra eosde aggravando, & reaggravando, & alis per iuris, & iustitiae remedia decencia, & opportuna procedi possit, & valeat".

³⁴⁶⁵. P. 249: "Sub excommunicationis poena mandamus; ut nullus in Ecclesia, & potissimum dum solemnias, in offertorio Missae, aut alio tempore distribuat, aut distribui faciat ramusculos, vel aquam rosaceam, seu aliam odoriferam effundat: Clericis autem in ordinibus constitutis sub poena praecipimus: ne tibicines musica profana (qualis est tympani, seu de tamborino, & utriculi, seu de cornamusa) utentes, in Ecclesii admittant, neque aliquem armarum ballista, sclopeto, vel tormento manuario, & similibus armis, in Ecclesiam ingredi, vel illa in era ponere patiantur".

³⁴⁶⁶. P. 252: "Cum infelicitas temporis induxerit, ut quae à maioribus nostris ad augendam Christianam Religionem, & populi devotionem fuerunt inducta per indevotos ad ludos, & tragedias saeculares, & ut populo placeat accommodata sint; & in hac nostra Dioecesi Gerunden. huiusmodi percubuerit abusus, maxime in Processionibus Passionis, & nocte Sacratissima Nativitatis Domini nostri Iesu Chrsti, quem de medio tollere cupientes, Synodo approbante statuimos, praecipimus, & mandamus: nè in posterum in Ecclesiis dictae Dioecesis fiant repraesentationes, vulgò los Pastorets; neque in Hebdomada Sancta in Processionibus, nec alias repraesentationes ad vivum Parrionis Domini nostri Iesu Christi Puellae vestibus albis circumamictae, & chorum facientes sine nostra expressa licentia, tam ab his

“*Repraesentationes Passionis, seu depositionis a Cruce ad vivum D.N.Iesu Christi, nec intus, nec extra Ecclesiam fiant*”.³⁴⁶⁷

-1717. Concili Provincial Tarraconense, celebrat a Girona sota la presidència del bisbe gironí Joan de Taverner Rubí: “*Colloquia, deambulationes, strepitus, vociferationes, actiones profanae, scenae, et contractus in Ecclesiis fieri prohibentur*”: *Constitutiones Sacri Concilii Provincialis Tarraconensis 1717, Gerundae, 1718, Const. 26*.³⁴⁶⁸

-1721, 1752 i 1748. Constitucions sinodals vigatanes: prenen de referència el concili tarraconense de 1717, amb prohibicions de balls.³⁴⁶⁹

-1725. *Instrucció Pastoral*, de Josep Taverner d'Ardena.³⁴⁷⁰

Processionibus, quam ab aliis penitus absistant. Evitentur etiam tripudia, vulgo los Cavallets, & Curati Ecclesiarum talia fieri in suis Parochiis non permittant, sub poena decem librarum Barchinonensium”.

³⁴⁶⁷. P. 254: “*Approbantes praemaxime constitutionem super iis editam, per immediatum praedecessorem nostrum de anno 1684 et illi adhaerentes, adiicimus, et Synodo laudante, et aprobante statuimus, decernimus, et mandamus: Quod a caetero repraesentationes ad vivum Passionis D.N.Iesu Christi, vulgo la Presa, nec illius depositionis a Cruce, neque intra, neque extra Ecclesiam fiant sub poena excommunicationis. Et Curatis talia permittentibus, decem librarum nostro, et successorum nostrorum arbitrio, locis piis aplicandarum*”.

³⁴⁶⁸. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 162: “A fi de llevar y abolir del tot la antigua e irreverent consuetud, que han observat fins assi los Pobles, de tenir Ballas en las Festivitats, que se acostuman celebrar, ab gran concurs de Gens, a honor dels Sants, en las Capellas Foraneas, y Hermitas, o Devotas, inseguint los Decrets dels Sants Pares, ab aprobació del Sagrat Concili, estatuhim, y ordenam, que de assí al devant en dits dias, los quals se deuen emplear en demanar a Déu, lo que nos convé per la salvació de nostras animas, per la intercessió dels Sants, no pugan tenir-se Ballas, per ningun títol, o causa: Privant a totes, y qualsevols Personas de qualsevol Sexo, Dignitat, o Condió que sian, lo Ballar en ditas Festivitats, baix las penas expressadas en dits Decrets, y altres a àrbitre dels Ordinaris: Prohibint estretament, baix pena de Excomunicació, als Pabordres, o altres Administradors de ditas Capellas, llogar Músichs en ditas Festivitats, sinó és únicament per servey de la Iglesias, los quals en ninguna manera, ni encara de son grant, o espontaneament servescan per Ballar, encara que ja sian acabats los Oficis Divinos, ab declaració, que altrament incorreran en las penas, que hauran estat imposades per los Ordinaris dels Llochs”.

³⁴⁶⁹. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CLXXXIV: “III. Que se abstingan de fer tot gènere de balls en las cercanias, e immediacions de Iglésias, y llochs Sagrats; y que facian que los balls públichs de hòmens, y Donas, als quals se concorra ab llibertat, no se continuen en manera alguna en la nit, ans ques parian en la hora del toch del *Ave Maria*, perquè ab lo molt concurs a a acte tant perillós en temps obscur, y de nit és moralment impossible, que no se cometian innumerable ofensas de Déu. Y sobre la observància en aquest punt, exhortam així mateix a las Justícias secular, donian la providència necessària.”

³⁴⁷⁰. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 183: “100. No menos com ab altra Constitució Provincial se ordena que en los dias de Festas Major de hermitas no hi hagués en ellas balls de qualsevol gènere que fossen; y hajan en esta matèria experimentat algun dany, inseguint diferents ordes particulars que havem donats en esta matèria, interdím tota y qualsevols hermitas en que los dias de la Festa Major de ella si balle, després de haverlo pàrroco previngut antes al batlle, regidors y pabordres. Ordenam als pàrrocos que no digan més missa en ellas fins que sia llevat per nosaltres lo interdit, altrament seran castigats conforme a dret”; p. 193: “152. En lo temps, que se celebraran en la Iglesia los Oficis Divinals, y a la tarde, en la que se diran vespras, no permetran lo batlle y regidors, balls alguns, no devent permetrer en la Plaça semblant diversió, quant se estan cantant en la iglesia las alabanças del Senyor; y donaran providència los regidors, que en tot cas, que se haja de ballar després de acabats los oficis (que seria millor, que may se permetés) no sia devant de la iglesia, particularment en dias de festa, no sent raonable, que la gent que va a la iglésia a encomanar-se a Déu, tingan de passar per mitg de las balladas” i “153. Inseguint las disposicions Provincials Tarraconenses, y las Nostras Diocesanas prohibim en las hermitas, y capellas de Devóció tot gènere de balls per qualsevol causa, o rahó, que sia, cominant, que altrament interdirem las capellas, o hermitas, ahont sabrem, que en lo dia de la Festa Principal, o quant hi van

-1747. Girona. Manaments de Lorenzo de Taranco. Idèntics als anteriors.

Legislació i cronologia coincideixen en força moments en ambdós bisbats, i amb la proposta de Xavier Cuartiella i Xavier Román de tres etapes diferenciades (però amb l'afegit de llargs intervals de transició) en què separen l'evolució de la festa.³⁴⁷¹ És una legislació que, a nivell teòric, poc o gens evoluciona al llarg dels segles (en el sentit que no innova i es repeteix). Se centra, primer, en les prohibicions de representacions teatrals a l'interior dels espais eclesiàstics (amb la Passió i mort de Crist com a millor exponent, però també els pastorets), i, segon, les fa extensives a tot tipus de danses i balls. Amb això queda clar que l'església, en un principi, es convertí en el lloc i l'escenari més adequat, o fins i tot natural, per realitzar aquestes funcions de clar significat religiós.

Tret d'alguna ocasió, no sabem en què consistien aquests balls (podem pensar que era un ball pla, de gran simplicitat coreogràfica, format de parelles, participatiu i obert a tothom, sense principi ni final). Podem saber que a Sant Vicenç de Susqueda, a finals del segle XVII i a principis del XVIII, en l'acte de presentació dels comptes de l'administració del ciri dels fadrins es realitzava un ball, segurament simbòlic, de traspàs de poders i càrrecs, per solemnitzar i dignificar l'acte (per exemple, a Castellterçol era i és conegut com el 'ball del ciri').³⁴⁷² Per al nostre interès, la informació secundària (referent al ball) només apareix quan hi ha irregularitats i anomalies, quan no hi ha la deguda presentació dels comptes en el lloc i temps requerit. Tampoc ens ha d'estranyar l'atenció que rep una administració de joves i solters, susceptibles de provocar, subvertir, agredir i alterar l'ambient, estimulants les suspicàcies dels visitadors. Els fadrins aprofitaven l'ocasió per apropiarse de la festa, reclamar privilegis i imposar-se amenaçadorament sobre la resta dels assistents. A Susqueda, veiem, doncs, que les prohibicions repetides en cinc ocasions (1687, 1734, 1741, 1748 i 1786), evolucionen amb la desaparició del ball essent substituït per una funció religiosa solemne, que tampoc és ben vista pels bisbes. Amb tot, veiem que calen cent anys! per extirpar aquesta tradició consuetudinària, i amb la incertesa

professons, se ha ballat; com y també prohibim, y condemnam los balls, vulgarment dits Corrandas, Alemanyas, y altres semblants, per ser indecents, sumament provocatius, y del tot incitatius de la concupiscència de la carn”.

³⁴⁷¹ CUARTIELLA, X. i ROMÁN, X., “Tipologia i evolució de la festa”, *L'Avenç*, 89 (1986), p. 34-43.

³⁴⁷² Ja modernament, a finals del segle XIX i principis del XX, és descrit per PUJOL, J. i AMADES, J., *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors*, v. I – *Dansa*, Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1936, p. 148-149: “El ballaven sis parelles formades pels tres pavordes i les tres pavordesses que cessaven en el càrrec i pels tres que entraven a ocupar-lo. Ells portaven gambeto o capa, i barret de copa alta i ala ampla a l'antiga usança catalana i ballaven amb el barret posat, potser com a distintiu de llur dignitat; elles duïen vestit negre i mantellina blanca. En començar la dansa, les tres pavordesses cessants portaven un gros ram de flors artificials amb un ciri cadascuna, tot enflocat amb cintes de violades colors, i una almorratxa plena d'aigua aromàtica; durant el ball, les balladores feien varis giravolts ràpids i embaumaven l'aire i ruixaven els espectadors amb l'aigua perfumada de l'almorratxa. Aquesta, el ram i el ciri, són els atributs de possessió del càrrec d'administrador per mitjà de la dansa”.

de fer-se realment. Per tant, i seguint a Valentí Girbau,³⁴⁷³ comprovem que hi ha una gran diferència i dissimilitud entre la idea abstracta i la concreció en una conducta pretesament improcedent i inoportuna, inclosa la denúncia i la seva prohibició, i la seva pràctica radical que en condueix a l'extermini. És un dualisme portat a al límit en què les directrius de la jerarquia discorren en paral·lel respecte a la voluntat de la feligresia. El 1687, el bisbe Pasqual deia el següent:

“manam a todas y qualsevols personas que, sent fadrins, foren administradors del ciri dels fadrins, donen bo y lleal compte al Rector desta iglésia de tot lo que cobraren y pagaren en los anys de llurs administracions, y lo cumplen y pagaren en los anys de llurs administracions, y lo cumplen dins un mes de la publicació de las presents, pena de 10 lliures pagadores de béns propis que aplicam per la obra desta iglésia y en subsidi de excomunió; y de aquí al devant lo balle, que vuy és y per temps serà de aquest terme, sots las mateixas penas de excomunió, no permita ni done llicència als fadrins administradors del ciri dels fadrins de fer balladas si antes no li consta de com han cobrat la renda de la dita administració y donat bo y lleal compte el Rector”.³⁴⁷⁴

El 1734, Ramon de Marimon, afegia que

“sent mal vist y reprehensible fer acapta de las administracions de la iglésia y pretext ab ellas divertiments perillosos, manam que, de aquí al devant, los fadrins en lo tercer diumenge de juliol o altre dia, no fassan elecció de administrador, donant-li possessió del empleo ballant com diuhen lo siri, *sent cosa ridícula valer-se de aquest medi* per aplegar concurs de gent y fer balladas”.³⁴⁷⁵

I encara el 1741 (i força similar el 1786),³⁴⁷⁶

“Manam al rector que, de aquí en avant, no permetia se fassa elecció de administrador dels fadrins lo tercer diumenge de juliol, sinó ques fassa cada any mudant lo dia a àrbitre del rector per evitar lo que prenguérem en lo nº 2 de la visita immediata; y no executant-ho en esta forma, o bé si ballan lo ciri que diuen no admetia tal administrador a la iglésia ni diga missa cantada ni fassa solemnitat alguna en la iglésia”.³⁴⁷⁷

Per altra banda, i de manera majoritària, el ball i la música apareixen formant part de festes de gran participació popular: sobretot per Corpus, el Roser i la Setmana Santa. Aquests balls podien tenir lloc a l'interior dels temples, parroquials o vilatans (essent prohibits en molts concilis ja en els segles VI al IX, per fer un ús profà d'un espai religiós); però, foren de rigor ben presents en els aplecs i romiatges a remotes capelles i esglesioles allunyades i apartades, situades en plena muntanya, o tal com diuen els visitadors amb paraules de malfiança i recel, ‘en un paratge solitari’: al santuari de Nostra Senyora de Cabrera i les capelles de Santa Cecília (a

³⁴⁷³. GIRBAU, V., “La vivència de la festa...”, p. 114.

³⁴⁷⁴. AEV, 1221, St Vicenç de Susqueda, 1687, f. 593v.

³⁴⁷⁵. AEV, 1225, St Vicenç de Susqueda, 1734, f. 184r. La cursiva és nostre.

³⁴⁷⁶. AEV, 1236/1, St Vicenç de Susqueda, 1786, f. 157r. “*siempre [que] se haga la elección del administrador de la hermandad de los mozos en la forma que allí se expresa no admita semejante administrador en la iglesia ni celebre misa cantada ni haga oficio o solemnidad alguna en la iglesia en el día que se haga tal elección*”.

³⁴⁷⁷. AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1741, f. 268r.

Tavertet), Sant Nazari (a La Vola) i Santa Anna (prop d'El Far). Les fórmules emprades en ple segle XVIII giren entorn del mateix tema: la presència infernal i diabòlica és la causant d'aquests divertiments i desordres públics (d'ordre sexual o polític); al santuari de Cabrera “la astúcia del dimoni se val destas casas de devoció moltas vegadas perquè se executen desordres que no se atreveixen en los poblats”.³⁴⁷⁸ S’afegia per a Cabrera “perquè nostre comú enemich procura convertiam lo bo en mal, lo que és manifest en aquells que la vigília de la festa de la Santíssima Trinitat anaven a la capella per gastar tota la nit en balls y altres desordres en la casa y lo dia 8 de setembre fer un aplech ab motiu de la festa de María Santíssima a que després de la missa seguian balladas”,³⁴⁷⁹ i es canviaren les dates de les misses i les processons per evitar tan nefastes conseqüències; però és que la festa en honor a la Trinitat tenia un origen baix-medieval.³⁴⁸⁰ És important recalcar aquest model, ja que serà repetit en diverses ocasions. El trobem per primer cop el 1723 en un manament general emès a Castelltallat (Sant Mateu de Bages), i que es prendrà com a referència a la majoria de parròquies de la diòcesi, entre les quals hi ha les del Collsacabra, concretament a Sant Nazari i Cabrera. El manament diu així:

“Lo mandato de las balladas per la parroquial y capella de Sant Nasari, pàg. 311, n° 17 [Com lo fi de fer festas dega sé lo culto de Déu Nostre Senyor y de sos sants, *procura lo Dimoni que no sia aquest, sinó lo de divertir-se* y encara quant no fos altre cosa, seria lo menos mal, puix ab lo pretext de major celebritat, condueixen músichs moltas vegadas ab condició que sinó hi ha de haver ballas, nols volen, de que se infereix la intenció perquè los fan venir, y sent impropri de la pietat christiana fer capa del culto de Déu y de sos sants per cosas de que las més vegadas sen segueixen ofensas de Déu; manam al rector, en pena de excomunicació, que en ningun dia del any admetia músichs en la iglésia si serveixen després per balladas, y si alguna vegada havent-li ofert que no hi servirian ho han fet no tornarà may més a admetrerlos en festa alguna]”.³⁴⁸¹

i el 1786, és de nou repetida, amb diferents paraules, i ampliades les condemnes,

“*Siendo muy ageno de la piedad christiana convertir el culto y devoción a los santos en motivo de diversiones profanas y peligrosas, como suceden en los oficios y fiestas que se celebran en el Santuario de San Nazario en los días 23 de abril y dia del santo, en que suele concurrir mucha gente de diversas partes, y emplear el dia en bayles y diversiones a lo que es consiguiente acompañen muchos desórdenes y excesos en un parage solitario, mandamos al Rector que, en adelante, no diga los oficios acostumbradors a dicho santuario en el dia 23 de abril, antes bien no permita que en semajante día se diga misa en el, ni esté abierta la iglesia, y diga los dichos oficios en otro dia que le pareciese que no sea festivo, y si con todo no cesase de haber concurso y bayles u otros excesos en el dia que se celebrazen, omitirá enteramente celebrarlos. Y en quarto al dia de la fiesta del santo solicitará el rector que la justicia no permita bailes y excesos, y si algun año los hubiere, en adelante no hará fiesta ni solemnidad alguna en la yglesia de dicho*

³⁴⁷⁸. AEV, 1225, St Julià de Cabrera, 1734, f. 189r.

³⁴⁷⁹. AEV, 1225, St Julià de Cabrera, 1734, f. 189v.

³⁴⁸⁰. TRUJOLS, Antoni, “Cabrera i el culte a la Santíssima Trinitat”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2001, p. 9.

³⁴⁸¹. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 278r. La Cursiva és nostra. I el de AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 280v.: “Mandato dels músichs en la iglesia com pàg. 311 n° 17 any a dint y [lo mateix li manam practique en la capella de Nostra Senyora de Cabrera prop la qual si fan balladas, no dirà missa cantada lo Rector, ni farà festa, sinó dita una missa] resada los dias en que solia fer-se’n hi tancarà la porta de la iglesia y de la casa”. Les paraules entre claudàtors estaven subratllades en el manuscrit.

*santuario, ni permitia que se diga más que una misa rezada a la hora que li pareciese y concluida, cerrará la iglesia y recogerá las llaves”.*³⁴⁸²

Aquest darrer exemple de La Vola ens permet introduir un nou concepte, ja que al costat dels càstigs i penes pecuniàries que imposen els visitadors, cal destacar als que no permeten al rector celebrar misses si es fan ballades (fins i tot fer tancar les portes de l'església, malgrat l'assistència multitudinària de feligresos). Sens dubte, la festivitat d'un sant local no és el mateix si no té lloc la celebració de la missa i sense poder accedir a l'interior del temple a fer els oferiments i pregàries. Ja ho havíem trobat a Tavertet (el 1723), a la capella de Santa Anna (el 1734, es manava que “lo rector no puje a dir missa ni dexe celebrar-ne lo dia de Santa Anna en la capella rural de esta invocació si després sap algun any haverse ballat a mitja hora al encontorn de ella”),³⁴⁸³ a Susqueda i Sant Joan de Fàbregues (el 1741).

En el darrer terç del segle XVIII es pren un nou rumb, podríem dir, integrista i radical, ja que ara els visitadors s'adrecen a les autoritats municipals (batlles i regidors) com a encarregats de vetllar pel seu compliment, prescindint dels clergues. Hem d'interpretar, doncs, la impossibilitat dels rectors de portar a bona fi el que els visitadors els manaven? No necessàriament; més aviat respon al gir racionalitzador que els ministres i el propi rei Carles III donaren a les confraries, i de retruc, a la festa: la regulació (fins i tot intromissió) de personalitats laiques en qüestions eclesiàstiques o de vida pública, degut al creixent regalisme. Cronològicament parlant, el 1765 es prohibiren totes les festes i vetlles nocturnes i els drames sacramentals, el 1771 els focs artificials i l'obligatorietat del respecte al descans dominical, el 1774 es traspasaren les festes gremials als dies festius i es prohibí la festa del Carnestoltes, el 1777 foren els balls i les danses populars, el 1780 van ser-ho els gegants, les comparses i altres diversions i el 1784 prohibí les disfresses o caretetes. En un parell d'ocasions, a Sant Joan de Fàbregues i a Tavertet, el 1775, i el visitador pren les referències a les esmentades cèdules reials:

“Informats del abús se permet de freqüentar hostals y tavernas, menjar, veurer y jugar en ellas de que se segueixen tants dissensions y pecats: fem memòria y present a la justícia la real cèdula de nostre zelós monarca ab qui priva estos abusos, y mana als batlles zelen la observància de dita real cèdula com també los fem present l'altre real cèdula relativa a no permetrer ningun ball en la parròquia y districte valladas ni diversions algunas de nits, com una y altre real ordre fan observar estretament alguns alcaldes y justídices; per lo que exhortam en las entranyas de Jesuchrist al Batlle de la present parròquia zele la observància de ditas reals cèdulas, tant útils al bé comú y profitosas per las ànimas, que no a més que se encarrega gravament la consciència dit batlle, nos serà previsonar part a la superioritat sempre que lo Reverent Rector nos donia avís de alguna inobservància”.³⁴⁸⁴

³⁴⁸². AEV, 1236/1, La Vola, 1786, f. 163v.

³⁴⁸³. AEV, 1225, St Martí Sacalm, 1734, f. 185r.

³⁴⁸⁴. AEV, 1223/1, Tavertet, 1775, f. 878v.

-La festa del Roser: Sant Joan de Fàbregues i altres parròquies

La festa (o festes) del Roser formava part de les celebracions organitzades per les jerarquies eclesiàstiques, i constituïen punts referencials i de compliment obligatori del calendari festiu i litúrgic. Paral·lelament existí una munió de festes, religioses i seculars, sovint encavalcades i complementàries entre si, que poc o gens queden reflectides en les visites pastorals (si no és per alguna disfunció): per exemple, les festes basades en el cicle agrari (del blat i cereals en el nostre cas: sementer, fillolar, florida, sega, garbeig, collita) i ramader (les caramelles) quedaven perfectament integrades dins el santoral cristià, al costat de les no menys importants de sant Joan, Cap d'Any, Nadal i Carnestoltes. Per exemple, sabem de l'existència d'un desaparegut 'ball de la civada' a Amer i a Sant Cristòfol de les Planes, i que en altres llocs encara previu com a 'ball de Sant Isidre', a Sant Privat de Bas (<AF> núm. 358).³⁴⁸⁵

La celebració de la festa advocacional del Roser tenia lloc durant dos dies l'any: el primer o segon diumenge de maig (el Roser de maig) i a la primera setmana d'octubre (el Roser de tot l'any), tot i que a les poblacions on hi havia la confraria del Roser, s'encarrega d'organitzar i pagar una processó cada primer diumenge de mes. En qualsevol cas, les dues festes anuals es convertiren en el moment culminant d'un laboriós any per a la confraria, on havia de mostrar-se i exhibir-se en tot l'esplendor i magnificència. Per exemple, a principis del segle XVII, a Sant Vicenç de Susqueda i a Sant Julià de Cabrera, a través dels llibres de les confraries del Roser, sabem que els confreres eren elegits durant la festa del tercer diumenge de juliol, amb la 'música dels ministrils' present en tots els actes, essent permesa i acceptada pel rector.³⁴⁸⁶

³⁴⁸⁵. KAMEN, H., *Cambio cultural...*, p. 31; MURLÀ, J., "Origen i evolució del 'Ball de Sant Isidre'", *Verntallat*, 30 (1985-1986), p. 6-9 i ÍD. "El Ball de Sant Isidre", *Verntallat*, 4 (1976), p. 14.

³⁴⁸⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), s.f.: 1608: "En la present església de Sant Vissens de Susqueda, diumenga als 19 de juliol 1609, se feu la festa de nostra enyora del Roser, ab *música de menestrils*, dels quals pagaren 32 reals, y lo endemà fonc lo dia de Santa Margarida, férem li offici solemne ab los músichs y gran festa los dos dias arreu; isqueren de pabordres Andreu Colobran y Juan Puig àlies Sabater, [que] donaren bo y lleal compte de llur santa y pia administració pagats tots gastos y los aniversari an sobrat 3 lla 4 s foren elegits pabordres per lo any corrent Bertomeu Marquès fadrí y Pera Puig de Rajol, pagès tots de Susqueda. Dit dia llogaren los músichs per lo any vinent lo preu són 32 reals. Garí Carles Bosc, rector".// "Lo any 1610 se feu dita festa del Roser ab música; foren elegits pabordres en Ferrats y Benet Marquès. En la present església de Susqueda lo diumenge abans de Santa Margarida se feu la festa a honra de Nostra Senyora del Roser; feuse festa solemne a honra de Nostra Senyora del Roser, feu-se festa solemne ab música. Item lo endemà se digué missa a la capella de nostra Senyora del Part, prop lo coll de Nafre, ab música de menestrils foren present sis preveres. Item assí lo dia de Santa Margarida, missa ab música de mestrils, tot per memòria. De la sobredita confraria isqueren de pabordres Gervasi Terrats y Benet Marquès, fadrí, pagesos, donaren bo y lleal compte de llur administració pagat cera per los ciris y aniversaris, restaren en la caixa deu sous foren elegits pabordres Antoni Sabater, pagès y Miquel Colobran, any mil sis y onse, Garí Carles Bosch, rector natural de la vila de Osor" i "Item lo tercer diumenge de juliol de 1619 se feu la festa a honra de la mare de déu del Roser lo sendemà lo aniversari isqueren de hobres o pabordres, Benet Marquès y Francesc Codina, foren elegits pabordres per lo any corrent Antic Quer, pagès y Miquel Gay, fadrí. Lo juliol de 1619 no se mudaren los pabordres perquant lo senyor don Carlos se morí dit any y no dexaren tenir músichs dit anys y per ser lo any estèril y ab molt poc blat en dita confraria no y ha ningun

Mentre que, amb les visites pastorals, a Amer es manava suprimir l'administració d'uns ciris (dels estrangers i del jovent), ja que “se gastave la renda de aquells en ballets proffanos [que] se feyan en la present vila”.³⁴⁸⁷ A Sant Climent d'Amer es manava als pabordres “que en la festa principal del Roser que, si llogaran músichs, sols pugan dels diners de la confraria pagar la mitat del preu en què seran dits músichs llogats y axí perpètuament”;³⁴⁸⁸ a Les Encies el bisbe es dirigia als administradors de la confraria del Roser “y habitants de la present parròchia que, desta hora en avant, sota pena de cinc lliures en subsidi de excomunicació major, no presumen ni atreueixan gastar los diners de dita confraria per pagar los juglars, per ballar ni per pólvora, sinó de sos propis diners”,³⁴⁸⁹ i encara a Sant Privat de Bas, el 1703, es manava “a totas y qualsevols personas que en lo dia o festa del Roser, a la hora de celebrar lo ofici, no gosen ni presumescan tirar escopetadas ni tocar los tabals, en pena de una lliura de sera per la confraria de Nostra Senyora”,³⁴⁹⁰ i a Falgars, el 1734, durant el Roser de maig manava a “los administradors no fomenten balladas ni en altre dia, puix en lloch de fer obsequi a Maria Santíssima és causar-li desagrado que ab ocasió de la sua festa distraigan a la gent de la devoció ab que deuen celebrar-la y posar-la en perill de ofendre a son fill, com sol succehir ab semblant divertiment”.³⁴⁹¹ Aquests decrets coincideixen en la vigilància cap a les despeses de músics i balls, i que segueixen, com veurem, les referides a processons, comensalisme, confraries de fadrins i menjars col·lectius. A tall d'exemple, a Santa Maria de Corcó, el 1760, manava

“que las dos fundaciones o processiones que haze la cofradía del Rosario en la Domínica infra octava de Corpus y el día mismo de la octava no se hagan a expesas de los propios de la misma cofradía, y en caso que los mozos y las mugeres quieran hazer la respectiva función, la paguen respectivamente de dineros propios y a este fin depositarán quanto sea necessario, y de otra suerte el Reverendo Rector no permitirá se hagan las expresada funciones”.³⁴⁹²

La festa del Roser de Sant Joan de Fàbregues (en una cronologia acotada entre 1672 i 1740), reuneix una sèrie de característiques i elements molt diferents entre si i plens de matisos, tant els pròpiament religiosos (misses, processons, cantada de goigs) com els laics, d'un marcat caire lúdic, popular i participatiu (balls de cavallets, focs artificials i trabucaires, enramades, parades de menjar i venda ambulant, menjades a l'aire lliure, fires i jocs); és per això que la podríem

diner sobrat” i AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, P01/1 (1617-1702). Confraria del Roser, s.f.: “Vuy a 1 novembre de 1664 són exits de pabordres de Nostra Ssenyora del Roser Miquel Casellas, pagès y Joan Pla, fadrí són entrats per lo present any Hiacinto Comajoan masover del Sitjar y Joan Masallera, fadrí, sea trobat a la caixa 23 lliures 6 sous, comptant un transi de Francesc Collell que està empenyat per 5 lliures, sea gastat 3 lliures 12 sous per Any y 12 sous per los musichs, an de fer bons, Bernat Pla 2 lliures 10 sous, més a Masallera 4 lliures 2 sous, més an Casellas quinse reals de censal li tocava cobrar”.

³⁴⁸⁷. ADG, P-100, Amer, 1658, f. 243r.

³⁴⁸⁸. ADG, P-102, St Climent d'Amer, 1661, f. 538v.

³⁴⁸⁹. ADG, P-106, Les Encies, 1680, f. 134r.

³⁴⁹⁰. ADG, P-113, St Privat de Bas, 1703, f. 131r.

³⁴⁹¹. AEV, 1225, Falgars, 1734, f. 187r-v.

³⁴⁹². AEV, 1231, Corcó, 1760, f. 124v-125r.

definir, per dir-ho d'alguna manera, com una festa total o integral, en el sentit de mixtificació d'aspectes de diversa índole i condició. En un moment incert, l'Església els havia assimilat amb gran èxit per tal d'acostar-se al poble i augmentar la seva assistència als actes litúrgics. Però si aquest sincretisme és reconegut, acceptat i permès, amb moderació en el segle XVII i amb progressiva insistència en el segle XVIII, és mal vist pel seu caràcter tergiversador, desviador, ostentós, violent i de desordre social, i comença a posar-se control i fre a unes pràctiques considerades paganitzadores, profanes o irreverents. A un altre nivell, desconeixem, de moment, les reaccions de resistència, oposició i tossuderia dels sentiments i emocions del poble envers aquestes disposicions (ni molts menys queden reflectides a les visites pastorals).

El llibre de comptes de la confraria del Roser ens aporta un valuós i preciós material per estudiar-ne detingudament els ingressos i les despeses, i saber-ne les activitats amb gran detall, alhora que en permet la contraposició amb la documentació episcopal i notarial.³⁴⁹³ Aquesta comptabilitat ens ofereix un ventall d'enormes possibilitats interpretatives: les inversions exorbitants de l'entitat ens sorprenen pel seu elevat i creixent volum a mesura que avancem el segle XVII, sobretot en les dues darreres dècades (s'hi inclouen els imprevists –desperfectes o accidents, per exemple– però també l'augment de l'aparat i la pompa): per exemple, veient alguns anys consecutius, considerant-los com a normals, el 1680 s'arribaren a gastar 13 lliures 18 sous;³⁴⁹⁴ el 1684 foren 22 lliures 7 sous 10 diners;³⁴⁹⁵ el 1689 foren 16 lliures 7 sous 15 diners³⁴⁹⁶ i el 1690 foren 40 lliures 12 sous 9 diners; mentre que anys excepcionals, el 1691 es gastaren 56 lliures 12 sous 2 diners (38 de les quals anaven destinades a un tabernacle nou) i el 1693 foren un total de 66 lliures 14 sous 4 diners (amb 35 lliures per una creu gran de plata). A les primeres dècades del segle XVIII el global gastat s'estabilitza entorn les 30-40 lliures, però amb un canvi substancial, ja que les despeses que anteriorment estaven destinades a armes, pólvora i cavallets (o sigui, a béns i actes efímers) són ara col·locades per a ornaments i decoració artística de la capella. Les entrades de diners provenien majoritàriament de dues fonts: les aplegues (que tenien lloc el mateix dia de la festa patronal) i les deixes testamentàries. Això

³⁴⁹³. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues. P 1/1 (1672-1830), s/f. Confraria del Roser: *Libre o consueta en lo qual està escrit y confirmat tot lo que reben y acostument de rebre los pabordres y administradors de la confraria de Nostra Senyora del Roser en la parròchia de St Joan de Fàbregues*.

³⁴⁹⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P 1/1 (1672-1830), s.f.: “6 lliures en cera blanca; 2 lliures 16 sous per unes tovalles y puntes; 2 lliures per dos camisetes pels portadors dels àngels; 2 lliures 10 sous per pólvora y metxes y 4 sous per dos fustes per tocar els timbals”.

³⁴⁹⁵. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P 1/1 (1672-1830), s.f.: “1 lliura 16 sous per 3 lliures de ciris blancs; 3 lliures 7 sous per 5 lliures 4 de cera; 4 lliures 13 sous per 4 lliures de cera; 4 lliures per arreglar l'armari del tabernacle; 12 sous pel sou d'un manyà; 1 lliura 3 sous 4 diners per una post; 5 sous per claus; 3 lliures 12 sous per pólvora; 3 sous 6 diners per metxa; 2 lliures pels músics; 16 sous pels cavallets y 2 lliures per adobar els cavallets y els arcabuzos”.

³⁴⁹⁶. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P 1/1 (1672-1830), s.f.: sense especificar, per les metxes dels soldats de la gala del Roser, per l'oli de llàntia i la cera dels oficis, per fer l'altar nou del Roser de Rupit i guarnir el nou retaule, i per les enramades i cavallets.

demostra la frenètica activitat i moviment a l'entorn d'ella; fem-me un petit desglossament per temes i copsarem el seu abast:

- Oficis, misses, aniversaris, completes i processons: els rectors i capellans que assisteixen als oficis i processons. Les despeses d'oli i cera són abundants; la cera es compra a granel i les metxes apart, o bé ja directament candeles i ciris.
- Els goigs de la Mare de Déu del Roser foren, sens cap mena de dubte, els més populars i cantats per tots els goigjaires, i no podien faltar en una festa de la seva patrona. Se'n feren desenes d'edicions, amb les variants locals. És possible que anessin acompanyats de danses, o que fossin cantats durant la processó.
- Armes: degueren tenir una presència destacada com a acompanyament, i no només pel soroll de les aparatoses descàrregues i la disbauxa que provocaven, sinó pel cost que suposaven: són continuades les referències a la pólvora, metxes, mosquets, arcabusos o fusells. El 1684, un arcabús valia 1 lliura i 4 sous, i mitja dobla de pólvora 2 lliures 15 sous; el 1705 es pagava per les pedres pels fusells 1 sou. L'ús d'armes és un dels factors que més neguitejava a les autoritats civils i eclesiàstiques (fins i tot determinant en la seva desaparició).
- Menjars i beguda: neules i altres dolços que es repartien entre els assistents.
- Balls, música i cavallets: junt a les referències en el llibre de la confraria, les visites pastorals, a més, encara que lacònicament, ens aporten pistes dels diferents balls que hi tenien lloc. Alguns d'indeterminats, mentre es portava el ciri processionalment cap dins l'església (o en l'acte del canvi de confreres, com a Sant Vicenç de Susqueda), i mentre s'exposava a pública veneració una relíquia, i el contrapàs ballat durant el divendres de cendra. Vegem què diu el manament,

“Sent cosa poch christiana pretextuar ab capa de devoció divertiments perillosos com són los balls: manam al rector que en los días en que la parròquia de Sant Joan [de Fàbregues] y en la vila de Rupit *ballaran com duien lo ciri*, ni en la iglésia parroquial ni en la suffragànea de Sant Miquel se fassa solemnitat alguna, ni se diga missa cantada, sent cosa deplorable voler autoritzar semblants desordres ab les funcions de la iglésia. Concedim llicència per exposar a la pública veneració una relíquia de Santa Gaudiosa Màrtir per haver vista la authentica despatxada als 8 de Abril 1710 per lo Excelentíssim Senyor Cardenal Carpeña, Visitador General de Sa Santetat, ben entès se guarden los decrets de la sagrada congregació y butllas aptas en ques prové lo que se ha de practicar en orde al culto de semblant relíquia: y manam al rector que si ab pretext de venerar (com sol succehir) *sen seguissen balladas o altre diversions perillosas* las tinga retiradas y no las exposia al culto perquè serveiria en desagrado de Déu y de la Santa [Mandato del contrapàs del Bacallà en lo primer dia de quaresma]”.

i afegeix que

“sent cosa escandalosa y contra la pietat christiana que lo primer dia de Quaresma en que la iglésia santa ab la cerimònia sagrada de la cendra nos fa memòria de la mort se bàllia un contrapàs ab lo pretext que suggereix lo enemich comú de nostras ànimas, per complir la obligació que tenim de zelar ques done bon exemple y tinga la deguda reverència a aquell sant dia y temps: exortam al batlle, y en sa ausència, al regidor més antic ques

trobia en la vila en càrrech de sa conveniència, no permètia se practique semblant abús”.³⁴⁹⁷

El més destacable d'aquest fragment és la referència al ball del contrapàs, al·ludint a una manera determinada de moure els peus o de puntejar tot dansant, i que segons Aureli Capmany, “era la dansa popular per excel·lència, que presidia totes les festes”.³⁴⁹⁸ El més important fou el contrapàs llarg, del qual en deriven el curt, el cerdà i el porsigola. Antoni Plavedall ha recollit les disposicions dels bisbes vigatans Joan-Josep Castanyer (1858-65) i Antoni L. Jordà (1866-72) referides al santuari d'El Far, en l'aplec de sant Marc (el 25 d'abril) i l'anomenat Aplec (últim diumenge d'agost), en què s'oposaven a tota mena de balls en un radi d'un quart d'hora entorn les capelles i santuaris del bisbat; el 1886 va rebre's la resposta del rector Puigcorber on es queixava que li era molt difícil eradicar aquests balls, i sobretot el contrapàs, pel fet d'estar molt arrelat entre la població.³⁴⁹⁹

F. Pujol i J. Amades descriviren amb detall aquest ball en el seu *Diccionari de la Dansa* (1936), i que podríem aplicar encara avui al nostre cas.³⁵⁰⁰ Afegia Capmany que “la coreografia era de les més sinceres i els balladors uns veritables convençuts, puix ballaven amb esperit religiós i els espectadors ho contemplaven igualment amb certa gravetat. Hom es creuria transportat davant una cerimònia religiosa; ni crits, ni soroll, tothom atent, recollit, de manera que de fet, no era pas una dansa, era qualque cosa més elevada que un passatemps o un plaer; era un ritu sagrat, una herència dels passats”.³⁵⁰¹ Aquesta afirmació ens sorprèn en la mesura de la prohibició episcopal, ja que si era tan seriós i solemne, degué prendre un altre sentit en alguns llocs. Sabem que es ballava, a principis del segle XX, per al nostre interès, segons la font anterior, a Les Preses, Ridaura, Sant Feliu de Pallerols, Sant Feliu de Torelló, Sant Pere de Torelló, Sant Privat de Bas i Santa Maria de Corcó.³⁵⁰² El de Sant Pere de Torelló, població ben

³⁴⁹⁷. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1741, f. 271v. Les paraules entre claudàtors estaven ratllades en el manuscrit.

³⁴⁹⁸. CAPMANY, A., *El contrapàs. El ball popular a Catalunya*, Barcelona: Editorial Políglota, 1922, p. 12.

³⁴⁹⁹. PLADEVALL, A., *El Santuari d'El Far...*, p. 90-91.

³⁵⁰⁰. PUJOL, F. i AMADES, J., *Diccionari de la dansa*, ...p. 163: “El contrapàs llarg, o més simplement el contrapàs, ha arribat gairebé fins a nosaltres sota l'aspecte d'una dansa de caràcter religiós; fa només una cinquantena d'anys que encara estava bastant estès per Catalunya i pel Rosselló. El caràcter religiós el tenia tant pel text que anava unit a la seva música, tant que no era altra cosa que una narració de la Passió de Jesucrist amb comentaris pietosos, com per la forma mateixa de la dansa, que consistia en una llarga renglera d'homes en línia recta o corbada, a vegades d'homes i dones, agafats de les mans, ballant amb gravetat al so de la cobla amb moviments laterals de translació tan aviat a l'esquerra com a la dreta, però avançant sempre més en un sentit que en l'altre i mesurant curiosament el terreny recorregut i el que mancava recórrer per tal que la dansa s'acabés exactament en el mateix indret on l'havien començada, o sigui al peu mateix del cadafal o lloc ocupat per la cobla i d'esquena a ella, després d'haver donat el tomb comple al lloc on s'efectuava la dansa, que era ordinàriament una plaça gran”.

³⁵⁰¹. CAPMANY, A., *El contrapàs...*, p. 13.

³⁵⁰². Avui en dia són molts menys: a Gòsol, Moià, Palau de Noguera, Palafrugell, Pineda de Mar, Prats de Lluçanès, Prats de Molló, Rialp, Sant Feliu de Pallerols, Sant Vicenç de Torelló, Taüll i Tremp: AA.DD.,

propera a Sant Joan de Fàbregues, és l'únic contrapàs llarg que es balla a Catalunya (conegut per "El Divino"),³⁵⁰³ recuperat recentment, pel fet de ser recollit el 1904 per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.³⁵⁰⁴

A pocs quilòmetres, concretament a Sant Feliu de Pallerols, el 1701, a la festa i processó del Roser hi acudia "moltíssima gent que la acompanyava, ab molt pompa de banderas, gegants, soldadesca y minyonas representant difarents sanctas, en la forma acostumada [de] fer y celebrar la festivitad de Nostra Senyora del Roser",³⁵⁰⁵ però sense mencionar els cavallets.³⁵⁰⁶ Malgrat no disposar d'informació d'aquests actes anteriors al segle XVIII, tot apunta, per similituds formals, a l'existència d'estrets vincles i relacions decisives entre ambdues poblacions: no hem de descartar la possibilitat que els balladors de Sant Joan de Fàbregues fossin originaris de Sant Feliu de Pallerols, que es lloguessin i desplaçessin per a tal ocasió, o a la inversa. Els de Sant Feliu de Pallerols encara avui es ballen, essent dels pocs entremesos que romanen a Catalunya, mentre que els de Sant Joan de Fàbregues desapareixen completament en el segon terç del segle XVIII (llavors ja ni Joan Amades els esmenta).

El ball dels cavallets tingué una difusió arreu de la geografia europea mediterrània. En els seus orígens, entorn del segle XV, a Barcelona apareixen definits com a 'cavalls cotoners', per haver estat aquest animal distintiu del gremi de teixidors; a Sant Feliu de Pallerols sabem de l'existència d'un actiu gremi de teixidors de llana i paraires almenys des de 1630, amb delegacions a Rupit, Sant Cristòfol de les Planes i Sant Esteve de Bas. A l'època moderna, els cavallets degueren ser l'entremès pertanyent a la confraria de Roser, la qual existia a Sant Feliu de Pallerols (des de 1587) i a Sant Joan de Fàbregues (des de 1609, sinó abans); és per això que degueren formar part rellevant i destacada de les festes patronals i processons, per bé que no sabem l'ordre del seguici ni el rang que ocupaven. L'anàlisi d'aquest entremès el situa dins un grup propi del teatre religiós medieval, de naturalesa històrica-llegendària, amb una mescla dels cicles hagiogràfic i de fets històrics. De la suposada batalla entre moros (o turcs) i cristians no se'n disposa de cap testimoni fidedigne ni gaudeix de cap versemblança històrica; més aviat

Recull de contrapassos que encara són vius a diversos pobles de Catalunya. 2001: 10 anys de contrapàs llarg a Sant Vicenç de Torelló, Torelló: Amics del Contrapàs Llarg, 2001.

³⁵⁰³. Museu Frederic Marès, Barcelona: "Divino a la Passió/ de Christo Senyor Nostre, / al To del Contrapàs Llarch".

³⁵⁰⁴. LÓPEZ, P., "El contrapàs llarg: nous camins d'investigació i d'estudi", *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 3 (juliol de 1993), p. 122-131; SELLARÈS, J. i PUJOL, J., *Petita història del Contrapàs Llarg de Sant Vicenç de Torelló*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2001.

³⁵⁰⁵. ACO, Notaria de St Feliu de Pallerols, notari Joan Bosch, *Decimum Manuale*, 1700-1701 (274), [1701, maig, 9].

³⁵⁰⁶. GARRICH, M., *Memòria. La Festa Major de Sant Feliu de Pallerols*, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, 1996-1997, inèdit; LLORACH, J., *Petita història del Ball de Cavallets, Gegants i Mulassa de Sant Feliu de Pallerols*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2004; MURLÀ, J., *Gegants i altres*

sembla imposar-se amb l'arribada a Barcelona, el setembre de 1456, de la notícia de la victòria cristiana en una croada contra el turc (inclòs l'ajut diví), i la posterior dramatització i posada en escena en processons (la de Corpus, la principal) per tal de reproduir la victòria obtinguda, com ha posat de manifest Ramon Miró en estudiar el cas de la festa del Corpus de Cervera.³⁵⁰⁷ Pel que fa al cicle de la vida dels sants, es relaciona amb el martiri i mort de sant Sebastià, capità de l'armada romana, a mans de mercenaris arquers mauritans (nord-africans o moros, convertits pocs després a l'Islam) contractats per Dioclecià, i que els cavalls o cavallets intervinguessin en el rescat del cos del sant màrtir, tal com suggereix Max Harris,³⁵⁰⁸ a més, a Sant Feliu de Pallerols existia una capella dedicada a aquest sant (junt als sants Roc i Marçal) des del 1516, any en què es demanà el permís per aixecar-la (i no anterior), d'arelada devoció entre la població, invocat contra les pestes (ben presents a la Catalunya Vella des del 1333).

Pel que fa la diòcesi gironina durant la festa del Roser, i altres festes i processons, els bisbes, tal com hem vist, també s'encarregaven de tenir-les controlades. Els cavallets més antics, documentalment parlant, són els d'Olot, que ja el 4 d'agost de 1601 apareixien en una processó que recorregué la major part dels carrers de la vila, juntament a una mulassa, un gegant, una brívia, un lleó i un esquadró d'arcabussers; aquesta acabà amb una missa solemne a l'església de Sant Esteve, presidida pel bisbe Arévalo de Zuazo.³⁵⁰⁹ Com que era obligatori demanar-ne un permís, entre 1665 i 1680 i en els mesos d'abril i juny, se'n concediren una sèrie de comptats i puntuals per a què poguessin ballar a l'interior de les esglésies: per la festa del Roser, a Santa Cristina d'Aro (1665), a Vilobí d'Onyar (1668) i Sant Dalmai (1670),³⁵¹⁰ i el dia de Corpus, a Camallera (1670 i 1671), Riudellots de La Selva, Cassà de La Selva i Bescanó (1680).³⁵¹¹ Fixem-nos com els permisos canvien en el temps, i passen de la festa del Roser a la de Corpus.

El llibre de comtes de la confraria del Roser de Sant Joan de Fàbregues deixa de mencionar paulatinament els cavallets i la presència d'armes de foc en la dècada de 1725-35, i la visita pastoral que prohibeix el contrapàs correspon a 1741; per altre costat, en el llibre de l'administració del Roser de Sant Feliu de Pallerols no apareix sinó una primera i lacònica nota

entremesos..., p. 149-156, i ÍD., "Una festa del Roser molt moguda (any 1701), a Sant Feliu de Pallerols", *La Comarca d'Olot*, 661 (4 de juny de 1992), p. 12.

³⁵⁰⁷. MIRÓ, R., *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 119-121.

³⁵⁰⁸. HARRIS, M., "A Catalan Corpus Christi Play: The Martyrdom of St. Sebastian with the Hobby Horses and the Turks", *Comparative Drama*, 31 (1997), p. 224-247.

³⁵⁰⁹. MURLÀ, J., "Els cavallets d'Olot al llarg de la història", *La Comarca d'Olot*, 1117 (27 de setembre de 2001), p. 25-28

³⁵¹⁰. ADG, Registre de Lletres, Registre 1665-1667, f. 103v.; Registre 1668-1669, f. 75v. i Registre 1670-1671, f. 64v, respectivament.

³⁵¹¹. ADG, Registre de Lletres, Registre 1670-1671, f. 89v.; Registre 1670-1671, f. 206v. i Registre 1670-1680, f. 209r-v. i 210r.

sobre els cavallets fins el 1801³⁵¹² (fins poc abans d'aquesta data, els comptes del Roser semblen integrats en el llibre d'obra parroquial, sinó n'hi hagueren d'altres avui perduts). Ens preguntem per aquest lapse de temps, sobre el procés de desaparició definitiva i total d'aquestes comparses i elements profans de la festa, i de com va donar-se el pas, segurament lent i gradual, a una festa del Roser purament religiosa a partir d'un sol i únic manament episcopal. També ens interessa saber quina relació hi havia entre balls i balladors d'ambdues parròquies. És un tema difícil de resoldre, però considerem que hi ha dues dades que podrien avalar una hipòtesi de translació o transfugisme entre parròquies, de Sant Joan de Fàbregues a Sant Feliu de Pallerols.

Primer, els silencis en la documentació de Sant Feliu de Pallerols són summament suggestius: els confreres del Roser havien deixat d'escriure les despeses de manteniment dels gegants, cavallets i armes per no ser descoberts directament pels bisbes (tot i que hi degué haver altres maneres per esbrinar-ne la seva existència), a diferència de Sant Joan de Fàbregues que, dins un període de tolerància i supervisió episcopal, desapareix sense deixar cap rastre. La desaparició a la parròquia cabreressa suposava l'aparició a la parròquia hostolenca, amb uns anys d'inversió, tempteig i metamorfosi. Segon, el calendari de la festa del Roser (durant el maig, per la Pentecosta o Pasqua Granada) i la patronal o major (l'1 d'agost) de Sant Feliu de Pallerols és clau per entendre el procés del canvi. En un moment indeterminat de finals del segle XVIII o principis del XIX, la festivitat mariana es feu coincidir amb la festa major, fet que comportà el desplaçament d'uns balls i danses en dies que no li corresponien. El motiu podria ser el relleu que havia après el Roser, considerant l'arribada i incorporació d'elements forans veïns.

Amb tot el que s'ha exposat, creiem que havia de ser una festa ben lluída, brillant i notable, que lliscava el límit de l'espectacle o festival. És per això que havia de ser reformada i transformada, eliminant i suprimint alguns dels seus aspectes. Des de l'òptica episcopal, podia fer-se a través de diferents mètodes, ambdós documentats: el control dels comptes i la malversació de fons (en paraules de J.L. Marfany, "l'argument econòmic és el més constant i més universal de tots els usats contra la festa: cal protegir els pobres de la seva pròpia irreflexiva prodigalitat")³⁵¹³ i dels manaments. En la visita pastoral del 3 de setembre de 1707 digué: "lo dia de la visita, donà compta Joan Vila y Manyà, an al Senyor Visitador per no aver volgut donar-lo o passar-lo davant del Reverent Rector, y sens dir res lo ensenyà davant del Senyor Visitador y després lo Senyor Visitador cridà lo Reverent Rector y se li posaren del modo següent",³⁵¹⁴ i segueixen els comptes.

³⁵¹². APSFP, *Llibre de la Administració de Nostra Senyora del Roser de la present vila de Sant Feliu de Payarols 1798*, s.f.: "He pagat an Cavalins, 11 lliures 7 sous 6 diners".

³⁵¹³. MARFANY, J.L., "Notes per a l'estudi de la festa...", p. 47.

d. La litúrgia: ritus i rendes

Joan Llopis afirmava taxativament que “al segle XVI la situació de la litúrgia a Occident és lamentable. Pot comparar-se a un cadàver adornat però sense vida i amb símptomes de descomposició. Els ritus i les cerimònies són executades sense sentit pastoral i acompanyats d’un seguit d’abusos i supersticions. L’anarquia és molt gran i el poble resta allunyat de la litúrgia, complint només amb el mínim d’assistència que se li exigeix si no vol incórrer en sancions canòniques”.³⁵¹⁵ La situació, doncs, sembla pessimista i negativa, tot i que les visites pastorals en donen una visió diferent, fins i tot oposada. Essent la missa el nucli bàsic al voltant de la qual s’organitzen els sagraments, pràctiques, devocions, relacions i compromisos del cristià, no apareix de manera prou explícita i gràfica, sinó en aspectes parcials, per exemple, els sobredimensionats econòmics. En tot cas, haurem de distingir entre les misses dominicals, dels festius o de precepte, i les misses excepcionals, relacionades amb festivitats del calendari litúrgic, les que encomanava una confraria, i les misses que tenen a veure amb la mort, els enterraments i els diversos aniversaris.

El concili de Trento emeté un decret a la Sessió XXII (Doctrina sobre el sacrifici de la Missa)³⁵¹⁶ que significava la revalorització d’aquest sagrament (donant una definició de caràcter dogmàtic, sacrificial i disciplinar) i reformava els decrets que durant l’època medieval s’havien introduït a la missa: per exemple, la falta de decor dels sacerdots, els trets supersticiosos, els abusos econòmics lligats als estipendis i la prohibició absoluta de celebrar missa en llengua vernacla i només en llatí, gens participativa i cada cop més distant dels fidels.

Les constitucions sinodals dediquen amplis capítols (segurament els més extensos) a l’hora de tractar les misses, en tots els seus múltiples aspectes, remarcant els formals i/o estètics: la tipologia i el desenvolupament de les misses, els horaris, les vestimentes i sobretot els salaris hi prenen una part destacada (“*De celebratione missarum, Sacramento Eucharistiae, & Divinis Officiis*”).³⁵¹⁷ Al seu torn, els manaments generals de visita presenten punts particulars que ho tracten, amb diferències entre les èpoques i bisbes, que demanen la correcta celebració de les misses (l’hora, la forma i la decència), sobre la predicació i l’acpta, la denúncia dels incompliments de llegats, les burles que es fan durant les misses de difunts, en la confessió i la

³⁵¹⁴. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P01/1 (1672-1830), s.f.

³⁵¹⁵. LLOPIS, Joan, *La Litúrgia a través dels temps*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1993, p. 39. A més, vegeu AUGÉ, Matías, *Liturgia: historia, celebración, teología, espiritualidad*, Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 1995 i KLAUSER, Teodor, *Breve historia de la liturgia occidental. II. Desde Gregorio VII hasta el Concilio Vaticano II*, Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 2000, p. 25-55.

³⁵¹⁶. SECT, Ses. XXII, p. 239-266.

³⁵¹⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 264-306, Lib. III. Tit. XVII. Cap. I.

comunió, el treball en festius (i el fet de saltar-se la missa), l'existència de misses clandestines a capelles i cases particulars, entre d'altres. El número creixent dels clergues d'una parròquia i les seves rendes pot ser determinant per al desenvolupament d'un tipus d'ofici. Però, les visites pastorals incorporen les novetats a un ritme vertiginós que les constitucions no assumeixen.

Hi ha multitud d'exemples que expliquen el desenvolupament de certes cerimònies, el seu caràcter restringit i protocolari. Es dona joc a una diversitat local i particular en l'aspecte extern, però no en el contingut; tot i que la introducció dels nous llibres litúrgics (breviaris, missals i rituals), com hem vist, intentà uniformitzar fórmules i ritus, per això, Sixte V, el 1588, creà la Sagrada Congregació de Ritus per vetllar pel seu compliment. La tendència és desenvolupar els cerimonials més solemnes i rics formalment, i més en els de difunts, tant en esglésies petites com grosses, i més en aquelles hi havia una presència notable de beneficiats, constituïts o no en comunitats. A Les Preses, el 1661, manava al rector que digués “cantadas completas tots los dies de dissapte y vigília de Nostra Senyora, attès quey ha renda per axò deputada”,³⁵¹⁸ i el 1687 i 1698 deia que, “attenent que per lo menos són tres los residents de la present iglésia, perçò su Il·lustríssima mana que, de assí en avant, tots los diumenges y festes manades se diga cantada la missa major”.³⁵¹⁹ A Sant Cristòfol de Les Planes indicà com havien de posar-se els clergues quan assistien al cor:

“Atenent de quant de servey és de Déu Nostre Señor y decoro de la Iglésia que los ministros de ella cumplen ab sas obligacions y que entre los demás és molt principal la interessencia en lo chor per la celebració dels divinos officis: perçò mana, estatueix y ordena que tots los residents de la present Iglésia assistescan als divinos officis sots pena que quiscuna vegada de dos sous plata exigidores del bací de les ànimes de la part a aquells pertocant, aplicadores en celebració de missas baixas. Y que de esta hora en avant ningun resident acabats que sian los *Kyries*, puga entrar en lo chor. Y en las horas canònicas acabat lo primer Salm, sots pena de privació del stipendi de aquel *offici*, *aniversari*, *cantar* u *hora canònica* que se celebrarà o se cantarà, sinó fos cas que fossen legítimament impedits per acabar de celebrar missa, o per altre just impediment a coneguda del Rector de la present iglésia o de aquell que en sa absència se trobarà governar lo chor”.³⁵²⁰

-Horaris i assistència

Un dels problemes fonamentals és la coincidència i simultaneïtat de misses en una mateixa església, per exemple, una missa major, solemne i cantada, i una o més misses privades o baixes en un altar o capella lateral, i també en distintes esglésies i capelles d'una mateixa parròquia. Aquesta diversitat, multitud i increment de misses podia donar lloc a un sobreposament i encobriment d'unes amb altres i provocar agudes interferències, arribant a grau de col·lapse dins

³⁵¹⁸. ADG, P-102, Les Preses, 1661, f. 195v.

³⁵¹⁹. AEV, P-108, Les Preses, 1687, f. 417r.

³⁵²⁰. ADG, P-104, Les Planes, 1671, f. 94v-95r.

l'església; per tant haurien d'estar fixades i concretades en un calendari. Aquest assumpte ja havia estat tractat per primer cop pel bisbe Ennec de Vallterra (1368), el seguiren Pontich (1691) ("*Diebus Dominicis, & festivis solemnibus non celebrentur Missa peculiares, donec Credo Missae maioris fuerit finitum*" i "*Missa horis debitis celebretur*")³⁵²¹ i Taverner (1725).³⁵²² Calia deixar clar dos conceptes: primer, que les misses majors s'havien de dir a l'altar major (a Falgars manava "*que en los domingos y demás fiestas de precepto se celebre la missa en el altar mayor y no en el del Rosario, a excepción empero de las missas que estén fundadas en el expresado altar*");³⁵²³ i segon, que cada feligrès estava obligat a anar als oficis de l'església a la que estava assignat, pertanyia, vivia o treballava, i no a cap altra de veïna, per evitar confusions, aglomeracions i barreges; a Pruit, el rector, es queixava que hi acudien veïns de Sant Llorenç Dosmunts:

“Y per quant havem entès que hi concorren gent de diferents parroquians a ohir missa y que se han de quedar molt fora, manam al rector y vicari que antes de dir-la fassan se posen los homens des del altar a mitja iglésia y las donas al restant de ella los que són de dita sufragànea y esta parròquia; amonesten dos festas seguidas que, en avant, vajan los que són de altres cada hu a la sua, o a altre part ahont puga ohir missa, no sent just se embarassen ab lo concurs de poder-la ohir ab la obtenció ques deu, y altres estigan sens ohir-la, quedant-se fora y fetas las dos amonestacions, tancaran la iglésia antes de dir missa y nols deixaran entrar de que los advertiran al temps que ho amonestian”.³⁵²⁴

S'han de tenir en compte, però, unes quantes variables: el número d'habitants-fidels, de clergues, de misses, l'augment del banditatge (el fet de deixar sola la casa o mas durant la missa), i la combinació d'elles sense provocar cap incident. Ho trobem a Sant Feliu de Pallerols en diferents moments. El 1588 estableix l'ordre a seguir: en “los días [que] se celebrará aniversaris la missa se tinga a dir per torn, comensant-la con dia lo reverent rector senyor, lo segon son vist, lo terç lo obtinens la servitut dels fruits de la Verge Maria, lo quart per lo obtenint benefici de Nostra Senyora del Roser [i] lo quint per lo qui fa la servitut del benefici de las ànimas”.³⁵²⁵ L'augment de població anava paral·lel a l'augment de clergues. Cap fidel podia quedar-se desatès sense oir missa, per haver-hi molt d'espai per dir-les i els suficients clergues per oficiar-les. El 1680 prohibia al diaca i beneficiats, “per a què en los días de diumenge o feste de precepte no falten missas en la present iglésia”,³⁵²⁶ dir misses fora d'ella sinó per una justa i raonada causa a coneguda del rector; i el 1687 i 1700 afegia que havien de millorar-se les atencions creixents del fidel quan assitien a missa, “en dies de diumenge y festas de precepte digan las missas en las horas assenyaladas y segons las fundacions y honors de la iglésia, y en

³⁵²¹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 274-275, Lib. III. Tit. XVII. Cap. XIII i XIV i p. 275-276.

³⁵²². MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 181.

³⁵²³. AEV, 1231, Falgars, 1760, f. 122r.

³⁵²⁴. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 283v.

³⁵²⁵. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 270r.

³⁵²⁶. ADG, P-106, St Feliu de Pallerols, 1680, s. f.

dias fasaners perquè pugan los qui voldran ohirlas mana que no se'n celebren dos ni tres juntament sinó una tras altre".³⁵²⁷ El 1725, el bisbe Taverner, estipulava les misses que s'havien de dir al bisbat de Girona: la missa matinal a a punta d'alba i la major a les deu.³⁵²⁸ A Santa Maria de Corcó, el 1723, posava ordre a les funcions: "havent-nos representat que casi tot lo poble assisteix tot lo any a la missa matinal y molt poca gent a la major, y així que seria de major culto del Santíssim Sagrament y de María Santíssima se fes la funció de la Minerva los tercercs diumenges, y la professó del Roser los primers, en la missa matinal en tot temps",³⁵²⁹ permet el trasllat sens objectar a la missa matinal.

A Sant Esteve de Bas, el 1602, "mana que de les misses que ayas y aniversaris passin per torn [a] dir aquelles, tant els beneficiats com el sagristà y domer, axò és, un dia digui un y un dia l'altre, sota pena de privació dels quals tocarà de aquells o aquells",³⁵³⁰ i a partir de 1680 permetrà dir-ne de noves, sempre "antes de dir-se la matinal sinó després fins a las nou hores, o després que en la missa major estarà fet lo ofertori" i "se puga dir una missa baixa en la capella del hospital que sia acabada mitja hora antes que començarà la major en la parrochial",³⁵³¹ i el 1734 "desí al devant los sacerdots residents que no estan ocupats en las sobreditas tres missas, per son torn, en tots los diumenges y festas digan una missa desde el primer dia del mes de abril fins al primer del mes de octubre al punt de las vuyt horas del matí",³⁵³²

A Sant Martí Sescorts i Santa Maria de Corcó, primer de tot calia ordenar "totes les misses, aniversaris y cantars ques diran per dites ànimes, asentant en particular lo número dels capellàs que si trobaran nomenant-los cada hu per son nom mº tal mº tal",³⁵³³ per això no és estrany, aprofitant que el bisbe o visitador és a la parròquia, els ajudin a escriure i posar en ordre les

³⁵²⁷. ADG, P-108, St Feliu de Pallerols, 1687, f. 435r. i ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700: "Item atenant dit Visitador General les moltes confessions y comunions que hi ha en els dies de festa y altres en la present església, y no podent lo reverent Rector assistir en dar la comunió als penitents, per axò mana dit General Visitador als presbíteres residents de la present església y a qualsevol dells en particular, que sempre y quan seran avisats, és de fets avisar per dit reverent rector per a que assisteixin en dita església per a donà la Santa Comunió als penitents, deguin assistir per dit efecte, sota pena de 50 lliures y altres penes arbitràries aplicadores a l'ora de la present església per cada vegada que refusaran en assistir per dit efecte y dóna dit General Visitador llicència al reverent rector a privar a qualsevol resident, per cada vegada refusarà de la distribució de cor per temps de 15 dies fàcilment y facultat y *de facto prime*".

³⁵²⁸. MURLÀ, J., "Notícia dels temples...", p. 181: "92. Lo pàrroco regularment los diumenges y dias de festa dirà la missa matinal a la punta del sol y la major a deu horas, poch més o menos, las quals horas no immutarà ni per sa pròpia conveniència ni per la de ningun particular, si sols per alguna general de tot lo poble, y tindrà la mà a que en dits dias, en cas que en la parròquia hi haja altràs sacerdots, que ningú celebre missa antes de la matinal y que en las que se celebren entra la matinal y major, no se toque campana, ni se fassa senyal algú. Com y també que mentres se celebre la missa major no hisca missa alguna fins a fet lo ofertori. De que emperò exceptam las iglesias en que hi ha comunitats que en estas se deu observar lo que en esta matèria està disposats en cada una de ellas."

³⁵²⁹. AEV, 1224, Corcó, 1723, f. 291r.

³⁵³⁰. ADG, P-77, St Esteve de Bas, 1602, f. 169r.

³⁵³¹. ADG, P-106, St Esteve de Bas, 1680, f. 126r.

³⁵³². ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 282v.

l·listes de misses i oficis d'una parròquia, per exemple, tal com es feu a Santa Eugènia de Berga i Manlleu.³⁵³⁴ A La Pinya permet que “en dias de festa añals o majors si lo poble voldrà ques cante la missa puga conduhir un sacerdot a llurs gastos y dega pagar a dit rector lo estipendi degut per lo cantar”.³⁵³⁵ A Les Preses, el 1700, prohibia dir missa a “ningun sacerdot els dies de diumenge a tocar la missa baixa y menys dir-la una hora abans de la missa major” i que “cap sacerdot abans de dita missa matinal satrevexi a dir missa sens llicència del rector”,³⁵³⁶ i el 1724, s'indicava a cada nou beneficiat que entrava a la comunitat l'horari de les misses, segons l'època de l'any: “la missa matinal se dirà sempre a la punta del sol, la missa matinal al hivern se dirà a deu horas y mitja y al estiu a nou y mitja”.³⁵³⁷ A Sant Esteve de Bas manava, amb força coincidències amb Les Preses, que

“d'aquesta hora en endavant diguin la missa matinal a la punta de sol y la missa major a l'hivern a las onsa hores, y a l'estiu a les deu y consemblantment mana que cap beneficiat pugui dir missa abans de la missa matinal, sinó no fos gran necessitat o amb llicència de sagristà; i en la mateixa forma mana que des d'aquesta hora en endavant una hora abans de la missa major cap resident pugui tocar a missa a fi i efecte de que el poble faci major assistència en l'església a l'hora que s'ha de donar el past espiritual a les ànimes”.³⁵³⁸

La temporada de sega podia influir en el canvi d'horari de les misses, i adaptar-se a les necessitats dels segadors; així ho trobem a Rupit i Sant Martí Sescorts:

*“Aviendo entendido que en la yglesia sufraganea de Rupit se dice en tiempo de siega una misa apunta del alba, reconociendo que desto se siguen muchos inconvenientes en grave perjuicio de las almas que Dios Nuestro Señor nos ha encargado, mandamos al Reverendo Rector no permita que en tal tiempo se diga otra misa y haciéndonos cargo de las ocupaciones de semejante tiempo, permitimos que el Reverendo Rector o su vicario pueda en este tiempo adelantar algo la hora de la missa matutinal para consuelo del pueblo”.*³⁵³⁹

Un altre problema, semblant a Tarragona, és l'alt grau de desconeixement dels feligresos de l'existència de misses, i que només són acceptades pels clergues per les rendes que en podien

³⁵³³. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210r.

³⁵³⁴. AEV, 1208/2, Sta Eugènia de Berga, 1589, f. 375r: “*Missae Aniversarios Institutos in parrochiali ecclesia Sancta Eugenia de Berga, vicensis dioecesis per menses distributa*” i AEV, 1213/2, Manlleu, 1618, f. 116r.: “Memorial dels aniversaris de Llorens Urgell y Bernat urgell y de madona Clara Malias y de Francesh Duran y de na Martorella”.

³⁵³⁵. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 122r.

³⁵³⁶. ADG, P-111, Les Preses, 1700, f. 391r-v.

³⁵³⁷. ADG, P-115, Les Preses, 1724, f. 4r. i ADG, P-114, Cadaqués, 1722, f. 61r-v.: “Que las missas matinals tots los dias de festa se celebren a la punta del sol, las majors a 9 horas a mitja al hivern y a 9 horas al estiu y deba també advirtint que los anniversaris de animas al dilluns se celebren al amanèixer lo sol”.

³⁵³⁸. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 383v-384r.

³⁵³⁹. AEV, 1227, St Joan de Fàbregues, 1753, f. 78v-79r. i AEV, 1227, St Martí Sescorts, 1753, f. 68v-69r.: “4. *En la capilla rural de Santa Margarida mandamos que ningun sacerdote diga missa o sea secular o regular sin licencia del Reverendo Rector en pena de suspensión, lo que no dará para decir la en los domingos, exceptando en tiempo de la siega y el que entonces la diga explicará por espacio de un quarto de hora la Doctrina Christiana y para que tenga a noticia de todos lo mandado en esta provisión el Reverendo Rector hará copia de ella y la fijará en parte pública de dicha capilla*”.

obtenir, sense cap interès per l'evangelització dels fidels. Poden donar-se els dos casos, que la celebració de misses s'hagi suspès pel salari baix i que el rector no faci saber als parroquians que hi ha moltes misses per assistir. A Sant Privat de Bas “mana dit senyor visitador que el rector publiqui que la missa d'estaca de m^o Graeres”,³⁵⁴⁰ i a La Pinya manà “a dit rector que tots los diumenges publique després los manaments, las missas y cantars de aquella semana y assenta los dias en què se hauran de celebrar aquells, com és de consuetut en dita y demás iglésias”.³⁵⁴¹ A Sant Joan de Fàbregues (1610) i Sant Martí de Querós (1621), proveí que “los aniversaris sian celebrats cada any en sos deguts terminis, y cada any en lo dia se haurà de celebrar lo rector de la yglesia, lo diumenge abans en lo offici major, després de haver fets los manaments, amoneste lo die en que se esdevé la celebració dels aniversaris predits afi y effecte que los administradors dels aniversaris y altres perssones si donan pogan assistir a la celebració de aquellas”.³⁵⁴² El bisbe Taverner, el 1725, de nou ho posa en evidència.³⁵⁴³

A la diòcesi de Girona, aquest manament apareix poc després, el 1626, a Cogolls i Sant Esteve de Bas, matisant a quines misses s'ha de notificar a la comunitat i el motiu: “per a que los parrochians pogan recordar-se, quant sentiran tocar, amb llurs oracions de les ànimes per qui se celebren”.³⁵⁴⁴ Un manament de Francesc de Senjust, el 1634, a Sant Esteve de Bas, El Mallol i Cogolls, ho deixa ben clar, manant “al sacristà y domer de dita isglesia que los diumenges y festas a les misses matinals y mayors notifiquen al poble les festes seran en la semana y les misses y cantars per les ànimes y misses de stacha y indulgències de la bulla y confrarias”.³⁵⁴⁵ A Sant Privat de Bas manava que de “assí al devant los diumenges al offici maior denuncie los aniversaris y missas de franch ha hagudas en la present yglesia perquè los quis tindran devoció puguen acudir”.³⁵⁴⁶

³⁵⁴⁰. ADG, P-77, St Privat de Bas, 1600, f. 13v.

³⁵⁴¹. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 122r.

³⁵⁴². AEV, 1211/8, St Joan de Fàbregues, 1610, f. 80r. i AEV, 1313/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116v.: “El rector faci celebrar totes les misses de menjars, aniversaris y altres missas y en los dias de diumenge amoneste y amonestar tinga en dita yglesia en lo offici de la missa totes las missas dels menjars y de aniversaris y otras missas quis tenen de celebrar en dita yglesia per les ànimes dels fundadors de ditas missas y aniversaris y en los dias que celebrerà dits aniversaris y missas perquè en ningun temps les ànimes sian privadas dels suffragis de la yglesia.

³⁵⁴³. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 182: “94. Los pàrrocos, seguint la lloable costum del bisbat, publicaran cada diumenge las missas y aniversaris que se deuen celebrar en la setmana, ab la expressió de las personas per qui se han de aplicar, a fi de que los fills se esciten a fundar altres pios suffragis, experimentant que se celebren exactament los que foren instituits per sos passats”.

³⁵⁴⁴. ADG, P-89, Cogolls, 1626, f. 120v. i ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 117r.: “Item mana al sacristà y domer de dita isglesia que los diumenges y festas a les misses matinals y mayors notifiquen al poble les festes [que] seran en la semana, y les misses y cantars per les ànimes y misses de stacha y indulgències de la bulla y corfrarias a pena de excomunicació mayor”.

³⁵⁴⁵. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 117r.

³⁵⁴⁶. ADG, P-94, St Privat de Bas, 1634, f. 29v.

Les tavelles, posts i llibres de fundacions ajudaran a una difusió més concreta i correcte; a més, si tenim en compte, per exemple que les misses d'estaca es coneix i s'especifica el dia i el lloc. La solució, ràpida i fàcil, consistia en escriure les misses segons un ordre rigorós, seguint distintes prioritats: segons la cronologia i antiguitat de la fundació; per preeminència de càrrecs i responsabilitats dels clergues, primer el rector, seguint pels beneficiats, ja bé segons la seva importància (major i matinal), o també segons les rendes. En tot cas, cal un assentament escrit per guardar-ne memòria, present i futura. Sembla estrany que la dificultat de recordar tantes misses no comportés la iniciativa d'escriure-ho pels rectors mateixos, i que els bisbes i visitadors haguessin d'insistir i suplir la mancança.

Tocar les campanes el mateix dia i moment de la funció era un excel·lent recordatori, sinó obligació. A les visites pastorals surt parcialment reflectit, ja que l'atenció es desvia cap als diners que es pretenen cobrar i a qui correspon, el campaner, sagristà o qualsevol altre clergue. A La Pinya és el rector "en ocasió de enterros y honras [que] degue fer tocar las campanas y cobrar-ne lo estipendi degut, mana sa Il·lustríssima que se estiga al costum fins assí observat y que no se innove".³⁵⁴⁷ A Sant Esteve de Bas és el sagristà el qui administra els tocs de les morts i dels funerals.³⁵⁴⁸ A Santa Maria de Corcó, per tal d'evitar la dispersió de fidels en les diferents misses i concentrar-los en les dues més destacades, prohibeix que "no se toque campana para las misas que se dixeren entre la matutinal y mayor".³⁵⁴⁹ A Sant Feliu de Pallerols mana al prevere que toca dir la missa a punta d'alba els diumenges i festius que, "després de un quart que és fet lo senyal per dita missa degui començar-la".³⁵⁵⁰ A Les Preses manava al rector que "tots los dias [que] se esdevindrà haver de dir algun aniversari fasse tocar lo dia antes y lo mateix dia com és de bon costum, y axí mateix los age de publicar lo diumenja antecedent".³⁵⁵¹

-Retribucions i competències

Les almoines i caritats que antigament es donaven de forma voluntària als sacerdots per celebrar una missa a fi que resés i pregués, es convertiren, ben aviat, en un deure i obligació pels fidels,

³⁵⁴⁷. ADG, P-106, La Pinya, 1680, f. 122v.

³⁵⁴⁸. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 383r.: "monjo de la present església que no prega tocar o fer tocar les campanes per cap funerària, sigui de forasters o sigui dels habitants de la present parròquia, sens que primer en doni avis al sagristà per sis troba en la parròquia" i ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 106r-v.: "Item com hajam antès que lo campaner acostuma tocar las campanas a la ocasió que mor algun, si cos o albat, sens participar al sacristà per qui toca, seguint-se de assò que moltes vegades toca pe albats sens que sàpia lo sacristà que haja mort tal albat y que per consegüent en la semmana que toca al domer el enterrar-lo, el sacristà no sap quina cristura és, ni son nom per assentar la partida del òbit de aquella. Perçò ordenam y manam que lo campaner no puga tocar las campanas per algun mort que primer no ho participia al dit sacristà, lo que complirà sots pena de 3 lla per cada vegada que contrafarà y en subsidi de excomunicació major".

³⁵⁴⁹. AEV, 1236/1, Corcó, 1786, f. 165r.

³⁵⁵⁰. ADG, P-111, St Feliu de Pallerols, 1700.

si bé amb reticències i entrebancs per imposar-les i cobrar-les. Així doncs, trobarem al llarg de l'època moderna, l'alternança d'almoines en metàl·lic i en espècie, tendint a l'anul·lació d'aquests últims pagaments. Precisament aquestes rebien el nom de 'misses de menjars', pel fet d'estar pagades amb cereals o aliments diversos, essent generalitzades als dos bisbats. Encara el 1703, a Sant Privat de Bas es manava als habitants que "paguin sempre les novenes ab diners y axò es fa per evitar els inconvenients que es seguien de pagar amb blat",³⁵⁵² i el 1717 a Cogolls es referia "com sie consuetut inconclusa que los parroquians paguen als curats un dret vulgarment dit menjars: perçò mana dit senyor visitador als parroquians de la present parròquia que, del die de vuy en avant, paguen al Reverent rector de dita iglésia parroquial quiscun any lo dit dret anomenat menjar".³⁵⁵³ El bisbe Taverner fou el primer en denunciar i rebutjar aquests pagaments, sobretot perquè els clergues receptors hi comerciaven; per exemple, el 1730, a Les Preses se'ls prohibeix: "ningun dels ecclesiàstichs residents de la present iglésia y parròquia puga negociar en manera alguna, ni comprant blat y guardar-lo per tornar-lo a vendre, ni prenent arrendament ni fent altras espècies de negociacions, tractes y contractes prohibits tots per los sagrats cànon".³⁵⁵⁴ El 1723, a La Vola permeté la regulació de "las missas de menjars a rahó de dos quartans de blat per quiscuna",³⁵⁵⁵ cobrant en total sis quarteres i cinc quartans segons la consuetud per dir 38-39 misses l'any i prohibia que, "sempre que ha celebrat missa o cantar antes que los faels haguessen entregat la charitat o almoyna de pa o dines, no pot lo dit rector pendre estipendi algun per dita missa o cantar si al temps que lo celebrà encara no hi haurà cosa alguna de entrada".³⁵⁵⁶ A Taverdet llegiren en "un llevador ques principia per lo Dr Francesch Guilló en lo any 1644 ques cobran 13 quarteras y vint mesurons de forment per las missas de menjars, y que per cada vuytà (que sis de ells fan quartera) se ha de celebrar una missa baixa de menjars y tres absoltas generals".³⁵⁵⁷

Seran els salaris en diner dels clergues els que ocuparan no poc espai a les constitucions sinodals i visites pastorals, i s'estendran a tota mena d'oficis divinals i a tasques comunes i extraordinàries. El gruix principal de manaments correspon, però, als preus de les misses de difunts i a les capelles foranes, que ocupen un tant per cent cada vegada més elevat dels ingressos parroquials, i no podran negligir-se de cap de les maneres. No ens ha d'estranyar, doncs, que hi hagi un control i centralització dels oficis a l'església parroquial a mans del rector, i trobar, com a Sant Esteve de Bas, que es mana que "les misses d'estaca fundades a l'església parroquial no es diguin fora d'ella, a pena que la caritat serveixi per l'obra y que el procurador

³⁵⁵¹. ADG, P-112, Les Preses, 1703, f. 122v.

³⁵⁵². ADG, P-112, St Privat de Bas, 1703, f. 373r.

³⁵⁵³. ADG, P-113, Cogolls, 1717, f. 163v.

³⁵⁵⁴. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 387r.

³⁵⁵⁵. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 278v.

³⁵⁵⁶. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 108v.

ho pugui executar”³⁵⁵⁸ o com a La Vola, que es mana “al rectó porte compte de todas las celebraciones adventicias que entraran y notarà lo cumplimiento de ellas per donar-ne rahó en las visitas”.³⁵⁵⁹ Antonio Palmero, el 1758, emeté un decret diocesà amb la pretensió de corregir aquesta situació, prohibint al rector rebre cap mena d’almoïna ni estipendi per la celebració de misses en festius i preceptes, entre altres temes.³⁵⁶⁰

El rector estava obligat a dir les misses “*pro populo*”, o sigui, pel bé del poble i que van lligades a l’ofici o càrrec de la cura d’ànimes, i que, per tant, no es poden cobrar a part. Són fixades per Trento, i són obligatòries pels rectors nouvinguts a una parròquia.³⁵⁶¹ Molts d’ells les ignoraven completament, com el Vilanova de Sau,³⁵⁶² mentre que d’altres, com el de Sant Joan de Fàbregues, en deïa de més i les cobrava per millorar els seus migrats estipendis, essent molt mal vist pel bisbe:

“Com lo rector no diga més que sis missas *pro populo* seguint a son mediat antecessor (qui en lo número 17 de la nova consuetud que compongué) diu que havent experimentat ser los fruyts desta rectoria tant tènues, li apar és molta obligació dir tots los diumenges una missa pe la parròquia, lo que trobà en la consuetud vella, devia fer lo rector; y que havent mirat en lo arxiu si trobaria de ahont prové esta obligació no encontra res tocant a esta matèria; y conclou dit número 17 dient: [y aixís jo no ne dich sinó las quatre festas añals y los dias de Sant Joan y Sant Miquel] y aquest deixàs la celebració per la parròquia los diumenges de sa propia autoritat lo que no devia; pues esta obligació és de *jure divino*, com se troba en lo cap. 1 de la Sessió 23 de Reformat del concili de Trento; y que ajan de oferir los pàrochos lo sacrifici per lo poble los diumenges, ho ha declarat la Sagrada Congregació que és interprete dels dubtes que se oferixen sobre los decrets del Concili: manam per la parròquia y suplia todas la que ha deixat de celebrar fins vuy dins sis mesos pena de 20 lla y altres a nostre àrbitre y baix las mateixas penas, passat dit termini nos donarà avís de haver-ho executat; y també notarà en lo diari lo número de missas que aurà dit perquè conste en la primera visita. Y enviarà còpia de aquest mandato

³⁵⁵⁷. AEV, 1224, Tavertet, 1723, f. 301v.

³⁵⁵⁸. ADG, P-75, St Esteve de Bas, 1598, f. 38r.

³⁵⁵⁹. AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 279r.

³⁵⁶⁰. BC, Fullets Bonsoms, núm. 3223, Edicte del bisbe de Girona Antonio Palmero sobre assumptes relacionats amb la celebració de misses: “*Uno de los principales objetos que ha llamado nuestra atención, desde que sin mérito, nos levantó la providencia Divina a la cumbre del Ministerio Pastoral, es el Religioso culto, y veneración debida al Sant Sacrificio de la Missa: y el cuydado de procurar remover, o apartar de la dignidad de tan alto, y sagrado Ministerio todo genero de pacto, mercimonio, importunas, e ilícitas exacciones de limosnas, e estipendios, y otras cosas semejantes; que quando no declinen totalmente en simonia, tocan de conocido en avaricia, que es la raiz de todos los males, que contaminan el Sacerdocio. Y por quanto en las Santas Visitas, tomando razon del modo, con que se cumple en esta parte, hemos hallado varios avusos dignos de ser extirpados, como contrarios a lo declarado por el Santo Concilio de Trento, Bulas Pontificias, y Decretos de la Sagrada Congregación de Ritos; y reconociendo, que la continua práctica de dichos abusos por muchos años, no es capaz de introducir costumbre, que pudiese legitimar la observancia, por ser notoria corruptela: nos ha parecido de nuestra obligación tomar las precauciones conducentes a fin de erradicar dichos abusos, restablecer en su pureza la Dicipina Ecclesiástica por lo tocante a puntor de tanta importancia...*”.

³⁵⁶¹. SECT, p. 267, Ses. XXIII, cap. 1: “*De la institución del sacerdocio de la nueva ley*”.

³⁵⁶². AEV, 1224, Vilanova de Sau, 1724, f. 307r.: “11. Com lo rector nos diga que ha tres anys no diu misses *pro populo* a què està obligat per precepte divino, com consta del cap. 1 ss. 23 de Reforma del Sagrat Concili de Trento; manam que en descàrrech de sa consciència celèbria las missas que degui haver dit per lo poble en los anys que no ho ha fet, y de aquí al devant sia cuydadós en cumplir esta gravíssima obligació y notarà en lo diari haver satisfet las passadas y cada any ho continuarà”

a son mediat antecessor que resideix en Vich; al qual manam sots las penas dalt ditas celebre o fassa celebrar las missas que deixà en son temps per la parròquia los diumenges y dins sis mesos nos fassa constar de haver-ho complert”.³⁵⁶³

Cal la petició, el corresponent permís episcopal i l’atribució de salaris per a poder dir misses en esglésies sufragànies i capelles ‘foranes’ però situades dins una mateixa parròquia, tot i que no sempre és així i es donen misses il·legals; al mateix temps que són necessaris els permisos del rector per als clergues externs o estrangers. Fixem-nos que coincideixen sempre les mateixes capelles, parròquies i els motius: el primer és fonamental, evitar la dispersió econòmica i permetre el funcionament i reproducció de la parròquia, i el segon, potenciar el control sobre els feligresos que assistien a la missa, a la doctrina o altres sacraments. El 1606 “mana que donés dos reals de charitat als preveres que aniran a dir missa en dita isglésia que Sant Corneli”,³⁵⁶⁴ de la parròquia de Sant Privat de Bas. A Sant Esteve de Bas (1626 i 1734), Les Preses (1700, 1703 i 1717) i a Ridaura, Sant Privat de Bas i Sant Feliu de Pallerols (1717) prohibirà les misses a capelles allunyades a aquells beneficiats, forans o locals, seculars o regulars, “attès que és molt danyós”³⁵⁶⁵ per a l’església parroquial (de manera semblant ho expressava a Sant Pol de Mar, arribant a permetre la demolició d’una capella!)³⁵⁶⁶ i “no entenent ab la present mandata llevar lo dret que competesca al dit reverent sacristà de impedir als dits residents de celebrar en ditas capellas”.³⁵⁶⁷ A Sant Cristòfol de les Planes (1671, 1698 i 1700) hi hagué conflictes de competència amb la veïna capella del castell del Remei.³⁵⁶⁸ A Sant Bartomeu Sesgorgues es

³⁵⁶³. AEV,1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 287r. Entre claudàtors el text està subratllat.

³⁵⁶⁴. ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

³⁵⁶⁵. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 117r. i ADG, 1703, Les Preses, f. 122r.: “prohibeix als beneficiats de la present isglésia y a qualsevol altres sacerdot estranger que en las festas anyals, com són Pascua de Resurrecció, Pentecostés no pugan dir missa en ninguna de las foranas de la present parròquia (exceptat emperò que no sia alguna missa fundada en semblants diadas), sinó que tots agen de dir missa en la parroquial”.

³⁵⁶⁶. ADG, P-133, St Pol de Mar, 1758, f. 84r.: “Item por quanto se suelen seguir algunos perjuicios a los derechos parroquiales por permitir celebrar missa en dias festivos en las hermitas rurales o fuera de la iglesia parroquial, especialmente en dias festivos en los que debe concurrir los fieles a oír la enseñanza de la doctrina christiana, para evitar todo motivo que pueda perturbar esta importancia, mandó su Ilustrísima que en dichos días festivos no celebre ningún sacerdotes secular o regular en la hermita de Sant Pablo de esta parroquia sin licencia de dicho retor o vicario, la que estos concederan solo en no seguirse los inconvenientes insinuados” i ADG, P-137, St Pol de Mar, 1775, f. 117v-118r.: “Basílica Sn Antonio. Nota. Mandó su Ilustrísima a la demolición de dicha hermita y se aproveche la piedra y todos sus efectos para la fábrica de la iglesia; por quanto suelen seguirse algunos perjuicios a los Derechos parroquiales, por tolerar que se celebre missa en dias festivos en las hermitas rurales o fuera de la iglesia parroquial, máxime en los días festivos, en los que deben los fieles concurrir a oír la enseñanza de la doctrina christiana para evitar todos los motivos que puedan, perturbar en fin tan importante, mandó su Ilustrísima que en dichos días festivos no celebre ningun sacerdote secular o regular en la Hermita de San Pablo de esta parroquia sin licencia del rector o de su vicario, quienes la concederan solament, quando no se sigan los inconvenientes insinuados”.

³⁵⁶⁷. ADG, P-113, St Esteve de Bas, 1717, f. 56v.

³⁵⁶⁸. ADG, P-104, Les Planes, 1671, f. 94v-95r.: “Item considerant lo perjudici gran que resulta a la present Iglésia parrochial de celebrar-se missas en la capella de nostrar señora del Remei, situada en la plasa de la present vila: perçò, mana a tots los sacerdots, tant de la present Iglésia com fora della, que és esta hora en avant no digan missas en dita capella que no ajan tocat a Satus de la missa conventual en la

permeten dir vuit misses matinals coincidint amb festes anyals, “en consideració de estar molt separadas las cassas de la dita sufragània y no poder tots assistir en la missa major ni en missas en altres dias de precepte sens valer-se de parrochians circumcidans”,³⁵⁶⁹ i a Sant Joan de Fàbregues manava al “no distribuesca missas a persona alguna per effecte de celebrar-se fora de las iglésias del districte de sa parròquia, sens expressa llicència nostra”.³⁵⁷⁰

Trobarem que els bisbes reben queixes, demandes i precés dels clergues relatius a l'augment de sou, o bé intenten frenar les usurpacions del que no els pertany. Es buscarà la regulació, doncs, dels preus de diferents misses en funció de la naturalesa, dia, lloc i hora, i s'intentarà un repartiment equitatiu de feines i retribucions. El 1671, es manarà als fidels dels veïnats del Corb i sant Sebastià de Les Preses pagar cinc sous per cada missa en aquestes capelles, i el rector suplicarà que per ser administrador dels aniversaris, per lo que dóna “pa, vi y llum y ministrà escolà y fa tocar las campanas, no té més que un sou per cada aniversari y que esta retribució per lo gasto y cuydado que ha de tenir per dit effecte y per ser rector y principal en dita Iglésia no és sufficient, perçò ordena, disposa y mana que de esta hora en avant se li donen dos sous ardots ultra de la que li specta per la assistència o celebració de aquells”,³⁵⁷¹ el 1680 prohibia que “ningun primer diumenge ni terçer diumenge del mes, ni festa anyal, ningun sacerdot vaja a dir missa en la capella de Sant Martí del veynat del Corp”,³⁵⁷² mentre que el 1734 es permetia “dir missa en los dias de festa en la capella de Sant Martí del veynat del Corp per la notable distància de aquell veynat a la iglésia parroquial y per lo crescut número de poble”.³⁵⁷³ A Pruit, el 1687, el bisbe Pasqual va codificar el ‘sou de majoria’:

“Item per quant los anniversaris fundats ab charitat determinada acceptats nos podan disminuir ab lo pretext de cobrar lo rector lo sou de la majoria, declaram que aqueix sou de majoria no se entén en lo anniversaris fundats sols ab charitats a 15 y 16 sous prenent 13 y 17 sous respective per servir-se a disminuir lo número pretèrit y així lo cumple sots la pena que nols passarem en compte en altra forma y en altres a en àrbitre”.³⁵⁷⁴

El 1700 se n'estipularen una nova sèrie: als rectors assistents a les misses de devoció de la capella de La Salut cobressin 9 sous de caritat; a Ridaura, als beneficiats que assistint al primer cantar setmanal 1 real de plata i als sacerdots que pugessin a la capella de Sant Corneli, de Sant Privat de Bas, se'ls paguessin 2 diners. El 1734, a Sant Climent d'Amer es fixa una sola retribució per a anar a una capella:

present parrochial, sots pena de vint sous aplicadors a la obra de la present iglésia y en subsidi de excomunicació major” i ADG, P-111, Les Planes, 1700, f. 21r-v.

³⁵⁶⁹. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 650r.

³⁵⁷⁰. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 585v.

³⁵⁷¹. ADG, P-104, Les Preses, 1671, f. 90r.

³⁵⁷². ADG, P-106, Les Preses, 1680, f. 111r.

³⁵⁷³. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309v.

³⁵⁷⁴. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 580r.

“Item com per part del rector de dita iglésia se aja suplicat a dit Senyor Visitador General que volgués taxar-li la caritat de las missas que a vegadas la devoció dels fahels fa celebrar en la capella de Sant Corneli dins dita parròquia construïda y a la distància de mitja hora de camí de sa casa; perçò, attenant dit Senyor Visitador General que és digne de recompensa lo material treball de fer aquell camí, y de transportar en dita capella los ornaments desde la parroquial, assenyala per caritat còngrua y corresponent de ditas missas la de 9 sous barcelonesos per quiscuna que a més de ser posada en rahó, és la que se acostuma donar en semblants casos en las demás parts de la diòcesi”.³⁵⁷⁵

Joan Bada diu que “la problemàtica canònica, que s’anà fent més freqüent al llarg del segle [XVII] i s’allarga fins al segle següent, era la possibilitat de dir dues misses –binar– al mateix dia”.³⁵⁷⁶ Efectivament, les constitucions sinodals del bisbe Pontich permeten que un prevere digui dues misses diàries, i no tres (“*Presbyter eodem die ter non celebret*” i “*Vnus & idem Sacerdos in die Parasceve (licet in diversis Ecclesiis) bis Divina non celebret*”).³⁵⁷⁷ El bisbe Taverner, el 1722 i 1725, també en donava permís, sobretot en aquelles zones on hi havia falta de capellans.³⁵⁷⁸ Fins que el bisbe Palmero les redueix a una, entre 1763 i 1773.³⁵⁷⁹ Amb anterioritat, a Sant Privat de Bas, el 1606, el bisbe concedí

“licència al rector y capellà qui serveix lo bassí de les ànimes de la present església que els dies de diumenga y festes de precepte lu dells, per servitut de la parroquial y capella de Sant Just del Mallol, puga dir dos missas feta deguda reservació y que procure en anar de matí a dir la missa al Mallol per a que sia tornat per ajudar a fer los officis a la parroquial y que amonesten en dita capella les festes que san de observar cada diumenge”.³⁵⁸⁰

³⁵⁷⁵. ADG, P-121, St Climent d’Amer, 1734, f. 239r-v.

³⁵⁷⁶. BADA, J., *Història del cristianisme...*, p. 131.

³⁵⁷⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 276-277, Lib. III. Tit. XVII. Cap. XV i p. 277-278, Lib. III. Tit. XVII. Cap. XVI.

³⁵⁷⁸. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 183: “101. Encara que en lo Edicte que manarem despatxar després de la primera nostra visita del Ardiaconat de Besalú declaram que la facultat de dir dos missas en un dia (que se sol donar als pàrrocs de las parròquia ahont no sia sinó un sol pàrroco), sempre porta en si la tàcita condició de la necessita precisa, per falta de ministres, de modo que podent suplir la necessitat, ja cessa la facultat de dir dos misas. Per exemple, si en la parròquia per acàs de passatge o altrament se troba altre sacerdot, perquè en est cas ja cessa la verdadera necessitat actual, que és necessària per usar-se desta indulgència. Ab tot, com en esta matèria hi hage hagut no pochs abusos en la diòcesi, tots ben contraris al disposat en los sagrats cànons, y declaracions de la Sagrada Congregació, declaram de nou y explicam que sempre que lo pàrroco té en la parròquia altre sacerdot o que comodament lo pot tenir en ella, no pot usar de la facultat de celebrar dos vegadas en los dias de festa, sens està limitada a la verdadera y real necessitat, per falta de Ministres, que may pot ocorrer mentres en la parròquia hi haja altre sacerdot, o que ab comoditat se ni puga tenir. Deuhen així mateix los pàrrocos estar advertits, que encara que tingan sufragàneas, y en ellas digan una missa y altre en la parroquial, que las funcions de la Semmana Santa no las poden fer en cada una de ditas iglésias, com així se troba prohibit ab Nostras Synodals” i SALA, R., “Un edicte del bisbe Taverner...”, p. 227-233.

³⁵⁷⁹. BSDG, núm. 129: “*Nos Don Manuel Antonio de Palmero y Rallo... Obispo de Gerona...* [Edicte sobre binació de Misses]. Girona, 8 d’abril de 1763, i núm. 168, “*Nos Don Manuel Antonio de Palmero y Rallo... Obispo de Gerona*” [Edicte sobre la celebració de dues misses en un mateix dia]. Girona, 8 d’abril de 1773.

³⁵⁸⁰. ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

-El negoci de la mort: misses de difunts i aniversaris

L'Església monopolitzà la mort i la convertí en un instrument necessari per la vida de la parròquia, en un mer negoci i mòbil que revertia en la pròpia institució eclesiàstica, mantenint-la viva i dinàmica. Aquest fenomen neix a partir del segle XV i assoleix el seu zenit en el segle XVIII, i que Michel Vovelle ha anomenat 'mort barroca': "*exteriorización, ostentación, inversión en la profusión de gestos multiplicados*",³⁵⁸¹ denominació i interès que ha fet fortuna en el nostre país, amb investigacions tan notables com les de Castelló de la Plana i Borriana, de Modest Barrera Aymerich i Javier Antón Pelayo a la catedral de Girona.³⁵⁸² Continua Vovelle dient que "*el discurso sobre la muerte ha sido durante mucho tiempo un discurso estable, monolítico, sin cambios. El de la Iglesia tal como se solidificó en el momento de la Contrarreforma católica casi no ha variado hasta finales del siglo XVIII y aún hasta pleno siglo XIX. El discurso puede ser un reflejo no de la movilidad, sino de la inercia de los sistemas establecidos*".³⁵⁸³ El testament és l'instrument jurídic a través del qual es vehicula aquest sentiment, ja que una de les primeres clàusules defineix com ha de ser l'enterrament i l'existència de la fundació d'aniversaris i caps d'any; els intestats, que devien ser molts més, no apareixen. D'aquesta manera es desenvolupa a les visites pastorals, donant voltes als mateixos assumptes, invariablement i insistentment durant l'època moderna.

Les fundacions testamentàries d'aniversaris i suffragis per l'ànima del difunt, de curt, mitjà o llarg termini, setmanals, mensuals o anuals, tenien l'única pretensió d'assegurar el pas al més enllà, a través de pregàries salvadores. Les possibilitats pecuniàries dels difunts, els seus llegats testamentaris i la possible continuïtat al llarg de temps a través dels familiars o hereus, podien contribuir notablement a un pas més ràpid, sense massa intercessions intermèdies. Calien almenys tres misses reglamentàries: la del dia de l'enterrament, la del tercer dia (referent a la simbologia que representava la resurrecció de Crist) i el cap d'any o aniversari; aquestes misses també es coneixien pel nom de 'votives'. L'obsessió i l'angoixa per la mort definitiva donava lloc a un excés religiós. Veurem que hi ha un decalatge entre els desitjos d'instauració d'aniversaris i la impossibilitat dels marmessors de dur-ho a terme. No tots, però, en sabien el funcionament, tal com passava a Falgars, on manava als que eren "obligats a fer foneràries ser-ne la constitució synodal de una la qual mana que en la parròquia hont són stats recreats y rebuts los sacraments y morts en ella reba los suffragis, la església Santa ordena, fent-li cos present

³⁵⁸¹ . VOVELLE, M., *Ideologías y mentalidades...*, p. 111.

³⁵⁸² . BARRERA AYMERICH, M., *La mort barroca: ritus i rendes...* i ANTON PELAYO, J., "Morir a la Girona de la Il·lustració. La funerària canonical i les actituds dels canonges de la catedral davant la mort", dins AA.DD., *Girona a l'època de la Il·lustració*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2001, p. 7-112.

³⁵⁸³ . VOVELLE, M., *Ideologías y mentalidades...*, p. 111.

novenal y cada any”.³⁵⁸⁴ El bisbe Taverner, el 1725, digué que “en Iso enterros, sepulturas, honras, cantars y missas de difunts observaran los pàrrocos las rúbricas del Missal y Ritual romà, com y las de nostre bisbat tindran igualment presents las declaraciones de las Sagradas Congregacions que se han publicadas sobre esta matèria, a que se uniformaran ab tot puntulitat”.³⁵⁸⁵

Paral·lelament les constitucions sinodals gironines recullen la llarga tradició, tan secular (del dret municipal català) com eclesiàstica, reactiva als llegats testamentaris. Ressalta un punt on reprèn el llegat dels bisbes humanistes Boil (1517), Margarit (1535) i Onofre de Reart (1617) i que titula “*Manumissores testamentorum computum reddant infra duos menses transacto anno obitus defuncti*”.³⁵⁸⁶ Un punt culminant és un edicte del bisbe Taverner del 1703, adreçat als rectors, que recull tota aquesta tradició:

“si saven que alguns testaments, almoynes o llegats pios que ha més de un any que són mort los qui ha dexats aquells estigan pera complir y tots los qui tindran ditas dexas y testaments manam les aporten devant de nos o de nostre vicari general per veurer si estaran complits per descàrrech dels defunts y concièncias dels qui estan obligats a complir-los”.³⁵⁸⁷

Així doncs, la majoria de decrets episcopals ens remeten a l’incompliment dels testaments, codicils i últimes voluntats dels difunts, tant per part dels marmessors com dels clergues, i que significaven la pèrdua de la salvació definitiva de l'ànima del difunt;³⁵⁸⁸ els primers pretenem apropiar-se d'aquests diners o no poden satisfer les elevades quantitats creades amb censals (tal com ha estudiat Carles Salazar a Santa Coloma de Centelles i Josep Riba a Veciana, en el segle XVIII, les dues del bisbat de Vic),³⁵⁸⁹ i els segons no consideren prou retribuïdes les seves feines i les abandonen. En ambdós casos són obllits plenament intencionats i conscients, que no deixa de ser un cercle viciós: els beneficiats no diuen les misses sinó se'ls paga i els marmessors no paguen sinó se'ls diuen les misses. En darrera instància, l'ànima restava cremant i sufrint al

³⁵⁸⁴. AEV, 1218/1, Falgars, 1633, f. 269r.

³⁵⁸⁵. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 184.

³⁵⁸⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales dioecesis...*, p. 117-119, Lib. III. Tit. VII. Cap. 7: “*Omnes Clerici executores testamentorum Clericorum, ultra annum defunctorum infra duos menses proximè venientes reddant comptum de manumissoriis per eos gestis Auditori computorum sub poena decem librarum, & dictus Reverendissimus Ioannes de Margarit de testamentis etiam laicorū intra duos menses rationem computorum reddi mandavit. Quod si dicto tempore transacto non reddiderint dicta computa, laici manumissores sint interdicti, Clerici verà arbitrio nostro punientor*”.

³⁵⁸⁷. ADG, P-112, manaments generals del bisbe Taverner, 1703, f. 2r.

³⁵⁸⁸. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Diocesis Gerund...*, p. 112, Lib. III. Tit. VII. Cap. III, “*Ut quolibet Clericus, Beneficiatus, vel in Sacris Constitutus teneatur unum manumissorem suum Clericum instituere*” i p. 117, Lib. III, Tit. VII, Cap. VII, “*Manumissores testamentorum computum reddant infra duos menses transacto anno obitus defuncti*” i *Constitutiones Synodales Dioc. Vicen...*, p. 98, Tit. XXV, Sobre codicils i testaments.

³⁵⁸⁹. SALAZAR CARRASCO, C., “Misses i censals: les formes materials de la vida religiosa en una paròquia rural d'antic règim”, *Estudis d'Història Agrària*, 8 (1990), p. 41-56 i RIBA GABARRÓ, Josep,

purgatori esperant que s'arreglessin els seus problemes materials a la terra. En la visita a Vilanova de Sau del 1746 s'expressa clarament el monopoli que fa l'església de la mort, incidint en l'amenaça de l'etern càstig i l'obligatorietat de crear i complir els llegats funeraris:

“Havent vist lo llibre dels òbits, trobam en ell que per molts dels difunts se faltan a fer diferents sufragis, y no podent tolerar semblants omicions, *desitjant exonerar concièncias y donar alívio a las pobres ànimas de aquells que per dita falta se troban quisà patint en lo purgatori*, en descàrrech de nostra obligació, manam a tots y a cada hu de aquells que estan obligats a cumplir honras, enterros, novenals, caps de any, recordanças o altres sufragis y llegats pios que dins quatre mesos de la publicació de la present, en pena de 2 lliures y en subsidi de excomunicació major, cumplian ab tot lo que estigan obligats”.³⁵⁹⁰

El bisbe haurà de solucionar tots dos problemes, trobar-hi solucions comunes. La més emprada és perseguir-los, fent un seguiment més o menys continuat. Als marmessors se'ls pot excomunicar i als beneficiats se'ls segresten els fruits; però hi ha passos previs abans d'arribar als extrems. A Sant Martí Sescorts, el 1589 i 1590, va ser “interrogat dit rector quins aniversaris, misses y causes pies ya en dita iglésia que nos fassen y cumplen”,³⁵⁹¹ i sortiren a la llum força casos: Onofre Sala, pagès, que, essent administrador d'una causa pia, no la pagava, Onofre Camprodon, pagès, tampoc satisfieia els diners d'un cantar que feia més de cinc anys que no es celebrava i Francesc Dot no pagava feia més de vuit anys un aniversari per l'ànima de la seva mare. El 1619, a Ridaura, a títol genèric, manava “a tos los hereus y béns tinents de alguns deffunts que ha més de un any que són morts y no han fets fer los suffragis acostumats de novenal y capdany y altres que dins tres mesos pròxims los hagen de haver fets”.³⁵⁹² El 1723, a Pruit, mana al rector cobrar tots els diners endarrerits, “atenent que hi ha diferents fundacions y renda daixada per almoynas fahedoras en certs dias en esta iglésia parroquial y que ha molts anys que estas nos fan”.³⁵⁹³

Les excuses o queixes són múltiples i enginyoses, reals o fictícies, com a Tavertet, on Antoni Coromina és citat per tal de satisfer una provisió, dient que “ell no a succehit a Pere Coromina, ni té béns alguns obligats en lo pretès aniversari de dit Coromina, ni és en poció de pagar, e perçò supplica a dit Senyor Official y Vicari General mane no sia més molestat”.³⁵⁹⁴ En les visites de 1618 a les parròquies vigatanes, si es dóna el cas, s'indiquen tots els que han deixat de pagar: a Sant Joan de Fàbregues, i Sant Martí Sescorts i La Vola hi ha, respectivament, cinc, dos i un hereus o successors que són citats pel fet de no pagar; i també en desenes de vegades al llarg del segle XVIII. Per remeiar aquesta situació, per exemple a Sant Martí Sacalm es manarà

“Renda i sufragis a la parròquia de Veciana (Anoia)”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 387-396.

³⁵⁹⁰. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1746, f. 499v. La cursiva és nostra.

³⁵⁹¹. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210v.

³⁵⁹². ADG, P-86, Ridaura, 1619, f. 42r-v.

³⁵⁹³. AEV, 1224, Pruit, 1723, f. 284r.

³⁵⁹⁴. AEV, 1208/2, Tavertet, 1589, f. 223v.

fer “una llista de todas las missas y demás obligaciones que té aquest [beneficiat] de cumplir, regoneixent la dotalia o institució del benefici”;³⁵⁹⁵ a Cogolls “manà ab lo present anà al predit Joan Vila, clergue, y a Joan Vila, pagès, patró del referit benefici [a l’altar de sant Isidre], en pena de excomunió major que, dins dos mesos, fassen constar tots los llegats y deixas del difunt fundador”³⁵⁹⁶ i a Sant Esteve de Bas, “a fi de que cada hu dels dits beneficiats tinga major notícia de las obligaciones de son respective benefici per son degut compliment, ordenam y manam al curat de dita iglésia que fassa presents a cada hu de dits beneficiats las obligaciones de missas”.³⁵⁹⁷

Al mateix temps que mana la redacció de diaris i llibres de misses, aniversaris i fundacions (“*Dotationes, & Foundationes Beneficiorum in Curiis Vicarius, & Decanatuuum transcribantur*”).³⁵⁹⁸ i la seva execució diària, mana construir ‘posts’ o ‘tavelles’ –emprant el llenguatge de les visites–, una mena de taules o pissarres de fusta rectangulars i d’una certa llargària. Tenen un imminent caràcter funcional i pràctic, ja que el rector haurà d’escriure-hi mensualment totes les misses de fundacions que s’han de dir en aquella església, el seu preu, el finançament, el compliment i l’assistència, tot de manera entenedora, sintètica i esquemàtica. Totes aquestes anotacions van adreçades tant a clergues, perquè les compleixin, com als marmessors, perquè les paguin, i ningú se n’oblidi. Els manaments són innumbrables ja des del segle XVI, amb Pedro Jaime: a Pruit, per exemple, diu que “els obrers comprin una post gran, on el rector hi escriurà els aniversaris per ordre de mesos”,³⁵⁹⁹ a Sant Martí Sacalm diu que “el rector ha de mirar els testaments que té a la escrivania, fent una taula on s’hi inserirà dia y any del testament, perquè ningú es pugui excusar de pagar”,³⁶⁰⁰ i a Sant Martí Sescorts diu que “per major seguretat en lo compliment de las missas, anniversaris fundades y de menjars celebradors en esta iglésia parroquial farà una taula en què escriurà per dias dels mesos assenyalats per sos fundadors, los anniversaris, missas resadas, fundadas y de menjars tindrà obligació de celebrar”.³⁶⁰¹ Hi ha parròquies que ja la tenen muntada i posada a la sagristia. A Tavertet, després de fer el post, “compren un pregamí y que aquell se fique ab tatxeras y veta en dita taula y en el scriga dit rector los dits aniversaris y missas”.³⁶⁰² A Vilanova de Sau diu haver visitat els “aniversaris fundats en dita església y tots se celebren y se són celebrats fins a la present jornada”³⁶⁰³ i a Sant Joan de Fàbregues diu que es “paguen tots en el seu degut termini”.³⁶⁰⁴ Al

³⁵⁹⁵. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 499r.

³⁵⁹⁶. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 84r.

³⁵⁹⁷. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 105r.

³⁵⁹⁸. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 10, Cap. VII.

³⁵⁹⁹. AEV, 1208/2, Pruit, 1589, f. 231r.

³⁶⁰⁰. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 235r.

³⁶⁰¹. AEV, 1221, St Martí Sescorts, 1687, f. 650r-v.

³⁶⁰². AEV, 1208/2, Tavertet, 1589, f. 223r.

³⁶⁰³. AEV, 1213/2, Vilanova de Sau, 1618, f. 61v.

³⁶⁰⁴. AEV, 1213/4, St Joan de Fàbregues, 1621, f. 114r.

llarg del segle XVIII els bisbes i visitadors revisaran aquests posts i tavelles, i en manaran la seva rectificació. A Les Encies, Les Preses, Sant Cristòfol de les Planes, Joanetes, Sant Privat de Bas, Sant Esteve de Bas i Puigpardines manava al rector “fasse tabella y en ella escriga las missas y aniversaris fundats ab dos mesos y dies en que deuen celebrar-se y dita tabella posarà en la sacristia de dita iglésia”.³⁶⁰⁵ A Vilanova de Sau, “en la taula de las celebracions una de las missas no estiga posada en lo dia que toca dit llevador, manam al rector la col·loque en lo dia que deu estar y note en la mateixa taula en cada una destas missas lo obligació que té de dit lo nocturno”.³⁶⁰⁶

En el segle XVII es cediran i traspassaran diners procedents del bací de les ànimes destinat a les absoltes i sufragi pels difunts, pregant a Déu que els ajudés a sortir d'aquest trànsit. En tots ells s'esmenta la funcionalitat d'aquests diners, la millora del salari eclesiàstic, en dependència de la conjuntura i de la geografia. El fons d'almoines del bací de les ànimes del purgatori era, amb diferència, un dels més ben dotats de tota església, estesa la seva devoció arreu, més que res, per l'excessiu protagonisme que havia adquirit en l'existència humana, tot dirigit i subordinat a la mort i salvació. A Joanetes i Cogolls, es mana al “baciner de les ànimes de la present yglésia que de assí al devant done al rector per caritat de quiscuna missa [que] celebrarà per les ànimes, tres sous, y que en los cantars al qui dirà la missa donen dos sous més”³⁶⁰⁷ i a Ridaura els baciners de les ànimes havien de pagar pels cantars de les ànimes “tingan de donar al rector y son vicari, dos reals de caritat a cada hu de cada cantar, així com donen als capellàs forasters que venen en dits cantars y diuen missa, y si acàs dit rector tindrà missa de devoció lo dia del cantar no se li do sinó un real per ajudar a cantà y de altra part se li paguen les administracions a pena de entradit personal”.³⁶⁰⁸ A Santa Maria de Corcó i Sant Martí Sescorts,

“Item perquè los caps de las isglésias en todas parts tenen llargas mejorias, ha proveït y manat a tots los qui, desta hora avant, faran celebrar officis en dita iglésia, *tam in vivis quam pro deffunctis*, donen al reverent rector *un sou de majoria* y també de tots los anniversaris y cantars de ànimas y altres officis cantats axi matex prenga un sou y per què dit reverent rector reb y acostuma de rebre en los officis de novenal y cap de any un ardit de majoria per quiscun prevere que a dits officis assistex estiga a obció de dit Rector de exigir o lo sou dalt dalt (*sic*) o lo ardit per quiscun preveres y assò se'ls mana en pena de excomunió major”.³⁶⁰⁹

Una situació ben diferent és l'ocorreguda a Amer, després d'haver-se destruït l'església parroquial, el 1658,

“Attesa la tenuïtat del valor dels fruïts de la rectoria de la dita isglésia de Sant Miquel, que segons relació del rector de aquella són poch per poder sustentar còngruament de

³⁶⁰⁵. ADG, P-113, Les Encies, 1717, f. 172r-v.

³⁶⁰⁶. AEV, 1224, Vilanova de Sau, 1723, f. 306r-v.

³⁶⁰⁷. ADG, P-94, Cogolls, 1634, f. 51v.

³⁶⁰⁸. ADG, P-97, Ridaura, 1638, f. 52v.

³⁶⁰⁹. AEV, 1218/4, Corcó, 1647, f. 93r-v.

aquells y juntament també perquè los fruÿts y rendes de dits ciris *in futurum* nos pугan pèrdrer, suposat que ha alguns anys que de aquells nos cobrà cosa aplica y per aplicats vol haver sa Senyoria Il·lustríssima tots los fruÿts y rendes de dits siris fins lo dia present durant emperò tant solament lo temps corrent de las guerras y no altrament al rector de la present isglésia, amb obligació y càrrech que haja de celebrar tantas missas quantas abastarà lo que cobrarà ara ho de *tres reals de plata* per cada missa per las ànimes de aquells qui fundaven y esmersaran dites rendes, exceptades emprò las dites deu lliures que com dalt està dit foren aplicades per sustento del mestre de dita vila, els quals sempre que ni haja en aquella les hi haja de donar y pagar lo dit rector del que cobrarà quiscun any tant quant durarà la present aplicació. Per lo que sa senyoria Il·lustríssima li concedein facultat y poder per a que dit rector de assi en avant puga exegir, rebre y cobrar los fruÿts y rendes de dits siris y del que cobrarà ho haja de aplicar en celebració de misses a rahó de tres reals de plata per quiscuna, encarregant perçò a dit rector sa conciençia”.³⁶¹⁰

García Gil Manrique i Gregorio Parceró són els primers bisbes en plantejar-se les reduccions de misses i aniversaris, eliminar les baixes rendes, l'absentisme i crear un corpus de retribucions general; un tema que reprèn el 1725 el bisbe Taverner.³⁶¹¹ El 1628, a Cogollars en trobem una referència: “en quant se pretén haver-hi aniversaris antichs de poca dotació sa Senyoria reserva la reduirlos constat no se competent lo stipendi que tendran y per est efecte proroga la visita”.³⁶¹²

Les constitucions sinodals del bisbe Pontich introdueixen, per primera vegada, un tema debatut i conflictiu, perfectament reflectit a les visites pastorals, la fixació definitiva dels preus de les misses, i que ja havien legislat bisbes predecessors, després que, des del segle XIV, amb Benet de Tocco (1382) volgués reduir o fer desaparèixer les misses que no estiguessin prou retribuïdes (“*Charitas pro Missis celebrandis taxatur, & numerus Missarum reducitur*”).³⁶¹³ “*Taxa ivri parochialivm facta per Illustrissimum, & Reverendissimum D.D. Fr. Iosephum Fageda Dei gratia Episcopum Gerunden. de Consilio suae Maiestatis in Synodo Dioeciesana celebrata die 27. Aprilis 1661*”.³⁶¹⁴ Amb un amplíssim espectre de regulació, un 90% es refereix a les misses de difunts, al negoci que comporta la mort: el número de clergues assistents, les misses de rèquiem (amb nocturns, cantars d'ànimes, lledànies o vespres), la seqüela (anar a buscar el cadàver a llur casa), els tocs de campanes, els drets d'enterrament, les misses d'albats i parteres,

³⁶¹⁰. ADG, P-100, Amer, 1658, f. 244r-v.

³⁶¹¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 182: “95: Com la antiquitat del temps y la contínua mutació de las cosas haja ocasionat que moltas fundacions de misses, aniversaris y altres pios sufragis se hajan fet incongruas o lesivas, de modo que és necessari reduihirlas. Perçò se torna a mana a tots los pàrrocs que, dintre de un any tingan acabadas totas las reduccions de misses y aniversaris cada un en sa parròquia. Per lo que acudiran a algú de nostres vicaris que tenen totas las facultats necessàries per acabar esta important matèria, de que tanta necessitat hi havia en lo bisbat. Altrament passarem a executar lo que tantas vegadas tenim dit, que manàrem que celebren segons las dotacions de cada una de las misses y aniversaris, no obstant qualsevol incongruïtat que tingan”.

³⁶¹². ADG, P-91, Cogollars, 1628, f. 8v.

³⁶¹³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 281-291, Lib. III. Tit. XVII. Cap. XVIII.

els aniversaris (cap d'any) o bé l'obertura del testament. Queda ben palès que escollir una o altra funció depenia, en darrera instància, de la capacitat econòmica del difunt. Per exemple, el 1700, el visitador deixava al sagristà, domer i beneficiats de Sant Esteve de Bas que els “habitans de la present parròchia que puguin fer les honres segons la taxa de Sant Bisbe Fajeda de bona memòria, això és: dobles, semidobles y simples, segons la major, mediana y menor possibilitat”.³⁶¹⁵ En el segle XVIII els preus de les misses tendeixen a augmentar gradualment. Qualsevol situació eventual i anòmala, com la de Pruit el 1786, podia donar lloc a noves interpretacions, tot i quedar perfectament regulat a les constitucions (“*Quid pro transitu Cadaveris per alienas Parochias, a Parochias, a Parochis exigi valeat. Cons. Tarr.*”):³⁶¹⁶

“4. *Tenemos noticias que habiendo Francisca Carrera Alou y Riera, parroquiana de esta parroquia, muerto del obispado de Gerona estando allí de tránsito con motivo de visitar a sus padres, se escusa su marido a hacerle celebrar los funerales en la presente parroquia, y siendo esto contra lo dispuesto en las sinodales del presente obispado, mandamos al marido y heredero de la dicha Francisca o a cuales que otros a quienes corresponda que, dentro del término de un mes, dispongan se haga en esta parroquia los funerales de la sobredicha según corresponde o comparezcan en nuestra curia dentro del mismo término a exponer los motivos o razones que tubieren para no hazer dichos funerales*”.³⁶¹⁷

Tot i no quedar evident a les constitucions, a la diòcesi de Vic també hi hagué intents seriosos d'unificació i estandardització. Les visites pastorals en ho recullen fragmentàriament. N'hi ha algun precedent en el segle XVI, per exemple a Sant Martí Sescorts, sense continuïtat en el temps.³⁶¹⁸ Sabem que el bisbe Crespí, entre 1656 i 1658, havia començat aquest canvi i ho anava aplicant a cada parròquia que visitava, alhora que ho lligava amb la reforma del sistema beneficiat i la reducció de misses; Antoni Pasqual, molt després, continuava amb la seva petja. De fet, tal com afirma Joan Bada, “es posà el tema sobre la taula i els rectors, sobretot de les parròquies que havien estat o eren important i que tenien moltes fundacions, començaren a sol·licitar que s'agrupessin i la quantitat resultant es dividís per la taxa sinodal, amb la qual cosa quedaria reduït el nombre de misses a celebrar”.³⁶¹⁹ En el segle XVIII ja hem vist que es dóna el procés paral·lel de reducció i/o desaparició de les misses de caritat incòngrua i l'abolició dels beneficis inconvenients. Les visites d'aquests anys es dediquen a repassar cada un dels aniversaris, indicant totes les reduccions, reparant els errors, demanant-ne explicacions i invertint una quantitat de temps inèdita en la seva lectura. A Sant Romà de Sau reconeix que “és difícilós que lo rector aclaresca las celebracions que ha tingut obligació de cumplir,

³⁶¹⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales Dioecesis Gerunden...*, p. 289-291.

³⁶¹⁵. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 384r.

³⁶¹⁶. *Constitutiones Synodales Dioc. Vicen...*, p. 107, Tit. XXXVI, Cap. VIII.

³⁶¹⁷. AEV, 1236/1, Pruit, 1786, f. 161r-v.

³⁶¹⁸. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210r.: “Provehí y manà que dequí avant los obres que ara són y per temps seran no mesclen los dines del bací de Sant Sebastià ab lo de les ànimes, sinó que de tots los dines de dit bací de les ànimes ques trobaran en tot l'any servesquen pera fer dir tant solament misses de ànimes, aniversaris y cantars com se acostume sots pena de deu sous cada vegada”.

singularment trobant-se en la avansada edat de 73 anys, puix tenint-se menos no hi ha posat en pràctica, y com cedesca en perjudici de la sua consciència y del sufragi dels difunts”³⁶²⁰ i mana que algú intel·ligent l’ajudi a redactar un llibre sencer i entenedor, i a Sant Joan de Fàbregues, Sant Martí de Querós i La Vola “advertim [al rector] ha patit algunas equivocacions celebrant més per uns del que devia”,³⁶²¹ els mana fer els respectius llibres.

Les misses que sortiran d’aquest procés se’n diran ‘de residus’ o residuals, i a la llarga seran eliminades definitivament per considerar-se que la ‘caritat còngrua’ no és suficient ni adequada. A Pruit havia reduït els estipendis dels cantars de les ànimes, que havien d’estar per sota dels aniversaris, i abaixà els destinats als sacerdots convidats en festes senyalades, per exemple, predicadors. A Sant Joan de Fàbregues permeté prendre “del residuo de missas o aniversaris respectivament lo suplement dins a la charitat designada en dita reducció y per rahó de dita suplement disminuirà lo número de las missas o aniversaris del residuo segons la quantitat”,³⁶²² i obligà en els aniversaris “que lo *nocturno* y *laudes* que en cada hu dells se ha de dir ha de ser cantat”.³⁶²³ A Tavertet estipulà que les vuit misses matinals residuals que es diguessin Sant Bartomeu Sesgorgues no interferissin amb les de la parroquial. A Santa Maria de Corcó les reduccions només afectaven als aniversaris dotats suficientment, deixant a llibertat del rector les demés fundacions. A Sant Vicenç de Susqueda s’assenyalava que cada missa resada s’havia de cobrar 6 sous, cantant-hi nocturn i “*laudes*”.

Abans de la fixació definitiva, les disputes entorn els salaris en funció de la feina són molt més greus i urgents, dificultoses de generalitzar i aplicar degudament. Els següents exemples volen mostrar, precisament, la complicació de crear un model idèntic arreu, malgrat els nombrosos intents. A Ridaura el problema radicava en la propietat del priorat, a qui s’havia de pagar els aniversaris en darrera instància,³⁶²⁴ a Sant Martí Sescorts es demanava als parroquians per els “novenals y capdanys en dita iglésia que hagin de pagar almenys qui és y serà de dita iglésia un real per cada novenal, y un real per cada cap de any, fent ells los tochs acostumats o altrament donen justes causes y rahons per que lo sobredit nos dega fer davant sa senyoria Il·lustríssima o

³⁶¹⁹. BADA, J., *Història del cristianisme...*, p. 132.

³⁶²⁰. AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1741, f. 234r.

³⁶²¹. AEV, 1223/1, La Vola, 1746, f. 50v.

³⁶²². AEV, 1222, St Joan de Fàbregues, 1691, f. 449v.

³⁶²³. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 287v.

³⁶²⁴. ADG, P-77, Ridaura, 1600, f. 14v.: “Mana amb pena d’excomunió major a tots els que fan renda als aniversaris fundats a l’església parroquial de Ridaura que de cap manera correspongui cap cosa als arrendadors de dit priorat, ans bé, sota la dita pena, mana que les dites rendes o censals tocants als aniversaris es donguin al rector y obrers de dita església però que correspongui a la voluntat dels difunts que han fundat celebrant els sacrificis y aquest manament al rector ho notifiquin clarament com el poble serà ajustat per oir els oficis divinals y el que d’això resultarà ens avisi però que es pugui provair amb els remeis necessaris”.

de son vicari general”;³⁶²⁵ a Sant Privat de Bas ordenava “ques pague per los tochs devuyt diners y se toquen tres tochs, y que amb lo tocar de la missa matinal se facie la consuetut”;³⁶²⁶ a Sant Esteve de Bas es manava als preveres que “lo dia de Nadal, Setmana Santa y qualsevol festa principal que y aurà missa matinal cantada haja de acudir a cantar dita missa, sots pena de excomunió y un sou per cada vegada que faltará applicaro a la obra, salvo enperò que los dits capellàs no stigan impeditos de malaltia o altre legítim inpediment”;³⁶²⁷ i el 1621, ordenà que els aniversaris “se digan y celebren conforme ha acostumat y diu lo sacristà, [com] ordenà en visita Don Francisco Arévalo de Çuaço, bisbe de Gerona, predecessor de sa Senyoria, ço és, que es celebren donant de caritat 2 sous amb tal, emperò que hagen dos persones de la present yglésia de dir missa per dita caritat”.³⁶²⁸

La picaresca dels clergues també hi tenia lloc, deixant de dir misses prenent que havien estat reduïdes, enganyant a rectors i marmessors i desitjant cobrar el mateix. En el primer quart del segle XVIII sembla que ja queden definitivament fixades les retribucions, emoluments i horaris de cada missa. El bisbe Taverner, el 1725, indica com han de ser els ‘convits d’enterraments’ i altres funcions, o sigui, l’ordre que el rector amfitrió fa dels rectors de les parròquies veïnes que s’inviten per assistir als funerals;³⁶²⁹ la visita pastoral de 1734 és la primera a estipular-ho clarament. La finalitat no és altra que evitar clientelismes i baralles entre ells, i garantir una equitat retributiva. Per no ser repetitius en citarem un parell de casos per demostrar que prevalia la proximitat de les esglésies i parròquies a l’hora determinar l’assistència: el rector de Les Preses convidava, primer, el vicari de Puigpardines, segon, el rector de La Pinya, tercer, el rector de Sant Privat de Bas, quart, el rector de Joanetes, cinquè, el rector de Sant Quintí de Bas, sisè, el sagristà de Sant Esteve de Bas i setè el rector de Ridaura; i el rector de Les Encies, primer al rector de Sant Aniol de Finestres, segon, el de Cogolls, tercer, el de Sant Esteve de Llémèna, quart, el de Les Planes, cinquè, el de La Barroca, sisè, el de Sant Iscle de Colltort, setè, el de Granollers de Rocacorba i vuitè, el de Sant Martí de Llémèna. Aquest sistema encara s’emprava a la segona meitat del segle XIX.³⁶³⁰

³⁶²⁵. AEV, 1211/7, St Martí Sescorts, 1609, f. 39v.

³⁶²⁶. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610.

³⁶²⁷. ADG, P-85, St Esteve de Bas, 1618.

³⁶²⁸. ADG, P-87, St Esteve de Bas, 1621, f. 37r.

³⁶²⁹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 184: “105. Los pàrrocos seguiran las consuetuts y estil de las parroquials que se deuen percibir per sepulturas y honras, com en convidar als pàrrocos o altres sacerdots vehins, procurant que tot se fassa en la conformitat deguda, tenint sempre presents las constitucions synodals que disposan sobre esta matèria, per conformar-se ab ellas quant sia possible”.

³⁶³⁰. El rector de Sant Feliu de Pallerols, Isidre Matabosch, el 1851, anotava a la primera pàgina de les Constitucions Sinodals d’En Romaguera que s’havia comprat aquella any a Barcelona: “El modo de convidar dispuesto por S.E.Y. En 1888. Es Las Planas, Sant Miguel de la Pineda, Cugolls, San Asiscle, Ansias”.

Un aspecte que destaquen les visites del segle XVII és l'ús de les torxes en els enterraments i funerals. Els drets a percebre, com no, ocasionaven enfrontaments. A Les Encies (1671 i 1679), Joanetes (1680) i Les Preses (1691) fou motiu de controvèrsia; existia la tradició que “morint-se alguna persona, se donaven a la obra de la present iglésia sinch sous per dret de antorxas, per los quals havian de cremar aquellas en acompanyar los cossos dels deffunts des de la casa a la Iglésia y tant quant se celebraven los divinos officis”,³⁶³¹ i com que molts es negaven a abonar, es deixava de fer. A Santa Maria de Corcó existí un cert frau ja que es substituïen les torxes per candeles.³⁶³² Les torxes també s'empren per altres funcions, sobretot per il·luminació. A Sant Cristòfol de les Planes manava als obrers “fassen fer o compren dos antorxas per tenir y encendrer de dit die en avant en lo altar major quant y en la ocasió se lleva Déu com sempre ha acostumat llurs antecessors”.³⁶³³

e. Velles i noves advocacions, devoció i veneració

Caldria explicar i matisar la polivalència del concepte ‘devoció’, que a les visites pastorals es combina i entrellaça en un tot. Pot entendre's com una pràctica religiosa o acte de pietat nascut de la iniciativa particular, no inclòs dins el ritual sacramental, però que pot estar regulat pel ritual de benediccions o bé incorporat al santoral. Al seu costat situem les devocions degudament institucionalitzades, les que proposa el bisbe en acta de visita (mogut per filiacions personals o internacionals), que reforça amb indulgències, butlles, privilegis i beneficis (i que mana col·locar a la vista de tothom), i les que fluctuen des de temps remot fins a l'actualitat.³⁶³⁴ I les que impulsen els ordes: els carmelites (Mare de Déu del Carme), els dominics (Mare de Déu del Roser), els franciscans (Vera Creu, el Cordó de Sant Francesc, les Ànimes del Purgatori i la Venerable Orde Tercera) i els servites (Mare de Déu dels Dolors i la Puríssima Sang). Joan Molina conclou que “la leyenda local, ya sea a través del texto o bien a través de la imagen, adecua el personaje celestial a esquemas temporales y espaciales propios de los espectadores

³⁶³¹. ADG, P-104, Les Encies, 1671, f. 9r-v.; AEV, P-105, Les Encies, 1679, f. 409v.: se mana als obrers de la present Iglesia que no deixen siris o antorxas de dita obra per ninguna funerària ni enterro que primer no paguen a dita obra lo dret que li compeix per rahó de ditas Antorxas lo que se'ls mana en virtut de santa obediència y en pena de entredit personal” i ADG, P-110, Les Preses, 1691, f. 192 v.: “com no sia rahó que la administració de la obra gaste cera eo antorxas en cas de enterros y funerarios ques fan en la present iglesia sens cobrar los drets, y no aparega bé que uns paguen y altres dexen de pagar: Perçò su Il·lustríssima Santíssima mana en virtut del present capítol que desta hora en avant tant los pagesos com menestrals paguen en semblants ocasions los drets de antorxas a dita obra lo que és acostumat pagar per los que acostumavan pagar las no obstant qualsevol consuetut en contrari, emperò si algú dels que no acostumava pagar té títols legítims per ho haver-ho de fer los ensenye”.

³⁶³². AEV, 1223/1, Corcó, 1749.

³⁶³³. ADG, P-113, Les Planes, 1717, Les Planes, f. 170r.

³⁶³⁴. PEREA, E., “L'hagiografia en temps moderns”, dins *Església, societat...*, p. 529-542; GRIERA, A., “Nombres de santo y de lugar de la diócesis de Gerona”, *Boletín de Dialectología Española*, 28 (1946-1947), p. 9-55 i ÍD., “Nombres de santo y de lugar de la diócesis de Gerona”, *Boletín de Dialectología Española*, 29 (1951), p. 13-124.

catalanes, transformándolo en un ser próximo y, hasta cierto punto, íntimo. De la misma forma –afegeix Molina– que ocorre con alguns gozos compuestos para santuarios autóctonos, las leyendas vinculan al santo con el territorio, sancionando, por así decirlo, su pertenencia al privilegiado grupo de patronos de la comunidad”.³⁶³⁵ Per tant, existeix un mínim de tres nivells de devoció, paral·lels i/o coincidents. Sants i verges són entesos com a mitjancers, reclamats pels seus amplis poders taumatúrgics i guaridors, preservadors de salut, invocats com a poderosos protectors. Pot donar-se el sentit contrari, el refús, una credulitat excessiva, unes pràctiques desviades de l’ortodòxia oficial que poden derivar a una manipulació, venjança o superstició, tal com ha demostrat Martí Gelabertó (tot i que les visites pastorals, segons indica ell mateix, no és la font més idònea per detectar aquests casos).³⁶³⁶ Les constitucions sinodals gironines i vigatanes, i els bisbes Berenguer de Pau (1502), Arias Gallego (1558), Arévalo de Zuazo (1606), Pere Magarola (1628), Jaume de Copons (1668), Francesc Pontich (1691), Ramon de Marimon (1721), Manuel Muñoz (1748) i Bartolomé Sarmentero (1752) volgueren regular aquests assumptes, símptoma de la seva existència, en els capítols referits als sortilegis i les malediccions (“*Nullus caeremoniis superstitiosis in rebus sacris utatur*”;³⁶³⁷ “*Mandatum quod Presbyteri inquirant contra sortilegos, & eos denuntiare teneantur*”;³⁶³⁸ “*Contra blasphemus*”³⁶³⁹ i “*Ne qui, in malis curandis, utantur orationibus ab Ordinario non approbatis*”).³⁶⁴⁰ Altres bisbes també ho posen de manifest en els seus manaments generals de visita, com Onofre de Reart el 1608:

“Item si sabeu de alguns jugadors o altres persones que públicament blasfemen, malaescan, juren, descregan de Nostre Senyora Déu o de la puríssima Verge Maria o dels Sants del Paradís, o que no senten bé de la veneració de les imatges, o hagen dites algunes paraules desacatades en offensa y menyspreu de la Santíssima Trinitat, divinitats y humanitat, dien ‘no crech, renech, deferech, o pesa, o per vida’”.³⁶⁴¹

Les advocacions van subjectes a modes o tendències canviants, relacionades amb aquells aspectes doctrinals o catequístics que l’Església, sobretot amb la Reforma, volia posar de relleu; a més, cal de tenir ben presents les pervivències i les transformacions dels sants medievals.³⁶⁴² És en els bisbes vigatans del segle XVIII, sobretot Ramon de Marimon, Manuel Muñoz i Bartolomé Sarmentero (i en comptades excepcions, alguns bisbes anteriors) que percebem un interès decidit i atrevit en promoure i imposar unes devocions en detriment d’unes altres: són els arxiconeguts sant Isidre, sant Crist i el Roser, que romandran impassibles fins a les vigílies de la

³⁶³⁵. MOLINA, J., “La ilustración de leyendas autóctonas: el santo y el territorio”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 70 (1997), p. 23.

³⁶³⁶. GELABERTÓ, M., “Del altar al deshonor...”, p. 45-52 i ÍD., “Religión y superstición en la Cataluña del siglo XVIII”, *Historia 16*, 216 (abril de 1994), p. 43-52.

³⁶³⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 363-364: Lib. V. Tit. IV. Cap. 1.

³⁶³⁸. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 364-365: Lib. V. Tit. IV. Cap. 1.

³⁶³⁹. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 365: Lib. V. Tit. V. Cap. unic.

³⁶⁴⁰. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 118, Tit. XXXXIII. Cap. unic.

³⁶⁴¹. AEV, 1211/5, Manaments generals d’Onofre de Reart, 1608, f. 28r.

guerra civil a totes les esglésies.³⁶⁴³ Creiem que les edicions de llibres de sants i santes, verges i màrtirs, locals, diocesans o nacionals, poden ajudar, molt o poc, a difondre una advocació, entre les que destaquen, procedents d'imprentes de Girona, un parell d'obres: la notable reedició de la *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Catalunya* d'Antoni Vicenç Domènec (1630), i el *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, del pare Camós (la primera edició de 1652 i la segona de 1772); a més *El ilustre obispo y mártir San Narciso* (de 1792, a la que hem de sumar el que digué el bisbe Pontich, a les seves constitucions);³⁶⁴⁴ el *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Roser i del modo de dir el Rosari d'aquella* (1686); la *Vida y milagros del príncipe de los anacoretas, San Antonio Abad* (sense data, finals del segle XVIII, traduïda del francès),³⁶⁴⁵ i procedent de Vic sobresurt un *Llibre del Rosari de Nostra Senyora del Roser* (ca. 1770, traducció catalana d'un original de Jaime Barón), el *Compendio histórico de la vida de San Joseph de Calasanz* (ca. 1768), la *Vida del Beato Miquel dels Sants* (traducció catalana de l'original d'Antoni de Sant Jeroni apareguda entorn el 1782) i la *Vida y milagros del príncipe de los anacoretas y padre de los cenobiarcas, Sant Antonio Abad* (ca. 1770).³⁶⁴⁶ Les obres d'arquitectura (les ampliacions, restauracions i reparacions) seran els moments idonis i oportuns per iniciar aquests canvis d'advocació. En última posició resta l'actitud de la comunitat: en llurs mans queda palesa l'eficàcia intercessora que popularitza uns determinats cultes en detriment d'altres, que atreïa a uns o altres fidels pels seus beneficis extramundans.

Les visites de Pedro Jaime són les úniques que especifiquen quan un altar disposa d'aquesta característica: a Santa Maria de Corcó es visità una capella nova “que es diu lo altar de Nostra Senyora del Roser, és de devoció y noy a retaule”;³⁶⁴⁷ a Sant Martí Sacalm trobà l'altar de la Verge Maria “de devoció, té les seves estovalles, un cobrialtar y davant de altar de cuir guadamacil decentment,”³⁶⁴⁸ i així mateix tots els altars del Collsacabra. Aquestes definicions són un bon punt de partida per mesurar l'evolució de la devoció. Creiem que aquest sentit té una

³⁶⁴². MARQUÈS, J. M., “Cultes de sants medievals”, *Societat Onomàstica*, LIX (1994), p. 11-30.

³⁶⁴³. AEV, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/1. Obra (1817-1936), d.s.: “*Catálogo de las imágenes de santos que se veneran en esta yglesia parroquial. Altar mayor: S. Martín obispo, patrón y titular en el centro, S. Pedro y S. Pablo Apos. a los dos lados del mismo altar y Ntra. Sra. del Carmen tambien en el centro en la part superior o alta. Altar del Smo. Sacramento. El Sto Christo y la Virgen de los Dolores. Altar lateral (derecha 1.) Ntra. Sra. del Rosario, con Sto. Domingo y Sta Catalina de Sena a quienes la Virgen entrega al Rosario y la parte superior en el centro S. José, esposo de Maria. Altar lateral (derecha 2). Imagen de la Purísima Concepción en el centro del altar. Altar lateral (izquierda). S Isidro labrador en el centro. S Miguel Arcángel y S. Gabriel Arcángel y S Antonio Abad en los lados. Altar lateral (izquierda 2). Ntra. Sra de Gracia en el centro del altar. Mayo del año 1911*”.

³⁶⁴⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales diocesis...*, p. 54-58: Lib. I. Tit. I. Cap. 2, 3, 4 i 5: , “*Circa celebrationem festi Sancti Narcissi*” i “*Decretum pro obtinenda à Sancta Sede Apostolica confirmatione Officii Sancti Narcissi*”.

³⁶⁴⁵. LLANAS, M., *L'edició catalana...*, p. 158-165.

³⁶⁴⁶. LLANAS, M., *L'edició catalana...*, p. 180-183.

³⁶⁴⁷. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 215v.

certa relació i equivalència amb el concepte ‘veneració’, entès com el respecte reverent i abnegat a un sant, santa o imatge. En funció dels bisbes, les visites i anys, una devoció va associada, inevitablement, a una forma externa o manifestació explícita, i a partir d’aquests elements podem avaluar-ho amb més precisió, tal com recull Joan Bada;³⁶⁴⁹ cal citar-los de passada, ja que n’hem parlat àmpliament en altres apartats. En nom de les devocions es realitzen moltes activitats i empreses, majorment de caràcter públic, plàstic i emocional, amb un gran èxit de participació, però fracassats pel que fa a la comprensió dels seus continguts espirituals:

· L’assistència a la missa, i rebre i prendre els sagraments, sobretot la comunió (Eucaristia) i la confessió (Penitència). Les misses a altars de diferents advocacions podia ser de competència preocupant, tal com passà a Falgars, el 1760:

“mandamos y ordenamos que en los domingos y demás fiestas de precepto se celebre la missa en el altar mayor y no en el del Rosario, a excepción empero de las missas que estén fundadas en el expressado altar del Rosario y no en otro, se deven celebrar, y por que en cosa alguna pueda faltar el Reverendo Rector en materia tan importante, leerá los actos de las fundaciones y se confirmará con lo dispuesto en ellas por sus respectivos fundadores”.³⁶⁵⁰

· La creació de ‘misses de devoció’, com la de Tavertet, el 1776,

“3. Avent-nos March Coromina, fadrí pagès, administrador actual de la capella dels Gloriosos Sants Corneli y Ciprià, y alguns individuos de la present parròquia, moguts de la devoció tenen a dits gloriosos Sants quels asisteixen en todas sas necessitats, fet present lo desitx que tots anys se celebràs en lo die de llur festa un ofici cantat per lo Reverent Rector y son vicari, atenant ser piadós aquest desitx y justa sa demanda, estatuhim y ordenam que, tots anys, de aquí en avant, se celebra dit ofici en la pròpia diada dels gloriosos Sants Corneli y Ciprià, menos en cas de impediment, que en dit cas se celebrerà un altre dia no impedit que destinar lo Reverent Rector, assenyalant com asseñalam la caritat de 12 sous per lo offici y per la assistència la de 8 sous, y que sia a càrrech de dit pabordre quisqui serà de pagar ditas caritats del producto de sa administració y de fer cremar a lo menos sis ciris, mentres se celebra dit ofici y se cantaran los goitx”.³⁶⁵¹

· La pregària, les rogatives i el rés individual i comunitari.

· Els ‘ciris de devoció’ (alguns d’ells foren beneïts pel bisbe en acte de visita).

· Les processons. Per exemple, es manava continuar, el 1669, “la devoció de la professó ques fa cada any de la present iglésia [de Sant Privat de Bas] a la capella de Santa Magdalena”.³⁶⁵²

· Els pelegrinatges i els aplecs.

· Les donacions en forma de caritats i almoines reflecteixen la grandesa, publicitat i expansió d’un culte i advocació, en una mena de cicle tancat. Per exemple, es demanava als bacins i

³⁶⁴⁸. AEV, 1209/1, St Martí Sacalm, 1590, f. 249v.

³⁶⁴⁹. BADA, J., “La vida religiosa...”, p. 465.

³⁶⁵⁰. AEV, 1231, Falgars, 1760, f. 122v.

³⁶⁵¹. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 58v.

administracions d'Amer "aleguen y exigescan almoynes axi y conforme acostumaven per cada llur respective devoció per la redificació y reparo de dita parrochia isglésia y de ditas devocións",³⁶⁵³ i el bisbe donava permís al rector i obrers per nombrar dos col·lectors

"per quant nos consta *la devoció gran que lo poble* [té] a la Capella de Nostra Senyora de Montdois, situada en dita parròquia [de Sant Joan de Fàbregues], y perçò molts dells acudeixen amb llargas almoynas, y acudiran molt més si hi havia qui tingués particular cuidado de col·lectar, lo que seria ocasió que la devoció se anàs augmentan y dita iglésia se podria molt més adornar y ampliar en honrra y glòria de Maria Santíssima".³⁶⁵⁴

· La construcció de noves peces d'orfebreria i vestimentes, imatges, retaules, altars i capelles. Les capelles exemptes, separades o aïllades, construïdes a l'època moderna, difereixen força de les integrades a l'església parroquial perquè són la màxima constatació d'una devoció pública; a Santa Maria de Corcó, pel contrari, el 1723, es decideix desmuntar dues capelles (de sant Genís, i sant Jaume i sant Roc) i fer-les de nou, aprofitant el material d'enderroc, a la parroquial. Baltasar de Bastero i llurs visitadors es mostren especialment sensibles en aquest assumpte: a Sant Esteve de Bas manarà fer "una imatge de Maria Senyora que deurà col·locar-se en dit altar [del Roser], feta ab lo modo que moga més a *devoció*"³⁶⁵⁵ i a Ridaura insistia en la dauradura de la custòdia pel que "no sols estaria Jesuchrist exposat ab major decència, si que excitaria y mouria la *devoció* dels faels a major *veneració*".³⁶⁵⁶

· La restitució de peces d'ornamentació deteriorades o que falten en un altar creiem que pot ser decisiu. A tall d'exemple, a Sant Esteve de Bas, es manava als beneficiats o "administradors de alguna confraria o *devoció* fassan fer quatre tovallas per adorno de cada hu de dits altars"³⁶⁵⁷ i "se mana als pabordes de la *devoció* de Sant Aloy que, dins un mes pròxim vinent, fassan adobar la peanya de llur altar".³⁶⁵⁸

· El trasllat de les imatges exemptes d'uns altars i retaules a d'altres, a instàncies del bisbe, pel seu mal estat o indecència. Aquests canvis motiven, alhora, un trasplantament i moviment de devocións. N'hem vist uns quants exemples. Prenem-ne un de Sant Vicenç de Susqueda, per veure, a vegades, el que costa: el 1726 manava "traguen lo altar de sant Sebastià de ahont és y posen una imatge de dit sant y dels Sants Metges en altres altars";³⁶⁵⁹ el 1734 encara no s'havia acomplert (per falta de diners o temps? per estimació a aquestes imatges? No ho sabem), i deia que "si volen mantenir lo altar de Sant Sebastià y Sants Metges, dins un any, fassan un quadro

³⁶⁵². ADG, P-103, St Privat de Bas, 1667, f. 262r.

³⁶⁵³. ADG, P-102, Amer, 1661, f. 542r.

³⁶⁵⁴. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 79v-80r.

³⁶⁵⁵. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 101r.

³⁶⁵⁶. ADG, P-123, Ridaura, 1737, f. 114v.

³⁶⁵⁷. ADG, P-105, St Esteve de Bas, 1679, f. 423v.

³⁶⁵⁸. ADG, P-110, St Esteve de Bas, 1698, f. 575v.

³⁶⁵⁹. AEV, 1224, St Vicenç de Susqueda, 1726, f. 501r.

nou”,³⁶⁶⁰ el trasllat de les imatges i la nova pintura tingué lloc, finalment, el 1738, però ja el 1793 s’hagué de refé de cap a peus.³⁶⁶¹ A Sant Romà de Sau, el 1749, “trobant espatllat lo altar de la capella prop lo campanar, manà sia retirat aquell, com també la imatge de Santa Gemma, per ser indecent per lo culto públich, y donam lo permís que en dit lloch erigescan lo de Sant Isidro patró dels pagesos”.³⁶⁶²

Les visites pastorals ens proporcionen un material precios i extraordinari per constatar una subtil i lenta evolució de les advocacions religioses, amb la creació de nous altars, capelles i beneficiats, la desaparició i arraconament d’altres, per qüestions de moda, antiguitat o poca difusió, o bé la coexistència pacífica de velles i noves advocacions, sense una tensió evident o palpable (Quadres núm. 36, 37, 38 i 39). Les relíquies, els miracles i les confraries esdevenen, seguidament, en elements claus per conèixer el grau d’una devoció. La instauració de beneficis reflecteix, en darrer lloc, la predilecció, l’obsessió o la devoció d’un particular cap a un sant o santa en concret, i els seus beneficiats els confereixen una difusió o decadència més o menys acusada: l’incompliment de les seves funcions o la descura en la vestimenta i ornamentació poden desviar l’atenció cap a un altre altar.

El canvi més espectacular el protagonitzen dues advocacions, la Verge del Roser i Sant Isidre. La devoció del Roser s’inicià com a simple pregària en el segle XII, a través de l’obra dels cistercencs. Més tard fou ampliada pels dominics, amb la incorporació d’elements pietosos i pedagògics. Cal destacar l’atribució en la victòria de la Batalla de Lepant a la Mare de Déu (cristians sobre turcs), que tingué lloc el 7 d’octubre de 1571 a la Mare de Déu; d’aquesta manera, el pare dominic Pius V declarà el 7 d’octubre festa del Roser.³⁶⁶³ Aquell mateix any ja es fan peticions per instal·lar capelles amb sengles altars del Roser: a Sant Feliu de Pallerols (1566), Olot i Castellfollit de la Roca (1571), a Santa Maria de Corcó i Pruit, té lloc poc abans de la visita de 1589, a Vilanova de Sau entorn de 1593, Tavertet (entre 1591 i 1599), Sant Joan

³⁶⁶⁰. AEV, 1225, St Vicenç de Susqueda, 1734, f. 183v.

³⁶⁶¹. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 150v., 1738-39: “Item dit any se ha fet nou lo quadro de Sant Sebastià, qual ha pintat y fet Joseph Serra, pintor de Olot y ha costat sols de pinta, lo que se pagat lo Ror la suma, 12 lliures 12 sous; item la tela per pintar dit quadro ha costat duas canas la suma de 18 sous” i f. 41v., 1793: “Item per la indecència que estava lo altar vell de Sant Sebastià y Sants Metges y haver-se posat allí lo Sant Christo per posar-hi ab la decència que necessitava compondrer-se, se ha gastat de lo que se ha cobrat de cera de las antorxas per fer lo frontispici del altar del Sant Christo, 40 lliures”.

³⁶⁶². AEV, 1223/1, St Romà de Sau, 1749, f. 562r.

³⁶⁶³. Vegeu un treball pioner de SERRA BOLDÚ, Valeri, *Llibre popular del Rosari. Folklore del Roser*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1988 (reedició de la primera edició publicada a Barcelona el 1917 pel Foment de la Pietat Catalana); ÍD., *El llibre d’Or del Rosari a Catalunya. Història-Etmologia-Folklore-Arqueologia-Imatgeria-Bibliografia*, 1925; el capítol “El Rosari: polifonia de pregàries” de PEREA, E., *Església i societat...*, p. 340-344 i PÉREZ SANTAMARIA, Aurora, “Iconografía de Nuestra Señora del Rosario en Cataluña”, *Boletín del Museu e Instituto “Camón Aznar”*, XXXVII (1989), p. 123-126 i ÍD., “Retablos catalanes de Nuestra Señora del Rosario”, *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología*, LIV (1988).

de Fàbregues, Sant Romà de Sau i Sant Martí Sescorts (ca. 1600), La Vola, Rupit i Sant Julià de Cabrera (ca. 1610). L'empenta definitiva es donà en les dues darreres dècades del segle XVI i les tres primeres del XVII, quan són especialment abundants les peticions d'establiments i atorgaments de permisos. Mirem el cas prou gràfic de Sant Martí Sacalm, el 1621, on es manà que “vist la imatge de Nostra Senyora del Roser està en lloc pobre y indecent, que sia posada en lo altar de Sant Jaume, lo qual altar avuy cens retaule”.³⁶⁶⁴ La petició de Felip IV als bisbes espanyols en la seva promoció té lloc a partir del 1655, quan només n'hem localitzat en esglésies allunyades i sufragànies (a Sant Llorenç Dosmunts, el 1691, manarà fer “un retaule en lo altar de dita celestial senyora de que poden esperar los devots de la sua protecció tot alivio y consuelo en las necessitats y miserias de esta vida y lo premi de la eterna beneventuransa”),³⁶⁶⁵ en l'ampliació dels vells temples o en una millor disposició o reubicació dins l'espai eclesiàstic (a Sant Vicenç de Susqueda, el 1687, es manarà que “muden lo retaule del dit altar de Nostra Senyora del Roser en altra part de la iglésia que los apareixerà milló y més desembaraçada”).³⁶⁶⁶

La Verge del Roser és present a totes les parròquies més importants, amb altars dins les esglésies, o amb una església per ella mateixa, el cas de Sant Feliu de Pallerols (1566) i Les Preses (abans de 1658). Això demostra el grau d'uniformització en les advocacions, l'èxit dels intents de fer arribar a tots els parroquians uns determinats cultes; a més, cal tenir en compte l'arrelament d'aquesta devoció en algunes cases particulars, amb la verge dins fornícula de la sala principal, i el rès del Rosari al voltant d'ella (per exemple, a can Mau de Sant Feliu de Pallerols <AF> núm. 37). És el bisbe Pasqual el que dóna un fort impuls al rès del Rosari: a Pruit i Sant Joan de Fàbregues, “considerant la protecció gran que tenen tots los faels cristians tenen en Nostra Senyora del Roser per medi de la devoció del rosari”,³⁶⁶⁷ el resessin públicament, comunitàriament i mecànicament a l'hora assenyalada pel rector. Sabem que aquest costum continuava i perdurava almenys fins a les darreries del segle XVIII: a Sant Joan de Fàbregues, per exemple, tenia lloc després del toc l'oració, i que el mestre de minyons ho feia a les seves classes. Un altre mètode per crear aquest clima més propici seria el de la instauració simultània de confraries del Roser i algun beneficiat. Els bisbes i visitadors no han d'insistir gens en la instauració del Roser (o almenys no queda palès a les visites), potser perquè la iniciativa dels rectors locals i predicadors invitats els precedeix amb èxit. Els registres de lletres gironí ens permet saber la cronologia exacta de la implantació de nous altars, capelles, retaules i confraries:

Quadre núm. 36. Devoció del Roser a les parròquies gironines

³⁶⁶⁴. AEV, 1213/4, St Martí Sacalm, 1621, f. 51v.

³⁶⁶⁵. AEV, 1222, Pruit, 1691, f. 448v.

³⁶⁶⁶. AEV, 1221, St Vicenç de Susqueda, 1687, f. 594r.

1585	Llicència a Sant Iscle de Colltort per canviar de lloc la trona per fer la capella del Roser
1587	Llicència al rector de Sant Feliu de Pallerols de fundar confraria.
1592-1598	Llicència a Sant Privat de Bas de construir una capella a costat nord de l'església.
1594	Llicència a Sant Esteve de Bas per canviar de lloc altar de sant Joan per posar-hi el del Roser
1597	Llicència a La Pinya per enderrocar part de la paret nord de l'església i prendre un tros del cementiri per bastir-hi una capella.
1604	Llicència a Ridaura per poder desplaçar l'altar de sant Sebastià per col·locar-hi el del Roser.
1607-1626	Llicència i benedicció als marmessors de Bartomeu Durant de Sant Cristòfol de les Planes de construir una capella.
1609	Llicència a Cogolls per poder vendre ciris per pintar el retaule.
1610	Llicència d'erecció de confraria a Sant Cristòfol de les Planes.
1615-1616	Llicència i contrucció d'una capella a Les Encies.
1617	Llicència d'erecció de confraria a Joanetes.
1644	Benedicció de l'altar a Les Preses i fundació de confraria.
1652	Benedicció de la capella a Puigpardines.
1683	Llicència de construcció de capella a Sant Pere Sacosta.

Font: elaboració pròpia a partir d'ADG, Registre de Lletres.

Sant Isidre fou àmpliament difós amb la intervenció dels reis àustries i borbons, de manera semblant a la del Roser, però sense adquirir tanta força o arrelament; vegeu les imatges de Sant Martí del Corb i Vilanova de Sau <AF> núm. 45 i 46. Els motius cal cercar-los en el paper que juga aquest sant patró dels pagesos, i que substitueix, absorbeix o assimila a d'altres d'existents: sant Galderic, sant Abdó i sant Senén,³⁶⁶⁸ i en menys importància, sant Medir i sant Magí. Segons M. Assumpta Roig, les “*primeras devociones tradicionales quedan empeltradas por santos de devoción generalizada. Galderic-Isidre, a la vez que se da una coexistencia de estas devociones. Medir-Isidro, o tambien la repetición de atributos de los nuevos santos respecto a los anteriores, Magí-Isidro*”.³⁶⁶⁹ Sant Galderic fou introduït pels immigrants llenguadocians (la majoria camperols) que arribaren a Catalunya sobretot entre 1540 i 1620, i esdevingué més o menys popular a la zona pirinenca. Al Rosselló n'era el patró dels pagesos. Sant Abdó i sant Senén foren més els patrons dels hortolans i vergers, que no pas dels agricultors, i el seu expandiment és més aviat dispers. Sant Isidre, originari de Madrid, fou beatificat el 1619 per Pius V i canonitzat el 1622 per Gregori XV, i entrà decididament en competència directa amb els sants pagesos de tradició catalana, que suplantà sense massa esforços. El canvi no fou traumàtic però no del tot indiferent, ja que a les parròquies estudiades, per sorpresa nostra, no

³⁶⁶⁷. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 678v.

³⁶⁶⁸. Vegeu les referències del *DHEC*: CORTADE, E., “Galderic”, *DHEC*, v. II, p. 236-237, ÍD. “Abdó i Senén, sants”, *DHEC*, v. II, p. 3 i GALTÉS, J., “Isidre”, *DHEC*, v. II, p. 406 i les aportacions de ROIG TORRENTÓ, M. A., “Coexistencia de primeras advocacions a santos locales con la nueva devoción a san Isidro labrador (XVII-XVIII)”, *Boletín del Museo e Instituto “Camón Aznar”*, XXXIII (1988), p. 81-103 i PUÑAL, Tomás i SÁNCHEZ, José M., *San Isidro de Madrid, un trabajador universal*, Madrid: Ediciones La Librería, 2001.

apareix cap altar dedicat a sant Galderic (tan sols un beneficiat compartit amb sant Isidre), sant Abdó i/o sant Senén. Per demostrar la seva rapidesa en la implantació, el trobarem que apareix per primer cop a la contrada el 1625, a Olot, el 1629 a Sant Iscle de Colltort, el 1629, el bisbe introdueix el nou sant dins l'església, en una capella lateral, al mateix nivell i al costat de sant Jaume,³⁶⁷⁰ i a Cogolls el 1634. Després es dóna amb certa timidesa i lentitud en les dècades següents a les esglésies més destacades –és possible, doncs, parlar d'una certa resistència a la introducció d'aquest sant? A diferència del Roser, no n'hi ha cap que disposi de confraria. A Pruit, el 1749, després d'arreglar l'església parroquial,

“Vehem lo molt se han esmerat los parroquians de esta iglésia pera posar-la ab lo decoro, y estat en què vuy ja se troba; però essent tots ells pagesos no podem deixar de estrañar deixian lo altar de Sant Isidro son patró y protector, ab lo indecència ques veu. Per lo que conciderant que per cosas del servey y honra de tant gloriós sants tots hi contribuïran gustosos; exortam als dits parroquians emprengan ab fervor lo fer-li retaula nou; y estigan certs que lo sant ab lo valiment que té ab nostre señor los alcançarà, agraït, la retribució sobreabundant. Esperam de parroquians tan zelosos de la honra, decoro y culto de Déu y de sos sants, ho executaran axis: altrament serà precís, per lo indecent està dit altar prohibir-se lo dir-se missa en ell”.³⁶⁷¹

Els bisbes Sarmentero i Artalejo, entre 1770 i 1776, promocionen amb interès i certa insistència la figura de sant Isidre a totes les parròquies vigitanes. A Falgars, “confiats en la pia i santa devoció dels pagesos que tenen al gloriós Sant Isidre, llur patró, los exortam a la prompte construcció del referit altar”,³⁶⁷² que tingué lloc en quatre anys; a Sant Bartomeu Sescorgues es permetia construir dues capelles, a banda i banda del presbiteri, del Roser i de Sant Isidre, i a Pruit “no podem dissimular la complacència nos ha donat lo reverent rector y parroquians a vista de la rica fàbrica del retaule del gloriós sant Isidre, patró dels pagesos”,³⁶⁷³ i el prenia com a exemple per a fer els retaules de sant Andreu i sant Crist, i a Tavertet “se lograria poder obsequiar son patró lo gloriós Sant Isidro en la alabable solemnitat”³⁶⁷⁴ d'una processó.

A la diòcesi de Vic, en les visites del segon terç del segle XVII, i a la diòcesi de Girona, a partir de 1671 amb Francesc Dou, trobem les primeres mencions al sant Crist o a la santa Creu, en llurs diferents manaments, amb la instal·lació majoritària de creus i crucifixos, però també de

³⁶⁶⁹. ROIG, M. A., “Coexistencia de primeras...”, p. 98.

³⁶⁷⁰. ADG, P-91, St Iscle de Colltort, 1629, f. 6r-v.: “Y atenen sa senyoria que és molt petit y a què conforme se li ha referit en lo acte de la visita, retràs lo altar antich quey era per una desgràcia se cremà y que per ajudare fer-lo lo il·lustríssim Pere Moner, rector desta ysglésia, dexe un llegat de deu lliures y que amb lo dit se entenga que donant fassia llicència per demolir est altar y fer altra amb un retaula de Santiago y Sant Ysidro, lo feligresos de la parròquia se animaran hil faran. Y sa senyoria paracens li just lo ques pretén consedeix las ditas llicèncias y la dóna perquè per dit effecte se puga demanori, acaptar almoynes per ajuda de la fàbrica declarant que es per lo altar és estat sots invocació de Santiago. Se pose a la mà dreta de dit altar y a la mà esquerra Sant isidre de manera que tots dos estigan en mig del altar y dóna facultat perques puga elegir de nou transferint lo que és en lo que se ha de fer”.

³⁶⁷¹. AEV, 1223/1, Pruit, 1749, f. 748r.

³⁶⁷². AEV, 1233, Falgars, 1770, f. 125r.

³⁶⁷³. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442r.

quadres, figures, retaules, altars i capelles (i, en última instància, la relíquia de la Vera Creu), representant-lo en la seva passió i mort, intentant transmetre una idea de llàstima, que fóra del consol dels devots, amb la pràctica de resar cinc parenostres i avemaries a les tardes dels divendres, impulsat per la butlla de Benet XVI. El crucifix és fàcil i barat de col·locar a qualsevol altar existent, en un primer moment, i que a la llarga podia derivar a la construcció d'un altar propi i capella; a l'altar major no podia faltar. La imatge del Crucificat va estendre's, primer, associada en el foment de la devoció del Via Crucis, en un intent de reflexió i pregària entorn la passió i mort salvadora de Crist. Les nombroses creus que els bisbes Dou i Pasqual proposen situar a tots els altars, per exemple a Sant Feliu de Pallerols i Sant Joan de Fàbregues, el 1687, volien representar les diferents escenes de la Passió mentre que a Sant Privat de Bas substituirà un altar dedicat a sant Pere. És el bisbe Taverner, en les visites de 1727 i 1730, el que hi posa més insistència; per exemple, manava “als obrers y administradors dels altars de dita iglésia [de Ridaura] que fassa posar creus en aquells [altars] ab la imatge del Jesuchrist”;³⁶⁷⁵ a Les Encies, també ho mana als obrers com “un dels més principals adornos dels altars sia el que en ells hi haja una creu ab la imatge de Christo Nostre Senyor, sacra y tabellas, circumstàncies ben necessàries per poder-se en ells celebrar lo sant sacrifici de la missa”³⁶⁷⁶ i a Les Preses, ha de ser “dorada o a lo menos pintada de forma que de alguna manera corresponga a la gran veneració que tan justament demana lo Santíssim Cos de Jesuchrist que en ella deu estar reservada”.³⁶⁷⁷ És més, aquesta creu pot arribar a prendre tanta importància i, fins i tot, arribar a suplantar l'advocació principal de l'altar? Així ho creiem per a Les Preses, ja que en el darrer terç del segle XVII, l'altar de sant Jaume passa a dir-se del sant Crist, quedant en el record per a molts anys i en successives visites (s'esmenta 'l'altar del Sant Christo, antes de Sant Jaume') i a Cogolls, el 1736, diu que

“Visitant los altars se haze vist que lo altar de Sant Christo està en puesto y lloch tant poch vistós que no mou a devoció, no obstant de ésser la imatge molt tierna y que excita a ternura, y amés de açò sempre que los devots y fiels fan oració en ella han de estar de espatllas al altar major, de que se segueix irreverència a Jesuchrist qui està reservat en lo secrari de dit altar maior; perçò mana dit Senyor Visitador General als obrers de la present iglésia que, ab la direcció del Reverent Rector, tragan y mogan lo altar del Sant Christo del lloch y puesto ahont se troba y lo posian en lo lloch ahont és lo altar de Sant Jauma, fent un palm o dos de ninxo o fondo a la paret, perquè estiga més decent y lo altar de Sant Jaume lo posaran en lo lloch ahont és de present lo altar del Sant Christo”.³⁶⁷⁸

A la diòcesi de Vic pren la denominació de ‘santa Creu’, i ja trobem altars a Pruit i Sant Joan de Fàbregues a finals del segle XVI. En el primer terç del segle XVIII localitzem una sèrie d'altars i capelles pròpies en esglésies gironines: Sant Privat de Bas (1700), Sant Cristòfol de les Planes

³⁶⁷⁴. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 59r.

³⁶⁷⁵. ADG, P-116, Ridaura, 1727, f. 34r.

³⁶⁷⁶. ADG, P-117, Les Encies, 1730, f. 214r.

³⁶⁷⁷. ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 385v.

³⁶⁷⁸. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83v-84r.

(1703), La Pinya, Ridaura i Sant Esteve de Bas (1717, <AF> núm. 19), Amer (1724), Les Preses (1727), Les Encies (1734) i Cogolls (1736). Precisament llavors, el següent pas serà disposar i col·locar imatges de més pes i entitat, o ressaltar-los i donar-los més valor: a Ridaura, “ordena que col·loquen una imatge de Jesuchrist xica en paratge ahont lo sacerdot que celebre missa en dit altar, elevant solament los ulls, la descobre tota en conformitat”³⁶⁷⁹ i a Cogolls, “com visitant los altars se haje vist que lo altar de Sant Christo està en puesto y lloch tant poch vistós que no mou a devoció, no obstant de ésser la imatge molt tierna y que excita a ternura, y amés de açò sempre que los devots y fidels fan oració en ella han de estar de espatllas al altar major”³⁶⁸⁰ mana moure’l i traslladar-lo de lloc. A les parròquies vigatanes, el 1775, encara era possible trobar un manament que digués haver “vist o visitat la iglésia y faltant a esta sacras e imatges de Sant Christo”,³⁶⁸¹ o bé a Falgars, es manava als “obriers possian y colloquian imatge de Sant Christo en lo altar de Sant Isidro, segons disposició de Benet XIV de gloriosa memòria”.³⁶⁸²

La primera de les dues festivitats de la santa Creu tenia lloc el 3 de maig (en commemoració de l’aparició a santa Elena, als peus del calvari, de tres creus, de les que en procedirien els nombrosíssims “*Lignum crucis*” repartits a totes les parròquies), quan tenia lloc la benedicció del terme parroquial. Així tenia lloc a La Vola, el 1746,

“Atenent se va augmentat la devoció y que axi mateix creixen las almoynas se plegan dels devots del Sant Christo, peraque no queden ells defraudats y commourer als demés a major devoció y lliberasitat; ordenam que de aquí al devant, lo dia de Sant Creu de maig després de la profesió de la benedicció del terme, se celebre un aniversari en lo altar del Sant Christo, lo qual se aplique per los devots vuy y diffunts, y se tragà la caritat del bassí de dit Sant Christo, axis com se fa de las demés administracions, prenent per ell 10 sous com és de costum en dita iglésia per semblants funcions”.³⁶⁸³

La segona festa tenia lloc el 13 setembre (celebrant la recuperació d’una part important de la vera creu, el 1629, a mans dels perses). Segurament la seva implantació tardana es degué a l’impuls atorgat pels franciscans (que establiren el recorregut definitiu del Via Crucis en diverses escenes dins l’església) i els caputxins que propagaren el culte a la Passió de Jesús.³⁶⁸⁴

La imatge del sant Crist la trobem lligada a altres funcions del cicle litúrgic de la Setmana Santa: el Cos de Crist (amb presència a Les Preses i Sant Esteve de Bas) i amb confraries de la Puríssima Sang (amb unes vint-i-cinc fundades al bisbat de Girona, entre 1588 i 1699);³⁶⁸⁵ a través de les visites pastorals n’hem localitzat una a Sant Feliu de Pallerols.

³⁶⁷⁹. ADG, P-121, Ridaura, 1734, f. 299r.

³⁶⁸⁰. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83v-84r.

³⁶⁸¹. AEV, 1223/1, La Vola, 1775, f. 871r.

³⁶⁸². AEV, 1223/1, Falgars, 1775, f. 874v.

³⁶⁸³. AEV, 1223/1, La Vola, 1746, f. 511r.

³⁶⁸⁴. SERRA, V., “Els terciaris a Catalunya durant els segles XVII i XVIII”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, LXX (1997), p. 119-188.

³⁶⁸⁵. Veure el capítol “Capelles laterals” de MARQUÈS, J.M., *Per les esglésies...*, p. 30-31.

La devoció a les ànimes del Purgatori i al Purgatori en general, inventat i desenvolupat en els segles XIII i XIV, pren rellevància amb Trento (Sessió XXV, Decret sobre el Purgatori),³⁶⁸⁶ i esdevé omnipresent a totes les parròquies, en forma de bací, altar o confraria. El purgatori es converteix en el pas intermedi obligat per a milers d'ànimes amb destí al cel o a l'infern, l'etern lloc d'espera, on les pregàries, els sacrificis i els honors serveixin per alleujar la llarga estada.³⁶⁸⁷ Per tant, l'ajuda als morts té un caràcter eminentment espiritual, traduït en la seva funció econòmica i material, on l'Església juga un paper clau d'intervenció amb els aniversaris, novenes i capdanys, o sigui, les misses de sufragi. Tal com assenyalat Eugeni Perea, aquesta advocació “es construeix, per la seva pròpia naturalesa, mitjançant la denominada pedagogia de la por”,³⁶⁸⁸ conduint a un desprement de la vida material i a una preocupació per la ultratomba.

La introducció de tot aquest ampli ventall de nous sants i verges arriba a crear unes esglésies estàndards i homogènies en advocacions, difícils de diferenciar (ni pel sant o Verge titular) sinó només per les de caire local. D'exemples d'aquesta mimesi n'hi ha arreu, però posem atenció en unes parròquies veïnes: Puigpardines, La Pinya i Joanetes. Totes tres disposaven d'altars del Roser i de sant Jaume, el sant pelegrí. A Ridaura i Sant Esteve de Bas, a l'entorn de 1700 s'integren les tres devocions més destacades, en forma de capelles: el Roser, sant Isidre i sant Crist.

Les advocacions de sants titulars d'una parròquia, església o capella són, abans de tot, fixes i inamovibles, poc concretes o particulars, i obeeixen a criteris de la fundació a l'Edat Mitjana, on se li afegeix el topònim per poder-les identificar: sant Romà, sant Privat, sant Justí, sant Iscle i santa Victòria, sant Climent, sant Miquel, sant Esteve, sant Pere, sant Bartomeu, sant Llorenç, sant Cristòfol, sant Corneli o sant Feliu.

La Verge Maria, titular al monestir d'Amer, Ridaura, Corcó, Les Encies, La Pinya i Vilanova de Sau, ofereix un munt de variants i possibilitats, fruit d'una metamorfosi local, a vegades de difícil classificació o atribució fins i tot pel bisbe, visitador o notari episcopals. Un 70% de les parròquies tenen un o més altars dedicats a una *mare dedéu* en les seves múltiples formes: del Carme, de Gràcia, de la Soledat, Antiga (i moderna), de l'Esperança, de la Concepció i del Remei. Les anomenades de la Llacuna, de la Bonanova, de Vilanova i de la Cabeça prenen com

³⁶⁸⁶. SECT, p. 360-361.

³⁶⁸⁷. LE GOFF, Jacques, *La naissance du Purgatoire*, París, 1981.

³⁶⁸⁸. PEREA, E., “L'advocació de les ànimes del Purgatori a l'Europa posttridentina: apunts per a una història a l'arxidiòcesi de Tarragona”, *Pedralbes*, 18 (1998), p. 519-528 i PRATS, M., “Una aproximació esbiaixada al Barroc: els crits de les ànimes del Purgatori”, dins ROSSICH, A. i RAFANELL, A. (eds.), *El Barroc català...*, p. 595-609.

a referència una característica de la imatge, del paisatge urbà o de l'entorn natural; comptant-hi les Verges trobades o posades, dels santuaris de La Salut, Montdois, Cabrera i El Far, que prenen el nom del topònim on són patrones i actuen com a protectores i favorables a la comunitat que les ha rescatat.³⁶⁸⁹ I la que més, la del Roser, amb un grau d'expansió tan gran que iguala i eclipsa una advocació paral·lela i de la qual n'ha derivat, tal com ha posat de manifest Carla Russo.³⁶⁹⁰ Intuïm que són els bisbes i visitadors els que ajuden i provoquen aquesta transformació, que té lloc a principi del segle XVII. El que poden semblar les imatges d'existència més antiga o de situació solitària o única, tal vegada les denominades Antiga o Soledat, passen a dir-se de Gràcia: a Sant Cristòfol de les Planes, Sant Esteve de Bas, Les Preses i Sant Privat de Bas. Aquests altars ocupen un lloc destacat dins l'església. El més sorprenent és la minça presència de les advocacions de la Immaculada Concepció i de l'Assumpta, representada en el moment més triomfal de la seva vida: a la segona meitat del segle XVII apareix documentada a Sant Romà de Sau i a principis del segle XVIII és a Sant Privat de Bas (substituint a la Verge de Gràcia), o presidint el retaule major d'Amer (<AF> núm. 27); una clamorosa absència (junt a sant Pere) que contrasta amb l'existència real en el calendari festiu, segons les disposicions dels bisbes vigatans que havien acatat les ordres de la cúria papal i de la monarquia borbònica: el 1750 és proclamat el dogma de la Immaculada; el 1761 la prengueren com a patrona d'Espanya;³⁶⁹¹ el 1767 el rei aconseguia del papa que tots els dissabtes de l'any es pogués recitar l'ofici i missa de la Immaculada i la incorporació de la invocació "*mater immaculata*" a la lletania lauretana; el 1780 el bisbe Artalejo emet una carta pastoral sobre la proclamació del misteri de la Concepció³⁶⁹² i el 1787, el bisbe Veyan dóna a conèixer al bisbat de Vic la seva festivitat el 8 de desembre.³⁶⁹³

La devoció a la Verge dels Dolors la trobem per primer cop a Tavertet el 1691, i al monestir d'Amer, Sant Feliu de Pallerols i Sant Esteve de Bas a les primeres dècades del segle XVIII (segurament prenent les de Barcelona i Besalú com a exemple més propers i destacats, a resultes

³⁶⁸⁹. ROMA, Josefina, "Creences i religiositat popular: una perspectiva etnològica", dins AA.DD., *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 81-95.

³⁶⁹⁰. RUSSO, C., "La storiografia socio-religiosa...", p. CLV: "*Nel complesso la pratica culturale appare abbastanza diversificata: una grande diffusione del culto mariano, fatto, peraltro, generale del cattolicesimo post-tridentino, si accompagna a persistenze di forti tradizioni locali e al culto di un innumerevole stuolo di santi, che rivelano il perpetuarsi di forme, seppure parzialmente epurate, della pietà medievale*".

³⁶⁹¹. AEV, Mensa, Disposicions autoritats, 1113, núm. 28, p. 48r. BC, Fullets Bonsoms, núm. 3318: El bisbe Ascensi Sales la pren a la diòcesi de Barcelona, 2 de juny de 1761; BC, Fullets Bonsoms, núm. 3303: Edicte de Don Jaume de Cortada, arquebisbe de Tarragona sobre el breu referent a haver pres per patrona d'Espanya la Puríssima Concepció, 4 de juliol de 1761.

³⁶⁹². AEV, Mensa, Disposicions autoritats, 1116, núm. 50.

³⁶⁹³. AEV, Mensa, Disposicions autoritats, 1116, núm. 131.

del refluoriment de l'orde servita en aquesta centúria).³⁶⁹⁴ Els missals impresos vigatans de 1496 i 1547 contenen la missa de la Transfixació de la Mare de Déu, que imposen la seva celebració el segon diumenge després de l'octava de Pentecosta; el 1715 Benet XIII prescriví la solemnitat el divendres sant.³⁶⁹⁵ Està molt relacionada amb la passió i mort de Jesucrist, de la qual en derivaran els cultes a la Puríssima Sang de Jesucrist o la pròpia imatge del Crist Crucificat.

Les capelles més recents, construïdes durant l'època moderna, són fruit d'altres conjuntures històriques i religioses (del Concili de Trento i amb sants típicament contrareformistes), la situació i enclavament de les quals és determinant. Per exemple, les capelles erigides a sant Sebastià a Sant Feliu de Pallerols, el 1516, a Les Preses, el 1519 i a Sant Privat de Bas, el 1621 (<AF> núm. 293-296), situades a les afores de la vila i a la vora del camí ral, responen a les pestes cícliques i malalties contagioses que assolaven el país (les més destacables són les del segon terç del segle XIV i les de 1650-1651), semblant a altres parròquies catalanes.³⁶⁹⁶ En força parròquies apareixen associats a sant Roc (a Sant Esteve de Bas, a principis del segle XVII), a sant Genís (a Santa Maria de Corcó, a principis del segle XVIII), o aquest sol (a La Barroca, 1447). La devoció de sant Roc es difon a Catalunya i la Península Ibèrica des de la ciutat francesa d'Arles, a partir de 1372, quan és transportat el seu cos a aquesta ciutat.³⁶⁹⁷ Els sants metges, Cosme i Damià, els trobem, plegats, a tres esglésies ben diferents entre si: a Sant Feliu de Pallerols, trobem una capella dedicada als sants el 1623; al monestir d'Amer, junt a sant Benet, i a Sant Vicenç de Susqueda, juntament a sant Sebastià, a la segona meitat del segle XVII.³⁶⁹⁸ A Sant Iscle de Colltort localitzem un primer retaule i advocació el 1501, i cent cinquanta anys després, el bisbe mana la construcció d'un nou altar, coexistent, així doncs, aquest amb un de vell (que acabà desapareixent). En cap cas, a diferència d'altres diòcesis, van aparellats a hospitals.³⁶⁹⁹ Sant Antoni Abat i santa Brígida s'han d'incloure dins aquest grup. Els goigs setcentistes de Santa Brígida (construïda entorn del 1516-19) ho esmenten: és invocada per curar a cecs, sords i leprosos, i allunyar fams, guerres, pedregades i pestes diverses, posant

³⁶⁹⁴. CHARBONEAU, D. M., "The Servites of Barcelona", *Studi Storici dell'Ordine dei Servi di Maria*, XXX (1980), p. 6-85, ÍD., "A guide to art and artists associated with the Servites in Spain", *Studi Storici dell'Ordine dei Servi di Maria*, XLII (1992), p. 136-222 i SUREDA, M., *Una microinstitució religiosa...*

³⁶⁹⁵. GUDIOL, J., *Santoral. I*, s.p.

³⁶⁹⁶. Per exemple, el gener de 1653, just en l'acabament de la pesta, es contractaren retaules dedicats als sants Roc i Sebastià a Vilamalla i a Sant Sadurní d'Arenys, GIFRE, P., "L'Empordà en els segles XV...", p. 388-389.

³⁶⁹⁷. SORRIBES, Vicent, "La devoció valenciana a Sant Roc", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXVIII (1955), p. 321-337.

³⁶⁹⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 151r., 1741-1742: "Des dels 21 de janer de 1741 fins als 21 de janer de 1742 se ha distribuït per dos officis se han celebrat al altar del gloriós Sant Sebastià y Sants Metjas per los benefactors y devots dels gloriosos sants, lo un a 23 de novembre per pregàries, perquè los sants tornassen la sanitat als malalts y perseveràs los bous de las moltas malalties corrian y de mala esperit y negociasseren y no moi ningú més. Lo altre lo dia de sant Sebastià per los devots tots ab dos capellas y senyor mestra que importaren la suma de 2 lliures 14 sous".

uns miracles com a evidències. I també, com no, el sant titular de Les Planes, Cogolls i Tavertet: Sant Cristòfol, intercessor en temps de pesta, molt popular a la Península Ibèrica després de ser transportades les seves relíquies de l'abadia francesa de Saint-Denis a Toledo.³⁷⁰⁰

A totes les parròquies es venerava a sant Joan Baptista, directe o indirectament, per haver-hi una imatge seva a les fonts baptismals, amb algunes variants a destacar: a Amer, Vilanova de Sau i Sant Martí Sescorts, hi tenia un altar dedicat, separatament del de les fonts, i n'hi ha d'altres que tenen una capella dedicada a tots dos sants *joans*, el Baptista i l'Evangelista: a Les Encies (a mitjan segle XVII s'ajunten els dos), a Sant Feliu de Pallerols (és el patró del gremi de paraires i teixidors de llana, almenys des de 1631), a Sant Esteve de Bas i a Ridaura (junt a sant Sebastià). A més a Sant Joan de Balps i Sant Joan de Fàbregues compartia la doble titularitat.

Quadre núm. 37. Advocacions segons els altars al bisbat de Girona (ss. XVI-XVII)*

BISBAT DE GIRONA	2^a. ½ s. XVI	1^a. ½ s. XVII	2^a. ½ s. XVII	1698
Sta Maria d'Amer	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. St Joan 4. St Antoni 5. Sts Margarida, Sebastià i VM Blanca 6. St Jaume	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. St Joan 4. St Antoni 5. – 6. St. Jaume	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. St Joan 4. – 5. – 6. St. Jaume 7. VM de Gràcia 8. Roser 9. St Isidre 10. Sts Benet, Cosme i Damià	(No hi ha dades)
St Miquel d'Amer	1. AM St Miquel 2. –	1. AM St Miquel 2. St Magí 3. St Isidre (1632)	Inexistent –destruïda	Inexistent –destruïda
St Climent d'Amer	1. AM St Climent 2. St Llorenç 3. St Martí	1. AM St Climent 2. St Llorenç 3. St Martí 4. Roser (>1631)	1. AM St Climent 2. St Llorenç 3. – 4. Roser	1. AM St Climent 2. St Llorenç 3. – 4. Roser
St Julià de Llor	1. AM St Julià 2. Verge Maria	1. AM St Julià 2. Verge Maria	1. AM St Julià 2. Verge Maria	1. AM St Julià 2. Verge Maria
La Barroca	1. AM St Andreu	1. AM St Andreu 2. Roser (1619)	1. AM St Andreu 2. Roser	1. AM St Andreu 2. Roser
Les Planes	1. AM St Cristòfol 2. St Miquel (1444) 3. Sta Maria 4. St Salvador (vell)	1. AM St Cristòfol 2. St Miquel (nou, 1623) 3. Sta Maria 4. St Salv. (nou, 1638) 5. Roser (1607)	1. M St Cristòfol 2. St. Miquel 3. VM de Gràcia 4. St. Salvador 5. Roser 6. St Isidre (nou, 1666)	1. M St Cristòfol 2. St. Miquel 3. VM de Gràcia 4. St. Salvador 5. Roser 6. St Isidre (1666)

³⁶⁹⁹. GARGANTÉ, Maria, “L’art religiós a la vall del Llobregós a l’època moderna (ss. XVI-XVIII)”, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita, 1999, p. 19-24.

³⁷⁰⁰. BAUDOT, Dom, *Dictionnaire d'hagiographie mis a jour a l'aide des travaux les plus récents*, París: Librairie Bloud & Gay, 1925, p. 162.

		6. St Isidre (1631)	7. Sta Creu	7. Sta Creu
Capella del Remei	1. AM Remei (vell)	1. AM Remei (nou, 1641)	1. AM Remei 2. St Benet	1. AM Remei 2. St Benet
St Pere Sacosta	1. AM St Pere	1. AM St Pere	1. AM St Pere 2. Roser (1683-84)	1. AM St Pere 2. Roser
Les Encies	1. AM VM Les Encies	1. AM VM Les Encies 2. St Narcís 3. Roser (1615-16) 4. St Joan	1. AM VM Les Encies 2. – 3. Roser (ca. 1674) 4. Sts Joan Bap-Evang 5. St Isidre (1674) 6. VM Les Encies Antic	1. AM VM Les Encies 2. – 3. Roser 4. Sts Joan Bap-Eva 5. St Isidre 6. VM Les Encies Antic 7. St Antoni Pàdua 8. Sta Creu
Cogolls	1. AM Sta. Maria	1. AM Sta. Maria 2. Sta Magdalena (1614) 3. Roser (>1609) 4. St Isidre (1632)	1. AM Sta Maria 2. Sta Magdalena 3. Roser 4. St Isidre 5. St Jaume	1. AM Sta Maria 2. Sta Magdalena 3. Roser 4. St Isidre 5. St Jaume
St Feliu de Pallerols	1. AM St Feliu 2. Sta Maria 3. Sts Joan Bap-Evan	1. AM St Feliu 2. Sta Maria 3. Sts Joans (1631) 4. Sta Llúcia i Cecília (1613) 5. St Segimon 6. St Isidre (ca 1627) 7. Sts Cosme i Damià (únicament 1623)	1. AM St. Feliu 2. VM de Gràcia 3. Sts Joan Bapt-Evan. 4. Sta Llúcia 5. St Segimon 6. St Isidre 7. St Josep 8. St Baudili 9. St Fc Xavier (ca 1679)	1. AM St Feliu 2. VM de Gràcia 3. Sts Joan Bapt-Ev. 4. Sta Llúcia 5. St Segimon 6. St Isidre 7. St Josep 8. St Baudili 9. St Fc Xavier 10. St Martí (>1698)
Capella del Roser	1. AM Roser	1. AM Roser	1. AM Roser 2. St Fc d' Assís(1663) 3. St Antoni de Pàdua (1662)	1. AM Roser 2. St Fc d' Assís 3. St Antoni de Pàdua
St Iscle de Colltort	1. AM Sts Iscle i Victòria 2. St Jaume (1501) 3. Sts Cosme i Damià (1501) 4. Roser (1585-95)	1. AM Sts Iscle i Victòria 2. Sts Jaume i Isidre (1625) 3. Sts Cosme i Damià 4. Roser	1. AM Sts Iscle i Vict. 2. Sts Jaume i Isidre 3. Sts Cosme i Damià (vell) 4. Roser 5. Sts Cosme i Damià (nou) 6. Tots Sants	1. AM StsIscle i Vic 2. Sts Jaume i Isidre 3. Sts Cosme i Damià (vell) 4. Roser 5. Sts Cosme i Damià (nou) 6. Tots Sants
St Miquel de Pineda	1. AM St Miquel 2. Sta. Maria	1. AM St Miquel 2. Sta. Maria	1. AM St Miquel 2. Sta. Maria 3. Roser	1. AM St Miquel 2. Sta. Maria 3. Roser
St Esteve de Bas	1. AM St. Esteve 2. Sta Maria 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser (1593)	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St. Salvador 4. St Climent/Tots Sts 5. Roser 6. Sts Joan Bapt-Evan 7. Sts Roc i Sebastià 8. St Isidre (1633)	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser 6. St Joan 7. Sts Roc i Sebastià 8. St Isidre	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser 6. St Joan 7. Sts Roc i Sebastià 8. St Isidre
Les Preses	1. AM St Pere	1. AM St Pere	1. AM St Pere	1. AM St Pere

	2. Sta Maria 3. St Jaume	2. Sta Maria 3. St Jaume 4. Roser (1644)	2. VM de Gràcia 3. Cos de Crist (<i>olim</i> St Jaume) 4. Roser	2. VM de Gràcia 3. Cos de Crist (<i>olim</i> St Jaume) 4. Roser
Joanetes	1. AM St Romà 2. St Mateu 3. St Jaume	1. AM St Romà 2. St Mateu 3. St Jaume 4. Roser (>1617)	1. AM St Romà 2. – 3. St Jaume 4. Roser	1. AM St Romà 2. – 3. St Jaume 4. Roser
St Joan de Balbs	1. AM St Joan 2. Sta Maria	1. AM St Joan 2. Sta Maria	1. AM St Joan 2. Sta Maria	1. AM St Joan 2. Sta Maria
Puigpardines	1. AM Sta Maria 2. St Jaume	1. AM Sta Maria 2. St Jaume	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser (1652)	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. VM de la Llaguna
St Privat de Bas	1. AM St Privat 2. Verge Maria 3. St Sebastià (1519) 4. Roser (1597)	1. AM St Privat 2. Verge Maria 3. St Sebastià 4. Roser 5. St Pere	1. A.M. St. Privat 2. VM de Gràcia 3. St Sebastià 4. Roser 5. St Pere	1. A.M. St. Privat 2. VM de Gràcia 3. St Sebastià 4. Roser 5. St Pere
La Pinya	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser (1597)	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. Sta Creu
Ridaura	1. AM Sta Maria 2. Sta Casarina 3. Roser 4. St Pere 5. St Sebastià	1. AM Sta Maria 2. – 3. Roser (nou, 1604) 4. – 5. Sts Sebastià-Joan 6. St Isidre (>1637) 7. St Antoni	1. AM Sta Maria 2. – 3. Roser 4. – 5. Sts Sebastià-Joan 6. St Isidre 7. St Antoni	1. AM Sta Maria 2. – 3. Roser 4. – 5. Sts Sebastià-Joan 6. St Isidre 7. St Antoni Major

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de Visites Pastorals, ADG. * Les sigles AM. indiquen Altar Major; VG indiquen Verge Maria; > abans de i < després de.

Quadre núm. 38. Advocacions segons els altars al bisbat de Girona (s. XVIII)

BISBAT DE GIRONA	1724	1747	1758	1776
Santa Maria d'Amer	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. St Joan 4. St Benet 5. – 6. – 7. St Jaume 8. (derruït) 9. Roser 10. – 11. Sta Creu 12. Dolors 13. St Francesc (abans de St Antoni) 14. Sta Felicitíssima	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. –? 4. –? 5. – 6. – 7. St Jaume 8. – 9. –? 10. – 11. –? 12. –? 13. St Francesc 14. –?	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. – 4. – 5. – 6. – 7. St Jaume 8. – 9. – 10. – 11. – 12. – 13. St Francesc 14. –	1. AM Sta Maria 2. Onze Mil Verges 3. – 4. – 5. – 6. – 7. St Jaume 8. – 9. – 10. – 11. – 12. – 13. St Francesc 14. –
Capella de la Pietat	1. VM de la Pietat	1. VM de la Pietat	1. VM de la Pietat	1. VM de la Pietat
St Climent	1. AM St Climent	1. AM St Climent	1. AM St Climent	1. AM St Climent

d'Amer	2. St Llorenç 3. Roser	2. St Llorenç 3. Roser	2. St Llorenç 3. Roser	2. St Llorenç 3. Roser
La Barroca	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Isidre 4. VM de Gràcia 5. St Sebastià	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Isidre 4. VM de Gràcia 5. St Sebastià	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Isidre 4. VM de Gràcia 5. St Sebastià	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Isidre 4. VM de Gràcia 5. St Sebastià
St Julià de Llor	1. AM St Julià 2. Roser	1. AM St Julià 2. Roser	1. AM St Julià 2. Roser	1. AM St Julià 2. Roser
Les Planes	1. AM St Cristòfol 2. St Miquel 3. VM de Gràcia 4. St Salvador 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Creu	1. AM St Cristòfol 2. St Miquel 3. VM de Gràcia 4. St Salvador 5. Roser 6. – 7. Sta Creu 8. St Cristòfol (vell)	1. AM St Cristòfol 2. St Miquel 3. VM de Gràcia 4. St Salvador 5. Roser 6. – 7. Sta Creu 8. St Cristòfol (vell)	1. AM St Cristòfol 2. St Miquel 3. VM de Gràcia 4. St Salvador 5. Roser 6. – 7. Sta Creu 8. St Cristòfol (vell), Eloi i Divina Pastora
Capella del Remei	1. AM Remei 2. St Benet	1. AM Remei 2. St Benet	1. AM Remei 2. St Benet	1. AM Remei 2. St Benet
St Pere Sacosta	1. AM St Pere 2. Roser	9. AM St Pere 2. Roser?	1. AM St Pere 2. Roser?	1. AM St Pere 2. Roser
Les Encies	1. AM VM Les Encies 2. Roser 3. Sts Joan Bapt-Ev. 4. St Isidre 5. VM Les Encies Antiga 6. St Antoni Pàdua 7. Sta Creu	1. AM VM Les Encies 2. Roser 3. Sts Joan Bapt-Ev. 4. St Isidre 5. VM Les Encies Antiga 6. St Antoni Pàdua 7. Sta Creu	1. AM VM Les Encies 2. Roser 3. Sts Joan Bapt-Ev. 4. St Isidre 5. VM Les Encies Antiga 6. St Antoni Pàdua 7. Sta Creu	1. AM VM Les Encies 2. Roser 3. Sts Joan Bapt-Ev. 4. St Isidre 5. VM Les Encies Antiga 6. St Antoni Pàdua 7. Sta Creu
Cogolls	1. AM St Cristòfol 2. Sta Magdalena 3. Roser 4. St Isidre 5. St Jaume 6. Sta Creu	1. AM St Cristòfol 2. Sta Magdalena 3. Roser 4. St Isidre 5. St Jaume 6. Sta Creu	1. AM St Cristòfol 2. Sta Magdalena 3. Roser 4. St Isidre 5. St Jaume 6. Sta Creu	1. AM St Cristòfol 2. Sta Magdalena 3. Roser 4. St Isidre 5. St Jaume 6. Sta Creu
St Feliu de Pallerols	1. AM St Feliu 2. VM de Gràcia 3. Sts Joan Bapt-Ev 4. Sta Llúcia 5. St Segimon 6. St Isidre 7. St Josep 8. St Baudili 9. St Fc Xavier 10. – 3. 4 Sts Màrtirs	1. AM St Feliu 2. VM de Gràcia 3. Sts Joan Bap-Ev. 4. Sta Llúcia 5. St Segimon i Sta Creu 6. St Isidre 7. St Josep 8. – 9. St Fc Xavier 10. – 1. 4 Sts Màrtirs 2. Dolors	1. AM St Feliu 2. VM de Gràcia 3. Sts Joan Bapt- Ev. 4. Sta Llúcia 5. St Segimon i Sta Creu 6. St Isidre 7. St Josep 8. – 9. St Fc Xavier 10. – 1. 4 Sts Màrtirs 12. Dolors	1. AM St Feliu 2. VM de Gràcia 3. Sts Joan Bapt-Ev. 4. Sta Llúcia 5. St Segimon i Sta Creu 6. St Isidre 7. St Josep 8. – 9. St Fc Xavier 10. – 11. 4 Sts Màrtirs 12. Dolors
Capella del Roser	1. AM Roser 2. St Fc d'Assís 3. St Antoni Pàdua	1. AM Roser 2. St Fc d'Assís 3. St Antoni Pàdua	1. AM Roser 2. St Fc d'Assís 3. St Antoni Pàdua	1. AM Roser 2. St Fc d'Assís 3. St Antoni Pàdua 4. VM del Carmel

				5. St Vicenç F. (nou)
St Iscle de Colltort	1. AM St Iscle-Victòria 2. St Jaume i Isidre 3. Sts Cosme-Damià 4. Roser	1. AM St Iscle-Victòria 2. St Jaume i Isidre 3. Sts Cosme-Damià 4. Roser 5. Verge del Remei 6. Sta Creu (nou)	1. AM St Iscle-Victòria 2. St Jaume i Isidre 3. Sts Cosme-Damià 4. Roser 5. Verge del Remei 6. Sta Creu	1. AM St Iscle-Victòria 2. St Jaume i Isidre 3. Sts Cosme-Damià 4. Roser 5. Verge del Remei 6. Sta Creu
St Miquel de Pineda	1. AM St Miquel 2. – 3. Roser	1. AM St Miquel 2. – 3. Roser 4. St Isidre	1. AM St Miquel 2. – 3. Roser 4. St Isidre	1. AM St Miquel 2. – 3. Roser 4. St Isidre
St Esteve de Bas	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser 6. – 7. Sts Roc-Sebastià 8. St Isidre 9. Sta Creu i Eloi	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser 6. – 7. Sts Roc-Sebastià 8. St Isidre 9. Sta Creu, Eloi i Dolors	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser 6. – 7. Sts Roc-Sebastià 8. St Isidre 9. Sta Creu, Eloi i Dolors	1. AM St Esteve 2. VM de Gràcia 3. St Salvador 4. St Climent 5. Roser 6. – 7. Sts Roc-Sebastià 8. St Isidre 9. Sta Creu, Eloi i Dolors
St Quintí de Bas	1. AM St Quintí 2. VM de Gràcia	1. AM St Quintí 2. VM de Gràcia	1. AM St Quintí 2. VM de Gràcia	1. AM St Quintí 2. VM de Gràcia
Les Preses	1. AM St Pere 2. VM de Gràcia 3. Cos de Crist (<i>olim</i> St Jaume) 4. Roser 5. St Isidre	1. AM St Pere 2. VM de Gràcia 3. St Jaume (<i>olim</i> Cos de Crist) 4. Roser 5. St Isidre	1. AM St Pere 2. VM de Gràcia 3. St Jaume (<i>olim</i> Cos de Crist) 4. Roser 5. St Isidre	1. AM St Pere 2. VM de Gràcia 3. St Jaume (<i>olim</i> Cos de Crist) 4. Roser 5. St Isidre
Joanetes	1. AM St Romà 2. – 3. St Jaume 4. Roser	1. AM St Romà 2. – 3. St Jaume 4. Roser	1. AM St Romà 2. – 3. St Jaume 4. Roser	1. AM St Romà 2. – 3. St Jaume 4. Roser
St Joan de Balbs	1. AM St Joan 2. Sta Maria	1. AM St Joan 2. Sta Maria	1. AM St Joan 2. Sta Maria	1. AM St Joan 2. Sta Maria
Puigpardines	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. VM de la Llaguna	1. AM Sta Maria 2. St Jaume? 3. Roser 4. VM la Llaguna	1. AM Sta Maria 2. – 3. Roser 4. VM la Llaguna	1. AM Sta Maria 2. – 3. Roser 4. VM la Llaguna
St Privat de Bas	1. AM St Privat 2. Assumpció (abans VM de Gràcia) 3. St Roc i Sebastià 4. – 5. Roser 6. St Isidre 7. St Valentí 8. Sta Creu	1. AM St Privat 2. –? 3. –? 4. – 5. Roser 6. St Isidre 7. St Valentí 8. Sta Creu	1. AM St Privat 2. – 3. – 4. – 5. Roser 6. St Isidre 7. St Valentí 8. Sta Creu	1. AM St Privat 2. – 3. – 4. – 5. Roser 6. St Isidre 7. St Valentí 8. Sta Creu
La Pinya	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. Sta Creu	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. Sta Creu	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. Sta Creu	1. AM Sta Maria 2. St Jaume 3. Roser 4. Sta Creu
Ridaura	1. AM Sta Maria	1. AM Sta Maria	1. AM Sta Maria	1. AM Sta Maria

2. Roser 3. St Sebastià 4. St Isidre 5. St Antoni Major 6. Sta Creu 7. –	2. Roser 3. St Sebastià 4. St Isidre 5. St Antoni Major 6. Sta Creu 7. St Climent	2. Roser 3. St Sebastià 4. St Isidre 5. St Antoni Major 6. Sta Creu 7. St Climent	2. Roser 3. St Sebastià 4. St Isidre 5. St Antoni Major 6. Sta Creu 7. St Climent
---	--	--	--

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de Visites Pastorals, ADG. * Les sigles AM. indiquen Altar Major; VG indiquen Verge Maria; > abans de i < després de.

Quadre núm. 39. Advocacions segons els altars al bisbat de Vic (ss. XVI-XVII)

BISBAT DE VIC	2^a. ½ s. XVI	1^a. ½ s. XVII	1687	1710
St Martí Sescorts	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. Verge Maria? 5. St Sebastià (1647)	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. – 5. St Sebastià 6. St Isidre 7. Roser	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. – 5. St Sebastià 6. St Isidre 7. Roser
Sta Maria de Corcó	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser (nou, >1589)	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser 4. St Isidre?
Tavertet	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser (>1646) 4. St Isidre (1636)	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser 4. St Isidre 5. Ntra Sra dels Dolors	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser 4. St Isidre 5. Ntra Sra dels Dolors 6. St Crist
St Joan de Fàbregues	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià (al cor)	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià 4. Verge Maria	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià 4. Verge Maria (Ntra Sra de l'Esperança?) 5. St Isidre	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià 4. Verge Maria (de l'Esperança?) 5. St Isidre
Pruit	1. AM St Andreu 2. Nostra Senyora 3. Sta Creu	1. AM St Andreu 2. Nra Sra (Roser?) 3. Santa Creu	1. AM St Andreu 2. Nra Sra (Roser?) 3. Sta Creu (St Crist) 4. Verge del Carme i St Isidre 5. Sta Helena 7. St Andreu	1. AM St Andreu 2. Nra Sra (Roser?) 3. St Crist 4. Verge del Carme i St Isidre 5. Sta Helena 6. St Andreu
Rupit	1. AM St Miquel 2. Ntra Senyora (Roser) 3. St Esteve (nou)	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve 4. StCrist 5. Verge de Bonanova	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve 4. St Crist 5. V de Bonanova
St Julià de Cabrera	1. AM St Julià 2. Nostra Senyora	1. AM St Julià 2. Nostra Senyora 3. Roser	1. AM St Julià 2. Nra Sra i St Isidre 3. Roser	1. AM St Julià 2. Nra Sra i St Isidre 3. Roser
La Vola	1. AM St Andreu 2. Nostra Senyora	1. AM St Andreu 2. VM (Roser) 3. Sta Magdalena	1. AM St Andreu 2. Verge Maria (Roser)	1. AM St Andreu 2. Verge Maria (Roser)

			3. Sta Magdalena	3. Sta Magdalena
St Martí Sacalm	1. AM St Martí 2. Nostra Senyora 3. St Jaume (nou, >1591)	1. AM St Martí 2. Nostra Senyora 3. St Jaume	1. AM St Martí 2. Nostra Senyora (de Gràcia?) 3. Roser 4. St Jaume 5. St Isidre	1. AM St Martí 2. Nostra Senyora (de Gràcia?) 3. Roser 4. St Jaume 5. St Isidre
St Vicenç de Susqueda	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida 3. St Miquel	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida 3. St Miquel? 4. Sts Sebastià (nou, 1604), Cosme i Damià 5. Roser (nou, 1613)	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida? 3. St Miquel 4. Sts Sebastià, Cosme i Damià 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Magdalena	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida? 3. St Miquel 4. Sts Sebastià, Cosme i Damià 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Magdalena
St Romà de Sau	1. AM St Romà 2. Nostra Senyora	1. AM St Romà 2. Nra Sra (Roser?)	1. AM St Romà 2. Roser 3. NS de la Concepció	1. AM St Romà 2. Roser 3. NS la Concepció
Vilanova de Sau	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàng. 3. Sts Pere i Joan 4. Roser (nova)	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàng 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet (1620)	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàngel 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàn 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet
St Martí de Querós	1. AM St Martí 2. Verge Maria	1. AM St Martí 2. Verge Maria	1. AM St Martí 2. Verge Maria 3. Roser	1. AM St Martí 2. Verge Maria 3. Roser
Falgars	1. AM St Pere	1. AM St Pere 2. Verge Maria	1. AM St Pere 2. Verge Maria 3. Roser	1. AM St Pere 2. Verge Maria 3. Roser
St Bartomeu Sesgorgues	1. AM St Bartomeu	AM St Bartomeu	1. AM St Bartomeu	1. AM St Bartomeu
St Llorenç Dosmunts	1. AM St Llorenç 2. Verge Maria	1. AM St Llorenç 2. Verge Maria	1. AM St Llorenç 2. VM (Roser?)	1. AM St Llorenç 2. VM (Roser)

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de Visites Pastorals, AEV. * Les sigles AM. indiquen Altar Major; VG indiquen Verge Maria; > abans de i < després de.

Quadre núm. 39. Advocacions segons els altars al bisbat de Vic (s. XVIII)

BISBAT DE VIC	1711-1740	1760	1780	1799
St Martí Sescorts	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. Verge Maria? 5. St Sebastià 6. St Isidre 7. Roser 8. St Miquel (>1723)	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. – 5. St Sebastià 6. St Isidre 7. Roser 8. St Miquel	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. – 5. St Sebastià 6. St Isidre 7. Roser (nou, <1776) 8. St Miquel	1. AM St Martí 2. St Jaume 3. St Joan Baptista 4. – 5. St Sebastià 6. St Isidre 7. Roser 8. St Miquel
St Bartomeu Sesgorgues	1. AM St Bartomeu	1. AM St Bartomeu	1. AM St Bartomeu 2. Roser (1775)	1. AM St Bartomeu 2. Roser
Sta Maria de Corcó	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser	1. AM de Sta Maria 2. St Miquel 3. Roser

	4. St Isidre 5. Sts Roc i Genís (ca. 1723) 6. St Jaume (>1723)	4. St Isidre 5. Sts Roc i Genís 6. St Jaume	4. St Isidre 5. Sts Roc i Genís 6. St Jaume	4. St Isidre 5. Sts Roc i Genís 6. St Jaume
Tavertet	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser 4. St Isidre 5. NS dels Dolors 6. St Crist	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser 4. St Isidre 5. NS dels Dolors 6. St Crist	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser 4. St Isidre 5. NS dels Dolors 6. St Crist	1. AM St Cristòfol 2. Nra Sra del Cor 3. Roser 4. St Isidre 5. NS dels Dolors 6. St Crist
St Joan de Fàbregues	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià 4. VM (Ntra Sra de l'Esperança?) 5. St Isidre 6. Roser (1723)	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià 4. VM (Ntra Sra de l'Esperança?) 5. St Isidre 6. Roser	1. AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià (nou 1783) 4. VM (Ntra Sra de l'Esperança?) 5. St Isidre 6. Roser 7. St Crist 8. St Esteve 9. Sta Llúcia (>1786)	AM St Joan 2. St Pere Apòstol 3. St Sebastià 4. VM (Ntra Sra de l'Esperança?) 5. St Isidre 6. Roser 7. St Crist 8. St Esteve 9. Sta Llúcia
Rupit	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve 4. St Crist 5. V de Bonanova	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve 4. St Crist 5. Verge de Bonanova	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve 4. St Crist 5. Verge de Bonanova	1. AM St Miquel 2. Roser 3. St Esteve 4. St Crist 5. V de Bonanova
Pruit	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Crist 4. Verge del Carme 5. St Isidre 6. Sta Helena 7. St Andreu	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Crist 4. Verge del Carme 5. St Isidre 6. Sta Helena 7. St Andreu	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Crist (nou, 1774) 4. Verge del Carme 5. St Isidre(nou, 1774) 6. Sta Helena 7. St Andreu (nou, 1774)	1. AM St Andreu 2. Roser 3. St Crist 4. Verge del Carme 5. St Isidre 6. Sta Helena 7. St Andreu
St Llorenç Dosmunts	1. AM St Llorenç 2. VM (Roser)	1. AM St Llorenç 2. VM (Roser)	1. AM St Llorenç 2. VM (Roser)	1. AM St Llorenç 2. VM (Roser)
St Julià de Cabrera	1. AM St Julià 2. Nra Sra i St Isidre 3. Roser	1. AM St Julià 2. Nra Sra i St Isidre 3. Roser	1. AM St Julià 2. Nra Sra i St Isidre 3. Roser 4. St Crist (<1783)	1. AM St Julià 2. Nra Sra i St Isidre 3. Roser 4. St Crist
La Vola	1. AM St Andreu 2. Roser 3. Sta Magdalena 4. St Crist	1. AM St Andreu 2. Roser 3. Sta Magdalena 4. St Crist	1. AM St Andreu 2. Roser 3. Sta Magdalena 4. St Crist 5. St Isidre (>1780)	1. AM St Andreu 2. Roser 3. Sta Magdalena 4. St Crist 5. St Isidre
St Martí Sacalm	1. AM St Martí 2. Nra Sra de Gràcia 3. Roser 4. St Jaume 5. St Isidre	1. AM St Martí 2. Nra Sra de Gràcia 3. Roser 4. St Jaume 5. St Isidre	1. AM St Martí 2. Nra Sra de Gràcia 3. Roser 4. St Jaume 5. St Isidre	1. AM St Martí 2. Nra Sra de Gràcia 3. Roser 4. St Jaume 5. St Isidre
St Vicenç de Susqueda	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida 3. St Miquel 4. Sts Sebastià,	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida 3. St Miquel 4. Sts Sebastià,	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida 3. St Miquel 4. Sts Sebastià, Cosme	1. AM St Vicenç 2. Sta Margarida 3. St Miquel 4. Sts Sebastià,

	Cosme i Damià 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Magdalena	Cosme i Damià 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Magdalena	i Damià 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Magdalena	Cosme i Damià 5. Roser 6. St Isidre 7. Sta Magdalena
St Romà de Sau	1. AM St Romà 2. Roser 3. NS la Concepció 4. St Isidre	1. AM St Romà 2. Roser 3. NS la Concepció? 4. St Isidre (1749) 5. NS Gràcia (>1753)	1. AM St Romà 2. Roser 3. NS la Concepció? 4. St Isidre 5. NS de Gràcia	1. AM St Romà 2. Roser 3. NS la Concepció? 4. St Isidre 5. NS Gràcia
Vilanova de Sau	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàn 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàn 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàn 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet	1. AM Sta Maria 2. St Miquel Arcàn 3. St Joan Baptista 4. Roser 5. St Genís 6. St Benet
St Martí de Querós	1. AM St Martí 2. Verge Maria 3. Roser	1. AM St Martí 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Crist (>1726)	1. AM St Martí 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Crist 5. St Isidre (>1786)	1. AM St Martí 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Crist 5. St Isidre
Falgars	1. AM St Pere 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Isidre (>1734)	1. AM St Pere 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Isidre (>1734)	1. AM St Pere 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Isidre (nou 1774)	1. AM St Pere 2. Verge Maria 3. Roser 4. St Isidre

Font: elaboració pròpia a partir dels llibres de Visites Pastorals, ADG. * Les sigles AM. indiquen Altar Major; VG indiquen Verge Maria; > abans de i < després de.

III. 4. Economia i finances parroquials

a. Els responsables del finançament

Els que s'encarreguen del finançament ordinari són els rectors i els obrers de l'obreria, els confreres, pabordres o baciners d'una confraria, pabordia o bací, i els beneficiats d'un altar o capella, i en darrera instància, els feligresos; per exemple, a Sant Martí Sescorts, el bisbe encarrega les obres al rector i obrers, però finalment, és "a càrrech dels feligresos aguda rahó del que cada hu té y posseheix en la parròquia, mantenir la iglésia (que és la casa de Déu Nostre Senyor) ab la deguda seguretat, decència y lluiment".³⁷⁰¹ Tot i que hi ha diferències substantives entre uns i altres, i el grau de responsabilitat és variable i divers, sobre ells recau, des del primer a l'últim moment, l'exercici de llur obligació i compromís. L'obreria i els obrers són, però, amb distància, els que assumiran la majoria d'obres, feines i tasques, de més o menys envergadura; uns càrrecs que no estan exempts de petites i grans dificultats. Aquesta divisió en la gestió de la parròquia és pràctica i funcional.

La seva responsabilitat segueix un procediment inalterable en el temps i en la forma, fixat a les consuetes. Un obrer o un confrare, doncs, rebrà l'encàrrec del bisbe o prendrà la iniciativa de la compra d'un llibre, una vestimenta o la construcció d'una capella, posem pel cas, havent de fer les gestions necessàries, per anar-lo a comprar al molí paperer, encarregar-lo a una costurera o taller, buscar els mestres d'obres, picapedrers i els materials adients, fer elaborar un contracte notarial si cal, pagar-ne el seu cost o espavilar-se per cercar un canal i via de finançament el menys gravós possible per a l'entitat o la parròquia. La consuetud de Sant Joan de Fàbregues, iniciada el 1671, estipula les obligacions dels seus obrers, entre les que tenen un gran protagonisme els assumptes fiscals.³⁷⁰² Aquests homes, per tant, havien d'assumir totes les conseqüències que suposava l'acceptació del seu càrrec, i el bisbe n'indicarà, si es dona el cas, a qui pertany la responsabilitat. Ho trobaríem a molts contractes, quan els artistes incomplien algunes disposicions i eren denunciats pels obrers o confraries; aquí només ho hem vist a Sant Feliu de Pallerols, el 1610, on es mana retirar un pilar "a costes y despeses del mestre que [l']ha fet, de manera que estiga bé y decentment, y responga bé als altres pilars nous de dita yglésia;"³⁷⁰³ i quan s'adreça als propietaris de les tombes instal·lades a l'interior de les esglésies, que són descuidades i abandonades: a Cogolls, el 1734 i 1736, han de ser aquests els que paguin "la part del gasto que correspondrà al gasto de enrejolar lo terreno de llurs sepulturas o bé los denyós de ellas fassan posar-hi llosas que serà lo millor, y quant no cumplian en assò se'ls diu y commina que se'ls llevaria la llicència de enterrar-se en dit terreno".³⁷⁰⁴

A voltes, les visites pastorals ens indiquen els moments en què fallava l'administració d'aquestes persones i entitats i especifica com s'havien de portar correctament. Els obrers hauran d'assumir, si és necessari, funcions que no els hi han estat originalment atribuïdes, i que suposen augmentar les seves tasques i temps de dedicació, sense correspondre's a una compensació econòmica, un reconeixement públic o una satisfacció personal.

Hem agrupat les donacions monetàries i en espècie, les almoines i les caritats que feien els feligresos a la parròquia, de manera voluntària; eren l'altra cara dels treballs a favor de

³⁷⁰¹. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1770, f. 127v.

³⁷⁰². AEV, Arxiu parroquial de Rupit, G/1 (1671-1766), *Libre o consuetud...*, s.f.: "és ús y costum que dits obres en nom de obres cobren las cantitats de llur administració del modo següent: Primo cobren les pujas dels censals de dita obra de la iglésia y fan alberans del rebut. Item las cantitats [que] se donan a dita obra de la iglésia [les] posen a la caixa de dita obra de dita iglésia. Item en la iglésia parrochial de Sant Joan de Fàbregas y ha una caixa de dita obra, y en la iglésia de Sant Miquel de dita vila de Rupit altra caixa, y dit Rector y obres tenen les claus, ço és, cada hu una clau, y per obrir en ditas caxas an de asisitir tots tres juntament. Item dits obres del rebut pagan los gastos se offerexan en dita obra. Item los bacines del bací de las ànimas de ditas iglésias posen també las caritats y reben en la caixa de dita obra y dits obres pagan de ditas caritats lo rector de dita parròchia, y son lloch tinent o vicaris de las missas y cantars an celebradas y celebrat per les ànimas de purgatoris".

³⁷⁰³. ADG, P-81, St Feliu de Pallerols, 1610, f. 18v.

³⁷⁰⁴. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83v.

l'església. Les almoines i les caritats són les aportacions que hom dipositava dins una caixa petitòria o bacina almoïnera, destinades, de bell antuvi, als pobres i a la beneficència, però també emprades per al culte i l'obra.³⁷⁰⁵ Aquestes donacions creiem que tenien un esperit o interès religiós, ja que per a tot cristià era una acció normal, habitual i una conseqüència lògica del manament de l'amor fraternal. Aquestes col·lectes tenien lloc durant l'acapte que es feia a la missa o en una altra celebració religiosa. Les constitucions sinodals gironines ho regulaven: Cassador i Pontich ("*Quid faciendam sit de eleémosynis, sivè stipe*")³⁷⁰⁶ i l'Auther i Pontich ("*Circa modum servandi pecunias bacinorum innovatur constitutio*").³⁷⁰⁷

b. Els censos de l'obreria

-Censos regulars

Els ingressos i rendes, diguem-ne ordinaris o regulars, de l'obra, provenien, principalment, de la recol·lecta de cereals i de llur posterior venda. Aquests anaven destinats al manteniment del culte i obra parroquial i eren designats com a 'blat de l'obra'.³⁷⁰⁸ Si aquestes fallaven, se'n ressentia el culte en última instància. Si hi havia superàvit, certa bonança i puntualitat en els pagaments, es podien emprendre noves obres; per exemple, a Sant Miquel d'Amer, el 1606, es manava als obrers fer una casulla estovalles i altres ornaments "attès y ha diners sobrats en la obra";³⁷⁰⁹ i el 1633 manava als obrers de Sant Joan de Fàbregues i Rupit "fassen fer unas dalmàtiques de domàs attès hi ha diners actualment".³⁷¹⁰ O bé tot els

A les nostres parròquies no hem trobat cap obreria que percebés el delme (vegeu el rar cas de Massanet de Cabrenys, en el segle XVIII),³⁷¹¹ a diferència de Cadis on, segons la visita pastoral

³⁷⁰⁵. TERUEL, G., *Vocabulario básico...*, p. 243, diu que "una fuente de ingresos muy extendida, sobre todo a nivel local, y de notable impacto social, aunque de no fácil cuantificación y valoración por la escasez de balances e irregular distribución geográfica y temporal, entre otras causas, fue, y aún es, el conjunto de limosnas en metálico que los fieles depositaban en los llamados cepos, cepillos o vacines estratégicamente colocados en los templos y ermitas, cuya fábrica era la principal beneficiaria".

³⁷⁰⁶. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 436-437: Lib. V. Tit. XII. Cap. 10.

³⁷⁰⁷. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 437-438: Lib. V. Tit. XII. Cap. 11.

³⁷⁰⁸. DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, "Patrimonio y rentas de la Iglesia", dins ARTOLA, Miguel, *Enciclopedia de Historia de España. Iglesia, Pensamiento, Cultura*, Madrid: Alianza, 1988, p. 75.

³⁷⁰⁹. ADG, P-81, St Miquel d'Amer, 1610, f. 17v.

³⁷¹⁰. AEV, 1218/1, St Joan de Fàbregues, 1633, f. 268v.

³⁷¹¹. ADG, P-130, Massanet de Cabrenys, 1750, f. 106v-107r.: "Ytem por quanto halló su Yllustrísima que en la última visita del Ilustrísimo Señor Don Balthazar de Bastero, no solamente alabó el buen zelo y cuidado del Reverendo Rector, Regidores y obreros de la presente yglesia en poner las diligencias correspondientes para hazer collectar el diezmo que percibe la Obra a mayor utilidad de la yglesia, haziendo recoger los manojos y trillarlos a gastos o expensas de la misma obra, y valiéndose despues de las devotas para transportar en los días de fiesta el trigo al granero de dicha Obra, a fin de que bien recogido y guardado cuyden dichos Reverendo Rector y Obreros de venderlo en el tiempo en que mejor les pareciese para mayor utilidad de la Obra, entregándoselo de seis en seis quarteras y dándole por su trabajo de venderlo un sueldo por quarteras y recibiendo el Reverendo Rector todo el precio de dicho

de 1717, un 19,4% de les obreries tenien els delmes com la major part de les seves rendes.³⁷¹² En els orígens, la legislació eclesiàstica medieval “preveia que un terç o una quarta part del delme –en paraules de Joaquim M. Puigvert– es destinés al manteniment o a la *fàbrica* dels temples”,³⁷¹³ però ja a Baixa Edat Mitjana havia desaparegut, comprat o absorbit per individus aliens a la parròquia. En tot cas, és molt difícil establir quin és el pas o transició entre la desaparició del delme a mans del rector i obra i els nous recursos d’aquesta, que apareixen a les visites entre els segles XVI i XVIII; ara per ara desconeixem els mecanismes i moments d’instauració i/o apropiació del ‘blat de l’obra’ en substitució al delme.

Els obrers de Sant Cristòfol de les Planes, el 1588, digueren que l’obra “només tenia 6 quarteres de forment de renda anual y les almoines”.³⁷¹⁴ La consuetud de la parròquia de Sant Julià de Cabrera, entorn de 1622, especifica els pagaments de cada mas, pels menjars i pel manteniment de la llàntia (coincident, en alguns d’ells, aquest doble gravamen),³⁷¹⁵ i de manera semblant el llibre de l’obra de Sant Miquel d’Amer, segons un capbreu del 1646.³⁷¹⁶ Els contractes d’arrendament i parceria solien incloure una clàusula que obligava aquests deures, com el cas d’un mas del veïnat de les Medes, dins la parròquia de Cogolls i la baronia de Santa Pau, el 1639: “aian de pagar quiscun any lo blat de obra y almoyna a la isglésia de Cogolls, y los càrregs y talls ordinaris y extraordinaris fa dita eretat y mas Agombert, sensos y gallines que dit mas y eretat fassa a qualsevol persona,”³⁷¹⁷ i el mas Noguer de Parcercs, el 1640, pagava “anal

trigo; sinó que tambien ordenó y mandó a los dichos Reverendo Rector y Obreros continuasen en practicar todos los referidos medios en la misma forma expressada: y por quanto halló su Ilustrísima ser mucha utilidad de la Obra, que en adelante se continue la sobredicha práctica a prueba y alaba el buen zelo y cuydado de dichas Reverendo Rector, Regidores y Obreros, y nuevamente ordena y manda la continuen en la expressada forma”.

³⁷¹². MORGADO, A., *El estamento eclesiástico...*, p. 96-97.

³⁷¹³. PUIGVERT, J., “Les obreries parroquials...”, p. 333.

³⁷¹⁴. ADG, P-71, Les Planes, 1588, f. 264v.

³⁷¹⁵. AEV, Arxiu Parroquial de St Julià de Cabrera, I/1 (1622-1653). *Llibre de las consuetas y prácticas de la parrochial iglésia de Sant Julià de Cabrera de las missas, officis y profesons*, s.f.: “Reb y acostume de rebre de manjars lo següent: Primo de la Faja de Falgars per lo mas Sangles, tres quatans forment; Item del mas Campanar mitja quartera forment; Item del mas Prat una quartera forment; Item del mas Massallera una quartera forment; Item del mas Collell set quartans forment; Item del mas Sitjar quatre quartans forment; Item del mas Caselles deu quarteres forment; Item del mas Ayats dos quarteres forment; Acostuma lo rector celebrar una missa de dos en dos quartans” i “Dels obrers, Primo són obligats a fer cremar la llàntia contínuament devant lo Santíssima Sacrament y per dit efecte cobran lo ordi de la sacrastia de las cases següents: Primo de la Faja, sinch vuitans ordi. Item de Campana mitja quartera forment. Item del Prat una quartera y mitja ordi. Item de la Masallera, una quartera y mitja ordi. Item del Collell viut y un mesuró ordi. Item del Sitjar mitja quartera ordi. Item del mas Caselles sinch vuitans ordi. Item del mas Ayats una vuità ordi. Y lo que sobre de dit ordi se posa a la obra y si hi falta també se traue de dit bací de la obra”.

³⁷¹⁶. APA, Parròquia de St Miquel d’Amer, Llibre d’obra de Sant Miquel (1645) i llibre d’òbits (1658-1710): “Llevador dels censos de la Rectoria de Amer”, f. 18r.

³⁷¹⁷. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1639, novembre, 28], f. 525r.

Rector de Sant Martí de Cantallops, dos vuytans de blat, y un de ordi per dos anyades; item a la almoyna de la Assumpció de la iglésia de les Planes y quatre mesuras per dos anyadas”.³⁷¹⁸

És per això que serà tan necessari controlar aquestes finances; a Sant Esteve de Bas, el 1626, el bisbe farà, primer, capbrevar totes les terres a partir dels actes vells, i segon, fer “un llevador nou, lo qual tingan dits obres y llenen conforme dit llevador, y que en ell posen y apunten les anyades y rebudes y de qui rebran”;³⁷¹⁹ a Sant Pere Sacosta, quan s’insisteix a fer “capbrevar lo blat que la obra de dita iglésia reb de certas personas de la paròchia de Sant Pere y juntament cobren lo ques deu”,³⁷²⁰ a Sant Iscle de Colltort es reclamen aquells endarreriments per ser “molts los que deuen al bací de la obra de la present iglésia dels censos de blat y de blat dexat de la mateixa obra, y no cuydan de pagar aquells”;³⁷²¹ a les capelles d’El Far s’annotarà “la entrada del blat y mestall en lo principi del codern, y després, en altres fulls, la eixida, trahent la summa a la fi de quiscun any de la que haurà entregat en espècie als oficials per las obres y gastat per la casa y lo que haurà venut”;³⁷²² i a Sant Nazari es mana als obrers “que cobren ab tota puntualitat lo ordi y pensions de censal que li estan divent”.³⁷²³ Tan solament hem detectat una ocasió en què aquest fons és assignat a una causa distinta i a un temps especial: a Sant Martí de Querós “manam als obrers sian solícits en cuydar dels pochos emoluments té la obra de la iglésia”.³⁷²⁴ Tot això ens indica la importància d’aquest capital per a la subsistència d’una parròquia. A finals de l’Antic Règim hem localitzat a Sant Joan de Fàbregues un manament on els ingressos de l’obreria es veuen disminuïts per diverses raons. Valentí Girbau ha pogut resseguir aquest procés de manera completa, en què el rector, Bernat Bofill i els parroquians s’enfronten en un desafortunat litigi, enverinat de retrets i desavinences, per una diferent interpretació de la consuetat;³⁷²⁵ el nostre manament diu així:

“2. Teniendo noticia de que la administración de la obra de esta parroquial no tiene rentas suficientes, ni recoge al presente como en otros tiempos bastantes limosnas para el gasto necesario de cera en los días festivos, y en especial para la función de Semana Santa, Corpus y otras solemnes, exhortamos a los obreros procuren y soliciten las limosnas acostumbradas, y a los parroquianos que continuen en darlas como antes lo hacían; o que esto, en defecto de limosnas, providencien lo conviene a que no falte la cera necesaria para el culto divino, para que no llegue el caso de haver se suprimir semejantes funciones. Asimismo, por quanto estamos informados de que los parroquianos de la presente parroquia acostumbran contribuir anualmente ciertas cantidades de granos llamadas ‘menjars’ y de ‘sacristia’, como tambien alguna porción determinada de cera dicha tambien de ‘sacristia’, cuyo efectos percibe el párroco para el gasto del

³⁷¹⁸. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1640, desembre, 25], f. 419r-425v.

³⁷¹⁹. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 117v.

³⁷²⁰. ADG, P-104, Les Planes, 1671, f. 94r.

³⁷²¹. ADG, P-106, St Iscle de Colltort, 1680, f. 128r.

³⁷²². AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 589v.

³⁷²³. AEV, 1222, La Vola, 1691, f. 446v.

³⁷²⁴. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1746, f. 501v.

³⁷²⁵. GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 168-174.

*aceite de la lámpara del Santísimo Sacramento y para otros fines y servicios de la misma yglesia expresados en las consuetas de esta parroquial, y que algunos parroquianos de los que deven contribuir y satisfacer dichas cosas reusan hacerlo o son demasiado morosos en sus pagos, debiendo algunas anualidades, exhortamos y mandamos a los dichos parroquianos que fueren morosos en satisfacer lo que deben y les corresponde, lo satisfagan con la mayor puntualidad y exactitud, y no haciéndolo en tiempo debido y oportuno, el párroco hará las diligencias convenientes para obligarlos, y en su defecto nos dará aviso a fin de providenciar lo conveniente acerca de suprimir la reserva, quando no huviere otro medio de proveher a una cosa tan necesaria, como es la luz que siempre debe arder delante del altar donde está, y sobre los demás servicios a que están afectas dichas contribuciones”.*³⁷²⁶

Eren els obrers els que s'encarregaven de replegar aquests grans, emmagatzemar-los, vendre'ls o si es considerava oportú, fer-los servir per pagar alguns serveis i obres. Els llibres d'obra i de les confraries ens ho confirmen: a Sant Vicenç de Susqueda, el 1609, es pagaren 50 lliures i diverses quarteres de blat al mestre d'obres i paletes per haver reparat la teulada de l'església;³⁷²⁷ deu anys després, durant la festivitat del Roser, no es pogueren tenir músics per no poder-los pagar, degut a una mala collita;³⁷²⁸ i a Sant Julià de Llor, el 1753, a resultes de la venda del mestall i del manlleu de diners del bací de la Verge, es feren diferents robes litúrgiques.³⁷²⁹ No creiem, o almenys no tenim testimonis, que els obrers fossin negligents ni despreocupats en aquests assumptes, tot i que disposem de proves manifestes de reticències en diferents masos i parròquies de voler pagar. El 1680 trobem una primera manifestació a La Pinya, on els impagadors de blat a l'obra se'ls exclou, sense més, de l'església, i sembla radicalitzar-se els últims anys del segle XVII; no és per menys, els feligresos han arribat al final d'un llarg període d'acumulació de tensions: a Sant Cristòfol de les Planes (el 1698), a Sant Iscle de Colltort i Sant Miquel de Pineda (el 1696):

“Primo mana lo Senyor visitador General a Don Gaspar de Prat y Sant Julià com ha possessor que és del mas Peralta de la parròquia de Sant Miquel la Pineda, sufragània de Sants Asiscle y Victòria de Colltort pague a la obra deu añadas (salvat dret) del blat que fa a la dita obra tots anys com consta de la possessió en què se troba dita obra en força del capbreu firmaren la major part dels terratinens y habitants de dita istglésia y parròquia,

³⁷²⁶. AEV, 1238/1, St Joan de Fàbregues, 1799, f. 139v.

³⁷²⁷. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727): “Vuy als 4 de maig mis sis sens y nou se comensa de pendar la volta grassa de la present església de Susqueda per aver estat grandíssim temps dita església ab teulada seca donam al mestre sinquanta lliures barceloneses y quarteres de blat y un fuster 6 dias y cals, sorra, fusta y clavo al dit mestre y tot a peu de hobra. Garí Carles Rector de Susqueda, natural de Osor”.

³⁷²⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727): “Item lo tercer diumenge de juliol de 1619 se feu la festa a honra de la Mare de Déu del Roser lo endemà lo aniversari, isqueren de hobres o pabordres Benet Marquès y Francesc Codina, foren elegits pabordres per lo any corrent Antic Quer, pagès y Miquel Gay, fadrí. Lo juliol de 1619 no se mudaren los pabordres perquant lo senyor don Carlos se morí dit any y no dexaren tenir músichs dit anys y per ser lo any estèril y ab molt poc blat en dita confraria no y ha ningun diner sobrat”.

³⁷²⁹. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra de la Iglésia parroquial de Sant Julià del Llor comensat en lo any 1751*, s.f.: “La alba, àmit y purificadors bons se feren lo any 1753, costaren 12 lliures 6 sous, resultats de 9 cortans mastall que donà Anglasell en descàrrech de la caritat de afrenas [que] devia distribuir y jo alcansi la commutació del Senyor Bisbe, valgué lo dit mastall 5 lliures 16 sous 6 diners y lo demés se tragué del bací de Nostra Senyora que aplegan las donas”.

està sots pena de vint y sinch lliuras barceloneses aplicadoras al mateix obra de dita isglésia y en subsidi de excomunicació major, y si en açò se cent agravat comparegue dins un mes assi declinar las rahons perquè no deu pagar. [...] Item mana dit Senyor Visitador General a tal Bach de Sant Steve Çsalull, vescomptat de Bas, que pague tot lo blat de obra fa tots anys dins des mesos pena de vint y sinch rals aplicadors a la dita isglésia y en subsidi de excomunicació major”.³⁷³⁰

Així mateix, el bisbe Taverner insistia a què “los obrers tindran singular cuydado de cobrar la renda de la Obra, si ne té, y en particular lo blat, oli u ordi de la Obra que vulgarment se diu, lo qual ha estat imposat als masos de la parròquia, principalment per la il·luminació del Santíssim Sagrament, y així deuen ab gran cuydado cobrar, a fi de evitar las disputas que se originan en quant lo deixan atrassar, deuen estar instruhits que estas prestacions de blat, oli u ordi són imprescindibles, y encara que haja molt temps que se hajan dexat de pagar, sempre deuen prestarse a la obra per haver estadas imposadas al fi que se ha dit de la il·luminació del Santíssim Sagrament”.³⁷³¹ Alguns manaments posteriors prendran el mateix encapçalament: a Sant Esteve de Bas, el 1721 i 1724, diu que ‘faran forsa a cobrar la renda de la obra’.

A partir de les visites pastorals podem saber quins són aquests cereals: el blat, l’ordi, la civada, el sègol i el mestall (la mescla de diferents cereals). La proximitat entre les valls d’Hostoles, Bas, Amer, Sau, Susqueda i el Collsacabra, sense substantives diferències climàtiques, no permet una varietat massa àmplia de conreus i espècies cereals. Les valls de Bas, Ridaura, Hostoles i Amer disposaven d’unes planes destinades al conreu, regades per les aigües dels rius Fluvià, el Ridaura i el Brugent,³⁷³² mentre que “l’agricultura del Collsacabra –en paraules de Quirze Parés–, òrfena de regatges excepte a les ribes dels cursos d’aigua (rieres Gorgues, Paganes, de Rupit i de l’Om) ha estat per tant de secà, nogensmenys que afavorida pel clima d’ambient humit i el freqüent règim de pluges que li és normal, i que la converteixen en un mig regadiu”.³⁷³³

Algunes esglésies tenien graners en les seves dependències, i allí el bisbe obligava a portar i dipositar el gra (com a Pedret).³⁷³⁴ Les esglésies resultaven els espais més adients per tenir

³⁷³⁰. ADG, P-110, St Iscle de Colltort, 1696, f. 447r i 448v.

³⁷³¹. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 130.

³⁷³². PUJILULA, r., *La Vall de Bas i Riudara*, Olot: Guies dels Llibres de Batet, 1995, p. 3-4 i 51 i CROS, R. i VILALLONGA, M., *Excursions des de Sant Feliu de Pallerols (la Garrotxa)*, Olot. Guis dels Llibres de Batet, 2004.

³⁷³³. PARÉS, Q., *La despoblació rural...*, p. 30.

³⁷³⁴. ADG, P-130, Pedret, 1750, f. 174r-v: “Ytem haviéndose experimentado que de llevar a sus casas los administradores de cofradías el trigo u otros granos que de limosnas o por otro título se recogen y venderse por si mismas, se sigue que al dar las quantas sin embargo de que confiesa se alcançadas se hallan sin tener con que pagar y que con el motivo de ser parceros y mudar frecuentemente de domicilio se hazen difíciles de cobrar dichos alcances, ordenó y mandó su Ilustrisima pongan en adelante el expresado trigo en el coro de la sobredicha iglesia con separación y de modo que no embaraze el uso, y respecto de que tiene puerta con llave, recoja esta el Reverendo Recto con cuya intervención y no de otra

controlats aquests grans; però, per altra banda, foren inadequats per ser llocs humits i resclosits (com a Sant Feliu de Buixalleu),³⁷³⁵ en el segle XIX, alguns clergues manen traure'ls (com a Les Encies).³⁷³⁶ A Ridaura, el 1593, la reunió dels cònsols, prior i batlle arrendaren l'aplega del blat del comú a Ramon Solà i Antoni Roquer, i els disposaren una cambra adient a l'església.³⁷³⁷ A Cogolls, el 1595, per exemple, es mana fer un graner a dalt el cor, que estigués tancat amb dos panys i claus, una pel rector i una altra per l'obrer major; aquest sistema de doble pany, emprat a totes les parròquies, no deixa de ser més que una assegurança, al igual que alguns arxius, armaris de plata o caixes almoïneres, per evitar la possible subtracció il·legal d'una de les dues parts. I és que el gra, de qualsevol tipus, formava part de la dieta diària de tota persona i família, per fer-ne pa, o bé per guardar-ne com a llavor per la pròxima plantació. A Sant Julià de Llor, el 1632, es mana “al rector trega lo graner o canat del cor de la isglésia a pena de 4 lliures aplicadoras a àrbitre de mon señor”³⁷³⁸ (encara el 1688 s'havia de portar a terme, ja que tornava a dir el mateix: “fassa traure lo blat que té en lo cor”).³⁷³⁹ La confraria del Roser de Tavertet “als 15 de octubre de 1702 se ha comprada una arca per posar lo blat lo que se aplega per la confraria per preu de vuit y vuit rals pagats de dins de dita confraria dich, 2 lliures 17 sous”.³⁷⁴⁰ A Sant Romà de Sau es manà fer “un graner o apartament per posar los grans, que se arrepleguian per la obra y demás administracions, ab dos claus, de que tinga una lo rector”;³⁷⁴¹ a Santa Maria de Corcó mana tenir “una arca o graner ahont guardar-los y ningú sels ne porte a casa”³⁷⁴² i a Sant Joan de Fàbregues es va optar per una solució dual:

“Perquè se governen las administracions ab lo modo degut y no se mallogren las charitats que uns fan, utilitzantse o desperdiciant-las altres, gastant-ho per son ús, o encara que sia per la iglésia en cosas no útils ni necessarias manam se fassa un graner en Sant Joan y

forma se vendan dichos granos haciéndose carga del dinero que resultare de que subministrará a dichos administradores el necesario para los gastos ordinarios que ocurran, y al fin del año, tomando las quantas a los sobredichos administradores, depositará el alcance de cada uno en la arca de tres llaves que mandada va hacer en el séptimo capítulo de los mandatos impresos, y mandó su Ilustrísima, a los administradores que han sido de las cofadrías sobre dichas que están deviendo sus alcances, los paguen por todo el mes de setiembre próximo, y en defecto el Reverendo Rector derá cuenta a su Ilustrísima para providenciar lo conveniente y valerse en caso necesario del auxilio del brazo secular”.

³⁷³⁵. ADG, P-133, St Feliu de Buixalleu, 1758, f. 52r.: “Item que en atención a que antes havia la costumbre de guardar los granos en unas arcas que ahún existen en el choro de dicha iglésia, y despues se vendían a su tiempo, se execute ahora lo mismo asegurando dichos granos con dos llaves de las que deba tener una el rector, y otra los administradores, cuja providencia de las llaves se observaria tambien en orden a los dineros que resulten de dichas administraciones”.

³⁷³⁶. ADG, Arxiu parroquial de Les Encies, *Culto y Obra* (1894-1901), f. 16r.: “Tres d'aquest veynat tenian menjar sobre l'Yglésia. Dich: la Sag. Cong. de Bisbes no vol magatsems sobre las iglésias ¡A lo menos, de voler seguir com de antes, donassen cada any 1 duro! Aixís hi havia quelcom pera fer nova la escala feta malbé a causa de tan pujar-hi y baixar-hi ab los vostres escllops. Un d'ells: Tan se val que engrandesca la cabanya, que així no hauré de pagar lo duro! Conseqüència: ja tret lo abús de no tenir ningú menjar al cim de l'Iglésia, però si que fou precis de haver de fer nova la escala de pujar-hi”.

³⁷³⁷. PAGÈS, J., “La vila de Ridaura...”, p. 154-156.

³⁷³⁸. ADG, P-93, St Julià de Llor, 1632, f. 88v.

³⁷³⁹. ADG, P-108, St Julià de Llor, 1688, f. 877r.

³⁷⁴⁰. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, P/I, 2. Roser (1680-1847), *Christo y Maria Salvens vuy en Tavertet y desembra als 3 de 1680. Llibre de Nostra Señora del Roser...*, s.f.

³⁷⁴¹. AEV, 1225, St Romà de Sau, 1734, f. 192r.

³⁷⁴². AEV, 1223/1, Corcó, 1742, f. 369v.

altre en Rupit ab dos claus; de las quals tinga una lo Rector y altre un dels obrers; y en ell se pose tot lo blat de la iglésia y administracions; lo qual no vengan sens voluntat del Rector, ni lo diner resultant lo distribuescan sinó en allò que a aquest apareixerà convenient, y los obrers y demás administradors de confraries, junts ab lo rector faran un memorial de tot lo que se està devent a cada una de ellas; com també dels llegats deixats a son favor”.³⁷⁴³

Les visites pastorals ens informen de la falta de constància en la recepció anual dels cereals. Els problemes giren entorn de dos eixos: primer, els impagaments i/o la seva falta de puntualitat i, segon, la falta de control per part de les obreries i rector, dels comptes dels cereals. D’ambdues qüestions en tenim força exemples. Una de les maneres d’evitar ambdós casos era aplicar el manament de Sant Iscle de Colltort, del 1626 que “mana a les persones que fan censos de blat a la obre de dita isglésia que, quant serà cayguda la paga, los pagaran los dits censos del blat lo tingan de aportar en la dita isglésia de Sant Iscle”³⁷⁴⁴ o bé el de Joanetes, de 1680, que paguin “molts dels parochians que fan censos a la obra de la present iglésia y evitan pagar aquells, zeladores que tenen sas casas y masos consemblants als demás”.³⁷⁴⁵ Dels primers casos, disposem dels que es refereixen a persones concretes, amb noms i cognoms (similars al procés seguit pels manlleus en metàl·lic); creiem, doncs, que s’ha de prendre seriosament el manament de 1610 de la parròquia de Sant Privat de Bas, on es

“mana que tots els que deuen ordi y civada a la sacristia que paguen lo que deuen dins dos mesos y, passat dit termini, sels pose entredit personal, y si perseveran ne avisen a sa senyoria per a que se pogan declarar excomunicats, manant al rector a pena de 5 lliures que, passat dit termini y fent-se lo contrari, los serve entredits”.³⁷⁴⁶

Hem vist el beneficiat Serra de Sant Vicenç de Susqueda (1590); a Sant Feliu de Pallerols, el 1595, es manà a Joan Aiguabella, pagès i senyor del mas Pujol, “dins deu dies pròxims, sots pena de entredit, pague a los obres de la esglésya de dita vila, vuit cortera de *blat* per dos anyades de aquella mige cortera de *blat*”;³⁷⁴⁷ a Sant Esteve de Bas, el 1602, es manava “que en Bac i en Dou paguin el *blat* de l’obra i el pa de l’almoina, conforme és pràctica i costum, dins un mes de la notificació del present”;³⁷⁴⁸ el 1606, a Sant Climent d’Amer, el visitador “dóna licència als parrochians de dita parròchia que axí com donen pa a les caritats que, de aquí al devant, donan *blat* y axí encarrega als obrers que donen dita com tenen obligació”;³⁷⁴⁹ a Cogolls, el 1626, es manà a “Hierònym Serrat y Proencha que, dins un mes, pague a la obra de dita isglésia sis lliuras dotza sous per consignació feta en virtut de un alberà que tenia fet a Miquel Stanyol, y lo dit los girà a la obra per *blat* comprat de lliures o que mostre haver

³⁷⁴³. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 288r.

³⁷⁴⁴. ADG, P-89, St Iscle de Colltort, 1626, f. 119v.

³⁷⁴⁵. ADG, P-106, Joanetes, 1680, f. 123v.

³⁷⁴⁶. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, f. 23v.

³⁷⁴⁷. ADG, P-75, St Feliu de Pallerols, 1595, f. 403v.

³⁷⁴⁸. ADG, P-76, St Esteve de Bas, 1602, f. 169r.

³⁷⁴⁹. ADG, P-78, St Climent d’Amer, 1606, f. 186v.

pagat”;³⁷⁵⁰ el 1696, “mana dit visitador general a tal Bach de Sant Esteve Çalull, vescomptat de Bas, que pague tot lo *blat* de obra fa tot anys”;³⁷⁵¹ i en Josep Sangles (el 1775) i n’Onofre Torrent de Falgars,

“Primo se diu y mana ha Onofre Torrent, pagès de dita parròchia de Falgars que, dins quinse dies primer vinents, sots pena de quaranta sous y en subsidi de excomunió major, pague realment y ab tot effecte tot lo *ordi* que a Gaspar Faja, obrer de dita parròchia, tot lo *ordi* de sacrastia que segons lo llevador de dita sacrastia és obligat a pagar als obres de dita iglésia, o altrament dins dit termini pose justas causas y rahons devant sa Senyoria Reverendíssima per què fer non dega”.³⁷⁵²

Són els bisbes Dou, a Girona, a partir de 1671, i Pasqual, a Vic, a partir de 1687, els que regulen el tema dels llibres de comptes (potser, degut a una certa resistència en els pagaments). A partir d’aquestes dates, la documentació és mostrarà indispensable per poder demostrar l’ordre del pagament i poder acusar als culpables. A Sant Pere Sacosta mana al rector i obrers “fassan capbrevar lo *blat* que la obra de dita iglésia reb de certas personas de la paròchia de Sant Pere y juntament cobren lo ques deu”;³⁷⁵³ i igual a La Pinya, en les visites de 1671 i 1680. I de manera semblant a Sant Iscle de Colltort (el 1679, 1680, 1696 i 1698), Sant Miquel de Pineda (1698), Sant Cristòfol de les Planes (1698, 1703, 1717), Sant Feliu de Pallerols (1698 i 1700), Sant Privat de Bas (1700 i 1717), Les Preses (1717) i Pruit (1723). A El Far, el 1687, es mana al prior com a tresorer de la capella, anoti “per major claredat dels comptes de sa administració de partits, és assaber, la entrada del *blat* y *mestall*, en lo principi del codern y després en altres fulls la eixida, trahent la summa a la fi de quiscun any”;³⁷⁵⁴ de manera semblant a Montdois, els obrers i rector, prendran nota de “tot lo que acaptaran los hermitans y donaran los devots en *blat*, *mestall* o en altres espècies de *grans*, *llana* o diners”.³⁷⁵⁵ Si els cereals formen part dels censos anuals, formaran part, consecutivament, dels deutes que es reclamen, per això seran tan necessaris aquests llibres. A Pruit es mana escriure “las partidas de lo que se restarà devent a la obra o administracions, en *blat* o en diners, ab distinció de partits”.³⁷⁵⁶ Mentre que a Sant Martí de Querós es mana “a todas y qualsevols personas que estan devent a la obra de esta iglésia, ciri pasqual, sagrestia, confraria de Nostra Senyora del Roser o altre qualsevol administració desta iglésia, en diners, *ordi*, *sègol* o altres *grans*, pa, de bassí de ànimas”;³⁷⁵⁷ per haver estat obrers, pabordres, administradors, censalistes, o actuant de qualsevol altra manera. A La Vola, el 1691, “manam als obres de esta iglésia parrochial que cobren ab tota puntualitat lo *ordi* y pensions de

³⁷⁵⁰. ADG, P-89, Cogolls, 1626, f. 120r.

³⁷⁵¹. ADG, P-110, St Iscle de Colltort, 1696, f. 447r.

³⁷⁵². AEV, 1218/2, Falgars, 1636, f. 231v.

³⁷⁵³. ADG, P-104, St Pere Sacosta, 1671, f. 94r.

³⁷⁵⁴. AEV, 1221, St Martí Sacalm, 1687, f. 589v.

³⁷⁵⁵. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 596r.

³⁷⁵⁶. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 578v.

³⁷⁵⁷. AEV, 1221, St Martí de Querós, 1687, f. 597r.

censal que li estan devents”.³⁷⁵⁸ Al propietari del mas Peralta de Sant Miquel de Pineda, el senyor Gaspar de Prat i Santjulià, se li mana pagar les anyades endarrerides de blat.

Desconeixem, ara per ara, les al·legacions presentades: les males anyades, plagues, sequeres, aiguats, inflació i augment dels preus poden ser excuses acceptables. Les petites i descriptives anàlisis dels masos, proporcionades per Quirze Parés, ens poden donar pistes alternatives, per exemple en les despeses per obres arquitectòniques: en el Torrent de Pruit foren uns magnífics esgrafiats del segle XVII (desapareguts en reformes posteriors); en el mas Novelles de Tavertet foren unes reformes generals entre 1695 i 1725,³⁷⁵⁹ a partir de l’interrogatori fet al rector Pere Sala en la visita de 1636, ens explica la irregular situació del seu hereu:

“ha algun mitg any que Joan Novellasdevall, pagès de dita parròquia, ha cessat malves solament de aportar a dita iglésia las offertas, absoluta [i] pa de ànimes que sos passats y ells també fant dit temps, sancta y lloablement havien sempre acostumat donar y offerir. Intus dictus Reverent Rector perquè destas cosas nona ha donada rahó a sa Senyoria Reverendíssima o a son visitador, dixit que ia ho ha fet y no per rahó dit Novellas a retrocedit de son mal prepòsit: antes bé ara de nou dit rector o denuncie per a que se pose questa contra cànons y constitucions synodals de Vich. Y en continent dit senyor visitador ha enviat ha per cercar dit Joan Novellas senyor qui comparent personalment davant sa presència y manifestat lo mal estat en que estava, ha respost dit Novellas que estave prompte y aparellat en fer tot lo que fos de rahó y justícia, y que per major manifestació de sa utilitat, lo diumenge primer vinent aportarà pa al bassi de las ànimas y a la bolta com tenian bon costum sos passats, que ell també y dit Senyor Visitador per major seguretat de la consciència de tots ha feta la provisió següent. Provisió. Ha provehit y manat al reverent Rector de dita Iglésia que y per tot lo corrent mes de novembre done rahó a dit Senyor Visitador si lo dit Joan Novellas haurà cumplit al promès de restituir y tornar las offertas, absoltes y pa de ànimas, defraudació a dita iglésia en gran dany de sa consciència, en pena per dit rector de sinch lliures y de excomunió major”.³⁷⁶⁰

I a Les Sangles es construí una cabana el 1772 i altres edificis annexes;³⁷⁶¹ motiu per no pagar l’oli de la llàntia? El manament de 1775 diu així:

“Informats y noticiosos de que lo zel y devoció dels parroquians y pagesos de esta parròquia librement desitjan ancialment contribuir ab gra lo que sia necessari per la manutenció de la llàntia, a excepció de Joseph Sangles, pagès del mas Sangles, respecte que no contribuya a ser obrer qui costejava dit oli, y en fer voricati més y més de la manutenció de tota la iglésia y obra, se ofereixen contribuir altre porció de gra, respecte y segons sia la mà, a fi que ab dita quantitat se puga mantenir la iglésia en lo estat tan perfet que la han posada: exhortam ab lo major contento y alegria, y en las entranyas de Jesuchrist, possian en execució dites resolucions, que certament experimentaran en sas cullitas y negocis temporals molta retribució de la infinita clemència de Déu Nostre Senyor”.³⁷⁶²

³⁷⁵⁸. AEV, 1222, La Vola, 1691.

³⁷⁵⁹. PARÉS, Q., *La despoblació rural...*, p. 346.

³⁷⁶⁰. AEV, 1218/2, Tavertet, 1636, f. 243v-244r.

³⁷⁶¹. PARÉS, Q., *La despoblació rural...*, p. 430 i 433-434.

³⁷⁶². AEV, 1223/1, Falgars, 1775, f. 875r.

Al llarg del segle XVIII es continuen les reclamacions, buscant les raons i els remeis possibles, per exemple, esperar unes millors collites o una moderació del preu del gra. El 1700 a Sant Privat de Bas el visitador mana als seus habitants que, a partir de la visita, “paguin sempre les novenes ab diners, y axò es fa per evitar els inconvenients que es seguïen de pagar amb *blat*, ja que quan el *blat* anà a gran preu, volien pagar ab dinés, y quan anava barat, volien pagar ab *blat*”.³⁷⁶³ Les visites pastorals reflecteixen, encara que de manera indirecta o tangencial, les fluctuacions dels preus del blat, fins i tot a les més petites parròquies rurals; uns preus que, segons Pierre Vilar, poc tenen a veure amb els de capital barcelonina, sotmesos a la influència de les importacions massives.³⁷⁶⁴

També en aquesta centúria s'introdueix el concepte de ‘pobresa de l’obra’, manllevant les paraules de les visites, que poc a poc fa fortuna i esdevé retòric. Una expressió que pot tenir diferents sentits: per ressaltar la falta de recursos i censos fixes i estables; per emfatitzar l’obstacle per a tirar endavant projectes parroquials de qualsevol tipus i una manera de queixar-se dels rectors i obrers. Per exemple, a Sant Esteve de Bas i a Cogolls, el 1700, es diu ser “la pobresa tan gran de dita església, de manera que els obrers d’ella es veuen impossibilitats per fer cap de les obres necessàries”,³⁷⁶⁵ a Vilanova de Sau, el 1746, es diu que “la obra de la iglésia no té entradas bastants per costejar esto”,³⁷⁶⁶ i a Sant Martí Sacalm, el 1749, es recalquen “los ninguns fixos rèddits té la obra pera constejar-ho”.³⁷⁶⁷

El 1717, tal com a Les Preses i a totes les parròquies gironines, s’emet un manament que “mana a totes y qualsevols personas de la present parròquia que fan y acostuman pagar puneras de *gra* a la obra de dita iglésia que paguen aquellas”.³⁷⁶⁸ També es diu “a dit Isidro Vedruna que per las terras del mas Masarús, y a Miquel Carrera, pagès de Sant Feliu de Pallerols, per lo mas Vilarot, paguen a la obra de Sant Pere Çacosta lo *blat* quiscun any que consta en lo *llevador antich* de dita obra estant obligats per rahó de dits masos”.³⁷⁶⁹ A Sant Feliu era un llevador i a Sant Miquel de Pineda un capbreu els documents que es serviren els visitadors per reclamar uns desemborsaments. A Sant Martí Sacalm es mana al “rector ab los obrers fassa una llista de tot lo ques deu a las sobreditas [confraries del Roser i fadrins] y altres administracions, y se cobre per la *cullita* primer vinent”.³⁷⁷⁰ A La Vola, “perquè nos pèrdia lo que se està divent, cobriant ara

³⁷⁶³. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 370r.

³⁷⁶⁴. VILAR, P., *Catalunya dins l’Espanya moderna...*, p. 249-255.

³⁷⁶⁵. ADG, P-111, Cogolls, 1700.

³⁷⁶⁶. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1746, f. 499r.

³⁷⁶⁷. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1749, f. 745v.

³⁷⁶⁸. ADG, P-113, Les Preses, 1717, f. 60r.

³⁷⁶⁹. ADG, P-113, St Feliu de Pallerols, 1717, f. 170r.

³⁷⁷⁰. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 500r.

en *la cullita*, los obrers en temps dels quals se atrassà, lo que cobraren en son any, y si no poden ab la mateixa espècie de gra, ab altre gra que sia equivalent al deute”.³⁷⁷¹

Suposem que era molt més fàcil pagar en espècie, fer un cens amb cereals, que no pas en metàl·lic; això, almenys per a les cases de pagès i pairalies, les més abundants, mentre que les cases de les viles i els artesans no ho degué ser tant. El llibre d’obra de Sant Feliu de Pallerols ens ha posat de manifest que l’obreria, a principis del segle XVII, recupera els censos de cereals (el ‘blat de l’Obra’ i el ‘llevador del pa’) de vint-i-sis masos de la parròquia; uns censos vigents fins el 1486 (possiblement abolits a resultes de la Sentència Arbitral de Guadalupe).³⁷⁷² Considerem que aquesta sentència, signada pel rei Ferran II i el cabdill Francesc de Verntallat, favorable als pagesos de remença i a la remissió dels mals usos, fou totalment nefasta per la significativa reducció de censos de l’obreria, almenys en el segle XVI; així ho percebem en la visita de 1595:

“De part del molt Reverendíssim Senyor Visitador del Senyor bisbe de Gerona, se mana a Joan Ayguabella, pagès de la parròquia de Sant Feliu de Payarols, com areu y posseeix lo mas Pujol, dins deu dies pròxims sots pena de entredit, pague a los obres de la esglésya de dita vila, vuit corderas de blat per dos anyades de aquella mige cordera de blat que fassa... de fer dècimas a la obra de dita església quiscun anys y par de la almoyna que dins dits deu dies, per justas rahons perquè obligat nos sie lo qual manament se fa a justícia dels obres de dita església dins en dita església de Sant Feliu de Payarols los manaments de visita”.³⁷⁷³

Aquests censos de cereals que recollia l’obra eren posteriorment venuts; una venda que estava estrictament estipulada per la legislació gironina, pels bisbes Boil (1517), Margarit (1535) i Pontich (1691): “*Parochi non arrendent, aut vendant in totum fructus suae Ecclesiae alicui Laico sine licentia D. Episcopi*”.³⁷⁷⁴ Era molt més fàcil i rentable poder obtenir diners del cereal (com a matèria prima), que no pas de les vendes de pa, de cera o amb els censals, com queda palès a Sant Climent d’Amer, el 1606, quan es “dóna llicència als parrochians de dita parròchia que, axí com donen pa a les caritats, que de aquí al devant donan blat, y axí encarrega als obrers que donen dita caritat com tenen obligació”.³⁷⁷⁵ Unes vendes i transaccions no exemptes d’irregularitats i anomalies, documentades a parròquies gironines: a Les Encies, el 1591, es

³⁷⁷¹. AEV, 1223/1, La Vola, 1741, f. 186v.

³⁷⁷². SOLÀ, X., *L’església parroquial de Sant Feliu de Pallerols...*, p. 49-51.

³⁷⁷³. ADG, P-73, 1595, Sant Feliu de Pallerols, p. 403v.

³⁷⁷⁴. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 106-110, Lib. III. Tit. VI. Cap. unic.: “*Quia parochiales Ecclesiae per Clericos, & non per laicos gubernari debent, caveant Clerici curati nè fructus suae Ecclesiae alicui laico in totum, vel in partem sine nostra licentia vendant, aut arrendent: aliter venditio nullum robur, aut firmamentum habebit: Hoc autem, de oblationibus quae in Ecclesia fiunt, potissimum intelligi debet: nam decimam, & primitiam, vel alios redditus laicis poterunt arrendare*”.

³⁷⁷⁵. ADG, P-78, St Climent d’Amer, 1606.

“mana quel blat y altra gra de la obra, en son temps, sie venut al senyor domer a coneguda del rector, a pena de excomunió y de entredit personal, per lo qui consentiran dita [venda]”.³⁷⁷⁶

A tall de recapitulació, podem aplicar perfectament les paraules de Valentí Girbau: “pel que fa a les fonts d’ingressos de l’obra i davant la varietat de situacions parroquials no podem generalitzar conclusions. El ventall és tan ampli que a efectes pràctics cal fer una distinció entre parròquies petites amb ingressos migrats i organització interna molt senzilla i les parròquies més grans caracteritzades per una major diversitat d’ingressos i despeses”.³⁷⁷⁷ Les nostres parròquies es situen entre unes i altres, prenent elements de les dues.

-Imposicions en els clergues i acords amb l’obreria

A la divuitena centúria assistim a un increment de censos i rendes entre els eclesiàstics d’algunes parròquies a favor de les obreries. Alguns s’havien assajat anteriorment; precisament, el 1610, trobem que els beneficiats d’El Mallol havien de fer, a ‘comunes despeses’, una casulla de xamellot i una vestimenta sacerdotal, i que cada un d’ells “per dit efecte, done y repose quatre lliures en mà y poder del rector y obres de dita capella, los quals tingan càrrech de fer fer dit vestiment”.³⁷⁷⁸ Davant l’increment del nombre de sacerdots per assistir a una creixent massa de feligresos, a l’augment de la despesa ordinària, a la superposició dels efectes col·laterals de les guerres, i a les queixes dels clergues residents i obrers, els bisbes i visitadors buscaran nous ingressos i rendes, que pretendran esdevenir perpetus, fixos i ben assentats.

A Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas i Les Preses, en les visites de finals del segle XVII i a la primera meitat del segle XVIII, s’instarà a cada nou resident de la comunitat de preveres pagar una quota d’entrada o anual, variable segons la parròquia i en augment a mesura que avança el temps, que reverteixi sobre l’obreria. A Les Preses, el 1698, es comença suaument, dient “que tots [els] anys quiscú d’ells contribuesca a la obra de la present iglésia una lliura barcelonesa per ajudar a dita obra en los gastos [que] se li oferescan en adovar y natejar la rova de la sacristia”,³⁷⁷⁹ i el 1734 (i encara sense aplicar el 1737):

“En atenció que la obra de la present iglésia té las entradas molt curtas y tant que gastar en la manutenció de tantas cosas, majorment per la sacristia y la quantitat de 3 lliures que estava establerta y que devian pagar los beneficiats de residència de dita iglésia a son ingrés, no basta àdhuc en línea de adjutori per mantenir-se tots; mana dit Senyor Visitador General que, en avant, quant entre algun beneficiat nou de residència pague a dita obra la quantitat de 6 lliures barceloneses; y ordena al Rector y demás beneficiats que vuy són y aleshores se trobaran rasidint que no lo admeten a dita residència fins que haja

³⁷⁷⁶. ADG, P-75, Les Encies, 1591, f. 22v.

³⁷⁷⁷. GIRBAU, V., *Església i societat...*, p. 545.

³⁷⁷⁸. ADG, P-81, St Privat de Bas, 1610, f. 24v.

³⁷⁷⁹. ADG, P-110, Les Preses, 1698, f. 716.

pagada dita quantitat que executaran en pena de altres 6 lliures pagadoras de béns propis a àrbitre de Sa Il·lustríssima a llochs pios aplicadors y en subsidi de excomunió major”.³⁷⁸⁰

A Sant Esteve de Bas, el 1736 es fa referència a unes visites anteriors encara pendents: el 1700, el visitador Josep Codina havia imposat 3 lliures als nous residents, i el 1734, Josep Ferrussola la va augmentar a 6 lliures i “encarrega als obrers que sien cuidadosos en cobrar-las y mana al reverent sacristà y demás residents que no admètian a ningun dels residents esdevenidors sens haver primer pagat las ditas sis lliuras a la obra de dita iglésia”.³⁷⁸¹ A Puigpardines i Sant Feliu de Pallerols s’intentarà imposar aquest nou procediment: el 1717 era de 20 lliures i el 1734, davant el fracàs de l’opció, es rebaixà a 10:

“Mana que quiscun prebere que voldrà sé admès a las distribucions y celebracions de la present iglésia, antes de ser admès pague a la obra de aquella 20 lliures barceloneses per la subvenció y manutenció de las robas sacerdotals de dita iglésia, y que quant morirà dit admès, havent emperò pagat ditas 20 lliures, la obra li haje de donar casulla y alba sens rèbrer cosa dels béns del diffunt lo que mana complir, sots pena de 5 lliures pagadoras de béns propis y en subsidi de excomunicació major”.³⁷⁸²

A Puigpardines existia un acord estipulat en el segle XIV que regulava el finançament de les obres a realitzar en el priorat depenent de Manlleu. A les visites de 1617 i 1626 es deia que, en virtut d’una concòrdia vigent, per un tàlem, un pal·li i una camisa romana, a l’arrendador li corresponia pagar les 2/3 parts i als parroquians la que restava. El 1632 es manava als obrers i priors fer daurar el sagrari, un pavelló i cortina “sots pena de entredit personal per dits obrers y de seqüestre dels fruyts del priorat per lo prior, attès specta a ell pagàs las dos parts de las obras necessàries de la yglésia”.³⁷⁸³ El 1680, per fer dos pal·lis, deia “ques facian a gastos la mitat del convent de sant Jaume de las Pallàs y la altra mitat a gastos de la obra de la present iglésia”,³⁷⁸⁴ i el 1717, per fer una sèrie d’ornaments que l’obra era impossible assumir tota sola. En la visita de 1736 queda perfectament entès i clar el seu l’origen:

“Com també se haje vist que en dita iglésia hi ha un retaula que està indecent, a més de ésser inornat, y que per lo lustre de dita iglésia serie necessari construir-se una capella per dit altar a correspondència de la del Roser, y com dit Senyor Visitador haje ohit de boca dels habitants de la present parròquia que *tots estaban promptes en contribuir a la tercera part dels gastos que importarian ditas cosas, com emperò lo Reverent Pare Prior o priorat de Sant Jaume de Pallàs contribuhís en las dos parts* com així ho tenen promès y estan obligats los priors de dit priorat en virtut de concòrdia feta als 9 de juliol de 1334 entre los habitants de est poble de Puigpardinas de una part y prior y religiosos de dit priorat de part altre, la qual consta en poder de Dalmau Fabré substituït de Baranguer de Buigas, notari públic de Bas. Y com a dit Senyor Visitador General se haje fet ocular ostenció de dita concòrdia y pactes en ella contenguts: perçò, attenents que todas las referidas cosas són necessàries a la present iglésia perquè estiga ab la decència ques deu a la magestat soberana de Christo y conciderant també que lo Reverent Pare Prior de dit

³⁷⁸⁰. ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309v.

³⁷⁸¹. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 99v-100r.

³⁷⁸². ADG, P-113, St Feliu de Pallerols, 1717, f. 167r.

³⁷⁸³. ADG, P-92, Puigpardines, 1632, f. 108v.

³⁷⁸⁴. ADG, P-106, Puigpardines, 1680, f. 112r.

Priorat y sos religiosos com a tant zelosos de la honra ques deu donar a Déu y com a interessants que esta iglésia estiga en lo major lustre, més que ningú zelaran y desitjaran que estiga provehida de tots los adornos y vestuaris necessaris y que estiga en lo major esplendor; però, dit Senyor Vistador General encarrega al Reverent Joan Pernau, prevere y vicari de la present iglésia que pose en notícia de dit Reverent Pare Prior la necessitat que té la present iglésia de las referidas cosas, no dubtant dit Senyor Visitador que en tot complirà y contribuirà als gastos li tacaran per sa part en virtut, y com està estipulat en dita concòrdia: Y en cas que del die present a sis mesos dit Reverent Pare Prior no donàs providència a que se fassen ditas cosas en la present iglésia (lo que nos creu) ne avisarà dit Reverent Joan Pernau a dit Senyor Visitador General perquè precehint la consulta de Sa Il·lustríssima se donaria providència o per medi de secret o per altre a que las ditas cosas se cumplen”.³⁷⁸⁵

c. Les propietats de l'obreria i de les confraries

Algunes obreries, confraries o administracions disposaven de béns immobles, de terrenys i finques situades en els entorns de la vila, de cases ubicades en els nuclis habitats i masos. Hi havia horts, camps o feixes que podien ser conreades o destinades a la pastura, fins i tot tavernes, carnisseries, fleques o molins; Joaquim M. Puigvert n'ha reunit una bona colla de casos.³⁷⁸⁶ Eren béns que pertanyien a l'obreria com ens unitari i no als seus membres individualment; tot i no ser pròpiament edificis eclesiàstics, sembla que el bisbe en tingués jurisdicció de visita. Les obreries en buscaven la rendibilitat, llogant aquests espais per a usos 'profans' que no satisfieien al bisbe. A Sant Privat de Bas es “mana als almoynés y obrés que, quant se hauran de arrendar les cases de la obra y de la almoyna, les arrenden al més donant dient en la tabla que en dites cases nos puga tenir taverna ni joc”.³⁷⁸⁷ A Sant Feliu de Pallerols, els obrers “vendieron con pacto de retro a Roque Cos, presbitero residente de la misma yglesia y a los suyos una casa cita en la propia villa, nombrada ‘Casa del Reliquier’, propia de dicha obra, por el precio de ochenta libras barcelonesas”.³⁷⁸⁸ L'Hospital dels Pobres d'Amer disposava d'una sèrie de camps (segurament fruit d'una donació o llegat) que el bisbe permet posar-ne part a la venda per sufragar les despeses de la seva reconstrucció. A Ridaura, el bisbe s'assabenta de l'existència d'unes terres que havien estat o eren de l'obreria, i que no calia deixar perdre:

“Item en virtut de Santa obediència mana a totes y qualsevol persones, y de qualsevol estat y condició sian, que tingan notícia de la tinensa que tenia una *pessa de terra* que posseheix dita obra en lo terme de dita vila, en la partida dita de Coll de Canes, que dins dos mesos fassan relació al reverent rector de la present isglésia de les notícies [que] tindran de la tinensa de dita pessa de terra, lo qual termini passa dit reverent rector amb les relacions [que] tindrà, juntament amb los obrers y dos experts, visuren dita terra y visurada, termenaran y fitaran aquella segons la consuetut de dita vila, per a que en tot temps conste de dita pessa de terra y tinensa de aquella, y en esta forma ho observen y

³⁷⁸⁵. ADG, P-123, Puigpardines, 1736, f. 106v-107r.

³⁷⁸⁶. PUIGVERT, J. M., *Església, territori...*, p. 124.

³⁷⁸⁷. ADG, P-85, St Privat de Bas, 1618, f. 90r.

³⁷⁸⁸. ACO, Notaria Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1626 (130), [1830, març, 6], d.s.

fassin sots la dalt dita pena de sinch lliures exhigidores en la forma sobredita de entredit personal”.³⁷⁸⁹

De manera semblant havia ocorregut a La Vola, a resultes de la necessitat d'ampliar l'església, el bisbe digué que

“havent tingut notícia que alguns anys continuos conrezaren *una artiga* a obs de la fàbrica de la iglésia, treballant-hi en dias de festa, ab llicència de nostres antecessors, y la utilitat que fins vuy ne ha resultat ha estat per diferents particulars, entre los quals se ha repartit los grans; y de algun no se sap lo quant los manam pague, cada hu de ells, lo que ha pres, dins tres mesos, y lo rector luego ne farà un memorial y averiguarà quantas quarteras se donaran a cada un, y segons lo que té notat lo rector, importa 139 lliures 17 sous 6 diners, sens lo que falta a averiguar”.³⁷⁹⁰

La confraria de les Ànimes de La Vola sabem que disposava d'una casa que amenaçava ruïna, i a la visita de 1775 manava “al reverent rector y economo que cèssian las celebracions fins y a tant sia reparada y acomodada dita casa y de haver-se fet ne donaran avís a la superioritat de Vich”.³⁷⁹¹

-Els comuns de l'obra de Sant Privat de Bas

Un exemple molt il·lustratiu i aclaridor, relatiu a les propietats i béns immobles de les obreries, l'hem pogut localitzar a través de les visites pastorals, documentació inèdita fins ara.³⁷⁹² El 13 de novembre de 1619 hi hagué la concòrdia dins l'església parroquial referent a uns comuns o emprius propietat de l'obra de Sant Privat de Bas; a partir d'ella sabem sobre el seu funcionament i gestió (<AD> núm. 18). Aprofitant la vinguda del bisbe, s'intentà resoldre per via pacífica l'ús privat i la privatització d'aquests béns. Actualment encara existeix el topònim dels *Comuns de l'Obra* per identificar uns boscos i prats situats en els agrests pendents entre el nucli urbà i la Serra de Freixeneda, a la capçalera de la vall del riu Sallent; just en una de les tres zones o *catalunyes* que Pierre Vilar dividia: la muntanya, entre la plana i el mar.³⁷⁹³ Una vall o microespai que posseeix i resumeix els diversos caràcters de la Catalunya Vella: espais conreats, espais plantats, farraginars, terres de bestiar i pastures, cursos d'aigua i boscos.

La capitulació recull la gran polèmica i debat entorn la gestió d'aquests emprius, i la seva resolució amb el costum i pràctica local (“*lex loci*” i “*praxis loci*”). No és massa freqüent trobar-

³⁷⁸⁹ . ADG, P-103, Ridaura, 1667, f. 258r. La cursiva és nostra.

³⁷⁹⁰ . AEV, 1224, La Vola, 1723, f. 279v. La cursiva és nostra.

³⁷⁹¹ . AEV, 1223/1, La Vola, 1775, f. 871r.

³⁷⁹² . VICEDO, Enric, “Les fonts històriques i l'anàlisi dels béns i usos comuns”, dins BUSQUETA, J. J. i VICEDO, E. (a cura de), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 101-119.

³⁷⁹³ . VILAR, P., *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, p. 111-220.

se la gestió de béns comunals per part d'obrerries, a diferència, per exemple, d'universitats i municipis, i menys que siguin esmentades en les actes d'una visita pastoral; un segon cas l'hem documentat a Setcases el 1741 <AD> núm. 69. Aquí ens trobem amb la falta d'una tutela política, administrativa o religiosa per resoldre-la, malgrat la presència i vigència de l'usatge "Strate" en les compilacions del 1585-1589 i 1704. Calia preservar, de qualsevol manera, que la gestió i administració d'aquests béns recaigués única i exclusivament a mans dels obrers i de l'obreria, i fossin utilitzats només i solament per a persones locals i residents a la parròquia; Josep Bringué s'ha preguntat, precisament, sobre la propietat i els drets d'aprofitament d'aquestes terres a l'època moderna.³⁷⁹⁴

Els diners que s'obtenien de les rendes servirien per a cobrir les despeses ordinàries produïdes pel culte i manteniment dels temples, i també per fer disminuir els endeutaments i les despeses extraordinàries de l'obreria. De fet, tal com apunta Eva Serra, un endeutament que podria actuar com a via de privatització, entre les moltes escomeses que provocaren la desaparició d'una vida col·lectiva i dels comunals.³⁷⁹⁵

El consell de l'obra de Sant Privat de Bas era presidit per tres obrers de la parròquia, conjuntament a dotze parroquians, que atorgaven les llicències oportunes per intervenir i treballar en aquests emprius. Els obrers portaven un meticulós registre en el 'llibre de l'obra' de totes les persones que hi artigaven, tal-laven arbres i portaven a pasturar bestiar, amb els seus permisos i pagaments. També decidien on s'havien de fer les tanques i corrals del bestiar dins els comunals. Precisament les investigacions Jordi Olivares a Catalunya (a partir de documentació de la Reial Audiència entre 1591-1662)³⁷⁹⁶ ens permeten comprovar que aquest control i lluita, similar a moltes comarques catalanes, girava entorn els tancats, l'ús de pastures, l'explotació de boscos, i altres usos menors. Sens dubte, la tasca més important era fer acomplir estrictament l'estipulat en la capitulació, enxampar els il·legals i furtius, i aplicar-los-hi una pena de tres lliures cada vegada (el dret de possessió dels comunals s'acompanyava sempre del dret de ban, o sigui amb multes i empenyorament de béns).

³⁷⁹⁴. BRINGUÉ, J., "Breus reflexions sobre els béns comunals a la Catalunya moderna", dins *I Congrés d'Història...*, I (1984), p. 165-175.

³⁷⁹⁵. SERRA, E., "Béns comunals: algunes consideracions", dins *Els béns comunals a la Catalunya moderna...*, p. 11-31 i BADOSA, Elisa, "Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII", *Pedralbes*, 10 (1990), p. 51-66.

³⁷⁹⁶. OLIVARES, Jordi, "Litigiositat rural i conflicte social", dins SERRA, E. (dir.), *La revolució catalana de 1640...*, p. 133-164 i ÍD., "La conflictivitat entorn dels béns i usos comunals", dins *Els béns comunals...*, p. 81-100, que és una breu síntesi de la seva tesi doctoral *Comunitats rurals en terres de baró. Conflictes camperols i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1995.

La ratlla que separava l'ús i el caràcter comunal, el patrimoni municipal i el particular era molt tènue i fina. L'origen d'aquests empius i el pas posterior a mans de l'obra ens és del tot desconegut; i perquè no a la universitat si també existia. La universitat del vescomtat de Bas incloïa tota una sèrie de representants de les parròquies del vescomtat, que eren anomenats jurats (menys de Les Preses, ja que el senyor jurisdiccional era l'abat de Sant Benet de Bages).³⁷⁹⁷ Marc Bloch afirmava que “és notable que allà on la terra comunal jugava en la vida pagesa un paper veritablement predominant –com en l'economia generalment pastoral dels Alps o dels Pirineus–, la influència de la senyoria era sempre menys forta que en les planures veïnes”.³⁷⁹⁸ Hem pogut la sort de poder documentar uns primers litigis que es remunten a les dècades finals del segle XVI. El 17 de juny de 1586 es firmà una capitulació i concòrdia entre la universitat i tots els parroquians de Sant Privat de Bas, actuant els obrers com a portaveus, amb l'autorització del veguer i batlle del vescomtat de Bas i presa pel notari públic del Mallol, Joan Clos. El 15 de juny de 1587 seguia una altra “concòrdia feta y fermada entre los obrers [Climent Solà, Rafel Amargant i Pere Viquer, pagesos] de la iglésia parrochial de Sant Privat, de una part, y lo honorable Barthomeu Albert, veguer, de part altre”,³⁷⁹⁹ sobre la confrontació de diferents peces de terra d'uns i altres. I el 1619 es debaté, de nou, l'ús que se n'estava fent (la sustentació dels veïns i no la producció de lucre) que implicava tots els habitants de la dita parròquia.

Els problemes a resoldre giraven entorn una sèrie de normes de funcionament que, pel fet de ser emprades i usades des de temps immemorial i per consuetud, no s'havien escrit ni fixat formalment; d'aquesta manera s'havien degenerat, perdut o oblidat conscientment. Sobretot es refereixen a drets de forestatge, herbatge, muntatge o la boïga, tant pel que fa els drets majors (lligats al mercat de la terra) com els menors (lligats al mercat de construcció de la casa i altres béns de consum) definits per E.P. Thompson.³⁸⁰⁰ La problemàtica es resolgué de la següent manera, a partir de la intervenció episcopal:

- La necessitat de gaudir de la llicència per fer artigues. Aquestes s'han de fer en els llocs adients, tant en les zones de bacs com solanes, sense danyar pastures ni altres terres de conreu. Només s'hi pot sembrar forment, ordi i civada.
- Les artigues o boïgues estan reservades als parroquians i a les seves famílies, i a persones que residissin a la parròquia per més de tres anys; en cas dels 'propietaris absents', només poden fer-ho els seus masovers.
- L'esplet s'ha de pagar a l'obra: 1/11 dels gavellons.

³⁷⁹⁷ . PAGÈS, J., *El Mallol*, ... p. 50-52.

³⁷⁹⁸ . Citat per Eva SERRA, “Bens comunals: algunes consideracions”, dins *Els béns comunals...*, p. 14.

³⁷⁹⁹ . ACO, Notaria del Mallol, Joan Desprat, *Liber Notularum*, 1585-1591 (59), [1587, juny, 15], f. 105r-v.

³⁸⁰⁰ . THOMPSON, E.P., *Costumbres en común*, Barcelona: Crítica: 1995 [1ª ed. 1991], p. 116-212.

-El temps de la sembra i del guaret ha de ser segons l'ordre establert, i no esperant més de tres esplets.

-Es prohibeix talar arbres per fer artigues, sobretot els fruiters, amb alguna excepció, com són les necessitats de fusta.

-A cada parroquià se li permet la pastura de cent bèsties de llana, porcs i cabres (quan hi hagi aglans s'ha de pagar una quantitat estipulada), i setze bèsties grosses (en uns dies de l'any i preu).

-Es prohibeix residir en dites artigues o emprius, a menys que visquin lluny, hi puguin fer un corral o tanca.

Al final de tot, el visitador actua com si fos un jutge, aportant i imposant una sèrie resolucions. Primer de tot, mana que l'actuació dels obrers sigui impecable i justa, que siguin aplicadors fidels de tota la normativa que s'havia redactat. És més, arriba a tal conclusió pel desgavell de l'estat financer de l'obra, en el cas dels emprius; perquè s'havien deixat de cobrar els imports corresponents a les pastures dels darrers anys. Però perdona a totes les persones que estaven en deute amb l'obra, per haver artigat o pasturat bestiar.

Les visites de 1687, 1697 i 1700 ens aporten les últimes intervencions episcopals en aquest assumpte. Es torna a reobrir la qüestió en el moment que molts parroquians porten a pasturar el seu bestiar en aquestes terres i no paguen, se'ls cobra una quantitat diferent a l'establerta en la consuetud i la necessitat de registrar-ho degudament. Per això es mana que es cobrin els drets de pastura endarrerits així com era costum:

“Item atenent y condemnant que, en la visita del Il·lustríssim Bisbe Pontich, de bona memòria se donà providència per a què els obrers de la present església cobressin els drets de les pastures, que en virtut d'una concòrdia [que] té l'obra sobre el bestiar que pastura les muntanyes de dita obra, que són 2 diners per cap de bestiar menut y 4 de bestiar gros, y que dit mandato per negligència dels obrers no s'havia posat en execució, per això mana dit visitador que dins un mes els obrers deguin tenir un llibre on assentin tots els que aniran a la pastura y el número de bestiar que portaran, distingint el menut del gros, tenint en compte que cap terratinent o parroquià entri ab més bestiar del que està disposat amb la concòrdia y que despés s'assentar-se, s'hagin de pagar el colloch o pastura, y així consecutivament d'any en any; ordenant y expressament manat que els obrers quan daran comptes al senyor rector hagin de fer ostensió de dit llibre, a fi y efecte de que el dit rector conegui si s'ha complert dit mandato y això se'ls mana a dits obrers en pena d'entredit personal ipso facto lo qual tingui de guardar dit rector sota pena d'excomunicació major. Y perquè dit mandato tingui el seu degut efecte, se mana consemblantment en pena d'entredit personal ipso facto als terratinents de la present parròquia que tenen bestiar en dita pastura que, dins un mes, hagin de denunciar als obrers de la present església el bestiar menut y gros que entri a dites muntanyes y pagar a dits obrers els 2 diners o 4 per cap”.³⁸⁰¹

³⁸⁰¹. ADG, P-111, St Privat de Bas, 1700, f. 371r.-372r.

Veiem que l'assumpte segueix candent en les visites de Dou i Pontich, molt després d'aquella vella i oblidada concòrdia. Aquesta reiterada revisió demostra el qüestionament continuat o la necessària recapitulació dels comunals santprivatencs. No es pot negar que s'assisteix a una pressió continuada per a la desintegració i desfeta, lenta però inevitable, dels béns comunals, de totes aquestes solidaritats i els intents de manteniment i cohesió de la identitat. Amb posterioritat a la visita del bisbe Taverner de 1700 no es torna a plantejar aquest tema en cap més visita pastoral. Això posa en evidència la necessitat de recórrer a documentació paral·lela per esbrinar-ho. Una mirada impressionista als llibres notariais ens permet comprovar com es dóna aquest pas: per exemple, el 1727 hi ha una concòrdia entre l'obreria i els regidors "sobre la bona direcció y drets de artiguejar y empriuar en los boschos y emprius de la parròquia de Sant Privat del Vescomptat de Bas".³⁸⁰²

Ens trobem davant un cas de continuïtat històrica i d'antiguitat pel que fa al manteniment i gestió d'uns béns a mans públiques, i el rebuig pel seu traspàs a unes poques mans privades. Tal com s'ha posat de manifest en casos catalans calia preservar el valor comunitari d'aquestes terres col·lectives, per l'equilibri en els sistemes de conreu, pel sosteniment de les famílies pobres sense disponibilitat a cap altre tipus de propietat i l'accés al crèdit censalista.³⁸⁰³ Aquesta propietat comunal s'havia convertit en un refugi i protecció, no exempta de debilitats i mancances (amb un baix o escàs rendiment, una falta d'inversió i d'innovació, i uns elevats impostos).

d. Els censals

Durant l'època moderna l'Església es va consolidar com una de les institucions que més va invertir en la creació de censals 'morts' o 'de per vida' i altres sistemes de préstec, tal com ha estudiat recentment Rafel Ginebra per a les comunitats de beneficiats de la Pietat de Vic,³⁸⁰⁴ M. Assumpció Zapata i Maria A. Capdevila a Santa Maria de Mataró i al Maresme en el segle XVIII.³⁸⁰⁵ Les visites pastorals se'n fan un ampli ressò. Per la seva capacitat jurídica, les obrieres podien esdevenir deutores o creditores sense que això afectés l'estat dels membres que

³⁸⁰². ACO, Notaria del Mallol, Francesc Cantalozella, *Manuale*, 1727 (218), [1727, octubre, 28], f. 193r-195rbis.

³⁸⁰³. Sobre els emprius i comunals a Catalunya, cal tenir en compte almenys un parell de col·loquis i seminaris: i BELENGUER, Ernest, DANTÍ, Jaume i GUAL, Valentí, *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1998.

³⁸⁰⁴. GINEBRA, R., "Estratègia d'inversió de la comunitat de beneficiats de la Pietat de Vic a l'àrea del Montseny a la primera meitat del segle XVIII. La configuració d'un gran patrimoni coherent", *Monografies del Montseny*, 10 (2004), p. 81-106.

³⁸⁰⁵. ZAPATA, M. A., "Els censals de Santa Maria de Mataró", dins *Església, societat...*, p. 509-519 i CAPDEVILA, M. A., "L'Església com a principal institució censalista. El cas del Maresme durant l'època moderna", dins *Església, societat...*, p. 491-503.

les formaven. En tot cas, hem de tenir present que el censal no deixa de ser una forma d'extracció de renda, un eufemisme que es creà per camuflar una compra del dret de cobrar la pensió anual, davant la prohibició eclesiàstica del préstec amb usura. Àngel García Sanz, en el seu treball d'història agrària contemporània espanyola, posa de manifest que el caràcter d'aquestes institucions era del tot clar a l'Antic Règim: *“los prestamistas a los agricultores en el antiguo régimen pertenecían naturalmente a aquellos grupos sociales más beneficiados por el flujo de la renta agraria entre los que figuraban en primerísimo lugar las instituciones eclesiásticas y algunos miembros de la nobleza, esto es, los estamentos privilegiados, lo que no excluye que otras personas no pertenecientes a dichos estamentos y no obstante adineradas prestasen también a los campesinos”*.³⁸⁰⁶ Les nostres institucions parroquials viuran, però, un procés doble i alhora contradictori, ja que segons les conjuntures històriques, patiran dèficits crònics i estructurals, que les abocarà a endeutar-se o bé a actuar com a creditors, en moments més folgats, comprar censals i disposar d'una renda anual.

L'objectiu inicial de l'església era desenvolupar una renda que els permetés la reproducció de la institució com a tal i dels seus membres; no sempre serà fàcil, i més tenint en compte unes parròquies i esglésies tan petites, amb pocs ingressos fixes i regulars i amb dificultats de cobrament. Els censals, doncs, es crearan tant per a fundacions de misses i aniversaris com per a pagaments d'obres parroquials, pel manteniment d'alguns ciris, i altres usos particulars. Els pagaments (o impagaments) anuals a aquests beneficiats es reflecteixen proporcionalment en l'estat material de les capelles, altars, sagraris o retaules a què estan adscrits. Hi ha, a més a més, altres destinacions en la creació de censals: a Amer (1658) i a Sant Feliu de Pallerols (1680) per a pagar un mestre d'ensenyança de minyons, i per ensenyar la doctrina cristiana o per sufragar obres en els temples parroquials (com veurem més endavant).

Les visites de finals del segle XVI ens mostren les dues possibilitats més emprades. A Sant Feliu de Pallerols es dona permís perquè *“sien convertides les presentalles y serveis de dita iglésia y censal de dits ciris y bassins de dita iglésia, tant en preus y propietat, com pensions de aquells, assí tant santa empresa tingue effecte”*,³⁸⁰⁷ i poc després es manava *“al obrer y administrador de la present capella [de Sant Sebastià] que fassa diligèncias en cobrar los censals ques fan al bassí de Sant Sebastià sots pena de haver-ho de pagar de sa bolssa super culpa sua se perdre per dexà de cobrar”*.³⁸⁰⁸

³⁸⁰⁶. GARCÍA SANZ, A., “Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)”, dins GARCÍA SANZ, A. i GARRABOU, R., (cord.), *Historia agraria de la España contemporánea. I. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Madrid: Cátedra, 1985, p. 62.

³⁸⁰⁷. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 274r.

³⁸⁰⁸. ADG, P-87, St Feliu de Pallerols, 1621, f. 29v.

Ens indiquen que, tot i l'ús i existència coneguda de censals, no se'n tenia una relació exacta i documentada, i es perdien moltes pensions i fins i tot els censals mateixos (com a Llanàs).³⁸⁰⁹ Hem de pensar que aquesta falta de control dels censals i de les respectives pensions és provocada i intencionada, als obrers no els interessa saber i anotar la seva creació ni les anualitats, perquè ells en són part implicada i particip. Les consuetes de l'obreria i de la confraria del Roser de Sant Joan de Fàbregues, que arrenquen en el darrer quart del segle XVII, especifiquen que la primera obligació dels obrers és el cobrament de “les pujas dels censals de dita obra de la iglésia y fan alberans del rebut”,³⁸¹⁰ i per als confreres que “reben las caritats se donan en dita confraria y també dits pabordres reben y cobran las pensions dels censals esmersat per dita confraria y tot lo rebut posan a la caixa de dita confraria és a saber, lo pabordre pagès a la caixa de la iglésia parrochial, y lo pabordre de la vila a la caixa qui és en la iglésia de Sant Miquel de dita vila de Rupit, y quant sean manester dines per lo que convé de dita confraria”.³⁸¹¹ És el cas invers que hem trobat a Sant Martí Sescorts, que “dits obrés qui are són y per temps seran no puguen vendre ni venc ciris alguns de cera, ni fassen esmersos de censal sense consentiment del venerable rector y licència y decret del ordinari pena de excomunicació de aver restituir de sos béns a la dita yglésia tots y sengles danys”.³⁸¹² És llavors que les visites pastorals i els bisbes manaran la recopilació sistemàtica d'aquests, com a Sant Martí Sescorts: “diu dit rector que en Nofre Camprodon, pagès de dita parròchia, fa un sansal de deu sous quiscun any per obs de un cantar celebrador lo dia de Sant Francesch per l'ànima de un defunch”,³⁸¹³ i que pagui 50 sous per poder lluir-lo, o bé a Tavertet, on el visitador anota en llibre d'obra el següent manament:

“Als 5 de octubre any 1682, avent visitada la obra de la present iglésia, avem trobat un desordre danyós ha dita iglésia y obra per dexar las claus los obrers sens aver cobrat la renda de dita obra y almoïnas. Proveint de remei ha dit desordre, ordenam y manam, en pena de deu lliuras y en subsidi de excomunicació major, al Reverent Rector y obrers que vindran, que, del dia present en avant servescan lo càrrech de obrers dos anys continuats ab esta forma: que dexten quant dexteran los claus un any enderrerit de la cobrança dels censals de dita obra ab que los primers que seran elegits de aquí en avant no auran de cobrar més de un any y los esdevenidors dos anys, ço és lo any enderrerit dels que aurà dexadas las claus y un any dels dos que los nouns elegits administraran y que no ajan cobrat ditas pensions de dits, amés no tingan obligació los nous elegits pèndrer las claus”.³⁸¹⁴

³⁸⁰⁹. Exemples similars els trobem a altres parròquies: ADG, P-72, Llanàs, 1592, f. 525r-538r.: “Memorial de tots los actes pertocants a la Rectoria de Santa Llogaia, destèrria axí de compres fetes per los antichs possessós de aquella com de censals, fins assí venunts ho consignats a dita rectoria, y també de la consuetud de rebre la primícia y altres coses en la iglésia de dit lloc, fet per mi Esteve Vinyals, prevere, obtenint dita Rectoria en lo any 1592”.

³⁸¹⁰. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, G/1 (1671-1766). *Libre o consueta*, s.f.

³⁸¹¹. AEV, Arxiu parroquial de St Joan de Fàbregues, P01/1 (1672-1830). *Libre o consueta*, s.f.

³⁸¹². AEV, 1209/5, St Martí Sescorts, 1593, f. 188r.

³⁸¹³. AEV, 1208/2, St Martí Sescorts, 1589, f. 210v.

³⁸¹⁴. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/1 (1682-1770), s.f.

A Pruit, el 1597, 1600 i 1612, es mana que “en Coll de Pruit, dins 10 dies, age deposà en poder dels obrers de dita església aquelles 63 lliures que li ha quitades en Sala de Rupit per 3 lliures 3 sous [que] deja quiscun any de censal per obs de un aniversari”,³⁸¹⁵ i a en “Miquel Bach, dins un mes, aja fet lo esmers de les 30 lliures que son germà Joan Bach dexà per obs de un aniversari”.³⁸¹⁶ A Sant Privat de Bas, quan es “mana que els pabordes dels ciris dels fadrins, dins dos mesos, arrepleguin els diners tant de caritat com de censals, y d’aquells comprin cera y facin els ciris que tenen acostumat”.³⁸¹⁷ A Pruit es diu que en “Garolera de Corcó paguen les pensions enderreries de un censal [que] fa als aniversaris de dita iglésia de 1 lliura 7 sous de pensió quiscun any”.³⁸¹⁸ A Sant Joan de Fàbregues faltará pagar els hereus Masallera de Sant Julià de Vilatorça, en Coll de Vidrà, en Badia de Querós i na Segimona Tarragona, els quals havien portat un plet a Vic, i a La Vola faltava cobrar 10 lliures d’un censal de Francesc Brocons. La diversitat de procedència és evident, on un alt percentatge de creditors són d’una altra parròquia (i del mateix bisbat).

Les visites de la dècada del 1620, a ambdós bisbats, signifiquen un canvi substancial. En les noves visites deixa d’emprar-se el sistema d’inculpació individual i passa a convertir-se d’abast general. Són crèdits que, a través de les baixes pensions o debitoris, podríem qualificar de ‘microcrèdits’ i que segurament no feia falta escripturar; però, a la llarga, transformar el total dels deutes acumulats en un censal estipulat davant notari tenia avantatges evidents per al creditor eclesiàstic, ja que volia assegurar-se el cobrament, es facilitava l’execució dels béns i se’n generaven interessos. L’escripturació definitiva a què al·ludim posa en evidència l’alt grau de desequilibri econòmic i social entre les institucions parroquials, i en especial l’obreria, i els particulars de la població. Alhora, aquest mecanisme ‘institucionalitza’ definitivament l’obreria i la legitima com a poder econòmic central de la parròquia, a la qual poden acudir els fidels de qualsevol altra parròquia. Un manament a La Vola, en el costat vigatà, pot considerar-se el punt de partida (i el segueixen de nous de la confraria d’El Far i a Sant Martí de Querós, i a Sant Martí Sacalm):

“és estat provehit que los obrers de la yglésia tingan de exigir totes les pensions dels censals que tenen de exigir, tant per la obra de la yglésia, com per los aniversaris y missa fundadas en dita yglésia y de administracions de ciris, y altres qualsevulla que tingan de exigir y recuperar y si per tot lo present mes de setembre, no hauran exigit lo que tenen de exigir de dita renda lo rector de la yglésia, sots pena de excomunió major, fassa un memorial de les perssones qui fan la renda a les administracions pre ditas y aquell aporte en Vic al auditor de les ànimes qui provehirà de remey convenient”.³⁸¹⁹

³⁸¹⁵. AEV, 1211/1, Pruit, 1600, f. 37v.

³⁸¹⁶. AEV, 1211/1, Pruit, 1600, f. 38v.

³⁸¹⁷. ADG, P-77, St Privat de Bas, 1600, f. 12v.

³⁸¹⁸. AEV, 1211/10, Pruit, 1613, f. 77r.

³⁸¹⁹. AEV, 1213/4, La Vola, 1621, f. 119r.

Les visites de 1626 i 1629 ens indiquen la falta absoluta de control sobre les pensions de censals. A Sant Esteve de Bas, es mana als obrers i rector que “fassan cobrar tots los drets de la obra y antipendar los censals de aquella quant rebran les pensions, y que calenden les antipechas en lo llibre de la obra,”³⁸²⁰ a més de reclamar les de l’hospital, els que es vengueren al senyor Oriol de Sant Feliu de Pallerols de pensió 13 sous i el que creà Joan Prat a notaria de Bas el 27 de setembre de 1594 de 3 lliures; i a Cogolls es diu al rector que “fassa les diligències possibles per a cobrar les pencions de censal esdevenidors que per lo aniversari dexà Antoni Comas”.³⁸²¹ Totes aquestes reclamacions de censals tenen la seva equivalència en altres tipus d’exigències i demandes pecuniàries, sinó que van plegades; així doncs, podem establir que hi ha un endeutament moderat, i fins i tot una certa inflació. Aquestes pensions, malgrat ser molt petites i possiblement insignificants, no podien deixar-se passar; els seus impagaments es traduïen en deixar de dir-se les misses o deixar de renovar-se uns ornaments. A Amer, per exemple, es mana al rector i cònsols que “de aquí al devant, tots los actes de esmersos de censal tocats a dita almoyna [del Corto] y altres contractes, los tingan de fer en poder del notari qui tindrà lo notaria pública de dita vila de Amer, perquè en esdevenidor se troben dits actes”,³⁸²² i així mateix per als administradors dels ciris de l’església de Sant Miquel. A Ridaura, el 29 de setembre de 1593 s’inicià un llibre de censals i altres censos,³⁸²³ perdurant tan solament fins a la segona dècada del segle XVII; això queda ben palès al cap d’uns anys, quan s’havia perdut aquest costum:

“Item mana a dits obres que en lo llibre de la obra de dita isglésia escriguen y noten, eo escriure y notar fassan tots los censals y censos y altres agressos reb y acostuma rebre dita obra, nomenant les persones quels fan, y los noms dels notaris en poder dels quals són estats rebuts los actes fahents per dites rendes, chalendant diada, y any de aquells, y lo mes y dia en que cahuen dites rendes y assò fassan dins dit termini de dos mesos sots la dita pena de 5 lliures y de entredit personal”.³⁸²⁴

A Puigpardines es diu que els obrers “fassan tota diligència en cobrar las pencions de censal que reb la administració de la obra de diferents particulars”.³⁸²⁵ Això és un indicatiu que l’obra, en un moment donat havia disposat de quantitats importants de diners i els havia destinat a crèdits de persones laiques; aquestes reclamacions signifiquen, per tant, que estan passant un mal moment? És difícil de saber-ho amb exactitud, ja que segurament el bisbe també volia que

³⁸²⁰. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 118r.

³⁸²¹. ADG, P-89, Cogolls, 1626, f. 120v.

³⁸²². ADG, P-96, Amer, 1637, f. 48v.

³⁸²³. APR, *Libre de la obra comensat l’any 1593*, s.f. : “A 29 de setembre 1593. Memorial dels censals y censos fan a la obra de la yglesia de Nostra Senyora de monestir de Ridaura, escrit per mi Francesc Oliveres, prior de dit monestir y canonge de Gerona, tret y copiat de un libre vell tenia dita obra y per tant lo preu de Déu e comprat lo present y assentat los comptes, conforme apar al principi, assí se cobre lo que serà degut. Y de qui al devant que no pugueu los obres ni altres hòmens de Ridaura traura dines de la caixa de dita obra per prestarse uns a altres com an fet fins assí, e perquè una cosa tant mal feta no perseveràs més [...]. E axí suplir per les entranyes de Jesuchrist als priors que vindran après de mi o fassen servir y guardar, affi que los dines de dita obra servescan per fer ornaments y otras cosas al servey de Déu y de la Verge Maria, cap y patrona de dita yglesia y monestir”.

³⁸²⁴. ADG, P-103, Ridaura, 1667, f. 257v.

hi hagués un control absolut sobre les rendes de les administracions parroquials, i no només en condicions anormals. Les visites pastorals de la segona meitat del segle XVII segueixen aquest doble esquema: els reclams dels retorns a particulars i col·lectius, i la seva anotació en els llibres de comptes. A Pruit, Falgars, Sant Julià de Cabrera i al Far, “per conservació de las rendas desta iglésia manam al rector recorre totas las partidas de esmersos y reesmersos de censals, de fundacions, de missas, anniversaris”.³⁸²⁶ A Sant Feliu de Pallerols el bisbe prohibeix als vells obrers entregar el càrrec d’obrer “a ningú que fassa censal ny rendes ha la dita obra, volent que ningú dels parrochians que fan censals o altre rendes ha la dita obra pugan concòrrer en lo càrrec de obrers sota pena de éssers privats de la administració y en subsidi de excomunicació major”.³⁸²⁷ A Les Preses, “com sia estat informat su Il·lustríssima de que algun particular de la present parròquia per subvenir-se en las necessitats comunas o particulars se valgueren de un censal de preu vint y dos lliuras y poch més o menos, propi que era de dita obra del qual no ha tingut satisfacció alguna,”³⁸²⁸ mana fer una talla per satisfer aquest censal a l’obra. Entre els nombrosos reclams de censals que es feren a Rupit, volem destacar el que “fan los hereus de Jaume Soler Sabater de Rupit y després pagar Antoni Solermoner, sastre de dita vila, com consta en la notaria de Rupit, als dicet de agost de mil sinch cents noranta y nou, tots anys de pensió de censal 5 lliures”.³⁸²⁹

Aquesta situació anòmala dels censals tingué una resposta relativament ràpida en el Concili celebrat a Girona el 1717; el desconeixement dels noms concrets dels compradors de censals, actuant en nom de la universitat o destinats a ella, podia generar a greus dificultats en el cobrament.³⁸³⁰ De totes maneres, al llarg del segle XVIII continuen existint els problemes anteriors. A les sinodals gironines o vigatanes no constitueix un capítol dedicat als censals, plenament desenvolupat, sinó que apareix introduït i desgranat parcialment en altres que el tracten indirectament, encabint-los i amagant-lo com si fos un altre objecte. Així ho trobarem en les constitucions de Pontich (“*Smerciamenta non fiant sine auctoritate Ordinarii*”),³⁸³¹ que reprèn el discurs dels bisbes Eneuc de Vallterra (1368) i de Berenguer de Pau (1502).³⁸³²

³⁸²⁵. AEV, P-104, Puigpardines, 1671, f. 19v.

³⁸²⁶. AEV, 1221, Roda de Ter, 1685, f. 647r.

³⁸²⁷. ADG, P-109, St Feliu de Pallerols, 1691, f. 142r-v.

³⁸²⁸. ADG, P-110, Les Preses, 1691, f. 192v-193r.

³⁸²⁹. AEV, 1222, St Joan de Fàbregues, 1691, f. 451v.

³⁸³⁰. *Constitutiones sacri Concili Provinciale Tarraconensis. Gerundae celebratur anno domini MDCCXVIII*, Girona: Typ. Narcissi Oliva, 1718, Const. IV. Citat per PUIGVERT, J. M., *Església, territori...*, p. 157-159.

³⁸³¹. ROMAGUERA, *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 97-101, Lib. III. Tit. V. Cap. 4.

³⁸³². ROMAGUERA, *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 438-441, Lib. V. Tit. XIII. Cap. 1: “*Pensiones censualium mortuorum beneficiorum iuxta consuetudinem quomodo dividantur, & computentur*”.

Enric Tello, Pere Gifre, Jordi Olivares³⁸³³ i Joan A. Padrós han estudiat l'endeutament pagès a Cervera i La Segarra (el 1661), a l'Empordà (segona meitat del segle XVII) i a les parròquies de la vall de Bas (en els dos darrers terços del segle XVI), respectivament, i tots han pogut demostrar que entorn del 35% dels censals són emesos per institucions religioses o eclesiàstiques, mentre que a La Garrotxa resulten un 45,2%; però aquestes “no poden absorbir – segons Padrós– un creixement conjuntural de la demanda (o la necessitat) de censals, per dos motius: en primer lloc, es tracta d'un capital fix que només es reproduceix en la mesura en què serveix determinades necessitats, i es pot redistribuir (a través de la llučió que porta a la recerca d'un nou deutor), però no augmentar si no hi ha un augment paral·lel de les necessitats; i, en segon lloc, perquè entrar en el joc de la conjuntura podria amenaçar la pròpia supervivència de la institució: si disminuís la demanda de censals posaria en risc el futur de la institució; el que les institucions cerquen en el censal és, precisament, l'estabilitat, com a garantia de reproducció”.³⁸³⁴ Fins aquí, les visites pastorals ens han proporcionat un número determinat i concret però reduït, d'exemples de censals. No podem considerar, doncs, aquestes institucions com a ‘creditors professionals’, sinó que poden entendre's com a activitats i ingressos complementaris, per donar una certa estabilitat a les entrades de l'obreria, davant la dificultat de cobrament de les rendes ordinàries. En paraules d'Angelo Torre, un crèdit de difícil cobrament és l'expressió de la transferència de recursos materials (del creditor al deutor), però conté una expressió simbòlica d'asimetria social que és venuda en la seva creació (el dret del creditor sobre el deutor).³⁸³⁵

Veiem, per altra part, que hi ha una confusió i embolic semàntic entre ‘censos’, ‘censals’, ‘pensions’ i ‘rendes’, per part de visitadors o notaris episcopals; per exemple, a Amer, el 1658 es deia que “hi havia dos siris, lo hu dels estrangers y l'altra del jovent, los quals reben alguns censals que, entre tots, importaven de renda annual algunes vint lliures o serca”.³⁸³⁶ Són relativament contínues les amonestacions d'escriure nous llibres de l'obra i bacins, com a Les Preses, “en los quals assenten respectivament los censos, censals i altres ingressos, reben y acostumen rebre llurs administracions”.³⁸³⁷ O per exemple, a Les Encies es mana als obrers que “posen tota diligència en cobrar y col·lectar los censals de la almoyna del dilluns de Pasqua y

³⁸³³. TELLO, E., *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Lleida: Pagès Editors, 1995, p. 226 (sobretot el cap. 4, ‘L'Església, el crèdit i la usura a Cervera en el segle XVIII’); GIFRE, P., “Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries. 1659-1705”, *Recerques*, 33 (s.d.), p. 53-75 i OLIVARES, J., “Plets i endeutament comunal en la immediata postguerra dels Segadors”, *Recerques*, 33 (s.d.), p. 33-52.

³⁸³⁴. PADRÓS, J.A., “Els masos i el crèdit. Moments de l'endeutament a la vall d'en Bas (segle XVI)”, *Recerques*, 35 (1997), p. 11 i ÍD., “Senyors i pagesos a la vall d'en Bas (segle XVI)”, *Annals 1995. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, 1996, p. 27-46.

³⁸³⁵. TORRE, A., *Il consumo di devozione...*, p. 200.

³⁸³⁶. ADG, P-100, Amer, 1658, f. 243r.

³⁸³⁷. ADG, P-103, Les Preses, 1667, f. 271r.

del dia dels morts”.³⁸³⁸ Aquesta situació tindrà continuïtat a tot el segle XIX, tal com ha comprovat Joaquim M. Puigvert (per exemple, el 1824, el bisbe s’adonava del “*grande atraso que padecen los censales, que prestan algunos particulares a la obra de la obra de la capilla heremítica de Nuestra Señora del Far*”,³⁸³⁹ i a Sant Martí Sescorts, el 1884, es demanava al rector que insistís als seus feligresos en “*la obligación que tienen de seguir pagando a menos que le hayan redimido legítimamente*”).³⁸⁴⁰

La resposta d’aquestes petites parròquies a la reducció de l’interès del censal del 5 al 3% que va tenir lloc l’1 d’agost de 1750 va ser la disminució dràstica, i suposem, a la seva desaparició relativament ràpida, tal com s’ha estudiat per a la Catalunya central Llorenç Ferrer i Enric Tello.³⁸⁴¹ Un indicatiu prou evident és que les visites pastorals gironines de la segona meitat del segle XVIII no en fan ni la més mínima referència; a partir d’aquesta data caldrà buscar nous tipus de finançament, noves estratègies. Mentrestant, a les visites vigatanes es continuen reclamant les pensions de censals existents per pagar els salaris dels beneficiats d’El Far (1753) i Sant Joan de Fàbregues (el 1774). El compliment de les misses per part dels clergues i la seva corresponent anotació en els llibres de comptes apareix registrada aquesta disminució: a Sant Romà de Sau, per haver-hi unes misses sense complir, però sense haver “*dipositadas la cantidad correspondiente para esmersarla por hallar-se con duda, si devian pagar la charidad íntegra de la misa a solamente lo que corresponde de pensión, atendida la rebasa de los censales de cinco a tres por ciento*”;³⁸⁴² a Vilanova de Sau es diu “*que en el presente año se cumpla o termina el segundo quinquenio que en materia de celebraciones, despues de la rebaxa del sincho al tres por ciento, se ha observado que el reverendo rector tiene formado al cathálogo de misas y aniversarios*”,³⁸⁴³ i de manera semblant a Sant Martí Sacalm (1774), Sant Joan de Fàbregues (1776) i Sant Julià de Cabrera (1786). No és estrany que un dels llibres de l’obra de Tavertet, amb una relació meticulosa dels censals, s’iniciï ben tardanament (1772), i no abans.³⁸⁴⁴

Sobretot destaquen els deutors de pensions de les confraries del Roser de Sant Julià de Cabrera (1723: “havent trobat gran omisió en la cobrança de la renda de 15 lliures 1 sou que té la

³⁸³⁸. ADG, P-109, Les Encies, 1691, f. 148v.

³⁸³⁹. PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 255.

³⁸⁴⁰. PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 156.

³⁸⁴¹. FERRER, Ll., “Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (segle XVIII)”, *Estudis d’Història Agrària*, 4 (1983), p. 101-128; ÍD., “L’església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa, segles XVIII-XIX”, *Recerques*, 18 (1986), p. 8-46; TELLO, Enric, “La utilització del censal a la Segarra del 700: crèdit rural i explotació usurària”, *Recerques*, 18 (1986), p. 47-71 i ÍD., “Vendre per pagar. La comercialització forçada a l’Urgell i a la Segarra al final del segle XVIII”, *Recerques*, 23 (1990), p. 141-160.

³⁸⁴². AEV, 1228, St Romà de Sau, 1755, f. 166v.

³⁸⁴³. AEV, 1231, Vilanova de Sau, 1760, f. 120v.

confraria del Roser, de la qual se deuen 269 lliures 12 sous, manam al rector que, junt ab los administradors fassan una llista de lo que deu cada hu dels censalistas y cobren d'ells dins tres mesos”;³⁸⁴⁵ el 1734, “atès que a la confraria de Nostra Senyora del Roser si deuen de pensions de censal 282 lliures 14 sous per Sagimon Ayats, Miquel Masellera y Joan Perecasas, com és de veurer en lo llibre de la administració”;³⁸⁴⁶ es mana la seva cobrança ràpida; i encara el 1746, es torna a insistir,³⁸⁴⁷ de Sant Vicenç de Susqueda (1760), de Falgars (1762: “*respecto de estarsen deviendo varias pensiones de censales pertenecientes a la cofraria de Nuestra Señora del Rosario, mandamos al Reverendo Rector y obreros o pabordes de ella, procuren la total cobranza*”)³⁸⁴⁸ i de Sant Joan de Fàbregues (el 1792, Isidre Sarsanedas havia dipositat 25 lliures per treure un censal que es prestava a la confraria del Roser). El darrer cas correspon a Sant Joan de Fàbregues, del 1775, on es posa de manifest que confraries i administracions foren objecte de donacions particulars a través de censals. Vegem què diu el manament episcopal:

“5. Informats de que lo difunt Rector de Sant Joan de Fàbregas deixà 50 lliures de la administració del Roser de Rupit al dit Soler, notari de la mateixa vila, a fi que est ne creàs acte de censal a favor de dita administració lo que no se ha complert fins vuy, en dany de la mateixa administració; manam al Reverent Don Elisari Boxeda, Rector de Tabertet, y al Reverent Salvi Boxedas, resident de la Cathedral de Vich, en qualitat de marmessors del dit difunt Rector Salvi Boxeda que, dins tres mesos, fassan efectivas las ditas 50 lliures, ab tots los danys causats, a fi que pugan esmersarse o bé uni ínstian o oblíguian de dit notari Soler a que fassa la creació de censal; y de no complir-se, així donarà lo Reverent Rector avís a nos o a Sa Santíssima Yl·lustríssima pera providenciar lo que corresponga en justícia”.³⁸⁴⁹

e. Fonts de finançament extraordinari

El finançament extraordinari és fonamental i indiscutible per a resoldre situacions econòmiques eventuals. Unes necessitats que poden donar-se en dues direccions: una és la realització d'obres d'art i arquitectura de gran pes econòmic i l'altra és el sobreposament als enfrontaments bèl·lics, als robatoris i a la pobresa cíclica. El propòsit és la resolució d'unes necessitats a través de diferents sistemes i mètodes, a saber: amb aportacions individuals (per exemple, donacions en vida i llegats testamentaris) i col·lectives (degudes a talles, acaptes, aplegues o almoines, i el treball voluntari en dies festius); i d'altres més indesitjables serien el recurs a les pies almoines, les vendes de pa i cera. Veiem que tots ells són de naturalesa ben diferent, però amb un únic i

³⁸⁴⁴ . AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941).

³⁸⁴⁵ . AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 281v.

³⁸⁴⁶ . AEV, 1225, St Julià de Cabrera, 1734, f. 189r.

³⁸⁴⁷ . AEV, 1223/1, St Julià de Cabrera, 1746, f. 511r.: “3. En lo llibre de las administracions se veu que a la de Nostra Senyora del Roser se estan devent diferents quantitats, com ja se'n feya menció en las visitas antecedentes, y si bé des de alas horas se han cobrat diferents partidas, no obstant són encara grans los atrassos, per lo que manam als administradors ínstian ab tota eficàcia la satisfacció de dits crèdits, y als deutors que, en quant puguen, cumplen en lo que deuen, pues no és just se retingan injustament lo que és de la iglésia lo que ho ha ben menester per los gastos [que] se li ofereixen”.

³⁸⁴⁸ . AEV, 1232, Falgars, 1762, f. 5r.

sol objectiu. Joaquim M. Puigvert ha buidat les visites pastorals de la diòcesi gironina entre 1736 i 1740, on, a partir de 105 casos, ha pogut destriar les propostes de finançament.³⁸⁵⁰ Entre les primeres destaquen les tragines i jornals gratuïts, les almoines i donatius, i segueixen, amb poca diferència entre ells, els que es carregaven sobre la producció agrària. Nosaltres podem estendre la cronologia i la geografia i així poder veure la coexistència, combinació i enllaç de les proposicions formant un entramat complex i dens.

Els bisbes i visitadors estan capacitats i són plenament conscients de l'esforç que fan algunes parròquies petites a l'hora d'adquirir objectes, per això, entre una i altra visita permeten 'descansar' les finances de les obrieres o confraries. Un exemple clar el tenim a Sant Martí Sacalm, on el bisbe es feia càrrec "*de los muchos gastos que ha ocasionado la obra de la campana solo mandamos que, con la vrebidad más posible, pongan en expedición lo decretado*".³⁸⁵¹ Les visites pastorals, en paraules de Joaquim M. Puigvert, són una "font vàlida [per estudiar el finançament extraordinari] en la mesura que els mateixos visitadors proposaven diversos mecanismes per fer-hi front, amb el benentès, però, que eren els obrers, els regidors i el consell dels caps de casa de la parròquia els que havien de prendre la decisió final".³⁸⁵² Per exemple, la visita del 1588 a Sant Feliu de Pallerols, en relació a la construcció de la nova església, el bisbe ofereix un ampli marge de possibilitats: la venda dels ciris de la parroquial i de la capella de Sant Sebastià, la creació de censals a la parroquial, a la confraternitat de la Verge Maria i a sant Sebastià, la recol·lecta de les almoines d'En Torrent, l'empenyorament d'una sèrie de rèdits i la creació de les talles necessàries. I així mateix a moltes altres parròquies: a Sant Martí Sacalm, per ser les crismeres d'estany, tot i estar bé i decents, "per ser pobre la iglésia no se'ls mane que les fassen de plata fins altre any";³⁸⁵³ a Sant Romà de Sau proveeix fer una custòdia de plata "conforme llur possibilitat"³⁸⁵⁴ i a Falgars manava fer unes estoles i maniples les "quals apareixerà més convenir".³⁸⁵⁵ Sens dubte, les despeses no deixen de ser més que un reflex de la riquesa de les obrieres, d'una política de raonament i prudència, i de la direcció que prenen els interessos episcopals.

Qualsevol parròquia, tard o d'hora, s'enfrontava a una obra de caràcter extraordinari, quelcom que sobrepassés els pressupostos ordinaris i que no estava a l'abast d'una petita parròquia. No havia de ser gens fàcil, ja que si costava prou fer front al cobrament dels censos regulars (per les

³⁸⁴⁹. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1775, f. 876r.

³⁸⁵⁰. PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 139.

³⁸⁵¹. AEV, 1232, St Martí Sacalm, 1762, f. 255r.

³⁸⁵². PUIGVERT, J.M., *Església, territori...*, p. 137-138 i PUIGVERT, J.M., "Qui pagava la construcció de les esglésies?", dins ALBAREDA, J. (ed.), *Història. Política...*, p. 370-371.

³⁸⁵³. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

³⁸⁵⁴. AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261r.

³⁸⁵⁵. AEV, 1218/2, Falgars, 1636, f. 232r.

reticències, omissions, oblits voluntaris i descuits freqüents), com havien de ser les noves exigències a la feligresia? La qüestió havia de ser difícil de resoldre; doncs, moltes esglésies i retaules es quedaren a mig fer o avançaven a un ritme lent, s'endarrerien els pagaments als mestres de cases i artistes, o es trigaven anys per decidir-se a emprendre una obra que havia d'hipotecar les economies parroquials i familiars durant dècades o generacions. Així mateix, a Tavertet, el bisbe manà “a tots aquells qui an promès a la fàbrica del nou retaula de la capella de Nostra Senyora del Roser que, dins dos mesos del die de la publicació de las presens, en avant comptadors, hagen acudit respectivament a pagar lo que ha promès”,³⁸⁵⁶ i a La Pinya, per fer una sagristia, “ha promès lo Reverent Rector fer la vida als mestres de cases y donar de adjutori dos dobles”.³⁸⁵⁷

El bisbe no suportava el malversament dels fons de les institucions parroquials pel que considerava serveis i actes mancats de funcionalitat religiosa (es referia a festes profanes i laiques, en sentit actual); de fet, aquest és un dels motius recurrents de les reformes de les confraries que emprengueren els ministres de Carles III a la segona meitat del segle XVIII. En tenim alguns precedents: a Les Encies, el 1680, es prohibí gastar en música, balls i pólvora, insistint en “que lo ques acaptarà se pose en la caixa y nos puga gastar sens intervenció de dit rector”³⁸⁵⁸ i a Sant Esteve de Bas, el 1700, els pabordes de la confraria dels fadrins són cridats “a entregar tot el que sobrarà al bací de la obra y que els obrers solament puguin passar-los en compte tot el que hauran gastat per coses necessàries de la lluminària y no per coses profanas”.³⁸⁵⁹ A Santa Maria de Corcó, el 1753, es manava als administradors “*depositen los dineros que queden en las caxas, lo que no sacarán de ella, ni gastarán sin licencia y consentimiento del reverendo rector, y los obreros los que examinarán en que lo expenden en pena que si lo contrario executan se les cargarán todo lo que gastaren*”,³⁸⁶⁰ mentre que pocs anys després, manava que les dues processons del Roser que es celebraven per l'octava de Corpus “*no se hagan a expensas de los propios de la misma confradía, y en caso que los mozos y las mugeres quieran hazer la respectiva función la paguen respectivamente de dineros propios y o este fin depositaran quanto sea necessario y de otra suerte el reverendo rector no permitirá se hagan las expresadas funciones*”. El zenit correspon a un manament del 1775 dictat a Vilanova de Sau, i que bé podria aplicar-se a totes les institucions parroquials, indistintament, dins el context de reducció de despesa supèrflua:

“Manam al reverent rector, obrers y demás ques cuidan de las administracions de la present iglésia que apliquian tots los existents productos de cada una de sas respectivas administracions en lluiment y exaltació de aquells sants o santas a qui expectian, y que no

³⁸⁵⁶. AEV, 1218/2, Tavertet, 1636, f. 245r.

³⁸⁵⁷. ADG, P-110, La Pinya, 1698, f. 716r.

³⁸⁵⁸. ADG, P-106, Les Encies, 1680, f. 134r.

³⁸⁵⁹. ADG, P-111, St Esteve de Bas, 1700, f. 382v.

³⁸⁶⁰. AEV, 1227, Corcó, 1753, f. 69r.

ho convertescan per altres ninguns fins aliens de cosas pias, baix pena de tres lliuras que aplicam a la fàbrica de la present iglésia y en subsidi de excomunió major, y encarregam estretament al reverent rector que, en cas de contrafacció, nos ne donia o a Sa Senyoria Il·lustríssima pera que pugam passar a la execució de dites penas imposadas contra dels que contravindran a est nostre manament”.³⁸⁶¹

-El recurs a les pies almoines

A força visites s’indica un desviament del fons de les pies almoines. El bisbe creu convenient, a petició dels obrers i rectors, recórrer a elles o crear-ne *ex professo*, per esmenar situacions eventuals (moltes són obres d’arquitectura i objectes litúrgics), estipulant un temps raonable i convenient (aproximadament de tres a sis anys i prorrogable); n’hi ha múltiples exemples.

El 1633 vol engrandir-se l’església parroquial de Santa Maria de Corcó, i “atès que la obra està impossibilitada per procedir a la dita ampliació y emballiment, essent com és cosa necessària y fer fer, y atès que en dita yglésia se acostuma quiscun any donar en las portas de dita yglésia una almoyna fundada per lo que m^o Guillem de Puixbernat lo dia de sant Bernabé”,³⁸⁶² es decideix prendre les seves rendes per espai de sis anys; en la visita de 1646 és renovada de nou per a sis anys més. El 1655 els obrers de Les Encies demanen al bisbe aplicar una almoina de pa a la fàbrica de l’església per haver estat saquejada pels francesos.³⁸⁶³ El 1661, per tal de recuperar l’hospital de pobres d’Amer, mana a qualsevol persona que hagués estat administrador “de la almoyna de pa cuyt de la present vila, des del any 1652 fins lo any 1660 que, dins dos pròxims vinents mesos, posen apunt cada hun de son respective any los comptes del per ells en dita almoyna administrat, y porten a la taula dels testaments en Gerona a diffinirlos”.³⁸⁶⁴ Però també n’hi hagué el 1671, al·legant sempre la pobresa de l’obra: a Cogolls, i davant la necessitat de fer una creu, calze i patena “y considerant que en la present Iglésia hay una almoyna de pa cuyt amb antico per la devoció dels faels y parochians fundada, distribuïdora en tres dias del any, çò és lo dia de la Commemoració dels deffunts, los Dilluns de Pasqua de Resurrecció y de Pentecostés”,³⁸⁶⁵ permet la seva aplicació per a un any, afegint al rector “que aporte compte y rahó del que procehirà de dita almoyna y que de allò nos gaste ninguna cosa sinó per lo effecte sobredit”,³⁸⁶⁶ i a Les Encies, davant els grans deutes de l’obra, es disposa que una almoina de pa cuit que es distribuïa per Tots Sants i el Dilluns de Pasqua, “per suvenció y alivio de la dita Obra, aplica vuyt añadas de tots los fruyts, rèdidos y emoluments de dita pia almoyna a dita

³⁸⁶¹. AEV, 1234/1, Vilanova de Sau, 1775, f. 102v.

³⁸⁶². AEV, 1218/1, Corcó, 1633, f. 229r.

³⁸⁶³. ADG, Llicències, núm. 2635, 3 octubre 1655, f. 139r.

³⁸⁶⁴. ADG, P-102, Amer, 1661, f. 542v.

³⁸⁶⁵. ADG, P-104, Cogolls, 1671, f. 14r.

³⁸⁶⁶. ADG, P-104, Cogolls, 1671, f. 14r.

Obra, que començeran lo present y corrent any inclusive, a fi y effecte que del que procehirà de dita almoyna pugan pagar y satisfacer lo que per ella és degut”.³⁸⁶⁷

El 1687 a Tavertet vol ampliar-se l'església, per això se li apliquen “les sinch almoynas ab las pencions discorregudas fins lo die present y ne discorreran per temps de dos anys, y pagadas las charitats dels Aniversaris que lo reverent rector té obligació de celebrar per rahó de ditas almoynas”.³⁸⁶⁸ A Sant Iscle de Colltort, davant les inclements plagues de llagosta d'aquell i anys següents (que afecten tant la Plana de Vic, el Collsacabra com La Garrotxa i La Selva), el bisbe es trobà una almoina de pa cuit destinada als pobres de la parròquia, però “com de aquella no resulte particular conveniència als singulars,”³⁸⁶⁹ l'aplicà a l'obreria per espai de sis anys, de manera que “dits obrers prengan y reban los fruyts de ditas charitats, y convertescan en utilitat de dita obra sobre la qual commutació interposa sa auctoritat y decret”.³⁸⁷⁰ Pere Català Roca³⁸⁷¹ i Joan Bada³⁸⁷² han destacat l'etapa d'intensa pregària a la diòcesi de Barcelona que s'encetà arrel d'aquestes plagues, i que també es donà a força parròquies gironines,³⁸⁷³ durant l'episcopat de Miquel Pontich (el juliol de 1687 i l'agost de 1688), que se sentí especialment preocupat per obres de tipus assistencial (amb almoines diàries, assistència als pobres i l'obtenció de llistes de gent necessitada per mitjà dels rectors).³⁸⁷⁴ A Pruit eren necessaris una sèrie d'ornaments, arreglar la teulada i pintar una capella, per això “aplicam a la obra per temps de dos anys las almoynas com en la provisió 2 de la visita de 7 de juny de 1685”.³⁸⁷⁵ A Cogolls, el 1689, per fer uns ornaments i reparacions també aplicarà un almoina de sis anualitats; i de nou, el 1698 i 1700, aplica tres almoines de pa “per rahó del contratemps de las guerras passadas la obra de la present iglésia segons la atestatio feta per lo Reverent Rector y obrers de ella, se troba impossibilitada en poder suportar los gastos que en lo any se ofereixen tant de oli y cera com de altrás cosas”.³⁸⁷⁶ A Les Encies s'insistirà en cobrar l'almoina del dilluns de Pasqua. A Sant Climent d'Amer es trobà l'obreria pobra “y la parròquia vexada y atropellada de deferents petxes, perçò dit senyor visitador general decreta una almoyna de blat, solen donar a la porta de la present iglésia per lo temps hauran menester per fer las cosas dalt ditas”,³⁸⁷⁷ havent-se de retornar, quan fóra possible, els diners prestats. Aquest cas és magnífic per veure la

³⁸⁶⁷. ADG, P-104, Les Encies, 1671, f. 9v.

³⁸⁶⁸. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 581v.

³⁸⁶⁹. ADG, P-108, St Iscle de Colltort, 1687, f. 454 v.

³⁸⁷⁰. ADG, P-108, St Iscle de Colltort, 1687, f. 454 v.

³⁸⁷¹. CATALÀ ROCA, P., *La plaga de llagosta a Catalunya (1686-1688)*, Barcelona, 1987; SIMON, A., “La plaga de llagosta, de 1684-1688, a Catalunya”, *Revista de Girona*, 94 (1981), p. 19-21 i *Relació dels motius per los quals nos castiga la divina justícia regularment amb la plaga de la llagosta* (1687).

³⁸⁷². BADA, J., “La religiositat popular al bisbat de Barcelona en la segona meitat del segle XVII: alguns indicadors”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2 (1994), p. 262-263.

³⁸⁷³. ADG, Registre de Lletres, Reg. 1685-1688. Núm. 3737, f. 148r., f. 151v. i f. 194v.

³⁸⁷⁴. BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc...*, p. 567-568.

³⁸⁷⁵. AEV, 1222, Pruit, 1691, f. 447r.

³⁸⁷⁶. ADG, P-110, Cogolls, 1698, f. 564 r.

correspondència entre la pobresa de l'obreria i la pobresa dels parroquians, o sigui, una pobresa general o conjuntural, que afecta a tots els sectors de la societat i institucions. No hem trobat en les visites el cas que es refereix Monsalvatje per Amer: “*el día 16 de Junio del año 1696, los franceses saquearon y quemaron la villa y monasterio, elevando su Universidad una súplica al Obispo de Gerona, con fecha de 26 de Julio del mismo año, rogando les autorizase para aplicar las 700 libras de las rentas del Corto a la reimplantación de las campanas que los franceses habían robado*”.³⁸⁷⁸ El 1703 el bisbe mana fer un reliquiari a Sant Esteve de Bas, per això “*dóna facultat al sagristà y obrers de dita iglésia peraquè pugan aplicar la almoina de Mossèn Antoni Carrerach y vuit lliuras de la candela de Nostra Senyora de Gràcia per espai de sinch any tant solament, y tot per obs de construir, fer y fabricar dit reliquiari*”.³⁸⁷⁹ Així mateix, a Cogolls, “*conconsiderant la poca renda y entradas de la dita obra, concedeix facultat als dits obrers per a que pugan aplicar als gastos de dita obra dos charitats de las tres que acostumana donat tots los anys, donant tant solament la del mes de maig, la qual facultat los concedeix per espay de tres anys tant solament*”.³⁸⁸⁰ En darrera instància, caldria calibrar el pes i l'interès del recurs a les almoines en situacions extraordinàries o el manteniment de les almoines destinades a la població necessitada.

A diferència dels últims decennis del segle XVII, no sembla, però, que els enfrontaments bèl·lics de principis del següent afectessin directament l'economia de les finances de les obrieres gironines, o almenys no queda palès en les visites pastorals. No era per menys, ja que “l'arrencada del segle XVIII fou especialment difícil a La Garrotxa –en paraules de Miquel Puig–, perquè la revolta i guerra viscuda entre 1705 i 1713 venia aquí a sumar-se a les vicissituds que no feia pas massa anys havia comportat per a la comarca la guerra contra els francesos de finals de centúria precedent, amb l'agreujant que ara els francesos hi tornaven a tenir un nom d'un rei espanyol al que el país –que no tots els seus individus– li havia denegat fidelitat, i per això, acabada la guerra, la presència militar hi esdevingué tant angoixant com ho foren les noves càrregues impositives que hi aplicà la Corona”.³⁸⁸¹ El 1734, a Sant Climent d'Amer, per acabar la sagristia, fer una trinxera al voltant de l'església i endreçar els bancs, es suspengué “*per alguns anys certa almoyna que se fa de pa cuit pastat y de blat de dita obra y aplicar lo producte de aquella a favor de la mateixa obra, per subvenir-se y per poder executar lo que en la present visita se los mana*”),³⁸⁸² i a Sant Iscle de Colltort diu:

³⁸⁷⁷. ADG, P-110, St Climent d'Amer, 1696, f. 428 r.

³⁸⁷⁸. MONSALVATJE, F., *Los monasterios de la diócesis gerundense...*, p. 368.

³⁸⁷⁹. ADG, P-112, St Esteve de Bas, 1703, f. 125v.

³⁸⁸⁰. ADG, P-112, Cogolls, 1703, f. 90v.

³⁸⁸¹. PUIG, M., “El segle XVIII”, dins GUTIÉRREZ, Jesús M. (coord.), *Història de La Garrotxa*, Girona: Diputació de Girona, 2005, [En premsa].

³⁸⁸². ADG, P-121, St Climent d'Amer, 1734, f. 239v-240r.: “Item com per part del dit Ror y obrers se aja suplicat a dit Senyor Visitador General que se dignàs suspendrer per alguns anys certa almoyna, que se fa

“En atenció que en dita iglésia no hia fondo bastant per fer las sobreditas, y encara per fer un piccis xich per portar el viàtich dorat de dins que mana dit Senyor Visitador General lo fassan fer, fetas y executadas las demunt ditas cosas, aplica dit Senyor Visitador General per espay de quatre lo blat que acostumavan consumir per una almoyna que se feya y per ella se pastavan de tres a quartaras de blat, volent que de lo que resulte de dit blat, se paguen ditas cosas manadas, y que del que entre per rahó de dit blat, que de lo que se gaste per rahó de ditas cosas, se porte compte per dit Rector y obrers a fi que sempre que convinga, conste així de la entrada com de la eixida que executaran en pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió major”.³⁸⁸³

Pel que fa a les parròquies del costat osonenc, les seves conseqüències negatives semblen notar-se a llarg termini. Aquí les implicacions tingueren un caràcter més polític, ja que moltes de les viles i poblacions es decantaren cap a un altre bàndol: Vic es posicionà al costat de l'Arxiduc Carles, i Manlleu per la causa felipista; no coneixem l'aproximació social i política de les parròquies del Collsacabra en aquest conflicte, tot i que dubtem de manifestacions reals o externes. A Santa Maria de Corcó, el 1762, “*en atención de la poca o ninguna venta de la fábrica de la referida parroquial yglesia, y que ay algunos deudos de la limosna nombrada ‘de los vergonzantes’, los aplicamos a dicha fábrica y mandamos se entreguen a los fabriqueros*”,³⁸⁸⁴ i a Tavertet, el 1710, mana daurar-se el sagrari i fers unes vestimentes sacerdotals i

“attès que la entrada de la obra no és sufficient per poder arribar a la satisfacció de dit gasto; y pera que se puga ab major brevedat y puntualitat passar a la execució; usant de nostra facultat y especialment en acte de visita aplicam per lo predit las pensions discorredoras y devedoras en lo espai de deu anys immediatament del present inclusive en havant següents y las que forsan se degan al die present a las Almoynas en dita iglésia y parròquia fundadas, volent que després de passat a la sobredita execució; se passe de ditas pensions de dits anys aplicats, en fer dorar dit altar o en fer los vestiments sacerdotals o lo que per dit Rector se regonexera fahedor per major servey y adorno de dita iglésia”.³⁸⁸⁵

de pa cuít pastat y de blat de dita obra y aplicar lo producto de aquella a favor de la mateixa obra, per subvenir-se y per poder executar lo que en la present visita se los mana, conciderant rahonables ditas suplicas y més útil en lo estat present la aplicació de dita almoyna per cumplir las sobreditas cosas, que no el fer-se aquella; perço aplica dit señor visitador General lo producto de dita almoyna durant lo temps de sinch anys a obs de dita obra y singularment per fer las demunt ditas cosas, manant al dit Rector y obrers que tant de lo que entre del producto de dita almoyna com de lo que de aquell se gaste per la referidas cosas o altres semblants se porte clar y legal compte per fer lo constar sempre que convinga. Y perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tothom y ningú puga al·legar ignorància, mana dit Senyor Visitador General que sian publicadas en lo primer dia de festa, mentres se celebraran los divinos officis y la major part del poble serà congregat”.

³⁸⁸³. ADG, P-121, St Iscle de Colltort, 1734, f. 274r-v., i a altres parròquies, ADG, P-121, Hostalric, 1735, f. 345r-v.: “Tercio, decretam, commutam y cedim a la Obra de dita iglésia parroquial los fruits y rēddits de la almoyna, dita de Gràcia, per vint anys, attès lo Il·lustríssim Senyor Taverner de bona memòria, las cedí també per vint anys a favor de dita Obra y esta nostra cessió tindrà lloch y comensarà finit lo any 1738”.

³⁸⁸⁴. AEV, 1232, Corcó, 1762, f. 9r.

³⁸⁸⁵. AEV, 1223/1, Tavertet, 1710, f. 46r.

-Els encants i les almoines de pa

Les vendes de pa cuït esdevenen una notable font d'ingressos per a l'obreria, emprades amb certa regularitat arreu de la geografia catalana, però també extraordinàriament en moments eventuais de pobresa (per saldar deutes), de postguerra i per pagar d'obres arquitectòniques (per exemple, en el cas de La Tallada, el 1685, per a reconstruir l'església).³⁸⁸⁶ A Les Encies permet aplicar una almoïna de pa "atenent la pobresa de dita administració de la obra de la present iglésia y de quant està gravada de deutes y obligacions per las obras que en aquella té fetas",³⁸⁸⁷ i Sant Iscle de Colltort ofereix dos d'aquests moments: el 1703 ("suplican o han suplicat al Senyor Visitador General los concedesca las almoynas del obra, y ell vist la petició tan justa los concedeix que quatre anys per fer la creu ab tal que, essent feta dita creu, se torne la almoyna")³⁸⁸⁸ i el 1688:

"Hage trobada la administració de la obra de dita iglésia molt pobre y destituhida de medis per conservar la fàbrica de aquella, y fer les obras necessàries: Per lo tant, en virtut del present capítol de visita, a petició y humil suplicació dels obrers y singulars personas de la present parròquia, aplica a la administració de dita obra, sis añadas de ditas charitats [d'una almoïna de pa]; de manera dits sis anys durant, dits obrers prengan y reban los fruyts de ditas charitats y convertescan en utilitat de dita obra sobre la qual commutació interposa sa auctoritat y decret".³⁸⁸⁹

En algun moment i parròquia sembla que els encants i les almoines de pa es podien haver convertit en entrades periòdiques, gairebé com a ordinàries i regulars. Per exemple, pot demostrar-se a Pruit, el 1590, on el bisbe va llegir els llibres de comptabilitat "y dix dit rector y un molt bé perquè ells venen lo pa cada diumenge a un particular, qui sempre paga de comptats, y que per dit respecte no escriu les entrades y exides",³⁸⁹⁰ i també manava que "no gose ningú aportar ni tenir dins dita yglésia ninguna manera de emolutària ni altre qualsevol manera de fruytes ni provisions de menjar sinó serà cosa que se age de offerir ab sobre o per los bassins de dita yglésia".³⁸⁹¹ A Sant Privat de Bas, el 1606, es manà a "Joan Pere Boygas, parayre de Sant Esteve de Bas, que fassa la almoïna [de pa] que té obligació de fer en la isglésia de Sant Privat [de Bas] en la festa de Sant Phelip y Sant Jaume".³⁸⁹²

A Sant Climent d'Amer (1610), Sant Miquel d'Amer (1621), Ridaura i Sant Joan de Balbs (1632) es prohibia la venda o encant del pa dels bassins dins l'església parroquial. Les

³⁸⁸⁶. VEGA, S., "La recuperació de l'Almoïna del pa cuït del Dijous Sant i la reparació de l'església parroquial de la Tallada (1685)", *Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*, XX (2001), p. 87-98.

³⁸⁸⁷. ADG, P-104, Les Encies, 1671, f. 9v.

³⁸⁸⁸. ADG, P-110, St Iscle de Colltort, 1696, f. 447r.

³⁸⁸⁹. ADG, P-108, St Iscle de Colltort, 1688, f. 454v.

³⁸⁹⁰. AEV, 1209/1, Pruit, 1590, f. 255v.

³⁸⁹¹. AEV, 1209/1, Pruit, 1590, f. 256r.

³⁸⁹². ADG, P-79, St Privat de Bas, 1606, f. 55v.

prohibicions gironines de Jaume Cassador i Miquel Pontich serien publicades en les constitucions de 1698, en què no permetia dipositar cap objecte profà dins l'església ni vendre-hi cereals, vi, oli (o altres similars) ni fumar ni menjar xocolata³⁸⁹³ (en el segle XVIII s'enduriren les penes contra el tabac).³⁸⁹⁴ A Sant Esteve de Bas, el 1698, s'apunta una possible causa de la prohibició:

“Item per evitar los escàndols que se an acostumat originan dins la present iglésia sobre lo posar lo covens de pa sobre los banchs de ells o sobre altra cosa, mana dit senyor visitador al Reverent sacristà de la present iglésia que sempre que prevenxa que per rahó de dits banchs age de averi escàndols y qüestions dins dita església, aquells fassen traure fora de ella, sota penas arbitràrias a dit senyor visitador”.³⁸⁹⁵

El bisbe Taverner va voler extirpar aquest costum definitivament a partir de 1725, amb clares excepcions que consolidà (les fetes per dones).³⁸⁹⁶ A Sant Vicenç de Susqueda (el 1741)³⁸⁹⁷ i Joan de Fàbregues (el 1776), precisament trobem una segona raó dels escàndols originats o protagonitzats per elles, el que anomenen ‘precedències’ dels masos i de llurs amos:

“4. Com se agués mogut qüestió entre las donas dels masos Roquer y Castellet sobre la preferència de anar a oferir en la present parroquial; perquè poguésem ab acert

³⁸⁹³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 250, Lib. III. Tit. XIV. Cap. 4: “*Res profanae in Ecclesiis non publicentur. Cap. 4. Decretis S. Concili Trident. & Constitutionibus Provincialibus inhaerentes, sub excommunicationis poena latae sententiae, & vincti quinque ducatum locis piis applicandorum statuimus, & mandamus: nè in Ecclesiis, dum solemniter fiunt, aut divina celebrantur indicentur Populo aliquae res profanae, cuiusmodi sunt venditionis, empriones frumenti, vini, & olei, & iis similia, neque etiam encantus: & ne in eisdem Ecclesiis habeantur consilia a laicis, vel aliqui actus profani fiant. Ac denique cupiente profana a sacris omnimode remove, praecipimus sub eisdem poenis: ne in Monasterii, claustris, Ecclesiis, Capellis, Eremitis, aut aliis locis sacris saltationes, choreae, ludi, signa inhonesta, & ad libidinem provocantia fiant*” i p. 252: “*Usus fumendi tabacchum in Choro, & circa altaris ministerium interdicitur, & innovatur Constitutio Provincialis Tarraconen*” i *Constitutiones Synodales Dioec. Vicensis...*, p. 54, Tit. XXI, Cap. II, “*Quomodo tractanda, & veneranda sint loca Sacra*”; p. 54, Tit. XXI, Cap. III: “*Victualia in Ecclesiis non reponantur*” i p. 55, Tit. XXI, Cap. IV: “*In Ecclesiis nuallae negotiationes fieri, nec conventus laicorum convocari debent*”.

³⁸⁹⁴. ADG, Registre de Lletres 1722-1728, núm. 4293, 15 de juliol de 1723, f. 128v. i Registre de Lletres 1728-1732, núm. 4362, maig de 1728, f. 43v., 74r., 91v., 94r., 100r., 151r. i 210v.

³⁸⁹⁵. ADG, P-110, St Esteve de Bas, 1698, f. 575 v. La cursiva és nostra.

³⁸⁹⁶. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 191: “142. Com igualment hajam experimentat una gran utilitat en las iglésias de lacapta que solen fer las donas per la parroquia tots los dias de festa, que diuen lo cistell de la donas, ordenam, y manam, que en las parroquias, ahont no hi ha esta costum, que la introduescan, per lo que se exorta a las donas, que sen encarreguen, y que tots los dias de festa vajan per las casas de la parròquia a acaptar, que nostre Senyor los benehiró lo treball, y lo retribuira en esta via ab béns temporals, y en la altra ab molt glòria” i “143. Desaprobam, emperò, y condemnam lo abús, que en moltes parroquias està introduhit de rifar los dias de festa en las portas de la iglésia, o altre lloch, aquellas almoynas o ofertes que portan a la iglésia, ara sian pollastres, diners o altres coses semblants, encara que ab est motiu se traga major recompensa dellas, y fedesca consequentment en major benefici de la iglésia, perquè són molt majors los danys que se segueixen del joch, particularment en dia de festa; y axí ordenam, que enterament cesse est abús y qualsevol altre semblant, que quiçá no haurà arribat a nostre ohidos, volent que totas esta oblacions se vengan en la conformitat, que es estila, després de acabats los officis divinos”.

³⁸⁹⁷. AEV, 1223/1, St Vicenç de Susqueda, 1741, f. 268r.: “Sent la iglésia lloch de pau y unió, y així molt impropri ques fomèntian en ella discòrdias ab pretest de precedències; avent-se negat alguns a qui ho havem proposat a donar lo pa beneit y offert a donar-lo Joseph Trias Pagès, li concedim a ell y als successors en sa casa, que donian y per cada dia que ho faran y a sas mullers 40 dias de indulgència: benentès que sia esta bona obra de donar lo pa sens pretenció de preminència, ni precedència alguna sua, ni de las donas de la casa”.

providenciar sobre est assumpto, nos avem informat sobre est assumpto per medi de personas de edad de més de 60 anys, desinteressadas y de tota fee y crèdit, que nos han assegurat que de son recort havíam sempre vist y observat que las donas del mas Roquer havian sempre precehit a la del mas Castellet ja antes del temps de haver-se ausentat de la present parròquia per alguns anys los dueños del dit mas Castellet, com y després de haver tornat a habitar-lo; persò manam a las donas del referit mas Castellet que no perturbian de la explicada preferència, fins y atant que ab legítims documents o altres provas equivalents, ajian fet constar del dret que tenen per impedir-las, y en cas de altra perturbació manam el Reverent Rector que no admetia a las donas del mas Castellet al offertori y que donia part a son legítim superior perquè puga pendre las providèncias que tinga convenients per privar-las pera sempre de anar a oferir y rebre la pau”.³⁸⁹⁸

El costum de l’oferiment de pa que feien les dones va tenir una persistència i continuïtat en algunes parròquies fins les darreries del segle XIX; per exemple, a Sant Cristòfol de les Planes, el 1881, Ramon Arabia ho descriu com una manifestació folklòrica.³⁸⁹⁹ Aquestes donacions o ofrenes tenien lloc dins l’església durant l’ofertori de la missa, i en acabar aquesta, es portava als porxos o entrada de l’església on els obrers s’encarregaven de subhastar-ho o encantar-ho (emprant el llenguatge de les visites).

Les parròquies del bisbat de Vic suggereixen una antiguitat difícilment determinable per aquests encants, i que els bisbes només mencionen quan hi ha alguna disfunció; les constitucions sinodals volen regular aquests moments (“*Denegantes oblationes Rectoribus, qua paena puniantur*”).³⁹⁰⁰ A Tavertet manava als obrers que cada diumenge, “després que hauran venut lo pa que hauran trobat de almoyna en los bacins de dita yglésia, a pena de tres lliuras pagadoras de béns propis, tinga de fer continuar al rector o vicari de dita yglésia lo que serà refundat del pa per ells venut de les caritats de dits bacins en lo llibre per dit efecte deputat”.³⁹⁰¹ A Pruit, el 1621 (i molt semblant el 1687), mana als obrers “que no fien lo pa dels bacins sinó per quinze dies, los quals passats sinó pagaran nols ne sie més que no hajan pagat lo quels han fiat, sinó volen pagar de llurs béns propis”.³⁹⁰² A Sant Martí Sescorts es manava als obrers “que en

³⁸⁹⁸. AEV, 1234/1, St Joan de Fàbregues, 1776, f. 59r.

³⁸⁹⁹. ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 416: “A las 6h. aném a missa. La concurrència és nombrosa en especial de donas. Totas van cobertas ab la típica blanca y portan lo cistellet, ab què ofereixen lo pa tradicional, que després se ven el encant en la porta de la iglésia pera atendre a las necessitats del culto. Bonich és veure-les acudir totas en rengle al altar a deixar llur offrena, portant cada una a la mà la seva cistelleta, adornada ab una, tres o cinch candelas encesas, que després del ofertori posan a tella al seu costat fins qu’és acabada la missa”.

³⁹⁰⁰. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. 108-109, Tit. XXXVII, Sobre les oblacions, “*Cap. I. Cap. Vt oblationum non fiant licitationes: “Solent in nonnullis Ecclesiis nostre Diocesis, Rectores, seu Vicarii certis anni festivitibus oblationes Juvenibus, seu confraternitatibus donare, juvenesque placentulas, quae vulgo, Coques, appellantur, a mulieribus, seu puellis donatas signant, & postea de illis publicè licitationem, conventionesque minus honestas, faciunt; Propterea Rectoribus, & aliis quibuscumque Curatis, sub poena decem librarum mandamus, ut posthac oblationes hujusmodi, juvenibus, seu confraternitatibus ad dictas licitationes facienda, minime largiantur, neque placentulas per Ecclesiam projicere audeant, ullo modo.”*

³⁹⁰¹. AEV, 1213/1, Tavertet, 1615, f. 21v.

³⁹⁰². AEV, 1213/4, Pruit, 1621, f. 118r.

quiscun diumenge del mes escrigan las lliuras de pa que acaptaran per lo bací de las ànimas y lo que d'ell ne vendran y entregaran al rector, ab especificació del preu quel vendran y a la fi de cada mes trauran la suma".³⁹⁰³ A Sant Romà de Sau també mana escriure correctament les entrades de les vendes de pa en un sol llibre, junt a les dels bacins de l'obra i de les ànimes.

-Aceptes, aplegues, redelmes de gra i talles

Les acptes, aplegues i redelmes (quinzens o vintens) són les recol·lectes, més o menys forçades i obligades, de grans i altres productes agrícoles, també emprades pels bisbes i visitadors per a situacions especials. A la diòcesi de Girona, mossèn Marquès n'ha documentat 2.315 permisos entre 1368 i 1569;³⁹⁰⁴ caldria quantificar els posteriors per poder comparar i valorar-ne la importància en els segles XVII i XVIII. Les raons són múltiples i diverses: les més usuals es destinen a ermites, capelles, altars, santuaris, convents, confraries, per a Montserrat o Roma, però també n'hi ha per alliberar captius dels turcs o redimir mutilats; les posteriors tindran els mateixos objectius. El 1625 s'atorga permís per poder posar un bací a Sant Iscle de Colltort per pagar el retaule de sant Jaume i el 1632, a Cogolls, un per a sant Isidre i per altres despeses de la confraria. El 1639 es permet captar a l'església de Sant Cristòfol de les Planes en benefici dels administradors de la capella de sant Isidre. El 1644, els obrers, baciners i pagesos de la parròquia de Sant Julià de Llor decidiren, després de celebrar una junta, posar un bací per arrebregar diners per construir una capella del Roser.³⁹⁰⁵ I del 1726 tenim el permís d'un bací per fer un retaule per a la capella de Sant Martí del Corb.³⁹⁰⁶

En aquests anys es permet posar caixes de fusta o almoïneres a totes les esglésies i capelles, i portar un control més rigorós les que ja en disposen; a tall d'exemple gràfic, vegeu els bancs i caixes almoïneres de Sant Joan de Balbs, Sant Martí Sacalm, Santa Margarida de Vilaseca i

³⁹⁰³. AEV, 1221, St Martí Sescrots, 1687, f. 649r.

³⁹⁰⁴. MARQUÈS, J.M., *Llicències per demanar caritats (1368-1569)*, 1993, 98 pp. i ÍD., *Arxiu Diocesà de Girona...*, p. 27-28.

³⁹⁰⁵. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, Llibre de l'Obra (1587-1669): "Avui als 1 de novembre, festa de tots sants, per a més alabansa y glòria y honra de Déu y de Maria Santíssima y dels gloriosos patrons Sants Julià y Basilissa, desitjant lo augment y conservació de la sancta fe chatolica y de la devoció y conservació de Nostra Senyora del Roser, per tant no altrás, Hierònim Artau, obrer de la present iglésia de Sant Julià del Llor, y Narcís Costa, bassiner de las ànimas, y Salvador Anglezell, Joan Valls, pagesos de dita parròquia, y Baldiri Costa y Fransech Coronellas, habitants en dita parròquia, avem determinat posar un basí de Nostra Senyora del Roser en dita iglésia per a que se puga, ab més facilitat, construir y edificar una capella de Nostra Senyora del Roser, y fundar la dita confraria, y axís se ha feta elecció ab consell y vot de tots los de mont dits, per baciner ha Salvador Anglezell, pagès de dita parròquia lo qual ell accepta y promet a tots administrar y donar comta del modo y manera que millor sabrà y porà, conforme manan las constitucions sinodals. Feta dita elecció en presència ab vot y consentiment de mi, Pera Pau Ferrerons, prevere y Rector de dita iglésia dit dia y any de 1644".

³⁹⁰⁶. ADG, Registre de Lletres, núm. 1494, St Iscle de Colltort, 1 juliol 1625, f. 81r; núm. 1825, Cogolls, 15 juny 1632, f. 65r; núm. 2152, Les Planes, 20 maig 1639, f. 173v i núm. 4331, St Martí del Corb, 18 agost 1726, f. 264v.

Joanetes (<AF> núm. 242-245 i 370).³⁹⁰⁷ Posem uns casos de finals del segle XVII. A Joanetes manà de “lo que resultarà de dit acaptiri de Sant Matheu se recondesca en una caxeta y servexa per lo que si convenient per dita capella”.³⁹⁰⁸ A Sant Julià de Cabrera es manà al rector que “en quiscun diumenge escriga las lliuras que se acaptarà y pendrà del bassí de las ànimas ab especificació del preu en quès vendrà y també lo diner quès traurà y a la fi de cada mes haurà la summa de com se ha replagat”.³⁹⁰⁹ Manà als ermitans i obrers de la capella de Montdois que “no se retingan de ninguna charitat de missas que los devots donaran celebradoras en aquest santuari, y si las prenan estant en esta capella, las posen luego dins la caixa que està destinada per la missas”.³⁹¹⁰

La visita del bisbe representava una oportunitat meravellosa per demanar llicències d'acaptar, sinó era ell mateix que en proposés l'opció. Tot i que les visites pastorals anomenen solament els permisos per realitzar aplegues extraordinàries, les obreries, confraries o bacins realitzaven les seves aplegues i acaptés, habituals i recurrents o extraordinàries. A resultes d'elles se'n podia obtenir una quantitat prou digne i raonable per satisfer bona part d'un treball i obra: per exemple, el 1787 la confraria del Roser de Tavertet reuní en una aplega, 50 lliures, que emprà per pagar una part del retaule que llavors començava a construir-se.³⁹¹¹

Segons els estudiosos del camp i l'agricultura, entre 1580 i 1640 (en comparació als decennis anteriors) hi hagué una forta caiguda de la producció cerealística.³⁹¹² Malgrat això, es constata l'aplicació puntual d'aplegues com a mecanisme de constrenyiment que s'està assajant i provant, i que no s'explota sinó parcialment. Els exemples ens ho confirmen. El 1617 els confreres del Roser de Sant Julià de Cabrera havien aconseguit reunir una quantitat important que registren en el seu llibre: “del blat de la aplega que s'és venut se ha posat a la caxa sis lliuras nou sous y set [diners]”.³⁹¹³ El 1626 es dóna permís poder acaptar dins i fora de l'església de Sant Cristòfol de les Planes per augmentar la llum del Santíssim. El 1637 a Sant Miquel d'Amer, per ajudar a l'obreria en la millora d'un retaule, obligà als nous pabordes “accapten per la isglésia y fassan la aplega per la vila y parròchia cada hu per la administració com és de

³⁹⁰⁷. Vegeu el catàleg de l'exposició *Les caixes almoïneres. Tradició, religió i art*, Girona: Fundació Caixa de Girona, 2003.

³⁹⁰⁸. ADG, P-104, Joanetes, 1671, f. 18v.

³⁹⁰⁹. AEV, 1221, St Julià de Cabrera, 1687, f. 574r.

³⁹¹⁰. AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 595r.

³⁹¹¹. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, P/I, 2. Roser (1680-1847), *Christo y Maria Salvens vuy en Tavartet y desembra als 3 de 1680. Llibre de Nostra Señora del Roser...*, f. 92v.

³⁹¹². DURAN, Monserrat, “L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)”, *Recerques*, 17 (1985), p. 7-42; ÍD., “Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI”, dins AA.DD., *Terra, treball i societat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona: Crítica, 1986, p. 186-214; SERRA, E., “Per una cronologia...”, p. 215-246 i SIMON, A., “Els anys 1627-1632 i la crisi del segle XVII a Catalunya”, *Estudis d'Història Agrària*, 9 (1992), p. 157-180.

consuetut en dita vila”.³⁹¹⁴ El 1638 a Joanetes ordenà que “tot lo que se acaptarà per la capella de Sant Matheu construïda dins la present parròquia non pugan pendre los obrés de la present isglésia, sinó ques tinga de gastar amb obras de dita capella a coneguda del rector”.³⁹¹⁵ El 1640, veient la gran devoció vers la capella de Montdois, “donà facultat y llicència al reverent rector y obrés de dita parroquial que pugan anomenar dos personas de dita parròchia aptes e idònies, las quals tingan cuidado en col·lectar las caritat dels devots de dita capella, y aquellas gastar en adornar y embellir dita capella”.³⁹¹⁶ El 1646, davant la urgència de fer una campana a La Vola, “ha exortat y pregat als obrés y sengulars de dita parròchia se esforsen en fer-la, y si acàs no tenen dinés per fer-la fabricar, donam facultat al reverent rector y obrés de dita isglésia fassan un tall per tota la parròchia tallant los sengulars della segons la possibilitat de cada qual”.³⁹¹⁷ El 1661 permet als procuradors de Sant Esteve de Bas poder aplegar per a la reedificació de l’hospital de pobres.

La institucionalització i prescripció de les aplegues no arriba fins a les darreries de la dècada de 1680, de la mà dels bisbes Pasqual i Pontich, ambdós en clara sintonia. Fins llavors s’empra indistintament ‘tall’ i ‘aplega’, a partir d’ara es reduiran les aplegues al costat vigatà i les talles en el gironí, amb una significativa diferència en el seu sentit. Era un traspàs inèdit d’unes imposicions civils a unes religioses, no contemplat en les constitucions sinodals. ‘Taxa’ i no tall o talla, és el mot més proper que hi hem trobat, emprat per a drets parroquials i d’estola, sepultura o salaris; mentre que el mot ‘aplega’ o ‘aplegament’ no deixa de ser un eufemisme que amaga una obligació.

Ara per ara desconeixem les raons episcopals per crear aquestes aplegues i no fer servir altres sistemes, atenent les crisis cícliques. És difícil poder atorgar a l’obligació de fer aplegues com a factor desencadenant en les revoltes i aixecaments populars entre 1687 i 1693 (la revolta dels Barretines);³⁹¹⁸ seria estrany que haguessin pogut canviar el signe d’una conjuntura o condicionar-la profundament. No podem descartar que fóra un element a tenir en comte, ja que el moment era bastant dur per a la pagesia; en paraules de Joaquim Albareda, “a una situació

³⁹¹³. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, P01/1 (1617-1702), *Libre de la confraria del Roser en lo qual se assentarà lo que ha en la caixa comensat a 25 de juny del 1617*, s.f.

³⁹¹⁴. ADG, P-96, St Miquel d’Amer, 1637, f. 62v.

³⁹¹⁵. ADG, P-97, Joanetes, 1638, f. 62v.

³⁹¹⁶. AEV, 1218/3, St Joan de Fàbregues, 1640, f. 79v-80r.

³⁹¹⁷. AEV, 1218/4, La Vola, 1646, f. 72v.

³⁹¹⁸. ALBAREDA, J., “Catalunya a finals del segle XVII: la continuïtat de la revolta”, dins AA.DD., *La revolució catalana de 1640*, Barcelona: Editorial Crítica, 1991, p. 291-317; ALCOBERRO, Agustí, “Entre Segadors i Vigatans: l’ocupació francesa de 1694-1698”, *L’Avenç*, 109 (1987), p. 40-46; DANTÍ, Jaume, *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*, Barcelona: Curial, 1990; ÍD., “Dels Barretines als Vigatans i Botiflers. La persistència dels conflictes interns”, *Afers*, 20 (1995), p. 13-28; KAMEN, H., “Una insurrecció oblidada del segle XVII: l’alçament dels camperols catalans de l’any 1688”, *Recerques*, 9 (1979), p. 11-28.

econòmica adversa, provocada per la plaga de llagostes que va malmetre la collita del 1687, s’hi van afegir l’allotjament abusiu de les tropes de la monarquia, que es disposaven a reprendre la guerra amb França, i les contribucions per a l’exèrcit, que carregaven persistentment les àrees rurals i que esdevenien molt feixugues en tant que els privilegiats n’eren exempts –el nombre dels quals s’havia incrementat progressivament a les darreres dècades del segle”.³⁹¹⁹ Uns aixecaments que s’originaren a Centelles (Osona) i s’escamparen pel Collsacabra, Lluçanès, Vallès, La Selva, el Llobregat, el Penedès, el Camp de Tarragona, l’Anoia, la Segarra i l’Urgell. Unes zones rurals en què no hi hagué transformacions econòmiques i tècniques destacables i alhora que havien de mantenir el gruix dels allotjaments.

En les visites de maig i juny de 1687 i les d’octubre de 1691 els permisos es succeeixen amb vertiginosa rapidesa: el bisbe Pasqual sembla esplaiar-se en aquest mitjà, veient-hi el sistema més adient i menys fatigós per a les economies familiars i parroquials. A Vilanova de Sau, per sufragar l’ampliació de la sagristia, els obrers i habitants “se deuen mostrar lliberals en fer charitats a la obra desta iglésia, y principalment al temps de la cullita del present any, esperant de Déu Nostre si la recompensa ab molts auments de fruits espirituals y temporals, y mana al Rector y obrers que a son temps fassen la aplega, y nos donarà notícia de la auràn cobrat”.³⁹²⁰ A Sant Joan de Fàbregues “nomenam y donam llicència a Rafel Simon y Quatre Casas, sastre desta vila, paraquè en companyia del rector desta iglésia, fasse una aplega al temps quels apareixerà, per adornos desta capella de Santa Magdalena y posen una caixeta en dita capella en què los devots pugan posar las limosnas que faran”³⁹²¹ i exhortava “als devots de esta gloriosa santa que se mostren liberals en donar lo que poran, y la devoció los inclinarà en ocasió que se farà la acapta per la parròchia”.³⁹²² Per fer uns ornaments a Miquel de Sorerols, “exortam y amonestam [als obrers] que al temps de la cullita fassen una aplega entre los mateixos habitants per a complir ab esta provisió”.³⁹²³ Pel que fa al bisbat gironí, n’hi ha a Cogolls,

“Item per quant de consentiment o amb sciència o paciència de la major part dels habitants de la parròchia se feu una talla per a fer pintar y dorar lo altar y retaula de Santa Magdalena de la present iglésia, y molts dels masovers y altres habitants de la present parròchia recusan pagar y satisfacer dita talla: Perçò, Sa Il·lustríssima Señoria mana a totes las personas sobre las quals se feu dita talla que, dins un mes après de la present visita, paguen dita talla a la persona anomenada per exigir aquella, sots pena de sinch lliuras de entredit personal lo qual dega guardar lo rector passat dit termini en cas de recusació”.³⁹²⁴

³⁹¹⁹ . ALBAREDA, J. i GIFRE, P., *Història de la Catalunya moderna*, Barcelona: Edicions de la UOC-Pòrtic, 1999, p. 101.

³⁹²⁰ . AEV, 1221, Sau, 1687, f. 598r-v.

³⁹²¹ . AEV, 1221, St Joan de Fàbregues, 1687, f. 583v.

³⁹²² . AEV, 1222, St Joan de Fàbregues, 1691, f. 449v.

³⁹²³ . AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 582v.

³⁹²⁴ . ADG, P-106, Cogolls, 1680, f. 130r.

El 1700 el bisbe Taverner deixa intervenir als obrers de Sant Privat de Bas a favor dels beneficiats i capella del Malloll, als que havia manat fer unes vestimentes sacerdotals, amb sengles acaptes. A partir de llavors trobem un reguitzell de permisos per acaptar que giren entorn del mateix tema. A Sant Feliu de Pallerols, “com sie molt just que los que an bastret per fer lo retaule de Sant Isidro de la present isglésia sien satisfets y pagats de las bastretas: perçò, Sa Santíssima Il·lustríssima concedeix facultat als administradors de dit Sant Isidro pera fer una plega o acapta en la parròquia per satisfacer lo cost del retaule”.³⁹²⁵ A Sant Iscle de Colltort, 1717, uns masos es negaven a col·laborar en aquest nou impost: “mana als possessors de las casas de Peralta, de la Baga, d’en Bach, àlias nomenat Mas Ferrós y d’en Claperol que del die de vuy en avant paguen a la obra de dita iglésia de Sant Miquel de la Pineda a proporsió o lo que pagan las demás casas de llur tall”;³⁹²⁶ i el 1731, “exorta y encarrega [als habitants del poble] que se animien en contribuir ab charitats pera que fent vestuaris presiosos puga estar en lo major esplendor”.³⁹²⁷ A Vilanova de Sau “com estiga sens renda alguna la iglésia, fassan alguns aplegas entre any en temps de las cullitas de blat y fruita, anant a ellas los obrers y alguns altres dels principals de la parròquia”,³⁹²⁸ i així poder comprar unes casulles, uns llibres i ornaments. A Joanetes per comprar una casulla de domàs blanc i fer la sagristia, “en lo temps de las cullitas, així de blat com de tardanias, faran una acapta per la parròquia, amonestant a tots que allarguen las mans a las almoynas per una obra que ha de ser tant del agrado de Déu Nostre Senyor, y que la premiarà ab multiplicats favors y gràcias”.³⁹²⁹ Les tardanies eren aquells farratges, llegums, ordi o civada que es plantaven en les terres que reposaven o guaret, i que pretenien obtenir un millor i màxim fruit dels conreus dins un sistema tradicional amb rendiments molt baixos.

Els bisbes apliquen les aplegues a coneixença dels cicles i sistemes agraris de la diòcesi. Les visites aporten dades importants per a la història agrària: sobre el calendari de la recol·lecta i la sega, les varietats de cereals cultivables (i altres conreus) i la seva geografia, els tipus de pagaments en gra, el creixement agrari o les exportacions a la capital catalana, sobre la irregularitat de la producció o les crisis cícliques, si es donava el cas.³⁹³⁰ El millor moment per fer-ho era a finals de l’estiu o principis de la tardor, quan ja s’havia recol·lectat, s’estava batent a les eres o emmagatzemant (i els visitadors saben que és així i per això ho refereixen; per

³⁹²⁵. ADG, P-112, St Feliu de Pallerols, 1703, f. 95r-v.

³⁹²⁶. ADG, P-113, Sant Iscle de Colltort, 1717, f. 161r.

³⁹²⁷. ADG, P-123, St Iscle de Colltort, 1736, f. 94v.

³⁹²⁸. AEV, 1225, Vilanova de Sau, 1734, f. 193r.

³⁹²⁹. ADG, P-121, Joanetes, 1734, f. 286v.

³⁹³⁰. GARRABOU, R., “El conreu del blat”, *L’Avenç*, 29 (1980), p. 52-59; LLONGARRIU, Ramon, *Un any a pagès. La comarca d’Olot: una agricultura cerealista i de subsistència*, Olot: Edicions de Batet, 1995, p. 69-84 i ROMÁN CERVANTES, Cándido, “Abastecimiento de granos en el Principado de Cataluña durante el asedio de Barcelona y la Guerra de Sucesión” (1697-1712)”, dins *I Congrés d’Història...*, I (1984), p. 569-579.

exemple, a Vilamalla).³⁹³¹ A Sant Martí Sacalm, el 1741, diu que s'ha de passar casa per casa, una per una, a fer l'aplega, sense que ningú se'n descuidi.³⁹³² El llibre de la confraria del Roser de Sant Julià de Cabrera ens aporta una relació minuciosa de tot allò aplegat: no hi falta el blat, però també hi trobem formatges i ous.³⁹³³ El 1734 a La Pinya, per pagar una casulla, uns cobrecalzers i dues bosses de corporals “podran fer una acapta esta tardor, que nostra Señor, per la sua misericòrdia donarà als feligresos bona cullita de tardanias y antes lo rector ho previndrà al corn del altar, amonestant-lo amb la major efficàcia a que no sian escasos per la Casa de Déu, que experimentaran de la su liberal mà, ben duplicada la paga de tant bona obra”,³⁹³⁴ a Les Preses, l'acapta servirà per enlluir l'església parroquial i a Sant Esteve de Bas per engrandir l'església. En aquest poble manà al sagristà i obrers “fassan una acapta de fil per la parròquia, amonestants dit curat als feligresos la festa antes, que dita acapta se fassa peraque allarguen las mans y de dit fil faran fer una pessa de estovallas per los altars, que en avant tindran decentment vestits y adornats”.³⁹³⁵ Està documentat que les dones, com a treball i ingressos complementaris als aportats pels homes de la casa, desenvolupaven tasques i feines paral·leles a les quotidianes, i que els pareires els portaven flocs de llana, per filatures i fusades. A Sant Esteve de Bas el visitador comprovà la falta de vestuaris, per això permeté als obrers, confreres i administradors “que se aplíquian ab tota activitat en recullir algunas charitats, maiorment ara, després de la cullita, y del producto de ellas ne faran fer dos albas que estigan decents, un tern negra y capàs, també negra, per las funcions de difunts, fent-ho tot a direcció del Reverent sacristà”.³⁹³⁶ A La Pinya, per fer una casulla de xamellot i dues bosses de corporals “podran, passat lo segar del blat, fer una aplega de tots los grans, y del producto, fer-las”.³⁹³⁷

³⁹³¹. ADG, P-130, Vilamalla, 1750, f. 132v.: “Ytem habiendo visto Su Ylustrísima no se ha cumplido lo mandado por el Il·lustrísimo Señor Bastero en su segunda visita, que es se sacase el cimborio de madera que está en la capilla y altar maior, por lo que embaraza y peligro de que caiga, demás de estas ai indecente, y se quitasen los altares collaterales, hisiese sacristia, como se blanquease la boveda de la yglesia; conoziendo Su Ylustrísima lo mucho que importa en dichas obras para la hermosura y maior decencia de ellas y conservación de ornamentos, mandó al Rector, obreros y parroquianos se aplique a executar dichas obras, dentro de dos años, y para ayuda de los gastos nombren dos personas devotas y zelosas que pidan limosnas de los fructos al tiempo de las cosechas, y continuen en este árbitro hasta concluir dichas obras y perfeccionar la pared del atrio que está començada, que para ello concede Su Ilustrísima la licencia necesaria dado ut supra”.

³⁹³². AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1741, f. 268v-r.: “1. Atès que la obra de la iglésia no té res de entrada de que segueix faltar ab provehir de lo necessari; exhortam que cada any, una o dos vegadas, al temps quels apareixerà més a propòsit los obrers, associats ab alguns dels principals de la parròquia, fassan aplegas per las casas; y concedim 40 dias de indulgència per cada vegada que als que hi aniran, y al amo y mestressa de la casa que faran caritat, y lo rector se ofereix anar ab ells, sempre que voldran”.

³⁹³³. AEV, Arxiu parroquial de St Julià de Cabrera, P01/1 (1617-1702). *Libre de la confraria del Roser...*: “Primo se ha trobat Joan Pla Campanar en la aplega, del formatge setze sous y dos diners y se son posat a la caixa; item de caritat ha passat a la caixa per dit Juan Pla sis sous; item se ha posat a la caixa Gaspar Serra de aplega tretze sous; item del blat de la aplega que ses venut se ha posat a la caixa sis lliuras nou sous y set; item se ha posat a la caixa dos lliures y sis sous de ous”.

³⁹³⁴. ADG, P-121, La Pinya, 1734, f. 303v.

³⁹³⁵. ADG, P-121, St Esteve de Bas, 1734, f. 280v.

³⁹³⁶. ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 99r.

³⁹³⁷. ADG, P-123, La Pinya, 1737, f. 117v.

Les visites del vigatà Ramon de Marimon (1746 i 1749), coincidint amb Taranco a Girona (per exemple, a Sant Ciprià dels Alls),³⁹³⁸ aprofundeixen en aquest mètode. A Sant Romà de Sau i Vilanova de Sau, per fer el fossar i parets del cementiri, s'exhorta "a tots los parroquians de la present parròquia es esforcen cada hu en particular segons sa possibilitat a contribuir ab caritat de blat o altre cosa",³⁹³⁹ i "esperam de tots ho emprendran ab tot zel y en primer lloch lo rector y més principals dels parroquials procuren ab son exemple que és lo millor medi, sens los primers a fi que tots se interessen y segescan".³⁹⁴⁰ A Santa Maria de Corcó, per fer una custòdia i calze nou, es permet la fosa d'objectes de plata vella, "com també vendre ciris y demás presents tallas que ara sé acostumans";³⁹⁴¹ a Sant Martí de Querós, per estar l'obra "deudora als que han estat obrers per lo que ells han bastret, y que quant més se va endeutant per causa que alguns dels acreadors a ella no pagan lo que deuen ab lo motiu de recompensar son deute",³⁹⁴² i haver d'arreglar la teulada i fer unes robes litúrgiques, mana fer una aplega general. A Sant Martí Sacalm el bisbe troba a faltar allò manat en una anterior visita,

"1. Com encara faltian muchas cosas a complir-se de las que té necessitat esta iglesia pertanyents al degut decoro, y veneració de Déu y de ses llochs sagrats, manadas ja executar no sols en la visita immediata; sinó també en las antecedents y de nou trobam a faltar una creueta que deu posar-se sobre lo vaset de portat lo viàtich als malalts sens la qual no pot complir-se ab las cerimònias que la iglesia prescriu: tenint present la provisió de número 1 de la visita de 1741 feta per lo Il·lustríssim de Marymon de felis memòria, los ninguns fixos rèdits té la obra pera costejarho y no haver-se posat en pràctica lo medi suau de la aplega que disposà dit Il·lustríssim Santíssim en dita provisió: perçò, y per no haver de arribar a valer-nos de medis de justícia y poch decorosos per los parroquians: nos ha paregut cridar devant nos als obrers actuals de esta iglesia, los quals nos han donat paraula executaran, a son temps, ab la assistència del Reverent Rector que així mateix ha concedit lo *fer la aplega sobremencionada per totas las casas de la parròquia* la que manam se fassa com queda previngut no sols en lo present any per los obrers que vuy són; sinó també lo esdevenidor cada any per los obrers que seran y exortam als parroquians se mostren liberals en estas ocasions, tenint ab Déu ferma confiança, los retribuirà sa Divina Magestad sobreabundantment lo que ells per dit efecte offeriran; y perquè més se mogan a obra tant agradable als divinos ulls: manam al Reverent Rector torne a llegir la citada ab indulgèncias: esperant de tots se esmeraran en complir y aixís se

³⁹³⁸. ADG, P-128, St Ciprià dels Alls, 1749, f. 54r-v.: "*Por quanto el retablo mayor de esta iglesia de San Ciprián dels Alls se halla viejo e indecente, y necesita de hazerse nuevo, y hallándose dicha iglesia y su obra sin caudales, para ello exortamos a los parroquianos o feligreses contribuian para tan santa obra con lo que su devoción al templo y casa de Dios les dictasse, esforzándose quanto les sea possible con la seguridad de que recibirán de la liberal mano de Dios super abundante retribución y para ello mandamos al Reverendo Rector de dicha iglesia nombra y elija una o dos personas devotas, las cuales, en los tiempos de las cosechas, pida por las casas de la parroquia limosna en especia de fructo, o en la que quisiesen dar los fieles, y del producto de ello hará dicho rector el expresado retablo llevando cuenta y razón de lo que se percibieses haziendose cargo de ello y dando en descargo lo que se gastaze, y porque asimismo falta sacristia en la referida iglesia mandamos a dicho rector que acabado que sea el sobredicho retablo continúe en valerse del expresado medio para su construcción y para hazer aquellos ornamentos de que más necessita la citada iglesia*".

³⁹³⁹. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1746, f. 499r-v.

³⁹⁴⁰. AEV, 1223/1, Vilanova de Sau, 1746, f. 499v.

³⁹⁴¹. AEV, 1223/1, Corcó, 1749, f. 583v.

³⁹⁴². AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1749, f. 562r.

evitarà la pràctica dels medis violents de talla y altres de que poria valer-se lo superior per obligar-los y pera que ab més comoditat pugan fer en especial la paret del fossar ques manà en la provisió segona de la visita immediata, desitjosos de contribuir en quant se puga per lo menor gasto de la obra, donam la facultat que las prevencions de pedra y altra cosas necessàries per dita obra las pugan fer en dias de festa; encara que sian diumenges ab lo ben entès que ningú de lo que ho treballaran pretenga salari ni paga alguna temporal; si que ho degan fer per amar de Déu de qui tindran segura la millor paga”.³⁹⁴³

Un darrer exemple ens el proporciona la parròquia de La Pinya que, per pagar la dauradura del retaule, s’hagueren de fer diferents aplegues de blat i blat de moro entre 1764 i 1768.³⁹⁴⁴ Això ens permet afirmar que, primer, el blat, era un dels conreus més estesos i difosos a les nostres contrades a la segona meitat del segle XVIII, i que, segon, malgrat l’elevada suma que se’n podia obtenir de la seva venda, no era suficient l’aplega d’una sola temporada per a pagar les obres extraordinàries d’una petita parròquia. Per acabar i veure la tendència que tal vegada sembla introduir-se a les darreries del segle XVIII en el bisbat de Vic, el manament de Sant Joan de Fàbregues:

“En atenció que lo Reverent Rector nos ha informat que los parroquians estan ab lo ànimo y devoció de fer un nou altar de Sant Sebastià màrtir, confiats en la bona fe de los sobredits y vist lo cuydado y diligència del Reverent Rector que fins vuy ha tingut en promouer lo lluïment de la iglésia; y *atanent la bona cullita* que Déu ha consedit a esta parròquia, confiam que tant lo Reverent Rector com los parroquians no se quedaran ab lo sol ànimo, sinó que donaran tota providència per executar son ànimo y devoció, lo que a demés de ésser cosa necessària, però molt del agrado de Déu y del gloriós màrtir Sant Sebastià”.³⁹⁴⁵

El redelme era un nou delme aplicat a tots els productes obligats a delmar, amb la particularitat que tots els parroquians hi estaven obligats, amb la pretensió d’una fiscalitat igualitària. Eren imposicions molt severes i fatigoses, mal acceptades per a la població. Els redelmes apareixen puntualment en unes poques parròquies gironines i visites, com a solució temporal. A Cogolls, Les Encies i Les Preses, el 1737, es demana al rector i obrers “que congreguian los caps de casa de dit poble y congregats resolgan ab la més christiana unió lo discórrer medis com fer de nou lo altar major y los seria fàcil si feyen un repartiment entre tots o bé un vintè únicament destinat per los gastos que importaria”³⁹⁴⁶ i a Sant Esteve de Bas, el 1738, per fer una nova sagristia, “discorrent a est fi los medis més proporcionats y efficaces per dit logro com és fer en la present cullita que gràcias a Déu fins al present va bona, un quinsè o vintè per totas las casas de la parròquia o una capta o altrament com los aparega millor”.³⁹⁴⁷ És prou significatiu que en una

³⁹⁴³. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1749, f. 745v-746r.

³⁹⁴⁴. APLPI, Llibre de testaments (1687-1821), full solt: “Nota de lo que jo Llorens Valentí replego per lo rataula major de La Pinya per daurar...”, vegeu n.p.p. 1131.

³⁹⁴⁵. AEV, 1235, St Joan de Fàbregues, 1783, f. 58v-59r.

³⁹⁴⁶. ADG, P-123, Les Preses, 1737, f. 123r.

³⁹⁴⁷. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 105v.

sola parròquia, Sant Esteve de Bas, s'emetin llicències per acaptar, fer aplegues i aplicar redelmes en successives visites (1734, 1736 i 1738).

Paral·leles a les imposicions episcopals vistes suara, les talles són impostos veïnals, decidits i organitzats pels consells municipals, a instàncies dels monarques o atorgats per privilegi reial, destinats a satisfer exigències anormals, que no podia assumir la hisenda local. Ambdós tipus tenen un caràcter impositiu i coercitiu, i a voltes es sobreposen. S'aplicaren uns tributs proporcionals a la riquesa de cada mas i unitat familiar (però desconeixem quina és la referència que es pren per elaborar-ne la quantificació corresponent). Caldria precisar la cronologia (segona meitat del segle XVI-primer quart del segle XVII, i a partir del decret de la Nova Planta) i la constitució d'altres gravàmens i impostos municipals a què estaven sotmeses aquestes parròquies; coneixem, per exemple, els llibres de clavariat, comptes i disposicions de la universitat de la vall d'Hostoles en els segles XVI, XVII i XVIII.³⁹⁴⁸ En el nomenament dels nous cònsols s'inclouïa un parell de punts relatius al cobrament de talles: “ordenarem y han ordenat que, del dia present en havant, no pugan los honorables cònsols y consell de dita present vall de Hostoles fer talla o tallas novas que primer no sian del tot exhigidas y cobradas las tallas vellas y últimament fetas, per evitar los abusos ques fa ab la cobranza de les tallas que uns pagan y otras no pagan. Item ordenarem que quiscun cònsols y consell de dita vall de Hostolas tinga y sian tinguts y obligats, en llur any de consolat, exhigir y cobrar las tallas que dins llur any hauran feta y assí bé també ajen y han obligats a pagar tots los deutas, càrrechs y mals que se hauran fets y se seran esdevinguts y se hauran de pagar dins llur any de consolat”.³⁹⁴⁹ Creiem que la classe d'impostos de les parròquies hostolenques pot extrapolar-se a les parròquies i viles veïnes. Mossèn Joan Pagès explica les discrepàncies entre el veguer del Vescomtat de Bas i el batlle i cònsols de Ridaura, que a l'agost de 1676 foren allotjats a la capella de Sant Marçal uns cent trenta soldats per no haver gosat encabir-los per les cases.³⁹⁵⁰

En els anys que estudiem, les parròquies estan sotmeses a un seguit de conflictes bèl·lics sense pausa (pràcticament fins al segon terç del segle XVIII no hi ha un cert recés i tranquil·litat), que suposen uns gravàmens enormes, de gran desgast i impacte social i econòmic: no solament són

³⁹⁴⁸. APSFP, *MCLXXVIII. Llibre de clavariat de la universitat de la vall de Hostoles de temps de mi, Baldiri Coromina, clavari de dita vall en lany MDLXXVII (1578); MDLXXXV. Llibre de Clavariat de la Universitat de la Vall de Hostoles de temps den Baldiri Coromina, clavari de dita Vall l'any pnt MDLXXXV constituït y creat per los honors. Pere Cultaller alias Clota y Barthomeu Fàbrega, lany pnt cònsols de dita vall (1585); 1626. Llibre de clavariat de la universitat de la vall de hostoles de temps de Miquel Coromina, clavari constituït y creat per los honòrs. cònsols de dita Universitat de la dita Vall de hostoles per lo any present 1626 (1626) i Manual d'Acords de la Universitat de la vila de Sant Feliu de Pallerols i Vall d'Hostoles (1717-1751).*

³⁹⁴⁹. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1630 (134), [1630, abril, 27], f. 267r-268v.

³⁹⁵⁰. PAGÈS, J., “La vila de Ridaura...”, p. 161-165.

els robatoris, saquejos o pillatges ja esmentats, sinó també els allotjaments i manteniment de tropes i les lleves d'homes forts i valents: “les campanyes militars de 1597 i 1598 –segons Miquel Pérez–, amb incursions estivals d'importants exèrcits del rei de França als Comtats, cal situar-les en aquest context d'escurament hisendístic local agreujat per la urgència de les demandes militars”;³⁹⁵¹ l'agost i setembre de 1639, el comte de Santa Coloma donava permís a la vila de Sant Feliu de Pallerols per vendre censals per valor de 1200 lliures, “ab que se hagen de convertir en dit servey de soldats y així mateix de imposar lo tall o tals que sien menester”;³⁹⁵² i a la universitat de la Vall d'Hostoles, per 800 lliures, “per acudir al servey de sa magestat en la ocasió present ab gent y soldats pagats per la invasió que ha feta lo enemich francès en lo Comtat de Rosselló”,³⁹⁵³ i el febrer de 1640, “esta vila sola [de Sant Feliu de Pallerols] no és capàs per lo alotjament de casa per tant gran número de soldats, y axí bé també se offerexen dits honorables cònsols en donar y fer donar a dits soldats tot lo que per disposició de constitucions de Cathalunya deuen y estan obligats en donà, y no res menco fer ab effecte que en dita vila y vall ha hage com hy ha de present provisions necessàries de manteniments per a viure dits soldats pagants aquella a sos justos y corrents preus sens permètrer que se'ls alteresen en manera alguna los preus”;³⁹⁵⁴ mentre que el mas Nogué de Sant Martí Sacalm, el desembre del mateix any “ha pagat per la talla han feta la vall de Amer per lo socorro dels soldats de dita vall, a rahó dotse sous lo mes, tinc pagats dos mesos, val una lliura quatre sous, dic 1 lliura 4 sous; item per la talla dels soldats han feta en la vila de Rupit he pagat dos mesos, ço és lo primer mes, tres lliures y sis sous, y lo segon mes, tres lliures y deu sous que tot suma sis lliures, setse sous, dic, 6 lliures 16 sous,”³⁹⁵⁵ i el 1661, els cònsols de Ridaura hagueren de demanar a l'abat de Camprodon que donés llicència per tal de gravar articles de primera necessitat i sufragar despeses de guerra.³⁹⁵⁶

Al mateix temps s'ha de tenir en compte el número relativament abundant d'exempts i privilegiats que hi havia a cada parròquia que, per les raons diverses (familiars de la Santa Inquisició, militars, títols nobiliaris, ciutadans honrats), s'estalviaven i s'escapen de pagar tota mena d'impostos i contribucions, ordinàries i extraordinàries. En la dècada de 1590 s'accentua la tendència dels privilegiats a eludir qualsevol tipus de càrrega; són els casos de Joan Olmera, Bianya i Cruilles, de Sant Cristòfol de les Planes, que fou convertit noble per Felip III a les corts

³⁹⁵¹ . PÉREZ LATRE, M., *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic: Eumo, 2004, p. 85.

³⁹⁵² . ACO, Notaria d'Olot, Calixte Bassols, *Liber Notularum*, 1639 (766a), [1639, setembre, 5], f. 161v.

³⁹⁵³ . ACO, Notaria d'Olot, Calixte Bassols, *Liber Notularum*, 1639 (766a), [1639, agost, 6], f. 161v.

³⁹⁵⁴ . ACO, Notaria de St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1640, febrer, 12], f. 446r.-447v.

³⁹⁵⁵ . ACO, Notaria de St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1640, desembre, 25], f. 419r-425v.

³⁹⁵⁶ . PAGÈS, J., “La vila de Ridaura...”, p. 167.

de Barcelona el 1599,³⁹⁵⁷ els Desprat-Savassona i els Dou, cavallers, tots de Sant Esteve de Bas, o l'atorgament de familiar a Segimon Faja, de Falgars, el 1608 (<AD> núm. 10). Com diu Joan Bada, “tothom qui podia al·legava estar-ne per un privilegi o un altre: una de les queixes presentades a les Corts contra la Inquisició fou precisament el fet que els familiars del tribunal se'n consideraven exempts sense que ningú mai no els ho hagué concedit”.³⁹⁵⁸

-Vendes de cera

La venda de cera verge i de cera vella, de ciris nous i vells, va ser un dels recursos més emprats i recurrents per les obreries i les comunitats rurals per adquirir tota mena d'objectes culturals i decoratius. El gruix de les vendes correspon als ciris: a La Vola hi ha un gran ciri que es forneix de les almoines dels feligresos “y lo que prové de dit ciri [ho] converteixen per obras y ornamentals de la yglésia”.³⁹⁵⁹ En efecte, les visites pastorals aporten abundants exemples que, juntament als que ens donen els permisos del registre de lletres gironí, ens permeten aprofundir en el sentit d'aquestes vendes. Ambdues fonts fan referència quasi exclusivament als permisos que atorgava el bisbe per la venda, sempre indicant quin ús se'n feia. Sabem del cert, que quant s'atorgava un permís era, ja bé per disposar d'un capital inicial o bestreta (i decidir-se a començar l'obra, adquisició o contracte), o per pagar-ne una part complementària (quant l'obra està a mig fer o acabada del tot). Això és el que passà a Sant Romà de Sau, on el bisbe anomenà una sèrie de compres i remodelacions (una custòdia, un pavelló, arreglar el retaule, el sagrari i la sagristia), “y per a fer dita obra los dóna llicència [per a què] puguen vendre los ciris [que] tenen en dita yglésia, y en lo que y faltan fassen fer una talla entre els pagesos y altres de la parròquia”.³⁹⁶⁰

Però els bisbes o visitadors sabien que existia una picaresca i murrieria en aquestes vendes o enigmàtiques desaparicions, ja que es feien sovint sense l'autorització corresponent o no se n'annotaven els comptes (i segurament es donaren molt més del que ens podem imaginar). Les constitucions sinodals gironines i vigatans se'n fan una referència clara en el capítol corresponent, dins el capítol de dedicat a l'alienació que qualsevol bé eclesiàstic sense permís (“*Cerei absque licencia non vendantur*”).³⁹⁶¹ Per exemple, a Les Encies el visitador requereix la

³⁹⁵⁷ . PÉREZ, M., *Entre el rei i la terra...*, p. 286.

³⁹⁵⁸ . BADA, J., *Història del cristianisme...*, p. 114.

³⁹⁵⁹ . AEV, 1213/3, La Vola, 1620, f. 135v.

³⁹⁶⁰ . AEV, 1209/1, St Romà de Sau, 1590, f. 261r.

³⁹⁶¹ . ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 105, Lib. III. Tit. V. Cap. 10: “*In commodis quae ex Clericorum quarumcumque administrationum venditionibus oriuntur consulere volentes, hac perpetuò duratura constitutione Synodo approbante statuimus, & districte praecipiendo mandamus, quòd à caetero cerei Ecclesiarum inconsultis nobis, seu nostro Vicario Generali sub poena trium librarum, & in subsidium attentate praesumpserint Parochi id denuntiare procurent, ut contra*

compra de tafetà pel santíssim i un cobrealtar per l'altar de sant Joan, però “manà als obrers, que avui són o per temps seran, que no puguin vendre ni treure els ciris de l'església, sense llicència de monsenyor bisbe o del senyor oficial”.³⁹⁶² Un dels aspectes que destaquen els bisbes i visitadors és que la venda s'adjudiqui al millor licitador, per així obtenir-ne la major quantitat i benefici. A l'altre extrem, a Sant Miquel de Pineda, el 1691, per pagar l'adquisició d'un sagrari, “dóna llicència dit senyor visitador perquè pugan vendre lo siri de Sant Miquel *sens incòrrer en ninguna pena*”.³⁹⁶³ En qualsevol cas, caldria comprovar la correspondència real entre la pobresa de l'obra, la venda de ciris com a sortida i l'ocasió vertadera d'un particular per adquirir-los a bon preu si no es disposava de diners; o sigui, si la suposada pobresa afectava a tots els estaments o entitats. El bisbe Pedro Jaime és el que aposta més decididament per la venda de ciris, davant la ‘pobresa de l'obra’, en paraules explícitament expressades pel visitador, pels rectors i obrers. El rector de Sant Martí Sacalm es queixà que l'església estava desatesa “perquè la capella costa molt y la obra resta pobra y axí noy a retaule tan poch”,³⁹⁶⁴ i “si la obra està pobra los dóna licència perquè venga la cera que tenen en dita iglésia”,³⁹⁶⁵ una cera que es limitava a dos ciris de pes considerable. La construcció d'una capella a Santa Maria de Corcó havia hipotecat les finances parroquials i “persò demane licència ques puga vendre los ciris dits de les dones y del fadrins, y vista la pensió s'és justa, los dóna licència pera vendre dits ciris ab tal, emperò que les dites dones y fadrins nessen contents y que dexen cera pera comensar-los a fer”.³⁹⁶⁶ A Falgars, el 1615,

“Ha provehit que tots los qui deuen als bacins de dita yglésia, tant de la obra y ànimas, com de altres qualsevol bacins de dita yglésia, com per *vendas de ciris* que sian fetas dels ciris de dita yglésia com de altres qualsevol coses que degan a dits bacins dins lo termini de sis dias a pena de excomunicació ho tingan a denunciar el rector y obres de dita yglésia lo qual termini passat sinó obtem peraran a la present provisió sian declarat per excomunicats fins a que cumplan ab la obligació tenen de pagar lo que deuen a dita yglésia y bacins de ells y los obres dels anys passats si per ventura hi haurà alguns que no hauran donat compte de llur administració sots la demunt dita pena y dins dit termini tinga de donar compte de la administració han tinguda en dita yglésia”.³⁹⁶⁷

En contra, el bisbe també obligava que els rectors, obrers i confreres disposessin de cera i de ciris, per ser emprats en les possibles eventualitats i poder fer compatible les compres i les vendes. La seva venda no podia deixar buida de ciris i d'il·luminació una església, i ben aviat s'havien de reemplaçar o substituir, encara que fóra representativament amb petits ciris o candeles; a més, la falta del ciri d'un bací o confraria podia comportar la seva supressió o

inobedientes ad poenarum executionem procedatur” i Constituciones Synodales Dioec. Vicen..., p. 62, Tit. XXIII, “Cap. VI. Cerei absque licentia non vendantur”.

³⁹⁶². ADG, P-109, Les Encies, 1602, f. 166v.

³⁹⁶³. ADG, P-109, St Miquel de Pineda, 1691, f. 138r.

³⁹⁶⁴. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

³⁹⁶⁵. AEV, 1208/2, St Martí Sacalm, 1589, f. 234r.

³⁹⁶⁶. AEV, 1208/2, Corcó, 1589, f. 215v-216r.

³⁹⁶⁷. AEV, 1213/1, Falgars, 1615, f. 9v.

desaparició de l'associació. Hi havia una sèrie de bacins de menor consideració a l'entorn d'un determinat ciri que són els més afectats per aquestes vendes: el de les dones, dels estrangers (o francesos) i del jovent (o fadrins), al costat dels de l'obreria, del pasqual, d'altres parròquies, i demés altars. A Tavertet, el 1589 el bisbe veié dos ciris mitjancers, i “provehí que, dins un mes, los dits fadrins donen compte al rector si an possats tota la cera en dits ciris que de dita renda se aurà poguda comprar y sinó o haurà fer-ne fassa relació a sa senyoria reverendíssima o son vicari general”.³⁹⁶⁸ A Sant Martí Sescorts, el 1593, deia “que dits obres, qui are són y per temps seran, no puguen vendre ni venc ciris alguns de cera ni fassen esmersos de censals sense consentiment del venerable rector y licència y decret del ordinari”³⁹⁶⁹ i a Sant Privat de Bas, el 1600, on es donaven ordres sobre el funcionament a una sèrie de bacins i ciris. Això ens permet veure la roda de funcionament d'aquests: les caritats i aplegues servien per comprar cera i ciris, i la venda d'aquests s'emprava per finançar la compra d'ornaments per l'església. Vegem-ho com ho expressa el visitador:

“Mana als pabordes del ciri dels estrangers que cada any cobrin la caritat dels ciris i comprin cera dels diners que aplegaran, i els ciris que de present són i els que aquest any s'aplegarà, mana dit senyor visitador que entreguin, juntament el rector y obrer, el que es venguin, i els diners d'aquells ho empleïn amb el que més tindrà necessitat l'església per aquesta vegada. Mana que els pabordes dels ciris dels fadrins, dins 2 mesos, arpleguin els diners, tant de caritat com de censals, i d'aquells comprin cera i facin els ciris com tenen acostumat, a pena d'excomunió i entredit personal”.³⁹⁷⁰

La cronologia i la geografia és indispensable per entendre aquesta necessitat de venda: es distribueix majoritàriament i gradualment entre finals del segle XVI i els primers tres quarts del segle XVII (mentre que en el segle XVIII s'empraran altres mecanismes), alhora que afecta a gairebé totes les parròquies gironines en algun moment de la seva existència. Aquesta teòrica cronologia és oposada amb el decret del bisbe Taverner que, un cop haver-ne observat la seva efectivitat, en dóna permís arreu.³⁹⁷¹

S'empraran els resultants de la venda dels ciris per fer hostiers, gonfanons, vestimentes sacerdotals, calzes, retaules o capelles, fins i tot. Vegem-ne els exemples obtinguts partir de les visites pastorals. Al bisbat de Vic, en trobem el 1589 a Santa Maria de Corcó, Sant Martí Sacalm i Tavertet; el 1590, a Sant Martí Sacalm (per un calze i primeres de plata) i Sant Romà de Sau; el 1593 a Sant Martí Sescorts i La Vola (per pintar el retaule de santa Magdalena i un

³⁹⁶⁸ . AEV, 1208/2, Tavertet, 1589, f. 223r.

³⁹⁶⁹ . AEV, 1209/5, St Martí Sescorts, 1593, f. 188r.

³⁹⁷⁰ . ADG, P-77, St Privat de Bas, 1600, f. 12v-13v.

³⁹⁷¹ . MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 191: “141. Perquant la devoció que hi ha generalment en totes las parroquias de uns ciris de cera groga que, ab lo temps se poden vèndrer y trauer d'ells cosa considerable a favor de las iglésias, à produit molts bons efectes, exortam a tots los feligresos de cada parròquia, y particularment als administradors, pabordres y altres que tenen bacins en las iglésias, que continuen esta pràctica y devoció, que resulta en tant servey de la iglésia”.

cobrealtar) i el 1596, a Sant Martí de Querós (per enllosar la sagristia, un guadamassil per les fonts i uns missals) “dóna llicència de vendre dos ciris de dita iglésia per acumplir ditas provisions, y lo restarà dels preceptes de dits ciris ne aja de donar compte a dit senyor visitador”,³⁹⁷² i a Sant Martí Sacalm, per fer un pali de vellut i brocam amb una imatge de la Mare de Déu, “dóna llicència dit senyor visitador [a] dits obrers de vendra lo ciri de las Planes pera fer dit palit”.³⁹⁷³

Després de Pedro Jaime s’acaben les referències directes als permisos i concessions de venda de ciris. No vol dir que deixés d’aplicar-se aquest mecanisme en les comunitats vigatanes; ho sabem a través dels llibres de comptabilitat, per la mala gestió que se’n feia, pels robatoris de ciris. Hem vist l’exemple de Falgars, del 1615, i semblantment passava a Sant Martí de Querós, primer, el 1621, on es manava als obrers Miquel Brachs i un tal Busquets “hajan tornats los ciris majors de la yglésia [que havien aportat els masos Serrallonga i Gubau] que han trets de la aquella sens lo consentiment de sa senyoria, ni de son vicari general ni de son general visitador”;³⁹⁷⁴ i així se’ls acusa gairebé de criminals, podent-lo portar a la cort eclesiàstica “pera executar los dits Busquets y Brats y lo venerable ministro Joan Jordà, rector de dita yglésia, perquè ha consentit que dits ciris se venessen hia haguessen de la yglésia ho almanco, perquè non ha donat rahó a la cort eclesiàstica [de] com los han trets de la yglésia violentment y sens son consentiment”.³⁹⁷⁵ Al cap d’un any, es mana, primer a en Miquel Brocs i en Serrallonga compareguin davant de l’auditor de les ànimes per explicar els comptes de la seva administració i dels ciris que han venut; i segon, a Llorenç Badia i Segimon Busquets, del Coll de Querós, Antic Juy, pagès habitant en el mas Gou de dita parròquia i Jaume Serrallonga per donar compte dels ciris majors de l’any anterior (1621), i de com ha estat distribuïda la renda que ha cobrat l’obra.

No serà fins a les darreries del segle XVII i en comptades ocasions en el segle XVIII, que el bisbe Pasqual reprendrà aquest sistema d’obtenció de diners, encara que sigui molt aïlladament: a Sant Vicenç de Susqueda “aplicam per ajuda de la obra los tres ciris de cera groga que estan en la iglésia, de la confraria de Nostra Senyora del Roser y dels bassins, y tot lo que se sobrarà dels fadrins en los comptes per donaran per rahó de ser estats administradors de dit ciri”.³⁹⁷⁶ De totes maneres, l’obra de Susqueda estava pobra i va manar “a todas y qualsevols personas que estan devent a la obra desta iglésia pensions de las set onzas de cera de cada any per quiscun dels mesos que fan al ciri pasqual, a la confraria de Nostra Senyora del Roser o a altres

³⁹⁷². AEV, 1210/3, St Martí de Querós, 1596, f. 74v.

³⁹⁷³. AEV, 1210/3, St Martí Sacalm, 1596, f. 72v.

³⁹⁷⁴. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116v.

³⁹⁷⁵. AEV, 1213/4, St Martí de Querós, 1621, f. 116v.

³⁹⁷⁶. AEV, 1221, St Vicens de Susqueda, 1687, f. 593v.

qualsevols emoluments”;³⁹⁷⁷ el llibre de l’obreria ens indica que el 1720 i 1735 es feren noves vendes dels ciris grans, traient-ne una petita fortuna.³⁹⁷⁸ També s’aplicaren les vendes dels ciris dels fadrins per engrandir l’església de Tavertet. I el 1697, a Sant Joan de Fàbregues, per pagar una sèrie d’ornaments (dos pavellons, bosses de corporals, estanyar les fonts baptismals) “y per ajuda dels gastos donam permís al rector y obrers de vendre los ciris grossos de cera que estan en una part y altres del altar major”.³⁹⁷⁹ Les notícies esparses al llarg del segle XVIII també ens indiquen que es podien vendre ciris, per exemple, a Santa Maria de Corcó, el 1749, per comprar una custòdia i calze, mentre que a Sant Joan de Fàbregues, el 1799, el bisbe Veyan es queixava que la falta de diners i retribucions anuals no els permetia ni per ciris en les celebracions festives.

Dins l’àmbit gironí trobem innombrables exemples: a Sant Climent d’Amer “manà dit senyor visitador, sota pena de excomunió maior, als obrers que, dins 6 mesos, fassan un vestiment sacerdotal cumplint y per dit effecte dona licentia ques pugan vendre los ciris de la isglésia”.³⁹⁸⁰ A Cogolls es mana als obrers “haian de fer un calser molt ben obrat, a pena de entredit personal, manant al rector que, passat dit termini, los serve entredit y perquè dits manaments se complen, dono llicència al rector y obres pugan vendre los ciris de la església que seran necessaris per les sobredites obres”.³⁹⁸¹ A Sant Privat de Bas, la compra d’un reliquiari suposà la venda de tots els ciris que hi havia a l’església parroquial, amb la participació i consens de tots els membres implicats en organitzacions municipals i parroquials; aquest manament anava associat, com en moltes altres ocasions, al retorn dels diners prestats per part de l’obreria:

“Per fer aquell pugan vendre los ciris següents, ço és: dels fadrins, de las donas, dels strangers, del re... y de la Santa Magdalena per lo preu o preus que ab lo comprador poran millor, compordar entrevenint-hi lo consentiment dels pabordres de dits ciris y dexant-hi un ciri petit en lloc de cada hu de aquells y que, tant en la venda com en lo rebre dels preus de aquells, hi entravingan lo rector, balle, obres y cònsols de dita iglésia y parròquia respective. [...] Item mana als pabordes de la confraria de Nostra Senyora del Roser que, dins sis mesos pròxim vinents, hagen de fer un palit de domàs blanc y que per fer dit palit pugan vendre lo ciri de dita confraria per lo preu o preus que ab lo comprador poran millor concordar, entrenint-hi lo consentiment dels pabordes de dit ciri y dexant-hi un ciri petit en llocs del que vuy hi és y que tant en la venda com en lo rebre del preu de dit ciri li entrevinga lo rector y pabordes de dita confraria”.³⁹⁸²

³⁹⁷⁷. AEV, 1221, St Vicens de Susqueda, 1687, f. 593v.

³⁹⁷⁸. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 25v., 1720-1721: “Se ha venut lo ciri gran de la obra qui ha pesat la suma de 48 lliuras, qui a 9 s. 6d. La lliura, ha valgut la suma: 22 lliures 18 sous” i f. 32v., 1735-36: “Item se ha venut lo siri de la obra quela nos avian robat y lo cabràrem que pesava 55 lliuras a 8 sous la lliura, valgue, 22 lliures”.

³⁹⁷⁹. AEV, 1222, St Joan de Fàbregues, 1691, f. 449r.

³⁹⁸⁰. ADG, P-78, St Climent d’Amer, 1606, f. 186v.

³⁹⁸¹. ADG, P-85, Cogolls, 1618, f. 92v.

³⁹⁸². ADG, P-86, St Privat de Bas, 1619, f. 46r-v.

A Sant Miquel d'Amer “concedem la santa llicència als obrers de la present parròquia que pugan vendre los dos ciris grans que són de la obra, y lo del procehint y preu de aquells ne fassan fer ornaments per la present yglésia”.³⁹⁸³ A Cogolls “manà als dits obres que dins dos mesos pròxims fassan una capa, de la manera ordenada [per] lo rector, y per dit effecte dóna llicència sa senyoria per a vendre los ciris de dits yglésia hi serna manester”.³⁹⁸⁴ A Sant Andreu del Coll es manà l'adquisició d'un sagrari per l'altar “y per quant la obra és pobra, los dóna llicència que, per dit effecte, pugan vendre lo ciri de Nostra Senyora de la present isglésia per lo preu o preus que amb lo comprador de aquell podran millor concordar, deixant un ciri petit per principi de dit ciri y que en tot tinga de entrevenir lo rector de la present isglésia”.³⁹⁸⁵ A Sant Miquel d'Amer, la problemàtica entorn la venda de ciris devia ser greu. El bisbe havia atorgat un permís especial i extraordinari, ni més ni menys que de vint anys, per a obtenir fons per la fàbrica parroquial; degué tenir un caràcter anual, almenys durant els anys precedents a la visita de 1637, però amb certes irregularitats: la falta d'actualització dels comptes per part dels pabordes, la desgana d'aquests a l'hora d'actuar en els seus càrrecs i els pagaments endarrerits al mestre d'obres, per això proposa les solucions habituals,

“Item, per quant visitant la present isglésia de Sant Miquel ha vist com se continuan los reparos de ella y li consta que, per aplicada de aquells, *lo senyor bisbe de Gerona amb son decret particular ha applicats, per temps de vint anys, la venda dels ciris dels estrangers y jovent de dita isglésia*, y en la cobrança de aquella y en lo acudir amb ella al mostrà de cosas que fa y continúa dita fàbrica. Per tant, mana als pabordes de dits ciris que vuy són y per temps seran que, per lo espay de dits vint anys, fassan procura bassant a Salisi Casanoves, mestra de casas y que de present fa dita fàbrica per a poder cobrar ditas rendas corrent per son compta la cobrança de aquella, a pena de entradit personal, en la qual incorregan sens atenta monició, y se mana al rector, en cas de contrafahir, exente dit entradit a pena de deu lliures applicadores a àrbitre de sa senyoria Reverendíssima. Item, mana a Miquel Bujons y Miquel Ballaster de Amer, pabordes que foren en els anys 1634, 1635 y 1636 del ciri dels forasters, donen compte y rahó del que en los dits tres anys ha rebut y administrat y també del que han prestat per dit ciri devant dels pabordes nous de dit ciri, obres y rector de la dita isglésia, a pena de entradit personal en lo qual incorregan si per lo dia de tots sants pròxim vinent no han dats dits comptas, lo qual dia passat se mana al rector exempte y garde dit entradit a pena de sinch lliures barceloneses applicadores a àrbitre de senyor bisbe de Girona o dels senyors vicaris generals y oficials y sots la dita pena de entradit mana a tots aquells qui seran elegits en pabordes de alguna administració de la present isglésia accepten en continent en ser elegits y que accepten per la isglésia y fassan la aplega per la vila y parròchia cada hu per la administració com és de consuetut en dita vila”.³⁹⁸⁶

La documentació del registre de lletres ens aporta un punt complementari a les visites pastorals, en el sentit que dóna una sèrie de permisos més detallada; pensem, però, que era una font d'ingressos més. La llista, per cronologia, parròquies i usos, ens permet veure com aquestes vendes arrenquen tímidament en les dues primeres dècades, i assoleix el seu zenit entre 1622 i

³⁹⁸³. ADG, P-87, St Miquel d'Amer, 1621, f. 10r.

³⁹⁸⁴. ADG, P-94, Cogolls, 1634, f. 51v.

³⁹⁸⁵. ADG, P-97, St Andreu del Coll, 1638, f. 53v.

1636; a partir de llavors, i en els anys centrals del segle XVII, desapareix completament, suposem per què no es porten a terme cap o poques obres o inversions, coincideix amb els anys de convulsions socials i polítiques i amb el buit de visites pastorals i exili del bisbe Gregorio Parcero, i per tant un visitador o figura religiosa que pogués incentivar aquestes vendes. A partir de 1647 es reprèn amb moderació, fins al 1678, quan hi ha el darrer permís. La majoria de parròquies empraran aquest recurs en algun moment puntual; en altres serà habitual, recurrent i sorprenent, en els casos de les petites esglésies de Cogolls (cinc vegades) i Joanetes (tres) o segurament les més grans de les estudiades, Sant Esteve de Bas i Sant Cristòfol de les Planes (quatre); però, Puigpardines o Sant Iscle de Colltort no hi apareixen reflectides en cap moment. Les robes i els ornaments per a l'església (amb set casos), les peces d'orfebreria en plata i els retaules (sis cada un), les obres d'arquitectura i restauració (cinc) i les campanes (tres) seran l'objecte de la seva atenció. Vegem-ne, doncs, quin és el seu abast:

·1604: a Les Preses, per objectes de culte; a Les Encies, per una campana i a Sant Esteve de Bas, per comprar un censal.

·1607: a Ridaura, pel retaule major i a Sant Esteve de Bas, per un pal·li i tovallola.

·1609: a La Barroca, per ornaments i hostiers i Cogolls, per pintar el retaule del Roser.

·1613: a Sant Privat de Bas, per reparar la capella del Mallol.

·1614: a Sant Andreu del Coll, per uns gonfanons; a Cogolls, pel retaule de santa Magdalena.

·1617: a Sant Cristòfol de les Planes, per una campana.

·1622: a Sant Feliu de Pallerols, per una bandera de tafetà.

·1623: a St Cristòfol de les Planes, per les capelles del Roser i sant Miquel.

·1625: a Sant Iscle de Colltort, un bací per pagar el retaule de sant Jaume.

·1626: a Sant Climent d'Amer, per una creu de plata.

·1627: a Sant Joan de Balbs, per una creu de plata.

·1629: a Cogolls, per un sagrari i a Sant Esteve de Bas, per una custòdia de plata.

·1630: a Les Encies, pel retaule major.

·1632: a Cogolls, un bací per l'altar i confraria de sant Isidre.

·1635: a Sant Feliu de Pallerols, per l'església.

·1636: a Ridaura, per un censal; a Sant Miquel d'Amer, per reparar la teulada; a Joanetes, per una custòdia de plata; a Sant Cristòfol de les Planes, per unes dalmàtiques de domàs blanc i a la capella de l'Àngel Custodi de les Planes, per un retaule.

·1647: a Sant Esteve de Bas, per una custòdia de plata.

·1651: a Sant Cristòfol de les Planes, per engrandir l'església.

·1652: a Cogolls, per un calze.

³⁹⁸⁶. ADG, P-96, St Miquel d'Amer, 1637, f. 47r-48v.

- 1660: a Joanetes, per una campana.
- 1667: a Joanetes, per una casulla.
- 1678: a Sant Climent d'Amer, pel tabernacle del Roser i un monument.

-La 'llibertat de medis'

En les visites de Bastero i Marimon (dècada de 1730) i en el darrer terç de la centúria, apareix i s'imposa una tendència a les dues diòcesis, complementari al que hem vist fins ara: els bisbes es mostren més flexibles i elàstics en la consumació dels seus manaments, en la manera de portar-se a terme, oferint una quasi total 'llibertat de medis' o mitjans –en paraules episcopals–, un ampli marge per a treballar i maniobrar, sempre que no es llencin els diners, que sigui de poc o moderat cost, o almenys que hi hagi una justa proporció entre despeses i obra (com a Juvinyà).³⁹⁸⁷ No s'expressarà el procediment a seguir en les compres i les obres, però sí l'objectiu últim, la realització final. Els visitadors i bisbes com a bons coneixedors de l'economia global i dels preus del mercat, permeten un *laissez faire* dins uns mínims pautats, sempre que es relacioni el seu estat financer i no hi hagi frau. Aquesta és la manera en què ho desenvoluparan en una multitud de parròquies. A La Vola, a l'hora d'engrandir l'església, permet que s'apliquin “los medis [que] los serà possible”,³⁹⁸⁸ a Sant Esteve de Bas, “luego que la obra tinga possibilitat que fassan fer un tern de xamellot negre”,³⁹⁸⁹ a La Pinya per fer la sagristia, es volia reunir els parroquians “y disponer y convenir en lo que cada hu deu contribuir o sia ab cavalcaduras, per traginar o bé ab jornals, no dubtant que tothom se veurà la necessitat y contribuirà en lo que puga”³⁹⁹⁰ i per una barana al cor “ab poquíssim cost se farà que sia forta y ben posada;”³⁹⁹¹ a Joanetes, per fer una sagristia, mana al rector i obrers “que recorren tots los medis practicables per fer-ne una de nova col·lateral al presbiteri”,³⁹⁹² a Les Preses, per sorgir i adornar unes casulles i capeta, “ab estas diligèncias de poch cost tindran esta roba que farà goig

³⁹⁸⁷ . ADG, P-130, Besalú, 1750, f. 52v-53r.: “Y porqué sin embargo de que el Ilustrísimo Señor Don Baltazar de Bastero y el Doctor Quirce Molán en sus respectivas visitas mandaron se reedificase la sobredicha iglesia y no se ha executado, y en la presenta visita se ha reconocido que toda ella amenaza ruina, lo que verisimilmente procede del terreno en que está fundada, mandó Su Ilustrísima al Rector convoque a todos los parroquianos cabezas de casa les haga saber esta mandato, en el qual renueba Su Ilustrísima los citados del Ilustrísimo Señor Bastero y de Molán, y por el qual les ordena y manda que dentro de ocho meses se resuelvan a edificar nueva iglesia parroquial en el lugar de Juvinyá en donde antiguamente estuvo, y lo pongan en ejecución buscando medios proporcionados para la contribución de los gastos y no dando principio a la expessada construcción de nueva iglesia en el referido termino, dará cuenta el Rector a Su Ilustrísima para que en su vista proceda a poner entredicho local total en la mencionada yglesia, y a lo demás quede derecho aya lugar, y para que venga a noticia de todos mandó su Ilustrísima expedir las presentes firmadas de su mano y referendadas de infro secretario de cámara y visita”.

³⁹⁸⁸ . AEV, 1223/1, La Vola, 1710, f. 41v.

³⁹⁸⁹ . ADG, P-116, St Esteve de Bas, 1727, f. 43v.

³⁹⁹⁰ . ADG, P-116, La Pinya, 1727, f. 36r.

³⁹⁹¹ . ADG, P-121, La Pinya, 1734, f. 303r.

³⁹⁹² . ADG, P-121, Joanetes, 1734, f. 287r.

y estará decent per molt temps”,³⁹⁹³ i per emblanquir la nau de l’església “a lo menos ab llet de calcs que sobre no ésser de molt cost, quedarà molt embellida y ab la decència sufficient”,³⁹⁹⁴ els administradors de la capella de La Salut i de Sant Privat de Bas havien de fer un pali, “que sobre que és cosa de poch cost, apareixerà molt bé y podrà servir per tots los colors”.³⁹⁹⁵ Les visites de 1736 continuen amb la mateixa manera comuna. El bisbe vol evitar els objectes, tècniques i materials impossibles i innecessaris per a una petita parròquia: a Sant Cristòfol de les Planes i Sant Esteve de Bas aconseguix rebaixar el cost de la peça/objecte mantenint un mínim de dignitat, bellesa o utilitat; a la primera parròquia mana per fer un “talam blanch de sis varas ab borlas y flocadura, lo qual per evitar crescuts gastos podran fer-lo de xamallor florejat”,³⁹⁹⁶ mentre que a la segona, per fer un banc,

“Item se haze vista que en lo chor de la present iglésia noy ha banchs necessaris y los que hi deuen ésser per estar decentment y per estar assentats los sacerdots quant se fan las funcions de la iglésia; perçò, mana dit Senyor Visitador General als obrers de la present iglésia que, dins dos mesos, ne fassen posar los que seran necessaris a direcció y coneguda del Reverent Sacristà, y *per evitar gastos a la obra* mana que lo banch que tenen los fadrins a la iglésia, que és sobradament llarch y ocupa sobrat lloch, sie posat al chor per lo expressat fi y los fadrins, a gastos de la administració que tenen, ne faran fer altre que sie més reduhit y ocupia menos lloch, y en cas tinguessen estos alguna dificultat y prepugnància en complir lo expressat, mana que lo Reverent sacristà y obrers los llevian [de] la administració que tenen y quedia esta ab sas rendas unidas a favor de la obra de la present iglésia, valent, emperò y declarant que los obrers de las rendas de la referida administració dels fadrins fasse quiscun any la lluminària de sera en los dies que los fadrins acostuman fer-la y lo demás que sobrarà quede a favor de la obra”.³⁹⁹⁷

A Sant Feliu de Pallerols trobem un cas similar:

“Així que alaba dit Senyor Visitador lo relebant zel que ha conegut que tenen tots en contribuir ab charitats y altres subsidis perquè la casa de Jesuchrist, que és la iglèsia, estiga en lo maior lustre y perçò los exorta que, sens atendre a las il·lusions ab què lo dimoni tal vegada procurarà destorbar obra tant santa, continuen tots en proseguir *lo medi tant fàcil y poch costós que tant cristiamanent han elegit* fins a acabar de daurar lo referit altar, assegurant-lo que no sols ne resultarà a tots los habitants un honra imponderable si que se mereixeran ab més eficàcia lo patrocini del sant en totas terras, moltas benediccions sobre sas personas y famílias y després de esta mortal vida los donàra la eterna”.³⁹⁹⁸

A Falgars manava que “*en el modo más breve y posible, se esfuerzen y dediquen a fabricar o hacer un nueva sacristia*”³⁹⁹⁹ i a La Vola, s’exhortava als obrers i parroquians “*se esfuerzen a hazer una capa negra y otra morada, respecto de la gran necesidad que ay en dicha iglesia de las expressadas capas, teniendo presente que como obra en servicio del culto del Señor de cielo*

³⁹⁹³ . ADG, P-121, Les Preses, 1734, f. 309r.

³⁹⁹⁴ . ADG, P-117, Les Preses, 1730, f. 285v.

³⁹⁹⁵ . ADG, P-121, St Feliu de Pallerols, 1734, f. 194v.

³⁹⁹⁶ . ADG, P-123, Les Planes, 1736, f. 74r.

³⁹⁹⁷ . ADG, P-123, St Esteve de Bas, 1736, f. 100v. La cursiva és nostra.

³⁹⁹⁸ . ADG, P-123, St Feliu de Pallerols, 1736, f. 89r-v. La cursiva és nostra.

³⁹⁹⁹ . AEV, 1231, Falgars, 1760, f. 122r-v.

y tierra alcanzaran el premio correspondiente”.⁴⁰⁰⁰ A Sant Romà de Sau, “quando el tiempo lo permita y se les proporcione ocasión, procurarán el Reverendo Rector y obreros animar al pueblo para blanquear la yglesia”.⁴⁰⁰¹

La llibertat es justifica i s’entén a redós de la falta de recursos. El discurs emprat pels visitadors torna a ser pura retòrica, com en tots els àmbits, vague i difús, i fins i tot buit, sense solucions precises ni vies de finançament reals i tangibles. A Vilanova de Sau es dóna en diferents anys: el 1774 (per fer una sagristia “los exortam a tots a la empresa de tan profitosa fàbrica que no sia de molt cost per tenir feta la mitat de las parets”),⁴⁰⁰² el 1783 (“estan los ànimos dels parroquians disposats y resoltos a millorar y adornar lo temple y casa del Senyor en tot quant sia necessari y possible”, demana que “passin a la obra coherant cada qual segons sa possibilitat y devoció”)⁴⁰⁰³ i el 1786 (continuaven sense fer la sagristia i “con mui poco coste se dará a la yglesia mayor espíritu y no peligrarán tanto los ornamentos y vasos sagrados”).⁴⁰⁰⁴ El 1775, a Santa Maria de Corcó, per fer un altar major, s’exhortava “als parroquians se ajuntian y resolgan un medi de executar obra tant del agrado de Déu y lustre de la present iglésia”)⁴⁰⁰⁵ i a Pruit, després de fer l’altar de sant Isidre, com “prova la devoció dels parroquians a la casa del senyor sols los exhortam se animen a empèndrer la obra del altar major y a est fi se justifique pera discórrer lo medi més proporcionat”,⁴⁰⁰⁶ i el 1791, per continuar les obres de l’església parroquial, ja que “no les falta posibilidad y caudales a que se dediquen con toda actividad en concluir un y otro objeto tan agradable a los ojos de Dios”.⁴⁰⁰⁷ Per fer unes calaixeres i el retaule major a Sant Romà de Sau, “se poden promètrer de la divina providència lo més favorable despatx en totas sas necessàrias així espiritual com temporal, mediant la poderosa intercessió del gloriós Sant Romà”,⁴⁰⁰⁸ i per una capella del sant Crist “exhortamos y nos prometeremos del zelo del reverendo rector y piedad de sus feligreses dispondran los medios de fabricar dicha capilla”.⁴⁰⁰⁹ A Sant Joan de Fàbregues, “luego que haya caudal suficiente de réditos de la obra o administraciones se emplee para hacer algunas casullas, ámitos, corporals, garnacha y un cáliz respeto de que no hay más que uno en la parroquia”.⁴⁰¹⁰

⁴⁰⁰⁰. AEV, 1231, La Vola, 1760, f. 124r.

⁴⁰⁰¹. AEV, 1227, St Romà de Sau, 1753, f. 71v.

⁴⁰⁰². AEV, 1233, Vilanova de Sau, 1774, f. 448v.

⁴⁰⁰³. AEV, 1235, Vilanova de Sau, 1783, f. 54v.

⁴⁰⁰⁴. AEV, 1236/1, Vilanova de Sau, 1786, f. 182v.

⁴⁰⁰⁵. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 869r.

⁴⁰⁰⁶. AEV, 1223/1, Pruit, 1775, f. 873v.

⁴⁰⁰⁷. AEV, 1236/1, Pruit, 1791, f. 323v.

⁴⁰⁰⁸. AEV, 1234/1, St Romà de Sau, 1775, f. 103v.

⁴⁰⁰⁹. AEV, 1236/1, St Romà de Sau, 1786, f. 182v.

⁴⁰¹⁰. AEV, 1236/1, St Joan de Fàbregues, 1792, f. 352r.

-Préstecs entre administracions religioses o bacins

El préstec i manlleu entre les administracions d'una mateixa parròquia és el recurs més freqüent per a resoldre situacions eventuais de migradesa i deute d'una d'elles a partir del moviment i disposició dels diners sobrants d'una altra. L'obra serà, amb diferència, la major deficitària i rebrà compensacions econòmiques de confraries, administracions i bacins; caldrà veure les causes que han motivat el desequilibri. Així queda entès a Tavertet:

“3. Mediante existir la pobreza de la obra de la presente parroquia en prosecución del decreto quarto de la visita antecedente, ordenamos y mandamos que el Rector y obreros puedan tomar de lo que sobre de otras administraciones (sacados los gastos) lo que fuese necesario para ropa de la sagristia, pagar las deudas de dicha obra y demás gastos precisos y necesarios, procediendo en este uso y licencia que se les concede con toda justificación y claridad anotando en las cuentas de la administración de la qual se saque para la obra la cantidad que fuese ultimamente y en conclusión”.⁴⁰¹¹

La direcció dels préstecs no serà casual ni gratuïta, i estarà absolutament condicionada per la presència del visitador i del cicle econòmic. Els exemples són escassos en el segle XVI i primera meitat del XVII. En el costat gironí, a Sant Iscle de Colltort el bisbe mana la restitució de 12 lliures que s'havien pres del bací de sant Cosme i sant Damià per obrar la capella de Nostra Senyora del Roser, i a Ridaura es manlevaren 3 lliures del bací del Roser per pagar la sagristia. En el costat vigatà, la parròquia de Vilanova de Sau ofereix prou elements a considerar; una visita de 1590 prohibeix el manlleu a l'obreria:

“Item provehí que los parrochians y los obrés de dita yglésia per ells no gosen, en pena de excomunicació y de 50 ducats, pendre dels dinés de dita yglésia parrochial per obs de recórrer la capella de Sant Genís que dits parrochians tenen intenció de valer-se de dits dines, essent com són propis de la parrochial y voler-los aplicar de llur pròpria auctoritat a fer capellas de devoció”.⁴⁰¹²

Però, el llibre de l'obra coetani ens informa de tot el contrari, de préstecs i manlleus entre les diferents administracions parroquials, amb quantitats de poc valor però força seguides en el temps, per a obres en distintes capelles, amb permís episcopal o sense. El juny de 1591 el rector prengué 3 lliures de l'obra de Santa Margarida per pagar el retaule de sant Joan; el març de 1593, els obrers prengueren del Roser 6 lliures per obrar la capella de sant Genís, i el 1594, els obrers es serviren de 7 lliures 4 sous del Roser, “las quals tania manaster per donar compliment a pagar lo rataula de Sant Miquel, lo qual nos sia bon advocat en la vida y en la mort. A més prometem los dits obres que tornaran dita moneda per fer la capella o per altre manaster y per lo ver fas lo present, vuy a 17 de juliol 1594. Són obrés Pera Crous Davall y Pera Çabater,

⁴⁰¹¹. AEV, 1229, Tavertet, 1758, f. 115r.

⁴⁰¹². AEV, 1209/1, Vilanova de Sau, 1590, f. 264v.

pagesos, en dit any”.⁴⁰¹³ Amb posterioritat, la confraria del Roser esdevindrà una entitat de préstec de caràcter mitjà-gran.

Les despeses ordinàries que ha de fer front una obreria són, en principi, molt més grans i elevades que les d’una confraria o administració. És per això que, quan l’obreria necessita fer front a obres de caràcter extraordinari, haurà d’acudir irremissiblement a aquestes entitats; o, sense anar més enllà, a vegades s’indica que serà per dur a terme els manaments més senzills. Philippe Goujard ha comparat les entrades i eixides de confraries i obreries a la Normandia a finals del segle XVII, i ha arribat a la conclusió que les confraries eren molt més riques que les obreries, per disposar d’unes rendes fixes més importants (quotes i caritats),⁴⁰¹⁴ però afegim que les seves despeses ordinàries es limitaven a les ocasionades a les festes patronals i als enterraments dels confreres, i, d’aquesta manera els era possible col·laborar en el préstec. A les nostres parròquies, les confraries del Roser i de sant Isidre esdevindran, amb distància, les administracions noves més solvents i poderoses econòmicament dins la parròquia. Hem localitzat un cas únic i excepcional, invers, a Sant Joan de Fàbregues, el 1706, on la confraria del Roser prengué 19 lliures 19 sous per pagar la dauradura del tabernacle.⁴⁰¹⁵

Es tornen realment aquests diners o es perden per sempre més? Unes mostres aïllades les trobem a Sant Joan de Fàbregues, el 1633, on es permet als obrers agafar diners de les administracions, ‘si fa falta’, o sigui, si és estrictament necessari, per fer unes dalmàtiques; i el 1691, “atentent que las administracions dels bacins de esta iglésia necessitan de diners effectius, per a complir ab las obligacions del culto diví y devoció dels sants, manam a las personas que tenen dos anells empenyats en la bací de las donas de la iglésia de Sant Miquel de Rupit”⁴⁰¹⁶ els puguin desempenyar i vendre; i a Sant Esteve de Bas, el 1700, mana estalviar els diners de l’obra i de la confraria de la Minerva per fer front a imprevistos i necessitats. El 1741, a La Vola sembla que havien estat escarmentats en anteriors ocasions, manava “al rector no deixe diners de la obra o administracions per ningun motiu, pena de pagaro de béns propis, y en cas que los obrers o administradors ne deixassen dels que encara no han entrat a la caixa no ho avise luego per ferlos ho pagar en continent de sos béns”.⁴⁰¹⁷ Els matisos en el vocabulari ens permeten aclarir aquests conceptes: quan es diu ‘ajuda’, no implica devolució, mentre que els ‘préstecs’ sí que signifiquen el retorn dels diners deixats. Es dóna més importància en el fet i l’acció, que

⁴⁰¹³. AEV, Arxiu parroquial de Vilanova de Sau, F-G-L/1 (1582-1646), s.f.

⁴⁰¹⁴. GOUJARD, P., *Un catholicisme bien tempéré...*, p. 141-144.

⁴⁰¹⁵. AEV, Arxiu parroquial de Rupit, P01/1 (1672-1830). Confraria del Roser. *Libre o consuetat...*, s.f. 1706: “Item a pagat a Ignasi Cervera, daurador, dinous lliuras dinou sous a compliment de 32 lliuras se li an donadas de daurar lo tabernacle, que las restans se sen pagadas dels diners de la obra, dich 19 lliures 19 sous”.

⁴⁰¹⁶. AEV, 1222, St Joan de Fàbregues, 1691, f. 449v-450r.

⁴⁰¹⁷. AEV, 1223/1, La Vola, 1741, f. 280r.

podríem qualificar d'acte de 'solidaritat interinstitucional parroquial', que no pas en l'acte final, en els diners deixats i no retornats, en l'objecte de la transacció. Queda clar que són diners sobrants, que resten del cobriment de les despeses quotidianes, per això mai s'han de barrejar els diners de diferents administracions, com insistia a Les Encies, el 1746:

*“Por quanto se halla su Ilustrísima enterado que los fondos de la fábrica de la presente iglesia están juntos con los de la Confradía del Rosario, de que resulta grave detrimento a la dicha fábrica por haverse de suplir de los fondos de ella cada año los gastos ordinarios y extraordinarios de dicha confradía, la que si estuviere separada sería mayor la actividad de los pabordes en recoger las limosnas de los confrades como y la economía en los ordinarios y extraordinarios gastos; mandó su Ilustrísima que en adelante se separen dichas administraciones por no tener conexión la una con la otra, corriendo cada una de por si, dando cuenta annual del gasto y recibo los pabordes de dicha cofraria al cura y pabordes que en delante de nuevo se eligieron y en caso de resistencia el cura dará aviso a su Ilustrísima para expedir las órdenes convenientes”.*⁴⁰¹⁸

Antoni Pasqual (1687-1688) i Miquel Pontich (1691 i 1698) són els primers en l'aplicació sistemàtica d'aquest mètode, que combinen amb el treball en festius, les almoines i caritats, o les aplegues, per no ser tan feixuga una única càrrega. A les parròquies vigatanes, després d'una bona colla d'anys sense visitar-se, els calia una renovació total del parament de les esglésies, refetes estructurals i nous edificis adjacents; moltes obrieres no seran capaces de fer front a tantes despeses. Pasqual, per exemple, a Falgars, pel fet que l'obreria no tenia diners suficients per pagar unes vestimentes litúrgiques i una calaixera, donà “licència al rector y obrers que pogan traurer del bassí de Nostra Senyora del Roser lo que sobrarà a dita confraria per a fer los dits ornaments, y manam als pabordes de ella que lo entreguen liberament y sens contradicció alguna”.⁴⁰¹⁹ Qualsevol referència a la restitució s'omet voluntàriament. Ho trobarem a Sant Martí de Querós, Vilanova de Sau, Sant Vicenç de Susqueda i Pruit, on es prenen diners de les respectives confraries del Roser i de bacins més petits. Per exemple, en aquesta darrera parròquia diu el següent:

*“Item considerant la poca possibilitat de la obra desta iglésia pera complir amb la provisió sobredita, donam facultat al Reveren y obrers de ella que pogan pendre de la confraria de Nostra [Senyora] del Carme y altres bassins desta iglésia, lo quels sobrarà pagats los gastos ordinaris de las ditas administracions, y atnent que això no porà ser sufficient, usant de nostra facultat y especialment en acte de visita aplicam a la obra desta iglésia per temps de dos anys las mateixas almoynas que aplicaren los visitadors delegats de nostres antecessors y passat lo dit termini de dos anys se tornen a donar las ditas almoynas en los dias y en la mateixa conformitat que ordenaren los piadosos fundadors, y per quant fins vuy no se ha fet llibre de las administracions y de las causas pias, almoinas, manant al Rector que, dins un mes, compre dos llibrets en que escriga en quiscun una de ditas pias almoinas, posant en lo principi la institució y llevador de rendas y després consecutivament la entrada y eixida conforme lo estat de las administracions de la iglésia y lo cumpla així pena de 2 lliures per quiscuna volta que faltarà y altres a nostre àrbitre”.*⁴⁰²⁰

⁴⁰¹⁸. ADG, P-128, Les Encies, 1746, f. 175r.

⁴⁰¹⁹. AEV, 1221, Falgars, 1687, f. 576r.

⁴⁰²⁰. AEV, 1221, Pruit, 1687, f. 578v-579r.

A La Pinya, per fer una casulla amb estola i maniple més solemne, “perquè pugan ajudar-se de alguna cosa, dóna facultat de valer-se del bací de Nostra Señora del Roser, en lo que sobra pagats los gastos ordinarijs del son altar”;⁴⁰²¹ mentre que a Sant Julià de Llor, per una alba completa i un missal, poden “valer-se dels diners del bací de Nostra Senyora del Roser, sota pena de tres lliures de béns propis y en subsidi de excomunicació major, manant al Reverent Rector no permite gastar diner algun del dit bací affins que hagen complert lo present mandato”.⁴⁰²² I a La Pinya, el 1698, per fer una sagristia, una part havia promès pagar-la el rector i l'altra,

“atesa la pobresa de dita obra aplica dit Senyor visitador per adjuntori de dita fàbrica cis dobles, ço és, quatre del vací de Nostra Senyora del Roser y las altres dos dels demás vacins, rata per quantitat dels diners que y aurà dels demás vacins, las quals sis dobles mana dit senyor visitador als pabordres del Roser y demás vaciners, sots la pena sobredita, entregian als obrers de la present isglésia sempre y quant se posia en obra dita sacristia”.⁴⁰²³

A Cogolls, el 1700, el visitador queda consternat davant la gran pobresa de l'obreria i veient la impossibilitat de fer les obres necessàries manades, permet bestreure de la confraria del Roser 23 lliures i aplicar les caritats de dues almoines de pa. Veiem, doncs, quin és el corrent del canal en els manlleus i préstecs: els particulars acudeixen amb més regularitat a l'obreria, més que no pas a altres administracions, a l'hora de manllevar diners, mentre que l'obra es veurà obligada a prendre diners d'aquestes administracions quan sigui el cas, i aquests es veuen engruixudes per les aportacions dels fidels, igual que les obreries. És possible pensar que l'endeutament de les obreries és una conseqüència lògica d'unes etapes precedents pròsperes i agraciades, amb capacitat de préstec, i que és un cicle 'natural' que es va repetint. A Tavertet, en motiu de l'engrandiment de l'església,

“considerant que la entrada de la obra no és sufficient per los gastos de la fàbrica, ni los parrochians tenen comoditats, aplicam per fer los ornaments mencionats en la antecedent provisió, y per comprar los materials de dita fàbrica, *totas las caritats de dines que sobrarian en la confraria de Nostra Senyor del Roser, del bassi de Sant Isidro, o de altra qualsevol desta isglésia*, pagat lo gasto ordinari que acostuman fer las ditas administracions, y així mateix aplicam la renda y emolument del ciri dels fadrins y las sinch almoynas ab las pencions discorregudas fins lo die present, y ne discorreran per temps de dos años y pagadas las charitats dels Aniversaris que lo reverent Rector té obligació de celebrar per rahó de ditas almoynas”.⁴⁰²⁴

A Santa Maria de Corcó, el 1710,

“Primo per quant havem regonegut que esta present isglésia se troba faltada de alguns ornaments necessaris per lo major adorno del culto divino y servey de Déu Nostre senyor

⁴⁰²¹. ADG, P-110, La Pinya, 1691, f. 178r-v.

⁴⁰²². ADG, P-109, St Julià de Llor, 1691, f. 197r.

⁴⁰²³. ADG, P-110, La Pinya, 1698, f. 716r.

⁴⁰²⁴. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 581r-v. La cursiva és nostra.

y hajam trobat que en la confraria del gloriós Sant Isidro se troba de present ab la quantitat de 23 lliuras barcelonesas, y sie a nos permès (majorment no tenint la obra havens com nols té la dita esta iglésia) distribuir y convertir aquells per adornar-la dels ornaments necessaris: perçò, usant de nostra facultat la dita quantitat de ditas 23 lliuras per fer una casulla que puga servir per dos colors, és a saber, blanch y vermell, y pera fer los demás ornaments que dit Rector regonexerà ésser més útils y necessaris a dita iglésia”.⁴⁰²⁵

El bisbe Taverner permetrà aquest traspàs de diners en la *Instrucció pastoral*, tot i que no serà el més prolix en emprar-ho.⁴⁰²⁶ És un manament que indiqui que ja no fa falta el consentiment episcopal, essent suficient el permís del rector; d’aquesta manera ho trobem anotat en alguns llibres d’obra. A Ridaura, l’obrer Esteve Ferrussola va manllevar diferents quantitats d’una confraria: “ab los predits partits de blat y diners ha prestat y dexats la confraria de la Minerva a la obra o per la obra de la iglésia de Ridaura; deu dita obra a dita confraria junt la suma de vint y tres lliuras 9 sous, dich 23 lliures 9 sous”;⁴⁰²⁷ i a Sant Cristòfol de les Planes es mana fer un munt de vestimentes permetent prendre 11 lliures de l’administració del Roser i 10 lliures de la de sant Antoni “perquè pugan dit rector y obrers consumir-las per ajuda de cost de las cosas sobremanadas en las quals també se interessan ditas administracions, com la de demás de la dita iglésia”;⁴⁰²⁸ i encarrega als confreres de la Minerva una casulla blanca de domàs, “ajudant-los, si menester, és la Obra, ja que a obs de totas ditas administracions servirà aquells que executaran”.⁴⁰²⁹ El manament de Taverner sembla que feu fortuna en la visita de 1738, ja que ho trobem quasi repetit idèntic a Sant Esteve de Bas, a tall d’introducció en el bon govern dels obrers,

“Item atenenent que la obra de la present iglésia no té bastants rèddits ni emoluments pera fer y mantenir los ornaments y moltas altrás cosas necessàrias que sempre se offereixen per la deguda manutenció, bon govern y adorno de dita iglésia, y atenenent així mateix que *és rahó que las demás administracions de dita iglésia ajuden a la administració de la obra* en contribuir en lo que pugan per la manutenció de tot lo referit per ser totas las administracions dependents y subordinadas a la de la obra, que és principal. Perçò, persuadim y encarregam a tots los administradors de dita iglésia que quant hajan acabat lo any de sa administració y donat comptes, donen y entreguen als obrers de dita iglésia totas las quantitats que los restaran, pagats primerament tots los gastos de llurs administracions, com així ho experam del bon zel de tots, majorment podent quedar persuadits que assò ha de redundar a crèdit y honor de totas las administracions y lustre de tota la iglésia y a glòria de Déu Nostre Senyor”.⁴⁰³⁰

⁴⁰²⁵. AEV, 1223/1, Corcó, 1710, f. 47v.

⁴⁰²⁶. MURLÀ, J. “Notícia dels temples...”, p. 192: “148. Sempre que en la iglésia se ofereix algun gasto general que fer, podran los obrers, junt ab lo rector, valer-se dels diners que se trobaran en cada una de las administracions, puix és molt just que tots los que participaran de las almoynas de la iglésia contribuecan també als gastos della; ben entès, empèro, que antes estiga finit lo altar, capella o retaula en nom del qual se ha recullit aquell diner ab tota decència, en la forma queda expressat; puix primerament se deuen emplear aest fi, y després, si és menester, per los gastos generals de la iglésia”.

⁴⁰²⁷. APR, *Llibre per asentar totas las donsellas per causes pies*, s.f.

⁴⁰²⁸. ADG, P-121, Les Planes, 1734, f. 258v.

⁴⁰²⁹. ADG, P-121, Les Planes, 1734, f. 258r.

El ritme de manlleus torna a accelerar-se a mitjan segle XVIII, en els anys de l'episcopat de Bartolomé Sarmentero, davant d'una nova escassetesa de recursos econòmics, amb algunes restriccions contundents (per un declivi de la generositat col·lectiva? i de les vendes de cera, pa i gra? per una monetarització de l'economia?). En tot cas, assistim a una paradoxa fictícia: la ingent activitat constructora i reconstructora no es correspon amb la dolenta salut financera de moltes parròquies. A La Vola, per satisfer la creixent devoció al sant Crist, que es tradueix en les nombroses caritats que deixen els feligresos, es crea un aniversari “per los devots vius y diffunts, y se traga la caritat del bassí de dit Sant Christo, axís com se fa, de les demés administracions, prenent per ell 10 sous com és de costum en dita iglésia per semblants funcions”.⁴⁰³¹ A Sant Julià de Llor, “en lo any 1745 se feu lo pàlit del altar de Nostra Senyora del Roser que estave lo dit altar sens retaule, al costat del altar major; costà lo dit palit dels diners del bací de las Donas: 5 lliures 12 sous”.⁴⁰³² Les visites de 1753 ens proporcionen més exemples: a Sant Joan de Fàbregues, per blanquejar l'església, “*considerando la pobreza de ella, concedemos nuestra licencia para que el reverendo rector y obreros puedan valerse a este efecto de los bienes de las administraciones*”,⁴⁰³³ i a Tavertet,

“Aunque los obreros sean los administradores principales puedan, en caso de necesidad, valerse de los caudales de las demás administraciones; con todo, ordenamos que no lo hagan sinó en casos urgentes, precediendo primero nuestra licencia por lo que habiéndose empleado en beneficio de la iglesia más de 50 libras que eran de la capilla de San Cypriano, mandamos que, pasado un competente termino, vuelva la obra a dicha capilla la referida cantidad”.⁴⁰³⁴

En les visites successives a Tavertet (1755 i 1758), s'insisteix en la pobresa de l'obreria i, finalment, es condona el deute, cosa inèdita fins ara; i només és el bisbe que ho permet. A Santa Maria de Corcó, el 1762, per fer la nova església manava “*que todo lo que sobre de las cofradías de la presente yglesia parroquial se aplique para dicha obra y a este fin damos o administradores destinados para el cuidado de dicha fábrica, y mandamos se les entreguen cualesquiera cantidades depositadas, como pertenecientes a dichas cofradías*”,⁴⁰³⁵ permet que hi hagi traspàs de diners de totes les confraries a l'obreria, i, a més, afegia que “*en atención de la poca o ninguna venta de la fábrica de la referida parroquial yglesia, y que algunos deudos de la limosna nombrada de los vergonzantes, los aplicamos a dicha fábrica y mandamos se entreguen a los fabriqueros*”.⁴⁰³⁶ A Falgars, el 1770, per fer el retaule de sant Isidre, el bisbe coneixia “que los ànimos dels pagesos estant inclinats en fer-lo dins breu temps en tant que estan noticiós que tenen material per la fàbrica de aquells y lo permís del Señor Il·lustríssim per

⁴⁰³⁰. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 106r. La cursiva és nostra.

⁴⁰³¹. AEV, 1223/1, La Vola, 1746, f. 511r.

⁴⁰³². ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra...*, s.f.

⁴⁰³³. AEV, 1227, St Joan de Fàbregues, 1753, f. 78r.

⁴⁰³⁴. AEV, 1227, Tavertet, 1753, f. 70v-71r.

⁴⁰³⁵. AEV, 1232, Corcó, 1762, f. 8v.

aplicar ab dita fàbrica los diners ques troban en las caxas de la confraria de la present iglésia”.⁴⁰³⁷ El 1774, a Pruit, per construir el retaule de sant Andreu, “donam permís [als obrers] que pugan emplear lo sobrant de las administracions de esta parroquial per dita fàbrica, o bé per en cas de no emprendre dit retaule pugan emplear lo mateix sobrant en compondrer lo altar del Sant Christo y fer lo monument”⁴⁰³⁸ (i sense fer-ne prou una sola vegada, es repetirà en la visita de 1776, en ser “una parròquia de tanta pietat, tenim per damés exortar-los majorment essent lo objecte de aquella son glorióssim titular Sant Andreu: y per més animar-los, consedim llicència perquè lo sobrant de totas las administracions pugan aplicar a est fi”);⁴⁰³⁹ a Sant Bartomeu Sesgorgues es desitja fer una capella equiparable a la de sant Isidre, “perçò, a fi de que se anímian a la execució de la fàbrica de dita capella del Roser, en lo modo insinuat, los donam permís de emplear per ella lo sobrant de la administració del Roser y demés a coneguda del Reverent Rector”⁴⁰⁴⁰ i a Sant Romà de Sau, per fer la sagristia, “donam facultat de emplear en dita fàbrica lo sobrant de las administracions de esta iglésia a coneguda del reverent rector y obrers actuals”.⁴⁰⁴¹

El 1775, a Falgars, per pagar un llibre de rèquiem i una casulla “aplicant per assò y demés necessari, sils apar, los diners de las administracions de Sant Isidro y del Roser per lo que les donam facultat”,⁴⁰⁴² i a Vilanova de Sau, es mana al rector, obrers “y demés ques cuidan de las administracions de la present iglésia, que aplíquian tots los existents productos de cada una de sas respectivas administracions, en lluíment y exaltació de aquells sants o santas a qui expèctian y que no ho convertescan per altres ninguns fins alienos de cosas pias”.⁴⁰⁴³ És la parròquia de Tavertet la que corona el rànkung en préstecs i manlleus, ja que quasi a cada visita en localitzem un. El 1776, per construir el retaule “y per animar-los consedim llicència perquè lo sobrant de totas las administracions pugan aplicar a est fi y a la construcció del cancell”.⁴⁰⁴⁴ I entre l’agost de 1791 i el febrer de 1792, per pagar unes obres al cementiri i un quadre es valgueren de diners del Roser i altres administracions.⁴⁰⁴⁵

⁴⁰³⁶. AEV, 1232, Corcó, 1762, f. 9r.

⁴⁰³⁷. AEV, 1233, Falgars, 1770, f.

⁴⁰³⁸. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442v.

⁴⁰³⁹. AEV, 1234/1, Pruit, 1776, f. 60r.

⁴⁰⁴⁰. AEV, 1233, St Martí Sescorts, 1774, f. 446r.

⁴⁰⁴¹. AEV, 1233, St Romà de Sau, 1774, f. 447v.

⁴⁰⁴². AEV, 1223/1, Falgars, 1775, f. 874v.

⁴⁰⁴³. AEV, 1234/1, Vilanova de Sau, 1775, f. 102v.

⁴⁰⁴⁴. AEV, 1234/1, Tavertet, 1776, f. 60r.

⁴⁰⁴⁵. AEV, Arxiu parroquial de Tavertet, G/3. Obra (1772-1941), s.f.: “9 lliures del Roser de las donas, fol. 38 del llibre de lur administració, y una lliura deu sous de la administració de Sant Corneli. Llibre de esta administració fol 42 n° 38 ab tot;” l’octubre de 1791, “extret de la administració dels Dolors (vide fol 42 del llibre deita administració) deu rals per satisfer lo valor de la càpida de batejar, 1 lliura;” i el febrer de 1792 per pagar 7 lliures 10 sous al pintor Marià Colomer per un quadre, “se han extret del Roser de las donas. Vide lo llibre de sa administració fol. 38, serà 7 lliures”.

-El recurs als deutes i a les pensions de censals

Els bisbes també recorreran als deutes que molts particulars han contret a les obrieres per tal de realitzar compres, reparacions i obres a l'església, i que d'altra manera serien difícils de recuperar; a les parròquies gironines es dona en el segle XVII i a les vigitanes en el XVIII.

A Sant Esteve de Bas, el 1626, mana aplicar els deutoris a l'obra a la reparació de l'orgue i el 1638 “mana als obres de la isglésia [de Sant Joan] dels Balps que, dins dos mesos pròxims, dels diners que cobraran del qui deuen a dita obra, fassan fer per servey de la isglésia una casulla de domàs vermelle”.⁴⁰⁴⁶ A Cogolls, el 1671, per la necessitat de fer reparacions més o menys insignificants (posar un sobrepany i arreglar una ara), degudes a robatoris i guerres, mana a tots els deutors de l'obra “conforme constarà per deutoris, alberans o per altres clarícias, que dins dos mesos pròxims després de la present visita, donen, satisfassen y paguen al administrador de aquella tot lo que per quiscun de aquells apareixerà sé degut”.⁴⁰⁴⁷ El 1687, a Les Preses,

“Primo com sie estat informat su Il·lustríssima señoria de que alguns particulars del veynat del Corp de la present parròquia de las Presas deuen diferents quantitats de diners a la obra y isglésia de Sant Miquel, y com dita isglésia se troba necessitada per la obligació de pagar las obras que si fan y per altres gastos que se li offerexan. Perçò, su Il·lustríssima mana a tots dits deutors que dins quinse dies pròxims després de la publicació del present cartell, sots pena de sinch lliuras aplicadores a dita isglésia y de excomunicació major, paguen y satisfassen tot lo que per quiscun de aquells se trobarà degut”.⁴⁰⁴⁸

A Sant Cristòfol de les Planes, el 1691, després de fer ‘capbrevar’ les quantitats que li resten debitòries puguin comprar un tern de difunts, amb tres capes, bossa de corporals i cobrecalzer, i a Sant Miquel de Pineda, el 1703, s'exigeix pagar el blat de l'obra cosa que els permetrà fer uns encensers nous. El 1741, per ampliar l'església de Sant Martí de Querós, fer una sagristia i uns nous bancs, “nols serà dificultós cobrant los deutes que hi ha atrassats y aprofitant bé las entradas que té la isglésia, sens dexar atrassos, puix succeheix que anant-se'n los que són masovers, queda sens cobrar-se lo que devian pagar per son temps”;⁴⁰⁴⁹ cosa que encara s'havia de realitzar en la visita de 1749: “segons havem vist dels comptes del llibre de la obra las entradas de ella no són sufficients pera costejar-ho tot, y attenant al mateix temps, segons consta en dit llibre que, en alguns dels anys, la mateixa obra ha quedat deudora als que han estat obrers per lo que ells han bastret”,⁴⁰⁵⁰ demana el retorn immediat i permet una aplega general, “y del que resultarà de la llibertat de tots com esperam, com també ab lo que cediran los acreadors a

⁴⁰⁴⁶. ADG, P-89, St Esteve de Bas, 1626, f. 55r.

⁴⁰⁴⁷. ADG, P-104, Cogolls, 1671, f. 14r.

⁴⁰⁴⁸. ADG, P-108, Les Preses, 1687, f. 415v-416r.

⁴⁰⁴⁹. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1741, f. 265v.

⁴⁰⁵⁰. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1749, f. 562r.

ella, se podrà donar compliment a tots”.⁴⁰⁵¹ A Sant Julià de Llor, el 1753 es feren una alba, un amit i uns purificadors que costaren 12 lliures 6 sous, “resultats de 9 cortans mastall que donà Anglasell en descàrrech de la caritat de alferenas devia distribuir, y lo alcansi la commutació del Senyor Bisbe, valgué lo dit mastall 5 lliures 16 sous 6 diners, y lo demás se tragué del bací de Nostra Senyora que aplegan las donas”.⁴⁰⁵² Per poder construir una sagristia a Falgars (1762) mana cobrar totes les pensions dels censals de la confraria del Roser, i a La Vola (1776) calia el retorn d’un abundant deute, juntament a la primícia del rector (si fóra necessari) i al manlleu d’altres administracions:

“3. Encarregam al Reverent Rector, obrers y demás convinga que posian en pràctica lo decret de la antecedent visita relatiu a fer nova sacristia y sacrari valent-se del deute mencionat en aquell, en quant tingua en dret lloch (perquè havem vist que del suposat deute de cent trenta tres lliuras vuit sous y 5 diners ne té pagadas ja 34 lliures 10 sous 4 diners) valent-se dels medis que lo dret los permètia, y los manam que de est nostre decret envien nota al Reverent Rector referit, prevenint-li que si, dins dos mesos (comptadors des del dia en que se li haurà notificat est nostre decret), no donarà llegalítima descarga, se emplearan per dit effecte los corresponents fruits de primícia que li tenen amparats. Y concedim llicència de aplicar lo restant de las administracions de esta iglésia parroquial per ditas fàbricas”.⁴⁰⁵³

Els darrers casos corresponen a 1780 a La Vola, on es manà fer un “vas més gran pera tenir lo sant oli de la extremaunció, aprofitant la plata del vell y lo rector cobrarà de Sagimon Collell la quantitat està debent a la administració de Sant Ysidro pera espendir-la en lo expresat vas”⁴⁰⁵⁴ (encara per cobrar el 1786).⁴⁰⁵⁵ A Sant Martí Sacalm, per fer una capa negra, adobar els ordinariis i sacrari i comprar un missal, “aplicant per estas obras las 48 lliuras que restan debent los administradors del Roser y qualsevol otras partidas que se estigan debent a la yglésia”.⁴⁰⁵⁶

Els censals que es creen i/o es destinen a obres d’inversió en els temples parroquials es poden comptar amb els dits d’una sola mà, i ascendint moderadament en el segle XVIII.⁴⁰⁵⁷ Vegem-ne els exemples: el 1612, la capella de la Verge Maria de Vilanova estava en ruïna, permetent al rector de Santa Maria de Corcó segrestar-ne les rendes i “del que cobrarà per dit effecte dels dits censalistes y redduataris ne pugue fermar àpoques y albarans ho altres clarísies;”⁴⁰⁵⁸ el 1646, a

⁴⁰⁵¹. AEV, 1223/1, St Martí de Querós, 1749, f. 562r.

⁴⁰⁵². ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra*, s.f.

⁴⁰⁵³. AEV, 1234/1, La Vola, 1776, f. 61r.

⁴⁰⁵⁴. AEV, 1234/1, La Vola, 1780, f. 221r.

⁴⁰⁵⁵. AEV, 1236/1, La Vola, 1786, f. 163r.: “*Habiendo reconocido las cuentas de la obra, hemos observado que Segismundo Collell está debiendo a dicha administración, muchos años hace, alguna cantidad, y en su consecuencia mandamos al reverendo rector y obreros sean solícitos en procurar su cobranza, valiéndose, en caso necesario, de los medios de justicia, y a este efecto le harán saber esta nuestra provisión y esperamos que, con sola diligencia, no dará lugar al expresado Collell a ulteriores providencias*”.

⁴⁰⁵⁶. AEV, 1234/1, St Martí Sacalm, 1780, f. 221r.

⁴⁰⁵⁷. N’hem localitzat un de molt similar a Camprodon, el 1741, on es permet alienar alguns censals per reparar la casa del reverent de la comunitat, ADG, P-125, Camprodon, 1741, f. 17r.

⁴⁰⁵⁸. AEV, 1211/9, St Martí Sescorts, 1612, f. 14r.

La Vola, es donà “facultat y llicència als obrers y Rector gastan per la fàbrica de la campana tot aquell sensal tant en lo preu com en las pencions que ara han lluit y quitat que partanyan a la obra de la iglésia, lo qual faia y prestava a dita obra Antoni Joan Baradella, pagès de dita parròchia”;⁴⁰⁵⁹ el 1724, a Sant Joan de Balbs, per acomodar la teulada, fer una vera creu de plata, un calze i patena, “se valdran de un censal de 45 lliures y altre de 65 lliures propietat que té la obra venent-els”.⁴⁰⁶⁰ A Les Preses, el 1734, per ampliar una casa d’un beneficiat, es cediren “quaranta lliuras, setse sous barcelonesos, singularment servint dita quantitat per esmersar-la a for de censal y cedint la penció anual de aquell en renda y benefici de dita obra”,⁴⁰⁶¹ i el 1738,

“Atenent emperò que dita obra percebeix un sensal de preu sexanta y set lliuras moneda barcelonesas, venut y creat per Pere Mas de Xaxars, pagès de Olot, com a principal y Esteve Tarrats y Payrolo, pagès de Ridaura com a fermansa com consta en poder del discret Gaspar Clapera, nottari de Olot als [en blanc] del mes de juliol any mil set cents trenta y quatre, lo qual sensal proceheix de la venda de aquell tros de terreno y sementiri que ab decret del ordinari vené dita obra al reverent doctor Emanuel Soler, prebere y domer de Olot, com a obtenint lo benefici del Àngel Custodi en la iglésia de las Presas, fundat per Bernat Soler quod prebere a fi de engrandir la casa de dit benefici com està ja engrandida. Perçò, declaram que ab lo permís y decret de sa Il·lustríssima pugan los obrers de dita iglésia distribuhir no sols las pensions de dit sensal si també la propietat y preu de aquell, y per obviar controvèrsias se disposà que dits obrers hajan de distribuir dita propietat per la subvenció de ditas necessitats a coneguda del reverent Rector, dels senyors batlle y regidors de dita parròquia qui tots junts, y no a solas, determinian lo que serà més convenient y necessari per la decència y decoro de dita iglésia”.⁴⁰⁶²

Segueixen, cronològicament, unes disposicions a Sant Martí Sescorts, el 1775, per obres generals, i el 1783 a La Vola, per pagar l’enderrocament de la paret del cementiri, es dóna “facultat per expendir, si és necessari, un censal de 18 lliures qual propietat se troba existent y deposada en la caixa de la obra”.⁴⁰⁶³

-Indulgències i treball en festius

Les indulgències i els jubileus tingueren un important pes específic a l’hora d’incentivar els treballs personals en obres a la parròquia. Els bisbes seguien l’exemple de les indulgències atorgades pel Papa en motiu de l’erecció de la gran basílica de Sant Pere del Vaticà, en els segles XVI i XVII. A partir de llavors augmenten considerablement, es generalitzen i obtenen un gran èxit arreu dels països catòlics. Creiem, però, que fou un recurs (fàcil) per aconseguir aquesta ajuda gratuïta. La remissió dels pecats que atorgava l’Església, podia obtenir-se per la via del treball i la donació de caritats. De fet, l’obtenció del perdó per la via monetària va ser un dels punts més atacats en la reforma luterana i que intentarà corregir el concili de Trento (Sessió

⁴⁰⁵⁹. AEV, 1218/4, La Vola, 1646, f. 73v.

⁴⁰⁶⁰. ADG, P-115, St Joan de Balbs, 1724, f. 6v.

⁴⁰⁶¹. ADG. P-121, Les Preses, 1734, f. 312r.

⁴⁰⁶². ADG, P-124, Les Preses, 1738, f. 133v-134r.

XXV, *Decreto sobre las Indulgencias*).⁴⁰⁶⁴ En aquest decret es demana l'abolició sistemàtica dels lucre que produïts fins llavors i es manava “*a todos los Obispos que cada uno note todos estos abusos en su iglesia, y los haga presentes en el primer concilio provincial, para que conocidos y calificados por los otros Obispos, se delaten inmediatamente al sumo Pontífice Romano, por cuya autoridad y prudencia se establecerá lo conveniente a la Iglesia universal: y de este modo se reparta a todos los fieles piadosa, santa é íntegramente el tesoro de las santas indulgencias*”.⁴⁰⁶⁵ A partir de llavors els bisbes (almenys els gironins i vigatans) es mostraran molt cautelosos a l'hora d'atorgar indulgències, molt després del concili trentí.

En el segle XVII, dins l'àmbit gironí, només n'hem localitzat a Sant Iscle de Colltort, en la visita de 1671, on es concedeixen quaranta dies d'indulgència als qui resessin i donessin caritats davant dels nous altars i retaules de Tots Sants i dels sants Cosme i Damià, suposem que amb una finalitat doble: estimular la devoció a aquestes advocacions i poder sufragar les despeses del nou conjunt bastit. Aquestes indulgències les trobem repetides en les successives visites de 1679, 1691, 1696 i 1698. Les dates coincideixen força amb les capelles i esglésies vigatanes. A la sufragània de Pruit, el 1691, s'exhortava la construcció del retaule del Roser, del “que poden esperar los devots de la sua protecció tot alívio y consuelo en las necessitats y misèries de esta vida y lo termini de la eterna beneventuransa y concedim quaranta dies de indulgència a todas aquellas personas que contribuhiran ab diner o grans a fer lo dit retaule”.⁴⁰⁶⁶ Les capelles de Cabrera i El Far, segons el pare Camós, foren augmentades gràcies a les indulgències dels bisbes vigatans.⁴⁰⁶⁷ A *posteriori*, el 1687 es concedien iguals dies d'indulgència per resar un Pare Nostre i una Ave Maria davant d'aquests d'altars; a Cabrera, a més, pels que “donaran alguna cosa de caritat per la conservació y major culto y veneració de Maria Santíssima”.⁴⁰⁶⁸

Les indulgències que apareixen en el segle XVIII tenen un altre caràcter, ja que van associades als treballs, tragines, jornals gratuïts i aportació de materials diversos per a obres de la fàbrica parroquial, que es donen majoritàriament en diumenges o festes de precepte.

⁴⁰⁶³. AEV, 1235, La Vola, 1783, f. 58r.

⁴⁰⁶⁴. SECT, p. 428-429.

⁴⁰⁶⁵. SECT, p. 429.

⁴⁰⁶⁶. AEV, 1222, Pruit, 1691, f. 448v.

⁴⁰⁶⁷. CAMÓS, N., *Jardín de María...*, p. 376 i 388-389: a El Far, el Papa Inocenci X concedí als confreres de la Verge “*algunas indulgencias haciendo lo que en su Breve se contiene, e indulgencia plenaria y remisión de todos los pecados, el día que es escribieren en ella y visitaren su capilla el día de la fiesta principal*” i “*concedieron a su capilla [de Cabrera], muchos cardenales, cien días de indulgencia, para siempre duraderas, siendo Pontífice Julio II, a los 4 de Abril de 1610, y son: en los días de la Natividad y anuciación de la Virgen, Pascua de Flores, Pentecostés y día de la Santísima Trinidad, en que hay grande concurso de gente*”.

⁴⁰⁶⁸. AEV, 1221, St Julià de Cabrera, 1687, f. 573r.

Caldria, *a priori*, fer un breu reflexió sobre el significat, necessitat i importància del ‘treball’ vist a través de les visites pastorals. El treball diari i quotidià, en feines honestes i correctes, físiques sobretot, és ben vist. No es pot fer, de cap manera, en dies festius, essent condemnat per l’església, segons havia estipulat Déu en els manaments de llei (la santificació de les festes). Vegem-ne una relació de les prohibicions episcopals i ens adonarem que es manté el sentit de Trento. En la Sessió XXII, *Del sacrificio de la misa*, hi ha el “*Decreto sobre lo que se ha de observar, y evitar en la celebración de la Misa*”, on es diu que els rectors “*amonesten igualmente su pueblo a que concurran con frecuencia a sus parroquias, por lo menos en los domingos y fiestas mas solemnes*”;⁴⁰⁶⁹ no s’anomena, en cap moment, la prohibició del treball en aquests dies. El concili resolgué reduir les festes en què no es podia treballar, mantenint el consell d’assistir a missa, però l’Església establia la possibilitat de treball en dies festius, si s’oïa missa; de fet, el llibre de Tobit recomanava notablement aquest tipus d’ajuda material. A Sant Privat de Bas, primer es “mana la observança de las festas”⁴⁰⁷⁰ i, seguidament,

“com per relació de algunas perçonas zelosas del servey de Déu haja entès sa Il·lustrísima Señoria la poca observança que en la present Iglésia de las festas manadas per la santa Mare Iglésia: perçò, mana Sa Il·lustrísima Señoria a tots los habitants de la present paròchia, en pena de deu sous per quiscuna vegada, aplicadors a la obra de la present iglésia y en subsidi de excomunicació major que, de esta hora en avant, *en dia de Diuenge o festa de precepte no treballen ni exercitan feynas prohibidas, sinó és en cas de necessitat e coneguda del rector de la present iglésia*”.⁴⁰⁷¹

Un dels manaments generals de visita d’Onofre de Reart, essent bisbe de Vic, el 1608 (i a partir d’ell, els bisbes que el seguiran), ho desaprovava categòricament, i en demanava la denúncia pública: “si sabeu que algú o alguns, en festes de precepte, fassen obres servils, deixen de oyr missa o fassen treballar sos criats, mossos y pastors”.⁴⁰⁷² També els bisbes Zuazo i Pontich ho recullen en les seves constitucions, en la relació de festes anuals, prenent la constitució d’Urbà VIII que prohibia (allí ho anomenen abstenir-se de) realitzar ‘negocis il·lícits’ i ‘obres servils’, amb penes de 10 i 20 sous (segons la reincidència), arribant a l’excomunió final.⁴⁰⁷³ El concili

⁴⁰⁶⁹. SECT, p. 253.

⁴⁰⁷⁰. ADG, P-106, St Privat de Bas, 1680, f. 109r.

⁴⁰⁷¹. ADG, P-106, St Privat de Bas, 1680, f. 110v.

⁴⁰⁷². AEV, 1211/6, Manaments generals d’Onofre de Reart, 1608, f. 28v.

⁴⁰⁷³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones Synodales Dioecesis...*, p. 48-54, Lib. II. Tit. 1. Cap. 1: “*Rectoren, & Curati populum eis comissum omni studio docere curabunt dies festos, qui vel ex praecepto Ecclesiae, vel ex publico voto, vel probata consuetudine seruari debent, ita ab ipsis colendos esse, vt sine graui culpa, atque peccate eorum obseruatio praetermitti no possit; cum ad laudes pro beneficiis acceptis Deo persoluendas, & ad debitum honorem Sanctis, qui pro nobis intercedunt, tribuendum instituti sint, sicque docebunt in sacris huiusmodi diebus, non solum ab illicitis negotiis, sed à quibuscumque operibus seruilibus omnes omninè se abstinere oportere. Ideò praecipimus, & mandamus dictis Rectoribus, & Curatis, ut si in suis Parochis, seu per eas transeuntis viderint aliquos in dictis operibus seruilibus se immiscentes, pro prima vice, poenà decem, & pro secunda, viginti solidorum, quorum medietas operi Ecclesiae Parochialis, & altera medietas Officiali, seu Curiae distrigenti acquiratur, mulctari procurent: & si fuerint pertinaces, à Diuinis expellantur. Dies autem sestis praeter Dominicos, qui in hac nostra Dioecesis ex praecepto Ecclesiae obseruari debent, & quos oportet omnes Christifideles colere, & ieiunia, quae tenentur ieiunare, sunt vt sequuntur*”; a més, en un dels seus apartats s’especifica: “*Quod*

provincial tarraconense de 1717 i les constitucions vigatanes del segle XVIII també ho prohibien, amb exprés consentiment episcopal per qui volgués fer-ho (“Que en los dias de Festa se abstingan de tot treball. Que no tingan obertas las Botigas del tot, ni se venga, ni compre públicament en ellas, a excepció de aquellas, en que se ven lo necessari per lo manteniment de cada dia”).⁴⁰⁷⁴ L’Església havia establert dos tipus de festa: la que combinava la missa i descans, i la de missa i treball. Certament el número de festivitats era enorme, amb els 52 diumenges, els 8 dies per la Setmana Santa (entre la Pasqua de Resurrecció, Ascensió, Pentecosta, Trinitat, Cos de Crist i quatre dies més), els 46 dies de festa de precepte i les festes patronals, i que feien més de 100 dies; segurament els treballadors ho consideraven exagerat i les autoritats religioses també ho creien, i proposen la reducció de les jornades de festa. El 1642, Urbà VIII va emetre la constitució “*Universa per orbem*”, en la que establia uns límits precisos i vàlids de festes per a tota l’església catòlica, amb les corresponents aplicacions provincials, on s’eliminaven algunes festivitats de devoció. En el segle XVIII, Benet XIV reprèn la limitació festiva per raons pràctiques, o tal com diuen les sinodals provincials fou una “reducció de festes per part dels Papes per la major observància d’elles”:⁴⁰⁷⁵ un menor número de festius seria major seguit i atès, s’evitarien les transgressions, balls, jocs i violències, i, alhora, hi hauria un millor aprofitament laboral, tal com ha dit Carla Russo.⁴⁰⁷⁶ Aquesta multiplicitat de festes durant els segles de la Contrareforma fa disminuir-ne l’assistència i la participació activa, sobretot entre la població socialment i culturalment menys elevada, que necessita del treball diari (de dilluns a diumenge) per sobreviure. Els manaments dels gironins Miquel Joan de Taverner (1703) i de Josep de Taverner (1725)⁴⁰⁷⁷ defensaven el treball com a model de bona conducta i ennobliment humà, individual i col·lectiu, i condemnaven la vida esbarriada i desencaminada dels homes (en gènere masculí), i així deia molt il·lustrativament que

ad alterum praeceptum negatium cessationis ab operibus seruilibus, licet à Lege diuina Scripta, & à iure canonico, vacatio ab opere seruili in diebus festi, solummodo in diebus Sabbatinis, & Dominicis indicta sit [...]”.

⁴⁰⁷⁴. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CLXXXV-CLXXXVI: “Y perquè molts, no reputan per treball prohibit, portar carretadas, o carregas de palla, o llenya, o transportant grans de las heretats, o a ellas, y altres cosas semblants: Declaram que tot això és faltar al precepte; y perquè en est punt, és tan gran la relaxació, que hi ha en alguns paratges, segons nos han informat los Reverents Rectors afligits de la dificultat quels costa lo posar-hi remey: perquè cada un dels Faels pretén fer-s-e àrbitre, y Jutge en causa pròpia per judicar si tenen grave causa per treballar, y ho executan de pròpia autoritat, sens demanar llicència a sos Pàrrochos, a qui pertany examinar, si las causas son bastant: Perçò manam als Reverents Rectors, no permètian en manera alguna semblant abús, tant desagradable a Déu N. Senyor; y si se continua en treballar sens llicència (que per donar-se, demana causa grave) nos aviasian informant-nos del que convinga, per anyadir de nostra part, la providència, que nos apareixerà necessària”.

⁴⁰⁷⁵. *Constitutiones Synodales Dioec. Vicen...*, p. CLXXXVIII.

⁴⁰⁷⁶. RUSSO, C., *Chiesa e comunità...*, p. 397-400.

⁴⁰⁷⁷. MURLÀ, J., “Notícia dels temples...”, p. 193-194: “Deu lo poble guardar ab gran cuydado los dias de festa, no treballant en ells ni fent treballar, treginar, ni fer altra feyna als seus moços; advertint-los que los que així treballan o fan treballant a las festas, pecan mortalment. Exceptam, emperò, de açò, lo temps de las segas y altres de semblant necessitat y precisió que en estos, havent acudit al párroco per la llicència de treballar y ohit missa, podran treballar per aquella necessitat que ocorre; però may ho poden fer de sa

“Si saben quey haja algunas casas de vici o jochs ahont se jague a daus o cartes públicament, his pren taulatge per donar instrument o llochs pera jugar, destruhint tots son béns, y no treballant, arruinhant la casa, donant mal exemple, y llansant a perdre sos fills y mullers, y robant la hazienda a sos pròxims y lo que pijor és jurant, blasfemant y renegant de Déu y de la Verge Maria”.⁴⁰⁷⁸

Tenim casos evidents en què s’infringien a propòsit aquestes lleis. Els manaments episcopals ens permeten esbrinar les ocupacions laborals dels fidels, fins i tot una certa especialització de viles i pobles. A Sant Feliu de Pallerols, per exemple, el 1588, en el mateix any que permetia l’ampliació del temple, el bisbe manava, “adherint al sant consili trentí, e provincials, e sinodals, e manant de visita que, los diumenges ni festes de presepte, *ningún puga enbassar bestiar y portar càrregas*”.⁴⁰⁷⁹ De manera semblant, els negociants i traginers de Calaf i Pontons es saltaven aquesta llei (per exemple, en la visita de 1609),⁴⁰⁸⁰ tal com ha estudiat Assumpta Muset, en el moment d’arrencada del procés industrial i de l’augment de l’àrea geogràfica espanyola on poder comerciar i expandir-se els mercaders de la Catalunya central⁴⁰⁸¹ (i que també hem trobat a altres poblacions, per exemple Canet de Mar).⁴⁰⁸² A la zona de la costa, es prohibia o s’autoritzava, segons les constitucions sinodals (“*Circa piscationem faciendam diebus Dominicis, & festivus*”),⁴⁰⁸³ als mariners i pescadors sortir a pescar, per exemple a La Selva de Mar, Cadaqués i Lloret de Mar, en els anys 1722, 1724 i 1743,⁴⁰⁸⁴ tal com han estudiat

autoritat, puix lo conèixer si hi ha causa o no, per treballar en los dias de festa, no los toca a ells, sinó a nos, y en tot cas als curats, que estan en lloch nostre en las parroquias”.

⁴⁰⁷⁸. ADG, P-112, Manaments generals de Miquel de Taverner, 1703, f. 1v.

⁴⁰⁷⁹. ADG, P-71, St Feliu de Pallerols, 1588, f. 270 v. La cursiva és nostra.

⁴⁰⁸⁰. AEV, 1211/7, Calaf, 1609, f. 25v.: “Provehí y manà que per quant los traginers, en gran offensa de Déu y scàndol al ministro, carregan los animals en diumenges y dias de festas; que sempre y quant seran trobats fer dit exercici caigan en pena de sinc sous per quiscun animal elegint d’executor de dita pena los priors de la Il·luminària del Santíssim Sagrament, aplicant a dita Il·luminària encarregant-los en assò llurs conscièncias”.

⁴⁰⁸¹. MUSET, A., *Catalunya i el mercat espanyol...*, p. 138-141.

⁴⁰⁸². ADG, P-133, Canet de Mar, 1758, f. 80r-v.: “*Item habiendo sido informado su Ilustrísima que algunos con poco temor de su conciència no han observado los días festivos no absteniéndose del trabajo prohibido en ellos, de que ha resultado no pequeño escándalo al próximo para que en adelante se evite este desorden y los días de fiesta destinado a las obras de piedad no se empleen en las serviles, se manda al rector que exija, de pena una libra barcelonesa de todos aquellos que adelante no se arreglassen a la puntual observancia del precepto de nuestra madre iglesia*” i ADG, P-133, Canet de Mar, 1758, f. 132r., “*Item se manda al rector que si alguno con poco temor de Dios y de Nuestra Madre la Iglesia trabaxase en obras sefviles y mecánicas en días festivos en que está prohibido el trabajo, se les exija a cada uno, por cada vez que trabaxen una libra barcelonesa, aplicable para la fábrica de la iglesia*”.

⁴⁰⁸³. ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales dioecesis...*, p. 56-58, Lib. II. Tit. I. Cap. 5: “*Necessitati quorundam piorum operum alias subuenire cupientes licentiam piscandi diebus Dominicis, & festiuis de praecepto multis piscatoribus concessimus, qui vt nuper visitando Ecclesias, & Parochias maritimas certo intelleximus praeceptum de Missa eisdem diebus audienda, retibus, & piscibus captis conservandis occupati, nulla ratione obseruant; cui malo prouidere cupientes, statuimos, & mandamus, vt a caetero dicti piscatores dictis Dominicis, & festiuis diebus vigore dictae facultatis a prima nocte, quae festum inceperit, piscari non audeant, de mane reversuri, ita ut ante Missarû solemniam nullum genus piscationis exercere praesumant, dictas licentias quo ad hoc interpretando, & quatenus necesse fuerit revocando*”.

⁴⁰⁸⁴. ADG, P-114, Cadaqués, 1722, f. 61r.: “Que los obrers de la obra vella cuiden de avisar als que deuhem a la dita obra que dins quinze dias acuden a pagar altrement quels fassan gastos. Que respecte deure lo comú de la vila a la dita obra, de una part, 1271 lliures, y de altre, 42 lliures, se donarà llicència

Francesc Ferrer Gironès dins el context de la Costa Brava⁴⁰⁸⁵ i Eugeni Perea a la Costa Daurada en el segle XVIII (el cas dels pescadors de palangre de Torredembarra).⁴⁰⁸⁶ Possiblement per què era ben freqüent, no hem trobat cap dispensa de treballar en festius que coincideixi amb els mesos finals de l'estiu i primers de la tardor, per tal de realitzar la sega, la recol·lecta i la sembra, uns dies d'intensa activitat agrària, però si misses a punta d'alba.

A finals del segle XVII i al llarg del XVIII, coincidint amb el gran moment de l'embranchida constructora, els bisbes trobaran el medi més adequat per sufragar les obres amb la implicació i inserció dels feligresos. Una manera és el treball, obligat o opcional (si es substitueix per caritats equivalents a la jornada de treball). Tothom, però, es veurà obligat 'moralment' a participar-hi, si més no els homes, ja que els beneficis espirituals (més que materials) que podien obtenir-se anaven dirigits a la remissió dels pecats, estat de gràcia o assolir el cel amb més facilitat. No descartem la possibilitat de possibles 'llestes negres' dels afectats (a manera de les d'"*status animarum*"). A La Pinya, el 1727, el bisbe es mostrà taxatiu a l'hora d'imposar l'assistència en la reunió per a la distribució de les tasques en la construcció de la sagristia; l'obligació és episcopal, però deixava un considerable marge d'autonomia a la comunitat pinyenca per negociar la sortida més raonable:

“Item mana Sa Il·lustríssima als obrers de dita iglésia que, quant antes, fassan tota diligència per comensar una sagristia en la iglésia parroquial, com amonestam al batlle y regidors de dita parròquia indessantment, donen proveïda ajuntar los parroquians y disposar y convenir en *lo que cada hu deu contribuir o sia ab cavalcaduras, per traginas o bé ab jornals*, no dubtant que tothom se veurà la necessitat y contribuirà en lo que puga, regoneixent que la iglésia parroquial deu ser mantinguda y posada en decència per los mateixos parroquians y que experimentaran la paga y retribució de Déu Nostre Senyor que premia molt als que cooperan a la hermosura de la sua Santa Casa”.⁴⁰⁸⁷

Les visites de 1710 i 1723 a les parròquies vigatanes i les del 1736, 1737 i 1738 a les gironines, estan farcides de reclams i incentius, essent el més recurrent la concessió de 40 dies d'indulgències i altres beneficis espirituals, quedant clar que és un treball gratuït i voluntari. En les visites a Pruit i a La Vola, per exemple, mostren un evident principi de causa-efecte que,

per pescar certs dias a fi de que pugan pagar ditas quantitats. Que deuen la obra als aniversaris y pensions atrassadas de trenta y tantas lliuras quiscuna, entrarà lo comú a pagar ditas pensions a compte de la obra pagant-ne una de vella, altre de nova quiscun any”; ADG, P-115, Lloret de Mar, 1724, f. 178r.: “Die 4 de juny [de] 1724, Sa Il·lustríssima ha prorrogat una llicència de pescar en las festas en Lloret, en benefici de la obra que fou expedida en lo vicariat eclesiàstich de Gerona per part del senyor Fernando Diern, Vicari General y official per 4 anys més, ab las mateixas circumstàncias y condicions que fou concedida en dit vicariat a 7 de settembre de 1717 com allà és llargament de veurer” i ADG, P-123, Selva de Mar, 1736, f. 338r: “Conveni fet entre los particulars de La Selva de Mar a fi que se done algun producto de la pesca que toca a la obra de la iglesia de dita Selva de Mar, per continuar la fàbrica de la capella de Sant Baldiri del Port de dita Selva, decretat y approbat per Sa Il·lustríssima al peu de aquell”.

⁴⁰⁸⁵ . FERRER GIRONÈS, F., *L'economia del set-cents a les comarques gironines*, Girona: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Girona, 1989, p. 176-189.

⁴⁰⁸⁶ . PEREA, E., *Església i societat...*, p. 457.

⁴⁰⁸⁷ . ADG, P-116, La Pinya, 1727, f. 36r.

breument, es resumeix en els següents termes: les ganes i voluntat dels parroquians per emprendre o continuar una obra, per venerar millor el seu patró o altre sant, obtenir les seves gràcies, es veuen estroncades en no disposar de recursos econòmics suficients, per això el bisbe els concedeix permís per treballar els festius i altres sistemes possibles, veient la seva bona voluntat i predisposició, i per això seran recompensats. Així es desenvolupa:

“atenent y conciderant lo desitg gran y devoció los parroquians de dita esta present parròquia de La Vola, moguts del bon zel y veneració tenen als sants y servey de Déu nostre senyor de engrandir quant antes la dita parroquial iglésia, y posar-la en la deguda forma, y que ja per lo predit tenen fetas molts diligèncias, approbam una tant santa com lloable devoció, esperant de que tots, com ha tant selosos de la honra de Déu, procuraran ab particular cuydado, y applicant los medis los serà possible per què se pose en execució obra tant del servey de Déu nostre Señor, que de ell ne hauran lo premi qui ni centuplum remunerant omne bonum; y per als qui hi treballaran gratis o hi faran treballar, los concedim 40 dies de indulgència per cada dia fainer quey treballaran o faran treballar”.⁴⁰⁸⁸

Poc després, a Sant Joan de Fàbregues i Sant Romà de Sau, es diu, semblantment, que es concedeixen les indulgències “a tots los que contribuiran o treballaran en la obra sens estipendi”.⁴⁰⁸⁹ Per excavar un rec o fossa al voltant de la sagristia o absis major s’empren unes fórmules similars a l’hora de fer la crida a la població: a Cogolls, “treballant com treballaran per la casa de Jesuchrist que la Iglésia y per la conservació de ella, quedan segurs que lo Senyor los donarà més abundància de fruits sobre la terra, molts benediccions sobre las personas y famílias y després la eterna glòria”.⁴⁰⁹⁰ Aquesta benedicció anava dirigida a una població eminentment pagesa, agrícola i ramadera, que vivia del treball del camp i de la terra. A Sant Iscle de Colltort diu que “encara per quiscuna vegada que se aplicaran en est treball, guanyaran quaranta dies de indulgència que los consedeix lo Il·lustríssim Senyor bisbe de Gerona”;⁴⁰⁹¹ a La Pinya “encarrega dit Senyor Visitador General als obrers y a tots los habitants de est poble que se apliquian alguns dies, encara que sien festius, en abaixar lo terreno del cementiri”,⁴⁰⁹² a Sant Privat de Bas “exorta a tots los habitants de est poble, que se animien en aplicar-se, treballant tots (encara que sie en dies de festas) en fer un cluhell o rech fondo en dit carrer donant-li pendent per desguassar la aigua”,⁴⁰⁹³ i a Sant Climent d’Amer,

“podran aplicar-se tots a est treball los dies de festa, antes o després de ahoir missa, y si concideran que treballaran per la casa del Senyor, y perquè estiga en la major limpiesa y reserva podran quedar ab la seguretat que nols guanyaran per quiscuna vegada, que faran est treball quaranta dias de indulgència, que los concedeix lo Il·lustríssim Senyor Bisbe de Gerona, si que lo Senyor los donarà més abundància de fruits sobre la terra, molts benediccions sobre sas personas y familias, y després desta mortal vida los donarà la eterna glòria: perçò, en cas que fossen omissos en fer est treball per la casa de Déu (lo que

⁴⁰⁸⁸. AEV, 1223/1, La Vola, 1710, f. 41v.

⁴⁰⁸⁹. AEV, 1224, St Romà de Sau, 1723, f. 305r.

⁴⁰⁹⁰. ADG, P-123, Cogolls, 1736, f. 83v.

⁴⁰⁹¹. ADG, P-123, St Iscle de Colltort, 1736, f. 94v.

⁴⁰⁹². ADG, P-123, La Pinya, 1737, f. 117v.

⁴⁰⁹³. ADG, P-123, St Privat de Bas, 1737, f. 73v.

no creu) los diu y commina que passará a posar intredit a la iglésia, de manera que no se celebrará en ella lo Sant Sacrifici de la missa fins y atant que hagen complert lo disposat ab lo present”.⁴⁰⁹⁴

Aquest tipus d’obres i feines les poden realitzar perfectament tots els feligresos joves i adults, sans i forts, ja que no requereixen coneixements tècnics especialitzats, sinó força física. El treball en equip comportava un esforç individual menor, per això s’intentava que tothom hi intervingués, evitant que fos feixuc i llarg per a uns pocs. Les mencions laborals a l’església coincidint en els festius està perfectament pensada i concebuda estratègicament, per a què els feligresos acudeixin a l’edifici parroquial amb una doble finalitat, treballar i resar. D’aquesta manera podien obviar-se molts costos, i no haver de remunerar als treballadors qualificats o certs materials. Així es donava a Tavertet destinant les caritats per als materials de construcció, “perquè ab major comoditat pugan los habitants de dita parròquia fer esta iglésia, los donam llicència per a que en los dies de diumenges y festas de guardar, després de haver oït missas, pugan portar a peu de obra, arena, cals, pedra y lo demás necessari per dita fàbrica”.⁴⁰⁹⁵ A Sant Joan de Fàbregues, veient que a l’església li faltava la volta i només tenia teulada,

“axhortam al comú y particulars desta vila que, desde luego, apropiam los medis per posar-la en bona forma; o bé per fer nova iglésia a que apar se inclinan, y concedim 40 dias de indulgència a tots los que contribuïran a la fàbrica, als que treballaran a la fàbrica, als que treballaran sens estipendi en ella, donant llicència per conduhir los materials a peu de obra en dia de festa”.⁴⁰⁹⁶

De tots aquests exemples podem deduir òbviament que, sense l’ajuda i auxili comú, aquestes obres no haurien estat possibles, és a dir, no s’haguessin portat a terme diligentment, sinó molt més lentes o de menys contundència; és per això que, amb més o menys grau, un parroquià podia sentir-se ‘seva’ l’església, fent-se més evident el sentit de pertinença a una parròquia. A Joanetes s’alaben, primer, les bones accions i empreses dels parroquians en l’embelliment del temple, i a falta d’una sagristia corresponent, “novament los encarrega y exorta que se animian en donar principi a ella y resolgan ab la més christiana unió lo contribuir tots aportant los bastrets y fent de manobras”;⁴⁰⁹⁷ i concedia les indulgències “ab la segura esperansa que lo senyor los donarà benediccions sobre sas personas y famílias, y després de esta mortal vida los donarà la eterna”;⁴⁰⁹⁸ a Sant Esteve de Bas “se animaran tots y cada hu en particular, en lo que pugan, y los qui poguessen contribuir en grans o diners o fusta a lo menos, podrian fer de manobres o ajudar en traginas y demás cosas que se offerissen, que de esta manera insensiblement anirian fent dita obra”;⁴⁰⁹⁹ a Les Encies, “perquè pugan fer las expressadas obras

⁴⁰⁹⁴. ADG, P-123, St Climent d’Amer, 1736, f. 68v-69r.

⁴⁰⁹⁵. AEV, 1221, Tavertet, 1687, f. 581v.

⁴⁰⁹⁶. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 286v.

⁴⁰⁹⁷. ADG, P-123, Joanetes, 1736, f. 104r.

⁴⁰⁹⁸. ADG, P-123, Joanetes, 1736, f. 104r.

⁴⁰⁹⁹. ADG, P-124, St Esteve de Bas, 1738, f. 105v.

y del tot necessàries, los serà fàcil si tots los habitants contribueixen en aportar los bastrets de franch, en fer de manobras y fer altres jornals personals”;⁴¹⁰⁰ i a Sant Privat de Bas es plantegen dues possibilitats acceptables d’ajuda: primera, la col·laboració activa i incondicional (fer de paleta i peó, transportant els materials i adreçat a la immensa majoria) i, segona, la passiva (entregant diners, o eufemísticament, ‘caritats’ i evitar-se el cansament i la molèstia).

“Perçò, considerant que, fetas todas las ditas obras estaria la present iglesia ben corresponent proporcionada y admirable, persuadim y encarregam ab las majors veras al curat y obrers de aquella, que quant antes, se emprengan fer y executar aquellas, esperant del bon zel de tots que faran todas las diligencias más efficaces y necessàries per dit effecte, y que tots *los parroquians se animaran en contribuir cada hu en lo que puga*, y los qui no poguessen contribuir en grans, diners o fusta, a lo menos podrian concòrrer en fer de manobres o ajudar en traginas de pedra, cals y arena y demás cosas que sempre offereixen en semblants obras que de esta manera sens que ningú sen sentís, farian estas obras que han de ser de una total perfecció de dita iglesia y de gran glòria de Déu Nostre Señor, de qui poden segurament esperar que los retribuira tot quant donen, fassen y executen per dit effecte ab mil benediccions del cel sobre sas personas, casas y haciendas”.⁴¹⁰¹

La visita de Ridaura de 1737 demostra que les exhortacions de visites prèvies al treball col·lectiu per a la reconstrucció de l’església havien tingut un efecte fulminant (com a Joanetes), i queda clar que és degut a la participació de la feligresia, ressaltant la direcció i comandament dels clergues de la parròquia. Sens dubte, es marcava un precedent per a la pròxima obra, una capella per a sant Climent. El visitador, novament, donava llibertat per escollir el millor lloc per col·locar-la, que també havien de dirigir els capellans:

“Item com visitant la present iglesia se haie vista que està molt lustre y provehida de vestuaris necessaris per la celebració del sant sacrifici de la missa, y que a diligencias dels Reverent Rectors y contribuint los parroquians tots ab charitats, y treballs y jornals personals se ha ampleat ab tanta magnificencia que és de las más magníficas que hi ha en estos paratges. Alaba dit senyor Visitador General lo conegut y relebant zel tant dels Reverents Rectors, com de tots los habitants, y com al mateix temps haje vist que tenen en dita iglesia una relíquia insigne del gloriós Sant Clement y haje també comprès que per major veneració de dita relíquia, y pera merèixer tots lo major patrocini del Sant, desitjan fer una capella dedicada al gloriós sant y col·locar en ella la relíquia tant preciosa que tenen. Los exorta y encarrega, que ja que se han sabut ànimas en contribuir tots pera amprar la iglesia tant magníficament, se anímian també en pendre la resolució pera fer capella al dit gloriós Sant Clement, y contribuescan tots ab charitats per tenir aversos pera fer-la, y *se apliquien y contribuescan ab jornals personals*, com ha sabut fer en altres ocasions, fent-la a direcció dels Reverent Doctor Mención y rector, y en lo lloch y puesto que los apareixerà més a propòsit, assegurant-los dit Senyor Visitador que, fent esta capella, posaran la iglesia en lo major esplendor, li donaran una ampliació més garbosa y a més de asso, quedaran ab la segura esperança que lo gloriós sant los patrocina en todas las tribulacions, y los serà protector en la hora de la mort, y lo senyor en premi del que donaran de caritats y contribuiran ab jornals perquè la sua casa, que és la iglesia, estiga més y més magníficament, los donarà més abundància de fruits sobre la terra y moltas benediccions sobre sas personas y famílias”.

⁴¹⁰⁰. ADG, P-123, Les Encies, 1736, f. 79r.

Després d'uns anys de certa permissivitat en el treball en festius, les prohibicions es reprenen de nou, amb més virulència si cal, a la segona meitat del segle XVIII; tal vegada, aquesta insistència pot veure's i entendre's com a resistència, desobediència o relaxament dels costums. Existeix, llavors, una forta dicotomia i, fins i tot, desconcert o enrenou entre els feligresos. Sobretot perquè no hi haurà prou discerniment entre els dies que es permet treballar i els que no, per l'alternança i continuïtat entre uns i altres. Trobem dos grans cicles: primer, en les visites de 1746, 1749, 1750 i 1753, i segon, en les de 1774, 1775 i 1786. A Sant Joan de Fàbregues mana fer un fossat més ampli, per això, “als que en esta obra voldran contribuir ab son treball per amor de Déu, los donam llicència ho executen en dia de festa”,⁴¹⁰² i a la veïna capella de Montdois, per arreglar la teulada, “encarregam gravement la conciència dels sacerdots que se atreviran a contrafer a lo per nos manat, y als que en esta obra voldran contribuir ab son treball per amor de Déu los donam llicència ho executen en dia de festa”.⁴¹⁰³ A Santa Maria de Corcó, contràriament, es deia el següent (un manament que es repetiria el 1786):

“Com del dir-se missas baixas entre las missas matinal y major se seguescan que molts faltan a ohir la paraula de Déu y doctrina cristiana que en ells se enseña. Desitjant obviar est inconvenient y que tots tingan lo degut past espiritual: manam als sacerdots que habitan y habitaran en esta parròquia que, *en los dies de diumenge y festas en que no és permès lo treballar, ningun de ells se atrevesca dir la missa en esta iglésia en las horas medias entre la missa matinal y major*; si que digan aquella mentra se celebraran las missas matinal y major, exint a dir-la en la ocasió en que no se'n puga seguir lo inconvenient sobre mencionat. Y si per una o altra vegada convindrà molt a algun de ells dir-la en altra hora se conferiran primerament ab lo Reverent Rector a qui encarregam, procure se diga procurant lo menor inconvenient y instarà als dits esta provisió”.⁴¹⁰⁴

De manera semblant ho trobarem el 1749 a Sant Martí Sacalm, “donam la facultat que las prevencions de pedra, y otras cosas necessàries per dita obra, las pugan fer en dias de festa, encara que sian diumenges, ab lo ben entès que ningú de los que hi treballaran pretenga salari ni paga alguna temporal, si que ho degan fer per amar de Déu de qui tingan segura la millor paga”,⁴¹⁰⁵ i el 1750 a Sant Martí Sescorts i a la sufragània, on es donava “permís que tots aquells que voldran contribuir a dita obra ab son treball, ho pugan executar en dias de festa, [...] y aixís com havem dit de la parroquial: als que hi treballaran per amor de Déu o sens paga, donam

⁴¹⁰¹. ADG, P-124, St Privat de Bas, 1738, f. 120r.

⁴¹⁰². AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 508r.

⁴¹⁰³. AEV, 1223/1, St Joan de Fàbregues, 1746, f. 508r.

⁴¹⁰⁴. AEV, 1223/1, Corcó, 1746, f. 512v. i AEV, 1236/1, Corcó, 1786, f. 165r.: “*Por quanto con motivo de las misas que los eclesiásticos de este pueblo dicen en los días de fiesta, entre la matutinal y mayor, se experimenta poca asistencia de los fieles a estas misas en que se explica el evangelio y doctrina cristiana, privándose del pasto espiritual y de la enseñanza de la doctrina, siguiéndose de ellos la ignorancia de ella en muchas personas; mandamos que en los dias de fiesta de precepte de no trabajar, no se toque campana para las misas que se dixeran entre la matutinal y mayor; y a más de ello exhortamos al rector que en dichas misas quando lo tubiere por oportuno y conveniente explique la doctrina*”.

⁴¹⁰⁵. AEV, 1223/1, St Martí Sacalm, 1749, f. 746r.

licència ho fassan en dias de festa”.⁴¹⁰⁶ En aquestes visites es desenvolupa plenament la necessitat de treballar gratuïtament en festius per obres dels temples parroquials. És en la visita de Santa Maria de Corcó, el 1753, on queda ben diferenciada el tipus de participació, individual o col·lectiva, monetària o personal, i la corresponent gratificació.⁴¹⁰⁷ En qualsevol, la valoració de les sumes en metàl·lic estan millor vistes que les col·laboracions laborals, ja que permeten moltes més possibilitats d’acció, essent les segones molt més restrictives i limitades.

La darrera etapa (darrer quart del segle XVIII) no mostra diferències substancials respecte als anys anteriors. El 1774 a Sant Martí Sescorts i Sant Romà de Sau es donen sengles permisos per treballar en dies festius, “en recompensa ab molts augments de fruits aspirituals y temporals tots aquells que segons sa possibilitat cooperaràn a dita fàbrica”.⁴¹⁰⁸ Destaca un manament de 1775 repetit a totes les parròquies de la diòcesi, que prohibia treballar els diumenges i festius en feines agrícoles i que, segurament, es reservava la majoria de la gent per fer expressament en aquests dies, sense massa transcendència per la vida laboral i quotidiana, ni tampoc enteses com a fenomen antireligiós; vegem el cas de Santa Maria de Corcó:

“Attès y considerant lo abús tant gran se experimenta en trevallar en dias de festa, en menyspreu de la Santa Mare la Iglésia y ruhina de moltas ànimas: perçò, diem y manam que *ninguna persona atrevesca ni presumisca treballar en tals dias, com és garbejar, batrer, rentar bogadas, cullir herba y altres officis servils*, sinó fos en cas de necessitat, permès per lo dret coneguda la causa y examinada per Nos o bé per lo Reverent Rector, y assò en pena de 3 lliures aplicadores: 1 lliura per lo procurador fiscal, 1 lliura per lo acusador y 1 lliura per la obra de la iglésia”.⁴¹⁰⁹

-Llegats testamentaris i donacions pietoses

Els testaments amb llegats monetaris a les obrieres, confraries o altres entitats, així com a clergues o beneficis, són més aviat escassos i de poc pes específic, però val la pena ressaltar-los i tenir-los en compte. En aquestes parròquies rurals, les inversions destinades a aquestes entitats no tenien la mateixa importància que podien tenir a les catedrals, col·legiates, convents i monestirs, on una obra d’art podia anar lligada a la memòria perpètua del donador.⁴¹¹⁰ Aquí captivava i interessava més destinar els diners a misses i fundacions perpètues, i assegurar-se el pas definitiu del purgatori al cel, que no pas, diguem-ho així, ‘malgastar-ho’ en obres materials de poca volada. Entre unes i altres donacions caldria situar la manutenció de les llànties i làmpades, així com les fundacions perpètues de pies almoines, també instituïdes en deixes

⁴¹⁰⁶. AEV, 1223/1, St Martí Sescorts, 1750, f. 750v.

⁴¹⁰⁷. AEV, 1227, Corcó, 1753, f. 69v.

⁴¹⁰⁸. AEV, 1233, St Romà de Sau, 1774, f. 448r.

⁴¹⁰⁹. AEV, 1223/1, Corcó, 1775, f. 868r-v. La cursiva és nostra.

⁴¹¹⁰. KRAUS, H., *A prix d’or. Le financement des cathédrales*, París, 1991.

testamentàries. Pel que fa a Santa Maria de Corcó, el 1736, faltava complir els testaments de Joan Baptista Font i Segimon Garolera, i el 1755,

“5. Por quanto los herederos del que Francisco Paray no han cumplido lo por él dispuesto en su último testamento, ni los tutores y curadores han entregado al Reverendo Rector la cantidad de dineros que mandó se le entregasen para lo que tenia comunicado en perjuicio del alma de dicho Paray, ordenamos y mandamos que, dentro del término de dos meses, en pena de excomunió mayor y de 25 libras barcelonesas, paguen y entreguen al Reverendo Rector la cantidad que expresa en su testamento dicho Paray, y si dentro de dicho término no lo cumplen el Reverendo Rector nos dará aviso para proceder contra ellos, declarándolos por públicos excomulgados exigir-los la pena impuesta y otras a nuestro árbitro”.⁴¹¹¹

Un cas gairebé únic, reulat en el temps, el trobem al monestir d’Amer, en una sèrie de reduïdes donacions que feren les famílies Montcada i Hostoles (on podien haver establert un panteó familiar), entre d’altres.⁴¹¹² El 1122, el senescal Guillem Ramon de Montcada elegeix en testament sepultura al monestir;⁴¹¹³ Dolça d’Hostoles (1184) i Miró d’Hostoles (121) també volgueren enterrar-se aquí, a més d’altres particulars.⁴¹¹⁴ Un inici que no tingué continuïtat ni fou exemple posterior. L’extens patrimoni rústic i rural que acumulà durant la baixa Edat Mitjana no tingué parangó en obres artístiques.⁴¹¹⁵ Serien els abats residents i benefactors, en els segles XVII, XVIII i principis del XIX, que en prendran el relleu, s’encarregaran de la millora i embelliment del monestir, que, ara per ara, desconeixem amb exactitud (a excepció de les dades aportades per Jaime Villanueva, encara i vigents). Un d’aquests moments que hem pogut recollir en les visites claustrals són les deixes que localitzem en l’inventari de la sagristia el 1629, de l’abat Alentorn, un dossier de setí vermell amb les seves armes, i de l’abat Puigmarí, tres casulles (una blanca, una carmesina i una negra, amb passamà de seda), cinc bosses de corporals de diferents colors, sis floreres de fusta platejats amb rams de flors blaves i vermelles i quatre canelobres de fusta platejats. I en la visita de 1633 s’hi localitzava un gran i flamant reliquiari de plata amb l’escut de l’abat Alentorn.

Això no vol dir que no es donessin casos, i tant podien tenir lloc durant la vida del donant o aparèixer en una de les seves clàusules testamentàries, i per tant, a aplicar després de la defunció de l’atorgant. No disposem de prou dades per saber els motius, però podem apuntar-ne algunes hipòtesis. Cristina Borau, en el seu estudi sobre les parròquies i esglésies barcelonines del segle XIV (a partir de l’*Speculum* –redactat per Antoni Campillo, arxiver diocesà i secretari de visita del bisbe Castillo, a mitjan segle XVIII–, les visites pastorals, els registres de dotalies i els

⁴¹¹¹. AEV, 1228, Corcó, 1755, f. 168v-169r.

⁴¹¹². ARAGÓ, Anton M., “El Monestir d’Amer i els seus promotors”, *Annals 1978. Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1979, p. 329-351 i PRUENCA, E., *El dominio territorial...*

⁴¹¹³. MARQUÈS, J.M. (a cura de), *Diplomatari de Santa Maria d’Amer...*, p. 65-68.

⁴¹¹⁴. MARQUÈS, J.M. (a cura de), *Diplomatari de Santa Maria d’Amer...*, p. 79-82 i 113-115.

⁴¹¹⁵. BLANCO, J., “Masos i masos grassos...”.

llibres d'obra, entre d'altres) va poder elaborar una hipòtesi en què la realització de moltes capelles i retaules era finançada pel fundador del benefici eclesiàstic, havent una relació directa entre el fundador, el constructor de la capella i el donant del retaule, o bé un ús múltiple en el finançament del benefici, la capella i el retaule.⁴¹¹⁶ No podem aplicar aquesta tesi a la nostra recerca: primer, perquè no hem pogut establir la nòmina dels fundadors, i si els tenim es remunten a l'època medieval, i ens és difícil establir-ne un perfil sociològic fidedigne (sobretot per mancances en la documentació); segon, perquè no hem sabut establir un lligam inequívoc entre el fundador d'un benefici amb el promotor d'una capella o retaule. La majoria d'aquestes donacions, lluny de desitjar un impressionant retaule-mausoleu (però sí ésser sebollits a l'interior de l'església amb senzilles làpides), anaven destinades a la construcció de capelles annexes a les esglésies parroquials, encàrrecs d'imatges o vestimentes. El recompte final sobrepasa les nostres expectatives, i sorprèn l'elevat nombre i les considerables quantitats llegades a institucions eclesiàstiques que, malgrat a un ritme lent però constant, un cop sumades (tant dels llegats complerts com dels acomplerts), donen una xifra i volum més que respectable. Això ens hauria de permetre canviar la imatge del mecenatge a escala local, de les petites parròquies rurals. Joan Bosch ho ha localitzat a Manresa en el segle XVII, on la majoria dels llegats, donacions i comandes procedeixen de la pagesia i menestralia, essent canalitzades per mitjà de la baixa clerecia.⁴¹¹⁷ Pocs casos són els representats per la baixa noblesa local, amb l'únic interès de veure's perpetuats en altars o capelles, una conducta ben legítima, entesa dins el restringit àmbit de les seves aspiracions. No es pot negligir la seva actuació ni subestimar els seus esforços, ja que moltes d'aquestes petites obres no s'haguessin dut a terme sense la seva ajuda i col·laboració. En qualsevol cas, és interessant establir les comparacions i paral·lelismes, semblances i diferències amb els sempre llunyans i potents comitents, residents a les grans ciutats i relacionats amb els centres de poder (àulic o papal), que incentivaven i modernitzaven el panorama i la producció artística.⁴¹¹⁸

Els bisbes aposten que les caritats que aporten els fidels s'emprin i reverteixin, exclusivament, per a ornaments d'una capella, i les penes pecuniàries, si s'arriben a reemborsar, serveixin per engruixir els fons de l'obreria. Cal retenir que les crisis socials i econòmiques afecten directament la generositat dels fidels envers les obreries i confraries. En un tant per cent elevat hi ha una dependència absoluta cap a aquesta liberalitat i esplendidesa dels fidels, i que pot

⁴¹¹⁶. BORAU, C., *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona dels segles XIV, XV i XVI*, Barcelona: Fundació Noguera, 2003, p. 50-51.

⁴¹¹⁷. BOSCH, J., *Els tallers d'escultura...*, p. 117-127.

⁴¹¹⁸. Vegeu, a tall d'exemple, comparativament a nivell espanyol i europeu, ANTAL, Frederick, *El mundo florentino y su ambiente social*, Madrid: Guaderrama, 1963 [1a. ed. 1947]; BURKARDT, Jacob, *La cultura del Renacimiento en Italia*, Esplugues de Llobregat: Orbis, 1985 [1a. ed. 1860]; BURKE, Peter, *El Renacimiento italiano. Cultura y sociedad en Italia*, Madrid: Alianza, 1993 i HASKELL, Francis, *Patronos y pintores. Arte y sociedad en la Italia barroca*, Madrid: Cátedra, 1984.

notar-se sobrerament en una o altra entitat. Per exemple, queda manifesta en la visita de 1726 a Sant Martí de Querós, el bisbe demana que “concòrrian los parroquians en la forma que se’ls ha demanat per lo hereu y possessors del mas Branchs a la fàbrica de la capella del Sant Christo”.⁴¹¹⁹

Entre les donacions i els llegats testamentaris hi hagué, el 1598, els de mossèn Onofre Vilamala, de 4 lliures, pel manteniment i sosteniment de l’hospital de Sant Esteve de Bas, i a Ridaura, de Jaume Garballer, amb 5 lliures també per a l’hospital de la vila per a llits i roba dels malalts o altres obres. El 1600, Eulàlia Banys, de Sant Privat de Bas, deixà una quantitat no específica al benefici de Sant Justí del Mallol. Bartomeu Duran, el desembre de 1607, disposava la construcció de la capella del Roser a la parroquial de Sant Cristòfol de les Planes. El 1621, a Les Encies, es demana als marmessors de l’últim testament de Pere Torrent, bracer,

“donen bo y lleal compte al official Francesc Cervera de tot lo per ells exigit y administrat en dita manumissoria, aportant lo testament de dit deffunct y demás actes y albarans de aquí fets y que persò sie despedit, manat en forma perqual ha cerca de dos anys que és mor lo testador y no se ha cumplida sa voluntat”.⁴¹²⁰

En la visita de 1626 a Sant Feliu de Pallerols es “mana per quant la capella de Sant Sagismon construïda dins dita capella se és construïda a petició del magnífic Nicholau Solà, donsell, ciutadà de Barcelona, mana al dit Nicholau Solà fassa fer una llàntia que creme devant dit altar”.⁴¹²¹ El 1628, “Pere Moner, rector desta ysglésia [de Sant Iscle de Colltort], dexà un llegat de deu lliures y que ab lo dit se entenga que donant fàssia licència per demolir est altar [de sant Jaume] y fer altra amb un retaula de Santiago y Sant Ysidro, los feligresos de la parròquia se animaran hil faran”;⁴¹²² el visitador acceptà, doncs, aquest canvi i donació si anava acompanyat d’almoines i caritats. El 1698, a Les Preses, es donà un altre cas:

“attenent sa Il·lustríssima Señoria segons ha constatat en visita que *lo reverent Clement Soler, prevere beneficiat de la present iglésia, havie promès pagar lo domàs per fer dos dalmàticas blancas*, y que no essent-se effectuada la promesa no per axò dexaren de fer-se aquellas: però com dita iglésia necessita de un palit de domàs blanch per lo altar major: Perçò, sa Il·lustríssima señoria commuta la aplicació de dit domàs, mana a dit Reverent Clement Soler, prevere que dins dos mesos pròxims després de la present visita, sots pena de sinch lliures y en subsidi de excomunicació major, compre eo comprar fasse tant domàs blanch, com sie menester per fer un palit y en aquell entregue als obrers als quals mana sots la matexa pena que dins un mes après a gastos de la obra fassen fer y guarnir dit palit”.⁴¹²³

⁴¹¹⁹. AEV, 1224, St Martí de Querós, 1726, f. 497v.

⁴¹²⁰. ADG, P-87, Les Encies, 1621, f. 18v.

⁴¹²¹. ADG, P-89, St Feliu de Pallerols, 1626, f. 122v.

⁴¹²². ADG, P-91, St Iscle de Colltort, 1628, f. 6r.

⁴¹²³. ADG, P-110, Les Preses, 1698, f. 416r-v. La cursiva és nostra.

A Pruit, el 1640, caldrà l'aplicació d'una almoyna per fer front a les necessitats i despeses quotidianes de l'obreria, i que els censos habituals són incapaços d'assumir:

“atent y considerant la falta que és en dita iglésia de ornaments y de reparar algunas cosas, y atenant que no hi ha diner avesants en la obra de renda alguna, confirmam la comutació feu lo doctor Pere Joan Verdaguer de una almoyna a favor de dita obra, a XVI de desembre de MDCXXXVII per altres quatra anys immediatament següents, finits los quatre en dita commutació mencionats”.⁴¹²⁴

A l'igual que molts altres testaments amb deixes a l'església o obra, els marmessors intentaven passar-se per alt el seu compliment i quedar-se amb les rendes. Si el testament és fet davant d'un notari civil i/o reial és molt més difícil poder controlar el destí de la donació que no pas el fet davant d'un rector.

A Sant Climent d'Amer, el 1691, el bisbe manà al reverent doctor Julià Genlenca, sagristà d'Anglès i marmessor de Joan Vila, últim rector de Sant Climent d'Amer, pagui 25 lliures al rector entrant a aquesta parròquia, per adobar i reparar la rectoria de Sant Climent. A Sant Joan de Fàbregues, el 1723, “los obrers y demás administradors de confrarias, junts ab lo rector, faran un memorial de tot lo que se està devent a cada una de ellas, com també dels llegats deixats a son favor, que tenim entès ni *hia un de 100 lliures a la obra*, y ho cobraran tot en càrrech de sa consciència”,⁴¹²⁵ una quantitat d'aquestes característiques no podia oblidar-se. El 1726 s'exigia a Nicolau Noguer de Parcés, de Sant Martí Sacalm, “pague lo llegat de las 10 lliures de ques fa menció en las visitas dels anys 1688 y 1690 ab los plassos que li senyalaran lo rector y obrers, als quals encarregan sian solícits en la cobrança, o bé que justifique ab la deguda forma lo que pretén que és estat satisfeta la obra ab gastos que ha fet per ella”.⁴¹²⁶ El 1728, Esteve Carbonell havia deixat a la parròquia de Joanetes i al seu delme, un camp de romegueres i una peça de terra (dita el Camp de la Palanca de quatre quarteres de sembradura), situada al Pla de Faxeda, de la parròquia de Sant Esteve de Bas. Un altre cas procedent de Pruit, del 1749, certifica feblement una certa tendència a la donació testamentària a les obreries (sempre a un nivell inferior respecte a altres tipus de llegats; la relació d'1/10 és sempre favorable als llegats ‘espirituals’):

“4. En lo llibre de llegats pios havem trobat que Miquel Alou, pagès desta parròquia, qui morí a lo any 1731, en lo testament que feu, *llegà, entre otras cosas, duas lliuras deu sous a favor de la obra desta parroquial iglésia de Sant Andreu de Pruit*; y com no consta que dits se haja passat: manam al hereu del sobredit done la deguda satisfacció sens dilacions. Axí mateix, trobam en dit llibre que faltan a fer-se las fundacions de tres aniversaris y tres missas de disposar lo Reverent Christòfol Vilas, prebere, esto és lo un aniversari y missa en la parroquial de Cabrera; y los dos y dos missas restants en esta de Pruit; y no obstant que vehem que lo hereu del mas Comajoan, qui està obligat en forsa del testament del dit a fer ditas fundacions, fa celebrar aquellas com consta dels diaris, no

⁴¹²⁴. AEV, 1218/3, Pruit, 1640, f. 80v.

⁴¹²⁵. AEV, 1224, St Joan de Fàbregues, 1723, f. 288r.

⁴¹²⁶. AEV, 1224, St Martí Sacalm, 1726, f. 500r.

obstant: manam al dit hereu Comajoan que sens dilació fassa y execute las ditas fundacions ab los decretos necessaris que axís se cumplirà la voluntat del testador que manà sian fundadas luego de seguit son obit, segons tenim comprès”.⁴¹²⁷

El llibre de la confraria del Roser de Sant Joan de Fàbregues ens certifica i ajuda a comprendre el fenomen. El 1752 s’havien rebut diferents llegats: Pere Roca, paraire de Rupit, havia deixat “50 lliures per adorno de la capella de Nostre Senyora del Roser com consta de son testament” i “altre llegat que feu lo que Francisco Vila, traginer, de 10 lliures com consta”;⁴¹²⁸ efectivament, aquests diners es gastaren per embellir l’altar: es feren diferents robes per la Verge i altres sants, daurar corones, fer caps i mans i unes grades i pintures murals. Per un costat, sabem que les donacions eren reals i tangibles, perquè el notari de Rupit, Josep Soler, s’havia encarregat d’entregar-les i complir el testament, i per altre, que la confraria havia anotat meticulosament la procedència de les seves entrades, i alhora n’havia acomplert els desitjos de llegador.

L’afany de les donacions en vida, creiem que era, per sobre de tot, poder veure realitzada i finalitzada aquella obra per la qual havia destinat els diners; veure que eren empleats en una causa justa i adequada. I podrien correspondre a una certa vanitat personal, de necessitat de glòria i perpetuació (salvant les distàncies, a la manera dels papes, cardenals o canonges), així com desig de distinció social. Sabem que el setembre de 1625, Francesc de Vilamala va demanar permís per poder reconciliar la capella de l’antic castell de Sant Miquel de Castelló de Bas, que fins llavors havia romàs abandonada i en ruïnes; a partir de llavors degué fer-se’n càrrec, tenir-ne cura i invertir-hi uns diners per habilitar-la per al culte.⁴¹²⁹ Antoni J. Prats va sufragar la construcció de la capella de sant Joan Baptista, el 1630-1631, de Sant Feliu de Pallerols,⁴¹³⁰ i la família Olmera de Sant Cristòfol de les Planes, i sobretot Benet d’Olmera, es comportaren com autèntics mecenes locals, creant i desenvolupament, en la mesura de les seves possibilitats, tota una sèrie d’obres i millores dins l’església parroquial de Sant Cristòfol, per exemple en la construcció d’una nova capella el 1637, i entre 1639 i 1641, amb la (re)construcció d’una capella dedicada a la Verge del Remei annexa al seu casal.⁴¹³¹ Joan d’Olmera, en el seu codicil de 19 d’agost de 1636, deixà 10 lliures a l’església parroquial de Sant Cristòfol de les Planes, 10 sous a les capelles de l’Àngel Custodi i Santa Margarida, 50 reals a l’obreria de Les Encies, 10 a El Far, 20 a la capella del Remei (en cas de necessitat d’ornaments), 10 sous a cada una de les misses de torxes, i per últim, “lleix, en cas se

⁴¹²⁷. AEV, 1223/1, Pruit, 1749, f. 748r-v.

⁴¹²⁸. AEV, Arxiu Parroquial de St Joan de Fàbregues. P01/1 (1672-1830). Confraria del Roser, s.f.

⁴¹²⁹. ADG, Registre de Lletres, núm. 1506, St Esteve de Bas, 25 setembre 1625, f. 110v.

⁴¹³⁰. ADG, Registre de Lletres, núm. 1796, St Feliu de Pallerols, 30 octubre 1631, f. 110.

⁴¹³¹. ADG, Registre de Lletres, núm. 2072, 3 agost 1637, f. 79v; núm. 2176, 12 desembre 1639, f. 110 i núm. 2204, 11 abril 1641, f. 88r, i AUGUET, M. i SOLÀ, X., *Guia itinerària...*, p. 18-19.

amplifiqués y se estenga la isglèsya de la present parròquia, a obs de dita ampliació y obra nova fahedora, en cas se fassa, deix de mos béns cent lliures barceloneses”.⁴¹³²

A Sant Feliu de Pallerols destacaren els Bosch, una família de botiguers, marxants, traginers i comerciants de les més puixants entre els segles XVII i XIX. Tenien la seva casa ubicada a la Plaça del Prat o Plaça Verda, en un dels extrems de la qual s'alçava la capella del Roser (entorn de 1565). Suposem que la proximitat i la creixent difusió del culte al Roser propiciaren que Miquel Bosch, anomenat 'botiguer de roba' en la documentació episcopal, pogués construir una capella, entre 1660 i 1662.⁴¹³³ Els seus motius, sintètics però clars, segons expressava en un protocol notarial: “*mogut a pia devoció* havia volgut fer y construir una capella dins de la dita de Nostra Senyora del Roser, a llahor y honra de Sant Anthoni de Pàdua”.⁴¹³⁴ El seguiria Nicolau Bosch, prevere, el 1663, desitjant construir una capella dedicada a sant Francesc. Ambdós se'ls atorgaria el permís per tenir-hi tomba. Es tractaria dels característics panteons familiars, però no disposem dades posteriors que ens indiquin la seva continuïtat.⁴¹³⁵ A Ridaura, per exemple, el desembre de 1666, el fuster Marçal Bagó va pagar una portalada nova de pedra picada per a la capella de Sant Marçal, situada en el centre de la vila;⁴¹³⁶ on hi veiem l'analogia entre el donant i l'advocació. A Sant Julià de Llor, “lo pàlit y casulla de domasquillo lo donà de caritat la Senyora Margarida Sabench, per haver tingut part ab las minas del vernís, ab Don Carlos de Lanzi, en lo any 1744” i “la capa pluvial ha donat de caritat lo Senyor Anton de Rich per tenir lo mas Rovira, és estat lo any 1773”.⁴¹³⁷

El 1647, l'intitulat magnífic Jeroni Fàbrega, resident a Sant Feliu de Pallerols, doctor en dret civil, eclesiàstic i membre de la Reial Audiència de Catalunya, el Rosselló i la Cerdanya, va fer construir i pagar un nou altar i retaule a la capella d'El Far, fet per Feliu Vidal, i va sol·licitar a Roma el títol d'altar privilegiat, estant-hi d'acord els membres de la confraria de la capella.⁴¹³⁸ A la capella de La Salut, el març de 1669, el matrimoni format per la senyora Maria Planella i Omvert (originària del mas Omvert, situat als peus de la muntanya de La Salut) i el seu espòs, Pere Planella i de Cruïlles (i tal vegada emparentat amb el baró de Rupit), varen contractar l'execució del seu retaule major, a Jeroni Mons, escultor i fuster olotí, pel mòdic preu de 25 lliures. L'artista actuaria en prestesa, ja que a finals d'octubre d'aquell mateix any, seria beneït. El bisbe li demanaria que dit retaule estigués bé i decent, i que permetés celebrar-hi ritus

⁴¹³². ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, agost, 19], f. 2r-3r.

⁴¹³³. ADG, Registre de Lletres, núm. 2745, 23 abril 1660, f. 181 i núm. 2816, 12 maig 1662, f. 114v.

⁴¹³⁴. ACO, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1663, gener, 4], f. 17r.-21v.

⁴¹³⁵. ADG, Registre de Lletres, núm. 2843, 3 març 1663, f. 41r.; 43r. i 88.

⁴¹³⁶. ADG, Registre de Lletres, núm. 3035, Ridaura, 29 desembre 1666, f. 203v.

⁴¹³⁷. ADG, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, *Llibre de la Obra*, s.f.

ordinaris regulars i altres cerimònies similars.⁴¹³⁹ Aquesta senyora continuaria les seves intervencions, fundant aniversaris a l'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols (1687) i a La Salut (1700), deixaria escrit en el seu testament la fundació d'un benefici. Aquestes donacions podien superar el límit interparroquial, i abastar un àmbit extraparroquial o extradiocesà.

La petició de la construcció de capella del mas Massegur, a Sant Privat de Bas, dedicada a la Mare de Déu de les Olletes, adreçada al bisbe el 1767, ens aporta elements de contrast i dispersos, que s'allunyarien d'un suposat motiu inicial devot de la família i, s'acostarien més al que havíem dit de consciència de classe i del gaudi de certs privilegis estamentals; uns arguments similars que s'empren per demanar que les sufragànies esdevinguin parroquials. Així ho expressen els habitants de la casa pairal: "*Ilustríssimo y Reverendísimo Señor: Francisco Serrat y Massegur, labrador de la parroquia de San Privat de Bas, del presente obispado de Gerona, y Margarida Massegur y Serrat, su consorte, y Francisco Massegur y Serrat, de dichos consortes hijo, con la mas atenta veneración, puestos a los pies de Vuestra Santísima Ilustrísima, exponen y dicen: que su casa de Massegúr en la qual habitan se halla distante de la parroquial iglesia de dicho lugar de San Privat mas de media hora y que cerca de dicha su casa passa el Río o Riera llamada Gurn, la qual por baxar de unos grandes montes tiene muy a menudo grandes avenidas, de suerte que en algunas de ellas la agua circuye toda la casa de los cuplicantes, por qual motivo ellos y los de su familia (que es muy crecida) están impedidos de poder oír missa en los dias festivos y de precepto; a más que dichos suplicantes por hallarse ya de crecida edad padecen varios atchaques, esto es, dicho Francisco de un dolor de piernas que le viene muy frequenmente, y dicha Margarita de una grande suffocación, no pudiendo ni el uno ni el otro sin grandísima dificultada moverse de dicha casa*".⁴¹⁴⁰ El bisbe Palmero els concedeix el permís, amb les condicions adequades a les constitucions sinodals gironines, i que el clergue que digui la missa expliqui la doctrina cristiana. Pocs mesos més tard es beneiria, i s'hi construïria unes imatges i un retaule, tal com hem explicat. La capella del mas La Torra, de Sant Feliu de Pallerols, aixecada el 1777, rebria del bisbe Lorenzana la facultat de beneir-se a mans del rector parroquial Esteve Guixeres i "en el seu altar y sobre la seva ara consagrada, podran tots y qualsevol sacerdots, axís seglars com seculars, de qualsevol ordre, aprovats per el Ordinari, sense el perjudici dels drets parroquials, celebrar el san sacrifici de la missa".⁴¹⁴¹

⁴¹³⁸ . PLADEVALL, A., *El Santuari d'El Far...*, p. 56.

⁴¹³⁹ . SOLÀ, X., *El Santuari de la Mare de Déu de La Salut...*, p. 76-77.

⁴¹⁴⁰ . AMEM, St Privat de Bas, *Llicència del senyor bisbe per fabricar capella prop de la casa Massegur, despatxada la cúria gironina, el 30 de juny de 1767, dia de la invocació de la Verge Maria de les Olletes*, s.f.

⁴¹⁴¹ . APMLT, *Extracte de documents...*, s. f., 1777 (3).

Tot i que les quantitats són modestes i senzilles, són indicatives del gest d'uns determinats sectors socials i dels petits nobles i hisendats locals. No sabem, tampoc, les aportacions del marquès de Rupit en la construcció de la nova església. Aquests fets contrasten amb les nul·les (però de moment, desconegudes) deixes i actuacions de la 'burguesia', els nous sectors socials enriquits a causa dels negocis industrials de la llana i dels teixits, els paraires i teixidors, tan abundants a Sant Feliu de Pallerols, Sant Esteve de Bas i a Rupit. En tot cas, es donarien a nivell col·lectiu, en forma de confraries: a Sant Feliu de Pallerols fou la de sant Joan Baptista i Evangelista, i l'erecció de confraria, capella i altar amb indulgències, el 1648,⁴¹⁴² i a Sant Esteve de Bas, el març de 1729, es donaria llicència per erigir la confraria dels paraires, teixidors, ferrers, sastres i fusters sota l'advocació de santa Victòria, de la que disposaven una relíquia.⁴¹⁴³

Cal esmentar les donacions que feren bisbes, capellans i confraries, gairebé excepcionalment, a algunes parròquies a les quals havien residit, n'eren fills o en tenien algun lligam sentimental. Són casos en què aquests personatges eclesiàstics volen donar exemple a la comunitat, ser els primers en fer acte de donació, i així incentivar i estimular una obra amb dificultats de concloure's (pràctica força comuna arreu, per exemple a Mata).⁴¹⁴⁴ En la visita de 1590 a Sant Vicenç de Susqueda el rector declarava que una casulla de tela groga i vermella amb mostres era de la seva propietat, i no de l'obreria o parròquia, i per això li conferia un cert valor i estimació. El 1630, el rector de Sant Iscle de Colltort, Pere Moner, donà un altar de sant Josep a l'església parroquial de Montagut (Alta Garrotxa), segurament d'on era fill.⁴¹⁴⁵ El 1698 trobem inventariades a la sagristia de Sant Cristòfol de les Planes dues casulles que havien estat regalades pel bisbe Miquel Pontich, i una sèrie d'estovalles donades per diferents particulars. Esteve Calm, rector de Sant Feliu de Torelló, bisbat de Vic, havia llegat a l'obreria de Sant Esteve de Bas ni més ni menys que 50 lliures en el seu testament davant del notari torellonenc a 1 de setembre de 1710, i que el 1717 encara no s'havien entregat, per això manà al seu hereu Esteve Calm el seu pagament immediat. El 1774, a Falgars, destacava el sumptuós retaule dedicat a sant Pere, i que el poble havia instat a iniciativa pròpia, "en lo qual està col·locada la hermosa imatge de dit gloriós Sant Isidro, modernament feta a expensas del Reverent Fèlix Torrent y Batllia, prevere, qui també de son propi diner ha fet construir unas hermosas calaixeras pera conducir las robas de la sagristia".⁴¹⁴⁶ A Pruit, el 1774, el visitador es troba amb la sorpresa "de la rica fàbrica del retaule del gloriós Sant Isidro, patró dels pagesos, que han fet

⁴¹⁴². ADG, Reg. de Lletres, núm. 2480, St Feliu de Pallerols, 19 agost 1648, f.77v. i 79-82v.

⁴¹⁴³. ADG, Reg. de Lletres, núm. 4374, St Esteve de Bas, 13 març 1729, f. 76v.

⁴¹⁴⁴. ADG, P-138, Mata, 1793, f. 2v.: "*En Miánegas se ha construido la Yglesia de nuevo, lo mismo que el retablo maior y capilla o retablo de la Virgen de la Concepción, y se está construyendo otro retablo: los que han de desempeñado estas obras han sido el párroco y tres hacendados desta parroquia*".

⁴¹⁴⁵. ADG, Registre de Lletres, núm. 1719, Montagut, 14 març 1630, f. 130.

⁴¹⁴⁶. AEV, 1233, Falgars, 1774, f. 443v.

fabricat quasi del tot a llurs pròpies expensas”.⁴¹⁴⁷ A Tavertet, el 1770 i 1774, “lo actual Rector, obrers, propietaris y demás individuos de esta parròquia, continuan ab la liberalitat en contribuir de son propi diner per los adornos de la present iglésia y entre altres ho avem experimentat ab la rica capa pluvial que han fet fabricar de nou desde nostra antecedent visita”⁴¹⁴⁸ i el 1775 el bisbe donà constància del llegat testamentari que havia fet el rector de Sant Joan de Fàbregues a la confraria del Roser de Rupit, consistent en 50 lliures, i que els marmessors, Elisari Boxeda, rector de Tavertet i Salvi Boxeda, beneficiat de la catedral de Vic, encara no havien complert.⁴¹⁴⁹ Vicenç Alou, rector de Sant Vicenç de Susqueda, entre 1794 i 1799, pagà ell mateix una custòdia, una casulla de domàs verd i el monument del Dijous Sant (la construcció, l’escultura, la pintura i l’urna).

⁴¹⁴⁷. AEV, 1233, Pruit, 1774, f. 442r.

⁴¹⁴⁸. AEV, 1233, Tavertet, 1774, f. 443r.

⁴¹⁴⁹. AEV, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), d.s., “Tinch rebut del Rn Vissens Alou, Rector de Susqueda, bisbat de Vich, la quantitat de sent y quinse lliuras barceloneses per lo valor de la custòdia que he fet per la yglésia parroquial, amb la qual quantitat bé comprès lo verigle vell que fou estimat a sinch lliuras y per ser ver fas lo present, en Barcelona, al 8 de juny de 1794. Narcís Ferrer, argenter”; d.f. “Compta del valor de la casulla de dumàs vert. Primo 2 cs. 4 ps dumàs, a 5 ll 12 s 6 d, 14 lliures 1 sou 3 diners; 9 ps. Roans per contraforro de la dita a 22 sous, 1 lliures 4 sous 9 diners; 13 ps roans per forrarla a 28 sous, 2 lliures 5 d 6 d., per lo galó y franjo, 4 lliures 12 sous; per la bosa de curpurals y cordó del manípulo, 2 lliures 2 sous 4 diners; seda y fil y mans de la casulla, 4 lliures 2 sous 6 diners: 28 lliures 8 sous 4 diners. Tinch rebut lo sobre dit compta del rrt Vicens Alou. Rector de Susqueda per mans del Rt Ramon Fabres, rector de St Cugat del Rech de Barcelona y 21 de juliol de 1795. Pere Cudina, sastre”; “Tinch rebut del Rt Vicens Alou, prevera y rector de Susqueda, per mans de Ramon Casadevall, causadístich de esta ciutat, la quantitat de buitanta lliuras y són per lo trevall de pintar lo monument, sea fet per a que de la paròquia ajustat a dita quantitat, Vich y mars als 21 de 1797. Llucià Romeu, pintor”; “Dich jo lo infrit que tinch rebut al rt Vicens Alou, prevere y rector de Susqueda, vint y tres duros en plata per los vestiment del monument li tinch treballat y entregats als pintor, qual partida rebo de mans de Ramon Casadevall, causadístich de la present ciutat, y peraque constia firmo lo present en Vich y febrer 10 de 1797. Pere Boix, fuster”; “Compte de lo que sea gastat per lo monument de Cusqueda. Primo tela 64 canas: 32 lliures, Per fusta y treball de fusta: 45 lliures; Per fer cusí la tela y pots per portar dit monument: 3 lliures. Suma: 80 lliures. Per treball de pintar: 80 lliures. Suma tot: 160 lliures. Confessen aver rebut del rector Vicens Alou, dita quantitat y per ser la veritat fem la present en Vich als 5 de maig de 1797. Llucià Romou, pintor y Pere Boxi, fuster”; “Dich Jo baix firmant que tinch rebut de Josep Dos..., administrador del Rosé 44 lliures de deurar lo tavernacle, per lo any 1797. Jo Sidro Ripoll, dorador”; “Confesso lo infraescrit haver rebut del Rt Vicens Alou, prbre. y Rr de Susqueda la quantitat de 25 lliures 15 sous, dich vint y sinch lliuras quinze sous y son per lo import de la urna del SS. Sagrament, a saber las quinze lliuras per pagar al Sr. Anton Barraceta, escultor, las mans y demás materials y las deu lliuras per dorar-la, y los quinze sous per portar-la de Gerona y per ser veritat fas lo present recibo vuy als 30 janer de 1799, Isidro Ripoll, dorador” i “Tinch rabut de Jozeph Soler y Fusté, sinch pasetas fer un ànjel del tavarnahgla. Més tinch rabut tres pacetas de adobar al tavarnahgle. És ver lo damun dit. Joan Villaret, fuster.”

EPÍLEG: L'art barroc en els segles XIX i XX

a. Rebuig i menyspreu de l'art barroc

Ja hem vist com l'episcopat del segle XVIII havia mostrat postures ambivalents, ambigües o pràctiques envers l'art barroc coetani o del segle anterior. En els segles XIX i XX el concepte del 'barroc' pren un gir copernicà, primer en sentit negatiu, despectiu i restrictiu (extravagant, recarregat i pompós) i després de recuperació i enteniment; per a molts, les destruccions del 1936 foren afortunades i benvistes, ja que alliberaren aquells elements 'aliens' afegits als edificis medievals. En qualsevol cas, ens interessa analitzar el terme en ell mateix, arrel de la percepció artística que imposaren els viatgers i excursionistes que visitaren les parròquies catalanes i els arquitectes en les seves restauracions, emprat més com adjectiu que com a nom, amb un to pejoratiu que s'ha estès, calat i persistit fins als nostres dies. El *Diccionari d'art Oxford* assenyala que "fins a finals del segle XIX, barroc era sinònim d'absurd o grotesc. Actualment –afegeix–, el mot té tres sentits. En primer lloc, designa l'estil artístic preponderant a Europa entre el manierisme i el rococó [...]. En segon lloc, es fa servir com a denominació general per al període en què es donà aquest art, més o menys el segle XVII, d'aquí provenen expressions com ara 'l'època del barroc', 'la política del barroc', 'la ciència del barroc', etc. Aquesta accepció és probablement més confusa que útil, perquè, per exemple, allò que els historiadors de la literatura denominen barroc mostra característiques que els historiadors de l'art considerarien manierista. Per últim, el terme barroc s'aplica a l'art de qualsevol època o de qualsevol lloc que mostri les qualitats d'un moviment vigorós i una intensitat emocional que s'associen amb l'art barroc, en la seva primera accepció. D'aquesta manera, moltes escultures de l'hel·lenisme podrien ser titllades de barroques. El sentit primigeni de la paraula, sinònim de capritxós, forassenyat, florit, encara té un cert ús, però no pas entre la crítica seriosa."⁴¹⁵⁰

Tal com han estudiat Joan Ganau i Isabel Ordieres, el naixement de la valoració, conservació i restauració dels monuments, a Espanya i a Catalunya, a inicis del segle XIX, anà de la mà de l'*Academia de Bellas Artes de San Fernando*, a Madrid, i de les comissions provincials de monuments.⁴¹⁵¹ Ja des de bon principi, coexistiria una dualitat en la concepció del monument i que es veuria reflectida en la seva conservació: la que ressaltaria el seu interès històric, documental i erudit, a resultes del pensament il·lustrat del segle XVIII, i la que el dotaria d'unes

⁴¹⁵⁰. CHILVERS, Ian *et alii.*, *Diccionari d'art Oxford*, Barcelona: Edicions 62, 1996 [1ª Ed. 1988], p. 60.

⁴¹⁵¹. GANAU, J., *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; ÍD., *La protección de los monumentos arquitectónicos en España y Cataluña, 1844-1936: legislación, organización, inventario*, Lleida: Universitat de Lleida, 1994 i ORDIERES, I., *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1995.

implicacions estètiques i artístiques que s'imposarien a la primera meitat del segle XIX, a resultes de la nova sensibilitat romàntica.

Aquesta concepció faria que les inversions en restauració es centressin en aquells monuments considerats excepcionals, “els monuments presos com a model d'un estil arquitectònic –en paraules de Ganau–, d'un període, i que sovint posseïen fortes connotacions històriques i nacionals, van rebre importants sumes de diners mentre la resta s'anava esfondrant davant la passivitat general”.⁴¹⁵² Per al cas català, els edificis i monuments per excel·lència foren, per començar, Ripoll, Santes Creus, Sant Cugat del Vallès i Poblet (i després s'entendria a altres conjunts menors), plens d'una intensa càrrega simbòlica i d'un esperit romàntic. Tots ells estaven en evident estat de ruïna i degradació a resultes de les guerres, desamortitzacions i espolis dels primers decennis del segle XIX. Es tractava d'edificis, tant els grans com els petits (des d'un impressionant monestir fins a una senzilla església de poble) que ben aviat es convertirien en els ‘símbols nacionals’, per estar lligats a unes institucions, èpoques i personatges que semblen legitimar-ne la seva importància, i que en aquesta dates de la segona meitat del segle XIX, serveixen per un propòsit molt concret i dirigit: la creació d'un corpus teòric (entengui's historiogràfic i bibliogràfic) amb l'únic propòsit de crear i legitimar una suposada tradició històrica, artística i cultural; una tradició que perdurarà més enllà d'un segle, i s'estendrà gairebé fins als nostres dies.⁴¹⁵³

Les associacions d'excursionistes tingueren molt a veure amb el patrimoni arquitectònic, pel fet d'atorgar-lo i dotar-lo d'un sentit més transcendent immaterial, que anés més enllà de la seva funcionalitat estrictament religiosa, històrica o artística. El Centre Excursionista de Catalunya (CEC), naixeria el 1891 de la fusió d'un parell d'entitats amb precedents, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, fundada el 1876 i l'Associació d'Excursions Catalana, creada el 1878.⁴¹⁵⁴ L'evolució ideològica d'aquestes associacions va partir d'una arrel romàntica i patriòtica, barrejant-se amb un interès per la recerca positivista científica (històrica o naturalista), i fins i tot, a la mera pràctica com a esport, esbarjo i contemplació de la bellesa paisatgística o monumental, ja a la primera dècada del segle XX. Caldria destacar, per un costat,

⁴¹⁵². GANAU, J., *Els inicis del pensament...*, p. 48.

⁴¹⁵³. En paraules d'Eric J. Hobsbawm, “un gran nombre de costums, creences i pràctiques profundament arrelades en la vida de les societats modernes, i que –on es possible– declaren o insinuen que són antigues, de fet tenen un origen relativament recent”: HOBBSAWMN, E.J. i RANGER, T. (ed. a cura), *L'invent de la tradició*, Vic: Eumo Editorial, 1988, p. 7.

⁴¹⁵⁴. IGLÉSIES, Josep, “Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana”, dins AA.DD., *L'excursionisme a Catalunya (1876-1976)*, Barcelona: Fundació Carulla-Font, 1975, p. 18-52; MARTÍ, J., *L'excursionisme científic i la seva contribució a la geografia i a les ciències naturals i a la geografia*, Barcelona: Altafulla, 1994 i ROMA CASANOVAS, F., *Història social de l'excursionisme català dels orígens a 1936*, Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1996.

que la missió fonamental de l'Associació d'Excursions Catalana era l'estudi arqueològic i la conservació de monuments antics, i la seva divulgació.

Entre les moltes personalitats del món cultural i científic, destaca la figura del vigatà Josep Gudiol, prevere, historiador de l'art, arqueòleg i museòleg: trobava necessari un lligam entre l'excursionisme i la política, tal com havia expressat en un article publicat en el butlletí del CEC, on afirmava “que l'excursionisme era com el mateix catalanisme posat a la pràctica, resultant l'excursionista una espècie d'avançada dels predicadors de la pàtria, una mena de missioner que va a enamorar-se més y més de Catalunya y vol comunicar son amor als altres fills de la terra que'l tinguin esmortuït”;⁴¹⁵⁵ el 1912, intervingué en la creació del Centre Excursionista de Vic. Mentre que l'arquitecte i historiador de l'art, Josep Puig i Cadafalch, el 1891, havia expressat la manifesta associació feta entre aquella persona definida i entesa com a ‘excursionista’ amb el de ‘catalanista.’⁴¹⁵⁶ Per tant, la finalitat de l'excursionisme era, en última instància, la recuperació de la història de Catalunya, que a més, es pretenia divulgar i preservar a través de publicacions i restauracions. En una segona fase es passà a reconèixer i ‘descobrir’ (potser seria millor emprar el mot ‘redescobrir’) els edificis que ells considerarien d'importància secundària: palaus, esglésies i castells de caràcter local i menor, fugint del caràcter monacal que fins llavors havien considerat.

És aquí quan aquests excursionistes i clergues, en el tombant dels segles XIX al XX, arriben a les nostres contrades i descriuen, sumàriament (si ho consideren convenient i atractiu) els interiors de les esglésies, si bé emprant, sovint, un to no gaire neutre amb connotacions negatives. En tot cas, cal diferenciar el sentit de les seves paraules i crítiques dels seus coneixements d'art i arqueologia, a voltes erronis i superficials. Per exemple, de Tavertet, Artur Osona diu que “no vegí en lo interior de la iglésia res de notable”,⁴¹⁵⁷ quan allí se'n conservava un impressionant retaule major barroc; afegeix que “anárem al gran *Santuari de Mondoys* (modern), que res ofereix de particular, si bé és molt venerat en tota la encontrada”,⁴¹⁵⁸ de Sant Pere Sacosta, digué que “de la casa Masnou ab 10 minuts ‘s va á la antiga iglésia que es romànica. Sa primitiva fàbrica es gran y de nau de canó. Té un retaule gòtich en lo altar major bastant averiat. Fou restaurada en 1677 y 1762”.⁴¹⁵⁹ I Ramon Arabia en la visita a Sant Cristòfol de les Planes va comentar el següent: “esperem que haja sortit la gent pera examinar lo interior

⁴¹⁵⁵. GUDIOL, J., “L'excursionisme y l'arqueologia”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 87 (1902), p. 91.

⁴¹⁵⁶. GANAU, J., *Els inicis del pensament...*, p. 80-81.

⁴¹⁵⁷. OSONA, A., “Itineraris d'excursions...”, p. 232.

⁴¹⁵⁸. OSONA, A., “Itineraris d'excursions...”, p. 237.

⁴¹⁵⁹. OSONA, A., *Prineu Català...*, p. 58.

del temple. És bastant gran, més poch té de notable. Lo altar major contè un quadre representant en quatre compartiments lo martiri de Sant Cristófol”.⁴¹⁶⁰

Cèsar August Torras afirmava de Sant Pere de Falgars que “l’altar major és rich, ab bons daurats, de correcte estil renaixement, construit molt posteriorment a la restauració del temple. Els feligresos de Falgars el consideren com un valiosa joia”⁴¹⁶¹ i a Puigpardines comenta que “en l’interior fixin l’atenció del visitant unes apreciables pintures mig-evals (*sic*) de l’artista olotí Panyó, que ornem la volta de l’altar major. Representen, en el centre, la Coronació de la Mare de Déu, y, en els costats, el seu naixement y la seva mort. En l’altar del Sant Crist poden veure-s també dos quadros del propi artista representant l’arrepentiment de Sant Pere, després d’haver negat a Jesús, y la penitencia de Santa Maria Magdalena”.⁴¹⁶² Artur Osona, essent a Sant Feliu de Pallerols va dir: “vaig visitar sa iglésia parroquial, edificada en 1604, en la que hi vegí un Ecce-Homo de marbre; en son altar hi ha uns retaules gens dolents; en lo altar d’enfront una Mare deu en marbre, que té lo fillet als brassos, y que no dubto es románica; lo altar de Sant Joan, qu’es de la época en que fou edificada la iglésia, es bó; lo altar major, plateresch ó barroch, es sumament pesat”.⁴¹⁶³ Mentre que mossèn Joan Guiu va dir de l’església de Bartomeu Sesgorgues que “en el presbiterio hay el altar mayor, que recientemente se ha dorado con muy buen gusto, y dos altares laterales”.⁴¹⁶⁴ La descripció que fa el barceloní Gaietà Barraquer de l’interior de l’església del monestir de Santa Maria d’Amer, el 20 de juliol de 1897, que resumeix i qualifica d’“*abundante erupción de retablos barrocos*”, cal veure’s amb prudència, força neutre i poc valorativa,⁴¹⁶⁵ les imatges de Valentí Fagnoli (<AF> núm. 26) i els detalls que dóna mossèn Miquel Marquès el 1939 ens en permeten una comparació.⁴¹⁶⁶

⁴¹⁶⁰. ARABIA, R., “De Ripoll a Girona...”, p. 416.

⁴¹⁶¹. TORRAS, C. A., *Pirineu català*..., p. 153 i repeteix el mateix a ÍD., “Un recorregut...”, p. 47.

⁴¹⁶². TORRAS, C. A., *Pirineu català*..., p. 195-196. Les pintures de Joan Carler Panyó són, en realitat, de principis del segle XIX.

⁴¹⁶³. OSONA, A., “Excursió a la Vall de Hostoles...”, p. 231.

⁴¹⁶⁴. GUIU, J., *Guia descriptiva*..., p. 263-264.

⁴¹⁶⁵. BARRAQUER, G., *Las casas de religiosos*..., p. 72-76: “*El retablo principal respira, por todos sus lados y detalles, el gusto de principios del siglo XVIII, bien que ostenta riqueza no común. Ocupa por entero la boca del ábside; lo forman ángulos entrantes y salientes en degradación, columnas, cornisas, curvas caprichosas y en volutas, guirnaldas, inmenso floreo ó detalle de escultura, todo dorado. En el primer orden, ó piso, guarda el Sagrario, con dos santos por lado; en el segundo, la Santa Virgen en su camarín, y en el tercero, Sant Benito con un ángel á cada lado. A lo largo de las naves, ó sea del crucero para abajo, no se halla altar alguno; todos, y no pocos, quedaron en apiñado grupo para la testera del templo, y tan apiñado que el muro oriental pudiera con harta razón calificarse de abundante erupción de retablos barrocos. Para ellos hubo lugar en la testera de las naves laterales, en el grueso de la pared, bajo los dos arcos de comunicación de éstas con el presbiterio, en el grueso del otro arco que comunica con los brazos del crucero y en éste. / He aquí la reseña de los retablos secundarios del tiempo de los monjes: / Lado del Evangelio. En la parte superior del crucero, ó sea frente de la nave central lateral, el retablo de San Juan Bautista, obra y gusto del siglo XVII. Entre éste y el mayor, ó sea bajo el arco de comunicación, y en su grueso, un retablito barroco, dorado, dedicado á las Almas del Purgatorio. Entre el de San Juan Bautista y la aditada capilla de San Benito, bajo del arco de comunicación con ella, otro retablito barroco, dorado, dedicada á Santiago y San Felipe apóstol. Seguía allí, colocado en su ábside, un retablo moderno, dedicado á San Benito. / Lado de la Epístola. En la parte superior del crucero,*

En la seva recerca destacaven i ressaltaven la pedra (la ‘bella pedra vella’), la més antiga i primigènia, la de l’edat mitjana, en l’intent de buscar un estil nacional autèntic i genuí, que s’identifiqués plenament amb Catalunya. El romànic, per la seva severitat i senzillesa, es convertí, doncs, en l’estil nacional català, perquè podia identificar-se amb la ‘ànima’ i el ‘caràcter’ català (pràctic i auster).

Així doncs, totes les manifestacions artístiques posteriors (ja bé arquitectòniques i plàstiques), sobretot les que corresponien als segles XVI, XVII i XVIII, es convertiren en meres transformacions i degeneracions barroeres o imposicions estrangeres, que inundaven i alteraven les esglésies catalanes de mala manera, en tapaven els murs i no en permetien una contemplació directa. Fixem-nos amb la particularitat que s’esmenten els mots *renaixentista* i *barroc*, però amb una precaució i reticència cap a aquests ‘estils’. Antònia M. Perelló i Manuel Arranz, tal com hem dit els més destacats estudiosos dels oficis i gremis de la construcció dels segles XVII-XVIII barceloní, i alhora grans reivindicadors i defensors de l’art modern català, coincideixen en afirmar, sense embuts, que la “visió una mica simplista del passat –esplendor en temps medievals, foscor en l’Edat Moderna– la compartia la major part dels intel·lectuals catalans, tant d’un signe com de l’altre, que, conseqüents amb ella, es van llançar a la recerca, la recuperació i l’estudi de l’art de la Catalunya medieval, i van aconseguir encomanar el seu entusiasme sincer i la seva admiració pel Romànic i el Gòtic a sectors socials molt amplis. Al mateix temps, i ja fos d’una manera directa o indirecta, inculcaven a aquests sectors actituds d’indiferència o de rebuig cap al Barroc, qualificat com a ‘art decadent’ i, per tant, mancat dels trets que, segons alguns, caracteritzaven l’art autènticament català: sobrietat, virilitat, equilibri”.⁴¹⁶⁷ Efectivament, els exemples que posem a continuació ho demostren.

frente de la nave lateral, había un retablo barroco procedente de 1699, dedicado á San Pelegrín, con un lienzo que representa á San Javier. Entre él y el mayo, bajo el arco, uno barroco, dorado, con la Adoración de los Magos. En el crucero, en su lado oriental, un retablo compuesto de lienzos con adornos barrocos, pero cuyo santo ignoro. En la testera de este brazo, un retablo del siglo XVII, con la Virgen del Rosario. / Además, en un capilla separada, hoy depósito de sillas, había un retablo barroco, dedicado a Santa Felicísima, en el que se veneraban varios huesos de esta santa. Ahora está colocado en la testera septentrional del crucero, y dedicado á San José. // En un retablo del brazo meridional del crucero pude contemplar una imagen de la Santísima Virgen, debida á los más remotos siglos del arte románico. Su altura no pasa de los tres palmos, y, desgraciadamente, está mutilada de las manos”.

⁴¹⁶⁶. ADG, Cuestionario..., Amer, 26 de setembre de 1939, p. 15: “En la sacristía había un escudo de armas de un abad que fue completamente destruido. En la nave lateral derecha había una tela representando Jesús en el templo en medio de los doctores, también destruida. Ignórase el autor. Imágenes de talla: la Assumpta, la Virgen en el sepulcro, el San Cristo, San Benito y otras de estilo barroco y la Virgen Dolosa. Se ignora el autor”.

⁴¹⁶⁷. ARRANZ, M., *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*, Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat i Proa, 2001, p. 2.

La naixent producció historiogràfica, primer de la mà de mossèn Josep Gudiol amb el primer manual d'història de l'art català (*Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, 1902) que culminaria amb la magna obra de Josep Puig i Cadafalch (*L'arquitectura romànica a Catalunya*, 1908-1918, i una segona entrega *La geografia i els orígens del primer art romànic*, 1930), va estimular aquest caràcter de pervivència de la tradició gòtica o la dependència cap a models castellans, menysvalorant les arts catalanes, influenciat per la idea de 'decadència' econòmica, política i cultural que llavors planava. L'historiador Ramon Grau ha demostrat com el debat sobre l' 'art nacional' dels intel·lectuals, eclesiàstics, polítics, artistes i arquitectes (Pau Piferrer, Elies Rogent, mossèn Alcover, Valentí Almirall, Enric Prat de la Riba o Josep Torras i Bages) es decantava a favor del romànic.⁴¹⁶⁸ Si la descoberta de l'art medieval català anà a redòs de la influència francesa (per exemple, de Víctor Hugo), l'arquitectura gòtica catalana era vista amb inferioritat respecte a la del país veí (i d'Anglaterra i Alemanya), mentre que la romànica prenia una forta personalitat i relleu, alhora que provocava un contrast entre els dos estils. Rogent, per exemple, detestava i l'irritava l'arquitectura produïda després del gòtic (Renaixement, Barroc i la seva coetània), a la que considerava faltada d'estil, mancada, segons Pere Hereu, "de 'ley de expresión que se establece entre el fondo de la obra y la realidad que presenta', de lligam entre 'principio estático' i 'sentimiento estético'. Mancada —afegeix—, per tant, d'una de les característiques que defineixen l'obra d'art".⁴¹⁶⁹

A l'art modern li esperava el pitjor, i restava més oblidat en un tercer pla. Fixem-nos en algunes de les desafortunades expressions i qualificacions de mossèn Gudiol preses del seu estudi: "és quasi inútil buscar alguna cosa que caracteritzi la vida que l'art del Renaixement tingué a Catalunya. Si no és la persistència d'alguns records gòtics que es veuen clarament fins als primers anys del segle XVII, sobretot de combinació amb elements neo-clàssics, tota la resta pot dir-se que és un reflex de l'art castellà. Així l'art català ha de considerar-se quasi com mort en producció iniciativa durant els segles XVI al XVIII, puix que només existeix l'art espanyol, aleshores dominant amb omnipotència. Potser l'art del Renaixement a Catalunya sols es distingeix per la seva sobrietat i per l'adopció de formes crues, coses que no es veuen a l'altre costat de l'Ebre. Així per estudiar la vida del Renaixement a Catalunya, n'hi haurà prou amb indicar els trets característics de les evolucions que s'han manifestat a Espanya"⁴¹⁷⁰ o bé, referint-se, als artistes locals i nouvinguts, digué que "des de començos del segle XVII fins a finals del segle XVIII Catalunya produí pocs artistes de talent. La manca de noms d'escultors estrangers acusa la depressió econòmica de Catalunya. No obstant, la tradició artística catalana

⁴¹⁶⁸. GRAU, R., "La formació nacional de Catalunya i l'art romànic. El mirall de totes les ortodòxies", *L'Avenç*, 276 (gener 2003), p. 35-40 i GRAU, R. i LÓPEZ, Marina, "Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil", *L'Avenç*, 276 (gener 2003), p. 27-34.

⁴¹⁶⁹. HEREU PAYET, Pere, *Vers una arquitectura nacional*, Barcelona: Edicions de la UPC, 1987, p. 86.

⁴¹⁷⁰. GUDIOL, J., *Nocions d'arqueologia...*, p. 629.

seguí amb una sèrie d'artífexs que no feren més que seguir l'evolució de les escoles estrangeres".⁴¹⁷¹ Les connexions entre cultura (entengui's art), política i ideologia eren evidents i partidistes: l'Edat mitjana correspon a l'època d'esplendor i glòria catalana, de Jaume I, Pere el Gran, dels Almogàvers, de l'expansió mediterrània, mentre que l'Edat Moderna, li corresponia els adjectius dels segles de la 'foscor' i la 'decadència', del bandolerisme, dels virreis i dels capitals generals, de la subjecció al jou de la monarquia hispànica. Una visió encara que encara preval en molts historiadors i majoritàriament entre el públic i afeccionats.⁴¹⁷²

Al costat dels excursionistes també els arquitectes veieren que podien aprofitar les virtuts pedagògiques de l'excursionisme per tal de conèixer directament el patrimoni arquitectònic, artístic i històric de Catalunya, i poder contemplar personalment les principals mostres del romànic i del gòtic. Foren Elies Rogent, Josep Puig i Cadafalch, Lluís Domènech i Montaner, Jeroni Martorell, Antoni Gaudí o Joaquim Bassegoda, entre d'altres, els que es decidiren per fer visites d'estudi als monuments de tot els país. Els dos primers foren els homes claus pel que fa a la restauració monumental catalana, ja que adoptaren una postura que sintonitzava amb la historiografia francesa de l'arquitectura i de les restauracions, per exemple, amb les teories de l'arquitecte francès Viollet-le-Duc. Elies Rogent, entraria en contacte amb els edificis medievals a través de les restauracions del claustre de Sant Cugat del Vallès (1852) i de Montserrat (1854); com a exemple immediat d'aquesta tendència, els primers edificis neogòtics són una font a la barcelonina plaça del Rei (1853), el santuari de la Misericòrdia de Canet de Mar, obra de Francesc Daniel Molina (iniciat el 1853, enllestit el 1857 i consagrat el 1907)⁴¹⁷³ i, com no, l'emblemàtica reconstrucció neoromànica (val a dir, de soca rel o de cartó-pedra) del monestir de Santa Maria de Ripoll (1886-1893). A Ripoll, la pretensió de Rogent era enlairar l'estructura del segle XI (sense considerar les intervencions posteriors, per exemple la nau i el claustre gòtics), havent d'estudiar prèviament i necessàriament els elements constructius del romànic dels entorns.⁴¹⁷⁴ Xavier Barral, es pregunta de Ripoll, "quin millor exemple podríem trobar de continuïtat històrica en la qual la destrucció té un paper de cirurgia necessària?".⁴¹⁷⁵

⁴¹⁷¹. GUDIOL, J., *Nocions d'arqueologia...*, p. 700.

⁴¹⁷². GARRIGA, J., BASSEGODA, B., BOSCH, J. i GURRI, F., *Rutes del Renaixement i el Barroc*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1995, p. 1 i BARRAL, Xavier, *Catalunya destruïda*, Barcelona: Edicions 62, 2005, p. 26: "L'edat mitjana està de moda i especialment el període romànic. És una passió que ja fa bastants anys que dura. Arreu se senten referències a l'edat mitjana i el turisme cultural visita en massa els monuments romànics i gòtics, generalment molt més que no pas els d'altres períodes. A Catalunya, entre els estils medievals, el públic prefereix el romànic.

⁴¹⁷³. VÉLEZ, Pilar, *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya*, Barcelona: Amics de l'Art Romànic, 2003, p. 36.

⁴¹⁷⁴. AA.DD., *Commemoració del Centenari de la Restauració del Monestir de Ripoll*, Girona: Generalitat de Catalunya, Diputació de Girona i Ajuntament de Ripoll, 1987; HEREU, Pere, *L'arquitectura d'Elies Rogent*, Barcelona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1986; MIRAMBELL, Miquel, "La restauració del monestir de Santa Maria de Ripoll al segle XIX. Entre la 'restauració arqueològica' i la 'restauració estilística'", *Unicum*, O (maig de 2001), p. 6-8; PUIGVERT, Joaquim M., "La restauració de Ripoll revisitada", *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 5 (2002), p. 36-

Simultàniament a la idea de 'barroc' es desenvolupà la de la 'unitat d'estil' que defensaven excursionistes, clergues i arquitectes; una visió que en la majoria de casos no respectava les construccions i afegits posteriors, i que ha perdurat, fins no fa pocs anys, en no poques restauracions arquitectòniques. A Espanya, l'arquitecte i màxim defensor d'aquesta idea restauradora fou Vicente Lampérez Romea, que preferia i aconsellava la substitució dels elements vells per uns de nous seguint l'estil en què foren concebuts, que tot i perdre el sentit de la seva autenticitat, conservava la unitat, que significava bellesa. Aquestes intervencions creiem que són i han estat fruit de la total incomprensió, ignorància i desconeixement d'un determinat temps cap a la relació dinàmica de les comunitats rurals i urbanes amb als seus temples parroquials i altres capelles, que s'han anat modificat i transformat en la mesura del seu temps, de les seves possibilitats i de les seves necessitats.

A nivell local, destacaren el olotins Marian Vayreda i Francesc Monsalvatje. L'escriptor i pintor, fundador de l'Escola d'Olot, ho integrà en les dues facetes. En les seves novel·les, per exemple, *Sanch nova* (1900), esmenta o recrea llocs o espais arquitectònics on situa l'acció (una església romànica, les ruïnes d'un monestir o l'horror que li produeix l'emblanquiment de l'interior d'un temple),⁴¹⁷⁶ a més d'alguns dels seus escrits teòrics (per exemple, el que aparegué a la *Revista Olotense*, el 1879, titulat "Las excelencias de la arquitectura gótica en su aplicación al arte cristiano") i en les seves pintures hi fa aparèixer únicament elements baix-medievals fruit de la seva dèria.⁴¹⁷⁷ L'insigne historiador olotí Francesc Monsalvatje queda atrapat dins aquesta voràgine reivindicativa de *revival* medieval, i queda ben palesa en la seva magna obra, les *Noticias Históricas*, publicades entre 1889 i 1919. Podem extreure'n fragments i ens semblaran

51 i RIU-BARRERA, Eduard, "Coneixement i actuació sobre l'art romànic al llarg dels segles XIX i XX", *L'Avenç*, 276 (gener 2004), p. 42-48.

⁴¹⁷⁵. BARRAL, X., *Catalunya destruïda...*, p. 20.

⁴¹⁷⁶. VAYREDA, M., *Sanch nova. Novela muntanyenca*, Olot: Imp. N. Planadevall, 1900, p. 59: "Passaren la tarde passejant pel poble, que res te particular, llevat de la iglesia, magnífica construcció románica, emblanquinada y malmesa, y per sos encontorns que son espèndits"; p. 202: "Qualsevol qu'hagi visitat un d'aquests monuments [els monestirs] que, com velles carcasses, jauen assí y allá en diferents indrets de nostra terra, haurá sentit la opresió de cor que causa'l contemplar venerables runes que testimonian ensemps la grandesa d'un temps no llunyá y la inconcebible estupidesa y salvatgisme d'una generació que's toca ab la nostra" i p. 278: "Recordavas [el rector], per exemple, de la emblanquinada de la iglesia, feta á pretext de qu'era fúnebra y rònega, obra que tant irritá a n'aquell y que a n'ell mateix li deixá'l cor oprimit quan sentí'ls comentaris dels vells del poble que deyan si a la iglesia havían mudat d'amo y senyor: aquell balafi de joyes veyes y ornaments sagrats, penyores de totes les antigues payrals de la rogalia, adinerades pera provehirse de quatre trastos de quincalla, cortinatges de domás de cotó y flors de roba pintada, ab els que tapava les magestuoses línies del romànich temple en aquelles festes en que, ab tot son zel, pretenia enlluhernar al poble de fastuositats de fira, fent ressonar aquella nau ab sermons de ripiosa é inflada eloqüència castellana, plens de llochcs comuns y frases emmanllvades que (ara ho veyá bé) no feyan vessar ni una llágrima, ni li portaven cap penitent al confessorari".

perfectament coherents dins el pensament global vuitcentista, i que podríem aplicar a qualsevol església: “*tiene tres elegantes ábsides, como puede verse muy bien desde su exterior, los que acusa las tres elegantes naves de que consta la fábrica; pero por desgracia el ábside lateral de la derecha está invisible á causa de unos cuerpos modernos que se han adosado al mismo y que afean de un modo visible su exterior. ¡Casi no podemos hacer la descripción de ningún monumento religioso de esta comarca, sin que tengamos que llamar la atención sobre las profanaciones artísticas que durante el pasado y el presente siglo se han consentido por crasa ignorancia!*”;⁴¹⁷⁸ o bé la que dedica a la capella de santa Elena, dins la parròquia de La Barroca: “*hasta hace poco tiempo había ermitaño, cuyas habitaciones están unidas a la iglesia, la que ha sufrido varias reparaciones que le han hecho perder el sello de su antigüedad, que acusa perfectamente su ábside senzillísimo; pero de carácter románico*”.⁴¹⁷⁹ Aquestes intervencions tampoc sembla que foren del tot compreses per tot un estudiós i intel·lectual com mossèn Gudiol, ja que afegia que “l’enemistat a la pedra en el seu estat natural es manifesta d’una manera especial durant aquest últim segle [XVIII], puix esdevenen molt rares les obres antigues que no s’emblanquessin o es pintessin, potser d’un color que volia ésser la pedra, sense planyer-hi els materials, a fi que desapareixessin les pàtines que deixa el temps i no es resés mai més de les pintures al fresc i altres treballs que mostraven els carreus”.⁴¹⁸⁰

És aquí on cal situar el paper que desenvoluparen els museus catalans, en l’etapa de llur creació i formació de col·leccions d’‘arqueologia i antiguitats’ (emprant els termes de l’època).⁴¹⁸¹ El bisbe Josep Morgades, essent bisbe de Vic, encarregà la recollida de peces religioses del bisbat de Vic per a l’Exposició Universal de Barcelona de 1888 al canonge Ramon Corbella, que es coneixia tots els racons del bisbat per la seva condició de secretari de visita.⁴¹⁸² Aquesta mostra constituí l’embrió del futur Museu Episcopal de Vic; inaugurat el 1891, en confinà la direcció a mossèn Josep Gudiol, que continuà la reunió i interès per les obres medievals del bisbat vigatà.⁴¹⁸³ La Junta de Museus de Barcelona ha estat estudiada per Maria J. Boronat.⁴¹⁸⁴ Solament en el breu període de 1902 a 1906, essent governada per Josep Pella Forgas, Josep

⁴¹⁷⁷. FUMANAL, Miquel A., “Presència de l’art medieval en la pintura de Marian Vayreda i Vila”, *Annals del Patronat*, 15 (2005), p. 91-106 i SELLES, Narcís, *Marià Vayreda i els corrents estètics a Olot (1877-1903)*, inèdit, premi de la tercera Beca Ciutat d’Olot en Ciències Humanes i Socials, 1984.

⁴¹⁷⁸. Aquí parlava de Sant Joan les Fonts, MONSALVATJE, F., *Noticias Históricas. Ridaura y su monasterio...*, p. 50.

⁴¹⁷⁹. MONSALVATJE, F., *Nomenclátor histórico...*, p. 69.

⁴¹⁸⁰. GUDIOL, J., *Nocions d’arqueologia sagrada...*, p. 656.

⁴¹⁸¹. LORET OTZET, Immaculada, “El procés de formació de les col·leccions d’art medieval dels museus de Vic i Barcelona”, *L’Avenç*, 276 (gener 2003), p. 50-55 i REQUEJO ALONSO, Ana B., “Les empreses culturals de l’església a final del segle XIX: patrimoni i museus”, dins *Església, societat...*, p. 757-772.

⁴¹⁸². PUIGVERT, J.M., “Les visites pastorals...”, p. 191 i ÍD., “Historiografia eclesialística...”, p. 30-37.

⁴¹⁸³ FIGUEROLA, Jordi, *El Bisbe Morgades i la formació de l’Església catalana contemporània*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994, p. 307-339.

⁴¹⁸⁴. BORONAT, Maria J., *La política d’adquisicions de la Junta de Museus. 1890-1923*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat-Junta de Museus de Catalunya, 1999.

Puig i Cadafalch, Tiberi Avila, Antoni J. Bastinos, Romà Ribera, Josep Llimona, Josep Masriera, Francesc Galofre Oller, Raimon Casellas i Bonaventura Poclés, l'art renaixentista i barroc (català, espanyol i europeu) tingué especial cabuda en la seva política d'adquisicions destinades al Museu de Belles Arts (embrió de Museu Nacional d'Art de Catalunya), fins que, amb la trobada de l'art medieval català (la pintura sobretot), canvià la concepció i els interessos museològics; l'entrada de Josep Pijoan com a vocal suplent de la Junta, va donar un tomb "en el descobriment de les pintures murals romàniques, com tot el de Catalunya, fou més un cas de voluntat que de coneixement".⁴¹⁸⁵ Els llegats i les col·leccions que s'adquiriren posteriorment tenien un apartat gairebé ridícul dedicat a l'art barroc, i encara no serà fins a dates més recents; a destacar la Lorenzale (1918-1919), Gil (1922 i 1947), Plandiura (1932), Cambó (1947) o Espona (1959).⁴¹⁸⁶ Precisament, el president de la Junta de Museus, Pere Coromines, per intentar justificar o solucionar aquest buit i de la necessitat d'un museu en evolució, ho manifestava amb tot èmfasi en el seu discurs d'inauguració del museu, frustat primer el 7 d'octubre del 1934, i real el 24 de maig de 1936: "No heu de veure aquesta obra, però, com una cosa completa i acabada. Entre els quatre-centistes catalans, que són una bella revelació del nostre Museu, i l'esclat de la nostra renaixença vuit-centista, que hi té una representació abundosa, resta una període en blanc; els dels tres segles que veieren les esplendideses de l'art barroc entès amb l'amplitud que li donen alguns arqueòlegs alemanys. De la història del barroquisme a Catalunya poca en sabem i no trobarem aquí d'aquest art més que alguna escadussera i encara mal compresa manifestació, com la d'aquest desconcertant Viladomat, que no podem considerar com un llamp que solca les tenebres. Es tracta de tres segles de la nostra decadència que cal estudiar, perquè les poques figures d'aquest temps que emergeixen d'un injust oblit, ens permeten d'esperar que hi ha belles descobertes a fer, i que el Museu d'Art de Catalunya haurà d'enriquir-se amb noves i avui insospitades valors, quan els nostres barocs vinguin a ocupar el seu lloc en aquest Panteó de la nostra cultura".⁴¹⁸⁷

b. Revalorització del barroc entre el Modernisme i el Noucentisme

Diferents arquitectes en el Modernisme i el Noucentisme s'inspiren i adopten elements de la iconografia barroca. Antoni Gaudí a la casa Calvet (1900), Josep Puig i Cadafalch a les cases Macaya (1901-1902) i Muntades (1901), de Barcelona i Solà-Morales (1913), d'Olot, Antoni M. Gallissà a la Casa Llopis Bofill (1902) o bé Francesc Berenguer a la casa Rubinat (1909), de

⁴¹⁸⁵. GUARDIOLA, M., CAMPS, J. i LORÉS, I., *La descoberta de la pintura mural romànica*, Barcelona: MNAC, Sociedad Editorial Electa, 1993, p. 13.

⁴¹⁸⁶. AA.DD., *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona: MNAC, Lunweg Editores, Olimpiada Cultural, 1992.

⁴¹⁸⁷. COROMINAS, Pere, "Discurs del president de la Junta de Museus", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, 62 (juliol 1936), p. 218-219.

Barcelona. Cap d'ells, però, no l'havien reivindicat en profunditat, tal com ha posat de manifest Javier Pérez Rojas⁴¹⁸⁸ i David Mackay.⁴¹⁸⁹ En tot cas, Gaudí s'allunyava de les postures medievalitzants i goticistes (assegurant que l'art gòtic era un art industrial),⁴¹⁹⁰ i s'apropava a l'estimació per determinats aspectes de l'art barroc, per exemple en l'escultura de Lluís i Francesc Bonifaç o els campanars tarragonins.⁴¹⁹¹ Alguns dels seus deixebles, Josep M. Jujol i Salvador Valeri, fugen del modernisme buscant un nou estil, i de l'art dels segles XVII-XVIII manlleven i prenen punts d'originalitat i inspiració. Tal com ha emfatitzat Javier Pérez, *“el barroco y el rococó proporcionan abigarrados repertorios decorativos y atrevidas formas a la obra de Jujol, sin duda uno de los arquitectos españoles del siglo XX que mejor entiende el barroco, su significado y posibilidades en la arquitectura contemporánea sin atarse a ningún formulismo o a fáciles traslaciones como hacen muchos de los barrocos de principios del siglo XX”*.⁴¹⁹² Sens dubte, Jujol és un dels arquitectes que permet enllaçar l'excursionisme, el catolicisme practicant i l'admiració per la creativitat i llibertat decorativa del set-cents: *“dado el carácter en extremo religioso de Jujol –afegeix J. Pérez–, tan obsesionado por los símbolos marianos, no es de extrañar que parte de ese encuentro con el barroco y el rococó se produzca en la vivencia de la religioso, en la visita a las iglesias que eran las principales depositarias de ese arte”*;⁴¹⁹³ i David Mackay afegeix que un “element enginyós característiques de Jujol és l'esgrafiament arquitectònic a base d'estucats de colors; aquest element, que agradava tant als

⁴¹⁸⁸. PÉREZ, J., *Art Decó en España*, Madrid: Cátedra, 1990; vegeu sobretot el capítol IV, “El retorno del barroco”, p. 315-360.

⁴¹⁸⁹. MACKAY, D., *L'arquitectura moderna a Barcelona (1854-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1989, p. 48: “No hi ha dubte que Gaudí trencà completament amb les limitacions clàssiques de l'arquitectura i creà un estil personal que va fer canviar de significació el concepte de barroc. [...] Dos elements destaquen en el barroquisme de Gaudí: l'atenció a les circumstàncies humanes, i el fet que molts dels detalls i efectes més originals –en els quals posà un remarcable humor– tenen una funció compositiva”.

⁴¹⁹⁰. MARTINELL, C., *Conversaciones con Gaudí*, Barcelona: Ediciones Punto Fijo, 1969, p. 37: *“Asegura que el gótico es un arte industrial, por cuanto repite los elementos sin atender a la proporción; y a fin de ocultar falsas formas estructurales, coloca ornamentos allí donde conviene distraer la atención. Lo compara con un jorobado que se acicala, ‘que se pone banderitas’ para disimular la joroba; los demás se dan cuenta igualmente, pero suelen disimularlo en atención a las molestias tomadas. Las alabanzas que se han dedicado al arte gótico son de carácter literario, tomándolo en muchas ocasiones como una encarnación del Romanticismo (en su significado de novelesco). Una construcción gótica adquiere su máxima expresión en estado de ruina, medio cubierta por la hiedra y vista a la luz de luna, o sea cuando no es posible ver casa nada. Todo esto es contrario a la visión plástica”*; més endavant afegeix, p. 104: *“Dice que cuando fueron exhibidos en París los gráficos de la Sagrada Familia, el arquitecto Jerónimo Martorell se propuso ir, lo cual se realizó a expensas del señor Güell. Antes de partir, Gaudí le dijo a Martorell que en París no entenderían aquella arquitectura y que promovería controversias, y que si le preguntaban qué era, dijese: ‘Un perfeccionamiento del gótico’. Ellos, entonces, se alborotarían y dirían cosas, pero Martorell no tenía que contestar. Únicamente cuando notara que se les había terminado la cuerda, tenía que repetir que se trataba de un perfeccionamiento del gótico, y nada más”*.

⁴¹⁹¹. MARTINELL, C., *Conversaciones con Gaudí...*, p. 56: *“Afirmaba que aquella gracia y facilidad de visión plástica de las formas, a Bonifás le venía de las cualidades especiales de la luz del Campo de Tarragona, y que del mismo modo que a Gaudí le gustaban las obras del escultor del siglo dieciocho, también a éste le hubieran complacido las formas que él creaba, si pudiera contemplarlas, y que si viviera en nuestros días haría obras hermanas de las que hace Gaudí”*.

⁴¹⁹². PÉREZ, J., *Art Decó en España...*, p. 337.

arquitectes modernistes com noucentistes per a la decoració de les façanes, fou explotat al màxim per Jujol. Amb ell creà un estil ‘cal·ligràfic’ originalíssim, inconfusible en tota la seva gamma de varietats, des de la més regular a la més líricament barroca”.⁴¹⁹⁴ Un caràcter que es manifesta en tot esplendor i magnificència en el seu edifici més conegut, la reforma i ampliació de la casa Negra (1915), a Sant Joan Despí, però també a d’altres edificis, com la Casa Bofarull (1914-1931), a Els Palleresos. Altres arquitectes que es movien dins l’òrbita noucentista adoptaren formes, tècniques i estils de l’època moderna: Francesc Canyelles al Grup Escolar Milà i Fontanals (1910) i la Casa Felip Calldefors (1920-1921); Josep Goday en les escoles Pere Vila (1920) i Baixeras (1918-1922), totes a Barcelona,⁴¹⁹⁵ o el projecte d’una vila d’esbarjo a Horta (1919) de Francesc Falguera i Josep Danés. Un últim exemple el trobem en la construcció del Poble Espanyol, a Montjuïc, dins el programa de l’Exposició Universal de Barcelona de 1929, a càrrec del arquitectes Francesc Folguera i Ramon Reventós, el crític d’art i Miquel Utrillo, el pintor Xavier Nogués, i l’assessorament de Lluís Pladiura i Joaquim Montaner. En el conjunt arquitectònic i urbanístic, que recreava espais i edificis de la geografia espanyola, hi eren representats tots els estils artístics, des de romànic al barroc.⁴¹⁹⁶

Un dels grans defensors i paladí d’aquesta manera d’entendre l’arquitectura religiosa en un concepte integral d’èpoques i estils, fruit del pas del temps i de la petja de l’home, lluitant gairebé a contracorrent, fou Jeroni Martorell (1876-1951). Des de la seva privilegiada posició, primer, com a president de la Secció d’Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya (entre 1904 i 1919) i, després, com a cap del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona (càrrec que va exercir entre el 1915 i el 1951), va desenvolupar una eficaç i personal política metodològica i conceptual envers la protecció i la intervenció en els monuments, allunyant-se definitivament de les postures de Rogent. Els seus articles foren un excel·lent mitjà de difusió i denúncia d’aquelles situacions de perill de mutilació, destrucció o desaparició del patrimoni arquitectònic, així, decantant-se pels postulats de la nova escola conservadora, promoguda per Leopoldo Torres Balbás, amb el qual uniria una gran afinitat i amistat professional.⁴¹⁹⁷ Ell demanava, tal com s’havia fet a Àustria o al Japó, la realització d’un catàleg/inventari del patrimoni, i formar un ampli arxiu, amb imatges i textos, de l’arquitectura monumental i la popular: “*poblaciones, iglesias, castillos, calles y plazas, interiores de casas, esgrafiados, fachadas, pinturas murales, retablos, imágenes de piedra y*

⁴¹⁹³. PÉREZ, J., *Art Decó en España...*, p. 339.

⁴¹⁹⁴. MACKAY, D., *L’arquitectura moderna...*, p. 88-90.

⁴¹⁹⁵. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona: Tallers d’Arts Gràfiques Henrich i C^a, 1918 i PUIGVERT, Joaquim M., “L’arquitectura escolar noucentista en el món rural”, *Mestall. Butlletí de l’Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines*, 16 (novembre 2004), p. 3-6.

⁴¹⁹⁶. BÈNGOCHEA, Soledad, “El Poble Espanyol de Montjuïc”, *L’Avenç*, 298 (gener 2005), p. 54-58.

talla, muebles, altares, detalles de escultura decorativa, hierros forjados, bronce, cerámicas, vidrieras, ornamentos litúrgicos, monumentos y objetos prehistóricos".⁴¹⁹⁸ La seva visió gairebé doctrinal, política i cultural, pot sospesar-se com una reacció antivivientista conjunta.

Un d'aquests escrits fou la ponència que presentà el 1913 al *Primer Congrés d'Art Cristià a Catalunya*, sota el títol "Conservació i catalogació de monuments" (i citar-ne d'altres que hi estan estrictament relacionats: el juny de 1911 al Congrés Excursionista de Lleida –"L'inventari gràfic de Catalunya (Contribució dels centres excursionistes a la catalogació de monuments)"–, el maig de 1912 al Congrés d'Ateneus i Associacions de Cultura a Reus –"L'excursionisme i l'art" – i l'abril de 1914 al Congrés Excursionista de Tarragona –"Protecció de monuments i antiguitats"–). El congrés d'art cristià nasqué sota l'impuls de Joaquim Folch i Torres, sota els auspicis del bisbe Torras i Bages, que en dictà el discurs inaugural, i amb la representació institucional de Puig i Cadafalch, que n'era el president, Jeroni Martorell, Josep Gudiol (del Museu Episcopal de Vic) i Cèsar August Torras (del Centre Excursionista de Catalunya). Es celebraria amb la intenció de sensibilitzar als mateixos clergues i al poble en general sobre la vàlua del patrimoni artístic religiós, per tal d'evitar la seva desaparició i destrucció. Per aconseguir aquesta fita calia una tasca prèvia d'estudi i investigació històrica, per tal renovar, regenerar i reformar l'estètica i la simbologia de la litúrgia. Poc després, el 1915, s'havia celebrat el *Congrés Litúrgic*, a Montserrat, amb el restaurador de música sacra Gregori Sunyol i el sacerdot Lluís Carreras, que impulsaren l'edició de la revista *Vida cristiana*, on els temes relacionats amb la litúrgia eren tractats amb preferència. Antoni Gaudí prendria nota dels continguts d'aquests congressos, ja que el 1915 ja disposava d'una magnífica biblioteca litúrgica, "*la qual le sirve para resolver aspectos en los cuales, además de la propiedad litúrgica, consigue efectos de gran belleza plástica. Antes ya dijo que con el auxilio de la litúrgia 'no hacia el ridículo' que hacen otros arquitectos*".⁴¹⁹⁹

L'aportació de Martorell, segons ha estudiat Raquel Lacuesta, rau en el profund rigor científic amb què aborda les restauracions, on cada edifici era estudiat documentalment i artísticament en profunditat abans d'intervenir-hi.⁴²⁰⁰ En tot cas, mai arribà a plantejar 'restauracions ideals' a semblança de Puig i Cadafalch, i que havia exposat a *L'arquitectura romànica a Catalunya*, a per exemple, a través dels propers Sant Martí Sescorts, o la impossible a Amer. L'església de Sant Martí Sescorts constituïa, segons Puig i Cadafalch, junt a altres esglésies dels bisbats de

⁴¹⁹⁷. LACUESTA, Raquel, *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000.

⁴¹⁹⁸. AA.DD., *Jeroni Martorell Terrats. Una mirada d'arquitecte*, Girona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Demarcació de Girona, 2000, p. 45.

⁴¹⁹⁹. MARTINELL, C., *Conversaciones con Gaudí...*, p. 49.

⁴²⁰⁰. LACUESTA, R., *Restauració monumental a Catalunya...*, p. 69-70.

Barcelona, Urgell i Vic, un grup de la segona meitat del segle XI en la que destacava “una certa correcció de composició com la de Cardona, la decoració, finestres cegues i arcuacions en els absis y en els murs de les naus, y’ls absis decorats interiorment de ninxos”.⁴²⁰¹ La posa com a exemple de la puresa de línies i tenir poques modificacions posteriors.⁴²⁰² En els dibuixos corresponents a la restauració destacà la linealitat i puresa de les línies del romànic, abolint totes les juxtaposicions i afegitons posteriors. Del monestir d’Amer, Puig i Cadafalch no hi veu una restauració possible, en el sentit de recuperació del romànic més antic, més primigeni.⁴²⁰³ Les idees i teories conservacionistes de Puig i Cadafalch evolucionaren “en una perspectiva ruskiniana –segons Stéphanne Michonneau–; l’arquitecte modernista desenvolupà la idea de l’estricta respecte dels edificis, sense buscar més la unitat de l’estil imaginari”,⁴²⁰⁴ a partir de mitjan de la de 1910.

En el cas del projecte d’intervenció a l’altar del segle XVII de l’església parroquial de Terrassa, Jeroni Martorell s’hi oposà decididament (“L’Art barroc y l’altar de l’iglésia parroquial de Terrassa”, publicat a *La Veu de Catalunya* el 25 de gener de 1912). En ell trobarem, primer, la justificació i lloança de la fusió integració d’estils (fruit del coneixement de l’obra dels anglesos William Morris i John Ruskin, i la seva filosofia de l’*Anti-restoration movement*) i, segon, la defensa i elogi de l’art barroc (influenciat per l’interès que despertava a Alemanya, amb Otto Schubert i la seva publicació *Barok in Spanien* i a Àustria, amb la innovadora revista *Der*

⁴²⁰¹. PUIG CADAVALCH, J., DE FALGUERA SIVILLA, A. i GODAY CASALS, J., *L’arquitectura romànica...*, p. 251.

⁴²⁰². PUIG CADAVALCH, J., DE FALGUERA SIVILLA, A. i GODAY CASALS, J., *L’arquitectura romànica a Catalunya...*, p. 252-253: “És una església construïda ja ab tota la perfecció d’un art complet: els archs torals reforcen la nau, els ninxos s’obren en els fons del absis principals decorat de pintures; dintre la senzillès del tipu tot es resolt ab precisió, com succeix ab les arts velles que’s converteixen en regles precises. La fatxada ha estat renovada, y avuy és sense cap mena d’ornament; una galeria de finestres cegues decora els murs laterals, mentres els absis ho foren ab arcuacions y faixes lombardes. Un dels braços del creuer que’s conserva, és decorat també ab arcuacions y era cobert ab una sola pendent paralela a la corresponent vessant de la teulada de la nau principal, com senyalant al exterior la disposició de les voltes dels braços de la creu, apareleles a les voltes de la nau central. Se tracta en aqueix cas d’una església rural, que entre adicions posteriors se conserva sencera; la perfecció de l’obra de que parla l’acta de consagració [del 1068], consisteix més que en el treballat de les pedres, en lo ben acabat de l’obra dintre ‘l sistema. És l’avenç característich de la segona meitat del segle XI que notarem en diverses esglésies. Trenta anys més tart, l’obra hauria sigut de pedra perfectament picada, com el campanar de Santa Eugènia de Berga, que’s sobreposa al cimbori del final de segle. Trenta anys avans hauria tingut la rusticitat de les esglésies rurals coetània de Ripoll y de Cardona”.

⁴²⁰³. PUIG CADAVALCH, J., DE FALGUERA SIVILLA, A. i GODAY CASALS, J., *L’arquitectura romànica a Catalunya...*, p. 135: “al segle XII comença a fersi adicions d’una capella adossada a la nau lateral del costat nort d’aparell ben ajustat ab tots els caràcters de l’època. L’església fou més tard molt transformada; un terratrèmol ensorrà en part el monastir en 1427; encara en temps més ençà s’hi afegiren elements neoclàssics y sobre tot se tallaren els pilars interiors aguantatlos sobre columnes. Avuy costa de decidirse sobre son plan antich. Es evident que fou una basílica de tres naus cobertes ab voltes semicirculars, sostingudes aquestes sobre pilans; un arch toral reforça la volta major. Sembla que l’obra ha estat allargada cap al frontispici. De l’època primera, atribuïbles al segle X, resten els absis ab son aparell característich”.

⁴²⁰⁴. MICHONNEAU, S., *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic: Eumo Editorial, 2001, p. 412.

Architekt, editada a Viena). Creiem que val la pena reproduir les seves paraules, generosament, –que avui ens semblen tan actuals i vigents– ja que ofereixen la imatge idònia d’enteniment i valoració del patrimoni cultural, per sobre de modes i tendències: “Hi ha hagut un temps en què les obres d’art barroc eren menyspreades; encara avui molt gent endarrerida diu que són de mal gust, que cal destruir-les. I s’han cremat molts superbs altars barrocs per substituir-los amb altars moderns, raquítics, esquifits, sense estil ni caràcter. Com si les obres de l’art barroc no fossin la revelació de l’esperit social d’una època històrica! Com si l’art del segle XVII part del XVIII, a excepció de tot altre temps, no tingués interès! [...] L’art és la imatge del que van ser les generacions passades, l’emanació de la seva essència, el testimoni de la seva vida. Res com l’art pot dir els sentiments, els amors, els costums d’altres temps. Per això els homes cultes, aquells per als qui hi ha coses que interessin una mica més que la comoditat moderna, els qui estimen l’arqueologia, senten un gran respecte per les obres de l’art barroc. [...] ¿Pot ser alterada aquesta sàvia composició? ¿Pot ser tallat verticalment l’altar almenys en tres faixes, canviant l’angle que formen el cos central amb els laterals, a fi de portar fins als fons de l’absis l’altar? ¿Els atlans s’hi trobaran bé entre unes cadires del cor? La cort angèlica topirà amb els nervis de la volta i potser no hi càpiga. Heus aquí en síntesi el que la Junta d’obra de la parroquial de Terrassa intenta executar. Ho hem dit amunt. Aquest altar barroc de Terrassa és una preciosa obra d’art, íntegrament, completament. Han d’existir necessitats molt precises, conveniències importantíssimes del servei parroquial, que per segles no s’han sentit, perquè els obrers de l’església s’atreveixin a ordenar tal mutilació”.⁴²⁰⁵ En un altre article anomenat “Oh... la unitat dels estils!” (publicat també a *La Veu de Catalunya* el 24 de febrer de 1910), s’encarava decididament als iconoclastes que volien apartar aquelles mostres enteses com a alienes (molt abans del 1936), i defensava el respecte cap als edificis en la seva complexitat global, interna, fruit d’un procés històric, i externa, en relació amb l’urbanisme que l’envoltava.⁴²⁰⁶

⁴²⁰⁵. GONZÁLEZ, Antoni, “Escrips de Jeroni Martorell i Terrats sobre la restauració monumental (fins al 1914)”, *Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental*, 12 (2001), p. 36. I a més, vegeu AMAT, Jordi, *Jeroni Martorell i Terrat, un arquitecte per a Calella*, Calella: Ajuntament de Calella de la Costa i Museu-Arxiu de Calella, 2003.

⁴²⁰⁶. Reproduït per GONZÁLEZ, A., “Escrips de Jeroni Martorell i Terrats...”, p. 36-38: “És una de tantes preocupacions, una d’aquelles idees estètiques, arrelades en la consciència social, que cal arrencar, substituir amb nous principis. Els estils diferents no harmonitzen; idea destructora, idea que fa desaparèixer sovint belles obres del passat, després d’haver-ne destruït en nombre infinit. La vida, la història de les generacions, és veritable; el concepte de l’art es transforma constantment. Natural és, doncs, que els edificis la construcció dels quals ha durat segle reflecteixen en les seves pedres, en les obres d’escultura i pintura que els completen, aquesta evolució. Fins a l’època moderna, fins al regnat del neoclassicisme, no apareix la fatal heretgia [...]. Fixem-nos en una altra gloriosa època de l’art, en el període gòtic. En completar construccions romàniques, mai escarneixen el passat; usen lliurement ogives i calats; alguna vegada enriqueixen amb fragments antics les noves construccions. [...] Va haver d’arribar el presumptuós segle XVIII, que creia que sols el seu art, fill de l’antic romà, era el bo, el perfecte, perquè canviessin els conceptes. Des d’aleshores n’han sofert els monuments les conseqüències, pitjors que les de tots els vandalismes. Disfressant amb formes clàssiques interiors medievals, cremant mobles i altars, va començar l’acció. Més tard renasqué l’amor als diversos estils, però sense comprendre la complexitat de la seva combinació. Trencada la tradició, afeblida la potència creadora, va tenir la imitació de l’art de totes les èpoques. I creient fer això a la perfecció, s’ha volgut esmenar l’obra dels segles, somiant amb

Martorell no lluitava en solitari en la defensa de l'art de l'època del barroc; una valoració i reivindicació que esdevingué col·lectiva, assolint gran difusió i recolzament entorn de 1915. Aquest any escriví un article sobre el conjunt barroc de la Casa de Convalescència de l'Hospital de la Santa Creu.⁴²⁰⁷ Poc després, el 1918, un company seu, Ricard Giralt Casadesús es feu ressò d'un treball presentat a la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya i redactat per Antoni Puig Gairalt i Lluís Bonet Garí, alumnes de l'Escola d'Arquitectura, sobre la urbanització del barri de la Virreina i la possibilitat de crear un 'barri barroc' (titulat "Urbanització del barri barroc de la Virreina, conservant els edificis nobles existents");⁴²⁰⁸ s'havia de fer a semblança del flamant 'barri gòtic', un espai al voltant de la catedral fins a la plaça de Sant Jaume, que fou modificat a partir d'una unitat d'estil en un conjunt heterogeni. El projecte de barri barroc seria guardonat en el IV Concurs d'Arquitectura de l'entitat excursionista, convocat el 1916 i exposat a la Sala Reig de Barcelona el març de 1917, però no gaudiria de la unanimitat popular ni del recolzament de l'ajuntament, per diferents motius (per ser un nou nucli oposat a barri gòtic; per no disposar d'un urbanisme clar i unificador sinó dispers; o per voler recuperar uns edificis d'un període decadent si bé desconegut).

Ricard Giralt defensaria aferrissadament l'art del set-cents ("L'art barroc. L'odi al barroc i la seva rehabilitació" i "L'art Barroc i la seva rehabilitació"),⁴²⁰⁹ on les primeres paraules són ja una declaració d'intencions, equiparable a la investigació històrica: "Cap període de la història de l'Art ha estat tan poc estudiat com l'art barroc. Despreciat per uns, abandonat pels altres, considerat com produït en un moment de decadència artística, com un art purament capriciós, sense cap lògica i sense cap llei que posés fre al caprici de l'artista, ha estat l'art barroc durant

una impossible unitat en els monuments. Unitat falsa, unitat odiosa. ¿No val cent mil vegades més l'obra d'art autèntica, que reflecteix ingènuament el gust d'una època, que una imitació? ¿No té molt més interès la barreja d'estils, obra espontània de la història, que aquestes paròdies amb què intentem substituir-la? Barroquisme, diuen. Sí, parlem-ne. L'art barroc és la imatge d'una època, la revelació de l'esperit social d'una edat històrica. Les obres d'art barroc són el testimoni d'un temps, d'una cultura, d'una civilització. Elles il·luminen el coneixement del passat als que avui vivim i als que vindran. No tenim dret a destruir-les. El barroquisme va deixar a les esglésies de Catalunya obres d'un valor material immens. La conservació d'aquestes obres és un deure, sobretot si considerem que avui no tenim ni força artística ni mitjans per substituir-les amb el mateix esplendor. ¿Que no tot el que és barroc s'ha de mantenir al seu lloc? D'acord. Cal, de vegades, netejar, endreçar, fer canvis d'empleçament. I res més".

⁴²⁰⁷. MARTORELL, J., "Art Barroc barceloní. La Casa de Convalescència", *Vell i Nou*, 2 (1915), p. 8-13.

⁴²⁰⁸. GIRALT, R., "Urbanización del barrio barroco de la Virreina", *La Construcción*, (maig 1917), p. 12-14 i NICOLAU, Antoni; DANÉS, Josep, "El IV concurs d'Arquitectura", *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 266 (març 1917), p. 75-79 i VENTEO, Daniel, "La monumentalització del centre històric: la invenció del barri gòtic", dins FUSTER, Joan *et alii.*, *La construcció de la gran Barcelona: l'obertura de la Via Laietana, 1908-1958*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat i Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, 2001.

⁴²⁰⁹. GIRALT, R., "L'art Barroc i la seva rehabilitació", *Vell i Nou*, 1 (1920), p. 2-7. Vegeu el dossier monogràfic aparegut a la *Revista de Girona*, 210 (gener-febrer 2002), p. 48-89 i SUÀREZ, Alcía i VIDAL, Mercè, *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt. Noucentisme i modernitat*, Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 193-195.

molts anys –sobretot en el nostre país–, completament descuidat i fins odiat. És a mitjans del segle XVIII quan comença la croada contra l'art barroc; la llibertat que en les seves produccions es prengueren molts artistes i un succés imprevist, com fou el descobriment de les ruïnes de Pompeia, marquen la fita final de l'art barroc".⁴²¹⁰ Són articles que sobresurten dins la producció escrita de Ricard Giralt, ja que en ells hi mostra el vincle europeu amb el redescobriments general d'aquest període, ja que "fou un llenguatge d'una difusió tan gran –segons emfatitza l'arquitecte Ignasi de Solà-Morales– que serví alhora tant pels grans edificis públics com per a les petites intervencions de reforma o reutilització. Que fou tant un art per al poder –l'església i els prínceps– com per a la vida privada –la casa, l'interior, el mobiliari–. Que fou no sola un repertori d'uns determinats efectes formals sinó que fou un art total, capaç de bastir la ciutat i les seves parts, des de traçats, carrers i places, fins a edificis públics i privats, ornamentacions i reformes".⁴²¹¹ Considerem, doncs, que Ricard Giralt, J. Martorell, J. Puig i Cadafalch, J. Goday o J.M. Pericas, iniciarien la recerca d'un art català, nacional i popular al mateix temps, que donaria pas a un *revival* neobarroc, amb exemples en diferents plans urbanístics barcelonins.

L'obertura de la Via Laietana a Barcelona donaria lloc a un àmplia i unànime oposició pel que fa a la desaparició de grans construccions i d'espais públics, fet que es traduí amb un projecte de recuperació i trasllat d'edificis o salvaguarda de peces, impulsat per la Junta de Museus i la Unió d'Artistes de Barcelona (encarregant fotografies i dibuixos d'allò que havia de desaparèixer) i l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, amb Francesc Carreras Candi, Jeroni Martorell i Vicente Lampérez al capdavant.⁴²¹² L'interès d'aquests arquitectes cap a edificis menys destacats, d'espais públics marginals i carrers secundaris, feu possible instrumentalitzar noves maneres d'afrontar-se a la restauració de l'arquitectura i urbanisme. Circumstàncies que afavoriren la conservació de la casa del Gremi de Velers o de l'Art Major de la Seda (1758-1763), un dels edificis més emblemàtics pel que fa a la seva decoració, els esgrafiats (amb dibuixos per la restauració de Jeroni Martorell, de 1927), si bé fou un cas aïllat, ja que Carreras Candi es lamentava del "gran nombre d'esgrafiats [que] havem perdut ab les cases enderrocades en la nova via de Reforma".⁴²¹³ A l'historiador Ramon N. Comas se li havia encarregat un treball sobre aquesta "moda que caracterisà lo segle XVIII, època del major esplendor d'aquest

⁴²¹⁰. GIRALT, R., "L'art barroc. L'odi al barroc i la seva rehabilitació", *Fulla Artística de l'Alt Empordà*, 1918, p. 1-2.

⁴²¹¹. DE SOLÀ MORALES, I., "Ricard Giralt Casadesús, reformista il·lustrat", AA.DD., *Ricard Giralt Casadesús*, Girona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya-Girona, 1982, p. 15.

⁴²¹². CARRERAS CANDI, F., *La Via Layetana substituïnt als carrers de la Barcelona mitjaval*, Barcelona: Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, 1913, amb una segona part de COMAS, Ramon N., "Estudi dels Esgrafiats de Barcelona", p. 137-270. Vegeu, d'aquest darrer, alguna altra publicació: "El Templo de Nuestra Señora de la Merced: nota preliminar", *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros*, 30 (segon trimestre 1917), p. 19-39.

⁴²¹³. CARRERAS CANDI, F., *La Via Layetana...*, p. 44.

element artístich decoratiu”,⁴²¹⁴ que contenia una història de l’esgrafiat, el seu estudi crític i la descripció de totes les cases on n’hi havia, amb fotografies d’Adolf Mas. Comas situa l’època d’esplendor de l’esgrafiat entre 1760 i el 1800, ni més ni menys quan es documenten vint-i-sis esgrafiadors, que conformaven un gremi junt als dauradors i encarnadors. L’esgrafiat català, un tema barroc en el seu sentit decoratiu i la tècnica de baix preu, present a les façanes d’esglésies, monestirs, cases particulars o gremials, no ha estat encara suficientment reivindicat ni estudiat (per exemple, en esglésies del Maresme, Pineda de Mar i Sant Celoni).⁴²¹⁵

Aquests projectes urbanístics d’evident flaire barroc es centraven a la ciutat de Barcelona. El programa noucentista tenia un propòsit fonamental que incloïa la voluntat de construir ‘la ciutat nacional’, fer la ‘Catalunya ideal’, la ‘Catalunya ciutat’, ordenada i sanejada urbanísticament, dotada d’infraestructures, però conservadora, dins la bellesa pública col·lectiva.⁴²¹⁶ El noucentisme prenia l’opció del barroc en quant representava l’època de l’‘Europa de les capitals i de les corts’ (la Roma de Bernini, el Madrid dels Àustries, el París i Versailles de Lluís XIV o la Viena de Leopold Guillem), de la instauració de les grans ciutats com a elements polític i socials decisius, com a imatge d’un Estat nacional modern. És en aquest context que s’entén el projecte del barri barroc de la Virreina.

També el barroc prenia sentit pels noucentistes, perquè en ell hi trobaven les arrels d’una tradició autòctona, en la seva vessant més popular i homogèniament difosa. “El barroc com a art de propaganda de la reacció catòlica –en paraules de Martí Pernau, Alícia Suárez i Mercè Vical– actuà a uns nivells de difusió popular que el feren arribar a tots els pobles, on esglésies i, sobretot, altars i retaules, mantenen les formes barroques amb una persistència visible encara avui. D’altra banda, les arts decoratives del barroc tenen a Catalunya un pes i una adaptació popular que per força han de coincidir amb l’orientació d’un programa cultural que vol arribar a tot el país i a totes les capes de la societat. Els esgrafiats, les rajoles i, fins i tot, molts dels temes iconogràfics que trobem en certes realitzacions noucentistes tenen el seu origen en els arts decoratives del barroc popular”.⁴²¹⁷

⁴²¹⁴. CARRERAS CANDI, F., *La Via Layetana...*, p. 11.

⁴²¹⁵. VILLAVARDE, Montserrat, “Els esgrafiats del barri gòtic al s. XVIII”, dins el 5è *Congrés d’Història Moderna de Catalunya. Identitat, conflictes i representacions*, 15-19 de desembre de 2003, [En premsa] i LLODRÀ NOGUERAS, Joan M., *Els esgrafiats de l’església parroquial de Sant Celoni (1762)*, Vallgorguina: Associació Cultura Vallgorguina, 1999. Vegeu, a més, RUIZ ALONSO, R., *El esgrafiado. Un revetimiento mural*, León: Editorial de los Oficios, 2000.

⁴²¹⁶. PERAN, Martí, SUÀREZ, Alícia, VIDAL, Mercè *et alii.*, *Noucentisme i Ciutat*, Barcelona: Centre de Cultura Contemporània i Electa, 1994.

⁴²¹⁷. PERAN, Martí, SUÀREZ, Alícia i VIDAL, Mercè, “El noucentisme, un projecte de modernitat”, dins *El Noucentisme. Un projecte de modernitat. Exposició*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, Enciclopèdia Catalana i CCCB, 1994, p. 21.

Jeroni Martorell, a més a més, va ser membre fundador i de la junta de direcció d'una nova entitat, els 'Amics de l'Art Vell', creada el 1929, juntament a un important grup d'arquitectes, historiadors i clergues de prestigi com Pere Bosch i Gimpera, Cèsar Martinell i Brunet, Ramon Puig i Gairalt, Josep Danés i Torras, Feliu Elias o Manuel Bassa. Aquesta entitat va funcionar fins el 1935, i va intervenir en diferents restauracions del patrimoni (la majoria d'elles medievals, però també n'hi ha de prehistòria, d'època romana, i, escassament barroca –on destaca, gairebé per l'excepcionalitat, l'acondicionament i neteja del retaule del Roser de Mataró i en la descoberta del porxo de la Porta Ferra de Sant Feliu de Guíxols.⁴²¹⁸ L'avantprojecte d'urbanització de la plaça del monestir benedictí ressaltava els elements que formaven part d'aquest conjunt, amb la gran porta barroca de sant Benet com a arc triomfal al conjunt: "El porxo de la Porta Ferrada [...] no està valorat degudament en la via pública. Una plaça desmarxada, un espai descuidat [...] és el lloc immediat del monument [...]. En la plaça del porxo hi ha isolada estranyament una superba portada barroca de l'antic monestir. Cal ordenar, urbanitzar el conjunt. Un pedrís baix senzill, de pedra picada, limitaria l'espai del trànsit rodat separant-lo de l'altre destinat solament als peatons, lloc arrecerat, de repós, amb arbrat i bancs per seure, on obriria la porta barroca".⁴²¹⁹ Decisiva va ser l'actuació d'aquest grup, el juliol de 1932, en l'elaboració de l'*Informe per la protecció del Patrimoni arqueològico-artístic de Catalunya*, a petició de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya.⁴²²⁰

Certament, un altre dels seus membres més destacats i actius, Cèsar Martinell, fent-se ressò d'aquest corrent reivindicatiu, escriuria *L'Art Català sota la unitat espanyola* (1933), on relativitzaria les influències italianes i castellanques tan aparentment matxucades als catalans fins llavors, i explicaria l'adopció i adaptació catalana a aquests models seguint unes pautes locals i regionals.⁴²²¹ No en va justificava els escultors del barroc català (els Pujol, els Tramulles, els Grau, els Bonifaç o els Costa) dient que "hagueren de treballar, les més de les vegades, per esglésies i petites ciutats, que sovint veien limitats els seus desigs amb la manca de cabals, a les quals, no obstant, feien do de les seves obres magnífiques que avui encara admiren els que saben destriar-les d'entre la confusió barroca que les envolta", i que si haguessin desenvolupat un art àulic (estant en contacte amb els grans centres de poder de la monarquia hispànica) "haurien esdevingut tots ells estels de primera magnitud".⁴²²² Al seu costat hi hem de situar les

⁴²¹⁸. MARTINELL, C., *Amics de l'Art Vell. Memòria realitzada des de la seva fundació. 1929-1935*, Barcelona, 1935, p. 30: "Amb la il·luminació convenient, el mosaic esmentat [de marbres de colors], unes portes laterals de la capella que han estat refetes i la supressió d'alguns mobles que no corresponien a un pla de conjunt, ha quedat altament ennoblida aquesta obra que l'any 1701 l'escultor mataroní Joan Riera, juntament amb el seu fill, deixà col·locada com una mostra magnífica de les nostres arts sumptuàries".

⁴²¹⁹. MARTORELL, J., "Sant Feliu de Guíxols. La urbanització de la plaça de la Porta Ferrada", *La Costa Brava*, agost 1932 [citat a LACUESTA, R., *Restauració monumental a Catalunya...*, p. 105].

⁴²²⁰. MARTINELL, C., *Amics de l'Art Vell...*, p. 55-56.

⁴²²¹. MARTINELL, C., *L'art català sota la unitat espanyola*, Barcelona: Editorial Canosa, 1933.

⁴²²². MARTINELL, C., *L'art català...*, p. 65.

impressionants i valuoses investigacions dedicades a l'art català del segle XVIII, sobre la retaulística catalana en general, sobre els germans Bonifaç i Ramon Amadeu, entre d'altres (deixant al marge tota la ingent producció entorn la figura d'Antoni Gaudí).⁴²²³ L'obra cabdal sobre l'art barroc, i punt de referència per als estudis posteriors, fou l'*Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*, que separà en tres períodes i publicà en diferents anys: *Els precedents. El primer barroc (1600-1670)*, del 1959, *El barroc salomònic (1670-1730)*, del 1961, i *Barroc acadèmic (1730-1810)*, del 1963;⁴²²⁴ de resultes d'aquesta extraordinària investigació en rebé la medalla de plata del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

L'arquitecte i historiador de l'art expressava i es lamentava, en el pròleg del primer volum, sobre el trist procés que havia portat a l'avorriment o cansament cap al barroc, i a la seva eliminació moderada però gradual que culminaria amb l'inici de la Guerra Civil (qualificable com a 'any zero' per l'art religiós); per tant, la recerca fou, doblement, difícil i meritosa: "els teoritzants de la nova tendència van reaccionar agressivament contra l'art barroc, en forma que, des de les darreries del segle XVIII fins a ben entrat l'actual [s. XX], fou negada tota qualitat artística al vell sistema caigut en desús, i els seus magnífics exemplars van ser, en molts casos, substituïts per altres sense interès. Si afegim a tot això que l'any 1935, en cremar-se els convents, es van fer malbé tots els retaules, que artísticament eren els millors que existien, i pensem que la guerra del 1936 acabà amb tot allò encara ben abundós que restava als temples parroquials, arribarem a la conclusió desoladora que de la ubèrrima producció barroca catalana n'ha quedat tan poca cosa que, sense el record i les fotografies que es conserven d'abans de la passada guerra, seria impossible d'apreciar la vàlua indiscutible que va tenir, particularment l'escultura, que aportà el quadre general de la imatgeria policroma espanyola, un estimable

⁴²²³. MARTINELL, C., "Art barroc. La Casa de la Convalescència", *Vell i Nou* (1 de juny de 1915); ÍD., *Llibre de notes de Lluís Bonifàs i Massó, escultor de Valls*, Valls: E. Castells, 1917; ÍD., *En Francesc Bonifàs: escultor vallenc resident a Tarragona*, Tarragona: Sugrañes, 1921; ÍD., *Capella de N^a S^a del Roser i ses pintures en rajoles vidriades: aportació a l'estudi de l'arqueologia catalana*, Valls: E. Castells, 1924; ÍD., *Breu resum de l'obra de l'escultor Lluís Bonifàs i Massó*, Valls: Ed. Castells, 1924; ÍD., *L'Art català a la seu nova de Lleyda: estudi històric-crític acompanyat de 151 làmines: fragments*, Barcelona, 1924; ÍD., "L'Altar major d'Alcover i els escultors-arquitectes del barroquisme", *Ciutat i la casa*, 2 (primavera 1925), p. 6-8; ÍD., *Influència francesa en l'art català del segle XVIII*, Barcelona: Hostench, 1934; ÍD., "La casa barroca", *Revista Claror*, Barcelona, 1935; ÍD., *El Escultor Amadeu: su formación y su obra*, Barcelona: Seix y Barral, 1945; ÍD., "El escultor Luis Bonifàs i Massó: 1730-1786: biografía crítica", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, VI/1-2 (gener-juny 1948), p. 7-288 i ÍD., "Un arquitecto eminente del siglo XVII, Fray Josep de la Concepció 'el tracista'", *Cuadernos de Arquitectura*, 63 (1er. Trimestre de 1966), i a maneral de resum, MARTINELL, Maria i BASSEGODA, Bonaventura, "Bibliografía de Cèsar Martinell (1888-1973)", dins AA.DD., *El Barroc...*, p. 307-341.

⁴²²⁴. COMPANY CLIMENT, Ximo, "Martinell, historiador de l'art: la seva visió del barroc català", dins MALUQUER FERRER, J. i MELICH, L. (a cura de), *I Jornades Martinellianes. Cèsar Martinell i la seva època*, Tarragona: Fundació Universitat Catalana d'Estiu, Diputació de Barcelona i Associació Cultural Cèsar Martinell, 2001, p. 241-262 i MINGUET, Meritxell, "Història de l'art", dins SIMON, Antoni (dir.), *Diccionari d'Historiografia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 580-585 i especialment p. 583-584.

valor de classicisme”;⁴²²⁵ i afegia en el segon volum que “amb la fase més característica del barroc, plena de virtuosismes i atreviments, que va provocar en els academicistes la reacció de diatribes i els qualificatius més crus, gairebé insultants, que arribà com un ressó fins a començaments del segle present, en què, àdhuc crítics de solvència, per una certa inèrcia o esperit de tolerància amb la crítica academicista, acceptaven per a aquest barroc àlgid els dictats de ‘decadent’ i ‘confusionari’.”⁴²²⁶ A més, va deixar clares quines eren les seves intencions a l’hora d’emprendre una obra de tal envergadura: “No donem al present estudi un caràcter exhaustiu, altrament impropï d’un treball de conjunt, però creiem deixar assentats els principals punts de referència del nostre barroquisme. La consulta d’arxius i l’estudi de temples fets abans del 1936, ens ha permès d’usar unes dades que avui seria impossible de trobar. Algunes figures culminants del període que historiem, un temps confuses o amb dades contradictòries, queden suficientment aclarides en la majoria de casos. En altres haurem d’esperar que noves descobertes d’arxiu precisin determinats dubtes que no arriben a desdibuixar el conjunt que ens proposem”.⁴²²⁷ És, doncs, un arquitecte que veia imprescindible la tasca d’arxiu en un país que, a falta de peces d’envergadura, era i és necessari l’ús complementari de diverses fonts documentals, gràfiques i bibliogràfiques.

En aquest meritori treball donava a conèixer una quantitat ingent d’obres encara existents, però moltes desaparegudes (a partir de fotografies antigues), redescobrint i reclamant l’atenció sobre una nòmina d’artistes fins llavors desconeguts. Sense dubte que era deutor i particip de les corrents historiogràfiques de prestigiosos estudiosos estrangers i nacionals, el ja citat Schubert, i també, per fer-ne una selecció, d’Alois Riegl (per les seves reflexions entorn el monument històric, pels múltiples valors i significats),⁴²²⁸ Heinrich Wölfflin,⁴²²⁹ Wilhem Worringer,⁴²³⁰ Arne Novak,⁴²³¹ Antonio Muñoz,⁴²³² Werner Weisbach⁴²³³ i Jacob Burckhardt.⁴²³⁴ Aquests

⁴²²⁵. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura...* V. I..., p. 20.

⁴²²⁶. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura...* V. II..., p. 21.

⁴²²⁷. MARTINELL, C., *Arquitectura i escultura...* V. I..., p. 21.

⁴²²⁸. RIEGL, A., *Problemas de estilo: fundamentos para una historia de la ornamentación*, Barcelona: Gustavo Gili, 1980 [1ª Edició 1963] i ÍD., *El culto moderno a los monumentos: caracteres y origen*, Madrid: Visor, 1999 [1ª edició espanyola 1984; 1ª edició austríaca 1903].

⁴²²⁹. WÖLFFLIN, H., *Renacimiento y barroco*, Madrid: Alberto Corazón, 1977 [1ª edició 1888] i ÍD., *Principes fondamentaux de l’Histoire de l’art: le problème de l’évolution du style dans l’art moderne*, París: Librairie Plon, 1952 [1915, 1ª edició].

⁴²³⁰. WORRINGER, W., *La esencia del estilo gótico*, Madrid: Revista de Occidente, 1925 [1ª edició espanyola; Munick: R. Piper & Co., 1911, 1ª edició alemanya].

⁴²³¹. NOVAK, A., *Praga barroca*, 1915 [1ª edició txeca; 1920, 1ª edició francesa; no hi ha traducció espanyola].

⁴²³². MUÑOZ, A., *Roma barroca*, Milà: Casa Editrice d’Arte Beletti e Tumminelli, 1919 [1ª edició italiana; no hi ha traducció espanyola].

⁴²³³. WEISBACH, W., *El barroco, arte de la Contrareforma*, 1921 [Madrid: Espasa-Calpe, 1942, 1ª edició espanyola] i ÍD., *Arte barroco en Italia, Francia, Alemania y España*, Barcelona: Labor, 1933 [1ª edició espanyola; 1924, 1ª edició alemanya].

⁴²³⁴. BURCKHARDT, J., *El Cicerone*, Barcelona: Iberia, 1953.

estudis es situen entre la més pura tradició erudita i científica, que teoritzen entorn de conceptes intel·lectuals i metafísics, des d'un punt de vista més apassionat o sentimental; dins aquest moment caldria situar l'assaig d'Eugeni d'Ors, *Du baroque*, publicat a París el 1935.⁴²³⁵ De fet, d'Ors havia estat l'ideòleg, mentor i impulsor del noucentisme, el que provocà el pas cap a la modernitat, el compromís d'un país d'avançar mantenint un profund respecte amb la tradició, tal com reflectí al seu *Glossari* i en articles al diari *La Veu de Catalunya*.⁴²³⁶ Són destacables les relacions professionals de Cèsar Martinell amb Eugeni d'Ors, pel que fa a la col·laboració el 1925 en el projecte del Museu de Valls (vil·la nadiua d'insignes d'artistes barrocs).

c. L'art religiós després de la guerra civil espanyola: alguns apunts

Les recerques historiogràfiques de Cèsar Martinell eren un reflex de les seves actuacions en restauracions i reconstruccions d'edificis religiosos; no podríem separar, en aquest cas, teoria i pràctica, ja que formen un tàndem. En les diferents intervencions a esglésies i santuaris, com a arquitecte lliure, en nom dels Amics de l'Art Vell i, entre 1939 i 1942, com a arquitecte del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, va aplicar, a voltes, un criteri conservacionista i romàntic, i en altres, una restitució mimètica i subordinada a aquelles obres desaparegudes, tal com han assenyalat Raquel Lacuesta⁴²³⁷ i Francesc Xavier Mingorance.⁴²³⁸ Per exemple, entre els casos més extrems destaca la reproducció fidel del retaule major de l'església de Santa Maria d'Igualada (entre 1939 i 1954), emprant les figures i els elements principals d'arquitectura que s'havien salvat, i a partir de fotografies antigues; la restauració integral del primitiu absis a Sant Pere de Reus, aparegut durant la crema del 1936; la intervenció al retaule major d'Arenys de Mar i en els santuaris de La Gleva (en els retaules de sant Antoni Abat i de la Immaculada Concepció, del 1952, que s'inspirà en el llenguatge de l'escultor Lluís Bonifaç) i el Miracle de Riner; o la supressió d'afegits moderns a la catedral de la Seu d'Urgell i a l'església del Roser de Palma d'Ebre, per tal de percebre una visió més adequada de l'obra romànica. Així doncs, l'obra restauradora de Martorell anava molt més enllà de la simple

⁴²³⁵. D'ORS, Eugeni, *Lo Barroco*, Madrid: Alianza-Tecnos, 2002 [1ª edició: *Du baroque*, París: NRF, Librairie Gallimard, 1935].

⁴²³⁶. BILBENY, Norbert, *Eugeni d'Ors i la ideologia del noucentisme*, Barcelona: La Magrana, 1988; CAPDEVILA, J.M., *Eugeni d'Ors. Etapa barcelonina (1906-1920)*, Barcelona: Barcino, 1965; GARRIGA, C., *La restauració clàssica d'Eugeni d'Ors*, Barcelona: Curial, 1981 i ORS, Eugeni d', *Glossari*, Barcelona: Edicions 62, 1982.

⁴²³⁷. LACUESTA, R. i DE LLORENS, Josep I., *Cèsar Martinell*, Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1998.

⁴²³⁸. MINGORANCE, F.X., "La conservació del patrimoni en Catalunya: Cèsar Martinell i Brunet, arquitecto conservador de monumentos del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional", dins AA.DD., *Arte e Identidades Culturales: Actas del XII Congreso Nacional del Comité Español de Historia del Arte*, Oviedo: Universidad de Oviedo, 1998, p. 499-508; ÍD., "Las intervenciones en el Patrimonio de Cèsar Martinell i Brunet, arquitecto conservador de monumentos del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional", *Santuola*, VI (2000), p. 691-698 i ÍD., "Intervencions en el patrimoni de Cèsar Martinell", dins MALUQUER, J. i MELICH, L. (a cura de), *I Jornades Martinellianes...*, p. 183-211.

admiració, i entrava, en aquests anys, en terrenys més pantanosos, qualificables de plagi o còpia descarada.

La Guerra Civil podria semblar, en principi, una ruptura i tall brusc amb els criteris d'actuació, intervenció o restauració en les esglésies, però no sempre i en tothom fou així, ja que sovint hi ha moltes més continuïtats i pervivències amb la situació prebèl·lica. Les aportacions des dels sectors eclesiàstics, d'Eduard Junyent Subirà i Joan Ferrando Roig, foren fonamentals en la creació d'una estètica religiosa postbèl·lica (diferenciada clarament de la franquista),⁴²³⁹ amb més o menys repercussió dins l'àmbit espanyol i català, i amb una finalitat concreta i última, però amb uns mitjans idees gairebé contraposades entre un i altre, tal com ha estudiat Esteban Fernández Cobián (centrant-se en el període comprès entre 1950-1965).⁴²⁴⁰ “*Los principios de modernidad defendidos y desarrollados en Cataluña en la época de Martorell* –segons comenta Raquel Lacuesta– *dieron paso a un retroceso en el discurso, que fue tomado fuerza a medida que se consolidaba el franquismo. El patriotismo y el casticismo bien entendido a que aludíamos antes degeneraron en un casticismo poco gratificante y en un purismo filológico que, a pesar de que pretendía recuperar la unidad de estilo, como podían aparentar el discurso teórico y la práctica de la restauración, no se basaba, precisamente, en una elección ecléctica culta, al modo de Elías Rogent o del mismo Jeroni Martorell, sino más bien en las reconstrucciones ideales patentadas por Puig Cadafalch a través de su historiografía sobre arquitectura románica catalana*”.⁴²⁴¹ El substitut de Jeroni Martorell en el Servei de Catalogació i Conservació de la Diputació de Barcelona, Camil Pallàs, portaria a cap una ingent tasca de restauració rebent una influència brutal de Puig Cadafalch i de mossèn Junyent, i alhora inserint-se dins el context nacional d'aïllament espanyol en tots els terrenys, en la falta total d'una teoria de recolzament i debat entorn la restauració. Josep M. Pericas, arquitecte diocesà del bisbat de Vic (entre 1913 i 1936) feu esglésies noves, i després de la Guerra Civil, es dedicà a refer-ne o fer-ne de nou una bona colla (per exemple, el 1944, la casa rectoral i l'església de L'Esquirol i la reconstrucció de l'altar barroc de La Gleva, i el 1951, la de Sant Romà de Sau), aprofitant elements creatius de llurs etapes anteriors.⁴²⁴² Josep M. Claparols, a l'hora definir la seva arquitectura, i que podria fer-se extensiva a molts arquitectes coetanis, la situa entre el

⁴²³⁹. Vegeu LLORENTE, Àngel, *Arte e ideología en la España de la posguerra (1939-1951)*, Madrid: Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, 1992 i BARRAL, Xavier, *L'art de la victòria. Belles arts i franquisme a Catalunya*, Barcelona: Columna, 1996.

⁴²⁴⁰. FERNÁNDEZ COBIÁN, E., “El espacio sagrado en la arquitectura española contemporánea”, Universidad de A Coruña, 2000, tesi doctoral inèdita i ÍD., “Arquitectura religiosa del siglo XX en España”, *Patrimonio Cultural*, 36 (2002), p. 19-45.

⁴²⁴¹. LACUESTA, R., “La restauración monumental en Cataluña durante la Guerra Civil y la posguerra: las propuestas de Jeroni Martorell, Eduard Junyent y Camil Pallàs”, *Dos décadas de cultura artística en el franquismo (1936-1956). Actas del congreso*, v. II, Granada, 2001, p. 485-507.

gaudinisme, el modernisme, la predilecció per l'art romànic, un racionalisme, un noucentisme i un art popular europeu, o sigui, amb una evolució que s'adapta a les noves corrents, un tan eclèctica.⁴²⁴³

El vigatà mossèn Eduard Junyent, deixeble de les idees de mossèn Gudiol, vinculat al bisbat de Vic i a la direcció del seu museu episcopal i a l'arxiu, jugà un paper fonamental en la definició i formació de criteris i mètodes aplicats a la restauració monumental; de fet ell havia estudiat la carrera d'arquitectura.⁴²⁴⁴ La seva estada a Roma en motiu de l'exili (de 1936 a 1941), en la qual obtingué la càtedra d'arquitectura cristiana al Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, li permeté redactar un manual acabat el setembre de 1939 i publicat el 1940, en el que exposava unes normes a regir per a tots els edificis eclesiàstics: *La Iglesia. Construcción. Decoración. Restauración*.⁴²⁴⁵ Aquest manual anava adreçat als rectors, constructors, historiadors i arquitectes, precisament en un moment clau i necessari després de la debastació de la guerra. Junyent partia de la suposada premissa que l'art i arquitectura que es produí després del Renaixement, són "*acciones y reacciones cada día más alejadas del fin religioso y espiritual y más penetrado cada vez más del materialismo, [que] habían de conducir necesariamente a una carencia total de inspiración una vez alcanzado el divorcio entre la religión y el arte*",⁴²⁴⁶ i més endavant continua dient que "*con los períodos barrocos el paroxismo del retablo llega a su colmo. Afianzándose cada día con más ímpetu la tendencia de emplear los elementos arquitectónicos como medios indispensables para cubrir los muros fríos del fondo del presbiterio, una vez perdido el buen sentido tradicional del ábside, se carga y sobrecargan con cuerpos arquitectónicos movimentados por razón de perspectiva y escorzo, se abandonan las escenas historiadas para completar aquéllos con elementos de adorno puramente decorativo y llenándose los huecos con innúmeras imágenes secundarias que hacen coro a la central*".⁴²⁴⁷ Suposem que aquesta inadversió cap a l'ampulositat del retaule barroc li feia creure que "*en realidad, el retablo no constituye ninguna necesidad*",⁴²⁴⁸ i més dins les tendències modernes, a les quals es recolzava quan li convenia. En la teoria i pràctica de la restauració també aflora el seu caràcter retrògrad i obtús, fins i tot polèmic en certs punts, de l'evolució i significat de l'art. El seu reaccionari punt de partida es resumeix sintèticament amb les següents paraules:

⁴²⁴². BOVER, Immaculada, "Influències i característiques de l'obra de Josep M. Pericas", *Ausa*, IX (1980-81), p. 161-168 i PLADEVALL, A., "Josep M. Pericas i Morros, arquitecte (Vic, 1881 – Barcelona, 1966)", *Ausa*, IX (1980-81), p. 147-154.

⁴²⁴³. CLAPAROLS PERICAS, Josep M., "L'obra de l'arquitecte Josep M. Pericas", *Ausa*, IX (1980-81), p. 155-160.

⁴²⁴⁴. JUNYENT RAFART, Josep, "Els anys romans i l'aportació a l'arqueologia romana", *Ausa*, VIII (1975-1978), p. 380-386 i AINAUD DE LASARTE, Joan, "Eduard Junyent, historiador de l'art", *Ausa*, VIII (1975-1978), p. 410-415.

⁴²⁴⁵. JUNYENT, E., *La Iglesia. Construcción. Decoración. Restauración*, Barcelona: Balmes, 1940.

⁴²⁴⁶. JUNYENT, E., *La Iglesia...*, p. 25-26.

⁴²⁴⁷. JUNYENT, E., *La Iglesia...*, p. 266.

“Restaurar un monumento significa darle todos aquellos elementos que le son necesarios para hacer resurgir su vitalidad perdida a causa de las injurias del hombre o del tiempo. Restaurar es devolver al monumento sus propias características, librándolo de las deterioraciones que lo derformen, consolidando sus partes débiles, recomponiéndolo en sus aspectos caídos, renovando su organismo si cabe levantarlo de la ruina, o a lo menos reintegrándolo a un estado que, si no puede ser el mismo que antes tenía, responda a su más alta equivalencia”.⁴²⁴⁹

A les esglésies romàniques o gòtiques recomanava la reconstrucció de l'absis que hi mancava o d'altres parts, que ell anomenava 'recomposicions' i 'reintegracions', o l'eliminació i que en deia 'alliberacions', en cas necessari, d'aquells elements, capelles, sagristies, cors, troncs i arrebossats afegits a l'època moderna i contemporània. En les esglésies barroques o neoclàssiques, en permetia una major llibertat d'iniciativa, segurament fruit del seu desinterès cap a aquestes mostres artístiques. L'ur pretensió final era arribar a la valoració (o revaloració) d'estils, a un estil pur. Així doncs, el present estudi no tindria sentit ni importància per a les esglésies que nosaltres estudiem, segons el valor que les hi atorgava mossèn Junyent: *“Las construcciones modestas que sin pretensiones artísticas abundan en infinidad de iglesias rurales, en capillas, ermitas y santuarios, construidas desde la época barroca con humildes materiales y sin profundidad de formas, que no arraigan en el estilo dominante de su obra más que por su época y por algunos pocos detalles, perceptibles apenas, aún consideradas en el caso de llevar complicaciones heterogéneas casi siempre inferiores a sus estructuras, no constituyen ningún problema de reintegración estilística, bastando que su reparación se adapte a las nuevas necesidades locales mientras conserven aquella que formaba su característica esencial, o tal vez su silueta en un panorama bello y, más comúnmente, la expresión de las modalidades del país”*.⁴²⁵⁰ Totes aquestes postures serien refetes sense massa novetats en la seva comunicació presentada al II Congrés Litúrgic de Montserrat, celebrat el 1967.⁴²⁵¹

El tarragoní mossèn Joan Ferrando Roig es llicencià en arqueologia a Roma, i fou el que més es preocupà i escriví sobre les idees estètiques religioses, l'art sacre i les restauracions en els primers anys de la postguerra. Llurs aportacions fonamentals foren *Normas Eclesiásticas sobre Arte Sagrado*⁴²⁵² (1940) i *Dos años de arte religioso*⁴²⁵³ (1942). En el primer llibre establí una primera normativa eclesiàstica sobre art per tal d'orientar la reconstrucció de les esglésies i la

⁴²⁴⁸. JUNYENT, E., *La Iglesia...*, p. 268.

⁴²⁴⁹. JUNYENT, E., *La Iglesia...*, p. 282.

⁴²⁵⁰. JUNYENT, E., *La Iglesia...*, p. 323.

⁴²⁵¹. JUNYENT, E., “Els artistes en relació amb el conjunt de persones interessades en els edificis de culte”, dins JUNYENT, E., *Estudis d'història i art...*, p. 537-553. Vegeu la valoració ELIAS CAO, Carles, “Art i litúrgia. Balanç i perspectives de la reforma litúrgica a Catalunya”, dins *III Congrés Litúrgic de Montserrat*, 1993.

⁴²⁵². FERRANDO ROIG, J., *Dos años de arte religioso*, Barcelona: Editorial Amaltea, 1942.

⁴²⁵³. FERRANDO ROIG, J., *Normas eclesiásticas sobre arte sagrado*, Barcelona: Muntaner y Simón, 1940.

compra de nous objectes de culte. En ell defensava i difonia l'escola de restauració anomenada de 'consolidació' (propera als mètodes i teories de l'italià G. Giovannoni).⁴²⁵⁴ Considerava que la restauració només era necessària o possible en cas de ruïna o de pèrdua irreversible, deia que “*procúrese conservar, en las restauraciones, todo cuanto tenga valor de arte, aunque sea de épocas y estilos posteriores. Respétese la aportación de cada época. Un coro barroco o un portal renacimiento no desentonan en un templo medieval*”.⁴²⁵⁵ El segon va estar prologat per Santiago Marco, president del Foment de les Arts Decoratives, on ja s'establia una intenció innovadora i renovadora, “*para dar pautas y consejos evitando en lo posible los errores litúrgicos y los horrores artísticos*”;⁴²⁵⁶ i afegia mossèn Ferrando que “*todos los señores curas, a los que nos dirigimos, han conocido y padecido este triste estado de decadencia de nuestras iglesias. Providencialmente la revolución nos lo barrió todo. Ahora, pues, nada más que un poco de vigilancia y de buena voluntad. Que nada se restaure, que nada se recoga, que no sea digno del altísimo menester a que ha dedicarse. Es preferible tener pocas cosas, pero que éstas sean decorosas y a ser posible ricas. Nuestro peor enemigo en estos momentos, puede ser la prisa*”.⁴²⁵⁷ Aquesta és tota una declaració d'intencions, amb unes fortes connotacions de llenguatge trentí. En ell va recopilar tota una sèrie de projectes, imatges i objectes de culte, d'autors bàsicament catalans. Les proximitats i coincidències amb les idees de Jeroni Martorell són evidents i ben manifestes, centrant-nos en els aspectes que hem insistit: la unitat d'estils i el respecte i la valoració del barroc. Diu que “*este criterio [de unidad estilística, real o forzada], abandonado hace ya tiempo en las escuelas de restauración, subsiste todavía entre un buen número de nuestros arquitectos*”, i afegix que “*se comete la equivocación de reunir, como está sucediendo ahora, a la unidad aparente, a la copia de lo pasado, a toda esa falsedad de gótico y de románico con procedimientos y materiales nuevos, al antiguo moderno, a la ilusión del arte. Porqué se pudo salvar una fachada barroca creen ahora acertan construyendo un templo barroco, con tribunas y ventanas barrocas, con el retablo barroco, con la decoración barroca. Se llega a la pretensión inverosímil de ejecutar en 'puro' románico, objetos de culto desconocidos por los artífices del siglo XII, y a la coquetería de revestir los imágenes con indumentaria del siglo XIV, para que 'combinen' con el estilo del templo, edificado hace pocos años con falso gótico. Ficción sobre ficción. Mentira sobre mentira*”, i conclou, categòricament, que “*la exageración del principio de la unidad de estilo lleva a toda esa hipocresía, eso es, 'teatralidad' de crear falsos ambientes*”.⁴²⁵⁸

⁴²⁵⁴. GIOVANNONI, G., *Questioni di architettura nella storia e nella vita: edilizia, estetica architettonica, restauri, ambiente dei monumenti*, Roma, Società editricite d'arte illustrata, 1925 i ÍD., *Vechie città ed edilizia nuova*, Milà: Città Studi, 1995 [2ª Ed.] i ANGELIS, G., *Gustavo Giovanni: storico e critico dell'architettura*, Roma: Istituto di studi romani editore, 1949.

⁴²⁵⁵. FERRANDO, J., *Normas eclesiásticas...*, p. 147.

⁴²⁵⁶. FERRANDO, J., *Dos años de arte religioso...*, p. 5.

⁴²⁵⁷. FERRANDO, J., *Dos años de arte religioso...*, p. 10.

⁴²⁵⁸. FERRANDO, J., *Dos años de arte religioso...*, p. 15-16.

Posteriorment seguirien altres obres del mateix autor que tindrien un gran impacte, influència i debat en la generació de nous crítics, teòrics, artistes i arquitectes catalans i, sobretot, barcelonins, situant-se molt més enllà de l'estament purament eclesiàstic. Estem parlant d'*Arte religioso actual en Catalunya*⁴²⁵⁹ (1952), la direcció de l'edició d'*Arte sacro*⁴²⁶⁰ (1957) i la *Construcción y renovación de templos* (1963).⁴²⁶¹ Mossèn Ferrando, amb el suport del Foment de les Arts Decoratives, va reconèixer la importància de l'art religiós contemporani, arrel de l'exposició que havien organitzat els 'Amics de l'Art Litúrgic' el 1951, on es posaven a la pràctica les orientacions que el Papa Pius XII havia donat en la seva encíclica "*Mediator Dei*" de finals del 1947. Precisament mossèn Ferrando recollia la petja dels 'Amics de l'Art Litúrgic', una secció del Cercle Artístic de Sant Lluc, creada el 1923, impulsada per mossèn Manuel Trens (el gran renovador de la litúrgia catalana), que tenia per missió la vetlla per la restauració de les tradicions de la litúrgia catòlica i la creació d'un autèntic art litúrgic,⁴²⁶² o en paraules de Josep Bracons, "la dignificació i la modernització de l'art religiós, i combatien especialment el neomedievalisme i el barroquisme".⁴²⁶³ Molts dels seus simpatitzants, membres i socis pertanyien o estaven relacionats amb els Amics de l'Art Vell.

A *Construcción y renovación de templos* carregava contra l'encara vigent 'unitat d'estil', dels seus defensors, enllaçant amb les idees conservacionistes i restauradores de Martorell. Criticava que "*esta teoría tiene de bueno el respeto y amor a los monumentos del pasado. Pere este amor, llevado a la exageración, dió por resultado la imitación (mejor, falsificación) de estilos, la creación de falsos ambientes de época, a muchos añadidos gratuitos con pretensión de auténticos, a un nuevo arte viejo. Consecuencia de esta teoría, se inventaron piezas 'góticas' y 'románicas' (confesionarios, sagrarios, reclinatorios...), que nunca habían existido, ni en su propio período, y nuestros templos góticos de verdad se poblaron de retablos, altares, vidrieras y ornamentación seudogótica*".⁴²⁶⁴ De nou, ens hem de referir a Eric J. Hobsbawm pel que ha anomenat 'l'invent de la tradició', perfectament aplicable en el nostre cas.

⁴²⁵⁹. FERRANDO, J., *Arte religioso actual en Catalunya*, Barcelona: Editorial Atlántida, 1952.

⁴²⁶⁰. FERRANDO, J. (dir.), *Arte sacro. Anuario 1957*, Barcelona: Aymà Editores, s.d.

⁴²⁶¹. FERRANDO, J., *Construcción y renovación de templos*, Barcelona: Juan Flors Ed., 1963.

⁴²⁶². Es feren dos grans exposicions el 1925 (a la Sala Parés) i el 1928 (al Reial Cercle Artístic), amb les intervencions i obres més destacades de l'època (amb plànols, escultura, pintura, vestimentes i orfebreria litúrgica, fotografies, etc.), que causaren un gran impacte i controvèrsia en l'opinió pública i els mitjans de comunicació, publicades en els *Anuaris dels Amics de l'Art Litúrgic*, entre 1925 i 1930. AINAUD, Joan i GROS, Miquel S., "Homenatge del Cercle Artístic de Sant Lluc al bisbe Josep Torras i Bages. Any 1898", *Ausa*, XI-106-107 (1983), p. 105-128 JARDÍ, Enric, *Història del Cercle Artístic de Sant Lluc*, Barcelona: Edicions Destino ('Col·lecció El Dofí'), 1976, p. 97 i ss.

⁴²⁶³.; BRACONS, Josep et alii, *Cercle Artístic de Sant Lluc, 1893-1993. Cent anys*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 1993, p. 40.

⁴²⁶⁴. FERRANDO, J., *Construcción y renovación de templos...*, p. 91.

Afegia Ferrando que “la falla principal de esta teoría consistió en la eliminación sistemática de los elementos agregados en épocas posteriores, aunque fuesen bellas. Con lo hermoso que es ver en un mismo templo la huella de cada generación. El edificio del trece, el retablo del quince, la fachada del dieciseis, la capilla del Rosario del diecisiete, el baptisterio del dieciocho... Tanta variedad no molesta a nadie y representa la vitalidad del edificio siglo tras siglo. Con tal que tenga algún valor, todo es digno de respeto, porque es la aportación de cada época y porqué es auténtico. En cambio, no merecen respecto las imitaciones y falsificaciones de estilo; por esto, por ser falsificaciones”.⁴²⁶⁵ Segons el clergue tarragoní, “la teoría de la unidad de estilo esta prácticamente arriconada”.⁴²⁶⁶ Com veurem no serà així i les seves idees no tindran apenes ressò.

Entre els crítics destacà José M. Valverde, professor d'estètica de la Universitat de Barcelona i a les seves *Cartas a un cura escéptico en materia de arte moderno*,⁴²⁶⁷ de 1959. Gairebé tots coincidien en la possibilitat i necessitat de fer un art sagrat que correspongués al moment actual, d'avantguarda, malgrat força reticències en determinats sectors. Les paraules de l'historiador de l'art Francesc Miralles, més de vint anys després d'escriure's, són encara vigents, quan afirma que “és un altre dels temes que queda per a estudiar: què aportà Catalunya, a nivell teòric, al moviment de renovació de l'art sacre, quines realitzacions arquitectòniques aixecà, quins artistes hi participen, en la renovació...”.⁴²⁶⁸

Sense dubte, la vila i parròquia de Cassà de la Selva (Gironès) es converteix en un exemple a considerar a l'hora de parlar de les reconstruccions d'altars i retaules, on prevalgué la nostàlgia pel passat i d'allò perdut, sense cap mena d'acceptació de l'art actual. En els primers anys es prengué una solució provisional, mentre que el 1943 es decidí emprendre un nou altar major, encarregant-se a l'arquitecte olotí Josep Danés i Torras, beneint-se el 1946. El nou i respectuós disseny incorporava unes columnes salomòniques, que suportaven un fons de cortinatges, i un parell de portes amb relleus de sant Pere i sant Pau que havien romàs del retaule barroc de Pau Costa, situades a nivell superior, a manera de tríptic, emmarcant a sant Martí, patró de la parròquia;⁴²⁶⁹ de fet, el seu projecte l'intitulava “*Iglesia parroquial de San Martín de Cassà de la Selva = Proyecto de Altar Mayor, a base de elementos del antiguo*”. Tal com afirma Joaquim M. Puigvert, “en les solucions que Danés adoptava, demostra tothora un coneixement aprofundit

⁴²⁶⁵. FERRANDO, J., *Construcción y renovación de templos...*, p. 91.

⁴²⁶⁶. FERRANDO, J., *Construcción y renovación de templos...*, p. 91.

⁴²⁶⁷. VALVERDE, J.M., *Cartas a un cura escéptico en materia de arte moderno*, Barcelona: Seix Barral, 1957.

⁴²⁶⁸. MIRALLES, F., *Història de l'Art Català. Volum. III. L'època de les avantguardes, 1917-1970*, Barcelona: Edicions 62, 1983, p. 289.

⁴²⁶⁹. BOSCH MERCADER, Josep, “Qui recorda com era... l'altar major de Cassà, ara fa 60 anys?”, *Llumiguia*, 614 (febrer 2000), p. 98-99.

de l'art litúrgic i de la renovació que aquest havia experimentat en les primeres dècades del segle XX",⁴²⁷⁰ a través de la seva amistat amb Manuel Trens i de la Societat Litúrgica de França (i la seva revista *L'artisan liturgique*).

No acaba aquí la història d'aquest altar i parròquia. El 1954, els cassanencs, segons narra Josep M. Marquès, sembla que insatsfets amb aquesta proposta, votaren a favor (més del 90% dels caps de casa) de la reconstrucció fidel del retaule del segle XVIII.⁴²⁷¹ Comptat i debatut, l'empresa es portaria inevitablement a terme entre 1957 i 1968, a càrrec de l'empresari Ramon Pericay. El populisme i el record del passat s'havien imposat decididament en contra de les idees de renovació litúrgica, on l'altar major (i la pedra de la taula i el sagrari) esdevenia el punt central, en detriment dels grans retaules. Els historiadors gironins Joaquim Pla Cargol i Lluís Batlle, coetanis d'aquests fets, aplaudiren i alabaren l'interès i la cura d'aquella 'reconstrucció' (més que no pas una 'restitució' o 'recuperació'), com hauria estat millor qualificar-ho; el primer deia que "*la población y el Rvdo. José Xutglà, cura párroco, pusieron su esfuerzo en que pudiese reconstruirse lo que no fue destruido de dicho altar, lográndose en buena parte entre 1959 i 1963. Se trata de un bello altar barroco, construido por el gran escultor e imaginero D. Pedro Costa (sic) y, en la actual restauración por D. Ramón Pericay*".⁴²⁷² I el segon, al cap de pocs anys, afegia que la comparació de fotografies anteriors al 1926 i l'estat "donen una idea exacta de la magnificència i grandiositat amb què es va concebre i realitzar una obra tan notable, així com la de la restauració tan encertada i excel·lentíssima portada a terme per l'artista Sr. Pericay".⁴²⁷³ Ferrando Roig, el 1940, tement que es donessin aquests rampells de malenconia, havia dit que "*un gran retablo es un elemento litúrgicamente peligroso, y más todavía cuando carece de valor artístico. Por lo que, en aquellas iglesias donde ha desaparecido el gran retablo, será mejor no pensar más en su reconstrucción. Muchos menos no pretender copiar el mismo retablo de antes*".⁴²⁷⁴ Les seves paraules se les emportaria el vent. Alguns anys després podríem atribuir unes segones paraules que deien que "*una reproducción de esas obras por mucha composición de lugar que hagamos, caracterá de todo eso; presentando sólo su forma inhábil, su aspecto chocante y tal vez ridículo. Al propio tiempo este proceder delata un grave desorden en la devoción, la cual, en estos casos, se dirige más a la imagen que al personaje a quien representa, rebajando la sagrada estatua al nivel de ídolo*", i afegeix que "*un falso*

⁴²⁷⁰. PUIGVERT, J. M., *Josep Danés i Torras, arquitecte. Un biografía profesional*, Olot: Ajuntament d'Olot, 2003, p. 79.

⁴²⁷¹. MARQUÈS, J. M., *Rutes d'art sacre...*, p. 80-81.

⁴²⁷². PLA CARGOL, J., *La provincia de Gerona*, Girona, 1966, p. 338.

⁴²⁷³. BATLLE, Ll., "El retaule major del monestir de Santa Clara de Girona, obra de Pau Costa", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XXIV (1978), p. 28.

⁴²⁷⁴. FERRANDO, J., *Normas eclesiásticas...*, p. 147.

*románico, un falso barroco, es peor que una obra actual, aunque menos excelente, pero honestamente trabajaba. Nada más decoroso que la sinceridad”.*⁴²⁷⁵

La restauració dels altars i retaules de Rupit i Sant Feliu de Pallerols seguiren unes passes preliminars similars al de Cassà de la Selva, encara que amb diferent fortuna, a diferència de les realitzacions de Les Encies, Cogolls, Sant Martí Sacalm i El Far. En la majoria d’elles, d’autor desconegut, presenten tot mena de *revivals* i retorns estilístics. Els de Cogolls, Les Encies i Sant Martí Sacalm i Sant Llorenç dosmunts, responen a conceptes neogòtics, distribuïts en tres carrers, el central més gran, tots amb imatges procedents dels tallers de sants d’Olot (<AF> núm. 55-58, 60 i 61). El projecte d’El Far, signat per M. S. Costa, finalment no es portà a terme, tot i l’autorització episcopal i l’informe favorable de la Comissió d’Art Sacre⁴²⁷⁶ (<AF> núm. 59). Costa proposava un nou cambril, similar al de Feliu Vidal del segle XVII, malgrat el reduït espai del presbiteri. Pel que fa a Rupit, sabem que, almenys, es salvaren alguns relleus del retaule major que, posteriorment, foren instal·lats en noves estructures i altars: a l’altar major, els panells principals, i a una capella del creuer, el calvari. Fou del grat de mossèn Junyent: *“después de los destrozos de 1936 en que desaparecieron varios retablos barrocos de los altares secundarios, se ha reinstalado con bastante acierto gran parte de los fragmentos del retablo mayor que ya se hallaba en Rupit en 1832, después de haberlo adquirido de la parroquial de Olot; se trata de un interesante retablo con escenas en relieve relativas a la vida y martirio de San Esteban, que había sido graciosamente acomodado al titular de Rupit”.*⁴²⁷⁷

Segons hem pogut comprovar, a partir de documentació particular i parroquial de Sant Feliu de Pallerols, es presentaren diversos projectes, tots canviant a mesura que avançava el temps (<AF> núm. 63 i 64). “Davant les parets buides de retaules que el conflicte havia deixat –segons explica Josep M. Marquès– els rectors amb possibilitats dubtaven: trucarien a en Pericay o bé als Salesians per omplir-les de nou? Amb una dosi de simplisme es podia profetitzar que, si desitjaven neobarroc, optarien per en Pericay, però si preferien el neogòtic, es tindrien per més ben servits pels Salesians”.⁴²⁷⁸ Efectivament, el llibre d’obra ens confirma aquesta doble direcció. Mossèn Pere Blanch així ho expressava en el seu dietari de la reconstrucció santfeliuena, el 1948: *“Labor harto difícil ha sido el poder escoger un proyecto que fuera del gusto de nuestra Junta de Reconstrucción y de la Diocesana. El Sr. Guillermo Soler presentó en*

⁴²⁷⁵. FERRANDO, J., *Dos años de arte religioso...*, p. 17.

⁴²⁷⁶. AEV, Arxiu parroquial de Sant Martí Sacalm, G/2 (s. XIX), f.s.: M.S. COSTA, Projecte d’altar ‘Stella Matutinalis’: “Por el presente se comunica a V. que, en contestación instancia de 15 de marzo de 1952. S.E. Rvdm. Ha firmado el siguiente decreto: Vich, 8 de abril de 1852. Visto el favorable informe de la M.I. Comisión de Arte Sacro accedemos a los solicitado. J. Gassó, V.G. Por mandato de S.E. Edma José Prat, pbro”.

⁴²⁷⁷. JUNYENT, E., *Itinerario histórico...*, p. 44.

⁴²⁷⁸. MARQUÈS, J. M., *Rutes d’art sacre...*, p. 80.

*diferentes épocas, cuatro planos, los que prodigándose excesivamente en la pintura no fueron del agrado de ambas entidades. En el mes de septiembre se hizo un especie de concurso despues de haber intentado que un arquitecto de Barcelona, que apuntábamos périto en asuntos religiosos nos defraudó completamente, en su proyecto, tal vez el peor de cuantos se han presentado. Así pues de dicho concurso tomaron parte las casas Sureda de Gerona, Torrente y Pericay de Barcelona y las Escuelas Profesionales Salesianas; estas dos últimas casas concurren con dos planos cada una, la primera con uno. Después de madurado exámen por parte de la Junta de esta, casi animamente se acordó aceptar uno de los planos o proyectos de las Escuelas Profesionales Salesianas, que presentado así mismo a la Comisión Diocesana se aceptó, con algunas modificaciones de las que salió un tercer plano, que es el que debía llevarse a ejecución. No obstante dimos a esta el Sr. D. Gaspar Mestre, director de dichas Escuelas, quien habiendo visto sobre el terreno nuestro templo, lo impecable de sus líneas y proporciones, así como el zócalo de piedra que quedó del anterior altar, resolvió dejar en suspenso sus tres proyectos anteriores, para proyectar un cuarto, apartado completamente de las directrices de los anteriores. Pasados sus días, mandó este proyecto que la Comisión de Ejecución no quiso aceptar sin el consentimiento del pleno de la Junta, la que casi unánimamente gustó, si bien con muchos prejuicios. Presentado a la Junta Diocesana lo reputó muy superior a los anteriores, habiendo dado con gusto autorización para que se llevara a ejecución”.*⁴²⁷⁹

Els plànols dels projectes ens confirmen l'explicació del rector. Existia un condicionant, el sòcol de pedra que havia romàs del retaule barroc, que no podia desaparèixer i s'havia d'incorporar a la nova traça com a testimoni del passat gloriós (<AF> núm. 65). Els dos primers, sense datar i sense signar, oferien propostes ben diferents. Una era la reconstrucció exacta del retaule de Feliu Vidal; l'altra pretenia una mena de monumental políptic, amb les imatges escultòriques de sant Feliu, al centre, i sant Pere i sant Pau a ambdues bandes. El tercer projecte, també desestimat i rebutjat amb gran enuig, fou el del barceloní Joaquim Sellés, fet el juliol de 1948. El motiu central era un baldaquí-cimborri, a manera d'estructura arquitectònica, dins l'altar; era un element usual emprat per molts altres arquitectes coetanis, per exemple Joan Bergós a l'església de la Mare de Déu del Port (Barcelona), Jeroni Martorell a Sant Cugat del Vallès, Rafel Solanich a Sant Pere de Rubí o A. Tintoré a Sant Pere de Puelles.

Així doncs, semblava que s'havia d'imposar un altar neogòtic salesià, però no anà ben bé d'aquesta forma. En el projecte final hi destacaven quatre grans plafons murals amb la vida i martiri de sant Feliu, pintats per l'igualadí Miquel Llacuna: “*Empezamos el año* [de 1951] –

⁴²⁷⁹. APSFP, BLANCH, Pere, *San Feliu de Pallarols. Libro de cuentas...*, p. 20-21.

prosegueix mossèn Blanch— *con la pintura de parte del Sr. Llacuna del cuarto cuadro el cual se termina a finales del mes de enero en que vienen el montador y doaradores para ir ajustando las piezas que desde principios del año pasado estabén en nuestro poder y a medida que van montando las partes altas del altar van deshaciendo los andamios con general regocijo de todo el pueblo que despues de cuatro años de estas entre ellos metido, ante la nostalgia de mejores horizontes y deseos de dignidad de la Casa de Dios; todo lo cual se consigue a mediados de febrero quedando todos nosotros entebudos con la visión del nuevo altar parándonos horas enteras contemplando cuadros, columnas y marcos, oiendo de boca de muchos que nunca hubiesen soñado suntuosidad mayor, buen gusto y riqueza semejante; juicio que se repite en cada uno de los forasteros que lo visita. No obstante algunas personas impéritas pero jactauciosas encuentran muchos peros*”.⁴²⁸⁰ Fixem-nos, de nou, que el vocabulari remet al segle XVIII. La llegenda conta que una discussió entre l’artista i el rector, provocà que el segon quadre de la sèrie tingui la majoria de figures d’esquena a l’espectador.

Afortunadament ens ha arribat el projecte de restauració del presbiteri de Pruit, dissenyat pel barceloní Lluís Bonet i Garí, fet entre 1941 i 1942. Aparegué en l’obra de mossèn Ferrando com a model a executar en un altar major, no massa distant dels conceptes de Josep Danés o Joaquim Sellés: la mesa de l’altar enlairada sobre uns graons, envoltada d’uns cortinatges, la imatge pintada de sant Andreu presidint l’altar, i “*no se repone el retablo –en paraules de Ferrando–, el cual es substituído por el baldaquino*”,⁴²⁸¹ en el que en pengen quatre làmpades en els extrems. Creiem que Lluís Bonet era un estudiós i profund coneixedor de l’arquitectura dels segles XVII-XVIII, de l’arquitectura rural, de l’art religiós, i si a més tenim en compte que aquest temple de Pruit combina tots aquests elements. En el seu treball sobre la Casa de Convalescència de Barcelona, publicat el 1934, situa aquesta obra entre les millors que s’edificaren en aquesta ciutat durant el segle XVII (i en fa una relació de totes les demás edificacions coetànies) i afegeix que ha essent “concebuda sempre amb el millor criteri artístic, tingué la vivor de saber-se adaptar als canvis i a les influències estètiques del temps, seguint el curs de la vida que sempre furga per a millorar el que ha fet abans”.⁴²⁸² En motiu de la seva adaptació com a nova seu d’una entitat barcelonina, no pot estar-se de fer algunes apreciacions a aquesta remodelació, als seus companys arquitectes i a l’ús racional i adequat dels seus espais, per això acaba dient que “després de veure durar 250 anys aquesta casa dedicada al servei dels pobres convelescents, d’ara endavant la veurem dedicada al servei dels intel·lectuals. L’Institut d’Estudis Catalans prosseguirà les seves tasques en aquelles espaïoses sales, després de posar-les en les condicions que exigeix la seva nova utilitat. Els mestres arquitectes de la ciutat, A. de Falgueroa, J.

⁴²⁸⁰. APSFP, BLANCH, Pere, *San Feliu de Pallarols. Libro de cuentas...*, p. 26-27.

⁴²⁸¹. FERRANDO, J., *Dos años de arte religioso...*, làmina 25 (“Interiores”), p. 72.

Vilaseva i A. Florensa renoven les seves cambres i millores les seves dependències, sense fer perdre res de la gràcia que tenien, ans al contrari, completen amb tot zel les encertades disposicions d'aquesta obra tan barcelonina que ens donà la munificència de Pau Ferran".⁴²⁸³

Jordi Bonet Armengol i Mariona Bonet Agustí destaquen de Lluís Bonet l'arquitectura religiosa, "amb construccions ben mesurades i solucions litúrgiques adequades al que introduirà el consell Vaticà II, en els presbiteris de Santa Maria de Mataró, Sant Cristòfol de Premià, Sant Cristòfol de Premià, Sant Vicenç de Sarrià i la Basília de la Mare de Déu de la Mercè, aquests darrers en col·laboració amb els artistes Obiols i Solanic. També és notable, per la seva situació, l'obra del monestir de Sant Benet de Montserrat (1953)".⁴²⁸⁴ Aquest mateix arquitecte, per mitjà de la intervenció de l'industrial local Pere Sacrest, s'encarregà el 1943 de la construcció del nou temple parroquial de Les Planes d'Hostoles; aquest edifici consisteix en tres naus separades per pilastres, amb el campanar integrat a la façana.⁴²⁸⁵ Però, ja el 1939 s'havia presentat un primer projecte a mans d'Ignasi Bosch i Isidre Bosch, que fou desestimat.⁴²⁸⁶ La seva destrucció total durant la guerra civil no va suposar la incorporació d'elements antics o rebutjats, procedents de la vella estructura, perquè no no partí de cap condicionant i actuà amb total llibertat. Així mateix Isidre Bosch va certificar en la seva memòria "*que a consecuencia de la voladura del edificio iglesia parroquial y casa rectoral ha quedado completamente destruido quedando solo en el sitio donde existía la Iglesia un montón de escombros. Se destruyó también todo el altar mayor de buen estilo barroco que era parecido a los retablos de Palafrugell y Cadaqués, los tres mejores recubiertos en panes de oro*".⁴²⁸⁷

La restauració de Sant Joan de Fàbregues el 1976-1978 fou duta a terme per Camil Pallàs, de manera força desafortunada i malentesa; ens serveix, alhora, de pretext per explicar el desencert, malentès i desafortunat que es pot arribar a ser en avançat segle XX. En molts arquitectes es notava –i nota– la falta d'un rigor metodològic en les exploracions arquitectòniques i en les excavacions arqueològiques, en una recerca encarada a les troballes artístiques preromàniques i

⁴²⁸². BONET GARÍ, L., "La Casa de Convalescència. Algunes notes referents a la seva construcció", *Arquitectura i urbanisme*, 2 (juny de 1934), p. 8.

⁴²⁸³. BONET, L., "La Casa de Convalescència...", p. 8. Vegeu també l'estudi de la masia, BONET, L., "Estudi de la masia catalana", *Muntanya. Centre Excursionista de Catalunya*, 722 (agost 1982), p. 147-153 i ÍD., *Les masies del Maresme. Estudi de les masies, elements defensius, ermites i molins*, Barcelona: Montblanc, 1983.

⁴²⁸⁴. BONET ARMENGOL, J. i BONET AGUSTÍ, M., "L'arquitecte Lluís Bonet i Garí. Aproximació a la seva obra", dins AA.DD., *Els arquitectes de Gaudí. Berenguer/ Rubió/ Jujol/ Sugrañes/ Ràfols/ Quintana/ Martinell/ Bergós/ Bonet/ Puig Boada*, Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2002, p. 157 i "Lluís Bonet Garí, un segle d'arquitectura catalana", *AB*, 21 (agost 1989), p. 22-23.

⁴²⁸⁵. AUGUET, M. i SOLÀ, X., *Guia itinerària...*, p. 15.

⁴²⁸⁶. SOLÀ, X., "Reconstrucció del temple parroquial de Les Planes d'Hostoles", dins GIL, Rosa M. i MARINÉ, Josep (dir.), *Miratges. 300 anys de projectes no realitzats a les comarques gironines*, Girona: Diputació de Girona, 2003, p. 92-93.

⁴²⁸⁷. SOLÀ, X., "L'església de Sant Cristòfol...", p. 129.

romàniques, per poder elaborar i escriure els seus textos; mentre que demostraven un menyspreu absolut per l'art barroc, i n'eliminaven completament totes aquelles superposicions posteriors a l'obra medieval, i encara avui en plena i rabiosa vigència; vegeu el cas de Sant Quirze de Pedret.⁴²⁸⁸ Tal com succeí a Sant Joan de Fàbregues, “*si se encontraba la planta románica – segons especifica Raquel Lacuesta– en un edificio alterado en época gótica, renacentista, barroca y/o neoclásica, se le devolvía en la posible aquella hipotética imagen medieval. De este modo se fueron perdiendo, en la segunda mitad del siglo XX, buena parte de los vestigios de las construcciones religiosas posteriores al románico, o al gótico (si el edificio se había levantado en este último período o estilo)*”.⁴²⁸⁹ La seva intervenció fou totalment transformadora, *sui generis*, sense criteri (o amb un ‘criteri universal’) i plena d’irregularitats, però absolutament necessària segons expressava Eduard Junyent abans del 1952: “*en el siglo XVIII se deformó el interior de esta rica construcción suprimiendo el ábside central para dar lugar a un espacioso presbiterio, y alojar algunos retablos que, desaparecidos desde 1936, han devuelto el sabor primitivo a este templo que queda todavía por restaurar y que valdría la pena de hacerlo con fidelidad al estilo de muestra, por constituir un ejemplar de primer orden dentro la riqueza de las construcciones románicas que abundan en la Diócesis*”.⁴²⁹⁰ Les obres consistirien en l’eliminació del portal i l’absis major quadrat, barroc, i es reconstruí seguint l’esquema dels absis laterals, es mantingué i reforçà la cúpula, s’arrencà tot l’arrebossat interior, deixant la pedra vista i l’antiga rectoria fou convertida en hostal. Així doncs, mentre que en l’edifici religiós es van completar les parts romàniques que havien estat substituïdes o transformades, en l’edifici secundari, la rectoria, es refeu quasi tot, guardant tots aquells elements que foren considerats testimonis d’algun valor històric i artístic. “En canvi, la façana sud de la rectoria – matisa Raquel Lacuesta– va ser modificada per donar-li un caràcter més apropiat al nou ús, el d’hostal, amb una bona dosi de tipisme ambiental”.⁴²⁹¹

⁴²⁸⁸. BARRAL, X., *Catalunya destruïda...*, p. 67: “La restauració ha cercat recuperar volgudament l’aparença que tenia l’església durant el segle X. Per això s’hi ha desmuntat alguns cossos posteriors – com l’esmentat campanar, que tant dol al Berguedà– i s’hi ha afegit elements arquitectònics que mancaven. La decisió és valenta, però serà discutida perquè equival a donar al monument, sense alternativa, l’aspecte que els restauradors suposen que tenia en una moment donat del passat. Uns trobaran que podia ser d’una altra manera i que s’han retocat els vestigis que permeten interpretar-lo. Uns altres pensaran que l’església és ara una bona mostra d’edifici preromànic tot i haver adquirit un fesomia molt nova i massa unitària”.

⁴²⁸⁹. LACUESTA, R., “La restauración monumental en Cataluña...”, p. 503.

⁴²⁹⁰. JUNYENT, E., *Itinerario histórico...*, p. 24.

⁴²⁹¹. LACUESTA, R., *Restauración monumental a Catalunya ...*, CD-ROM.

Conclusions

Tal com hem vist al llarg de la investigació, les visites pastorals com a font documental ofereixen un potencial bastíssim d'informació; les seves possibilitats dependran del que s'hi busca i de com es fa. Principalment i exceptuant casos aïllats han estat emprades de manera fragmentària per escriure la història monogràfica d'una església, d'una població o verificar dades complementàries. Pocs són els historiadors de la Catalunya moderna que l'han tractada de manera sistemàtica i seriada, tal com hem fet aquí. Una metodologia que ens ha servit per mostrar i revelar les múltiples aportacions i l'àmplia gamma de registres de la font, deixant de banda una vegada més aquesta falsa imatge d'una pura història de l'Església o religiosa en ella mateixa; el balanç de les novetats, val la pena constatar-ho, ha superat amb escreix les nostres expectatives. Amb tot, no es pot oblidar que les visites pastorals són, abans de tot, un *fet*, que té lloc dins la institució eclesiàstica, i que té objectius i manifestacions connexes amb altres activitats de la institució.

L'estudi de llarga durada (més de dos-cents anys de cronologia, de 1587 a 1800) ha permès veure l'evolució de la implantació lenta, feixuga i gradual de la Reforma catòlica en una sèrie de parròquies rurals dels bisbats de Girona i Vic, des del naixement decidit i enèrgic, però ineficax a curt termini, en el segle XVI (poc després de Trento), fins a la culminació a finals del segle XVII i al llarg del XVIII d'una intensa i frenètica etapa de visites i control de la diòcesi, quan hi perceben contínues interferències del poder reial. El contrast i comparació entre parròquies dels bisbats de Vic i Girona també ens ha permès examinar els diferents ritmes i dinàmiques episcopals correctores, la majoria coincidents, i a voltes desfasades i retardatàries en un o altre cas. L'àmbit geogràfic, fonamental per entendre aquest procés, ha esdevingut, a tall de laboratori, un lloc d'experimentació, anàlisi i demostració que la reforma fou possible en unes parròquies situades en plena muntanya catalana, que no estaven tan aïllades ni marginades com pot semblar, ni eren úniques ni massa diferents de la resta de les de l'Europa catòlica. L'anàlisi d'una cronologia dilatada ofereix el caràcter dinàmic i canviant de les parròquies, en contra de la visió estàtica i immòbil de la lectura d'unes poques visites. A més, en els segles estudiats, s'intueixen i preveuen noves línies a seguir quan només és possible desenvolupar-ho a través d'un estudi diacrònic.

La manifestació polièdrica de l'Església, de manera material i física (en construccions, edificacions i arts plàstiques) i personal, amb els seus protagonistes, religiosos i laics, a títol individual o col·lectiu, formant "microinstitucions" (obrerries, associacions, confraries i bacins), ha permès donar més riquesa, vivacitat i coherència a la investigació. Precisament les visites en parlen de manera gairebé sistemàtica d'aquesta diversitat: la separació per blocs temàtics dels

temes dels manaments (reduïts en percentatges) ens fa veure que el parament interior de les esglésies, capelles i altars és la gran obsessió dels bisbes i visitadors, molt seguida de l'estat material dels edificis eclesiàstics. El grup de decrets pertanyents a les persones que habiten a la parròquia, esdevé, si el sumem, el segon en importància. Amb tot, caldria matisar el valor real de cada element, ja que hi intervenen almenys un parell de variables: una és l'èmfasi i exigència que dóna i posa cada visitador (que podríem qualificar quasi com a 'especialistes' d'un o més temes), i l'altra és el grau de compliment i realització de manaments precedents, permetent als visitadors dictar i fixar-se en noves qüestions.

En qualsevol cas, les visites pastorals demostren, com qualsevol altra font, les seves limitacions: el visitador, bisbe o secretari sempre dins un solemne protocol, és el que imposa un estil de visitar, d'atansar-se als feligresos i clergues, de preguntar per la vida parroquial, i al final d'escriure i prendre nota allò que resultava del seu interès. Vegem dos exemples ben distints, l'un requeria un petit esforç físic i l'altre una concentració mental: primer, els campanars, on les campanes i rellotges marcaven l'horari laboral i religiós, són pràcticament passats per alt; tal vegada, enfilar-se a una torre polsosa i bruta amb una escala dreta i perillosa era tota una aventura, que aviat fou desestimada; segon, la lectura atenta i meticulosa de les finances i de la comptabilitat parroquial (dels llibres de fundacions, de l'obreria i demés administracions) és negligida i desestimada sinó fins ben entrat el segle XVIII, ja que significa una dedicació temporal i intel·lectual que els bisbes no estan disposats a assumir.

Aquestes actes de visites pastorals ben poc variaran en el temps, sobretot en els segles XVII i XVIII. Durant dècades trobarem el mateix esquema funcionant, sense massa possibilitats de sortir d'una codificació i reglament establert per consuetud, repetint-se incansablement. La Reforma Catòlica, tal com l'ha definit Ignasi Fernández Terricabras, "se convierte así en un proceso mecánico y frío, limitado a la aplicación sin mayores problemas de la nueva legislación eclesiástica".⁴²⁹² Hem pogut determinar quant i com es dóna el canvi de model de visites: té lloc a finals del segle XVI, quan els bisbes Jaume Cassador i Pedro Jaime eliminen els aspectes que ja consideren antiquats o superflus i que provenen de la tradició visitadora baix-medieval; la separació formal de la "*visitatio rerum*" i la "*hominum*" passa a formar un tot si és necessari, i a la llarga desapareixen les entrevistes adreçades als homes i dones de la parròquia, laics i clergues ("*capituli contra clericos*" i "*capituli contra laicos*"). Què els feu abandonar aquesta pràctica? Tal vegada la consciència d'haver entrat en uns nous temps, a la vertadera època moderna per ells, però en detriment i a desgrat nostre, dels coneixements que podríem tenir de la vida quotidiana parroquial, d'una latent conflictivitat local o dels possibles comportaments i

⁴²⁹². FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., *Felipe II y el clero secular...*, p. 362.

desviaments considerats heterodoxos. En tot cas, n'apareixen d'altres més moderats i suaus, on el bisbe actua com a jutge, intermediari i mitjancer d'afers locals i desajustaments en el si de les comunitats vilatanes, sense haver d'arribar a la via penal; el bisbe demostra en la visita la seva autoritat, acabant per dissoldre i dirimir les controvèrsies intranscendents. De totes maneres, a l'encapçalament de la visita pastoral es continua repetint una fórmula que ja no té massa raó de ser, ja que és ben diferent als fets, quan es diu començar una 'general inquisició o solemne visita o escrutini de la vida i costums de tots els súbdits'. Una pràctica gironina, vigatana o catalana que va en direcció oposada al que passava a França, Itàlia o Espanya, on els qüestionaris de visita i formularis impresos continuen enviant-se als rectors, se'n reforça el sistema de preguntes i respostes, adaptant-se a les noves circumstàncies. El darrer exemple de qüestionari que hem trobat és de Vic del 1544, vigent fins la dècada de 1580.

Les visites als monestirs ofereixen un element de contrast a les pacífiques visites pastorals a les parròquies, aquí exemplificades a partir del cas d'Amer. Aquest monestir benedictí, com tots els inclosos dins la Congregació Claustral Tarraconense, gaudia de visites pròpies de l'orde dites claustrals. Per tant, els abats no acceptaran les visites dels bisbes, manifestant gran resistència i oposició, justificant l'existència d'exempcions papals i de visites internes, entre altres raons, arribant a moments de fortes tensions. Un tercer nivell de visites són les que l'abat efectuava a les esglésies i capelles de la seva jurisdicció, imitant el protocol de les episcopals.

Cal veure i entendre als bisbes d'aquesta època com a privilegiats i artífexs d'un ambiciós programa de reforma parroquial. En ells requeia un autèntic exercici de responsabilitats pastorals i d'implicacions dins la diòcesi, ple de mancances i fracassos però també d'èxits i fites memorables. Alguns d'ells, s'aproximen al tipus de bisbe 'ideal' i d'altres podríem qualificar-los de 'moderns', amb equivalències entre ambdós. La visita pastoral es convertí en un laboratori de proves i assaigs, d'avenços i retrocessos. Per a alguns, havent exercit altres càrrecs eclesiàstics amb anterioritat, era el primer bisbat on actuaven com a tals, on tindrien una il·lusionada oportunitat d'aplicar unes idees recents i renovades, mentre que per altres esdevenia el segon o tercer bisbat, on constataren els efectes i les possibilitats emprades prèviament, buscant vies alternatives més efectives.

Totes aquestes parròquies i bisbats foren motiu d'aplicació dels postulats i decrets elaborats durant el concili de Trento (1545-1563), rebuts i promulgats durant el concili provincial tarraconense de 1564-1565. No necessàriament són aquests primers anys i dècades, els immediatament posteriors, els més intensos en dedicació i perseverança pastoral, malgrat que alguns bisbes gironins, vigatans i catalans havien participat en el desenvolupament de les sessions tridentines (sobretot a la tercera etapa); per exemple, el prestigi d'un dels seus

assistents i defensors més acèrrims encara romania present en les visites pastorals de Francesc de Senjust, recordat a La Bisbal d'Empordà el 20 d'octubre de 1624, manant "sens perjudici dels altres edictes predits que sian guardats y observats los edictes y manaments per la bona memòria de Aries Gallego, per la matexa gràcia, les hores Bisbe de Gerona, a vint de juliol de mil sinch cents sexanta hu".⁴²⁹³ Els bisbes gironins i vigatans, de finals del segle XVI i al llarg del XVII i XVIII, malgrat la distància i el temps, es mostraren igualment de zelosos i incisius en l'aplicació de tots els decrets trentins, i ho demostren les contínues referències que fan en els manaments.

Un altre canal d'interpretació, actualització i renovació dels postulats trentins emprat durant l'època moderna és el dels concilis diocesans, la reunió periòdica dels rectors amb els bisbes. Cal veure's aquestes trobades del col·lectiu religiós de gran importància i transcendència; en ells s'hi exposaven i debatien els problemes parroquials, o sigui, des de la base, del baix clergat a les màximes jerarquies diocesanes. La freqüència de les reunions i l'edició en compilacions sinodals, de gran vitalitat a les diòcesis gironina i vigatana, són una prova de la necessitat i urgència d'una legislació i jurisprudència eclesiàstica comuna. Seria d'interès estudiar el grau de difusió i coneixement d'aquestes compilacions entre els rectors (tal com s'intentà imposar a Vic a finals del segle XVI). Les visites pastorals foren una excel·lent manera per comprovar el funcionament empíric i l'efectivitat de les prescripcions sinodals. De fet, ho hem pogut demostrar amb les nombroses coincidències entre les dues fonts, però també amb buits clamorosos, i de la falta d'una legislació en molts aspectes. Si aquestes constitucions tingueren un abast limitat (per raons diverses: edicions cares, escrits en llatí, ús restringit als clergues, coneixements de lectura), els bisbes es valgueren d'altres instruments que, salvant les distàncies, foren prou vàlids i eficaços, i que s'han d'entendre, al costat del seu caràcter normatiu i específic, com a petits i minúsculs "compendis" d'ús parroquial: els manaments impresos, que s'havien de llegir a la trona, en els oficis dominicals, quan l'assistència de feligresos era major.

Tot plegat, concilis provincials, sínodes i constitucions diocesanes, visites pastorals i manaments impresos demostren la voluntat de tenir un bon coneixement del territori, d'arribar a tots els àmbits de la vida parroquial, amb l'objectiu d'assegurar i perpetuar el 'bon govern', per dir-ho a la manera de Cecília Nubola. Recentment, Peter Burke ha emfatitzat el paper d'aquests instruments, i sobretot de les visites episcopals, que contribuïren a millorar el control de la parròquia, el clergat i la població, i a recollir tota mena d'informació.⁴²⁹⁴ A un altre nivell, les visites "*ad limina Apostolorum*", oficialitzades a l'edat moderna, presentaven un estat general

⁴²⁹³ . ADG, P-88, La Bisbal d'Empordà, 1624, f. 5r.

⁴²⁹⁴ . BURKE, P., *Història social del conocimiento. De Gutenberg a Diderot*, Ed. Paidós, Barcelona-Buenos Aires-México, 2002, p. 159-161.

de la diòcesi, de manera molt breu i sintètica, al Papa, després d'haver fet la corresponent visita pastoral.

Durant aquests anys, els bisbes gironins i vigatans es mostraran especialment actius en l'acompliment, encara que no rigorós (per motius diversos, s'al·lega mala salut, edat avançada i haver de fer altres feines), de visitar anualment tota la diòcesi, segons es manava en el concili de Trento (Sessió XXIV, Sobre la reforma, cap. III, *Com han de fer els Bisbes la visita*). Sorprèn com, tot i la brevetat de molts governs episcopals, amb una mitja de sis anys i mig per bisbe, es porten a terme amb gran rigorositat, inflexibilitat i exigència: en un extrem, situem els bisbes Fageda i Copons, que amb menys de dos anys de mandat, visitaren el bisbat sencer, sense ajuda de cap altre visitador, de punta a punta, i a l'altre, Parcero i Sentmenat, que hagueren d'exiliar-se, deixant abandonada la seva activitat pastoral (amb grans buits entre 1639-1661 a Girona i de 1647-1687 a Vic). La pràctica s'alenteix molt i disminueix en els darrers decennis del segle XVIII, sobretot a Girona amb Lorenzana, mentre que a Vic Veyan continua amb gran decisió i fermesa. I és que tres fets hem constatat a partir de les visites: primer, que les conjuntures bèl·liques, bàsicament a les dècades centrals del segle XVII, impediren la mobilitat dels visitadors, per motius de seguretat romangueren a casa; segon, que pràcticament tots els bisbes es valgueren i recorreren a una sèrie de visitadors, persones de confiança, nombrats personalment, la majoria rectors parroquials i amb titulacions acadèmiques superiors, per a portar a cap les visites, de manera paral·lela i simultània arreu de la diòcesi (anant acompanyats per un nombrós seguici); i tercer, que s'aprofitaren els espais de seu vacant, sobretot a Vic, per a què el capítol catedralici endegués les pròpies campanyes de visites, amb la mateixa voluntat reformadora afegint-hi una clara necessitat recaptatòria.

Durant l'època moderna es dona un procés irreversible, sense retorn, cap a la 'confessionalització' absoluta i total del territori, paral·lela a la uniformització religiosa de la població. La localització de santuaris, esglésies i capelles en llocs remots, agrestes i apartats, la desaparició d'esglésies per diferents motius, l'absorció de petites i pobres parròquies per altres de més grans, els intents de creació de noves, l'atorgament de permisos d'alçar capelles de mas i oratoris privats, com a objecte de l'atenció dels bisbes, en poden ser una mostra. Això provoca una certa mutació en el 'paisatge religiós' (referit a la distribució i presència de comunitats cristianes en el territori), producte, en bona part, de les transformacions del segle XVIII de l'economia i la societat, fruit de l'abandonament de les terres altes, situades a les muntanyes (almenys constatable en la línia dels Pirineus) i la seva instal·lació a la plana, en centres vilatans més dinàmics. Una confessionalització que apareix junt a l'homogeneïtzació religiosa, amb la introducció d'uns llocs, cultes i sants comuns, promoguts o imposats pels bisbes, sovint amb l'ajuda dels ordes religiosos; per exemple, el Roser, sant Isidre o sant Crist són omnipresents.

Les visites són clares en fer veure que al costat de devocions locals inamovibles i arrelades, n'hi ha de noves que s'instal·len a les parròquies i responen, més aviat, a modes externes, però que acabaran arrelant.

La necessitat de la universalització catòlica s'estén amb la unificació de la litúrgia i l'educació del poble dins uns paràmetres restringits. Ho podem constatar amb la introducció dels nous missals romans que unifiquen el culte, però que conviuen sense confrontacions, amb els ordinaris, rituals o altres llibres antiquats i en ús de tradició local, arribant a una substitució parsimoniosa però definitiva. L'ensenyament de la doctrina cristiana, més enllà dels coneixements de les primeres lletres dirigits a la mainada, és un objectiu fonamental pels prelats per a l'aculturació de tots els segments de la societat rural: ha de tenir lloc abans o després de la missa dominical, quan hi ha el major número de fidels, i ningú pot saltar-s'ho i evitar-ho. Just el mateix instant en què s'han de llegir públicament els manaments.

Si veiem una gran distància i atzucac entre els manaments i la seva execució, més abismal esdevé en les penes i càstigs que es pretenen imposar davant la falta d'acompliment. Les més comunes i emprades són les penes d'excomunicació i les monetàries, enteses més com a avisos teòrics que amenaces consumades; ara per ara, però, en desconeixem el grau d'efectivitat i compliment. En darrera instància, traspua i perdura un sentiment de culpa i censura en el discurs eclesiàstic de les visites pastorals en certa manera contradictori als propòsits vertaders d'elles; res no es fa o s'imposa sinó és amb la força, opressió o, sobretot, insistència.

La parròquia rural és el centre de la intervenció i de l'acció episcopal, l'espai d'enquadrament dels seus habitants i del cobrament del delme i de diferents censos. És el marc ideal i més viu d'estudi d'un grup ben definit, articulat, permanent, fàcil de vigilar. Malauradament apareix desdibuixada, mai íntegra o total en els seus límits. Només els edificis de l'església parroquial i d'altres secundaris (rectories o hospitals) són objecte de l'atenció dels prelats. Hem de pensar, doncs, en l'equivalència entre parròquia (o terme parroquial) i església parroquial? D'aquesta manera ens apareix a les visites pastorals. Per una part, els bisbes constaten l'estat ruïnós i degradat de moltes esglésies, per això les convertiran en sufragànies, agrupant-les entre si, però per altra part, també ells mateixos contribuiran a aquest abandonament, deixant de visitar-les personalment, practicant el que s'ha anomenat 'visites virtuals'.

Endemés, en el segle XVII i marcadament en el XVIII, assistim a l'adveniment de l'augment de la població i a la difusió religiositat privada, amb manifestacions aparentment desiguals i encarades. El primer es tradueix en la construcció d'esglésies de nova planta, macroampliacions amb capelles laterals, canvis d'orientació de les naus, incorporació de sagristies i magnífiques

façanes bellament decorades que procuren encabir a una massa creixent de fidels. El segon, els nombrosos permisos i llicències d'erecció de capelles de mas i oratoris particulars (signes vistosos dels processos de diferenciació social experimentats en el camp al llarg dels segles moderns), contrasten per la forta competència, pressió i rivalitat que llavors exerciren envers les esglésies parroquials, essent cada cop més acusats els greuges que s'ocasionaven en aquestes segones.

Els visitadors poden ser, tant sols, persones foranes i externes de les difícils condicions de vida de les parròquies i comunitats de muntanya, sense necessitar cap implicació o intervenció radical. En aquest sentit, hauríem de reprendre la cita de Felipe de Meneses, referida a la introducció, quan parlava de les Índies i les muntanyes d'ignorància que hi havia en el territori hispànic, i aplicables, perquè no, en una bona colla de parròquies catalanes. Certament, aquest aïllament geogràfic, les dificultats d'accés, permetrien la fàcil convivència, recuperació o aparició de cultes locals ancestrals i supersticions particulars (adaptades a les necessitats individuals i/o col·lectives, pròpies d'una contrada i gent) i la vivència de formes heterodoxes de vida (no necessàriament religiosa) compreses dins els 'vicis públics' (tal i com ho defineixen els visitadors): prostitutes, bruixes, adúlter, delinqüents, bandolers, usurers, lladres, estrangers, pobres, etc., sempre mal vistos per les autoritats episcopals però integrats a les comunitats. D'aquesta manera, tal com indica William A. Christian, "en las aldeas, pueblos y ciudades de la España central (y sospecho que en la mayoría de los núcleos de población de la Europa católica) se daban dos tipos de catolicismo: el de la Iglesia universal, basado en los sacramentos, la liturgia y el calendario romanos, y otro local, basado en lugares, imágenes y reliquias de carácter propio, en santos patronos de la localidad, en ceremonias peculiares y en un singular calendario compuesto a partir de la propia historia sagrada del pueblo".⁴²⁹⁵ No calia allunyar-se massa dels principals nuclis de població (receptors de noves idees i corrents alternatives) per a què es donessin les circumstàncies favorables per a desenvolupar-se una religiositat bipolar o doble, però, molt difícil de resseguir, i més en les visites pastorals; per tant, les diferències i contrastos entre la cultura urbana i la vilatana, del centre envers la perifèria són certs però s'haurien de matisar.

S'ha demostrat prou abastament que les visites pastorals tingueren el seu efecte pastoral entre els feligresos i clergues, de manera evident i operativa en aquestes parròquies rurals, sense la insistència i rapidesa que s'hagués volgut. Tots els manaments significaren, tard o d'hora, un canvi força dràstic d'actituds i comportaments (almenys aquesta és la pretensió teòrica inicial i

⁴²⁹⁵. CHRISTIAN Jr., W. A., *Religiosidad local en la España de Felipe II*, Ed. Nerea, Madrid, 1991, el qual es basa en les respostes a uns qüestionaris que els anys 1575 i 1580 els cronistes de Felip II enviaren a les ciutats i pobles de Castella la Manxa.

creïble externament), que esdevindrà gradual, lent i a batzegades, amb una població tossuda i renitent a la introducció de nous models. Les visites permeten comprovar com evolucionen molts aspectes a mesura que anem avançant a la dissetena i divuitena centúria. Com alguns temes desapareixen o es mantenen en un pla teòric, entre elles, les prohibicions de viure concubinariament i escandalosament o portar pedrenyals dins les esglésies, de finals del segle XVI i principis del segle XVII, i n'apareixen de nous, els referents a processons o balls, a finals del segle XVII i en el XVIII.

Pel que fa a la qüestió dels bandolers, un tema 'clàssic' de la història social de l'alta edat moderna a Catalunya, cal remarcar les contribucions de la documentació eclesiàstica com a font privilegiada per entendre i registrar el fenomen globalment, potser no prou explotada: les visites pastorals, els manaments, les constitucions provincials i sinodals i els llibres de confraries i d'obra aporten àmplia informació de testimonis locals coetanis a la legislació civil i als processos judicials. Les immunitats eclesiàstiques a les que s'acollien els delinqüents van ser violades repetidament, en unes dècades en què la bel·licositat era present arreu, a més, si tenim en compte que alguns bisbes ho afavoriren.

Hem dit que l'estat material de les esglésies preocupa en extrem els bisbes, i les visites pastorals són testimonis excepcionals per analitzar-ho. Les descripcions que en fan esdevenen inèdites i úniques, com a imatges fotogràfiques, que, una rera l'altra, apareixen en moviment, quasi cinematogràficament. Cap més altra font és tan precisa i completa. Les visites permeten constatar-ne dos fets habituals i freqüents: per un costat, l'ús polivalent dels espais i edificis religiosos, o sigui, l'apropiació indeguda per a actes profans (estendre roba o filar al cementiri, reunir-se a la sagristia i emmagatzemar gra al cor o golfes), i per altre, la necessitat continuada d'obres, construccions i reparacions en els edificis: per la precarietat dels materials?, per la pobresa de l'obra?, pels agents atmosfèrics adversos i les amenaces de la natura? Tot hi intervé en diferent grau. En aquests casos es troben a faltar uns coneixements teòrics aplicables a l'arquitectura en les seves múltiples facetes, tal com existia a d'altres països (per exemple, a semblança de Carlo Borromeo), i trobem en la majoria de casos improvisacions atzaroses.

La reposició de robes, ornaments litúrgics i objectes d'orfebreria que mana les visites sembla inescapable i podem atribuir-lo, en part, a l'ús diari, al desgast continuat, a l'efecte dels robatoris i destruccions ocorreguts en els conflictes bèl·lics, i a les sostraccions de persones vinculades a les institucions religioses; caldrà, doncs, una reintegració de tot allò perdut i desaparegut a mitjà termini, que es podrà fer gràcies a l'existència d'uns fons cerimonial i de reemplaçament destinat a aquest fi, fruit de la solidaritat de la comunitat. La disminució del patrimoni significava una gran pèrdua moral, material i econòmica, però comportava l'oportunitat de

millors, reformes i renovació estètica. Sovint, les visites ens permeten resseguir la continuïtat d'objectes i obres d'art medieval durant l'època moderna (tema menystingut fins ara), i veure'n l'estima, abandó o tergiversió del seu significat (per exemple, vestint les imatges, canviant les atribucions i noms o fent-les servir per altres finalitats). En qualsevol cas, aquests elements ens permeten fixar els seus períodes de perdurabilitat, i esbrinar les pautes del 'consum de devoció' –en paraules d'Angelo Torre– de les obreries i confraries. En aquest sentit, les visites pastorals aclareixen la direcció seguida en les inversions de béns patrimonials i el ventall d'estratègies emprades per reduir els costos finals, de l'ús racional i primmirat dels diners.

En les parròquies estudiades, en les economies pageses precapitalistes, tot s'aprofita, estalvia i guarda, responent a la noció que els béns i els recursos són limitats (segons George M. Poster).⁴²⁹⁶ Així, per exemple, a més de vendre el blat en els mesos de preus més elevats, per tal de minimitzar els costos, s'organitzaven prestacions de treball col·lectiu, es revenia la cera vella, o es reaprofitaven les parts de peces de plata, vestits i robes.

També apareixen les notes sobre retaules, imatges i pintures. Senyals inequívocs, tot plegat, que la demanda religiosa era fruit "de la gran incidència que el control episcopal va significar per a la dinamització de les empreses artístiques de l'època moderna".⁴²⁹⁷ Segurament que hi treballaren artistes coneguts i molts altres foren artesans anònims, amb obres de diferent qualitat, que es degueren regir per unes pautes estilístiques i religioses, segons la moda o imposició de l'obreria o comitent. La idea de fons era la creació d'instruments de propaganda doctrinal i de productes devocionals, amb programes iconogràfics replets de significats, que busquen transmetre una història i unes emocions per impressionar als devots en tots els sentits. El que més sorprèn és el silenci i l'opacitat quasi absoluta referent a la sensibilitat i crítica artística dels visitadors. Si alguns bisbes podien manifestar-la no té repercussions massa serioses pel que fa a la seva concreció i es limita als conceptes de decència, pudor i honestat (i els seus contraris, en la indecència, l'erotisme i el riure). N'hem pogut documentar alguns casos extrems en el segle XVIII, més aviat referents a l'acabament d'obres d'anys, decennis o segles anteriors (per exemple en la dauradura de retaules), que no pas en defensa i elogi d'un estil artístic barroc o neoclàssic. Així doncs, paradoxalment, els bisbes il·lustrats impulsen obres dins la més pura tradició barroca en àmbits rurals i en el nou estil a les ciutats.

El treball de camp i la visita *in situ* a les esglésies i museus, així com l'ús de la fotografia històrica ha anat en consonància a la recerca i al buidatge documental. Això ha permès

⁴²⁹⁶. FOSTER, George M., "Peasant Society and the Image of Limited Good", *American Anthropologist*, 67 (1965), p. 293-315. A més veieu WOLF, E. R., *Los campesinos*, Barcelona: Editorial Labor, 1971.

⁴²⁹⁷. BOSCH, J., *Els Agustí Pujol...*, vol. I, p. 99.

comprovar un fenomen triple: primer, l'efectivitat real de les visites (la coincidència entre manaments i llur execució); segon, la modificació de la vàlua i estima dels objectes litúrgics i artístics, en ús per molts rectors i d'altres recuperats i musealitzats (establint la base per a un catàleg del patrimoni artístic religiós); i tercer, per sorpresa nostra, molts dels problemes que afecten avui en dia les esglésies, capelles, ermites o santuaris no presenten massa diferències als relatats a les vistes pastorals: goteres, humitats, brutícia, abandonaments, esquerdes, falta de finançament o el garbuix en la documentació parroquial (amb l'afegit dels particularismes contemporanis) són una constant.

Els clergues, i a destacar els rectors (els més alts càrrecs de govern de la parròquia), rebran continuades amonestacions, per esdevenir 'espill i llum dels seus parroquians' (en paraules dels bisbes) o dit d'una altra manera, en 'rectors ideals'. A mesura que avancem a l'època moderna, els bisbes es preocuparan per un millor nivell de formació, disciplina i capacitats intel·lectuals dels seus pastors, allunyant-se de la vida mundana i terrenal (negociants, concubinaris, bandolers, jugadors, fumadors o bevedors). No prou reflectit a les visites, un primer estadi consistí en la creació de seminaris; en el segle XVIII, les conferències eclesiàstiques i els plans de reforma beneficial, de caràcter general però aplicables a cada parròquia i cas individual, creiem que foren extremadament útils i funcionals.

Les obrieres, encarregades de l'administració d'una església o capella, restringides als homes i a uns determinats sectors socials i econòmics cada vegada més elitistes, són un element de connexió amb les autoritats religioses (rectors) i les municipals (universitats). Les relacions entre els tres grups poden arribar a ser molt estretes, conjuntes i remarcables sense arribar a una fusió, evidenciables en els anys de crisi, quan es presten i manlleven diners entre elles (sobretot de les obrieres a les universitats) i s'intercanvien càrrecs (d'obers a batlles, cònsols o regidors, i a la inversa).

El finançament de les obrieres conforma un complex entramat de mecanismes i estratègies plurals, organitzat i col·lectiu, amb la pretensió de superar la simple subsistència de la institució, per tal d'atorgar un marc de riquesa i esplendor a l'església amb obres d'art grandiloqüents i extraordinàries: per exemple, hem vist les vendes de censals i cera, adquisició d'objectes de segona mà, recaptació d'almoines, aaptes, talles, aplegues i redelmes de gra o els treballs en festius dedicats a l'església (abans o després de la missa, amb les conseqüents indulgències). En un altre extrem s'insinuen uns minsos llegats i les més aviat escasses donacions pietoses de persones vinculades a la parròquia, lluny d'existir un grup potent de mecenes amb gran capacitat inversora.

Les confraries i administracions van molt més enllà que les obreries, en el sentit que són capaces d'integrar una quantitat més gran de gent, entorn d'una devoció, amb la vehiculació d'una confraternitat. A finals del segle XVI i XVII apareixen en les visites ja plenament consolidades, i la creació i fundació de noves entitats (impulsades des de les ordes amb transferències de bisbats) no suposa cap trauma per a la població. Aquestes institucions s'entenen com a mètode eficient d'enquadrament i control, tot i que aquestes obreries i associacions desenvoluparan una sèrie de funcions, tasques i tindran força activitat i moviment, inclòs al marge del poder religiós, i esdevindran espais de sociabilitat; per tot això, han estat definides com a "microinstitucions", seguint a James Amelang.

És ben cert que les visites pastorals ofereixen, sovint, molta més informació sobre el clergat i la seva religió que no pas sobre els hàbits de vida del poble. Una pràctica religiosa, per exemple, que surt esmentada en algunes estadístiques de les visites (comparables als censos demogràfics), sense aprofundir massa en l'acompliment dels deures dominicals o en la disciplina eclesiàstica (diferenciant, és clar, la pràctica de la creença). Si es dona el cas, la visió que se n'ofereix és extremadament negativa i puntual: ho veiem en les representacions de ballades, festes o processons on són reprimits quan traspassen el llinar de l'ortodòxia o s'hi introdueixen formes i expressions laiques, vulgars i populistes. Amb tot, la comunitat no està abstreta i exclosa, sinó implicada i atent en els afers de la vila i parròquia; per exemple, ho comprovem en dos moments: pel fet de disposar de la llista completíssima de les persones que assistiren en les reunions, a Sant Feliu de Pallerols, per ampliar l'església parroquial i, a Sant Privat de Bas, entorn el debat que s'originà sobre els emprius i comuns de l'obra.

Tot i que no podem parlar d'una feminització de la religió durant l'època moderna ni d'un diformisme sexual acusat, la presència de les dones dins àmbits religiosos, públics i col·lectius (entengui's administracions menors), és presencial: actuen diligents i atentes en les seves feines i tasques, per això se'n reclama la seva participació. Al seu torn, quan les trobem individualment, apareixen supeditades a crítiques misògines.

Tot i la insistència dels bisbes en el control de les finances parroquials, no hi ha cap vegada en què l'economia sigui tractada de manera específica, global i sistematitzada en les visites (potser amb Antoni Pasqual a Vic). Hem de creure que el visitador considera i tracta aquesta comptabilitat com a particular del rector, de les obreries i les administracions (malgrat que bàsica pel viure diari), en la mesura que només els afecta a ells mateixos i per tant ja no hi interfereix. A mesura que entrem en el segle XVIII, les mesures entorn la fiscalitat deixen de ser superficials i intuïtives i es converteixen en més específiques, pràctiques i repetides, proporcionals al creixent aparat burocràtic i administratiu que els bisbes volien aplicar a la

parròquia. El bisbe es mostra incrèdul i es dedica a llegir-ho i repassar-ho tot, denunciant els casos de mala gestió i de manca de comptabilitat, buscant solucions factícies; en tot cas, la negligència dels rectors, obrers i confreres és ben real i palesa, gairebé acceptada i gens temuda, emmarcada en una impunitat força general.

En el fons, l'economia parroquial depenia de l'estat de l'arxiu. Si tenim present que la documentació parroquial conformava la memòria de l'Església i el pilar que en justificava llur existència, no hi havia, fins ben entrat el segle XVIII cap mena de llei ni ordre: no es coneixia ni donava relleu a les sèries dels fons (per exemple, en els llibres sacramentals que tant costen d'imposar), a la ubicació d'un espai adequat (ventilat o resguardat) o a una possible classificació o inventari.

Sens dubte, la informació referent als ritus i a la litúrgia apareix esbiaixada i tangencial, i no s'entra mai en continguts i ben poc en les formes (sinó és a través de la tipologia llibres). Mentre que els salaris de les diverses funcions religioses, les competències i retribucions dels clergues, els horaris i l'assistència converteixen la parròquia i els seus habitants (clergues i fidels) en protagonistes d'un complex entramat estrictament econòmic; tot plegat, en el fons, té una explicació lògica i simple, la necessària organització administrativa i fiscal de la parròquia. Per exemple, trobem que la mort (en les inquantificables misses de difunts i aniversaris) s'ha metamorfosat en un pur i mer negoci, en una font d'inesgotable d'ingressos (que cal regular) i que el seu aparat (entengui's mort barroca) és un testimoni feient d'aquesta tendència.

En el costat gironí, la relació de propietaris de delmes i primícies deixa de mencionar-se definitivament a inicis del segle XVII amb el detall que trobaríem en els darrers decennis del segle XVI, malgrat ser uns pagaments que havien d'efectuar les famílies i masos d'una parròquia; potser, pel fet de deixar-ho de percebre, en bona part, l'Església i romandre a mans laiques? Segurament. A partir de llavors, les rendes que reben els rectors, obreries i demés administracions, que n'han d'assegurar i permetre la seva supervivència, apareixen totalment desdibuixades, deformades, difícilment avaluables, si bé híbrides, heterogènies i sovint escasses i pobres. En tot cas, poden ser valuoses les mencions als tipus de cereals i conreus, les quantitats i formes a pagar, i com no, els retards, demores, frauds i enganys, que podríem entendre com a formes encobertes d'anticlericalisme, amb els conseqüents advertiments.

Sens dubte, calen noves recerques i reflexions per completar aquesta investigació. Ampliar els àmbits geogràfics i cronològics es converteix en una necessitat imperiosa, per la importància de dos moments claus per ubicar el fenomen de la religiositat moderna: per un costat, esbrinar quin procés havia conduït al concili de Trento i motivat, molt abans, la reforma protestant (en el

nostre cas, les primeres dècades del segle XVI queden força desateses i desconegudes), i per altra, el tall i la inestabilitat política que sorgeix arran de la Guerra del Francès i la Revolució Liberal.

En l'estudi per a la comprensió dels processos que intervenen en el canvi social, cultural, religiós, econòmic i global de l'època moderna, es veuen les interaccions contínues entre les forces externes, de caràcter renovador, importades de Trento pels bisbes, amb les de caràcter local i particular de la parròquia, dels vilatans i dels clergues. Aquests darrers caldria situar-los entremig d'aquests dos tensors, rebent pressions en ambdues bandes, sovint més preocupats per qüestions pecuniàries i banals, que afectarien més a les classes menestrals i pageses, que no pas als interessos pastorals dels bisbes i visitadors.

Finalment, ens ha interessat preocupar-nos d'esbrinar quines lectures de l'art religiós dels segles moderns se n'han fet al llarg dels segles XIX i XX. És per això que hem dedicat un epíleg sobre la qüestió, i hem comprovat que foren els intel·lectuals i arquitectes noucentistes els que contribuïren a revalorització de l'art barroc i amb ell l'art d'uns segles no tants "decadents" com s'havia pensat abans.

Bibliografia

AA.DD., *Encrucijadas. La Edad del Hombre. Catedral de Astorga*, Astorga, 2000.

AA.DD., *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic: Museu Episcopal, 2003.

AA.DD., *Bella pedra vella. 15 anys de restauració de béns culturals a les comarques de Girona*, Girona: Generalitat de Catalunya-Diputació de Girona, 1995.

AA.DD., *Commemoració del Centenari de la Restauració del Monestir de Ripoll*, Girona: Generalitat de Catalunya, Diputació de Girona i Ajuntament de Ripoll, 1987.

AA.DD., *Cordovans i guadamassils de la Col·lecció Ramon Genís i Bayés*, Girona: Fundació Caixa de Girona, Centre cultural de Caixa de Girona, 2004.

AA.DD., *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Claret i Generalitat de Catalunya, 1998-2001, 3 v.

AA.DD., *Diccionari visual de la construcció. Elements constructius de l'edifici*, Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Gisa i Termcat, 1994.

AA.DD., *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Madrid: Instituto Enrique Flórez-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1971-1987, 5 v.

AA.DD., *Exposició Antològica de Marian Vayreda i Vila (1853-1903)*, Olot: Fundació Caixa de Girona-Ajuntament d'Olot, 2003.

AA.DD., *Historia de la Educación en España. Textos y documentos*, Madrid: Ministerio de Educación, 1979, 3 v.

AA.DD., *Jeroni Martorell Terrats. Una mirada d'arquitecte*, Girona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Demarcació de Girona, 2000.

AA.DD., *Le devoir d'embellir, essai sur la politique d'embellissement à la fin de l'ancien régime*, Nancy, 1978.

AA.DD., *Llums del Barroc*, Girona: Fundació Caixa de Girona, 2004.

AA.DD., *Los conceptos de Rococó, Neoclasicismo y Prerromanticismo en la literatura española del siglo XVIII*, Oviedo, 1970.

AA.DD., *Millenium. Història i Art de l'Església Catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989.

AA.DD., *Miralls del cel: arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona: Fundació "la Caixa", 1997.

AA.DD., *Mostrari Fantàstic. Gegants, caps grossos i bestiar de La Garrotxa*, Olot: Edicions Municipals, 1985.

AA.DD., *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic: Museu Episcopal de Vic, Bisbat de Vic, Ajuntament de Vic i Generalitat de Catalunya, 2003.

AA.DD., *París-Barcelona. 1888-1937*, Barcelona: Réunion des Musées Nationaux, París – Museu Picasso, Barcelona, 2002.

AA.DD., *Plata Espanyola des del segle XV al XIX*, Barcelona: Sala d'Art Daedalus, 1979.

AA.DD., *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona: MNAC, Lunweg Editores i Olimpíada Cultural, 1992.

AA.DD., *Recull de contrapassos que encara són vius a diversos pobles de Catalunya. 2001: 10 anys de contrapàs llarg a Sant Vicenç de Torelló*, Torelló: Amics del Contrapàs Llarg, 2001.

AA.DD., *Thesaurus. Estudis. L'Art als Bisbats de Catalunya. 1000/1800*, Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1985.

AA.DD., *Un llegat humà per a ús diví. Ornaments litúrgics del Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma de Mallorca: Fundació 'Sa Nostra', Govern de les Illes Balears, Ajuntament de Palma, 2002.

AA.DD., *Una exposició, una obra. Un combregar a muntanya*, Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa, 1991.

AA.DD., *Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil*, Barcelona: Ajuntament, 1994.

ABBAD, F., “Le confrérie condamnée ou une spontanéite confisquée. Un autre aspect de l’Espagne à la fin de l’ancien régime”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 13 (1977), p. 361-384.

AGREDA, A.M., *Los ornamentos en las iglesias zaragozanas. Siglos XVI-XVIII*, Saragossa: Institución ‘Fernando el Católico’, 2001.

AGUADÉ, J., “Manaments que dona l’arquebisbe de Tarragona, Pere de Copons i de Copons, amb motiu d’una visita pastoral a Vilabella, l’any 1737”, *Quaderns de Vilaniu*, 4 (1983), p. 59-69.

–, “Consueta de l’església parroquial de Santa Maria de Puigpelat (l’Alt Camp) 1781. Estudi històric, lingüístic i costumista”, *Anuari de la Societat d’Estudis d’Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya* (1992-1993 [1997]), p. 83-136.

AGUSTÍ, A., “Els concilis de la Tarraconense. Algunes aportacions a la història de la llengua catalana”, *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 6 (1993), p. 53-94.

–, *Llengua i Església a la Lleida del XVI al XVIII*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995.

–, “Los libros de visitas pastorales del Archivo Capitular de Lleida. Una aproximación a su estudio”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 123-142.

AGUSTÍ, B., “Santa Maria d’Amer (Amer, la Selva)”, *Terceres Jornades d’Arqueologia de les Comarques de Girona. Actes, Santa Coloma de Farners*, 1996, p. 308-313.

– i LLORENS, J. M., “La intervenció arqueològica a Sant Andreu del Coll (Olot, la Garrotxa), 1991-1994”, *Vitrina*, 7 (1995), p. 41-50.

– i SAGRERA, J., “El monestir de Santa Maria d’Amer. Evidències arqueològiques al claustre i a la nau central de l’església”, *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 95-110.

AINAUD DE LASARTE, J., “Eduard Junyent, historiador de l’art”, *Ausa*, VIII (1975-1978), p. 410-415.

–, “El Barroc català”, dins *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 147-152.

– i GROS, M. S., “Homenatge del Cercle Artístic de Sant Lluc al bisbe Josep Torras i Bages. Any 1898”, *Ausa*, XI-106-107 (1983), p. 105-128.

AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i C^a, 1918.

ALARCIA, M. A. *et alii.*, *Museu d'Art de Girona*, Girona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984.

ALAVEDRA, J. , “Les confraries modernes: sociabilitat de laics malgrat Trento”, *Treball de Recerca de Tercer Cicle*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2004, inèdit.

ALBAREDA, A., “Intervenció de l'abat Joan de Peralta i dels Reis Catòlics en la reforma de Montserrat (1479-1493)”, *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-1955), p. 9-13.

ALBAREDA, J., “L'estat dels camins a la comarca d'Osona en el segle XVIII”, *Ausa*, XI/105 (1983), p. 39-46.

–, “La revolta dels vigatans (Vic, 1704-1705)”, *Ausa*, XIII/120 (1988), p. 31-42.

–, “Catalunya a finals del segle XVII: la continuïtat de la revolta”, dins AA.DD., *La revolució catalana de 1640*, Barcelona: Editorial Crítica, 1991, p. 291-317.

–, “L'actitud dels eclesiàstics catalans a la Guerra de Successió (1705-1714)”, *Anuari 1988 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Tarragona, 1990, p. 9-26.

–, *La industria del curtido en Vic en el marco de la sociedad contemporánea osonense, 1746-1939*, Vic: Colomer Munmany, 1992.

–, *Els catalans i Felip V: de la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona: Vicens Vives, 1993.

–, “L'impacte de la guerra dels Nou Anys a Catalunya. L'ocupació francesa de 1697”, *Afers*, 20 (1995), p. 29-45.

–, “La Catalunya il·lustrada del segle XVIII”, *Ausa*, XVIII/143 (1999), p. 519-528.

–, J. i GIFRE, P., *Història de la Catalunya moderna*, Barcelona: Edicions de la UOC-Pòrtic, 1999.

–, J., FIGUEROLA, J., MOLIST, M. i OLLICH, I., *Història d'Osona*, Vic: Eumo Editorial, 1984.

ALBERCH, R. *et alii.*, *Gremis i oficis a Girona: treball i societat a l'època pre-industrial*, Girona: Ajuntament de Girona, 1984.

–; CLARA, J. i ROURA, G., *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. EL Gironès. La Selva. La Garrotxa*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1981.

– i SIMON, A., “El cens de 1595. Bisbats de Solsona, Vic i Alt Urgell”, *Revista Catalana de Geografia*, 9-16 (1980-1981), p. 80-103.

ALBERIGO, G., *Lo sviluppo della dottrina sui poteri nella Chiesa Universale. Momenti essenziali tra il XVI e il XIX secolo*, Roma: Herder, 1964.

ALCALDE, G. i RUEDA, J.M., *Els museus*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació i Caixa de Girona, 1999.

ALCOBERRO, A., “Entre Segadors i Vigatans: l’ocupació francesa de 1694-1698”, *L’Avenç*, 109 (1987), p. 40-46.

ALCOVER, A.M., *Dietaris de les eixides (1900-1902). Volum II*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2002.

ALCOLEA, S., “Sobre ‘argenters’ barceloneses de los siglos XVII y XVIII”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos. Miscel·lània en honor de Josep M. Madurell i Marimon*, II (1978), p. 257-271.

–, “Unes fites en el canvi vers el predomini de l’Academicisme a l’art català del segle XVIII”, *D’Art*, 10 (1984), p. 187-195.

–, *Catalunya-Europa. L’art català dins Europa*, Barcelona: Pòrtic, 2003.

ALDEA, Q., “La economía de las iglesias locales en la Edad Media y Moderna”, *Hispania Sacra*, XXVI (1973), p. 27-68.

ANGELIS, G., *Gustavo Giovanni: storico e critico dell’architettura*, Roma: Istituto di studi romani editore, 1949.

ARGERICH, I. i ARA, J. (ed.), *Arte protegido. Memoria de la Junta del Tesoro Artístico durante la Guerra Civil*, Madrid: Instituto de Patrimonio Histórico Español i Museo Nacional del Prado, 2003.

ALMUZARA, R., “Notícia d’una sèrie documental sobre les relacions entre municipalitat i església a Mataró (1600-1869)”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 825-835.

ALONSO RODRÍGUEZ, H., “‘L’Art de Notaria’ del catecisme de Jeroni Juttglar (1568)”, *Estudis Històrics i documents dels Arxius de Protocols*, XVI (1998), p. 259-281 [“Breu instrucció per als Rectors o Curats qui han de exercir la art de notaria en ses parròquies”].

ALTED, A., *Política del nuevo estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la Guerra Civil*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1984.

ALTÉS, F. X., “Llibres litúrgics retrobats de la col·legiata de Sant Feliu de Girona”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 24 (1978), p. 55-56.

–, “*Missale vicense. 1496*”, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans – Societat Catalana d’Estudis Litúrgics, 2001, p.14 -94.

ÁLVAREZ SANTALÓ, L. C., “‘Vivir como un cura’. Algunas precisiones cuantitativas respecto al imaginario social sobre el clero del siglo XVIII”, dins ARANDA, Francisco José (coord.), *Sociedad y élites eclesiásticas en la España moderna*, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2000, p. 101-147.

ALVÁREZ VÁZQUEZ, J.A., *Los diezmos en Zamora (1500-1840)*, Salamanca, 1984.

ÁLVAREZ, J., *La política de bienes culturales del gobierno republicano durante la Guerra Civil Española*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1982.

AMADES, J., *Els goigs*, Barcelona: Orbis, 1939.

–, *Els exvots*, Barcelona: Orbis, 1952.

–, *Costumari Català*, Barcelona: Salvat, 1982.

AMAT, J., *Jeroni Martorell i Terrat, un arquitecte per a Calella*, Calella: Ajuntament de Calella de la Costa i Museu-Arxiu de Calella, 2003.

AMELANG, J.S., “La cultura popular a l’Espanya moderna: possibilitats d’investigació”, *Manuscrits*, 3 (maig 1986), p. 11-21.

–, “Distribució social i formes de vida (la societat barcelonina als segles XVI i XVII)”, dins SOBREQÜÉS, Jaume (dir.), *Història de Barcelona*, v. 4, *Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Ajuntament de Barcelona, 1992, p. 192-203.

–, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, 1986.

–, “Institucions no institucionals? Els fonaments de la identitat social a la Barcelona moderna”, *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 305-311.

AMENÓS, Ll., “La col·lecció de ferro forjat del Museu Cau Ferrat de Sitges: dels orígens a la inauguració del museu públic”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XIV (2000), p. 229-238.

AMICH, N., “El culte a Sant Feliu en els llibres litúrgics hispànics d'època visigoda (segles VI-VII)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXIV (1994), p. 303-333.

– i NOLLA, J.M., *Girona goda i sarraïna (476-785)*, Girona: Ajuntament de Girona, 1992.

AMIGÓ, R., *El tràfic amb el fred, al camp de Tarragona: segles XVI-XIX*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

ANDERSON, M., *Aproximacions a la historia de la família occidental (1500-1914)*, Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1988.

ANDREU, E. et alii., *Dominus vobiscum: història i vida del Seminari de Girona: del 1563 al 2003*, Girona: JJ Comunicació i Grup d'Exalumnes del Seminari de Girona, 2003.

ANSON CALVO, M. C., “Valor documental de las visitas pastorales para estudios de la edad moderna. El ejemplo de los pueblos del partido de Cariñena”, *Memoria Ecclesia*, XIV(1999), p. 205-241.

ANTAL, F., *El mundo florentino y su ambiente social*, Madrid: Guaderrama, 1963 [1a. ed. 1947].

ANTÓN PELAYO, J., *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1787-1807)*, Bellaterra: UAB-Monografies Manuscrits, 1998.

–, “Espill de l'ensenyament i de l'escolarització a la Girona del segle XVIII”, *Revista de Girona*, 192 (gener-febrer 1999), p. 55-58.

–, “Morir a la Girona de la Il·lustració. La funerària canonical i les actituds dels canonges de la catedral davant la mort”, dins AA.DD., *Girona a l'època de la Il·lustració*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2001, p. 7-112.

ANTON SOLÉ, J., *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1998.

–, P., “Visita del Santuario de Nuestra Señora de Europa de Gibraltar (1681)”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 325-346.

ARAGÓ, A. M., “El Monestir d’Amer i els seus promotors”, *Annals 1978. Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1979, p. 329-351.

ARIBAUD, C., *Soieries en sacristie. Fastes liturgiques. XVIIe-XVIIIe siècles*, Toulouse: Mairie de Toulouse-Musée Pau Dupuy, 1998.

–, VALANIN, F., HUBANT, F. *et alii.*, *Textiles sacrés du Tarn. XVIIe-XX siècle*, Albí: Conseil Général du Tarn-Archives Départementales du Tarn, 2003.

ARIÈS, P., *El hombre ante la muerte*, Barcelona: Taurus, 1987, p. 60-66.

ARNALL, M. J. i PONS GURI, J.M. *L’escriptura a les terres gironines. Segles IX-XVIII*, Girona: Diputació de Girona, 1993, 2 vols.

ARRANZ, M., *Mestres d’obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona: Col·legi d’aparelladors i arquitectes tècnics de Barcelona, 1991.

–, M., *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*, Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat-Proa, 2001.

AUGÉ, M., *Liturgia: historia, celebración, teología, espiritualidad*, Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 1995.

AUGUET, M. i SOLÀ, X., *Guia itinerària de Les Planes d’Hostoles*, Ajuntament de Les Planes d’Hostoles, 2002.

AZCÁRATE, J.M., “La valoración del Gótico en la estética del XVIII”, dins AA.DD., *El padre Feijoo y su época*, 1966, v. III, p. 525-549.

BACH, A., “Confraries medievals”, *I Congrés d’Història de l’Església Catalana*, Barcelona, 1993, v. I, p. 215-231.

BACHS, J., “Ruta del peregrino medieval en el Alto Ampurdán”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, I (1959), p. 91-102.

BADA, J., *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona: Facultat de Teologia de Barcelona, 1970.

–, “Origen dels bisbes de les seus catalanes”, *Qüestions de vida cristiana*, 113 (1982), p. 102-110.

–, “La vida religiosa popular a Catalunya a l’època de Carles III”, *Pedralbes*, 8/II (1988), p. 459-477.

–, “L’origen dels clergues barcelonins al segle XVII (1635-1717). Aproximació estadística”, dins *Homenatge al Dr. Sebastià García Martínez*, València: Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana i Universitat de València, 1989, p. 201-213.

–, *La Inquisició a Catalunya: segles XIII-XIX*, Barcelona: Barcanova, 1992.

– (cord.), *Diòcesis de la Tarraconense i Arquebisbat de Barcelona*, Barcelona: Conferència Episcopal Tarraconense, 1994.

–, “La religiositat popular al bisbat de Barcelona en la segona meitat del segle XVII: alguns indicadors”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2 (1994), p. 259-269.

–, “L’ensenyament superior a Catalunya en el segle XVII”, *Ausa*, XVIII-143 (1999), p. 499-518.

–, “L’Església catalana davant la dinastia borbònica i el Decret de Nova Planta (1701-1726)”, dins ALBAREDA, J. (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XX)*, Barcelona: Eumo Editorial-Universitat de Vic, 2002, p. 239-261.

–, “Contribució de l’església a la sociabilitat”, *Sociabilitat i àmbit local. Actes del VI Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya*, Barcelona, 2003, p.77-104.

BADIA-HOMS, J., “El monestir de Sant Quirze de Colera: passat, present i futur”, *La Punxa*, 31 (2001), p. 66-80.

BADOSA, E., “Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII”, *Pedralbes*, 10 (1990), p. 51-66.

BALLBÈ, J., “El compliment pasqual a Barcelona a principis del segle XIX (1826-1834)”, *L’Avenç*, 177 (gener 1994), p. 32-37.

BALLDELLÓ, F., *Cançoners populars religiosos de Catalunya. Recull de cent melodies de goigs*, Barcelona: Editorial Boileau Bernasconi, 1932.

BARCELÓ, M., “La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural”, dins BARCELÓ, M. (ed.), *Arqueología medieval. En las afueras del “medievalismo”*, Barcelona: Crítica, 1988, p. 195-274.

- BARRAL, X., *L'arqueologia a Catalunya*, Barcelona: Edicions Destino, 1989.
- , *Les catedrals de Catalunya*, Barcelona, 1994.
- , *L'art de la victòria. Belles arts i franquisme a Catalunya*, Barcelona: Columna, 1996.
- , *Catalunya destruïda*, Barcelona: Edicions 62, 2005.
- BARRAQUER, G., *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, 1906, v. I.
- , *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Barcelona: Imp. Fco. J. Allés Alabart, 1915-1917, 4 v.
- BARRERA AYMERICH, M., *La mort barroca: ritus i rendes. Les parròquies de Castelló i Borriana com a unitat de producció i vida durant l'època moderna*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló i Publicacions de la Universitat Jaume I, 1996.
- BARRIO GONZALO, M., “Notas para el estudio sociológico de un grupo privilegiado del Antiguo Régimen. Los obispos del Principado de Cataluña”, dins *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, II (1984), p. 507-513.
- BARTOLOMÉ, B. (dir.), *Historia de la acción educadora de la Iglesia en España. I. Edades Antigua, Media y Moderna*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1995, p. 461-630.
- BASSEGODA NONELL, J., *La arquitectura profanada: la destrucción sistemática del patrimonio arquitectónico religioso catalán (1936-1939)*, Barcelona: Mare Nostrum, 1990.
- BASSEGODA, B., “Notes a l'entorn del moble a Catalunya als segles XVI i XVII”, dins *El moble català*, Barcelona: Electa-Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, [Catàleg exposició], 1994.
- BATLLE, C., *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval*, Barcelona: Rafel Dalmau, 1987.
- BATLLE, J.B., *Els goigs a Catalunya* (s. XVII, 1924; s. XVIII, 1925), Barcelona.
- BATLLE, Ll., “Notícies de llibres de monestirs benedictins del bisbat de Girona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX-2 (1966), p. 283-290.

–, “Unas cartas inéditas de fray Gregorio Parceró, obispo de Gerona”, *Hispania Sacra*, XXVI (1973), p. 355-359.

–, “El retaule major del monestir de Santa Clara de Girona, obra de Pau Costa”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XXIV (1978), p. 19-35.

BATLLORI, M., “Temes i problemes de la història religiosa de Catalunya”, *Primer Congrés d’història moderna de Catalunya*, II (1984), p. 371-379.

–, “Cenacles lul·lians i cenacles erasmistes a la Barcelona del Renaixement”, *Pregons*, Barcelona, 1989.

BAUCELLS, J., “Visitats pastorals: siglos XIV y XV”, *Memoria Ecclesiae*, XV (1999), p. 165-294.

BAUDOT, D., *Dictionnaire d’hagiographie mis a jour a l’aide des travaux les plus récents*, París: Librairie Bloud & Gay, 1925.

BÉDAT, C., *La Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1744-1808). Contribución al estudio de las influencias estilísticas y de la mentalidad artística en la España del siglo XVIII*, Madrid: Fundación Universitaria Española, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1989.

BEIRANTE, M.A.G.V.R., *Confrarias medievais portuguesas*, Lisboa, 1990.

BELENGUER, E., DANTÍ, J. i GUAL, V., *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1998.

BENGOECHEA, S., “El Poble Espanyol de Montjuïc”, *L’Avenç*, 298 (gener 2005), p. 54-58.

BENÍTEZ, A., *El bajo clero rural en el Antiguo Régimen (Medina Sidonia, siglo XVIII)*, Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2001.

BERNALESA, J. *et alii*, *Escultura en el Perú*, Lima: Banco de Crédito del Perú, 1991.

BERREIRO MALLON, C., “El clero de la diócesis de Santiago: estructura y comportamiento, ss. XVI-XIX”, *Compostellanum*, XXXIII (1988), p. 469-508.

–, “El clero de la diócesis de Santiago a través de las visitas pastorales, visitas ad limina, registros de licencias ministeriales y concursos a curatos”, *Compostellanum*, XXXV (1990), p. 489-515.

BERTRAN ROIGÉ, P., “La ‘dècima’ del bisbat de Barcelona (1391-1391)”, *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7 (1994), p. 371-421.

BERTRAN, J., LÓPEZ, R. i TUTUSAUS, J., *Festes de Catalunya. Una mostra de la diversitat del patrimoni popular*, Barcelona: Lunwerg Editores i Caja de Madrid, 2001.

BILBENY, N., *Eugeni d’Ors i la ideologia del noucentisme*, Barcelona: La Magrana, 1988.

BLANCH, M. i DROU, P., *El canvi lingüístic en alguns arxius parroquials de la diòcesi de Girona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.

BLANCO, J., “Masos i masos grassos a la Vall d’Amer (segles XIV-XVI)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XLIII (2002), p. 29-105.

BLAZQUEZ, J., *La Inquisición en Cataluña. El tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*, Toledo, 1990.

BOADA CAMPS, J., *Biografia del Ilm. y Rdm. Dr. D. Pere Copons i de Copons*, Barcelona, 1907.

BOADAS, J., *Girona després de la guerra de Successió. Riquesa i estructura social al primer quart del segle XVIII*, Girona: Institut d’Estudis Gironins, 1986.

BOCK, G., *La mujer en la historia de Europa*, Barcelona: Crítica, 2001.

BOFILL, A., “Nuria, Ribas i Alt Llobregat (1883-1884)”, *Excursions. Anuari de 1882*, Barcelona: Associació d’Excursions Catalanes, 1882, p. 46-146.

BOFILL, R.M., “Estereotipatge als campanars catalans”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 186-196.

BOLÒS, J., “Tombes excavades a la roca al Cabrerès”, *Ausa*, X/102-104 (1982), p. 353-360.

–, *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*, Barcelona: Curial, 1995.

–, *Els orígens medievals del paisatge català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004.

BONASTRE, F., “Noves perspectives per a la història de l'orgue de Santa Maria de Montblanc (1607-1977)”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, Barcelona, 1986, p. 13-43.

–, “La música a Catalunya al segle XVII”, dins AA.DD., *Història de la Cultura Catalana. Volum II. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 257-274.

BONET ARMENGOL, J. i BONET AGUSTÍ, M., “L'arquitecte Lluís Bonet i Garí. Aproximació a la seva obra”, dins AA.DD., *Els arquitectes de Gaudí. Berenguer/ Rubió/ Jujol/ Suguñes/ Ràfols/ Quintana/ Martinell/ Bergós/ Bonet/ Puig Boada*, Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2002.

BONET GARÍ, L., “La Casa de Convalescència. Algunes notes referents a la seva construcció”, *Arquitectura i urbanisme*, 2 (juny de 1934), p. 3-8.

–, “Estudi de la masia catalana”, *Muntanya. Centre Excursionista de Catalunya*, 722 (agost 1982), p. 147-153.

–, *Les masies del Maresme. Estudi de les masies, elements defensius, ermites i molins*, Barcelona: Montblanc, 1983.

BONSER, W., “The cult of the relics in the Middle Ages”, *Folklore*, 72 (1962), p. 234-256.

BONZON, A., “Les fabriques. Une institution locale originale dans la France d'Ancien Régime”, *Historiens-Géographes*, 341 (1994), p. 273-285.

–, *L'esprit de clocher. Prêtres et paroisses dans le diocèse de Beauvais (1535-1650)*, París: Les Éditions du CERF, 1999.

–, “Quand l'Église parle d'argent... Le contrôle ecclésiastique de *L'Argent des villages* dans la France du Nord au XVIIe siècle”, dins FOLLAIN, A. (éd.), *L'argent des villages. Comptabilités paroissiales et communales, fiscalité locale, du XIIIe au XVIIIe siècle*, Actes du colloque d'Angers, 30-31 d'octubre de 1998, Rennes: Association d'Histoire de Sociétés Rurales, Bibliothèque d'Histoire Rurale, 2000, p. 263-289.

BORAU, C., “El sistema beneficial a la Seu de Barcelona: fundadors, advocacions i finançament artístic durant el segle XV”, *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 139-148.

–, “El sistema beneficial en la Barcelona del segle XIV. La conjunció de la religiositat, l’economia i l’art”, *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (1998), p. 709-728.

–, *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2003.

BORBONET, A. i SANGLAS, J., *Tavertet. El seu terme i els seus noms de lloc*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999.

BORONAT, M.J., *La política d’adquisicions de la Junta de Museus. 1890-1923*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat-Junta de Museus de Catalunya, 1999.

BORRELL, M., *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*, Cabrera de Mar: Galerada i Centre d’Estudis Selvatans, 2002.

BOSCH CARRERA, M. D., “Cataluña, una excepción al problema de los vagos”, *Pedralbes*, 8/1 (1988), p. 143-152.

BOSCH MERCADER, J., “Qui recorda com era... l’altar major de Cassà, ara fa 60 anys?”, *Llumiguia*, 614 (febrer 2000), p. 98-99.

BOSCH BALLBONA, J., *Els Tallers d’Escultura al Bages del Segle XVII*, Manresa: Beca d’Investigació Caixa d’Estalvis de Manresa, 1990.

–, “Sobre la historiografia de l’escultura de l’època del Barroc a Catalunya (de C. Martinell a A. Pérez)”, *Revista de Catalunya*, 30 (1990), p. 90-104.

–, *Els Agustí Pujol i l’escultura a la Catalunya del seu temps*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 1994.

–, “Introducció”, dins SOLDEVILA, F., *Els 8 retaules de l’Església de Sant Boi de Lluçanès*, Sant Boi de Lluçanès: Ajuntament de Sant Boi de Lluçanès, 2000.

–, *L’esplendor de Santa Maria d’Arenys de Mar*, Barcelona: Pòrtic, 2004.

–, “Art i Església a l’època moderna: des del retaule”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 631-643.

– i GARRIGA, J. (dirs.), *De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura catalana del segle XVI: el Bisbat de Girona*, Girona: Museu d’Art, 1998-1999.

BOTET i SISÓ, J., *Geografia general de Catalunya, dirigida per Francesch Carreras y Candi. Província de Girona*, Barcelona: Estab. Editorial de Albert Martín, 1913-1918?

BOVER, I., “Influències i característiques de l’obra de Josep M. Pericas”, *Ausa*, IX (1980-81), p. 161-168.

BRACONS, J., “L’escultura gòtica a Osona”, *Ausa*, IX-98 (1981), p. 261-302
–, *Catàleg de l’escultura gòtica del Museu Episcopal de Vic*, Vic: Publicacions del Patronat d’Estudis Osonencs i Publicacions del Museu i Biblioteca Episcopals de Vic, 1983.
–, “Per una història del vandalisme a Catalunya (segles XV-XX)”, *Unicum*, 2 (maig de 2003), p. 44-48.
–, *et alii, Cercle Artístic de Sant Lluc, 1893-1993. Cent anys*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 1993.

BRINGUÉ, J., “Breus reflexions sobre els béns comunals a la Catalunya moderna”, *I Congrés d’Història Moderna de Catalunya. Actes. V. I*, Barcelona: Diputació de Barcelona - Universitat de Barcelona, 1984, p. 165-175.

BROGOLIO, G.P., MANNONI, T. i PARENTI, R., *Archeologia dell’architettura, supplemento ad Archeologia Medievale*, Florència: All’Insegna del Giglio, 1996.

BRULEZ, W., “La Navigation flamande vers la Méditerranée à la fin du XVIe siècle”, *Revue belge de philologie et d’histoire*, 36 (1958), p. 1219-1242.

BRUNET, S., *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l’Ancien Régime (Val d’Aran et diocèse de Comminges)*, Aspet: Pyrègraph, 2001.

BUENO, S., *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media. La diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV*, Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000.

BURCKHARDT, J., *El Cicerone*, Barcelona: Iberia, 1953.

BURGOS, J., *Imprenta y cultura del libro en la Barcelona del Setecientos (1680-1808)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1993, 2 v.
–, “Alfabetización y escuela en Cataluña en el siglo de las Luces. Una hipótesis interpretativa”, *Manuscrits*, 12 (1994), p. 109-147.

–, “Los libros privados del clero. La cultura del libro del clero barcelonés en el siglo XVIII”, *Manuscripts*, 14 (1996), p. 231-158.

BURKARDT, J., *La cultura del Renacimiento en Italia*, Esplugues de Llobregat: Orbis, 1985 [1a. ed. 1860].

BURKE, Peter, *El Renacimiento italiano. Cultura y sociedad en Italia*, Madrid: Alianza, 1993.

BUSQUETA, J.J. i VICEDO, E. (a cura de), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996.

BUSQUETS, J., “Dues cartes del bisbe de Girona Gregorio Parcero des de l'exili”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXII (1974-1975), p. 351-363.

–, “Els llibres parroquials i la llengua catalana”, *Boletín de la iglesia de Gerona*, abril de 1975, p. 245-250.

–, “Revolta popular i religiositat barroca: l'excomunicació de l'exèrcit espanyol a la catedral de Girona en 1640”, *Treballs d'història*, Girona, 1976, p. 63-87.

–, “De la revolta a la guerra de Catalunya. Correspondència entre Pau Claris i la ciutat de Girona (1640-1641)”, *Estudi General*, I (1981), p. 149-159.

–, “Bisbes espanyols i francesos a Catalunya durant la Guerra dels Segadors”, a ROSSICH, A. i RAFANELL, A. (eds.), *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 61-87.

–, “L'exili de l'abat de Besalú durant la Guerra dels Segadors”, *III Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú...*, p. 43-60.

–, “L'Església i la cultura a l'època moderna”, dins COSTA FERNÁNDEZ, Lluís (dir.), *Història de Girona. Els segles XVI i XVII*, Girona: Ateneu d'Acció Cultural, 1990.

–, *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Ajuntament de Girona, 1994.

–, “El capítol de la catedral de Girona i la revolta catalana (1640-1653)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34 (1994), p. 461-471.

– i NADAL, J., *Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines. Inventari dels arxius parroquials de la diòcesi*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 1975.

BUXÓ, R., McGLADE, J. i PICAZO, M., “Camins de l'Empordà: l'impacte de les xarxes de comunicació en el paisatge i l'organització del territori”, dins el *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, 1997, v. 11, p. 295-303.

CABALLERO, L. i LATORRE, P. (coord.), *Informes de la construcció*, Madrid: Instituto Eduardo Torroja, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1995, v. 46, núm. 435.

CALATRAVA, J., *Arquitectura y cultura en el Siglo de las Luces*, Granada: Universidad de Granada, 1999.

CALDERON BERROCAL, M.M., “La parroquia en los libros de visitas del siglo XVII del Arzobispado de Sevilla”, *Memoria Ecclesiae*, IX (1996).

CALLAHAN, W. J., “Caridad, sociedad y economía en el siglo XVIII”, *Moneda y Crédito. Revista de Economía*, 156 (1978), p. 65-77.

–, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Madrid: Nerea, 1989.

CALVO SERRALLER, F. *et alii.* (a cura), *Fuentes y documentos para la historia del arte. Ilustración y Romanticismo*, Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 1982.

CALVO, Ll., *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*, Barcelona: CSIC- Institució Milà i Fontanals, 1990.

–, *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*, Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals i Centre de promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 1994.

–, MAÑÀ, J. i NARANJO, J., *Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, 1918-1930*, Barcelona: Fundació “La Caixa”, 1996.

CALZADA, J., *Sant Iscle de Colltort. La Parròquia i el Castell*, Olot: El Bassegoda, 1984.

CAMPS ARBOIX, J., *Les cases pairals catalanes*, Barcelona: Edicions Destino, 1965.

CAMPS SURROCA, M. i CAMPS CLEMENTE, M., *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*, Lleida: Seminari Pere Mata, 1985.

CANAL, J. i FOCHS, C., “La despoblació de la Vall d'Hostoles entre 1349 i 1486”, *Annals. 1992- 1993 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1994b, p. 77-103.

–, “La despoblació de la Vall d'Hostoles entre 1349 i 1486”, *Annals. 1992-1993, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1994b, p. 77-103.

–, “La sagrera de Sant Feliu de Pallerols”, *Annals. 1990-1991 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1992a, p. 19-91.

CANAL, J. i HOMS, M. M., *La Vall d'Hostoles en temps dels remences*, Olot: Esbart de la Vall d'Hostoles, 1999.

CANAL, J. SOLER, M. i CAMPISTOL, J., *Les Planes d'Hostoles*, Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1989.

CANAL, J., *Una vila catalana davant la mort. La pesta de 1650 a Olot*, Olot: Editora de Batet, 1987.

CANALES, E., “Los diezmos en su etapa final”, dins AA.DD., *La economía española a fines del siglo XVIII y comienzos del siglo XIX. V. I. Agricultura*, Madrid: Alianza-Banco de España, 1982, p. 105-187.

–, “Delmes i primícies en la crisi de l'Antic Règim a Espanya”, *L'Avenç*, 59 (abril de 1983).

–, “Diezmos y revolución burguesa en España”, dins GARCÍA SANZ, A. (coord.), *Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Madrid: Cátedra, 1985, p. 245-274.

CANDAU, M. L., *Los delitos y las penas en el mundo eclesiástico sevillano del siglo XVIII*, Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 1993.

–, *La carrera eclesiástica en el siglo XVIII. Modelos, cauces y formas de promoción en la Sevilla rural*, Sevilla: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1993.

–, *El clero rural de Sevilla en el siglo XVIII*, Sevilla: Caja Rural, 1994.

–, “Rodrigo Caro, visitador eclesiástico”, a *Huelva en su Historia*, 2ª època, Huelva, 1997, p. 105-125.

–, “Église, pouvoir et doctrine: les visites pastorales post-tridentines dans L'Archevêché de Séville (Espagne) à l'èpoque moderne”, dins PAIVA, J. P. (ed.), *Religious Ceremonials and Images. Power and social meaning (1400-1750)*, Coimbra: Centro de História da Sociedade e da Cultura i European Science Foundation, 2002.

CANTERA MONTENEGRO, M., “Las cofradías religiosas en el Logroño medieval”, *Hispania Sacra*, 40 (1988), p. 167-178.

CAPDEVILA, J.M., *Eugeni d'Ors. Etapa barcelonina (1906-1920)*, Barcelona: Barcino, 1965.

CAPDEVILA, M. A., “L’Església com a principal institució censalista. El cas del Maresme durant l’època moderna”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 491-503.

CAPMANY, A., *El contrapàs. El ball popular a Catalunya*, Barcelona: Editorial Políglota, 1922.

CARBONELL, J., “L’ús del català als *quinque librorum* en algunes diòcesis sardes”, *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, IV (1984), p. 17-40.

CARBONELL, M. J., “El beneficio eclesiástico en la ciudad de Valencia (primera mitad del siglo XV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (1998), p. 729-756.

CARBONELL, M., “El treball de la dona a la Catalunya moderna”, dins NASH, M. (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, p. 113-128.

–, *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Barcelona: Eumo, 1997.

CARBONELL, M., *L’Escola del Camp de Tarragona en l’arquitectura del segle XVI a Catalunya*, Tarragona: Institut d’Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV i Excma. Diputació de Tarragona, 1986.

–, “L’arquitectura classicista a Catalunya (1545-1659)”, Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament d’Història de l’Art, 1989, tesi doctoral inèdita.

CÁRCEL ORTÍ, M. M. i TRENCHS ODENA, J., “La visitas pastorales en Cataluña, Valencia y Baleares”, *Archiva Ecclesiae*, XXII-XXIII (1979-80), p. 491-500.

CARDÓS, A., *Guillerías*, Barcelona: Editorial Miguel Arimany, 1952

CARMONA, J. M., “Los documentos de visitas en el Archivo Parroquial de la iglesia de San Vicente Mártir de Tocina, encomienda de la Orden de San Juan de Jerusalem (1651-1866)”, *Memoria Ecclesiae*, XV (1990), p. 409-422.

CARO BAROJA, J., *Las formas complejas de la vida religiosa, siglos XVI y XVII*, Barcelona: Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores, 1995 [1ª ed. 1978].

CARO, C., “Beneficiencia, asistencia social y represión en Murcia durante el siglo XVIII”, *Estudios de Historia Social*, 48-49 (1989), p. 165-200.

CARRERAS CANDI, F., *La Via Layetana substituint als carrers de la Barcelona mitgeval*, Barcelona: Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, 1913.

–, *Folklore y costumbres de España*, Barcelona: Casa Editorial Alberto Martín, 1931, 3 v.

CARRILLO GARIEL, A., *Imaginería Popular Novoespañola*, México, 1950.

CASACUBERTA, M., “Invenció del pasiatge i control de la realitat: les imatges fundacionals de la Catalunya contemporània”, *Estudis Històrics de la Garrotxa*, 1 (desembre 2004), p. 95-112.

CASADEMONT, M. i PLANAGUMÀ, T., “Un any de festes a Sant Feliu”, *Programa de la Festa Major de Sant Feliu de Pallerols*, 1983, s.p.

CASADESÚS, M., *L’Orfebreria barcelonina del segle XVI. Catàleg d’obra de les comarques del Vallès i el Maresme*, Universitat de Barcelona, tesi de Llicenciatura inèdita, 1996.

CASADEVALL, R., *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Vich*, Año 63. Lunes, 19 de Febrer de 1917, nº 1717, p. 34-74.

CASAS, J., “Les vies de comunicació romanes al Pirineu català oriental”, Dins el *Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d’Estudis Ceretans, 1982, v. 5, p. 39-60.

CASELLAS, L.E. i SAGRERA, J., “La necròpoli del Prat de Sant Pere de Besalú”, *Assemblea d’Amics del Comtat de Besalú*, VII-I (1991), p. 245-254.

CASTELLS, R., CATLLART, B. i RIERA, J., *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona: Col·legi d’Arquitectes de Catalunya (Demarcació de Girona) i Diputació de Girona, 1994.

CASTILLON, F., “Diezmos y primicias del obispado de Lérida”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 61-62 (1988-1989), p. 7-162.

CATALÀ ROCA, F., *Arte Popular de América*, Barcelona: Editorial Blume, 1986.

–, BRASÓ, M. i FLUVIÀ, A., *Els castells catalans*, v. III, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1967.

CATALÀ ROCA, P., *La plaga de llagosta a Catalunya (1686-1688)*, Barcelona, 1987.

Catálogo de la exposición arqueológica-artística celebrada en la ciudad de Vich, Vic: Imprenta y Librería de Ramon Anglada, 1886?.

Catálogo de los hierros del “Cau Ferrat” y de “Maricel” de Sitges, Barcelona: Diputación Provincial de Barcelona, Publicaciones de la Junta de Museos de Barcelona, 1946.

Catálogo del Museo arqueológico-artístico episcopal de Vich fundado y solemnemente inaugurado en 7 de julio de 1891 por el Excmo. é Ilmo. Sr. D. José Morgades y Gili, Obispo de la Diócesis, Vich: Imprenta de Ramon Anglada, 1893.

CAULA, F., *El Règim senyorial a Olot*, Olot: La Tradició Catalana, 1935, p. 46.

CEA GUTIÉRREZ, A., *Religiosidad popular. Imágenes vestideras*, Zamora: Centro Cultural, 1992.

CERDA, J., “La visitas pastorales y la orden militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de Valencia en la Iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)”, *Memoria Ecclesiae*, XIV(1999), p. 111-122.

CERVERA, J.M. i MARQUÈS, J. M., “Notícia sobre un catecisme del segle XVIII, de Sant Feliu de Guíxols”, *Estudis sobre tomes del Baix Empordà*, 4 (1985), p. 135-143.

CHAMORRO, M. À. i LLORENS, F., *Els campanars gòtics a les comarques gironines*, Girona: Col·legi d’Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, 1993.

CHARBONEAU, D. M., “The Servites of Barcelona”, *Studi Storici dell’Ordine dei Servi di Maria*, XXX (1980), p. 6-85,

–, “A guide to art and artists associated with the Servites in Spain”, *Studi Storici dell’Ordine dei Servi di Maria*, XLII (1992), p. 136-222.

CHARTIER, R., “‘Cultura popular’: retorno a un concepto historiográfico”, *Manuscripts*, 12 (gener 1994), p. 43-63.

CHATELLIER, L., “Elementi di una sociologia del beneficio”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società, Chiesa e vita religiosa nell'”Ancien Régime”*, Nàpols: Guida Editori, 1976, p. 83-114.

CHAUBEL, M. À., “L’extracció social i geogràfica de la clerecia lleidatana del set-cents”, dins MARTÍNEZ SHAW (ed), *Histoire moderna. Historia en construcción. Sociedad, política e instituciones*, Lleida: Editorial Milenio, 1999, v. II.

CIPOLLA, C.M., *Educación y desarrollo en Occidente*, Barcelona: Ariel, 1983 [1ª ed. 1970].

CLAPAROLS PERICAS, J. M., “L’obra de l’arquitecte Josep M. Pericas”, *Ausa*, IX (1980-81), p. 155-160.

CLARA, J., “El poblament de La Garrotxa a les darreries del segle XVIII. El Nomenclàtor Diocesà de 1790”, *Annals 1980-1981 del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i comarca*, p. 59-67.

–, “La pesta del 1650. La desigualtat davant la mort i aspectes religiosos”, *Estudi General. Girona a l’època moderna: demografia i economia*, 2 (1982), p. 165-188.

–, “Obres d’artistes i artesans gironins del segle XVI a la Garrotxa”, *Annals 1982-83. Annals d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1984, p. 63-84.

–, “Un cens desconegut del bisbat de Girona (1598)”, *Quaderns de La Selva*, 12 (2000), p. 173-184.

CLARAMUNT, J.; MASSANA, M. i VALLS, J., *Campanars i campanes de l’Alt i el Baix Penedès*, Vilafranca del Penedès: Penedès Edicions, 1996.

CHILVERS, Ian *et alii.*, *Diccionari d’art Oxford*, Barcelona: Edicions 62, 1996 [1ª Ed. 1988].

COLL, I., *Rusiñol*, Vilafranca del Penedès: Editorial Flama, 1990.

COLL, M. i GARRICH, M., “La prohibició de comparses, balls i entremesos a la processó del Corpus: el cas del ball de bastons”, *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 625-632.

COLOMBÀS, G.M., *Un reformador benedictino en tiempos de los Reyes Católicos. García Jiménez de Cisneros, Abad de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1955.

COMAS, R. N., “Estudi dels Esgrafiats de Barcelona”, dins CARRERAS CANDI, F., *La Via Layetana substituïnt als carrers de la Barcelona mitgeval*, Barcelona: Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, 1913, p. 137-270.

–, “El Templo de Nuestra Señora de la Merced: nota preliminar”, *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros*, 30 (segon trimestre 1917), p. 19-39.

COMPANY, X., “Martinell, historiador de l’art: la seva visió del barroc català”, dins MALUQUER FERRER, J. i MELICH, L. (a cura de), *I Jornades Martinellianes. Cèsar Martinell i la seva època*, Tarragona: Fundació Universitat Catalana d’Estiu, Diputació de Barcelona i Associació Cultural Cèsar Martinell, 2001, p. 241-262.

CONDE i DELGADO DE MOLINA, R., “El pas de l’escrivà al notari”, dins *Actes del I Congrés d’Història del Notariat Català [Barcelona, 11-13 de novembre de 1993]*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 453-454.

CONGOST, R. i TO, L. (eds), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999.

CONGOST, R., FERRER, Ll. i GIFRE, P., “Els masos a l’època moderna. Continuïtats i canvis”, dins CONGOST, R., JOVER, G. i BIAGIOLI, G. (eds.), *L’organització de l’espai rural a l’Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona: CCG Edicions, Associació d’història rural de les comarques gironines i Universitat de Girona-Centre de Recerca d’Història Rural, 2003, p. 65-95.

CONSTANS, Ll. G., *Girona, bisbat marià. Història, Art, Pietat, Folklore*, Girona: Bisbat de Girona, 1954.

CONSTANT, G., “Une source négligée de l’histoire ecclésiastique locale: les registres anciens de marquilliers. Étude d’un de ces registres du XVIIe siècle”, *Revue d’histoire ecclésiastique*, XXXIV (1938), p. 504-541.

CONTRERAS, J., “El Sant Oficio en el Principado: 1568-1640. Papel político y análisis social”, *Actes del Primer Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, v. 2, 1988, p. 111-124.

CORBELLA, R., *Notes inèdites per una guia del bisbat de Vich, escrites pel Canonge Mn. Ramon Corbella*, s.d.

COROMINAS, P., “Discurs del president de la Junta de Museus”, *Butlletí dels Museus d’Art de Barcelona*, 62 (juliol de 1936), p. 216-220.

CORREDERA, E., “Una visita pastoral en el monasterio premonstratense de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas, en 1690”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 53-54/1980-1981(1983), p. 107-115.

CORTACANS, O., “Salvar l’art en temps de guerra”, *El Temps*, 19-25 d’octubre de 2004, p. 57-61.

COSTA, LL., “La imatge i la recerca històrica”, *Revista de Girona*, 144 (gener-febrer de 1991), p. 12-13.

CREIXELL, R.M., “Els llits policromats. Revisió de la tipologia ‘d’Olot’”, *Annals 1996-1998*, Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca, p. 271-291.

- i TRIADÓ, J.R., “El moble català del segle XVIII. Primera aproximació”, dins *El moble català*, Barcelona: Electa-Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, [Catàleg exposició], 1994, p. 62-72.

CROS, R. i VILALLONGA, M., *Excursions des de Sant Feliu de Pallerols (la Garrotxa)*, Olot: Guies dels Llibres de Batet, 2004.

CROSAS, J., *Memòria de la Guerra. L’Esquirol, Osona, 1931-1940*, Tarragona: Ed. El Mèdol, 2000.

–, “Guerra i repressió al Collsacabra (1936-1943)”, *Plecs d’Història Local*, 116 (abril 2005), p. 3-6.

CUARTIELLA, X. i ROMÁN, X., “Tipologia i evolució de la festa”, *L’Avenç*, 89 (1986), p. 34-43.

CUNILL, S., “Sobre l’administració del baptisme”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, II (1915-1917), p. 134-136.

–, “Joyes dipositades en la taula de cambi de la ciutat de Vich”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, IV (1921-1924), p. 66-68.

CURÓS, J., *Arquitectura rural de la Garrotxa. Estudi estructural – Estudio Estructural*, Girona: Diputació de Girona, Col·legi d’Arquitectes de Catalunya-Demarcació de Girona, 1998.

CUTRINA, G., *Les arts tèxtils a Ripoll i a la comarca*, Ripoll: Patronat 'Francesc Eiximenis' de la Diputació de Girona, 1986.

D'ORS, E., *Glossari*, Barcelona: Edicions 62, 1982.

–, *Lo Barroco*, Madrid: Alianza-Tecnos, 2002 [1ª edició: *Du baroque*, París: NRF, Librairie Gallimard, 1935].

DAMIAN, C., *The Virgin of the Andes: Art and Ritual in Colonial Cuzco*, Miami: Grassfield Press, 1995.

DANÉS, J., “La làpida de Berenguer del Coll”, dins *Pretèrits Olotins*, Olot: Imprenta Aubert, 1950, p. 149-151.

–, “La làpida de Santa Bàrbara de Pruneres”, *Pretèrits Olotins*, Olot: Imprenta Aubert, 1950, p. 79-82.

DANTÍ, J., *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*, Barcelona: Curial, 1990.

–, “Dels Barretines als Vigatans i Botiflers. La persistència dels conflictes interns”, *Afers*, 20 (1995), p. 13-28.

–, “Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII. El capbreu del marquès de Rupit”, *Estudis d'història Agrària*, 17 (2004), p. 349-358.

DE ARFE, J., *De varia conmesuración para la escultura y arquitectura*, Sevilla, 1585-1587 [Edició facsímil de 1974, amb introducció de Antonio Bonet Correa].

DE AZCARATE, I., “La enseñanza primaria en Barcelona desde 1600 a 1772”, *Miscellanea Barcinonensia*, 1964, p. 131-171.

–, “Labor docente de la Iglesia en la ciudad de Barcelona”, *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XI (1967), p. 61-107.

DE BOLÓS, C., “La decapitación de un viejo templo”, *Pyrene*, 4 (juliol de 1949), p. 107-109.

DE BOUARD, M. i RIU, M., *Manual de Arqueología Medieval. De la prospección a la historia*, Barcelona: Editorial Teide-Editorial Base, 1977.

DE CASTRO, M., “Los libros de cuentas de la fábrica de las iglesias parroquiales. El ejemplo de Fuentes de Don Bermudo, en Tierra de Campos”, dins *Actas de las Jornadas de metodología*

aplicada de las ciencias históricas. III. Historia Moderna, Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 1975, p. 153-168.

DE DALMASES, N. *et alii*, *Argenteria d'Andorra*, Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1990.
–, *Orfebreria catalana medieval: Barcelona, 1300-1500. Aproximació al seu estudi*, Barcelona, 1992, v. I.

DE LA FUENTE, I., “La revenda d’objectes d’argent a la Barcelona baix-medieval”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 18 (1997), p. 377-396.

DE SANJOSÉ, L., “*Corpus Sancti Primi et Sancti Feliciani, quorum capita erant formis argenteis*. Recull de documentació i notícies del monestir de Sant Pere de Besalú. 1515-1835”, dins BARTOLOMÉ, L., FUMANAL, M. À., DE SANJOSÉ, L. i MIR, I., *Sant Pere de Besalú. 1003-2003. Una Història de l’Art. Una historia del Arte*, Olot: Ajuntament de Besalú i Diputació de Girona, 2003.

DE SOLÀ MORALES, J.M., “La immigració francesa a Olot, els segles XVI i XVII”, *XLII Congrès de la “Federation Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon”*, Perpinyà, 1970, p. 17-76

–, “La reconstrucció de l’església romànica de Sant Esteve de Bas després dels terratrèmols del segle XV”, *Associació d’Amics del Comtat de Besalú*, III (1980), p. 607-617.

–, “Ricard Giralt Casadesús, reformista il·lustrat”, AA.DD., *Ricard Giralt Casadesús*, Girona: Col·legi Oficial d’Arquitectes de Catalunya-Girona, 1982, p. 11-20.

–, “La immigració francesa a Olot (Girona) als segles XVI i XVII”, *Miscel·lània Històrica d’Olot i Comarca*, Olot: Edicions Municipals, 19??, p. 17-76.

DEL CAMPO, F., *Castells medievals. 37 castells de la Garrotxa*, Figueres: Carles Vallès, 1989.

DEL MOLAR, N., *Procés d’un bruixot*, Olot: Aubert Impressor, 1980.

DENIFLE, H., *La guerre de Cent Ans et la désolation des églises, monastères et hôpitaux de France*, París, 1899, 2 v.

DIVÍ COLL, O. M., “La il·lustració dels goigs”, dins MORETA, I. (ed.), *Estudis sobre els goigs*, Barcelona: Editorial Mediterrània – Amics dels Goigs, 2002, p. 75-81.

DOMÈNECH, G., *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833. Ofici i confraria. Mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2001.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., "Patrimonio y rentas de la Iglesia", dins ARTOLA, Miguel, *Enciclopedia de Historia de España. Iglesia, Pensamiento, Cultura*, Madrid: Alianza Editorial, 1988.

–, *La sociedad española en el siglo de XVII. II. El estamento eclesiástico*, Granada: Universidad de Granada, 1992 [1ª ed. 1970].

DORICO, C., "La dauradura del retaule del Roser, de l'església parroquial de Sant Esteve d'Olot", *Annals 1994. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1995, p. 103-132.

DUCH, Ll., *De la religió a la religió popular*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.

DURAN, M., "L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)", *Recerques*, 17 (1985), p. 7-42.

–, "Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI", dins AA.DD., *Terra, treball i societat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona: Crítica, 1986, p. 186-214.

EGIDO, T., *Les claves de la Reforma y la Contrarreforma. 1517-1648*, Barcelona: Planeta, 1991.

–, "El cabildo de Valladolid. Conflictos de jurisdicción", dins ARANDA PÉREZ, Francisco J. (coord.), *Sociedad y élites eclesiásticas en la España moderna*, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2000, p. 21-34.

EIZAGUIRRE, X., "Fonts cartogràfiques d'Osona", *Ausa*, XII/118-119 (1987), p. 237-244.

ELIADE, M., *Lo sagrado y lo profano*, Madrid, 1967.

ELIAS CAO, C., "Art i litúrgia. Balanç i perspectives de la reforma litúrgica a Catalunya", *III Congrés Litúrgic de Montserrat*, 1993.

ELLIOTT, J.H., *The Revolt of the Catalans. A Study in the Decline of Spain (1598-1640)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1963 [traduccions catalanes de 1966 i 1989].

ELVIRA, M. À., “Viejos ‘souvenirs’ de Tierra Santa”, *Revista de Arqueología*, 52 (agost de 1985, p. 6-13.

ARABIA, R., “De Ripoll a Girona”, *Excursions. Anuari de 1882*.

ERRA, M. A. i OCAÑA, Maria, *Esglésies romàniques. 118 testimonis arquitectònics de la història d'Osona*, Figueres: Carles Vallès Editor, 1992.

ERRA, M.A. i MIRAMBELL, M., “Genealogia de la família Morató: inventari de la seva obra arquitectònica i bibliogràfica”, *Ausa*, XIII/121 (1988), p. 139-151

ERRANDO, J. (dir.), *Arte sacro. Anuario 1957*, Barcelona: Aymà Editores, s.d.

ESCALONA, J. M., *L'orgue a Catalunya. Història i actualitat*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2000.

ESPUNY, M.J. i SARRION, J., “El derecho de asilo en la Cataluña durante el siglo XVIII”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 144-151.

ESTEBAN, R., “Les pintures descobertes a Llorà són de les més antigues de la comarques de Girona”, *El Punt Digital*, 21 de febrer del 2003.

FARGNOLI, V. (COSTA, J., dir.), *Història gràfica, 1909-1940: Maçanet de la Selva*, Girona: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1998.

FARIAS, V., “La sagrera catalana (c. 1025- c. 1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial”, *Studia Historica – Historia Medieval*, 11 (1993), p. 81-121.

FATÁS, G. i BORRÁS, G., *Diccionario de terminos de arte y elementos de Arqueología, heráldica y numismática*, Madrid: Alianda Editorial, 1991.

FATICA, M., *Il problema della mendicita nell'Europa moderna: Secoli XVI-XVIII*, Nàpols: Liguori, 1992.

FATJÓ, P., “La catedral de Barcelona y la visita apostólica del 1661-1663”, *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984, v. II, p. 463-469.

–, “El beneficiado personado: un instrumento de promoción entre el clero secular (s. XVII)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/1 (1994), p. 325-341.

FERNÁNDEZ COBIÁN, E., “El espacio sagrado en la arquitectura española contemporánea”, Universidad de A Coruña, 2000, tesi doctoral inèdita.

–, “Arquitectura religiosa del siglo XX en España”, *Patrimonio Cultural*, 36 (2002), p. 19-45.

FERNÁNDEZ COLLADO, Á., “Grupos de poder en el cabildo Toledano del siglo XVI”, dins ARANDA PÉREZ, Francisco J. (coord.), *Sociedad y élites eclesiásticas...*, p. 149-162.

FERNÁNDEZ DE LA PAZ, E., *Los talleres del bordado de las confradías*, Madrid: Editora Nacional, 1982.

FERNÁNDEZ DÍAZ, R., “Els observadors de la Il·lustració”, *L’Avenç*, 51 (1982), p. 58-65.

–, “La clerecía catalana en el Setecientos”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I.

FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I., “La reforma de las órdenes religiosas. Aproximación cronológica”, dins BELENGUER, E. (ed.), *Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, v. II, 1999, p. 181-204.

–, “El nuncio Niccolò Ormaneto y la reforma de las órdenes religiosas en tiempos de Felipe II (1572-1577)”, dins MARTÍNEZ RUIZ, E., (ed.), *Madrid, Felipe II y las ciudades de la Monarquía*, Madrid: Ed. Actas, 2000, v. III, p. 201-214.

–, “Les Pyrénées, frontière religieuse: la réorganisation de la structure ecclésiastique catholique au temps de Philippe II (1556-1598)”, dins DE ROBERT, Philippe, BRUNET, Serge i PAILHÈS, Claudine (eds.), *Tolérance et solidarités dans les Pays Pyrénéens*, Foix: Archives Départementales de l’Ariege, 2000, p. 202-214.

–, “Els bisbes de Catalunya, Felip II i l’execució del Concili de Trento”, *I Congrés d’història de l’Església Catalana*, Solsona, 1993, v. II, p. 321-332.

–, *Felipe II y el clero secular. La aplicación del concilio de Trento*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de lo Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000.

–, “Entre ideal y realidad: las élites eclesiásticas y la reforma católica en la España del siglo XVI”, dins MONTEIRO, Nuno G.F., CARDIM, Pedro i SOARES, Mafalda (org.), *Optima Pars. Elites Ibero-Americanas do Antigo Regime*, Lisboa: Universidade de Lisboa, 2005, p. 13-45.

FERRANDO ROIG, J., *Normas eclesiásticas sobre arte sagrado*, Barcelona: Muntaner y Simón, 1940.

–, *Dos años de arte religioso*, Barcelona: Editorial Amaltea, 1942.

–, *Arte religioso actual en Catalunya*, Barcelona: Editorial Atlántida, 1952.

–, *Construcción y renovación de templos*, Barcelona: Juan Flors Ed., 1963.

FERRER, Ll., “Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (segle XVIII)”, *Estudis d’Història Agrària*, 4 (1983), p. 101-128.

–, “L’església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa, segles XVIII-XIX”, *Recerques*, 18 (1986), p. 8-46.

–, “Fratelli al celibato, sorelle al matrimonio. La parte dei cadetti nella riproduzione sociale dei gruppi agiati in Catalogna (secoli XVIII-XIX)”, *Quaderni Storici*, XXVIII/83 (1993), p. 527-554.

–, *La vida rural a Catalunya*, Manresa: Angle Editorial, 2002.

–, *Masies de Catalunya*, Manresa: Fundació Caixa Manresa i Angle Editorial, 2003.

–, “Fills a l’Església. Una estratègia de reproducció de la petita noblesa a la Catalunya Central (segles XVII-XVIII)”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 449-472.

FERRER GIRONÈS, F., *La persecució política de la llengua catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1985.

–, *L’economia del set-cents a les comarques gironines*, Girona: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Girona, 1989.

FERRO, V., *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo Editorial, 1987.

FERTÉ, J., *La vie religieuse dans les campagnes parisiennes, 1622-1695*, París, 1962.

–, J., “La parrocchia rurale nel XVII secolo”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società, chiesa e vita religiosa nell’Ancien Régime*”, Nàpols: Guida Editori, 1976, p. 3-62.

FIGUERAS, N., GRAU, J.M.T. i PUIG, R., “La possessió de llibres a través dels inventaris post-mortem. Un mostreig (s. XVIII)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXIV (1994), 129-160.

FIGUEROLA, J., *El Bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

FITÉ, F., “Llorenç Peris (1503-1542) i el seu mecenatge artístic en la col·legiata de Sant Pere d'Àger”, dins *I Congrés d'història de l'Església catalana*, II, 1999, p. 697-710.

–, “Llorenç Peris, un abat humanista a la col·legiata de Sant Pere d'Àger, dins *Miscel·lània. De les terres de Lleida al segle XVI*, Lleida, 1995, p. 243-296.

FIXOT, M i ZADORA-RIO, E. (dir.), *L'Environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, Actes du IIIe congrès international d'archéologie médiévale, Aix-en-Provence, sept. 1989, París: Ed. de la Maison des sciences de l'Homme, 1994.

FOLLAIN, A., “Fiscalité et religion: les travaux aux églises et presbytères dans les paroisses normandes du XVIe au XVIIIe siècle”, *Revue d'histoire de l'Église de France*, LXXXII (1996), p. 41-61.

– i MATZ, J. M. (org.), *L'argent des villages. Comptabilités paroissiales et communales, fiscalité locale, du XIIIe au XVIIIe siècle*, Actes du colloque d'Angers, 30-31 d'octubre de 1998, Rennes: Association d'Histoire de Sociétés Rurales, Bibliothèque d'Histoire Rurale, 2000.

FONT, J., “La formació històrica de la xarxa de carreteres a Catalunya (1761-1935)”, *Estudi General. Geografia històrica i història del paisatge*, 13 (1993), p. 127-152.

FONTANA, J. (COSTA, F.), “La pugna entorn dels delmes a les corts catalanes del segle XVI”, *Nous Horitzons*, 2 (1962), p. 41-45.

FONTCUBERTA, J., “Fotografia catalana 1900-1940: el camí vers la modernitat”, dins BALCELLS, D. et alii., *Introducció a la història de la fotografia a Catalunya*, Barcelona: Lunwerg Editores/MNAC, 2000, p. 75-104.

FONTSERÈ, E. i IGLÉSIES, J., *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1971.

FOSTER, G. M., “Peasant Society and the Image of Limited Good”, *American Anthropologist*, 67 (1965), p. 293-315.

FRANCASTEL, P., “L'esthétique des Lumières”, *Utopie et Institution au XVIIIe siècle*, París, 1963.

FRANQUESA, A. M., “Elementos visigóticos en el ritual tarraconense del siglo XVI”, *Hispania Sacra*, XI (1958), p. 107-123.

FRANQUET, J., “Ridaura”, *L’Atlàntida*, 4 (1-VII-1896).

FREDERIQ-LILAR, M., “Quelques aspects du rococo flamand: l’architecture et le decor interieur”, dins MORTIER, R. i HASQUIN, H. (ed.), *Études sur les XVIIIe siècle. XVIII. Rocaille. Rococo*, Brusel·les: Éditions de l’Université de Bruxelles, 1991, p. 65-71.

FREIXA, M., “El castell d’El Mallol (la Vall d’En Bas, la Garrotxa)”, *Jornades d’Arqueologia de les Comarques de Girona. Actes*, Olot, 1999, p. 203-205.

FREIXAS, P., “La incidència dels terratrèmols de final de l’edat mitjana”, dins PLADEVALL, A. (dir.), *L’art gòtic a Catalunya. Arquitectura. II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. 2, Barcelona: Enciclopèdia catalana, 2003.

–, NOLLA, J.M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J. i SUREDA, M., *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Girona: Ajuntament de Girona, 2000.

FREUND, G., *La fotografía como documento social*, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 2002 [1ª versió de 1974, *Photographie et Société*].

FUENTES NOGALES, M. C., “Parroquia de Santa Maria la Mayor (Cáceres). Estudio de las visitas pastorales en los libros de cuentas de fábrica, 1596-1716”, *Memoria Ecclesia*, XIV(1999), p. 405-410.

FUMANAL, M. À., “El convent del Carme d’Olot: una visió arquitectònica i contextual”, *Annals 1996-1998 del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i comarca*, p. 253 [p. 243-269].

–, “La còpia del relleu de Santa Bàrbara de Pruneres”, *El Plafó*, 13 (gener 1999), p. 7.

–, “El punxó d’Olot en un Lignum Crucis de Sant Esteve d’Olot”, *El Cartipàs del Plafó*, 8 (març 2003), p. 5.

–, “Presència de l’art medieval en la pintura de Marian Vayreda i Vila”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 15 (2005), p. 91-108.

–, “L’argent del segle XVIII al Museu Parroquial de Sant Esteve d’Olot”, *Taiüll*, 13 (desembre 2004), p. 30-32.

GALCERAN, M., “El cementiri vell de Barcelona i l’enginyer militar Francisco Llobet”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 223-230.

GALOBART, J., “La consuetud de la parròquia de Sant Martí de Mura (1592-1633)”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, VII (1996), p. 295-340

–, “La consuetud parroquial de Sant Andreu de Castellcir escrita per mossèn Francesc Coma l’any 1666”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XII (2004), p. 347-383.

GAMONAL, M.A., *Arte y política en la Guerra Civil Española: el caso republicano*, Granada: Diputació Provincial de Granada, 1987.

GANAU, J., *La protección de los monumentos arquitectónicos en España y Cataluña, 1844-1936: legislación, organización, inventario*, Lleida: Universitat de Lleida, 1994.

–, *Els inicis del pensament conservacionista en l’urbanisme català (1844-1931)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997

GARCÍA CARCEL, R., *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia, 1530-1609*, Barcelona: Ed. Ariel, 1979.

–, “La recerca sobre la família catalana de l’Antic Règim”, *L’Avenç*, 66 (1983), p. 45-55.

–, *Història de Catalunya. Siglos XVI-XVII. Los caracteres originales de la historia de Cataluña*, Barcelona: Ariel, 1985.

–, “Dossier. La festa a la Catalunya Moderna”, *L’Avenç*, 89 (1986), p. 30-33.

–, “La religiositat popular i la història”, *L’Avenç*, 137 (maig 1990), [Dossier: “Cultura popular i religió a la Catalunya del Barroc”], p. 20-27.

–, “La bruixeria”, dins SERRA, E. i TORRES, X. (dir.), *Història. Política...*, p. 216-217.

- i MARTÍNEZ RUIZ, V., *Población, jurisdicción y propiedad del Obispado de Girona (siglos XIV-XVII)*, Girona: Col·legi Universitari, 1976.

GARCIA ESPUCHE, A., “Les imatges en la recerca i la difusió de la història urbana”, dins *La imatge i la recerca històrica. Ponències i comunicacions. Jornades de debat entorn del valor artístic i documental del patrimoni en imatge. 14-16 de novembre de 1990*, Girona, Ajuntament de Girona, 1990, p. 43-45.

–, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Barcelona: Alianza Editorial, 1998.

GARCIA MARSILLA, Juan Vicente: “Imatges a la llar. Cultura material i cultura visual a la València del segle XIV i XV”, *Recerques*, 43 (2001), p. 163-194.

GARCIA MELERO, J.E., “La visión del románico en la historiografía española del ‘Neoclasicismo romántico’”, *Espacio, Tiempo y Forma*, 2 (1988), p. 139-186.

–, “El control de la arquitectura española: la comisión de arquitectura de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1786-1808)”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, X (1996), p. 75-98.

GARCIA PANADÈS, J., *La pedagogía del antiguo régimen. La enseñanza primaria y secundaria en Barcelona durante el siglo XVIII: Llibros escolares*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1977.

GARCÍA SANZ, A., “Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)”, dins GARCÍA SANZ, A. i GARRABOU, R., (cord.), *Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Madrid: Cátedra, 1985, p. 7-99.

GARCÍA VALVERDE, M. L., “El archivo del convento de Agustinas Recoletas del Santísimo Corpus Christi de Granada a través de las visitas pastorales de los siglos XVII y XVIII”, *Memoria Ecclesiae*, XV (2000), p. 471-486.

GARCÍA, I. i PÉREZ, J. (cord.), *Arte y política en España, 1898-1939*, Granada: Consejería de Cultura i Junta de Andalucía, 2002.

GARGANTÉ, M., “L’art religiós a la vall del Llobregós a l’època moderna (ss. XVI-XVIII)”, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita, 1999.

–, “Els Salat: mestre d’obres de Santa Coloma de Queralt i de l’església de Savallà del Comtat”, *Aplec de Treballs (Montblanc)*, 20 (2002), p. 133-150.

–, “Algunes obres al convent de Sant Domènec de Cervera al segle XVIII”, *Miscel·lània Cerverina*, 15 (2002), p. 123-139.

–, “L’arquitectura religiosa setcentista a la Segarra i l’Urgell”, Universitat de Barcelona, 2003, tesi doctoral inèdita.

–, “L’església parroquial i santuari de Passanant: del projecte de Josep Prat a la singularitat del cambri”, *Aplec de Treballs (Montblanc)*, 21 (2003), p. 181-198.

–, “Arquitectura religiosa vuitcentista a l’ürgell: alguns exemples”, *Urx*, 16 (abril 2003), p. 223-240.

–, “L’església parroquial de Tàrrrega durant els segles XVII i XVIII: del classicisme de fra Josep de la Concepció al barroquisme de Pere Costa”, *Urx*, 17 (abril 2004), p. 183-207.

–, MANTECA, Fermí i OLIVA, Jordi, *Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de La Segarra. Volum III. Ivorra*, Hostafrancs: Fundació Jordi Cases i Llebot, 2001.

– i YEGUAS, J., “L’obra arquitectònica i escultòrica de Jaume Padró a l’església major de Cervera. Notes sobre Tomàs Padró”, *Miscel·lània Cerverina*, 17 (2004), p. 127-171.

GARRABOU, R., “El conreu del blat”, *L’Avenç*, 29 (1980), p. 52-59.

GARRICH, M., *Memòria. La Festa Major de Sant Feliu de Pallerols*, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, 1996-1997, inèdit.

GARRIDO, E. (ed.), *Historia de las mujeres en España*, Madrid: Ed. Síntesis, 1997.

GARRIGA, C., *La restauració clàssica d’Eugeni d’Ors*, Barcelona: Curial, 1981.

GARRIGA, J., “L’arquitectura religiosa del segle XVI”, dins PLADEVALL, Antoni (dir.), *L’art gòtic a Catalunya. Arquitectura. II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos. 2*, Barcelona: Enciclopèdia catalana, 2003, p. 262-287.

–, BASSEGODA, B., BOSCH, J. i GURRI, F., *Rutes del Renaixement i el Barroc*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1995.

GARZÓN PAREJA, M., *Diezmos y tributos del clero de Granada*, Granada, 1974.

GAUTHIER, M., “Los esmaltes meridionales en la Exposición Internacional de arte románico en Barcelona y Santiago de Compostela”, *Goya*, 48 (maig-juny 1962), p. 400-407.

GAVÍN, J. M., *Inventari d’esglésies. Garrotxa-Ripollès*, Barcelona: Arxiu Gavín, 1978.

–, *Inventari d’esglésies. Gironès-Selva*, Barcelona: Arxiu Gavín, 1982.

–, *Inventari d’esglésies. Osona*, Barcelona: Arxiu Gavín, 1984.

GAY, J., “Les pintures murals de Sant Pere de Navata: una obra d’art o una lliçó d’història”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXIII (1994), p.607-631.

GELABERT, J., “Argenteria, ornaments i paraments litúrgics de l’església parroquial de Santa Maria de Moià, segons dos inventaris del segle XVII”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 161-175.

GELABERT, J., *Guia il·lustrada d’Olot y ses valls*, 1908.

GELABERTÓ, M., “Cultura popular y ceremonias religiosas en la Cataluña del siglo XVIII”, *Segon Congrès...*, p. 615-632.

–, “L’Església i les santes relíquies durant el segle XVIII”, *L’Avenç*, 137 (maig 1990), p. 40-45.

–, “Cofradías y sociabilidad festiva en la Cataluña del siglo XVII”, *Pedralbes*, 23/II (1993), p. 495-501.

–, “Religión y superstición en la Cataluña del siglo XVIII”, *Historia 16*, 216 (abril de 1994), p. 43-52.

–, “Del altar al deshonor. La humillación de los santos en la Cataluña del Antiguo Régimen”, *Historia 16*, 231 (juliol de 1995), p. 45-52.

–, “La palabra del predicador. Contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)”, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 2003.

–, “Cultura clerical, religiosidad de los laicos y orden político en la Cataluña Moderna (siglos XVI-XVIII)”, *5è Congrès d’Història Moderna de Catalunya. Identitats, conflictes i representacions*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003 [En premsa].

GENÍS, R., *El ram de la pell a Vich*, Vic: Patronat d’Estudis Osonencs, 1959.

GIFRE, P., “Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d’Empúries. 1659-1705”, *Recerques*, 33 (s.d.), p. 53-75.

–, “El govern. Jurisdicció i universitats a l’època moderna”, dins GIFRE, P. (coord.), *Història de l’Alt Empordà*, Girona: Diputació de Girona, p. 405-433.

GIL AMBRONA, A., *El matrimonio catalán entre 1565 y 1650: régimen jurídico y fracaso conyugal en la diócesis de Barcelona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita, 1984.

–, “La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII (Proyección social de lo ‘femenino’ y justicia eclesiástica)”, *Manuscrits*, 1 (maig 1985), p. 79-94.

GIL, Rosa M., “Pelayo Martínez Paricio. Apunts a una biografia”, *Revista de Girona*, 228 (gener-febrer 2005), p. 58-63.

GIL, Y., *Arquitectura de la época barroca en Castellón*, Universitat de València, 2001, tesi doctoral inèdita.

GIMÉNEZ, M., *L’església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999.

GIMÉNEZ, N., “L’art a la Garrotxa en els segles XVI-XVIII”, dins AA.DD., *Historia de la Garrotxa*, Girona: Diputació de Girona, [En premsa].

GINEBRA, R., “Les parròquies del Montseny al 1330, segons les visites pastorals del bisbat de Vic”, *Monografies del Montseny*, 14 (1999), p. 71-92.

–, “De com els altars també es mouen: l’altar de Santa Maria del Cor de l’església de Sant Cristòfol de Tavertet”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2000, p. 21-24.

–, “Notícies sobre dos retaules del Roser de l’Església de Tavertet, de 1636 i 1787”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2001, p. 4-7.

–, “Joies, ornaments i llibres a la catedral de Vic al segle XIV. Els inventaris de la tresoreria de 1342 i 1368”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X (2001), p. 377-413.

–, “La pesta de 1652 al terme de Tavertet”, *Els Cingles de Collsacabra*, 50 (desembre 2003), p. 5-7.

–, “El retaule de Sant Andreu de Gurb de Lluís Borrassà. Estudi històric”, *Ausa*, XIX/145 (2000), p. 141-171.

–, “Les escriptories eclesiàstiques a Catalunya”, dins *Actes del II Congrés d’Història del Notariat Català [Barcelona, 5 i 6 de novembre de 1998]*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 89-160.

–, “Estratègia d’inversió de la comunitat de beneficiats de la Pietat de Vic a l’àrea del Montseny a la primera meitat del segle XVIII. La configuració d’un gran patrimoni coherent”, *Monografies del Montseny*, 10 (2004), p. 81-106.

–, *Guerra, pau i vida quotidiana en primes persona. Llibre de memòries de Bernat Puigcarbó, pagès de Muntanyola (s. XVI-XVII). Llibre de notes de Francesc Joan Lleopart, pagès de Vilalleons (s. XVII-XVIII). Llibres de comptes i notes dels hereus Quatrecases de Pruit (1686-1812)*, [En premsa].

GINZBURG, C., *El queso y los gusanos. El cosmos, según un molinero del siglo XVI*, Barcelona: Muchnik Editores, 1994 [1ª ed. 1976].

GIOVANNONI, G., *Questioni di architettura nella storia e nella vita: edilizia, estetica architettonica, restauri, ambiente dei monumenti*, Roma: Società editrice d’arte illustrata, 1925.

–, *Vechie città ed edilizia nuova*, Milà: Città Studi, 1995 [2ª Ed.].

GIRALT, E. i NADAL, J., *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI-XVII*, Vic: Eumo, 2000.

GIRALT, R., “Urbanización del barrio barroco de la Virreina”, *La Construcción*, (maig 1917), p. 12-14.

–, “L’art barroco. L’odi al barroc i la seva rehabilitació”, *Fulla Artística de l’Alt Empordà*, 1918, p. 1-2.

–, “L’art Barroc i la seva rehabilitació”, *Vell i Nou*, 1 (1920), p. 2-7.

GIRARD, R., *La Violence et le sacré*, París, 1972.

GIRBAU, V., “El bisbat de Vic (1783-1815): anàlisi de les visites pastorals”, dins FIGUEROLA, J. (dir.), *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d’Història*, Vic: Eumo, 1990, p. 51-62.

–, “Vida parroquial a la plana de Vic a finals del segle XVII”, *I Congrés d’Història de l’església Catalana. Dels orígens fins ara*, 1993, v. 2, p. 345-356.

–, *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l’època del bisbe Veyan (1784-1814)*, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya- Editorial Herder, 1996.

–, “La vivència de la festa al bisbat de Vic a les acaballes de l’Antic Règim”, dins CAPDEVILA, J. i GARCIA, A. (eds.), *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d’expressió política*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997, p. 103-123.

–, “El seminari diocesà de Vic. De la fundació a la difícil consolidació (1749-1815)”, *Ausa*, XVIII-143 (1999), p. 529-549.

GOMIS, C., “L’espirtada d’Hostoles”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VII (1879).

–, “De Sant Feliu de Pallerols a Olot, passant per la recerca”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VII (1879).

–, *La Vall de Hostoles*, Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1894.

–, “Un dijous gras a Sant Esteve de Bas”, *Catalunya*, febrer 1904

–, *Geografia general de Catalunya, dirigida per Francesch Carreras y Candi. Província de Barcelona*, Barcelona: Estab. Editorial de Albert Martín, 1913-1918?.

–, “Un Dijous Sant a Sant Esteve d’en Bas”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXV (1915), p. 74-83.

–, *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria i supersticions recollits a Catalunya a l’entorn dels anys 1864-1915*, Barcelona: Ed. Altafulla, 1986.

GONZÁLEZ DÍAZ, A., “El cementerio español en los siglos XVIII y XIX”, *Archivo español de Arte*, 43 (1970).

GONZÁLEZ LOPO, D., “El papel de las reliquias en las prácticas religiosas de los siglos XVII y XVIII”, dins *Mentalidad e Ideología en el Antiguo Régimen*, Múrcia, 1993.

GONZÁLEZ, A., “Escrits de Jeroni Martorell i Terrats sobre la restauració monumental (fins al 1914)”, *Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental*, 12 (2001), p. 7-92.

GOU, A., *La Joieria i l'orfebreria barcelonines, 1600-1850*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999.

–, *Guia sumària del Museu Cau Ferrat. Commemoració del primer centenari del Cau Ferrat (1894-1994)*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1994.

GOUJARD, Ph., “Les fonds de fabriques paroissiales: une source d'histoire religieuse méconnue”, *Revue d'histoire de l'Église de France*, LXVIII (1982), p. 99-110.

–, *Un catholicisme bien tempéré. La vie religieuse dans les paroisses rurales de Haute-Normandie 1680-1789*, París: Éditions du C.T.H.S., 1996.

GRABOLOSEA, R., *Les valls d'Olot. La plana d'En Bas i terres de Bianya*, Granollers: Editorial Montblanc-Martín, 1975.

–, *Joan-Carles Panyó i Figaró, primer director de les Escoles de Dibuix d'Olot i de Girona*, Olot: PEHOC, 1976.

GRACIA, J., *Mendigos y vagabundos en Vizcaya (1766-1833)*, Bilbao: Universidad del País Vasco – Euskal Herriko Unibersitatea, 1993.

GRATACÓS, A., “Mare de Déu de la Cabessa”, *Ramellet a Maria Immaculada en son any jubilar: 1904-1905*, Olot: Impremta Bonet, 1905, p. 145-151.

–, “Nostra Senyora en Sant Joan dels Balbs”, *Ramellet a Maria Immaculada en son any jubilar: 1904-1905*, Olot: Impremta Bonet, 1905, p. 154.

GRAU PUJOL, J.M.T. i PUIG TÀRRECH, R., *La confraria de Sant Antoni Abat de La Selva del Camp (ss. XVIII-XIX)*, La Selva del Camp: Confraria de Sant Antoni, 1993.

GRAU, D., *Els artesans de la imatge. Fotografia i cinema amateur a Palafrugell (1860-1985)*, Girona: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1997.

–, *Cementiris i sepelis*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona- Caixa de Girona, 2002.

GRAU, J., “Un exemple de control social: la festa”, dins ALBAREDA, J. (dir.), *Història, política...*, p. 120-121.

GRAU, R., “La formació nacional de Catalunya i l’art romànic. El mirall de totes les ortodòxies”, *L’Avenç*, 276 (gener 2003), p. 35-40.

– i LÓPEZ, M., “Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil”, *L’Avenç*, 276 (gener 2003), p. 27-34.

GREGORI, J. M., “La música del Renaixement, 1450-1590”, dins AA.DD., *Història de la Cultura Catalana. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 239-256.

GRENDI, E., “La confraternite como fenomeno associativo e religioso”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società, chiesa e vita religiosa nell’Ancien Régime*”, Nàpols: Guida Editori, 1976, p. 115-185.

GRIERA, A., “Nombres de santo y de lugar de la diócesis de Gerona”, *Boletín de Dialectología Española*, 28 (1946-1947), p. 9-55.

–, “Nombres de santo y de lugar de la diócesis de Gerona”, *Boletín de Dialectología Española*, 29 (1951), p. 13-124.

GROS, M. S., “El antiguo ordo bautismal catalano-narbonense”, *Hispania Sacra*, XXVIII (1975), p. 37-101.

GROS, M. S., *Museu Episcopal de Vic. Romànic*, Sabadell: Editorial AUSA, 1991.

GROS, M. S., “Fragment d’un sacramentari votiu singular procedent de Tavertet –Vic, Mus. Episc. Frag. I/32–”, *AUSA*, XVII-137 (1996), p. 225-230.

–, MASNOU, Josep M. i ORDEIG, Ramon (a cura de), GINEBRA, Rafel (actualització de), *Arxiu Episcopal de Vic – Arxius parroquials incorporats. Secció d’Arxius Parroquials monàstics, corporatius i privats. Catàleg dels fons. Primera part: A-O. Segona part: P-V*, Biblioteca i Arxiu Episcopals, Vic, 1997

Guadamassils antics a Catalunya, Museu de l’Art de la Pell de Vic, setembre-octubre del 2001.

GUARDIOLA, M., CAMPS, J. i LORÉS, I., *La descoberta de la pintura mural romànica*, Barcelona: MNAC, Sociedad Editorial Electa, 1993.

GUDIOL, J., *Inventari dels objectes del Museu Episcopal de Vich no numerats ni descrits*, maig de 1878, manuscrit inèdit.

- , “Col·locació de les santes relíquies en els altars”, *La Veu de Montserrat*, 1901, p. 416.
- , “L’excursionisme y l’arqueologia”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 87 (1902), p. 88-104.
- , *El Museu Arqueològich-Artístich Episcopal de Vich en 1909. Memòria llegida pel Sr. Conservador Mossèn Joseph Gudiol y Cunill, pbre. en la Reunió de la Junta Directiva que tingué lloch el día 20 de mars de 1910*, Vich: Impremta de G. Portavella, 1909.
- , “Guadamacils catalans”, *La Veu de Catalunya*, 191 (14 d’agost de 1913).
- , “L’Altar i els seus ornaments a Catalunya abans del segle XIV”, *Resenya Eclesiàstica*, 59-60 (1913), p. 333-342.
- , “Els Monuments”, *La Veu de Catalunya*, 226 (1914).
- , “Les primitives armes de foc portàtils”, *Pàgina artística de la Veu de Catalunya*, 250, 254 i 255 (1914).
- , *El Museu Arqueològich-Artístich Episcopal de Vich en 1915*, Vich: Tipografia Balmesiana, 1915.
- , *L’orfebreria catalana desde l segle IX al XVIII*, Barcelona, 1914. Manuscrit inèdit.
- , *Les imatges vestides*, Barcelona: Il·lustració Catalana, Lectura Popular, 1917?
- , *L’indumentària litúrgica. Resum arqueològic*, Vic: Tipografia Balmesiana, 1918.
- , *Les creus d’argenteria de Catalunya*, Barcelona: Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans, 1919-20.
- , *Assaig d’un inventari de les creus monumentals de Catalunya*, Barcelona: CEC, ca. 1920.
- , *El mobiliari litúrgich. Resum arqueològich*, Vic: Tip. Balmesiana, 1920.
- , “De la il·luminació artificial de les esglésies”, *La Veu de Catalunya*, 553 i 559 (1922).
- , *El Museu Arqueològich-Artístich Episcopal de Vich en 1922. Memoria del conservador d’aquest museu Mossèn Joseph Gudiol y Cunill llegida en la reunió de la junta directiva que tingué lloch el día 25 de mars de 1923*, Vich: Tipografia Balmesiana, 1923.
- , “De peregrins i peregrinatges religiosos catalans”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, III (1927), p. 93-119.
- , “Creus antigues d’argent. Repertori documental”, *Ausa*, 5-50 (1964), p. 135-140.
- , “Obres antigues d’argent. Repertori documental. I”, *Ausa*, 5-51 (1965), p. 176-180.
- , *Santoral, I*, s.p., s.d.

GUDIOL RICART, J. M., “La intervenció de Josep Gudiol en el salvament del Patrimoni artístic durant la Guerra Civil”, dins *Tres escrits de Josep Maria Gudiol i Ricart*, Barcelona: Ed. Arthur Ramon i Manuel Barbié, 1987, p. 89-115.

GÜELL, M., “‘Capellans trabucaires’ o militars eclesiàstics? La dinàmica bèl·lica d’alguns eclesiàstics al segle XVII”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 473-490.

GUILLERÉ, C., “Les visites pastorals en Tarraconaise à la fin du Moyen Âge (XIV-XVè). L’exemple du Diocèse de Gerona”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XIX (1983), p. 125-167.
–, “Criteris medievals per a l’estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals”, *Quaderns de la Selva*, 2 (1989), p. 85-101.

GUIU, J., *Guia descriptiva del Obispado de Vich, o sea, diccionario de todas sus parroquias y ayudas*, Vich: Tipografia y Libreria Catòlica de Sant Josep, 1898.

GUTIÉRREZ, R. (cord.), *Pintura, escultura y artes útiles en Iberoamérica. 1500-1825*, Madrid: Cátedra: 1995.

HALICZER, Stephen, *Sexualidad en el confesionario. Un sacramento profanado*, Madrid: Siglo XXI, 1998, p. 155-185.

HARRIS, M., “A Catalan Corpus Christi Play: The Martyrdom of St. Sebastian with the Hobby Horses and the Turks”, *Comparative Drama*, 31 (1997), p. 224-247.

HART, S.M. (ed.), “!No pasarán!” *Art, literature and the Spanish Civil War*, London: Tamesis Book Ltes., 1988.

HASKELL, F., *Patronos y pintores. Arte y sociedad en la Italia barroca*, Madrid: Cátedra, 1984.

HENARES, I., *La teoría de las artes plásticas en España en la segunda mitad del siglo XVIII*, Granada, 1977.

HEREU PAYET, P., *L’arquitectura d’Elies Rogent*, Barcelona: Col·legi Oficial d’Arquitectes de Catalunya, 1986.

–, *Vers una arquitectura nacional*, Barcelona: Edicions de la UPC, 1987.

HERMANN, C., *L'Eglise d'Espagne sous le patronage royal (1476-1834). Essai d'ecclésiologie politique*, Madrid: Casa de Velázquez, 1988.

HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, M., “Mandatos pastorales en los libros de fábrica de la iglesia de San Martín de Tours de Horcajo Medianero”, *Memoria Ecclesia*, XIV(1999), p. 253-282.

Historia del Santuari d'El Far extreta de la que escrigué lo P. Camós en son jardí de Maria. Cap. 11 ab algunes adicions, Vic: Estampa Ramon Anglada, 1892

HOBSBAWMN, E.J. i RANGER, T. (ed. a cura), *L'invent de la tradició*, Vic: Eumo, 1988.

IGLÉSIES, J., *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya seguit de la transcripció del Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña segons el manuscrit de l'any 1600*, Barcelona: Quaderns de Geografia, I, 1949.

–, *El cens del comte de Floridablanca. 1787 (Part de Catalunya)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1970.

–, *Estadístiques de població de Catalunya. El primer vicenni del segle XVIII*, Barcelona, 1974, 3 v.

–, “Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana”, dins AA.DD., *L'excursionisme a Catalunya (1876-1976)*, Barcelona: Fundació Carulla-Font, 1975, p. 18-52.

–, *El fogatge de 1553*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1979.

ISAMBERT, F.A., “La notion de ‘sacré’. Bibliographie thématique”, *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 44 (1977), p. 119-138.

ISRAEL, J. I., “Spanish Wool Exports and the European Economy, 1610-1640”, *Economic History Review*, 33 (2nd ser. 1980), p. 193-211.

–, *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661*, Oxford, 1982.

–, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740*, Oxford: Clarendon Press, 1991.

JARDÍ, E., *Història del Cercle Artístic de Sant Lluc*, Barcelona: Edicions Destino, 1976.

JEDIN, H., *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma Cattolica*, Brecia, 1950.

–, *Historia del Concilio de Trento*, Pamplona: EUNSA, 1972-1981, 4.

–, *Reforma, reforma católica y Contrareforma. Manual de Historia de la Iglesia*, Barcelona, 1972.

– i ROGGER, I. (eds.), *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bolonya: Il Mulino, 1979.

JIMÉNEZ, M., *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

JONES, M.D.W., *La Contrarreforma. Religión y sociedad en la Europa moderna*, Madrid: Akal, 2003.

JORDÀ, A., “Guerra i religió. Reflexions sobre la Catalunya del segle XVII”, *Pedralbes*, 2 (1991), p. 131-135.

–, *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La Seu de Tarragona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

JOSEPH MAYOL, M., *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*, Barcelona: Ed. Pòrtic, 1971.

JOVÉ, M. i KIRCHNER, H., “Captaires, prostitutes i rodamóns: Barcelona, 1600-1640”, *Ier. Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, v. 1, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984, p. 471-478.

JUNYENT RAFART, J., “Els anys romans i l'aportació a l'arqueologia romana”, *Ausa*, VIII (1975-1978), p. 380-386.

JUNYENT, E., *La Iglesia. Construcción. Decoración. Restauración*, Barcelona: Balmes, 1940.

–, *Vich: su catedral y su decoración*, Vich: Tipografía Balmesiana, 1944.

–, *Itinerario histórico de las parroquias del Obispado de Vich*, Vic, Imprenta Anglada, 1945-1952.

–, “Constitucions sinodals vigatanes”, *Ausa*, VII (1972-1974), p. 325-329.

–, “El taller vigatà dels escultors Real”, *Revista Vic*, 1974, p. 109-112.

–, *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona, 1976.

–, *La catedral de Vic*, Sabadell: AUSA, 1995.

–, *Estudis d'història i art (segle IX-XX)*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2001.

KAMEN, H., “Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688”, *Recerques*, 9 (1979), p. 11-28.

–, *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation*, Londres: Yale University Press, 1993.

–, *Felipe de España*, Madrid: Siglo XXI, 1997.

–, *Cambio cultural en la sociedad del siglo de Oro. Cataluña y Castilla, siglo XVI-XVII*, Madrid: Siglo Veintiuno editores, 1998.

KENNELLY, F., “Sobre la paz de Dios y la sagrera en el condado de Barcelona (1030-1130)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968), p. 107-136.

KLAUSER, T., *Breve historia de la liturgia occidental. II. Desde Gregorio VII hasta el Concilio Vaticano II*, Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 2000.

KRAUS, H., *A prix d'or. Le financement des cathédrales*, París, 1991.

KUBLER, G., *Arquitectura de los siglos XVII y XVIII. Ars Hispaniae. Historia Universal del Arte Hispánico*, Madrid: Editorial Plus-Ultra, 1957.

LACHIVER, M., *Dictionnaire du Monde Rural. Les mots du passé*, París: Fayard, 1997.

LACUESTA, R., *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000.

–, “La restauración monumental en Cataluña durante la Guerra Civil y la posguerra: las propuestas de Jeroni Martorell, Eduard Junyent y Camil Pallàs”, dins *Dos décadas de cultura artística en el franquismo (1936-1956). Actas del congreso*, V. II, Granada, 2001, p. 485-507.

–, i DE LLORENS, J. I., *Cèsar Martinell*, Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1998.

–, i GALCERAN, M., “Arquitectura funeraria en Cataluña: del Ochocientos al Noucentisme”, dins AA.DD., *Actas. Una Arquitectura para la Muerte. I Encuentro Internacional sobre los cementerios contemporáneos*, Sevilla: Consejería de Obras Públicas y Transportes i Dirección General de Arquitectura y Vivienda, 1993, p. 61-65.

LAURENT, H., *Un grand commerce d'exportacion au Moyen Age. La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranées (XIIe-Xve siècle)*, Brionne: Gérard Monfort Editer, 1978.

LE BRAS, G., “Statistique et histoire religieuse. Pour un examen détaillé et pour une explication historique de l'état du catholicisme dans les diverses régions de la France”, *Revue d'histoire de l'Église de France*, XVII (1931), p. 425-449.

–, “État et valeur des sources aux différentes phases de la pratique”, a *Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France*, Paris; reeditat a *Études de sociologie religieuse*, 1942, v. I, p. 195-218.

–, *Études de sociologie religieuse. I. Sociologie de la pratique religieuse dans les campagnes françaises*, Paris: Presses Universitaires de France, 1955.

–, *Études de sociologie religieuse. II. De la morphologie a la typologie*, Paris: Presses Universitaires de France, 1956.

–, *L'église et le village*, Paris: Flammarion, 1976.

LE GOFF, J., *La naissance du Purgatoire*, Paris, 1981.

LEBRUN, F., “La reformas: devociones comunitarias y piedad personal”, dins ARIÈS, Ph. i DUBY, G. (dir.), *Historia de la vida privada. El proceso de cambio en la sociedad de los siglos XVI-XVIII*, Madrid: Altea-Taurus-Alfaguara, 1991.

LENCINA PÉREZ, X., “Aspectes de l'entorn quotidià dels preveres barcelonins (1597-1604)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/II (1994), p. 367-375.

LEÓN TELLO, F.J. i SANZ SANZ, V., *Estética y teoría de la arquitectura en los tratados españoles del siglo XVIII*, Madrid: CSIC, 1994.

Les caixes almoineres. Tradició, religió i art, Girona: Fundació Caixa de Girona, 2003.

LLANAS, M., *L'edició a Catalunya: el segle XVIII*, Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2003.

“Llànties y bacines”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, I (1912-1914), p. 156.

LLINÀS, J. et alii., *El castell de Sant Joan de Lloret*, Lloret: l'Ajuntament, 2003.

LLODRÀ NOGUERAS, J. M., *Els esgrafiats de l'església parroquial de Sant Celoni (1762)*, Vallgorguina: Associació Cultura Vallgorguina, 1999.

LLOMPART, G., “La Real Cédula de 1768 sobre la difusión del castellano y su repercusión en la diócesis de Mallorca”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 2a època, XX-XIII (1965), p. 357-379.

–, “La fiesta del ‘Corpus Christi’ y representacions religioses en Barcelona y Mallorca (siglos XIV-XVIII)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX-1 (1966), p. 25-45.

LLONGARRIU, R., “Pau Costa: el retaule de Sant Esteve d’En Bas”, *Verntallat*, 32 (1992), p. 19-22.

–, *Un any a pagès. La comarca d’Olot: una agricultura cerealista i de subsistència*, Olot: Edicions de Batet, 1995.

LLOPIS, J., *La Litúrgia a través dels temps*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1993.

LLORACH, J., *Petita història del Ball de Cavallets, Gegants i Mulassa de Sant Feliu de Pallerols*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2004.

LLORENS, J.M., “Recuperació de Sant Iscle de Colltort”, *Revista de Girona*, 130 (1988), p. 75-81.

LLORENS, T., BOROBIA, M. M. i VELA, C., *Guía del Museo Thyssen Bornemisza*, Madrid: Lunwerg Editores, 1994.

LLORENTE, À., *Arte e ideología en la España de la posguerra (1939-1951)*, Madrid: Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, 1992.

LLUCH, E., “La industrialització a la Garrotxa (1777-1822)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXV-II (1981), p. 193-230.

LOBATÓ, I. i LÓPEZ, O., “L’espai dels morts: l’organització de l’espai als cementiris del segle XVIII. El cementiri vell de Barcelona”, *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 371-377.

–, “L’espai dels morts: els cementiris i el pensament il·lustrat”, *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 379-385.

LÓPEZ MONDÉJAR, P., *Historia de la fotografía en España*, Barcelona: Lunwerg Editores, 1997.

LÓPEZ, I., *Itinerario español o guía de caminos*, Alcalá de Henares, 1798 (5ª edició).

LÓPEZ, P., “El contrapàs llarg: nous camins d’investigació i d’estudi”, *Revista d’Etnologia de Catalunya*, 3 (juliol de 1993), p. 122-131.

LÓPEZ-CORDÓN, M.V., “La conceptualización de las mujeres en el Antiguo Régimen: los arquetipos sexistas”, *Manuscrits*, 12 (gener 1994), p. 79-107.

LORET OTZET, I., “El procés de formació de les col·leccions d’art medieval dels museus de Vic i Barcelona”, *L’Avenç*, 276 (gener 2003), p. 50-55.

LORTZ, J., *Historia de la Reforma*, Madrid, 1963, 2 vols.

M.T., “Notes folk-lòriques. El rector de la Bola”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, II (1915-1917), p. 59-63.

MACKAY, D., *L’arquitectura moderna a Barcelona (1854-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1989.

MADURELL, J. M., “El concilio tarraconense de 1640”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXI (1948), p. 121-138.

–, “El obispo de Vich Francisco Robuster y las bandosidades de ‘nyerros i cadells’”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXIV (1951), p. 145-196.

–, “Obras de plateros barceloneses en iglesias gerundenses (1303-1698)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 15 (1961), p. 103-201.

–, “La consuetud de la parròquia de Sant Feliu de Codines, de 1756”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX (1966), p. 71-85.

–, *El antiguo arte del guadameci y sus artífices*, Vic: Colomer Munmany, 1973.

–, “Les ordinacions de la confraria dels paraires i teixidors de llana de Sant Quirze de Besora (1679)”, *Ausa*, 75 (1973), f. 150-159.

–, “Les ordinacions de la confraria dels paraires i teixidors de llana, de St. Feliu de Torelló (1688)”, *Ausa*, 79 (1974), f. 310-335.

MAINAR, J., *El moble català*, Barcelona: Destino, 1976.

–, *La Casa Trinxeria. Aproximació al mobiliari d’un estatge dels segles XVIII i XIX*, Olot: Patronat del Museu-Biblioteca d’Olot, 1981.

–, *Vuit segles de moble català*, Barcelona: Dalmau, 1989.

MALLOL FERRANDIZ, J., *Alicante y el comercio de la nieve en la Edad Moderna*, Alacant: Universitat d'Alacant i Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1990.

MALLORQUÍ, E., *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*, Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 2000.

MANGUEL, A., *Una historia de la lectura*, Barcelona: Alianza Editorial, 2003 [1ª ed. 1996, *A History of Reading*].

MANSILLA, D., "Reacción del cabildo de Burgos ante las visitas y otros actos de jurisdicción intentados por los obispos (siglos XIV-XVII)", *Hispania Sacra*, X (1975), p. 135-159.

MANTECON, T.A., *Contrareforma y religiosidad popular en Cantabria. Las cofradías religiosas*, Santander: Universidad de Cantabria y Asamblea Regional de Cantabria, 1990.

MARCOS MARTÍN, A., "Religión predicada y religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿un elemento de contraste?", *La religión popular. II. Vida y muerte: la imaginación religiosa*, Barcelona: Editorial Anthropos, 1981, p. 46-56.

MARFANY, J. L., "Notes per a l'estudi de la festa a les terres catalanes", dins CAPDEVILA, J. i GARCIA, A. (eds.), *La festa a Catalunya...*, p. 19-50.

MARFANY, J. L., *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*, Barcelona: Empúries, 2001.

MÀRIA, M., *Renaixement i arquitectura religiosa. Catalunya 1563-1621*, Barcelona: UPC, 2001.

MARÍN, T., "Primeras repercusiones tridentinas. El litigio de los cabildos españoles. Su proceso en la diócesis de Calahorra", *Hispania Sacra*, I (1948), p. 325-349.

MARIO GONZALO, M., "El bajo clero en la España del siglo XVIII. Estado de la cuestión, problemas y direcciones de la investigación actual", dins *Coloquio Internacional 'Carlos III y su siglo'*, Madrid, 1988, v. I.

MARQUÈS, J., "Antigues vies de comunicació de Besalú", *Amics de Besalú (Assemblea d'Estudis del seu Comtat)*, 1968, p. 261-277.

- , “Amer”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XX (1970-71), p. 5-74.
- , “VI centenari de l’emmurallament de la vila d’Amer (1388-1988)”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 4-5 (1990-91), p. 21-29.

MARQUÈS, J. M., “Relaciones ad Limina de la provincia eclesiástica Tarraconense en el Archivo Vaticano”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 47 (1974), p. 209-217.

- , “Escoles gironines del segle XVIII”, *Revista de Girona*, 87 (1979), p. 77-81.
- , “Tribunals peculiars eclesiàstico-civils de Catalunya: les Contencions i el Breu”, *Actes del I Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, v. II (1984), p. 381-392.
- , *Rutes d’art sacre (1939-1985)*, Girona: Diputació-Caixa de Girona, 1986.
- , “Fundaciones de beneficios en el Obispado de Gerona, s. XII-XVIII”, Roma: Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1989, p. 493-507.
- , “Un formulari de lletres de la cúria eclesiàstica de Girona”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, X (1991), p. 319-334.
- , “La diòcesi de Girona a través de les lletres de cúria (1420-1620)”, dins *Miscel·lània en honor del cardenal Narcís Jubany i Arnau*, Barcelona, 1992, p. 391-408.
- (a cura de), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993.
- , “Confraries medievals del bisbat de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXIV (1994), p. 335-375.
- , “Ensenyament al bisbat de Girona fins a la Il·lustració”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), p. 273-301.
- , *Llicències per demanar caritats (1368-1569)*, Girona, 1993.
- , “Cultes de sants medievals”, *Societat Onomàstica. Butlletí interior*, LIX (1994), p. 11-30.
- , *Concilis Provincials Tarraconenses*, Barcelona: Clàssics del Cristianisme, 1994.
- , “Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXV (1995), p. 405-446.
- , “Notes sobre antigues representacions teatrals a les comarques gironines”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXV (1995).
- , “Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. XI”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXVIII (1996), p. 1501-1521.
- , *Arxiu Diocesà de Girona. Guia-inventari*, Girona: Diputació i Bisbat de Girona, 1998.
- , *Arxiu Diocesà de Girona. Expedients sobre dret de patronat*, Girona, 1999.
- , *Arxiu Diocesà de Girona. Processos, s. XVI-XVIII. I. Inventari*, Girona, 1999.
- , “Els personats i permutes de beneficis al bisbat de Girona (s. XVI-XVIII)”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XL (1999), p. 145-183.
- , “Baldiri Reixac, la llar i l’altar”, *Revista de Girona*, 192 (gener-febrer 1999), p. 45-46.

- , *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000.
- , *Per les esglésies*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació-Caixa de Girona, 2000.
- , “Carreres de col·laboradors de Bisbes de Girona, 1600-1774”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XVI (2000), p. 125-178.
- , “Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor (1775-1796)”, dins PUIGVERT, J. M. (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000.
- i VILA, P., “Llicències i permisos de representacions teatrals en les comarques gironines de la Contrareforma”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), p. 481-502.

MARQUÈS, S. i RIERA, S., “L’ensenyament i la renovació científica”, dins AA.DD., *Història. Política, Societat...*, p. 344-363.

MARQUÈS, S., “Organización y Estudios del Colegio y Seminario Tridentino de Gerona en el último tercio del siglo XVIII”, dins *Educación e Ilustración en España. IV Coloquio de Historia de la Educación*, Barcelona, 1984.

–, *L’ensenyament a Girona al segle XVIII*, Girona: Universitat de Girona, 1985.

MARTÍ BONET, J. M. (dir.), *Catàleg Monumental de l’Arquebisbat de Barcelona*, Barcelona: Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 1981-1997, v. I/1 i I/2, Vallès Oriental i Occidental; V/1, Olesa de Novesvalls. Parròquia de Sant Joan i l’Hospital de Cervelló; VI/1, Sant Vicenç de Sarrià. 1000 anys d’història i VI/2, La Rambla, els seus convents, la seva història.

–, J.M., NIQUI, L. i MIQUEL, F., *Processos de l’Arxiu Diocesà de Barcelona*, Barcelona: Departament de la Generalitat de Catalunya, Col·lecció Catàlegs-Inventaris d’Arxius Eclesiàstics de Catalunya, 1, 1984.

MARTÍ FIGUERAS, J., “Episodios de la Guerra de la Independencia en Cataluña: saqueos y destrucción de Igualada por los franceses”, dins *Estudios de la Guerra de la Independencia*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1964, v. I.

MARTÍ HERNÁNDEZ, F., “Fundación de los primeros seminarios españoles”, *Hispania Sacra*, XVI (1963), p. 5-20.

MARTÍ, H. (BARDULET, S., ed. i introd.), *Catecisme de les Festes*, Vic: Arxiu, Biblioteca i Museu Episcopals, 1989.

MARTÍ, J., *L'excursionisme científic i la seva contribució a la geografia i a les ciències naturals i a la geografia*, Barcelona: Altafulla, 1994.

MARTÍ, R., “L'ensament: l'adveniment de les sagreres feudals”, *Faventia*, 10 (1988), p. 153-182.

MARTÍ, R., SALA, X. i CALVÓ, J.L., *Pistoles, trabucs i pedrenyals. La producció d'armes portàtils de foc a Catalunya de 1462 a 1869*, Barcelona, 1995.

MARTÍ GILABERT, F., *Carlos III y la política religiosa*, Madrid: Ediciones Rialp, 2004.

MARTÍN HERNÁNDEZ, F. i MARTÍ HERNÁNDEZ, J., *Los seminarios españoles en la época de la Ilustración. Ensayo de una pedagogía en el siglo XVIII*, Madrid, 1973.

MARTINELL, C., “Art barroc. La Casa de la Convalescència”, *Vell i Nou* (1 de juny de 1915).

–, *Llibre de notes de Lluís Bonifàs i Massó, escultor de Valls*, Valls: E. Castells, 1917.

–, *En Francesc Bonifàs: escultor vallenc resident a Tarragona*, Tarragona: Sugrañes, 1921.

–, *Capella de N^a S^a del Roser i ses pintures en rajoles vidriades: aportació a l'estudi de l'arqueologia catalana*, Valls: E. Castells, 1924.

–, *Breu resum de l'obra de l'escultor Lluís Bonifàs i Massó*, Valls: Ed. Castells, 1924.

–, *L'Art català a la seu nova de Lleyda: estudi històric-crític acompanyat de 151 làmines: fragments*, Barcelona, 1924.

–, “L'Altar major d'Alcover i els escultors-arquitectes del barroquisme”, *Ciutat i la casa*, 2 (primavera 1925), p. 6-8.

–, *L'art català sota la unitat espanyola*, Barcelona: Editorial Canosa, 1933.

–, *Influència francesa en l'art català del segle XVIII*, Barcelona: Hostench, 1934.

–, “La casa barroca”, *Revista Claror*, Barcelona, 1935.

–, *Amics de l'Art Vell. Memòria realitzada des de la seva fundació. 1929-1935*, Barcelona, 1935.

–, *El Escultor Amadeu: su formación y su obra*, Barcelona: Seix y Barral, 1945.

–, “El escultor Luis Bonifàs i Massó: 1730-1786: biografía crítica”, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, VI/1-2 (gener-juny 1948), p. 7-288.

–, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya. V. I. Els precedents. El primer barroc (1600-1670)*, Barcelona: Monumenta Cataloniae, 1959; *V. II. El barroc salomònic (1670-1730)*, 1961, i *V. III. Barroc acadèmic (1730-1810)*, 1963.

–, “Un arquitecto eminente del siglo XVII, Fray Josep de la Concepció ‘el tracista’”, *Cuadernos de Arquitectura*, 63 (1er. Trimestre de 1966).

–, *Conversaciones con Gaudí*, Barcelona: Ediciones Punto Fijo, 1969.

MARTINELL, M. i BASSEGODA, B., “Bibliografia de Cèsar Martinell (1888-1973)”, dins AA.DD., *El Barroc català*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 307-341.

MARTÍNEZ RUIZ, E. (dir.), *Diccionario de Historia Moderna de España. I. La Iglesia*, Madrid: Ediciones Itsmo, 1998.

MARTÍNEZ SANZ, J. L., “Una aproximación a la documentación de los archivos parroquiales de España”, *Hispania. Revista Española de Historia*, XLVI (1986), p. 169-194.

MARTÍNEZ-BURGOS, P., “Experiencia religiosa y sensibilidad femenina en la España moderna”, dins de FARGE, A. i ZEMON N. (dir.), *Historia de las mujeres en Occidente. Tomo 3. Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid: Taurus, 1992.

MARTORELL, J., “Art Barroc barceloní. La Casa de Convalescència”, *Vell i Nou*, 2 (1915), p. 8-13.

–, “L’inventari gràfic de Catalunya”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XIX (març 1909), p. 45-51.

MARZAL, M., “Los ‘santos’ y la transformación religiosa del Perú colonial”, dins DECOSTER, J.J. (ed.), *Incas e Indios cristianos*, Cuzco: Centro de Estudios Religiosos Andinos Bartolomé de las Casas, 2002, p. 359-372.

MAS, A. (CASAMARTINA, J., cord.), *L’Interior del 1900: Adolf Mas, fotògraf*, Terrassa-Barcelona: Centre de Documentació i Museu Tèxtil – Institut Amatller d’Art Hispànic, 2002.

MASOLIVER, A., *Història del monaquisme cristià. II. De sant Gregori el Gran al segle XVIII*, Montserrat: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1980.

MASPONS, F., “Entre Vich y Sant Joan de las Abadessas”, *Excursions. Anuari de 1882. Associació d’Excursions Catalanes*, Barcelona, 1882.

MASSANAS, E. (rec. i sel.), *Fòtica Fargnoli. Valentí Fargnoli Iannetta. 1885-1944*, Girona: Arxiu Municipal, Ajuntament de Girona i Diputació de Girona, 1981.

–, (GRAU, D., a cura de), *Fotògrafs i editors gironins a les comarques de Girona (1839-1940)*, Girona: Diputació de Girona, Col·lecció Quaderns de Fotografia, 1998.

MASSOT, J., “Notes sobre la supervivència del teatre català antic”, *Estudis Romànics*, XI (1962 [1967]), p. 49-101.

MATEO, L., “Mort i religiositat a la Barcelona del barroc”, *III Congrés d’Història de Barcelona. Volum II. Ponències i Comunicacions*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1993, p. 317-323.

MATHEUS, S.F., “El cuerpo, apariencia y sexualidad”, dins, FARGE, A. i ZEMON, N. (dir.), *Historia de las mujeres en Occidente. Tomo 3. Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid: Taurus, 1992.

MAYANS, A., *Els arxius parroquials, municipals i notariais de la Garrotxa. Una aproximació*, Girona: Ajuntament d’Olot i Generalitat de Catalunya, 1987.

MAZZONE, U. I TURCHINI, A., *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna: Il Mulino, Annali dell’Istituto Italo-germanico, 1990.

MENCHON, J. i TÉVAR, A. (ed.), *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*, Reus: Carrutxa, 1993.

MESTRES, J. (dir.), *Diccionari d’Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1992.

MICHONNEAU, S., *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic: Eumo Editorial, 2001.

MILLONES, L., *De la evangelización colonial a la religiosidad popular peruana: el culto a las imágenes sagradas*, Sevilla: Fundación El Monte, 1998.

MINGORANCE, F.X., “La conservación del patrimonio en Catalunya: Cèsar Martinell i Brunet, arquitecto conservador de monumentos del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional”, dins AA.DD., *Arte e Identidades Culturales: Actas del XII Congreso Nacional del Comité Español de Historia del Arte*, Oviedo: Universidad de Oviedo, 1998, p. 499-508.

–, “Las intervenciones en el Patrimonio de Cèsar Martinell i Brunet, arquitecto conservador de monumentos del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional”, *Santuola*, VI (2000), p. 691-698.

–, “Intervencions en el patrimoni de Cèsar Martinell”, dins MALUQUER, J. i MELICH, L. (a cura de), *I Jornades Martinellianes. Cèsar Martinell i la seva època*, Tarragona: Fundació Universitat Catalana d’Estiu, Diputació de Barcelona i Associació Cultural Cèsar Martinell, 2001, p. 183-211.

MIRALLES, F., *Història de l’Art Català. Volum. III. L’època de les avantguardes, 1917-1970*, Barcelona: Edicions 62, 1983, p. 289.

MIRAMBELL, E., “Incidència ultrapirenaica en la producció del llibre gironí”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 29 (1987), p. 307-321.

MIRAMBELL, M., “La restauració del monestir de Santa Maria de Ripoll al segle XIX. Entre la ‘restauració arqueològica’ i la ‘restauració estilística’”, *Unicum*, O (maig de 2001), p. 6-8
–, *La pintura del segle XVI a Vic i el taller dels Gascó*, Vic: Patronat d’Estudis Osonencs, 2002.

MIRÓ, R., “La celebració de Corpus a Tàrrrega entre els segles XV i inicis del XVII”, *URTX*, 9 (1996), p. 163-201.

–, “El bestiar de Corpus a la Seu de Lleida durant l’Edat Moderna”, dins BANGO/BUSQUEDA (ed.), *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida a l’alba del segle XIII*, Lleida: Publicacions d’Amics de la Seu Vella, 1996, p. 203-232.

–, *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1998.

–, “Els entremesos de Corpus a la tardor medieval”, *Revista d’Etnologia de Catalunya*, 14 (abril 1999), p. 122-132.

MOLAS, P., *L’alta noblesa catalana a l’Edat Moderna*, Barcelona: Eumo Editorial, 2004.

MOLINA, J., “La ilustración de leyendas autóctonas: el santo y el territorio”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 70 (1997), p. 5-24.

MOLINÉ, E., “Notícia de les visites pastorals de l’oficialat de Berga i Bagà, dels anys 1575 i 1576”, *XXIII Assemblea Intercomarcal d’Estudiosos*, Berga: Publicacions de l’Ajuntament, 1982, p. 231-233.

–, “La visita canònica de l’Oficialat d’Agramunt, de l’any 1515”, *Urgellia*, VII (1984-1985), p. 441-488.

–, “Els sacerdots francesos al bisbat d’Urgell (segles XIV-XVII)”, *Urgellia*, IX (1988-1989), p. 365-402.

–, “La reorganització beneficional del bisbat d’Urgell i de l’abadiat de Gerri en temps de Carles III: un exemple de regalisme”, *Segon Congrés...*, p. 431-439.

MONJAS, Ll., “El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17 (1998), p. 514-534.

–, “El estado interior y exterior de los edificios de culto en Cataluña a finales de la Edad Media: la expresión de una pastoral de la decoración”, *Memoria Ecclesiae*, XVI (2000), p. 207-250.

–, “Eva entre les dones del Baix Llobregat durant la Baixa Edat Mitjana”, dins AA.DD., *Les dones i la Història al Baix Llobregat*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, v. I, 2002, p. 91-140.

–, *La Reforma Eclesiàstica i Religiosa de les Diòcesis de la Tarraconense al llarg de la Baixa Edat Mitjana (a través dels Qüestionaris de Visites Pastorals)*, Universitat Pompeu Fabra, tesi doctoral inèdita, 2005.

MONREAL, L., *Arte y Guerra Civil*, Angüés: La Val d’Onsera, 1999.

MONSALVATJE, F., *Ridaura y su monasterio de Santa María. Noticias Históricas. Tomo IV*, Olot: Imprenta y Librería de Juan Bonet, 1892.

–, *Los monasterios de la diócesis gerundense*, v. XIV, Olot: Imprenta Bonet, 1904.

–, *Nomenclátor histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia de Gerona*, Olot: Imprenta J. Bonet, 1908.

MONTANARI, M., *El hambre y la abundancia: Historia de la alimentación en Europa*, Barcelona: Crítica, 1993.

MONTURIOL, A., *Imago Virginis. Les Mare de Déu romàniques de la Garrotxa*, Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa, 1990.

MORAL, T., “Los benedictinos españoles en el siglo XIX”, *Yermo*, 10 (1972), p. 207-248.

MORENO CLAVERÍAS, B., “Les condicions materials de vida dels rabassers penedesencs al segle XVIII: treball, mercat i consum”, *Estudis d’Història Agrària*, 17 (2004), p. 615-630.

–, “Pautas de consumo en el Penedés del siglo XVII. Una propuesta metodológica a partir de inventarios sin valoraciones monetarias”, *Revista de Historia Económica*, núm. extra, 2003, p. 207-245.

MORENO MEYERHOFF, P., “Linajes catalanes en la casa de Aranda. La casa de Rupit”, dins *El Conde Aranda y su tiempo*, Saragossa: Institución Fernando El Católico, 2000, p. 99-134.

MORETA, I. (ed.), *Estudis sobre els goigs*, Barcelona: Editorial Mediterrània – Amics dels Goigs, 2002.

–, “Els goigs: les arts al servei de la pregària”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 659-670.

MOREU, I., *Historia de la intolerancia en Europa*, Barcelona: Paidós, 2003 [1a Ed. 1995].

MOREU-REY, E., *El pensament il·lustrat a Catalunya*, Barcelona, 1966.

–, “Els nuclis il·lustrats i els principals centres de cultura”, dins AA.DD., *Història de Catalunya*, Barcelona: Salvat, v. IV, 1985, p. 273-285.

–, “Sociologia del llibre a Barcelona al segle XVIII. La quantitat d’obres a les bibliografies particulars”, *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, VII (1980), p. 275-301.

MORGADO, A., *El clero gaditano a fines del Antiguo Régimen. Estudio de las órdenes sacerdotales (1700-1834)*, Cadis: Fundación Municipal de Cultura, 1989.

–, “El bajo clero secular de la diócesis de Perpiñán (Elna) en el siglo XVIII”, *Pedralbes*, 11 (1991), p. 137-153.

–, *El estamento eclesiástico y la vida espiritual en la diócesis de Cádiz en el siglo XVII*, Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1996.

MUÑOZ, A., *Roma barroca*, Milà: Casa Editrice d’Arte Beletti e Tumminelli, 1919 [1ª edició italiana; no hi ha traducció espanyola].

MURLÀ, J., “El Ball de Sant Isidre”, *Verntallat*, 4 (1976), p. 14.

–, “Origen i evolució del ‘Ball de Sant Isidre’”, *Verntallat*, 30 (1985-1986), p. 6-9.

–, “Peces dels museus. Canadelles romàniques”, *La Comarca d’Olot*, 71 (5 de juny de 1980), p. 7.

–, “Notícia dels temples de l’ardiaconat de Besalú a través d’un document del bisbe Josep de Taberner i d’Ardena”, *IV Assemblea d’Estudis sobre el comptat*, IV/1 (1983), p. 155-194.

–, *Gegants i altres entremesos de La Garrotxa*, Olot: Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca, 1984.

- , “L’església i la imatge de la Mare de Déu del Tura, i els seus vestits postissos, en el decurs del temps”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca, 1986-1987*, p. 19-68.
- , “Les pandèmies colèriques de 1854 i 1885 a Olot i comarca”, *Annals 1988*, Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca, 1989, p. 27-105.
- , “Els retaules barrocs de la Garrotxa”, *La Comarca d’Olot*, 612 (6-VI-1991), p. 15.
- , “Dades relacionades amb quatre retaules destinats a esglésies de la Vall d’Hostoles”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca, 1990-1991*, 1992, p. 223-234.
- , “Una festa del Roser molt moguda (any 1701), a Sant Feliu de Pallerols”, *La Comarca d’Olot*, 661 (4 de juny de 1992), p. 12.
- , *Exposició. Art sacre de l’església de Sant Esteve d’Olot*, Olot: Edicions el Bassegoda-Parròquia de Sant Esteve d’Olot, 1994.
- , “La festa del Corpus, a l’Olot del segle XVIII”, *La Comarca d’Olot*, 1105 (14 de juny de 2001), p. 25-27.
- , “Els cavallets d’Olot al llarg de la història”, *La Comarca d’Olot*, 1117 (27 de setembre de 2001), p. 25-28

MUSET, A., *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traginers i els negociants de Calaf i Copons*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997.

MUXACH VIÑAS, E., *Las vías de comunicación de la provincia de Gerona y medios con que acudir al necesario fomento de los caminos provinciales y vecinales*, Girona, 1883.

NADAL, J., *Dos segles d’obscuritat*, Barcelona: Dopesa, 1979.

NADAL, J., *La población española (Siglos XVI a XX)*, Barcelona: Ariel, 1991 [1ª ed. 1966].

–, *Bautismos, desposorios y entierros*, Barcelona: Ariel, 1993.

NADAL, Ll. B., *Episcopologio de Vich*, Vic: Imp. Viuda R. Anglada, 1904.

NARVÁEZ CASES, C., *El tracista fra Josep de la Concepció (1626-1690)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2004.

NAVARRO, L.J., “Subsidio de galeras y excusado: una aportación al estudio de la contribución fiscal eclesiástica”, *Pedralbes*, 1 (1981), p. 21-49.

NICOLAU, A. i DANÉS, J., “El IV concurs d’Arquitectura”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 266 (març 1917), p. 75-79

NOGUÉ, J. i PUIGVERT, J.M., “Presentació”, *Estudi General. Geografia històrica i història del paisatge*, 13 (1993), p. 9-15.

NOGUER, T., “Transcripción de las Rúbricas del Cartulario ‘De Rubricis Coloratis’ del Archivo Diocesano de Gerona”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, I (1946).

- i PONS GURI, J.M., “Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XVIII (1966-67), p. 49-212.

NOGUERA, A., *Collsacabra*, Barcelona: Selecta, 1964.

–, “La Majestat d’En Bas”, *I Assemblea d’Estudis del Comtat de Besalú*, I (1968), p. 283-289.

–, “Les majestats romàniques a Besalú”, *III Assemblea d’Estudis del Comtat de Besalú*, III (1976), p. 251-252.

–, *Les Marededéus romàniques de les terres gironines*, Barcelona: Artestudi edicions (Art Romànic, 5), 1977.

–, “La Mare de Déu de ‘El Salvador’ o de Puig-alder”, *Annals 1982-1983* (1984), Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca.

–, “Les relíquies medievals a la Catalunya Vella”, *Annals 1989. Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1990, p. 86-106.

–, *El pelegrinatge medieval al nord-est català*, Olot: Ed. Font Moixina, 1994.

NOVAK, A., *Praga barroca*, 1915 [1ª edició txeca; 1920, 1ª edició francesa; no hi ha traducció espanyola].

NUBOLA, C., *Conoscere per governare: la diocesi di Trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo, 1579-1581*, Bolonya: Il Mulino, Annali dell’Istituto Italo-germanico, 1993.

- i TURCHINI, A. (ed.), *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze et metodi*, Bologna: Società editrici il Mulino, 1991.

NUGHES, A., *El sínode del bisbe Baccallar. L’Alguer. Església i societat al segle XVI*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans - Biblioteca Filològica, 1991.

OLIVARES, J., “Litigiositat rural i conflicte social”, dins SERRA, Eva (dir.), *La revolució catalana de 1640*, Barcelona: Crítica, 1991, p. 133-164.

- *Comunitats rurals en terres de baró. Conflictes camperols i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1995, tesi doctoral inèdita.

–, “La conflictivitat entorn dels béns i usos comunals”, dins *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1998, p. 81-100.

–, “Plets i endeutament comunal en la immediata postguerra dels Segadors”, *Recerques*, 33 (s.d.), p. 33-52.

–, *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*, Lleida: Pagès Editors, 2000.

OLIVERA, C., REDONDO, E., LAMBERT, J., RIERA, A. i ROCA, A., *Els terratrèmols destructors a Catalunya: 1272, 1427, 1428 i 1448*, [En premsa].

OLLICH, I. i VIVES, E., “Arqueologia i antropologia física. La població i el ritual funerari a Osona a través de les necròpolis medievals”, *Cota Zero*, 2 (1986), p. 62-71.

ORDEIG, R., “Un episcopologi de Vic de l’any 1625”, *Ausa*, XI (1983), p.17-38.

–, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum I. Preàmbul. Introducció. Documents 1-116 (segle IX-X). Primera part*, Vic: Fundació Gallifa, 1993.

–, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum I. Preàmbul. Introducció. Documents 1-116 i 117-120 (segle IX-X). Segona part*, Vic: Fundació Gallifa, 1994.

–, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum II. Introducció. Documents 121-276 (segle XI). Primera part*, Vic: Fundació Gallifa, 1996.

–, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum II. Introducció. Documents 121-276 (segle XI). Segona part*, Vic: Fundació Gallifa, 1997.

–, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum III. Introducció. Documents 277-432 (segle XIII). Primera part*, Vic: Fundació Gallifa, 2001.

–, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Volum III. Introducció. Documents 277-432 (segle XIII). Suplement. Apèndix. Segona part*, Vic: Fundació Gallifa, 2002.

ORDIERES, I., *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1995.

ORMROD, D., *The Rise of Commercial Empires. England and The Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650-1770*, Cambridge: Cambridge Universtiy Press, 2003.

ORTIZ, R., “El gremi de paraires de la ciutat de Vic”, *Ausa*, 62 (1969), p. 103-106.

OSÁCAR, E., “Els pintors espanyols del Barroc i els seus clients”, dins BOSCH, J. *et alii*, *Les Llums del Barroc*, Girona: Fundació Caixa de Girona, 2004, p. 16-17.

OSONA, A., "Aplech d'excursions desde Coll de Pruit", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 20 de setembre de 1882, p. 222-225.

–, "Excursió a la Vall de Hostoles", *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, IV (1882), p. 228-231.

–, "Excursió als cingles de Juanetas y Puigsacalm", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, IV (58 i 59), 1883.

–, "Itineraris d'excursions per Collsacabra y las Guillerias", *Excursions. Anuari de 1882*, Barcelona: Associació d'Excursions Catalanes, 1882.

–, *Pirineu català. Guia itineraria de las Serras de Collsacabra y de la Magdalena fins als Pirineus*, Barcelona: Associació d'Excursions Catalanes, 1888.

OTTO, R., *Lo santo. Lo racional y lo irracional en la idea de Diós*, Madrid, 1965.

PADRÓ, J., "Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català", dins el *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, 1982, v. 5, p. 61-87.

PADRÓS, J.A., "Senyors i pagesos a la vall d'en Bas (segle XVI)", *Annals 1995. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, 1996, p. 27-46.

–, "Els masos i el crèdit. Moments de l'endeutament a la vall d'en Bas (segle XVI)", *Recerques*, 35 (1997), p. 7-25.

PAGÈS, J., "A propòsit d'un mil·lenari. Sant Joan de Balbs", *Tallaferro*, 1 (octubre 1977), p. 2-4.

–, "Les Preses. L'Església de Sant Pere", *Gala de Les Preses*, 1978, p. 7.

–, "L'antiga parròquia de Sant Quintí de Bas. Notes històriques", *Verntallat*, 16 (estiu 1979), p. 6-9.

–, "El benifet de l'altar de Sant Jaume de la parròquia de Sant Pere de Les Preses", *IV Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú*, 1980, p. 1-23.

–, *El Mallol. Centre administratiu del Vescomtat de Bas*, Olot: Ajuntament de la Vall de Bas, 1982.

–, "La lluita contra el bandolerisme. 'La unió' contra els bandolers a Olot", *Amics de Besalú. Assemblea d'Estudis del seu Comtat*, 1983, p. 193-201.

–, "La vila de Ridaura en els segles XVII i XVIII", *Annals 1984*, p. 151-232.

–, *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, Olot: Ajuntament de Les Preses, Generalitat de Catalunya i Diputació de Girona, 1984, 3 v.

–, *Els senyorijs alodials en el vescomtat de Bas a la baixa edat mitjana*, Olot: Ajuntament de la Vall de Bas i Diputació de Girona, 1987.

–, “Els delmes a l’Alta Garrotxa durant la Baixa Edat Mitjana”, *Amics de Besalú. VI Assemblea d’Estudis del seu comtat*, 1988, p. 205-244.

–, NOGUERA, A. i ALENTORN, J., “L’ermita de Sant Joan dels Balbs”, *Verntallat*, 21-22 (1980), p. 5-6.

PALOMAR, S. i SOLÀ, M., *Puix en alt lloc sou posada. Ermites i santuaris. Indrets de devoció popular al Priorat*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 2001.

PARÉS, Q., *La despoblació rural i les masies d’El Collsacabra*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1985.

PARETS, M. (AMELANG, J. S. i TORRES, X., ed. i est.), *Dietari d’un any de pesta. Barcelona 1651*, Vic: Eumo Editorial, 1989.

PARKER, G., *Felipe II*, Madrid: Alianza, 1989.

PAU, J., *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials del Priorat (segles XVI-XVIII)*, Reus: Seminari Pere Mata, 1993.

PAVIA, J., *La música a la catedral de Barcelona, durant el segle XVII*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986.

PELEGRÍ, D., “Mentalitat i valor moral en el segle XVIII: la normativa de l’església en la diòcesi de Lleida”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2 (1994), p. 141-150.

PEÑA, M., *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida: Milenio, 1996.

PERAN, G., *Los caminos de Cataluña en la primera mitad del siglo XVIII: una estructura viaria preindustrial*, Madrid, 1988.

PERAN, M., SUÀREZ, A. i VIDAL, M., “El noucentisme, un projecte de modernitat”, dins *El Noucentisme. Un projecte de modernitat. Exposició*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, Enciclopèdia Catalana i Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1994, p. 15-44.

–, *Noucentisme i Ciutat*, Barcelona: Centre de Cultura Contemporània i Electa, 1994.

PEREA, E., *El comportament religiós a Catalunya al segle XIX a la Diòcesi de Tarragona. El compliment pasqual*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993.

–, “L’advocació de les ànimes del Purgatori a l’Europa posttridentina: apunts per a una història a l’arxidiòcesi de Tarragona”, *Pedralbes*, 18 (1998), p. 519-528.

–, *Església i societat a l’Arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, Reus: Diputació de Tarragona, 2000.

–, “L’hagiografia en temps moderns”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 529-542.

PERELLÓ, A. M., *L’arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1996.

PÉREZ LATRE, M., *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic: Eumo, 2004.

PÉREZ MARTÍNEZ, L., *Las Visitas Pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572). Edición y estudio*, vols. I i II, Palma de Mallorca: Monumenta Maioricensia, 1963-1969.

PÉREZ MOLINA, I., “Donar cos a la història: les experiències de les dones (segle XVI al XVIII)”, *Manuscrits*, 11 (gener 1993), p. 243-258.

PÉREZ SÁNCHEZ, M., *El arte del bordado y del tejido en Murcia: siglos XVI-XIX*, Múrcia: Universidad de Murcia, 1999.

–, *La magnificencia del culto. Estudio histórico-artístico del ornamento litúrgico en la Diócesis de Cartagena*, Múrcia: Academia Alfons X, 1994.

PÉREZ SANTAMARIA, A., “Retablos catalanes de Nuestra Señora del Rosario”, *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología*, LIV (1988).

–, *Escultura barroca a Catalunya. Els tallers de Barcelona i Vic (1680-1730 ca.) Projecció a Girona*, Lleida: Ed. Virgili & Pagès, 1988.

–, “Iconografía de Nuestra Señora del Rosario en Cataluña”, *Boletín del Museu e Instituto “Camón Aznar”*, XXXVII (1989), p. 123-126.

–, “El retaule de la Mare de Déu del Roser d’Olot”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 15 (2005), p.185-204.

PÉREZ, I., “La condició de les dones”, dins ALBAREDA, J. (dir.), *Història, Política i Cultura dels Països Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica. Segle XVIII*, v. 5, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 114-115.

PÉREZ, J., *Art Decó en España*, Madrid: Cátedra, 1990.

PI DE CABANYES, O. i POVO, M., *Cases senyoriales de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 2002.

PIÉ NINOT, S., *La sinodalitat eclesial*, Lliçó inaugural del curs acadèmic 1993-1994, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 1993.

PIFARRÉ, D., *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) a finals del segle XIV*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

PLA ALVEROLA, P. J., “Los beneficios eclesiásticos y sus rentas a través de las visitas pastorales: la parroquia de Santa María de Cocentaina a principios del siglo XVIII”, *Anales Valentinós*, 14 (1981), p. 255-270.

PLA CARGOL, J., *La provincia de Gerona*, Girona, 1966.

PLADEVALL ARUMÍ, A., *La Il·lustració a Vic. Les aportacions de Francesc de Veyan i Mola i Llucià Gallissà i Costa*, Cabrera de Mar: Ed. Galerada, 2000.

PLADEVALL, A., “Santa Margarida de Vila-seca de Sescorts”, *Hoja Diocesana*, 453 (1 d'agost de 1969).

–, “Sant Bartomeu Sesgorgues, Sant Miquel de Sorerols i Sant Vicenç Sarriera”, *Ausa*, VII (1972-1974), p. 330-352.

–, “Un cens general de Catalunya de 1626 fins ara desconegut”, *Ausa*, VII (1973), p. 3-13.

–, “El terme històric de Sau”, *Ausa*, VII (1973), p. 108-116.

–, *Persecució de bruixes a la comarca de Vic a principis del segle XVII*, Barcelona, 1974.

–, *El Santuari de la Mare de Déu del Coll, de les Guilleries*, Barcelona: Editorial Montblanc, 1974.

–, “El bisbat de Vic entre els anys 1685 i 1688”, *Ausa*, VIII (1978), p. 44-62.

–, *El Santuari d'El Far. Collsacabra-Guilleries*, Granollers: Ed. Montblanc-Martín, 1980.

- , “Josep M. Pericas i Morros, arquitecte (Vic, 1881 – Barcelona, 1966), *Ausa*, IX (1980-81), p. 147-154.
- , *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Ososa. El Ripollès*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1982.
- , *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona: Ed. Claret, 1989.
- , *La Mare de Déu de Cabrera. Patrona del Cabrerès*, Barcelona: Editorial Montblanc-Martín, 1993.
- , “Privilegis reials de constitució de règim municipal de la vila i Vall d’Amer”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXIV(1994), p. 57-75.
- , COLL, F. X. i SERRA, A., *Història de la parròquia i poble de Santa Maria de Corcó. Síntesi històrica d’una parròquia més que mil·lenària, amb motiu dels cinquanta anys de la reconstrucció del seu temple parroquial*, Vic: Santa Maria de Corcó/L’Esquirol, 2002.
- i PONS GURI, J. M., “Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII”, dins *II Congrés Litúrgic de Montserrat*, III (Montserrat, 1967), p. 103-159.
- i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII. Segons el “Diari” de Joan Guàrdia, pagès de L’Esquirol i altres testimonis d’Osona*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1986.

PLANAS, M. i SIMON, A., “La població del Bisbat de Girona a finals de l’Antic Règim”, *Manuscrits*, 7 (desembre 1988), p. 71-100.

–, “La població de Catalunya a finals del segle XVIII. El cens de Floridablanca i el Nomenclàtor Diocesà del bisbat de Girona, contrast i fiabilitat d’ambdues fonts”, dins *Homenatge al doctor Sebastià García Martínez*, València, 1988, v. III, p. 97-110.

PLANES, R., “La brega de la quadrilla d’en Serrallonga a Osor (1630): el procés per la mort del bandoler Cristòfol Madriguera”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), p. 374-394.

POCH, J., “D. Gaspar de la Figuera, Obispo y visitador. Sus relaciones con San José de Calasanz”, *Analecta Calasanciana*, 8 (1962), p. 355-463.

POLO RUBIO, J. J., “La visita pastoral del obispo Pedro Jaime a la Diócesis de Albarracín (1598-1599)”, *Teruel*, 77-78 (1987), p. 237-260.

PONCE, S. i GUMÍ, J., “Un segle d’imatges. Família i fotografia del segle XX”, *Revista d’Etnologia de Catalunya*, 20 (abril 2002), p. 181-182.

- PONS GURI, J.M., “Consuetas de la Iglesia de Arenys de Mar en 1734, 1795, 1844 y 1845”, *Circular del Archivo Histórico y Museo Fidel Fita*, 7 (1960), p. 2-29 i 8 (1961), p. 12-32
- , “Nomenclátors de la Diócesis gerundense en el siglo XIV”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XVII (1964-65), p. 5-78.
- PONS, G., “La reforma eclesiástica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, XVI (1968), p. 175-325.
- PONT, M., *Calendari dels vells oficis*, Barcelona: Proa, 2002.
- PONZ, A., *Viaje de España*, Madrid: Viuda Ibarra, Hijos y Compañía, 1788.
- PORTELLA, J., “Estudi demogràfic del prelitoral gironí (segles XVI-XVIII)”, *Treballs d’història*, Girona: Patronat Francesc Eiximenis, 1976, p. 35-62.
- POUNDS, N. J.G., *La vida cotidiana. Historia de la cultura material*, Barcelona: Crítica, 1992.
- PRADES, I., “Els terratrèmols de la sèrie olotina i el cas de la vila d’Amer”, *Quaderns de la Selva*, 2 (1988), p. 103-112.
- PRAT, J., “Los santuarios marianos en Cataluña: una aproximación desde la etnografía”, dins AA.DD., *La religiosidad popular. III. Hermandades, romerías y santuarios*, Barcelona: Antrhopos, 1989, p. 211-252.
- PRATS, J., “Iglesia, enseñanza y pensamiento en la Cataluña del Setecientos: propuestas y reflexiones”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 147-172.
- PRATS, M., “Una aproximació esbiaixada al Barroc: els crits de les ànimes del Purgatori”, dins AA.DD., *El Barroc català*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 595-609.
- (ed.), *Política lingüística de l’Església catalana. Segles XVI-XVII. Concilis de la Tarraconense, anys 1591, 1636, 1637*, Vic: Eumo, 1995.
- PRO RUIZ, J., “Las capellanías: familia, iglesia y propiedad en el Antiguo Régimen”, *Hispania Sacra*, XL (1989).

PRODI, P., *Ricerca sulla teorica delle arti figurative nella Riforma Cattolica*, Bolonya, 1984 (1ª. Edició de 1962).

– i REINHARD W. (eds.), *Il Concilio di Trento ed il Moderno*, Bolonya: Il Mulino, 1996.

PRUENCA, E., *El dominio territorial del monasterio de Santa María de Amer (siglos IX-XIV)*, tesi doctoral inèdita, 1966.

– (a cura de J.M. MARQUÈS), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995.

PUEYO, P., *Iglesia y sociedad zaragozanas a mediados del s. XVIII: la visita pastoral del arzobispo D. Francisco Añoa a su diócesis (años 1745-1749)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1991.

PUIG CADAFALCH, J., DE FALGUERA SIVILLA, A. i GODAY, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya. V. II. L'Arquitectura Romànica fins les darreries del segle XI*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans-Generalitat de Catalunya, 1983 [1ª edició 1907].

PUIG, A. M., “Intervenció a l'església del monestir de Santa Maria de Cervià de Ter (El Gironès)”, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 10-11 de maig de 2002., p. 381-383.

–, AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M. i MARTÍN, A., “Segona campanya a l'Església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)”, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 10-11 de maig de 2002, p. 301-306.

PUIG, A., “L'art català del renaixement al neoclassicisme”, dins *Història de Catalunya*, Barcelona: Salvat, 1985, p. 286-298.

PUIG, I., *Les visites pastorals al Baix Empordà. 1420-1421*, Universitat de Barcelona, 1985, tesina de llicenciatura inèdita

–, “Les visites pastorals a la diòcesi de Girona, segle XV”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVIII (1986), p. 211-241.

–, “La concepció de la visita pastoral del bisbe Andreu Bertran a la diòcesi de Girona (1420-1423), en el context reformista de l'Església Occidental al segle XV”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXIX (1987), p. 143-157.

PUIG, M., “L'Escola a l'Antic Règim: l'ensenyament a Olot el segle XVIII”, *Comunicacions de les III Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Girona, 1979, p. 59-64.

- , “Reglaments d’escoles de primeres lletres a Catalunya (1787-1801)”, dins *Actes de les 7enes Jornades d’Història de l’Educació als Països Catalans*, Vic: Eumo Editorial, 1985, p. 231-247.
- , “Els retaules de Bàscara i Camprodon, de Jaume Diví, i altres treballs seus a Olot”, *Annals 1989. Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1990, p. 357-376.
- , “El llegat de l’olotí Antoni Llopis en la seva aplicació educativa (1772-1781)”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 1990-1991, p. 311-381.
- , *El segle XVIII. Quaderns d’Història d’Olot*, Olot: Ajuntament d’Olot i Diputació de Girona, 2002.
- , “El segle XVIII”, dins GUTIÉRREZ, J. M. (cord.), *Història de La Garrotxa*, Girona: Diputació de Girona, [En premsa].

PUIG, T. i BERNARDÓ, C., “Estudi de tres consuetes”, dins *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 190-219.

PUIGDEMONT, J., “L’acta de consagració de l’església del monestir de Santa Maria d’Amer”, *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 111-120.

PUIGVERT, J. M., “Misèries de l’any 1764: narració d’una crisi alimentària a l’Antic Règim per un clergue de la comarca de La Selva”, *Manuscrits*, 1 (1985), p. 63-78.

–, *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetuda (Riudellots de la Selva)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986.

–, “Guerra i contrareforma a la Catalunya rural del segle XVII”, dins SERRA, E. (dir.), *La Revolució catalana de 1640*, Barcelona: Crítica, 1991, p. 99-132.

–, “Església, cultura i llengua a la societat catalana del setcents”, dins BALSALOBRE, P. i GRATACÓS, J. (eds.), *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona: Quaderns Crema, 1995, p. 245-286.

–, “Historiografia eclesiàstica i catalanisme a la Catalunya de la Restauració”, *El contemporani. Revista d’història*, 5 (gener-abril de 1995), p. 30-37.

–, “Qui pagava la construcció de les esglésies?”, dins ALBAREDA, J. (ed.), *Història. Política...*, p. 370-371.

–, “Les obrieres parroquials i la pagesia benestant. La diòcesi de Girona, segles XVII-XIX”, dins CONGOST, R. i TO, L. (eds.), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 329-264.

–, “L’Episcopat i la formació del baix clergat al segle XVIII. L’exemple de les conferències eclesiàstiques del bisbat de Girona”, dins PUIGVERT, J.M. (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000, p. 89-132.

- , *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*, Vic: Eumo Editorial, 2001.
- , “La restauració de Ripoll revisitada”, *Cercles. Revista d’Història Cultural*, 5 (2002), p. 36-51.
- , *Josep Danés i Torras, arquitecte. Un biografia professional*, Olot: Ajuntament d’Olot, 2003.
- , “Les transformacions del món rural en imatges”, *Mestall. Butlletí de l’Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines*, 13 (juny 2003), p. 8-10.
- , “L’arquitectura escolar noucentista en el món rural”, *Mestall. Butlletí de l’Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines*, 16 (novembre 2004), p. 3-6.
- (ed.); MONJAS, L.I.; SOLÀ, X. i PEREA, E., *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l’època contemporània*, Girona: CCG Edicions, Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d’Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona, 2003.

PUJULA, J., *La Vall de Bas i Ridaura*, Olot: Guies dels Llibres de Batet, 1995.

PUJOL, J. i AMADES, J., *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors, v. I – Dansa*, Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1936.

PUJOL, P., “L’Urna d’argent de Sant Ermengol, bisbe d’Urgell”, *Memòries de l’Institut d’Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica*, v. 1, fasc. 1, 1927.

–, “El ritu de l’administració del viàtic en el ritual urgellità de l’any 1617”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXVIII (1955), p. 303-312.

PUJOL, J., *El barroc musical*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació i Caixa de Girona, 2005.

PUÑAL, T. i SÁNCHEZ, J. M., *San Isidro de Madrid, un trabajador universal*, Madrid: Ediciones La Librería, 2001.

QUÍLEZ MATA, J. L., “La desaparición de las grandes procesiones generales en la Tarragona del siglo XVIII”, dins *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 211-226.

QUINTANA, A., *La arquitectura y los arquitectos en la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1744-1774)*, Madrid, 1983.

RAFANELL, A., *La llengua silenciada*, Barcelona: Empúries, 1999 i TORRENT, Anna M., “Llengua i poder polític a Catalunya al segle XVII”, dins *Actes del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 2 v., Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, II, 1989, p. 29-55.

RÀFOLS, J.F., *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*, Barcelona: Ed. Millà, 1953, v. II.

RAVENTÓS, J., “Una alteració filipista en la constitució II del concili provincial Tarraconense convocat per bisbe de Girona l’any 1717”, *Anuari 1987 de la Societat d’Estudis d’Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, 1988, p. 43-54.

–, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2000.

–, i MARQUÈS, J. M., *Història dels Hospitals de Catalunya. Els hospitals de les comarques de Girona*, Barcelona: Hacer Editorial, 2001, v. II.

REIXACH PLA, M., “Clérigos franceses en Vich a raiz de la revolució de 1789”, *Ausa*, 33 (1960), p. 412-414.

REIXACH, B. (MARQUÈS, S. i ROSSICH, A., a cura de), *Instruccions per a l’ensenyança de minyons. Tom II*, Girona, 1981

–, *Instruccions per a l’ensenyança de minyons (1749)*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1983, 1er. V. [Ed. Facsímil].

RÉAU, L., *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l’art français*, París: Robert Laffont, 1994.

RENAU, J., *Arte en peligro, 1936-1939*, València: Ajuntament de València, 1980.

REQUEJO ALONSO, A. B., “Les empreses culturals de l’església a final del segle XIX: patrimoni i museus”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 757-772.

RIBA GABARRÓ, J., “Renda i sufragis a la parròquia de Veciana (Anoia)”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 387-396.

RIEGL, A., *Problemas de estilo: fundamentos para una historia de la ornamentación*, Barcelona: Gustavo Gili, 1980 [1ª. Edició 1963].

–, *El culto moderno a los monumentos: caracteres y origen*, Madrid: Visor, 1999 [1ª edició espanyola 1984; 1ª edició austríaca 1903].

RIERA MORA, A., “Les festes religioses en el regnat de Carles III: el cas particular de Barcelona (1770-1785)”, *Pedralbes*, 8-II (1988), p. 605-640.

RIERA, A., “Catàstrofe i societat a la Catalunya medieval: els terratrèmols de 1427-1428”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 20-21 (1999-2000), p. 699-735.

–, ROCA, A. i OLIVERA, C., “Analysis of the pastoral visit of 1432 to the Diocese of Girona for the study of the seismic series 1427-1428 in Catalonia”, *Historical Investigations of European Earthquakes. 1: Materials of the CEC Project “Review of Historical Seismicity in Europe”*, Milano: Istituto di ricerca sul rischio sismico, 1993, p. 161-172.

RIU, M., *Excavaciones en el poblado medieval de Caulers. Mun. Caldes de Malavella, prov. Gerona*, Madrid: Excavaciones arqueológicas de España, 88, 1975.

–, (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona: CSIC, 1980-82.

–, “Alguns costums funeraris de l’edat mitjana a Catalunya”, dins AA.DD., *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. Acta Mediaevalia. Annex 1*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982, p. 29-58.

–, *L’arqueologia medieval a Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989.

RIU-BARRERA, E., “Coneixement i actuació sobre l’art romànic al llarg dels segles XIX i XX”, *L’Avenç*, 276 (gener 2004), p. 42-48.

RIVERA RECIO, J.F., “Veneración a los santos”, *Historia de la espiritualidad. V. 1. Espiritualidad popular medieval*, Barcelona, 1969, p. 610-660.

ROCA GIRONA, J., “Les relacions entre el poble i la divinitat: goigs, peregrinacions i rogatives com a expressió de la religiositat popular”, dins *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 67-79.

ROCA ROVIRA, J., *La processó de Verges*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1986.

ROCA, J., “La Comunitat de preveres de l’Espluga de Francolí (Conca de Barberà) al segle XVIII”, dins *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, Cervera: UNED, 1990, v. I, p. 397-405.

ROCA, R., *El calze de Plegamans: joia de l’orfebreria catalana del Renaixement*, Terrassa: Ègara, 1990.

ROCAMORA, M., *Museo de Indumentaria. Colección Rocamora*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1970.

ROCHA, M. M., “‘Entre nosaltres n’hi ha prou ab la paraula’: les xarxes de crèdit no formal des d’una perspectiva històrica”, *Recerques*, 39 (1999), p. 171-180.

RODRÍGUEZ, F. J., “*Loca silentiis apta*”, dins AA.DD., *Actas. Una Arquitectura para la Muerte. I Encuentro Internacional sobre los cementerios contemporáneos*, Sevilla: Consejería de Obras Públicas y Transportes i Dirección General de Arquitectura y Vivienda, 1993.

ROIG TORRENTÓ, M. A., “Coexistencia de primeras advocacions a santos locals con la nueva devoción a san Isidro labrador (XVII-XVIII)”, *Boletín del Museo e Instituto “Camón Aznar”*, XXXIII (1988), p. 81-103.

ROIG, R. i ROIG, M. E., *Els oficis tradicionals de les valls de Gaudalest i de l’Algar*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997

ROMA, J., “Creences i religiositat popular: una perspectiva etnològica”, dins AA.DD., *Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus (Segles XV-XX)*, Cervera: UNED, 1998, p. 81-95.

ROMA CASANOVAS, F., *Història social de l’excursionisme català dels orígens a 1936*, Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1996.

ROMÁN CERVANTES, C., “Abastecimiento de granos al Principado de Cataluña durante el asedio de Barcelona y la Guerra de Sucesión” (1697-1712)”, *1er. Congrès d’Història Moderna de Catalunya*, v. 1, p. 569-579.

ROMERO SAMPER, M., *Las cofradías en el reformismo de Carlos III*, Madrid, 1991.

ROMEU, J., *Teatre català antic*, I, Barcelona: Curial, 1994.

ROURE, G., “El culte als quatre sants màrtirs de Girona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71 (1998), p. 711-719.

ROVIRA, J.M., *Renacimiento y arquitectura. El palacio de la Generalitat*, Barcelona: UPC, 1998.

ROVIRA, P., “‘Monument’ de Setmana Santa de l’església parroquial de Santa Maria de Segueró”, *Rescat. Butlletí del Servei de Restauració de Béns Mobles*, 9 (gener 2001), p. 8-9.

ROVIRÓ, I., *Art i cultura a les parròquies del Bisbat de Vic (1936-1939). Transcripció i breu anàlisi de l'enquesta ‘Relación que ha de presentarse de hechos ocurridos con motivo del Movimiento Nacional del 18 de julio de 1936’*, Vic, 2002, 2 v.

–, “Art i cultura a les parròquies del bisbat de Vic (1936-1939)”, *Ausa*, XX-150 (2002), p. 583-637.

RUIZ GIL, J. A. i LÓPEZ AMADOR, J. J., “Aplicación de la metodología arqueológica al estudio de las edades moderna y contemporánea”, *Revista de Arqueología*, 189 (gener de 1997), p. 22-31.

RUIZ-DOMÈNEC, J. E., *La ambición del amor. Historia del matrimonio en Europa*, Madrid: Santillana Ediciones Generales, 2003.

RUSSO, C., “La storiografia socio-religiosa e i suoi problemi”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società, chiesa e vita religiosa nell’Ancien Régime*”, Nàpols: Guida Editori, 1976, p. XCV-XCVI.

–, *Chiesa e comunità nella diocesi di Napoli tra cinque e settecento*, Nàpols: Guida Editore, 1981.

SAAVEDRA, P., *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*, Barcelona: Crítica, 1994 [1ª ed. 1992].

Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento, París; Mèxic; Librería de Ch. Bouret, 1893. Traducció de I. López de Ayala.

SAGUAR QUER, C., “Carlos III y el restablecimiento de los cementerios fuera de poblado”, *Fragmentos*, 12-14 (1988), p. 240-259.

–, “La aparición de una nueva tipología arquitectónica: el cementerio”, dins AA.DD., *El arte en tiempo de Carlos III. IV Jornadas de Arte*, Madrid, 1989, p. 209-217.

SAHLINS, P., *Fronteres i identitats. La formació d'Espanya i França, s. XVII-XIX*, Vic: Eumo Editorial, 1993.

SAIS, C. i CÀRCELES, D., “Els fons Fontanet-Masó de l'Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Girona”, dins *La imatge i la recerca històrica. Ponències i comunicacions. Segones Jornades Antoni Varés. 12-13 de novembre de 1992*, Girona: Ajuntament de Girona, 1992, p. 184-198.

SALA CANADELL, R., “Un Edicte del bisbe Taverner i d'Ardena sobre l'estat de les parròquies de l'Ardiaconat de Besalú a principis del segle XVIII”, *Annals 1980-81 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1982, p. 217-234

SALA, A., *Els arxius parroquials. La seva importància. Ordenació, classificació y catalogació dels seus documents*, Manresa: Impr. de Sant Joseph, 1912.

SALA, C., “L'obra escultòrica de Domènec Casamira, a Olot (1611-1633)”, *Tallaferro*, 8 (juny 1978), p. 1-3.

–, *Dades històriques d'Olot (Segle XVI)*, Olot: Edicions Municipals, 1985.

–, *L'art religiós a la comarca de la Garrotxa*, Olot, 1987.

SALADRIGAS, S., *Inventari dels frontals d'altar del Convent de la Puríssima Concepció de Palma de Mallorca*, 1998, inèdit.

– alii., *Un llegat humà per a ús diví. Ornaments litúrgics del Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma de Mallorca: Fundació ‘Sa Nostra’, Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Palma, 2002.

SALARICH, M.S., “Dades sobre el còlera de l'any 1854”, *Ausa*, 52 (1965), p. 228-237.

SALAZAR CARRASCO, C., “Misses i censals: les formes materials de la vida religiosa en una parròquia rural d'antic règim”, *Estudis d'Història Agrària*, 8 (1990), p. 41-56.

SALES, N., “Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)”, *Recerques*, 13 (1983), p. 65-91.

–, “Església, masia i poble (segles XVI, XVII i XVIII)”, *Revista de Catalunya*, 16 (febrer 1988), p. 66-72.

–, *Història de Catalunya. Volum IV. Els segles de la decadència, segles XVI-XVIII*, Barcelona: Edicions 62, 1989.

–, “De la processó obligatòria a la processó prohibida, segles XV-XVIII”, *L’Avenç*, 124 (1989), p. 72-73.

SALVADÓ, R., “La festa moderna i la seva funció social”, *L’Avenç*, 89 (1986), p. 44-47.

SALVANY BLANCH, J. (ARMENGOL, A. i MARCO, R., sel. i ed.), *Josep Salvany i Blanch: fotografies 1910/1926*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1992.

–, (CASANOVAS, M. A. i MARCO, R., sel. i ed.), *Menorca i Mallorca, 1915. Una visió estereoscòpica de Josep Salvany*, Palma de Mallorca: Consell Insular de Menorca, Consell Insular de Mallorca i Sa Nostra, 1998.

SAMPER, B. (a cura de MASSOT, J.), *Estudis sobre la cançó popular*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994.

SANABRE, J., *Los sínodos diocesanos de Barcelona*, Barcelona, 1930.

–, *El archivo diocesano de Barcelona*, Barcelona: Fidel Rodríguez imp. 1947.

–, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonia de Europa, 1640-1659*, Barcelona, 1956.

SÁNCHEZ, P., “La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI”, *Historia Social*, 11 (1991), p. 3-22.

SÁNCHEZ DE MARARIAGA, E., “Cultura religiosa y sociedad: las cofradías de laicos”, *Historia social*, 35 (1999), p. 23-42.

SÁNCHEZ HERRERO, J., “Cofradías, hospitales y beneficencia en algunas diócesis del valle del Duero, siglos XIV y XV”, *Hispania Sacra*, 34 (1974), p. 5-51.

SÁNCHEZ ORTEGA, M. E., *La mujer y la sexualidad en el Antiguo Régimen. La perspectiva inquisitorial*, Madrid: Akal Universitaria, 1992.

SANGLAS, J., “Altars antics de l’església de Tavertet”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2002, p. 2-4.

SANMARTÍ ROSET, Carme i SANMARTÍ ROSET, Montserrat, “La comunitat de preveres de Sallent durant la segona meitat del segle XVIII”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIII (2002), p. 47-60.

SANT BENET DE NÚRSIA, *Regla per als monjos*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

Santa Maria de Cardedeu: excavació arqueològica a la capçalera de l'església parroquial de Santa Maria, Cardedeu, Vallès Oriental, Cardedeu: Museu-Arxiu Tomàs Balvey, 1998.

SANTAMARIA, D., *L'Art a Girona 1600-1615. Recerca documental i estudi analític*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1989, Tesina de llicenciatura inèdita.

SAPENA, C., *Les campanes*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Caixa de Girona-Diputació de Girona, 1998.

–, *Els ermitans*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2004.

SCHENONE, H. *Iconografía del arte colonial. Los Santos*, Buenos Aires: Fundación Terea, 1992, 2 v.

SEBASTIÁN, S., *El Barroco Iberoamericano. Mensaje Iconográfico*, Madrid: Ed. Encuentro-Sociedad Estatal Quinto Centenario, 1990.

SEGARRA, M., “Una llengua d'ús estrictament popular”, dins AA.DD., *Història de la Cultura catalana. El Set-cents*, Barcelona: Edicions 62, 1996, p. 143-162.

–, “El conflicte lingüístic català-castellà” dins AA.DD., *Història de la cultura catalana. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 167-192.

SEGURA LACOMBA, M., *Bordados populares españoles*, Madrid: CSIC, 1949.

SELLARÈS, J. i PUJOL, J., *Petita història del Contrapàs Llarg de Sant Vicenç de Torelló*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2001.

SELLES, N., *Marià Vayreda i els corrents estètics a Olot (1877-1903)*, inèdit, premi de la tercera Beca Ciutat d'Olot en Ciències Humanes i Socials, 1984.

SENA, F., “Figures de bandolers de principis del segle XVII a la Vegueria de Vich”, *Ausa*, 43 (1963), p. 330-334.

–, “Un proceso de brujas de 1620”, *Ausa*, 60-61 (1968), p. 53-62.

–, “Un episodi de la Història de Vic: la Santa Unió”, *Ausa*, XI/112-113 (1985), p. 245-352.

SERNA, È. i SERRA, J., “La construcció d’un orgue barroc a Cadaqués”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 35 (2002), p. 425-435.

SERRA BOLDÚ, V., *El llibre d’Or del Rosari a Catalunya. Història-Etnologia-Folklore-Arqueologia-Imatgeria-Bibliografia*, 1925.

–, *Calendari Folkloric d’Urgell*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1981.

–, *Llibre popular del Rosari. Folklore del Roser*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1988 (reedició de la primera edició publicada a Barcelona el 1917 pel Foment de la Pietat Catalana).

SERRA BOSCH, P., *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del principado de Cataluña*, Barcelona, 1808.

SERRA, E., “La violència sobre la dona en la societat rural catalana del segle XVII”, dins AA.DD., *Encontre de treball sobre la Història de la Dona*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1983.

–, “Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVIII”, dins AA.DD., *Terra, treballs i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona: Ed. Crítica, 1986, p. 214-246.

–, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona: Crítica, 1988.

–, “Béns comunals: algunes consideracions”, dins *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1998, p. 11-31.

–, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona: Crítica, 1988.

- i TORRES, X. (dir.), *Història. Política, societat i cultura als Països Catalans*. V. IV, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997

SERRA, V., “Els terciaris a Catalunya durant els segles XVII i XVIII”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, LXX (1997), p. 119-188.

SERRAS, A., “Darreres provisions abacials en la Congregació Tarraconense”, *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-55), p. 455-470.

SIMON, A., “La plaga de llagosta, de 1684-1688, a Catalunya”, *Revista de Girona*, 94 (1981), p. 19-21.

–, “La pesta de mitjan segle XVII a la Catalunya oriental: estudi morfològic”, *I Congrés Hispano-Luso-Italià de Demografia Històrica*, Barcelona, 1987.

–, “La família catalana en el Antigo Régimen”, dins AA.DD., *La família en la España Mediterrànea (siglos XV-XIX)*, Barcelona: Crítica, 1987, p. 65-93.

–, “La població de Catalunya a principis del segle XVIII. Velles i noves estimacions”, *Pedralbes*, 8/I (1988), p. 155-162.

–, “La demografia històrica a Catalunya: un balanç bibliogràfic”, *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, VII/2 (1989), p. 37-60.

–, “La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització”, *Manuscrits*, 10 (1992), p. 217-257.

–, “Els anys 1627-1632 i la crisi del segle XVII a Catalunya”, *Estudis d'Història Agrària*, 9 (1992), p. 157-180.

–, *Girona al segle XVII*, Girona: Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, 1993.

–, *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva. Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna*, Barcelona: Curial, 1993.

–, “La población de Catalunya a finales del siglo XVIII. El censo de Floridablanca y el nomenclátor diocesano del obispado de Girona, contraste y fiabilidad”, dins *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez*, València, 1998, v. III, p. 97-110

SITGES, X., *L'Argenteria i l'orfebreria al Bages: segles X-XVIII*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2001.

SOBERANAS, A. J., “L'edició de les sinodals de Girona de 1512”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV-2 (1981), p. 397-410.

SOLÀ MORETA, F., *Ntra. Sra. de Cabrera. Monografia històrica*, Barcelona: Imp. i Llib. La Bona Parla, 1915 [2ª edició de 1935].

–, *El Cabrerès*, Barcelona, 1933.

SOLÀ, X., *L'Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Pallerols. Inventari i catalogació*, 1997, inèdit.

–, “Una aproximació a la demografia història de Sant Feliu de Pallerols a través dels seus registres sacramentals, 1721-1808”, *Annals 1996-1998 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, p. 155-194.

- , “La proto-indústria a Sant Feliu de Pallerols en el segle XVIII. Una aproximació”, treball de doctorat inèdit, Universitat de Girona, 1997-1998.
- , “L’Església parroquial de Sant Feliu de Pallerols. Una aproximació a través del llibre d’Obra”, Treball de recerca Doctorat d’Història i d’Història de l’Art, Universitat de Girona, 1997-1998.
- , “L’escultor vigatà Feliu Vidal i l’església parroquial de Sant Feliu de Pallerols”, *Ausa*, XIX-145 (2000), p. 183-185.
- , “L’ermita romànica de Santa Cecília, de Sant Feliu de Pallerols”, *La Comarca d’Olot*, 1076 (23 de novembre de 2000), p. 30-31.
- , “La Contrareforma a Catalunya a través de les visites pastorals: les parròquies de les valls de Bas, Hostoles i Amer en els segles XVI i XVII”, Universitat de Girona, treball de Recerca de 3er Cicle, 2001-2002.
- , *Sant Feliu de Pallerols*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2002.
- , “L’aportació documental dels arxius diocesans”, ressenya del llibre *Església i societat a l’arxidiòcesi de Tarragona en el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, d’Eugeni Perea Simon, a *Plecs d’Història Local*, núm. 98, abril 2002, p. 43 (1537), dins *L’Avenç*, 268 (abril 2002).
- , *Guia itinerària de Sant Feliu de Pallerols*, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, 2002.
- , “El monestir de Santa Maria d’Amer, l’església parroquial de Sant Miquel i l’Hospital en les visites pastorals dels segles XVI i XVII”, *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 121-132.
- , *El Santuari de la Mare de Déu de la Font de La Salut. Vall d’Hostoles-Collscabra*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2003.
- , “Reconstrucció del temple parroquial de Les Planes d’Hostoles”, dins GIL, Rosa M. i MARINÉ, Josep (dir.), *Miratges. 300 anys de projectes no realitzats a les comarques gironines*, Girona: Diputació de Girona, 2003, p. 92-93.
- , “L’església de Sant Cristòfol de Les Planes i el seu retaule barroc, una obra de l’escultor olotí Francesc Escarpanter”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, 15 (2005), p. 131-173.
- , “Els santuaris d’El Collscabra a l’època moderna (1584-1799). Una visió des de les visites pastorals”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 87-99.
- , “La capella del mas Masegur de Sant Privat Bas”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i comarca*, 2005-06, [En premsa].
- , “Els segles XVI i XVII. La demografia: immigració occitana i pestes negres”, dins *Història de la Garrotxa*, Girona: Diputació de Girona [En premsa].

–, “Bisbes, clergues i feligresos. Les parròquies de les valls de Bas, Hostoles i Amer en els segles XVI i XVII a través de les visites pastorals”, *Pedralbes*, 23-II (2003), p. 669-684.

– i DONAT, L., *Els molins*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Caixa de Girona-Diputació de Girona, 2003.

SOLÉ, P.A., *La Iglesia Gaditana en el siglo XVIII*, Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1994.

SOLÍS, C., “La visitas pastorales y el patrimonio arquitectónica y mobiliario de la iglesia”, *Memoria Ecclesiae*, XIV (1999), p. 411-450.

SORRIBES, V., “La devoció valenciana a Sant Roc”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXVIII (1955), p. 321-337.

SUÀREZ, A. i VIDAL, M., *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt. Noucentisme i modernitat*, Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

SUQUET, M. À., “Conferències morals de la Diòcesi de Girona, anys 1717 a 1778: *Super Statu Sacerdotali et pastoralī*”, Girona, 1997, text inèdit mecanografiat.

SUREDA, M., *Una microinstitució religiosa: la Congregació dels Dolors de Besalú (1699-1791)*, Treball d'investigació de tercer cicle, Universitat de Girona, 1998-1999.

–, *Congregació dels Dolors de Besalú del segle XVIII*, Olot: Venerable Congregació de la Mare de Déu dels Dolors de Besalú i Ajuntament de Besalú, 1999-2000.

TAPIÉ, M., “Iconografia barroca e sensibilità cattolica”, dins RUSSO, C. (ed.), *Società, Chiesa e vita religiosa nell'”Ancien Régime”*, Nàpols: Guida Editori, 1976, p. 309-350.

TARRÉ, J., *Nocions de litúrgia cristiana*, Barcelona: Ed. Minerva, 1916.

TEIXIDOR, M., “Seguiment arqueològic a la capella dels Dolors de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries”, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 10-11 de maig de 2002, p. 481-482.

TELLECHEA, J. I., “El formulario de la visita pastoral de Bartolomé Carranza, arzobispo de Toledo”, *Anthologica Annu*, 4 (1956), p. 385-437.

–, *El Obispo ideal en el siglo de la Reforma*, Roma: Iglesia Nacional Española, 1963.

–, *El papado y Felipe II. Colección de breves pontificios*, Madrid: Fundación Universitaria Española, 2002.

TELLO, E., “La utilització del censal a la Segarra del 700: crèdit rural i explotació usurària”, *Recerques*, 18 (1986), p. 47-71.

–, “Vendre per pagar. La comercialització forçada a l’Urgell i a la Segarra al final del segle XVIII”, *Recerques*, 23 (1990), p. 141-160.

–, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d’una Catalunya pobra, 1700-1860*, Lleida: Pagès Editors, 1995.

TERUEL GREGORIO DE TEJADA, M., *Vocabulario básico de la historia de la iglesia*, Barcelona: Crítica, 1993.

THOMPSON, E.P., *Costumbres en común*, Barcelona: Crítica, 1995 [1ª ed. 1991].

TO, Ll., “A propòsit de les ‘universitats’ medievals i de Guillem Galceran de Cartellà”, *Altaveu. Butlletí d’informació municipal de Sant Feliu de Pallerols*, 28 (abril-juny de 1999), p. 41-42.

–, “El marc de les comunitats pageses; villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX – principi de l’XI)”, dins AA.DD., *Catalunya i França meridional a l’entorn de l’any mil*, Barcelona, 1991, p. 212-239.

TOBELLA, A. M., “La Congregació Claustral Tarraconense i les diverses recapitulacions de les seves Constitucions provincials”, *Catalonia Monastica*, 2 (1929), p. 111-251.

–, “Cronologia dels capítols de la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustense”, *Analecta Montserratensia*, X (1964), p. 221-398.

TORRA, A., “Fondos documentales monásticos en el Archivo de la Corona de Aragón”, *Memoria Ecclesiae*, VI (1995), p. 121-146.

TORRALBA, F., “La Il·lustració a Catalunya”, *Afers*, 30 (1998), p. 287-296,

TORRAS RIBÉ, J. M., *Els municipis catalans de l’Antic Règim. 1453-1808*, Barcelona: Curial, 1983.

–, *Curtidores y tenerías en Catalunya: organización de un oficio pre-industrial (siglos XIV-XIX)*, Vic: Colomer Munmany, 1991.

TORRAS, C. A., “Un recorregut pel macís de les serres de Cabrera”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 145 (febrer 1907), p. 33-48.

–, *Pirineu Català. Guia itinerària. Comarca d'Olot. Valls superiors del Fluvià*, Barcelona: L'Avenç-Centre Excursionista de Catalunya, 1910.

TORRE, A., *Il consumo di devozione. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Régime*, Venècia: Marsilio Editore, 1995.

TORRENT, R., “Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca”, *Annals 1977*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1977.

TORRES, X., “El bandolerisme català del Barroc: ¿‘fill de la misèria’ o de la benestança?””, dins AA.DD., *El Barroc català*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 47-60.

–, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic: Eumo Editorial, 1991, p. 103-158.

–, *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Quaderns Crema, 1993.

–, *La Vall de Torelló als segles XVI i XVII: una història de paraires i bandolers*, Vic: Eumo Editorial, 1995.

–, “Epidèmies: de la pesta negra al nou Herodes”, dins ALBAREDA, J. (dir.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica. Segle XVIII. Volum 5*, Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1995, p. 74-75.

–, *Els llibres de família de pagès (segles XVI-XVIII). Memòries de pagès, memòries de mas*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, Girona, 2000.

TORT MITJANS, F., *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent*, Barcelona, 1978.

TOWNSEND, J., *Viaje por España en la época de Carlos III (1786-1787)*, Madrid: Turner, 1988.

TRIADÓ, J. R., –, *L'època del Barroc. Història de l'Art Català*, Barcelona: Edicions 62, 1984.

–, “L'art a l'època del Barroc. Una proposta d'anàlisi interdisciplinar”, dins *El Barroc Català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona: Quaderns Crema, 1988, p. 153-160.

–, “L'Art a Catalunya a l'època de Carles III”, *Pedralbes*, 8/1 (1988), p. 541-550.

–, “L'Art català del segle XVII. Estat de la qüestió i problemes metodològics”, *D'Art*, 12 (1986), p. 161-171.

–, “Art i arquitectura”, dins AA.DD., *Història de la Cultura catalana. El Set-cents*, Barcelona: Edicions, 62, 1996, p. 211-246.

–, “Art, artista i societat a la Catalunya del segle XVIII”, *Afers*, 30 (1998), p. 373-383.

TRIADÚ, J., *El Collsacabra*, Barcelona: Ed. Proa, 1994.

TRUJOLS, A., “Cabrera i el culte a la Santíssima Trinitat”, *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2001, p. 9.

UDINA, F., “Los fondos benedictinos custodiados en el Archivo de la Corona de Aragón”, *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-1955), p. 399-420.

USHER, A.P., “La banca de depósito en Barcelona (1300-1700)”, *Cuadernos de Historia económica de Catalunya*, Barcelona, 1969-1970.

VALADÉS SIERRA, J. M., “Exvotos. Un patrimonio peculiar en peligro de extinción”, *Revista de Arqueología*, 187 (novembre de 1996), p. 56-61.

VALDIVIESO, E., “La arquitectura española del siglo XVIII”, dins CAMÓN, J.; MORALES, J. L. i VALDIVIESO, E., *Arte español del siglo XVIII. Summa Artis. Historia general del arte*. V. XXVII, Madrid: Espasa-Calpe, 1984.

VALVERDE, J.M., *Cartas a un cura escéptico en materia de arte moderno*, Barcelona: Seix Barral, 1957.

VAYREDA, M., *Sanch nova. Novela muntanyenca*, Olot: Imp. N. Planadevall, 1900.

VEGA, S., “La recuperació de l’Almoina del pa cuit del Dijous Sant i la reparació de l’església parroquial de la Tallada (1685)”, *Publicacions de l’Institut d’Estudis del Baix Empordà*, XX (2001), p. 87-98.

VÉLEZ, P., *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya*, Barcelona: Amics de l’Art Romànic, 2003, p. 36.

VENTEO, D., “La monumentalització del centre històric: la invenció del barri gòtic”, dins FUSTER, J. et alii., *La construcció de la gran Barcelona: l’obertura de la Via Laietana, 1908-*

1958, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat i Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, 2001.

VERT, J., *La indústria de la cera, ex-vots i les devocions populars*, Torroella de Montgrí, 1987.

VICENS, F. i VÉLEZ, P., *Objecte i memòria*, Barcelona: Museu Frederic Marès, 2004.

VIDAL, M., "Excursió al castell de Requesens, Agullana, Besalú, Olot i Collsacabra", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, IX (1899), p. 177-201

VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica. II. Osona. I*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984.

–, *Catalunya Romànica. III. Osona. I*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1986.

–, *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990.

–, *Catalunya Romànica. V. El Gironès La Selva. Pla de l'Estany*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1991.

VILA, M. C., "Manifestaciones religiosas a través de la artesanía popular: 'el goigs i les mides'", dins *I Congrés d'Història de l'Església catalana: des dels orígens fins ara*, Solsona: PG Boniquet, 1993, p. 479-483.

VILA, Pep, "La Comèdia del sopar a Sant Esteve d'en Bas", *Revista de Girona*, 146 (maig-juny de 1991), p. 42-47.

–, *El teatre*, Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1998.

VILAMALA, Jordi, "Les consuetes de Sant Julià de Vilatorrada (Osona): la continuïtat en la gestió de l'administració eclesiàstica", *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 309-385.

–, *Quadre de classificació de l'Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*, Vic, 2000, exemplar mecanografiat.

–, "La consuetud de Santa Maria de Folgueroles (Osona): El salvament de la memòria administrativa després de la Guerra dels Segadors", *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X (2001), p. 443-476

–, "Consuetud de la iglésia parroquial de Sant Andreu de Gurb, del bisbat de Vic, dictada per Gaspart Graell y de Bosch, prevere y rector de la dita iglésia. 1664", *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XI (2003), p. 191-204.

VILAMALA, Josep, “Josep Pujol Juhí (Folgueroles, 1734 – St. Llorenç de Morunys, 1809). L’últim escultor del barroc català”, *Ausa*, 142 (1999), p. 321-339.

–, *L’obra dels Pujol. Escultors de la Catalunya central (ss. XVIII-XIX)*, Sant Vicenç de Castellet: Ed. Farell, 2001.

VILAR, P., *Catalunya dins l’Espanya moderna. II. Les transformacions agràries del segle XVIII català: de l’impuls de les forces productives a la formació d’una burgesia nova*, Barcelona: Edicions 62, 1986.

VILLANUEVA, A. P., *Los ornamentos sagrados en España. Su evolución histórica y artística*, Barcelona-Buenos Aires: Editorial Labor, 1935.

VILLANUEVA, J., *Viaje literario á las iglesias de España*, Madrid: Imp. Real Academia de Historia, 1850, v. 14.

VILLAVERDE, M., “Els esgrafiats del barri gòtic al s. XVIII”, dins el *5è Congrés d’Història Moderna de Catalunya. Identitat, conflictes i representacions*, 15-19 de desembre de 2003, [En premsa].

VINYETA, R., *Rupit. Guia turística*, Rupit: M. Estrella Dorga, 1998, p. 100.

VIÑAS, M., “Disertación histórica y canónica sobre los sínodos diocesanos de Gerona”, *Revista de Gerona*, V (1881), p. 41-47.

VIOLANT SIMORRA, R., *La Setmana Santa del Pallars*, Barcelona: Barcino, 1953.

–, *L’art popular a Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1976.

VIOLLET-LE-DUC, E., *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l’époque carlovingienne a la Renaissance*, Part I, París, 1872.

VIRGILI, A., “El delme i la primícia al bisbat de Tortosa”, *Primer Congrés d’Història de l’Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, v. I, 1993, p. 423-431.

VICENS VIVES, J., *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona: CSIC – Instituto Jerónimo Zurita, 1945.

VIVES, E., *La població catalana medieval. Origen i evolució*, Vic: Eumo Editorial, 1990.

VOVELLE, M., *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, París: Éditions du Seuil, 1978.

WEISBACH, W., *El barroco, arte de la Contrareforma*, 1921 [Madrid: Espasa-Calpe, 1942, 1ª edició espanyola].

–, *Arte barroco en Italia, Francia, Alemania y España*, Barcelona: Labor, 1933 [1ª edició espanyola; 1924 1ª edició alemanya].

WÖLFFLIN, H., *Renacimiento y barroco*, Madrid: Alberto Corazón, 1977 [1ª edició 1888].

–, *Principes fondamentaux de l'Histoire de l'art: le problème de l'évolution du style dans l'art moderne*, París: Librairie Plon, 1952 [1915, 1ª edició].

WOLF, E. R., *Los campesinos*, Barcelona: Editorial Labor, 1971.

WOOLF, S.J., *Los pobres en la Europa moderna*, Barcelona: Crítica, 1989.

WORRINGER, W., *La esencia del estilo gótico*, Madrid: Revista de Occidente, 1925 [1ª edició espanyola; Munich: R. Piper & Co., 1911, 1ª edició alemanya].

WRIGLEY, E. A., *Historia y población*, Madrid, 1969.

YLA, A., “Lo rector de La Vola. Mossèn Peyra rector de la Vola. Estudi Folklòrich y críthic-històrich”, *Butlletí de Centre Excursionista de Catalunya*, XV (1905), p. 182-187 i 205-215.

YLLA, Ll. G., “Excursió a Cabrera, la Bola y Sant Pere de Torelló”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, volum II (1915-1916-1917), p. 17- 21.

ZAMORA, F. de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona: Curial, 1975.

ZAPATA, M. A., “Els censals de Santa Maria de Mataró”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 509-519.

ZARAGOZA, E., “Documentos inéditos referentes a la reforma monástica en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI”, *Studia Monastica*, 19 (1977).

- , “Actas de visitas del Monasterio de Montserrat (1695, 1737, 1826, 1830)”, *Studia Monastica*, 22-1 (1980), p. 101-134.
- , “Documentos inéditos sobre la Visita Apostólica de Montserrat (1584-1613)”, *Studia Monastica*, 26 (1984), p. 91-113.
- , “Documentos inéditos referentes a la reforma de los benedictinos catalanes (1573-1600)”, *Analecta Montserratensia*, 59 (1986), p. 105-108.
- , “Estado de los monasterios benedictinos catalanes y aragoneses en 1835”, *Studia Monastica*, 34 (1992), p. 79-138.
- , “Documentos inéditos referentes a la reforma monástica en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI”, *Studia Monastica*, 19 (1992).
- , *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997.
- , “Beneficios de las abadias benedictinas de Montserrat y de la diócesis de Gerona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 73 (2000), p. 129-160.
- , “Beneficis de les abadies gironines (s. XVIII)”, *Anals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XLI (2000), p. 389-417.
- , “Documents inèdits del Consell de Cent sobre la visita apostòlica de Montserrat (1582-1585)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 74 (2001), p. 73-130.
- , *Història de la Congregació Benedictina claustral Tarraconense (1215-1835)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2004.

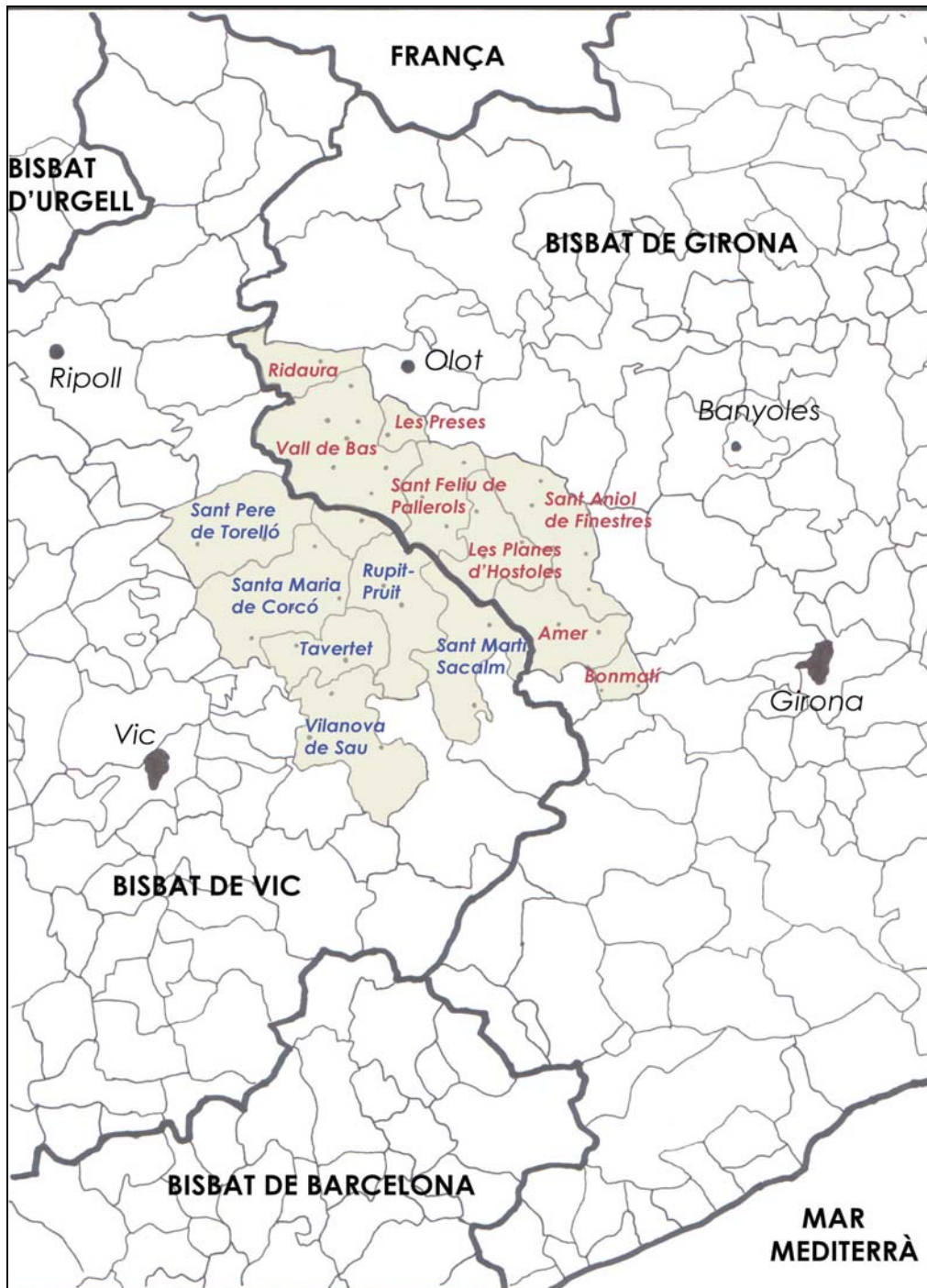
Pàgines web

www.abep.net/arxiu/wxis.exe

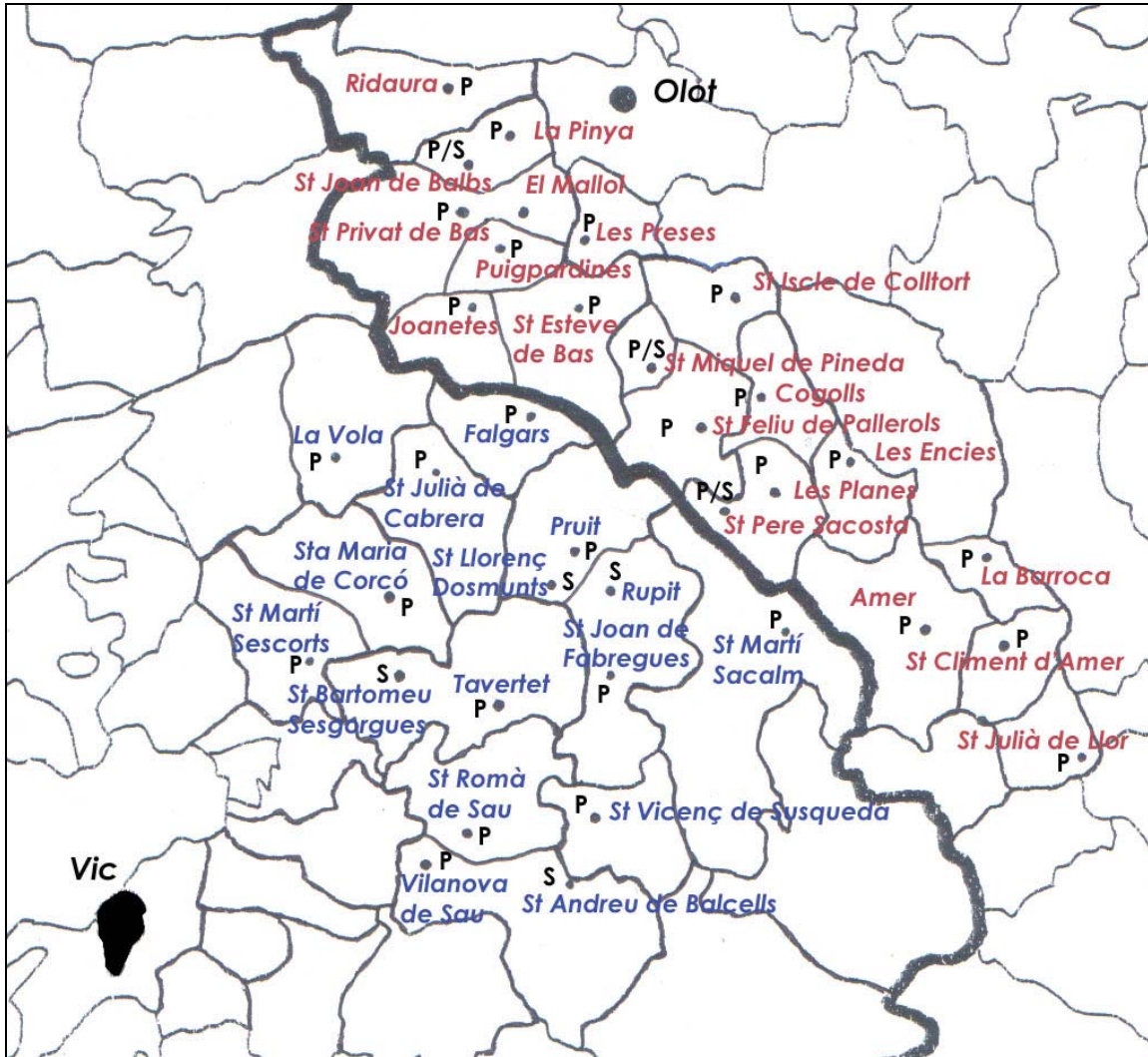
www.arxiuadg.org/annex/girona.htm i www.arxiuadg.org/annex/vic.htm

APÈNDIX CARTOGRÀFIC

Mapa 1. Municipis actuals

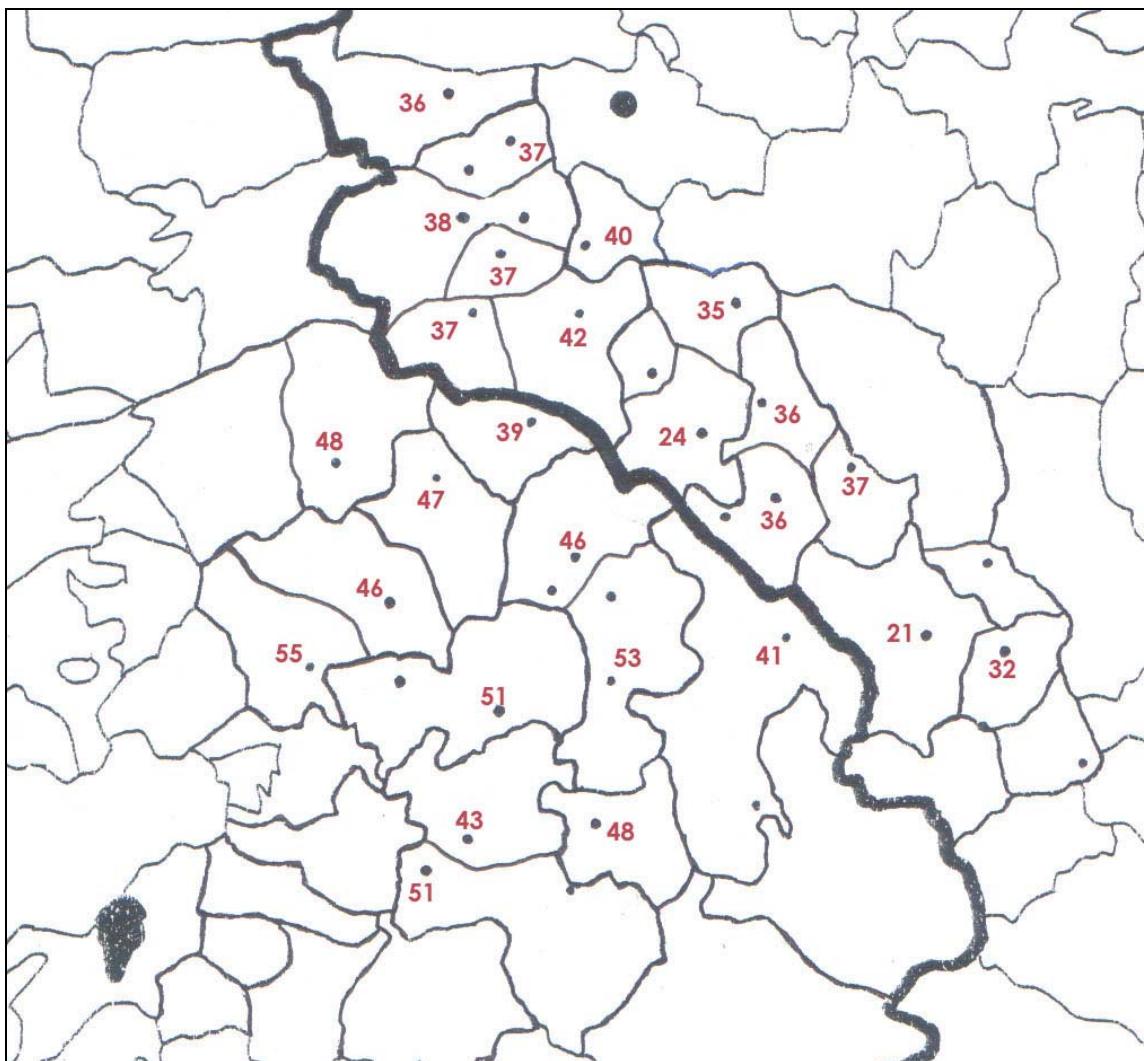

Mapa 2. Les parròquies a l'època moderna

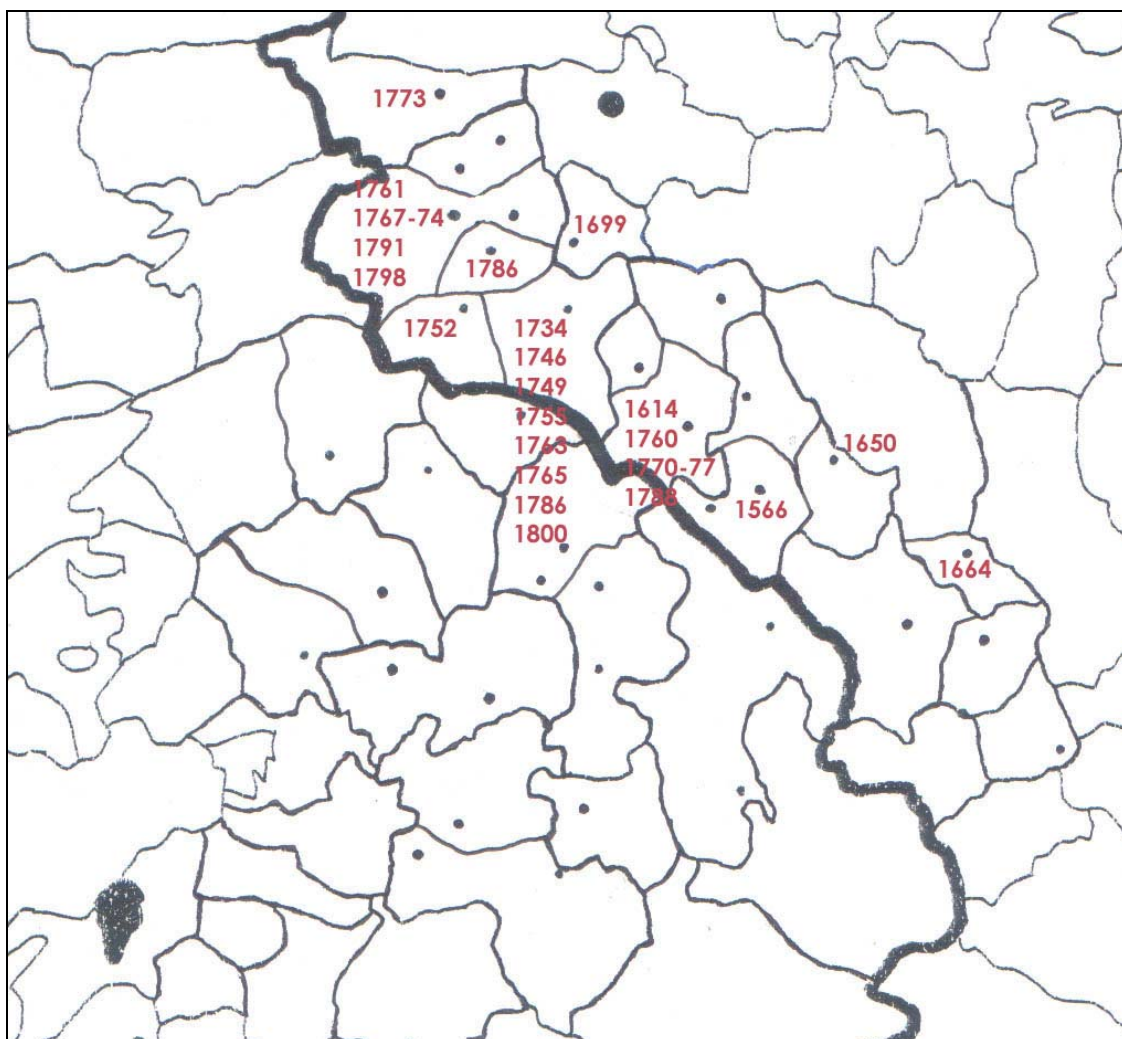

P: esglésies parroquials
 S: esglésies sufragànies

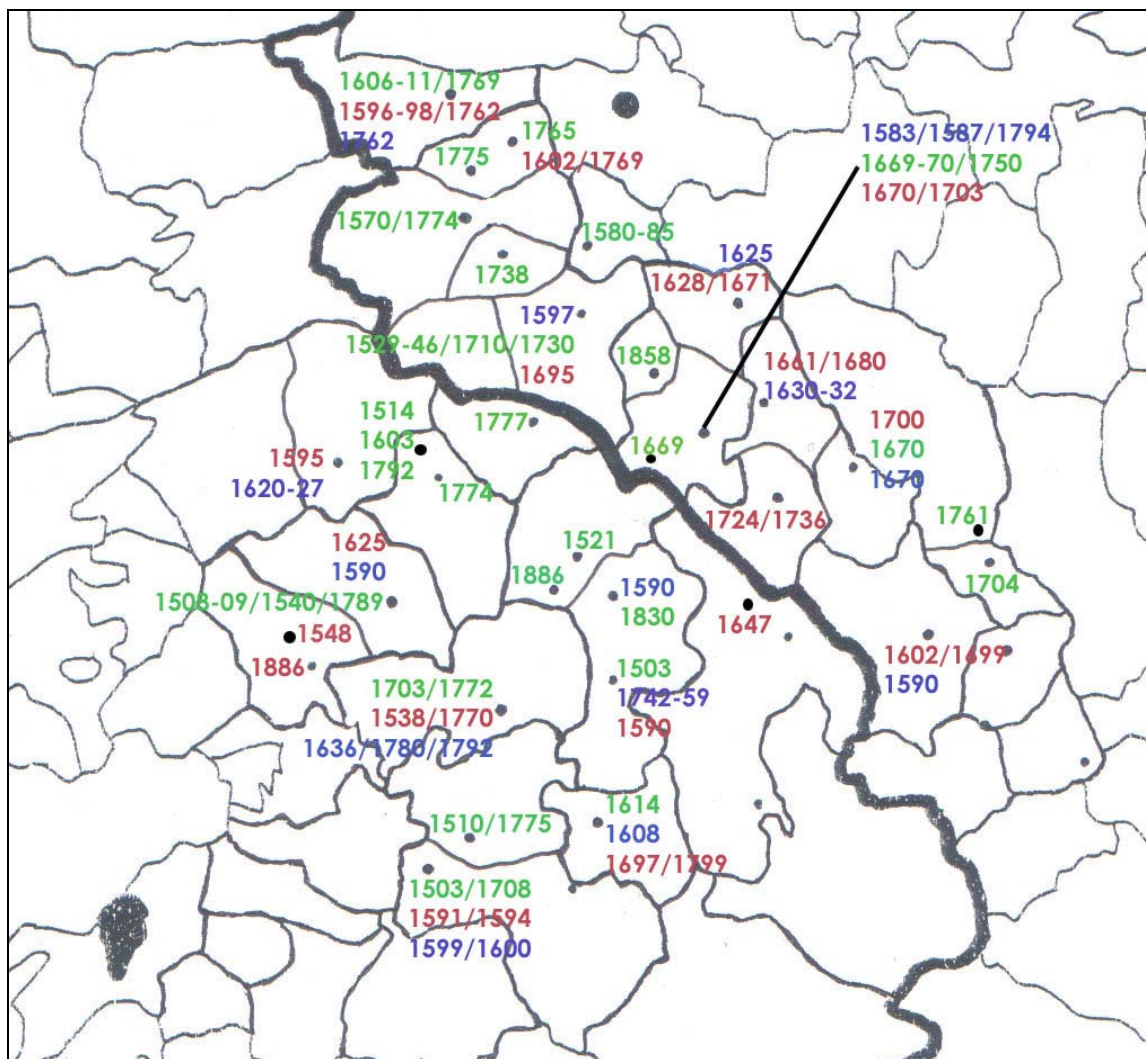
Mapa 3. Número de visitas (1588-1799)

Mapa 4. Construcció de capelles de mas i oratoris particular gironins

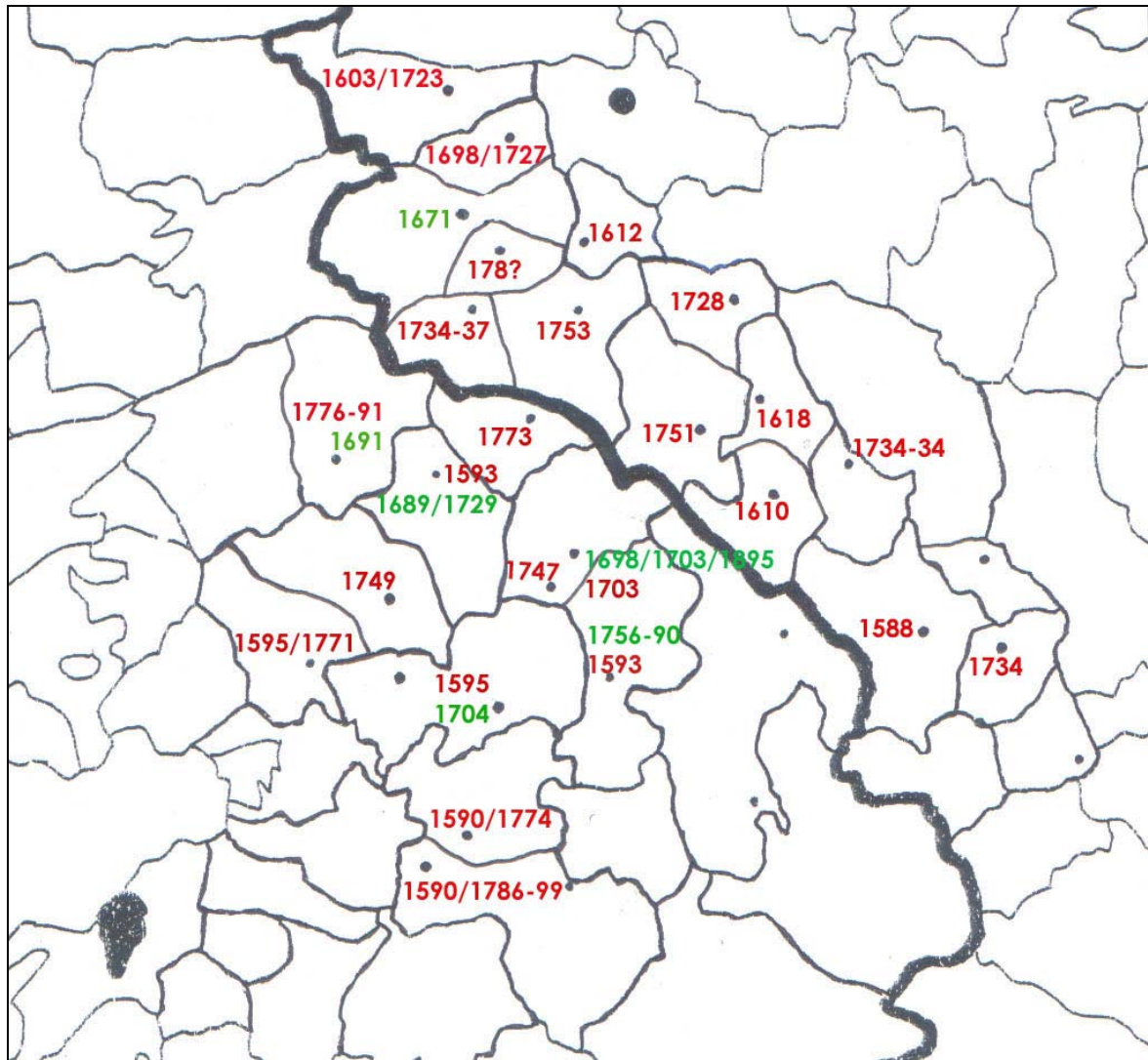

Mapa 5. Producció de retaules i obres d'art

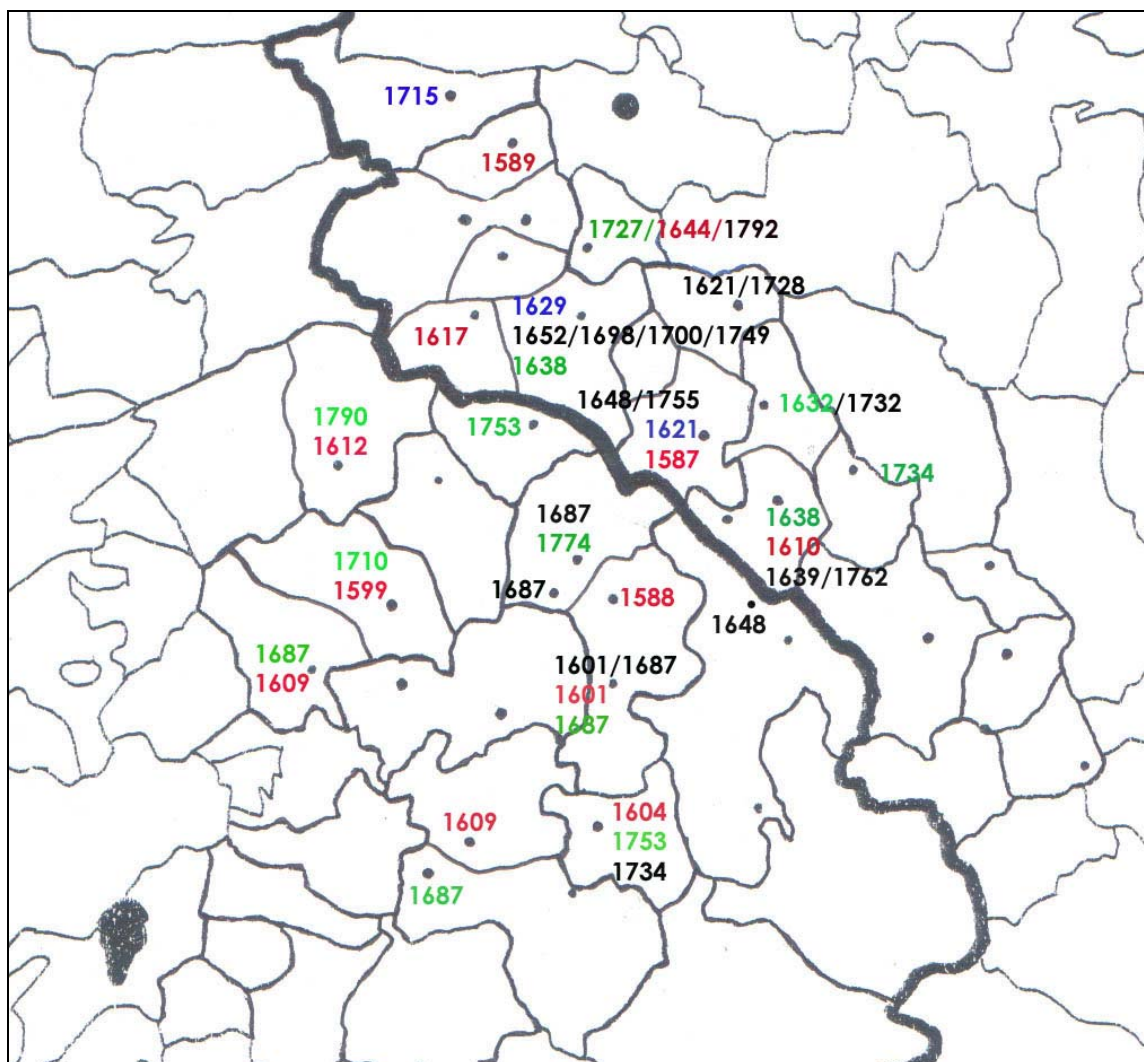
Verd: retaule major
Vermell: retaule a una capella lateral
Blau: retaule del Roser

Mapa 6. Sagristies i rectories

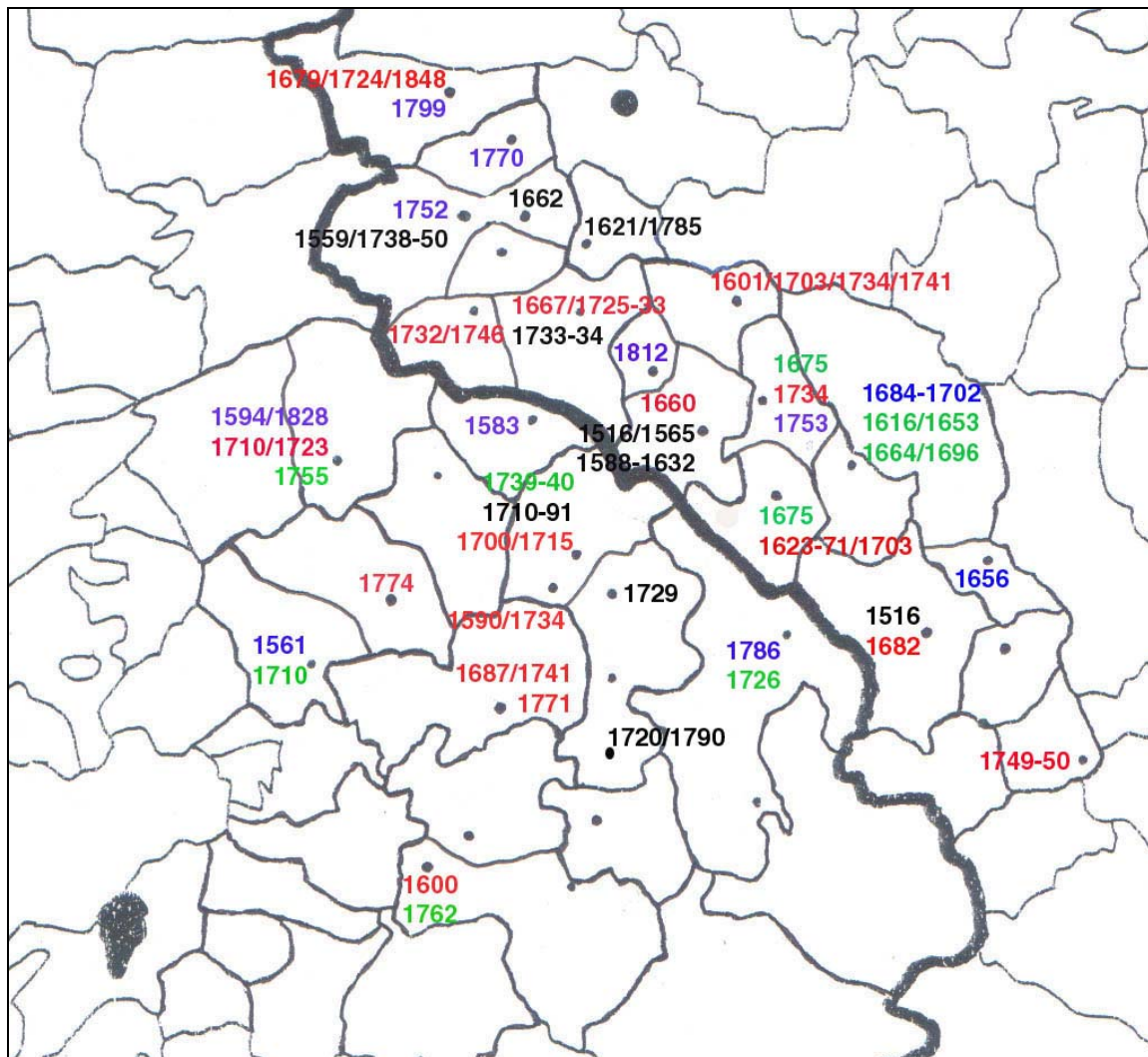
Vermell: Sagristies
Verd: rectories

Mapa 7. Les confraries (any de creació o primera menció)

Verd: Confraria de Sant Isidre
Vermell: Confraria del Roser
Blau: Confraria de la Minerva
Negre: altres confraries

Mapa 8. Obres d'arquitectura

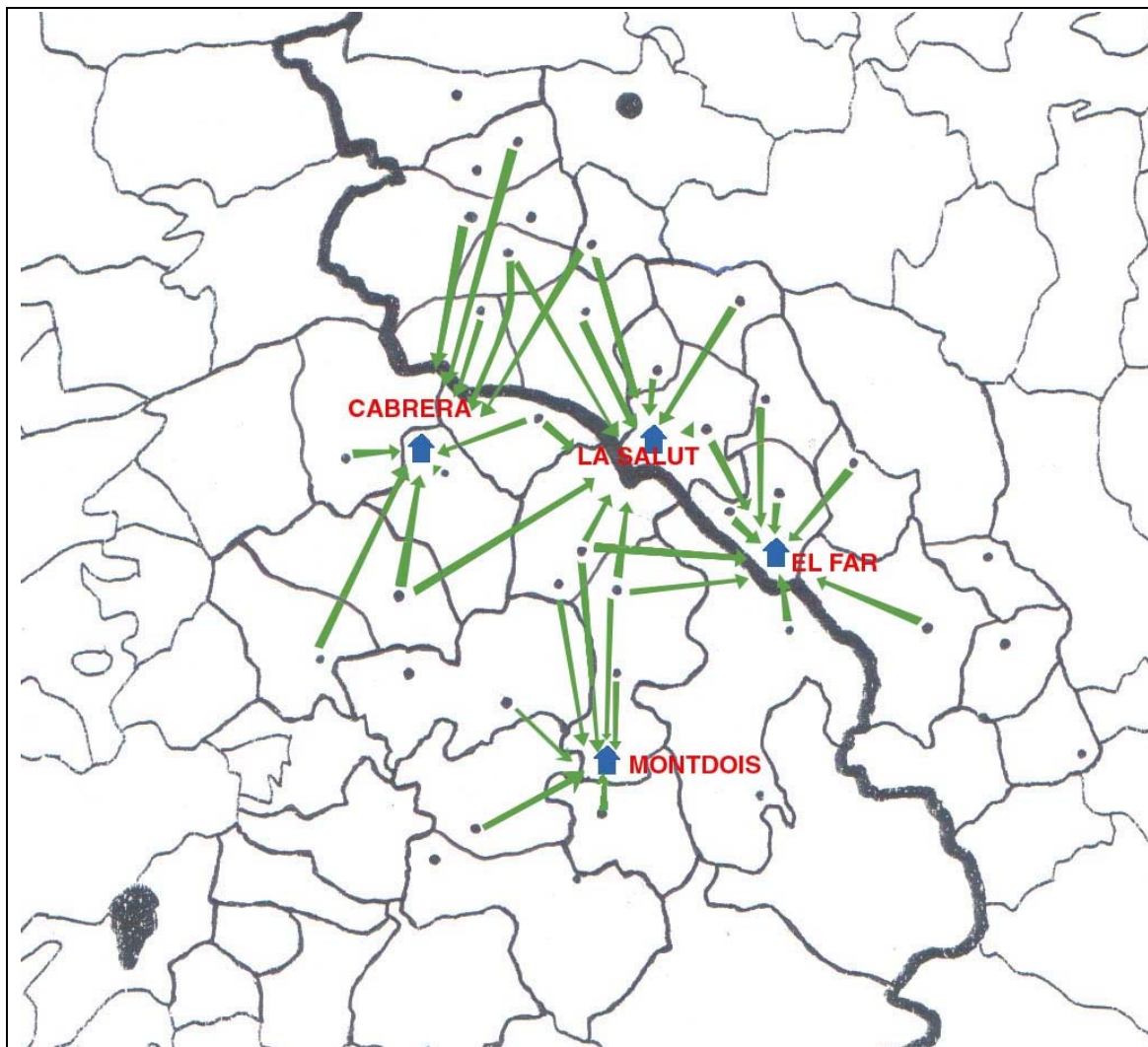
Verd: campanars

Vermell: capelles laterals

Blau: façanes i portes

Negre: nous edificis

Mapa 9. Santuaris d'El Collsacabra i les seves àrees d'influència

Santuaris
→ Parròquies de procedència dels devots

APÈNDIX FOTOGRÀFIC

1. Visita pastoral; enramada de benvinguda, a Sant Feliu de Pallerols. Dècada de 1940. *Arxiu mas La Fàbrega.*

2. Visita pastoral del bisbe Josep Cartanyà, Sant Feliu de Pallerols. Dècada de 1940. *Arxiu mas La Fàbrega.*

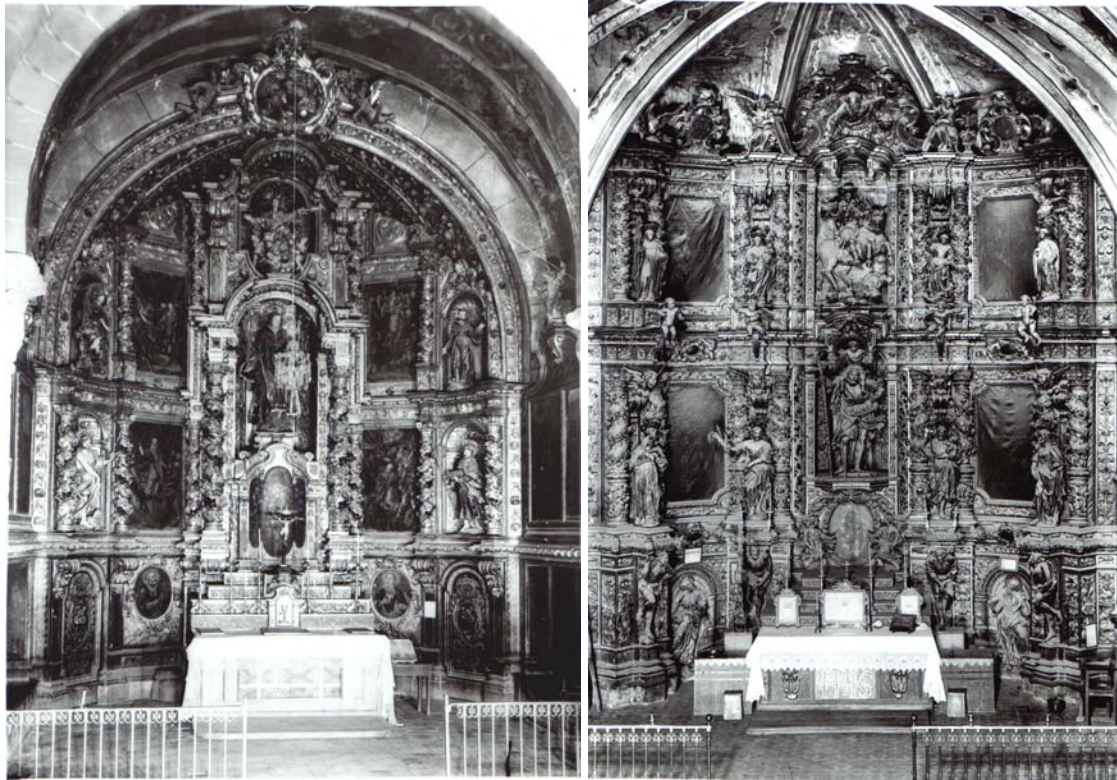

3. Visita pastoral del bisbe Josep Cartanyà, Sant Feliu de Pallerols. Dècada de 1940. *Arxiu mas La Fàbrega.*

4. Visita pastoral del bisbe Josep Cartanyà, Sant Feliu de Pallerols. Dècada de 1940. *Arxiu mas La Fàbrega.*

5. *Sant Corneli, sant Pere, santa Magdalena i sant Esteve.* S. XVI, oli s/tela. Procedent de Sant Corneli i santa Magdalena del Mont, dipositat a Sant Privat de Bas. *Xavier Solà.*

6. *Pau COSTA, Retaule major de sant Esteve, Sant Esteve de Bas.* Ca.1719. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, GIA – 6343.*

7. *Francesc ESCARPANTER, Retaule major de sant Cristòfol, Les Planes d'Hostoles.* Ca. 1724. *Valentí Fargnoli. Arxiu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya – Delegació de Girona, núm. reg. 21200.*

8. Joan GASCÓ, *Retaule de sant Esteve i sant Vicenç. Sant Esteve de Bas*. 1500/1550, oli s/taula, 150 x 93 cm. *Museu d'Art de Girona*. Núm. inv. 250.258.

9. Joan GASCÓ, *Antic retaule major, Sant Esteve de Bas (laterals)*. 1500/1550. *Josep Salvany*. *Biblioteca de Catalunya, Barcelona*. Fons *Josep Salvany i Blanch*, núm reg. 167-01, 1914.

10. Feliu VIDAL, *Sant Feliu (?)*, Sant Feliu de Pallerols. Ca. 1671, Fusta policromada, 128 x 48 x 37 cm. *Txus Sartorio, Museu d'Art de Girona, núm. inv. 1652.*

11. Feliu VIDAL, *Retaule major del Santuari d'El Far*. Ca. 1647, fusta policromada. *F. Blasi. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, A – 2060, 1920-25.*

12. Josep MOLIST (disseny) i Josep PUJOL (escultura i fusteria), *Retaule major del Santuari de Cabrera*, Sant Julià de Cabrera. 1792. *F. Blasi. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, A – 1961, 1920-25.*

13. Altar major, capella de Santa Brígida, Amer. *Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona.*

14. Retaule del Roser de Sant Esteve de Bas. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, GIA – 6344. Abans 1939.*

15. Joan SANXES GALINDO (atribuït), *Retaule del Roser*, monestir d'Amer. Finals s. XVI, pintura sobre fusta, 4 fragments (73,5 x 98; 70,5 x 92; 1,5 x 123 i 139,5 x 124 cm), 2 taules (162 x 87,5 cm c/u) i 2 taules de 152 x 93 cm c/u). *Miquel Tostón, Museu Diocesà de Girona – Museu d'Art de Girona, núm. inv. 346.*

16. Retaule del Roser, Sant Privat de Bas. S. XVII. *Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 649-03, 1922.*

17. Dalmau MASSEGUR (escultura) i Isidre RIPOLL (dauradura), Retaule del Roser, capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. 1794 i 1799. *Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Pallerols.*

18. Jaume DIVÍ, Retaule major, Ridaura. S. XVIII. *Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 071-05, 1912.*

19. Retaule del sant Crist, Sant Esteve de Bas. Ss. XVII-XVIII. Josep Salvany. *Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 648-03, 1922.*

20. Domènec CASAMIRA, *Retaule major*, Rupit. 1633. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, EI – 5499. 1916.*

21. Domènec CASAMIRA, *Retaule major*, Rupit; fragment actual instal·lat a una capella lateral. 1633, fusta policromada. *Xavier Solà.*

22. Retaule major, Sant Julià de Cabrera. S. XVIII. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4924.*

23. Sant Julià, Sant Julià de Cabrera. S. XVIII, fusta policromada. *Xavier Solà.*

24. Retaule major, Sant Romà de Sau. Ss. XVIII-XIX. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, Almaló E – 1521.*

25. Retaule major, Tavertet. Ss. XVII-XVIII. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4205.*

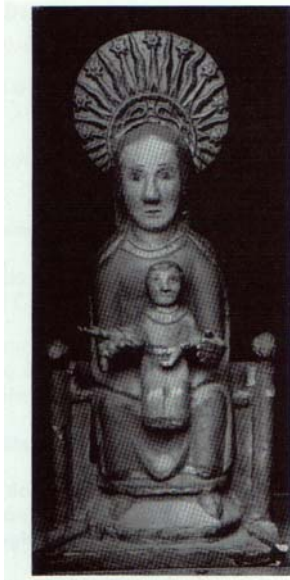

26. Retaule major, monestir d'Amer. Ss. XVIII-XIX. *Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 069-09, 1912.*

27. Assumpta del retaule major, monestir d'Amer. S. XVIII. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*

28. Mare de Déu amb el nen i santa Magdalena, Rupit. Ss. XVI-XVII, alabastre policromat. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4918.*

29. Mare de Déu de la Cabeça, La Pinya. S. XII.

30. Mare de Déu amb el nen, Santa Maria de Corcó. S. XIII, alabastre policromat. Cels GOMIS, *Geografia General de Catalunya dirigida per Francesch Carreras Candi. Província de Barcelona,* p. 476.

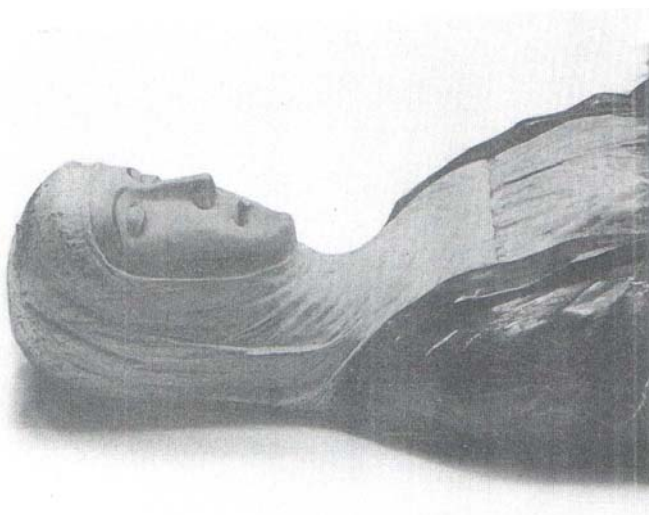
31. Mare de Déu amb el nen, Amer. S. XIII, fusta i guix policromat. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C- 25857, 1918.*

32. Mare de Déu de Gràcia, Sant Feliu de Pallerols. S. XV, alabastre policromat. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C – 26273, 1918.*
33. Mare de Déu de Gràcia, Sant Feliu de Pallerols. S. XV, alabastre. *Xavier Solà.*

34. Mare de Déu del Cor, Tavertet. S. XV, alabastre policromat. *Xavier Solà.*
35. Verge, Falgars. Ss. XIV-XV, fusta policromada. *Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, C – 577, 1900-15.*

36. Mare de Déu jacent, monestir d'Amer. S. XV?, alabastre policromat. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*

37. Verge del Roser, Can Mau. S. XVII. Sant Feliu de Pallerols. *Xavier Solà.*

38. Verge del santuari de La Salut. S. XVII, fusta i guix policromat. *Xavier Solà.*

39. Verge i infant. S. XVII, pedra, 24,15 cm alt. Amer. *Museu d'Art de Girona, núm. inv. 244.922.*

40. Sant Antoni Abat, Vilanova de Sau. Ss. XVII-XVIII, fusta policromada. *Xavier Solà*.
41. Sant Crist, Ridaura. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C – 26231, 1918*.

42. Nostra Senyora de la Cabeça, Sant Martí del Corb – Les Preses. Ss. XVIII-XIX, fusta i guix policromat. *Xavier Solà*
43. Sant Gabriel, Sant Martí del Corb – Les Preses. Ss. XVIII-XIX, fusta i guix policromat. *Xavier Solà*.

44. Sant Grau, Sant Martí del Corb – Les Preses. Ss. XVIII-XIX, fusta i guix policromat. *Xavier Solà.*

45. Sant Isidre, Sant Martí del Corb – Les Preses. Ss. XVIII-XIX, fusta i guix policromat. *Xavier Solà.*

46. Sant Isidre, Vilanova de Sau. Ss. XVII-XVIII, fusta policromada. *Xavier Solà.*

47. Verge de les Olletes, Sant Privat de Bas. S. XVII, alabastre policromat. *Xavier Solà.*

48. Dolorosa, Puigpardines. Ss. XVIII-XIX. Fusta policromada i vestits de roba. *Xavier Solà*

49. Verge del Roser, Vilanova de Sau. Ss. XVII-XVIII, fusta policromada. *Xavier Solà*.

50. Verge Dolorosa, Vilanova de Sau. Ss. XVIII-XIX, fusta policromada i vestits de roba. *Xavier Solà*.

51. Dolorosa, Sant Miquel de Pineda. Ss. XVIII-XIX, fusta policromada i vestits de roba. *Xavier Solà*.

52. Pietat, Les Encies. Ss. XVIII-XIX, fusta policromada i vestits de roba. *Xavier Solà*.

53. Verge i infant, Vilanova de Sau. Ss. XVIII-XIX, fusta policromada i vestits de roba. *Xavier Solà*.

54. Retaule major, Sant Miquel de Pineda. 1858, guix policromat. *Xavier Solà*.

55. Retaule lateral Sant Antoni Abat, Les Encies. Ca. 1940. *Xavier Solà*.

56. Retaule Cor Crist, Les Encies. Ca. 1940. *Xavier Solà*.

57. Retaule major, Cogolls. Dècada de 1950. *Xavier Solà*.

58. Retaule major, Sant Llorenç Dosmunts. Ca. 1940. *Xavier Solà*.

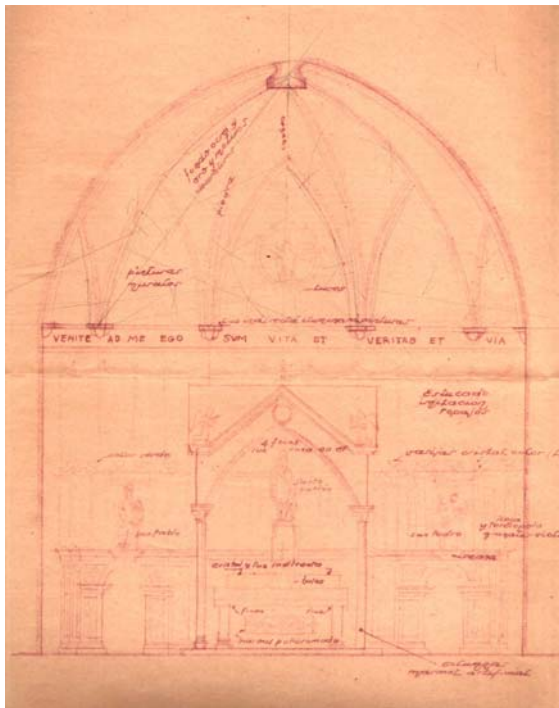
59. M.S. COSTA, Projecte de retaule major, El Far. 1952. *Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/2 (s. XIX-XX), f.s. Rafel Ginebra*.

60. Projecte de retaule, Sant Martí Sacalm. Dècada de 1950. *Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/2 (s. XIX-XX), f.s. Rafel Ginebra*.

61. Projecte de retaule, Sant Martí Sacalm. Dècada de. 1950. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/2 (s. XIX-XX), f.s. Rafel Ginebra.

62. Projecte de calaixeres per la sagristia, Sant Martí Sacalm. Ca. 1950. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de St Martí Sacalm, G/2 (s. XIX-XX), f.s. Rafel Ginebra.

63. Joaquim SELLÉS, Anteproyecto de altar mayor, Sant Feliu de Pallerols. Juliol de 1948. Arxiu mas La Fàbrega.

64. Projecte de reconstrucció de l'altar major, Sant Feliu de Pallerols. Ca. 1940. Arxiu mas La Fàbrega.

65. Altar major provisional, Sant Feliu de Pallerols. 1939. *Arxiu mas La Fàbrega.*

66. Pere Espinet (escultures), 1777 i Josep DANÉS TORRAS (remodelació), *Retaule capella de la Mare de Déu de les Olletes*, mas Massegur, Sant Privat de Bas. 1948, fusta policromada. *Xavier Solà.*

67. Absis major, Falgars. *Xavier Solà.*

68. Antic absis romànic i campanar, Sant Pere Sacosta. *Xavier Solà.*

69. Absis major, Sant Esteve de Bas. *Xavier Solà.*
70. Absis major, Vilanova de Sau. *Xavier Solà.*

71. Absis major, Sant Joan de Balbs. *Xavier Solà.*
72. Absis major, Sant Martí Sescorts. *Xavier Solà.*

73. Absis major i capelles, Sant Julià de Cabrera. *Xavier Solà.*

74. Absis major, Sant Martí del Corb. *Xavier Solà.*

75. Altar major, Sant Joan de Balbs. 1770/ 1831. *Xavier Solà.*

76. Capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. Ss. XVI-XIX. *Xavier Solà.*

77. Capella lateral de Miquel Bosch, 1660. Capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. *Xavier Solà*.
 78. Capella lateral de Miquel Bosch; detall de l'arc, capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. 1660. *Xavier Solà*.

79. Capella del Roser, Vilanova de Sau. *Xavier Solà*.
 80. Clau de volta del Roser, Vilanova de Sau. 1598. *Xavier Solà*.

81. Clau de volta d'una capella familiar, Sant Iscle de Colltort. Ss. XVI-XVII. *Xavier Solà*.
 82. Clau de volta de la capella de sant Jaume, Sant Iscle de Colltort. *Xavier Solà*.

83. Clau de volta de la capella del Roser, Cogolls. Ss. XVI-XVII. *Xavier Solà*.

84. Clau de volta del la capella del Roser, Les Preses. Ss. XVI-XVII. *Xavier Solà*.

85. Clau de volta de la capella dels sants Màrtirs o Cosme i Damià, Sant Feliu de Pallerols. S. XVII. *Xavier Solà*.

86. Clau de volta de la capella de santa Llúcia, Sant Feliu de Pallerols. S. XVII. *Xavier Solà*.

87. Clau de volta de sant Feliu, Sant Feliu de Pallerols. 1627. *Xavier Solà*.

88. Clau de volta, Tavertet. *Xavier Solà*.

89. Façana est, monestir d'Amer. Ss. XVII-XVIII. *Xavier Solà.*

90. Façana principal, monestir d'Amer. S. XVI. *Xavier Solà.*

91. Façana, Rupit. Tarjeta postal. Ca. 1950.

92. Façana; detall. Sant Feliu de Pallerols. *Xavier Solà.*

93. Falgars. *Xavier Solà.*

94. Interior, Sant Joan de Fàbregues. *Xavier Solà.*

95. Interior, Tavertet. *Xavier Solà.*

96. Interior, Vilanova de Sau. *Xavier Solà.*

97. Les Preses. *Xavier Solà.*

98. Llinda, Sant Pere Sacosta. 1762. *Xavier Solà.*

99. Nau lateral, monestir d'Amer. *Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 069-10, 1912.*

100. Porta lateral, monestir d'Amer. 1687. *Xavier Solà.*
 101. Presbiteri, Sant Privat de Bas. *Xavier Solà.*

102. Puigpardines. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C – 26203, 1918.*

103. Puigpardines. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C – 13696, 1916.*

104. Sant Joan de Fàbregues. *Joan Masó Valentí. Ajuntament de Girona (CRDI), Fons Joan Masó, núm. reg. 413. 1927.*

105. Sant Joan de Fàbregues. *Xavier Solà.*

106. Sant Joan de Fàbregues. *F. Blasi, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, A - 1568, 1920-25.*

107. Sant Martí Sacalm. *Xavier Solà.*

108. Sant Martí Sacalm. *Joan Masó Valentí. Ajuntament de Girona (CRDI), Fons Joan Masó, núm. reg. 380. 1927.*

109. Sant Martí Sescorts. *Albert Oliveras. Centre d'Excursionista de Catalunya, Barcelona, Oliveras – 2295, 1928.*

110. Sant Miquel de Pineda. *Joan Masó Valentí. Ajuntament de Girona (CRDI), Fons Joan Masó, núm. reg. 1036, agost 1941.*

111. Sant Romà de Sau. *Frederic Juandó. Centre d'Excursionista de Catalunya, Barcelona, A-4756, 1925-30.*

112. Sant Joan de Balbs. *Xavier Solà.*
113. Sant Simplicí, Vall de Bas. *Xavier Solà.*

114. Santuari de Montdois; vista general. S. XVIII. *Xavier Solà.*

115. Santuari de Montdois; portalada. S. XVIII. *Xavier Solà.*

116. Sostre de la nau central, Falgars. *Xavier Solà*.

117. Sostre de la nau central, Sant Iscle de Colltort. *Xavier Solà*.

118. Susqueda. *Centre d'Excursionista de Catalunya, Barcelona, D – 1837, 1900-15.*

119. Vilanova de Sau. *Xavier Solà*.

120. Casa benefical, Les Preses. 1731.

121. Casa benefical; detall, Les Preses. 1731. *Xavier Solà*.

122. Rectoria i façana de l'església, Pruit. 1698. *Xavier Solà*.
 123. Rectoria, Sant Julià de Cabrera. 1729. *Xavier Solà*.

124. Rectoria 'Cal Monjo', Sant Privat de Bas. 1671. *Xavier Solà*.
 125. Rectoria; llinda interior, Sant Martí Sacalm. 1621. *Xavier Solà*.

126. Rectoria; pas, Puigpardines. *Xavier Solà.*
 127. Rectoria; pas, Sant Iscle de Colltort. *Xavier Solà.*

128. Rectoria; pas, Tavertet. *Xavier Solà.*
 129. Rectoria; porta, Sant Martí Sescorts. 1686. *Xavier Solà.*

130. Porxo, Cogolls. *Arxiu Família Rovira Casademont, Sant Feliu de Pallerols. 1885.*

131. Porxo i rectoria, Joanetes. *Xavier Solà.*

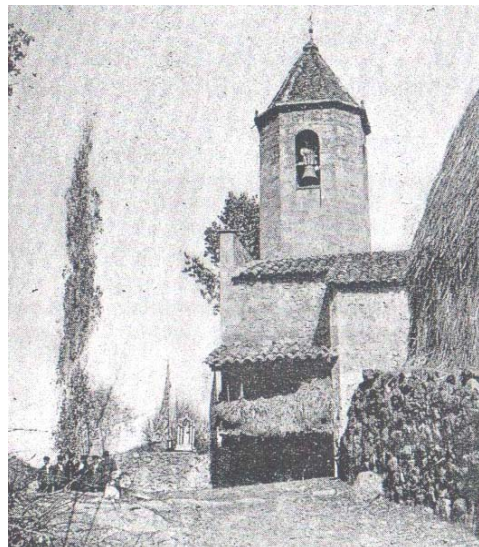
132. Porxo, Les Encies. Juny de 1680. *Xavier Solà.*

133. Porxo, El Salvador, Cogolls. *Xavier Solà.*

134. Porxo, La Barroca. *Xavier Solà.*

135. Porxo, capella de l'Àngel, Les Planes d'Hostoles. *Arxiu de la Família Rovira Casademont, Sant Feliu de Pallerols, 1885.*

136. Porxo, La Pietat, Amer. *Xavier Solà.*

137. Porxo, La Pinya. Josep GELABERT, *Guia il·lustrada d'Olot i ses valls*, p.108.

138. Porxo, Sant Julià de Cabrera. *Xavier Solà.*

139. Porxo, Sant Llorenç Dosmunts. *Xavier Solà.*

140. Porxo, Sant Martí del Corb. *Xavier Solà.*

141. Porxo, Sant Miquel del Corb. *Xavier Solà.*

142. Porxo, Sant Quintí de Bas. Josep GELABERT, *Guia il·lustrada d'Olot i ses valls*, p. 127.
143. Sant Quintí de Bas. *Xavier Solà*.

144. Santa Cecília, Sant Miquel de Pineda. *Xavier Solà*.

145. Trencapassa i porxo, Sant Iscle de Colltort. *Valentí Fargnoli. Arxiu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya – Delegació de Girona, núm. reg. 21127.*
146. Sant Iscle de Colltort. *Xavier Solà*.

147. Taula d'altar, Sant Bartomeu Sesgorgues. *Xavier Solà.*

148. Taula d'altar; antiga làpida de 1803, Sant Iscle de Colltort. *Xavier Solà.*

149. Pedró, Ridaura. 1787. *Xavier Solà.*

150. Pedró, Sant Julià de Llor. Després de 1782. *Xavier Solà.*

151. Pedró, Sant Llorenç Dosmunts. 1697. *Xavier Solà.*
 152. Pedró, Sant Julià de Cabrera. *Xavier Solà.*

153. Pedró, santuari de Cabrera. *Marcel·lí Gausach. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, núm. 9804, s.d.*

154. Rellotge; maquinària, Sant Esteve de Bas. S. XVI. *Xavier Solà*.

155. Bacina de la capella de L'Àngel Custodi, Les Planes d'Hostoles. Llautó. *Mas La Torra, Xavier Solà*.

156. Creu de pixis i bacina del Roser, Amer. 1723. Plata. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona*.

157. Bacina del Roser, capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. Llautó. *Xavier Solà.*
158. Bacina del Roser, Sant Esteve de Bas. *Xavier Solà.*

159. Bacina dels Dolors, Sant Feliu de Pallerols. Llautó i ceràmica. *Mas La Fàbrega.*

160. Bacina de les Ànimes del Purgatori, La Vola. Llautó i fusta. *Xavier Solà.*

161. Bacina, Amer. Llautó. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*
162. Bacina, Les Planes d'Hostoles. Llautó. *Xavier Solà.*

163. Bacines, Joanetes. Llautó. *Xavier Solà.*
164. Bacina, Sant Esteve de Bas. Llautó. *Xavier Solà.*

165. Calze, Amer. Plata. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*
 166. Calze, Amer. Plata. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*

167. Calze, Joanetes. Plata sobredaurada i llautó. *Xavier Solà.*
 168. Calze, Sant Esteve de Bas. Plata sobredaurada. *Xavier Solà.*

169. Calze i pixis, Sant Miquel de Pineda. Ss. XVII-XVII, plata sobredaurada. *Xavier Solà*.

170. Calzes, capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. Ss. XVIII-XIX, plata sobredaurada i llautó. *Xavier Solà*.

171. Reliquiari i calzes, La Pinya. Plata. *Xavier Solà*.

172. Calzes, Les Planes d'Hostoles. Plata. *Xavier Solà*.

173. Calzes, Ridaura. Plata. *Xavier Solà*.

174. Calzes, Sant Feliu de Pallerols. Plata sobredaurada. *Xavier Solà*.
 175. Copó pel viàtic, Ridaura. Plata i fusta. *Xavier Solà*.

176. Creu processional, El Mallol, Sant Privat de Bas. Ss. XVII-XVIII, plata. *Xavier Solà*.
 177. Creu processional, Sant Esteve de Bas. 1376/1400, fusta i plata, 98 x 45,5 x 12,5 cm. Museu Diocesà de Barcelona, núm. inv. 182. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C – 13712, 1916*

178. Creu processional, Les Preses. 1590, plata i fusta. *Xavier Solà*.
 179. Creu processional, Ridaura. Ss. XVII-XVII, plata i fusta. *Xavier Solà*.

180. Creu processional, Sant Joan de Fàbregues. Ss. XVI-XVII, fusta i plata. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4207*.
 181. Creu processional, Tavertet. Ss. XVI-XVII, fusta i plata. *Xavier Solà*.

182. Custòdia, La Pinya. Plata i llautó. Ss. XVIII-XIX. *Xavier Solà*.

183. Custòdia, Ridaura. Plata i fusta. Ss. XVIII-XIX. *Xavier Solà*.

184. Custòdia, Sant Esteve de Bas. Ss. XVII-XVIII, plata sobredaurada. *Xavier Solà*.

185. Custòdia, Sant Feliu de Pallerols. 1801-1814, plata sobredaurada, llautó, mirall i pedres semiprecioses. *Xavier Solà*.

186. Naveta i encenser, Les Preses. Plata i llautó. *Xavier Solà*.
187. Hisop i petxina, Ridaura. Plata. *Xavier Solà*.

188. Reliquiari-mà de Sant Marçal i Verge del Roser, Ridaura. Plata. *Xavier Solà*.

189. Reliquiari, Ridaura. Ss. XVIII-XIX, plata i fusta. *Xavier Solà*.

190. Reliquiari, Ridaura. Ss. XVII-XVIII, plata i plata. *Xavier Solà*.

191. Copó-reliquiari, Rupit. Ss. XVI-XVII, plata sobredaurada. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4916.*

192. Reliquiari de Sant Constans, ermita de Sant Corneli i Santa Magdalena del Mont. S. XVIII, fusta policromada. *Xavier Solà*.

193. Sants olis, Les Preses. Plata. *Xavier Solà*.

194. Veracreu i calze, Puigpardines. Plata. *Xavier Solà*.

195. Veracreu, calze i naveta, Sant Esteve de Bas. plata, llautó i plata sobredaura. *Xavier Solà*.

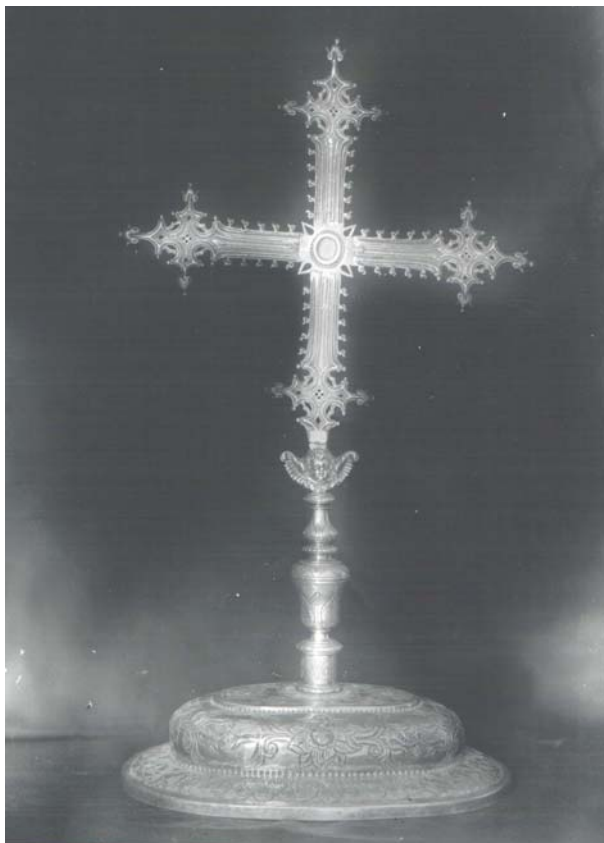
196. Veracreu i reliquiari de la Santa Espina, Les Planes d'Hostoles. Plata sobredaurada. *Xavier Solà*.

197. Veracreu, La Pinya. Plata. *Xavier Solà*.

198. Veracreu, Ridaura. Plata sobredaurada. *Xavier Solà*.

199. Veracreu; marca d'orfebre, Ridaura. Plata sobredaurada. *Xavier Solà*.

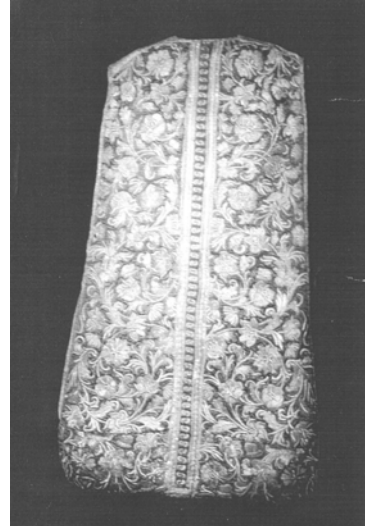

200. Veracreu, Rupit. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4915*.

201. Veracreu, Falgars. S. XVI, plata. *Josep GUDIOL, Les creus d'argenteria a Catalunya, p. 149*.

202. Capa pluvial, Sant Feliu de Pallerols. 1901. Seda i fils d'or. *Xavier Solà*.
 203. Casulla, Sant Feliu de Pallerols. S. XIX. *Xavier Solà*.

204. Casulla, Sant Feliu de Pallerols. S. XIX. *Xavier Solà*.
 205. Casulla, Sant Feliu de Pallerols. S. XIX. *Xavier Solà*.
 206. Casulla, Amer. S. XVIII. Seda i fils d'or. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona*.

207. Vestimentes eclesiàstiques, Amer. 1704. Arxiu parroquial d'Amer, *Llibre de baptismes*, s. XVIII, f. 1r.

208. Làpida rectoral, Les Planes d'Hostoles. S. XV. Xavier Solà.

209. Làpida familiar dels Olmera, Les Planes d'Hostoles. S. XV. Xavier Solà.

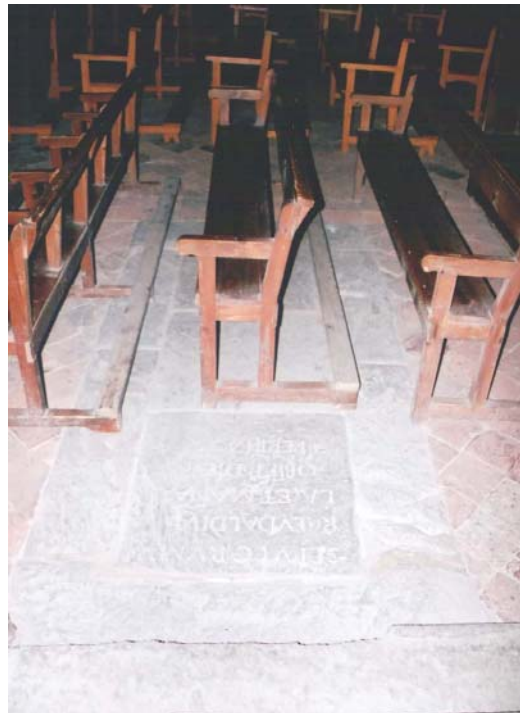
210. Làpida familiar del mas Comajoan, Sant Llorenç Dosmunts. 1707. *Xavier Solà.*
 211. Làpides familiars, Sant Llorenç Dosmunts. Ss. XVIII-XX. *Xavier Solà.*

212. Làpida familiar dels Coromina, Sant Privat de Bas. 1669. *Xavier Solà.*
 213. Làpida familiar dels Masegur, Sant Privat de Bas. 1778. *Xavier Solà.*

214. Làpida familiar dels Coromines, Sant Martí Sescorts. S. XVIII. *Xavier Solà*.
 215. Làpida rectoral, Cogolls. 1659. *Xavier Solà*.

216. Làpida rectoral, Falgars. 1755. *Xavier Solà*.
 217. Làpida rectoral, Rupit. 1735. *Xavier Solà*.

218. Lápida abacial, Amer. S. XVIII. *Xavier Solà*.

219. Lápida rectoral, Sant Iscle de Colltort. 1892. *Xavier Solà*

220. Lápida rectoral, La Barroca. 1846. *Xavier Solà*.

221. Làpida rectoral, Sant Esteve de Bas. S. XIX. *Josep Salvany*. *Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 648-02, 1922.*

222. Làpida rectoral, Sant Joan de Fàbregues. 1787. *Xavier Solà*.
 223. Làpida rectoral, Sant Julià de Llor. S. XIX. *Xavier Solà*.

224. Làpida, Les Preses. S. XIV. *Xavier Solà*.

225. Làpida d'un obrer, Sant Miquel del Corb. 1806. *Xavier Solà*.

226. Làpides al porxo, Cogolls. Ss. XVIII-XIX. *Xavier Solà*.

227. Làpides, Joanetes. Ss. XVIII-XIX. *Xavier Solà*.
 228. Làpides, Sant Esteve de Bas. Ss. XVIII-XIX. *Xavier Solà*.

229. Sepulcre – làpida, Sant Bartomeu Sesgorgues. Ss. VIII-X. *Xavier Solà*.
 230. Sepulcre de Berenguer del Coll, Sant Andreu del Coll. 1334. *Arxiu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Delegació de Girona, núm. reg. 21013*.

231. Cementiri i església, El Mallol. *Xavier Solà.*
232. Cementiri, Falgars. *Xavier Solà.*

233. Cementiri, Lloret Salvatge, Amer. *Joan Masó Valentí. Ajuntament de Girona (CRDI), Fons Joan Masó, núm. reg. 385, juliol 1928.*
234. Carrer del Fossar, Rupit. *F. Blasi Vallespinosa, Centre d'Excursionista de Catalunya, Barcelona, núm. 2160/A, s.d.*

235. Cementiri, Rupit; a la posterior de l'església. *Xavier Solà*.

236. Cementiri, Sant Julià de Llor. *Xavier Solà*.

237. Cementiri, Tavertet. *Xavier Solà*.

238. Antic cementiri a la sagrera, Sant Feliu de Pallerols. *Xavier Solà*.

239. Creu de terme, Amer. S. XIV. *Xavier Solà.*

240. Creu del cementiri, Amer. S. XV, pedra calcària, 73 x 63 x 22 cm. *Miquel Tostón. Museu Diocesà- Museu d'Art de Girona, núm. inv. 1633*

241. Armari rober encastat, Puigpardines. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà.*

242. Banc almoiner, Joanetes. S. XX. *Xavier Solà.*

243. Banc almoiner, Santa Margarida de Vilaseca, Sant Martí Sescorts. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

244. Banc-caixa de la Congregació de les Ànimes, Sant Martí Sacalm. 1897. *Xavier Solà*.

245. Banc-caixa de la Congregació de les Ànimes; interior, Sant Martí Sacalm. 1897. *Xavier Solà*.

246. Bancs familiars, Sant Martí Sacalm. 1897-1899. *Xavier Solà*.

247. Banc, La Pinya. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

248. Banc familiar (Fagedes/Morgades/Font), Vilanova de Sau. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

249. Banc, Pruit. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

250. Banc familiar, La Vola. 1890. *Xavier Solà*.

251. Calaixera, El Mallol. 1859. *Xavier Solà*.

252. Calaixera, Les Preses. S. XX. *Xavier Solà*.

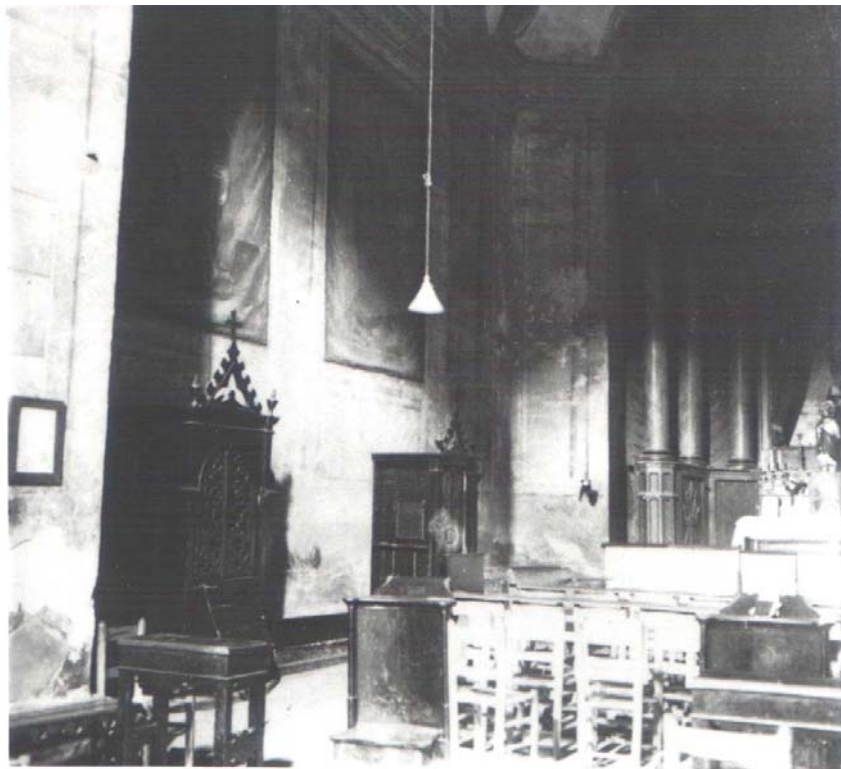
253. Calaixera, Puigpardines. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

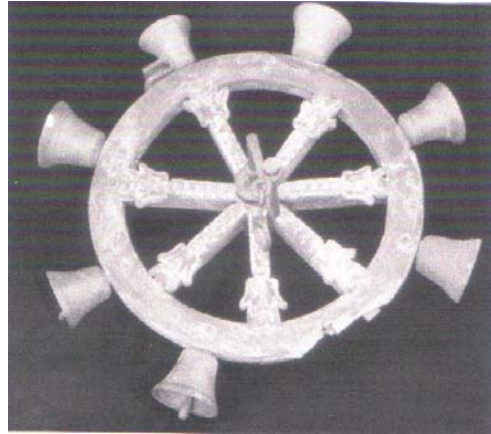
254. Calaixera, Sant Esteve de Bas. S. XX. *Xavier Solà*.

255. Calaixera, Sant Julià de Llor. S. XX. *Xavier Solà*.
256. Calaixera, Vilanova de Sau. *Xavier Solà*.

257. Confessionaris, Capella Fonda, Sant Feliu de Pallerols. S. XIX. *Arxiu mas La Fàbrega*.

258. Rotlle de campanes, Les Preses. S. XIX-XX. *Xavier Solà*.

259. Rotlle de campanes, Sant Esteve de Bas. S. XVIII, fusta i bronze, 90 cm. x 75 cm. *Miquel Tostón, Museu Diocesà de Girona – Museu d'Art de Girona, núm. inv. 2667, gener 1991.*

260. Sagrari, Falgars. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

261. Sagrari, Sant Privat de Bas. S. XVIII. *Xavier Solà*.

262. Trones, Ridaura. S. XIX. *Xavier Solà*.
 263. Trona, Sant Martí Sacalm. S. XX. *Xavier Solà*.

264. Façana i porta, Sant Bartomeu Sesgorgues. *Xavier Solà*.
 265. Façana, La Pinya. 1770. *Xavier Solà*.

266. Porta, La Vola, 1594–1828. *Xavier Solà*.

267. Porta, La Barroca. 1656. *Xavier Solà*.

268. Porta, Sant Martí Sescorts. 1561. *Xavier Solà*.

269. Porta, Sant Julià de Cabrera. Finals del s. XVI. *Xavier Solà*.

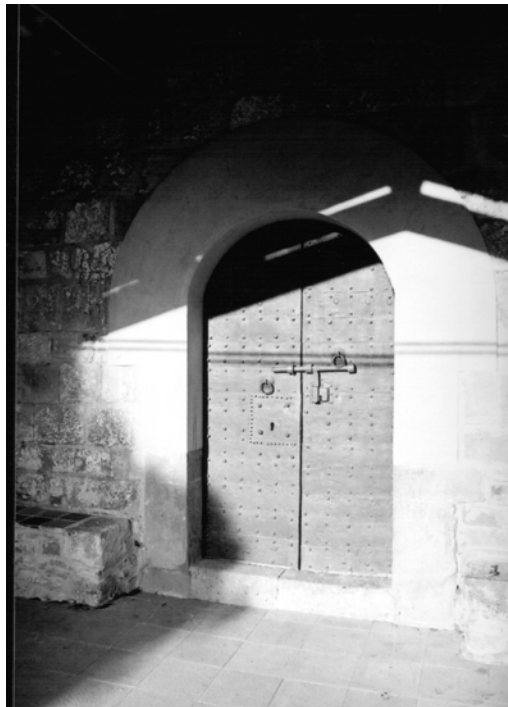

270. Porta, Ridaura, 1799. *Xavier Solà*.

271. Porta, Sant Martí Sacalm. 1786. *Xavier Solà*.

272. Porta, Sant Privat de Bas. 1752. *Xavier Solà*.
 273. Porta, Cogolls. 1753. *Xavier Solà*.

274. Porta, Sant Miquel de Pineda. 1812. *Xavier Solà*
 275. Porta, Sant Iscle de Colltort. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

276. Frontal d'altar de llana, capella mas La Dou, Sant Esteve de Bas. *Xavier Solà*.

277. Aigüera; sagristia de la capella mas La Dou, Sant Esteve de Bas. *Xavier Solà*.

278. Aiguamanil, monestir d'Amer. S. XVIII, terrissa vidriada, 75x48x48 cm. *Museu d'Art de Girona, núm. inv. 130-758*.

279. Aigüera; sagristia, El Mallol. *Xavier Solà.*

280. Aigüera; sagristia, Les Encies. *Xavier Solà.*

281. Aigüera; sagristia, Puigpardines. *Xavier Solà.*

282. Aigüera; sagristia, La Vola. *Xavier Solà.*

283. Caixa forta, Joanetes. 1569. *Xavier Solà*.

284. Caixa forta, Sant Iscle de Colltort. *Xavier Solà*.

285. Sagristia; reixa de la finestra, Cogolls. *Xavier Solà*.

286. Sagristia; finestra, Pruit, 2 de setembre del 1703. *Xavier Solà*.

287. Sagristia; porta, Joanetes. 1737. *Xavier Solà*.
 288. Sagristia; porta, Les Encies. 1737. *Xavier Solà*.

289. Sagristia; porta, Sant Llorenç Dosmunts. 1747. *Xavier Solà*.
 290. Sagristia; porta, capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. 1751. *Xavier Solà*.

291. Ermita de Santa Brígida, Amer. *Xavier Solà*.

292. Capella de Santa Magdalena, Rupit. *Xavier Solà*.

293. Capella de Sant Sebastià, Les Preses. *Xavier Solà*.

294. Capella de Sant Sebastià; detalla de la porta, 1831. *Xavier Solà*.

295. Capella de Sant Sebastià; interior, Sant Feliu de Pallerols. *Xavier Solà.*

296. Capella de Sant Sebastià, Sant Feliu de Pallerols. *Xavier Solà.*

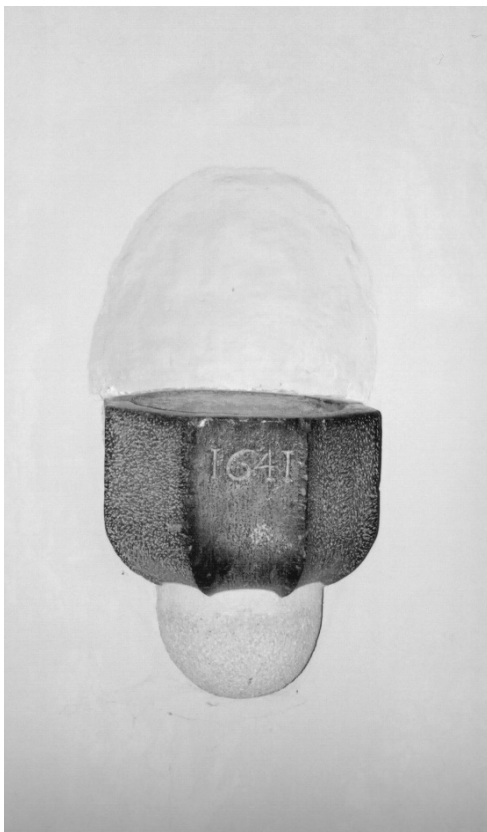

297. Capella de Sant Corneli i Santa Magdalena, Sant Privat de Bas. Joaquim BOTET I SISÓ, *Geografia General de Catalunya dirigida per Francesch Carreras Candi. Província de Gerona*, p. 802.

298. Capella de Sant Antoni, Puigpardines. *Xavier Solà*.

299. Capella de Santa Margarida, de l'antic hospital, Sant Esteve de Bas. *Xavier Solà*.

300. Pica d'aigua beneïda, capella del Roser, Sant Feliu de Pallerols. 1641. *Xavier Solà*.

301. Pica d'aigua beneïda, Les Encies. 1602. *Xavier Solà*.

302. Pica d'aigua beneïda, Cogolls. S. XVII. *Xavier Solà*.

303. Pica d'aigua beneïda, Sant Joan de Fàbregues. Ss. XIV-XV. *Xavier Solà*.

304. Pica d'aigua beneïda, Tavertet. Ss. XIV-XV. *Xavier Solà*.

305. Piques d'aigua beneida, Sant Privat de Bas. Ss. XII-XIII. *Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 649-02, 1922.*

306. Canelobre amb corona de llum, Vilanova de Sau; procedent de Sant Romà de Sau. Ss. XV-XVI, ferro forjat. *Xavier Solà.*

307. Llàntia, Sant Miquel del Corb. Ss. XIX-XX, ferro forjat. *Xavier Solà.*

308. Pica d'oli, Cogolls. Pedra. *Xavier Solà*.
 309. Pica d'oli, Falgars. Pedra. *Xavier Solà*.
 310. Pica d'oli, Vilanova de Sau. Fusta i metall. *Xavier Solà*.

311. Cambra del bisbe, mas La Torre, Sant Feliu de Pallerols. S. XVIII. *Xavier Solà*.
 312. Castell i capella dels Olmera, Les Planes d'Hostoles. Destruït 1939.

313. Capella del mas La Blanquera, Amer. S. XIX. *Xavier Solà*.

314. Capella del mas La Jonquera, Amer. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

315. Capella del mas Masegur, Sant Privat de Bas. 1767. *Xavier Solà*.

316. Capella del mas Pujolriu, Falgars. 1816. *Xavier Solà*.

317. Capella i mas La Codina, Cogolls. *Xavier Solà.*

318. Capella de Santa Margarida i mas La Dou, Sant Esteve de Bas. *Xavier Solà.*

319. Capella i mas Santa Margarida de Vilaseca, Sant Martí Sescorts. *Xavier Solà*.
 320. Oratori del mas Codina, Sant Privat de Bas. 1791. *Xavier Solà*.

321. Campana grossa, Sant Feliu de Pallerols. 1626. *Xavier Solà*.
 322. Campanes, monestir d'Amer. S. XIX-XX. *Xavier Solà*.

323. Campanar i església de Santa Maria de Corcó. *Xavier Solà.*
 324. Campanar, Cogolls. 1765. *Xavier Solà.*

325. Campanar, Falgars. *Xavier Solà.*
 326. Campanar, Falgars. Josep GELABERT, *Guia il·lustrada d'Olot i ses valls*, p. 120.

327. Campanar, Pruit. S. XVIII. *Xavier Solà*.
 328. Campanar, Sant Julià de Llor. *Xavier Solà*.

329. Campanar, Sant Martí de Querós. *Valentí Fargnoli*. *Ajuntament de Girona (CRDI)*, Fons Joan Masó, núm. reg. 57, abans de 1905.

330. Fonts baptismals, La Pinya. 1786. *Xavier Solà*.

331. Fonts baptismals, Ridaura. 1757. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C – 26230, 1918.*

332. Antiques fonts baptismals, Ridaura. *Xavier Solà*.

333. Fonts baptismals, Puigpardines. Ss. XII-XIII. *Valentí Farnoli. Ajuntament de Girona (CRDI), Fons Joan Masó, núm. reg. 32, abans de 1905.*

334. Fonts baptismals, Puigpardines. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà.*

335. Fonts baptismals, Sant Joan de Balbs. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà.*

336. Fonts baptismals, Joanetes. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà.*

337. Fonts baptismals i confessionari, Sant Llorenç Dosmunts. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà*.
338. Fonts baptismals, Sant Privat de Bas. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà*.

339. Fonts baptismals, Sant Esteve de Bas. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà*.

340. Fonts baptismals, monestir d'Amer. Ss. XII-XIII. *Xavier Solà*.

341. Fonts baptismals, Sant Joan de Fàbregues. Ss. XI-XII. *Xavier Solà*.

342. Fonts baptismals, Les Encies. Ss. XI-XII. *Xavier Solà*.

343. Fonts baptismals, Les Encies. S. XX. *Xavier Solà*.

344. Fonts baptismal; pica, Sant Martí Sescorts. Ss. XVII-XVIII. *Xavier Solà.*
 345. Fonts baptismals, La Vola. Ss. XI-XII. *Xavier Solà.*

346. Fonts baptismals, Sant Miquel de Pineda. *Xavier Solà.*
 347. Fonts baptismals, Sant Julià de Cabrera. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà.*

348. Fonts baptismals; capella, Sant Feliu de Pallerols. Ss. XVI-XIX. *Xavier Solà*.

349. Fonts baptismals; pica, Sant Feliu de Pallerols. Ss. XVI-XVII. *Xavier Solà*.

350. Fonts baptismals, Pruit. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà*.

351. Fonts baptismals, Rupit. 1886. *Xavier Solà*.

352. Fonts baptismals, Falgars. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà.*
 353. Fonts baptismals, El Mallol. Ss. XIX-XX. *Xavier Solà.*

354. Cobre calze, Amer. Ss. XIX-XX. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*
 355. Cobre calze, Amer. Ss. XIX-XX. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*
 356. Cobre calze, Amer. Ss. XIX-XX. *Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.*

357. Estendard de la confraria de Sant Miquel, Rupit. Ss. XVIII-XIX, tafetà brodat. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, G/A – 4914.*

358. Ball de sant Isidre, Sant Privat de Bas. *Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, B-132, 1900-1915.*

359. Enramades a l'altar major, Sant Esteve de Bas. *Josep Salvany*. *Biblioteca de Catalunya, Barcelona*. *Fons Josep Salvany i Blanch*, núm reg. 646-10, 1922.

360. Processó a la capella de Sant Sebastià, Sant Feliu de Pallerols. 1900. *Arxiu mas La Fàbrega.*

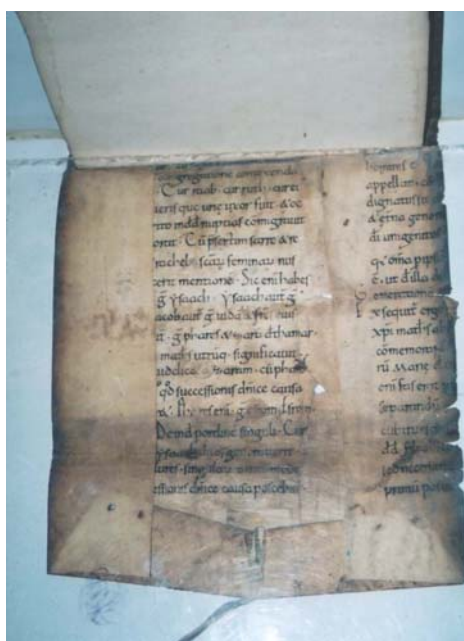

361. Processó, Sant Feliu de Pallerols. Principis del segle XX. *Arxiu Mas La Fàbrega*

362. Processó, Sant Feliu de Pallerols. Principis del segle XX. *Arxiu Mas La Fàbrega.*

363. Processó, Sant Feliu de Pallerols. Principis del segle XX. *Arxiu Mas La Fàbrega*
 364. Llibre de difunts; tapes d'un cantoral, Amer. S. XVIII. *Arxiu parroquial d'Amer. Xavier Solà.*

365. Llibre de baptismes; tapes d'un comentari patristic, Amer. S. XVIII. *Arxiu parroquial d'Amer. Xavier Solà.*
 366. Llibre de baptismes; tapes d'un cantoral, Amer. S. XVIII. *Arxiu parroquial d'Amer. Xavier Solà.*

367. Església parroquial de Sant Feliu de Pallerols. *Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Josep Salvany i Blanch, núm reg. 167-01, 1912.*

368. Església parroquial de Les Planes d'Hostoles. *Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, C - 26231, 1918.*

369. Porxo; Les Encies. *Xavier Solà.*

370. Banc-caixa; Sant Joan de Balbs. *Xavier Solà*.

371. Processó de les Pasqüestes, Sant Miquel de Pineda. Dècada de 1950. *Arxiu parroquial de Sant Miquel de Pineda*.

372. Processó, Sant Feliu de Pallerols. 1998. *Xavier Solà*.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1544, juny. 10. Vic.

Qüestionari de visita pastoral emès per l'ardiaca vigatà i redactat per Mateu Lladó, rector d'Igualada. Arxiu Episcopal de Vic, 1241/1, f. 75r-79v.

“Modus examinandi testes et articuli visitationum Reverendi domini Archidyaconi Vicensis.

Primo visitans accedat ad ecclesiam et conspiciat altaria, corporalia, lineas, aram et chrisma, oleum infirmorum, custodiam eucharistiae, ampullas, caliçes, libros, cruçes, campanas, fontem babtismalem, thuribulum et alia ecclesiàstica ornamenta.

Similiter conspiçiat hospitalia, synodochia et alia divino cultum deputata. Et si aliqua minus bene stent ea reformari, innovari, fieri, custodiri façiat aliaque proçedat sub çerto termino et sub excomunionis pena.

Postea vero vocato curato et aliis clericis, et ubi sit collegium vocatis personis in dignitate constitutis, canonicis et aliis beneficiatis, exigitur promissio de dicenda veritate super notoriis et exçessibus manifestis que possint probari vel de aliis de quibus fama publica laborat et data promissione factaque eis exortatione deçenti interrogentur diligenter. Et dicta eorum signanter super defectibus et exçessibus scribantur in libro visitationis. Et si forte per hanc visitationem invenerit visitor tale crimen quod aliam indaginem requirat, super illo recipiat testes medio juramento, et eorum depositionem scribat separatim.

Queratur quot sunt in ecclesia canonici aut cleriçi sive cappellani et qui sunt et quot beneficia habent et qui resident, et scribantur nomina eorum.

Item si horis debitis pulsatur ad horas nocturnas et diurnas et si canoniçi, rectores, vicarii et alii beneficiati bene veniunt ad ecclesiam ad celebrandum divinum officium. Et ubi¹ si in ecclesia ubi est collegium vel societas clericorum reçitatur offitium per omnes horas alta voce, et in aliis ecclesiis si çelebratur alta voçe saltim in missa et vesperis.

Item si sit expediens propter in suffiçientiam curati interrogetur curatus super substantialibus sacramentorum.

Item si curatus sit promptus ad baptizandum, ad audiendum confessiones, ad eucharistiam ministrandam, vel si eius culpa obunt aliquis sine baptismo, penitençia vel sine reçeptione ecuharistiae.

¹. Segueix, ratllat, *ubi est ecclesia*.

Item si facit residentiam personalem assiduam, vel vagando ponit intervalla. Item si in secundis nuptiis dat benedictionem. Item si habet constitutiones synodales et eis utatur.

Item cuius auctoritate regit curam, et hostendat literas comissionis cure.

Item si ante quem celebretur matrimonium curatus facit tria banna in ecclesia publice per tres dies festivos secundum² constitutionem, vel saltem per tres dies quos unus sit dominicus vel festivus. Et si questores sine literis domini episcopi in prima figura admisit. Item si admisit clericum alterius diocesis ad celebrandum sine literis domini episcopi. Item si recepit ad matrimonium contrahendum alienum parrochianum vel parrochianam sine literis testimonialibus sui curati. Item si recepit aliquem ad sepulturam intus ecclesiam sine licentia domini episcopi.

Item si curatus scribit annuatim nomina confitentium parrochianorum et si ministrat eucharistiam nisi iis de quibus sibi constat quod sunt confessi, et mandetur quod compellat ad hoc parrochianos quod saltem semel in anno quolibet confiteantur et eucharistiam recipiant.

Item si sunt aliqui clerici excommunicati, suspensi vel interdicti vel fuerint, et sicut prius per suo officio se ingesserunt divinis officiiis, et si interim assequeuti sunt seu promoti sunt ad ordinem vel beneficium et si sit aliquis per saltum promotus vel in etate illegittima.

Item si sit aliquis symoniacus in ordine vel beneficio vel officio recipiendo pro sacramentis aliquid per exactionem.

Item si recordatur quam quantitatem recipiunt decani pro purgatione contumaciae quando aliqui sunt excommunicati propter contumaciam.

Item si est aliquis clericus homicida aut membrorum mutilator, enormiter jurans de Deo et Beata Maria, rixosus, inhoneste incedens bandigia, ebrius, lusor, undenas exerçens coronam adulterinam portans, usuras exerçens, perjurus, falsarius literarum, vel alias conspirator, monopolia vel congregationes ad malum exerçens, hereticus, scismaticus, incantator, adivinus, sortilegus seu ad eos consulendos accedens, conjurator nubium vel utens arte nigromantiae ligando vel deligando vel alias.

Item si aliquis indigesto cibo preçedentis diei vel dormitione non facta celebret missam.

Item si in baptismo recipit ultra duos paternos et unam matrinam in masculo, et econverso in femina.

Item si mandata et monita et santentias ordinarii bene servat et tenet.

Item si utuntur mercaturis et officis a iure interdictis signanter chirurgia vel medicina nam tria debent concurrere quod sciat artem et secundum illam utatur et sit diligens alioquin si moritur patiens efficitur medicus clericus irregularis.

Item interrogentur de incontinentia de singulis de ecclesia et mandetur quod mox abiçiantur concubinae et non relebantur et signanter inquiratur de inçestu et adulterio publico.

². Segueix, ratllat, *consuetudinem* rectificat a *constitutionem*.

Item ostendant literas promotionis ad ordines et titulos beneficiorum suorum qui in uno libro omnes scribantur et curatus ostendat aquo recepit vel qual auctoritate exerçet curam animarum.

Item si aliquis habet plura beneficia residentiam requirençia et ubi residet.

Item si bene çelebrantum cappellaniae perpetue et quot sunt et quot vacant et dentur in scriptis et si aliquis ultra suam cappellanium presbyteratum vel vicariam çelebravit anuales capellanas vel trentenaria sine liçentia domini episcopi.

Item si sciunt aliquem clericum percussisse ad sanguinis effusionem vel laycum percussisse vel occidisse clericum.

Item si aliquis canonicus aut clericus curatus vel alius se intromisit de jurisdictione ordinarii vel de iis que pertinent domino episcopo ut porte ferendo³ sententiam excomunionis vel interdicti denuntiando excommunicatos aliquos liçet non fuerint excommunicati capiendo clericos. Item condemnare vel absolvere a sententia excomunionis propria temeritate vel causas audire et decidere vel concedere literas super questis vel alias aut uti casibus domino episcopo reservatis in confessionibus.

Item queratur de executione testamentorum signanter super relictis ad pia et mandetur curato quod testamenta exequenda conscribat et compellat compleri iuxta formam constitutionis et queratur si recepit de executione compotorum et qua auctoritatem finivit.

Item si fuit aliqua bona ecclesie alienata, impignorata, distracta vel male ministrata.

Item si est abbatia, granerium seu çellarium aut domus aliqua comunis et si indiget reparatione.

Item si deçimae et primitiae bene solvuntur et si deducitur de communi acervo secatura pactoragium vel semen.

Item si canoniçi et cleriçi de possessionibus propriis et ecclesie quas excolunt vel ipsimet dant ad excolendum solvunt deçimam et primitiam et cui solvunt et si ponitur in acervo communi deçime aut aliquid aliud.

Item si jura domini episcopi conservantur illesa et fideliter per canonicos rectoris vel vicarios vel per eos qui ea ministrant.

Item ultimo mandetur exsolvi procuratio infra terminum alioquim ex tunch in ecclesiam visitata cessetur a divinis.

Item interrogentur canoniçi et cleriçi super articulis laycorum, super primo, secundo, tertio, quarto et quinto articulis.

In iungitur sçilentium.

Articuli laycorum.

³. Segueix, ratllat, *excommunicationis sententiam*.

Primo queratur si bene conveniant saltem die dominica ad officium divinum audiendum et si confitentur et si recipiunt eucharistiam saltem semel in anno et si colunt festa.

Item si sciunt ex eis aliquem adulterum, incestuosum, fornicarium vel duas uxores habentem, vel si sunt aliqui conjuges non cohabitantes simil, vel in publico peccato alias existentes.

Item si sunt aliqua matrimonia in gradu prohibito.

Item si sunt usurarii, excommunicati, sacrilegi, heretici, blasphemi, incantatores sortilegii.

Item si constitutiones aliquas vel statuta contra ecclesiam vel personas ecclesiasticas fecerunt.

Item si sunt aliqua testamenta exequenda et pro quos et ad cuius culpam remanent exequenda, et si manumissores de iis que ad pias causas spectant retinent penes se.

Item si sunt vel sciunt aliqua bona ecclesie alienata.

Item si curatus bene et diligenter ministrat et exercet sacramenta ecclesiastica.

Item si sciunt aliquem clericum homicidam, symoniaticum percussorem, rixosum, lusorem, sortilegum, usurarium, irregularem inhoneste viventem et incedentem et concubinam publice habentem, et si sit consanguinea, nupta, commater, sanctimonialis.

Item si dant decimas et primitias bene absque aliqua deductione sementis, secature triturature et aliarum expensarum.

Item utrum canonici et alii beneficiati sint in illo ordine quod beneficium eorum requirit sive de iure sive ex testamento vel alia ordinatione.

Item utrum deficiant dicti clerici in officio anniversariorum et sepulturarum recipiendo emolumenta et non faciundo servitium sicut debet.

Item si monachus minor ad pulsandum symbala et lampades accendendum et portas claudendum et alia faciendum que eius incumbunt officio est diligens et intentus.

Item utrum prepositi et alii obtinentes dignitates officia vel beneficia obligent homines beneficiorum suorum vel faciant eis questias vel alias iniustas oppressiones vel si alienaverint seu dissipaverint vel dissipari et destrui permiserint aliquid de proprietatibus suorum beneficiorum sive sint domus vinee vel alie possessiones et jura.

Item que sunt illa ad que Archidiaconus sacrista et ceteri habentes administrationes vel officia in dicta ecclesia Vicense tenentur ratione suarum dignitatum vel officiorum.

Item utrum administratores hospitalium et elemosinarum circa administrationes et regimen ipsorum hospitalium et elemosinarum bene se habeant pro ut debet.

Item utrum canonici et alii supradicti expendant bona ecclesiastica cum concubinis vel in aliis illicitis usibus.

Item si sint aliqua alia que correctione indigeant vel sint in melius reformanda.

⁴“Scriptum et completum per me Matthiam Ledo rectorem Aqualatae die X junii 1544”.

2

1571, abril, 7. Sant Feliu de Pallerols.

*Consell i reunió de la universitat i parroquians de Sant Feliu de Pallerols en motiu de la visita del bisbe Jaume Caçador per a resoldre la construcció d'una nova església parroquial.*⁵ Arxiu Diocesà de Girona, P-71, f. 273r- 275v.

“Die Lme VII mensis aprilis anno a nativitate Domini M.D.L.XXI.

E per com de nostre senyor Déu sia Amén.

Comorada y aplegada la universitat dels hòmens, parrochians de la iglèsya de Sant Feliu de payarols del bisbat de Gerona y los honorables rector y obres de dita iglèsya, en dita iglèsya com és de gràcia per semblant negocis en la qual comoració y aplec foren presents lo honorable senyor nostre Galceran Masdéu, prevere rector de dita iglèsya, los honorables mossèn Pere Delare de la vila y Baldiri Tanrius àlies Bastons de la paròchia de Sanct Feliu, predit l'any present obres de dita iglèsya, Matheu Pou, Bernat Lavaixeras, Miquel Demià, Raphel Olmera, Miquel Llugà, Joan Tarrés, Raphel Masdéu, Ypolit Sordent, Joan Moleres, Anthoni Çafont, Joan Serrat Rovira, Monserrat Domènec, Gerald Malis, Joan Masdéu, Joan Aubert, Miquel Casadevall, Joan Andreu, Jaume Riquer, Joan Insis, Pere Mas, Balm. Torre, Sebastià Solà, Bernat Illa, Baldiri Ayguabella, Jaume Casadevall, Antoni Cam..., Pere Cases, Pere Bruguera, Joan ..., Marc Codinas, Nicholau Sala, Pere Franc, Joan homs, Francesch Gomesau, Jaume Decolonger, Guillem Viola, Joan Casadevall, Arnau Serres, Pere Condemí, Francesch Ayguabella, Pere Soler, ... Sala, Benet..., Pere..., Joan Delateula, Sigimon Torades, Francesch Masdéu, ..., Coromina, Anthoni Solas, Pere..., Joan..., Antoni..., Magí Coromina, Joan Rossell, Gabriel Burch, lo honorable Joan Serrat, ... Pere..., Miquel Boix, Pedro Jonquar, Pere Carrera, Miquel Bosch, ..., Bernat Fàbrega, ... Rebugent, Sabastià Payarolis, Barthomeu Llapart, ... Cultaller, Joan Botets, Salvador. ..., Sebastià Ayguabella, Llorens Boixedas, Baldiri Prat, Antoni Pou, Miquel Vinyas, Joan Casadellà, Bayroto Colomer, Barthomeu Prat, obres de dita iglèsia, general consell y aplec dels parrochians de dita iglèsya fent y representant consei la maior part ço és més de les dos parts dels parochians de la dita ... fet silencis sont per los dits honorables Rector y obres dit y exposat y altrament instituït actas per mi notari deval scrit en scrits redigit y abaix alta publicament legit lo següent: ço és que la població de la present paròchia, per la gràcia de nostre senyor Déu és tant augment que los diumenges y festes

⁴. Anotat al peu de la pàgina, després d'un espai en blanc.

⁵. És un document amb mol mal estat, per això s'omiteixen alguns fragments.

preceptes no caben los poblats de la present parròchia y les famílias dins dita present iglésia, sinó molt estrets y stant en treball en tant que en apoden fàcilment fer los deguts acatos en los divinals officis y en los dies de marai aplecs molta gent deixa de fer los divinals officis y devenire los sanctíssim sacrament del preciosíssim cos de Jesuchrist per no caber ni poder stà en dita yglésia persones, molta generositat créixer de dita iglésia tant que per lo servey de Déu no se pot deixar de créixer... impossibilitat de fer-ho. Per hont atnent y considerant que dita yglésia ... nos pot créixer sinó en la part de derrera, devés lo carrer que devalla del prat o plassa verda de la present vila, per què en les altres parts sestrenyaria lo samentiri, quei ja és necessari per la mateixa rahó, ans lo acento dels edificis de dita yglésia del mateix regner haver de créixer enderrera com dit és. Atnent en ara y considerant que per dit efecte de créixer dita iglésia com dit és primerament seran de comprar les cases qui stan edificades en dita part sont se té de créixer, sui són la casa dels pubills fills de Joan Cudina y Benete, muller sua, vivint y una casa de l'honorable Baldiri Masdèu parayre de dita vila, y la casa qui fonc de Arnau Portesvelles que y de Anna, primera mulles sua, diffunts, la qual per veritat té ypothecada mido Costans, derrera muller de dit Arnau y la qual pertany al dit honorable rector per certs drets dominicals de dita iglésia a dit honorable rector deguts ... la dita compra o compres de dites cases y procesis anant en dita obra no tinga la dita... obra della demés ni cabal expresant necessita seran y.. de poder-ho fer. Perçò lo dit honorable... obra de créixer dita iglésia com a bon pastor qui creixent el remat vol créixer personal se és offert donar sia dita obra y obres de aquella a obs de créixer com dit és dita iglésia y no altrament tots los drets a ell pertanyents en dita casa qui sont de Arnau Portesvelles y Coloma sa primera muller... donant-li enterament lliure... gasta, ha fets y despeses ha sostingut en demanar y fer administrar los drets dominicals falles com havien pedit pertanyent en dita casa aix me donant ell dites vint lliures y ha dita ma dóna... aquella té y pot heradar lo que li pertany de son dot, rest la dita casa en dita obra per dit efecte. Atnent mesanant y considerant que sobre la obra que no volent-se deu fer en lo créixer de dita iglésia umpet comodament se pot fer un reliquer o... ha posar allí los preneres ab ses sancte rellíquies y en temps de necessita administrassin sacrament per conjurar lo temps stats y serà llevar eo inconvenients de la ... les sactes rellíquies y lo Santíssima Sagrament de la Iglésia com se fan ara per anar al reliquer, quan és a comunar las tempestas y per a maior veneració de nostre senyor Déu Jesuchrist y de ditas sanctas rellíquias y en tal cas serà supèrfluo lo reliquer o torre de reliquer com uns és y lo cobert que és devant dit reliquer perhont és la schala y entrada de una altra casa de dit honorable Baldiri Masdèu y del mateix reliquery dit honorable Baldiri Masdèu perdonar... a dita obras y en ... de dita iglésia vist que dit reliquer... a la dita... casa sua és content de cambiar la dalt dita casa sua... ab los reliquer y cobert... y generalment tot eo en justament... dita casa sua y totes las golfas qui y són y lo forn, ... dit reliquer y cubert y tradmi allí dita casa sua emperò que ... de dita

casa ab sonen justament de teulada a dita obra... del superior de quis pertanga de obtenir axí que fa no res... la dita casa de dits... Attenent encara que en la dita iglésia ha diversos ciris, en ella instituits per la iluminar lo preciossímim cos de Jesuchrist ... y per Sant Joan y sant Sebastià y també alguna renda de dits ciris, y bacins y sens disminució del sant servey de .. se poden convertir dits ciris y llurs rendas y la renda de dits basins y en aquesta tant neffarta empresa de créixer dita iglésia... de dits ciris y perseverant ad quista que ordinariament se fa ... per les ordinarias almoinas solen bastar a fer les servitut, ans serà den més fer me que lo qui ho fa servesca en aquest cas tant important. Per tant presuposat primer lo beneplàcit llicència y decret del Il·lustríssim y Senyoria senyor, bisbe de Gerona o son Revent Senyor vicari o altre superior de quis pertanga y lo consentiment de la universitat dels parrochians de la present parrochia, entre los dits honorables rector y obrers y Baldiri Masdéu és stada ... la capitulació següent. Primera lo dit Reverent Senyor rector, per les causes y rahons dalt dites amb tenor del present capítol, dóna a la dita obra de dita iglésia y obres de aquells a ops de créixer lo dalt sta dit dita iglésia y tots los drets fa ells co faceta de... dit de dita iglésia administrats per la honorable Cort de hostoles, per rahó de directa senyoria, en la dita casa qui fonc de Arnau Portesvelles y Coloma, primera muller, sua deffunts donant-li emprò dits obres a ell vint lliures per les despeses y gastos sostinguts en fer fe admidicar dits drets a los dits obres, acceptada la dita donació y per authoritat del meu offici solemne y prometan dar y pagar ha dit senyor rector ditas vint lliures dels emolments. de dita iglésia ... de usar de dita donació sota obligació dels béns de dita iglésia hassòfan los dit cobrahens ab totes colsules necessàries y en semblans poser acostumades largament ...honorable rector y obres de dita iglésia preposat primer com dit és la dita... del superior y consentiment de ...ernitat dels dit parrochians en ... del offici cambia y cambiant donen ab tenor del present ca... sense ... seran perpètuament tot lo dit reliquer e edificis de aquell e lo dit cobert y lo sol de aquells ab ses entrades y ab les acostumades tant per lo samentiri com per lo carrer y en carar per lo carrer quis fora per orasió de dit obra en la persona sont dita és la casa qui fonc de dit Arnau Portesvelles y la primera muller axí que en dits reliquer y cobert pugua edificar casa sa totes sexxemtats y assò per cada dita ... font sete de créixer per dita iglésia y en casa més per ... és en dita casa sua y tot los golfos de les portes y lo forn ... empero... y en justament della per que romanga cuberta dita casa y encara més és done trenta lliures moneda barceloneses per ocasió de obrar casa en lo dits Reliques y cubert salvant emperò dret y directa senyoria a dita yglésia y rector de aquella qui és y per a en sos terços y foriscapi e lo dit honorable Baldiri Masdéu acceptant dit cambi cambiant dóna als dits rector y obres a de dita obra de dita iglésiae a dita casa sua que té en dit lloch hont se enten créixer dita iglésia, ço és acceptada la fusta qui és en ella denins la teulada y lo forn y golfos la qual fusta y forn y golfos com dit és li resta per tornes y assòper lo dits reliquer y cubert y tornesdaedites axí que rest y sia de la dita obra totes les

parets enbans y teulada y fusta qui és en dita teulada y a dit Masdèu los dits reliques y cubert y fusta y forn y golfos y les dites trentas lliures per les despeses de obrar com dal sa dit constituït de cada part per l'altre terme la casa cobrada fins nesage presa pòcessió corporal o casi la qual sia hort pendre aquí mateix que serà obtinguda la dita eclésia lo decret del superior y consentiment de la universitat dels parrochians de dita iglésia xessionant de aquí al devant cada part a altre sobreditas coses los drets y accions de que pugan usar en suy y fora suy liberament fent-ne cada part a laltre senyoria y promadora per assò ne com en cosa pròpia prometent cada part a laltre en trecamiadament fer saber y tenir la cosa cambiada sots obligació dels béns de cada part respectant molt pertant señoria los dits rector y obres com sian y prometant al dit Masdèu dar y pagar-li a ell o aquí ell en llà les dites trenta lliures de les dites tornes tant prest com serà obtinguda la dita llicència, decret del superior y consentiment de la dita universitat de dits parrochians ans de poder entre en possessió y usar de res de la cosa cambiada sota obligació dels béns de dita iglésia.

Item los dits rector y obres presuposat la dita llicència lo decret del superior y consentiment de dita universitat dels parrochians odene y voles que per ocasió y ops de dita tant necessària obra de créixer dita iglésia sien convertides les presentalles y serveis de dita iglésia y censal de dits ciris y bassins de dita iglésia tant en prens y propietat com pensions de aquells assi tant santa empresa tingue effecte. Mesanant vole y ordene los dits honorable rector y obres y Baldiri Masdèu, respectivament que si dins un primer vinent y immediatament lo següent dita li llicència lo decret de superior y consentiment de la universitat dels dits parrochians no seran obtenguts la dita donació del dit senyor rector y cambi del dit Masdèu y generalment totes y sengles les altres coses dalt dites resten per millor y no feter y no tingan força ni valor més del que feya ans del present tracte abtenguts emperò dita llicència lo decret y consentiment sieri fer més y vàlides ab coses ... necessàries y acostumades largament elegides de mot ha mot a balta e intelligible ven públicament en dita congregació les dalt scrites exposicions y capitals foren cridats per mi y devall scrit notari fa instància de dits honorables rector y obres tots los parrochians caps de famílies allí avisats per el nom y cognom interrogant aquells si consentian en lo consengut en dita exposició y capítols aquí de present begits y tots los dalt scrit qui fan eo spint lo fent no respongueren que si que consentian, de quibus omnibus et singulis dicti honor. Rector et operarii petierment requisiverunt ...”.

3

1589, juliol, 8. Sant Martí Sacalm.

Llevador de les rendes del benefici del santuari d'El Far, que presenta Miquel Fàbrega, beneficiat, al bisbe Pedro Jaime, després d'haver-se-li demanat en una visita pastoral. Arxiu Episcopal de Vic, 1208/2, f. 236v.

“Nota que Mateu Torner, rector de dita parròchia o iglésia té un acte escrit en pregamí fet en Gerona, any del senyor 1377 en lo qual es decretat y ordenat per lo bisbe Ramió de Vic, que lo rector presentà lo dit benefici una begada per los pabordes y prior de dita capella, altra vegada los dits pabordes se auran scipat lo jus patronat que lo rector a de presentar la primera vegada que paguerà y val lo benefici xixanta liures.

Llavador de les rendes de nostra senyora d'El Far:

Primo fa en Roure de Fornils de sens a Nadal.

Item fa N'Asglésias a Nadal: 9 s.

Item fa l'Argelagós a Nadal de sensos quiscun any.

Item fa entre Almar y al Bac a Nadal: 5 s.

Item fa dit al mas XXVIII de janer de sensal quiscun any: XV sous.

Item fa en Campllabó de sensal a 9 de juliol quiscun any: 6 s.

Item fa en Masó per un aniversari a 11 de setembre: 3 s.

Item fa N'Esglésias al primer de agost: 7 s.

Item fa N'Om de Vallirana a 15 de juliol: 15 s.

Item lo mas Gom fa de censal a 25 de janer: 11 lliures 2 sous.

Item fa de sensal an Vilarasa alias Vinyas a 27 de juny: 5 ll.

Item vull a 15 x 4 tresa de juny a pres Argaza Roure de Fornils altres sensal de 20 par mals.

Sant Joan de Fabregas: primo fa en Puialran de sensal a 9 de juliol: 16 sous.

Item lo Balliu de dit terme fa de senso a 25 de setembre: 1 ll 15 s.

Sosqueda: primo fa en Sabater a Nadal entre sensos y sensal: 1 ll 7 s.

Item me fa en Sabater per un aniversari a 11 de maix: 3 s.

Tavartet: primo fa en Solroca a sant Miquel de setembre: 10 sous.

Sant Andreu de Pruit: primer en Bosc de Sensa a 24 de novembre: 10 sous.

Item mes fa lo dit Bosc a Nadal: 1 ll 2 s.

Item fa en Collell de sensal a 2 de febrer: 10 s.

Item fa en Vilar a dos de abril de sensal: 6 s.

Item fa mes lo matex Vilar a 15 de max de sensal: 6 s.

Item lo matex Vilar a 15 de max de sensal: 2 ll.

Item fa en Lorà a 3 de abril de sensal: 3 ll 4 s.

Sant Esteve de Bas. Primo fa en Albert y en Calm la casa de mosen Alamany y en Rovira tots ensem de sensal quiscun any lo primer de setembre: 2 ll 10 s.

La Pineda: primo fa en coll de sensos a Nadala per lo mas Camparer: 15 s.

Item fa de sensal en Franc a 21 de febrer: 1 ll.

Sant Iscle de Colltort: primo fa en Prat de sensal a 22 de maig: 6 s.

Cogols: primo fa en Vilar de sensal a 28 de juliol: 6 s.

Sant Aniol: primo fa en mijanes de sensal girat per mosen Saula a 2 de abril: 1 ll 2 s.

Sant Esteva de Llémana: primo fa en Colobret de sensal al primer de febrer: 1 ll 2 s.

Item fa de sensal an Martí y en Tràfec y N'Esteve y altres a 11 de febrer: 1 ll 8 s

Sant Pere Sacosta: primo la Rovira fa a Nadal de senso paga mosen Olivera vuit sous y Malbo: 8 s.

Item fa lo mas Camps a Nadal de sensos: 5 s vidi.

Item fa en Masnou de senso a Nadal: 1 s 6 d.

Les Planes: fa lo mas Prat paga en Jonquer de sensos quiscun any a Nadal: 4 s. 4 d.

Item va en Vadruga de sensos: 2 s 6 d.

Item fa en Pla de sensos a Nadal: 2 s 6 d.

Item fa en Vila de sensos a Nadal per lo mas Duran: 8 s 8 d.

Item fa en Costa de sensal: 12 s.

Item fa en Cos de sensos a Nadal quiscun any: 10 s 3 d.

Item en Plana a Nadal de sensos: 7 s 5 d.

Item fa en Cos de senso girat per mosen Almera a 26 de octubre: 12 s.

Item fa lo magnífic senyor Olmera de sensal a 28 de janer: 3 ll.

Item fa en Simon de sensal a 2 de mag: 3 s.

Item fa de sensal casa d'en Gibreta a 5 de setembre: 5 s.

Sant Feliu: primo la Rovira de sensos a Nadal: 10 sos 4 d

Item fa en Torra de sensos a Nadal 6 s 3 d.

Item fa en Carrera de senso a Nadal: 3 ll 2 d.

Item fa en Serra de sensos a Nadal: 4 s.

Item fa la vall de stoles de sensal entre dos pagues a 13 de març y a dos de abril. 2 ll 18 s.

Item fa de sensal en Llapart a 30 de gener: 26 s.

Item fa de sensal lo pobill Masdeu a 4 de mag: 12 s.

Item fa a 16 de novembre de 1584 apres un sensal en Sasquer de 20 s amulats fermansas Carbonés y Joan Torra & c. finis.

El 17 de dit mes y any va comparèixer dit Miquel Fàbrega, y va exhibir dit memorial de dit benefici y llevador de rendes de N. S. d'El Far, on sexhibeix la col·lació feta el 23 de novembre de 1593 en poder de Joan Vinyes, notari de l'escribania de Vic”.

4

1585, maig, 9. Puigpardines.

Capitulació i concòrdia entre el rector de Puigpardines i el veguer del vescomtat de Bas pel que fa als delmes de dita parròquia. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria del Mallol, Josep Closells, *Primum Manuale*, 1583; 1585-1586 (105), f. 44r-45r.

“Capitulació y concòrdia feta y fermada per y entre lo venerable ministro Montserrat Famada, prevere deservint en lasglésia parrochial de la Verga Maria de Puigperdines del vescomtat de Bas, de una part, y lo honorable en Barthomeu Albert, veguer del dit vescomtat de Bas, de part altre, sobre lo acculliment fahedor en lo delme de Puigpardines, lo qual reb lo senyor prior de Manlleu en lo present vescomtat de Bas, sobre la qual concòrdia y capitulació són stats fets, pactats, fermats y jurats los capítols y pactes següents: primerament és pactat entre dites parts que lo dit honorable Barthomeu Albert, tenint arrendament de dit delme del dit senyor prió de Manlleu, per temps de tres anys, los quals comensaran a córrer lo primer die del mes de juny primer vinent en avant comptadors y immediatament següents, conforme de dit arrendament consta a bax rebut y testificat en poder del discret notari dmt. Honorable Joan Compte, notari real de la vila de Olot, die, mes y any en aquell contengut, acull al dit venerable notari Famada, prevere en dit arrendament, ço és al quart o a la quarta part de dit arrendament, ço és, de quatre parts, una y quatre part altre de tota manera de gra, de llana y cànem, conforme ell, dit Albert, té arrendat de dit prior, exceptat emperò y a totes les dites parts y quiscuna de aquelles expressament rettingut que del cànem que quiscú dells faran en sa casa no sien tinguts ni obligats la de donar ni pagar delme de aquell al altre.

Item és pactat entre les dites parts que de tots los carnalatsges se llevaran y nillaran y ajustaran en dit delme, lo dit Barthomeu Albert sia tingut y obligat cada any de donar al dit notari Famada un porcell y un cabrit y aquell puga lo dit notari Famada triar y vendre allí hont ben vist li serà y de aquell fer a ses liberas voluntats.

Item és pactat entre dites parts que de totes les terres són en lo dit priorat de Puigpardines, lo dit notari Famada ne tria de vuyt quarteras, una y de vuyt quarteres, una altre, entès emperò que lo dit notari Famada sia tingut y obligat de bestraure ab lo sembrar de vuyt quarteres, una y de vuyt, altre, y lo dit señor veguer lo hage de fer segar, tragar y batre a cost y despeses seves, enses, emperò que ab lo batre lo dit notari Famada sia tingut y obligat de bestraure un home.⁶

⁶. Al marge, les terres seguín tant solament de delmar y no van apart.

Item és pactat que totes les erbes són en dit priorat, lo dit senyor veguer ne pugua fer a ses voluntat y qye de la palla se cullirà en dites terres lo dit señor veguer ne pugua fer a ses voluntats, ni en tot lo delme exceptat emperò que sil dit notari Famada voldrà tenir una bèstia que pugua pendre de la palla la que voldrà y haurà menester y també quel dit notari Famada pugua fer cada any en les terres de dit priorat dues quorteres de farratge y que ell les se hage de fer llaurar a cost y despeses sues.

Item és pactat entre les dites parts que de tots los càrrechs ordinaris y extraordinaris sesdevindrà pagar en dit priorat lo dit notari Famada sia tingut y obligat de pagar de quatre parts una y de quatre parts altres.

Item és pactat entre dites parts que de totes les garbes se aportaran y tregaran y batran encasa nostra lo dit notari Famada sia tingut y obligat de bestraure de quatre parts una y de quatre parts altre y de totes les garbes de dit delme se aplegaran en altre part, lo dit notari Famada sia tingut y obligat de pagar de quatre parts una, y de quatre parts altre, conforme ells se havindran ab los qui les treginaran y ajustaran.

Item és pactat entre les dites parts que tots los censos y censals y foriscapis semlliuran y rebran dins dit temps lo dit notari Famada ne hage de rebre de quatre part, una y de quatre parts altre, exceptat de les gallines. Et ideo not. dicte partes”.

5

1588, maig, 1. Vic.

Edicte de la primera visita general del bisbe Pedro Jaime amb la intenció d’extirpar els abusos i delictes dels clergues que s’han apartat de les constitucions i d’altres adreçats als feligresos. Arxiu Episcopal de Vic, 1208/2, f. 7r.-8v.

“Nos Don Pedro Jaume per la Gràcia de Déu y de la Sancta Sede Apostólica, bisbe de Vich, a totes y singles persones axí ecclesiàstich eo seculars de qualsevol stat, grau, orde y condició sien salut en lo senyor. Notifica vos y fem saber com nos volents ni seguir les sacres canòniques constitucions⁷ adherint nos als vestigis de nostres predecessors vulam y desijem ab effectio ni seguir y affectuar la visita y general inquisitio per nos fahedora en la nostra present iglésia y bisbat de Vich. Volent proseguir a la deguda executio de aquella la qual comensarà dilluns que comptare nou del corrent mes de mag, per extirpatio de abusos e delictes per diverses persones perpetrats y per quant no...enys serien dignes de pena los que sebian los delinquers so... esta causa d... tacitunitat restaven de dits delictes impondits e per ésser cossa tocant al públich interès e conformes la justícia divina quiscu sia punit segons lurs demèrits. Per tant, ab temor dels presens amonestam e manam a tots e

⁷. Segueix, ratllat, sancions.

sengles persones, axí ecclesiàstiques eo seculars qui sapien, aien vist o hoit dir que los sacraments de Santa mare iglésia no sien estats ministrats nis ministren als fahells cristians perfetament e com se pertany e que algunes persones sien moltes per negligència dels curats sens confessió, comunió o extramunció y albats o infans alguns sense tradició de sacrament de baptisme.

Item si saben y age ecclesiàstichs o laics concubinaris públichs.

Item si saben hi age sacrílegos ni gromantichs endevinadors, encantors, fatiler, o tingue qualsevol crim públich.

Item si hia persones algunes que sien usureras o logreres públiques.

Item sia persona ecclesiàstica que sia criminosa o scandalosa o si són perviurs e cua per jochs tavernas et altres jochs poch in honests.

Item si y ha algú qui no confés ni conbrega ni visque com a christia o sia heretge o duptos en la fe.

Item si los ecclesiàstichs diuen les hores canonicas e officis et cumplen les servituts de lurs beneficis segons la consuetud de lur predecessors.

Item si saben que lo sacramen de la eucharistia sia conservat y no tinguen les iglésies en lo modo e forma que peretamus e generalment siy ha persones cometens altres delictes públichs e notoris que dins spay de quinze dies primer vinents dels quals sinc per la primera monitio, sinch per la segona e los altres sinch per la tercera e canònica monitio pre figim és assignat dites persones les cosses demunt dites e sengles a nosaltres hagen denunciar y divulgar ab effecte de publicar perquè nosaltres preseguint nostra visita e satisfent al que són obligats milor pogan exonerar lo càrech de nostre consiència y provehir a la salut de las ànimas y lo culto divinal sia servit és lo demunt dit com se pertans sie effectat altrament serà proceheid contra ells és quiscú dells segons de drets se pertanyara e serà vist fahedor lur ausencia no obstant més consumancia exigít.

Dat en Vich en nostre Palau Episcopal lo primer dia del mes de Maig Annis de la nativitat del senyor M.D.L.XXXVIII’.

6

1588, setembre, 2. Sant Miquel d’Amer.

Interrogatoris efectuats durant la visita pastoral del bisbe Jaume Cassador al rector, cònsols i batlle de Sant Miquel d’Amer. Arxiu Diocesà de Girona, P-71, f. 263v-264r.

“Ad partem interrogavit dictum vener. Monserratum Soris ad quam interrogatione dixit per omnes sunt confessionillus excommunicatus suspensus aut interdictus usurareus aut concubinaris vel peractos publicus aut afide catholica divinas sed mes. Receperunt sanctissimum sacramentum et obediur mandatus esse per dei gratiam. Intr. Etiam ad partem supra dicto consules et magnificum

baiulum dicte ville de rectore q. ad interrogationem responderunt per est sollvitus circa administratione sacramentus et facit et excercer bene sive officium est q. in bone fame et retes ac home et conversationis temet tamet interesse officiis in ecclasiam dicti monasterii. Deinde dicte parrochie est Rdi. Abbatis dicti monasterii dicitur antem etiam et primitiva nec non pes altaris in monasterio in X. Concordia inde factam antiquam pes vero altaris dicti parroquialis essem est dicti Resp. Constat etiam instrumento facto ac institutione dicte rectorie seu capellanie maior. Ex causis autem sua Dois. Illa. Benecusis tam circa sortum dicti monsterii correctione morum monachorum et reparatione domorum tam abbatialis dignitatis p. aliarum attento dicta reformatione aucte apca. de proximo facienda porrogavit et prorrogare se dixit humor. Visitatione et illius ad sui beneplantum in continuatione dierum et horarum.

De et super omnibus et singulis sua Ilm^a et Rm^a Do^o jussit et mandavit institum. Consiri sibi que et suya intersit dari et tia di anne humor.

Not. et visite scriba presentibus discretus Joanne Torres et Anthico Gravalosa familiaribus dicte sue Illme. Et Rme. Dois. Illmus. domino Hieronimo Cassador domicello Barchinone domiciliato protestibus premissa vocatus adhitibitis et rogatis”.

7

2, desembre, 1593. Pruit.

Visita pastoral a la rectoria de Pruit, on el bisbe mana fer unes reparacions. Arxiu Episcopal de Vic, 1209/4, f. 179r.

“Item visità la casa de la dita rectoria, la qual és molt estreta y mal partida y té necessitat de remediari y recòrrer en moltes parts y mudar alguns portals y fer una escala y un forn per coure pa; les quals obres dextra de fer m^o Francesch Archarons p^o rector y últim pocsors de aquella en gran detriment de sa consciència per aver possehida aquella conforme refferí dit venerable rector setse o decet anys. Per ont dit senyor visitador tenint respecta a la dita obligació per la necessitat té dita casa conforme consta ab acte de visura feta dia present dos de desembre dit any avent primerament pres y associat per fer dita visura en sa companyia mestre Francesch Xesa, mestre de cases de la vila de Rupit del bisbat de Bich, qui mijensant jurament a nostre senyor deu y als seus sants quatre evangelis per ell corporalment tocats la qual feta refferí que per lo manto y auria menester si dita casa se ha de partir y mudar alguns portals y fer un forn per coure pa y recòrrer algunes parets y altres coses tocats a la dita obra de quoranta lliures barceloneses per tant dit senyor visitador provehí que m^o Francesc Soler, prevere rector de Sant Cristòfol de Tavertet, m^o Galceran Oms, rector de Castanyadell, Pere Michel Bac de parròquia de Sant Llorens y Gaspar Pinós de Pruit,

paguen y lliuren realment y de fet com a mermessors que són de la ànima de m^o Francesch Arquerons que p^o set tot y últim pecessors de dita rectoria de Sant Andreu de Pruit del dit bisbat de Vich, dins un mes primer vinent en dit nom de béns de la dita mermessoris quoranta lliures barceloneses. Al Sant m^o Matheu pujades prevere y rector modern de dita rectoria de Pruit per obs y causa de fer la dita obra y millorament en dita casa pena de excomunicació major y que sia intimat als dits marmessors”.

8

1600, octubre. Girona.

Manaments generals fets pel visitador general Juan González de Arellano, en nom del bisbe Francisco Arévalo de Zuzo, que encapçalen la visita pastoral general. Arxiu Diocesà de Girona, P-77, s.f.

“Manaments fets per los Il·lustre y Reverent Senyor Juan González de Arellano, visitador per lo molt il·lustre y px. Don Francisco Arévalo de Çuaço, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede apostòlica, bisbe de Girona y del concell de sa magestat.

Nos, el llicenciado Joan Gonçalez de Arellano visitador, per lo molt Il·lustre Primeríssim Senyor don Francisco Arévalo de Çuaço per la gràcia de Déu y de la Santa Sede apostòlica, bisbe de Gerona y del consell de la magnífica Euca. Com la visita sia justificada y ordenada per la exaltació de la fe apostòlica y la religió perpana, per la pau y unió de la església y reformació del clero y de poble perpa, per los bons costums defensar y emperar y als molts corregir y extirpar per tant amb una paterna caritat y zel, per perxò a tots los sacerdots y altres persones de aquest bisbat, exorta y mana se guarde tots los manaments següents:

Primo mana dit senyor Visitador ques observe y guarde tots los manaments fets amb les constitucions provincials y particulars de aquests bisbat a pena de 5 lla.

Item és reformatio dels grans inconvenients y negligència ques ha en los ministres ecclesiàstichs, mano que ningun sacerdot administre los sancts sacraments sens stola, sobrepalis o garnatxa, y que ningun sacerdot diga missa amb daga ni altres armas ni sens posar se roba llarga, fins fos en tal cas que nos trobas dita roba y las horas ques restia en la sacrestia o altra part secreta, a pena de 5 ll la 3ª part aplicadora a la obra de la mateixa Isglésia.

Item per a que amb major devoció y atenció se cumpria ab lo precepte de oir missa mana dit senyor Visitador, en pena de excomunió major, que ningun bassiner ni acaptador acàptia per las isglésias mentre lo sacrifici de la missa se celebrara, assint que lo sacerdot aja sumit lo sanctíssim sacrament de la eucharistia.

Item per obviar molt gran inconvenient ... dos que amb títol de pobres ha acap... bisbat, manna dit Senyor visitador al... tia y cuidado se inform quina gen... marit y muller no junts y acompanyats... aportin tocans a matrimoni y s... ésser legítimament casats no los ... mateix farà al que toca als al... nart nos amis per que si podia lo...sian punits y castigats.

Item mana que ningun capellà aporta capa de pastor en ajustament de cantar dins l'església ni fora della ni en lloc poblat a pena de 5 ll.

Item mana al rector que el primer diumenge o festa de manaments publiqui el present com lo poble serà ajustat per oir lo ofici divinal a pena de excomunió major y de 5 ll”.

9

1604, setembre, 30. Sant Feliu de Pallerols.

Discussió i resolució sobre la forma d'elecció dels obrers de Sant Feliu de Pallerols, amb la intervenció del visitador general Joan d'Ager, inserit dins el llibre de baptismes. Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Pallerols, Llibre de baptismes (s. XVI-XVII), s.f.

“Nos, don Juan y de Ager, rector de la isglésia de Bascanó, visitador general prelado Il·lustríssim y Rxm. Senyor Don Francisco Arévalo de Çuaço, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede apostòlica, bisbe de Gerona y del concell de sa magestat, als amats en Jesuchrist, lo venerable Rector y obres de la isglésia parrochial de Sant Faliu de Payarols, salut en nostre senyor, sàpian com la experiència nos ha mostrat y ocularment avem vist que moltes isglésias del present bisbat haber y algunes dicencions y qüestions aserca de la electio y nominatio de obres y bassines y negligentia en cobrar las rendas de la isglésias. Per tant, volent y desijant proveir sobre açò de remey oportú, ab tenor del present mana que en la present isglésia quiscun any se fassa elecció y nominació dels obres y bassiners conforme de antiga y lloable consuetut, segons acostumat: ço és, que dits bassiners cada un conforme llur càrrec y administració que tingan elegits y seran elegits, en continent, hayan de acceptar y administrar lo offici y càrrec en que serà elegit y que los obres y bassiners vells després de haver acabat lo càrrec y any de llur administració, dins un mes, donen los comptes als obres y bassiners nous en presència del rector de la present isglésia, lo qual continue en lo present llibre la definició de dits comptes y pague tot lo que deurà, y que cada un elegescà lo que serà degut y caigut en son temps y lo present mana als obres y bassiners, qui ara són y per temps seran, cumplen, observen y guarden, sots pena de 5 lliures 6 sous y de entredit personal, lo qual entredit mana a nos lo rector que en cas de contrafacció observen y guarden sots pena de excomunió, y que dels predits no pugan al·legar ignorància, mana que lo present edicte y manament, lo diumenge abans de dita elecció, mentres se dirà la missa major en dita isglésia publiquen, notifiquen altres parròchias.

Dat en la isglésia de Sant Feliu de Payarols en aquella los actes de visita exercint, a 30 de setembre 1604.

De mandato dictor d. Visitator Generalis. Hieron. Castellar P. Notari Visita.”.

10

1608, març, 26. Falgars.

Atorgament públic de familiar de la santa Inquisició a Segimon Faja, veí de la parròquia de Falgars, amb tots els privilegis i exempcions que comportava. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria del Mallol, Baudili Bosc de Plataver, Protocollum, 1608 (128), f. 35v-36r.

“Nos inquisidores contra la herética gravedad y apostólica en el Principado de Catalunya y su partido con los condados de Rossellón y Serdanya y los Valles de Aran y Andorra por la Sancta Sede Apostólica, specialmente dadas creadas deputadas. Por quanto para las cosas que se offresien del Santo Officio de la Inquisición en esta parroquia de Sant Pere de Falgás, conviene que el sancto officio y nos tengamos personas aquellas cometer y encomendar por ende, comfiando de vos Sagimon Faja, pagès, vesino de Sant Pedro de Falgás, opisbado de Vique, per ser como sois persona de toda confiando y en quien concurren las calidades que se requieren, que con toda la solicitud y secreto sereis lo que personas sos serà cometido y encomendado en las cosas tocantes al Santo Officio de la Inquisición y en exersitio de vos notificamos y creamos por familiar de Santo Ofitio y es nuestra voluntad que vos ditxo Sagimon Fage, pagès vessino del ditxo llugar de Sant Pedro de Falgàs sea per uno de los familiares del número desta Inquisición, y exortamos y requerimos a todas y qualesquier justicia así eclesiásticas como seglares del ditxo lugar de Falgàs y de todas las otras siudades, villas y llugares de todo el distrito desta ditxa Inquisición, que hos hajan y tengan por tal familiar guardando hos y habiendo hos guardar todas todas las exemptiones, privilegios y libertades que según deretxo y costumbre y sédulas de su magestat los que son familiares deven y queden gosar. Y les damos licencia y facultad para que podais traher y traigais armas a sus offensivas como de censuras de día y de notxe pública o secretamente por qualesquier partes y lugares de todo el ditxo nuestro distrito. Y mandamos en virtud de santa obediencia y sot pena de escomunió y de cient scoines para los gastos entra ordinarios desto ditxo santo officio a las dtixas justicias eclesiásticas y seglares de todo el ditxo nuestro distrito y a sus alguasiles executores y ministros que no vos tomen ni quiten las ditzas armas, ni has quediaten las fueros, privilegios y exemptiones de que los familiares del Santo Oficio deven gosar en sus personas y bienes ni sobre ello hos molesten ni inquieten en manera alguna, so la ditxa pena. En de lo qual hos mandamos dar y dimas esta nuestra scédula firmada de nuestras nostres referendada de uno de los sacretarios desto Sancto

Oficio y hos mandamos e scrivir en el libro y matrícula donde se eservan y asuetan los familiares del.

Dat en el Real Palatio Major de la Inquisición de Barcelona, a 22 del mes de marso de 1608.

El licenciado, Francisco de Salsedo. El licenciado don Fernando Breo. de Quirnes.

Por mandado del Santo Oficio. Pablo Fuster, secretario. Juro el ditxo Sagimon Faga, para familiar del Sant Oficio, a las 26 dies del mes de marso de 1608 anyos y ante mi Damian Clara, comissario.”

11

1608, juny, 8. Vic.

Manaments generals de visita del bisbe Onofre de Reart; fragment. Arxiu Episcopal de Vic, 1211/6, f. 28r-v.

“15. [...] públichs o, que no parlen bé de les coses de la Santíssima fe y religió nostra Cristiana o que diu són llibres prohibits o pintures reprovades.

16. Item si saben de algunes persones que tinguen ho hajan tingut tracte o pacte ab lo dimoni sien bruixes, etxigeres, encatadores, agoreres o que saben y usen fer lligadurs, maleficis, encamanents, conjurs, curant ab oratoris o per signatures per so servint-se a trobar coses perdudes y adivinar les per venir o si sabeu de alguns que tingan llibres de conjurs y supersticions o que aporten alguns bitllets o nòmines al Coll o en altre part, les quals qui les aporta les vinga a exhibir y mostrar peraque vejam y examinem si són catholicas o no.

17. Item si sabeu que alguns en dias prohibits sens licència hajan menjat carn o altres viandes prohibides.

18. Item si sabeu de algunes persones que hajan comès sacrilegi renynt en la iglésia o sementiri posant les mans en alguna persona ecclesiàstica o trahent violentament alguna persona de la iglésia o sementiri o hajan profanats los llocs sagrats fent en elles fires, mercats, balls, dinars, collasoris, jochs, representacions indecents, velles de nit y altres profanitats prohibides de dret.

19. Item si sabeu de alguns jugadors o altres persones que públicament blasfemen, malaescan, juren, descregan de Nostre Senyora Déu o de la puríssima Verge Maria o dels Sants del Paradís o que no senten bé de la veneració de les imagens o hagen dites algunes paraules desacatades en offensa y menyspreu de la Santíssima Trinitat, divinitats y humanitat dien no crech, renech, deferech o pesa o per vida.

20. Item si sabeu de alguns excomunicats que ab això indurit perseveren en la excomunicació y no curan de fer-se ab sobre.

21. Item si algunes persones han dexat de confessar y conbregar una volga en lo any y especial en aquest present any.
22. Item si sabeu de algunes mises, trentenaris, aniversaris, que estiguen per dir o generalment de alguns testament llegats, mandes pies dels difunts que estigan per cumplir y tots lo qui tindran tals testaments o codicils los exhibescan y presenten per veure si estan enterament cumplint ys mane cumplir lo que resta per cumplir.
23. Item digau y denunciieu si sabeu de alguna persona secular, solter o soltera, casat o casada, que estiga públicament amañabat o amañabada o si alguns casa no fan vida maridable antes estigan y viscan separats.
24. Item si sabeu de alguns desposat que sens haver rebuda benedicció viscan junts com ha casats y si solament encartats cohabituen y viuen junts.
25. Item si ha alguns que estigan desposats o casats dins lo quart grau de consanguinitat o affinitat o que en ells hi haja algun altre legítim impediment per lo que no puguin perseverar en lo matrimoni si ha algun altre que tinga dos mullers o alguna de marits o si sabeu que alguns se sian casats clandestinament o de amagat per mà de deserilars sens que hajan perrehit les tres monicions requerides conforme disposició del sagrat concili de Trento.
26. Item si sabeu hi haja algú que defraude les delmes y primícies de la iglésia y de los ministres a ells y a ells degudes y si ab menyspreu donen lo rohí y més dolent de sos fruyts.
27. Item si sabeu que los metges visiten tres voltes al malalts sens fer-lo confessar.
28. Item si algú no sent bé de les offerres se fan en les misses en especial de difunts o que hagen burlat de elles o de altres serimonies de la iglésia y en particular de la lloable consuetut de la fregüència dels sacraments de confessió y comunió.
29. Item si sabeu que algú o alguns en festes de precepte fassen obres servils de ixen de oyr missa o fassen treballar sos criats, mossos y pastors.
30. Item sien cases particulars o capelles no visitades se diuen misses.
31. Item que totes les llevadores comparegan devant de nos perquè vejam en batejar los infants en temps de necessitat com se aporten y de que paraules usen.
32. Item si sabeu alguns perjurs o falsos testimonis.
33. Item si sabeu cases de jochs, vicis, alcaboteris o persones exercescan semblant delictes tinguen taule de joch y sien tercers encubridors o encubridores de desonestedats.
34. Item denunciieu y digau si sabeu alguns renovers, llogres, usurers y tots manera de mals tractes.
35. Item si alguna casa o dides tenen en los llits infants menors de un any o si aquells ha affegat tenint-lo en son llit.

36. Item si algú o algun ha procurat abortio o malpart de la criatura estaven en lo ventre o animada o inanimada prenent pocions o medicines, verins, cops, càrregues sobrades per si o interposada persona o a la criatura fa nada haja mort offegat, llançat o occultat.

37. Item si sabeu de altres qualsevol vicis y peccats públichs.

Y perquè tot lo sobredit està reprobat en dret y ve en gran de servey de Nostre Senyor, en gran perill de les ànimes que osan o aconsellen fer y en grave càrrega y detriment de nostra consciència. Per so ab les presentes amonestan y exortan y en virtut de santa obediència y de excomunicació major, manam a vosaltres y cada hu de vosaltres que dins tres dies los quals vos donam y rassionam per tres canòniques monicions de dret requerides y termini precís y per emptori tots o tes les que sabieu alguna cosa de les dalt designades y de altres qualsevol peccats y vicis públichs ho vingau a manifestar o denunciar pera que vist lo que direu se provehesca lo que serà al servey de Déu, descàrrech de nostra consciència, bé y profit de la salut espiritual de vostres ànimes y consciències y si fareu al contrari y aquest nostre manaments menyspreu passat dit termini com en persones contumaces y rebelles publicarem en vosaltres y cadahu de hu de vosaltres sentència de excomunicació major testimoni del qual advertint vos també que ultra que en dita sentència de Excomunicació incorreu los y no les denunciareu no és manco tots los peccats mals y offenses ques per no haver-los vosaltres revelats y divulgats se dexaran de remediar seran a càrrech y dany de vostres consciències.

Dat en nostre Palau Episcopal de Vich a⁸ VIII del mes de⁹ juny de M.DT.¹⁰ VIII°.

12

1610, agost, 30. Monestir de Santa Maria d'Amer.

El cambrer Pere Montserrat del monestir d'Amer exposa les protestes, privilegis i exempcions que gaudeix el monestir davant la visita pastoral que hi pretén fer el bisbe Francisco Arévalo de Zuazo. Arxiu Diocesà de Girona, P-81, f. 15v-16v.

“Postea vero dicte et eadem met die et paulo post premissa dictus Rmus. Dominus Episcopus prossequendo suam visistatione personaliter accessit ad monasterio Beata Maria de Amerio, ordinis sancti Benedicti et facta prius absolutiones pro deffunctis personaliter accessit Ruds frater Petrus Montserratus Berta, monaco et camerarius, et Vicarius generalis dicti monasterii qui constitutus coram dicto Dominus Episcopos Eidem obtulit et pntavir quandam in senptis papiri requisitiones et protestationis sedulam tenoris sequentis.

⁸. Segueix, ratllat, XXXI.

⁹. Segueix, ratllat, maig.

Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor, no obstant que lo monastir, convent y yglésia de Nostra Senyora de Amer, del orde de Sant Benet, del bisbat de Gerona, sie exempt del ordinari e immediatament subjecte a la sede apostòlica com ab indults y generals privilegis al dit monastir y religió de aquells per los Summos Pontificals concedits y atorgats com plenament consta y ab major cautela són ja notficat a Vostra Senyoria o a los Visitadors y no res manco a notícia del Rsnt Prior y vicari general de dit monastir ha pervingut que Vostra Senyoria volria visitar lo Santíssim Sagrament y fons de dita yglésia y monastir, no sia parrochial ni della isca lo Santíssim Sagrament per dar de combregar als malalts, ni y hage fonts baptismals altim ab aygua en les quals se bategen, no poria ni deuria Vostra Senyoria visitar. Perçò constituït en presentia de Vostra Senyoria lo dit Senyor Prior y Vicari general de la millor manera que pot y deu representar estas cosas supplica y en cas menester sia requer no passe avant en dita visitat. Altrament protesta de ditas cosas lícitas y permesas de protestar de manera que nos fassa previndier a la Abbatial dignitat per fer lo prior Abat absent no puga innovar cosa alguna Protestant dels danys interessos y aggravi al dit monastir, lo qual estímia en Sinch Centas lliuras barcelonesas y de la violatio de dits privilegis apostòlichs concedits a dita religió y monastir Requiers vos nottari.

Qua presentata statim dictus dominus Episcopus Respondendo dixit que vista dita requesta y lo contengut en ella diu que visita com a ordinari y delegat apostòlich en la present ysglésia de aquest monastir usant de son dret y continuant la posso en que esta y sos predecessors han exercida y continuada, com consta per infinits actes de visites que sa Senyoria y sos predecessors de son bisbat han exercits y fets dels quals consta y ha constatat que se ha feta obtenció al Senyor abat que vuy és y a son predecessor lo Doctor Joan Boseba. Los quals satisfets y assabentat de la jurisdicció episcopal en dites visites se allegaren a ella y la obehiren y attento lo Prior recusés donar les claus dels Santíssim Sagrament y de las fonts Mana al dit prior que a pena de Cent ducats y en subsidi de Excomunió major late sentència que en continent sens mora en dilatio alguna, dóna les ditas claus a fi y effecte se pugue visitar y procehir en lo demás tocat al culto divino y servituts dels beneficiats de dita ysglésia y en lo demás que diu dita requesta, diu y respon que afins ara no ha entès tal ni ha vist en tot temps jurisdicció tamin capite quod in membris in dit monastir obehint en tot al bisbe de Gerona com ha son superior y que en cas pretingam tenir en aquest monastir indults y privilegis apostòlichs, no han estat ni estan en ús ni observància.

Et dictus Prior verbo premissis respondendo dixit que no obstant las rahons alt deduydes per sa Senyoria Reverendíssima diu que sa Senyoria no té jurisdicció alguna de visitar lo present monastir ni yglésia de aquell per las raons següents,

¹⁰. Segueix, ratllat, X.

Primo, que lo dret de visitar presuposa jurisdicció ordinària y com sa Senyoria, sos predecessors de deu, vint, trenta o quaranta anys y de memòria de hòmens hagen exerat jurisdicció ordinària per consegüent no pot tenir dret de visitar. Secundo que lo present monastir té privilegis de exemptio tam in capite quam in membris observats en virtuts dels quals estan lo Senyor Abat y monjos de dit monastir del tot immunes y exempts de dita jurisdicció Episcopal. Tertio que de tres en tres anys y en son lloc y temps per als statuts de la religió són visitats dits abat y monjos per los presidents y visitadors de dit orde y religió, los quals tenan plena jurisdicció ordinària per delegada la qual jurisdicció delegada té més forssa, en est cas, que la ordinària y no fent mentio de la una l'altra resta derogada y en quan sa Senyoria pretenga visitar lo Santíssim Sagrament y las fonts havent imposat manament ab censuras y penas que lliuras y donas les claus de la sacristia, Santíssim Sagrament y també de las fonts de tal gravamen est provoca, recorra y appella a la Santa Sede apostòlica o allí hont millor de dret o justitia se tindrà de accòrrer y appellar.

Et dictus dominus Episcopus verbo replicando dient que denegar tot lo contengut en dita resposta y appellatio dóna per resposta lo per sa Senyoria alt respont y de deduyt. Et confisum de benignitat superioris dona apostols refutatoris manant que sots las ditas penas y censures se li donen les claus per agò puga prosseguir dit visita. De quibus et presentibus me Joanne Malet, presbitero notarius hic modus visita et pro testibus Reverendus Gabriele Olmera y de Çarrovira, priore et sacrista ecclesia parrochialis beata Maria de la Sa la Celleria de Inglesioa et Stephano Cuib, presbitero Rectore ecclesia parrochialis Santi Clementis de Amerio ad ista vocatis.

Quibus per actis dictus Reverendissimus Dominus Episcopus Presseguietos et continuando suam visitationem....”.

13

1610, juliol, 15. Vic.

Manaments emesos pel visitador Joan Benet, de Sant Hipòlit de Voltregà, durant la visita a la parròquia de Sant Esteve de Granollers. Arxiu Episcopal de Vic, Visites Pastorals, 1211/8, f. 12r-v.

“In Dei nomine noverint universi quod anno a Nativitate Domini millesimo Sexcentesimo Decimo Die vero decima quinta intitulata mensis Julii per Reverendum Joannes Benet, rectorem Ecclesia parrochialis Sancti Hipoliti de Voltregano, diocesis vicensis fuit visitata Ecdlesia parrochialis Sancti Stephani Granullarios dicte Diocesis in qua fuerunt facta provisiones seguentes:

1. Primo ha manat dit visitador que en la iglésia estigan ab bona postura y gran reverència, en lo cor tinguen cilenci, digan los officis tant en la iglésia com en altre loch ab molt devoció procurant estar ben atens a dir ab pausa los officis y no atropellant les paraules sinó a plaer y ben pronunciades, en

lo cor fer mediació y dos punts en lo mix del vers y en lo fi del vers punt y que no comense la hun cor son vers que laltre no age ben acabat lo vers precedent, advertint los que no poden ab bona consciència guanyar los distribucions per sola acistència, sinó que és menester, lanere vel recitare simul eum aliis y açò pena de sinch sous per quiscuna vegada se farà lo contrari.

2. Item ha provehit que los eclesiàstics porten lo vestit decent y que no porten capes de pastor sinó anat per camí, aprengan de cant y que porten la carona que se aparega, tingan pulícia y netedat en los vestiments corporals en los vestiments corporals purificadors, estovalles, casullas per altres vestimentes y que sian sensers y açò a pena de vint sous.

3. Item ha provehit que lo rector tinga un codern en lo qual tinga tots parrochians per casas, scrits dels que saben y no saben la doctrina y procurar que los caps de casa que la sàpian y encarregar-los la amostren als altres de sa cassa y atots los que entendrà saber la doctrina los fassa creu en dit codern al lur nom y que dit rector mire moltes voltes dit codern ab cuydado y vigilància y los que veurà no tenen creu faran diligència en que aprenga la doctrina y de aquexa manera porà estar ab confiança que ab discurs de algun temps tots la sabran y açò en pena de deu sous.

4. Item ha provehit que quant administren lo sagrament del batisme o quant esposen alguns en matrimoni procuren que tots estigan ab devoció per reverència y no permeten que en aquella ocasió digan burlas ni gràcias, advertint al pobla la reverència que an de tenir en la iglésia estar ab cilensí y no tenir conversacions.

5. Item ha provehit y manat a dit venerable Rector que de si per tot lo mes de maix primer vinent inclusive fassa fer un transumpto de la dotalia, rogalia y conservació de la sua iglésia y rectoria que de ordinari solen estar ab acte y sinó ab los actes que sien clos o closas per tres notaris. E axí mateix dins lo matex temps fassa de sa ma si fa bona letra o al manco suffurent y sinó de mà de altre una còpia del lavador de totes las rendas de dita iglésia parroquial tant per rahó de aniversaris y missas com per altres pies institucions designant en dita còpia les pròpies rendes y drets de las dècimas y primícies de dita sa iglésia y ca... de baix de quiscun partit lo títol més principal que tindrà de ay... las quals cossas scriurà en fuls de paper complits y no en q... obtan y dita còpia y transcripció tindrà presta pera la visita següent y aquella donarà el visitador que las horas farà y a pena de vint sous.

6. Item ha manat que los obres de dit isglésia fassan fer un confesionari per tot lo mes de agost primer vinent en dita iglésya a pena de excomunicació y de tres liures y si dins dit temps nol han fet lo senyor Rector ne aja de donar rahó a Nostre Senyor Rm. y dit confesionari asente al loc hahont en vist serà a dit Reverent Rector y per manco ocuparà en la iglésia.

7. Item ha provehit que los obres de Sant Julià de Vilamirosa paguen un sou als aclasiàstichs de cantar conforme acostumaven a las missas cantadas y vespres.

8. Item ha provehit y manat que dits obres adoben las fonts batismales de Sant Julià conforme los estava mana en la visita pasada.

9. Item ha provehit y manat que los obres de la iglésia de Granollers fassan fer un parell de granatxes per tot lo mes de setembre primer vinent.

Dat en dita iglésia dia y any demunt dit”.

14

1610, setembre, 1. Sant Feliu de Pallerols.

Galceran Albanell, visitador general, cita a una sèrie de testimonis locals per a resoldre l'enfrontament ocasionat entorn del delme d'unes artigues i novals a la parròquia de Sant Feliu de Pallerols. Arxiu Diocesà de Girona, P-81, f. 19r-20r.

“Die prima dicto nomine procurso dicto Rmo. Domino Epo. Exposavit seguetia videlicet que attès ab sentència arbitral promulgada per lo Rnt. Galceran Albanell en drets doctor Regent los Vicarial y officialat de Gerona com a àrbitre y amigable compositor elegit per los senyors de la dita dècima de una part y lo vener. Joan Cos que prevere de dita parròchia a quinse de mars de mil quatre cents noranta, la qual V. S^a. ha vista entre las altras cosas està sentenciat y declarat que de las artigas las quals de nou desde dita sentencia en avant se farian si per lo balle o llevador de dit delme el qual en assò la consecuencia sua encarrega sera dit y precee ditas artigas no esser novàlias que dit rector no prenga ni puga pendre dit delme ans aquell estiga envers y poder de dit balle fins a tant lo dit rector o hage provat devant lo official de Gerona simplament y de pla e sens plet ordinari e com dit rector contrafahent ésser novàlies contradientli Llorens Vaguer arrendador y receptor per dit sor. Don Joan Çarrera senyor de dita dècima, per ço supplica a V. S^a Rm^a mane a dit rector assi present que en virtut de dita sentencia pose en ma y poder de dit vaguer tots los grans ha rebuts de dites terres de que se li es fet contrari no esser novalis y que de aque al devant de totes las altres terras que dit vaguer o altre arrendador se li sera dit e fet contrari no esser novàlias no prenga dit gra ans bé aquell dexe pendre y rebre a dit veguer y als altres arrendadors de dit principal fins a tant hage provat que dita terras sien ovalis segons sere y tenor de dita sentència. Et dictus Hieronimus Albert respondendo dixit que no entén tenir cosa alguna que toque y pertany al dit sr. don Joan Çarrera ni a sos arrendadors ans bé del que pren ne està en possessió antigament conforme sos precedessors. Et dictus Gay dicto noies replicando dixit que lany passat rebe condientli dit veguer de les rompudes den Vila y de la Clota y axí demana y supplica que de aquexas restituesca lo que rebé lany passat y axí demana com dalt està dit. Et dictus Albert respondiendi dixit que las ditas duas pessas de terra entén són novalis y que aquelles ha rebudes continuant sa posso. Y que las novàlias

spectan a ell com a rector. Et dictus Rmus. Dominus Epus. Visa dicta sententia arbitrari et illius copia que quidem remanet in manu et posse Joannis Malet preberum nots. Huius modi visite cum quam partes concordarunt procidit et maridavit per ambes partes starent in dicta sententia arbitraria in omnibus et per amonia sit prout et quem ad modum in illa continentur in dicta sententia et quoties cuiug. Perpeturi futuris temporibus decimam perfoliu contingat terrarum sive artigam de nova ad culturam reducta procedatur secundum tensorem dicte sententia arbitraris itaque recipiar economus procur. Sive arrendatarium predicitur qui nunch est et pro tempore fuerit dicta decimam quan penes se rettineat dones et quoties... per officialem et vicarium generalis gerundens qui pro tempore fuerit decissa extinterit dicta questio et mantum ad quem pertincat solutio dicte decima illudum sumarie et deplano sive sciepitu et figura in dicti ex dicta sententia tenere quo ad vero attient circa dictas petias terre supra designatas ad presentatione decima earundem et alias forsan nomnia remiltit Rdo. Raphaeli Cols S.I.D. rector Ecclesia parrochialis Sancti Felicis de Payarolis qui simpliciter et de plano atteba rei veritate declaret ad quam pertineant dicta decima interuenteribus duabus personis expertir nominats a quelibet dictarum partiud et in discordia earundem adsiti et voccatis alys duabus personia sibi beneficis que comissio dureb done aliud fuerit provisum per Rm^a donem tan de pnto. Ano currenti quam futuris totes quotires subonatur similis questio et donet aliud suent provisium partibus predictis presentibus”.

15

1610, octubre, 10. Sant Cristòfol de les Planes.

Institució i fundació de la confraria del Roser a Sant Cristòfol de les Planes, a instàncies del germà gironí Agustí de Salavert. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Miquel Omvert, Prothocolum, 1610-1611 (217), s.f.

“Attès que ja per Pare Nostra e o de Nostra present parròchia de Sant Christòphol de Les Planes, dies fa fonch supplicant y demanat a sa Reverentia o a altre part del orde de predicadors de la ciutat de Gerona fos servit com ha commissari que a apostòlich que és y per lo summo poder li és acomanat per lo molt Reverent pare provincial de dit orde de predicadors com consta ab sa bulla plumbea en sa pública forma y ab les degudes solempnitats despedida. Concedix fundar, instituyr y atorgarnos en dita nostra present isglésya parrochial de Sant Christòphol de Les Planes, en lo altar sots invocatio y títol de Nostra Señora del Roser en la capella novament construyda y edificada en dita isglésia, la sancta confraternitat o confraria e o societat debaix del títol de Nostra Senyora del Roser. Axí com un verdader y llegítim fundador e instituydor de consemblants confraternitats sol y acostuma de fer y fundar ab totes les gratias indulgèncias y porrogativa per los summos pontífices romanos a dita confraria concedidas y concedidoras. Perçò, ara nosaltres sobredits Rector y obrers

en nom de dita la dita present parròchia altre vegada humilment supplicam y demanam a sa Reverència sie servit concedir, fundar y instituyr nos en dita capella y altar de Nostra Senyora del Roser, dita sancta confraternitat o confraria de Nostra Senyora del Roser...

Primerament ordena y mana lo sobredit Reverent pare fra Agustí de Salavert, instituydor y fundador predit de dita sancta confraria que en dita isglésia parrochial de Sant Christophol de Les Planes, hagen de tenir un llibre blanch anomenat lo llibre de la confraria y confreres del Roser, y en dit llibre se hagen de escriure tots los confreres y confrassas de dita sancta confraria y hagen de ser scrits per lo senyor Rector qui ara és o per temps serà de dita parròquia de Les Planes, y no estaran obligats en pagar cosa alguna per la entrada de dita sancta confraria com sie alliberada per tots sinó sols lo que ells voluntàriament tindran devoció de donar.

Item ordena y observar adverteix dit reverent pare, fra Agustí de Salavert, fundador y instituydor predit de dita sancta confraria que si acàs per temps sdevenidor se fundava alguns monestir o convent de l'orde y religió de Sant Domingo en dita parròquia de Les Planes o terme de aquella que ipso facto la dita confraria sie restituyda, tornada y transferida al dit monestir y orde de Sant Domingo ab tots los béns y interessos mobles e immobles, axí temporals eo spirituals de dita sancta confraria.

Item ordena y mana que quiscun any lo die de la festa de Nostra Senyora del Roser que és lo primer diumenge del mes de octubre de quiscun any, feta la professó que sa y acostuma de fer, hagen de elegir los pabordres vells, pabordres nous y les pabordressas vellas, pabordressas novas y que hy hage un pabordre de la vila o cellera y un altre dels pagesos y una pabordressa de la vila o cellera y una altre de las pagesas, y per aquest any elegeix en pabordres a Jaume Vila y a Miquel Vedruna, pagesos de dita parròquia de Les Planes y en pabordressas a Margarida Torrenta, viuda de dita cellera y a Joan Llobera de dita parròquia de Les Planes, y per prior y capella perpètua de dita confraria al senyor Francesc Desprat, prevere y rector de dita parròquia de Les Planes, y en absència sua lo que ell ordenarà, y després mort sua lo rector qui serà de dita parròquia de Les Planes.

Item ordena y abservar mana que quiscun any en lo die o termini que dalt està dit, se hagen de mudar y elegir pabordres y pabordressas y en dita elecció hy hage de entrevenir lo senyor rector y que tingan y hagen de tenir una caxetas ab sa clau y tancadura, en la qual posen y hagen de posar tot lo que replegaran reculliran y procehira de dita confraria y que al cap del any quant exiran de llur offici de pabordres y pabordressas ne hagen de donar compte y rahó de tot lo que hauran replegat y recullit, y se trobarà en dita caxeta als pabordres y pabordressas de nou elegits y elegides y a dit senyor rector, com ha prior predit de dita confraria.

Item ordena y mana observar que cada primer diumenge de quiscun mes del any, hagen de fer solemne professó per la isglésya o per lo rededor de esta a la hora que serà més acomodada y hy

haurà més gent, y assistescan en ella los confreres y confraressas ab molt devoció, aportant ab dita professó la image de Nostra Senyora del Roser, y que en acabar la professó se hagen de cantar los goigs de Nostra Senyora del Roser, y que per lo treball que pendran los ecclesiàstichs ab dita professó se'ls done caritat competent, segons la possibilitat de dita confraria, a coneguda del senyor Rector y pabordres.

Item ordena que quant morirà algun confrare o confraressa de dita confraria, se li hage de celebrar per la sua ànima una missa en lo altar de Nostra Senyora del Roser per què dit altar és altar privilegiat, ques trau ànima de purgatori per los confreres.

Item ordena y observar mana que per lo treball pendran los pabordres y pabordressas en regir llur ofici lo any que seran elegits, que lo endemà que hauran feta elecció de pabordres nous y pabordressas novas se fasse y celebre un cantar solempne tocant les campanes al vespre abans, y se done caritat als sacerdots qui en dit cantar se cobraran y assòse pague dels béns de dita confraria, y que tots los confreres y confraressas quis trobaran en dit cantar hagen de dir y rezar un rosari per les ànimas dels confreres y confraressas deffuncts, y se guanyaran moltes indulgèncias y perdons.

Item ordena que quiscun any, lo primer diumenge del mes de octubre se fassa solempníssima festa de Nostra Senyora del Roser, y aquex diumenge hy ha jubileu pleníssim concedit per lo sanctíssim pare Papa Gregorio décimo, y per los altres summos pontífices confirmat.

Item ordena que axí mateix, quiscun any, lo primer diumenge del mes de maig o altre diumenge de dit mes, o altre quey haga abundància de rosas y altres flors se fassa una festa de Nostra Senyora del Roser ab solempne professó, y ab lo mayor regosyo ques puga fer en semblant jornada”.

16

1615, octubre, 18. Vic.

Edicte i manaments generals emesos pel bisbe fra Andrés de Sanjerónimo. Arxiu Episcopal de Vic, 1212, f. 1r-5r.

“Nos Don fra Andrés de Sancto Hierónymo per la gràcia de Déu y de la Sancta Sede Apostòlica, bisbe de Vic y del consell de sa magestat, a totes y sengles persones axí ecclesiàstiques com seculars de qualsevol gènere, grau, estat y condició, sien salut y dilecció en lo senyor. Los sants pares y doctors sagrats, il·luminats per lo sperit sant, justa y sanctament en los sagrats concilis ordenaren que tots los prelats y pastros de la iglésia per si o sen l·legitimament impeditos per sos llochtinents cada any sien obligats en sa diòcesis y bisbat fer una general inquisició o solempne visita o scrutini de la vida y costums de tots los súbdits, així ecclesiàstichs com seculars y del stament de les iglésies, hospitals y de totas altres coses dedicades al culto divino: lo qual tot fas dirigit y

enderesat a la utilitat de les iglésies y profit spiritual de les ànimes. Y per quant lo bé de les iglésies dependeix de estar adornades de bons ministres y la salud de les ànimes consisteix en estar en gràcia y charitat y molt a penes de vicis y peccats y en particular dels públics y notoris dels quals no solament deu nostre senyor se offen emperò en la republria y poble se segueixen turbacions y scandols donant uns ha altres occasio y exemple de mal viurer y penar per hont los dits pecats públichs comunament són y deuenésser estimats per més graves, més perillosos y en molt més dany y detriment de la consciència del prelat y bisbe si dissimula y no fa la deguda diligència en corregir y castigar-los. Perçò, en descarrech de nostra consciència y per lo que toca al bé y salud spiritual de vostres ànimes, vos exortam, amonestam y en virtut de santa obediència manam que tots y totes les que sabreu alguna cosa de les infrascriptes o de altres quasevol vicis y peccats ens las ho vingan a dir y denunciar.

Primerament si sabeu quels rectors, domers, beneficiats, capellans y sacristans no serveixen bé y degudament sos officis y iglésies y si celebren los officis divinals, misses, vespres, a sos temps y ab la forma y descència ques deu.

Item si porten així en la iglésia com fora della hàbits condecens, corona feta.

Item si sabeu los cotidianes distribucions se donen als que personalment no acisteixen a les ores canòniques.

Item si sabeu obtingan cures, beneficis y capellanies ab simonia o confidència o sens canònica institució.

Item si sabeu que sian rebuts los ordens ans de la edat legítima osi les han rebudes o an celebrats estant escomunicats, suspesos y irregulars.

Item si han dexat de batejar, confessar ni administrar altres sacraments de la iglésia per no pagar-los y si han deixat de enterrar los diffunts pobres per no dar-lo diners, penyores o altra cosa per soterrar-los.

Item si an deixat de administrar los sacraments de dia y de nit als malalts en se necessitats sempre ques estat menester: de manera que per culpa o negligència de dits curats sia mort algun parrochial sens rebre enterrament tots los sacraments o alguna criatura sens baptisme.

Item si sabeu la iglésia estiga poluta y si en ella se ha enterrat algun excomunicat.

Item si los curats o sindichs an admès alguns quistors, fiares o capellans forasters pera acaptar, predicar, dir misses o confessar sens nostre licència en scrits o de nostre vicari general.

Item si los curats los diumenges y festes de manament mostran la doctrina christiana y los diumenges a missa maior manan las festat y dijunis son en aquella semmana.

Item nos digau y declareu les ruins vides, conversacions y costums dels ecclesiàstichs y si donen de si mal exemple de manera que ni sien llum ni spill de sos parrochians.

Item si estam illaqueats ab alguns peccats públichs com és ésser jugadors, mercaders, arrendadors, procuradors y altres officis a ells de dret prohibits.

Item si tenim conversació ab dones desonestes y disolutes, si viuen amanubats o tenen en ses cases persones desonestes, profanes y sospitoses.

Item si van de nit per los carrers, rondant, cantant o sonant, donant músiques y si aporten armes prohibides.

Item si algun ecclesiàstich constituït en ordens sagrats serveix ni acompanya persones llaiques.

Item si sabeu quels ecclesiàstichs juguen en cases particulars y si en ses cases tenen joch.

Item si an ballat en públich o en cases particulars.

Així mateix nos digau y denunciieu si sabeu algun capellà o secular tinga alguna heretat, possessió o altres coses mobles y immobles de la fàbrica de esta iglésia, beneficis, capellanies, hospitals, ermites, confraries y causes pies, alienades viure per cambiades, venudes, furtades o comprades, sens licència de nostres predecessors nostre o de nostre vicari general.

Item si hi ha algú tingue llibres, actes, cabreus, papers, memorialis o altres qualsevol scriptures tocants a dites iglésies o rendes de ells o a qualsevol benefici.

Item si saben algunes persones degan a la iglésia o hajan donats mals comptes de les coses administrades.

Item nos denunciïn si sabeu que en el poble haje algunes persones llaiques visquen en peccats públichs, o que no parlen de les cases de nostre sancta fe y religió christiana o que tingan llibres prohibits o pintures reprobades.

Item si sabeu algunes persones que tingan o hajan tingut tracte o pacte ab lo dimoni, sien bruxes, echiseres, encatadores, agoseres, o que saben y usen fer lligadures, meleficis, encantament, conjurs, curant ab oracions o per signatures proferint se a trobar coses perdudes y adevinir las per venir o si sabeu de alguns que tingan llibre de conjurs y supersticions o que porten alguns bitllets o nòmines al coll, o en altra part: les quals qui las porta les vingan a exhibí y mostrar peraque vejam y examinem si són catholiques o no.

Item si sabeu alguns ab dies prohibits sens licència ajen menjat carna o altres viandes prohibides.

Item si sabeu de algunes persones que ajen comès sacrilegi, renyint en la iglésia o sementiri posant les mans en alguna persona ecclesiàstica o trahent violentament alguna persona de la iglésia o sementiri o hajan profanats los llocs sagrats fent en elles fires, mercats, balls, dinars, collasoris, jochs, representacions indecents, velles de nit y altres profanitats prohibides de dret.

Item si sabeu de alguns jugadors o altres persones que públicament blasfemen, malaescan, juren, descregan de Nostre Senyora Déu o de la Puríssima Verge Maria o dels Sants del Paradís o que no senten bé de la veneració de les imatges o hajan dites algunes paraules desacatades en offensa y

menyspreu de la Santíssima Trinitat, divinitats y humanitat dien no crech, renech, deferech o pesa o per vida.

Item si sabeu de alguns excomunicats que ab això indurit perseveren en la excomunicació y no curan de fer-se absoldre.

Item si algunes persones han dexat de confessar y combregar una volta en lo any y en special en aquest any present.

Item si sabeu de algunes mises, trentenaris, aniversaris, que estiguen per dir, generalment de alguns testament llegats, mandes pies dels difunts que estigan per cumplir: y tots lo qui tindran tals testaments o codicils los exhibescan y presenten per veure si estan enterament cumplint ys mane cumplir lo que resta per cumplir.

Item digau y denuncieu si sabeu de alguna persona secular, solter o soltera, casat o casada, que estiga públicament emañabat o amañabada o si alguns casats no fan vida maridable antes estigan y viscan separats.

Item si sabeu de alguns desposat que sens haver rebuda benedicció viscan junts com a casats y si solament encartats cohabituen y viuen junts.

Item si ha alguns que estiguenn desposats o casats dins lo quart grau de consanguinitat o affinitat o que en ells hi haja algun altre legítim impediment per lo que no pugan perseverar en lo matrimoni: si ha algu que tinga dos mullers o alguna de marits o si sabeu que alguns se sian casats clandestinament o de magat per mans de seculars sens que hajan precrehit les tres monicions requerides de dret.

Item si sabeu y aje algú defraude les dècimes y primícies a la iglésia y a sos ministres degudes y si ab menyspreu donen lo rohí de sos fruyts.

Item si sabeu que los metges visiten tres voltes al malalt sens fer-lo confessar.

Item si algú no sent bé de les offerres se fan en les misses en especial de difuncts o que hajan burlat de elles o de altres ceremònies de la iglésia y en particular de la lloable consuetut de la freqüència dels sacraments de confessió y comunió.

Item si sabeu que algú o alguns en festes de precepte fassen obres servils, deixen de oyr missa o fassen treballar sos moços, criats y pastors.

Item si en cases particulars o capelles no visitades se diuen misses.

Item que totes les llevadores comparegan devant de nos perquè vejam en batejar los infants en temps de necessitat com se aporten y de que paraules usen.

Item si alguns han tingut part ab ses comares spirituals consanguinees o affines.

Item si han comès pecats bestials, sodomites o contra natura.

Item si sabeu alguns perjurs o falsos testimonis.

Item si sabeu cases de jochs, vicis, alcaboteris o persones exercesquen semblant delictes tingan taula de joch y sien tercers encubridors o encubridores de desonestats.

Item denuncieu y digau si sabeu alguns renovers, llogres, usurers y tots manera de mals tractes.

Item si alguns casats o dides tenen en los llits infants menors de un anys o si aquells han affegat tenint-lo en son llit.

Item si algú o algun ha procurat abortio o malpart de la criatura estava en lo ventre o animada o inanimada prenent pocions o medicines, verins, cops, càrregues sobrades per si o interposada persona o a la criatura fa nada haja mort offegat, llansat o ocultat.

Item si sabeu de altres qualsevol vicis y peccats públichs.

Y perquè tot lo sobredit està reprobat en dret y ve en gran de servey de Nostre Senyor, en gran perill de les ànimes que osan o aconsellen fer y en grave càrrega y detriment de nostra consciència. Perçò, ab les presents amonestam, exortam y en virtut de santa obediència y de excomunicació major, manam a vosaltres y cada hu de vosaltres que dins¹¹ deu dies los quals nos donam y assignam per tres canòniques monicions de dret requerides y termini presís y peremptori tots o totes les que sabreu alguna cosa de les dalt designades y de altres qualsevol peccats y vicis públichs o vingau a manifestar y denunciar peraque vist lo que direu se provehesca lo que serà al servey de Déu, descàrrech de nostra consciència, bé y profit de la salut spiritual de vostres ànimes y consciències y si fareu lo contrari y aquest nostre manament menyspreu passat dit termini com en persones contumaces y rebeldes, publicarem en volsatres y cadahu de hu de vosaltres sentència de excomunicació major. En testimoni del qual manam publicà estes nostres lletres de nostre nom firmades y segellades.

Advertint-nos també que ultra que en dita sentència de excomunicació incorreu los que a totes o alguna de les coses en aquest nostre edicte contengue, sabreu y no las denunciareu: no res manco tots los peccats y offenses que per no aver les vosaltres revellat y divulgats se deixaran de remediar, sens a càrrega y dany de nostres consciències.

Dat en nostre Palau Episcopal, de vull a XVIII de octubre any de la Nativitat del senyor de mil sis cents y quinze.

Fr. Andre. Episcepus vicens.

De manament de sa senyoria Rma. fon despedides per Jaume Tintorer, prevere notari del vicariat ecclesiàstic de Vic”.

¹¹. Segueix, ratllat, tres.

1617, octubre. Girona.

Manaments generals de visita emesos pel visitador general Pere Codina, en nom del bisbe Onofre de Reart. Arxiu Diocesà de Girona, P-85, s.f.

“Edictes los quals se han de publicar en la trona de les Esglésies de les viles y llocs poblats, mentres seran visitades y si es possible mentres la missa maior se celebrarà.

Nos lo doctor Pere Cudina, prevere y sacristà de la Església parocial de Sant Steve de Olot, visitador y reformador de les Esglésies de la present ciutat y bisbat de Gerona, per lo molt Il·lustre y Reverendíssim senyor Don Onofre Reart, per la gratia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del consell de sa Magestat, creat, elegit y depurat: a tots los faels christians, axí hòmens com dones, salut en lo senyor: sapien com los Sants Pares il·luminats per la Sperit Sant en los sagrats consilis y particularment en lo consili de Trento, molt sancta y justament ordenaren que los prelats quiscun any personament sinó estaven impeditos y essent impeditos per sos vicaris y visitadors, fahessen generals visites de ses diòcesis, inquirint de les vides y costums de sos súbdits, axí Ecclesiàstichs com seculars y del estat y ordre de les Esglésies, Hospitals y altres lloc dedicat per lo culto divino, peraque tots vagen encaminats al bé y salut spiritual de les ànimes y utilitat de les Esglésies, lo que principalment consisteix en estar elles ordenades de bons ministres y com per la seguretat de les conscienties com també que tots estigan en gràcia y charitat del senyor Y molt apartats de vicis y peccats y principalment dels públics. Persò per cumplir ab dits sagrats consilis y a nostre pastoral offici¹² y nostre¹³ havem determinat visitar personalment a tots y qualsevol persones de qualsevol grau, stat, condició y preheminiencia, siam que si saben alguna cosa de les devall scrites, dins sis dies primers vinents, les denunciés devant de nos, significant als qui no volrran denunciar que si per no denunciar restaran dites coses sens remey, nostra consciència restarà quieta y la del qui no haurà volgut denunciar carregada.

E primerament si saben quey have alguns usurers, llogrers, que venen a fiar més del ques ves de comptats o empenyorant no comptant los fruyts en la sort principar¹⁴ o dexant dines enguany.

Item si saben que hy haie algunas casas de vici o, jochs, haont se jugue a daus, o chartes públicament, his pren entaulati per donar instruments y llochs per jugar destruynt tots sos béns y no trabellant, arroynant ses cases, donant mal exemple y llansant a perdre sos fills y mullers, y robant la hazienda a sos pròxims y lo que pijor és jurant, blasphemant y renegant de Déu y de la Verge Maria.

¹². Segueix, ratllat, càrrec.

¹³. Segueix, ratllat, obligació.

¹⁴. Al marge: exceptant los cases permesos de dret

Item si sabens que alguns hòmens o dones usen ho diuen de oracions fóra de les que té ordenades Santa Mare Església per curar mal de ulls, mal de dents y casal, axidures, llúppias, golls, bonys o altres malalties.

Item si saben que alguna personal de qualsevol grau, stament, condició y preheminiència sia que tinga en sa casa o fora dela públicament y ab scàndol tractes il·lícits y deshonestos ab alguna dona, o visca concubinàriament y sien concubinaris públichs y servescan de tersers o terseres que més clarament se diuen arcabots, per dit efecte.

Item si saben que alguns casats no fassen vida maridable ab llurs mullers y ellas ab llurs marits, estigan apartats¹⁵ no satisfahent a li obligació que tenen per lo sacrament del matrimoni y altres que són sposats¹⁶ y viuhen junts y estan axí sis mesos sense pendre la benedicció nupcial y altres que estigan casats en grau prohibit de consanguinitat o affinitat sens effer legítimament dispensats.

Item si saben que en algunes esglésies, cementiris o fossars y altres llochs sagrats alguns haien renyt o, comès crim de sacrilegi o posat les mans en persones ecclesiàsthas o altres o haien a prophanat les esglésies, sementiris o altres llochs pios fahent o cometent en ells deshonestadats.

Item si saben que alguns haien furtat coses y béns de les Yglésies o usurpades les rendes de aquelles, de hospitals y altres llochs pios.

Item si saben que alguna persona haie dexat de confessar una vegada almenys cada any y en lo temps que mana Santa Mare Església.

Item si saben que alguns testaments, almoynes o llegats pios que ha més de un any que són morts, los qui han dexat aquells stigan pera cumplir y tots los qui tindran dites deixes y testaments, manam les aporten devant de nos o de nostre vicari general de Gerona per veure si estaran cumplits per descàrrec dels defunts y conscienties dels qui estan obligats a complirlos.

Item si saben que alguns ab gran dany de ses consciències defrauden les Esglésies no pagant los delmes y primícies, censos o qualsevol rendes de les Esglésies o, ia que les pagant, van amagant y defraudant alguna part dels grans tant de blat com de altres¹⁷ coses per no haver de pagar lo delme o primícia de tots ells.

E perquè les demunt dites coses vingan a notícia de tots havem manat fer y publicar les presents en la present Església”.

¹⁵. Al marge: sens causa.

¹⁶. Al marge: per pareulas de present.

¹⁷. A sobre: grans.

1619, novembre, 13. Sant Privat de Bas.

Reunió dels habitants de Sant Privat de Bas per deliberar entorn dels comuns o emprius que pertanyen a l'obra parroquial. Arxiu Diocesà de Girona, P-86, f. 46v-48v.

“Item mana que sia abservada, guardada y cumplida la transacció, capitulació y concòrdia feta y fermada per la universitat y singulars persones de la parròquia de Sant Privat de Bas, conforme y de la manera que en dit acte de concòrdia, transacció y capitulació està contengut de la qual per los honorables Obrers de dita iglésia se lin és listada feta ocular ostenció de còpia de aquell autèntica y fide digna demanant que fos serint manar ab las penas a ell ben vistas que fos observada conforme en ell està contengut la qual fou presa y certificada en lo castell del Malloll de dita parròquia de Sant Privat, en poder de m^o Joan Clos, natural y habitant en la vila de Olot ab antat aplica y real, notari públics de dita vila, a XVII del mes de juny any de la nativitat del senyor Mil cinc cens vuytanta sis y per los Honorables Veguer y balle del bescomptat de Bas, decretada y autorizada en la qual capitulació y concòrdia estan los partes següents:

Primerament és concordat entre los parrochians de Sant Privat de Bas que desta hora en avant no sia ningun parochià ni altra persona qui gosa ni presumesca ni li sia lícit ni permès fer artigues en dita parròquia en los bachs y emprius de aquella sinó ab llicència y exprés permís primer obtingut y impetrat dels tres obrers de la dita iglésia parroquial de Sant Privat y de dotze persones de dita parròquia les quals dits obrers anomenaran y applicaran sobre dites coses o de la mayor y més sana part de aquells al dit y declaració dels quals ser haya de estar, ço és qui farà artigas o no ludits bachs y emprius de dita parròquia y tots aquells aquí donaran llicència de poder fer artigues en quina part las faran com sia molt expedient y necessari fer dites artigues totas a una part y a un tall per poder tenir y possehir dites artigues més tamades y poder ab més facilitat empriuar en dits bachs y emprius ab llurs bestiar y axí manó danyar ni tallar las artigas sembradas las quals se hayan de tapar honestament y han ajudat a tapar aquelles los qui tindrà artigues en lo mig als qui tindrà artigues a les spones y parts foranes y que nos puga sembrar en dits emprius ni bachs sinó forment, ordis, y civada y que nos puga donar llicència de poder artigar en dits bachs y emprius sinó als fills de la present parròquia y qui serà fins assi casa y mas en dita parròquia.

ITEM és concordat entre dits parrochians que se ha de pagar de quiscun xplet se farà en dites artigues y bachs a la obra de la dita iglésia parroquial de Sant Privat de onse cavallons, un cavalló y se entengua haver de pagar tant de las artigas se faran en los bachs com en las solanas de dita parròquia.

ITEM és concordat entre dits parrochians que per quant se detya se serve y garde ordre en lo sembrar y mudare ditas artigas en un mateix temps en quant possible serà que ninguna persona aquí

donarà licència de artigar puga ni li sia lícita tenir artiga ni artigar sinó a tres explets y només en un mateix llocs.

ITEM és concordat concordat entre dits parrochians que per quant hi ha algunas personas les quals al present han ja tallat y romput per fer artigues y no és cosa rahonable perdan llurs treballs, ço és que los fills de la present parròquia y tenints casa o mas en aquella pugan expletar dites artigas dits tres anys, emperò los altres qui no són de la parròquia no tenint casa ni mas no pugan expletar dites artigas dits tres anys emperò los altres qui no són de la parròquia no tenints casa ni mas no pugan sembrar sinó la anyada qui vuy només.

ITEM és concordat entre dits parrochians que per quant algunes persones de la dita parròquia y fora de aquella han fet fer molt gran abús y strago de tallar a la cals abres frustificants podent dits arbres stassar y trossar sens rebre dany los sembrats que desta hora en avant los qui artigayaran en dits emprius y bachs per fer artigas ni altrament sinó per fer fusta tallar a la cals arbres alguns frustificant haguda consideració y sguart que comodament se podan fer artigues sens tallar lo arbres frustificants a la cals o de peu.

ITEM és concordat entre dits parrochians que pugan amanar a pasturar en dits bachs y emprius de la dita obra, ço és quiscun de dits parrochians fins a cents bèsties de llana y non entenen emperò que noy siam compressos ni entessos los nedons y ques sian obligats a pagar per quiscuna de ditas bèsties de llana dos diners y que en qualsevol temps pugan amenar a pasturar allí porchs y cabres y que en lo temps hi haurà aglans y faya hagen hi sian tinguts y obligats de pagar quatre diners per porcs y quatre diners pe cabra haguda consideració que si noy haurà aglans las cabras no hayan de pagar cosa alguna y asse sia a coneguda dels dits tres obrers y dels dalts dits dotze hòmens o de la mayor part de aquell.

ITEM és concordat entre dits parrochials que los sia lícit y permès tenir en dits bachs y emprius a quiscun de aquells setze bèsties grosses, no entenen compendrey los nadons qui manant y per quiscuna bèstia grossa hagen de pagar quatre diners y que abans de possarehi dit bestiar gros y menut sian obligat a denunciar-ho als dits obrers per què ho continuen en lo llibre de la obra quiscun any y sian obligats a pagar encara que dit bestiar noy pasturas sinó dos dies y dits quatre y dos dines per bèstia hagen de pagar quiscun any en lo dia de la festa de la verge de Maria de Agost.

ITEM és concordat entre dits parrochians que nos puga conrear ni artigar en dits emprius de la obra del torrent de Pinyadella en avall fins a les tellas y possessions d'en Valentí.

ITEM és concordat entre dits parrochians que no pugan nils sia lícit ni permès ab llurs bestiars grossos ni menuts dormir dins lo àmbit de ditas artigas ni emprius y persò quey ha alguns parrochians tenan llurs casas lluny de dits emprius que pugan fer corral o tanca en pessés de particulars fora de dits emprius en los llocs més acomodats avinents de dits bachs y emprius, ço és a

saber als qui tenen llurs massos de mas molí en avall y del mas Farraron en avall, les quals tancas o corrals en cas se moguéis algun debat o quèstió ahont se ha de fer se haya de estar al que dos persones diran elegidores per lo oficial ordinari.

ITEM és concordat entre dits parrochians que ninguna persona qui no estiga ni habite en la present parròquia de Sant Privat encara quey tinga massada o pessés de terra no puga artigar ni empriuar en dits bachs y emprius sinó per llurs massovers.

ITEM és concordat entre dits parrochians que per la observansa de dits capítols y quiscun de aquells se imposa pena de tres lliures per quiscuna persona y quiscuna vegada seràn contrafet y no guardat lo demont dit la qual pena sia applicadora la tercera part a la obra de la iglésia de Sant Privat de Bas y les dos restants parts a la cort del present vescomptat de Bas y se puga exhigir dita pena dels absents de la present concòrdia y de altres persones strangers.

Et ideo nos dicte Pastres & seu veir singulares persones laudantes approbante rattificante et confirmantes. Et per mayor observació y guarda de dita concòrdia dalt imposada mana dit Senyor visitador que los obrers qui vuy són y per temps seran y tots los parrochians de dita parròquia de Sant Privat de Bas hagen de complir y observar tot lo contengut en dita capitulació y concòrdia sots pena de vint y sinc ducats barcelonesos applicadores en cas de contrafacció a la mateixa obra de dita iglésia y en subsidi de excomunió mayor no entenen en assòderogar la pena que ells voluntàriament ab dita concòrdia se han imposada antes bé aquella confirmant y manant que estiga en sa forsa y valo.

ITEM per quant per part de dits obrers y alguns altres particulars de dita parròquia lo pròfit y utilitats de dita iglésia relants és estat suplicat a dit senyor Visitador que com de molts anys atràs no hayan dits parrochians pagats lo dines quiscun any per cada bèstia de llana y quatre dines per porchs y cabra quant hi ha glans y quatre dines per bèstia grossa y les consiències de dits parrochians no restien carregades y perquè seria cosa incerta y difficultosa poden averiguar per just lo compte de tants anys a tràs que per seguretat de las consièncias de dits obrers y parrochians y per la pobresa de molts dells y per fer anades les anyades atrassades tant males fos servit statuir y ordenar o dispensar en que pogassen algunes anyades fent los gràcia absolució y remissió de les demás y lo dit Senyor visitador vista la dita concòrdia aquella ben mirada y considerada y principalment la capitulació en lo precedent.

ITEM insertada y considerat tot lo demás que se haurà de considerar usant de la facultat a ell donada statuts, ordena y mana que per tots los derrariatges que fins lo dia present ha cessat de pagar que pagon a dits obrers per obs de la obra de dita iglésia quatre anyades, ço és cada hu conforme lo bestiar que en los dits bachs y emprius haurà fet pasturar quiscun any lo qual compte hage cada hu dells donar quinse dies pròxims apena de 5 ll y en subsidi de excomunió mayor migenssant

jurament de quant bestiar gros y menut hi haurà en quiscun de dits quatre anys tingut y apassentat lo qual juntament puga pendona lo rector y los obrers ho hagen de continuar en lo llibre de la obra y després lo que cada hu dells deurà hagen de pagar dins tres messos pròxims a pena de entredit persona en lo qual passat dit terminis pro tunc & és contra incorregan sens altra monició manant al rector los serve entredits a pena de 5 ll y de excomunió major, volent y expressament ordenant que tots los qui nosse acontentaran de pagar íntegrament totes les dites quatres anyades no és sa intenció que sian franchs de ningun any de dits derraritges sinó que los tals hagen de pagar íntegrament tots los anys atrassat fins a trenta y noy anyades si tantes ne deuran.

ITEM per quant per la utilitat y profit de la obra de dita iglésia comes que lo bons y arbrers de fruyt són en dits bachs y emprius sian conservats, mana dit Senyor visitador que desta hora en avant ningua persona de qualsevol estament graumesca tallar a la cals o de peu ningun arbre de fruyts sinó és per fer fusta per lo empriu de sa casa y no per guanyare alguna sota pena de excomunió mayor late sentencia.

ITEM manda ut in mandatis generalibus de quibus et querunt asta presentibus me dicto Viguer, et pro testibus supradicuts venerabile Magino Sala et Bernardo Cossas, prebiteris de dictis Cantallops et Castell”.

19

1619, novembre, 15. Les Preses.

Judici i condemna verbal a Antoni Crosdellà, pagès de Les Preses, per no haver pagat unes anyades endarrerides de cereal que devia al beneficiat de sant Roc i sant Sebastià de la parroquia de Sant Esteve de Bas. Arxiu Diocesà de Girona, P-86, f. 53r-54r.

“Condemnatio verbalis. Proxima dictis die & anno & quasi in continent in juditio in domo rectoria de presis coram dicto domino resitatore comparuerunt infri ut Clemnes Bertran agricola parroquia Santi Petri de pressis arrendatore fructuus beneficii sub invocatione Sants Rochi & Sebastiani in ecclesia Santi Stephani de Bas fundat quod nun obtinet vener petrus ertran qui agens dicto nomine demana a Antonio Crosdellà pagès de la dita parròquia en lo present judici contingut que li done y pague tres anyades que està en possessió de fer y prestar y pagar quiscun any de la festa de Nostra Senyora del mes de agost, als arrendadors o beneficiat de dit benefici y assò demana salvo jure principali suo et alys arrendatoribus clapsis in alyas annatas decursos de solvi cessata una cum expensis hoc de causa factis et faciendis. Et dicto Crosdellà conventus verbo respondendo dixit veritat és que jo he pagat y stich en possessió de pagar al beneficiat del dit benefici las ditas punyeras de blat quiscun any de censos y ha pagat molts anys a sos arrendadors però no entenis ser

obligat a pagar que no mo amostrian per quina pessa de terra ho pachs y aixiu demano que mo amostria coforme mo prometé mº Bartomeu Bertran olim beneficiat de dit benefici sots invocació de Sant Rochs y Sant Sebastià.

Et dictus dominus visitator attenta confessione partis providet quod dictus Corsdellà solvat dictas tres annatas dictus annes prestationis salvo jure in residuas infra decem dies sub pena excomunionis una cum expensis hac de causa factis et quod a retera manuterant dicti beneficium et beneficiatum eiusdem nomine illius in possessione in qua existit recipiendi dicta annua prestatione salvo tamen sibi jurat impetitorio partibus in judició presentibus.

Appellatio presentata per dictus extra judicialiter die et anno infris in villa Oloti. La sentència o condempnació feta divendres que comptava als quinse del present y corrent mes de novembre envers y contra Joan Cros pagès de la parròquia de las Pressas y a favor de mº Pere Bertran, prevere de las Pressas o de son pretès procurador la qual ses feta en la rectoria de las Pressas en los actes de visita visitant és molt gravatòria y prejudicial a dit Cros per molts causa y rahons: la primera sia perquè vm nol ha volgut sepultar ni haver rahó del que ha deduhit en son favor més que lo dit Pere Bertran en lo que ha prestès y preté contra dit Cros no bé dret ni acció alguna lo que devant de vm havia de justificar més que si censos alguns preté si obligat a pagar dit Cros a dit Bertran o havia de amostrar devant de vm lo que ha requerit dit Cros a vm ho fes amostrar lo que ses fet mes que ja de tot lo que ha pretès y preté fassne porta causa y litte en la cort de les preses y del que no podia ni devia conèxer y per moltes altres causes y rahons en son llocs y temps deduhidores perçò y altrament comprent devant de vm lo mateix Joan Cros sentinse agraviat de dita sentència y condempnació per um feta et cum oppressis indultum sit remediū appellationis appella procura et recorra y de nullitat diu de dita sentència y condempnació devant degut y competent superior demanant apòstols reverència de la denegació dels quals altra vegada appella, provoca y anorra ut supra requirens nos notario Costa.

Die decima sexta novembris anno predicto millessimo sexcentesimo decimo non fuit presentat per dictum Cros in posse. Don Joannis Ferrer notarii publici villa Oloti, et certa dixit que la dita condempnació fes feta hoint a la part de dit Cros y tenint molts consideració al que per sa part ha deduhit y ahont ha confessar estar la consuetut de pagar y haver pagat molts anys la annual prestació de deu punyeres de forment al benefici de Sant Roch y Sant Sebastià y als obtenints aquell y asos arrendadors en nom seu y no ha posada la excempció de litis pendentia en altra corts y perçò entén haver lo justament condempnat y esta persevera en la sentència eo declaració feta com a justa y recta y segons ley y rahons y perquè a frívoles appellations no se ha de donar dona esta resposta per apòstols reffutatoris y negatius de quibus presentibus pro testibus vener Joan Orri, presbitero,

rectore de Sant Joan les Fonts y Benedicte Cantallops, nunci de la cúria de l'església de Girona y Valentí Viguer, prevere, notari en dita visita.

Mandatus ad faciendum extrahi tertum. Ex part dicti domini visitatoris instante Stephano Boxeda, procurador, venerabilis Bartomeu Bertran, rectoris de Gombreny fuit mandat venerabilis Joanni Calm, sacristà Santi Stephani de Oculo quatenus infra sex dies a die intimationis seu presentationis presentis sibi faciens tradat et liberet dicto instanti copian autenticha & fidedignam terti Margareta de Vilamala y de Donangell satisfacto in fico comdecenci salario dat im parrochia de Presis die XV dictus mensis et anni. Quod quidem Cartellum in debita forma expeditis fuit intimas dicto die et anno dicto Calm in dicta parrochia. de Presis in dicto et repente per Benedictus Cantallops nuntium juratum curia ecclesia de Gerunda idem nunctius mihi retuli et fidem fecit”.

20

1622, agost, 19. Sant Martí de Querós.

Inventari dels béns de Joan Jordà, últim clergue resident al santuari d'El Coll, en presència de Miquel Corriol, rector de Sant Joan de Fàbregues, durant una visita pastoral. Arxiu Episcopal de Vic, 1213/4, f. 175r-v.

“Es fa INVENTARI FET PER MIQUEL JORDÀ, hereu de Joan Jordà, com a últim possessor de dita església:

Primo en los calaxos situats dins la sacristia de la yglésia predita y de baix del sacrari de dita yglésia i foren trobats los vasos de plata y tovalles, tovalloles, camís, àmits, sinyells, casulles, stolas, maniplas, pavellonets de tafetà y altres ornaments de la yglésia.

Et primo tres garnatxes, una de bona y dos de dolentas.

Item tres camís y tres àmits y tres sinyells sufficientes.

Item tres estoles bonas, la una verda y la altra vermella.

Item dos casulles, una de tafetà vermell ab son maniple y estola tots sufficient y la altra de una telilla mostrajada de color blanc y negra guarnida ab flocadura blanca y vermella.

Item un manto per la ymattge de Nostra Senyora del color blanc y blau.

Item dos tovallas novas.

Item tres tovallas ja usadas, duas de bonas y l'altra dolenta.

Item sinc tovalloles novas de bri gros.

Item tres tovalloles de tela ja usades.

Item sis purificadors sufficientes.

Item sis corporals entre grans y xichs, tots sufficientes.

Item tres cobricalzers de tela los dos bons y l'altre ja ben usat.

Item corporals fets a modo de capssa conforme lo motllo de las custòdias duplicats pera mudar quant sia menester.

Item tres palms de tafetà negra pera posar demunt lo calzer en lo altar.

Item dos pavellonets de tafetà, la un del color morat y l'altre del color vermell y la un és guarnit ab fullateria de plata.

Item la vera creu de plata ab la qual està una tovallola de tafetà vermella de dos pals de tafetà ja usada.

Item lo vericle de plata pera aportar lo Santíssim Sagraments en la professó per al dia de Corpore Christi.

Item un porta pau de plata.

Item la capseta de plata per a reservar lo Santíssim Sagrament.

Item un calzer de plata.

Item en lo calaix més baix estan sis llibres vells de escripturas.

Item la caxeta de fusta per anar a cercar los sancts olis per lo dijous sant, dins la qual y ha tres canadelles de plata.

Item la cullera de plata pera infundir la aygua sobre lo cap de la cristura en la administració del Santíssim Sagrament del Baptisma y una tovallola de tela no molt bona.

Item un saler de piltra dins la qual està la sal beneyta pera la administració del baptisme.

Item dos missals bons, lo un dels nous reformats y l'altre dels antics.

Item los llibres dels confessats, batjats, dels quis casen y dels quis moren.

Item dins de una caxa qui està arrimada a la paret del campanar y en la part de la epístola, davant lo altar major hi ha dos casulles dolentas.

Item un càlzer de piltra.

Item tres ordinaris vells.

Item en lo altar major uns candeleros de fusta bons.

Item tres tovallas y una tovallola y uns corporals y una sacra y un pàlit hi ha una imatges de Sanct Martí.

Item en lo altar de Nostra Senyora unas tovallas no molt bonas y un cobri altar y un pàlit de telilla de fil mostrejat.

Item davant lo altar major dos creus de fusta.

Item dos ganfanons de domàs vermells bons.

Item lo ciri pascual de pes de 4. ho cinc lliuras.

Item quatre ciris grossos de pes de tres lliuras poc més o menos.

Item en la casa de la rectoria en la cuyna hi ha un escon y uns clamastres y en la sala una taula gran ab dos bancs tot ben usat.

Item una caixa no molt bona”.

21

1625, octubre. Sant Martí Sescorts.

Qüestió i memorial entre els parroquians de Sant Martí Sescorts i el sagristà, amb la participació d'una sèrie de testimonis, pel que fa als torns a l'hora de pagar a aquest darrer. Arxiu Episcopal de Vic, 1215, f. 73v-81r.

“Item visità la sagristia de dita iglésia y trobà que aserca de aquella se té una certa qüestió entre los parrochians de dita iglésia. Provehí dit senyor visitador que sia rebuda informació incontinenti vigori &. Desta dies in dicta loco deposuit testis seguens: Honor. Joannes Petrus Coromines, agricola, heredis mansi Coromines dicte parroquia Sancti Martini Sescorts, Vicity diocesis estatis ut dixit viginti sextem annorum parum plus vel minus testis &. Et dixit senyor o que jo sé acerca del que em interrogaves que despés ansà que tinch recort y memòria he vist y entès a dir que en dita iglésia parochial de Sant Martí Sescorts y ha un offici o càrrech de la sagristia y que aquella per torn entre los parochians de dita parròquia perquè ell testimoni ha vist que Jaume Coromines, pare de ell testimoni ere sagristà un any y que aquells li havia encomanat lo hereu de la casa de Llafrensa, per venir la casa della Coromina després de la de Llafrenca y després ve lo que lo dit son pare lo any vinent lo hague de encomanar al hereu de la casa del Llach, per venir aquexa per son torn y que ha sentit a dir que després de la casa del Llach venia la casa de la vila y de la casa de la Vila a la Casa de Serrabona y de Serrabona a la casa de Camprodon y després immediadament las casas que estan més prop cada una per son torn, ço és, la una un any y l'altra altre any, y per ho la vist y vuy dir públicament en dita parròquia y aquexa és la veu comuna y forma pública. Fuit sibil testum & perseveravit. Dicto die inte dicta ecclesia Sancti Martini Sescorts, deposuit testis seguens: Marchus Dot, agricola heredis mansi Dot, parroquia Sancti Martini Sescorts, vicity diocesis et atis ut dixit sexaginta annorum parum plus vel minus testis citatis. Dixit senyor lo que fose acerca del que v.m. me demana és que després ansà que tinch ús de rahó que en dita iglésia de Sant Martí Sescorts y és dit offici de sagristà y que jo le he servida un any y que aquell me encomanat lo hereu del mas

Vallbona de dita parròquia y lo any vinent lo encomani al hereu del mas Gosch, també de dita parròquia y lo dit hereu de dit mas Gosch lo any vinent se recorda quel encomana al hereu del mas Sorribes per haver vist sempre y entès a dit que dit offici de sagristà va per torn, ço és lo hereu que és sagristà un any la ha de encomanar lo any vinent al hereu de la casa que és més prop de la sua y axí ha vist que ses praticat sempre. Sap també que quant lo dit torn de sagristà arribave al hereu de la Casa de la Vila que lo any següent lo encomanave al hereu de la Casa de Serrabona y lo hereu de la casa de Serrabona lo encamanave per son torn al hereu de la casa de Camprodon y axò dic saber per haver-lo entès a dir públich y palesament en dita parròquia de Sant Martí Sescorts y ésser axí públich y notori veu communa y fama pública. Fuit sibil testum & perseveravit. Dicto die in dicto loco. Joannes Deges, agricola habiat in manso Escanera, parrochia Sancti Martini Sescorts, Vicer diocesis, estatis ut dixit sexaginta annorum parvus plus vel minus testis citatis productus. Et dixit senyor lo que jo sé acerca del quem demaneu és que ha més de trenta anys que habito en dita parròquia de Sant Martí Sescorts y sé molt bé que dit offici de sagristà és en dita iglésia de Sant Martí perquè lo he servit dos anys en diferents temps y que aquell va per son torn entre los pagesos de dita parròquia, ço és de una casa al altre an aquella que és més prop de l'altre y que lo dit offici de sagristà que encomana lo hereu del mas Goell per ser la casa hont io estich més prop de dit mas goell que ninguna altre y després lo any vinent lo encomani lo dit offici al hereu del mas Llarenca per sé mol més prop de la Casa hont jo estich y que ho entès a dit que quant la servian los hereus de la casa de la Vila la encomanaven als hereus de la casa de Serrabona per sé aquex lo orde y torn y la casa més prop del dit mas Vila y després los hereus de la casa de Serrabona la donaven o encomanaven als hereus de la casa de Camprodon per son orde y torn y axí lo que ha dit y deposat ha vist y entès a dir ques practica y se observa de aquexa manera y axí és pública y notori en dita parròquia de Sant Martí Sescorts. Fuit sibil testum & perseveravit. Dicto die in dicto loco. Joannes Ferigle, agricola, heredis mansi Ferigle, parrochia dicti Martini Sescorts, vicer diocesis etatis ut dixit queiguaginta sexa annorum. Et dixit senyor jo sé molt bé que en dita iglésia y ha dit offici de sagrista y que aquell se encomana de una casa del altre ço és de aquella que és més prop al altre seguint son orde y torn y açò és dic saber ell testimoni per haver vist que Pere Ferigle, son pare, ha servit un any y ell testimoni lo ha servit altre any y que aquella sempre los ha encomanada lo hereu de Comarmena per ser més prop de llur casa de ell testimoni y després ell testimonia y dit son pare la han encomanda axí com ab avave lo any al hereu del mas Cararach de dita parròquia y que dit Comarmena qui la encomana a ell testimoni la pren de ma del hereu de la casa de Camprodon per ser més prop la una del altre y ser axí lo orde y torno. També ha vist que quant lo hereu del mas Vila de dita parròquia tenia la almoyna del divendres sant que ve per lo matex torn y orde que la sagristia y acabat lo any aquell encomanave al hereu de Serrabona y lo dit hereu de Serrabona

després lo altre any la encomanave al hereu de Camprodon y de la sagristia la oyt a dir públicament en dita parròquia qui es servave lo matex orde entre dites cases per sé la casa de Serrabona més prop de la vela y després la de Camprodon la més prop de Serrabona y axí és públich y notori veu comuna y fama pública. Fuit sibil testum & perseveravit. Dicto die in dicto loco. Bernardus Llafrenca, agricola heres mansi Llafrenca parroquia Sancti Martini Sescorts, diocesis Vicy status ut dixit quinquaginta annorum parum plus vel minus. Et dixit que en differents temps és estat sagristà dos any de dita iglésia de dit Sant Martí Sescorts la qual sagristia sap notable que va per torn per los pagesos de dita parròquia, ço és de la casa que és més prop del altra perquè dita sagristia li encomana tots los dits dos anys lo masover del mas Escanera de dita parròquia per ser y estar més prop la casa de ell testimoni de dit mas Escanera y després ell testimoni també cada any y la encomana al hereu de la casa de la Coromina per ser més prop y que la entès a dit que quant lo dit torn de servir dita sagristia arribava a la casa de la Vila que los hereus de aquella després de haver la serveda la encomanada als hereus de la casa de Serrabona y després avant continuant lo dit torn los hereus de dita casa de Serrabona la encomanaven a la casa de Camprodon per seguir-se axís las cases y lo matex ha entès a dit de la amoyna del divendres sant y aso és lo quey sap. Fuit sibil testum & perseveravit. Dicto die in dicto loco. Anthonius Ferran, bracerius naturalis dicte parrochia Sancti Martini Sescorts, vicy diocesis stas ut dixit sexaginta annorum parum. Et dixit lo que jo sé senyor acerca del quem demana és que he vist que quant los hereus del mas Vila de dita parròquia de Sant Martí Sescorts administraven la almoyna del divendres la qual sap molt bé per ser natural de dita parròquia y haver-lo vist que va y se encomana per los pagesos de dita parròquia de la mateixa manera que la sagrestia que aquella encomanaven als hereus de la casa de Serrabona per ser més prop que ninguna altre de la dica casa de la Vila y que ha entès a dir que la sagristia també se'ls encomanave de la mateixa manera y que xo és lo quey sap. Fuit sibil testum & perseveravit.

Die 27 octobris 1625. Et infrus. Visitador, attento quia per informationem jussa nostro receptam in actu visitationis in ecclesia parroquiali Sancti Martini Sescorts vicy diocesis, die quinta presentis & currentis mensis octobris facta constat in dicta ecclesia existere & esse officium sacristia & quod eidem per parochianos & colonos desta parroquia per ternum debitum servitium impenditur scilicet quando vuus hre. aut possessor vucis mansi & hereditatis dicta parroquie servivit uno anno dictamo sacristiam accomendat illa saguenti anno heredi aut possero mansi & hereditaris exitenti interno sive immediate sguentes. Illius qui servivit anno retro elapso destan sacristiam constat etiam domum et hereditatem de Serrabona desta parroquia Sancti Martini Sescorts mansi Vila, Mansi Serrabona esse inturno sive in possessione seu quasi immeditate post dictus mansum & hereditatem de la vila collegendi & e eligendi freestum redditus & emolumentas dicta sacristia & ex ipsis debitum & cometum servitium sedem impdendendi. Et attento qui constat dest heredens mansi Vila

servisse anno prop. Elpaso dicte officium sacristia & per consequens desta predem mansi Serrabona anno presenti existere & esse in turno servendi dictano officium sacristia. Providet & mandat quod dictus heredes mansi Serrabona anno present collegat exhegat recipiat & habeat jura fructus redditus& emolumenta dicta sacristia & quod eidem ex ipsis debitum & assueturno servitium impendat pena decem librarum & excommunicationis maioris & quod sub eiusdem censuris & penis habeat & teneatur anno proxime exituro scilicet quando dicti serviverit officidare accommendare illud heredi mansi Camprodon tamque existenti proximiori dicti Serrabona & immediate sequenti post & scideinde pper ut solitum & consciare est fieri inter domo manso & heradites de dicta parroquia Sancti Martini Sescorts et etiam modum formam & ordineno habetium fuisse inter dictos parochianos & colonos dicte parroquia Sancti Martini Sescorts in serviendo per turinum desta officium sacristia que habiture presenti memoria li hic consueta. Quodam & turnu supra dictus servetur ad viguem pena viginti quorque libras & excommunicationis in subsidium. Qui per informationem jusse et nostro ad averen receptam costat a citra multis temporibus. Providet & delcarat.

Disapte, als 11 del mes de octubre del any 1625, Pons Sala, pagès de la parròchia de Sant Martí Sescorts, de edat de xexanta anys poch més poch mancho, testimoni citat y jurat. Primo fuit interrogatus si sap qui la administra y regex. Et dixit que regex aquella un pagès de la matexa parròchia conforme li toca lo torn. Item fuit interrogatus si sap quin ordo stingan dits pagesos pera administrar y regir aquella. Et dixit que sempre ha vist que los dits pagessos la regescan conforme los toca lo torn conforme ha vist sempre practica al hereu Coromina qui la prengué del hereu Llafrenca per aver dit Llafrenca feta la sua servitut del any li tocava per son torn, y acabada la servitut dit Coromina pregué aquell perquè li tocava per son torn lo hereu lo sobredit Llach la dóna al hereu madiordes per la casa de la vila de dita parròchia. Item fuit interrogatus si sap que lo torn de servir dita sagristia demprés de la casa de la vila vaya a la casa de Serrabona o de Camprodon. Et dixit que nou sap. Item fuit interrogatus que en la administració de la dita sagristia se guarde sempre lo matex orde y torno que en la administració de la amoyna del divendres sants. Et dixit que sempre ha vist ques guardava lo matex torn que quant lo un pagès havia acabada la sua servitut del any li tocava la donava al altre per son torn. Item fuit interrogatus si sap res més y haja dexat de dir altrás cosas per odi, ranchor o mala voluntat o per amistat y per sobons del quey sabia. Et dixit que noy sap altra cosa més del quey ha dit. Fuit sibi lectum et perseveravit. Dit die y any Bernat Comaarnera, donsell domiciliat en la parròchia de Sant Martí Sescorts, de edat de sinquanta y sinch anys poch més poch manco testimoni citat y jurat. Et primo fuit interrogatus super primo interrogatio. Et dixit que en la parrochial iglésia de Sant Martí Sescorts y ha sagristia. Item fuit interrogatus super 2º. Et dixit que tota la parròchia la administra una casa, després la altra conforme

li toca lo torn. Item fuit interrogatus super 3°. Et dixit que sempre servex aquella y guardan aquest orde que de una casa va al altre per llur torn y orde conforme ha vist servir aquells al masover del Escanera de dita parròchia y acabada la servitut, la casa de la dita Esquenera la dóna dit mesover a la casa de Llafrenca y després la dóna dit Llafrenca a la casa de Coromina y demprés la casa den Llach y demprés la casa de la Vila y ha vist testimoni servir aquella anen Serra bona acabada la servitut havia feta la casa de la Vila y acabada la servitut de dit Serrabona conforme per son torn servi aquella en Camprodon lo qual dempres de haver acabat lo seu any de la servitut me la dóna a mi dit Comermena per qui tocava de torn y diu ha pressa dos vegadas la administració de dita sagristia del dit Camprodon y no may ninguna cosa de Serrabona ni tampoch ningun càrrech de la dita iglésia. Item fuit interrogatus super 4°. Et dixit que sempre ha hoit ha dir que sempre anava lo torn de la casa de la vila a la casa den Serrabona. Item fuit interrogatus super 5°. Et dixit que sempre so és guardat lo matex orde ques garde en la administració de la almoyna del divendres sant y ha vist que en Vila donava la almoyna y acabada la servitut de son any ell matex la dóna a la casa de Serrabona y acabada la servitut de son any serví aquells en Camprodon y lo dit Camprodon demprés de haver feta la sua servitut me la donà a mi dit Comarmenera. Item fuit interrogatus super 6. Et dixit que noy res més ni ha dita alguna cosa per los sobredits motices. Fuit sibi lectum et persecuravit.

Dillums als 6 del mes de octubre del any 1625, Bernat Sala, pagès de la sagrera de Sant Martí Sescorts de edat conforme ell matex diu de Trenta sis anys poch més ho mancho testimoni citat y jurat. Item primo fuit interrogatus si p. ab que en la parrochial iglésia de Sant Martí Sescorts y haya sagristia. Et dixit que si: Item fuit interrogatus si sap qui la administra y regex et dixit que sempre ha vist y hoit que un parrochià dels matexos pagessos la regex y administra. Item fuit interrogatus si sap quin orde tingan dits pagessos pera administrar y regir aquella. Et dixit que sap molt bé y sempre ha vist practicar que uns demprés altrás la regian són any, seguint sempre lo torn de les casses de dita parròchia que de molts anys ha esta past sempre han praticat y guardat y yo també ho he oit ha dir ha molt y conforme he vist servir aquella anem Madiroles per la casa de la vila lo any passat. Item fuit interrogatus si sap que en la administració de la dita sagristia se garde sempre lo matex orde y torn que en la administració de la almoyna se dóna cada any lo die del divendres. Et dixit que dempres ha hont ha dit als matexos pagesos ques guardava lo matex orde que de dona la almoyna y diu que tot va de una matexa manera guardant sempre lo torn de les casses. Item fuit interrogatus si sap altra cosa y si ha dexat per odi, ranchor o mala voluntat o per amistat y soborns de dit tot lo quey sabia. Et dixit que noy sap res més. Fuit sibi lectum et perserveravit.

Memorial de las casas dels pagesos de la parròquia de Sanct Martí Sescorts als quals toca lo torn de tenir lo càrrech de la sacristia de la dita parròquia. Primo comenssa lo torn a la casa y mas de la

Ascanera de la dita parròquia, y lo masover qui està en lo mas de Ascanera feta que ha servitut per lo temps y espay de un any la encomana al hereu de la casa de Llafrenca, y lo dit Llafrenca la encomana al hereu del mas de Corominas y lo predit Corominas la dóna al hereu de la Casa dell Llach, y lo sobredit Llach la encomanava al hereu de la casa de la Vila, y lo possessor de la casa de la Vila la dóna a la casa de Serrabona y havent fet lo servey y per la yglésia lo sobredit Serrabona la dóna al hereu del mas Camprodom, y lo predit Camprodon lo encomana al hereu del mas Comarmena, y lo sobredit Comarmena la dóna al hereu del mas Farigla, y lo predit Farigla la dóna anam Cararach de la dita parròquia, y en Cararach la encomana hanen Joventeny, y en Joventeny la dóna anen Sala, y lo predit Sala la encomana a la casa de Graheras, y la casa de Graheras la dóna al que està en lo mas de Biquideras, y lo habitant en lo mas Biquideras la encomana al hereu y possessor del mas de Vilar porta, y Vilar porta la dóna al hereu de Vallbona, y lo dit Vallbona la encomana al hereu de la casa del mas Dot, y lo sobredit Dot la dóna al hereu del mas Gosch y lo predit Sorribas la dóna al hereu del mas Güell y lo possessor del mas Güell la encomana últimament als mas de la Ascamanera de honc era exit lo torn”.

22

1622. Sant Julià de Cabrera.

Relació de les obligacions econòmiques i materials que han de portar a terme el rector i els obrers de Sant Joan de Fàbregues. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de Sant Julià de Cabrera. I/1 (1622-1653). Consueta, s.f.

“Libre de las consuetas y pràctiques de la parrochial iglésia de Sant Julià de Cabrera de las missas, officis y profesons.

Primo és consuetut tots los diumenges y festes del any dir dos misses lo Rector y se li acostuma pagar caritat de la missa matinal y de totas las demás celebra en los dies feyners del bací de las ànimes tres sous de quiscuna missa. Nos obligat emparo a dir missa cantada ninguna festa del any.

Acostumés en dita iglésia dir matines la nit de Nadal y lo dijous sant y vespres las quatres festes anyals del any noy ha ninguna distribució.

Item cada quart diumenge del mes fer profesó del Roser tots los diumenges desde Sancta Creu de maig fins a Sancta Creu de Setembre; fer profesó ab benedicció de terme ut in ordinario. Lo dilluns de las lledanias se acostuma de pujar ab profesó a Nostra Senyora de Cabrera y lo dimars se va ab professó al Coll de Sant Julià en un padró. Lo dia de la Santíssima Trinitat se puja a la capella de Nostra Senyora de Cabrera ab profesó y se diu la missa cantada y després benedicció de terme (ut in ordinario) ajudant los altres preveres qui veuen ab las demás professons y acostuma de pujar.

De aniversaris,

Primo se celebra un aniversari per m^o Joan Massallera, fundat lo dia de la conversió de Sant Pau y altre per lo matex dia de la commemoració del dia Sant Pau y ay esmersat sinquanta un dous per quiscun any: 12 ll. 11 s.

Item se ha de celebrar aniversari per Bernat de Urgell fundat lo endemà de Sant Jordi és de pensió de quanranta sous: 2 ll.

Item se ha de celebrar altre aniversari fundat per fra Esteve Pararó, hermità q^o de Cabrera la vigília de Nadal, és de pensió de vint y sinch sous dels quals sen han de donar dos a cada obrer y dos al Rector per la administració de dit aniversari.

Dels delmes y primícies,

Reb y acostuma de rebre primícia de tots los grans se cullen enndita parròquia y de llegums acceptat grana de cànem.

Item acostuma rebre y reb primícia de llana no solament no reb emparò carnalatjes que jo crech se han usurpat los senyors del delme.

Item reb y acostume de rebre lo delme íntegre de unas terras vulgarment dites de la Rectoria vella de tinguda de divuit quarteras poch més ho menos y reb de sensos de dites terres vint y un sous.

Item reb de dret de tarratje y tocar dels cosos vint sous y dels albats sinch sous.

Item acostume de rebre de dret de làpida dos sous.

Acostuma lo Rector fer tocar las campanas y officis divins y celebrar en dita iglésia y als temporals de la manera pot tocar una escolà perquè en averit sé de ventar las campanes y acostumen de ajudar los més prop veïns.

Reb y acostume de rebre de manajars lo següent:

Primo de la faja de Falgàs per lo mas Sangles, tres quartans forment.

Item del mas Campanar mitja quartera forment.

Item del mas Prat una quartera forment.

Item del mas Massallera una quartera forment.

Item del mas Collell set quartans forment.

Item del mas Sitjar quatre quartans forment.

Item del mas Caselles deu quarteres forment.

Item del mas Ayats dos quarteres forment.

Acostuma lo rector celebrar una missa de dos en dos quartans.

Dels obrers,

Primo són obligats a fer cremar la llàntia contínuament devant lo Santíssima Sacrament y per dit efecte cobran lo ordi de la sacrastia de las cases següents:

Primo de la Faja, sinch vuitans ordi.
Item de Campana mitja cortera forment.
Item del Prat una quartera y mitja ordi.
Item de la Masallera, una quartera y mitja ordi.
Item del Collell vuit y un mesuró ordi.
Item del Sitjar mitja quartera ordi.
Item del mas Caselles sinch vuitans ordi.
Item del mas Ayats una vuità ordi.
Y lo que sobre de dit ordia se posa a la obra y si hi falta també se trau de dit bací de la obra.
Item són tinguts y obligats a pagar de la obra la mitat del dret de visita.
Item són tinguts en donar candelas per las misses se celebran en dita iglésia.
Item son tinguts de fer netejar la roba de la iglésia, llantias y candaderos.
Item són obligats a comprar cordes per las campanes.
Item són obligats a comprar candelas lo dia de la purificació de Nostra Senyora per donar al poble.
Item són obligats a comparar palme per lo diumenge de Rams tot ab gastos de la obra.
Item en la professons acostumen a portar los gonfanons.
Finalmente se acostuma fer elecció de nous obrers quiscun any lo diumenge pasat Sant Joan de juny y los qui ixen donen compte en presència del Rector y nous obres: són estats citats los obres.
Item acostuma lo Rector pujar cada diumenge a dir missa matinal a Nostra Senyora de Cabrera, no és emperò obligació sua sinó del beneficiat de dita capella per la qual servitut dóna al Rector set lliures barceloneses quiscun any lo dia de Sant Miquel del mes de setembre”.

23

1626, octubre, 13. Sant Climent d'Amer.

Declaració del senyor de Cartellà i del rector de Sant Climent d'Amer sobre l'autenticitat d'uns documents escrits en el llibre de l'obra parroquial dipositats dins la caixa. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1626 (130), d.s.

“Señor rector, a mi com ha señor de la casa de Cartellà me importa y és convenient ad futuram Rey memoriam que lleve y fassa acte autèntich de una scriptura y memòria antiga que stà escrita y continuada en lo llibre de la obra de la iglésia parrochial de la prasant parròchia de Sant Climent de Amer. En lo qual llibre estan continuats los testaments y altres scriptures fefahents de la dita parròchia de Sant Climent de Amer per los predecessors de com en dita rectoria escrits y continuats, la qual scriptura y memòria antiga en dit llibre escrita y continuada és y pertany a mi com ha señor

de la casa de Cartellà com ab ella és de veure y perçò requex a com de present en presència del notari y testimonis que són assí presents entregue, comunique y lliure al notari que és así present lo dit llibre a effecte de llevar y fer acte autèntich de la dita memòria y scriptura antiga en dit llibre continuadas y transcriure aquella. Et dictus Reverendus Stephanus Cuch, presbiter Rector prefatus verbo eidem verbali expositioni et requisitioni tan quam juste et Roni. Consone respondendo dixit Jo stich prest y aperallat de comunicar y entregar y lliurar lo llibre de la obra de la isglésia parrochial de la present parròchia de Sant Climent de Amer. Per los effectes dalt dits en lo qual stà escrita y continuada y jo he vista y llegida moltes vegades la dita scriptura y memòria antiga dels señors de la casa de Cartellà y per quant Jo no tinch sinó una de las dos claus que obren en la caxa en la qual stà recòndit lo dit llibre en lo cor de la present isglésia, perquè la altre clau de dita caxa té un dels obres de esta isglésia; envio en est punt a sercar la dita clau y en continent obriré en dita caxa y entregaré y lliuraré lo dit llibre al notari que stà así present conforme sem requereix peraque transquigué la dita memòria y scriptura antiga en dit llibre escrita y continuada, y ne lleve acte autèntich de aquella”.

24

1626, octubre, 13. Sant Climent d’Amer.

Testimonis relatiu a la construcció la capella de Sant Corneli, dins la parròquia de Sant Climent d’Amer i fundació de misses de devoció. Arxiu Comarcal d’Olot, Notarials de Sant Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1626 (130), d.s.

“An actha que de verbo ad verbum sumpta est humor thenoris Galceran de Cartellà, fill de Arnaulte, edifica en lo lloch hont Carlo Magno vencé la batalla dels moros en la present parròchia de Sant Climent de Amer la capella de Sant Corneli perquè fonch la victòria lo dia de la sua festivitiat, y edificà la lo any següent y après en lo any vuyt sent vint y tres fundà en ella una missa perpetual cada primer cada primer dia de mes. [...] En lo any mil tres cents quaranta sis lo diumenge après de la festa de Sant Corneli venint Guillerma muller de Guillem Galceran de Cartellà del castell de Vilasar de visitar a son pare Guillen de Santvicents, de camí feu dir una missa en la capella de Sant Corneli (alas horas novament reedificada) per lo rector de Sant Climent y hoy aquells suplicant a Sant Corneli ab molta devotio li intercedís ab nostre señor li donàs fills y com avia molts anys hera casa y tenia edat desconfiava de tenir-ne y acabada la missa stigue tres hores en oratio, y com veran los qui la acompanyaven que tant se detenia li digueran que despedís que hera tart per arribar al Castell de Granollés, y com may acabava anà a ella lo rector qui am a dita la missa que hera un sant home y li digué que fes dir las missas que los passats de la casa de Cartellà feyan dir cada primer

dia de mes en la capella de sant Corneli, intersidiria ab nostre señor li donàs fill y fillas y que continuant-se la celebració de las missas que en la casa de Cartellà no faltaria la successió de home y vist ella que li polivinalla devoció las feu dir com abans, y Nostre Señor li donà fills y fills com lo rector li avia dit y després sempra han continuat los señors de la casa de fer dir ditas missa.”

25

1641, març, 17. Sant Feliu de Pallerols i Sant Iscle de Colltort.

Atorgament de permisos per acaptar a favor de l'orde de la Mercè a favor dels captius del turc. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), f. 411r-414r.

“Als molts Il·lustres y Reverendíssim Senyors arquebisbas, bisbas, abats, priors, dagans, rectos de parrochial iglésia y qualsevols altrás personas eclesiàstiques y als Il·lustres egregis nobles y magnífichs los portantveus de General Governador en Cathalunya, Duchs, Comptats, Bascomptes, Barons, Veguers, Sotsveguers, Balles, stballes, consellers y jurats y a tots los altres oficials, personas a les quals les presents previndran o seran presentats: sia manifest y notori com los antepassats Reys de Aragó, de molt digne recort y memòria y assenyalamament lo Il·lustríssim Rey Don Alonso y lo Il·lustríssim Rey don Juan de memòria indelible, y molts altres Reys de Aragó per la Gran devoció ques aportaven a la gran religió y orde Christianíssim de la intermerada Verge Maria de la Mercè de la redempció dels pobres chaptius cristians per ses alteses fundada, instituyda han atorgats molts y diversos privilegis a la dita religió, entre los quals atorguen que so és totes les terras y señoria de sas altesas pugan tenir baciner o bacins, acaptadors col·lectors de las almoynas y charitats que li seran fetas y que lo bací dels pobres captius christians en las iglésias vage sense mijà algú, après del primer bací de dita iglésia e que los dits baciners, acaptadors, nuntios e ministres de dita religió que, per lo reverendíssim mestre general, priors, comendadors o vicaris de dita religió e orde seran constituïts en lo tal offici o ministeri que aquells tals duran la tal càrrech a ells acomanat, sien en protecció, amparament y salvaguarda real e sian franchs de pagar qualsevol barra, barcha, pontatge, portalatge, lleuda y marcha y que puguen aportar armas, axí ofensives com defensives per defensió de llurs personas, axí de nits com de dia, axí en lloch honest com desonest, no obstant qualsevol prohibicions e ordinacions en contrari fetas e fehedores ni penes a ells posades ni contingudas y avant que sien franchs y exemps de tot host, exhèrcit o cavalcadura e de tota redempció de aquella y que no puguen ésser forcats ni compellits a regir qualsevol officis de qualsevols ciutats, vila o lloch segons que estas cosas e altres en las cartas reals dels dits privilegis més llargament és contengut, los quals privilegis per lo sereníssim e potentíssim senyor lo Rey don

Don Fernando, Rey de Castella e de Aragón, de memòria indelible, nebot y fills dels demont dits, són estats confirmats ab la provisió patent dad en la ciutat de Barcelona a 30 de agost lany de la nativitat del senyor mil sinc sens y tres e après són estat confirmats [...] E com nosaltres, lo comanador del convent de la Verge Maria de la Mercè de la ciutat de Girona ajen constituït y elegit en baciner y acaptador de las almoynas dels pobres chaptius christians en la parròquia de Sant Iscla de Colltort: perçò com dels dits privilegis, llibertats e franqueses, gràcias e immunitat demunt dites se degue ys pugue alegrar per tant intimant y notificant les dites coses, totes y sengles y de aquella, fent-se a vostres charitats e quiscun de no faltras exhortam, requerim y pregam que al dit Anthoni Serarols y Port, de dits privilegis, franqueses, llibertats demunt dites, prometan gosar, usar y alegrà y aquell mantenir y defendre y altres cosas fer exhircir, complir com en virtut de dits privilegis són contenguts e obligats sots les penes de sinch florins en los dits privilegis contengudas”.

26

1643, febrer, 14. Santa Coloma de Queralt.

Cartell de visita emès pel visitadors Jaume Marcer adreçat a la parròquia i deganat de Santa Coloma de Queralt. Arxiu Episcopal de Vic, 1218/4, f. 1v.

“Nos Jaume Marcer, prevere, beneficiat en la iglésia parrochial de la present vila de Santa Coloma de Queralt en S.T.J. lloct de degà y visitador de dita vila y deganat per lo molt il·lustre y Reverendíssim Senyor Don Ramon de Santmanat y de la Nuca, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Vich y del concell de sa magestat havent de continuar la visita comensada en la iglésia Cathedral de Vich als vint dies del mes de janer de l’any de la nativitat del senyor de Mis siscents quaranta tres, en virtut de Santa Obediència demanan al Rt. Rector o vicari de la iglésia parrochial de la present vila que, lo diumenge primer vinent o festa manada a la hora del offertori de la missa major, publique lo present cartell avisant a tots los parrochians com dimarts primer vinent que serà als deset de febrer a les tres hores de la tarda visitarem la iglésia parrochial de la present vila. Per tant diem y manam als preveres de la Rt. Comunitat que assistesquen en dita visita per a provehir les coses tocans a sos offici als magnífics jurats de dita vila y obres de la iglésie assistesquen per a fer remediari lo que sie necessari y provehir lo que és convenient per a major augment y reverència del culto Divinal conservació y reparació de la iglésia y reformació de vicis, pecats públics y coses scandalosses y més citam als administradors del hospital y bassiners de dita iglésia y als administradors de causes pies que en pena de excomunicació tinguen los comptes de les rebudes y lliurades de sa administració apersebits pera procehir lo que serà més convenient per la quietut de llurs consciències tot per a major honra y glòria de Déu nostre Senyor.

Dat en la Cort del deganat de la present vila de Santa Coloma de Queralt als Catorse dies del mes de febrer any de la nativitat del sr. MDCXXXIII.

Marcer Lorenti decani et visitatos. Curie eccle. Sta. Colomba. Sebastianus Gimbernat not”.

27

1662, abril, 29. Sant Miquel d’Amer.

El bisbe proposa l’elecció de diferents pabordes i baciners per a portar a terme la reedificació de l’església de Sant Miquel d’Amer i el seu hospital, destruïts pels francesos. Arxiu Diocesà de Girona, P-102, f. 542r-v.

“Mana sa Il·lustríssima en y sobre las administracions de la isglésia Parrochial de Sant Miquel de la present vila, encara que sia derruhida, als obrers y jurats que dins quinze dies pròxims vinents fassan nominació y elecció de nous pabordes o administradors dels ciris del jovent y strangers, qui amb gran sollicitut y cuydado cobren los censals en cada respective bací, cobradors y que han acostumat rebre y den demás Bacins y devocions qui amb diligència aleguen y exigescan almoynos, axí y conforme acostumaven per cada llur respective devoció per la redificació y reparo de dita parrochial isglésia y de dita devocions, lo qual mana cumplir sots pena de tres lliures de llurs propis béns exigidores y allochs pios aplicadores y de entredit personal, lo qual sens altre monició incorregan y lo rector lo observe contra dels reticents sota la dita pena de tres lliures.

Item, axí mateix, mana a dits jurats y al rector de la dita isglésia que dins dit termini de quinze dies fassan nominació de administradors o administrador del Hospital dels Pobres de la present vila qui amb gran cuydado apleguen per dit Hospital affi de redificar-lo per lo qual ara per las horas dóna sa Il·lustríssima facultat y llicència als dits administradors que si per dita redificació menester serà pogan y los sie lícit empenyàs las fexas o campets que són de dit Hospital, no emperò vendre del tot y dita nominació mana en dit termini fer, sots la dita pena de 3 lliures a lloch pios aplicadores y de entredit personal, lo qual axí mateix passat dit termini abserve lo rector encas de contrafacció sota la dita pena de 3 lliures.

Item mana sa Il·lustríssima a tots los que juntament amb lo Rector de dita isglésia són estats administradors de la almoyna de pa cuyt de la present vila des del any 1652 fins lo any 1660 que, dins dos pròxims vinents mesos, posen apunt cada hun de son respective any los comptes del per ells en dita almoyna administrat y porten a la taula del testaments en Gerona a diffinirlos, sots pena de sinch lliures per cada hu que contrafarà y de entredit personal lo qual sens altre monició incorregan y lo recto lo observe sots la dita pena de sinch lliures”.

1663, gener, 4. Sant Feliu de Pallerols.

Permís del bisbe Josep Fageda a Miquel Bosch per a construir una capella dedicada a sant Antoni de Pàdua dins l'església del Roser de Sant Feliu de Pallerols. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, Manuale, 1663-1665 (242), f. 17r.-21v.

“Lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don fra Joseph Fageda, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del consell de sa Magestat, com per part del honorable Miquel Bosch, balle de la vila de Sant Feliu de Payarols de son bisbat de Gerona, visitant Sa Il·lustríssima la iglésia parochial de dita vila, y prosseguint aquesta en la capella de Nostra Senyora del Roser en dita vila construïda, se li hage exposat que dit Miquel Bosch, mogut a pia devoció, havia volgut fer y construir una capella dins de la dita de Nostra Senyora del Roser, a llahor y honra de Sant Anthoni de Pàdua, per la fàbrica y construcció de la qual, a més del lloch y convensiment del consell de dita parròquia havia obtinguda llicència del ordinari ab que comensà a treballari, fahent picar tota la pedra, com en efecte és picada. Y que ditas cosas gastadas y previngudas per dita fàbrica, lo han fet parar de treballar y han contradit a la fàbrica de dita capella, y com dit Bosch està y persevera en son lloable propòsit de fer y construir dita capella, humilment nos ha suplicat miràssem y en durante de general vista provehissem de algun remey oportú a ditas contradiccions, y li donàssem lloch de poder-la fer. E com a nostre pastoral offici pertany fomentar y ajudar a tant santas obras y nulitats a la sua justa y pia petició per apurar y justificar més la causa de dita contradicció y veurer en què fundaven lo dit nou dissentiment, havem manat juntar lo consell de dita parròquia, y en dit consell notificar-los un manament ab que se'ls manave que, dins cert termini, nos donassen en sints las causas y rahons en què fundaven dit nou discentiment y contradicció a dita fàbrica, dins del qual termini han donat per resposta en escrits que lo consell havia resolt no voler de present determinar ni dir cosa alguna en orde al sobredit mandato que altres dels obrers que nos trobaven en consell no fos present, ab què ha certament aparegut, y havem collegit no tenir dit consell rahó ni causa justa pera poder fer dita contradicció, sinó que merament, molt injustament contradeyan y impedian dita obra, volent seguit lo gust y consell de un particular obrer qui per certs antojos o quissà malícias, voldria impedir-la. Persò, usant y consernents a los visitants generals de legat apostòlich, per los descrits dels Sants Pares y Sagrats consilis, y en particular lo de Tarento, a nos donada y atribuïda en la present acte de visita, lloham, approbam y rattificam la llicència que antes per construir dita capella de Sant Anthoni dins dita capella de Nostra Senyora del Roser, per nostre vicari general se li era concedida, y en quant menester sie de nou, concedim ab tal que done una o dos idòneas fermansas en la matexa vila a coneguda del Senyor Rector de dita iglésia, pera resarsi y estar de

erició als danys que ab lo foradar la paret porian donar y causar a la dita capella, y que feta dita capella y fasse un retaula divent y en ells los ornamentals necessaris y acostumats en los altars, decentment ornats y axí també que dexe y esmerce de quinse a vint reals de renda per la conservació de dita capella y altar, y no altrament. Manant a totas y qualsevols personas de qualsevol grau, estat, condició y preheminiència sien que en la construcció o fàbrica de dita capella no se li fassa contradicció o inpediment algú, sots pena de sinquanta lliuras a llochs pios a àrbitre nostre aplicadoras y subsidi de escomunicació major latta sentència en orde al particular o particulars qui contrafaran y de entredit local en orde al comú o comuns de dita parròquia, lo qual sens altre monició se incorrega y lo rector de dita isglésia observe, sots dita pena de sinquanta lliuras, en fe de las quals cosas en les quals interposam nostra autoritat y decret haven manades fer y despedit las presents sotascritas de nostra mà y segelladas ab nostre sello per lo secretari de nostra general visita baix scrit als quinse del mes de setembre mil siscents sexanta hu”.

29

1663, maig, 15. Rupit.

Sobre la disposició i ordre que han de seguir les parròquies en les processons i altres cerimònies que es dirigeixen al santuari d'El Far. Arxiu Episcopal de Vic, Notaria de Rupit, Joan Carles Soler, 1023, *Manual* (1662-1663), f. 135r-v.

“Avuy, als 15 de maig 1663 en la capella de Nostra Senyora d'El Far, entre lo prior de dita capella y pabordres y obres de dita capella de una part y los reverents rectors de Sant Feliu y Sant Cristòfol de las Planas se a tractat y capitulat lo següent:

Primerament acerca de las professons del bisbat de Gerona y de Vich van quiscun any, lo die de vuy se és pactat y capitulat que lo primer y segon lloch Sant Feliu y las Planas conforme se concordarà, tercer lloch Rupit, quart lloch Pruhit, quart (*sic*) lloch Cogolls, sisè lloch las Encias y setè lloch per ser en sa parròquia y ser amo se deix graciosament a las demás parròquia de ditas.

En segon lloch en rahó dels avangelis, se observarà lo orde dalt dit de la precedèncias, ço és al qui precehirà a pa de dir las oracions de cada evangeli y dirar la benedicció a terme y tots los que auran de dit Evengeli ayam de demanar la benedicció al qui preceirà.

En tercer lloch se ha tractat y concordat que per la comoditat de las parròchias de la Vall de Hostolas se'ls promet donar lloc abta y decent per poder habitar, cuynar y menjar, so és: una de las dos salas¹⁸ de dita capella en las quals pugan ditas parròchias menjar y en las aperexerà no fer bastant la cuyna que vuy és pera poder aperellar lo menjar totas las parròchias: que en tal cas sels

¹⁸. A sobre: cambras.

aya de fer una cuyna en la sala hont se'ls assenyallarà; o concedir llicència que ells de béns propis la pogan fer en la sala assenyaldora.

En quart lloc, a serca del offici mayor que se acostuma cantar en la present capella se haya de celebrar dit offici que aquells que li aparexerà bé lo senyor rector de Sant Martí y Prior de dita capella: y en cas alguna de las parròchias que mayor devoció volrrà celebrar offici cantat tinga lloc: sols no impedescan lo offici mayor.

En quint lloc per averhi agut de temps immemorable obré de la vall de Hostolas y vuy se troba no averni, o, si ni ha noy asisteix: per tant se a tractat y concordat se allegesca obrer; o si ni a de allegit yaya de substituir altra en cas ell no puga assistir.

Últimament se ha tractat sia dita concòrdia continuada y recopillada en lo llibre de la confraria de la present capella ad futuram rey memoriam o en la cúria del present terme per què de allí se puga traure las còpias neessàrias”.

30

1671. Sant Joan de Fàbregues.

Relació de les tasques que desenvolupen els obrers de Sant Joan de Fàbregues, escrita per ordre del visitador general Antoni Comamala. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de Rupit, G/1 (1671-1766). Consueta, s.f.

“Libre o consueta en lo qual està scrit y continuat tot lo que reben y acostuman de rebre los obrés de la present parròchia de St Joan de Fàbregues, bisbat de Vich, en nom de obres de llur any y administració; del qual recibo y gasto de llur administració an de donar compte dits obres al cap del any anal Rnt Rr de dita parròchia de St Joan de Fàbregues y de la annexa de St Miquel de la vila de Rupit y anals obres devall elegits com és vuy costum antich, lo qual llibre ordenà lo sr Dor Antoni Comamala, prevere, procurador de la iglésia parroquial de St Esteve de Granollers, visitador General per lo Il·lustríssim y Reverendíssima Senyor Don Jaume de Copons per la Gràcia de Déu y de la Sancta Sede Apostólica, Bisbe de Vich y del Consell de sa magestat; per so, jo Gapar Pinós, prevere de la iglésia parrochial de Sant Joan de Fàbregues y de la annexa de Sant Miquel de la vila de Rupit he scrit y continuat lo contengut en lo present llibre; és ús y costum que dits obres en nom de obres cobren las cantitats de llur administració del modo següent:

Primo cobren les pujas dels censals de dita obra de la iglésia y fan alberans del rebut.

Item las cantitats se donan a dita obra de la iglésia posen a la caixa de dita obra de dita iglésia.

Item en la iglésia parrochial de St Joan de Fàbregas y ha una caixa de dita obra y en la iglésia de St Miquel de dita vila de Rupit altra caixa y dit Rr y obres tenen les claus, ço és cada hu una clau, y per obrir en ditas caxas an de asisitir tots tres juntament.

Item dits obres del rebut pagan los gastos se offerexan en dita obra.

Irem los bacinés del bací de las ànimas de ditas iglésias posen també las caritats y reben en la caixa de dita obra y dits obrés pagan de ditas caritats lo rector de dita parròchia y son lloch tinent o vicaris de las missas y cantars an celebradas y celebrat per les ànimas de purgatori”.

31

1671, agost, 25. Girona.

Edictes generals emesos pel bisbe Francesc Dou abans de començar la visita pastoral per la diòcesi gironina. Arxiu Diocesà de Girona, P-104, s.f.

“Edicta Generalia publicanta in Singulis ecclesiis presentis diosesis visitandis.

Nos don Francisco Dou, per la Gràcia de Déu y de la Sancta Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona del Concell de sa Magníficaa. A tots los faels, crhistians de un secto y altre. Salut en lo Señor. Sapiau com los Sants Pares il·luminats per lo Spirit Sant en los Sagrats concilis, particularment en lo de Trento, molt santa y justament ordenaren, que los Prelats quiscun any, personalment sinó estaven impedits, fessan Generals Visitas de sas Diòcesis, inquirint de las Vidas y costums de sos súbdits, axí ecclesiàstichs com seculars, y del stat y orde té les Iglésias, Hospitals de les Ànimes y visitant de les Iglésias. Y com per la seguretat de les concièncias convé també que tots estigan en Gràcia y Charitat del Señor, y molt apartats dels vicis y pecats, principalment dels públichs: Perçò, per complir ab disposat per dits Sagrats Concili y ha nostre pastoral offici havem determinat visitar personalment tot lo present nostre Bisbat de Gerona, y per estat causa y rahó exhortan y amonestan a totas y qualsevols personas de qualsevol grau, stat, condició y preheminència que sian que si saben algunas cosas de les devall escritas durant la present visita, devant de nos las denunciés, significant als que no voldran denunciar, que si per no fer-ho restaran ditas cosas sens remey, nostra consiència restarà quieta y la del qui no haurà volgut denunciar carregada.

E primerament si saben quey hagen alguns usurers, logrers que venen a fiar més del que ven de comptans o empenant no comptant los fruyts de las sorts principals, exceptant emperò los casos de dret permesos.

Item si saben quey haja algunas casas de vici o jochs ahont se jugue a daus o cartes públicament, his pren taulatje per donar instruments y llochs per a jugar destruhint tots sos béns y no treballant, arruinhant sas casas, donant mal exemple y llansant a perdre sos fills y mullers, y robant la hacienda a sos pròxims. Y lo que pijor és jurant, blasfemant y renegant de Déu y de la Verge Maria.

Item si saben que alguns hòmens o dones usan o diuhen oracions fora de les que té ordenadas Sancta Mare Iglésia per curar mal de ulls, de dens u caxals, tracadures, llúpias, golls, bonys o altràs malalties.

Item si saben que alguna persona de qualsevol grau, stament o condició y preheminent sia que tinga en sa casa o fora de ella públicament amb escàndol, tractes il·lícits y desonestes amb alguna dona o visca concubinariament y sian concuvinaris públichs y servescan de terçes o terçeres per dit efecte.

Item si saben que alguns casats no fassan vida maridabile amb llurs mullers y ellas amb llurs marits, estigan apartats sens causa no satisfent a la obligació que tenen per lo Sagrament del matrimoni. Y altres que són esposats per paraulas de present y viuen junts y estan axí sis mesos sens pendre la benedicció nupcial. Y altres que stigan casats en grau prohibit de consanguinitat o affinitat sens ésser legítimament dispensats.

Item si saben que en algunas Iglésias, Sementiris o fassars o altres llochs Sagrats, alguns ahajen reñit o comès crim de sacrilegi o posat las mans en personas ecclesiàsticas o altres o hajen aprophanat les Iglésias, Sementiris o altres llochs pios, fent y cometent en ells desonestedats.

Item si sabeu que algunes hajan furtat cosas y béns de les Iglésias o usurpadas las rendas de aquellas, de Hospital o altres llochs pios.

Item si saben que alguna persona haja dexat de confessar una vegada almenys cada any y en lo temps que mana Sancta Mare Iglésia.

Item si saben que alguns testaments, almoynes o llegats pios que ha més de un any que són morts los qui han dexats aquells, estigan per a complir y tots los qui tindran ditas dexas y testaments manam les aporten devant de nos o de nostre Vicari General per veure si estaran complits per descàrrech dels defunts y conscièncias dels qui estan obligats a complir-los.

Item si saben que alguns en tany de llur consiència defraudan las iglésias, no pagant los delmes y primícias, censos o qualsevols rendas de aquellas o fa que les paguen, van amagant o defraudant alguna part dels fruyts tant de blat com de altres grans o altres cosas per no haver de pagar lo delme o primícia de tots ells.

Y peraquè las demun ditas cosas vingan a notícia de tots, havem manat fer y despedir les presents firmades de nostra mà y segelladas amb nostre sello, per a que sian publicades en totas las Iglésias de nostre Bisbat ahont se continuarà la visita.

Dat en Gerona als vint y sinch del mes de Agost del any de la Nativitat del Señor de mil sis cens setanta y hun.

De dicti Illmi. Et Rmi. dni. mei Dni. Episcopi Gerundens mandato. Franciscus Moretó, nott. ac visita secrett. exp.”

1671, setembre, 7. Sant Esteve de Bas.

Manaments del bisbe Francesc Dou adreçats a la comunitat de preveres en general i a alguns beneficiats en particular, en acta de visita. Arxiu Diocesà de Girona, P-104, f. 16r-v.

“Primo Atenent su Ilma Señoria quant mal apareix que los ministres de la Iglésia estat exercint officis ecclesiàstics no vajan adornats de las vestiduras que disposa la Iglésia: Perçò en virtut de santa obediència y en pena de privació de la caritat o estipendi de aquella funció en què hauran de entrevenir mana a tots los beneficiats de la present Iglésia y a altres personas ecclesiàstics de fora de ella que per algun enterro, aniversari o per altre ecclesiàstica funció haurà de entrevenir en lo cor de aquell no atrivexan ni presumen entrevenir-hi sens anà amb sobre pellís o roquet dots la sobredita pena. Y mana al sacristà de dita Iglésia, a pena de tres lliuras per quiscuna vegada, que no admete ningú de dits residens ni altres ecclesiàstics que hauran de assistir en alguna de ditas funcions que no vaja vestit amb sobrepellis o roquet. Y que en ocasió als officis degan exir a rèbrer los cossos al cap del carrer per ahont entreran a la present vila sots pena de dita privació.

Item per quant en la present Iglésia se troban molts beneficis fundats y la renda dels aniversaris estiga molt atenuada y sian molts pochos los obtenents de aquella que residescan personalment: y com reste més servit nostre señor de que los ministres tingan còngrua competent per a passar la vida, y se ocupen més en las cosas de la Iglésia y en complir a sas ecclesiàstics obligacions que si són molts per la tenuitat de la renda y poca còngrua se ocupen en altres ministeris y sian defectuosos en los de sas més precissas obligacions: Perçò desitjan obviar estos inconvenients y provehir de remey peraquè los qui han de assistir y residir en dita Iglésia tingan la còngrua necessària per a sustentar-se y axí cumplen millor a sas obligacions, mana a tots los obtenints beneficis en la present Iglésia tant al Domer com altres que, dins dos mesos pròxims després de la present visita, vingan a residir personalment y no pugan per altre fer residir los respectives beneficis amb comminació que passat dit termini en cas de recusació per dit Ilm. Señor Bisbe seran posadas en dita present Iglésia las personas que seran menester per complir las obligacions y taxarà la còngrua segons aquellas y suficiencia de la renda.

Item mana als obrers de la present Iglésia que, dins dos mesos sots pena de sinch lliuras de propis béns exigidores y en subsidi de excomunicació major, fassan fer un casquet de plata a modo de mitja taronja per la custòdia y dos garnatxas per lo sacristà per assistir a la administració de sagrament. Fassan reparar y adobar lo paviment de la Iglésia en las parts ahont se troba espatllat y la escala per ahont se puja al cor, recòrrer las tauladas de manera que noy ploga y axí mateix que

reparen y fassan adobar la boveda de dita Iglésia en tot lo que sia menester, per conservació de aquella y per evitar la ruina, que no prevenint-se amb temps podria patir.

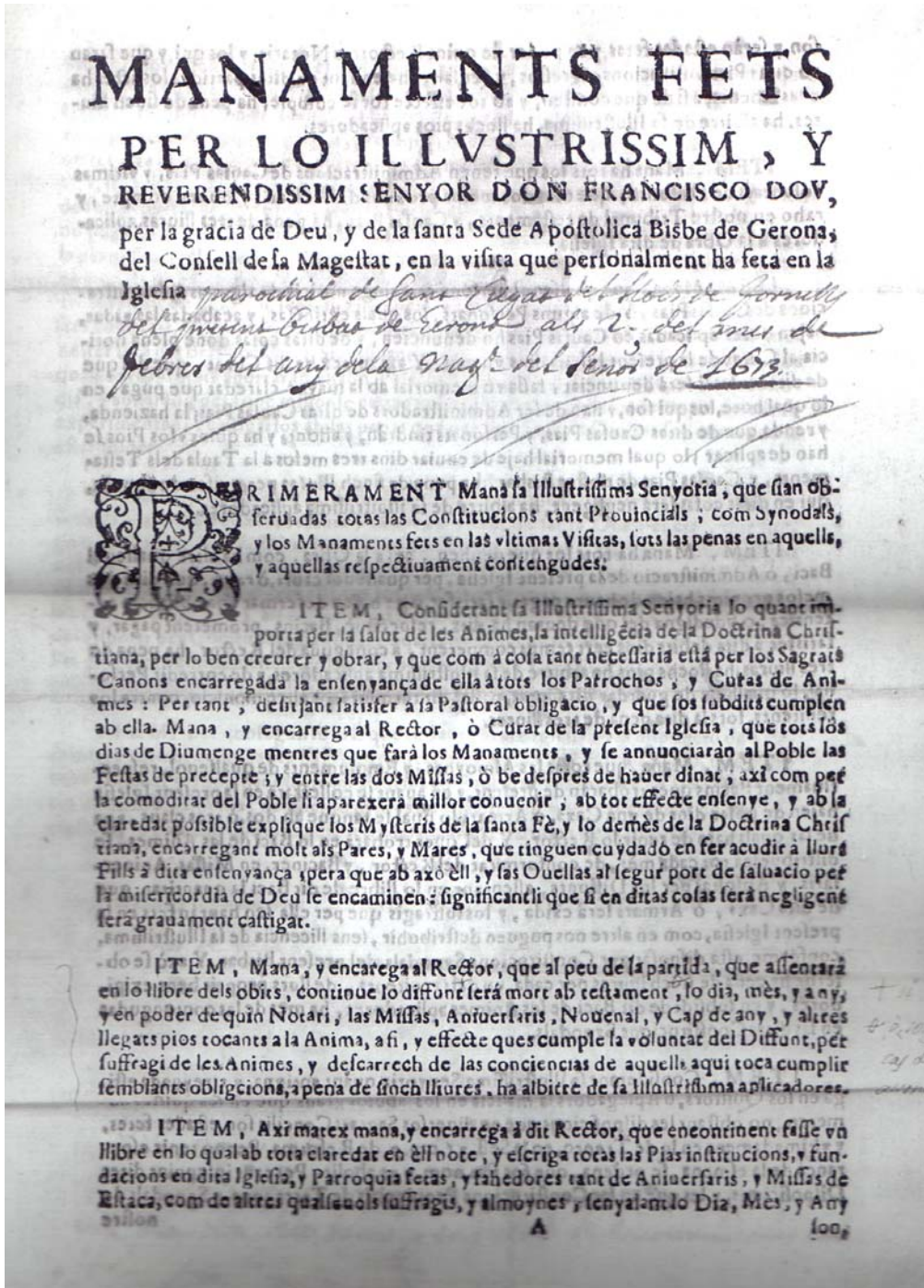
Item que fassan tales als pàlits del altar major y conduescan aquells dins algun armari o per lo menor en lo matex altar amb algunas baguillas o ganfets de ferro. Amb comminació que passat dit termini en cas de recusació o renitència vol que ipso facto incorregan dits obrers en ditas penas y sentèncias de excomunicació major.

Item mana al reverent Joseph Garganta obtenint lo benefici de Sant Isidro y als pabordres de la devoció de dita capella que tots junts fassan fer una creu amb la figura de Christo per adorno de dit altar y axí mateix un taler per lo pàlit sots pena de tres lliuras.

Item mana als obtenint los beneficis de nostra senhora de Gràcia, de Nostra Señora del Roser y de Sant Salvador que dins lo mateix termini y sots las matexas penas fassan acostat més a la vora la ara de dits altars y al obtenint lo benefici de Sant Salvador qui és lo Rector Antoni Moner, prevere, Rector de Granollers de Rocacorba que fassa cremar la llàntia que per rahó de dit benefici deu fer cremar devant del altar de Sant Salvador altrement se componga amb dits obrers amb lo que apareixerà congruent y lo que resultarà de dita composició aplicar a la obra de dita present Iglésia atesa la pobresa de aquella y assò fassa y cumple sub pena sequestri”.

1673, febrer, 2. Girona.

Manaments impresos pel bisbe Francesc Dou, amb els espais buits on s'escriu a mà el nom de cada parròquia, en aquest cas Sant Cugat de Fornells, i els seus manaments particulars. Arxiu Diocesà de Girona, P-108, f. s.

son, y serán estas fetas, y en poder de quins Rectors, ò Notaris, y los qui, y que firan ab dichas Pias institucions, agrossos, y censals, chalendant en dichas partidas los actes ha ellas fahentes, à fi de que consten, y ab tot effecte tot se cumpre, ha pena de sinch lliures, ha albitre de sa Illustrissima, ha llochats pios aplicadores.

ITEM, Mana ha tots los que tenen Administracions de Causas Pias, y ultimas voluntats de Diffunts, que dins dos melos proxims difiniscan, y donen compte, y raho en nostre Tribunal de testaments, y Causas Pias, ha pena de tres lliuras, aplicadores a la Obra de dita Iglesia.

ITEM, Mana, que qualseuol persona que tinga noticia de algunas Administracions de Causas Pias, ò de alguns Personats, los quals extingats, y acabadas las vidas, hajen de ser aplicadas en Causas Pias ho denuncièn, y de dichas cosas done plena noticia al Curat de la present Iglesia dins vn mes. Y axi mateix ha dit Curat, que del que de dichas cosas li sera denunciat, fassa vn memorial ab la mayor claridad que puga, en lo qual note, los qui son, y han de ser Administradors de dichas Causas Pias; la hacienda, y renda que de dichas Causas Pias, y Personats tindran, y ahontas, y ha quins vfos Pios se han de aplicar; lo qual memorial haze de enuiar dins tres melos a la Taula dels Testaments, y Causas Pias de nostre Bisbat, ha pena de sinch lliuras per quiscu de aquells, qui en dichas cosas sera negliget, ha albitre de sa Illustrissima aplicadores.

ITEM, Mana ha tots los que deuen, axi a la Obra, com ha altre qualseuol Baci, ò Administracio de la present Iglesia, per qualseuol causa, ò raho, que dins dos melos proxims hajen de haue pagat, y satisfet, ò be hajen de fer mar vna obligacio autentica, o fidedigna del que deuran ha dir, respectiue, Bacios, prometent pagar, y satisfet a dir debits dins cert temps competent, a coneguda del Rector, ha pena de tres lliuras, ha llochats pios ha albitre de sa Illustrissima aplicadores, y de entredit Personal, lo qual haze de guardar dit Curat, passat dit termini sens altre monicio, contra los reitents, fors la dita pena de tres lliures.

ITEM, Mana, que todas las Almoynas, y Emoluments de qualseuol, respectiament Bacios que se trobaran de present, y en auant se collectara en la present Iglesia hajen de posar dins de vna Caja, ò Armari lo qual se tanque ab dos, ò tres claus, vna de las quals haze de tenir lo Rector, Y del que trobara en lo Baci de las Animas, se distribuesca tot cada mes, de conformitat del Rector, y Baciuer, en Missas, Aniuertaris, y Absoltas per los Diffunts, assentant en lo libre de dit Baci la quantitat, que de dita Caja, ò Armari sera exida, y los suffragis que per ella sen hauran fets en la present Iglesia, com en altre nos puguen distribuir, sens llicencia de sa Illustrissima, conforme esta disposar per Constitucions Synodals del present Bisbat, Y axò se obferue ha pena de sinch lliuras per cada vn dels reitents, de llurs propis beas exigidores, y en subdi de dit Baci de les Animas aplicadores, ha mes de las contegudas en las dichas Constitucions Synodals.

ITEM, Considerant sa Illustrissima Senyoria quant antigua, y arrevgada estiga en los Quiltors, ò Aplegadors la malicia en los abusos grans que en res quites comeren, no obstant les disposicions que en diuersos Sagrats Concilis son estades fets, y ultimadament en lo de Trento, en la Sess. 21. cap. 9. de Reforma, Per no tenir esperanca de la emenda, se ordena, que fos son nom, y vs abolit. Per tant insequint dites Disposicions, y les que en las Constitucions Prouincials de Tarragona, y Synodals de nostre

nostre Bisbat, son estades feites en carrega, y mana al Rector, de la present Iglesia, que desta hora en auant no permita, que ningun Aplegador, ò Quistor de qualcuols Iglesias, Hospitals, ò de qualcuols Obres Pies, etiam que fos Religios, ni Sacerdot, en la present Parroquia aplegue, predique, ni demane almoynes, que primer, y antes de fer dita aplega no haze tevista, y ben examinada la llicencia, que per aplegar aportará, fora escrita de propria ma de la Illustrissima, ò de son Vicari General, y sagellada de son propri sello, ò de son Vicariat Ecclesiastic. Y per que de vna mateza llicencia no puguen valerte, sino per les voltes sels concedirà, notará lo Rector al dors de ella la permissio quels donará. Y exortará ha los Parroquiáns, que no fallen almoyna ha ningun de dits Quistors, ò Aplegadors que no aporten abono seu, antes be que sin trobaran algún dells que sens dita llicencia, y abono aplegará, ò excedirá a lo que se li será concedit, de Auctoritat de sa Illustrissima lo capto ren, valent se per anaxò (si mester será del Bras Secular.) Significant los, que de llurs treballs serán satisfets, los quals axi capturas aportarán en son Palacio Episcopal, ò be tindrán en bona custodia, y auisarán, pera que millor se pogan evitar los abusos, y desordens que de ells se experimentan, y castigarlos ab las penas que per dits Sagrats Canons son contra dells estatuides.

ITEM, considerant sa Illustrissima Senyoria los inconuenients se originan de la tardança del batejar los Infants; Mana en virtut de tanta Obediencia, que luego que sean nats sels fassa vn licet fora del lit de la Mare, ò Dida, ahont pogan dormir la nit, fins y ha tant sean batejats. Y en cas, que per la pobreza dels Pares, ò Mares no puga fer se, ò que castigat los Infants del ganats, quant mes pteit sia possible fassan batejarlos. Y als regim Cura de Animas tambe mana, que en conformitar del dispojar per Constitucio Synodal, quatre vegades en lo Any exhorten a las Ouejas de quora conueniencia es la obseruancia de dita Constitucio; Altrament serán castigats a arbitre de sa Illustrissima Senyoria.

ITEM, per conseguir se lo fi que te Santa Mare Iglesia en la disposicio dels Padrins, y Padrinas en los santos Sacraments del Baptisme, y Cõfirmacio; Mana, que desta hora en auant los que haurán de ser Padrins, ò Padrinas dels Infants en la admittencia de dits Sacraments, sean per lo menos de edad de deu anys, altrament no sean admesos; y lo Paracho que asò permecrà, será castigat a arbitre de sa Illustrissima Senyoria.

*Item mana als obreros de la present Iglesia que diti
dos muros y torres y otros gastos que se han de hacer de aquella
tres abbas de setas. Los pena de tres llunas y excomunicaci
se excomunicacio mayor.*

*Item mana sa Illustrissima Senyoria a todas las personas de la
present parroquia que sean celebras honras mortuarias y qu
deany por annua de algunos testamentos que diti vn mes
por un despues de la present Iglesia. Las celebras aquellas
en la present Iglesia son pena de tres llunas aplicadas
res a la los de la Iglesia y excomunicaci de excomunicaci ma-*

*Item mana sa Illustrissima Senyoria a todas las personas que sean
de la present parroquia que sean celebras honras mortuarias y qu
deany por annua de algunos testamentos que diti vn mes
por un despues de la present Iglesia. Las celebras aquellas
en la present Iglesia son pena de tres llunas aplicadas
res a la los de la Iglesia y excomunicaci de excomunicaci ma-*

1679, agost, 22. Sant Esteve de Bas.

Manaments del bisbe Alfonso Balmaseda adreçats a la comunitat de preveres de Sant Esteve de Bas en acta de visita. Arxiu Diocesà de Girona, P-105, f. 422r-423r.

“Mandata. Primo mana dit Rt. Sr. V. G. als obrers de la present Iglésia que dins dos mesos del dia de la publicació del present cartell en havant comptadors fassan fer dos casquets de plata dorats per part de dins per las dos custòdias o reservas perquè en ellas amb més reverència estia reservat lo Santíssim Sagrament y axí mateix dins dit termini fassan adobar las crismeras y donen hornament per celebrar las missas conventuals lo que se’ls mana en virtut de santa obediència y en pena de entredit personal.

Item mana al rt. Sagristà de la present iglésia que en las missas conventuals, tant en las que ell celebrarà com en las que celebrarà lo rt. Domer de dita iglésia, done pa, vi y llum com està obligat no emperò en les demés.

Item inseguint lo manament fit per lo Ilm y Rm. Sr. D. Francisco Dou de bona memòria Bisbe de Gerona manà als residents de la present Iglésia que en todas las functions ecclesiàstiques que celebraran vajan revastits amb granatxa o sobrapalis y demés hornaments ecclesiàstichs acostumats lo que se’ls mana en virtut de Santa obediència, y en pena de privació de la caritat o estipendi de aquella funció noy haurà alguna caritat o stipendi sian privats de la caritat del primer cantar de ànimas o aniversari en que assistirà y se celebrarà en dita Iglésia. Y per major observància de dit mandato mana al rt. Sagristà de la present Iglésia en virtut de santa obediència y en pena de excomunió major y de tres lliuras de plata de béns propis axhigidoras a àrbitre de sa S^a Illma. a llochs pios applicadoras que desta hora al devant no admete ningun de dits residents ni altres ecclesiàstichs que no vajan revestits amb dits hornaments en ditas ecclesiàstiques functions.

Item mana a tots los residents de la present Iglésia que en ocasió de tempestat de temps acudan ha la iglésia ha ajudar al rt. Sagristà a comunir lo temps sempre que seran avisats amb lo senyal se’ls farà amb la campana major y al que serà negligent en acudir ha dita funtió se mana al dit sagristà en virtut de santa obediència y de excomunió quel prive de la caritat o estipendi del primer cantar de ànimas o aniversaris que assistirà y se celebrarà en dita iglésia.

Item mana a dits reverents preveres residents de dita Iglésia que los dias que se celebrarà missa conventual en dita iglésia o altra qualsevol missa en que després de ella se acostuman fer las absoltas generals assistescan a ditas absoltas revestits com dalt està dit sots la mateixa pena en lo entecedent capítol mencionada per evitar lo abús tant gran quey ha de que en acabar lo officí se despullàs los àbits clericals sens assistir ha ditas absoltas com esta dit.

Item mana a dits rvnts. Resident que en todas las ocasiones en que se oferirà haver de fer diaca y sotsdiaca y noy haurà qui per rahó de son benefici estiga obligat ho fassa dits reverents residents aquells a qui ho manarà lo reverent sagristà de dita iglésia y aquella qui no voldrà obehir al dit sagristà ell lo prive de la distribució del primer cantar o aniversari com dalt està dit.

Item per quant la missa matinal y major és missa parrochial que tenen obligació de hoir tots los parrochians se mana a tots los residents de la present iglésia que en los dias de diumenge y festas de precepte ningú se atravessa ha celebrar missa antes de la missa matinal ni després de tocadas la nou horas antes de la missa major sinó no és amb llicència expressa de dit sagristà en pena de entredit persona y de la dalt dita pena, lo qual entredit haja de observar dit Rt. Sacristà en pena de 3 ll de plata de propis béns exhigidoras a àrbitre de sa Santíssima Il·lustríssima aplicadoras.

Item mana als dits reverents residents que desta hora al davant ningú de ells se atravessa en celebrar missa en ninguna de las capellas de la present parròchia sens expressa llicència de dit reverent sagristà demanda y obtinguda sota la mateixa pena de entredit personal y de privació com dalt està dit.

Item per quant la present parròchia és molt numerona y no pot fàcilment lo reverent sagristà acudir a la administració del sacraments se li concedeix llicència per a que durant son beneplàcit puga conduhir un prevere aprobat per lo ordinari com ja de dret li és permès per a què li ajude ha la administració de dits sacraments y perquant las rendas de dita sagristia són molt tènues se li concedeix llicència per a que puga aplicar-li del bassí de las ànimas y demás confrarias lo que sia menester per son salari fins atant sia declarada la causa que sobra està matèria y altrás se aporta en la cúria metropolitana de Tarragona.

Item mana al obtenint lo benefici sots invocació del cos preciós de Jesuchrist pague la servitut acostumada al dit reverent sagristà en pena de secrest de las rendas y fruyts de dit benefici.

Item mana al obtenint lo benefici sots invocació de N^a S^a de Gràcia en dita Iglésia fundat en virtut de Santa obediència y en pena de secrest de las rendas y fruyts de dit benefici fassa fer quatra estovallas, un cobrialtar de guadamasil y adobar la ara dins dos mesos del dia present en havant comptadors.

Item per quant en la visita feta per lo Ilm. y Rm. S. Dr. Josep Fageda de bona memòria Bisbe de Gerona fou manat als obtenints los beneficcis de Sant Salvador y Sant Climent fessen pàlits als altars en què dits beneficcis estan fundats y no han cuidat de cumplir a dita obligació; perçò y altrament se'ls secresta los fruyts y rendas de dits beneficcis y anomena en segrestadors als obrers de la present iglésia per a que satisfet de son condigne salari fassan fer pàlits, quatra estovallas per cada hu de dits altars, cobrialtars de guadamsil y adobar dits altars de manera que estigan decentment adornats y fassan cremar la llàntia devant lo altar de Sant Salvador de contínuo com dit

beneficiat està obligat y axí mateix se mana a tots los que pugan rendas de censos, censals y altrament y als arrendadors de las rendas de dits beneficis que desta hora al devant no paguen ditas rendas o preus de arrendament als dits beneficiats ni altre per ells en pena de excomunió major y de 25 ll. de plata de bén propis exhigidoras y a llochs pios a àrbitre de sa Santíssima Il·lustríssima a llochs pios aplicadoras.

Item mana als qui tenen obligació de adonar als demés altars de la present Iglésia per rahó de sos beneficis o com administradors de alguna confraria o devoció fassan fer quatra estovallas per adorno de cada hu de dit altars lo que se'ls mana en virtut de santa obediència y de entredit personal”.

35

1680, octubre, 6-7. Sant Esteve de Bas.

Manaments del bisbe Sever T. Auther adreçats a la comunitat de preveres de Sant Esteve de Bas en acta de visita. Arxiu Diocesà de Girona, P-106, f. 125v-126v.

“Mandata. Item mana sa Ilma. señoria als obrers de la present Iglésia que dins quatre mesos pròxims després de la present visita sots pena de 5 lliures a la obra de la present iglésia aplicadores y de entredit personal fassan fer un casquet de plata a modo de mitja taronja dorat de part de dint per posar dins la custòdia per a què la reserva estiga amb la deguda decència y fassan mudar lo pany al sacrari de manera questiga de part de dins y axí mateix fassan fer dos capas pluvials per servey de la Iglésia.

Item mana sa Ilma. senyoria al sacristà. Domer y demés beneficiats residents de la present iglésia que atès que lo ban se dirà, de assí al devan sinó se trobaran ausent de la paròchia o legítimament impedits assistescan amb sos roquets o sobre pellissos a las completas y salve que se acostuman cantar cada semmana y a la professons que se acostuman fer sols pena arbitrària y en consideració de assòy satisfacció dita assistència mana també a dits obrers que, de esta hora en avant, ministren ornaments que menester sian pera celebrar y calser y patena a tots dits residents, sens repugnància ni contradicció alguna.

Item mana sa Ilma. a tots dits residents que en totas las funcions ecclesiàsticas en què auran de assistir tant en lo chor, en fer las absoltas, enterros, honras, professons com en les demés vajan vestits com està dit amb roquet o sobrepellís sots pena arbitrària.

Item mana sa Ilma. als obtenints los beneficis de St. Sperit y lo de St. Sebastià y St. Roch en la present Iglésia fundats que dins dos mesos pròxims després de la present visita fassan fer quiscú dells un pàlit godamacil per son altar sots pena de 3 lliures y en subsidi de excomunicació mayor.

Item atenent lo número gran dels parrochians de la pnt. iglésia de las almoynas dels quals ha de provenir tot lo bé a la obra y demás bacins de la present iglésia amb las solitas, almoynes que contribuexen de manera que faltant la missa major o matinal és poca o ninguna la conveniència de dits bacins. Perçò sa Ilma. disposa y mana que desta hora en avant ningun resident de la present Iglésia no diga missa antes de dir-se la matinal sinó després fins a las nou hores o després que en la missa major estarà fet lo ofertori lo que se'ls mana sots pena arbitrària.

Item sa Ilma senyoria disposa y ordena que desta hora en avant en los dias de diumenge se puga dir una missa baxa en la capella del Hospital que sia acabada mitja hora antes que començarà la major en la parrochial y per suvenció de dit hospital mana ques pose un bací o aaptiri en dita parrochial y que las almoynas que procehiran de aquell se recondesca en una caixa y servesca per subvenir les nessecitats dels pobres y no altrament.

Item pera que las demont ditas cosas vingan a notícia de tots mana sa Ilma. al sagristà de la present iglésia que lo primer dia de diumenge o festa de precepte quant la major part del poble per ohir los divinals officis estarà congregat publique lo present cartell en fe del qual et. dat.”.

36

1680, setembre. Sant Feliu de Pallerols.

Llegat de Bartomeu Torres, rector de Santa Eugènia, destinat a uns aniversaris i a l'ensenyament dels infants de Sant Feliu de Pallerols. Arxiu Diocesà de Girona, P-106, f.s.

“Per quant lo Reverent Barthomeu Torres que fou prevere rector de la Iglésia parrochial de Santa Eugènia, amb acte rebut en poder de Salvi Fàbrega, notari públic de Gerona, als 30 del mes de setembre de 1640, fundà dos missas celebradores en la present iglésia, la una entorn los dias de festa de presepte y altre en los demás dias que no fossen de precepte a la punta del dia y juntament amb lo mateix acte assignà y cedí deu lliuras annuals per al rector quant a ell li aparegués y quant no a favor de altre prevere o del mestre de la present vila a fi y effecte que servissen ditas deu lliuras per salari per lo exercici de dit rector o altre persona de enseñar la Doctrina Christiana públicament tots los diumenges als Miñons de dita vila com més llargament en dit acte de fundació se conté. Y com dit fundador amb dit acte de fundació disposàs y ordinàs que en cas se perdessen algunas rendas y faltassen per la dotació de ditas missas que en tal cas se hagués de suplir de las deu lliuras assignadas per lo salari de enseñar la Doctrina Christiana. Y com de molt temps a esta part no se enseñe la Doctrina Christiana segons dita fundació per referir-se per ocasió de la pèrdua de alguns censals de las missas, ditas deu lliuras se han hagut de aplicar als aniversaris, con que se falta a cosa tant important a la salvació de las ànimes y consuelo universal del poble. Perçò mana sa

Il·lustríssima a dit rector que dins dos mesos pròxims després de la present visita en virtut de santa obediència y en subsidi de excomunicació major averigüe y esbrinar aja y fassa constar a sa Il·lustríssima señoria en què estas se troban tots los censals de que foren dotades ditas missas y salari de dita enseñansa y si són lluits, ahont se són esmerçats y si deposats en que forma amb la major claredat ques pugua a fi y effecte de què conste de dita renda y pugua de nou establir-se dita enseñança de la manera ques deu encarregant y manant expressament a dit rector que en lo entretant no falte per si o per altre en enseñar o fer enseñar la Doctrina als miñons de la millor manera que pugua y que celebre o fassa celebrar ditas missas en la hora asseñalada, sots pena arbitrària y complir la voluntat del fundador y evitar lo perill de perdre los censals segons tenor de la fundació”.

37

1681, octubre, 31. Prats del Rei.

Edicte de visita del visitador Diego Moixí adreçat a la parròquia de Sant Martí de Massana, redactat a Prats del Rei. Arxiu Episcopal de Vic, 1220/1, f. 3r.

“Nos, Diego Moxí, prevere, en quiscun dret doctor, en lo spiritual y temporal, Vicari General y Official per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor don Jayme Mas, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Vich y del Consell de sa magestat, y en dit nom visitador general per dita sa Senyoria Il·lustríssima, especialment deputat, continuant la visita per dita sa Il·lustríssima començada en la iglésia catedral de Vich als del mes corrent de octubre 1681, diem y manam al Reverent Rector o vicari de la parroquial iglésia de Sant Martí de Masana del present bisbat de Vic, que, lo primer diumenge o festa manada guarda, a la ora del offertori de la missa amyor, publique lo present nostre cartell avisant a tots los parroquians com dimars primer vinent que comptarem als 4 del mes de novembre pròxim vinent¹⁹ las 7²⁰ de la matinada de dit dia visitarem a dita parroquial iglésia, y peraque pugam provehir lo necessari y decretar lo convenient al bon regimen y govern de aquell a honrra y glòria de Déu Nostre Senyor, augment del culto divino y seguretat de las concièncias, diem y manam als administradors de todas las confrarias en dita iglésia erigidas y fundadas, obrers y sagristans, asistescan en dit acte de visita y no res menys diem y manam a tots los administradors de causas pias si algunas ni aurà, tinga apunt los papers necessaris fahent per la bona administració de aquells, tant ab los llibres de comptes de entrades rebudas y lliuradas de llur administració, per poder mirar regonèxer y en quant menester sia definir aquells y

¹⁹. Segueix, ratllat, entre.

²⁰. Segueix, ratllat, y las 8.

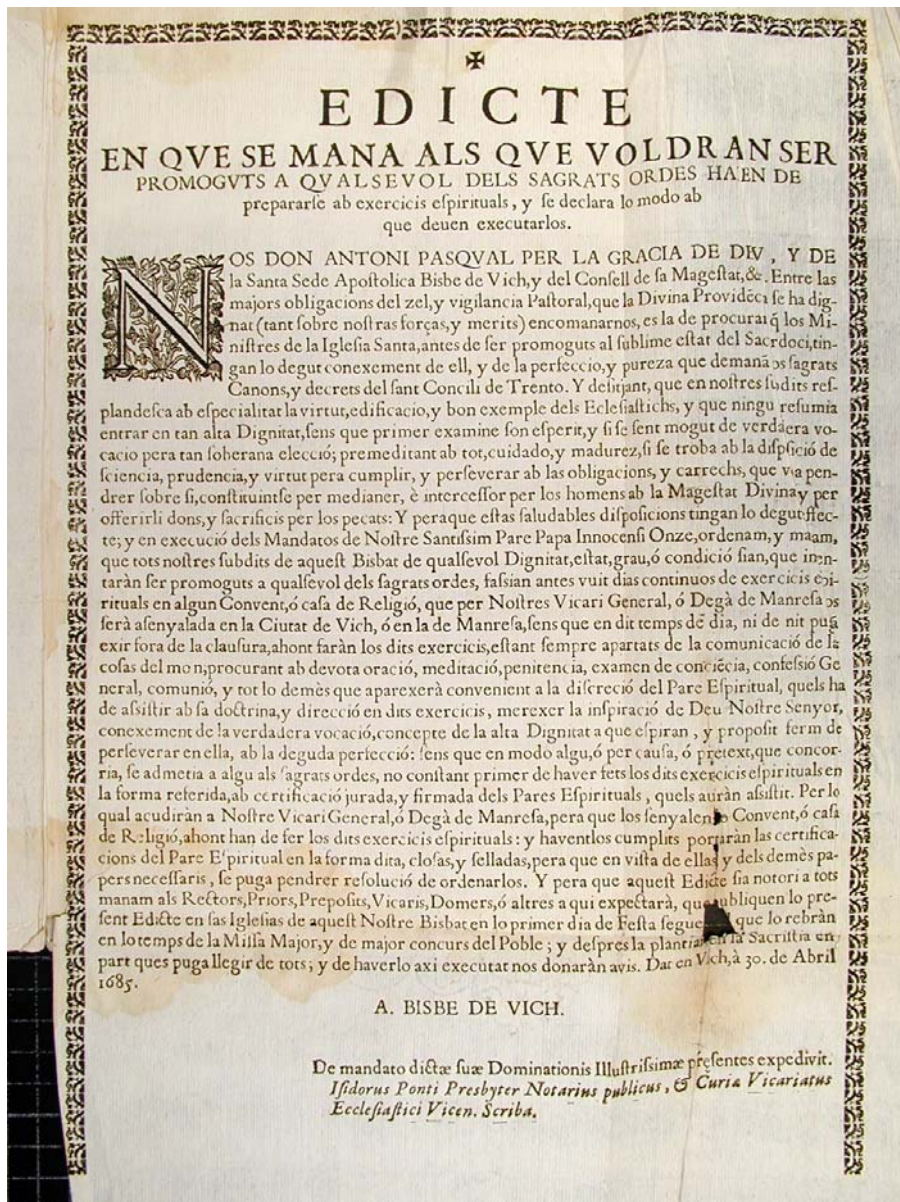
finalment amonestam y encarregam al batlle y jurats de dita parròquia asistescan també en dita visita per lo que apareixerà convenient a major honrra, glòria de Déu nostre Senyor.

Dat en la vila dels Prats del Rey, als 31 del mes de octubre de 1681”.

38

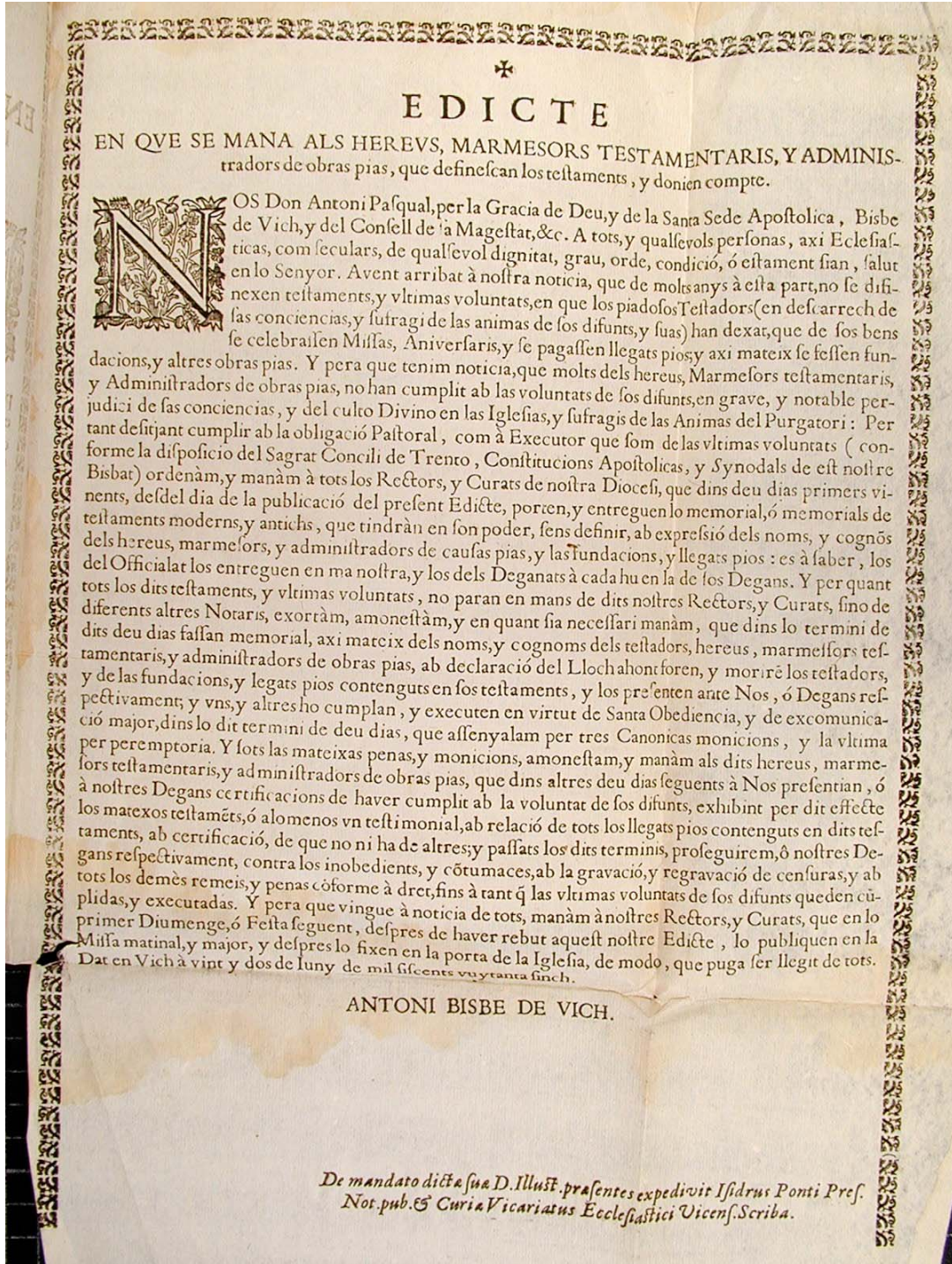
1685, abril, 30. Vic.

Edicte imprès emès pel bisbe Antoni Pasqual referent a la promoció dels clergues vigatans. Arxiu Episcopal de Vic, 1221, f. 2r.

1685, juny, 22. Vic.

Edicte imprès emès pel bisbe Antoni Pasqual referent a l'obligació que tenen els hereus i marmessors testamentaris de complir el que els fou disposat segons les darreres institucions. Arxiu Episcopal de Vic, 1221, f. 3r.

1685, setembre, 8. Vic.

Edicte de visita i manaments generals del bisbe Antoni Pasqual emesos a l'inici de la seva primera visita pastoral. Arxiu Episcopal de Vic, 1220/3, f. 2r-4r.

“EDICTE DE VISITA.

Nos don Antoni Pasqual, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Vich y del concell de sa magestat. A totes y qualsevol persones axí ecclesiàstiques com seculars de qualsevol estat, gènere, orde, condició, sien en salut en lo senyor. Los sants Pares y Doctors segrats instaurats per lo sperit sant, justa y santament en los sagrats concilis ordenaren que tots los Prelats y Pastors de la Iglésia per si o essent legítimament impeditos per sos llochtinents cada any fossen obligats en sa diòcesi y Bisbat fer una general inquisició o solemne visita o escrutini de la vida y costums de tots los súbdits axí ecclesiàstichs com seculars y dels estats y govern de las iglésias, Hospitals y de totes altres coses dedicades al culto divino, lo qual tot fos derigit y enderessat a la utilitat de las iglésias y profit spiritual de les ànimes. Y per quan lo bé de las iglésias dependex de estat ordenades de bons ministres y la salut de las ànimes consistex en estar en gràcia y charitat y molt a pena de vicis y peccats y en particular dels públichs y notoris dels quals no sols Déu nostre senyor se'n offèn; emperò en la república y poble se seguexen turbacions y escàndols donant uns o altres ocasió y exemple de mal viurer y pecar. Per hont los pecats públichs comunament són y deuen ser estimats per més graves, més perillosos y en molt més dany y detriment de la consciència del Prelat y Bisbe si dicimula y no fa la deguda diligència en corregir y castigar. Perçò, en descàrrech de nostra consciència y per lo que toca al bé y salut spiritual de vostras ànimes vos exortam y amonestam que tots y totes los qui sabreu alguna cosa de les infrescrites o de altres qualsevols vicis y peccats públichs ho vingau a dir y denunciar.

Primerament si sabeu que los rectors, domers, beneficiats, capellans y sagristans no servexen bé y decentment sos officis y iglésias y si celebren los officis divinals misses y vespres a sos temps ab la forma y decència ques deù.

Item si no aportan axí en la iglésia comfóra della hàbits condecents y corona feta.

Item si sabeu que las quotidianes distribucions se donen als que personalment no assistexan a les horas canòniques.

Item si sabeu obtingan curas, beneficis y capellanies ab simonia o confidència o sens canònica institució.

Item si sabeu que hagen rebuts los òrdens axís de la edat legítima o si las han rebudas o han celebrat estant excomunicats, suspesos o irregurals.

Item si han dexat de batejar, confesar y administrar altres sacraments en la iglésia per no pagar-los y si han dexat de enterrar los difunts pobres per no donar-los diners, penyores o altra cosa per soterrar-los.

Item se han dexat de administrar los sacraments de dia y de nit als malalts en ses necessitats sempre que és estat manester de manera que per culpa y negligència de dits curats sie mort algun parroquià, sens rèbrer enterament los sacraments o alguna criatura sens baptisme.

Item si sabeu la iglésia estia polluta o si en ella se ha enterrat algun excomunicat.

Item si los curats síndichs o econònoms han admès alguns qüestors, frares o capellans forasters pera acaptar, predicar, dir misses o confessar sens nostre llicència en escrits o de nostre vicari general.

Item si lo curat los diumenges y festas manadas ensenyan la doctrina christiana y los diumenges a missa major manam las festas y dejunis són en aquella semmana.

Item nos informareu de las vidas, conversacions y costums dels ecclesiàstichs y si donan de si mal exemple de manera que no sien llum y espill de sos parroquians.

Item si estan illaqueats ab alguns peccats públichs com son ésser jugadors, mercaders, arrendadors, procuradors y altres officis a ells prohibits.

Item si tenen conversació ab dones deshonestas y dissolutes si viuen amancebats o tenen sas casas personas deshonestas profanes y suspitosas.

Item si van de nit per los carrers rondant cantant o sonant, donat músiques y si aportan armes prohibides.

Item si algun ecclesiàstich constitueix en ordes sagrats serveix ni acompanya personas llaycas y seculars.

Item si sabeu que los ecclesiàstichs juguen en casas de particulars o sien sas cases tenen joch ha hont concorren en ditas personas.

Item si han ballat en públich o en casas particulars.

Axi matex nos digau y denunciieu si algun capellà o secular sabeu tinga alguna heretat o possessió o altres cosas mobles e immobles de la fàbrica desta iglésia, beneficis, capellanies, Hospitals, Hermitas, Confrarias y causas pias alienades, usurpades, cambiades, venudes, furtades o comprades sens llicència de nostres predecesors, nostre o de nostre vicari general.

Item si hi ha algú tinga llibres, actes, capbreus, papers, memorials o altres qualsevol escripturas tocants a iglésias o rendes d'ellas o a qualsevols beneficis o personats.

Item si sabeu algunas personas degan a la iglésia o hagen donat mal compte de les cosas han administrades.

Item nos denunciem si sabeu que en lo poble hage algunas personas llaycas viscan en peccats públichs o que no parlen bé de les coses de nostre fe y religió christiana o que tingan llibres prohibits o opinions reprobades.

Item si sabeu de algunas personas que tingan o hagen tingut tracte o pacte ab lo dimoni sien bruxes, etziseres, encantadores, augureres o que saben y usan fer lligadures, maleficis, encantaments, conjurs, curant ab oracions o persignadures perferint-se ha trobar cosas perdudes y ademvinar las per venir o si sabeu de alguns que tingan llibres de conjurs y supersticions o que porten alguns billets o nòmnes al coll o en altre part las quals qui las aportan les vingan a exhibir y mostrar perquè vejam y examinem si són catholiques o no.

Item si sabeu alguns ab dies prohibits sens llicència hagen menjat carn o altres viandes prohibides.

Item si sabeu de algunas personas que hagen comès sacrilegi dins la iglésia o sementiri y posades les mans en alguna persona ecclesiàstica o trahent violentament alguna persona de la iglésia o sementiri hajan profanats los llochs segrats fent en ells fires, marcats, balls, dinars, sopars o col·lacions, jochs, representacions indecents, vetllas de nit y altres profanitats prohibides de dret.

Item se sabeu de alguns jugadors o altres personas qui públicament blasfeman, malehescan, juren, descregan de nostre senyor Déu o de la puríssima Verge Maria o dels sants de paradís o que no senten bé de la veneració de les imatges o hegen ditas algunas paraules desacatades en effensa y menyspreu de la Santíssima Trinitat divinitat y humanitat de Christo nostre senyor dient no crech, renegue descrech o pese o per vida.

Item si sabeu de alguns excomunicats que ab ànimo indurat perseveren en la excomunicació y no curen de fer-se absoldre.

Item si algunas personas an deixat de confessar y combregar una volta en lo any y en special en aquest pròxim passat.

Item si sabeu de algunas missas, trentenaris, aniversaris que estigan per dit generalment de alguns testaments, llegats, mandes pies dels difuncts que estigan per complir y tots los qui tindran tals testaments y codicils los exhibescan y presentan per a viurer si estan enterament cumplits his mane cumplir lo que resta per cumplir.

Item digau y denunciem si sabeu de alguna persona secular, solter o soltera, casat o casada que estiga públicament amancebat o amancebada o si alguns casat no fan vida maridable antes visquen separats.

Item si sabeu de alguns desposats que sens haver rebuda benedicció viscan junts com ha casats y si solament encartats cohabitaven y viuen junts.

Item si hi ha alguns que estigan desposats o casats dins lo quart grau de consanguinitat o afinitat o que en ells hi hage algun altre legítim impediment per lo qual no puguem perseverar en lo matrimoni

y si hi ha algú que tinga dos mollers o alguna dos marits y si sabeu que alguns sies casats clandestinament o de amagat per mans de seculars sens que hagen preceit las tres monicions de dret. Item si sabeu hi hage algú que de frau de las dècimas y premícias a la iglésia y a sos ministres degudes y si en menyspreu donan lo mes res hi de sos fruyts.

Item si lo metges visiten tres vegades als malalts sens fer-lo confessar.

Item si algú no sent bé de las offertas se fan en las missas en special de defunch o que hagen burlat dellas o de altres cerimònias de la iglésia y en particular de la lloable consuetut de freqüència dels sacraments de confessió y comunió.

Item si sabeu algú o alguns en festas de precepte fassen obres servils dexan de ohir missa o fassan treballar los mossos, criats o pastors.

Item si en cases particulars o capelles no visitades se diuen missas.

Item que totas las llevadoras comparigan devant nos perquè vejam en batejar los infants en temps de necessitats com se aportan y de què paraules usan.

Item si algun han tingut part ab ses comares espirituals consaguinehes o affines.

Item si han comès peccats bestials, sodomítichs o contra natura.

Item si sabeu alguns perjurs o falsos testimonis.

Item si sabeu cases de jochs vicis, alcabutarias o personas exercescan semblant delictes tingan taula de joch y si en tersers encubridors de deshonestedats.

Item denunciieu si sabeu alguns logrers, viurers y tota manera de mal tracte.

Item si alguns casats o didas tenen en sos llits infants menors de un any o si aquells han offegats tenint-los en son llit.

Item si algú o alguna a procurat aborto o malpart de la criatura estaven en lo ventre o animada o inanimada prenent pocions y medicines, verins, colps, càrregas sobrades per si o interposada persona o a la criatura ja nada hagen mort, offegat, llansat o occultat.

Item si sabeu de qualsevols altres vicis y peccats públichs.

Y perquè tot lo sobredit està reprovat en dret y ve en gran desserve y de nostre senyor en gran gran perill de les Ànimes que ho fan o aconcellan fer y en grave càrrega y detriment de nostra consciència sinó procuràvem lo degut remey: perçò ab les present amonestam y exortam a vosaltres y a quiscú de vosaltres que dins deu dies pròxims vinents tots o totes qui sabreu algunas cosas de las dalt designades o de altres qualsevol peccats o vicis públichs ho vingau a manifestar y denunciar per a que vist lo que sabreu se provehesca lo que serà del servey de Déu descàrrech de nostre consciència, bé y profit de la salut spiritual de vostres Ànimes y conscièncias. En testimoni del qual manam publicar estas nostras lletras de nostre nom firmades y sagellades. Advertinvos que los qui totas o alguna cosa de les que en aquest nostre edicte contengudas sabreu y no las denunciareu tots los

peccats y offensas que per no haver-los vosaltres revelats y divulgats se deixaran de remediari: seran a càrrega y dany de vostrans consciencias.

Dat en Vich als vuit del mes de setembre²¹ any de la nativitat de Nostre senyor Mil sis cents vuitant sinch.

A. bisbe de Vich.

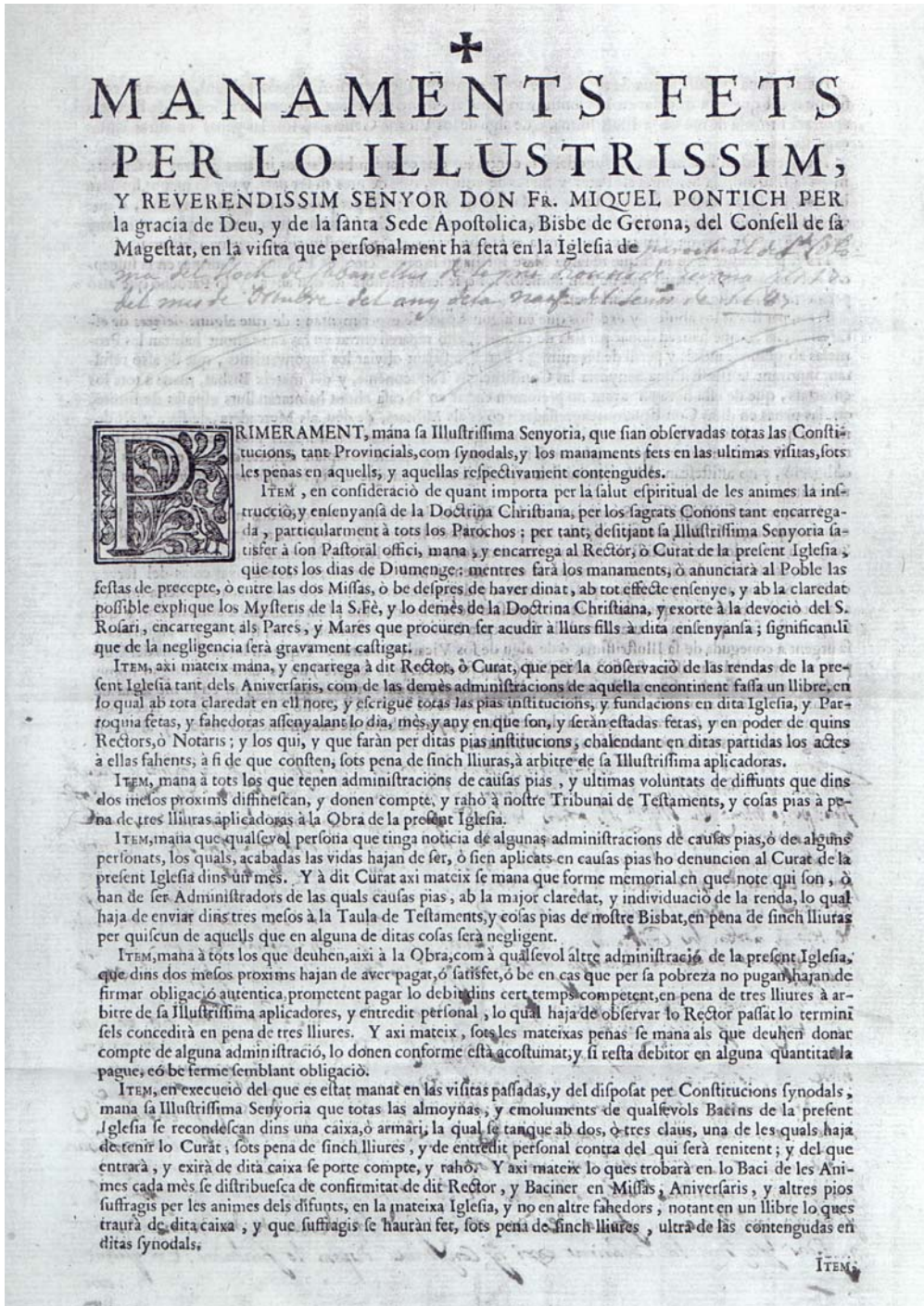
De mandato dr. S.J. Illm. presentes Isidorus Ponti, pbre. not. publ. et curia vicariatus ecclesiatici vicens scriba.

Fuit pub. In sede Vicens die 8 setembris 1685”.

²¹. Segueix, ratllat, agost.

1687, febrer, 2. Girona.

Manaments impresos pel bisbe Miquel Pontich, amb els espais buits on s'escriu a mà el nom de cada parròquia, en aquest cas Santa Coloma de Cabanelles, i els seus manaments particulars. Arxiu Diocesà de Girona, P-108, f.s.

ITEM, mana la Illustrissima Senyoria, que no se admeten Questors, ni Aplegadors alguns, sino es en conformitat del que esta disposat en la Constitució synodal ultimament feta, segons lo tenor de la llicencia aportará firmada de ma de la Illustrissima, ó de algu de sos Vicaris Generals, tots las penas en altrás visitas expressadas.

ITEM, revalidant la Constitució synodal feta contra los que retardan batejar los infants després de ser nats, mana la Illustrissima Senyoria als Pares, y Mares de aquells, que després di ser nats, y per lo menos fins sian batejats los fassan un llitet fora del llit de la Mare, ó de la dida; y si per pobreza no poguessen ferho, ó que estigan desganats, quant mes prest pugan fassan batejarlos. Y als Curats mana que quatre vegades en lo any exortén à las Ovelles de quanta conveniencia es la observança desta Constitució, sots pena arbitraria.

ITEM, per conleguirle lo fi que té santa Mare Iglesia en la disposició dels Padrins, y Padrinas en la susceptió del tant Baptisme, mana que no sian admetos los que seran menors de deu anys, y lo Parocho que alsó permetrà serà calligat sots pena arbitraria.

ITEM, per llevar los abusos, y excessos que en algunas parts se experimentan: de que alguns després de estar encartats, ó que haurán donat paraula de casament, no reparen entrar en las casás ahont habitan las Promesas ab gran escandol, y perill de les animes: Perçó desitjant obviar los inconvenients, que de alsó resultan, innovant la Illustrissima Senyoria las Constitucions Tarraconense, y del mateix Bisbat, mana à tots los encartats, que de esta hora en avant no presumen entrar en la casa ahont habitarán llurs esposas de futuro, ots las penas en ditas Constitucions expressadas; ço es als Militars, de deu, als Mercaders, de sis, y als demès de quatre lliuras respectivè irremissiblement exigidores, aplicadoras à llochs pios à arbitre de la Illustrissima. Y als Curats mana que averiguen si seran entrats, y quant ho sapian advertescan als encartats esta obligació, y no assistescan al Matrimoni sens especial llicencia en que diga, *ingressu non obstante*, sots pena arbitraria.

ITEM, mana la Illustrissima Senyoria à tots los Esposats de presents, que dins dos mesos després de llurs esposoris prengan la Benedicció nubcial, sots pena de sinec lliures à llochs pios à arbitre de la Illustrissima Senyoria aplicadores en subsidi de excomunicació major, ultra de les demès penas de dret estatuhides.

ITEM, considerant los inconvenients que se experimentan molts vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circunspecció: Perçó mana que desta hora en avant totas las professions ques faràn, etiam que sian de la Semana santa, sian acabadas à posta de Sol; y que si alguna sen farà que haja de anar fora de la Parroquia haja de tornar lo mateix dia, sino fos per alguna causa urgent a coneguda de la Illustrissima, ó de algu de sos Vicaris Generals. Y que en las professions del Corpus; ni devant del Santissim SAGRAMENT (que sia alabat pera sempre) no se atravesca ningun home, ni dona, en que sia de edat pueril fer alguns ballè, dança, ni altres representacions; ni en la nit santa de Nadal los Pastors, ni en la Semana santa la representació de la mort, y Passió de Christo nostre Redemptor, vulgarment dita la Presa, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetrà sots pena arbitraria.

Item mana la Illustrissima Senyoria, que no se admeten Questors, ni Aplegadors alguns, sino es en conformitat del que esta disposat en la Constitució synodal ultimament feta, segons lo tenor de la llicencia aportará firmada de ma de la Illustrissima, ó de algu de sos Vicaris Generals, tots las penas en altrás visitas expressadas.

ITEM, revalidant la Constitució synodal feta contra los que retardan batejar los infants després de ser nats, mana la Illustrissima Senyoria als Pares, y Mares de aquells, que després di ser nats, y per lo menos fins sian batejats los fassan un llitet fora del llit de la Mare, ó de la dida; y si per pobreza no poguessen ferho, ó que estigan desganats, quant mes prest pugan fassan batejarlos. Y als Curats mana que quatre vegades en lo any exortén à las Ovelles de quanta conveniencia es la observança desta Constitució, sots pena arbitraria.

ITEM, per conleguirle lo fi que té santa Mare Iglesia en la disposició dels Padrins, y Padrinas en la susceptió del tant Baptisme, mana que no sian admetos los que seran menors de deu anys, y lo Parocho que alsó permetrà serà calligat sots pena arbitraria.

*ITEM, per llevar los abusos, y excessos que en algunas parts se experimentan: de que alguns després de estar encartats, ó que haurán donat paraula de casament, no reparen entrar en las casás ahont habitan las Promesas ab gran escandol, y perill de les animes: Perçó desitjant obviar los inconvenients, que de alsó resultan, innovant la Illustrissima Senyoria las Constitucions Tarraconense, y del mateix Bisbat, mana à tots los encartats, que de esta hora en avant no presumen entrar en la casa ahont habitarán llurs esposas de futuro, ots las penas en ditas Constitucions expressadas; ço es als Militars, de deu, als Mercaders, de sis, y als demès de quatre lliuras respectivè irremissiblement exigidores, aplicadoras à llochs pios à arbitre de la Illustrissima. Y als Curats mana que averiguen si seran entrats, y quant ho sapian advertescan als encartats esta obligació, y no assistescan al Matrimoni sens especial llicencia en que diga, *ingressu non obstante*, sots pena arbitraria.*

ITEM, mana la Illustrissima Senyoria à tots los Esposats de presents, que dins dos mesos després de llurs esposoris prengan la Benedicció nubcial, sots pena de sinec lliures à llochs pios à arbitre de la Illustrissima Senyoria aplicadores en subsidi de excomunicació major, ultra de les demès penas de dret estatuhides.

ITEM, considerant los inconvenients que se experimentan molts vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circunspecció: Perçó mana que desta hora en avant totas las professions ques faràn, etiam que sian de la Semana santa, sian acabadas à posta de Sol; y que si alguna sen farà que haja de anar fora de la Parroquia haja de tornar lo mateix dia, sino fos per alguna causa urgent a coneguda de la Illustrissima, ó de algu de sos Vicaris Generals. Y que en las professions del Corpus; ni devant del Santissim SAGRAMENT (que sia alabat pera sempre) no se atravesca ningun home, ni dona, en que sia de edat pueril fer alguns ballè, dança, ni altres representacions; ni en la nit santa de Nadal los Pastors, ni en la Semana santa la representació de la mort, y Passió de Christo nostre Redemptor, vulgarment dita la Presa, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetrà sots pena arbitraria.

empere ala Charitat de Talabon vejan las razones que tengan por poder
cobrar las deudas que dexa ya dita Charitat.

Item, Maria de M... la al Sr. Rector de la dha. Iglesia para
arbitraria qd se apl. en quanto posea la dha. Iglesia en todo lo que
nanciera lo sea Ampia, ab. Cominatio qd en las Cortes se prohibia
contra de El Com. de Justicia se notava faldoso.

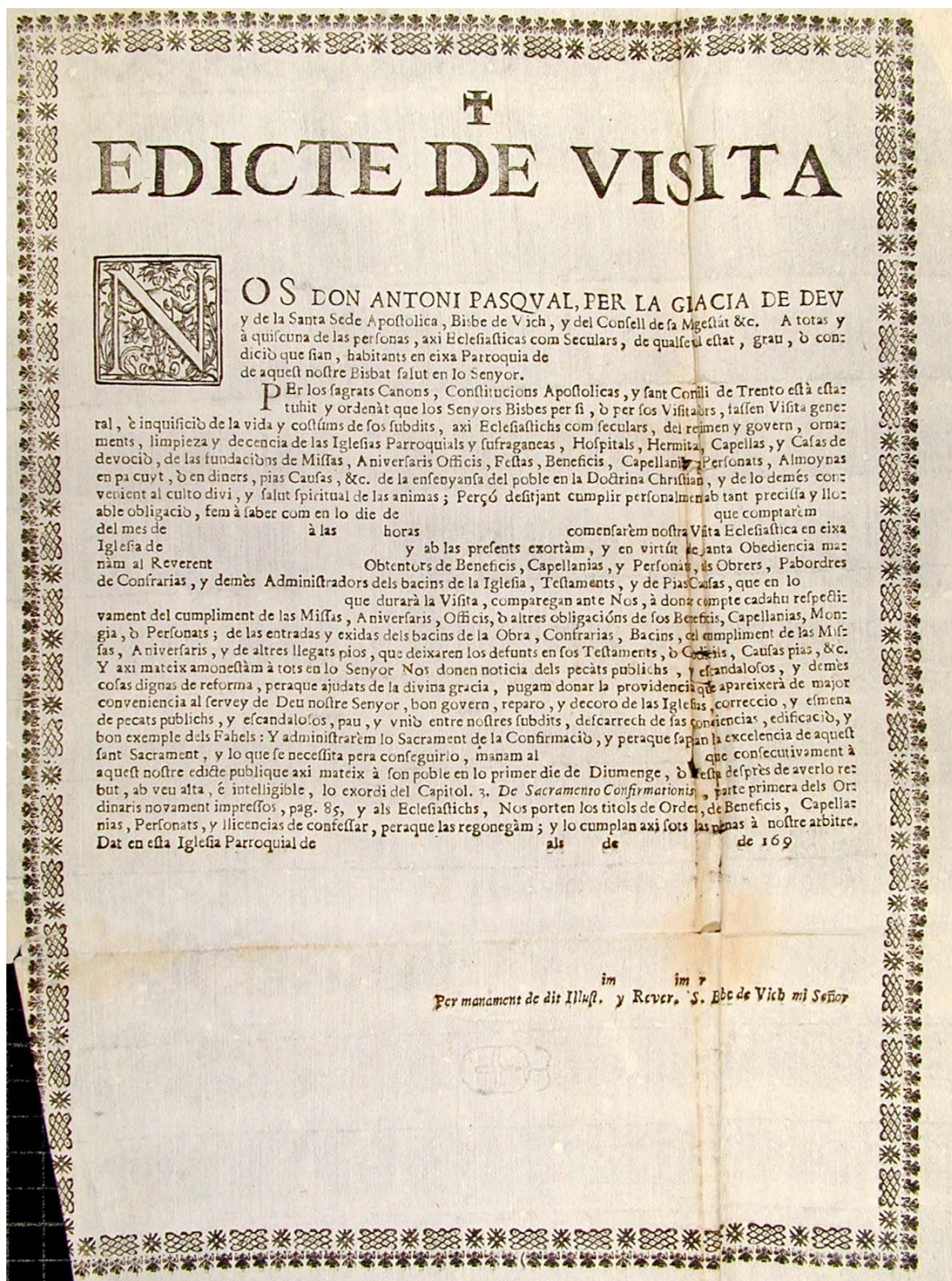
Y porque las dhas. cosas vengun a noticia de vos, como
su M. de S. M. Rector de dita Iglesia que lo juramos de
Dios, ca. fe. de p. p. que la p. dha. publica de
p. p. en fe. de qual ha. enana por y de quasar las
p. p. de su dha. ena. ena. de fe. de fe. de fe. de fe.

J. Michael Coy. Gerunden.

Recibido por el Sr. Rector de
dita Iglesia en su dha. dha.
de su dha. dha. dha. dha.

Dècada de 1690. Vic.

Edicte imprès de visita pastoral emès pel bisbe Antoni Pasqual en el qual es deixen els espais en blanc on escriure l'hora, el dia, el mes, l'any, la parròquia, el temps que durarà la visita i el nom del rector. Arxiu Episcopal de Vic, 1221, f. 4r.

1691, novembre, 2. Rupit.

Controvèrsia entre els obrers i administradors del santuari de Montdois i Miquel Serra, paraire i ermità, sobre la residència i habitació en aquest lloc. Arxiu Episcopal de Vic, Notaria de Rupit, Gaspar Soler, *Manual*, 1036 (1690-1692), f. 295r-297r.

“Com se hagués de seguir controvèrcia y qüestió y de aquí haver-se de seguir litte. y causa per y entre los administradors y obrers de la capella de nostra señora de Mondoys, constituïda en la parròquia de Sant Joan de Fàbregas, bisbat de Vic, de una y Miquel Serra, parayre de la vila de Rupit de part altra, per pretenir ditas administradors y obrers de dita capella de Nostra Señora de Mondoys que dit Miquel Serra havia de fer contínua habitació en la dita capella de Nostra Señora de Mondoys y allí prestàs dits administradors y obrers los aliments de menjar y beurer y altrás cosas per son aliment en forsa de la donació feta per dit Miquel Serra a la dita capella administració y obra conforme llargament consta en la dita donació en poder del reverent Antoni Serrallonga, prevere y rector de la parroquial església de Sant Martí de Carós, de dit bisbat de Vich, sots diada, de diumenge a desanou del mes de agost any del señor de mil sis cents vuytanta sinch, com més llargament està contengut en dita donació. E com dit Miquel Serra per sa habitació aparèxer-li la esta y habitació en dita capella de nostra señora de Mondoys per sa servitut y salut y també aparèxer-li que ab dita donació venia a tenir y redundar a favor de dita capella molt pocha ganància ans bé per raó de la dita capella per ésser grans las obligacions qual dita donació y pactes de aquella per lo tant de voluntat de dit administradors y obrers y de dit Miquel són vinguts a la transacció y concòrdia següent.

Primerament los dits administradors y obrers renúncian a la dita donació a favor de la dita capella y obra sots speransa de la donació havall fahedora per dit Miquel Serra a favor de la dita capella y obra de dita Nostra Señora de Mondoys.

Item lo dit Miquel Serra accepta la dita renunciació y axí de son bon grat y certacció dóna per donació, és a saber, pura y simple irrevocable ques diu entre viu dóna, cedeix y transfereix a favor de dita capella y obra de Nostra Señora de Mondoys, primo tot aquell censal de penció annual dos cents sous y preu dos centas lliuras moneda barcelonesa que quiscun any fan y prestan los hareus y possessors del mas Aubach de la parròquia de Sant Martí Sacalm de dit bisbat de Vich, junt ab las pensions que comensaran ha córrer lo die de tres de janer pròxim vinent jun tot aquell altre censal de penció annual cent sous y preu y propietat de cent lliures de dita moneda barcelona que quiscun any fan y prestan los hareus y possessors del mas Coll de la parròquia de Sant Andreu de Pruit, com de la creació del censal consta en poder del Gaspar Soler, notari a vint y sinch del mas de juliol de mil siscents setanta y quatre junt ab la penció que ha començat a córrer lo die de vint y sinch de

juliol pròxim passat. Item tot aquells altra censal de penció annual vint y quatre sous y preu de vint y quatre lliures de dita monera que quiscun any fan y prestan los hareus y possessors del mas Suy de la parròquia de Sant Vicens de Susqueda en poder de Joan Carles Solers, notari de la vila de Rupit, die 24 febrer any 1658, de dit bisbat, die y any en aquell contengut. Item tot aquella altra censal de penció annual de vint y vuyt sous y penció vint y vuyt lliures de dita moneda que quiscun any fan y presten los hareus y possessors del mas Coll de la vita parròquia de Pruit, li és presta dit censal per donació lo die y any del present contracte en poder de dit Gaspar Soler, notari per donació per Gerònim Serra, parayre de la vila de Rupit a ell feta die y any en aquell contengut ab tal pacte que los dits censals cedeix a favor de la obra y administració per obs de obras en dita capella y casa de nostra senhora de Mondoys, o en allò que sia més convenient per dita capella a la elecció dels dits administradors per ells ben vistas y en cas de quitació pugan fer diffinicions y tornar ha resmersarsi ha dits administradors lo sapes y axí cedex y transfereix totas las forsas y rahons que a ell li competian aquellas cedeix el favor de dita administració y obra, clàusula de íntima y otras cosas a transacció de domini y altres ensesullaves a tos acostumat posadas al qual promet que aquella no revocarà per causa de ingratitude ni pia ni altra qualsevol y al jurament llargament. Item lo doctor Llucià Comamala, en s.t.dr. present y rector de la iglésia parroquial de Sant Joan de Fàbregas, Hacinto Aulet, pagès hareu del mas Aulet de dita parròquia de Sant Joan de Fàbregues y Gaspar Soler, notari devella scrit accepta la dita donació”.

45

1696, juliol, 6. Sant Iscle de Colltort.

Aportació de testimonis sobre el pagament de les dècimes i primícies de terres novals que han de fer uns pagesos de la parròquia de Sant Iscle de Colltort. Arxiu Diocesà de Girona, P-110, f. 443r-448v.

“Mandata seu testimonialia. Suplica lo reverent Rector verbalment al Senyor Visitador General rebé informe de las rendas que acostuma rèbrer, en sperat a serca la dècima y premícia, presertim de las terras novalis o reduhidas a nova cultura, respon dit Senyor Visitador General se li concedeix al Senyor Rector la petició dita. Y perçò pren primera de jurament a Matheu Campasol y Feliu Fontanils, pagessos de la sobredita parròquia y obrers de dita isglésia, manant-los digant la veritat postposada tota humana affectio y respecte. Fou pregunta per dit Senyor Visitador General a Matheu Campasol si era veritat que lo reverent Rector de la dita Iglésia que és lo Doctor Jaume de Oriola Tord tirave tots los anys delma y premícia de totas las terras, novàlies y ha respost que si y queu sap per haverlo axís pagats tot lo temps que té ell recort y haverlo vist practicar axís a son pare y centit anys vells de la parròquia que sempre de temps immemorial per tota la parròquia

generalment. Matheu Prat, pagès de la parròquia de Sant Asiscle y Victòria de Colltort, de edat de cinquanta sinch anys, poch més o menos, és estat pregunta per dit Senyor visitador general mitjansant jurament que diga si és veritat que lo reverent Rector de Sant Asiscle Santa Victòria de Colltort tiria lo delme y premícia integra de todas las terras reduhidas a nova cultura dit temps de son recort en sa casa que és lo mas Prat de dita parròquia, com són la Costa sobre al camp, sa faxeda que ha vint y sinch anys se reduhí a nova cultura per Sagimon Serarols, las Cavorcas y lutasus que las tragueren diferents artigues, com també la Falgosa y mitgers den Prat y Puigvert, una peça de terra que dit Prat tragué anomenada la Creu d'en Prat y de todas las otras terras novals que són estada reduhidas a nova cultura de sa heretat que sempre de son temps ha pagat de todas, tot lo delma y premícia a la dita cota de vint y tres, tres de delma y premícia y axís mateix diu y afirma ab jurament que tots las demás artigues ho han pagat per haverlo ell vist moltes vegadas y ésser tal la pública veu y fama de temps immemorial que los Rectores són estats sempre en quieta y pacífica possessió de rèbrer tota la dècima íntegra de todas las terras, novenals o reduhidas a nova cultura de tota la dita parròquia y axò he vist sempre practicar y censit a dir a la gent vella ser estat sempre de consuetut immemorial y que may ha centit a dit lo contrari. Joan Francesch Burch y Sayols, pagès habitant en la parròquia dels Sants Asiscle y Victòria de Colltort, de setanta anys y senyor útil y propietari del mas Sayols de dita parròquia, és estat pregunta del dit Senyor Visitador General mitjansant jurament, que diga si és ver lo que Reverent Rector de Sants Asiscle y Victòria de Colltor reb y acostumia rèbrer tot lo delma y premícia de las novàlies eo terras reduhidas a nova cultura de dita parròquia de Sants Asiscle y Victòria de Colltort y respon que és veritat que dit Rector reb y acostuma rèbrer lo delma y premícia de todas las terras novàlies de dita parròquia en la cota acostumada de vint y tres, tres y axò diu saber que tenir recort segons est diu de cinquanta anys que poseheix dita heretat anals rectores, a esta part y que en dit temps ha pagat de todas las artigas que en dit temps se són reduhidas a nova cultura en sas terras del mas Sayol y may ha centit a dir lo contrari. Joan Farigola, de edat sexanta, vuy habitant en la parroquial de Sant Steva Çalull, vescomptat de Bas, ha emperò habitat quaranta nou any en la parròquia de Sants Asiscle y Victòria de Colltort fins lo any vuytanta tres que anà estar en Bas poch més o menos, y aquestos contíguos en diferents casas de dita parròquia, ço és, al Port y a la Raygosa de Colltort; és estat pregunta de dit Senyor Visitador General, que diga mitjansant jurament, si és ver que lo Reverent de Sants Asiscle y Victòria de Colltort et dixit dit Joan Farigola que si ques ver que dit Rector reb y acostume rèbrer tot lo delma y premícia de las terras novàlies de dit sa parròquia de Sants Asiscle y Victòria y que axò sap y ho pot dir per què est de tot lo temps de son recort y que a administrat, las ha pagadas y axís mateix ha vist que son pare ho pagave y axís mateix ho ha centit a dir a molt vells de dita parròquia, sens haver oit a dir lo contrari y axò en la cosa acostumada de vint y tres, tres lo delma y

premia de todas las novallas y que tan es la veu y fama pública en dita parròquia de tant de temps que noya memòria al contrari. Feliu Fontanils, de edat de quaranta anys, obrer als dit essent preguntat de la forma que està dita ha respost que ho afirmava del mateix modo lo que sabia, per haverlo axís pagat tot lo temps de son recort y haverlo centit a dir a son pare que quant morí era de edat de setanta y cinc anys poch més o menos y haverlo vist y centit dels vells de dita parròquia quen practicaven de exa moneda de temps immemorial a esta part. Lo Senyor Visitador General havent pres de jurament a Joseph Burricer, pagès, habitant en lo mas Colltort de la dita parròquia, li mana que diga si és ver que lo reverent Doctor de dita parròquia reb y acostuma rèbrer lo delma y premia íntegra de las novallas de la parròquia de Sants Asiscle y Victòria de Colltort y singularment de una peça de terra ques diu al Bach y altra peça de terra anomenada la Vinya de Colltort, todas de dit mas Colltort, ha hont ell habitat de catorze anys o quinze a esta part, et dixit que és ver que sempre ha pagat delma y premicias íntegra a dit Rector en la cosa acostumbrada, ço és de vint y tres, tres de delma y premia y axís també se informa quant anà habitat en dita casa y li digueren que axò se pagave y dalt està dit y axís mateix ha vist y centit a dir anals vells que de temps immemorial se han pagat anals Rectores de dita parròquia delma y premia íntegra. Miquel Cerarons, pagès habitant en lo mas Raygosa de la parròquia de Sants Iscle y Victòria de Colltort, és estat preguntat mitjensant jurament del Senyor Visitador General que diga si és ver que lo Reverent Rector de Sants Asicle y Victòria de Colltort reb y acostuma rèbrer tot lo delma y premia íntegra de todas las terras novallas ho reduhidas a nova cultura de la parròquia singularment de una peça de terra anomenada al Canamar eo ort de la Faxadella y de una artiga quell tragué junt a un camp ques diu lo camps Salon, la qual artiga ha donats los splets, diu y respon que és ver que ell ha pagat a dit Reverent Rector lo dema y premia enter de ditas peças de terra, y axí mateix diu y afirma haver-lo també pagat de una artiga serca Font pobre, de partinencia del mas Raygosa, la qual tragué Isidro Bagó y de altre artiga, que de son temps fou reduhida nova cultura per Andreu Cirera, que de partinencias de dit mas Raigosa al quintà de la casa de dit mas Raigosa y ha vista sempre de tot lo temps que est estat en la Raygosa de que las ditas peças de terra reduhidas a nova cultura y de todas las demás sempre se ha pagat la dècima y premia íntegra anal Rector de dita isglésia en la cota dita de vint y tres, tres, ço és tres entre delma y premia y axís mateix diu que ha centit a dit a molts vells que de temps inmemorial que noya memòria de hòmens en contrari quen han practica axí, vis y centit a dir a los passats y que tal et la veu pública vey y sana que may ha centit dit al contrari. Joan Campderich, pagès dedat de sinquanta anys poch més o menos, de la parròquia de Sants Asiscle y Victòria de Colltort, és estat preguntat mitjensant jurament del Senyor Visitador General, que dígia si és veritat que lo Senyor Rector que lo Reverent Rector de Sants Asiscle y Victòria de Colltort reb y acostuma rèbrer tot lo delma y premia íntegra de todas las terras novallas

eo reduhidas a nova cultura de la parròquia de Sants Asiscle y Victòria de Colltort y en special de la artiga y terra que reduhí a nova cultura Baldiri Padrosa y Pera Padrosa com també de la que reduhí a nova cultura Andreu Cirera y de altre que reduhí a nova cultura Joseph Burricer y a las sobreditas artigas o terra a nova cultura que és tot peça tinent, y respon dit Campderich que sí que sap que si és ver que dit Rector reb y acostume rèbrer y ha rebut tot lo delma y premícia de ditas terras a la cota acostumada en dita parròquia, ço és de vint y tres, tres entre delma y premícia y axò diu sabero per haver pagat ell mateix diferens vegadas y haver vist que tots los sobredits demés artigues y de las sobreditas pessas de terra reduhida a nova cultura han de pagar sempre la dècima y premícia íntegra al dit Rector a la dita acostumada, ço és de vint y tres, tres de delma y premícia.

Item diu y afirma ab jurament que de la pessa de terra anomenada la viña de Colltort y altre pessa de terra anomenada la artiga del Bach, las quals dos pessas de terras són de pertinèncias del mas Colltort de dita parròquia los quals són cituadas del serrat de Colltort o de la era de Colltort, envés la part de orient de las quals pessas de terras ha tirat sempre la dècima y premícia íntegra lo Rector qui vuy és, y ha centit a dit anals vells de tota la parròquia que los Rectores antecessors de dita Rectoria han estat sempre en quieta y pecífica possessió de tirar tota la dècima y premícia íntegra no sola de las sobreditas y mancionadas pessas de terra, però de totes las demés reduhidas a nova cultura de la consuetut inmemorial.

Item diu que de una altre pessa de terra que se anomena la fexa de'n Serra Manudells la qual reduhí a nova cultura Miquel Musquera y an Portella desavuit anys poch més o menos y sempre ha pasat anal dit Senyor Rector del S.G. tota la dècima y premícia íntegra a la dita cota de vint y tres, tres de delma y premícia lo qual diu per haverho pagat ell moltas vegadas y haver vist que de ordre del Senyor Rector se'n portaven la dècima y premícia en garba per haver-li donat lo Senyor Rector facultat per aportarsen garba.

Item de una Canamera eo fexa que és desota la era alia devall del quintar de Colltor, que també és novàlia y ha rebut y reb y axí mateix com de las demés mancionadas tota la dècima y premícia íntegra dit Rector lo qual diu també saber per haver pagat y vist pagar a la dita cota, ço és de vint y tres, tres y açò de temps immemorial a esta part se ha observat com en totes las demés terras reduhidas a nova cultura situadas en dita parròquia de Sant Asiscle y Victòria de Colltort”.

46

24 de febrer de 1703. Girona.

Edicte general de visita del bisbe Miquel de Taverner. Arxiu Diocesà de Girona, P-112, 1703, f. 1r-2r.

“Edicta Generalis publicanda in singulis Ecclesiis presentis diocesis visitandis.

Nos Don Miquel de Taverner y Rubí per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del Consell de sa Magestat. Sapiau los fahels christians de un sexo y altra, salut en lo señor, sapiau com los sants pares il·luminats per lo sperit sant en los sagrats concilis particularment en lo de Trento, molt Santa y justament ordenaren que los prelats quiscun any personalment sinó estaven impeditos fessen Generals Visitas de sas diòcesis, inquirint de las vidas y costums de sos súbdits, així ecclesiàstichs com saculars, y del estat y orde de les isglésias, hospitals y altres llochs dedicats al culto divino, peraquè tot vaja encaminat al bé y salut spiritual de les ànimes y utilitat de las isglésias, y com per la seguretat de las conscièncias convé també que tots estigan en gràcia y charitat del señor y molt apartats dels vicis y peccats principalment dels públichs: perçò, per complir al disposat per dits sagrats concilis y ha nostre pastoral offici havem determinat visitar personalment tot lo present nostre bisbat de Gerona y per esta causa y rahó exortam y amonestam a totes y qualsevols perssona de qualsevol grau, estat, condició y preheminiència que sian que si saben algunas cosas de les devall escritas durant la present visita devant de nos las denunciés, significant als que no voldran denunciar, que si per no fer-ho restaran ditas cosas sens remey nostra consciència restera quieta y la del qui no haurà volgut denunciar carregada.

Primerament si sebeu quey hage alguns usurers, logrers que venen a fiar més del ques ven de comtans o emprenyant, no comptant los fruyts de las sorts principa, exceptant empero los casos de dret permesos.

Item si saben quey haja algunas casas de vici o jochs ahont se jugue a daus o cartes públicament, his pren taulatge per donar instruments o llochs pera jugar destruhint tots sos béns y no treballant, arruinant las casa, donant mal exemple, y llansant a perdre sos fills y mullers, y robant la hacienda a sos pròxims y lo que pijor és jurant, blasfemant y renegant de Déu y de la Verge Maria.

Item si sabeu que alguns hòmens o donas usen o diuhen oracions fora de las que té ordenades santa mare isglésia per curar mal de ulls, de dens y caxals, trencaduras, llúpias, golls, bonys y altres malalties.

Item si saben que alguna persona de qualsevol grau, stament o condició y preheminiència sia que tinga en sa casa o fora de ella públicament, ab escàndol, tractes il·lícits y desonestos ab alguna dona o visca concobinàriament y sian concubinaris públichs y servescan de terçes o terçeres per dit effecte.

Item si saben que alguns casats no fassan vida maridable ab llurs mullers y ellas ab llurs marits, estigan apartats sens causa no satisfent a la obligació que tenen per lo sacrament del matrimoni y altres que són esposats per paraules de present y viuen junts y estan axí sis mesos sens prendre la beneficció nubcial y altres questigan casats en grau prohibit de consanguinitat o affinitat sens ésser legítimament dispensats.

Item si saben que en algunas iglésias, sementiris o fossars o altres llochs sagrats alguns hajan renyit o comès algun crim de sacrilegi o posat las mans en perssonas ecclesiàsticas o altres o hajan aprophanat las isglésias, sementiri o altres llochs pios fent y cometent en ells desonestedats.

Item si saben que alguns hajan furtats cosas y béns de les isglésias o usurpadas las rendas de aquellas de hospitals o altres llochs pios.

Item si saben que alguna perssona haja dexat de confessar una vegada almenys cada any y en lo temps que mana santa mare isglésia.

Item si saven que alguns testament, almoynes o llegats pios que ha més de un any que són morts los qui ha dexats aquells estigan pera complir y tots los qui tindran ditas dexas y testaments manam les aporten devant de nos o de nostre vicari general per vèurer si esteran complits per descàrrech dels defunts y concièncias dels qui estan obligats a complir-los.

Item si saben que alguns en dany de llur conciència defraudan las iglésias no pagant los delmes y primícias, censos o qualsevols rendas de aquellas o ja que las paguen van amagant o defraudant alguna part dels fruyts tant de blat com de altres grans o altres cosas per no haver de pagar lo delme o primícia de tots ells.

Y peraquè las demunt ditas cosas vingan a notícia de tots havemt manat fer y despedir les presents firmadas de nostre mà y segelladas ab nostre sello peraquè sian publicadas en todas las isglésias de nostre bisbat, ahont se continuarà la visita.

Dat en Gerona asl vint y quatre de febrer del any de la nativitat del señor de Mil Set Cents y Tres.

De dicti Ilustríssima et Reverendissima Domini mei Domini Episcopi Gerundens manto. Narcissus Nadal, presbitero S.T.D. nott. vicariatus Ecclesiastici Gerunda Expedit’.

47

1715, gener, 23. Sant Joan de Balbs.

Declaració i testimoni de Climent Ripoll davant notari referent a uns robatoris a l'església de Sant Joan de Balbs. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria d'El Mallol, Bernat Cantalozella, Manuale, 1715 (210), f. 25r-26r.

“Essent constituhit personalment lo Honorable Miquel Bach, lo present y corrent trienni vaguer de tot lo present vescomptat de Bas per lo Excel·lentíssim Senyor Vescompte de aquell, juntament ab mi lo notari avall escrit y testimonis avall escrits dins la isglésia de Sant Joan dels Balbs, suffragània de la parroquial isglésia de Santa Maria de La Pinya, del present vescomptat a fi y effecte de regonèxer y visurar la dita isglésia a instància y requisitio de Climent Ripoll, lo corrent any cònsol de dita parròquia, obrer de dita isglésia y alguns singulars, axí que és estat vist y trobat en un forat se troba a la paret dita isglésia, a la part de la epístola, antes de entrar en las gradas del

presbiteri, a la alçada de un ome, un calaixet de fusta solter sens estar paradat ab pany²² tancat ab lo sobrepany, ques té ab lo cobertor ab tornets de la una part del tornet espatllats del cantó que estava fixat lo un tornet, fet ab algun instrument tallant y lo altre tornet o francisa rompuda y trancada, restant lo sobrepany ab lo pany tancat, de manera ques veu ésser fet ab violència devant, y trobant dit calaix la part del pany girat endins de dit forat dit lo calaix del ospital de Santa Catarina de Gerona que hi avia alguns vint reals y ara set dinés per las crullas fixats, y a la part del Evangeli un calaix de fusta ab quatre calaxos o clots tot ab una pessa ab un cobertor ab un pany y sobrepany ab lo pany arrabassat, ques veu ésser estat fet ab algun instrument de ferro com és escarpera o altre, y dins aportarsen dos o tres doblas, segons se ha indicat per tenir la administració de obrés y se és vist y trobat faltar en los candaleros de courer són en una y altre part del altar major los siris²³ serà se ha trobat a faltar o haver-se'n apartat de dins de una cera al costat de la Epístola, una coberta o drap negra ab las mostras de diffunts, y de dins de la segristia se ha trobat una caxa tancada ab la clau y dins de ella una capsa sens cobertor de hont se ha trobat faltar un càlser de plata ab sa patena dorat, la vera creu de plata ab son peu de plata, la qual vera creu falta un trosset de plata. Se ha trobat faltar la bossa ab los corporals, purificadors y animeta, una camisa romana ab son sinyell, una garnatxa e testa y un missal, una casulla de primavera bordat de flos vermelles y blavas, y en una de ditas caxas se ha trobat faltar un pàlit, també de primavera de dit color. Las quals cosas faltan y se troban a faltar en dita isglésia lo diumenge passat fen vuyt dies que comptàvem als tretze del corrent y se indica fonch fet lo dissapte a la nit o altre dia o uit de la semmana antecedent”.

48

1715, novembre, 20. Ridaura.

Declaració i testimoni del veguer i notari d'El Mallol referent a uns robatoris a la capella de sant Joan de Ridaura. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria d'El Mallol, Bernat Cantalozella, *Manuale*, 1715 (210), f. 334r-335v.

“Essent present lo Honorable Miquel Bach, lo present y corrent trienni vaguer de tot lo present vescomptat de Bas per lo Excel·lentíssim Senyor Vescompte de dit present vescomptat, en la capella y ermita de Sant Joan vulgarment anomenada ‘font de Joan’, situada en la parròquia de Santa Maria de Ridaure del dit present vescomptat, junt ab Francisco Cantalozella y Sala, escrivent de la villa d'El Mallol de dit vescomptat, com a substitut de mi Bernat Cantalozella, notari públic de dit present vescomptat avall escrit se ha vist y trobat espatllat y devesstat las cosas infraescriptes següents.

²². Segueix, ratllat, y clau.

²³. Al costat, per haver-los-hi dexats.

Primero, en la ermita lo següent, la porta principal oberta y romput lo pany.

Item lo pany y porta de la selda de la armita, romputs en la cambra o aposento dels devots lo pany y de una arca romput.

Item en la sala lo pany de altre arca romput.

Item lo pany de la capella romput.

Item dos caxas de dedins de la iglésia despanyadas y en continent per dit honorable veguer és esta de paraula manat a Batista Marcader, farrer del lloch de Ridaura y a Joseph Solà, pagès de la parròquia de Sant Privat que regoneguen y visuren ditas cosas”.

49

1716, novembre, 20. Sant Vicenç de Susqueda.

Declaració i testimoni del rector de Sant Vicenç de Susqueda referent a uns aiguats del riu Ter. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu parroquial de St Vicenç de Susqueda, G-K/1 (s. XVII-XIX), f. 45v.

“Als 10 de novembra del any 1716, vigília de Sant Martí, comensà a plòurer pluja mansa, però ab prou abundància continuà lo dia 11 ab més impetut, perseverà lo dia 12 y lo dya 13 a la tarda se enfortí molt fort. Lo dia 14 continuà a la mitjanía, y al vespre se veu algun poch de serena, però lo dia 15 qui era al diumenge ja antes de dia, comensà a plourer ben fort, de manera que de part dellà de Ter vingué molt poca gent a missa sinó de las Trias, algun parell del Culubran que per la agafava al camí de Rocasalva y del Marquès, la mitat no vingueren a missa; a la nit se asserenà un poch, lo dia 16 dilluns feu més de la mitat del dia sol, però a la tarda ja tornà plòurar. Lo dia 17 dematí pluja y tot lo dia y tota la nit. Lo dia 18 continuà en plòurer com lo dia entecedent, y a la nit se mogué tal temporal de vent que treya las teulas de las casa. Durà lo vent fins lo dia 19 a las 11 horas ab tanta pluja que apareixia la donavan o llansavan ab parolas. Y Ter vingué tant gran que layga umplia los arcons y a la dos horas, poch mes, y som anats ab la Santíssima Vera Creu, y avem dits los avangelis y avem beneyt lo pont y nos ne som tornats dient la llatenia de Nostra Senyora, y a las dos horas y mitja se a entrevassat un abra a la pila de dellà, y la aygua passava per desobre del pont per la part de dellà y després ab lo dit abre se ni aturaren quatra de altrás, ab que nos apareixia que ja lo pont se’n anava aygua avall y prometeren un cantar a la Mare de Déu del Roser en suffragi de las ànimas que la parròquia tenia més obligació y cassà lo plòurer, y a la entrada de la nit comensà la aygua a petitar-se, y lo dia 20 a la matinada ja non pasava per los arcons, ab què podem dir fou miracle de la Mare de Déu del Roser, Sant Vicens y Sant Antoni de Pàdua”.

1717, juliol, 4. Girona.

Manaments generals de visita de Pere Pau Mallol, visitador general, en nom del bisbe Miquel Joan de Taverner, que no pot realitzar-la personalment pel fet d'haver de presidir el concili provincial convocat a Girona. Arxiu Diocesà de Girona, P-113, f. 1r-2r.

“Nos Pere Pau Malloll, presbitero en E.D.Dor Canonge de la Santa Iglésia Cathedral de Gerona, vicari en lo espiritual y temporal General y official del Illm y Reverendíssim Senyor Don Miquel Joan de Taverner y Rubí, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del concell de sa Magestat. A tots los fahels christians de un sexo y altre, salut en lo Señor. Sapiau com los sants pares il·luminats per lo esperit sant en los sagrats concilis, particularment en lo Trento, molt santa y justament ordenaren que los prelats quiscun any personalment, sinó estaven impeditos, y si impeditos estaven per sos visitadors fessen generals visitas de sas diòcessis, inquirint de las vidas y costums de sos súbdits, així ecclesiàstichs, com seculars, y del estat y ordre de las iglésias, hospitals y altres llochs dedicats al culto divino per a que tot vaja encaminat al bé y salut espiritual de les ànimes y utilitat de les iglésias. Y com per la seguretat de les concièncias convé també que tots estigan en gràcia y charitat del Señor y molt apartats dels vicis y pecats principalment dels públichs. Perçò²⁴ per, cumplir al dispostat per dits sagrats concilis y a son pastoral offici y no poder sa I-lustríssima personalment practicar-ho per sos legítims impediments y en particular per haver de presidir en lo sagrat Concili desta Província ha determinat elegir-nos y deputar-nos en son Visitador General del present bisbat de Gerona y per esta causa y rahó exortam²⁵ y amonestam a totes y qualsevols persones de qualsevol grau, estat, condició y preheminiència que sien, que si saben algunas cosas de les devall escrites durant la present visita devant nos les denunciem, significant als que no voldran denunciar, que si per no fer-ho restaran ditas cosas sens remey, nostra consciència restarà quieta y la del qui no haurà volgut denunciàs carregada.

E Primerament, si saben que hi hage alguns usurers, logrers que venen a fiar més del que venen de comptants o empenant no comprant los fruits de las sorts principals, exceptant emperò los casos de dret permesos.

Item si saben quey haja alguna casa de vici o jochs ahont se jugue a daus o cartas públicament y se pren taulatje per donar instruments y llochs pera jugar, destruhint tots los béns y no treballant, arruhinant sas casas, donant mal exemple y llançant a pèdrer sos fills y mullers y robant la hazienda a sos pròxims y lo que pitjor és jurant, blasfemant y renegant de Déu y de la Verge Maria.

²⁴. Subratllat.

²⁵. Subratllat.

Item si saben que alguns hòmens o dones usan o diuhen oracions fóra de las que té ordenades santa mare i glésia per curar mal de ulls, de dents, caixals, trencaduras, llúpias, golls, bonys o altres malalties.

Item si saben que alguna persona de aquelsevol grau, estament o condició y preheminència sie, que tinga en casa o fóra de ella públicament ab escàndol tractes il·lícits y desonestos ab alguna dona o visca concubinàriament y sien concubinaris públichs y servescan de tercers o terceras per dit efecte.

Item si saben que alguns casats fassen vida maridable ab llurs mullers y ellas ab llurs marits estigan apartats sens causa, no satisfent a la obligació que tenen per lo sacrament del matrimoni y altres són esposats per paraule de present y viuhen junts y estan així sis mesos sens prendre la benedicció nupcial y altres que estigan casats en grau prohibit de consanguinitat o affinitat sens ésser legítimament dispensats.

Item si saben que en algunas iglésias, cementiris o fossar o altres llochs sagrats, alguns hajan reñit o comès crim de sacrilegi o posat las mans en personas ecclesiàsticas o altres o hajan aprofanat les iglésias, cementiris o altres llochs pios fent y cometent en ells deshonestedats.

Item si saben que alguns hajan furtat cosas y béns de las yglésias o usurpadas les rendas de aquellas, de hospitals o altres llochs pios.

Item si saben que alguna persona haja deixat de confessar una vegada de almenys cada any, y en lo temps que mana santa mare i glésia.

Item si saben que alguns testaments, almoynes o llegats pios que ha més de un any que són mort los qui han deixat aquells, estigan pera cumplir y tots los qui tindran ditas deixas y testaments manam les aporten devant nos per vèurer si estaran cumplits per descàrrech dels defunts y concièncias dels qui estaran obligats a cumplir-los.

Item si saben que alguns en danys de llur conciència defraudan les iglésias, no pagant los delmes y primícias, censos o qualsevols rendas de aquella o ja que las pagan, van amagant o defraudant alguna part dels fruits, tant de blat com de altres grans o altres coses per no haver de pagar lo delme o primícia de tots y ells.

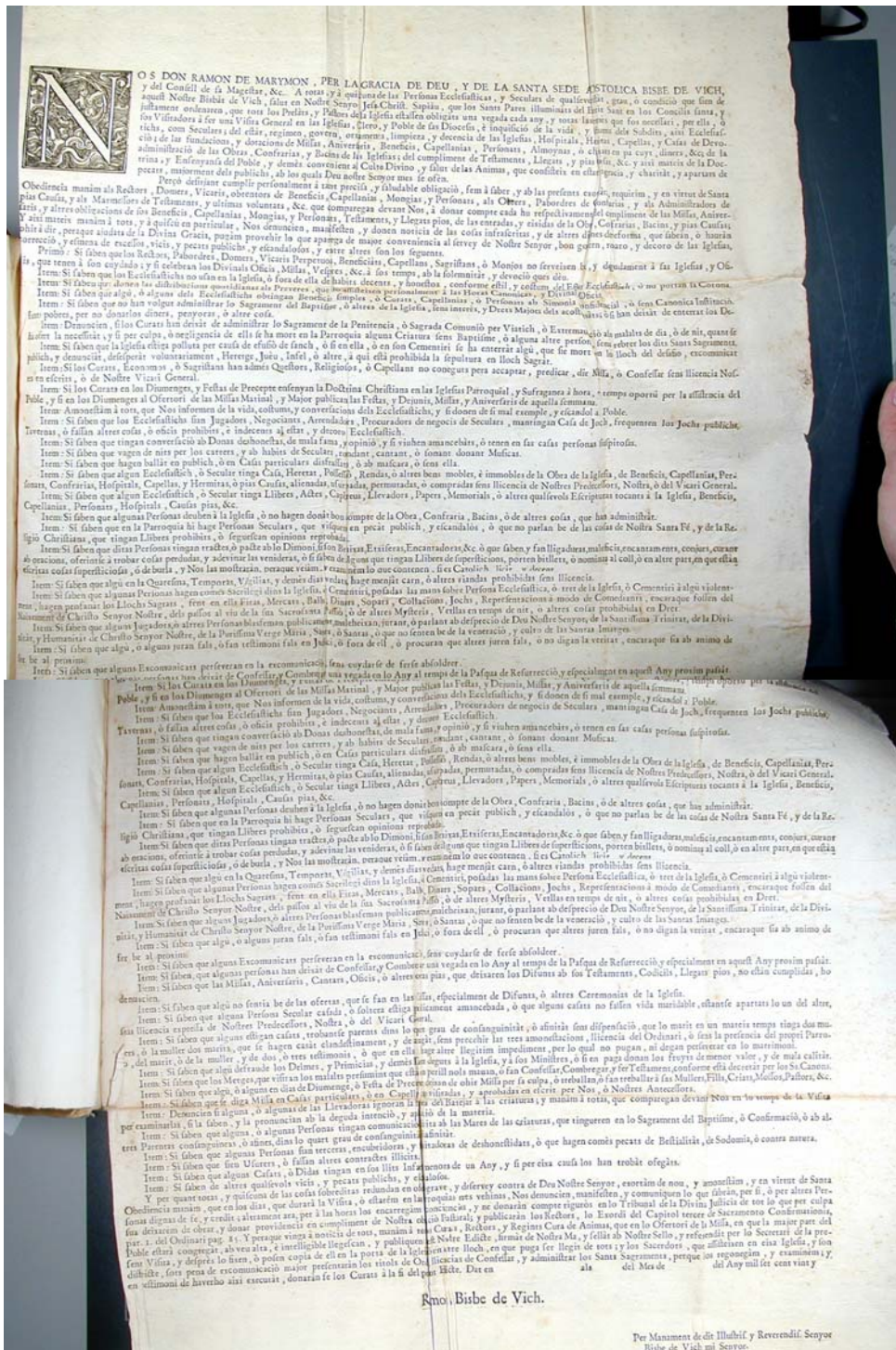
Y peraquè les demun dites coses vingan a notícia de tots havem manat fer y despedir les presents firmadas de nostra mà pera que sien publicadas en totes les iglésias del present bisbat, ahont se continuarà la visita.

Datt en Gerona als quatre del mes de juliol del any de la Nativitat del Señor, mil set cents disset.

Petrus Paulus Mallol, V.G et off. et visitator prefatus.

Dedicti Illtris. Et Adm. Rdi. Domini visitatoris Generalis mandato Petrus Garrabet, pbr. S.T.D. et visita secretarius expedivit”.

Manaments generals de visita impresos del bisbe Ramon de Marimon. Arxiu Episcopal de Vic, 1224, s.f.

Rno. Bisbe de Vich.

Per Manament de dit Illustre y Reverendiss. Senyor Bisbe de Vich: mi Senyor.

24 d'agost, 1727. Les Preses.

Manaments del bisbe Pere de Copons adreçats a la comunitat de preveres de Les Preses, en motiu duna mala convivència interna. Arxiu Diocesà de Girona, P-116, f. 50v-51v.

“Nos dos Pere de Copons, per la gràcia de Déu y de la Sede Apostòlica, bisbe de Gerona, del consell de sa Magestat.

Per quan visitant la iglésia parroquial de Sant Pere de las Presas de est nostre bisbat, avem vist que entre lo rector de aquella y los residents hi avia algunas disputas, que en alguna manera impedian aquella quietut y conformitat deguda; perçò volenti donar remey oportú avem ordenat y manat las cosas infraescritas y següents.

Primo, ordenam y manam als residents de la sobredita iglésia que vuy són y per temps seran que no impedescan al rector així mateix que vuy és y per temps serà, de celebrar los oficis en las quatre festas anyalls, en lo dia de Corpus, diumenge de Rams, Dijous, Divendres y Dissabte Sant, com ni de fer las funcions de las benediccions de cera, cendres y palmas, las quals totas són pròpias del pàrroco, a més que és rahó que en dias tant assenyalats y principals se conega que lo pàrroco és lo més preheminent en dita iglésia y que los feligresos conegan a son propi pastor en estos ministeris baix pena de 10 lliures per cada vegada que contrafaran pagadoras de béns propis a àrbitre de sobre a llochs pios aplicadoras y en subsidi de excomunicació major.

Item manam y ordenam al sobredit rector que sempre y quant se oferesca aver-se de dit en dita iglésia completas, a las quals assistescan los residents que fassa tocar-hi mitja hora antes y en atenció que los residents se queixavan de no tenir hora fixa per rezar-las, disposam y manam que des del primer dia del mes de octubre fins al primer de abril se rezen o canten a dos horas passat mitg dia, y desde el primer dia de dit mes de abril fins al primer de octubre se canten o rezen a las sinch de la tarde, que executarà baix pena de 10 lliures y en subsidi de excomunicació major.

Item atnent y considerant que dit rector percebeix per administració de pa, vi y llum, per los anniversaris, cantars de ànimas, funerals y altres missas que celebran los dits beneficiats, lo que basta per ministras vi blanc o malvasia, y així mateix cera blanca y de suficient manitut; perçò ordenam y manam al dit rector que vuy és y per temps serà de dita iglésia que ministre per ditas missas als dits beneficiats vi blanc bo o malvasia, y cera blanca ab ciris, que alo menos sian de una onsa de pes, sots pena de 3 ll pagadoras de béns propis per cada vegada que contrafarà y altres a nos arbitràries y en subsidi de excomunicació major.

Item per quant dits residents se queixavan que se los disposavan en la sagristia pochs ornaments y aquells los més ordinaris, perçò ordenam y manam al dit rector que dispose que cada matí se paren sobre la calaixera de la sagristia dos albas, una de bona y altre ordinària, ab los demás corresponents

ornaments, los quals queden així exposats fins aver-se acabat las missas, donant facultat al dit rector perquè reserve una alba bona y límpia per lo que puga oferir-se y per poder servir-se a una persona de distinció, lo que executaran baix pena de 10 lliures y en subsidi de excomunicació major.

Item manam y ordenam al sobredit rector que dispose que aquell sacerdot que en lo dia de diumenge publicarà festas de entre semmana y dejunis al poble, publique així mateix las missas y aniversaris fundats que deuen celebrar-se la semmana entrant a fi que lo poble sàpia perquè y en quins dias se celebra y se moga a encomanar a Déu las ànimas de sos antepassat y se moga a fer los sufragis, baix pena de 10 ll y en subsidi de excomunicació major.

Item per quant se experimenta de dir-se missas antes de la matinal en los dias de festa que lo poble ohint aquella no assisteix a la matinal de que resulta lo grave inconvenient de no ohir la doctrina, publicació de las festas y las admonicions que en ella se li fan, però ordena sa Il·lustríssima que en avant ningun sacerdot resident de dita iglésia celebre missa antes de la matinal, sinó que en tot cas la comensen quant lo sacerdot que celebra la matinal estarà en lo prefació, sots pena de 3 lliures per cada vegada que contrafaran y en subsidi de excomunicació major.

Y peraquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots y ningú puga al·legar ignorància en cas de contrafacció manam al rector de dita iglésia que convoque a tots los eclesiàstichs residents en aquella y los llesca estos nostres mandatos a fi que quiscú en lo que li pertanye pose en execució lo en ells contengut.

Dat en dita parròquia, continuant los actes de visita de aquella als 24 del mes de agost de 1727”.

53

1728, desembre, 13. Sadernes.

Presentació de queixes al bisbe Pere de Copons dels habitants de la parròquia de Sadernes i sufragànies per la falta de rector en algunes parròquies. Arxiu Diocesà de Girona, P-116, Sadernes, 1728, s.f., entre fs. 290-291.

“Nos, Don Pere de Copons y de Copons, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona, archebisbe electo de la Santa Metropolitana Iglésia de Tarragona, Primada de las Españas, del Consell de sa Magestat &. Com en acte de nostre general visita, y visitant la parròquia de Sadernes, del present nostre bisbat, se nos representàs, per part dels habitants en las suffragàneas de dita parròquia, la gran necessitat tenian de que en la iglésia de Sant Aniol habitàs un sacerdot axí per lo consuelo espiritual, com per poder cumplir ab la obligació de ohir missa en los dies de precepte, el qual no poden cumplir tots los dies de festa, per estar precissats en haver de ohirla en una de las iglésias suffragànes, las quals notablement distan la una de la altra, y per poder sols celebrar-se en ditas suffragàneas una missa per regit la iglésia parroquial un sol curat qui deu

celebrar també en ella, de la que axí mateix distan notablement dits suffragàneos sens poder cumplir ab lo precepte de ohir missa. Attenent a la justa representació a nos feta per dits habitants, y axí mateix a la que novament nos han fet los obrers de ditas iglésia suffragàneas de donar per la manuteció del sacerdot habitarà en la dita iglésia de Sant Aniol, la subvenció de quatre quarteras de blat quiscun any, ço és, la suffragània de Guitarriu quatre cortans y mitg, Riu y Sant Aniol set cortans y Entreperas quatre cortans y mitg, que junts fan las quatre corteras de blat asenyaladas. Atenent axí mateix que en edicte del Il·lustríssim señor Don Joseph de Tavarner, nostre antecessor, expedit als 10 de mars de 1722, se troba ya disposat el que el pàrroco de dita parròquia de Sadernas hagués de tenir un vicari en una de ditas suffragàneas peraque puguessen los habitants en ellas ohir missa tots los dias de festa, divent emperò donar-se-li casa y hort pera sa residència, per part de dits habitants suffragàneos. Perçò manam y ordenam al rector de dita iglésia parroquial de Sadernas el que dins lo termini de las presents en avant comptadors, pose y tinga un sacerdot, en dita iglésia de Sant Aniol, el qual estiga obligat y dega celebrar missa tots los dies de festa en las iglésias suffragàneas de dita parròquia alternadament, ço és, lo un dia de festa en una, y altre dia de festa en altra, y axí mateix en las restants iglésias y festas del any; havent de ensenyar la doctrina christiana als dits habitants antes o en lo ofertori de la missa, celebrarà en lo dia de festa ideo delebun ne ansa parocho illa conditione preberetur differendi parere presentibus. Comminant al dit rector que si dins lo termini sobreprefigit no ha cumplir al que ab las presents li manam y ordenam, a més de las penas a nos ben vistas, passarem a elegir y deputar persona idònea peraque lo sobremanat cumple, assenyalanti dels fruyts de dita rectoria la porció serà necessària per la manutenció de aquell y a las demés que de dret se trobarà ésser fahedor.

Dat en Gerona als 13 de dezembre del any de la Nativitat del señor de 1728.

De manament de Sa Il·lustríssima, mi señor. Francisco Pagès, secretari de cambra y visita”.

54

1729, agost. Rupit.

Contracte de construcció de la nova església de Rupit, entre els regidors de la vila i els mestres de cases vigatans, Josep Morató i Pere Cruïlles; posterior asisament del contracte, entre els mateixos regidors i Simeó Ferrer i Bernat Hom, mestres de cases gironins. Arxiu Episcopal de Vic, Notaria de Rupit, Joan Quer, Sextum manuale instrumentorum et actuum publicorum, 1060 (1728-1731), f. 33v-35r. i f. 37v-38r.

“Sobre la fàbrica de la nova construcció de la iglésia sots invocació del Archàngel Sant Miquel de la vila de Rupit, Bisbat de Vich, per y entre Joan Vinyals, Miquel Closells, Pere Mas y Closell, Joan Sala y Solermoner, regidors lo any corrent de la present vila de Rupit, fent estat cosas ab autoritat

y decret del Il·lustre Senyor Don Francisco Salvador Bournonville, de Erill, Orcau, Peraportussa, Vilademany y Cruïlles, Marquès de Rupit, avall avoloritzant y decretant de una part: Joseph Morató y Pere Anglada, mestre de cases, ciutadans de Vich de part altre, són estat fets, firmats y jurats los capítols, pactes y evinensas següents.

Primerament és estat pactat y concordat, que dits Joseph Morató y Pere Anglada sien tinguts y obligats com ab tenor dels present capítol, se obligan y prometen als sobredits regidors que dins tres anys primer vinents y del die present en avant comptadors fabricaran enterament la dita nova iglésia de Sant Miquel de la present vila, deixant-la ab tota perfecció, embroquerada a punt de emblanquir, deixant las cornissas en escalborn en la mateixa conformitat, modo y forma que està delineada dita fàbrica en lo mapa que dits Morató y Anglada han entregada, feta y firmada de llur mà y lletra, és a saber que se han de fer las cases y plintos de ordre compost segons reglas ad architectura, havent de tenir los plintos tres palms de alçada; així mateix hagen de fer tots los portals de pedra picada, esto és dos del presbiteri, dos dels púlpits y dos pròxims al portal principal ab imposta y los demás llisos ab goleta o bordó, menos lo portal principal de dita iglésia, lo qual hagen de fer y fabricar conforme lo dissenyo que han fet y firmat de llur mà: y que així mateix hagen de fer y fabricar la finestra del crusero que dóna a la paret del mitg die de las segrastias y demás finestras necessàries per la perfecció de la obra de pedra picada llisa y la O sobre lo porta major ab goleta de part de fora, y de part de dintre: y finalment las cantonadas del frontispici junts ab sas vasas tallantadas, y la de part de mitgdie y la de altre part en lo frontispici que hagen de ser doblas posant cantó y tras cantó y que no res menos hagen y degan fer totas las gradas tant del portal principal del presbiteri com escala del cor, y dels púlpits lo demás que convinga per la perfecció de la obra.

Item ab pacte y declaració que ab lo present ajust no ve comprès lo fabricar lo campanar de dita iglésia, encara que sia delineat en planta en lo dit mapa.

Item ab declaració que la referida obra sols tingan la obligació dits mestres en haver de fer aquella fins a sa total perfecció, empleant-hi sols las mans pertocants a llur offici, quedant obligats dits regidors conforme ab tenor del present capítol se obligan y prometen en haver-los de prestar los aliments, mentres se treballarà a dita obra; y en los dies festius de precepte se incluhiran; y així mateix subministrar los manobres y recaptos necessaris per aquella pagar los llòssols y trencar y escalbornar la pedra serà necessària per picar en la conformitat que dits mestres entregaran los perfils y plantillas.

Item ab pacte que dits regidors hagen de donar y pagar conforme ab tenor del present capítol se obligan y prometen donar y pagar als dits Joseph Morató y Pere Anglada Mil lliuras moneda barcelonesa per lo preu fet de las mans de d'ua la dita fàbrica, conforme sobre queda estipulat; pagadoras ditas mil lliuras en la present vila de Rupit en los plassos següents. És ha saber, tres

centas lliuras, tenint tot la dita fàbrica igualment al naixement del archs de las capellas; altres tres centas lliuras immediatament de ésser cuberta dita fàbrica; cent cinquanta lliuras luego de ésser fetas las voltas; cent cinquanta lliuras immediatament de ser conclòs dit preu fet y perficionada la dita fàbrica en lo modo sobre espressat; y las restants cent lliuras a cumpliment del dit preu fet después que serà totalment perficionada dita obra a un any: Y en cas que per part dels regidors de la present vila se suspengués lo continuar dita fàbrica; que en eix cas se haja de pagar als dits Morató y Anglada lo que correspondrà a la obra hauran ja feta hagut respecte de la paga a las horas fahedora.

Item ab pacte que immediatament de ésser finida y perfeccionada dita obra aquella dega ser regoneguda per un mestre de casas ben vist als regidors de la present vila, ab tal que se aja de fer en presència dels dits Morató y Anglada, o de aquella persona que ells anomenaran per est effecte; y en cas se verifique alguna falta en dita obra (lo que nos creu) que en tal cas dits Morató y Anglada la hagen de esmenar ab tota perfecció conforme los disenyos a llurs propis gastos.

Tot lo que prometen la una part a la altre adinvicen et vicissim, és a saber quiscuna della, en lo que sobre dits capítols respectivament se ha obligat fer attendre y cumplir, tenir y servir sens dilació ni excusa alguna ab restitució y esmena de totas missions y despesas, obligant-ne la una part a la altres adinvicen et vicissim, ha saber és los dits regidors tots y sengles béns y drets llurs y de altre de ells assolas mobles & renunciant a las dividens y cedens accions novas constitucions de Catalunya parlant de un o molts obligats, y a tot altre dret y lley a estas cosas obviant y ab jurament llargament y present lo dit Molt Il·lustre Señor Marquès de Rupit a ditas cosas interposa sa autoritat y decret.

Testes Don Ignatius Sallés y de Rius et Magnificus Marianus Subias, ambo utriusque juris doctores in civitate Vici populati; discreti Petrus Casas, notarius publicus Vici, ac Josephus Amat, notarius publicus Barcinona”.

“Constituhits personalment Simeón Ferrer y Bernat Hom, mestres de cases de la ciutat de Gerona, devant y en presència dels Honorables Joan Vinyals, Miquel Closells, Pere Mas y Closells y Joan Solermoner, regidors lo present any de la vila de Rupit: en atenció que a llur notícia ha novament previngut que ab acte rebut y continuat en poder del notari baix escrit als vint y sinch de agost prop passat havian los dits honorables regidors donat lo preu fet de fer y fabricar la iglésia del Archàngel Sant Miquel, patró y advocat de la dita vila a Josep Morató y Pere Anglada, mestres de cases de la ciutat de Vich per lo preu de mil lliuras barceloneses en lo modo y forma que en dit acte està pactat y estipulat y més extensament de las plantas y perfils per dits Morató y Anglada delineats y firmats de llur mà y lletra consta; volent usar del dret que en semblants casos és permès, assisenan y fan fita de la sexta part menos del dit preu fet de mil lliures; prometent que per la dita sexta per menos del

dit preu faran y fabricaran la dita iglésia ab los mateixos terminis, modo y forma que ab lo dit acte dits Morató y Anglada se són obligats. Obligant-se perçò los béns y de quiscú de ells assoles, y ab las solitas renunciacions y ab jurament, y present los dits honorables regidors acceptan la dita ditta y assisena per los dits Simeon Ferrer y Bernat Hom de sobre feta ab expressa, emperò declaració y reserva que fan que sie del gust y beneplàcit del molt Il·lustre Senyor Marquès de Rupit, llur senyor natural, pues en manera alguna no volen ni entenen fer cosa que sia en disgust de sa senyoria; de las quals cosas han requirit se llevàs lo present acte, essent present per testimonis Joseph Vilanova y Gerònim Ferrer, tots dos joves bracers de la parròquia de Sant Llorens de Dosmunts”.

55

1730, juliol, 26. Sant Esteve de Bas.

Presentació de queixes dels preveres de Sant Esteve de Bas al bisbe degudes a les conferències quinzennals que tenen lloc a Ridaura. Arxiu Diocesà de Girona, P-117, f. 241r-242v.

“Nos Don Balthasar de Bastero. Com en la visita que estam actualment fent de la parròquia de Sant Esteve Çalum vulgo de Bas, se nos estat representat per part dels ecclesiàstichs així confessors com dels que no ho són que resideixen en dita iglésia y vila, lo difficultós y molest que los era el assistir en las conferències mensuals que per son districte se tenen en la iglésia de la parròquia de Riudaure, dos horas lo que menos distant de aquesta, ja per esta mateixa notable distància com per se lo país naturalment plujós, ni tenir ells, ni poder mantenir cavalcaduras, per fer est camí cada mes (conforme està ab consuelo nostre establert en esta nostra diòcesi) y que per consegüent los era casi impracticable el cumplir ab est obligació que se los havia fer prent ja ab edictes differentes de nostres antecessors, com ab vàrias amonestacions nostras y per las resolucions que sobre esta mateixa avian vist generalment presas en las mateixas conferències tractant de est assumpto; suplicant-nos volguessem disposar-los algun medi ab que conseguissen lo fruyt de aquest exercici y escusar-los de haver de practicar lo camí que queda insinuar; tenint nos present tots estos motius y la referida notable difficultat y molèstia; y encara avent experimentat ab no poch gust nostre que dits ecclesiàstichs de son propri moviment y consentiment comú se aviam juntat algunas vegadas a fi de conferenciar algunas cosas concernents al estat y particularment exercitant-se en la pràctica de las cerimònias de la missa; perçò atenent y considerant tot lo demunt dit volent en estat part condecència a sa humil petició y donar forma a un exercici de gran profit y que sens mourerse de la parròquia aquí saldrà al de la conferència mensual, com queda en altrs semblants parts establert ab no poca complecència nostra, venim bé en que escusen el passar a Riudaure y assistir a la conferència y se juntaran una vegada cada semmana en la iglésia parroquial (y encara millor quant sia acabada en la capella que està acabant de Nostra Senyora del Dolors) ahont tindran cosa de una

hora de exercici distribuïnt-la en esta forma; tenint un quart lectura espiritual, un quart de oració mental, valent-se per tot assò dels llibres que aparegan més a propòsit y lo restant fins a cumplir la hora podran emplear-lo ab exercitar una de las cerimònias de una petita part de la missa; com un dia del modo ab que de revestir-se lo sacerdot per est tremendo sacrifici, oracions que deu dir y modo de partir de la sacristia y de anar fins al altar, un altre dia de las que se offereixen des del arribó del altar fins al introit; y així successivament anant-ho repartint fins aver acabat de exercitar-se en estas cerimònias; explicant immediatament després los significats de estos sagrats ritus y de cada un de ells, per lo que corresponga a lo que se auran exercitat en aquell dia, no apareixent-los per ningun cas impertinent lo repetir estas diligèncias y exercicis moltes vegadas, sent constant que és llàstima que no tingan tots una summa intel·ligència o instrucció en assumpto de tant importància y los més tremendo y alt de la religió y de nostre sagrat ministeri. Y finalment no faltaran altres ritus sagrats que explicar y exercitat quant tots estiga molt enterats dels de la missa y fins a tornar a repetir aquestos quant aparega ésser rehonable el repetir-los. Ab estat santa aplicació experimentaran lo increment que tindran dits ecclesiàstichs en lo que concerneix al assumpto de una de las principals obligacions del sacerdoti, lo exemple que donaran al poble quant los consideren en esta aplicació tan pròpria de son estat y ministeri y lo consuelo esperitual que los resultarà de la intel·ligència dels soberanos misteris que se enclouhen en dits ritus; lo que los excitarà contínuament a nou fervor a major devoció y a més ternura en sa celebració ab gran profit de sas ànimas. Y perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots los referits ecclesiàstichs y pogan posar-se des de luego en pràctica, manam al sacristà de dita iglésia que luego de tenir las present los junte privadament y llesca las presents firmadas de nostra màs, selladas ab nostre sello y referenciadas per nostre infraescribit secretari a fi que ningú puga al·legar ignorància.

Dat en dita parròquia dos actes de aquella continuant als 26 de juliol de 1730.

Balthasar Bisbe de Gerona, de manant de dit Il·lustríssim Senyor Dr. Pau Coll, prevere, secretari de camara y visita”.

56

1730, setembre, 27. Les Preses.

Manaments emesos pel bisbe Baltasar de Bastero adreçats als ecclesiàstics de Les Preses. Arxiu Diocesà de Girona, P-117, f. 386v-389r.

“Nos Don Balthasar de Bastero: Considerant que no hi ha cosa que servesca de més exemple y edificació als seculars y que los impose ab més efficacia a la pràctica de todas las virtuts que la vida ajustada dels ecclesiàstichs y conforme a las disposicions dels sagrats cànons; com per lo contrari

no hi ha cosa que més escandelize al poble y que cause major ruina a las ànimas que la vida poch arreglada de aquells que considerant-los los laics llum del món, tenen per inculpable y lícit tot lo que veuhen que ells practican; perçò, com visitant la present parròquia de Sant Pere de las Presas hajam tingut notícia de alguns defectes, que per lo passat se experimentaren en alguns ecclesiàstichs de aquells, tal vegada per no fer especial reflexió a differents cosas, que los són prohibidas y que per dit motiu podrian quizà ab lo temps tornar a practicar-se en descrèdit de son estat, poch respecte y decoro corresponent a son sagrat ministeri, sinó si donava alguna providència perçò los ordenam y manam las cosas següents:

Primero, que ningun dels ecclesiàstichs residents de la present iglésia y parròquia puga negociar en manera alguna, ni comprant blat y guardar-lo per tornar-lo a vendre, ni prenent arrendament ni fent altres espècies de negociacions, tractes, y contractes prohibits tots per los sagrats cànons baix pena de 25 ll barceloneses per cada vegada que contrafaran.

Item que ningun de dits ecclesiàstichs puga fumar, ni estar ab la pipa a la boca en la finestra o porta de sa casa y molt menos en los carrers, plassas o tavernas y quant per remey una o altra vegada per ordre del metge haje alguna vegada de fumar no puga per ningun cas practicar-ho antes de dir missa y de assistir als divinos officis, sinó després y retirat en algun aposento de sa casa, baix pena de 10 ll y per cada vegada que contrafaran.

Item que ningun de dits ecclesiàstichs puga jugar a joch de canó o altre joch tirat o de resto y de interès dels que són prohibits per los sagrats cànons, ni menos ninguna vegada a ningun joch de diverció en taverna o altra casa pública ni encara estarhi per veurer jugar, beure o conversar, baix pena de 25 ll barceloneses per cada vegada que contrafaran.

Item que ningun de dits ecclesiàstichs se exercite en cosas mecànicas, encara que sia per servey de sa casa, singularment fóra de ella; no causant poca admiració als seculars y encara irrisió en descrèdit del estat, veurer a algun ecclesiàstich empleat en lloch públic en casa o empleos de gent baixa y ordinària com serian cavar, fer lenya y altres, baix pena de 10 ll barceloneses per cada vegada que contrafaran.

Item que qualsevol de dits ecclesiàstichs vaja ab sotana, collet y balona sempre que se offeresca anar a la iglésia per dir missa o per altres funcions ecclesiàsticas de manera que se restesca est hàbit ja antes de eixir de casa y no en la iglésia, no causant poca nota veurer com en la iglésia se despullan lo vestit curt per posar-se la sotana; y quant fos cas que alguns de dits ecclesiàstichs estigués apartat de dit poble distància notable de manera que o per rahó de dita distància o mals camins fos incomodat tenir ab sotana llançada podrà portar-la baix lo sobretodo atacada a la cinta per llançar-se-la antes de entrar a la iglésia y finalment may li faltaria la conveniència de alguna casa de un amich ecclesiàstich per anar a vestir-se allò la sotana y despullar-se allò mateix ahont lay

guardaran; y encara quant vajan vestits de curts per ningun cas aniran sens collet, sent molt indecent veure a un ecclesiàstich ab la sola balona que a poch rato de portar-la ja no té figura de balona, ni serveix de senyal per reverèncias los laichs lo estat sacerdotal, sinó per causar lo despreci que se mereix esta indecència, baix pena per cada vegada que contrafaran de 10 ll barceloneses.

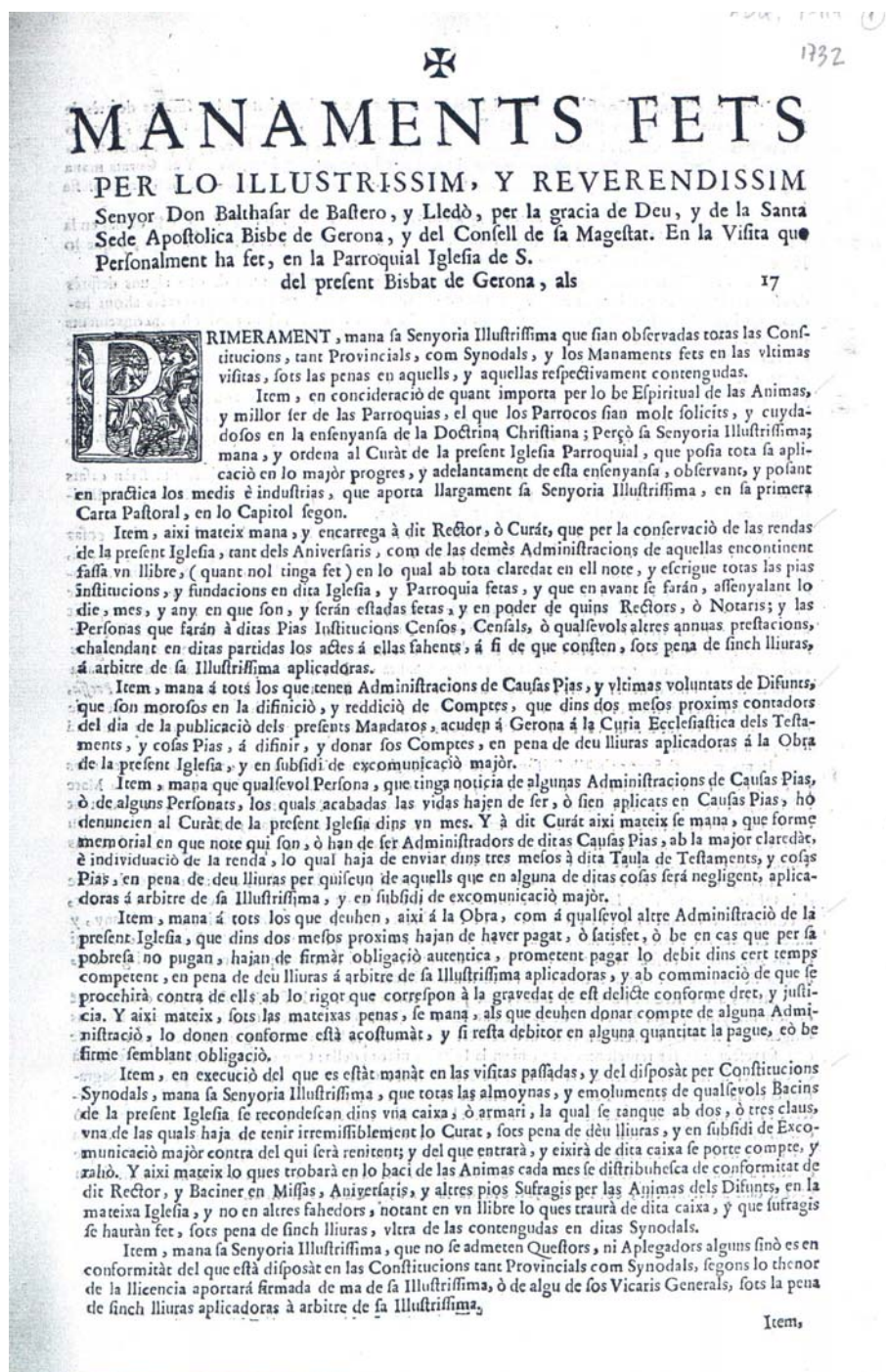
Item que ningun de dits ecclesiàstichs assistesca a funció alguna ecclesiàstica sens garnatxa o roquet, no causant poca deformitat veurerne un ab ella y altre sens ella; y finalment que la uniformitat en lo àbit y la circunspecció ab que se assistesca a las funcions ecclesiàstiques cause hermosura y decoro a la casa de Déu y sàpia tot a virtut y exemple dels seculars, baix pena de 10 ll per cada vegada que contrafaran.

Item que quant resan en lo chor vajan poch o poch, fent los dos punts als asteriscos y guardant lo un chor a que lo altre haja acabat, fent-se càrrega que Déu nostre Señor castiga severament als que en lo chor contan ab negligència y precipitació faltant al compliment del reso, y encara a la justícia dels benefactors, estant subjectes a la restitució mateixa que los donarà bastan disgust en la hora de sa fi, y de que auran de donar estrat compte al supremo jutge que executaran, baix pena a nos arbitrària segons la qualitat de la falta.

Item que en avant a fi que se sapia la hora fixa en que se celebraran los aniversaris ordenam que desde el primer de juny fins a tots sants se celebren al punt de las set horas del matí, començant a tocar mitja hora antes; y desde tots sants fins al últim de maig al punt de las vuyt; y quant canten completas se començaran mitja hora antes de pondrerse lo sol tot lo any, que executaran baix pena de 5 ll barceloneses per cada vegada que contrafaran”.

1732. Girona.

Manaments generals del bisbe Baltasar de Bastero, deixant els espais en blanc per a la parròquia, el dia, el mes i l'any (1a. versió). Arxiu Diocesà de Girona, P-119, s.f., 2 fs.

Item, revalidant la Constitució Synodal feta contra los que tardaran batejar los Infants després de ser nats, mana la Senyoria Illustrissima als Pares, y Mares de aquells, que després de ser nats, y per lo menos fins sian batejats los fassan vn llitet fora del llit de la Mare, ò de la Dida; y si per pobresa no poguessen ferho, ò que estigan desganats, quant mes prest pogan fassan batejarlos. Y als Curats mana que quatre vegades en lo any exhorten á las Ovellas de quanta conveniencia es la observança d'esta Constitució; sots pena arbitraria.

Item, per conseguirse lo fi que té la Santa Mare Iglesia en la disposició de Padrins, y Padrinas en la susceptió del Sant Baptisme, mana que no sian admetos los que seràn menors de deu anys, y que lo Parroco zele esta observancia en cumpliment de sa obligació.

Item, per llevar abusos, y excessos que en algunas parts se experimentan de que alguns després de estar encartats, ò que hauràn donat paraula de casament, no reparan entrar en las casas ahont habitan las Promesas ab gran escandol, y perill de ses Animes: Perçò desitjant obviar los inconvenients que de asò resultan en execució de las Constitucions Tarraconentes, y del mateix Bisbat, mana á tots los encartats, que desta hora en avant no presumen entrar en la casa ahont habitarán llurs Esposas de futuro, sots las penas en ditas Constitucions expressadas; çò es, als Militars, de deu, als Mercaders de sis, y als demès de quatre lliuras respectivè irremissiblement exigidoras, aplicadoras á llochs pios á arbitre de sa Illustrissima. Y als Curats mana averiguen si seràn entrats, quant ho sapian advertelcan als encartats esta obligació, y no assistescan al Matrimoni sens especial licencia en que diga: *Ingressu non obstante*, sots pena arbitraria.

Item, mana á tots los que auràn contret Matrimoni, que dins vn mes després que seràn casats prengan la Bendicció Nupcial, sots pena de finch lliuras á llochs pios á arbitre de sa Senyoria Illustrissima aplicadoras, y en subfidi de excomunicació major.

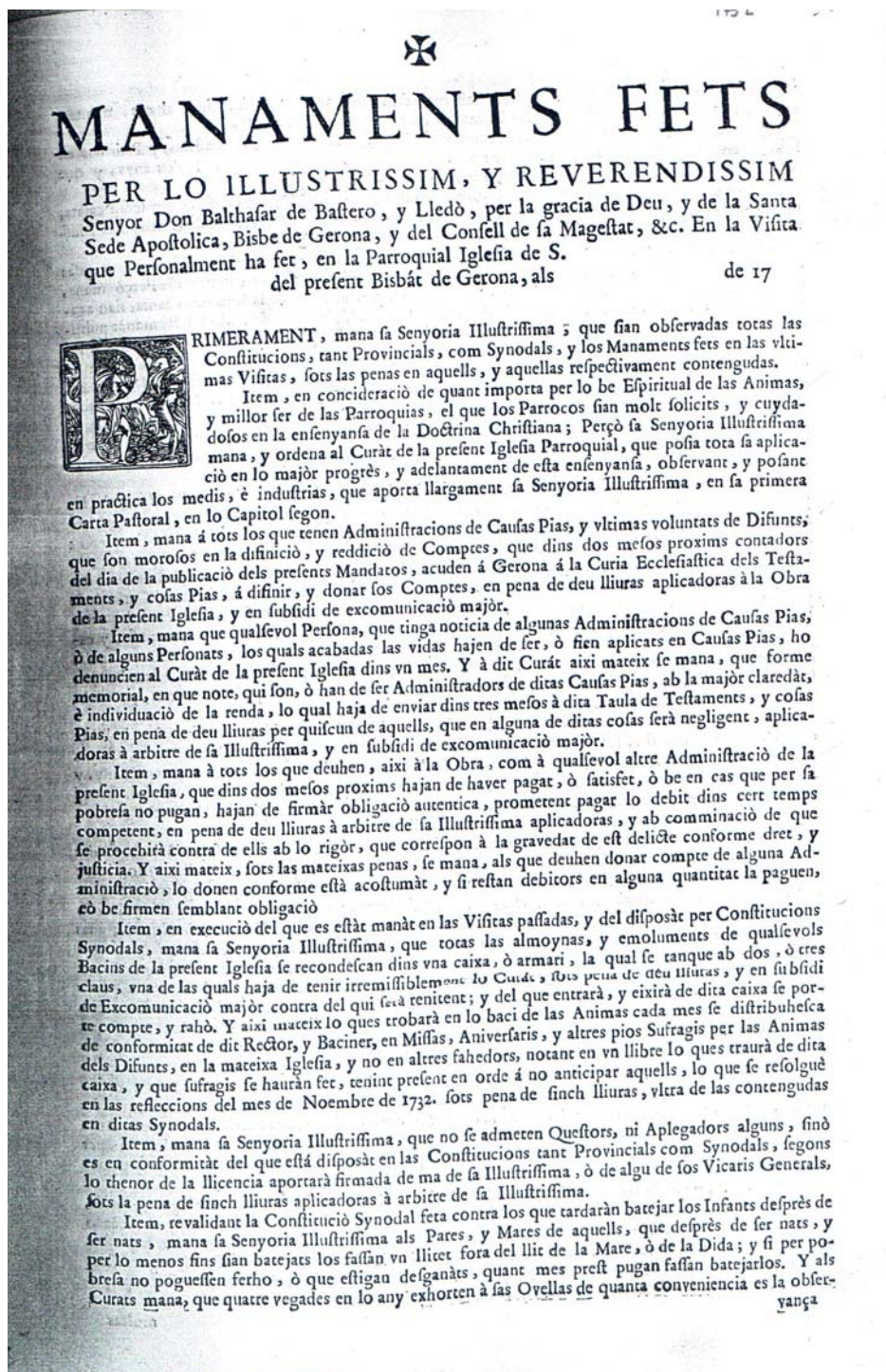
Item, considerant los inconvenients que se experimentan moltes vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor Nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circumspecció: Perçò mana, que desta hora en avant totas las Professions ques faràn, etiam que figan de la Semmana Santa, sian acabadas á posta de Sol, y que en las demès Professions se observe lo disposat en lo Edicte manat publicat per nostre Antecessor, lo Senyor Don Miquel Ioan de Taverner, y Rubí de bona memoria, expedit á 12. Abril 1719. Y que en las Professions del Corpus, ni devant del Santissim SAGRAMENT (que sia alabat pera sempre) no se atrevesca ningun home, ni dona encara que sie de edat pueril fer alguns balls, danças, ni altres representacions: ni en la nit Santa de Nadal los *Pastors*, ni en la Semmana Santa la representació de la Mort, y Passió de Christo nostre Redemptor vulgarment dita, la *Pressa*, ni altres representacions al viu, ni en festas del Roser, ni altres no fassan los Cavallets, sots pena de tres lliuras, y en subfidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permeterá sots pena arbitraria.

Item, mana la Senyoria Illustrissima á tots los Regint Cura de Animas, que quant essentarán las partidas dels Baptismes escrigan lo nom, y apellido, ò nom de casa, així del Pare, com de la Mare del batejat, es á saber lo nom de casa, ò apellido que tenia dita Mare antes de casarse, no cometent descuyt en esta materia, per los graves inconvenients se experimentan de esta omissió, sots pena de deu lliuras á arbitre de sa Illustrissima aplicadoras, prevenintlos de que farà especial indagació així en las Visitas, com altrament de si se executa lo referit.

Item, mana, y encarrega al Rector, ò Curat, que al peu de la partida, que assentarà en lo llibre dels Obits continue si lo Difunt, serà mort ab Testament, ò sens ell; y en cas de averse fet, assente; y continue lo dia mes, y any, y en poder de quin Notari, las Missas, Aniverfarsis, y cap de any, y altres Llegats Pios tocants á la Anima. á fi, y efecte ques cumpre la voluntat del Difunt, per suffragi de las Animas, y desfarrech de las conciencias de aquell, á qui toca cumplir semblants obligacions, á pena de finch lliuras, á arbitre de sa Illustrissima aplicadoras.

Item, á dit Rector, ò Curat mana, que per desfarrech de son Pastoral Ofici cuyde exactament de son minysteri: Que las cosas de la present Iglesia vayan ben ordenadas: Que los Altars, y las Aras estigan limpios: Que tracte ab rota decencia las robas de aquella: y en ninguna manera permete de que serveSCAN per fer representacions, ni en la Iglesia, ni fora della: Que en los Altars en que se haurá de celebrar hi haja vna Creu ab la Imatge de Iesu-Christ: Que no admete á la recepció dels Sagraments de la Eucharistia, y Penitencia á homens ab rets al cap, ò cabells entrenats, ò lligats per darrera; ni permete, que en la Iglesia hi estigan ab dits rets, ò ab tocados, ò altra indecencia; sino que hi estigan ab la reverencia, y devoció, que demana la Casa de Deu; y finalment, en orde á dita Iglesia, y de sas Ovellas, se aporte com á bon Pastor procurantlos lo past saludable, y considere que de tot ha de donar compte á nostre Pare Celestial, qui per sa Divina Providencia lo ha constituit en puestro tant preheminent, com de Majordom de sa Casa, y Cura de Animas.

Manaments generals del bisbe Baltasar de Bastero, deixant els espais en blanc per a la parròquia, el dia, el mes i l'any (2a. versió). Arxiu Diocesà de Girona, P-119, s.f., 4 fs.

vança desta Constitució; y encara los serà facil executarho més auienut; quant vinga al cas; mentre enseñan la Doctrina Christiana en las Fiestas de entre any; sots pena arbitraria.

Item, per conseguirse lo fi que tè la Santa Mare Iglesia en la disposició de Padrins, y Padrinas en la sulcepció del Sant Baptisme, mana que no sian admesos los que seràn menors de deu anys, y que lo Parroco zele esta observancia en cumpliment de sa obligació.

Item, mana à tots los que auràn contret Matrimoni, que dins vn mes, després que seràn casats, prengan la Bendicció Nupcial, sots pena de finch lliuras à llochis pios à arbitre de sa Senyoria Illustrissima aplicadoras, y en subsidi de excomunicació majòr.

Item, considerant los inconvenients, que se esperimentan moltes vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor Nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circunspecció: Perçò mana, que desta hora en avant todas las Professions, ques faràn, etiam que sigan de la Semmana Santa, sian acabadas á posta de Sol, y que en las demès Professions se observe lo disposat en lo Edicte manat publicar per lo Illustrissim Senyor Don Miquel Ioan de Taverner, y Rubí de bona memoria, expedit à 12. Abril 1719. Y que en las Professions del Corpus, ni devant del Santissim SAGRAMENT (que sia alabàt pera sempre) no se atrevesca ningun home, ni dona, encara que sie de edat pueril, fer alguns balls, danças, ni altres representacions: ni en la nit Santa de Nadal los *Pastors*, ni en la Semmana Santa la representació de la Mort, y Passió de Christo nostre Redemptor vulgarment dita, *la Pressa*, ni altres representacions al viu, ni en fiestas del Roser, ni altres no fassan los Cavallets, sots pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació majòr, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetrà sots pena arbitraria.

Item, mana sa Senyoria Illustrissima à tots los Regint Cura de Animas, que quant assentaràn las partidas dels Baptismes, escrigan lo nom, y apellido, ò nom de casa, aixi del Pare, com de la Mare del batejat, es à saber lo nom de casa, ò apellido que tenia dita Mare, antes de casarse, no cometent defuyt en esta materia, per los graves inconvenients se exprimentan de esta omissió, sots pena de deu lliuras à arbitre de sa Illustrissim aplicadoras, prevenintlos de que se farà especial indagació, aixi en las Visitas, com altrament, de si se executa lo referit; y aixi mateix mana sa Illustrissima al Curat de la present Iglesia, que en las altres partidas, en que se parlarà de Pares, com son á demès de las ditas partidas dels Baptismes, las de Desposoris, de Obits de Parvulos, y Confirmandos, se pose, y expresse immediatament després del nom de la Mare, y de son cognom de la Casa, de ahont era exida, la paraula Conjuges, ò altre equivalent, que denote la legitimitat de la filiació del Desposat, Batejat, Confirmat, y Defunt respectiue, sots pena de tres lliuras per cada vegada que contrafaràn, y en subsidi de excomunicació majòr.

Item, mana, y encarrega al Rector, ò Curat, que al peu de la partida, que assentarà en lo llibre dels Obits, continue si lo Difunt, serà mort ab Testament, ò sens ell; y en cas de averne fet, assente, y continue lo dia mes, y any, y en poder de quin Notari, las Missas, Aniversaris, y cap de any, y altres Llegats Pios tocants à la Anima, à fi, y effecte ques cumple la voluntat del Difunt, per sufragi de las Animas, y descarrech de las conciencias de aquell, à qui toca cumplir semblants obligacions, á pena de finch lliuras, à arbitre de sa Illustrissima aplicadoras.

Item, aixi mateix mana, y encarrega á dit Rector, ò Curat, que per la conservació de las rendas de la present Iglesia, tant dels Aniversaris, com de las demès Administracions de aquellas, encontinent fassa vn Llibre, (quant nol tinga fet) en lo qual ab tota claredat en ell note, y escriga todas las Pias Instituciones, y Fundacions en dita Iglesia, y Parroquia feras, y que en avant se faràn assenyalant lo die, mes, y any, en que son, y seràn estadas fetas, y en poder de quins Rectors, ò Notaris, y las Personas per son nom, y cognom, que faràn à ditas Pias Instituciones Censos, Censals, ò quallevols altres annuas prestacions, chalendant en ditas partidas los actes á ellas fahents; prevenint el que de vna partida de Fundació a la altre Fundació (que se faràn al cap de munt de vna fulla) deixe vns quantos fulls en blanch, mes ò menos segons los Censals, ò Prestacions, que correspondrà à cada Fundació, per continuar en lo esdevenidor las mutacions, ò traspassos, que faràn las ditas Prestacions, ja sie per lliucions, encarregaments, &c. notant aixi mateix en estas partidas los noms, y cognoms dels qui los faràn en avant, die, mes, any, y Notari ab individuació de las especials obligacions contengudas en sos respectiue actes: No menos mana sa Senyoria Illustrissima al Curat de la present Iglesia, el que descriga en vna post, ò taulò las ditas obligacions de Missas, Aniversaris, ò altres Sufragis, per sos mesos, y dies, y per qui deuen celebrar se, la qual post, ò taulò, fixarà en la Sacristia, peraque tothom la pugua veure, y tenir se mes present, aixi la memoria dels Pios Fundadors, com la obligació, per no faltar al cumpliment de ella, lo que executarà en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació majòr.

Item, á fi, y effecte de que en lo temps de la Visita, y alreument sempre que convinga, ja vivint, ja després de mort lo Curat de la present Iglesia, pugua fer constar ab tota especificació, y claredat lo haver cumplert exactament á la celebració de Missas, Aniversaris, y altres pios Sufragis en la present Iglesia fundats, no solament per descarrech de sa conciencia, sino també per evitar los gravissims inconvenients, y danys, que ab lo temps podrian resultar, no solament á la conservació, y perpetuïtat de las mateixas fundacions, però, y encara á la quietut del mateix Curat, com efectivament moltes

moltes vegades semblants danys se han exprimentat, per tenirse en materia de tanta importancia omíssió: Perçò mana sa Senyoria Illustríssima estretament al Curàt de la present Iglesia, que desde luego, y sens enganyarlo lo temps, passant de avuy á demà, fassa fer vn Llibre blanch enquadernat en tota forma, en lo qual note, y escriga cada fundació per si, y separadament, individuant en cada partida (que notarà al cap de munt de vna fulla) lo numero de las Missas, y Aniverfariis, que se degan celebrar, y perqui deurán aplicarse: Inmediatament à quiscuna partida notarà, al mitg de la pagina lo any corrent, y baix las xitres de ell, die per die, lo que haurà celebrat, y al cap del any sumara al peu lo numero del que haurà celebrat, per veurer si correspon al numero, que està notat à la sobredita partida, que devia celebrar, y baix dita suma farà vera ab la firma de son nom, peraque sempre conste lo estat, en que te la celebració, y puga averiguarho qualsevol ab tota facilitat, si Nostre Senyor disposava de sa vida tant impensadament, com ben amenut succeheix; y perque est Llibre dure molts anys, farà que se gran corresponent à las fundacions, pocas, ò moltas que tinga: Prevenint que de vna partida de fundació à la altre, deixe vns quants fulls blanchs, segons las moltas, ò pocas obligacions, que corresponen à cada fundació, com per exemple, si per vna fundació de dotze Missas deixa deu fulls en blanch, per vna de vint y quatre, ne deixarà vint, y al vltim del Llibre, després de totas las fundacions, posará vn titol que diga, *Missas pro Populo*, deixant los fulls blanchs, que convinga ab la mateixa correspondencia, y desta manera en poca diferencia, quant se acabarán los fulls blanchs corresponents à vna partida, se acabarán los de la altre, lo que executarà irremissiblement, sens la menor mora, ò dilació, en pena de deu lliuras, y en subsidi de excomunicació major: Ab comminació á demès, que sempre que dit Curàt, ò sos Successors, morissen sens tenir esta materia ab esta claredat, y no poguessen los que cuydarian de las cosas ferho constar, com queda dit, provehirèm de fer celebrar per son Successor, tot lo que no constará haver celebrat lo Difunt, en la conformitat que queda expressat, pagantse de sos bens las caritats corresponents, no sene just el permetrer, que sa Anima estiga tal vegada embarrassada en materia tant grave, y encara defraudats los Fundadors en los Sufragis, que los competeixen: Prevenint també, que tant aquest Llibre, com lo que queda expressat en lo precedent Capítol, deurà conservarlos dit Curàt molt recondits, y guardats, com los demès Llibres Parroquials de Baptismes, Confirmacions, Obits, Matrimonis, y Testaments, volent sa Illustríssima, que aquells sian tinguts, y reputats per Llibres Parroquials, y seràn tots revistots, y visitats en las subseguents Visitas de vna mateixa manera.

Item, per quant importa summament el que en totas las Parroquias tinga lo Parroco lo Llibre dit Consuetu, en que estigan continuadas per mesos, y dias, totas las consuetuts, que se obliervan en aquellas, aixi en funcions, com altremet, com varias vegadas es estat manat, y en conformitat de las antigas Ordinacions del present Bisbat; mana sa Senyoria Illustríssima, que los Parrocos, que no las tingan las formen luego, y la tingan per la Visita, que de proxim, y dins poch mes de vn any, se farà; y aixi mateix, que recullen tots los Mandatos de las Visitas passadas, y que junt ab estos, los cufen en vn pergami doble, y fort per son orde, sent, que dit pergami, quede en disposició de podersefi cusit encara mes, baix pena de deu lliuras pagadoras de bens propis, y altres arbitrarias, segons la qualitat de la negligencia, y omíssió, per los que se trobaràn omíssos en las sobreditas materias en la referida proxima Visita.

Item, conciderant sa Senyoria Illustríssima, de quanta importancia es, que la Ara no estiga suelta, y movedissa sobre la Mesa, per la contingencia de que á son moviment, no se gire lo Calfer, y que sapia lo Sacerdor, y comprega lo ambit, que te, peraque no pose la Hostia, y lo Calfer fora de ella, y que estiga ciuada à tal proporció, que puga fer las accions naturals, y sens violencia sobre la oblata ab la gravetat, y compostura, que demana la Magestat de tant gran Sacrifici: Perçò, mana, y ordena als Obrers de la present Iglesia, que ab assistencia, y direcció del Curàt de ella, las fixen totas en las respective Mesas, de manera, que de las Aras al frontal solament medie la distancia de mitg palm, ò tres quarts, disposant juntament que sobrepujen á la Mesa cosa de mitg traves de dit, y esta mateixa disposició observaràn ab las que estigan ja fixadas, menos que estassen ab lo modo, y forma dalt expressat, lo que executaràn en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á fi, y effecte de que los Altars de la present Iglesia pugan guardarse, y preservarse de la pols, ò altre inmundicia, y desta manera mantenirse, ab la major limpieia per la celebració del Sant Sacrifici de la Missa: Mana sa Senyoria Illustríssima als Obrers, ò á qui toque, y especte, que cubren los dits Altars ab Guadamacils, los quals tingan per lo menos tot lo llarch de la Mesa, sens deixarhi obertura al mitg en lo que correspon á la Ara, y en los Guadamacils ja fets, y existents en alguns Altars, en que hi haja tal obertura, mana, y ordena als sobredits, que los cufen, y los posen aixi mateix com los demès, que faràn nous, peraque tots estigan de vna mateixa conformitat: Manant, y ordenant sa Senyoria Illustríssima al Curàt, que no celebre, ni permeta celebrar en los Altars, en que estigan los dits Guadamacils oberts, sino que enterament se traguen de tot lo Altar pera celebrathi, que altremet redundaria à gran irreverencia del Sant Sacrifici de la Missa, lo que se executarà en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, com vn dels mes principals adornos dels Altars sie, el que en ells hi haja vna Creu ab la Imatge

Imatge de Christo Nostre Senyor, Sacra, y Tabellas; circumstancies ben necessaries, pera poderse en ells celebrar lo Sant Sacrifici de la Missa: Mana sa Senyoria Illustrissima als Obrers de la present Iglesia, que dins quatre mesos de la publicació dels Presents, donen providencia, que en ningun dels Altars falte alguna de las cosas sobreditas, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana sa Senyoria Illustrissima al Curat de la present Iglesia, que dins lo termini de vn mes, després que lo present Cartell li sera estat presentat, pose, y escrigue en limpio, y en quadern en folio, todas las Confirmacions, desde el Illustrissim Senyor Taverner, y D'ardena, de bona memoria, inclusive, fins vuy administradas en sa Parroquia, ò á sos Parroquians fora della, de las quals tinga dit Curat registre, component en quadern separat, y distinct las de cada Senyor Illustrissim, y dits quaderns entregue al President de sa Conferencia, el qual deurá passarlas, per ocasió ben segura, en ma del Dr. Narcis Nadal Prevere Notari del Vicariat Ecclesiastic de Gerona, á si que quedant no solament en dita Parroquia, y en son Llibre á est si destinat; (que formarà luego dit Curat, en cas de no tenirlo) sino també en dit Vicariat, queden ben asseguradas las partidas de ditas Confirmacions, y se troben quant se necessiten; Y quant dit Parroco fos omis en esta precisa, y grave diligencia, deurá lo President de la dita Conferencia donarne avis á sa Illustrissima, baix pena per quiscu, que contrafassa de deu lliuras, pagadoras de bens propis á arbitre de sa Illustrissima, aplicadoras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á dit Rector, ò Curat mana, que per desearrech de son Pastoral Ofici, cuyde exactament de son minysteri: Que las cosas de la present Iglesia vayan ben ordenadas: Que tracte ab tota decencia las robas de aquella: y en ninguna manera permite que servescan per fer representacions, ni en la Iglesia, ni fora della: Que no permite, que en la Iglesia estigan los Homens ab rets, ò ab tocados, ò altra indecencia, sino que hi estigan ab la reverencia, y devoció, que demana la Casa de Deu; y finalment, en orde á dita Iglesia, y sas Ovellas, se aporte com á bon Pastor procurandolos lo past saludable, y confidere que de tot ha de donar compte á nostre Pare Celestial, qui per sa Divina Providencia lo ha constituit en puesto tant preheminent, com de Majordom de la Casa, y Cura de Animas.

15, setembre, 1733. Les Preses.

Manaments del bisbe Baltasar Bastero adreçats a la comunitat de preveres de Les Preses. Arxiu Diocesà de Girona, P-117, s. f. , entre fs. 388-389.

”Nos Don Balthasar de Bastero y Lledó per la gràcia de Déu y de la Santa Sede apostòlica bisbe de Gerona y del Consell de sa Magestat &. Com continuant lo curs del giro que estan donant per la nostra Diòcesi a fi de administrar lo sant sagrament de la confirmació y de reveure si en los llochs que anam seguint a est efecte hi ha providenciar alguna cosa en compliment del nostre pastoral ministeri, hajam trobat en la present parròquia de St Pere de las Presas differentes cosas que corregir en los ecclesiàstichs de dita parròquia que omissos en lo compliment de las suas obligacions donan cada instant motiu a vèrios disturbis, no solament entre si, sinó també entre ells mateixos y los seculars, en descrèdit de son estat y poch compliment del exemple, que deurian donar-los ab lo llum del arreglament de sas operacions. Perçò ordenam y manam las cosas infrascritas, y següents.

Primero que en avant lo rector y beneficiats de la referida iglésia assistescan, com antigament y fins de poch temps a esta part ha acostumat assistir, en las professons que se fan y han acostumat fer de benedicció de terme al padró del sementiri desde Santa Creu de maig fins a Sant Creu de setembre en los diumenges y en aquell, canten los beneficiats los quatre sants evangelis comensant per son torn o conforme tingan acostumar fins que tots quatre sian dits, si lo número dels residents és de quatre, no entran en lo dit cas lo rector a catar-ne algun, per rahó de portar la capa y vera creu, al qual per esta rahó toca dir vèrios versets y oracions, y fer vèrios exorcismes y quant dits beneficiats notablement falten a esta assistència que procurarem inquirir ab tota digilència los castigarem segons la qualitat de la falta y la més o menos contrafacció del present nostre mandato.

Item com tingan entès que los referits beneficiats falten ben amenut de assistir a las absoltas, ab que la devoció dels faels acostum suffragar a las ànimas que tenen obligació, quant se fa algun enterro o lo novenal y cap de any, vulgarment dits honras, eixint en lo fossar, ahont són enterrats aquells per qui se fa lo bé, de que se segueix notable dany a las referidas ànimas, disminuir la pietat als beneficiats que per rahó del pingüe salari que se los dóna falten ab la obligació de esta assistència que és part, porció y complement de la que deuen fer en las ditas funcions, com ho fa veurer la comuníssima y general consuetut que hi ha en lo bisbat de assistir los concurrents a estas funcions fins que ditas absoltas són enterament finidas; perçò estretament los manam que en avant no fassan la menor falta en esta matèria, comminant-los que invigilarem enterament en assò, y que quant trobem en ells la menor cupable amissió, los castigarem irremissiblement segons la qualitat de la falta y com de dret se trobarà fahedor.

Item com tingam entès y estigam plenament informats que en differentes funcions, ja de funerals com de festivitats solemnes de entre any, hi ha acostumat haver en los officis diaca y subdiaca y que vuy y de algun temps a esta part apenas o ab molt treball se encontra qui de dits beneficiats vulla exercir estos sagrats ministeris y que quant ho fassan, ha de ser pregats y amb molta repugnància, sens fer reflexió que si la iglésia de las Presas los dóna ab què sustentar-se, és rahó que ells la assistesca en lo que concerneix a son decoro y lluiment: perçò ordenam y manam que sempre y en qualsevol funció en que se troben set o més sacerdots que assistescan en dits casos lo penúltim beneficiat en la possessió de son benefici dega fer de diaca y lo últim de subdiaca o per si o per altre, singularment sempre que los benefactors ho demanen o bé la solemnitat de la festa ab singularitat en las pròpias de la iglésia, com són lo Roser, festa major &c. que executaran, baix pena per cada vegada que contrafaran de tres lliuras barceloneses.

Item com així mateix tingam entès que no obstant ser la distribució dels aniversaris y cantars de ànimas enterament igual entre lo rector y beneficiats ab la sola diferència que lo rector té un sou barcelonès més per quiscun, per rahó que administra pa, vi y llum per la celebració de aquells, y que no obstant això molts de dits beneficiats, quant per son torn los toca dir la missa de dits aniversaris y cantars no volen immediatament fer las absoltas al corn de altar, conforme al nostre ritual y a la universal consuetut del bisbat y en totas las iglésias de aquell; antes bé se despulla y se'n van, obligant a que altre baix del cor, si vol, a fer-las: perçò manam y ordenam que lo sacerdot ara sia lo rector, ara beneficiat que en ditas funcions fassa de celebrant immediatament de acabat y llevada la casulla, isca de la sacristia a fer ditas absoltas o bé corre a son càrrech fer las fer per altre, baix pena per cada vegada que contrafaran de sinch lliuras barceloneses.

Item com estigam informats que dits ecclesiàstichs no reparan de anar per los carrers y plaça en cos de jupa y encara ab aquella descordada, amostrant armilla de color vermell y altras semblants indecèncias, assentant-se sobre la paret del cementiri, penjant las camas a la part de la plaça ab summa descompostura y ab modo enterament secularesco; perçò los ordenam y manam que en avant se abstingan de semblants modos de anar y vajam ab tota honestedat vestits o de llarch o de curt en sos casos y llochs ab son collet y balona, baix pena de deu lliuras barceloneses irremisiblement exigidoras per cada vegada que contrafaran las quals farem exigir irremisiblement, així com hem fet exigirlas per lo que se ha faltat a altres mandatos fets en los decrets de la visita que férem de dita iglésia als vint y set de setembre de mil set cents y trenta, los quals confirmaran y ratificam ab la nova circumstància de que exigirem duplicada pena del que reincidirà contra algun de dits mandatos.

Item atenent y conciderant que en la present iglésia hi ha lo abús de cobrar los beneficiats sens legítima causa las distribucions, ara sian de aniversaris o cantars, com de altras qualsevol

funcions quant no assisteixen a aquells, no podent fer-ho segons totes las disposicions canòniques; però ordenam y manam que en avant no se done la distribució al que falte en ditas funcions, antes bé que lo rector de la present iglésia note las fallas de cada hu y que de lo que resulte de aquellas se fassan y suplescan funcions corresponents a las que hauran fallat per aquells per qui altrement debian ser aplicadas, advertint que per estas funcions fundadas no pogan substituir altre capellà, que no sia resident sens llicència expressa del rector, y en las funerals sens llicència expressa del referit rector, al qual reservam la facultat entera de convidar al rector vehí que corresponga en ausència de algun beneficiat, baix pena per qualsevol dels dits que contrafassa, de deu lliuras barceloneses y si fos cas que pogué constar de haver algun falta, volem que quant se passen los comptes ab lo procurador se li relleven estas faltas y se suplescan del modo que tenim dalt referit.

Y perquè las sobreditas cosas vingan a notícias de tots los residents de la referida iglésia manam al infrascrit nostre secretari que los junte en la sacristia de dita iglésia y los llesca estas presents nostras disposicions y entregue còpia de ellas al rector perquè las inserte a continuació dels actes de dita nostra visita per sa perpètua observància y al dit secretari que cuse las ditas disposicions originals en lo llibre dit de Nostra visita en son lloch corresponent, perquè sempre que convinga se pogan tenir a ma.

Dat en dita parròquia de Sant Pere de las Presas als quinze de setembre del any de la nativitat del señor mil set cents trenta y tres. Baltahasar, bisbe de Gerona.

De manament de dit Il·lustríssim Señor bisbe, mi señor.

Anton Calafell, prevere, secretari de camara”.

60

15, setembre, 1733. Les Preses.

Manaments del bisbe Baltasar Bastero adreçats a Joan Alsina, beneficiat de Les Preses, per allotjar a casa seva a un matrimoni sens causa justificada. Arxiu Diocesà de Girona, P-117, s. f. , entre fs. 388-389.

“Nos Don Balthasar de Bastero y Lledó per la gràcia de Déu y de la Santa Sede apostòlica, bisbe de Gerona, del concell de sa Magestat. Com, continuant lo giro que havem disposat per una porció de nostra diòcesis per cumplir ab la administració del sant sagrament de la confirmació y al mateix temps investigar si en los pobles que anam seguint hi ha alguna providència que donar en compliment de nostre ministeri pastoral hajam arribat en la parròquia de Sant Pere de las Presas y averiguat que lo Rt Jaume Alsina, prevere y beneficiat de dita iglésia té en sa casa sens particular motiu a un home y a una dona casats. Atenent y conciderant que esta cohabitació podria ab lo temps donar algun motiu als laics de suspitar de dit ecclesiàstich majorment sent esta y semblant gent

regularment de treball y que per esta rahó és precís als hòmens deixar la casa per acudir a aquell, lo que may pot aparèixer bé als que ho notan. Perçò manam al Rt mossèn Jaume Alsina en conformitat de las disposicions dels sagrats cànons en matèria de semblants cohabitacions que dins lo termini de un mes comptador del dia de la notificació del present mandato, haja donat comiat y despedit de sa casa als referits y en ella no admete per habitar a altra semblant gent, baix pena de vint y sinch lliuras barceloneses per cada vegada que contrafarà; y perquè lo contingut en lo present mandato conste sempre que convinga y dit mossèn Alsina no puga al·legar-ne ignorància, volem y ordenam als infrascrit secretari que aquell inserte y cuse ab los actes de visita de dita iglésia y lo notifique al fit mossèn Alsina, fent fe al peu de aquell del dia, mes, any y lloch, en que haurà estat notificat.

Dat en la parròquia de Sant Pere de las Presas del present bisbat als quinse del mes de setembre del any de la nativitat del señor mil set cents trenta y tres. Baltahasar, bisbe de Gerona.

De manament de dit Il·lustríssim Senyor bisbe, mi señor.

Anton Calafell, prevere, secretari de camara”.

61

1734, juny, 27. Les Preses.

El visitador general Josep Ferrusola dóna permís al beneficiat Manuel Soler de Les Preses poder construir una casa dins el recinte del cementiri. Arxiu Diocesà de Girona, P-121, f. 310v.-313r.

“Nos lo Dor Josep Ferrusola prevere y Rector de la iglésia parroquial de St Esteve de Llémana, visitador General per lo Il·lustríssim y Reverendíssima Senyor Don Balthazar de Bastero y Lledó, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostólica, bisbe de Gerona del Concell de sa Magestat. Com trobant-nos visitant la iglésia parroquial de St Pere de las Presas del present bisbat de Gerona per part dels rector y obrers de aquella se nos aja presentat una súplica del thenor següent = Molt Rvtn Señor = Lo rector y obrers de la iglésia parroquial de Sant Pere de las Presas ab lo degut respecte exposan a V.R que ab la aprobació y consentiment del Illm Sr Bisbe desitjan vendre al Dr Manuel Soler, prevere y domer de la iglésia parroquial de Olot, com a obtentor lo benefici sots invocació del Àngel Custodi fundat en dita iglésia de Las Presas per la ampliació de una casa pròpia de dit benefici un tros de sementiri de la referida iglésia, lo qual era totalment inútil, pues en ell no se enterrava quedant dita proció lo bastant y necessari per lo que se ofereix enterrar-se en dita parròquia; y com esta alienació, com de cosa ecclesiàstica per sa validesa dega aprobar-se y decretar-se per lo legítim superior ecclesiàstic y a est fi aja de precehir informació de la utilitat que resultarà de dita venda a la sobredita iglésia: perçò dits rector y obrers de la parroquial de las Presas suplican a V.R. se servesca manar rebre la dita informació y constant de ella com constarà a V.R.

ser de útil y conveniència a la referida Iglésia lo executar-se la alienació de dit tros de sementiri sia servit aprobar-la e interposar a ella son decret, lo que esperan de la justificació y rectitut de V.R = y desitjant nos en lo que sens demana procehir ab la major justificació y conforme a las disposicions canònicas en assumpto de alienacions de las cosas immobles pertanyents a iglésias o altres cosas pias, després de acceptada la referida súplica y reflectits sobre lo contengut en aquella, avem manat a nostre infraescrit secretari que rebés la informació jurada que se nos insta de algunas personas desinteressadas, pràcticas y noticiosas de tot lo narrat en dita súplica, en virtut del qual mandato ha passat dit nostre secretari en rebre per testimonis als RR Jaume Alsina, preve y domes de St Esteve de Bas de edat quaranta un any y Joseph Pinós, prevere y beneficiat de las Presas de edat quaranta vuyt anys y a Gaspar Mata y Pinós, prevere y beneficiat de las Presas de edat quaranta vuyt anys y a Joseph Matabosch de edat sexanta anys, pagesos de las Presas, y avent resultat de la referida informació no solament que tot lo narrat en aquella és verdader y real, sinó uniformament han convingut y jurat que la alienació suplicada és més útil a la sobredita iglésia que no conservació del terreno que desitjan dits Ror y obrers alienar ja perquè dit terreno no serveix ni ha de servir a la obra, ja perquè sent tant mòdica la quantitat de terra que de alienar-se que consisteix en vint y quatre pals de llarch y vint y quatre de ample, és crescut lo preu en què se ha estimat per los RR Gaspar Raspau, prevere y Rector de St Quintí de Bas y Jaume Clarella, prevere y rector de St Romà de Joanetas del present bisbat, àrbitres estimadors de aquell elegits per las parts que és de quaranta quatre lliuras setse sous barcelonesos, singularment servint dita quantitat per esmersar-la a for de censal, y cedint la penció annual de aquell en renda y benefici de dita obra; vista per nos la referida attestació jurada, constant-nos altrement com nos consta del permís que viva vocis oraculo (suposada esta formalitat que acabam de practicar) los donà Sa Il·lustríssima per trobar-nos-hi presents; atnent així mateix que lo comprador no solament esta prompte a donar y pagar ditas quaranta quatre lliuras setse sous a que fou estimat dit terreno, de la qual estima avem vist un paper firmat de dit pàrracos però y encara per la gran devoció que té a la referida obra y iglésia ofereix donar de almoyna a dita obra la quantitat de vint y dos lliuras vuyt sous barcelonesos, conciderant no menos que és notòria la referida utilitat que reportarà dita obra de la dita venda per aver vist per nosaltres mateixos dit terreno y avernos extrajudicialment informat de dita utilitat ab diferents personas zelosas de dita parròquia mentres estam visitant aquella; perçò convenim, aprobam, auctorizam y decretam en virtut de las present la mencionada fahedora venda y transacció, volent y manant que tant la quantitat del preu com de la almoyna dalt mencionadas sia esmersada per dits Ror y obrers en lloch tut y segur ab decret de Sa Il·lustríssima eo de son Vicari General y que en cas de lluhició sia dita quantitat o quantitats deposadas en la theca dels comuns depòsits de la Seu de Gerona y reesmensadas ab las mateixas prop referidas condicions y no altrement a fi que

perpètuament tinga la referida obra est producte que tant necessita per mantenir las obligacions que té dita administració, y singularment per fer ornaments de que està molt faltada la sacristia, com acabam de veurer en la visita de aquella; y perquè conste sempre que convinga avem anant despatxats las presents firmadas de nostre mà y referendadas per nostre infraescrits secretari continuant los actes de visita de dita iglésia als vint y set del mes de juny del any de la nativitat del señor mil set cents trenta y quatre = Ferrusola, visitador generala = De manament de dit Mt Rnt Señor visitador General = Miquel Armengol, prevere notari y secretari de la visita”.

1735, desembre, 15. Girona.

Manaments generals emesos pel visitador Josep Ferrusola, rector de Sant Esteve de Llémana, en nom del bisbe Baltasar de Bastero, deixant els espais en blanc per a la parròquia, el dia, el mes i l'any (3a. versió). Arxiu Diocesà de Girona, P-117, s.f., 3 fs.

✠

MANAMENTS FETS

PER *Do. n.º. Joseph Ferrusola p.º. en. d.º. e. t. h.º.º. Do. Recor. de la Parròquia*
Do. n.º. Baltasar de Bastero y Visitador General per lo Illustríssim,
 y Reverendíssim Senyor Don Baltasar de Bastero, y Lledó, per la gracia de Deu,
 y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, y del Consell de sa Magestat, &c.
 En la Visita que Personalment ha fet, en la Parroquial Iglesia de S.
 del present Bisbat de Gerona

als de 17

RIMERAMENT, mana lo Senyor Visitador General, que sian observadas totes las Constitucions, tant Provincials, com Synodals, y los Manaments fets en las ultimas Visitas, sots las penas en aquells, y aquellas respectivament contingudas.

Item, en consideració de quant importa per lo be Espiritual de las Animas, y millor ser de las Parroquias, el que los Parrocos sian molt solícits, y cuydosos en la ensenyansa de la Doctrina Christiana; Perçò dit Senyor Visitador General, mana, y ordena al Curat de la present Iglesia Parroquial, que posia tota sa aplicació en lo major progrés, y adelantament de esta ensenyansa, observant, y posant en practica los medis, è industrias, que aporta llargament sa Senyoria Illustríssima, en sa primera Carta Pastoral, en lo Capítol segon.

Item, mana á tots los que tenen Administracions de Causes Pias, y ultimas voluntats de Difunts, que son morosos en la difinió, y reddició de Comptes, que dins dos mesos proxims contadors del dia de la publicació dels presents Mandatos, acuden á Gerona á la Curia Ecclesiastica dels Testaments, y cosas Pias, á difinir, y donar sos Comptes, en pena de deu lliuras aplicadoras á la Obra de la present Iglesia, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana que qualsevol Persona, que tinga noticia de algunas Administracions de Causes Pias, ò de alguns Personats, los quals acabadas las vidas hajan de ser, ò sien aplicats en Causes Pias, ho denuncien al Curat de la present Iglesia dins vn mes. Y á dit Curat aixi mateix se mana, que forme memorial, en que note, qui son, ò han de ser Administradors de dites Causes Pias, ab la major claredat, è individuació de la renda, lo qual haja de enviar dins tres mesos á dita Taula de Testaments, y cosas Pias, en pena de deu lliuras per quiscun de aquells, que en alguna de dites cosas farà negligenc, aplicadoras á arbitre de dit Senyor Visitador General, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana á tots los que deuen, aixi á la Obra, com á qualsevol altre Administració de la present Iglesia, que dins dos mesos proxims hajan de haver pagat, ò satisfet, ò be en cas que per sa pobresa no pogan, hajan de firmar obligació autentica, prometent pagar lo debit dins cert temps competent, en pena de deu lliuras á arbitre de dit Senyor Visitador General aplicadoras, y ab comminació de que se procehirá contra de ells ab lo rigor, que correspon á la gravetat de est delict conforme dret, y justicia. Y aixi mateix, sots las mateixas penas, se mana, als que deuen donar compte de alguna Administració, lo donen conforme está acostumat, y si restan deutors en alguna quantitat la paguen, èò be firmen semblant obligació.

Item, en execució del que es effat manà en las Visitas passadas, y del disposat per Constitucions Synodals, mana dit Senyor Visitador General, que totes las almoynas, y emoluments de qualsevol Bacins de la present Iglesia se recondesen dins vna caixa, ò armari, la qual se tanque ab dos, ò tres claus, vna de las quals haja de tenir irremissiblement lo Curat, sots pena de deu lliuras, y en subsidi de Excomunicació major contra del qui serà renitent; y del que entrarà, y eixirà de dita caixa se porde conformitat de dit Rector, y Baciner, en Missas, Aniverfariis, y altres pios Sufragis per las Animas dels Difunts, en la mateixa Iglesia, y no en altres llochs, notant en vn llibre lo que traurà de dita caixa, y que sufragis se hauràn fet, tenint present en orde á no anticipar aquells, lo que se resolgué en las reflexions del mes de Noembre de 1732. sots pena de de finch lliuras, vltra de las contingudas en dites Synodals.

Item, mana dit Senyor Visitador General, que no se admeten Questors, ni Aplegadors alguns, sino es en conformitat del que está disposat en las Constitucions tant Provincials com Synodals, segons lo tenor de la llicencia aportatá firmada de ma de sa Illustríssima. ò de algu de sos Vicaris Generals, sots la pena de finch lliuras aplicadoras á arbitre de dit Senyor Visitador General.

Item, revalidant la Constitució Synodal feta contra los que tardaràn batejar los Infants després de fer nats, y mana dit Senyor Visitador General als Pares, y Mares de aquells, que després de fer nats, y per lo menos fins sian batejats los fassan vn lliet fora del lliet de la Mare, ò de la Dida; y si per poca bresa.

brefa no poguessen ferho, ò que' estigan desganars, quant mes prest pugan fassan batejarlos. Y als Curats mana, que quatre vegades en lo any exhorten à las Ovelles de quanta conveniencia es la observança desta Constitució; y encara los ferà facit executarho mes amenut, quant vingà al eas; mentres entenyen la Doctrina Christiana en las Fiestas de entre any; sots pena arbitraria.

Item, per conseguirse lo fi que té la Santa Mare Iglesia en la disposició de Padrins, y Padrinas en la suscepció del Sant Baptisme, mana que no sian admesos los que seràn menors de deu anys, y que lo Parroco zele esta observancia en cumpliment de sa obligació.

Item, mana à tots los que auràn contret Matrimoni, que dins vn mes, després que seràn casats, prengan la Benedicció Nupcial, sots pena de finch lliuras à llochis pios à arbitre de la Senyoria Illustrissima aplicadoras, y en subfidi de excomunicació major.

Item, considerant los inconvenients, que se experimentan molts vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor Nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circunspecció: Perçò mana, que desta hora en avant totas las Professions, ques faràn, etiam que sigan de la Semmana Santa, sian acabadas à posta de Sol, y que en las demès Professions se observe lo disposat en lo Edicte manat publicar per lo Illustrissim Senyor Don Miquel Joan de Taverner, y Rubí de bona memoria, expedit à 12. Abril 1719. Y que en las Professions del Corpus, ni devant del Santissim SAGRAMENT (que sia alabat pera sempre) no se atrevesca ningun home, ni dona, encara que fio de edat pueril, fer alguns balls, danças, ni altres representacions: ni en la nit Santa de Nadal los Pastores, ni en la Semmana Santa la representació de la Mort, y Passió de Christo nostre Redemptor vulgarment dita, la Pressa, ni altres representacions al viu, ni en festas del Roser, ni altres no fassan los Cavallers, sots pena de tres lliuras, y en subfidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetrà sots pena arbitraria.

Item, mana dit Senyor Visitador General à tots los Regint Cura de Animas, que quant assentaran las partidas dels Baptismes, escrigan lo nom, y apellido, ò nom de casa, aixi del Pare, com de la Mare del batejat, es à saber lo nom de casa, ò apellido que tenia dita Mare, antes de casarse, no comertent descuyt en esta materia, per los graves inconvenients se exprimentan de esta omissió, sots pena de deu lliuras à arbitre de dit Senyor Visitador General aplicadoras, prevenintlos de que se farà especial instigació, aixi en las Visitas, com altrament, de si se executa lo referit; y aixi mateix mana dit Senyor Visitador General al Curat de la present Iglesia, que en las altres partidas, en que se parlarà de Pares, com son, à demès de las ditas partidas dels Baptismes, las de Despoloris, de Obits de Parvulos, y Confirmandos, se pose, y expresse immediatament després del nom de la Mare, y de son cognomi de la Casa, de ahont era eixida, la paraula Conyuges, ò altre equivalent, que denote la legitimitat de la filiación del Desposat, Batejat, Confirmat, y Defunt respectiue, sots pena de tres lliuras per cada vegada que contrararan, y en subfidi de excomunicació major.

Item, mana, y encarrega al Rector, ò Curat, que al peu de la partida, que assentará en lo llibre dels Obits, continue si lo Difunt, serà mort ab Testament, ò tens ell; y en cas de averne fet assente, y continue lo dia mes, y any, y en poder de quin Notari, las Missas, Aniverfaris, y cap de any, y altres Llegats Pios tocants à la Anima, à fi, y effeete ques cumples la voluntat del Difunt, per suffragi de las Animas, y desfarrech de las conciencias de aquell, à qui toca cumpir semblants obligacions, à pena de finch lliuras, à arbitre de dit Senyor Visitador General aplicadoras.

Item, per quant importa summament el que en totas las Parroquias tinga lo Parroco lo Llibre dit Consuetu, en que estigan continuadas per mesos, y dias, totas las consuetuts, que se observan en aquellas, aixi en funcions, com altrament, com varias vegadas es estat manat, y en conformitat de las antigüas Ordinacions del present Bisbat; mana dit Senyor Visitador General, que los Parrocos, que no las tingan las formen luego, y la tingan per la Visita, que de proxim, y dins poch mes de vn any, se farà; y aixi mateix, que recullen tots los Mandatos de las Visitas passadas, y que junt ab estos, los cusen en vn pergami doble, y fort per son orde, sent, que dit pergami, quede en disposició de poderfensi custe encara mes, baix pena de deu lliuras pagadoras de bens propis, y altres arbitrarias, segons la qualitat de la negligencia, y omissió, per los que se trobaràn omisos en las llobradas materias en la referida proxima Visita.

Item, en atenció, que sa Illustrissima en la Visita, que feu Personalment de la present Parroquia, se serví manar estretament al Parroco della, en vn Capítol dels Mandatos, que comença, Item, à fi, y effeete de que en lo temps de la Visita, &c. que formàs luego vn Llibre, en que contàs el aven cumpert ab las celebracions de Missas, Aniverfaris, y altres Pios Suffragis, en dita Iglesia fundats, com de dit Capítol es llargament de veurer; mana dit Senyor Visitador General, en consecuencia aixi mateix de lo que sa Illustrissima te previngut en tot lo Bisbat en assumpto de Missas pro Populo, que dit Parroco al vltim de dit Llibre, després de totas las Fundacions, pose vn titol, que diga, Missas pro Populo, després del qual titol deixe los fulls blancs ab la mateixa respectiue correspondencia, que en dit Capítol se diu de las Fundacions, y que baix de dit titol, y de la nota del Any corrent assente dia, per dia, las Missas, que en totas las Fiestas te obligació de celebrar pro Populo, sent també Vera à la fi de cada Any, aixi com de las Fundacions es previngut en lo mencionat Capítol, que executará baix pena de deu lliuras pagadoras de bens propis, à arbitre de sa Illustrissima aplicadoras, y en subfidi de excomunicació major.

Item,

Item, mana dit Senyor Vistador General al Curat de la present Iglesia, que dins lo termini de vn mes, després que lo present Cartell li serà estat presentat, pose, y escriue en limpio, y en quadern en folio, totes las Confirmacions, desde el Illustrissim Senyor Taverner, y D'ardena, de bona memoria, inclusive, fins vuy administradas en la Parroquia, ò á los Parroquians fora della, de las quals tinga dit Curat registre, component en quadern separât, y distinct las de cada Senyor Illustrissim, y dits quaderns entregue al President de la Conferencia, el qual deurá passarlas, per occasiõ ben segura, en ma del Dr. Narcis Nadal Prevere Notari del Vicariat Ecclesiastic de Gerona, á fi que quedant no solament en dita Parroquia, y en son Llibre á est fi destinât; (que formarâ luego dit Curat, en cas de no tenirlo) sino també en dit Vicariat, queden ben asseguradas las partidas de ditas Confirmacions, y se troben quant se necessiten; Y quant dit Parroco fos omis en esta precisa, y grave diligencia, deurá lo President de la dita Conferencia donarne avis á la Illustrissima, baix pena per quicũ, que contrafassa de deu lliuras, pagadoras de bens propis á arbitre de la Illustrissima, aplicadoras, y en subsidi de excomunicaciõ major.

Item, á dit Rector, ò Curat mana, que per descairech de son Pastoral Ofici, cuyde exactament de son ministeri: Que las cosas de la present Iglesia vayan ben ordenadas: Que tracte ab tota decencia las robas de aquella: y en ninguna manera permite que seruecan per fer representacions, ni en la Iglesia, ni fora della: Que no permite, que en la Iglesia estigan los Homens ab rects, ò ab tocados, ò altra indecencia, sino que hi estigan ab la reverencia, y devociõ, que demana la Casa de Deu; y finalment, en orde á dita Iglesia, y las Ovellas, se aporte com á bon Pastor procurantlos lo past saludable, y considere que de tot ha de donar compte á nostre Pare Celestial, qui per sa Divina Providencia lo ha constituic en puesto tant preheminent, com de Majordom de sa Casa, y Cura de Animas.

In Universis, et Singulis hujusmodi Decretis, Insuper, Divinis et Secularibus. Ego Infrascriptus, Auctoritate Illmi Dni Domini mei, Serenissimi Episcopi Notarius publicus, et dicit Illmi Dni Curis, Scriba, ac Secretarius presentis Civitatis, per Adm. R. Dnum Josephum Ferrutia Porum Sac. Theol. Dnem, factis, fidem facio, quod supra impressa decem, et septem Capitula generalia mandatorum, una cum particularibus mandatis, pronaquaque Parochiali Ecclesia, que Innu dicit Adm. R. Dni Civitatis Inveniuntur per me expressa, et Resp. ad Longum continuata in Calce, quam plurimum Actuum, Visitatorum Ecclesiarum Parochialium, que in hoc Manuali custodivuntur, sunt ea Ipsa in Originali, de quibus fideliter, et legaliter extractis, Parochis predictarum Ecclesiarum, unicuique Resp. que Dns. Ecclie correspondebant, transmissis Copiam a Dno Adm. R. Dno Civitatis firmatam, et per me Inferum, referendam. Dat. Sexvto die decima Quinta mensis Decembris Anno a Nativitate Domini millesimo Septingentesimo trigesimo Quinto.

*Michael Armaris Epbz. Aucte
Illmi Dni Dni mei, Episcopi Serenissimi
noti, et presentis Civitatis Secret.*

1736, juny, 15. Sant Cristòfol de les Planes.

Convocatòria de conferències eclesiàstiques quinzenals a Sant Crisfòtol de les Planes. Arxiu Diocesà de Girona, P-123, f. 74v-76v.

“Nos lo Dr Quirch Molar prevere, sacristà curat de la iglésia parroquial de St Pere de la vila de Figueres y Visitador General per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don Balthesar de Bastero y Lledó, bisbe de Gerona y del Consell de sa Magt &. Com en la visita en que actualment estam de la iglésia parroquial de St Christofol de las Planas, hajam vista un número de eclesiàstichs que resideixen en dita iglésia, los quals així per las pocas funcions que tenen a que residir en dita iglésia y no tenir residència de horas canòniques, estan la major part del dia y de tot lo temps desocupats y sens particular y necessària aplicació que sie pròpia y especial de son estat y segrat ministeri y que ab singularitat servesca de edificació al mateix poble, lo qual si los veyia dedicats y empleats en alguna ocupació devota y de si edificativa entrarà en major concepte de la alta y gran dignitat sacerdotal y los respectaria y tindria veneració com a altres àngels del Sr: havent nosaltres fer reflexió sobre est assumpto y conciderant las moltas utilitats que resultarian als referits eclesiàstichs y a quiscun individuo de ells, en què los discorreguéssem una aplicació que los conciliàs tots aquestos grandíssims profits y los fes entrar cada die més y més en lo profundíssim coneixement de sas imponderables obligacions y càrrechs, havem discorregut per medi lo medi més eficaç lo disposar-los una confarència de quinse en quinse dies fahedora, en la qual de quinse en quinse dies, juntant-se tots y congregant-se en algun lloch retirat, devot y a propòsit tracten y practiquen algunas funcions pròpias y concernents al estat que practican y professan, perquè aquest medi és lo crisol ahont se purufican los esperits eclesiàstichs y ab lo qual entran aquestos en lo gran coneixement de tant segrat ministeri. Aquest medi de las confarèncias eclesiàsticas és lo camí real, trillat y tant aprobat per los prelats de la iglésia y finalment la experiència ha fet veurer en algunas semblants residèncias y semblant número de eclesiàstichs, ahont sa Illma las ha establertas, lo conegut profit y augments espirituals que ne han resultat com ho contestan y abonan los mateixos pobles ahont se tenen y ho colifican y confirman las veus dels mateixos eclesiàstichs que hi concorren. Conciderant pues, a més de tot lo referit la gran acceptació que ha de tenir entre los referits eclesiàstichs de est poble, esta nostra disposició, segons havem col·legit de sos bons desitgs y intencions al pas que los ho havem insinuat; perçò disposam y establím que lo Rr y demás eclesiàstichs així residents com no residents en la present iglésia y habitants en lo present poble se congreguen y junten una vegada de quinse en quinse dies quiscun mes en algun puesto de dita iglésia, com en lo presbiteri, en lo chor, sacristia o en altre semblant sens deixar de practicarho dos vegadas quiscun mes, no admetent a secular algú en esta junta, acceptat aquells licenciados que se

encaminan al estat ecclesiàstich, que estos podrian ésser admesos, prevenint per lo avís de tots que van un quart antes de la hora que destinaran per la dita confarència fassen algun toch de campana y congregats en dit lloch tindran una hora de funció y exercici, distribuint-la en esta forma: un quart de hora en lectura espiritual, valent-se per ella de molina de sacerdots o del P. Fr Lluís de Granada o dels exercicis del R Rodrigues y una o altre vegada del temporal y etern y farà dita lectura la concurrent que tinga la veu més clara y intel·ligible a destino del Rr que vull és y per temps serà de la present iglgesia. Loego y immediatament tindran un quart de oració mental, valent-e per esta del llibre dit: Manual de meditacions, compost per lo OO de la Missió de Barcelona, en lo qual encontraran assumtos concernents, no sols a la meditació de la sagrada mort y passió de Christo Nostre Senyor si y també moltas y diferents meditacions pròprias y concernents al estat ecclesiàstichs, totas de grandíssim profit y al principi de la oració se llegiran los punts de ella ab tota claredat, pausa, devoció y ternura, y lo restant temps fins a cumplir-se la hora la emplearan, so és un quart o més en exercitar una de las cerimònias segradas de una petita part de la missa, és a saber, un die del modo ab que deu revestir-se lo sacerdot per est tremendo sacrifici, oracions que deu dir al revestir-se y modo de partir de la sacristia y de anar fins al altar, altre die de las que se ofereix en desde el arxibo del altar fins a las collectas & y aixís successivament anant repartint la missa fins ha haver acabat de exercitar-se en totas las segradas cerimònias de ella, explicant immediatament los significats dels segrats ritus, y de cada hu de ells, en lo que corresponga als que hauran exercitat aquell die, no apareixent los may ésser impertinent lo repetir estas diligèncias y pràctica dels mateixos ritus y cerimònias, encaraque sie per moltas vegadas; perquè essent com és contant que és gran llàstima que ni tingan tots los ecclesiàstichs una summa intel·ligència y instrucció en assumpto de tant importància, tant profundo y lo més alt y tremendo de la religió de nostre segrat ministeri, ab és medi se faran practiquíssim en tot, lo qual exercici faran per torn fins a passar-ne tots los sacerdots comensant per lo Rnt Rr a cuidado del qual encarregam estas funcions que se practicaran en dita hora, per la qual assenyalarà la més commoda y desembarassada a tots los ecclesiàstichs concurrents, esperant de son bon zel, que ab sa contínua aplicació y assistència a dits exercicis, donarà llum y bon exemple y promourà als demás ecclesiàstichs a las expressadas tant santas, devotas y profitosas funcions. Lo altre quart o bé fins als sinch quars emplearan en discòrrer y resoldrer un punt moral concernent al estat de sacerdot y confessors, lo qual proposarà lo Rnt Rr o bé altre dels concurrents y lo proposarà los quinse dies antes de fer dit exercici; perquè cada hu puga discòrrer sobre de ell y donar son acertat sentir quant vinga la ocasió de juntar-se. Ab esta Sta aplicació y exercici exprimentaran tots los ecclesiàstichs concurrents lo increment que tindran en lo que concerneix al més exacte compliment de sas obligacions y en especial en las del estat sacerdotal y donaran lo maior exemple al poble quant los considerarà així ocupats y

experimentaran lo consuelo espiritual que los resultará de la intel·ligència dels segrats y alts misteris que se enclouhen en dits ritus, los farà més pràctichs en lo moral y en lo quels toca saber per son estat y per fi los anirà excitant a nou fervor, a maior devoció y a més ternura en la celebració del St Sacrifici de la missa, ab gran profit de sas ànimas. Y perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots los referits ecclesiàstichs y pujan posar-se luego en practica, encarregam al Rnt Rector de la present iglésia que luego en presència de ells firmadas de Nra mà y refrendadas per nostre infraescrits notari y secretari de la visita, perquè ningú puga al·legar ignorància.

Dat en dita parròquia de St Christòfol de las Planas del present bisbat, los actes de visita de dita iglésia continuant als vint y sinch de juny del any de la nativitat del Sr de mil set cents trenta y sis = Molar Visitador General = De manament de dit Mt Sr Visitador General Amer Terrats, prevere notari y secretari de la visita.

64

1736, juny, 29. Sant Feliu de Pallerols.

Convocatòria de conferències ecclesiàstiques quinzenals a Sant Feliu de Pallerols. Arxiu Diocesà de Girona, P- 123, f.. 90v-91v.

“Nos lo Dor en Sagrada Theologia Quirch Molar, sacristà curat de la iglésia parroquial de St Pere de la vila de Figueres, y Visitador General per lo Il·lustríssim y Reverendíssima Senyor Don Balthasar de Bastero y Lledó per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Gerona y del Consell de sa Magestat &.

Com en la visita que actualment estam de la iglésia parroquial de Sant Feliu de Payerols hajam vista un número de ecclesiàstichs que resideixen en dita iglésia, los quals així per las pocas funcions que tenen a que residir en dita iglésia y no tenir residència de horas canòniques estan la maior part del dia y de tot lo temps desocupats, y sens particular y necessària aplicació que sie pròpria y especial de son estat y segrat ministeri y que ab singularitat servesca de edificació al mateix poble, lo qual, si los veyia dedicats y empleats en alguna ocupació devota y de sí edificativa, entraria en maior concepte de la alta y gran dignitat sacerdotal y los respectaria y tindria veneració com a altres àngels del Senyor. Havent nosaltres fet reflexió sobre est assumpto y conciderant las moltes utilitats que resultarian als referits ecclesiàstichs y a quiscun individuo de ells, que los discorreguéssem una aplicació que los conciliàs tots aquestos grandíssims profits y los fes entrar cada die més y més en lo profundíssima coneixement de sas imponderables obligacions y càrrechas, havem discorregut per medi lo més eficaz lo disposar-los una confarència de quinze en quinze en dies fahedora, en la qual de quinze en quinze juntant-se tots y congregant-se en algun lloch retirat, devot y a propòsit tracten

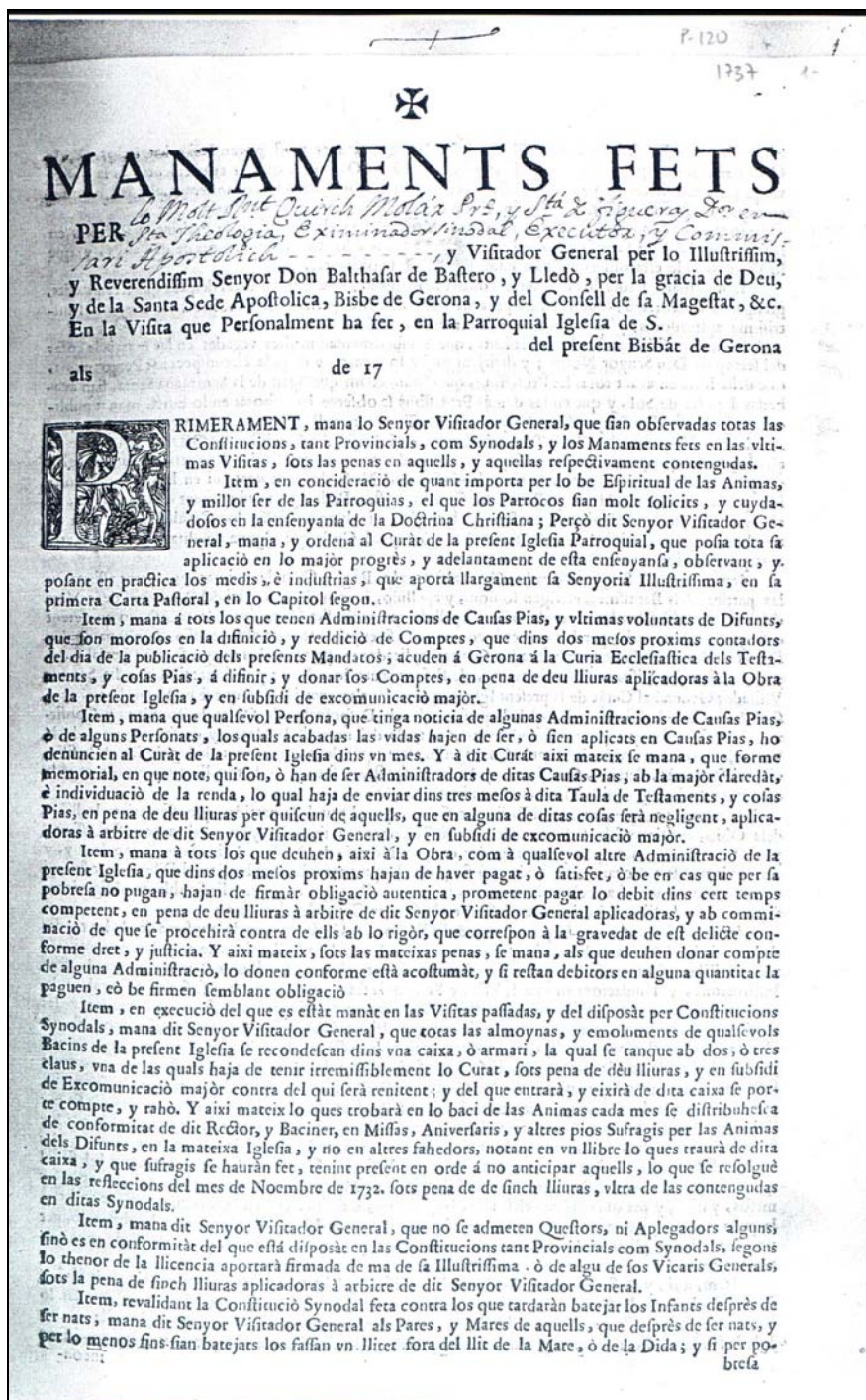
y practiquen algunas funciones pròprias y concernents al estat que practican y professan, perquè aquest medi és lo crisol, ahont se purifiquen los esperits ecclesiàstichs y ab lo qual entran aquestos en lo gran coneixement de tant segrat ministeri. Aquest medi de las confarèncias ecclesiàsticas és lo camí real, trillat y tant aprobat per los prelats de la iglésia, y finalment la experiència ha fet vèurer en algunas semblants residèncias y semblant número de ecclesiàstichs, ahont S. I. las ha establertas lo conegut profit y augments espirituals que ne han resultat com no contestan y abonan los mateixos pobles ahont se tenen y no califiquen y confirman las veus dels mateixos ecclesiàstichs que hi concorren. Coniderant pues, a més de tot lo referit, la gran acceptació que ha de tenir entre los referits ecclesiàstichs de esta vila, esta nostra disposició, segons havem col·legit de sos bons desitgs y intencions al pas que lo ho havem insinuat; però disposam y establím que lo Rnt Rr y demás ecclesiàstichs així residents en la present iglésia, com no residents en ella, habitants en la present vila, se congreguen y junten una vegada de quinze en quinze dies quiscun més en algun puesto de dita iglésia, com en lo presbiteri, en lo chors, sacristia o en altre semblant sens deixar de practicar-ho dos vegadas quiscun mes, no admetent a secular algun en esta junta, acceptat aquells licenciados que se encaminan al estat ecclesiàstich que estos podran ser admesos, prevenint per lo avís de tots que un quart antes de la hora que destinaran per dita conferèncias fassen algun toch de campana y congregats en dit lloch tindran una hora de funció y exercici, distribuint-la en esta forma: una quart de de hora en lectura espiritual, valent-se per ella de Molina de Sacerdotes o del O. Fr Lluhís de Granada o dels exercicis del P Rodriguez y una o altre vegada del temporal y etern y farà dita lectura lo concurrent que tindrà la veu més clara y intel·ligible a destino del Rnt Rr qui vull és y per temps serà de la present iglésia: loego y immediatament tindran un quart de oració mental, valent-se per esta del llibre dit Manual de meditacions compost per los P.P. de la missió de Barcelona, en lo qual encontraran assumptos concernents no sols a la meditació de la segrada mort y passió de Christo Nostre Senyor si y també molts y diferents moditacions pròprias y concernents al estat ecclesiàstichs, totas de grandíssim profit y al principi de la oració se llegiran los punts de ella ab tota claredat, pausa, devoció y ternura y lo restant temps fins a cumplir-se la hora la emplearan, ço és un quart o més en exercitar una de las ceremònias segradas de una petita part de la missa, és a saber un die del modo amb que deu revestir-se lo sacerdot per est tremendo sacrifici, oracions que deu dir al revestir-se y modo de partir de la sacristia y de anar fins al altar altre die de las que se ofereixen des del arribo del altar fins a las col·lectas, y així successivament anant repartint la missa fins haver acabat de exercitar-se en totas las segradas ceremònias de ella, explicant immediatament los significats dels segrats ritus y de cada hu de ells, en lo que corresponga als que hauran exercitat aquell die no aparexent-los may ésser impertinent lo repetir estas diligèncias y pràctica dels mateixos ritus y cerimònias, encara que si per moltes vegades perquè essent com és constant que és

gran llàstima que no tingan tots los ecclesiàstichs una summa intel·ligència y instrucció en assumpto de tanta importància, tant profundo y lo més alt y tremendo de la religió de nostre segrat ministeri, ab est medi se faran practiquíssims en tot , lo qual exercici faran per torn fins a passar-ne tots los sacerdots, comensant per lo Rnt Rr a cuidado del qual encarregam estas funcions que se practicaran en dita hora, per la qual assenyalarà la més còmoda y desembarassada a tots los ecclesiàstichs concurrents, esperant de son bon zel, que amb la contínua aplicació y assistència a dits exercicis donarà llum y bon exemple y promourà als demás ecclesiàstichs a las expressadas tant santas, devotas y profitosas funcions. Lo altre quart (si los apar bé y si volen) lo poran emplear en discòrrer y resòdrer un punt moral concernent al estat de sacerdot y confessor lo qual proposarà lo Rnt Rector o bé altre dels concurrents y lo proposarà los quinze dies antes de fer dit exercici, perquè cada hu puga discòrrer sobre de ells y donar son acertat sentir quant vinga la ocasió de congregarse. Ab esta Santa aplicació y exercici experimentaran tots los ecclesiàstichs concurrents lo increment que tindran en lo que concerneix al més exacte compliment de sas obligacions y en especial en las del estat sacerdotal y donaran lo maior exemple al poble, quant los considerarà així ocupats, y experimentaran lo consuelo espiritual que los resultarà de la intel·ligència dels segrats y alts ministeris que se enclouhen en dits ritus, los farà més pràctichs en lo moral y en lo quels tocàs saber per son estat y per fi los anirà excitant a nou fervor, a maior devoció y a més ternura en la celebració del sant sacrifici de la missa ab gran profit de sas ànimas. Y perquè las sobreditas cosas vingan a notícia de tots los referits ecclesiàstichs y pugan posar-se loego en la pràctica, encarregam al Rnt Rr de la present iglésia que luego de tenir-las presents los congreue y junte privadament y las llesca en presència de ells firmadas de Nr^a mà y referndadas per nostre infraescrit secretari, perquè ningú puga al·legar ignorància.

Dat en dita parròquia de St Feliu de Payerols del present bisbat los actes de visita de dita iglésia continuant als vint y nou de juny del any mil set cents trenta y sis = Molar Visitator Generalis = De manament de dit Magnífic Senyor Visitador General Amer Terrats, prevere, notari y secretari de la visita”.

1737, juny, 5. Figueres.

Manaments generals emesos pel visitador Quirze Molar, rector de Figueres, en nom del bisbe Baltasar de Bastero, deixant els espais en blanc per a la parròquia, el dia, el mes i l'any (4a versió). Arxiu Diocesà de Girona, P-120, s.f., 4 fs.

brefa no poguessen ferho, ò que estigan desganats, quant mes prest pogan fassan batejarlos. Y als Curats mana, que quatre vegades en lo any exhorten à las Ovellas de quanta conveniencia es la observança desta Constitució, y encara los farà facil executarho mes amenut, quant vinga al cas, mentres ensenyan la Doctrina Christiana en las Fiestas de entre any; fots pena arbitraria.

Item, per conseguirse lo fi que tè la Santa Mare Iglesia en la disposició de Padrins, y Padrinas en la suscepció del Sant Baptisme, mana que no sian admesos los que seràn menors de deu anys, y que lo Parroco zele esta observancia en cumpliment de sa obligació.

Item, mana à tots los que auràn contret Matrimoni, que dins vn mes, després que seràn casats, prengan la Benedicció Nupcial, fots pena de finch lliuras à llochs pios à arbitre de la Senyoria Illustíssima aplicadoras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, considerant los inconvenients, que se experimentan moltes vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor Nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circunspecció: Pergo mana, que desta hora en avant totes las Professions, ques faràn, etiam que figan de la Semmana Santa, sian acabadas á posta de Sol, y que en las demès Professions se observe lo disposat en lo Edicte manat publicar per lo Illustísim Senyor Don Miquel Joan de Taverner, y Rubí de bona memoria, expedit à 12. Abril 1719. Y que en las Professions del Corpus, ni devant del Santísim SAGRAMENT (que sia alabàt pera sempre) no se arrevezca ningun home, ni dona, encara que sie de edat pueril, fer alguns balls, danças, ni altres representacions; ni en la nit Santa de Nadal los *Pastorets*; ni en la Semmana Santa la representació de la Mort, y Passió de Christo nostre Redemptor vulgarment dita, *la Pressa*, ni altres representacions al viu, ni en fiestas del Roser, ni altres no fassan los Cavallers, fots pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetra fots pena arbitraria.

Item, mana dit Senyor Visitador General à tots los Regint Cura de Animas, que quant assentaran las partidas dels Baptismes, escrigan lo nom, y apellido, ò nom de casa, aixi del Pare, com de la Mare del batejat, es à saber lo nom de casa, ò apellido que tenia dita Mare, antes de casarse, no cometent descuyt en esta materia, per los graves inconvenients se experimentan de esta omissió, fots pena de deu lliuras à arbitre de dit Senyor Visitador General aplicadoras, prevenintlos de que se farà especial indagació, aixi en las Visitas, com altrament, de si se executa lo referit; y aixi mateix mana dit Senyor Visitador General al Curat de la present Iglesia, que en las altres partidas, en que se parlarà de Pares, com son, á demès de las ditas partidas dels Baptismes, las de Despositoris, de Obits de Parvulos, y Confirmandos, se pose, y expresse immediatament després del nom de la Mare, y de son cognom de la Casa, de ahont era eixida, la paraula Conjuges, ò altre equivalent, que denote la legitimitat de la filiación del Desposat, Batejat, Confirmat, y Defunt respectiva, fots pena de tres lliuras per cada vegada que contrafaràn, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana, y encarrega al Rector, ò Curat, que al peu de la partida, que assentará en lo llibre dels Obits, continue si lo Difunt, serà mort ab Testament, ò sens ell; y en cas de averne fet, assente, y continue lo dia mes, y any, y en poder de quin Notari, las Missas, Aniverfarijs, y cap de any, y altres Llegats Pios tocants à la Anima, à fi, y efecte ques cumple la voluntat del Difunt, per sufragi de las Animas, y descarrech de las conciencias de aquell, à qui toca cumplir semblants obligacions, á pena de finch lliuras, à arbitre de dit Senyor Visitador General aplicadoras.

Item, aixi mateix mana, y encarrega á dit Rector, ò Curat, que per la conservació de las rendas de la present Iglesia, tant dels Aniverfarijs, com de las demès Administracions de aquellas, encontinent fassa vn llibre, (quant nol tinga tet) en lo qual ab tota claredat en ell note, y escriga totes las Pias Instituciones, y Fundacions en dita Iglesia, y Parroquia fetas, y que en avant se faràn, assenyalant lo die, mes, y any, en que son, y seràn estas fetas, y en poder de quins Rectors, ò Notaris; y las Personas per son nom, y cognom, que faràn à ditas Pias Instituciones Censos, Censals, ò qualsevols altres annuas prestacions, chalendant en ditas partidas los actes á ellas fahents; prevenint el que de vna partida de Fundació à la altre Fundació (que se faràn al cap de munt de vna fulla) deixe vns quants fulls en blanch, mes ò menos segons los Censals, ò Prestacions, que correspondrán à cada Fundació, per continuar en lo esdevenidor las mutacions, ò traspassos, que faràn las ditas Prestacions, ja sie per llucions, encarregaments, &c. notant aixi mateix en estas partidas los noms, y cognoms dels qui los faràn en avant, die, mes, any, y Notari ab individuació de las especials obligacions contengudas en sos respectiva actes: No menos mana dit Senyor Visitador General al Curat de la present Iglesia, el que descriga en vna post, ò taulò las ditas obligacions de Missas, Aniverfarijs, ò altres Sufragis, per los mesos, y dies, y per qui deuen celebrarse, la qual post, ò taulò, fixarà en la Sacristia, peraque tothom la pugà veurer, y tenirse mes present, aixi la memoria dels Pios Fundadors, com la obligació, per no saltar al cumpliment de ella, lo que executarà en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á fi, y efecte de que en lo temps de la Visita, y altrament sempre que convinga, ja vivint, ja després de mort lo Curat de la present Iglesia, pugà fer constar ab tota especificació, y claredat lo haver cumplert exactament á la celebració de Missas, Aniverfarijs, y altres pios Sufragis en la present Iglesia fundats, no solament per descarrech de sa conciencia, sino també per evitar los gravísimos incon-

inconuenients, y danys; que ab lo temps podrian resultar; no solament á la conservació, y perpetuïtat de las mateixas fundacions, però; y encara á la quietut del mateix Curát, com efectivament moltes vegades semblants danys se han exprimentat, per tenirse en materia de tanta importancia omisió: Però mana dit Senyor Visitador General estretament al Curát de la present Iglesia, que desde luego, y sens enganyarlo lo temps, passant de avuy á demà, fassé fer vn libre blanch enquadernat en tota forma, en lo qual note, y escruga cada fundació per si, y separadament, individuand en cada partida (que notará al cap de munt de vna fulla) lo numero de las Missas, y Aniversaris, que se degan celebrar, y perqui deurán aplicarse: Inmediatamente á quiscuna partida notará, al mitg de la pagina lo any corrent, y baix, las xifras de ell, dic per dic, lo que haurá celebrat, y al cap del any sumarà al peu lo numero del que haurá celebrat, per veurer si correspon al numero, que está notat á la sobredita partida, que devia celebrar, y baix dita suma farà vera ab la firma de son nom, peraque sempre conste lo estát, en que se la celebració, y puga averiguarho qualsevol ab tota facilitat, si Nostre Senyor disposava de sa vida tant impensadament, com ben amenut succeheix; y perque est libre dure molts anys, farà que se gran corresponent á las fundacions, pocas, ó moltes que tinga: Preuenint que de vna partida de fundació á la altre, deixen vns quants fulls blancs, segons las moltes, ó pocas obligacions, que corresponen á cada fundació, com per exemple, si per vna fundació de dotze Missas deixa deu fulls en blanch, per vna de vint y quatre, ne deixarà vint, y al vltim del libre, després de totes las fundacions, posará vn titol que diga, *Missas pro Populo*, deixant los fulls blancs, que convinga ab la mateixa correspondencia, y desta manera en poca diferencia, quant se acabarán los fulls blancs corresponents á vna partida, se acabarán los de la altre, lo que executarà irremissiblement, sens la menor mora, ó dilació, en pena de deu lliuras; y en subsidi de excomunicació major: Ab comminació á demés, que sempre que dit Curát, ó sos Successors, morissen sens tenir esta materia ab esta claredat, y no poguessen los que cuydarian de las cosas ferho constar, com queda dit, provehirém de fer celebrar per son Successor, tot lo que no constará haver celebrat lo Difunt, en la conformitat que queda expressat, pagantle de sos bens las caritats corresponents, no sent just el permetrer, que sa Anima estiga tal vegada embarrasada en materia: tant grave, y encara defraudats los Fundadors en los Sufragis, que los competeixen: Preuenint també, que tant aquest libre, com lo que queda expressat en lo precedent Capítol, deurá conservarlos dit Curát molt recondits, y guardats, com los demés Libres Parroquials de Baptismes, Confirmacions, Obits, Matrimonis, y Testaments, volent dit Senyor Visitador General, que aquells sian tinguts, y reputats per Libres Parroquials, y seràn tots revistos, y visitats en las subseguents Visitas de vna mateixa manera.

Item, per quant importa summament el que en totes las Parroquias tinga lo Parroco lo Llibre dit Consuetu, en que estigan continuadas per mesos, y dias, totes las consuetuts, que se observan en aquellas, aixi en funcions, com altremet, com varias vegadas es estát manat, y en conformitat de las antigüas Ordinacions del present Bisbat; mana dit Senyor Visitador General, que los Parrocos, que no las tingan las formen luego, y la tingan per la Visita, que de proxim, y dins poch mes de vn any, se farà; y aixi mateix, que recullen tots los Mandatos de las Visitas passadas, y que junt ab estos, los cufen en vn pergami doble, y fort per son orde, sent, que dit pergami, quede en disposició de podersehi cufir encara mes, baix pena de deu lliuras pagadoras de bens propis, y altres arbitrarias, segons la qualitat de la negligencia, y omisió, per los que se trobarán omisos en las sobreditas materias en la referida proxima Visita.

Item, considerant dit Senyor Visitador General, de quanta importancia es, que la Ara no estiga suelta, y movedissa sobre la Mesa, per la contingencia de que á son moviment, no se gire lo Calser, y que sapia lo Sacerdot, y compregna lo ambit, que te, peraque no pose la Hostia, y lo Calser fora de ella, y que estiga cituada á tal proporció, que puga fer las accions naturals, y sens violencia sobre la oblata ab la gravetat, y compostura, que demana la Magestat de tant gran Sacrifici: Però, mana, y ordena als Obrers de la present Iglesia, que ab assistencia, y direcció del Curát de ella, las fixen totes en las respective Mesas, de manera, que de las Aras al frontal solament medie la distancia de mitg palm, ó tres quarts, disposant juntament que sobrepujen á la Mesa cosa de mitg traves de dit, y esta mateixa disposició observarán ab las que estigan ja fixadas, menos que estassen ab lo modo, y forma dalt expressat, lo que executarán en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á fi, y effeete de que los Altars de la present Iglesia pugan guardarfe, y preservarse de la pols, ó altre inmundicia, y desta manera mantenirse, ab la major limpieza per la celebració del Sant Sacrifici de la Missa: Mana dit Senyor Visitador General als Obrers, ó á qui toque, y espede, que cubren los dits Altars ab Guadamacils, los quals tingan per lo menos tot lo llarch de la Mesa, sens deixarhi obertura al mitg en lo que correspon á la Ara, y en los Guadamacils ja fets, y existents en alguns Altars, en que hi haja tal obertura, mana, y ordena als sobredits, que los cufen, y los posen aixi mateix com los demés, que farán nous, peraque tots estigan de vna mateixa conformitat: Manant, y ordenant dit Senyor Visitador General al Curát, que no celebre, ni permeta celebrar en los Altars, en que estigan los dits Guadamacils oberts, sino que enterament se traguen de tot lo Altar per a celebrathi, que altremet redundaria á gran irreverencia del Sant Sacrifici de la Missa, lo que se

excuse-

executarà en pena de tres lliuras ; y en subfidi de excomunicació major.

Item , com vn dels mes principals adornos dels Altars se, el que en ells hi haja vna Creu ab la Imatge de Christo Nostre Senyor , Sacra , y Tabellas , circumstancias ben necessarias , pera poderse en ells celebrar lo Sant Sacrifici de la Missa : Mana dit Senyor Visitador General als Obrers de la present Iglesia , que dins quatre mesos de la publicació dels Presents , donen providencia , que en ningun dels Altars falte alguna de las cosas sobreditas , sots pena de tres lliures , y en subfidi de excomunicació major.

Item , mana dit Senyor Visitador General al Curat de la present Iglesia , que dins lo termini de vn mes , després que lo present Cartell li será estat presentat , pose , y escrigue en limpio , y en quadern en folio , totas las Confirmacions , desde el Illustrissim Senyor Taverner , y D'ardena , de bona memoria , inclusive , fins vuy administradas en sa Parroquia , ò á sos Parroquians fora della , de las quals tinga dit Curat registre , component en quadern separat , y distinct las de cada Senyor Illustrissim , y dits quaderns entregue al President de la Conferencia , el qual deurá passarlas , per occasió ben segura , en ma del Dr. Narcís Nadal Prevere Notari del Vicariat Eclesiastic de Gerona , á fi que quedant no solament en dita Parroquia , y en son Llibre á est fi destinat ; (que formarà luego dit Curat , en cas de no tenirlo) sino també en dit Vicariat , queden ben asseguradas las partidas de ditas Confirmacions , y se troben quant se necessiten ; Y quant dit Parroco fos omis en esta precisa , y grave diligencia , deurá lo President de la dita Conferencia donarne avis á sa Illustrissima , baix pena per quicú , que contratassa de deu lliuras , pagadoras de bens propis á arbitre de sa Illustrissima , aplicadoras , y en subfidi de excomunicació major.

Item , á dit Rector , ò Curat mana , que per desbarrech de son Pastoral Ofici , cuyde exactament de son minysteri : Que las cosas de la present Iglesia vayan ben ordenadas : Que tracte ab tota decencia las robas de aquella ; y en ninguna manera permite que seruecan per fer representacions , ni en la Iglesia ; ni fora della : Que no permite , que en la Iglesia estigan los Homens ab rets , ò ab tocados , ò altra indecencia , sino que hi estigan ab la reverencia , y devoció , que demana la Cala de Deu ; y finalment , en orde á dita Iglesia , y las Ovellas , se aporte com á bon Pastor procurandos lo past saludable , y considere que de tot ha de donar compte á nostre Pare Celestial , qui per sa Divina Providencia lo ha constituít en puesto tant preheminent , com de Majordom de sa Casa , y Cura de Animas.

*Universis, et Singulis hujusmodi sexsem, inspectuay, Vi-
suar, et lectuar, Ego infra scriptus Secretarius, et Notarius pra-
sentis Visitacionis per Aldm. P. D. D. Inm. Curiam Melitae
Ecclesiam J. S. S. facta, fidem habeo, quod supra impressa
Mandata generalia expressa viginti, et unum Cap. qui-
bus addita sunt plura alia Mandata particularia Ma-
nu descripta summi dicti Aldm. P. D. Inm. Visitatoris, fue-
runt per me Secretarium infra tradita Parochis, et
Ecclesiarum Operariis, quibus tradi oportebat, et ea ipsa Man-
data particularia Parochis tradita sunt in actibus Visi-
tationum continuata, in hoc Manuali, et libro contentas,
ex quibus in dicto Manuali descriptis, copias fideliter, et
de Verbo ad Verbum extraxi tradendas Parochis, et Operari-
is Ecclesiarum, quibus corespondent, quas á dicto Dno
Visitatore Generali firmatas, et per me infra Notis referen-
datis dictis Parochis transmissi. Dat. Figueris die quinta Ju-
nii anni Millesimo Septingentesimo trigentesimo Septimi.*

*J. Ameyu Texat, P. Sacerdos Not. S.
et Secret. S. Visitacionis*

16, juliol, 1737. La Pinya.

Manament del visitador general Quirze Molar adreçat a Solpici Llundias, rector de La Pinya, referent a la construcció d'una casa que feu a la parròquia de Sant Joan de Balbs. Arxiu Diocesà de Girona, P-123, f. 118r-119v.

“Nos lo molt Rnt Dr Quirch Molar prevere, y sacristà curat de la iglésia parroquial de St Pere de la vila de Figueres, visitador General del present bisbat de Gerona per lo molt Illm y Rm Sr Dn Balthasar de Bastero y Lledó, bisbe de Gerona y del Consell de sa magestat &.

Com trobant-nos visitant la iglésia parroquial de Santa Maria de la Pinya, per part del Rnt Solpici Llundias, prevere y Rector de dita iglésia parroquial se nos haja presentat una súplica del thenor seguent = Molt Reverent Senyor lo Reverent Solpici Llundias prevere y Rector de la iglésia parroquial de Santa Maria de la Pinya, posa en notícia de Vostra Reverendíssima com de diners propis seus ha fet construir y edificar una casa molt bona y de valor conciderable en la sufragànea de Sant Joan dels Balps, y molt cerca de dita iglésia y en territori de la rectoria de dita sufragànea, la qual ha fet construir perquè los habitants de ells servescan de guarda a dita iglésia com y també perquè lo Rector qui serà de dita sufragànea tinga la llibertat y conveniència de conduir ab més decència los senyors reverents que assistiran en la funcions que se faran en la iglésia de dita sufragànea y de donar-los menjar en dita casa quant li aparega, de la qual se'n produirà de arrendament vuit o nou lliures barceloneses en quiscun any; però ab eixas circumstàncias que posa a la comprensió de la Vostra Reverendíssima, suplica que los rectors que seran de dita iglésia degan y tingan obligació de celebrar dotse missas en quiscun any per sufragi de la ànima del suplicant en est modo y forma, que dit suplicant desitja deixar la dita casa per lo temps de vint y sinch anys després de son òbit a Gregori Casadallà, treballador de la present parròquia, eo a son hereu per haver esta y son fills y tota sa família contribuït en la fàbrica de dita casa; volent emperò que per tot lo temps de dits vint y sinch anys que dit Gregori Casadallà o son hereu habitarà en dita casa, dega pagar al Reverent Rector que serà dotse reals de plata en quiscun any dels quals dit Rector ne dega celebrar sis missas per sufragi de la ànima del dit suplicant, declarant que no puga lo habitant de dita casa impedir al Reverent Rector que serà lo ús de dita casa per lo necessari li serà a dit Rector per las funcions se faran en dita iglésia; passats emperò los dits vint y sinch anys lo Rector que serà tindrà la llibertat de arrendar dita casa a qui voldrà y però suplica que del producte de dit arrendament dega y tinga obligació de celebrar dotse missas en quiscun anys per sufragi de la ànima del dit suplicant y per qui estarà obligat y lo demés que sobrarà pagada la charitat de las dotse missas sie a favor del Rector sens obligació alguna; desitja emperò que en lo temps dels vint y sinch anys que los predit Gregori Casadallà habitarà en dita casa, dega y estiga obligat a donar un

aposeno o quarto a Emanuel Llondias, nabot del suplicant per habitant lo (si est voldrà habitar en dita casa). Perçò suplica a Vostra Reverendíssima que si la petició li apar justa sie servit interposar son decret com ja Sa Il·lustríssima havia promès a dit suplicant interposar-lo luego que fos feta la casa. Gràcia que espera dit suplicant de la equitat y rectitut de la Vostra Reverendíssima. = Y desitjant nos en lo que se nos demana procehir ab lo major acert y justificació després de acceptada la referida súplica y haver reflectit sobre lo contengut en ella, havem manat a nostre infreescrit secretari y nottari de visita, que rebés informació de alguns personas desinteressades, fidedignas, pràcticas y noticiosas de tot lo enarrat en ells. En virtut de la qual provisió y mandato ha passat ha rebre per testimonis als reverents Jaume Serrat y Mariner Rector de Sant Privat, Joan Verntallat, Rector de las Presas y Miquel Melcion, rector de Ridaure, y junts y quiscun en particular han afirmat que tot lo contengut en la súplica conté veritat y que dita casa és de gran conveniència y utilitat per guarda de dita iglésia y que de ella ara y passat vint y sinch anys ne traurà lo Rector qui serà més del que refereix lo suplicant de arrendament y que la ha fabricada lo suplicant de diners seus y ajudants lo referit Gregori Casadellà. Y vista per nos la referida atestació convenim, aprobam y decretam en virtut de la present que per lo temps de vint y sinch anys puga dit Gregori Casadellà habitar en dita casa, servant emperò los pactes y condicions que expressa dit suplicant en tot y així mateix declaram y decretam que passats los vint y sinch anys dega lo Reverent Rector qui serà, celebrar perpètuament dotse missas quiscun any per ànima del suplicant del producte que traurà de arrendament de dita casa: si emperò antes de finir los vint y sinch la experiència ensenyàs no ésser convenient ni útil a la iglésia y a dita casa que la habitàs lo pedit Gregori Casadellà o son hereu en est cas sie lícit al Rector tràurer lo de dita casa precehint a Sa Il·lustríssima o a son Vicari General lo coneixement de la casasa y motiu que tindria lo Rector pera tràurer lo de dita casa y si vingués est cas volem y decretam que lo Reverent Rector de lo que trauria de arrendament de dita casa, tingúes de celebrar las dotse missas en la forma que las deurà celebrar passat los vint y sinch anys. = Y perquè conste sempre que convinga, havem manat despatxar las presents, firmadas de nostra màs y referendadas per nostre infra escrit secretari continuant los actes de visita de dita iglésia als set de juliol del any mil set cents trenta y sis = Molar, Visitador General. = De manament de dit molt Reverendíssim Senyor Visitador General Amer Terrats, prevere, notari y secretari de la visita”.

1738, juny, 14. Sant Esteve de Bas.

Introducció de canvis en les conferències setmanals a la parròquia de Sant Esteve de Bas. Arxiu Diocesà de Girona, P-124, f. 108v-109r.

“Item atenent que en la primera visita que férem en la present iglésia als 26 del mes de juliol de 1730 disposarem una confarència semmanera per los ecclesiàstichs de la present parròquia y que si bé és veritat que al principi la emprengueren y practicaren ab gran fervor y notable profit y progrés en lo cumpliment de sos ministeris. Però ja de algun temps a esta part, segons havem quedat ben informat, se experimenta en dits ecclesiàstichs bastanta omissió y fredor en orde a dita confarència. Perçò, considerant de quant summa importància és la continuació de aquella, ordenam y manam a tots los ecclesiàstichs de la present parròquia que assistescan sens falta a la dita conferència que deuran tenir una vegada cada semmana en lo modo y forma que de nou los havem disposat en altre despaig, a part que los deixam en esta mateixa visita en que ab més individuació los expressam la imponderable utilitat e importància de dita conferència per la conservació y adelantament del esperit ecclesiàstich. Y per a què las sobreditas cosas vingan a notícia de tots los residents y ecclesiàstichs de la present parròquia, manam al reverent sacristà que las llesca a tots junts y congregats per est fi y guarde lo present despaig en lo arxiu per sa perpètua observància.

Dat en la parròquia de Sant Esteve de Bas, continuant los actes de nostra visita pastoral, als catorse de juny del any de la Nativitat del Señor de mil setcents trenta y vuit. Balthasar, Bisbe de Gerona.

De manament de dit Il·lustríssim Senyor bisbe mi señor.

Don Anton Calafell, prevere y secretari de càmara y visita.

Nota: que en esta mateixa visita se ha fet, despatxat y entregat un altre decret en assumpto de una confarència espiritual semmanera per los ecclesiàstichs de la present parròquia de Sant Esteve de Bas, que és del mateix tenor del que està continuat en la visita de la parròquia de Arenys de Munt, fol. 6 et sequents de que fas fe jo lo infrascrit secretari”.

1741. Girona.

Manaments generals emesos pel Baltasar de Bastero, deixant els espais en blanc per a la parròquia, el dia, el mes i l'any (4a. versió). Arxiu Diocesà de Girona, P-125, s.f., 4 fs.

✠

1741

MANAMENTS FETS

PER LO ILLUSTRÍSSIM, Y REVERENDÍSSIM
Senyor Don Baltasar de Bastero, y Lledò, per la gracia de Deu, y de la Santa
Sede Apostolica, Bisbe de Gerona, y del Consell de sa Magestat, &c. En la Visita
que Personalment ha fet, en la Parroquial Iglesia de S.
del present Bisbat de Gerona, als de 17

RIMERAMENT, mana sa Senyoria Illustríssima, que sian observadas todas las Constituciones, tant Provincials, com Synodals, y los Manaments fets en las ultimas Visitas, sots las penas en aquells, y aquellas respectivament contingudas.

Item, en consideració de quant importa per lo be Espiritual de las Animas, y millor ser de las Parroquias, el que los Parròcos sian molt solícits, y cuydadosos en la ensenyansa de la Doctrina Christiana; Perçò sa Senyoria Illustríssima mana, y ordena al Curat de la present Iglesia Parroquial, que posia tota sa aplicació en lo major progrès, y adelantament de esta ensenyansa, observant, y posant en practica los medis, è industrias, que aporta llargament sa Senyoria Illustríssima, en sa primera Carta Pastoral, en lo Capítol segon.

Item, mana á tots los que tenen Administracions de Causas Pias, y vltimas voluntats de Difunts, que son morosos en la difinició, y reddició de Comptes, que dins dos mesos proxims contadors del dia de la publicació dels presents Mandatos, acuden á Gerona á la Curia Ecclesiastica dels Testaments, y cosas Pias, á difinir, y donar los Comptes, en pena de deu lliuras aplicadoras á la Obra de la present Iglesia, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana que qualsevol Persona, que tinga noticia de algunas Administracions de Causas Pias; ò de alguns Personats, los quals acabadas las vidas hajan de ser, ò sien aplicats en Causas Pias, ho denunciari al Curat de la present Iglesia dins vn mes. Y á dit Curat aixi mateix se mana, que forme memorial, en que note, qui son, ò han de ser Administradors de ditas Causas Pias, ab la major claredat, è individuació de la renda, lo qual haja de enviar dins tres mesos á dita Taula de Testaments, y cosas Pias, en pena de deu lliuras per quiscun de aquells, que en alguna de ditas cosas farà negligent, aplicadoras á arbitre de sa Illustríssima, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana á tots los que deuen, aixi á la Obra, com á qualsevol altre Administració de la present Iglesia, que dins dos mesos proxims hajan de haver pagat, ò satisfet, ò be en cas que per sa pobresa no pogan, hajan de firmar obligació autentica, prometen pagar lo debit dins cert temps competent, en pena de deu lliuras á arbitre de sa Illustríssima aplicadoras, y ab comminació de que se procedirà contra de ells ab lo rigor, que correspon á la gravetat de est delictè conforme dret, y justícia. Y aixi mateix, sots las mateixas penas, se mana, als que deuen donar compte de alguna Administració, lo donen conforme està acostumat, y si restan debitors en alguna quantitat la paguen, cò be firmen semblant obligació.

Item, en execució del que es està manat en las Visitas passadas, y del disposit per Constituciones Synodals, mana sa Senyoria Illustríssima, que todas las almoynas, y emoluments de qualsevol Bacins de la present Iglesia, se recondescan dins vna caixa, ò armari, la qual se tanque ab dos, ò tres claus, vna de las quals haja de tenir irremissiblement lo Curat, sots pena de deu lliuras, y en subsidi de Excomunicació major contra del qui serà renitent; y del que entrarà, y eixirà de dita caixa se porte compte, y rahò. Y aixi mateix lo que trobarà en lo baci de las Animas cada mes se distribuhsca de conformitat de dit Recltor, y Baciner, en Missas, Aniversaris, y altres pios Sufragis per las Animas dels Difunts, en la mateixa Iglesia, y no en altres llochs, notant en vn llibre lo que traurà de dita caixa, y que sufragis se hauràn fet, tenint present en orde á no anticipar aquells, lo que se resolguè en las reflexions del mes de Noembre de 1732. sots pena de finch lliuras, vltra de las contingudas en ditas Synodals.

Item, mana sa Senyoria Illustríssima, que no se admeten Questors, ni Aplegadors alguns, sino es en conformitat del que està disposit en las Constituciones tant Provincials com Synodals, segons lo thenor de la llicencia aportará firmada de ma de sa Illustríssima, ò de algu de sos Vicaris Generals, sots la pena de finch lliuras aplicadoras á arbitre de sa Illustríssima.

Item, revalidant la Constitució Synodal feta contra los que tardaràn batejar los Infants després de fer nats, mana sa Senyoria Illustríssima als Pares, y Mares de aquells, que després de fer nats, y per lo menos fins sian batejats los fassan vn llicet fora del lit de la Mare, ò de la Dida; y si per pobresa no poguessen ferho, ò que estigan desganats, quant mes prest pogan fassan batejarlos. Y als Curats mana, que quatre vegades en lo any exhorten á las Ovelles de quanta conveniencia es la observança

vànça desta Constitució; y encara los serà facil executarho mes aménut, quant vingá al cas; mentres ensenyan la Doctrina Christiana en las Fiestas de entre any; sots pena arbitraria.

Item, per conseguirse lo fi que tèn la Santa Mare Iglesia en la disposició de Padrins, y Padrinas en la susceptió del Sant Baptisme, mana que no sian admesos los que seràn menors de deu anys, y que lo Parroco zele esta observancia en cumpliment de sa obligació.

Item, mana à tots los que auràn contret Matrimoni, que dins vn mes, després que seràn casats, prengan la Bendicció Nupcial, sots pena de finch lliuras à llochis pios à arbitre de sa Senyoria Illustissima aplicadoras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, considerant los inconvenients, que se esperimentan moltes vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor Nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circunspecció: Perçò mana, que desta hora en avant totas las Professons, ques faràn, etiam que figan de la Semmana Santa, sian acabadas á posta de Sol, y que en las demès Professons se observe lo disposat en lo Edicte manàt publicar per lo Illustissim Senyor Don Miquel Ioan de Taverner, y Rubi de bona memoria, expedit à 12. Abril 1719. Y que en las Professons del Corpus, ni devant del Santissim SAGRAMENT (que sia alabat pera sempre) no se atrevésca ningun home, ni dona, encara que sie de edat pueril, fer alguns balls, danças, ni altres representacions; ni en la nit Santa de Nadal los *Pastorets*, ni en la Semmana Santa la representació de la Mort, y Passió de Christo nostre Redemptor vulgarment dita, *la Pressa*, ni altres representacions al viu, ni en festas del Roser, ni altres no fassan los Cavallets, sots pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major, y al Curàt qui alguna de ditas cosas permeurà sots pena arbitraria.

Item, mana sa Senyoria Illustissima à tots los Regint Cura de Animas, que quant assentarán las partidas dels Baptismes, escrigan lo nom, y apellido, ò nom de casa, aixi del Pare, com de la Mare del batejàt, es à saber lo nom de casa, ò apellido que tenia dita Mare, antes de casarse, no cometent descuyt en esta materia, per los graves inconvenients se exprimentan de esta omissió, sots pena de deu lliuras à arbitre de sa Illustissim aplicadoras, prevenintlos de que se farà especial indagació, aixi en las Visitas, com altrament, de si se executa lo referit; y aixi mateix mana sa Illustissima al Curàt de la present Iglesia, que en las altres partidas, en que se parlarà de Pares, com son, á demès de las ditas partidas dels Baptismes, las de Desposoris, de Obits de Parvulos, y Confirmandos, se pose, y expresse immediatament després del nom de la Mare, y de son cognom de la Casa, de ahont era eixida, la paraula Conyuges, ò altre equivalent, que denote la legitimitat de la filiació del Desposat; Batejàt, Confirmat, y Defunt respectiue, sots pena de tres lliuras per cada vegada que contrafaràn, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana, y encarrega al Reçtor, ò Curàt, que al peu de la partida, que assentará en lo llibre dels Obits, continue si lo Difunt, serà mort ab Testament, ò sens ell; y en cas de averne fet, assente, y continue lo dia mes, y any, y en poder de quin Notari, las Missas, Aniversaris, y cap de any, y altres Llegats Pios tocants à la Anima, à fi, y efecte ques cumple la voluntat del Difunt, per sufragi de las Animas, y descarrech de las conciencias de aquell, à qui toca cumplir semblants obligacions, á pena de finch lliuras, à arbitre de sa Illustissima aplicadoras.

Item, aixi mateix mana, y encarrega á dit Reçtor, ò Curàt, que per la conservació de las rendas de la present Iglesia, tant dels Aniversaris, com de las demès Administracions de aquellas, encontinent fassa vn Llibre, (quant nol tinga fer) en lo qual ab tota claredat en ell note, y escriga totas las Pias Institucions, y Fundacions en dita Iglesia, y Parroquia fetas, y que en avant se faràn assenyalant lo die, mes, y any, en que son, y seràn estadas fetas, y en poder de quins Reçtors, ò Notaris; y las Personas per son nom, y cognom, que faràn à ditas Pias Institucions Censos, Censals, ò qualssevolts altres annuas prestacions, chalendant en ditas partidas los actes á ellas fahents; prevenint el que de vna partida de Fundació á la altre Fundació (que se faràn al cap de munt de vna fulla) deixe vns quants fulls en blanch, mes ò menos segons los Censals, ò Prestacions, que correspondrà à cada Fundació, per continuar en lo esdevenidor las mutacions, ò traspassos, que faràn las ditas Prestacions, ja sie per Iluicions, encarregaments, &c. notant aixi mateix en estas partidas los noms, y cognoms dels qui los faràn en avant, die, mes, any, y Notari ab individuació de las especials obligacions contengudas en sos respectiue actes: No menos mana sa Senyoria Illustissima al Curàt de la present Iglesia, el que descriga en vna post, ò taulò las ditas obligacions de Missas, Aniversaris, ò altres Sufragis, per sos mesos, y dies, y per qui deuen celebrarse, la qual post, ò taulò, fixarà en la Sacristia, peraque tothom la pugá veurer, y tenirse mes present, aixi la memoria dels Pios Fundadors, com la obligació, per no faltar al cumpliment de ella, lo que executarà en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á fi, y efecte de que en lo temps de la Vista, y altement sempre que convinga, ja vivint, ja després de mort lo Curàt de la present Iglesia, pugá fer constar ab tota especificació, y claredat lo haver cumplert exactament á la celebració de Missas, Aniversaris, y altres pios Sufragis en la present Iglesia fundats, no solament per descarrech de sa conciencia, sino també per evitar los gravissims inconvenients, y danys, que ab lo temps podrian resultar, no solament á la conservació, y perpetuitat de las mateixas fundacions, però, y encara á la quietut del mateix Curàt, com efectivament
molts

moltes vegades semblants danys se han experimentat, per tenirse en materia de tanta importancia omiffió: Perçò mana sa Senyoria Illustrissima estretament al Curàt de la present Iglesia, que desde luego, y sens enganyarlo lo temps, passant de avuy á demà, fassè fer vn Llibre blanc enquadernat en tota forma, en lo qual note, y escriga cada fundació per si, y separadament, individuand en cada partida (que notará al cap de munt de vna fulla) lo numero de las Missas, y Aniversaris, que se degan celebrar, y perqui deuràn aplicarse: Inmediatament á quiscuna partida notará, al mitg de la pagina lo any corrent, y baix las xifras de ell, die per die, lo que haurà celebrat, y al cap del any sumarà al peu lo numero del que haurà celebrat, per veurer si correspon al numero, que està notat á la sobredita partida, que devia celebrar, y baix dita suma farà vera ab la firma de son nom, peraque sempre conste lo estât, en que te la celebració, y puga averiguarho qualsevol ab tota facilitat, si Nostre Senyor disposava de sa vida tant impensadament, com ben amenut succeheix; y perque est Llibre dure molts anys, farà que sie gran correspondent á las fundacions, pocas, ò moltes que tinga: Prevenint que de vna partida de fundació á la altre, deixen vns quants fulls blancs, segons las moltes, ò pocas obligacions, que corresponden á cada fundació, com per exemple, si per vna fundació de dotze Missas deixa deu fulls en blanc, per vna de vint y quatre, ne deixarà vint, y al vltim del Llibre, després de todas las fundacions, posará vn titol que diga, *Missas pro Populo*, deixant los fulls blancs, que convinga ab la mateixa correspondencia, y desta manera en poca diferencia, quant se acabaràn los fulls blancs correspondents á vna partida, se acabaràn los de la altre, lo que executarà irremissiblement, sens la menor mora, ò dilació, en pena de deu lliuras, y en subsidi de excomunicació major: Ab comminació á demès, que sempre que dit Curàt, ò los Successors, morissen sens tenir esta materia ab esta claredat, y no poguessen los que cuydarian de las cosas ferho constar, com queda dit, provehirèm de fer celebrar per son Successor, tot lo que no constará haver celebrat lo Difunt, en la conformitat que queda expressat, pagantse de sos bens las caritats correspondents, no fene just el permetrer, que sa Anima estiga tal vegada embarrasada en materia tant grave, y encara defraudats los Fundadors en los Suffragis, que los competeixen: Prevenint també, que tant aquest Llibre, com lo que queda expressat en lo precedent Capítol, deurà conservarlos dit Curàt molt recondits, y guardats, com los demès Llibres Parroquials de Baptismes, Confirmacions, Obits, Matrimonis, y Testaments, volent sa Illustrissima, que aquells sien tinguts, y reputats per Llibres Parroquials, y seràn tots revistos, y visitats en las subseqüents Visitas de vna mateixa manera.

Item, per quant importa summament el que en todas las Parroquias tinga lo Parroco lo Llibre dit Consueta, en que estigan continuadas per mesos, y dias, todas las consuetuts, que se observan en aquellas, aixi en funcions, com altrement, com varias vegadas es estat manat, y en conformitat de las antigüas Ordinacions del present Bisbat; mana sa Senyoria Illustrissima, que los Parrocos, que no las tingan las formen luego, y la tingan per la Visita, que de proxim, y dins poch mes de vn any, se farà; y aixi mateix, que recullen tots los Mandatos de las Visitas passadas, y que junt ab estos, los cusen en vn pergami doble, y fort per son orde, fent, que dit pergami, quede en disposició de poderseñi cusir encara mes, baix pena de deu lliuras pagadoras de bens propis, y altres arbitrarias, segons la qualitat de la negligencia, y omiffió, per los que se trobaràn omiffos en las sobreditas materias en la referida proxima Visita.

Item, conciderant sa Senyoria Illustrissima, de quanta importancia es, que la Ara no estiga suelta, y movedissa sobre la Mesa, per la contingencia de que á son moviment, no se gire lo Calser, y que sapia lo Sacerdot, y comprega lo ambit, que te, peraque no pose la Hostia, y lo Calser fora de ella, y que estiga cituada á tal proporció, que puga fer las accions naturals, y sens violencia sobre la oblata ab la gravetat, y compostura, que demana la Magestat de tant gran Sacrifici: Perçò, mana, y ordena als Obrers de la present Iglesia, que ab assistencia, y direcció del Curàt de ella, las fixen todas en las respectives Mesas, de manera, que de las Aras al frontal solament medie la distancia de mitg palm, ò tres quarts, disposant juntament que sobrepujen á la Mesa cosa de mitg traves de dit, y esta mateixa disposició observarán ab las que estigan ja fixadas, menos que estassen ab lo modo, y forma dalt expressat, lo que executarán en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á fi, y effecte de que los Altars de la present Iglesia pugan guardar se, y preservarse de la pols, ò altre inmundicia, y desta manera mantenirse, ab la major limpieza per la celebració del Sant Sacrifici de la Missa: Mana sa Senyoria Illustrissima als Obrers, ò á qui toque, y espeche, que cubren los dits Altars ab Guadamacils, los quals tingan per lo menos tot lo llarch de la Mesa, sens deixarhi obertura al mitg en lo que correspon á la Ara, y en los Guadamacils ja fets, y existents en alguns Altars, en que hi haja tal obertura, mana, y ordena als sobredits, que los cusen, y los posen aixi mateix com los demès, que farán nous, peraque tots estigan de vna mateixa conformitat: Manant, y ordenant sa Senyoria Illustrissima al Curàt, que no celebre, ni permeta celebrar en los Altars, en que estigan los dits Guadamacils oberts, sino que enterament se traguen de tot lo Altar pera celebrarhi, que altrement redundaria á gran irreverencia del Sant Sacrifici de la Missa, lo que se executarà en pena de tres lliuras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, com vn dels mes principals adornos dels Altars sie, el que en ells hi haja vna Creu ab la Imatge

Imatge de Christo Nostre Senyor, Sacra; y Tabellas; circunstancias ben necessàries, pera poderse en ells celebrar lo Sant Sacrifici de la Missa: Mana fa Senyoria Illustrissima als Obrers de la present Iglesia, que dins quatre mesos de la publicació dels Presents, donen providencia, que en ningun dels Altars falte alguna de las cosas sobreditas, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major.

Item, mana fa Senyoria Illustrissima al Curat de la present Iglesia, que dins lo termini de vn mes, després que lo present Cartell li será estat presentat, pose, y escrigue en limpio, y en quadern en folio, todas las Confirmacions, desde el Illustrissim Senyor Taverner, y D'ardena, de bona memoria, inclusive, fins vuy administradas en la Parroquia, ò á los Parroquians fora della, de las quals tinga dit Curat registre, component en quadern separat, y distinct las de cada Senyor Illustrissim, y dits quaderns entregue al President de la Conferencia, el qual deurá passarlas, per ocasió ben segura, en ma del Dr. Narcis Nadal Prevere Notari del Vicariat Ecclesiastic de Gerona, á fi que quedant no solament en dita Parroquia, y en son Llibre á est fi destinat; (que formarà luego dit Curat, en cas de no tenirlo) sino també en dit Vicariat, queden ben asseguradas las partidas de ditas Confirmacions, y se troben quant se necessiten; Y quant dit Parroco fos omis en esta precisa, y grave diligencia, deurá lo President de la dita Conferencia donarne avis á la Illustrissima, baix pena per quiscú, que contrafassa de deu lliuras, pagadoras de bens propis á arbitre de la Illustrissima, aplicadoras, y en subsidi de excomunicació major.

Item, á dit Rector, ò Curat mana, que per desearrech de son Pastoral Ofici, cuyde exactament de son minysteri: Que las cosas de la present Iglesia vayan ben ordenadas: Que tracte ab tota decencia las robas de aquella: y en ninguna manera permite que servescan per fer representacions, ni en la Iglesia, ni fora della: Que no permite, que en la Iglesia estigan los Homens ab rets, ò ab tocados, ò altra indecencia, sino que hi estigan ab la reverencia, y devoció, que demana la Casa de Deus; y finalment, en orde á dita Iglesia, y las Ovellas, se aporte com á bon Pastor procurandos lo past saludable, y confidere que de tot ha de donar compte á nostre Pare Celestial, qui per sa Divina Providencia lo ha constituit en puesto tant preheminent, com de Majordom de la Casa, y Cura de Animas.

1741, juliol, 3. Setcases.

Súplica del comú de Sant Miquel de Setcases al bisbe Baltasar Bastero referent a l'establiment d'uns boscos pel marquès de Montferrer, a la seva explotació per fer carbó i per treballar una farga, destinat a la manutenció de l'església. Arxiu Diocesà de Girona, P-125, f. 56v-57r.

“Con en la actual visita, que nos trobam fer en la iglésia parroquial de Sant Miquel del lloch de Setcases, per part de algunas particulars perçonas se nos haja presentat una súplica del thenor següent:= Molt reverent Senyor, los baix suplicants ab lo major rendiment posan en notícia de Vostra Reverendíssima com en temps passat lo comú del present lloch de Setcases establí uns boscos anal Senyor Marquès de Montferrer, de tots los arbres nats y naixadors en dit bosch per fer carbó per treballar una farga que dit senyor marquès tenia en esta parròquia, ab especial obligació que dit senyor marquès tingués obligació de donar quiscun any tres quintars de ferro a la obra de la present iglésia; y com alguns particulars que són los baix supplicants en nom propri hajam redimit dit bosch, supplicam a Vostra Reverendíssima sie servit posat decret, que sian extinguits dits censos per servir dit bosch per lo comú, per lo molt que lo comú ha fet, fa y farà de assí en avant per la iglésia; y així també voldria per eix motiu los enfraescrits supplicants que se'ls fes condonació de todas las anyadas de censos del ferro (si forçam se'n deuhan) y ésser exonerats en nom propri de dita obligació, assegurant, que si Déu los concedeix vida, tant ells com tot lo comú contribuiran en quant pugan per la iglésia, y si lo temps dóna lloch donaran perpètuament renda per mantenir-se dita iglésia. Los baix suplicant esperan de la benignitat de Vostra Reverendíssima eix favor. = Joan Rius y Pous. = Jaume Isern y Batlló.= y Pere Joan Molas, tots pagesos de Setcases. = Y desitjant nos en lo que sens demana procehir ab la major justificació y conforme a las disposicions canònicas, en assumpto de alienacions de cosas inmoblas pertanyent a iglésias, després de acceptada la referida súplica y reflectit sobre lo contengut en aquella, havem ordenat a nostre infrascrit secretari que rebés la informació jurada del reverent Francesch Orri, prebera y rector actual de la present iglésia, com a enterat y noticiós de tot lo contengut en dita súplica, y havent resultat de la dita informació que tot lo narrat en ella és verdadé de manera que ha referit lo expressat reverent rector, que tant los supplicants com lo restant del comú, han contribuït per la fàbrica de la present iglésia y adornos de ella en molt més y més sens comparació a lo que valdrian los referits censos dels tres quintars de ferro annuals; y així mateix haja dit reverent rector expressat que sempre que ha demanat als dits supplicants y als demás del comú de dit lloch contribuïssen per fer algun adorno o vestuari o altre cosa per la iglésia, ho han fet molt puntualment. Vista per Nos la referida attestació jurada: perçò ab lo present decretam lo contengut en la mencionada supplica en la forma següent, és a saber, que condonam y fem remissió als supplicants y a tot lo comú, de tots los

atressants censos dels tres quintars de ferro anuals, si forte ne deguessen a la obra de dita iglésia, fins al dia present per haver donat y contribuït per ella en coses equivalents, y de major valor; y així mateix ab lo present exoneram als supplicants y al comú de pagar en avant los referits censos de ferro, amb lo ben entès que cumplian en contribuir per fer adornos y altres coses en dita iglésia sempre y en las ocasiones que lo reverent rector los ho demanarà y no altrement; y en lo cas que dits supplicants o lo comú donàs perpètuament renda o ab diners o ab terras a la obra de dita iglésia per mantenir-se y conservar-se en lo esplendor que està: ara per las horas extingim la obligació de pagar als referits censos. Y per què conste est nostre decret sempre que convinga havem manat despatxar las presents firmadas de nostra mà y refrendadas per nostre infrascrits secretari, continuant los actes de visita en dita parroquial iglésia als 3 de juliol de 1741.

Molar, visitador general. De manament de dit senyor visitador general, Bernat Manyach, presbítere, notari y secretari de visita”.

70

1741, setembre, 26. Amer/ Santa Maria del Coll.

Visita que realitza l'abat d'Amer, fra Gaspar de Queralt, al santuari de la Mare de Déu del Coll, sota la seva jurisdicció però dins el bisbat de Vic. Arxiu Històric de Girona, Notaria d'Amer, Francesc Claramont, Manuale, 422 (1740-1741), f. 320v-323v.

“Cum visitationis praecipuis sit siopus sanam orthodoxam doctrinam expullis heretibus inducere exebonos mores tueri rpavos corrigere populum cohortationibus et ad monitibus ad religionem pacem innocentiam que accendere cateraque pro ut locus tempus, et occasio feret ex visitantium prouidentia ad fidelium fructum constituere juxta sacros canones sacrumque Consilium Tridentinum. Id circo Adm. Illus. Dominus fr Gaspar de Queralt et Reat, Dei et Sancta Sedi Apostolica gratia. Abbas Monasteriorum Beta Maria Villarum De Amer et Rosas, ordinis claustralium D. Benedicti Gerundens Diocesi Congregationis que Claustralis tarraconensis, priorque monasterii et capella Beata Maria de Colle dicto Monsterio Sancta Maria de Amer auctem Apostolica perpetuo uniti, dictos sacros insequendo canones dictum monasterium Beata Maria de Colle visitare intendens, cum ius visitandi et omnimoda jurisdicta iam dicti monasterii Beata Maria del Colle ad dictum Adm. Illem Dnum Abbatem Monasterii Beata Maria villa de Amer, vigore cuiusdam sententia rotalis pertineat et pleno jure expectet. Ideo anno a Nativitate Domini millesimo Septingentesimo quadragesimo primo. Die vero veigesima quita mensis septembris eiusdem anni, in mea Francisci Claramont, notarii Regii et publici infrascripti et testium videlicet Reverndi Sebastiani Pujades et Mascaró, presbiteri et beneficiati portionarii Ecclesia iam dicta monasterii Beata Maria dicta villa de Amer, et Jacobi Coll, litterarum cultoris de familia dicti adm. illris Domini Abbatis ad hoc

vocatorum, et rogatorum presentia et audentia dictus adm. Illris. Dominus Dominus fr. Gaspar de Queralt et Reart, Abbat ac prior prementiontiis constitutus personalites in loco nuncupato Lo Comunidor o lo Padró, constructo prope et ante ianuas dicti monasterii Beata Maria de Colle, exierunt a dicto monasterio processionaliter, cruce erecta, et cero ferarii fr. Pontios Batlle, monachus novitius prementionati monasterii Beata Maria de Coll, ac fr. Narcisus Claramont, monachus dicti monaterii Sancta Maria de Amer, vestiti habitu clericali et receperunt domini adm. Illtre. Dominum Abbatem dictum visitaturum monasterium ad sonum cimbolorum, et omnes insimul decantantes La Antiphona, sacerdos et pontifex et decantando himnum Veni creator Spiritus, intraverunt dictum monasterium Beata Maria de Colle, et gressus suos ad ecclesiam dicti monasterii dirigentes eam ingressim fuerunt et ante altare majus sub invocatione Beata Maria erectum devenerunt, illudque dictus adm. Illris Dominus abbas visitatos prefatus debitis de more recitatis orationibus, et precibus visitavit et recognovit et illud decenter ornatum invenit, et deinde altare Sanctissimi Patris nostri Benedicti et Sancta Scholastica visitavit, quod etiam decente ornatum, invenit licet ara seu altare portatile non existat. Et exinde altare Sant Christi Crucifixi pariter visitavit, quod cum pauco decencia ornatum invenit, et ascendens ad camera Beata Maria Virginis, eam decentissime ornatam invenit

Et osculata manu Beata Maria descendit a dita camera, et visitavit sacristiam prefata ecclesia, et eam diversis vestimentis, et ornamentis sacris mundis, et bene reconditis ornatam invenit. Et de inceptis visitavit arca in quibus eleemosina a fidelibus elargita ponuntur pro opera prementionata ecclesia, pro animabus purgatorii, et Sancto Benedicto, quas cum suis seris et clavibus clausas invenit quibus per actis dictus adm. Illris. Dominus Abbas exiit ad cimiterium constructum ante ianuas iam dicta ecclesias dicti monasterii et ibi dictus adm. Illtris dominus abbas domos et officinas prefati monasterii visitavit, de quibus omnibus et singulis premissis et quolibet actu premissorum dictus Adm. Illtris. Dominus abbas visitator prementionatus periiit et requisivit unum et plura publicum seu publica instrumentum et infrascripto confici sibi et aliis cuius intersittradi et liberari a me Notario infrascripto quo fuerunt acta anno mense die et locis, quibus supra presente et ad hoc vocato requisito at que rogato me pro et infrascripto notario, et presentibus etiam pro testibus superius nominatis ad promissa vocatis et rogatis spetialiter que et assumptis voluperius continentur.

Deiden autem dicta et eademmet die dictus, ad modum Illtris. Dominus Abbas desiderans quod inventarium de omnibus rebus tam dicta ecclesia quam domorum et offiniatum confiteatur pro ut solitum est ipse adm. Illtris Dominus Abbas present domino fr. Pontio Batlle, monacho iam dicti monasterii Santa Maria de Colle, inventarium de dicta bonis et rebus per eundem fr. Pontium Batlle, confectum die duodecima januarii proxime preteriti et in libro intitulado Llibre de Comptes de la

obra de la Nostra Señora del Coll, continuatum et descriptum recognovit et illud et omnia in eo contenta et descripta eidem fr. Pontio Batlle, monacho prementionatio commendavit et ultra bona et res in dicto interio descripti invenit sequentia = Primo quatro anells de plata ab pedras. Item uns recorts també de plata = Item un anell de or ab pedra. Item unas analletas de plata xicas = quo quidem jocalia pariter domino fr. Antonio Batlle, monacho prefacto commenvit interim ut ad dictum monasterium Sancta Maria de Amer, cum cateris jocalibus auri et argenti dicti monasterii Sancta Maria de Coller collocentur. Et dictis archis dicta opera animarum purgatorii et Sanctissimi Patris Nostri Benedicti, recognotis presente etiam Jacobo Muntada, agricola parroquia Sancti Petri de Ozor, operario dicta ecclesia invenerunt quantitates sequentes nimirum in dicta archa dicta opera undecim libra decem et novem solidos et novem denarios barcelonenses, 11 ll. 19 s. 9 d.

Item in dicta archa animarum purgatorii quindecim solidos et decem denarios barcelonenses, 15 s. 10 d.

Item in dicta archa Santíssimi Patris nostri Benedicti quinque solidos et octo denarios barcelonenses, 5 s. 8 d.

Quasquidem respective quantitates dicto fr. Pontio Batlle monacho prementionato tradidit et commendavit adeo ut de eis comptum suo casu loco et tempore reddat. De quibus quo ut de eis comptum suo casu, loco et tempore reddat. De quibus quo fuerunt etiam acta, anno mense die, et loco quibus supra presente et ad hoc vocato, requisito atque rogato me pro et infro notario et presentibus etiam portestibus superius nominatis ad promissa vocatis et rogatis.

²⁶F. Gaspar Abbas Amer.

Postremo autem Dictus Adm. Illtris. Dminus Domnus fr. Gaspar de Queralt et Reart Abbas prementionatus invim dicta visitationis, die vigesima sexta predictorum mensis et anni fecit ordinatione sequentes:

Nos Don Fr. Gaspar de Queralt y Reart, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, abat dels Monastirs de Santa Maria de las Vilas de Amer y Rosas, del ordre de Ilustre Pare y Patriarca Sant Benet de la sagrada Congregació Benedictina Claustral tarraconenses, y prior del monastir de Santa Maria del Coll á dit monastir de Santa Maria de Amer per autoritat apostòlica, perpètuament unit. Havent visitat lo dit monastir de Santa Maria del Coll lo dia de ahir, vint y sinch dels corrents mes y any havem vist ser molt convenient y molt del agrado de Déu, y de la Santa Mare fer las provisions y ordinacions baix escritas, y següents:

Primo, per haver trobadas pocas albas en la dita iglésia que pugan ab decència servir per lo sant sacrifici de la missa y molta de dolenta que no podan servir per dit effecte: ordenam y manam que dels diners de la dita obra quede a càrrech de dit fr. Pons Batlle de fer fer ab la major puntualitat

²⁶. Signatura.

possible una alba de tela casera y sia aquella col·locada y recondida entre las demás albas, que actualment no podan servir, se procure ab la puntualitat possible, sian remandadas y acomodadas o a lo menos reduhidas a una o duas o quantas se puga a fi que pugan servir ab tota decència.

Item en atenció que havent vist que en lo altar de Nostre Pare Sant Benet no hi ha ara per poder-se celebrar en aquell lo sant sacrifici de la missa, ordenam y manam que quede a càrrech del dit fr. Pons Batlle, lo comprar de diners de la dita obra una ara, y col·locar-la en dit altar després que si conagrada.

Item per quant lo altar dels Sant Christo està ab molt poca decència y verdaderament no mogui a devoció, no sols per la antiguitat, però y també perquè la imatge del Sant Christo està solament pintada en una fusta y no ab molta primor, però ordenam y manam que dit fr. Pons Batlle, ab la major brevedat possible y de diners de la dita obra cuyde de fer fer una imatge del Sant Christo de bulto, de alsada de alguns sinch palms poch més o menos y la fassa encarnar y després la col·loque en dit altar ab la decència y ornaments al igual del altar de Nostre Pare Sant Benet y compre axí mateix una ara que després de conegradarla la col·loque en dit altar a efecte que en dit altar se puga celebrar lo sant sacrifici de la missa.

Item havent reparat que en la obra nova del dit monastir hi ha en la taulada una biga mestra o serradera que és podrida y molts perillosa de romprese y se troba apuntalada y si se acabava de ròmpre se seguiria un grandíssim dany y ruina en dita obra nova, y desitjant donar providència a tant evident perill, ordenam y manam que dit fr. Pons Batlle ab la major puntualitat possible fassa tallar un castanyer gros que hi ha en las terra del dit priorat de Nostra Senyora del Coll, baix sota la obra nova y feta la biga la fassa posar en dita taulada trahent la vella y dolenta que de present se hi troba.

Item ordenam y manam que lo monjo qui vuy és y per temps serà del dit monastir qui vuy és y per serà del dit monastir de Nostra Senyora del Coll, baix càrrech de la sua consciència haja de escriurer y notar en una sola llibreta todas las missas de devoció que en cada any entraran en la iglésia y monastir de Nostra Senyora del Coll, y que de mitg en mitg any haja de aportar a nos y a nostres successors la dita llibreta a la especificació de las missas que seran ja celebradas y hauran encara de celebrar-se a fi que pugam disposar com se hauran de cumplir las intencions dels devots, que hauran donadas las charitats de las missas y axí mateix manam y ordenam que lo dit monjo qui vuy és y per temps serà no puga fer celebrar en altres iglésias ni altars, missas de las que haurian entra en dita iglésia per los devots ab la intenció de celebrar-se en aquella, sens que primerament no ho consulte y denuncie a nos y a nostres successors.

Item atenent y considerant quant és del agrado de Déu y de Maria Santíssima, Mare sua y Senyora Nostra la devoció del Santíssim Rosari y estant informat que ja de temps passat se acostumava rezar

en dita iglésia y que vuy està obviada tant santa devoció. Perçò estatium, ordenam y manam que lo monjo qui vuy y per temps serà de dit monastir de Santa Maria del Coll, del dia de la publicació de las presents en avant, tinga obligació de rezar en tots los dias del any en la entrada de la nit lo Santíssim Rosari en la dita iglésia, devant lo altar de Maria Santíssima, tocant un quart antes a batalladas, una de las dos campanas de la dita iglésia y acabat lo rosari se conte una salve a Maria Santíssima y rezar los Pare nostres que antes se acostumavan rezar, y això sia encaraque no hi haja gent forastera, amonestant a los de la sua família y habitants en la casa de dit monastir que assistescan a tant santa devoció, y en aquells dias que hi haurà concurs de devots com sian en número deu cante los goigs de María Santíssima y per quant lo monjo qui vuy és de dit monastir se troba actualment fent lo noviciat en lo monastir de Santa Maria de Amer, ordenam que est encarregue al sacerdot que de present assisteix en dit monastir de Santa Maria del Coll que en lo interim que fa lo noviciat pose en execució tant sant exercici y volem y manam que assò sia inviolablement observat.

Item estant plenament informat de la molta gent que assisteix en la dita iglésia en los dias de festa a ohir lo sant sacrifici de la missa. Per tant exortam al monjo que vuy és y per temps serà del monastir de Nostra Senyora del Coll que tots los diumenges del anys després del offertori de la missa publique las festas y dejunis y seguidament expliquia la doctrina christiana a lo menos per lo espay de un quart de hora o aquell més o menos temps que conega sia convenient.

Item per ser gran lo concurs de devots que van a visitar a Maria Santíssima y en especialitat en certs dias del any de confomat que los aposentos y corredors de la dita casa estan molt ocupats y encara queda molta gent que precisament han de recullir-se en la iglésia, perçò exortam al dit monjo qui vuy és y per temps serà de dit monastir, tinga cuydado en regonexer moltes vegadas en las nits de semblants concursos, la iglésia y corredors, procurant que los hòmens estigan separats de las donas y ab la decència possible y que en la dita iglésia crèmian tota la nit las dos llàntias y una en cada corredor, y demás puestos ahont convinga.

Item estant plenament informat que molts pocs temerosos de Déu, ab lo motiu de visitar dit santuari passen la major part de la nit jugant a 'roch de resto', ab no poch escàndol dels de bona intenció, y en dany de llurs pròprias concièncias, y en perill de moltes discòrdias y rinyas. Exortam a dit monjo que vuy és y per temps serà no permete semblant joch y axí mateix que no permete se balla en la dita casa y límits de aquella ni se toquen instruments per ser totalment indecorós, y molts contrari de la reverència se deu a tant sant lloch.

Item per quant en dit santuari de María Santíssima del Coll se acostuman a replegar gent incògnita y se estan alí molts dias, sens motiu, causa ni fins que se puga compèndrer, vajan ab bona intenció.

Perçò ordenam y manam que semblant gent després de haver estat tres dias en dit santuari sian expellit de aquell yassò sia inviolablement observat.

Y peraquè estas nostres ordinacions sian notòrias, manam que lo primer dia de festa després de rebudas sian publicadas en la dita iglésia de Nostra Senyora del Coll, en la hora de major concurs, y encarregam al monjo que vuy és y per temps serà de dit monestir observe esta nostre provisions baix càrrechs de sa consciència.

Dat en nostre monastir de Santa Maria del Coll als vint y sis setembre Mil set cents quantara y hu.

²⁷F. Gaspar Abbas Amer.

Ego Franciscus Claramont, notarius publicus et regius villa de Amer, Gerundens Diocesis, qui dictum adm. Illtru. Dominum Abbatem cognosce et fidem facio quod manu sua propi subscripsit”.

71

1744, gener, 2. Fornells de la Selva.

Relació i seguiment del benefici de Santa Maria a la parroquial de La Tallada, que requeia a mans de Francisco de Bastero i de Vilana, a través de les visites pastorals, per tal d'esbrinar-ne les obligacions. Arxiu Diocesà de Girona, P-125, s.f., entre els fs. 306-307.

“Nos Don Balthasar de Bastero y Lledó per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona y del consell de Sa Magt.

Com en la segona visita pastoral que avam fent per las iglésias y parròquias de est nostre bisbat, hajam procurat averiguar a fons las obligacions y càrrechs que se imposaren als obtentors dels beneficis en la institució y augment de ells y si las ditas obligacions han continuat a complir-se des de que dits beneficis se institueixen o se aumentaren: Perçò antes de comensar lo curs de dita visita, manarem que se mirassen ab tot cuydado tots los repertoris, visitas antigues y modernes, dotalias y los demás llibres que se troban en nostra cúria del vicariat ecclesiàstich concernents a las obligacions de dits beneficis, peraquè en virtut de totes estas notícias y de las que se trobarian en cada parròquia se pogués traurer en clar la obligació de cada benefici y si sos obtentors complian ab ella o no y en est cas poguéssim donar las degudas providencias per fer-las complir a la voluntat dels fundadors en compliment de nostra obligació en suffragi de las ànimas dels difunts y en descàrrech de la consciència dels beneficiats.

Y havent-se fet ab molt particular cuydado las diligèncias possibles pera averiguar las obligacions y càrrechs del benefici primer fundat baix invocació de Santa Maria en lo altar major de la iglésia parroquial de Santa Maria del lloch de la Tallada, que obté lo Il·lustre Doctor Don Francisco de Bastero y de Vilana, canonge y sacristà major de nostra santa iglésia de Gerona, ha resultat que no

²⁷. Signatura de l'abat.

se ha pogut trobar fundació ni institució ni dotalia de dit benefici ni en nostra cúria ni en lo arxiu de la Tallada, ni entre los papers de dit benefici ni en altrás differentes parts, ahont també se han fet vàrias diligèncias.

Que en lo repertori antich de dita cúria en lo fol. 146 se troba notat que lo dit benefici té obligació de fer celebrar tres missas cada semmana y fer cremar quatre llànties contínuament.

En quant emperò a las visitas se troba que la més antigua que feu en dita iglésia lo Il·lustríssima Senyor Don Andreu Bertran als 6 de Agost del any 1420 se suposà que lo obtentor de dit benefici té obligació de fer cremar algunas llàntia, sens dir quantas y sens parlar de obligació de missas. Y en las visitas que personalment feren en iglésia los Il·lustríssims Senyors Don Joan Casanova als 17 de novembre del any 1432, Don Bernat de Pau als 24 de setembre de 1440, y als 28 de juliol del any 1447 Don Joan de Margarit als 6 de juny del any 1470 y als 29 de Agost del mateix any, Don Guillem Bohil als 7 de desembre de 1508, no se nota cosa xica ni gran de càrrechs ni obligacions de dit benefici.

Que en la visita que feu en dita iglésia lo dit Il·lustríssim Senyor Don Guillem de Bohil als 25 de octubre del any 1514 se nota que dit beneficiat (tenetur celebrare... in hebdomada),²⁸ deixant en blanch com està aquí lo número de missas que deu celebrar cada semmana y que té obligació de fer cremar contínuament quatre llàntias y que (recipit in redditibus pro dictis lapadibus terdecimmigerias ordeí super Antonium Doram et Margaritam Negre tanquam possidentes quasdam terra petias et etiam recipit aliquos alios redditus super quosdam singulares qui summam capere possunt 4 solidus).²⁹

Que en las visitas que feu lo mateix Il·lustríssim Senyor de Bohil als 13 de maig del any 1517 als 27 de maig del any 1524, als 29 de octubre del any 1529 y als 19 de octubre del any 1532 se nota que dit beneficiat té la obligació de fer celebrar tres missas cada semmana y fer cremar quatre llàntias contínuament, expressant emperò en la dita visita del any 1524 que (verum est quod una ex dictis lampadibus no habet in redditibus nisi 16 usque 20 solidos).³⁰

Que se nota la mateixa obligació de quatre llàntias y tres missas semmaneras en las visitas que feu en dita iglésia lo Il·lustríssim Senyor Don Joan de Margarit als 20 de febrer del any 1537, als 3 de novembre del any 1545 y als 7 de juliol del any 1551.

Que en la visita que feu en dita iglésia lo Il·lustríssim Senyor Àrias Gallego als 13 de maig del any 1558 se expressa la mateixa obligació de tres missas semmanaras y fer cremar quatre llàntias y que

²⁸. Subratllat.

²⁹. Subratllat.

³⁰. Subratllat.

lo Rt³¹ obtentor de dit benefici diu que no és obligat a missa ninguna y ha quatre anys que serveix dit benefici.

Que en la visita que feu en dita iglésia lo Il·lustríssim Senyor Don Pere Carlos en lo any 1569 no se notan càrrechs ni obligacions algunas de dit benefici.

Que lo Il·lustríssim Senyor Don Benet de Tocco en la visita que feu en dita iglésia en lo any 1573 no expressa obligació alguna de dit benefici y en la que feu als 2 de febrer del any 1576 nota la obligació de ditas tres missas semmanera y que inventit tres lampadas, unam ad unos operis continuo ardentem, alias lampades omnibus diebus vesperis sabbatinis ardent, usque diem dominicam post officium factum; y nota així mateix que su Il·lustríssim mandat dictum servitium trium lampadarum fieri sub pena 50 ll; lo que se torna expressar en la altre visita que feu dit Il·lustríssim Senyor de Tocco en dita iglésia als 2 de desembre del any 1588 ab la advertència que en esta visita no se parla de obligació de missas.

Que en las visitas que feren en dita iglésia lo Senyor Damià Andreu, visitador als 10 de mars del any 1592 y als 4 de desembre del any 1594 y lo Il·lustríssim Senyor don Arévalo de Zuazo als 13 dedesembre del any 1598 y lo Il·lustríssim Senyor Don Jaume de Cassador als 20 de desembre del any 1600 no parlan de obligació alguna de missas ni llàntias.

Que després lo dit Il·lustríssim Senyor Don Jaume de Cassador en la visita feta en dita iglésia en lo any 1608 nota que dit benefici té obligació de fer cremar quare llàntias y fer celebrar tres missas semmaneras.

Que en la vista feta per lo Il·lustríssim Senyor Don Pere de Moncada als 7 de novembre del any 1621 tant solament se nota que dit benefici (valet 100 ll et non fit servitium)³² sens dir quinas obligacions té dit benefici.

Que en la visita que feu en dita iglésia lo Il·ustríssim Senyor Don Garcia Manrique als 12 de mars del any 1629 nota la obligació de tres missas semmaneras y fer cremar tres llàntias en los dissaptes al vespre fins al diumenge després del offici y que una de ellas dega cremar contínuament y que en altre visita que feu en dita iglésia dit Il·lustríssim Senyor Manrique als 18 de febrer del any 1632 se nota la obligació de fer cremar quatre llàntias y fer celebrar tres missas semmaneras.

Que des del any 1632 fins al any 1663 en ninguna visita de dita iglésia se nota ni se expressa obligació ni càrrech algun de dit benefici ni de haver de fer celebrar missas ni de fer cremar llàntias, no obstant que en dit temps fou visitada dita iglésia per diferents Il·lustríssims Senyors y entre ells per lo Il·ustríssim Senyor Prelats y entre ells per lo Il·ustríssim Senyor Don Gregori Parcero als 21

³¹. Segueix un espai en blanc.

³². Subratllat.

de desembre del any 1634 als 21 de maig del any 1638 als 21 de febrer del any 1640 y als 31 de octubre del any 1641.

Que als 8 de mars del any 1663 lo Il·ustríssim Senyor Don Joseph Fageda visità dita iglésia y en actes de visita nota que lo dit benefici té obligació de fer tocar una campana, fer cremar contínuament una llàntia y fer celebrar las missas matinals tots los diumenges y dias de festa; y lo mateix continuà en actes de visita de dita iglésia lo Il·ustríssim Senyor Don Ildefonso de Balmaseda als 4 de juny del any 1679 y lo Il·ustríssim Senyor Don Fra Miquel Pontich als 11 de octubre del any 1688, lo Il·ustríssim Senyor Don Miquel Joan de Taverner y Rubí als 21 de octubre del any 1700 y lo Il·ustríssim Senyor Don Joseph de Taverner als³³ de³⁴ del any.³⁵

Que de temps immemorial no consta ni se ha ohit a dir que los obtentors de dit benefici hajan fet altra cosa que fer cremar contínuament una llàntia y donar al Rector curat quinse lliuras barceloneses per la celebració de las missas matinals en los diumenges y festas y per fer tocar una campana com així se ha observat y observa fins al die present.

En vista de tot lo sobredit: atenent y conciderant que en las primitivas visitas que se feren en dita iglésia des del any 1420 fins a dit any 1514 no se expressa en dit benefici obligació alguna de missas: Y que si bé en lo dit repertori y en las visitas subsegüents que se feren en dita iglésia se troba expressada la obligació de celebrar tres missas cada semmana y fer cremar quatre llàntias; emperò com després en la visita que feu lo Il·ustríssim Senyor bisbe Parcero en lo any 1634, se comensa a omitir esta obligació y després en la visita del senyor bisbe Fageda en lo any 1663 se comensà a expressar la sola obligació de la missa matinal tots los diumenges y dias de festa y de fer cremar una sola llàntia y de fer tocar una campana y de las horas ençà sempre se ha continuat a expressar de esta mateixa manera se ha de presumir que a instàncies dels que en aquells intermedi de temps (que discorregué des del any 1632 fins al any 1663) obtingueren dit benefici, se degué fer veurer a nostres antecessors de bona memòria que no constava en lloch algú de la obligació de ditas tres missas cada semmana, conforme ja havia clamat contra dita obligació lo beneficiat que era en temps de la visita del any 1558; y en effecte se deixà de notar la dita obligació en algunas visitas intermèdias com queda dit: majorment que lo dit repertori (al qual seguirian las altrás visitas antigas des del any 1514 fins al any 1632 en dita expressió de ditas tres missas cada semma) no és del tot bastament authèntich en esta matèria, havent-se reparat algunas vegadas en ell algunas equivocacions en semblants obligacions de altres beneficis: Y que tal en dit intermedi de temps se degueren trobar algunas notas, apuntaments o notícias o bé se degueren considerar y tenir present altres espècies o conjecturas per rahó de las quals y per llevar tota dubietat y per la que podia ser o

³³. Segueix un espai en blanc.

³⁴. Segueix un espai en blanc.

per via de interpretació, declaració, commutació o altrament per tot junt degué aparèixer a dit Senyor Bisbe Fageda o altre de sos antecessors el asentà o fixar la dita obligació de haver de celebrar missa matinal en tots los diumenges y festa de entre any y no otras días.

Y realment no parlant-se de obligació alguna de missas de est benefici en la primitivas visitas de la iglésia de la Tallada, per lo espai contínuo de casi cent anys, com és des del any 1420 (que és la visita antiga, que se troba de dita iglésia) fins al any 1514; Y encara que en la centúria següent, com és des del any 1514 fins al 1632, se expressa la obligació de ditas tres missas semmaneras; però com se expressia en todas las visitas seguidament, pues en una se expressa, en altra nos y encara en una dellas, en que se expressa la dita obligació hi contradiu lo beneficiat com està dit: Y així mateix mateix no fent-se menció de las tres missas semmaneras en las últimas visitas de esta part de més de cent anys ha; pues des del any 1632 fins al any 1663 en ninguna de las moltas visitas que se feren en dita iglésia en est intermedi de temps se expressa obligació de missas y des de dit any 1663 fins al die present sempre seguidament en cada visita que se ha fet en dita iglésia no se ha parlat més que de la obligació de las missas matinals en tots los diumenges y festas, fa veurer tot açò que és evident que en dit benefici no hi ha la obligació de fer celebrar tres missas cada semana.

Atenent així mateix y considerant que si bé des del principi que se assentà esta obligació en lo obtentor de dit benefici de fer celebrar las ditas missas matinals en tots los diumenges y dias de festa se degué assenyalar per la caritat de ditas missas la caritat de quinse lliuras moneda barcelones que a las horas se degué considerar per caritat còngrua per totes elles, atès que en aquells temps la caritat còngrua de una missa era de tres a quatre sous y no eran las festa tantas en número com són ara, la qual caritat de quinse lliuras ha donat sempre lo obtentor de dit benefici al curat de dit lloch de la Tallada, per la celebració de ditas missas: Emperò com de molt temps a esta part la caritat còngrua de una missa sia a rahó de sis sous y encara alguna cosa més, si és missas coartada a certs dias y horas; y las festas se hajan aumentat de manra que uns anys ab altres entre todas arriban al número de vuytanta sinch, a poca differència; y sie per consegüent posat en rahó y equitat que se li augmente al dit curat la caritat de ditas missas y al beneficiat lo onus de donar-li major estipendi: altrament lo dit curat o hauria de celebrar las ditas missas per menor caritat de la solita y acostumada sens tenir obligació per no ser esta a càrrech de dit curat sinó del obtentor de dit benefici o bé se exposaria a celebrar menos missas de las ditas injungidas al dit benefici no celebrant per ell sinó en aquells diumenges y festas per las quals bastarian las ditas quinse lliuras a dita rahó de sis sous per missa lo que cediria en càrrech de la consciència del obtentor de dit benefici y en perjudici de las ànimas de la obligació e intenció de son fundador.

³⁵. Segueix un espai en blanc.

Atenent y considerant així mateix que la obligació que se expressa de fer cremar quatre llàntias contínuament és per rahó de alguns particulars com així consta en la visita del Il·lustríssima Senyor Bohil del any 1514 y que consta en la visita del any 1524 que los dits fruyts y rèddits corresponents a ditas llàntias eran tan pochos que a las horas no arribavan més que al valor de setsa a vint sous, y que en las visitas següents de dit any 1524 consta ab variació lo compliment de dita obligació, pues unas vegadas lo beneficiat faya cremar tant solament dos llàntias en los dissaptes al vespre fins al diumenge després del offici; altrás vegadas se expressa que tenia obligació de fer cremar quatre llàntias y altrás vegadas que tant solament ne feya cremar tres en los dits dissaptes y diumenges: atenent que en todas las visitas que des del any 1632 fins als any 1663 se han fet en dita iglésia no se expressa obligació de fer cremar llàntias y que en las visitas des de dit any 1663 fins al die present, tant solament se nota la obligació de fer cremar una llàntia contínuament: Tot lo que fa veurer que la renda de que foren dotades ditas llàntias la consideraren nostres antecessors per molt disminuïda o perduda no constant de altra part que lo obtentor de dit benefici vuy percebesca renda sufficient que haja estat dotació de ditas llàntias.

Per tot lo sobredit y altrament ordenam y manam y en quant menester sia disposam y declaram que la obligació que ha incunvit e incumbeix al obtentor del benefici de Santa Maria fundat en lo altar major de la iglésia de la Tallada ha estat y és de fer dit y celebrar una missa matinal en los diumenges y dies de festa de entre any y de fer cremar una llàntia contínuament devant de dit altar: Que las ditas missas las ha hagut y deu fer celebrar per lo curat de dita iglésia de la Tallada qui las deu aplicar per las obligacions del fundador de dit benefici: Que al dit curat per la caritat y estipendi de las ditas missas matinals per tots los diumenges y dias de festa de entre any ha de donar de aquí al devant la caritat de trenta lliuras moneda barcelonesa; ço és quinse lliuras per lo die de Sant Joan de juny y altres quinse lliuras per lo dia de Nadal: Que per fer cremar dita llàntia contínuament devant de dit altar ha de expendir y gastar cada any tot lo que és necessari per lo dit effecte: Y aixís manam que se observe y execute puntualment de aquí al devant en compliment y satisfacció de todas las ditas obligacions de dit benefici: Y manam que esta nostra present declaració y disposició original sia insertada y cusida en lo tomo de nostra última visita de la iglésia de la Tallada y que se copie y continue en los llibres de notas de la cúria del vicariat ecclesiàstich de esta diòcesi de ahont se'n done còpia al obtentor de dit benefici y al curat de la Tallada y als demás que convinga.

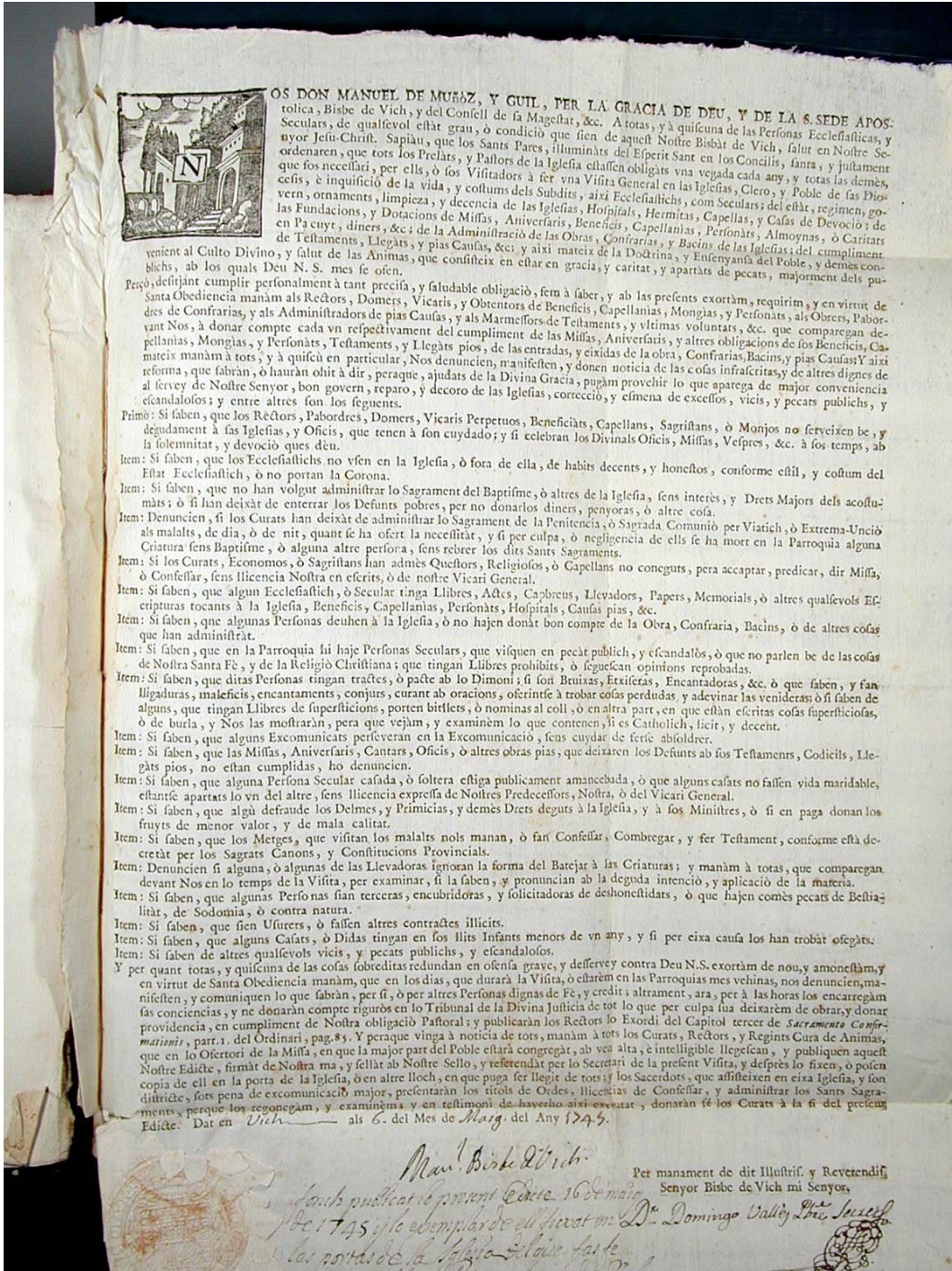
Dat en la parròquia de Sant Cugat de Fornells als 2 del mes de Janer del any Mil set-cents quaranta y quatre.

Balthasar, bisbe de Gerona.

De manament de dit Il·lustríssima y Reverendíssim Señor Bisbe, mi señor. Dr. Rafel Bataller, presbítere y secretari de cambra y visita”.

1745, maig, 6. Vic.

Edicte imprès de visita i manaments generals del bisbe Manuel Muñoz, actuant de secretari Domingo Vallès, per a fixar a les portes de les esglésies parroquials. Arxiu Episcopal de Vic, 1227, s.f.

1750, maig, 2. Vilamalla.

Manament del bisbe Taranco relatiu a la nova disposició del cimbori de l'altar major de l'església de Vilamalla permetent la recol·lecta d'almoines per sufragar-ho. Arxiu Diocesà de Girona, P-130, f. 132v.

“Ytem habiendo visto Su Ylustrísima no se ha cumplido lo mandado por el Ilustrísimo Señor Bastero en su segunda visita que es se sacase el cimborio de madera que está en la capilla y altar maior, por lo que embaraza y peligro de que caiga, demás de estar oy indecente, y se quitasen los altares collaterales, hisiese sacristia, como se blanquease la bóveda de la yglesia conoziendo Su Ylustrísima lo mucho que importa en dichas obras para la hermosura y maior decencia de ella y conservación de ornamentos, mandó al Rector, Obreros y parroquianos se aplique a executar dichas obras dentro de dos años, y para ayuda de los gastos nombren dos personas devotas y zelosas que pidan limosnas de los fructos al tiempo de las cosechas y continuen en este árbitro hasta conluhir dichas obras y perfeccionar la pared del atrio que está començada, que para ello concede Su Ilustrísima la licencia necesaria dado ut supra”.

1750, juny, 10. St Vicenç de Besalú.

Manament del bisbe Taranco relatiu a l'itinerari que han de seguir unes processons dins la vila de Besalú, degut al mal estat dels carrers. Arxiu Diocesà de Girona, P-130, f. 40v-41r.

“Item por quanto fue hecho recurso a Su Ilustrísima sobre el si las procesiones de la Semana Santa devían passar por un callejón que ai al cabo de la plassa de la presente villa, por el qual se vaxa al puente y se nombra la calle del puente cuyo callejón enpieça en la esquina de la casa de Benito Vilalba, calçetero. Juzgó Su Ilustrísima conveniente para decidir esta materia con pleno conozimiento y madura deliberación passar personalmente al reconozimiento del expressado callejón y demás calles por donde han acostumbrado passar dichas processiones de semmana santa y otras, y haviéndolas reconozido y atendiendo que por lo angosto y resvaledizo del citado callejón no puede passar con la devida decencia el Santíssim Sacramento, las reliquias de Santos bajo el palio, ni las santas ymágenes en sus andas o enarboladas y con la veneración y gravedad que corresponde. Y que en el curso que se haze passando por dicho callejón ai algunas casas que manazan ruina, en consideración de todo y de que debe Su Ylustrísima celar que las processiones se hagan con la religiosidad y devoción possible, y evitar toda contingencia y ocasión de irreverencia, mandó que en adelante no passe procession alguna, ni de Semana Santa ni las demás de entre año,

por el expressado callejon o calles del puente, a menos que en el venidero cessen en el los inconvenientes arriba referidos, acomodándose el piso, reparándose las casas y dándoles mayor anchura; y asimismo mandó passen dichas processiones por otras calles, que sean capaces y por donde se pueda passar con la devida decencia, aunque por ellas hasta hora no se aia acostumbrado, dexando a arbitrio de la persona o personas a quien toque el señalar dichas calles por donde aian de passar las mencionadas processiones”.

75

1750, juny, 1. Vilert.

Manament del bisbe Taranco relatiu al canvi d'ubicació de l'altar de la Verge Maria, en el presbiteri i a la construcció d'una sagristia a l'esglésa parroquial. Arxiu Diocesà de Girona, P-130, f. 30v.

“Item porque todavía no se ha cumplido lo que el Ylustrísimo Señor Don Balthazar de Bastero en su última visita mandó que se sacase del cuerpo de la iglesia el altar de Nuestra Señora de que cuydan las mugeres, y se pusiese en la capilla grande y en su costado derecho, porqué en donde está ocupa el cuerpo de la iglesia que es estrecho como tambien se hiziese sacristia y despues de hecha se retirase el retablo mayor y arrimase quanto pudiese a la pared con que quedaría el presbiterio espacioso y hermoso, sin embargo de que según manifestaron, están los feligreses en ánimo de cumplirlo, mandó Su Ylustrísima se execute todo lo arriba dicho, con la mayor brevedad y en la ventana de la dicha capilla grande en que está una reja de hierro se ponga una vidriera, con lo que estará clara y hermosa; y porqué para hazer la sobredicha sacristia es necessario un terreno que es propio del curato o rectoria de més que voluntaria y gustosamente lo cede al actual rector, aprobó Su Ylustrísima en quanto necessario sea la mencionada cessione, para que pueda tener effecto la fábrica de la referida sacristia que es mui conveniente y útil para el desahogo y servicio de ésta yglesia”.

76

1751, febrer, 16. Sant Julià de Llor.

Acta de fundació de la confraria de la Minerva a instàncies d'Antoni Bramon, frare dominic de Girona. Arxiu Diocesà de Girona, Arxiu parroquial de St Julià de Llor, Llibre d'obra, s.f.

“Que lo rector qui vuy és y sos successors pogan benehir rosaris, acceptar y escriurer confreres y anomenar y elegir pabordres y pabordessas per lo augment de tant Santa Confraria y tot lo demás

que sie necessari, per lo que atorgam y concedim francament y lliberalment sensa interès algun, sols per lo augment de esta santa devoció y bé de aquest lloch de Sant Julià del Llor, ab las condicions següents:

Primo que tots los sermons que se tingan de predicar a compta de dita confraria los hajan de encomenar y predicar frares de nostre sagrada religió, perquè com a més interessants procuren lo augment de tant santa confraria y devoció.

Secundo que si per temps esdevenidors en dit lloch de Sant Julià del Llor o en sos districtes y termes se fundàs algun convent de Nostra sagrada religió se tinga de transferir y trasladà a ell dita confraria ab tots sos emoluments y béns temporals.

Tertio: que en tot hajan de regonexer y regonegan a nos y a nostres successors per los verdaders fundadors y governar dita confraria conforme los estatus de la que està fundada en lo convent de nostre orde de Santa Maria de la Minerva de Roma.

Quarto: que en la capella ahont està fundada dita confraria del lloch de Sant Julià del Llor se col·loquia una imatge de Nostre Pare Sant Domingo ab la compostura de pèndrer o acceptar los rosaris de las mans de Maria Santíssima.

Ab estos pactes y condicions atorgam dita llicència y no de altre manera y en cas se contravingués en lo referit donam per nul·la dita llicència de confraria y sa fundació.

En nom del Pare y del Fill y del Esperit Sant Amén.

En fe del qual firmo las present sellada ab lo sello de ne. Offici en nostre convent de Predicadors de Santa Maria de la Minerva en Roma die 16 de febrer de 1751, de N. Estat de G. any tercer. Fr. Antonino Bremond. Mestre del orde”.

77

1755, gener, 26. Amer.

El rector i els administradors de l'almoina del Corto d'Amer concedeixen a Rafael Olivet el permís per exercir la docència i l'ensenyament a la vila, cobrant de les almoines del Corto segons permís episcopal. Arxiu Històric de Girona, Notaria d'Amer, Francesc Claramont, *Manualis*, 1755 (436), f. 16r-v.

“In Dei nomine Amen. Nosaltres, Edualt Pagès, presbítere y rector de la iglésia anomenada de Sant Miquel de la vila de Amer, bisbat de Gerona, y en eix nom, Jospheh Conchs, decano, Baldiri Gelabert y Francesc Buada de las Costas, en lo present y corrent any regidors de la dita vila y parròquia de Amer, y en eix nom administradors de la almoyna del pa del Corto de la expressada vila, convocats y congregats en la casa de dit Joseph Conchs, regidor decano, per trobar-se de present est impedit de poder-se mourer. Ab thenor de la present escriptura, per nosaltres en dit nom

y per nostres successors regidors durant llur beneplàcit, donam y concedim a Rafel Olivet, en Sagrada Theologia professor, en la ciutat de Gerona residint, aquí present, facultat y llicència plenàrias perquè pugua tenir y tinga en la present vila de Amer estudi obert públicament de ensenyansa de llegir, escriurer y de gramàtica, a tots aquells minyons y gramàtics que voldran acudir y acudiran en son estudi per dits respective efectes, la qual llicència y facultat li donam ab las condicions següents:

Primerament, que vme. dit Señor mestre dega tenir lo estudi obert tots los dias del any, exceptat en los dias de festa y altres en què se acostuma fer feriat, axí particular com y altres feriat de temps y aplicar-se a la gramàtica, a lo menos duas horas al matí y altres duas horas a la tarda de quiscun dia del any, aplicant-se en quant pugua a la dita ensenyansa, instruhint sos deixebles en bons costums.

Item que Vme. dit Senyor mestre pugua exhigir y exhigisca las mesadas dels deixebles que acudiran en son estudi, cobrant de cada qual la mesada corresponent, a lo que los ensenyarà o ells practican, exceptat, emperò, de aquells minyons y gramàtics, los pares dels quals lo tindran a Vme. en llurs casas subministrant-li sos aliments de manjar, beurer y dormir, que de estos tals no podrà Vme. exhigir mesada.

Item convenim y prometem a Vme. dit senyor mestre que quiscun any donarem o farem donar y pagar a Vme. per son salari de magisteri, quaranta lliuras moneda barcelonesa, la que li farem cobrar de las rendas de la administració del Corto de la dita vila, segons està disposat y decretat per lo Il·lustríssim Senyor Bisbe de Gerona, y farem a Vmes. las corresponents pòlissas per cobrar del procuradors de dita administració a la fi de quiscun any o altrement ab tres tersa confroma convinga o vme., per lo que obligam totas las rendas, drets y emoluments de dita administració ab totas renunciacions necessàrias llargament.

Y a estat cosas presents, jo dit Rafel Olivet accepto lo dir càrrech y ministeri durant mon beneplàcit y prometo tant quant exerciré dit càrrech cumplir lo que incumbeix a dit mon ofici, ensenyant los minyons y gramàtics en quant llur capacitat podran apèndrer, donant-los bons documents y exemples baix càrrec de ma consciència.

Testes Josephus Feliu y Arenas, notarius apostolicus, et Emanuel Bellvespre pre familiaris Sancti offitii, ambo in dicta villa degentes. Et quia dictus Baudilius Gelabert asservit scriberenescire: ideo facultatem subscribendi dicto Feliu y Arenas testi contulit. Actum in dominus dicti Josephi Conchs, decurionis decani die XXVI januarii MDCCLV.”

1758, maig, 7. Girona.

Manaments generals de visita del bisbe Manuel de Palmero. Arxiu Diocesà de Girona, 1758, P-132, s. f.

“Nos Don Manuel Antoni de Palmero y Rallo per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlia, bisbe de Gerona del consell de S.M.

A vosaltres faels Christians, naturals y habitants en est poble de qualsevol estat y condició que siau: haveu de saber que los Sants Pares il·luminats per lo esperit St. en sos Sants Concilis, santa y justamente ordenaren que tots los prelats y patrons de la Iglésia Universal fossen obligats una vegada en lo any y todas las demás que fos necessari per si o per sos visitadors fer una General Visita y Inquisició de la vida y costums de sos súbdits, aixís clergues com seculars, y del estat de las iglésias, hospitals, ermitas, confrarias y altres llocs pios, lo qual tot fos encaminat a la salut de las ànimas, que consisteix estar en gràcia y charitat y apartadas de pecats principalment públichs ab los quals més se ofèn a Nostre Senyor Jesu Christ.

Y aixís per cumplir ab la dita obligació com també per lo que toca a la salut de nostres ànimas: exortam y requirim y en virtut de S. obediència manam a tots vosaltres y a cadahu en particular que si sabeu o haveu oit dir de qualsevols pecats públichs, los vingau a manifestar, dir y declarar ante Nos: és a saber, si los rectors, beneficiats, capellans, o sos vicaris, sacristans o altres ecclesiàstichs fan cadahu lo que li toca, dient missa, vespres, y demás officis divinos quant tenen obligació y ab la solemnitat y devoció que se requireix o han fet en ells alguna falta notable. O si per sa culpa se ha mort alguna persona sens confessió y comunió o extremaunció o executarà sens baptisme.

Si tractan ab charitat a sos feligresos donant-los bona doctrina y exemple; o si los fan pagar algun interès per rahó de administrar-los los sants sagraments o alguns drets, además de aquells que se'ls dehuen per sos aransels.

Si no visitan los malalts, sinó aconsellan bon orde en sas ànimas, si estan en algun pecat públich y infamats ab alguna dona; si han comès simonia o tenen en sa casa alguna dona de la qual se té alguna mala sospita o són jugadors, si tenen tractes o officis a ells il·lícits o si han anat de nit o de dia ab armas o àbits indecents o de seculars.

Si cumplen los aniversaris y missas de testaments, que estan en son carrech.

Si sabeu o haveu oit dir que alguns seculars de qualsevol estat y condició que sian, estigan en alguns pecats públichs; és a saber, que sian amancebats, logrers que fassan contractes usuraris, comprant barato per donar lo preu adelantat o venent més car per vèndrer a fiar o si donan diners a ganància encaraque sien de menors assegurant lo capital, o que fan altres contractes il·lícits y usuraris o que sien hetzisers, adivinadors, jugadors públichs, sensalmadors, saludadors o blasfemos

del Sr. Nom de Déu, o de sos sants o que sien casats dos vegades o casats en grau prohibit sens dispensa o clandestinament sens llicència del ordinari, o no estant present el pàrroco y testimonis no precehint las amonestacion que el S. Concili mana o no estant en ellas dispensat per lo ordinari o que essent casa ho fassan vida maridable, estant apartats lo un del altre o si alguns tenen ocupats los béns de las iglésias, hospitals, capellania, ermitas, confraries o altres llochs pios.

Si no se cumplen alguns testaments o llegats pios per redimir catius, casar minyonas desamparadas o orfanas o traures presos de la presó o per hospitals o altres obras pias o si alguns han violat o violan la immunitat ecclesiàstica o si alguns ho ha confessat o combregat per Pasqua de Resurrecció y fan dir missas en sas casas y aposentos particulars sens tenis facultat y llicència.

Si alguns perjuros aixís presentat per testimonis com en altre manera o que persuadescan a altres que no digan la veritat, encara que no siga baix de jurament o de la que fan temor y amenasar a los testimonis para que perjúrían.

Si alguns clergues constituïts en orde sagrat acompanyan donas tenit las per las mans de qualsevol estat y condició que sian o las portan en gropa.

Si alguns sagristans admeten a dir missa y celebrar los divinos officis a sacerdots no coneguts sens llicència y administrat los Sants Sagraments; y si alguns sacerdots ho fan sens la dita llicència.

Si alguns metges visitan segona vegada sens manar al malalt que confessia, combregua y fassa testament.

Si algunas personas diuhen en la iglésia paraulas feas y deshonestas ab donas o han tingut tractas deshonestos ab ella.

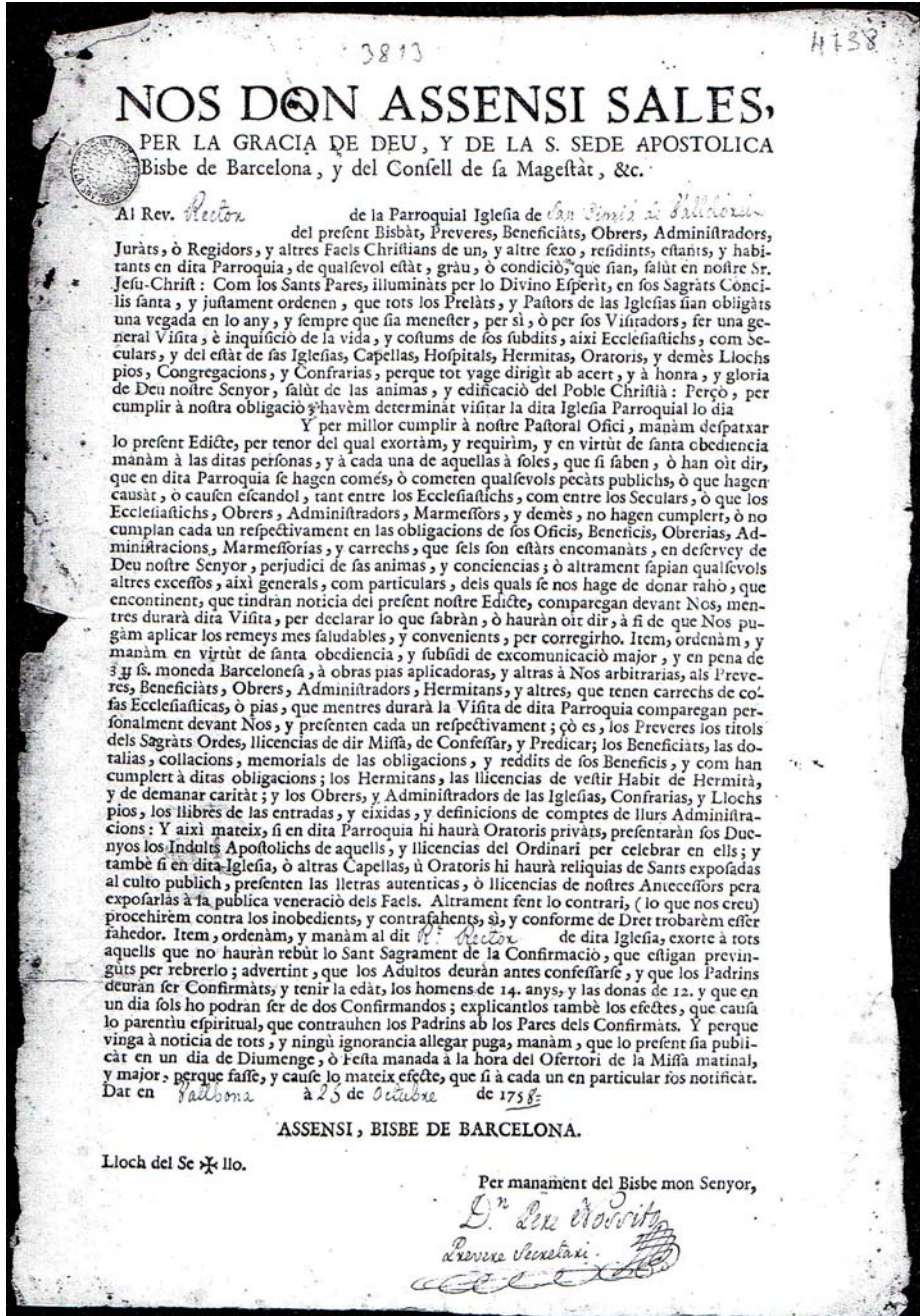
Si algun menja carn en la Quaresma o altre dia prohibit per Nostra Mare la Iglésia sens llicència dels metges corporal y espiritual.

Y perquè tot lo sobredit és de molt de sagrado de Déu S. Nostre manam en virtut de Santa obediència y baix pena de excommunicació major que dintre de nou dias contadors del dia de la publicació de esta nostra carta o com de altre manera de ella sabreu que vos donam per tres terminis y el últim per peremptori y canònic avís declareu lo sobre dit ante Nos y de altres qualsevols pecats públichs, perquè se dónia la providència que més convinga y no cumplint en estas formas tingudas aquí per repetidas las tres canònics monicions com a personas revelades y contumaces desde ara per aleshores, y desde aleshores per ara, vos excomunicam en estos y per estos escrits.

Manuel, obispo de Gerona”.

1758, octubre, 25. Vallbona d'Anoia.

Edicte de visita del bisbe barceloní Ascensi Sales a la parròquia de Sant Ceprià de Valldoreix, deixant els espais en blanc del càrrec parroquial, el nom de la parròquia i el dia de la visita. Biblioteca de Catalunya. Fullets Bonsoms, núm. 4738.

1762, maig, 5. Sant Feliu de Pallerols.

Presentació davant notari del llibre de comptes de l'obreria de Sant Feliu de Pallerols perquè doni fe de l'estat financer de l'administració. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Josep Feliu Arenas, *Manuale*, 1762 (309), p. 86r-v.

“En nom de Nostre Senyor Déu Senyor, Amén. Sia nottori com vuy que comptamb als vuint y sinch dias del mes de maig de milsetcents sexanta y dos, constituhit personalment Miquel Sala y Serra, pagès de la vila de Sant Feliu de Payarols, bisbat de Gerona, devant y en presència del magnífich Anton Deura, en medicina doctor, en dita vila populat, obré actual de la obra de la parroquial iglésia de aquella, lo qual ha exposat y dit a dit Magnífich senyor obrer que, a certs fins y effectes necessitava de una examplació autèntica de la nominació de obrers de dita parroquial feta a favor de Ramon Sala y Bosch y Barthomeu Fàbrega, que se troba continuada en lo llibre de la obra de dita iglésia, lo qual magnífich señor obrer, attenant ser justa la dita petició, ha posat en mà de mi, lo notari baix escrit, lo dit llibre de la obra, lo qual és ben enquadernat ab cobertas de pergamí y se intitula llibre de la obra de la iglésia de Sant Feliu de Payarols; y havent jo, lo dit y baix escrit notari registrat aquella, he encontrat un passament de comptes que serveix de nominació que a la lletra és com se segueix: Los obrers majors de la iglésia parroquial de Sant Feliu de Payarols, qui són lo senyor don Francisco de Vilar y Pardàs y lo senyor don Joan Baptista de Vilar y Ombert, donan bo y lleal compte del temps han administrat los emoluments de la obra de dita iglésia als novament elegits, qui són Ramon Sala y Bosch y Barthomeu Fàbrega, pagès, tots de dit Sant Feliu, y se troba haber cobrat set centas sinch lliuras, deu sous y quatre barcelonesos, haverse, empero, gastat siscentas sexanta una lliura, disset sous barcelonesos, y quedan quaranta tres lliuras, tretse sous y quatre barcelonesos, la qual quantitat de quaranta tres lliuras, tretse sous y quatre han entregat dits don Francisco de Vilar y Pardàs y don Joan Baptista de Vilar y Ombert als novament elegits, qui són dits Ramon Sala y Bosch y Barthomeu Fàbrega, los quals comptes acceptan los novament elegits en presència de mi baix firmat, dit die setse juny mitl setcents sinquantanou = vere Antoni Blanch, prevere y rector de la iglésia parroquial de Sant Feliu de Payarols = la qual nominació fou per mi, lo dit y baix escrit notari, en presència dels testimonis baix escrits, extreta, copiada y fielment comprobada y he trobat ser concordant ab son original; lo qual magnífic senyor obrer me ha assegurat que dit llibre de la obra se troba ben recòndit en fiel custòdia sua. De tot lo que lo dit Miquel Sala y Serra me requirí ne llevàs acte que fou fet en la vila de Sant Feliu de Payarols y en un quarto de la casa de la habitació del dit magnífich senyor obrer en lo dia, mes y any sobredits; essent presents per testimonis Miquel Padrosa, batxeller en filosofia y Narcís Comas, estudiant, tots de dita vila a ditas cosas cridants”.

1762, juny, 1. Sant Cristòfol de les Planes.

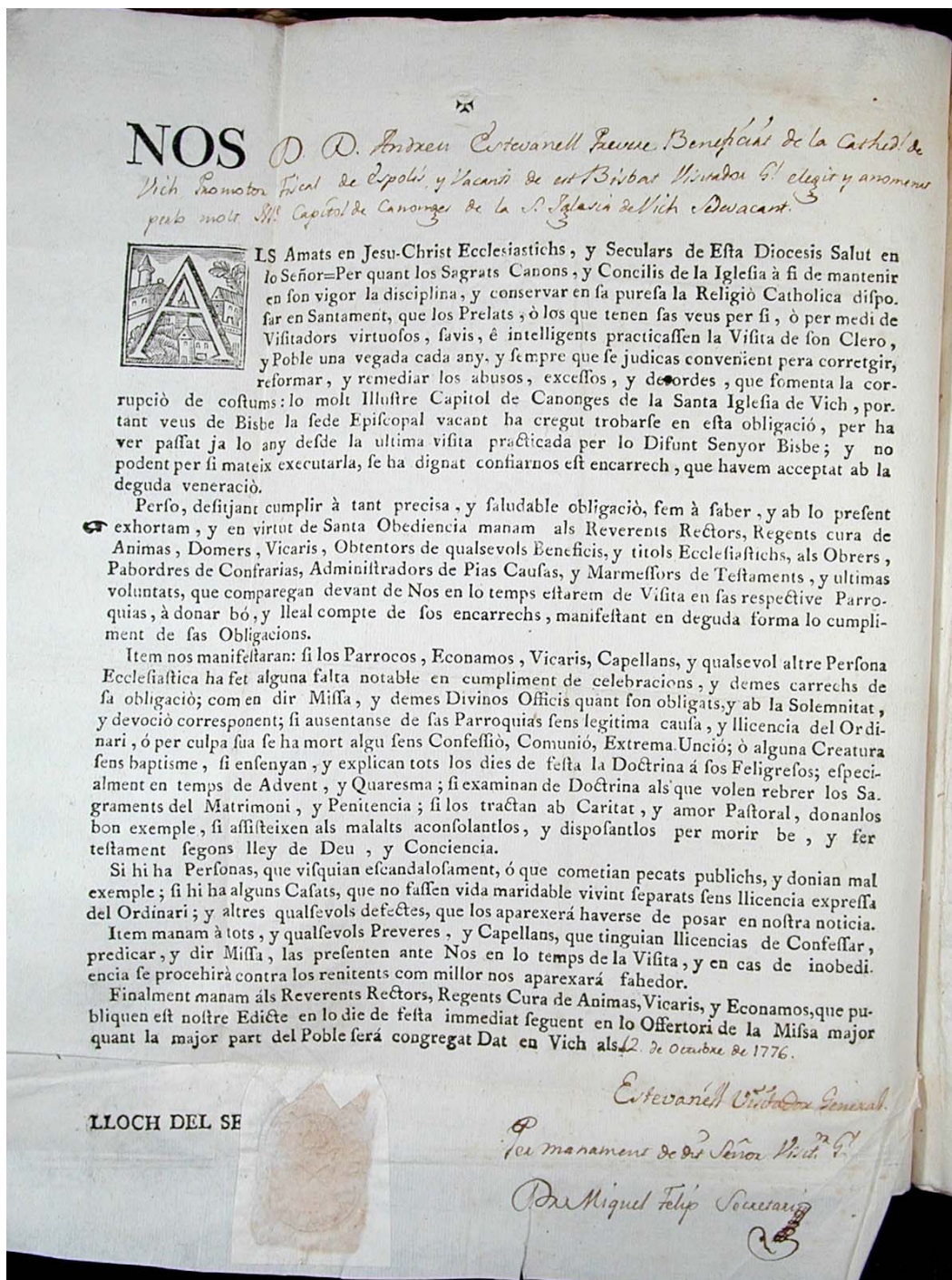
Presentació de testimonis declarant en referència a la pertinença antiga de la sufragània de Sant Pere Sacosta a la parroquial de Sant Cristòfol de les Planes per una qüestió de delmes. Arxiu Comarcal d'Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Josep Feliu Arenas, *Manuale*, 1762 (309), f. 89r-v.

“Sia nottori com nosaltres, Joan Carbonés, de edat de sinquantasis anys complerts, Joseph Camps y Geronès, de edat de cinquanta quatra anys complerts, los dos pagesos del veynat de Sant Pere Çacosta, sufragànea de la iglésia parroquial de Sant Christofol de las Planas, bisbat de Gerona, y Esteve Cicras, paparer de la mateixa principal parròquia de Sant Christòfol de las Planas, de edat de sinquantaset anys complerts: per quant és molt just y conforme a la rahó, dar testimoni de la veritat. Perçò, de nostre espontànea voluntat, mediant jurament que, extrajudicial y voluntàriament prestam a Nostre Senyor Déu y als seus Sants Quatre Evangelis, en mà y poder del notari baix escrit, corporalment tocats, certificam, declaram y fem fer, ço és, nosaltres dits Joan Carbonés y Joseph Camps y Gironès, de com en la dita sufraganea de Sant Pere Çacosta, may havem vist en tot lo temps de nostre vida, ni havem ohit a dir a algun de nostres majors y antepassats, que haja estat parròquia separada de la dita parroquial iglésia de Sant Christòfol de las Planas, sinó que sempre havem vist y ohir a dir als més vells, que ha estat y és una capella deponent de la dita iglésia parroquial, y que sols ha servit y serveix per dir missa, per ohirne los dias de festa la família de un veynat de unas vuyt casas ceparadas, situadas en la costa de dita capella de Sant Pere Çacosta, per lo molt que són distants de la dita principal iglésia parroquial de Sant Christòfol de las Planas, de manera que en dita capella de Sant Pere Çacosta tampoch havem vist mai ni ohit a dir que hi haja ni hi haja hagut fonts baptismals ni reserva, en tant que sempre que en dit veynat se haja de administrar algun sacrament, com és batejar y portar lo biàtich a alguna persona, tot se fa, exequta ho y se porta respecte de la dita parroquial iglésia de Sant Christòfol de las Planas al dit veynat de Sant Pere Çacosta. Y axí mateix certificam y fem fe de com la dècima del sobredit veynat és y a estat del reverent rector de la refferida iglésia parroquial de Sant Christofol de las Planas, lo que diem saber, perquè tant nosaltres com nostres antepassats sempre la havem pagada al refferit reverent rector, axí mateix havem dir y hoir públicament que lo expressat reverent rector percebeix molta partida de la dècima de la mencionada parròquia de Sant Christófol de las Planas, y en especial de las casas o patrimoni de don Ramon de Olmera, senyalat per delmer major. Y lo dit Esteve Cicras, de com molta partida de la dècima de la relatada parròquia de las Planas la percebeix lo sobredit reverent rector, lo que dich saber perquè jo, dit attestant, he recullit y col·lectat en nom del reverent Doctor Carlos Benzi, prevere y rector actual de la expressada parròquia, la dita partida

de dècima a ell espectant com a rector predit. Y esta és la veritat per lo jurament que tenim prestat, lo qual certificar fem a petició del mateix reverent don Carlos Benzi, prevere y rector sobremencionat, en la parròquia de Sant Feliu de Payarols, bisbat de Gerona, al primer die de juny de milsetcents sexantados, a lo que foren presents per testimonis, Eudalt Riubrugent, lido de dita parròquia y Joan Torrentó, bracer de las Planas, a ditas cosas cridats. Y per quant lo dit Esteve Cicras ha affirmat no saber de escriurer, ha donat facultat de sota escriurer a dit Riubrugent, testimoni. Y jo lo notari infraescrit que conec ha dit attestant fas fe que lo dit Riubrugent per lo dit Cicras, y los demás de llurs proprias mans respective se sota escriuen”.

1776, octubre, 12. Vic.

Edicte imprès general de visita d'Andreu Estevanell, visitador general en nom del capítol de canonges de la catedral de Vic en seu vacant, actuant de secretari Miquel Puig. Arxiu Episcopal de Vic, 1233, s. f.

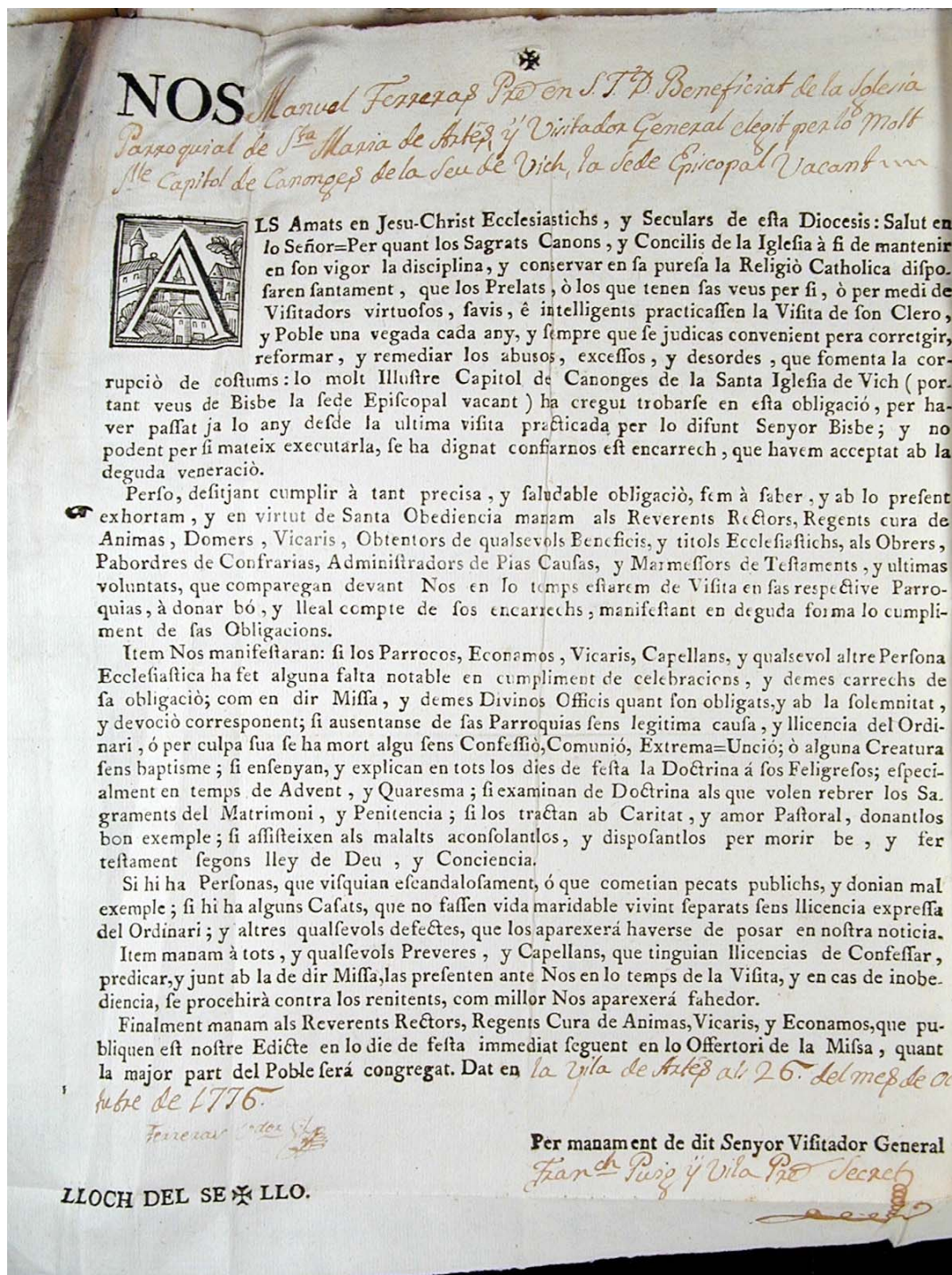
1776, octubre, 26. Artés.

Manaments del bisbe Manuel Senjust relatiu a la confraria de paraires i teixidors de la vila d'Artés. Francesc Puig Vila. Arxiu Episcopal de Vic, 1233, f. 35v-35r.

“Nos Don Emanuel Senjust y de Pagès, per la gràcia de Déu y de la Santa Sede Apostòlica, bisbe de Vich y del Concell de sa Magestat &. Señor y baró de la present Nostra vila y parròquia de Artés, havent vistos y llegits los sinquanta y dos capítols de las ordinacions de Parayres y texidors de dita present nostra vila fetas en lo any 1563 als 16 del mes de maig y a petició de dits parayres y texidors (ab las penas en dits capítols contengudas) aprobadas, confirmadas y decretadas per don Pedro Moyà de Contreras, Rector y Procurador General de las Baronias de la mensa Episcopal de Vic, per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Señor Don Aciscle Moyà de Contreras, de bona memòria a les hores bisbe de Vic, y aixís Señor y Baró de dita Vila de Artés y per mà propria de dit procurador General, firmades en Vich als 27 del mes de Juliol de dit any 1563. Y attenent y conciderant que las ordinacions y disposicions contengudas en dits capítols són útils y convenients, no sols per al servey de Déu, si però encara per la utilitat y conveniència pública de dita nostra vila; en virtut de las presents, confirmam, lloham, aprobam y retificam aquells, ab las condicions, penas y disposicions en ells contengudas, ab declaració que los pagesos de un parell o de dos parells (que antes pagaven dos diners per cada ram de roba que feyan) pogan y los sie lícit y permès fer en quiscun any per son propi ús, quinse rams de roba franchs y sens haver de pagar dits dos diners per rams, per los demás rams emperò en que excediran als dits quinse hajen de pagar dits dos diners per quiscun ram en que excediran als quinse predits, las demás empero personas que no seran parayres ni tindran senyal hajen de pagar dits dos diners per cada ram de la roba que faran = Item ab declaració de que suspenem lo posar en execució la exigència de quatre diners que per cada lliura de estam que fer los forasters se fila en dita present vila se poria pretendre exigir y ab ditas estas nostras declaracions (y ab disposició que en cas se fassen novas ordinacions segons la concessió del últim de dits capítols haje de prevehir per la execució nostre beneplàcit y decret) volem que se entenga dita nostra present confirmació, llohació, aprobació y ratificació que firmam de mà nostra pròpria en dita nostra vila de Artés ab nostre sello sagellat y per nostre notari y secretari referendat als vint y quatre del mes de juliol de mil set cent y onse”.

1776, octubre, 26. Artés.

Edicte imprès general de visita de Manuel Ferreras, prevere d'Artés, adreçat a clergues i laics, donat a la parròquia d'Artés, essent secretari Francesc Puig Vila. Arxiu Episcopal de Vic, 1233, s.f.

1776, agost, 21. Banyoles.

Alegacions que presenta el bisbe Lorenzana a l'hora de visitar l'hospital del monestir de Sant Esteve de Banyoles, davant els impediments que li presenten els monjos. Arxiu Diocesà de Girona, P-137, f. 44r-v.

“Ilustrísimo y Reverendísimo Don Thomas de Lorenzana, del Consejo de su Magestad, y Caballero de la Real distinguida orden de Carlos tercero, obispo de Gerona, a noticia del legítimo síndico del Abad y cabildo de monges benedictinos claustrales del Monasterio de San Estevan de Bañolas de la presente villa, a llegada que Vuestra Santísima Ilustrísima, pretendre, de presente, visitar y exercer otros autos jurisdiccionales en el Hospital de Pobres dicho y nombrado de San Roque de dicha villa de Bañolas y como (Ilustrísimo Señor) dicho hospital está y debe estar solo sugeto a la visita, revista, gobierno y régimen de dicho abad y cabildo privative ad alios quoscumque. Por ser dicho hospital unicamente dependiente en su creación, fundación, conservación de dicho abad y cabildo de dicho monasterio subministrando aquella mayor parte de los alimentos para los ministros y enfermos que en el acuden por no tener dicho hospital suficientes rentas para socorrerles y estar dicho abad y cabildo en posesión y abservancia de diez, veinte, quarenta, cien y mas años y tanto tiempo que no llega memoria de hombres, al contrario de visitar, reverer, governar y regir dicho hospital si es que jamás ninguno de los Ilustrísimos y reverendísimos Señores Obispos de Gerona, antecessores a Vuestra Santísima Ilustrísima ayan visitado ni exercido auto alguno jurisdiccional en aquel saltem legítimo y pacificamente y sin contradicción de dicho abad y cabildo. Por lo que en toda suerte constituido personalmente en presensia de Vuestra Santísima Ilustrísima, suplica y en quanto menester sea para conservar dicha posesion y buen derecho de su principal, reverentemente requiere e interpella por una, dos y tres vezes y por tantas quantas de derecho menester sea que Vuestra Santísima Ilustrísima, en manera alguna, passe a visitar ni haser otro auto alguno jurisdiccional en dicho hospital, de que pueda redundar perjuisio al buen derecho y posesión de dicho abad y cabildo alias practicando Vuestra Santísima Ilustrísima al contrario lo que no crehe de la mucha pro tunc dicha visita y demás procederes que forsan hisiere Vuestra Santísima Ilustrísima encontrarlo protestando assimismo a Vuestra Santísima Ilustrísima de recurrir y apellar a su santidad o a aquel o aquellos juez o juezes a quines de derecho recurrir y apellar deba como nunc pro tunc recurre y apella pidiendo por una, dos y tres vezes y por tantas quantas, de derecho menester sea, apóstoles reverensiales de la denegación de los quales interum recurrit et provocat y apella omni merioni modo protestando similiter dicho legitimo síndico a Vuestra Santísima

Ilustrísima de todos los daños, gastos y expensas y de todo lo demás lecit, permitido y necesario protestar. Requirens vos notario”.

87

1777, setembre-octubre. Vic.

Correspondència dels rectors de Sant Julià de Cabrera, Pruit, Sant Martí Sescorts, Vilanova de Sau, Sant Martí Sacalm, Tavertet, Sant Romà de Sau i Falgars, responenent al manament episcopal plantejat en el sínodo diocesà de 1777, sobre el número de persones eclesiàstiques de cada parròquia i les que tasques desenvolupen. Arxiu Episcopal de Vic, 1400/1, s.f.

“Illmo. et Rmo. Sr. en cumplimiento a la orden de V.S. Ilma dada en sínodo digo:

que en esta parroquia San Julián de Cabrera obispado de V.S. Illma ay un capellán hijo de la misma parroquia llamado reverendo Narciso Coll, de edad de sesenta y seis anyos, jamás ha tenido cura; si que en quanto permite su avansada edad sirve a la iglesia ya diciendo una de las misas en los dias de fiesta, asiste a las funciones de la iglésia ayudando a cantar las missas y vísperas en los dias que ay obligación por consuetud de la parroquia, y ahora cuyda de la educación de un ninyo sobrino suyo de edad de cinco anyos, hijo único de su hermano difunto, que es lo que devo de poner de noticia de V.I. Ilma para que me mande lo que sea de su agrado suplicando al Sr. lo agrande los dilatados anyos dezero.

San Julian de Cabrera y setiembre a los 23 de 1777.

Su humilde capellán y servidor. Manuel Maneja, cura de Sant Julián de Cabrera. Illmo. Y Rmod. Sr. Dn Antonio de Artalejo, obispo de Vic sr mio”.

“Illmo. señor: en cumplimiento de lo mandado por V.S.I. a todos los rectores, estando en el sínodo celebró V.S.I. de hazer y remihirse una exacta relación de los sacerdotes se hallassen en sus parroquias y de sus empleos; digo que en esta mi parroquia de San Andrés de Pruit, obispado de Vich a demás del rector que es Francisco Mademós, presbítero, muy Sdor de V.S.I se hallan los siguientes.

El Rdo Antonio Verdaguer de edat de 42 años, ordenado con título de personado, sirve de vicario, dando buen exemplo y empleándose en lo que puede, debe y le manda el rector.

El Rdo. Joseph Rovira confessor de edat de 51 años cumplidos, ordenado con título de beneficio fundado en la iglesia parroquial de San Andrés de Pruit, en donde confiessa siempre que es llamado: asiste a los enfermos de la propia parroquia quando conviene y regularmente en las fiestas dice la missa matinal o la mayor en la misma iglesia, ensenyando la doctrina cristiana y

predicando en los días que el rector va en la sufragánea de San Lorenzo de Dos Munts; escusando con esto el aver de celebrar el rector o vicario dos missas; dando buen exemplo a toda la parroquia.

El Rdo Isidoro Garganta y Torrent, confessor de edat de 28 años, ordenado con título de un beneficio fundado en la iglesia de San Miguel de Rupit del mismo obispado y vezina de esta; es tenido por sacerdote de buen exemplo y costumbre; y aunque regularmente no dice missa en la parroquia siempre que el rector lo pide por confessar, dezir alguna missa o asistir a los enfermos lo haze gustoso. Con estos tres si permanecen en la parroquia se empecerán y continuarán las conferencias de Theologia moral mandadas por V.S.I. A quien ruego a Dios guarde los años quiere y puede; para gloria suya y bien del obispado.

Pruit, y setiembre 17 de 1777. Illmo. Sr Dn F. Antonio Manuel de Artalejo, digníssimo obispo de Vich y & M.S.M.

B.I. M. de V.S.I. su capellán y Affe. Sdor Francisco Masdemón, pbtero y rector de San Andrés de Pruit, obispado de Vich”.

“Illmo. y Rmo. Señor.

El cura párroco de la iglesia de San Martín Sescorts y de anexa San Bartholomé Sasgorgas, en cumplimiento de la orden nos dio V.S.I. de hazer relación de los clérigos residentes en las parroquias, su edad, su oficio u ocupación, dize: que en esta de V.S.I. de San Martín Sescorts, reside el Rdo Fidel Vila, cura párroco de edad 44 años cumplido y el Rdo Bartholomé Colom, vicario de edad 61 años cumplidos.

En la sufragánea de dicho San Martín Sescorts, nombrada San Bartholomé Sasgorgas reside el Rdo Joseph Desvilar, vicario de aquella de edad 43 años cumplidos y el Rdo Manuel Trasserra, en su propia casa de Trassera de edad 64 año cumplidos. Este tiene cura, poca salud y en quanto puede ayuda a confessar en dicha parroquia y sufragánea y en la de Corcó quando se ofrezan ocasiones para su oficio.

Dios guarde a V.S.I.m. a que ruego y necessite, San Martín Sescorts, octubre 18 de 1777.

B.L.M. de V.S.I.

A más obligación atteto segº humde Scrr. y capn. de V.S.I. Fidel Vila, cura párroco.

Illmo. y Rmo. Sr. Dn F. Antonio Emanuel Artalejo, obsipo de Vich”.

“Illmo. Sr.

Sigismundo Obrador, cura párroco de Santa Maria de Villanueva de Sau, del obispado de V.S.Illma, su mas rendido siervo, le participa a V.S.Illma como en dicha parroquia solo reside el dicho cura; y de esta parte de un mes y medio el reverendo Domingo Vinyes, presbítero, quien vive en la misma rectoria y se ocupa en enseñar de leer y escribir a los niños de dicha parroquia y servir la iglesia en

lo que puede. Es natural de la parroquia de Santa Eugenia de Relat del obispado de V.S. Illma. y obtiene un beneficio roral fundado en dicho parroquia de Santa Eugenia de Relat.

Villanueva de Sau, setiembre 18 de 1777.

B. de V. Illma. los manos su más rendido siervo Sigismundo Obradors cura de Villanueva de Sau. Illmo. Sr”.

“Cumpliendo a lo mandado por el Sr Illmo. digo como en esta parroquia de V.S.I. de San Martín Sacalm, hay una capilla, que se llama la Virgen del Far, adonde habita un capellán llamado lo Doctor Raymundo Planas, tienen de edad cesente dos anyos, no obtiene el beneficio propio de dicha capilla, que lo obtiene otro; este capellán se ordenó con tres beneficios pequenyos, no es curado, la parroquia no la sirve en nada, pues yo siempre estaría dudoso si él exerciese lo oficio de párroco, lo que hace es dezir missas y todos los días festivos dize missa en otra capilla llamada la Virgen de la Salud, seria mejor que en los dias festivos no se celebrase missa alguna en dichas capillas, porqué toda la gente corre en dichas capillas para ohir missa, a donde no siente la explicación de la doctrina ni del evangelio es verdad que dicha capilla de la Virgen de la Salud es del obispado de Gerona. Eso muchas vezes he dicho a dicho capellán que todos los dias festivos havia de dezir una missa de las dos de la parroquia, lo que mes responde que se tiene que buscar la vida y que se va la vigilia de la fiesta de la parroquia, pero esto no es bastante porque a el no le faltan missas, hay muchos exemplares en lo obispado de V.S.I. que muchos capellanes de los días festivos celebran una missa en las parroquias sin darles lo estipendio los retores; en este parroquia de V.S.I. de San Martín Çacalm no tiene lo retor para darle la caridad de la missa todos los dies festivos porque la retoria no vale, que tiene pocos rédditos y a más de esto tienen el retor actual de pagar la pención en el retor antesessor, tambien tienen la casa de la retoria, que está cayendo y lo antesessors con triente anyos, que obtuvo dicha retoria no hizo las obras necessarias en dicha cassa y por ahora están en pleyto y lo antesessor ha appellado al matropolitano de lo provehido por el provisor actual de V.S.I. es la verdad oy die 16 septembre de 1777.

Thomas Casassa, retor de la retorio de V.S.I. de San Martín Çacalm”.

“Illmo. y Rm. Señor,

Señor. En cumplimiento de la orden por V.S.I dada a sus párrocos congregados en Sínodo, para que regressados a sus iglesias diessen noticia del número, edad y aplicación de los sacerdotes de sus respectivas parroquias, incluyo la adjunta relación que dezero sea conforme a las santas ideas de V.S.I.

Dios para bien de toda la Diócesi de cumplida salud y larga vida a V.S.I. COM sup^a. Illma y Rmo Señor.

Suma rendido súbdito. Q. B.S.S.M. Dr. Elzeario Bozeda cura, párroco de Tavertet.

Ror. Vº y otro que a servido de Vº. sacerdotes que viven en la parroquia de Tavertet del Oficialato y obispado de Vich.

Dionisio Planas....edad...36 años. Desde octubre 1771. Sirve de vicario en dicha parroquia con satisfacción de los filigreses, por su buen zelo y constante aplicación. Es natural del manso Planas de parroquia de Santa Maria de Corcó o Esquirol del presente obispado.

Dr Bernardo Vila...edad...44 años. Vive con su madre viuda y octuagenaria en el manso parer de dicha parroquia de Tavertet. Tiene licencia de oyr confesiones por todo el obispado y usa della en auxilio desta parroquia, de Rupit sufragánea de San Juan de Fábregas y Susqueda, siempre que es llamado. Es natural del obispado de Gerona; pero vive desde mucchacho en esta parroquia según tengo entendido.

Assi lo firmé en Tavertet a los 15 dias de setiembre de 1777. Dr. Elzeario Boxeda, cura párroco de Tavertet, obispado de Vich”.

“Illmo. y Reverendissimo pe y Sr.

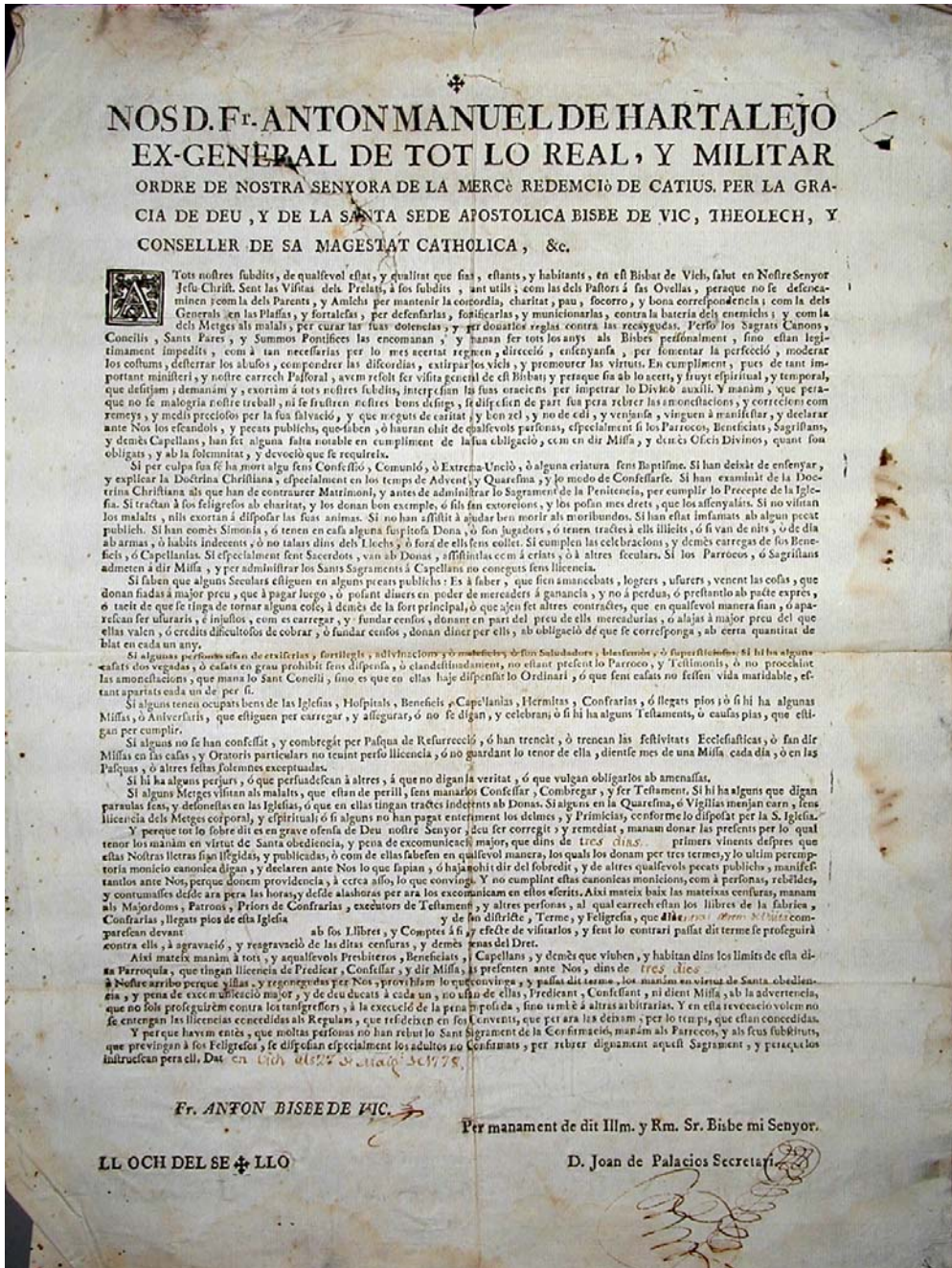
En cumplimiento de lo mandado por V.S.Illma. en el Sínodo. Digo que en esta su parroquia de San Roman de Sau ay un sacerdote, confessor, llamado Rdo Pablo Riba (de edad 44 años) exemplar de virtud; cumpliendo exactamente su obligación; quedado como siempre rezando al Sr. y de su persona de V.S.Illma. por m. a. como deseo de esta de San Roman Sau y setiembre 16 de 1777.

Illmo y Reverendíssimo Pe y Sr. B. las M. de V.S.Illma. Su mas effectado Sdor indigno capellán. Onofre Gotlló y Masmitjà, rector de San Roman de Sau”.

“En cumplimiento de la orden del Illmo. y Revmo. Sr. D. F. Antonio Artalejo, obispo de Vich, dada en sínodo en que mandó se hiziese relación de los capellanes habitavan en las parroquias de su obispado, digo: en la parroquia de San Pedro de Falgás, obispado de Vich, habita un solo sacerdote, llamado Rdo Pedro Pujalreu, de edad de setenta anyos, no tiene licencia de confesar, su officio es dezir missa todos los días que puede y en los días de fiesta dezir una de las dos missas o matinal o mayor y asistir a la funsiones de iglesia, ayudando en quanto puede al párroco, habita en una casa llamada manso Pujolriu de dicha parroquia. Lo firmo en Falgás y setiembre 22 de 1777.

1778, maig, 27. Vic.

Edicte imprès general de visita del bisbe Manuel de Artalejo, deixant en blanc els espais per a l'església, el dia, el nom del visitador i el temps que s'invertirà en la visita. Arxiu Episcopal de Vic, 1234/1, s.f.

1781, noviembre, 18. Sant Joan de las Abadeses.

Carta del visitador Honorat Creuet adreçada al bisbe Antonio M. de Artalejo, explicant-li l'estat de les esglésies visitades. Arxiu Episcopal de Vic, 1234/1, f. 125v-126r.

“Ilustrísimo y Reverendísimo Señor, Muy Señor y de toda mi estimación. Recibí la estimada de Vuestra Santísima Ylustrísima de 8 del corriente, en ocasión que me había restituido de la visita, la que queda evacuada y finida: en ella no ay cosa grave para ocupar la atención de Vuestra Santísima Ylustrísima: todas las yglesias con las quatro visitas que he practicado se han mejorado en mucho a exepción de la de Viladonja que nada ha mejorado y está en estado deplorable; pero se han hecho decretos temibles que sinó se cumplan a su tiempo daré parte a Vuestra Santísima Ylustrísima. En cierta parroquia se halló el caso sencible y horrendo de tres hombres y tres mugeres que usavan de arte diabólico; el uno se ha convertido, otro murió de repente sin sacramentos en el día de todos los Santos y de los demás conoce el Santo Tribunal que previno el Juhizio; no tengo aun comición que por esto puedo hablar, pero tengo noticias que se me remitirá. Luego de hallar portador seguro se remitirá la original copia de la visita, su dinero o derechos de ella y de los carteles: los sujetos hábiles y capaces para cura y ayudar a rectores son el Reverendo Antonio Domènech, presbítero, y el Reverendo Martín Llongarriu, presbíteros los dos del obispado de Gerona, beneficiados de la villa de Camprodon, que años aze tienen al cura. Y me parece, salvo el dictamen de Vuestra Santísima Ylustrísima, que se les puede dar por tres años: a algunos vicarios y sacerdotes del deanato que ya la tenían de Vuestra Santísima Ylustrísima pero finia a instancia de los rectores con nuevo examen se les prolongó limitado tiempo, como visitador y usando de las facultades de Visitador General que se dignó comunicarme que espero tendrá a bien y confirmará. No puedo dejar de repetir las mas expresivas gracias de los favores que les merecemos el sobrino y este su servidor en todos asuntos y en especial respeto a las vacantes, tengo presente la cobranza del Priorato de las Cors y remitiré las 100 libras por Navidad. Celebro mucho no aya novedad en la salud de Vuestra Santísima Ylustrísima y suplico al cielo quide y dilate mas a la importante vida de Vuestra Santísima Ylustrísima.

San Juan de las Abadesas, noviembre. 18. de 1781.

Ylustrísimo y Reverendísimo Señor. B.L.M. de Vuestra Santísima Ylustrísima.

Su mas atento y obdo. Sacerdote y capn. Honorato Creuhet, presbítero.

Ylustríssimo y Reverendíssimo Señor Don Fra Antonio Manuel de Artalejo, obispo de Vique”.

1793, novembre. Artés.

Correspondència del visitador a la parròquia d'Artés adreçada al bisbe Francisco de Veyan, en referència a les obligacions d'uns beneficis i llurs rendes. Arxiu Episcopal de Vic, 1237, f. 54r.

“Ilustrísimo y Reverendísimo Señor.

Juan Vancell, presbítero residente en la villa de Artés y beneficiado de los beneficios de Santa Rosa y Sant Antonio, en cumplimiento del decreto hecho en la Santa Visita de la plaza de dicha villa a los 23 de octubre del presente año en el qual me manda que en el espacio de dos meses haga constar a Vuestra Santa Ilustrísima el cumplimiento de la celebración de missas atrasadas de ambós beneficios o en su defecto el atraso que se padese en la cobranza de las rentas de dichos beneficions digo: que en esta villa de Artés hay un solo sacerdote que pueda celebrar algunas de dichas missas y esto solo quiere celebrarlas en el caso que no tenga obligación de celebrar por la fundación de su beneficio o no tenga que celebrar otras missa de mayor estipendio que el ordinario de seis sueldos y quando no se verifica ninguna de estas condiciones celebra missas en cumplimiento de las que tengo atrasadas, como consta del certificado que presento de nº 1.

El atraso que padecen las rentas de ambos beneficios de doscientas setenta y una libra, cantidad que exceda el estipendio de todas las missas atrassadas. Muchas veces Ilustrísimo Señor he instado al Procurador para la cobranza de dichos atrassos, quien me ha asegurado que ha hecho las regulares y correspondientes diligencias; pero atendida la pobreza de muchos censalistas y las actuales ciscunstancias en que los pueblos han de contribuir con diferentes pagos a las ocurrencias del estado, no ha recorrido a estrépitos juhiziales, como todo assí lo acredita el certificato que present de nº 2.

Por todo lo que rendidamente suplico a Vuestra Santa Ilustrísima que me conseda el permiso de hacer celebrar fuera de esta iglesia las missas de mi cargo que no puedan celebrarse en ella assí como vayan cobrándose las rentas atrassadas, favor que espero de la notoria equidad de Vuestra Santa Ilustrísima a quin suplico a Dios Nuestro Señor. Artés a los 15 de noviembre de 1793”.

“Nº 1. Certifico que el Reverendo Juan Vancell, presbítero y beneficiado de la parroquial iglesia de Santa Maria de la villa de Artés, obispado de Vich, en cumplimiento del decreto formado por la santa visita en el libro de visitas de esta parroquia a los 23 de octubre del presente año sobre el atraso de las missas de los beneficios que en dicha iglesia obtiene y en satisfacción de aquellas missas atrassadas procura celebrarlas y hazerlas celebrar por el único medio de un sacerdote beneficiado de esta parroquia, en quanto este puede y quiere y por medio de los religiosos que aquí se encuentran a causa de recoger las limosnas del vino; sin perder tiempo ni ocasión.

Y para que conste donde convenga firmo de mi propia mano la presente certificación a los 27 de noviembre de 1793, en Artés.

Doctor Francisco Ignacio Saurí, cura párroco de Artés”.

“Nº 2. Dich jo Francisco Jordò, procurador del reverent Joan Vancell, prebere y beneficiat del dos beneficis de Santa Rosa y Sant Antoni, com fas je he fet las regulars diligèncias per lo cobro de las rendas atrasadas de dits beneficis, quals fan lo número de 271 ll però que en atenció de haveri mols censalistas pobres y las actuals circumstàncias que la gent han de contribuir a difarens pagas per las ocurrèncias del estat no he recorregut fins ara a la forsa de justícia y perquè cònstia ahon convinga fas la present als 12 de novembre de 1793.

Francisco Jordà, procurador”.

92

1803, gener, 21. Sant Feliu de Pallerols.

Proposta de la universitat i obreria de Sant Feliu de Pallerols al bisbe demanant-li que benefici diaconil que actuí degudament com a organista. Arxiu Comarcal d’Olot, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Narcís Comes, *Manuale trigessimum secundum*, 1803 (334), s.f.

“Deseando la universidad de la villa de San Felio de Payarols, obispado y corregimiento de Gerona, los obreros mayores de la iglesia de aquella, el pueblo todo y particularmente los individuos bajo firmados de que tenga su devido efecto la proposición por aquellos entablada ante Su Real Magestad (que Dios guarde) de que se una al beneficio simple llamado diaconil, fundado en la propia yglesia, la obligación de tocar el órgano en sus diversas funciones, eo que sus frutos sean aplicados por sus sustento de un organista, movido unicamente del Christianismo que les inspira, para con este medio lograr el mayor culto del santuario y de otra parte proporcionar el aumento de la corona poniendo corriente un beneficio que de muchísimos años está sin presentarse de cuias medias annatas queda privado Su Real Magestad, como y para la mayor ynstrucción del público. No pueden los bajo firmados dissimular quede esta yglesia privada de su maior culto el monarca suspendido de sus derechos, y el pueblo todo sin aquellas ynstrucciones que sus magistrados le pueden facilitar. Animados pues de las rectas miras que les influyen y atendido de otra parte que para este efecto se sigue expediente instructivo ante el Nuestro Yllustre Señor Vicario General del Ilustrísimo Señor Obispo de Gerona, insiguiendo comisión de la real cámara y a fin de que dicho Muy Ylustro señor no quede suspenso en dar el débido ynforme a la Real Cámara por falta de documentos que le patentizen la legitimidad en su congrua. Por esto convocados y congregados de licencia y en presencia del Magnífico Juan Roca, regidor decano y por carencia de Bayle de dicha

villa y su valle y jurisdicción de Hostoles, sus vices gerente del noble señor don Juan de Vilar y Pardás, labrador, propietario, Miguel Garganta, pelayre, Benito figura, pelayre, dueños del patrimonio de sus respectivos nombres situados en la presente villa y su término, y otras partes del presente corregimiento Bartholomé Saderra, pelayre, dueño de dos casas situadas en la predicha presente villa, todos domiciliados en ella y su parroquia, convienen y en buena fe prometen y se obligan por ellos y sus sucesores que, siempre y quando legitimamente, se verifique que los productos de dicho beneficio, a saber la primicia de todos frutos, casas, censos, censales, diezmo y demás que oy día percibe dicho beneficio, junto con la presencia del aventicio que (siendo por los fines expresados, y no otramete) le prometió el público como consta del auto de convocación y obligación en el Libro del Común, recondido en el archivo de el, para los casos en aquel auto expressados no basten para la actual congrua sinodal, servando empero su obtentor las obligaciones a que oy día se halla afecto a saber empaliar el altar mayor con dos reliquiarios de plata y veracruz en los dias festivos, mudar el frontal del altar mayor, celebrar todos los años diez missas, varrer la yglesia todos los sábados del año, com y hazer celebrar cada año la parte de un aniversario que le toca por la percepción de la parte del diezmo que junto con el cura percibe que siendo por sustento de un organista y aplicados los frutos de dicho beneficio para este fin y no otramete, resarcivan y satisfaran por partes viriles el quanto mas falte para su legítima congrua; todo lo que prometen cumplir bajo la general obligación de sus respectivos bienes muebles y sitios havidos y por haver con toda renunciación de derecho y echo necessarias. Y presente al antenombrado vice bayle a lo susodicho, por no haverse tratado cosa alguna contra las reales disposiciones, interpone su autoridad y decreto: en cuio testimonio lo otorgaron en dicha villa de Sant Felio de Payarols de dichos obispados y corregimiento de Gerona a los veinte y un días del mes de enero del año mil ochocientos y tres: presente por testigos Benito Comas Mediero y Mariano Comas ambos de dicha villa: e yo el infraescrito escrivano que doy fee conozer a dichos otorgantes y vice bayle”.

93

1860, juliol. Torelló.

Narració de l'itinerari de visita del bisbe Joan-Josep Castanyer per la zona nord de l'Oficialat. Arxiu Episcopal de Vic, 1239/4, f. 19v-21r.

“Arciprestazgo de Torelló. día 24 de julio de 1860 a las 5 ½ de la tarde salió Su Santísima Ylustrísima con dos capellanes y dos criados para dar principio a la Santa Visita dirigiéndose a la parroquia de San Estevan de Vinyolas, para haviéndose detenido en la casa solar de los señores condes de Fonolla Espujol, cerca de la Gleva llegó ya de noche Vinyolas. Allí pernoctó y por la

mañana del día 25 abrió la Santa Visita después de haber celebrado la Santa Misa: visitó, predicó y confirmó. Por la tarde fue a visitar la capilla de Cononglell y la sufragánea y fue a pernoctar a Orís. Aquí pasó mala noche Su Santísima Ylustrísima por los bomitos y dolores de vientre que sufrió en aquella noche, pero por la mañana hizo las funciones celebrando la santa misa predicando en la santa visita y confirmando como si no tuviera por la noche incomodidad alguna. Por la tarde salió de camino por Sora donde pernoctó, por la mañana celebró la santa misa, visitó, predicó y confirmó, visitó la sufragánea y por la tarde alguna capilla de paso por San Quirce de Besora donde pernoctó. La noche de este día la pasó muy mal repitiéndole los bomitos, dolores y una especie de cólico que se le añadió; pero a la mañana celebró, visitó, predicó y confirmó, como si no hubiera tenido nada. Por la tarde la capilla del castillo y al día siguiente la iglesia aneja de Montesquiú en donde, después de haber hecho la visita, predicó y confirmó, volviendo a pernoctar a San Quirce, y por la mañana del día siguiente después de haber celebrado salió para Santa María de Besora. Antes de conocer hizo la visita la capilla del Ferrés, habiendo ya visitado la del Prat y las otras capillas por comisión. Pernoctó en Besora y Ayuntamiento el día 1º de agosto después de celebrar el santo Sacrificio de la misa, visitó dicha capilla y fue a comer a Vidrà. Antes del medio día 2 visitó, predicó y confirmó: por la tarde fue a visitar la sufragánea de San Bartolomé y la capilla de Santa Margarita: volvió 3 a pernoctar y por la mañana fue a visitar la sufragánea a Ciuret en donde comió y por la tarde fue a visitar la capilla de San Nazario de la Vola donde pernoctó. Día 4 de agosto por la mañana después de celebrar abrió la santa visita, en la Vola predicó y confirmó: por la tarde llovió bastante y sin embargo salió para San Pedro de Torelló a su entrada por la noche predicó. 5 Por la mañana del día 5 después de celebrar el santo sacrificio hizo la santa visita, predicó y confirmó: por la tarde, visitó las capillas del Santuario de Sant Roque y Vellmunt: volvió a pernoctar a San Pedro y al día 6 siguiente por la mañana, pasó a Saderra en donde antes del medio día visitó, predicó y confirmó: por la tarde visitó la capilla del manso Espona y fue a pernoctar a San Vicente de Torelló, después de 7 haber visitado la capilla de Borgonyà. Por la mañana hizo la santa visita, predicó y confirmó. 8 por la tarde fue a la fuente santa e hizo solemnemente la entrada a la noche en San Feliu de Torelló como cabeza de arciprestazgo. Reunidos en la iglesia todos los fieles de esa villa predicó y pernoctó. Día 9. Por la mañana, después de la celebración de la santa misa abrió la santa visita, predicó y confirmó: por la tarde se visitó el santuario de Rocaprasera se registraron los libros y volvió a pernoctarse. 10 Por la mañana después de misa se visitaron las capillas de Puig, Codinach y el Oratorio del Propietario Juan March y por la tarde se fue a pernoctar a 11 San Martín de Sascors: por la mañana del día 11 llovió mucho en términos que de la Rectoría a la iglesia, en la que tuvo que hacerse las absoltas por los difuntos, visitó, predicó y confirmó, volviendo sin dejar de llover a la rectoría. 12 Por la tarde, después que dejó de llover fuimos a pernoctar a Sant Maria de

Corcó: a la llegada predicó Su Santísima Ylustrísima. El día siguiente despues de 13 haber celebrado se hizo la santa visita, volvió a predicar, confirmó y se registraron los libros”.

FONTS MANUSCRITES

Arxiu Diocesà de Girona

-Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 de juliol de 1936 (Sant Esteve de Bas, Sant Privat de Bas, Cogolls, Sant Iscle de Colltort, Sant Andreu de la Barroca, Les Encies, Les Preses, Sant Andreu del Coll, Ridaura, Puigpardines, Amer, Sant Climent d'Amer i Sant Julià de Llor)

-Llibres de Visites Pastoral:

P-71 (1587-1590), P-72 (1591-1592), P-73 (1594-1596), P-74 (1588-1589), P-75 (1598-1599), P-76 (1599-160), P-77 (1600-1602), P-78 (1606), P-79 (1606), P-80 (1608-1609), P-81 (1610), P-82 (1612, 1616, 1617), P-83 (1613), P-84 (1615-1616), P-85 (1617-1618), P-86 (1618-1619), P-87 (1621), P-88 (1624-1625), P-89 (1626-1627), P-90 (1626-1627), P-91 (1628-1629), P-92 (1632), P-93 (1632), P-94 (1634-1635), P-95 (1636-1637), P-96 (1637-1638), P-97 (1638-1639), P-98 (1639-1640), P-99 (1641), P-100 (1658-1659), P-101 (1661), P-102 (1661-1663), P-103 (1667-1668), P-104 (1671-1673), P-105 (1676-1679), P-106 (1680-1683), P-107 (1680-1681), P-108 (1686-1688), P-109 (1691-1692), P-110 (1690-1698), P-111 (1700), P-112 (1703-1705), P-113 (1717), P-114 (1721), P-115 (1724), P-116 (1717), P-117 (1729), P-118 (1731), P-119 (1732), P-120 (1734), P-121 (1734), P-122 (1734), P-123 (1736), P-124 (1737), P-125 (1741), P-126 (1743), P-127 (1743), P-128 (1746), P-129 (1749), P-130 (1750), P-131 (1753), P-132 (1758), P-133 (1758), P-134 (1759), P-135 (1760), P-136 (1773-1776), P-137 (1776-1777) i P-138 (1785).

-Arxius Parroquials:

Rupià: Decrets de visita (1561-1859), s.f.

Púbol: Decrets de visita (1599-1624), s.f.

Pineda: Decrets de visita (1606-1609), s.f.

Les Planes d'Hostoles: Llibre de matrimonis (1558-1664), s.f.

Sant Feliu de Pallerols: comptes de Feliu Fàbrega, beneficiat (1721-1731).

Sant Julià de Llor: llibre d'Obra i confraria de Minera (1751-1880) i llibre d'Obra (1587-1669).

Arxiu Episcopal de Vic

-Llibres de Visites Pastorals:

1025 (1562-1570), 1206 (1565-1599), 1207/1 (1571-1574), 1207/1 (1575), 1207/3 (1577-1581), 1207/4 (1585-1587), 1208/1 (1588), 1208/2 (1589-1590), 1209/1 (1590-1591), 1209/2 (1590-1593), 1209/3 (1592), 1209/4 (1592-1593), 1209/5 (1593), 1210/1 (1593-1594), 1210/2 (1595), 1210/3 (1596), 1210/4 (1597-1598), 1210/5 (1599-1600), 1211/1 (1600), 1211/2 (1601-1602), 1211/3 (1604), 1211/4 (1605), 1211/5 (1605-1606), 1211/6 (1607-1608), 1211/7 (1609), 1211/8 (1610-1611), 1211/9 (1612), 1211/10 (1613-1614), 1211/11 (1609), 1212 (1615-1620), 1213/1 (1615), 1213/2 (1615-1780), 1213/3 (1620), 1213/4 (1621-1622), 1214 (1622-1626), 1215 (1615-1626), 1216 (1594-1627), 1217 (1627), 1218/1 (1628-1633), 1218/2 (1592-1636), 1218/3 (1637-1643), 1218/4 (1643-1662), 1219 (1666), 1220/1 (1681), 1220/2 (1684), 1220/3 (1685-1687), 1220/4 (1688-1689), 1220/5 (1691-1698), 1220/6 (1698-1702), 1220/7 (1698-1699), 1221 (1685-1688), 1222 (1690-1693), 1223/1 (1702-1776), 1223/2 (1711-1786), 1224 (1721-1730), 1225 (1731-1737), 1226 (1724-1746), 1227 (1753-1755), 1228 (1755-1756), 1229 (1767-1758), 1230 (1758-1765), 1231 (1759-1763), 1232 (1762-1776), 1233 (1767-1774), 1234/1 (1776-1781), 1234/2 (1776-1781), 1235 (1783), 1236/1 (1785-1793), 1236/2 (1785-1789), 1237 (1791-1796), 1238/1 (1796-1806), 1240/1 (1784-1815), 1240/2 (1784-1815) i 1241/2 (1591).

-Mensa. Disposicions autoritats: 1113, 1116, 1118, 1119 i 1120.

-Estadístiques i censos: 1400/1.

-Arxius Parroquials incorporats

Sant Julià de Cabrera: Llibre d'Obra, G/1 (1608-1703); consuetas, I/1 (1622-1653); consuetas, I/2 (1659-1708); confraria del Roser, P01/1 (1617-1702); confraria del Roser, P.I/2 (1731-1960) i confraria del Roser, P.02/1 (1716-1785)

Sant Joan de Fàbregues: consuetas, G/1 (1671-1766); confraria del Roser, P01/1 (1672-1830); confraria del Roser, P.01/2 Roser (1681-1835); consuetas, I/1 (1659-1676);

Sant Martí Sacalm: confraria del Roser. Nostra Senyora de Gràcia. Dolors. Isidre. Santíssim Sagrament, P/I (1725-1898);

Sant Vicenç de Susqueda: Confraria del Roser, P/I-2 (1604-1929) i Confraria del Roser, P/I-1 (1604-1727).

Tavertet: llibre d'Obra, G/1 (1682-1770); Altar del Sant Crist, G/2 (1766-1944); llibre d'Obra, G /3 (1772-1941); confraria dels Dolors, P/II.1 (1770-1944); confraria del Roser P/I, 1 (1595-1766); confraria del Roser P/I, 2 (1680-1847) i Confraria del Roser, P/I, 3 (1736-1897).

Vilanova de Sau: llibre d'Obra, F-G-L/1 (1582-1646); Consueta, I/1 (1647-1666); llibre d'Obra, F-G/1 (1624-1634) i confraria del Roser, P/II-1 (1594-1732).

-Notaria de Rupit

Notarials, Rupit, Notari Joan Carles Soler, 1023, *Manual* (1662-1663), 15 de maig de 1663, f. 135r.-f.134bis, r.

Notarials, Rupit, Notari Gaspar Soler, *Manual*, 1033 (1679-1683), 14 de juliol de 1683, f. 158r-v.

Notarials, Rupit, Notari Gaspar Soler, *Manual*, 1036 (1690-1692), [1691, novembre, 2], f. 295r-297r.

Notarials, Rupit, Notari Gaspar Soler, *Manual*, 1044 (1700-1702), 11 de març de 1702, f. 297r.

Notarials, Rupit, Notari Gaspar Soler, *Manual*, 1046 (1703-1705), 30 de maig de 1704, f. 124r.-v.

Notarials, Rupit, Notari Antoni Mascaró, *Manual*, 1047 (1706), 14 de maig de 1706, f. 84v85v.

Notarials, Rupit, Notari Antoni Mascaró, *Manual*, 1047 (1706), 6 de maig de 1706, f. 67v.

Notarials, Rupit, Notari Joan Quer, *Primum manuale instrumentorum et actuum publicorum*, 1048 (1707-1708), 5 de desembre de 1707, f. 76r. i ss.

Notarials, Rupit, Notari Joan Quer, *Sextum manuale instrumentorum et actuum publicorum*, 1060 (1728-1731), 24 d'agost de 1729, f. 33v.-38r.

c. Arxiu Diocesà de Barcelona:

-Llibres de Visites Pastorals: Vol. 67 (1692-1697).

d. Arxiu Comarcal d'Olot:

Notarials, El Mallol, B. Cantalozella, (210), [1715, gener, 23], f. 25r-26r.:

Notarials, El Mallol, B. Cantalozella, (210), [1715, maig, 22], f.133r-136r.

Notarials, El Mallol, B. Cantalozella, (210), [1715, novembre, 23], f. 327r-v.:

Notarials, El Mallol, B. Cantalozella, (210), [1715, novembre, 20], f. 334r-335v.:

Notarials, El Mallol, Pere Miquel Hospital, *Manuale*, 1652-1654 (158), [1652, octubre, 29], s.f. (entremig 26r-27v.):

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1626 (130), [1626, octubre, 13], d.s.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1626 (130), [1830, març, 6], d.s.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1630 (134), [1630, febrer, 2], f. 40r-41v., f. 42r-43v. i f. 44r-45r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1630 (134), [1630, octubre, 27], f. 256v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1630 (134), [1630, abril, 27], f. 267r-268v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1663, gener, 4], f. 17r-21v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1663, juliol, 3], f. 119r-120r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1663, setembre, 22], f.184v-185r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1663, novembre, 20], f. 215r-217v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1664, gener, 10], f. 3v-5r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Rafel Arimany, *Manuale*, 1663-1665 (242), [1664, juliol, 17], f. 71r-73v.: testament de Josep Jonquer, muler de la cellera de les Planes.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, gener, 30], d.s.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, agost, 19], f. 2r-3r.: codicil de Joan d'Olmera.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, setembre, 5], s.f.: testament de Feliu Estaldat Riba, pagès i senyor dels masos Riba i Viladecàs d'Avall, a SFP.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, març, 12], f. 145r-146r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1635, maig, 29], f. 158r-159v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1635, novembre, 11], f. 213v-214v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1636, juny, 24], f. 266r.: tractes amb un roder de Rupit.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Ombert, *Manuale*, 1635-1639 (137), [1638, agost, 26], f. 559r-v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Joan Dens, *Manuale*, 1663-1664 (263), [1664, gener, 16] , f. 10r-12v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), [1620, juny, 10], f. 191r-198r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), [1642, febrer, 23], f. 371v-375r..

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), [1640, octubre , 30], f. 390r-392v..

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1616-1639; 1639-1642 (230), [1641, març, 17], f. 411r-414r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1639, març, 13], f. 209r-213r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1639, juny-juliol], f. 300r-301r. i f. 318r-319r.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1640, desembre, 25], f. 419r-425v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1640, febrer, 12], f. 446r.-447v.

Notarials, St Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum Manuale*, 1639-1640 (231), [1639, novembre, 28], f. 525r.

Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum manuale* (230), [1618, març, 6], f. 97r-99v.

Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum manuale* (230), [1620, juny, 10], f. 191r-198r.:

Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Gaspar Arimany, *Primum manuale* (230), [1639, octubre, 30], f. 390r-392v.:

e. Arxiu parroquial de Sant Feliu de Pallerols

Llibre de baptismes, confirmacions, desposoris, òbits i obra (1578-1733).

SAN FELIU DE PALLAROLS. Libro de cuentas e historia de la Reconstrucción Parroquial desde julio de 1939 hasta 1967 en que se puso al frente de esta como Señor Regente el Reverendo Don Pedro Blanch.

f. Arxiu parroquial de les Preses

Llibre de Òbits de la Parroquial Iglésia de Sant Pere de Las Presas del bisbat de Gerona del Primer de Janer del any 1766, essent Rector acinto Boada y Garganta, prevera “y des del any 1738” inclusive en que prengui possessió de dita Recoria, constan en lo altre llibre de mitx folio.

Llibre de Desporis comensant en lo any 1790. Essent rector lo reverent Doctor Rafel Constans, prevere, beneficiat de la reverent comunitat de la Vila de Olot y ara actual cura párroco de las Presas.

Baptismes. A 1574 usque 1680.

Baptismes desde 1681 hasta 1787.

Llibre de òbtis. 1669 usque 1765.

g. Arxiu parroquial de Ridaura

Llibre de la obra comensat l'any 1593 (s. XVI-XVII); Llibre de baptismes (1723-1759).

Guia de los señores párrocos de Riudaura (1864).

Llibre per asentar todas las donsellas per causes pies.

h. Arxiu Parroquial d'Amer

-Parròquia de Sant Climent d'Amer:

Llevador en lo qual se conté tota la renda pertany a la rectoria de Sant Climent d'Amer, s. XVIII.

Llibre de matrimonis (1589- 1745).

Llibre de núpcies (1748-1834).

Llibre de baptismes (1657-1689).

Llibre de baptismes (1732- 1796).

Llibre de baptismes (1576-1731).

-Parròquia de Santa Maria d'Amer:

Llibre de matrimonis (1601-1695).

Llibre de baptismes del monestir (1595- 1644).

Llibre de baptismes i òbits (1571-1610).

Llibre de baptismes del monestir (1674-1820).

Llibre de baptismes del monestir (1690-s. XVIII).

Llibre d'albats (1762-1806).

Llibre de Confirmacions (ss. XVIII-XIX).

Llibre de confirmacions (s. XVIII).

Llibre de baptismes (1704- 1761).

-Parròquia de Sant Miquel d'Amer:

Llibre d'albats (1725-1761).

Llibre d'obra de Sant Miquel (1645).

Llibre d'òbits (1658-1710).

j. Arxiu Parroquial de La Pinya

Libre titular (s. XVII);

Llibre de testaments (1687-1821).

Llibre de baptismes de la parroquial iglésia de Sancta Maria de la Pinya fet als 18 de matg del any 1715 fins al desembre del any 1738: y de confirmacions administradas desde 30 de agost del any 1727 fins a 3 de agost del any 1826.

k. Arxiu de l'Abadia de Montserrat

Llibre de Visites i Decrets del Capítol General referents al monestir de Santa Maria d'Amer, 1587-1831, s.f.

Llibres de Visites del monestir de Santa Maria d'Amer, 1736-1833, s.f.

Determinacions del molt Il·lustre Capítol del present Monestir de Santa Maria de Amer fetas y començadas en lo Any 1699, 1699-1772, 308 ff.

Visites de la Congregació Claustral Tarraconense, 1629-1630, f. 54.

Visites de la Congregació Claustral Tarraconense, 1632-1633, f. 66.

Arxiu particulars

Arxiu del mas el Masegur, Sant Privat de Bas: *Llicència del senyor bisbe per fabricar capella prop de la casa Masegur, despatxada la cúria gironina, el 30 de juny de 1767, dia de la invocació de la Verge Maria de les Olletes, s.f.*

Arxiu del mas Codina, Sant Privat de Bas: *Ynventari dels béns del que Joseph Codina, pagès que fou de la parròquia de Sant Privat de Bas, y en la de Cogolls lo dia de la sua mort habitant, près per son fills y hereus Llorens Codina*, 14 de març i 12 d'abril del 1830.

Arxiu del mas la Fàbrega, Sant Feliu de Pallerols: *Inventari dels béns de Joan Fàbrega, y Pinós, hereu del mas Pinós de la parròquia de Pruyt, pres per Barthomeu Fàbrega, pagès de la parròquia de Sant Feliu de Payarols, pare del dit Joan en cert nom*, 20 de juny de 1814, s.f.

Arxiu del mas la Torra, Sant Feliu de Pallerols: *Extracte de documents y escriptures públiques traduïdes per Salvador Torra y Sunyer, oficial major del notari públic d'Amer Doctor Rovira, l'any 1893*, s. f.

Biblioteca de Catalunya, Barcelona

Fulletts Bonsoms

Carta circular del bisbe de Vic, Fray M. Hortalejo relativa a la publicació de la Butlla i treu el poder absoldre de casos reservats a Vic a tots els confessors sense tenir els penitents de Butlla. Vic, 20 de febrer de 1778. Núm. reg. 1095.

Cartell de Visita del bisbe de Barcelona Asensi Sales, al rector de Sant Ciprià de Valldoreix. Vallbona, a 25 d'octubre de 1758. Núm. reg. 4738.

Crides i Edictes de Joan Sentís, bisbe de Barcelona. Perpinyà, 1624. Núm. reg. 4861.

Don Joan Lario, arquebisbe de Tarragona. Novembre de 1765. Núm. reg. 4405.

Edicte de D. Asensi Sales, bisbe de Barcelona. 10 d'octubre de 1765. Núm. reg. 3301.

Edicte de D. Simó Antoni de Renteria, bisbe de Lleida, sobre els abusos dels clergues en el vestir. Lleida, 1820. Núm. reg. 1913.

Edicte de Don Jaume de Cortada, arquebisbe de Tarragona. 4 de juliol de 1761. Núm. reg. 3303.

Edicte de Don Joan Lario, arquebisbe de Tarragona. 15 de desembre de 1772. Núm. reg. 3309.

Edicte de Jaume de Cortada, arquebisbe de Tarragona. 22 de febrer de 1762. Núm. reg. 3304.

Edicte de Lluís Díez de Aux y de Armendáriz, bisbe de Urgell. 1626. Núm. reg. 4868.

Edicte de Ramon Foquet, vicari general de Tarragona. 1 de febrer de 1779. Núm. reg. 3299.

Edicte del bisbe Asensi Sales de Barcelona. 7 de novembre de 1763. Núm. reg. 3322.

Edicte del bisbe Asensi Sales. Barcelona, 19 de febrer de 1760. Núm. reg. 3317.

Edicte del bisbe Asensi Sales. Barcelona. Núm. reg. 3318.

Edicte del bisbe Asensio Sales de Barcelona, 13 d'agost de 1760. Núm. reg. 3316.

Edicte del bisbe d'Urgell, Joan de Garzia, en Visita Pastoral. 16 de desembre de 1782. Núm. reg. 4597.

Edicte del bisbe de Barcelona Asensi Sales. 23 de febrer de 1759. Núm. reg. 4739.

Edicte del bisbe de Barcelona Asensi Sales. Barcelona, 17 de febrer de 1762. Núm. reg. 3320.

Edicte del bisbe de Barcelona Valladares. Barcelona, 16 de desembre de 1785. Núm. reg. 3293.

Edicte del bisbe de Barcelona Valladares. Barcelona, 8 de febrer de 1782. Núm. reg. 3295.

Edicte del bisbe de Barcelona Valladares. Núm. reg. 3294.

Edicte del bisbe de Barcelona, Asensi Sales. Barcelona, 5 de setembre de 1764. Núm. reg. 3319.

Edicte del bisbe de Barcelona, Bernat de Ximena de Cascade, el 27 de juny de 1730. Núm. reg. 7414.

Edicte del bisbe de Barcelona, Fco de Castillo. Sta Maria de Badalona, 18 d'octubre de 1741. Núm. reg. 3323.

Edicte del bisbe de Barcelona, Fco de Castillo. Sta Maria de Badalona, 2 d'octubre de 1740. Núm. reg. 3324.

Edicte del bisbe de Barcelona, Fco de Castillo. Sta Maria de Badalona, 14 d'octubre de 1741. Núm. reg. 3325.

Edicte del bisbe de Barcelona, Francisco de Castillo. 1727. Núm. reg. 4701.

Edicte del bisbe de Barcelona, Gavino Valladares. Barcelona, 30 de març de 1786. Núm. reg. 3392.

Edicte del bisbe de Barcelona, Gavino Valladares. Sant Baudili de Llobregat, 11 de maig de 1787. Núm. reg. 3291.

Edicte del bisbe de Girona Palmero sobre diferents assumptes relacionats amb celebracions amb la celebració de misses. Girona, 8 d'abril de 1778. Núm. reg. 3223.

Edicte del bisbe de Vic Veyan. Vic, el 1793. Núm. reg. 11248.

Edicte del bisbe Manuel Salvador y del Olmo, vicari general de Barcelona. 3 de desembre de 1757. Núm. reg. 4736.

Edicte e crides fetes y publicades per manament del Excelentíssim Senyor Don Miguel Santos de San Pedro, bisbe de Solsona. 1627. Núm. reg. 2539.

Edicte, s/data. Núm. reg. 3306.

Edicte. Del Ilmo. D. Manuel López de Aguirre, obispo de Barcelona, sobre el nombramiento de Auditor y Juez de testamentos y Causas Pias. Barcelona, 1751. Núm. reg. 1030.

Edicto del bisbe de Barcelona, Eustaqui de Araza y Perera. Barcelona, 1795?. Núm. reg. 10092.

Jubileu de l'any sant de 1776 i edicte de D. Joan Lario, arquebisbe de Tarragona. Tarragona, 12 d'abril de 1776. Núm. reg. 3300.

Memorial en defensa de la llengua catalana. Segle XVIII. Núm. reg. 9967.

Biblioteca Marià Vayreda d'Olot

SENTENTIA ROTALIS EMANATA IN CAUSA NULLIUS VICEN. JURISDICTIONIS PRIORATUS S. MARIAE DE COLLE. Super bono Jure. PRO Rmô D. Abbate Regii Monasterii B. Mariae de Amerio CONTRA Illum., & Rmum. D. Episcopum Vicen., & Rev. Parochum Sancti Petri de Ozor, Madrid, 1733.

“SEÑOR. El Syndico del Lugar, ò Villa de San Estevan de Çaluy...”, ca. 1696, s.d. (9.4/32).

FONTS IMPRESES

“SENTENTIA ROTALIS EMANATA IN CAUSA NULLIUS VICEN. JURISDICTIONIS PRIORATUS S. MARIAE DE COLLE. Super bono Jure. PRO Rmô D. Abbate Regii Monasterii B. Mariae de Amerio CONTRA Illum., & Rmum. D. Episcopum Vicen., & Rev. Parochum Sancti Petri de Ozor”, Madrid, 1733. BMVO.

BORROMEIO, C., *Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*, Mèxic DC: Universidad Nacional Autónoma de México, 1985, (és l'edició actual del text llatí de 1577 amb la traducció castellana a càrrec d'Elena Isabel Estrada).

BSDG, núm. 129: “*Nos Don Manuel Antonio de Palmero y Rallo... Obispo de Gerona...* [Edicte sobre binació de Misses]. Girona, 8 d'abril de 1763, i núm. 168, “*Nos Don Manuel Antonio de Palmero y Rallo... Obispo de Gerona*” [Edicte sobre la celebració de dues misses en un mateix dia]. Girona, 8 d'abril de 1773.

CAMÓS, N., *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, Barcelona: Jaume Plantada, 1657.

Catecismo de la Doctrina Christiana en forma de diálogo entre Pare, y Fill, que donan à llum any 1790, los domers de la catedral de Vich, Vic: Per Joseph Tolosa. ABEV.

Cathecismo de la Doctrina Christiana. Sumari Brevíssim de sos Dogmas, que publica per los Faels de son Bisbat, Vic: Per Joan Dorca, 1779. ABEV.

Constitutiones sinodales Vicen. Episcopatus in volumine constitutionum odancte et collocatae sub Hil. Et Rev. D. Iacobo de Copons Vicen. Episcopo in sua prima synodo celebrata condite anno 1667, Barcinone: typ Antonii Lacavalleria, 1668.

Constitutiones synodales dioecesis Gerunden., in unum collectae, renovatae et auctae / sub... D. Fr. Michaelae Pontich, episcopo Gerundensi... a Francisco Romaguera, I.C. civique honorato Gerundensi, a Villa de la Bisbal orta... Gerundae: sumptibus Hieronymi Palol, 1691.

Constitutionem Synodaliū libri quinque/ compile, aeditate et in ordinem redactae sub Francisco Areualo de Çuaço, episcopo Gerunden., de Regio Consilio, anno MNDCVI. Barcinonae: ex typographia Sebastiani à Cornellas, 1606.

Constitutiones Congregationes Tarraconen. et Cesaraugustae claustralis Santiss. Patriarchae Benedicti renovatae & reformatae in Capitulo Generali, anno 1662, Barcelona: Typographia Antonii Lacavalleria, 1662. BAEV

Constitutiones Synodales Dioec. Vicen. in unum Collectae, Renovatae, & Auctae sub Illmo. Et reverendmo. Dno. D.D. Emmanuele A. Muñoz et Guil, Dei, et Sancta Sedis Apostolicae gratia, Episcopo, Vicen. Regioque. Consiliario, &c. Vic: Tipogr. Pere Morera, 1748.

Constitutiones synodales dioec. Vicen.: in unum collectae, renovatae & auctae sub... Emmanuele a Muñoz et Guil..., Vici: ex officina Petri Morera..., 1748.

Constitutiones Synodales Vicenses, aeditae Anno Domini, M.D.LXXXXI, Tarracone: cum licentia, ex Typographia Philippi roberti, Anno 1591.

Constitutiones synodales vicenses: collectae, auxae & in ordinem redactae sub Petro a Magarola Vicensi episcopo..., Barcinone: ex typographia Hieronymi Margarit, 1628.

Constitutiones synodi dioecanae episcopatus vicensis. Celebratae ab il. et revmo. D. D. D. Fr. Bartholomaeo Sarmentero episc. Vicensi, regio que consiliario, &c. Die. IX decemb. anni M.D.CC.LII, Vici: Ex typ Petri Morera, [1752?].

Constitutiones synodi dioecanae episcopatus vicensis, celebratae ab illustrissimo et reverendissimo D. D. Raymundo de Marymon, episcopo vicensi... die XXVI lunii anni MDCCXXI, Barci.: Ex Typo Jacobi Surià, 1721.

DE BASTERO, Baltasar, “*Carta circular que el ilustrísimo señor D. Baltasar de Bastero y Lledó, electo obispo de Gerona... escribe a los reverendos párrocos... en que... les exhorta a la continuación y progreso de la Conferèncias Morales enviándoles los assumptos para la que se han de tener en este presente año de 1729*”, Barcelona, 9 de març de 1729, 19 p.

DE BASTERO, Baltasar, “*Carta pastoral ab que... Don Baltasar de Bastero y Lledó... bisbe de Gerona... publica las lletras que la sagrada Congregació del Concili... se ha servit expedir, animant a tots los ecclesiàstichs... à que cada any fassan los Exercicis Espirituals...*”, Gerona: per Narcís Oliva estamper, 1733, 16 p.

DE BASTERO, Baltasar, *Conferèncias de la Diócesis de Gerona: esto es, varios asuntos sobre materias morales y prudenciales, pertenecientes al Estado Sacerdotal y Pastoral, que el Il. Mo. Sr. Don Baltasar de Bastero y Lledó, obispo que fue de Gerona... propuso a los RR. Párrochos...*, Tarragona: Imprenta de Joseph Barber, 1750-1751, 2 v.

DE OLOT, Ll. (Lluís Bassols), *Tratado del origen y arte de escribir bien*, Barcelona: Carlos Sagrera, 1768.

DE TAVERNER, Josep, “Nos Don Joseph de Taverner y d’Ardena... Bisbe de Gerona...” [Publicació de la butlla ‘ç’ “*Apostolici Ministerii*”], Girona, 1 d’agost de 1724, 32 p.

Episcopatus Vicensis Rituale, sive Ordinarium: iuxta romanvm Pavli V Pont. Max. novissime reformatum: resolutionibvs moralibvs et canonicis sanctionibus ad promptiorem usum parochorum illustratum & tripartitum; ... Antonii Pasqval, episocpi Vicen. ... opera & jussu editum. Giron, 1688-1689. ABEV.

Epitome. Constitutionem S. Concilii Provincialis Tarraconensis, et Synodi Dioecesanæ Episcopatus Vicensis, de anno 1685, eadem Synodo instantes impressa, & per titulos Voluminis Synodaliū Vice. Digesta Sub Illustrissimo, et Reverendissimo D. D. Antonio Pasqual Vicensi Episcopo, & Regio Conciliario in sua prima Synodo celebrata die 4 Iunii eiusdem anni 1685, Barcinone: ex Typographia Rapahelis Figueró, [1685?].

In nomine individue trinitatis patris filis et spirit sabcti amen. Incipit ordo missalis in dieb dominicis et ferealib' que totum anni circulum sem consuetudinem alur ecclesiae Gerundensis: A primo Domenica prima adventus..., Barcelona: Rosenbach, 1493.

Manuale Ritualis ecclesiae et dioecesis Gerunden., Girona: Tipografia Jaume Bró, 1737, p. 486-496.

Manuale ritualis ecclesiae et dioecesis Gerunden.: de mandato... Balthasaris de Bastero & Lledò...: ad normam Ritualis Romani aucti, correcti & emendati, Girona, 1737. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

Manuale ritualis ecclesiae et dioecesis gerunden.: de mandato... Thomae de Lorenzana & Buitron...: ad normam ritualis romani auctum, correctum & emendatum, Girona, 1788. Biblioteca Marià Vayreda d’Olot, donatiu de Ramon Torras.

Memoriale rituum, sive Caeremoniale: pro aliquibus praestantioribus sacris functionibus persolvendis in minoribus ecclesiis parochialibus, Girona, 1767. Biblioteca Marià Vayreda d’Olot, procedent del mas la Dou, Sant Esteve de Bas.

Missale secundum laudabilem consuetudinem dioecesis gerundense, Lyon: Cornelius Septemgranger, 1546.

Missale secundum laudabilem consuetudinem dioecesis gerundensis per integrum anni circulum..., Lugduni: C. de Septemgrangiis, 1557.

Museu Frederic Marès, Barcelona: “Divino a la Passió/ de Christo Senyor Nostre, / al To del Contrapàs Llarch”.

NINGARDA, F., *Manuale visitorum duobus libris: complectens visitationi subiacta ac diversos visitandi modos omnibus qui huiusmodi munus gerunt admodum utile & commodum / auctore F. Feliciano comensi episcopo*, Roma: ex officina Accoltiana, 1589. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

Ordinari, o Manual perals curats, qui ab diligencia voldran entendre tot lo necessari dels sacraments y la administracio de aquells: lo qual mana imprimir lo Reuerendissim Senyor D.F. Benet de Tocco, Barcelona, 1568. ABEV.

Ordinarium sacramentorum secundum consuetudinem dyocesis Gerundensis, Perpinyà, 1502. Biblioteca Pau Font i Rubinat, Reus.

Ordinarium sacramentorum secundum laudabile ritum Diocesis Gerunden iussu admodum reverendi in Christo Patris D. Jhannis a Margarit Gerunden praesulis..., Lugduni : Excudebat por Cornelium de Septemgraniis impensit Joannis Gordiole bibliopole Borchinon , 1550. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

Ordinarium seu Rituale Ecclesiae Gerundensis/ sub Francisco Arevalo de Çuaço Episcopo Gerundensis... compilatum; Nunc denuo iusso et auctoritate... D.D. Ildephonsi Balmaseda et Osorio, eiusdem Ecclesiae episcopi... recognitum, Barcelona, 1676. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

Ordinarium Vicense; reverendissimi DD. Petri Iayme episcopi iussu aeditum, Barcelona, 1596. ABEV.

Resoluciones acordadas en el Sínodo celebrado en este Palacio Episcopal de Gerona en 12 de Abril del año 1820, Gerona: por Antonio Oliva, 1820.

Resoluciones acordadas en el Sínodo celebrado en este Palacio Episcopal de Gerona en 28 de abril del 1824 [s.l.; s.n.], 1824.

RESTA, L. A., *Directorium visitorum ac visitandorum: cum praxi et formula generalis visitationis omnium & quaruncumque ecclesiarum monasteriorum regularium monialium piorum locorum & personarum / auctore R.P. Luca Ant. Resta*, Roma: ex typographia Guielmi Facciotti, 1593. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

Rituale ecclesiae et dioecesis Urgellensis, Barcelona, 1726-1727, 2 v..

Rituale ecclesiae et dioecesis Gerunden.; de mandato... Balthasar de Bastero & Lledo... ad norman Ritualis romani auctum, correctum & emendatum, Girona, 1736. Biblioteca Marià Vayreda d'Olot, procedent de l'Obra de Sant Esteve d'Olot.

ROMAGUERA, F., *Constitutiones synodales dioecesis Gerunden., i unum collectae, renovate et auctae/ sub... D. Fr. Michaele Pontich, episcopo Gerundensi... a Francisco Romaguera, I.C.*

civeque honorato Gerundensi, a Villa de la Bisbal orto..., Gerundae: sumptibus Hieronymi Palol, 1691.

SALODIO, P., *Praxis compendiosa de visitatione*, Milà: apud haer Pacifici Pontii & Io. Baptistam Piccaleum, 1610. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

TAVERNER DARDENA, J., *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona, disposada per lo Illustríssim y Reverendíssim Senyor Don Joseph de Taverner y D'Ardena, per la gracia de Déu, y de la Santa sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del Consell de sa Magestat, en la segona Visita General de son Bisbat*, Girona, 15 de març de 1725, Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

TAVERNER, Josep, *Edictum de vita et honestate clericorum. Nos D. Josephus de Taverner et D'Ardena... Episcopus Gerundensis*, Girona, 14 de maig de 1722. BSM.

TAVERNER, Josep, *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona disposada per lo Il·lustríssim y Reverendíssim Senyor Don Joseph de Taverner y D'Ardena... en la segona visita general de son Bisbat*, Girona, 15 de març de 1725. BSM.

TIMOTHEUS, M., *Michaelis Timothei... ad sanctissimos episcopos de sacrosanctis Dei ecclesiis visitandis compendiosa institutio: qua(iuxta concilii tridentini decreta) dioecesim suam visitaren possunt: perutilisque eiusdem praxis qua visitandi solum comprehenditur exercitium: omnibusque etiam aliis ad quos ius visitandi ecclesias spectabit non minus necessaria quan utilis...*, Venècia: apud Altobelum Salicatum, expensis Io Martinelli, 1586. Universitat de Barcelona, Fons Antic.

Vicense ordinarium sacerdotibus curam animarum, Lió, 1547. ABEV.